

Bornholm mellem Øst og Vest

En udenrigspolitisk dokumentation

Bornholm mellem Øst og Vest

**En udenrigspolitisk dokumentation
af Bornholms stilling op til og under
de sovjetiske befrielsestroppers ophold
på Bornholm 1945-1946
og under den kolde krig**

Udgivet med indledning og noter af Jacob Hornemann

Udgivet med støtte af

Dronning Margrethe og prins Henriks Fond

Bornholms Regionskommune

Sparekassen Bornholms Fond

Bornholms Tidendes Fond

Undervisningsministeriet, Tips- og Lottomidlerne

Indhold

Forord	5
Introduktion til dokumentudvalget	7
Forklaring til læsning	17
Forkortelser	18
Personliste	20

Dokumenter

I. 1944-1945.	25
Hvem skal befri Danmark? Perioden fra årsskiftet 1943-44 frem til det første sovjetiske bombardement af Rønne og Nexø den 7. maj 1945. <i>Nr. 1-136</i>	
II. 1945-1946.	95
Bombardementerne af Rønne og Nexø den 7. og 8. maj 1945 og de sovjetiske troppers ophold på Bornholm fra den 9. maj 1945 indtil afrejsen den 5. april 1946. <i>Nr. 137-605</i>	
III.	395
Erindringer og synspunkter. <i>Nr. 606-632</i>	
IV. 1946-1950.	459
Efter den sovjetiske rømning. Bornholm i karantæne. Dansk medlemsskab af Atlantpagten 1949. <i>Nr. 633-698</i>	
V. 1952-1953.	497
NATO-øvelsen MAIN BRACE og 2 de sovjetiske noter af 1. oktober 1952 og 28. januar 1953 imod planerne om stationering af amerikanske flystyrker på dansk grund. <i>Nr. 699-760</i>	
VI.	559
Sagen om den første polske MIG-jagerpilots flugt og landing på Bornholm den 5. marts 1953. <i>Nr. 761-819</i>	
VII. 1953-1961.	605
Indførelsen af de selvpålagte restriktioner for Bornholm og Østersøen. <i>Nr. 820-904.</i>	
VIII. 1961-1998.	681
Den sovjetiske note af 12. december 1961 imod Enhedskommandoens oprettelse. Nye sovjetiske noter i 1971 og 1984. US Air Force Bands besøg på dyrskuet på Bornholm 1982 og 1985. Lempelser af de selvpålagte restriktioner 1978 og 1983. <i>Nr. 905-1077</i>	
Indblik: De dansk-sovjetiske kontroverser om Bornholms status og de danske selvpålagte restriktioner	821
Kronologisk oversigt	854
Benyttede arkiver	864
Litteratur	867
Emneindeks	870

Forord

Ophøret af den kolde krig og opløsningen af de sovjetiske regimer har ganske naturligt ført med sig, at der i bred forstand er blevet åbnet for adgang til arkiverne fra den kolde krigs tid. Det foreliggende dokumentudvalg om Bornholms stilling før og under de sovjetiske troppers tilstedeværelse og efterfølgende under den kolde krig er et resultat heraf.

Opløsningen af Sovjetunionen i 1991 blev meget hurtigt ledsaget af en vidtgående liberalisering i adgangen til sovjetregimets arkiver, hvilket bl.a. gav danske historikere lejlighed til at foretage undersøgelser af disse arkivers indhold med relevans for det dansk-sovjetiske udenrigspolitiske forhold. Det første synlige resultat heraf kom i 1996, da Bent Jensen udgav sin bog om den sovjetiske besættelse af Bornholm, *Den lange Befrielse*, som delvis bygger på sovjetiske arkivstudier.

I 1996 aftaltes et samarbejde mellem danske og russiske historikere med det formål at udgive et udvalg af danske og sovjetiske dokumenter til belysning af det dansk-sovjetiske udenrigspolitiske forhold siden 1917. Ved fælles indsats blev der indsamlet et stort antal dokumenter fra det sovjetiske og det danske udenrigsministeriums arkiver, og de sovjetiske dokumenter blev oversat til dansk. Da det imidlertid ikke var muligt at opnå de fornødne tilladelser til offentliggørelsen af de sovjetiske dokumenter, måtte udgivelsen af det dansk-sovjetiske dokumentudvalg opgives og stilles i bero. Den tanke opstod da, at i det mindste den fyldige danske del af dette dokumentudvalg, som omhandler Bornholm under de sovjetiske troppers ophold på Bornholm 1945-1946 og i de følgende årtier under den kolde krig, kunne udgøre stammen i en separat kildeudgivelse specielt om Bornholm. Disse danske dokumenter er i det foreliggende dokumentudvalg suppleret med et større antal britiske og enkelte sovjetiske dokumenter for perioden før og under den sovjetiske besættelse af Bornholm, der ligesom de danske for samme periode er identificeret og benyttet af Bent Jensen i *Den lange Befrielse*. For perioden under den kolde krig er dokumentudvalget med undtagelse af enkelte britiske og amerikanske dokumenter sammensat af danske dokumenter hidrørende fra det danske udenrigsministerium

Begrænsningerne i dette dokumentudvalg skal præciseres:

Udvalget er hovedsagelig sammensat af dokumenter fra det danske udenrigsministerium, og afspejler således fortrinsvis de *politisk-diplomatiske aspekter* af den *danske* sikkerhedspolitik omkring Bornholm, medens de forsvarspolitiske og militære aspekter kun berøres for så vidt som de indgår i Udenrigsministeriets notater og mødereferater

Dokumentudvalget er *ikke komplet*. Adskillige dokumenter fra Udenrigsministeriets sagsmapper om Bornholm er udeladt her, ikke fordi de nødvendigvis er uvedkommende eller uinteressante, men fordi andre papirer alene eller tilsammen dækker vedkommende emne bedre, og også fordi de fysiske rammer for en bog sætter sine begrænsninger. Udvælgelseskriteriet har været at sammensætte udvalget således, at det repræsenterer de temaer og problemstillinger om Bornholm, som er mest synlige og vægtige i Udenrigsministeriets sager om Bornholm.

Dokumentudvalget foreligger i en her foretaget *afskrift* af de pågældende dokumenter.

De britiske og russiske dokumenter foreligger her i *dansk oversættelse*.

Udvalget er fordelt på 2 perioder. Den første periode omfatter tiden op til de sovjetiske befrielsesstyrkers ankomst til Bornholm og deres efterfølgende 11 måneder lange ophold på Bornholm, indtil deres endelige afrejse den 5. april 1946.

Udvalget for denne periode afsluttes med et afsnit indeholdende bladinterviews og beretninger, erindringer og vidnesbyrd fra centralt placerede personer med fokus på det tilbagevendende spørgsmål, hvorfor englænderne ikke kom til Bornholm og tog imod tyskernes overgivelse.

Den anden periode omfatter årene under den kolde krig, efter de sovjetiske troppers afrejse i 1946, og indeholder for langt størsteparten det danske udenrigsministeriums notater og korrespondance om Bornholm, suppleret med amtmand Stemanns brevveksling med Udenrigsministeriet om Bornholms stilling.

I en introduktion til dokumentudvalget gives et rids af forudsætningerne for det historiske forløb, der førte op til befrielsen og Bornholms særlige skæbne, ligesom hovedtemaerne i de enkelte dokumentafsnit præsenteres.

Efter dokumentudvalget følger en historisk oversigt, der giver et indblik i de tilbagevendende dansk-sovjetiske kontroverser, der opstod af de sovjetiske regerings gentagne påstand om, at den danske regering i marts 1946 forud for de sovjetiske styrkers tilbagetrækning skulle have påtaget sig en vedvarende forpligtelse til aldrig at tillade fremmede tropper på Bornholm. Ligeledes finder man her en gennemgang af de selvpålagte restriktioner, som den danske regering i 1953 havde lagt på allierede militærenheders øvelsesvirksomhed i Østersøen og på Bornholm.

Endelig findes der bagest i bogen en kronologisk oversigt over de vigtigste begivenheder og et emneindeks til dokumenterne.

Dokumenterne taler i øvrigt for sig selv og er kun forsynet med enkelte forklarende noter, hvor det er skønnet hensigtsmæssigt.

I det danske rigsarkiv udfører et begrænset personale en stor og i offentligheden upåagtet indsats for på den ene side at sikre, at udlån af arkivmateriale sker i overensstemmelse med arkivlovens forskellige bestemmelser, og på den anden side at ansøgningerne ekspederes inden for de givne tidsfrister og til lånernes tilfredshed. Denne udgivelse beror på dette arbejde. Ligeledes har Udenrigsministeriets dokumentationscenter trods stadig stigende arbejdsbyrde beredvilligt sørget for afklassificering af en række af ministeriets dokumenter, således at de kunne offentliggøres her. Det britiske nationalarkiv, National Archives (tidligere Public Record Office) har uden forsinkelse ekspederet bestillinger af fotokopier af et større antal dokumenter. Ruslands Udenrigsministeriums Arkivledelse har vist imødekommenhed og velvilje ved at give tilladelse til offentliggørelse af en række dokumenter hidrørende fra dette ministeriums arkiv. Bornholms Lokalhistoriske Arkiv har bidraget med overlæg Olsens beretning fra besættelsestiden. Bent Jensen har stillet sin samling af fotokopier af britiske dokumenter om Bornholm til fri afbenyttelse.

For dem, der interesserer sig for Bornholms særlige skæbne under og efter befrielsen i maj 1945, er Bent Jensens bog herom, *Den Lange Befrielse*, uundværlig læsning, ligesom også den enestående billedokumentation, *Bornholm i Krig 1940-1946*, hvis store samling af samtidsfotografier tilfører de skriftlige historiske dokumenter liv og drama.

Introduktion til dokumentudvalget

Optakten til den sovjetiske besættelse af Bornholm

Da tyske tropper angreb Sovjetunionen den 22. juni 1941 i strid med ikke-angrebsaftalen af august 1939, måtte det tyskbesatte Danmark på tysk forlangende afbryde de diplomatiske forbindelser med Sovjetunionen. Efter tysk krav herom blev de fleste ledende danske kommunister arresteret, partiet blev forbudt, og i august blev der vedtaget en lov, der forbød al kommunistisk virksomhed. I november 1941 måtte den danske regering på tysk forlangende underskrive Anti-Komintern Pagten, som var rettet imod den internationale kommunisme.

Var der ikke en risiko for, at denne anti-sovjetiske politik, der ganske vist var påtvunget af tyskerne, kunne udsætte Danmark for sovjetiske gengældelsesaktioner, hvis krigens udvikling i sidste ende førte til, at sovjetiske tropper kom først til Danmark? Ville Danmark i så fald kunne regne med at blive behandlet som en venligsinde, allieret nation – eller som et land, der havde samarbejdet med fjenden og forfulgt kommunisterne?

Dette urovækkende perspektiv var medvirkende til, at Frihedsrådet havde taget initiativ til at sende en dansk repræsentant for modstandsbevægelsen til Moskva i sommeren 1944. Frihedsrådet var dannet efter det store folkelige augustoprør i 1943, som tvang den danske regering til at gå af på grund af de skærpede krav, tyskerne stillede til regeringen. Danmark var derefter uden regering, og Frihedsrådet blev det samlende og koordinerende organ for modstandsbevægelsens forskellige grupperinger og den brede folkelige modstand, en art uofficiel modstandsregering. Frihedsrådet sendte i juli 1944 tidligere biblioteksdirektør Thomas Døssing til Moskva som det "kæmpende Danmark"s repræsentant over for sovjetmyndighederne. Han havde været med til at udgive modstandsbladet Frit Danmark, men var i december 1942 blevet arresteret, fængslet og fradømt sit embede. Hans mission i Moskva skulle være at informere russerne om den danske modstand, skaffe oplysninger om Sovjets standpunkter og ikke mindst at opnå sovjetisk tilsagn om, at Danmark ved en militær befrielsesaktion ville blive behandlet som allieret nation.

Men i Thomas Døssing havde ikke alene Frihedsrådet fundet sig en repræsentant i Moskva, og så Moskva havde fået sig en overbevist advokat og et talerør for de sovjetiske synspunkter. Thomas Døssing var ikke fremmed for den tanke, at Danmarks befrielse ikke blot var de vestallieredes sag, men lige så vel angik Sovjetunionen, og i samtaler med det sovjetiske udenrigsministeriums ledende embedsmænd gav han delvis uopfordret udtryk herfor og blev naturligvis bestyrket heri af sine samtalepartnere. I sine rapporter til de danske modstandsledere i Stockholm, London og hjemme i Danmark gav Døssing utilsløret udtryk for denne opfattelse på en måde, der ikke skulle lade læseren i tvivl om, at det var den sovjetiske udenrigsledelses opfattelse, han refererede, og som han i øvrigt selv var fuldkommen enig i. Ydermere spredte han, der var drevet af en inderlig modvilje imod samarbejdspolitikken, ængstelse i de indviede danske kredse hjemme og i udlandet ved i sine rapporter fra Moskva at give et delvis falsk indtryk af, at Sovjetunionen ikke ville have med en dansk regering efter krigen at gøre, der foruden modstandsbevægelsen også repræsenterede de "gamle" politikere, der havde "samarbejdet" med tyskerne.

Også den danske modstandsbevægelses repræsentanter i udlandet og de gesandter, der repræsenterede det "kæmpende Danmark" i London, Washington og Moskva, fulgte med opmærksomhed og bekymring de sovjetiske styrkers offensiv i krigens sidste halvår. Bekymringen gjaldt den mulighed, at det ikke som forventet og planlagt blev de britiske og amerikanske styrker, der ville rykke ind i Danmark ved den forestående tyske kapitulation, men sovjetiske. For det tilfælde, at sovjetiske styrker rykkede ind på dansk område, måtte man derfor søge at få en aftale i stand med de sovjetiske myndigheder, der ville sikre, at Danmark blev behandlet som et allieret, venligsinde land, og at den danske modstandsbevægelse skulle indgå i aftalt samarbejde med de sovjetiske styrker. En britisk-amerikansk aftale om jurisdiktion og administration på dansk befriet territorium var allerede indgået og skulle danne mønster for en tilsvarende aftale med den sovjetiske regering.

I London var det den konservative politiker i eksil, John Christmas Møller, der igangsatte bestræbelserne for at få en sådan aftale med Sovjetunionen, delvis i samarbejde med den danske gesandt i London, Eduard Reventlow, ligesom gesandten i Washington, Henrik Kauffmann, også var inddraget. I Stockholm virkede Erling Foss, der var Frihedsrådets repræsentant i den svenske hovedstad, og som var kontaktperson og opdragsgiver til Thomas Døssing i Moskva. Ebbe Munck, der i Stockholm siden 1940 havde organiseret forbindelserne mellem efterretningstjenesten, modstandsbevægelsen og London, var også med i drøftelserne. Hjemme i Danmark var det Frode Jakobsen, der på vegne af Frihedsrådet deltog i drøftelserne om at få en aftale med russerne. Der udfoldedes fra december 1944 en løbende dialog mellem disse indbyrdes om, hvordan en aftale med Sovjetunionen skulle etableres, og Thomas Døssing blev instrueret om at formidle en mundtlig forespørgsel til de sovjetiske myndigheder. Der opstod imidlertid en række misforståelser undervejs, som resulterede i, at Thomas Døssing bad Moskva om en skriftlig aftale under henvisning til, at en sådan også fandtes med de vestallieredes militære hovedkvarter, SHAEF. Det hele trak ud, fordi Døssing først skulle fremskaffe denne skriftlige aftale, som i øvrigt ikke eksisterede i denne form, og der kom aldrig en aftale ud af det med Moskva, inden den tyske kapitulation allerede var en kendsgerning, og sovjetiske tropper havde besat Bornholm.

I sig selv måtte Bornholms beliggenhed i betænkelig nærhed af de tyske Østersøprovinser, som sovjetiske tropper rykkede ind i i foråret 1945, indebære at hvis russerne på et givet stadium ville foretage operationer på dansk territorium, måtte Bornholm være det første, det mest nærliggende og sandsynlige område. Havde russerne planer herom?

Allerede i juli 1944 havde man i det sovjetiske udenrigsministerium været inde på den tanke at gøre Bornholm til et militært støttepunkt i Østersøens vestlige del efter krigen med henvisning til nødvendigheden af at sikre sig militært imod en fornyet tysk aggression. Tanken blev i december 1944 taget op i et internt notat til udenrigsminister Molotov om det ønskelige i, at den røde hær deltog i Danmarks befrielse. Bornholm nævnes her som et muligt første område for sovjetisk befrielse. Formålet med en sovjetisk militær deltagelse i befrielsen af Danmark var – foruden det rent militære og den sovjetiske interesse i Østersøen, sundet og bælteerne – også politisk betinget. Man ville nemlig via denne deltagelse opnå politisk indflydelse i Danmark efter krigen. En aftale med Frihedsrådet om militær bistand med befrielsen af dansk område skulle legitimere, at den sovjetiske regering efterfølgende sad med ved bordet, når de allierede skulle behandle danske forhold. En sådan aftale skulle komme i stand ved, at man fra sovjetisk side direkte og indirekte via forbindelser inspirerede Døssing og Frihedsrådets folk i Stockholm til at bede om en sådan aftale med henvisning til udviklingen i krigen, og til at der ikke fandtes en dansk regering, der kunne indgå en sådan aftale. Efterfølgende skulle de vestallierede informeres om henvendelsen fra Frihedsrådet, således at forholdet var kendt og accepteret på forhånd. Tanken var dernæst, at Sovjetunionen i kraft af sin forbindelse med og i ly af Frihedsrådet ville kunne opnå indflydelse på den danske politiske udvikling efter befrielsen. Denne tanke var baseret på en fejlagtig forestilling om, at Frihedsrådet repræsenterede de venstreorienterede, progressive kræfter i Danmark, og at Frihedsrådet ville være en bestemmende faktor i dansk politik efter krigen.

Der opstod således den mærkelige situation, at der både fra dansk og fra sovjetisk side blev arbejdet på at indgå en aftale til regulering af forholdene for det tilfælde, at sovjetiske styrker deltog i befrielsen af dansk område, men tilsyneladende uden at det gik op for danskerne, at deres initiativ løb sammen med tilsvarende bestræbelse fra sovjetisk side. Bestræbelserne førte ikke til nogen aftale, muligvis også fordi russerne forestillede sig, at en aftale med Frihedsrådet, når den blev kendt, blot ville virke i retning af at fremskynde de vestallierede troppers indrykning i Danmark.

I marts 1945, da de sovjetiske tropper var nået til den polske havneby Kolberg – nu Kolobrzeg – syd for Bornholm blev forslaget om at foretage landgang på Bornholm atter taget op i det sovjetiske udenrigsministerium. Forslaget blev godkendt af udenrigsminister Molotov, som den 12. marts sendte forslaget videre til viceforsvarsminister Bulganin. Hvad denne foretog sig, er ikke klarlagt, men den 23. april anbefalede den sovjetiske flådechef generalstaben, at man skulle erobre Bornholm. Og den 4. maj fik chefen for den sovjetiske Østersøflåde ordre til “under alle omstændigheder” at erobre Bornholm og gøre klar hertil.

Både i det britiske udenrigsministerium, Foreign Office, og i det vestallierede hovedkvarter, SHAEF, kendte man til de rygter, der gik om, at russerne havde kig på Bornholm. De faktiske sovjetiske planer om at erobre Bornholm kendte man tilsyneladende intet til. Den sovjetiske generalstab informerede ikke de vestallierede om, at sovjetiske tropper ville erobre Bornholm. Det

skete først flere timer efter at den sovjetiske besættelse allerede var en fuldbyrdet kendsgerning. Der er heller intet, der tyder på, at noget medlem af den danske modstandsledelse, hverken i udlandet eller i Frihedsrådet hjemme i Danmark, havde nogen som helst viden om de sovjetiske planer om at erobre Bornholm. Men også uden denne viden var feltmarskal Montgomery og hans stab ved 21. armégruppe, hvis tropper skulle rykke ind i Danmark ved befrielsen, opmærksom på Bornholms beliggenhed nær ved de sovjetiske troppers operationsområde og anmodede direkte SHAEF, det vestallierede hovedkvarter, den 4. maj om at få afklaring på spørgsmålet om, hvilke styrker der havde ansvaret for Bornholms befrielse: egne styrker eller sovjetiske? Den 7. maj fik Montgomery det svar, at han for det første ikke måtte foretage sig noget med Bornholm, medmindre de danske myndigheder bad herom, og for det andet skulle han i givet fald først forelægge spørgsmålet for hovedkvarteret til afgørelse. Da spørgsmålet blev forelagt efter det første sovjetiske bombardement af Rønne og Nexø den 7. maj 1945, sendte general Eisenhower den 8. maj spørgsmålet videre til den sovjetiske generalstab, som svarede den 10. maj, at sovjetiske styrker allerede var i færd med at besætte Bornholm.

Den danske modstandsledelse blev i øvrigt ikke holdt orienteret om disse forholdsregler og Eisenhowers dispositioner, som var den direkte årsag til, at der ikke kom vestallierede styrker til Bornholm ved den tyske kapitulation den 5. maj.

Ordren til den sovjetiske Østersøflåde om "under alle omstændigheder" at erobre Bornholm fra tyskerne blev effektueret ganske fredeligt den 9. maj 1945 om eftermiddagen, efter at den samlede tyske kapitulation var trådt i kraft efter midnat, men forud var gået de dramatiske døgn, hvor sovjetiske fly havde sønderbombet havneområderne i Nexø og Rønne den 7. og 8. maj.

Litteratur: Bent Jensen: Den lange befrielse, s. 19-54: Baggrund og indramning.

Kapitel I 1944-45

Hvem skal befri Danmark?

Perioden fra årsskiftet 1943-44 frem til det første sovjetiske bombardement af Rønne og Nexø den 7. maj 1945

Dokumentudvalget i kapitel I afspejler nogle af de centrale spørgsmål, der i krigens sidste år i stigende grad optog modstandsbevægelsen og den vestallierede politiske og militære ledelse:

- Ville Danmark, der var anerkendt vestligt interesseområde, også kunne regne med at blive befriet af vestallierede styrker?
- Var der en aftale mellem russerne og de vestallierede om ansvaret for Danmarks befrielse?
- Ville Bornholm med sin udsatte beliggenhed ikke i særlig grad være et mål for en sovjetisk besættelse?
- Og ville det under alle omstændigheder ikke være fornuftigt at få en aftale i stand med de sovjetiske myndigheder, således at Danmark blev behandlet som venligsindet, allieret nation i tilfælde af, at krigsbegivenhederne førte med sig, at sovjetiske tropper rykkede ind i dansk territorium?
- Og endelig det afgørende spørgsmål: ville Montgomerys tropper nå til Danmark før de sovjetiske styrker?

Det bør indskydes, at Bornholm i denne periode før befrielsen kun enkelte gange udtrykkeligt nævnes i dokumentudvalget. Men når det sker, er det altid i sammenhæng med den risiko – eller mulighed – der foresvævede de danske, britiske og sovjetiske parter, for at Bornholm kunne blive besat af sovjetiske styrker. Ganske naturligt måtte Bornholms beliggenhed østpå motivere, at hvis russerne på et givet stadium ville foretage operationer på dansk territorium, måtte Bornholm være det første, det mest nærliggende og sandsynlige område. Af dokumenterne fremgår det, hvorledes

både de sovjetiske og de militære og civile allierede myndigheder var opmærksomme på Bornholm som et muligt besættelsesobjekt for de sovjetiske styrker.

I en lidt anden sammenhæng bringes Bornholm på bane i det allerførste afsnit, hvor den foretagsomme amtmand Stemann på Bornholm kortvarigt træder ind på scenen med en anmodning til det danske gesandtskab i Stockholm om at træffe aftale med de svenske myndigheder om svensk bistand med overtagelsen af Bornholm ved den tyske kapitulation. Amtmanden forsvinder ud af billedet i resten af kapitlet, men træder ind i en hovedrolle i det efterfølgende, hvor den sovjetiske besættelse af Bornholm bliver en realitet.

En central plads i dokumentudvalget udfyldes af Frihedsrådets repræsentant i Moskva, Thomas Døssing, der varetog forhandlingerne med de sovjetiske myndigheder om den aftale, der skulle regulere forholdene for det tilfælde, at sovjetiske styrker kom ind på dansk grund. Der kom aldrig nogen aftale ud af forhandlingerne, men forinden havde Døssings rapport om en samtale, han havde den 17. januar 1945 med den sovjetiske viceudenrigskommissær Dekanozov, vakt bekymring i danske modstandskredse, blandt politikerne hjemme og i Foreign Office. Dekanozovs udtalelse, at det ikke var givet, at Danmark var vestallieret interess esfære, og at Danmark efter krigen var Ruslands nabo, direkte nabo, blev opfattet som et tegn på, at Sovjetunionen eventuelt ville besætte Danmark. Dekanozovs udtalelse og Frihedsrådets rapport i marts 1945 om, at det sovjetiske gesandtskab i Stockholm på en direkte forespørgsel havde bekræftet muligheden for en sovjetisk besættelse af Danmark, skabte tvivl hos den danske modstandsledelse om, at Danmark, således som hele tiden antaget, ville blive befriet af de vestallierede styrker. I Foreign Office mente man, at Frihedsrådets rapport var et led i modstandsbevægelsens interne magtkamp med politikerne, og i den vestallierede overkommando forsøgte man at berolige den danske modstandsledelse med, at man ikke kendte noget til, at russerne skulle være tildelt nogen del af Danmark som militært ansvarsområde. Modstandsledelsen fik fra London besked på, at man ikke regnede med nogen ændringer i det direktiv, som den vestallierede overkommando havde udstedt til modstandsbevægelsen, og som forudsatte en vestallieret militær besættelse af Danmark.

I dagene umiddelbart før befrielsen blev der sendt alarmerende rapporter fra Danmark og Sverige til London og den vestallierede militære ledelse om, at der var antruffet sovjetiske agenter og faldskærmsfolk på Sjælland, og at russerne stod i Warnemünde og kunne sende styrker til Lolland. I London havde premierminister Churchill hørt disse meldinger og gik i aktion for at sikre, at Eisenhower og Montgomery sørgede for, at Montgomerys styrker nåede til Danmark før russerne. Dokumentudvalget indeholder et telegram fra Churchill til Montgomery, hvori Churchill gav udtryk for karakteren og omfanget af opgaven: "Vi lægger den største vægt på, at vi kommer russerne i forkøbet, hvad enten det er i København *eller i nogen anden del af Danmark.*"

Opgaven blev, som det skulle vise sig, kun delvis løst som ønsket af premierministeren.

Aktørerne, der optræder her i månederne op til befrielsen, er de danske repræsentanter for modstandsbevægelsen i London, Stockholm og Moskva, Christmas Møller, Erling Foss, Ebbe Munck og Thomas Døssing, Frihedsrådets ledende medlem, Frode Jakobsen, de danske gesandter i London og Washington, grev Reventlow og Henrik Kauffmann, Hollingworth og Spink fra den britiske sabotageorganisation SOE's danske sektion, lederen af SOE's organisation i Danmark, Ole Lippmann, embedsmændene i det britiske udenrigsministerium, Foreign Office, de britiske gesandter i Moskva og Stockholm, premierminister Winston Churchill, de vestallierede styrkers hovedkvarter, SHAEF, og chefen, general Eisenhower, det britiske udenrigsministeriums forbindelsesofficer ved SHAEF, C.E. Steele, den 21. armégruppe, EXFOR, der havde ansvaret for Danmarks befrielse, og hvis chef var feltmarskal Montgomery, og endelig chefen for SHAEF's Mission to Denmark, generalmajor Dewing.

Kapitel II 1945-46

Bombardementerne af Rønne og Nexø den 7. og 8. maj 1945 og de sovjetiske troppers ophold på Bornholm fra den 9. maj 1945 indtil afrejsen den 5. april 1946

I kapitel II afspilles først de dramatiske begivenheder på Bornholm i befrielsesdagene, hvor befrielsen ikke som i det øvrige Danmark kom den 5. maj med de britiske tropper, fordi disses chef, general Dewing, havde fået besked på ikke at foretage sig noget med Bornholm uden tilladelse fra general Eisenhower. Dewing bad Eisenhower i to telegrammer den 7. maj, fulgt op af yderligere et

telegram den 8. maj, om tilladelse til at sende en britisk enhed til Bornholm for at tage imod den tyske overgivelse, hvorefter Eisenhower den 8. maj spurgte den sovjetiske generalstab, om dette kom på tværs af deres planer og bad om omgående svar. Først to dage senere – den 10. maj – fik Eisenhower det svar fra Moskva, at sovjetiske styrker allerede var i færd med at besætte Bornholm. Sagen var allerede afgjort, da sovjetiske tropper gik i land i Rønne den 9. maj 1945, efter at den generelle tyske kapitulation var trådt i kraft efter midnat.

Efter den sovjetiske besættelse af Bornholm den 9. maj skildrer dokumenterne de første ugers nervøse stemning og hektiske aktivitet med at skaffe tyskerne væk fra Bornholm og få russerne til at hæve den afspærring af Bornholms forbindelser til omverdenen, som den sovjetiske kommandant havde oprettet. Herefter er de dominerende temaer på den ene side spørgsmålet om den militærstrategiske betydning og varigheden af den sovjetiske besættelse af Bornholm, som især det britiske udenrigsministerium og de britiske stabschefer var optaget af, og på den anden side det påtrængende spørgsmål, hvilken taktik den danske regering skulle vælge for at udvirke og fremskynde de sovjetiske styrkers tilbagetrækning fra Bornholm. Også amtmand Stemmanns hyppige og detaljerede indberetninger om de forskellige praktiske problemer og tildragelser med de sovjetiske troppers tilstedeværelse på Bornholm udgør et selvstændigt tema. Særlig interessante er disse indberetninger, fordi de indeholder referater af amtmandens forhandlinger og samtaler med de sovjetiske militære chefer på Bornholm. Amtmandens utålmodighed med den langtrukne sovjetiske besættelse og hans utvetydige standpunkt, at den danske regering aktivt skulle foretage sig noget for at komme af med de sovjetiske tropper, kommer tydeligt til udtryk i næsten alle hans indberetninger og breve til København, dog tilsyneladende uden nogen virkning.

Allerede inden udgangen af maj måned var både Foreign Office og udenrigsminister Christmas Møller indstillet på den taktik, at de britiske tropper i Danmark så hurtigt som muligt skulle trækkes tilbage som argument for at anspore den sovjetiske regering til også at trække de sovjetiske tropper på Bornholm tilbage, hvis ikke det var sket forinden eller samtidigt. De fleste britiske tropper blev alene af den grund i løbet af efteråret og frem til årsskiftet trukket ud af Danmark, og kun enkelte absolut uundværlige enheder blev tilbage. Denne sammenkædning af de britiske og de sovjetiske troppers tilbagetrækning udgør et hovedtema i dette kapitel.

Et beslægtet tema er spørgsmålet om, hvordan denne ansporing af den sovjetiske regering til at trække de sovjetiske tropper tilbage konkret skulle formidles. I løbet af sommeren 1945 fiskede udenrigsminister Christmas Møller efter den britiske regerings accept af rollen som mellemmand mellem den danske og den sovjetiske regering i et forsøg på at fremkalde en sovjetisk tilbagetrækning fra Bornholm, men fik det svar, at man fra dansk side selv måtte rejse spørgsmålet direkte over for sovjetmyndighederne, da russerne på en eventuel britisk henvendelse blot ville svare ved at bede briterne om at passe sig selv. Christmas Møller indså, at han selv måtte rejse til Moskva for at få den sovjetiske regering i tale, men de sovjetiske myndigheder undslog sig kort før afrejsen i september med, at man på grund af travlhed og bortrejse ikke havde mulighed for at modtage en dansk regeringsdelegation i Moskva, som det var planlagt. Alle efterfølgende forsøg på at få en delegation af sted blev også afvist fra sovjetisk side med lignende begrundelse.

Amerikanernes tilstedeværelse i Grønland udgør et særskilt tema i de danske taktiske overvejelser vedrørende de sovjetiske tropper på Bornholm og deres eventuelle afrejse. I kapitel II dokumenteres, hvorledes man fra dansk side fra oktober 1945 indtrængende beder amerikanerne om ikke at fremsætte anmodning om baserettigheder i Grønland, da man fra dansk side frygter, at det i givet fald vil anspore russerne til at kræve sovjetiske baserettigheder på Bornholm.

Dokumenterne for perioden fra årsskiftet 1945-46 frem til de sovjetiske troppers afrejse i april 1946 er koncentreret om oplægget til den danske regerings aktive udspil for at udvirke de sovjetiske troppers tilbagetrækning og dernæst selve notevekslingen og forløbet af forhandlingerne mellem de to landes regeringer. Da den danske regering passivt i mange måneder forgæves havde afventet en sovjetisk meddelelse om tilbagetrækningen af tropperne på Bornholm, og de fleste britiske tropper var rejst ud af landet som lovet, var regeringen presset til handling, og i begyndelsen af januar 1946 sendte udenrigsminister Gustav Rasmussen, der i november 1945 efter regeringsskiftet havde afløst Christmas Møller, et udkast til en note af sted til den danske gesandt i Moskva med besked om at aflevere noten til den sovjetiske regering. Først efter en langtrukken korrespondance med den danske gesandt i Moskva, der ville have yderligere oplysninger om antallet af britiske tropper i Danmark indføjet i noten, blev noten endelig den 4. marts 1946 afleveret til den sovjetiske regering. I noten blev det påpeget, at de britiske styrker stort set havde forladt

Danmark, og at danske tropper nu kunne overtage de militære opgaver på Bornholm. Allerede dagen efter gav den sovjetiske regering det svar, at de sovjetiske tropper ville blive trukket ud, "hvis Danmark er i stand til nu med sine tropper at besætte Bornholm og på Bornholm at oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer." Da den danske regering svarede bekræftende herpå, afrejste de sovjetiske tropper fra Bornholm. De sovjetiske officerers afsluttende officielle besøg og modtagelse i København inden afrejsen fra Bornholm den 5. april 1946 belyses i et særligt dokumentafsnit.

Den sovjetiske regerings betingelse for at rømme Bornholm ("uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper"...) ansporede den danske udenrigsminister til straks at tage initiativ til at forhindre primært britiske og amerikanske officerer og myndighedspersoner i at aflægge besøg på Bornholm efter de sovjetiske troppers afrejse. Dette er dokumenteret i det sidste afsnit af kapitel II.

Litteratur til kapitel I og II: Bent Jensen: Den lange befrielse.

Kapitel III **Erindringer og synspunkter**

I kapitel III er samlet interviews, bladkommentarer, erindringsartikler og skriftlige beretninger fra en række af de danske og allierede aktører, der enten var involveret i eller var vidner til de begivenheder, der førte til den sovjetiske besættelse af Bornholm. De forskellige udsagn og kommentarer, der her fremsættes, er i første række koncentreret om eller afledet af det tilbagevendende spørgsmål, hvorfor sovjetiske og ikke britiske tropper kom til Bornholm for at tage imod tyskernes overgivelse. En del af disse kilder udgøres af bladinterviews med general Dewing. Personlige og meget udførlige beretninger fra to bornholmske hovedpersoner om de 6 år under tysk og sovjetisk besættelse er medtaget her, dels fordi de giver et nyttigt overblik over periodens hændelser, dels fordi de belyser de to beretteres helt forskellige synspunkter og standpunkter. Overlæge H.Chr. Olsen beskriver forløbet ud fra sine forudsætninger som et af de ledende medlemmer af modstandsbevægelsen på Bornholm, medens amtmand Stemmann giver sin version ud fra sit officielle embede som den danske stats repræsentant på Bornholm.

Kapitel IV 1946-1950 **Efter den sovjetiske rømning – Bornholm i karantæne – Dansk medlemsskab af** **Atlantpagten 1949**

Kilderne i kapitel IV omfatter de første år efter den sovjetiske rømning af Bornholm indtil 1950. Perioden er relativt begivenhedsløs for så vidt angår Bornholm. Et gennemgående tema i materialet er amtmand Stemmanns diskussioner med udenrigsministeriets direktør om klogskaben, rækkevidden og opretholdelsen af forbuddet mod fremmede officerers besøg på Bornholm, som udenrigsminister Gustav Rasmussen havde indført i medfør af den sovjetiske betingelse for rømningen af Bornholm ("uden deltagelse af fremmede tropper..."). Dansk frygt for en eventuel sovjetisk genbesættelse af Bornholm som reaktion på amerikanske baserettigheder i Grønland dukker op i britiske indberetninger i 1947 og fremgår af udenrigsminister Gustav Rasmussens og ambassadør Kauffmanns samtaler med amerikanerne om Grønland. Denne bekymring træder også tydeligt frem under drøftelserne i Det udenrigspolitiske Nævn i 1949 i forbindelse med Danmarks indtræden i NATO. Til eventuel beroligelse kunne gesandt Reventlow i London på samme tid indberette, at britiske eksperter ikke anså Bornholm for at have militær interesse for Sovjetunionen. Hvad danskerne ikke kunne vide var, at det så vidt det fremgår af de sovjetiske arkiver aldrig indgik i de sovjetiske planer at reagere på amerikanske baserettigheder i Grønland med en genbesættelse af Bornholm.

Af mere dramatisk karakter er det afsnit, der skildrer de sovjetiske overflyvninger af Bornholm den 9. september 1948, som hensatte den danske regering i en momentan skræktilstand og bevirkede, at der i al hast blev sendt en fregat og luftværnsskyts til Bornholm.

Kapitel V 1952-53

NATO-øvelsen MAIN BRACE og 2 de sovjetiske noter af 1. oktober 1952 og 28. januar 1953 imod planerne om stationering af amerikanske flystyrker på dansk grund

Dokumenterne i kapitel V omfatter et meget kort, men i politisk forstand begivenhedsmættet tidsrum på mindre end 1 år, fra juli 1952 til april 1953, hvor spørgsmålet om Bornholms status efter at have været uberørt af Sovjetunionen i de forløbne 6 år efter de sovjetiske troppers rømning atter blev rejst, i første omgang i form af en sovjetisk pressekampagne imod Bornholms påståede inddragelse i en meget stor NATO-flådeøvelse. Kampagnen fik den danske regering til at frygte et sovjetisk kup på Bornholm og førte derfor til en beslutning om at holde Bornholm helt uden for NATO-øvelsen. Kampagnen blev officielt fulgt op af to sovjetiske noter til den danske regering – i oktober 1952 og i januar 1953 – hvori de dengang verserende planer om stationering af amerikanske fly på danske flyvestationer blev angrebet. Medens den første sovjetiske note fra oktober 1952 nøjedes med en henvisning til, at den danske regering i marts 1946 skulle have forpligtet sig at etablere sin administration på øen Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper, gik den næste note fra januar 1953 videre og forsøgte at udvide denne forpligtelse i territorial henseende, således at det ikke alene var Bornholm, men dansk territorium i det hele taget, der skulle være pålagt en forpligtelse til – som det blev sagt i noten – ikke at give fremmede tropper adgang.

Denne åbenlys helt urimelige sovjetiske udlægning af aftalen fra 1946 blev ganske vist klart afvist fra dansk side, men af dokumenterne fremgår det, at de sovjetiske noter alligevel havde gjort et så stærkt indtryk på den danske udenrigsledelse, at den anbefalede regeringen at afgive et løfte til den sovjetiske regering om, at der aldrig ville blive stationeret fremmede tropper på Bornholm. I regeringen var der delte meninger om klogskaben heri, hvorefter forslaget om at afgive dette løfte bortfaldt. Men da der faktisk ikke havde været fremmede tropper på Bornholm siden de sovjetiske troppers afrejse i 1946, og da den danske regering i praksis havde forholdt sig og fortsat agtede at forholde sig, som om den anerkendte en forpligtelse til ikke at tillade fremmede tropper på Bornholm, blev det alligevel besluttet at komme den sovjetiske regering i møde, hvilket skete i en tale, udenrigsministeren holdt den 11. april 1953 i Rønne, hvor han fremsatte en såkaldt beroligende erklæring, hvis reelle budskab var, at den sovjetiske regering trygt kunne regne med, at der heller ikke fremover ville komme fremmede tropper til Bornholm. Hele dette forløb er indgående belyst i dokumenterne for denne periode.

Kapitel VI

Sagen om den første polske MIG-jagerpilots flugt og landing på Bornholm den 5. marts 1953

Kapitel VI indeholder sagen om den polske jetpilots flugt og landing med sit MIG-jagerfly på Bornholm den 5. marts 1953, en sensationel begivenhed, der forærede NATO-landene en enestående mulighed for at studere fjendens på det tidspunkt mest avancerede jagerfly på nærmeste hold. Af dokumenterne fremgår det, hvorledes den danske regering straks blev sat under pres af den amerikanske og britiske regering, samt af NATO's militære chefer, der ville have deres egne teams ind for at kigge på flyet og tale med piloten. Den danske regering befandt sig ikke vel ved situationen, der rettede søgelyset mod Bornholm, som allerede befandt sig i brændpunktet under det diplomatiske pres, som den sovjetiske regering i månederne forinden havde lagt på Danmark for at forhindre stationering af amerikanske fly i Danmark, og hvor det fra sovjetisk side som led i dette pres blev hævdet, at der ikke måtte forekomme udenlandsk militært personel på Bornholm. Den danske regerings bestræbelser gik derfor ud på at mørkelægge episoden og få fjernet flyet fra Bornholm for dermed at undgå, at NATO-officerer og -teknikere skulle rejse dertil for at besigtige flyet, hvilket man fra dansk side frygtede ville udløse fornyede sovjetiske protester.

Nyheden om det topmoderne sovjetiske MIG-flys landing slap imidlertid ud øjeblikkeligt og bragte straks et chartret fly med reportere og fotografer til Bornholm, blandt hvilke også den britiske flyattaché i København befandt sig. Da et foto i bladene dagen efter flyets landing viste samme

flyattaché ved flyet, og den polske gesandt protesterede over denne fremmede indblanding, blev den danske regering yderligere betænkelig ved situationen og fastholdt trods presset fra de NATO-allierede sin beslutning om, at kun danske teknikere måtte undersøge flyet og afhøre piloten.

Flyet blev adskilt og bragt fra Bornholm til Værløse flyvestation, hvor undersøgelsen kunne foregå uforstyrret i en hangar. De fortsatte og ihærdige forsøg fra den britiske og amerikanske regerings side på at overtale den danske regering til at lade disse landes egne flyeksperter afhøre piloten, undersøge flyet, foretage en prøveflyvning samt foretage prøveskydninger med flyets maskinkanoner, blev alle afvist fra dansk side. De tilrejste udenlandske flyeksperter skulle holde sig i baggrunden og måtte nøjes med at stille spørgsmål til piloten og til flyets indretning via de danske teknikere.

Efter at flyet var undersøgt og piloten afhørt, blev flyet sejlet tilbage til Polen, og piloten fløjet til England med pålæg om ikke at udtale sig om opholdet i Danmark, og alle udenlandske eksperter, der havde været til stede ved undersøgelsen af flyet som konsulenter for de danske teknikere, fik besked på ikke at røbe, at de havde haft med undersøgelsen af flyet at gøre.

Under hele forløbet, som det fremstår i dokumenterne, er det den britiske flyattachés optræden ved flyet på Bornholm, der synes at have optaget den danske regering mest, medens selve den efterretningsmæssige triumf, som det var, at dette fly faldt i hænderne på den vestlige alliance, næppe synes at have opvejet de politiske bekymringer, som den britiske flyattaché ved sin uoverlagte optræden synes at have voldt den danske regering.

Kapitel VII 1953-1961

Indførelsen af de selvpålagte restriktioner for Bornholm og Østersøen

Kapitel VII dækker tidsrummet fra 1953 til 1961, hvor der i diplomatisk-politisk forstand herskede en relativt rolig atmosfære omkring Bornholm, hvad den danske beroligende erklæring i udenrigsministerens tale i Rønne den 11. april 1953 ganske sikkert bidrog væsentligt til. Medvirkende var også det forhold, at den danske regering i efteråret 1953 indførte et sæt regler, der lagde faste rammer for allieret militær øvelsesvirksomhed i Østersøen og på Bornholm med omgivende farvand. Disse regler – de selvpålagte restriktioner – havde bl.a. til formål at sikre, at der fra dansk og allieret militær side aldrig kunne foretages sådanne øvelsesmæssige dispositioner i Østersøen og omkring Bornholm, der kunne påregnes at provokere den sovjetiske regering til en gentagelse af det diplomatiske pres, som den sovjetiske regering lagde på den danske regering i 1952 og 1953 under påberåbelse af betingelsen for den sovjetiske rømning af Bornholm i 1946 (...“uden deltagelse af fremmede tropper”). Gennem udenrigsministerens beroligende erklæring og de selvpålagte restriktioner var både det politiske og det militære aspekt af den danske ikke-provokationsstrategi dækket ind ved udgangen af 1953.

I dette kapitel belyses de tankebaner, der lå bag ved fastlæggelsen af de selvpålagte restriktioner for Bornholms vedkommende. Det forebyggende hensyn til at undgå sovjetiske reaktioner på militære dispositioner på og omkring Bornholm var det centrale motiv bag restriktionerne. Det blev bestemt, at der ikke måtte komme allierede fly og skibe til Bornholm under øvelser, og det var en underforstået selvfølge, at fremmede, allierede troppeenheder aldrig måtte komme til Bornholm. Med hensyn til besøg på Bornholm af enkelte, allierede militære chefer og officerer blev der ikke taget udtrykkelig bestemmelse herom. Dette blev derfor i de følgende år et tilbagevendende spørgsmål, som er et centralt tema i dokumentudvalget, idet Udenrigsministeriet i hvert enkelt tilfælde afgjorde, om de politiske betænkeligheder – dvs. hensynet til ikke at fremkalde uønskede sovjetiske reaktioner – talte imod at tillade den eller de pågældende allierede officerer at aflægge det påtænkte besøg på Bornholm.

I denne periode indtager amtmand Stemann på Bornholm også en central og fremtrædende plads med sin korrespondance med Udenrigsministeriets direktør, hvori han utilsløret på egne og bornholmernes vegne udtrykte sin utilfredshed med den fortsatte delvise afspærring af Bornholm for allierede officerer, som Udenrigsministeriet opretholdt og administrerede. De to indbyrdes modstridende opfattelser, som amtmanden og Udenrigsministeriet repræsenterede, dokumenteres i udpræget grad i sagen om den britiske NATO-admiral Gladstones planlagte besøg på Bornholm i

1956, som blev annulleret af stats- og udenrigsminister H.C. Hansen, fordi amtmanden havde arrangeret et lukket og fortroligt møde for et udvalgt bornholmsk publikum, hvor det var tanken, at admiralen skulle orientere om NATO.

Kapitel VIII 1961-1998

Den sovjetiske note af 12. december 1961 imod Enhedskommandoens oprettelse

Nye sovjetiske noter i 1971 og 1984

US Air Force Bands besøg på dyrskuet på Bornholm 1982 og 1985

Lempelser af de selvpålagte restriktioner 1978 og 1983.

Det afsluttende kapitel VIII indledes med den sovjetiske note til den danske regering i december 1961, som var fremkaldt af den sovjetiske modstand imod beslutningen om at etablere den dansk-vesttyske fælleskommando, den såkaldte Enhedskommando. Den sovjetiske note påstod, at Bornholms inddragelse i den nye fælleskommando, som ifølge noten ville blive domineret af Hitlers gamle generaler, stred imod betingelsen for de sovjetiske troppers rømning af Bornholm i 1946 (...“uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper”). Det danske svar afviste, at der ville komme tyske styrker til Bornholm, og af dokumenterne fremgår det, at den sovjetiske note gav anledning til, at Udenrigsministeriet ikke ville tillade besøg på Bornholm af officerer fra den dansk-vesttyske fælleskommando, der jo også var underlagt NATO.

Således besluttede udenrigsministeren i marts 1962, at den danske chef for Enhedskommandoen og hans ligeledes danske stabschef ikke i deres egenskab af NATO-officerer måtte overvære en ren dansk øvelse på Bornholm, men som medlemmer af de danske styrker godt kunne deltage i øvelsen. Enhedskommandoens vesttyske stedfortrædende chef måtte ikke overvære øvelsen. Allierede officerer fra andre NATO-stabe fik tilladelse til at overvære øvelsen, men ingen af dem var tyske.

Først med den historiske magtafkaldsaftale indgået mellem Forbundsrepublikkens kansler Willy Brandt og Kreml i august 1970 indtrådte der en afspænding i forholdet mellem de to lande, som medførte, at besøg af vesttyske officerer på Bornholm fremover kunne behandles på linie med besøg af officerer fra de øvrige NATO-lande.

Den sovjetiske note fra december 1961 om Bornholms inddragelse i den dansk-vesttyske fælleskommando førte også med sig, at Udenrigsministeriet foretog en intern undersøgelse af spørgsmålet om den fortsatte gyldighed af den sovjetiske betingelse for de sovjetiske troppers rømning i 1946 (...“uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper”). Undersøgellesnotatet blev forelagt for Udenrigsministeriets juridiske rådgiver i folkeret, der stik imod Udenrigsministeriets egen opfattelse konkluderede, at betingelsen ud fra sovjetiske synspunkter med rimelighed stadig kunne gøres gældende. Denne interessante analyse er aftrykt i kildeudvalget.

Dette kapitel rummer en fyldig dokumentation af Udenrigsministeriets behandling af de mange anmodninger om tilladelse til allierede militærpersoners besøg på Bornholm, som Forsvarsministeriet fremsendte på vegne af Forsvarskommandoen. Materialet belyser i detaljer, hvorledes Udenrigsministeriet under behandlingen af besøgsanmodningerne med stor grundighed og forsigtighed altid tog hensyn til alle forhold, der kunne indebære en risiko for, at de pågældende besøg påkaldte sig uønsket opmærksomhed fra sovjetisk side.

I denne periode foretog den danske regering i to omgange en revision af de selvpålagte restriktioner, der blev indført i 1953. Første gang i 1978, og anden gang i 1983. Den første medførte for Bornholms vedkommende ingen lempelser af betydning, men i 1983 blev det indtil da gældende forbud mod fremmede militærflys landing på Bornholm ophævet, ligesom det blev indført, at allierede skibe fremtidigt kunne ankre op på Bornholms ydre territorialfarvand før og efter øvelsesdeltagelse. Også det indtil da praktiserede forbud mod, at udenlandske NATO-officerer bar uniform under ophold på Bornholm, blev opgivet i 1983.

Forhandlingerne mellem Udenrigsministeriet og Forsvaret om disse lempelser var præget af det tvungne kompromis mellem på den ene side Forsvarets ønske om at normalisere Bornholms status i forhold til det øvrige land og afskaffe restriktionerne helt og på den anden side Udenrigsministeriets konservative standpunkt, at lempelser af restriktionerne for Bornholms vedkommende i givet

fald måtte ske langsomt og nærmest umærkeligt og kun således, at det politiske hensyn til ikke at provokere Sovjetunionen ikke blev tilsidesat.

Et særskilt afsnit udgøres af en i pressen dengang meget omtalt sag om et amerikansk militær-orkester, der ikke måtte komme til Bornholm og spille på dyrskuet i 1982 på grund af den danske forsvarsministers betænkeligheder. Formelt gjorde forsvarsministeren ret i at fraråde det amerikanske orkestres besøg,, fordi der ikke alene var tale om en fremmed militærenhed, men også fordi orkestret ville flyve til Bornholm i et amerikansk militærfly, og fremmede militærfly måtte ikke lande på Bornholm. Den akavede og lettere komiske situation, forsvarsministeren befandt sig i, kompliceredes af, at forbuddet mod fremmede militærflys landing var indeholdt i de selvpålagte restriktioner, som var hemmelige, og som derfor ikke kunne tjene som offentlig begrundelse for den manglende gæstfrihed. I stedet blev forsvarsministeren viklet ind i en serie af citater i pressen, hvorefter han skulle have begrundet sin modvilje mod besøget med diverse mundtlige og skriftlige, hemmelige aftaler med Sovjetunionen, indgået i 1946. Kulminationen var et citat af forsvarsministeren i B.T.: Bornholm er ikke rigtigt medlem af NATO! – en udtalelse, der vakte opstandelse og forargelse på Bornholm og i resten af landet, men som egentlig blot var en korrekt beskrivelse af den faktiske tilstand. Ministerens forskellige udtalelser som de blev gengivet i pressen førte til, at Udenrigsministeriet på vegne af forsvarsministeren måtte udsende en berigtigende pressemeddelelse, og episoden førte til, at forbuddet mod allierede militærflys landing på Bornholm året efter blev ophævet, således at det amerikanske militær-orkester trods alt kunne komme til Bornholm og spille på dyrskuet, hvilket skete i 1985.

En anden og mere alvorlig sag, som også er fyldigt repræsenteret i dokumentudvalget, opstod, da to allierede militærfly i februar 1984 i ly af lempelserne fra 1983 fik tilladelse til at lande på Bornholm i hele februar måned som led i en større havundersøgelse i Østersøen, foretaget af NATO. Allerede i maj 1971 var der forefaldet en episode, hvor en helikopter fra et amerikansk hangarskib på vej ind i Østersøen havde landsat to danske lodser i Rønne, og et amerikansk fly fra samme hangarskib var nødlandet på Bornholm på grund af et beskadiget landingsstel. Dengang protesterede den sovjetiske regering over, at flyene var landet uden landingstilladelse. Nu var spørgsmålet et andet, fordi der netop var givet en sådan tilladelse til de to fly. Tilladelsen gav anledning til en række bladreportager og en hel række spørgsmål i Folketinget til ministrene om dette brud på den hidtil førte danske politik, hvorefter man aldrig havde tilladt allierede fly at lande på Bornholm. Også den sovjetiske regering reagerede officielt ved at protestere over for dette angivelige brud på den hidtidige danske politik, hvorefter der ikke var fremmede tropper på Bornholm. Den danske regering svarede, at den danske regering altid havde kunnet give fremmede fly adgang til Bornholm, men havde blot hidtil valgt, efter en konkret afvejning, ikke at gøre det. Hvad der nu var tale om var ikke, at man generelt havde givet grønt lys for sådanne landinger, men om to konkrete begrundede tilladelser. Sådanne tilladelser ville også fremtidigt kunne ventes udstedt, men altid efter en konkret afvejning.

I dokumentudvalget for denne periode belyses den sovjetiske ambassades skærpede opmærksomhed om udviklingen på Bornholm efter episoden i februar 1984 med de to fly. Et nyt udslag heraf kom i juli 1984, da den sovjetiske ambassadør beklagede sig til Udenrigsministeriet over et besøg på Bornholm af en gruppe NATO-officerer, som havde inspiceret militære installationer. Og da tyske skibe to dage i juni 1985 havde ligget for anker i bornholmsk territorialfarvand, og det amerikanske militær-orkester ville komme til Bornholm sidst på måneden og spille til dyrskue, henvendte den sovjetiske ambassadør sig atter i Udenrigsministeriet med en beklagelse over disse og andre militære besøgsaktiviteter på og omkring Bornholm.

Kun en måneds tid senere – i juli 1985 – rejste den sovjetiske ambassadør igen spørgsmålet om en stigning i de militære aktiviteter på og omkring Bornholm. Denne gang var det vesttyske ubåde i området omkring Bornholm, der gav anledning til nogen uro i Moskva.

I det sidste afsnit belyses det gennem en række spørgsmål stillet i Folketinget til udenrigsministeren i 1998 og 1999 om eksistens og indhold af aftaler med Sovjetunionen om Bornholm, hvorledes der fortsat var usikkerhed i offentligheden om Bornholms status selv flere år efter den kolde krigs ophør.

Forklaring til læsning af dokumenterne

Dokumenterne er nummereret fortløbende og arrangeret i datoorden. I enkelte tilfælde er dette princip om datorækkefølge dog fraveget, således at dokumenter, der indgår i en brevveksling eller sagsbehandling af et bestemt spørgsmål, af hensyn til overskueligheden er anbragt umiddelbart efter hinanden.

Udeladt tekst er markeret med [...].

Kommentarer og forklaringer er indsat i skarpe parenteser med lidt mindre typer [forklaring].

Kilderne er – bortset fra udeladte passager, der er markeret med [...] – gengivet komplet, dog er de konventionelle indlednings- og afslutningsfraser normalt udeladt (Kære, ...Deres hengivne, etc.). Stillingsbetegnelser og småord, der er indsat her, er indrammet i skarp parentes [...], eks.: [fuldmægtig].

Telegrammerne fra militære og civile myndigheder er her gengivet med den fulde egentlige tekstmeddelelse, medens selve de data, der oplyser om telegrammets klassifikation, prioritetsgrad, tidspunkt for afsendelse og modtagelse og eventuelle andre modtageradresser (cirkulation, info), principielt er anført i fodnoterne.

Vedr. datering af dokumenterne i dokumentoverskrifterne:

Telegram den 8. maj 1945 ... betyder, at telegrammet er dateret 8. maj 1945.

Stemann til Udenrigsministeriet den 10. marts 1946... betyder, at Stemann har sendt et brev til Udenrigsministeriet dateret den 10. marts 1946. Hvis der derimod er tale om et telegram, angives det udtrykkeligt i dokumentoverskriften.

Kildeangivelse for de enkelte dokumenter: I tilslutning til sidste ord i dokumentets overskrift er der anbragt en fodnote-markering til en fodnote, der angiver dokumentets arkivmæssige tilhørsforhold, som i nedenstående eksempel, hvor fodnote nr. 1 oplyser, at dokumentet hidrører fra Udenrigsministeriets arkiv (UM) sagsnummer 105.Dan.5: 699. Notat P.J.V. den 10. maj 1952.¹

Nogle enkelte russiske egennavne er her ændret i forhold til stavemåden i kilderne, således at der er bedre overensstemmelse med udtalen (Jakusjov i stedet for Jakushev, Jegorytjev i stedet for Egorytchev). Nutidig dansk retsskrivning er tilstræbt i gengivelsen af kildeteksterne.

¹ UM 105.Dan.5. – Fortroligt.

Forkortelser

NATO

AFNORTH (AFNE)	Allied Forces Northern Europe, NATO's nordregions hovedkvarter i Kolsås i Norge
CINCNORTH	Chefen for NATO's nordregion (Commander in-Chief Allied Forces Northern Europe)
COMBALTAP	Chefen for Enhedskommandoen, den dansk-vesttyske fælleskommando under NATO's nordregion (Commander Baltic Approaches)
COMNAVBALTAP	Chefen for flådestyrkerne under den dansk vesttyske Enhedskommando (Commander Naval Forces Baltic Approaches)
COMNAVNORTH	Chefen for flådestyrkerne under NATO's nordregion (Commander Naval Forces Northern Europe)
DANATO	Den danske repræsentation ved NATO
MAAG	Military Advisory Assistance Group – en særlig amerikansk militær rådgivningsstab med domicil i København
NATO	Atlantpagtens organisation (North Atlantic Treaty Organization)
SACEUR	Chefen for NATO's styrker i Europa (Supreme Allied Commander Europe)
SACLANT	Chefen for NATO's flådestyrker i Atlanterhavsregionen (Supreme Allied Commander Atlantic)
SHAPE	NATO's militære hovedkvarter i Europa (Supreme Headquarters Allied Powers Europe)
STANAVFORLANT	NATO's stående flådestyrker i Atlanterhavsregionen (Standing Naval Forces Atlantic)

2. verdenskrig

AGWAR	Adjutant General, War Department
ANCXF	Allied Naval Command Expeditionary Force. Den vestallierede flådekommando.
AMSSO	Air Ministry, Special Signals Office
BCOS	British Chiefs of Staff
CCOS	Combined Chiefs of Staff. Den kombinerede amerikansk-britiske stabschefskomite i Washington under 2. verdenskrig
E-boat	Schnellboat (S-boat), hurtigbåd lidt større end en torpedobåd
FAAA	First Allied Airborne Army
JPS	Joint Planning Staff. Den britiske militære planlægningsstab for alle tre værn under de britiske stabschefer
JSM	Joint Staff Mission. Den britiske militære stab, der under 2. verdenskrig var stationeret i Washington som permanent repræsentant for de britiske stabschefer i den kombinerede amerikansk-britiske stabschefskomite i Washington (CCOS)
OKW	Oberkommando der Wehrmacht
SGS	Secretary General Staff
VCAS	Vice Chief Air Staff
VCIGS	Vice Chief Imperial General Staff

De vestallierede militære stabsenheder

G1	Personel
G2	Efterretning
G3	Operationer
G4	Forsyning, transport
G5	Civile forhold

Tidsangivelser på telegrammer

Tidszone Z(ulu)	GMT (Greenwich Mean Time)
Tidszone A(lpha)	Centraleuropæisk tid, GMT plus 1 time (plus 2 timer når sommertid), (Danmark, Berlin)

Tidszone B(ravo)	GMT plus 2 timer, (Helsinki, Athen)
Tidszone C(harlie)	GMT plus 3 timer, (Baghdad, Moskva)
BST	British Summer Time, GMT plus 1 time, dansk sommertid minus 1 time
DBST	Double British Summer Time, GMT plus 2 timer, svarer til dansk sommertid

TOO, (D.) Time of Origin (Dispatched) – Udstedelsestidspunkt (Afsendt)

TOR, (R.) Time of Receipt (Received) – Modtagelsestidspunkt (Modtaget)

Udenrigsministeriet

A.M	Aide Mémoire (fransk), skriftlig (diplomatisk) note
Amb.	Ambassaden
Amtel	Ambassadens telegram
Chargé d'affaires	Stedfortræder for ambassadøren/gesandten i dennes fravær
Démarche	Diplomatisk henvendelse til et andet lands regering
Direktør	Stillingsbetegnelse for Udenrigsministeriets administrative chef; svarende til departementschef
Etrangères	Afsenderbetegnelse (fransk) på telegrammer fra Udenrigsministeriet
FO	Foreign Office, det britiske udenrigsministerium
Gesk.	Gesandtskabet
J.nr.	Journalnummer
Kontinuation	Tilføjelse til en allerede affattet skrivelse, notits
Legation	Gesandtskab
P.M.	Pour Mémoire (fransk), skriftlig (diplomatisk) note
Påtegning	Kort bemærkning, instruks eller oplysning som oftest håndskrevet på en tjenstlig skrivelse (eks.: Vises ministeren)
P-afdelingen	Den politiske afdeling i Udenrigsministeriet, hvorunder NATO-kontoret sorterede
P.J.	Den politisk-juridiske afdeling i Udenrigsministeriet. Efter en reorganisation i 1971 opdelt i den politiske afdeling, P-afdelingen, og Retsafdelingen
P.II	Udenrigsministeriets NATO-kontor; før 1971 benævnt P.J.IV
P.J.IV	Udenrigsministeriets NATO-kontor indtil 1971, derefter benævnt P.II
P.J.V	Udenrigsministeriets NATO-kontor indtil 20. februar 1961, derefter benævnt P.J.IV
Repber.	Repræsentationens beretning
Udenrigsråd	Afdelingschef i Udenrigsministeriet
UM	Udenrigsministeriet
UNO	FN (United Nations Organization)
Urgent	Haster (på telegrammer)

Personliste

- Abramov, A.N., chef for 5. Europæiske Afdeling i det sovjetiske udenrigsministerium 1945-46 og 1948-49.
- Alanbrooke, feltmarskal, chef for den britiske generalstab 1940-46.
- Allen, W.D., souschef Northern Department, Foreign Office.
- Barman, Thomas, korrespondent for The Times i Skandinavien 1931-36, 1. sekretær og rådgiver for ambassadør Clark Kerr på den britiske ambassade i Moskva 1943-45, derefter diplomatisk rådgiver ved BBC.
- Bevin, Ernest, britisk udenrigsminister (Labour) 1945-1951.
- Cadogan, Alexander, departementschef (Permanent Under-Secretary of State) i Foreign Office 1938-1946.
- Christmas Møller, John, ledende konservativ politiker, rejste hemmeligt til London i 1942 på britisk opfordring, formand for Det danske Råd i London, udenrigsminister i befrielsesregeringen.
- Clarke, M.L., sekretær i Northern Department, Foreign Office.
- Churchill, Winston, premierminister og forsvarsminister 1940-45 og premierminister 1951-55.
- Cumming, Hugh, chef for den nordeuropæiske afdeling i State Department.
- Dedichen, Herman, civilt medlem af modstandsbevægelsen med gode forbindelser til politikerne og til SOE's første chef i Danmark, Flemming Muus.
- Dekanozov, V.G., sovjetisk viceudenrigskommissær 1939-1947; ambassadør i Berlin nov. 1940-juni 1941.
- Dewing, Richard H., generalmajor, chef for SHAEF's mission i Danmark efter befrielsen.
- Døssing, Thomas, Frihedsrådets repræsentant i Moskva fra juli 1944 til befrielsen. Derefter Danmarks gesandt i Moskva indtil sin død i april 1947.
- Eisenhower, Dwight, general, øverstkommanderende for de vestallierede styrker i Europa under 2. verdenskrig, USA's præsident 1953-1961.
- Foss, Erling, medstifter af Frihedsrådet, dets repræsentant i Stockholm fra februar 1944. Holdt kontakt med og gav instrukser til Døssing i Moskva.
- Günther, Christian, diplomat, svensk udenrigsminister 1939-1945.
- Jakobsen, Frode, medstifter og ledende medlem af Frihedsrådet siden dets oprettelse i september 1943.
- Jegorytjev, N.G., sovjetisk ambassadør i København 1970-84.
- Haigh, A.A.F., fuldmægtig i Northern Department, Foreign Office.
- Hankey, R.M.A., chef for Northern Department, Foreign Office fra april 1946 (efter Warner).
- Hickerson, John, vicedirektør for Office of European Affairs, State Department.
- Hollingworth, R., chef for SOE's danske sektion.
- Hollis, Leslie, general, vicesekretær for den britiske stabschefskomite.
- Ismay, Hastings, general, 1940-45 stabschef for forsvarsminister Churchill under 2. verdenskrig, sekretær for den britiske stabschefskomite, vicesekretær for War Cabinet, NATO's generalsekretær 1952-57.
- Kauffmann, Henrik, gesandt i Washington.
- Kerr, A. Clark, Lord Inverchapel, britisk ambassadør i Moskva 1942-46, i USA 1946-48.
- Kruse, J.C.W., gesandt i Stockholm.
- Lippmann, Ole, SOE's chefrepræsentant i Danmark fra februar 1945.
- Mallet, Victor, britisk gesandt i Stockholm.
- Mathiesen, H.H., fuldmægtig i Udenrigsministeriets NATO-kontor, P.J.V 1951-54.
- Mendelevitj, L.I., sovjetisk ambassadør i København 1984-86.
- Molotov, V.M., sovjetisk udenrigskommissær/-minister 1939-1949 og 1953-1956.
- Montgomery, Bernard, feltmarskal, chef for den britiske 21. armégruppe, der befriede Danmark.
- Munck, Ebbe, udenrigskorrespondent ved Berlingske Tidende indtil han efter tysk krav blev afskediget i 1942; fra oktober 1940 oprettede og styrede han fra Stockholm den danske efterretningstjenestes og modstandsbevægelses forbindelser til SOE i London. Presseattaché ved gesandtskabet i London 1947-1954.
- Peake, Charles, britisk politisk forbindelsesofficer ved SHAEF indtil februar 1945, afløst af Christopher Steel.
- Plakhin, A., Sovjetunionens gesandt i Danmark 1945-50.

Reber, Samuel, amerikansk politisk forbindelsesofficer ved SHAEF fra september 1944 til april 1945.

Reventlow, Eduard, gesandt i London.

Roberts, Frank, britisk ministerråd, chargé d'affaires i Moskva.

Rothnie, A.K., sekretær, Northern Department, Foreign Office.

Sargent, Orme, vicedepartementchef (Deputy Under Secretary of State for Foreign Affairs) i Foreign Office indtil 1946, derefter departementschef.

Schram-Nielsen, Erik, dr. phil, chef for Udenrigsministeriets NATO-kontor (P.J.V) 1951-1954, ass. afd.chef 1958-1959, chef for Politisk-Juridisk afdeling 1959-1961, NATO-ambassadør 1961-1966.

Semjonov, V.S., legationsråd ved det sovjetiske gesandtskab i Stockholm 1942-45, derefter politisk rådgiver for den sovjetiske øverstkommanderende i sovjetzonen i Tyskland, fra 1955 viceudenrigsminister, ambassadør i Forbundsrepublikken 1978-85.

Smith, Walther Bedell, generalløjtnant, Eisenhowers stabschef i SHAEF 1942-45, ambassadør i Moskva 1946-49, direktør i CIA 1950-53.

Spink, Reg., danskkyndig medarbejder i SOE's danske sektion.

Steel, C.E., Foreign Offices politiske forbindelsesofficer (Political Officer) ved SHAEF fra februar 1945.

Stemann, Povl Chr. von (1891-1966), amtmand på Bornholm fra 1934 og indtil pensioneringen i 1961.

Stewart, Cosmo, britisk ambassaderåd i København i 1962-63.

Tjernysjov, I.S., sovjetisk legationsråd i Stockholm 1944-45.

Torp-Pedersen, Emil, legationsråd i Stockholm 1940-46.

Turnbull, Ronald, SOE's repræsentant i Stockholm, opretholdt forbindelse med modstandsbevægelsens repræsentanter i Stockholm.

Vetrov, M.V., afdelingsleder i det sovjetiske udenrigskommissariat 1945, gesandt i København 1950-54.

Vysjinskij, A.Ja., sovjetisk 1. viceudenrigskommissær 1940-marts 1946, viceudenrigsminister 1946-1949, udenrigsminister 1949-1953.

Ward, J.G., sekretær i Northern Department, Foreign Office.

Warner, C.F.A., chef for Northern Department, Foreign Office indtil april 1946.

Warr, G.M., sekretær, i Northern Department, Foreign Office.

Danske udenrigsministre:

John Christmas Møller	7. maj 1945-7. november 1945
Gustav Rasmussen	7. november 1945-13. november 1947
Gustav Rasmussen	13. november 1947-30. oktober 1950
Ole Bjørn Kraft	30. oktober 1950-30. september 1950
H.C. Hansen	30. september 1953- 8. oktober 1958
Jens Otto Krag	8. oktober 1958-3. september 1962
Per Hækkerup	3. september 1962-28. november 1966
Jens Otto Krag	28. november 1966-2. oktober 1967
Hans Tabor	2. oktober 1967-2. februar 1968
Poul Hartling	2. februar 1968-11. oktober 1971
K.B. Andersen	11. oktober 1971-19. december 1973
Ove Guldberg	19. december 1973-13. februar 1975
K.B. Andersen	13. februar 1975-1. juli 1978
Anker Jørgensen	1. juli 1978-30. august 1978
Henning Christophersen	30. august 1978-26. oktober 1979
Kjeld Olesen	26. oktober 1979-10. september 1982
Uffe Ellemann-Jensen	10. september 1982-25. januar 1993
Niels Helveg Petersen	25. januar 1993-21. december 2000

Udenrigsministeriets direktører:

Nils Svenningsen	1941-1945.
Frants Hvass	1945-1948.
Jens Rudolph Dahl	1948-1950
Nils Svenningsen	1951-1961.
Paul Fischer	1961-1971.
Torben Rønne	1971-1974.
Eigil Jørgensen	1974-1983.
Otto Møller	1983-1991.

SOE-personel:

CD:	Chefen for SOE, Major General Gubbins.
V/CD:	Vicechef for SOE, Lt. Col. Harry Sporborg.
AD/E:	Regionschef SOE, chef for SOE i Vesteuropa (under hvem bl.a. Skandinavien sorterede), Brigadier E. Mockler-Ferryman.
ADE/C:	Viceregionschef Lieutenant-Colonel H. N. Sanders
DS:	Chefen for SOE i Skandinavien, Colonel Wilson.
SD:	Chefen for SOE i Danmark, R. Hollingworth.
SD/POL:	Ansvarlig for politiske aspekter af SOE's arbejde i Danmark, Reg. Spink.

Dokumenten

I

1944-1945

HVEM SKAL BEFRI DANMARK?

PERIODEN FRA ÅRSSKIFTET 1943-44
FREM TIL DET FØRSTE SOVJETISKE BOMBARDEMENT
AF RØNNE OG NEXØ DEN 7. MAJ 1945

1. Amtmand Stemann, Bornholm, til gesandt Kruse, Stockholm, den 30. december 1943.¹

Som det formentlig er Dem bekendt, har spørgsmålet om bistand til Bornholm i en eventuel nødsituation ved krigens slutning været drøftet med vedkommende svenske myndighed, der har givet mig mundtligt tilsagn om bistand fra svensk side.

Der kan her være tale om dels 5-600 fastboende soldater, som uden kontrol kan bringe Bornholms sikkerhed i fare, samt sikkert flere tusinde søfolk på skibe, som sejler i Østersøen og nu ofte kommer til Bornholm, og derfor i en tilsvarende situation kan befrygtes at kunne skabe vanskeligheder.

Det er af betydning, at man på Bornholm er klar over, hvilke foranstaltninger, man i Sverige har truffet til at bringe denne bistand, når denne begæres herfra eventuelt, når man selv anser den for nødvendig, og at man her ved, ad hvilke veje bistandsanmodning kan fremsættes.

Man går indtil videre ud fra, at konsul Olsson² i Simrishamn vil kunne modtage enhver besked herfra til viderebefordring, såfremt man ikke direkte kan komme i forbindelse med Dem eller svenske myndigheder. Der er radiosender på Christiansø, men den kender ikke de svenske modtagebølgelængder.

Til at træffe nærmere aftale om disse forhold ville det være af den største betydning, om det danske gesandtskab aldeles omgående efter modtagelsen af dette brev kunne sende en orienteret forhandler til Simrishamn, hvor han hos konsul Olsson kan få alle oplysninger og afgive de nødvendige meddelelser til viderebefordring.

2. Overbetjent Henry Jensen, p.t. Simrishamn, til gesandt Kruse, Stockholm, den 4. januar 1944.³

Efter at undertegnede i dag med tilladelse fra de stedlige tyske myndigheder på Bornholm er ankommet til Simrishamn fra Rønne for at foranledige nogle fartøjer, der henligger her, og som fra Bornholm har været benyttet af danske flygtninge, bragt hjem til Bornholm, skal jeg vedlagt fremsende en skrivelse fra amtmanden på Bornholm, som har anmodet mig om at medtage denne skrivelse og straks efter min ankomst til Simrishamn at fremsende skrivelsen vedlagt en skrivelse fra undertegnede, hvori amtmanden har anmodet mig om nærmere at uddybe de enkelte punkter i amtmandens skrivelse, som han mundtlig har gennemgået med mig forinden min afrejse fra Rønne.

¹ Gesk Stockholm 5.K.8.a.

² Dansk konsul.

³ Gesk Stockholm 5.K.8.a.

Den under punkt 1 anførte svenske myndighed er minister Dardel⁴ i København, og den under punkt 2 eventuelle nødsituation, som Bornholm vil komme i ved krigens afslutning (Tysklands sammenbrud), er de 5-600 tyske soldater, som til stadighed befinder sig på Bornholm, og som i forening med besætningen flere tusinde mand fra den tyske Østersøflåde muligvis vil røve og udplyndre Bornholm, forinden der kan nå at komme bistand fra København, hvor man for øvrigt må regne med en lignende situation, hvorfor der ikke kan påregnes med bistand straks fra denne side.

I punkt 3 ønsker amtmanden oplyst, om man her i Sverige har truffet foranstaltninger til fra svensk side at bringe bistand for at hindre den under punkt 2 anførte nødsituation, om den skal begæres fra amtmanden, når man anser det for nødvendigt, og at man i Sverige er indforstået med ad hvilke veje, bistandsanmodningen kan fremsættes.

I punkt 4 er anført konsul Olsson, som fra amtmanden igennem fremsendte kurerer fra Bornholm vil kunne modtage anmodning om bistand. Den under samme punkt anførte radiosender på Christiansø sender på bølgelængde 100-200 m, og forvalteren på Christiansø, der i øvrigt er informeret af amtmanden, vil kunne fremsende anmodning om bistand på anførte bølgelængde, når han modtager telegrafisk anmodning herom fra amtmanden.

Til sidste punkt skal jeg oplyse, at jeg opholder mig hos konsul Olsson i Simrishamn, men at jeg kun er her nogle få dage, hvorfor De, hvis ikke der inden min afrejse er sendt en fra gesandtskabet udpeget forhandler, bedes sende svar på amtmandens skrivelse til konsul Olsson, som vil drage omsorg for, at svaret tilgår amtmanden.

Endelig skal jeg tillade mig at henlede opmærksomheden på kaptajnløjtnant Hasager Christiansen, der som bekendt opholder sig i Sverige, og med hvem amtmanden under hans tjeneste på Bornholm har drøftet hele sagen.⁵

Som bekræftelse på min identitet vedlægges et visitkort fra amtmanden, ligesom konsul Olsson nedenanført har bekræftet rigtigheden af min identitet og underskrift.

Henry Jensen (underskrift)
overpolitibetjent

Att herr Henry Jensen, som i skrivelsen här ovan nämnes, är identisk med skrivelsens undertecknare intygas:

Kgl. dansk vicekonsulat
Gunnar Olsson (underskrift)
vicekonsul

3. Legationsråd ved gesandtskabet i Stockholm E. Torp Pedersens referat af samtale i Simrishamn den 9. januar 1944 med overbetjent Henry Jensen, Bornholm, om eventuel svensk bistand på Bornholm ved krigsafslutningen.⁶

Strengt fortroligt.

Ankom Simrishamn kl. 10.38 og blev modtaget af vicekonsulen, en elskværdig mand med sund forståelse af problemerne.

Overbetjent Jensen traf jeg i vicekonsulatet, en rolig, intelligent og meget tillidindgydende mand. Jeg spurgte ham, om han havde yderligere at meddele i tilslutning til hans og amtmandens brev. Det havde han ikke. Han skulle blot have svar med tilbage til amtmanden, "der frygtede for, at sagen muligt var henlagt eller gået i glemmebogen". Jeg svarede hertil i overensstemmelse med min instruktion, at "der ikke var fastlagt noget som følge af hans samtale med vedk. svenske myndighed i København. Kammerherre Kruse har allerede tidligere været opmærksom på spørgsmålet,

⁴ Sveriges gesandt i København. Gesandter havde officiel titel af minister.

⁵ Kaptajnløjtnant Hasager Christiansen var flygtet til Sverige fra tysk fangenskab, efter at han havde sendt tegninger og fotos af en tysk V-1 raket landet på Bornholm i august 1943 til London.

⁶ Gesk Stockholm 5.K.8.a. – Referatet er dateret 9/1 1944.

og han går videre med sine undersøgelser og mulige forberedelser”. Svaret bliver overbragt mundtligt med en hilsen.

Hr. Jensen spurgte, om det blev svensk eller dansk støtte. Dette kunne ikke siges for nærværende, begge muligheder tages i betragtning. Jeg henstillede størst mulig diskretion. Da J.[ensen] senere skulle tale med Hasager Christiansen og kaptajn Wallquist, spurgte han, hvor mange der kendte til sagen. Jeg svarede: 2 fra legationen – kammerherren og jeg – Hasager Christiansen, fordi hans lokalkendskab skal benyttes, samt højst 5 svenskere.

J.[ensen] gav følgende oplysninger: den tyske styrke på Bornholm anslås til mellem 550 og 600 personer, deri medregnet et lille antal civilpersoner. I Rønne havn ligger der i almindelighed indtil 3 u-både med ca. 50 mands besætning hver. Stemningen er i almindelighed taget ikke særlig urolig, der har været 2 attentater mod tyske soldater og som følge heraf udgangsforbud i Rønne. Den tyske kommandant er en besindig mand, som gerne vil have tingene til at gå roligt.

Der findes ca. 130 danske politimænd og ca. 20 danske reserveofficerer. Han mener, at disse i forening med ca. 300 velbevæbnede politifolk kan opretholde ro og orden. Våben til de 150 må medbringes.

De tyske besættelsestropper vil fra øen muligt søge hjem, muligt søge et fristed i Sverige; i sidstnævnte tilfælde er den svenske interesse vel, at de hellere afvæbnes og hjemsendes fra Bornholm.

Med hensyn til at aftale et signalsystem pr. radio eller lign., når situationen bliver akut, mente jeg, at situationen sikkert blev akut samtidig på Bornholm og i det øvrige Danmark, og derfor kunne en aktion vel sættes i gang uden særligt signal, så snart mulighederne forelå for at afsende denne hjælp, ved krigshandlingernes ophør eller lign. Dette spørgsmål bør overvejes. I øvrigt var forholdene på Bornholm uforandret, siden Hasager Christiansen forlod øen.

4. Telegram den 23. juli 1944 fra chefen for de vestallierede styrker i Europa, general Eisenhower, SHAEF, til Combined Chiefs of Staff.⁷

SHAEF nr. 57

Nødvendigheden af en effektiv planlægning af civile forhold i forbindelse med Danmarks befrielse kræver, at vi træder i mere formelle relationer med danskerne. Vi har derfor informeret danske repræsentanter i Storbritannien om, at vi er rede til at acceptere, at man udnævner en lille dansk teknisk forbindelsesmission ved vort hovedkvarter under forudsætning af, at dette ikke medfører amerikansk eller britisk politisk anerkendelse af den eksisterende danske regering. Missionen vil være rådgivende i tekniske forhold vedrørende befrielsen af Danmark og vil også tjene som informationskanal om dette lands indre tilstand.

Påtegning i Foreign Office:

til M.L. Clarke (Northern Dept.)

These asses persist in thinking there is a Danish (existing) Government. [...]

J.G.Ward 3/8.

⁷ FO 371/43070, file no. 15, p. 326. – Yderst Hemmeligt. Vigtigt. For action Combined Chiefs of Staff. Kopi til Foreign Office. Telegrammet er udstedt den 23. juli 1944 kl. 17.45Z og modtaget den 23. kl. 18.55Z og er med info til de britiske stabschefer og er cirkuleret til Defence Office, udenrigsministeren og chefen for søværnet.

5. Gesandt Reventlow, London, til gesandt Kauffmann, Washington, den 24. juli 1944.⁸

[...] En anden sag, jeg i streng fortrolighed henledte hans⁹ opmærksomhed på, var muligheden af, at der fra Sovjetregeringens side over for ham skulle blive antydnet ønskeligheden af at træffe visse aftaler med ham på det kæmpende Danmarks vegne for den eventualitet, at russiske stridskræfter skulle deltage i operationer i Danmark eller i hvert fald betræde dansk jord. Helt fjerntliggende er denne tanke jo ikke. Hr. Døssing ville over for en sådan eventuel henvendelse stille sig så henholdende som overhovedet muligt, henvisende specielt til det faktum, at Danmark ikke – som Norge – er landfast med Rusland, og til at tanken om en sådan aftale aldrig er faldet ham ind og heller aldrig er blevet berørt over for ham, hverken af Frihedsrådet eller af Sovjetlegationen i Stockholm. Han var i høj grad klar over det af hensyn til stemningen i Danmark prekære i dette problem og pegede selv bl.a. tillige på det lidet gunstige indtryk, en aftale desangående ville gøre i Sverige. [...]

6. Den britiske ambassadør i Moskva, Archibald Clark Kerr, til viceudenrigskommissær A.Ja. Vysjinskij den 9. august 1944.¹⁰

Min regering har instrueret mig om at meddele, at den sammen med den amerikanske regering har gransket den politik, som de allierede militærmyndigheder må følge i Danmark.

2. Da det ikke er muligt at følge nøjagtig den samme fremgangsmåde som med Norge, Belgien, Nederlandene og Luxemburg eller at indgå en aftale med en dansk regering, således at vilkårene kunne være fastlagt på forhånd med den sovjetiske regering, har min regering i samråd med den amerikanske regering udarbejdet et memorandum, der udstikker retningslinierne for den politik, som det er hensigten, at de allierede militærmyndigheder skal følge i henseende til Danmark.

3. En kopi af dette memorandum vedlægges, og jeg ville være taknemmelig for, hvis De ville være så god og lade mig vide, om den sovjetiske regering samtykker i dets bestemmelser.

Bilag.

Memorandum indeholdende hovedlinierne for den politik, de allierede militærmyndigheder skal følge i henseende til Danmark.

1. For så vidt angår planlægning og administration af civile forhold vil Danmark så vidt muligt blive behandlet som en venligsindet stat.

2. Det forventes, at en første eller militær fase vil være nødvendig i alle områder berørt af militære operationer, i løbet af hvilken den øverstkommanderende for den allierede ekspeditionsstyrke (SCAEF) vil have det øverste ansvar for og myndighed over den civile administration. [...]

⁸ Gesk London 6.F.28. – Ekstrakt af skrivelse til minister Kauffmann af 24. juli 1944.

⁹ Thomas Døssings. Han var et par uger i London i juli 1944 for at blive orienteret politisk, inden han rejste videre fra London til Moskva for at indtage sin stilling som Det kæmpende Danmarks repræsentant i Moskva.

¹⁰ Døssings arkiv. – Copy. British Embassy, Moscow. No. 86/102/44. Secret.

7. Christmas Møllers dagbog for den 3.-5. september 1944.¹¹

[...]

Jeg har haft en længere samtale med Reventlow, Kauffmann og Gustav Rasmussen ang. hele spørgsmålet.¹² Jeg mente, man skulle have en, helst lille og kortvarig besættelse – også af sikkerhedsgrunde, hvis vi ikke selv kunne klare det – men det er Reventlow (og Mogensen)¹³ vist imod. Jeg foreslog at orientere russerne, men det tør man heller ikke – bange for, at det er en indbydelse. Ak, ak – Russerne skal der vises tillid – det er den eneste vej. At vi helst ikke skal have russiske tropper alene i Danmark er jo en helt anden sag. Det ville blot ødelægge den smule, vi har bygget op m.h.t. Rusland. Men vi må jo se at lave noget med Rusland. Men det er ikke godt at være i en stilling ikke at kunne bestemme.

[...]

8. Ole Lippmanns dagbogsoptegnelser fra England. Tirsdag den 5. september 1944.¹⁴

Var inviteret til middag hos hr. Krøyer-Kielberg.¹⁵

Flemming, Svend, Ole, Gabriele.¹⁶

Vi blev modtaget overmåde elskværdigt og fik i aftenens løb lejlighed til at stille en del spørgsmål og høre hr. Kielbergs mening om mange af de ting, der også optager os.

[...]

Han spurgte os meget interesseret om vor stilling til spørgsmålet om allierede baser – for eksempel på Bornholm, og vi svarede hertil, at så længe der var tale om allierede baser og ikke nationale engelske eller amerikanske eller russiske, ville der næppe på noget tidspunkt være vanskeligheder i den danske befolkning. Vi understregede i denne forbindelse, at Danmark jo havde kæmpet for sin frihed ikke for at blive okkuperet påny – men var det nødvendigt at oprette baser for United Nations, ville det sikkert blive forstået.

Omtalte i den forbindelse, at man jo havde været noget bange for, at Rusland ville kræve baser på Bornholm.

[...]

¹¹ Dagbøger 1941-45, s. 286.

¹² Den fremtrædende konservative politiker havde siden april 1942 på britisk opfordring opholdt sig i London som politisk repræsentant for modstandsbevægelsen. Samtalen med gesandt Reventlow og legationsråd Gustav Rasmussen drejede sig om planer for forskellige scenarier for befrielsen af Danmark.

¹³ Dæknavn for oberstløjtnant Hvalkof i London.

¹⁴ Lippmanns arkiv. Lippmann var i England fra juli 1944 til januar 1945 og blev uddannet til faldskærmsagent i sabotageorganisationen Special Operations Executive (SOE), hvorefter han i februar 1945 kom til Danmark som afløser for Flemming Muus som SOE's chefrepræsentant i Danmark.

¹⁵ Fremtrædende danskfødt forretningsmand med engelsk statsborgerskab. Formand for Det danske Råd i London, indtil Christmas Møller kom til London.

¹⁶ Flemming Juncker, Svend Truelsen, Ole Lippmann, Gabriele Rohde.

9. Modstandsbevægelsens repræsentant i Moskva, Thomas Døssing, til Christmas Møller, London, den 13. september 1944.¹⁷

[...]

Og nu det mere saglige. Under et besøg hos viceudenrigskommissær Dekanozov, lederen af den afdeling, hvorunder de nordiske lande sorterer, gav han sig af sig selv til at tale om besættelsen af Norge efter krigen, og da jeg spurgte, hvad med Danmark, sagde han kun, at det kom måske slet ikke til at foreligge. Så lancerede jeg Deres idé og sagde, at vi også godt kunne klare situationen, hvis vi fik våben og anden udrustning, også uniformer. Han bad mig så om en skriftlig redegørelse, som jeg afleverer snarest, når han får tid for Finlandsforhandlingerne.¹⁸ [...]

10. Thomas Døssing, Moskva, til Frihedsrådets repræsentant i Stockholm, Erling Foss, den 13. september 1944.¹⁹

[...]

Nu lidt sagligt. Under et besøg hos vice-udenrigskommissær Dekanozov, lederen af afdelingen for de nordiske lande, kom han ind på besættelsen af Norge efter krigen. Da jeg spurgte, hvad med Danmark, sagde han kun, at det måske slet ikke kom til at foreligge. Så lancerede jeg en idé, som Christmas M. har givet mig, at vi i tilfælde af ønske om en allieret besættelse skulle svare, at det kunne vi godt selv besørge, når blot vi fik leveret våben, uniformer og anden udrustning, som de allierede jo har nok af. Aftalen blev, at jeg sender en skriftlig redegørelse til senere drøftelse, når han får tid for Finlandsforhandlingerne.

[...]

11. Erling Foss, Stockholm, til Thomas Døssing, Moskva, den 13. oktober 1944.²⁰

[...]

Angående våben og uniformer, som de allierede skulle have rigeligt af efter krigen, og som De nu agter at indlevere en skriftlig redegørelse for,²¹ så synes jeg dette falder lidt uden for de rammer, som vi aftalte.²² Dette er efter min mening en opfordring, som kan få ret vidtgående følger. Man løber jo også den betydelige risiko at fremkalde et velvilligt imødekommande russisk tilbud, som måske ikke mødes med samme glæde fra flertallets side hjemme – og man opnår derved kun at froissere²³ russerne. – Hvad den øjeblikkelige militære situation angår, er aftalen jo mellem os ganske klar. Spørgsmålet kan De ikke gå ind på, det er et så udpræget militært spørgsmål – både af militærpolitisk og militærteknisk art. Vi hører ind under vestmagternes operationsområde, og vi får god hjælp derfra. [...]

¹⁷ Christmas Møllers arkiv.

¹⁸ efter at Finland havde kapituleret over for Sovjetunionen efter den såkaldte fortsættelseskrig, som Finland førte mod Sovjetunionen efter Tysklands angreb mod Sovjetunionen i juni 1941.

¹⁹ Døssings arkiv. – Erling Foss varetog kontakten med Døssing i Moskva.

²⁰ Døssings arkiv.

²¹ Foss refererer her til Døssings brev til Foss af 13. september 1944.

²² De rammer, som Foss henviser til, blev aftalt mellem Foss og Døssing i Stockholm i juni 1944. Der blev skrevet et papir ("Instruktioner") der blandt andet opregnede følgende opgaver for Døssing i Moskva: "Instruktioner [...] pkt. IV: Forholdet til de allierede. a) går ud fra, at Eisenhowers erklæring om, at Danmark ved besættelse under invasion behandles som allieret, også er gældende for Sovjet. b) tilstræbe erklæring som *associated power* (vi er det allerede i praksis – militært). c) tilstræbe erklæring om, at Danmark ved fredsbordet betragtes som allieret." – Instruktionen er aftrykt i Erling Foss, På eget ansvar, s. 163-164.

²³ froissere: fornærme.

12. Medlem af Frihedsrådet Frode Jakobsens notater fra et møde mellem Frihedsrådet og Ebbe Munck i København den 24. oktober 1944.²⁴

[...]

Købmanden²⁵ lægger vægt på: Det er en udenrigspolitisk nødvendighed at skabe godt forhold til Rusland. Derfor kommunister i regeringen. De 3 kommunister ind i Rigsdagen.²⁶

Russerne vist til Elben minus Hamborg og Slesvig. Danmark engelsk sfære. Bornholm måske russisk base.

De tre herrer²⁷ ikke glade for det nordiske; det er en større enhed, det kommer an på.

Christian²⁸: Christian tilhænger af suspension af de kompromitterede embedsmænd som Knutzen,²⁹ Svenningsen osv. De gamle³⁰ ikke villige, i hvert fald ikke med Svenningsen.

[...].

13. Christmas Møllers dagbog for den 6. november 1944.³¹

[...] Havde en samtale med grev Reventlow, om jeg var enig (!) i, at man skulle se at lave en overenskomst³² med russerne som Norge. Reventlow havde glemt, at jeg havde foreslået det for måneder siden. Om jeg var enig i, at man skulle søge at skabe en henvendelse, som Døssing kunne give. Og jeg gav som sædvanlig mit råd, så godt jeg kunne det og gad ikke fortælle Reventlow, hvilken idiot han var ved at komme på de tanker nu. [...]

14. Ebbe Munck, Stockholm, til Thomas Døssing, Moskva, den 23. november 1944.³³

[...]

Af den tidligere korrespondance ser jeg, at Erling har fortalt om mit besøg i Danmark for nogle uger siden og om de samtaler, der blev ført med rådet og de legale politikere ved denne lejlighed.

[...]

Med hensyn til befrielsen af Danmark havde man stor selvtillid til egne kræfter, når først den tyske militærledelse var slået i stykker. Man havde ikke større tiltro til en vestmagt-invasion, men regnede med ved egne kræfter og ved hjælp fra de danske styrker i Sverige at kunne magte en eventuel kaos-situation med påfølgende afvæbning af de tyske tropper, der til den tid måtte findes i Danmark. Man regnede imidlertid med, at engelske og amerikanske tropper en kortere overgang ville komme til Danmark, men forventede ikke at se russiske styrker. Dette er ikke ud fra nogen

²⁴ Frode Jakobsens arkiv, pakke 3. – Notaterne er oprindeligt stenograferet af Frode Jakobsen, som efter besættelsen har gengivet dem i nærværende form. Mødet med “Frihedsrådets indercirkel” fandt ifølge Muncks beskrivelse sted den 24. oktober 1944 i København. Foruden Frode Jakobsen deltog kommunisten Børge Houmann og SOE’s chef i Danmark Flemming Muus. – Ebbe Munck.: Døren til den frie verden, s. 210-11.

²⁵ Gesandt Henrik Kauffmann, Washington.

²⁶ Der hentydes til, at de 3 kommunistiske rigsdagsmedlemmer, der enten var interneret (Martin Nielsen) eller gået under jorden (Aksel Larsen og Alfred Jensen) efter det tyske angreb på Sovjetunionen den 22. juni 1941 og Rigsdagens vedtagelse af lov af 22. august 1941 om forbud mod kommunistisk virksomhed i Danmark, ved befrielsen skulle genindtage deres retmæssige pladser i Rigsdagen.

²⁷ Frode Jakobsen har i en parentes på dette sted indføjet: må være Christmas Møller, Kauffmann og Reventlow.

²⁸ Christmas Møller.

²⁹ Generaldirektør for Statsbanerne.

³⁰ Politikerne.

³¹ Christmas Møllers dagbøger, s. 294-295.

³² angående retningslinier under en eventuel sovjetisk militær aktion på dansk grund.

³³ Døssings arkiv. – Udenrigskorrespondenten Ebbe Munck havde siden oktober 1940 opholdt sig i Stockholm for at varetage kontakten mellem den danske efterretningstjeneste og modstandsbevægelse og London.

uvilje mod Rusland, men udelukkende ud fra den betragtning, at man mente at vide, at Danmark var vestmagt-interessesfære.

[...]

15. Gesandt Eduard Reventlow, London, til gesandt Henrik Kauffmann, Washington, den 29. november 1944.³⁴

Jeg henviser til mit brev til dig, nr.140, af 24. juli dette år, i hvilket jeg på pp. 3 og 4 omtalte muligheden af dansk-russiske konversationer angående afsluttelsen af visse aftaler for det tilfælde, at russiske tropper betræder dansk jord. På det daværende tidspunkt var der her enighed om, at hr. Døssing, dersom sagen skulde blive bragt frem over for ham i Moskva, skulle behandle den dilatorisk.³⁵

Siden da har forholdene ændret sig så vidt, at jeg nu mener, at det er rigtigt at overveje, om der ikke fra dansk side bør foretages en démarche³⁶ over for Sovjet-regeringen. For nordmændene var det af stor og gavnlig betydning, at der – dengang da russerne rykkede ind i Nordnorge – allerede forelå en aftale mellem den norske regering og Sovjet-regeringen, svarende i alt væsentligt til den, der i maj 1944 afsluttedes imellem Norge og henholdsvis U.K. og USA. For den norske regering ville det, forekommer det mig, have været meget ubekvemt, om den havde været nødt til i yderste øjeblik at komme og banke på hos russerne.

Jeg er klar over, at forholdene ikke stiller sig ens for Norge og Danmark i forholdet til Rusland, ganske specielt i betragtning af at der ikke findes fælles grænse mellem Danmark og Rusland. I og for sig mener jeg også, at der er langt større sandsynlighed for, at de britisk-amerikanske stridskræfter vil nå Danmark før de russiske. Det er kun naturligt, at vi danske føler os som værende i ganske særlig grad knyttet til England og til vestmagterne i det hele, og at vi derfor ikke alene venter, men også meget håber på, at udviklingen vil blive som ovenfor anført. Når vi ude vedkender os en sådan indstilling, tror jeg, at vi derved er i overensstemmelse med følelserne hjemme. Erkendelsen heraf gør det nødvendigt for os at overtænke sagen nøje, før vi eventuelt træffer bestemmelse om at henvende os til Sovjetregeringen såvel som om formålet for en sådan henvendelse og om den form, hvorunder den bør foretages.

Alle hensyn taget i betragtning mener jeg imidlertid – som ovenfor anført – at det vil være i Danmarks interesse at foretage en tilnærmelse til Sovjetregeringen angående dette problem. Jeg tror, man ville kunne bebrejde os det hjemmefra, om vi ikke gjorde det. Jeg har bragt tanken frem over for hr. Christmas Møller, der i princippet er fuldstændig enig. Det samme gælder mine nærmeste medarbejdere her på legationen. Da ingeniør Foss kom hertil, omtalte jeg tanken også over for ham og fandt både forståelse og stor interesse derfor.

For ca. 3 uger siden berørte jeg problemet løseligt over for Mr. Warner³⁷ og havde nogen tid derefter en mere udførlig samtale med ham. Det viste sig, at Mr. Warner meget vel så det naturlige i, at man fra dansk side tog dette spørgsmål op til overvejelse. [...]

16. Chefen for Northern Department, Foreign Office, C.F.A. Warner, til gesandt Reventlow, London, den 1. december 1944.³⁸

Jeg har tænkt nærmere over det spørgsmål, som De og hr. Foss diskuterede med mig³⁹ om eventuelt over for de sovjetiske myndigheder at bringe spørgsmålet på bane om administrationen af et hvilket som helst dansk territorium såsom Bornholm, som sovjetiske styrker eventuelt vil rykke ind i.

³⁴ Gesk London 6.F.28.

³⁵ trække sagen ud.

³⁶ démarche: henvendelse (i diplomatisk sprogbrug).

³⁷ Chefen for Northern Department, Foreign Office.

³⁸ Gesk London 6.F.28. – Haster. Hemmeligt.

³⁹ ved en frokost den 28. november 1944 hos Reventlow. Foss var på en orienteringsrejse i London og Washington i november-december 1944.

Det forekommer rimeligt, at dette spørgsmål tages op til drøftelse med sovjetmyndighederne, og der vil bestemt ingen indvending fra vor side være imod, at hr. Foss tager spørgsmålet op i Moskva. I august i år sendte vi og amerikanerne en generel erklæring til den sovjetiske regering om de retningslinier, som den øverstkommanderende for de allierede styrker vil følge i tilfælde af, at der finder militære operationer sted i Danmark.⁴⁰

Vi telegraferer derfor nu til vor ambassade i Washington og instruerer dem om at spørge State Department, om de har nogen indvending imod, at hr. Foss i samtaler med de sovjetiske myndigheder henviser til denne meddelelse til russerne og forespørger, om man kan gå ud fra, at de sovjetiske retningslinier ville være på linie hermed, hvis det skulle blive aktuelt. Såfremt de amerikanske myndigheder er enige heri, vil de informere hr. Foss herom gennem hr. Kauffmann.

17. Thomas Døssing, Moskva, til Ebbe Munck, Stockholm, den 11. december 1944.⁴¹

Tak for Deres brev af 23/11. Jeg har nu været syg – meget syg – i 3 uger (influenza). og det vil vare længe, før jeg er all right igen. Dog vil jeg, da der pludselig har vist sig kurermulighed, søge at besvare Deres brev så godt jeg kan og så vidt muligt i rækkefølge.

[...]

[...] Hvorfor tror man at vide, at Danmark er vestmagtsinteresse? Jeg ville gerne i den anledning kort skitsere min opfattelse. Det synes mig utilgiveligt kortsynet at tro, at Danmark uden nærmere forklaring er vestmagtsinteressesfære. Danmark ligger ved og midt i indgangen til Østersøen, der nu og i en uoverskuelig fremtid vil blive russisk sfære, ja mere end det, et russisk mare nostrum.⁴² Ingen kan tvivle herom. Dermed er vor politik gjort.⁴³ Ingen beslutninger uden om Rusland. Man kan naturligvis stikke hovedet i busken og håbe på et svagt Rusland, men hvem tror på det. [...]

Jeg tror derfor, at Danmark spiller højt spil, der vil blive tabt, hvis vi ikke også søger at orientere os mod øst. [...]

18. Thomas Døssings referat af samtale i Moskva med legationsråd V.S. Semjonov, Sovjetunionens Udenrigskommissariat, den 19. december 1944.⁴⁴

19.12. kl. 1: Besøg (lunch) af Semjonov (selv inviteret). S. er p.t. knyttet til 5. depart., men skal åbenbart tilbage til Stockholm. Han udtalte sig meget åbent og meget skarpt om den nuværende politik i Danmark.

“Rusland kender og anerkender kun Frihedsrådet. Enhver henvendelse fra Danmark til Sovjetunionen bør komme gennem Frihedsrådet. [...]. Frihedsrådet må henvende sig direkte (gennem mig) til Sovjetunionen, ikke gennem den britiske regering”.

“Danmark vil gøre klogt i at regne med Rusland som Østersømagten. Danmark er russisk interesseområde, hvilket naturligvis ikke udelukker et venskabeligt forhold til England (og USA), men en dansk politik uden om USSR betragtes som en uvenlig politik”.

[...]

Det må ikke glemmes, at S. er førstemand i Stockholm, USSR's eneste repræsentation i Skandinavien. D.v.s. at han kan give og sikkert også nu har givet udtryk for den politik, der vil blive ført fra USSR's side.

[...]

⁴⁰ Kerr til Vysjinskij den 9. august 1944.

⁴¹ Frode Jakobsens arkiv, pakke 1.

⁴² russisk indhav.

⁴³ bundet; at gjorde: lægge gjort på (en hest).

⁴⁴ Døssings arkiv, håndskrevet referat. – Semjonov fik langt senere en høj stilling som viceudenrigsminister og blev offentligt kendt som den sovjetiske delegationschef ved diverse nedrustningsforhandlinger med USA i 70-erne.

19. Christmas Møllers dagbog for den 19.-26. december 1944.⁴⁵

[...]

Fredag den 22. lunch hos grev Reventlow med Barman⁴⁶ – som fortalte interessant fra Moskva.

[...]

Hvad jeg har hævdet hele tiden er, at Døssing burde informere russerne om samtaler og “aftaler” her i London med SHAEF. Det kunne jeg ikke få dem til i august, september. Nu viser det sig, at UK og USA har gjort det. Men vi danske har intet sagt til russerne – det må da være forkert, og det synes grev Reventlow også nu. Jeg har ganske bestemt frarådet, at Foss blev sendt til Rusland, men tilrådet, at grev Reventlow informerede Døssing. Mandag den 25. talte vi tre⁴⁷ med Warner om det – og han fandt det rigtigt. Det er jo ingen opfordring til at styrte sig ind i aftaler, men se, hvad russerne nu siger til det. Og vil de have en aftale med os som med Norge, skal vi jo tage den.
[...]

20. Thomas Døssing, Moskva, til Ebbe Munck, Stockholm, den 4. januar 1945.⁴⁸

[...]

Der findes muligvis visse aftaler om bestemte “operationsområder”, men hvis man ville tale til russerne om Danmark som afgjort område for vestmagterne, ville de øjeblikkeligt reagere. De har selv for få måneder siden talt om Østrig og Sydtyskland som engelsk-amerikansk invasionsområde, mens de nu åbent regner med at erobre Østrig og mere. At de skulle stoppe ved en forud aftalt linie er der vel ingen, der tror på, særlig ikke efter at der faktisk er stillingskrig i vest.

[...]

21. Erling Foss’ beretning til Frihedsrådet den 6. januar 1945.⁴⁹

Særlig fortroligt tillæg til Bestyrelsen⁵⁰ angående rejse til London og Washington.

Drøftelse af forholdet til Rusland

Christmas havde for flere måneder siden rejst spørgsmålet om en henvendelse til Sovjetunionen for at få et tilsagn om behandling ved besættelse i lighed med det, Norge har fået. – Reventlow havde lige før min ankomst taget sagen op med Warner i Foreign Office og havde nu skrevet et memorandum, som om det var ham, der havde rejst sagen, og han angav forskellige fremgangsmåder, som var foreslået fra forskellig side. Warner var gået ind for tanken efter først at have været tilbageholdende. Vi drøftede til slut alle fire fremgangsmåden ved en frokost den 28/11 hos Reventlow, hvor også Gallop⁵¹ var til stede. – Christmas havde været der én gang før den indbydelse fra Reventlow for at overlægge mulighederne under min tilstedeværelse.

Der var almindelig enighed om ikke at invitere russerne til at være med til befrielse af Danmark, men at det på den anden side var rigtigt⁵² at få samtaler i gang i Moskva om forholdet. Hvis russerne ønskede hjælp og oplysninger, skulle de have det.

Det var selvfølgelig overmåde ønskeligt at få en erklæring om, at Rusland ville behandle Danmark ligesom i det tilsagn, som var givet fra engelsk og amerikansk side, men hvis man rettede en

⁴⁵ Christmas Møllers dagbøger, s. 301.

⁴⁶ Thomas Barman, britisk ambassadesekretær i Moskva, korrespondent for The Times i Skandinavien før krigen.

⁴⁷ Reventlow, Christmas og Foss, der var i London.

⁴⁸ Muncks arkiv.

⁴⁹ Erling Foss’ arkiv. – Foss havde været på en orienteringsrejse til London og Washington i december 1944.

⁵⁰ Frihedsrådet.

⁵¹ Rodney Gallop var legationssekretær ved det britiske gesandtskab i København, da tyskerne rykkede ind den 9. april 1940; efter befrielsen chargé d’affaires i København.

⁵² I teksten er der ved en lapsus skrevet: “Rigtigt ikke at få samtaler i gang ...”, hvilket ikke kan have været meningen.

direkte forespørgsel om det, udsatte man sig for noget så lidet heldigt som at få et nej – og man var også bange for at give det en form, så det ligefrem inviterede russerne til at komme.

Jeg gjorde opmærksom på, at russerne var realister og stillede konkrete spørgsmål. Hvad ville man svare, hvis de ønskede hjælp fra en militærmission? – Der herskede enighed om, at man ikke på nogen måde måtte svare afvisende, men henvise til militærmissionen i London og søge oplysninger og hjælp derfra. – Officerer derfra kunne dog næppe undværes.

Der gik nu besked til Washington, dels fra Reventlow til Kauffmann og dels fra Warner til Cumming.⁵³ Kauffmann var i almindelighed noget betænkelig, særligt for at få en afvisning. Han mente, at Døssing var den, der fuldtud måtte behandle det uden nøjere skriftlig anvisning fra London, men efter mundtlige oplysninger fra mig, når jeg kom til Moskva. Døssing måtte kende sine folk og føle sig frem. Bedst først at berøre spørgsmålet flygtigt ved kaffen efter middag over for russerne, når lejlighed gaves, og en mere fortrolig stemning var til stede.

Cumming i State Department havde fået telegram fra Warner og var meget tøvende overfor at anbefale, at vi skulle opfordre russerne til noget på dette område. Der forelå en aftale, ifølge hvilken Danmark “roughly” lå inden for vestmagternes interessesfære. SHAEF havde meddelt russerne i august (altså tre måneder efter den offentlige meddelelse) om de retningslinier, man ville følge over for Danmark under en invasion. Amerikanerne havde, hvad angår dette spørgsmål, hævdet, at det var et militært spørgsmål frem for et politisk – dette i modsætning til englænderne, som ønskede det behandlet som et politisk. Det amerikanske standpunkt havde sejret, og SHAEF havde fremsat erklæringer (ved en pressekonference og tilføjet officieuse kommentarer af Reuters korrespondent den 12/5 -44). Cumming mente derfor ikke, at vi burde tage spørgsmålet op med russerne uden at høre SHAEF, og dette gik jeg ind på, efter naturligvis først at have fremført vore synspunkter om det ønskelige i, at vi placerede os rigtigt over for russerne. – Ved en senere lejlighed sagde Cumming, at han var direkte “nervous” ved en sådan henvendelse, efter at han havde drøftet sagen med kolleger.

Alt dette fremkom naturligvis under en meget diplomatisk og forsigtig form, idet man selvfølgelig ikke vil refereres på en måde, der kan støde russerne.

Kauffmann og jeg telegraferede sammen til Reventlow, at vi syntes, at SHAEF først skulle spørges, og at jeg skulle fremføre sagen mundtligt i Moskva.

Den 25.12. drøftede Reventlow, Christmas og jeg igen sagen. De to havde været meget uforstående over for henvisningen til SHAEF, og Reventlow ville gerne vise sig som stærk mand – og i al fald få fastslået, at han ikke ville tage ansvaret for, at der ikke skete nogen henvendelse til russerne. Christmas mente, at Døssing skulle have besked fra London.

Den 26.12. var – trods Boxingday⁵⁴ – ovennævnte tre til møde hos Warner i White Hall – hvilket viser, hvor megen interesse han har i sagen. På mødet opnåedes efter nogen diskussion enighed om ikke at rette nogen opfordring til russerne om at få en erklæring, men blot at give dem en information om oprettelsen af Militærmissionen⁵⁵ med de civile forbindelsesopgaver i tilfælde af en invasion. [...]

22. Ole Lippmanns dagbogoptegnelser for den 11. januar 1945.⁵⁶

Møde⁵⁷ med Mr. Barman (Councillor, engelske ambassade, Moskva).
Mr. Spink, Mint og O.L.⁵⁸

Vi mødte Mr. Barman for at få at vide fra ham, hvorledes han så på Døssings stilling i Moskva og høre, hvorledes han vurderede Danmarks stilling i Rusland.

⁵³ Cumming – chef for den nordeuropæiske afdeling i State Department.

⁵⁴ Boxingday: egentlig “gave-dag”, normalt den 26. december.

⁵⁵ Den danske mission ved SHAEF i London.

⁵⁶ Lippmanns arkiv.

⁵⁷ Mødet fandt sted, medens Lippmann opholdt sig i London og Barman var hjemme fra Moskva.

⁵⁸ Reginald Spink, SOE's danske sektion, den hidtidige SOE-chef i Danmark, Flemming Muus (Mint) og hans efterfølger, Ole Lippmann.

Mr. Barman understregede, at samtalen var i allerhøjeste grad uofficiel, og at man ikke måtte tillægge den autoritativt præg, da han kun udtalte sine rent personlige synspunkter til denne sluttede kreds.

Han satte personligt Døssing meget højt og kunne ikke nægte, at han på Døssings vegne var meget opbragt over den behandling, man fra det såkaldte kæmpende Danmarks side havde givet ham. Man havde sendt ham til Moskva som det kæmpende Danmarks repræsentant, hvorefter man intet havde foretaget sig for at hjælpe ham; manden sad ensomt og trist i Moskva under de mest primitive former uden at få nogen som helst oplysninger. Man havde inden hans afrejse truffet en aftale med Rusland, at han kunne få post gennem den engelske diplomatiske bag fra Stockholm eller London. Russerne var indforstået hermed, men fremgangsmåden havde aldrig været benyttet af guderne må vide hvilke grunde. For det første måtte Døssing have informationer hjemmefra konstant og regelmæssigt, for det andet måtte han have penge, hjælp, etc. Han måtte bo ordentligt, have en sekretær, helst hjemmefra. For øjeblikket benyttede han en dame, som han lånte fra et russisk regeringskontor, og som havde til fornemste job at finde ud af, hvad han foretog sig. Dernæst måtte han have en bil, en chauffør, og han måtte være i stand til at se nogle mennesker, om end ikke lige så flot som den svenske eller norske minister, så i hvert fald omtrent lige så godt. Han måtte endvidere indstille sig på at være doven. Han måtte forstå, at hans første og fornemste opgave var at være, hvad man kan kalde Danmarks første propagandaleder i Sovjetunionen. Men den første og største betingelse var at få baggrunden i orden, og der manglede jo alt. Politisk havde Døssing ingen opgave i Rusland bortset fra ovenanførte. Det er ikke Døssings opgave at "sælge" bestemte danske politikere, lige så lidt som det er hans opgave at indbyde russerne til intervention i danske forhold. Hvis vi begyndte at spørge russerne, om de ville godkende hr. Buhl, ville vi også være nødt til at spørge F.O.⁵⁹ og State Department, hvilket der dog endnu ikke er nogen, der har tænkt på.

Vi bør fortsætte vort gode arbejde i Danmark så vidt muligt i enighed, og derefter bør den første danske regering anerkende Døssing som sin repræsentant i Moskva. Hvis russerne gav udtryk for speciel utilfredshed på noget tidspunkt til Døssing, havde denne naturligvis pligt til at indberette det til Danmark, men enhver intervention i danske forhold fra russernes side måtte han afvise, og Barman mente ikke russerne drømte om intervention, hvis de ikke ligefrem blev indbudt hertil.

På spørgsmålet om, hvorfor Rusland ikke godkendte Danmark som allieret, svarede Barman, at han havde den opfattelse, at russerne ikke kunne lide at begå fejltagelser, og at de hellere undlod at handle end foretage en handling, hvor de kunne kompromittere sig selv.

Endvidere kunne russerne godt lide lidt fasthed, og begrebet Danmark var altfor vagt. Hvad er Danmark? Vi har hverken regering eller noget som helst. Russerne kan ikke anerkende et vagt begreb: Danmark, hvor der engang har været en regering, der lavede en Anti-Komintern Pagt. Rusland kan anerkende en dansk regering og vil utvivlsomt gøre så under forudsætning af, at denne ikke udsættes for kritik fra dansk side og beskyldes fra dansk side for at indeholde kollaborationister.⁶⁰ Barman mente disse var nogle af de afgørende punkter. Hvis danskerne godkendte en regering, ville russerne også gøre det. Hvis vi selv startede en kritik af vor regering, ville russernes bedømmelse omfatte denne kritik og tilrettelægge deres politik ud fra en sådan kritik.

På spørgsmålet, om Rusland ville anerkende det kæmpende Danmark eller Frihedsrådet som Danmarks regering, svarede Mr. Barman, at det var der en mulighed for, men det ville til gengæld USA og England ikke, hvorfor hele spørgsmålet faldt væk af sig selv. På spørgsmålet, om han troede, at en ny henvendelse til Sovjetunionen med anmodning om at blive anerkendt som allieret havde nogen som helst mulighed for at blive venligt modtaget, hvis også det kommunistiske parti underskrev, svarede han, at for det første kunne man ikke rette en henvendelse til Rusland uden at have kommunistpartiet med, og for det andet, selv om man havde kommunistpartiet med, ændrede det ikke ved det ovenfor anførte, at Rusland ikke kan anerkende noget så vagt som Danmark.

På spørgsmålet, om artiklen i "War and the Working Class" var officiel, svarede Barman, at det var den ikke, men den dækkede det officielle synspunkt, da det i det store og hele var det samme

⁵⁹ Foreign Office.

⁶⁰ Egentlig: kollaboratorer: folk, der samarbejder med fjenden.

synspunkt, som han havde hørt hr. Molotov fremsætte til Døssing.⁶¹

Han mente som konklusion, at vi ikke burde tage forholdet til Rusland så tungt. Det var godt, at Døssing var der, og hvis vi satte Døssing i stand til at repræsentere Danmark ordentligt som ovenfor anført og iøvrigt fortsatte en enig og fornuftig politik mod Tyskland, nærrede han ingen tvivl om, at Rusland ville anerkende den regering, som vi kom med, uanset hvilken, når blot det ene krav blev opfyldt, at man ikke berettiget fra dansk side, presse m.m. fremførte, at regeringen eller enkelte af dens medlemmer havde arbejdet for eller med tyskerne. Hvis vi f. eks. efter en grundig undersøgelse af en dansk domstol, som russerne havde tillid til, kom til det resultat, at Scavenius havde været helt rigtig, ville russerne næppe nægte godkendelse af Scavenius – dette for at give et eksempel.

Under ingen omstændigheder må vi på nogen måde fremelske russisk intervention og “meet trouble half way.”⁶²

23. Thomas Døssing, Moskva, til gesandt Reventlow, London, den 15. januar 1945.⁶³

[...]

Endnu ét må jeg ikke glemme: den fortrolige meddelelse om vestmagternes henvendelse til Sovjetregeringen vedrørende Danmark under eventuelle militære operationer i landet.

Når jeg i breve til ingeniør Foss nævner noget om militære operationer i Danmark eller om en eventuel besættelse efter krigen, får jeg det svar, at disse problemer ikke vedrører min mission i Moskva. Danmark er vestmagternes operationsområde, og Danmark efter krigen er vestmagternes interesseområde. Mit standpunkt er, at hvad Danmark enten er eller måtte blive, må Sovjetunionen i hvert fald underrettes, før bindende aftaler træffes. På dette punkt er russerne meget sensible, det er næsten et kompleks hos dem. Måske er de ganske uinteresserede i de enkelte spørgsmål, men de ønsker at se, at man anerkender den østlige stormagts eksistens. For Danmarks vedkommende iøvrigt mere end det. De betragter sig som Østersøens herre og venter, at Danmark ikke udelukkende ser mod vest.

[...]

24. Thomas Døssings referat af samtale med viceudenrigskommissær V.G. Dekanozov den 17. januar 1945.⁶⁴

[...]

[Dekanozov:] Jeg syntes, De skulle have én ting mere at gøre i Stockholm.⁶⁵ Der foreligger for os meddelelse udefra, der tyder på, at politikerne i Danmark mener, at Danmark er engelsk interesseområde og engelsk-amerikansk militærområde. Herimod vil vi på det alvorligste protestere.⁶⁶ Det sidste er ikke på forhånd givet, og det første forstår vi overhovedet ikke. Vil De ikke sige mig Deres egen personlige mening? (Svar: Meget gerne. Jeg mener, at Danmark i fortsættelse af sin

⁶¹ Meningen skal være, at Døssing havde fortalt Barman, at Molotov havde fremsat dette synspunkt over for Døssing. Artiklen forsøgte at skabe splittelse i danske modstandskredse ved at angribe de danske politikere og advare Det danske Råd i London mod enhver forbindelse med de “gamle” politikere, se nærmere herom i: Foden i Døren s. 46-47, Den lange Befrielse s. 30-32 og Bjørnen og Haren, s. 56-57.

⁶² “tage bekymringerne på forskud.”

⁶³ Døssings arkiv.

⁶⁴ Som aftrykt i Foss: På eget ansvar, s. 241-245, og i Hæstrup: Hemmelig Alliance, II, s. 263-265. – Ligelydende kopi af referatet er i Christmas Møllers arkiv, pakke 14. En variant af den del af referatet, der gives her, findes i Døssings eget arkiv. Denne variant gav Døssing det britiske gesandtskab i Stockholm til videresendelse til Reventlow i London, se nedenfor: Variant af Døssings referat af samtale med Dekanozov den 17. januar 1945, og Mallet til Warner den 7. februar 1945.

⁶⁵ Døssing stod for at skulle rejse til Stockholm for at udveksle informationer og synspunkter med de derværende repræsentanter for modstandsbevægelsen, Erling Foss og Ebbe Munck, og de tilrejsende repræsentanter for Frihedsrådet, Frode Jakobsen og Alfred Jensen, samt Christmas Møller, der kom fra London.

⁶⁶ Understregningen er her som i afsnittet længere nede Døssings.

politik gennem mange generationer er interesseret i et stærkt Rusland og bør søge at indrette sin politik herefter).

[Dekanozov:] Er det den almindelige mening i Danmark? (Svar: Muligvis ikke. Meget få mennesker tænker over udenrigspolitik, men ét er sikkert: rent bortset fra, at mange handels- og industrifolk af forretningsmæssige grunde er stærkt interesseret i Sovjetunionens fremskridt, er mange danske fyldt af taknemmelighed mod det land, hvis krigsmagt har givet krigen den afgørende vending.)

[Dekanozov:] Jeg kan sige, at Sovjetunionen ikke tænker på at blande sig i Danmarks indre forhold på noget som helst punkt, men vi må gøre opmærksom på, at Danmark efter denne krig er Ruslands nabo, direkte nabo, og at vi ingen konkurrenter mere har i Østersøen, og vi håber, at Danmark vil huske det.

Jeg vil direkte bede Dem forsøge, om De ikke kunne finde en mand i Danmark til at skrive om dette spørgsmål og give udtryk for denne opfattelse; det ville være af stor værdi i øjeblikket, også for Danmark.

Der går rygter om, at De vil blive i Stockholm, bliver De der længe? (Svar: Det afhænger ganske af, om De vil være i stand til at skaffe mig tilstrækkelig kontorplads, så kommer jeg straks).

[Dekanozov:] Jeg håber at se Dem meget snart igen. Vi russere er konservative og ønsker at holde fast på dem, vi har lært at kende og sætter pris på. Vi vil ikke undvære Dem, og derfor ønsker jeg Dem et godt udbytte af Deres rejse.

25. Variant af Døssings referat af samtalen med Dekanozov den 17. januar 1945.⁶⁷

[...]

Derefter fulgte nogle bemærkninger, som ikke nøjagtig kan refereres, men syntes at gå ud fra, at det ikke på forhånd var givet, at Danmark lå inden for engelsk-amerikansk militærområde, og at Danmark i hvert fald ikke udelukkende var vesteuropæisk interesseområde for den almindelige politiks vedkommende.⁶⁸

Dekanozov sluttede med at sige:

“Jeg kan sige, at Sovjetunionen ikke tænker på at blande sig i Danmarks indre forhold på noget som helst punkt, men vi må gøre opmærksom på, at Danmark efter denne krig er Ruslands nabo, direkte nabo.

Jeg håber at se Dem meget snart igen. Vi russere er konservative og ønsker at holde fast på dem, vi har lært kende og sætter pris på. Vi vil ikke undvære Dem, og derfor ønsker jeg Dem et godt udbytte af Deres rejse.”

26. Parafase af et afsnit af Dekanozovs referat af samtalen med Døssing den 17. januar 1945.⁶⁹

[På et spørgsmål fra Dekanozov, om Døssing var klar over, at i visse kredse i udlandet, herunder også i danske kredse, gjorde den opfattelse sig gældende, at spørgsmålet om Danmarks befrielse og fremtidige samfundsindretning alene angik de vesteuropæiske magter, men ikke Sovjetunionen, svarede Døssing bekræftende, at han var bekendt hermed fra et brev, han havde modtaget fra et medlem af Frihedsrådet, og at han i sit svar til denne havde gjort opmærksom på, at han ikke kend-

⁶⁷ Referat i Døssings eget arkiv. – Døssing har tilsyneladende affattet to varianter af sit referat af samtalen med Dekanozov. Den ene variant beregnet for de danske modstandsrepræsentanter i Stockholm, London og København (aftrykt ovenfor), og den anden, som her gengives, med adresse til gesandt Reventlow i London og dermed også til Foreign Office. Denne variant blev af det britiske gesandtskab i Stockholm oversat til engelsk og sendt i 3 eksemplarer til Foreign Office, efter at Døssing selv under sit besøg i Stockholm i februar-marts 1945 havde givet denne variant af referatet til briterne med anmodning om, at de sendte det videre til Reventlow i London; se herom nedenfor: Mallet til Warner den 7. februar 1945.

⁶⁸ Denne passage er i referatet, som det forefindes hos Foss, Hæstrup og Christmas Møller, formuleret i noget mere kontante vendinger.

⁶⁹ Parafasen er en her foretaget, let omskrevet, forkortet gengivelse af et enkelt afsnit af det sovjetiske referat af samtalen. – AVP RF fond 06, opis 7, papka 4, delo 42, p. 8-13.

te til nogen sovjetisk erklæring eller noget dokument, som gav udtryk for, at Sovjetunionen ikke havde interesse i Danmark. Døssing var af den opfattelse, at Sovjetunionen var en stormagt ved Østersøen, og Danmark dermed nabo til Sovjetunionen. Desuden ville den Røde Hærs enheder komme helt op til Danmark, når de tog fat på at rense tysk område for nazisterne. Dekanozov bemærkede hertil, at der var uendeligt meget mere mening i det, Døssing lige havde sagt end i påstanden om, at Sovjetunionen ikke var interesseret i Danmark og nævnede i den forbindelse, at han gerne ville vide, hvad de fremskridtsvenlige kredse i Frihedsrådet mente herom, hvilket Døssing lovede at opklare.

Dekanozov ville også gerne vide, hvad de kæmpende kredse i selve Danmark – i modsætning til enkelte “gamle politikere” uden nogen autoritet – måtte mene om dette spørgsmål.]

27. Referat den 5. februar 1945 af chefen for Northern Department, Foreign Office, C.F.A. Warner, af en samtale med Christmas Møller.⁷⁰

Hr. Christmas Møller er med vor og S.O.E.'s billigelse rejst til Sverige. Han var opsat på at træffe hr. Døssing, det kæmpende Danmarks repræsentant i Moskva, som er på besøg i Sverige for at genopfriske sine kontakter. Som det måske huskes, har vi og danskerne været noget bekymret over oplysningen om, at hr. Døssing i samtaler med de sovjetiske myndigheder tilsyneladende har haft en tendens til at rakke ned på de politiske ledere i Danmark. Russerne udviser en tydelig tilbøjelighed til at betragte kongen og de politiske ledere som kollaboratører og give deres støtte udelukkende til Frihedsrådet. Frihedsrådet har et stærkt kommunistisk element, og man kan ikke undgå at nære mistanke til de russiske motiver

2. Hr. Christmas Møller er også opsat på i Stockholm at forsøge at etablere en kontakt med ansvarlige kredse i Danmark, således at han kan rådgive både de politiske ledere og Frihedsrådet i forskellige vigtige sager. Hr. Christmas Møller skulle have gode forudsætninger herfor, da han på den ene side selv er en af de politiske ledere, og på den anden side er en art repræsentant for Frihedsrådet.

3. Jeg havde en yderst tilfredsstillende samtale med hr. Christmas Møller inden hans afrejse, og jeg har aldrig før fået så stærkt et indtryk af, hvor meget han er vokset i statur, medens han har været her, og af fornuften i hans synspunkter.

4. For det første er han helt enig med os i vigtigheden af samarbejde mellem de politiske ledere og Frihedsrådet nu og ved fjendtlighedernes ophør, og han er opmærksom på faren ved den russiske tilbøjelighed til at drive kiler ind. Det bekymrer ham, at der både i Danmark og blandt folk herovre, som fra starten har været imod enhver form for samarbejde med Tyskland, er en tendens til at forholde sig som arbejderne i lignelsen, som har slidt og slæbt under den brændende sol, og som nu ikke kan tåle tanken om at dele hæder og ære med dem, der først drog i marken senere. Hr. Christmas Møller er meget opsat på at prædike vigtigheden af enhed for de danske hjemme på samme måde, som han har gjort det her.

5. Han spurgte mig, om jeg kunne oplyse ham noget med hensyn til den russiske holdning til et samarbejde mellem Storbritannien og staterne i det nordvestlige Europa. Han sagde, at efter hans opfattelse var det meget vigtigt, at Danmark viste sin vilje til at yde et aktivt bidrag til sikkerhedsarrangementerne efter krigen. Han var bange for, at der i Danmark stadig var nogle, der i deres tankegang befandt sig i tiden før krigen og ikke havde fattet, at neutraliteten var død. Han selv havde tilrådet, at Danmark umiddelbart efter befrielsen skulle erklære krig mod Japan, og han så gerne, at danskerne satte en betragtelig styrke på benene og tilbød at tage del i besættelsen af Tyskland. Han fremhævede, at ligesom i andre befriede lande ville Danmark utvivlsomt blive stillet over for problemet med at holde disciplinen blandt de menige medlemmer af modstandsbevægelsen, og en metode hertil ville være at få så mange af de unge som muligt ind i en sådan udvidet hær. Kunne Danmark gøre sig håb om at få våben og udstyr fra England?

6. Jeg sagde til hr. Christmas Møller, at den russiske pressereaktion på talen om en vestgruppe, som havde været fremme efter hr. Spaaks besøg,⁷¹ efter mit skøn ikke indicerede, at de var imod enhver ordning af denne slags, men at de ville holdes fuldstændigt informeret om dem, og at jeg

⁷⁰ FO 371/47221, file no. 9, p. 51-52.

⁷¹ Ledende belgisk politiker. Udenrigsminister 1936-49. NATO's generalsekretær 1957-61.

mente, at tingene var blevet tilfredsstillende afklaret med russerne. I øvrigt havde megen af den tale, der havde været efter hr. Spaaks besøg, været overdrevet. Jeg følte mig sikker på, at henvendelser fra Danmark til vort land med forslag om tæt konsultation med os om praktiske forhold vedrørende sikkerhed etc. ville få en positiv modtagelse, når sådanne henvendelser kunne gøres med tilstrækkelig styrke.

7. Hr. Christmas Møller sagde, at nogle af hans landsmænd regnede med, at Danmark ville blive nært knyttet til Amerika, men efter hans og grev Reventlows opfattelse skulle Danmarks naturlige tilknytning være til vort land; samtidigt med at Danmark naturligvis ville være bundet til Skandinavien af tætte kulturelle bånd og forhåbentligt have et nært forhold til Norge, måtte Danmark vende sig til Storbritannien som sin nærmeste ven blandt stormagterne.

8. Hr. Christmas Møller omtalte to andre sager for mig. Han var bange for, at andre lande havde fået et forspring til Danmark i drøftelserne af samhandelen efter krigen med os. Han havde haft samtaler med forskellige embedspersoner her inden for handel, og de havde ladet forstå, at det ville være en god ting, hvis Danmark så snart som muligt kunne give en klar idé om, hvad Danmark vil have behov for at købe hos os, og hvilke ordrer Danmark vil kunne placere her. Jeg gav min fulde støtte til dette råd, og hr. Christmas Møller lod til at mene, at det allerede nu ville være muligt at få de politiske kredse i Danmark sporet ind herpå og fremlægge forslag, som vi ville kunne betragte som tilstrækkeligt autoritative.

9. Til slut sagde hr. Christmas Møller, at der var en anden sag, som bekymrede ham, men som ikke direkte angik vort land. Det var de store danske arbejdsgiveres indstilling til deres ansatte. Han havde truffet et stort antal danske søfolk her og deres fagforbundsfunktionærer oppe i Newcastle, og skønt han selv var konservativ, var han meget opmærksom på behovet for et ændret forhold mellem arbejdsgivere og ansatte. Han var enig, da jeg antydede, at han ligesom det britiske konservative parti var tilhænger af taktikken med at stjæle oppositionens klæder. Som tidligere handelsminister er hr. Christmas Møller selvfølgelig særlig interesseret og kyndig med hensyn til disse to sidstnævnte sager.

10. Jeg håber, at hr. Christmas Møller i Stockholm vil få lejlighed til at give nogle af sine gode råd til både de politiske ledere og Frihedsrådet i Danmark, og at disse råd fra en mand fra verden udenfor vil have en god virkning.

28. Den britiske gesandt i Stockholm, Victor Mallet, til Warner, Foreign Office, den 7. februar 1945.⁷²

Jeg vedlægger tre kopier af en oversættelse af en rapport, Døssing har skrevet om sin samtale med Dekanov, den sovjetiske viceudenrigsminister, den 17. januar.⁷³ Døssing er meget opsat på, at Reventlow får en kopi at se. Han sender en kopi til Kauffmann via det amerikanske gesandtskab her, og Christmas Møller får også en kopi.

Den sovjetiske regerings indstilling som udtrykt af Dekanov synes at være temmelig kompromisløs med hensyn til de såkaldt "legale politikere". Døssing har åbenlyse vanskeligheder ved at påvirke denne indstilling ret meget, men han lader bestemt til at gøre sig oprigtig umage, som det fremgår af adskillige af hans replikker.

Døssing har fortalt Turnbull, at den sovjetiske regering flere gange har udtrykt ængstelse for, at de "legale politikere" på en eller anden måde skulle forsøge at erstatte ham og sende en afløser eller en "assistent" ud, som i virkeligheden ville være "de legale politikeres redskab". Døssing finder det derfor vanskeligt at udtale sig alt for stærkt til fordel for de "legale politikere", især fordi Dekanov har udtalt, at den sovjetiske regering har "anerkendt Frihedsrådet, fordi det fører an i kampen mod tyskerne og har taget afstand til den danske regering og rigsdag, som vi fastholder er tyske kollaboratører. Vi har kun anerkendt Frihedsrådet og ingen anden. Vi har anerkendt

⁷² SOE/Denmark. File no. 3: The Freedom Council's Mission to Moscow. N 1649/155/G. Yderst Hemmeligt. – Foreign Office sendte brevet fra Mallet med oversættelsen af Døssings referat af samtalen med Dekanov til SOE den 23. februar 1945 "With the Compliments of the Under Secretary of State for Foreign Affairs."

⁷³ Identisk med den ovenfor gengivne "Variant af Døssings referat af samtalen med Dekanov den 17. januar 1945."

Dem som Frihedsrådets udsending, og vi vil kun have med Dem at gøre. Vi forventer, at den nye regering i Danmark vil blive dannet af dem, der kæmper aktivt – og vel at mærke dem, der har kæmpet i Danmark”.

Døssing har fortalt Turnbull, at han først fik kopi af fælleshenvendelsen⁷⁴ fra Frihedsrådet og de “legale politikere” nævnt i Foreign Office telegram nr. 60 af 14. januar, netop som han stod og skulle rejse fra Moskva, og han derfor ikke fik lejlighed til at aflevere det officielt, skønt han dog nåede i skyndingen at give Semjonov den i en tysk version. Da Døssing mener, at det er meget vigtigt, at henvendelsen bliver afleveret med den rette vægt bag, tror han, at det er bedst at vente med at overrække henvendelsen til den sovjetiske regering, indtil han er vendt tilbage fra Stockholm til Moskva, hvor han vil kunne give Dekanozov et opdateret indtryk af forholdene hjemme i Danmark, set fra Sverige. Døssing er dog enig i, at det ville være klogt at holde madame Kollontaj⁷⁵ ordentligt informeret, og han vil derfor give hende kerneindholdet af henvendelsen kort før han tager fra Stockholm, så at hun vil kunne støtte den om nødvendigt.

Den almindelige opfattelse blandt danskerne her i Sverige er, at den anden halvdel af henvendelsen er den vigtigste, og at det er helt afgørende, at de tre allierede magter overbevises om, at det er de to centrale danske gruppers faste intention at arbejde sammen efter krigen og danne en regering sammen. De fleste danskere her indrømmer, at Danmark har fået sin rimelige andel af rosende udtalelser fra de allierede (især den, som premierministeren fremsatte ved nytår), og de håber derfor, at selvom de allierede måske ikke finder det muligt at erklære Danmark officielt for en af deres egne, vil det ikke ødelægge det gode indtryk, som de håber er skabt af den erklæring, de to centrale danske grupper har fremsat om at ville arbejde sammen i forening efter befrielsen. Vi finder, at disse synspunkter som helhed deles af Christmas Møller, Døssing, Foss, etc., etc. Dette betyder selvfølgelig ikke, at det ikke ville glæde danskerne kolossalt, hvis de allierede uden videre fandt, at de kunne anerkende Danmark som en af deres egne.

29. Rapport fra Ole Lippmann til SOE [Special Operations Executive] den 25. febr. 1945.⁷⁶

[...]

I det store og hel har Krimkonferencen⁷⁷ gjort et godt indtryk her, selv om jeg forstår tydeligere og tydeligere, at det berømte regionalblok-system er en saga blott. Jeg er blevet stillet over for meddelelser, som jeg ikke helt kan afvise som opspind, at det blandt andet er tilkendegivet, at vore østlige venner skal have større del i arbejdet her⁷⁸ end tidligere. Hele grundlaget for alt, hvad vi laver, hviler på SHAEF og på den opfattelse, at Danmark bliver allieret militært besættelsesområde. Jeg behøver naturligvis ikke at sige, at det vil være af meget stor betydning at blive holdt informeret, hvis der kommer en ændring af dette grundlag. Tilbageholdelsen af 002⁷⁹ ud over alt, hvad jeg kan se af fornuft, har jeg heller ikke kunnet lade være at sætte i forbindelse med dette. Det skulle glæde mig usigeligt at få lidt klarhed på det.

[...]

⁷⁴ Fælleshenvendelsen til de allierede tre krigsførende magter var et forsøg på at demonstrere en bred fælles front af Frihedsrådet og politikerne, med det erklærede formål at opnå anerkendelse som allieret i kampen mod nazisterne. Sovjetunionen reagerede ikke på henvendelsen. Officiel anerkendelse som allieret fik Danmark først efter befrielsen, da en dansk delegation blev inviteret med til FN's første conference, der fandt sted i San Francisco i maj-juni 1945.

⁷⁵ Den sovjetiske gesandt i Stockholm.

⁷⁶ Lippmanns arkiv. Rapport dateret 25.2.1945 til “Kære venner” (SOE).

⁷⁷ Identisk med Jaltakonferencen, afholdt på Krim-halvøen ved Ruslands Sortehavskyst den 4.-11. februar 1945.

⁷⁸ Der hentydes til befrielsen af dansk territorium for tyske tropper. Der foreligger intet skriftligt vidnesbyrd om, at Danmarks befrielse blev drøftet på Jaltakonferencen.

⁷⁹ Lippmann efterlyser SHAEF's operationsordre nr. 2, som blev udstedt den 27. februar 1945 til modstandsbevægelsens ledelse ved Lippmann.

30. SHAEF [Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force] til SOE's chefrepræsentant i Danmark, Ole Lippmann den 27. februar 1945.⁸⁰

Forholdsordre nr. 2 til modstandsbevægelsen i Danmark, udstedt den 27. februar 1945.⁸¹

Denne forholdsordre ophæver forholdsordre nr. 1, udstedt af SHAEF den 14. juni 1944. Forholdsordre nr. 2 indeholder alle de oplysninger, der stadig er gyldige, og som oprindeligt var indeholdt i forholdsordre nr. 1, som nu skal ødelægges.

INFORMATION.

1. Fjenden.

I overensstemmelse med de sidste rapporter, der er udstedt af efterretningsvæsenets lokale ledere.

2. Egne tropper.

Af sikkerhedsgrunde er der ikke her givet nogle detaljer om organisationen.

FORMÅL.

3. Modstandsbevægelsens grupper skal forberede og lægge planer for følgende 5 situationer:

- i) Invasion i Danmark af allierede befrielsesstyrker.
- ii) De tyske styrkers frivillige evakuering fra Danmark.
- iii) Formindskelse i antallet af tyske tropper i Danmark, hvorved besætninger af garnisonstropper vil blive efterladt på strategiske punkter, såsom havne og større byer, med ordre til at drage omsorg for, at disse ikke kan bruges af de allierede.
- iv) Afbłæsningsordre udstedt til alle tyske styrker som følge af underskrivelsen af en våbenstilstand.⁸²
- v) De tyske styrker i Danmark er ikke under kontrol som et resultat af den tyske centraladministrations sammenbrud.

N.B. Den rækkefølge, i hvilken de ovennævnte hypoteser er angivet, må IKKE fortolkes som angivende disses sandsynlighedsgrad.

[...]

underskrevet: Eisenhower
/Chicory.⁸³

31. Gesandt Reventlow, London, til Erling Foss, Stockholm, den 2. marts 1945.⁸⁴

[...]

Af hr. Christmas Møller vil De sikkert have hørt, at jeg ville have anset det for gavnligt, om vor henvendelse til Sovjetregeringen⁸⁵ var fremkommet noget tidligere og ganske specielt inden den sidste store russiske offensiv. Nu må vi håbe, at minister Døssings henvendelse vil få et gunstigt forløb og navnlig bidrage til at give Sovjetregeringen indtryk af, at vi nærer tillid til den.

⁸⁰ Lippmanns arkiv. – Strengt fortroligt.

⁸¹ Gengives her i den samtidige danske oversættelse fra engelsk.

⁸² Denne situation var den, der indtraf i det faktiske forløb ved kapitulationen den 4. maj 1945.

⁸³ Hollingworth, chefen for SOE's danske sektion.

⁸⁴ Gesk London 6.F.28.

⁸⁵ om en aftale i tilfælde af sovjetiske troppers deltagelse i befrielsen af dansk territorium.

I denne forbindelse vil jeg gerne sige, at minister Døssing efter mit skøn har udvist betydelig klogskab ved afgivelsen af sine svar på den krydsild af spørgsmål, som hr. Dekanozov den 17. januar rettede til ham.

32. Rapport fra SOE's chefrepræsentant i Danmark, Ole Lippmann, til SOE den 11. marts 1945 om samtale med Vilhelm Buhl, H.C. Hansen og Hans Hedtoft den 5. marts 1945.⁸⁶

Forholdet til Rusland optager de herrer meget. Man er meget bange for vor gode ven Dodo,⁸⁷ man er meget bange for, at han i for høj grad lader sine personlige teorier og synspunkter gå forud for den sag, som hedder Danmark, og at det i og for sig er ham flintrende ligegyldigt, om hele Danmark kommer ud i en eneste stor revolution, hvis bare hans teorier holder stik. Jeg lægger ikke skjul på, at jeg efter mine egne samtaler med ham deler noget af denne angst. Manden er velmenende, derom er der ingen tvivl, men forskellige ting, små såvel som store, gav mig det kedelige indtryk, at Günthers⁸⁸ karakteristik af ham som en af disse uhyre velmenende, men uhyre farlige intellektuelle, ikke var helt forkert. Beretningen af hans samtale med Dekanozov har jo vakt både interesse og bestyrtelse. Der er især ét punkt, man hæfter sig meget ved. Dekanozov fremfører, at det ikke er givet, at Danmark er allieret interessessfære. Jeg har heroverfor udtalt, at der på intet tidspunkt har foreligget noget som helst om, at vi var allieret eller russisk interessessfære, men at vi må betragte det som givet, at vi er engelsk-amerikansk militært besættelsesområde, og at man på intet tidspunkt har udtalt andet. Denne skelnen har ikke før være klarlagt. Jeg håber, at min fortolkning, i hvert fald at min udtalelse, at det må anses for givet, at vi er engelsk-amerikansk militært besættelsesområde, er rigtig; i modsat fald, hvilket jeg tidligere har skrevet, jo hele grundlaget for de operationsordrer,⁸⁹ der udsendes.

[...]

[I et internt sovjetisk notat af 7. marts 1945 fra legationsråd V.S. Semjonov til viceudenrigskommissær V.G. Dekanozov anbefales det at undersøge mulighederne for at lade sovjetiske tropper besætte Bornholm, idet det bemærkes, at en sådan besættelse vil være politisk fuldstændig berettiget med henvisning til, at tyske tropper benytter Bornholm som base mod Sovjetunionen, og at besættelsen vil ligestille Sovjetunionen med de allierede i alle spørgsmål vedrørende Danmark. I notatet bemærkes det, at englænderne har forsøgt at bilde de danske politikere ind, at Danmark helt og aldeles befinder sig i vestmagternes operations- og interessezone, og at danske forhold hverken interesserer eller vedkommer Sovjetunionen.⁹⁰

Semjonovs notat med forslag om at lade sovjetiske tropper besætte Bornholm blev den 12. marts 1945 oversendt til viceforsvarskommissær N.A. Bulganin med følgeskrivelse, hvoraf det fremgår, at viceudenrigskommissær Dekanozov har forelagt Semjonovs notat for udenrigskommissær Molotov, der har afgivet instruks om at sende notatet videre til Forsvarskommissariatet til Bulganin.⁹¹

⁸⁶ Lippmanns arkiv. Rapport nr. 3, dateret 11.3.1945.

⁸⁷ Thomas Døssing.

⁸⁸ Sveriges udenrigsminister.

⁸⁹ Operationsordre nr. 1 og nr. 2 fra SHAEF til den danske modstandsbevægelses ledelse.

⁹⁰ AVP RF f. 06, op. 7, p. 32, d. 443, l. 2.

⁹¹ AVP RF f. 06, op. 7, p. 32, d. 443, l. 1.

33. Christmas Møller, London, til de 3 landsmænd [Ole Bjørn Kraft, Poul Sørensen og Aksel Møller] den 16. marts 1945.⁹²

[...]

P.S.P.S. Der er to meget vigtige spørgsmål, jeg beder jer tage ind i jeres forhandlinger med førstemanden⁹³ og Frihedsrådet – det ene er, hvorledes vi skal handle, hvis russerne kommer først til Danmark. Svaret er naturligvis det: efter nøjagtig de samme linier, som allerede er aftalt med SHAEF.

Hvis jeg var jer, ville jeg få førstemanden til at skrive til Døssing – måske bedst over Frihedsrådet – om, hvordan han så på tingene og instruerende Døssing om at handle sådan og sådan.

[...]

34. Telegram den 17. marts 1945 fra Starch [Lippmann] til SOE.⁹⁴

Ravn og kommunist⁹⁵ rapporterer sovjetiske gesandtskab i Stockholm bekræfter mulighed for russisk besættelse. Frihedsrådet opsat på at starte forhandlinger med Sovjet, medmindre De kan bekræfte, at Teheran-aftalen⁹⁶ stadig er i kraft. Hvad vil der ske med operationsordre 2 og danske modstandsbevægelse i tilfælde af sovjetisk befrielse? Dette spørgsmål stillet i mit Stockholm-brev. Livsvigtigt at sende direktiv angående min stilling.⁹⁷ [...]

35. Rapport fra Ole Lippmann til SOE den 18. marts 1945.⁹⁸

[...]

For at vende tilbage til 002,⁹⁹ så har der her været meget store diskussioner om, hvad der skal ske, hvis vore østlige venner kommer her først. Vore 2 venner, der for nylig har besøgt Nordens Venedig,¹⁰⁰ vender begge hjem og fortæller, at det ingenlunde er givet, at det er SHAEF, der kommer til at afgøre alt det, vi hidtil har gået og regnet med. Det er i høj grad muligt, at det er vore østlige venner, der når frem til vor sydgrænse og derefter går herop. Bestyrelsen¹⁰¹ ønsker derfor at være sikker på, at vort apparat også under en sådan situation kommer i funktion, og de ønsker at henvende sig til og påbegynde forhandlinger med vore østlige venner. Jeg skrev allerede fra Stockholm om denne sag, fordi jeg vidste, at den ville blive diskuteret, og fordi den forekommer mig at være af principielt meget stor betydning. Det er jo faktisk hele grundlaget. Jeg har naturligvis sagt her, at det er givet, at de kloge hoveder, som kan blive enige om alt muligt, selv opdelingen af Polen på en helt ny og ukendt måde, naturligvis også er blevet enige om den beskeden lille del af verden, vi mere eller mindre tilfældigvis bebor. Alting tyder på, at dette er aftalt, og jeg henstiller derfor, at vi fortsætter på det skitserede grundlag.

⁹² Lippmanns arkiv. – De tre landsmænd er den dækbetegnelse, de tre konservative ledere brugte i deres korrespondance med Christmas Møller under hans ophold i London.

⁹³ Vilhelm Buhl.

⁹⁴ HS 2/39, p. 1A og 6A. – Yderst Hemmeligt. Telegrammet er afsendt kl. 22.15, modtaget den 18. marts 1945 kl. 0100. På en afskrift af telegrammet har R. Spink gjort følgende anmærkning: Givet til Foreign Office 22. marts + tilladelse til at give det til USA's ambassade.

⁹⁵ Frode Jakobsen og Alfred Jensen.

⁹⁶ Det rygtedes fejlagtigt, at det på det allierede topmøde i Teheran i december 1943 var aftalt, at Danmarks befrielse var de vestallieredes sag.

⁹⁷ ...as to my position. Meningen må være: ... "hvordan jeg skal forholde mig".

⁹⁸ Lippmanns arkiv.

⁹⁹ Operationsordre nr. 2 af 27. februar 1945, den såkaldte Forholdsordre til modstandsbevægelsen fra SHAEF.

¹⁰⁰ Der hentydes til Frode Jakobsens og Alfred Jensens rejse til Stockholm.

¹⁰¹ Frihedsrådet.

Er det ikke muligt at få lidt be- eller afkræftelse på denne historie? Det ville hjælpe en del og have meget stor betydning. I tilfælde af, at det bliver de østlige, skal hele kommandosystemet jo laves om, og eksisterer denne mulighed i det hele taget, synes jeg, at det var på høje tid, at vi begyndte at planlægge ud fra denne mulighed.

Jeg henstiller derfor, at dette spørgsmål får den størst mulige opmærksomhed, og at jeg får en udtalelse på en eller anden måde.

[...]

36. Ole Lippmann, København, til SOE's repræsentant i Stockholm, Ronald Turnbull, den 18. marts 1945.¹⁰²

[...]

To venner¹⁰³ besøgte Dig for nogen tid siden. Det ville være mig til stor hjælp i sådanne tilfælde at få et par ord fra Dig om, hvordan deres besøg gik. Det store spørgsmål, om vi bliver besat af sovjetiske eller britiske tropper, dominerer meget her – kan det ikke lade sig gøre at få London til at svare på mine spørgsmål desangående? Jeg går ud fra, at Du ved, at Esset¹⁰⁴ sender detaljerede rapporter om alt til Walnut,¹⁰⁵ og jeg advarer Dig om at være yderst påpasselig over for denne gentleman. Alt, hvad der foregår i Din by, går direkte videre til Walnut og Oldefar.¹⁰⁶ Og det er ikke korrekt det hele – håber jeg i det mindste.

Hvad foretager Dynamit Joe¹⁰⁷ sig? – og hvad er Dit eget indtryk af Dodo?¹⁰⁸

[...]

37. SOE til Foreign Office den 22. marts 1945.¹⁰⁹

Besked fra Danmark modtaget via hemmelige kanaler den 19. marts 1945.

Frøde Jakobsen og kommunisten¹¹⁰ rapporterer, at det sovjetiske gesandtskab i Stockholm bekræfter muligheden for russisk besættelse. Frihedsrådet opsat på at starte forhandlinger med Sovjet, medmindre De kan bekræfte, at Teheran-aftalen stadig er i kraft. Hvad vil der ske med vort direktiv og danske modstandsbevægelse i tilfælde af sovjetisk befrielse? Dette spørgsmål er livsvigtigt, så send mig direktiv med hensyn til min stilling.

Påtegning:

Givet FO den 22. marts + tilladelse givet til at give det til USA's ambassade. Spink.¹¹¹

¹⁰² Lippmanns arkiv. Teksten er på engelsk – her oversat til dansk.

¹⁰³ Frøde Jakobsen og Alfred Jensen var i Stockholm i februar 1945 for at konferere med Christmas Møller og Døssing og modstandsbevægelsens repræsentanter i Stockholm.

¹⁰⁴ Erik Seidenfaden – i Stockholm under besættelsen.

¹⁰⁵ Herman Dedichen.

¹⁰⁶ Vilhelm Buhl.

¹⁰⁷ Christmas Møller.

¹⁰⁸ Døssings dæknavn.

¹⁰⁹ HS 2/39 p. 6A. – Yderst Hemmeligt. Se telegram fra Lippmann til SOE den 17. marts 1945, modtaget den 18. marts – og ikke den 19. som angivet her.

¹¹⁰ Alfred Jensen.

¹¹¹ Reg. Spink, SOE's danske sektion.

38. Telegram den 22. marts 1945 fra SOE til Starch [Lippmann].¹¹²

Deres rapport vedr. mulig russisk besættelse. Mit nr. 15 af den 22.¹¹³

Kan De bekræfte, om det sovjetiske gesandtskab blot svarede på stående fod, eller om det var en officiel opfattelse efter forelæggelse for Moskva? Deres henvisning til Teheran ikke forstået. Hvad mener De? Det er vigtigt, at vi modtager svar her den 23. kl. 10.30 GMT¹¹⁴ om muligt, så at vi kan give Dem den nødvendige rådgivning.

39. Notits af Christmas Møller om en samtale med Warner, Foreign Office, den 23. marts 1945.¹¹⁵

[...]

Jeg meddelte endvidere Warner, at jeg havde drøftet både med Kruse og Døssing¹¹⁶ spørgsmålet om, hvorledes man skulle handle, hvis russerne kom først til Danmark, og at jeg naturligvis havde givet det råd, at vi ville modtage russerne på ganske samme måde, som vi ville modtage de vestlige allierede,¹¹⁷ og jeg havde meget indtrængende bedt Døssing og Kruse om at tale om tingene, inden Døssing forlod Stockholm.

[...]

40. SOE's danske sektion. Intern notits den 23. marts 1945 fra Spink til Hollingworth.¹¹⁸

Vedr. vedhæftede rapport fra STARCH om muligheden af en russisk besættelse af Danmark.¹¹⁹

1. Indtil der kommer svar fra STARCH på vore spørgsmål, hælder jeg til den antagelse, at de udtalelser, der tillægges det sovjetiske gesandtskab, kun kan have været meget svævende. Adspurgte af RAVN og kommunisten¹²⁰ har de selvfølgelig ikke villet sige, at der ikke var nogen mulighed for en russisk besættelse.

2. Sagen er i vid udstrækning afhængig af den militære udvikling, som ikke kan forudsiges. Før vor offensiv på vestfronten, da russerne rykkede frem mod Berlin, forekom det muligt, at de ville løbe hele Nordtyskland over ende. Muligheden for russiske militære aktiviteter i eller omkring Danmark forekom mere sandsynlig dengang end nu.

3. Det er ikke min opfattelse, at madame Kollontay¹²¹ er hverken meget indflydelsesrig eller særlig velinformeret om Danmark.

¹¹² HS 2/39, p. 2A. – SD [Danske sektion]. Skrevet (TP) den 22. marts kl. 17.45Z.

¹¹³ Telegrammets nummer og dato.

¹¹⁴ Den engelske tekst har her følgende udseende: ...we receive reply here by ten thirty hours GMT SKED on twenty third if possible... Det er ikke opklaret, hvad SKED står for.

¹¹⁵ Gesk. London 6.F.28. – Foroven på notitsen er følgende påtegning: (Medl. [Meddelelse] til Moskva om SHAEF forhandlingerne her). – Påtegningen må formodes at være Reventlows.

¹¹⁶ under Christmas Møllers ophold i Stockholm i februar 1945.

¹¹⁷ I et brev fra Christmas Møller til gesandt Reventlow, London, den 23. marts 1945 hedder det: "Jeg ville jo gerne have, om greven en dag havde tid til en samtale. Der er f.eks. det meget vigtige spørgsmål, som jeg naturligvis nævnte over for både Døssing og Kruse, om hvorledes vi skulle handle, hvis russerne kom først til Danmark, og hvor jeg blot sagde så meget, at jeg anså det for klart, at man blot indtog den holdning, at man naturligvis ville handle nøjagtig på samme måde med hensyn til russerne, som man havde aftalt med SHAEF." Gesk. London 6.F.28.

¹¹⁸ HS 2/39, p. 3A. – To SD from SD/POL. Hollingworth var chef for SOE's danske sektion. Spink var hans nærmeste medarbejder.

¹¹⁹ Telegram af 17. marts 1945 fra Lippmann.

¹²⁰ Frode Jakobsen og Alfred Jensen.

¹²¹ Alexandra M. Kollontay (1872-1952), Sovjetunionens gesandt i Stockholm 1930-1945.

4. Rapporten forekommer mere at være del af de manøvrer, der nu foregår mellem Frihedsrådet og politikerne end en afspejling af russisk militærpolitik. Vi ved, at russerne kun anerkender Frihedsrådet, og Frihedsrådet ved dette så godt som nogen. Det er derfor sandsynligt, at RAVN og komministre benytter svævende russiske udtalelser som modtræk i spillet, muligvis med russernes billigelse.

5. Russerne er tilbøjelige til at opfatte politikerne som medløbere. Dette fordi de støtter aktiv modstand overalt, hvor den findes og ikke forstår den udbredte passive modstand, der skyldes særlige danske vilkår. Bortset herfra forekommer de ikke at have udvist nogen større interesse for Danmark, skønt de ikke er uvillige til at hjælpe deres venner i Frihedsrådet ved at lade, som om de er mere interesserede, end de faktisk er.

41. Hollingworth til Spink den 23. marts 1945. Referat af et møde mellem SOE 's danske sektion og Northern Department, Foreign Office, om svar til Lippmann.¹²²

Bilag vedhæftet.¹²³

1. Mr. Warner var blevet kaldt til et møde hos udenrigsministeren, og mr. Haigh¹²⁴ ledede mødet. Deres synspunkter deltes af Haigh, som mente, at dette træk fra Frihedsrådets side smagte af et politisk nummer. Han havde drøftet sagen med Christmas Møller, som ville sondere russerne taktfuldt. SHAEF vil blive kontaktet, når der kommer svar på vort telegram fra i går,¹²⁵ og den tanke blev fremsat, at det også ville være bedst at få russernes reaktioner på Døssings démarche¹²⁶ gennem vor ambassade i Moskva, inden man forelagde sagen officielt for SHAEF.

2. Der blev foreslået følgende foreløbige svar:

“Vi kan på nuværende tidspunkt ikke forudse nogen ændring i de operationsplaner, som De nu har i Deres besiddelse. Sagen er blevet forelagt kompetente myndigheder, og De vil få besked om enhver udvikling.”

3. Man var enige om, at skønt det ville være bedst, at Frihedsrådet ikke uden tvingende grund bragte dette spørgsmål ind i russernes overvejelser, ville det være uklogt af os bevidst at fraråde dem at konsultere russerne. General Dewing havde spurgt sig for i SHAEF og havde ikke hørt noget nyt om nogen aftale mellem russerne og vestmagterne om militære ansvarsområder i Danmark. Han mente, at telegramudkastet ville få Frihedsrådet til at afvente den videre udvikling. Haigh vil drøfte udkastet med Warner og vil give os besked formentlig i morgen, om det skal afgå eller ej. Lad mig vide, om De har forslag til nødvendige ændringer, så skal jeg tage dem op.

¹²² HS 2/39, p. 7A. – To SD/POL from SD. – Chefen for SHAEF's Mission to Denmark, general Dewing deltog i mødet.

¹²³ Bilaget er afskrift af Lippmanns telegram af 17. marts 1945: Frode Jakobsen (Ravn) og kommunist rapporterer...

¹²⁴ A. Haigh, souschef i Northern Department.

¹²⁵ Se telegram no. 15 af 22. marts til Starch (Lippmann).

¹²⁶ démarche: henvendelse (om aftale i tilfælde af eventuelle sovjetiske militære aktioner på dansk grund).

42. Telegram fra Starch [Lippmann] til SOE modtaget den 24. marts 1945.¹²⁷

Vil SHAEF modsætte sig, hvis Frihedsrådet udnævner en anden øverstkommanderende [i stedet for]¹²⁸ bedstefar?¹²⁹ Stor modstand her mod bedstefar og stærkt ønske om at få mere aktiv person. Vigtigt for mig at kende Deres indstilling straks. Hvis De forfremmer CERN gentager CMRN¹³⁰ til London, vil jeg forsøge at fjerne GOAL,¹³¹ da det er nødvendigt at få ny gejst i Jylland. K-udvalg¹³² enig i dette er nødvendigt.

Deres nr. 15 af den 22. Sovjet¹³³ svarede på stående fod og lovede bekræftelse fra Moskva. Jeg troede de allierede aftalte i Teheran, at Danmark er britisk zone. Yderst vigtigt at få bekræftelse og direktiv.

43. Telegram fra Walnut [Herman Dedichen] til Chicory [Hollingworth], SOE, modtaget den 24. marts 1945.¹³⁴

Til Chicory. Føler det er min pligt at rapportere hovedindholdet af rapport modtaget her fra Stockholm. Danske radiomand Grunnet rapporterer, at russisk presseattaché,¹³⁵ der venter på at komme til Danmark efter befrielsen, under en middag rådede ham til snarest at tage til Moskva, eftersom den russiske hær med største sandsynlighed vil komme her først og det meget snart. Måske er det noget sludder sagt efter maden, men det stemmer på besynderlig vis med andre pålidelige rapporter modtaget på det seneste. Vær så god ikke at referere hertil under eventuel efterforskning, da kilden så vil tørre ud.

44. Spink, SOE, til Haigh, Foreign Office, den 24. marts 1945.¹³⁶

Da De var borte i eftermiddags har jeg sendt¹³⁷ følgende oplysninger til Clarke.¹³⁸ Følgende svar modtoges i dag på den meddelelse, vi sendte Lund [Lippmann] på Deres vegne:

“1. Det russiske svar var på stående fod, og en bekræftelse fra Moskva blev lovet.”

“2. Jeg troede, at de allierede aftalte i Teheran, at Danmark var britisk zone.”

I mellemtiden har vi også modtaget følgende meddelelse¹³⁹ fra Dedichen i Danmark:

“Jeg føler det er min pligt at rapportere hovedindholdet af rapport modtaget her fra Stockholm. Grunnet, den danske radiomand, har spist med en russisk presseattaché, der venter på at komme til

¹²⁷ HS 2/39, p. 4A. – Telegrammet er modtaget den 24. marts kl. 1330Z. Afsendelsestidspunkt er ikke angivet.

¹²⁸ På dette sted står følgende i telegrammet: ...APPOINT ANOTHER CINC FMT BRESELT BEDSTEFAR QUERY. “FMT BRESELT” har ikke kunnet tydes her; “i stedet for” er indsat her for at give mening til sætningen.

¹²⁹ General Gørtz, den udpegede chef for modstandsbevægelsens væbnede styrker under SHAEF.

¹³⁰ CERN og CMRN: skal være: CORN, dvs. Anton Jensen, den jyske nedkastningschef, kendt under dækningsnavnet Toldstrup.

¹³¹ Oberstløjtnant Vagn Bennike, chef for den militære modstandsbevægelse i Jylland.

¹³² Kommandoudvalget – Øverste instans for modstandsbevægelsen og undergrundshæren indtil befrielsen.

¹³³ Der menes den person fra det sovjetiske gesandtskab i Stockholm, som blev spurgt, om Sovjet ville besætte Danmark.

¹³⁴ HS 2/39, p. 5A. – Telegrammet er modtaget kl. 13.55Z. Afsendelsestidspunkt er ikke angivet. – Ingeniør Herman Dedichen, der havde egen sendekode til SOE, spillede en betydelig rolle i besættelsens sidste halvår, idet han med et vist held søgte at slå bro mellem modstandslederne og de politiske ledere.

¹³⁵ Mikhail Kosov.

¹³⁶ HS 2/39, p. 8A. – Yderst Hemmeligt.

¹³⁷ ...I scrambled the following... Kan evt. betyde: sendt i kode, jfr. scrambler: et kodet telegram.

¹³⁸ M.L. Clarke, Northern Department, Foreign Office.

¹³⁹ Telegram fra Dedichen modtaget i SOE den 24. marts. Spinks gengivelse her er på enkelte punkter sprogligt ændret i forhold til telegrammet.

Danmark efter befrielsen. Han rapporterer, at russeren rådede ham til snarest at tage til Moskva, eftersom de russiske hære med største sandsynlighed vil komme her først og det meget snart.”

“Måske er det noget sludder sagt oven på maden, men det stemmer på besynderlig vis med andre pålidelige rapporter modtaget på det seneste. Vær så god ikke at referere hertil¹⁴⁰ under eventuel efterforskning, da kilden så vil tørre ud.”

Vi sender anmodning om oplysning om de “andre pålidelige rapporter”, der henvises til, men holder yderligere svar på meddelelsen tilbage, indtil vi har Deres instruktioner.

45. Hollingworth, SOE, til AD/E den 25. marts 1945.¹⁴¹

Ref.: Telegrafisk meddelelse fra STARCH [Lippmann] angående en mulig russisk besættelse af Danmark.

1. Til Deres information er der sket følgende i denne sag siden vort møde med generalmajor Dewing og Mr. Haigh i Foreign Office fredag den 23. marts 1945:

a) Meddelelse fra STARCH den 24. marts 1945:

- (i) “Det russiske svar var på stående fod, og en bekræftelse fra Moskva blev lovet.”
- (ii) “Jeg troede, at de allierede aftalte i Teheran, at Danmark var britisk zone.”

b) Meddelelse fra WALNUT [Dedichen] den 24. marts 1945:

“Jeg føler det er min pligt at rapportere hovedindholdet af rapport modtaget her fra Stockholm. Grunnet, den danske radiomand, har spist med en russisk presseattaché, der venter på at komme til Danmark efter befrielsen. Han rapporterer, at russeren rådede ham til snarest at tage til Moskva, eftersom de russiske hære med største sandsynlighed vil komme her først og det meget snart.

“Måske er det noget sludder sagt oven på maden, men det stemmer på besynderlig vis med andre pålidelige rapporter modtaget på det seneste. Vær så god ikke at referere hertil¹⁴² under eventuel efterforskning, da kilden så vil tørre ud.”

2. I mit fravær konsulterede SD/POL [Spink] ADE/C¹⁴³ og fremsendte ovennævnte tekster til Mr. Haigh. I mellemtiden beder vi om oplysning om de “andre pålidelige rapporter”, der henvises til. Det vides endnu ikke, om udkastet til et foreløbigt svar til STARCH, som vi udarbejdede på mødet med Haigh, er blevet godkendt af Mr. Warner.

¹⁴⁰ Please do not refer to this end...

¹⁴¹ HS 2/39, p. 9A. – Yderst Hemmeligt. AD/E er Assistant Director Europe Brigadier Mockler-Ferryman, under hvem bl.a. Skandinavien, Frankrig og Nederlandene sorterede.

¹⁴² Please do not refer to this end...

¹⁴³ ADE/C: viceregionschef i SOE.

46. Rapport fra Ole Lippmann til SOE den 25. marts 1945.¹⁴⁴

Anvendte kodenavne: 7: Frihedsrådet. 8: Politikerne. 9: Alfred Jensen, kommunistisk medlem af Frihedsrådet. 10: Frode Jakobsen. Dodo: Døssing.

[...]

Politisk.

Der har i ugens løb været afholdt en del møder, dels havde 7 et heldagsmøde, dels har der været en del møder mellem 7 og 8. Ved heldagsmødet aflagde vore venner 9 og 10 rapport om deres rejse, ligesom jeg, da det var første gang, der var plenarmøde, gav en fremstilling og gennemgang af de forskellige samtaler, jeg havde haft inden min afrejse. Man talte en del om julemanden,¹⁴⁵ man syntes ikke, at han stod så afklaret, som man gerne så det, men anerkendte ham som symbol på modstandspolitikken. Han var dog i sin tid brudt ud og havde gjort en indsats på et tidspunkt, da der ikke var andre, der havde været til at formå dertil. Endvidere redegjorde 9 for den motive-ring, han havde fremført over for sovjetlegationen i Stockholm for, at 7 i det hele taget indlod sig på et samarbejde med 8. Han havde fremført, at 7 havde et vist program, og det var dette program, der interesserede dem mere, end alt andet. Hvis man lavede en regering udelukkende bestående af folk, der stod bag 7 og dets politik, kunne man ved et kommende valg risikere et bagslag for hele denne politik. Det var derfor for at få de vigtigste punkter af programmet gennemført af betydning, at man allierede sig med de bedste af de gamle, man havde jo også interesse i at sikre en rolig udvikling. De havde deroppe givet udtryk for nogen forundring, fordi man i det hele taget kunne tænke sig at samarbejde med de gamle, men havde tilsyneladende bøjet sig for den af 9 og 10 fremførte motivering. I øvrigt havde man præciseret, at man selvfølgelig ikke ønskede at blande sig i vore interne forhold, men at det selvfølgelig var givet, at den stilling, vi ville opnå bagefter, var noget afhængig af den regering og den politik, vi førte.

[...]

Der havde naturligvis været en del forhandlinger med Dodo. Det er jo ingen hemmelighed, at man hernede er lidt bange for ham i visse retninger, og 10 fremførte da også som sit indtryk, at Dodo i lidt for høj grad støttede sig på Sovjets autoritet. Han var personlig overbevist om, at Rusland ikke ønskede at blande sig i vore interne forhold, han ønskede lige så lidt intervention fra den som fra engelsk eller amerikansk side. Man kom naturligvis ind på det store spørgsmål, som jeg mange gange tidligere har berørt, om vi skal besættes af britiske eller russiske tropper, og der synes at herske nogen uklarhed på dette punkt. Efter det foreliggende skulle der være en endog stor mulighed for en besættelse af russiske tropper, og man kan jo ikke fortænke 7 i, at de i en sådan situation i god tid søger forbindelse med den russiske generalstab på samme måde, som man har søgt forbindelse med SHAEF. Lidt afklaring på dette spørgsmål ville jeg mene var af meget stor betydning; helt tilfældigt kan sådan noget vel ikke blive.

[...]

47. Telegram den 26. marts 1945 fra SOE til Walnut [Herman Dedichen], København.¹⁴⁶

Deres meddelelse vedr. russerne.

Mit nr. 18 af den 26.

Hvilke er de andre pålidelige rapporter, som De henviser til?

¹⁴⁴ Lippmanns arkiv.

¹⁴⁵ Christmas Møller.

¹⁴⁶ HS 2/39, p. 10A. – TP 261704Z/March 45. (Skrevet den 26. marts kl. 1704Z).

48. Hollingworth, SOE, til AD/E den 27. marts 1945.¹⁴⁷

Ref. SD/MD/673 af 25. marts 45.¹⁴⁸

1. Jeg traf Haigh i Foreign Office i går aften, og han oplyste mig om, at Warner havde besluttet at forelægge denne sag¹⁴⁹ for højere myndighed i Foreign Office. Warner var ikke helt tilfreds med det udkast, vi havde aftalt med Haigh og har forelagt en stærkere version som i vedlagte kopi.¹⁵⁰

2. Jeg oplyste ham om, at jeg ikke kunne se, at der skulle være nogen indvending mod denne version; den var faktisk mere på linie med vort eget oprindelige forslag. Jeg oplyste Haigh om, at jeg troede, at afsendelsen af denne meddelelse ville have til virkning at hindre danskerne i at rejse sagen over for russerne. Warner er klar over de mulige følger, det måtte få, hvis det skulle komme russerne for øre, at vi har frarådet danskerne at rejse denne sag over for dem, men han er rede til se bort fra denne risiko. Jeg føler, at den politiske vinkel ikke vedkommer os, og hvis Foreign Office er tilfreds, kan jeg ikke se, at vi fra vort synspunkt skulle have nogen indvendinger.

49. Haigh, Foreign Office, til Hollingworth, SOE, den 27. marts 1945.¹⁵¹

Under henvisning til vor samtale i går aften om et svar på Lunds [Lippmanns] forespørgsel vedrørende muligheden af russiske besættelser i Danmark, skriver jeg for at lade Dem vide, at vi ville være taknemmelige for, hvis De kunne svare som følger:

“Spørgsmålet om operationer, der berører Danmark, skal selvfølgelig afgøres af den russiske overkommando og SHAEF, der er informeret. De vil få besked om enhver udvikling. Det er meget vigtigt, at Frihedsrådet ikke, gentager, ikke diskuterer operative sager med russerne; og ligeså uønskeligt vil det være at foretage en ny henvendelse til russerne i andre henseender, eftersom sagen varetages af Døssing i Moskva efter aftalte linier.

Vi imødeser ikke for nærværende nogen udvikling, der vil gøre det nødvendigt at ændre direktivet.”¹⁵²

Vi har ingen indvending, hvis De måtte ønske at tilføje, enten: “Vi kan for nærværende ikke imødeser nogen ændring i de operationsplaner, De nu har i Deres besiddelse”; eller: “Vi imødeser ikke for nærværende nogen udvikling, der vil gøre det nødvendigt at ændre direktivet”.

De vil måske være så venlig at lade mig det vide, når meddelelsen er afgået, og om De benytter nogen af de to afsluttende sætninger, og i så fald hvilken.¹⁵³

Påtegning i SOE:

ADE/C skal holde SHAEF informeret om, hvad der sker.

¹⁴⁷ HS 2/39, p. 11A. – AD/E: Assistant Director/Europe (SOE).

¹⁴⁸ Hollingworth til AD/E den 25. marts 1945 (gengivet ovenfor).

¹⁴⁹ om Frihedsrådets henvendelse til russerne om en aftale vedr. evt. sovjetiske militære aktioner på dansk grund.

¹⁵⁰ Udeladt her; se teksten nedenfor i: Haigh til Hollingworth den 27. marts 1945.

¹⁵¹ HS 2/39, p. 12A. – Yderst Hemmeligt

¹⁵² I SOE's udkast dateret 27. marts 1945 til svar til Lippmann er der denne afvigelse i ordlyden i forhold til det telegram, der afsendes den 28. marts: ...“Frihedsrådet bør derfor ikke rejse sagen over for russerne.”...(HS 2/39, p. 11B.)

¹⁵³ Spink sendte den 29. marts Haigh ordlyden af meddelelsen til Lippmann med bemærkning om, at det var den sidste af de to afsluttende sætninger, man havde besluttet sig for. General Dewing fik ordlyden tilsendt fra Brigadier Mockler-Ferryman, SOE, med henvisning til “vor samtale om ovennævnte emne” (Eventuel russisk besættelse af Danmark).

50. Intern notits i SOE. Hollingworth til ADE/C den 29. marts 1945.¹⁵⁴Mulig russisk besættelse af Danmark

Hermed vedlægger jeg en kopi af vor telegrafiske meddelelse af i går til STARCH [Lippmann]. Jeg har forstået, at De holder SHAEF informeret om forløbet i denne sag.

51. Telegram den 28. marts 1945 fra SOE til Lippmann.¹⁵⁵

Mit nr. 23 af den 28.

Deres meddelelse vedr. mulig russisk besættelse.

Spørgsmålet om operationer, der berører Danmark, skal selvfølgelig afgøres af den russiske overkommando og SHAEF, der er informeret. De vil få besked om enhver udvikling. Det er meget vigtigt, at Frihedsrådet ikke, gentager, ikke diskuterer operative sager med russerne; og ligeså uønskeligt vil det være at foretage en ny henvendelse til russerne i andre henseender, eftersom sagen varetages af Døssing i Moskva efter aftalte linier.

Vi imødeser ikke for nærværende nogen udvikling, der vil gøre det nødvendigt at ændre direktivet.

52. Spink, SOE, til Haigh, Foreign Office, den 29. marts 1945.¹⁵⁶

Ref.: Deres brev af 27. marts til Commander Hollingworth.

Hermed skal jeg underrette Dem om, at følgende meddelelse blev sendt til Lund i går.

“Deres meddelelse vedr. mulig russisk besættelse.

Spørgsmålet om operationer, der berører Danmark, skal selvfølgelig afgøres af den russiske overkommando og SHAEF, der er informeret. De vil få besked om enhver udvikling. Det er meget vigtigt, at Frihedsrådet ikke, gentager, ikke diskuterer operative sager med russerne; og ligeså uønskeligt vil det være at foretage en ny henvendelse til russerne i andre henseender, eftersom sagen varetages af Døssing i Moskva efter aftalte linier.

Vi imødeser ikke for nærværende nogen udvikling, der vil gøre det nødvendigt at ændre direktivet.”

Af den sidste sætning vil De bemærke, at vi bestemte os for den anden af Deres to alternative sætninger.

¹⁵⁴ HS 2/39, p. 14A. – Yderst Hemmeligt. – 14 B er bilag med telegrammet af 28. marts 1945 til Lippmann.

¹⁵⁵ HS 2/39, p. 13A. – Eneste tidsangivelse på telegrammet er: THI 281650.

¹⁵⁶ HS 2/39, p. 16A. – Yderst Hemmeligt. – Telegramteksten til Lippmann blev også sendt til chefen for SHAEF Mission to Denmark, general Dewing, den 30. marts 1945 “under henvisning til vor samtale om ovennævnte emne” (Mulig russisk besættelse af Danmark), underskrevet Brigadier Mockler-Ferryman, SOE. (HS 2/39, p. 17A.)

53. Telegram den 29. marts 1945 fra Walnut [Herman Dedichen], København, til SOE.¹⁵⁷

De to andre rapporter er vist mig fortroligt. Beklager ikke, gentager, ikke at være i stand til røbe kilderne.¹⁵⁸

54. Befaling udstedt den 29. marts 1945 af den tiltrædende tyske kommandant over Bornholm, Kapitän zur See von Kamptz.¹⁵⁹

Inselkommandant Bornholm und Standortältester.

Rønne, 29. März 1945.

Sonderbefehl zum Standortbefehl.

Ich habe mein Kommando als neuer Inselkommandant angetreten.

Mein bewährter Vorgänger bleibt mit seinen Erfahrungen dem Kommando erhalten.

Fregattenkapitän Moraht wird Chef des Ausbaustabes.

Der Krieg steht vor seiner letzten grossen Entscheidung!

Ein Kampf um Weltanschauungen, wie dieser Krieg, wird nicht nur entschieden durch militärische Siege und Niederlagen sondern durch die Bewährung der Idee und vor allem durch die Haltung der Ideenträger.

Der Kampf um Bornholm wird ein Kampf um unsere Ehre.

Unser Kampfauftrag heisst: siegen oder fallen!

Jeder Waffenträger und jede Waffe ist zur ehrenvollen Durchführung dieses Kampfauftrages von entscheidender Bedeutung.

Jede Stunde Waffenausbildung und jeder Spatenstich zum Stellungsbau sind ein Schritt vorwärts zum Sieg.

Wir glauben an unsern Sieg!

Die vorbildliche Haltung und straffe Disziplin jedes Einzelnen muss jederzeit, in und ausser Dienst, ein sichtbares Bekenntnis sein zu unserer im schwersten Kampf stehenden Heimat und zu unserem grossen Führer!

Heil Hitler!

Im entwurf gezeichnet:

v. K a m p t z

Kapitän zur See und Inselkommandant

¹⁵⁷ HS 2/39, p. 15A. – Afsendt kl. 1600, modtaget kl. 1740.

¹⁵⁸ Regret not able divulge sources. – Det fremgår ikke af det sproglige med klarhed, om Dedichen ikke vil fortælle, hvem ophavsmændene er til de to rapporter, eller om han ikke ved, hvem de er.

¹⁵⁹ UM 87.F.3/1. Afskrift sendt Udenrigsministeriet af kontorchef Abitz, Bornholms amt. Ifølge en notits i Udenrigsministeriet af 28. august 1946 ringede attaché Kaplin fra det sovjetiske gesandtskab samme formiddag for at bede om, at teksten til denne befaling blev tilsendt den sovjetiske gesandt Plakhin, hvilket man fra Udenrigsministeriets side intet havde imod at gøre. Ifølge notitsen "kender Generalstabens Efterretningsafdeling intet til et sådant fund", men kontorchef Abitz ved Bornholms Amt kunne fortælle, at en radiotelegrafist i august 1946 havde fundet denne befaling og givet den videre til en journalist. I notitsen bemærkes det, at befalingen "synes efter det oplyste ikke at kunne være af synderlig interesse for russerne, da den er dateret før den tyske kapitulation i det øvrige Danmark." Kontorchef Abitz sendte samme dag Udenrigsministeriet en kopi af befalingen. Notits den 28. august 1946 af J.D. Scheel. UM 87.F.3/1.

55. Christmas Møller, London, til de danske gesandter den 31. marts 1945.¹⁶⁰

Beretning nr. 3 fra besøget i Stockholm.¹⁶¹

[...]

DANMARK VED BEFRIElsen.

For en ordens skyld er det vist rigtigt, at jeg nævner, at jeg over for de ansvarlige personligheder, jeg har talt med, den russiske legation i Stockholm, den russiske ambassadør her, Mr. Warner i Foreign Office osv. stærkt har understreget, at den danske indstilling naturligvis ville være den, at hvis russerne kom først til Danmark, ville danske myndigheder, dansk militær, danske undergrundsbevægelse modtage russerne på nøjagtig samme måde, som det var aftalt med SHAEF, og ville ønske at alt kunne foregå på ganske samme linie, som var aftalt mellem grev Reventlow og SHAEF, og Danish Military Mission og SHAEF's Mission to Denmark.

[...]

56. Det sovjetiske udenrigskommissariats 5. europæiske afdeling. Internt memo den 2. april 1945 fra afdelingschef M. Vetrov til viceudenrigskommissær V. G. Dekanozov.¹⁶²

HEMMELIGT.

til kammerat V. G. DEKANOZOV

OM INDGÅELSE AF EN SOVJETISK-DANSK MILITÆR OVERENSKOMST.

Den 9. august 1944 meddelte Kerr¹⁶³ i et brev nr. 86/102/44 stilet til A. Ja. Vysjinskij, at den britiske og amerikanske regering som resultat af et fælles studie af den politik, som de allierede militære myndigheder må føre i Danmark, har udarbejdet et memorandum om principperne for denne politik. At dette memorandum er blevet udarbejdet er blevet forklaret med, at det ikke er muligt at afslutte en overenskomst med danskerne om administration og jurisdiktion magen til den, der er blevet indgået med nordmændene, da Danmark er uden regering.

De principper, der er anført i det anglo-amerikanske memorandum, svarer grundlæggende fuldt ud til de principper, der er lagt til grund for de allieredes overenskomst med nordmændene om administration og jurisdiktion.

Kerr bad om at måtte blive underrettet om, hvorvidt Sovjetregeringen er enig i de bestemmelser, der er beskrevet i nævnte memorandum.

Den 11. august 1944 bekræftede A. Ja. Vysjinskij i en personlig note til Kerr modtagelsen af hans brev og memo'et.

Eftersom det anglo-amerikanske memo totalt ignorerede det danske Frihedsråd, blev afgivelsen af et principielt svar fra vor side udsat, indtil vi fra Frihedsrådet havde modtaget forslag om afsluttelse af en sovjetisk-dansk militær overenskomst.

I løbet af en samtale, jeg den 24. marts i år havde med Døssing, oplyste han mig om, at det først nu var kommet til hans kendskab, at den engelske og amerikanske overkommando i august i fjor med Frihedsrådet har afsluttet enslydende militære overenskomster, som utvivlsomt forudser, at den danske undergrundshær underordnes den allierede overkommando i tilfælde af allierede styrkers invasion i Danmark.

Samtidigt sagde Døssing mig, at Frihedsrådet har givet ham fuldmagt til at undersøge, om den sovjetiske regering ikke ønskede at afslutte en lignende overenskomst med Frihedsrådet.

Den 7. april i år vendte Døssing i en samtale med mig igen tilbage til emnet, og den 13. april overgav han mig et brev om sagen.

¹⁶⁰ John Christmas Møllers dagbøger 1941-45, s. 452. – De danske gesandter, som beretningen er stilet til, er Kauffmann, Reventlow, Kruse og Døssing.

¹⁶¹ Christmas havde været i Stockholm i februar-marts 1945 for at konferere med Døssing fra Moskva, Ebbe Munck og Erling Foss fra Stockholm, og Frode Jakobsen og Alfred Jensen fra Frihedsrådet.

¹⁶² AVP RF f. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 20-21.

¹⁶³ Den britiske ambassadør i Moskva.

Ud fra en betragtning om det ønskelige og formålstjenlige i at bestyrke sovjetisk indflydelse i efterkrigstidens Danmark, som er "vagtpost" ved Østersøens udløb i Atlanterhavet, og under hensyn til de anglo-amerikanske styrkers hastige fremrykning på vestfronten ville jeg anse det for uomgængeligt:

1. At give princielt samtykke til afslutning af en sovjetisk-dansk militær overenskomst med det danske Frihedsråd som foreslået af dette;
2. Ufortøvet at lade vore flådestyrker befri Bornholm for tyskerne og besætte øen;
3. På basis af vor besættelse af Bornholm at skride til den praktiske underskrivelse af en sovjetisk-dansk militær overenskomst, der giver os ubetinget ret til med vor Overkommando at deltage i udøvelsen af den øverste ansvarlige myndighed i Danmark, indtil der er dannet en dansk regering grundet på det danske folks frie viljesytring;
4. At de dertil hørende forhandlinger og underskrivelsen af en sovjetisk-dansk militær overenskomst passende kan foregå i Stockholm mellem vor militærattaché og de stedlige militære repræsentanter for det danske Frihedsråd.

Jeg udbeder mig Deres resolution.

M. Vetrov

57. Telegram den 2. april 1945 fra 7404, Stockholm, til SOE.¹⁶⁴

Nr. 119.

- A. Svensk presse rapporterer udtalelse i Moskva radio af militærkommentator Jermasjov, at Danmark vil blive befriet af russiske tropper for nærværende ved Oder.
- B. 7417¹⁶⁵ oplyser, at De allerede har vekslet telegrammer med marken om dette emne.
- C. Har De nogen nyere oplysninger?
- [...]

58. Telegram den 2. april 1945 fra gesandt Victor Mallet, Stockholm, til Foreign Office.¹⁶⁶

Nr. 589.

Svensk presse rapporterer om en udtalelse på Moskva radio af den militære kommentator Jermasjev om, at Danmark vil blive befriet af russiske tropper, som for nærværende er i stilling ved Oder.

Kan De oplyse mig om, hvorvidt der er nogen aftale med den sovjetiske regering angående befrielse og midlertidig besættelse af Danmark?

Denne sag er selvfølgelig af den allerstørste interesse for danske myndigheder. Bemærk, at hidtil har alle aftaler og forhandlinger med danskerne været baseret på den antagelse, at SHAEF vil have ansvaret for Danmark.

¹⁶⁴ HS 2/39, p. 18A. – Straks. Afsendt den 2. april kl. 14.40, modtaget kl. 17.10. Afsenderen, 7404, formodes at være SOE's britiske repræsentant i Stockholm, R. Turnbull.

¹⁶⁵ Identiteten af 7417 er ikke oplyst.

¹⁶⁶ FO 371/47221, file no. 9, p. 158. – Vigtigt. Hemmeligt. Afsendt den 2. april kl. 19.15, modtaget den 3. april kl. 01.50. – Kopi af telegrammet er sendt til SOE fra Foreign Office. (HS 2/39, p. 19A.)

59. Den britiske politiske officer ved SHAEF Forward, C.E. Steel til A. Haigh, Foreign Office, den 2. april 1945.¹⁶⁷

SHAEF/435/Pol.

Der knytter sig her en betydelig interesse til rygter om russiske planer for Danmark. Kan De skaffe mig noget baggrundsinformation? Sagen er ret presserende.

60. Telegram den 3. april 1945 fra SOE til 7404, Stockholm.¹⁶⁸

Nr. 946.

Deres nr. 119.

A. Ingen yderligere oplysninger.

B. Selve radioudsendelsens tekst følger i mit nr. 280. Svenske presserapporter er temmelig overdrevne.

61. Telegram den 4. april 1945 fra SOE til 7404.¹⁶⁹

Nr. 280.

Deres telegram 119 og mit telegram 946.

1. Der følger BBC's monitors kommentar til det omtalte indslag, som kom i programmet "Map of the World".¹⁷⁰

"Efter en lang beretning om, hvordan Østersøen har været udnyttet af tyskerne i alle deres forsøg på "Drang nach Osten" igennem århundreder, og om tysk aggression mod Østersøstaterne i denne krig siger speakeren, at den røde hærs operationer ved Oder bringer timen for Danmarks udfrielse stadig nærmere, og at tilintetgørelsen af de tyske stillinger i Kattegat og Skagerak vil bringe befrielsen til Norge. Alle de uretfærdigheder, som tysk aggression har forvoldt de baltiske folk, vil blive udraderet, og alle tyske styrkepositioner i Østersøen skal og vil falde, og aldrig mere vil Østersøen tjene til springbræt for et tysk angreb. En sovjetisk sejr i Østersøen lægger grundstenene for en varig fred."

2. Vi har ingen yderligere oplysninger end dem, som 7417¹⁷¹ allerede har meddelt Dem, og Foreign Office og vi er tilbøjelige til at behandle sagen med betydeligt forbehold. Vor opfattelse er den, at russerne sandsynligvis ikke har nogen plan om at besætte Danmark, men at de – hvis de i deres fremrykning mod Lübeck-området finder det strategisk nødvendigt at besætte Danmark – selvsagt også vil gøre det.

3. Vort råd til Dem, når de møder danske, som udtrykker ængstelse herover, er at nedtone det.

¹⁶⁷ FO 371/47221, file no. 9, p. 194. – Yderst Hemmeligt og personligt. – Steel var Foreign Offices forbindelsesofficer ved SHAEF, de vestallierede styrkers hovedkvarter.

¹⁶⁸ HS 2/39, p. 20A. – 7404 formodes at være SOE's mand i Stockholm, R. Turnbull.

¹⁶⁹ HS 2/39, p. 23A. – 7404 formodes at være SOE's mand i Stockholm, R. Turnbull.

¹⁷⁰ Det følgende afsnit i citationstegn er meddelt SOE over telefon af Terkel Terkelsen den 3. april 1945. Radioindslaget blev bragt i sovjetisk indenrigsradio den 1. april. (HS 2/39, p. 21A.) – Terkelsen, der siden 1937 havde været korrespondent for Berlingske Tidende i London, virkede under besættelsen i Political Intelligence Department, Foreign Office. – Terkel Terkelsen: Fra pålidelig kilde. Erindringer (1977).

¹⁷¹ Identiteten af 7417 uvis.

62. Telegram den 5. april 1945 fra Foreign Office til gesandten i Stockholm, V. Mallet.¹⁷²

Nr. 521.

Deres telegram nr. 589 af den 2. april: Eventuel befrielse af Danmark af sovjetiske styrker.

Den passage, De henviser til i første afsnit af Deres telegram, udtalte blot – således som den er blevet aflyttet her – at den røde hærs operationer ved Oder “bringer timen for Danmarks udfrielse stadigt nærmere”, hvilket klart gør en afgørende forskel.

2. Der er ingen aftale med den sovjetiske regering med hensyn til befrielse og midlertidig besættelse af Danmark, da dette må afhænge af den operative udvikling.

63. Notits den 5. april 1945 fra Research Department, Foreign Office, til M.L. Clarke, Northern Department.¹⁷³

Telegram 521 fra Foreign Office til Stockholm.

Det er helt rigtigt, at den passage i Jermasjevs udsendelse, som den er aflyttet her, er som gengivet i dette telegram, men jeg vil på den anden side påpege, at den fortolkning af hans ord, man åbenbart har givet i Sverige, også blev givet i den danske og norske udsendelse. Skønt disse jo er under tysk kontrol, kan jeg ikke frigøre mig fra den tanke, at en fyldigere gengivelse af Jermasjevs bemærkninger kunne have passet bedre til disse fortolkninger. Vi har haft fat i BBC Monitoring Service, men de var desværre ikke i stand til at kaste yderligere lys over sagen. Jeg håber inden længe at se rapporterne i den svenske presse, da de måske kan give os et direkte citat. Jeg formoder, at det materiale, vi får fra Sovjetunionen, sikkert ikke vil kaste mere lys over det.

64. Telegram den 6. april 1945 fra Foreign Office til den britiske ambassade i Moskva.¹⁷⁴

Nr. 1694.

Washington telegram nr. 135 af 6. januar: Eventuelle sovjetiske operationer i Danmark.¹⁷⁵

Spørgsmålet om en henvendelse til russerne om administration af dansk område, som sovjetiske styrker måtte gå ind i, er blevet drøftet af de danskere, der har med det at gøre, og det blev besluttet efter diskussion med os, State Department og SHAEF, at Døssing efter sin tilbagekomst fra Sverige skulle tage hul på sagen ved at informere russerne om eksistensen af en dansk mission ved SHAEF.

2. Ifølge en rapport fra S.O.E.'s repræsentant i Danmark modtaget den 19. marts har det sovjetiske gesandtskab i Stockholm, for hvem sagen blev nævnt under Frihedsrådets repræsentanters hemmelige besøg i Sverige, bekræftet muligheden af en sovjetisk besættelse af Danmark. Det blev sagt, at der var tale om et svar på stående fod, og der blev lovet en bekræftelse fra Moskva. Det blev rapporteret, at Frihedsrådet var ivrige efter at få gang i forhandlinger med sovjetiske myndigheder.

¹⁷² FO 371/47221, file no. 9, p. 164. – Vigtigt. Hemmeligt. Afsendt den 5. april kl. 12.55. Kopi sendt til SOE fra Foreign Office. (HS 2/39, p. 24A.)

¹⁷³ FO 371/47221, file no. 9, p. 205. – Afsenderens håndskrevne signatur har ikke kunnet tydes.

¹⁷⁴ FO 371/47221, file no. 9, p. 171. – Yderst Hemmeligt. Afsendt den 6. april kl. 23.30. Gentaget til Stockholm og Washington. Kopi af telegrammet tilsendt SOE fra Foreign Office. (HS 2/39, p. 25A.)

¹⁷⁵ Telegrammet er ikke fundet i de benyttede sager.

3. I svaret til S.O.E. repræsentanten fik han underretning om, at Frihedsrådet ikke skulle drøfte operative sager med russerne, og at det ville være lige så uønskeligt at foretage en ny henvendelse til russerne angående andre aspekter, eftersom sagen blev håndteret af Døssing efter de aftalte retningslinier.

4. Kan De finde ud af, om Døssing har talt med russerne som påtænkt, og hvis ja med hvilket resultat?

65. Foreign Office. Presseuddrag den 7. april 1945: "Danmark – et politisk stridens æble?"¹⁷⁶

A.12. NPD, 7.4.45 (13.13), rapporterer fra Stockholm:

Under overskriften "Kapløb om Danmark" skriver Gunnar Müllern,¹⁷⁷ at meddelelsen for nylig om, at Rusland agtede at befri Danmark, var en *prøveballon*, som vestmagterne dog ikke på nogen måde reagerede officielt på. I stedet igangsatte Montgomery et skarpt fremstød i retning af Hamburg, og det er ikke for meget sagt, at *Danmarks skæbne nu hovedsageligt kommer til at afhænge af, om Montgomery når Hamburg, før Zjukov når Lübeck*.

Skulle russerne befri Danmark, kan det forventes, at dette vil resultere i internationalisering af bælteerne,¹⁷⁸ under russisk kontrol. Dette er ikke blot – som tilfældet er med Dardanellerne – en vigtig samfærdselslinie inden for det britiske imperium, men en direkte trussel mod det britiske fædreland. *Derfor er Montgomerys nye offensiv helt sikkert mere et resultat af politiske end af direkte militære hensyn*. Det er også muligt, at man håber, at man ved at give indrømmelser over Dardanellerne kan afværge russiske krav i Østersøen.

66. Internt memo den 8. april 1945 fra 21. armégruppens planlægningsafdeling til gruppens stabsenheder.¹⁷⁹

1. Vedlagt kopi af korrespondance modtaget via SHAEF fra SHAEF Mission Denmark.¹⁸⁰ Deres kommentarer udbedes så hurtigt som muligt og ikke senere end den 13. april om aftenen.

2. Det bliver påpeget, at Danmark helt er britisk ansvarsområde,¹⁸¹ og vi må forberede os på at afvæbne og kontrollere de tyske væbnede styrker i Danmark. [...]

67. M.L. Clarke, Foreign Office, til den britiske politiske officer ved SHAEF Forward, C.E. Steel. Udkast til besvarelse den 9.-10. april 1945.¹⁸²

I Deres brev til Haigh SHAEF/435/Pol af 2. april bad De om at få baggrunden for rygter om russiske planer for Danmark.

Vi har i den seneste tid fået flere antydninger af, at russerne i det mindste gerne vil have danskerne til at tro, at sovjetiske operationer i Danmark er en mulighed. I en samtale, som Døssing, den danske repræsentant i Moskva, den 17. januar havde med den sovjetiske vicekommissær Dekanozov (ifølge en rapport, Døssing gav vort gesandtskab i Stockholm under sit besøg der i februar) lod denne forstå, "at det ikke på forhånd var givet, at Danmark lå inden for engelsk-

¹⁷⁶ FO 371/47221, file no. 9, p. 206. – Det fremgår ikke, hvem der har afsendt rapporten til Foreign Office, og i hvilken svensk avis notitsen har været trykt.

¹⁷⁷ Gunnar Müllern var under krigen korrespondent i Berlin for et svensk dagblad.

¹⁷⁸ "...of the belt under Russian control."

¹⁷⁹ WO class no 205, ref. no. 169, p. 141.

¹⁸⁰ Den nævnte vedlagte kopi af korrespondance er ikke i sagen.

¹⁸¹ Den engelske tekst er her: "It is pointed out that Denmark is entirely a British responsibility..."

¹⁸² FO 371/47221, file no. 9, p. 195-197. – Foroven er det håndskrevne udkast dateret 10. april, forneden den 9. april; der er ikke i aktpakken kopi af et egentligt afsendt brev.

amerikansk militærområde, og at Danmark i hvert fald ikke udelukkende var vesteuropæisk interesseområde for den almindelige politiks vedkommende.”

Den 19. marts modtog SOE en besked fra deres leder i Danmark, om at nogle medlemmer af Frihedsrådet efter et hemmeligt besøg i Sverige havde meddelt, at det sovjetiske gesandtskab havde “bekræftet muligheden af en russisk besættelse”. Dette skulle have været sagt på stående fod, og der var lovet en bekræftelse fra Moskva.

Omtrent på samme tidspunkt hørte vi fra en anden hemmelig dansk kilde, at den person, der er udset til at skulle være sovjetisk presseattaché i København, havde fortalt en dansker i Stockholm, at de russiske hære med største sandsynlighed ville komme først til Danmark og det meget snart.

Endelig var der den sovjetiske radioudsendelse, der henvises til i Stockholm telegram nr. 589 af 2. april (som De har en kopi af), men som De vil have set i vort telegram nr. 521 af 5. april, var der ikke meget heri, og udsendelsen var åbenbart blevet forkert citeret i telegrammet fra Stockholm.

Uden tilskyndelser fra Moskva havde det allerede strejft danskerne, at russerne på et givet stadium måske ville foretage operationer på dansk territorium, og specielt på Bornholm. Der fandt mellem et antal danske, bosiddende uden for Danmark, drøftelser sted af spørgsmålet om en henvendelse til russerne vedrørende en aftale om civile forhold i tilfælde af russiske militære operationer i Danmark (se Haighs brev til Peake¹⁸³ af 20. februar og forudgående korr.), og til slut blev det bestemt, at Døssing skulle tage sagen uformelt op i Moskva. Vi har nu bedt Moskva om at finde ud af, om han har gjort dette, og hvis ja, med hvilket resultat. (vort telegram til Moskva nr. 1694 af 6. april).

Vi har ikke selv spurgt russerne om deres intentioner, da vi føler os ret sikre på, at vi ikke ville få noget ud af dem, hvis vi spurgte. Det forekommer os meget tvivlsomt, om de har nogen faste intentioner om militære operationer i Danmark. Det er selvfølgelig i deres interesse, at indløbene til Østersøen bliver renset for tyskerne, men om de vil tage del i dette, vil formentlig afhænge af fremskridtet i de militære operationer andre steder.

M.L. Clarke 9.4.

68. Referat af Erling Foss af samtale den 10. april 1945 med den svenske udenrigsminister Günther om muligheden for svensk militær bistand til Danmark.¹⁸⁴

Strengt hemmeligt.

Memorandum. (Samtalen opstod ved besøg i anden anledning.)

Günther angående svensk hjælp til Danmark. – 10. april 1945.

Günther åbnede af sig selv med at spørge, hvad vi havde tænkt os, der skulle ske? Hans egen forestilling var følgende:

Man kunne vente, at englænderne og amerikanerne ville lade Danmark ligge i forsøget på at knuse Tyskland og få dem til at give ordre til at strække våben, hvorved problemet kunne løses af sig selv i Danmark uden kamp. Han forstod på indberetninger, som han havde fået (vistnok fra København), at det nu var afgjort, at det blev englænderne-amerikanerne, der skulle befri Danmark, og ikke russerne.

Nu var Günther ængstelig for, at danskerne ville begynde kampen, og han slog fast, at muligheden for svensk hjælp var helt afhængig af, om det blev danskerne selv, der fremtvang kamp. – Det var ikke sådan, at man kunne trykke på en knap, så kom der svensk hjælp, det måtte vi gøre os helt klart.

[...]

Nogle betragtninger angående denne samtale:

1) Den amerikanske udsending Cumming, der var her i febr.-marts 45, udtalte, at USA ikke ønskede Sverige inddraget i krigen, for at landet ikke selv skulle blive udsat for ødelæggelser. USA kunne på grund af den fortsatte krig mod Japan kun ganske utilstrækkeligt hjælpe de ødelagte europæiske lande, og Sverige måtte være uskadt for at kunne hjælpe sine naboer.

¹⁸³ Brevet og forudgående korr. udeladt her – Charles Peake var den britiske politiske forbindelsesofficer ved SHAEF; han afløstes i februar 1945 af C. E. Steel.

¹⁸⁴ Frode Jakobsens arkiv, pakke 1. – Referatet er uden adresse, og der er ingen følgeskrivelse.

Der er altså sikkert amerikansk støtte til Sveriges non-intervention.

2) Det skulle ikke undre mig, om Sveriges humanitære hjælp nu med at redde fanger ud af Tyskland er betinget af et løfte om non-intervention. Eller omvendt er det måske frygten for en intervention, der har fået tyskerne til at gøre indrømmelser.

Efter min personlige mening kan vi kun i en helt ekstraordinær situation vente militær hjælp fra Sverige.

3) Efter min mening bør vi sætte al kraft ind på at overtale de allierede til at indsætte blot en mindre styrke på Sjælland, så vi kan få en rejsning dér og besejre tyskerne i kamp.

69. Referat den 10. april 1945 af samtale mellem chefen for SHAEF Mission to Denmark, general Dewing, og G1(A)Plans, 21. armégruppe, den 9. april 1945.¹⁸⁵

[...]

3. General Dewing diskutererede det faktum, at Sverige under en passende camouflage er rede til at bistå danskerne med "frivillige" enheder. Svenskerne ville ikke gøre dette for at hjælpe de allierede, men alene for at bistå danskerne med at komme på fode igen.

G1(A) påpegede, at dette sikkert ville føre til politiske forviklinger, og at 21. armégruppe ikke kunne have med sagen at gøre, førend det politiske aspekt var blevet undersøgt af SHAEF og en afgørelse truffet.

General Dewing var opsat på, at 21. armégruppe skulle tilkendegive deres synspunkter på emnet for SHAEF for dermed at hjælpe SHAEF med at nå frem til en beslutning.

G1(A) påpegede, at svenskerne kunne være til særlig nytte ved at hjælpe til med kontrol af flygtninge og med driften af flygtningelejre i Danmark.

[...]

9. Det lader til, at Rusland dyrker visse politiske interesser i Danmark, og vi må i de fælles anliggender, vi har med dem, passe på ikke at træde dem over tærne i så henseende. For senere at kunne briefe chefen¹⁸⁶ ordentligt lovede general Dewing at sende os¹⁸⁷ et baggrundspapir med sagens forløb op til nu og holde os orienteret via sine kontakter til Foreign Office. [...]

70. Notat udarbejdet i Northern Department, Foreign Office, til brug for udenrigsminister Anthony Edens samtale med Christmas Møller den 11. april 1945.¹⁸⁸

[...]

Følgende spørgsmål kan blive rejst i løbet af samtalen:

(1) Dansk anmodning om status som allieret.

En anmodning om anerkendelse af Danmark som allieret blev i januar sendt fra Frihedsrådet (det organ der i Danmark kontrollerer og leder modstanden) og lederne af de vigtigste politiske partier til Hans Majestæts regering, USA og den sovjetiske regering. Af forskellige grunde er behandlingen af denne sag blevet udskudt. Stillingen er nu den, at vi indstændigt har opfordret State De-

¹⁸⁵ WO class no 205, ref. no. 738, p. 129-130. – 21 A Gp/20717/4/G (Plans). Yderst Hemmeligt. Referatet er udfærdiget af 21. Armégruppens repræsentant.

¹⁸⁶ Feltmarskal Montgomery.

¹⁸⁷ Den engelske tekst er her: "...promised to send us DO a background letter..." – hvad dette DO står for er ikke oplyst.

¹⁸⁸ FO 371/47222, file no. 9, p. 72-74.

partment til sammen med os at lægge pres på russerne for at få dem med til at offentliggøre en udtalelse, hvori det danske folk omtales som "allieret i kampen mod aggressionens styrker". Denne udtalelse vil også anerkende Frihedsrådet som "lederne i Danmarks kamp mod Nazityskland, indtil kongen af Danmark frit kan vælge en regering."

[...]

(4) Det dansk-sovjetiske forhold.

Russerne er tilbøjelige til at støtte Frihedsrådet modsat politikerne, som de betragter som kollaboratører, og de har tilkendegivet, at de mener, at regeringen efter befrielsen bør sammensættes med Frihedsrådet som den dominerende part. Hr. Christmas Møller har forsøgt at forklare og retfærdiggøre den sovjetiske politik for danskerne og samtidigt forsvare Danmarks ret til selv at vælge. Russerne har for nylig ladet antyde, at der kan blive tale om sovjetiske militære operationer i Danmark, men vi har ikke noget bevis for, at de skulle have sådanne planer. Det blev foreslået, at spørgsmålet om civil administration i tilfælde af eventuelle sovjetiske militære operationer i Danmark skulle tages op af hr. Døssing ved hans tilbagekomst til Moskva fra Danmark for nylig.¹⁸⁹ Vi ved endnu ikke, om dette er sket og med hvilket resultat.

71. Telegram den 12. april 1945 fra den britiske ambassadør i Moskva, A. Clark Kerr, til Foreign Office.¹⁹⁰

Nr. 1246.

Deres telegram nr. 1694 [af 6. april 1945].

Døssing har i onsdags taget sagen op mundtligt med udenrigskommissariatet.¹⁹¹ Kort efter bekræftede han sine udtalelser i en skriftlig meddelelse, hvis fulde tekst følger her:

Som det vil være den sovjetiske regering bekendt, eksisterer der en aftale mellem den engelsk-amerikanske overkommando (SHAEF) og lederne af de væbnede danske styrker angående den situation, der ville opstå, hvis vestmagternes tropper rykkede ind i Danmark.

Det danske Frihedsråd har bedt mig om at foreslå den sovjetiske regering, at en tilsvarende aftale blev indgået med den sovjetiske overkommando. Jeg er vidende om, at det sovjetiske gesandtskab i Stockholm allerede er blevet præsenteret for en *démarche* herom.

En dansk militærmission overvejende bestående af civile er oprettet i London som et led i denne engelsk-danske aftale. Det forekommer mig, at et sådant led ville kunne undværes, derved at dette arbejde kunne udføres af Frihedsrådets forbindelsesofficerer i Stockholm.

(Tekst slut).

¹⁸⁹ Døssing kom ikke til Danmark under sit besøg i Stockholm i februar 1945; han blev af Frihedsrådet bedt om at komme til København, men afslog.

¹⁹⁰ FO 371/47222, file no. 9, p. 221. – Hemmeligt. Afsendt den 12. april kl. 20.28 GMT, modtaget kl. 23.20 DBST. Kopi sendt fra Foreign Office til SOE, set af Colonel Wilson den 16. april (HS 2/39, p. 26A).

¹⁹¹ Ifølge det interne sovjetiske memo af 2. april 1945 fra Vetrov til Dekanozov (aftrykt ovenfor) rejste Døssing spørgsmålet den 24. marts 1945 og vendte tilbage til det den 7. april 1945, og hans skriftlige meddelelse blev modtaget af russerne den 13. april 1945.

2. Meddelelsen var på dansk, og den ovenfor citerede tekst er vor oversættelse.

3. Døssing har endnu ikke fået svar fra den sovjetiske regering. Han har lovet at give os besked, så snart han får det.

*Foreign Offices kommentarer:*¹⁹²

Hr. Døssing lader til at være kørt noget af sporet. Det er vildledende at henvise til en "aftale mellem SHAEF og lederne af de væbnede danske styrker", da dette lader formode, at der findes en eller anden formel skriftlig aftale. Desuden foreslår hr. Døssing en underskrevet aftale med russerne, hvor det, man enedes om her og i Washington, var at der ikke skulle indgås nogen skriftlig aftale. Hr. Døssing tager imidlertid ikke sine ordrer fra os eller amerikanerne eller fra grev Reventlow eller hr. Kauffmann, og under alle omstændigheder mente hr. Kauffmann, at sagen skulle overlades til hr. Døssings eget skøn. Hr. Døssing har sikkert ret i at mene, at hvis sagen overhovedet skal tages op med russerne, er det bedst at gøre det formelt.

Hr. Døssings meddelelse til udenrigskommissariatet gør det ikke klart, at det drejer sig om "civile forhold". Han kan eventuelt også have villet behandle operationelle forhold, hvorimod vi har sagt til danskerne, at Frihedsrådet ikke skulle drøfte operationelle emner med russerne.

Der er så vidt jeg kan se intet, vi kan gøre ved alt dette, og forudsat at vi bliver holdt orienteret, som hr. Døssing har lovet, må hans meddelelse til russerne kunne bidrage til at skaffe klarhed over deres holdning og hensigter. [...]

M.L. Clarke 14.4.

Jeg forelægger udkast til telegram til Moskva, hvori sir A. Clark Kerr bedes drage omsorg for, at både hr. Døssing og den sovjetiske regering er korrekt informeret om SHAEF direktivet og om, at der ikke eksisterer nogen aftale mellem SHAEF og danskerne.

A. Haigh. 15. april.

72. Berlingske Tidende lørdag den 14. april 1945.

Russiske bombemaskiner over Bornholm for første gang i flere år.

Fra vor korrespondent
Rønne, fredag aften.

Russiske bombemaskiner fløj i går for første gang under krigens nuværende stadium over Bornholm. Ved middagstid kom en formation russiske bombemaskiner i ret lav højde strygende syd ind over det sydøstlige hjørne af Bornholm. Maskinerne forsvandt straks efter ud over havet, hvor de kredede rundt en tid. Maskinerne blev her bl.a. iagttaget af en Nexø-fiskekutter. Den blev ikke udsat for beskydning.

Senere på eftermiddagen ved 16.30-tiden kom på ny russiske maskiner ind over Bornholm. Maskinerne kom fra øst og gik atter ud over havet ved Rønne, hvorfra de drejede af mod sydøst. Første gang russiske maskiner var over Bornholm var nogle få dage efter krigsudbruddet mellem Tyskland og Sovjetunionen, da russiske maskiner en nat nedkastede propaganda over øen. Siden da har man kun fra skibe set russiske maskiner ude over Østersøen.

¹⁹² FO 371/47222, file no. 9, p. 218-219.

73. Telegram den 15. april 1945 fra Foreign Office til den britiske ambassade i Moskva.¹⁹³

Nr. 1861.

Deres telegram nr. 1246 af 12. april: eventuelle sovjetiske operationer i Danmark.

Første afsnit af Døssings meddelelse er unøjagtigt. Der er ikke en sådan "aftale" mellem SHAEF og myndigheder i Danmark. Det dokument, som det blev aftalt Døssing skulle henvise til over for sovjetmyndighederne, var direktiv udstedt til den øverstkommanderende om civile forhold i Danmark, hvis hovedindhold blev meddelt Vysjinskij i et brev fra Dem, dateret den 9. august 1944.

2. Det er ikke ønskeligt, at den sovjetiske regering skulle tro, at de via Døssing har opdaget eksistensen af en aftale mellem SHAEF og danske militære chefer, som vi intet har fortalt dem om. Vil De ikke sætte tingene på plads?

3. Hold mig venligst orienteret om den sovjetiske regerings svar på Døssings démarche.

74. Telegram den 15. april 1945 fra chefen for de vestallierede styrker, general Eisenhower, til chefen for 21. armégruppe, feltmarskal Montgomery.¹⁹⁴

Forward 19226.

1. Begræns fordelingen af denne meddelelse til absolut minimum. Må kun afleveres til adressaten eller hans bemyndigede repræsentant.

2. Når de igangværende operationer er udført som instrueret i mit Forward 18475¹⁹⁵ (SCAF 261), er det min hensigt yderligere at splitte, isolere og tilintetgøre fjendens resterende styrker ved fremstød mod Hamborg og Lübeck.

3. Den nordlige gruppe af armeer:

- a) skal fortsætte sit fremstød mod Elben, indtage overgangene over Elben, sikre Hamborg og rykke frem i det generelle rum Kiel-Lübeck med ansvar for sikring af egen flanke øst for Elben.
 - b) skal fortsætte operationer for at rense det vestlige og nordøstlige Holland og kystbæltet og fjendtlige flådebaser og befæstninger, der truer adgangsvejene til Hamborg.
 - c) skal holde sig i beredskab til at udføre operationer for at befri Danmark.
- [...].

75. Intern notits fra vicedepartementschef Orme Sargent, Foreign Office, til Northern Department, Foreign Office, den 16. april 1945.¹⁹⁶

Have we any information regarding Soviet governments desire to occupy Denmark?
The Service Liaison Department¹⁹⁷ may know something about it.

¹⁹³ FO 371/47222, file no. 9, p. 224. – Hemmeligt. Afsendt den 15. april kl. 23.15. Gentaget til Stockholm og Washington. Kopi sendt fra Foreign Office til SOE den 23. april 1945. (HS 2/39, p. 27A).

¹⁹⁴ WO class no. 205, ref. no. 6, p. 5446. – Prioritet: Emergency Ops. Yderst Hemmeligt. Telegrammet er adresseret til cheferne for 21., 6. og 12. armégruppe og til cheferne for flystyrkerne under Eisenhower.

¹⁹⁵ Udeladt her.

¹⁹⁶ FO 371/47222, file no. 9, p. 80.

¹⁹⁷ Foreign Offices forbindelseskantor til værnene.

76. Notits af Warner og Haigh, Northern Department, til Orme Sargent den 17. april 1945.¹⁹⁸Har den sovjetiske regering planer om at sende styrker ind i Danmark?

1. Service Liaison Department siger, at vi ikke har nogen militære efterretninger, der tyder på, at den sovjetiske regering skulle have til hensigt at sende styrker ind i Danmark.

2. Under en samtale i Moskva den 17. januar antydede hr. Dekanozov (viceudenrigskommissær) over for hr. Døssing (det danske Frihedsråds repræsentant i Moskva), at det ikke kunne tages for givet, at Danmark lå inden for en anglo-amerikansk militærsfære, og at Danmark i hvert fald ikke udelukkende var en vesteuropæisk interessesfære, for så vidt angik den generelle politik. Hr. Dekanozov tilføjede, at "efter denne krig er Danmark Ruslands nabo, vor direkte nabo".

[...afsnit 3 er streget over]

4. I marts spurgte det danske Frihedsråd sovjetlegationen i Stockholm, om der var nogen sand-synlighed for en sovjetisk besættelse af Danmark. Uden instruktioner fra Moskva bekræftede den sovjetiske legation, at der var en mulighed for, at russiske tropper ville gå ind i Danmark og påtog sig at få en bekræftelse fra Moskva. (Vi har ikke fået at vide, om man har fået en sådan bekræftelse.)

5. Den 11. april informerede hr. Døssing udenrigsfolkekommissariatet om, at det danske Frihedsråd ønskede at forhandle en aftale med den sovjetiske overkommando angående den situation, der ville opstå, hvis sovjetiske tropper kom til Danmark. Vi har endnu ikke hørt den sovjetiske regerings reaktion.

77. Stephen Ambrose om Eisenhowers samtale med Churchill i London den 17. april 1945.¹⁹⁹

[...]

Eisenhower fik også Churchill overbevist om Lübecks betydning. Den øverstkommanderende understregede vigtigheden af, at Montgomery tog byen, således at russerne blev holdt ude fra den danske halvø. Danmark var i britiske øjne relativt uvigtig i sammenligning med Berlin og Østtyskland, men Eisenhower koncentrerede sig om det af tre grunde. For det første måtte han have Danmark, hvis han senere blev tvunget til at foretage en kampagne i Norge. For det andet ville han ikke give russerne noget, som EAC [European Advisory Commission] ikke allerede havde tildelt den russiske sfære. Ved at fremhæve Lübeck gav han for det tredje 21. armégruppe en betydningsfuld rolle at spille, hvilket han håbede ville formilde englænderne. En af de ting, Eisenhower og Churchill diskuterede på deres møde den 17. april, var hvilken stilling Eisenhower skulle tage over for eventuelle russiske anmodninger om, at han skulle trække sine allierede styrker tilbage fra områder, der var tildelt den russiske zone. Churchill insisterede på, at Eisenhower skulle rykke sine folk så langt frem som muligt og holde dem inden for den russiske zone, indtil regeringscheferne havde udarbejdet procedurerne for tilbagetrækning. Efter mødet skrev Eisenhower til Marshall: "Jeg forstår ikke helt, hvorfor premierministeren er så fast besluttet på at blande politiske hensyn sammen med de militære"... Han tilføjede, at han selv havde foreslået, at hver part trækker sig tilbage fra den andens zone, når denne anmoder om det, fordi "det er muligt, at russerne når den danske halvø, før vi kan kæmpe os over Elben, og jeg vil have en formel, der vil få dem ud af den region på min anmodning".

For at give Montgomery tilstrækkelig styrke til at nå Lübeck først tildelte Eisenhower den 21. armégruppe det amerikanske luftbårne korps og gav sin stab besked om at give Montgomery al den logistiske støtte, der var nødvendig [...] Da Churchill ikke kunne få Eisenhower til at ændre syn på Berlin, besluttede han, at Lübeck var det bedste, han kunne opnå, både i relation til den

¹⁹⁸ FO 371/47222, file no. 9, p. 81. – Yderst Hemmeligt.

¹⁹⁹ Citat i oversættelse fra Stephen Ambrose: *The Supreme Commander: The War Years of General Dwight D. Eisenhower*. New York 1969, p. 652-653.

rolle, britiske styrker ville spille og i forhold til politiske mål. Han sagde til Eden: “Vor ankomst til Lübeck før vore russiske venner fra Stettin vil spare os for en masse diskussioner senere hen. Der er ingen grund til, at russerne skulle besætte Danmark, som er et land, der skal befries og have sin suverænitet tilbage. Hvis vi kommer i stilling ved Lübeck, vil det afgøre sagen”.

78. Telegram den 18. april 1945 fra gesandt V. Mallet, Stockholm, til Foreign Office.²⁰⁰

Nr. 668.

Moskva telegram nr. 1246 [af 12. april 1945].

Foss ved ikke af, at der er foretaget nogen henvendelse i denne sag til det sovjetiske gesandtskab her.

Han er enig i indholdet af første afsnit i Deres telegram nr. 1861 [af 15. april 1945] til Moskva.

79. Foreign Office til den danske gesandt i London, E. Reventlow, den 19. april 1945.²⁰¹

Hr. Døssing har givet den sovjetiske regering en skriftlig meddelelse af følgende ordlyd:

“Som det vil være den sovjetiske regering bekendt, eksisterer der en aftale mellem den engelsk-amerikanske overkommando (SHAEF) og lederne af de væbnede danske styrker angående den situation, der ville opstå, hvis vestmagternes tropper rykkede ind i Danmark.

Det danske Frihedsråd har bedt mig om at foreslå den sovjetiske regering, at en tilsvarende aftale blev indgået med den sovjetiske overkommando. Jeg er vidende om, at det sovjetiske gesandtskab i Stockholm allerede er blevet præsenteret for en démarche herom.

En dansk militærmission overvejende bestående af civile er oprettet i London som et led i den engelsk-danske aftale. Det forekommer mig, at et sådant led ville kunne undværes, derved at dette arbejde kunne udføres af Frihedsrådets forbindelsesofficerer i Stockholm.”

Hans Majestæts ambassade i Moskva er blevet instrueret om at påpege, at det første afsnit af hr. Døssings meddelelse er ukorrekt. Der findes ikke en sådan “aftale” mellem SHAEF og myndighederne i Danmark. Det dokument, som det var aftalt, at hr. Døssing skulle henvise til under sine samtaler med de sovjetiske myndigheder, var et direktiv om civile forhold i Danmark, udstedt til den øverstkommanderende.²⁰² Hans Majestæts ambassade er anmodet om at rette denne fejl.

Hr. Foss i Stockholm har udtalt, at han ikke ved af, at der skulle være foretaget en henvendelse til det sovjetiske gesandtskab, som det antydes i andet afsnit af hr. Døssings meddelelse til den sovjetiske regering.

²⁰⁰ HS 2/39, p. 29. – Hemmeligt. Afsendt den 18. april 1945, kl. 18.45, modtaget den 19. april kl. 02.5 [sic]. Gentaget til Moskva og Washington. Kopi sendt fra Foreign Office til SOE, set af Colonel Wilson den 23. april. (HS 2/39, p. 29).

²⁰¹ J.C.W. Kruses arkiv. – Bilag til brev fra Foss til gesandt Kruse, Stockholm, den 4. maj 1945 om eventuel russisk besættelse af Danmark; se fodnote til: Reventlow til Kauffmann den 21. april 1945.

²⁰² Supreme Commander – Eisenhower.

80. General Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til Informationsministeriet, direktøren for Soviet Relations Division, H.P. Smollett, den 19. april 1945.²⁰³

Som krigen skrider frem og bringer sovjetiske tropper nærmere Danmark, føler jeg et voksende ansvar for at sætte mig selv og min stab nærmere ind i sovjetiske holdninger og ambitioner. Specielt finder jeg det vanskeligt at skille rygter fra væsentlige kendsgerninger i, hvad der kommer fra Moskva.

Jeg er blevet opmærksom på, at Deres kontor har gjort sig positivt bemærket over en lang periode med analyser af russiske officielle og andre udtalelser. Deres "SOVIET INTAKE REPORT" er særdeles instruktiv og ville, hvis vi havde lejlighed til at læse den regelmæssigt, forbedre vor forståelse af russiske mål og metoder ganske betydeligt.

De anmodes derfor om at lade SHAEF Mission to Denmark indgå som modtager af "SOVIET INTAKE REPORT". Hvis De kan efterkomme denne anmodning, skal rapporten adresseres til chefen for afdelingen for public relations og psykologisk krigsførelse. Vi er selvfølgelig klar over, at klassifikationen af disse rapporter er "fortrolig", og de vil blive opbevaret som sådanne.

Jeg er sikker på, at vi ville have haft gavn af Deres vurdering af samtalen mellem viceudenrigskommissær Dekanozov og Døssing, Frit Danmark repræsentanten, i januar, hvori det "umiddelbare naboskab" mellem de to lande efter krigen blev understreget.

[Smollett svarede i et brev den 24. april, at rapporten som ønsket ville blive tilsendt generalen, men at "vor afdeling anser sig ikke for at være kompetent til at vurdere tendenser i sovjetisk udenrigspolitik, og jeg foreslår derfor, at man i sådanne sager rådfører sig med Northern Department i Foreign Office".

Smollett sendte Foreign Office kopi af korrespondancen med Dewing, hvilket affødte følgende notits på sagen:]

General Dewing er galt afmarcheret ved at skrive til informationsministeriet og bede dem om deres opfattelse af samtalen mellem Dekanozov og Døssing. De har formodentlig ikke noget kendskab til denne; vi fik den fortroligt af hr. Døssing, da han var i Stockholm. Mr. Smollett svarede korrekt ved at foreslå general Dewing at rådføre sig med Foreign Office om tendenser i sovjetisk udenrigspolitik.

Jeg har forstået, at generalen har en umættelig nysgerrighed i politiske forhold. (Major Bayliss fortalte mig for nogen tid siden, at han havde givet ham til opgave at finde frem til alt, han kunne om de tyske socialdemokraters styrke i Hamborg). Jeg håber, at han ikke gør sig pinligt bemærket, når han kommer til Danmark.

M.L. Clarke 27.4.

Jeg mener, at det kun er en sund nysgerrighed, skønt han henvendte sig på den forkerte adresse om Døssing-Dekanozov samtalen.

A. Haigh 27. april.

81. Telegram fra premierminister Churchill til udenrigsminister Eden, Washington, den 19. april 1945.²⁰⁴

[...]

Det må anses for at være af største vigtighed, at Montgomery indtager Lübeck så snart som muligt, og han har yderligere et amerikansk armékorps til rådighed til at styrke sine bevægelser, hvis han får brug for det. Vor ankomst til Lübeck før vore russiske venner fra Stettin vil spare os for en masse diskussioner senere hen. Der er ingen grund til, at russerne skulle besætte Danmark, der er et land, der skal befries og have sin suverænitæt tilbage. Hvis vi kommer i stilling i Lübeck, vil det afgøre sagen. [...]

²⁰³ FO 371/47220, file no. 79168, p. 67-68, 70.

²⁰⁴ Churchill: Second World War, vol. 6, s. 389.

82. Telegram fra Eden til Churchill den 21. april 1945.²⁰⁵

Jeg deler stærkt det synspunkt, at Montgomery skal indtage Lübeck. En russisk besættelse af Danmark ville volde os mange problemer. De skandinaviske landes frygt ville blive stærkt forøget, og jeg mener at kunne huske, at et af de forhold, der skabte splid mellem russerne og tyskerne under deres hvedebrødsdage i 1940, var visse russiske krav om kontrollen over Kattegat.

[...]

[Chefen for 21. armégruppe, feltmarskal Montgomery, sendte den 21. april 1945 et telegram til War Office, hvori han skriver, at det er "meget vigtigt at komme til Lübeck og afspærre Slesvig-halvøen, før russerne kommer der, og jeg skal bestræbe mig så meget som muligt for at gøre dette. Men Elben er en stor flod [...] og at sætte over den imod stærk modstand er en "major operation".]²⁰⁶

83. Telegram fra Byron [faldskærmsagent J.M. Mallings], Danmark, til SOE, modtaget den 20. april 1945.²⁰⁷

Ønsker instruktioner vedrørende engelsk-amerikansk eller russisk besættelse af Danmark. [...]

84. Thomas Døssing, Moskva, til Erling Foss, Stockholm, den 20. april 1945.²⁰⁸

Da kureren er blevet nogle dage forsinket, kan jeg nå at forelægge endnu følgende sag, som vanskeligt kunne udredes telegrafisk, og som jeg meddeler fortroligt.

En herværende kollega har fra sin regering modtaget en forespørgsel i anledning af en indberetning til regeringen fra dens ambassadør i USA. Indberetningen lyder således:

"Fra Frankrig meddeles, at Frankrig tror og frygter, at russerne vil okkupere Danmark. Frankrig er i forvejen bekymret over russernes optræden i Rumænien og Polen, men Østrig og Danmark står Frankrigs hjerte nærmere. Man venter, at russerne for at standse tyskernes aktioner i Østersøen vil foretage et fremstød i Kattegat og Skagerrak og i sammenhæng dermed befri Norge og besætte Danmark. Washington er urolig over russernes indblanding i dansk indre politik, herunder regeringsdannelsen, og ligeledes over, at russerne ventes at ville okkupere Tyskland til Lübeck og måske Bornholm."

Min kollegas svar går ud på følgende:

"Meddelelsen synes at stamme fra dårligt orienterede og politisk ukyndige kredse. Den sammenblander to slags okkupationer, dels okkupation som et led i krigsoperationer mod tyskerne, dels efterkrigsokkupationen af Tyskland. Om den første slags kan der nødvendigvis ingen aftaler foreligge, dens udstrækning vil afhænge af krigens gang. Kommer vestmagterne først til Danmark, besætter de Danmark; kommer russerne først, bliver det russerne. En forhåndsaftale her ville være en tåbelighed. Der er intet som helst, der tyder på, at russerne skulle ønske at okkupere Danmark efter krigen; rygter herom er det rene opspind. Derimod foreligger der, hidtil hemmelige, aftaler om Tysklands efterkrigsokkupation. De antages at gå ud på, at Rusland besætter Tyskland til Elben. De er en interallieret aftale, og hverken Paris eller Washington kan være urolige i den anledning. Rygter om Ruslands indblanding i dansk indre politik kan afvises. Deres ophavsmænd må være uvidende om, at "Rusland har anerkendt den danske hjemmefront og modtaget en repræsentant fra denne som minister i USSR. Denne i udenrigspolitikens historie ganske enestående begivenhed indebærer naturligvis, at Rusland venter at se hjemmefronten som leder af Danmarks politik efter krigen. Hvis Rusland har givet udtryk for denne forventning, er det ikke en indblanding i dansk indre politik, men en konsekvens af hjemmefrontens henvendelse til Rusland.

²⁰⁵ Churchill: Second World War, vol. 6, s. 389.

²⁰⁶ CAB 106/1076.

²⁰⁷ HS 2/39, p. 30. – Modtaget den 20. april kl. 15.15Z. Byron: Johan Mule Mallings.

²⁰⁸ Frode Jakobsens arkiv.

Tværtimod foreligger der russiske regeringsudtalelser om, at Rusland efter det første frie valg i Danmark vil lade valgets resultat bestemme regeringens sammensætning.” ”

Indberetningen og svaret har jeg gengivet efter en meget omhyggelig gennemlæsning, og afsnittene mellem “...” er et omtrent ordret referat.²⁰⁹ Som De vil forstå, kunne jeg ikke protestere mod svaret, der er i nøjeste overensstemmelse med den almindelige opfattelse i internationale ansvarlige kredse af Danmarks stilling. Jeg kunne kun have ønsket, at han havde udtrykt sig lidt anderledes, nemlig at Sovjetunionen, der først efter krigen skal tage stilling til anerkendelsen af Danmark, må have lov til at sige, at anerkendelsen selvfølgelig vil afhænge af, hvad det bliver for et Danmark, der søger anerkendelse.

Tilbage bliver, at det er meget beklageligt, at meddelelser om Sovjetregeringens henvendelser til Frihedsrådet overhovedet kommer uvedkommende i hænde. Vedkommende er kun Frihedsrådet. Derfor er også denne skrivelse fortrolig for Dem alene.

[...]

85. Gesandt Reventlow, London, til gesandt Kauffmann, Washington, den 21. april 1945.²¹⁰

Under henvisning til tidligere korrespondance, senest mit brev af 8. februar dette år no. 48,²¹¹ vedrørende henvendelse til Sovjet-regeringen angående forhandlingerne med SHAEF, skynder jeg mig at meddele dig følgende til din fortrolige orientering:

Efter aftale havde Christmas Møller og jeg i går en samtale med Mr. Warner i Foreign Office. Mr. Warner overgav os det i genpart hosfølgende memorandum,²¹² til hvis indhold jeg henviser. Som du vil se, har minister Døssing til sovjet-regeringen skriftlig afgivet en meddelelse, hvis første afsnit ikke er korrekt. Det er ikke rigtigt, at der eksisterer en overenskomst mellem SHAEF og ledelsen af de danske væbnede styrker. Af det brev, som Mr. Warner sendte mig den 1. december forrige år, og hvoraf afskrift medfulgte mit brev til dig nr. 295 af samme dato, vil du se, at det, der foreligger, er et direktiv angående “civil affairs”, som den øverstkommanderende vil have at følge i tilfælde af, at der finder militære operationer sted i Danmark. Angående dette direktiv blev, som du ligeledes vil se af Mr. Warners fremsendte brev, meddelelse givet Sovjet-regeringen i august 1944.

I mit telegram nr. 5 af 23. januar dette år foreslog jeg nogle retningslinier for den påtænkte henvendelse og henstillede samtidig udtrykkeligt, at minister Døssing skulle anmodes om at tage sit udgangspunkt i den omtalte af den britiske ambassadør i Moskva til Sovjet-regeringen afgivne meddelelse. Jeg tror, det ville have været lykkeligere, om mit i telegram nr. 5 fremsatte forslag, yderligere uddybet i mit telegram nr. 8 af 30. januar, var blevet fulgt. I så fald havde hr. Døssing haft en klar linie at holde sig til. Resultatet er i hvert fald nu blevet, at Foreign Office har måttet pålægge den britiske ambassadør i Moskva at korrigere den urigtige passus i hr. Døssings afgivne meddelelse.

Det er fuldt forståeligt, at dette korrektiv har måttet gives. Fra russisk side ville man med en vis ret kunne undre sig over fra den danske minister at modtage meddelelse om et så vigtigt faktum som tilstedeværelsen af en overenskomst mellem SHAEF og ledelsen af de væbnede styrker i Danmark, når forholdet samtidig er det, at den eneste meddelelse fra britisk side er den i august givne, der gav et andet indtryk, som ikke senere var blevet suppleret. Efter formuleringen af minister Døssings meddelelse til Narkomindel²¹³ må man tilmed gå ud fra, at den i 1ste stykke omtalte overenskomst er skriftlig, siden han i 2det stykke foreslår, at en tilsvarende overenskomst med den øverstbefalende over de russiske styrker skal forsynes med underskrift.

²⁰⁹ Afsnittene der begynder med: “Rusland har anerkendt den danske hjemmefront...” og slutter med: “...vil lade valgets resultat bestemme regeringens sammensætning”.

²¹⁰ J.C.W. Kruses arkiv. – Foss har sendt afskrift af brevet til gesandt Kruse med en følgeskrivelse dateret 4. maj 1945 med overskriften: Angående eventuel russisk besættelse af Danmark. Følgeskrivelsen indeholder i øvrigt intet om sagens indhold og forløb.

²¹¹ Den korrespondance mellem Reventlow og Kauffmann, som Reventlow her og i det følgende henviser til, er udeladt her.

²¹² Foreign Office til Reventlow den 19. april 1945.

²¹³ Russisk forkortelse for Folkekommissariatet for Udenrigske Anliggender.

Jeg er heller ikke klar over, hvad der har bevæget minister Døssing til at give sin henvendelse til Narkomindel skriftlig form. Dit telegram nr. 147, modtaget her den 5. februar dette år, lod jeg straks gå videre til ingeniør Foss, og deri forudsættes det, at henvendelsen sker mundtligt.

Jeg har ment, at det var rigtigt at underrette dig om ovenstående, selv om den skete fejltagelse allerede er redresseret²¹⁴ ved Foreign Offices instruktion til ambassaden i Washington,[?]²¹⁵ og selv om der formentlig er al udsigt til, at det, der var hovedformålet for henvendelsen alligevel skulle kunne nås, nemlig at overbevise Sovjet-regeringen om den tillid, der fra dansk side næres til Rusland.

86. Telegram den 23. april 1945 fra SOE til Byron [agent J.M. Mallings].²¹⁶

Deres forespørgsel vedr. anglo-amerikansk eller russisk besættelse. Vi har sagt til Starch [Lippmann], at han vil få besked om enhver udvikling. Mit femten af fireogtyve.²¹⁷ Vi har også sagt, at vi ikke, gentager, ikke for nærværende imødeser nogen udvikling, der vil gøre det nødvendigt at ændre direktivet. [...]

87. Telegram den 24. april 1945 fra chargé d'affaires Frank Roberts, Moskva, til Foreign Office.²¹⁸

Nr. 1537.

Deres telegram nr. 1930. (N 4319)²¹⁹

Vi har også længe haft vore betænkeligheder ved Døssing. Jeg tror ikke, at det er hans hensigt at styrke den sovjetiske regerings indflydelse i Danmark på bekostning af vestmagternes. Han er imidlertid af natur noget naiv, og jeg er bange for, at han som amatørdiplomat og en førende skikkelse i Frihedsrådet er tilbøjelig til at gøre, hvad han tror han bør gøre i stedet for at gøre, som han får besked på, også når han får instruktioner, hvad der, som forholdene er, sjældent sker. Problemet er, at alle medlemmer af Frihedsrådet synes at handle på egen hånd uden at informere deres regering. Når de handler, sker det ovenikøbet på basis af mangelfuld information. Ville det ikke være nyttigt at tilskynde Foss til at kommunikere hyppigere med Døssing for at holde ham orienteret. Vi har sagt til Døssing, at vi gerne videresender hans telegrammer.

2. De spørgsmål, der drøftes i mine telegrammer 1534 til 1536,²²⁰ peger bestemt på, at Døssing har handlet på basis af ufuldstændig information snarere end ud fra en fast politik om at ville styrke forbindelsen mellem Frihedsrådet og den sovjetiske regering. Det er rigtigt, at han lige efter sin ankomst hertil over for Dekanov ikke lagde skjul på sin fjendtlige indstilling til nogle af de "gamle" politikere (se Balfours brev til Warner den 21. september 1944).²²¹ Han er senere hen blevet mere forsigtig, men da var skaden sket.

3. Da Mr. Barman var i London i januar, drøftede han dette spørgsmål med Warner, og på dennes anmodning advarede han Christmas Møller om, at det virkede, som om Døssing var i færd med at overskride sine beføjelser. Møller virkede ikke overrasket og lovede at gøre, hvad han

²¹⁴ bragt i orden, rettet.

²¹⁵ skal vel være: Moskva; der er formentlig tale om telegram fra Foreign Office til Moskva den 15. april 1945.

²¹⁶ HS 2/39, p. 31. – Afsendt den 23. april 1945 kl. 17.40.

²¹⁷ Henvielse til et telegram – udeladt her.

²¹⁸ FO 371/47222, file no. 9, p. 106. – Yderst Hemmeligt. Telegrammet er afsendt den 26. april kl. 17.57 GMT, modtaget kl. 20.40 DBST.

²¹⁹ Udeladt her.

²²⁰ Udeladt her.

²²¹ Udeladt her.

kunne for at hjælpe Døssing. Han foreslog selv at skrive et baggrundsbrev til Døssing to eller tre gange om måneden, men det blev ved tanken.

4. Ambassaden kommer særdeles godt ud af det med Døssing, og vi gør selvfølgelig alt, vi kan for at holde ham på sporet.

*Kommentarer i Foreign Office:*²²²

Kopi sendt til Colonel Wilson, SOE.

Jeg er ikke i tvivl om, at Moskva har ret i deres vurdering af hr. Døssing.

Manglen på en central dansk organisation betyder uvægerligt, at danskerne i forskellige hjørner af verden er tilbøjelige til at handle på egen hånd, og jeg kan ikke se, at der er noget at gøre ved det. Med hensyn til at holde Døssing informeret har vi gjort, hvad vi kan for at hjælpe. Hr. Christmas Møller ved, at han kan bruge vores postsæk (og han har faktisk gjort det i en vis udstrækning), og danskerne i Stockholm ved, at de kan sende telegrammer i vor kode. Se N 3959/7/15 og foregående sider. Jeg mener ikke, at vi kan gøre noget andet undtagen måske at sende kopier af denne korrespondance til Stockholm med henvisning til vort brev i N 3959/7/15, og bede dem om ved en passende lejlighed at tilskynde hr. Foss til at holde hr. Døssing bedre orienteret (det, der er brug for, er ikke så meget nyhedstelegrammerne fra Dansk Presse Tjeneste som fortroligt materiale).

M.L. Clarke 28.4.

Jeg er bange for, at hr. Foss er endnu farligere end hr. Døssing. Men både Moskva og Commander Hollingworth fortæller os, at Frihedsrådet ikke er ude efter at styrke russisk indflydelse i Danmark på bekostning af anglo-amerikansk. De er bare uerfarne.

Alt afhænger nu af, hvem der kommer til at befri Danmark. Hvis det bliver os (og vi er nærmere), kan jeg ikke forestille mig, at der skulle opstå nogen uoverkommelige vanskeligheder – om end afvæbningen af modstandsbevægelsen måske vil skabe problemer.

Jeg mener, at det må være nok at gentage dette telegram og telegrammet, som det er svar på, til Stockholm.

A. Haigh 28. april.

Lad os drøfte dette med Colonel Wilson og Commander Hollingworth, se vor N 4319. Måske kan de komme med et forslag til, hvordan Foss skal tackles og holdes på ret kurs.

C.F.A. Warner 29.4.

88. Telegram den 26. april 1945 fra den britiske politiske officer ved SHAEF Forward, C.E. Steel, til Foreign Office.²²³

Nr. 29

Deres telegram nr. 1861 [af 15. april 1945] til Moskva.

Min amerikanske kollega har modtaget en rapport (fra O.S.²²⁴ kilder, tror jeg) gående ud på, at det danske Frihedsråd forhandler med sovjetiske myndigheder vedrørende en eventuel sovjetisk besættelse af Bornholm. Jeg ville gerne underrettes om, hvad De mener der eventuelt måtte ligge til grund for denne rapport.

²²² FO 371/47222, file no. 9, p. 104-105.

²²³ FO 371/47222, file no. 9, p. 108. – Hemmeligt. Afsendt i klartekst den 26. april 1945, modtaget den 28. april kl. 14.40. (Telegrammet findes også i HS 2/39, p. 32). – Telegramteksten blev den 29. april videre-telegraferet fra Foreign Office til Moskva og Stockholm. (FO 181/1001, file no. 1. – Hemmeligt. Modtaget den 30. april kl. 12.09 i Moskva).

²²⁴ Amerikansk efterretningstjeneste og agentvirksomhed under 2. verdenskrig; opløst 1945 og reorganiseret som CIA.

2. I indeværende fase af operationerne vil det være af største værdi for mig at modtage tidlig gentagelse af telegrammer om dette spørgsmål. Jeg kan nu modtage dem direkte i fortrolig kode.

*Kommentar i Foreign Office:*²²⁵

Jeg anser det for meget sandsynligt, at den rapport, som den amerikanske politiske officer har modtaget, er et ekko af hr. Døssings henvendelse som indberettet i Moskva telegram nr. 1246 [af 12. april 1945]. Vi har ikke kendskab til noget andet. S.O.E. (mr. Spink) er enig og siger, at de ikke har hørt tale om nogen forhandling specifikt om Bornholm. Mr. Steel har kopier af de relevante telegrammer. Udkast til svar vedlagt.²²⁶

M.L. Clarke.

89. SOE til Orme Sargent, Foreign Office, den 29. april 1945.²²⁷

De danske kommunister

De husker måske, at De på det sidste møde i Foreign Office-SOE komitéen den 17. april bad mig sende Dem en notits om kommunismen i Danmark. Jeg har ladet udarbejde et kort notat, som jeg vedlægger, og som jeg håber svarer til Deres forventninger.

Vor danske sektion her er af den opfattelse, at kommunisterne i den danske modstandsbevægelse først og fremmest er gode danske mænd, og at de er noget ængstelige ved kontakt med russerne, hvad de mener meget vel kan koste dem deres uafhængighed.

Vi mener, at Danmarks fremtid vil afhænge af, om britiske eller russiske tropper kommer først til Jylland. I førstnævnte fald tror vi ikke, at de danske kommunister vil skabe ret mange problemer.

90. SOE. Notat den 21. april 1945 om de danske kommunister.²²⁸

De forskellige rapporter om meningsforskelle mellem kommunister og konservative i den danske modstandsbevægelse nævnt i V/CD's notits²²⁹ har uden tvivl forbindelse med nogle CX rapporter²³⁰ fra Sverige, der har været i cirkulation for nylig. Vi har beflittet os på at påpege over for Northern Department, at vi anser disse rapporter for at være upålidelige. Nogle enkelte af dem har været yderst tendentiose, og de har alle været skåret over samme læst, hvad der antyder, at de sikkert stammer fra samme kilde. Temaet er selvfølgelig noget, der ligger de tyske propagandisters hjerte nær, og de kører netop nu meget hårdt på det i Danmark.

Alle vore informationer viser, at om end der måske kan være meningsforskelle mellem modstandsbevægelsen som helhed og de tidligere tilhængere af en mere passiv modstand blandt de såkaldt "gamle" politikere, ligesom mellem visse udsnit af modstandsbevægelsen og den mere usmidige type hærofficerer, er forholdet mellem kommunister og konservative i modstandsbevægelsen fortsat ualmindeligt godt.

De danske kommunister vides at have løselig kontakt til Moskva via Sverige (det ville være opsigtsvækkende, hvis de ingen kontakt havde), men vi har ikke fået noget indtryk af, at russerne er særlig meget interesseret i Danmark, om end deres holdning sikkert ville ændres, hvis deres hære kom først dertil.

²²⁵ FO 371/47222, file no. 9, p. 107.

²²⁶ Udeladt her. Se telegramsvaret til mr. Steel dateret 1. maj 1945.

²²⁷ FO 371/47222, p. 187. (H 52/41 XC0900S). HEMMELIGT. HNS/1851. – Det fremgår ikke, hvem i SOE der er ophavsmand til følgeskrivelsen til Sargent.

²²⁸ FO 371/47222, p. 188-189. (H 52/41 XC0900S).

²²⁹ Den nævnte notits er ikke i sagen. – V/CD er SOE's vicedirektør.

²³⁰ CX reports: vistnok radiomeddelelser.

De danske kommunister virker ikke for deres vedkommende, som om de ønsker at læne sig for kraftigt op ad Moskva. Den kommunistiske repræsentant i Frihedsrådet²³¹ er temmelig moderat og vides at have udtalt for nylig, at Døssing, det "Kæmpende Danmark"s repræsentant i Moskva (og venstrefløjs socialdemokrat), er gået for vidt i denne henseende. Den selvsamme kommunist rapporteres også at have sagt, at han ikke ville have de russiske hære først til Danmark, da dette ville ødelægge deres (dvs. kommunisternes) muligheder ved valget. Denne mand er selvfølgelig et indflydelsesrigt medlem af kommunistpartiet, og der kan ikke være nogen tvivl om, at hans opfattelse afspejler den nuværende partiledelses, som ser frem imod en betydelig styrkelse ved det næste valg takket være dets stærke bidrag til modstanden. Enhver grundlovsstridig adfærd ville skade dets chancer alvorligt, en kendsgerning ingen erkender klarere end kommunisterne selv.

Der er utvivlsomt en meget udtalt tendens på russernes side til at støtte modstandsbevægelsen, repræsenteret ved Frihedsrådet, og til fuldstændig at udelukke de konstitutionelle partier. Dette skyldes, at deres tankegang kun opererer med fuld og aktiv modstand mod tyskerne, og at de ikke forstår de særlige betingelser, som har været gældende i Danmark, og som har skabt udbredt passiv modstand, selv i kredse, der tidligere var imod sabotage. Det virker dog ikke, som om de vil splitte modstandsbevægelsen op i kommunister og ikke-kommunister. Samtidig lader det af de ovenfor anførte grunde til, at de danske kommunister loyalt spiller med i danskernes igangværende bestræbelse på at gøre den russiske opfattelse af det "Kæmpende Danmark" bredere.

91. Thomas Døssings referat af samtale i Moskva med viceudenrigskommissær V.G. Dekanozov den 26. april 1945.²³²

Samtale med viceudenrigskommissær Dekanozov 26/4 1945 kl. 4 – 6.

Anledning: Meddelelse om mit besøg i Stockholm og de efter min hjemkomst til NKID²³³ fremsendte andragender.

[...]

Resten af samtalen var min beretning, afbrudt af spørgsmål fra Dekanozov.

1. Frihedsrådets samarbejde med de "gamle" om regeringsdannelsen. Meddelte mine "minimumskrav" under forhandlingerne i Stockholm: a) modstandsbevægelsen danner regeringen og besætter i hvert fald posterne som statsminister, udenrigsminister og justitsminister, b) alle medlemmer af ministeriet Scavenius er udelukkede, c) Frihedsrådets efterkrigsprogram gennemføres.

2. Andragender til NKID.

[...]

b) militæroverenskomsten.

D[ekanozov]: Før sagen forelægges for den samlede regering, vil jeg bede Dem fremskaffe ordlyden af overenskomsten med SHAEF. – "Så må jeg skrive eller telegrafere efter den, da Frihedsrådets medlemmer ikke kunne medtage papirer af den art". – D.: Ville De mene, at vi skulle spørge England om deres mening, så fik vi jo også aftalens ordlyd. – "Nej, den engelske regering benægter, at der findes en sådan aftale". – D.: Er der da ikke en aftale? – "Jo, ellers måtte englænderne jo kaste våben ned i blinde. Der er en aftale". – D.: Vi har ikke fra vor legation i Stockholm hørt noget om en henvendelse om sagen der. – Det blev bestemt, at jeg gennem Sovjetregeringens kurer tjeneste skriver til Foss. [...]

²³¹ Alfred Jensen.

²³² Døssings arkiv.

²³³ NKID – det sovjetiske udenrigskommissariat.

92. Thomas Døssing, Moskva, til Erling Foss, Stockholm, den 28. april 1945.²³⁴

Under behandlingen af mit på Frihedsrådets vegne indsendte andragende om en overenskomst mellem den røde hærs overkommando og de under Frihedsrådets Kommando-udvalg sorterende væbnede styrker har udenrigskommissariatet anmodet mig om at søge fremskaffet ordlyden af den tilsvarende overenskomst med den engelsk-amerikanske overkommando. Jeg må gå ud fra, at overenskomsten foreligger skriftligt udformet, idet Frihedsrådets på dette område sagkyndige medlem²³⁵ under sit besøg i Stockholm ved omtalen af de væbnede styrker og deres indordning under den engelsk-amerikanske overkommando i tilfælde af en invasion brugte udtrykket: "alt dette er meddelt til og godkendt af SHAEF". Endvidere må tilstedeværelsen af den danske "militærmission" i London forudsætte skriftlige aftaler. De bedes fremsende ordlyden af aftalen (aftalerne) snarest telegrafisk.

Under mit besøg i Stockholm blev der truffet den aftale, at spørgsmålet skulle fremføres over for Sovjetlegationen dér af de to militære eksperter.²³⁶ Da der ikke til regeringen her er indgået nogen meddelelse om en sådan henvendelse, beder jeg Dem samtidig meddele mig, om henvendelsen er foretaget.

Endelig kan jeg meddele, at det engelske Foreign Office, der uvist hvorledes har fået meddelelse om Frihedsrådets henvendelse til Sovjetregeringen, gennem den herværende ambassade har underrettet mig om, at der ikke foreligger nogen aftale mellem den engelsk-amerikanske overkommando og de væbnede danske styrkers ledelse, samt at meddelelsen til Sovjetregeringen i august 1944 angik noget helt andet, nemlig de forholdsregler, som overkommandoen agtede at træffe vedrørende den danske civiladministration i tilfælde af en allieret invasion i Danmark. Hertil har jeg svaret, at min underretning stammede fra Frihedsrådet, der – hvis Foreign Office har ret – må have sammenblandet de to ting.

93. Thomas Døssing, Moskva, til ambassadesekretær Thomas Barman, den britiske ambassade i Moskva, den 29. april 1945.²³⁷

Hermed kopi af den omtalte skrivelse.²³⁸ Jeg forstår ærlig talt ikke det hele. At der findes en aftale, og at der er regelmæssig forbindelse mellem den allierede overkommando og Frihedsrådets "generalstab" er hævet over enhver diskussion. Det er ikke den danske "militærmission" i London, jeg tænker på, skønt den er håndgribelig nok og bl.a. har medført, at verdens største civilist, Gustav Rasmussen er blevet oberstløjtnant. Jeg tænker på vore væbnede styrkers forsyning med våben ad luftvejen. Det kan ikke ske ved en tilfældig droppen uden aftale og uden adresser. Heller ikke kan jeg have misforstået Frihedsrådets repræsentant, som brugte udtrykket "meddelt til og godkendt af SHAEF" om vor underjordiske hærs ordning og planerne for den eventuelle invasion. Nævnte herre²³⁹ er formand for de væbnede styrkers Kommando-udvalg, dvs. generalstaben.

Imidlertid er jeg nogenlunde ligeglad, fordi jeg ikke anser hele spørgsmålet for særlig vigtigt. Skulle nemlig den røde hær komme først, ville de danske væbnede styrker straks gå ind under den russiske hærledelse – med eller uden forhåndsftaler.

²³⁴ Frode Jakobsens arkiv.– Døssing afsendte samtidigt et telegram af tilsvarende indhold i forkortet gengivelse til Foss, som denne besvarede telegrafisk den 30. april 1945.

²³⁵ Frode Jakobsen.

²³⁶ Mørch og Nordentoft.

²³⁷ Frode Jakobsens arkiv.

²³⁸ Se teksten som gengivet i telegram dateret 30. april 1946 fra Roberts til Foreign Office.

²³⁹ Frode Jakobsen, formand for Kommandoudvalget (K-udvalget).

94. Telegram den 30. april 1945 fra den britiske ambassadør i Washington, Jarlen af Halifax, til Foreign Office.²⁴⁰

Nr. 3002.

Mit umiddelbart foregående telegram.

Følgende er teksten til en meddelelse modtaget af Kauffmann.²⁴¹

Hemmeligt.

Hr. Døssing er tilbøjelig til at mene, at de allierede har indgået en aftale om den russiske besættelseszone i Tyskland. Ifølge denne aftale skulle den russiske besættelseszone gå helt til [2 grupper ikke afkodet ? Elben]²⁴² og den danske grænse, hvilket ville betyde, at hele Slesvig-Holsten vil blive besat af russiske styrker. Der er en aftale mellem de vestallierede stabschefer og den danske hjemmefront om samarbejde i tilfælde af, at britiske tropper rykker ind i Danmark. Den sovjetiske regering er blevet informeret om, at denne aftale – mutatis mutandis²⁴³ – også skal kunne anvendes i tilfælde af, at russerne kommer først. Russerne er også bekendt med den danske interesse i en interallieret kommission, i fald det skulle blive nødvendigt at stationere allierede tropper på dansk grund.

Mellem det danske frihedsråd og [gruppe ikke afkodet os?]²⁴⁴ foregår der en løbende meningsudveksling om den regering, der skal dannes efter landets befrielse. Russerne har vist interesse for, at hjemmefronten bliver den bestemmende faktor i en sådan regering. Hr. Døssing er officielt blevet forsikret om, at når der har fundet valg sted i Danmark, skal valgresultatet være den bestemmende faktor for sammensætningen.

Påtegning af premierminister Churchill:

What are the facts about Denmark? WSC. 3.5.

95. Telegram den 30. april 1945 fra chargé d'affaires Frank Roberts, den britiske ambassade i Moskva, til Foreign Office.²⁴⁵

Nr. 1628

Mit telegram nr. 1535.²⁴⁶

Døssing har nu sendt denne meddelelse til Udenrigsfolkekommissariatet (dateret den 28. april). (Start)

“I mit brev af 3. april gentog jeg min mundtlige meddelelse om en aftale mellem den britisk-amerikanske overkommando og lederne af de danske væbnede styrker.

Min information om denne stammer fra møder i Stockholm med medlemmer af det danske frihedsråd. Jeg er imidlertid nu fra anden side blevet gjort opmærksom på, at termen “aftale” ikke dækker det virkelige sagforhold. I så fald må medlemmerne af Frihedsrådet have blandet to ting sammen i deres samtaler med mig:

²⁴⁰ PREMIER 3. 123/1, p. 9 – Afsendt den 1. maj kl. 19.57, modtaget den 2. maj kl. 05.40. Gentaget til Stockholm og Moskva.

²⁴¹ Det fremgår ikke, hvorfra Kauffmann har modtaget denne meddelelse. Formentlig er der tale om en gengivelse af indholdet i Døssings brev til Foss af 20. april 1945.

²⁴² Engelske tekst: [2 grps undec.? Elbe river].

²⁴³ mutatis mutandis (latin): med de respektive ændringer. Her: Hvis man indsætter “russiske” i stedet for “britiske” i aftalen.

²⁴⁴ Engelske tekst: [grp. undec.? ourselves]. Efter sammenhængen er det vel russerne, der her sigtes til.

²⁴⁵ HS 2/39, p. 33. – Vigtigt. Hemmeligt. Afsendt den 1. maj kl. 16.20 GMT, modtaget kl. 19.10 DBST. Gentaget til Stockholm.

²⁴⁶ Udeladt her. Spørgsmålstegnet ud for telegramreferencen er påført af modtageren.

(1) Den britisk-amerikanske regeringsbeslutning om civil administration i Danmark i tilfælde af en britisk-amerikansk invasion – en beslutning meddelt til den sovjetiske regering i august 1944; og

(2) Frihedsrådets beslutning om at koble de danske væbnede styrker sammen med invasionshærene.

Møderne i Stockholm drejede sig kun om dette sidste spørgsmål, som Frihedsrådet har bedt mig om at forelægge for den sovjetiske regering. Det er forståeligt, at der er opstået nogen forvirring, når man tænker på de vanskelige og farlige betingelser, som Frihedsrådet arbejder på. Det er således umuligt at tage dokumenter med til møderne.”

(Slut)

2. Ovenstående er vor oversættelse af Døssings danske tekst. Jeg selv har indtil nu intet sagt til Udenrigsfolkekommissariatet (afsnit 2 af Deres telegram 1861),²⁴⁷ fordi vor indgriben muligvis kun vil bringe unødvendig ballade med sig og bibringe et indtryk af, at vi har noget at skjule. Døssings forklaring synes at være tilstrækkelig, og jeg vil undlade at foretage mig noget, medmindre jeg får yderligere instruktioner.

96. Telegram den 30. april 1945 fra chargé d'affaires Frank Roberts, Moskva, til Foreign Office.²⁴⁸

Nr. 1629

Mit umiddelbart foregående telegram [nr. 1628 af 30. april 1945].

Døssings overvejelser lader ikke til at have gjort hans forvirring mindre. Hans brev til Udenrigsfolkekommissariatet burde bidrage til at opklare de indledende misforståelser, om end det uden tvivl ville have været en fordel, hvis det var blevet holdt i mere formelle og præcise vendinger. Men når han i et privat brev til et medlem af vor ambassadestab,²⁴⁹ hvori han sender en kopi af sin meddelelse til Udenrigsfolkekommissariatet, skriver følgende, må det give anledning til nogen bekymring:

(Start)

“Det hele er en gåde for mig. At der er en aftale og truffet forholdsregler for regelmæssige kontakter mellem den allierede overkommando og Frihedsrådets generalstab er selvsagt. Det er naturligvis ikke den danske militærmission i London, jeg har i tankerne. Hvad jeg tænker på, er forsyning med våben af vore væbnede styrker fra luften. Det kan ikke ske tilfældigt uden en aftale. Og jeg kan ikke have misforstået Frihedsrådets repræsentant, som anvendte udtrykket “meddelt til og godkendt af SHAEF” om vor undergrundshærs organisation og planer for en eventuel invasion. Manden, jeg taler om, er formand for de væbnede styrkers K-komité,²⁵⁰ dvs. generalstaben.

Det betyder dog ikke ret meget for mig, da jeg ikke anser spørgsmålet for vigtigt. Hvis imidlertid den røde hær kommer dertil først, vil de danske væbnede styrker straks give sig ind under den russiske kommando – med eller uden forudgående aftale.”

(Slut)

2. Jeg er tilbøjelig til at foreslå, at Hans Majestæts ambassadørs telegram 1246²⁵¹ og mit umiddelbart foregående telegram drøftes med hr. Foss i Stockholm. Man kunne så bede Foss om at sende detaljerede instrukser i sagen til Døssing.

²⁴⁷ Telegram af 15. april 1945.

²⁴⁸ HS 2/39, p. 34. – Vigtigt. Yderst Hemmeligt. Afsendt den 1. maj kl. 15.52 GMT, modtaget kl. 18.35 DBST. Kopi sendt til SOE.

²⁴⁹ Thomas Barman. – Døssing til Barman den 29. april 1945.

²⁵⁰ Frode Jakobsen. Med K-komitéen hentydes til kommandoudvalget.

²⁵¹ Telegram den 12. april 1945 fra ambassadør A. Clark Kerr, Moskva, til Foreign Office.

97. Telegram den 30. april 1945 fra Erling Foss, Stockholm, til Thomas Døssing, Moskva.²⁵²

Kender via London Deres skriftlige meddelelse til Narkomindel. Rigtigt, at der ingen agreement foreligger, men kun direktiv fra SHAEF. Jeg kun kendt ordlyden af Reuters meddelelse herom tolvte maj.²⁵³

Deres opgave var at sondere mulighed for tilsvarende russisk tilsagn. Ingen aftaler truffet om démarche her. En hel anden sag se skriftlige aftaler femtende marts²⁵⁴ gøre positiv tilnærmelse, hvor vi kunne gøre russere tjeneste, underforstået hvis ønsket, da militære russere her intet kendskab har til Danmark. Derfor Nordentoft tilsagt Kollontaj, hvilket forhindredes af fremskyndet rejse.²⁵⁵

Forstår her, at enogtyvende armégruppe under Montgomery skal rense Danmark. Dette forklarer også, at russerne ikke søgt nærmere kontakt ud over den almindelige venskabelige med de militære her, som allerede forefandtes. Vi ønsker kun det bedste forhold, men åbenbart har russerne fundet yderligere oplysninger overflødige.

Ifølge ubekræftet meddelelse er aftale truffet Edle og Emma²⁵⁶ om fifty fifty regering.²⁵⁷ Foreløbige navne følger norsk kurer.

Nordentoft nylig tilsagt russisk militærattaché vil komme til København.

98. Erling Foss, Stockholm, til Frode Jakobsen, København, den 30. april 1945.²⁵⁸Angående tilsagn fra russerne ved en eventuel besættelse

Fra min fortrolige beretning fra rejsen vestpå har jeg holdt underrettet om, hvorledes man dér så på denne sag, og hvorledes vi alle var enige om, at det ville være meget heldigt, om vi kunne få et tilsagn fra russerne, ifølge hvilket Danmark blev behandlet som allieret ved en eventuel besættelse. Endvidere at vi skulle sondere terrænet gennem mundtlig forespørgsel gennem Døssing, og at min rejse var heldig i denne forbindelse. Det var ganske øjensynligt – uden at det kom direkte til orde – at man nødtigt ville have, at Frihedsrådet direkte skulle invitere russerne til en besættelse af Danmark.

Døssing var under sit ophold her²⁵⁹ også indforstået med, at han skulle føle sig for hos russerne. Ud over dette talte vi også om at få noget mere rent praktisk kontakt på det eneste felt, hvor vi kan yde noget værdifuldt, nemlig underrettelsesvæsenet,²⁶⁰ som jo har stået fuldt til rådighed for englænderne og amerikanerne. Hvis russerne skulle nærme sig Danmark og ville vide noget, var det naturligt, at de fik flere oplysninger her i Stockholm, hvor de hidtil har haft militære attachéer, som ikke var særligt orienteret om Danmark. Disse så nu og da M. og N.,²⁶¹ men hvis russerne fandt på at sende bedre folk over, kunne de få mere ud af det.

Dette er nedskrevet således den 15. marts i “Aftaler med Døssing den 1. marts 1945”, som jeg sendte Døssing her: “Samme eftermiddag blev det aftalt, at M. og N. skulle introduceres noget bedre for russerne, så vi ad denne vej kunne gøre russerne en positiv tilnærmelse, hvor vi kunne gøre dem en tjeneste. (Døssing har allerede dags dato bevirket, at N. skulle se madame Kollontaj)”.

²⁵² Frode Jakobsens arkiv.

²⁵³ 1944.

²⁵⁴ Aftalernes ordlyd findes i Foss til Frode Jakobsen den 30. april 1945.

²⁵⁵ Der sigtes formentlig her til, at den sovjetiske gesandt i Stockholm, Alexandra Kollontaj, var rejst til Moskva, således at Nordentoft ikke forinden nåede at tale med hende om et militært samarbejde.

²⁵⁶ Dæknavne for henholdsvis Frihedsrådet og politikerne.

²⁵⁷ Fifty fifty regering: Ligelig fordeling af ministerposterne mellem politikerne og Frihedsrådet.

²⁵⁸ Frode Jakobsens arkiv.

²⁵⁹ I Stockholm til konferencer med Christmas Møller, Foss, Munck og Frode Jakobsen februar-marts 1945.

²⁶⁰ Den danske efterretningstjeneste.

²⁶¹ Møller og Nielsen – dæknavne for efterretningsofficererne Mørch og Nordentoft i Stockholm.

Det er alt dette, der er baggrunden for telegrammet fra Døssing modtaget den 28. ds.²⁶² og brevene fra London af 21. ds. med bilag af 1/12.44 og 19/4.45.²⁶³ – Du vil se, at Døssing – muligvis tvunget – har gentaget sin henstilling skriftligt og deri har gået ud fra, at der forelå en gensidig aftale med vestmagterne vedrørende en besættelse, medens det kun er et ensidigt tilsagn fra SHAEF. – Endvidere, han må have blandet spørgsmålet om nøjere kontakt i underretelsesvæsenet op i dette forhold, og derfor taler han om, at det var aftalt, at N. skulle lave en démarché²⁶⁴ om det samme spørgsmål i Stockholm.

Da jeg derfor på et givet tidspunkt her blev spurgt af englænderne, om vi lavede nogen démarché her i Stockholm for at få en skriftlig aftale med russerne, måtte jeg svare benægtende.

Døssings telegram af 28/4 omhandler hele forholdet, og heraf fremgår det, at der er sket en tydelig sammenblanding af de to ting. 1) Tilsagn fra russerne ved en eventuel besættelse, og 2) noget nærmere føling vedrørende det militære efterretningsvæsen.

Jeg søger så godt som muligt i mit kodetelegram af 30. ds. at forklare Døssing, hvorledes jeg opfatter situationen, således som jeg har forklaret det ovenfor.

I lørdags var M. og N. inviteret til frokost hos de militære attachéer her: sø og land.²⁶⁵ Det var efter deres udsagn kun en fortsættelse af tidligere omgang. Russerne søger i almindelighed at orientere sig uden åbenbart at gå i indgående detaljer. Ved den nævnte lejlighed meddelte russerne, at det var bestemt, at der skulle sendes en russisk militærattaché til København. Også dette tyder på, at man ikke har øjeblikkelige planer under besættelsen.

Hermed tror jeg, jeg har gjort rede for dette forhold. Lidt vanskeligt er det at give Døssing instruktioner, hvorledes han skal behandle sagen videre. Han kan vel næppe undgå at forklare, at der foreligger noget af en misforståelse, men jeg vil nu forsøge at skrive til ham.

99. Erling Foss, Stockholm, til Thomas Døssing, Moskva, den 30. april 1945.²⁶⁶

Angående tilsagn fra russerne ved eventuel besættelse.

Jeg har modtaget Deres telegram af 28. ds. og sendte Dem et kodetelegram i dag. Kopi af begge telegrammer vedlægges.²⁶⁷

Der er øjensynligt opstået en forskydning i opfattelsen af, hvad der forelå i forholdet mellem de vestallierede og Danmark under en eventuel besættelse. I mit fortrolige tillæg til bestyrelsen angående min rejse, der omhandlede hele dette forhold, også til Rusland, bruger jeg stadigvæk det rigtige udtryk: "... rejste spørgsmålet om en henvendelse til Sovjetunionen for at få et tilsagn om behandling ved besættelse, ..." Senere skrev jeg: "... Overmåde ønskeligt at få en erklæring om, at Rusland vil behandle Danmark ligesom i det tilsagn, som var givet fra engelsk og amerikansk side ..." Det samme går igennem hele denne skrivelse, og jeg mener heller ikke nogensinde at have givet udtryk for andet, end at der forelå tilsagn fra de vestallierede. Dette stammer fra SHAEF og blev sendt ud i en Reuter-udsendelse, om jeg ikke husker meget galt den 12. maj 1944. Der var ikke nogen part fra dansk side til at give underskrift, man må jo huske på, at vestmagterne stadig betragter Danmark som værende uden regering. Selv om man ved forskellige lejligheder har udtalt sig anerkendende om Frihedsrådet og i praksis arbejder med det som militært kommandolej, så har der aldrig foreligget noget skriftligt i form af aftale om anerkendelse og heller ikke vedrørende den omhandlede mission. Denne, som skal tage sig af civiladministrationen i Danmark, er ensidigt nedsat af SHAEF, men har naturligvis fået almindelig støtte af danskerne. Den skulle virke i det besatte område, til en dansk regering var dannet og kunne overtage hele civiladministrationen.

Så langt angående den såkaldte Military Mission, hvor man gerne ville have et tilsvarende tilsagn fra russerne, hvis en besættelse af dansk territorium skulle kunne komme til at foreligge.

²⁶² Udeladt her, men se brev af 28. april 1945 fra Døssing til Foss med lignende indhold.

²⁶³ Brevene fra London (formentlig fra Reventlow) af 21. april med bilag af 1.12.1944 er udeladt her. Bilaget af 19. april 1945 kan være brevet fra Foreign Office til Reventlow, aftrykt ovenfor.

²⁶⁴ Henvendelse ad diplomatiske kanaler.

²⁶⁵ De sovjetiske flåde- og hærattachéer.

²⁶⁶ J.C.W. Kruses arkiv.

²⁶⁷ Udeladt her.

Da hele dette spørgsmål var ret delikat, var vi enige om, at De skulle nævne det mundtligt. Derimod som en mere praktisk og konkret foranstaltning var der grund til at klargøre for russerne, at vi i god tid altid ville være parat til at hjælpe dem her fra Stockholm med militære oplysninger. Det måtte naturligt helt og holdent bero på, om russerne ønskede noget sådant og havde brug for det. Vi var enige om, at det ville gøre et ret godt indtryk, at vi viste en sådan velvillighed, og derfor skulle Nordentoft se madame Kollontaj, hvilket jo ikke blev til noget. Jeg har selv derimod ved lejlighed talt med Tjernytjev [Tjernysjov]²⁶⁸ på de samme linier, men om nogen démarche, altså en mere direkte henvendelse med et konkret forslag, har der ikke været tale om, og jeg har i al fald slet ikke berørt forholdet ved en eventuel besættelse.

Det er klart, at De har overmåde vanskelige arbejdsforhold, som netop vil gøre sig gældende i en sag som denne, hvor De mangler hjælp og alt muligt andet, hvor De vil mangle et håndbibliotek ang. hvad der har været offentliggjort. Det ovennævnte fortrolige tillæg til bestyrelsen ang. min rejse fik De heller ikke tilsendt (på grund af det ret delikate indhold), men så det først nu i Stockholm.

Der skulle ikke være sket noget uheldigt gennem denne henvendelse, De har foretaget, når De forklarer, at der foreligger en forveksling fra Deres side af tilsagn og aftale med hensyn til de vestallierede. Selvfølgelig ville Danmark være lykkelig for at få et tilsagn af lignende karakter fra Sovjetunionen, men det synes jo nu næppe at have noget praktisk formål. [...]

100. Erling Foss, Stockholm, til Frode Jakobsen, København, den 1. maj 1945.²⁶⁹

Det ser ud til at være færdig i dag,²⁷⁰ men jeg sender alligevel posten til Dig på normal måde.

Politikernes aktion bag om Døssing.

Lørdag eller søndag – antagelig det sidste, dvs. i forgårs – kom Botved²⁷¹ hertil i hemmelig mission for at søge opklaret, hvorledes Moskva stiller sig til personerne på den nye ministerliste. Hans forbindelse er så vidt jeg ved en hr. Feigenberg (dansk-russer), som tager kontakt med presseattaché Razin her på Sovjetlegationen. Han siges at være GPU-mand,²⁷² jeg kender ham godt. Forbindelsen Feigenberg²⁷³ er Karsten Meyers²⁷⁴ og Seidenfadens.

Missionen skulle hurtigt være færdig i dag, og Botved flyver tilbage til Malmø med svensk hjælp. Det forlyder (denne part ved jeg ikke med sikkerhed), at Botved særlig skulle spørge russerne om deres stilling til enkelte fra Frihedsrådet, der skulle med i ministeriet (mærkeligt).

Jeg har ikke foretaget mig noget over for legationen her eller over for Døssing, da jeg – som sædvanligt – ganske mangler meddelelser fra jer.

Derimod har Ebbe og jeg telegraferet til Bestyrelsen²⁷⁵ i går:

“Botved søger hemmeligt kontakt russerne fra Buhl for undersøgelse ministerliste. Tilråder samlet front gennem anerkendte Frihedsrådets repræsentanter.²⁷⁶ Hvorfor bliver vi ikke underrettet?”

²⁶⁸ I.S. Tjernysjov. Legationsråd ved det sovjetiske gesandtskab i Stockholm 1944-45, gesandt sammesteds indtil 1949.

²⁶⁹ Frode Jakobsens arkiv.

²⁷⁰ Kan betyde, at posten er afgået.

²⁷¹ A.P. Botved – kaptajn i flyvetropperne; foretog en berømt flyvning København-Tokyo retur i 1926, hvorom han skrev en bog; forlod flyvetropperne i 1930 for at etablere et jernhandelsfirma.

²⁷² GPU – egl. “Statens Politiske Styrelse,” den sovjetiske efterretningstjeneste og sikkerhedspoliti; efter 1953 kendt som KGB.

²⁷³ Leo Feigenberg – dansk jøde, hvis familie før revolutionen var udvandret til København fra tsartidens jødeforfølgelser i Hviderusland. Feigenberg havde med sin russiske baggrund opnået en særlig position som mellemmand og tillidsperson mellem danske myndigheder og det sovjetiske gesandtskab, en position han også erhvervede sig i Stockholm, hvortil han var flygtet fra Danmark.

²⁷⁴ Karsten Meyer – højestetretssagfører, jødisk, flygtet til Sverige.

²⁷⁵ Frihedsrådet.

²⁷⁶ Foss og Munck tilråder samlet front etc.

101. Erling Foss, Stockholm, til Thomas Døssing, Moskva, den 1. maj 1945.²⁷⁷

[...]

Deres brev²⁷⁸ var så heldig, da det ankom her den 25-4 at ramme en kurerlejlighed. Jeg mener, det gik videre straks den næste dag til bestyrelsen.

Muligt kan dette skabe uro hjemme, så man ikke blev helt enig om personlisten, der efter det sidste skulle se ud som nedenfor angivet.²⁷⁹ Politikerne har derefter (om det skyldes Deres brev er kun gæsteri) begået den dumhed at sende Botved (tidligere officer, nu forretningsmand) hertil enten den 28. eller 29., hvor han bag om vor ryg gennem Feigenberg har søgt kontakt med russerne, vistnok Razin, for at høre fra Moskva, hvorledes man ser på ministerlisten. Han håbede på svar, så han kunne returnere i dag. Meningen er jo, at der skal stå et ministerium parat til at modtage tyskernes kapitulation med svensk formidling, således forlyder det. Jeg har som sædvanlig ingenting hørt hjemmefra, men erfaret om Botveds mission ikke gennem russerne, men gennem en anden. Det telegraferedes i går hjem med følgende ordlyd: "Botved søger hemlig kontakt russerne fra Buhl for undersøgelse ministerliste. Tilråder samlet front gennem anerkendte Frihedsrådets repræsentanter. Hvorfor bliver vi ikke underrettet?"

[...]

102. Telegram den 1. maj 1945 fra Ole Lippmann til SOE.²⁸⁰

Tysk efterretningsvæsen forventer russiske luftlandsætninger på Sjælland. Dette er grunden til, at tyske tropper koncentrerer sig nær Køge. [...]

103. Telegram den 1. maj 1945 fra Foreign Office til C.E. Steel, SHAEF Forward.²⁸¹

Nr. 7

Deres telegram nr. 29 af 26. april: rapport om dansk-sovjetiske forhandlinger, afsnit 1.

Rapporten er sandsynligvis baseret på Døssings henvendelse til den sovjetiske regering som rapporteret i telegram fra Moskva nr. 1246 (af 12. april). Vi har ikke kendskab til andre forhandlinger om denne sag.

104. Telegram den 1. maj 1945 fra Fritz til SOE.²⁸²

1 maj. Fra pålidelig kilde erfares det, at tyskerne véd, at en russisk landgang på Sjælland er nært forestående. Et regiment og et antal flådeenheder er dirigeret til Køge. 400 lastbiler er inddraget.

²⁷⁷ Døssings arkiv.

²⁷⁸ Foss modtog to breve fra Døssing dateret 18. april 1945 – det ene adresseret til ham selv. Det andet – til Frihedsrådet ("Bestyrelsen") – er det, som omtales her.

²⁷⁹ Listen udeladt her.

²⁸⁰ HS 2/39, p. 35. – Afsendt den 1. maj kl. 22.40, modtaget den 2. maj kl. 05.37.

²⁸¹ FO 371/47222, file no. 9, p. 110. – Afsendt den 2. maj 1945 kl. 01.30. Gentaget til Stockholm og Moskva.

²⁸² HS 2/39, p. 36. – From Fritz via Sycamore. Identiteten af Fritz er ikke oplyst. Afsendelsestidspunkt ikke angivet, modtaget den 2. maj kl. 13.16.

105. Telegram den 2. maj 1945 fra feltmarskal Montgomery til War Office.²⁸³

Jeg har haft en bemærkelsesværdig dag i dag, og i morgen bliver måske endnu mere bemærkelsesværdig. Vi bevægede os meget hurtigt fra vore brohoveder over Elben og nåede Østersøen ved Wismar og Lübeck.

En mængde tyske tropper fra øst forsøger at slippe væk fra russerne for at overgive sig til os. Cheferne ønsker at overgive hele armeer.

Vi vandt kun lige netop over russerne med ca. 12 timer. Når enden er god, er alting godt, og hele Slesvig og Danmark er nu effektivt spærret af, og vi vil sørge for, at det forbliver sådan.²⁸⁴

106. Telegram den 2. maj 1945 fra Fritz til SOE.²⁸⁵

2 maj. Tyskerne forventer stadig russisk landgang på Østsjælland. 2 russiske agenter er blevet arresteret nær Køge af tyskerne. Ifølge tyske udtalelser var deres opgave at undersøge landgangsmulighederne. Det er første gang under krigen, at sådanne agenter er blevet arresteret af tyskerne.

107. Telegram modtaget 3. maj 1945 fra agent Watermark til SOE for action Uppermost Hole.²⁸⁶

Prioritet: Alarm.²⁸⁷

Følgende meddelelse modtaget i dag højst pålidelig kilde Danmark citat: 2 maj. Tyskerne forventer stadig russisk landgang på Østsjælland. 2 russiske agenter er blevet arresteret nær Køge af tyskerne. Ifølge tyske udtalelser var deres opgave at undersøge landgangsmulighederne. Det er første gang under krigen, at sådanne agenter er blevet arresteret af tyskerne.

108. Spink, SOE, til Haigh, Foreign Office, den 3. maj 1945.²⁸⁸

Dette for at bekræfte den meddelelse, som jeg gav Dem over telefonen her i aften.

Den følgende meddelelse, dateret den 3. maj, er modtaget fra en af vore agenter i Danmark:

“Tyskerne forventer stadig russisk landgang på Østsjælland. 2 russiske agenter er blevet arresteret nær Køge af tyskerne. Ifølge tyske udtalelser var deres opgave at rekognoscere landgangsmulighederne. Det er første gang under krigen, at sådanne agenter er blevet arresteret af tyskerne.”

²⁸³ Cabinet Office 106/1076.

²⁸⁴ “We only just beat the Russians by about 12 hours. All’s well that ends well and the whole of Schleswig and Denmark is now effectively sealed off and we shall keep it so.”

²⁸⁵ HS 2/39, p. 37. – Afsendelsesdato ikke angivet, modtaget den 3. maj 1945 kl. 12.00.

²⁸⁶ HS 2/39, p. 38. – For action Uppermost Hole. – Identiteten af agent Watermark og af Uppermost Hole ikke oplyst (sidstnævnte formentlig : øverste chef). Afsendelsesdato ikke angivet. Udskrevet den 3. maj kl. 18.10 GMT. Telegrammet indledes med følgende adressering: MUS 416 for ALMS from SAUNDERS.

²⁸⁷ Emergency.

²⁸⁸ HS 2/39, p. 39. – Yderst Hemmeligt. Anmærkning forneden på brevet: – Ovenstående er meddelt SHAEF.

109. Telegram den 3. maj 1945 fra gesandt Victor Mallet, Stockholm, til Foreign Office.²⁸⁹

Nr. 795

[...]

2. Det er endvidere rapporteret, at en dansker ved navn Botved for nylig har besøgt det sovjetiske gesandtskab som udsending for politikerne, og uden at Foss og Munck officielt vidste det. Han skal have forelagt dem²⁹⁰ ministerlisten og have fået deres godkendelse af den. De skal have sagt, at Sovjetunionen ikke var interesseret i at gribe ind i danske forhold, og at de ikke havde noget ønske om baser i Danmark. De ville imidlertid gerne levere store varemængder til Danmark og vende tilbage til normal handel snarest muligt. Botved havde endvidere forstået på russerne, at de for to eller tre uger siden, da den militære situation var anderledes, havde overvejet at foretage landsætning på Sjælland fra Nordtyskland, men at denne plan nu var opgivet.

110. Telegram den 3. maj 1945 fra gesandt Victor Mallet, Stockholm, til Foreign Office.²⁹¹

Nr. 16

Mit telegram nr. 795 [af 3. maj 1945].

Turnbull rapporterer følgende:

A. Ubekræftede informationer fra København tyder på, at ministerlisten til den første danske regering allerede er fastlagt. Adskillige formodet "autentiske" lister har nået Stockholm, men det er næsten sikkert, at ingen af dem er helt korrekte.

[...]

G. Jeg har fået en rapport om, at en dansker ved navn Botved har været i Stockholm de sidste par dage på vegne af de tre ledende danske socialdemokrater. Han siges at have haft samtaler med den sovjetiske legation her (Razin), men har taget denne kontakt, uden at Foss og Munck officielt vidste dette, og denne henvendelse må derfor anses som udgået fra politikerne og ikke fra Frihedsrådet.

H. Botved har fortroligt meddelt kommandør Mørch, som havde fået instruks fra Danmark om at arrangere hans rejse, at hans samtaler med sovjetlegationen har været lange og intensive.

I. Forslaget til ministerliste siges at være blevet forelagt for sovjetlegationen, som anså den for at være ganske tilfredsstillende og "accepterede" alle politikerne på listen. Russerne udtalte, at de ikke var interesserede i at blande sig i interne danske forhold, og at de ikke havde noget ønske om baser i Danmark. De ville dog gerne levere store varemængder til Danmark og genetablere normal samhandel så snart som muligt.

J. Botved forstod på russerne, at for ca. to eller tre uger siden, da den militære situation var en anden, havde en landsætning på Sjælland været under overvejelse, men denne plan var nu opgivet.

K. Mørch diskuterede ministerlisten med Botved, som mente, at Alfred Jensen sandsynligvis ikke ville komme med. Han tilføjede dog, at russerne tilsyneladende tillagde Aksel Larsens udnævnelse til trafikminister stor vægt, skønt han ikke kunne forstå hvorfor. Mørch mente, at det kunne skyldes, at denne post havde mere prestige i det enorme Sovjetunionen, end den kunne have i små lande som Danmark.

²⁸⁹ PREMIER 3. 123/1, p. 8. – Hemmeligt. Afsendt den 4. maj kl. 09.30, modtaget kl. 14.35. Fordelt til kabinettet.

²⁹⁰ Sovjetiske diplomater i gesandtskabet.

²⁹¹ FO 371/47239, file no. 155, p. 6-8. – Afsendt med diplomatisk sæk den 3. maj, modtaget den 5. maj kl. 11.45. Fordelt til kabinettet.

[...]

O. Botved udtalte, at han i diskussionerne med russerne havde fået det indtryk, at Døssing fuldstændigt havde misforstået den russiske holdning til dansk politik. Døssing havde givet en forvansket fremstilling af den berømte samtale med Dekanozov.

[Warner sendte den 11. maj telegram nr. 729 til Mallet med følgende indhold:

Af formuleringen af paragrafferne G-J fremstår det ikke klart for mig, i hvilket omfang oplysningerne om Botveds samtaler med sovjetlegationen skal betragtes som rygter, eller om de er autoriserede. Oplys venligst.

Mallet svarede i telegram nr. 867 til Warner den 14. maj:

Oplysningerne indeholdt i paragrafferne G-O fik vi af Mørch, som fik dem af Botved personligt.]²⁹²

111. Telegram den 3. maj 1945 fra Foreign Office til SHAEF Forward.²⁹³

Nr. 12.

Sovjetiske styrker ankommet til Warnemünde. Færgerute til Gedser, hvorfra der er en direkte landrute til København, understreger vigtigheden fra et politisk synspunkt af snarlig besættelse af 21. armégruppe af de danske øer og især København. Vær venlig at viderebringe denne betragtning.²⁹⁴

112. Telegram den 3. maj 1945 fra den britiske flådeattaché i Stockholm til Admiralitetet.²⁹⁵

Danmark. Mit 012001.

[...]

(B) Nogle tropper inklusive 1. infanteriregiment er blevet flyttet til et område syd for København i omegnen af Køge. Dette er sket som følge af tilfangetagelse af to russiske militæragenter, som har indrømmet, at de søgte militære oplysninger om de tyske dispositioner i området. Man ventede derfor, at der ville komme russiske faldskærmstropper. Tyske destroyere, der forlod Københavns havn igen i går den 2. maj og sejlede ind i Køge bugt, formodes have samme formål at slå de russiske faldskærmstropper tilbage.

[...]

(G) Netop modtaget rapport fra København siger, at russiske faldskærmstropper er landet i området omkring Køge, og at der ventes flere.

[...]

Naval Intelligence Departments (N.I.D.) kommentar:

[...]

Afsnit (G): Der foreligger på nuværende tidspunkt ikke noget vidnesbyrd, der kan bekræfte eller dementere denne rapport.

²⁹² FO 371/47239, file nr. 155 p. 14.

²⁹³ FO 371/ 47223, file no. 9, p. 4. – Straks (Immediate). Afsendt den 3. maj kl. 14.55.

²⁹⁴ Den engelske tekst er: "Arrival of Soviet forces at Warnemünde. Start of ferry service to Gedser, whence there is a direct overland route to Copenhagen, emphasises importance from a political point of view of early occupation by 21 Army Group of Danish islands and particularly of Copenhagen. Please put this consideration forward."

²⁹⁵ FO 371/47238, file no. 155, p. 258-259. – Most immediate. Afsendt den 3. maj kl. 19.59, modtaget den 4. maj kl. 03.37. Telegrammet er videresendt fra Admiralitetet til Foreign Office.

113. Plandirektiv for Danmark den 4. maj 1945, udstedt af planlægningssektionen i 21. armégruppe.²⁹⁶

21 A Gp/20808/G(Plans)

Emne: Planlægningsdirektiv for befrielsen af Danmark.

Ref.: Planlægningsdirektiv for befrielsen af Danmark.

Chefen²⁹⁷ bør gøres opmærksom på følgende punkter:

- a) Direktivet er baseret på formodet kapitulation.
- b) Det er indtil videre besluttet, at der ikke skal foretages noget for at udvikle Danmark til en base mod Norge, indtil SHAEF eller vi konstaterer, at der med sikkerhed vil være behov for en operation ind i Norge.
- c) Korpschefen udpeget af 2. armé vil eventuelt få en betydelig dansk troppestyrke under sin kommando. De siges at være velorganiserede og godt bevæbnede.
- d) De strategiske hovedmål er broerne og viadukterne over Limfjorden i Nordjylland, der fører over til øerne Fyn og Sjælland.²⁹⁸
- e) Vi har sagt, at chefen vil udgive befaling senere om, hvorvidt britiske tropper skal besætte øerne, afhængigt af: –
 - i. udstrækningen af tysk tilbagetrækning.
 - ii. effektiviteten af de danske modstandstropper.
 - iii. om en dansk regering er trådt i funktion eller ej.
- f) Vi har bedt SHAEF om vejledning med hensyn til øen Bornholm, som tilhører Danmark, men ligger et godt stykke inde i den russiske operationssfære. Der er rygter om, at russerne har kig på den.
- g) Det vil tage flåden lang tid at minestryge igennem Skagerrak og ind i Kattegat, men vi håber, der vil være nok danske fartøjer, som kan fungere som færger mellem øerne og bruge de kanaler, tyskerne har strøget.
- h) Bortset fra de tyske tropper i Danmark er der et meget stort antal tyske flygtninge at tage vare på, muligvis helt op til 300.000.

²⁹⁶ WO class 205 ref. no. 169, p. 40-42. – Yderst Hemmeligt.

²⁹⁷ Commander-in-Chief, dvs. feltmarskal Montgomery.

²⁹⁸ Den engelske tekst er lige så geografisk misvisende som i dansk oversættelse!

Bemærkninger ang. besættelsen af Sjælland

[...]

8. Den politiske situation

Det er aftalt, at general Dewing skal ringe til SHAEF (formentlig general Bedell Smith)²⁹⁹ for at få det sidste om den politiske situation, specielt med hensyn til russisk aktion.

9. Kodeord

Kodeordet for denne operation er EPIGRAM.

Plandirektiv den 3. maj 1945 til Second Army.³⁰⁰

1. Hermed kopi af plandirektiv for befrielsen af DANMARK.

[...]

Bornholm

13. I betragtning af mulige internationale forviklinger må der ikke foretages nogen aktion imod Bornholm uden forelæggelse for 21. armégruppens hovedkvarter.

[...]

Danmarks topografi³⁰¹

[...]

4. Længere mod øst og næsten stik nord for Stettin ligger øen Bornholm, hvis enkeltheder ikke er omfattet af disse noter.

114. Memo den 4. maj 1945 af assisterende stabschef ved SHAEF, generalmajor H.R. Bull, til stabschefen ved SHAEF.³⁰²

EMNE: Operationer på øer ud for Holland og i Danmark.

I. DISKUSSION

1. Den danske minister i London har rapporteret, at russiske styrker ad søvejen er gået i land på øen Lolland. Det menes også, at russiske faldskærmstropper er landet på Sjælland.

2. 21. Armégruppe havde arrangeret:

- a. at sende en motoriseret kolonne til København med mindst mulig forsinkelse, så snart en lokal kapitulation var underskrevet;
- b. at luftlandsætte et kompagni af 6. luftbårne division og chefen for SHAEF's mission ved København i morgen eftermiddag.

Disse arrangementer blev foretaget, før de fik information om, at russerne viser interesse for disse øer.

3. 21. armégruppe mener, at motorkolonnen kan blive forsinket i sin ankomst til København, dels på grund af overfyldte veje, dels på grund af vanskeligheder med færgetransport. De

²⁹⁹ Eisenhowers stabschef.

³⁰⁰ WO class 205 ref. no. 169, p. 50, 57. – Yderst Hemmeligt. Underskrevet på vegne af stabschefen ved 21. armégruppe.

³⁰¹ WO class 205, ref. no. 169, p. 57.

³⁰² WO class 219, ref. no. 2148, p. 39-40.

siger, at hvis det derfor er vigtigt at indsætte et regiment på Sjælland i morgen, er den eneste chance at gøre det med luftbårne tropper.

4. FAAA³⁰³ siger, at de kan gøre dette med et regiment af 13. luftbårne division. [...]

II. FORSLAG

5. At et regiment af 13. luftbårne division stilles til disposition for 21. armégruppe for at blive nedkastet i området om København, så snart de nødvendige sikkerhedsforanstaltninger er blevet gennemført med de tyske myndigheder.

115. Telegram den 4. maj 1945 fra EXFOR MAIN [21. Armégruppe] til SHAEF FWD.³⁰⁴

Reference: Deres FWD 12736 [18736] af 7. april 1945.³⁰⁵

Anmoder om at De klargør EXFOR's [Expeditionary Forces] ansvar for den danske ø Bornholm i betragtning af dens beliggenhed i forhold til russiskbesat område.

116. Telegram den 4. maj 1945 fra 7404, Stockholm, til SOE.³⁰⁶

Følgende fra 7404:³⁰⁷

- A. Det svenske udenrigsministeriums generalsekretær har i går aftes fortalt Y.P.,³⁰⁸ at russerne var begyndt at gå i land på Sjælland.
- B. 7480³⁰⁹ og jeg behandler denne rapport med største forbehold. Den er baseret på det faktum, at 2 russiske agenter er arresteret nær Køge.
- C. Erfaringer fra Finland etc. siges at vise, at russerne er tilbøjelige til at sende fremskudte opklaringsenheder af denne type ind, før de indleder en overtagelsesmanøvre.

Påtegning: Foreign Office er allerede informeret. R. Spink.

³⁰³ FAAA: First Allied Airborne Army.

³⁰⁴ WO class 219 ref. no. 2148, p. 38. – SHAEF FWD incoming message. Yderst Hemmeligt. Prioritet. Udstedt den 4. maj kl. 11.00B, modtaget kl. 14.47B. Aktion: G-3. – Påtegning af modtager: FWD 12736 menes at være FWD 18736. FS OUT 1585, 7/4/45, G-3.

³⁰⁵ Udeladt her. I telegrammet FWD 18736 af 7. april 1945 fra Eisenhower til 21. armégruppe og 2. TAF [2. Tactical Air Force] pålægges 21. armégruppe og 2. Taktiske Air Force ansvaret for alle land- og luftoperationer i forbindelse med befrielsen af Danmark, ligesom 21. armégruppe overdrages den operative kontrol med den danske modstandsbevægelse og DANFORCE (den danske styrke i Sverige) under befrielsen. SHAEF Mission to Denmark skal tage sig af alle forhandlinger med de danske centrale myndigheder.

³⁰⁶ HS 2/39, p. 41. – Most immediate. Afsendt den 4. maj 1945 kl. 13.30, modtaget kl. 18.30.

³⁰⁷ 7404 vistnok Turnbull.

³⁰⁸ Y.P.: vistnok Young Princes: De danske efterretningsofficerer i Stockholm, Mørch og Nordentoft.

³⁰⁹ Identiteten af 7480 ikke oplyst.

117. Interne notitser 4. maj 1945 i Foreign Office af Randall, Warner og Sargent.³¹⁰

Mr. Steel³¹¹ har netop informeret mig om, at det er SHAEF yderst magtpåliggende at få en opdateret vurdering af situationen, som den er politisk og militært i København. De har en information (bekræftet af vor militærattaché i Stockholm) om, at russerne i nat kastede faldskærmstropper ned på Sjælland helt klart med henblik på at landsætte en styrke. SHAEF holder faldskærmstropper i beredskab og beder om vor ufortøvede vejledning vedrørende den politiske situation. De pressede på, for at vi skulle fremskaffe en rapport fra Hans Majestæts konsul i Malmø.

Dette sidste forslag forkastede jeg og bad S.O.E. om at skaffe den ønskede information i største hast med tanke på den operative hensigt. S.O.E. har bekræftet, at russiske tropper er på Sjælland, men kunne endnu ikke bekræfte rapporten om, at en dansk regering var dannet under Buhl. De lovede at skaffe en fuldstændig rapport med største hast og videregive den til SHAEF.

4. maj 1945.

Jeg vedlægger Stockholm telegram nr. 799,³¹² som jeg videresender til SHAEF. Det centrale punkt er, om det politisk vil være klogt at godkende en luftbåren landsætning af SHAEF tropper på Sjælland. Oberst Poise siger, at stabscheferne utvivlsomt snart vil tage dette op, og det er op til Foreign Office at skaffe klarhed om dette politiske punkt straks.

Randall 4/5.

Sir O. Sargent har givet mig besked om at informere SHAEF om, at der ikke er nogen politisk indvending imod en landsætning af deres tropper på Sjælland, hvis det operativt er muligt.³¹³

Randall 4/5.

Jeg har informeret mr. Steel herom og sendt telegram til Stockholm med anmodning om at skaffe en fuldstændig rapport fra Malmø. General Dewing er taget til SHAEF Forward. Mr. Steel vil holde sig i kontakt med ham.

Randall 4/5.

Mr. Steel oplyser mig om, at det er næsten helt sikkert, at overgivelsen i Danmark sker i morgen den 5. maj, og at hvis det besluttes, kan SHAEF sende en styrke op i Jylland og vil være klar til at rykke den til København. S.O.E. kan endnu ikke bekræfte meldingen om russiske sølandsætninger, men vil kl. 12.45 sende en fuld vurdering til os og SHAEF samtidigt.

Randall 4/5.

Mr. Gallop står klar til at tage med general Dewing (chefen for SHAEF Mission). Vi har foreslået mr. Steel, at man burde overveje, om det ikke var bedst, hvis general Dewing tog her tilbage og videre til Malmø. Mr. Steel vil lade os vide general Dewings planer, og hvor og hvordan mr. Gallop skal slutte sig til ham.

Warner 4/5.

Der skal gøres alt, hvad der kan gøres for at sikre at britiske, og ikke russiske, tropper kommer først ind i København. Understreg dette for mr. Steel.³¹⁴ Kunne dette gøres klart for feltmarskal Montgomery privat?

O. Sargent 4. maj.

³¹⁰ FO 371/47222, file no. 9, p. 174-178.

³¹¹ Den britiske politiske forbindelsesofficer ved SHAEF-hovedkvarteret.

³¹² Udeladt her.

³¹³ Marginnote af Warner: Stabschefernes sekretariat underrettet. Warner. 4/5.

³¹⁴ Marginnote af Warner: Dette blev gjort helt klart for mr. Steel i morges. Warner. 4/5.

P.S.

Premierministeren har her til morgen talt over telefonen med general Eisenhower, som ikke havde hørt noget om den russiske landsætning, men lovede at undersøge sagen.

O. Sargent.

Efter instruks herom fra sir O. Sargent har jeg talt med stabschefernes sekretariat og på deres henvisning med assisterende chef for generalstaben, general Simpson,³¹⁵ som sagde, at de vidste, at Montgomery var fuldkommen klar over vigtigheden af, at hans tropper kom til København snarest muligt. Et andet punkt, jeg fremførte for general Simpson, er gengivet i vedlagte brev til general Ismay,³¹⁶ som er sendt efter general Simpsons råd.

C.F.A. Warner 4/5.

118. Orme Sargent, Foreign Office, til general Ismay, War Office, den 4. maj 1945.³¹⁷

Vi har fået den tanke, at der efter kapitulationen i Danmark kunne blive fremsat forslag om, at russerne kunne få overdraget opgaven med at rense en del af landet: at de faktisk skulle have en "zone" i dette land. Det er bestemt slet ikke umuligt, at russerne selv vil kræve det.

Det ville selvfølgelig være politisk særdeles ønskeligt, at dette for enhver pris bliver forhindret, og vi vil gerne være sikker på, at Eisenhower er klar over dette. Tiden kan meget vel være for knap til at gå via stabscheferne i denne sag, og Simpson i War Office, med hvem vi har diskuteret det, foreslog, at den bedste vej at gå var, hvis De kunne veksle et par ord med Bedell Smith *sub rosa*,³¹⁸ hvis De var villig hertil. Jeg håber, at De ikke ser noget problem heri.

119. General Hastings Ismay til Orme Sargent, Foreign Office, den 4. maj 1945.³¹⁹

I besvarelse af Deres brev af 4. maj har premierministeren allerede personligt talt med Eisenhower om vigtigheden af, at vi kom først til Danmark, og at vi sikrede os, at hvis der skulle komme nogle russiske enheder, ville de komme som vore gæster. Der ville blive vist dem den største høflighed, men det ville selvfølgelig blive gjort dem helt klart, at det var vores pind.

General Eisenhower sagde, at han fuldkommen forstod betydningen heraf og tilføjede, at:

- a) pansrede kolonner var parat til at støde ind i Danmark med det samme: og
- b) en enhed på 100 luftbårne tropper skulle kastes ned ved København.

I betragtning af ovennævnte telefonsamtale tvivler jeg på, at jeg behøver at tale med Bedell Smith efter de linier, De foreslår.

³¹⁵ G.G. Simpson, Director of Military Operations. I den håndskrevne tekst: ...A.C. IGS (O), forkortelse for: Assistant Chief of Imperial General Staff (Operations).

³¹⁶ Churchills stabschef i militære anliggender og vicesekretær for War Cabinet.

³¹⁷ FO 371/47222, file no. 9, p. 180. – Haster. Yderst Hemmeligt. – Hastings Ismay var Churchills stabschef i militære anliggender.

³¹⁸ Latinsk udtryk: diskret, under hånden. – Bedell Smith var Eisenhowers stabschef i Europa 1942-45.

³¹⁹ FO 371/47222, file no. 9, p. 181. – Yderst Hemmeligt.

120. Telegram den 4. maj 1945 fra gesandt Victor Mallet, Stockholm, til Foreign Office.³²⁰

Nr. 802

Deres telegram nr. 675.³²¹

Det svenske udenrigsministerium er igen i dag blevet ringet op af den svenske gesandt i København, som bekræftede, hvad jeg rapporterede i mit telegram nr. 799,³²² men intet havde at tilføje. På den anden side siges det i danske kredse her, som er i telefonforbindelse med København, at kun to (sandsynligvis civile) russere er blevet kastet ned over Sjælland og er blevet arresteret. Eneste anden information om situationen er om en generel forskydning af de tyske tropper mod det sydlige Sjælland, og at tyske krigsskibe er i Køge bugt. Se flådeattachéens signaler til Admiralitetet 031959 og 041042.³²³

2. Telefonforbindelsen med Danmark er lige så god fra Stockholm som fra Malmø, og det må derfor være at foretrække, at Turnbull, som har den nødvendige kontakt, prøver at få fat i de yderligere informationer, han kan, i stedet for konsulen i Malmø.

Jeg vil rapportere igen, hvis han opdriker noget.

3. Venligst videregiv dette som hastetelegram til SHAEF Forward til Mr. Steel.

Påtegning i Foreign Office:

Kopier sendt i forvejen til premierministeren, stabscheferne og Defence Office.

121. Telegram den 4. maj 1945 fra gesandt Victor Mallet, Stockholm, til Foreign Office.³²⁴

Nr. 805.

Mit telegram nr. 803.³²⁵

Har fra danske kredse i Stockholm indtil kl. 18 fået følgende meddelelse: Bortset fra to faldskærmsfolk er eneste russiske aktion i Danmark mulig infiltration af nogle få agenter af de tyske flygtningestrømme, og det svenske udenrigsministerium har ikke nye oplysninger. Send venligst straks videre til mr. Steel ved SHAEF Forward.

Påtegning i Foreign Office:

Kopier sendt i forvejen til premierministeren, stabscheferne, general Ismay og general Hollis.³²⁶

³²⁰ FO 371/47223, file no. 9, p. 12. – Haster (Most immediate). Yderst Hemmeligt. Afsendt den 4. maj kl. 15.25, modtaget kl. 20.30.

³²¹ Udeladt her.

³²² Udeladt her.

³²³ Signalet 041042 er udeladt her. 031959 er aftrykt ovenfor.

³²⁴ FO 371/47223, file no. 9, p. 13. – Most immediate. Yderst Hemmeligt.

³²⁵ Udeladt her.

³²⁶ *Senior Assistant Secretary to War Cabinet Office.*

122. Telegram den 5. maj 1945 fra general Eisenhower, SHAEF FORWARD, til 21. armégruppe og øvrige enheder.³²⁷

FWD 20631.

1. Den sovjetiske overkommando godkendte den 4. maj den allierede ekspeditionsstyrkes planer telegraferet til dem den 30. april, som til Deres information i kort gengivelse er som følger:

A. Den allierede ekspeditionsstyrke skal på den anden side af Elbens nedre løb igangsætte en operation for at etablere en fast operationel østflanke i omtrentlig linie Wismar-Schwerin-Domitz; den nøjagtige linie skal justeres lokalt i samvirke med de sovjetiske tropper, når der er opnået kontakt med dem. Derefter skal en allieret ekspeditionsstyrke støde mod nord ind i Danmark.

[...]

123. Telegram den 5. maj 1945 fra Starch [Lippmann] til SOE.³²⁸

Situationen er rolig overalt i Danmark. Tyske tropper rolige og gør ikke forberedelser til noget nogetsteds. De glæder sig til at nyde livet, og medmindre provokationer finder sted, eller russerne kommer, er overgivelse åbenlys. Best er vendt tilbage,³²⁹ men har intet sagt. Gestapo brænder deres kartoteker og begynder her til eftermiddag at løslade fanger. Hvornår kommer I? Alt tegner til en fuser.³³⁰ Bedste moral i flåden. Kan vi starte stenografen?³³¹ Alle venter spændt på bare lidt action.

124. Orme Sargent, Foreign Office, til premierminister Churchill den 5. maj 1945.³³²

Jeg vedlægger kopi af et personligt telegram modtaget fra Steel, vor politiske repræsentant i SHAEF.

2. Den sidste del er meget forvansket, og vi har bedt om en gentagelse, men der går nogen tid med at få det igennem, og da vi ved, hvor stor vægt De lægger på hurtig handling i Danmark, mener jeg, De bør se telegrammet straks, eftersom De nok vil mene, at en forsinkelse på 24 timer af fremrykningen til København er noget risikabel i betragtning af, hvor tæt på russerne i Warnemünde er.

3. Vi har forstået på Steel, at man i SHAEF har indset nødvendigheden af tempo. Dette og den kendsgerning, at informationerne kommer fra den forholdsvis lavt rangerende Foreign Office repræsentant dér, gør enhver aktion meget delikat.³³³

³²⁷ WO class no 205, ref. no. 6, utydeligt sidetal. [5516?]. – 21. armégruppens kopi. Yderst Hemmeligt. Vigtigt. Telegrammet udstedt den 5. maj kl. 10.45B. Påtegning på telegramkopien: 051705.

³²⁸ HS 2/39, p. 42. – Afsendt den 5. maj kl. 16.30, modtaget kl. 22.05.

³²⁹ fra konference i Flensborg med den tyske ledelse.

³³⁰ "wet fuse". – Lippmann hentyder til, at modstandsstyrkerne næppe kommer i kamp med tyskerne.

³³¹ Stenografen? – ikke oplyst.

³³² FO 371/47223, file no. 9, p. 24.

³³³ Den engelske tekst er her: "This and the fact that the information comes from the comparatively junior Foreign Office representative there makes any action a very delicate matter."

125. Telegram den 5. maj 1945 fra C.E. Steel, SHAEF Forward, til Foreign Office.³³⁴

Mr. Steel nr. 14.

Følgende er til Sir O. Sargent personligt.
Deres telegram nr. 21 og 23: Danmark.³³⁵

De bliver utvivlsomt holdt underrettet af stabscheferne om den militære situation, men følgende kan måske være til nytte.

2. Feltmarskal Montgomery havde i går til hensigt at støde en dobbeltkolonne direkte igennem Jylland, så snart kapitulationen træder i kraft, åbenbart i håb om at nå over til Sjælland i dag. Han meddeler, at der er en sådan tummel blandt tyskerne i Jylland, at der går 24 timer med, at tyskerne får orden i geledderne, før han kan få sit panser igennem. Her er gjort alt for at gøre det klart for feltmarskallen, at premierministeren ønsker hurtig handling, men han må selvfølgelig have et vist råderum, når militære hensyn er inde i billedet.

3. I mellemtiden menes det, at general Dewing og et kompagni luftbårne tropper flyver til København i dag.

Jeg gør opmærksom på, at rigtigheden af ovenstående er blevet bekræftet.

126. Telegram den 5. maj 1945 fra SOE til Spex [kaptajn Schjødt-Eriksen].³³⁶

Mit nr. 19 af 5. Urgent. Svar venligst med største hast med følgende information både via Malmø straks og derefter via trådløs ved kontakt³³⁷ kl. 0800 GMT den 6. maj. Talkode 5094 bekræfter ingen russiske landsætninger på danske øer. Talkode 2754 betyder russerne er gået i land. Talkode 9807 betyder Prinz Eugen³³⁸ er stadig i København. Talkode 6668 betyder Nürnberg er stadig i København. Send også med største hast Nürnbergs og prinz Eugens nøjagtige positioner i Københavns havn. Talkode 6433 betyder ingen af skibene er i København.

127. Telegram den 5. maj 1945 fra ANCXF [den vestallierede flådekommando] til SHAEF FWD.³³⁹

En flådestyrke bestående af 3 krydsere og 8 destroyere holdes i beredskab ved ROSYTH klar til at rykke til København, hvis der opstår behov herfor.

Påtegning i SHAEF: Aktion: G-3

³³⁴ FO 371/47223, file no. 9, p. 6. – Haster (Most Immediate). Yderst Hemmeligt. Afsendt den 5. maj kl. 13.30, modtaget kl. 15.20.

³³⁵ Udeladt her. Der er formentlig her tale om to telegrammer med de beskeder til Steel, der er omtalt i dokumentet "Notitser nedfældet i løbet af den 4. maj 1945 i Foreign Office af Randall, Warner og Sargent."

³³⁶ HS 2/39, p. 44. – Til Night Silk Blue via Night Silk Blue B/C nr. 27. – THI 051530. – dvs. telegrammet er tidligst sendt efter kl. 15.30 lokal tid. – Schjødt-Eriksen var uofficiel leder af den danske militære efterretningstjeneste efter tyskernes opløsning af hæren og flåden den 29. august 1943.

³³⁷ Engelske tekst er her: ...via WT on contact...

³³⁸ Prinz Eugen og Nürnberg – tyske slagskibe.

³³⁹ WO class 219 ref. no. 2148, p. 36. SHAEF FWD incoming message. – Hemmeligt. Prioritet. Udstedt den 5. maj kl. 1700B, modtaget kl. 1723B. Info: ANCXF MAIN, Admiralty, Naval Party 1737. – ANCXF: Allied Naval Command Expeditionary Forces.

128. Telegram den 5. maj 1945 fra feltmarskal Montgomery til War Office.³⁴⁰

Holder en stærk styrke på 10 divisioner i rummet Lübeck-Wismar-Domitz-Hamburg, indtil jeg ser, hvordan tingene udvikler sig.

Har i dag sendt Dewing til København med et forstærket kompagni faldskærmstropper fra 6. luftbårne division plus med signalkommunikationsmidler i 12 Dakotas med stærk jagereskorte. Ankom kl. 17.

Jeg har ikke sendt kolonner over land til Danmark og vil kun gøre det, hvis Dewing mener, det er nødvendigt.

129. Telegram den 5. maj 1945 fra premierminister Churchill til udenrigsminister Eden.³⁴¹

Mod nord kastede Eisenhower med stor behændighed et amerikansk korps ind til at hjælpe Montgomery i hans fremrykning mod Lübeck. Han kom dertil med tolv timers forspring. Der var rapporter fra den britiske flådeattaché i Stockholm, som vi er ved at undersøge nærmere, at russerne ifølge svenske oplysninger har kastet faldskærmsfolk ned nogle få miles syd for København, og at der er observeret kommunistiske aktioner der. Det viser sig tilsyneladende nu, at der kun var to faldskærmsfolk. Vi sender en mindre styrke ad luftvejen til København til at holde byen, og resten af Danmark er fra nu af under hastig besættelse af vore hurtigkørende panserkolonner. Jeg tror derfor, at vi i betragtning af danskernes glædesrus og de slagne hunners ydmyge underkastelse og eventuelle tagen stilling på vor side³⁴² også på dette punkt kommer til at spærre russerne vejen.

[...]

130. Telegram den 6. maj 1945 fra general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til 21. armégruppe TAC.³⁴³

Der hersker god orden i København. Ingen væsentlige uroligheder i andre dele af Danmark. Ingen rapporter om tyske ødelæggelser eller sænkning af skibe. [...] General Reinhardt, general Lindemanns stabschef, er på vej nu for at mødes med mig. DANFORCE [den danske brigade i Sverige] er ankommet til Helsingør. Danske modstandsgrupper følger ordrer om at undgå sammenstød og har ikke fået nogen informationer om russisk tilstedeværelse i Danmark. [...]

131. Telegram den 6. maj 1945 fra Foreign Office til gesandt V. Mallet i Stockholm.³⁴⁴

Nr. 701.

Deres telegram nr. 805 af 4. maj.

Premierministeren bliver den 8. maj spurgt i Underhuset, om nedkastningen af luftbårne russiske tropper i Danmark er en del af den allierede strategiske plan, eller om denne aktion blev iværksat af den sovjetiske regering alene.

2. Jeg er meget interesseret i at få besked om morgenen den 7. maj, om denne historie nu fuldt ud kan dementeres, eller hvis ej, hvad kendsgerningerne er. General Dewing i København bør vide det.

³⁴⁰ Cabinet Office 106/1074.

³⁴¹ Churchill: Second World War, vol. 6, s. 406. – Eden var i San Francisco til FN-konference.

³⁴² ...would-be partisanship: at tyskerne efter nederlaget vil tage parti for de vestallierede og modsætte sig en russisk besættelse af Danmark (og Tyskland).

³⁴³ WO class 219 ref. no. 2148, p. 34-35. SHAEF FWD incoming message. – Yderst Hemmeligt. Prioritet. Udstedt den 6. maj kl. 1530B. Info: SHAEF MAIN via SHAEF FWD, 21. armégruppe MAIN, SHAEF Mission Denmark REAR, ANCXF MAIN.

³⁴⁴ FO 371/47223 file no. 9, p. 15. – Most immediate. Afsendt den 6. maj kl. 16.40.

132. Telegram den 6. maj 1945 fra premierminister Churchill til udenrigsminister Eden.³⁴⁵

Nr. 432.

Følgende er teksten til et personligt og yderst hemmeligt telegram fra premierministeren til feltmarskal Montgomery dateret den 6. maj.

(Start)

Det bekymrer mig at høre, at indrykningen af Deres panser ind i Danmark er forsinket med fireogtyve timer. Vi lægger den største vægt på, at vi kommer russerne i forkøbet, hvad enten det er i København eller i nogen anden del af Danmark. Jeg håber, at De vil kunne berolige mig med, at alt er vel. Jeg er meget glad for at høre, at general Dewing og et luftbåren kompagni fløj ind til København i går. De rapporterede russiske faldskærmsfolk lader kun til at have været to. Imidlertid er det i disse sager bedst at være på den sikre side.³⁴⁶

2. Jeg vil om få dage sende dem et offentligt telegram om Deres storartede bedrift, som alle her er betaget af.

(Slut)

133. Telegram den 6. maj 1945 fra feltmarskal Montgomery til premierminister Churchill.³⁴⁷

Har modtaget Deres nr. 2904 dateret den 6.5.³⁴⁸ Jeg overvåger situationen i Danmark meget nøje og tror ikke, De behøver være bekymret.

Har god forbindelse til Dewing. Har fået rapport fra ham her til morgen om, at alt er roligt i København. Ingen problemer med modstandsbevægelsen og ingen bekræftelse af russisk tilstedeværelse.

Sender i dag med fly en luftbåren bataljon som reserve. Sender også et panservognsregiment. Havde lang samtale med Dewing, før han tog fra Lüneburg til København, og vi er begge helt klar over, hvordan han skal behandle problemerne.

Jeg tror, at Dönitz snart vil overgive sig, og det ville være en alvorlig fejl at sende stærke panserede kolonner herfra ind i Danmark.

134. Telegram den 6. maj 1945 fra premierminister Churchill til præsident Truman.³⁴⁹

Det forekommer mig, at vi ikke kan komme videre i sagerne³⁵⁰ pr. korrespondance, og at der så hurtigt som muligt må holdes et møde mellem de tre regeringschefer. I mellemtiden må vi holde fast i den stilling, vore armeer har erobret eller er i færd med at erobre i Jugoslavien, Østrig, Tjeckoslovakiet, på den centrale amerikanske hovedfront og på den britiske front, der strækker sig op til Lübeck, Danmark indbefattet. [...]

³⁴⁵ FO 954/23, p. 623. – Yderst Hemmeligt. Afsendt kl. 22.28 den 6. maj 1945. – Eden var i San Francisco til FN-konferencen.

³⁴⁶ Den engelske tekst er her: "However it is better in these matters to be sure than sorry."

³⁴⁷ Cabinet Office 106/1074.

³⁴⁸ Telegrammet er aftrykt ovenfor: Churchill til Eden den 6. maj 1945.

³⁴⁹ Churchill: The Second World War, vol. 6, s. 378.

³⁵⁰ om dannelsen af en polsk regering.

135. Orme Sargent, Foreign Office, til premierminister Churchill den 6. maj 1945.³⁵¹

P.M./OS/45/77.

De har med henvisning til Washington telegram nr. 3002 af 30. april spurgt, "hvad er fakta om Danmark".³⁵²

2. Begivenhederne har udviklet sig med en sådan hast, at de notitser, der er blevet udarbejdet til Dem herom, er blevet forældet, inden de har kunnet sendes til Dem. Det følgende er de fakta, der er relevante i den nuværende situation.

3. Modstandsbevægelsen i Danmark har hele tiden været i kontakt med SOE og i vidt omfang været organiseret af SOE. Den danske kommanderende general og chefen for søværnet har i lang tid været i kontakt med os gennem underjordiske kanaler og haft repræsentanter herovre i kontakt med SHAEF's Mission to Denmark. De og Frihedsrådet, et organ med repræsentanter for alle de førende modstandsgrupper, er for længe siden enedes om at stille alle danske væbnede styrker ind under SCAEF,³⁵³ når engelske og amerikanske styrker gik ind i Danmark.

4. Russerne, som danskerne afbrød forbindelserne med under tysk pres i 1941, modtog i juli 1944 en repræsentant for det danske Frihedsråd, hr. Døssing, en fremtrædende bibliotekar af venstre-fløjs observans. De har naturligvis støttet Frihedsrådet og hældet til at betragte kong Christian og de fem ledende politiske danske partiers anerkendte repræsentanter som kollaboratører frem til august 1943. Disse sidste har samarbejdet med Frihedsrådet og givet deres helhjertede støtte til modstandsbevægelsen i langt over et år. [...]

5. Russerne lader ikke til at have grebet aktivt ind, og det siges, at Frihedsrådet er helt klar over farene ved at lade russerne gribe ind i Danmarks forhold. Vi har imidlertid på det seneste været lidt urolige ved tegn på, at hr. Døssing og Frihedsrådets repræsentant i Stockholm har rådført sig med russerne; men dette skyldtes sandsynligvis en pludselig bekymring for, at det måske blev russerne og ikke de engelske og amerikanske styrker, der befriede Danmark, tillige med deres amatør-mæssige forudsætninger.³⁵⁴

6. Rapporten i Stockholm telegram nr. 795 af 3. maj om, at hr. Buhl søgte at få den sovjetiske Stockholm-legations godkendelse af den nyligt dannede danske regering, kommer fra hvad vi mener er en tvivlsom kilde, og det ville overraske os, hvis den blev bekræftet. Vort sigte har været så vidt muligt at opmuntre til enhed mellem Frihedsrådet og politikerne for at forhindre et sammenstød mellem modstandsbevægelsen og den grundlovsfæstede myndighed, hvoraf russerne ville kunne drage fordel. Hr. Christmas Møller, den tidligere danske handelsminister, som kom her til landet i 1941³⁵⁵ og lige siden har været formand for Det danske Råd her og samarbejdet med Frihedsrådet, har helt igennem sagt god for denne kurs. Han er nu blevet udnævnt til udenrigsminister. Han håber at kunne flyve til Danmark i dag.

³⁵¹ PREMIER 3. 123/1, p. 3-7. – Hemmeligt.

³⁵² Påtegning af Churchill på telegrammet fra Washington: – "What are the facts about Denmark? WSC. 3.5."

³⁵³ Eisenhower.

³⁵⁴ Der hentydes til, at Døssing og Foss ikke er trænede diplomater, men "amatører".

³⁵⁵ Christmas Møller kom til London i maj 1942.

136. Telegram den 7. maj 1945 fra general Eisenhower, SHAEF FWD, til feltmarskal Montgomery, EXFOR MAIN.³⁵⁶

REF. NR.: FWD-20815

Reference: EXFOR's G (P) 232 af 4. maj ikke til SHAEF Mission Danmark eller ANCXF (PH).

De må ikke sende nogen styrke til Bornholm undtagen på anmodning af danske myndigheder, og da kun efter at De har forelagt spørgsmålet for dette hovedkvarter.

Bornholm er imidlertid en del af Danmark og skal behandles som sådan i civile forhold.

³⁵⁶ WO class 205, ref. no. 170, p. 14. – Yderst Hemmeligt. Vigtigt. Udstedt den 7. maj kl. 1120B. Påtegning på 21. armégruppens telegramudskrift: 246 071530. INFO: SHAEF Mission Denmark; ANCXF (PH).

II

1945-1946

**BOMBARDEMENTERNE AF RØNNE OG NEXØ
DEN 7. OG 8. MAJ 1945
OG DE SOVJETISKE TROPPERS OPHOLD PÅ BORNHOLM
FRA DEN 9. MAJ 1945 INDTIL AFREJSEN DEN 5. APRIL 1946**

137. Notits af afdelingschef Hvass, Udenrigsministeriet, den 7. maj 1945.¹

Kl. 15.40 meddelte direktøren, at han fra amtmanden på Bornholm havde modtaget underretning om, at Nexø og Rønne var blevet bombarderet fra luften, og at der var mange dræbte og sårede. Man var af den opfattelse, at det var russiske maskiner, der havde foretaget bombardementet.

Det tyske militær på Bornholm havde erklæret, at det ville forsvare øen mod russerne, og havde krævet udrømning af visse gader i Rønne hurtigst muligt.

Efter direktørens anmodning begav jeg mig til general Dewing, der straks modtog mig på Hotel d'Angleterre. Han var allerede underrettet om, at et bombardement havde fundet sted på Bornholm, og anmodede om at få oplysning om, hvor mange tyske soldater der for øjeblikket befandt sig på øen. Det meddeltes ham, at efter de oplysninger, vi havde fra amtmanden, skulle der være i alt ca. 10.000, hvoraf en meget stor del var kommet dertil i de allerseneste dage med skib, der nærmest var på flugt fra Tyskland. Disse tyske soldater havde deres lette våben med, men derimod ingen tunge.

Generalen anmodede i min nærværelse en af sine officerer om at søge oplyst, hvorvidt flyvepladsen på Bornholm var i en sådan tilstand, at en maskine med sikkerhed kunne lande på den, idet det i bekræftende fald var hans agt at sende en eller flere engelske officerer dertil. Han ville i øvrigt, efter hvad jeg forstod, omgående gennem det britiske hovedkvarter søge udvirket, at det pågældende bombardement, som måtte hvile på en misforståelse, ikke blev gentaget.

138. Telegram den 7. maj 1945 fra amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet.²

Om skaderne ved luftangrebet på Rønne og Nexø kan nu oplyses, at 5 mennesker er dræbte og 2 meget hårdt sårede. Der er i alt 17 sårede indlagt på sygehuset. 6-7 lettere sårede er blevet forbundet på dette. I Nexø var der kun lettere sårede. Den materielle skade både i Nexø og Rønne er ret omfattende.

Modtaget af sekretærvagten 7/5-45. Troels Oldenburg.

Vist ministeren. Svenningsen.

¹ UM 87.F.3/1.

² UM 87.F.3/1. – Telegrammet afsendt den 7. maj kl. 17.15.

139. Telegram den 7. maj 1945 fra general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til general Eisenhower, SHAEF FORWARD.³

Rapport fra den danske amtmand på Bornholm

Start.

Samlede antal tyske tropper på øen 10.000. Langt størstedelen er opløste tropper fra Nordtyskland kun udstyret med håndvåben. Mellem kl. 12.50 og 13.10 i dag blev Rønne og Nexø bombet. I Nexø styrtede adskillige huse sammen og adskillige mennesker blev såret. Amtmanden mener, at det var russiske fly, der bombede.

Omkring kl. 14.30 beordrede tyskerne evakuering af havnearealerne i begge byer og af visse gader i den sydlige del af Rønne. Tyskerne informerede borgmesteren om, at det tyske militær ville forsvare sig mod russerne. Slut.

Den danske regering er opsat på, at fortsat bombardement må forhindres, og at allierede tropper må sendes til Bornholm. Har spurgt Lindemann,⁴ om han kan garantere sikker landing for en britisk borgmester⁵ på Bornholm. Hvis svaret er bekræftende, kan jeg sende en officer og 1 deling luftbårne tropper til Bornholm som en symbolsk styrke.

Rapport, om vi har en borgmester⁶ til rådighed, følger. Vil afvente Deres instrukser og informationer om, hvorvidt der kan laves en aftale med russerne.

140. Telegram den 7. maj 1945 fra general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til SHAEF FORWARD.⁷

Ref. mit budskab af 071715B.

Flyveblade på russisk adresseret til garnisonskommandanten på Bornholm blev nedkastet over Rønne 2015 i dag. Flyvebladet opfordrer garnisonen til at overgive sig og beder om, at repræsentanter afsendes til Kolberg havn kl. 1000 den 8. maj for at forhandle betingelser. Flyvebladet underskrevet "kommandør i luftvåbnet SLEPENKOV".

Amtmandens rapport fortsætter:

"Tyske tropper på Bornholm har kun mad til 2 dage og er for nærværende på meget små rationer. Dette gør, at tyskerne sandsynligvis vil foretage plyndringer her. Der er nu kun få eller ingen sødygtige skibe på Bornholm".

Hvis De instruerer mig om at afsende en styrke for at tage imod overgivelsen af tyskerne på Bornholm, skal jeg bestræbe mig for at sørge for afsendelse af fødevarer fra Danmark for at forhindre optøjer.

³ WO class 219 ref. no. 2148, p. 29-30. SHAEF FWD incoming message. – Yderst Hemmeligt. Haster. Udstedt den 7. maj kl. 1715B, modtaget den 8. maj kl. 0102B. Info: 21. armégruppe TAC og MAIN. Aktion: G-2. (SHAEF FWD).

⁴ Generaloberst Lindemann, chefen for de tyske værnemagtsstyrker i Danmark.

⁵ Den engelske tekst: "British Mayor." Formentlig hentydes der til en form for civil britisk myndighedsrepræsentant.

⁶ Den engelske tekst: "Report on availability of Mayor follows".

⁷ WO class 219 ref. no. 2148, p. 27-28. SHAEF FWD incoming message. – Yderst Hemmeligt. Haster. Udstedt den 7. maj kl. 2135B, modtaget den 8. maj kl. 0655B. Info: 21. armégruppe TAC og MAIN. Aktion: G-3 (SHAEF FWD's påtegning).

141. Referat af telefonbeskeder modtaget af Udenrigsministeriets sekretærvagt i løbet af den 7. og 8. maj 1945.⁸

Amtsrådsmedlem på Bornholm Jens Holm, der er medlem af Frihedsrådets lokalkomité (telf. Rønne 117), meddeler telefonisk i aften kl. 21.20, at russiske flyvemaskiner over øen har nedkastet maskinskrevne sedler stilet til garnisonskommandanten på øen Bornholm. Sedlerne var skrevet på russisk og deres indhold var ifølge en af Frihedsrådet foretagen oversættelse følgende:

“For at undgå yderligere ofre foreslår vi kapitulation. Til forhandling om betingelserne for øens og garnisonens overgivelse bedes udsendt nogle forhandlere til havnen Kolberg den 8. maj kl. 10. Vi garanterer for, at der ingen fare er for sejladsen.

Luftfartskommandør Schlepénkov.”

(Luftfartskommandørens navn har ikke med sikkerhed kunnet tydes.)

Hr. Holm anmoder Udenrigsministeriet om omgående at gribe ind og søge en russisk besættelse af øen eller fortsatte russiske luftbombardementer undgået. Han bringer i forslag, at der sendes engelske forhandlere til Kolberg i morgen tidlig. På Bornholm vil man påskønne, om der endnu i aften kunne gives meddelelse om, hvilke skridt Udenrigsministeriet foretager i sagens anledning.

Amtmand Stemann på Bornholm meddeler telefonisk kl. 22.50:

Den tyske Insel-Kommandant har lige nu ringet til amtmanden og meddelt, at han fra admiral Skagerak og de tyske myndigheder i København har fået besked om, at de har aftalt med den engelske general, at kommandanten indtil videre skal forsvare Bornholm og forhindre, at russerne kommer på Bornholm før englænderne. Amtmanden anmodede indtrængende om at få meddelelse om, hvorvidt en sådan aftale virkelig består, og om der i nær fremtid kan ventes engelske tropper til øen. Han var noget bekymret for udsigterne til, at øen eventuelt ville blive slagplads mellem russiske og tyske styrker.

Amtsrådsmedlem Jens Holm, Rønne, meddeler telefonisk kl. 23.00:

Vi har været i forbindelse med den tyske kommandant, der erklærer, at han intet vil foretage sig med hensyn til de nedkastede russiske sedler vedrørende kravet om kapitulation, men vil forsvare øen over for et eventuelt russisk angreb og erklærer kategorisk, at der ikke foreligger noget om, at Tyskland har kapitulert over for Rusland.

Den 7. maj 1945
Troels Oldenburg

Den 8. maj kl. ca. 0.30 blev der fra Statens civile Luftværn ringet til sekretærvagten. Man meddelte, at luftværnet på Bornholm påtænkte tvangsmæssigt at evakuere Rønne. Nexø var allerede blevet frivilligt evakueret. Efter nogen forhandling fremsatte luftværnet efter ordre fra luftværnsinspektør Schrøder anmodning til Udenrigsministeriet om at rette henvendelse til den engelske general og opnå hans udtalelse om, hvorvidt der kunne forventes angreb fra russernes side i løbet af dagen, og om Rønne derfor burde tvangsevakueres.

Efter samtale med direktøren meddelte jeg luftværnsinspektør Schrøder, at direktøren fandt det formålsløst at rette nogen henvendelse til generalen på et så fremrykket tidspunkt (klokken var efterhånden blevet over 1), og at bestemmelsen om tvangsevakuering eller ikke-tvangsevakuering måtte træffes af luftværnet på eget ansvar. Jeg tilføjede efter ordre, at der fra Udenrigsministeriets side var gjort, hvad der på det pågældende tidspunkt kunne gøres for at undgå krigshandlinger på øen.

Senere meddelte luftværnet, at tvangsevakueringen var gennemført, og til morgen meddeltes det fra Bornholm til direktøren, at russiske bombemaskiner kredsede over øen, samt at de tyske batterier beskød disse maskiner. Fra tysk side var alt gjort klart til at møde et eventuelt russisk angreb med våbenmagt. Efter direktørens ordre henvendte jeg mig omgående (kl. 8.30) til

⁸ UM 87.F.3/1.

legationsråd Gustav Rasmussen på Hotel d'Angleterre, der lovede med det samme at underrette den engelske general om begivenhederne.

Den 8. maj 1945.
Troels Oldenburg.

142. Gesandt i Stockholm J.C.W. Kruses referat af telefonsamtale den 7. maj 1945 med udenrigsminister Christmas Møller, og af samtaler med den svenske udenrigsminister Günther, orlogskaptajn Mørch, og den britiske ambassadør Victor Mallet.⁹

7. maj 1945 kl. 23.30 telefonerede udenrigsminister Christmas Møller og meddelte følgende:

Amtsrådsmedlem på Bornholm Jens Holm, der er medlem af Frihedsrådets lokale komité, meddelte telefonisk i aften kl. 21.20, at russiske flyvemaskiner over øen har nedkastet maskinskrevne sedler, stilet til garnisonskommandanten på øen Bornholm. Sedlerne var skrevet på russisk, og deres indhold var ifølge en af Frihedsrådet foretaget oversættelse følgende:

For at undgå yderligere ofre foreslår vi kapitulation. Til forhandling om betingelserne for øen og garnisonens overgivelse bedes udsendt nogle forhandlere til havnen Kolberg den 8. maj kl. 10. Vi garanterer for, at der ingen fare er for sejladsen. Undertegnet luftfartskommandør Schlepenkov.

Udenrigsministeren bad mig om – ad de veje, som jeg måtte mene mest egnede – så snart som muligt at gribe ind for at undgå luftbombardement og forklare, at tyskerne – også på Bornholm – ved kapitulationen havde overgivet sig til englænderne.

På forespørgsel meddelte udenrigsministeren, at englænderne var underrettet, og at de skulle sende folk derover – på hvilken måde kunne udenrigsministeren dog ikke opgive.

Gjorde opmærksom på, at dette var et delikat spørgsmål, og at det jo var for sent til at hindre en eventuel kapitulation til russerne.

Omtalte, at udenrigsminister Günther fredag den 4. maj havde berørt spørgsmålet Bornholm for mig og med henblik på en russisk okkupation af Bornholm havde suggereret den tanke, at en del af de danske militære korps i Sverige tog til Bornholm, dog nærmest for at der skulle være militærmyndigheder på øen, til hvilke tyskerne kunne overgive sig. Han mente, at 200 à 300 mand [ville]¹⁰ være tilstrækkeligt. Tyskernes antal anslog Günther til ca. 4.000 mand. Jeg havde gjort opmærksom på, at ingen dispositioner i så henseende kunne træffes uden forud indhentet godkendelse af englænderne, men at jeg skulle undersøge spørgsmålet.

Talt senere med orlogskaptajn Mørch,¹¹ der sagde, at englænderne var fuldt opmærksomme på problemet og omtalte de aftaler, der forelå mellem vestmagterne og Rusland, hvorefter hovedlinjen var, at fjenden skulle slås, hvor han blev antruffet.

Samme aften skete kapitulationen, hvilket umuliggjorde ethvert initiativ fra min side. Samtidig rejste generalmajor Knudtzon¹² spørgsmål om snarest mulig hjemrejse for de militære korps.

Den 7/5 omtalt spørgsmålet for ambassadør Mallet, der mente, at det ville have været yderst betænkeligt, om der herfra var truffet disposition med hensyn til landsættelse af danske militære korps på Bornholm.

Udenrigsminister Christmas Møller bad mig om eventuelt at underrette minister Døssing om, hvad jeg havde foretaget mig.

⁹ Gesk Stockholm 5.K.8.a. Referatet er ikke dateret.

¹⁰ I teksten mangler et "ville", som er indsat her.

¹¹ P.A. Mørch var 1943-45 i Stockholm, hvor han sammen med oberstløjtnant Nordentoft ledede efterretningstjenestens Stockholm-kontor.

¹² Chefen for den danske brigade i Sverige (Danforce).

143. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 7. maj 1945.¹³

I forbindelse med tidligere indberetninger og telefonsamtaler om forholdene her på Bornholm skal jeg indberette følgende:

Lørdag ankom til Nexø ca. 3.000 tyske soldater; de havde efter sigende stået i bådene i 3 dage og var meget udmattede. De blev anbragt under åben himmel i Nexø lystskov, hvor de overnattede, og ca. 100 kvinder og børn blev anbragt i en skole.

Da soldaternes tilstand var dårlig, og de antagelig ikke havde fået mad af betydning i flere dage, mente jeg – da forsultne bevæbnede soldater jo kan blive meget farlige – det hensigtsmæssigt at træffe foranstaltninger til en nødtørftig forsyning af dem, og da der søndag formiddag ankom en yderligere sending på omkring 2.000 soldater, blev det efter forhandling med Frihedsrådets lokal-komité aftalt, at Røde Kors og Danske kvinders Beredskabstjeneste i Nexø skulle sørge for noget mad til dem.

Der blev tilberedt 3/4 liter grød og skaffet 1/2 liter mælk til hver, og de kastede sig over maden med en begærlighed, der var så stor, at f.eks. de klatrer grød, som faldt på jorden, omgående blev slikket op.

I løbet af dagen var en del af soldaterne gået fra Nexø på vej til Rønne, således at der i alt blev bespist 4.000 mand i Nexø. De soldater, der var taget til Rønne, var imidlertid på vejen i mange tilfælde blevet ganske udmattede; de havde kastet deres ejendele, våben osv. fra sig ved vejkanterne; nogle lagde sig udmattet ind hos landboere eller blot i grøften; i enkelte tilfælde måtte man endog hente soldater, som lå på selve vejen.

Jeg foranledigede, at Inselkommandanten, der intet anede om dette, sendte vogne ud for at samle de pågældende og deres våben m.v. op.

Ved frihedskæmpernes foranstaltning er der derhos truffet en ordning, hvorefter disse også undersøger vejen for våben o.lign. og afhenter dem i lastbiler. Jeg har underrettet Inselkommandanten om dette, og der var taknemmelighed derover. Fra frihedskæmpere vil der blive indrykket en advarsel til befolkningen mod at røre disse genstande, der kan frembyde smittefare og eksplosionsfare.

Tilstedeværelsen af disse soldater på Bornholm og navnlig i så stort tal omkring Nexø har vakt megen uro, og jeg har derfor ment at måtte tage initiativet til en forhandling med den tyske Inselkommandant herom.

På forespørgsel søndag aften fra borgmestre og sognerådsformænd om, hvad de skulle gøre, sagde jeg, at de skulle hjælpe med at få halm frem og steder, hvor soldaterne kunne være, da de jo ellers blot begyndte selv. Man var enig med mig i dette.

Søndag formiddag oplystes det desuden for mig, at flere hundrede uniformerede, men ubevæbnede ungarere opholdt sig i en skov nær ved flyvepladsen, hvor de havde været et par dage uden anden mad, end hvad befolkningen gav dem. Dette spørgsmål løstes dog ved omgående telefonisk forhandling med Inselkommandanten.

I dag til morgen meddeltes det mig imidlertid, at der søndag aften ved 23-tiden var ankommet lige ved 800 mand veludrustede og i bedste stand værende tropper til Nexø; de havde begæret kvarter og havde oplyst, at de kom for at forsvare Bornholm mod russerne, og at der ville komme endnu flere. Den øverste ledelse havde en general, om hvem det oplystes, at han var chef for det 9. tyske armékorps; han var dog taget umiddelbart til den tyske Inselkommandant. Desuden var en del soldater ankommet til Svaneke kl. ca. 1, og nogle af disse havde endog fortsat til Gudhjem. I Snøgebæk syd for Nexø er der i løbet af i går og i dag ankommet ca. 300 mand formentlig af de samme tropper.

Endelig henvendte der sig nu til morgen en hauptmann her på kontoret for at anmode om bistand, idet han erklærede, at han skulle tilrettelægge en forplejningsstation på Bornholm som gennemgangsled for et stort antal soldater, der skulle komme hertil fra øst, navnlig Hela,¹⁴ for da at befordre videre i det omfang, det var muligt. På forespørgsel erklærede han, at det kunne dreje sig om indtil 100.000 mand.

¹³ UM 87 F.3/16.

¹⁴ Hela: meget smal, ca. 60 km lang halvø, der strækker sig fra den nordvestlige kant af Danzig-bugten i østgående retning tværs ind over bugten (mellem 18. og 19. østlige længdegrad).

Jeg afviste selvfølgelig enhver forhandling herom, idet jeg henviste ham til at forelægge sagen gennem Inselkommandanten, hvem jeg i forvejen havde tilsagt til en forhandling kl. 10 her på mit kontor.

På dette møde, i hvilket også Kapitän Moraht¹⁵ deltog, gennemdrøftede jeg disse og andre spørgsmål, som i disse dage er rejst over for mig, med Inselkommandanten, idet jeg foranledigede, at denne i det hele gav de fornødne oplysninger om forholdene her.

Han meddelte, at der for tiden befinder sig 13.-14.000 tyske soldater på Bornholm, herunder 3 generaler.

Af disse er ca. 3.000 sårede, som det er meningen at anbringe på hotellerne i Allinge og Sandvig, der i ca. 1 år har været beslaglagt. De ligger her hovedsagelig på halm og forplejes i overensstemmelse med den gennem radio udsendte vejledning af de samme leverandører, der hidtil har leveret til tyskerne. De har egne læger m.v. med og sørger selv for den administrative side af forplejning m.v.

De til Nexø sidst ankomne veludrustede og særligt disciplinerede tropper (ca. 700 mand) er efter hvad kommandanten oplyste særligt udvalgte med det formål at sikre bl.a. den danske befolkning mod vanskeligheder fra de mange soldater, der er kommet hertil, og som hidtil har vist sig disciplinerede, men som man ikke er sikker på at kunne stole på i længden, "da der naturligvis er bolsjeviskiske opviglere¹⁶ imellem dem". Inselkommandanten erklærede dog, at han med den største streghed vil søge at opretholde disciplinen, og han har givet de alvorligste instruktioner herom, herunder at plyndring vil blive straffet med øjeblikkelig skydning.

Det er rigtigt, at der havde været tale om transportere betydelige mængder soldater hertil, samt at de hertil ankomne generaler var indstillet på at gå i forsvarsstilling her på øen, men han havde, da generalerne meldte sig hos ham, gjort dem bekendt med, at det her på øen var ham, der havde befalingen, og at han havde ordre til at sørge for kapitulationen i overensstemmelse med de trufne aftaler, hvorfor der ikke kunne være tale om yderligere forsvarsforanstaltninger.

Han havde derfor også for sit vedkommende efter mit bestemte forlangende afblæst alle forsvarsarbejder, og han havde efter aftale med sine overordnede myndigheder søndag aften udstedt forbud mod, at tyske skibe anløber bornholmske havne bortset fra tilfælde af beskadigelser og havari.

Da amtet havde fået meddelelse om, at forskellige arbejder rundt på øen stadig fortsattes, og at man endog havde begæret det jernbanetog, som man ville bygge om til pansertog, kørt frem, gjorde jeg ham bekendt hermed.

Han oplyste her overfor, at han havde givet ordre til, at samtlige disse foranstaltninger skulle ophøre, men at disse måske på grund af forvirringen og de uhyre administrative vanskeligheder, han havde at arbejde med, endnu ikke var nået frem til alle underordnede instanser. Han ville dog gøre alt, hvad der stod i hans magt, for at dette skete så hurtigt som muligt. Han gjorde dog opmærksom på, at der endnu måtte graves og eventuelt bygges lidt hist og her, idet ca. 10.000 mand af hans folk opholdt sig under åben himmel; de måtte derfor f.eks. grave til nødklosetter o.lign. og hist og her bygge nogle mindre nødbaraker. Han ville sørge for, at disse arbejder indskrænkedes til det allermindst nødtørftige.

Det blev da aftalt, at jeg for at berolige befolkningen skulle gøre aviserne bekendt hermed, og jeg gav da en sålydende meddelelse til disse:

"Det kan meddeles, at det efter forhandling mellem amtmanden og den tyske Inselkommandant er bestemt, at den største del af de tyske soldater, som for tiden opholder sig i Nexøs omegn, snarest muligt til fods skal begive sig til Almindingen, hvor de vil opholde sig under åben himmel, indtil de kan komme videre, forhåbentlig om få dage.

De vil som nævnt opholde sig under åben himmel, og de enkelte tilfælde, hvor der graves og anvendes tømmer, er det kun til de allernødvendigste foranstaltninger, såsom nødklosetter o.lign., idet alle befæstningsarbejder er standset; desuden meddeler amtmanden, at den tyske Inselkommandant har udstedt forbud mod, at flere skibe ankommer til Bornholm; kun i tilfælde af havari og lignende beskadigelser kan der endnu komme skibe. Bortset herfra skulle der således ikke fremtidig være tale om nye landsætninger af tyske soldater af nogen art."

¹⁵ Moraht havde været chef på Bornholm, indtil han afløstes af von Kamptz i marts 1945.

¹⁶ Agitatorer.

Af de ca. 10.000 soldater, der ikke er sårede, er ca. 1/3 anbragt i Nexø og omegn og ca. 2/3 i Rønne og omegn. Det er meningen, at de skal herfra så hurtigt som muligt, men han har hertil kun 2 større fiskedampere, 2 lozzer¹⁷ og 6 store fiskerbåde. Disse er i meget dårlig stand og underkastes for tiden reparation. De ventes snart færdige, men han mangler desuden kul og olie og proviant, til trods for at han til stadighed i flere dage har telegraferet om forsyninger. En damper er dog gået til København efter proviant og er måske allerede derovre. Han håber meget, at den snart kan komme, idet han kun har forplejning til sine folk i 2 dage, og deres forplejning allerede nu er meget beskednen. De får nemlig hver dag foruden en kop te morgen og aften kun lidt varm suppe og et stykke brød.

Han beder derfor om bistand til at få nogle fødevarer, navnlig æg og måske nogle kreaturer og svin. Af penge har han i kontanter ca. 100.000 kr., og på konto i banken ca. 1.000.000 kr, hvilket han i betragtning af det store antal mennesker, han skal sørge for, anser for at være en ikke særlig stor sum.

Det blev da aftalt, at de ved Nexø bivuakerende soldater snarest muligt til fods skulle begive sig til Almindingen, hvor de var lettere at have under kontrol, bl.a. også fordi der i skoven kun findes ganske få gårde og huse, således at de ikke kommer i forbindelse med den danske befolkning.

Jeg lovede at yde min bistand til, at han fik adgang til at købe de nødtørftigste varer, og han ville da selv sørge for at få sine folk til Almindingen.

Og jeg henstiller, at der omgående skaffes ham mulighed for at trække danske penge til udgifterne ved disse manges forplejning. Kontoen siges at være spærret af Nationalbanken, men vi kan jo som sagt ikke risikere, at disse soldater sulter helt og så tager selv. Men ordningen af dette haster.

Det vil, for at dette kan gennemføres, være nødvendigt, at der fra Landbrugsministeriet gives tilladelse til visse leverancer ud over de normale; forsyningerne til den hidtidige styrke, der kun var på 1-2.000 mand, er langt fra tilstrækkelige til de mængder soldater, der nu er til stede på øen.

Til transport af halm, fødevarer osv. under den tilbageværende del af besættelsen har man måttet yde bistand til, at visse beslaglagte biler vedblivende kører for tyskerne om muligt under deres ejeres ledelse.

I øvrigt er det nødvendigt, at spørgsmålet om transportmuligheder for de herværende tyske soldater snarest muligt bringes i orden, således at de kan komme herfra hurtigst muligt.

Under forhandlingerne lovede kommandanten desuden, at de af ham beslaglagte ca. 150 cykler snarest ville blive tilbageleveret; de samles for tiden ind og vil om ca. 3 dage kunne udleveres til en repræsentant for frihedskæmperne, der da vil hente dem. Samtidig vil også politiets revolvere, der nu ligeledes findes forskellige steder, blive udleveret.

Kommandanten udtalte under samtalen sin uforbeholdne anerkendelse af den disciplin, som de danske frihedskæmpere havde udvist i disse vanskelige dage, der i det hele taget var forløbet i så god ro og orden, som man overhovedet kunne vente.

Endelig ønskede han at forespørge, om han kunne gøre noget for de personer, der var arresterede af frihedskæmperne, navnlig i retning af at afgive erklæringer for visse af dem om, at de var blevet tvunget til at udføre arbejde eller lignende for tyskerne. Jeg erklærede, at disse folks sag nu ville blive behandlet loyalt af danske domstole, men at der i øvrigt i lige så høj grad var tale om sikkerhedsforanstaltninger over for de pågældende for at sikre dem mod lynchjustits fra befolkningens side.

Efter at foranstående er skrevet, har såvel Nexø som Rønne i dag været udsat for luftangreb fra russisk side, hvorved foranstående ønsker om en snarlig afvikling af de tyske soldaters ophold her på øen er blevet yderligere understreget.

I den senere tid har Bornholm flere gange været overfløjet af russiske flyvere, og i anledning af, at der i går blev skudt fra nogle luftværnskanoner i Nexø, rejste jeg spørgsmålet over for Inselkommandanten, der lovede mig, at der ikke skulle blive skudt.

¹⁷ "lozzer"? – Formentlig en fejllæsning af amtmandens diktat.

I dag til formiddag kl. ca. 10 beskød man imidlertid fra luftværnskanonerne i Nexø nogle flyvere, som passerede, og efter 1-2 timers forløb vendte de tilbage og kastede nogle bomber mod byen; hvad der skete, ved jeg ikke, men der menes dog ikke at være sket større skade. Der er vist et antal lettere sårede, en del ruder m.v. gik, bygninger beskadigedes, og en af banernes dieselvogne, der holdt på Nexø banegård, fik en fuldtræffer. Noget senere, formentlig mellem halv et og et, blev også Rønne angrebet. Da flyverne viste sig, skød tyskerne kraftigt fra alle luftværnskanoner, og der kastedes derpå en række bomber; endnu en eller to bølger fulgte, der hilst af kraftig luftværnsskydning både kastede bomber og skød med maskingeværer. Angrebet var navnlig rettet mod havnen og skibene uden for denne. Muligvis også mod den tyske baraklejr syd for byen.

Om skaderne og antallet af dræbte og sårede kan jeg efter de nu foreliggende oplysninger meddele, at 5 mennesker er dræbt, 2 er meget hårdt såret, der er i alt 17 sårede indlagt på sygehus, og en 6-7 lettere sårede er blevet forbundet på dette. I Nexø var der kun lettere sårede. Den materielle skade både i Nexø og Rønne er ret omfattende; et par private huse har fået fuldtræffere, og en mængde ruder navnlig i Rønnes sydlige del er blevet knust ved lufttryk, maskingevær- og luftværnsprojektiler. Motorskibet "Rotna" fik kommandobroen splintret; om der er sket skade på tysk militær eller dets materiel ved jeg ikke.

Over for Inselkommandanten har jeg under luftangrebet fra telefon i vort beskyttelsesrum nedlagt den skarpeste protest mod, at de tilstedeværende luftværnskanoner overhovedet benyttes, idet jeg erklærede, at ingen havde bedt tyskerne om at komme her, og jeg måtte forlange, at de øjeblikkeligt holdt op med ethvert forsvar af Bornholm. Dette måtte jeg gøre af hensyn til befolkningens liv og ejendom.

I pausen mellem luftangrebene i Rønne kom han kørende ned til mig. Han ville over sin trådløse station give sine overordnede i København meddelelse om situationen.

Da jeg var uden nogen mulighed for at komme i forbindelse med København, da telegraf og telefon ikke fungerede, bad jeg ham straks afsende et telegram fra mig til viderebefordring til Udenrigsministeriet med meddelelse om det passerede og henstilling, at man snarest søgte at udvirke, at de allierede fik anmodning om ikke at overflyve Bornholm, og at der omgående kom en allieret officer herover, som jeg kunne støtte mig til. Af hensyn til befordringsvejen måtte telegrammet affattes på tysk.

Da luftangrebet var forbi, gav jeg Udenrigsministeriets direktør tilsvarende meddelelse.

Flagene vajer nu på halv stang i Rønne.

Den danske sanitetstjeneste til luftangreb havde tyskerne gjort hjemløs, idet de havde efterhånden taget alle de steder, hvor den var. Og så var der jo fred. Efter luftangrebene bad von Kamptz mig sørge for evakuering af områder om Rønne og Nexø havne. I øvrigt ville han lade en stor tysk torpedobåd, der lå uden for Rønne havn, og som jo var et godt og tiltrækkende mål for angreb, sejle andetsteds hen under kysten. Han lovede da på ny ganske bestemt, at alle skal få ordre til at undlade enhver form for skydning.

I tilslutning til mit til Udenrigsministeriet i dag indtelefonerede brev skal jeg derfor indtrængende anmode om

1) at der aldeles omgående om muligt i dag sendes engelske kontrolofficerer til Bornholm for at modtage de tyske soldaters våbenedlæggelse, således at det kan meddeles russerne og i øvrigt proklameres, at Bornholms overgivelse og afvæbning til englænderne er en kendsgerning. På grund af de mange særlige forhold her skulle de måske henvises til samarbejde med mig.

2) at der træffes alle foranstaltninger til den hurtigst mulige borttransport af alle tyske soldater her fra øen. De kan ikke forsørges her, og deres tilstedeværelse er en stadigt voksende fare for befolkningen.

Der er tilløb til panik blandt denne, og selvom jeg hidtil har kunnet beherske situationen og undgå det værste, er omgående hjælp og beroligelse som af mig foreslået aldeles nødvendig.

144. Telegram den 7. maj 1945 fra gesandt Victor Mallet, Stockholm, til Foreign Office.¹⁸

Nr. 830.

Deres telegrammer nr. 643 og 658.¹⁹

- a) Vi har drøftet dette spørgsmål med Foss, som meddeler, at der ikke har fundet nogen forhandling sted i Stockholm om spørgsmålet om en eventuel sovjetisk besættelse af Bornholm.
- b) I mellemtiden er der netop indløbet rapporter om, at Bornholm er blevet bombet i dag af fly af "ukendt" nationalitet. Der er kastet bomber over Rønne og Nexø.

Kommentarer i Foreign Office:²⁰

Gentaget som hastetelegram til Mr. Steel, SHAEF, med henvisning til hans telegram nr. 29 [af 26. april 1945] (vort til Stockholm nr. 643) og til Moskva.

Kopi sendt til DMI, DNI, ACASI, general Hollis og general Ismay.²¹

Jeg mener, at tyskerne på Bornholm ikke var underlagt den øverstkommanderende i Danmark, men den tyske flåde, så de ikke var omfattet af kapitulationen i Danmark. Men de falder formentlig ind under den samlede kapitulation.

Jeg ser nu, at historien om det russiske bombardement af Bornholm er blevet bragt i den svenske radio. Se vedlagte aflytningsuddrag.

M.L. Clarke 8.5.

Mr. Waldoch, Admiralitetet, fortæller mig, at sovjetiske fly i dag har overfløjet Bornholm; tyskerne beskød dem, russerne kastede bomber ned. Danskerne mener, at myndighederne på Bornholm har sendt den danske regering meddelelse om, at de forhandler med tyskerne om deres overgivelse og har bedt den danske regering om at presse på for at få russerne til ikke at bombe Bornholm mere. Mr. Waldoch mener ikke, at russerne efter våbenstilstanden ved midnat i nat vil gribe til flere fjendtlige handlinger imod tyskerne på Bornholm.

Vore minestrykningsoperationer i danske farvande skrider hastigt frem, og en lille britisk flådestyrke skal begive sig til København, så snart det er muligt.

Det ville være en farlig operation at sejle til Bornholm, så længe minerne i det område ikke er strøget.

Efter at have drøftet dette med sir O. Sargent har Mr. Warner underrettet både Mr. Waldoch fra Admiralitetet og Mr. Steel, SHAEF, om, at vi gerne så, at vore styrker tager imod overgivelsen af tyskerne på Bornholm. Mr. Steel siger, at SHAEF har underrettet russerne om, at de agter at gøre dette, med mindre det kommer på tværs af de russiske planer (Bornholm er på den russiske side af bombelinien). Mr. Steel vil sørge for, at vi får russernes svar.

A. Haigh 8. maj.

¹⁸ FO 371/47223, p. 25. – Straks. Afsendt den 7. maj kl. 22.35, modtaget den 8. maj kl. 06.00.

¹⁹ Udeladt her.

²⁰ FO 371/47223, p. 23-24. Minutes.

²¹ Directors of Military Intelligence and Naval Intelligence. ACASI: Assistant Chief of Staff for Intelligence. Hollis ved stabscheferne og Ismay i War Cabinet.

145. Svensk radio aflyttet af BBC Monitoring den 7. maj 1945.²²

Bornholm angrebet af sovjetiske fly i dag?
Svensk indenrigs radio 7.5.45 kl. 20.00.

København meddeler, at der ved middagstid i dag fandt et luftangreb sted på Rønne på Bornholm, og senere blev der kastet bomber ned over Nexø. Flere mennesker blev dræbt og såret, og adskillige huse er styrtet sammen. Antallet af omkomne er endnu ikke kendt. En time senere kom der atter fly ind over Rønne og det tyske luftværn gik i aktion. Ifølge en ubekræftet rapport var flyene russiske, og tyskerne siger, at de vil forsvare Bornholm imod russerne. Tyskerne har beordret evakuering af adskillige husblokke i Rønne.

146. Gesandtskabet i Stockholm. Notits om telefonsamtale mellem gesandt Kruse, Stockholm, og udenrigsminister Christmas Møller den 8. maj 1945 kl. 11.45.²³

Kammerherren²⁴ meddelte udenrigsminister Christmas Møller med hensyn til Bornholm, at han havde forsøgt at få kontakt, men at det var vanskeligt. Kommandanten måtte vel imidlertid enten have afslået eller accepteret. Man måtte gå varsomt frem i hele dette spørgsmål.

147. Legationsråd Gustav Rasmussen, Udenrigsministeriet, til general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, den 8. maj 1945.²⁵

P.M.²⁶

Amtmanden på Bornholm meddeler her til morgen pr. telefon, at store formationer af russiske fly kredser over Rønne i grupper af omkring 20.

Tyskerne forbereder forsvarsforanstaltninger ved at placere artilleri i gaderne, og tyske (flåde-) enheder forlader Rønne havn tilsyneladende med henblik på at føre kamp.

Rønne er i praksis blevet evakueret i løbet af natten og morgenen.

148. Telegram den 8. maj 1945 fra general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til general Eisenhower, SHAEF FORWARD.²⁷

I fortsættelse af vort budskab af 7. maj vedr. Bornholm meddeler amtmanden, at en gruppe på 20 russiske fly kredser over Rønne. Tyske forsvarsforanstaltninger rapporteret under iværksættelse og alt tyder på, at tyskerne vil forsvare sig mod russerne.

Tyske hovedkvarter her er i forbindelse med deres kommandant på Bornholm og siger, at landingsbanen dér er brugbar. Tyskerne forsikrer os også om, at britiske og amerikanske fly vil blive tilstået sikker landing.

I betragtning af den generelle kapitulation anmoder om vejledning angående afsendelse af et luftbårent kompagni herfra til at tage imod kapitulationen; fly, der transporterer luftbårne tropper her, kan benyttes.

²² FO 371/ 47223, p. 26. – BBC Monitoring (kl.) 21.12 7.5.

²³ Gesk Stockholm 5.K.8.a. – Notitsen er signeret: GN.

²⁴ Kruse.

²⁵ UM 87.F.3/1. Teksten er på engelsk.

²⁶ Pour Mémoire – Memo.

²⁷ WO class 219, ref. no. 2148, p. 26. SHAEF FWD incoming message. – Yderst Hemmeligt. Haster.

Udstedt den 8. maj kl. 1150B, modtaget kl. 1620B. Info: 21. armégruppe TAC og MAIN. Aktion: G-3 (Modtagers påtegning).

149. Notits af afdelingschef Hvass, Udenrigsministeriet, om telefonsamtale med departementschef Saurbrey, Indenrigsministeriet, den 8. maj 1945.²⁸

Departementschef Saurbrey telefonerede og meddelte, at Rønne på Bornholm igen i dag til formiddag var blevet bombet af russiske flyvemaskiner, og at de tyske antiluftslytsbatterier havde skudt mod de russiske maskiner. Hvem der begyndte, oplyste departementschefen ikke. Der skulle være sket forskellig skade.

Ovenstående notits²⁹ er efter aftale med legationsråd Gustav Rasmussen gennem sekretær Paulsson blevet overbragt generalen.

150. Telefonmeddelelse til Udenrigsministeriet fra det danske konsulat i Malmø den 8. maj 1945 kl. 12.30.³⁰

Vicekonsul Radisch meddeler, at han just nu har besøg af en svensk kaptajn Berg, der lige er ankommet fra Rønne. Den pågældende var af amtmænd Stemann, Rønne, blevet anmodet om gennem konsulatet i Malmø at sætte sig i forbindelse med Udenrigsministeriet og meddele, at amtmændene snarest ønskede ekstra bevogtningsmandskab på Bornholm, idet man havde 12.000 mand tyske tropper og masser af flygtninge, og at flygtningene stadig strømmede ind i både og på alle andre måder. Ibland flygtningene var der syge, hvorfor amtmændene nærede ængstelse for, at der skulle udbrude epidemiske sygdomme på øen. Allerhelst ville amtmændene have et engelsk krigsfartøj derned til bevogtning. Jeg lovede vicekonsul Radisch at forelægge sagen for rette vedkommende.

HF³¹

151. Telegram den 8. maj 1945 fra Stockholm til SOE.³²

Nr. 848.

Mit 838.³³

Under et yderligere bombeangreb i går aftes rapporteres sovjetiske fly at have kastet flyveblade ned på Bornholm med opfordring til den tyske garnisonskommandant om at sende en repræsentant til Kolberg på den nordtyske kyst for at forhandle overgivelse. Ovenstående er rapport fra Hamilcar.³⁴

²⁸ UM 87.F.3/1.

²⁹ Notitsen til Dewing lyder i dansk oversættelse: Ifølge officielle oplysninger er Rønne på Bornholm i dag ved middagstide igen blevet bombet af russiske fly. De tyske tropper på øen beskyder dem. Der er allerede anrettet store skader.

³⁰ UM 87.F.3/1.

³¹ HF: ikke identificeret modtager af telefonbeskeden.

³² HS 2/39, p. 45. – Straks. Afsenders identitet fremgår ikke, men sikkert fra den britiske legation (Turnbull?). Afsendt den 8. maj kl. 14.50, modtaget kl. 19.30.

³³ Udeladt her.

³⁴ Hamilcar: danske søværns efterretningstjeneste.

152. Telegram den 8. maj 1945 fra gesandt Victor Mallet, Stockholm, til Foreign Office.³⁵

Nr. 839.

Mit telegram 830 [af 7. maj 1945].

Under et yderligere bombeangreb i går aftes rapporteres sovjetiske fly at have kastet flyveblade ned på Bornholm med opfordring til den tyske garnisonskommandant om at sende en repræsentant til Kolberg på den nordtyske kyst for at forhandle overgivelse. Kilden er danske søværns efterretningstjeneste.

153. Telegram den 8. maj 1945 fra amtmænd Stemann til Udenrigsministeriet.³⁶

Bombeangreb mod Rønne i dag kl. 09.40. Byen var i forvejen evakueret for alle beboere. Så vidt vides ingen personskade, men meget stor skade på ejendomme. Der skal have været ca. 50 maskiner, der fældede 30 200 pounds bomber særlig i havneområdet og den sydlige del af byen. Der raser store brande på havnen og nogle steder i byen. Sygehuset fik 2 fuldræffere. Af patienterne, hvis evakuering var omtrent fuldført, blev ingen ramt. Der er hørt og høres med mellemrum stadig detonationer også andre steder fra, men jeg har ingen oplysninger om forholdene her. Den tyske ledelse på Bornholm hævder endnu ingen officiel meddelelse om kapitulation over for Rusland at have fået. Hvis Rønne ikke helt skal udslettes, må der snarest skaffes en afslutning på dette. I eftermiddag stort angreb på Nexø.

154. Afdelingschef Hvass, Udenrigsministeriet, til general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, den 8. maj 1945.³⁷

Ved bombardementet af Rønne i dag kl. 9.40 blev der kastet 30 bomber af stor og mellemstor størrelse. 70 procent af husene i Rønne er ødelagt eller beskadiget. Byens sygehus er ramt. Der er 7-8 store brande.

Kl. 14 blev der nedkastet flyveblade på russisk med opfordring til overgivelse under trussel om fortsat bombardement kl. 15.

Nexø er i dag blevet bombet af russiske fly 3 gange. Der er store brande i byen.

København, den 8. maj 1945

Påtegning:

Oplysningerne modtaget telefonisk fra departementschef Saurbrey. Sendt general Dewing pr. bud. Direktøren har drøftet sagen med generalen. – 8/5 Hvass.

155. Spørgsmål i Underhuset den 8. maj 1945.³⁸

49. **Mr. W.J. Brown** spurgte premierministeren, om nedkastningen af luftbårne russiske tropper i Danmark er en del af den allierede strategiske plan; eller om denne aktion var iværksat af den russiske regering alene.

³⁵ FO 371/47223, file no. 9, p. 17. – Straks. Afsendt den 8. maj kl. 14.50, modtaget den 9. maj kl. 12.45.

³⁶ UM 87.F.3/1. – Telegrammet er modtaget kl. 18.30.

³⁷ UM 87.F.3/1.

³⁸ FO 371/47220, file no. 7, p. 33.

Sir J. Anderson:³⁹ Det har aldrig indgået i nogen interallieret strategisk plan, at russiske tropper skulle lande i Danmark fra luften; og så vidt Hans Majestæts regering ved, er der i virkeligheden heller ikke blevet landsat nogen russiske luftbårne tropper der.

Mr. Petherick: Vil min ærede ven, den fungerende viceformand for Huset, spørge sin ærede ven, informationsministeren, hvordan det kan være, at der kom detaljerede rapporter herom på Underhusets fjernskriver?

Sir J. Anderson: Jeg formoder, at svaret er det enkle, at rapporter herom var i omløb visse steder.

156. Gesandtskabet i Stockholm. Referat af telefonsamtale mellem gesandt Kruse og direktør Svenningsen, Udenrigsministeriet, den 8. maj 1945.⁴⁰

Telefonsamtale med direktør Svenningsen 8. maj 1945 kl. 17.45.

Kammerherren spurgte, om der var noget nyt om Bornholm.

Direktør Svenningsen meddelte, at der stadig blev bombet, og at ca. 70 % af Nexø var ødelagt. Byen var blevet evakueret i løbet af natten, og man er ganske forfærdelig opskræmt derovre. Direktør Svenningsen bemærkede, at man straks havde sat sig i forbindelse med det engelske hovedkvarter, og der skulle nu tales med russerne. Kammerherren lovede at gøre sit, men det var jo vanskeligt, da det jo måtte gå ad militær vej.

157. Telegram den 8. maj 1945 fra Eisenhower, SHAEF FORWARD, til Military Mission, Moscow.⁴¹

SCAF 373

SHAEF Mission Denmark rapporterer tyskerne på Bornholm kun har mad til to dage og plyndringer er sandsynlige. På danske myndigheders anmodning agter vi at sende en styrke til Bornholm for at tage imod tyskernes overgivelse der og sørge for tilførsel af fødevarer. Anmoder om omgående melding, hvis sådan aktion kommer på tværs af sovjetiske planer.

158. Afdelingschef Hvass, Udenrigsministeriet, til general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, den 8. maj 1945.⁴²

Den tyske general Wuthmann på Bornholm har i aften over for den danske amtmand erklæret, at de tyske tropper på øen vil nedlægge deres våben kl. 12 i nat.

Bombardementet i dag har ødelagt fire femtedeile af Nexø by. Omkring 2.500 personer er hjemløse.

I Rønne er mellem 4.000 og 6.000 personer hjemløse.

København, den 8. maj 1945 kl. 19.15.

³⁹ John Anderson – britisk finansminister 1943-45.

⁴⁰ Gesk Stockholm 5.K.8.a. – Referatet er signeret: EH.

⁴¹ WO class 219 ref. no. 2148, p.23. SHAEF FORWARD outgoing message. – Hemmeligt. Haster. Telegrammet er udstedt den 8. maj kl. 15.35Z af G-3 (Operationsafdelingen) og "koordineret med stabschefen" (Bedell Smith). Info: Combined Chiefs of Staff, British Chiefs of Staff, EXFOR MAIN, SHAEF Mission Denmark. – Military Mission: De vestallieredes forbindelsesstab i Moskva ved den britiske admiral Archer og den amerikanske general John Deane, som viderebefordrede telegrammet til den sovjetiske generalstab. – Telegrammet findes også i FO 371/47223, file no. 9, p. 18, og i WO class 205, ref. 170, p. 9 (21. armégruppens udskrift).

⁴² UM 87.F.3/1. – Teksten er på engelsk.

159. Telegram den 8. maj 1945 fra general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til Eisenhower, SHAEF FORWARD.⁴³

I fortsættelse af vor melding af 7. maj vedr. Bornholm meddeler det danske udenrigsministerium følgende: broer over Rønne igen bombet af russiske fly i dag til middag. Tyske tropper beskød russiske fly. Store skader allerede anrettet.

160. Telegram den 8. maj 1945 fra general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til Eisenhower, SHAEF FORWARD.⁴⁴

I forlængelse af vor melding af 7. maj vedr. Bornholm rapporterer amtmanden:

Som resultat af bombardementet af Rønne i morges er 70% af husene ødelagt eller beskadiget. Hospitalet er ramt. 7 eller 8 store brande. Kl. 05.00 blev der nedkastet flyveblade på russisk med krav om overgivelse under trussel om fortsat bombardement kl. 15.00. Nexø er i dag blevet bombet 3 gange. Store brande i byen.

161. Gesandt i Stockholm J.C.W. Kruses referat af samtaler ført den 8. maj 1945.⁴⁵

8/5 1945. Talt med chargé d'affaires Tschernischev [Tjernysjov],⁴⁶ der ikke kendte noget til sagen, som han betragtede som et nærmest militært anliggende. Han spurgte, om den tyske kommandant på Bornholm var villig til at kapitulere. Jeg svarede, at det måtte jeg gå ud fra (eftermiddagsaviserne d.d. udtaler sig i modsat retning), men at forholdet jo var dette, at der var en almindelig kapitulation i Danmark, blot at der på Bornholm ikke var militære myndigheder, til hvilke de tyske tropper kunne overgive sig.

Tschernischev ville telegrafere til Moskva for at forhøre nærmere.

Samme dags aften meddeler direktør Svenningsen på forespørgsel, at en tysk general Westmann⁴⁷ havde overtaget kommandoen (i stedet for den "desperate" kaptajn von Kompk),⁴⁸ og at han i henhold til den almindelige deklaration vil nedlægge våbnene kl. 12 nat.

Dette blev bekræftet i den svenske radio kl. 10 aften.

Sagen var straks bleven omtalt for general Dewing, og man gik ud fra, at han straks havde underrettet det militære højkvarter. Man vidste ikke, om der indtil da var kommet engelske tropper til Bornholm.

I øvrigt store skader: 4/5 af Nexø by ødelagt og et par tusinde mennesker husvilde, i Rønne ca. 4000-5000 husvilde.

⁴³ WO class 219 ref. no. 2148, p. 25. SHAEF FWD incoming message. – Yderst Hemmeligt. Haster. Udstedt den 8. maj kl. 2008B, modtaget kl. 2145B. Info: 21. armégruppe TAC og MAIN. Aktion: G-2, ændret den 9.5. kl. 10.30 til: G-3 (SHAEF FWD).

⁴⁴ WO class 219 ref. no. 2148, p. 24. SHAEF FWD incoming message. – Yderst Hemmeligt. Operationel prioritet. Udstedt den 8. maj kl. 2145B, modtaget den 9. maj kl. 2349B. Info: 21. armégruppe TAC og MAIN. Aktion: G-2, ændret den 10.5. til: G-3 (SHAEF FWD).

⁴⁵ Gesk Stockholm 5.K.8.a.

⁴⁶ fra det sovjetiske gesandtskab i Stockholm.

⁴⁷ skal være: Wuthmann.

⁴⁸ skal være: von Kamptz.

162. Notits i Udenrigsministeriet den 9. maj 1945.⁴⁹

Orlogskaptajn Pontoppidan, Marineministeriet, meddelte i går ca. kl. 10⁵⁰ at:

- 1) 42 tyske fartøjer blev bombet kl. 17.15 ved Christiansø af 12 russiske flyvere. Fartøjerne var vestgående.
- 2) Melding fra Svaneke kl. 17.2[?]:⁵¹
26 russiske bombemaskiner nordgående øst for Svaneke. Kl. 17.15 bombarderede de ca. 20 undervandsbåde 15 sømil nord for Svaneke. Kl. 17.20 passerer de 26 maskiner atter Svaneke.

163. Orme Sargent, Foreign Office, til premierminister Winston Churchill den 9. maj 1945.⁵²

Hr. Premierminister,

Jeg mener, De bør kende den nuværende situation for den danske ø Bornholm, der ligger i Østersøen et godt stykke øst for nogen anden del af Danmark.

2. Den 7. maj fløj sovjetiske fly ind over Bornholm (som er på den russiske side af bombe-linien); de blev beskudt af tyskerne; og de kastede bomber. Fra Stockholm siges det, at ifølge danske militærs og marines efterretningstjeneste har sovjetiske fly den 7. maj om aftenen igen overfløjet Bornholm og nedkastet flyveblade, der opfordrer garnisonskommandanten til at sende en repræsentant til Kolberg på den tyske nordkyst for at forhandle overgivelse.

3. Vi har i går instrueret Mr. Steel, vor politiske repræsentant i SHAEF, om at vi ville være glade for, hvis de kunne sørge for at tage imod tyskernes overgivelse på Bornholm, og at vi ikke anser det for nødvendigt at konsultere russerne på dette punkt.

4. SHAEF havde imidlertid – uden Mr. Steels vidende⁵³ – allerede informeret nr. 30 Mission⁵⁴ i Moskva om, at de på de danske myndigheders anmodning havde til hensigt at sende en styrke til Bornholm for at tage imod tyskernes overgivelse der og sørge for tilførsel af fødevarer, og instrueret nr. 30 Mission om at hasterapportere, hvis en sådan aktion kom på tværs af sovjetiske planer. Vi har sagt til Mr. Steel, at ingen mulighed må spildes for at tage imod overgivelsen på Bornholm, hvis ikke russerne svarer snart. Bornholm er særlig interessant for os, og også for russerne, fordi der ligger flere tyske u-både i øens havn.

⁴⁹ UM 87.F.3/1. – Sign. 9/5 45. ACK.

⁵⁰ Ud fra sammenhængen må der være tale om kl. 10 om aftenen den 8. maj 1945. Notitsen er formentlig skrevet af sekretærvagten i Udenrigsministeriet om morgenen den 9. maj.

⁵¹ Det angivne tidspunkt i den håndskrevne notits er utydeligt. Ud fra sammenhængen må tidspunktet for meldingen være senere end kl. 17.20

⁵² FO 371/47223, file no. 9, p. 20-21. – Sargents officielle titel var: Deputy Under-Secretary of State for Foreign Affairs, den næsthøjeste stilling i Foreign Office.

⁵³ I udkastet til brevet lyder denne sætning således: – SHAEF har imidlertid uden at søge politisk rådgivning fra os informeret...etc.

⁵⁴ 30 Military Mission – den engelsk-amerikanske militære forbindelsesstab i Moskva.

164. Telegram den 9. maj 1945 fra 21. armégruppe, EXFOR TAC, til SHAEF Mission to Denmark.⁵⁵

Følgende modtaget fra OKW:⁵⁶

“Stedlige tyske kommandant på Bornholm rapporterer 5 russiske torpedobåde gik ind i Rønne havn kl. 14.30”.

165. Notits af udenrigsminister Christmas Møller om telefonsamtale med amtmand Stemann den 9. maj 1945 kl. 3.20.⁵⁷

BORNHOLM.

I dag kl. 3.20 ringede amtmand Stemann og meddelte, at russerne er gået i land på Bornholm. Nogle søofficerer, som var kommet med hurtigbåde, er straks taget ud til den tyske kommandant for at få kapitulationsdokumenterne underskrevet. Efter hvad Stemann havde bragt i erfaring, havde den tyske general allerede kapituleret pr. trådløs til 21. armégruppe. Når russerne kommer tilbage fra mødet med den tyske kommandant, skulle de træffe amtmanden og repræsentanter for Frihedsbevægelsen på rådhuset i Rønne.

Jeg instruerede amtmand Stemann om at modtage de russiske befriere, som vi havde modtaget de engelske og amerikanske, og at sige til dem, om de ikke omgående ønskede at komme i forbindelse med SHAEF's Mission to Denmark eller med de danske myndigheder, og at han kunne henvende sig her.

Påtegning:

Meddelt major Ingram⁵⁸ til forelæggelse for general Dewing, der ikke var til stede.

9/5 kl. 16.40. Svenningsen

166. Gesandt i Stockholm, J.C.W. Kruses referat af samtale med udenrigsminister Günther og telefonsamtale med direktør Svenningsen den 9. maj 1945.⁵⁹

9/5 1945. Medens jeg i dag var hos udenrigsministeren, og vi talte om det af ham tidligere rejste spørgsmål vedrørende Bornholm, og jeg havde forklaret ham, at der ikke kunne foretages noget fra min side med henblik på, at en del af de herværende danske tropper skulle gå til Bornholm (der var jo desuden heller ikke tid, idet meddelelse om kapitulationen kom samme dags aften), kom der en telefonopringning til udenrigsdepartementet fra marinestaben gående ud på, at man havde aflyttet, at 5 russiske marinestrygere var gået ind i Rønne, og at den tyske kommandant havde spurgt, hvad han skulle gøre.

Udenrigsministeren syntes, det var en ret betænkelig meddelelse og mente vedblivende, at hele den danske styrke i stedet for at tage til Danmark skulle være gået til Bornholm.

Efter tilbagekomsten fra udenrigsdepartementet telefonerede jeg til Udenrigsministeriet (direktør Svenningsen) for at give denne meddelelse. Direktør Svenningsen meddelte mig imidlertid, at man nu havde fået oplysning om, at russiske hurtigbåde og russiske officerer var ankommet til Rønne ved 3-tiden i dag og havde henvendt sig til den tyske kommandant for at ordne kapitulationen. De var blevet modtaget af en sektion af frihedsrørelsen.

⁵⁵ WO class 219 ref. no. 2148, p. 20. SHAEF FORWARD incoming message. – Yderst Hemmeligt. Haster. Udstedt den 9. maj kl. 2345B, modtaget den 10. maj kl. 0041B. Info: SHAEF FWD G-3, EXFOR MAIN. Aktion: G-3 (Modtagers påtegning). NB! Dette dokument er identisk med nr. 174.

⁵⁶ Oberkommando der Wehrmacht.

⁵⁷ UM 87.F.3/1. – Kl. 3.20 er om eftermiddagen.

⁵⁸ Britisk officer ved Dewings mission.

⁵⁹ Gesk Stockholm 5.K.8.a.

Spørgsmålet var i København straks blevet refereret over for general Dewing, idet man havde udbedt sig råd fra ham om, hvad der kunne foretages fra dansk side.

På min forespørgsel udtalte direktøren, at man hele tiden havde foreslået englænderne at sende et detachment til Bornholm, hvilket indtil nu ikke var sket, og han tilføjede, at man ikke vidste, hvad grunden kunne være hertil.

Der var af Udenrigsministeriet givet amtmanden på Bornholm instruktion om at tage venligt imod russerne.

Direktøren mente ikke, at jeg indtil videre under forholdene skulle foretage mere her.

167. Telegram den 9. maj 1945 fra general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til general Eisenhower, SHAEF FWD, og 21. Armégruppe MAIN og TAC.⁶⁰

Følgende er med henvisning til vor meddelelse af 7. maj vedrørende Bornholm.

Danske flåde melder:

05 russiske hurtigbåde ankom Rønne mellem kl. 15 og 16.

168. Radiotale af udenrigsminister Christmas Møller onsdag aften den 9. maj 1945.⁶¹

I aften holdt udenrigsminister Christmas Møller følgende hyldesttale til Sovjetunionen:

“Vi har under denne store krig oplevet så mange betydningsfulde datoer, men måske ingen så betydningsfuld som søndag den 22. juni 1941, da Sovjetunionen blev angrebet af Nazityskland. Hvor var det en lykke for hele verden, at Ruslands store statsmand og leder, marskal Stalin, havde set ud i fremtiden og havde set, hvad Hitler ville også over for Sovjetunionen. Fra hele verden strømmer der i dag tak til det russiske folk for dets enestående indsats af mennesker og materiel til knusning af den frygteligste fare, verden nogensinde har stået over for. Det fredelige russiske folk rejste sig mod den indtrængende fjende, og alle vi i de okkuperede lande lærte hurtigt af det russiske folk, hvorledes man skulle handle over for den tyske okkupationshær.

Vi hylder på denne sejrens dag ikke blot Ruslands store marskal, ikke blot den røde hær, men hele det russiske folk, hele den undergrundsarmé, som hjalp med til at sikre sejren. Fra Danmark lyder en varm tak til Rusland for dets andel også i vor befrielse. Vi ønsker, at Rusland må få en lykkelig genopbygningstid, og at Sovjetrusland og Danmark i fredens dage må bygge videre på det venskabsforhold, som er skabt mellem vore folk i krigens onde tid.”

169. Udenrigsminister Christmas Møller til statsminister Buhl den 9. maj 1945⁶²

Hoslagt sendes et referat, jeg har lavet i aften om telefonsamtalen. Jeg har lovet at sætte mig i forbindelse med amtmanden igen i morgen formiddag. Dewing bliver naturligvis straks underrettet om denne sag, og jeg telefonerer til Dem om den i morgen. Jeg tror, vi må se at få nogle folk derover.

⁶⁰ WO class 219 ref. no. 2148, p. 19. SHAEF FORWARD incoming message. – Yderst Hemmeligt. Operationel prioritet. Udstedt den 9. maj kl. 1900B, modtaget den 10. maj kl. 1453B. Aktion: G-3 (modtagers påtegning).

⁶¹ Her gengivet efter Land og Folk den 10. maj 1945: Christmas Møller hylder Sovjetunionen. Talen blev udsendt over statsradiofonien om aftenen den 9. maj 1945. Talen er med Ritzaus Bureau som kilde gengivet enslydende i Nationaltidende den 10. maj 1945 kun med et par enkelte ubetydelige sproglige varianter.

⁶² UM 87.F.3/1. Brevet er adresseret til Buhls privatbolig, Amagerbrogade 31.

170. Udenrigsminister Christmas Møllers referat af telefonsamtale med amtmand Stemann og overlæge Olsen, den 9. maj 1945 kl. 20.40.⁶³

Bornholm

Amtmand Stemann ringede (jeg havde bestilt ham i telefonen) kl. 20.40 og meddelte, at han havde modtaget russerne i eftermiddag og havde holdt følgende tale til dem:

“Som amtmand for Bornholm takker jeg Dem for, hvad de allierede lande og Rusland har udført for Danmarks befrielse, og at det nu er kommet dertil, at Danmark kan indtage sin plads blandt de forenede nationer.

Jeg har efter vort møde på havnen været i forbindelse med min regering, som bad mig forespørge Dem, om De ikke vil i forbindelse med den engelsk-amerikanske kommission i København eller den danske regering.”

Den russiske kommandant holdt derefter en smuk tale til Danmark og udtalte videre:

“Jeg er ikke i øjeblikket i stand til at komme i forbindelse med de allierede, men i morgen kommer en anden russisk repræsentant, og så skal vi søge forbindelse. Jeg er major Antonik og udnævnt til kommandant på Bornholm og skal sørge for, at alt går roligt og uden incidenter, og jeg har al magt hertil.

Opgaven for danskerne består i orden og disciplin. Vi skal ikke blande os i indre danske forhold, hvis det ikke bliver krævet af russiske militære hensyn. Al orden overgiver jeg til guvernøren.”

I øvrigt nævnte han, at alle andre indre spørgsmål kunne drøftes.

Transport.⁶⁴

Amtmanden nævnte endvidere, at general Wuthmann vistnok var ført bort som krigsfange.

Det blev endvidere nævnt, at det var muligt, at der kunne indtræde forskellige begivenheder.

Amtmanden spurgte derefter, om majoren ikke ville have engelske og amerikanske repræsentanter over. Major Antonik svarede: “Foreløbig ikke.” Amtmanden spurgte, om han ikke ville have en repræsentant for den danske regering over. Majoren svarede, at det først kunne besvares i morgen. Amtmanden sagde, at det ville være en stor bistand for ham. Amtmanden spurgte, hvor mange russere der var. 150 var kommet i dag, og 1350 ventede man i morgen. Der var foreløbig danske patruljevagter. Aftale videre i morgen. Amtmanden spurgte, om de menige vidste, at vi var allierede, hvilket ikke blev besvaret klart. Major Antonik ville have befolkningen hjem til Rønne, hvilket blev besvaret med nej, da det var praktisk umuligt.

Den russiske major spurgte, hvordan tyskerne kunne blive bedst beskæftiget. Amtmanden svarede, at det interesserede os ikke, vi ville have dem væk. Der blev først orden, når de allesammen kom væk. Der blev spurgt, hvor mange skibe der kunne skaffes til at føre tropperne væk. Amtmanden mente, at hele Bornholm var omgivet af den russiske flåde. Amtmanden havde skaffet frit lejde for “Rita”, som skulle komme med levnedsmidler. Intet skib måtte forlade Bornholm. Om flyveforbindelsen forhandles der. Det blev sagt, at kun når tyskerne var borte, kunne der blive orden. Amtmanden stillede det spørgsmål: “Rejser De så også?”, hvorpå russeren svarede: “Det er jeg ikke kompetent til at udtale mig om, jeg er kun militær”. Der er udstedt forbud mod spiritusudskænkning. Flyvepladsen bevogtes af danske. Amtmanden bad meget indtrængende om at få nogle russiske tolke over. Det var meget vigtigt, og jeg beordrede derefter amtmanden til at vise al den gæstfrihed, han kunne.

Overlæge Olsen, frihedsbevægelsens formand på Bornholm, kom derefter til telefonen og bad om, at vi ville gøre alt for, at den interallierede kommando sørgede for, at vi beholdt Bornholm. Jeg sagde, at det var et spørgsmål, man slet ikke kunne stille, for det var jo en oplagt og given sag. Overlægen sagde derefter, at nogle af deres folk havde været fem døgn uafbrudt i arbejde, og ville gerne have 1000 mand frihedskæmpere over.

⁶³ UM 87.F.3/1.

⁶⁴ Det er uklart, hvad der ligger bag ved brugen her af ordet “transport.”

171. Gesandtskabet i Stockholm. Referat af gesandt Kruses telefonsamtale med direktør Svenningsen den 9. maj 1945 kl. 21.30.⁶⁵

Telefonsamtale mellem kammerherren og direktør Svenningsen den 9. maj 1945 kl. 21.30.

Direktør Svenningsen meddelte med hensyn til Bornholm, at der foreløbig var kommet 150 mand dertil, og at der i morgen ventedes 1350 mand. Det var i øjeblikket ikke muligt at overse situationen, men der var noget, der tydede på, at det kun var forbigående. Amtmanden havde holdt en velkomsttale til russerne og takket dem, og russerne havde svaret og antydnet, at det kun var forbigående. Der ville i morgen blive sendt en mand til Bornholm, som kunne russisk, og som kunne fungere som tolk.

Den tyske general Wuthmann var bortført som krigsfange.

172. Telegram den 9. maj 1945 fra Stockholm til SOE.⁶⁶

nr. 881.

Følgende er til 7404.⁶⁷

1. Hamilcar⁶⁸ rapporterer, at 5 sovjetiske torpedobåde løb ind i Rønne havn på Bornholm kl. 16.26 GMT. En sovjetisk kommission er gået i land for at diskutere overgivelse med den tyske kommandant.
2. 3 sovjetiske landgangsbåde blev observeret ud for NEXØ kl. 16.00 GMT.

173. Telegram den 9.[10?] maj 1945 fra general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til Eischower, SHAEF MAIN.⁶⁹

Bornholm. Russiske officerer, som ankom med motortorpedobåd til Rønne over middag den 9. maj, havde et hjerteligt møde med den danske amtmand. Følgende er kernen i rapport fra amtmanden i løbet af den 10. maj:

1. Oberst Streptow⁷⁰ er nu chef for en russisk tropestyrke på omkring 1.500 mand på Bornholm. Han har udtalt, at den røde hær er⁷¹ kommet i egenskab af Danmarks allierede udelukkende med det formål at kaste de tyske besættelsestropper ud. Han takkede danskerne for den modtagelse, de har givet russerne og udtalte, at russerne ikke har noget ønske om at forblive på Bornholm.

⁶⁵ Gesk Stockholm 5.K.8.a.

⁶⁶ HS 2/39, p. 46. – Straks. Afsendt den 9. maj kl. 23.45, modtaget den 10. maj kl. 03.30. Telegram af samme indhold sendtes samtidig fra det britiske gesandtskab i Stockholm til Foreign Office (Mallet nr. 845, modtaget den 10. maj kl. 09.15), hvor det fik denne påtegning: – Kopi sendt til chefen for søværnet og general Ismay. Gentaget haster til Mr. Steel, SHAEF. – FO 371/47223, file no. 9, p. 48.

⁶⁷ 7404 – vistnok Turnbull.

⁶⁸ Hamilcar: dæknavn for danske søværns efterretningstjeneste.

⁶⁹ WO class no. 219, ref. no. 2148, p. 21. SHAEF FORWARD incoming message. Hemmeligt. Haster. Udstedt den 9. maj kl. 2300B, modtaget den 11. maj kl. 1405B. Info: 21. armégruppe MAIN og TAC. – Tidsangivelsen for telegrammets udstedelse stemmer dårligt med modtagerens angivelse af tidspunkt for modtagelse, nemlig 111405B, altså 11. maj, ligesom det i første afsnit af teksten angives, at amtmandens rapport er fra den 10. maj.

⁷⁰ skal være: Strebkov.

⁷¹ Den engelske telegramtekst er her: "He has stated Red Army has *not* come in capacity of DENMARK's ally exclusively for purpose of ejecting the German occupants." Dette *not* er af en opmærksom læser i SHAEF indstreget og forsynet med ?, hvilket synes rimeligt, da man dårligt kan have den russiske oberst mistænkt for at have udtalt noget sådant, hvorimod det giver mening, hvis *not* udelades.

2. De afvæbnede tyske tropper vil blive sendt med skib til Kolberg i et antal af 2.000 til 3.000 dagligt, begyndende den 10. maj kl. 22.00. Evakueringen vil med undtagelse af 3.000 sårede tyskere skulle være afsluttet om 3 eller 4 dage.
3. Et dansk skib med fødevarer, RITA, menes allerede at være undervejs fra København til Bornholm.
4. Forslag om at den danske udenrigsminister skulle komme på besøg til Bornholm, gik Streptow [Strebkov] ikke ind på, da han ikke havde myndighed hertil. Udenrigsministerens besøg kan finde sted den 12. maj.⁷² Foreslår at sende britisk officer med ham på høflighedsvisit.

174. Telegram den 9. maj 1945 fra 21. armégruppe, EXFOR TAC, til SHAEF Mission to Denmark.⁷³

Følgende modtaget fra OKW:⁷⁴

“Stedlige tyske kommandant på Bornholm melder 5 russiske torpedobåde gik ind i Rønne havn kl. 14.30”.

175. Referat fra Krigsministeriet af en telefonsamtale med overlæge Olsen, Frihedsrådets lokalkomité på Bornholm, den 10. maj 1945 kl. 0.15⁷⁵

Overlægen fremhævede den vanskelige situation – under brug af mange ord. 13.000 civile evakuerede, 10.000 tyskere og formentlig i morgen 1.500 russere.

Indkaldelser til Bornholms Værn mentes mindre effektive. Mangel på våben og armbind. På mit spørgsmål om opgaverne svarede svævende bortset fra butiksbevogtning.

Overlægen gentog meget indtrængende ønsket om bevæbnede modstandsstyrker fra det øvrige land og motiverede ønsket med den kendsgerning, at der alligevel skulle føres tonnager til øen for at hente tyskere (jeg spurgte hvornår, men dette kunne ikke oplyses) og navnlig med det mere symbolske, at tilhørsforholdet med Danmark herved manifesteres.

Jeg fik det indtryk, at der endnu ikke var taget skridt til at genindkalde folk og gentog chefen for generalkommandoens ordre herom.

⁷² Datoen er ikke læselig her, men fremstår klart i den kopi, som 21. Army Group Main, modtog, se WO class 205, ref. no. 170, p. 6.

⁷³ WO class 219 ref. no. 2148, p. 20. SHAEF FORWARD incoming message. – Yderst Hemmeligt. Urgent. Udstedt den 9. maj kl. 2345B, modtaget den 10. maj kl. 0041B. Info: SHAEF FWD G-3, EXFOR MAIN. Aktion: G-3. (SHAEF FWD's påtegning). NB! Identisk med dok. 164!

⁷⁴ Den tyske overkommando (Oberkommando der Wehrmacht).

⁷⁵ UM 87.F.3/1. – Det fremgår af dokumentet, at referatet er modtaget i Udenrigsministeriet fra Krigsministeriet den 10. maj 1945 kl. 8.45. Referenten er ikke angivet.

176. Notits af udenrigsminister Christmas Møller om telefonsamtale med amtmand Stemann m.fl. den 10. maj 1945 kl. 8.30.⁷⁶

Bornholm.

Jeg havde i dag til morgen mellem kl. halv ni og et kvarter over ni en samtale med amtmand Stemann, som jeg havde kaldt. Jeg meddelte ham, at statsministeren og jeg var enige om, at jeg skulle søge at flyve til Bornholm for at byde russerne velkommen. Jeg har allerede bedt Gustav Rasmussen om at henvende sig til englænderne derom. Kl. 10 skal amtmanden forhandle med russerne igen og vil også se at få tonnage til at få de tyske soldater bort fra øen. Amtmanden ønskede gerne en halv snes tolke over. Amtmanden ønskede endvidere en kommission til besigtigelse af skaderne over hurtigst muligt.

Jeg talte derefter med overlæge Olsen, som ringede mig op. Han mente, at russerne anerkendte modstandsbevægelsen, og at det ikke var nok at mobilisere Bornholms værn, som ikke var anerkendt. Overlægen var åbenbart meget påvirket af situationen, forplejningen er jo også dårlig, og det er nødvendigt at gøre noget så hurtigt som muligt. Jeg lovede, at vi stadig skulle være her og stå bag dem, det bedste vi kunne.

Jeg har derefter talt med Kraft⁷⁷ om at få nogle styrker stillet til rådighed.

177. Winston Churchill til Orme Sargent, Foreign Office, den 10. maj 1945.⁷⁸

“Godt. Gå i gang. Sig til, hvis der bliver behov for min assistance hos stabscheferne.”⁷⁹

178. Telegram den 10. maj 1945 fra 21. armégruppe, EXFOR TAC, til SHAEF FORWARD.⁸⁰

Følgende er fra OKW.

“Kommandanten på Bornholm rapporterer 5 russiske torpedobåde gik ind i Rønne havn kl. 14.30. På russisk kommissions ordre skal kommanderende general og ø-kommandant lande kl. 17.30 for at afslutte kapitulationen med den tyske ø-kommandant.

Russiske besættelsestropper på vej til Bornholm. Bornholm er dansk territorium. Overgivelsen af denne ø er klart omfattet af betingelser indgået med feltmarskal Montgomery.

Anmoder om at den allierede højkommando straks afgør, om tyske troppers kapitulation til briterne er gældende, eller om det russiske krav på den danske ø Bornholm er retmæssigt. OKW anser sig for at være lovformeligt bundet til at konsultere aftalen indgået med Montgomery.

Kommandanten på Bornholm har fået instruks om at undlade at tage noget yderligere skridt og afvente den allierede højkommandos beslutning.

Autorisation: Detleffsen, OKW.

Underskrevet: Assmann, Capt. Naval”.⁸¹

⁷⁶ UM 87.F.3/1.

⁷⁷ Ole Bjørn Kraft – forsvarsminister i befrielsesregeringen.

⁷⁸ FO 954/23, p. 624-625. – Notitsen er dateret den 10. maj 1945 og hentyder til Sargents notits til Churchill den 9. maj 1945 om Bornholm.

⁷⁹ Den engelske tekst er her: “Good. Go ahead. Invoke my aid with the C.O.S. if it is needed. W.S.C. 10.5.45.”

⁸⁰ WO class no 219, ref. no. 2148, p. 16-17, SHAEF Forward incoming message. Ref. no. GO-362. Yderst Hemmeligt. Urgent. Udstedt den 10. maj kl. 1030B, modtaget kl. 1420B. Info: EXFOR MAIN, SHAEF Mission Denmark. Modtagers påtegning: Aktion: G-3 (SHAEF FWD).

⁸¹ Telegrammet er fra Oberkommando der Wehrmacht. Assmann er Kapitän zur See.

179. Direktør Svenningsens referat af telefonsamtaler med amtmænd Stemann den 10. maj kl. 11.00 og 14.45.⁸²

Amtmanden oplyste, at russerne ikke kunne give lejde for udenrigsministeren i dag. Denne sag kunne først afgøres i morgen, fredag, efter kl. 12, på hvilket tidspunkt alle tyske soldater ville blive samlet og afvæbnet. Når lejde ikke kunne gives i dag, skyldtes det, at den i dag på Bornholm tilstedeværende øverste militærperson ikke var den øverstbefalende for de russiske tropper på Bornholm. Denne ventedes at ville komme i løbet af natten. Det var nødvendigt, at der i morgen efter kl. 12 på ny blev rettet henvendelse fra dansk side til russerne om tilladelse for udenrigsministeren til at flyve til Bornholm. Heller ikke for den engelske major Pitt, der efter general Dewings ordre skulle flyve til Bornholm sammen med udenrigsministeren, kunne russerne give lejde i dag.

Jeg aftalte med amtmænd Stemann, at han i morgen, fredag den 11. maj, snarest muligt efter kl. 12 på ny skulle sætte sig forbindelse med russerne for at udvirke det fornødne lejde for udenrigsministeren og den engelske stabsofficer.

Kl. 14.45 telefonerede amtmænd Stemann til UM. Han kunne nu oplyse, at der var kommet en ny russisk officer til øen, nemlig en oberst ved navn Strebkov, hvem amtmænd karakteriserede som en ualmindelig pæn mand. Oberst Strebkov, der altså nu var overkommandant for de russiske styrker, kunne ikke andet sprog end russisk. Han havde vist sig at være en meget forstående mand. Amtmanden havde haft ham som gæst til spisning under de primitive forhold, som omstændighederne byder, og havde her holdt tale for obersten. Amtmanden havde meddelt ham, at udenrigsministeren ønskede at komme til Bornholm for at hilse de russiske tropper velkommen. Obersten havde været dybt rørt over denne venlighed af udenrigsministeren, men havde bedt om, at besøget måtte blive udsat i 48 timer. Obersten havde hørt om major Pitts påtænkte besøg, men heller ikke denne engelske stabsofficer ønskede russerne at se, før nærmere besked forelå. Man ville hverken have dansk eller engelsk besøg, forinden tyskernes afvæbning var en kendsgerning. Obersten havde takket amtmænd for hans velkomst og erklæret, at russerne ikke blev længere på Bornholm end til det tidspunkt, hvor tyskerne var kommet væk.

Amtmanden havde udpeget direktør Lund i Dampskibsselskabet af 1866 som leder for alle skibe og søtransporter fra Bornholm og pålagt ham at sætte alt ind på at skaffe tyskerne bort fra øen. Det var meningen, at tyskerne skulle transporteres til Kolberg, hvortil der gaves frit lejde. De første transporter ville blive påbegyndt i aften. Der ville kunne transporteres 2.500 til 3.000 mand i døgnet. hele evakueringen skulle således kunne overstås i løbet af 3 til 4 dage. Foruden de raske flygtninge-soldater var der vistnok ca. 3.000 sårede soldater, som vel foreløbig måtte blive.

Amtmanden havde udpeget ingeniør Milner til leder af alle transporter til lands. Spørgsmålet om olie til skibene og andre praktiske spørgsmål var nu genstand for undersøgelse, og amtmænd forbeholdt sig yderligere meddelelser herom.

180. Udenrigsminister Christmas Møllers notits om telefonsamtale den 10. maj 1945 kl. 11.54.⁸³

Bornholm.

Jeg har talt med Frihedsbevægelsens militærkommando kl. 11.54 og meddelt, at forsvarsministeren havde givet marchordre til 800 mand til Bornholm. Overlæge Olsen meddelte mig, at russerne havde meddelt ham, at de først kunne give besked senere, om de måtte komme, men de kan ikke komme de første 48 timer.

⁸² UM 87.F.3/1.

⁸³ UM 87.F.3/1.

181. Orme Sargent, Foreign Office, til premierminister Churchill den 10. maj 1945.⁸⁴

Deres memo af den 10. maj om Bornholm.

Vi erfarer nu fra gesandtskabet i Stockholm, at ifølge en dansk efterretningsrapport er fem sovjetiske torpedobåde gået ind i Rønne havn på Bornholm den 9. maj om eftermiddagen, og en sovjetisk kommission er gået i land for at diskutere overgivelse med den tyske kommandant om overgivelse. Tre sovjetiske landgangsfartøjer er på samme tid blevet observeret ud for Nexø (på den modsatte side af Bornholm).

Vi kan derfor ikke nå at tage imod den tyske overgivelse på Bornholm. Vi skal imidlertid holde et vågent øje med situationen, da det er muligt, at russerne ikke vil have noget hastværk med at rømme Bornholm.

Påtegning af Winston Churchill:

W.S.C. 11.5.45.⁸⁵

182. Orme Sargent til Northern Department, Foreign Office, den 10. maj 1945.⁸⁶

Jeg siger til premierministeren, at vi holder et vågent øje med sagerne på Bornholm. Hvilken form for opsyn har vi?

183. Haigh, Northern Department, til Orme Sargent den 11. maj 1945.

Vi holder Mr. Gallop⁸⁷ i København orienteret om, at vi har en naturlig interesse i de sovjetiske aktiviteter på Bornholm og især i udsigterne til øens snarlige tilbagevenden til dansk kontrol. Vi siger også til ham, at hvis den danske regering skulle drøfte sagen med ham, kan han roligt lade dem få indtryk af, at vi er interesseret. Vort telegram til Mr. Gallop sendes også til Stockholm og til Mr. Steel ved SHAEF Forward.

Påtegning: Orme Sargent: 12. 5.

⁸⁴ FO 371/47223, file no. 9, p. 52. – Churchills påtegning p. 53.

⁸⁵ Påtegningen er i form af en såkaldt "Copy of Minute by the Prime Minister", som er en fortrykt formular, hvorpå premierministerens korte kommentarer eller påtegninger til de enkelte sager nedfældes af en referent og videresendes til vedkommende myndighed.

⁸⁶ FO 371/47223, file no. 9, p. 47. – Yderst Hemmeligt. Haighs svar den 11. maj er sammesteds.

⁸⁷ Rodney Gallop, den britiske chargé d'affaires i København.

184. Telegram den 10. maj 1945 fra Archer og Deane, Military Mission Moscow, til Eisenhower, SHAEF FORWARD, Combined Chiefs of Staff og British Chiefs of Staff.⁸⁸

Ref. nr. MX-24251.

Som svar på SHAEF FWD-20977 af 8. maj er følgende brev modtaget fra general Antonov:⁸⁹

“Som svar på Deres brev af 8. maj beder jeg om, at De ufortøvet meddeler general Eisenhower følgende:

Øen Bornholm er som bekendt beliggende 250 kilometer øst for de sovjetiske væbnede styrkers operationsområde. De tyske tropper på øen Bornholm er kommet dertil fra omegnen af Stettin, Danzig og Kurland.

Som følge heraf og under hensyntagen til den anmodning, som kommandanten over den tyske garnison på Bornholm har fremsat om at få hjælp med fødevarer i forbindelse med overgivelsen af øen til vore tropper, er sovjetiske tropper i færd med at besætte øen Bornholm.

Deres ærbødige
Antonov.”

[Telegramsvarret fra den sovjetiske generalstab har følgende ordlyd i sin engelske udgave (den russiske udgave kendes indtil videre ikke) som modtaget i SHAEF FWD og gengivet ovenfor i oversættelse til dansk:]

“In answer to your letter of 8 May I am requesting that you convey the following to General Eisenhower without delay.

The island of Bornholm, as is well known, is located 250 kilometers east of the sphere of operation of the Soviet Armed Forces. The German troops located on the island of Bornholm came there from the vicinity of Stettin, Danzig and Courland.

As a result of this and taking into consideration the request of the Commander of the German garrison on Bornholm island on turning over the island to our troops and for assistance with food, the Soviet troops are occupying the island of Bornholm.”

[I den udgave af telegrammet, som tilgik den britiske regering (Cabinet), er ordlyden følgende:]⁹⁰

“In reply to SHAEF Forward 20977 of 8 May.

Answering your letter of 8 May, I request that the following be conveyed immediately to General Eisenhower:

From the vicinity of Stettin, Danzig and Courland came the German troops located on the island of Bornholm, such island being located, as is well known, 250 kilometers east of the sphere of operations of the Soviet Armed Forces. The island of Bornholm is being occupied by Soviet troops as a result of this and taking into consideration the request of the Commander of the German garrison there for assistance with food on turning over the island to our troops.”

⁸⁸ WO class no. 219, ref. no. 2148, p. 14. SHAEF FORWARD incoming message. – Hemmeligt.Urgent. Udstedt den 10. maj kl. 1410Z, modtaget i SHAEF FWD kl. 1710B. Foreign Office modtog telegrammet den 10. maj kl. 23.25Z. (FO 371/47223, file no. 9, p. 65). – Det er underligt, at der er flere engelske versioner af telegrammet. Kan Military Mission i Moskva have ladet udarbejdet flere oversættelser af telegrammet fra russisk til engelsk, som alle er blevet sendt? Se Den lange befrielse s. 72-74 vedr. telegramudvekslingen mellem Eisenhower og den sovjetiske generalstab.

⁸⁹ Chef for den sovjetiske generalstab.

⁹⁰ CAB 121/362, p. 3. – Most Immediate. Modtaget den 10. maj kl. 23.25Z.

185. General Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til direktør Svenningsen, Udenrigsministeriet, den 10. maj 1945.⁹¹

De har bedt om mit syn på udenrigsministerens forslag om at sende en højtstående dansk embedsmand til Bornholm for at hjælpe amtmanden.

Jeg er fuldkommen enig med udenrigsministeren i, at denne handling ville være naturlig og ønskelig. Skulle De få brug for min bistand med at arrangere transport af vedkommende embedsmand til Bornholm med fly, er De så venlig at give mig besked.

186. Telegram den 10. maj 1945 fra den britiske chargé d'affaires i København, Rodney Gallop, til Foreign Office.⁹²

Nr. 5

Dansk offentlig opinion er stærkt oprevet over situationen på Bornholm, som De formentlig holdes orienteret om via militære kanaler. Den danske regering foreslog i går general Dewing, at man ville sende en højtstående person med en administrativ stab over til øen. Generalen tilsluttede sig dette og vil sende et medlem af missionen med derover for at tage kontakt til russerne og derefter returnere. Udenrigsministeren har i dag tilkendegivet, at han selv agter at være denne højtstående person. Jeg kan ikke se andet end at han dermed begår en fejltagelse. Han vil i danske øjne fremstå som ansvarlig for, hvad der kommer ud af det på Bornholm, og hvis resultatet ikke er tilfredsstillende, vil hans prestige tage skade. Det er synd og skam, at general Dewing ikke havde klare instrukser om Bornholm på kapitulationstidspunktet.

187. Telegram den 10. maj 1945 fra Gallop, København, til Foreign Office.⁹³

Nr. 7.

Mit telegram nr. 5 [af 10. maj 1945].

Den russiske officer, der har kommandoen over Bornholm, har svaret den danske regering, at han ikke indtil videre er bemyndiget til at lade danske myndighedspersoner komme til øen. Der synes at være grund til at tro, at en højere myndighed⁹⁴ kommer dertil inden længe. Ny ansøgning vil blive indgivet i morgen.⁹⁵

⁹¹ UM 87.F.3/1.

⁹² FO 371/47223, file no. 9, p. 60. – Afsendelsestidspunkt ikke angivet, modtaget den 11. maj kl. 10.25 (via Admiralitetet).

⁹³ CAB 121/362, p. 2. – Vigtigt. Afsendt den 11. maj 1945 uden tidsangivelse, modtaget den 11. maj kl. 10.25 (via Admiralitetet). Fordelt til kabinettet.

⁹⁴ Højrerangerende sovjetisk officer.

⁹⁵ Ansøgning fra dansk side om tilladelse til at sende en delegation til Bornholm.

188. Telegram den 10. maj 1945 fra Eisenhower, SHAEF FORWARD, til Military Mission, Moscow, EXFOR TAC, og SHAEF Mission to Denmark.⁹⁶

Ref. nr.: FWD-21181.

Følgende budskab er sendt til OKW.

“I henhold til den militære kapitulation er tyske militære chefer pligtige at udføre ordrer givet af Allied Expeditionary Force eller den Røde Hær. OKW er fortsat lovformeligt bundet til våbenstilstanden underskrevet med Montgomery, men af ovenfor anførte grund skal den tyske kommandant på Bornholm fremdeles adlyde den lokale russiske kommandants instruktioner”.

189. Dagsbefaling fra det danske militære hovedkvarter på Bornholm til de bornholmske modstandsstyrker den 10. maj 1945.⁹⁷

Allierede russiske tropper ankom i går til Bornholm for at foretage afvæbning af de herværende tyske tropper. De danske styrker er omgående trådt i samarbejde med russerne. Det militære samarbejde foregår i en ånd af gensidig tillid. Russerne har fuldt ud anerkendt vore styrker, og det er hovedkvarterets håb, at samarbejdet kan videreføres i samme venskabelige ånd gennem ledelserne, og at kammeratskabet mellem vore styrker og vore russiske våbenbrødre må blive uddybet gennem den fortsatte fællesoptræden. Hovedkvarteret opfordrer også civilbefolkningen til i samme ånd og på enhver måde at yde vore russiske allierede al hjælp og støtte under deres ophold på Bornholm.

190. Gesandt Th. Døssing, Moskva, til Sovjetunionens Udenrigskommissariat den 10. maj 1945.⁹⁸

Herved tillader jeg mig at meddele, at jeg fra det danske udenrigsministerium har modtaget følgende telegram:

“På den nye regerings vegne anmoder jeg Dem om at give Sovjetunionens regering meddelelse om ministeriets dannelse, grundlaget på hvilket det er sket, og om den fuldstændige enighed, der hersker i det danske folk. Samtidig beder jeg Dem om at fremsætte den anmodning, at De må blive anmeldt som dansk minister i Moskva, og at der må blive givet Dem lejlighed til at overrække Deres akkreditiver, ligesom jeg beder Dem meddele den russiske regering, at vi meget længes efter at se en russisk minister her.”

(undertegnet Christmas Møller)

Idet jeg fremsender denne meddelelse, tillader jeg mig at tilføje, at jeg har anmodet det danske udenrigsministerium om en mundtlig konference, før jeg træffer beslutning for mit eget vedkommende.⁹⁹ Samtidig har jeg anmodet om at få tilsendt den nye regerings program, som straks efter modtagelsen skal blive tilstillet Udenrigskommissariatet.

⁹⁶ WO class 219 ref. no. 2148, p. 13. SHAEF outgoing message. – Uklassificeret. Urgent. Udstedt den 10. maj kl. 2235B. Telegrammet til OKW blev afsendt kl. 22.50B.

⁹⁷ Her gengivet efter “Social-Demokraten” den 11. maj 1945: Godt samarbejde mellem russerne og modstandsbevægelsen. Rønne, torsdag (RB).

⁹⁸ Døssings arkiv.

⁹⁹ Beslutning om han ville være officiel dansk gesandt i Moskva, eller vende hjem og være aktiv på den politiske hjemmefront. Han blev i Moskva til sin død i foråret 1947. Døssing var af Frihedsrådet en overgang tiltænkt posten som undervisningsminister i befrielsesregeringen, hvad der til Døssings forbitelse ikke indtraf.

191. Sovjetunionens Udenrigskommissariat til gesandt Th. Døssing, Moskva, den 15. maj 1945.¹⁰⁰

Folkekommissariatet for udenlandske anliggender bekræfter modtagelsen af noten af 10. maj fra den danske repræsentation vedrørende en henvendelse fra den nye danske regering til Sovjetregeringen med anmodning om udveksling af ministre mellem vore to lande og med andragende om agrément for hr. Døssing som overordentlig gesandt og befuldmægtiget minister for Danmark i USSR, og har den ære at meddele følgende.

Idet Sovjetregeringen betragter andragendet fra den danske regering om genoptagelse af forbindelsen mellem de to lande som den nye danske regerings fordømmelse af afbrydelsen af de diplomatiske forbindelser mellem Danmark og USSR, foretaget af den tidligere danske regering samme dag Hitler-Tyskland angreb Sovjetunionen i juni 1941, erklærer Sovjetregeringen at ville imødekomme det nævnte andragende fra den nye danske regering.

Samtidig meddeler Sovjetregeringen sin anerkendelse af udnævnelsen af hr. T. Døssing til overordentlig gesandt og befuldmægtiget minister for Danmark i USSR.¹⁰¹

192. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 11. maj 1945.¹⁰²

Mandag den 7. denne måned ved 18.30 tiden kom der meddelelse til mig om, at nu kom maskinen med den engelske officer, der skulle være her. Jeg tog straks med min kone og datter ud til flyvepladsen for at modtage ham. Da vi var kommet ud i nærheden af den, lød der luftalarm og i det samme så vi de russiske maskiner komme. Vi kørte straks ind i skoven, lod vognen stå der og fik så husly i et arbejdsmandshus. Det var et voldsomt angreb på Rønne. Da det var forbi, kørte vi derind igen, idet det viste sig, at meddelelsen om den engelske officers ankomst var forkert.

Da vi kom ind, kom der lidt efter igen maskiner over byen. Disse nedkastede maskinskrevne sedler på russisk. Jeg fik straks fat på en af dem, og i oversættelse lyder den således:

“Garnisons-kommandantur.

Øen Bornholm.

Til undgåelse af unyttige ofre foreslår vi at kapitulere.

Til forhandlinger om betingelserne for øens og garnisonens overgivelse bedes udsendt nogle forhandlere til havnen Kolberg kl. 10 den 8. maj.

Vi garanterer for, at der ingen fare er for sejladsen.

Luftfartskommandør

Slepenkov.”

Jeg ringede ud til von Kamptz og meddelte ham dette. Han anede intet derom. Jeg sendte ham så en oversættelse ud og opfordrede ham indtrængende til nu at holde op og at kapitulere. Jeg gentog, hvad jeg tidligere havde sagt, at befolkningen ikke ønskede hans eller i det hele [taget?] tysk forsvar af øen, og vi havde ikke inviteret dem til at komme her. Danmark var jo frit i sin helhed nu. Han var – som sindssyge mennesker – ikke til at komme nogen vegne med. Han agtede ikke at svare på den russiske opfordring.

Jeg meddelte straks direktøren i Udenrigsministeriet dette og henstillede, om man nu ikke, hvor man havde en adresse på den russiske kommandant, kunne nå inden kl. 10 tirsdag morgen¹⁰³ at få en ordning, således at blot én englænder kom herover, og alt yderligere blev forhindret. En englænder kunne have klaret hele situationen.

¹⁰⁰ I gesandtskabets oversættelse fra russisk. – Døssings arkiv.

¹⁰¹ Se endvidere telegram aftrykt nedenfor dateret den 16. maj 1945 fra gesandt Døssing til udenrigsminister Christmas Møller med meddelelse om den sovjetiske regerings accept af den danske anmodning om genoprettelse af den diplomatiske forbindelse.

¹⁰² UM 87.F.3/16.

¹⁰³ 8. maj.

Herefter besluttede vi os for at flytte til Hotel Helligdommen, Rø, hvortil også en stor del af amtskontorets personale med familie kom, idet jeg forud havde ordnet, at amtskontoret flyttede herud.

Samtidig besluttede man i Rønne og Nexø at evakuere befolkningen fuldstændig, dog frivilligt, og med banerne blev aftalt transporttog, hvoraf det sidste gik fra Rønne kl. ca. 8.30 tirsdag morgen. Fra ministeriet fik jeg i nattens løb telefonbesked om, at man også havde overgivet mine seneste meddelelser til den engelske general, men da der endnu ingen afgørelse forelå, var man enig i evakuering af Rønne og Nexø.

Vore værdifuldeste ting havde vi fra amtsgården haft evakueret ud på landet, men vi syntes, at vi i lørdags kunne flytte dem hjem igen, også under hensyn til, at vi kunne modtage den engelske udsending på værdig måde i amtsgården, og vi var derfor mandag næsten færdig med genanbringelse af de forskellige ting. Mandag aften fik vi kun det nødtørftigste med for et døgn, og jeg kørte derfor tirsdag morgen kl. 7 fra "Helligdommen" ind til Rønne med min kone for i hast at få noget mere tøj med ud. I løbet af en halv time havde vi pakket, hvad vi kunne overkomme, og så så vi på amtsgården og vort hjem, klare over, at det var højst usandsynligt, at vi ville se noget af det igen.

Da vi ved 8.30 tiden kørte ud af Rønne, var den som uddød. Hvis man ikke har oplevet det, gør man sig ikke begreb om den uhyggelige følelse, som dette giver. De sidste gik til stationen. Vejene ud fra Rønne var fyldt af beboere, der flygtede væk.

Vi har nu i de seneste tider her set på vore mange civile tyske flygtninge. Men dette syn her var, så hjertet kunne briste.

Jeg meddelte telegrafisk Udenrigsministeriet, at jeg var flyttet til "Helligdommen", og at der hele natten havde været og stadig var stærke russiske overflyvninger, og om det ikke i sidste øjeblik dog var muligt at undgå et angreb.

Spændt ventede vi så her på Hotel Helligdommen, hvad der ville ske, som klokken nærmede sig 10. Kl. 9.40 kom det. Russiske flyvemaskiner havde fra tidlig morgen overfløjet Bornholm. Men så samledes de og gik mod Rønne og Nexø. Angrebet på Rønne hørtes, så jorden bævede her. Det var langt, og det var hårdt. Om eftermiddagen fik Rønne igen. Og Nexø stadig også.

Ind imellem kom stadig tyske officerer for at forhandle om levnedsmiddellevering til de tyske tropper. Dette spørgsmål havde jeg overladt til kontorchef Abitz – man må jo fordele opgaverne, så meget mere som jeg uafslædig dag og nat blev kaldt til telefonen om store og små problemer. For at hjælpe og berolige søgte jeg overalt at slå rygter ned. Mere end 1 á 2 timers søvn om natten fik man ikke i de dage.

Kontorchef Abitz' beretning om disse forhandlinger er sålydende:

"I anledning af de mange tyske soldater, navnlig flygtende fra Hela, men også fra visse andre steder i det baltiske område, som i de sidste dage i april og de første dage i maj var ankommet til Bornholm, modtog amtet en række henvendelser om bistand til at skaffe dem fødevarer, navnlig brød, kød og smør, og der blev ved forskellige lejligheder nævnt, at betydelige mængder af tropper ventedes hertil på gennemrejse. Mandag formiddag modtog man således en henvendelse fra en major i forplejningsvæsenet, der erklærede, at det kunne dreje sig om indtil 100.000 mand, og han ønskede anvisning på, hvorledes han bedst kunne oprette stationer her på øen, hvor de kunne opholde sig og blive forplejet, indtil de blev transporteret videre. Andre officerer betegnede dog dette tal som overdrevet og mente, at det drejede sig om 40.-50.000 mand. Og i en konkret henvendelse om bistand til ordningen af forplejningen for dem, der på det tidspunkt var her, opgav de 2 officerer, der havde til opgave at gennemføre denne, at dette drejede sig om 20.-25.000 mand.

Under forhandlingerne med von Kamptz mandag formiddag erklærede denne imidlertid, at yderligere tilførsler til Bornholm af flygtende soldater ikke ville ske. Det var nu forbudt flere at komme hertil, og de sidst ankomne, ca. 1.000 mand veludrustede tropper, var fortrinsvis beregnet på at sikre ordenens opretholdelse blandt de flygtende.

Von Kamptz oplyste i øvrigt, at han kun havde forplejning til 2 dage for de godt 20.000 mand, som var her og anmodede indtrængende om bistand.

Forinden der havde kunnet gennemføres nogen løsning af dette spørgsmål, indtraf de første russiske bombardementer, men efter at disse var overstået, havde jeg om aftenen ved 21-tiden en samtale med direktør Mogensen i Landbrugsministeriet, som da jeg satte ham ind i situationen straks bemyndigede amtet til at træffe alle foranstaltninger til forsyningen af tyskerne uden hensyn

til de gældende bestemmelser om handel med tyskerne, rationeringen af fødevarer og de særlige bestemmelser om betalingen.

Efter at amtet var evakueret til Hotel Helligdommen, indfandt der sig den følgende dag den 8. maj om morgenen en repræsentation på 3 medlemmer på hotellet for at forhandle om sagen. Den bestod af general Wuthmanns stabschef og 2 intendanturofficerer, som jeg tidligere havde forhandlet med. For at undgå katastrofale forhold når de tyske forsyninger slap op og i henhold til den bemyndigelse, som direktør Mogensen havde givet, gjorde man, hvad der var muligt for at hjælpe dem, uanset at vanskelighederne efter den totale evakuering af Rønne og det om formiddagen stedfundne voldsomme bombardement var blevet mangedoblet. Det lykkedes dog at bevæge slagteriets direktør til at tage ind til Rønne for dér at bistå dem med at få udleveret en halv snes kødkroppe, således at de på denne måde fik en foreløbig hjælp. Som bistand for officerernes videre arbejde med sagen til oprettelse af en ordning for de kommende dage udstedte amtet en sålydende erklæring:

“Efter at være gjort bekendt med de vanskelige forsyningsforhold for de tyske tropper på Bornholm har direktøren for Erhvervsdirektoratet i Landbrugsministeriet givet tilladelse til, at der skaffes en ordning for disses forsyning, uanset de gældende bestemmelser om handel med kød, flæsk, brød osv., således at man undgår følgerne af, at tropperne ikke får deres forplejning.

Der er derefter truffet den ordning, at distriktskommandanterne for de tyske tropper henholdsvis i Rønne, Nexø og Sandvig er berettiget til mod afgivelse af et bevis for den modtagne leverance at købe forplejning til deres tropper, og vedkommende danske myndighed bør yde deres bistand hertil.

Beviserne vil blive ombyttet med kontante penge, så snart mulighed herfor gives. Denne ombytning vil ske gennem Handelsbanken i Rønne. Retten til at rekvirere forplejning gælder dog kun for indtil 12.000 mand i Rønne, 5.000 mand i Nexø og 3.000 mand i Sandvig med følgende daglige rationer pr. mand:

Brød (mel) 350 g.

Kød, flæsk el. lign. 250 g.

Roer:

Smør eller fedt 30 g.

I stærkt begrænset omfang øl eller mælk.”

Denne erklæring foranledigede jeg tiltrædt af Frihedsrådets lokalkomité, som jeg holdt underrettet om forholdene, og som fuldt forstod nødvendigheden af at træffe disse foranstaltninger.

Forplejningen af de i Allinge-Sandvig henliggende sårede soldater havde borgmesteren i Allinge allerede tidligere lovet at ville tage sig af, således at dette spørgsmål var ordnet.

Da man ikke mente, at det var muligt, uanset de bestræbelser man havde udfoldet, at opnå en tilfredsstillende løsning uden bistand fra København, rettede man telefonisk henvendelse til Landbrugsministeriet, der beredvilligt tog sig af sagen og foranledigede, at M/S “Rita” blev sendt hertil med kartofler, flæsk m.m. til 4 dages forsyning af de 20.000 soldater, som var her på øen.

Inden dette skib ankom, havde dog general Wuthmann kapituleret, og den første russiske landgangsstyrke var ankommet, hvis leder på forespørgsel erklærede, at man fra russisk side ville overtage alle tyske forsyninger og ville sørge for, at de blev fordelt mellem tyskerne og russerne, som man fandt det hensigtsmæssigt.”¹⁰⁴

At der var sket noget blandt tyskerne i dagens løb, erfarede jeg ved, at den ene af de tyske officerer, der kom herud angående foranstående forhandlinger, var en oberstløjtnant, der var stabschef hos den nye kommanderende general på Bornholm, General der Artillerie Wuthmann, der også havde speciel hilsen til mig fra generalen, og så kom også Moraht fra generalen i et i og for sig ret ligegyldigt ærinde her åbenbart for også derved at vise mig de nye tider. Imedens drønedes de russiske maskiner over os.

En tysk undervandsbåd havde i dagens løb søgt ly netop i klipperne her ved “Helligdommen”. Heldigvis forsvandt den et par timer efter, men vi var jo alle ikke begejstrede over dette besøg, da

¹⁰⁴ Her slutter kontorchef Abitz’ beretning, og amtmanden genoptager sin beretning.

det kunne bevirke bombeangreb på den, netop lige ved vort fristed. Jeg henstillede derfor til stabschefen, at alle fik besked om, at de skulle holde sig væk herfra, og det lovede han.

På Hotel Helligdommen var vi i alt ca. 50 evakuerede i alle aldre, med 7 hunde. Et barn fik mæslinger, og en dame kørtes på Allinge Sygehus, da hun skulle nedkomme. Det var et mærkeligt samvær, medens vi hele dagen hørte de russiske maskiner drøne af og til med deres bombeangreb.

Da man onsdag morgen forstod, at de nu havde kapituleret, og jeg selvfølgelig måtte snarest ind til Rønne også for at se på forholdene, tog jeg straks derind. Jeg skal bemærke, at når faktisk ingen menneskeliv gik tabt i Rønne og Nexø ved angrebene tirsdag, skyldtes det ikke alene evakueringen af den civile befolkning, men også at man ved 9.30 tiden besluttede, at man ville tage alle andre (frihedskæmpere, brandvæsen, C.B. m.v.) ud af byerne. De var faktisk fuldstændig tomme, men det lykkedes først i sidste øjeblik. Undervejs måtte de skjule sig i porte m.v. under angrebet, til de nåede ud i Blykobbe Plantage nord for Rønne. Yderligere vanskeligt var det, at tyskerne kort før igen havde taget det sted (Statsskolen), hvor lægehjælp skulle ydes. Kort før havde de taget Østre Skole i Rønne, hvor den faste station var.

Det var et forfærdeligt syn, der mødte en i store dele af Rønne, bl.a. lige i nærheden af amtsgården, hvor der var faldet nogle fuldræffere. Alt var ruiner. Brandene var slukket de fleste steder, og der var ryddet godt op. I amtsgården var de fleste ruder væk, alle låse var sprængt, og alle tagsten løse og imellem hinanden. I det ene hjørne af haven var faldet en fuldræffer, der havde taget havemuren og naboejendommene. Der brændte det endnu. Granatsplinter var der masser af. Indvendig var lofter o.lign. beskadiget, ligeledes døre sprængt. Nogle billeder var faldet ned, et par glas og nogle andre mindre ting var faldet ned og gået itu. I vor datters værelse var udgangsdøren sprængt, og naboens høns gik rundt derinde. Det var i virkeligheden forbavsende [billigt?] sluppet.¹⁰⁵

I havnen så det ikke godt ud. Øernes Andelsselskabs store pakhús brændte. 8 tyske skibe lå som vrug. Torpedoer og ammunition lå heldigvis ubeskadiget. Tænk, hvis de var blevet ramt. Men bogstavelig talt ikke et menneske var der.

Jeg tog så ud til general Wuthmann og havde forhandlinger med ham og hans stabschef om forholdene nu. Han gjorde et glimrende indtryk, og der var ingen tvivl om, at han havde afsat von Kamptz og selv taget kommandoen netop for at holde op med de vanvittige ødelæggelser og kapitulere.

Vi aftalte bl.a., hvor de tyske soldater nu skulle samles sammen på øen. Jeg fik så ordnet med en forbindelsesofficer, der kommer til Frihedsrådet og mig.

Jeg havde så forhandlinger med Frihedsrådet. Da jeg igen kom ned på havnen, var der kommet en båd med flere hundrede tyske civile flygtninge. De var helt vilde, da de ikke havde fået mad og vand i flere døgn.

Jeg fik så fat i en tysk løjtnant, der lige havde fået ordre til at være tysk leder af havnen. Da vandværket jo ikke fungerede, fik jeg fat i en af kaptajnerne på Dampskibsselskabet af 1866's båd "Østersøen" (heldigvis ubeskadiget), og fra denne fik vi så pumpet noget vand ud til de ulykkelige. Jeg måtte først holde en beroligende tale til dem.

Oppe under forhandlingerne på rådhuset med frihedskæmperne opstod pludselig panik, idet rygter gik, at russerne nu ville bombardere igen. Fra den tyske general fik jeg det straks dementeret.

Jeg ville så ved 14-tiden køre hjem til "Helligdommen" og derfra ned til Nexø for at se på forholdene der. I Nyker blev jeg standset med anmodning om straks at komme til Rønne, da russerne nu var kommet til havnen.

¹⁰⁵ Der mangler i teksten på dette sted et adjektiv som "billigt" eller "nådigt". Amtmandens indberetning til Udenrigsministeriet er en afskrift af originalen til Indenrigsministeriet. Indberetningen er skrevet i amtskontorets midlertidige domicil på Hotel Helligdommen i Rø.

193. Referat af møde i de britiske stabschefers komité den 11. maj 1945.¹⁰⁶

Ekstrakt fra det 124. møde i Stabschefernes komité den 11. maj 1945.

6. Besættelsen af Bornholm ø

Komiteen henviste til et telegram¹⁰⁷ fra militærmissionen i Moskva indeholdende et brev fra general Antonov til general Eisenhower, hvori det udtales, at øen Bornholm var ved at blive besat af sovjetiske tropper under hensyn til øens beliggenhed, og den tyske garnisonskommandants anmodning om fødevareforsyninger.

De grunde, russerne gav i dette brev og og formuleringerne¹⁰⁸ i SHAEF's telegram, som brevet var svar på, gjorde det vanskeligt at gøre andet end at acceptere den russiske aktion som en midlertidig foranstaltning. Danskerne måtte selv tage spørgsmålet op med russerne om den endelige tilbagetrækning af de sovjetiske væbnede styrker fra dette danske territorium.

Komiteen: tog ovennævnte telegram til efterretning.

194. Resumé om Bornholm, den 11. maj 1945, af brigadegeneral A.S. Nevins, G-3 Division, SHAEF FORWARD.¹⁰⁹

SUPREME HEADQUARTERS
ALLIED EXPEDITIONARY FORCE
G-3 DIVISION (Forward)

Emne: Bornholm

Til: AC of S, G-3¹¹⁰

1. Den 4. maj anmodede 21. Armégruppe om at få klargjort sit ansvar for Bornholm set i lyset af øens beliggenhed i forhold til det russiske besættelsesområde.¹¹¹

2. Den 7. maj svarede Supreme Headquarters, at 21. Armégruppe ikke måtte sende nogen styrke til Bornholm, med mindre de danske myndigheder anmodede herom og i så fald først efter at have forelagt sagen for dette hovedkvarter. Bornholm var imidlertid en del af Danmark og skulle behandles som sådan i civile anliggender.¹¹²

3. SHAEF's Mission i Danmark rapporterede første gang om bombardementet af Bornholm af formodede russiske fly mellem kl. 12.50 og 13.10 den 7. maj. Omkring 10.000 disorganiserede tyske tropper fra Nordtyskland var indstillet på at forsvare sig imod russerne. Den danske regering var ivrig for at få allierede tropper over, og hvis sikker landgang kunne gennemføres, ville SHAEF Mission på instruks fra SHAEF sende en lille symbolsk luftbåren styrke over.¹¹³

¹⁰⁶ CAB 121/362, p. 4. – Yderst Hemmeligt. Fordelt til kabinettet.

¹⁰⁷ Fodnote i teksten: MX 24251 [telegram af 10. maj 1945 fra Military Mission Moscow til SHAEF Forward].

¹⁰⁸ the terms.

¹⁰⁹ WO class 219 ref. no. 2148, p. 11-12. – Nevins: Chief, Ops Section, G-3 Division (Operationsafdelingen). Henvisninger til bilag med telegrammer er udeladt her, undtagen når de er anført inde i teksten. I fodnoterne her er anført de telegrammer, som der henvises til i resuméet.

¹¹⁰ Assistant Chief of Staff, G-3 (Operationsafdelingen).

¹¹¹ Telegram fra EXFOR MAIN til SHAEF Forward den 4. maj 1945.

¹¹² Telegram fra Eisenhower til EXFOR MAIN den 7. maj 1945.

¹¹³ Telegram fra SHAEF Mission Denmark til Eisenhower den 7. maj 1945: Rapport fra den danske amtmænd på Bornholm.

4. SHAEF's Mission i Danmark rapporterede, at russiske flyveblade med krav om overgivelse blev kastet ned kl. 20.15 den 7. maj. Rapporter fra Bornholm tydede på, at der var sandsynlighed for plyndringer på grund af fødevaremangel og de tyske tropper.¹¹⁴

5. Den 8. maj videregav Supreme Headquarters disse informationer til 30 Military Mission¹¹⁵ med den tilføjelse, at vi efter anmodning herom fra de danske myndigheder havde til hensigt at sende en styrke til Bornholm for at tage imod de tyske troppers overgivelse og sørge for tilførsel af fødevarer. Vi bad om en hasterapport, hvis en sådan aktion ville komme på tværs af sovjetiske planer.

6. Den 6. maj rapporterede Foreign Office, at der ikke havde fundet nogen forhandling sted i Stockholm om spørgsmålet om eventuel sovjetrussisk besættelse af Bornholm.¹¹⁶

7. Den 8. maj rapporterede SHAEF Mission Denmark, at medens tyskerne stadigvæk havde til hensigt at forsvare sig mod russerne, var flyvepladsens landingsbane i brugbar stand, og britiske og amerikanske fly ville få lov at lande i sikkerhed. SHAEF Mission bad om instruktion i spørgsmålet om at sende et luftbårent kompagni derved til at modtage kapitulationen.¹¹⁷

8. I bilag H (082008B maj),¹¹⁸ K (082145B maj) og J (082130B maj) er tre telegrammer fra SHAEF Mission, der rapporterer russisk bombardement af Bornholm ved middagstid den 8. maj, som besvaredes med tysk ild, russisk krav om ufortøvet overgivelse af øen, og at den tyske kommandant havde til hensigt at lade de tyske tropper nedlægge deres våben kl. 24.00 den 8. maj.

9. Den 9. maj rapporterede SHAEF Mission, at fem russiske hurtigbåde ankom til Rønne mellem kl. 15.00 og 16.00 den 9. maj.¹¹⁹

10. I bilag L er det telegram fra SHAEF FORWARD, der anmoder 30 Military Mission om omgående at få svar på vort telegram, hvor vi spørger russerne om deres planer.¹²⁰

11. Den 10. maj videresendte 21. armégruppe et telegram fra OKW, der rapporterer, at en russisk kommission gik i land kl. 17.30 den 9. for at afslutte kapitulationen. Russiske besættelsestropper var på vej til øen. OKW bad om at få en afgørelse af, om de tyske styrkers kapitulation over for feltmarskal Montgomery var gyldig, eller om de skulle overgive sig til russerne. Den tyske kommandant på Bornholm havde fået ordre til at afvente den allierede højkommandos beslutning.¹²¹

¹¹⁴ Telegram fra SHAEF Mission Denmark til SHAEF Forward den 7. maj 1945: Vedr. mit budskab af 071715B.

¹¹⁵ USA's og Englands forbindelsesstab i Moskva – altid benævnt 30 Military Mission. Telegram den 8. maj 1945 fra SHAEF FWD, Eisenhower, til 30 Military Mission, Moscow.

¹¹⁶ Rapporten fra Foreign Office er ikke fra den 6. maj. Se telegram fra Mallet, Stockholm, nr. 830 til Foreign Office afsendt den 7. maj, modtaget i FO den 8. maj kl. 06.00, og videresendt til SHAEF som hastetelegram samme dag, dvs. den 8. maj 1945.

¹¹⁷ Telegram fra Dewing til Eisenhower den 8. maj 1945: "I fortsættelse af vort budskab af 7. maj vedr. Bornholm..."

¹¹⁸ Se de tre nævnte telegrammer, der følger umiddelbart efter hinanden.

¹¹⁹ Telegram fra Dewing til Eisenhower m.fl. udstedt den 9. maj kl. 19.00, modtaget af SHAEF FWD den 10. maj kl. 14.53B.

¹²⁰ Bilag L med det nævnte telegram er ikke fundet blandt de øvrige bilag.

¹²¹ Telegram fra EXFOR TAC til SHAEF FWD G-3, udstedt den 10. maj kl. 10.30B: "Følgende er fra OKW:..."

12. Den 10. maj blev der sendt et svar til OKW, der informerede dem om, at tyske kommandanter var pligtige at efterkomme ordrer givet enten af de vestallierede eller af den røde hærs kommando. OKW ville fortsat være bundet af våbenstilstanden underskrevet med feltmarskal Montgomery, men den tyske kommandant på Bornholm skulle fremdeles adlyde den lokale russiske kommandants instrukser.¹²²

13. Den 10. maj fremsendte 30 Military Mission general Antonovs svar på SHAEF's telegram. Bornholm var 250 km inde i den sovjetiske operationssfære, og de tyske tropper dér kom fra omegnen af Stettin, Danzig og Kurland. På grund af disse kendsgerninger og under hensyn til anmodningen fra den tyske garnisonskommandant på Bornholm¹²³ om at overgive øen til deres tropper og om at få hjælp med fødevarer var sovjetiske tropper i færd med at besætte Bornholm.¹²⁴

A.S. Nevins
Brigadegeneral, GSC,
Chef for Operationssektionen

195. Telegram den 11. maj 1945 fra Foreign Office til chargé d'affaires Rodney Gallop, København.¹²⁵

Nr. 3

Jeg er naturligvis interesseret i sovjetiske aktiviteter på Bornholm og især i udsigterne til øens snarlige tilbagevenden til dansk kontrol.

Skulle den danske regering drøfte sagen med Dem, er det ingen skade til at lade dem se, at vi er interesseret.

196. Telegram den 11. maj 1945 fra Gallop, København, til Foreign Office.¹²⁶

Nr. 11

Mit telegram nr. 7 [af 10. maj 1945].

Den danske regering har af amtmanden på Bornholm telefonisk fået besked om, at 1.500 russere ankom i går. De blev hjerteligt modtaget, og forholdet er glimrende. Russerne har udtalt, at de kun er kommet for tage imod de tyske styrkers overgivelse og vil tage afsted igen, så snart deres opgave er fuldført. Evakueringen er allerede påbegyndt, og der evakueres to til tre tusinde fanger om dagen. Et dansk skib er på vej med fødevarer. Udenrigsministeren vil måske besøge øen sammen med en britisk forbindelsesofficer efter feltmarskallens besøg i morgen.¹²⁷ Den almindelige lettelse her blandes med sorgen over den skade, to byer har lidt. På mange måder tror jeg, at den russiske deltagelse i befrielsen af Danmark, og at danskernes oplevelse af at have et tilfredsstillende forhold til russerne på linie med det, der sker i det nordlige Norge, i det lange perspektiv kan vise sig at være af det gode. Min eneste fortrydelse er det indtryk af usikkerhed og manglende koordination, som denne begivenhed uvægerligt har fremkaldt her.

¹²² Telegram fra Eisenhower til OKW den 10. maj 1945, udstedt kl. 22.35B.

¹²³ Maskinskrevet understregning i rapporten.

¹²⁴ Telegram fra Military Mission, Moscow, til Eisenhower m.fl. den 10. maj 1945. Ref. no. MX-24251.

¹²⁵ CAB 121/362, p. 6. – Vigtigt. Hemmeligt. Gentaget til Stockholm og SHAEF Forward (Mr. Steel).

¹²⁶ FO 371/47223, file no. 9, p. 70, og CAB 121/362, p. 7. – Afsendt den 12. [11.?] maj kl. 17.25, modtaget den 12. maj kl. 06.30 (via Stockholm). Fordelt til kabinettet.

¹²⁷ Montgomerys besøg i København.

197. Notits af udenrigsminister Christmas Møller om telefonsamtale med amtmand Stemmann den 11. maj 1945.¹²⁸

Jeg ringede til amtmanden kl. 4.05,¹²⁹ men amtmanden spiste endnu lunch med russerne, som stadig ønskede at vente, til tyskerne var borte fra øen.¹³⁰ Med hensyn til, hvad de ville gøre ved englænderne,¹³¹ var svaret, at kommandanten havde sat sig i forbindelse med sine overordnede, men endnu ikke fået svar.

Sejladsen er givet fri til Bornholm, men ikke fra Bornholm.

I en tale, kommandanten lige havde holdt, havde han sagt, at russerne havde land nok og havde beklaget ødelæggelserne.

198. Telefonbesked til Udenrigsministeriet fra Bornholm den 11. maj 1945.¹³²

En politifuldmægtig fra Bornholm har ringet følgende besked til videregivelse til udenrigsministeren og pressebureauet:

Over for amtmand Stemmann havde den russiske kommandant på Bornholm sagt, at der ikke måtte lægges mere i hans ord, end hvad han havde udtalt. Det kunne koste ham hans liv og volde amtmanden store vanskeligheder.

KSa.

Påtegning: Talt med de 4 store blade derom. – 11/5/45 Eskelund.¹³³

199. Telegram den 11. maj 1945 fra chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til Foreign Office.¹³⁴

Nr. 13.

Jeg har i dag aflagt mit første officielle besøg hos udenrigsministeren. Han sagde, at på grund af indre anliggender og Bornholm havde han hidtil ikke haft mulighed for at tage sig ret meget af udenrigsforhold. Han sagde, at tingene var bedre på Bornholm nu, og han ville måske tage derover og byde russerne velkommen sammen med mig, men han tilføjede med en fortrydelig mine, at hvis en lille SHAEF-styrke var landet derovre, ville tyskerne, der havde sat sig til modværge mod russerne og ikke villet overgive sig til modstandsbevægelsen, måske have overgivet sig og øen være blevet skånet for bombardement.

[...]

¹²⁸ UM 87.F.3/1.

¹²⁹ over middag.

¹³⁰ underforstået: vente med at få en dansk repræsentant over...

¹³¹ Talen er her om det danske ønske om at få oprettet forbindelse mellem russerne og englænderne (Dewing) vedr. Bornholm.

¹³² UM 87.F.3/1.

¹³³ Berlingske Tidende, Nationaltidende, Politiken og Social-Demokraten. Eskelund var chef for Udenrigsministeriets Pressebureau.

¹³⁴ FO 371/47239, file no. 9, p. 73. – Fordelt til War Cabinet. Afsendt den 11. maj kl. 20.50, modtaget den 12. maj 1945 kl. 08.20.

200. Telegram den 11. maj 1945 fra den britiske politiske officer ved SHAEF Forward, C.E.Steel, til Foreign Office.¹³⁵

Nr. 47.

De vil have set telegram nr. MX 24251 fra Military Mission Moscow med Antonovs svar om Bornholm.

2. SHAEF Mission Denmark meldte den 9. maj sent om aftenen, at den danske amtmænd på Bornholm havde et hjerteligt møde med russiske officerer. De russiske styrker er på omtrent 1500 mand. Deres chef takkede danskerne for modtagelsen og udtalte, at russerne ikke agter at blive på øen.

3. Samme melding sagde, at russerne ville sende 2.000 til 3.000 afvæbnede tyskere fra øen til Kolberg om dagen, og at evakueringen bortset fra 3.000 sårede tyskere vil være fuldført i løbet af tre eller fire dage.

4. Den danske udenrigsministers besøg på øen kan måske finde sted den 12. maj med én britisk officer i følget, men den stedlige russiske kommandant har indtil videre ikke villet give tilladelse og har sagt, at han ikke havde bemyndigelse hertil.

Kommentarer i Foreign Office:

Afsnit 2 antyder, at danskernes ængstelse (se Mr. Gallops telegram nr. 5)¹³⁶ måske ikke er berettiget.

Efter instruktion af Mr. Haigh forelægger jeg udkast til brev fra sir O. Sargent til general Hollis.¹³⁷

M.L. Clarke 12.8

Sir O. Sargent billiger Mr. Warners forslag om, at vi bør bede om stabschefernes vurdering af en sovjetisk besættelse af Bornholm specielt med hensyn til virkningen heraf på en eventuel international aftale, der måtte blive indgået om adgangsvejene til Østersøen.

A. Haigh 12. maj

Jeg er bange for, at jeg ikke kan se, hvordan stabscheferne kan forventes at undersøge virkningen af den russiske besættelse af Bornholm på noget så tåget som en eventuel international aftale om adgangsvejene til Østersøen.

Desuden må de strategiske konsekvenser af fortsat sovjetisk besættelse af øen helt sikkert afhænge af adskillige ubekendte faktorer, såsom den generelle sovjetiske indstilling til Verdensorganisationen og til samarbejde med vestmagterne. For det andet må konsekvenserne variere med den generelle strategiske situation; må det for eksempel antages, at russerne stadigvæk vil holde den nordtyske kyst besat så langt som til Lübeck? Hvis ja vil besættelsen af Bornholm kun gøre ringe forskel.

Endelig er der tegn på, at russerne ikke agter at blive på Bornholm. Hvis de rømmer øen om kort tid, vil stabschefernes arbejde have været forgæves.

Kort sagt vil der næppe kunne forventes et tilfredsstillende svar fra stabscheferne på et spørgsmål, som de ville betragte som ekstremt hypotetisk. Ville det i alle tilfælde ikke være muligt at vente en halv snes dage, før der sendes en sådan forespørgsel, så at vi kan se, om russerne ser ud til at ville holde deres løfte om at rømme Bornholm?

D. Allen 14. maj 1945.

Allright. C.F.A. Warner 14/5.

¹³⁵ FO 371/47223, file no. 9, p. 68. – Straks. Afsendt den 11. maj kl. 20.04, modtaget den 12. maj kl. 12.52 (via Air Ministry). Fordelt til kabinettet.

¹³⁶ af 10. maj 1945.

¹³⁷ vicesekretær for den britiske forsvarskomité (Committee of Imperial Defence).

201. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Christmas Møller den 12. maj 1945.¹³⁸

I indberetning herfra, nr. 188, af i går¹³⁹ omtales det i Underhuset den 8. d.m. fremsatte spørgsmål vedrørende den landing af luftbårne russiske tropper, der formodedes at have fundet sted i Danmark.

Muligt kan det i denne forbindelse have interesse, at Mr. Herbert Morrison, Home Secretary og Minister of Home Security, med hvem jeg den 9. denne måned spiste til middag, fortalte mig, at rygterne angående landingen samme dag, de fremkom – den 4. denne måned – var blevet omtalt ved et kabinetsmøde, hvor der havde været fuldstændig enighed om, at Danmarks frigørelse var de to allierede vestmagters og da ganske særlig Storbritanniens sag. Til denne teori sluttede Mr. Morrison sig selv med stor bestemthed.

Personlig tror jeg, at fremkomsten af de omhandlede rygter havde en vis virkning i retning af at fremskynde nogle af SHAEF's foranstaltninger i forbindelse med Danmarks frigørelse.

202. Rapport den 13. maj 1945 fra brigadier Price-Williams, SHAEF G-5 Division.¹⁴⁰

[...]

16. Bornholm: Spændingen er aftaget efter den russiske kommandants mundtlige forsikring om, at så snart han havde evakueret tyskerne (som han allerede er begyndt på) fra øen, ville han og hans tropper også drage væk. Den danske udenrigsminister ventes at aflægge besøg på øen om kort tid, og en officer fra missionen vil ledsage ham for at hilse på den russiske kommandant.

[...]

203. Notits af udenrigsminister Christmas Møller om telefonsamtale med amtmand Stemann den 13. maj 1945.¹⁴¹

Talte dags morgen med amtmand Stemann, som gentog den rapport, jeg allerede havde læst.¹⁴² Der er stadig ingen tilladelse til at komme til øen. Stemann pressede på for at få besked om, at russerne tog afsted. Jeg gav ham besked om, at nu måtte han ikke presse mere på med spørgsmålet, om russerne tog afsted. Det måtte han overlade til os andre. Stemann gik nu i gang med at lave et interview af sig selv til radioavisen og gav udtryk for, at han mente, at der var en vis bitter stemning på Bornholm mod det øvrige land, som festede så voldsomt.

204. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 13. maj 1945.¹⁴³

Med hensyn til Rønne har jeg ikke i sidste indberetning oplyst, at Amtssygehuset tirsdag morgen fik en fuldræffer ned gennem den kirurgiske afdeling, hvor de sidste patienter – som var ved at evakuere den – var i kælderens. Den gik helt ned, men der skete intet. Man løb over markerne med patienterne under fortsættelse af angrebet. De blev bragt i sikkerhed alle. Man havde i de seneste dage måttet indrette et andet evakueringssted for sygehuset – ude på landet i et forsamlingshus – idet tyskerne uden videre og mod alle aftaler havde beslaglagt det tillige hertil beregnede sted.

¹³⁸ Gesk London 6.F.28. – Fortroligt.

¹³⁹ Udeladt her.

¹⁴⁰ WO class no 202, ref. no. 791, p. 1-3. – Efter et besøg ved SHAEF Mission Denmark i København den 11. og 12. maj 1945, aflagt af medlemmer af planlægningskomiteens stab. G-5 er Afdelingen for civile forhold.

¹⁴¹ UM 87.F.3/1.

¹⁴² Må være telefonmeddelelse fra amtmand Stemann til udenrigsministeren den 12. maj kl. 19.20, gengivet ovenfor.

¹⁴³ UM 87.F.3/16.

Gas, vand og elektricitet i Rønne var der selvfølgelig intet af, og da oplandsforsyningen sker fra Rønne, var der ej heller nogen strøm og altså også lys på de dele af øen, hvor forsyningen fås herfra.

Da jeg kom ind til Rønne – medbringende hele min vogn fuld af evakuerede telefondamer, der hurtigst muligt skulle tilbage til Rønne for at få telefoncentralen i gang igen – tog jeg ned til havnen, hvor et par russiske hurtigbåde var løbet ind. Styrkens chef var major, der ikke så særlig soigneret ud. Ingen af officererne kunne andet end russisk. Ved hjælp af en tysk officer som tolk talte jeg med dem. De forklarede, at de straks skulle ud til den tyske general. Derefter skulle vi så mødes på rådhuset.

Jeg mødtes så der med dem sammen med bl.a. repræsentanter for det bornholmske frihedsråd samt Rønne byråd.

Vi måtte vente flere timer. Først ved 17-tiden kom de. [...] ¹⁴⁴

Det aftaltes endelig at holde møde den følgende dag kl. 10 formiddag.

Frihedskæmperne stod jo nu i en hel ny situation. De var jo ikke beregnet på alt dette. Om tirsdagen, da de var evakueret ud af Rønne, havde de ikke penge til mad, og jeg måtte så fra staten skaffe dem et par tusind kroner til disse udgifter. Jeg skaffede det i en bankafdeling herude. Man kunne jo ikke være bekendt, at de selv skulle betale dette. Frihedsrådet her henstillede, at der kom forstærkninger til dem fra København. De var ved at segne. Over for ministeriet støttede jeg meget dette, og resultatet blev bemyndigelse til at indkalde så meget værnepligtigt mandskab, som Frihedsrådet anså for nødvendigt. De skulle stå under Frihedsrådet her og have deres armbind og våben, når de gik på tjeneste. Antallet heraf her var jo begrænset. Herom fik jeg telefonbesked om aftenen fra general Gørtz.

Om situationen underrettede jeg straks telefonisk Udenrigsministeriet og Indenrigsministeriet.

Inden mødet med Antonik ¹⁴⁵ næste morgen kl. 10 ringede Udenrigsministeriet mig op, så vi kunne drøfte situationen.

Da jeg kom ind på Dams Hotel, var russerne optaget af møde med tyskerne. Da jeg havde ventet til 10.30, gik jeg uden videre op til dem med det resultat, at tyskerne blev sendt hjem.

Som aftalt med udenrigsministeren meddelte jeg ham, at denne gerne snarest selv ville herover for på den danske regerings vegne personlig at byde dem velkommen. Han havde en flyvemaskine parat.

Antonik takkede meget for det nye bevis på dansk hjertelighed og taknemmelighed, men det kunne ikke lade sig gøre, idet maskinen kunne blive skudt ned. Han måtte først have alle tyskerne her fat, samlet og afvæbnet. Dette skulle være sket til fredag kl. 12, så kunne vi tales ved om det. Indtil da har dele af den russiske flåde bevogtet Bornholm. Desuden holdt de russiske flyvemaskiner vagt her.

Jeg spurgte ham, om major Pitt fra den engelsk-amerikanske kommission, der ønskede at komme over at hilse på ham, kunne komme. Også dette var umuligt nu.

Da jeg var klar over, at der nu måtte handles for snarest at komme af med tyskerne, så deres ophold her ikke skulle bruges som noget påskud fra russisk side, og at der ikke ville ske noget, hvis det hele skulle gøres af russerne, foreslog jeg, at vi overtog transportspørgsmålet til dansk ledelse. For transporten af tyskere herfra anmodede jeg direktør Thorkil Lund, Dampskibsselskabet på Bornholm af 1866 om at ordne sagen og for transporterne på landjorden driftsbestyrer ved De bornholmske Baner, Milner. Dette blev straks godkendt fra russisk side, og de fik at vide, hvilke russiske officerer de skulle forhandle med.

Jeg anmodede dem om straks at begynde og få størst fart i hjemtransporten, da vi ikke blev fri før. Jeg sagde, at vi måtte så bruge alt, hvad vi havde, der kunne sejle, idet intet fra København fik lov til at komme herover, før tyskerne var væk, og vi ej heller fik nogen forbindelse med København før. Derfor måtte vi stille vore 2 passagerdampere "Carl" og "Østersøen" og al anden tonnage her til disposition for dette, også fiskernes både. De gik straks i gang med sagens løsning.

¹⁴⁴ Amtmandens meget lange referat af mødet med den russiske major er udeladt her. I stedet henvises til Christmas Møllers korte referat af den beretning om mødet, som amtmanden gav Christmas Møller i telefonsamtalen den 9. maj 1945 kl. 20.40.

¹⁴⁵ Chefen for den sovjetiske fortrop.

Jeg blev i dagens løb ringet op af fiskernes leder på de forskellige pladser. Jeg forklarede dem sagens store betydning for os alle. Og de gik med.

Ellers måtte jeg overlade denne opgave helt til de 2 herrer. Situationen var kun til enhver aflastning for mig selv, der end ikke havde noget kontor eller fast telefon i Rønne. På "Helligdommen" havde jeg et midlertidigt amtskontor, der ordnede mange sager, så jeg ikke behøvede at beskæftige mig med det. For at fremme sagen havde jeg bestilt nogle flasker champagne, og de forsvandt i russerne med det samme. Nu ville de også gerne være mine gæster til frokost. I løbet af 3/4 time fik direktør Lyngby på Dams Hotel i Rønne – der på alle måder i disse tider har gjort en strålende indsats – noget mad skaffet frem, som vi fik stående. Han havde ingen betjening (kun 2-3), ingen gas, ingen elektricitet og kun vand fra en vandvogn, men klarede bespisningen af 1.200 mennesker (med de russiske soldater) den dag. Det var det eneste sted i Rønne, hvor der var mulighed for at få noget at spise.

Medens vi spiste, kom en værdig, soigneret og pæn russisk oberst ind. Det var den virkelige chef, oberst Strebkov. Jeg inviterede ham straks med. Han kunne også kun russisk. Jeg holdt tale for ham, takkede og ønskede velkommen. Han holdt en smuk takketale og erklærede da, at de ikke blev her en dag længere, end den sidste tyske soldat var her. Ved dette klappede vi alle, og det gav jo en svær lettelse. Jeg sagde i samtalen, at dette vel ikke gjaldt de sårede, de var jo ikke farlige. Han var ganske enig deri. De skulle behandles human og have tid til at komme sig. Han håbede kun, at opholdet her varede nogle dage.

Han beklagede meget bombardementet, men det var nødvendigt, da de havde opsnappet von Kamptz' trådløse telegram til den tyske overkommando om, at han ville forsvare Bornholm til den sidste patron. Når kun Nexø og Rønne blev bombarderet, var det fordi transportvejen fra Rusland af tyske tropper gik fra Nexø til Rønne øst-vest, og Rønne var deres største station. De var klar over, at der kunne være kommet 100.000 mand tyske soldater hertil. Dette svarede jo forresten til det tal, som tyskerne tidligere havde omtalt for mig.

I øvrigt blev vi enige om at udsende en sålydende officiel meddelelse til pressen:

"Oberst Strebkov har i dag overtaget kommandoen over øen Bornholm. Han har over for amtmanden udtalt, at den røde armé er ankommet til øen i egenskab af Danmarks forbundsfælle udelukkende med det formål definitivt at fordrive de tyske okkupanter. Obersten udtrykker sin dybtfølte taknemmelighed for befolkningens hjertevarme modtagelse."

[...]

Jeg meddelte ham, at udenrigsministeren og major Pitt hver for sig selv eller sammen gerne ville komme herover og gentog motiveringen. Han vidste det allerede, men det var af samme grund umuligt nu. Der ville gå et par dage.

Han ville næste dag ud at se øen, bl.a. til Nexø, og da jeg selv endnu ikke havde haft tid til at komme derned og konstatere byens sørgelig ødelæggelse og tale med dem dernede, foreslog jeg, at vi kørte sammen, og at han og de officerer, der ledsagede ham der, var mine gæster til lunch på "Helligdommen", hvor også vore damer var. Det var han meget taknemmelig over.

En lettelse i det hele var, at jeg nu havde fået fat i en god tolk, tidligere adjunkt ved Rønne Statsskole, Stchellkunoff,¹⁴⁶ der beredvilligt stillede sig til disposition, skønt han er 75 år. Han har gjort et aldeles fremragende arbejde her. Altid parat. Der kan ikke siges tak nok for det.

Jeg indlogerede ham på Dams Hotel, hvor officererne bor, og på statens regning. På fortrinlig måde virkede også beredvilligt fru dr. Svend Kofod, Rønne – født i Rusland – som tolk herude også på Dams Hotel. Desuden også konsul Alfred Bidstrup fra Rønne, der i flere år har været i Rusland, samt en russer der blev her efter sidste verdenskrig.

Det var, hvad vi her havde, der kunne russisk.

Jeg gav straks Udenrigsministeriet og Indenrigsministeriet telefonisk referat af det passede og det nye i situationen, at de lovede at tage væk. Jeg bad om at få tolke, cigaretter og champagne (det går der meget af, og det er det eneste, som de ud over snaps bryder sig om) herover. Ligeledes skaffede ministeriet 2 skibe med bygningsmaterialer til reparationer af huse i Rønne og Nexø.

[...]

Russerne havde selv deres hemmelige politi med, hvis chef var en kaptajn. En mand, der pludselig ved ankomsten på havnen også optrådte som tolk med tysk, idet han var lette, klistrede sig op ad os. Og hans kone blev også hidkaldt af ham. Han var i civil påklædning, skønt jeg

¹⁴⁶ J. Stchellkunof udgav i 1950 Dansk-Russisk Ordbog.

tidligere havde set ham i tysk uniform sammen med det lettiske korps. Han var åleglat og meget påtrængende. Jeg henstillede derfor ikke at bruge ham og henstillede det samme til andre. Det viste sig også, at han om aftenen blev arresteret af russerne som tysk spion.

Chefen for det russiske hemmelige politi havde i øvrigt om aftenen en samtale under 4 øjne med det kommunistiske medlem af det bornholmske frihedsråd, Børner, der er arbejdsmand. Han er en udmærket og særdeles fornuftig mand. Han skulle give nærmere karakteristik af os alle i politisk henseende. Om mig havde han så vidt jeg forstår sagt, at jeg ikke blandede mig i politik, men var embedsmand. Russerne havde været henrykt over modtagelsen her.

I Rønne by begyndte anmeldelser af tyverierne fra husene at vokse i stærk grad. Noget var vist russerne (f.eks. spiritus), men tyskerne havde også deres andel, og danskerne også. Man må jo erindre, at der faktisk ingen mennesker overnattede i byen, og at døre og vinduer m.v. var sprængt. Fra Frihedsrådets og byrådets side overvejede man da at lade beboerne få tilladelse til at komme ind at se til deres ejendom og så selv afgøre, om de ville blive der eller ej. Derved beskyttedes deres ejendom bedre. Nu indkalder man (alt gennem Radioavisen) først bagere, slagtere m.v. ligesom arbejdere, så alt var parat så godt som muligt, når befolkningen kom. Elektricitet begyndte at komme, efterhånden som ledningerne kom i orden. Ligeledes vand; gas ville vare nogle dage, da der var kommet luft i gasledningerne.

Dejligt var det at leve og om natten sove, uden at de russiske flyvemaskiner drøede hen over hovedet på os.

205. Rapport fra Efterretningstjenestens Bornholmsafsnit i Rønne til Generalkommandoens Efterretningstjeneste den 14. maj 1945.¹⁴⁷

Rapport fra Bornholm.

Den russiske styrke på øen udgør:

- 1) ca. 200 mand marinetropper. Chef: major ANTONIK. Ankommet den 9/5 pr. hurtigbåde. Bevæbning: MP'er¹⁴⁸ og geværer. Var i de første dage indkvarteret på Dams Hotel og Missionshotellet i Rønne, men er nu ombord i deres fartøjer i havnen.
- 2) 1 bataljon (forstærket) – mindst 1.500 mand – Chef: oberst POLUVESJKIN. Ankommet den 13/5 med de transportfartøjer, der havde ført tyske tropper til Tyskland. Bataljonen er indkvarteret således:
 - ca. 500 mand i Rønne – på Dams Hotel (staben) – de “Gamles Hjem” – Missionshotellet og Østre Skole samt flyvepladsen (100 mand).
 - ca. 300 mand i Allinge-Hammeren
 - ca. 100 mand i Gudhjem-Sandvig
 - ca. 500 mand i Hasle
 - ca. 200 mand tæt syd for Hasle.

Bataljonen medfører alt selv – også levnedsmidler – og skal kun forsynes med brændsel.

I styrken indgår et antal GPU¹⁴⁹ under kommando af kaptajn LOGINOV, der har udtalt, at han kun kan stole på 25 af dem.

Desuden indgår i styrken et antal kvindelige soldater, uniformeret og udrustet som alle de øvrige.

Den 13/5 er yderligere ankommet ca. 20 kanoner, heraf mindst 2 stk. 75 mm feltkanoner, resten 20-37 mm flak.

Russerne leverer uden betænkning våben til frihedskæmperne. De våben, som frihedskæmperne finder på øen, skal de ikke aflevere til russerne, men de må selv disponere over dem. I det hele

¹⁴⁷ UM 87.F.3/1. – Udenrigsministeriets kopi.

¹⁴⁸ Maskinpistoler.

¹⁴⁹ GPU – forkortelse for sovjetiske officerer og befalingsmænd med ansvar for moral, politisk propaganda og intern overvågning i de enkelte troppeenheder.

taget er der et intimt samarbejde mellem russere og frihedsstyrker. Således er der ingen russisk vagt, uden at der også er frihedskæmpere på vagt. Frihedskæmpere har ret til at arrestere russiske soldater.

Af tyskere, militære og flygtninge, var der i alt ca. 20.000 på øen. Heri indgår ca. 3.000 sårede soldater. Borttransporten af disse er ordnet af danske myndigheder og menes at kunne være tilendebragt i løbet af den 14/5 1945. Dog må de sårede indtil videre blive på øen, idet man vil søge at samle dem alle på et lazaret. Indtil den 11/5 1945 var der borttransporteret ca. 10.000 mand, og i løbet af dagen den 13/5 1945 4-5.000 mand.

Endvidere findes der en del småstyrker, især ungare og letter, der nødigt vil i russisk krigsfangenskab, og som derfor har forsøgt at skjule sig i skovene.

I nær fremtid vil russerne i samarbejde med frihedsstyrkerne foretage en kæmning af øen fra nord til syd for på den måde at fjerne de sidste.

Med hensyn til russernes afrejse har russiske officerer indtil den 12/5 udtalt, at så snart alle tyskere var borte fra øen, ville de også rejse. Men den 13/5 ankomne styrker meddelte, at de har fået til opgave at rense øen for tyskere, og hvad de derefter skal foretage sig, ved de ikke.

Russerne placerer kanoner ved Allinge (kal. 37 mm). På kajen i Rønne findes et torpedolager. Under bombardementet faldt der mange bomber i nærheden, dog uden at ramme depotet.

Endvidere fandtes en del tysk materiel, kanoner samt ammunition.

Fra samtaler med amtmanden og andre har man fået det indtryk om det øvrige Danmarks forhold til Bornholm i dag, at bornholmerne føler sig svigtet og solgt. I Danmark fester de, medens de på Bornholm er besat af russerne og har været udsat for voldsomme bombardementer. Der bør fra den danske stats side omgående sættes kræfter i gang for at hjælpe den nødstedte befolkning. Stemningen er sådan, at man kan høre mange udtalelser om, at de hellere vil høre under Sverige end Danmark.

Der bør gøres noget ganske alvorligt for at få bornholmerne til at forstå, at det øvrige Danmark tænker på dem i deres nød. Radioen bør udsende nyheder om Bornholm, således at hele folkets opmærksomhed henledes herpå, og alle bliver klar over situationen på øen.

Påtegning:

Kopi til Udenrigsministeriet afleveret af en embedsmand fra Krigsministeriet. 14/5.

206. Telegram den 14. maj 1945 fra chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til Foreign Office.¹⁵⁰

Nr. 27

Mit telegram nr. 11 [af 11. maj 1945].

Udenrigsministeren fortalte mig her til morgen, at amtmanden på Bornholm er lidt bekymret over, at der kommer flere russiske tropper dertil, og at russerne endnu ikke har fastsat en dato for et besøg fra Danmark.

¹⁵⁰ CAB 121/362, p. 8. – Afsendt den 14. maj 1945 kl. 18.00 GMT, modtaget den 15. maj kl. 12.55 DBST. Fordelt til kabinettet.

207. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 14. maj 1945.¹⁵¹

I dag til morgen mandag er kontoret og jeg selv flyttet tilbage til Rønne. Jeg har fået etableret en nødtelefonledning, således at jeg indtil videre kun kan fås gennem Rønne 220.

[...]

For at man kan gøre sig et billede af omfanget af katastrofen i Nexø og Rønne vil jeg gerne sige, at jeg har talt med kyndige mænd derom, og på basis af prøveundersøgelse vil det samlede tal nok komme op på ca. 100 mill. kr.

Mange i befolkningen hører man også rejse det spørgsmål her, om det ikke havde været billigere, at vi nu til sidst havde haft nogle flere frihedskæmpere. Selv russerne siger, at så havde de ej heller behøvet at komme med 1.500 mand.

Russerne forlanger uden videre, at frihedskæmperne skal besørge al transport, og hertil kan jo ej heller de køer bruges, som de har bragt med. Men denne kørsel, der betragtes som en selvfølge – blot rekvireres – stiller så store krav, at benzinlagrene her er helt udtømt. Driftsbestyrer Milner, der som tidligere nævnt tager sig af landtransporterne, har, da benzinlagrene her slet ikke var beregnet på dette, måttet bede Handelsministeriet skaffe 30.000 liter benzin herover foruden en mængde generatorbrænde. Dette har ministeriet beredvilligt lovet at skaffe, men der bliver nok yderligere mangel på dette, fordi tyskerne har forlangt så meget, og på brænde, som russerne nu rekvirerer til deres kogning, så andet må bringes herover.

[...]

Bitterheden blandt bornholmerne er ikke blevet mindre. Jeg hører bemærkninger som: "Havde vi vidst dette, havde det været bedre ikke at skyde Printzenskiöld!!" – Den er hård.¹⁵² Og det var fra en af de frihedskæmpere, der i årevis her har sat livet ind for arbejdet for Danmark ved at udføre transporter. Men tragedien er så uendelig stor – netop også på baggrund af feststemningen i det øvrige land og festglæden her i de første dage for friheden har [?] ingen sagde bornholmerne, at de hørte til en anden afdeling af Danmark.¹⁵³

Jeg synes, at det vil kunne bebrejdes mig, hvis jeg ikke refererer sådant rent ud.

[...]

Da min kone, datter, pigerne og jeg lørdag morgen¹⁵⁴ kom ind for at begynde at gøre i orden i amtsgården, var hele den russiske vagt, som var sat ind her til min særlige beskyttelse, døddrukne. De havde lavet vagtstue i kontorchef Abitz' kontor. Det så ud, så det ikke kan beskrives. Min vinkælder havde de lænset svært: DOM, champagne, likør, bourgogne, snaps var næsten drukket alt. Desuden var alt i spisekammeret raseret, al konserver, syltetøj og saft. I alle værelser havde de rodet rundt, ligeledes i alle skuffer og skabe. Hvad der mangler, kan vi endnu ikke helt overse. Men der er vist ikke større ting, ud over de fornævnte materielle ting. Hertil kommer, at al parfume var brugt, spillekort og cigarer taget. Hvor der ikke var nøgle i, havde de brudt op. Min trekantede hat havde de leget med.

De ville samtidig forbyde os adgang til huset og løb selv rundt over det hele. Jeg fik så fat i en russisk kaptajn og en tolk. Og så blev de alle smidt ud, og der blev nu blandet vagt: 2 frihedskæmpere og 2 russere, og al adgang til huset blev forbudt for dem. Russerne gav mig uhyre undskyldninger og sagde, at de ville blive meget strengt straffet, måske dødsstraf. Nu er de russiske poster – uden et ord til mig – heldigvis helt inddraget her.

Men overalt klages der over, at russerne stjæler som ravne. Nu tager de også heste og cykler. Her hos mig fandt vi en masse tyvekoster, der slet ikke stammede fra os, selvom der også var en af mine skjorter. De har plyndret i videste omfang alle haver i amtsgårdens nærhed.

I øvrigt afgik der lørdag 2 konvojer af fiskerbåde herfra med i alt 2.000 tyske soldater hver, således at der lørdag kom 4.000 tyskere afsted. Det var et pragtfuldt syn at se 50 danske fiskerbåde i hver af konvojerne drage samlet afsted med Dannebrog oppe, og det var strålende solskin og havet spejlblankt.

¹⁵¹ UM 87.F.3/16.

¹⁵² Der hentydes til den svenske kommandant, der under svenskestyret i 1658 blev dræbt af oprørske bornholmere, hvorefter bornholmerne samme år gav sig ind under kong Frederik III.

¹⁵³ Meningen med denne mislykkede sætning kan måske omtrentlig være: "...og festglæden her i de første dage for friheden, hvor ingen sagde til bornholmerne, at de hørte til en anden afdeling af Danmark."

¹⁵⁴ 12. maj.

Jeg benyttede lejligheden under en samtale med obersten igen at spørge, om udenrigsministeren og den engelske major nu ikke måtte komme herover. Men der var stadig ikke kommet tilladelse hertil. Man fik selv efterhånden mere og mere bange anelser.

Derimod fik jeg det ordnet således, at Det danske Luftfartsselskabs ruteflyvemaskine til og fra København i går måtte begynde flyvningen. Der måtte dog kun være post og gods med, men ingen passagerer ud over kurerer for regeringen eller for mig. Disse kurerer skal have skriftlig attest fra Udenrigsministeriet eller fra mig med legitimationskort. Desuden skulle frihedskæmpere her bevogte maskinen meget skarpt, medens den var her, så ingen tyskere kunne snige sig om bord eller bemægtige sig den. [...]

De bornholmske skibe, "Østersøen", "Carl", "Ella" og damperen "Vesterhavet", der havde transporteret tyske krigsfanger til Kolberg, vendte søndag morgen¹⁵⁵ kl. ca. 9 tilbage til Rønne medbringende et betydeligt antal russiske tropper med kanoner, forsyninger og materiel.

Jeg tog straks til Rønne og under en samtale, som jeg derefter havde på havnen med oberst Strebkov og den nyankomne oberst Poluvesjkin,¹⁵⁶ der også har med ledelsen af de russiske tropper her at gøre, formentlig over oberst Strebkov, oplystes det, at der syd for Allinge agtes anbragt ca. 500 mand ud over de par hundrede, der i forvejen opholder sig i byen; ca. 500 mand agtes anbragt syd for Hasle; på Gälløkken i den tyske lejr vil man placere mellem 2 og 300, medens obersten og hans stab vil tage ophold på De gamles Hjem, således at der ikke mere er folk i Rønne. I skoven ved flyvepladsen skal der være knap 100 mand.

De russiske tropper behøver nu ingen levnedsmidler, da de medbringer alt, også f.eks. levende kvæg; de vil også helst have ophold i skovene, således at de ikke på nogen måde belaster befolkningen. De vil også sørge for, at deres forbrug af brænde ikke ødelægger skovene, og borgmestrene må derfor anvise dem brænde.

Det er nu hensigten, at de russiske tropper vil kæmme hele øen for tyske tropper; de anmoder om, at de danske frihedskæmpere må hjælpe dem hermed. Jeg lovede at anmode frihedskæmperne derom samt at bede sognerådsformændene om at bistå ved at finde tyskerne frem.

Jeg spurgte, om der kom flere tropper end de i dag ankomne. Dette erklærede de to oberster at være uvidende om.

Jeg spurgte derpå, hvor længe udrensningen ventedes at ville vare, og om de derefter tog væk. Det sidste erklærede de intet at vide om, uanset at de opgav, at udrensningen ville tage mindst en uges tid.

[...]

Obersten oplyste, at de ved kæmning af en skov havde fundet 150 estlændere, der havde skjult sig. [...]

I dag er der til morgen med de bornholmske fiskerbåde, der vendte tilbage hertil, fra Kolberg ankommet yderligere 1.000 (!) russiske soldater hertil.

Fra den russiske oberst fik jeg meddelelse om, at man agtede at anbringe dem i Rønne plantage (nord for flyvepladsen), hvis jeg giver tilladelse dertil samt til, at 10 sommerhuse dér tages i brug til staben, hvilket jeg straks lod ordne.

[...]

Hotelejer Lyngby, Dams Hotel i Rønne, meddeler mig nu fortroligt, at der nu er flyttet en czechoslovakisk journalist ind på hotellet, og at denne i en privat samtale havde ladet Lyngby forstå, at der var kommet en russisk generaloberst herover i dag. (Jeg har dog intet hørt til ham). Journalistens opgave var at bringe reportage om de russiske soldaters forhold ud over det rent militære. Hans mening om forholdene i almindelighed var, at de russiske militære opgaver ikke ville være løst på mindre end et halvt år, og han antog, at det var meningen, at der i alt skulle et armékorps hertil på ca. 19.000 mand.

Om mandens grundlag for disse antagelser kan jeg dog ikke udtale mig.

¹⁵⁵ 13. maj.

¹⁵⁶ Divisionschef.

208. Direktør Svenningsens referat af telefonsamtaler ført den 15. maj 1945 om situationen på Bornholm.¹⁵⁷

Telefonmeddelelser fra Bornholm tirsdag den 15. maj 1945.

Kl. 9.25 telefonerede vicekonsul Petersen¹⁵⁸ fra Rønne og meddelte, at der i dag var ankommet yderligere 1.000 mand russiske tropper til Bornholm medbringende betydelige mængder proviant, et par hundrede heste, trainvogne etc., etc. Vicekonsul Petersen, som selv havde været i Kolberg, havde der iagttaget betydelige russiske troppeansamlinger, som ventedes at blive overført til Bornholm. Med hensyn til varigheden af russernes ophold på Bornholm forelå der modstridende oplysninger.

Kl. 15.45 telefonerede amtmand Stemann, der netop havde haft en to timer lang forhandling med en ny russisk oberst Rjazanoff og andre russiske officerer. Resultatet af denne forhandling var blevet, at det var meddelt amtmanden, at han ikke måtte forlade øen. Enhver lufttrafik og skibstrafik på øen var stoppet, og endvidere ville telefon- og telegrafforbindelsen med øen blive stoppet, indtil Bornholms forhold måtte være klaret ved direkte forhandling mellem Moskva og København. De russiske officerer havde ment, at dette burde kunne ske i løbet af et par dage. Fra russisk side havde man over for amtmanden fremhævet Bornholms store militære betydning såvel for Rusland som for Danmark. Man vidste, at tyskerne havde forberedt en ny krig. I øvrigt kunne russerne ikke forhandle politiske spørgsmål, og de vil derfor hverken have udenrigsministeren eller nogen repræsentant for vestmagterne til øen. Der måtte overhovedet intet ske, før sagen var ordnet med Moskva.

Folketingsmand Koefoed kom til telefonen og bad om, at det måtte blive meddelt regeringen, at situationen var meget alvorlig. Folketingsmanden udtalte, at han ønskede at minde regeringen om Niels Neergaards ord til sydslesvigerne i 1920: "I skal ikke blive glemt". Med disse ord har jeg sagt til regeringen, tilføjede folketingsmanden, hvad jeg ønsker i den foreliggende situation.

Amtmand Stemann, som igen kom til telefonen, sagde, at der herskede fuldstændig katastrofal stemning på Bornholm, og at der var stor bitterhed. Om russernes optræden oplyste amtmanden, at de russiske officerer gang på gang havde lovet at holde orden og disciplin blandt tropperne, og at de vistnok også greb til drastiske foranstaltninger, men at det syntes vanskeligt for officererne at holde rigtigt styr på tropperne. I alt var der til øen kommet ca. 3.500 russere, og der stod flere tusinde mand i Kolberg, som forventedes at blive bragt over.

Med henblik på forhandlinger med Moskva henledte amtmanden opmærksomheden på, at departementschef Kofoed i finansministeriet er sagkyndig i alle bornholmske forhold.

I morgen den 16. maj ville der afgå 600 tyske soldater, 300 sårede og syge samt 700 civile flygtninge. Dermed ville i alt være borttransporteret ca. 15.000 personer. Antallet af tilbageværende tyske kunne skønsmæssigt anslås til et par tusinde. Russerne havde erklæret, at samtlige fremmede, som ikke var i besiddelse af behørig lovlig opholdstilladelse, ville blive bragt bort.

Til sidst sendte amtmanden hilsen "til alle – også til kongen".

Jeg sagde til amtmanden, at han selv kunne være forvisset om og meddele den bornholmske befolkning, at der fra regeringens side ville blive gjort overhovedet alt, hvad der stod i dens magt for at hidføre en løsning.

209. Gesandt i Stockholm J.C.W. Kruses referat af telefonsamtale den 15. maj 1945 med udenrigsminister Christmas Møller.¹⁵⁹

Udenrigsminister Christmas Møller telefonerer kl. 4¹⁶⁰ og meddeler, at regeringen har fået henvendelse fra amtmand Stemann om, at al forbindelse med Bornholm er afbrudt, såvel telefon-, telegraf-, skibs- som flyveforbindelse, og at forbindelsen ikke kan genoptages, før der har fundet forhandlinger sted mellem Moskva og den danske regering. Man ønskede ingen forbindelse

¹⁵⁷ UM 87.F.3/1.

¹⁵⁸ Vicekonsul Petersen var som russiskkyndig af Udenrigsministeriet udsendt til Bornholm som tolk.

¹⁵⁹ Gesk Stockholm 5.K.8.a.

¹⁶⁰ Kl. 16.

hverken med SHAEF eller den engelske regering. Det var blevet tilføjet, at Bornholm havde militær betydning, såvel for Danmark som for Rusland, og hvad selvfølgelig ikke skulle siges til russerne, at Tyskland forberedte en ny krig.¹⁶¹ Jeg blev anmodet om omgående på den måde, som jeg fandt rigtigst, at meddele følgende fra den danske regering.

Regeringen og den danske udenrigsminister har fået ovenstående meddelelse. Henstiller meget indtrængende, at forbindelsen med Bornholm åbnes med det samme. Endvidere, at man meget gerne ville have besked om, hvorvidt Moskva vil modtage en dansk delegation (også hjælp med hensyn til arrangementen med flyvemaskinerute etc.), som da straks ville rejse til Moskva. Hvis der blev spurgt om, hvem der skulle være leder af denne delegation, kunne jeg svare, at det var jeg ikke instrueret om, men jeg gik ud fra, at udenrigsministeren ville lede delegationen

Udenrigsministeren bad om, at jeg snarest ville telefonere til Udenrigsministeriet, enten til ham eller til direktøren, om resultatet af min henvendelse. Der vil i hvert fald være konstant vagt i Udenrigsministeriet.

210. Generalkommandoens Efterretningstjeneste til Udenrigsministeriet den 15. maj 1945.¹⁶²

Telefonsamtale fra redaktør Kjød¹⁶³ til kaptajn Schjødt-Eriksen den 15/5 kl. 16.20.

Redaktøren fik besvaret visse praktiske spørgsmål vedrørende modstandsbevægelsen.

Han oplyste, at russerne fra flere sider (kompetente myndigheder) havde udtalt, at man ventede 20.000 mand russiske tropper til Bornholm med det første. Endvidere havde russerne fremsat udtalelser om Bornholms strategiske betydning og antydte, at opretholdelsen af støttepunkter på Bornholm formentlig blev nødvendig i fremtiden.

Skibs-, telefon-, telegraf- og radioforbindelse mellem Bornholm og Danmark forventes på Bornholm afbrudt i den nærmeste fremtid.

S. Schjødt-Eriksen
Kaptajn

Påtegning: Vist ministeren. Svenningsen.

211. Generalkommandoens Efterretningstjeneste til Udenrigsministeriet den 15. maj 1945.¹⁶⁴

Telefonsamtale fra løjtnant Agersted, Bornholms Værn, til Efterretningstjenesten den 15/5 kl. 17.00.

Den 15/5 morgen landsattes ca. 1.000 russiske soldater i Rønne havn. Fodfolk; ingen kanoner. De overførtes med danske skibe, som har bragt tyskere til Kolberg. En tysktalende russer har udtalt, at der ventes i alt 19.000 russere til øen, kommanderet af en generaloberst. Rygtet gengives dog med forbehold.

¹⁶¹ Meningen må være, at det ikke skulle siges til russerne i Stockholm.

¹⁶² UM 87.F.3/1. – Notitsen er sendt til: general Gørtz, kaptajn Hjalf, Udenrigsministeriet og Krigsministeriet.

¹⁶³ Bornholms Avis (kons.), medlem af Lokalkomiteen.

¹⁶⁴ UM 87.F.3/1. – Notitsen er sendt til: general Gørtz, kaptajn Hjalf, Udenrigsministeriet og Krigsministeriet.

212. Gesandtskabet i Stockholm. Referat af gesandt Kruses telefonsamtale med udenrigsminister Christmas Møller den 15. maj 1945 kl. 18.¹⁶⁵

Telefonsamtale mellem kammerherren og udenrigsminister Christmas Møller den 15. maj 1945 kl. 18.

Kammerherren [Kruse] meddelte, at han havde forelagt Bornholm-spørgsmålet for den russiske chargé d'affaires Tschernikow [Tjernysjov], som ikke kendte noget til det. Kammerherren havde ment det rigtigst først at gå denne vej. Muligvis kunne man senere forsøge ad anden vej, men dette kunne ikke lade sig gøre i dag. Den russiske chargé d'affaires havde lovet snarest muligt at telegrafere til Moskva. Kammerherren havde forklaret, hvilken overordentlig stor betydning det havde, at forbindelsen med Bornholm blev genoprettet, og endvidere, at man i givet fald ville sende en delegation til Moskva. På forespørgsel, hvem denne delegation ville komme til at bestå af, havde kammerherren udtalt, at han som sin personlige mening troede, at udenrigsministeren selv ville komme, ledsaget af andre. Den danske regering lagde overordentlig stor vægt på snarest muligt at få personlig kontakt med den russiske regering, idet der også kunne være forskellige andre spørgsmål, der skulle drøftes. Kammerherren havde lagt vægten på Bornholm-spørgsmålet, men havde på den anden side heller ikke gjort afrejsen af en delegation til Moskva afhængig af, om dette spørgsmål gik i orden.

Udenrigsministeren udtalte, at alt måtte vige for dette spørgsmål, men at man var overbevist om, at kammerherren ville gøre, hvad der kunne gøres.

213. Telegram den 15. maj 1945 fra general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til general Eisenhower, SHAEF Forward.¹⁶⁶

Det danske udenrigsministerium har i dag givet mig følgende informationer modtaget fra amtmanden på Bornholm: De russiske tropper på Bornholm er nu mellem 3000-4000, de skibe, der evakuerer tyskerne til Kolberg, kommer tilbage med flere russiske tropper. Russerne medbringer skydevåben og store mængder af forsyninger inklusive levende kvæg. Russerne tillader ikke fly fra Danmark at lande på Bornholm.

Det danske udenrigsministerium konkluderer, at den russiske kommandants tidligere erklæring om, at de russiske styrker kun er kommet for at fjerne de tyske styrker fra Bornholm og ikke har til hensigt at forblive på øen, ikke holder stik nu.

¹⁶⁵ Gesk Stockholm 5.K.8.a. – Referatet er signeret GN.

¹⁶⁶ WO class no. 219 ref. no. 2148, p. 10. SHAEF FORWARD incoming message. – Yderst Hemmeligt. Operationel prioritet. Udstedt den 15. maj kl. 1830B, modtaget kl. 2243B. INFO: 21. Armégruppe TAC, 21. Armégruppe MAIN. Aktion: G-3 (modtagers påtegning).

214. Henvendelse den 16. maj 1945 fra Frihedsrådets lokalkomité på Bornholm til kongen.¹⁶⁷

Rønne, d. 16. maj 1945

Til
Hans Majestæt Kongen,

Den bornholmske befolkning vender sig en stund, hvor friheden tegner sig truende for øen, til sin konge med bøn om hjælp.

På befolkningens vegne
allerunderdanigst

Frihedsrådets lokalkomité
regionschef¹⁶⁸

sign. H.Chr. Olsen, Carl Chr. Håkansson, A.H. Jørgensen, Kai Nissen, Charles Børner, Kjød.

Påtegning:

Reg[eringen] anmoder om ikke [at] svare. Talt med kammerherre Bardenfleth.¹⁶⁹
17/5 Sv[enningsen].

215. Notits af fuldmægtig John Knox, Udenrigsministeriet, den 16. maj 1945.¹⁷⁰

Efter aftale med kontorchefen har jeg i dag kl. 10.15 anmodet generaldirektøren for Post- og Telegrafvæsenet om at søge etableret en telefonisk forbindelse, således at Udenrigsministeriet kunne tale med amtmanden på Bornholm.

Efter at have undersøgt sagen har generaldirektøren meddelt, at forbindelsen formentlig ville kunne etableres over Statens civile Luftværns ledning med kommandocentralen i Rønne, hvilken ledning går uden om hovedcentralen på øen og således næppe kan være de russiske militærmyndigheder bekendt. Generaldirektøren mente ikke, at der var nogen risiko for, at samtaler på denne ledning blev aflyttet.

Kommandocentralen kan imidlertid ikke stille samtaler om til amtmanden, hvorfor det er nødvendigt, at denne hidkaldes.

Amtmanden har herefter været i telefonisk forbindelse med kontorchefen og direktøren.

Påtegning: Ministeren har talt med amtmanden 16-5. Dahl (kontorchef)

216. Gesandt i Stockholm J.C.W. Kruses referat af telefonsamtale med afdelingschef Hvass, Udenrigsministeriet, den 16. maj 1945.¹⁷¹

Under en telefonsamtale den 16. maj 1945 kl. 10 med afdelingschef Hvass vedrørende spørgsmålet om eventuel svensk varetagelse af danske interesser i Japan¹⁷² benyttede jeg lejligheden til at forhøre nærmere om, hvorledes det lå med hensyn til Bornholm, idet jeg særligt forespurgte, fra hvem den meddelelse, som amtmand Stemann havde givet hjemover, stammede.¹⁷³

¹⁶⁷ UM 87.F.3/1.

¹⁶⁸ Regionschefen er A.H. Jørgensen.

¹⁶⁹ Kongens kabinetssekretær.

¹⁷⁰ UM 87.F.3/1.

¹⁷¹ Gesk Stockholm 5.K.8.a.

¹⁷² Befrielsesregeringen havde afbrudt den diplomatiske forbindelse med Japan på grund af Japans alliance med Nazityskland.

¹⁷³ Der hentydes til Kruses telefonsamtale med udenrigsministeren den 15. maj 1945.

Afdelingschef Hvass meddelte, at det var den øverste russiske kommandant, der skulle have udtalt sig i den nævnte henseende, og at denne meddelelse fra amtmænd Stemann var den sidste telefonforbindelse, som det havde været muligt at få fra Bornholm til København.

Senere talte jeg igen med afdelingschef Hvass, som på min forespørgsel oplyste, at den øverste russiske kommandant, som i øvrigt havde afløst nogle tidligere, hedder Rjazanoff. Amtmand Stemanns sidste telefoniske meddelelse var sket kl. 15.45 og gik ud på foruden spørgsmålet om en afspærring, indtil forholdene vedrørende Bornholm var blevet ordnet mellem København og Moskva, at amtmændene ikke måtte forlade Bornholm. Dog havde den russiske kommandant tilføjet, at forholdene burde kunne ordnes i løbet af et par dage. Hvass tilføjede, at det var altså denne henvendelse, jeg her skulle foretage mig, som tog sigte på i henhold til kommandantens udtalelser at ordne forholdet mellem København og Moskva.

Havde foruden den i tidligere referat omtalte henvendelse til den herværende russiske chargé d'affaires forbindelse med rette vedkommende¹⁷⁴ i går aftes, hvorunder forholdet nærmere drøftedes.

217. Udenrigsminister Christmas Møllers referat af telefonsamtale med amtmænd Stemann den 16. maj 1945.¹⁷⁵

Kom kl. ca. 11 i forbindelse med amtmænd Stemann. Jeg havde prøvet kl. 8.30, men uden resultat, men så havde Svenningsen prøvet igen, og da kom forbindelsen igennem.

Stemann meddelte, at indberetninger osv. var sendt med flyvemaskine og kom til indenrigsministeriet i dag. Der kunne nu lastes post og gods til Bornholm, men der kunne ikke sendes passagerer. Han meddelte endvidere, at en Dampskibsselskabet af 1866 tilhørende pakket ved navn "Hanne" lastede i Havnegade, den skulle gerne have posten og noget benzin med; stemningen på øen var fortvivlet, og jeg bad ham naturligvis i overensstemmelse med den måde, vi hele tiden har taget på sagen, om at fortælle, at vi gjorde, hvad vi kunne, og at vi anså det for uklogt at komme med officielle udtalelser i sagen. Det var den eneste grund til, at der ikke kom noget.

¹⁷⁴ Hvem denne mystiske "rette vedkommende" er, som Kruse flere gange i løbet af disse dage henvender sig til om Bornholm, oplyser Kruse ikke. Men det er sandsynligvis V. Razin, pressesekretæren ved det sovjetiske gesandtskab i Stockholm, en mand, der ifølge en ikke nærmere underbygget vurdering fra Rigspolitichefen "faktisk havde alle afgørelser af betydning vedr. Skandinavien." Kontakten til Razin fik Kruse gennem dansk-russeren Leo Feigenberg, der som jøde var flygtet fra København til Stockholm, og som med sin russiske baggrund havde skaffet sig gode forbindelser til de sovjetiske diplomatiske repræsentationer i Danmark og Sverige. Se herom: Mogens Nielsen: Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-1945, s. 109-112, og s. 182, note 31. – Erik Seidenfaden har oplyst i en artikel i Berlingske Tidende i 1967, at han i Stockholm i begyndelsen af april 1945 havde en lang samtale med en "hr. X" om forholdet til Sovjetunionen, hvorom han indberettede til Buhl og Dedichen i Danmark. Seidenfaden skriver: "Jeg havde ikke lov til at røbe hr. X's identitet, men det var dr. Feigenberg, denne mærkelige russer i København, der lige siden Staunings dage havde virket som formidler i vanskelige dansk-sovjetiske anliggender, både af økonomisk og anden art, og som på en eller anden måde bevarede tilliden i Moskva gennem alle omskiftelser. Han var nu flygtning i Stockholm, hvor han bevarede sine intime sovjetiske kontakter." "Essets" erindringer IV. Berlingske Tidende den 22. oktober 1967, 3. sektion.

¹⁷⁵ UM 87.F.3/1.

218. Telegram den 16. maj 1945 fra chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til Foreign Office.¹⁷⁶

Nr. 36.

Mit telegram nr. 27 [af 14. maj 1945].

Offentlig telefon- og telegrafforbindelse med Bornholm har været afbrudt siden kl. 1700 den 15. maj.

2. De sovjetiske myndigheder har også standset daglig flyforbindelse mellem Danmark og Bornholm. Formanden for Det Danske Luftfartsselskab har fortalt mig, at et specialfly på amtmandens anmodning blev sendt til Bornholm i går for at transportere ham til København til konsultation med den danske regering. Flyet landede på Bornholm, men fik ikke tilladelse til at flyve tilbage. Amtmanden sagde over telefonen, at han ikke havde nogen forklaring herpå.

3. De russiske styrker anslås nu til mellem 3. og 4.000 og bringer forsyninger i land i et omfang, der peger i retning af et længere ophold end oprindeligt formodet.

4. Dansk bekymring er voksende.

219. Gesandtskabet i Stockholm. Referat af gesandt Kruses telefonsamtale med direktør Svenningsen, Udenrigsministeriet, den 16. maj 1945 kl. 14.15.¹⁷⁷

Telefonsamtale mellem kammerherren og direktør Svenningsen den 16. maj 1945 kl. 14.15.

Kammerherren oplyste, at han med hensyn til Bornholm-spørgsmålet havde haft en samtale med afdelingschef Hvass i morges, ligesom han havde talt med udenrigsministeren i går og forklaret ham, at der var foretaget en henvendelse til den russiske chargé d'affaires her. Kammerherren havde meddelt udenrigsministeren, at han også kunne gå en anden vej, men at der ikke var nogen mulighed for at få fat i rette vedkommende i går. Dette var imidlertid lykkedes i går aftes, og der var blevet afsendt et meget energisk telegram i går aftes og et nyt i dag, hvori man lagde hovedvægten på, at spærringen med Bornholm ophævedes, og i det hele taget forklarede, hvilke uheldige virkninger denne spærring havde. Der var nu gjort alt, hvad der kunne gøres, og forhåbentlig kunne man snart vente svar.

Med hensyn til spørgsmålet om udsendelse af en delegation til Moskva havde kammerherren forstået på den pågældende, at dette skulle man være lidt varsom med for ikke at lægge spørgsmålet op i for højt et plan, men at man, hvis spørgsmålet ikke lod sig løse ad den førstnævnte vej, jo altid havde dette i baghånden.

Direktør Svenningsen var enig i, at det bedste ville være, hvis det lod sig ordne som først nævnt.

Det havde i øvrigt i dag været muligt at telefonere til amtmand Stemann, og der skulle i dag afgå en lille pakkebåd med varer derover. Dette måtte imidlertid være noget, som kommandanten havde gjort på egen hånd, og kunne ikke være resultatet af vor henvendelse.

¹⁷⁶ WO class 219, ref. no. 2148, p. 7, og CAB 121/362, p. 9. – Vigtigt. Afsendt den 16. maj kl. 12.35 GMT, modtaget kl. 18.30 DBST. Fordelt til kabinettet.

¹⁷⁷ Gesk Stockholm 5.K.8.a. – Referatet er signeret GN.

220. Telegram den 16. maj 1945 fra gesandt Victor Mallet, Stockholm, til Foreign Office.¹⁷⁸

Nr. 879.

Mit telegram nr. 845.¹⁷⁹

Den politiske direktør¹⁸⁰ fremsatte i dag en bemærkning til mig om, at svenskerne betragter Bornholm som et meget vigtigt spørgsmål for dem. Han spurgte mig, om jeg vidste, om der var aftalt noget mellem SHAEF og russerne angående besættelsen af øen, og jeg kunne helt ærligt svare, at jeg intet vidste om dette emne.

2. Den politiske direktør sagde, at Sveriges bekymring var blevet øget af afbrydelsen i går af al telefonforbindelse mellem Bornholm og København. Man mente at vide, at øens guvernør ikke havde tilladelse til at forlade København.¹⁸¹ I pressen er det rapporteret, at 2.300 huse er ødelagt og skaderne efter det russiske bombardement løber op i 60.000.000 kr. Svenskerne hævder, at hele den tyske garnison bestemt ville have overgivet sig til en enkelt officer fra SHAEF med oppasser.¹⁸²

221. Telegram den 16. maj 1945 fra gesandt Th. Døssing, Moskva, til udenrigsminister Christmas Møller den 16. maj 1945.¹⁸³

Telegram nr. 31 til udenrigsministeren. Citat. Sovjetregeringen beder meddelt:

Idet den betragter henvendelsen fra den danske regering som en fordømmelse af den tidligere regerings brud med Sovjetunionen, foretaget samme dag, Hitler-Tyskland angreb Sovjetunionen i juni 1941, kan sovjetregeringen imødekomme den nye danske regerings anmodning og anerkende T. Døssings udnævnelse. Efter henstilling fra sovjetregeringen vil originalskrivelsen blive overrakt den danske regering af mig personlig snarest. Telegraferer nærmere ankomst. Citat slut. Døssing.

222. Interview med den sovjetiske stabschef, oberst Strebkov, i Bornholms Tidende den 16. maj 1945.¹⁸⁴

[...]

Obersten – en smilende, egentlig pæn mand, uhyre elskværdig og imødekommende – udtalte i samtale løb sin varmeste beundring for den danske frihedsbevægelse.

– Denne frihedsbevægelse og dens tapre mænd, sagde han, har en stor del af skylden for, at Deres land blev frit uden de store ofre. Om det russiske samarbejde med de bornholmske styrker udtalte obersten, at han og hans styrker betragtede øens frihedskæmpere nøjagtigt som allierede, og han var glad ved samarbejdet.

– En følge af det gode samarbejde og et bevis på, at vi fuldt ud anerkender frihedsbevægelsen, er det også, sagde Strebkov, at man nu på gaderne kun ser russisk-bornholmske patruljer. Og jeg tror, at venskabet mellem de to parter er det bedst tænkelige, selv om det kniber med sproget.

– Nu denne totale afspærring fra omverdenen. Hvor længe skal den vare?

¹⁷⁸ FO 371/47239, file no. 155, p. 113. – Afsendt den 17. maj 1945 kl. 02.45, modtaget kl. 10.15. Gentaget til København. Fordelt til kabinettet.

¹⁷⁹ Udeladt her.

¹⁸⁰ i det svenske udenrigsdepartement.

¹⁸¹ Det må være Bornholms amtmand, der her – fejlagtigt – menes at opholde sig i København.

¹⁸² Den engelske tekst er her: "... "would certainly have surrendered to a man and a boy from SHAEF."

¹⁸³ Døssings arkiv. – Se hertil Døssing til Udenrigskommissariatet den 10. maj 1945 og det sovjetiske svar herpå den 15. maj 1945, aftrykt ovenfor (dok. 190 og 191).

¹⁸⁴ Bornholms Tidende den 17. maj 1945: Vi er ikke kommet som okkupanter –. Interviewet fandt sted på alderdomshjemmet i Rønne – oberst Strebkovs hovedkvarter.

– Højest et par dage; jeg kan om dens indførelse sige så meget, at den er både i Deres regerings og i min regerings interesse. Men så hurtigt, det i det hele taget er gør ligt, vil den blive hævet igen, og det vil atter være muligt med forbindelse med det øvrige land.

– Bornholmerne spørger hinanden: hvor længe vil det vare, før Deres tropper atter trækker sig tilbage? Kan De sige noget om det?

– Hvor lang tid, der vil gå endnu, kan jeg ikke sige Dem, men vor vigtigste mission er endt, når vi har fået fjernet tyskerne fra Deres ø. Så meget kan jeg sige Dem: vi er i hvert fald ikke kommet hertil som okkupanter.

– Er der mange tyskere tilbage?

– Nej, kun få, små grupper.

[...]

Obersten slutter samtalen:

– Intet har gjort os mere ondt, end at tyskernes vægring ved kapitulation skulle komme til at gå ud over den bornholmske befolkning. Jeg beder Dem fortælle, at det ikke var den bornholmske befolkning og dermed den danske befolkning, vi ville ramme og bekæmpe. Men kun tyskerne og deres voldsregime. Ingen beklager mere end vi, at det også kom til at gå ud over Deres ø og befolkning.

– Bornholmerne er klar over, at skylden for ulykkerne må lægges på von Kamptz. Men hvad sker der med ham?

– Han blev ført til Kolberg, hvor han bliver stillet for en krigsret.

– Bliver han skudt?

– Selvfølgelig, svarer obersten med eftertryk.

223. Gesandtskabet i Stockholm. Referat af gesandt Kruses telefonsamtale med udenrigsminister Christmas Møller den 17. maj 1945.¹⁸⁵

Telefonsamtale mellem kammerherren og udenrigsministeren den 17. maj 1945 kl. 10.45.

Kammerherren [Kruse] meddelte, at han i går angående Bornholm-spørgsmålet havde haft en lang samtale med rette vedkommende¹⁸⁶ og forklaret ham den ganske overordentlig vanskelige situation, som afbruddet havde bragt befolkningen derovre i med hensyn til vareforsyning m.v., at vi var besjælet af de varmeste ønsker om at stå på en god fod med russerne, men at dette kunne virke som et irritationsmoment. Dette kunne den pågældende godt forstå, men udtalte, at det hele vist var et teknisk spørgsmål.

Noget svar fra Moskva var endnu ikke kommet.

224. Gesandtskabet i Stockholm. Referat af gesandt Kruses telefonsamtale med direktør Svenningsen, Udenrigsministeriet, den 17. maj 1945.¹⁸⁷

Telefonsamtale mellem kammerherren og direktør Svenningsen den 17. maj 1945 kl. 10.45.

Kammerherren meddelte med hensyn til Bornholm, at han i går havde haft en samtale med udenrigsminister Günther, der så ret pessimistisk på det. Der var kommet en beretning fra minister Dardel,¹⁸⁸ hvoraf bl.a. fremgik, at befolkningen blev terroriseret.

Direktør Svenningsen mente ikke, at dette var helt rigtigt. Han havde netop i dag fået en telefonsamtale igennem med Bornholm, at der var blevet sagt, at det gik ganske godt, og at det blev bedre for hver dag. De uroligheder, der havde været, var foranstaltet af menige, medens kommandanten gjorde alt for, at tropperne skulle optræde på en pæn og ordentlig måde.

¹⁸⁵ Gesk Stockholm 5.K.8.a. – Referatet er signeret GN.

¹⁸⁶ Denne "rette vedkommende" er formentlig V. Razin, presseattaché ved det sovjetiske gesandtskab.

¹⁸⁷ Gesk Stockholm 5.K.8.a. – Referatet er signeret GN.

¹⁸⁸ Sveriges gesandt i København.

225. Telegram den 17. maj 1945 fra chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til Foreign Office.¹⁸⁹

Nr. 43.

Mit telegram nr. 36 [af 16. maj 1945].

Den danske regering har den 15. maj fået meddelelse fra amtmanden på Bornholm om, at den russiske officer, der afbrød forbindelserne, havde udtalt, at Rusland såvel som Danmark havde stor militær interesse i øen. Spørgsmålet om dens fremtid ville blive taget op i direkte forhandlinger mellem Moskva og København. Han påstod at have oplysninger om, at en ny krig var under forberedelse af Tyskland. Indtil forhandlingerne var afsluttet, ville han hverken have en repræsentant for den danske regering eller fra SHAEF over til øen.

2. Det flyfartøj, der er nævnt i afsnit 2 af mit telegram, der henvises til, fik lov til at returnere i går med post, men uden passagerer. Piloten (tekstgruppe ikke afkodet) fortæller mig, at amtmanden reelt var fange, og at russerne havde drukket al hans spiritus inklusive parfumer. Jeg videregiver dette uden forbindende.

3. En vis kraftigt censureret presse- og privat telefonkommunikation er nu tilladt. Evakueringen af tyskerne fortsætter, men mange er tilsyneladende endnu ikke pågrebet.

226. Gesandtskabet i Stockholm. Referat af telefonsamtale mellem gesandt Kruse og direktør Svenningsen, Udenrigsministeriet, den 17. maj 1945.¹⁹⁰

Telefonsamtale mellem kammerherren og direktør Svenningsen den 17. maj 1945 kl. 16.00.

Direktør Svenningsen udtalte, at det nok ville være rigtigst, nu da der var kommet svar fra den russiske regering med hensyn til Døssing,¹⁹¹ at kammerherren sendte et telegram til Døssing, hvori han underrettedes om den démarche,¹⁹² kammerherren havde foretaget over for den henværende russiske legation. Direktør Svenningsen foreslog, at kammerherren telegraferede noget i retning af, at han anerkendte Døssings sidste telegram, hvoraf fremgik, at han nu var accepteret, og at man til hans information meddelte ham følgende med hensyn til Bornholm, hvorefter man i korte træk kunne forklare ham, hvad henvendelsen gik ud på.

Direktør Svenningsen meddelte i øvrigt, at det så ud til at lysne nu. Telefonforbindelsen var åbnet, dog foreløbig af praktiske grunde kun for livsvigtige samtaler. Skibstrafiken skulle også komme i gang igen. Der var vist nu kommet en ny general til øen, men direktør Svenningsen kendte endnu ikke enkelthederne. I telegrammet til Døssing kunne kammerherren godt nævne noget om, at det så ud, som om restriktionerne var ved at blive hævet.

Kammerherren lovede at sende et sådant telegram.

¹⁸⁹ CAB 121/362, p. 11. – Straks. Afsendt den 17. maj 1945 kl. 12.40 (GMT), modtaget kl. 17.05 (DBST). Gentaget til Stockholm (kun 1. afsnit).

¹⁹⁰ Gesk Stockholm 5.K.8.a. – Referatet er signeret GN.

¹⁹¹ om den sovjetiske regerings anerkendelse af Døssing som Danmarks officielle repræsentant i Moskva., se Døssings telegram herom til Christmas Møller den 16. maj 1945.

¹⁹² démarche: henvendelse.

227. Telegram den 17. maj 1945 fra gesandt Kruse, Stockholm, til gesandt Døssing, Moskva.¹⁹³

Idet jeg anerkender modtagelsen af deres telegram 16. maj, hvis indhold meddelt regeringen, og hvoraf fremgår, at sovjetregeringen anerkender dem som Danmarks officielle repræsentant, kan jeg meddele til deres information vedrørende Bornholm, at jeg i henhold til modtagen instruks på regeringens vegne har rettet henvendelse til den herværende sovjetrussiske legation med indtrængende henstilling om, at forbindelserne mellem Bornholm og det øvrige Danmark snarest åbnes. Jeg skal tilføje, at efter de senest modtagne meddelelser fra København ser ud om restriktionerne er ved at blive lempet.

228. Telegram den 17. maj 1945 fra chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til Foreign Office.¹⁹⁴

Nr. 47

Mit telegram nr. 43 [af 17. maj 1945].

Udenrigsministeren hidkaldte mig i morges og spurgte mig, om jeg havde fået nogen meddelelse fra Dem om Bornholm. Jeg sagde til ham, at jeg ikke havde hørt noget fra Dem, men ville spørge, om De havde nogle synspunkter eller informationer at give ham. Jeg tror, det kunne være nyttigt, hvis De kunne give ham – og mig – lidt baggrundsinformation. Han havde intet nyt i forhold til det, der er nævnt i mit telegram, som jeg henviser til, og han lod ikke til at tage den stedlige kommandants opfattelse alt for alvorlig, men påpegede, at den danske offentlige mening nu er alvorligt opskræmt, hvilket jeg kan bekræfte. "Daily Mail"s omtale af Bornholm som et uvejrscentrum gengives på fremtrædende plads i dagens aviser.

Udenrigsministeren har instrueret den danske gesandt i Stockholm om via den sovjetiske legation at undersøge, om Moskva vil tage imod et besøg af ham og en lille delegation.

229. Amtmand Stemmanns telefoniske referat til Indenrigsministeriet af et møde på Bornholm med de ledende russiske officerer den 17. maj 1945.¹⁹⁵

Efter anmodning var jeg i dag kl. 11 tilstede ved en forhandling på De gamles Hjem i Rønne, der er indrettet til stabskvarter, for at forhandle med chefen for de russiske styrker i Nordvesttyskland, generalmajor Surtjenko og hans stab, deriblandt oberst Strebkov og oberst Poluvesjkin.

Forhandlingerne indlededes som sædvanlig med, at jeg skulle stille spørgsmål og komme med de ønsker, jeg havde.

Pkt. 1. Undgåelse af mund- og klovsyge. Enighed om, at dette skulle forhindres.

Pkt. 2. Forbindelse med omverden. Svaret herpå var som i indledningen en forsikring om, at okkupationen af øen kun var midlertidig, at den var nødvendiggjort af militære hensyn, da den røde hær ikke kunne tåle, at der fandtes tyske afdelinger i dens ryg, og den havde derfor måttet træffe alle foranstaltninger til at fjerne også enhver fremtidig fare herfor. Den røde hær måtte derfor også blive, indtil alle militære spørgsmål om Tysklands fremtidige skæbne er afgjort, men officererne udtalte samtidig håbet om, at det ikke ville vare for længe. Én ting, sagde de, var imidlertid klart, deres tilstedeværelse her var kun midlertidig, indtil de fik løst de nævnte opgaver. Det var deres håb, at dette kunne ske i samarbejde med den danske befolkning, således at man

¹⁹³ Gesk Stockholm 5.K.8.a.

¹⁹⁴ FO 371/47239, file no. 155, p. 108. – Straks. Afsendt den 17. maj 1945 kl. 22.45 GMT, modtaget den 18. maj kl. 05.58 DBST. Gentaget til Stockholm. Fordelt til kabinettet.

¹⁹⁵ UM 87.F.3/1. – Kopi til Udenrigsministeriet.

ikke alene fik udryddet de tyske soldater, men også alle andre, som kunne tænkes at ville medvirke til at fremme de tyske planer.

Danskerne var sikkert fuldstændig klar over, hvorledes tyskerne var. Man så således efter sidste verdenskrig, hvorledes de hurtigt igen begyndte at forberede sig på revanche, endog i den seneste tid havde man set, hvorledes i Tjeckoslovakiet flere armeer selv efter kapitulationen havde fortsat at kæmpe. Den røde hær havde gennemført den vanskelige opgave at nedkæmpe også dem, men det viste, hvorledes man var nødt til over for tyskerne at optræde med den største forsigtighed.

Disse synspunkter vendte flere gange tilbage i samtalen løb tillige med gentagelsen af, at det var militære hensyn, der lå bagved og nødvendigvis måtte ligge bag ved Overkommandoens disposition på dette område.

Efter denne indledning af mere almindelig karakter meddelte generalen gennem sin engelsktalende oberst, at der intet var til hinder for, at jeg og andre administrative myndigheder på Bornholm kunne sætte os i forbindelse med den danske regering og pr. telefon og telegram føre alle administrative samtaler.

Under forhandlingerne om dette emne pointerede jeg udtrykkeligt ønskeligheden af, at også alle forretningssamtaler kunne blive tilladt, bl.a. af hensyn til genopbygningen af Rønne og Nexø kommuner, og man lovede at overveje dette.

Det blev derhos meddelt, at Bornholm, som det hed, kunne opretholde den økonomiske forbindelse med den øvrige del af landet i fuldt omfang, dvs. at enhver trafik med gods uhindret kunne gennemføres. Tillige kunne fiskerne uindskrænket udføre deres erhverv inden for en afstand af 10 sømil fra kysten, mod at antallet af fiskerbåde blev kontrolleret ved deres udsejling og tilbagevenden.

Man havde bemyndigelse fra Overkommandoen til at meddele mig, at man ikke havde noget imod, at der kom repræsentanter for den danske regering til Bornholm, hvorimod spørgsmålet om én eller flere engelske repræsentanters ankomst for tiden var under overvejelse hos højere myndigheder.

På spørgsmålet om flyvetraffikkens genoptagelse svarede der, at skønt det ikke var udtrykkeligt nævnt i de givne instruktioner, måtte de gå ud fra, at dette kunne tillades, og at flyveren udførte sine flyvninger, dog således at de ikke fløj over land, så de russiske forlægninger kunne udspioneres, at det kontrolleredes, at personalet var dansk, at fotografering var forbudt, og at der blev truffet foranstaltninger til at kontrollere, hvem der kom med flyveren, og hvilket gods der blev transporteret. Foreløbig måtte som passagerer kun medfølge danske, administrative personer, og generalen personlig understregede meget stærkt, hvilket ansvar jeg som amtmand havde for, at disse regler overholdtes.

[...]

Det fremhævedes, at man fra den russiske ledelses side var meget tilfreds med befolkningens holdning, og navnlig var man meget glad ved de danske frihedskæmpers bistand, som man håbede ville fortsætte, indtil rensningen af øen var tilendebragt. Der var endnu mulighed for, at tyske sabotører og andre holdt sig skjult på øen, og man håbede, at befolkningen og de danske partisaner gik fuldstændig ind for gennemførelsen af arbejdet med at uskadeliggøre dem.

Man kunne ligeledes ganske overlade til de danske myndigheder at kontrollere, at der udveksledes tjenstlige telegrammer og telefonsamtaler.

Man havde intet imod, at flyvningen blev genoptaget allerede i dag, om det var muligt, og man kunne ligeledes tiltræde min meddelelse om, at jeg så tog til København i morgen formiddag og vendte tilbage i morgen eftermiddag.

Da jeg troede, at forhandlingerne nu nærmede sig deres afslutning, benyttede jeg lejligheden til at udtale min og befolkningens tak for den fra russisk side viste deltagelse ved begravelsen af bombeofrene i går.

På dette tidspunkt sagde imidlertid den oberst, som førte ordet, at han endnu havde et par sager, som han gerne ville nævne, og til hvis løsning han anmodede om min bistand.

Den russiske hær på Bornholm behøvede forråd i betydelige mængder, da man ikke ønskede på nogen måde at ligge den bornholmske befolkning til byrde, og man anmodede mig derfor om, at der blev stillet et yderligere antal skibe til rådighed for disse transporter fra Kolberg. Jeg lovede straks at ville tage spørgsmålet op under mit besøg i København, da russerne i forvejen havde fået overladt alle skibene her på øen, men jeg gjorde straks opmærksom på, at den danske handelsflåde var meget stærkt reduceret af krigen, hvorfor det ville være forbundet med visse vanskeligheder.

[...]

Det lovedes dog udtrykkeligt, at skibene snart ville kunne leveres tilbage, og Danmark kunne vel i øvrigt få hjælp fra de vestallierede, hvis skibenes indsættelse her på Bornholm skulle volde særlige vanskeligheder. De havde intet imod, at overførslen af de fiskerskibe, som de havde brug for til Bornholm, kombineredes med transporter til Bornholm af de mange varer og materialer, som vi har brug for til genopbygningen.

Forinden min afrejse til København i morgen lovedes det, at jeg skulle få besked om, hvor mange skibe der var brug for og disses størrelse.

[...]

230. Presseattaché Helge Wamberg's notits om samtale i København med Mikhail Kosov, korrespondent for det sovjetiske telegrambureau TASS, den 17. maj 1945.¹⁹⁶

Jeg har i aften haft en samtale med hr. Mikhail Kosov om spørgsmålet Bornholm. Hr. Kosov udtalte, at dette var slået uforsigtigt op i de danske blade, og det havde været ham en personlig skuffelse at se. Han var mødt her med den største sympati for Danmark og mente ikke, at aviserne havde tilstrækkelig udtrykt anerkendelse over for Rusland for det arbejde, som hans land havde gjort i den store krig. [...]

Kosov sagde mig, at den danske mistænksomhed over for Rusland i det bornholmske spørgsmål var ubegrundet, og han håbede meget, at aviserne måtte udtrykke dette således, at offentligheden blev vejledet på rette måde.¹⁹⁷

231. Telegram den 17. maj 1945 fra Sveriges Udenrigsdepartement til gesandt Söderblom, Moskva.¹⁹⁸

[...]

Den danske udenrigsminister har meddelt Dardel, at der har været ført forhandlinger mellem England og Amerika samt Rusland vedrørende Bornholm, men at der ikke er opnået nogen overenskomst. Fra dansk side formodes der at være visse meningsforskelle mellem England og Rusland, som sandsynligvis beror på, at Bornholm blev glemt, da grænselinierne mellem engelsk og russisk indflydelse blev draget.

[...]

Russiske officerer har over for den danske amtmand fremhævet Bornholms store strategiske betydning for både Rusland og Danmark samt muligheden af en tysk revanche krig.

Hvordan bedømmes den russiske optræden på Bornholm fra Moskvas horisont?

232. Telegram den 18. maj 1945 fra gesandt Söderblom, Moskva, til Sveriges Udenrigsdepartement.¹⁹⁹

Døssing har talt med vedkommende russer om Bornholm ud fra det udgangspunkt, at den russiske aktion dér svarer til de britiske aktioner i det øvrige Danmark, dvs. har til formål at gennemføre den tyske kapitulation. Det forekommer i og for sig Døssing og mig naturligt, at den magt, der har besat den sydlige Østersøkyst og Rygen, eliminerer den nærliggende tyske modstandsrede på Bornholm. Døssing er indstillet på i samtaleform at fremholde det ønskværdige i, at russere og englændere enes om snarest at rømme al dansk territorium.

¹⁹⁶ UM 87.F.3/1.

¹⁹⁷ Den 4. juni 1945 gav Udenrigsministeriet aviserne meddelelse om, at reportager om Bornholm fremover burde godkendes af Udenrigsministeriet før trykning.

¹⁹⁸ Utrikesdepartementets arkiv.

¹⁹⁹ Utrikesdepartementets arkiv.

233. Udenrigsminister Christmas Møllers referat af telefonsamtale den 18. maj 1945 med gesandt Kruse, Stockholm.²⁰⁰

Torsdag den 18. maj kl. ca. 12½ ringede jeg til kammerherre Kruse for at høre, om der var nogen besked. Fik meddelelse om Sovjets anerkendelse af Døssing. Kruse meddelte endvidere, at han havde talt med sin særlige mand²⁰¹ i Stockholm og bedt om at få en vareudveksling i gang. Det var det danske folks og hans højeste ønske at komme i kontakt med russerne snarest muligt. Forøvrigt mente Kruses russiske ven ikke, at man burde overdrive betydningen af, hvad der skete på Bornholm.

234. Telegram den 18. maj 1945 fra chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til Foreign Office.²⁰²

Nr. 56.

Mit telegram nr. 47 [af 17. maj 1945].

Amtmanden på Bornholm kommer hertil i dag. General Dewing vil forsøge at træffe ham. Tonen i pressen er en smule mere munter. Flytrafikken genoptages i dag for post og om kort tid også for myndighedspersoner. Fragtskibstrafik og telefon- og telegraftrafik begrænset til statslige og kommunale myndigheder genoptages også.

235. Internt memo den 18. maj 1945 af assisterende stabschef, generalmajor Bull, SHAEF FORWARD, til stabschefen.²⁰³

EMNE: BORNHOLM

TIL: STABSCHEFEN

I DISKUSSION

1. Telegram fra SHAEF Mission (Danmark) bilag A²⁰⁴ tyder på, at russerne har til hensigt at fortsætte besættelsen af Bornholm, som er en del af Danmark, eftersom de fortsætter med at føre mandskab, materiel og levende kvæg til øen, medens de evakuerer de tyske styrker.
2. Et resumé af de begivenheder, der har ført op til denne situation er i bilag B,²⁰⁵ hvoraf hovedpunkterne er som følger:
 - a. den tid, den sovjetiske overkommando tog til at besvare vort telegram bilag C,²⁰⁶ der beder om godkendelse af overførsel af en lille styrke til øen.
 - b. det noget upræcise svar, da vi endelig fik det, bilag D.²⁰⁷

²⁰⁰ UM 87.F.3/1.

²⁰¹ Legationssekretær Razin fra det russiske gesandtskab i Stockholm. – også kaldet “Kruses russiske ven” længere nede i referatet.

²⁰² CAB 121/362, p. 14. – Vigtigt. Afsendt den 18. maj 1945 kl. 13.00, modtaget den 19. maj kl. 10.10.

²⁰³ SHAEF, SGS Records, File no. 091 Denmark, Danish Relations. – Yderst Hemmeligt. Udstedt af SHAEF G-3 Division (Forward).

²⁰⁴ Telegram dateret den 15. maj 1945.

²⁰⁵ Brigadegeneral Nevins resumé af 11. maj 1945 om Bornholm.

²⁰⁶ Eisenhowers telegram den 8. maj 1945 til Military Mission, Moskva.

²⁰⁷ Originalteksten er her: “The indefinite nature of the reply when received.” – General Antonovs svar er i telegram fra Military Mission, Moskva til Eisenhower den 10. maj 1945.

3. Det er vort skøn, at en fuldstændig rapport om situationen bør udfærdiges til Combined Chiefs of Staff, og at der ikke skal foretages nogen yderligere aktion, førend instruks fra dem er modtaget.

II ANBEFALET AKTION

4. At telegrammet bilag E godkendes.²⁰⁸

III ENIG²⁰⁹

G-2

Politisk officer (britisk)

Politisk officer (USA)

Påtegning: Godkendt F.E. Morgan²¹⁰ den 19. maj 1945.

236. Referat af ministermøde den 18. maj 1945 med deltagelse af amtmand Stemann.²¹¹

År 1945 den 18. maj kl. 13.30 kom amtmand v. Stemann til stede i et ministermøde for at redegøre for udviklingen på Bornholm.

Statsministeren bød ham velkommen.

Amtmanden bragte en hilsen fra Bornholm og fra Bornholms befolkning. Udviklingen på øen var gået i rivende hast. Fredag aften den 4. maj havde han ringet til direktør Svenningsen og spurgt, om kapitulationen nu vel også gjaldt for Bornholm. Samtidig havde han henstillet, at den englænder, der kom herover, fik særlig fuldmagt til sammen med ham at ordne lokale spørgsmål på egen hånd.

Da han lørdag den 5. maj talte med departementschef Saurbrey, fik han indtryk af, at der var visse vanskeligheder med hensyn til Bornholms stilling. Han havde den dag en forhandling med den tyske kommandant, som efter aftale inddrog alle sine folk fra gaderne, hvor frihedskæmperne overtog tilsynet med ro og orden og blev respekteret af tyskerne. Inselkommandant von Kamptz erklærede sig over for amtmanden villig til at kapitulere, bare der kom én englænder, han kunne kapitulere overfor, hvorimod han ikke ville kapitulere over for russerne.

Mandag den 7. maj forhandlede amtmanden igen med von Kamptz og den tidligere kommandant Morath, der i modsætning til von Kamptz var en udmærket mand.

Der kom mange flygtninge til øen, navnlig til Nexø, og det kneb med deres forplejning, men hjælp organiseredes gennem Røde Kors.

Næste dag – tirsdag den 8. maj – fik han fra Nexø besked om, at der var russiske flyvere over byen kl. 10, og at de var blevet beskydt af tyskerne. Han ringede til von Kamptz og gjorde opmærksom på, at det stred imod aftalerne. Von Kamptz meddelte, at der måtte foreligge en misforståelse af hans ordrer og ville give fornyet besked om at undlade skydning. Ved frokosttid fik amtmanden besked om, at Nexø blev bombet, og at der var sket store skader. Samtidig fandt der luftangreb sted på Rønne – uden flyvervarsel – hvorfor der var mange dræbte og sårede. Kort efter kom det næste bombeangreb. Amtmanden krævede påny over for von Kamptz, at tyskerne skulle holde op med at skyde. Kommandanten lovede det, men holdt det ikke. Han erklærede sig påny rede til at kapitulere over for blot én englænder.

Senere på dagen fik amtmanden besked om, at englænderne nu var på vej i flyvemaskine. Han kørte ud mod flyvepladsen for at modtage dem, men undervejs måtte han søge dækning, da der påny var angreb på Rønne. Under senere overflyvninger nedkastedes der flyveblade med opfordring til kommandanten om at kapitulere i Kolberg. Amtmanden sendte en oversættelse af flyvebladene til kommandanten, der ikke kendte dem. Kommandanten ville ikke høre tale om

²⁰⁸ Se telegrammet dateret den 20. maj 1945, Eisenhower til Combined Chiefs of Staff, SCAF 402.

²⁰⁹ Engelske tekst: "Concurrences" – dvs. de nedennævnte skal markere, om eller at de er enige i indstillingen.

²¹⁰ Deputy Chief of Staff, SHAEF. – Vicestabschef.

²¹¹ UM 87.F.3/1.

kapitulation, der nu var blevet krævet også af frihedskæmperne. Amtmanden havde hørt af russiske officerer, at de havde opsnappet et telegram fra kommandanten om, at han ville kæmpe til sidste patron.

Kommandanten var også nede i amtsgården, hvor han noget forvirret foreslog en henvendelse til den danske regering om at få englændere over i stedet for russere.

Man besluttede om aftenen at evakuere Rønne. Togene af evakuerede gjorde et stærkt indtryk på befolkningen. Amtskontoret blev evakueret til Hotel Helligdommen. Onsdag den 9. maj lidt før kl. 11 hørte man de frygtelige bombeangreb på Rønne og Nexø; jorden rystede.

Amtmanden fik at vide, at von Kamptz var afsat af en tysk general, og var klar over, at der nu ville blive kapitulert, hvilket også skete i dagens løb. Den tyske general var en udmærket mand, med hvem han traf aftale om forbindelsesofficerer.

Havnen i Rønne var ikke meget ødelagt. Der lå nogle vrage. Øernes Andelsselskabs store pakhus, der halvandet år tidligere var blevet beskadiget, var igen ødelagt. Sygehuset havde fået en fuldtrefter, og der var skade på huse rundt om i byen til et beløb af i alt ca. 15 mill. kr. beregnet efter de gældende lave assuranceer.

I Nexø, hvortil amtmænd ankom fredag den 11. maj, var kun 1/5 af byen tilbage. I havnen lå "Østbornholm" på siden. Det andet skib, "Nordbornholm", var ligeledes havareret. Skaderne i byen løb op til omtrent samme beløb som i Rønne. Skibet "Rotna" havde fået en fuldtrefter gennem kommandobroen. Det vil tage 1-2 år at bygge byerne op. Foruden bygningsskader var der skader på inventar, bohaver og maskiner. Han anslog den totale skade til mindst 50-60 mill. kr. Til at begynde med havde der hverken været telefon, gas, vand eller elektricitet. I Rønne var der nu elektricitet og vand, men ingen gas på grund af faren for knaldgas. I Nexø var der endnu ingen af de omhandlede goder, og man ventede først gas om et halvt år. Telefoncentralen i Nexø var ødelagt.

Onsdag den 9. maj fik amtmænd besked om, at der var løbet russiske hurtigbåde ind i Rønne havn. Amtmanden traf i havnen en russisk major, der oplyste, at der ikke mere var fare for angreb fra luften. Majoren opsøgte først den tyske general, – der iøvrigt kort efter sammen med von Kamptz blev ført til Kolberg. Derefter forhandlede majoren med amtmænd og frihedskæmpere. Han gav imidlertid ingen ordentlig besked undtagen om selve besættelsen. Politiske spørgsmål kunne han ikke udtale sig om, og en række spørgsmål lovede han kun at forelægge.

Næste dag kl. 10 skulle der forhandles videre om borttransport af de tyske soldater. Før den sidste tysker var væk, var der ingen mulighed for, at russerne kunne trække sig tilbage, men dengang måtte man få det indtryk, at det på den anden side var russernes agt at evakuere øen, når den sidste tysker var væk.

Det aftaltes, at Dampskibsselskabet af 1866 skulle ordne søtransporten. Damperne "Carl" og "Østersøen" og de forhåndenværende motorsejlere og fiskerbåde hjalp til med transporten. Fiskerne var først nervøse ved at deltage, men efter nogen forhandling gik det i orden. 20.000 tyskere blev transporteret over godt stuvet sammen. Det gik meget hurtigt. Driftsbestyrer Milner organiserede transporterne på land, så alt klappede. Tilbage på Bornholm var 2.000 hårdt sårede og syge, der ikke kunne transporteres, væsentligt på hotellerne i Allinge-Sandvig samt nogle gemte rundt om i skovene. Den russiske oberst udtalte, at russerne ville forsvinde fra Bornholm, når tyskerne var væk, men på spørgsmålet om hvornår, fik man ikke noget klart svar. Man fik det indtryk, at russerne selv ville skønne over, hvornår de mente, den sidste tysker var væk fra øen. Amtmanden havde været på tur rundt på øen med obersten. Der havde været parade af de i Allinge og Gudhjem stationerede tropper, og de andre steder var borgmestrene mødt op, og der havde været flagsmykket. Obersten var en meget vindende mand. Befolkningen havde til at begynde med været noget bange for de russiske tropper. I Rønne, hvor der dengang ikke var ret mange danske, og de mere eller mindre ødelagte huse havde stået åbne, så folk tropperne gå lige ind i husene, som de vel var vant til i Tyskland. Amtmanden mente dog kun, at der var tale om begyndelsesvanskeligheder. Han havde indtryk af, at russerne øvede streng justits og lagde vægt på, at alt gik uden gnidninger. De åbnede altid forhandlingerne med det spørgsmål: "Har De noget at klage over?", og amtmænd havde i de senere møder kunnet svare, at det gik stadig bedre.

Der havde også i begyndelsen været den vanskelighed, at nogle tyskere gik rundt og stjal, og 3 danskere var grebet i det samme. Sprogvanskelighederne var store. Russerne ville måske blot ind og se sig om, og så blev folk forskrækkede. En kone i Nyker havde påstået sig voldtaget, men det viste sig, at hun selv havde været lidt for ivrig, og da manden kom til stede, skød hun skylden på

russeren. Sligt betragtede russerne som en krænkelse af den røde armés ære, og amtmanden havde søgt viden om at udsprede kendskab til dette forhold med advarsel imod at fremsætte urigtige beskyldninger.

Det var amtmandens indtryk, at der fra russisk side blev grebet omgående og effektivt ind imod uregelmæssigheder, og at officererne var særdeles pæne folk.

Russerne havde villet hædre amtmanden og amtmandinden ved at sætte vagt ved amtsgården, og der var indrettet vagtstue på amtskontoret, men da amtmanden dagen efter var kommet ind, viste det sig, at vagten havde forsynet sig i vinkælderen og spisekammeret og brækket aflåsede skuffer op. Parfume og mopolie var spredt ud over inventaret, og soldaterne havde muntret sig med amtmandens trekantede hat. Iøvrigt var soldaterne søde og gode, og de havde bortset fra mad og drikke kun taget et par lommestørklæder. Amtmanden mente, at der var blevet taget meget hårdt på deres forseelse.

Der kom stadig flere tropper. Nu var der ca. 3.600, og i dag til morgen havde amtmanden fået besked om, at man til morgen var begyndt at bygge en ny flyveplads til jagere, der skulle fuldføres meget hurtigt, ligesom der skulle føres krigsmateriel over til Bornholm fra Kolberg. Nogle talte om, at der kunne ventes op imod en snes tusinde mand til Bornholm forsynet med svært artilleri. Russerne førte selv deres forsyninger med, men man havde fra dansk side fået det ordnet sådan, at vi fik lov til selv at levere kød og æg mod betaling, således at man undgik, at russerne førte kreaturer over. De allerede overførte var efter aftale med russerne slået ned, da de havde vist sig befængt med mund- og klovesyge. Bornholm var ellers ren herfor, og der var gjort meget for at gøre øen tuberkelfri.

Over for spørgsmålet om, hvorvidt udenrigsministeren og major Pitt kunne komme derover, fik man stadig det svar, at det ikke kunne afgøres på stedet. Det var et politisk spørgsmål. Mange spørgsmål, fik man at vide, var forelagt, men ikke hvem de var forelagt. Man vidste dog, at hovedkommandoen var i Kolberg.

For at få nogen klaring meddelte amtmanden, at han tirsdag den 15. agtede at rejse til København og derfor ville være borte den dag fra kl. 10.30 til kl. 17. Først kom der ingen reaktion herpå, men da han stod og skulle afsted, meddelte russerne, at man skulle have en meget vigtig konference med ham kl. 12. En ny oberst meddelte i dette møde, at alle forbindelser med omverdenen var lukket af, til hele situationen var klaret ved forhandlinger mellem Moskva og København. Man mente, det ville vare nogle dage. På spørgsmålet om, hvor længe besættelsen ville vare, lød stadig svaret: til øen var kæmmet for tyskere. Kæmningen foretoges iøvrigt i samarbejde med frihedskæmpere til beroligelse for befolkningen. Amtmanden søgte at få flyveren hjem fra Rønne til København, men det blev forbudt. Derimod havde telefonforbindelsen ikke været stoppet under selve forhandlingen, således som det var blevet tilkendegivet ham, men først to timer senere. Selv ville han dog ikke benytte sig heraf for at ringe op, idet han lagde vægt på at bevare russernes tillid, men da der blev ringet op fra København, var det ham muligt at give besked om det stedfundne. Om aftenen meddelte de to oberster ham glædestrålende, at nu var der givet tilladelse til, at flyveren afgik til København. Der kom så post og en beretning fra ham med.

I går torsdag den 17. maj havde han en forhandling med den russiske general Surtjenko og hans stabschef. Det meddeltes herunder, at okkupationen af øen kun var midlertidig, og at den var nødvendiggjort af militære hensyn, da den røde hær ikke kunne tåle, at der fandtes tyske afdelinger i dens ryg, og den havde derfor måttet træffe alle foranstaltninger til at fjerne også enhver fremtidig fare herfor. Den røde hær måtte derfor også blive, indtil alle militære spørgsmål om Tysklands fremtidige skæbne var afgjort. Samtidig gaves der meddelelse om, at der kunne gives tilladelse til visse lettelser. Ministre og regeringsekskursionsmænd kunne rejse til og fra Bornholm. Derimod ville russerne ikke se major Pitt eller andre englændere og amerikanere. Telefonen blev givet fri for tjenstlige samtaler og senere for pressemeddelelser og private samtaler, men der måtte ikke i telefonen gives meddelelse om militære forhold, og han anmodede om, at trafikministeriet ville organisere en dansk aflytning af telefonen med det formål straks at afbryde forbindelsen, såfremt militære spørgsmål blev berørt. Det var hans indtryk, at forhandlinger med russerne angående Bornholms stilling måtte foregå direkte og ikke med indblanding af englændere eller amerikanere. Det var hans indtryk, at udviklingen som minimum tenderede imod russiske baser på Bornholm.

Stemningen i befolkningen var på fortvivlelsens rand. Man var meget skuffet og bitter over, at der ved Rigsdagens åbning ikke var nævnt et ord om Bornholms ulykkelige stilling, end ikke af Folketingets formand, der dog var hjemmehørende på øen.²¹²

Udenrigsministeren bemærkede, at det politisk havde været meget uklogt, hvis man havde udtalt sig herom på daværende tidspunkt.

Stemann mente, man kunne have sagt, at tyskerne var skyld i det urimelige luftangreb, således havde han selv gjort. Faktum var, at befolkningen var meget bittert stemt, men det havde hjulpet, da indsamlingen kom i gang, ligesom departementschef Kofoeds tale i radioen havde hjulpet. Det foresloges, at der snarest kom fagministre over til øen til drøftelse af spørgsmål vedrørende genopbygningsarbejdet. Af hensyn til russerne var det måske klogt, om udenrigsministeren ventede med at komme derover, til man var blevet mere fortrolig med russerne. De skulle nødig tro, at det var udenrigspolitik, der skulle drøftes. Befolkningen var jo også særlig interesseret i, at der kom gang i genopbygningsarbejdet.

Udenrigsministeren spurgte, om man var sikker på, at der var fri rejse både for ministre og embedsmænd.

Stemann: Ja.

Udenrigsministeren: Hvis amtmanden gav det råd, at han ventede med at komme derover, syntes han, man burde følge det, hvis man i øvrigt fandt det fornuftigt, men det var et spørgsmål, om man ikke burde byde russerne officielt velkommen. Han spurgte, om det var amtmandens mening, at man skulle rejse i morgen.

Stemann: Ja.

Man drøftede derefter, hvilke ministre, der burde rejse over, og man samlede sig om indenrigsministeren, arbejds- og socialministeren og handelsministeren.

Minister Frode Jakobsen fandt det vigtigt, at også udenrigsministeren kom derover, for at han kunne modtage russerne på lignende måde som englænderne.

Ministeren for særlige anliggender²¹³ spurgte, om det var bombardementet eller besættelsen, man var fortvivlet over.

Stemann: Det var svært at sige. Det var vel navnlig skuffelsen over udviklingen, efter at de store forhåbninger var vakt.

Ministeren for særlige anliggender lagde vægt på, at man undgik ethvert skær af, at man søgte bistand fra engelsk eller amerikansk side og foreslog, at man i forvejen meddelte russerne, at udenrigsministeren agtede sig derover for at give dem en officiel modtagelse.

Udenrigsministeren understregede, at når der ikke var sendt meddelelse ud, hang det sammen med den prekære situation. Der var i går blevet lavet en udtalelse til udsendelse i radioen, men da situationen lettede, så man tiden an, og den var ikke blevet sendt ud.²¹⁴ Han spurgte, om der var forsyningsvanskeligheder på øen.

Stemann: Nej, men da der ikke havde været skibsforbindelse i nogle dage, var der nu masser af ting, der skulle over, men befolkningen led ikke nød. Der skulle barakker over, og han havde iøvrigt en lang liste over ting, der var brug for.

Statsministeren bad amtmanden give listen til departementscheferne bagefter.

Stemann henstillede, at der kom nogen over allerede lørdag,²¹⁵ både af hensyn til russerne, over for hvem man havde lagt så megen vægt på, at forbindelsen kom i stand, og af hensyn til befolkningen, og henstillede, at også vedkommende departementschefer kom med og da især departementschef Kofoed.²¹⁶

Der gik en maskine i morgen, og han foreslog hjemrejse mandag. Man måtte ikke jage derover. Det var jo skæbnsvangre spørgsmål, det drejede sig om.

Amtmanden omtalte, at folketingsmand Kofoed, der havde været med i maskinen i morges, fortalte, at der var blevet omdelt et opråb i morges, hvori regeringen opfordredes til at sørge for, at Danmark kom til at være det, det var, men fra Ejderen til Skagen og fra Blåvand til Christiansø.

²¹² Hans Rasmussen.

²¹³ Mogens Fog.

²¹⁴ Den ikke udsendte pressemeddelelse er aftrykt nedenfor: Teksten til en påtænkt, men ikke udsendt pressemeddelelse fra regeringen om Bornholm den 18. maj 1945.

²¹⁵ den 19. maj.

²¹⁶ Kofoed, departementschefen i Finansministeriet, var bornholmer.

Dette var karakteristisk for stemningen. Endvidere havde russerne forbudt indrejse for en norsk korrespondent til New York Times. Han spurgte, hvad han kunne meddele på Bornholm, at der var foretaget fra regeringens side.

Statsministeren udtalte, at der intet var foretaget. Man havde kun rettet henvendelse til Rusland for at få knyttet forbindelsen.

Udenrigsministeren udtalte til amtmandens orientering, at der jo heller ikke var rettet henvendelse til London og Washington. Det var den danske regerings opfattelse, at man måtte behandle de russiske tropper på samme måde som de amerikansk-engelske og gå ud fra, at når øen var befriet, marcherede de naturligvis ud igen. De måtte behandles ens, så længe de var der, og man kunne til russerne som til de vestallierede sige, at man håbede, at de snarest muligt trak sig tilbage.

Arbejds- og socialministeren²¹⁷ var enig i udenrigsministerens udtalelse, men forstod de særlige vanskeligheder, der opstod i forbindelse med de videregående planer på Bornholm, f.eks. flyveplads-kravet.

Statsministeren anmodede amtmanden om at virke for, at regeringens linie følges, således at demonstrationer undgås, også af hensyn til Bornholm selv.

[Den 18. maj 1945 fandt der kl. 16.45 et møde sted i Udenrigsministeriet mellem general Dewing og amtmand Stemmann og udenrigsminister Christmas Møller. Generalen havde udtalt ønske om at træffe amtmanden, der var til møde i statsministeriet. Til mødet blev der af generalen afsat en lille halv time.

Udenrigsministeren understregede over for embedsmændene, at der ikke måtte offentliggøres noget om mødet.¹ Der er ikke noget referat af mødet på Udenrigsministeriets Bornholms-akter, men Dewing sendte den 19. maj nedenstående telegram med et resumé af mødet med amtmanden.]

237. Telegram den 19. maj 1945 fra general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, til SHAEF MAIN.²¹⁸

Ref no: RHD/14 19. maj 1945.

Bornholm. Mødte amtmanden, som i dag²¹⁹ er i København. Han siger, at 18.000 af de oprindelige 20.000 tyskere på Bornholm nu er evakueret til Kolberg af russerne. 2.000 sårede tyskere er der stadig. Der er nu 3.500 russiske tropper på Bornholm under generalmajor Surtschenko. Flere ventes.

Russerne bygger en ny flyveplads nær Rønne. Russerne har slækket restriktionerne på telefonforbindelserne med Danmark og har indvilget i, at den danske udenrigsminister og andre embeds personer besøger Bornholm den 19. maj. Forholdet mellem russerne og amtmanden er stadig godt.

238. Teksten til en påtænkt, men ikke udsendt pressemeddelelse fra regeringen om Bornholm den 18. maj 1945.²²⁰

Regeringen meddeler torsdag den 18.5.1945:²²¹

Straks da det blev bekendt, at russiske tropper var landsat på Bornholm for at befri denne del af Danmark for den fælles fjende, fremsatte regeringen overfor den russiske kommandant ønsket om,

²¹⁷ Hedtoft.

²¹⁸ FO 371/47223, file no. 9, p. 67. – Yderst Hemmeligt. Info: 21. Armégruppe. Telegrammet er videresendt fra den politiske forbindelsesofficer ved SHAEF, Mr. Steel, til Foreign Office den 22. maj 1945.

²¹⁹ "i dag" er den 18. maj.

²²⁰ UM 87.F.3/1. – Teksten, der er med Christmas Møllers rettelser, har følgende påtegning af Christmas Møller: Vedtaget i ministermøde 17/5 45 kl. 4. – Svenningsen har foroven skrevet: Ikke benyttet.

²²¹ skal være: torsdag den 17.5.1945.

at en regeringsdelegation kunne flyve til Bornholm for at byde vore russiske venner velkommen. [Af praktiske grunde kunne tilladelse åbenbart ikke gives.]²²²

De særligt interesserede ministerier har stadig været i forbindelse med de danske myndigheder på Bornholm, indtil telefonforbindelsen som bekendt blev afbrudt. Som det ligeledes nu er offentligheden bekendt, er der indgået beretning fra amtmænd Stemmann med redegørelse for de forhandlinger, amtmænd har ført med den russiske kommandant. Disse meddelelser havde regeringen tidligere fået telefonisk.

Samtidig med, at regeringen annullerede ministrene Kauffmanns og Reventlows afskedigelse,²²³ telegraferede den til minister Døssing i Moskva og pålagde ham at søge anerkendelse som officiel dansk minister og give den sovjetrussiske regering meddelelse om, at vi med længsel så hen til en russisk ministers ankomst her. Regeringen, som i dag har haft den glæde at modtage svar fra den russiske regering angående minister Døssings akkreditering, jfr. en anden officiel meddelelse af d.d., har også i sagen om Bornholm sat sig i forbindelse med den russiske regering, da man af den bornholmske kommandants udtalelser kunne forstå, at det var den russiske regerings mening, at hele spørgsmålet om russiske troppers nærværelse på Bornholm skulle forhandles direkte mellem de to regeringer. Så snart regeringen modtager svar, og det er muligt at give offentligheden yderligere besked, vil dette ske. Regeringen ønsker selvsagt meget gerne at stå i direkte forbindelse med den bornholmske befolkning og håber, at dette snart kan lade sig gøre, og den nærer ingen tvivl om, at der snart vil blive genoprettet fuldstændigt normale forhold. Indsamlingen til fordel for de bomberamte på Bornholm viser, med hvilken varm sympati og deltagelse hele det danske folk omfatter disse vore landsmænd. Regeringen tilsiger sin fulde støtte til hurtig genopbygning og udbedring af den forvoldte skade.

239. Notat af Warner, Northern Department, Foreign Office den 18. maj 1945.²²⁴

De sovjetiske styrkers landgang på Bornholm.

Bornholm, en ø i Østersøen omtrent 27 miles ud for den sydøstlige spids af Sverige, er administrativt et amt i Danmark.

[...Udeladt er her et referat af Eisenhowers forespørgsel til den sovjetiske generalstabschef den 8. maj og general Antonovs svar den 10. maj om at sovjetiske styrker var i færd med at besætte Bornholm.]

De britiske stabschefer tog dette svar op til behandling på deres møde den 11. maj. Deres opfattelse var, at den begrundelse, russerne anførte, og de formuleringer, der var indeholdt i SHAEF's telegram, som russerne svarede på, gjorde det vanskeligt at gøre andet end at acceptere den russiske aktion som en midlertidig foranstaltning. Danskerne måtte selv tage spørgsmålet om den endelige tilbagetrækning af de sovjetiske væbnede styrker fra dette danske territorium op med russerne.

Den 9. maj løb fem sovjetiske torpedobåde ind i Rønne havn på Bornholm, og en sovjetisk kommission gik i land for at diskutere overgivelse med den tyske kommandant. Samme dag besluttede den danske regering, at en højtplaceret dansker med følge (udenrigsministeren besluttede den næste dag, at han selv ville være denne person) skulle aflægge et besøg på Bornholm. Den kommanderende russiske officer sagde, at han endnu ikke havde bemyndigelse til at lade danske repræsentanter komme dertil.

Den 10. maj ankom 1500 russere. De fik en hjertelig modtagelse, og deres forhold til de lokale danskere var ifølge meldingerne glimrende. Russerne udtalte, at de kun var kommet for at tage imod de tyske styrkers overgivelse og ville tage af sted igen, så snart deres opgave var fuldført. Evakueringen af tyskerne var ifølge meldingerne begyndt.

²²² Denne sætning har Christmas Møller streget over.

²²³ De to gesandter var blevet afskediget, efter at de havde erklæret sig uafhængige af den danske regering, Kauffmann i april 1941 på grund af hans aftale med amerikanerne om baserettigheder i Grønland, Reventlow i november 1941 efter at have frigjort sig fra regeringen på grund af dens tilslutning til Anti-Komintern Pagten.

²²⁴ FO 371/47224, file no. 9, p. 58-59.

Den 14. maj oplyste den danske udenrigsminister Hans Majestæts chargé d'affaires, at amtmanden på Bornholm var lidt urolig ved, at der kom flere russiske tropper dertil, og at russerne endnu ikke havde fastsat en dato for et besøg fra Danmark. Den følgende dag blev den offentlige telefon- og telegrafforbindelse mellem Bornholm og det øvrige Danmark afbrudt, og den daglige civile lufttrafik blev standset af de sovjetiske myndigheder. De russiske styrker blev på det tidspunkt anslået til mellem 3 og 4000 og ilandsatte forsyninger, der antydede et længere ophold end oprindeligt tænkt.

Den 15. maj fik den danske regering oplysning om, at den russiske officer, der havde afbrudt forbindelserne, havde udtalt, at Rusland såvel som Danmark havde stor militær interesse i denne ø. Spørgsmålet om øens fremtid ville blive taget op i direkte forhandlinger mellem Moskva og København. Så længe disse forhandlinger ikke var gennemført, ønskede han ikke en repræsentant for den danske regering eller SHAEF til øen. Et særligt fly, der var sendt til Bornholm for at transportere amtmanden til København, returnerede den 16. maj kun med post. Pressen var under kraftig censur, og private telefonsamtaler blev ikke tilladt. Evakueringen af tyskerne rapporteredes at fortsætte, men der var tilsyneladende mange, der endnu ikke var pågrebet.

Den danske udenrigsminister har instrueret den danske gesandt i Stockholm om via det sovjetiske gesandtskab der at forespørge, om Moskva ville se med velvilje på, at han sammen en lille delegation aflagde besøg på Bornholm. I samtale med Hans Majestæts chargé d'affaires lod han ikke til at tage den lokale sovjetkommandants ovennævnte synspunkt særligt alvorligt, men understregede at den danske offentlige opinion nu var alvorligt opskræmt.

Det er klart, at det sandsynligvis ikke bliver let at få russerne ud af Bornholm; og danskerne vil sikkert få brug for al den hjælp til at få dem ud, som vi kan yde dem. Russerne vil selvfølgelig drage enhver fordel, de kan, af hvad som helst SHAEF foretager sig i Danmark, og en måde, vi kan hjælpe danskerne på i denne sag, vil være at sørge for, at SHAEF's dispositioner i Danmark giver russerne den mindst mulige undskyldning for at konsolidere deres stilling på Bornholm. Vi har på et råd fra Mr. Steel derfor afsendt et telegram til Mr. Gallop, hvor vi gør opmærksom på dette forhold og beder ham om, når han har diskuteret med chefen for SHAEF's mission i Danmark, at lade os vide, hvordan udsigterne er med hensyn til SHAEF's tilbagetrækning fra Danmark og ligeledes, om det er nødvendigt som foreslået at forhandle en formel og detaljeret aftale om civile forhold med danskerne, som giver SHAEF udstrakte magtbeføjelser på samme måde som aftalerne herom med Norge, Holland, etc.

Jeg diskuterede spørgsmålet om Bornholm med hr. Kauffmann, den danske gesandt i Washington (som nu er medlem af den danske regering) på vej tilbage fra København til Washington. Han var særdeles glad for at vide, at vi var interesseret i Bornholms-spørgsmålet og indstillet på at hjælpe danskerne med det, men det var hans opfattelse, at den danske regering skulle tage sagen op med den sovjetiske regering ud fra den antagelse, at spørgsmålet om Bornholm ville blive let at løse, således som det ville være mellem venligtsindede regeringer. Hr. Kauffmann fortalte mig, at den sovjetiske regering havde accepteret Frihedsrådets repræsentant i Moskva, hr. Døssing, som gesandt der, og havde bedt hr. Døssing om at tage til København med et hemmeligt budskab fra den sovjetiske regering. Hr. Kauffmann mente, at dette betød, at den sovjetiske regering havde genoptaget de diplomatiske forbindelser med den danske regering, men indrømmede at man ikke kunne være helt sikker, indtil man kendte indholdet af det sovjetiske budskab. Det vil til en vis grad være beroligende, hvis dette viser sig at holde stik, eftersom den sovjetiske regering ville kunne benytte sig af ikke at have normale relationer med den danske regering til at gøre sig vanskelig i forhandlinger om Bornholm. Hr. Kauffmann tog også indstændigt afstand fra spekulation i sensationer om Bornholm, skønt han var enig i, at det var vigtigt, at verden blev gjort bekendt med situationen der dag for dag.

Jeg foreslår, at vi holder sagen under konstant opsyn, men undlader at foretage noget over for den sovjetiske regering til støtte for danskerne, indtil vi ved, om hr. Christmas Møller vil blive modtaget i Moskva, og hvad indholdet er af det budskab, som hr. Døssing har med sig til København. Vi må også vide, hvordan SHAEF ser på sin tilbagetrækning fra Danmark, for at vi kan se, om vi kan udnytte vor tilbagetrækning til at hjælpe danskerne af med russerne på Bornholm (se ved X ovenfor).²²⁵

²²⁵ Der er markeret med et X ud for den sætning i tredjesidste afsnit, der begynder med: "Vi har på et råd fra Mr. Steel...etc."

240. Telegram den 18. maj 1945 fra chargé d'affaires Frank Roberts, Moskva, til Foreign Office.²²⁶

Nr. 1916.

Den danske repræsentant her har strengt fortroligt informeret mig om samtaler, han har ført med sovjetregeringen angående sovjetisk anerkendelse.

2. Døssing er blevet instrueret af den nye danske regering om at foreslå udveksling af diplomatiske repræsentanter og anmode sovjetregeringen om at anerkende ham som dansk gesandt. Den første sovjetiske reaktion var at påpege, at den nye regering i Danmark i højere grad repræsenterede de gamle politiske partier end modstandsbevægelsen, og at statsministeren og andre ledende medlemmer af regeringen også havde været medlemmer af den regering, der afbrød relationerne med Sovjetunionen i 1941. Da Døssing forklarede, at dette var sket under tysk pres, sagde sovjetregeringen, at de ikke kunne genoptage de diplomatiske relationer, medmindre den danske regering formelt fornægtede og fordømte sin handling i 1941. Dekanozov drog under disse samtaler en noget ildevarslende sammenligning mellem den danske regering og Nederlandene og viste klart, at han ikke havde tillid til den danske statsminister og de gamle politiske ledere.

3. Døssing foreslog sin regering at han straks skulle tage til København for at drøfte sagerne, og sovjetregeringen tilbød ham et særligt fly. Den danske regering har imidlertid nogle dage derefter insisteret på, at Døssing ikke skulle komme hjem, førend han havde opnået sovjetisk anerkendelse som gesandt.

4. Døssing fortalte mig i dag, at efter at Molotov er vendt tilbage, har sovjetregeringen foreslået en vej ud af vanskelighederne. Den ville selv sende den danske regering en note, der siger, at den fortolker det danske forslag om at forny de diplomatiske relationer som en fornægtelse og fordømmelse af den danske regerings handling i 1941. Døssing troede, at den sovjetiske regering kunne være blevet påvirket af en tale, som den danske statsminister holdt for nylig, hvori han sagde, at anti-Komintern pagtens dage selvfølgelig var ovre og havde antydnet, at den nuværende regering beklagede afbrydelsen af relationerne i 1941.²²⁷

5. Døssing regner med at tage til København om få dage, hvor han indtrængende vil råde sin regering til at acceptere ovennævnte kompromis. Den ville ikke selv skulle angre offentligt, men sovjetregeringen ville uden tvivl insistere på, at dens egen erklæring blev offentliggjort.

6. Døssing viste en vis interesse for spørgsmålet om, hvor længe vore styrker ville blive i Danmark. Han håbede, at forholdene ville muliggøre, at de kunne trækkes tilbage inden ret længe, da dette ville tvinge russerne til også at trække sig tilbage fra Bornholm.

²²⁶ FO 371/47224, file no. 9, p. 24-25. – Hemmeligt. Afsendt den 18. maj kl. 18.33 GMT, modtaget den 18. maj kl. 23.28 DBST. Gentaget til København.

²²⁷ Buhls tale ved Rigsdagens åbning den 9. maj 1945.

241. Telegram den 18. maj 1945 fra Foreign Office til chargé d'affaires Rodney Gallop, København.²²⁸

Nr. 18

I betragtning af russisk tilstedeværelse på Bornholm og sandsynlighed for, at de sovjetiske myndigheder vil drage analogier, hvor det kan gavne dem, fra tilstedeværelse og status af de engelske og amerikanske styrker i den resterende del af Danmark, vil det være af værdi for os at have så mange informationer som muligt om:

- 1) hvor snart det er sandsynligt, at vore styrker kan trækkes tilbage fra Danmark;
- 2) udstrækningen af magtbeføjelser og faciliteter, som SCAEF²²⁹ reelt vil få brug for i Danmark; og
- 3) hvorvidt der vil være behov for nogen allieret styrke eller nogen facilitet, når hovedstyrken trækkes tilbage, og hvis ja, med hvilket formål.

2. Hvad angår 2) har jeg forstået, at det hidtil har været hensigten at forhandle en aftale om civile forhold med den danske regering på linie med den, vi har indgået med Norge etc. I betragtning af den russiske tilstedeværelse på Bornholm er det klart, at det ville være politisk uklogt at bede den danske regering om mere end, hvad der er nødvendigt. Hvis alle SHAEF styrker eller i det mindste størstedelen af dem bliver trukket tilbage, så snart tyskerne er evakueret, som det lader til vil kunne ske, bliver det muligvis ikke nødvendigt at forhandle en fuld, formel aftale om civile forhold på linie med det, der hidtil er foreslået. Hvis en enkel ad hoc aftale med den danske regering vil være tilstrækkelig, ville det indebære klare fordele i forhold til russerne.

3. Mr. Steel meddeler mig, at det bedste ville være, at De først diskuterer disse sager med general Dewing. Vær venlig at gøre dette, og lad mig få Deres syn på tingene så snart som muligt.

242. Telegram den 18. maj 1945 fra Foreign Office til den britiske ambassadør i Washington.²³⁰

Nr. 5150

Mit telegram til København nr. 18 af den 18. maj: SHAEF styrker i Danmark.

Hvis De finder det belejligt, kan De uformelt omtale forespørgslerne i mit telegram, hvortil der er henvist og forklare, at det fra et politisk standpunkt forekommer at være ønskeligt at få disse forhold undersøgt som hastesager set i lyset af den russiske besættelse af Bornholm. De bør dog gøre det klart, at krigsministeriet intet har at indvende imod disse undersøgelser, men formelt ikke har givet sit samtykke.

2. Skønt vi måske i løbet af nogle få dage kan bedømme de russiske hensigter mere klart og særlig i lyset af det svar, som vil blive givet på den danske udenrigsministers forslag om at aflægge et besøg i Moskva med en lille delegation, kan man selvfølgelig på ingen måde udelukke muligheden af, at den sovjetiske regering kan skabe vanskeligheder omkring indgåelse af en aftale med den danske regering vedrørende den sovjetiske besættelse og rømning af Bornholm.

²²⁸ FO 371/47224, file no. 9, p. 60. – Afsendt den 19. maj kl. 18.35. Gentaget til Mr. Steel, SHAEF Forward, Washington og Moskva.

²²⁹ Den øverstkommanderende for de vestallierede styrker (Supreme Commander Allied Expeditionary Force), general Eisenhower.

²³⁰ FO 371/47224, file no. 9, p. 61. – Afsendt den 19. maj kl. 16.45. Gentaget til København, SHAEF Forward (Mr. Steel) og Moskva.

243. Telegram den 19. maj 1945 fra Foreign Office til chargé d'affaires Rodney Gallop, København.²³¹

Nr. 22.

Deres telegram nr. 47 af 17. maj: Bornholm.

Bornholm var et godt stykke inde på den sovjetiske side af den aftalte "bombelinie". Den øverstkommanderende informerede den 8. maj den sovjetiske overkommando via Military Mission Moscow om, at han agtede at sende en styrke til Bornholm på dansk anmodning for at tage imod tyskernes overgivelse og spurgte, om en sådan aktion kom på tværs af de sovjetiske planer. Det sovjetiske svar udtalte, at i betragtning af det faktum, at de tyske tropper på Bornholm kom fra omegnen af Stettin, Danzig og Kurland, og at Bornholm var "250 km øst for de sovjetiske væbnede styrkers operationssfære", var sovjetiske tropper i færd med at besætte øen. De kan i fortrolighed informere udenrigsministeren herom.

2. Denne sag blev drøftet med den danske gesandt i Washington, da han mellemlandede her i dag.²³² Han udtrykte den opfattelse, at det taktisk var vigtigt, at den danske regering håndterede sagen med russerne i en rolig atmosfære og lod det skinne igennem, at man handlede ud fra den antagelse, at der ikke ville være nogen vanskeligheder med at nå til en tilfredsstillende ordning, således som det måtte være mellem venligtsindede regeringer. Han var dog åbenbart noget bekymret. Han var enig i, at det ville være lettere at bedømme de sovjetiske hensigter med hensyn til Bornholm, når man vidste med sikkerhed, om den sovjetiske regering ville genoptage forbindelserne med den danske regering (se mit telegram nr. 21)²³³ og imødekomme udenrigsministerens forslag om at aflægge et besøg i Moskva. I mellemtiden frarådede han indstændigt enhver form for dramatisering.

3. Han antydte, at de sovjetiske myndigheder ville besvare enhver forespørgsel om de sovjetiske hensigter vedrørende besættelsen af Bornholm med en forespørgsel om SCAEF's hensigter vedrørende resten af Danmark, og sagde at skønt han i flere henseender ikke gerne så de engelske og amerikanske tropper trukket tilbage fra Danmark i den nærmeste fremtid, eftersom deres tilstedeværelse havde en værdifuld pædagogisk virkning på danskerne, anså han det for vigtigere fra Danmarks synspunkt, at spørgsmålet om SHAEF's afrejse blev anskuet som et led i at anspore russerne til at forlade Bornholm. Han var glad for at høre, at Hans Majestæts regering for sin del utvivlsomt ville have denne betragtning in mente.

[I udkast til telegrammet er der efter ovenstående følgende håndskrevne tekst, som dog er overstreget og udeladt i selve telegrammet:]

De britiske stabschefer var af den opfattelse, at det ville være vanskeligt at gøre noget andet end at acceptere den russiske aktion som en midlertidig foranstaltning. Det ville være op til danskerne at tage spørgsmålet om den endelige tilbagetrækning af de sovjetiske væbnede styrker fra dansk territorium op med russerne.

²³¹ FO 371/47239, file no. 155, p. 111 og 109 (udkast). – Vigtigt. Hemmeligt. Afsendt den 19. maj kl. 06.00. Gentaget til Stockholm, Moskva og Washington. Fordelt til kabinettet.

²³² "I dag" er den 18. maj.

²³³ Udeladt her.

244. Gesandtskabet i Stockholm. Referat af telefonsamtale mellem gesandt Kruse og direktør Svenningsen lørdag den 19. maj 1945 kl.11.15.²³⁴

Telefonsamtale mellem kammerherren og direktør Svenningsen den 19. maj 1945 kl. 11.15.

Direktør Svenningsen oplyste, at udenrigsministeren, Aksel Larsen, Hedtoft-Hansen, Knud Kristensen var afrejst til Bornholm efter aftale med kommandanten. Der skulle i aften afholdes en middag for russerne.

Kammerherren meddelte, at han ikke havde modtaget noget formelt svar på sin henvendelse, men at han underhånden var blevet orienteret om, hvordan forholdet lå. Den skete ophævelse af restriktionerne kunne i hvert tilfælde betragtes som resultat af kammerherrens henvendelse. Det hele måtte ses som en militær-teknisk forholdsregel for at rense terrænet og afskære de forskellige SS-folk på Bornholm fra eventuelt at få forbindelse med tyskerne i det øvrige Danmark, og dette var en ganske normal forholdsregel. Man beklagede meget, at det var blevet opfattet som iværksat for at genere befolkningen. Der var tværtimod fra kommandantens side givet ordre til, at alt skulle gøres for at skabe en god stemning hos befolkningen, og at der skulle tages alle mulige hensyn. Kammerherren havde forstået, at man ikke behøvede at nære uro med hensyn til fremtiden, da al sandsynlighed talte for, at russerne ville forlade Bornholm, når englænderne forlader det øvrige Danmark. Man var ked af, at pressen havde opført sig så uheldigt, bl.a. havde man lagt mærke til, at nogle udtalelser, som den tidligere kommandant var fremkommet med, og som netop tilsigtede at fremhæve russernes venskabelige indstilling over for befolkningen, var blevet bagatelliseret. Endvidere havde kammerherren forstået, at man var lidt betænkelig ved udenrigsministerens foreslåede besøg i Moskva, idet dette kunne give det udseende af, at der var en sag at drøfte, og dette var i begges interesse ikke heldigt.

Direktør Svenningsen udtalte heroverfor, at når spørgsmålet om en delegation til Moskva var blevet rejst fra dansk side, var det udelukkende, fordi den russiske kommandant havde erklæret, at sagen skulle ordnes ved en forhandling mellem den danske og den russiske regering. Det var naturligvis det bedste for alle parter, at sagen blev ordnet som nu sket, selv om der ikke fremkom noget officielt svar på henvendelsen.

Kammerherren omtalte derefter en henvendelse, han havde haft fra den danske vicekonsul i Ystad, gående ud på at starte en indsamling til de bomberamte på Bornholm jfr. tidligere referat. Kammerherren havde henstillet, at der ikke kom noget frem i bladene om denne indsamling, men at det blev ordnet underhånden.

Direktør Svenningsen var enig heri.

245. Gesandtskabet i Stockholm. Referat af telefonsamtale mellem gesandt Kruse, Stockholm, og direktør Svenningsen den 19. maj 1945 kl. 15.30.²³⁵

Kammerherren meddelte, at han i dag havde talt med den russiske chargé d'affaires Tschernichew [Tjernysjov] og takket ham i anledning af det resultat, der nu var kommet ud af henvendelsen i Bornholm-sagen. Noget officielt svar var der ikke kommet, men chargé d'affaires Tschernichew havde oplyst, at han havde modtaget et telegram, hvoraf – såvidt kammerherren forstod – fremgik, at spørgsmålet om at sende en delegation til Moskva nu var faldet bort. Kammerherren havde i denne anledning oplyst, at spørgsmålet om denne delegation var blevet rejst på grundlag af den russiske kommandants udtalelser, men havde tilføjet, at man selvfølgelig var parat til at sende en delegation derover, hvis man ønskede det fra russisk side.

Chargé d'affaires Tschernichew ville nu ex tuto²³⁶ telegrafere for at sige, at dette spørgsmål altså nu var faldet væk.

²³⁴ Gesk Stockholm 5.K.8.a. – Referatet er signeret GN.

²³⁵ Gesk Stockholm 5.K.8.a. – Referatet er signeret GN.

²³⁶ For god ordens skyld.

246. Telegram den 19. maj 1945 fra chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til Foreign Office.²³⁷

Nr. 64.

Mit telegram nr. 56 [af 18. maj 1945].

Amtmanden på Bornholm har til general Dewing oplyst, at 18.000 tyskere er evakueret fra øen, så der kun er 2.000 syge og nogle omstrejffere i skovene tilbage. Russerne har 3.500 tropper og ser ud til at ville blive nogen tid, da de er i færd med at anlægge en ny flyveplads nær Rønne. Forholdet er stadig godt. Amtmanden vender tilbage i dag med et dansk fly ledsaget af udenrigsministeren, indenrigsministeren, arbejdsministeren²³⁸ og den kommunistiske minister Aksel Larsen.

247. Telegram den 19. maj 1945 fra den amerikanske gesandt i Stockholm, Herschel Johnson, til udenrigsminister Edward Stettinius, State Department.²³⁹

1852.

Jeg er her til morgen i det svenske udenrigsdepartement blevet gjort bekendt med, at man har modtaget en rapport fra den svenske gesandt Dardel i København gående ud på, at han har fået en oplysning om, at den russiske kommandant på Bornholm via den danske amtmænd på øen forsøger at opnå den danske regerings samtykke til anlæggelse af en militær flyveplads på Bornholm.

Den svenske gesandt i Moskva, Söderblom, har rapporteret, at den russiske besættelse af Bornholm var blevet foreslået af Døssing, den danske gesandt, som ifølge Söderblom havde givet udtryk for som sin mening, at "det var helt naturligt", at den magt, der besatte den tyske Østersøkyst, også besatte Bornholm. En embedsmand i det svenske udenrigsdepartement har fortalt, at Söderblom havde fremsat den "forbløffende" kommentar, at han var enig i Døssings opfattelse.

Det officielle svenske syn på denne sag er fuldstændig anderledes. De har ganske vist ikke udtømmende og pålidelige oplysninger om situationen på Bornholm, men udenrigsdepartementet tror, at langt den overvejende del af tyskerne allerede er evakueret, skønt russerne fortsat bringer tropper til øen. Deres antal siges nu at være omtrent 7.000. Boheman²⁴⁰ fortalte mig for et par dage siden inden han tog til Paris, at besættelsen efter hans mening var en skændsel og fuldstændig unødvendig selv fra et militært synspunkt. Han sagde – måske med nogen overdrivelse – at efter Dönitzs kapitulation ville den tyske garnison på Bornholm have overgivet sig til en dansk løjtnant. I hvert fald var det russiske bombardement af to små byer med omkomne og mere end 5.000, der blev hjemløse, en hensynsløs, brutal handling, sagde han.

Jeg gentager første sektion af dette telegram til SHAEF med henvisning til et hemmeligt brev dateret den 8. april til mig fra Samuel Reber,²⁴¹ hvori han berettede, at SHAEF havde hørt rygter om, at det danske Frihedsråd på det tidspunkt havde været i kontakt med russerne via Stockholm og muligvis havde indgået en aftale med henblik på en sovjetisk besættelse af dansk territorium. Jeg har foretaget grundige forespørgsler i Stockholm i et forsøg på at kontrollere denne rapport, dog uden resultat, indtil for to eller tre dage siden, da Erling Foss lige før sin afrejse til Danmark spiste frokost hos mig og talte med Randolph Higgs.²⁴² Det følgende er essensen af samtalen, som refereret for mig af Higgs:

²³⁷ CAB 121/362, p. 15. – Afsendt den 19. maj kl. 18.00, modtaget den 20. maj kl. 11.5.

²³⁸ Indenrigsminister Knud Kristensen (Venstre), arbejds- og socialminister Hedtoft (Soc.dem.), minister uden portefølje Aksel Larsen (DKP).

²³⁹ Department of State, incoming telegram. 854.01. XR 75861. – Yderst Hemmeligt. Afsendt den 19. maj 1945 kl. 19.00, modtaget den 20. maj kl. 09.23.

²⁴⁰ Erik Boheman, øverste embedsmand i Sveriges Udenrigsdepartement, fra maj 1945 gesandt i Paris.

²⁴¹ State Department official, tilknyttet SHAEF som amerikansk politisk forbindelsesofficer sept. 1944-april 1945.

²⁴² Efter sammenhængen formentlig en amerikansk diplomat i Stockholm.

Foss sagde, at han var blevet meget imponeret af den svenske tilbøjelighed til ekstrem mistænksomhed over for russiske [tekst mangler]²⁴³ aktivitetssfærer. Han sagde, at dette ofte førte selv de mest velinformerede svenskere til at fæstne lid til alskens rygter og propaganda om russiske intentioner af tvivlsom natur. Han sagde, at f.eks. havde mange sådanne svenskere i de sidste dage spurgt ham, om han troede, at russerne nogensinde ville tage væk fra Bornholm, og hvis nej, hvad danskerne så ville stille op. Foss sagde, at kendsgerningerne var, at tyskerne på Bornholm i et vist omfang havde fortsat fjendtlighederne selv efter den tyske hærskapitulation i det nordvestlige Europa, og at sovjetiske tropper gik i land på Bornholm for at gå i aktion mod disse styrker. Han sagde, at russerne havde været helt korrekte på Bornholm og handlet i fuldt samarbejde med den lokale modstandsbevægelse, som han i øvrigt betegnede som den bedst organiserede i Danmark. Han sagde, at russerne havde gjort det fuldstændigt klart, at de ville tage væk fra Bornholm, så snart alle tyskerne dér var pågrebet. Dette var nu ved at blive tilendebragt, og russerne var i færd med at forberede deres afrejse. (Dette er i direkte modstrid med Bohemans udtalelse til mig om, at russiske tropper fortsat kommer til Bornholm). Noget paradoksalt med tanke på Foss' udtalelse om svensk mistillid til russiske motiver sagde han til Higgs, at regeringen i København ville klargøre nogle danske skibe og sende dem til Bornholm for at bringe tyskere væk fra øen og derved etablere et *quid pro quo*²⁴⁴ til gengæld for russernes snarlige afrejse.

Sektion 1 af dette telegram gentaget som mit 58, 19. maj, kl. 19.00, til Paris til SHAEF.

Skønt Foss er personlig pålidelig og en modig dansk patriot, er han totalt uden erfaring i internationale relationer og i betragtning af, hvad Boheman og udenrigsdepartementet har fortalt mig, er det vanskeligt for mig at tro, at det, Foss har sagt, er helt rigtigt, eller at han helt har indset de mulige virkninger af den russiske aktion. Hans udtalelser kaster imidlertid et vist skær af sandsynlighed over de rygter, der er nået SHAEF om, at den underjordiske modstandsbevægelse havde en vis forståelse med russerne om Bornholm. De passer også med Söderbloms rapport om, hvad Døssing har foretaget sig i Moskva.

Den danske regeringsdelegations besøg på Bornholm den 19.-20. maj 1945²⁴⁵

248. Udenrigsminister Christmas Møllers tale for de russiske officerer på flyvepladsen ved ankomsten til Bornholm den 19. maj 1945.²⁴⁶

Hr. oberst, officerer af den berømmelige russiske hær! På den danske regerings vegne takker vi fire ministre og departementschefen den røde armé, fordi den er kommet til denne ø og dermed har befriet denne del af vort land. Danmark var under okkupationens 5 år et lukket land for Dem, men De kan være overbevist om, at hele det danske folk fulgte med i Ruslands store indsats i kampen mod den fælles fjende. Moskva 1941, Leningrad og Stalingrad 1942-43 var også store begivenheder for det danske folk, og jeg ved, at De, hvis De vil besøge rigets hovedstad, vil mærke de samme varme følelser, som her på øen for Rusland og det russiske folk, der altid har været Danmarks ven. Vi takker og hylder Ruslands store marskal Stalin og Ruslands røde hær og udtrykker håbet om, at det gode forhold, der altid har været mellem Rusland og Danmark, vil fortsætte i tiderne fremover.

Efter udenrigsministerens hyldesttale henvendte oberst Strebkov sig til de fire ministre i en tale, hvori han bl.a. udtalte, at de russiske officerer her på pladsen var repræsentanter for den russiske overkommando, og obersten ville takke for den hyldest, der var kommet til orde i udenrigsministerens tale. Han hilste den danske regering og de repræsentanter for denne regering, der her var til stede. Oberst Strebkov betoned, at russerne var kommet hertil ene og alene med den

²⁴³ I teksten er her anført: "apparent omission": tilsyneladende tekst udeladt her.

²⁴⁴ "noget for noget".

²⁴⁵ Se beskrivelsen heraf i Den lange befrielse s. 139-143. – Delegationen bestod af indenrigsminister Knud Kristensen, udenrigsminister Christmas Møller, arbejds- og socialminister Hedtoft-Hansen og minister uden portefølje Aksel Larsen samt departementschef Kofoed, Finansministeriet.

²⁴⁶ Nationaltidende søndag den 20. maj 1945.

opgave at rense øen for alt, hvad der var tysk. Når denne opgave er løst, udtalte obersten, måske først langt om længe, vil Deres land og Deres ø atter være helt fri og uafhængig.²⁴⁷

249. Christmas Møllers tale til frihedskæmperne ved ankomsten til Bornholm den 19. maj 1945.²⁴⁸

Vi forstår fuldt ud den ulykke, som har ramt Bornholm som følge af en enkelt tyskers nederdrægtighed. Vore følelser og tanker var hos den bornholmske befolkning selv under vore største festligheder ovre i det øvrige land, som udtryk for vor glæde ved befrielsen. På den anden side følte vi os trygge, når vore russiske venner var kommet til Deres ø og havde begyndt at foretage udrensningen af fjender, og vi vidste, at det ville blive gjort godt og grundigt. Vi er kommet, fortsatte Christmas Møller, til Deres dejlige ø for personligt at bese de skete skader. Jeg kan forsikre Dem for, at hele det danske folk og den danske regering er sindet at gøre, hvad der står i menneskelig magt for at hjælpe Bornholm over de økonomiske ulykker, bombardementerne medførte. Vi takker den bornholmske modstandsbevægelse for det store arbejde, den har udført. Den stod rede til at gå i kamp, om det havde været nødvendigt, side om side med vore russiske venner. Det danske folk takker øens frihedskæmpere for deres bidrag til befrielsen sammen med vore russiske venner af denne del af vort land. Udenrigsministeren sluttede med at motivere et leve for Danmarks fremtid, og dette leve blev kraftigt besvaret.²⁴⁹

250. Udenrigsminister Christmas Møllers udtalelse på et pressemøde på Bornholm den 19. maj 1945. Nationaltidende den 20. maj 1945: "De utallige rygter er usande"²⁵⁰

Ved en pressesammenkomst i Amtmandsgården i går eftermiddag fremkom udenrigsminister Christmas Møller over for repræsentanter for den bornholmske presse med en udtalelse om hele situationen. Udenrigsminister Christmas Møller udtalte:

Vi vidste nok fra København, at der var mange rygter i omløb om både de største og mindste spørgsmål. Vedrørende skaderne på Bornholm gik der rygter om, at de androg omkring 200 mill. kr. På samme måde er der også sat rygter i omløb af storpolitisk karakter, næret fra en side, som man skulle tro var klogere.

Det er den danske regerings faste overbevisning, at der ingen som helst grund er for al den snak. Vi har så mange gange tidligere oplevet, at man fra forskellig side forsøgte at sprede mistænkeliggørelse mellem de allierede. Vi har i regeringen efter de oplysninger, der foreligger fra vore repræsentanter i udlandet, kun grund til at være absolut sikre på, at alle de omtalte rygter er usande og savner ethvert grundlag.

Det har længe været alle de allierede magters krigsmål at befri det kæmpende Danmark, og vore russiske venner har i høj grad set, hvordan den bornholmske modstands- og frihedsbevægelse har organiseret sig mod tyskerne. Det er godt at sige, at det har gjort et godt indtryk på russerne, der kun har lært en lille del at kende, og Danmark er taknemmelig for, at den røde armé hjælper med til at befri denne del af vort land.

²⁴⁷ Land og Folk citerer i sin reportage oberst Strebkovs tale således: – De tilstedeværende russiske officerer, repræsenterende den russiske overkommando, hilser de danske regeringsmedlemmer. Vi er udelukkende kommet hertil for at rense ud for alt, hvad der er tysk, og når denne opgave er forbi, vil Danmark fortsat være et frit og selvstændigt land. – Land og Folk den 20. maj 1945.

²⁴⁸ Nationaltidende den 20. maj 1945.

²⁴⁹ Christmas Møllers tale til frihedskæmperne er i Land og Folks reportage gengivet således: – Landsmænd! På regeringens vegne takker jeg for velkomsten. Da vi hørte om den ulykke, der var overgået Bornholm – en sidste nederdrægtig tysk handling – må De tro, at vore følelser næsten var mere her hos Dem end ved de store fester, som måtte holdes, men vi vidste, at når vore russiske venner var her, ville de opgaver, der skulle løses, blive udført prompte. Vi er kommet hertil for at se på forholdene og hjælpe, hvor der hjælpes skal. – Udenrigsministeren rettede derefter en tak til frihedsbevægelsens folk og sluttede med at motivere et leve for Danmark. – Land og Folk den 20. maj 1945.

²⁵⁰ Berlingske Tidendes gengivelse af talen er næsten ordret identisk hermed.

Der er grund til at understrege, at det under disse forhold er det danske folks pligt overalt i kongeriget at hjælpe til med at få de tyske tropper ud af landet. Jo hurtigere det vil ske, vil vi nå frem dertil, at vi alene og helt alene har magten selv her i landet.

251. Referat af et møde i Rønne den 19. maj 1945 mellem regeringsdelegationen og den bornholmske befolknings repræsentanter med henblik på genopbygningen af Rønne og Nexø efter bombeangrebene den 7. og 8. maj 1945.²⁵¹

[...]

Sygekassekasserer Aage Andersen forespurgte, om der ikke kunne gives en redegørelse for, hvorledes man i ministeriet så på Bornholms fremtid.

På foranledning heraf redegjorde udenrigsministeren for sit syn på sagen, hvorefter der ikke var nogen grund til ængstelse.

Herefter hævdede indenrigsministeren mødet.

252. Udenrigsminister Christmas Møllers tale ved en banket lørdag aften den 19. maj 1945 på Dams Hotel.²⁵²

Udenrigsminister Christmas Møller bød velkommen og holdt senere følgende tale:

Hr. general,²⁵³ officerer af den røde armé, mine damer og herrer.

Jeg vil først bringe en hilsen fra statsministeren og den samlede regering til vore russiske venner. Som så mange gange sagt har vi efter 5 års okkupation i Danmark set frem til den dag, da landet skulle befries. Ingen af os vidste, hvorledes dette skulle ske, men vi vidste, at de store allierede var enige om, at Danmarks befrielse, frihed og uafhængighed var et af deres mål, og vi vidste tillige, at hvis dette skulle kendes værdigt i vor historie, måtte landets befolkning selv hjælpe med. [...] I de år, da vi måtte kæmpe på vor undergrundsfront, så vi mod øst og mod vest, og da blev der tryk i vort sind. Vi fulgte med tilbagetrængt åndedrag den røde hærns kamp under den store marskal Stalins ledelse, Leningrad og Stalingrad blev også hellige navne i vort folk, og da Stalingrads berømmelige forsvar vel havde vendt krigen, fulgte vi de mægtige offensiver med spændt interesse, det drejede sig jo også om vor befrielse.

Og nu er Danmark blevet befriet både fra øst og vest. Måtte denne omstændighed blive symbolsk, således at øst og vest mødes i fælles gerning i fredens dage som i krigens. Vi danske ser frem til den dag, da vi kan uddanne vore egne væbnede styrker og tage den opgave op at forsvare landet selv. Man kan være overbevist om, at det danske folk ikke nærer noget større ønske end at være med i fremtidens samarbejde. Uden at Sovjetrusland er med i dette arbejde som en ledende faktor, vil der ikke være nogen lykkelig fremtid for Europa og verden. Vi har med beundring set marskal Stalins militære ledelse og vældige sejre og også set, at hans politiske linie, vendt mod Hitlers Tyskland også før krigen, var det eneste rette. Jeg taler i hele det danske folks ånd, når jeg siger, at et så udstrakt samarbejde som muligt mellem vore lande er vort ønske. Vi takker for den andel, den røde armé har haft i Danmarks befrielse. Vi hylder Sovjetrusland og dets store marskal Stalin (trefoldigt hurra).

²⁵¹ Frode Jakobsens arkiv, pakke 3.

²⁵² Bornholms Tidende den 22. maj 1945.

²⁵³ General Surtjenko. Ifølge avisreportagen var han ankommet fra sit hovedkvarter i Nordtyskland i en lille hurtigbåd kun for at deltage i banketten og rejste umiddelbart efter middagen tilbage.

253. Udenrigsminister Christmas Møllers tale til russerne på Bornholm den 19. maj 1945, gengivet og udsendt på engelsk af det sovjetiske pressebureau TASS i London.²⁵⁴

Danske ministre på Bornholm
Christmas Møller takker den røde hær

De danske ministre Christmas Møller, Knud Kristensen, Aksel Larsen og Hedtoft Hansen er ankommet til Bornholm (rapporterer TASS fra København).

På flyvepladsen blev ministrene modtaget af sovjetiske officerer med oberst Strebkov i spidsen. Hr. Christmas Møller holdt følgende tale på flyvepladsen:

“Hr. oberst, officerer i den tapre røde hær! På vegne af den danske regering vil vi fire ministre takke de russiske tropper, fordi de er kommet til denne ø og har befriet denne del af vort land. Vort land har været lukket af for os i fem år. De kan dog være forvisset om, at hele vort folk har fulgt den store frihedskamp, som Rusland har ført mod den fælles fjende. Slaget ved Moskva i 1941 og slagene ved Leningrad og Stalingrad i 1942 og 1943 var også for det danske folk enestående begivenheder – og jeg kan forsikre Dem om, at hvis De ønsker at besøge os i vor hovedstad, vil De med egne øjne se, hvilke følelser det danske folk har over for det russiske folk og Rusland, som altid har været en ven af Danmark. Vi takker og hilser Ruslands store marskal Stalin og den russiske røde hær og udtrykker håbet om, at det gode forhold, der altid har været mellem Rusland og Danmark, vil vare ved for altid”.

Påtegning af A. Haigh, Foreign Office, den 24. maj 1945:²⁵⁵

En klog tale.

Men vi vil gerne vide, hvad hr. C-M siger til Mr. Gallop, når han kommer tilbage.

254. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister J. Christmas Møller den 19. maj 1945.²⁵⁶

Ved et besøg hos udenrigsminister Lie,²⁵⁷ hvorom jeg har tilladt mig at indberette telegrafisk i går, udtalte ministeren blandt andet følgende: –

Da han var i Moskva i november-december i fjor havde hr. Molotov under en samtale med ham på et kort peget på Dardanellerne og Øresund (!) og sagt, at her var to stræder, der hidtil havde stænget Rusland inde, et forhold, som Sovjetregeringen ikke i fremtiden ville finde sig i.

For Nord-Norges vedkommende var hr. Lie nu overbevist om, at Rusland ville overholde sine løfter og ikke gøre krav på hverken territorier eller baser.

255. Udenrigsminister Christmas Møller til gesandt Reventlow, London, den 22. maj 1945.²⁵⁸

Tak for Deres brev af 19. maj angående Deres samtale med Lie. Det er underligt, at Lie ikke har sagt dette tidligere.

Nu håber jeg snart at se Dem og drøfte tingene lidt nærmere med Dem.

²⁵⁴ FO 371/47224, file no. 9, p. 64-65.

²⁵⁵ FO 371/47224, file no. 9, p. 62.

²⁵⁶ UM 5. D.30.a. – Brevet fra Reventlow har følgende påtegning af overarkivar Viggo Sjøqvist: “Modtaget i arkivet 27/11-61 fra direktørpengeskabet. V.Sj.” I juli 1961 afløstes direktør Svenningsen, der også var direktør i maj 1945, af ambassadør Paul Fischer, hvilket kan forklare, hvorfor brevet fra Reventlow først med denne forsinkelse er afleveret til arkivet.

²⁵⁷ Norges udenrigsminister.

²⁵⁸ UM 5.D.30.a.

256. Telegram den 19. maj 1945 fra den amerikanske gesandt i København, Davis, til State Department, Washington.²⁵⁹

5031.

Fra Davis til Matthews

Minister de Kauffmann virker godt tilfreds med situationen i Danmark, bortset fra usikkerheden omkring den russiske besættelse af Bornholm. Hans siger hans land oplever nogle af de samme foreteelser som i andre befriede lande, men i en mildere form. Han talte med åbenlys tilfredsstillelse om sin modtagelse i Danmark og sit forhold til regeringskollegerne. Han bemærkede, at besættelsen af Bornholm var blevet ledsaget af et betydeligt bombardement, som havde medført ødelæggelser af liv og ejendom. Medens tilstedeværelsen af russerne vækker bekymring, finder han anerkendelsen af Døssing som dansk gesandt i Moskva opmuntrende, men ved ikke, hvorfor den sovjetiske regering har bedt Døssing om at rejse til København for at aflevere et budskab. Man havde ikke modtaget nogen meddelelse om en russisk gesandt i Danmark, men en repræsentant for TASS havde fortalt ham, at han havde hørt, hvem der var i betragtning til denne post.

[...]

Siden min ankomst hertil har jeg mødt adskillige ledende medlemmer af den danske frihedsbevægelse, som glæder sig over den ro og ordentlige facon, hvormed den nuværende regering er blevet dannet, men er skuffede over, at de Kauffmann ikke er udenrigsminister. Valget af Christmas Møller tilskriver de hans lange politiske karriere og den popularitet, han fik, da han forlod Danmark under besættelsen og tilsluttede sig modstandsbevægelsen i England, snarere end nogen udefra kommende indflydelse.

257. Brevveksling mellem sognepræst H. Skjerk, Hornslet, og udenrigsminister Christmas Møller den 19. og 25. maj 1945.²⁶⁰

Hornslet, den 19.5.1945.

Hr. udenrigsminister Christmas Møller

Efter gennem radioen at have hørt Deres hyldest til den russiske general på Bornholm og Deres udtalelser til pressen føler jeg trang til at sende Dem min skarpeste protest over det ordvalg, som De brugte. Jeg er klar over vanskelighederne i udenrigspolitik, især når man vil spise kirsebær med de store, men jeg vil mene, at det havde været på sin plads i det mindste at udtale en beklagelse af, at "befriere" var nødsagede til at foretage den frygteligste bombning, der hidtil har fundet sted i Danmark.

Så vidt jeg kan se, er udtalelserne fremkommet ud fra den samme tankegang, som ministeriet Scavenius handlede ud fra under besættelsen: angst for den stærke – bare til modsat side. Det er realpolitik, men derfor en politik, der er svingende, uden fast grund. Det forekommer mig, at Danmarks ranke ryg har fået et knæk, som ikke forvindes med det samme.

Undskyld min frimodighed. Gud skærme Danmarks gamle hus.

H. Skjerk
sognepræst

²⁵⁹ Department of State, incoming telegram, 859.01/5-1945. – Hemmeligt. Afsendt den 19. maj kl. 19.00, modtaget kl. 22.52.

²⁶⁰ UM 87.F.3/22.

København, den 25. maj 1945

Hr. sognepræst H. Skjerk,

Jeg tillader mig hoslagt at fremsende afskrift af Deres brev, som jeg har modtaget, og som jeg synes det er rimeligt, at De selv har og kan læse på engang imellem, når De får lidt bedre kendskab til regeringens politik.

Med venlig hilsen
J. Christmas Møller

258. Telegram den 20. maj 1945 fra Eisenhower, SHAEF FORWARD, til Combined Chiefs of Staff [den amerikansk-britiske militære stab], Washington.²⁶¹

Info: Britiske stabschefer.

Ref. nr. FWD-21946.

SCAF 402

1. Emne er nuværende situation på Bornholm, der nu er besat af russiske tropper, rapporteret styrke 3.000-4.000, der menes at vokse i personel og materiel.
2. Det danske udenrigsministerium konkluderer ifølge rapport fra vor mission i København, at russerne har til hensigt at forblive på Bornholm og ikke som det tidligere er udtalt at trække sig tilbage, når de sidste tyske styrker er fjernet fra øen.
3. De begivenheder, der har ført op til denne situation, er i korte træk som følger:
 - a) På grund af Bornholms nære beliggenhed ved den russiske zone var det min oprindelige hensigt ikke at besætte øen, med mindre den danske regering bad herom, men at fordele nødrationer.²⁶²
 - b) Bombninger udført af formodede russiske fly den 7. maj og rapport om, at de tyske styrker ville sætte sig til modværge mod russerne, tillige med kritisk mangel på fødevarer foranledigede SHAEF MISSION (DENMARK) til at bede om bemyndigelse til at sende en lille luftbåren styrke til at tage imod kapitulationen. Den tyske kommandant på Bornholm havde garanteret sikker passage og modtagelse.
 - c) Til koordination med den sovjetiske overkommando blev dette via militærmissionen i Moskva forelagt den i telegrammer dateret den 8. og 9. maj,²⁶³ der spørger, om en sådan aktion ville komme på tværs af sovjetiske planer.
 - d) Svar fra Moskva dateret den 10. maj er sendt til Dem, reference er MX-24251.
 - e) Den 9. maj landede en russiske kommission for at afslutte kapitulationen, og som svar på en forespørgsel fra OKW om gyldigheden af den forudgående overgivelse til feltmarskal Montgomery informerede vi om, at medens OKW fortsat skulle være bundet hertil, skulle den tyske kommandant på Bornholm straks adlyde den lokale russiske kommandants instrukser.
4. Der vil ikke blive foretaget noget i forhold til den seneste udvikling som beskrevet i dette telegrams afsnit 1 og 2 uden instrukser fra Dem.

²⁶¹ WO class 219 ref. no. 2148, p. 8-9. SHAEF FORWARD outgoing message. – Yderst Hemmeligt. Urgent. Udstedt den 20. maj kl. 1030B (0830Z), modtaget den 20. maj kl. 11.30Z (britiske stabschefer). Udsteder: G-3. Koordineret med vicestabschefen.

²⁶² *CA supplies*: vistnok *civil affairs supplies*: mad, klæder og andre livsfornødenheder.

²⁶³ Der er ikke i de undersøgte sager fundet noget telegram dateret den 9. maj.

259. Kontorchef Eskelunds referat af samtale med redaktør Kosov, TASS, den 20. maj 1945.²⁶⁴

Dags formiddag havde jeg, bl.a. efter anmodning fra afdelingschef Hvass, en længere samtale med redaktør Kosov fra TASS. Den drejede sig først om en række af de almindelige politiske emner, som naturligt kommer på tale, og Kosov gav her gentagne gange udtryk for et stærkt ønske om gode relationer mellem Danmark og Rusland. Han syntes ikke at have nogen som helst indvending mod den politik og taktik, det officielle Danmark har måttet føre i besættelsesårene, og var aldeles overbevist om, at hele folket er og hele tiden har været ubetinget pro-allieret. Han forstod, at ikke mindst under den voldsomme tyske propaganda havde der mange steder været en mistænksomhed og bekymring over for Rusland, hvorved jeg også fremhævede den vanskelighed, der lå i, at Rusland i så høj grad før krigen havde været og måtte være et lukket land – en taktik, der over for Tyskland havde givet Rusland en af verdenshistoriens største succeser. Han var glad over at konstatere, at den danske presse efter nogle dages opskræmte mistænksomhed – han nævnede Berlingske Tidende som det blad, der havde startet dermed – nu atter så roligt og forstandigt på den bornholmske situation. Han havde et par dage helt undladt at tage hensyn til det “almost hysteria”, som var kommet tilkende i bladene, men havde til sidst måttet give meddelelse derom til TASS i Moskva. Under samtalen om dette gav jeg udtryk for, at efter alle officielle kredses mening havde pressens behandling af Bornholms-begivenhederne været uden noget som helst reelt, forstandigt grundlag, men tilføjede, at i stor udstrækning havde udenlandske og ikke mindst enkelte svenske blades behandling af spørgsmålet bidraget afgørende til at fremkalde den danske presses reaktioner. Hr. Kosov gav imidlertid udtryk for glæde over den ændring i vurderingen, som i de sidste dage havde været så aldeles åbenbar overalt i den danske presse.

[...]

260. Udenrigsminister Christmas Møllers tale ved et folkemøde med Frihedsrådet i Fælledparken pinsedag den 20. maj 1945.²⁶⁵

– Jeg kan først bringe en hilsen fra Bornholm, indledede ministeren under stærkt bifald. På vor dejlige klippeø havde jeg lejlighed til at takke den store østlige allierede for dens indsats for vor befrielse. (Nyt, vedvarende bifald.) Og jeg kunne med rette sige, at vi i Danmark og danske derude altid har set sådan på det, at det var krigens gang, der bestemte, hvorfra landene skulle befries. Vi er nu befriet både fra øst og vest, og der er ingen forskel mellem vore gæster her og landets befolkning, og vore gæster på Bornholm og landets befolkning.

[...]

261. Tolk E.M. Petersens rapport til amtmand Stemann den 21. maj 1945.²⁶⁶

Efter amtmandens anmodning har jeg mellem den 13/5 og 20/5 dette år som tolk ledsaget 3 konvojer fra Rønne til Kolberg og vice versa:

[...]

Under de ovennævnte ophold i Kolberg blev det fortalt mig, at der nogle kilometer uden for byen fandtes troppeforlægninger, som tydede på, at der tilsigtedes overført henimod 20.000 mand med tilsvarende udstyr til Bornholm. Jeg refererer her kun udtalelser, jeg har hørt fra russisk side. Sikkert er, at betydelige kvanta fourage henlå på kajen, da skibene den 19/5 forlod Kolberg, og vogntog var beskæftiget med yderligere tilførsler af pressede fourageballer. Skibene har skønsmæssigt befordret i alt omkring 400 heste til Bornholm. Det skal tilføjes, at jeg på den sidste tur til

²⁶⁴ UM 5.D.30.a. – Eskelund var chef for Udenrigsministeriets Pressebureau.

²⁶⁵ Land og Folk den 21. maj 1945. – Berlingske Tidendes referat af ministerens tale er næsten identisk med Land og Folks. I Berlingske Tidende er ministeren desuden citeret for til afslutning at sige følgende: “Vor opgave er at drage omsorg for, at dette land får samme gode stilling både mod Øst og Vest.” Berlingske Tidende den 22. maj 1945: 200.000 københavnere hyldede Frihedsrådets mænd.

²⁶⁶ UM 87.F.3/16.

Kolberg havde indtrykket af, at lastningen af skibene foregik i noget mindre forceret tempo end for de to første rejsers vedkommende.

262. Udenrigsminister Christmas Møllers referat af samtale med den britiske chargé d'affaires Rodney Gallop den 21. maj 1945.²⁶⁷

Mandag den 21. maj 1945 kl. 10.30 havde jeg en samtale med chargé d'affaires Gallop, som var meget glad ved besøget²⁶⁸ på Bornholm, og som syntes, at den måde, hvorpå tingene fremtrådte i bladene nu, fra et engelsk synspunkt var meget bedre. Han kunne i øvrigt informere mig om følgende:

General Eisenhower havde den 8. maj spurgt i Moskva, om man havde noget imod, at England sendte et detachement til Bornholm. Dette havde man spurgt om, fordi Bornholm lå bagved den russiske "bomb line" (en linie, jeg aldrig har hørt om, og som Gallop heller aldrig havde hørt om). Russerne havde svaret, at det ville de ikke synes om, da det var imod Sovjets planer, og de tropper, der var på Bornholm, var tropper fra Stettin og fra Kurland, og Bornholm lå langt øst for området, som russiske tropper havde okkuperet. Man havde derfor ikke foretaget sig noget fra SHAEF's side.

Jeg meddelte Gallop, at jeg havde fået en indberetning fra kammerherre Kruse, i hvilken der stod, at de russiske tropper ville blive trukket tilbage, når de engelske tropper blev trukket tilbage fra Danmark, og dette kunne jo kun understrege vort ønske om at få de engelske tropper ud så hurtigt som muligt.

[...]

263. Telegram den 21. maj 1945 fra chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til Foreign Office.²⁶⁹

Nr. 71.

Deres telegram nr. 22 [af 19. maj 1945].

Jeg har i dag talt med udenrigsministeren om det første afsnit.²⁷⁰ Han sagde, at han aldrig på noget tidspunkt havde givet sit samtykke til bombelinien (det samme har general Dewing iøvrigt sagt).²⁷¹ Han spurgte, om der aldrig havde været en forudgående forståelse mellem Moskva og SCAEF. Jeg sagde, at der så vidt jeg vidste ikke havde været nogen. Hver part havde haft frie hænder til at forfølge tyskerne, indtil den havde fået kontakt med de allierede styrker på modsat side. Han spurgte, hvilken interesse jeg troede russerne, når det kom til stykket, havde i Bornholm. Jeg sagde, at jeg ikke havde nogen information herom, og han udtalte sig derefter på linie med det, der er anført i afsnit 2 og 3 i Deres telegram.

Kommentarer i Foreign Office:

Hr. Christmas Møller besøgte Bornholm den 19. maj. Denne samtale fandt altså sted efter hans hjemkomst. Han nedlod sig ikke til at fremsætte sin mening om, hvorvidt russerne agter at blive eller ej. Jeg tror ikke, vi kan gøre andet end afvente udviklingen.

A. Haigh 27. maj.

²⁶⁷ UM 87.F.3/1.

²⁶⁸ De danske ministres besøg på Bornholm den 19. maj 1945.

²⁶⁹ FO 371/47224, file no. 9, p. 81, 77-78 (Minutes). – Afsendt den 21. maj kl. 17.35 GMT, modtaget den 22. maj kl. 10.50 DBST. Fordelt til kabinettet. Gentalet til Moskva, Washington og Stockholm.

²⁷⁰ i telegrammet af 19. maj.

²⁷¹ Engelske tekst: "He said he had never originally agreed to the bomb-line,..."

Ved vi nu, hvad der står i det brev fra Stalin, som Døssing havde med sig fra Moskva til København?

Orme Sargent 28. maj.

264. Referat af punkt 25 fra møde den 22. maj 1945 i de britiske stabscheferes komité.²⁷²

Ekstrakt fra det 133. møde i stabschefskomiteen den 22. maj 1945

25. Den russiske besættelse af Bornholm.
(Forudgående ref.: C.O.S. (45) 124. møde, pkt. 6)

Komiteen havde til behandling et telegram²⁷³ fra general Eisenhower til Combined Chiefs of Staff, hvori der rapporteres om en forøgelse af styrken af de russiske tropper, der holder den danske ø Bornholm besat, og hvori der gives et resumé af de hændelser, der førte frem til denne situation.

Komiteen: –

anmodede Foreign Office om at lade den få deres kommentarer i denne sag til videregivelse til Joint Staff Mission i Washington med henvisning til general Eisenhowers telegram.

Offices of the War Cabinet, S.W.1.
 Den 22. maj 1945.

265. Telegram den 22. maj 1945 fra chargé d'affaires Frank Roberts, Moskva, til Foreign Office.²⁷⁴

Nr. 1.999.

Mit telegram nr. 1.979 og København telegram nr. 54.²⁷⁵

Døssing har over for et medlem af ambassadens stab i går aftes bekræftet, at den sovjetiske regering nu har anerkendt hans udnævnelse til dansk gesandt, og at han regnede med at tage til København med den sovjetiske regerings note straks.

2. Den væsentligste grund til at rejse hjem nu var, at han ville drøfte nogle af de punkter, Dekanozov mundtligt havde berørt over for ham, med danske regeringsmedlemmer. Ifølge Døssing havde Dekanozov atter stillet en række borende spørgsmål om den danske regering. Han havde understreget, at den sovjetiske chargé d'affaires efter undertegnelsen af Antikominternpagten var blevet behandlet med stor respektløshed af det danske udenrigsministerium.²⁷⁶ Til sidst

²⁷² FO 371/47224, file no. 9, p. 47, og CAB 121/362, p. 18. – Yderst Hemmeligt. Fordelt til kabinettet.

²⁷³ Telegram af 20. maj 1945, SCAF 402.

²⁷⁴ FO 371/47220, file no. 7, p. 35. – Vigtigt. Afsendt den 22. maj kl. 17.45 GMT, modtaget kl. 21.30 DBST. Gentaget til Washington, København, Stockholm.

²⁷⁵ Udeladt her.

²⁷⁶ Antikominternpagten blev tiltrådt af Danmark efter tysk pres den 25. november 1941. Da var den sovjetiske chargé d'affaires forlængst ude af Danmark. Det diplomatiske forhold mellem Danmark og Sovjetunionen blev – ligeledes efter tysk pres på den danske regering – afbrudt efter det tyske angreb på Sovjetunionen den 22. juni 1941. Det sovjetiske gesandtskabspersonale forlod Danmark den 5. juli 1941 og rejste hjem til Sovjetunionen i et særtog via Bulgarien og Tyrkiet, samtidig med at det danske gesandtskabs personale ad samme rute, men modsatte vej, rejste hjem til Danmark fra Moskva. Omstændighederne er nærmere beskrevet i Den parlamentariske Kommissions bilag til beretning, bind V: Udenrigsministeriet under besættelsen (1948), s. 255 ff.

var han blevet smidt i fængsel og installeret i samme celle som en dansk kommunist. Dekanozov ville gerne føle sig sikker på, at der virkelig var sket et sindelagsskifte i København.

3. Skønt jeg ikke har nogen grund til at betvivle Døssings gode hensigter, er jeg bange for, at hans uerfarenhed meget vel kan have fristet ham til at gøre nogle bemærkninger om den danske regering, som Dekanozov kan gøre god brug af. I samtaler med et medlem af vor stab har han gjort det klart, at han ikke bryder sig om den nye regering, og i går tilføjede han, at han mente, at regeringen var en "udfordring" over for den sovjetiske regering. Hvis han har ladet disse opfattelser skinne igennem i samtalerne med Dekanozov, er det ikke usandsynligt, at den sovjetiske regering gerne vil stille endnu flere spørgsmål. Og Dekanozov har allerede udtrykt sin forbavselse over, at Døssing ikke er med i den ny regering.

Se venligst også mit umiddelbart følgende telegram.

Kommentarer i Foreign Office:

Fra Stockholm var det meddelt, at danskerne havde "clearet" deres nye regering i forvejen med russerne via det sovjetiske gesandtskab der. (Se Stockholm telegram nr. 16). Men atmosfæren i Moskva lader til at være en anden end i Stockholm, og hr. Dekanozov kan måske føle, at chancen for at øve indflydelse på København igennem hr. Døssing er for god til ikke at blive forsøgt. Hr. Dekanozovs spørgsmål var dog tilsyneladende stillet i forbindelse med og forud for beslutningen om at genoptage forbindelserne med Danmark.

M.L. Clarke 24.5.

Hr. Døssing har langt fra tjent sit land godt. Den danske udenrigsminister er udmærket klar over dette. Jeg kunne forestille mig, at den danske regering vil erstatte ham i Moskva, så snart den føler, at høflighedshensyn tillader det.

A. Haigh 24/5.

266. Telegram den 22. maj 1945 fra chargé d'affaires Frank Roberts, Moskva, til Foreign Office.²⁷⁷

Nr. 2000.

Mit umiddelbart forudgående telegram.

Døssing har ingen betænkeligheder ved at forlade Moskva på nuværende tidspunkt, da han anser nyhederne fra Bornholm for at være beroligende.

267. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 22. maj 1945.²⁷⁸

Pinsedag kom der yderligere 4-500 russere hertil, men det var vistnok nærmest oppassere o.l. Vi er nu således oppe på ca. 4.000 russere i alt. Jeg har imidlertid indtryk af, at de herværende russiske chefer har forhåbning om, at forholdene har tilladt, at yderligere overførsler af tropper hertil undgås. Og meddelelsen til mig – ad omveje – var ment som en glædelig opmuntring til mig. Til gengæld er der kommet en del russisk artilleri.

Med flyvepladsen på St. Almegaard nordøst for Rønne har man fra russisk side fortsat arbejdet med feberagtig hast. Der lød 1. og 2. pinsedag samt i dag til morgen voldsomme sprængninger derudefra. Det var stensprængningerne. Jeg talte i morges med oberst Strebkov derom. Han sagde,

²⁷⁷ CAB 121/362, p. 19. – Vigtigt. Afsendt den 22. maj kl. 14.50 GMT, modtaget kl. 17.35 DBST. Fordelt til kabinettet. Gentaget til København og Stockholm.

²⁷⁸ UM 87.F.3/16.

at han mente, at de nu var færdige og ville sørge for, at sprængningerne holdt op. Vejvæsenet har måttet levere tromler til arbejdet derude.

Obersten sagde, at de var meget interesseret i udvidelsen af den nuværende civile lufthavn i Rønne og ville gerne hjælpe med, også med arbejdskraft. Når den var færdig, ville de opgive den anden på St. Almegaard. Jeg fik derfor foranlediget et møde i dag mellem ingeniør Milner, der har planerne til udvidelsen af den gamle flyveplads her, og de russiske flyveteknikere, således at dette kunne klares.

Jeg havde i morges en samtale med en korrespondent, hr. Sonne, til Berlingske Tidende. Jeg indskærpede ham nøje, at militære spørgsmål måtte ikke berøres i udtalelserne herfra, ej heller udtalelser der krænkede den røde armés ære. Jeg sagde ham, at det var mig, ansvaret efter russiske formening hvilede på i så henseende, idet russerne stolede på aftaler, og at jeg sørgede for disses overholdelser gennem fornøden kontrol o.l., idet russerne ikke selv udøvede en sådan. Det var derfor meget kedeligt, når den slags meddelelser (f.eks. om flyvepladsen) kom frem. Forholdene var så følsomme, at man måtte afholde sig fra sensation.

Når jeg meddeler dette, er det med henstilling om, at Udenrigsministeriet måske ville gøre pressen og Radioavisen opmærksom på dette forhold. Al påskønnelse af den røde hær og skildring af befolkningens vanskeligheder her vil kunne skrives, men man må være meget opmærksom fra redaktionernes side, da journalisterne her, der afsender meddelelser, måske er unge mennesker, der ikke ret kan overse det hele. Jeg benyttede lejligheden til at sige dette under en samtale i dag i telefonen med redaktør Sandvad, Politiken, der lovede at lade det gå videre til chefredaktør Hasager som formand for hovedstadsbladene.

Jeg skal tilføje, at jeg inden mødet i morges her på mit kontor med oberst Strebkov nævnede spørgsmålet om besøg her af pressen fra det øvrige land. Han var meget forstående. Der kom en general og en mand fra krigsrådet her i eftermiddag, og så kunne vi måske få spørgsmålet klaret.

Det samme gjaldt genoptagelsen af passagertrafikken her i det hele.

[...]

268. Chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til udenrigsminister Eden den 22. maj 1945.²⁷⁹

Nr. 1.

[...]

11. For indeværende kunne det dansk-engelske forhold derfor ikke være bedre. Det ville imidlertid være uklogt at sige noget om, hvor længe hvedebrødsdagene vil vare. Danskerne, hvis horisont mildest talt er provinsiel, er blevet endnu mere snæversynede på grund af den isolation, besættelsen har påtvunget dem. I betragtning af den strøm af informationer, som de har fået fra den frie verden via BBC og andre kanaler, er de forbløffende uvidende om krigstilværelsens hårde kendsgerninger i den verden, der ligger udenfor. Mangel på arbejdskraft og råvarer, prioriteringer, varetildeling, restriktioner og varedirektorater er nye ord i deres gloseforråd. De afsavn, de har lidt under hidtil, har de tilskrevet den tyske erobrere, og instinktivt forventer de, at befrielsen vil medføre en mildnelse af disse afsavn, om ikke deres fuldstændige ophør. De skal først i gang med at erkende efterkrigsverdenens perspektiv og erhverve den fornemmelse for afsavn, der både er selvpålagt og villigt tålt, som i fem år har holdt de kæmpende allierede oppe. Der er i grunden ingen mangel på offervilje, men den nødvendige tilpasning må først ske. Der venter de allierede og deres repræsentanter i København en betydelig oplysningsopgave, som det vil kræve en blanding af takt og fasthed at udføre, hvis den overgangsperiode, hvori Danmark påtager sig både de rettigheder og det ansvar, et medlem af de Forenede Nationer har, skal overstås gnidningsløst og uden bristede illusioner.

²⁷⁹ FO 371/47224, p. 180-183.

269. Udenrigsminister Christmas Møller til gesandt Reventlow, London, den 22. maj 1945²⁸⁰

Tak for Deres brev af 12. maj. Jeg er ikke rigtig klar over, hvad De mener med Deres slutningsbemærkning. Den har i hvert fald ikke fremskyndet engelsk aktivitet over for Bornholm, og der må ganske sikkert [have] været nogle aftaler, som vi ikke kender.²⁸¹

270. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Christmas Møller den 22. maj 1945.²⁸²

Fortroligt.

Da jeg forudså min snarlige afrejse til København på et kort ophold, havde jeg i går en samtale med chefen for den nordiske afdeling i Foreign Office for derigennem at opnå en så frisk orientering som mulig angående den britiske regerings syn på aktuelle spørgsmål af interesse for Danmark.

[...]

Situationen på Bornholm havde øjensynlig Mr. Warners levende interesse. I hovedtræk gik hans udtalelser desangående ud på følgende:

1. Dersom der skønnes at være noget punkt, på hvilket den danske regering mener, at den britiske regerings støtte ville være af værdi, er Foreign Office gerne rede til at modtage en henvendelse desangående, og sagen vil da blive underkastet sympatisk overvejelse.

2. I Foreign Office har man det indtryk, at den danske regering ønsker selv at ordne sig med sovjetregeringen. Denne holdning forstås fuldtud og anses for hensigtsmæssig.

3. Man har det indtryk her, at de russiske styrker vil kunne forventes at forblive en rum tid på Bornholm.

4. Ved denne som ved en tidligere lejlighed fremhævede Mr. Warner det ønskelige i og og den for Danmark naturlige ret til at kræve, at fuld publicitet finder sted om, hvad der foregår på Bornholm.

Under omtalen af forholdene på Bornholm fortalte Mr. Warner mig, hvad der mulig nu allerede er det kgl. ministerium bekendt, at der aldrig – altså heller ikke i Teheran – er truffet nogen aftale mellem de allierede om, hvorvidt Danmarks befrielse nærmest ville blive at foretage af den ene eller af den anden allierede eller gruppe af allierede. Der har derfor heller aldrig foreligget nogen aftale om, at Bornholms befrielse ville blive Ruslands opgave. Derimod havde det på et ret fremskredent tidspunkt, nemlig da de britisk-amerikanske hære fra vest og den russiske hær fra øst begyndte virkelig at nærme sig hinanden, af teknisk grunde vist sig nødvendigt at træffe en aftale, hvorved hver enkelt af de tre hovedmagter fik anvist de dele af Tyskland og af de tyskbesatte lande, som vedkommende magters bombardementsmaskiner skulle tage sig af. Ved denne aftale var Bornholm ganske naturligt blevet lagt ind under den russiske "bombardementszone".

[...]

Under den del af samtalen, der drejede sig om forholdet til Rusland, udtalte Mr. Warner flere gange med eftertryk og på en sådan måde, at hans ord måtte forstås som dækkende Foreign Office's opfattelse, at den rette politik forekom ham at være den, at man i Danmark søgte at ordne alle interne anliggender selv, og at man ved de bestemmelser, der blev truffet, lod det ene afgørende være hensynet til, hvad der kunne bevare den indre enighed i landet. I konsekvens heraf forekom det ham bedst for Danmark som hovedregel at undgå at rette forespørgsler udefter. Rettes sådanne forespørgsler i et anliggende, udsætter man sig for, at der hos den adspurgte magt skabes en forventning om på ny at blive spurgt, inden afgørelsen af senere opstående spørgsmål. Dermed er døren åbnet for fortsat indblanding, som igen vil afsætte sine spor i forhold af rent indrepolitisk karakter, ja måske endog i rene klassespørgsmål. I denne forbindelse sagde Mr. Warner, at han

²⁸⁰ Gesk London 6.F.28. – Brevet er læst af Reventlow den 1. juni 1945.

²⁸¹ [have] er indsat her.

²⁸² Gesk London 5.E.1. Depeche no. II 1945.

ikke mente, at man ved for eksempel at spørge sovjetregeringen havde nogen sikkerhed for hos denne at skabe en venligere indstilling over for Danmark.

Mr. Warner bad om, at hans udtalelser ikke måtte forstås således, at man fra britisk side skulle være uvillig til vedblivende, når særlige problemer måtte beskæftige den danske regering, med denne i fortrolighed at underkaste disse en venskabelig og tillidsfuld drøftelse.

[...]

271. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Christmas Møller den 9. juni 1945.²⁸³

Jeg anerkender herved modtagelsen af Deres brev af 22. maj d.å.

Til nærmere forklaring af slutnings-bemærkningen i mit brev af 12. s.m.²⁸⁴ tillader jeg mig at anføre følgende:

Under den omhandlede samtale med Mr. Herbert Morrison den 9. s.m. udtalte denne bl.a., at disse rygter om landingen af luftbårne russiske tropper i Danmark efter hans mening havde haft i hvert fald én god konsekvens, nemlig at medvirke til at få SHAEF til at fremskynde afsendelsen af britiske tropper til Danmark. Når jeg ikke udtrykkelig nævnte denne udtalelse, var det, fordi samtalen havde en meget fortrolig karakter (vi var kun tre tilstede ved middagen). På den anden side ville jeg ikke undlade at tilføje den omtalte slutnings-bemærkning, eftersom jeg også fra andre sider havde hørt, at SHAEF virkelig af rygterne havde taget anledning til at fremskynde visse af sine dispositioner vedrørende Danmark.

Med hensyn til spørgsmålet om, hvorvidt der forelå aftaler mellem de allierede (England, Amerika og Rusland) vedrørende Danmark, derunder specielt Bornholm, tillader jeg mig at henvise til, hvad der anføres på side 2 i min beretning nr. II af 22. maj, der krydsede Deres fornævnte brev af samme dato.

[...]

272. Udenrigsminister Christmas Møller til gesandt Reventlow, London, den 11. juni 1945.²⁸⁵

Tak for Deres brev af 9. ds., som jeg har læst med interesse. Jeg må sige, at jeg ikke rigtigt forstår Mr. Herbert Morrisons bemærkninger. Det givne var jo i hvert fald, at SHAEF under ingen forhold ville gøre noget med hensyn til Bornholm, og at de med vilje trak det ud, således at der ikke kunne opstå nogen konfliktsituation.

273. Telegram den 22. maj 1945 fra den britiske delegation ved FN's konference i San Francisco til Foreign Office.²⁸⁶

Nr. 399

Moskva telegram nr. 1979.²⁸⁷

Mr. Cumming (chef for den nordeuropæiske afdeling i State Department) har givet os følgende oplysninger om den dansk-sovjetiske udvikling, som jeg gentager til Dem, i fald De ikke har fået dem fra andre kilder.

²⁸³ Gesk London 6.F.28.

²⁸⁴ samme måned.

²⁸⁵ Gesk London 6.F.28.

²⁸⁶ CAB 121/362, p. 20.

²⁸⁷ Udeladt her.

2. Over 4.000 sovjetiske tropper er nu blevet landsat på Bornholm sammen med artilleri og luftværnskanoner. Dette syntes at stemme med den sovjetiske erklæring om, at de kun landsatte tropper for at sikre den tyske garnisons overgivelse.

3. Den eneste baggrund hertil, som State Department har kendskab til, var en forespørgsel, som SHAEF for nogen tid siden sendte til Moskva, hvor man spurgte, om den sovjetiske overkommando havde nogen indvending imod (tekstgruppe ikke afkodet ? landsætning)²⁸⁸ af britiske og amerikanske tropper på Bornholm. Det eneste sovjetiske svar herpå var, at de selv landsatte tropper der.

4. Den sovjetiske regering har nu givet agrément²⁸⁹ til hr. Døssing som dansk gesandt i Moskva.

5. Hr. de Kauffmann er nu tilbage i Washington med status som minister i regeringen og fører samtaler med Mr. Stettinius.²⁹⁰

6. Christmas Møller har tilbudt at tage til Moskva for at få en ordning på udestående meningsforskelle.

274. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 23. maj 1945.²⁹¹

[...]

Maskerede unge mænd har i morges afhentet en mængde kvinder, som har haft omgang med tyskerne, solgt til dem o.l. De blev ført hen til Hotel Dana her i Rønne og klippet fuldstændig skaldet. Det afklippede hår blev lagt ud i en stor kasse på fortovet. Kvinderne styrtede grædende hjem med kjolen op over hovedet. Ingen andre kvinder går nu foreløbig med tørklæde om hovedet her.

Med hensyn til flyvepladsen førtes der forhandlinger i aftes mellem ingeniør Milner og de russiske sagkyndige officerer. Det viste sig, at de alligevel ikke havde nogen interesse i udbygningen af den nuværende flyveplads, idet det ville tage for lang tid. De nøjes derfor med den midlertidige. (Dette kunne jo tages som et tegn på, at de ikke agter at blive her). Hele natten lød voldsomme sprængninger fra arbejdet på den nye flyveplads. Husene rystede, billeder o.lign. faldt ned fra væggene. Og befolkningen er meget opskræmt over dette.

[...]

Kl. 12 var jeg til forhandling på De gamles Hjem i Rønne, hvor russerne har stabskvarter, i anledning af, at den hertil i går ankomne general Kaplunovskij og en repræsentant for kommandoen, oberst Korotkov, havde ønsket at tale med mig.

Til stede ved forhandlingen, ved hvilken adjunkt Stchelkunoff var tolk, var – foruden kontorchef Abitz, generalen og oberst Korotkov,²⁹² oberst Strebkov, oberst Rjazanov og oberst Poluvesjkin – også en major og en kvindelig premierløjtnant, som synes at være politiske officerer eller i hvert fald at have en særlig tilknytning til højere myndigheder, idet de ikke alene havde bemyndigelse til at afgøre alle enkeltheder i sagerne ved senere forhandlinger, men også under forhandlingerne gentagne gange måtte tage nærmere stilling til visse spørgsmål, idet selv oberst Korotkov, der førte ordet, ofte appellerede til deres skøn.²⁹³

²⁸⁸ (grp. undec. ? landing)

²⁸⁹ Agrément: en regerings godkendelse af den person, som en fremmed stat har udpeget som sin diplomatiske repræsentant i vedkommende land.

²⁹⁰ Amerikansk udenrigsminister fra november 1944 indtil juni 1945, afløst af James F. Byrnes.

²⁹¹ UM 87.F.3/16.

²⁹² Korotkov, der var udnævnt til kommandant på Bornholm, havde rang af general, og ikke oberst, som amtmanden her og i resten af sin rapport angiver.

²⁹³ Major Auslender og premierløjtnant Khromusjina.

Om forhandlingerne indlededes de med, at oberst Korotkov udtalte, at selvom hensigten med den røde armés ophold på Bornholm var mig bekendt og meddelt mig flere gange, var det måske ikke unødvendigt at gentage det og hensigtsmæssigt yderligere at give en meddelelse herom beregnet på befolkningen. Han havde derfor fra den øverste kommando fået en meddelelse herom, som han ville anmode mig om at sørge for offentliggørelsen af f.eks. også i aviserne.

Denne erklæring, hvoraf der i fotokopi vedlægges et antal eksemplarer, blev derpå oversat til tysk af den kvindelige premierløjtnant, der iøvrigt også talte frank og tysk og påstod at kunne læse dansk.

[...]

Jeg spurgte da til passagertrafikken og fik det svar, at denne nu var fri såvel med rute-flyvemaskinen som med damperne dog kun for danske statsborgere. Jeg takkede meget herfor og erklærede, at dette efter min mening ville vække den største glæde og beroligelse overalt på øen.

Oberst Korotkov udtalte også på min forespørgsel, at der ingen hindring var for, at der kom repræsentanter for den københavnske presse hertil, blot måtte de ikke skrive om den røde hærs forhold uden særlig tilladelse fra dennes overkommando, der da skulle have sagen forelagt gennem amtmanden og den lokale russiske chef. Dette betød selvfølgelig ikke, at man ikke måtte omtale den røde hærs gode optræden, dens forhold til befolkningen, koncerterne og dansen på torvet o.lign. forhold, det var blot spørgsmål, der kunne berøre den røde hærs ære eller dens militære hemmeligheder, der på denne måde var udelukkede.

På forespørgsel udtalte obersten, at det følger af sig selv, at kronprinsen og kronprinsessen godt måtte aflægge et besøg her på øen, hvis de ønskede det. Man ville dog gerne have besked herom først. Jeg fremsatte dette spørgsmål som min egen private tanke uden at have rejst spørgsmålet over for kronprinsen, hvilket jeg ikke kunne gøre, før jeg var sikker på, at der ikke ville være nogen vanskelighed fra russisk side.

Af hensyn til befolkningen og stemningen her henstiller jeg meget, om det ikke måtte være muligt, at et sådant besøg snavest muligt kunne finde sted og således, at der var tilstrækkelig tid til et besøg hele øen over. Ankomsten kunne ske med flyvemaskine den ene morgen og tilbagereisen næste morgen, og jeg håber, at man vil gøre amtsgården den ære at overnatte her. Jeg mener, at et sådant besøg her vil have overordentlig stor betydning i første linie over for befolkningen og indirekte over for russerne.

Om general Surtjenkos besøg i København efter udenrigsministerens invitation direkte til generalen under deres samvær ved banketten i lørdags var oberst Korotkov eller de øvrige tilstedeværende ikke underrettede, men obersten oplyste iøvrigt, at dette spørgsmål måtte afgøres af Sovjetregeringen, uden hvis samtykke ingen russisk officer måtte rejse til København. Regeringen ville i så fald også bestemme, hvem der skulle optræde som dennes repræsentant.

[...]

Da oberst Strebkov stadig ikke har hævet noget af det til hans rådighed stillede beløb på 200.000 kr. i Handelsbanken i Rønne, rejste jeg dette spørgsmål og fik det svar, som jeg – jævnfør også min indberetning af gårs dato – havde ventet, at ingen officer i den røde hær selv måtte modtage penge. På min forespørgsel om, hvordan de da klarede deres udbetalinger, svarede de, at de håbede, at der snart kom en ordning, men at de jo havde alt med selv, endog brændsel havde de hentet fra deres egne lagre, da de blev klar over, at der var knaphed herpå her på øen.

Som eksempel på indkøb, der ikke var betalt, nævnede jeg en radioforhandler, der blot mod en kvittering havde måttet aflevere for over 3.000 kr. Dette kunne de ikke forstå, da ingen måtte købe på kredit og i hvert fald ikke radioapparater.

De ønskede derfor at undersøge denne sag nøjere, og dette ordnedes straks.

[...]

Om eftermiddagen kl. 19 holdt jeg så møde med major Auslander og premierløjtnant fru Khromusjina²⁹⁴ til nærmere drøftelse af kommandoens erklæring og dens offentliggørelse, og følgende form for meddelelsen til aviserne vedtoges:

“I eftermiddags var amtmand Stemann til stede ved en forhandling på de russiske troppers stabskvarter i Rønne, hvor repræsentanter for kommandoen, oberst Kaplunovskij og general Korotkov, havde ønsket en konference med amtmanden.

²⁹⁴ Stavet: Chromuschina i amtmandens indberetning.

Obersten meddelte amtmanden, at selvom formålet med den røde hærs ophold på Bornholm var amtmanden bekendt fra tidligere udtalelser fra russisk side, var obersten blevet særlig bemyndiget til at afgive en meddelelse herom fra den røde hærs kommando, og at han fandt det hensigtsmæssigt, at denne meddelelse blev offentliggjort, således at befolkningen herigennem kunne få klar oplysning herom.

Obersten afgav derpå skriftlig en meddelelse, der i oversættelse lyder:

Meddelelse fra Den røde Hærs kommando²⁹⁵

Den 11. maj 1945 landsattes dele²⁹⁶ af Den røde Hær på øen Bornholm, som de rensede for tyske tropper.

Øen Bornholm er en del af Danmark, og den er kun besat af vore tropper, fordi den ligger bagved vor tyske okkupationszone. Øen er besat af den røde armés tropper midlertidigt, indtil de i forbindelse med krigen stående militære spørgsmål i Tyskland er løst.

Den røde armé på øen Bornholm har ikke til formål at forstyrre befolkningens normale liv eller blande sig i den danske administrations sager.

den 22. maj 1945.

Den røde Armés kommando

Amtmanden takkede for den modtagne meddelelse, som han lovede snarest at bringe til befolkningens kundskab, idet han samtidigt takkede for de russiske troppers gode og loyale optræden på øen.

[...]"

Jeg anmoder efter aftale med russerne om, at denne foranstående meddelelse omgående kommer i Radioavisen og Ritzaus Bureau.

Efter at enighed herom var opnået – og de tiltrådte med kun ganske få ændringer det af mig fremsatte forslag – benyttede jeg lejligheden til at søge at få noget mere præcise oplysninger fra dem om erklæringens rækkevidde, navnlig ved at spørge dem, hvad der mentes med, at de i forbindelse med krigen stående spørgsmål i Tyskland skulle være løst.

På min forespørgsel fik jeg da først det svar, at der endnu i Østersøen fandtes tyske skibe, der ikke havde kapituleret. Da jeg mente,²⁹⁷ at englænderne i samme grad som russerne kunne føle sig afhængig af forholdene i Østersøen, og at det vel derfor kunne ventes, at russerne og englænderne forlod det af dem midlertidigt besatte område samtidigt, fik jeg dog ikke noget bestemt svar herpå.

Russerne mente dog, at de ville blive her, til der var indtrådt fredelige forhold mellem Tyskland og dets omgivelser; endnu var kun kapitulationen underskrevet, og end ikke denne var overholdt, idet der endnu fandtes skibe og enkelte garnisoner, der ikke havde kapituleret.

Når meddelelsen udtaler, at besættelsen vil ophøre, når de krigsmæssige forhold er ordnet, betyder det, at den røde hær hverken forfølger økonomiske eller politiske formål på øen.

Jeg stillede da det positive spørgsmål, om dette betød, at man hverken ville besætte øen eller have baser her. Dette bekræftede majoren og henviste på ny til ordet midlertidigt.

Hvor længe opgavernes løsning ville tage, kunne de dog ikke sige, men udtalte, at der er ingen tvivl om, at det Tyskland, som har kapituleret, ikke vil kunne trække de militære spørgsmål i langdrag, og at obersten i dag havde sagt, at det ikke ville vare længe at få dette spørgsmål løst.

I samtaleform fortalte jeg dem om den bornholmske befolknings stærke tilknytning til den øvrige del af landet og begivenhederne omkring øens befrielse i 1658. Dette gav russerne anledning til at udtale: "Det var rart, om De kunne forklare befolkningen, at der ikke er tale om, at Rusland vil erobre eller beholde øen". – "Heller ikke om baser her?" – "Nej".

²⁹⁵ Den rigtige oversættelse er: overkommando, generalkommando.

²⁹⁶ Egentlig: (militær)afdelinger.

²⁹⁷ "mente" i betydningen: "gav udtryk for den opfattelse".

– Til forskel fra svenskerne og tyskerne – udtalte fru Khromusjina – har vi ikke til hensigt at sende guvernør eller andre myndigheder hertil.

Jeg spurgte da, om der kom flere tropper hertil, men hertil var svaret, at dette havde de ingen indflydelse på, men at de alle havde ordre til ikke at volde befolkningen gener af nogen art, og da jeg forklarede, at jeg netop her under en privat samtale rejste disse spørgsmål for at de kunne være klar over, hvorledes visse af deres dispositioner virkede på befolkningen, var svaret, at man roligt kunne stole på, at den røde armés optræden ville være sådan, at der – når den forlod øen – ikke mere var nogen, der nærede frygt for den.

Jeg svarede naturligvis, at det var der ikke nogen, der gjorde, men nævnede dog samtidig flyvepladsen ved St. Almegaard, som jeg vidste havde forundret nogle; de understregede da stærkt, at den kun var beregnet på deres midlertidige forbindelse med Tyskland, men understregede samtidigt, at efter de umådelige ofre, som krigen mod Tyskland havde kostet den russiske befolkning, måtte man træffe effektive foranstaltninger til, at Tyskland aldrig blev nogen fare mere og holde en hær i Tyskland samt have en rygsikring mod denne på Bornholm.

Det konkrete spørgsmål fra min side, om disse to besættelser var afhængig af hinanden, således at de russiske tropper på Bornholm først tog væk, når Tyskland blev frigjort for russiske tropper, besvarede dog uklart med, at dette var vanskeligt at sige, da man jo ikke vidste, hvordan freden ville blive.

[...]

275. Amdsrådsmedlem Jens Holm, Bornholm, til udenrigsminister Christmas Møller den 23.-24. maj 1945.²⁹⁸

Efter vor samtale tirsdag middag²⁹⁹ her sender jeg Dem et par ord om mit indtryk af stemningen her nu efter ministerbesøget,³⁰⁰ som har bidraget til at berolige en del, i hvert fald i Rønne. Derimod er det desværre sådan, at der i vide kredse gennemgående hersker den opfattelse, at Bornholm er tabt for Danmark, og at denne sag forlængst er afsluttet, hvor tåbelig denne end er,³⁰¹ og som jeg har forklaret mange mennesker, skaber den jo bitterhed og uro hos mange.

[...]

For det tilfælde, der skulle blive forlangt baser på Bornholm, er det selvfølgelig vort håb, om det kan lykkes, at bevogtningen bliver dansk.

Den almindelige angst for russerne er taget noget af. Derimod er det ikke godt at se den iver, hvormed arbejdet ved en ny flyveplads foregår. Der arbejdes dag og nat, stensprængningen foregår ved anvendelse af så kolossale mængder sprængstof, at alle vinduer i vid omkreds er sprængt, ligesom megen anden skade forvoldes, og alle henstillinger i den retning har været ganske forgæves.

Den største opgave for os er efter min opfattelse kun at berolige befolkningen i den udstrækning, det er muligt, desværre kan det jo meget vanskeligt gøres i pressen.

Hvad der ville lette meget på stemningen her var, om vi igen kunne få normal forbindelse med det øvrige land, måske der her kunne gøres forestilling ad diplomatisk vej.

Vi venter nu besked fra Mogens Fog, hvorvidt han kan komme søndag den 3. som taler til et folkemøde, lokalkomiteen arrangerer i Rønne.

Efterskrift den 24.

Om formiddagen³⁰² erfarede jeg, at der hertil var ankommet en russisk general, som kl. 12 skulle have en forhandling med amtmanden, hvorfor jeg ville afvente denne, idet jeg kl. 3 skulle til valgsmøde på amtskontoret. Her kom amtmanden tilstede og meddelte, at al passagertrafik var frigivet, det giver en voldsom lettelse. Ligeledes meddelte amtmanden, at der fra generalens side ville blive udsendt en officiel erklæring om, at de russiske styrker kun var kommet til Bornholm

²⁹⁸ UM 87.F.3/4. – Se Christmas Møllers svarbrev den 3. juni 1945.

²⁹⁹ Formentlig en telefonsamtale tirsdag den 22. maj, der her refereres til.

³⁰⁰ Besøget i Rønne den 19. maj af de fire ministre.

³⁰¹ i betydningen: ...hvor tåbelig denne [opfattelse] end er...

³⁰² den 23. maj.

for at befri øen og rense den for tyskere og ikke med noget som helst andet formål, samt at Rusland ikke havde tanker om at kræve baser på Bornholm. De vil forstå, at denne meddelelse, hvor den blev bekendt, satte humøret op.

I øvrigt vil jeg betro Dem, at amtmanden på uforskammet måde udtalte sig nedsættende om Dem. Jeg plejer ikke at referere den slags ting, men jeg syntes, at hans udtalelser om landets udenrigsminister var af en sådan art, at jeg ikke kan undlade at gøre Dem opmærksom herpå. En ting vil jeg særlig fremhæve, nemlig hans udtalelse om det besvær det voldte ham hver morgen at blive ringet op af Dem. Andre enkeltheder kan vi tale om, når jeg antagelig tirsdag kommer til København.

276. Telegram den 24. maj 1945 fra chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til Foreign Office.³⁰³

Nr. 85.

Deres telegram nr. 22 [af 19. maj 1945].

Den sovjetiske kommanderende officer på Bornholm overrakte i går amtmanden følgende meddelelse fra den sovjetiske overkommando:

Den 11. maj 1945 landsattes afdelinger af den røde hær på øen Bornholm og rensede den for tyske tropper.

Øen Bornholm er en del af Danmark og er kun besat af vore tropper, fordi den er beliggende bagved vor tyske besættelseszone. Øen er besat midlertidigt af den røde hærs tropper, indtil spørgsmål om Tyskland i forbindelse med krigen er løst.

Den røde hær på Bornholm har ikke til hensigt at forstyrre befolkningens normale liv eller blande sig i danske administrative sager,³⁰⁴ og telefonforbindelsen med Danmark og passagertrafikken for danske statsborgere er under genoprettelse.

277. Telegram den 24. maj 1945 fra chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til Foreign Office.³⁰⁵

Nr. 86

Deres telegram nr. 18 [af 18. maj 1945].

Nuværende allierede troppestyrke i Danmark er nu 4.300, medens der til sammenligning er mellem 3.000 og 4.000 russiske tropper på Bornholm. General Dewing henvender sig til 21. armégruppe om (1) og til SHAEF om (3) i første afsnit af Deres telegram, som De henviser til, så Steel vil have bedre forudsætninger end jeg for at give autoritative svar på Deres spørgsmål.

2. Med hensyn til (2) er der afsluttet en midlertidig aftale om civile forhold (sendt til Northern Department den 17. maj) med den danske regering ligesom aftaler dækkende censur, rejser, grænsekontrol, kontrol med forråd og forsyninger og flygtninge. Aftaler om brug af dansk telefon- og telegraftjeneste og om fjendens krigsmateriel er under forhandling med den danske regering, medens aftaler på højt niveau om økonomisk og gensidig hjælp er under overvejelse.

³⁰³ CAB 121/362, p. 21. – Afsendt den 24. maj kl. 18.00 i klartekst, modtaget den 25. maj 1945 kl. 03.40. Fordelt til kabinettet.

³⁰⁴ Her slutter erklæringen. Den efterfølgende og sidste sætning er Gallops egen meddelelse til Foreign Office.

³⁰⁵ CAB 121/362, p. 22. – Afsendt den 24. maj kl. 16.39, modtaget kl. 20.05 DBST.

3. General Dewings personlige synspunkter kan være nyttige for Dem at kende, skønt de først skal godkendes af SHAEF. Fra omkring begyndelsen af juli mener han det skulle være muligt at nedbringe antallet af de allierede styrker og staben og måske afvikle SHAEF Missionen i august. Den foreløbige aftale om civile forhold kan i hvert fald ikke vare længere end indtil den fælles kommando i Vesteuropa ophører. Når SHAEF Mission er afviklet, vil alt personel, der skal bibeholdes, skulle opdeles i nationale enheder. En britisk militærmission vil være nødvendig i Danmark, så længe den britiske øverstkommanderende i Tyskland har brug for en kommunikationskanal med den danske regering, men eftersom den amerikanske øverstkommanderende i Tyskland sikkert ikke vil have behov for at kommunikere med den danske regering, skulle alle USA's militære interesser kunne varetages gennem en militærattachés stab fra det tidspunkt, hvor den fælles kommando i Vesteuropa ophører. På et senere stade, vel muligvis seks måneder efter befrielsen, kunne den britiske militærmission på lignende vis reduceres til den britiske militærattachés stab.

4. Den britiske militærmissions hovedopgaver ville være

- a) uskadeliggørelse af fjendtligt krigsmateriel
- b) kontraetterretning
- c) censur
- d) formering, udrustning og træning af danske styrker, der anvendes til allierede opgaver til forskel fra rent nationale opgaver
- e) public relations og politisk krigsførelsesarbejde, der med tiden vil overgå til gesandtskabet
- f) civile forhold – flygtninge, finansiering, gennemførelse af militært program,³⁰⁶ fødevarer-eksport.

5. Ovennævnte dækker alle de behov, som militæret og flyvevåbnet har. Minestrygning og andre opgaver kan påregnes at nødvendiggøre tilstedeværelsen af en britisk flådestyrke over et betragteligt tidsrum. Dennes tilstedeværelse er imidlertid mindre iøjnefaldende end landstyrkernes.

278. Telegram 24. maj 1945 fra SHAEF Mission to Denmark til SHAEF MAIN G-3.³⁰⁷

Det danske udenrigsministerium rapporterer som følger:

Den danske amtmand på Bornholm har modtaget en skriftlig erklæring fra den russiske kommandant på Bornholm, hvori det udtales, at Bornholm alene er besat af russiske tropper, fordi øen ligger bagved den russiske besættelseszone.

Denne besættelse er midlertidig og vil kun vare ved, indtil Tysklandsproblemet er løst.

Russerne har ikke til hensigt at gøre indgreb i befolkningens normale liv eller i den danske administration.

279. Udenrigsministeriet. Intern notits den 24. maj 1945.³⁰⁸

En af de til Bornholm udsendte tolke, assistent i Direktoratet for Vareforsyning, Svend Carlsen [...] meddelte d. 22. d.m., at han efter samråd med chefen for modstandsstyrkerne på Bornholm, løjtnant Jørgensen, samme dag pr. flyvemaskine var vendt tilbage fra sin beskæftigelse på øen. Om anledningen hertil oplyste assistent Carlsen, at han i sin tid har været arresteret i 16 måneder

³⁰⁶ "Completion af military programme",...

³⁰⁷ WO class 219, ref. no. 2148, p. 6. SHAEF FORWARD incoming message. – Hemmeligt. Prioritet. Udstedt den 24. maj kl. 1800B, modtaget den 25. maj kl. 0415B. INFO: G-2 SHAEF MAIN, 21. Armégruppe. Aktion: G-3 (modtagers påtegning).

³⁰⁸ UM 87.F.3/3. – P.J.I. Notits af Per Thaulow.

af OGPU³⁰⁹ [...], og at forholdene på Bornholm nu tog en sådan vending, at yderligere forbliven på øen for ham måske kunne være betænkelig. Det var assistent Carlsens, ligesom de øvrige tolkes og størstedelen af befolkningens opfattelse, at russerne havde i sinde at forblive derovre, til trods for at hver enkelt officer så ofte lejlighed gaves udtrykkeligt pointerede (øjensynlig efter ordre), at de snart ville forlade øen.

Der opholdt sig ca. 5-6.000 russiske soldater på Bornholm, og skibene "Østersøen" og "Carl" var søndag aften på ny afgået til Kolberg for at transportere artilleri til øen. Sidst var der ankommet kanoner af kaliber 12 cm. Ydermere havde de russiske myndigheder forlangt en flyveplads på 100 tønder land ud for Rønne "til midlertidig brug for deres store maskiner". Af tyske soldater befandt der sig så godt som ingen, idet selv de hårdt sårede skulle føres til Tyskland, kun 24 meget hårdt sårede soldater havde fået tilladelse til at blive på Bornholm.

Hr. Carlsen havde ikke indtryk af, at der opholdt sig et større antal GPU-officerer (der i øvrigt er i uniform) på Bornholm, selv om enkelte tolke havde været i forbindelse med sådanne. Han havde derimod været ude for to medlemmer af det russiske militære efterretningsvæsen, således oberst Rachmanenko og oberst Kischalow. Den sidstnævnte formoder assistent Carlsen var adjudant eller politisk kommissær hos general Surzjenko.³¹⁰ Assistenten og den forannævnte løjtnant Jørgensen blev ved en bestemt lejlighed udspurgt meget nøje om deres politiske fortid og stilling i øvrigt. [...] Det fremgik af samtalen, at russerne var meget interesseret i, hvem der ankom til og forlod Bornholm, og at kontrollen med disse var meget skarp. [...]

Yderligere oplyste hr. Carlsen, at de russiske myndigheder, specielt den forannævnte oberst Kischalow, havde interesseret sig meget for de danske folkeregistre og spurgte, om de var nøjagtige, og fra russisk side interesserede man sig også for de enkelte beboeres forhold.

De russiske soldater havde dog i besættelsestiden opført sig forholdsvis upåklageligt; bortset fra et par enkelte sommerhustyverier og tyveriet af amtmand Stemanns vinkælder er der ikke forekommet forbrydelser af nævneværdigt omfang. De russiske officerer er dog meget afvisende, når sådanne forhold påtales over for dem. I øvrigt mente assistent Carlsen, at de russiske officerer, han havde talt med, var meget elskværdige, men dog yderst tilbageholdende og selvbevidste.

[...]

280. Land og Folk lørdag den 26. maj 1945.

Sovjettroppernes ophold på Bornholm er kun midlertidigt Erklæring af major Auslender fra Sovjetkommandoen

"Sovjettroppernes ophold på Bornholm har ikke noget som helst politisk formål. Vi er her kun af rent militære grunde. Når vi har løst de os stillede opgaver, har vi intet mere på øen Bornholm at gøre. Vi ønsker, at vort ophold her bliver så kort som muligt. Vi blander os ikke på noget punkt i den danske administration", udtalte major Auslender under vor samtale på Bornholm, en udtalelse, som helt og fuldt bekræftes af amtmand Stemann. "Vore indtryk af øen og den danske befolkning her er det bedste. Vi er af befolkningen blevet mødt som venner, og overalt er vi modtaget med en enestående gæstfrihed her på Deres skønne ø."

Major Auslender og den kvindelige løjtnant Khromusjina ledsager som sovjetkommandørens repræsentanter de københavnske journalister på deres tur øen rundt for at bese de skader, der er forårsaget af de russiske bomber på grund af den vanvittige tyske kommandants ordre om at fortsætte kampen efter den tyske kapitulation. [...]

Befolkningens indstilling i de første dage over for russerne var præget af frygt. Goebbels-propagandaen havde sat sig spor i de fleste menneskers sind, og de frygtede russernes optræden og de russiske hensigter med opholdet på Bornholm. Efterhånden gik det dog op for folk, at der var noget galt ved deres indstilling: russerne optrådte eksemplarisk, der var ingen tilfælde af vold eller plyndring. Forholdet mellem folk og soldater blev efterhånden hjerteligt. Om aftenen ser man det

³⁰⁹ OGPU: – Det sovjetiske "politiske politi", senere benævnt MGB og KGB.

³¹⁰ Chefen for den 19. armé, hvorunder de sovjetiske styrker på Bornholm hørte.

russiske militærorkester spille op til dans på torvet i Rønne. Danske piger danser med russiske soldater, og russiske kvindelige soldater danser med danske unge mænd.

Et symbol på udviklingen af befolkningens indstilling er en samtale med en fisker, der havde nogle russiske soldater boende hos sig. Det har været nødvendigt at indkvartere enkelte russere hos private, da de tyske indkvarteringssteder for en del var taget i brug af frihedskæmpere og evakuerede. Fiskeren udtalte: "Vi var jo nødt til at tage dem, men det var ikke med glæde, vi gjorde det. Vi var kede af at have dem. Nu er vi kede af, at vi allerede skal af med dem. Vi er glade for dem og ville gerne fortsat have dem boende."

[...]

281. Orme Sargent, Foreign Office, til sekretæren for Stabschefskomiteen, generalmajor L.C. Hollis, War Cabinet Offices, den 26. maj 1945.³¹¹

Jeg ser i punkt 25 i referatet af stabschefernes 133. møde den 22. maj, at stabscheferne gerne vil have vore kommentarer til general Eisenhowers telegram SCAF 402 af den 20. maj om Bornholm.

2. Der har siden datoen for dette telegram været to gunstige begivenheder. Den ene er, at den sovjetiske regering har efterkommet den danske anmodning om at udnævne en dansk gesandt i Moskva og dermed genoptaget de diplomatiske forbindelser med Danmark. Den anden er, at russerne har givet en dansk delegation ledet af den danske udenrigsminister tilladelse til at aflægge besøg på Bornholm. Presserapporter fra København og Moskva tyder på, at diskussionerne mellem den danske delegation og de sovjetiske myndigheder på Bornholm fandt sted i en venlig atmosfære.

3. Det er vanskeligt for os for nærværende at vurdere, om russerne har til hensigt at forblive på Bornholm, efter at de har fuldført evakueringen af tyskerne derfra, eller om de da vil forsvinde. Da den danske udenrigsminister besøgte øen den 19. maj, sagde den sovjetiske kommandant i sit svar på hans tale: "De russiske styrker er kommet til denne ø udelukkende for at rense den for alt, hvad der er tysk, og når denne opgave er fuldført, vil Danmark fortsat være et frit og uafhængigt land". Og den 23. maj overrakte den sovjetiske kommandant Bornholms amtmand et budskab fra den sovjetiske overkommando, hvori det hed: "Øen er midlertidigt besat af den røde hærs tropper, indtil de spørgsmål om Tyskland, der har med krigen at gøre, er løst". Ingen af disse erklæringer er særligt præcise.

4. Det er muligt, at den sovjetiske regering i baghovedet har en idé om at søge at få en eller anden form for vedvarende militære faciliteter på øen og få det bragt ind under Verdensorganisationens generelle system af sikkerhedsforholdsregler. Det ville derfor være nyttigt for os, hvis stabscheferne ville give os en vurdering af de strategiske konsekvenser af, hvis sovjetregeringen havde kontrol over baser på Bornholm. Specielt hvis man med tiden skulle komme til en international aftale om fri ind- og udsejling af Østersøen, hvadenten det måtte være via Kielerkanalen eller mellem Danmark og Sverige, ville så russisk besiddelse af baser på Bornholm sandsynligvis gøre en sådan aftale værdiløs og give russerne kontrol over indløbene til Østersøen?

5. Vi føler ikke, at tiden er inde til, at vi griber ind i denne sag mellem den danske og sovjetiske regering. Skulle den danske regering på et senere stadium anmode om vor mellemkomst over for den sovjetiske regering, er det klart, at vor evne til at støtte danskerne i en anmodning til russerne om at rømme Bornholm i høj grad vil afhænge af, om vi kan besvare den sovjetiske regerings uundgåelige "tak i lige måde" ved at erklære, at SHAEF ligeledes er rede til at rømme hele Danmark til den og den dato eller under disse eller hine omstændigheder. Jeg vedlægger kopi af vort telegram nr. 18 af den 18. maj til København og af Hans Majestæts chargé d'affaires' svarte telegram nr. 86 af den 24. maj, som er alt, hvad vi hidtil har at tage bestik efter i denne sag.

³¹¹ FO 371/47224, file no. 9, p. 52-54.

282. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 27. maj 1945.³¹²

[...]

Jeg vedlægger i øvrigt ekstraktafskrifter af forskellige indberetninger fra tolkene, idet jeg navnlig henleder opmærksomheden på de i tolk Lyres indberetning af 24. d.m. givne oplysninger fra kommandanten i lejren i Almindingen, hvorefter det hele efter hans skøn vil vare i ca. 2 måneder.

[...]

Rapport fra tolk Egon F. Lyre.

22. maj 1945.

Rømningen (af Hotel Jomfrubjerget og dansepavillonen i Almindingen) skal være tilendebragt, således at russerne helt og holdent kan rykke ind den 24. denne måned.

Da Brdr. Nielsen hidtil har beskæftiget et ret stort personale, og nu p.gr. af formindskede indtjeningsmuligheder ikke vil kunne fortsætte hermed ret langt ud i fremtiden, var det af interesse at få oplyst, af hvor lang varighed russernes ophold her ville blive, og på forespørgsel meddelte obersten, at der sikkert måtte regnes med ca. 2 måneder, måske mere, men fra militær side mente man ikke at kunne sige noget mere bestemt vedrørende tidsrummet.

283. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 28. maj 1945.³¹³

[...]

Der ankom i går hertil yderligere ca. 1.000 mand russiske tropper, så vi nu er oppe på i alt ca. 5.000 mand eller ca. 10 % af den bornholmske befolkning.

[...]

284. Ekstrakt af det 138. møde i de britiske stabschefers komité den 29. maj 1945.³¹⁴**6. Den russiske besættelse af Bornholm.**

C.O.S. (45) 361 (O)

(Tidligere reference: C.O.S. (45) 133. møde, pkt. 25)

Komiteen behandlede et brev fra Foreign Office, som kommenterer et telegram fra general Eisenhower³¹⁵ om den russiske besættelse af den danske ø Bornholm.

Der var almindelig enighed om, at når alle tyske tropper var ude af Danmark, ville der ikke være noget behov for at lade allierede styrker blive i dette land, og at forholdet til de danske myndigheder så ville kunne vedligeholdes via normale kanaler.

Sir Alan Brooke³¹⁶ forelagde et udkast til telegram til Joint Staff Mission med kommentarer til general Eisenhowers telegram og udarbejdet på baggrund af brevet fra Foreign Office.

Komiteen:—

- a) instruerede Joint Planning Staff om i en rapport at undersøge —

³¹² UM 87.F.3/16.

³¹³ UM 87.F.3/16.

³¹⁴ FO 371/47224, file no. 9, p. 118. — Yderst Hemmeligt.

³¹⁵ Footnote i teksten: SCAF 402. — Brevet fra Foreign Office er fra Sargent til Hollis den 26. maj 1945.

³¹⁶ CIGS: Chief of the Imperial General Staff.

- i) de strategiske konsekvenser, hvis den sovjetiske regering skulle få kontrol over baser på Bornholm;
 - ii) hvor snart de allierede styrker vil kunne trækkes tilbage fra Danmark;
- b) godkendte indholdet af det telegramudkast, som chefen for imperiets generalstab havde forelagt, og instruerede sekretæren om at sørge for dets afsendelse.³¹⁷

285. Notits af sekretæren for Joint Planning Staff den 29. maj 1945.³¹⁸

Den russiske besættelse af Bornholm Notits af sekretæren

På deres møde i dag drøftede stabscheferne et brev fra Foreign Office³¹⁹ om den russiske besættelse af Bornholm. Dette brev var svar på en anmodning fra stabscheferne³²⁰ om Foreign Offices kommentarer til general Eisenhowers telegram.³²¹

2. Stabscheferne besluttede at sende C.O.S. (W)916³²² som svar på SCAF 402. De instruerede også Joint Planning Staff om at undersøge de strategiske konsekvenser af den russiske besættelse af Bornholm og afgive en rapport om, hvor snart de britiske styrker kunne rømme Danmark, idet stabschefernes opfattelse er, at denne rømning bør finde sted på det tidligst mulige tidspunkt.

3. I løbet af drøftelsen blev det påpeget, at russerne næsten med sikkerhed vil afslå at rømme Bornholm, før vi har rømmet Danmark. Ved første øjekast syntes der ikke at være nogen grund til, at britiske styrker skulle have behov for at blive i Danmark, efter at alle tyske styrker dér havde overgivet sig. Ved nærmere eftertanke viste det sig imidlertid, at vi havde mere langfristede interesser dér i forbindelse med indsamling og ødelæggelse af krigsmateriel, arrestation af uønskede tyske individer og vedligeholdelse af efterretningskilder. Det var også nødvendigt at overveje, hvor vigtigt det ville være for os at have baser i Danmark, hvis vi skulle finde det påkrævet at håndhæve vor kontrol over Østersøen og den eventuelle vanskelighed, vi ville have med at indtage dem på et senere stadium, når vi havde rømmet dem.

4. Den strategiske planlægningssektion anmodes om at udarbejde udkast til rapport.

286. Telegram den 29. maj 1945 fra stabscheferne, London, til Joint Staff Mission, Washington.³²³

COS (W) 916.

Følgende er fra stabscheferne.

Reference: SCAF 402.

1. Vi har forelagt SCAF 402³²⁴ for Foreign Office til kommentar.

³¹⁷ Fodnote i teksten: – Sendt som C.O.S. (W) 916.

³¹⁸ CAB 121/362, p. 26. – J.P. (45) 130(S). Yderst Hemmeligt. Notitsen er underskrevet af M.F. Berry.

³¹⁹ Sargents brev af 26. maj .

³²⁰ 133. møde den 22. maj i stabschefernes komité.

³²¹ Telegram SCAF 402 af 20. maj.

³²² Telegram dateret den 29. maj til Joint Staff Mission, Washington.

³²³ FO 371/47224, file no. 9, p. 118, 119-120. – COS(W)916. Yderst Hemmeligt. Vigtigt. Udstedt den 29. maj 1945 kl. 1200Z. Cirkuleret til Defence Office, Foreign Office og First Sea Lord (Chefen for flåden).

³²⁴ Eisenhowers telegram til Combined Chiefs of Staff dateret den 20. maj 1945 om situationen på Bornholm.

2. Foreign Office har nu svaret og fremhævet, at der har været to positive begivenheder siden SCAF 402.
 - a) Den sovjetiske regering har genoptaget de diplomatiske forbindelser med Danmark ved at imødekomme den danske anmodning om at måtte udnævne en dansk gesandt i Moskva; og
 - b) Russerne har givet en dansk delegation under ledelse af den danske udenrigsminister lov til at besøge Bornholm.
3. Foreign Office er dog ikke for nærværende parat til at sige, om russerne agter at blive på Bornholm, efter at tyskerne er evakueret, eller om de så vil drage bort. De siger dog, at det er muligt, at den sovjetiske regering kan have til hensigt at søge at opnå vedvarende militære faciliteter der og har derfor bedt os om at meddele dem, hvad der vil være de strategiske konsekvenser af fortsat russisk kontrol over Bornholm.
4. Foreign Office mener ikke, at tiden er inde til at gribe ind i forholdet mellem den sovjetiske og danske regering og gør opmærksom på, at russerne i alle tilfælde vil have svar på rede hånd, så længe vore tropper bliver i Danmark.
5. Vi er i gang med at undersøge de strategiske konsekvenser af fortsat russisk kontrol over Bornholm og vil lade resultaterne af denne undersøgelse tilgå Dem sammen med vor vurdering af, hvor længe de allierede tropper skal blive i Danmark.
6. I mellemtiden er det vor opfattelse, at general Eisenhower ikke bør gribe til nogen handling i denne sag.

287. Chargé d'affaires Rodney Gallop, København, til udenrigsminister Eden den 29. maj 1945.³²⁵

Nr. 2.

Med henvisning til min depeche nr. 1 af den 22. maj har jeg den ære at meddele, at kun en enkelt sky har kastet en skygge hen over den første fine og sorgløse frihedsrus i Danmark. General Dewing havde hverken i sin egenskab af chef for SHAEF's mission eller af chef for de allierede styrker i Danmark fået instruktion vedrørende overgivelsen af de tyske styrker på den danske ø Bornholm i Østersøen. Ved sin ankomst til landet blev general Dewing af den danske regering anmodet om at sende en styrke til øen for at tage imod de tyske styrkers overgivelse, som havde nægtet at overgive sig til den lokale modstandsbevægelse. General Dewing bad følgelig den øverstkommanderende om instruktion. I betragtning af øens beliggenhed informerede general Eisenhower den 8. maj via militære kanaler i Moskva de sovjetiske myndigheder om, at han agtede at sende en styrke til Bornholm og spurgte, om dette ville komme på tværs af sovjetiske planer. [...]

[...]

4. Det har ikke været let i løbet af denne episode at forklare danskerne, hvorfor de engelsk-amerikanske styrker efter at have taget imod den tyske overgivelse i alle dele af Danmark tøvede med selv at besætte Bornholm og dermed udsatte øen for russisk bombardement og besættelse. Jeg har imidlertid ment, at det bedste jeg kunne gøre var at anslå en optimistisk tone og understrege den kendsgerning, at de 20.000 tyske tropper på Bornholm for størstedelen havde taget flugten fra den russiske fremrykning i øst, og give udtryk for den opfattelse, at det i det lange løb ville være til Danmarks fordel, at et afsnit af landet var blevet direkte befriet af Sovjetunionen, og at den danske regering havde et umiddelbart kontaktpunkt med sidstnævnte, ligesom Norge havde i Finnmarken, hvor der var opstået et så glimrende forhold mellem de to lande.

³²⁵ FO 371/47224, file no. 9, p. 171-172.

288. Northern Department, Foreign Office, til Orme Sargent den 30. maj 1945.³²⁶

Deres forespørgsel på N5830/9/15.³²⁷

Da den danske gesandt i Washington var her den 19. maj, fortalte han Mr. Warner, at den sovjetiske regering havde anmodet hr. Døssing om at tage til København med et budskab fra den.

Moskva telegram nr. 1916 [af 18. maj 1945] beretter en noget anden historie. Ifølge dette skulle hr. Døssing have sagt, at han – efter at russerne havde gjort vanskeligheder over genoptagelsen af det diplomatiske forhold – havde foreslået sin regering, at han rejste til København med det samme, men denne havde insisteret på, at han ikke skulle hjem, førend han havde fået den sovjetiske anerkendelse af sig som gesandt. Russerne havde så indvilliget i at sende en note til den danske regering, hvori de sagde, at de opfattede det danske forslag om at genoptage forholdet som en fornægtelse af den danske regerings afbrydelse af forholdet i 1941.

Ifølge København telegram nr. 54³²⁸ og Moskva telegram nr. 1999 [af 22. maj 1945] skulle hr. Døssing bringe en note fra den sovjetiske regering med deres officielle anerkendelse af ham som gesandt med sig til København.

Det lader altså til, at det budskab, som hr. Kauffmann omtalte, blot er en note i lighed med den allerede offentliggjorte anerkendelse af hr. Døssing og en konstatering af det faktum, at russerne har opfattet den danske anmodning om hans anerkendelse som en samtidig fordømmelse af afbrydelsen af forholdet i 1941. Ifølge Moskva telegram nr. 1999 er hovedformålet med hr. Døssings hjemrejse nu at diskutere nogle punkter med den danske regering, som har været oppe i samtale med hr. Dekanozov.

M.L. Clarke den 30. maj 1945.

Er han kommet til København nu? – O. Sargent 30.

Han skulle rejse fra Moskva den 23. maj og burde være i København nu, men vi har ikke hørt, at han er kommet. – M.L. Clarke 31.5.

Hr. Døssing gav et interview til pressen i Stockholm i går den 30. maj. Så han er sikkert kommet til København nu. – A. Haigh 31. maj.

Skulle vi ikke hellere bede Mr. Gallop om at finde ud af, hvad Døssing har bragt med sig?
O. Sargent 31.

289. Nationaltidende den 31. maj 1945. Interview med gesandt Thomas Døssing i Stockholm den 30. maj 1945.³²⁹Besættelsen et led i krigsoperationerne.

[...]

Hvorledes ser man på besættelsen af Bornholm?³³⁰

Det er mit bestemte indtryk, svarede ministeren, at de russiske tropper på Bornholm opfattes som et ganske naturligt led i krigsoperationerne, bl.a. fordi russernes operationsområde langs Østersøkysten går et godt stykke vest for Bornholm.

³²⁶ FO 371/47224, file no. 9, p. 79-80.

³²⁷ Sargents påtegning på telegram af 21. maj 1945 fra Gallop: – “Ved vi nu, hvad der står i det brev fra Stalin, som Døssing havde med sig fra Moskva til København?”

³²⁸ Udeladt her.

³²⁹ Interviewet, foretaget af Ritzaus Bureaus korrespondent i Stockholm, fandt sted under Døssings mellemlanding i Stockholm på vej fra Moskva til København. Med på flyrejsen fra Moskva var også forfatteren Martin Andersen Nexø samt 5 kommunister, der havde siddet i KZ-lejren Stutthof, blandt dem Martin Nielsen og Villy Fuglsang.

³³⁰ Der hentydes til russerne.

Derfor har man også med megen tilfredshed noteret de danske udtalelser, bl.a. af udenrigsminister Christmas Møller, som stiller spørgsmålet i samme belysning. Russerne selv står uforstående over for enhver anden tolkning af begivenhederne på Bornholm. Det har naturligvis berørt os danske dybt, at øen i besættelsens første fase led store materielle tab, men når man tænker på, hvad russerne har af ødelagte byer og landstrækninger i deres eget land, forstår man, at russerne selv ikke kan lægge større vægt på denne side af sagen.

[...]

290. Notitser i Foreign Office den 16.-17. maj 1945 vedr. besvarelse af et spørgsmål i Underhuset om Bornholm den 30. maj 1945.³³¹

Miss Ward har fået speakerens tilladelse til at stille følgende spørgsmål: –

Vil spørge udenrigsministeren, om det var aftalt allieret politik, at den sovjetiske regering lod russiske tropper besætte den danske ø Bornholm.

[...Udeladt er her et referat af telegramvekslingen mellem Eisenhower og den sovjetiske overkommando den 8. og 10. maj]

Jeg foreslår, at besvarelsen skal fremstille fakta vedrørende den øverstkommanderendes konsultering af russerne.

Skønt det ikke strengt taget er relevant i forhold til spørgsmålet, mener jeg, at man lige så godt i svaret kan komme med den tilføjelse, at russerne har oplyst de lokale danske myndigheder på Bornholm om, at de kun var kommet for at tage imod de tyske styrkers overgivelse og ville tage af sted igen, så snart deres opgave var fuldført.

Hvis der bliver stillet supplerende spørgsmål, bør vi sige, at sagen er blevet behandlet direkte mellem de to overkommandoer som et militært anliggende.

Alternative udkast til besvarelse vedlagt.

M.L. Clarke den 17. maj 1945.

Udkast til svar.

A.

Chefen for den allierede ekspeditionsstyrke underrettede den 8. maj den sovjetiske overkommando om, at han havde til hensigt at sende et detachement til Bornholm for at modtage de der-værende tyskeres overgivelse, og spurgte om dette kom på tværs af de sovjetiske planer.

Sovjetmyndighederne svarede, at i betragtning af den kendsgerning, at de tyske tropper på Bornholm kom fra områder inden for de sovjetiske væbnede styrkers operationssfære, og at kommandanten for den tyske garnison havde anmodet om assistance med levnedsmidler, var sovjetiske styrker i færd med at besætte øen. Sovjetiske styrker gik derfor i land på øen den 9. maj. De oplyste de lokale danske myndigheder om, at de kun var kommet for at tage imod de tyske troppers overgivelse og ville tage af sted igen, så snart deres opgave var fuldført.

eller

B.

Besættelsen af Bornholm af sovjetiske styrker fandt sted efter aftale mellem chefen for den allierede ekspeditionsstyrke og den sovjetiske overkommando. Kommandanten over de sovjetiske styrker på Bornholm har oplyst de danske myndigheder om, at de kun er kommet for at tage imod de tyske styrkers overgivelse og vil tage af sted, så snart deres opgave er fuldført.

³³¹ FO 371/47224, file no. 9, p. 67-73.

Jeg mener, at telegramudvekslingen mellem den sovjetiske overkommando og SCAEF udgør en aftale om, at russerne skulle tage imod overgivelsen på Bornholm, og at det korte svar derfor kan være tilstrækkeligt.³³²

C.F.A. Warner 17/5.

Jeg foretrækker A. Russerne gik uden om³³³ SHAEF, og jeg kan ikke se, at det skulle kunne gøre nogen skade at antyde dette i et svar.

O. Sargent 17. maj

Forespørgslen og besvarelsen i Underhuset den 30. maj 1945.

Miss Ward³³⁴ spurgte udenrigsministeren, om det var aftalt allieret politik, at den sovjetiske regering lod russiske tropper besætte den danske ø Bornholm.

Mr. Edén: Den øverste chef for den allierede ekspeditionsstyrke underrettede den 8. maj den sovjetiske overkommando om, at han havde til hensigt at sende et detachement til Bornholm for at modtage de derværende tyskeres overgivelse, og spurgte om dette kom på tværs af de sovjetiske planer.

Sovjetmyndighederne svarede, at i betragtning af den kendsgerning, at de tyske tropper på Bornholm kom fra områder inden for de sovjetiske væbnede styrkers operationssfære, og at kommandanten for den tyske garnison havde anmodet om assistance med levnedsmidler, var sovjetiske styrker i færd med at besætte øen. Sovjetiske styrker gik derfor i land på øen den 9. maj.

Som min ærede ven vil have set i pressen, har den officer, som har kommandoen over de sovjetiske styrker på Bornholm, udstedt en erklæring, hvori det udtales, at øen er besat af sovjetiske styrker foreløbigt, indtil spørgsmålene om Tyskland i forbindelse med krigen er løst, og at den røde hær ikke har til hensigt at blande sig i danske administrative forhold.

Miss Ward: Havde den øverstkommanderende for de allierede styrker virkelig godkendt den sovjetiske regerings aktion?

Mr. Edén: Jeg tror, at mit svar gør det klart, at det ikke var et spørgsmål om at opnå den øverstkommanderendes godkendelse. Sådanne arrangementer fandtes ikke, medens de militære operationer foregik. Det var et spørgsmål om, hvem der kunne nå til øen først.

Captain Duncan:³³⁵ Er min højtærede ven bekendt med den svenske ængstelse over besættelsen af denne ø? Er der nu nogen grund til, at den danske regering ikke skulle overtage øen?

Mr. Edén: Jeg kender ikke noget til svensk ængstelse. Jeg er ikke vidende om, at deres bidrag til den allierede sag har været ret stor. Hvad danskerne angår, kan jeg sige, at den danske udenrigsminister og en dansk delegation af ministre har været på Bornholm og er vendt tilbage derfra, og jeg har forstået, at forholdet mellem russerne og de stedlige myndigheder meldes at være hjerteligt.

291. Gesandt Thomas Døssings udtalelser til pressen ved sin ankomst til København den 31. maj 1945.

Nationaltidende den 1. juni 1945.

Døssing vendt hjem: "Bornholms vilkår som det øvrige lands".

Tusinder af mennesker strømmede i går til Frihavnen og til hovedbanegården for at modtage hjemvendende flygtninge fra Sverige. Midt imellem flygtningene kom det frie Danmarks minister

³³² Det korte svar er B.

³³³ "The Russians bounced SHAEF"...

³³⁴ Konservativt medlem.

³³⁵ Konservativt medlem.

i Moskva Th. Døssing, der er rejst hjem for at aflægge rapport i Udenrigsministeriet.³³⁶ [...] Spørgsmålene haglede ned over ham, men det store og væsentlige var Bornholm.

Herpå svarede minister Døssing, at han egentlig ikke kunne se, at der var tale om noget spørgsmål. Det øvrige Danmark er jo besat af de allierede magter, og det samme er tilfældet med Bornholm. Det er da en kendsgerning, der ikke kan bestrides.

På spørgsmålet, om han bragte overraskelser med hjem fra Moskva i mappen, svarede ministeren:

– Jeg medbringer i alle tilfælde en meddelelse om genoptagelsen af den diplomatiske forbindelse mellem Rusland og Danmark, og det synes jeg ærlig talt ikke er så helt lidt. [...]

Social-Demokraten den 1. juni 1945.

Minister Døssing om det dansk-russiske forhold.

Med Malmø-færgen ankom i går til København Danmarks gesandt i Moskva, minister Th. Døssing, der over for regeringen skal aflægge rapport og i øvrigt føre forskellige forhandlinger, inden han vender tilbage til den betydningsfulde post.

[...] Undervejs herfra havde Social-Demokratens korrespondent³³⁷ en samtale med ministeren, som først blev spurgt om det bornholmske problem.

– Jeg kan svare, sagde han, hvad man i russiske politiske kredse har svaret mig:

I Moskva opfattes begivenhederne på Bornholm som et ganske naturligt led i krigsoperationerne, blandt andet fordi den tyske Østersøkyst et godt stykke forbi Bornholm er russisk okkupationsområde. Jeg forstår, at de udtalelser, der indtil nu fra dansk side er fremsat om spørgsmålet, bl.a. af udenrigsminister Christmas Møller, er helt på linje hermed, og jeg kan tilføje, at denne forståelse har vakt glæde i Moskva.

Selvfølgelig var det trist, at den tyske kommandant på øen ikke ville parere ordren om den almindelige tyske overgivelse, så det skulle gå så hårdt ud over to bornholmske byer. På den anden side havde civilbefolkningen jo tid til at bringe sig i sikkerhed, og selv den materielle ødelæggelse må man i Danmark ikke forvente skal gøre større indtryk på de krigsførende stormagter, som har set så mange af deres egne byer lagt i grus. Det kan jeg tale med om efter det, jeg har set på vejen fra Moskva.

[...]

Land og Folk den 1. juni 1945.

Minister Døssing og folketingsmand Martin Nielsen hjem fra Moskva.

Minister Døssing tog ordet og takkede for den hjertelige modtagelse, han havde fået. Der er en ting, der ligger mig på sinde, udtalte ministeren, og det er at fastslå, at i dag er såvel Bornholm som Esbjerg og København besat territorium. Det er uanstændig tale at ville forsøge at gøre forskel. Det er en hån og en fornærmelse mod de tre stormagter, som mødtes i Jalta. Enhver fornuftig dansker må medvirke til, at sådanne ubesindigheder undgås.

[...]

Umiddelbart efter ankomsten begav de hjemvendte og deres nærmeste pårørende sig til en nærliggende restaurant, hvor der i hast arrangeredes en lille velkomstfrokost.³³⁸ [...]

³³⁶ I reportagen meddeles det også, at Døssing og frue ved ankomsten til Frihavnen blev modtaget af trafikminister Alfred Jensen.

³³⁷ Harry Agerbak.

³³⁸ hvor trafikminister Alfred Jensen bød Martin Nielsen, Døssing og de kommunistiske kammerater fra Stutthof-lejren velkommen hjem.

292. Telefonmeddelelse til Udenrigsministeriet fra kontorchef Abitz, Bornholms amt, den 1. juni 1945 kl. 24.00.³³⁹

Damperen "Vesterhavet", som går i fast fart i konvoj sammen med 12-15 andre skibe mellem Rønne og Kolberg med tysk materiale i retning Kolberg og russiske soldater og materiale i retning Rønne, menes at være forlist med 12-14 danske statsborgere samt ca. 70 russiske soldater og officerer på vej fra Rønne til Kolberg. Der vides intet nærmere på indeværende tidspunkt, hvorfor man fra amtets side henstiller til overvejelse, at meddelelsen ikke fremkommer i dagspressen indtil videre.³⁴⁰

Notits.

Omgående meddelt afdelingschef Hvass og kontorchef Eskelund. Herr Eskelund oplyser, at meddelelsen i henhold til gældende regler kan standses, for hvilket han vil drage omsorg.

293. Den sovjetiske kommandant på Bornholm, general Korotkovs udtalelser på et pressemøde på Hotel d'Angleterre lørdag den 2. juni 1945. Nationaltidende søndag den 3. juni 1945.

Russerne forlader Bornholm, når de tre verdensstatsmænd beslutter det

[...]

- Hvordan er frihedskæmpernes forhold til de russiske tropper på Bornholm?
- De bornholmske partisaner har været os til uvurderlig hjælp ved udrensningen af de nazistiske elementer på øen.
- Hvor mange russiske styrker er der på Bornholm?
- Det kalder jeg et noget ubeskedent spørgsmål. Jeg vil indskrænke mig til at sige, at der ikke er flere end nødvendigt for at udrydde tyskerne.
- Hvor længe bliver russerne på Bornholm?
- Det spørgsmål har jeg ofte fået stillet. Vore tropper bliver så længe på Bornholm, som marskal Stalin, premierminister Winston Churchill og præsident Truman bestemmer det.
- Det er påstået, at russerne på Bornholm har fundet startbaner for tyskernes V-våben³⁴¹ og atom-bomber?
- Det er i alle tilfælde ikke rigtigt. Der er ikke fundet en sådan forsøgsstation eller sådanne forsøgsstationer derovre.
- Kan det tænkes, at russerne efter krigen ønsker at bibeholde flyvepladser på Bornholm?
- Det kender jeg intet som helst til, og der foreligger absolut intet herom i de officielle beretninger, jeg har modtaget.

[...]

294. Interview i B.T. den 2. juni 1945 med premierløjtnant Galina Khromusjina på Hotel d'Angleterre.

Russisk morgen på Hotel d'Angleterre.

[...] Vi går over til at tale om Bornholm, som hun finder er en fortryllende ø. På mit spørgsmål om, hvornår russerne trækker sig tilbage fra øen, svarer hun: – Hvornår ved jeg ikke, men jeg tænker kun, det drejer sig om en ganske kort tid, før vi rejser. [...]

³³⁹ UM 87.F.3/1.

³⁴⁰ "Vesterhavet"s forlis er nærmere omtalt i direktør Lunds rapport af 11. juni 1945, aftrykt nedenfor, og i Den lange Befrielse, s. 123-125.

³⁴¹ Raketbombevåben med en rækkevidde fra Tyskland til England.

295. Telegram den 2. juni 1945 fra den britiske gesandt i København, Alec Randall, til Foreign Office.³⁴²

Nr. 139.

Mit telegram nr. 135.³⁴³

I et presseinterview blev general K.³⁴⁴ spurgt, hvor mange russiske tropper der var på Bornholm. Han svarede: ikke flere end der behøves for at fordrive tyskerne. Adspurg om, hvor længe de ville blive, sagde han, så længe Stalin, Truman og Churchill fandt det nødvendigt. De alene ville bestemme. På et spørgsmål, om de ville tage en afgørelse i fællesskab, svarede han bekræftende. Som svar på et yderligere spørgsmål, om Rusland ville anlægge russiske flyvepladser på Bornholm efter krigen, sagde han, at der ikke var noget herom i de officielle meddelelser, han modtog.

*Kommentarer i Foreign Office:*³⁴⁵

Den sovjetiske general Korotkov, der har været på et besøg i København fra Bornholm, sagde til den københavnske presse, at "russerne ville blive på Bornholm, så længe Stalin, Truman og Churchill anså det for nødvendigt. Det var dem, der ville tage beslutning om dette spørgsmål".

Dette synes at medføre, at de sovjetiske styrkers stilling på dansk territorium, og derfor formentlig også de anglo-amerikanske styrkers, afhænger af de "Tre Store"s beslutninger. Er der noget om dette? Er det sandsynligt, at der vil blive taget nogen beslutning, der vil påvirke stillingen i Danmark (og Norge)?

M.L. Clarke 4.6.

Dette forekommer mig at være en udflugt. Jeg kan ikke få øje på nogen grund til, at arrangementerne for kontrollen med Danmark skulle blive berørt, medmindre:

- a) der sker et incident;
- b) vi tager det op for at få russerne væk fra Bornholm; eller
- c) russerne tager spørgsmålet om indløbene til Østersøen op og hele spørgsmålet om Danmark således dukker op.

c) er meget muligt. Stalin tog det op, mener jeg (eller var det præs. Roosevelt?) i Teheran i 1943 (der er arkiveret et "U" notat herom). Vi havde et notat parat på Krim konferencen³⁴⁶ om Kielerkanalen etc., men intet skete.

Stræderne (Dardanellerne) kommer op på et kommende møde ifølge en beslutning på Krim, og det vil give et udspil til en drøftelse af gennemsejlingsfarvandet i Østersøen.

J.G. Ward 4.VI.

Af general Korotkovs udtalelse anes en mulighed for, at russerne på det kommende 3-magts møde måske vil rejse (1) spørgsmålet om samtidig allieret tilbagetrækning fra dansk territorium eller (2) spørgsmålet om adgangsvejene til Østersøen, eller begge.

Vi bør derfor udarbejde et resumé herom til brug for premierministeren. Men vi må først have et svar fra stabscheferne på det brev, vi sendte dem den 26. maj.³⁴⁷

A. Haigh 7. juni

³⁴² CAB 121/362, p. 26. – Afsendt den 3. juni 1945 kl. 13.24 GMT, modtaget kl. 16.10 DBST.

³⁴³ Udeladt her.

³⁴⁴ Korotkovs interview den 2. juni 1945, aftrykt ovenfor.

³⁴⁵ FO 371/47224, p. 128-129.

³⁴⁶ i Jalta i februar 1945.

³⁴⁷ Sargent til Hollis den 26. maj 1945.

296. Tale af minister for særlige anliggender Mogens Fog på folkemødet søndag den 3. juni 1945 på Rønne Store Torv. Bornholms Tidende den 4. juni 1945.³⁴⁸

– Det har været, sagde minister Fog, da han stod på talerstolen, en vidunderlig følelse i disse uger at kunne rejse rundt som en fri mand i et frit land og tolke vor glæde over friheden. Der har været særlige grunde, der har gjort, at jeg med særlige forventninger har set hen til mødet her på Bornholm i dag. Krigens ulykker ramte denne Danmarks skønneste have, da vi andre i festrus fejrede befrielsen, og vore tanker gik til Dem. Dybt beklager vi Deres materielle tab, men endnu mere smerteligt føler vi det, at menneskeliv gik tabt. De ved fra regeringsdeputationens besøg og fra Bornholmerindsamlingens udelte tilslutning, at det ganske land, myndigheder som befolkning, vil hjælpe, hvor det er gørligt.

Når utallige tanker er gået til Deres ø, er det ikke alene, fordi vi har taget del i Deres bekymringer, men også fordi vi har tænkt på den ære, det har været for Dem at blive befriet af den røde armé. Med begejstring har vi år efter år fulgt den røde armés store kampe og sejre, uden hvilke Europa endnu i mange år havde måttet kæmpe mod den fælles fjende. Intet har været os kærere end på dansk grund at se repræsentanter for de tre sejrende nationer, og Bornholm kan være stolt at at være den del af landet, der har modtaget repræsentanter for den røde armé.

[...]

297. Telegram den 3. juni 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.³⁴⁹

Nr.140.

Mit umiddelbart foregående telegram [nr. 139 af 2. juni 1945].

Den russiske general³⁵⁰ tog i går imod admiral Holts indbydelse til at aflægge besøg på en britisk krydser i Københavns havn. ³⁵¹Admiralen, der i forvejen havde nævnt dette som en mulighed for udenrigsministeren og den øverstkommanderende,³⁵² blev af den russiske general oplyst om, at han ville byde et besøg af admiral Holt på Bornholm velkommen, forudsat at amtmanden gav sit samtykke. Den danske admiral³⁵³ var begejstret, men amtmanden var ikke meget imødekommende, da han blev spurgt, men sagde at kronprinsen og prinsessen skulle komme først, og at han måske ville være borte derefter, så at han ikke mente, at besøget kunne finde sted før omkring den 17. juni.³⁵⁴ Admiralens hovedformål med besøget ville være at etablere en venskabelig kontakt med russerne. De eventuelle tekniske fordele, der måtte være, vil blive taget op med Admiralitetet direkte. Jeg vil ved førstgivne lejlighed forsøge at finde frem til, hvad der er den danske regerings ønske, men jeg tror, at hele spørgsmålet bør holdes på det nuværende uformelle grundlag.³⁵⁵

Kommentarer i Foreign Office:

³⁴⁸ Mødet var arrangeret af Frihedsrådets lokalkomiteé på Bornholm. Ifølge reporterens angivelser skal der have været ca. 8.000 tilskuere samlet på Rønne Store Torv. Formanden for lokalkomiteen, overlæge Olsen, Frihedsrådets kontakt til Bornholm, universitetssekretær Arthur Hansen (magister Andresen) og regionschefen, løjtnant Jørgensen var de øvrige talere.

³⁴⁹ CAB 121/362, p. 27. – Afsendt den 3. juni kl. 13.14, modtaget kl. 15.35. Fordelt til kabinettet.

³⁵⁰ Korotkov.

³⁵¹ Admiral Holt var chef for SHAEF missionens flådestyrker i Danmark.

³⁵² General Gørtz.

³⁵³ Chefen for søværnet, viceadmiral Vedel.

³⁵⁴ Kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid's besøg på Bornholm fandt sted den 18.-19. juni 1945; se herom Den lange Befrielse s. 159-160.

³⁵⁵ Admiral Holt besøgte Bornholm den 27. juli 1945 som deltager i general Dewings afskedsbesøg på Bornholm i forbindelse med opløsningen af SHAEF missionen i Danmark; se herom Den lange Befrielse s. 163-165.

Kronprinsen og kronprinsessen skulle have besøgt Bornholm for en uges tid siden, men blev forhindret af kronprinsens sygdom. Det er vel logisk, at amtmanden gerne vil have dem af vejen først.

Jeg forstår ikke henvisningen til den danske admiral i den 3. sætning, men kommunikationsafdelingen siger, at de ikke får anden tekst frem.

Vi må overlade det til dem på stedet at finde en løsning på dette.

M.L. Clarke 5.6

Jeg kan ikke se, hvorfor amtmanden skulle stille sig hindrende i vejen. Mr. Gallop siger, at han ikke er en god type – germansk; men han vil næppe søge at begunstige russerne.

C.F.A. Warner 7/6.

298. Udenrigsminister Christmas Møller til amtsrådsmedlem Jens Holm den 3. juni 1945.³⁵⁶

Mange tak for Deres brev af 23. maj, som en hel del arbejde har forhindret mig i at besvare. Nu må stillingen vel være den, at man er rolig på Bornholm, jfr. de allersidste udtalelser fra russisk side, og det kan jo i hvert fald ikke tænkes noget mere tåbeligt end at være urolig eller vise, man er det.

[...]

Med hensyn til baser har jeg altid ment, at man ikke principielt kunne modsætte sig, at Verdensorganisationen fik baser, men man kunne forlange, at de blev bevogtet kun af danske. For øvrigt må jeg sige, at jeg aldrig har hørt spørgsmålet om baser rejst angående Bornholm.

Meget er jo sket, siden jeg fik Deres brev, og jeg håber, humøret hos Dem er bedre. Jeg vil i hvert fald gerne snart høre fra Dem. Den russisk generals besøg her har været en stor succes.

Angående Deres meddelelser om amtmanden. Det undrer mig aldeles ikke. Det er nøjagtigt, hvad jeg havde ventet, men det gør ikke noget dybere indtryk på mig.

299. Gesandt Randall, København, til premierminister Churchill den 4. juni 1945.³⁵⁷

Med henvisning til mit telegram nr. 135 af 2. juni³⁵⁸ har jeg den ære at meddele, at en sovjetisk militærdelegation under ledelse af generalmajor Fjodor Korotkov, den sovjetiske kommandant på Bornholm, på den danske regerings invitation besøgte København den 1. og 2. juni. Delegationen kom direkte fra Rønne, Bornholms hovedstad, og bestod af elleve personer af officersgrad og andre grader, herunder også oberst Strebkov og den bly kvindelige løjtnant Galina Khromusjina fra garderegimentet. Denne dame, der fulgte generalen som hans sekretær og tolk, gav indtryk af at være et politisk snarere end et militært element i delegationen. Selskabet, der var ledsaget af Bornholms guvernør, von Stemmann, ankom tidligt om eftermiddagen den 1. juni til Kastrup lufthavn, hvor den blev modtaget af forsvarsministeren, hr. Ole Bjørn Kraft, generalmajor Dewing, general Gørtz, admiral Vedel og flere fremtrædende danskere i ledende stillinger. Modstandsbevægelsen havde opstillet en æresgarde, og forsvarsministeren holdt en kort velkomsttale, hvor han understregede det danske folks store beundring for den røde hærs storartede bedrifter, hvorfor generalen udtrykte sin tak.

2. Kørslen fra lufthavnen til Hotel d'Angleterre passerende jublende skarer viftende med det sovjetiske flag. Men selv om folkemængden sine steder var massiv, og der blev udfoldet megen begejstring, kunne det ikke tilnærmelsesvis måle sig med den modtagelse, der blev feltmarskal Montgomery til del tre uger tidligere, hverken i begejstringens styrke eller i mængdens tæthed. Det var åbenbart, at kommunistiske grupper udgjorde en væsentlig del af den forsamlede folkemængde.

³⁵⁶ UM 87.F.3/4.

³⁵⁷ FO 371/47225, file no. 9, p. 2-5. – Depeche No. 7.

³⁵⁸ Udeladt her.

3. Kort efter sin ankomst blev den sovjetiske general modtaget af kong Christian. Senere overværede han og hans stab en særlig gallaforestilling "til ære for de allierede styrker". Denne blev også overværet af kong Christian, dronning Alexandrine og andre medlemmer af kongefamilien ligesom af de ledende allierede repræsentanter og fremtrædende danskere. Om aftenen holdt udenrigsministeren en middag til ære for de allierede styrker. Der blev holdt tale af hr. Christmas Møller, general Korotkov, general Dewing og Aksel Larsen, den kommunistiske leder, der også er trafikminister.³⁵⁹

4. Den følgende dag³⁶⁰ modtog den sovjetiske general pressen og gjorde de bemærkninger, hvorom jeg har indberettet i mit telegram nr. 139 af den 3. juni. Som svar på et spørgsmål erklærede generalen, som jeg har indberettet, ganske kategorisk, at de sovjetiske tropper kun ville forblive på Bornholm, så længe marskal Stalin, præsident Truman og Mr. Churchill fandt det nødvendigt.

5. Senere sluttede den russiske delegation sig til briterne og amerikanerne ved en reception, Københavns magistrat gav for medlemmer af de allierede styrker. Flere hjertelige taler fulgtes op af et rigt opbud af både faste og flydende forfriskninger, hvilket meget vel kan have fået de sovjetiske officerer til at spekulere på, om Danmark nogensinde har været i krig.

6. Afslutningsvis tog general Korotkov og hans stab imod Admiral Holts og Captain Knapps indbydelse til den britiske krydser H.M.S. Diadem. I en takketale udtrykte general Korotkov sit lands taknemmelighed over for den britiske flåde for dennes vanskelige og farlige virke med at føre konvojer med forsyninger op til de nordrussiske havne.

7. Det sovjetiske besøg var på alle måder en succes. Det var utvivlsomt et klogt træk af den danske regering at bide betænkelighederne og græmmelsen over bombardementet forud for den russiske landgang i sig og invitere den sovjetiske kommandant på Bornholm til at tage del i den almindelige jubel i den danske hovedstad. Dette tror jeg skyldtes udenrigsministeren og måske også en vis indflydelse fra hr. Døssing, den danske gesandt i Moskva, der havde en fremtrædende plads i alle festlighederne. Den danske presse gav uden undtagelse udtryk for sin hyldelse til de sovjetiske hære og udtrykte håb om, at Danmark i fremtiden vil have et nært og hjerteligt forhold til hver af de tre store allierede. En antydning af de danske politiske motiver og forventninger i denne forbindelse var måske at finde i Berlingske Tidende, som skrev: "Vi er i lige grad beliggende mellem Vest og Øst. Dette er et faktum, som dansk udenrigspolitik må baseres på. Vore udenrigspolitiske ledere må finde os en plads i det store genopbygningsarbejde, således at vi kan bevare de sejrende magters tillid, og som falder i tråd med vore nationale interesser".

Kommentar i Foreign Office:

Jeg er ikke i tvivl om, at Mr. Randall har ret i at give hr. Christmas Møller det meste af æren for denne politik, at få det bedste ud af tingene og byde russerne velkommen. Berlingske Tidendes kommentar nævnt i slutningen er i tråd med flere udtalelser af hr. Christmas Møller for nylig, hvori han har fremhævet, at Danmarks udenrigspolitik vender såvel mod øst som mod vest.

M.L. Clarke 18.6.

300. Amdtsrådsmedlem Jens Holm, Bornholm, til udenrigsminister Christmas Møller den 8. juni 1945.³⁶¹

Tak for Deres brev³⁶² af 3. ds., og jeg kan jo da også sige, at det er mit indtryk, at befolkningen her mere og mere gør sig fortrolig med stillingen og i almindelighed ser mere fortrøstningsfuldt på fremtiden. Udtalelsen af den russiske general til de københavnske blade om, at tidspunktet for de russiske troppers afrejse afgøres af Churchill, Truman og Stalin har i visse kredse vakt uro, idet man anser udtalelsen som et bevis på, at hele spørgsmålet ikke alene er af militær art, men også politisk.

³⁵⁹ Aksel Larsen var ikke trafikminister, men minister uden portefølje. Alfred Jensen var trafikminister.

³⁶⁰ den 2. juni.

³⁶¹ UM 87.F.3/22.

³⁶² Udeladt her.

Jeg er ganske enig i, at det tåbeligste af alt er at være urolig eller vise, man er det, og jeg anser det da også for den største opgave at berolige og give udtryk for optimisme.

Deres udtalelser om baser og deres bevogtning tiltræder jeg fuldt ud, og det glæder mig at høre, at spørgsmålet om baser aldrig har været rejst på Bornholm, men selvfølgelig må vi her i dette forhold dele vilkår med andre landsdele.

[...]

301. Direktøren for Dampskibsselskabet af 1866, Thorkil Lund, Rønne, til amtmand Stemann den 11. juni 1945.³⁶³

Efter at hr. amtmanden efter forudgående forhandling med den russiske major for de på Bornholm landstagne tropper den 10. f.m. havde anmodet mig om at organisere borttransporten af de tyske tropper og flygtninge på Bornholm, indkaldte jeg telefonisk – i det omfang, det efter skaderne på telefonnettet var muligt – og gennem radioen samtlige større og mindre sejlkære skibe i bornholmske havne til næste dags morgen at samles i Rønne. Denne anmodning blev efterkommet i vidt omfang, og den 11. f.m. ved middagstid kunne den første konvoj af skibe bestående af S/S “Østersøen”, S/S “Carl”, S/S “Vesterhavet” og op imod en halv snes motorsejlere samt en tysk motorlægte, som tyskerne havde efterladt i Rønne, under ledsagelse af nogle russiske hurtigbåde afsejle til Kolberg, som russerne havde fastsat til bestemmelseshavn.

Der blev ikke med skibene aftalt noget angående betalingen for transporterne, idet det blot blev meddelt dem, som spurgte herom, at den danske stat indestod for betalingen og garanterede for opståede skader, som ikke kunne dækkes af de løbende forsikringer.

Med nævnte skibe blev der den 11. f.m. borttransporteret op imod 5.000 tyske soldater.

Den følgende dag, den 12. f.m., afgik der en fiskerflåde på 93 både, der var samlede i Rønne, til Kolberg med ca. 3.000 tyske soldater.

Den 13. f.m. kom den førstgående konvoj tilbage til Rønne medbringende 1.500 á 2.000 russiske soldater, krigsmateriel, heste, køer, hø og halm, mel og meget andet forråd.

De følgende dage afsendtes der flere konvojer, alle bestående af danske skibe, bortset fra nævnte tyske motorpram og en anden pram, som blev slæbt af en tysk af russerne taget slæbebåd, og disse konvojer er siden da efter russernes anmodning blevet fortsat og fortsætter stadig.

Den 19. f.m. – altså på 8 dage – var der i alt fra Bornholm borttransporteret ca. 16.000 tyske soldater og flygtninge, og evakueringen var dermed i det væsentlige tilendebragt, idet der derefter på Bornholm kun befandt sig nogle hundrede hårdt sårede tyske soldater og nogle spredte tropper, som endnu ikke var blevet indfanget. Disse er senere blevet borttransporteret, og der må regnes med, at der således i alt er borttransporteret op imod 17.000 personer.

Når konvojerne mellem Rønne og Kolberg derefter blev fortsat og stadig fortsættes, skyldes det, at russerne stadig ønsker at føre soldater, krigsmateriel og forråd til Bornholm og borttransportere erobret tysk krigsmateriel til Kolberg. Man tør således regne med, at der i dag på Bornholm befinder sig ca. 6 á 7.000 russiske soldater med 4 á 500 heste, vogne, en del lettere kanoner foruden møbler af forskellig slags, herunder mange sofaer, divaner, borde, stole, ja endog flere klaverer.

Efter at de første 3 á 4 rejser var udført mellem Rønne og Kolberg, opstod der vanskeligheder med at få skipperne på motorsejlerne til at fortsætte med sejladsen, idet de stillede sig skeptisk over for betalingsspørgsmålet og endvidere var utilfredse med den måde, hvorpå russerne behandlede skibene og lastede dem. For at imødegå de konsekvenser, som kunne opstå, hvis man ikke ad frivillig vej kunne fremskaffe det antal skibe, som russerne ønskede, gik man derfor over til gennem mæglerfirmaet Plum, Møller & Skovgaard, Rønne, at oprette certepartier³⁶⁴ med motorsejlere for hver rejse – også for de allerede udførte, hvori Handelsministeriet ved Bornholms amt stod som befragter, og hvori der – dog under forbehold af fragtnævnets godkendelse – fastsættes en a conto fragt på 24 kr. pr. dødvægt for en rundrejse Rønne-Kolberg-Rønne samt vederlagsfrit det nødvendige kvantum olie.

[...]

³⁶³ UM 87 F 3/10.

³⁶⁴ Befragtningskontrakter.

Efter indførelse af dette certeparti har der ikke været væsentlige vanskeligheder med at få skipperne til at sejle, ud over at de – efter at “Vesterhavet”, da evakueringen af tyskerne var tilendebragt, var taget ud af farten – stillede som betingelse for fortsat at sejle, at “Vesterhavet” atter skulle følge med konvojerne som ledsageskib, hvilket de motiverede dels med, at russerne trods protester stadig lastede skibene uforsvarligt – som eksempel nævnes, at skibenes stabilitet kom i fare ved, at lasterne fyldtes med hø og halm, som er meget let, medens kanoner og store, tunge lastautomobiler anbragtes på dækket –, dels med at “Vesterhavet” burde være til rådighed, hvis et eller flere af skibene under farten fik motorstop. For at holde transporterne i gang, imødekom jeg dette ønske.

Det viste sig imidlertid, at der lurede mere alvorlige farer ved rejserne på Kolberg end de foran af skipperne anførte, idet “Vesterhavet” den 1. juni ca. 1,5 sømil uden for Kolberg ramtes af en voldsom eksplosion, antagelig hidrørende fra en mine, hvorved skibet straks sank, og hele skibets besætning bortset fra 1 mand antages omkommet sammen med ca. 100 russiske soldater, fortrinsvis officerer, som befandt sig ombord. Selvom en del af motorsejlerne herefter holdt sig tilbage, er det dog lykkedes også efter ulykken at holde transporterne i gang, såvidt vides til russernes tilfredshed.

I anledning af “Vesterhavet”’s nævnte forlis skal jeg fortroligt bemærke, at jeg efter de samtaler, jeg efter ulykken har haft med de russiske marinemyndigheder, ikke har kunnet andet end få det indtryk, at russerne næppe har strøget miner ud for Kolberg, hvilket man dog kunne forudsætte, at de havde gjort, forinden de satte så omfattende transporter i gang, og at de vistnok ikke har fartøjer og de fornødne grejer til at foretage en sådan minestrygning. Man fik af samtalerne den opfattelse, at det eneste, de nu efter ulykken havde foretaget, var at fælde en del dybvandsbomber ud for Kolberg for at få forekomne miner til at eksplodere.

[...]

302. Premierminister Churchill til gesandt Randall, København, den 13. juni 1945.³⁶⁵

Prins Axel³⁶⁶ af Danmark, som er herovre på en shipping mission, opsøgte Mr. Law³⁶⁷ i morges. Mr. Law udtrykte udenrigsministerens beklagelse af, at han var forhindret i at tage imod ham og spurgte ham om forholdene i Danmark. Prins Axel sagde, at det havde været temmelig slemt, men de var alle blevet reddet af tyskernes dumhed, hvilket havde gjort tingene lettere for dem og hele tiden havde givet dem noget at le over.

[...]

3. Prins Axel sagde, at han ikke mente, at russerne havde noget andet valg end at invadere Bornholm. Der havde været 30.000 fuldt bevæbnede tropper på øen. Der var store mængder af luftværnsvåben, og kommandanten havde tilkendegivet, at han ville fortsætte kampen. Prins Axel mente ikke, at russerne kunne have tålt en sådan trussel mod deres flanke. Han sagde, at han personlig måske var for optimistisk, men han troede, at russerne sandsynligvis ville forlade Bornholm, når vor militærmission forlod Danmark.

4. Mr. Law spurgte prins Axel, hvad han syntes om London, og han sagde, at som helhed var London i en noget ringere forfatning, end han havde forestillet sig.

³⁶⁵ FO 954, ref. no. 23, p. 024. – Cirkuleret i kabinettet efter ordre fra udenrigsministeren.

³⁶⁶ Kong Christian X's fætter, formand for Østasiatisk Kompagnis bestyrelsesråd.

³⁶⁷ Richard Law – viceudenrigsminister, Parliamentary Undersecretary of State for Foreign Affairs.

303. Telegram datereret den 15. juni 1945 fra Tight [SOE-repræsentant i Danmark] til SOE.³⁶⁸

Daglig situationsrapport nr. 26 af 15. juni.

A. Allierede tropper. Russerne. 300 tropper rejste fra Rønne til Kolberg den 4. juni. Anslået styrke på øen nu 5200. Artilleri i stilling kun nær Rønne plantage. Ingen udgravninger i gang nogetsteds på øen. Ellers ingen oplysninger.
[...]

304. Gesandt i Moskva Th. Døssing, p.t. København, til general Korotkov den 17. juni 1945.³⁶⁹

Til den kommanderende general over den røde hærs styrker, Bornholm.

Herved tillader jeg mig at henvende mig til hr. generalen i anledning af, at jeg har erfaret, at det ikke i år vil blive muligt at sende ferieborn fra København til Bornholm. Spørgsmålet vedrører ikke direkte mig, men som Danmarks minister i Sovjetunionen ligger det mig på sinde at søge at fremme enhver sag, som kan bidrage til at skabe et godt og hjerteligt forhold mellem de to lande.

Navnlig være et fremmed lands omtale af den røde hærs besættelse af Bornholm³⁷⁰ er der desværre også i visse danske kredse en vis uvilje mod besættelsen. Denne ubegribelige holdning har jeg fra første færd søgt at bekæmpe. Enhver dansker må med glæde hilse den røde hær velkommen som Bornholms befrier. Det er for os et synligt udtryk for Sovjetunionens indsats i bekæmpelsen af det nazistiske Tyskland, som også var Danmarks dødsfjende.

Jeg forstår meget vel, at der kan være vanskeligheder ved i denne sommer at have københavnske skoleborn på Bornholm, men da skolebornene rejser ud over hele det øvrige Danmark, må enhver dansk ven af Sovjetunionen ønske, at Bornholm ikke bliver en undtagelse. Ved at modtage feriebornene på Bornholm ville man på den mest eftertrykkelige måde vise, at der ikke er tale om særlige forhold. Idet jeg endnu engang beder Dem, hr. general, forstå, at min henvendelse kun er dikteret af min dybe interesse for Sovjetunionen og dens forhold til Danmark, er jeg

Deres ærbødige
Thomas Døssing

305. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen, Udenrigsministeriet, den 19. juni 1945.³⁷¹

Jeg forelagde straks i går Deres telefonforespørgsel, og vi blev enige om, at det var bedst, at kronprinsessen forsøgte at få generalen til at skaffe oplysningerne om de danske fra Berlin i Moskva.³⁷²

Desværre var det med negativt resultat, men jeg er ikke sikker på, at det ikke skyldes, at vi først fik Deres ønske lige inden middagen her, og generalen er meget svær at få i tale om saglige ting under og efter en middag. Det er måske et princip. Men det gør det ikke lettere.

³⁶⁸ HS 2/39, uden sidetal. – Afsendt den 15. juni kl. 16.21, modtaget kl. 18.45.

³⁶⁹ Døssings arkiv.

³⁷⁰ Denne ufuldstændige sætning er gengivet her, som den står i den maskinskrevne tekst. Man kan formode, at Døssings mening har været at ville udtrykke, at ved siden af et bestemt fremmed lands negative omtale af den røde hærs besættelse af Bornholm er der desværre også i visse danske kredse en vis uvilje mod besættelsen. – Det fremmede land, Døssing hentyder til, er enten Sverige eller England.

³⁷¹ UM 87.F.3/1.

³⁷² Under kronprinsparrets besøg på Bornholm den 18. juni 1945 blev det foreslået at kronprinsesse Ingrid skulle bede general Korotkov skaffe oplysninger om det danske gesandtskabspersonale i Berlin samt danske journalister m.fl. i Berlin, der var blevet ført til Moskva efter den tyske kapitulation og interneret. De blev først sendt hjem til Danmark i august 1945. Se herom i Bjørnen og Haren s. 110-117.

I morgen formiddag skal jeg have en forhandling med ham (og vel mindst en flaske vodka). Så skal jeg søge at få spørgsmålet taget op igen. Men jeg kan selvfølgelig ikke garantere noget med hensyn til udfaldet.³⁷³

Kronprinsen og kronprinsessens besøg var glimrende. (De skal have ug med + og slange). Alle var henrykte, også general Korotkov, som havde gjort sig uhyre anstrengelser (buket til et par hundrede kroner).

Nu forbereder vi os til de allierede krigskorrespondenters.³⁷⁴ Måtte blot Dewing og Holt snart komme.³⁷⁵ Alle længes her efter dem og finder det komisk, at de ikke kommer. De er dog allierede, og russerne har dog været i København.

Jeg tror, at det hele vil klares, hvis Dewing og Holt skriver til og meddeler, at de kommer den og den dag (lidt god tid forud) og ønsker at bringe besked og gøre genvisit hos generalen.

Her er folk jo fornærmede over, at det ikke var englændere og amerikanere, altså de allierede sammen, ligesom i København, og de er meget skuffede over, at de på den måde stadig skal sættes i særforso.

Men der må derfor et initiativ til fra de 2's side, og jeg tror, at det vil klare mange misforståelser både i ind- og udlandet.

306. Telegram den 19. juni 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.³⁷⁶

Nr. 222

I går aflagde den danske kronprins og kronprinsesse besøg på Bornholm og blev modtaget med stor begejstring af befolkningen. De blev modtaget og beværtet af den sovjetiske general Korotkov og vendte tilbage til København her i formiddags, efter hvad der lader til at have været et helt igennem vellykket besøg.

307. 21. armégruppens referat den 20. juni 1945 af et møde med general Dewing, SHAEF Mission to Denmark, den 19. juni 1945.³⁷⁷

21 AGp/38715/G(SDO 1).

Stabschefen.

Missionen

2. (a). General Dewing er i almindelighed opsat på en snarlig afvikling. De reduktioner af staben, han agter at foretage, er IKKE nok, da de IKKE vil blive bemærket af offentligheden. Han tror, at hans egen afrejse vil være den bedste måde at vise, at vi tager væk og vil hjælpe danskerne med det russiske problem.

[...]

[SHAEF-missionen i Danmark ophørte i slutningen af juli måned 1945, og general Dewing afrejste fra København den 3. august 1945. I stedet for SHAEF-missionen trådte en britisk militærmission i funktion under ledelse af Brigadier Crowe.]

³⁷³ Marginnote: forhindret af mig. Sv[enningsen].

³⁷⁴ De allierede krigskorrespondenters besøg på Bornholm den 21.-22. juni 1945 er beskrevet i Randalls beretning til Churchill den 25. juni 1945, aftrykt nedenfor, og i Den lange Befrielse, s. 160-162.

³⁷⁵ I marginen noteret: 2!

³⁷⁶ CAB 121/362 p. 29. – Afsendt den 20. juni kl. 09.44 GMT, modtaget kl. 12.30 DBST. Gentaget til Stockholm og Moskva.

³⁷⁷ WO class 205, ref. no. 169, p. 11. – Yderst Hemmeligt.

De britiske stabscheferes vurdering af de strategiske konsekvenser af eventuelle sovjetiske baser på Bornholm

308. Rapport den 15. juni 1945 fra Joint Planning Staff til de britiske stabscheferes komité om den russiske besættelse af Bornholm.³⁷⁸

Den russiske besættelse af Bornholm Rapport af Joint Planning Staff

Vi har således som instrueret undersøgt de strategiske konsekvenser af den russiske besættelse af Bornholm. Vi har også overvejet, på hvilket tidspunkt de britiske styrker vil kunne trækkes tilbage fra Danmark.

De russiske styrker på Bornholm

2. Russiske tropper gik i land på øen den 9. maj med mål at tvinge den tyske garnison til at kapitulere. Det meddeles fra militærattachéen i Stockholm, at denne styrke er på ca. 6.000 mand, og at den måske bygges op til 16.000.

Strategiske konsekvenser af den russiske besættelse af Bornholm

3. Bornholm ligger ca. 70 miles nord nordøst for Swinemünde og et godt stykke øst for grænsen mellem den britiske og russiske besættelseszone i Tyskland. For nærværende er den eneste flyveplads en nødlandingsplads, medens den bedste havn (Rønne) ikke kan tage skibe større end jagerklassen.³⁷⁹

Under besættelsen af Tyskland

4. Så længe den britiske zone i Tyskland er i vor besættelse, vil vi kunne kontrollere den vestlige del af Østersøen med flåde- og flystyrker. I betragtning af Bornholms meget begrænsede anvendelsesmuligheder vil russernes benyttelse af Bornholm ikke indvirke på denne situation.

Efter tilbagetrækning fra Tyskland

5. Når de britiske og russiske styrker engang vil blive trukket tilbage fra det tyske efterkrigs-territorium, er det sandsynligt, at Østersøkysten fra Pillau og nordpå vil være russisk. Mod vest vil en polsk kontrolleret kyst strække sig fra Pillau til et punkt et godt stykke vest for Gdynia. Eftersom Polen sikkert vil tilpasse sig russisk strategi, er det sandsynligt, at Rusland vil have strategisk kontrol over hele Østersøen undtagen den vestlige ende, og Bornholm vil ikke være af central betydning for Rusland. Hvis Bornholm imidlertid var russisk besat, ville øen give vel-egnede faciliteter til en fremskudt fly- og flådebase, forudsat at den blev tilstrækkeligt udbygget.

³⁷⁸ CAB 121/362 p. 28 ff. – J.P. (45) 130 (Final). Yderst Hemmeligt.

³⁷⁹ Fleet destroyer.

Kontrol med Skagerrak og Kielerkanalen

6. Besiddelse af Bornholm ville ikke af sig selv give russerne kontrol med indløbene til Østersøen, hverken via Skagerrak eller via Kielerkanalen. Kontrol over Skagerrak kan kun udøves fra baser i Danmark, det sydlige Norge eller Sverige, medens bevægelser ind og ud af Kielerkanalen kan kontrolleres fra Danmark eller Nordvesttyskland.

Værdien af britiske baser i Danmark

7. Eftersom Bornholm, som påvist ovenfor, ikke er af stor strategisk vigtighed, vil det faktum, at russerne måske bliver der, ikke i sig selv udgøre en strategisk grund til at oprette britiske baser i Danmark.

I hvert tilfælde skulle vi være i en god position til at komme i besiddelse af de anlæg, vi end måtte få brug for i Danmark, så længe vi fortsat holder vor zone i Nordvesttyskland besat.

Britiske styrker i Danmark

8. En redegørelse for de britiske styrker for nærværende stationeret i Danmark og for de opgaver, de udfører, findes i bilag II. Det forventes, at landstyrkerne vil blive reduceret til hovedkvarteret for en faldskærmsbrigade³⁸⁰ og et panservognsregiment sidst i juni.

9. Den nuværende hensigt er, at denne styrke skal have ansvaret for at gennemføre rømningen af såret tysk militært personel og civile flygtninge. Det vil sandsynligvis ikke kunne ske ret meget før end midt i oktober. Vi mener dog, at hvis politiske hensyn gør det ønskeligt, at kampenheder som sådanne bør trækkes ud af Danmark, vil alternative arrangementer kunne iværksættes fra midten af juli, med en vis nedgang i effektivitet, således at der vil være et tilstrækkeligt administrativt personel til at føre tilsyn med danskerne i deres udførelse af disse opgaver. Der er 10.000 danskere indkaldt, men ikke fuldt enkadreret og uddannet. Der vil ikke være noget behov for britiske operative flystyrker i Danmark efter tilbagetrækningen af landstyrkerne.

10. Der er i Danmark et britisk flådepersonel på omkring 200 mand, hvis hovedopgave er kontrol med og flytning af beslaglagte skibe og organisation af minestrygning rundt om de danske kyster. Dette arbejde kan ikke udføres af nogen anden enhed og vil ikke kunne påregnes at være gennemført på mindre end tre måneder.

Konklusioner

11. Vi konkluderer, at:—

- a) den russiske besættelse af Bornholm ikke er strategisk vigtig.
- b) den kendsgerning, at russerne er på Bornholm, ikke af strategiske grunde gør det påkrævet at lade de britiske styrker blive i Danmark.
- c) efter de nuværende planer er det ikke sandsynligt, at de britiske styrker kan være fuldstændig trukket ud af Danmark ret meget tidligere end i midten af oktober 1945. Hvis politiske hensyn imidlertid kræver det, skulle det være muligt hen imod midten af juli at få alternative arrangementer i stand, som ikke vil kræve indsættelse af kampenheder.

³⁸⁰... to a Headquarters Parachute Brigade...

Anbefalinger

12. Vi anbefaler, at:-

- a) telegrammet i bilag I sendes til Joint Staff Mission.
- b) kopi af nærværende rapport sendes til Foreign Office.

G. Grantham G.S. Thompson W.L. Dawson

Bilag I.

Udkast til telegram til Joint Staff Mission, Washington.

Ref.: COS (W) 916.

Vor opfattelse af de strategiske konsekvenser af den russiske besættelse af Bornholm er følgende:

- a) Den russiske besættelse af Bornholm er ikke strategisk vigtig.
- b) Den kendsgerning, at russerne er på Bornholm, gør det ikke af strategiske grunde påkrævet at lade de britiske styrker blive i Danmark.
- c) Efter de nuværende planer er det ikke sandsynligt, at de britiske styrker kan være fuldstændig trukket ud af Danmark ret meget tidligere end i midten af oktober 1945. Hvis politiske hensyn imidlertid kræver det, skulle det være muligt hen imod midten af juli at få alternative arrangementer i stand, som ikke vil kræve indsættelse af kampenheder.

Bilag II

De britiske styrker i Danmark

Landstyrker

Følgende britiske landstyrker er for nærværende i Danmark:

Hovedkvarteret for en faldskærmsbrigade.
Et panserkøretøjsregiment.
En motoriseret bataljon.

Man regner med, at den motoriserede bataljon frigøres i slutningen af juni.

2. Disse styrker er beskæftiget med følgende opgaver i forbindelse med gennemførelsen af overgivelsesbetingelserne.

- (a) Uskadeliggørelse af fjendtligt krigsmateriel.
- (b) Arrestation af tyskere, der har undsluppet tilfangetagelse, særlig krigsforbrydere.
- (c) Evakuering af tilbageblevne tyskere.

Opgaverne under (a) og (b) skulle i hovedsagen være afsluttet med udgangen af juni; de, der er nævnt under (c) udgør hovedindsatsen og drøftes mere detaljeret nedenfor.

Evakuering af tilbageblevne tyskere

3. Evakueringen af ordinært tysk militærpersonel er allerede afsluttet. Der er imidlertid ca. 56.000 sårede militærpersoner, der venter på at blive evakueret. Deres evakuering afhænger af forekomsten af passende hospitalsplads i Tyskland, hvilket der ikke kan skønnes fuldt om, indtil besættelsen af den britiske zone er fuldført, og den nødvendige transport stillet til rådighed.

4. Lignende betragtninger gælder evakueringen af de 300.000 civile flygtninge. En yderligere forvikling er det forhold, at omtrent en tredjedel af disse normalt er bosat i den russiske zone, og da der ikke er ordentlig lokal kontakt,³⁸¹ er der endnu ikke indgået nogen aftale med russerne om deres tilbagevenden. Deres evakuering til den britiske zone ville forstærke den i forvejen akutte mangel på anbringelsessteder.

5. Et skøn over, hvornår disse mennesker vil kunne være ude af Danmark, er det meget vanskeligt at nå frem til, men det kan sikkert ikke være før midten af oktober. Kun 10.000 danskere er indkaldt, og de er ikke ordentligt udrustet, organiseret eller trænet til at varetage disse opgaver uden hjælp. Det er derfor hensigten at beholde hovedkvarteret for faldskærmsbrigaden og panserkøregtsregimentet for at have den nødvendige kontrol og kommunikation.

Flåde- og flypersonel

6. Der er et britisk flådepersonel på ca. 200 mand i Danmark, hvis hovedopgave er kontrol med og flytning af fjendtlige fartøjer og organisation af minestrygning langs de danske kyster. Dette arbejde kan ikke udføres af nogen anden organisation og kan ikke påregnes gennemført på mindre end tre måneder.

7. Der er tre eskadriller stationeret i København foruden en mellemstation,³⁸² en flysikkerhedsenhed (seks Anson fly) og noget R.A.F. personel i Danmark. Disse enheder vil der ikke være brug for, efter at hærenhederne er trukket ud, med undtagelse af mellemstationen, som der vil være behov for i nogen tid, medmindre de civile flyselskaber kan overtage den.

Andre behov i Danmark

8. Vi har forstået, at et forslag om at etablere et antal lokale lejre for korttidsorlov i Danmark er til behandling. Landet er velegnet til det formål og behovet for sådanne faciliteter er stort i betragtning af vor politik om ikke-fraternisering i Tyskland. Alternative ordninger ville dog kunne etableres, hvis det skulle vise sig at være politisk uheldigt med sådanne lejre.

9. Vore langsigtede efterretningsmæssige behov ville indledningsvis kunne varetages af den britiske militærmission og senere af værnsattachéerne.

309. Ekstrakt af det 158. møde i de britiske stabschefers komité den 21. juni 1945.³⁸³

6. Den russiske besættelse af Bornholm.
J.P. (45) 130 (Final)
(Foregående ref.: C.O.S. (45) 138. møde, pkt. 6)

For komiteen forelå en rapport fra Joint Planning Staff om de strategiske konsekvenser af den russiske besættelse af Bornholm.

³⁸¹ med russerne.

³⁸² Staging Post.

³⁸³ CAB 121/362 p. 30. – Yderst Hemmeligt.

Sir Andrew Cunningham³⁸⁴ sagde, at om end det fra et overordnet synspunkt kunne være rigtigt, at Bornholm ikke var strategisk vigtig, ville en permanent russisk besættelse helt givet have afgjort strategisk betydning og være af en vis strategisk vigtighed. Han foreslog, at konklusionen blev omformuleret til:

“Russisk besættelse af Bornholm er relativt set ikke af strategisk vigtighed”.³⁸⁵

Sir Charles Portal³⁸⁶ sagde, at medmindre man på et tidligt tidspunkt fik premierministerens godkendelse af, at man ødelagde de tyske flyvemaskiner, ville det ikke være muligt at arrangere vore styrkers alternative tilbagetrækning fra Danmark midt i juli.

Sir Alan Brooke³⁸⁷ omdelte kopier af et revideret udkast til telegram til Joint Staff Mission og foreslog, at Foreign Office kun fik tilsendt afsnittene 3-7 i Joint Planning Staffs rapport.

Komiteen:

- (a) noterede sig Joint Planning Staffs rapport;
- (b) godkendte afsendelsen af det reviderede telegram til Joint Staff Mission med flådechefens ovenfor nævnte ændring;
- (c) instruerede sekretæren om at skrive til Foreign Office sådan som foreslået af chefen for den imperiale generalstab.

310. Telegram den 21. juni 1945 fra de britiske stabscheferes komité til Joint Staff Mission, Washington.³⁸⁸

COS (W) 984.

Følgende er fra stabscheferne.

Ref.: COS(W) 916.³⁸⁹

1. Vor opfattelse af de strategiske konsekvenser af den russiske besættelse af Bornholm er følgende:

- a) den russiske besættelse af Bornholm er relativt set ikke af strategisk vigtighed.
- b) den kendsgerning, at russerne er på Bornholm, gør det ikke af strategiske grunde påkrævet at lade britiske styrker blive i Danmark.

2. Det er sandsynligt, at den britiske garnison vil blive reduceret til hovedkvarteret for en faldskærmsbrigade og et panservognsregiment hen imod slutningen af juni. Tilbagetrækning af sidstnævnte påregnes ikke for nærværende at ville ske, førend evakueringen af 300.000 civile og 56.000 sårede tysk militært personel er tilendebragt, da dets fortsatte tilstedeværelse i Danmark anses for nødvendig af indre sikkerhedsårsager, og det er velegnet til at bistå med trafikkontrol med store evakueringer.

3. Evakueringen kan næppe tilendebringes meget tidligere end midt i oktober, men situation holdes under opsyn, og alternative arrangementer for denne kampenheds tilbagetrækning vil blive foretaget på et tidligere tidspunkt, hvis det er muligt i praksis.

³⁸⁴ First Sea Lord, dvs. chef for flåden.

³⁸⁵ “Russian occupation of Bornholm is not relatively of strategic importance.” – Ændringen består i indsættelsen af: “relatively”.

³⁸⁶ Chef for Royal Air Force.

³⁸⁷ Chef for Generalstaben.

³⁸⁸ CAB 121/362 p. 32. – Yderst Hemmeligt. Vigtigt. Afsendt den 21. juni kl. 14.15Z. Kopi til Defence Office, Foreign Office og flådechefen.

³⁸⁹ Telegram fra stabscheferne til Joint Staff Mission den 29. maj 1945.

311. Sekretæren for de britiske stabscheferes komité, Captain A. Earle, til Orme Sargent, Foreign Office, den 21. juni 1945.³⁹⁰

I Deres brev N. 5682/9/G af den 26. maj bad De stabscheferne om en vurdering af de strategiske konsekvenser af baser på Bornholm under sovjetregeringens kontrol. Stabscheferne har nu overvejet dette spørgsmål, og deres synspunkter er som følger.

2. Bornholm ligger ca. 70 miles nord nordøst for Swinemünde og et godt stykke øst for grænsen mellem den britiske og russiske besættelseszone i Tyskland. For nærværende er den eneste flyveplads en nødlandingsplads, medens den bedste havn (Rønne) ikke kan tage skibe større end en flådedestroyer.

3. Så længe den britiske zone i Tyskland er i vor besættelse, vil vi kunne kontrollere den vestlige del af Østersøen med flåde- og flystyrker. I betragtning af Bornholms meget begrænsede anvendelsesmuligheder vil russernes benyttelse af Bornholm ikke indvirke på denne situation.

4. Når de britiske og russiske styrker engang vil blive trukket tilbage fra det tyske efterkrigs-territorium, er det sandsynligt, at Østersøkysten fra Pillau og nordpå vil være russisk. Mod vest vil en polsk kontrolleret kyst strække sig fra Pillau til et punkt et godt stykke vest for Gdynia. Eftersom Polen sikkert vil tilpasse sig russisk strategi, er det sandsynligt, at Rusland vil have strategisk kontrol over hele Østersøen undtagen den vestlige ende, og Bornholm vil ikke være af central betydning for Rusland. Hvis Bornholm imidlertid var russisk besat, ville øen give velregnede faciliteter til en fremskudt fly- og flådebase, forudsat at den blev tilstrækkeligt udbygget.

5. Besiddelse af Bornholm ville ikke i sig selv give russerne kontrol med indløbene til Østersøen, hverken via Skagerrak eller via Kielerkanalen. Kontrol over Skagerrak kan kun udøves fra baser i Danmark, det sydlige Norge eller Sverige, medens bevægelser ind og ud af Kielerkanalen kan kontrolleres fra Danmark eller Nordvesttyskland.

6. Eftersom Bornholm, som påvist ovenfor, relativt set ikke er af stor strategisk vigtighed, vil det faktum, at russerne måske bliver der, ikke i sig selv udgøre en strategisk grund til at oprette britiske baser i Danmark.

I hvert tilfælde skulle vi være i en god position til at komme i besiddelse af de anlæg, vi måtte få brug for i Danmark, så længe vi fortsat holder vor zone i Nordvesttyskland besat.

Kommentarer i Foreign Office:

Det fremgår af dette brev, at russerne kun har ringe anledning til at blive på Bornholm. Der kan højst blive tale om en bekvem, men ikke væsentlig base, såfremt den udbygges tilstrækkeligt. Ej heller vil russisk besættelse af Bornholm give dem kontrol over indløbene til Østersøen. Så det ser ud til, at vi ikke behøver bekymre os ret meget over denne ø.

[...]

M.L. Clarke 25.6.

Det lader til, at vi kan anskue russernes tilstedeværelse på Bornholm som et rent politisk spørgsmål, i hvis løsning vi ikke har nogen strategisk interesse. (Helt bortset fra de betragtninger, der fremsættes i dette brev, så er det klart, at hvis russerne trækker sig tilbage fra Bornholm, kan de når som helst genbesætte øen, og vi kan intet gøre for at hindre dem heri).

Det forekommer mig, at russerne kan tænkes at blive på Bornholm af én af to grunde, enten

(a) som et middel til at få os ud af resten af Danmark, eller

(b) for at skabe stemning for vedtagelse af et regime for indløbene til Østersøen, de måtte vælge at foreslå. (Jeg kan ikke forestille mig, hvad der vil være deres mest sandsynlige forslag; men hvis

³⁹⁰ FO 371/47225, file no. 9, p. 19-22. – C.O.S. 941/5. Yderst Hemmeligt.

de har en plan i hovedet, formoder jeg, at de vil kunne sige følgende til danskerne: "Enten accepterer I vores plan, eller også bliver vi – i vor egen sikkerheds interesse – nødt til fortsat at holde Bornholm besat.")

Måske vil vi få at vide, hvad russerne har i sinde under de Tre Stores konference.³⁹¹

A.Haigh 25. juni.

312. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 23. juni 1945.³⁹²

[...]

Den russiske marinekaptajn Reznitschenko har gennem tolk adjunkt Stchelkunoff ønsket oplysninger om vareomsætningen i Rønne og Nexø havn før krigen.

Endvidere ønsker han planer over samtlige bornholmske havne, dybdeforholdene, skær, indsejlingsretning, kajer osv.

De sidste oplysninger har han udtrykkeligt søgt for at orientere sine skibe om, hvor de i tilfælde af storm kan søge havn. Jeg har bedt kommandørkaptajn Hempel-Jørgensen³⁹³ om at fremskaffe de fornødne oplysninger.

313. Gesandt Randall, København, til premierminister Churchill den 25. juni 1945.³⁹⁴

Jeg har den ære at meddele, at et selskab af krigskorrespondenter under ledelse af Major Streeter (U.S. Army og chef for PR-sektionen i SHAEF Mission Denmark) og ledsaget af hr. Døssing, den danske gesandt i Moskva, den 21.-22. juni besøgte Bornholm efter indbydelse af amtmanden og med de sovjetiske myndigheders godkendelse.

2. Et medlem af min stab har diskuteret besøget med Major Streeter, og det følgende er et resumé af Major Streeters indtryk:

(a) Amtmanden, hr. von Stemann, kommer meget godt ud af det med russerne og opfører sig i sine anliggender med dem på en naturlig og ligefrem måde, hvilket synes at tiltale den sovjetiske general Korotkov.

(b) Hr. Døssing og Major Streeter boede begge hos amtmanden. Der er åbenbart en aftale mellem danskerne og russerne om, at ingen udlændinge ud over russere for nærværende må få tilladelse til at besøge øen. Denne aftale kan dog omgås af amtmanden personligt, der har ret til at invitere gæster på besøg i sit territorium.

(c) Major Streeter fik set en del til general Korotkov, der i starten ikke var særlig elskværdig og endog gjorde sig umage for at virke uopmærksom, når han viste sig offentligt sammen med major Streeter. Senere blev han mere venlig. Generalen har ladet det komme frem, at han for nylig fik en alvorlig reprimande i Moskva for de bemærkninger, han fremsatte om, at de "Tre Store" ville beslutte, hvornår de russiske tropper skulle forlade Bornholm (se mit telegram nr. 139 af 3. juni).³⁹⁵

³⁹¹ Potsdam-konferencen, der blev afholdt fra den 17. juli til den 2. august 1945 med deltagelse af regeringscheferne i Sovjetunionen, England og USA.

³⁹² UM 87.F.3/16.

³⁹³ Chef for marinedistrikt Bornholm.

³⁹⁴ FO 371/47225, file no. 9, p. 86-90, 84-85. – Hemmeligt. Depeche no. 23.

³⁹⁵ Telegrammet er dateret den 2. juni, men afsendt den 3. juni.

(d) Major Streeter så ikke noget tegn på sovjetiske forberedelser til et længerevarende ophold på øen. Han indrømmer, at han kun så de vigtigste befolkningscentre, og at han ikke blev forevist nogen større sovjetiske anlæg. Alligevel fik han pålidelig information om, at de sovjetiske tropper stadigvæk bor i telte, og at der indtil nu ikke er gjort noget forsøg på at rekvirere eller opføre mere permanente hytter eller barakker. Ydermere slog det Major Streeter, at der ingen sovjetiske fly var at se på Rønne flyveplads, og der var heller ikke i nogen havn på øen noget tegn på, at russerne var begyndt at udvide havnefaciliteterne til håndtering af tungt materiel. Faktisk lod der ikke til at være noget som helst tungt sovjetiske materiel. Så vidt han kunne se, var de sovjetiske militærmyndigheder ikke i færd med at bygge nye flyvepladser eller udvide de eksisterende. Hvis de findes, må de ligge væk fra hovedvejene, som selskabet hovedsageligt bevægede sig ad.

(e) Der var tilsyneladende ikke megen fraternisering mellem de sovjetiske tropper og øboerne. Faktisk blandede tropperne sig kun med øboerne ved formelle lejligheder. Uanset hvad der måtte være hændt i den første tid, opførte tropperne sig nu godt og forsøgte åbenbart at være så lidt påtrængende som muligt. Ifølge lokale rapporter skulle der være i alt 6.000 sovjetiske tropper på Bornholm.

(f) General Korotkov er den anden sovjetkommandant på Bornholm. Den general, der havde kommandoen på tidspunktet for landgangen, var blevet erstattet på et meget tidligt tidspunkt. Hverken han eller general Korotkov gav indtryk af at være andet end almindelige tjenstgørende officerer. Sidstnævnte var blevet forfremmet til sin nuværende rang kort før han kom til øen. Major Streeter havde indtryk af, at aktionen mod Bornholm var improviseret, og at den aldrig nåede ud over improvisationsstadiet. Der var tilsyneladende ingen dansktalende russere blandt tropperne på Bornholm, og der var ingen regulær tolk. Det meste af tolkningen blev udført af en lokal dansk skoleinspektør, og en TASS-korrespondent fra København hjalp under besøget til med at tolke.

(g) Der var ingen alvorlig lokal ophidselse mod russerne på grund af deres bombardement af de vigtigste havne. De sovjetiske fly havde betænksomt cirklet rundt over byen, før de gik til angreb, og dermed givet beboerne rigeligt varsel, så de kunne nå ud af deres huse og ud i de nærliggende marker. Resultatet er, at der kun blev dræbt otte personer i Rønne og én person i Nexø. Major Streeter mente, at øens konturer er sådan, at en angribende styrke kun ville kunne komme i land via de talrige småhavne på Bornholm, og det var åbenbart af den grund, at russerne havde foretaget temmelig voldsomme angreb på både Rønne og Nexø, og specielt på de tyske flakskeibe i de to havne. Begge byer var blevet alvorligt beskadiget.

(h) Hr. Døssing og general Korotkov lod til at komme meget godt ud af det sammen, som det var at vente i betragtning af førstnævntes glødende prorussiske indstilling.

(i) Kort tid inden Major Streeters selskab afrejste fra København, var han af de danske myndigheder blevet bedt om at tage en dansk søofficer, der af det danske marineministerium var udpeget til chef for Bornholms distrikt, med i flyet. Major Streeter kunne ikke huske hans navn, men jeg har forstået, at det skulle være Hempel Jørgensen. Han havde invilget heri, og den pågældende officer skal åbenbart være faldet godt til på øen og har nu til hensigt at blive der. Major Streeter mener, at danskerne var glade for denne lejlighed til at sende deres repræsentant for marinen til Bornholm.

(j) Før afrejsen bad amtmanden major Streeter om at komme tilbage den 15. juli til et selskab, hans datter skulle afholde. Major Streeter påpegede, at han på dette tidspunkt formentlig ville være udnævnt til assisterende militærattaché ved det amerikanske gesandtskab i København, men til trods herfor fastholdt amtmanden sin indbydelse. Amtmanden bad også major Streeter om at overbringe general Dewing og admiral Holt en indbydelse til at besøge øen som sine personlige gæster, når det måtte passe dem.

Se venligst mit telegram nr. 140 af 3. juni.

3. Til denne detaljerede redegørelse for Major Streeters indtryk – det eneste førstehåndsindtryk vi indtil nu har fået fra ikke-danske kilder – af de nuværende forhold på Bornholm, vil jeg kun føje, at den svenske gesandt fortæller mig, at hans oplysninger bekræfter, at russernes opførsel på øen nu er fuldkommen tilfredsstillende, efter at de uregelmæssige ikke-russiske styrker, som i begyndelsen skedede ud, er blevet erstattet af mere disciplinerede russiske tropper. Danskerne er fortsat meget ordknappe; når jeg nævner forholdet for hr Christmas Møller, antyder han behersket tilfredshed med situationen, og kronprinsen omtalte overhovedet ikke Bornholm under en samtale, jeg havde med Hans Kongelige Højhed dagen efter, at han vendte hjem.³⁹⁶ Den slutning, jeg ville drage, er, at den danske regering håber, at den vil være i stand til før eller senere at opnå en fuldstændig russisk tilbagetrækning ved at vedligeholde et godt forhold til russerne, ved på egen hånd og uden andres medvirken at have med dem at gøre og ved ikke at give russerne anledning til mistanke om en tredjeparts indblanding. Om denne tilbagetrækning vil kunne ske uden russiske betingelser vedrørende baser etc. er på nuværende tidspunkt helt og aldeles et spekulativt spørgsmål, der afhænger af faktorer uden for dansk eller ensidig russisk kontrol.

Kommentarer i Foreign Office:

De interessante punkter i denne rapport er:

- (1) Forholdet mellem amtmanden på Bornholm og general Korotkov er godt (a)
- (2) General Korotkov fik en alvorlig reprimande for sine bemærkninger om at de "Tre Store" ville beslutte, hvornår de sovjetiske styrker skulle forlade Bornholm (c)
- (3) Der er ingen tegn på sovjetiske forberedelser til et længerevarende ophold på øen (d)
- (4) De sovjetiske tropper er disciplinerede og ikke påtrængende (e)
- (5) Den sovjetiske landgang lader til at have været improviseret (f)
- (6) Amtmand Stemmann har indbudt general Dewing og admiral Holt til at besøge øen som sine personlige gæster.

Bemærk Mr. Randalls opfattelse af den danske regerings holdning (afsnit 3) – at den håber, at den vil være i stand til før eller senere at opnå en fuldstændig russisk tilbagetrækning ved at vedligeholde et godt forhold til russerne, ved på egen hånd og uden andres medvirken at have med dem at gøre og ved ikke at give russerne anledning til mistanke om en tredjeparts indblanding.

M.L. Clarke 5.7.

Dette er der blevet taget hensyn til ved udarbejdelsen af et resumé om Bornholm, hvis øen skulle blive emne for diskussion under de Tre Stores møde.

Vi må afvente og se, hvad der sker.

Haigh 7. juli.

³⁹⁶ fra besøget på Bornholm den 18.-19. juni 1945.

314. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 26. juni 1945.³⁹⁷

Under den 25. d.m. har jeg skrevet et sålydende underhånden brev til politimester d'Auchamp, Rønne:

“Jeg havde i dag en samtale med general Korotkov om forskellige ting. Bl.a. tog jeg igen spørgsmålet op om russernes salg – særlig fra Almindingen – af de fra Kolberg medbragte ting og køb af spiritus. Han lovede mig, at der ville blive skredet skarpt ind mod hans egne folk for dette forhold, og jeg sagde ham, at jeg ville sørge for, at tilsvarende skete over for befolkningen her, da det jo var ufortoldede varer. Jeg vil derfor gerne bede Dem om, at der snarest skrides ind fra politiets side over for dette forhold.

Jeg klagede også over russernes hensynsløse automobilkørsel også om natten gennem Rønne, hvor de end ikke havde baglygter tændt. Han lovede igen at tage sig af dette, når jeg henstiller, at politiet også gør det.

Så kom han med et – som han sagde – beskedent ønske. Og det var, om der ikke kunne blive fejtet bedre på gaderne i Rønne. Det var dog øens hovedstad, hvor amtmanden boede, og hvortil der kom mange mennesker. Og han syntes ikke, at det nuværende forhold i så henseende var værdigt.

Jeg sagde ham, at det jo skyldtes, at der var kommet en slendrian i dette forhold, fordi tyskerne havde ophævet vort politi, og at man jo ejheller var færdig med oprydningen af tomterne endnu. Han forstod det, men mente, at der alligevel kunne gøres mere, og jeg lovede at lade henstillingen fra ham gå videre til Dem.

Jeg henstiller meget, om der ikke kan gøres noget mere. Selvom russerne i så henseende er meget kræsne, synes jeg ejheller, at forholdet nu er pynteligt.”

Under samme dato sendte jeg samtlige handelsstandsforeninger og købmandsforeninger på Bornholm en sålydende skrivelse:

“Da det har vist sig, at man fra visse sider i befolkningen søger at tiltuske sig varer fra de russiske soldater ofte på helt urimelige vilkår, navnlig ved at give dem spiritus, herunder kogesprit og andre ikke til drikkebrug beregnede spirituosa i bytte for varer, der er langt mere værd, skal man, da en sådan udnyttelse af soldaterne må anses for ganske uværdig og skadelig for den danske befolknings omdømme, meget indtrængende henstille, at der fra de handlendes side gøres, hvad der er muligt for at hindre, at deres kunder køber sådanne varer, som ofte anvendes i disse byttehandler, hvis det efter vedkommende handlendes skøn ikke er for selv at bruge dem.”

Af en rapport af 21. d.m. fra tolk Lyre i Almindingen fremgår følgende:

“Den herværende stabschef udtrykte for nogle dage siden ønsket om, at der fra dansk side måtte blive gjort noget for at stoppe den smughandel, som har fundet og stadig finder sted mellem danskere og russiske soldater. Sidstnævnte har været i stand til at fremskaffe sig drikkevarer, især akvavit og denatureret sprit mod til danske at afhænde f.eks. tobak, the, cykelgummi, cykler, kiggerter og fotoapparater o.m.a. Jeg har nævnt dette i danske kredse, og i aften viste det sig, at frihedskæmpere sammen med dansk politi har afspærret alle veje, som fører til Jomfrubjerget. Afspærringen blev hævet kl. ca. 22, og det viste sig, at man havde frtaget danske på vej herop 50-60 flasker, overvejende indeholdende denatureret sprit og “cocktails” heraf. Byttet vil blive overgivet til det danske politi med de skyldiges navne, og passende forholdsregler vil blive iagttaget med henblik på fremtidige tilfælde.

Jeg vil holde stabschefen underrettet om de danske bestræbelser.”

Jeg har anmodet politimesteren og toldforvalteren i Rønne om at skride ind over for dette forhold fra befolkningens side. Hermed er den russiske general indforstået, og han har lovet mig at skride ind over for sine egne.

³⁹⁷ UM 87.F.3/16.

Jeg henstiller, at jeg snarest bemyndiges til at udstede det af mig til Handelsministeriet tidligere indstillede forbud mod, at befolkningen direkte og indirekte handler med russerne her.

Russerne har meddelt, at de ikke behøver danske skibe mere til sejladsen til Kolberg. De vil vist nu besøge den med russiske skibe. Herved vil en dansk tolk kunne undværes, og da alt nu er kommet mere i faste baner, vil en anden af tolkene også i nær fremtid kunne undværes. Dette er ordnet.

Russerne har bedt om oplysninger om forskellige forhold i Rønne havn. Dybdeforhold ved de forskellige kajer, deres konstruktion, om tyskerne havde bygget noget i havnen, hvor store skibe der kunne gå ind i den, om en damper stikkende 7 m kunne lægge til noget sted, hvad slags tyske skibe der havde benyttet havnen, og hvor store og hvor mange tyske undervandsbåde, der havde været i havnen på én gang.

De har ligeledes ønsket oplyst, om Rønne havn havde en båd, de kunne chartre til optagning af tyskernes lytteanlæg for undervandsbåde ved Hasle og Snogebæk. Disse anlæg består af 4-5 km kabler samt lytteanlæg, vægt ca. 1.5 ton.

Efter anmodning fra general Korotkov var jeg i dag til møde hos ham med generalmajor Vinogradov, der med sin adjutant var kommet hertil direkte fra marskal Rokossovskij for at ordne spørgsmålet om kredit til de russiske tropper her på øen.

Han oplyste, at det var nødvendigt for de russiske tropper her at have en kredit på 1.5 til 2 mill. kr. om måneden fra 1. juni at regne; af den ville man da også afholde alle udgifter for maj.

Beløbet ville selvfølgelig blive betalt tilbage ved en betalingsordning mellem Sovjetunionen og den danske stat; aftale herom måtte træffes mellem de to regeringer.

Jeg oplyste, at der ved min foranstaltning foreløbig var blevet betalt op imod 600.000 kr. for transporterne til Kolberg og spurgte, hvorledes dette ville blive betalt. Generalen erklærede, at dette også ville blive refunderet gennem den ansøgte kredit. Jeg tilføjede, at fragtraten fra dansk side ville blive kontrolleret, således at den var rimelig, hvad generalen erklærede sig tilfreds med.

Jeg lovede iøvrigt straks at indstille spørgsmålet om kredittens åbning til ministeriets afgørelse, idet jeg oplyste, at jeg selv var inkompetent til at afgøre det, men at man i København formentlig var forberedt på, at det ville blive rejst, da også de øvrige allierede havde en tilsvarende ordning.

Jeg gjorde dog opmærksom på den eksisterende varemangel, men det var ved denne som ved andre lignende lejligheder umuligt at få russerne til at tage dette helt alvorligt, selvom de selvfølgelig gentagne gange sagde, at de ikke på nogen måde ønskede at forstyrre øens økonomiske forhold.

I tilslutning til forhandlingerne i København meddelte jeg, at officererne til eget brug kunne få et smørmærke på 250 gram månedligt pr. mand og bad om oplysning om, hvor mange dette så skulle være. Dette ønskede man ikke at opgive, men bad om, at den danske stat ville give, hvad man anså for passende, så skulle ledelsen nok sørge for deres fordeling. Det understregedes stærkt, at det kun drejede sig om officerernes privatforbrug, og at salg til hele afdelinger skulle følge andre regler.

Det indstilles herefter, at der til fordeling blandt de russiske officerer gennem amtet fremsendes 400 mærker à 250 gram om måneden, også fordi det vil være hensigtsmæssigt på denne måde at give dem adgang til at købe visse danske varer, som faktisk kan skaffes.

Over for general Vinogradov rejste jeg spørgsmålet om fremskaffelse af kompensation in natura af den olie, petroleum og benzin, som er forbrugt til transporterne til Kolberg. Han lovede at undersøge dette, når han fik en fuldstændig liste over, hvad der var forbrugt og endnu ikke refunderet.

Det fremgik iøvrigt af forhandlingerne, at russerne var meget interesserede i aldeles omgående at få åbnet den ansøgte kredit, og jeg lovede derfor at fremskynde denne og henstille, at ministeriet snarest afgjorde sagen i positiv retning; man havde helst set sagen i orden i dag eller i morgen, men jeg mente dog ikke, at den ville kunne være klar før om en uge.

Det bedes ved kredittens åbning bestemt, at der kan trækkes på den af general Korotkov eller den, som han hertil bemyndiger; hvis der fra ministeriets side stilles betingelser for kredittens åbning og benyttelse, bør det ikke være andre end dem, som også stilles over for de andre allierede, og det er udelukket at have bestemmelser, fra hvilke der kan drages slutninger om antallet af officerer eller soldater på øen. Det vil formentlig være hensigtsmæssigt, at skrivelsen til mig bliver formuleret således, at jeg kan give general Korotkov en direkte oversættelse af denne.

I forbindelse hermed skal jeg henstille, at spørgsmålet om åbning af de russiske butikker og tildeling af varer til disse snarest løses, da der i modsat fald vil blive skabt store vanskeligheder i de almindelige forretninger, når russerne efter åbningen af kreditten får penge til rådighed, hvad de praktisk talt ikke har haft i den forløbne tid.

Som bevis på, hvor stor vægt man fra russisk side lægger på, at sagen snarest kommer i orden, kan jeg nævne, at general Vinogradov ankom hertil med flyvemaskine udelukkende for at ordne denne og tager tilbage i aften igen.

**315. Sovjetunionens Udenrigskommissariat. Notat den 27. juni 1945 af referent
T. Zhdanova til afdelingschef M.S. Vetrov.³⁹⁸**

Hemmeligt.

Til kammerat M.S. Vetrov.

NOTAT.

Vedr. spørgsmålene: Om kontrollen over Østersøstræderne og Kielerkanalen; Om sikkerheden i Østersøen og: Om etablering af sovjetiske hær-, fly- og flådebaser på øen Bornholm.

Problemerne med Østersøen, der bestandigt har været genstand for den førrevolutionære russiske politiks vedholdende opmærksomhed, har fuldt ud, hvis ikke i endnu højere grad, bevaret sin betydning også for Sovjetunionen.

Ved sikringen af vore vestlige grænser bør vi tage alle forholdsregler for at sikre, at vore kyststrækninger ved Østersøen i videst muligt omfang er usårlige. Her kan det forventes, at faren i løbet af det tidsrum, der vil være nødvendigt til opbygningen af en tilstrækkelig stærk orlogsflåde i Østersøen, ikke udgår fra de svage Østersøstater (efterkrigs-Tyskland, Finland eller Danmark og Sverige), men fra ikke-Østersømagter eller fra disses og andres fælles aktioner.

Indtil nu er den eneste internationale retsakt, der regulerer adgangen til og udgangen fra Østersøen, formelt set Roskilde-traktaten af 1658, der forbyder passage af udenlandske "fjendtlige flåder" fra Nordsøen³⁹⁹ ind i Østersøen (dvs. ikke-Østersøstaters flåder). Formelt er denne traktat ikke ophævet, men den blev i praksis ikke overholdt under Krimkrigen. Men efter vedtagelsen af konventionen om afskaffelse af sundtolden er synspunktet om fri passage gennem sundet for orlogsskibe fra alle lande, der ikke er i krig med Danmark og Sverige, blevet det herskende.

Forsøg på efter denne krig at begrænse, for ikke at sige lukke for adgangen til Østersøen for orlogsskibe fra ikke-Østersølande vil utvivlsomt støde på Englands energiske modstand, støttet heri af Amerika og Frankrig. Tilsyneladende vil Danmark og Sverige ligeledes stille sig på Englands side i dette spørgsmål. Således vil vi blot kunne regne med Polens støtte. Og alligevel bør vi – på grundlag af den politiske og militære betydning og egenvægt, som Sovjetunionen og Den røde Hær nu har i kraft af krigens udfald – forsøge at opnå fastlæggelse af et regelsæt for Østersøen for passage af orlogsskibe i lighed med det, der gælder for Sortehavet.

Hvis vort nuværende allianceforhold til England bevares og ordnes med henblik på den nærmeste fremtid, vil det tillade os at rejse spørgsmålet om, at England forpligtede sig til ikke at have hær-, flåde- og flybaser i Østersøen. En lignende forpligtelse ville det være nødvendigt at få USA og Frankrig til at påtage sig.

Som den stærkeste af Østersømagterne og med et heraf flydende større ansvar for ordenen i denne del af Europa kan Sovjetunionen for at kunne holde Tyskland under opsyn kræve hær-, flåde- og flybaser på den tyske ø Rygen og på den danske ø Bornholm, som Den røde Hær har befriet. Dette krav vil være så meget mere rimeligt, som England utvivlsomt vil kræve kontrollen over øen Helgoland i Nordsøen.

Tyskland bør ubetinget fratages suveræniteten over Kielerkanalen. At overdrage den til Danmark vil ikke være hensigtsmæssigt, selv om Danmark skulle give sit samtykke hertil. På grund af sin svaghed er Danmark ikke i stand til at føre en uafhængig politik, og en dansk

³⁹⁸ AVP RF f. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 49-50.

³⁹⁹ I den russiske tekst egl. "Tyske Hav", hvormed formentlig sigtes til havområdet omfattende Tyske Bugt og Nordsøen.

udøvelse af kontrollen over Kielerkanalen vil således let kunne vise sig at blive til fordel for en ikke-Østersømagt. Af disse grunde er også dannelsen af en ny lille stat med dette formål for øje ikke acceptabel. Ligeegyldigt inden for hvis grænser (Danmarks eller Tysklands) Kielerkanalen måtte komme til at ligge, bør kanalen internationaliseres og overgives til kontrol af en international kommission så vidt muligt kun med repræsentanter fra Østersøstaterne.

Kontrollen med passage gennem Kielerkanalen og med Helgoland bør samme kommission have.

Rigabugten bør erklæres for et lukket hav ved en ensidig lovgivende akt fra Sovjetunionens side.

T. Zjdanova.

316. Udenrigsminister Christmas Møller til gesandt Thomas Døssing, p.t. Hotel d'Angleterre, København, den 27. juni 1945.⁴⁰⁰

Ved siden af spørgsmålet om det danske legationspersonale og hjemsendelsen af det, hvad der jo ligger os ganske overordentligt på sinde,⁴⁰¹ vil jeg i tilslutning til de samtaler, vi har ført, gerne over for Dem fremhæve følgende spørgsmål:

1. Jeg beder Dem spørge om, hvorvidt man i Rusland er parat til at modtage en handels-delegation, eventuelt med udenrigsministeren som formand, til at drøfte samhandelen mellem vore lande. Jeg lægger ganske overordentlig stor vægt herpå.

2. Jeg henviser til vore mange og lange samtaler angående krigsfangespørgsmålet og håber, at De nu, når De får Deres stab til rådighed, vil kunne få lidt mere klarhed over det.

3. Jeg håber, at De ved lejlighed kan rejse spørgsmålet om hjemsendelsen af russiske tropper fra Bornholm, jfr. hjemsendelsen af vestallierede tropper fra den øvrige del af Danmark. Vi vil naturligvis hilse velkommen en mission eller en militærattaché på samme måde, som englænderne og amerikanerne vil gøre det.

4. Jeg beder Dem endvidere optage spørgsmålet, om vi kan få ret til at hjemsende tyske flygtninge over Warnemünde. Vi har jo ca. 300.000 tyske flygtninge her i landet. Det overvældende flertal af dem hører hjemme i russisk-besat område, og der bliver derfor ikke spørgsmål om at sende disse folk over Slesvig og Holsten, men over Warnemünde.

5. Jeg håber, at det snart vil kunne arrangeres, således at Deres kongelige Højheder Kronprinsen og Kronprinsessen vil kunne aflægge besøg i Moskva, eventuelt sammen med udenrigsministeren for at takke for Danmarks befrielse. Jeg vil gerne have, at De på den Dem særegne diplomatiske måde undersøger dette spørgsmål.

I tilslutning til de drøftelser, De allerede har ført angående Deres legation, kan jeg meddele, at det er hensigten at sende to militærattachéer og en presseattaché over til Dem.

317. Foreign Office, Northern Department. Intern notits den 29. juni 1945 om de britiske planer med hensyn til Danmark.⁴⁰²

[...] Præsident Benes i Tjcekoslovakiet har stærkt opfordret de amerikanske styrker til at blive, indtil russerne trækker sig tilbage, og skønt vi allerede har reduceret vor styrke i Danmark uden at henvise til russerne på Bornholm, ville det stadig være muligt at vælge den politik at blive, indtil russerne er draget bort, hvis der var virkelig gode grunde hertil.

⁴⁰⁰ UM 105.Dan.5.

⁴⁰¹ Russerne havde i maj sendt det danske personale ved gesandtskabet i Berlin og enkelte andre danske bosatte i Berlin til en lejr uden for Moskva, hvor de holdtes interneret, indtil de fik lov til at vende hjem i august. Se herom i Bjørnen og Haren, s. 110 ff.

⁴⁰² FO 371/47225, file no. 9, p. 149-153.

For så vidt angår britiske interesser synes det ikke at have nogen særlig betydning, om russerne er på Bornholm eller ej, og en sådan politik ville kun kunne retfærdiggøres over for værnsgementerne, hvis danskerne gik stærkt ind for den, og hvis vi kunne være sikre på, at den gav os det, vi ville opnå, hvilket ikke er tilfældet. Danskerne har ikke vist tegn på, at de ønsker, at vi bliver med henblik på at kunne arrangere samtidig russisk tilbagetrækning. Det ville desuden være en noget besværlig politik og ville bare kunne resultere i, at vi ikke længere var velkomne og ikke lykkedes med at få russerne ud.

Jeg mener derfor, at vi bør fortsætte vor nuværende politik med at trække vore tropper tilbage i takt med, at deres opgaver fuldføres. Hvis russerne viser tegn på at blive på ubestemt tid på Bornholm, da ville danskerne i det mindste kunne pege på vort eksempel.

M.L. Clarke den 29. juni 1945

Jeg mener vor politik bør være som foreslået af Mr. Clarke – nemlig at gøre vort arbejde i Danmark færdigt og så komme væk, for så vidt som vi ikke har indgået en aftale med den danske regering om at oprette orlovsleje i Danmark til brug for den britiske besættelseshær i Tyskland.

Skulle den danske regering bede os om at trække os ud tidligere som en løftestang til at få russerne væk fra Bornholm tidligere, ville der være alle politiske grunde til at imødekomme en sådan anmodning og ingen militær indvending imod at koordinere planer med danskerne, således at dette kunne ske.

Man kunne på den anden side forestille sig, at den danske regering bad os om ikke at trække os ud, inden de havde opnået en eller anden forsikring fra russerne om at ville trække sig ud fra Bornholm samtidigt. Også her mener jeg, at vi bør gøre vort yderste for at tilpasse os de danske ønsker.

Hvis denne politik godkendes, mener jeg vi bør informere stabscheferne om, at dette er vor politik, og at vi agter at informere Mr. Randall herom, hvis de er enige heri.

A. Haigh 29. juni

Et resumé til Potsdam-konferencen er udarbejdet efter ovenstående linier og godkendt.

Med hensyn til at få stabschefernes accept af at vi informerer Mr. Randall om vor politik, bør vi måske afvente udfaldet af Potsdam-konferencen.

A. Haigh 1. juli

318. Telegram den 30. juni 1945 fra Foreign Office til gesandt Randall, København.⁴⁰³

Nr. 19

Deres telegram nr. 238⁴⁰⁴ af 23. juni: opløsning af SHAEF Missionen.

Jeg⁴⁰⁵ er ikke klar over, om der ud over tilbagetrækning af vore tropper også har været drøftelser med udenrigsministeren om opløsning af SHAEF missionen.

2. Nuværende planer er at reducere landstyrkerne, så snart opgaverne med at fjerne fjendens krigsmateriel og arrestere de tyskere, der stadig ikke er fanget, er fuldført. Evakuering af sårede og civile flygtninge vil gøre det nødvendigt at beholde nogle styrker formentlig indtil midten af oktober. Flådestyrkerne vil da formentlig også have fuldført deres opgaver, men der kan blive behov for R.A.F. flyveledere et stykke tid.

⁴⁰³ FO 371/47225, file no. 9, p. 28. – Hemmeligt. Sendt i klartekst. Foreign Office sendte den 21. juli 1945 kopi af telegrammet til udenrigsminister Bevin ved Potsdam-konferencen samt kopi af telegram no. 324 af 11. juli 1945 fra Randall, København, til Foreign Office. (CAB 121/362, p. 35-36.)

⁴⁰⁴ Udeladt her.

⁴⁰⁵ "Jeg" må formodes at være udenrigsministeren – i dette tilfælde er det formentlig Sargent eller Warner, der taler på vegne af den øverste chef.

3. Hvis danskerne imidlertid skulle tage spørgsmålet om tilbagetrækning før denne dato op, behøver vi ikke udelukke muligheden af alternative arrangementer uden indsættelse af kampenheder. Skulle den danske regering fremsætte noget forslag af denne art, vil De utvivlsomt tage velvilligt imod det og love at indberette det til mig.

4. De skal også være opmærksom på forslaget om at oprette lejre for kortvarig orlov i Danmark, som general Dewing allerede har forespurgt de danske myndigheder om. Forslaget er stadigvæk til behandling her.

5. Jeg er endnu ikke i stand til at sige, om jeg ønsker at kæde tilbagetrækningen af de britiske tropper fra Danmark sammen med tilbagetrækning af de sovjetiske tropper på Bornholm. Jeg noterer fra afsnit 3 i Deres telegram, at De ikke tror, at udenrigsministeren på nogen måde ønsker at kæde de to sammen.

319. Sovjetunionens Udenrigskommissariat. Notat den 2. juli 1945 af afdelingschef M. Vetrov og referent T. Zhdanova til viceudenrigskommissærerne A.Ja. Vysjinskij og S.A. Lozovskij.⁴⁰⁶

HEMMELIGT.

NOTAT

vedrørende spørgsmålet: Om Sovjetunionens ret til at etablere flåde- og flybaser på øen Bornholm og andre steder i Østersøen.

Som den stærkeste magt i Østersøområdet har Sovjetunionen også det største ansvar for orden i dette område og bør derfor til brug for overvågningen af Tyskland have flåde- og flybaser på den tyske ø Rygen og den danske ø Bornholm.

Øen Bornholm er administrativt et selvstændigt amt i Danmark. Arealet er 588 kv. km. Indbyggertallet var i 1943 46.542 personer. På øen er der følgende havnebyer: Rønne, Hasle, Sandvig, Allinge, Svaneke og Nexø.

Bornholm er et vigtigt strategisk punkt ved indsejlingen til Østersøen, og betryggelsen af vor sikkerhed i dette havområde – ligesom overvågningen her af Tyskland – nødvendiggør således, at vi sammen med Danmark har et militært sø- og luftforsvar af denne ø.

M. Vetrov

T. Zhdanova

320. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 3. juli 1945.⁴⁰⁷

[...]

En vis "russerskræk" er der stadig hos befolkningen. Selv har jeg også modtaget anonyme trusselsbreve i den anledning.

Og mindre bliver den jo ikke, når russerne nu øen over forbereder vinterkvarterer. De henvender sig nu i disse dage lokalt til til borgmestre og sognerådsformænd derom. Og det er ikke små krav, der stilles. Hoteller m.v. skal alle beslaglægges. Generalen har ikke henvendt sig til mig derom, men jeg skal en af dagene søge at få en forhandling med ham derom for at få lidt nærmere klarhed over det hele.

Dette giver som sagt anledning til voksende uro og nervøsitet i befolkningen. Jeg søger at fortælle dem, at tilsvarende forhold jo også gør sig gældende i det øvrige land. Men antallet her er jo nu ganske uforholdsmæssigt stort. Og nervøsitet, uro og undren vækker det også mere og mere, at general Dewing, admiral Holt og den amerikanske chef stadig ikke er kommet herover.

⁴⁰⁶ AVP RF f. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 51. – Notatet er omtalt i Den lange befrielse, s. 208-212.

⁴⁰⁷ UM 87.F.3/16.

Det har også tidligere været omtalt i den lokale presse her.
Bornholms Tidende for den 2. d.m. indeholdt en sålydende artikel herom:

“Efter de mange officielle besøg på Bornholm, hvoraf kronsprinsparrets var højdepunktet, retter opmærksomheden sig nu på muligheden af endnu et besøg, nemlig af cheferne for de allieredes besættelsesstyrker i det øvrige land, general Dewing, admiral Holt og De forenede Staters repræsentant i SHAEF. Et sådant besøg ville være en smuk og passende afrunding af den opmærksomhed, som Bornholm ved begivenhedernes udvikling har tildraget sig.

Rent geografiske forhold har jo medført, at Danmark er blevet befriet fra to sider, Bornholm fra øst og det øvrige land fra vest. De russiske befriere har været i København og haft lejlighed til at træffe sammen med vestmagternes repræsentanter. Rimeligt var det, om sidstnævnte nu gjorde en genvisit her på Bornholm. De ville her kunne konstatere, at forholdet mellem det russiske militær og den bornholmske befolkning er det bedst mulige, ligesom tilfældet er i København mellem briterne og den københavnske befolkning. Russerne har på alle måder bestræbt sig for, at den midlertidige besættelse ikke skulle virke tyngende på det lille bornholmske samfund.

Et besøg af de nævnte høje militære ville virke som et smukt symbol på de allieredes fællesskab ved befrielsen af Danmark fra den tyske undertrykkelse.”

Man synes jo, at det er forunderligt, at bornholmerne ikke også kan få lejlighed til at se og hylde Dewing, Holt m.v., ligesom man gør i København. Og her læser man i aviserne om de næsten daglige besøg fra engelsk side. Her har vi kun haft de allierede journalister. Befolkningen er meget utilfreds med, at den ikke også her har haft lejlighed til at hylde de andre sammen med russerne. Og det giver befolkningen en utryghedsfølelse og en følelse af forladthed og afsondretthed, ja en uhyggelig særstilling for Bornholm. Det viser sig også i, at folk søger væk herfra, og at det er vanskeligt at få stillinger her besat, idet folk fra det øvrige land ikke tør og vil søge herover.

Jeg vil derfor gerne påny så indtrængende, som jeg kan, henlede opmærksomheden på dette spørgsmål og henstille, at sådant besøg her nu snarest arrangeres. Og vil det ikke også kunne være af betydning, at det er foregået inden de 3 store mødes?⁴⁰⁸

General Korotkov vil sikkert personlig gerne skyde besøget længst muligt ud, idet jeg har indtryk af, at han er bange for at komme i politiske vanskeligheder. Ved besøget af de allierede journalister her måtte min kone, datter og jeg under det selskabelige samvær her hos os efter hans ønske altid holde os i nærheden af ham som “beskyttere”, også når de blev fotograferet.

Men på den anden side bøjede han sig også her for kendsgerningerne, nemlig at de kom, og han kom sammen med dem. Og derefter var han på fornøjelig måde sammen med dem og vært for dem.

Jeg tror, at det vil gå på samme måde med general Dewing, admiral Holt m.v. Jeg tror derfor, at man skal lade dem snarest muligt meddele mig, at de kommer hertil – helst med overnatning, så det ikke bliver for forjaget – den og den dag med flyvemaskinen for at besøge mig, og at de da glæder sig til at være sammen med generalen. Kan det så straks nås, at den nye russiske gesandt kom med, vil det jo være udmærket, men ellers bør det gøres uden dette. Og virkningen i alle henseender udadtil i vide kredse vil vel ikke være ringe, men alene af hensyn til Bornholms befolkning er det nødvendigt, at det sker og det omgående. Utallige er de forespørgsler, som jeg får herom, hvorfor det ikke er sket, og hvornår det sker. Og Dewing og Holt har i København sagt mig, at de meget ønskede at besøge mig.

Jeg har sendt generalen artiklen ud i oversættelse.

Spørgsmålet om frihedskæmperne drøftes naturligvis også her meget. Jeg tror, at det vil være af afgørende og beroligende betydning, om de frihedskæmpere, der virkelig og før befrielsesdagen har ydet den store indsats, så snart som muligt af kongen – ligesom før 1864 – fik tildelt et hæderstegn, og så kunne alle de andre, der først kom til på befrielsesdagen have armbindet som hæderstegn. Dette ville give en sortering, som formentlig ville være af stor betydning. Men jeg tror, at det ikke skulle vente for længe.

Forskellige sognerådsformænd har rejst problemet over for mig, og en sådan fremgangsmåde ville formentlig bidrage til, at alt fandt sin rette offentlige anerkendelse og derved til mulighed af mere rolige forhold.

408 Potsdam-konferencen.

321. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 4. juli 1945.⁴⁰⁹

[...]

Som jeg nævnede i min sidste indberetning har russiske officerer rundt om på øen henvendt sig til borgmestre m.v. for at se på vinterkvarter, og det var ikke små krav, der stilledes. Dette vakte jo af mange grunde en del uro blandt befolkningen. Som anført tog jeg sagen op over for generalen.

Han var meget forbavset over dette, som var sket uden hans vidende. Han ville straks give ordre til, at sådant ikke måtte ske. Hvis der blev brug for sådan indkvartering, ville han henvende sig til mig derom, og kun sådan henvendelse skulle der tages hensyn til. Dette kunne jeg meddele borgmestre m.v. Hans ønske var tværtimod at frigive private bygninger. Han havde således i går frigivet Hotel Jomfrubjerget i Almindingen, da han så, at befolkningen her havde brug for det.

Jeg har nu givet borgmestrene og politimesteren samt sognerådsformændene besked herom.

Generalen spurgte under forhandlingerne til kreditten fra den danske stat til ham. Dette foranledigede, at jeg afsendte et sålydende telegram til Indenrigsministeriet:

“Ved forhandling hos general Korotkov d.d. forespurgtes, om ikke afgørelse med hensyn til kreditten til russerne snart forelå.

Lovede at indstille, at afgørelsen søges fremmet mest muligt.”

[...]

Jeg forhandlede endelig med ham om det ofte berørte spørgsmål om, hvilket kvantum snaps og øl, der skulle leveres til den russiske hær her.

Jeg skal forudskikke den bemærkning, at det er ganske udelukket direkte eller indirekte at få oplysning om, hvor mange soldater her er. Derved kan man altså ikke komme til nogen kontrol med forbruget. Men jeg mener, at der er i alt 6-7.000 mand og mindst 6-700 officerer og underofficerer.

Vi nåede nu omsider til, at der gerne skulle leveres 12.000 flasker øl og 1.000 flasker snaps månedlig.

Samtidig med at denne ordning kommer i stand, ophører muligheden af køb fra russernes side af disse varer i butikker eller ud af huset i restauranter m.v. Generalen udsteder forbud herimod, og jeg giver pågældende organisationer meddelelse herom.

[...]

322. Foreign Offices skriftlige resumé den 7. juli 1945 om Bornholm til den britiske delegation ved Potsdam-konferencen.⁴¹⁰Bornholm

1. Den sovjetiske general Korotkov udtalte i et interview til pressen den 1. juni, at de sovjetiske styrker på Bornholm ville blive der, så længe Stalin, Truman og Churchill fandt det nødvendigt. De alene ville bestemme. På et spørgsmål, om de ville tage en beslutning i fællesskab, svarede han bekræftende. General Korotkov har senere tilkendegivet, at han fik en kraftig reprimande fra Moskva for disse bemærkninger. Det forekommer derfor ikke sandsynligt, at russerne vil tage dette spørgsmål op på det forestående møde. Hvis de imidlertid skulle gøre det, ville det sikkert også føre en diskussion af de britiske styrkers stilling i Danmark med sig.
2. Sovjetiske styrker begyndte landgangen på Bornholm den 9. maj for at afvæbne ca. 25.000 tyske tropper der. Der rapporteres at være ca. 6.000 sovjetiske tropper der endnu, men at der ikke er tegn på sovjetiske forberedelser til et forlænget ophold. Forholdet mellem russerne og

⁴⁰⁹ UM 87.F.3/16.

⁴¹⁰ FO 371/47225, file no. 9, p. 157-159. – Hemmeligt. Resumeet findes aftrykt i: Documents on British Policy Overseas, series I, vol. I, no. 32, p. 50-51 (London 1984). Resumeet er et såkaldt “brief”, udarbejdet i dagene 30. juni-1. juli 1945 i Northern Department og sendt til Offices of the War Cabinet, Downing Street. Resumeet er mærket “Terminal”, som er dæknavn for Potsdam-konferencen, hvor den sovjetiske, amerikanske og britiske topledelse (“The Big Three”) mødtes fra den 17. juli til den 2. august 1945.

danskerne er fortsat hjerteligt. Skønt danskerne ikke virker særligt ivrige, kan det antages, at de gerne så russerne forsvinde.

3. Kort efter deres ankomst underrettede russerne de lokale myndigheder om, at de kun var kommet for at tage imod de tyske troppers overgivelse og ville tage væk, så snart deres opgave var fuldført. Senere sagde den sovjetiske kommandant til den danske udenrigsminister under dennes besøg på øen: "De russiske tropper er kommet her til øen udelukkende for at rense den for alt, hvad der er tysk, og når den opgave er fuldført, vil Danmark fortsat være et frit og uafhængigt land". Den 23. maj gav den sovjetiske kommandant den danske amtmand på Bornholm et skriftligt budskab indeholdende bl.a. disse ord: "Bornholm er en del af Danmark og er kun besat af vore tropper, fordi øen ligger bagved vor tyske besættelseszone. Øen er midlertidig besat af den røde hærs tropper, indtil spørgsmålene om Tyskland i forbindelse med krigen er løst".
4. Stabscheferne er af den opfattelse, at Bornholm under de nuværende omstændigheder er af ringe strategisk vigtighed, og kontrol over øen ikke af sig selv ville give russerne kontrol over indløbet til Østersøen. Det forhold, at russerne er på øen, gør det ikke af strategiske grunde påkrævet at beholde de britiske styrker i Danmark.
5. Ifølge de nuværende planer er det ikke sandsynligt, at de britiske styrker vil være fuldstændigt trukket tilbage fra Danmark før midt i oktober, hvor man håber, at de vil have fuldført evakueringen af tysk militært personel og civile flygtninge og taget de tyske skibe i besiddelse og strøget alle minerne. Hvis politiske hensyn imidlertid skulle gøre det påkrævet, skulle det være muligt at få alternative arrangementer i stand, som ikke ville gøre det nødvendigt med kampenheder, men kun administrative enheder. Operationelle flystyrker vil ikke være påkrævet efter landstyrkernes tilbagetrækning, skønt en Royal Air Force flyveledelse vil være nødvendig i nogen tid. Et forslag om at oprette lejre for korttidsorlov i Danmark er stadig under overvejelse.
6. Danskerne har været fāmælte om Bornholm og Hans Majestæts minister i København konkluderer, at det er deres håb, at de før eller senere vil kunne opnå en fuldstændig russisk tilbagetrækning ved på egen hånd at forhandle med russerne og undgå at vække deres mistanke om en tredjeparts mellemkomst.
7. Skulle den danske regering bede os om at trække os tilbage, før den militære opgave er fuldført, som en løftestang til at få russerne væk fra Bornholm, ville der ikke være noget til hinder for, at vi søgte at koordinere planerne med den danske regering, hvorefter de ville overtage en del af den militære opgave og således muliggøre gennemførelsen af en tidligere tilbagetrækning af britiske kampenheder.
8. En anden mulighed (som dog forekommer usandsynlig) er, at den danske regering eventuelt vil bede os om ikke at trække os tilbage, førend de har opnået en eller anden forsikring fra russerne om samtidig tilbagetrækning fra Bornholm.
9. Det naturlige ville være at trække os tilbage, så snart den militære opgave er fuldført og at lade tilbagetrækningen af de russiske tropper fra Bornholm være et rent dansk-russisk anliggende.
10. Det ser derfor ud til, at det ville komme på tværs af danske ønsker og ikke være til nogen gavn for dem, hvis vi tog spørgsmålet om Bornholm op med russerne. Hvis imidlertid russerne skulle tage spørgsmålet om de allierede styrkers tilbagetrækning fra Danmark op, kunne man sige, at vi er i færd med at trække dem tilbage, og at vi agter at fortsætte hermed i takt med, at deres opgaver fuldføres, og at vi antager, at russerne vil gøre ligeså.

323. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 9. juli 1945.⁴¹¹

General Korotkov bad mig komme ud til sig i lørdags⁴¹² eftermiddag kl. 15, men uden at andre end tolkene var med. Efter først at have givet mig nogle oplysninger, som han bad mig videregive til dronningen, sagde han, at han syntes, det var så længe siden, vi havde mødtes og snakket.

⁴¹¹ UM 87.F.3/16.

⁴¹² den 7. juli.

Han var i aldeles udmærket humør og rigtig hyggelig. Humøret blev ikke dårligere, da jeg meddelte ham, at jeg havde fået brev fra Finansministeriet om, at der var åbnet en kredit for de russiske tropper her, således at der – således som han havde bedt mig om – for hver af månederne juni og juli var stillet et beløb af 2 mill. kr. til hans rådighed. Han var overordentlig glad for dette. Jeg gav ham afskrift af Finansministeriets skrivelse af 5. d.m. herom i oversættelse.

Med hensyn til afviklingen af de 200.000 kr., som i maj måned af ministeriet stilledes til rådighed for oberst Strebkov, meddelte generalen – da jeg spurgte, om det ikke kunne tilbagebetales gennem den nye kredit – at det kunne vi senere tale om. Selvfølgelig vil også dette beløb blive tilbagebetalt af den russiske stat.

Jeg syntes, at jeg ville benytte hans gode humør, der ikke var blevet dårligere ved ordningen af pengeforholdene, og jeg rejste derfor et par andre spørgsmål.

Først fik jeg tilsagn om, at forskellige sommerhuse, som russerne har – fordi tyskerne havde dem – vil blive frigivet. Det var en sag, som der ad anden vej længe forgæves var arbejdet med, og de pågældende vil jo gerne ind i deres sommerhuse.

Dernæst rejste jeg spørgsmålet, om det ikke var muligt, at begrænsningerne i adgangen til at komme til Bornholm nu blev ophævet. Den gældende regel, som russerne har bestemt, er at udlændinge ikke må komme hertil. Dog må de, hvis de er journalister. Og af skibe måtte kun svenske skibe komme her ind over Danmark.

Det lykkedes mig virkelig nu at opnå, at der blev givet udlændinge fri adgang fra russisk side til at komme til Bornholm, således at enhver, der efter danske regler må opholde sig her i landet, også må komme hertil.

Dette er jo et overordentligt stort fremskridt, som jeg er meget glad over at være nået til.

Trafikselskaberne skal dog opføre de passagerer, der er udlændinge, på en liste, som dagligt sendes politimesteren i Rønne, således at denne altid kan give russerne oplysninger i så henseende, som de måtte ønske. Jeg har underrettet de to bornholmske dampskibsselskaber og luftfartsselskabet herom, ligeledes politimesteren og rigspolitichefen.

Nu kan altså f.eks. engelske og amerikanske officerer og soldater frit komme til Bornholm uden først at skulle have tilladelse hos generalen. [...]

Samtidig opnåede jeg, at skibsfarten til og fra Bornholm blev givet fri fra russisk side for alle nationers side. Og i det hele afgav generalen den erklæring, at alle disse restriktioner, der i sin tid blev indført, fordi der endnu var tyskere på Bornholm, nu kunne bortfalde.

Dette vil sige, at den telegramcensur og aflytning af rigstelefonsamtaler til og fra Bornholm, der finder sted, også nu kan bortfalde. Derom bedes Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet underrettet.

Efter disse udmærkede resultater inviterede jeg generalen på en udflugt med min kone og datter, og vi blev da enige om, at jeg gav aftensmad, og han leverede befordringen, og vi havde da en ualmindelig hyggelig og fornøjelig aften på Helligdommen.

Når jeg skulle give mine erfaringer med hensyn til russerne og den russiske taktik, da er det, at man skal være til det yderste forsigtig, således at man ikke på nogen måde kommer til at krænke dem, eller gøre dem latterlige. Dette er de meget bange for at blive. Man kan vel sige, at der er meget af den første generation over Rusland og russerne. Humor og små anekdoter holder de meget af. Og et stærkt ønske om at han skal blive anset for gentleman på lige fod med andre. Og jeg tror ikke, at man på nogen måde skal søge at "pudse"⁴¹³ dem. England og Amerika synes ikke at være særlig elsket i Rusland, og skal man opnå noget, skal man benytte den direkte vej og holde de andre i baggrunden. Ellers kunne resultatet blive det modsatte af, hvad man havde tænkt sig.

Hvor stærkt de er afhængige af materiel udefra ser man ikke alene af deres amerikanske lastbiler, men jeg havde forleden et andet eksempel. General Korotkov har ved sit skrivebord en felttelefon. Det var et stort apparat, som der altid var noget i vejen med, når det skulle bruges. Nu havde han fået et andet og mindre apparat, der fungerede fortrinligt. Jeg spurgte ham lidt ud om dette. Det viste sig, at det første var tysk og det nye amerikansk.

En lille morsom historie hørte jeg i går. To iøvrigt pæne russiske soldater var kommet ind på amtssygehuset i Rønne og havde bedt om at tale med overlægen. Over for denne lagde de hver en tikroneseddel på bordet og anbragte hver en flaske portvin ved siden af. Og så bad de hver om at

413 "pudse" dem: formentlig i betydningen: snyde, narre, spille dem et puds.

få en sygeplejerske. Da man forklarede dem, at dette ikke kunne lade sig gøre, tog de herlighederne og gik pænt og stille deres vej.

[I et **internt sovjetisk notat af 9. juli 1945 til udenrigskommissær Molotov** om forholdet til Danmark omtales Bornholms strategisk vigtige beliggenhed ved indsejlingen til Østersøen, og det bemærkes, at man i Danmark og Sverige er nervøse for, at russerne skal gøre Bornholm til deres egen strategiske base, et "Østersøens Malta". I notatet nævnes det, at det var for at dæmpe denne nervøsitet og berolige den danske befolkning, at der i midten af maj måned blev afgivet den sovjetiske erklæring til den bornholmske befolkning om, at Bornholm er midlertidig besat, indtil de militære problemer med Tyskland er løst. I notatet bemærkes det, at denne erklæring skabte ro i Danmark og "tillader os uden politiske vanskeligheder at holde vore tropper på øen over et længere tidsrum".

I notatet anbefales det at imødekomme udenrigsminister Christmas Møllers ønske om den tættest mulige kontakt mellem Danmark og Sovjetunionen ved at etablere et fælles dansk-sovjetisk forsvar af Bornholm gennem anlæggelse af sovjetiske og danske flåde- og flybaser på Bornholm. Sådanne baser ville kunne blive en god garant for Sovjetunionens sikkerhed i regionen og "en vigtig faktor i vor indflydelse på Danmarks udenrigspolitik". Det betones, at for at gøre danskerne mere medgørlige må forhandlinger med danskerne om baser på Bornholm påbegyndes, før end de sovjetiske tropper trækkes væk fra Bornholm.

I notatet oplyses, at man i afdelingen har udarbejdet udkast til et memo til den danske regering, hvori det foreslås den danske regering, at den betaler omkostningerne ved de sovjetiske troppers ophold på Bornholm med et månedligt beløb på 1.7 mill. kr.]⁴¹⁴

324. Udenrigsminister Christmas Møller til gesandt Døssing, Moskva, den 10. juli 1945.⁴¹⁵

[...]

Vi længes meget efter at høre nyt fra Dem med hensyn til alle de stillede spørgsmål,⁴¹⁶ jeg tør endda sige, at vi er mere end spændt derpå.

325. Notits om Bornholm fra assisterende stabschef, generalmajor Bull, SHAEF, G-3 Division (Main) til vicestabschefen, SHAEF, den 11. juli 1945.⁴¹⁷

Emne: Bornholm ø og Finnmarken.⁴¹⁸

Til: Vicestabschefen.

På Deres anmodning har jeg undersøgt situationen i ovennævnte territorium, der er besat af russerne, og de sidste informationer, vi har, er som følger:

Bornholm

1. Den 20. maj blev situationen og udviklingen på øen opsummeret i et telegram til Combined Chiefs of Staff (Bilag A).⁴¹⁹

⁴¹⁴ AVP RF f. 085, op. 30, p. 123, d. 5. – Dette og tre andre sovjetiske interne notater – det første fra den 27. juni og de to andre fra den 2. juli 1945 – om bl.a. Bornholm er nærmere omtalt i Den lange Befrielse, s. 208-212.

⁴¹⁵ UM 87.F.3/1.

⁴¹⁶ Spørgsmål stillet i Christmas Møllers brev til Døssing den 27. juni 1945. Punkt 3 er "spørgsmålet om hjemsendelsen af russiske tropper fra Bornholm".

⁴¹⁷ SHAEF, SGS Records, File no. 091 Denmark, Danish Relations. – Hemmeligt.

⁴¹⁸ Afsnittet om Finnmarken, der følger efter afsnittet om Bornholm, er udeladt her.

⁴¹⁹ Eisenhowers telegram den 20. maj 1945 – SCAF 402.

2. Vicechefen for SHAEF's mission i Danmark har i dag udtalt, at der ikke er indtruffet nogen ny udvikling eller nogen ændring i den oprindelige officielle russiske erklæring om, at de agtede at trække deres tropper tilbage, når alle tyske tropper var fjernet. Skønt det er over en måned siden, at de sidste tyske tropper tog afsted, er der ingen tegn på en reduktion af de russiske styrker. På den anden side lever russerne i telte og har ikke begyndt at opføre eller rekvirere vinterkvarter. De russiske troppers opførsel har været god, ligesom de har haft et godt forhold til det danske folk og regeringen.

3. Det er tilladt at rejse og kommunikere i den udstrækning, forholdene tillader det.

Påtegning: Mange tak. F.E. Morgan. Vicestabschef. 11/7

326. Telegram den 11. juli 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁴²⁰

Nr. 324.

Deres telegram nr. 19 [af 30. juni 1945].

Tilbagetrækning fra Danmark er på intet tidspunkt blevet diskuteret med den danske regering, men i går spurgte den danske udenrigsminister mig under henvisning til opløsningen af SHAEF Missionen, om jeg troede, at der kunne etableres en forbindelse mellem den endelige tilbagetrækning af de britiske styrker og tilbagetrækningen af de russiske styrker på Bornholm, og hvad jeg mente om muligheden af at komme til en forståelse herom på de Tre Stores kommende konference. Med hensyn til det sidste var mit svar ikke opmuntrende, og til det første svarede jeg, at det afhang af, hvilke funktioner de respektive styrker endnu skulle varetage, og hvad der helt præcis var omfattet af termen tilbagetrækning; for eksempel ville minestrygningen, der var af den største vigtighed for danskerne, kunne gøre det nødvendigt at bibeholde visse britiske styrker i temmelig lang tid. Uden dog at nævne det havde jeg også i tankerne den mulighed, at den fortsatte tilstedeværelse her af en britisk fly- eller militær- eller flådemission ville kunne blive udlagt af russerne på en måde, der kunne retfærdiggøre deres forbliven på Bornholm på ubestemt tid.

2. Den danske udenrigsminister gjorde det klart, at han meget gerne så, at Hans Majestæts regering bistod den danske regering med at tage initiativet over for russerne. Jeg svarede ikke på dette, men [tekst ikke afkodet] måske ville vi vide mere om Bornholm, når admiral Holt og general Dewing havde været på deres uformelle besøg hos amtmanden. Jeg tilføjede som svar på hans forslag, at jeg kunne tage til Bornholm, at eftersom der ikke var nogen briter bosiddende der, mente jeg ikke, at det, sådan som sagerne stod, ville være rimeligt eller tilrådeligt, at jeg aflagde besøg på øen.

3. Hvis man antager, at varigheden af det russiske ophold på Bornholm vil blive fastlagt ud fra, hvordan de selv fortolker deres interesser, mener jeg det ville være en fejltagelse at lade den danske regering anvende tilbagetrækningen af vore tropper som løftestang. I deres iver efter at få russerne væk vil de kunne blive ansporet til at presse på for at få vore militære, flåde- eller flytjenesters aktiviteter bragt til ophør, aktiviteter der er mindst lige så meget i danskernes egen interesse som i vor. Sagen ville kunne stille sig anderledes, hvis vi kunne blive enige med russerne og danskerne om at foretage en samtidig tilbagetrækning af kampenhederne, men jeg tror, når sandheden skal frem, at den danske regering er indstillet på at acceptere den stiltfærdige britiske tilstedeværelse her i lang tid, men trods de overstrømmende hjertelige bemærkninger, som udenrigsministeren har fremsat ved diverse lejligheder, ikke vil have nogen russere overhovedet

⁴²⁰ FO 371/47225, file no. 9, p. 187. – Hemmeligt. Afsendt den 12. juli kl. 07.58, modtaget kl. 11.20. Fordelt til kabinettet. Foreign Office sendte den 21. juli 1945 kopi af telegrammet til udenrigsminister Bevin ved Potsdam-konferencen samt kopi af telegram no. 19 af 30. juni 1945 fra Foreign Office til København (CAB 121/362, p. 35-36.)

på Bornholm og ønsker, at nogen – bare ikke den selv – ville spørge russerne, hvor meget længere de agter at blive.

327. Foreign Office. Telegram fra BBC Monitoring Service den 12. juli 1945.⁴²¹

Norsk Telegramtjeneste 12.7.45 kl. 11.00.

København: Den sovjetiske gesandt i Danmark, Plakhin, ankom til København i går.

Russerne vil forlade Bornholm, når situationen er afklaret.

Han erklærede til pressen, at så snart den situation, der er opstået som følge af krigen mod Tyskland, bliver afklaret, vil sovjetrusserne forlade Bornholm. Han udtalte også, at en sovjet-russisk handelsdelegation forventes at komme til Danmark i den nærmeste fremtid.

328. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 13. juli 1945.⁴²²

Den 10. d.m. blev jeg om formiddagen anmodet om at komme ud til general Korotkov. Det viste sig at være general Vinogradov, der er kommet flyvende fra marskal Rokossovskij for at takke for den russerne fra den danske stat bevilgede kredit – jfr. mine tidligere indberetninger. Han skulle nemlig have en dansk afskrift af Finansministeriets skrivelse og en russisk oversættelse deraf med. På begge skulle jeg bekræfte afskriftens rigtighed. Jeg benyttede lejligheden til spøgefuldt at understrege, at Rusland ville have dokumenter, men Danmark behøvede ingen dokumenter for en sådan handel. Vi havde jo Ruslands ord. Han bekræftede da igen, at vi kunne være sikker på at få hver øre igen, og han lovede også, at de tidligere bevilgede 200.000 kr. ville blive tilbagebetalt, eventuelt gennem den nye kredit.

Han skulle iøvrigt fra marskallen spørge, hvad der skulle ske, når juni og juli var gået (kreditten er jo bevilget med 2 mill. kr. for hver af disse måneder). Jeg sagde, at så måtte man jo tage spørgsmålet op igen. Han henstillede, at dette skete automatisk. Jeg sagde ham, at en forudsætning dog måtte være, at de stadig var her, og at beløbet dog måtte nedsættes, hvis styrkernes antal blev nedsat. Jeg skulle iøvrigt forelægge sagen for ministeriet.

Jeg har dels direkte dels gennem banken her fået det ordnet således, at de tidligere trukne 200.000 kr. går af i de nu bevilgede 4 mill. kr., således at de kan trække 3.8 mill. kr på den nye kredit. Dette har jeg fået bekræftet fra banken i dag, og dermed skulle dette problem jo være ude af verden.

[...] ⁴²³

Den officielle meddelelse i dagspressen den 10. d.m. om SHAEF missionens ophør i Danmark og hjemsendelse af en del personale sendte jeg i oversættelse ud til general Korotkov. Skade kan det jo ikke gøre, at han ser, at andre her i landet indskrænker og rejser hjem.

[...]

Jeg bekræfter, at jeg den 13. d.m.⁴²⁴ har sendt Udenrigsministeriet sålydende telegram:

“Erfarede i dag underhånden general Korotkov fra slutningen denne måned bortrejst 3-4 uger på orlov. Lod ham derfor straks med bud gennem tolk meddele, at general Dewing har stillet besøg her i løbet af sidste 10 dage denne måned [i udsigt], men at jeg ikke vidste tidspunktet endnu. Tilføjede, at jeg meddelte ham dette allerede nu, da han dog måske selv ville være her ved

⁴²¹ FO 371/47225, file no. 9, p. 91. – Foreign Offices kopi.

⁴²² UM 87.F.3/16.

⁴²³ Det udeladte afsnit indeholder en passage, hvor en eller flere sætninger er faldet ud under den afskrift, som er taget til brug for Udenrigsministeriet. Det fremgår dog, at amtmanden har nævnt et forlydende om, at russerne var i færd med at rømme Jomfrubjerget, hvortil generalen svarede, at det “drejede sig om den af staten bekendtgjorte hjemsendelse af alt mandskab på 40 år og derved, hvilket er flere årgange. Der ville ikke komme andre hertil i stedet.”

⁴²⁴ Datoen skal sikkert være den 12, idet amtmanden længere nede i indberetningen henviser til et telegram til Udenrigsministeriet af den 12.

Dewings besøg. Tillader mig derfor af hensyn til generalens orlov at henstille, om tidspunktet for Dewings besøg måske snarest kan fastlægges bestemt.”

Jeg bekræfter ligeledes, at jeg d.d. har sendt Udenrigsministeriet sålydende telegram:

“I fortsættelse af telegram 12. ds.

General Korotkov anmodede mig i morges om en samtale. Det drejede sig bl.a. om, at han havde fået orlov foreløbig her fra Bornholm og rejste i dag eller i nat. Han præsenterede stedfortræderen, generalmajor Jakusjov, for mig. Hvor længe Korotkov bliver væk er det ikke muligt at få nøjagtig klarhed over. [...]

329. Internt notat i Northern Department, Foreign Office, den 15.-16. juli 1945 om tilbagetrækningen af de britiske tropper i Danmark.⁴²⁵

Konklusionen på vort resumé om Bornholm for Terminal⁴²⁶ (se N 8339) var, at den naturlige kurs for os ville være at trække os tilbage, så snart de militære opgaver var fuldført og lade tilbagetrækningen af de sovjetiske tropper fra Bornholm være et rent dansk-sovjetisk anliggende. Vi foreslog ikke at tage sagen op med russerne; hvis de imidlertid skulle rejse spørgsmålet om tilbagetrækning, kunne vi sige, at vi var i færd med at trække vore tropper tilbage og agtede at fortsætte hermed i takt med, at deres opgaver blev fuldført, og at vi antog, at russerne ville gøre ligeså.

Hr. Christmas Møller har nu sonderende rejst spørgsmålet om at kæde tilbagetrækningen af vore tropper sammen med russernes tilbagetrækning. Mr. Randall angiver gode grunde til at undlade at svare herpå, og jeg mener bestemt, at det ville være uklogt af os at tage sagen op med russerne, blot fordi hr. Christmas Møller ikke tør gøre det. Lad ham først spørge den sovjetiske gesandt, der for nylig er kommet dertil, hvornår russerne har i sinde at forlade Bornholm og se, hvad han svarer. Lad os ikke påtage os mellemmandens utaknemmelige hverv, førend der er et vist grundlag for at gøre det.

M.L. Clarke. 15.7

I vort resumé for Terminal om Bornholm (i N 8339/9/G) forudså vi (a) muligheden af, at den danske regering ville bede os om at trække os tilbage fra Danmark på et tidligt tidspunkt som en løftestang til at få russerne væk fra Bornholm, og (b) muligheden af, at den danske regering ville bede os om ikke at trække os tilbage, før de havde opnået en vis sikkerhed for russisk tilbagetrækning.

Vi har ikke regnet med muligheden af, at den danske regering skulle bede os om at tage noget initiativ i forhold til den sovjetiske regering, og jeg mener det ville være en fejltagelse, hvis vi gjorde det. Det vil være fornuftigt af os at fremme alle forhandlinger, som danskerne måtte indlade sig i med russerne, ved at vise at vi er rede til at rette os efter de danske ønsker, men jeg mener ikke, at vi skal begive os selv ind i en rolle, hvor vi griber ind over for russerne i et dansk-russisk anliggende.

Hr. Christmas Møller synes ikke at have fremsat noget konkret forslag for Mr. Randall, men synes snarere at have tænkt højt.

Den danske gesandt har i dag forhørt sig hos Mr. Warner om sagen og det blev sagt ham, at vi havde bemærket en vis tilbageholdenhed fra den danske regerings side med at diskutere denne sag med os; vi havde derfor selv ladet den ligge; at vi derfor ikke agtede at tage sagen op med russerne; at vi for nylig havde set tegn på, at den danske regering var interesseret i at diskutere sagen med Mr. Randall, men ikke havde fremsat noget konkret forslag for ham.

Jeg forelægger udkast til telegram til København efter ovenstående retningslinier.

A. Haigh 16. juli.

⁴²⁵ FO 371/47225, file no. 5, p. 182-184.

⁴²⁶ Resumé dateret den 7. juli 1945 til den britiske delegation til Potsdam-konferencen.

Hvad er stillingen nu med hensyn til tilbagetrækningen fra Danmark af henholdsvis de britiske og de russiske tropper? Er det sandt, at der nu er sat en dato, inden hvilken de britiske tropper skal være trukket fuldstændigt tilbage? Hvis ja, er der indgået en tilsvarende aftale vedrørende de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm; eller skal de have lov til at blive på denne ø på ubestemt tid? Hvilken holdning har den danske regering i denne sag?

O. Sargent 20. juli 1945.

330. Udkast den 16. juli 1945 til telegram fra Foreign Office til København.⁴²⁷

Notits af sekretæren for stabschefernes komité

Foreign Office har anmodet om stabschefernes kommentarer til vedlagte udkast til telegram til København.

(signeret) E.I. Jacob

Den 17. juli 1945

Udkast til telegram fra Foreign Office til København

Vigtigt

Deres telegram nr. 324 af 11. juli: Russerne på Bornholm.

Det har ikke været vor hensigt at tage spørgsmålet om Bornholm op med russerne på Potsdam-konferencen. Hvis russerne imidlertid skulle tage spørgsmålet om tilbagetrækning af de allierede tropper fra Danmark op, vil vi utvivlsomt sige, at vi allerede er i færd med at trække vore styrker tilbage og agter at fortsætte hermed i takt med, at deres opgaver udføres, og at vi antager, at russerne vil gøre ligeså.

2. Hvis den danske regering imidlertid skulle bede os om at prøve at nå til en forståelse herom med russerne på mødet,⁴²⁸ bør vi være forberedt på at fremlægge sagen, men det er klart, at den britiske delegation nødvendigvis måtte kunne sige til russerne, at sagen blev taget op på dansk anmodning, og at det ville være bedst for den danske regering at foretage samtidig henvendelse til begge regeringer og bede om, at de to regeringer blev enige om planer for samtidig evakuering af britiske og russiske tropper fra dansk territorium, og at de underrettede den danske regering om disse. Forklar venligst udenrigsministeren dette.

3. Vore egne planer er som beskrevet i afsnit 2, 3 og 4 i mit telegram nr. 19 af 30. juni. Hvis danskerne skulle fremsætte ønske om, at vi rejste sagen over for russerne, måtte vi lægge op til, at den russiske tidsplan skulle samordnes med vor egen. Det ville med de nuværende planer betyde, at russerne ville blive på Bornholm indtil midten af oktober, medmindre den danske regering bad os om at iværksætte de ordninger, der påtænkes i afsnit 3 i mit telegram nr. 19. Men selv da ville sådanne ordninger gøre det påkrævet at bibeholde en mission fra 21. armégruppe, indtil de militære opgaver nævnt i afsnit 2 i mit telegram nr. 19 var fuldført af danskerne selv. Det britiske flådepersonels opgave ville ikke kunne tildeles nogen anden enhed; og behovet for R.A.F.'s mellemstation ville være det samme. Ordningen med orlovslejlighederne kan tænkes fortsat nogen tid fremover. Man vil blive nødt til at gøre den danske regering opmærksom på, at den sovjetiske

⁴²⁷ CAB 121/362 p. 33. – C.O.S. (45) 472 (O). 17. juli 1945. Udkastet er udateret, men Haigh skriver den 16. juli i et internt notat, at han "forelægger udkast til telegram til København efter foranstående retningslinier." Udkastet, som her gengives, er en afskrift taget til stabschefernes komité. Det fremgår af dokumentet, at udkastet er godkendt af stabscheferne, og at Foreign Office er informeret pr. telefon den 19. juli herom. Telegrammet blev afsendt til København den 22. juli 1945, men heri indføjede Foreign Office flere ændringer i forhold til udkastet (se telegrammet nedenfor).

⁴²⁸ Potsdam-konferencen.

regering meget vel kunne tænkes at ville påberåbe sig lignende faciliteter på Bornholm, hvis vi foreslog dem, at deres tilbagetrækning skulle samordnes med vor egen.

Fremlæg venligst disse betragtninger for udenrigsministeren og meddel resultatet heraf. Hvis sagen skal behandles på mødet, er der ingen tid at spille.

[Fremlæg venligst disse betragtninger for udenrigsministeren og spørg ham, om han gerne vil have, at vi anbefaler, at sagen rejses over for russerne efter disse retningslinier på de Tre Stores møde. Hvis dette skal ske, er der selvsagt ingen tid at spille.]⁴²⁹

331. Ekstrakt fra det 180. møde i den britiske stabschefskomit  den 20. juli 1945.⁴³⁰

8. Den russiske besættelse af Bornholm C.O.S. (45) 472 (0)

Sekretæren var telefonisk blevet underrettet om, at stabschefskomiteen havde godkendt udkast til telegram til København fra Foreign Office vedrørende den russiske besættelse af Bornholm. Foreign Office var underrettet herom og havde sagt, at de kun ville gøre nogle verbale justeringer i afsnit 2 og 4 i telegrammet, f r de afsendte det.⁴³¹ Man anså det ikke for nødvendigt at forelægge disse for stabscheferne.

332. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 19. juli 1945.⁴³²

General Korotkov inviterede mig fredag aften ganske alene til aften til afsked. Han havde kun sin stabschef med, og vi kørte sammen i min vogn. Jeg forærede ham til afsked – jeg tror mere og mere, at han ikke kommer igen – en skål af Bornholms keramik. Det var en ualmindelig hyggelig aften.

[...]

Hans personlige bemærkninger over for mig skal jeg ikke referere, men jeg benyttede lejligheden til privat at spørge ham, hvorfor man fra russisk side – hans forgænger – havde lukket os af fra omverden dengang og forbudt mig at rejse. Han sagde, at da det var en privat samtale, kunne han godt sige, at forgængerens ganske havde misforstået situationen og derfor også var blevet erstattet. Selv havde han desuden straks ved vor første forhandling og ved selv at iagttage forholdene fået indtryk af, hvor forkert det var, og hvorledes forholdene i virkeligheden var. Og så havde han efterhånden afviklet alle restriktionerne. Besøget i København og kronprinsparrets besøg her havde gjort et uudsletteligt indtryk på ham. Han var meget ked af, at han både kom ureglementeret påklædt og for sent til audiensen hos kongen. Kongen og dronningen havde gjort det dybeste indtryk på ham, og han var imponeret over, at dronningen kunne tale russisk, og at også kongen havde anvendt dette sprog. Han var overordentlig taknemmelig over kongens telegrafiske hilsen, som han netop modtog under vort samvær om aftenen, som tak for hans telegrafiske hilsen til majest terne gennem mig.

Søndag kom der 4 store dampere til Rønne med i alt 600 russere og en masse materiel ombord. Stabschefen hos generalen fortalte mig, at de kanoner, der kom til  en, var til supplering af batterierne, der ikke havde deres fulde styrke. De var gået tabt under krigen. De var vist nede på 4 kanoner pr. batteri mod 12, og af hensyn til mandskabets beskæftigelse var det nødvendigt at få det fulde tal. Desuden kom de med barakker til at bo i, idet de jo ikke vedblivende kunne bo blot under træerne i skovene.

⁴²⁹ Dette afsnit er streget over og erstattet med det foregående afsnit. Marginnote: "F.O. amendment" (Foreign Offices  ndring).

⁴³⁰ CAB 121/362 p. 34. – Yderst Hemmeligt.

⁴³¹ Telegram dateret den 22. juli 1945.

⁴³² UM 87.F.3/16.

Han påstod under den hele samtale, at det var ganske bestemt, at russerne i det hele forlod Bornholm. Nu gik allerede en hel del væk, idet de 13 ældste årgange blev hjemsendt. Hvor mange det drejede sig om, kunne han ikke sige mig, selvom samtalen var ganske privat. Om 4-5 dage går damperne tilbage til Tyskland. Det skal jo så blive rart at se, hvor mange russere der sejler af med dem.

[...]

Jeg havde i dag en forhandling med den nye russiske general, Jakusjov, hovedsagelig om general Dewings forestående besøg her den 28. og 29. d.m.

Han var meget glad over dette besøg og meget interesseret i det. Resultatet var, at han stiller med æreskompagni og musik på flyvepladsen i Rønne ved modtagelsen og bad mig give alle direktiver med hensyn til modtagelsen. Derefter giver han frokost på "Helligdommen" og tur med hurtigbåd til Christiansø. Der køres i biler fra "Helligdommen" til Svaneke, hvorfra overfarten, der varer et kvarters tid, finder sted. Dette er jo Danmarks østligste punkt, og det vil jo vække voldsom glæde derovre. Jeg foreslog dette, fordi det også samtidig ville være en turistoplevelse for general Dewing. Den russiske general var begejstret ved tanken.

Dagen ender med middag i amtsgården her, hvor general Dewing, kontreadmiral Holt og oberst Ford-Trimble overnatter.

Generalen takkede meget for de smørmærker til officererne, som Handelsministeriet havde sendt.

[...]

I den sidste tid har der desværre været flere indbrud og overfald fra russiske soldater her over for den bornholmske befolkning, især på landet. Også i byerne sker det. Således stod forleden aften en meget beruset russisk officer uden varsel inde i vore stuer her i amtsgården. Han spurgte efter "restaurant", og jeg fik ham ledet ud. Politimesteren forhandler med russerne om skærpet kontrol fra deres side. Det hele har givet anledning til ret stor opmærksomhed fra den lokale befolknings side, medens på den anden side en del af befolkningen møder op overalt med spiritus af bedste og værste art, som de er parat til at sælge til eller bytte med russerne for tobak og varer af enhver art, alt ganske uden samvittighed. Jeg sagde til generalen, at der var blevet mere i den sidste tid. Han erklærede, at han selv havde set det, og at han var meget opbragt over dette. Jeg sagde ham, at politimesteren forhandler med de russiske lokale kommandanter om en ordning, således at dette bliver undgået, og at jeg foreløbig blot privat ville henlede hans opmærksomhed på dette problem. Hvis politimesterens forhandlinger ikke fører til noget resultat, ville jeg rejse spørgsmålet officielt over for ham. Samtidig ville jeg sige, at jeg med hans forgænger havde aftalt, at når ændringen af tildelingen af øl og snaps fra dansk side til de russiske kolonner efter aftalen, jfr. tidligere indberetninger, var i stand, ville jeg udstede forbud mod enhver direkte og indirekte handel med russerne fra befolkningens side uden om butikker o.l. Men jeg syntes, at jeg straks ville gøre ham privat opmærksom på sagens alvorlige side, idet den kunne komme til at skabe store vanskeligheder i det gode forhold mellem russerne og den lokale befolkning.

Han takkede mig meget, og han kunne selv med forargelse se, hvorledes forholdet var. Han ville skride ind på det strengeste, men bad mig om omgående og uden hensyn til, om ændringen med hensyn til levering af spiritus var i orden, udfærdige dette forbud. Han ville hilse det med glæde.

Jeg beder derfor om, at jeg ganske omgående og telegrafisk må få denne bemyndigelse fra ministeriet. [...]

Forhandlingen med den nye general var en stor glæde, idet han i modsætning til sit udseende har en fornøjelig måde at vise menneskelig forståelse, humor og forhandlingsevne. Han har i øvrigt erobret Graudenz.⁴³³ Jeg har – for at vi kan komme nærmere i kontakt med hinanden – inviteret ham på en køretur og aften ude på øen en af de første dage i næste uge.

⁴³³ Den polske by Grudziadz (tysk Graudenz) beliggende ca. 100 km syd for Gdansk var 1939-45 en del af Vestpreussen, men blev i marts 1945 erobret af sovjetiske styrker.

333. Meddelelse i Bornholms Tidende den 20. juli 1945.

Nu skrides der hårdt ind mod kogesprithandelen med de russiske soldater

Det er jo ingen hemmelighed, at en del ansvarsløse bornholmere efter russernes ankomst gang på gang har forsøgt at sælge de menige soldater forskellige drikkevarer. Noget af det mest utiltalende har været de mennesker, der for at skaffe sig forskellige ting hos de russiske soldater har solgt dem kogesprit, iblandet forskelligt djævelskab. Politiet er tidligere skredet ind mod denne form for handel, og ved den lejlighed blev der beslaglagt et større antal "mærkelige" varer, der vel ikke var livsfarlige, men absolut heller ikke sundhedsbefordrende. De havde åbenbart kun det formål at give "nyderen" en kæfert og sælgeren en eller anden brugbar ting. [...]

Derfor har frihedskæmperne i samråd med politimesteren fra i aften oprettet en slags udrykningspatruljer, der vil kunne alarmeres gennem politistationerne, men ellers normalt ikke patruljerer på gaderne. Der oprettes patrulje i Rønne, Nexø og Aakirkeby, og de to sidstnævnte steder bliver patruljerne på henholdsvis 8 og 6 mand. I Rønne består patruljen af en styrke fra 4. kompagni, og dens størrelse afhænger af forholdene.

Disse patruljer vil skride hårdt ind mod de folk, der sælger kogesprit eller andre af den slags drikkevarer til de russiske soldater, og der vil blive tale om tiltale ved retten. Patruljerne vil selvfølgelig også i påkommende tilfælde støtte danske interesser og vil også i sådanne tilfælde kunne tilkaldes på politistationerne

Efter hvad overbetjent Andersen, der for tiden fungerer som politiassistent, oplyser over for os, er der i virkeligheden lovhjemmel for at rejse tiltale med krav om hæfte eller fængsel på indtil to år mod de mennesker, der forhandler denatureret kogesprit til drikkebrug.

– Og, siger overbetjenten, vi vil i fremtiden gøre brug af den ret, vi har her. Vi må uvæsenet til livs, og ingen anstændige mennesker kan være bekendt at give sig af med den slags handler. [...]

– Har man optaget nogle rapporter?

– Nej, endnu ikke, men det kommer...

334. Telegram den 22. juli 1945 fra Foreign Office til gesandt Randall, København.⁴³⁴

Nr. 232

Deres telegram nr. 324 af 11. juli: Russerne på Bornholm.

Det har ikke (gentager ikke) været vor hensigt at tage spørgsmålet om Bornholm op med russerne på Potsdam-konferencen. Hvis russerne imidlertid skulle tage spørgsmålet om tilbage-trækning af de allierede tropper fra Danmark op, vil vi utvivlsomt sige, at vi allerede er i færd med at trække vore styrker tilbage og agter at fortsætte hermed i takt med, at deres opgaver fuldføres, og at vi antager, at russerne vil gøre ligeså.

2. Hvis den danske regering gerne vil finde ud af, hvornår russerne agter at forlade Bornholm, skal den bestemt spørge dem direkte herom. For at undgå at diskriminere vil den utvivlsomt også gerne samtidigt spørge os, hvornår vi agter at trække vore tropper tilbage fra Danmark.

3. Vore planer er som beskrevet i afsnittene 2, 3 og 4 i mit telegram nr. 19 af 30. juni.

4. Jeg beder Dem tale med udenrigsministeren efter retningslinierne i afsnit 1 og 2 ovenfor. De kan tilføje, at hvis den danske regering skulle spørge os, hvornår vi agter at trække vore tropper tilbage fra Danmark, vil vort svar være efter de retningslinier, der er angivet i afsnit 3 ovenfor.

⁴³⁴ FO 371/47225, file no. 9, p. 191-192. – Vigtigt. Hemmeligt. Afsendt den 22. juli kl. 19.20. Gentaget til Moskva og Washington. Telegrammet blev den 22. juli også sendt til udenrigsministeren ved Potsdam-konferencen (CAB 121/362 p. 37). Udkastet til dette telegram affattet den 16. juli er gengivet ovenfor.

5. Det ville selvfølgelig være det mest tilfredsstillende, at tilbagetrækningen af de britiske og de russiske styrker fra dansk territorium besluttet uafhængigt af hinanden og på et rent militært grundlag. Kun hvis russerne skulle finde på at skabe vanskeligheder herom, vil det være tilrådeligt at overveje det rent politiske forslag om samtidig tilbagetrækning. Samtidig tilbagetrækning ville med de planer, vi har nu, betyde, at russerne vil blive på Bornholm indtil midten af oktober, medmindre den danske regering beder os om at iværksætte de foranstaltninger, der er omtalt i afsnit 3 i mit telegram nr. 19. Selv i så tilfælde ville disse foranstaltninger gøre det nødvendigt at bibeholde en mission fra 21. armégruppe, indtil de militære opgaver nævnt i afsnit 2 i mit telegram nr. 19 er fuldført af danskerne selv. Det britiske flådepersonels opgave ville ikke kunne overdrages til nogen anden organisation; og behovet for R.A.F.'s mellemstation ville fortsat være der. Orlovslejrene ville fortsat være i funktion et stykke tid endnu. Forslaget om samtidig tilbagetrækning kunne meget vel føre med sig, at den sovjetiske regering vil stille krav om lignende faciliteter på Bornholm.

6. På et rent militært grundlag ses der ikke at være nogen grund til, at russerne ikke skulle trække sig tilbage fra Bornholm forud for den endelige tilbagetrækning af de britiske styrker fra resten af Danmark. Men hvis det ikke lykkes for den danske regering at opnå et tilfredsstillende tilsagn fra den sovjetiske regering om en tidlig tilbagetrækning, bør vi være villige til at overveje, om ikke det vil være tilrådeligt at forsøge at fremskynde deres tilbagetrækning ved at få en aftale i stand om samtidig tilbagetrækning af de britiske og de russiske styrker.

335. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 24. juli 1945.⁴³⁵

[...]

Foreløbig har bytningen af den russiske general her medført den store behagelighed for mig, at man kan føre forhandlinger, uden at man skal nyde vodka eller andet dertil. Det er jo en stor fordel. De synes også at kunne gennemføres hurtigere.

[...]

Men jeg har iøvrigt tænkt på, om det ikke ville være klogt, om man fra Udenrigsministeriets side ved lejlighed fra generalen fik bekræftelse på tilsagnet over for mig fra generalen, at Rusland vil tilbagebetale den i anledning af besættelsen af Danmark efter dets anmodning ydede kredit foreløbig på 4 mill. kr.⁴³⁶

[...]

Efter bemyndigelse fra Udenrigsministeriet udfærdigede jeg i lørdags forbud mod, at private direkte eller indirekte handlede med russerne, og da der i går fra ministeriet kom besked om, at ændringerne med hensyn til det kvantum øl og snaps, som russerne skal have pr. måned ifølge aftalen mellem den russiske general og mig, var trådt i kraft, har jeg meddelt købmændene og restauranterne her gennem deres organisationer, at herefter ophører al salg af øl og akvavit ud af huset til russerne.

Jeg havde i dag en længere forhandling med general Jakusjov.

[...]

Jeg benyttede lejligheden til at pointere over for ham, at jeg havde udlagt 6-700.000 kr. for transporter til og fra Kolberg, og at det stadig var lovet mig refunderet fra russisk side. Dette fastholdt han også. Jeg venter blot på den endelige regnskabsopgørelse. Han var meget taknemmelig over ordningen med hensyn til tildelingen af akvavit og øl fra dansk side. Han var taknemmelig over forbuddet, som jeg havde udstedt om, at der handlede eller byttedes med russerne, men henstillede, at det blev skærpet. Det er for mildt. Der var fra dansk side lige byttet saltsyre overfor russerne, og de ulykkelige russere lå og stred med døden. [...]

På generalen, som jeg i dag havde til frokost på en tur ude på øen, forstod jeg, at det var rigtigt, at der i hvert tilfælde foreløbig vil ske en reduktion af den russiske bevæbning, idet alle de ældre årgange vil blive sendt hjem. De følte sig – også reserveverne – allerede sendt hjem, og derfor var

⁴³⁵ UM 87.F.3/16.

⁴³⁶ Marginnote af direktør Svenningsen: "Nej. – der må laves en kreditaftale (6.P.I) ad modum SHAEF-aftalen. Derudover skal vi ikke tilstræbe noget tilsagn."

disciplinen noget vanskelig her i disse dage, til man kom af med dem. Og de måtte altså vente på, at skibene blev afmagnetiseret,⁴³⁷ altså en 14 dage endnu.

[...]

336. Amtsrådsmedlem Jens Holm til udenrigsminister Christmas Møller den 24. juli 1945.⁴³⁸

[...]

Forholdet mellem befolkningen og russerne er desværre ikke længere særlig godt. Tyveri, indbrud og overfald hører til dagens orden; soldaterne strejfer rundt uden orden, og disciplinen synes meget sløj, og befolkningen føler sig med rette meget generet. Efter politimesterens udsagn indberettes der daglig flere tilfælde af indbrud og tyveri, som politiet står magtesløs overfor, – sidste onsdag nat begik de også indbrud hos mig og tømte kælderen for, hvad der var. Det ser dog heldigvis ud til, at en del af mandskabet sendes hjem; vi anslår antallet af russere her til omkring 8.000. Der synes dog ikke at være nogen afgørelse om, hvorvidt der skal skaffes vinterkvarter.

337. Udenrigsminister Christmas Møller til Jens Holm den 4. august 1945.⁴³⁹

[...]

Det er trist, hvad De skriver om russerne. Jeg tør ikke sige, hvordan forholdet bliver med hensyn til at forlade Bornholm, men jeg tror, at vi snart kan tage spørgsmålet op, men lad dette blive mellem os.

338. Memorandum den 25. juli 1945 fra Sovjetunionens Udenrigskommissariat til det danske gesandtskab i Moskva.⁴⁴⁰

MEMORANDUM

USSR's udenrigskommissariat anmoder det danske gesandtskab om at meddele sin regering følgende:

I begyndelsen af maj i år gik den røde hærs tropper i land på øen Bornholm og befriede den fra de tyske okkupanter. Denne ø er en del af det danske territorium og er [derfor]⁴⁴¹ kun midlertidigt blevet besat af den røde hærs tropper, indtil de militære problemer i Tyskland er løst.

I overensstemmelse med, at den røde hær har befriet øen Bornholm, som hører til Danmark, og som er blevet besat af fjenden, er den røde hær ansvarlig for sikkerheden inden for dette territorium, og underholdet af de tropper af den røde hær og flåde, som er der, må betales af Danmark [fra nu af], indtil spørgsmålet om Tysklands betaling af udgifter i forbindelse med befrielsen af det område, som under krigen var besat af de tyske okkupanter, har fundet sin endelige løsning.

⁴³⁷ af hensyn til minefaren.

⁴³⁸ UM 87.F.3/22.

⁴³⁹ UM 87.F.3/22.

⁴⁴⁰ Gesk Moskva 87.F.1. – Gesandtskabets oversættelse fra russisk. Døssing indberettede indholdet af det sovjetiske memo telegrafisk den 28. juli og indsendte beretning med sine kommentarer den 11. august; se denne.

⁴⁴¹ De med [...] markerede ord i gesandtskabets oversættelse: – [derfor], [fra nu af], og [fuld] er ikke i den sovjetiske notetekst, medens [venter] er direkte forkert oversat fra det russiske: håber.

Ud fra det faktum, at sovjetkommandoen på øen Bornholm har modtaget til sin rådighed 4 mill. danske kroner som [fuld] betaling for udgifterne i juni og juli, [venter]⁴⁴²sovjetregeringen, at den danske regering fra og med 1. august 1945 vil overføre 2.000.000 danske kroner pr. måned under hele den periode, hvor tropper af den røde hær og flåde vil opholde sig på øen Bornholm.

339. Intern notits af gesandt Døssing, Moskva, om det sovjetiske memorandum af 25. juli 1945 om Bornholm.⁴⁴³

Besøg hos Vetrov⁴⁴⁴ 25/7 1945 kl. 4:

Overrækkelse af memorandum vedrørende Bornholm.

Efter oplæsningen (på norsk) spurgte jeg, hvorledes sætningen “indtil de militære problemer i Tyskland er løst” skulle forstås. Vetrov var først utilbøjelig til at svare og sagde, at den skulle forstås efter sin ordlyd. Jeg indvendte, at det ikke var nok for mig, da jeg faktisk ikke kunne forstå den, og da min regering utvivlsomt ville stille samme spørgsmål, var det behageligt for mig at være fuldt underrettet med det samme.

Vetrov bad mig præcisere, hvori uklarheden efter min mening bestod, og jeg sagde da, at meningen jo kunne være den, at besættelsen af Bornholm først skulle ophøre samtidig med, at den allierede militære besættelse af Tyskland ophørte, og så kunne det jo vare hundrede år. Derfor ville jeg give mit spørgsmål den konkrete form, om den omtalte sætning var identisk med “indtil den militære besættelse af Tyskland er ophørt”. Hertil sagde Vetrov: Jeg kan svare absolut nej, der er kun tale om en rent midlertidig foranstaltning.

340. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 31. juli 1945.⁴⁴⁵

[...]

Russernes handel i de danske butikker, efter at de har fået penge, er begyndt at volde nogen vanskelighed. Formanden for Rønne Handelsstandsforening, købmand Sillehoved, har således henvendt sig til mig med anmodning om bistand i anledning af, at russiske officerer i stort omfang ønsker at købe manufakturvarer i alle butikkerne i Rønne; man ønsker at købe alt lige fra undertøj til pelse, og det er meget svært for forretningerne at forhindre, at dette sker, også på grund af sprogvanskelighederne, da man jo ikke kan have tolk til alle forretningerne. Jeg har sagt, at de må absolut nægte at sælge tekstilvarer, idet vi jo end ikke har dette til os selv.

[...]

Når man fra dansk side har givet den russiske ledelse rådighed over betydelige pengemidler, der kun i meget ringe omfang bruges til afholdelse af militære udgifter, er det også nødvendigt at have en ordning af handelen med de russere, der får disse penge overladt, således at de kun får de varer, som man fra dansk side mener at kunne afse til dem, og at der på den anden side også virkelig sørges for, at de kan købe noget for de penge, der overlades dem.

Den fra russisk side fremsatte plan om indretning af særlige russiske butikker er derfor under de nuværende forhold også i høj grad i dansk interesse, og jeg må derfor indrængende henstille, at der snarest skabes mulighed for at oprette disse, da de nuværende forhold er vanskelige, og i det lange løb vil blive ganske uholdbare.

General Dewing, Rear Admiral Holt og den amerikanske oberst Hubbards besøg her den 28. og 29. d.m. forløb på aldeles udmærket måde. [...]

⁴⁴² skal være: håber.

⁴⁴³ Gesk Moskva 87.F.1. – Notitsen er ikke dateret.

⁴⁴⁴ Chef for den afdeling i udenrigskommissariatet, hvorunder forholdet til Danmark sorterede.

⁴⁴⁵ UM 87.F.3/16.

Jeg ved, at besøget har virket fortrinligt i befolkningen her, og også i højeste grad hos russerne. Generalen var henrykt og skal have alle pressefotografier fra Berlingske Tidendes fotograf i 2 eksemplarer samt alle avisartikler oversat. Det skal åbenbart sendes ind.⁴⁴⁶

[...]

341. Telegram den 3. august 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁴⁴⁷

Nr. 443

Presserapporter fra Bornholm beretter, at marskal Timosjenko sammen med andre højtstående sovjetiske officerer i flyvemaskine aflagde besøg på øen den 2. august. Selskabet meddeles at have forladt Bornholm igen samme dags aften.

342. Gesandt Kruse, Stockholm, til udenrigsminister Christmas Møller den 6. aug. 1945.⁴⁴⁸

Nr. XI.

Samtale med udenrigsminister Undén.

[...]

I forbindelse med spørgsmålet om Ruslands fremtidige, ponderable⁴⁴⁹ stilling i Europa udtalte udenrigsministeren sin beklagelse over visse uheldige kommentarer, som var fremkommet i svenske blade under omtalen af russernes ankomst til Bornholm. Han udtalte som sin personlige opfattelse, at russerne ville forlade Bornholm, når englænderne havde forladt Danmark inklusive Færøerne – men heller ikke før.

[...]

343. Udenrigsminister Christmas Møller til gesandt Kruse, Stockholm, den 8. aug. 1945.⁴⁵⁰

Tak for Deres beretninger nr. X og XI.

[...]

Når De nævner spørgsmålet om russiske baser, vil jeg gerne fremhæve, at jeg mener, man må se problemet baser ikke i belysning af en enkelt nations krav eller ønske, men som spørgsmål om baser for the United Nations. – Jeg er også glad ved at se, at den nye svenske udenrigsminister ser på samme måde på svenske blades kommentarer til Bornholm, som vi gør det her i Udenrigsministeriet. Jeg beder Dem bringe udenrigsminister Undén min bedste hilsen.

344. Udenrigsministeriets referat af det ugentlige pressemøde med udenrigsministeren den 7. august 1945.⁴⁵¹

Tirsdag den 7. august kl. 11 var repræsentanter for dansk presse samlet til det ugentlige pressemøde med udenrigsministeren. Fra UM deltog foruden ministeren kontorchef Eskelund.

[...]

Som svar på forskellige spørgsmål fra redaktørerne og journalisterne oplyste ministeren bl.a.:

[...]

⁴⁴⁶ Om besøget se Den lange befrielse, s. 163-165.

⁴⁴⁷ CAB 121/362, p. 38. – Afsendt den 4. august kl. 08.29 GMT, modtaget kl. 10.08 BST.

⁴⁴⁸ Depecher fra gesandtskabet i Stockholm, nr. XI 1945. – Fortroligt.

⁴⁴⁹ ponderable? – Det er ikke klart, hvad der menes med dette ord, der ikke findes i ordbøgerne. Kan være: vægtige, indflydelsesrige, eller: tænkelige (stilling).

⁴⁵⁰ UM 87.F.3/1.

⁴⁵¹ UM 87.F.3/1. – Referatet er signeret: KSa.

Den danske presse har flere gange stort slået op bragt urigtige meddelelser om, at forskellige prominente russiske gæster ventes at ville besøge Bornholm. Russerne på Bornholm er ikke glade derved, måske også fordi de på grundlag af disse meddelelser har måttet træffe forberedelser.

Ca. 2.000 russere er afrejst fra Bornholm. Det henstilledes, at der intet skrives om russiske afrejser fra Bornholm.

[...]

345. Notits af Holger Bernild, Udenrigsministeriets Pressebureau, om samtale med redaktør Stenbæk, Bornholms Tidende, den 9. august 1945.⁴⁵²

Redaktør Holger Stenbæk, Bornholms Tidende, meddelte mig i dag, at befolkningen på Bornholm føler sig ret utryk ved situationen på øen. Der er afrejst ca. 3.000 russere, men der er endnu ca. 5.000 tilbage, et stort tal i forhold til en befolkning på nogle og fyrretyve tusind.

Hvad forholdet til russerne angik, bad redaktør Stenbæk mig nævne i Udenrigsministeriet, at tyverier er ved at tage overhånd. I byerne går det dog helt godt, fordi her er patruljerende vagtposter i gaderne, men på landet er forholdet anderledes. Det er ikke fødevarer, de russiske soldater søger, men cykler, klæder, ure eller fyldepenne. Utrygheden giver sig udslag bl.a. på den måde, at man meget nødtigt forlader sit hjem.

På spørgsmål om, hvorledes de russiske myndigheder stillede sig, svarede redaktør Stenbæk, at de ikke var uvillige til at tage sig af tyverianmeldelser, men ønskede, at disse skulle ske umiddelbart efter, at tyveriet havde fundet sted.

346. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 9. august 1945.⁴⁵³

Der er som tidligere meddelt i den senere tid afsejlet en del russere væk herfra, og der er ikke kommet så mange hertil igen. Man regner med, at antallet i alt er nedsat med netto 2.700 mand, således at der i alt nu vel kan regnes med at være ca. 4.000 russere her.

Hos generalen har jeg set russiske generalstabskort over Bornholm med russiske navne. Han fortalte mig, at de havde dem i 2 størrelser. På det mindre er Bornholm vel så stor som dette ark papir. Alt unødvendigt er udeladt, så kortet er selv i dette format overordentlig tydeligt.

[...]

Jeg havde dernæst en lang samtale med general Jakusjov om russernes indkøbsforhold her, hvor jeg refererede ham resultatet af de forhandlinger, som jeg i tirsdags deltog i i Udenrigsministeriet om denne sag, idet jeg tilføjede, at der ville komme et skriftligt svar fra ministeriet, som han da ville få i oversættelse. Jeg kunne allerede nu meddele ham, at det ikke var muligt at skaffe leverancer af hø til russerne, idet landmænd her ikke havde mere, end de selv skulle bruge. [...]

Med hensyn til de fra russisk side ønskede butikker specielt for russerne (jfr. tidligere indberetning herom) sagde jeg ham, at det kunne man fra dansk side ikke gå med til, bl.a. fordi der fra russisk side var nævnt et så fantastisk stort beløb som 8-900.000 kr. for den månedlige omsætning her. Det havde man slet ikke varer til, og man måtte jo dog erindre, at det jo i virkeligheden kun kunne dreje sig om småting, som russerne kunne komme til at købe, idet de jo havde mad, klæder, drikkevarer m.v. selv, og der ikke kunne være tale om, at de f.eks. fik lov til at købe herre- eller damepelse, armbåndsure o.l.

Jeg spurgte ham, hvad en menig soldat fik i danske penge om måneden. Det var 20 kr. Hvis der er 4.000 mand her, hvoraf 10% er officerer og underofficerer, der jo får mere, vil dette beløb altså blive til 72.000 kr. om måneden. Hertil kommer så, hvad officerer og underofficerer får. Hvor meget hver kategori også af officerer fik udbetalt, kunne jeg ikke få at vide. Men da jeg spurgte ham, om det var rigtigt, at en oberstløjtnant fik 1.400 danske kroner om måneden, sagde han, at det var det rene vrøvl. End ikke han kom op på tal i den højde. Han lovede mig, at jeg skulle få det samlede tal, der månedsvis udbetales i lønninger i danske penge. (En anden del af lønningerne udbetales jo stadig i rubler).

⁴⁵² UM 87.F.3/1.

⁴⁵³ UM 87.F.3/16.

Han meddelte mig, at yderligere er det danske pengeforbrug indskrænket ved, at der er sendt så mange russiske soldater afsted – han håbede, at jeg havde bemærket dette – og han ville sige, at han arbejdede for yderligere indskrænkning – hvilken oplysning jo ikke var uinteressant.

Han kunne tænke sig butikker i Sandvig, Rønne, Svaneke, Dueodde og Hasle og ville gerne have dem snarest. De skulle ikke ligge inde i byen, men i udkanten af den, så byen ikke af den grund skulle få soldaterne ind i byen.

Jeg sagde, at jeg skulle søge at få sagen genoptaget i København, når jeg fik oplysning om, hvilket beløb der faktisk i alt udbetaltes i danske penge i lønninger.

Men indtil da, sagde jeg, måtte vi have en begrænsning af de salg, som skete fra russisk side i butikkerne nu. Vi havde ikke varer at undvære og kunne ikke have prisstigning her, fordi russerne kom med deres danske penge og tog varerne fra borgerne her. Dette forstod han også fuldt ud [...]

Aftalen blev så, at det hele nærmere skal drøftes i alle enkeltheder på et møde hos kontorchef Abitz her på amtskontoret og den russiske oberst Strebkov. Denne skal da give alle oplysninger.

Jeg har bedt kontorchef Abitz om da også overfor ham at rejse spørgsmålet, om det, når styrken er indskrænket så meget nu, virkelig stadig er nødvendigt, at de får en dansk kredit så stor som 2 mill. kr. månedlig.

[...]

347. SOE til Foreign Office den 1. september 1945. Rapport den 9. august 1945 om de sovjetiske tropper på Bornholm.⁴⁵⁴

S.O.E.

Hemmeligt.

CX/95440

1. september 1945.

Mr. Bromley

Northern Department

Denmark

Russians on Bornholm

Vedlagte rapport, dateret den 9. august 1945, er baseret på⁴⁵⁵

C:X. Report. Reg Nr. 3459.

Russerne på Bornholm

At de russiske soldater på Bornholm langt fra opfører sig tilfredsstillende er velkendt og erkendes af de lokale repræsentanter. For at undersøge rygter om dårlig behandling, plyndring etc. blev informanten⁴⁵⁶ beordret til at besøge Bornholm og foretage en undersøgelse på stedet. Han havde samtaler både med general Korotkov, hans stabschef og også med adskillige officerer og blev overbevist om, at der med forbehold for visse overdrivelser fandt ubehageligheder sted. Forklaringen er, at omkring 2.000 af de russiske tropper på Bornholm efter ordre fra Moskva er blevet demobiliseret. Det drejer sig hovedsagelig om dem med længst tjeneste. Disciplinen er blevet meget slap, og eftersom de demobiliserede mænd ikke længere betragtes som hørende til hæren, og stabschefen adlyder lovens bogstav, kan militære straffe ikke længere anvendes imod dem, og dette faktum udnyttes fuldt ud af visse uheldige individer. Informanten udtalte, at der endog blandt de demobiliserede officerer var adskillige, der måtte betegnes som højst upålidelige,

⁴⁵⁴ HS 2/39, uden sidetal. SOE's egen kopi. – Rapporten er uden angivelse af forfatter eller informant. Rapporten er også sendt i kopi til Research Department i Foreign Office..

⁴⁵⁵ De følgende linier er ikke udfyldt. Det er altså ikke anført, hvad rapporten er baseret på.

⁴⁵⁶ Af sammenhængen kan formodes, at informanten er en sovjetisk diplomat eller officer.

og som aldrig skulle have haft lov til at bære officersuniform. Nu kort før deres hjemrejse prøver de at skaffe sig "gaver" til at tage med sig hjem; dette antager sommetider ubehagelige former. Disse 2.000 mænd venter på transport, som dog aldrig kommer, på trods af at sagen er indrapporteret til Moskva. Informanten selv har sendt adskillige telegrammer om det, og det har skabt en åben konflikt mellem ham selv og stabschefen, som forsøger at bagatellisere sagen. De russiske repræsentanter gør alt i deres magt for at fremskaffe skibslejlighed til de demobiliserede tropper, men indtil videre har det været forgæves.

Informanten bemærkede i fortrolighed, at kommunikationen med Moskva ikke kunne blive ringere. Telegrammer forblev ubesvarede, og der hengår gerne 10 dage, før man får instruktion om sager af den største vigtighed. Det er hans egen opfattelse, at Moskva for indeværende kun har meget ringe interesse i Danmark; han påpeger, at det f. eks. i Helsingfors var normalt at få svar inden for få timer.

348. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 10. august 1945.⁴⁵⁷

Under en forhandling, som kontorchef Abitz den 10. august d.å. havde med oberst Strebkov, jfr. min indberetning af 9. d.m. til Indenrigsministeriet om spørgsmålet handel med russerne, gjorde han denne bekendt med, at de hidtidige forsøg på at få oprettet butikker for russerne var strandede, bl.a. fordi man ikke mente at kunne levere de varemængder, der skulle til.

Han erklærede straks, at de opgivne summer for den løn, der udbetaltes til medlemmerne af den røde hær, nok var overdrevne, og at omsætningen i butikkerne ville blive mindre end de store tal, der tidligere var nævnt. I betragtning af at en del af soldaterne er rejst, og der i den kommende tid sandsynligvis rejser flere, vil der næppe fremtidig blive udbetalt mere end 4-500.000 kr. om måneden i lønninger, og hvis det er vanskeligt at skaffe varer til dette beløb, vil der ikke være noget til hinder for, at man f.eks. tilrettelægger butikkerne for halvdelen af dette månedlige beløb.

På forespørgsel erklærede oberst Strebkov, at der efter hans opfattelse ikke var tvivl om, at det månedlige beløb på 2 mill. kr., der nu var stillet til rådighed, ville være for stort; hvor stort det rettelig burde være, var han ikke kompetent til at udtale sig om med bindende virkning, da en eventuel nedsættelse af beløbet kun kunne ske af højere myndigheder. Hans personlige private skøn var dog, at en 6-700.000 kr. om måneden ville være nok; det ville dog afhænge af, i hvilket omfang styrkerne på Bornholm kunne forsynes af danske lagre; men da dette efter de foreliggende oplysninger kun kunne ske i begrænset omfang, mente han ikke, at beløbet ville blive væsentlig større end det nævnte.

[...]

For at opnå nedsættelse af den månedlige kredit fra de nuværende 2 mill. kr., som oberst Strebkov under forhandlingen i dag indrømmede var for meget, til et mere passende beløb henstiller jeg, at Udenrigsministeriet foranlediger, at jeg får en officiel forespørgsel om, til hvilket beløb det måtte kunne nedsættes, således at jeg kan lade denne gå videre til generalen. Jeg vil foreslå, at man henstiller, om det ikke under hensyn til reduktionen af den røde hærs styrker her og vanskeligheder ved at skaffe varer kan nedsættes til f.eks. 500.000 kr. månedligt indtil videre og med den nuværende styrke. Jeg tror, at det vil være lettest foreløbig ikke at drage gesandtskabet i København ind i dette, men at jeg søger at forhandle det direkte med generalen.

[...]

⁴⁵⁷ UM 87.F.3/16.

349. Rapport den 11. august 1945 fra kontreadmiral R.V. Holt til den britiske flådechef i Tyskland.⁴⁵⁸

[...]

17. Jeg har for nylig aflagt besøg på Bornholm.⁴⁵⁹ Ud over de 2.-3.000 russiske tropper er der en lille flådestyrke med to minelæggere under en kaptajnløjtnant Menckhof. De arbejder under den russiske generals kommando. Kaptajnløjtnanten ved intet om minestrygning,⁴⁶⁰ ej heller om der er en russisk flådechef i de tyske Østersøhavne.

Russerne var meget hjertelige, men kunne ikke sige, hvor længe de ville blive på Bornholm, eller hvad de gør der, efter at alle tyskerne var væk. De ser ikke ud til at være i gang med at etablere nogen permanente lejre eller barakker.

[...]

350. Gesandt Døssing, Moskva, til Udenrigsministeriet den 11. august 1945.⁴⁶¹

Herved tillader jeg mig at fremsende den fulde tekst i dansk oversættelse af Udenrigskommissariatets memorandum af 25. juli d.å. vedrørende besættelsen af Bornholm.⁴⁶² Forkortet gengivelse på engelsk er sendt ministeriet i mit telegram nr. 11.⁴⁶³

Samtidigt tillader jeg mig at meddele, at jeg ved modtagelsen af Udenrigskommissariatets memorandum forespurgt, hvorledes man skulle opfatte udtrykket "indtil de militære problemer i Tyskland er løst". I samtalen løb spurgte jeg direkte, om udtrykket var identisk med "så længe den militære besættelse af Tyskland varer". Herpå var svaret et ubetinget nej.

351. Gesandt Døssing til Udenrigskommissariatet, Moskva, den 11. august 1945.⁴⁶⁴

Herved tillader jeg mig at meddele, at jeg den 28. f.m. telegrafisk har meddelt den kgl. danske regering indholdet af Udenrigskommissariatets memorandum af 25. juli vedrørende øen Bornholm, og at den fuldstændige danske oversættelse af nævnte memorandum senere er tilstillet min regering pr. post. Fra det danske udenrigsministerium har jeg den 9. ds. modtaget telegrafisk meddelelse, hvorefter det danske finansministerium har anmodet Danmarks Nationalbank om indtil videre hver måned at stille 2 millioner danske kroner til rådighed for de russiske tropper på Bornholm. [...]

352. Gesandt Døssing, Moskva, til udenrigsminister Christmas Møller den 21. aug. 1945.⁴⁶⁵

Den svenske kurer er blevet forsinket, så jeg kan nå at få et brev med vedrørende de 5 punkter i Deres "huskeseddel" til mig (brev af 27. juni).

Punkterne 1 og 3 (handelsdelegationen og Bornholm) har fundet en foreløbig afgørelse, og punkt 2 (krigsfangespørgsmålet) arbejder vi stadig med, for fuld kraft efter at legationspersonalet endelig er ankommet.

⁴⁵⁸ Admiralty class 1, ref. no. 17319. – Den britiske kontreadmiral Holt, der med titel af "Flag Officer Denmark" havde ansvaret for oprydningen efter tyskerne i de danske havne og farvande efter befrielsen. Holt havde domicil i København ved Vesterport.

⁴⁵⁹ Den 28-29. juli 1945 sammen med general Dewing og oberst Hubbard (USA).

⁴⁶⁰ Kan evt. betyde: ved ikke, om russerne vil foretage minestrygning.

⁴⁶¹ Gesk Moskva 87.F.1.

⁴⁶² Se teksten aftrykt ovenfor under den 25. juli.

⁴⁶³ Telegrammet (udeladt her) blev sendt den 28. juli 1945.

⁴⁶⁴ Gesk Moskva 87.F.1.

⁴⁶⁵ Gesk Moskva 87.F.1.

353. Gesandt Døssing, Moskva, til afdelingschef M. Vetrov, Sovjetunionens Udenrigs-kommissariat, den 23. august 1945.⁴⁶⁶

Herved tillader jeg mig at meddele, at jeg såvel telegrafisk som skriftligt har underrettet min regering om Udenrigskommissariatets memorandum af 25. juli d.å. vedrørende befrielsen af Bornholm. I min skriftlige meddelelse har jeg tilføjet, at der med udtrykket "indtil de militære problemer i Tyskland er løst" ikke menes "så længe den militære besættelse af Tyskland varer".

Når jeg ved modtagelsen af det nævnte memorandum selv fremkaldte denne nærmere forklaring vedrørende varigheden af den røde hærs ophold på Bornholm, gjorde jeg det ikke for min egen skyld, idet jeg fandt sovjetregeringens memorandum klart og utvetydigt, men da jeg kendte den usikkerhed vedrørende den røde hærs befrielse af Bornholm, som findes i visse, jeg tør dog tilføje meget små, danske kredse, og som stadig holdes i live bl.a. ved ikke-danske presse-udtalelser, måtte jeg finde det ønskeligt på forhånd at sikre den danske regering mod fornyet mistænkeliggørelse af det gode forhold til Sovjetunionen, som er min regering i høj grad magt-påliggende.

Idet jeg takker for den velvilje, hvormed min forespørgsel i sin tid blev modtaget, tillader jeg mig endnu engang at vende tilbage til sagen. Jeg vil nemlig foreslå min regering at offentliggøre sovjetregeringens memorandum med en sålydende tilføjelse:

"Sovjetregeringen har yderligere udtalt, at udtrykket "indtil de militære problemer i Tyskland er løst" ikke betyder "indtil besættelsen af Tyskland er hævet." Hermed har sovjetregeringen så tydeligt som overhovedet muligt udtalt, at den røde hærs styrker kun opholder sig ganske midlertidigt på Bornholm."⁴⁶⁷

Som allerede anført, mener jeg i og for sig ikke, at tilføjelsen skulle være nødvendig for mennesker, der kan læse, men der findes mennesker, som ikke vil læse eller som, for at bruge et gammelt dansk udtryk, vil læse sovjetregeringens memorandum på samme måde, som fanden læser bibelen, og denne ukristelige vane vil jeg gerne have udryddet.

354. Notits i Foreign Office den 26. august 1945 i anledning af udenrigsminister Christmas Møllers besøg i London den 27.-28. august.⁴⁶⁸

De dansk-engelske relationer.

Den danske udenrigsminister, hr. Christmas Møller, kommer på et kort besøg her i landet med det formål at afvikle det Danske Råd, som han var formand for, medens han var i London. Der er så vidt vi ved ikke nogen særlige politiske punkter, som han ønsker at tale med os om, men det følgende kan være en nyttig baggrund.

[...]

Et lille antal (ca. 3.000) britiske styrker er stadig i Danmark. Deres opgaver (varetagelse af tysk krigsmateriel, minerydning og repatriering af tyske sårede soldater og civile) forventes afsluttet ved årets udgang.

Den danske ø Bornholm i Østersøen blev befriet af sovjetiske styrker. Den sovjetiske garnison, som indtil for nylig blev anslået til 6.-7.000 mand (vore egne tropper i resten af Danmark har aldrig oversteget 4.500), er nu ifølge rapporter blevet reduceret til omkring 5.000. Hr. Christmas Møller har vist sig noget bekymret over situationen og på et tidspunkt gav han indtryk af at ville have os til at tage initiativet over for russerne og rejse spørgsmålet om deres tilbagetrækning. Vort synspunkt er, at danskerne bør henvende sig direkte til russerne.

[...]

⁴⁶⁶ Gesk Moskva 87.F.1. – Af en påtegning af legationssekretær Melchior fremgår, at brevet er afleveret personligt af Døssing den 23.8.1945.

⁴⁶⁷ Det sovjetiske memo blev aldrig offentliggjort, hverken med eller uden tilføjelse.

⁴⁶⁸ FO 371/47268, file no. 1271, p. 26.

355. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 27. august 1945.⁴⁶⁹

[...]

Stemningen i befolkningen er i meget stærk dalen. I aviserne læser man meddelelse om, at nu forlader russerne Danmark. og så viser det sig, at der med Danmark tænkes på den øvrige del af landet end Bornholm.

Man læser ligeledes meddelelse om, at det allierede militær i løbet af en månedstid vil forlade det øvrige Danmark.

Men ikke alene holdes her stadig en ganske uforholdsmæssig stor russisk militær styrke (ca. 4.000 mand) på Bornholm, men den gør overhovedet ikke mine til at tænke på at sætte antallet ned endsige at drage bort herfra. Tværtimod strømmer det til med skibsladninger af forråd og materiel. Dette er i stort omfang barakker, der føres hertil fra Tyskland. De ligger i dynger på havnen og rundt om på øen. Barakkerne rejses – hvordan de kommer til at se ud, og hvordan det overhovedet gøres, forstår man ikke ret, da de enkelte dele kastes rundt imellem hinanden – og russerne indretter sig på vinterkvarter her.

Og så er her jo ikke en eneste tysker mere. End ikke civile tyske flygtninge. Alt kom jo faktisk væk herfra inden udgangen af maj. Så af den grund behøver den russiske besættelse ikke at opretholdes.

Yderligere giver den russiske besættelse en større og større personlig utryghedsfølelse hos befolkningen. Folk tør ikke være alene hjemme, damer ikke færdes på vejene alene om aftenen. Russerne går uden videre ind i folks haver og huse. I mørke hører man dem luske omkring. Ja, der er fortalt mig et tilfælde, hvor de er kommet ind og åbenlyst har forlangt damer udleveret til sig, også mod betaling. Tyverier sker der mange af. Jeg gør stadig generalen opmærksom på disse forhold og sender ham skriftlig beretning om de enkelte foreliggende tilfælde, som jeg får erfaring om..

[...]

Jeg henstiller meget, om der ikke kan gøres noget for at få antallet af russere her sat ned og så at få dem væk, når de allierede nu forlader det øvrige Danmark.

I denne forbindelse har jeg ikke kunnet undlade at tænke på, om det ikke ville være af betydning, at der så snart som muligt kom en virkelig dansk militær- og marinestyrke her til Bornholm, så man overfor et russisk ønske om at ville værgе Bornholm mod tyskerne kan anføre, at man nu selv har tilstrækkelige danske styrker her til at foretage dette.

Men jeg finder hele sagens udvikling meget alvorlig.

Og at de russiske soldater keder sig her og længes hjem, lægger den enkelte ikke skjul på overfor befolkningen.

[...]

Såvidt jeg forstår, kommer der nu en særlig politiafdeling på en halv snes mand herover og skal så anbringes i egnen Dueodde, Poulsker. Det vil i høj grad være påkrævet og vil virke til megen beroligelse for befolkningen, der her er meget generet af russerne. Jeg vil så stationere en tolk dernede til at kunne arbejde sammen med politiet.

Generalen har meddelt mig, at en russisk underofficer, der øvede voldtægt mod en dame i Sandvig, har fået 5 års fængsel.

Generalen havde anmodet mig om en forhandling i formiddag, hvor vi drøftede talrige spørgsmål.

[...]

Generalen spurgte igen til det gamle spørgsmål om oprettelse af de russiske butikker, og han var meget utålmodig i den sag og lagde ikke skjul på, at han ikke forstod, at den ikke allerede var løst. Den nuværende tilstand kunne ikke opretholdes. Han ville, så snart butikker var oprettede, forbyde enhver russer at handle andre steder end der.

Jeg sagde ham, at jeg havde forstået, at en afgørelse nu var på trapperne i København, men at varerne jo også skulle skaffes. Og det tog jo nogen tid. Han forstod ikke, at jeg ikke kunne løse det spørgsmål selv eller også fremskaffe løsningen. Jeg lovede ham telegrafisk at henstille til ministeriet, at sagen nu blev løst snarest, samt underrette det om hans udtalelse.

[...]

Herefter kom generalen selv ind på spørgsmålet, om de russiske soldater stadig ofte generede den bornholmske befolkning. Jeg forklarede ham så rent ud sagen, som den lå, og han var ikke glad ved, at situationen var således. Han havde dog håbet, at der var en bedring. Han var meget glad over, at der nu sendtes en dansk politiafdeling med tolk til området i Poulsker. Han ville nu indsætte en kommandant med vagt, så der her kunne ske samarbejde med det danske politi gennem tolken.

Han søgte iøvrigt nu at trække tropperne mere sammen. Jeg benyttede så lejligheden til at fortælle ham, at det allierede militær, efter hvad jeg havde set i aviserne, forlod Danmark i løbet af en uges tid, og om man ikke påtænkte noget sådant samtidig fra russisk side. Hertil svarede han, at han forlod Bornholm, når han fik ordre dertil, hvortil jeg smilende svarede – vi tog det hele under den lette forhandlingstone – at det tvivlede jeg ikke på. Men hvis de ikke rejste – her var jo dog for længe siden ikke flere tyskere – var der da ikke tale om at nedsætte antallet af russere, der var her, yderligere? Der var jo dog i virkeligheden ikke noget forhold mellem antallet og opgaverne. Dette ville jo virke på alle måder overfor befolkningen, idet derved jo de daglige ulemper i betydelig grad blev formindsket. Han svarede, at det vidste man jo aldrig, om der skete yderligere nedsættelse, men om jeg ikke vidste, hvor mange der var rejst. Jeg havde måske folk stående i havnen, der talte dem, der rejste og dem, der kom. Jeg sagde ham, at jeg havde andet at gøre end at stå og tælle i havnen. Han ville nu godt sige antallet på de afrejste. Og han angav nu, at antallet var gået ned med 1.500. Herefter skulle der være ca. 5.000 russere tilbage.

[...]

Han var iøvrigt i udmærket humør i dag, men han er en meget dreven forhandler, der også forstår at være skuespiller. Jeg har opdaget, at han f.eks. hos mig har forsøgt orientering om spørgsmål, som han fra anden side har fuldstændig oplysning om, hvorledes sagen ligger.

356. Amtmand Stemmann til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 28. august 1945.⁴⁷⁰

Det glædede mig meget i radioen i aftes at høre den officielle meddelelse om Deres forfremmelse,⁴⁷¹ og jeg beder Dem modtage mine hjerteligste lykønskninger og alle gode ønsker om lykke og held for Dem i disse så vanskelige tider.

Kunne en af Deres første gerninger være at se at få russerne væk fra Bornholm, hvor vi også har dem i ganske uforholdsmæssige masser (ca. 5000 mand). Og de gør ikke mine til at fortrække. Tværtimod.

Mon man ikke snart ganske stille fra dansk side skulle etablere den del dansk militær og marine, som skal være her under hensyn til øens nuværende betydning og den nye situation? Det har russerne jo intet imod, og det tager de meget naturligt og som en selvfølge.

Hvis russerne så, når man begyndte at spørge dem lidt mere alvorligt, om de nu ikke forsvandt, ligesom de andre er forsvundet i det øvrige land, ville svare, at de var nødsaget til at være her for at beskytte øen, kunne man dertil svare, at det behøvedes ikke, for det har vi nu selv i orden.

Ja, jeg ser meget alvorligt på russerproblemet her. Og for befolkningen er det næsten uudholdeligt nu på grund af de mange overgreb fra russisk side.

Noget må der snarest ske.

Men i alle tilfælde igen: hjertelig til lykke.

357. Udenrigsminister Bevin til gesandt Randall, København, den 28. august 1945.⁴⁷²

Den danske udenrigsminister aflagde mig den 28. august et besøg ledsaget af hr. Hvass, der er udnævnt til ny direktør for det danske udenrigsministerium, og af den danske chargé d'affaires.

⁴⁷⁰ UM 105.Dan.5.

⁴⁷¹ Hidtidig afdelingschef i Udenrigsministeriet Frants Hvass afløste Nils Svenningsen som direktør i Udenrigsministeriet, da denne – på grund af offentlig kritik af hans virke under besættelsen – fratrådte den ledende stilling i Udenrigsministeriet og blev gesandt i Stockholm efter Kruse.

⁴⁷² FO 371/473041, file no. 5934, p. 51.

Jeg har forstået, at formålet med hr. Christmas Møllers besøg her dels er af personlig art og dels har at gøre med den danske kolonis anliggender i London.

2. Efter at have overbragt mig den danske statsministers gode ønsker, informerede hr. Christmas Møller mig om den interesse, den danske regering har i Kielerkanalens fremtid. Beslutningerne herom ville uden tvivl blive taget af stormagterne; men den danske regering ville være glad for at få lejlighed til at fremsætte sine synspunkter på ethvert forslag om Kielerkanalens fremtid, førend det blev endeligt vedtaget. Jeg spurgte, om den danske regering gerne ville have os til at kaste kanalen til. Hr. Christmas Møller havde ingen kommentarer til dette forslag, men mente at den strategiske betydning af kanalen med den moderne krigsførelse måtte være meget lille. Jeg erklærede mig enig i, at den bestemt var mindre vigtig, end den havde været.

3. Den danske regerings interesse var fremkaldt af tilstedeværelsen i Sydslesvig af et dansk mindretal, der andrager mellem 12.000 og 15.000 personer. Den danske regering havde ikke noget ønske om en revision af den nuværende dansk-tyske grænse; den mente, at indlemmelse af tysk territorium i Danmark ville skabe uønskede problemer fremover.

[...]

6. Hr. Christmas Møller vendte sig nu til den britiske besættelse af Færøerne og sagde, at vor besættelse af disse øer var blevet hilst velkommen af øboerne selv og af de danske embedsmænd der. Han havde forstået, at de fleste af vore styrker nu havde forladt øerne, men den meteorologiske station stadig var der og var bemannet af nogle få af vore tropper. Der var et punkt i den forbindelse, som hr. Christmas Møller meget fortroligt gerne ville indvi mig i. De russiske tropper, der havde befriet Bornholm, ville sikkert ikke tage afsted, førend de britiske styrker forlod Færøerne. Da de britiske styrker gik i land på øerne i april 1940, havde Mr. Churchill lovet, at de ville blive givet tilbage til Danmark, når krigen var slut. Hr. Christmas Møller bad indtrængende om, at de tilbageblevne britiske styrker blev trukket ud snart, og at Færøerne så blev formelt givet tilbage til Danmark, helst med lidt ceremoniel. Dette ville tjene Danmark som et nyttigt eksempel i forbindelse med de russiske troppers tilstedeværelse på Bornholm. Hvis vi havde noget behov i forbindelse med en meteorologisk station på Færøerne, ville den danske regering med stor glæde selv drive en sådan station for vor skyld. [...]

358. Telegram den 2. sept. 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁴⁷³

Nr. 565.

Den danske udenrigsminister og hr. Hvass, der efter deres hjemkomst fra London var blandt gæsterne ved en sejrsmiddag på legationen, udtrykte over for mig deres store tilfredshed med deres besøg i Storbritannien. Hr. Christmas Møller udtrykte sin store påskønnelse af premierministerens opmærksomhed og af Deres⁴⁷⁴ modtagelse af ham, og begge udtrykte deres glæde over de diskussioner, de havde med Sir Alexander Cadogan og Sir O. Sargent.⁴⁷⁵

Angående spørgsmålet om de britiske styrker på Færøerne, som jeg forstår blev diskuteret, bør jeg gøre det klart, at hr. Christmas Møllers motiv er hans tro på, at hvis vi forlader alt dansk territorium, vil han kunne sikre, at russerne trækker sig tilbage fra Bornholm. Jeg har altid afvist enhver sammenligning mellem vore små og nødvendige styrker og en russisk garnison på omkring 5.000 mand på en lille ø, hvorfra samtlige tyskere er fjernet, og medmindre vi ville finde det belejligt at overdrage vore opgaver på Færøerne til danskerne, mener jeg ikke, at vi behøver have noget hastværk hermed. [...]

⁴⁷³ FO 371/47241, file no. 155, p. 38. – Fordelt til kabinettet.

⁴⁷⁴ Udenrigsminister Bevin.

⁴⁷⁵ Topfolk i Foreign Office – Cadogan den øverste, Sargent lige under ham.

359. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 3. september 1945.⁴⁷⁶

Såvidt jeg har forstået, har russerne hidtil kun trukket 1.8 mill. kr. (foruden tilbagebetalingen af de 200.000 kr.) på den dem fra den danske stat ydede kredit. Som jeg har indberettet, synes 2 mill. kr. om måneden i kredit langt at overstige forbruget. Der er altså 4 mill. kr. i kredit, der slet ikke er trukket endnu. Selvom russerne nu skal betale 6-700.000 kr. i udgifter til danske skibe for transporter til og fra Kolberg (penge, som jeg har udlagt), vil jo 1/2 mill. kr. månedlig for dem i kredit formentlig være mere end tilstrækkeligt.

[...]

Bornholms Tidende for den 30. f.m. indeholdt i fremtrædende opsætning en sålydende artikel:

“Bornholms besættelse hæves når tiden er inde.

Udtalelse af Christmas Møller til verdenspressens repræsentanter – Englænderne og amerikanerne forlader snart Danmark.

Udenrigsminister Christmas Møller er jo i øjeblikket i London, og her har han været gæst ved en række forskellige frokoster, bl.a. også ved en frokost, som verdenspressens repræsentanter havde arrangeret for udenrigsministeren. Her blev der stillet forskellige spørgsmål til ham, og udenrigsministeren svarede beredvilligt på det, man spurgte ham om. Verdenspressens repræsentanter viste stor interesse for Danmark og de øjeblikkelige forhold her i landet.

Spørgsmålet om Bornholm.

Under besvarelsen af de stillede spørgsmål udtalte udenrigsministeren, at de engelske og amerikanske tropper nu snart vil forlade Danmark, idet deres mission nu er tilendebragt.

Hvad angår den russiske besættelse af Bornholm, sagde udenrigsministeren, at det var hans faste overbevisning, at den også vil blive hævet og de russiske tropper forlade øen “når det rette tidspunkt var inde”. Noget tidspunkt satte han imidlertid ikke.

[...]”

Jeg må desværre sige, at jeg fra alle sider i befolkningen kun får vidnesbyrd om, at udenrigsministerens foranstående udtalelse – der jo iøvrigt dækker det, som russerne selv altid har sagt – igen har bragt modet og stemningen til yderligere at falde hos befolkningen.

[...]

General Jakusjov vendte i aftes tilbage efter at have været i Warszawa. Jeg havde straks i dag forhandlinger med ham.

Under disse blev hans tilslutning til den under hans fraværelse aftalte ordning med politipatruljerne indhentet. Han var interesseret i, at den blev iværksat og ønskede også meget, at der var russisk vagt med i de patruljerende biler.

[...]

Jeg meddelte ham derpå, at sagen om oprettelsen af butikkerne nu var i orden, og at det ved forhandling i København var lykkedes at skaffe en hel del varer til dem; han var meget glad og taknemmelig herover, og vi drøftede forskellige praktiske detaljer i forbindelse hermed.

For at udnytte den derved skabte gunstige stemning forespurgte jeg så generalen, om der ikke nu kunne være tale om, at de engelske skibe⁴⁷⁷ kunne komme herover. Efter forskellige henholdende bemærkninger, hvorunder generalen bl.a. spurgte mig, om jeg meget gerne ønskede, at disse skibe skulle komme, hvilket jeg besvarede bekræftende både for mit eget og befolkningens vedkommende, erklærede han til sidst, at dette spørgsmål burde udsættes, og på mit spørgsmål, om dette var definitivt, erklærede han, at de i hvert fald ikke kunne komme i september måned.

Iøvrigt var han meget elskværdig og beklagede, at han ikke kunne gøre mig den glæde.

[...]

⁴⁷⁶ UM 87.F.3/16.

⁴⁷⁷ Det ønskede besøg af de britiske skibe var uønsket af de sovjetiske myndigheder og blev derfor aldrig gennemført. Se herom Den lange befrielse, s. 165.

360. Tale af minister Aksel Larsen i Rønne mandag den 3. september 1945 i Bornholms Tidendes gengivelse tirsdag den 4. september 1945.

Aksel Larsen:

Det er ikke rigtigt at benytte begivenhederne på Bornholm til angreb på Sovjetunionen.

Minister Aksel Larsen udtalte sig i aften i Rønne om den allierede besættelse af Danmark, derunder russernes ophold på Bornholm. Det skete under diskussion efter den politiske tale, han holdt i Industrien for en stuvende fuld sal – skønsmæssigt ca. 600 mennesker.

Bolden blev givet op af en diskussionsdeltager, der fandt, at bombardementerne i Rønne og Nexø måske havde skabt en vis misstemning, ikke blot på Bornholm, men kanhænde også i det øvrige Danmark.

Minister Aksel Larsen udtalte hertil, at han havde ventet, at den sag ville blive nævnt, og når han ikke selv havde taget den op i sit foredrag, var det, fordi han fandt det rigtigst, at en af tilhørerne selv fremdrog spørgsmålet. Ministeren erklærede, at også de engelsk-amerikanske bombardementer havde været "skrap konfekt", og at de var gået ud over mange mennesker i flere af de besatte lande. Herhjemme slap vi, fordi den illegale bevægelse selv tog affære gennem sabotagen.

På Bornholm var forholdet jo det, sagde Aksel Larsen, at den tyske kommandant i strid med al fornuft gjorde modstand efter kapitulationen. Der blev skudt på russiske rekognosceringsmaskiner, og når det sker, ja så er der krig, og så bliver der svaret med bomber. Russerne advarede endda med løbesedler, og derfor lykkedes det at få Rønne og Nexø evakueret.

Det er ikke rigtigt, sagde Aksel Larsen, at benytte det, der skete her, til angreb mod Sovjetunionen, den nation uden hvis indsats vi endnu ville have været under det tyske åg.

På et tilråb: Hvornår forlader russerne Bornholm? erklærede ministeren: Det er min absolutte opfattelse, at russerne forlader Bornholm samtidig med, at englænderne forlader Sjælland. Hvornår det sker, ved vi ikke. Men i øvrigt agter den danske regering jo nu at træde i direkte kontakt med Sovjetunionen ved at sende en delegation til Moskva.⁴⁷⁸

Taleren erklærede, at man skulle lade være med at være så ivrig efter at så skræk, og han mente, at mange mennesker uden selv at være klar over det stadig gik rundt i Goebbels fladtrådte træsko.⁴⁷⁹

Jeg forsikrer Jer for, sagde han, at regeringen arbejder af al magt for at få alle fremmede tropper i Danmark fjernet hurtigst muligt, for vi ønsker at være alene hjemme. Jeg er personlig overbevist om, at dette mål vil blive nået.

[...]⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Den danske delegations planlagte rejse til Moskva blev i flere omgange udsat af de sovjetiske myndigheder angiveligt på grund af de relevante sovjetiske ministres travlhed og rejser, og delegationen kom aldrig afsted.

⁴⁷⁹ må være en hentydning til virkningen af propagandaminister Goebbels antisovjetiske propaganda.

⁴⁸⁰ Den øvrige del af Aksel Larsens tale omhandlede bl.a. nationalisering af cementindustrien, ophævelse af strejkeforbuddet og de mislykkede forhandlinger mellem DKP og Socialdemokratiet om enhed i arbejderbevægelsen.

361. Telegram den 5. sept. 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁴⁸¹

Nr. 585.

Mit telegram nr. 51.⁴⁸²

Den danske udenrigsminister har i går fortalt den amerikanske gesandt, at han ville til Moskva, da han mente, at det var på tide, at den sovjetiske regering blev gjort bekendt med "danskernes syn på tingene". Dette kan indebære, at han ikke har den fornødne tillid til Danmarks repræsentant i Moskva; faktisk har hr. Christmas Møller for nylig privat sagt mig, at han havde mindet den herre om, at han var Danmarks talsmand i Sovjet og ikke omvendt. Men motivet til besøget er nok mere et ønske om at gentage succesen, han opnåede for nylig i London og Oslo og at demonstrere, hvor ivrig og kapabel en dansk konservativ udenrigsminister kan være efter at arbejde harmonisk sammen med den sovjetiske regering. Den kommunistiske minister Aksel Larsen udtalte i går på Bornholm, at det spørgsmål⁴⁸³ ville blive taget direkte op i Moskva af en dansk delegation, og tilføjede at han var overbevist om, at den russiske garnison ville tage afsted samme dag som den engelske forlod Sjælland. Jeg tror også, at det kan tages for givet, at hr. Christmas Møller vil tale om Sydslesvig og muligheder for samhandel. Jeg håber, at han på intet område vil lade sig lede til at indgå aftaler om noget, der kan bringe os i forlegenhed. Han har bestemt ikke noget ønske herom, og på handelsområdet vil han sikkert kun foretage en harmløs sondering. Men vedrørende Bornholm se venligst mit telegram nr. 565,⁴⁸⁴ som peger på, at hr. Christmas Møller håber på, at han kan handle sig til en russisk rømning af Bornholm i bytte for en komplet britisk tilbage-trækning. Om Sydslesvig se venligst mit telegram nr. 564 om de danske konservatives godkendelse af en folkeafstemning. Jeg skal gøre, hvad jeg kan for at holde hr. Christmas Møller på rette kurs.

362. Købmand Aage Lind, Nexø Varehus, til udenrigsminister Christmas Møller den 7. september 1945.⁴⁸⁵

Inden udenrigsministeren nu rejser til Moskva, er det måske på sin plads, at en menig dansk mand giver Dem et lille situationsbillede af vore leveforhold på Bornholm.

Jeg – købmand Aage Lind i Nexø – fik hele min virksomhed – varelager og mange private effekter totalt ødelagt ved russernes brandbomber.⁴⁸⁶

Dette rå og meningsløse ødelæggelsesværk, der drev os ud som flygtninge på landevejene – hvor vi flakkede om i 3 dage – ødelagde bl.a. så temmeligt mine nerver – også i forbindelse med den kulde og ligegyldighed, der vistes Bornholm af Pressens Radioavis.

Jeg lille mand er selvfølgelig ikke helt inde i det internationale spil – men så meget har jeg dog erfaret af Mr. Edens svar på en forespørgsel i Underhuset nogle uger efter Bornholmsulykken, at det med hensyn til Bornholm drejede sig om, hvem der kom først. En engelskmands nærværelse på Bornholm – f.eks. blot en af det første hold der kom til København, havde været nok til, at alle tyskerne på Bornholm havde nedlagt våbnene.

Jeg har jo selv set de russiske flyvemaskiner ligge og lure i luften, om englænderne var her – og er det så mærkeligt, at et par fanatiske Hitlerdrengene affyrer et par skud?

At man ikke – navnlig i de begivenhedsrige dage – kunne forvente, at englænderne skulle være særlig kendt med Bornholm, er der intet at sige til – men der sad dog gode danske mænd i London

⁴⁸¹ FO 371/47220, file no. 7, p. 41 og 43. – Afsendt den 6. september kl. 10.32, modtaget kl. 13.00 BST. Gentaget til Moskva og den politiske rådgiver for den øverstkommanderende i Tyskland (W. Strang). Fordelt til kabinettet.

⁴⁸² Udeladt her.

⁴⁸³ Bornholm.

⁴⁸⁴ Telegram af 2. september 1945.

⁴⁸⁵ UM 87.F.3/22.

⁴⁸⁶ Understregningerne er brevskriverens.

og København, som kendte Danmarkskortet og kunne regne med, at der ville blive diskussion om Bornholm, og at det drejede sig om at handle hurtigt.

At tyskerne ikke frivilligt ville overgive sig til russerne er en kendt sag.

Og så fik vi dette stykke Danmark ødelagt – og der er slået meget mere i stykker, end det ses ved flygtige besøg i ruinbyerne.

Og nu har vi russerne, som vi sikkert aldrig kommer af med igen.

Jeg har – en mil syd for Nexø – min villa (som kun er lidt krigsramt), hvor jeg bor alene med en medhjælper.

For 9 år siden trak jeg mig tilbage hertil, fordi jeg trængte til ro efter 20 års rederi-, handels- og bladvirksomhed i København. Jeg har siden den russiske besættelse haft 9 indbrud af russerne med plyndringer. Nu forleden dag overraskede jeg ved min hjemkomst en russisk soldat i mit soveværelse, hvor han havde samlet en stor bylt med mine sager. Han tog flugten ud af vinduet – jeg efter – så trak han revolver, og jeg måtte opgive. Vort politi modtager jo kun rapporter – kan selvfølgelig intet udrette. Der kommer daglig flere russere til øen – alene her på sydspidsen fra Nexø til Dueodde ligger der flere tusinde.

De udvider stadig deres lejr – beslaglægger sommerhuse – bygger kæmpebarakker osv.

Min grund bruger de daglig som skydebane – jeg har reddet flere danskeres liv – folk der på grund af mangelfuld vagt var på vej ned imod russernes skydeskiver netop i de små pauser, der er mellem skyderiet. Efter russernes sidste lejrudvidelse for ca. 10 dage siden ligger min villa midt i deres lejr, og jeg må hver dag ved den “røde port” over vejen bede vagten om tilladelse til at komme hjem!

I forgårs havde jeg besøg af en dansk-russisk kommission, der ville beslaglægge min villa – jeg protesterede energisk bl.a. under henvisning til den store bolignød herovre efter bombardementerne – hvor det ikke engang er muligt at flytte hen på et hotelværelse.

De stillede så foreløbig sagen i bero – det er måske kun en frist på dage – og jeg bliver smidt ud af mit hus og hjem også.

Og jeg er kun en af mange, der lider.

Jeg har ikke festet for “freden”.

Mange lidelsesfæller spørger mig, om man da ikke kan få beskyttelse af den danske regering.

Der er folk, der siger, at der her snart dannes en modstandsbevægelse, og at forholdene for Bornholms vedkommende nu er tifold værre end under tyskerne.

363. Christmas Møllers svarbrev til Aage Lind den 11. september 1945.⁴⁸⁷

Privat og personlig.

Jeg har rigtigt modtaget Deres brev af 7. d.m. Jeg forstår da udmærket godt, og det gør vi alle, hvor hårdt og vanskeligt det har været, men jeg synes, De skal rette bebrejdelserne mod tyskerne og ikke noget som helst andet sted. Deres bebrejdelser mod regeringen og også mod de danske, der sad i London og København om, at de ikke var opmærksomme på spørgsmålet Bornholm, kan jeg virkelig fuldstændig afvise. Det har vi naturligvis været og gjort, hvad vi kunne, og det må da stå Dem ganske klart, at når englænderne ikke tog til Bornholm, så var det, fordi englænderne ikke ville tage til Bornholm, og uden at vide mere end De, kunne De f.eks. nok se, hvor langt fremme russerne var mod vest i Tyskland, og det kan da give nogen forklaring. Selvfølgelig forlader russerne Bornholm, således som de har lovet, det kan der slet ikke være nogen tvivl om.

Med hensyn til de andre ting skal jeg prøve at tage mig af dem.

⁴⁸⁷ UM 87.F.3/22.

364. Telegram den 10. september 1945 fra understatssekretæren for Dominion til regeringerne i Canada, Australien, New Zealand og Sydafrika.⁴⁸⁸

Hans Majestæts gesandt i København melder, at den danske udenrigsminister om kort tid vil begive sig til Moskva sammen med Aksel Larsen, den kommunistiske leder og minister uden portefølje. Sidstnævnte har udtalt, at den danske delegation vil rejse spørgsmålet om Bornholm direkte i Moskva; at han var overbevist om, at den sovjetiske garnison ville drage bort samme dag som briterne forlod Sjælland. Gesandten tror, at hr. Christmas Møller håber på at kunne handle sig til en russisk rømning af Bornholm imod en fuldstændig britisk tilbagetrækning fra Sjælland og Færøerne.

2. Gesandten melder også, at der er indtruffet følgende nye udvikling på Bornholm.

Russerne har nu modtaget:

- a) vinteruniformer,
- b) byggematerialer til vinterbarakker,
- c) jernbanemateriel, der normalt anvendes i forbindelse med tungt artilleri.

3. Den danske regering har tilbudt at drive Loran stationen⁴⁸⁹ på Færøerne, som stadigvæk er nødvendig for den militære flytrafik, for os. Vi har i sidste ende ingen indvendinger herimod, men der vil gå nogen tid, førend dansk personel vil kunne være uddannet. I mellemtiden underretter vi danskerne om, at vi som et første skridt her og nu vil være rede til at bemane stationen på civil basis, hvilket ville sætte dem i stand til at sige, at alt britisk militært personel var trukket ud. Det tilbageblevne hærpersonel rejser under alle omstændigheder om kort tid.

365. Telegram den 11. sept. 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁴⁹⁰

Nr. 607.

Mit telegram nr. 585 [af 5. september 1945].

Dansk delegation under ledelse af udenrigsministeren vil nu tage til Moskva den 15. september i en russisk flyvemaskine, der sendes herover.⁴⁹¹ Jeg har skrevet privat til den danske udenrigsminister den 9. september som instrueret i Deres telegram nr. 578⁴⁹² uden at nævne muligheden af nominel dansk kontrol over den meteorologiske station på Færøerne. Hr. Christmas Møller udtrykte i går sin påskønnelse af Deres svar og spurgte, om jeg kunne give ham en endelig dato for vor tilbagetrækning fra Danmark, som han kunne bruge over for russerne vedrørende Bornholm. Jeg svarede i overensstemmelse med indholdet af afsnit 1 i Deres telegram nr. 232,⁴⁹³ og hr. Christmas Møller erklærede sig med det samme enig i, at der ret beset set ikke kunne være nogen sammenhæng mellem vor og den russiske tilbagetrækning. Han samtykkede specifikt i min bemærkning om, at eksempelvis minestrygning var i Danmarks interesse og reelt i alle de landes, der ville handle med Danmark, og at det ville være et urimeligt argument, at russerne skulle være berettiget til at have en stor militærstyrke på Bornholm uden at foretage sig noget, indtil den sidste britiske sømand var afrejst fra hovedlandet. Jeg sagde, at jeg ikke troede, at vor militærmission ville blive her mere end nogle få uger, men eftersom hr. Christmas Møller udtrykte sin iver for at få russerne væk fra Bornholm inden vinteren, følte jeg det tilrådeligt at påpege, at der

⁴⁸⁸ FO 371/47220, file no. 7, p. 42. – Hemmeligt. Afsendt den 10. september 1945 kl. 18.00. 3 kopier til Foreign Office til sir B. Newton, C.B.B. Heathcote-Smith og M.L. Clarke.

⁴⁸⁹ Radionavigationsstation (Longe Range Navigation Station).

⁴⁹⁰ FO 371/47220, file no. 7, p. 44-45. – Straks. Afsendt den 11. september kl. 20.58 GMT, modtaget kl. 22.30 BST. Gentaget til Moskva og den politiske rådgiver i Tyskland (W. Strang). Fordelt til kabinettet.

⁴⁹¹ Christmas Møllers rejse til Moskva blev på russisk foranledning udsat og fandt aldrig sted. Se herom i Den lange befrielse, s. 222-223.

⁴⁹² Udeladt her.

⁴⁹³ af 22. juli.

sandsynligvis fortsat ville være visse væsentlige opgaver i Danmark, som ville nødvendiggøre tilstedeværelsen af noget britisk militært, flåde- og [tekst ikke dechiffreret] personel i en periode, om hvis varighed jeg ud fra den orientering, jeg nu sad inde med, ikke kunne give noget præcist svar, skønt det, som han vidste, var vor politik, at ansvarsområderne skulle overdrages til den danske regering, så snart det var praktisk muligt, og at disse spørgsmål så skulle behandles via de diplomatiske kanaler med bistand af militær-, flåde- og flyattachéerne. Jeg sagde, at hvis den danske regering åbnede for en politisk parallel, ville russerne så ikke bruge tilstedeværelsen af endog et meget fåtalligt britisk personel her til at berettigede deres egen fortsatte tilstedeværelse? Til slut forsikrede jeg hr. Christmas Møller om, at Hans Majestæts regering forstod hans vanskeligheder; vort tilbud vedrørende Færøerne viste dette. Hvis han kunne komme i tanker om noget andet forslag, ville vi være rede til at overveje det. Han svarede, at han følte sig sikker på, at russerne ville behandle spørgsmålet som en prestigesag og gentog, at bare en omtrentlig dato nogle måneder henne for vor tilbagetrækning og overførsel [tekst ikke dechiffreret] af myndighed ville gavne. Hvis Hans Majestæts regering derfor er villig til at forpligte sig til en dato, ville jeg foreslå, at den blev meddelt Hans Majestæts ambassadør i Moskva til viderebringelse til hr. Christmas Møller.⁴⁹⁴ Se herom venligst mit umiddelbart følgende telegram, hvori den danske udenrigsministers tilsvarende forespørgsel til USA's gesandt og dennes konsultation med mig drøftes.

Kommentarer i Foreign Office:

Vort syn på spørgsmålet om at kæde de britiske styrkers tilbagetrækning fra Danmark sammen med de russiske styrkers fra Bornholm blev fremsat i vort telegram nr. 232 til København af den 22. juli, hvori vi sagde, at det selvfølgelig ville være det mest tilfredsstillende, at de britiske og russiske styrkers tilbagetrækning blev bestemt uafhængigt af hinanden og på et rent militært grundlag; kun hvis russerne ville skabe vanskeligheder med dette, ville det være tilrådeligt at overveje det rent politiske forslag om samtidig tilbagetrækning. Hvis det ikke lykkedes den danske regering at få et tilfredsstillende tilsagn fra den sovjetiske regering om en snarlig tilbagetrækning, så måtte vi overveje tilrådeligheden af at søge at fremskynde deres tilbagetrækning ved at få en aftale i stand om en samtidig tilbagetrækning af de britiske såvel som de russiske styrker.

Skønt der – som Mr. Randall ofte har påpeget – ikke er nogen virkelig analogi mellem de sovjetiske styrker på Bornholm, som ikke har nogen reel grund til at blive der, og de antalmæssigt færre britiske styrker i resten af Danmark, som stadigvæk har forskellige funktioner at udfylde, mener jeg ikke desto mindre, at hr. Christmas Møllers anmodning om at få en dato for vore styrkers tilbagetrækning er rimelig, og at vi formodes at ville gøre, hvad vi kan for at bistå ham i hans forhandlinger med russerne.

I Joint Planning Staff's notat af den 15. juni i N 7432/9/G blev midten af oktober givet som det tidspunkt, hvor vore tropper med al sandsynlighed ville være trukket tilbage. Jeg er imidlertid for nylig blevet mundtligt informeret af War Office om, at det forventedes, at tilbagetrækningen af landstyrkerne ikke ville finde sted førend ved årsskiftet, og at det kunne blive nødvendigt at beholde et lille hærpersonel efter det tidspunkt.

Jeg tror, at vi må konsultere stabscheferne for at få et kompetent og opdateret skøn dækkende alle tre værn, og jeg vedlægger udkast til et brev.⁴⁹⁵

Spørgsmålet om Loran-stationen på Færøerne behandles på andre akter.

M.L. Clarke, 12. september 1945.

⁴⁹⁴ Det var planlagt, at Christmas Møller sammen med en dansk delegation ville rejse til Moskva den 15. september.

⁴⁹⁵ Udkastet, der er udeladt her, er til et brev, Sargent sendte til Hollis den 14. september 1945, se dette.

366. Telegram den 11. sept. 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁴⁹⁶

Nr. 608.

Mit umiddelbart foregående telegram.

Som svar på min amerikanske kollegas forespørgsel om mit svar til den danske udenrigsminister gav jeg ham substansen af mit svar, men undlod helt at nævne Færøerne. Den amerikanske gesandt fortalte mig, at han anbefalede sin regering at give ham myndighed til at sætte en tidsfrist på eksempelvis 60 dage, hvorefter alle amerikanske styrker i Danmark enten ville være trukket tilbage eller bragt ind under hans legation under kontrol af hans tre værnssattachéer. Den amerikanske gesandt var enig i, at vi med vore større ansvarsområder og personel ikke var så gunstigt stillet som han, så at vi kunne gøre det samme, og han sagde, at hvis f. eks. hele den britiske flådemission fik diplomatisk status, ville russerne kunne vælge blot at betragte det som fup. Han sagde også, at han ville anbefale sin regering ikke at sige eller gøre noget vedrørende de militære flyveledere, da dette var uden forbindelse med de væbnede styrker, der var her i forbindelse med Danmarks befrielse, og de var her kun, indtil civil lufttrafik kunne genetableres.

2. Det ville hjælpe både os selv og den danske regering i denne sag så vidt muligt at holde trit med amerikanerne, og jeg har derfor spurgt mig selv, om De ville overveje at give danskerne løfte om at bringe alle vore styrker ind under diplomatisk dække. F. eks. seks måneder fra nu af sammenlignet med den amerikanske gesandts forslag om 60 dage for det amerikanske militærpersonel. Faren ville være, at en uforudset hændelse kunne tvinge os til at forlænge varigheden af vore missioner, og vi ville åbne os for en anklage for løftebrud; der er også en risiko for, at tilstedeværelsen af nye missioner som varslet i min indberetning nr. 135⁴⁹⁷ ville kunne misbruges i uvederhæftig retning og stille danskerne i et alvorligt dilemma. Men hvis hr. Christmas Møller fik mulighed for at sige til russerne, at alle de britiske styrker, der kom til Danmark for at befri Danmark og drive fjenden ud, ville blive trukket tilbage på en given dato, og at de nødvendige opgaver, der stadig var der, ville blive overtaget af værnssattachéerne senest den 31. marts næste år, ville det være noget konkret, der kunne hjælpe ham i en opgave, der er delikat og vanskelig, men som han og den danske nation som helhed lægger meget stor vægt på.

Påtegning af udenrigsminister Bevin:

I would like to discuss this. – EB.

Kommentarer i Foreign Office:

Se venligst udenrigsministerens påtegning på telegrammet.

Se N 11985 og påtegning derpå.

Det henstilles, at vi gør vort bedste for at hjælpe danskerne med Bornholm ved at give dem en dato – helst en tidlig – for tilbagetrækningen af vore tropper fra det øvrige Danmark.

Udkast til brev til generalmajor Hollis ved stabschefernes sekretariat er følgelig udarbejdet og forelægges hermed.⁴⁹⁸

M.L. Clarke 13.9

Jeg går ud fra, at dette er blevet diskuteret med udenrigsministeren (se hans påtegning), og at brevet til general Hollis var resultatet af denne diskussion.

A. Cadogan 15. sept. 1945.

⁴⁹⁶ FO 371/47220 file no. 7, p. 48-50. – Afsendt den 11. september kl. 09.00 GMT, modtaget kl. 11.5[?] BST. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Moskva og den politiske rådgiver i Tyskland.

⁴⁹⁷ Udeladt her.

⁴⁹⁸ Udeladt her. Se Sargents brev til Hollis den 14. september 1945.

367. Amdtsrådsmedlem Jens Holm, Bornholm, til udenrigsminister Christmas Møller den 11. september 1945.⁴⁹⁹

Inden Deres afrejse til Moskva, hvor jeg antager der også i det mindste vil blive gjort forsøg på at drøfte spørgsmålet om de russiske tropper på Bornholm, vil jeg gerne i fortsættelse af tidligere korrespondance understrege vanskelighederne og uroen her over russernes tilstedeværelse.

Forholdet udvikler sig stadig i uheldig retning. Jeg ved ikke, om De får nogen indberetning fra myndighederne her – amtmanden eller politimesteren. Så vidt jeg ved, indgår der daglig politi-rapporter om tyveri, indbrud og voldtægt. Her på min egn er det i al fald sådan, at snart ingen tør lade deres kvinder være ene hjemme eller færdes ude alene; sidste søndag kl. 3 eftermiddag blev min nabos unge pige overfaldet af 2 russere, den ene tog hendes cykel og armbåndsurs og forsvandt med det, hvorefter den anden med revolver i hånden øvede voldtægt mod hende, – og således hører man næsten daglig så fra den ene og så fra den anden kant af øen.

Det er jo ikke så underligt, om nervøsiteten breder sig, også fordi alt dette jo ikke kan omtales i pressen, og befolkningen ikke har noget kendskab til, hvorvidt russerne i det hele taget foretager sig noget med hensyn til straffeforanstaltninger over for de skyldige. Det danske politi står jo fuldkommen magtesløse over for alt dette.

Det jeg frygter mest af alt er, at der i den ophidsede befolkning opstår en ny illegal bevægelse mod russerne, med udgivelse af illegale blade osv. – og hvad dette kan medføre er jo ikke til at overskue.

Skal det lykkes at undgå noget sådant, er det min opfattelse, at der må ske et eller andet meget snart, særlig nu, hvor den mørke tid nærmer sig.

Nu er det ikke sådan, at jeg er slagen af nogen panik, men jeg forudser den farlige situation, hele forholdet kan udvikle sig til, og jeg syntes jeg ville give Dem disse orienterende oplysninger.

Påtegning af Christmas Møller: Direktøren. Haster. Meget vigtigt.

368. Christmas Møller til Jens Holm den 13. september 1945.⁵⁰⁰

Tak for Deres brev. Jeg er fuldstændig klar over situationen, og hvor farlig den er. Til Dem kan jeg naturligvis godt sige, at Bornholm er nr. 1 på dagsordenen for mig, men jeg er jo i den situation, at jeg er afskåret fra at sige noget om det over for offentligheden.

369. Orme Sargent, Foreign Office, til generalmajor Hollis, stabschefernes sekretariat, den 14. september 1945.⁵⁰¹

Jeg vedlægger kopi af telegram nr. 607 af 11. september fra København, hvoraf det fremgår, at den danske udenrigsminister gerne vil have en dato – om ikke andet så tilnærmelsesvis – for tilbagetrækningen af vore tropper fra Danmark for at kunne bruge dette over for russerne, når han tager fat på spørgsmålet om russisk tilbagetrækning fra Bornholm under sit kommende besøg i Moskva. Han tager afsted den 15. september.

De vil af telegram nr. 608 fra København, som vedlægges i kopi, se at den amerikanske gesandt anbefaler sin regering at give ham myndighed til at sætte en tidsfrist på eksempelvis 60 dage, hvorefter alle amerikanske styrker enten skal være trukket tilbage eller bragt ind under hans værnattachés kontrol, og at vor gesandt foreslår, at han bliver bemyndiget til at gøre ligeså, med en længere tidsfrist.

Min udenrigsminister er opsat på, at vi skal gøre, hvad vi kan for at hjælpe danskerne med at få russerne væk fra Bornholm, og vi ville gerne kunne sige til hr. Christmas Møller, at vore styrker i Danmark vil blive trukket tilbage på en bestemt dato, jo før des bedre, så at russerne da ikke vil have nogen undskyldning for at blive på Bornholm.

⁴⁹⁹ UM 87.F.3/22.

⁵⁰⁰ UM 87.F.3/22.

⁵⁰¹ FO 371/47220 file no. 7, p. 53-54. – Straks. Hemmeligt.

Vi har haft det indtryk, at alle vore styrker ville blive trukket tilbage i midten af oktober og er noget forbavset over, at Randall har foreslået seks måneder fra nu af som et muligt tidspunkt for den endelige tilbagetrækning. Jeg håber, at der ikke vil ske nogen unødvendig forsinkelse af tilbagetrækningen af vore styrker, så snart deres opgaver er fuldendt eller kan overdrages til danske myndigheder.

For så vidt som det måtte være nødvendigt at lade noget personel blive tilbage, efter at hovedstyrken af vort personel er afrejst, ville det gavne danskerne over for russerne, hvis sådant personel kunne blive så meget differentieret som muligt i status etc. fra de styrker, som gik ind for at tage imod den tyske overgivelse, og hvis det på nogen måde kunne gøres klart, at de kun er der med bestemte, specifikke formål efter særlig aftale med danskerne.

Vi ville være taknemmelige for, hvis stabscheferne kunne overveje spørgsmålet om vore styrkers tilbagetrækning fra Danmark i lyset af de politiske hensyn, jeg har nævnt ovenfor og snarest muligt oplyse os om, hvordan vi skal svare på Randalls telegram.

370. Amtmand Stemann til udenrigsminister Christmas Møller den 15. september 1945.⁵⁰²

I henhold til løfte sender jeg Dem hoslagt afskrift af min indberetning af d.d. til Indenrigsministeriet.

Jeg håber meget, at De snart kommer til Moskva, således at spørgsmålene her derigennem kan klares; som De ser, kan jeg ikke komme videre her. Men det spørgsmål, som jeg berørte over for Dem forleden aften om, at man fra dansk side ganske stille og roligt, men snarest anbringer den danske militære styrke på landjorden og de danske marinestyrker, som man mener, at den ny situation for Bornholms vedkommende kræver, anser jeg for at være af overordentlig stor betydning, såvel over for befolkningen som også taktisk overfor russerne. Så jeg håber meget, at man vil søge at klare dette spørgsmål snart.

Og som jeg sagde til Dem, vil det virke voldsomt beroligende over for befolkningen, at de par engelske små marinebåde, som admiral Holt ville sende herover, nu omgående fra russisk side fik lov at komme her. At de ikke er kommet her, har virket meget skuffende for befolkningen, og jeg får ustandselig forespørgsler om, hvornår de kommer. Er det ikke muligt, at man fra dansk side kan hjælpe lidt til over for det russiske gesandtskab i København i dette spørgsmål, så det bliver klaret snarest. Det er dog også et dansk anliggende, og mig bekendt har englænderne vel for over 8 dage siden efter forudgående forhandlinger rettet henvendelse til den russiske gesandt i København angående sagen.

371. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 15. september 1945.⁵⁰³

I fortsættelse af tidligere indberetninger senest af 10. d.m. vedrørende forhold inden for amtets administration, der måtte være af interesse for centraladministrationen, skal jeg indberette, at jeg havde anmodet om en konference med general Jakusjov i går eftermiddag kl. 16, navnlig for at rejse spørgsmålet om de mange uheldige optrin med de russiske soldater over for ham.

[...]

I forbindelse med spørgsmålet om russernes køb her på øen kan jeg oplyse, at Handelsbanken for ca. en uge siden oplyste mig om, at de endnu ikke havde hævet mere end i alt 2 mill. kr. af de i alt 6 mill. kr., der på det tidspunkt var stillet til deres rådighed, og af disse har de dog betalt skønsmæssigt mindst 1.-200.000 kr. for leverancer og indkvarteringsydelse direkte til fordel for selve afdelingerne, således at det almindelige forbrug er langt fra de månedlige 2 mill. kr., som de har adgang til at bruge.

[...]

Til sidst gik jeg over til en indtrængende henstilling til ham om at foretage noget alvorligt for at hindre de mange store og små overgreb fra de russiske soldaters side, der efterhånden havde skabt en hidtil ukendt utryghedsfølelse hos befolkningen, som kunne virke meget uheldigt også politisk.

⁵⁰² UM 87.F.3/1.

⁵⁰³ UM 87.F.3/1.

Jeg sender ham i forvejen genpart af alle politirapporter og forelagde ham nu særlige oversigter udarbejdet over alle episoder i juli, august og begyndelsen af september.

I juli var der således forefaldet 36 tyverier, røverier o.lign., 9 tilfælde af trusler, drikkeri, husfredskrænkelser o.lign. samt 6 voldtægter og forsøg herpå, i alt 51 forbrydelser, hvortil kom 1 overtrædelse af jagtloven.

I august var der tilsvarende tal 20 tyverier osv., 21 trusler osv., samt 3 voldtægter og forsøg herpå, i alt 44 forbrydelser, hvortil kommer 11 påkørsler.

Jeg oplyste ham om, at dette kun var de tilfælde, hvor forholdene var anmeldt til politiet, og hvor man med sikkerhed vidste, at det drejede sig om russiske soldater. Ud over dem var der de mange tilfælde, som folk ikke anmeldte til politiet, fordi de anser det for håbløst, og de utallige tilfælde, hvor berusede russere trænger ind og generer folk, men bliver skaffet bort uden politiets medvirken. Alle de tilfælde, hvor der er en mere eller mindre stærk formodning om, at forbrydelsen skyldes russere, uden at det med sikkerhed kan bevises, var også holdt uden for denne statistik.

Der var således et stærkt grundlag for en indtrængende henstilling fra min side til generalen om at tage dette spørgsmål op, og det var åbenbart, at han var fuldstændig klar over, hvor uheldigt det hele var, og at han gerne ville gøre, hvad han kunne, men at hans muligheder herfor var ret begrænsede, da det åbenbart skorter ham noget på kontrol over sine folk, selv om antallet af egentlig alvorlige forbrydelser er lille i forhold til soldaternes antal, og der ingen tvivl er om, at de alvorlige forbrydelser, der bliver opklarede, straffes strengt.

Jeg spurgte ham, om det ikke var en løsning at sende nogle af de mange soldater, som er her, hjem; dette spørgsmål var, sagde han imidlertid, et regeringsspørgsmål, som han ikke kunne forhandle med mig; herom måtte forhandlinger rejses over for regeringen i Moskva af den danske regering. Han var meget interesseret i, om jeg vidste, hvor mange soldater der var her, men ville på mit af ham selv provokerede spørgsmål ikke oplyse dette.

Mit næste forslag var, at han udstedte forbud mod, at soldaterne overhovedet færdedes ude efter kl. 10 om aftenen, som der var for de danske soldater. Dette lovede han og erklærede, at han ville udstede et meget strengt forbud af dette indhold.

På tale om cykeltyverierne nævnede jeg bl.a. som eksempel på russernes optræden, at min søster, der taler russisk, under en samtale med en tilfældig soldat havde fået tilbudt en damecykel, som han kørte på, hvis hun kunne skaffe ham noget vodka; dette tydede på, at cyklerne også havde interesse for russerne som omsætningsmiddel; han spurgte da, om jeg ikke havde konstateret, at der nu var meget få russiske cykler og motorcykler på vejene, idet kun de soldater, der skulle befordre posten, havde lov til at færdes på cykel på vejene; alle andre cykler var stillet hen. Jeg takkede ham herfor og spurgte, om politiet ikke måtte se beholdningerne af cykler efter for eventuelt at finde de her værende stjålne danske cykler. Dette kunne han dog ikke gå med til, men foreslog selv, at man fra russisk side udleverede et antal cykler svarende til dem, der var stjålne, når nøjagtig oplysning herom blev afgivet af politiet.

[...]

Inden jeg forlod ham rejste han det spørgsmål, om man ikke fra dansk side kunne gøre ham den personlige tjeneste at henvise ham til et sted, hvor han selv til eget forbrug kunne få f.eks. 25 flasker vin om måneden; han havde for nogen tid siden, da han havde besøg af 2 overordnede generaler, købt nogle flasker dansk vin i en forretning, men skønt der var blevet krævet 20 kr. pr. flaske for disse, havde de været af en så skrækkelig kvalitet, at ingen kunne drikke dem. Han var meget forarget herover og ked af ikke at have en smule vin at byde sine gæster, når de besøgte ham.

Under samtalen kom han spøgende ind på, at han blot skulle have f.eks. halvdelen af mit månedlige forbrug, hvortil jeg svarede, at dette var en lige så stor statshemmelighed som antallet af hans tropper, men at jeg ville fortælle ham det, hvis han ville sige, hvor mange soldater han havde, og da han påny spurgte, hvor meget mit forbrug var, svarede jeg ham, at jeg om måneden brugte et antal flasker svarende til 1/200 af det antal soldater, der var her, men derved afsluttedes også denne spøg, og aftalen blev, at jeg skulle forsøge at skaffe ham 25 flasker om måneden, hvoraf de 20 flasker kunne være druevine, rødvin, hvidvin eller hedvin, medens de 5 godt kan være cognac eller en god eau de vie.

Da jeg tror, det vil være særdeles gavnligt, om man på denne måde kunne gøre general Jakusjov en personlig tjeneste, skal jeg meget henstille, at ministeriet sætter sig i forbindelse med et firma, der er i stand til at levere de ønskede varer. Det skulle være druevin, 20 flasker rød- og hvidvin samt 5 flasker dansk brandy eller lign. Det skulle sendes månedlig til ham og med regning til ham. Jeg har forklaret ham, hvorledes priserne ligger. Jeg tror, det vil lette de vanskelige forhold en hel del, og jeg skal tilføje, at selv om vi under forhandlingerne i går berørte flere vanskelige og ømtålelige emner, og vi gensidigt talte åbent til hinanden om disse, forløb hele forhandlingen dog udmærket og afsluttedes under meget hyggelige og spøgefulde former.

Fra oberst Waagepetersen modtog jeg i går en forespørgsel, om jeg syntes, at han burde gå ind på generalens ønske om at se det danske kompagnis øvelser, idet obersten nærede nogen frygt for, at generalen – hvis han fik forevist ungdomslejren – skulle ønske at beslaglægge denne. Efter min mening er der ingen grund til at nære en sådan frygt, og jeg mener i det hele, at det vil være hensigtsmæssigt, om man også fra militær dansk side viser russerne en vis åbenhed ved forevisninger osv. De sætter efter mit skøn meget pris herpå, og alt, hvad der kan bidrage til at nedbryde deres medfødte mistillid, er, så vidt jeg kan se, af den allerstørste betydning for hele forholdet.

Stemningen i befolkningen her er i øvrigt i anledning af russerne meget langt nede og er ikke blevet stimuleret ved minister Aksel Larsens udtalelser på mødet her forleden om, at han mente, at russerne forlod Bornholm, når de allierede tropper rejste fra den øvrige del af landet.⁵⁰⁴ Befolkningen ved jo, at det kun er en antagelse, men det er kendsgerninger, som den også her hungrer efter. Tværtimod er spørgsmålet ved ministerens udtalelser blevet trukket meget skarpt op, således at forholdenes udvikling kan virke yderligere grelt på befolkningen.

372. Udenrigsminister Christmas Møller til sognerådsformand L. Kaas, Povlsker pr. Nexø, den 15. september 1945.⁵⁰⁵

Fortroligt.

Jeg har modtaget Deres og medunderskriveres henvendelse til Udenrigsministeriet, og jeg kan forsikre Dem for, at spørgsmålet er genstand for den omhyggeligste overvejelse og prøvelse her i ministeriet, og vi vil gøre alt, hvad vi kan i enhver henseende for at hjælpe Dem. Naturligvis falder vore ønsker fuldstændig sammen med Deres.

Jeg beder Dem betragte denne skrivelse som strengt fortrolig.

373. Udenrigsminister Christmas Møller til amtmand Stemmann den 16. september 1945.⁵⁰⁶

Tak for Deres brev af 15. ds., som jeg fik i dag med Deres interessante indberetning. Vi gør, hvad vi kan på de af Dem nævnte punkter, og jeg skal atter tage fat på det,⁵⁰⁷ men vi har jo hele tiden den mening, at vi må se at få det til at gå så lempeligt som muligt.

⁵⁰⁴ Aksel Larsens tale i Rønne den 3. september.

⁵⁰⁵ UM 87.F.3/22. – Brevet er svar på et brev til ministeren underskrevet af sognerådsformanden og 120 beboere i Snogebæk og Povlsker kommune, hvori der klages over de russiske troppers adfærd og fortsatte tilstedeværelse; se herom i Den lange befrielse s. 176-77.

⁵⁰⁶ UM 87.F.3/1.

⁵⁰⁷ I brevet: ...og skal jeg atter tage fat på det,...

374. Kommentarer i Foreign Office den 18.-19. sept. 1945 til meddelelse om udsættelsen af Christmas Møllers besøg i Moskva og en udtalelse af Christmas Møller i "The Times" den 19. september 1945.⁵⁰⁸

Hr. Møllers besøg i Moskva.

Det ser nu ud til, at det politiske aspekt af denne rejse såvel i sovjetiske som i danske øjne vejer tungere end det handelsmæssige.

M.L. Clarke 18.9

Dette er temmelig bemærkelsesværdigt. Ifølge dagens "The Times" har hr. Christmas Møller i en kommentar til den løbende snak om en vestgruppe sagt, at "hverken Danmark eller noget andet nordisk land bør indtræde i regionale aftaler. Danmark...må tilstræbe at have det samme gode forhold til Øst som til Vest."

Forsinkelsen af hr. Christmas Møllers Moskva-rejse åbner mulighed for, at vi kan give ham en fast dato for den britiske tilbagetrækning fra Danmark. Dette er til behandling hos stabscheferne nu.

A. Haigh 19. sept.

Jeg var ked af at se hr. Møllers udtalelse om en vestgruppe. Men den bestyrker mig i den opfattelse, jeg altid har haft, at vi bør sigte efter praktiske måder at knytte de vesteuropæiske lande til os militært og økonomisk og undgå den opsigts, som formelle aftaler, som skal offentliggøres, vækker.

Hr. Møller er noget heftig, og jeg håber, at hans udtalelse skyldes hans forestående besøg i Moskva, og at den ikke varsler en virkelig ændring i hans gentagne udtrykte opfattelse af vigtigheden af de snævrere mulige bånd til vort land.

Hvis vi ikke inden længe får Mr. Randalls betragtninger om denne sag, må vi bede om dem.

C.F.A. Warner 19/9.

Hr. Møllers adfærd er skuffende, men det er ikke ganske overraskende, at han måtte opleve det som nødvendigt at berolige den sovjetiske regering, al den stund russiske tropper er i besiddelse af Bornholm, og der er fare for, at Stalin kan insistere på en base på dansk territorium for at give den sovjetiske regering kontrol med adgangsvejene til Østersøen.

O. Sargent 19. sept. 1945.

Og på tærsklen til et besøg i Moskva!

A. Cadogan 19. sept. 1945.

375. Telegram den 19. sept. 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁵⁰⁹

Nr. 641

Den danske udenrigsminister har i går udtrykt det synspunkt, at dansk politik ligesom de øvrige nordiske landes må virke inden for FN's rammer, og at de nordiske lande ikke bør deltage i regionale aftaler. De bør hellere stræbe efter at vedligeholde samme forhold til Øst som til Vest.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ FO 371/47220, file no.7, p. 55-58. – I telegram nr. 4163 den 11. september 1945 fra Roberts, Moskva, modtaget i Foreign Office den 18. september, meddeles, at den sovjetiske regering har gjort det klart for Christmas Møller, at udenrigsminister Molotov ville foretrække, at Christmas Møller udsatte sit besøg, indtil Molotov var tilbage i Moskva. I telegrammet henvises til telegram fra København nr. 608 af 11. september.

⁵⁰⁹ FO 371/47265, file no. 935, p. 3, 1-2. – Afsendt i klartekst den 19. september kl. 15.20, modtaget kl. 21.40. Gentaget til Stockholm og Oslo.

⁵¹⁰ The Times den 19. september 1945: "Hr. Moeller's View of Western Bloc."

Dette er et dårligt varsel for udsigten til, at Danmark deltager i nogen form for vestgruppe – især i betragtning af den sovjetiske pressekampagne imod tanken om en vestgruppe og hr. Christmas Møllers forestående besøg i Moskva (som på hr. Molotovs anmodning er blevet udsat, indtil hr. Molotov er vendt tilbage til Moskva).

A. Haigh 21. sept.

[...]

Hr. Christmas Møller har sagt adskillige ting på forskellige tidspunkter, og det ville ikke være umagen værd at prøve at samle alle hans tidligere udtalelser om Danmarks udenrigspolitik. Research Department har imidlertid gjort mig opmærksom på en tale af ham på et offentligt møde med Frihedsrådet den 21. maj, hvori han sagde: "Danskerne har lært, at der ikke er nogen frihed for små nationer uden internationalt samarbejde. Det er vor opgave at sørge for, at vort land har det samme gode forhold til Øst som til Vest." Jeg tror også, at han ved en anden lejlighed har antydnet, at Danmark kunne virke som en form for bro mellem Øst og Vest.

[...]

M.L. Clarke 26.9

376. Telegram den 21. sept. 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁵¹¹

Nr. 647

Moskva telegram nr.4163.⁵¹²

Jeg har forstået, at den sovjetiske regering har stillet spørgsmålstegn ved visse medlemmer af den danske delegation. Der er et voksende indtryk af, at den sovjetiske regering ønsker at undgå, at den danske udenrigsminister i Moskva vil tage spørgsmålene om Bornholm og de tyske flygtninge fra den russiske zone op, og at ministerens rejse (skønt ikke nødvendigvis delegationens) nu vil blive udsat på ubestemt tid.

377. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 21. september 1945.⁵¹³

[...]

Hele Galløkken (den gamle eksercerplads ved Rønne) er nu fuld af bjerge af hø, træ, brænde og dele af barakker. Nye skibsladninger kommer stadig til Rønne havn, og nu kører de derud, hvor der er hovedoplagringsplads. Senere videre derfra. Overalt ved lejrene tømmer russerne, der kører dag og nat. Og de store barakker skyder i vejret øen over. Tilsvarende synker humøret hos befolkningen her.

Det hele tyder jo også ganske bestemt på, at russerne ikke har i tankerne at forlade Bornholm foreløbig, ej heller nedsætte styrken her. Hvorfor skulle ellers alt dette slæbes herover og tømres op nu? Hvorfor skulle man stadig være så ivrig for at få de russiske butikker åbnet rundt på øen? Og det i nedenstående skrivelse⁵¹⁴ af 19. d.m. udtalte er jo også såre oplysende:

"Under henvisning til det høje ministeriums skrivelse af 17. f.m. – j.nr. 1428.110 m.fl. – vedrørende leverancer af landbrugsprodukter til de russiske tropper på Bornholm skal man meddele, at forskellige firmaer fra København har rettet direkte henvendelser til den russiske

⁵¹¹ FO 371/47220, file no. 7, p. 61. – Afsendt den 21. september kl. 16.6?, modtaget kl. 18.30. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Moskva.

⁵¹² Telegram af 11. sept. 1945 med meddelelse om den sovjetiske regerings aflysning af Christmas Møllers besøg i Moskva.

⁵¹³ UM 87.F.3/16.

⁵¹⁴ til Indenrigsministeriet.

ledelse og tilbød dem meget betydelige kvantiteter friske grøntsager; således er der gennem firmaet J. Erlandsen, Helgolandsgade 14, tilbudt 1.000 ts. kartofler, 90 ts. gulerødder, 80 ts. rødbeder, 60 ts. løg osv.

Dette har medført, at man fra russisk side har fået indtryk af, at der er betydelige varemængder til rådighed, og at man derfor, da amtet meddelte den russiske ledelse, at leverancer af betydelige kvantiteter kun kunne effektueres ved amtets foranstaltning, har fremsat begæring om følgende leverancer:

1.000 ts. kartofler inden foråret, heraf 600 ts. straks,
 90 ts. gulerødder, hvoraf 50 ts. ønskes leveret straks,
 80 ts. rødbeder, der alle ønskes leveret straks,
 60 ts. løg, hvoraf 30 ts. ønskes leveret straks,
 50 ts. frisk hvidkål.
 40 ts. saltede agurker,
 300 kg rosenkål ugentlig, sålænge dette kan skaffes,
 50 kg persille ugentlig,
 50 kg selleri ugentlig, sålænge disse varer kan leveres.

Tillige har marinen fremsat begæring om:

50 ts. hvidkål,
 5 ts. små agurker,
 5 ts. løg,
 4 ts. gulerødder,
 3 ts. rødbeder,
 2 ts. æbler,
 1/2 t. pærer,
 1/2 t. syltetøj.

For begges vedkommende skulle leverancerne omfatte henholdsvis hærens og marinens forbrug i det kommende halvår, og selvom man fra amtets side stiller sig uforstående over for de meget store kvantiteter, der svarer til et forbrug af betydeligt større antal soldater, end man fra dansk side har opfattelsen af, at der er her på øen, har man ikke under forhandlingerne kunnet opnå at få disse ønsker nedskåret, idet man jo navnlig ikke fra russisk side ønsker at diskutere spørgsmålet om, til hvor mange mennesker forsyningerne er beregnet.

Da tillige som nævnt danske firmaer allerede har fremsat tilbud på størstedelen af de ønskede varer over for russerne, har man heller ikke kunnet forklare dem, at varerne ikke kan skaffes her i landet.

Det tilføjes, at man fra Udenrigsministeriet har fået telefonisk meddelelse om, at firmaet Brøks har fået tilladelse til at levere i alt 350 tons biologisk konserveret surkål til den russiske hær på Bornholm.

Under henvisning til de foran givne oplysninger skal man herved henstille til det høje ministerium, at der gives tilladelse til, at de af russerne ønskede leverancer effektueres, eventuelt at der fra ministeriets side afgives en udtalelse om, hvor store kvantiteter af hver af de enkelte kategorier, man mener at kunne give tilladelse til at levere. Blandt de foreliggende tilbud vil man da udvælge det billigste og lade dette overtage hele leverancen til russerne.

Det tilføjes, at man fra russisk side er meget interesseret i at få oplysning om, hvor og hvornår de kan få de af dem ønskede varer, hvorfor man henstiller, at der træffes afgørelse snarest muligt i hvert fald om levering af én eller flere af de vigtigste varekategorier, f.eks. kartofler.

Det meddeles, at Udenrigsministeriet og Handelsministeriet herfra er underrettet om foranstående.”

Dette her er til mere end et års forbrug for den russiske styrke her, medmindre de spiser omtrent dobbelt så meget som andre mennesker, og ellers tyder det jo snarest på en forøgelse af styrken her.

Og når det så stadig forlyder, at de andre allierede nu for alvor tænker på at forlade landet, selvom det måske ikke er rigtigt, at datoen den 20. oktober dette år er bestemt i så henseende, får befolkningen her ikke megen tiltro til, at russerne da også forlader Bornholm.

[...]

Fra den russiske marine her har man forlangt 5 lejligheder i Rønne stillet til rådighed nu: det er til 5 marineofficerer, hvis familier tager ophold her og allerede er undervejs fra Rusland hertil. Under henvisning til den på grund af bombningen herskende boligmangel i Rønne og til, at marinen allerede har 2 hoteller og hele amtstuegården, har byrådet afvist dette krav. Russerne har herefter været her på amtet, men de er også afvist her, da dette krav dog er for urimeligt. Men det tyder jo ej heller på, at de tænker på i den nærmeste fremtid at drage herfra. Tværtimod kunne det vel tyde på noget som en russisk marinestation her.

[...]

Da jeg i formiddags gik gennem Rønne passerede vel 1.000 russere med træn, feltkøkkener m.v. Rønne fra nord mod syd. Beboerne kom ud at se på dem, men der var ingen vinkeri eller lign. Selvom det ikke var nye styrker, der kom hertil, men kun en ændring af opholdssted, var beboerne dybt alvorlige, og mange sagde til mig: "Hvor er det dog forfærdeligt."

378. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 24. september 1945.⁵¹⁵

Meddelelse i aviserne om, at der påtænkes en gave fra Danmark til de russiske soldater her har vakt bestyrtelse i vide kredse i befolkningen her og givet næring til fornyet og voksende bitterhed. "Det er dog for galt" og lignende udtalelser møder man overalt. Man synes også, at her af russerne er stjålet så mange ure (alene her i huset af æresvagten i sin tid 31!), at de ikke behøver flere, især da også mange af dem med stolthed fremviser 2-3 ure, som de har stjålet i Tyskland. Andre siger: "Så skulle hver dog også have en cykel." Dem har de jo også stjålet masser af her. Og man er bitter over, at danske penge skal gives ud til dette, og dansk valuta skal bruges hertil, og det bliver jo ikke under nogle hundrede tusind kroner. Og får man overhovedet russerne til at opgive, hvor mange mand her er? Hidtil har det jo ikke været muligt.

Hvis de så endda samtidig rejste, siger folk. Men her virker dagspressens meddelelse jo ej heller opmuntrende. Nu senest i Berlingske Tidende fredag morgen med meddelelse fra London om, at man der mener, at Bornholm skal behandles direkte mellem Danmark og Moskva. "Ja", siger folk, "men når så samtidig delegationen for Danmark ikke kan komme afsted til Moskva, fordi man ikke vil have den der, hvad så?"

Sådan ligger situationen her, og den bliver ikke bedre for hver dag, der går. Det kræver den største varsomhed, behændighed og takt. Men man hungre her efter resultater og realiteter.

[...]

I min fornævnte indberetning⁵¹⁶ skrev jeg, at ca. 1.000 (vistnok i virkeligheden snarere 1.500) russere fredag formiddag drog gennem Rønne. Der menes, at de er kommanderet ud for at se en kammerat, der i Tyskland har forbrudt sig groveligen mod den røde hær vistnok ved ulovligt salg af heste, materiel o.lign. samt desertering, til skræk og advarsel for de andre blev skudt, medens de så på det, og efter at han i den anledning var ført hertil (!). Generalen havde holdt en meget alvorlig tale for dem alle.

Fredag formiddag, medens de fornævnte russiske soldater drog gennem Rønne på vej for at se en kammerat blive henrettet for voldtægt, skete der samtidig lige ved Rønne et nyt voldtægts-tilfælde, idet en russisk soldat gik ind i et hus og voldtog en ung, nygift kone, der var alene hjemme. Russeren blev taget af en politipatrulje med russere med. Sådan er forholdene her nu.

[...]

⁵¹⁵ UM 87.F.3/16.

⁵¹⁶ Indberetning den 21. september 1945.

379. Telegram den 27. sept. 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁵¹⁷

Nr. 80

Mit telegram nr. 630.⁵¹⁸

Udenrigsministeriet meddeler, at på grund af Molotovs og den sovjetiske handelskommissions fravær fra Moskva er den danske delegations afrejse udsat.

På en pressekonference den 25. september udtalte Udenrigsministeriet, at delegationen ville rejse så snart som muligt uanset valgkampagnens forløb. Den ville drøfte ikke alene samhandels-spørgsmål, men også Bornholm og tilbageførslen af tyske flygtninge i Danmark til den russiske zone i Tyskland.

Kommentarer i Foreign Office:

Dette indebærer, at Christmas Møller stadigvæk håber på at komme til Moskva.

M.L. Clarke 1.10

Bemærk, at han har udtalt, at han vil tage Bornholm op.

C.F.A. Warner 3/X

380. Telegram den 29. sept. 1945 fra gesandt Randall, København til Foreign Office.⁵¹⁹

Nr. 677.

Mit telegram nr. 641 [af 19. sept. 1945].

Den danske udenrigsminister har i dag oplyst mig om, at hans medarbejdere har opfanget et radiointerview fra Moskva, hvori det blev udtrykt, at de planlagte dansk-russiske forhandlinger kompliceredes af Danmarks yderst pro-britiske indstilling og af den dominerende britiske indflydelse. Jeg sagde til hr. Christmas Møller, at jeg ikke havde sporet en sådan udsendelse, men hvis den var holdt i de vendinger, forekom den mig smålig og naiv. Dansk-engelsk venskab var – sagde jeg – baseret på bestemte fælles ideer og kulturelle interesser og også på et vigtigt og aldeles naturligt sammenfald af handelsinteresser; det indebar ikke noget fjendskab over for noget andet land og bestemt ikke over for Rusland.

2. Hr. Christmas Møller var enig, men sagde, at han følte, at han burde gøre, hvad han kunne for at undgå, at Danmark blev et stridens æble mellem Øst og Vest, og at det var derfor, han havde fremsat sin udtalelse som meddelt i mit telegram, som jeg henviser til ovenfor. Han spurgte mig, om jeg ikke mente, at han havde gjort ret i at have udtalt sig, som han gjorde. Jeg sagde, at vi delte og sympatiserede ganske med hans ønske om at undgå spændinger mellem Rusland og den vestlige verden, men at megen russisk kritik i presse og radio af vestpagter forekom mig dårligt informeret og uoprigtig, især da selv den mindste kritik i britisk presse af russiske østpakter syntes at vække en så voldsom irritation. [...] Jeg sluttede med at sige, at jeg var sikker på, at hr. Christmas Møller i sine samtaler med den russiske gesandt ville gøre sit bedste for at udrydde enhver forestilling om, at det udmærkede dansk-engelske forhold var til ugunst for det dansk-russiske venskab, og at han også kunne forsøge at punktere en mulig forestilling hos gesanden om, at Hans Majestæts regering sikkert ville gøre hvad som helst for at splitte Europa op i to halvdele.

⁵¹⁷ FO 371/47220, file no. 7, p. 63, 62.– Afsendelsesdato ikke angivet, sendt i klartekst, modtaget den 1. oktober kl. 11.55. Gentaget til Moskva og Stockholm.

⁵¹⁸ Udeladt her.

⁵¹⁹ FO 371/47265, file no. 965, p. 7, 5-6. – Afsendt den 30. september kl. 14.00, modtaget kl. 17.00. Gentaget til Oslo, Stockholm og Moskva. Fordelt til kabinettet.

Vi kender ikke noget til den Moskva-udsendelse, der er nævnt i afsnit 1.

Hr. Christmas Møllers optagethed af et godt forhold til Sovjetunionen er ikke unaturlig i betragtning af de øjeblikkelige problemer med Bornholm og de tyske flygtninge fra den sovjetiske zone og den rest af tvivl om Danmark, som russerne stadig måtte have som følge af afbrydelsen af forholdet i 1941. Et godt forhold til Storbritannien tager man for givet, tror jeg.

M.L. Clarke 2.10

Jeg tror, det er klart, at hr. C.-M.'s ønske om venskab med Storbritannien er usvækket. Hvilken pris, han vil blive bedt om at betale for Ruslands venskab, og om han vil være rede til at betale den, vil kun tiden kunne vise.

A. Haigh 2. okt.

Jeg mener, at vi kan godkende Mr. Randalls udtalelser.⁵²⁰

C.F.A. Warner 3/X

381. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 1. oktober 1945.⁵²¹

[...]

Jeg havde i dag en lang forhandling med den russiske general.

I en sag, hvor en ung reservebetjent i en rapport uden grund havde beskyldt russiske marine-soldater for tyveri klarede jeg forholdet ved at give generalen en undskyldning. Han var temmelig irriteret i sagens anledning.

Med hensyn til løsagtige kvinder, der havde omgang med russere, havde vi en længere forhandling. Han var meget optaget af at forhindre sådant. Vi aftalte så om nærmere samarbejde i sådanne sager mellem russerne og det danske politi, således at russerne i disse sager selv tager de danskere, der er impliceret, og derefter afleverer dem til det danske politi.

Han har iøvrigt indført nye og meget skærpede regler for mandskabets færden, og ingen må uden tilladelse nu have omgang med nogen dansk. De officerer, der tidligere kom rundt om i hjemmene her, er således pludselig holdt op med at komme.

Der har tidligere været herboende folk, der omdelte religiøs propaganda til russerne. Det blev standset ved politiets mellemkomst. Det er nu begyndt igen andre steder og af andre personer her. Generalen har klaget til mig derover, og politimesteren har så nu ved en politibekendtgørelse udstedt forbud derimod. Dette var generalen tilfreds med. Han var også ivrig efter, at der blev skredet stærkt ind fra dansk side mod dem, der ulovligt solgte spiritus til russerne. Selv straffede han i sådant tilfælde meget strengt. Han fik en redegørelse over, hvad der var sket fra dansk side og hvilke straffe, der var idømt. Hermed var han tilfreds.

Han meddelte mig, at den soldat, der havde voldtaget fru NN⁵²² forleden dag her ved Rønne, havde fået 5 års fængsel.

Jeg takkede ham mundtligt for hans smukke lykønskning i anledning af kongens 75 års fødselsdag. Jeg meddelte ham, at jeg havde overgivet den til kongens kabinetssekretær, hvad han var meget taknemmelig over.

Han fik meddelelse om, at vinleverancen til ham var i orden. Han bad mig meget takke Udenrigsministeriet herfor.

Ligeledes var han meget taknemmelig over meddelelsen om, at der fra dansk side var givet tilladelse til levering af kartofler og grøntsager.

⁵²⁰ I telegram nr. 72 af 8. oktober 1945 til København meddelte Foreign Office: "I approve His Majesty's Minister's language."

⁵²¹ UM 87.F.3/16.

⁵²² Vedkommendes efternavn er udeladt her.

Jeg kunne også meddele ham, at skovrider Nielsen havde erklæret, at han gerne i næste måned ville se ham til jagt i Almindingen, og at jeg ville forsøge at skaffe ham også andre jagtindbydelser. Men nu bad han mig skaffe sig nogle patroner. Jeg forsøger nu først her.

[...]

382. Admiral Holt, chef for de britiske flådestyrker i Danmark, til den britiske flådechef i Tyskland den 1. oktober 1945.⁵²³

[...]

3. Under mine afskedsbesøg hos udenrigsministeren, forsvarsministeren og søværnets chef er der over for mig blevet givet udtryk for den største anerkendelse af vor flådes indsats, samt en erkendelse af, at den danske flåde ville have været ganske ude af stand til at håndtere situationen uden vor hjælp. Jeg har også haft den ære at blive budt på frokost hos Hans Majestæt kong Christian X.

4. Udenrigsministeren gjorde det helt klart, at han ønskede alle allierede væbnede styrker ud af Danmark så hurtigt som muligt. Han styres heri af den i Danmark dominerende opfattelse, som grænser til en besættelse, at russerne kun vil forlade Bornholm, når det kan påvises, at alle andre allierede tropper har forladt Danmark. Samtidig gør admiral Vedel dog konstant opmærksom på sin mangel på officerer og sin skepsis med hensyn til at have danskere til at føre kommando over tyskere. [...]

383. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Christmas Møller i begyndelsen af oktober 1945.⁵²⁴

[...]

Til slut tillader jeg mig at nævne, at min svenske kollega i dag har sagt mig, at han fra en kilde, som han anså for pålidelig, havde hørt, at sovjetregeringen under drøftelserne vedrørende særlige strategiske støttepunkter, derunder Bornholm, blandt andet havde henvist til de militære og navale beføjelser, som den portugisiske regering under krigen tilstod den britiske på Azorerne. Jeg skal forsøge at skaffe oplyst, hvorledes det stiller sig med hensyn til en opgivelse af disse Storbritannien tilståede særlige beføjelser.

384. Gesandt Randall, København, til udenrigsminister Bevin den 3. oktober 1945.⁵²⁵

Den danske udenrigsministers bemærkninger, som jeg meddelte i mit telegram nr. 677 af den 29. september, giver mig anledning til at forelægge følgende betragtninger om Danmarks fremtidige politik og i særdeleshed landets forhold til Sovjetrusland. [...]

[...]

5. Det, Danmark søger af Rusland, er ikke-indblanding i dansk indenrigspolitik, et ærligt handelssamkvem, modtagelse af de tilnærmelsesvis 200.000 tyske flygtninge her, der oprindeligt kommer fra den russiskbesatte del af Tyskland, og, endelig, fuldstændig tilbagetrækning fra

⁵²³ Admiralty class 1, ref. 17318. – Admiral Holt var den 21. september blevet underrettet om, at han skulle lade sig afløse den 1. oktober. Han udtrykker i brevet sin ærgrelse over det korte varsel og de vanskeligheder, dette har medført for ham selv og de danske myndigheder og påpeger den danske flådes mangel på officerer som et kerneproblem i sammenhæng med beslutningen om, at det danske søværns ledelse skal overtage den operative kontrol fra den 15. oktober fra de britiske flådemyndigheder. Han nævner, at kort tid efter den 15. oktober vil der af britisk flådepersonel anslået kun være 25 officerer og ca. 100 mand tilbage i Danmark.

⁵²⁴ UM 105.Dan.5. – Depeche no. XV om udenrigsministerkonferencen i London, september 1945. Datoen for skrivelsen er ikke kommet med på den mikrofilmte sag, men må være en af de første dage i oktober 1945.

⁵²⁵ FO 371/47265, file no. 935, p. 13-15.

Bornholm. Med hensyn til det første har russerne ikke givet nogen større eller vedvarende grund til klager, skønt der er hyppige anklager fra socialdemokratiske fagforbundsledere. De andre tre punkter bliver ikke behandlet tilfredsstillende. Den danske delegation til Moskva, som primært skulle diskutere samhandel, er blevet udskudt på ubestemt tid, åbenbart fordi russerne ikke vil diskutere de andre politiske emner, som danskerne noget kluntet udbasunerede på forhånd. Udenrigsministeren holder fast ved sin overbevisning om, at russerne vil forlade Bornholm, når den sidste britiske soldat, sømand eller flyver har forladt Danmark, men privat indrømmer han dystert, at russerne på denne ø klart er forberedt på at blive længe, og at selv en fuldstændig britisk tilbagetrækning ikke nødvendigvis vil medføre, at hans håb vil gå i opfyldelse. Faktisk er der en voksende fornemmelse af, at russerne vil lade et befæstet Bornholm indgå i deres forsvarssystem i Østersøregionen og lade deres irritation over den danske regerings og det danske folks åbenlyse pro-britiske holdning komme til udfoldelse gennem en intensivering af Moskva radios nålestik imod Danmark for at give husly til nazister eller for at give russiske flygtninge en dårlig behandling. Jeg tror ikke, at vi behøver være bange for, at vor popularitet reelt vil mindskes; dertil er den for naturligt og solidt forankret både interesse-mæssigt og følelse-mæssigt. Men vi må nok have i tankerne, at forsigtighed dikterer mindre offentlig entusiasme, og at den russiske kulturelle og politiske propaganda kan finde myndighederne i et mere modtageligt lune, især hvis den nuværende kritiske og temmelig ringeagtende russiske taktik over for den danske regering erstattes af en imødekommende handelspolitik, eller selvfølgelig også hvis det kommende valg giver det kommunistiske parti bedre muligheder, end det har nu for at øve indflydelse på den nye regerings sammensætning og politik. [...] Jeg føler mig overbevist om, at de fleste danskere inderst inde ville føle sig godt tilpas i en britisk, eller fransk-britisk, indflydelsessfære, men de kolde facts er, at de går rundt med en lurende frygt for konsekvenserne. Dette mener jeg burde bevirke en vis tilbageholdenhed i vor offentlige behandling af vor betragtelige andel i Danmarks militære genopbygning, en andel som den nuværende danske regering har budt velkommen.

385. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 6. oktober 1945.⁵²⁶

Der kommer stadig nye skibsladninger af brædder, træ, barakdele til russerne.

Jeg har iøvrigt taget de vedlagte billeder af deres barakbyggeri på Galløkken i Rønne og deres vældige lager af brædder, træ m.v. her. Jeg vedlægger aftryk af billederne. Da jeg – af forsigtighedsgrunde – har måttet tage dem på lang afstand og inde fra træerne, skal man helst anvende forstørrelsesglas til dem. Man ser da i baggrunden den tidligere tyske (nu russiske) baraklejr på Galløkken og den af tyskerne lavede, af russerne nu brugte store trådløse station. Man ser også de nye barakker, som russerne nu bygger samt lagrene af træ m.v.

Forleden kom ca. 450 russere hertil, men det svarer vist nærmest til det antal, der efterhånden i de seneste tider er taget væk med hvert skib, som russerne har.

[...]

Det er lykkedes mig at skaffe generalen invitation til private jagter hos forskellige landmænd her.

Bornholms Tidende indeholdt i går den 5. d.m. følgende notits:

“Endnu en udtalelse om russerne på Bornholm.

Måske bliver de her, til der er sluttet endelig fred med Tyskland, siger en engelsk Moskva-korrespondent.

Sunday Times' Moskva-korrespondent, Alexander Werth, er under et ophold i Sverige blevet interviewet af den svenske presse, og om Bornholm udtalte han ifølge Aftonbladet:

Bornholm kaldes jo Østersøens Gibraltar. Nu er jeg naturligvis ikke bekendt med den russiske generalstabs planer.

Alt hvad jeg kan sige er, at jeg selv stillede spørgsmålet til flere ansvarlige russere, og jeg fik to svar. Det ene var, at russerne vil forlade Bornholm, så snart englænderne forlader resten af Danmark, og det andet var, at russerne af strategiske grunde vil forblive på Bornholm, indtil der er sluttet en endelig fred med Tyskland.

⁵²⁶ UM 87.F.3/16.

Under alle omstændigheder er det Werths indtryk, at russerne ikke nærer nogen hensigter om at blive på øen længere end højst nødvendigt.”

386. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 8. oktober 1945.⁵²⁷

[...]

Ved en samtale med bankdirektør Mogensen, Handelsbanken, Rønne, i hvilken den danske stats månedlige lån på 2 mill. kr. til russerne står, erfarer jeg, at russerne til dato har trukket 3.6 mill. kr. samt hertil de 200.000 kr, der straks og i og for sig uden deres anmodning blev stillet til rådighed for dem, men som de har tilbagebetalt af den senere kredit på 2 mill. kr. månedlig, således at de til dato har brugt i alt 3.8 mill. kr.

Da der imidlertid automatisk stadig stilles 2 mill. kr. til rådighed for dem pr. måned – i overensstemmelse med deres anmodning dengang – har de et beløb af 6.2 mill. kr. til disposition endnu.⁵²⁸

Jeg har tidligere gjort opmærksom på, at beløbet på 2 mill. kr. månedlig er alt for højt, og at russerne – der er meget nøjeregnende i pengesager og åbenbart genstand for stærk kontrol – slet ikke kan bruge dette beløb. Og jeg skal påny meget tillade mig at henstille, at man fra ministeriets side søger at få dette spørgsmål ordnet, i hvilken henseende jeg – da de jo møder med masser af naturalier selv nede fra Tyskland – vil mene, at 1/2 mill. kr. månedlig fremtidig vil slå til.

Men jeg beder foranstående oplysninger betragtet og behandlet som strengt fortrolige.

Generalen har iøvrigt, såvidt jeg har kunnet forstå, fra i går til i dag haft besøg af 2 attachéer fra det russiske gesandtskab i København. Den ene hed Kapplau⁵²⁹ eller lign. Det drejede sig vist også om finansspørgsmål. Anmeldelsen af deres besøg kom pludselig. Dette bedes også betragtet som strengt fortroligt.

[...]

387. Forsvarsminister Ole Bjørn Krafts tale for general Jakusjov i Rønne torsdag den 11. oktober 1945 i Nationaltidendes gengivelse den 12. oktober 1945.⁵³⁰

Forsvarsministerens møde med russerne

Rønne, torsdag, privat.

Forsvarsminister Ole Bjørn Kraft opholder sig i øjeblikket på Bornholm, hvor han blandt andet skal tale ved en række konservative møder. Til ære for den russiske kommandant på Bornholm, general Jakusjov, holdt forsvarsministeren i middags en frokost på Dams Hotel. Foruden den russiske general deltog endvidere flere andre russiske officerer samt en række danske hær- og flådeofficerer med viceadmiral Vedel⁵³¹ og chefen for Bornholms Værn, oberst Waagepetersen, i spidsen, og amtmanden, politimesteren og repræsentanter for modstandsbevægelsen.

Under frokosten holdt forsvarsministeren en tale til den russiske general og udtalte bl.a.:

“Hr. general! For første gang efter befrielsen har jeg lejlighed til at gæste Bornholm – denne smukke ø, som vi plejer at benævne som Østersøens perle. Det er mig en glæde ved denne lejlighed i min egenskab af forsvarsminister over for Dem at kunne give udtryk for den taknemmelighed, som vi alle føler over de strålende sejre, der førte til Danmarks befrielse og generhvervelsen af mit lands frihed og uafhængighed. Der er herved blevet knyttet stærke bånd mellem Danmark og Sovjetunionen – bånd, der vil holde og følelser, der vil vedblive at være, også når vi ikke længere har allierede soldater, repræsentanter for vore befriere, i Danmark.”

⁵²⁷ UM 87.F.3/16.

⁵²⁸ Beløbet fremkommer som summen af 2 mill. kr. månedlig i 5 måneder minus de allerede trukne 3.8 mill. kr.

⁵²⁹ Kaplin.

⁵³⁰ Forsvarsministerens besøg på Bornholm er nærmere omtalt i Den lange befrielse, s. 229-231.

⁵³¹ Chefen for Søværnet ankom allerede den 9. oktober til Rønne. Ifølge en notits i Berlingske Tidende den 10. oktober skulle viceadmiral Vedel besigtige de maritime anlæg på Bornholm.

Ministeren sluttede med at udbringe en skål for Sovjetunionen og dets store leder, marskal Stalin.

Også den russiske general havde ordet og hyldede i hjertelige vendinger det danske folk og i særdeleshed den bornholmske befolkning samt den danske modstandsbevægelse.

[...]

388. Berlingske Tidende fredag den 12. oktober 1945.

De russiske tropper trækkes snart bort fra Bornholm

Moskva, torsdag. Associated Press.

Fra velinformeret diplomatisk kilde i Moskva erfarer Associated Press i dag, at de russiske styrker snart vil trække sig tilbage fra Bornholm. Det tilføjes, at enhver ængstelse i Danmark eller i udlandet med hensyn til besættelsens varighed er ubegrundet.

389. State Departments referat den 15. oktober 1945 af en samtale med danske diplomater i State Department om Grønland.⁵³²

Emne: Dansk afkald på kompensation for baser i Grønland.

Deltagere: Legationsråd Carl A.C. Brun
Legationsråd Povl Bang-Jensen

Ass. chef for Nordeuropæiske Afdeling William C. Trimble

[...]

Hr. Brun sagde, at den danske gesandt havde bedt ham om at gøre mig særlig opmærksom på det forhold, at danskerne ikke havde noget ønske om at få nogen betaling for brugen af baserne under krigen, og havde tilføjet, at han håbede, at Forsvarsaftalen af 1941 snart kunne bringes til ophør. I den forbindelse sagde han, at han havde forstået, at vi for nylig havde henvendt os til islændingene vedr. oprettelse af langfristede baser dér, og at danskerne ligesom svenskerne mente, at Sovjetunionen ville kunne drage væsentlig fordel heraf til at opnå baserettigheder på Bornholm. Følgelig håbede han inderligt, at vi ikke ville bede om langfristede baser i Grønland bortset fra sådanne, som måtte være nødvendige i medfør af bestemmelserne i artikel 43⁵³³ i FN's charter.

Jeg kommenterede ikke hr. Bruns bemærkninger.

390. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 16. oktober 1945.⁵³⁴

[...]

Viceadmiral Vedels besøg her i sidste uge har haft en udmærket virkning, såvel over for befolkningen som over for russerne. Den ene dag var den russiske general m.v. til middag her i amtsgården med viceadmiralen m.v. Generalen var overordentlig glad ved dette.

Jeg benyttede lejligheden til efter middagen at spørge generalen om, hvorledes det så gik med tilladelsen for de engelske marinebåde til at komme hertil. Han sagde mig, at han nu kunne meddele mig, at det blev der ikke noget af. "Det var lettere for ham at drikke en flaske vodka, end at de både fik lov til at komme hertil." Det er jo en oplysende, men i alle måder nedslående besked.

[...]

⁵³² RG 59, DS 859B20/10-11.45. NARA. – Yderst Hemmeligt. Referat af William Trimble. Her gengivet efter fotokopi af det amerikanske referat i: Grønland under den kolde krig. Bilag, s. 29-30.

⁵³³ Artikel 43 pålægger medlemslandene at stille tropper, assistance og faciliteter, inklusive ret til passage, til rådighed for Sikkerhedsrådet med det formål at opretholde international fred og sikkerhed.

⁵³⁴ UM 87.F.3/16.

Ved en samtale bagefter med oberst Strebkov kom vi til at tale om hans ankomst hertil den 10. maj. Han sagde mig privat, at man fra russisk side var meget ked af, at den ledende russiske officer – orlogskaptajn⁵³⁵ Antonik – og hans folk så fuldstændig havde misforstået situationen her og opført sig så slet, som de havde. Det var også kommet Antonik meget til skade i hans karriere som officer. Obersten sagde, at da han dengang havde set mig, havde han ikke tænkt sig, at de russiske tropper skulle have været så længe på Bornholm, hvortil jeg fjede, at det havde jeg heller ikke.

[...]

Han [general Jakusjov] talte også om, at hans kone og 2 børn måske kom hertil. Dette synes jo at være et nyt tegn til, at meddelelserne i pressen (de er jo gentaget for nylig fra Associated Press fra Moskva) om, at russerne snart forlod Bornholm, måske ikke har så meget med virkeligheden at gøre. Det synes deres vedvarende bygning af barakker her ej heller at tyde på. I Sandvig havde man forlangt 2 lejligheder, hvad jeg har sagt, at man skulle nægte, indtil generalen efter vor aftale henvendte sig til mig derom.

[...]

391. Telegram den 17. oktober 1945 fra Foreign Office til gesandt Randall, København.⁵³⁶

Nr. 482.

Deres telegram nr. 662 af 26. september: tilbagetrækning af britiske styrker fra Danmark.⁵³⁷

Situationen vedrørende tilbagetrækning af britiske styrker fra Danmark er nu følgende:

2. Flådestyrker. Disse styrkers opgaver (primært minestrykning) skulle være afsluttet medio oktober, og de britiske flådestyrker er derfor nu ved at blive trukket tilbage fra Danmark.

3. En lille flådemission vil blive i Danmark for at rådgive og bistå den danske regering i flådesager i forbindelse med planen for opbygningen af den danske flåde, hvis den danske regering ønsker det.

4. Hærstyrker. Eneste resterende operative opgave er evakueringen af de tilbageblevne afvæbnede tyskere. Under forudsætning af at danske enheder vil kunne overtage denne opgave primo november, vil de britiske hærstyrker da kunne trækkes tilbage.

5. Tilbage bliver af britisk militært personel efter begyndelsen af november så den britiske militærmission (som overtager hovedkvarteret i garnisonen i København) og visse britiske træningsenheder, som skal bistå den danske regering under opbygningen af dens efterkrigshær, hvilket menes at være efter den danske regerings ønske.

6. Flystyrker. Under den gældende ordning kan afvæbningsenheden ikke færdiggøre sit arbejde før ultimo marts 1946, skønt størstedelen af personellet (alle undtagen dem, der tager sig af ammunition og sprængstof) kunne trækkes ud primo januar. Hvis den danske regering imidlertid af politiske grunde skulle presse yderligere på for at fremskynde afvæbningsenhedens afrejse fra Danmark, ville det kunne lade sig gøre, hvis den danske regering ville være rede til at påtage sig ansvaret for fuldførelsen af afvæbningsopgaverne. Dette anses ikke for at være ønskeligt, men ville kunne accepteres, hvis den danske regering går med til, at de britiske afvæbningsinspektører, der er tilknyttet flyattachéens stab i København, bliver her for at overvåge arbejdets færdiggørelse.

7. Når de britiske styrker er trukket tilbage, vil flyvemellemstationen⁵³⁸ og navigationsanlæggene ikke længere være påkrævet af militære hensyn. Men RAF's Transportkommando behøver disse anlæg for at kunne drive den eneste britiske flyvetjeneste, der for tiden er operativ mellem Danmark og Storbritannien. Den danske regering vil uden tvivl være enig med Hans Majestæts regering i, at det er væsentligt, at denne flyvetjeneste opretholdes, indtil en britisk civil flyvetjeneste er blevet oprettet mellem de to lande. Dette vil desværre ikke kunne ske de første

⁵³⁵ Antonik omtales i de russiske dokumenter som major.

⁵³⁶ FO 371/47227, p. 37-38. – Hemmeligt. Afsendt den 18. oktober kl. 15.45. Fordelt til kabinettet.

⁵³⁷ Udeladt her. På dette telegram fra Randall har udenrigsminister Bevin noteret: "I do not want troops kept there if they can be brought home." Documents on British Policy Overseas, Series I, vol. V, p. 88, iv. (1990).

⁵³⁸ *Air Staging Post*.

mange måneder, og det ville ikke være gennemførligt at lade personellet ved mellemstationen afløse af dansk eller britisk civilt personel.

8. Den britiske flyvemission, som er i Danmark for at rådgive den danske regering i sager, der vedrører det danske flyvevåbens fremtid, bliver, hvis den danske regering ønsker det, hvad der er vort håb.

9. Det ovenfor anførte vil give Dem stof til et svar på den danske udenrigsministers forespørgsel indberettet i Deres telegram nr. 662 af 26. september.

10. De vil måske i første omgang finde det tilstrækkeligt at give hr. Christmas Møller en enkel meddelelse om datoerne for den foreslåede tilbagetrækning af de britiske flåde-, hær- og flystyrker og en forklaring af grunden til, at der vil være behov for flyvemellemstationen og navigationsanlæggene i endnu nogle måneder. Skulle hr. Christmas Møller presse på for at få trukket afvæbningsenheden tilbage inden udgangen af marts 1946, må De understrege denne enheds opgaver, og at den ikke er en kampenhed; men hvis han insisterer, må De oplyse ham om, at vi er villige til drøfte muligheden af, at den danske regering overtager ansvaret for fuldførelsen af afvæbningsenhedens opgaver under opsyn af britiske inspektører. De bør søge at opnå, at tilbagetrækningen trækkes ud indtil begyndelsen af januar, og kun acceptere en tidligere dato, hvis det er absolut nødvendigt. De vil indse vigtigheden af, at hr. Christmas Møller ikke på nogen måde ansøres til at bede om – for at give den danske regering bedre kort på hånden i forhandlingerne med den sovjetiske regering om tilbagetrækning af dens tropper fra Bornholm – at britiske flåde-, hær- og flymissioner ikke efterlades i Danmark for at bistå med opbygningen af de danske væbnede styrker. Hvis han berører dette punkt, vil De utvivlsomt gøre det klart, at tilstedeværelsen af disse missioner i Danmark beror på et helt andet grundlag end befrielsesstyrkernes tilstedeværelse.

11. Det skulle glæde mig at erfare, hvordan De forelægger disse oplysninger for den danske udenrigsminister, og hvordan han modtager Deres meddelelse.

392. Telegram den 20. oktober 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁵³⁹

Nr. 734.

Deres telegram nr. 469⁵⁴⁰

Den danske udenrigsminister fortalte mig i går, at han agtede at sende identiske breve til mig og til mine kolleger fra USA og Sovjetunionen med meddelelse om, at den danske regering nu var rede til at overtage alle ansvarsområder, der hidtil var forvaltet af de allierede styrker med henblik på de tyske besættelsestroppers kapitulation og opløsning i Danmark, og med forespørgsel om, hvornår vore respektive styrker ville trække sig tilbage. Jeg bad hr. Christmas Møller om ikke at [tekst ikke afkodet? sende]⁵⁴¹ et sådant brev nu. Jeg håbede, at jeg meget snart kunne give ham et præcist og tilfredsstillende [svar?],⁵⁴² men en skriftlig forespørgsel ville – troede jeg – kunne skabe problemer, med mindre den var meget omhyggeligt udformet; det måtte f.eks. være helt udelukket at sætte spørgsmålstegn ved den af den danske regering ønskede tilstedeværelse af den britiske rådgiver i forbindelse med genopbygningen af de danske væbnede styrker eller med minestrygningen, som også skulle finde sted til næste år, skønt det i adskillige sektioner nødvendigvis ville blive med det samme personel. Hr. Christmas Møller var enig heri. Som et umiddelbart alternativ foreslog jeg, at hr. Christmas Møller kort og godt sagde til den sovjetiske gesandt, at han under en drøftelse med mig havde fået vished for, at det fortsat gik fremad med nedbringelsen af de britiske styrker i takt med, at de fuldførte deres opgaver, og at de stort set ville blive afviklet inden for to eller tre uger. Til støtte herfor gav jeg ham tallene på den britiske flådestyrke her. Jeg sagde, at med denne generelle forsikring ville hr. Christmas Møller helt sikkert kunne bede den sovjetiske gesandt om en tilkendegivelse af en dato for tilbagetrækningen fra Bornholm.

⁵³⁹ FO 371/47227, p. 57-58. – Afsendt den 20. okt. kl. 11.55, modtaget kl. 12.30. Gentaget til Moskva.

⁵⁴⁰ Udeladt her.

⁵⁴¹ Den engelske tekst er her: /grp. undec.? send/

⁵⁴² Teksten er uden angivelse af et objekt, men ud fra sammenhængen kan der være tale om "svar".

2. Hr. Christmas Møller gik ind på at undlade at skrive og sagde, at han ville tale med den sovjetiske gesandt på grundlag af min generelle mundtlige udtalelse. Han sagde, at han håbede på at kunne fremsætte spørgsmålet under sit besøg i Moskva og tilføjede, at han var overbevist om, at russerne havde til hensigt at forlade Bornholm, men den danske regering var opsat på at byde dem farvel inden vinter.

3. Nogle iagttagere tror, at russerne snart vil annoncere en tidlig tilbagetrækning fra Bornholm som led i valgkampen; jeg tror ikke dette ville have nogen større effekt, og vor fortsatte tilstedeværelse her har ikke spillet nogen rolle i partipolitikken, men det forekommer mig meget ønskeligt, at vi kan komme med en konkret udtalelse inden for de nærmeste dage, og jeg vil straks gå i gang med de oplysninger, der er indeholdt i Deres telegram nr. 482, som netop er indgået.⁵⁴³

Kommentar i Foreign Office:

Klogt sagt af Mr. Randall; [...] – A. Haigh 22. okt.

393. Efterretningsrapport om de sovjetiske tropper på Bornholm dateret den 20. september 1945 fra militærattachéen i Stockholm via M.I.3, War Office, til M.L. Clarke, Foreign Office, den 23. oktober 1945.⁵⁴⁴

Attention: Mr. M.L. Clarke.

Med henvisning til telefonsamtale (Mr. Clarke – Capt. Nystrom) følger hermed efter anmodning herom kopi af Memo 333 (Russiske tropper på Bornholm).

Carl Nystrom Capt.

BORNHOLM – SOVJETISKE MILITÆRE STYRKER

333

Militærattachéen, Stockholm
D.M.I. (M.I.3.c.)⁵⁴⁵

Det følgende er en detaljeret opgørelse af de sovjetiske troppers placering på øen den 12. september:–

(a) Rønne	265	fodfolk
	120	marineinfanteri
(b) Galløkken	100	fodfolk
(c) Fredensborg	30	fodfolk og marineinfanteri
(d) Onsback	100	fodfolk og artilleri
(e) Rønne Plantage	250	artilleri
(f) Stampen	300	fodfolk og artilleri
(g) Korsodde	400	fodfolk og artilleri
(h) Raghammar Odde	150	artilleri
(i) Dueodde Strandmarken	100	fodfolk
(j) Dueodde Fyr	150	fodfolk
	40	lægekorps
(k) Dueodde Strandby	60	fodfolk
(l) Dueodde Nordbakke	50	fodfolk
	100	artilleri
(m) Broens Odde	20	lægekorps

⁵⁴³ Telegram nr. 482 af 17. oktober 1945.

⁵⁴⁴ FO 371/47227, p. 66-68. – Hemmeligt.

⁵⁴⁵ Adressaten – Director of Military Intelligence (Military Intelligence 3.c.)

(n) Nexø	15	fodfolk
(o) Svaneke	80	fodfolk
(p) Gudhjem	20	fodfolk
(q) Sandvig	15	fodfolk
	300	lægekorps
(r) Hammeren	360	artilleri
	430	fodfolk
(s) Levka	100	artilleri
(t) Sanatoriet	50	fodfolk
(u) Store Almegaard	10	fodfolk (flyvepladsen)
(v) Skrubbegaard	150	fodfolk og artilleri
(w) Simblegaard	100	artilleri
(x) Almindingen	120	fodfolk

Note: De sovjetiske styrkers samlede antal på Bornholm var den 12. september 4.130 mand. Dette tal omfatter også civile tjenestemænd. [*officials.*]

ARTILLERIBATTERIER.

Det følgende er detaljer om artilleribatterierne og deres placering:–

(a) Rønne Plantage	18	75 mm kanoner
(b) Korsodde	7	75 mm kanoner
	8	37 mm kanoner
	6	10-12 mm morterer
(c) Raghammar Odde	4	75 mm kanoner
	3	37 mm kanoner
(d) Dueodde		6 maskinkanoner er opstillet ved Strandmarken, og der er meldt om kanonstillinger nær Dueodde Fyr.
(e) Dueodde Nordbakke	8	105 mm kanoner
	8	75 mm kanoner
	4	37 mm kanoner
(f) Hammeren – Blanch Hotel	2	75 mm kanoner
(g) Levka	12	75 mm kanoner
(h) Skrubbegaard	8	37 mm kanoner
	4	granatkastere
(i) Simblegaard	12	75 mm kanoner
(j) Hammeren-Slotslyngen	4	75 mm kanoner
	5	37 mm kanoner

AMMUNITIONSDEPOTER

Følgende er detaljer om ammunitionslagre:–

(a) Onsback	200 tons til artilleri og fodfolk
(b) Almindingen	Hareløkkene 100 tons
	Gamle Landevej 200 tons.

MOTORTRANSPORT.

Følgende er den sovjetiske transport i enkeltheder:–

305 heste
129 hestetrukne køretøjer
144 motorlastvogne
65 biler
10 jeeps
24 traktorer

FLÅDEAKTIVITETER.

- (a) 6 motorbåde, heraf 2 motortorpedobåde, er nu stationeret ved Rønne.
- (b) Det samlede antal flådepersonel ved Rønne, inklusive motorbådsbesætningerne, er ca. 100.

R. Sutton Pratt
Brigadér, Militærattaché

394. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Christmas Møller den 22. oktober 1945.⁵⁴⁶

Strengt fortroligt

Fra en kilde, som jeg har grund til at anse for pålidelig, har jeg hørt følgende.

I herværende officielle amerikanske kredse er opfattelsen den, at spørgsmålet om russernes forbliven på Bornholm er meget nøje forbundet med USA's ønske om at få navale støttepunkter på Island. Angående etableringen af sådanne støttepunkter menes forhandlinger nu at pågå mellem den amerikanske og den islandske regering.

Mr. Truman opgives – i modsætning til, hvad der var tilfældet med Mr. Roosevelt – at være stemt for en imperialistisk præget politik, tilsigtende at udnytte alle muligheder for at stille USA stærkt i strategisk henseende. Det synes, at Mr. Winant⁵⁴⁷ er imod denne politik, ikke mindst ud fra en frygt for de russiske modforanstaltninger, den må ventes at fremkalde. Mr. Winant, der i sin opfattelse støttes af handelsministeren Mr. Wallace, er for ganske nylig rejst til Washington, formentlig for at forhandle med Mr. Truman om disse divergens-punkter.

Min forespørgsel om, hvorvidt der var vedkommende noget bekendt om tilsvarende amerikanske planer med hensyn til Grønland og eventuel russisk reaktion herimod, blev besvaret benægtende.

Jeg beder om, at ovenstående må blive betragtet som fortroligt.

395. Referat af afdelingschef i State Department, Hugh Cumming, af samtale med gesandt Henrik Kauffmann, Washington, den 22. oktober 1945.⁵⁴⁸

Hr. de Kauffmann opsøgte mig i eftermiddag efter aftale herom på hans anmodning. [...]

Hr. de Kauffmann spurgte mig, om jeg kunne fortælle ham noget om eventuelle amerikanske planer med hensyn til efterkrigsbaser i Grønland. I den forbindelse bemærkede han, at han havde hørt, at USA havde anmodet Island om efterkrigsbaser i dette land.

⁵⁴⁶ UM 87.F.3/1.

⁵⁴⁷ Den amerikanske ambassadør i London.

⁵⁴⁸ Foreign Relations of the United States (FRUS) 1945, vol. IV, Europe, p. 579-580: *Memorandum of Conversation, by the Chief of the Division of Northern European Affairs (Cumming).*

Jeg sagde til hr. de Kauffmann, at vor gesandt i København havde telegraferet,⁵⁴⁹ at han i dag i en note til det danske udenrigsministerium ville underrette den danske regering om USA's henvendelse til Island vedrørende baser. Til hr. de Kauffmanns egen information gav jeg ham en kopi af den note, som gesandt Davis vil give det danske udenrigsministerium.

Hr. de Kauffmann læste noten meget omhyggeligt igennem og bemærkede så, at han med særlig glæde havde konstateret den formulering, som USA havde udformet, hvorefter amerikanske baser i Island under visse omstændigheder ville kunne stilles til rådighed for Sikkerhedsrådet. Han sagde, at skønt han selvfølgelig håbede, at den sovjetiske regering ville trække sine tropper tilbage fra Bornholm, kunne han ikke lade være med at tage den mulighed i betragtning, at Sovjetunionen måske ville søge at opnå baser på Bornholm, og hvis dette blev tilfældet, ville det være af største vigtighed for Danmark at kunne pege på et fortilfælde, hvorved sådanne sovjetiske baser ville kunne omfattes af FN's organisation.

Hr. de Kauffmann gentog så sit spørgsmål om, hvorvidt vi agtede at søge at opnå baser i Grønland. Han sagde, at han altid havde antaget, at vi ville. Jeg svarede, at skønt jeg ikke kunne give ham en kategorisk udtalelse om emnet, mente jeg at kunne sige, at han ikke skulle blive overrasket, hvis hans regering på et tidspunkt fik et forslag fra os om at forhandle om fremtiden for de baser, vi nu havde i Grønland.

Hr. de Kauffmann spurgte mig så, om jeg kunne give ham en antydning af, hvornår sådanne forslag kunne blive fremsat. Jeg sagde, at uden formelt at forholde mig til spørgsmålet om eller hvornår sådanne forslag måtte blive fremsat, kunne jeg sige, at vi havde den opfattelse, at der var visse forskelle mellem situationen som den var med hensyn til Island og situationen med hensyn til Grønland. Således lå Grønland ganske afgjort inden for Monroe-doktrinen's gyldighedsområde, og dette havde været offentligt kendt siden offentliggørelsen af de noter, som den amerikanske regering i 1919 [1920?] havde sendt til den britiske og danske regering.⁵⁵⁰ Jeg sagde også, at den kendsgerning, at der var sovjetiske tropper på Bornholm, og at det danske valg stod for døren, var indgået i vore overvejelser. Hr. de Kauffmann sagde, at han fuldt ud forstod, hvorfor jeg ikke kunne give et konkret svar på hans spørgsmål, men han var glad for at konstatere, at det forestående danske valg og de sovjetiske troppers tilstedeværelse på Bornholm ikke havde unddraget sig State Departments opmærksomhed under dets overvejelser om de grønlandske baser.

396. Gesandt Kauffmann, Washington til udenrigsminister Christmas Møller den 23. oktober 1945.⁵⁵¹

[...] Jeg aflagde i går et besøg hos chefen for State Department's nordeuropæiske afdeling og gennemgik en række løbende spørgsmål med hr. Hugh Cumming.

Under denne samtale kom vi blandt andet også ind på spørgsmålene om permanente amerikanske baser på Island og på Grønland.

[...]

[...] Hr. Hugh Cumming – fortsatte jeg – kendte den danske regerings stilling til alle problemer vedrørende Danmarks forhold til de Forenede Nationer og kunne derfor ikke tvivle om vort ønske om samarbejde, men samtidigt måtte hr. Hugh Cumming forstå, at spørgsmålet om rent amerikanske baser på Grønland var et ganske andet og ville frembyde store vanskeligheder. Navnlig i øjeblikket frembød spørgsmålet ganske særlige vanskeligheder, fordi et amerikansk ønske om permanente baser på Grønland let kunne have den virkning at stimulere eventuelle russiske ønsker om permanente baser på Bornholm. Hr. Hugh Cumming var ikke fremmed for denne betragtning og lod mig forstå, at der endnu ikke var truffet nogen bestemmelse angående fremsættelsen af et eventuelt forslag om permanente amerikanske baser på Grønland, endsize truffet nogen afgørelse om tidspunktet for en sådan henvendelse. [...] Som jeg fremhævede inden min afrejse fra København, vil det være af stor betydning for mit herværende arbejde til stadighed at blive holdt à jour om udviklingen af Bornholms-spørgsmålet. På hr. Cummings forespørgsel om, hvorledes

⁵⁴⁹ Fodnote i teksten: – “Telegram 512 af 20. okt. 1945 kl. 11 fra København. Ikke trykt.”

⁵⁵⁰ Fodnote i teksten: – “Se telegram 590 af 5. juni 1920 kl. 19 til London og depeche 491 af 8. juni 1920 fra København. *Foreign Relations*, 1922, vol. II pp. 1 og 2 [...]”

⁵⁵¹ Gesk Washington 5.F.2. Depeche nr. IX 1945.

denne sag nu stod, svarede jeg, at jeg ikke siden min tilbagekomst her til landet havde hørt noget og derfor gik ud fra, at der ikke var indtruffet nogen forandring i månedens løb, og at vi stadig ikke havde oplysninger om, hvornår vi kunne vente, at de russiske tropper ville blive trukket tilbage.

Jeg regner selvsagt med, at den danske regering nødtigt ser, at den amerikanske regering rejser henvendelse om baser i Grønland, og at den i al fald håber, at sådan henvendelse på grund af de særlige forhold vil blive udsat så længe som muligt, og jeg bestræber mig derfor for at søge, at sagen ikke rejses officielt, eller bliver udskudt i hvert fald i nogen tid.

[...]

397. Telegram den 23. oktober 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁵⁵²

Nr. 749

Deres telegrammer nr. 482 [af 17. oktober] og 488.⁵⁵³

Den 20. oktober handlede jeg i overensstemmelse med Deres instruktioner i afsnit 10 i Deres telegram nr. 482. I dag har den danske udenrigsminister sagt, at såfremt afvæbningsenheden bliver her indtil næste marts, vil det gøre hans forhandlinger med russerne om Bornholm yderst besværlige. Jeg understregede opgavens ikke-krigsmæssige karakter og spurgte hr. Christmas Møller, om han troede, at danskernes overtagelse af opgaven virkelig ville afbøde russisk mistænksomhed, hvis der fortsat var britisk opsyn og assistance, som han indrømmede var nødvendig. Han var enig heri, og bemærkede, at det var umuligt at drøfte noget med min sovjetiske kollega, da han blot viderebragte spørgsmål og aldrig selv havde noget svar eller egne bemærkninger at tilbyde. Han sagde, at det ikke desto mindre ville være en hjælp for ham, hvis vi enten kunne tilbyde en meget tidligere dato eller overdrage ansvaret til danskerne. Efter konsultation med flyattachéen vil jeg følgelig foreslå, at jeg med Deres godkendelse tilbyder hr. Christmas Møller at overdrage ansvaret til danskerne ved udgangen af november på betingelse af, at de vil acceptere britisk opsyn og assistance. Jeg skulle tro, at tilbagetrækningen af denne opsynsfunktion så vil være helt vor egen afgørelse.

Hverken direktøren, som jeg talte med den 20. oktober, eller hr. Christmas Møller har på nogen måde stillet spørgsmål ved vort standpunkt, som jeg hyppigt har udtrykt, nemlig at de britiske rådgiveres nærværelse for at bistå danskerne med at genopstille deres væbnede styrker hviler på et fuldstændig andet grundlag end vore befrielsesstyrkers.

398. Gesandt Randall, København, til udenrigsminister Bevin, den 23. oktober 1945.⁵⁵⁴

Nr. 193.

Jeg har den ære med henvisning til mit telegram nr. 588 af 6. september⁵⁵⁵ at meddele, at der er fremkommet yderligere oplysninger om Bornholm i dagbladet Nationaltidende, hvis Rønne-korrespondent meddeler, at et stort antal sovjetiske orlogsgaster for nylig er kommet til øen. Han mener, at dette betyder, at den sovjetiske Østersøflåde måske har besluttet at bruge Bornholm som en base i løbet af vinteren, skønt han tilføjer, at havnene på øen ikke er store nok til at rumme større flådenheder.

2. Korrespondenten anslår, at der nu er færre end 4.000 sovjetiske tropper på Bornholm og skriver, at det nu anses for sikkert, at de bliver vinteren over. De har i de sidste uger arbejdet med at klargøre vinterkvarter, men har så vidt muligt undgået at bruge dansk ejendom og har rejst barakker af tysk materiale. Desuden har de for nylig bragt store mængder brænde til øen.

⁵⁵² FO 371/47227, p. 61. – Afsendt den 24. oktober kl. 09.17, modtaget kl. 10.00. Fordelt til kabinettet.

⁵⁵³ Telegram nr. 488 er udeladt her.

⁵⁵⁴ FO 371/47227, p. 96. – Kopi sendt til Stockholm, Moskva og sir William Strang, Berlin.

⁵⁵⁵ Udeladt her.

399. Notits i Foreign Office den 23. oktober 1945 vedr. besvarelse af et spørgsmål i Parlamentet den 24. oktober 1945 om Bornholm.⁵⁵⁶

Forhåndsmeddelelse om et spørgsmål i Parlamentet.

Viceadmiral Ernest Taylor vil spørge udenrigsministeren, hvilke allierede tropper det er, der fortsat holder Bornholm besat; hvad grunden er til den fortsatte besættelse; og hvornår de skal trækkes tilbage.

Kommentarer:

De eneste allierede styrker på Bornholm er russiske. De har været der siden maj i fjor, da de kom for at tage imod den tyske overgivelse på øen. Ifølge de seneste rapporter i War Office er deres tal nu 4.130, en lille nedgang i forhold til det foregående tal.

Vi ved ikke, af hvilken grund russerne beholder disse styrker på Bornholm, eller hvornår de agter at trække dem tilbage. Ifølge er nyligt telegram fra København tror nogle iagttagere, at russerne snart vil annoncere en snarlig tilbagetrækning fra Bornholm, men vi ved ikke, om denne mening bygger på noget konkret.

Der har ikke fundet nogen drøftelse sted mellem os og russerne om Bornholm, og vi har modstået danske forsøg på at få os til at agere mellemmand mellem dem og russerne.

Da vi derfor ikke på nogen måde er indblandet i de sager, der tages op i spørgsmålet, må vi hellere begrænse svaret til det minimale.

Jeg forelægger udkast til besvarelse.⁵⁵⁷

M.L. Clarke 23. oktober 1945.

Den anden og tredje del af spørgsmålet er egentlig ikke Hans Majestæts regerings sag.

C.F.A. Warner 23/X.

400. Spørgsmål i Underhuset om Bornholm den 24. oktober 1945.⁵⁵⁸

Viceadmiral Taylor spurgte udenrigsministeren, hvilke allierede tropper det er, der fortsat holder Bornholm besat; hvad grunden er til den fortsatte besættelse; og hvornår de skal trækkes tilbage.

Mr. Bevin: Sovjetiske styrker holder fortsat Bornholm besat. Jeg har ingen oplysninger vedrørende de opgaver, som de er optaget af nu eller om datoen for, hvornår de skal trækkes tilbage.

401. Rapport den 24. oktober 1945 om Bornholm fra den britiske flådeattaché i Stockholm til Flådens Efterretningstjeneste.⁵⁵⁹

Bornholm oktober.

Der ankommer fortsat forråd af tysk oprindelse fra Stettin og andre sovjetbesatte havne.

(2) Strategiske punkter hegnes af, men der arbejdes ikke med en forlængelse eller forbedring af flyvepladsen.

(3) Familierne til ca. 30 sovjetiske officerer stationeret på øen forventes at ankomme snart, og der rejses hytter til deres ophold.

⁵⁵⁶ FO 371/47227, p. 86.

⁵⁵⁷ Se Bevins svar i Parlamentet den 24. oktober, aftrykt nedenfor.

⁵⁵⁸ FO 371/47227, p. 87.

⁵⁵⁹ FO 371/47227, p. 83. – Hemmeligt. Rapporten er modtaget telegrafisk den 24. oktober og er herfra videresendt til bl.a. Foreign Office, hvor den er registreret den 29. oktober.

Kommentar i Flådens Efterretningstjeneste:

Nylige rapporter anfører, at de russiske styrker beløber sig til ca. 4.000 fodfolk og artilleri, spredt over hele øen, medens der fortsat kommer barakker, byggematerialer, møbler etc. dertil sammen med tropper til afløsning.

(2) Rapporter om, at den russiske garnison for nylig er blevet afløst, kan have igangsat rygtet om, at russerne skulle være i færd med at rømme Bornholm. Men man mener, at garnisonen fortsat er på niveau med de ca. 4.000 mand.

(3) Under en samtale med admiral Miles om overdragelsen af tyske minestrygningsfartøjer til russerne foreslog den sovjetiske admiral Levjtjenko, at den kunne finde sted ved Bornholm. Da admiral Miles bemærkede, at Bornholm er dansk territorium, benægtede den sovjetiske officer dette eftertrykkeligt.

402. Statsminister Buhls tale for general Jakusjov under et besøg i Rønne den 25. oktober 1945 og general Jakusjovs svartale.⁵⁶⁰

Det er mig en stor glæde og ære i dag som Danmarks statsminister at byde velkommen til den berømmelige røde armés øverste repræsentant her på Bornholm, denne dejlige danske ø, som står vort hjerte så nær.

Både øens amtmænd og adskillige af regeringens medlemmer har jo allerede haft lejlighed til at tolke det danske folks følelser over for Sovjetrusland og den røde armé, og jeg er glad ved at kunne gøre det her i dag. Lige siden den 22. juni 1941, da Hitler-Tyskland infamt overfaldt Rusland, har hele det danske folk med tillid og fortrøstning set frem til krigen i øst, og det er ikke for meget sagt, at navne som Moskva, Leningrad og Stalingrad og de uforglemmelige heltegeminger, som Ruslands soldater øvede der, også står indpræget i det danske folks sind og hjerter.

Vi danske hylder og takker den røde armé og Ruslands leder, marskal Stalin for, hvad de har gjort for vort lands befrielse. Vi er også meget glade over, at det har forment sig således, at vi i en del af Danmark har kunnet vise gæstevenskab til repræsentanter for den russiske armé. Vi ved, at den tid snart vil komme, da vi skal sige farvel til alle repræsentanter for de allierede styrker, og vi har også ret til at sige, at den danske hær og de danske stridskræfter nu selv kan løse de opgaver, der foreligger. Men vort samarbejde hører ikke op, fordi Danmark som en allieret nation selv overtager opgaverne i sit eget land. Samarbejdet vil komme til at foregå inden for de Forenede Nationer, og vi danske ser frem til, at der på alle områder, kulturelle, økonomiske, politiske og alle andre, kan blive det bedste og mest intime samarbejde mellem Sovjetrusland og os.

Jeg beder Dem, hr. general, modtage Danmarks tak for den russiske hærs deltagelse i befrielsen, og jeg beder Dem alle løfte deres glas til hyldest for Sovjetruslands indsats i denne mægtige kamp mellem demokrati og diktatur og med tak for dets indsats for demokratiets sejr.

General Jakusjov takkede og udtalte:

– Det er mig en glæde og ære at stifte bekendtskab med Danmarks statsminister, hvis udtalelser jeg skal bringe videre, og hvori jeg ser et bekræftende udtryk for det gode forhold og det nære samarbejde, som består mellem den røde hær og flåde og de danske statsmyndigheder.

⁵⁶⁰ UM 87.F.3/1. – Generalens svartale er gengivet i Information den 25. oktober 1945: Buhl takker den russiske armé. – Statsministerens tale er her gengivet efter Udenrigsministeriets manuskriptforslag til statsministeren fremsendt med brev fra udenrigsministeren den 23. oktober 1945. I Informations referat af statsministerens tale er de to første og det sidste afsnit af manuskriptet ikke gengivet, medens det tredje afsnit er identisk med manuskriptet. Buhls tale er nærmere omtalt i Den lange befrielse, s. 232-233.

403. Telegram den 25. oktober 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁵⁶¹

Nr. 107

Min indberetning nr. 193 [af 23. oktober 1945] afsnit 1: rapport om ankomst af russiske orlogsgaster til Bornholm.⁵⁶²

Den øverste britiske søofficer har forhørt sig i den danske søværnskommando om denne rapport. De erkender, at der er kommet sovjetiske orlogsgaster til øen, men det bekymrer dem ikke, og de tror ikke, at den sovjetiske regering har en flådebase under forberedelse. Øen er iøvrigt helt uegnet til det formål.

2. Den øverste søofficer anser det dog for en reel mulighed, at den sovjetiske regering kan være i færd med at forberede en base på Bornholm for nogle af de tyske minestrygere, som de modtager om kort tid i henhold til bestemmelserne i Potsdam-aftalen.

*Kommentar i Foreign Office:*⁵⁶³

Ifølge Joint Planning Staff paper i N 7432/9/G⁵⁶⁴ kan den bedste havn på Bornholm ikke tage skibe større end jagerklassen.⁵⁶⁵ Det forekommer helt usandsynligt, at russerne skulle have til hensigt at gøre Bornholm til en flådebase.

M.L. Clarke 1.11

404. Telegram den 26. oktober 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁵⁶⁶

Nr. 758

Mit telegram nr. 107 [af 25. oktober 1945].

Den danske statsminister aflagde besøg på Bornholm den 25. oktober.

2. I en tale under en middag til ære for den sovjetiske kommandant udtrykte han sin beundring for den sovjetiske hær og flåde og sagde, at den tid snart ville komme, hvor Danmark måtte tage afsked med repræsentanterne for de allierede styrker. Danmark havde nu ret til at sige, at de danske væbnede styrker kunne klare de nødvendige opgaver. Det allierede samarbejde ville dog ikke ophøre, fordi Danmark overtog opgaverne i sit eget land, og danskerne håbede, at det nære samarbejde mellem Sovjetunionen og Danmark ville fortsætte.

3. General Jakusjov svarede, at han ville videregive statsministerens bemærkninger og sagde, at han håbede, at de to nationer ville fortsætte det loyale samarbejde i gensidig tillid, så længe de sovjetiske tropper var på Bornholm.

*Kommentarer i Foreign Office:*⁵⁶⁷

Hr. Buhl gjorde en klar hentydning om, at russerne havde opbrugt gæstfriheden.

Den sovjetiske generals svar var høfligt, men danskerne aner stadigvæk ikke, hvor længe russerne bliver.

M.L. Clarke 27.10

⁵⁶¹ CAB 121/362 p. 39. – Telegrammet sendt i klartekst., modtaget den 30. oktober kl. 13.10. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Stockholm, Moskva og den politiske rådgiver i Tyskland, Sir W. Strang.

⁵⁶² I den engelske tekst anvendes termen: marines, som her oversættes med: orlogsgaster.

⁵⁶³ FO 371/47227. – Minutes.

⁵⁶⁴ Rapport af 15. juni 1945, gengivet ovenfor.

⁵⁶⁵ Fleet destroyer.

⁵⁶⁶ CAB 121/362, p. 40. – Afsendt den 26. oktober kl. 20.12, modtaget kl. 21.55. Gentaget til Moskva, Stockholm og Berlin (Sir W. Strang).

⁵⁶⁷ FO 371/47227, p. 80.

Den russiske generals bemærkning synes at måtte indebære, at når den røde hær forlader Bornholm, vil det loyale samarbejde og den gensidige tillid ophøre!

Thomas Brimelow 28/10/45.

405. Referat af afdelingschef i State Department, Hugh Cumming, af samtale den 26. okt. 1945 med legationsråd Brun, Washington.⁵⁶⁸

Hr. Brun opsøgte mig i eftermiddag efter aftale herom på hans anmodning. Han sagde, at minister de Kauffmann, som er i Quebec nu til FAO's konference, havde bedt ham om at meddele mig følgende:

Efter min samtale med hr. de Kauffmann den 22. oktober, hvor han havde spurgt mig, om USA agtede at søge at få efterkrigsbaser i Grønland, havde han informeret sin regering om, at der var en mulighed for, at den ville modtage en anmodning om sådanne baser. Ifølge hr. Brun havde det danske udenrigsministerium nu telegraferet, at det var "rædselsslagen" ved udsigten til fra USA at modtage en anmodning om baser i Grønland. For det første havde danskerne håbet på, at der med krigens afslutning ville blive taget skridt til at bringe Forsvarsaftalen af 1941 til ophør og til at trække vore tropper tilbage, hvorved fuld dansk overhøjhed over Grønland ville blive genoprettet. Af større vigtighed var imidlertid den kendsgerning, at enhver henvendelse på indeværende tidspunkt fra os vedrørende efterkrigsbaser i Grønland straks ville blive fulgt af et sovjetisk krav om baser på Bornholm. I betragtning af disse omstændigheder ville man, hvis man modtog en anmodning fra os på nuværende tidspunkt, være nødt til at afvise den. Hr. Brun udtalte sig på en måde, der lod forstå, at sagen selvfølgelig ville stille sig anderledes, hvis Sikkerhedsrådet skulle beslutte, at der skulle oprettes baser i Grønland. [...]

406. Berlingske Tidende den 26. oktober 1945.

De engelske tropper forlader Danmark

I løbet af kort tid forlader de engelske tropper Danmark. Afrejsen er under forberedelse rundt om, hvor The Royal Dragoons er garnisoneret. [...]

Brigadegeneral Crowe, der kom til Danmark sammen med general Dewing, er den mand, der har ledet og organiseret de vigtigste forsyninger i den vanskelige overgangstid umiddelbart efter kapitulationen, ligesom han har ledet optællingen af de tyske lagre her i landet og haft ansvaret for de tyske styrkers afvæbning og hjemrejse fra Danmark.

Brigadegeneralen bekræftede i aftes over for Berlingske Tidende, at de britiske troppers afrejse er forestående.

– Jeg regner med, at de tilbageværende 6-700 mand af The Royal Dragoons vil forlade Danmark i den første uge af november, siger brigadegeneral Crowe. Disse styrker befinder sig i øjeblikket i København (i Kastellet), nogle på Fyn og nogle i Jylland. Det er meningen, at de foreløbig skal stationeres i Nordtyskland.

– Hvornår forlader den allersidste britiske soldat Danmark?

– Det er svært at sige. Efter at de regulære styrker er rejst herfra, må der nødvendigvis være nogle meget små grupper til at tage sig af forskellige job. Der er f. eks. nogle få Royal Air Force folk, som skal tage sig af de tyske efterladenskaber i Danmark, og der er Royal Air Force Transport Command, og endelig er der den britiske militærmission. Dens opgave her i landet er i virkeligheden endt. Det arbejde, der begyndte på befrielsesdagen, er afsluttet, men nu har British Military Mission fået en helt ny opgave, helt forskellig fra den, vi fik ved ankomsten.

⁵⁶⁸ Foreign Relations of the United States, 1945, vol. IV, p. 580-581: *Memorandum of Conversation, by the Chief of the division of Northern European Affairs (Cumming).*

Vi skal deltage i arbejdet med reorganiseringen af den danske hær, dens forsyninger af våben, uniformer og anden udrustning, men til denne opgave behøver missionen kun at være af beskedent omfang, og derfor reduceres den faktisk dag for dag.

[...]

407. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Christmas Møller den 28. oktober 1945.⁵⁶⁹

Nr. XXI.

Bornholm og Kieler-kanalen.

Ved mit underhåndsbrev af 22. d.m. tillod jeg mig at indberette angående en formodet sammenhæng mellem amerikanske planer om faste støttepunkter i Island og de russiske styrkers forbliven på Bornholm. Mr. Winant er nu vendt tilbage fra den i samme brev omtalte rejse til Washington. Efter hvad der er meddelt mig fra god kilde, er der grund til at antage, at ambassadøren hos sin regering har fundet øre for sine synspunkter. [...]

Det er samtidig sagt mig, at det i herværende amerikanske kredse menes, at man i Danmark bør regne med, at de russiske styrker forbliver på Bornholm et stykke ind i 1946, idet spørgsmålet om en evakuering af Sovjet-regeringen sættes i forbindelse ikke alene med USA's forhold til Island, men tillige med problemet om Kieler-kanalens status. Jeg har tidligere tilladt mig at omtale, at de allierede hovedmagter på grund af indbyrdes mistænksomhed hidtil har vist ulyst til at komme nærmere ind på alle spørgsmål vedrørende internationalisering af vigtige vandveje, såsom Dardanellerne og bælterne. Den nævnte mistænksomhed opgives at gøre sig lige så stærkt gældende med hensyn til Kieler-kanalen, hvor Rusland menes at ville støtte vidtgående kontrolkrav på de i sin tid i Teheran trufne, for denne del af Tysklands vedkommende meget uklare "zoneaftaler", som med hensyn til Dardanellerne, hvor kravet om rent russiske støttepunkter møder afgjort modstand hos vestmagterne.

P.S. Det tilføjes, at jeg ikke selv har villet foretage nogen henvendelse til Mr. Winant, for at en sådan ikke fra nogen side skal kunne opfattes som et forsøg på at opnå amerikansk bistand i et anliggende, der naturligt afgøres ved direkte forhandling Danmark og Rusland imellem.

408. Udenrigsminister Christmas Møller til gesandt Reventlow, London, den 30. oktober 1945.⁵⁷⁰

Megen tak for Deres brev angående Bornholm og base-spørgsmålet.⁵⁷¹ Alt for tilfredsstillende er det jo åbenbart ikke, men det kan De høre nærmere om ved lejlighed. Den nye udenrigsminister⁵⁷² må jo afgøre, hvordan han vil tage på det spørgsmål.

⁵⁶⁹ UM 87.F.3/1. Depecher, London, no. XXI 1945.

⁵⁷⁰ UM 87.F.3/1.

⁵⁷¹ Breve fra Reventlow den 22. og 28. oktober 1945, aftrykt ovenfor.

⁵⁷² Efter valget den 30. oktober 1945 dannede Venstre regering den 7. november. Diplomaten Gustav Rasmussen, der havde været legationsråd i London under besættelsen, blev ny udenrigsminister, vistnok på anbefaling af den afgående udenrigsminister, Christmas Møller.

409. Den permanente understatssekretær Alexander Cadogan, Foreign Office, til sekretæren for Stabschefernes Komité den 29. oktober 1945.⁵⁷³

[...]

2. Stabscheferne vil have set telegram nr. 749 af 23. oktober fra København, som jeg vedlægger i kopi.

3. De vil se, at den danske udenrigsminister gerne ser, at vi trækker vor fly-afvæbningsenhed tilbage så snart som muligt, og at det forhold, at Mr. Randall nævner november måned antagelig betyder, at hr. Christmas Møller ikke anser januar måned for at være acceptabel.

4. Vi ser sådan på det, at vi på dette punkt bør komme danskerne i møde. Det ville være vanskeligt at begrunde, hvorfor vi ikke vil overdrage denne opgave til dem, og dette er vel en sag, hvor vi kan løbe en risiko for en vis manglende effektivitet uden at tilsidesætte vore vitale interesser.

5. Vi håber derfor, at stabscheferne vil kunne godkende forslaget fremsat i telegrammet fra København, nemlig at vi tilbyder den danske udenrigsminister at overdrage ansvaret til danskerne ved udgangen af november på betingelse af, at de accepterer britisk opsyn og bistand.

410. Generalmajor L.C. Hollis, sekretariatet for Stabschefernes komité, til Alexander Cadogan, Foreign Office, den 2. november 1945.⁵⁷⁴

Danmark – Tilbagetrækning af de britiske styrker

Stabscheferne behandlede her i morges Deres brev dateret den 29. oktober, hvori De bad om stabschefernes godkendelse af det forslag, som vor ambassadør i Danmark har fremsat, at vi tilbyder den danske udenrigsminister at overdrage ansvaret til danskerne ved udgangen af november på betingelse af, at de accepterer britisk opsyn og bistand.

Ambassadørens forslag har været drøftet med luftmarskal Wigglesworth, chefen for de britiske besættelses-flystyrker,⁵⁷⁵ som siger, at de er villige til at godkende, at den tilbageværende del af opgaven med uskadeliggørelse af fly i Danmark udføres af danskerne under et system med RAF's opsyn og assistance, men han mente eftertrykkeligt ikke, at det af praktiske årsager var muligt at gennemføre denne ændring så tidligt som ved udgangen af november. Vanskelighederne ved en overdragelse ved udgangen af november hænger hovedsageligt sammen med administrative forhold. En stor procentdel af alt det udstyr til det tyske flyvevåben, der er på britiske hænder, befinder sig i Danmark. Der er flere end 1.000 operative fly at tage hånd om og en stor mængde andet materiel, hvoraf vi selv skal bruge meget, og som stadigvæk venter på at blive fjernet. Omfattet er også 4.000 tons sprængstof, hvoraf noget er i en særdeles farlig tilstand, og hvis bortfjernelse går meget langsomt, fordi nedbrydningen af dem kun kan foregå i begrænsede mængder. De sprængstoffer, der bliver tilbage, må sænkes i havet, igen en langsom proces på grund af begrænset skibsejlighed. Hertil kommer, at opgaven for en stor del ikke ville blive fuldført, hvis vi skulle overdrage den til danskerne ved udgangen af november. Den er meget indviklet, og vi har måttet uddanne folk specielt hertil. Danskerne ville altså ikke kunne tage effektivt over uden det fornødne tidsrum til at overdrage i og uden nogen uddannelse, især i det farlige arbejde med fjernelse af bomber.

Afvæbningsenheden bistås for tiden af flere hundrede tyskere, der arbejder under opsyn, og som vil drage bort ved vor afrejse, og dette i forening med den nødvendige uddannelse og det ovenfor nævnte dobbeltarbejde vil tage nogen tid. Tempoet i overdragelsen og uddannelsen af danskerne kan ikke forudsiges. Den må foregå gradvis, og det er derfor ikke hensigtsmæssigt at arbejde hen imod en fast dato, men cheferne på stedet kan bedst arrangere det.

Stabscheferne har derfor på dette grundlag konkluderet, at de godkender tilbagetrækningen af fly-afvæbningsenheden fra Danmark og danskernes overtagelse af ansvaret for fly-afvæbningen

⁵⁷³ FO 371/47227, p. 107. – Her gengivet efter stabschefskomitéens afskrift, nr. C.O.S. (45)642(0) dateret 31. oktober 1945, bilag 1 til stabschefernes møde den 2. november 1945 om tilbagetrækning af de britiske styrker fra Danmark. Yderst Hemmeligt.

⁵⁷⁴ FO 371/47227, p. 104-106. – Yderst Hemmeligt.

⁵⁷⁵ Air Officer Commander-in-Chief, British Air Forces of Occupation.

under britisk opsyn og rådgivning. De anbefaler, at tilbagetrækningen af den britiske enhed finder sted efter udgangen af november så snart det er praktisk gør ligt, og at alle anstrengelser udfoldes for at fuldende tilbagetrækningen ved årets udgang, og at datoen for overdragelsen af den britiske opgave aftales mellem chefen for de britiske besættelses-flystyrker og vedkommende danske myndigheder.

Jeg er derfor blevet instrueret om at forespørge i Foreign Office, om de vil give deres samtykke til disse forslag og til, at stabscheferne udsteder de nødvendige instruktioner til chefen for de britiske besættelses-flystyrker.

411. Telegram den 3. november 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁵⁷⁶

Nr. 791

Deres telegram nr. 84.⁵⁷⁷

Den sovjetiske gesandt spiste frokost med mig i går, og da jeg netop var vendt tilbage fra et afskedselskab for de kongelige,⁵⁷⁸ henledte jeg hans opmærksomhed på tilbagetrækningen af vore militærstyrker. Ud over at spørge mig om dette betød dem alle, reagerede han ikke herpå. I mellemtiden har den danske regering oplyst mig om, at den ikke på nogen måde kan bekræfte de meddelelser, der er sat i omløb i københavnpressen i de seneste dage om omfattende russiske tilbagetrækninger fra Bornholm, og da jeg her til formiddag drøftede dette med Udenrigsministeriets direktør, fik jeg vished for, at den danske regering i modsætning til pressens ligegyldighed (som kan skyldes et vink fra Udenrigsministeriet) er alvorligt bekymret over muligheden af at blive stillet over for et russisk krav om baser på Bornholm. Jeg gav derpå direktøren oplysningerne i afsnit 2 i Deres telegram, jeg refererer til, som han noterede sig med interesse. Han bemærkede meget fortroligt, at han troede, at USA's regering nu var udmærket klar over den ængstelse, som dens anmodning om baser i Island havde fremkaldt i andre hovedstæder.

412. Udenrigsminister Christmas Møllers notits om en samtale med gesandt Døssing den 3. november 1945.⁵⁷⁹

Døssing var her den 3. november.⁵⁸⁰

1) Døssing fremhævede, at statsminister Buhls tale⁵⁸¹ til russerne på Bornholm havde været overordentlig god, men understregede, hvad vi så mange gange har nævnt, den meget dårlige tone i den danske presse.

2) Når handelsdelegationen ikke var kommet til Moskva, var årsagen alene praktiske vanskeligheder.

[...]

⁵⁷⁶ FO 371/47227, p. 123. – Afsendt den 3. november kl. 16.15, modtaget kl. 17.25. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Moskva og Washington.

⁵⁷⁷ Udeladt her.

⁵⁷⁸ Efter sammenhængen formodentlig de britiske kongelige.

⁵⁷⁹ UM 87.F.3/1.

⁵⁸⁰ Døssing var i Danmark for at deltage i folketingsvalget den 30. oktober 1945 som kandidat for Danmarks Kommunistiske Parti. Han blev ikke valgt.

⁵⁸¹ Den 25. oktober 1945 i Rønne.

7) Fremhævede en rapport, han havde sendt for nogen tid siden, i hvilken han i høj grad fremhævede, at det var kandestøberier, når det blev sagt, at russerne ville blive på Bornholm.⁵⁸²

413. Foreign Office. Notits den 4. november 1945 vedr. besvarelse af et spørgsmål i Parlamentet om Bornholm den 8. november 1945.⁵⁸³

Eskadrillechef Donner vil spørge premierministeren, om der på Potsdamkonferencen blev givet accept af de russiske troppers besættelse af den danske ø Bornholm; og for hvilket tidsrum. (Torsdag den 8. november).

Besættelsen af Bornholm af russiske styrker blev ikke drøftet i Potsdam.

Før konferencen spurgte den danske udenrigsminister Hans Majestæts gesandt i København, om han troede det var muligt at etablere en forbindelse mellem den endelige tilbagetrækning af de britiske styrker og de russiske troppers fra Bornholm, og hvordan han så på muligheden for at nå til en forståelse om dette på Potsdam-konferencen; han gjorde det klart, at han gerne ville have Hans Majestæts regering til at bistå den danske regering med at tage initiativet over for russerne. (Telegram fra København nr. 324 af 11. juli i N 8589/9/G.)

Vi svarede, at vi ikke agtede at rejse spørgsmålet om Bornholm over for russerne i Potsdam; hvis danskerne gerne ville finde ud af, hvornår russerne agtede at forlade Bornholm, skulle de spørge dem direkte. (Vort telegram nr. 232 til København).⁵⁸⁴

Sovjetiske styrker begyndte landgangen på Bornholm den 9. maj. Dagen før havde den øverstkommanderende oplyst den sovjetiske overkommando om, at han agtede at sende en styrke til øen for at tage imod tyskernes overgivelse der, og havde spurgt, om dette kom på tværs af de sovjetiske planer.

Russerne svarede, at i betragtning af det faktum, at de tyske tropper på Bornholm kom fra områder inden for de sovjetiske væbnede styrkers operationsfelt, var sovjetiske styrker i færd med at besætte øen. Disse kendsgerninger blev fremlagt i Mr. Edens svar til miss Ward den 30. maj.

Siden denne dato har der ikke været nogen drøftelser mellem Hans Majestæts regering og den sovjetiske regering vedrørende de sovjetiske styrkers fortsatte ophold på øen.

Udkast til svar fremlagt.

M.L. Clarke 4.11.

Udkast til svar:

No, sir. This question was not discussed at the Potsdam Conference.

414. Gesandtskabet i London til Udenrigsministeriet den 12. november 1945.⁵⁸⁵

Gesandtskabet tillader sig nedenfor fra "Hansard"⁵⁸⁶ at gengive den officielle ordlyd af en i Underhuset den 8. d.m. stillet forespørgsel vedrørende de russiske troppers besættelse af Bornholm og regeringens besvarelse af samme:

⁵⁸² I det resumé om de sovjetiske troppers ophold på Bornholm, som Døssing sendte den svenske gesandt i Moskva, S. Söderblom, den 8. april 1946, er der denne reference til "kandestøberier": "Således fremkom der i begyndelsen af oktober i "RØDE STJERNE" en artikel, der i anledning af de russiske troppers tilbagetrækning fra Nordnorge omtalte visse udtalelser i udlandets presse, hvorefter russerne skulle have til hensigt at opretholde deres hærstyrker i Sydøsteuropa, på Bornholm og i den af russerne besatte del af Tyskland. Artiklen i "RØDE STJERNE" stemplede disse presseudtalelser som rene kandestøberier."

⁵⁸³ FO 371/47227, p.145-146.

⁵⁸⁴ af 22. juli 1945.

⁵⁸⁵ Gesk. Moskva 87.F.1.

⁵⁸⁶ Skriftlig udgave af Parlamentets debatter.

“BORNHOLM (OCCUPATION)

Squadron-Leader Donner asked the Secretary of State for Foreign Affairs whether the occupation of the Danish Island of Bornholm by Russian troops was agreed to at Potsdam, and for what period of time.

Mr. McNeil:⁵⁸⁷ No, Sir. This question was not discussed at the Potsdam Conference.

415. Amtmand Stemann til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 12. november 1945.⁵⁸⁸

Privat.

Jeg synes (jfr. min indberetning af d.d. til Indenrigsministeriet, som De jo nok snart får), at man nu skulle gøre noget effektivt for at komme af med russerne her (subsidiært at få styrken reduceret voldsomt). Jeg tror også, at det vil berolige meget f. eks. i Sverige, hvor man var voldsomt opskræmt, da jeg nu lige var deroppe. Også dér ville man jo vække glæde derved. Men – som jeg har skrevet tidligere og i min indberetning igen – synes jeg, at det ville være klogt, om man havde noget dansk militær, der betød noget, og også noget virkeligt for marinen her, inden man foretog hovedaktionen, så man ikke skulle risikere at få svaret, at når I intet har selv, må vi jo klare det for Eder. Derfor mener jeg, at man snarest må få det spørgsmål ordnet.

Og hvad så med delegationen fra dansk side til Moskva? Mon det var klogt, at Christmas Møller officielt i aviserne meddelte, at selvfølgelig ville man i første linie også forhandle om Bornholm? Det skulle vel ikke være medvirkende til, at der indtil nu intet er blevet af det hele?

Generalen her har jo gentagne gange talt til mig om, at jeg skulle på en rejse til Moskva ved lejlighed. Det samme gjorde hans forgænger, general Korotkov. Og mange (f. eks. forretningsfolk i København) har spurgt mig, om jeg dog ikke skulle med i den officielle danske delegation til Moskva.

Dette har givet mig tanken, om – det være sagt i beskedenhed – det måske ville være helt forkert, om jeg kom ind i delegationen til Moskva, hvis den nogensinde kommer afsted.

Jeg kender jo efterhånden godt den russiske psyke og de russiske forhandlingsmetoder.

Og på den anden side har jeg også det indtryk, at russerne har tillid til mig, og det meget grundfæstet, og at de indberetter meget til højere myndighed, og dette gør vel ikke mindst de TASS-folk, som jeg her gentagne gange har haft. Derfor var det måske muligt, at mit navn kunne have nogen betydning. Jeg nævnede forresten spørgsmålet for tidligere statsminister Buhl, da han var her lige før valget, og han gav ikke tanken uret. – Jeg synes derfor blot, at jeg ville nævne det for Dem. –

Endelig ville jeg foreslå, at man nu fra ministeriets side inviterede generalmajor Jakusjov og hans første marinemand, orlogskaptajn Reznitjenko til København.

[...]

Det ville måske ikke være af vejen, selvom Jakusjov ret stærkt antydede at invitere marskal Rokossovskij også (via Bornholm).

Fhv. statsminister Buhl slog meget stærkt på det under hans samvær her med Jakusjov, at han skulle til København, og viceadmiral Vedel har i så tilfælde inviteret ham hjem til middag hos sig.

Jakusjov er så udmærket en mand, at jeg meget vil tilråde, at man snarest gør alvor af dette, og at jeg da som sidst – det giver dem tryghed og styrker min stilling over for dem – følger dem til København.

Og skulle man ikke også prøve det med marskal Rokossovskij.

⁵⁸⁷ Viceudenrigsminister.

⁵⁸⁸ UM 87 F 3/33.

416. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 12. november 1945.⁵⁸⁹

[...]

Jeg har tænkt på, om ikke også jeg i noget stærkere grad under mine mange forhandlinger med generalen skal tage spørgsmålet om deres afrejse herfra op, således som både statsminister Buhl og Berlingske Tidende har gjort det, nemlig ud fra den begrundelse, at nu kan vi klare os selv, hvortil her kan jo føjes, at de allierede i det øvrige land er ved at rejse eller er rejst.

Som jeg tidligere har sagt, vil det dog efter min mening være en væsentlig støtte for en sådan aktion, om den danske hær og flåde faktisk havde nogle styrker her, som man kunne henvise til for så vidt angår Bornholm, men det er jo langt fra tilfældet i øjeblikket, og jeg tillader mig påny at henstille, at man tager dette problem op til overvejelse og løser det snarest muligt.

For så vidt angår henvisningerne til, at englænderne og amerikanerne er rejst eller er ved at rejse i det øvrige land, vil det være af største interesse for mig til brug ved sådanne samtaler at få mere detaljeret oplysning om, hvorledes forholdene faktisk ligger i så henseende.

417. Notits af udenrigsminister Gustav Rasmussen den 17. november 1945.⁵⁹⁰

I ministermødet den 17. november nævnede jeg ønskeligheden af snart at invitere general Jakusjov fra Bornholm til et besøg i København. Dette fik tilslutning.

Jeg nævnede endvidere ønskeligheden af på et noget senere tidspunkt at indbyde marskal Rokossovskij til at besøge København, ved hvilken lejlighed vi så måtte fejre ham. Jeg nævnede i denne sammenhæng, at Field Marshal Montgomery jo var blevet Ridder af Elefantordenen, og at general Eisenhower muligvis kom hertil i begyndelsen af december.

Tanken om at indbyde marskal Rokossovskij fik ligeledes tilslutning.

Påtegning af Gustav Rasmussen: – Eller begge samtidigt?

– Minister Federspiel er bedt derover til et privat besøg. Jeg sagde, jeg havde intet derimod.

418. Telegram den 19. november 1945 fra Flyhovedkvarteret for de britiske flybesættelsesstyrker (B.A.F.O.), Operationsafdelingen, til stabscheferne.⁵⁹¹

Følgende er til stabscheferne.

Ref.: Deres 6711 af 12. november.⁵⁹²

Emne.: Rømning af afvæbningsenhederne fra Danmark.

Sagen er nu blevet drøftet med den britiske gesandt og den danske udenrigsminister og Udenrigsministeriets direktør, sidstnævnte møde i den britiske gesandts tilstedeværelse.

2. Danskerne er godt tilfredse med og taknemmelige for nyheden om den snarlige rømning. Bortset fra de politiske hensyn er de mest optaget af at finde plads til anbringelse af de tyske flygtninge, hvoraf hovedparten for nærværende huses i bygninger, som der er et påtrængende behov for til andre civile formål. De har intet ønske om at presse os for en dato, og årets udgang vil være højst tilfredsstillende fra deres synspunkt. Det er aftalt, at fra nu af skal bygninger overdrages, når de bliver ledige.

⁵⁸⁹ UM 87.F.3/16.

⁵⁹⁰ UM 87 F 3/33. – Efter valget den 30. oktober 1945 afgik befrielsesregeringen og afløstes den 7. november 1945 af Venstre-regeringen Knud Kristensen med diplomaten Gustav Rasmussen som ny udenrigsminister efter Christmas Møller.

⁵⁹¹ FO 371/47227, p. 155-156, 154 (Kommentarer). – Nr. A 0489. Yderst Hemmeligt. Vigtigt. Udstedt den 19. november kl. 16.40Z, modtaget kl. 23.50Z. Kopi til Foreign Office.

⁵⁹² Udeladt her.

3. På grund af alvorlig mangel på personel med tilstrækkelig erfaring vil danskerne helst have os til at gennemføre afvæbningen.

Afvæbning. Med hensyn til bomber og ammunition er de opsat på at undgå denne opgave og beder os om at påtage os opgaven, selv om dette indebærer, at der forbliver op til 30 Royal Air Force mand og 100 tyske flyvevåbensfolk,⁵⁹³ der er specialuddannet i dette arbejde, i Danmark indtil marts 1946. Det øvrige tyske flyvevåbenpersonel bliver trukket tilbage, når afvæbningsenhederne trækkes ud ved årets udgang. Hvis afvæbningen på grund af uforudsete omstændigheder, herunder ugunstige vejrforhold, ikke er gennemført i alle væsentlige detaljer (undtagen fjernelse af bomber) ved den målsatte dato, er danskerne helt indstillet på, at vi tilknytter nogle få rådgivere til den britiske flyattaché til at ordne de resterende sager med det personel, de kan skaffe.

4. Udenrigsministeren er helt tryk ved at skulle håndtere de kritiske bemærkninger i pressen, der måtte komme, fordi et så ringe antal britisk og tysk flyvepersonel bliver her, efter at afvæbningsenhederne er blevet trukket tilbage.

Kommentarer i Foreign Office:

Den tidligere danske udenrigsminister hr. Christmas Møller udviste megen iver for, at vi skulle trække vore tropper tilbage så hurtigt som muligt, fordi han mente, at dette ville hjælpe ham med at få russerne væk fra Bornholm.

Den nye udenrigsminister, hr. Gustav Rasmussen, virker overhovedet ikke bekymret på dette punkt, og så langt fra at påskynde vor afrejse (undtagen når det drejer sig om frigørelse af bygninger), er de nu opsatte på, at vi gennemfører fly-afvæbningsopgaven, og de har intet imod, at et lille mandskab af vore folk bliver indtil næste marts for at færdiggøre arbejdet med ammunition og sprængstoffer.

Vi kan nu overlade spørgsmålet til stabscheferne, medmindre og indtil det politiske aspekt toner frem igen.

M.L. Clarke 23.11.

419. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 21. november 1945.⁵⁹⁴

Ved samtale med generalen og på anden måde har jeg fået indtrykket, at der slet ikke påtænkes, at de russiske styrker her indskrænkes, endside da rejser, bestyrket. Tværtimod, og jeg kan meddele, at generalen udtrykkelig har nævnt, at der for tiden sker hjemsendelse af 10 årgange (det er vist dem indtil 30 år), men at der i stedet kommer nye og yngre årgange, så resultatet bliver jo det samme, og generalen har også henstillet, om der ikke nu i vintermånederne kunne leveres noget mere øl pr. måned i den særlige ration til de russiske soldater her, og dette viser jo også, at der ikke tænkes på at rejse og heller ikke på at indskrænke antallet (spørgsmålet om forhøjelsen af ørationen har jeg forelagt Handelsministeriet).

Med hensyn til antallet af russiske tropper her vil min antagelse om, at der er ca. 5.000 menige og 500 underofficerer og officerer vistnok nogenlunde passe. Fra russisk side ønskede man, om det ikke var muligt, at herværende firma kunne levere godt 5.000 tallerkener, idet hver af de russiske menige soldater skulle have en. Om denne leverance undersøger vi for tiden muligheden, men det viser jo nogenlunde størrelsen af de russiske tropper her.

[...]

Efter at jeg i dag til formiddag havde haft nogle forhandlinger med generalen, inviterede jeg ham til frokost, og vi tilbragte eftermiddagen sammen, hvorved der blev lejlighed til i samtaleform at komme ind på en lang række spørgsmål og til at blive bekendt med mange emner, som generalen ikke ønsker at drøfte officielt.

[...]

⁵⁹³ G.A.F. – German Air Force.

⁵⁹⁴ UM 87.F.3/16.

Jeg benyttede lejligheden til at nævne, at jeg fra forskellig side havde fået henvendelser i anledning af, at russere, der var kommet i danske hjem, nu ikke længere måtte komme der, og at man fra dansk side, hvor man satte pris på disse russiske besøg, var ked heraf. Han erklærede heroverfor, at han godt forstod det, men at han nødigt så, at der blev for stærk tilknytning til den danske befolkning i den forstand, at der ikke burde opstå vanskeligheder f.eks. ved, at russiske officerer forelskede sig i danske kvinder og måtte forlade dem her i landet, da det jo kun var midlertidigt, de var her. I denne forbindelse understregede han gang på gang, at han kunne sige, at russerne ikke havde nogen bagtanker af nogen art her på øen, og han tilføjede, at dette var en ganske officiel udtalelse, som jeg godt kunne tage til efterretning som sådan.

Samtidig havde han dog om formiddagen fremsat begæring om, at der for de kommende 2-3 måneder tildeltes soldaterne her 30-50 tons smør og et tilsvarende kvantum ost, og det fremgik ligeledes af vore samtaler i dag, at hans kone og datter kommer hertil i nær fremtid.

Jeg henstiller, at der gennem Handelsministeriet og Landbrugsministeriet gives tilladelse til en leverance på 10 tons af hver af disse, men der må da samtidig i et officielt brev, som jeg kan meddele generalen, gives nærmere meddelelse om, hvorfor man ikke kan yde mere end dette.

Under samtalen kom vi i spøjende form ind på størrelsen af styrkerne her, og jeg fremsatte teori om, at der var 5.000 mand og 500 officerer, men han sagde, at dette var helt forkert uden dog at ville give nærmere oplysninger herom.

[...]

420. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 26. november 1945.⁵⁹⁵

[...]

Bornholm.

Mr. Warner mente som jeg, at der vel kunne tænkes at bestå en forbindelse mellem russernes forbliven på Bornholm og USA's planer med hensyn til Island. Han tillagde det en vis betydning, at der forelå et Tass-telegram⁵⁹⁶ fra Oslo af 17. ds. gengivende en ekstrakt af en artikel offentliggjort i det norske blad "Arbeideren". I denne artikel udtales der forbavsel over, at USA ensidigt har truffet de omhandlede foranstaltninger med hensyn til baser på Island. USSR har, fremhæves det, ligeså vel som USA interesse i Island, og det naturlige svar ville være at henvise til artikel 43 i United Nations charter, hvorefter foranstaltninger af denne art bør foretages af United Nations. Mr. Warner havde særligt lagt mærke til denne Tass-meddelelse, fordi Sovjetregeringen ofte benyttede den fremgangsmåde at fremhæve artikler fremkommet i kommunistiske organer i udlandet for derved at give uofficielt udtryk for sin egen opfattelse.⁵⁹⁷

[...]

421. Amtmand Stemann til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 1. december 1945.⁵⁹⁸

Jeg ville være Dem taknemmelig, om jeg ved lejlighed kunne få en samtale med Dem angående hele russerspørgsmålet og Bornholm, herunder spørgsmålet om en aktion til fordel for at få russerne væk herfra. Det hele er jo ganske urimeligt, bortset fra at det er fuldstændig overdimensioneret, og det vækker jo efterhånden en del nervøsitet og utålmodighed. Men skal man have dem væk, mener jeg jo, at man må foretage en samlet og velovervejet aktion, samt herunder at man først har det danske militær og marine her på Bornholm, som den ny situation kræver, så man ikke straks risikerer det svar fra russerne, at de er nødt til at blive her, da vi jo intet har, og så er man jo lige vidt, eller i virkeligheden værre stillet end før. Og jeg mener, man må

⁵⁹⁵ UM 105.Dan.5.

⁵⁹⁶ TASS – det sovjetiske telegrambureau.

⁵⁹⁷ Reventlow har i en fodnote hertil skrevet følgende bemærkning: – "Dersom Sovjetregeringen nærede denne opfattelse med hensyn til Island, synes der at være grund til at tro, at nævnte regering må stille sig på samme måde over for spørgsmålet baser på Bornholm."

⁵⁹⁸ UM 87.F.3/1.

være forberedt på, at dette spørgsmål vil blive stillet, men på den anden side mener jeg ikke, at man under nogen omstændigheder skal spørge russerne om tilladelse til at have mere dansk militær end før (jeg tror, der er 90 rekrutter) eller en dansk marinedeling hertil. Dels tror jeg, russerne betragter dette som en selvfølgelig rettighed for os, som de slet ikke vil blande sig i, således som de jo ikke hidtil har gjort det i noget i den retning, heller ikke danske marineskibes besøg her, dels mener jeg jo, at man må holde på den danske suverænitet, uanset den russiske besættelse, men en forespørgsel til russerne om disse spørgsmål vil jo udvise, at man stiller sig tvivlende i så henseende. Og hertil kommer, at når man spørger, er der altid en risiko for et nej, og så er man jo værre stillet end hidtil. Men jeg synes blot ikke, at man kan blive ved med omkring landet over at høre så den ene og så den anden, og det er også ansvarlige politikere, sige, at nu kan vi selv, og så har man ikke den mindste smule i orden herovre, og man foretager ikke noget virkeligt for at få russerne væk, således at disse udtalelser falder fuldstændig døde til jorden og ikke påagtes fra russisk side. Dette forekommer mig hverken ganske værdigt for os og vel ej heller ganske klogt over for russerne. Ud fra disse synspunkter var det, at jeg meget gerne ville have lov til at tale med Dem, om man ikke skulle se at få iværksat en virkelig og samlet aktion for at få russerne væk og de hertil nødvendige foranstaltninger truffet forud.

Jeg er i København fredag den 14. ds. og ville være Dem meget taknemmelig, om jeg måtte få lov til på et eller andet tidspunkt den dag, som De må bestemme, at tale med Dem om dette for os herovre jo så brændende spørgsmål.⁵⁹⁹

422. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 5. december 1945.⁶⁰⁰

[...]

Ved Dueodde søger russerne i nærheden af deres lejr dér efter et passende hus, hvor deres officerers hustruer og børn kan bo; de skal ankomme i januar måned. Generalmajor Jakusjovs 2 børn er ankommet; om hans hustru er kommet, ved jeg ikke, men han har talt om, at hun skulle komme sammen med børnene, og oberst Strebkov venter sin kone og datter hertil inden jul. Intet af dette tyder jo desværre på, at de i nær fremtid agter at forlade Bornholm.

Som jeg tidligere har meddelt, har general Jakusjov jo forbudt ethvert samkvem mellem sine soldater og befolkningen her, og dette gælder også officererne, og jeg har forsøgt at få dette – jfr. mine tidligere indberetninger – forandret for officerernes vedkommende, men uden resultat. Forleden antydede en privat person, en herværende borger over for mig, at forbuddet dog sikkert alligevel ikke var ubetinget, men at russerne kommer i – om man så må sige – Rønnes rabarberkvarter, hvor de skal have omgang med kommunistiske elementer blandt befolkningen og skal virke som agitatorer. De skulle selv efterhånden have lært sig noget dansk, og de andre kan efterhånden også noget russisk. Jeg kender ikke selv noget som helst til dette, men har bedt politimesteren om diskret at søge at skaffe mig det oplyst.

[...]

Den 1. december var jeg i privat selskab med generalen, og under samtalen her kom han og jeg ind på det danske militær på Bornholm, og generalen fortalte mig, at han havde besøgt øvelseslejren for rekrutter, og han sagde, at meget af det, han havde set, var udmærket, men at det efter hans mening var noget gammeldags metoder, som blev anvendt, men han sagde dog straks, at dette var en ganske privat udtalelse, idet han naturligvis ikke ville kritisere og fremsætte nedsættende udtalelser om det danske militær (jeg henstiller derfor også, at disse udtalelser ikke kommer videre til oberst Waagepetersen eller lign.). Men denne udtalelse skyldes måske også kun en stolthed hos den soldat, der har været i en sejrrig krig, og som derfor mener, at han ved bedre besked på alle områder end andre.

Jeg benyttede lejligheden til at sige, at det måske ikke var umuligt, at der i den kommende tid ville ske en ikke uvæsentlig forøgelse af såvel det landmilitære som det maritime forsvar af Born-

⁵⁹⁹ Gustav Rasmussen skrev den 10. december tilbage til Stemmann, "at det vil være mig en glæde at hilse på Dem, når De kommer til København i slutningen af denne uge, og at drøfte med Dem det i Deres brev omhandlede spørgsmål". Foroven på ministeriets kopi er noteret følgende: "Sagen bedes noteret til ministerens næste møde med de militære chefer. 10/12. D[ahl]." UM 87.F.3/1.

⁶⁰⁰ UM 87.F.3/16.

holm fra dansk side, og at de danske styrker ville blive betydeligt udvidet. Generalen havde intet herimod at indvende.

Og for sikkerheds skyld uddybede jeg det derfor lidt, og standpunktet var det samme fra generalens side, og det betragtede han som en naturlig ting, der hørte under dansk afgørelse, og som han ikke havde noget at indvende imod, og som han jo iøvrigt heller ikke kunne blande sig i. Det er iøvrigt det samme indtryk, som jeg altid har haft af stillingen fra russisk side til den slags spørgsmål.

Jeg syntes, at jeg ville benytte anledningen, der nu gaves, til at sondere stillingen på dette punkt, og resultatet var jo heller ikke uinteressant. Jeg valgte netop denne form, for at det ikke skulle fremtræde som en forespørgsel fra dansk side om russisk tilladelse, eller at det på nogen måde skulle forudsætte, at man ikke fra dansk side mente, at det var en selvfølge, at man kunne gøre, hvad man ville her på øen, uden at man spurgte russerne. I generalens udtalelse om dette punkt er der intet, der tyder på, at han var af en anden opfattelse. Tværtimod, da jeg nævnede, at man sikkert ville forøge styrkerne lidt efter lidt, således at de måske til sidst var på samme højde som de nuværende russiske tropper, svarede generalen, at til den tid ville de russiske tropper vel nok forlængst være væk. Men det sidste er nu et spørgsmål for sig.

Jeg ser i avisen, at den danske Moskva-delegation nu er udpeget, og at man forventer, at den eventuelt drager afsted ind i det nye år. Selvom den officielt jo kun er en handelsdelegation, vil den formentlig vel også, når den kommer derover, komme til at beskæftige sig med spørgsmålet om Bornholm. Og jeg tillader mig derfor at henstille, om det ikke – således som jeg tidligere har gjort opmærksom på – ville være formålstjenligt, inden spørgsmålet Bornholm berøres over for russerne, og altså inden delegationen afrejser, at man da fra dansk side havde anbragt en til den ny situation for Bornholm svarende landmilitær og maritim styrke på Bornholm, således at man ikke kan blive stillet over for det svar fra russerne, at de er nødt til at være her, da jo Danmark hverken har hær eller flåde på Bornholm til at varetage de opgaver, som man fra russisk side nu mener skal varetages på Bornholm.

Og jeg kan sige, at man jo fra befolkningen her møder det spørgsmål om, hvorfor Danmark ikke sender noget militær hertil nu, hvor vi har så meget indkaldt, og hvor vi har råd til at sende unge mennesker til den engelske hær og sende en division eller lign. til Tyskland. Det spørgsmål kommer da op i befolkningen, hvorfor der faktisk slet ikke kommer noget til Bornholm, og jeg mener, at dette er også et synspunkt, som man bør tage meget hensyn til, og derfor har jeg villet gøre opmærksom på det.

[...]

423. Referat af udenrigsminister Gustav Rasmussens møde med forsvarsministeren og værnscheferne den 6. december 1945.⁶⁰¹

[...]

Man gik derefter over til at drøfte spørgsmål vedrørende Bornholm. General Gørtz oplyste, at der ikke er fuldt uddannet mandskab til rådighed til at sende derover, men man kan sende mandskab, som har nået et vist uddannelsestrin, derover til videreuddannelse. Den største vanskelighed er at skaffe indkvarteringsmulighed. Der er i øjeblikket et kompagni stationeret på Bornholm, og en forøgelse af denne styrke ville kræve, at russerne først rykkede ud. Man var enig om, at vi ikke kan bede russerne rykke ud, for at vi kan komme til.

Direktør Hvass omtalte, at han under sit besøg i London havde fået det indtryk, at man i Foreign Office ikke var pessimistisk med hensyn til Bornholm. Man mente, at russerne ville have Bornholm som et kort på hånden over for engelske planer om Kielerkanalen og over for de engelske styrker i det øvrige Danmark.

Om dette sidste spørgsmål oplyste general Gørtz, at vi fra midten af januar kan overtage bevogtningen af flyvepladserne, men vi har ikke mandskab til flygtningebvogtning. Direktøren refererede en udtalelse fra en engelsk flyvergeneral, hvorefter rømningen kunne ske ved nytårstid, forudsat at visse tyske specialister forinden kom hertil, og betonedes, at vi må være rede til at acceptere et engelsk tilbud om styrkernes tilbagetrækning, hvis det skulle blive fremsat.

⁶⁰¹ UM 5.D.74. – Forsvarsminister Harald Petersen, general Gørtz og viceadmiral Vedel.

Viceadmiralen gav oplysninger om søstyrkerne på Bornholm. 5 minestrygere vil blive sendt derover efter nytår og blive der ca. 14 dage. Russerne bliver underrettet, men ikke spurgt på forhånd. I øvrigt har vi ikke i øjeblikket skibsmateriel af virkelig militær betydning.

[...]

424. Gesandt Randall, København, til udenrigsminister Bevin, London, den 7. dec. 1945.⁶⁰²

Nr. 241.

Med henvisning til mit telegram nr. 791⁶⁰³ har jeg den ære at meddele, at den svenske gesandt netop er vendt tilbage fra et kort besøg på Bornholm, som han aflagde i selskab med den danske og svenske socialminister for at overdrage 2-300 svenske huse til brug for den bomberamte befolkning, som han siger tæller ca. 1.000. Den danske regering har en guvernør (amtmand) på Bornholm, og der er tilsyneladende uhindret kommunikation ad luftvejen, dampskib, post og telegraf. De danske politikere og embedsmænd her er imidlertid meget karrige med at videregive nogle af de formodentlig fyldestgørende oplysninger, de modtager, og jeg har derfor spurgt den svenske gesandt om, hvilke indtryk han har fået. Hr. de Dardel, der er i besiddelse af en sund dømmekraft, fortalte mig, at der forrige gang han var på øen i begyndelsen af september var mange klager over spredt forekommende røverier, voldtægter osv., men under sit besøg for nylig kunne han konstatere, at der nu var en meget bedre disciplin i de russiske tropper. Der er imidlertid for nylig sket en forøgelse af deres antal til op imod 6.000, hvilket er betragteligt i forhold til hele øens samlede indbyggertal på ca. 45.000. De menige soldater, der efter hvad den svenske gesandt havde forstået var begyndt at vise tegn på utålmodighed over at skulle blive på ubestemt tid på Bornholm, opholdt sig ikke desto mindre nu i særlige lejre indhegnet med ståltråd, hvor de blev omhyggeligt og strengt overvåget. Officererne boede i byerne og havde overtaget nogle huse; en russisk oberst havde f.eks. netop lejet et hus tilhørende en bekendt af den svenske gesandt og havde forudbetalt indtil udgangen af maj måned. Dette samt tilførslen af store fødevareforsyninger til mange uger frem kan måske give et fingerpeg om, hvor længe russerne som minimum agter at blive. Gesandten fortalte mig, at han under køreturene rundt på øen ikke havde set noget tegn på byggeri af regulære fæstningsværker, men meget gravearbejde og andet byggeri i forbindelse med faciliteter til underbringelse og øvelser. Kanoner og ammunition syntes også at være fortrinsvis til øvelsesbrug.

Angående spørgsmålet om, hvor længe russerne kan tænkes at blive, sagde den svenske gesandt med henvisning til de netop omtalte indikationer, at han ikke troede, at de havde bestemt sig endnu. Han afviste pure ideen om, at de ville trække sig tilbage, når alle de britiske styrker havde forladt Danmark, og sagde at ifølge oplysninger, han havde fra Moskva, var der indløbet en meddelelse fra København om, at efter tilbagetrækningen af de britiske tropper skulle en britisk mission stadig være der for at træne de nye danske rekrutter, og at dette forlydende var blevet udnyttet til at retfærdiggøre russisk mistænksomhed om vore planer. Jeg kunne forstå på den svenske gesandt, at der i visse danske og svenske kredse var den opfattelse, at russerne blev på ubestemt tid i den hensigt at bruge deres besættelse som forhandlingsobjekt i forbindelse med den britiske besættelse af Helgoland og det amerikanske krav om baser i Grønland og Island.

Endelig oplyste den svenske gesandt mig om, at det uden at være demonstrativt var åbenlyst, at det var den russiske general på Bornholm, der havde kommandoen. Hans opførsel over for den danske guvernør var fuldstændig korrekt, men det var bemærkelsesværdigt, at når noget skulle drøftes, var det som regel guvernøren, der måtte begive sig til den russiske generals hovedkvarter. Guvernøren havde arrangeret en middag til ære for gæsterne, og den russiske general havde taget

⁶⁰² FO 371/47227, p. 172. – Fortroligt. Kopi sendt til Stockholm, Moskva, Brigadier Crowe, Chef for British Military Mission, Denmark, Captain Peters, øverste søofficer i Danmark, og Group-Captain Hill, flyattaché.

⁶⁰³ af 3. november 1945 (aftrykt ovenfor).

imod invitation hertil, men aflyste med en times varsel, uden tvivl mente hr. de Dardel på grund af det postyr, der var i Sverige over balternes tvungne hjemrejse.⁶⁰⁴

425. Interview i New York Times med udenrigsminister Gustav Rasmussen i Berlingske Tidendes gengivelse onsdag den 12. december 1945.

Udenrigsministeren om Island, Færøerne, Bornholm og Grønland
Klare svar på en række vigtige spørgsmål fra New York Times' chef-korrespondent⁶⁰⁵

[...]

Russerne på Bornholm

Om det intrikate emne Bornholm, hvor sovjettropper stadig er til stede, sagde hr. Gustav Rasmussen:

– I den forløbne tid har der været ført nogle samtaler med russerne angående deres afrejse til sin tid, men der har aldrig været foretaget nogen officiel henvendelse, tilføjede han.

– Jeg for mit vedkommende har aldrig troet på, at russerne vil blive på Bornholm længere end til det tidspunkt, hvor de finder, at det ikke er nødvendigt at blive der længere. Jeg er overbevist om, at deres nærværelse på Bornholm kun er midlertidig. Der har aldrig været tale om nogen dansk protest.

I det hele taget ser vi russernes nærværelse på Bornholm i samme lys som de britiske og amerikanske troppers i det øvrige Danmark. Alle tre landes hære var jo med til at nedkæmpe Tyskland.

Amerikanerne på Grønland

Hr. Gustav Rasmussen udtalte, at amerikanske tropper og videnskabsmænd stadig havde lovlig adgang til at forblive i den danske koloni Grønland – en direkte følge af Cordell Hull-Kauffmann-overenskomsten af 9. april 1941.

– Denne overenskomst blev godkendt af den nye danske regering, og den er gældende og i kraft, tilføjede han. Den vedbliver at være i kraft ifølge overenskomstens artikel 10, som fastslår dens gyldighed, indtil parterne er enige om, at faren for det amerikanske kontinents fred og sikkerhed er ophørt.

– Enhver af parterne kan forlange drøftelse med hensyn til dens ophør, og overenskomsten udløber 12 måneder efter, at den ene af parterne har opsagt den. Den danske regering har imidlertid, tilføjede udenrigsministeren, ikke stillet krav om overenskomstens ophør. Ikke desto mindre blev tilladelse til oprettelse af baser og forskellige lettelser i Grønland kun givet under krigen og under krigstidens vilkår.

Hr. Gustav Rasmussen oplyste, at der ikke var blevet fremsat noget amerikansk ønske om permanente baser i Grønland. Deres korrespondent spurgte, hvorvidt et sådant krav ville blive imødekommet, hvis det blev fremsat. Udenrigsministeren sagde, at han ville foretrække ikke at besvare hypotetiske spørgsmål – idet han understregede, at det var en tosidig overenskomst.

Ønsker ingen alliancer

Gustav Rasmussen gav en klar oversigt over dansk udenrigspolitik:

– Vi har ingen alliancer og ønsker ingen sådanne. Vort største håb og vor virkelige interesse er knyttet til UNO (De forenede Nationers Organisation), og vi vil gerne yde vort bidrag inden for rammerne af denne organisation.

– Skønt vi gennem tiderne altid har arbejdet meget nært sammen med de øvrige nordiske lande, særlig Norge og Sverige, væsentligst ved ensartet lovgivning og på kulturelle områder, er denne

⁶⁰⁴ Der hentydes til de baltiske flygtninges tvungne tilbagetransport fra Sverige til Sovjetunionen, der fremkaldte offentlig forargelse.

⁶⁰⁵ Cyrus Sulzberger. Interviewet er i gengivet i sin helhed i Berlingske Tidende i avisens oversættelse fra engelsk.

forbindelse politisk ikke så udpræget. Der er ikke tale om dansk deltagelse i nogen nordisk eller nogen anden politisk blokdannelse.

– Under krigen var det naturligt at overveje blokannelser, men krigen er forbi nu, og efter vor opfattelse har billedet ændret sig. Vi sætter vor lid til De forenede Nationer.

426. Foreign Office. Intern notits fra Alexander Cadogan til Orme Sargent den 13. dec. 1945.⁶⁰⁶

Lord Kindersley⁶⁰⁷ talte med mig i morges om Bornholm. Hans ven A.P. Møller har flere gange henvendt sig til ham derom.

Ved vi, hvordan stillingen er, og skal vi tage det op over for russerne i Moskva,⁶⁰⁸ hvis lejlighed byder sig?

Kommentarer:

BORNHOLM

Før Potsdam-konferencen spurgte den danske minister⁶⁰⁹ Hans Majestæts gesandt i København, om han troede Hans Majestæts regering ville bistå den danske regering med at rejse spørgsmålet om tilbagetrækning af de russiske tropper på Bornholm på Potsdam-konferencen. I svaret meddeltes det den danske udenrigsminister, at hvis den danske regering ønskede at konstatere, hvornår russerne agtede at forlade Bornholm, skulle de spørge dem direkte, og at vi ikke havde til hensigt at rejse spørgsmålet over for russerne i Potsdam

Intet tyder på, at danskerne tog kontakt til russerne, som vi havde foreslået. Men den 26. september bad den danske udenrigsminister Hans Majestæts gesandt om at give ham en endelig dato for tilbagetrækningen af de britiske styrker fra Danmark, så at han kunne bruge det som løftestang til at komme af med russerne på Bornholm. Han fik efterfølgende et præcist svar, og udtrykte ved dets modtagelse, at han oprigtigt håbede, at fly-afvæbningsenheden,⁶¹⁰ som vi havde sagt ville blive indtil marts, i stedet kunne blive trukket tilbage førstkomende november. Vi svarede, at vi ikke kunne honorere dette forslag.

Vi sendte dette svar den 14. november, og siden denne dato har der ikke været nogen antydning af, at danskerne skulle være optaget af, at vi ikke til fulde har opfyldt deres ønsker. Der kunne heraf drages den slutning, at den nye danske regering, der blev dannet den 8. november, er mindre bekymret end forgængeren over, at russerne bliver på Bornholm.

Hvis vi rejste spørgsmålet over for russerne i Moskva, ville de have det indlysende svar på hånden, at danskerne selv ikke virker bekymret over de russiske tropper på Bornholm, og at det derfor ikke tilkommer os at bekymre os. Ydermere ville russerne, hvis vi ankede over, at russerne indretter sig på Bornholm, kunne tage det amerikanske krav om baser i Island op, til amerikanernes misfornøjelse.

Jeg foreslår derfor, at spørgsmålet ikke rejses i Moskva.

G.M. Warr 13. december 1945.

Grunden til, at vi dengang sagde til danskerne, at de skulle henvende sig til russerne, ligesom de gjorde det til os om tilbagetrækningen, var at det så ville virke mere naturligt, at vi drøftede sagen med russerne. Dette gælder stadigvæk.

Men hvis russerne lægger pres på os angående Grækenland,⁶¹¹ kunne vi svare igen ved at stille spørgsmål om Bornholm. [...]

C.F.A. Warner 13/12.

⁶⁰⁶ FO 371/56106. – Alexander Cadogan var den øverste embedsmand i Foreign Office med titel af "Permanent Under Secretary of State for Foreign Affairs."

⁶⁰⁷ Lord Kindersley – direktør i Bank of England 1914-46.

⁶⁰⁸ under udenrigsministerkonferencen i december 1945.

⁶⁰⁹ Udenrigsminister Christmas Møller.

⁶¹⁰ *Air Disarmament Wing* – den enhed, der tog sig af uskadeliggørelsen af de tyske fly.

⁶¹¹ på grund af de britiske tropper i Grækenland.

427. Telegram den 14. december 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁶¹²

Nr. 148.

Udenrigsministeren nævnede Bornholm i løbet af et interview for nylig med en korrespondent fra New York Times.⁶¹³

2. Han sagde, at han personlig aldrig havde troet, at russerne ville blive på Bornholm længere, end de mente det nødvendigt, og at deres tilstedeværelse dér kun var midlertidig. En dansk protest havde overhovedet aldrig været på tale. Den danske regering betragtede russernes tilstedeværelse i nøjagtig det samme lys som den britiske og amerikanske tilstedeværelse i andre dele af Danmark.

3. Han sagde også, at amerikanske tropper og videnskabsfolk stadig havde en lovformelig ret til at blive i den danske koloni Grønland i medfør af Cordell Hull-Kauffmann aftalen af 1941. Denne aftale var blevet godkendt af den danske regering, og vedblev under artikel 10 at være i kraft, indtil begge parter var enige om, at faren for det amerikanske kontinents sikkerhed var drevet over. Den danske regering havde ikke fremsat krav om aftalens ophør; ikke desto mindre var retten til at etablere baser etc. i Grønland kun blevet tilstået under krigen og krigens vilkår. Der var ikke blevet fremsat noget amerikansk krav om permanente baser i Grønland.

*Kommentarer i Foreign Office:*⁶¹⁴

Fordelt til kabinettet. Gentaget til Moskva og Washington. Kopi til efterretningscheferne og værnsgrederne.

Dette interview viser, at den nuværende danske regering, der blev dannet den 8. november, har en anden indstilling vedr. Bornholm end den foregående. Hr. Christmas Møller pressede hele tiden som udenrigsminister på, for at vi skulle fremskynde tilbagetrækningen af vore tropper fra Danmark, så at han kunne bruge det over for den sovjetiske regering til at få russerne væk fra Bornholm (se N 12914/9/15). Vi har gjort vort bedste for at imødekomme danskerne med hensyn til tilbagetrækningen af vore tropper, men har ikke noget synligt bevis på, at den danske regering nogensinde har protesteret over for russerne over den fortsatte tilstedeværelse af russiske tropper på Bornholm, skønt hr. Christmas Møller på et tidspunkt sagde, at han ville tale med den sovjetiske gesandt (N 14248). Vi ved ikke, om han nogensinde har gjort det, men eftersom han tog spørgsmålet om vor flyafvæbningsenheds fortsatte virke i Danmark op (N 14478), er det klart, at han var bekymret.

Den nuværende udenrigsminister har imidlertid ikke vist noget tegn på, at han er imod russernes forbliven på Bornholm, og siden han indtrådte i embedet, har han aldrig rejst spørgsmålet om vore troppers tilstedeværelse i Danmark. Han var desuden ganske tilfreds,⁶¹⁵ da han fik besked om, at flyafvæbningsenheden eventuelt blev nødt til at blive indtil næste marts i stedet for at rejse i november, som danskerne tidligere havde fået at vide (N 15952/9/G).

Vi har gjort vort bedste for at tilfredsstille den foregående danske regerings ønsker om tilbagetrækningen af vore tropper, og bortset fra flyafvæbningsenheden er der nu kun en britisk militærmission i Danmark efter dansk ønske for at bistå med træningen af deres hær. De eneste tilbageblevne britiske tropper i Danmark udøver således enten en væsentlig teknisk opgave eller yder danskerne bistand. De er der af grunde, der er helt væsensforskellige fra dem, russerne på Bornholm har til at være der. Når det forholder sig således, er det helt uberettiget af udenrigsministeren at sige, at den "danske regering betragter russernes tilstedeværelse på Bornholm i nøjagtig det samme lys som den britiske og amerikanske i andre dele af Danmark".

Med hensyn til amerikanerne kan det kun være Grønland, hr. Rasmussen hentyder til, da der ikke er nogen amerikanske tropper i det egentlige Danmark. En kopi af Cordell Hull-Kauffmann

⁶¹² CAB 121/362, p. 41. – Sendt i klartekst. Modtaget den 17. december kl. 12.55. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Stockholm, Oslo og Reykjavik.

⁶¹³ Aftrykt her efter Berlingske Tidendes gengivelse den 12. december 1945.

⁶¹⁴ FO 371/47227, p. 177-179. Er delvis aftrykt i: Documents on British Policy Overseas, series I, volume V, London 1990, p. 468-471: Minute by Mr. Warr on Bornholm (N 17162/9/15).

⁶¹⁵ Marginnote af Warner: – Som jeg læser det, var han faktisk opsat på, at flyafvæbningsenheden skulle blive og gøre opgaven færdig og ikke overlade det til danskerne.

aftalen vedlægges. Artikel 10 siger, at de baser, den amerikanske regering har fået til rådighed, skal afstås, når "man er enige om, at den nuværende fare for fred og sikkerhed på det amerikanske kontinent er forsvundet", og efter konsultation mellem de to regeringer. Vi har ikke hørt, at der har været en sådan konsultation. Det er besynderligt, at hr. Rasmussen nævner denne aftale og dermed lader forstå, at amerikanerne skulle være i Grønland af samme grund som russerne på Bornholm.

Jeg mener, vi må bede Mr. Randall om hans kommentarer til denne besynderlige udtalelse af hr. Rasmussen specielt vedrørende de britiske tropper og om Grønland. Vi kunne eventuelt bede Mr. Randall gentage sit svar til Moskva, så at delegationen der kunne være underrettet om den sidste stilling, i fald spørgsmålet om tilbagetrækning af de russiske tropper fra Bornholm bliver rejst på konferencen. Vi kunne give vore kommentarer til delegationen nu, men sækkene⁶¹⁶ er meget usikre, og vi må derfor telegrafere. Jeg tror næppe, det kan betale sig at gøre dette, før vi har fået Mr. Randalls synspunkter.

Udkast til telegram vedlagt.⁶¹⁷

G.M. Warr 19. december 1945.

Lige før Sir Alexander Cadogan rejste til Moskva, forespurgte han, om delegationen skulle tage Bornholm op, og jeg skrev i en notits, at Bornholm meget vel kunne blive nævnt, hvis det overordnede spørgsmål om tilbagetrækning af de allierede tropper blev drøftet i forbindelse med det sovjetiske forslag om sætte tilbagetrækningen af de britiske tropper i Grækenland på dagsordenen. Jeg har ikke fået denne notits tilbage, så jeg ved ikke, hvad der er blevet besluttet. Men det overordnede spørgsmål vil blive drøftet uformelt. Vi må hellere telegrafere til delegationen (sir A. Rumbold) og henvise hertil og til den aktuelle korrespondance med København og meddele tallene for de af vore tropper, der er tilbage i Danmark og deres funktioner og det skønnede antal sovjetiske tropper på Bornholm.

C.F.A. Warner 20/12.

Jeg har fra Admiralitetet, War Office og Air Ministry fået oplysning om antallet af britiske tropper i Danmark og deres opgaver. War Office siger, at de anslår antallet af russiske tropper på Bornholm til mellem 5.000 og 6.000, dvs. noget mindre end den svenske gesandt rapporterede til Mr. Randall efter sit besøg for nylig på Bornholm.

G.M. Warr 21/12.

428. Folketingsmand Axel Berg i Folketinget den 17. december 1945.⁶¹⁸

Med henblik på de på Bornholm for tiden særlig rådende forhold vil jeg meget gerne stille den højtærede udenrigsminister det spørgsmål, hvor meget der ligger bag ved de på Bornholm verserende rygter, som for øvrigt også har været gengivet i pressen og i korthed går ud på dette, at de russiske militærstyrker har truffet forberedelser til at forlade Bornholm inden årets udgang. Jeg skal ikke nærmere begrunde spørgsmålets fremkomst, men vil dog ikke lægge skjul på, at hele befolkningen derovre med største glæde ser hen til den dag, hvor helt normale tilstande igen indtræder. Det skulle glæde mig, om den højtærede udenrigsminister kunne give et svar på det her stillede spørgsmål.⁶¹⁹

⁶¹⁶ De diplomatiske postsække.

⁶¹⁷ Udeladt her, men se telegrammet af 21. december 1945 til Randall.

⁶¹⁸ Rigsdagstidende. Forhandlingerne i Folketinget. I. 1945-46, sp. 1359.

⁶¹⁹ I referaterne fra Folketingets talerstol ses ikke noget svar fra Gustav Rasmussen.

429. Amtmand Stemmann til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 18. december 1945.⁶²⁰

Jeg takker meget for samtalen forleden, som gav mig en del orientering, som jeg var meget glad ved og gav mig en stor beroligelse, navnlig med hensyn til forøgelse af danske hær- og flådestyrker her, hvilket jeg – ganske vist ud fra min lille horisont her, selvom den måske i russisk retning har givet og giver et førstehåndsindtryk – er overordentlig glad ved.⁶²¹ Jeg håber, at jeg må komme igen en anden gang. Men jeg håber også, at man fra Udenrigsministeriets side vil give mig de direktiver, som man anser for fornødne, og jeg bliver ikke fornærmet af den grund. Tværtimod. Mit ønske er jo kun at bidrage mit til, at det hele forløber så godt og rigtigt som muligt og får en lykkelig ende og snarest muligt. Hidtil har jeg ikke fået sådanne direktiver, hvilket jeg har opfattet både på den ene og den anden måde.

Jeg ville også være taknemmelig for, om Udenrigsministeriet inden for de rammer, som man mener det muligt, ville give orientering angående vor politik over for Rusland og i det hele taget den politiske situation internationalt i det russiske spørgsmål. Udenrigsministeriet får jo dog vist mange oplysninger i så henseende, måske også fra vort gesandtskab i Moskva. Selv søger jeg jo herfra at give alle oplysninger af interesse. Men hidtil har jeg ikke fået andet. Og avisernes meddelelser (også fra udlandet) er jo som regel forkerte.

Jeg talte til Dem om skrivelserne (senest i dansk-amerikanske blade) fra journalist C.C. Andersen her ved "Bornholms Tidende". Jeg tog i går – netop på basis af vor samtale – en forhandling med ham og hans redaktør her (Stenbæk) om sagen. Jeg tror, at han nu blev skræmt over for ansvaret i sagen. Jeg forklarede ham bl.a., at russerne her havde givet pressen fri under mit ansvar for, at intet måtte skrives om russiske militære forhold, eller som kunne krænke den røde hærs ære. Jeg havde over for russerne ansvaret for dette som for overholdelsen af alle aftaler her. Ellers måtte jeg altså censurere alt. Og den slags skrivelser betragtede russerne (bortset fra vanskeligheden over for Danmark i det hele) som udslag af resultatet af tysk propaganda og tysk indflydelse. Og så måtte de blive her så meget længere for at få denne udryddet. I øvrigt er russerne – som en første generation – meget ærekære, så det også i den henseende krænger dem dybt. At dette sidste var kommet i blade i Amerika, gjorde det efter min mening meget værre, da russerne efter det indtryk, jeg har, er meget *en garde* over for Amerika (og England) og stemningen her. Vil man opnå noget hos russerne, skal man – efter min erfaring – gå direkte til dem og få deres tillid. Men ikke (før i yderste nød) benytte englænderne og amerikanerne. Det giver vist det modsatte resultat af det tilsigtede.

Jeg sagde ham, at det vist var bedst, at vi klarede sagen her, og at ikke Udenrigsministeriet skulle optræde. Han endte med at være taknemmelig og gav mig i sin redaktørs nærværelse erklæring om, at han nu ville holde op. Jeg sagde ham, at han altid dag og nat kunne ringe til mig og forelægge alt. Jeg har skrevet til Blytgen-Petersen direkte herom.⁶²²

Jeg understregede også over for ham – og det fik jeg ikke sagt til Dem under vor samtale forleden – at jeg, da jeg for en måneds tid siden var i Stockholm efter den svenske regerings indbydelse for at forhandle om yderligere trøst til Bornholm, fik et levende indtryk af, i hvor høj grad alle disse forkerte danske pressemeddelelser havde foruroliget svenskerne. Både over for prins Eugen,⁶²³ regeringsmedlemmer, som jeg var sammen med, embedsmænd og privatfolk og pressen, der bestormede mig (det ene blad efter det andet), havde jeg kun den opgave at berolige (inden for sandhedens rammer) og dementere. Et interview til "Svenska Dagbladet" havde jeg selv lavet. Det var fyldigt, og jeg tror, at det beroligede meget. Efter hjemkomsten sendte jeg det i oversættelse til general Jakusjov, der var meget glad ved det, takkede mig og sagde, at han havde sendt det videre.

Jeg hørte i aftes i radioavisen, at folketingsmand Berg fra Rønne under finanslovsdebatten i går havde spurgt, om de rygter, der sagde, at russerne ville forlade Bornholm inden jul, var rigtige.

Jeg ved ikke, om sådanne forespørgsler er vel anbragte, men jeg har nu ikke hørt disse rygter her.

⁶²⁰ UM 87.F.3/1.

⁶²¹ Samtalen, som Stemmann havde bedt om i brevet til Gustav Rasmussen den 1. december (aftrykt ovenfor), fandt sted fredag den 14. december 1945.

⁶²² Chef for Udenrigsministeriets Pressebureau.

⁶²³ Prins Eugen, svensk prins og kunstmaler, var broder til kong Gustav V, dronning Ingrid's farfar.

Og jeg kan blot fuldt ud dementere dem (desværre).

I går havde jeg en samtale med generalen, og han spurgte mig her om, hvornår jeg mente, at russerne forlod Bornholm. (De er jo galt underrettede, men muligvis har han hørt lokale rygter). Jeg svarede ham, at jeg dog snarere måtte stille det spørgsmål til ham. Herpå svarede han, at han kun var soldat, der rettede sig efter de ordrer, som han fik, men han anede intet herom.

Han sagde, at nogle rejste nu, men bekræftede, at tilsvarende antal af yngre årgang kom hertil. Det var kun et led i hjemsendelsen af de ældre årgange.

Det tyder dog ikke på nogen bortrejse nu, tværtimod. Hans kone og børn er her, og vi har inviteret dem her til 2. juledags aften. Det tyder ej heller på bortrejse.

Og vi aftalte bedækning af danske militærhopper (efter hans tilbud) af russiske fuldblodshingste her, men det kan først ske efter 1. april 1946.⁶²⁴

Vi kom også til at tale om muligheden for at få varer hertil fra Rusland. Han påstod, at der var masser af varer. Jeg sagde ham, at den danske handelsdelegation i måneder havde været parat og var parat til at rejse til Moskva for at få en handelsoverenskomst i orden, og at det ikke var vor skyld, at den ikke var kommet afsted, og at sagen var ordnet. Han sagde, at han vidste det, men at det nok snart ville ske. Hertil sagde jeg, om det var noget, han tænkte eller vidste. Hertil svarede han, at han intet havde med det at gøre officielt, men at han havde det "på fornemmelsen". Jeg svarede, at det ville glæde os alle i Danmark meget. (Jeg kan kun sige, at jeg ved, at han bl.a. har kontakt med det russiske gesandtskab i København).

Når den danske delegation kommer til Moskva (selvom jeg ikke er optimist, håber jeg jo meget, at generalen så får ret), vil jeg indtrængende henstille, og det har jeg også privat sagt til prins Axel,⁶²⁵ at det indskræpes enhver, at de, når der tales om Bornholm, ikke på nogen måde nævner antallet af de russiske tropper, der er her. Man kan sige, at der jo nok er flere tusind, og at det er uforholdsmæssigt mange. Men endelig ikke nævne antallet (ca. 6.000), da russerne strengt holder på, at antallet ikke må oplyses, og jeg forgæves har søgt at få det at vide af generalen, og denne stadig søger at få ud af mig, hvor mange de er, da jeg jo ved alt og vel har folk på havnene, der tæller, hvad der kommer og rejser. En oplysning om tallet vil kunne bringe misstemning og store vanskeligheder for mig, der må nok vel regne med, at det kommer fra mig.⁶²⁶

Jeg sagde selvfølgelig intet til generalen i går om hans og Rokossovskijs eventuelle besøg i København, da jeg intet havde hørt fra Dem endeligt om sagen.

Jeg håber dog, at sagen snarest må være i orden. Når jeg gik ud fra, at jeg skulle ledsage dem til København, var det dels af hensyn til min stilling her over for russerne, der betragter mig som den danske regerings afgørende repræsentant, ham alle aftaler træffes med. Hvis jeg ikke skulle ledsage dem, ville det svække min stilling. Men desuden føler de tryk og tillid, når jeg er tilstede. De ved, at jeg kun råder dem til det rigtige og bedste. Og til et støttepunkt fra dem trænges der jo under alle situationer, der opstår under et sådant besøg.

Undskyld det lange brev, men der var jo en hel del, som jeg syntes, at jeg måtte sige.

430. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 18. december 1945.⁶²⁷

[...]

Jeg hørte i aften i Radioavisen, at folketingsmand Berg fra Rønne i går under finanslovdebatten havde spurgt, om de rygter, der sagde, at russerne ville forlade Bornholm inden jul, var rigtige. Selv har jeg ikke hørt disse rygter her, og jeg kan desværre kun fuldt ud dementere dem.

⁶²⁴ Der er tale om ca. 10 russiske fuldblodshingste fra den røde hærs stutteri i provinsen Krasnodar, som tyskerne tog som krigsbytte, hvorefter de under den tyske tilbagetrækning efterhånden blev bragt til Danmark. I november 1945 blev hingstene efter aftale mellem det danske landbrugsministerium og det russiske gesandtskab transporteret til Bornholm til den russiske garnison.

⁶²⁵ Kong Christian X's fætter.

⁶²⁶ Meningen må formodes at skulle være:....da russerne vel må regne med, at det kommer fra mig.

⁶²⁷ UM 87.F.3/16.

Under samtalen i går med generalen spurgte han pludselig om, hvornår jeg mente, at russerne forlod Bornholm. (De er jo godt underrettet, så muligvis har han hørt lokale rygter). Jeg svarede ham, at jeg dog snarest måtte stille det spørgsmål til ham. Herpå svarede han, at han var kun soldat, de rettede sig efter de ordrer, som han fik, men at han intet anede herom.

Han sagde, at nogle rejste nu, men han bekræftede, at tilsvarende antal af yngre årgange kom hertil. Det var kun et led i hjemsendelsen af ældre årgange.

Det tyder dog ikke på nogen bortrejse nu, tværtimod. Hans kone og børn er her, og min kone og jeg har inviteret dem her til 2. juledags aften med oberst Strebkov (hans stabschef) og frue og datter samt den russiske marinechef her, kommandørkaptajn Korchunovitch. (Så kan de se en dansk jul i hjemmet). Det tyder jo heller ikke på bortrejse nu.

Og vi aftalte bedækning af danske militærhopper efter hans tilbud (jfr. tidligere indberetning) af russiske fuldblodshingste her, men det kan først ske efter 1. april 1946. Det tyder dog ej heller på bortrejse nu. (Krigsministeriet er af mig straks underrettet om aftalen i denne sag). – Og i går kom en damper hertil med en mængde russiske kvinder og børn. Det tyder ej heller på bortrejse. Der var ikke mange soldater med.

[...]

Jeg mindede generalen om betalingen af de ca. 600.000 kr., som den danske stat har udlagt for transporten af tyskere herfra og russere hertil, jfr. tidligere indberetninger. Han mente, at sagen ville være klar i løbet af de nærmeste dage.

I banken har russerne nu trukket ca. 6.3 mill. kr. og kan endnu trække 7 mill. kr. Som jeg tidligere har sagt, synes det månedlige beløb til dem for højt ansat.

431. Telegram den 21. december 1945 fra Foreign Office til gesandt Randall, København.⁶²⁸

Nr. 633

Deres telegram nr. 148 af 14. december: Russiske tropper på Bornholm.

Jeg ville være taknemmelig for at få Deres telegrafiske kommentar til denne udtalelse. De eneste britiske tropper i Danmark nu er flyafvæbnings-enheden og den britiske militærmission, førstnævnte udfører en væsentlig teknisk opgave og sidstnævnte er der for at uddanne den danske hær. De 6.000 russiske tropper på Bornholm lader til at være der alene af politiske årsager. Det er derfor overraskende, at udenrigsministeren siger, at tilstedeværelsen af russerne på Bornholm skal betragtes i det samme lys som den britiske i Danmark.

2. Det er også uklart, hvorfor han omtalte Grønland. Ved De, om der har fundet nogen konsultation sted mellem USA's regering og den danske om at bringe 1941-aftalen til ophør som foreskrevet i artikel 10?

Gentag venligst Deres svar til Moskva til delegationen.⁶²⁹

432. Telegram den 22. deember 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁶³⁰

Nr. 925

Deres telegram nr. 633 [af 21. december 1945].

Udenrigsministerens bemærkninger fremkom under et langt og noget springende interview i går, hvor der blev svaret på spørgsmål fra korrespondenter. Som det var tilfældet med den kortere udtalelse, som den danske statsminister gav i et lignende interview med de samme korrespon-

⁶²⁸ CAB 121/362, p. 42. – Vigtigt. Afsendt den 21. december kl. 09.35. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Moskva, Stockholm, Oslo, Reykjavik og Washington.

⁶²⁹ ved de allierede magters konference i Moskva i december 1945.

⁶³⁰ CAB 121/362, p. 43. – Straks. Afsendt den 22. december kl. 19.18, modtaget kl. 22.45. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Moskva, Stockholm, Oslo, Reykjavik, Washington.

denter, var udenrigsministerens bemærkninger udelukkende møntet på at udtrykke den vedholdende danske tese, at den fortsatte tilstedeværelse i Danmark af vore og de amerikanske styrker, der er kommet for at befri Danmark for tyskerne, har givet russerne, der har gjort Bornholm lignende tjeneste, en logisk berettigelse.⁶³¹

2. Jeg har gang på gang sagt både til den forrige og den nuværende udenrigsminister, at denne parallel ikke kunne godtages, og at det var en vildfarelse, at russerne ville forlade Bornholm, uanset hvad vi foretog os her.⁶³² Mine argumenter er blevet godtaget af de danske ministre, og hr. Christmas Møller har udtrykt det store flertal af det danske folks udtalte tanker, når han flere gange har forsikret mig, at han faktisk ikke troede på parallellen, men havde pligt til ikke at give russerne nogen mulig undskyldning for at forlænge deres ophold.

3. Eftersom disse interviews ikke er blevet kommenteret, og det må indrømmes, at den faktiske tilstand ikke er utilfredsstillende for os, ville jeg anbefale at lade sagen gå upåagtet hen, medmindre vi er rede til at blive stillet over for den uundgåelige danske anmodning til os om på deres vegne at tage Bornholm-spørgsmålet op med russerne.

4. Jeg ved ikke af, at der skulle være nogen strid mellem den danske og amerikanske regering om Grønlandsaftalen. Udenrigsministerens udtalelse skyldtes åbenbart den kendsgerning, at han talte med vigtige amerikanske korrespondenter om denne sag af fælles interesse for Danmark og USA. Ønsker De, at jeg forhører mig hos min amerikanske kollega, eller foretrækker De at undersøge sagen i USA, hvor det oprindelige interview fremkom?

433. Telegram den 22. december 1945 fra Warner, Foreign Office, til Rumbold ved den britiske delegation ved Moskva-konferencen.⁶³³

Nr. 57 Nephew.

Følgende til Rumbold fra Christopher Warner.

I fald der bliver yderligere diskussion om tilbagetrækning af allierede tropper fra fremmede lande, og vi beslutter at nævne Bornholm, bør De se den telegrafiske korrespondance med København fra de sidste få dage (gentaget til ambassaden).

[Det følgende afsnit er streget over i Warners udkast til telegrammet og er erstattet af afsnittet ovenfor.]

Lige før sir A. Cadogan rejste til Moskva, spurgte han, om delegationen skulle rejse spørgsmålet om Bornholm over for russerne. Jeg henstillede, at det meget vel kunne bringes på bane, hvis det generelle spørgsmål om tilbagetrækningen af allierede tropper blev diskuteret i sammenhæng med det sovjetiske forslag om at sætte tilbagetrækningen af de britiske tropper i Grækenland på dagsordenen. Jeg ved ikke, hvad der blev besluttet, men eftersom det generelle spørgsmål om tilbagetrækning af tropper skal drøftes uformelt, vil De sikkert gerne kende den sidste udvikling om Bornholm, indeholdt i telegram fra København nr. 148 og vort telegram til København nr. 633.⁶³⁴

2. Det eneste britiske militære personel i Danmark nu er:

- (i) Den britiske militærmission (i alt 63 alle grader indbefattet) og nogle britiske træningshold fra Rhinarmeen: de er der alle efter anmodning fra den danske regering for at hjælpe danskerne med at uddanne deres efterkrigshær.

⁶³¹ til at forlænge deres ophold på Bornholm.

⁶³² Randalls mening med denne passage må formodes at være, at russerne ikke ville forlade Bornholm, blot fordi briterne forlod det øvrige Danmark – ...“that the parallel was inadmissible and that it was fallacious that the Russians would leave Bornholm whatever we did here”.

⁶³³ FO 371/47227, p. 184, 183 (udkast). – Straks (Immediate). Afsendt den 22. december kl. 18.30, modtaget den 23. december kl. 09.01. Gentaget til København. – Rumbold var embedsmand i Foreign Office.

⁶³⁴ henholdsvis af 14. december og af 21. december.

- (ii) RAF bombe-afvæbningsenheder (på i alt 30 mand), der ligeledes på dansk anmodning er blevet for at uskadeliggøre tyske bomber og ammunition, efter at hovedstyrken af RAF's afvæbningsenhed er rejst.
- (iii) Ca. 30 flådepersoner, der afvikler forretningerne efter det flådepersonel, der kontrollerede den tyske flådeafvæbning, vil være rejst kort efter nytår. Danskerne har principielt givet deres samtykke til, at en lille britisk flådemission bliver i Danmark for at rådgive om minestrygning og hjælpe dem med at uddanne deres flåde. Dens sammensætning er nu til drøftelse med danskerne.

3. Antallet af sovjetiske tropper på Bornholm skønnes at være mellem 5.000 og 6.000.

434. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 22. december 1945.⁶³⁵

Jeg havde i dag en samtale med Mr. Warner. Jeg spurgte ham – idet jeg nævnede, at Bornholm jo stadig optog sindene hjemme – om han vidste noget om, hvorvidt spørgsmålet “baser” var blevet diskuteret i Moskva. Han svarede, at der intet tegn forelå herpå, og han tvivlede om, at det overhovedet ville komme op til forhandling ved denne lejlighed. Amerikanerne ville sikkert ikke bringe det frem; antagelig heller ikke russerne. Fra engelsk side ville man næppe heller være tilbøjelig til at kaste dette noget prekære problem ind i en debat, der for tiden synes at forløbe på tilfredsstillende vis.

Mr. Warner udtalte derefter, at han var glad ved, at jeg havde berørt dette spørgsmål, da han så ville benytte lejligheden til at tale med mig om det interview, De for nylig havde givet “New York Times”, og hvorom Mr. Randall havde indberettet telegrafisk. I dette interview havde De udtalt, at De så russernes nærværelse på Bornholm i samme lys som de britiske og amerikanske troppers i det øvrige Danmark. Han bad om, at hans bemærkninger måtte blive betragtet som helt uofficielle. Han havde ikke modtaget nogen instruktion fra sine foresatte om at fremsætte dem.

Han havde studset over, at De ved den af Dem benyttede vending ligesom havde sidestillet de to forhold! Han var ikke klar over, hvorledes det kunne være rigtigt nu at tale om amerikanske troppers tilstedeværelse i Danmark, thi disse tropper er allerede trukket bort. Og en ligestilling af et betydeligt antal russiske troppers tilstedeværelse på Bornholm med nogle meget fåtallige britiske soldaters forbliven i Danmark gav efter hans mening ikke det rette billede af de virkelige forhold. I Danmark er der nu kun to små britiske militære “units”, nemlig 1) militær-missionen, hvis opgave det er, i overensstemmelse med et dansk ønske, at træne danske soldater til deltagelse i okkupationen af Tyskland, og 2) “the air disarmament unit”, om hvis tilstedeværelse der var enighed (“agreement”) mellem de to regeringer.

Han var interesseret i at få klarhed over, hvorvidt den nuværende danske regerings indstilling var helt den samme som den tidligere regerings. Han udtalte, at hans indstilling hele tiden havde været den, at man fra britisk side gerne ville bistå Danmark til at opnå en løsning af Bornholms-problemet i overensstemmelse med vore ønsker. Dette spørgsmål var i sin tid flere gange blevet drøftet med hr. Christmas Møller. Denne havde nogen tid før sin tilbagetræden anmodet den britiske regering om at trække sine tropper tilbage. Man var kommet til det resultat, og den britiske regering havde givet tilsagn om, at denne tilbagetrækning ville kunne ske ved udgangen af november. Således skete det også, alene med den undtagelse, at de to førnævnte små “units” forblev. Disse “units” havde en ganske speciel og skarpt afgrænset opgave, og om deres forbliven var der som ovenfor anført enighed mellem de to regeringer, ja – for “the military mission”'s vedkommende ville det måske være rigtigere og for Danmark mere værdigt at sige, at dens forbliven skyldtes et dansk ønske. Russerne derimod ville have meget vanskeligt ved at opgive, for hvilket formål de holdt deres relativt store troppestyrker på Bornholm.

Den czeckoslovakiske regering havde valgt den vej på et givet tidspunkt indtrængende at opfordre den britiske regering såvel som den amerikanske til at trække deres tropper tilbage. Dette havde de to regeringer gjort, og den czeckoslovakiske regering havde derefter benyttet dette skridt

⁶³⁵ Gesk London 5.F.20.

til at lægge pres på den russiske regering for at få denne til ligeledes at trække sine tropper tilbage, et pres, som sidstnævnte regering havde givet efter for.

Mr. Warner havde nærmest ventet, at den danske regering omkring eller noget før udgangen af november på tilsvarende måde ville have benyttet det britiske tilsagn om ved det nævnte tidspunkt at trække tropperne tilbage til at fremkalde et lignende tilsagn fra russerne. Nu mente han, at øjeblikket nærmest var forpasset. Når han havde ment over for mig uofficielt at burde omtale Deres interview, var det navnlig, fordi han forudså, at russerne med denne Deres udtalelse in mente herefter ville kunne forventes at stille sig på det standpunkt, at de ikke kunne forlade Bornholm, før de britiske "units" havde forladt Danmark.

Mr. Warner fremhævede gentagne gange med eftertryk, "that he did not in any way complain, he was only a little puzzled at your using the presence of the two small british units to justify the staying of a large Russian contingent of troops in Bornholm". Det, han gerne ville, var at få at vide, hvad den danske regerings "line of policy" var. Det ville være af betydning for ham at være fuldt underrettet herom. Han sagde i denne forbindelse, at når som helst ville man kunne risikere, at der i Underhuset stilledes et spørgsmål angående dette emne. Skete dette, ville man naturligvis helst svare på en måde, der var den danske regering behagelig, men man ville være nødt til at forklare, dels hvor små de to enheder er, dels disse enheders snævert begrænsede opgave, og endelig, at deres forbliven skete med tilslutning ("agreement") fra den danske regering.

Til slut anførte han i streng fortrolighed følgende:

Før eller senere må der ske et opgør i spørgsmålet om russiske, engelske og amerikanske troppers forbliven i de tidligere tysk-okkuperede og andre lande! Når dette opgør kommer, vil England fuldt og åbent gøre rede for sin holdning, derunder også – f.ex. for Danmarks vedkommende – forklare de begrænsede opgaver, de få tilbageblivende tropper har, og navnlig slå fast, at disse tropper aldrig er blevet benyttet til at øve nogen art af noget politisk tryk. Og derefter vil man så være nødt til at udbede sig en forklaring angående de russiske troppers forbliven i forskellige lande og angående dermed forfulgte formål, en forklaring, som næppe vil komme til at udvise en så ren og klar rekord,⁶³⁶ eftersom der ikke kan være tvivl om, at disse russiske tropper har været benyttet til i et vist omfang at øve et politisk tryk. Ved en sådan lejlighed vil det være af stor betydning for den britiske regering at kunne sige, at den har trukket sine tropper tilbage fra Danmark, og dér ikke mere har tropper "in the ordinary sense of the word".

Jeg takkede Mr. Warner, fordi han havde talt så åbent, og lovede at fremhæve over for Dem den helt uofficielle karakter af hans udtalelse. Jeg tilføjede, at jeg straks ville skrive til Dem og bede Dem om at sende mig nogle ord til videre kommunikation til ham.

Endelig fremholdt jeg, at De ved Deres udtalelser havde forfulgt det for en dansk udenrigsminister ganske naturlige mål at undgå skabelsen af en formodning om, at der ikke var den fornødne balance i vort forhold henholdsvis til Rusland og til vestmagterne, samt at De sikkert – ligesom alle danske – på forhånd stolede på, at man fra britisk side ville forstå vor vanskelige stilling og bedømme udtalelser angående et så livsvigtigt spørgsmål ud fra denne velvillige indstilling.

Desværre havde jeg ikke Deres interview foran mig i Foreign Office. Ved min tilbagekomst har jeg fået det frem, således som det er gengivet i Berlingske Tidende for den 12. d.m. Jeg ser nu, at jeg også burde have fremholdt, at De – umiddelbart efter den af Mr. Warner citerede udtalelse – tilføjede: "Alle tre landes hære var jo med til at nedkæmpe Tyskland", og at jeg med denne tilføjelse in mente nærmest måtte forstå det således, at De ved den samlede udtalelse havde ønsket også at dække den situation, der forelå i den nærmeste tid efter befrielsen, og derved var kommet til at benytte et udtryk, der måske ikke helt svarede til den specielt nu foreliggende situation. Jeg sender i morgen Mr. Warner et par linier desangående.

Jeg ville sætte pris på at høre fra Dem, hvad De ønsker, jeg skal sige Mr. Warner.

⁶³⁶ record: attest.

435. Telegram den 23. december 1945 fra Foreign Office til gesandt Randall, København.⁶³⁷

Nr. 640

Deres telegram nr. 925 af 22. december: Bornholm.

Før dette telegram modtoges, benyttede man lejligheden, da den danske gesandt aflagde besøg, til at sige ham uformelt, at vi følte, at vi ikke helt kunne forstå synspunktet bag udenrigsministerens udtalelser, som meddelt i Deres telegram nr. 148,⁶³⁸ og til at spørge, om han kunne forklare det.

2. Det blev understreget over for ministeren, at vi havde forstået, at formålet med, at hr. Christmas Møller konsulterede Hans Majestæts regering om en tidlig tilbagetrækning af vore tropper, havde været at bruge vor tilbagetrækning som løftestang til at sikre en samtidig eller i det mindste en tidlig tilbagetrækning af de russiske tropper på Bornholm. For at hjælpe den danske regering havde vi planlagt at forlade landet på det tidligst mulige tidspunkt og kun efterlade missioner med specifikke opgaver, således at den danske regering kunne sige, at grundlaget for deres tilstedeværelse var helt forskellig fra det, de russiske tropper på Bornholm havde. Dengang sagen blev drøftet med den nuværende udenrigsminister, foretrak han faktisk – sådan som vi har forstået det – at vor bomberydningsenhed⁶³⁹ blev, indtil dens opgave var fuldført, skønt vi var rede til at overlade opgaven til danskerne med et minimum af R.A.F.-opsyn og assistance.

3. I et interview refereret i Deres telegram nr. 148 virker det næsten som om, at den danske udenrigsminister har gjort sig de største anstrengelser for at sætte lighedstegn mellem vore tilbageblevne militære missioner i Danmark og de russiske tropper på Bornholm. Desuden berørte han spørgsmålet om amerikanerne i Grønland.

4. Det ville klart være ønskeligt, at vi kunne forstå den nuværende danske regerings indstilling og målsætning i sagen, om ikke andet så for om muligt at tage hensyn hertil, hvis der på noget tidspunkt må fremsættes en form for offentlig udtalelse herfra i sagen. Desuden ville Hans Majestæts regering set fra sit eget synspunkt bestemt ikke tilslutte sig en teori om, at den militære træningsmission, som danskerne har bedt om, og bomberydningsmissionen, som er forblevet under de ovennævnte omstændigheder, på nogen måde skulle være i en stilling svarende til de russiske tropper på Bornholm.

5. Den danske gesandt var ikke i stand til at forklare sin regerings standpunkt i sagen og sagde, at han ville spørge sig for. Det blev sagt ham, at vi ikke havde noget ønske om at lægge sagen stort op, og at dette ikke var en klage, men at vi kun søgte en forklaring.

6. Faktisk finder vi det yderst vanskeligt at forstå, at det kan andet end komme danskerne til skade at drage en parallel mellem vor militære træningsmission, hvis ophold formentlig vil blive forlænget, og de russiske tropper på Bornholm.

7. Kommentarer til Deres telegram, der henvises til, vil blive sendt senere.

436. Gesandt Reventlow, London, til Warner, Foreign Office, den 23. december 1945.⁶⁴⁰

Da jeg var kommet tilbage til mit kontor efter mit besøg hos Dem i går, fandt jeg frem til teksten til hr. Gustav Rasmussens interview i Berlingske Tidendes gengivelse. Den fulde tekst af den del af interviewet, som er af interesse i denne forbindelse, er som følger:

⁶³⁷ CAB 121/362, p. 44. – Vigtigt. Afsendt den 23. december kl. 22.56. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Stockholm, Oslo, Reykjavik, Washington og Moskva.

⁶³⁸ af 14. december 1945.

⁶³⁹ *Bomb disposal party*.

⁶⁴⁰ FO 371/47227. – Brevet er skrevet på engelsk og er set af Warner den 25. december.

“I det hele taget ser vi russernes nærværelse på Bornholm i samme lys som de britiske og amerikanske troppers i det øvrige Danmark. Alle tre landes hære var jo med til at nedkæmpe Tyskland.”

Tilføjjelsen af den anden sætning efterlader hos mig indtrykket af, at hr. Gustav Rasmussen med sin bemærkning som helhed havde til hensigt også at dække situationen, som den var kort efter Danmarks befrielse. Dette forekommer mig i hvert fald at være en meget rimelig forklaring på det forhold, at de ord, som De citerede, ikke ganske svarer til situationen i Danmark, som den er i dag. Dette forklarer også, at han nævnede amerikanerne!

Jeg syntes, jeg gerne ville sende Dem disse linier som supplement til det, jeg nævnede i går.

Jeg har allerede skrevet til hr. Gustav Rasmussen og fortalt ham om indholdet af vor samtale, idet jeg understregede Deres betragtningers uofficielle og meget venlige karakter.

Så snart jeg hører fra København, skal jeg med glæde sætte mig i forbindelse med Dem igen.

Kommentar i Foreign Office:

Det skal blive interessant at se, hvilke oplysninger grev Reventlow får af hr. Rasmussen.

G.M. Warr 31/12.

437. Telegram den 23. december 1945 fra Udenrigsministeriet til gesandtskabet i Moskva.⁶⁴¹

Bedes meddele Narkomindel:⁶⁴² Den danske regering ville sætte megen pris på, at en af Sovjetunionens sejrige hærførere i nær fremtid aflægger besøg i København for at give regeringen lejlighed til over for ham at give udtryk for den taknemmelighed, det danske folk nærer for landets lykkelige befrielse gennem Hitlertysklands nederlag, til hvilket Sovjetforbundets krigsmagt så afgørende bidrog. Den danske regering overlader til Sovjetregeringen at bestemme, hvilken feltherre den eventuelt måtte ønske at lade besøge Danmarks hovedstad, men ville finde det naturligt, dersom Sovjetunionen udpegede den marskal, under hvis kommando det sovjetrussiske kontingent på Bornholm hører. I tilfælde af bekræftende svar vil den danske regering indbyde de øverste chefer for de sovjetrussiske styrker på Bornholm til samtidigt at besøge København. Den danske udenrigsminister, som efter bestemmelsen deltager i de første uger af de Forenede Nationers konference i London, der begynder 10. januar, lægger vægt på at være i København under det foreslåede besøg. En dato omkring februar ville derfor passe godt. Gesandtskabet bedes anmode om snarligt svar og telegrafer.⁶⁴³

Etrangères 147

438. Telegram den 27. dec. 1945 fra gesandt Døssing, Moskva, til Udenrigsministeriet.⁶⁴⁴

Umtel 147 modtaget 25. december. Personlig henvendelse foretaget i dag torsdag. Note afleveret, velvilligt modtaget.

⁶⁴¹ Gesk. Moskva 87.F.1.

⁶⁴² Narkomindel: Folkekommissariatet for udenrigske anliggender.

⁶⁴³ Den 12. februar 1946 telegraferede gesandt Døssing til København, at det russiske udenrigskommissariat beklagede, at det på grund af det “store arbejde, der udføres af de militære stabe ved den røde hærs overgang til fredstilstand,” ikke var muligt at lade en af Sovjetunionens marskaller aflægge besøg i København. – UM 87.F.3/33.

⁶⁴⁴ Gesk. Moskva 87.F.1.

439. Telegram den 25. dec. 1945 fra Foreign Office til gesandt Randall, København.⁶⁴⁵

Nr. 643.

Deres telegram nr. 925 af 22. december: Bornholm.

Jeg var ikke klar over, at sammenligningen af de britiske styrkers stilling i Danmark med russernes på Bornholm fortsat har været en del af det danske standpunkt⁶⁴⁶ efter tilbagetrækningen af alle britiske tropper ud over specialmissioner, efter hvilket tidspunkt dette selvfølgelig er malplaceret. Jeg var heller ikke klar over, at danskerne på noget tidspunkt havde draget amerikanerne i Grønland med ind i deres standpunkt.

2. Jeg agter ikke at spørge amerikanerne, om spørgsmålet om tilbagetrækning af de amerikanske tropper i Grønland har været diskuteret med danskerne, eftersom vi ikke vil give indtryk af, at vi er ivrige efter at få amerikanerne ud. Men skulle der dukke en lejlighed op til at finde ud af det hos Deres amerikanske kollega uden risiko for at give dette indtryk, må De godt benytte den.

440. Telegram den 27. dec. 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁶⁴⁷

Nr. 928

Deres telegram nr. 643 [af 25. december 1945].

Jeg tror ikke, der er sket en væsentlig ændring i den danske politik. Man skal sondre mellem

a) at danskerne – af frygt for at russerne skal anklage dem for at være i lommen på os, og i håb om at anspore russisk tilbagetrækning fra Bornholm – har talt om og, som jeg ser det, fortsat vil tale om en parallel mellem vore styrker og den russiske styrke, og

b) deres private mening og faktiske politik, som går ud på at tage imod omfattende hjælp fra os i genopbygningen af deres forsvarsstyrker og tilsløre det faktum – som russerne ville kunne gribe fast i, hvis der skulle opstå diskussioner – at de nye missioners personel på vigtige områder er nøjagtig det samme som kom til Danmark i maj. Jeg tror, at vi kan forvente, at Danmark accepterer vore missioner og køber skibe, militært udstyr og fly af os i tilfredsstillende omfang, således som det sker, men som jeg allerede har antydnet, er det en nødvendig betingelse, at der ikke er for megen offentlig opmærksomhed om sagen. Det er nu mere end nogensinde tilrådeligt, at vi ikke i offentlige sammenhænge gør reklame for vor deltagelse i dansk militær uddannelse etc., ikke blot fordi det kan skabe vanskeligheder i danskernes forhold til Moskva, men fordi jeg, som De vil se i mit telegram nr. 156⁶⁴⁸ af 21. december (forsinket af dårligt vejr), mistænker visse medlemmer af den nuværende regering for at være tilbøjelige til at løbe fra deres tilsagn om at sende danske militære styrker til Tyskland. Efter konsultation via den britiske militærmission med chefen for den britiske Rhinarmé og efterfølgende diskussion med udenrigsministeren har jeg antaget, at vi ikke ville finde det ønskeligt at lade danskerne undslippe deres forpligtelser i denne sammenhæng.

2. Jeg kan uden vanskeligheder nævne Grønland for min amerikanske kollega. Beretning følger.

⁶⁴⁵ CAB 121/362, p. 45. – Afsendt den 26. december kl. 07.40. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Moskva, Stockholm, Oslo, Reykjavik, Washington.

⁶⁴⁶ *thesis*.

⁶⁴⁷ CAB 121/362, p. 46. – Afsendt den 27. december kl. 19.13, modtaget kl. 21.30. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Washington, Stockholm, Oslo og Moskva.

⁶⁴⁸ Udeladt her.

Dette viser klart, at det er højst usandsynligt, at den nye danske regering, der er besat af frygt for Rusland, vil tage noget initiativ til at få de russiske tropper væk fra Bornholm. Her røbes det også for første gang, at danskerne er ved at blive nervøse ved at acceptere den militære bistand, de førhen var ivrige for at få fra os. Det er en foruroligende udvikling; vi kan kun håbe, at danskerne genvinder modet.

Kopi givet efterretningscheferne og værnsementererne.

G.M. Warr 28/12.

441. Telegram afsendt den 28. december 1945 fra Dominion Office til regeringerne i Canada, Australien, New Zealand og Sydafrika.⁶⁴⁹

D. nr. 383.

I et interview for nylig med en korrespondent for New York Times nævnede den danske udenrigsminister Bornholm. Han sagde, at han troede, at de sovjetiske troppers nærværelse på Bornholm kun var midlertidig, og at den danske regering betragtede russernes tilstedeværelse der i nøjagtig det samme lys som briternes og amerikanernes i andre dele af Danmark. Han nævnede også Grønland og sagde, at de amerikanske tropper og videnskabsfolk stadig havde lovmæssig ret til at blive der som følge af Cordell Hull-Kauffmann aftalen af 1941.

2. Danskerne har uafbrudt holdt fast ved den antagelse, at den fortsatte tilstedeværelse i Danmark af britiske og amerikanske styrker, som kom for at befri Danmark for tyskerne, giver russerne, der kom i samme ærinde til Bornholm, en logisk berettigelse. Hans Majestæts gesandt i København har gentagne gange sagt til den danske regering, at denne parallel er utilstodelig, og at det var en vildfarelse, at russerne ville forlade Bornholm, uanset hvad vi foretog os i det egentlige Danmark.⁶⁵⁰ I hvert fald er hovedparten af de britiske styrker nu trukket ud af Danmark, og der er kun nogle få hundrede tropper tilbage, som har specifikke opgaver såsom bombe- og minerydning.

3. Det er blevet meddelt den danske gesandt i London, at den britiske regering ikke ganske forstår synspunktet bag disse udtalelser af den danske udenrigsminister. Vi har påpeget, at vi havde forstået det således, at formålet med at hr. Christmas Møller konsulterede os, da han var udenrigsminister, om en tidlig tilbagetrækning af vore tropper, havde været at bruge deres tilbagetrækning som en løftestang til også at udvirke en samtidig eller i det mindste en tidlig tilbagetrækning af de sovjetiske tropper. Vi havde nu kun enheder tilbage med specifikke opgaver, som den danske regering kunne sige var der på et helt andet grundlag end de sovjetiske tropper på Bornholm. Den nuværende udenrigsminister lod imidlertid til at have gjort sig de største anstrengelser for at sætte lighedstegn mellem vore resterende militære enheder i Danmark og de sovjetiske tropper på Bornholm. Ydermere havde han bragt spørgsmålet om de amerikanske styrker i Grønland på bane. Vi havde svært ved at forstå, hvordan det kunne være andet end til skade for Danmark at drage en parallel mellem vor militære uddannelsesmission i Danmark og de sovjetiske tropper på Bornholm.

⁶⁴⁹ FO 371/47227, p. 186. – Sendt i klartekst “with the compliments of the Under Secretary of State for Dominion.”

⁶⁵⁰ ... “that parallel is inadmissible, and that it was fallacious that Russians would leave Bornholm whatever we did in Denmark proper.”

442. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 28. december 1945 ⁶⁵¹Fortroligt.

[...]

I den sidste 14 dages tid er antallet af overgreb fra russiske soldaters og officerers side over for befolkningen her desværre igen steget, og der færdes i det hele russiske soldater rundt i meget større omfang end før. I Pedersker voldtog en aften 3 russiske soldater en ung pige, idet de samtidig holdt den mand, der fulgtes med hende, op med revolver og tog hans penge fra ham. Ydermere har der rundt på øen (mest ved Snogebæk) i den senere tid fundet en del røverier sted fra russiske soldaters side, idet man har truet med revolvere.

I søndags (lillejuleaftensdag) ved 15.30 tiden blev en fru NN⁶⁵² (ca. 39 år) fra Rønne voldtaget lige ved den russiske lejr på Galløkken ved Rønne inde mellem træerne, hvor Rønnefolk ellers frit har kunnet færdes. Over for politimesterens frue og datter, der gik en tur her på det tidspunkt, forsøgte også en russer tilnærmelser. Min datter gik på samme tidspunkt der med en veninde. Men der skete dem intet.

Fru NN mente at kunne kende russeren igen, også fordi hun havde kradset ham og slået ham voldsomt med en hundepisk i ansigtet. Politimesteren søgte da straks forbindelse med generalen, også for at opnå at hun snarest fik lejlighed til at se på soldaterne og finde forbryderen, så meget mere som vi vidste, at en transport af soldater, der skulle hjemsendes, skulle afgå om natten herfra. Generalen erklærede imidlertid, at han ikke havde tid til dette. Han skulle ud at køre. Politimesteren kom da til mig og bad mig intervenere over for generalen. Det gik jo selvfølgelig også fru NN stærkt på nerverne, at der tilsyneladende intet skete fra russisk side. Men generalen afviste også mig og sagde, at han kunne træffes næste morgen. Politimesteren og jeg blev da enige om på grund af den fornævnte stigning i tilfælde og nervøsiteten i befolkningen foranlediget af dette at tage hele sagen op over for generalen, og jeg sendte ham da den 23. d.m. en sålydende skrivelse:

“Under 23. december har politimesteren i Rønne tilskrevet mig således:

“Efter en lang periode, hvor der praktisk set ikke har været nogen episode mellem den danske befolkning og de russiske soldater, er der i de sidste par dage forefaldet adskillige tilfælde af røveri og to tilfælde af voldtægt fra russiske soldaters side. At dette i høj grad må opskræmme befolkningen er givet. Det sidste tilfælde af voldtægt er særligt opskræmmende, idet det fandt sted tidligt på eftermiddagen lige uden for Rønne og over for en yngre frue, der var på en spadseretur.

Jeg tillader mig at henstille, at hr. amtmanden retter en indtrængende henstilling til generalmajor Jakusjov om, at der gøres alt, hvad der er muligt for at forhindre gentagelser.”

Ved at meddele foranstående skal jeg udtale, at jeg ganske kan tiltræde politimesterens foranstående indtrængende henstilling.”

[...]

Julemorgen mødte politimesteren med fru NN som aftalt hos generalen kl. 9. De fik imidlertid slet ikke foretræde for ham, idet han meddelte dem pr. bud, at han ikke havde tid til større forsamlinger. De kom så til mig, og vi blev enige om, at de straks skulle tage ud til stabschefen, oberst Strebkov, der altid er hjælpsomheden selv. Denne har kvarter på alderdomshjemmet, hvor også soldater har kaserne. De blev straks modtaget. Herefter ordnedes det således, at soldaterne passerede forbi fru NN og politimesteren, de sad i en vogn. Fruen udpegede straks en af soldaterne (en premierløjtnant), der også havde store røde ar og mærker i ansigtet. Han blev ført for generalen, der også nu var derude, og tilstod derefter straks.

Oberst Strebkov meddelte mig, at han ville blive skudt eller mindst få 10 års fængsel. Han sagde i øvrigt, at generalen straks aftenen før havde givet ordre til, at Rønne i 10 km's afstand skulle afspærres for alle russere og alle undersøges for at finde gerningsmanden. Jeg takkede ham, men bad ham om en anden gang straks at sige, hvad man foretog sig fra russisk side. Det ville jo virke beroligende på enhver. Det forstod han og lovede det. Jeg sendte derpå generalen et sålydende brev af 24. d.m.:

⁶⁵¹ UM 87.F.3/16.

⁶⁵² Navnet udeladt her.

“Politimesteren og jeg vil gerne på denne måde have lov til at bringe dem vor hjerteligste tak i anledning af Deres energiske og hurtige arbejde for at finde den russiske soldat, der havde øvet vold i går mod fru NN fra Rønne.

Et arbejde, der jo glædeligvis omgående førte til det gode resultat, at manden blev pågrebet.

Vi glæder os meget til at se generalinden og Dem her den 26. d.m. kl. 19.

Med venlig hilsen og ønsket om en god jul samt endnu en gang tak.”

Generalen har sikkert været meget ked af det hele, og så er han for mig ikke til at komme i kontakt med, han nægter at have tid til forhandlinger m.v. Hans reaktion kommer på 2 måder.

Den første fremgår af en sålydende skrivelse, som jeg den 27. d.m. har sendt politimesteren i Rønne:

“Generalmajor Jakusjov har under 24. d.m. tilskrevet mig således:

“Da der i den senere tid er forekommet tilfælde af salg af sprit (iberegnet teknisk sprit) fra danske borgeres side til det russiske militær, især i høj grad salg af denatureret sprit fra danske chaufførers side og personer, der leder automobilværksteder, og De, hr. amtmand, er vidende om, hvilke ubehagelige konsekvenser salget af sprit medfører, anmoder jeg Dem derfor endnu en gang om at drage omsorg for, at al salg af sprit til det russiske militær bliver standset, uanset af hvem det end måtte være.”

Hvilket herved meddeles, idet man skal henstille til hr. politimesteren, at der snarest gives direkte meddelelse til samtlige automobilværksteder, mekanikere og forhandlere af benzin og kølersprit om, at det er absolut forbudt under nogen form at sælge kølersprit eller andre spiritusholdige væsker til de russiske soldater.

Det tilføjes, at amtet i dag har ladet indrykke en annonce i de bornholmske blade af følgende indhold:

“På dertil given foranledning indskræpes det eksisterende forbud mod salg af spiritus under nogen form til de russiske soldater. Dette gælder navnlig også salg af kølersprit.”

Samtidig udtalte politimesteren sig til bladene og advarede på det mest indtrængende befolkningen mod at overtræde forbuddet mod salg af enhver art af spiritus til russerne. Der er gået rygte om, at der på og fra kirkegården i Rønne sælges spiritus til russerne, hvis lejre her støder op til kirkegården. Politiet har haft opmærksomheden henvendt på dette, og samtidig med at jeg meddelte generalen, hvad jeg havde foretaget mig i anledning af hans skrivelse, meddelte jeg ham også dette med anmodning om, at han også ville gøre sit til at forhindre, at sådan handel finder sted her.

Min kone og jeg havde dernæst inviteret generalen med kone og børn (2 døtre på henholdsvis 9 og 12 år) hjem til aften i amtsgården 2. juledag, dels for at vise dem en personlig venlighed, dels for at de kunne se et dansk juletræ. Generalen takkede meget. Han og konen ville meget gerne komme, men børnene var for små til at komme med. Dette fastholdt han uanset mine indvendinger. Vi sendte så en lille julegave ud til hver af dem alle (4), samt til oberst Strebkov, hans hustru og datter.

Et par timer efter generalens fornævnte brev af 24. d.m. fik jeg lige ved juleaftenstid telefonbesked gennem en af tolkene fra ham om, at generalen⁶⁵³ var blevet syg, så hverken han eller hun kunne komme 2. juledags aften.

Da jeg selv var forhindret næste formiddag i at tale med ham, bad jeg kontorchef Abitz tage ud til ham og hilse ham meget fra mig samt sige, om han da ikke ville komme alene. Da Abitz kom derud, var generalen borte. Han kom så til at tale med generalinden (der i øvrigt siges at være bjergværksingeniør), der var en nydelig dame. Men hun gjorde indtryk af at være meget nervøs og overkørt og i øjeblikket ikke egnet til selskab. Abitz benyttede lejligheden til at spørge hende, om hendes datter ikke kom hjem at lege med hans datter. Hun takkede meget, men mente, at hans datter måske kunne komme ud til dem (!). Det kan jo efter afbuddet først hertil lede på den tanke, at børnene ikke må komme i andre hjem, fordi de ikke må se, hvorledes de er indrettet, og man lever.

Der kom senere besked fra generalen om, at han ikke kunne komme.

⁶⁵³ I teksten er skrevet: generalen, men det følgende afsnit tyder på, at det må være generalinden, der skal være blevet syg.

Juleaftens eftermiddag kom 2 russiske officerer med en pakke og et brev fra oberst Strebkov. Brevet var uden anvendelse af nogen af tolkene skrevet på dansk og med danske bogstaver. Det var sålydende:

“Respekterede hr. Stemann!

Glædelig Jule, jeg gratulerer Dem, Deres hustru og Deres datter. Jeg er meget taknemmelig for Deres agtelse og julegaver. Fra min side beder jeg også Dem at være så venlig at modtage mine julegaver. Jeg ønsker til dem at fejre denne festdag udmærket.”

Der var så julegave til min kone, datter og mig.

Hans egen kone var endnu ikke kommet, og 2. juledag havde vi så ham og den nye russiske marinechef her, kommandørkaptajn Kortjanovitj (dekoreret med den sjældne orden “Sovjetunionens Helt”) til aften, og det var ualmindelig vellykket.

Jeg gav obersten, der er et sjældent prægtigt menneske og er elsket af alle soldaterne, mit billede, på hvilket jeg skrev, at det var til ham til erindring om den 10. maj 1945 (den dag, da han kom til Bornholm).

Jeg har sjældent set en så voldsom virkning af noget sådant. Han blev i virkeligheden ude af sig selv af glæde. Tårerne løb ham ned af kinden, han omfavnede mig og kyssede mig midt på munden (!) Derpå holdt han en tale. Jeg bad vedkommende tolk, der var med, give mig et skriftligt referat af talen, og det lyder således:

“Obersten takkede for gaven (fotografiet af amtmanden) og sagde, at den var den bedste julegave, han nogensinde havde fået.

Derefter takkede han amtmanden for det gode samarbejde, han og amtmanden havde haft. Da han kom, havde han ingen direktiver for, hvorledes han skulle ordne arbejdet. Det havde han efter eget initiativ udført efter bedste evne. Senere, da hans foresatte reviderede hans arbejde, godkendte de det. Hans og amtmandens samarbejde var kendt og anerkendt i Moskva.

Han fik lov til frit at fortsætte arbejdet, som han syntes bedst, og det glædede ham meget, at det var faldet ud til begge parter tilfredshed og i begge parter interesse.

Han satte pris på billedet, idet han betragtede det som ikke alene sit eget, men som givet til alle de russiske afdelinger på Bornholm og som gave til hele Sovjetunionen.”

I aftenens løb fik vi lejlighed til foruden de forannævnte spørgsmål at drøfte mange andre. Jeg sagde ham bl.a., at jeg havde bemærket, at der nu næsten ingen russere var på vejene mere. Han oplyste da, at dette skyldtes de senere tiders beklagelige begivenheder og min henvendelse. Nu var der forbud imod, at de uden skriftlig tilladelse i hvert enkelt tilfælde kom uden for lejrene. Jeg takkede meget, men henstillede, om det ikke kunne forbydes dem, der kom ud, at bære revolver eller lign. Så kunne de ikke anvende sådant til trusler. Han ville overveje dette.

Med hensyn til general Jakusjov – der i øvrigt, skønt han er ivrig jæger, forleden også på grund af sygdom sendte afbud til en klapjagt her – tror jeg, at det i hovedsagen er de fornævnte vanskeligheder med mandskabet, der har fået ham til at “gå i baglås”.

Men jeg skal tillade mig på ny meget at henstille, at man nu snarest muligt inviterer ham på den tur til København, som bl.a. også fhv. statsminister Buhl talte med ham om, da han var her sidst i oktober måned d.å. Jeg tror, at det vil hjælpe svært i mange henseender, og jeg kunne tænke mig, at han er lidt bitter over, at han aldrig mere hører noget til det. Nogle andre officerer herfra skulle vel med, bl.a. den fornævnte øverste lokale marinechef.

[...]

443. Telegram den 29. december 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁶⁵⁴

Nr. 938

Mit telegram nr. 928 [af 27. december 1945].

Jeg har fået den fulde og nøjagtige tekst af den danske udenrigsministers svar på New York Times-korrespondentens spørgsmål om Bornholm og sender det med den næste sæk. Den kendsgerning, at den refererer til de britiske og amerikanske styrker, der, ligesom russerne, "bidrog til at besejre Tyskland" afbøder i nogen grad effekten af parallellen, som jeg gav udtryk for i mit telegram nr. 148,⁶⁵⁵ og bestyrker i hvert fald den opfattelse, der udtrykkes i det telegram, der henvises til. Vi har flere aktive kritikere i den nuværende regering, statsministeren iberegnet, end i den forrige, og offentlig debat om den virkelig venligtsindede udenrigsministers bemærkninger, som jeg er overbevist om ikke var ment som en forløber for en ændret dansk politik, vil være yderst ubejlelig. Denne min opfattelse, at de ikke peger i retning af en ændret dansk politik, deles af min amerikanske kollega.

Kommentar i Foreign Office:

Jeg tror vi kan lade denne situation gå sin gang. Bornholm blev ikke nævnt i Moskva, og vi kan kun vente og se, om danskerne i sidste ende fatter mod og henvender sig til russerne.

G.M. Warr 31/12.

Enig. – D. Allen 31/12.

444. Telegram den 29. december 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁶⁵⁶

Nr. 939

Mit telegram nr. 928 afsnit 2 [af 27. december 1945].

Den amerikanske gesandt har givet mig den faktiske tekst af den danske udenrigsministers svar til New York Times korrespondenten om Grønland. Jeg sender den med sæk. Der har ikke været nogen forhandling om dette emne mellem den danske regering og den amerikanske gesandt her, og denne synes at mene, at den nuværende stilling vil få lov at fortsætte på ubestemt tid. Han bemærkede til mig, at hvis der var noget sted, hvor en fremmed besættelse ikke havde medført nogen indblanding i det lokale styre og over for befolkningen, så var det i Grønland. Men om grønlændernes påståede beklagelser se venligst min beretning nr. 269,⁶⁵⁷ og der er selvfølgelig ingen garanti for, at russerne ikke vil forsøge at veje Bornholm op imod Grønland.

⁶⁵⁴ CAB 121/362, p. 47. – Afsendt den 29. december kl. 19.08, modtaget kl. 19.55. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Oslo, Stockholm, Moskva, og den politiske rådgiver i Tyskland.

⁶⁵⁵ af 14. december 1945. Randall har i dette telegram ikke nævnt denne reference til de tre allieredes bidrag til Danmarks befrielse, formentlig fordi han på grund af sprogbarrieren ikke har været bekendt med, at Berlingske Tidendes gengivelse af interviewet også indeholdt denne passus.

⁶⁵⁶ FO 371/47227, p. 210. – Afsendt den 30. december kl. 15.15, modtaget kl. 16. 35. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Reykjavik, Stockholm, Oslo, Moskva og Washington.

⁶⁵⁷ Udeladt her.

445. Telegram den 30. december 1945 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁶⁵⁸

Nr. 161

Mit telegram nr. 938 [af 29. december 1945].

Der følger teksten, der indsendes med indberetning, til det svar, den danske udenrigsminister gav på et spørgsmål om Bornholm, stillet af Mr. Sulzberger fra New York Times:

“I en omtale af det delikate spørgsmål om Bornholm, hvor sovjetiske tropper stadig befinder sig, sagde Rasmussen, at der tidligere havde fundet nogle mundtlige drøftelser sted med russerne om deres endelige afrejse, men man havde aldrig foretaget nogen formel henvendelse. Han tilføjede: “Jeg har personligt aldrig troet, at russerne vil blive på Bornholm ud over det tidspunkt, hvor de ikke længere anser det for nødvendigt at blive. Jeg er overbevist om, at deres tilstedeværelse kun er midlertidig. Det har aldrig indtil nu været på tale at protestere fra dansk side. Samlet set betragter vi russernes tilstedeværelse der i det samme lys som de britiske og amerikanske troppers i resten af Danmark. Alle tre hære bidrog til at besejre Tyskland”.

2. Det fremgår heraf, at dette er en noget mindre grov version end den, der er gengivet i dansk presse for så vidt angår hentydningen til en parallel mellem tilstedeværelsen af de britiske styrker i Danmark og de russiske styrker på Bornholm.⁶⁵⁹

446. Gesandt Randall, København, til Warner, Foreign Office, den 31. december 1945.⁶⁶⁰

Du har måske ud fra visse af mine depecher fået opfattelsen af, at jeg i nogle måneder har haft indtryk af, at russerne før eller senere ville forsøge at anfægte vor stilling her. Der ligger en mærkbar frygt herfor i baghovedet på danskerne, og derfor er det, at jeg har rådet til overbærenhed over for de temmelig vildledende danske udtalelser om Bornholm, og til at lægge slør over alt, hvad der pegede i retning af, at danskerne var “i lommen på os”. Uanset hvilke smigrende bemærkninger danskerne måtte gøre om russerne, er der ingen tvivl om, at de kan lide os, og at de er bange for russerne og ikke bryder sig om dem; og bortset fra et lille antal kommunister tror jeg, at hele Danmark ville nære afsky ved tanken om at blive indlemmet i det russiske baltiske forsvarssystem. Fra tid til anden har danskere i høje stillinger privat over for mig udtrykt ønske om, at vore styrker blev, indtil russerne havde forladt Bornholm, og har fisket efter en eller anden garanti fra os mod en udvidelse af russisk indflydelse. Jeg har selvfølgelig på det bestemteste frarådet at fremsætte sådanne ytringer.

For nogle dage siden bemærkede den amerikanske gesandt⁶⁶¹ imidlertid under en diskussion med mig om Bornholms- og Grønlandsspørgsmålene, at det ikke alene var Bornholm, som russerne tilsyneladende havde en strategisk interesse i, men at han havde hørt udtrykt frygt for, at de gerne ville have fodfæste på Lolland. Jeg sagde til Monnett Davis, at dette havde jeg aldrig hørt, og han var ikke uenig, da jeg antydede, at det kunne være helt uansvarlig sladder. Faktisk ville jeg nok ikke have nævnt det, havde det ikke været for telegram fra Moskva nr. 13046 af 28. december til Washington, som jeg modtog i går.⁶⁶² Du vil uden tvivl sende mig rettidige instruktioner, hvis Du vil, at jeg skal sætte danskerne ind i sagen.⁶⁶³ Jeg tror, at de ville reagere med betydelig ængstelse, og at det ville indstille dem endnu mere på at give efter over for den

⁶⁵⁸ CAB 121/362, p. 48. – Sendt i klartekst. Modtaget den 2. januar 1946 kl. 11.20. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Oslo, Stockholm, Moskva og den politiske rådgiver i Tyskland sir W. Strang.

⁶⁵⁹ At Randall her udtrykker den forkerte opfattelse, at den engelske version skulle være “noget mindre grov,” må bero på, at Randall formentlig på grund af sprogbarrieren ikke har været opmærksom på, at den danske version i Berlingske Tidende også indeholdt den passus, som Randall antyder ikke skulle være gengivet i dansk presse (“Alle tre landes hære var jo med til at nedkæmpe Tyskland”).

⁶⁶⁰ FO 371/56106. – 11/43/45. Hemmeligt og Personligt.

⁶⁶¹ Monnett Davis.

⁶⁶² Udeladt her.

⁶⁶³ Der er tale om den diskussion om de danske stræders status, der på sovjetisk initiativ fandt sted på Moskva-konferencen den 16.-26. december 1945. Se herom Den lange Befrielse s. 247-249.

udvidelse af russisk indflydelse på vor bekostning, som jeg som sagt altid har i baghovedet. En sådan udvidelse ville vi selvfølgelig ikke tage anstød af,⁶⁶⁴ og jeg må straks sige, at de ydre tegn på voksende russisk kommerciel og kulturel aktivitet her indtil videre ikke er forbundet med noget, der modvirker vore interesser. Jeg formoder dog, at der er grænser for vor stiltiende accept af russisk ekspansion under dække af forsvarspolitik, og på det felt tror jeg vi vil opleve en fuldstændig opbakning fra amerikanerne, hvis min amerikanske kollegas indstilling ellers tæller.

Kommentarer i Foreign Office:

Jeg har drøftet dette noget besynderlige brev med Mr. Warner og har arbejdet på et svar med anmodning om en redegørelse for den forbløffende udtalelse i næstsidste bemærkning i første afsnit.⁶⁶⁵ Men i betragtning af det telegram, vi nu har modtaget fra København, der meddeler, at den danske regering har taget spørgsmålet om Bornholm op med den sovjetiske regering, er der ikke noget behov for at sende denne forespørgsel.⁶⁶⁶

Men Mr. Randall får brug for vejledning med hensyn til brevets anden del. Jeg vedlægger et udkast efter aftale med Mr. Warner. – Annulleret.⁶⁶⁷

G.M. Warr 16/1.

Jeg har taget mig af dette i et personligt brev til Mr. Randall. Men hvad med det sted, der er markeret med et kryds i brevet?⁶⁶⁸

C.F.A. Warner 3/2.

Det må Afdelingen for Genopbygning⁶⁶⁹ tage sig af. – G.M. Warr 4/2.

Vi venter stadigvæk på svar fra Mr. Byrnes på udenrigsministerens note til ham for nylig i London, der spørger, om USA's regering er enige i vor linie og vil støtte den.⁶⁷⁰ Vi telegraferede en påmindelse for nylig via Lord Halifax.⁶⁷¹

I mellemtiden foreslår jeg, at vi undlader at give Mr. Randall instruktioner.

J.G. Ward 11/2.

447. Notits i Foreign Office den 2. januar 1946.⁶⁷²

Sir A. Rumbold har fortalt mig, at spørgsmålet om Bornholm IKKE blev rejst i Moskva.⁶⁷³

⁶⁶⁴ "Such an extension of course we would not resent"... – Det er uklart, hvorfor Randall skriver sådan. Sætningen virker mere logisk, hvis man fjerner nægtelsen (not).

⁶⁶⁵ Der sigtes til følgende passage: "Fra tid til anden har danskere i høje stillinger privat over for mig udtrykt ønske om, at vore styrker blev, indtil russerne havde forladt Bornholm, og har fisket efter en eller anden garanti fra os mod en udvidelse af russisk indflydelse."

⁶⁶⁶ Telegram af 15. januar 1946 fra Randall til Foreign Office (aftrykt nedenfor).

⁶⁶⁷ Det sidste afsnit, der begynder med: "Men Mr. Randall får brug for"...er streget over.

⁶⁶⁸ Markeringen er sat ud for det afsnit, hvor Randall beder om eventuel instruktion vedrørende telegrammet fra Moskva: "Du vil uden tvivl sende mig"...

⁶⁶⁹ *Reconstruction Department*.

⁶⁷⁰ Britisk note (Aide-Mémoire) af 14. januar 1946 til den amerikanske udenrigsminister om de danske stræder (aftrykt nedenfor).

⁶⁷¹ Britisk ambassadør i Washington.

⁶⁷² FO 371/56106.

⁶⁷³ Det er ikke klart, hvem der i Foreign Office har forfattet denne håndskrevne notits, kun signeret med initialer. Kan være Thomas Brimelow. Notitsen er i øvrigt ved en lapsus dateret: 2/1/45. Moskva-konferencen fandt sted den 16.-26. december 1945. – Rumbold: Britisk diplomat ved Moskva-konferencen den 16.-26. december 1945.

**448. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer
den 3. januar 1946.⁶⁷⁴**

[...]

Udenrigsministeren omtalte dernæst den indbydelse, der er rettet til en af de russiske hærførere til at aflægge besøg i Danmark som regeringens gæst. Han refererede ordlyden af det telegram, der herfra var sendt til Moskva, og tilføjede, at der endnu ikke var modtaget svar herpå. Denne indbydelse måtte ses som et led i regeringens bestræbelser for at fjerne den mistro, der fra russisk side næres over for Danmark på samme måde som over for udlandet i det hele taget.

Hvad særlig angik spørgsmålene i forbindelse med Bornholm udtalte general Gørtz, at det efter hans opfattelse måtte være Udenrigsministeriet, der tager tæten ved at optage forhandlinger med russerne. Udenrigsministeren bemærkede hertil, at der vel ikke burde søges samtykke fra russisk side til at sende forøgede danske styrker til Bornholm, hvilket generalen var enig i, spørgsmålet var imidlertid det rent praktiske at skaffe underbringelsesplads til større styrker end det kompagni, der er stationeret på Bornholm i øjeblikket.

Forsvarsministeren⁶⁷⁵ bemærkede hertil, at hvis vi kan vente, at russerne vil trække sig tilbage, så snart større danske styrker sendes til Bornholm, vil han være rede til at søge bevilling til at foretage det nødvendige kasernebyggeri. Hvis vi ikke kan nære en sådan forventning, ville han anse det for utilrådeligt at iværksætte byggeri.

Der var enighed om, at der ikke knytter sig nogen afgørende interesse til at optage forhandlinger med russerne om frigørelse af indkvarteringsmuligheder, såfremt man ikke derved opnår, at de russiske tropper helt trækkes tilbage fra Bornholm. Nu da de engelske tropper i Danmark i stort omfang er trukket tilbage, vil tidspunktet imidlertid være inde til at rette henvendelse til sovjetregeringen om ligeledes at trække de russiske tropper tilbage fra Bornholm. Udenrigsministeren anførte, at en sådan henvendelse måtte ske i Moskva, og at en lejlighed hertil havde frembudt sig, såfremt handelsdelegationen var kommet afsted; da det nu ser ud til, at delegationen ikke kommer afsted, må henvendelsen ske ad sædvanlige diplomatiske kanaler.

General Gørtz spurgte, om man i dette spørgsmål burde gå uden om kommandanten på Bornholm. Hertil svarede direktør Hvass, at man ville underrette den herværende russiske gesandt om henvendelsen, og at gesanden så formentlig ville give kommandanten underretning. Viceadmiralen tilføjede, at vi vel også bør holde amtmand Stemmann underrettet.

General Gørtz anførte, at man vel næppe ved en sådan henvendelse behøvede at præcisere, hvor store styrker man fra dansk side vil stationere på Bornholm, hvis man blot siger, at vi er rede til at løse de militære opgaver, der foreligger. I overensstemmelse hermed gik man ud fra, at Krigsministeriet intet behøvede at foretage sig ud over at holde sig rede til, så snart lejlighed gives, at forlægge de fornødne styrker til Bornholm.

Direktør Hvass spurgte, hvilken strategisk betydning man fra militær side tillagde Bornholm. General Gørtz og viceadmiralen var enige om, at denne betydning var af sømilitær karakter og var stor, såfremt et modsætningsforhold mellem Øst og Vest skulle opstå; skønt der ikke findes store havne på øen, er denne af afgørende betydning for russernes forhold såvel vestover som til Sverige.

Udenrigsministeren udtalte, at det som argument ved en henvendelse til russerne kunde være rart at anføre det største antal engelske og amerikanske styrker, der har været i Danmark på noget tidspunkt siden befrielsen, samt styrkernes nuværende størrelse. Det havde ikke været muligt for udenrigsministeren at få nøjagtige oplysninger herom, og general Gørtz udtalte, at heller ikke Krigsministeriet har kunnet trænge til bunds i dette spørgsmål; generalen lovede imidlertid at tilvejebringe så nøjagtige oplysninger herom som muligt, i første omgang ved en henvendelse til Brigadier Crowe, og såfremt dette ikke måtte føre til noget resultat, ved en sammenstilling af de for Krigsministeriet foreliggende oplysninger. Viceadmiralen ville for sit vedkommende foretage en tilsvarende henvendelse til Captain Peters.

[...]

⁶⁷⁴ UM 5.D.74.

⁶⁷⁵ Harald Petersen.

449. Amtmand Stemann til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 3. januar 1946.⁶⁷⁶

Jeg sender Dem i dag en ekstra genpart af min indberetning til Indenrigsministeriet af d.d., da jeg – i al min uvidenhed – synes, at den indeholder noget af interesse ud over det sædvanlige, og måske også da De lige skal rejse til England.⁶⁷⁷

Jeg henstiller påny indtrængende, at invitationen til besøget her på Bornholm og København snarest bringes i orden.⁶⁷⁸ Det kunne måske også fremskynde Deres besøg i Rusland.

Og så beder jeg om lidt orientering.

Fortroligt

[...]

På Bornholm, hvor man kender russerne, har man nikket bekræftende til den mentalitet, som fremgik af den russiske gesandts nytårshilsen⁶⁷⁹ gennem Politiken, og ikke mindst for mig, der kender russernes skyhed over for enhver officiel fremtræden og usikkerhed, når der skal afgives udtalelser til offentligheden, som kan binde dem, har det været en bekræftelse på, at man ikke kan vente større orientering eller oplysninger fra de russiske embedsmænd ad de officielle kanaler, men at den private, uforbindende omgangsform er den eneste form, hvorunder det er muligt at skabe kontakt og skaffe oplysninger.

[...]

Det forlyder i øvrigt rygtevis, at han⁶⁸⁰ skal tilhøre eller have tilhørt G.P.U.,⁶⁸¹ ovenikøbet en afdeling inden for denne, der er mest gennemført, og heri kan man måske finde en af årsagerne til, at han undertiden synes at være noget usikker i sit forhold til mig i modsætning til stabschefen, oberst Strebkov, der ved sin åbenhed har lige let ved at være i en sikker kontakt med mig og sine folk, der elsker ham højt.

Nytårsaftensdag modtog jeg fra general Jakusjov en sålydende skrivelse:

“Herved ønsker jeg Dem og Deres frue godt nytår. Hele verden imødeser med stor glæde 1946, til et fredeligt arbejde efter den langvarige krig med det fascistiske Tyskland og den japanske aggression.

Jeg beder Dem og Deres familie modtage mine bedste nytårsønsker.

Med mine oprigtige hilsner Deres.”

Det fremgår af denne, at de episoder – røverier og 2 tilfælde af voldtægt – som indtraf umiddelbart før jul, og som bevirkede, at generalen – måske af flovhed? – trak sig noget tilbage og ikke ønskede at modtage min invitation til 2. juledag, ikke har haft nogen indflydelse på det bestående tillidsforhold imellem os. Tværtimod måtte jeg føle det, som om han ved sin hilsen ville glatte ud.

Jeg satte mig derfor straks til nytårsaften at udarbejde et svar, der efter at være oversat af tolkene i nattens løb blev overrakt generalen nytårsmorgen, idet jeg anså det for vigtigt, at han fik svar omgående.

Svaret var sålydende:

“Det var mig en stor glæde at modtage Deres så venlige hilsen til det nye år [...]

Ud over denne tak er det mig en glæde ved nytårsskiftet, hvor man uvilkårligt lader minderne fra det gamle år passere erindringen, at takke Dem for den del af året, hvor vi efter Bornholms befrielse fra tyskernes besættelse har kendt hinanden og i gensidigt, åbenhjertigt tillidsforhold samarbejder til det fælles mål, at alt her på Bornholm efter befrielsen skulle forløbe på samme

⁶⁷⁶ UM 87.F.3/33.

⁶⁷⁷ til FN-konferencen i London.

⁶⁷⁸ Gustav Rasmussen har i en fodnote hertil skrevet: “Kan vi ikke underrette amtmanden om indbydelsen af 22. december?” (indbydelsen af marskal Rokossovskij til at besøge København).

⁶⁷⁹ I Politiken den 1. januar 1946 fremsatte gesandterne fra USA, England, Frankrig og Sovjetunionen på avisens opfordring en udtalelse i anledning af årsskiftet. Den sovjetiske gesandt, A. Plakhins udtalelse er sålydende: “Idet jeg takker for Politikens venlige opfordring sender jeg hermed en hilsen til det danske folk med de bedste ønsker for det kommende år”. – De tre andre gesandters udtalelser er af et noget større omfang og indhold.

⁶⁸⁰ General Jakusjov.

⁶⁸¹ Gosudarstvennoe Polititjeskoe Upravlenie, forkortet GPU: Den Statslige Politiske Styrelse: det sovjetiske politiske politi, senere en afdeling af KGB.

linie og under samme forhold som i den øvrige del af Danmark. Thi til Danmark kom jo Ruslands 2 andre allierede store magter sammen med Rusland som vore befriere, og vi havde således i Danmark den glæde at se det synlige eksempel på samarbejde med de i krigen tre største allierede magter.

Måtte det nye år bringe endnu nærmere samarbejde mellem de allierede lande, store og små, og herunder tænker jeg selvfølgelig også på det forretningsmæssige samarbejde mellem Rusland og Danmark i gensidigt tillidsforhold og fælles interesse.

Og vi håber på, at dette jo snarest må kunne bringes i orden mellem Rusland og Danmark. Jeg er overbevist om, at det frie Danmark vil sætte sin yderste energi for, at overenskomsten mellem Rusland og Danmark vil fremme de to nationers velstand, lykke og gensidige tillidsforhold.”[...]

Tolken overbragte efter mit ønske svaret personligt for at kunne iagttage generalens reaktion ved modtagelsen. Generalen modtog det i strålende humør, og han spurgte straks, om vi ikke skulle køre en tur en af de nærmeste dage. Denne tur blev fastsat til den 3. d.m.

[...]

Da vi på turen spiste frokost på et hotel ude på øen, varede det ikke længe, inden han hævdede sit glas og takkede mig mange gange for min nytårshilsen, der havde glædet ham meget, og han tilføjede de bemærkelsesværdige ord: “Jeg er ikke spåmand og vil ikke prøve på at optræde som sådan, men jeg tror, at de russiske tropper vil have forladt Bornholm inden udgangen af året 1946.”

[...]

Generalen berørte også spørgsmålet om sit besøg i København; han var meget interesseret i, at dette fandt sted; vi talte om Frederiksborg Slot og Carlsbergfondets forskellige donationer, men først af alt, sagde generalen, skal jeg besøge viceadmiral Vedel, som jo har inviteret mig til at besøge sig i sit hjem. Viceadmiralens besøg og denne personlige indbydelse har i det hele gjort et meget stærkt indtryk på generalen, hvad jeg var fuldstændig klar over. Desværre var jeg ikke i stand til at stille generalen nogen konkret invitation i udsigt, men jeg henstiller indtrængende, at jeg nu snarest får besked om dette forhold – herunder om marskal Rokossovskijs besøg – enten i den ene eller anden retning, da det jo, som det fremgår, har stor betydning i vort daglige samkvem.

Uden at nogen bemærkning i samtalen gav anledning til at tale om dette emne spurgte generalen pludselig (til min store forundring på grund af hans ukendskab til dansk), hvad jeg mente om Danmarks handel med England, og om denne var tilfredsstillende for os. Jeg svarede noget undvigende herpå og henledte opmærksomheden på Danmarks store handelsproblem, herunder vanskelighederne ved at få råvarer fra andre lande. Der var derfor meget store muligheder for en samhandel mellem Danmark og Rusland, og det var derfor også af den største betydning, at den danske handelsdelegation kom afsted, og dette ville også have videre indflydelse på den danske befolknings indstilling og glæde befolkningen meget.

Han pointerede påny, at hans udtalelser var ganske private, uofficielle, og uden at pressen hørte noget til, hvad han sagde: “Ellers skulle jeg have 3 sagkyndige med og måtte udtale mig på en helt anden måde”.

Jeg udtrykte min glæde over hans udtalelser og hele hans velvillige indstilling, idet jeg tilføjede, at ligesom det havde vist sig, at jeg som oftest kunne få min regering med til, hvad jeg indstillede herfra, håbede jeg, at han kunne få gennemført de tanker, som vi i dag havde drøftet, hos sin regering.

Dette bekræftede, at han ville indberette på højeste sted, hvad han her havde forstået.

Denne forhandling viser således med den største tydelighed, at generalen fra sin regering modtager ganske nøje orientering om alle forhold, herunder også om handelsmæssige og finansielle forhold, men at jeg ikke er i stand til at drage den fulde nytte af den gunstige lejlighed til kontakt, som herved bydes, når jeg ikke modtager mere orientering om forholdene, den danske gesandts indberetninger og regeringens hensigter, end nu. Jeg henstiller derfor påny, at der træffes foranstaltninger til at give mig en sådan.

[...]

[Indbydelse til en sovjetisk hærfører til at aflægge besøg i København]

[Den 7. januar 1946 sendte udenrigsministeren amtmanden et brev, hvori der med henvisning til amtmandens brev af 3. januar oplyses, at udenrigsministeren den 23. december havde instrueret gesandt Døssing i Moskva om at meddele det russiske udenrigskommissariat, at den danske regering ville sætte megen pris på i nær fremtid at få besøg i København af en af Sovjetunionens sejrige hærførere efter den sovjetiske regerings bestemmelse og ville finde det naturligt, dersom Sovjetunionen udpegede den marskal, under hvem de russiske tropper på Bornholm hørte. I tilfælde af bekræftende svar ville den danske regering også indbyde cheferne for de russiske styrker på Bornholm til samtidigt at besøge København. Den danske udenrigsminister, der "lægger vægt på at være i København under det foreslåede besøg" af den russiske marskal, var bortrejst i januar for at deltage i FN forsamlingen i London og foreslog derfor en besøgsdato omkring den 1. februar. Indbydelsen blev overgivet i Moskva den 27. december.

Den 12. februar 1946 telegraferede gesandt Døssing til København, at det russiske udenrigskommissariat beklagede, at det på grund af det "store arbejde, der udføres af de militære stabe ved den røde hærs overgang til fredstilstand," ikke var muligt at lade en af Sovjetunionens marskaller aflægge besøg i København.]⁶⁸²

450. Warner, Foreign Office, til gesandt Randall, København, den 5. januar 1946.⁶⁸³

Mange tak for dit brev 10/63/45 af 7. december⁶⁸⁴ om dit eventuelle besøg på Bornholm.

Jeg er ikke sikker på, om dit besøg ikke ville indebære en vis fordel. Men inden nærmere overvejelse af sagen ville vi gerne vide, om du på noget tidspunkt har spurgt de danske myndigheder til råds om at tage imod amtmandens indbydelse. I telegram nr. 471 af 14. oktober til København (sendt af dig medens du var her) siges det, at man ville være nødt til først at nævne det for Christmas Møller.

[...]

Det vil interessere dig at vide, at Bornholm ikke blev nævnt under Moskva-konferencen.

451. Udenrigsminister Gustav Rasmussen til gesandt Reventlow, London, den 5. januar 1946.⁶⁸⁵

Tak for Deres breve af 22. og 23. december 1945 vedrørende Deres samtale med Mr. Warner om de russiske tropper på Bornholm. Ved udtalelsen til New York Times havde jeg som af Dem formodet forholdene efter kapitulationen som en helhed for øje, idet jeg kun ønskede at udtale mig i al almindelighed om tilstedeværelsen af tropper fra de tre magter, som har været med til at befri Danmark for den tyske besættelse, og jeg synes ikke, mine udtalelser skulle kunne give anledning til nogen misforståelse.

Ej heller synes jeg, man kan tale om, at tidspunktet for en henvendelse til russerne skulle være forpasset. Udenrigsministeriet har længe haft opmærksomheden henvendt på at finde det rette øjeblik for en sådan henvendelse, og når De modtager dette brev, vil en instruktion være på vej til minister Døssing om at aflevere en note til udenrigskommissær Molotov. Den nuværende regering betragter spørgsmålet om de fremmede troppers tilstedeværelse her i landet ud fra ganske samme synspunkter som den foregående.

Jeg kommer jo om et par dage til London og vil da gerne drøfte denne sag nærmere med Dem.

⁶⁸² UM 87.F.3/33.

⁶⁸³ FO 371/47227, p. 170 (N 17037/9/15) – Hemmeligt.

⁶⁸⁴ Udeladt her.

⁶⁸⁵ Gesk. London 5.F.20.

452. Instruktionsskrivelse den 5. januar 1946 fra udenrigsminister Gustav Rasmussen til gesandt Døssing, Moskva.⁶⁸⁶

nr. VII.
De russiske tropper på Bornholm.

Udenrigsministeriet har tidligere⁶⁸⁷ anmodet hr. ministeren⁶⁸⁸ om at ville have opmærksomheden henvendt på at benytte en lejlighed til over for den sovjetrussiske regering at rejse spørgsmålet om en tilbagetrækning af de russiske tropper på Bornholm, et spørgsmål, der ligger den danske regering og den danske befolkning stærkt på sinde.

Efter at de regulære amerikanske og britiske tropper nu har forladt Danmark, må Udenrigsministeriet anse tidspunktet for egnet til at rette en henvendelse i officiel form til den sovjetrussiske regering om en tilbagetrækning af de russiske tropper. Man fremsender hoslagt et udkast til en note, som De bedes overrække udenrigskommissær Molotov eller dennes stedfortræder. Ved notens overrækkelse bedes De fremhæve den store betydning, man fra dansk side tillægger denne sag, idet De samtidig bør give udtryk for den oprigtige følelse af taknemmelighed, der besjæler det danske folk for Sovjetunionens helttemodige andel i Danmarks befrielse.

Udkast.⁶⁸⁹

I begyndelsen af maj måned 1945 kom dele af den sejrige røde armé til Bornholm som Danmarks forbundsfælle for at bortdrive de tyske okkupanter. Da resterne af det danske forsvar var blevet afvæbnet af den tyske besættelsesmagt den 29. august 1943, kunne den hjælp, der fra dansk side ydedes ved landets befrielse, kun ske ved modstandsbevægelsens organisationer. Efter den tyske kapitulation er den danske forsvarsmagt blevet genoprettet og er nu i stand til at løse de opgaver, som siden befrielsen har været udført af russiske, amerikanske og britiske styrker. De få amerikanske tropper, som har været i Danmark, har forlængst forladt landet. Af britiske tropper findes endnu kun et ganske ubetydeligt antal fra Royal Air Force, som er forblevet i Danmark med den særlige opgave at desarmere de af tyskerne anlagte flyvepladser, at tage vare på den på disse pladser forefundne militære udrustning og at uskadeliggøre ammunitionen m.m., og hvortil særlig uddannet mandskab kræves. Danske tropper vil i løbet af ganske kort tid være tilstrækkelig indøvet til at udføre de her henhørende opgaver, som ikke allerede måtte være fuldført af Royal Air Force, og de sidste britiske styrker vil herefter forlade Danmark. Ligeledes vil den danske forsvarsmagt nu være i stand til at løse de militære opgaver, der måtte melde sig på Bornholm. Den danske regering ville derfor meget påskønne, om den russiske regering måtte være enig i, at disse opgavers varetagelse overgår til den danske forsvarsmagt.

Påtegning på ministeriets kopi:

Har i dag oplæst noten til Sovjetregeringen om Bornholm i ministermøde, hvor den fik fuld tilslutning. Den kan nu afgå. – 8/1. GR. [Gustav Rasmussen]

⁶⁸⁶ Gesk. Moskva 87.F.1. – Påtegning af legationssekretær Melchior, Moskva: "Modt. 28/1-46". Skrивelsen er altså modtaget på gesandtskabet i Moskva så sent som den 28. januar 1946.

⁶⁸⁷ Udenrigsminister Christmas Møllers brev af 27. juni 1945.

⁶⁸⁸ ministeren – officiel tiltaleform over for gesandter.

⁶⁸⁹ Koncept af kontorchef Frode Schön, P.J.I.

453. Telegram den 7. januar 1946 fra den britiske ambassadør i Washington, Jarlen af Halifax, til Foreign Office.⁶⁹⁰

Nr. 139.

Deres telegram nr. 643 til København, afsnit 2 [af 25. december 1945].

Før Deres telegram, der henvises til, blev modtaget her, havde et medlem af min stab haft lejlighed til uformelt i den skandinaviske sektion at drøfte interviewet med New York Times-korrespondenten, som State Department selvfølgelig allerede kendte til.

2. Vedkommende embedsmand gav af sig selv den oplysning, at den danske regering ingen henvendelse havde foretaget vedrørende rømning af Grønland. Han tilføjede, at flyvepladserne stadig blev brugt i forbindelse med overflytningen af amerikanske tropper fra den europæiske krigsskueplads. Grønland var også vigtig af hensyn til vejrmelding, og han havde forstået, at danskerne ikke kunne skaffe nok uddannet mandskab til at overtage det meteorologiske arbejde.

454. Gesandt Døssing, Moskva, til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 7. januar 1946. Referat af samtale med viceudenrigskommissær Dekanozov den 5. januar 1946.⁶⁹¹

Nr. I.

Samtale med viceudenrigskommissær Dekanozov.

Hoslagt tillader jeg mig at fremsende referat⁶⁹² af en samtale med viceudenrigskommissær Dekanozov under et besøg i anledning af årsskiftet.

[...]

På mit spørgsmål om de fremmede tropper i Danmark kunne jeg ikke vente noget positivt svar. Russerne lægger ikke skjul på deres irritation over den svenske presses ensidige omtale af Bornholm og over tilsvarende danske udtalelser, men det synes mig ikke desto mindre nødvendigt ved passende lejligheder at minde om, at en langvarig besættelse af fremmede styrker er en belastning, også af psykologisk og politisk art. At spørgsmålet om Bornholm dels står i forbindelse med den almindelige politiske situation i verden, dels og ikke mindst med spørgsmålet om de andre allierede troppers ophold og virksomhed i Danmark, behøver jeg næppe fremhæve over for hr. udenrigsministeren.

[...]

Samtale d. 5. januar 1946 med viceudenrigskommissær Dekanozov.

D. begyndte med at udtrykke sin glæde over, at jeg var vendt tilbage⁶⁹³ og spurgte dernæst, om jeg havde noget imod at forklare ham, hvorledes det kunne gå til, at Danmark havde fået en regering af den yderste højre, reaktionære fløj. "Det havde vi ikke ventet af Danmark". Jeg svarede, at alle de partier, der er repræsenteret i Rigsdagen, står på demokratiets grund. Venstre er ganske vist som det mest udpræget liberalistiske parti særlig vendt mod socialismen, ikke mindst mod dennes økonomiske politik, men Venstre har her støtte ikke alene fra det store flertal af bønderne, men også fra store kredse inden for industri og handel. De to arbejderpartier erobrede ikke flertallet ved valget, lige så lidt som de har gjort det i en række andre lande, og da det største mindretal, Socialdemokratiet, ikke ønskede at danne regering, trådte Venstre ganske naturligt til som det næststørste parti.

⁶⁹⁰ CAB 121/362, p. 49. – Fortroligt. Afsendt den 7. januar 1946 kl. 21.16, modtaget den 8. januar 1946 kl. 03.15. Fordelt til kabinettet. Gentaget til København.

⁶⁹¹ Gesandtskabet i Moskva. Depeche no. I 1946. Indberetningen er i Udenrigsministeriet datostemplet den 26. januar 1946.

⁶⁹² Den første del af indberetningen – det følgende afsnit – omfatter Døssings kommentarer til de enkelte punkter i samtalereferatet, der følger efter.

⁶⁹³ Efter at have været i Danmark for at deltage i folketingsvalget i oktober som kandidat for kommunisterne, dog uden at blive valgt.

[...]

D.'s næste spørgsmål var: Deres statsminister har 7 nytårønsker, hvilke ønsker har De? Hertil svarede jeg: Foruden de af statsministerens ønsker, som De har nævnt, har jeg bl.a. følgende:

[...]⁶⁹⁴

3) At de fremmede styrker snarest må forlade Danmark. Selv de bedste venner kan blive uvenner, når gæster opholder sig for længe i en familie. – Da Dekanozov ikke svarede, sagde jeg, at mit spørgsmål drejede sig ikke om “at”, men om “når”, idet det første spørgsmål for russernes vedkommende var besvaret ved den russiske note om, at opholdet på Bornholm var rent midlertidigt,⁶⁹⁵ en meddelelse, som var meget kærkommen, ikke fordi danske ansvarlige kredse havde ventet noget andet, men på grund af visse presseudtalelser, særlig i udlandet. Det havde derfor også vakt tilfredshed i Danmark, at den russiske presse havde stemplet sådanne udtalelser som rent frie kombinationer.⁶⁹⁶

[...]

455. Telegram den 11. januar 1946 fra gesandt Døssing, Moskva, til Udenrigsministeriet.⁶⁹⁷

I anledning af Informations leder 28 december⁶⁹⁸ henstiller jeg til støtte og oplysning for bladet og ikke som kritik at det såvidt muligt gøres bekendt med betragtninger [i] indberetning nr. 147⁶⁹⁹ samt at spørgsmål[et] [om] handelsdelegation[en] afhænger [af den] sovjetrussiske regerings generelle indstilling for tiden til samhandel [med] andre lande der også forgæves [har] søgt [at] sende forhandlere stop Hidtil hovedsagelig kun mindre vareudveksling [med] nærmeste grænsestater [af] nærmest politisk karakter samt nylig afsluttet aftale [om] fremtidig handel med Frankrig i henhold til gensidig støtteaftale fra 1944

at [spørgsmålet om] Bornholm formentlig afhænger [af den] almindelig[e] politisk[e] situation og ikke mindst [af] tilstedeværelsen [af] andre i særdeleshed [af de] engelske tropper [i] Danmark

at i almindelighed presseomtale [af] Danmark her altid venlig [;] enkelte udfald [i] presse eller radio [er] ensomme svaler [med et] ofte bestemt formål [;] intet imod omtale [af] fleste andre lande

at [man] må huske [at] danske presse [er] heller ikke fejlfri [i sin] bedømmelse [af] sovjetrussiske forhold og navnlig gengivelse tendens telegrammer⁷⁰⁰

at meddelelser her om Danmark sker på basis [af] Tass Københavns kontors telegrammer som må oplyses bedre stop Ingen grund [til at] angribe [danske] presseattaché.

Døssing 16

⁶⁹⁴ Som nr. 1 og 2 nævner Døssing 1) hjemsendelse af de danske sydslesvigere, som er tyske krigsfanger i Sovjetunionen, og 2) evakuering af de tyske civile flygtninge i Danmark.

⁶⁹⁵ I en fodnote på dette sted henvises til gesandtskabets telegram no. 11 af 28. juli 1945 (udeladt her).

⁶⁹⁶ Her er der henvist til gesandtskabets indberetning nr. 71 af 11. november 1945 og telegram nr. 114 af samme dato (udeladt her).

⁶⁹⁷ UM 87.F.3/1. – På grund af den anvendte telegramstil er her indsat enkelte småord i skarp parentes [...].

⁶⁹⁸ I lederen: “Rusland-Danmark” af Ove Martin klages over falske rapporter i Moskva Radios nyheder fra Danmark, så som at nazisterne opstillede ved valget i november, og at danske og engelske soldater har haft et større sammenstød ved den sønderjydske grænse. “Hvad gøres der fra dansk side for at dementere, retlede og undgå misforståelser i fremtiden?” – spørges der i artiklen, der påpeger den danske presseattachés og den danske gesandts manglende foretagsomhed, og fortsætter: “Vi har af en eller anden mærkelig grund en florumvunden og mærkelig indstilling til problemet: det dansk-russiske forhold. Siger man Bornholm, efterfølges dette omgående af et højt tys, tys, – siger man handelsforhandlinger, mødes man af samme tavshed. Tys, tys over hele linien. Hvad er årsagen? Hvem har ansvaret? Er det russerne? Er det os selv? Lad os snakke rent ud om tingene.”

⁶⁹⁹ Udeladt her.

⁷⁰⁰ ...”gengivelse tendens telegrammer”: – (muligvis) at den danske presse er tendentiøs i sin gengivelse af telegrammer fra Moskva.

456. Direktøren i Krigsministeriet, general Gørtz, til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 12. januar 1946.⁷⁰¹

Overvejelser vedrørende den russiske besættelse af Bornholm.

Ved forhandlingerne med russiske myndigheder vedrørende evakueringen af Bornholm kan det meddeles, at den danske regering nu vil være i stand til at placere fuldt organiserede militære styrker på Bornholm, i nogenlunde det omfang man fra russisk side vil skønne det nødvendigt.

I overensstemmelse med denne evne fra Danmarks side til nu selv at varetage de militære sikkerhedsopgaver er inden for den øvrige del af landet efter aftale mellem de respektive regeringer den engelske og amerikanske besættelsesstyrke reduceret fra ca. 9.000 mand til praktisk talt 0.

Den danske regering er rede til at afsende de fornødne styrker til Bornholm med kort varsel efter forudgående forhandling mellem de russiske og danske militære myndigheder angående de praktiske spørgsmål, der skal løses i forbindelse med overtagelsen, således bl.a. vedrørende særlige opgaver, man fra russisk side ønsker løst, overdragelse af indkvarteringslokaliteter m.v., afgivelse af forbindelsesofficerer i overgibsperioden, o.s.fr. [og så fremdeles].

457. Den britiske udenrigsminister Ernest Bevin til den amerikanske udenrigsminister James F. Byrnes den 14. januar 1946.⁷⁰²

Aide-Mémoire

Som De husker, blev spørgsmålet om kontrollen over Storebælt af hr. Molotov rejst på den nyligt stedfundne konference i Moskva.⁷⁰³ Jeg sagde til hr. Molotov, at der ikke for tiden blev udøvet nogen britisk kontrol i disse farvande hverken direkte eller gennem de danske maritime myndigheder, skønt Royal Navy for tiden var beskæftiget med minestrygningsoperationer dér i overensstemmelse med en international aftale, hvori Sovjetunionen var deltager. Videre sagde jeg, at kontrollen over indløbene til Østersøen for tiden var i kyststaternes hænder, sådan som det havde været i mange år før krigen uden nogen klager. Dette betød, at både handelsskibe og krigsskibe fra alle stater i praksis havde kunnet passere frit ind og ud både i krig og i fred, hvad enten de var neutrale eller krigsførende.

Jeg mener, at det vil være meget ønskeligt, at princippet om fri passage gennem indløbene til Østersøen kan opretholdes og bekræftes. Med Tysklands nederlag skulle det være muligt at grundfæste dette princip generelt for alle nationers skibe.

Jeg ville derfor gerne sammen med Dem overveje, hvordan vore to regeringer bedst kunne følge en fælles linie i en eventuel fremtidig diskussion om dette emne, og om det ville være ønskeligt at fremføre vore synspunkter skriftligt i en eventuel fælles meddelelse til den sovjetiske regering. I så fald ville det skulle overvejes, om ikke Frankrig og de to strædestater, Sverige og Danmark, burde være delagtige i en sådan meddelelse.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ UM 105.Dan.5.

⁷⁰² Foreign Relations of the United States (FRUS) 1946, vol. V. British Commonwealth: Western Europe and Central Europe, s. 389 (Washington 1969).

⁷⁰³ Udenrigsministerkonferencen i Moskva varede fra den 16. til den 26. december 1945. Diskussionen på konferencen om de danske gennemsejlingsfarvande er nærmere omtalt i Den lange Befrielse s. 245-249. Dokumenter fra konferencen findes i: Foreign Relations of United States, 1945, vol. II, p. 560 ff.

⁷⁰⁴ I et brev af 6. februar 1946 fra den britiske ambassadør i Washington, Halifax, til udenrigsminister Byrnes blev denne påmindet om Bevins note af 14. januar 1946 om Storebælt, efterfulgt af følgende passage: "Den svenske gesandt i London [Prytz] har fortroligt oplyst Mr. Bevin om, at hr. Lie for nylig over for ham havde givet udtryk for den opfattelse, at russerne ville forlade Bornholm, når spørgsmålet om Kielerkanalen og indløbene til Østersøen havde fundet en afgørelse. Hans Majestæts Regering er opsat på at nå til en snarlig enighed med USA's regering om en fælles fremgangsmåde i dette spørgsmål. Mr. Bevin håber derfor, at De snart kan meddele ham Deres synspunkter." – Udenrigsminister Byrnes svar, vedlagt en følgeskrivelse dateret den 28. februar 1946, stillede hele strædespørgsmålet i bero, idet amerikanerne kadede spørgsmålet om en aftale om de danske stræder sammen med en fastsættelse af Kielerkanalens status, der ifølge det amerikanske standpunkt først ville kunne ske i forbindelse med

458. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 14. januar 1946.⁷⁰⁵Fortroligt.

[...]

Da jeg ved udenrigsministerens brev af 7. d.m. fik underretning om den af ministeren i telegram af 23. f.m. til minister Døssing afgivne indbydelse til, at en russisk marskal (fortrinsvis den, under hvem Bornholm hører) og generalen her med følge kom til København, gav jeg straks generalmajor Jakusjov underretning herom, og det glædede ham meget og satte hans humør betydeligt op.

Vi havde her i amtsgården lørdag aften generalen og frue samt oberst Strebkov med frue til middag. [...]

Middagen forløb iøvrigt udmærket. Damerne var meget beskedne, men efterhånden fik de jo mere og mere tillid, og da generalen satte sig til klaveret og spillede en russisk dansemelodi, inklinerede generalinden for min kone og dansede så rundt med hende, generalinden som herre.

Jeg havde lejlighed til at tale med generalen om forskellige spørgsmål. Indbydelsen til København var han jo som anført meget glad over. Jeg tror, at det har gjort et dybt indtryk på ham, at dette virkelig bliver til noget.

Jeg havde fået en skrivelse om eftermiddagen fra ham om, at han ønskede frimurerlogen i Rønne stillet til disposition snarest. Ligeledes ville han have et større areal af skoven uden om det sted, hvor han selv bor, spærret af med pigtråd osv. Han påstod, at de forleden havde grebet en dansker, der sneg sig om derude, og som var bevæbnet med revolver. Iøvrigt ville han spørge mig, om han ikke kunne få anvist 6 af de beboede villaer ved Søndre Landevej i Rønne. Så ville de flytte derud i stedet.

Med hensyn til frimurerlogen forstod jeg, at det var marinen, der skulle have den. Jeg spurgte ham, om dette virkelig var nødvendigt. Dette bekræftede han. Jeg spurgte, om der da var kommet flere soldater til. Dette benægtede han. (Men jeg tror nu alligevel, at det hænger sammen med, at der er ankommet 4 russiske motortorpedobåde her til Rønne, og at de skal blive her foreløbig).

Jeg sagde da til ham, at jeg ikke ville skjule for ham, at der fra det danske udenrigsministeriums side – såvidt jeg vidste – for kort tid siden var rettet henvendelse til Moskva, om russerne nu ikke kunne forlade Bornholm. (Dette anede han intet om). Jeg henstillede derfor, om det så nu var det rette øjeblik at foretage forøgede beslaglæggelser af ejendomme til dem, hvor de måske nu stod og skulle væk. [...]

Resultatet blev, at jeg måtte love ham frimurerlogen, men at jeg fik ham til at opgive det andet.

Sagen giver mig anledning til følgende henstilling:

Det var ved en tilfældig telefonopringning fra min side over for direktør Hvass i Udenrigsministeriet, da jeg i sidste uge var i København – for at spørge, hvorledes det gik med det af mig rejste spørgsmål om indbydelse af russerne til København – at jeg erfarede, at Udenrigsministeriet havde rettet henvendelse til Moskva om, at russerne forlod Bornholm, – et spørgsmål, som jeg iøvrigt selv tidligere har rejst.

Oplysningen om Udenrigsministeriets henvendelse om bortrejsen kom mig som foran anført straks til gode over for krav fra generalen, og jeg tillader mig derfor meget at henstille, at Udenrigsministeriet vil være ulejlighet med altid at give mig underretning og orientering om forhold som disse, som – selvom jeg ikke måtte have rejst spørgsmålet – dog vil være af største interesse og gavn for mig at vide. Og jeg ville være yderligere taknemmelig, om Udenrigsministeriet nu ville give mig kendskab til henvendelsens indhold, da der dog måske også kan være saglige oplysninger heri, som jeg kan få anvendelse for. Og det vil også være rart for mig at kunne antyde dette over for generalen, så han ikke tror, at det hele måske kun skyldes utilfredshed med ham eller lign. Det spiller jo en stor rolle, at vort gensidige tillidsforhold kan bevares, men russerne er meget ømfindtlige og mistroiske.

[...]

fastlæggelsen af Tysklands fremtidige status. – Foreign Relations of the United States (FRUS) 1946, vol. V., s. 390-392.

⁷⁰⁵ UM 87.F.3/16.

459. Referat af direktør Hvass af samtale med den britiske gesandt den 14. januar 1946.⁷⁰⁶Referat

Under en samtale i går her i ministeriet kom minister Randall ind på spørgsmålet om at aflægge et besøg på Bornholm. Han havde sammen med den amerikanske gesandt ved en tidligere lejlighed truffet amtmand Stemann, og amtmanden havde da sagt til ham, at han og den amerikanske gesandt dog engang skulle komme på et besøg på Bornholm. Tanken var ikke dengang blevet realiseret, idet valgene til Rigsdagen var kommet, men minister Randall havde nu egentlig lyst til et sådant besøg. Han ville dog gerne, forinden han tog endelig bestemmelse, spørge, hvorledes man herfra så på sagen. Vi drøftede denne lidt frem og tilbage og enedes om, at jeg, næste gang jeg så amtmand Stemann, der jo kommer ret regelmæssigt til København, skulle drøfte spørgsmålet med denne og derpå vende tilbage til sagen over for minister Randall.

Påtegning:

Udenrigsministeren mener, at sagen bør søges trukket ud. – 20/2 Hvass.

460. Gesandt Randall, København, til Warner, Foreign Office, den 15. januar 1946.⁷⁰⁷

Tak for dit brev N 17037/9/15 af 5. januar. Du husker nok, at din beslutning om, at jeg skulle have lov til at tage til Bornholm, blev taget, medens jeg var på orlov. Da jeg var vendt tilbage, forhindrede valgkampen mig i at konsultere Christmas Møller, så jeg spurgte Hvass i stedet og fik til svar, at han ikke troede, at den danske regering ville indvende noget, men han ville gerne tænke over det. Efter Rasmussens udnævnelse var der så meget at se til, at spørgsmålet gled i baggrunden, og da jeg nævnede det for den svenske gesandt, forsøgte han på ingen måde at afholde mig fra at tage imod amtmandens invitation, som jeg er enig i er tilstrækkelig undskyldning for, at jeg rejser derover. Han antydede blot i al venskabelighed, at det at tage imod en invitation fra september i fjor måske ville tage sig ud som udpræget nysgerrighed fra vor side og følgelig bringe danskerne i forlegenhed. Jeg har imidlertid spurgt Hvass igen i dag, og han sagde endnu engang, at han gerne ville tænke over det og bede amtmanden om en fornyet invitation. Han lovede at gøre dette, når amtmanden kommer til København om kort tid, og jeg vil så meddele dig udfaldet heraf, om nødvendigt pr. telegram. Hvass mente, at det ville vække russisk mistanke både over for os og danskerne, hvis jeg forlod min post for at tage til Bornholm, før vejrliget lod det syne mindre iøjnefaldende, og nu hvor danskerne, som du vil se af min beretning nr. 16 i dagens postsæk, har taget mod til sig og spurgt russerne, hvornår de agter at tage af sted, vil min tilstedeværelse måske ikke være lige så velkommen som i september eller oktober i fjor, hvor både Monnett Davis, den amerikanske gesandt, og jeg håbede, at vi kunne tage sammen derover. Han fik i øvrigt aldrig tilladelse fra State Department og er nu taget hjem på to måneders orlov.

Jeg behøver næppe sige, at ligegyldigt hvordan vejrliget er, ville jeg tage derover, hvis du mente, det ville være nødvendigt eller nyttigt, og lige så snart du ønsker det, efter at amtmanden er blevet rådspurgt en gang til. Du skal ikke forvente, at jeg kan skaffe ret mange oplysninger; en stor del kommer nu ad hemmelige kanaler, og jeg går ud fra, at du får dem, når de er af en vis vigtighed. Ud fra alt, hvad jeg har observeret her, har jeg ikke udledt noget, som ændrer de generelle indtryk og slutninger, jeg har givet i mine beretninger.

⁷⁰⁶ UM 87.F.3/34. – Referat dateret den 15. januar 1946.

⁷⁰⁷ FO 371/56106. – Hemmeligt.

Kommentar i Foreign Office:

[...]

Jeg har aftalt med Mr. Randall i et privat brev, at vi afventer hr. Hvass' svar og bedre vejr, nu hvor danskerne har taget sagen op med russerne og offentliggjort dette faktum.⁷⁰⁸

C.F.A. Warner.

461. Gesandt Randall, København, til udenrigsminister Bevin den 15. januar 1946.⁷⁰⁹

Nr. 16

Med henvisning til mine beretninger nr. 241 og nr. 6 af henholdsvis 7. december og 8. januar⁷¹⁰ har jeg den ære at meddele Dem, at direktøren i det danske udenrigsministerium den 14. januar som svar på et spørgsmål fortalte mig, at disciplinen i de russiske styrker på Bornholm ganske vist var blevet betydeligt forbedret, men at den danske regering var så opsat som nogen sinde før på, at de alle sammen skulle tage af sted så snart som muligt. Bevæbnet med oplysninger om de britiske styrkers afrejse fra Danmark, som den danske regering fra tid til anden havde fået af mig og på det seneste af Air Marshal Wigglesworth, havde den danske regering følgelig sendt et budskab til den sovjetiske regering. I det udtaltes det, at den danske regering nu var villig og rede til at overtage ansvaret for Bornholms forsvar, og der blev forespurgt, hvornår de sovjetiske myndigheder agtede at trække deres styrker tilbage. Direktøren tilføjede, at han havde fornem-melsen af, at der kunne gå længere tid, inden hans regering fik svar.

Kommentar i Foreign Office:

Danskerne har nu haft modet til at spørge russerne, hvornår de agter at forlade Bornholm. Den nuværende danske regering har udvist mindre iver end forgængeren for at komme af med russerne på Bornholm, men synes blot at have afventet RAF's flyafvæbningsenheds afrejse for at have en god løftestang, inden den henvendte sig til russerne.

A.K. Rothnie 21/1

462. Telegram den 15. januar 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁷¹¹

Nr. 33.

Min beretning nr. 16 [af 15. januar 1946].

Den danske regering har meddelt den sovjetiske regering, at den nu er rede til at tage ansvaret for Bornholm og har forespurgt, hvad der er de russiske planer for afrejse. Beretning følger.

Kommentarer i Foreign Office:

Det er tilfredsstillende, at den danske regering endelig har taget dette spørgsmål officielt op over for den sovjetiske regering

G.M. Warr 16/1.

⁷⁰⁸ ...“and made this fact public”. – Det er uklart, hvorfor Warner skriver dette. Der var på dette tidspunkt intet offentliggjort fra dansk side om henvendelsen til russerne, der først fandt sted i begyndelsen af marts måned 1946. Dansk offentlig omtale af henvendelsen skete først i marts under noteudvekslingerne.

⁷⁰⁹ FO 371/56106. – Fortroligt. Kopi til Moskva, Oslo og Stockholm.

⁷¹⁰ Beretning af 8. januar er udeladt her.

⁷¹¹ FO 371/56106 og CAB 121/362, p. 50. – Fortroligt. Afsendt den 15. januar kl. 10.20, modtaget kl. 11.30. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Stockholm og Moskva. Kopi til efterretningscheferne og værnsepartermenterne.

Vi må holde øje med resultaterne, men jeg tror ikke, vi ville gøre nogen gavn ved at forsøge at støtte danskerne gennem henvendelser i Moskva eller andetsteds på dette stadium.

D. Allen 16/1.

Enig. Jeg har forstået på medlemmer af den danske FN-delegation,⁷¹² som jeg har talt med (men ikke den danske udenrigsminister, som endnu ikke har drøftet Bornholm med mig), at danskerne har foretaget adskillige tidligere henvendelser til russerne, og at de er blevet holdt hen med diverse undvigende svar.

Den danske udenrigsminister vil gerne aflægge besøg hos mig på et tidspunkt, og jeg kan så sondere videre.

Men vi må huske, at vi kan stille spørgsmål til russerne om Bornholm, når som helst de tager fat i os om Grækenland eller britiske tropper andre steder. [...]

C.F.A. Warner 17/1.

463. Telegram den 16. januar 1946 fra Dominion Office til regeringerne i Canada, Australien, New Zealand og Sydafrika.⁷¹³

D. nr. 40.

Mit telegram 28. december D. nr. 383: Danmark.

Den britiske gesandt i København meddeler, at den danske regering har underrettet den sovjetiske regering om, at den nu er rede til at tage ansvaret for Bornholm og har forespurgt, hvad der er de sovjetiske planer for afrejse.

464. Notits af legationsråd C. Brun, Washington, den 16. januar 1946.⁷¹⁴

Ifølge telegram af 10. januar fra den amerikanske gesandt i København til State Department har udenrigsminister Rasmussen meddelt minister Davis, at russerne nu definitivt har erklæret foreløbig ikke at ville modtage nogen dansk handelsdelegation i Moskva. Det er i stedet for foreslået, at der finder forhandlinger sted i København, hvilket man fra dansk side er lidet tilbøjelig til at acceptere.

Det var nu udenrigsministerens hensigt at tilstille den russiske regering en note, hvori han under henvisning til, at de engelsk-amerikanske styrker er trukket væk fra Danmark, eller er i færd med at blive det, vil forespørge, hvornår Bornholm kan ventes rømmet for russiske tropper, under henvisning til at Danmark nu selv fuldt ud er i stand til at overtage bevogtningen.

465. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 18. januar 1946.⁷¹⁵

[...]

I min fornævnte indberetning af 14. d.m. har jeg meddelt, at generalmajor Jakusjov sagde mig, at han havde brug for frimurerlogen og 6-8 nærmere angivne huse. Jeg søgte at få ham til at frafalde begge dele og fortalte ham bl.a. også, at der var rettet henvendelse fra den danske regering til Moskva, om de nu ikke kunne forlade Bornholm. Det lykkedes mig at få ham til at frafalde de 6-8 villaer.

⁷¹² Udenrigsminister Gustav Rasmussen og minister for særlige anliggender Per Federspiel var i London fra den 10. januar til den 16. februar 1946 som regeringens repræsentanter ved FN-konferencen i London.

⁷¹³ FO 371/56106. – Hemmeligt. Afsendt i klartekst den 16. januar 1946 "with the Compliments of the Under Secretary of state for Dominion". Kopi til Foreign Office (Sir B. Newton, C.B.B. Heathcote-Smith og G.M. Warr).

⁷¹⁴ Gesk. Washington 87.F.2.

⁷¹⁵ UM 87.F.3/16.

Imidlertid gik så den ledende frimurer her ud til ham og var vist ret kraftig i sin forhandlingsform over for den ham ganske ukendte general. Han søgte at undgå beslaglæggelse af frimurerlogen.

Resultatet foreligger nu i dag, idet generalen skriftligt over for mig påny omgående forlanger logen stillet til rådighed og desuden under 17. d.m. har tilskrevet mig således:

“Jeg beder Dem foranledige, at der i Søndre Allé stilles 6-8 huse til rådighed med henblik på udlejning til officerskorpset.

Det ville være ønskeligt, om disse huse var beliggende i nærheden af De gamles Hjem.”

Aktionen fra frimurerens side har sikkert fornærmet ham, og nu rejser han så alligevel kravet om de 6-8 huse.

[...]

I tilslutning til disse sager tillader jeg mig påny at bede om snarest at få nærmere orientering om indholdet af noten til Moskva om, at russerne drog væk. Under sager som disse er det af stor betydning straks at kunne anvende alle argumenter og de rigtige, således at de svarer til ministeriets, og netop i dette spørgsmål her kan denne henvendelse jo så afgørende anvendes.

Det fremgår af en af Handelsbanken den 17. d.m. hertil fremsendt udskrift af den sovjetrussiske militærkommandos konto, at 6.000.000 kr. af det fra dansk side til rådighed stillede beløb på i alt 16.000.000 kr. er tilbageført til Nationalbanken som ikke anvendt, idet man fra udgangen af 1945 har indført den regel, at de beløb, der ved månedens udgang ikke er anvendt, tilbageføres til Nationalbanken. På kontoen henstod der derhos den 17. d.m. 2.700.000 kr., således at der i den forløbne tid er brugt i alt 7.300.000 kr.

[...]

466. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 22. januar 1946.⁷¹⁶

[...]

I befolkningen vækker ministeriets⁷¹⁷ bestemmelse om, at de, der er fradømt borgerlig tillid, skal slettes af valglisterne, og at der nu indføres et system, således at de bliver det, stor tilfredshed.

Derimod kan man ikke sige, at meddelelsen om den danske division, der skal til Tyskland, vækker glæde og tilfredshed her på Bornholm. Der er ingen dansk general her, synes befolkningen, obersten er syg, oberstløjtnanten forflyttes, og mandskab er der stadig intet af her til befrielse af Bornholm fra russernes besættelse. Og så kan man sende en division til Tyskland. Ja, således er tankegangen, og det vil være meget at anbefale, om der snart kom noget virkeligt dansk militær her, således som jeg tidligere har indstillet.

[...]

467. Referat af samtale mellem udenrigsminister Gustav Rasmussen og understatssekretær i Foreign Office, Orme Sargent, i London den 23. januar 1946.⁷¹⁸

Bornholm.

6) Til sidst nævntes problemet Bornholm.

Udenrigsministeren gav meddelelse om den note, der var tilsendt sovjetregeringen. Under omtalen af dette problem viste det sig, at de to britiske herrer måtte anse det for det rigtigste, at udenrigsministeren under sit ophold her talte åbent om spørgsmålet med hr. Vysjinskij. De to

⁷¹⁶ UM 87.F.3/16.

⁷¹⁷ Indenrigsministeriets.

⁷¹⁸ UM 105.Dan.5. Ekstrakt-afskrift. – Referatet er den 26. januar af gesandt Reventlow sendt til direktør Hvass. Chefen for Northern Department, Mr. Warner, deltog i samtalen, der fandt sted i London under FN-konferencen, hvor viceudenrigsminister Vysjinskij deltog som sovjetisk delegationschef.

herrers betragtning var den, at russerne i og for sig anser en åben drøftelse af slige forhold for mest naturlig, og at de (russerne), dersom hr. Gustav Rasmussen ikke tog sagen op her, hvor en naturlig lejlighed frembød sig, måske senere ville henvise til, at de måtte gå ud fra, at det spørgsmål ingen hast havde, siden det ikke var blevet rejst her fra udenrigsministerens side.

London, den 25. januar 1946.

468. Notits af G.M. Warr, Northern Department, den 25. januar 1946 vedrørende et spørgsmål i Parlamentet om Bornholm til udenrigsministeren.⁷¹⁹

Spørgsmål i Parlamentet

83. Professor Savory ønsker at spørge udenrigsministeren, om han er opmærksom på, at russiske styrker fortsat holder den danske ø Bornholm besat; og om han agter at gøre forestillinger over for den sovjetiske regering med henblik på en hurtig rømning af denne del af det danske territorium. (*Mandag den 28. januar.*)

Vedlagte kopi af telegram nr. 33⁷²⁰ fra København viser, at den danske regering nu selv har taget spørgsmålet om den fortsatte tilstedeværelse af russiske styrker på Bornholm op med den sovjetiske regering. Mr. Warner spurgte den 23. januar den danske udenrigsminister, om det ville genere den danske regering, hvis vi i svaret på dette spørgsmål i Parlamentet refererede, hvad danskerne har gjort. Den danske gesandt fortalte mig i går, at han og hr. Rasmussen var taknemmelige for at være blevet rådspurgt, men de ville meget hellere, at vi ikke sagde noget om den danske henvendelse til den sovjetiske regering; den var blevet holdt hemmelig i Danmark, var ikke meddelt i deres parlament og var kun kendt i en meget snæver kreds af mennesker. Den danske gesandt gjorde sig det håb, at vi ville svare efter den linie, at spørgsmålet måtte finde en afgørelse direkte mellem den danske og den sovjetiske regering. Han ønskede ikke, at vi på nogen måde antydede, at vi ville gå ind i sagen. Den danske gesandt tilføjede, at hr. Rasmussen havde taget imod Mr. Warners råd og havde til hensigt at tale med hr. Vysjinskij, så snart han kunne få en mødeaftale med ham.

Udkast til besvarelse forelagt.⁷²¹

469. Foreign Office til chargé d'affaires E.M. Rose, København, den 26. januar 1946.⁷²²

Nr. 32

Med henvisning til Mr. Randalls telegram nr. 33 af den 15. januar skal jeg meddele Dem, at da den danske udenrigsminister blev modtaget i Foreign Office den 23. januar, blev han spurgt, hvordan sagerne stod med hensyn til den fortsatte tilstedeværelse af sovjetiske tropper på Bornholm.

2. Hr. Rasmussen sagde, at meddelelsen til den sovjetiske regering omtalt i Mr. Randalls telegram var blevet afsendt omtrent i den første uge i januar gennem det danske gesandtskab i Moskva, og man havde endnu ikke modtaget noget svar. Han sagde, at man havde valgt den linie i den danske meddelelse at forklare, at de eneste britiske tropper, der var tilbage i Danmark, var der for at varetage særlige opgaver på den danske regerings anmodning, og at den danske regering nu var i stand til selv at stille de nødvendige styrker på Bornholm.

3. Man drøftede ønskværdigheden af at rejse sagen over for hr. Vysjinskij i London, og hr. Rasmussen virkede velvilligt indstillet over for dette forslag.

⁷¹⁹ FO 371/56106.

⁷²⁰ af 15. januar 1946 (aftrykt ovenfor).

⁷²¹ se Noel-Bakers svar i Underhuset den 28. januar.

⁷²² FO 371/56106. – Fortroligt. Brevet er underskrevet af D. Allen. Koncept af Warner den 25. januar 1946.

4. Hr. Rasmussen sagde, at de sovjetiske tropper nu som helhed opførte sig bemærkelsesværdigt godt på Bornholm, undtagen når tropper, der havde været der i nogen tid, blev afløst af andre, der var tilbøjelige til at opføre sig mindre pænt, indtil de var faldet til. Russerne havde ikke udført arbejder af permanent karakter på Bornholm. Hr. Rasmussens egen opfattelse havde altid været den, at russerne ikke agtede at blive permanent på Bornholm. Han troede, at russerne meget vel kunne have i tankerne, at deres fortsatte tilstedeværelse på Bornholm kunne blive en nyttig forhandlingsfaktor i forbindelse med en eller anden helt anden sag.

470. Folketingsmedlem Karl Bøgholm⁷²³ til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 26. januar 1946.⁷²⁴

Spørgsmålet om Bornholm blev rejst af Bevin på Moskva-konferencen.

Molotov sagde, at russerne i en nær fremtid ville rømme øen.

Bevin svarede, at han da håbede, det ville blive i en meget nær fremtid.

Påtegning: Vist udenrigsminister GR. – Hvass.

471. Direktør Hvass, Udenrigsministeriet, til folketingsmand Christmas Møller den 30. januar 1946.⁷²⁵

Tak for Deres venlighed ved at sende mig kopi af Deres brev⁷²⁶ til statsministeren om meddelelsen fra hr. Bøgholm om spørgsmålet om russernes rømning af Bornholm.

For en ordens skyld tilføjer jeg, at jeg selv dags morgen modtog et brev fra hr. Bøgholm af samme indhold som det, De har fået.

472. Forespørgsel i Underhuset mandag den 28. januar 1946.⁷²⁷

Bornholm (russisk besættelse)

23. **Professor Savory⁷²⁸** spurgte udenrigsministeren, om han er opmærksom på, at russiske styrker fortsat holder den danske ø Bornholm besat; og om han agter at gøre forestillinger over for den sovjetiske regering med henblik på en hurtig rømning af denne del af det danske territorium.

Mr. Noel-Baker⁷²⁹ Ja, sir, min ærede ven er klar over, at sovjetiske styrker stadig befinder sig på den danske ø Bornholm. Han mener, at spørgsmålet om deres afrejse er en sag, der skal afgøres direkte mellem regeringerne i Danmark og Sovjetunionen.⁷³⁰

Professor Savory: Er ministeren klar over, at der er akut ængstelse ikke alene i Danmark, men i alle skandinaviske lande over denne krænkelse af dansk neutralitet, og er det ikke så presserende, at den ærede gentleman burde indbringe det for FN's Sikkerhedsråd?

⁷²³ Det konservative medlem af Folketinget var i London under FN-konferencen. Notitsen er skrevet på Savoy Hotels brevpapir.

⁷²⁴ UM 105.Dan.5.

⁷²⁵ UM 105.Dan.5.

⁷²⁶ Kopien af brevet er ikke i sagen (UM 105.Dan.5).

⁷²⁷ Parliamentary Debates (Hansard). House of Commons, vol. 418, no. 69, sp. 525-526.

⁷²⁸ Konservativt medlem af Underhuset.

⁷²⁹ For udenrigsminister Bevin svarede minister uden portefølje Philip Noel-Baker på spørgsmålet.

⁷³⁰ Dette svar var blevet affattet den 25. januar i Northern Department.

Mr. Noel-Baker: Hvis enten Sovjetunionen eller Danmark havde bedt om vor hjælp eller råd i nogen henseende, ville vi have gjort det med stor glæde. Jeg tror, at vi trygt kan stole på, at den danske regering vil gøre, hvad den anser for rigtigt.

Mr. Sydney Silverman:⁷³¹ Vil ministeren huske på, at havde det ikke været for russiske tropper, ville hele Danmark stadigvæk være besat af store tyske tropestyrker?

Viceadmiral Taylor: Er den ærede gentleman klar over Bornholms umådelige strategiske vigtighed, og at den fortsatte tilstedeværelse af en fremmed magts styrker på Bornholm må være en trussel mod freden, og vil der blive foretaget noget?

Mr. Noel-Baker: Ingen relevante hensyn vil undslippe vor opmærksomhed.

473. Notits af kontorchef F. Schön, Udenrigsministeriet, den 28. og 31. januar 1946.⁷³²

I amtmand Stemanns indberetning af 18. januar 1946 til Indenrigsministeriet udtaler amtmanden bl.a., at han har fortalt general Jakusjov, at der var rettet henvendelse fra den danske regering til Moskva, om de nu ikke kunne forlade Bornholm.

Meddelelsen til amtmanden om den instruktion, der er sendt minister Døssing, synes ikke at hidrøre fra UM, men da noten har været forelagt i et ministermøde, kan amtmanden være blevet underrettet af indenrigsministeren.⁷³³

I sin skrivelse af 18.1. til Indenrigsministeriet forekommer følgende passus: "I tilslutning til disse sager tillader jeg mig påny at bede om snarest at få nærmere orientering om indholdet af noten til Moskva om, at russerne drog væk. Under sager som disse er det af stor betydning straks at kunne anvende alle argumenter og de rigtige, således at de svarer til ministeriets, og netop i dette spørgsmål her kan denne henvendelse jo så afgørende anvendes". Jeg kan ikke se, at der i vor note findes argumenter, som vil kunne være anvendelige for amtmanden i sine samtaler med russerne. Jeg ville foretrække, at vi undlod at reagere på amtmandens udtalelser og eventuelt overlod det til Indenrigsministeriet at tage initiativet til at komme i besiddelse af noten. Eventuelt kunne man, når amtmanden ved lejlighed kommer herover, gøre ham bekendt med noten.⁷³⁴

Fortsættelse af notits den 31. januar 1946.

Den 28. januar 1946 meddelte ekspeditionssekretær Wedel-Heinen fra Indenrigsministeriet mig, at kontorchef Abitz fra Bornholms amt på amtmandens vegne havde bedt Indenrigsministeriet om så snart som muligt at komme i besiddelse af en afskrift af noten til Moskva, da han gerne ville benytte de i noten indeholdte dokumenter,⁷³⁵ når han den følgende dag skulle tale med general Jakusjov for at formå ham til at opgive et krav om beslaglæggelse af en skole i Rønne. Over for hr. Wedel-Heinen ytrede jeg min tvivl om, at Udenrigsministeriet ville give amtmanden den ønskede afskrift. Jeg lovede hr. Wedel-Heinen, at vi i løbet af dagen skulle underrette amtmanden. Efter at have forelagt spørgsmålet for direktøren meddelte jeg kontorchef Abitz, at Udenrigsministeriet ikke var meget begejstret for at give en afskrift af det omhandlede aktstykke. Jeg refererede samtidig for ham lidt af notens argumentation.

⁷³¹ Parlamentsmedlem for Labour (venstrefløj).

⁷³² UM 105.Dan.5.

⁷³³ Marginnote af direktør Hvass: "Mundtligt meddelt amtmanden."

⁷³⁴ Påtegning af direktør Hvass: "Enig".

⁷³⁵ Skulle vel være: argumenter.

474. Telegram den 29. januar 1946 fra Udenrigsministeriet til gesandtskabet i London.⁷³⁶

I anledning professor Savorys Underhusforespørgsel Bornholm har Politiken henvendt sig statsministeren,⁷³⁷ der oplyser: Jeg kan ikke fremsætte nogen udtalelse om dette forhold. Sagen var genstand for forhandling til forskellig side straks efter befrielsen, altså mens Christmas Møller var udenrigsminister, og den har også siden været det ved flere lejligheder. Men i øjeblikket foreligger der ikke noget, som jeg kan udtale mig om. Til sin tid må der gives en samlet redegørelse. Jeg ved ikke, om udenrigsministeren har ført forhandlinger nu under sit ophold i London. Før han rejste var der jo i al fald ikke noget, der hed Sikkerhedsrådet. Det er først blevet etableret nu, mens ministeren og vor delegation har opholdt sig i London ved De forenede Nationers konference.

Etrangères 28

475. Gesandt Reventlow, London, til Warner, Foreign Office, den 29. januar 1946.⁷³⁸

Blot et par linier for at sige at hr. Gustav Rasmussen er meget taknemmelig for, at De forleden nævnede for ham, at der i Underhuset i går ville blive stillet et spørgsmål om Bornholm. Han har med stor interesse læst Mr. Noel-Bakers svar og er ligeledes taknemmelig over for Mr. Noel-Baker og Foreign Office for dettes indhold.

476. Berlingske Tidende tirsdag den 29. januar 1946.Gustav Rasmussen i kontakt med Sovjet om Bornholm?

Fra vor korrespondent
London, mandag.

På forespørgsel udtaler udenrigsminister Gustav Rasmussen, at man fra dansk side med tilfredshed hilser, at europæiske spørgsmål drøftes fordomsfrit. Danmark deler det engelske udenrigsministeriums synspunkt, at spørgsmål mellem Sovjetunionen og Danmark bør løses ved direkte forhandling mellem de to landes regeringer.

Det er kendt, at udenrigsministeren i de sidste dage har ført en række samtaler med medlemmer af den sovjetrussiske delegation til De forenede Nationers konference i London, og det kan næppe være forkert at antage, at disse samtalers betydning er blevet større, efter at viceudenrigskommissær Vysjinskij har overtaget ledelsen af den sovjetrussiske delegation. Udenrigsministeren benytter utvivlsomt sådanne lejligheder, som måtte gives, til en dansk-russisk meningsudveksling med viceudenrigskommissæren om det bornholmske spørgsmål.

477. Telegram den 29. januar 1946 fra gesandt Døssing, Moskva, til Udenrigsministeriet.⁷³⁹

Dechiffreres særlig kode hos arkivaren.

Udenrigsministeriets skrivelse syv af 5. januar modtaget. Af hensyn russiske forhandlingsmåde meget vigtigt have nøjagtige oplysninger antallet vestallierede styrker også instruktionspersonale nævnt gesandtskabets telegram 165⁷⁴⁰ da må vente modspørgsmål. Også oplysning situation Færøerne.

Døssing 48

⁷³⁶ UM 105.Dan.5.

⁷³⁷ Knud Kristensen.

⁷³⁸ FO 371/56106.

⁷³⁹ Gesk. Moskva 87.F.1.

⁷⁴⁰ Udeladt her.

478. Notits af Warner, Foreign Office, den 30. januar 1946.⁷⁴¹

Da hr. Prytz⁷⁴² var på besøg hos mig her i eftermiddag, sagde han, at han for nylig havde spurgt hr. Lie,⁷⁴³ om han havde talt med den russiske FN-delegation om Bornholm. Hr. Lie svarede, at det var hans bestemte indtryk, at russerne ville forlade Bornholm, når der var fundet en ordning på spørgsmålet om Kielerkanalen og adgangsvejene til Østersøen.⁷⁴⁴

479. Telegram den 30. januar 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁷⁴⁵

Nr. 44

Mit telegram nr. 161 af 30. december 1945.

Den danske presse har den 29. januar på fremtrædende plads rapporteret professor D.L. Savorys spørgsmål om Bornholm i Parlamentet i går, hvor han spurgte, om Hans Majestæts regering havde drøftet en tidlig tilbagetrækning af de russiske tropper fra øen med den sovjetiske regering.

2. Samme dag publicerede Berlingske Tidende en ledende artikel,⁷⁴⁶ der foreslår en snarlig tilbagetrækning af alle allierede tropper fra dansk territorium. Artiklen har klart sigte specielt på Bornholm. Artiklen, der udtaler anerkendelse af de allieredes afgørende bidrag til Danmarks befrielse, lader forstå, at de sejrige allierede magter uden tvivl forstår, at det ydre symbol på dansk suverænitæt og frihed ikke kan genoprettes, førend der kun er danske tropper i Danmark. Den påstår endvidere, at Danmark ikke kan sammenlignes med lande som Grækenland og Indonesien, hvor der har været kampe, og det har været nødvendigt at beholde tropper af sikkerhedsgrunde. I Danmark er der til det formål ikke længere behov for tropper, og selv fjernelsen af tysk krigsmateriel og ødelæggelsen af fjendtlige installationer kan klares af danske tropper. Artiklen slutter som følger:

“Det er ikke store fremmede troppestyrker, der befinder sig her i landet. Men det er heller ikke for den sags skyld, vi nu ønsker at være “ene hjemme” igen. Vor situation er den, at vi selv kan klare vore opgaver både på Bornholm og i den øvrige del af landet, og det vil derfor være naturligt, at de ene overtages af dansk militær- og ordensmagt”.⁷⁴⁷

3. Denne artikel er den første om emnet i et blad med en fremtrædende stilling som Berlingske Tidendes, og jeg tror, at den kan anskues som en stramning af den overordnede danske holdning med hensyn til den sovjetiske besættelse af Bornholm.

480. Telegram den 30. januar 1946 fra udenrigsminister Gustav Rasmussen, London, til statsminister Knud Kristensen.⁷⁴⁸

Fra udenrigsministeren.

Udenrigsministeriets telegram 28 [af 29. januar 1946].

Hvass bedes i fortrolighed meddele statsministeren, at jeg straks efter stedfortrædende folkekommissær Vysjinskijs ankomst gennem greve Reventlow har anmodet om en samtale, som

⁷⁴¹ FO 371/56106.

⁷⁴² Sveriges gesandt i London.

⁷⁴³ Trygve Lie – FN's første generalsekretær 1946-53, norsk udenrigsminister 1941-46.

⁷⁴⁴ Marginnote af O. Sargent: – “Hvad er vor stilling med hensyn til dem?”

⁷⁴⁵ CAB 121/362, p. 51. – Sendt i klartekst. Modtaget den 4. februar kl. 10.33. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Moskva, Oslo, Stockholm og den politiske rådgiver i Tyskland.

⁷⁴⁶ Artiklens overskrift: De fremmede tropper.

⁷⁴⁷ Afsnittet i citationstegn er her gengivet efter den originale danske ordlyd i lederartiklen.

⁷⁴⁸ UM 105.Dan.5.

jeg håber vil finde sted en af dagene. Jeg har i sinde at drøfte forskellige spørgsmål, deriblandt Bornholm. Jeg er ganske enig i statsministerens afvisning af tanken om at indbringe sagen for Sikkerhedsrådet. Noget sådant vil der under de foreliggende forhold efter min mening slet ikke kunne være tale om.

Reventlow 26

Påtegning: Meddelt statsministeren telefonisk. 31.1. – Hvass.

481. Udenrigsminister Gustav Rasmussen, London, til statsminister Knud Kristensen den 30. januar 1946.⁷⁴⁹

Gennem Udenrigsministeriet er De sikkert allerede bekendt med, hvad der af gesandtskabet er indberettet angående den nylig stillede forespørgsel i Underhuset om Bornholm. For en sikkerheds skyld vedlægger jeg dog kopi af gesandtskabets beretning nr. 167 af i går, hvori findes opgivet ordlyden både af spørgsmål og svar.⁷⁵⁰

Ved mit besøg i Foreign Office den 23. ds. talte jeg med vedkommende embedsmænd (Sir Orme Sargent og Mr. Warner) blandt andet om Bornholm. Referat af denne samtale er muligt allerede nået Dem; hvis ikke vil det blive sendt Dem af direktør Hvass med det allerførste. Jeg meddelte ved denne lejlighed Sir Orme Sargent og Mr. Warner, at skriftlig henvendelse var tilstillet sovjetregeringen angående troppernes tilbagetrækning.

Det viste sig, at de pågældende afgjort mente, at det, således som russernes psykologi nu engang er, ville være klogest, om jeg tog spørgsmålet Bornholm op med Sovjets hoveddelegerede på UNO-konferencen, monsieur Vysjinskij. Jeg tror, dette er et rigtigt synspunkt, og min samtale med hr. V., som jeg telegrafisk har meddelt, finder sted forhåbentlig en af de nærmeste dage.⁷⁵¹

Samme dag, som den nævnte samtale fandt sted, var jeg sammen med Mr. Warner til middag. Mr. Warner, der er chef for den nordiske afdeling i Foreign Office, meddelte mig da i fortrolighed, at den ovenfor nævnte forespørgsel ville blive stillet i Underhuset. Han spurgte mig, om der fra dansk side var noget særligt ønske med hensyn til besvarelsen, og specielt hvorvidt vi måtte foretrække, at besvarelsen indskrænkede sig til en konstatering af, at Bornholm måtte være et spørgsmål Danmark og Rusland imellem, eller om vi gerne så, at det i svaret tillige anførtes, at det var den britiske regering bekendt, at den danske regering havde rettet en henvendelse til sovjetregeringen for at opnå, at de russiske tropper blev trukket tilbage. Efter at have overvejet sagen meddelte jeg gennem grev Reventlow Mr. Warner, at vi fra dansk side helst så, at svaret indskrænkedes til en konstatering af, at Bornholm måtte betragtes som et dansk-russisk anliggende. Jeg selv er overbevist om, at dette er det rigtigste, og jeg håber, at De vil være enig med mig heri. Dersom vedkommende talsmand for det britiske udenrigsdepartement i svaret var kommet ind på vor henvendelse til Sovjet om tilbagetrækning af tropperne, ville vi løbe en meget alvorlig risiko for, at Sovjet fik den idé, at der forelå en slags aftale med den britiske regering både om den stedfundne henvendelse i Moskva og om forespørgslens fremsættelse i Underhuset. Fra britisk side forstod man fuldkomment vort synspunkt, og gesandten har takket Foreign Office for det hensyn, der er vist den danske regering ved forud at konsultere os i sagen.

Selve de svar, som Mr. Noel-Baker gav, forekommer mig at være fuldstændig tilfredsstillende set fra et dansk synspunkt.

⁷⁴⁹ Gesk. London 5.F.20.

⁷⁵⁰ Spørgsmål af professor Savory i Underhuset mandag den 28. januar 1946 (aftrykt ovenfor).

⁷⁵¹ Samtalen fandt sted den 8. februar 1946.

482. Gesandt Randall, København, til Warner, Foreign Office, den 30. januar 1946.⁷⁵²

Jeg har opfattelsen af, at Du gerne vil have oplysninger om Bornholm, selv de mindste. Derfor skriver jeg for at sige, at en dansk ven, som to gange har besøgt øen i den forgangne måned som foredragsholder for Folkeuniversitetet, har fortalt mig, at han forefandt en udbredt stemning af nedtrykt og ængstelse. Det er ikke så meget det, at manglende disciplin og vold nu er udbredt (voldtægt, røverier, etc.), men de russiske soldater, der kommer ind til byerne, har en meget dårlig og truende opførsel. De handlende og landmændene er særlig udsatte, for hvis de tøver med at sælge til russerne (der som regel tilbyder at betale med penge), griber russeren gerne det, han vil have og stikker af. Der er også en almindelig tendens til, at kvinder og piger med en del uheldige hændelser in mente bliver hjemme efter mørkets frembrud. Desuden er fyrrø danske familier rejst bort fra øen for bestandig.

Endelig fortalte min ven mig – i modsætning til hvad den svenske gesandt har fortalt mig – at han havde forstået, at de fleste af russerne ikke ønsker at vende tilbage til Rusland, og at de laver intriger for at få forlænget deres ophold, under hvad de opfatter som bedre levevilkår i Danmark.

Kommentarer i Foreign Office:

Dette med de russiske besættelsestroppers dårlige opførsel synes at være den gammelkendte historie. Frontsoldaterne, der kom først til Bornholm, gjorde et favorabelt indtryk. Det bliver interessant at læse rapporten fra Royal Navy, der i øjeblikket på grund af vejrforholdene opholder sig i Rønne.⁷⁵³

A.K. Rothnie 7/II.

Hr. Federspiel, som Mr. Warner og jeg spiste frokost med i går, var rimelig optimistisk med hensyn til Bornholm og understregede, at russerne i det mindste ikke opførte permanente forsvarsværker etc. Han var enig i, at russerne sandsynligvis ville beholde deres tropper dér, indtil de vidste, hvordan det fremtidige regime for indløbene til Østersøen ville blive. Men han sagde, at den danske amtmand håndterede dem godt og antydede ikke, at besættelsen var unødigt tyngende.

D. Allen 7/2.

483. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 30. januar 1946.⁷⁵⁴Fortroligt.

Den 21. d.m. (dagen før Lenins dødsdag) og den 22. d.m. (selve dødsdagen)⁷⁵⁵ har hverken general Jakusjov eller stabschefen, oberst Strebkov, været at træffe. Årsagen har vist bl.a. været, at de har haft besøg af to unge, civile russere fra København. Den ene talte lidt engelsk, den anden lidt tysk, men de kunne hverken forstå danskerne, der talte til dem i vedkommende sprog eller forstås af dem, når de talte det. De var formentlig fra det russiske gesandtskab i København. De kom på Lenins dødsdag om eftermiddagen ind på Hotel Helligdommen med generalen. Denne var fuldstændig nøgtern, medens de 2 vel havde måttet dæmpe deres sorg i dagens anledning så meget, at de var noget medtagne. Generalen bad hotelejeren, som han véd hører til vor omgangskreds, hilse mig, hvortil de 2 andre bemærkede, at han også skulle hilse fra dem, som jeg altså slet ikke kendte. Jeg har engang talt med den russiske gesandt i København, og det skete gennem en ung russisk legationssekretær, der kunne en smule tysk. Det er måske ham, der er den ene.

I nogle dage har her været temmelig stærk og konstant overflyvning af et par meget store russiske flyvemaskiner, der fløj ret lavt og på kryds og tværs over øen.

[...]

⁷⁵² FO 371/56106.

⁷⁵³ Se rapporten om det britiske flådebesøg i Rønne den 4.-6. februar 1946.

⁷⁵⁴ UM 87.F.3/16.

⁷⁵⁵ Lenin døde den 21. januar 1924.

Ved privatbrev af 29. d.m. har jeg sendt generalen oversættelser af artiklerne samme dag i Berlingske Tidendes morgenavis om forespørgslen i det engelske Underhus om Bornholm, udenrigsminister Gustav Rasmussens udtalelser i den anledning samt den ledende artikel i bladet om de fremmede tropper. Yderligere fik han også oversættelse af statsministerens udtalelser til pressen om spørgsmålet.⁷⁵⁶

Jeg gav ham så samtidig i det private brev lidt nærmere orientering om motiveringen fra Udenrigsministeriets side ved henvendelsen til Moskva om, at de russiske tropper blev draget væk fra Bornholm.

[...]

484. Rapport fra kaptajnen på det britiske skib H.M.S. "Porcher" om et besøg i Rønne den 4.-6. februar 1946 på grund af dårligt vejr.⁷⁵⁷

Rapport om Scram konvoj nr. 22.

Kl. 0920A den 4. februar 1946 under konvojering af Scram 22 til Swinemünde fik Porcher signal om at søge ly i Rønne havn, Bornholm⁷⁵⁸ [...]

Straks ved ankomsten til Rønne havn kom kaptajn Weilbach⁷⁵⁹ fra den danske marine om bord [...]. Den første aften (mandag) var jeg og skibets officerer æresgæster ved en uformel middag i land i selskab med øens guvernør,⁷⁶⁰ danske søofficerer og adskillige lokale danske embedsmænd. Der blev drukket velkomstskål for de britiske gæster og skål for venskabet, og den gæstfrihed, vi blev overøst med, var næsten overvældende.

Den følgende morgen aflagde guvernøren og hans assistent med fruer og familie samt kaptajn Weilbach og hans næstkommanderende og mange andre danske embedsmænd genvisit om bord på Porcher. Under besøget sørgede guvernøren for et forskud på 500 kr. til skibet mod min kvittering, så vi kunne få friske forsyninger, da det var usikkert, hvor længe vort ophold ville blive. Han udstedte også en invitation til officersmessen til middag og reception samme aften i hans officielle residens, hvis skibets tarv tillod det.

Vejret var fortsat ikke egnet til sejlads, og skibets officerer mødte op til guvernørens reception, som var præget af den samme stemning af grænseløs hjertelighed og varmhjertet kammeratskab, som kom så stærkt til syne den foregående aften.

Skibets mandskab gik det på lignende vis med den lokale befolkning. Rigtig mange blev inviteret indenfor i de danske hjem og blev særdeles gavmildt og gæstfrit opvartet.

Vi blev udsat for mange andre tilbud om gæstfrihed, hvis vort ophold skulle blive forlænget. Faktisk var danskernes hele indstilling den, at de ikke kunne gøre nok for deres britiske gæster. "I fem år", sagde de til os, "har vi ventet på, at I skulle komme. I stedet kom russerne." Vi blev oplyst om, at Bornholm nu er besat af en styrke på mere end 3.000 russere, og de danske indbyggere har svært ved at affinde sig med det. Det almindelige indtryk, vi alle fik, var, at danskerne helt bestemt var antirussiske; tyskerne, som åbenbart ikke havde behandlet dem så slemt, var de i almindelighed ligeglade med; men over for briterne gav alle udtryk for stor beundring og taknemmelighed. Mange fordømte stærkt russernes bombardement af øen, som for dem at se skete på et meget spinkelt grundlag, tre dage efter den tyske kapitulation tidligt i maj.

⁷⁵⁶ Marginnote af direktør Hvass: – Formentlig ikke hensigtsmæssigt, at amtmanden har sendt generalen disse oversættelser. Dette telefonisk meddelt departementschef Saurbrey, der vil tale med amtmanden om sagen.

⁷⁵⁷ FO 371/56108. – Rapporten er dateret den 16. februar 1946 og er stilet til chefen for den britiske flådestyrke i Kiel (N.O.I.C. Kiel). Kopi af rapporten er sendt til Foreign Office.

⁷⁵⁸ På grund af dårligt vejr, vindstyrke NV 7-8, hård, krap sø. Det følgende udeladte afsnit skildrer vanskelighederne ved at få skibene bugseret i havn. Porcher eskorterede 9 tyske skibe, hvoraf et grundstødte og blev slået til vrag i brændingen.

⁷⁵⁹ Chef for Bornholms Marinedistrikt.

⁷⁶⁰ Guvernøren er amtmand Stemann.

Den følgende morgen, onsdag den 6. februar, var vejret blevet meget bedre, og konvojen sejlede mod Swinemünde. Til trods for den tidlige morgenstund var kaptajn Weilbach og hans næstkommanderende på kajen for at bistå ved vor afrejse.

485. Telegram den 7. februar 1946 fra Udenrigsministeriet til gesandtskabet i Moskva.⁷⁶¹

Gesandtskabets telegram 48 [af 29. januar 1946]. Antallet britiske militærpersoner her i landet i øjeblikket følgende, men reduktion kan ventes snarest: britiske militærmission 313 personer (missionen har også at gøre med forskellige forberedelser til udsendelse til Tyskland af en større dansk vagtstyrke). Hærstyrker 139 mand, marinen 36, luftvåben 701. Af nævnte hærantal tilhører 116 reparations- og forsyningstjenesten, medens 23 tager sig af forsyninger til den danske hær i Tysklandsdivision. Marinestyrkerne tilhører minestrykningstjenesten, der sker i dansk interesse. Af luftstyrkerne befinder 412 mand sig i Kastrup af hensyn til lufttrafiken på England og Tyskland, 179 mand på radio-navigationsstationerne, disse vil blive nedsat til ca. 32 mand, 64 mand tager sig af efterlysning af under krigen forulykkede allierede flyvere, resten afvæbning og ødelæggelse tyske anlæg. Herudover Færøerne højst 50 mand betjening radionavigationsstation. Til instruktion af dansk militær på specialområde findes 1 mand. Amerikanske hærstyrker findes ikke. Orlovssoldater 150 amerikanere ankommer hveranden dag, ophold 5 dage, 50 englændere hver tredje dag, ophold tre dage, aftale herom truffet med den danske regering.

Etrangères 27

486. Telegram den 8. februar 1946 fra udenrigsminister Gustav Rasmussen, p.t. London, til direktør Hvass, Udenrigsministeriet.⁷⁶²

Til Hvass: Havde i dag længere samtale med stedfortrædende folkekommissær Vysjinskij bl.a. om handelsforbindelse, tropperne på Bornholm og tyske flygtninge i Danmark. Tror samtalen var nyttig, men han gav ingen bestemte tilsagn. Beretning følger. Bedes underrette statsministeren.

Reventlow 35

487. Udenrigsminister Gustav Rasmussens referat af samtale med viceudenrigskommissær A.J. Vysjinskij i London den 8. februar 1946. Direktør Hvass til gesandt Døssing, Moskva den 15. februar 1946.⁷⁶³

Til ministerens strengt fortrolige underretning fremsendes hoslagt referat af en samtale, som udenrigsministeren den 8. februar 1946 i London har haft med stedfortrædende folkekommissær A.J. Vysjinskij.

Den 15. februar 1946.

P.m.v.

F. Hvass

STRENGT FORTROLIGT

R E F E R A T

Samtale med stedfortrædende folkekommissær A.J. Vysjinskij.

Efter forudgående aftale havde jeg i eftermiddag i den russiske ambassade en lang, uforstyrret samtale med stedfortrædende folkekommissær A.J. Vysjinskij. Der var i øvrigt ikke andre til stede end en russisk tolk, som var fortrinlig.

⁷⁶¹ Gesk. Moskva 87.F.1. – Telegrammet er affattet af kontorchef Frode Schön, P.J.I.

⁷⁶² UM 105.Dan.5.

⁷⁶³ Gesk. Moskva 87.F.1. – Modtaget på gesandtskabet i Moskva den 27. februar 1946.

Hr. V. bad mig undskylde, at det havde været nogle dage, inden han kunne træffe aftale med mig om en tid, men han havde været meget optaget og vidste desuden, at jeg de sidste dage havde været syg.

1. Først fremhævede jeg vort ønske om at tilvejebringe handelsforbindelse med Sovjetunionen og at sende en handelsdelegation til Moskva. Hr. V. havde ikke at gøre hermed, men ville tale med Molotov og handelskommissær Mikojan og, hvis han fik lejlighed dertil, også med Stalin. Jeg nævnede, at vi eksempelvis kunne levere heste og, hvis vi fik egetræ, små fiskerbåde af den type, de brugte i de nordlige farvande.

2. Hr. V. havde været fraværende fra Moskva siden december og kendte derfor ikke vor indbydelse til et russisk militærbesøg i København, som han meget påskønnede. Med den nu foregående store demobilisering og omorganisation var det imidlertid ikke let at afse ledende officerer til besøg i udlandet. F. eks. havde marskal Zjukov måttet afslå præsident Trumans indbydelse. Han havde det bedste indtryk af general Korotkovs besøg i København i forsommeren, som havde været en succes. Jeg sagde, at jeg ikke ville bede ham give noget svar nu eller overhovedet presse på med denne sag, men blot nævne den for ham.

3. Dernæst sagde jeg, at jeg gerne rent ud ville spørge om sovjetregeringens planer med hensyn til de russiske tropper på Bornholm. Han svarede, at jeg jo kendte grunden til deres ankomst, hvilket også var årsagen til, at de var der endnu. Jeg sagde, at de jo var kommet, fordi den tyske kommandant havde været tåbelig nok til ikke at overgive sig. Hr. V. forsikrede, at sovjetregeringen ikke havde skjulte hensigter, men det var ikke så let uden videre at flytte tropper; det tog tid. Jeg sagde, at jeg var overbevist om, at sovjetregeringen ikke havde skjulte hensigter mod Danmark, men måtte fremhæve, at troppernes tilbagetrækning ville fjerne den sidste grund til mistro mod Sovjetunionen i den danske offentlighed. V. replicerede, at der ikke var nogen grund til mistro, og sagde, at det var en regerings opgave at lede og at vejlede, hvortil jeg føjede "og at forklare", hvilket sidste vi også gjorde i Danmark. Jeg havde hele tiden været overbevist om, at det russiske troppekontingent ville blive trukket tilbage fra Bornholm, ligesom de russiske tropper jo allerede havde forladt Nordnorge. Denne sammenligning bekræftede V. rigtigheden af, men han kunne ikke love noget bestemt i dette militære anliggende.

Jeg nævnede de britiske troppers tilbagetrækning fra det øvrige Danmark og fra Færøerne og omtalte den gunstige virkning, som de russiske troppers afrejse også fra Bornholm ville have. I øvrigt gjorde jeg i denne sammenhæng en bemærkning om de russiske soldaters eksemplariske disciplin og opførsel.

[...]

Til sidst fremhævede jeg endnu engang to ting. Den ene var den store betydning, som det også materielt ville have for os at slippe af med de tyske flygtninge. Den anden var den psykologiske betydning, det ville have, at sovjettropperne på Bornholm blev trukket tilbage.

Under samtalen, der varede henvend en time, var folkekommissæren helt igennem ikke blot høflig, men også venlig imod mig. Han håbede i almindelighed, at der måtte kunne tilvejebringes et tillidsfuldt forhold mellem Danmark, Norge, Sverige, Finland og Sovjetunionen.

488. Telegram den 8. februar 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁷⁶⁴

Nr. 52

Mit telegram nr. 44 [af 30. januar 1946].

Denne artikel⁷⁶⁵ er nu blevet fulgt op af andre, der konkret kæder den russiske besættelse af Bornholm sammen med tilstedeværelsen af britiske styrker i resten af Danmark. Hvor malplaceret denne sammenligning end er, er jeg bange for, at den fortsat vil dukke op i alle offentlige diskussioner om Bornholmsspørgsmålet, så længe danskerne er bange for at kritisere Rusland offentligt. Den har overfladisk set en vis berettigelse ud fra den almindelige danskers synspunkt, som hver

⁷⁶⁴ CAB 121/362, p. 52. – Sendt i klartekst. Modtaget den 11. februar 1946 kl. 11.10. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Stockholm, Oslo og Moskva.

⁷⁶⁵ "De fremmede tropper". Ledende artikel i Berlingske Tidende den 29. januar 1946.

dag i København ser britiske og amerikanske soldater på gaderne, og som næppe kan forventes at kunne skelne mellem almindelige tropper, soldater på orlov, og missionens stab, og som indtil videre ingen anelse har om vedkommende personelgruppers antal og funktioner. Jeg tror, at tiden derfor er kommet til, at vi oplyser den danske offentlighed om, hvor mange britiske tropper vi har i Danmark, og hvorfor de stadig er her; og jeg henstiller, at dette kunne ske ved at inspirere et spørgsmål i Parlamentet.⁷⁶⁶

2. De sidste tal for britiske styrker i Danmark er som følger:

FLÅDEN	Officerer	Andre
Flådemissionen	10	24
Ministrygningspersonel (besætningerne på to britiske ministrygnere baseret i Danmark)	4	32
I alt	14	56
HÆREN		
Militærmissionen	48	237
Administrative enheder	9	130
I alt	57	367
FLYVEVÅBNET		
123 Mellemstation i Kastrup	39	332
Flyattachéens stab, Eftersøgnings- og efterforskningsenheden, Bomberydningseskadrille, etc.	48	318
I alt	87	650

3. Totalt er der således af britisk militært personel i Danmark stationeret 158 officerer og 1.073 mand af andre grader – 1.231 mand i alt. Disse tal omfatter selvfølgelig ikke orlovspersonel eller værns-personel på gennemrejse. Det samlede tal vil blive nedbragt til 860 mand, så snart danskerne er klar til at afløse Mellemstation 123 i Kastrup.

4. Disse styrker er her alle med den danske regerings samtykke og i nogle tilfælde på dens anmodning for at udøve tekniske opgaver efter aftale mellem den og Hans Majestæts regering. Disse opgaver er:

- a) at afslutte arbejdet med tysk afvæbning, dvs. ministrygning og bomberydning;
- b) at uddanne de nye danske væbnede styrker. Der er ingen regulære militærenheder.

5. Hvis De og Service Department⁷⁶⁷ godkender henstillingen om et svar i Parlamentet efter disse linier, ville jeg gerne først konsultere den danske regering og få dennes samtykke til, at vi nævner, at den har inviteret vore missioner hertil. Det kunne også være nyttigt at tilføje, at siden Danmarks befrielse er 291.958 tyske tropper blevet overflyttet til Tyskland, og at der kun er 1.455 tilbage, som hovedsageligt er beskæftiget med at ødelægge ammunitions-lagre etc. under dansk og britisk ledelse. Desuden er de søværts adgangsveje til Danmark alle blevet så meget rensat for miner og spærringer, at normal sejlads kan foregå, skønt arbejdet med ministrygning ikke er afsluttet.

6. Hvis metoden med et spørgsmål i Parlamentet ikke godkendes, ville jeg henstille, hvis De kan tilslutte Dem dette, at alle fakta offentliggøres i et kommuniké udsendt gennem Ritzaus Bureau her.

⁷⁶⁶ Et "bestilt" spørgsmål stillet af et parlamentsmedlem, uden at det direkte fremgår, at spørgsmålet hidrører fra vedkommende ministerium..

⁷⁶⁷ Formentlig Service Liaison Department.: En særlig afdeling i Foreign Office, der opretholdt forbindelse mellem Foreign Office og de britiske militære stabe.

489. Parlamentsmedlem professor D.L. Savory til viceudenrigsminister P.J. Noel-Baker, Foreign Office, den 9. februar 1946.⁷⁶⁸

Med henvisning til Deres svar sidste mandag⁷⁶⁹ på mit spørgsmål om den fortsatte russiske besættelse af Bornholm tillader jeg mig at sende Dem et brev, som jeg lige har modtaget fra en hr. Juhler i København, med anknytning til dette emne.

Hans brev bekræfter det indtryk, jeg har fået fra mine samtaler med danskere her i landet, at deres regering er virkelig skrækslagen og tør ikke fremsætte nogen klage til russerne om denne sag, samtidigt med at de er stærkt påvirket af denne fortsatte og tilsyneladende unødvendige krænkelse af deres neutralitet. Jeg vil ikke bringe Hans Majestæts regering i forlegenhed ved atter at tage spørgsmålet op i Underhuset, med mindre jeg bliver tvunget dertil, men jeg tillader mig at sende Dem dette brev, da jeg er fuldkommen sikker på, at det siger den virkelige sandhed om hele dette spørgsmål.

Bilag:

Ejendomsmægler J. Juhler, København, til professor Savory, London, den 2. februar 1946.

Jeg har læst i bladene, at De har stillet spørgsmål i Parlamentet om, hvorfor de russiske styrker stadig er på Bornholm, og jeg takker Dem af hele mit hjerte for Deres venlige interesse for denne sag, som er af livsvigtig betydning for os.

Forholdet er det, at det danske folk længes brændende efter, at russerne trækker deres tropper tilbage fra Bornholm, især fordi vi ikke mener, at der er nogen militær grund til, at de skal blive der længere.

Medens tiden iler, og der intet tegn er på, at russerne har til hensigt at forlade Bornholm, nærer det danske folk stor frygt for, at russerne slet ikke vil drage bort. Men ulykkeligtvis tør vi ikke sige noget om det, og jeg tror den danske regering i en følelse af afmagt er bange for at sige noget, og derfor må jeg sige, at det danske folk er meget, meget taknemmelig for, at De modigt har taget sagen i egen hånd.

Vi håbede virkelig, at de allierede efter sejren ville se til, at de små lande ikke ville blive udsat for nogen uretfærdighed, og måske har vi særlig skelet til USA i den tro, at denne mægtige nation, som har talt så meget om frihed for alle, ville være stærk og modig nok til at deltage i forsvaret og varetagelsen af de små nationers rettigheder.

Jeg må sige, at vi er skuffet over at se den svage og eftergivende stilling, USA indtager, når sådanne sager diskuteres og afgøres med russerne, og vi har for altid sagt farvel til vore illusioner om retfærdighed for de små nationer. Jeg ville gerne, om De eller en anden fremtrædende person ville bibringe det amerikanske folk en klar forståelse af, hvordan forholdene er, for at de kan vågne op, førend det er for sent.

Jeg er sikker på, at De vil forstå, at os forekommer hr. Noel-Bakers svar på Deres spørgsmål temmelig besynderligt, eller det er måske mere korrekt at sige, at det indeholder en grum ironi, fordi det kan betyde det samme som at sige til en lille forsvarsløs mus: du må finde en udvej ved at diskutere sagen om dit liv med en stor kat. – Gad vide, hvad han mon ville tro blev resultatet af det?

Vi har selvfølgelig slet ingen ret til at forlange, at Storbritannien, der har bragt så umådelige ofre for befrielsen af de små nationer, skal løbe risikoen for at blive udsat for Ruslands mishag ved at tale vor sag, men ikke desto mindre er det meget modigt, hvis England gør det, og uanset hvad er det nødvendigt, at en stor nation vil gøre det, og vi har altid opfattet det sådan, at Storbritannien var den ukuelige forkæmper for friheden i verden.

Derfor vil jeg endnu en gang udtale min bedste tak til Dem, og de kan være forvisset om, at det danske folk – måske med undtagelse af kommunisterne – gør det samme, og vi håber, at De ikke vil miste Deres venlige interesse for denne sag, som er af livsvigtig betydning for vort land.

Til sidst må jeg undskylde, at jeg ikke er særlig god til at skrive engelsk; mange af os har lært Deres sprog og synes om det, men hidtil har vi næppe haft lejlighed til at benytte det, fordi

⁷⁶⁸ FO 371/56106.

⁷⁶⁹ Den 28. januar 1946 i Parlamentet.

forbindelserne mellem vore folk har været utilstrækkelige. Jeg håber, dette vil ændre sig til det bedre fremover.

Kommentar i Foreign Office:

Jeg tror vi kun kan svare, at medmindre den danske regering beder os derom, kan vi ikke gå ind i en sag, som den sovjetiske og danske regering skal finde en direkte løsning på. Vi må imidlertid passe på ikke at afsløre, at den danske regering allerede har taget spørgsmålet op over for den sovjetiske regering, da denne oplysning blev givet Mr. Randall fortroligt af danskerne. [...]

G.M. Warr 13/2.

490. Viceudenrigsminister Noel-Baker til professor Savory den 18. februar 1946.⁷⁷⁰

Tak for Deres brev af 9. februar, hvori De vedlagde et brev fra hr. Juhler i København om de russiske tropper på Bornholm.

Jeg ved, at den nervøsitet, der er beskrevet i brevet, er meget udbredt i Danmark, men De vil forstå, at medmindre den danske regering beder om vor hjælp, kan vi ikke gå ind i et spørgsmål, der ikke angår os direkte. Hvis den danske regering skulle henvende sig til os om at tage dette op over for den sovjetiske regering, ville vi være meget rede til, som jeg antydede det i Parlamentet den 28. januar, at yde al den hjælp eller rådgivning, der står i vores magt. Men jeg tror, at De vil være enig i, at vi i første omgang må overlade det til den danske regering at håndtere denne sag. Vi er selvfølgelig i kontakt med den om emnet.

491. Telegram den 12. februar 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁷⁷¹

Nr. 59.

Mine breve til Mr. Christopher Warner af 31. december 1945 og 15. januar 1946.⁷⁷²

Nuværende danske holdning til Rusland forekommer mig at være dikteret af a) overdreven frygt og b) et ønske i visse kredse om at spille Rusland ud mod os, især i handelsmæssige sager. Optagetheden af Rusland viser sig især i følgende retninger:

(i) Bornholm

Der er intet nyt at sige herom, førend udenrigsministeren kommer tilbage, men når det sker, agter jeg at foreholde ham, at det virkelig er på tide, at danske aviser holder op med at tale om britiske "besættelsestropper". Når man betænker, at russerne ifølge pålidelige oplysninger her har givet officershustruerne lov til at tage til Bornholm, og tænker over hvilket ramaskrig, det ville have udløst, hvis vore og de amerikanske meget mindre styrker havde fået samme privilegium, skulle det være indlysende, at der ikke er nogen rimelighed i at foregive, at vor tilstedeværelse her reelt kan sammenlignes med den russiske på Bornholm.

(ii) Handelsforhandlinger.

Hr. Wærum⁷⁷³ fortalte mig den 8. februar, at den russiske handelsdelegation igen havde bedt ham om et hastigt svar med hensyn til eksport af danske fødevarer,⁷⁷⁴ og at han for at trække sagen ud havde fremsat visse forslag, men nu kunne han ikke fortsætte hermed ret meget længere. Han er personligt dog ikke mere så nervøs, og jeg tror, at striden om Grækenland i Sikkerhedsrådet og den britiske indstilling, som han tidligere over for mig havde udtrykt var beundrings-

⁷⁷⁰ FO 371/56106.

⁷⁷¹ FO 371/56106. – Hemmeligt. Modtaget den 14. februar kl. 11.50. Sendt i klartekst. Fordelt til kabinettet.

⁷⁷² Aftrykt ovenfor.

⁷⁷³ Wærum – chef for den økonomisk-politiske afdeling i Udenrigsministeriet.

⁷⁷⁴ Der blev forhandlet med russerne om salg af dansk flæsk og smør i bytte for russiske foderstoffer.

værdig, men indebar en alvorlig risiko, har haft en god moralsk virkning på ham ligesom her i almindelighed. Ikke desto mindre holder den danske frygt for russisk jalousi over vor påståede privilegerede stilling her ved og jeg tror, at den er ægte og bør møde forståelse og hensyntagen (se mit telegram nr. 85 comply).⁷⁷⁵

(iii) Flyveudstyr.

Flyattachéen fortæller mig, at han for nylig med forsvarsministeren drøftede spørgsmålet om vedligeholdelse af *Air Experimental Stations* i Danmark, som har med GEE⁷⁷⁶ at gøre og er nyttige for civil flyvning og skibsfart. Ministeren sagde, at danskerne ikke havde kvalificerede folk til at vedligeholde dem, og hvis denne tjeneste skulle vedblive, ville de have brug for RAF's bistand. Spørgsmålet blev drøftet i London af udenrigsministeren, og i mellemtiden håbede han, at stationerne ikke blev fjernet. Han ville dog ikke fremsætte en formel anmodning herom, for som flyattachéen havde opfattet det var han bange for, at russerne ville blive fortørnede, hvis de fik nys herom. Jeg har foreslået flyattachéen, at han stiller sig på det synspunkt, at Danmark er en suveræn stat og fuldkommen berettiget til at bede om teknisk bistand dér, hvor den bedst kan fås, og da denne særlige bistand tjener fredelige formål, ville det være absurd at gøre en politisk sag ud af et spørgsmål om vedligeholdelse eller andet, som danskerne måtte have brug for.

492. Telegram den 12. februar 1946 fra gesandt Døssing, Moskva, til Udenrigsministeriet.⁷⁷⁷

Udenrigsministeriets telegram 27 [af 7. februar 1946]. Følgende løses særlig kode hos arkivaren. I betragtning meddelte yderst værdifulde oplysninger foreslås følgende ændringer noten: af britiske etc erstattes med anførselstegn de britiske tropper er blevet væsentligt reduceret og de resterende styrker har som hovedopgave at afslutte afvæbningen af de af tyskerne etc. Desuden foreslås fuldført af RAF erstattet fuldført britiske styrker. Endelig foreslås ordet også indsat trediesidste linie mellem om og den, da udtrykket og de sidste britiske styrker vil herefter forlade Danmark synes indicere henvendelse foretaget britiske regering og da sådan aftale betydelig ville styrke min henvendelse beder jeg instruktion om jeg kan udtale dette.

Døssing 72

493. Telegram den 12. februar 1946 fra gesandt Døssing, Moskva, til Udenrigsministeriet.⁷⁷⁸

Narkomindel beklager⁷⁷⁹ for tiden ikke mulighed besøg København en af Sovjetunionens marskaller grundet store arbejde der udføres militære stabe ved røde hærs overgang til fredstilstand

Døssing 73

494. Referat af møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 14. februar 1946.⁷⁸⁰

Mødet afholdtes i forsvarsministerens arbejdsværelse. Tilstede var forsvarsminister Harald Petersen, general Gørtz, viceadmiralen og direktør Hvass.

I udenrigsministerens fravær gjorde direktør Hvass rede for, hvad der er passeret af interesse siden sidste møde.

Udenrigsministeren har under sit ophold i London foruden at deltage i UNO's møder⁷⁸¹ haft drøftelser dels med repræsentanter for det engelske Foreign Office og dels med viceudenrigs-kommissær Vysjinskij. [...]

⁷⁷⁵ Udeladt her.

⁷⁷⁶ GEE: et navigationssystem udviklet under 2. verdenskrig.

⁷⁷⁷ Gesk. Moskva 87.F.1. og UM 105.Dan.5.

⁷⁷⁸ Gesk. Moskva 87.F.1.

⁷⁷⁹ Narkomindel – Folkekommissariatet for Udenrigske Sager – i en note af 11. februar 1946 fra udenrigs-kommissariatet til det danske gesandtskab.

⁷⁸⁰ UM 5.D.74.

Under sine samtaler med repræsentanter for Foreign Office berørte udenrigsministeren endvidere spørgsmålet om Bornholm, og fra engelsk side blev det udtalt, at man fandt det rigtigst, at udenrigsministeren talte åbent med Vysjinskij om dette spørgsmål. Udenrigsministeren havde derefter en samtale med Vysjinskij. Denne erklærede, at man jo i Danmark kendte grunden til, at de tyske⁷⁸² tropper kom til Bornholm, og han erklærede, at Sovjetunionen ikke havde skjulte hensigter i dette spørgsmål; han henviste imidlertid til, at det tager sin tid at flytte tropper. Udenrigsministeren udtalte, at de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm ville fjerne den sidste rest af mistro i den danske befolkning over for Sovjetunionen; hertil svarede Vysjinskij, at der ikke var nogen grund til mistro, og at det var regeringens opgave at vejlede befolkningen på dette punkt. Udenrigsministeren henviste til russernes evakuering af Nordnorge, og Vysjinskij bekræftede rigtigheden af denne sammenligning.

Direktøren bemærkede i denne forbindelse, at han var noget skuffet over det store antal af britiske tropper, der endnu er tilbage her i landet. General Gørtz erklærede, at han påny ville gennemgå tallene og tage en drøftelse med brigadier Crowe⁷⁸³ om muligheden for at reducere styrkerne. [...]

495. Telegram den 16. februar 1946 fra Udenrigsministeriet til gesandtskabet i Moskva.⁷⁸⁴

Gesandtskabets telegram 72.⁷⁸⁵ Udenrigsministeriet intet imod foreslåede ændring i notens tekst. Der er i oktober rettet henvendelse til den britiske regering, der har givet tilsagn om, at resterende britiske styrker vil blive trukket tilbage, så snart de har løst de specielle og klart afgrænsede områder, der står i forbindelse med afviklingen af den tyske besættelse, og hvis løsning også er i dansk interesse.

Etrangères 37

496. Telegram den 18. februar 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁷⁸⁶

Nr. 101

Mit telegram nr. 33 [af 12. februar 1946].

Jeg har fra højst pålidelig kilde erfaret, at den sovjetiske kommandant på Bornholm på det sidste er begyndt at udvise en mere elskværdig indstilling over for den danske udenrigsminister og andre danske myndigheder. Han lod for nylig skinne igennem, da han gav sin formelle godkendelse af afholdelse af brevduekonkurrencer til sommer, at han ved indgangen til juli ville have forladt øen.

2. Den sovjetiske troppestyrke på øen er nu på 5.000.

⁷⁸¹ FN (United Nations Organization).

⁷⁸² Der menes vel sovjetiske.

⁷⁸³ Chefen for den britiske militærmission i Danmark.

⁷⁸⁴ Gesk. Moskva 87.F.1. – Telegrammet er konciperet den 15. februar af kontorchef Schøn. Afdelingschef Dahl og direktør Hvass har godkendt. Telegrammet er afsendt den 16. og modtaget på gesandtskabet den 17. februar.

⁷⁸⁵ af 12. februar 1946.

⁷⁸⁶ CAB 121/362, p. 53. – Afsendt den 19. februar kl. 10.08, modtaget kl. 10.50. Fordelt til kabinettet.

497. Telegram den 20. februar 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁷⁸⁷

Nr. 106

Mit telegram nr. 52 afsnit 2 [af 8. februar 1946].

Admiralitetet har nu tilbagekaldt to ministrygere. Flådens tal er således reduceret tilsvarende.

[Den 18. februar 1946 blev den endelige tekst til den danske note om de sovjetiske troppers hjemrejse fra Bornholm udarbejdet på det danske gesandtskab i Moskva. Der foreligger et koncept, angiveligt udarbejdet af legationssekretær Mogens Melchior. Teksten heri er identisk med teksten til den note, der blev overrakt viceudenrigskommissær Vysjinskij den 4. marts 1946. Forinden blev noteteksten dog den 20. februar 1946 af gesandt Th. Døssing under et besøg i udenrigsfolkekommissariatet (NKID) uofficielt meddelt A.N. Abramov, chefen for 5. europæiske afdeling, hvis referat af Døssings besøg er gengivet nedenfor.]

498. Det sovjetiske Udenrigskommissariats 5. Europæiske Afdeling. Afdelingschef A.N. Abramovs referat af samtale med gesandt Døssing den 20. februar 1946.⁷⁸⁸

Fra A. N. Abramovs dagbog.
Den 20. februar 1946.

HEMMELIGT.

REFERAT AF SAMTALE MED DEN DANSKE GESANDT DØSSING OG ATTACHÉ PASS
den 20. februar 1946.

I dag tog jeg på deres anmodning imod Døssing og Pass.⁷⁸⁹

Døssing meddelte, at han var kommet for at rådføre sig med mig om et meget vigtigt spørgsmål. “Min regering har instrueret mig om personligt at overrække hr. Molotov en note om spørgsmålet om de sovjetiske troppers fortsatte tilstedeværelse på Bornholm. Hvordan kan dette gøres?”

Jeg svarede, at hvis hr. gesanden var instrueret om personligt at overrække denne note, burde han vel søge at få en aftale efter gældende procedure. Samtidigt spurgte jeg til indholdet af noten. Døssing viste mig en kopi af den note, han agter at overgive kammerat V. M. Molotov. I noten påpeges det, at den danske regering værdsætter meget højt den hjælp til befrielse fra de tyske besættelsestropper, som de allierede tropper har ydet det danske folk. Danmark havde på det tidspunkt ikke selv en hær, og derfor blev de allierede troppers ankomst hilst velkommen af den danske regering. Situationen har nu ændret sig. De amerikanske tropper har allerede forladt Danmarks territorium. Det engelske troppekontingent er formindsket betydeligt. De engelske enheder, som befinder sig i Danmark nu, er beskæftiget med at tilintetgøre tyske ammunitionslagre og militære anlæg, hvilket kræver en vis uddannelse. Når denne opgave er fuldført, vil de engelske tropper straks forlade Danmark. Danmark har nu sin egen hær, der kan udføre de opgaver, som indtil nu er blevet udført af de allierede tropper. I denne forbindelse er det den danske regerings opfattelse, at de sovjetiske tropper, der allerede har udført de opgaver, der blev stillet dem, også bør forlade Bornholm.

⁷⁸⁷ CAB 121/362, p. 54. – Afsendt den 20. februar kl. 16.10, modtaget kl. 17.30. Fordelt til kabinettet.

⁷⁸⁸ AVP RF f. 085, op. 30, p. 123, d. 364, l. 11-12. – Referatet er dateret den 20. februar 1946 og er fordelt til Molotov, Vysjinskij, Dekanozov og K. Novikov.

⁷⁸⁹ Attaché ved det danske gesandtskab.

Efter at jeg havde gjort mig bekendt med noteteksten, sagde Døssing, at han vil sende mig en kopi af noten. Jeg takkede ham.

[...]

Chef for 5. Europæiske Afdeling
A.N. Abramov

499. Notits i Foreign Office den 19. februar 1946 om besvarelse af et spørgsmål i Parlamentet til udenrigsministeren om Bornholm den 20. februar 1946.⁷⁹⁰

Spørgsmål i Parlamentet

Nr. 45. Sir Alan Herbert vil spørge udenrigsministeren, hvor meget styrken af de russiske tropper på den danske ø Bornholm nu tilnærmelsesvis andrager; og hvorfor de er der. (*Onsdag den 20. februar.*)

Dette spørgsmål bør vist ikke rettes til Hans Majestæts regering, men jeg forstår på Mr. Rob, at nu, hvor spørgsmålet er blevet accepteret, må vi komme med et svar.

Styrken af de russiske tropper på Bornholm siges at være på ca. 5.000 mand; men vi kan ikke nævne dette tal offentligt, da det er baseret på vor egen efterretningsvirksomhed og ikke er blevet meddelt os officielt eller nævnt offentligt. Jeg forelægger udkast til besvarelse.⁷⁹¹

G.M. Warr den 19. februar 1946.

500. Udenrigsminister Bevins svar på et spørgsmål i Parlamentet om Bornholm den 20. februar 1946.⁷⁹²

Bornholm (Russisk besættelse)

Sir Alan Herbert spurgte udenrigsministeren, hvor meget styrken af de russiske tropper på den danske ø Bornholm nu tilnærmelsesvis andrager, og hvorfor de er der.

Mr. Bevin: Sovjetstyrkerne kom til Bornholm for at tage imod overgivelsen af tyskerne dér. Jeg er ikke i stand til at give nogen oplysning med hensyn til deres antal.

Mr. Follick: Vil den højtærede gentleman meddele, hvad den russiske regerings hensigter er med hensyn til disse troppers forbliven på Bornholm, og hvornår de vil forlade øen?

Mr. Bevin: Jeg vidste ikke, at jeg kunne forventes som svar på et spørgsmål at give et svar angående sovjetregeringens hensigter.

Sir Alan Herbert: Måske vil den højtærede gentleman ved en passende lejlighed overtale den varmhjertede hr. Manuilsky⁷⁹³ til at interessere sig for denne lille øs anliggender?

Mr. Bevin: Jeg tror, at min ærede ven kunne rette dette spørgsmål til Oxford-gruppen.⁷⁹⁴

⁷⁹⁰ FO 371/56106.

⁷⁹¹ Udeladt her; se udenrigsminister Bevins svar den 20. februar 1946, aftrykt nedenfor.

⁷⁹² FO 371/56106. – Det danske gesandtskab i London indsendte den 23. februar i dansk oversættelse ordlyden af spørgsmål og svar til Udenrigsministeriet.

⁷⁹³ Manuilskej, udenrigsminister for den Hviderussiske Sovjetrepublik. Var under FN-konferencen i London 10.1.-14.2.1946 formand for udvalget vedr. politiske spørgsmål og sikkerhedsspørgsmål.

⁷⁹⁴ Oxford-gruppen: Der er muligvis tale om en ironisk hentydning til Moralsk Oprustning-bevægelsen, der også benævnes Oxford-bevægelsen eller -gruppen.

501. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 26. februar 1946.⁷⁹⁵

Formanden indledte med at byde velkommen og udtalte, at mødet var sammenkaldt for at give medlemmerne lejlighed til at høre udenrigsministerens beretning om de forhandlinger, han havde ført under opholdet i London i forbindelse med de Forenede Nationers konference.

Udenrigsministeren udtalte, at han ikke havde konkrete sager at forelægge, men ønskede mere i almindelighed at give en beretning om sine indtryk fra opholdet i London, hvor han i forbindelse med konferencen havde haft lejlighed til at drøfte adskillige betydningsfulde spørgsmål med engelske og russiske repræsentanter.

Under selve konferencen blev Bornholm kun flygtigt nævnt i Sikkerhedsrådet af Hollands repræsentant, hvorimod der i det engelske Underhus var blevet fremsat en forespørgsel om de russiske styrker på Bornholm.⁷⁹⁶ Foreign Office havde rettet henvendelse til udenrigsministeren om eventuelle ønsker ved svarets udformning, og han havde herefter erklæret, at man fra dansk side ville finde det hensigtsmæssigt, om der i svaret blot henvistes til, at det rejste spørgsmål var en sag, der alene angik den danske og den russiske regering. – Allerede inden konferencen i London påbegyndtes, var der tilgået gesandten i Moskva instruktion om at gøre den russiske regering bekendt med, at Danmark nu følte sig i stand til fuldt ud at overtage de militære opgaver på dansk territorium, men afgivelsen af en note herom var blevet meget forsinket på grund af forskellige tvivlsspørgsmål ved formuleringen. – Under en samtale med viceudenrigskommissær Vysjinskij havde udenrigsministeren spurgt om Sovjets planer på Bornholm og havde modtaget forsikring om, at sovjetregeringen ikke havde skjulte hensigter. Udenrigsministeren havde hertil erklæret, at han var overbevist herom, men at de øvrige allierede tropper på dansk område forlængst var under afvikling, og at de russiske styrkers tilbagetrækning fra Bornholm ville lette regeringens bestræbelser for i den danske offentlighed at fjerne enhver mistro mod Sovjetunionen. En henvisning til, at det betydelige antal britiske tropper, der tidligere havde været stationeret på Færøerne, nu var reduceret, således at der kun var svage styrker tilbage, gav Vysjinskij anledning til en bemærkning om, at han ikke så nogen forbindelse mellem engelske troppers tilstedeværelse på Færøerne og russisk på Bornholm.

[...]

502. Gesandt Reventlow, London, til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 26. februar 1946.⁷⁹⁷

Mr. Barman, før krigen Times' korrespondent i Stockholm og København,⁷⁹⁸ under krigens sidste år 1. sekretær ved den britiske ambassade i Moskva, for tiden diplomatic adviser ved BBC, bad mig for et par dage siden om en samtale. Denne fandt sted i går.

Mr. Barman, med hvem jeg i adskillige år har haft nær venskabelig forbindelse, ønskede at henlede min opmærksomhed på den ledende artikel, fremkommet i Berlinske Tidendes morgenudgave den 12. februar under titlen "De fremmede tropper i landet". I denne artikel, ligesom i en tidligere artikel, fremkommet i begyndelsen af indeværende måned, havde bladet omtalt de britiske soldaters tilstedeværelse i Danmark ganske på lige fod med de russiske troppers tilstedeværelse på Bornholm. Han spurgte mig, hvorledes jeg ville stille mig til en udsendelse på den britiske radio, i hvilken der blev givet udtryk for en vis forbavelse over den danske presses behandling af problemet: fremmede troppers tilstedeværelse i Danmark. I den pågældende "talk" ville man først meddele oplysninger vedrørende de britiske tropper, nemlig disses nu relativt ringe antal, deres anvendelse til udførelsen af ganske specielle hverv og endelig det faktum, at deres udførelse af disse hverv – og således også deres forbliven på dansk territorium – sker efter derom

⁷⁹⁵ UM 3.E.92.

⁷⁹⁶ af professor Savory den 28. januar 1946.

⁷⁹⁷ Gesk. London 5.F.20.

⁷⁹⁸ Thomas Barman, hvis norske forældre havde bosat sig i England, hvor han voksede op, var fortrolig med dansk sprog, historie og politik. Om sit interessante liv som korrespondent og diplomat ved den britiske ambassade i Moskva i krigsårene har Thomas Barman skrevet den læseværdige bog: Diplomatic Correspondent.

fra dansk side fremsat anmodning. Derefter ville følge oplysninger om de russiske tropper på Bornholm – deres antal, deres “opgaver”, den måde, på hvilken de mere eller mindre har “settled down”, etc. Endelig forstod jeg, at der som et tredje punkt ville blive givet meddelelse om antallet af tyske soldater og tyske flygtninge i Danmark.

Mr. Barman ville ikke tage bestemmelse om en sådan udtalelse på radioen uden først at have hørt min mening.

Jeg svarede omtrent som følger:

I Danmark ser man således på det, at England forstår vore vanskeligheder. I virkeligheden ser man i Danmark klart den forskel, der består for såvidt angår de britiske og russiske troppers forbliven. Vi er imidlertid interesserede i en vis sammenstilling, ganske specielt med hensyn til den oprindelige anledning til troppernes ankomst. Men også med hensyn til deres forbliven og tilstedeværelse i dag var det behageligt for os, om forskellen i hvert fald ikke offentligt blev altfor markeret. Blev den det, så var vi dermed i en situation, der kunne føre til vanskeligheder med Rusland, noget hvori hverken Danmark eller England er interesseret. Kort sagt: dansk presse stode på, at man her ikke ville misforstå vor taktik, der gik ud på hos sovjetregeringen at skabe tillid til vore intentioner og følelser.

Jeg erkendte imidlertid samtidig, at jeg forstod hans indvendinger imod artiklen. Jeg vidste, at heller ikke Foreign Office så med velvilje på danske udtalelser, der lod som om de britiske og russiske troppers forbliven var ét og samme fænomen.

Med hensyn til hans plan om en “talk” sagde jeg, at jeg ikke følte mig kompetent til at give noget råd. Jeg ville foretrække at spørge min regering. Jeg tilføjede, at jeg forstod det således, at når denne tanke var opstået, så var det ud fra den betragtning, at en sådan “talk” mulig kunne støtte vore bestræbelser for, at russerne skal forlade Bornholm. Jeg betragtede det ikke som udelukket, at den kunne det. Men jeg lagde dog ikke skjul på, at jeg mente og vidste, at min regering mente og fandt støtte hos den britiske regering i, at det indtil videre var det eneste rigtige, at Bornholm behandlede som et rent dansk- russisk anliggende. Jeg henviste her til den nylig i Underhuset stillede forespørgsel, jfr. min beretning nr. 167 af 29. f.m.⁷⁹⁹

Nu beder jeg Dem tale med udenrigsministeren om sagen og snarest lade mig vide, hvad jeg skal svare Mr. Barman. – Jeg er ikke meget i tvivl om, hvad svaret vil blive.

Jeg beder tillige indstændigt om, at man hjemme vil gøre sig klart, at vi må være forsigtige med denne ligestilling. Vi bør efter min mening ikke spille mere herpå. Til syvende og sidst er det dog forståeligt, at man fra britisk side ikke synes om det! Jeg henviser i denne forbindelse til mit brev til udenrigsministeren af 22. december forrige år, UM's j.nr. 5.D.75.⁸⁰⁰ Den nu skete henvendelse er en fornyet påmindelse fra britisk side. Et vist officielt præg får den derved, at Mr. Barman ganske sikkert i BBC varetager Foreign Office's interesser.

Jeg kan ikke tro andet, end at Berlingske Tidende vil forstå nødvendigheden af at vise forsigtighed. Det var åbenbart, at Mr. Barman specielt havde opmærksomheden henvendt på dette blad. [...]

Til slut blot dette, at Mr. Barman er Danmark sympatisk sindet, og at jeg anser det for at være rigtigt og klogt, at vi optager hans henvendelse ikke som en trussel, men som en venlighed.

Jeg ville som sagt sætte pris på et snarligt svar.

P.S. Jeg har intet imod, at De, om De skulle ønske det, gør redaktør Svend Aage Lund⁸⁰¹ bekendt med det væsentlige af indholdet af dette brev.

⁷⁹⁹ Udeladt her. – Henvisningen er til professor Savorys spørgsmål den 28. januar 1946.

⁸⁰⁰ Aftrykt ovenfor.

⁸⁰¹ Chefredaktør ved Berlingske Tidende.

503. Diplomatisk rådgiver ved BBC, Thomas Barman, til Warner, Foreign Office, den 26. februar 1946.⁸⁰²

Jeg spiste frokost med grev Reventlow forleden, og vi kom til at tale om den russiske besættelse af Bornholm. Der var andre til stede ved frokosten, og vi kunne ikke sige ret meget, så gesandten bad mig komme igen og besøge ham alene.

Jeg besøgte ham i går, og vi havde en lang samtale om det hele. Jeg sagde til ham, at jeg havde set artikler i den danske presse, hvori både Storbritannien og Rusland blev kritiseret for at have tropper på dansk territorium. Han sagde, at du allerede havde beklaget dig til ham over en tale, hans udenrigsminister havde holdt ved årets udgang,⁸⁰³ men at den danske stilling var meget vanskelig. I forholdet til russerne mente de det var bedst, uanset deres virkelige opfattelse, at fastholde fiktionen om, at den russiske og britiske besættelse var næsten identiske.

Jeg sagde til ham, at jeg agtede at udsende noget om dette emne, men at jeg ikke ville bringe den danske regering i forlegenhed. Han sagde, at han troede, at det ville være en hjælp til den danske regering i dens forhandlinger med russerne, hvis kendsgerningerne blev offentliggjort, og han påtog sig at forelægge sagen for sin regering straks. Han forventede at kunne give mig en redegørelse og en halvofficiel "pjece" ved ugens slutning.

Reventlow tilføjede, at hans regering nu var tilbøjelig til at mene, at der var større sandsynlighed for at gøre fremskridt hen imod en aftale med russerne om tilbagetrækningen af deres tropper, hvis de forhandlede på egen hånd. Han troede, at hvis dette eller hint forslag, som danskerne måtte fremsætte over for Moskva, fik britisk støtte, ville det på dette tidspunkt gøre mere skade end gavn. Han bekræftede, at hans udenrigsminister havde haft en samtale med Vysjinskij i London, men Vysjinskij havde udtrykt sig i uforbindende vendinger. Vysjinskij's linie var den, at han ikke kendte ret meget til det, og at han ikke kunne sige noget, førend han havde drøftet sagen med sine folk i Moskva.

Jeg spurgte Reventlow, om den sovjetiske regering havde vist nogen interesse for muligheden af en dansk-tysk grænserevision i Sønderjylland. Han sagde, at han mente, at Dekanozov og den danske gesandt i Moskva havde strejft emnet ganske flygtigt. Det var hans indtryk, at russerne ville støtte danskerne, hvis de i sidste ende skulle beslutte sig for, at de gerne ville have deres grænse trukket længere mod syd.

Jeg ved ikke, om der er noget i dette, der er nyt for dig, men jeg tænkte, at jeg hellere med det samme måtte lade dig vide, hvad jeg har foretaget mig.

504. Warner, Foreign Office, til Thomas Barman, BBC, den 27. februar 1946.⁸⁰⁴

Mange tak for dit interessante brev af den 26. februar om din samtale med Reventlow.

Han fortalte mig om den i forgårs, og jeg mindede ham om, at da Gustav Rasmussen drøftede sagen med Sargent og mig for en tre ugers tid siden, fortalte han os, at da spørgsmålet om Bornholm officielt blev rejst over for den sovjetiske regering, som det er blevet meddelt, fremhævede han, at al britisk tjenestepersonel, der nu var tilbage i Danmark, var der med særlige opgaver efter aftale med den danske regering. Jeg mindede ham om, at da Christmas Møller var minister, havde vi lagt planer for at trække alle de andre britiske tropper i Danmark tilbage så tidligt som muligt for at hjælpe danskerne i deres henvendelser til russerne om Bornholm. Jeg kunne derfor ikke se, hvorledes det skulle gavne danskerne at behandle de britiske tropper, der er i Danmark nu, på lige fod med de russiske på Bornholm, og jeg havde ikke haft opfattelsen af, at det var den danske regerings hensigt.

Reventlow indrømmede, at alt dette var rigtigt.

⁸⁰² FO 371/56107.

⁸⁰³ Der er ikke andetsteds spor i kilderne af en sådan beklagelse. Formodentlig er det interviewet med Gustav Rasmussen bragt i Berlingske Tidende den 12. december 1945, der her er forvekslet med en tale af udenrigsministeren.

⁸⁰⁴ FO 371/56107. – Personligt og fortroligt.

Med hensyn til vor eventuelle støtte til de danske henvendelser til russerne om Bornholm er det en kendsgerning, som det blev sagt af Reventlow, at det er gensidig aftalt, at danskerne bedst klarer dette med russerne på egen hånd, og det bedste, vi kunne bidrage med, var at trække alle vore tropper tilbage så tidligt som muligt bortset fra dem, der bliver efter særlig aftale, således som vi også har gjort.

Jeg er meget glad for dine bemærkninger til Reventlow, og din oplysning om, at spørgsmålet om en grænserevision i Sønderjylland har været flygtigt berørt af Dekanozov og den danske gesandt i Moskva, er interessant og ny for mig.

505. Telegram den 9. marts 1946 fra Udenrigsministeriet til gesandt Reventlow, London.⁸⁰⁵

Deres brev seksogtyvende.⁸⁰⁶ Bedes takke vedkommende for den venlige opmærksomhed, han har vist ved at henvende sig til Dem. De direkte forhandlinger til anden side har lovende forløb. Vi ville påskønne, om udsendelse af påtænkte indhold kunne undgås.

Etrangères 79

Påtegning af Reventlow den 11. marts 1946:

Indholdet af dette telegram er telefonisk dags dato i streng fortrolighed meddelt Mr. Barman. Denne foretager foreløbig intet skridt, men vil på onsdag førstkommande telefonere til mig om sagen.

506. Telegram den 1. marts 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁸⁰⁷

Nr. 75.

Udenrigsministeren blev den 22. februar interviewet i radioen af radiokommentatoren Christian Torpe.

Adspurgt, om ikke der var en vis lighed mellem Bornholm og Malta, sagde hr. Rasmussen, at der var en vis geografisk lighed, men han afviste den opfattelse, at Bornholm skal betragtes som et bytteobjekt i international politik.⁸⁰⁸ Det var naturligt, at russerne var kommet til Bornholm, eftersom øen var besat af tyskerne, som nægtede at overgive sig. Men russerne havde fra begyndelsen sagt, at deres ophold kun ville være midlertidigt. Dette var senere blevet bekræftet i Moskva, og han havde personligt aldrig betvivlet det.

Kommentarer i Foreign Office: ⁸⁰⁹

Dette er den linie, som hr. Rasmussen følger, når han udtaler sig offentligt om Bornholm.

Vi har ikke før hørt, at det faktum, at russerne kun er midlertidigt på Bornholm, er blevet bekræftet i Moskva.

A.K. Rothnie 6/III.

Den sidste sætning er en nyhed for os. Resten er velkendt.

G.M. Warr 6/3.

⁸⁰⁵ Gesk. London 5.F.20.

⁸⁰⁶ Reventlows indberetning den 26. februar om Thomas Barmans forespørgsel.

⁸⁰⁷ CAB 121/362, p. 55. – Sendt i klartekst. Modtaget den 5. marts kl. 11.50. Fordelt til kabinettet.

⁸⁰⁸ Sammenligningen tager formentlig sigte på Maltas betydning som hovedbase for den britiske Middelhavsflåde, jævnført med Bornholms potentielle betydning for den sovjetiske Østersøflåde.

⁸⁰⁹ FO 371/56107. – Minutes.

507. Telegram den 4. marts 1946 fra gesandt Døssing, Moskva, til Udenrigsministeriet.⁸¹⁰

Umletter syv af femte januar.⁸¹¹ Note med aftalte tekst afleveret personligt i dag. Beretning følger.

Døssing 106

508. Sovjetunionens Udenrigskommissariat. Referat af samtale mellem viceudenrigs-kommissær A.Ja. Vysjinskij og gesandt Th. Døssing den 4. marts 1946.⁸¹²

Fra A. Ja. Vysjinskijs dagbog.⁸¹³

HEMMELIGT.

MODTAGELSE AF DEN DANSKE GESANDT DØSSING
den 4. marts 1946.

I dag kl. 16. 30 tog jeg imod den danske gesandt Døssing, der havde følgende to punkter, han ønskede at forelægge for mig:

1. Gesandten overrakte mig en note af 28. februar i år stilet til V. M. Molotov, hvori spørgsmålet om de sovjetiske troppers fortsatte ophold på Bornholm rejstes. Gesandten sagde, at de amerikanske tropper helt havde forladt Danmark;⁸¹⁴ de britiske tropper er delvis tilbagekaldt, men en betydelig del af dem er stadig tilbage. Den engelske regering har lovet at trække sine tropper ud, dog uden at angive nogle tidsfrister. Gesandten fremsatte den formodning, at dette næppe vil ske i den nærmeste fremtid. I hvert fald synes englænderne – sådan som han ser det – ikke at have specielt travlt med at gennemføre tilbagetrækningen af deres tropper fra Danmark.⁸¹⁵ I sin omtale af de allierede troppers tilstedeværelse på dansk territorium udtalte gesandten sig positivt om de sovjetiske troppers forhold til den lokale befolkning, som satte dette højt. Gesandten mindede om den kampagne, som den danske og udenlandske presse havde sat i gang imod Sovjetunionen i den forløbne sommer, og sagde at alt, hvad der var blevet skrevet om de sovjetiske troppers tilstedeværelse på Bornholm, havde vist sig at være ren og skær løgn.

Jeg lovede gesandten, at jeg ufortøvet ville overgive noten til kammerat V. M. Molotov.

[...]

Samtalen varede 25 minutter. Tjumakova var til stede.⁸¹⁶

⁸¹⁰ Gesk. Moskva 87.F.1.

⁸¹¹ Umletter: Udenrigsministeriets brev – instruktionen indeholdende udkast til noten, som Døssing afleverede den 4. marts 1946.

⁸¹² AVP RF f. 085, op.30, p.123, d. 363, l. 6–7. – Referatet, dateret den 4. marts 1946, er fordelt til politbureauemedlemmerne Stalin, Molotov, Beria, Mikojan, Malenkov og Zjdanov.

⁸¹³ En officiel, tjenstlig dagbog, ført af en af ministerens assistenter.

⁸¹⁴ I den sovjetiske tekst er skrevet:...havde forladt øen – referenten, en assistent, har tilsyneladende ikke haft detaljeret kendskab til Danmarks geografi.

⁸¹⁵ Her har Dekanozov selv indføjet en rettelse. Han har overstreget:...øen, og i stedet indsat:...Danmark.

⁸¹⁶ Referenten.

509. Gesandt Døssing, Moskva, til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 5. marts 1946 om overrækkelse den 4. marts 1946 af den danske note om de sovjetiske tropper på Bornholm.⁸¹⁷

Nr. VIII.

Bornholm, fredskonferencen vedr.
Tyskland, tyske flygtninge i Danmark.

Efter modtagelsen af de sidste instruktioner vedrørende noten om Bornholm anmodede jeg gennem protokollen om foretræde for udenrigskommissær Molotov. Jeg vidste, at han var meget optaget af forhandlingerne med den iranske delegation, som i den sidste tid har opholdt sig her i Moskva, og jeg fik da også for et par dage siden det svar, at det desværre ikke for tiden var muligt for hr. Molotov at modtage mig. Han foreslog mig i stedet at henvende mig til viceudenrigskommissær Vysjinskij, der på hans vegne ville modtage noten.

Overrækkelsen skete i går. Hr. Vysjinskij modtog mig yderst elskværdigt og sagde, at han adskillige gange havde talt med hr. udenrigsministeren under opholdet i London. Efter gennemlæsningen af noten spurgte han, om englænderne nu havde forladt Danmark. Jeg svarede, at de var i færd med det, og at størstedelen af de engelske styrker allerede var borte. Han spurgte dernæst, om jeg havde været på Bornholm under den russiske besættelse. Jeg sagde ja, og at jeg med egne øjne havde set, at der bestod et venskabeligt forhold mellem de russiske soldater og befolkningen, men at vi alligevel ville være glade den dag, alle fremmede tropper havde forladt Danmark, og at det netop for det gode forholds skyld ville være heldigt, at det ikke varede for længe. Hr. Vysjinskij svarede, at sovjetregeringen gerne så mere end et almindeligt venskabeligt forhold, og håbede, at besættelsen kunne medvirke til en direkte kontakt mellem vore to folk. Han lovede endelig at forelægge noten for folkekommissærernes råd.

[...]

P.S. Jeg tilføjer for en ordens skyld, at, da jeg for en fjorten dage siden anmodede vedkommende embedsmand om at ville arrangere mit møde med udenrigskommissæren, overleverede den pågældende en udateret kopi af noten,⁸¹⁸ således som den fremtræder, efter at vore ændringsforslag – med det kgl. ministeriums bemyndigelse – er blevet indarbejdet i det oprindelige udkast. Jeg vedlægger afskrift af notens danske tekst. (senere dateret den 28. februar d.å.).

510. Den danske note til udenrigskommissær Molotov, overrakt af gesandt Døssing til viceudenrigskommissær Vysjinskij den 4. marts 1946.⁸¹⁹

Moskva, den 28. februar 1946.

Hr. udenrigskommissær,

I henhold til instruktion fra min regering har jeg den ære at underrette Deres Excellence om følgende:

I begyndelsen af maj måned 1945 kom dele af den sejrige røde armé til Bornholm som Danmarks forbundsfælle for at bortdrive de tyske okkupanter. Da resterne af det danske forsvar var blevet afvæbnet af den tyske besættelsesmagt den 29. august 1943, kunne den hjælp, der fra dansk side ydedes ved landets befrielse, kun ske ved modstandsbevægelsens organisationer. Efter den tyske besættelse er den danske forsvarsmagt blevet genoprettet og er nu i stand til at løse de opgaver, som siden befrielsen har været udført af sovjetrussiske, amerikanske og britiske styrker. De få amerikanske tropper, som har været i Danmark, har forlængst forladt landet. De britiske tropper er blevet væsentligt reducerede, og de resterende styrker har som hovedopgave at afslutte afvæbningen af de af tyskerne anlagte flyvepladser, at tage vare på den på disse pladser forefundne militære udrustning og at uskadeliggøre ammunition m.m., hvortil særlig uddannet mandskab kræves. Danske tropper vil i løbet af ganske kort tid være tilstrækkelig indøvet til at udføre de her

⁸¹⁷ Gesk. Moskva 87.F.1. Depeche nr. VIII 1946.

⁸¹⁸ Den 20. februar til afdelingschef A.N. Abramov.

⁸¹⁹ Gesk. Moskva 87.F.1.

henhørende opgaver, som ikke allerede måtte være fuldført af britiske tropper. I denne forbindelse bemærkes, at den danske regering i oktober måned f.å. har rettet en henvendelse til den britiske regering, der har givet tilsagn om, at de resterende britiske styrker vil blive trukket tilbage fra Danmark, så snart de har løst de specielle og klart afgrænsede opgaver, der står i forbindelse med afviklingen af den tyske besættelse, og hvis løsning også er i dansk interesse. Ligeledes vil den danske forsvarsmagt nu være i stand til at løse de militære opgaver, der måtte melde sig på Bornholm. Den danske regering ville derfor meget påskønne, om også den sovjetrussiske regering måtte være enig i, at disse opgavers varetagelse overgår til den danske forsvarsmagt.

Modtag, hr. udenrigskommissær, mine fornyede forsikringer om min mest udmærkede højsagtelse.

sign. Thomas Døssing

511. Sovjetunionens Udenrigskommissariat. Referat af udenrigskommissær V.M. Molotovs samtale med gesandt Th. Døssing tirsdag den 5. marts 1946.⁸²⁰

fra V. M. Molotovs dagbog.

HEMMELIGT

MODTAGELSE AF DANMARKS GESANDT DØSSING
den 5 marts 1946, kl. 19. 15.

Døssing undskylder, at han kommer for sent.

Molotov svarer, at det er hans skyld, da han først sent har meddelt Døssing tidspunktet for mødet.

Døssing svarer, at grunden til, at han kommer for sent, primært er den, at det danske gesandtskab stadigvæk ikke har sit eget domicil. Som bekendt er den danske gesandtskabsbygning stadigvæk optaget af den canadiske ambassade.⁸²¹

Molotov siger, at han er klar over dette, og at han bestræber sig på at hjælpe Døssing.

Molotov siger, at Døssing i går opsøgte Vysjinskij angående spørgsmålet om øen Bornholm og overrakte Vysjinskij et brev stilet til ham, Molotov. Molotov har gjort sig bekendt med brevet fra Døssing. Af brevet fremgår det ikke helt klart, hvordan sagen nu står med de britiske tropper i Danmark, og hvor lang tid endnu de vil opholde sig dér. Hvad angår de sovjetiske tropper vil Molotov i forbindelse med brevet fra Døssing gerne overgive ham følgende svar fra den sovjetiske regering:

“Hvis Danmark er i stand til nu at overtage øen Bornholm med sine tropper og oprette sin administration dér uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, så vil den sovjetiske regering tilbagekalde sine tropper fra Bornholm og overgive øen til den danske stat”.⁸²²

Døssing takker Molotov for dette svar fra den sovjetiske regering. Han er glad for at modtage et sådant svar, da han altid har anset det for sin fornemste embedspligt at arbejde for den allerbedste gensidige forståelse mellem Sovjetunionen og Danmark. I forbindelse med meddelelser i pressen om situationen på Bornholm aflagde han besøg dér i juni måned og kunne konstatere det allerbedste gensidige forhold mellem de sovjetiske tropper og befolkningen. Han måtte sige, at hvis der blev skrevet om en ringe situation på Bornholm, var det i de fleste tilfælde ikke de danske aviser, der skrev sådan. Han var selv af den opfattelse, at det var fint, at de sovjetiske tropper havde været i Danmark.

⁸²⁰ AVP f. 06, op. 8, p. 33, d. 518, l. 6-9. – Referat af Molotovs assistent V. Pavlov. Referatet fordelt til: Stalin, Beria, Malenkov, Mikojan og Zjdanov (medlemmer af Politbureauet).

⁸²¹ Efter afbrydelsen af de diplomatiske forbindelser mellem Danmark og Sovjetunionen efter Tysklands invasion i Sovjetunionen den 22. juni 1941 blev det danske gesandtskabs domicil af de sovjetiske myndigheder overdraget til det canadiske gesandtskab.

⁸²² ...“er i stand til at overtage”...Det russiske ord, som her er oversat med “overtage”, betyder egentlig “indtage, besætte, tage i besiddelse”.

Molotov siger, at det efter hans mening ikke har været ringe, eftersom danskerne og sovjet-borgerne har lært hinanden bedre at kende takket være dette.

Døssing er enig heri. Han siger, at efter våbenstilstanden med tyskerne blev den danske hær hjem-sendt. Nu har Danmark op mod 30.000 tropper, sådan at den danske regering kan påtage sig for-svaret af Bornholm. Der kan selvfølgelig overhovedet ikke være tale om, at den danske regering vil henvende sig til en eller anden udenlandsk stat for at få hjælp med tropper. Det ville være politisk uklogt. Da Døssing modtog det telegram, hvorpå brevet til Molotov var baseret, vidste han ikke, om der fandtes nogen som helst overenskomst mellem Danmark og England om de engelske tropper i Danmark. På hans forespørgsel herom svarede den danske regering, at en sådan overens-komst var indgået med englænderne i oktober måned i fjor. De engelske tropper trækkes imidlertid gradvis ud af Danmark, og deres nuværende antal er ikke meget mere end tusind mand.

Molotov spørger Døssing, om han tror, at de britiske tropper snart forlader Danmark?

Døssing svarer, at ifølge en meddelelse, han har fået af sin regering, skal de britiske tropper snart forlade Danmark. Han tror, at efter det svar fra den sovjetiske regering, som Molotov har over-givet ham i dag, vil de britiske tropper skulle forlade Danmark endnu tidligere.

Molotov bemærker, at det måske også bliver således.

Døssing udtaler, at hvis englænderne er kloge, vil de også handle netop sådan. Døssing tilføjer, at de britiske tropper for det meste befinder sig på danske flyvepladser.

Molotov spørger, om danskerne virkelig ikke selv kan klare driften af flyvepladserne?

Døssing svarer, at han i et telegram til København har stillet sin regering det samme spørgsmål. Som forklaring på de britiske troppers tilstedeværelse på de danske flyvepladser angives, at de civile flyruter drives af englænderne sammen med danskerne.

Molotov spørger, om dette skyldes, at danskerne ingen piloter har selv?

Døssing svarer, at danskerne har piloter, men ingen fly.

Molotov siger, at fly kan man vel købe.

Døssing siger, at han har et andet forslag: – at der oprettes en flyrute mellem København og Moskva, som betjenes af danske og sovjetiske piloter.

Molotov svarer, at dette er en ny tanke. Men i Sovjetunionen er der den regel, at det alene tillades sovjetiske flyvere at overflyve sovjetisk territorium.

Døssing siger, at når den regel bliver ændret, vil han håbe, at danske piloter som repræsentanter for et fredselkende land vil blive de første til at overflyve sovjetisk territorium.

Molotov istemmer, at Danmark selvfølgelig er et fredselkende land, og beder Døssing om at underrette den danske regering om den sovjetiske regerings svar.

Døssing siger, at han for præcisionens skyld gerne ville have svarteksten i skriftlig form.

Molotov overrækker Døssing svarteksten.

Døssing siger, at de sovjetiske tropper ikke har været ret længe på Bornholm, men uden at blande sig i danske forhold. For eksempel har Døssing kun set dansk personel på flyvepladserne.

Molotov svarer, at sådan var instrukserne til de sovjetiske tropper, og sådan er den sovjetiske regerings politik.

Døssing siger, at efter 5 års tysk besættelse har danskerne været glade for at opleve en besættelse af en ny type.

Molotov svarer, at de sovjetiske troppers tilstedeværelse på Bornholm ikke var en besættelse af dansk territorium, men en hjælp til Danmark fra en venligsindet stat.

Døssing samstemmer heri.

Molotov spørger Døssing om, hvordan det går med den økonomiske og politiske genrejsning af Danmark efter krigen?

Døssing svarer, at Danmarks økonomiske stilling bedres. Landbruget er bragt i orden. Det, som Danmark mangler mest, er kul.

Molotov spørger, hvor Danmark får kul fra?

Døssing svarer, at Danmark får kul fra Ruhr, Polen og England. Men der er mangel på rullende materiel i Polen, så Danmark er nødt til at sende sine egne vogne ned til Schlesien. Hvad angår den politiske situation i Danmark, så må man sige, at der i Danmark er folk, der glemmer, at det er nødvendigt at fortsætte kampen mod fascismen.

Molotov bemærker, at man ikke må glemme kampen mod fascismen.

Døssing svarer, at der er rigtig mange mennesker i Danmark, der længe vil huske den tyske be-sættelse, og som ikke vil glemme kampen mod fascismen.

Molotov siger, at dette er rigtigt, eftersom mange danskere har lidt voldsomt under tyskerne.

Molotov siger, at han ligeledes vil sende det svar fra den sovjetiske regering, som han i dag har overgivet Døssing, til den sovjetiske gesandt i København til videregivelse til udenrigsministeren.

Samtalen varede i 25 minutter.

512. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 6. marts 1946.⁸²³

Politimesteren i Rønne har meddelt mig, at der for et par dage siden var kommet en russisk soldat med plettyfus med det russiske skib fra Kolberg, men at de fornødne sikkerhedsforanstaltninger var truffet fra russisk side i forståelse med amtslægen. Generalmajor Jakusjov bekræftede dette over for mig under en samtale. Manden var sendt tilbage til Kolberg. Han mente, at der var plettyfus der. Amtslægen forklarede, at en russisk læge var kommet til ham for at få noget aflusningspulver og havde da fortalt, hvad der var sket. Patienten ville nu efter de russiske regler komme i karantæne i 25. dage.

[...]

I Berlingske Tidende for i morges finder jeg følgende notits:

Rygter om Bornholm

Og en udtalelse af udenrigsministeren.

Der har de sidste dage på Bornholm hersket en meget nervøs stemning, forårsaget af rygter om, at øen skulle være "afstået til Rusland". Vi forelagde i aften disse rygter for udenrigsminister Gustav Rasmussen, som svarede:

– Hvem er det, der har afstået Bornholm? Det kender jeg ingenting til. Mig bekendt foreligger der intet som helst i den retning. (cit. slut).

Jeg har selv intet hørt til disse rygter her eller mærket det mindste til en særlig nervøs stemning her. Jeg har nu derfor forhørt mig hos andre, men ingen, jeg har talt med, har hørt disse rygter eller mærket noget særligt her. Men disse evindelige avisnotitser med alle mulige rygter er vel ikke til at undgå.

[...]

513. Telegram den 6. marts 1946 fra gesandt Døssing, Moskva, til Udenrigsministeriet.⁸²⁴

Udenrigskommissær Molotov meddeler mig: "Hvis Danmark er i stand til allerede nu⁸²⁵ med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmed administration, vil den sovjetrussiske regering tilbagekalde sine tropper fra Bornholm og overgive øen til den danske stat." Beder telegrafisk instruktion. Henstiller ingen pressemeddelelser inden sagen afsluttet og håber at pressen, når offentliggørelse mulig, vil vise taktfuld holdning.

Døssing 112

⁸²³ UM 87.F.3/16.

⁸²⁴ UM 105.Dan.5. – Telegrammet er afsendt onsdag den 6. marts kl. 19 fra Moskva (lokal tid). Gustav Rasmussen har påtegnet: Hemmeligt.

⁸²⁵ På dette sted i gesandtskabets udkast til telegrammet er "straks" streget over og erstattet med "allerede nu". Gesandtskabets oversættelse af det russiske tidsadverbium: "teperj zje" med "allerede nu" kan være lettere misvisende, idet "allerede nu" antyder, at tidspunktet er indtruffet tidligere, end man kunne have ventet, hvilket det russiske udtryk ikke tilsigter. Der er snarere tale om en understregning eller præcisering af det nutidige i betydningen: netop nu, i disse dage. "Straks" er derfor en bedre oversættelse. Det er da også denne term, som Udenrigsministeriet anvender i den efterfølgende svarnote til den sovjetiske regering. – Gesk. Moskva 87.F.1.

Påtegning af Gustav Rasmussen:

Den russiske gesandt har i morges givet mig samme meddelelse. 7/3 GR.

514. Gesandt Døssing, Moskva, til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 9. marts 1946.⁸²⁶

Nr. IX.

Samtale med udenrigskommissær Molotov vedr. Bornholm.

Tirsdag den 5. marts⁸²⁷ d.å. blev jeg kaldt til udenrigskommissær Molotov. Ligesom viceudenrigskommissær Vysjinskij spurgte hr. Molotov mig straks, om englænderne nu havde forladt Danmark. Jeg svarede, at de sidste for mig foreliggende oplysninger var indeholdt i noten til den russiske regering vedrørende Bornholm, hvoraf det fremgik, at der nu kun resterede nogle få oprydningsarbejder efter tyskerne. Der var antagelig i dette øjeblik kun ca. 1000 englændere tilbage.

Udenrigskommissæren sagde derefter, at sovjetregeringen var villig til straks at rømme Bornholm, hvis Danmark selv uden assistance fra nogen fremmed magt kunne overtage såvel den militære bevogtning af øen som civilforvaltningen. Han spurgte mig, om jeg troede, at min regering var villig hertil. Jeg svarede, at efter rekonstruktionen af den danske hær rådede vi over tilstrækkelige styrker, og at ingen dansk regering ville kunne tænke sig at tilkalde fremmed assistance. Med hensyn til civilforvaltningen sagde jeg, at den jo havde været på danske hænder under hele den russiske besættelse. Hertil bemærkede hr. Molotov, at der heller ikke havde været tale om en besættelse, idet russerne kun havde foretaget en militæraktion for at hjælpe Danmark.

Herefter tilføjede jeg, at meddelelsen ville blive modtaget med glæde i Danmark. Vi var, som sovjetregeringen vidste, taknemmelige over, at den røde hær i sin tid befriede Bornholm, og vi havde hele tiden vidst, at de russiske styrker ville forlade øen, så snart den almindelige militære situation tillod det, men det var alligevel en behagelig følelse igen at blive herre i sit eget hus. Hr. Molotov bemærkede hertil, at han aldrig havde tvivlet om den officielle danske opfattelse, men der havde jo været visse presserøster, der gik ud på noget andet, selv om han måtte erkende, at disse røster væsentligst var fremkommet uden for Danmark. På et spørgsmål om mit eget indtryk under mit besøg på Bornholm i juni i fjor svarede jeg, at jeg med glæde havde konstateret det gode forhold mellem befolkningen og de russiske soldater. Hr. Molotov sagde hertil, at han håbede, at denne personlige forbindelse mellem Sovjetunionen og Danmark kunne blive fortsat gennem talrige gensidige besøg.

Udenrigskommissæren spurgte dernæst, hvorfor englænderne opholdt sig i så stort tal i luft-havnen i København. Mit svar var, at det kun drejede sig om civiltransport, og at denne transport foregik dels med engelske, dels med danske maskiner. "Har De da ingen piloter selv?" – "Jo, men det kniber med maskiner, da tyskerne har stjålet vore". – "Hvorfor køber De ikke nogen nye maskiner?" – "Det gør vi også", svarede jeg, "men hvis Sovjetunionen ikke synes om, at vi arbejder sammen med englænderne på dette område, vil jeg tillade mig at foreslå, at vi også får en rute København-Moskva befaret dels af danske, dels af russiske maskiner". – "Det er ikke helt let, da vi har den regel, at fremmede maskiner ikke må komme ind over russisk territorium". – "Den regel vil vel blive ændret engang, og så håber jeg, at Danmark bliver det første land, der kommer i betragtning. Danmark er jo et lille og fredeligt land". – "Ja, engang imellem altfor fredeligt".

Hermed var samtalen endt, og jeg spurgte kun til sidst, om jeg fik overleveret en note om sagen, hvortil hr. Molotov sagde, at det egentlig ikke var meningen, men han skulle med det samme

⁸²⁶ Gesk. Moskva 87.F.1. Depeche nr. IX 1946. – Af en påtegning fremgår, at depechen er sendt med legationssekretær Melchior til København mandag den 11. marts 1946.

⁸²⁷ En vis datoforvirring har indsneget sig i Døssings rapporter til København i disse dage. I indberetningen står skrevet: Tirsdag den 7. marts. Døssing indberettede telegrafisk om sin samtale med Molotov til Udenrigsministeriet i et telegram afsendt fra Moskva onsdag den 6. marts 1946 kl. 19.00. Den 7. marts sendte Døssing et nyt telegram til udenrigsministeren, hvori han omtaler "min samtale i går med udenrigskommissær Molotov", som faktisk fandt sted tirsdag den 5. marts 1946.

undersøge, om det var muligt straks at give mig en afskrift af vedtagelsen i anledning af den danske regerings note.⁸²⁸

Medens denne afskrift blev foretaget, spurgte hr. Molotov, hvordan det gik med den økonomiske og politiske udvikling i Danmark. Jeg fortalte ham om genoptagelsen af vor samhandel med udlandet og om ønskeligheden af at få flere råstoffer, også fra Sovjetunionen. Med hensyn til de politiske forhold i Danmark henviste jeg til, at jeg allerede kort efter nytår havde haft en samtale med viceudenrigskommissær Dekanozov. Hr. Molotov replicerede, at denne samtale var ham bekendt, og at jeg jo vidste, at man her i Moskva ikke helt kunne forstå visse ting i Danmark. Vi syntes at glemme, hvad det var, vi havde kæmpet for. Jeg sagde, at i Danmark som i så mange andre lande var våbenstilstanden kommet som en så stor lettelse, at det var psykologisk forståeligt, hvis modsætningerne var mindre skarpe nu. Derpå satte hr. Molotov sig ned igen og sagde: "Der er for mange, der glemmer, at kampen mod fascismen stadig må føres. Jeg tror ikke, at man ude i verden er tilstrækkelig klare over, hvor forfærdeligt vi har lidt her i dette land som følge af tyskeres overfald. Men vi ved det, og selv om andre skulle glemme, vil vi aldrig glemme".

Idet jeg meddeler hr. udenrigsministeren indholdet af min samtale med hr. Molotov, tillader jeg mig at tilføje, at jeg af samtalerne vedrørende Bornholm har fået det indtryk, at den russiske regering venter, at bevogtningen af Bornholm bliver foretaget med forholdsvis betydelige danske styrker, herunder også søstridskræfter. Russernes motivering må antagelig søges i den betydning, Bornholms beliggenhed har i strategisk henseende.

515. Note fra den sovjetiske gesandt i København, A. Plakhin, til udenrigsminister Gustav Rasmussen torsdag den 7. marts 1946.⁸²⁹

Hvis Danmark er i stand til nu med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm at oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, da tilbagekalder Sovjetregeringen sine tropper fra Bornholm og afgiver⁸³⁰ den til den danske regering.

516. Gesandt Døssing, Moskva, til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 7. marts 1946.⁸³¹

De vil allerede nu have modtaget vor telegrafiske meddelelse om min samtale i går⁸³² med udenrigskommissær Molotov. Jeg kan tilføje, at såvel samtalen med hr. Molotov som samtalen med hr. Vysjinskij var overordentlig opmuntrende, idet jeg fik det indtryk, at russerne virkelig var glade for at kunne give meddelelse om Bornholms rømning. Hr. Vysjinskij omtalte udtrykkeligt samtalerne med Dem i London, og at de har bidraget til, at sagen blev løst netop nu, er der ikke nogen som helst tvivl om. Jeg har dog tilbage en bekymring, nemlig den, at en del af den danske presse muligvis vil kunne benytte lejligheden til ikke alene at udtrykke sin glæde, men specielt udtrykke sin glæde over, at det er russere, der forsvinder. Selv om dette ikke på nogen måde vil forstyrre gesandtskabets gode forhold til sovjetmyndighederne, ville det alligevel være uheldigt, når man betænker, at man i forvejen herovre har et godt øje til visse danske blade, specielt NATIONALTIDENDE.

⁸²⁸ Den sovjetiske note, som Døssing tog med sig tilbage til gesandtskabet, er dateret den 5. marts 1946.

⁸²⁹ UM 105.Dan.5. – Noten, der ikke er en formel note, men blot en "meddelelse" på et blank papir, er identisk med Molotovs note af 5. marts 1945 til Døssing. Den her gengivne danske oversættelse er ifølge Udenrigsministeriets anmærkning foretaget af det sovjetiske gesandtskab. Gustav Rasmussen fik også af den sovjetiske gesandt den russiske originaltekst til noten udleveret på skrift.

⁸³⁰ Fodnote indsat i Udenrigsministeriet: "af udenrigsminister Gustav Rasmussen rettet til: overgiver øen. Denne formulering er anvendt i referatet til kongen."

⁸³¹ Gesk. Moskva 87.F.1.

⁸³² Samtalen fandt sted den 5. marts. Indberetningen er åbenbart affattet den 6. marts.

517. Telegram den 7. marts 1946 fra Udenrigsministeriet til gesandtskabet i Moskva.⁸³³

Deres telegram 112 [af 6. marts 1946]. Bedes meddele russiske udenrigskommissariat, at Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmed⁸³⁴ administration. De bedes derhos søge oplyst, om Danmark allerede nu vil kunne sende de pågældende tropper til Bornholm. Telegramsvar. Til Deres egen efterretning tilføjes, at Sovjetforbundets henværende gesandt har givet Udenrigsministeriet samme meddelelse som i Deres ovennævnte telegram.

Etrangères 53

518. Notits den 7. marts 1946 i Udenrigsministeriets Pressebureau.⁸³⁵

“Bornholms Socialdemokrat” indeholder i dag følgende meddelelse:

De russiske tropper ventes trukket tilbage fra Bornholm.

En russisk note er i dag overrakt den danske udenrigsminister af den russiske gesandt i København.

København, torsdag. (Den socialdemokratiske provinspresses korrespondance).

Det forlyder i eftermiddag på Christiansborg, at den russiske gesandt i København, monsieur Plakhine, på Sovjetunionens vegne i dag har overrakt udenrigsminister Gustav Rasmussen en note af meget stor vigtighed, og der ventes i løbet af nogle timer officiel meddelelse. I indviede kredse går man ud fra, at det er den endelige meddelelse om de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm, der er overrakt den danske regering. Det lyder meget sandsynligt, da man kan gå ud fra, at udenrigsminister Gustav Rasmussen under sine samtaler med den russiske viceudenrigskommissær Vysjinskij under UNO-konferencen⁸³⁶ i London stærkt har fremført ønsket om at lade danske styrker overtage øens bevogtning. Alt tyder på, at det ønske, som den danske udenrigsminister på det danske folks vegne har fremført, nu vil gå i opfyldelse.

Ordlyden indhentet telefonisk fra “Bornholms Socialdemokrat” i Rønne.

519. Meddelelse fra Udenrigsministeriets Pressebureau til Ritzaus Bureau den 7. marts 1946.⁸³⁷

I anledning af et i dag i “Bornholms Social-Demokrat” offentliggjort forlydende gående ud på, at udenrigsministeren skulle have modtaget endelig meddelelse om de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm, meddeler Udenrigsministeriet, at der stadig føres forhandlinger om spørgsmålet.

Til redaktionerne privat.

Udenrigsministeriet ser sig for nærværende ikke i stand til at fremsætte kommentarer ud over det i ovenstående meddelelse indeholdte.

⁸³³ UM 105.Dan.5. – Chiffertelegram. Modtaget på gesandtskabet i Moskva den 8. marts 1946.

⁸³⁴ I gesandtskabets egen version af det afkodede telegram er tillægsordet “fremmed” (administration) udeladt, således at teksten fremstår således: ...“af fremmede tropper og administration.” – Gesk. Moskva 87.F.1.

⁸³⁵ UM 105.Dan.5.

⁸³⁶ FN-konferencen.

⁸³⁷ UM 105.Dan.5. – Chefen for Pressebureauet, kontorchef Emil Blytgen-Petersen har påtegnet: – Godkendt – må meddeles bladene.

520. Udenrigsminister Gustav Rasmussen til den sovjetiske gesandt i København, A. Plakhin, den 7. marts 1946.⁸³⁸

Idet jeg takker for den meddelelse, De gav mig i formiddags, og hvorved De underrettede mig om, at Sovjetregeringen vil tilbagekalde sine tropper fra Bornholm, såfremt Danmark er i stand til nu at besætte øen og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, har jeg den ære at meddele, at Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte Bornholm og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration.

Påtegning af direktør Hvass på ministeriets kopi:

NB. Da den russiske note taler om vor gesandts note af et indhold som ovenstående, vedlægges ex tuto UM's instrux til gesandten.⁸³⁹

521. Udenrigsminister Gustav Rasmussen til Kongen den 7. marts 1946.⁸⁴⁰

Allerunderdanigst beretning fra udenrigsministeren.

Til
KONGEN.

Som jeg havde lejlighed til over for Deres Majestæt at gøre rede for efter min tilbagekomst fra de Forenede Nationers konference i London, fremsatte jeg i en samtale med stedfortrædende folkekommissær Vysjinskij den kgl. regerings synspunkter og ønsker bl.a. med hensyn til det russiske troppekontingents tilbagetrækning fra Bornholm. Den 4. d.m. har Deres Majestæts gesandt i Moskva, der for nogen tid siden blev instrueret om at rette en officiel henvendelse til den sovjetrussiske regering om tilbagetrækningen, i Udenrigskommissariatet overrakt en note, hvori dette spørgsmål rejses.

I denne sammenhæng tillader jeg mig at bringe til Deres Majestæts kundskab, at Udenrigsministeriet i aftes modtog et sålydende telegram fra minister Døssing:

“Udenrigskommissær Molotov meddeler mig. “Hvis Danmark er i stand til allerede nu med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmed administration, vil den sovjetrussiske regering tilbagekalde sine tropper fra Bornholm og overgive øen til den danske stat”.”

Sovjetunionens herværende gesandt, minister Andrei Plakhin, der ligeledes i aftes anmodede mig om en samtale så snart som muligt, har i formiddags efter instruktion fra udenrigskommissær Molotov og stedfortrædende folkekommissær Vysjinskij givet mig en ligelydende meddelelse.

Efter drøftelse med statsministeren og forsvarsministeren har jeg derefter telegrafisk instrueret Deres Majestæts gesandt i Moskva om at besvare den fra Udenrigskommissariatet modtagne henvendelse bekræftende.

Jeg har samtidig sendt den herværende sovjetrussiske gesandt en note af tilsvarende indhold.

Allerunderdanigst
Gustav Rasmussen

⁸³⁸ UM 105.Dan.5.

⁸³⁹ Telegram til Døssing den 7. marts – Etrangères 53.

⁸⁴⁰ UM 105.Dan.5. – Ifølge en påtegning på Udenrigsministeriets kopi er beretningen forelagt kongen den 8. marts 1946.

522. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 7. marts 1946.⁸⁴¹

Bornholms Socialdemokrat, der udkommer om eftermiddagen ved 16-tiden, indeholdt i bladet i dag på side 1 en sålydende meddelelse:

“Hvor længe bliver russerne på Bornholm?

Spørgsmålet rejst fra dansk side i Moskva.

Det meddeles i velunderrettede udenlandske kredse, at Danmark over for Moskva har forebragt spørgsmålet om de russiske troppers tilstedeværelse på Bornholm.

Ved forelæggelsen af spørgsmålet skal man fra dansk side have understreget, at de røde troppers opførsel på Bornholm har været upåklagelig, men man ønskede oplyst, hvor længe russerne agtede at blive på øen.

Det antydes ligeledes i disse kredse, at den fortsatte tilstedeværelse af britiske tropper i visse dele af Danmark influerer på de beslutninger, russerne har taget med hensyn til Bornholm.”

Yderligere findes i bladet på meget fremtrædende måde følgende meddelelse:

“De russiske tropper ventes trukket tilbage fra Bornholm. En vigtig note er i dag overrakt den danske udenrigsminister af den russiske gesandt i København.

Det forlyder i eftermiddag på Christiansborg, at den russiske gesandt i København, minister A. Plakhin, på Sovjetunionens vegne i dag har overrakt udenrigsminister Gustav Rasmussen en note af meget stor vigtighed, og der ventes i løbet af nogle timer officiel meddelelse.

I indviede kredse går man ud fra, at det er den endelige meddelelse om de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm, der er overrakt den danske regering.

Det lyder meget sandsynligt, da man kan gå ud fra, at udenrigsminister Gustav Rasmussen under sine samtaler med den russiske viceudenrigskommissær Vysjinskij under UNO-konferencen i London stærkt har fremført ønsket om at lade danske styrker overtage øens bevogtning. Alt tyder på, at dette ønske, som den danske udenrigsminister på det danske folks vegne har fremført, nu vil gå i opfyldelse.”

Kort tid efter at denne meddelelse var fremkommet, telefonerede redaktør Stenbæk ved Bornholms Tidende (Venstreblad) til kontorchef Abitz og meddelte, at han i anledning af Socialdemokratens sidstnævnte meddelelse havde foranlediget, at hans forbindelse i København (formentlig Venstres Pressebureau) havde henvendt sig til Udenrigsministeriet i anledning af meddelelsen.

I ministeriet havde man været ked af, at meddelelsen var kommet frem, da man mente, at dette kunne skade, men da det nu var sket, fik også Bornholms Tidende lov til at bringe en lignende meddelelse. Man bekræftede i ministeriet udtrykkeligt, at noten var afgivet og gav tilladelse til, at dette måtte skrives. Om notens indhold oplyste man fortroligt, at de russiske tropper ville forlade Bornholm, når det danske militær var i stand til at overtage øens bevogtning, men meddelelse herom måtte ikke gives på anden måde end som et udtryk for bladets egen formodning.⁸⁴²

Jeg meddelte straks direktøren i Udenrigsministeriet foranstående, som han var meget forbavset over. Han ønskede hverken at bekræfte eller dementere noget.⁸⁴³

Jeg bad af hensyn til den naturlige opsig, som det hele selvfølgelig bevirker i befolkningen her om at erholde orientering snarest muligt, hvilket stilledes mig i udsigt.

Jeg har ikke villet undlade straks at indberette foranstående.

⁸⁴¹ UM 87.F.3/16.

⁸⁴² Marginnoter af direktør Hvass og afdelingschef Dahl ud for dette afsnit:

- Samtalen er vist ført med Hr. Dahl, der imidlertid ikke har givet oplysninger. Hr. Dahl mener, at vedkommende korrespondent har talt med statsministeren. 8/3 Hvass.
- Jeg har overhovedet ikke sagt andet til vedkommende redaktør, end at jeg intet kunne sige. Han sagde, at han så ville sætte sig i forbindelse med statsministeren. 8/3 Dahl.

⁸⁴³ At amtmanden her omtaler direktøren i tredje person skyldes, at indberetningen rutinemæssigt ligesom alle amtmandens indberetninger i øvrigt er stilet til Indenrigsministeriet. Udenrigsministeriet modtog kopi af amtmandens indberetninger.

523. Notits af udenrigsminister Gustav Rasmussen om notevekslingen den 7. marts 1946.⁸⁴⁴

Onsdag aften den 6. marts spiste jeg sammen med enkelte andre til middag på Skydebanen med den russiske gesandt, der i aftenens løb bad mig fastsætte en tid, hvor han kunne komme næste dag. Da jeg foreslog kl. 1, spurgte han, om jeg kunne tidligere, hvorfor vi aftalte kl. 10.30.

Til dette tidspunkt indfandt hr. Plakhin sig torsdag den 7. marts og gav mig efter instruktion fra hr. Molotov og hr. Vysjinskij den russiske tekst til meddelelsen om de russiske tropper på Bornholm.

Jeg takkede ham for denne meddelelse, som jeg var meget glad for. Jeg havde hele tiden været sikker på, at de russiske tropper ville blive trukket tilbage fra Bornholm og havde gentagne gange udtalt mig i overensstemmelse hermed til den danske presse.

Jeg nærede ingen tvivl om, at Danmark ville være i stand til straks at sende tropper til Bornholm, men inden jeg svarede ham officielt, ville jeg gerne forelægge meddelelsen for statsministeren, hvilket jeg straks gjorde i den fra gesandtskabet i Moskva modtagne danske tekst.

Da jeg var færdig med et foredrag, som jeg mellem 11 og 12 holdt i et lukket møde i et udvalgsværelse i Rigsdagen, viste jeg forsvarsministeren den russiske meddelelse og det i UM i mellemtiden konciperede telegram til minister Døssing i anledning af dennes i aftenen i forvejen indløbne telegram. Forsvarsministeren var ganske enig, men bad mig for en sikkerheds skyld først tale med general Gørtz, hvis tilslutning jeg derefter indhentede telefonisk.

Derpå talte jeg igen med statsministeren og fik hans tilslutning til svartelegrammet.

En note af tilsvarende indhold blev samme dag sendt til minister Plakhin.

524. Berlingske Aftenavis torsdag den 7. marts 1946.

Dansk henvendelse i Moskva om Bornholm Spørgsmål om, hvorlænge russerne agter at blive

Moskva, Torsdag. Associated Press.

Det meddeles i velunderrettede udenlandske kredse i aftes, at Danmark i Moskva har forebragt spørgsmålet om de russiske troppers tilstedeværelse på Bornholm.

Ved forelæggelsen af spørgsmålet skal man fra dansk side have understreget, at de røde troppers opførsel på Bornholm har været upåklagelig, men man ønskede oplysning om, hvor længe russerne agtede at blive på øen.

Det antydes ligeledes i visse kredse, at den fortsatte tilstedeværelse af britiske tropper i visse dele af Danmark influerer på de beslutninger, russerne har taget med hensyn til Bornholm.

Vi har forelagt dette telegram for Udenrigsministeriet, der imidlertid ikke ønsker at knytte kommentarer til.

525. Foreign Office. Intern notits den 7. marts 1946 til udenrigsminister Bevin om tilbagetrækningen af de britiske styrker i Danmark.⁸⁴⁵

Se udenrigsministerens påtegning på vedlagte kopi af Stockholm telegram nr. 11 om tilbage-
trækning af de britiske tropper i Danmark.⁸⁴⁶ Situationen er den, at hovedstyrken blev trukket ud ved udgangen af sidste år. De eneste fåtallige britiske styrker, der er der endnu, er der efter aftale med den danske regering for at udføre særlige tekniske opgaver. En flådemission, som skal hjælpe med at uddanne den danske flåde og rådgive om metoder til minestrygning, er under formering. En militærmission er der for at hjælpe med at uddanne den genetablerede danske hær. Vi håber, at det ikke kommer på tale at trække disse uddannelsesmissioner tilbage i den nære fremtid, eftersom

⁸⁴⁴ UM 105.Dan.5. – Notitsen er dateret den 11. marts 1946.

⁸⁴⁵ FO 371/56107.

⁸⁴⁶ "I must raise this question of British troops in Denmark at Defence Committee. EB"

de er der efter klar aftale mellem os selv, værnsementer og den danske regering som led i vor politik om at opretholde tæt kontakt med de danske væbnede styrker. Ud over uddannelsesmissionerne er der andre enheder beskæftiget med at bemande en flyvemellemstation i Kastrup, fjerne bomber, rydde miner og søge efter savnede krigsfanger. Disse enheder vil blive trukket ud meget snart, når deres opgaver er fuldført.

Vore styrker i Danmark, der andrager omtrent 1200 mand i alt, er der altså på et fuldstændig andet grundlag end de 5000 russiske tropper, der stadig er på Bornholm. Artikler som den, der citeres i vedlagte telegram, giver derfor en fuldkommen forkert fremstilling af situationen, og vore gesandtskaber i Stockholm og København er bedt om forsøge at inspirere artikler i den lokale presse og forklare, at hovedparten af vore styrker blev trukket ud sidste år, og at de, der er tilbage, er der på et helt andet grundlag end russerne på Bornholm.

Mr. Randall har indberettet, at de fleste tænksomme danskere privat er fuldstændig på det rene med, at vore tropper modsat russerne har gode grunde til at blive i Danmark, om end de af frygt for russerne ikke har lyst til at sige det åbenlyst. Men han mener, at den danske offentlighed er alt for tilbøjelig til at mene, at russerne er på Bornholm på samme grundlag som briterne i det øvrige Danmark, og at tiden er kommet til oplyse den danske offentlighed om dette spørgsmål. Han har derfor foreslået, at udenrigsministeren besvarer et inspireret spørgsmål i Parlamentet og oplyser nøjagtigt, hvor mange britiske tropper, der er tilbage i Danmark og med hvilke opgaver. Udenrigsministeren har indvilget i at besvare et spørgsmål efter disse linier. Vi har bedt stabscheferne om deres kommentarer til dette forslag og afventer nu deres svar. [...]

G.M. Warr 7. marts 1946.

Set af udenrigsministeren. Se referat fra Forsvarskomiteen den 8. marts.⁸⁴⁷

D. Allen 10/3.

Bilag:

Telegram nr. 11 den 26. februar 1946 fra Stockholm til Foreign Office.

[Telegrammet, der er modtaget i Foreign Office den 4. marts 1946, indeholder en oversættelse af en artikel i "Aftenbladet" for den 24. februar, hvori såvel de britiske som de russiske tropper i Danmark opfordres til at trække sig tilbage, og hvor der spørges om årsagen til den forsinkede tilbagetrækning. Artiklen beklager, at "Danmark er kommet til at fremstå som et pant i den indeværende strid mellem stormagterne." Artiklen slutter:

"Hvis de ikke kan enes om en samlet tilbagetrækning, vil den part, der først beslutter sig for at rømme, ikke blot vise sin vilje til at løse overhængende konflikter, men vil også styrke sin good-will både i Danmark og i Sverige og Norge."]

Påtegning af udenrigsminister Bevin:

Jeg må rejse dette spørgsmål om de britiske tropper i Danmark i Forsvarskomiteen.

526. Premierminister Attlee til general Ismay, Office of the Minister of Defence, den 7. marts 1946.⁸⁴⁸

Hvad er stillingen med hensyn til de britiske styrker i Danmark? Er deres tilstedeværelse virkelig nødvendig, da den skaber vanskeligheder for udenrigsministeren.

⁸⁴⁷ Aftrykt nedenfor.

⁸⁴⁸ PREMIER 8/178 – D.5/46.

527. Generalmajor L.C. Hollis, Office of the Minister of Defence, til premierminister Attlee den 8. marts 1946.⁸⁴⁹

Reference.: Deres notits nr. D.5/46 af 7. marts.

War Office har nøje gransket stillingen med hensyn til de britiske styrker i Danmark. Forsinkel- sen er tilsyneladende forårsaget af, at Rhinarmeen har været længe om at bestemme sig for, om man skulle anbefale en fuldstændig tilbagetrækning af vore styrker fra Danmark. War Office siger, at de bestemt vil kunne aflægge rapport til stabscheferne næste mandag den 11. marts. De siger også, at de har haft tæt kontakt med Foreign Office, som var forvisset om, at War Office gjorde alt, hvad de kunne for at fremskynde sagen.

528. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 8. marts 1946.⁸⁵⁰

Tilstede var udenrigsministeren, forsvarsministeren, general Gørtz og viceadmiral Vedel, direktør Hvass og referenten.

I tilslutning til sin meddelelse den foregående dag til forsvarsministeren og general Gørtz om- talte udenrigsministeren den af den russiske gesandt afleverede note om de russiske troppers til- bagetrækning fra Bornholm. Udenrigsministeren nævnte endvidere, at en praktisk talt ligelydende meddelelse var modtaget gennem minister Døssing og refererede indholdet af det svar, der er givet minister Plakhin og den instruktion, der er sendt minister Døssing. Udenrigsministeren havde i til- slutning til det skriftlige svar spurgt Sovjetgesandten, om man i Moskva mente, at vi kunne sende danske tropper til Bornholm straks, eller om vi burde vente. Gesandten havde ikke oplysninger herom.

General Gørtz udtalte, at hvis det skal ordnes således, at danske styrker afløser de russiske, kan der udpeges de nødvendige forbindelsesofficerer; den nyudnævnte kommandant på Bornholm vil kunne løse denne opgave, men der vil også kunne sendes forbindelsesofficerer til Bornholm herfra. Generalen spurgte, om der allerede nu burde gives de pågældende afdelinger instruktion om at holde sig rede til at at afgå til Bornholm. På forespørgsel fra udenrigsministeren om, hvilket varsel, der skulle gives, svarede general Gørtz, at en styrke på 4-500 mand kunne sendes afsted med 2 gange 24 timers varsel, forudsat at marinen kan skaffe transport. Udenrigsministren mente ikke, at det herefter ville være rigtigt allerede nu at instruere afdelingerne. General Gørtz erklærede, at man foreløbig ville begrænse sig til at træffe forberedelser inden for den snævrere stab.

Udenrigsministeren anførte, at russerne, således som det fremgik af de modtagne noter, lægger vægt på, at der ikke sker fremmed indblanding i Bornholms administration. Det måtte anses for overordentlig vigtigt, at der ikke gives russerne nogen som helst grund til mistanke på dette punkt, og der måtte derfor træffes en ordning til afværgelse af, at engelske og amerikanske officerer under nogen form eller i noget ærinde rejser til Bornholm. Det måtte endvidere overvejes, om civile udlændinge midlertidigt skulle afskæres fra at rejse til Bornholm uden en særlig tilladelse. Direktør Hvass mente, at spørgsmålet for officerernes vedkommende kunne ordnes ved aftale med den britiske militærmission, og at det for civiles vedkommende muligvis ikke var påkrævet at træffe særlige foranstaltninger; dette spørgsmål måtte i øvrigt i givet fald drøftes med Justits- ministeriet.

[...]

⁸⁴⁹ PREMIER 8/178.

⁸⁵⁰ UM 5.D.74.

529. Note fra gesandt Døssing, Moskva, til udenrigskommissær V.M. Molotov den 8. marts 1946. ⁸⁵¹

Hr. udenrigskommissær,

Under henvisning til den forhandling, som jeg havde den ære at have med Deres Excellence angående øen Bornholm, tillader jeg mig efter min regerings ordre at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne tropper at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud udøve sin administration.

Min regering anmoder mig endvidere om at søge oplyst, om de nævnte tropper allerede nu kan sendes til øen.

Jeg benytter lejligheden til at bede Dem, hr. folkekommissær, modtage forsikringen om min mest udmærkede højagtelse.

Moskva, den 8. marts 1946.

[Noten blev overgivet i det sovjetiske udenrigskommissariat i en russisksproget version, sammen med den danske notetekst. Noten er gengivet i en her foretaget nøjagtig oversættelse af gesandtskabets russiske version af noteteksten. Gesandtskabets oversættelse af noten til russisk var sket ud fra den danske notetekst, som gesandtskabet selv havde formuleret, og som ikke er helt identisk med noteteksten i den instruktion, Udenrigsministeriet havde sendt gesandtskabet i telegram af 7. marts 1946 (aftrykt ovenfor). I denne instruktion er benyttet udtrykket "oprette" (sin administration), som også er det udtryk, der oprindeligt anvendtes i udenrigskommissær Molotovs note af 5. marts 1946, og som udenrigsminister Gustav Rasmussen da også benyttede i sin svarnote af 7. marts til den sovjetiske gesandt. I gesandtskabets danske tekst til noten er imidlertid benyttet verbet "udøve" (sin administration), og et hertil svarende russisk verbum (provoditj) er da også anvendt i gesandtskabets russiske version af noten.

Så vidt det kan ses af akterne, har gesandtskabet ikke førend i april 1953 i forbindelse med en fornyet noteveksling om Bornholm indsendt kopi af den russiske version – men ikke den danske – af noten af 8. marts til Udenrigsministeriet, hvor en russiskkyndig embedsmand derpå oversatte denne notetekst og herunder oversatte det pågældende verbum i noten med "oprette" og altså ikke med "udøve", som er en mere præcis oversættelse. Denne oversættelse kan delvis forklares med, at ordlyden af den dansksprogede notetekst aldrig blev indsendt til Udenrigsministeriet, hvor man altså ikke på noget tidspunkt fik kendskab til, at gesandtskabet helt på egen hånd havde erstattet det foreskrevne "oprette" med "udøve" (sin administration) også i den danske version af noten af 8. marts til Molotov. Denne danske notetekst har følgende ordlyd:]

Hr. udenrigskommissær,

Under henvisning til den samtale, jeg havde den ære at have med Deres Excellence angående øen Bornholm, tillader jeg mig efter min regerings ordre at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks vil være i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt udøve sin administration. Min regering anmoder mig derhos om at søge oplyst, hvorvidt man allerede nu vil kunne afsende de pågældende tropper til øen.

Modtag, hr. udenrigsminister, mine fornyede forsikringer om min mest udmærkede højagtelse.

sign. Thomas Døssing

⁸⁵¹ Gesk. Moskva 87.F.1. – Teksten gengives i en her foretaget oversættelse af gesandtskabets russisksprogede version af noten. Den danske originaltekst, som den blev afleveret i det sovjetiske udenrigskommissariat, er aftrykt nedenfor.

530. Berlingske Tidende fredag morgen den 8. marts 1946.⁸⁵²Forhandlinger med Moskva om en tilbagetrækning af tropperne på Bornholm

I fortsættelse af udenrigsminister Gustav Rasmussens forhandlinger med den russiske viceudenrigsminister Vyshinsky under UNO-konferencen i London foregår der i disse dage en noteveksling mellem det danske og det russiske udenrigsministerium om de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm.

Et Associated Press telegram fra Moskva meddelte i går med "velunderrettede udenlandske kredse" som kilde, at Danmark har forebragt spørgsmålet overfor den russiske regering, og i politiske danske kredse meddeltes, at den russiske gesandt i København, minister A. Plakhine havde overrakt udenrigsministeren en note fra det russiske udenrigsministerium om sagen. En officiel meddelelse fra Udenrigsministeriet, som blev udsendt i aften, går ud på, at der stadig føres forhandlinger om spørgsmålet.

Samtidig dementeres dog et forlydende i Bornholms Social-Demokrat om, at "det er den endelige meddelelse om de russiske troppers tilbagetrækning, der er overrakt den danske regering".

Udenrigsministeriets officielle meddelelse har følgende ordlyd:

"I anledning af et i dag i Bornholms Social-Demokrat offentliggjort forlydende gående ud på, at udenrigsministeren skulle have modtaget endelig meddelelse om de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm, meddeler Udenrigsministeriet, at der stadig føres forhandlinger om spørgsmålet."

Under forhandlingerne i London, så vel som i den danske note til Moskva, skal man efter forlydende have understreget, at de russiske troppers opførsel på Bornholm har været upåklagelig, men at man gerne ønskede oplyst, hvor længe de agtede at forblive på øen, og det er endvidere fra den danske regerings side blevet stærkt understreget, at Danmark nu meget gerne ønsker at overtage den militære bevogtning af Bornholm.

Udenlandske kredse i Moskva skal ifølge Associated Press-meddelelsen være af den opfattelse, at tilstedeværelsen af britiske tropper i visse dele af Danmark influerer på de beslutninger, russerne har taget med hensyn til Bornholm. Det kan i denne forbindelse oplyses, at man på kompetent dansk hold erklærer, at antallet af engelske tropper, som endnu er tilbage i Danmark, og som iøvrigt er under stærk afvikling, er betydeligt mindre end antallet af russiske tropper, som befinder sig på Bornholm.

Den russiske note, som blev overrakt det danske udenrigsministerium i går, gav anledning til en række forhandlinger i Udenrigsministeriet.

Af den omstændighed, at Udenrigsministeriet ikke i går fandt nogen anledning til at sammenkalde hverken regeringen eller Rigsdagens udenrigspolitiske Nævn, kan man imidlertid med sikkerhed slutte, at den russiske note ikke indeholder nogen definitiv afgørelse i sagen.

531. Berlingske Tidende fredag morgen den 8. marts 1946.De britiske tropper i Danmark

London. Torsdag. Associated Press.

Spørgsmålet om de britiske troppers fortsatte tilstedeværelse i Danmark vil meget snart blive taget op i det engelske parlament, oplyser en talsmand for Krigsministeriet i aften.⁸⁵³

Erklæringen fra Krigsministeriet er afgivet som svar på spørgsmålet om den mulige forbindelse mellem de britiske tropper på dansk område og de russiske troppers fortsatte tilstedeværelse på Bornholm.

I meddelelser, der er indløbet til London fra Moskva, siges det, at tilstedeværelsen af britiske tropper i Danmark muligvis står i forbindelse med russernes tøven med at evakuere deres styrker fra Bornholm.

⁸⁵² af Tage Mortensen.

⁸⁵³ den 7. marts.

Den britiske talsmand nægtede i øvrigt at udtale sig nærmere, før spørgsmålet meget snart rejses i parlamentet.

532. Information fredag aften den 8. marts 1946.⁸⁵⁴

Svaret fra Moskva tilfredsstillende for Danmark.

Det kan nu anses for bekræftet, at det danske udenrigsministerium i går har modtaget et svar på sin henvendelse i Moskva vedrørende Bornholm, og at dette svar er meget tilfredsstillende for Danmark.

Fra autoritativ side erklæres til formiddag over for os, at man nu er nået et godt skridt nærmere en løsning.

Regeringen som sådan er ikke blevet underrettet om forhandlingerne. De ministre, der var til stede i København, fik i aftes en kort orientering fra Udenrigsministeriet, men der er ikke indkaldt til ministermøde om sagen.

Den erklæring, som Udenrigsministeriet i aftes udsendte gennem Ritzaus Bureau, og hvori det omtales, at der føres forhandlinger, har givet anledning til en vis spænding på Bornholm. Man spørger, hvad der forhandles om. Fra kompetent side erfarer vi imidlertid, at forhandlingerne drejer sig om en rømning af Bornholm.

Der kan næppe ventes udsendt yderligere erklæringer fra Udenrigsministeriet på nuværende stadium.

I et telegram fra vor Stockholms-korrespondent til formiddag meddeles, at de svenske fiskere på sydkysten i de sidste dage har konstateret en usædvanlig livlig trafik omkring Bornholm, og at dette sættes i forbindelse med ankomsten af en russisk transportflåde til klippeøen. Denne meddelelse har ikke kunnet bekræftes.

533. Berlingske Aftenavis fredag den 8. marts 1946.

Forhandlingerne om Bornholm fortsættes Det udenrigspolitiske Nævn informeres snart

Der er ikke siden i går sket nyt i forhandlingerne om de russiske tropper på Bornholm. I Udenrigsministeriet understregedes det i formiddags, at forhandlingerne – som meddelt i den officielle meddelelse i aftes – fortsættes, og det er udelukket, at man på indeværende tidspunkt kan fremsætte nogen udtalelse om deres forløb eller det mulige tidspunkt for deres afslutning.

Meddelelserne i går har vakt stor opsigt på Rigsdagen, hvor spørgsmålet om de fremmede troppers forbliven her i landet jo flere gange har været fremført i Folketinget. Regeringens medlemmer er naturligvis af udenrigsminister Gustav Rasmussen blevet informeret om den stedfundne udvikling, og inden længe vil udenrigsministeren over for Folketingets udenrigspolitiske Nævn, hvis formand er professor Hartvig Frisch, redegøre for forholdene. Så vidt vi kan forstå, er det dog hensigten at søge forhandlingerne ført til et mere afgørende stadium, inden nævnet indkaldes.

⁸⁵⁴ af Ove Martin.

534. Telegram den 8. marts 1946 fra den britiske chargé d'affaires i København, M. Rose, til Foreign Office.⁸⁵⁵

Nr. 84.

Mit telegram nr. 75 af 1. marts.⁸⁵⁶

Dansk presse bringer i dag følgende officielle kommuniké udstedt i går af Udenrigsministeriet:
 "I anledning af et i dag i Bornholms Social-Demokrat offentliggjort forlydende gående ud på, at udenrigsministeren skulle have modtaget endelig meddelelse om de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm, meddeler Udenrigsministeriet, at der stadig føres forhandlinger om spørgsmålet."

535. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet fredag den 8. marts 1946.⁸⁵⁷

Fortroligt.

I aften ved 21-tiden blev jeg ringet op af redaktør Tage Mortensen, Berlingske Tidende, der til en redaktionel artikel⁸⁵⁸ i bladet i tilknytning til Udenrigsministeriets officielle meddelelse om forhandlingerne med Moskva om russernes bortrejse herfra gerne ville have navnet på den nuværende russiske øverste chef.

Da jeg ikke havde noget kendskab til den fra Udenrigsministeriet udsendte meddelelse, måtte jeg bede ham læse den op for mig. Derefter læste han den redaktionelle artikel for mig. I den stod bl.a., at russerne havde 5.000 mand her, og at der var 1.000 englændere og amerikanere i det øvrige land.⁸⁵⁹ Jeg henstillede indtrængende til ham i ethvert tilfælde at stryge talopgivelsen for russernes vedkommende, idet russerne var meget ømfindtlige på sådanne punkter, og det kunne skaffe mig ubehageligheder. Han lovede at overveje dette og forstod mit synspunkt. Jeg sagde ham da, om han havde noget imod, at jeg med det samme fik forbindelse med direktøren i Udenrigsministeriet og forelagde ham sagen. Dette havde han ikke. Da jeg fik forbindelse med direktør Hvass, havde redaktøren selv ringet og sat ham ind i sagen, og jeg forstod, at direktøren var ganske enig med mig og havde rettet tilsvarende henstilling.

Jeg benyttede lejligheden til over for direktøren at henstille, at man fra Udenrigsministeriets side så hurtigt som muligt vil orientere mig – eventuelt gennem chiffterelegram, således at jeg fik en kode – idet jeg jo var regeringens øverste tillidsmand her, men samtidig også for befolkningen stod som dens tillidsmand, og den derfor stod ganske uforstående og noget foruroliget, når jeg i sådanne spørgsmål intet vidste, hvor andre ad deres kilder vidste mere. Direktør Hvass talte jeg også i dag med om sagen, og jeg forstod, at han fremtidig ville sørge for orientering på den ene eller anden måde.

Efter sidste snestorm blev banerne farbare i går, og vejene bliver det i hovedsagen i dag.⁸⁶⁰

De bornholmske aviser indeholder i dag følgende kommentarer til de i går indberettede meddelelser om russernes eventuelle tilbagetrækning fra Bornholm:

Bornholms Socialdemokrat:

"Bornholms Socialdemokrats sensationelle meddelelse i går om de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm blev modtaget med den største interesse ikke blot her på øen, men over hele landet. Selvom det ikke officielt kunne bekræftes gennem Udenrigsministeriet, er man dog i

⁸⁵⁵ FO 371/56107. – Modtaget den 10. marts kl. 11.10. Sendt i klartekst. Gentaget til Stockholm.

⁸⁵⁶ Aftrykt ovenfor.

⁸⁵⁷ UM 87.F.3/16.

⁸⁵⁸ Artiklen i Berlingske Tidende den 8. marts 1946: "Forhandlinger med Moskva..." – aftrykt ovenfor.

⁸⁵⁹ Marginnote af direktør Hvass: – Dette stammer mig bekendt ikke fra Udenrigsministeriet.

⁸⁶⁰ Marginnote af Gustav Rasmussen: – "Hvad kommer det sagen ved?" – Amtmandens "uvedkommende" oplysning kan skyldes, at amtmandens indberetninger rutinemæssigt var stilet til Indenrigsministeriet, hvorunder amtmandens embedsområde hørte. Udenrigsministeriet fik kopi af indberetningerne.

indviede kredse stadig af den opfattelse, at der snart kan ventes et resultat af de igangværende forhandlinger.

[...]

En indirekte bekræftelse.

Udenrigsministeriets officielle meddelelse afkræfter på ingen måde vort forlydende i går, og forhåbentlig vil det vise sig, at den officielle meddelelse er en indirekte bekræftelse af, at der i nær fremtid kan ventes en glædelig meddelelse for det danske folk i almindelighed og for den bornholmske befolkning i særdeleshed.

Ingen kan vente, at Udenrigsministeriets meddelelse skulle sige mere om de igangværende forhandlinger, men alt tyder på, at sagen er i udvikling.

Det forlyder i dag, at de spørgsmål, der forhandles om, drejer sig om en styrkelse af de danske bevogtningsstyrker på Bornholm, så de vil være i stand til at overtage den fulde bevogtning af vor ø, men hele spørgsmålet må også ses i relation til de øvrige allierede styrker her i landet

[...]

Efter alt, hvad der nu foreligger, er der altså grund til snart at vente noget nyt i sagen om russerne på Bornholm, selvom den note, der i går blev overrakt den danske udenrigsminister, måske ikke er den endelige.”

Bornholms Tidende:

“Som Bornholms Tidende i aftes meddelte i et ekstrainummer, verserede der i går rygter om en russisk note til den danske regering vedrørende de russiske styrkers tilbagetrækning fra Bornholm. Fra Udenrigsministeriet ønskede man endnu ikke i går at udtale sig nærmere om noten og dens indhold, men det oplystes, at “der stadig føres forhandlinger om spørgsmålet.” Endnu i formiddags var der ikke fra ansvarlig dansk side udsendt noget nyt om forhandlingerne, men man kan vist roligt sige, at stemningen i allerhøjeste grad er optimistisk i alle ansvarlige kredse, idet der nu synes at være meget lyse udsigter til, at vi snart kan blive “alene hjemme”, fordi samtlige allierede tropper i meget nær fremtid vil forlade dansk område og overlade de opgaver, de efter befrielsen har varetaget, til os selv.

[...]

Udenrigsministeren ønsker ikke at udtale sig.

Ved middagstid lykkedes det os endelig at komme i forbindelse med udenrigsminister Gustav Rasmussen, der havde meget travlt.

– Kan udenrigsministeren fremsætte en udtalelse i forbindelse med de forhandlinger, der i øjeblikket finder sted? Det ville i allerhøjeste grad interessere bornholmerne.

– Nej, det kan jeg ikke. På nuværende tidspunkt ønsker jeg ikke at udtale mig, men må henvise til den erklæring, der i aftes blev udsendt gennem Udenrigsministeriet om sagen.

– Kan udenrigsministeren heller ikke sige, hvornår der udsendes en officiel meddelelse om hele sagen?

– Nej, det ønsker jeg heller ikke.”

[...]

Til alle de inden- og udenlandske journalister, der i aftes og i dag har ringet til mig, har jeg henvist til Udenrigsministeriets officielle meddelelse.

536. Ekstrakt af møde den 8. marts 1946 i den britiske forsvarskomiteé.⁸⁶¹

7. Tilbagetrækning af de britiske styrker i Danmark.

Udenrigsministeren sagde, at den fortsatte tilstedeværelse af britiske besættelsestropper i Danmark voldte ham betydelige vanskeligheder, og at han ikke godt kunne lægge pres på russerne for at trække deres styrker tilbage fra Bornholm, førend vi selv var ude af landet. Kunne stabscheferne give detaljeret oplysning om det britiske militærpersonel, der var i Danmark nu, og om grunden til deres tilstedeværelse der?

⁸⁶¹ PREMIER 8/178 – Extract from D.O. (46) 7th Meeting 8th March, 1946. Top Secret.

Premierministeren sagde, at han allerede havde sendt en forespørgsel herom til stabscheferne og havde forstået, at de ville rapportere om stillingen først på den kommende uge.

Dette blev bekræftet, og komiteen blev informeret om, at spørgsmålet var overgivet til hastebehandling i den britiske Rhinarmé, som skulle komme med dens anbefalinger.

Flådechefen sagde, at tilstedeværelsen af et meget lille flådekontingent havde sin forklaring i de minstrykningsaktiviteter, som vi stadigvæk var i gang med.

Komiteen:

henstillede til stabscheferne at afgive rapport om denne sag til premierministeren og udenrigsministeren i begyndelsen af førstkomende uge.

537. Telegram den 9. marts 1946 fra amtmænd Stemmann til direktør Hvass, Udenrigsministeriet.⁸⁶²

Bornholms Tidende (Venstre) indeholder i aften nye meddelelser om forhandlingerne om de russiske tropper på Bornholm, hvorefter afgørelsen skulle kunne ventes i løbet af 2 til 3 dage. Bornholms Avis (konservativ) kritiserer i leder i aften den manglende vejledning af offentligheden, der giver anledning til mange rygter. Henstiller indtrængende, at der snarest gives mig i hvert fald den samme orientering, som politikerne får, da jeg modtager mange henvendelser om forskelligartede rygter og befolkningens tillidsforhold til mig vanskeliggøres.

Påtegning: Oplæst for direktøren 10/3 kl. 10.20.

538. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 9. marts 1946.⁸⁶³

Fortroligt.

[...]

Det konservative blad her, Bornholms Avis, indeholder i dag en sålydende artikel:

“Lad os få ren besked.

De sidste dages meddelelser om sandsynligheden for en snarlig tilbagetrækning af de sovjetrussiske militære styrker på Bornholm har naturligvis vakt den største forventning overalt på øen. Det er ofte påpeget – også her i bladet – at vi kun har al grund til at være den røde hær taknemmelig for dens indsats ved nedkæmpelsen af det nazistiske tyranni og vor befrielse for dette. Der er imidlertid nu gået så lang tid efter Tysklands kapitulation, at man også med rimelighed fra dansk side har kunnet gøre gældende, at de opgaver, vore allierede umiddelbart efter befrielsen måtte hjælpe os med, uden vanskelighed vil kunne overtages af vore egne militære styrker.

Derfor vakte meddelelsen forleden om, at den russiske regering gennem sin gesandt i København havde overrakt den danske regering en meddelelse af et indhold, der måtte sandsynliggøre, at en løsning af disse spørgsmål skulle være ret nær forestående, naturligvis den største glæde blandt alle bornholmere. Derimod har man her på øen – efter vor opfattelse med god grund – været mindre tilfredse med den tilbageholdenhed, det danske udenrigsministerium har udvist siden denne meddelelses fremkomst. Ud over en kortfattet erklæring om, at “der stadig føres forhandlinger om sagen”, har det ikke været muligt at få nogen som helst besked fra den side. Alt, hvad man hidtil har haft at bygge på, er gisninger og forlydender, som Udenrigsministeriet end ikke har ønsket at tage stilling til. Hvorfor i grunden? Hvilket formål skal dette hemmelighedskræmmeri tjene? At der forhandles om tingene turde jo for enhver være temmelig indlysende, men hvad er det, der forhandles om? Man måtte dog i København kunne forstå, at

⁸⁶² UM 105.Dan.5. – Telegrammet er afsendt kl. 21.49.

⁸⁶³ UM 87.F.3/16.

denne tavshed om sagen kun er medvirkende til at give næring til allehånde fantastiske rygter navnlig her på øen. Det forekommer os, at Udenrigsministeriet skylder den bornholmske befolkning i hvert fald noget klarere besked om tingene end den, der hidtil er givet. Naturligvis må der være en række detailspørgsmål i forbindelse med en forestående afvikling af den stedfundne – som et led i vort lands befrielse – midlertidige russiske besættelse af Bornholm, der skal klares. Det vil enhver kunne forstå. Men hvad er der i grunden til hinder for, at Udenrigsministeriet lod meddele, at de forhandlinger, der føres, netop tager sigte på en sådan afvikling? Vi kan næppe tænkes os, vore russiske allierede skulle have noget at indvende herimod, da det jo alligevel er offentligt bekendt, at forhandlinger er i gang.

Lad os få ren besked om tingene. Den bornholmske befolkning har et rimeligt krav på, at der vises den et sådant hensyn. Og det skulle vel synes så meget mere naturligt, som det jo udtrykkeligt fra de danske UNO-delegeredes side ved hjemkomsten fra London blev fremhævet, “at det hemmelige diplomatiske dage var forbi.”

Som jeg tidligere har udtalt, kan jeg sige, at ønsket om orientering og de foran fremhævede synspunkter deles i hele den bornholmske befolkning.

539. Nationaltidende lørdag den 9. marts 1946.

Forhandlingerne om Bornholm: Håb om et godt resultat

London, fredag. Ritzaus Bureau fra Reuter.

Stockholm Radio meddelte i aften, at stockholmske blade har bragt meddelelse om, at Sovjetunionen officielt har tilkendegivet den danske regering, at den er rede til at trække sine tropper bort fra Bornholm, så snart danske tropper var i stand til at overtage øen.

Ritzaus Bureau har forelagt dette telegram i Udenrigsministeriet, hvor det erklæres, at man kun som tidligere kan bekræfte, at der i øjeblikket om spørgsmålet føres forhandlinger, om hvilke man håber, at de vil hidføre et godt resultat.

[...]

540. Telegram den 10. marts 1946 fra chargé d'affaires Frank Roberts, Moskva, til Foreign Office.⁸⁶⁴

Nr. 970.

1. sekretæren ved det danske gesandtskab, som kom i dag for at sige farvel, inden han rejste til København på orlov, fortalte mig, at de igangværende forhandlinger her om de sovjetiske troppers rømning af Bornholm endelig havde nået et opmuntrende stade. Skønt ingen endelig aftale endnu var afsluttet, virkede han sikker på, at spørgsmålet nu havde fundet en principiel afgørelse, og at de sovjetiske tropper ville drage bort tidligt på sommeren, om ikke før.

2. Da man aldrig kan vide sig sikker i sådanne forhandlinger med den sovjetiske regering, tror jeg, at disse oplysninger bør behandles fortroligt.

Kommentar i Foreign Office:

Mr. Randall fortalte mig forleden, at den danske 1. sekretær i Moskva, hr. Melchior, er en fornuftig mand og mere pålidelig end gesandten, hr. Døssing. Denne oplysning er derfor sikkert en nøjagtig gengivelse af den sovjetiske regerings nuværende intentioner, skønt denne meget vel kan ombestemme sig, før forhandlingerne er afsluttet.

G.M. Warr 11/3.

⁸⁶⁴ FO 371/56107. – Fortroligt. Afsendt den 10. marts kl. 11.57, modtaget kl. 12.50. Gentaget til København.

541. Notits om meddelelse fra Udenrigsministeriet til amtmand Stemann den 10. marts 1946.⁸⁶⁵

Notits.

Efter ordre fra direktøren meddelt stiftamtmand⁸⁶⁶ Stemann i anledning af dennes telegram af 9. ds. angående de russiske tropper på Bornholm følgende:

- 1) Her intet kendskab til, at afgørelse skulle foreligge i løbet af 2-3 dage;
- 2) Sagen ligger som af direktøren forklaret;
- 3) Intet at tilføje.

Stiftamtmanden takkede for meddelelsen.

Den 10. februar [marts] 1946 kl. 11.⁸⁶⁷

542. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet søndag den 10. marts 1946.⁸⁶⁸

Fortroligt.

I fortsættelse af tidligere indberetninger vedrørende forhold af interesse for centraladministrationen, senest min indberetning af gårs dato, skal jeg herved indberette, at Bornholms Tidende (Venstreblad) i går aftes indeholdt følgende meddelelse om forhandlingerne om de russiske tropper på Bornholm:

“Hverken englænderne eller amerikanerne er gjort bekendt med forhandlingerne. Deres afslutning ventes tidligst om to, måske tre dage. – 1.000 danske soldater til øen?

De forhandlinger, der i øjeblikket finder sted mellem det danske udenrigsministerium på den ene side og de russiske myndigheder på den anden, er endnu ikke afsluttet, og der er ikke fremkommet noget officielt nyt i sagen. Efter hvad vi i dag erfarer fra pålidelig kilde, må man regne med, at der i hvert fald vil gå to, måske tre dage endnu, før der kan siges noget endeligt om forhandlingerne og deres sandsynlige lykkelige afslutning. Det meddeles i dag i bureautelegrammer fra henholdsvis London og Washington, at man hverken i engelske eller amerikanske regeringskredse fra russisk side er gjort bekendt med forhandlingerne.

[...] ⁸⁶⁹

1.000 danske soldater til øen?

Forsvarsminister Harald Petersen ønsker ikke på nuværende tidspunkt at udtale sig om, hvor mange danske soldater, der eventuelt skal sendes hertil for at afløse de russiske styrker, men forskellige “fagfolk” er kommet til det resultat, at 1.000 mand eller der omkring vil blive det endelige tal. Og dem skulle der nok blive plads til herovre. Ét af de blade, der holder på de 1.000, er Nationaltidende, der skriver, at styrkernes størrelse må afhænge dels af, hvad russerne anser for nødvendigt og dels af, hvad det danske militær anser for værende nødvendigt.”

⁸⁶⁵ UM 105.Dan.5.

⁸⁶⁶ Amtmanden var ikke stiftamtmand. Bornholm hører til Københavns Stift.

⁸⁶⁷ Ved en lapsus er måneden angivet som februar. Skal være: 10. marts 1946. Notitsen er arkiveret i akt-pakken under februar måned.

⁸⁶⁸ UM 87.F.3/16.

⁸⁶⁹ Stemanns udeladelse af avistekst.

Fremkomsten af sådanne oplysninger, der selvfølgelig omfattes af befolkningen her med den største interesse, giver anledning til mange henvendelser til mig, og min fuldstændige mangel på orientering bevirker, at jeg er ude af stand til at bekræfte eller afkræfte de fremkomne meddelelser, hvorved befolkningens tillidsforhold til mig svækkes, og mine muligheder for ved andre lejligheder at modarbejde urigtige rygter ødelægges, og jeg har derfor i aften sendt direktør Hvass, Udenrigsministeriet, et sålydende telegram:

“Bornholms Tidende (Venstre) indeholder i aften nye meddelelser om forhandlingerne om de russiske tropper på Bornholm, hvorefter afgørelse skulle kunne forventes i løbet af 2-3 dage. Bornholms Avis (konservativ) kritiserer i leder i aften den manglende vejledning af offentligheden, der giver anledning til mange rygter.

Henstiller indtrængende, at der snarest gives mig i hvert fald den samme orientering, som politikerne får, da jeg modtager mange henvendelser om forskelligartede rygter, og befolkningens tillidsforhold til mig vanskeliggøres.”

Fra direktør Hvass fik jeg i formiddags meddelelse om, at Udenrigsministeriet intet kendte til foranstående om de 2-3 dage, og at man intet havde at tilføje til den sidste meddelelse, som jeg havde fået.

Det er jo blot meget kedeligt, at alle disse avisskriverier og radiomeddelelser, som hviler på så løst grundlag, som de gør, kan få lejlighed til at vække så megen uro, som de gør.

Jeg skal tilføje, at Bornholms Tidendes meddelelse vakte særlig opsigt, dels fordi det er det lokale regeringsblad, dels fordi det forlød, at udenrigsministeren havde givet en redegørelse for sagen inden for partiet Venstre.

543. Nationaltidende mandag den 11. marts 1946. Referat af minister Per Federspiels tale i Rønne den 11. marts 1946.

Bornholms rømning kædet sammen med et andet problem. Minister Federspiel om forhandlingerne om russernes tilbagetrækning fra øen.

Rønne, søndag (Privat).

At der i de dansk-russiske forhandlinger om russernes borttrækning fra Bornholm indgår andet og mere vigtigt end det, der i første omgang kom frem, nemlig at russerne skulle være rede til at trække sig tilbage fra øen, når dansk militær selv kunne overtage bevogtningen, fik man et indtryk af i dag, da ministeren for særlige anliggender Per Federspiel talte i Venstres Ungdom i Rønne.⁸⁷⁰

Ministeren kom ganske kort ind på de allierede styrkers ophold på dansk territorium og ganske særligt russernes på Bornholm. Han understregede, at man i forhandlingerne først og fremmest fra dansk side har ønsket at få målet med besættelsen at vide. Af forhandlingerne, som hidtil er ført, har man fra dansk side absolut fået den opfattelse, at russernes tilstedeværelse på Bornholm givet ikke er stedsevarende.

Men, sagde ministeren, man må ikke glemme, at spørgsmålet om russernes tilbagetrækning fra øen også hænger sammen med andre ting end det, der lige netop angår Danmark og Rusland.⁸⁷¹

Ministeren kom ikke nærmere ind på, hvad det var for forhold, der havde været tale om, og som åbenbart har været omtalt i den note, om hvilken der endnu ikke er givet nogen officiel meddelelse.

⁸⁷⁰ Per Federspiels besøg på Bornholm var et led i kampagnen til kommunevalgene, der fandt sted tirsdag den 12. marts 1946.

⁸⁷¹ Se s. 243 fodnote 21 i Den lange Befrielse.

544. Bornholms Tidende den 11. marts 1946.⁸⁷²Minister Federspiel på Bornholm:

[...]

Vi må føre aktiv, balancerende udenrigspolitik

Federspiel kom ind på dansk udenrigspolitik i den kommende tid og understregede udtrykkeligt, at vi måtte undgå at slutte os til hverken den ene eller den anden af de blokke, der på UNO-konferencen afegnede sig, en vestblok eller en østblok. En dansk tilslutning til en af disse blokke vil kunne betyde en fare for politikken omkring vore farvande. Man må ikke se bort fra, at den politiske interesse omkring Danmark først og fremmest drejer sig om vore indsejlinger, bælterne og sundet.

I dag ligger vi mellem et østligt og et vestligt Europa, og vi må forstå at balancere på denne plads. Trækkes der for meget i den ene snor, må vi være rede til at kaste vor vægt over i den anden side. [...]

545. Referat af møde i den britiske stabschefskomiteé den 11. marts 1946.⁸⁷³

Tilstedeværende:

Feltmarskal, Lord Alanbrooke, Chief of the Imperial General Staff (mødeleder),
Admiral of the Fleet, Lord Cunningham, First Sea Lord and Chief of Naval Staff,
Marshal of the Royal Air Force, Lord Tedder, Chief of the Air Force,
General Hastings L. Ismay, Office of the Minister of Defence

23. Danmark – tilbagetrækning af de britiske styrker

For komiteen forelå kopi af et brev dateret den 15. februar⁸⁷⁴ fra Foreign Office med et telegram fra København som bilag.⁸⁷⁵ I brevet spørges stabscheferne, om de vil give deres godkendelse af, at der stilles et spørgsmål i Parlamentet, hvorpå svaret vil give detaljerede oplysninger om det britiske militærpersonel i Danmark nu og om årsagerne til deres tilstedeværelse der.

Lord Cunningham sagde, at tallene for flåden i afsnit 2 i telegrammet ikke længere stemte, og at der var foretaget nogle nedskæringer.

Lord Alanbrooke sagde, at tallene for hærens personel også var formindsket, og at man også måtte informere Foreign Office om, hvordan det tilbageblevne personel var beskæftiget.

Lord Tedder sagde, at tallene for Royal Air Force var korrekte, men han håbede, at flertallet af personellet ville blive trukket tilbage i april i år. Han var enig i, at detaljerede oplysninger om det britiske militærpersonel i Danmark og årsagerne til deres tilstedeværelse kunne gives i svaret på et spørgsmål i Parlamentet.

Komiteen:

a) var enig om, at den intet havde at indvende imod at give Parlamentet detaljerede oplysninger om det britiske militærpersonel i Danmark nu og årsagerne til deres tilstedeværelse der.

b) instruerede sekretæren om at underrette Foreign Office herom og om vedkommende ændringer i afsnit 2 og om årsagerne til de britiske troppers tilstedeværelse i Danmark sammen med de skønnede datoer for deres tilbagetrækning.

⁸⁷² Gengivelsen af Federspiels tale i Bornholms Tidende rummer også et referat af hans omtale af forhandlingerne om russernes tilbagetrækning, som er omtrent ordret identisk med det tilsvarende referat i Natio-naltidende den 11. marts 1946.

⁸⁷³ PREMIER 8/178. – C.O.S. (46) 38th Meeting. Top Secret.

⁸⁷⁴ Udeladt her.

⁸⁷⁵ Telegram nr. 52 den 8. februar 1946 fra Randall til Foreign Office.

546. Telegram den 11. marts 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁸⁷⁶

Nr. 152.

Mit telegram nr. 84 [af 8. marts 1946].

Den danske udenrigsminister fortalte mig i dag, at han oven på sin samtale med hr. Vysjinskij i London efterfølgende havde sendt den sovjetiske regering en note, der påpeger den praktisk taget fuldstændige tilbagetrækning af britiske tropper fra Danmark, og som udtaler, at Danmark er klar til og i stand til at tage kontrol over Bornholm, og at den sovjetiske regering ved at trække sine tropper tilbage fra øen vil sikre sig dansk tillid og goodwill. Herpå svarede den sovjetiske regering ved at spørge den danske regering, om den virkelig var klar til at overtage det fulde ansvar og kontrol uden den ringeste udenlandske støtte eller indblanding. Dette har den danske udenrigsminister i sit svar givet fuld forsikring om.

2. Hr. Rasmussen fortalte mig, at skønt de ikke siger det, følte han sig sikker på, at russerne har en forestilling om, at hvis de rejser, vil danskerne søge at opnå vor flådemæssige og militære assistance med garnisoneringen af Bornholm. Som et yderligere eksempel på russisk mistænksomhed fortalte han mig iøvrigt, at russerne nægtede at betragte de amerikanske orlovsgupper udelukkende som begrænset hertil. I betragtning af denne holdning og den heraf følgende delikate situation i ugerne efter en russisk rømning, hvis en sådan indtraf, bad hr. Rasmussen om, at vi for vor del ikke ville tillade noget besøg – militært, flådemæssigt eller andet, mig selv indbefattet – som kunne give anledning til fornyet russisk mistænksomhed. Jeg sagde, jeg troede, at vi bestemt ville afgive forsikring herom; vi havde ikke det ringeste ønske om at skabe yderligere vanskeligheder for Danmark i forholdet til den sovjetiske regering, og jeg tilføjede, at skønt jeg lige stod og skulle til at forelægge et projekt for hr. Rasmussen, som jeg havde haft i tankerne i nogen tid – at sende et antal britiske kulturelle film til Bornholm – ville jeg endog være villig til at afstå fra dette, hvis han troede, at det ville skabe problemer. Hr. Rasmussen sagde han ikke mente, at der nødvendigvis måtte nedlægges forbud mod film eller endog et engelsk kulturforedrag, men han mente, at det ville skabe problemer at sende noget medlem af kampstyrkerne derover, eller hvis jeg aflagde besøg der i den nærmeste fremtid eller i /tekstgruppe ikke dechiffreret/⁸⁷⁷ [månederne?] efter den russiske tilbagetrækning. Jeg gentog, at for mit vedkommende ville det ikke komme på tale, at nogen britisk statsborger, som jeg havde den mindste kontrol med, ville aflægge besøg på Bornholm, uden at jeg først konsulterede ham⁸⁷⁸ åbent og ærligt. Det ville glæde mig at få at vide, om De er enig i mit svar.

[I en fortroligt stemplet skrivelse: De russiske tropper på Bornholm, dateret den 11. marts 1946 til de danske gesandter i Washington, London og Stockholm underrettede Udenrigsministeriet gesandterne om Molotovs meddelelse til Døssing den 5. marts, den sovjetiske gesandts ligelydende meddelelse til udenrigsministeren den 7. marts, og udenrigsministerens bekræftende svar herpå samme dag, nemlig at "Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte Bornholm og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration."⁸⁷⁹]

⁸⁷⁶ CAB 121/362. , p. 58. – Hemmeligt. Afsendt den 12. marts kl. 09.02, modtaget kl. 10.42. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Moskva og Stockholm.

⁸⁷⁷ /grp. undec./ – Af sammenhængen fremgår, at der må være tale om en tidsangivelse, måske: i månederne.

⁸⁷⁸ Gustav Rasmussen.

⁸⁷⁹ UM 105.Dan.5.

547. Notits af udenrigsminister Gustav Rasmussen den 12. marts 1946.⁸⁸⁰

Under en samtale, som jeg i går havde med den britiske gesandt i mit kontor, sagde jeg ham, at vi lagde megen stor vægt på, at der ikke i den nærmeste fremtid kom britiske officerer eller overhovedet andre udlændinge til Bornholm, idet det var vigtigt ikke at give noget påskud til russisk mistænksomhed.

Både den britiske gesandt og den svenske og belgiske, som ligeledes var her i går, spurgte til forhandlingerne om Bornholm. Jeg svarede dem alle med en henvisning til, at jeg i London havde talt med hr. Vysjinskij, og at vi nylig havde fået en gunstig meddelelse fra Moskva. Ingen af gesandterne spurgte, hvad meddelelsen gik nærmere ud på.

548. Gesandt Randall, København, til Warner, Foreign Office, den 12. marts 1946.⁸⁸¹

Som en personlig fodnote til mit telegram nr. 152 af i går vil jeg fortælle dig, at Federspiel lige er vendt tilbage fra Bornholm, hvor han har været i rent partimæssigt øjemed. Han ser mindre optimistisk på det end Rasmussen, men årsagen hertil ligger mere i den samtale, han havde med lord Jowitt⁸⁸² i London, end i de kendsgerninger som Rasmussen har gjort mig bekendt med. Det synes, som om justitsministeren faktisk har bibragt Federspiel en frygt for, at russerne sandsynligvis vil stille krav til Danmark i forbindelse med Storebælt og Øresund, og det er sivet ud i den danske presse, at russerne måske vil kæde dette sammen med deres rømning af Bornholm. Dette mener jeg er uheldigt. Det skræmmer danskerne, og det giver russerne nykker. Jeg skal gøre mit bedste for at opildne Rasmussen i hans linie, som er den, at Danmark fuldt ud er i stand til på egen hånd at passe på sit territorium på Bornholm, og at det er aldeles unødvendigt at sætte det i forbindelse med andre bredere spørgsmål. Efter min mening bør vi tage spørgsmålet om adgangsvejene til Østersøen op efter aftale med amerikanerne og danskerne, men lad danskerne først få russerne væk fra Bornholm og helst uden betingelser, hvis de kan. Rasmussen er forhåbningsfuld.⁸⁸³ Vær venlig ikke at foretage dig noget med dette brev, som kan indblande Federspiel.

Kommentarer i Foreign Office til Randalls telegram nr. 152 af 11. marts og brevet til Warner den 12. marts.⁸⁸⁴

Kopieret til efterretningscheferne for flåden, hæren og flyvevåbnet.

Den note, der omtales i dette telegram, er den anden, som danskerne har givet russerne vedrørende Bornholm. Den første blev sendt omkring den første uge i januar.⁸⁸⁵

Hvor uberettiget det end er, nærer russerne oprigtigt mistanke om, at danskerne vil søge vor flådemæssige og/eller militære bistand til at oprette en garnison på Bornholm efter russernes tilbagetrækning. Hr. Rasmussen har forsikret russerne om, at danskerne kan overtage garnisoneringen uden hjælp.

⁸⁸⁰ UM 105.Dan.5.

⁸⁸¹ FO 371/56107. – Hemmeligt og personligt.

⁸⁸² Britisk justitsminister (Lord Chancellor).

⁸⁸³ Warner har markeret i marginen ud for denne og den foregående sætning ("Efter min mening"...etc.)

⁸⁸⁴ FO 371/56107.

⁸⁸⁵ Der blev kun sendt én note. Misforståelsen er opstået, fordi udenrigsministeren, direktør Hvass og gesandt Reventlow allerede i januar måned over for Foreign Office og gesandt Randall havde givet udtryk for, at noten allerede var afleveret, eller stod umiddelbart foran at blive det. Det er derfor ganske naturligt, at der i Foreign Office nu er skabt indtryk af, at der er sendt to danske noter til russerne.

Mr. Randall har på sin side forsikret hr. Rasmussen om, at han ikke vil tillade nogen handling, som ville give yderligere næring til russisk mistænksomhed, f.eks. besøg på Bornholm af britisk flåde- eller militærpersonel i perioden efter russisk tilbagetrækning, og beder om vor godkendelse af dette standpunkt. Jeg mener, vi kan give en sådan.

Jeg forelægger udkast til telegram til København.

A.K. Rothnie. 13/III.

Uanset hvor urimelig denne russiske mistanke måtte være, mener jeg, at vi af hensyn til danskerne ikke kan se bort fra den, og jeg er derfor enig i, at vi bør godkende Mr. Randalls udtalelse.

G.M. Warr 13/3.

Se venligst Mr. Randalls vedlagte personlige brev om dette spørgsmåls sammenhæng med Storebælt. Jeg mener, vi kan være enige i hans opfattelse, som den kommer til udtryk i tredjesidste sætning i brevet.⁸⁸⁶

I mellemtiden er jeg enig i, at vi kan afsende et telegram, der godkender Mr. Randalls linie som meddelt i hans telegram nr. 152.

D. Allen 13/3.

Ja, bestemt.

Med hensyn til Mr. Randalls brev ved jeg ikke, hvad lord Jowitt har sagt til hr. Federspiel. Men som det vil huskes, fortalte hr. Prytz mig, at hr. Lie over for ham havde givet udtryk for den opfattelse, at russerne ville rømme Bornholm, når der var kommet en ordning på adgangsvejene til Østersøen og Kielerkanalen.⁸⁸⁷ Jeg mener, vi har meddelt Mr. Randall dette.

Jeg forstår ikke, hvad Mr. Randall mener i den passage i brevet, der er markeret. Hvorfor skulle vi tage spørgsmålet om adgangsvejene til Østersøen op? Vort standpunkt er, at vi er tilfredse med den nuværende stilling, og at hvis russerne vil have en anden ordning end den nuværende, må de fremsætte forslag. Sådan sagde udenrigsministeren i udenrigsdebatten den 21. februar. Har vi drøftet dette med amerikanerne?

C.F.A. Warner 14/3.

549. Telegram den 14. marts 1946 fra Foreign Office til gesandt Randall, København.⁸⁸⁸

Nr. 187.

Deres telegram nr. 152 af 11. marts: Russerne på Bornholm, afsnit 2.

Jeg billiger Deres udtalelse.

550. Telegram den 12. marts 1946 fra den amerikanske chargé d'affaires i København, Ackerson, til udenrigsminister Byrnes, Washington.⁸⁸⁹

190.

Udenrigsministeren meddeler mig, at der er gjort betydelige fremskridt i forhandlingerne med den russiske regering vedrørende Bornholm, og han ser optimistisk på mulighederne for at finde en endelig løsning i nær fremtid. Der foreligger endnu ikke enkeltheder om, hvad grundlaget for en afgørelse kan være.

⁸⁸⁶ Tredjesidste sætning er: "Efter min mening bør vi tage spørgsmålet om adgangsvejene til Østersøen op efter aftale med amerikanerne og danskerne, men lad danskerne først få russerne væk fra Bornholm og helst uden betingelser, hvis de kan."

⁸⁸⁷ Se Warners referat af samtale med Prytz den 30. januar 1946.

⁸⁸⁸ FO 371/56107. – Afsendt den 15. marts kl. 05.20. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Moskva og Stockholm.

⁸⁸⁹ FRUS 1946, vol. V, p. 392. – Hemmeligt.

Dette spørgsmål optager fortsat en fremtrædende plads i dansk presse, som påpeger, at Bornholm måske nok kun er en lille sag for stormagterne og selv for Moskva, men at den er af største vigtighed for Danmark og de andre lande i Østersøområdet. Pressen udtrykker et brændende håb om, at en løsning snart er på vej. Den kommunistiske avis Land og Folk kritiserer den "ensidige" fokus på de russiske tropper på Bornholm og vil have spørgsmålet udvidet til også at omfatte spørgsmålet om, hvornår de britiske tropper rømmer Danmark.

Chefen for den britiske militærmission har udsendt en fortrolig⁸⁹⁰ pressemeddelelse om, at de britiske tropper oprindeligt kom hertil som medlemmer af SHAEF Danmark, og at deres antal nu kun er 350 og reduceres hastigt, og at mange af dem er her på anmodning af den danske regering for at træne og udruste de danske tropper, der er udset til at deltage i besættelsen af Tyskland.

551. Gesandt Reventlow, London, til Udenrigsministeriet den 12. marts 1946.⁸⁹¹

Nr. 492.

Underhusforespørgsel vedrørende Bornholm.

Ges. nr. 167 af 29.1.1946.⁸⁹²

Jeg tillader mig hermed at indsende genpart af et referat, som vicekonsul Hoelgaard har overgivet mig, og hvori han gengiver nogle bemærkninger, som professor Savory under en privat samtale har fremsat vedrørende det bornholmske spørgsmål.

Jeg skal henlede opmærksomheden på, at professor Savory efter det foreliggende oplyste, at den forespørgsel, han for nylig stillede i Parlamentet, var fremsat "i forståelse med herværende danske venner", og at et medlem af det danske kabinet i den pågældende anledning skal have tilskrevet ham (en af hans venner?).

Det fremgår yderligere af referatet, at en ny forespørgsel fra professor Savorys side eventuelt er i vente.

Fortroligt.

Notits.

I overensstemmelse med reglementet for de udsendte tjenestemænd undlader jeg ikke kort at omtale en samtale, jeg søndag morgen i Allied Circle havde med professor Savory, kons. M.P., der for nogen tid siden i Parlamentet stillede en forespørgsel angående russerne på Bornholm.⁸⁹³ Det var professor Savory, der indledede samtalen uden at vide, hvem jeg var, og da han hørte, at jeg var dansk, spurgte han straks, om det var rigtigt, at russerne befæstede Bornholm, landsatte luftskyts og "at befolkningen deporteredes derfra". Dette var blevet meddelt ham, påstod han, af et af medlemmerne af den danske UNO-delegation. Jeg udtalte, at i hvert fald meddelelsen om deportationer måtte bero på en misforståelse, idet jeg dog ikke var bekendt med, om der eventuelt kunne være tale om sådanne for så vidt angår ganske enkelte begrænsede arealer på øen.

Han forklarede, at han gerne ville have korrekte oplysninger om hele stillingen, før han stillede en ny forespørgsel i Parlamentet. I anledning af det svar, han havde fået på sin sidste forespørgsel, der iøvrigt efter hvad han oplyste var stillet i forståelse med herværende danske venner, havde han selv, eller måske var det en af hans venner, modtaget et brev fra et medlem af det danske kabinet, hvori det bl.a. hed, at dette svar i virkeligheden gik ud på, at man henviste musen til at forhandle med katten.⁸⁹⁴

⁸⁹⁰ I den engelske tekst: restrained.

⁸⁹¹ UM 105.Dan.5.

⁸⁹² Udeladt her.

⁸⁹³ Den 28. januar 1946.

⁸⁹⁴ Dette billede er anvendt af ejendomsmægler Juhler i brevet til professor Savory, videresendt af denne til Noel-Baker den 9. februar 1946. Kan man måske heraf udlede, at professor Savory har opgraderet brevskriverens status?

Jeg mindede om, at der bl.a. ifølge den danske presse havde fundet visse samtaler sted mellem udenrigsministeren og hr. Vysjinskij, herunder om Bornholm. Disse samtaler var rent private, idet man fra dansk side såvidt jeg kunne skønne tilstræbte en vis diskretion i behandlingen af hele dette spørgsmål.

London, den 1. [11.?] marts 1946.⁸⁹⁵

V. Hoelgaard

552. Gesandt Randall, København, til Warner, Foreign Office, den 13. marts 1946.⁸⁹⁶

Ved min tilbagekomst hertil med din værdifulde baggrundsinformation i baghovedet møder der mig en noget følelsesladet og panikagtig holdning til det engelsk-russiske forhold. Jeg formoder, at dette land kun er et eksempel på den almene tendens, men det er meget bevidst om sin placering på midterlinien mellem Øst og Vest, og derfor kan det måske lønne sig at rapportere mere detaljeret om Danmark.

2. Pressekorrespondenterne i London forekommer mig som helhed at være besindige og objektive, men redaktionerne her bringer sensationelle overskrifter, som skaber øget bekymring i offentligheden. På den officielle side er der en rolig atmosfære, Rasmussen er overhovedet ikke foruroliget over den russiske handelsdelegations afrejse⁸⁹⁷ og ser med optimisme på Bornholm. Federspiel er derimod i det videre sigte tilbøjelig til at tro, at der vil indtræffe urovækkende momenter i Østersøpolitikken; han er især bekymret over den russiske forespørgsel om Storebælt og Øresund⁸⁹⁸ – som i øvrigt ikke har affødt nogen kommentar her, et forhold jeg kun kan tilskrive officiel vejledning af pressen.

3. Der kan nævnes adskillige konkrete eksempler på en vis nervøsitet. Den betydelige skibsreder A.P. Møller er efter hvad jeg har forstået i færd med at overføre en vis del af sine skibe til Amerika. Dette kunne delvis tilskrives et ønske om at indkassere større fortjeneste, ligesom Swedish Johnson Line, men hensigten er også at sikre sig imod ustabile vilkår i denne del af verden. [...]

553. Politiken fredag den 15. marts 1946.

Udenrigsministeren om den gunstige meddelelse fra Moskva.

Over for den udenlandske presses repræsentanter her i byen har udenrigsminister Gustav Rasmussen i går fremsat en udtalelse om evakueringen af det russiske troppekontingent på Bornholm.

Udenrigsministeren oplyste, at man for nylig fra den russiske minister i København har modtaget en meddelelse af et gunstigt indhold, der bestyrker den hidtidige opfattelse, at de russiske troppers ophold på Bornholm kun har en midlertidig karakter.

– Jeg personlig har altid haft denne opfattelse og er blevet yderligere bestyrket deri, sagde udenrigsministeren. Der er imidlertid en række spørgsmål, som først må ordnes, inden de danske tropper kan tage over og afløse de russiske.

Jeg synes, man i det foreliggende må se en bekræftelse på, at den russiske regering vil gøre, hvad den altid har sagt, at den ville.

⁸⁹⁵ Datoangivelsen i notitsen – den 1. marts 1946 – er antagelig en skrivefejl. Reventlows følgebrev er skrevet den 12. marts, hvilket tyder på, at notitsen formentlig er affattet mandag den 11. marts, og at mødet fandt sted søndag den 10. marts.

⁸⁹⁶ FO 371/56107.

⁸⁹⁷ i forbindelse med, at handelsforhandlingerne med Danmark om import af dansk smør og flæsk i bytte for russisk korn og foderstoffer var gået i stå.

⁸⁹⁸ under Moskva-konferencen den 16.-26. december 1945.

554. Nationaltidende fredag den 15. marts 1946.Døssing om Bornholm

Moskva, torsdag (United Press).

Over for Deres korrespondent har den danske gesandt i Moskva, minister Døssing, udtalt, at det bornholmske spørgsmål ikke er blevet rejst for nylig, men han havde grund til at tro, at en evakuering af de russiske tropper fra den danske ø vil finde sted i nær fremtid.

Minister Døssing tilføjede, at den danske regering aldrig har været i tvivl om, at sovjet-regeringen ville handle i overensstemmelse med sin erklæring sidste sommer, da Moskva understregede, at Bornholm ville blive evakueret, så snart den militære nødvendighed tillod det. I denne forbindelse blev der, oplyste minister Døssing, allerede for flere måneder siden fra dansk side stillet forespørgsler til sovjetregeringen, og det er ministerens indtryk, at den lille russiske garnison ikke vil forblive på øen meget længere.

Minister Døssing understregede, at Bornholms civile administration hele tiden har været på danske hænder, og at russerne har optrådt fuldt ud korrekt, uden at blande sig i indre danske forhold.

555. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet fredag den 15. marts 1946.⁸⁹⁹Fortroligt.

[...]

De senere tiders rygter og avis skrivelser, hvor det ene blad efter det andet overgik hinanden i meddelelser om, når russerne drog fra Bornholm, har ikke gjort forholdene her lettere med hensyn til bornholmernes stemning over for russerne, selvom disse jo stadig må have karakter af at opføre sig eksemplarisk. Men alle disse avisartikler satte selvfølgelig forhåbningen hos befolkningen op, og så viste det sig igen, at der ikke er noget nyt, men der opstår en nervøs irritation. Jeg har ikke villet undlade at gøre Dem opmærksom på dette alvorlige problem, som i det lange løb kan være vanskeligt for mig at beherske og tillader mig derfor at henstille to ting. Det ene er det tidligere, at man altid holder mig stærkest muligt informeret om de faktiske forhold, således at det ligesom under krigen vil være mig muligt at være bedre, tidligere og rigtigere orienteret end aviserne, og kan det ikke gøres på anden måde, vil jeg henstille, at man giver mig en chifferkode, så det kan ske telegrafisk. Det andet er, at jeg vil tillade mig at henstille til Udenrigsministeriets overvejelse, når Udenrigsministeriet har pressemøde påny, at forklare presserepræsentanterne, hvilken uhyre belastning de er med til at udsætte den bornholmske befolkning for åndeligt ved deres stadig sensationsmeddelelser angående Bornholm, og jeg ville meget henstille, da det hele som sagt derigennem for os alle bliver vanskeligere og vanskeligere at føre igennem, at man også på denne baggrund søger at bremse pressen.

[...]

Russerne bad i sin tid om, at der måtte blive stillet dem en kredit på 2 mill. kr. om måneden til rådighed fra dansk side, og de lovede at tilbagebetale den, og denne kredit er åbnet dem. Jeg har gjort dem⁹⁰⁰ opmærksom på i mine tidligere indberetninger, at beløbet vist nok i virkeligheden var altfor højt, og at man fra den røde hærs tropper her ikke kunne bruge det hele. Jeg forstod, at der herefter blev indført den ordning, at der hver måned var 2 mill. kr. stillet til russernes disposition, men således at hvad de ved udgangen af måneden ikke havde trukket af dette beløb blev tilbageført, således at de ikke kunne trække det i næste måned. For et par dage siden ringede direktør Mogensen, Handelsbanken, hvor russernes kredit er, at nu havde russerne været der og forlangt, at de beløb, der på den måde var trukket tilbage, i alt 4.750.000 kr., nu omgående blev stillet til deres disposition, idet de ville bruge dem til at betale regninger med, og de lod meget

⁸⁹⁹ UM 87.F.3/16.

⁹⁰⁰ Der skulle vel have været skrevet: "Dem", altså ministeren og de embedsmænd, der læser amtmandens indberetninger.

forbavsede over, at de ikke kunne hæve pengene, som jeg forstod de ville have kontant – hvad direktøren sagde, at han jo var ganske ude af stand til at præstere – og direktøren sagde til dem, at han ikke kunne gøre dette, men at han måtte indhente nærmere instruktioner. Direktøren ringede så til direktør Haugen-Johansen i Nationalbanken og samtidig underrettede han mig, og jeg sagde til ham, at han måtte sige til russerne, at generalmajor Jakusjov og jeg havde den aftale, at var der noget, man fra russisk side ønskede, skulle generalen henvende sig til mig, og derfor måtte de også i dette spørgsmål gå denne vej. Lidt senere ringede direktør Hvass i Udenrigsministeriet til mig, han havde gennem Nationalbanken fået underretning om sagen, og jeg fortalte ham så, hvilken besked jeg havde givet bankdirektøren her, og han var ganske enig i dette, og direktøren gav beskeden videre til russerne.

I går modtog jeg et sålydende brev af 12. d.m. fra general Jakusjov:

“I henhold til de af det danske udenrigsministerium og Finansministeriet udstedte direktioner, hvorom herr vicekonsul Petersen efter Deres anmodning underrettede mig i brev af 10. august 1945, skulle den danske nationalbank med virkning fra 1. august 1945 hver måned stille 2 millioner kroner til min rådighed, hvilket fra 1. august 1945 til 1. marts 1946 i alt udgør 14 millioner kroner.

I tiden fra 1. august 1945 til 12. marts dette år har jeg i alt modtaget 9.250.000 kr.

Jeg anmoder om Deres medvirken til, at de manglende 4.750.000 kr. stilles til min rådighed i marts måned dette år.”

I den anledning begærede jeg straks en personlig forhandling med ham i dag til formiddag, og jeg forhandlede da herom og andre løbende sager.

Om denne sag erklærede generalen, at han ikke kunne give nærmere oplysninger om, hvorfor man ikke havde hævet pengene før nu, eller hvorfor man nu ville have dem. Han kom med nogle udtalelser om, at de havde regninger at betale, men dette kan ikke dreje sig om beløb, der står i noget som helst forhold til det meget store beløb, som begæres i skrivelsen, idet amtet jo kender alle sager, hvor der kræves betalinger, da ingen er i stand til at fremsætte krav uden gennem amts tolke.

Han erklærede blot, at han mente, at man havde ret til at få et beløb, der svarede til 2 mill. kroner pr. måned, uanset at man ikke havde hævet disse i hver enkelt måned.

Jeg forklarede ham, at pengene var givet til løbende udgifter i den pågældende måned, og at de derfor som alle andre bevillinger bortfaldt, når de ikke var blevet benyttet til deres formål.

Spurgte ham om der ikke i Rusland er tilsvarende regler, således at centraladministrationen til stadighed har oversigt over de finansielle forhold.

Hans eneste svar i sagen var, at han ønskede at få at vide, om han vil kunne få de 4 3/4 mill. kr. eller ej, og det er mit indtryk, at sagen af ham ikke tillægges overordentlig stor betydning.

Jeg skal derfor henstille, om man ikke burde svare ham, at de nævnte beløb er stillet til rådighed til løbende udgifter i hver enkelt måned, og at bevillingen derfor er bortfaldet ved ikke at blive brugt, således som det i almindelighed gælder ved alle bevillinger, men at svaret dog får en sådan karakter, at forhandlinger om beløbets tilvejebringelse på et andet grundlag ikke afsluttes, f.eks. med hensyn til, at man fra dansk side er villig til at optage forhandling om tilvejebringelse af en særlig kredit til et bestemt formål og en bestemt størrelse, såfremt man fra russisk side ønsker dette. Det skal iøvrigt tilføjes, at Handelsbanken har oplyst, at der i alt er tilbageført 8 mill. kr.

[...]

I samtalen løb fortalte han mig, at han havde fået i alt 3 breve fra København fra en åbenbart sindssyg person, der erklærede at være af den russiske Romanovske kejserslægt. Brevene var skrevet dels på dansk, dels på engelsk og dels på tysk, men med en meget kultiveret og smuk håndskrift, tilsyneladende af en ældre herre.

Umiddelbart før vi forlod generalens kvarter, sagde han til mig, at der sikkert ville komme en meget betydningsfuld sag i den nærmeste fremtid. Hvis den kom midt om natten, måtte jeg være forberedt på, at han ringede mig op med det samme. Mere ville han ikke sige, men han tilføjede dog, at jeg ville blive meget glad, når det blev aktuelt.

[...]

Efter at foranstående er skrevet, er Bornholms Avis for i dag udkommet. Den indeholder bl.a. en sålydende artikel:

“UDENRIGSMINISTEREN OM RUSSERNE PÅ BORNHOLM

Meddelelse af gunstigt indhold fra Moskva, men endnu en række spørgsmål, der skal ordnes, før danske tropper kan afløse de russiske.

[...] ⁹⁰¹

Det er i dag over en uge siden, der fremkom meddelelse om, at den russiske minister i København havde overrakt den danske regering en note vedrørende de russiske troppers tilstedeværelse på Bornholm. I løbet af denne uge er alt, hvad det danske udenrigsministerium har kunnet overkomme at udsende af officielle tilkendegivelser herom en toliniet meddelelse om, at “der stadig forhandlede om spørgsmålet.” Først i dag er det altså lykkedes for den bornholmske befolkning, der jo unægtelig er en af de mest interesserede parter i hele sagen, via en erklæring til den udenlandske presses repræsentanter i København at få blot den nødtørftigste besked om, hvordan landet ligger.

Det synes os at være noget aparte omveje, det høje udenrigsministerium foretrækker at benytte, når det skal informere landets egen befolkning.”

556. Notits af direktør Hvass, Udenrigsministeriet, lørdag den 16. marts 1946. ⁹⁰²

Departementschef Saurbrey telefonerede i dag kl. ca. 12.15 og oplyste, at han havde modtaget følgende meddelelse fra amtmand Stemann på Bornholm:

Den sovjetrussiske øverstkommanderende på Bornholm, generalmajor Jakusjov, har i dag kl. 11.15 givet mig officiel meddelelse om, at den røde armé og flåde nu rømmer Bornholm. Evakueringen vil straks blive påbegyndt og ventes afsluttet de første dage af april.

Amtmanden havde yderligere meddelt departementschef Saurbrey, at den russiske general straks var gået ind i visse detailforhandlinger om de danske myndigheders overtagelse af de barakker, i hvilket de russiske soldater under opholdet på Bornholm havde været indkvarteret. Departementschefen ville i første instans drøfte dette spørgsmål med krigsministeriet for det tilfælde, at dette ministerium skulle ønske at overtage barakkerne til midlertidig indkvartering af de danske tropper, der skulle over til øen.

Amtmanden havde samtidig understreget ønskeligheden af, at den russiske general og nogle af hans officerer blev inviteret til København inden afrejsen fra øen.

Jeg har telefoneret til det russiske gesandtskab, attaché Kaplin, og givet ham oplysning om den meddelelse, vi havde modtaget fra Bornholm, idet jeg har spurgt ham, om det sovjetrussiske gesandtskab måtte have modtaget tilsvarende meddelelse.

Efter at have konfereret med gesandten har hr. Kaplin nu telefonisk meddelt, at gesandtskabet ikke har modtaget nogen meddelelse som foran omhandlet. Hr. Kaplin har lovet straks telefonisk at underrette Udenrigsministeriet, hvis meddelelse af interesse for sagen skulle indløbe.

⁹⁰¹ Det her udeladte i avismeddelelsen er næsten ordret identisk med Politikens gengivelse den 15. marts af udenrigsministerens udtalelse til den udenlandske presse.

⁹⁰² UM 105.Dan.5.

557. Udenrigsministeriet til Ritzaus Bureau den 16. marts 1946.⁹⁰³

Udenrigsministeriet meddeler:

Den sovjetrussiske øverstkommanderende på Bornholm har ifølge indberetning fra amtmanden lørdag formiddag meddelt denne, at de sovjetrussiske tropper nu rømmer Bornholm, samt at rømningen vil blive påbegyndt straks og ventes afsluttet de første dage af april.

Påtegning: Givet Ritzau kl. 15.35. E. Blytgen-Petersen.

558. Telegram den 16. marts 1946 fra Udenrigsministeriet til gesandtskabet i Moskva.⁹⁰⁴

Den sovjetrussiske øverstkommanderende på Bornholm har ifølge indberetning fra amtmanden dags formiddag meddelt denne, at de sovjetrussiske tropper forlader Bornholm, samt at rømningen vil blive påbegyndt straks og ventes afsluttet de første dage af april. Der er ikke modtaget nogen meddelelse fra sovjetrussiske gesandtskab. Den russiske general anmodede om, at man fra dansk side ville give offentligheden underretning, hvilket er sket.

Etrangères 58

**559. Pressekonference i Udenrigsministeriet lørdag den 16. marts 1946.
Berlingske Tidendes referat i morgenudgaven søndag den 17. marts.**

Gustav Rasmussens møde med Vyshinsky satte gang i sagen
Russerne ville sikre sig en ren dansk administration

Da amtmanden på Bornholm, hr. P.C. v. Stemann havde viderebefordret den meddelelse, han havde modtaget fra general Jakuschoff, til regeringen, blev der fastsat et møde til kl. 17, hvor udenrigsministeren ville give den officielle bekræftelse på de forlydender, som allerede i kategorisk, men i øvrigt også i fuldt ud korrekt form, var nået ud til offentligheden gennem radio-avisens ekstra-udsendelse. Det blev bestemt, at mødet skulle findes sted i Udenrigsministeriet i nærværelse af pressen, og foruden repræsentanter for de danske blade deltog enkelte svenske presfolk. Foran Christiansborg var statsradiofoniens optagelses-automobil kørt frem for at udenrigsministerens udtalelser så hurtigt som muligt kunne bringes ud til befolkningen.

Hr. Gustav Rasmussen udtalte derefter:

“Allerede ved de sovjetrussiske troppers ankomst til Bornholm afgav den russiske kommandant en forsikring om, at besættelsen var af midlertidig karakter, men nødvendig fordi det dengang tyskbesatte Bornholm lå bag de russiske linier i Tyskland.

Imidlertid førte udviklingen med sig, at vi kom krigsbegivenhederne mere på afstand og hermed også det tidspunkt, da besættelsen kunne afvikles.

Da jeg i London under De forenede Nationers konference havde lejlighed til at føre en samtale med den stedfortrædende russiske udenrigskommissær hr. Vyshinsky, bragte jeg forskellige danske anliggender på bane, herunder naturligvis spørgsmålet om de sovjetrussiske styrkers tilbagekaldelse fra Bornholm, ligesom jeg redegjorde for vore synspunkter og for Danmarks ønsker.

Forlængst har dog naturligvis det danske gesandtskab i Moskva været instrueret om at følge sagen, og i begyndelsen af marts foretog den danske gesandt en henvendelse til den sovjetrussiske regering, hvorunder påny vore synspunkter blev gjort gældende.

Den 7. i denne måned henvendte den russiske gesandt i København, hr. Plakhin, sig til mig for at overrække den danske regering en meddelelse om, at hans regering var villig til at trække sine tropper tilbage, for så vidt den danske regering var i stand til straks at sende troppestyrker til Bornholm og til at overtage, uden fremmed medvirken, øens administration og sende tropper

⁹⁰³ UM 105.Dan.5.

⁹⁰⁴ Gesk. Moskva 87.F.1. – Telegrammet afsendt den 16. marts kl. 19.50, modtaget på gesandtskabet den 17. marts.

dertil. Opfyldtes disse betingelser, var man villig til at trække alle russiske styrker bort og overgive øen til Danmark påny.

Vi svarede samme dag i en note, som dels overrakte hr. Plakhin, dels sendtes til den danske gesandt i Moskva med ordre til at overrække noten til den sovjetrussiske regering.

I denne note svarede vi den russiske regering, at vi var parat til med korteste varsel at overtage både Bornholms administration og drage omsorg for, at danske tropper sendtes dertil.

Det er på denne baggrund, den øverstbefalende for de sovjetrussiske tropper på Bornholm i dag har meddelt amtmænd v. Stemann, at tilbagetrækningen af tropperne nu vil finde sted".

"Det vil", fortsatte udenrigsministeren, "ved denne lejlighed være naturligt at fastslå, at de forhandlinger, der på regeringens vegne er blevet ført med den sovjetrussiske regerings repræsentanter, hele tiden har haft et fuldt tilfredsstillende forløb". [...]

På en forespørgsel, om ikke Danmark hele tiden havde varetaget øens administration uden indblanding fra nogen side, svarede hr. Gustav Rasmussen, at det fra vor side havde været naturligt at svare i overensstemmelse med de vendinger, der havde været anvendt fra sovjetrussisk side. Når russerne for alle tilfælde skyld havde ønsket at give deres henvendelse netop denne form, har vi svaret på samme måde, men der er i øvrigt ikke fra russisk side stillet nogen art af betingelser. Man har kun ønsket at føle sig sikker på, at administrationen blev rent dansk – således som den har været hele tiden. [...]

På spørgsmålet, om der tidligere, f.eks. umiddelbart efter de russiske troppers landsætning på Bornholm, var rettet nogen dansk henvendelse til den sovjetrussiske regering under denne eller under den forrige danske regering, svarede udenrigsministeren:

"Det har der ikke, men gesandtskabet har hele tiden haft ordre til at følge spørgsmålet nøje.

Efter at der ved selve den russiske besættelse var afgivet en forsikring fra den sovjetrussiske øverstbefalende om, at besættelsen var af midlertidig natur, ville der vel heller ikke dengang have været naturlig anledning til nogen yderligere forespørgsel. Russerne kom jo ikke som vore fjender, men som tyskernes, og som en af de allierede styrker, der deltog i Danmarks befrielse. Det ville da have været underligt straks at møde dem med en forespørgsel om, hvornår de rejste igen!"

Den naturlige anledning til drøftelse af sagen var kommet, da ministeren i London havde haft lejlighed til personligt at drøfte sagen med udenrigskommissær Vyshinsky. [...]

560. Politikens referat af pressekonferencen med udenrigsministeren den 16. marts 1946. Politiken søndag den 17. marts 1946.

Udenrigsministeren redegør for de førte forhandlinger

Ved et møde i Udenrigsministeriet i går eftermiddag gav udenrigsminister Gustav Rasmussen meddelelse om den forestående russiske evakuering af Bornholm, idet han begyndte med at afgive en kort redegørelse for forløbet af det dansk-russiske forhold siden besættelsen af Bornholm i befrielsesdagene.

Udenrigsministeren udtalte i øvrigt:

– Straks ved besættelsen afgav sovjetregeringen en erklæring om, at besættelsen var midlertidig, hvad jeg flere gange har haft lejlighed til at minde om. Besættelsen fandt sted i tilslutning til de afsluttende krigsbegivenheder, og den russiske kommandant erklærede, at besættelsen var nødvendig af hensyn til uskadeliggørelsen af de tyske tropper på øen, men at den kun ville blive opretholdt, indtil de i forbindelse med kampene i Tyskland rådende forhold var blevet løst.

Imidlertid førte udviklingen med sig, at vi kom krigsbegivenhederne mere og mere på afstand, og vi nærmede os det tidspunkt, da også denne del af krigens begivenheder måtte kunne afvikles. Og medens jeg var i London under UNO-konferencen, havde jeg den 8. februar en samtale med den stedfortrædende folkekommissær for udenrigske anliggender, Vysjinski, som var den sovjetrussiske delegations chef. Herunder benyttede jeg lejligheden til at tale om forskellige danske anliggender og rejste også spørgsmålet om sovjetstyrkernes tilbagetrækning fra Bornholm, idet jeg fremsatte det danske synspunkt og vore ønsker.

Det danske gesandtskab har hele tiden været instrueret om at følge sagens udvikling, og i begyndelsen af marts måned foretog gesandten efter instruktion herfra en henvendelse til den sovjetrussiske regering, hvorunder han gjorde opmærksom på de danske synspunkter.

Der skete så det, at den sovjetrussiske gesandt i København, hr. Plakhine, den 7. marts om formiddagen henvendte sig til mig for at overgive mig en meddelelse fra sin regering.

Denne meddelelse gik ud på, at såfremt den danske regering var i stand til straks at sende danske tropper til Bornholm og overtage administrationen uden nogen fremmed deltagelse, så ville sovjetregeringen straks trække sine tropper tilbage og overgive øen til den danske regering.

Samtidig fik vi fra det danske gesandtskab i Moskva en tilsvarende meddelelse, og endnu samme dag afgav regeringen en note dels til hr. Plakhine, dels gennem gesandtskabet i Moskva, der gik ud på, at vi var rede til straks at sende danske tropper til Bornholm og overtage administrationen uden nogen fremmed deltagelse.

Derefter er så nu indløbet efterretningen fra den russiske generalmajor om, at evakueringen af Bornholm vil finde sted og straks blive påbegyndt.

– Ud over denne redegørelse, fortsatte udenrigsministeren, vil jeg gerne tilføje den bemærkning, at vore forhandlinger med den sovjetrussiske regerings repræsentanter hele tiden har haft en fuldtud tilfredsstillende karakter, og jeg vil også gerne sige, at jeg over for hr. Visjinski nævnede, at de russiske styrker på Bornholm har udvist en eksemplarisk disciplin, måske med enkelte undtagelser, som vel er undgåelige under sådanne forhold.

Der blev nu stillet forskellige spørgsmål til hr. Gustav Rasmussen. Det første lød:

– Hvad menes der med dansk administration? Administrationen på Bornholm har jo hele tiden været dansk.

– De sovjetrussiske myndigheder på Bornholm har ikke på noget tidspunkt blandet sig i den danske administration, svarede ministeren. Men det er vel for alle tilfældes skyld, at man fra russisk side ønsker fastslået, at den danske administration sker uden fremmed deltagelse, og når det russiske svar havde denne form, var det rimeligt for os at svare i overensstemmelse dermed. Der er i øvrigt ikke fra russisk side stillet betingelser af nogen art.

[...]

– Er der tidligere end i marts sket henvendelse i Moskva om evakuering?

– Det er der ikke. Men gesandtskabet i Moskva har helt fra første færd været instrueret om nøje at følge sagens udvikling. Spørgsmålet om evakuering er ikke rejst før under min samtale med hr. Vysjinski i London.

– Heller ikke af sommerens samlingsregering?

– Nej, man må jo huske, at der straks ved øens besættelse blev afgivet russiske erklæringer, som dels fastslog, at Bornholm kun blev besat for at drive tyskerne bort, og fordi øen lå bag den tyske okkupationslinje, dels at besættelsen var midlertidig, og at de russiske tropper ville blive fjernet, når den røde armé havde løst de opgaver, der stod i forbindelse med krigen i Tyskland. Der var altså ingen anledning, ingen baggrund for henvendelser fra den daværende danske regering. Hvad der skete var, at gesandten i Moskva blev instrueret.

[...]

561. Udtalelse af Christmas Møller i Politiken søndag den 17. marts 1946.

En udtalelse af Christmas Møller “Hvad jeg hele tiden har sagt ville ske”

Politiken har bedt befrielsesregeringens udenrigsminister, hr. Christmas Møller, om en udtalelse i anledning af de russiske troppers bortrejse. Han svarede:

– At Sovjetruslands besættelsestropper, når tiden var inde, ville forlade Bornholm på nøjagtig samme måde, som de vestlige allieredes tropper vil forlade den øvrige del af Danmark, har for den, der kendte forholdene, aldrig været noget problem.

Derfor er der for mig aldeles ingen sensation eller noget mærkeligt i, hvad der nu sker. Det er, hvad jeg hele tiden har ventet, og hvad jeg hele tiden har sagt ville ske.

På dette som på alle andre udenrigspolitiske spørgsmåls område er der jo overhovedet ingen forskel mellem den politik, den nuværende og den forrige regering fører.

Og sådan skal det jo også være. Udenrigspolitik skal ikke være afhængig af, hvilken parti-regering vi har.

562. Udenrigsministerens udtalelser på pressemødet den 16. marts 1946 i Bornholms Tidendes gengivelse mandag den 18. marts 1946.

[Det referat, som Bornholms Tidende bringer af Gustav Rasmussens beskrivelse af forhandlingerne med russerne på pressekonferencen den 16. marts, er efter sit indhold og med få sproglige variationer stort set identisk med gengivelsen i Berlinske Tidende og Politiken. Efter referatet af udenrigsministerens beskrivelse af forhandlingsforløbet følger i Bornholms Tidende dette afsnit:]

Et økonomisk mellemværende at ordne

Udenrigsministeren udtalte i øvrigt på forespørgsel, at der bliver et økonomisk mellemværende at ordne med russerne. Ganske vist har de under hele besættelsen selv bragt de fleste forsyninger hertil, som det jo også vil være kendt af bornholmerne gennem de store transportskibe med alt muligt, der fra tid til anden har været her, men visse levnedsmidler, bl.a. fisk, har vi bl.a. leveret dem, og derfor er der et økonomisk mellemværende at ordne.

Udenrigsministeren svarer på spørgsmålet om, hvor mange danske tropper der skal til øen, at det vil afhænge af, hvor meget den danske regering anser for nødvendigt. Når der ikke fra den forrige regering blev rettet henvendelse til russerne om deres tilbagetrækning, hænger det bl.a. sammen med, at man ikke kunne rette en sådan henvendelse umiddelbart efter, at den russiske kommandant på øen i en officiel meddelelse havde gjort rede for, hvorfor de russiske tropper var herovre, nemlig for at få øen rensat for tyskere.

Ganske naturligt blev udenrigsministeren på det pågældende møde spurgt om, hvornår englænderne nu vil forlade Danmark. Ministeren svarede, at dette praktisk taget sker samtidigt.

– I længere tid har de allierede styrker været under afvikling, og der er nu kun et meget lille kontingent tilbage. Dette lille kontingent vil antagelig kunne have forladt Danmark omtrent samtidig med, at de sidste russiske styrker er borte i begyndelsen af april måned.

563. Ledende artikel i Nationaltidende søndag den 17. marts 1946.

Bornholm

Med dyb glæde modtager det danske folk meddelelsen om, at de russiske tropper nu rømmer Bornholm, og at rømningen vil være afsluttet først i april.

Denne glæde beror ikke på, at der har været et dårligt forhold mellem russerne og bornholmerne. Trods de forhold, hvorunder russerne kom til Bornholm, og som på grund af en tysk kommandants tåbelighed fik en ulykkelig og dramatisk form, erkender man fra dansk side, at den russiske styrke på den danske ø har opført sig militært mønsterværdigt og til enhver tid hensynsfuldt og hjælpsomt over for befolkningen. De russiske styrker efterlader sig derfor, nu da de i henhold til Sovjetruslands løfter drager bort, et godt indtryk af forholdene og ånden i den russiske hær, hos officererne såvel som hos det menige mandskab. Vi går ud fra, at også de russiske soldater har modtaget indtryk af, at de har været gæster i et velstyret land.

Men glæden over, at russerne drager bort, skyldes et suverænt folks ganske naturlige og selvfølgelig ønske om helt at være sig selv på sin egen grund og ikke at have fremmede tropper inden for sine grænser, altså tropper, som er her i officielt ærinde og med en af krigens forhold fremgroet myndighed. Hjerteligt hilste Danmark i maj forrige år sine befriere og modtog dem som venner. Men det danske folk har hele tiden følt længsel efter den dag, da vor genrejste suverænitet udtrykkes ved, at fremmede magter har trukket deres tropper tilbage. Der er derfor glæde over, at dette mål nu er inden for umiddelbar rækkevidde.

564. Note den 16. marts 1946 fra udenrigskommissær V.M. Molotov til gesandt Døssing, Moskva.⁹⁰⁵

Ærede hr. gesandt,

Idet jeg bekræfter modtagelsen af Deres brev af 8. marts, meddeler jeg, at eftersom Danmarks regering på indeværende tidspunkt er i stand til at besætte øen Bornholm med sine tropper og oprette sin administration dér uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, har den sovjetiske regering i overensstemmelse med sin erklæring af 5. marts givet ordre til at begynde tilbagetrækningen af den Røde Hærs enheder på øen Bornholm i de nærmeste dage og afslutte den senest i løbet af en måned, hvorefter øen Bornholm fuldstændig vil overgå til dansk administration.

Jeg beder Dem, hr. gesandt, modtage forsikringen om min højagtelse.

[underskrevet] V. Molotov.

565. Telegram den 17. marts 1946 fra gesandt Døssing, Moskva, til Udenrigsministeriet.⁹⁰⁶

Note af 16 ds. fra udenrigsminister Molotov meddeler, at i det omfang dansk regering for tiden har mulighed⁹⁰⁷ med egne styrker besætte Bornholm og der oprette egen administration uden hvilken som helst medvirkning udenlandske styrker og civil administration, har sovjetregeringen overensstemmende med sin meddelelse 5. marts givet ordre nærmeste dage begynde tilbagetrækning russiske styrker på Bornholm og afslutte tilbagetrækningen ikke senere end i løbet af én måned, hvorefter Bornholm helt overgår til dansk administration.

Døssing 125

566. Gesandt Døssing, Moskva, til udenrigsminister Molotov den 18. marts 1946.⁹⁰⁸

Højtærede hr. udenrigsminister,

Jeg har den ære at anerkende modtagelsen af Deres skrivelse af 16. d.m. indeholdende meddelelse om, at den røde armés styrker på Bornholm har fået ordre til at påbegynde øens rømning og afslutte den i løbet af en måned. Jeg har tilladt mig at give min regering underretning herom.

Jeg benytter denne anledning til at gentage det danske folks oprigtige tak for Sovjetunionens heltmodige deltagelse i Danmarks befrielse og give udtryk for min overbevisning om, at de russiske styrkers ophold på Bornholm på en udmærket måde har bidraget til at befæste og uddybe de gensidige følelser af forståelse, der besjæler vore to folk.

Modtag, hr. udenrigsminister, forsikringen om min mest udmærkede højagtelse.

⁹⁰⁵ UM 105.Dan.5. – Noteteksten er på russisk og gengives i en her foretaget oversættelse til dansk. Det danske gesandtskab indsendte noteteksten i gesandtskabets oversættelse til dansk den 18. marts i telegram dateret den 17. marts 1946, aftrykt nedenfor. Den russisksprogede notetekst blev ikke indsendt til Udenrigsministeriet førend i april 1953, da Udenrigsministeriet bad gesandtskabet i Moskva om at indsende den i anledning af den sovjetiske note af 28. januar 1953, hvor notevekslingen i marts 1946 om Bornholm blev berørt.

⁹⁰⁶ Gesk. Moskva 87.F.1. – Gesandtskabets kopi er foroven forsynet med påtegning: "Afsendt 18/3-1946". Udenrigsministeriets kopi angiver, at telegrammet er dateret den 17. marts 1946. (UM 105.Dan.5.)

⁹⁰⁷ Denne oversættelse (*..i det omfang dansk regering for tiden har mulighed...*) er ikke helt korrekt. Den rigtige oversættelse er: *...“eftersom dansk regering på indeværende tidspunkt er i stand til at besætte øen Bornholm med sine tropper”...* – I et telegram den 19. marts 1946 fra Udenrigsministeriet til de danske gesandtskaber i London, Oslo, Paris, Stockholm og Washington anvender Udenrigsministeriet en til gesandtskabets oversættelse svarende formulering: I telegrammet meddeler Udenrigsministeriet, at *“forsåvidt dansk regering for tiden har mulighed med egne styrker...”* (UM 105.Dan.5.)

⁹⁰⁸ Gesk. Moskva 87.F.1.

567. Intern notits i Udenrigsministeriet den 18. marts 1946.⁹⁰⁹

Retningslinier for de udtalelser, der kan gives pressen i tilfælde af interview efter modtagelsen af kommunikøet af 16. marts 1946.

1. Udenrigsministeren havde under sit ophold i London i februar måned lejlighed til at føre en indgående samtale med den russiske viceudenrigsminister Vysjinskij, hvorunder bl.a. tilbagetrækningen af det russiske troppekontingent fra Bornholm blev drøftet.
2. I øvrigt har forhandlingerne angående dette spørgsmål været ført gennem Danmarks gesandt i Moskva og den sovjetrussiske gesandt i København. Disse forhandlinger er til enhver tid forløbet på en fra et dansk synspunkt fuldt ud tilfredsstillende måde.
3. Den danske forsvarsmagt er på det nuværende tidspunkt i stand til at overtage de militære opgaver på Bornholm.

568. Ledende artikel i Land og Folk mandag den 18. marts 1946.Bornholm

Det, ingen hæderlige mennesker nogensinde har tvivlet om ville ske, er nu sket: den røde armé er ved at forlade Bornholm.

“Besættelsen” af Bornholm fandt sted den 11. maj⁹¹⁰ i fjor, og den sovjetiske øverstkommanderende udstedte ved denne lejlighed en proklamation om, at besættelsen kun var midlertidig, og at den ville blive hævet, når den røde armé havde løst de opgaver, der var blevet tildelt den.

I mellemtiden er der overhovedet intet sket, som på nogen måde tydede på, at denne erklæring ikke var ærligt ment. Ikke desto mindre har det ikke skortet på tvivlere, som i tide og utide hviskede om, at russerne ville blive på Bornholm, og at øen for steds var tabt for Danmark. Denne mistillid – for så vidt den ikke tjente direkte politiske motiver – kan kun opfattes som et bundfald af den sovjetthet, der under tysk-nazistisk ledelse og inspiration fik lov at skylle hæmningsløst hen over landet i alle besættelsesårene. Det må have været med en følelse af skam, at de mere uskyldige ofre for denne løgnekampagne læste aviserne i lørdags og søndag. For dem, der har udnyttet stemningen til egen politiks fordel, betyder det et våben mindre til kampen mod kommunismen.

I det øvrige Danmark har britiske og amerikanske tropper færdedes – og færdes endnu – uden at være genstand for en tilsvarende hetzkampagne, selvom der ville være nøjagtig samme grundlag herfor som for russernes vedkommende, om ikke mere. En anden nordisk ø, Island, er fortsat besat af betydelige amerikanske tropestyrker, hvorom Stockholms Tidningen skriver: “Den omstændighed, at Island har større strategisk værdi end Bornholm, er ingen undskyldning for, at en nation, som anser sig særlig egnet til at føre frihedens tale, ikke følger Sovjets gode eksempel”.

Det er en tendentiøs fordrejning af kendsgerningerne, når de kredse, der var ivrigst til at mistænkeliggøre russerne under deres ophold på Bornholm, nu tænker på at fejre Bornholms “befrielse”. Bornholm blev befriet den 11. maj i fjor og betydeligt mere effektivt end det øvrige Danmark, der som bekendt endnu skal trækkes med tyskere i titusindvis. Når russerne rejser, tager vi afsked med dem som befriere, ikke som forhenværende besættelsestropper.

Og lad så i øvrigt Bornholms rømning blive et eksempel for dem, der i Persien, Tyrkiet, Berlin, Polen og mange andre steder søger efter “skumle” og “mystiske” hensigter bag Sovjetunionens udenrigspolitik.

⁹⁰⁹ UM 105.Dan.5.

⁹¹⁰ Den første sovjetiske tropestyrke gik i land på Bornholm den 9. maj 1945.

569. Land og Folk mandag den 18. marts 1946.Ingen "hemmelige" betingelser for Bornholms rømning

Den del af den svenske presse, der har fungeret som rygtecentral unde den røde armés ophold på Bornholm, har heller ikke nu, da russerne forlader øen, kunnet dy sig for at foretage et sidste forsøg på at udnytte dette anliggende til fornyet mistænkliggørelse af Sovjetunionen. Således skriver "Svenska Dagbladet" bl.a.:

"Man må håbe, at denne sejr for Knud Kristensens Venstre-regering og udenrigsminister Gustav Rasmussen ikke er forbundet med vilkår, som Danmark i øvrigt ikke kan påtage sig uden de øvrige besættelsesmagters vidende og billigelse."

Ganske bortset fra, at det med et mildt ord er overdrevet at fremstille den kendsgerning, at Sovjetregeringen opfylder sine løfter som en "sejr" for Knud Kristensen, indeholder "Svenska Dagbladet"s bemærkning en insinuation om hemmelige vilkår for rømningen, som ikke bør stå uimodsagt hen.

LAND OG FOLK har i den anledning henvendt sig til udenrigsminister Gustav Rasmussen, der på det mest bestemte dementerer, at der skulle foreligge betingelser af nogen art i forbindelse med Bornholms evakuering.

– Som jeg oplyste i lørdags, udtaler udenrigsministeren, rettede Sovjetregeringen en forespørgsel til os, om vi kunne overtage den militære bevogtning af Bornholm og sørge for administrationen uden fremmed indflydelse. Jeg ved ikke, om man kan kalde en sådan forespørgsel for et krav, men derudover foreligger der i hvert fald intet, der berettiger den svenske bladudtalelse.

570. Ledende artikel i Bornholms Tidende mandag den 18. marts 1946.Russerne på Bornholm

Russerne forlader Bornholm efter at have opholdt sig her i 11 måneder. De kom hertil under dramatiske omstændigheder. Bornholm lå øst for den russiske zone i Tyskland og var derfor et naturligt objekt for den russiske aktion i krigens sidste faser. Til al ulykke havde vi her en tysk kommandant, der konkurrerede med Hitler i stædighed, og mens hele "Fæstningen Europa" kapitulerede, fortsatte kommandanten her modstanden og indskrev derved sit navn i historien som en moderne Herostratos.⁹¹¹ Russerne blev derved nødsaget til at foretage de krigshandlinger, der slog så dybe sår i det bornholmske samfund. Det kan ikke undre, at bornholmerne med bitterhed var vidne til, at hele Danmark festede, mens de ene af alle fortsat bar krigens byrder. Det var, som om krigens aktører fortsatte spillet efter tæppets fald. Imidlertid må man medgive, at befolkningen i det øvrige land af misforstået hensyn blev holdt i uvidenhed om, hvad der foregik herovre. Vi læser med tilfredshed følgende linjer i Politiken:

"Bornholmerne var en smule bitre på deres landsmænd i de øvrige dele af landet over, at vi andre festede videre i befrielsesglæden uden tilsyneladende at forstå den tragedie, som var overgået det bornholmske samfund. Denne bitterhed var ikke helt uden berettigelse, men vi håber, at bornholmerne har forstået og tilgivet. Vi andre har senere søgt at vise os som gode landsmænd, da der skulle bødes på den materielle skade."

Vi tager gerne mod denne undskyldning, for der var virkelig noget at undskylde – mest på ledende sted.

Da russerne kom her, erklærede de straks, at deres ophold kun varede så længe, som de militære forhold krævede det, og at de ville forlade øen, når Danmark selv var i stand til at overtage bevogtningen. Dette tilsagn har Danmark hele tiden regnet med som en realitet. Ude omkring i udlandet, hvor man var mere ængstelig på Bornholms vegne, end vi selv var, kogte man storpolitisk suppe på en pølsepind, fantaserede om, at Bornholm skulle udbygges som et Malta i Østersøen, og at russerne ville beholde øen i deres magt for bestandig eller i hvert fald, at vi ville

⁹¹¹ Græsk mand, der i 356 f. Kr. stak ild på Artemistemplet i Efesos for at blive berømt; heraf herostratisk berømmelse – opnået ved en ugerning.

få en gentagelse af den periode, som vi kalder “Lybækkerne på Bornholm”, der varede fra 1525 til 1575. Begivenhederne har vist, at denne suppe var tyndere end vand.

Efter de første dages forvirring kan man sige, at forholdet mellem de russiske tropper og befolkningen udviklede sig så tilfredsstillende, som det kunne ventes. Der har været nogle beklagelige episoder, men ofte skyldtes de, at ubetænksomme eller samvittighedsløse mennesker havde solgt spiritus til russiske soldater. Den russiske overledelse gjorde alt, hvad den kunne for at holde mandskabet under skarp disciplin, og under de seneste måneder har forholdet bedret sig kendetligt.

Det var øjensynligt, at de russiske soldater gerne ville i nærmere kontakt med den bornholmske befolkning. Bl.a. viste de sig tydeligt som de børnevenner, de er. Men sproget rejste desværre en uoverstigelig mur. Hvilke muligheder ville der ellers ikke have været for nedbrydelse af mellem-folkelige fordomme.

På frastand fik man imidlertid indtryk af et folk med et åbent og venligt, næsten barnligt sind, således som vi kender det fra den uforlignelige russiske litteratur.

Med den russiske overledelse har samarbejdet, som det hedder i det officielle sprog, været “gnidningsløst”. Når det er gået så godt, kan man vist i høj grad tilskrive det amtmand von Stemmann. Han er en fremragende forhandler og har gjort Bornholm store tjenester, både under den tyske besættelse og under russernes ophold her.

Mærkeligt nok fremkommer meddelelsen samtidig med forlydende om en vis russisk tilbagetrækning fra Østtyskland. De to ting har dog intet med hinanden at gøre. Det var på dansk initiativ, forhandlingerne om russernes tilbagetrækning blev indledet, og udenrigsminister Gustav Rasmussen, der er en diplomat af verdensformat, har ført forhandlingerne med stor takt og dygtighed.

Vi er russerne taknemmelige for befrielsen og for den måde, hvorpå de har røgtet deres opgaver her. Men selvfølgelig er bornholmerne glade for, at vi nu igen kan blive os selv, ligesom russerne er glade for at komme tilbage til deres hjemland. Det er morsomt at se, at de københavnske blade er forbavsede over, at glæden ikke har givet sig mere stormende udslag! De ville sikkert være blevet endnu mere forbavsede over den ro, hvormed bornholmerne tog deres tilskikkelse i de ulykkelige dage først i maj. Sådan er bornholmerne nu engang – med begge ben på jorden i modgang og medgang. Derfor kan de alligevel føle stærkt.

571. Ekstrakt af møde i den britiske regerings kabinet mandag den 18. marts 1946.⁹¹²

6. DANMARK. Russisk rømning af Bornholm.

Udenrigsministeren sagde, at han for nylig havde bedt om, at tilbagetrækningen af de resterende britiske tropper i Danmark blev fremskyndet; og at dette havde bevirket, at den danske regering kunne oplyse den sovjetiske regering om, at alle britiske tropper om kort tid ville blive trukket tilbage fra dansk territorium. Han var af den opfattelse, at dette havde resulteret i, at den sovjetiske regering nu havde besluttet at trække sine tropper væk fra Bornholm. Deres rømning af Bornholm var allerede begyndt og skulle være gennemført inden fjorten dage.

⁹¹² CAB 121/362, p. 60. – Extract from C.M. (46) 25th. Meeting. Conclusions. 18.3.46. Top Secret.

572. Telegram den 18. marts 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁹¹³

Nr. 169

Mit telegram nr. 168.⁹¹⁴

Da jeg i dag gratulerede den danske udenrigsminister med det tilsyneladende glatte forløb, som den afsluttende fase af forhandlingerne om den russiske tilbagetrækning fra Bornholm havde fået, sagde han, at han håbede og troede på, at der ikke ville komme noget i vejen i sidste øjeblik. Han oplyste mig også om, at russerne ikke havde stillet nogle betingelser ud over forsikringen om, at kun danske styrker ville overtage øen.

Jeg sagde til hr. Rasmussen, at i betragtning af hentydningerne i pressen om den endelige britiske tilbagetrækning fra Danmark forekom det mig at være påkrævet, at vi nu offentligt bekendtgjorde, hvilke styrker vi havde, og hvad de bestilte. Han svarede ved at bede mig om ikke at tage alt for alvorligt på en parallel, som var uden praktisk virkning, og anmodede mig om så vidt muligt i forvejen at lade ham se en eventuel offentlig udtalelse om vore troppers tilstedeværelse i Danmark.

573. Notits af udenrigsminister Gustav Rasmussen den 19. marts 1946.⁹¹⁵

Mandag den 18. marts havde jeg besøg af den spanske, den engelske, den franske, den svenske og den hollandske gesandt samt af den finske chargé d'affaires. De sagde mig komplimenter angående de russiske styrkers tilbagetrækning fra Bornholm og spurgte på forskellig måde, om russerne havde stillet særlige betingelser.

Jeg forklarede dem alle indholdet af sovjetregeringens meddelelse til os af 5. marts og tilføjede, at der i øvrigt ikke var stillet betingelser af nogen art.

574. Personlige breve til udenrigsminister Gustav Rasmussen efter meddelelsen om de sovjetiske troppers rømning af Bornholm, og Gustav Rasmussens besvarelser.⁹¹⁶Lensgreve Julius Wedell, Wedellsborg, den 18. marts 1946.⁹¹⁷

Kære Gustav,

Da man nu har fået den glædelige efterretning om, at russerne virkelig forlader Bornholm, en efterretning, som fylder en med dyb taknemmelighed, vil jeg gerne med disse linier sende dig en hjertelig lykønskning til det gode resultat af dit arbejde i den retning.

*

Kære Julius,

Mange tak for dit venlige brev af 18. ds. angående Bornholm.

Det var virkelig pænt af dig at tænke på mig og at skrive til mig.

*

⁹¹³ FO 371/56107. – Afsendt den 18. marts kl. 19.15, modtaget kl. 20.29. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Stockholm, Oslo og Moskva.

⁹¹⁴ Udeladt her.

⁹¹⁵ UM 105.Dan.5.

⁹¹⁶ UM 87.F.3/22.

⁹¹⁷ Gustav Rasmussens moder var født Wedell-Wedellsborg, faderen var overretssagfører Rasmussen, Odense.

Arkitekt A. Kjergaard, Frederiksberg, den 17. marts 1946.

Må det være en menig dansker tilladt hermed over for Dem at give udtryk for den store glæde vi – det store folk – har fået ved det lykkelige resultat, De har opnået: Bornholms rømning for russere.

Vi er trygge ved at vide vort lands styre i Deres hænder!

*

Jeg beder Dem modtage min bedste tak for Deres venlige brev af 17. d.m.

*

Skibsreder Axel Kampen, Hellerup, den 18. marts 1946.

Som en af de mange, på hvem russerne på Bornholm har ligget tungt på sinde, må jeg – skønt udenrigsministeren ukendt – have lov til at sende Dem en stille tak for klog behandling af det ømtålelige spørgsmål og en lykønskning til det glædelige resultat.

*

Jeg beder Dem modtage min tak for Deres venlige brev af 18. marts, som det var mig en glæde at læse.

575. Ingeniør Erling Foss, København, til gesandt Døssing, Moskva, den 19. marts 1946.⁹¹⁸

Hjertelig tillykke med den store succes. Det var jo en meget glædelig løsning med Bornholm på dette tidspunkt. Jeg var begyndt at blive bange for pressen her, som bragte adskillige artikler, som jeg var sikker på måtte irritere russerne en del. Vi kunne have risikeret, at vi efterhånden ikke længere blev betragtet som en venligsindet nation, og hvis dette skete, var meget slået i stykker, som var blevet vanskeligt igen at få repareret.

[...]

576. Telegram den 19. marts 1946 fra Udenrigsministeriet til gesandt Døssing, Moskva.⁹¹⁹

Til gesandten. Deres telegram 125 [af 17. marts 1946].

De bedes søge foretræde hos den sovjetrussiske udenrigskommissær eller hans stedfortræder og udtale den danske regerings tak for og oprigtige påskønnelse af den forståelse, som den sovjetrussiske regering har vist af Danmarks interesser.⁹²⁰ Da sovjetrussiske tropper i maj måned i fjor kom til Danmark, blev de hilst som venner og befriere, og tilstedeværelsen af den røde armés officerer og soldater har ved deres mønsterværdige holdning og ved det gode samarbejde, der stadig har bestået, styrket det venskabelige forhold mellem de to lande. De bedes endvidere meddele, at den danske regering har indbudt generalmajor Jakuschef og hans øverste officerer til et besøg i København de første dage af april inden deres afrejse fra Bornholm. De bedes tilføje, at den danske regering stadig håber at kunne have den glæde at se en af Sovjetunionens store hærførere som gæst i København om muligt ved samme lejlighed jævnfør umtel 147 23. december.⁹²¹

Etrangères 60

⁹¹⁸ Døssings arkiv.

⁹¹⁹ Gesk. Moskva 87.F.1.

⁹²⁰ Den 19. marts 1946 sendte Gustav Rasmussen også et telegram til viceudenrigskommissær Vysjinskij, hvori han udtrykte sig i lignende vendinger og udstedte en invitation til marskal Rokossovskij til at besøge København i begyndelsen af april sammen med general Jakusjov. (Telegram nr. 61. UM 105.Dan.5.).

⁹²¹ Aftrykt ovenfor.

577. Gesandt Døssing til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 25. marts 1946.⁹²²nr. XI.
Bornholm.

Jeg har den ære at indberette, at jeg straks efter modtagelsen af hr. udenrigsministerens telegram nr. 60 af 19. d.m. søgte foretræde i det sovjetrussiske udenrigsministerium. Hverken hr. Molotov eller hr. Vysjinskij havde tid til at modtage mig, hvorfor jeg opsøgte en af vice-udenrigsministrene, hr. Novikov, over for hvem jeg udtalte mig i overensstemmelse med det i telegrammet anførte og overrakte en notits gengivende mine udtalelser.⁹²³ Hr. Novikov fremkom med nogle sympatiske udtalelser om Danmark, særlig vedrørende den danske modstands-bevægelse. Han kunne ikke give noget tilsagn om, at regeringen ville beordre en af feltmar-skallerne til at aflægge besøg i København, men spurgte, hvilken af hærførerne der fra dansk side tænktes på. Hertil svarede jeg i overensstemmelse med det i hr. udenrigsministerens telegram til hr. Vysjinskij anførte, at den kgl. regering i første række havde tænkt på marskal Rokossovskij.

578. Telegram den 22. marts 1946 fra udenrigsminister Bevin til gesandt Randall, København.⁹²⁴

Nr. 204

Deres telegram nr. 169 af 18. marts: Danske udenrigsministers kommentar til den russiske rømning af Bornholm.

I betragtning af den udvikling, der berettes om i Deres telegram, der henvises til, agter jeg at lade et inspireret spørgsmål i Parlamentet spørge mig, om jeg på baggrund af meddelelsen om de russiske troppers forestående rømning af Bornholm vil fremsætte en udtalelse om tilbagetrækningen af britiske tropper fra Danmark.

2. Det følgende er den besvarelse, jeg agter at give:

Hovedstyrken af de britiske tropper i Danmark blev trukket tilbage ved udgangen af forrige år, hvor de havde gennemført deres opgaver og efter Danmarks befrielse havde sørget for overførsel af næsten 300.000 tyske tropper til Tyskland. Bortset fra små grupper på orlov fra den britiske Rhinhær, for hvilke den danske regering har stillet faciliteter til rådighed, er det eneste britiske militærpersonel, som endnu er tilbage i Danmark, følgende:

- i. Flåden. En lille britisk flådemission, som skal rådgive vedrørende minestrygningen og yde teknisk bistand med uddannelsen af den danske flåde.
- ii. Hæren. En militærmission, som skal rådgive den danske hær og specielt hjælpe med at uddanne og udruste den danske division, der skal deltage i besættelsen af Tyskland.
- iii. Royal Air Force. Det resterende flypersonel i Danmark udgøres af små enheder, der skal:
 - a. rådgive danskerne vedr. sikkerhed ved fjernelse af efterladt tysk ammunition.
 - b. betjene visse tekniske hjælpemidler til flynavigation og træne dansk personel i moderne lufthavnsprocedure.
 - c. lede efter grave efter eller identificere savnede britiske flybesætninger.

⁹²² Gesk. Moskva 87.F.1.

⁹²³ Notits dateret den 22. marts 1946 – udeladt her.

⁹²⁴ FO 371/56107. – Straks. Afsendt den 22. marts kl. 21.35. Fordelt til kabinettet. Gentaget til Stockholm og Moskva.

Dette personel vil blive trukket tilbage fra Danmark, så snart dets opgaver er fuldført, eller så snart dansk personel er tilstrækkeligt uddannet til at afløse det. En betydelig del af personalet vil afrejse den 1. april. Hele det ovennævnte personel er i Danmark med den danske regerings billigelse og i nogle tilfælde på dens anmodning. (Slut)

3. Telegrafer venligst så snart som muligt, om den danske regering anser sådan en udtalelse for nyttig.

4. Jeg er stadig noget forundret over den danske udenrigsministers bemærkning om den endelige britiske tilbagetrækning som meddelt i Deres telegram nr. 168.⁹²⁵ Vil De være venlig at sørge for, at han fuldstændig forstår stillingen.

579. Fuldmægtig Kristjan Bure, Udenrigsministeriets Pressebureau, til gesandt Døssing, Moskva, den 22. marts 1946.⁹²⁶

Hermed sender jeg Dem "Ærbødigt"s digt i "Berlingske Tidende" for 20. ds., som sikkert vil more Dem.⁹²⁷

Vi er ganske klar over, at det er umuligt at polemisere imod "Ærbødigt", men for at "Berlingske Tidende" kan være rigtigt underrettet, har jeg i dag efter direktørens ønske haft en samtale med chefredaktør Svend Aage Lund og meddelt ham, at den første meddelelse om Bornholms rømning var tilgået Udenrigsministeriet fra gesandtskabet i Moskva.⁹²⁸

580. Amtmand Stemmann til Udenrigsministeriet den 22. marts 1946.⁹²⁹

Efter min hjemkomst i går⁹³⁰ havde jeg straks kl. 11 en forhandling med generalmajor Jakusjov, hvem jeg i forvejen havde inviteret til frokost efter forhandlingernes afslutning.

[...]

Efter at jeg i går havde meddelt generalen, at de af ham ønskede 4.7 mill. kr. nu stod til rådighed for den røde armé, har der i dag været ført forhandlinger om den form, under hvilken de skulle udbetales. Fra russisk side ønskede man de 4 mill. kr. i kontanter og 3/4 mill. indsat på hærens checkkonto, idet man dog med hensyn til det kontante beløb oplyser, at det, der ikke bruges, vil blive tilbagebetalt.

Under forhandlingerne blev der dog fremsat forskellige udtalelser, der ikke helt stemmer med den opfattelse, at pengene udelukkende anvendes til hærens forbrug her på Bornholm. Da bankdirektøren spurgte om, hvad de skulle bruge så mange penge til i kontanter, svarede regnskabs-officeren, at det skulle være til lønning af hærens personale, hvem man skyldte en hel måneds løn. Da bankdirektøren hertil svarede, at mandskabet jo var rejst, sagde officeren, at dem, der var tilbage, var dem, der fik de største lønninger, officerer osv. Men man havde iøvrigt svært ved at give en rimelig forklaring herpå. En ganske ung russisk soldat, der deltog i forhandlingerne, kom imidlertid også tydeligt af en fejltagelse til at sige noget i retning af "vi sender jo også penge over til vore forbindelser i København." Da bankdirektøren søgte at få en nærmere uddybning af denne udtalelse, blev den pågældende russer imidlertid klar over, at han havde sagt for meget og ville ikke nærmere ind på dette emne.

⁹²⁵ Udeladt her.

⁹²⁶ Gesk. Moskva 87.F.1.

⁹²⁷ Se fotografisk gengivelse af digt med tilhørende karikaturtegning af Døssing i Den lange Befrielse, s. 276. – Digtets afsluttende vers lyder således: "For første gang en nyhed står/ i en af Døssings bulletin'er/ Men ak, når den til Danmark når/ så er den ingen nyhed længer."

⁹²⁸ Den første meddelelse om rømningen indløb til Udenrigsministeriet lørdag den 16. marts kl. 12.15 telefonisk fra departementschef Saurbrey i Indenrigsministeriet. Fra gesandtskabet i Moskva afgik telegram til Udenrigsministeriet med meddelelse om rømningen mandag den 18. marts.

⁹²⁹ UM 87.F.3/16.

⁹³⁰ Fra København.

Pengene er imidlertid i dag stillet til rådighed som ønsket, men efter aftale med mig har banken nu noteret pengesedlernes numre op, således at fornøden kontrol med deres senere vandring eventuelt kan føres.

581. Den norske gesandt i Moskva, Rolf Andvord, til udenrigsminister Halvard Lange, Oslo, den 22. marts 1946.⁹³¹

Strengt fortrolig

Den danske minister, hr. Døssing, som er en af de kolleger, jeg har haft mest glæde af at lære at kende, har i vinterens løb ofte talt med mig om Bornholm, og vi har været enige om, at det, ikke mindst efter erfaringerne fra Nord-Norge, måtte kunne anses for hævet over enhver tvivl, at Sovjetunionen efterhånden ville trække sine styrker tilbage. Hr. Døssing har af og til fortalt mig lidt om sagens udvikling, men da han ikke ønskede, at dette skulle blive videre kendt, har jeg hidtil holdt det for mig selv.

I dag havde jeg på ny en samtale med ham, hvorunder han rekapitulerede for mig, hvad der var hændt med hensyn til Bornholm siden i sommer. Da jeg kan tænke mig, at det kan være af en vis interesse for ministeriet at blive bekendt med, kan jeg meddele følgende:

Den 25. juli f.å. modtog minister Døssing en note, hvori Sovjetunionen på eget initiativ meddelte den danske regering, at da Bornholm var en del af Danmarks territorium, ville besættelsen af øen kun være af midlertidig natur og ophøre, så snart de militære problemer i Tyskland var ordnet. Døssing forespurgte ved den anledning, hvad "militære problemer" i Tyskland egentlig betød. Dersom man sigtede til de allierede troppers besættelse af Tyskland, "kunne det jo tænkes at vare flere hundrede år, før Bornholm blev fri".

Herpå blev der svaret, at der selvfølgelig ikke ville være tale om nogen langvarig besættelse af Bornholm. Denne var kun af rent midlertidig natur.

Dagen efter henvendte minister Døssing sig påny til udenrigsministeriet og spurgte, om han ikke kunne få en anden note, hvori der ikke blev nævnt noget om, hvad besættelsen ville koste, da det gode indtryk ville blive noget ødelagt på grund af henvisningen til de store udgifter. Man afslog ikke dette direkte, men nogen anden note er aldrig modtaget.

Minister Døssings indtryk var, at sovjetnoten nærmest måtte ses som et svar på de stadige svenske pressekommentarer vedrørende Bornholm, hvori der gjorde sig gældende en frygt for, at besættelsen ville være permanent. Den danske regering havde imidlertid ikke benyttet noten til at søge at modarbejde den svenske pressekampagne, hvad hr. Døssing beklagede.

I oktober blev der truffet et arrangement mellem Danmark og Storbritannien, i henhold til hvilket de britiske specialmandskaber, som opholdt sig i Danmark, skulle forlade landet, så snart afviklingen af den tyske besættelse af Danmark var i orden.

Senere er der ikke sket noget, før minister Døssing efter instruktion fra sin regering den 4. marts overrakte viceudenrigsminister Vysjinski en note, hvori det påpegedes, at Sovjetunionens militærstyrker i begyndelsen af maj havde hjulpet den danske modstandsbevægelse med at generebore Bornholm fra tyskerne. Da det danske militærvæsen i mellemtiden var bragt i en sådan orden, at man fra dansk side nu selv kunne varetage de militære pligter, som knyttede sig til det danske territorium, ville den danske regering forhøre, om ikke Sovjetunionens regering fandt det naturligt, at disse opgaver blev overladt til Danmark.

Den 7. marts⁹³² blev hr. Døssing kaldt til Molotov, som meddelte ham, at dersom Danmark var parat til at overtage såvel den militære som civile administration af øen, ville sovjettropperne straks trække sig ud. Minister Døssing gjorde opmærksom på, at man fra Sovjetunionens side aldrig havde blandet sig i civiladministrationen på Bornholm, men lovede, at der uopholdeligt ville blive givet et svar fra dansk side. Da dette danske svar var afgivet, fik hr. Døssing den 16. ds. brev

⁹³¹ Norges Utenrigsdepartement 27 7 20.

⁹³² skal være: Den 5. marts. – Andvord gentager her den forkerte dato, som Døssing angiver i sit referat af samtalen med Molotov tirsdag den 5. marts 1946 ("Tirsdag den 7. marts").

fra Molotov om, at sagen var i orden, og at rømningen, hvortil der allerede var givet ordre den 5. marts, ville være afviklet i løbet af en måneds tid.⁹³³

Døssing sagde til mig, at han syntes, at Molotov under besøget den 7. ds.⁹³⁴ havde vist tydelige tegn på, at han var glad og tilfreds over at kunne give den for Danmark behagelige meddelelse. Døssing har som nævnt aldrig tvivlet på, at sagen ville udvikle sig som sket, men det var hans opfattelse, at når tilbagetrækningen af de russiske tropper var foregået netop nu, turde grunden måske delvis være, at sovjetregeringen, som var blevet opmærksom på den dansk-engelske overenskomst af oktober, "syntes det var morsomt" at trække sig ud, før englænderne havde fået gennemført, hvad de havde lovet. Desuden kunne det jo tænkes, at det under de mange vanskelige forhandlinger, som forestår på FN-mødet, vil være en fordel for Sovjetunionen at kunne pege på sin korrekte optræden såvel i Norge som i Danmark.

Minister Døssing var ikke helt sikker på, i hvilken grad den danske regering ville sætte pris på, at han gav mig så detaljerede oplysninger som dem, jeg har nævnt ovenfor og lod forstå, at han ikke ønskede, at de blev bragt videre.

582. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 23. marts 1946.⁹³⁵

Da jeg i går besøgte Mr. Warner, til hvem jeg havde videregivet indholdet af Udenrigsministeriets telegrammer angående russernes evakuering af Bornholm, lykønskede han mig til det lykkelige udfald af denne sag. Umiddelbart derefter fremkom han dog med nogle udtalelser, der påny viste, hvor uvelkomment det har været her, at der i danske offentlige tilkendegivelser har været en vis tilbøjelighed til at ligestille de russiske troppers tilstedeværelse og forbliven med de britiske troppers. Jeg forstod på ham, at Mr. Randall havde fået ordre til at afgive en udtalelse desangående til Dem.

Mr. Warner sagde endvidere, at det ville blive nødvendigt for Foreign Office ved en eller anden lejlighed at fremsætte en officiel udtalelse om de faktiske forhold vedrørende de britiske tropper i Danmark. Jeg spurgte, om dette ville ske i form af et svar på en forespørgsel i Underhuset. Dette kunne Mr. Warner endnu ikke sige helt bestemt, men i alle tilfælde ville udtalelsen, inden den blev afgivet, blive Dem forelagt.

Endelig sagde Mr. Warner, at han var forberedt på, at der, så snart evakueringen af de russiske tropper var tilendebragt, fra russisk kilde ville fremkomme en mængde uvederhæftige påstande om antallet af de britiske tropper, der endnu er i Danmark, og om de hemmelighedsfulde formål for deres forbliven. Også under hensyn til sandsynligheden af en sådan russisk kampagne ville det være nyttigt at få de virkelige forhold slået offentligt fast.

Måske synes man hjemme, at englænderne tager lidt højtideligt på hele denne sag, men deres holdning i den må ses i forbindelse med hele den spænding, der – gennem sovjetregeringens hårdhændede anti-engelske propaganda snart sagt over hele jordkloden – er kommet til at foreligge mellem Storbritannien og Rusland. Man mærker tydeligt ved samtaler, både med embedsmænd i Foreign Office og med englændere i almindelighed, hvor irriterede de er over Sovjets stadige angreb. Jeg må sige, at mig forekommer dette fuldt forklarligt, og jeg håber, at man også i Danmark vil stille sig forstående over for disse englændernes følelser.

Jeg benyttede den ved mit besøg i går givne lejlighed til at takke Foreign Office, fordi samme havde vist Dem den tillid at holde sig i kontakt med Dem angående den mest hensigtsmæssige besvarelse af de forskellige i Underhuset fremsatte spørgsmål om Bornholm.

⁹³³ Der er ikke i de tilgængelige kilder noget skiftligt belæg for, at ordren om rømning allerede skulle være givet den 5. marts.

⁹³⁴ skal være: den 5.

⁹³⁵ UM 105.Dan.5.

583. Gesandt Reventlow, London, til Udenrigsministeriet den 26. marts 1946.⁹³⁶

De fra det kgl. ministerium modtagne telegrammer⁹³⁷ angående evakueringen af de russiske tropper på Bornholm har jeg i genparter tilstillet, foruden Mr. Warner, Mr. Barman, Diplomatic Adviser i BBC. Jeg tillader mig hoslagt som muligt frembydende interesse at fremsende genpart af et fra Mr. Barman modtaget svarbrev af 22. ds., til hvis indhold jeg henviser.

584. Thomas Barman, BBC, til gesandt Reventlow den 22. marts 1946.⁹³⁸

Jeg er Dem meget taknemmelig for Deres breve af den 22. og den 18. marts.

Jeg er meget glad for, at Bornholm-affæren er endt så lykkeligt. Det er selvfølgelig overraskende, at den sovjetiske regering har gjort det så klart, at den mistænker den britiske regering for at ville sætte sig fast på øen. Hvis ikke der havde været så mange andre internationale forhold, der tiltrækker den offentlige opmærksomhed i dette øjeblik, tror jeg, at denne sovjetiske udtalelse⁹³⁹ ville have affødt nogle instruktive kommentarer i den britiske såvel som i den amerikanske presse.

585. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn lørdag den 23. marts 1946.⁹⁴⁰

Jørgen Jørgensen bød velkommen og gav ordet til udenrigsministeren, der indledede med at give en redegørelse for udviklingen af spørgsmålet om russernes tilbagetrækning fra Bornholm.

I tilslutning til de allerede i pressen offentliggjorte meddelelser udtalte udenrigsministeren, at den fase af sagen, der nu er ved at afsluttes, indlededes, da han under sit ophold i London havde en samtale med viceudenrigskommissær Vysjinskij. Udenrigsministeren havde spurgt rent ud om Sovjetunionens planer med hensyn til tropperne på Bornholm. Vysjinskij havde svaret, at den danske regering jo kendte grunden til deres tilstedeværelse. Han forsikrede, at Sovjetunionen ikke havde skjulte hensigter, men fremhævede, at det måtte indses, at det tager tid at flytte tropper. Udenrigsministeren havde heroverfor fremhævet, at troppernes tilbagetrækning ville fjerne den sidste rest af mistro i den danske befolkning over for Sovjetunionen. Vysjinskij replicerede hertil, at der ikke var nogen grund til mistro, og at det var den danske regerings opgave at vejlede befolkningen i så henseende. Udenrigsministeren havde nævnt, at de russiske tropper var trukket tilbage fra Nordnorge, og Vysjinskij havde bemærket, at sammenligningen hermed var rigtig. Vysjinskij havde ikke under samtalen givet noget tilsagn, men det var udenrigsministerens opfattelse, at hr. Vysjinskij havde lagt mærke til de anførte argumenter og navnlig dette, at troppernes tilbagetrækning ville fjerne den sidste anstødssten i forholdet mellem Sovjetunionen og Danmark.

Allerede inden udenrigsministerens afrejse til London var minister Døssing blevet instrueret om at opsøge den russiske udenrigskommissær eller hans stedfortræder og forebringe det danske ønske om troppernes tilbagetrækning. En note herom blev først afleveret i marts måned, idet minister Døssing foreslog visse forandringer i den ordlyd, der oprindeligt var tilsendt ham. Umiddelbart efter modtoges gennem den danske gesandt i Moskva og den russiske gesandt i København en henvendelse fra Sovjetunionens regering med forespørgsel om, hvorvidt Danmark nu var i stand til at overtage Bornholms administration og besætte den med danske styrker uden fremmed indblanding. På denne henvendelse afgaves bekræftende svar, og den 16. marts blev det derefter meddelt fra Bornholm, at den russiske general havde modtaget ordre til at evakuere øen. Bekræftelse heraf blev nogle få dage senere givet ved en meddelelse fra udenrigskommissariatet i Moskva til minister Døssing.

⁹³⁶ UM 105.Dan.5.

⁹³⁷ Meddelelse om Døssings samtale med Molotov den 5. marts 1946 telegraferedes til gesandtskabet i London den 11. marts. Telegram om den sovjetiske tilbagetræknings ikrafttræden, meddelt den 16. marts af general Jakusjov, sendtes den 19. marts til gesandtskabet i London. (UM 105.Dan.5.)

⁹³⁸ UM 105.Dan.5.

⁹³⁹ Barman hentyder formentlig her til den sovjetiske betingelse for rømningen, at den danske overtagelse af Bornholm skulle ske uden deltagelse af fremmede tropper og fremmed administration.

⁹⁴⁰ UM 3.E.92/46. – Referat af fuldmægtig Max Sørensen.

Til denne redegørelse for forhandlingernes forløb føjede udenrigsministeren en udtalelse om, at det fremgik af forhandlingerne, at vi må være rede til at sende tropper til Bornholm og overtage administrationen som et rent dansk anliggende uden nogen fremmed indblanding. Andre betingelser var imidlertid ikke stillet fra russisk side, og de vilkår, som fremgik af forhandlingerne, måtte findes naturlige; regeringen ville indrette sig derefter, og hvad særligt angik de troppestyrker, der herefter skulle sendes til Bornholm, udtalte udenrigsministeren, at det ville være uklogt at sende for lille en styrke.

[...]

Buhl udbad sig oplysninger om, hvilke militære styrker det var meningen at sende til Bornholm.

Udenrigsministeren svarede, at der intet bestemt var fikseret endnu, men at man tænkte sig en styrke på ca. 2000 mand. Udenrigsministeren var ivrig for, at et passende antal krigsskibe sendtes til Bornholm.

Christmas Møller gav udtryk for sin tilfredshed med de af udenrigsministeren givne oplysninger og gav navnlig udtryk for sin tilfredshed med, at der nu var skabt klarhed over, at russerne ikke havde stillet andre vilkår end dem, der fremgik af regeringens officielle meddelelse om sagen. Han var enig i, at de styrker, der skal sendes til Bornholm, skal være så talrige, at der ikke bliver grundlag for nogen diskussion med Sovjetunionen om, hvorvidt disse er fyldestgørende. Udenrigsministeren bemærkede yderligere, at han ikke turde bestride, at der havde været en vis sammenhæng mellem denne sags løsning og tilbagetrækningen af de britiske styrker fra de øvrige dele af landet. [...]

Jørgen Jørgensen udbad sig oplysninger om betaling af omkostningerne ved russernes ophold på Bornholm. Udenrigsministeren oplyste, at der straks efter russernes ankomst var åbnet dem en bankkredit, på hvilken de kunne trække 2 mill. kr. om måneden. Det var fra russisk side gjort gældende, at omkostningerne måtte afholdes af Danmark, indtil der blev truffet en endelig løsning af spørgsmålet om Tysklands pligt til at erstatte udgifterne ved befrielsen af de besatte lande. Den kredit, der var åbnet for russerne, var ikke blevet anvendt fuldt ud, og visse beløb var derfor i månedernes løb blevet ført tilbage fra russernes konto. I forbindelse med den nu stedfindende afvikling havde russerne imidlertid brug for større beløb, end der i øjeblikket stod til deres rådighed, og der var derfor nu truffet foranstaltning til, at de beløb, der var ført tilbage fra deres konto, påny blev stillet til rådighed. Det var udenrigsministerens bestemte overbevisning,⁹⁴¹ at disse beløb var blevet anvendt udelukkende til fuldt legitime udgifter. Jørgen Jørgensen erklærede sig enig med Christmas Møller med hensyn til det ledende synspunkt for fastsættelsen af de styrker, der skal sendes til Bornholm. Han takkede i øvrigt udenrigsministeren for de givne oplysninger og sagde, det var af stor betydning for vort forhold til Sovjetunionen, at dette spørgsmål var blevet løst så tilfredsstillende.

[...]

586. Telegram den 23. marts 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.⁹⁴²

Nr. 105.

I forbindelse med Stalins interview med en korrespondent fra Associated Press den 22. marts har den danske udenrigsminister Gustav Rasmussen fremsat følgende kommentarer: –

⁹⁴¹ "bestemte overbevisning" er streget over, ledsaget af et: Nej.

⁹⁴² FO 371/56107. – Afsendt den 25. marts kl. 10.30 i klartekst.

“Marskal Stalins udtalelse⁹⁴³ om de Forenede Nationers organisation som et redskab til bevarelsen af fred og sikkerhed i verden på grundlag af nationernes ligeberettigelse vil blive hilst med glæde i Danmark. Marskallens udtalelse, som er kommet i det rigtige øjeblik, vil uden tvivl virke kølende på temperamenter, der for nylig har været lidt ubeherskede. Stalins udtalelse bidrager også til at styrke tilliden hos dem, der har haft mindre tiltro til Sovjetunionens politik end den danske regering har haft.”

Kommentarer i Foreign Office:

Efter at russerne er begyndt at drage bort fra Bornholm, har danskerne i de sidste forløbne dage ikke sparet på deres lovprisning. Den russiske tilbagetrækning kan måske få dem til at indgå aftale om udveksling af smør og flæsk mod foderstoffer.

A.K. Rothnie 26/III.

Synd at Danmark er nødt til at “fedte”.

J.G. Ward 12/IV.

Noget unødvendigt overstrømmende.

D. Allen 27/3.

587. Chefen for Northern Department, Foreign Office, R.M.A. Hankey, til gesandt Randall, København, den 1. april 1946.⁹⁴⁴

Jeg ser af dit telegram nr. 105 [af 23. marts 1946], at Rasmussen har fremsat en meget overstrømmende kommentar i pressen om Stalins udtalelse om de Forenede Nationers organisation.

Det forbavser mig ikke synderligt, at Rasmussen har overstrømmende følelser for Sovjetunionen nu, hvor russerne så uventet er på vej væk fra Bornholm.

Jeg ved ikke, hvor meget af Rasmussens begejstring, der er ægte, og hvor meget, der er taktisk. Jeg er bange for, at der ikke er noget at juble over. Russernes opførsel i Sikkerhedsrådet udviser kun ringe respekt for små lande eller for FN. [...]

588. Udenrigsminister Gustav Rasmussen til gesandt Reventlow, London, den 25. marts 1946.⁹⁴⁵

I anledning af vicekonsul Hoelgaards med Deres indberetning nr. 492 af 12. marts d.å. – gesk. j.nr. 5.F.20 – indsendte notits har jeg spurgt minister Federspiel, om han havde sendt professor Savory eller en af dennes venner et sådant brev som omtalt i referatet. Minister Federspiel svarede, at det havde han ikke, men tænkte sig muligheden af, at noget sådant kunne være skrevet af et medlem af den forrige regering, jfr. at professor Savory vistnok oprindelig påtænkte at stille sin forespørgsel om Bornholm i oktober måned.

Jeg anser det for utroligt, at professor Savory kan have sine fantasihistorier om, at befolkningen blev deporteret fra Bornholm, fra noget medlem af den danske delegation til UNO-konferencen. Det er kedeligt, at hr. Hoelgaard ikke har taget bestemt afstand fra dette nonsens. Ligeledes er de russiske fæstninger udelukkende opført i de svenske aviser.

Det sidste man kan sige om min samtale med hr. Vysjinskij under opholdet i London er, at den var “rent privat”, men dette sidste er jo mindre væsentligt.

⁹⁴³ Udtalelsen blev læst op i Moskva radio den 22. marts og indeholdt bl. a. en vending om, at FN's betydning som fredsbevarende redskab var baseret på princippet om lighed mellem staterne og ikke på princippet om nogle staters dominans over andre stater.

⁹⁴⁴ FO 371/56107. – Robin Hankey havde den 12. marts 1946 overtaget stillingen som chef for Northern Department efter Warner, der den 25. februar var blevet forfremmet til Assistant Under-Secretary of State for Foreign Affairs.

⁹⁴⁵ UM 105.Dan.5.

589. Afdelingschef J.R. Dahl, Udenrigsministeriet, til forsvarsminister Harald Petersen den 26. marts 1946.⁹⁴⁶

Til hr. forsvarsministerens fortrolige underretning fremsender Udenrigsministeriet hoslagt genpart af 2 fra den kgl. gesandt i Moskva modtagne beretninger nr. VIII og nr. IX henholdsvis af 5. og 9. marts 1946 vedrørende samtaler, som gesandten har haft i Udenrigskommissariatet angående tilbagetrækningen af de russiske tropper fra Bornholm.

Som det af beretningen af 9. marts vil ses, har gesandten af samtalen med udenrigskommissær Molotov fået det indtryk, at den russiske regering venter, at bevogtningen af Bornholm bliver foretaget med forholdsvis betydelige danske styrker, herunder også søstridskræfter. Udenrigsministeriet henleder særligt opmærksomheden på dette punkt i beretningen.

590. Warner, Foreign Office, til gesandt Randall, København, den 28. marts 1946.⁹⁴⁷

Mange tak for dit brev af 13. marts. Jeg er helt enig med den linie, du har lagt med hensyn til forholdet til Sovjetunionen. Tilbagetrækningen fra Bornholm har formentlig virket beroligende på danskerne. De og andre må lære at forstå, at det sovjetiske diplomati ofte er voldeligt i sine metoder og sprog – det nye diplomati! – og ikke tro, at denne voldelighed bringer os til randen af krig. Russerne er krigstrætte og har store industrielle udviklingsprogrammer foran sig, men de lider ingen afsavn med hensyn til at lave nok postyr.

Jeg er bange for, at vor erklæring om britiske styrker i Danmark er blevet noget forsinket, og i betragtning af den russiske tilbagetrækning fra Bornholm har vi under alle omstændigheder besluttet at omformulere den, men jeg håber, at du vil have modtaget den telegrafisk, længe inden du får dette brev.

Afskedsbesøg i København af de sovjetiske officerer på Bornholm den 1.-2. april 1946

[Besøget, der varede 2 dage, omfattede på førstedagen, den 1. april 1946, blandt andet besøg hos udenrigsministeren, chefen for søværnet, viceadmiral Vedel, og hos hærchefen, general Gørtz, modtagelse til dekoreret hos kongen, lunch på Hotel Bellevue, køretur i Nordsjælland med besøg på Frederiksborg Slot med efterfølgende the på Hotel Frederik den Fjerde i Fredensborg, regeringens middag om aftenen på Christiansborg, og på andendagen den 2. april modtagelse på Københavns Rådhus, kransenedlægning i Mindelunden i Ryvangen, møde på Hotel Cosmopolite med ledende repræsentanter for frihedsbevægelsen, bl.a. Mogens Fog, som overrakte de sovjetiske officerer frihedskæmpernes armbind, frokost hos kongen, besøg i Rundetårn og på Rosenborg Slot for at se kronjuvelerne, middag på Hotel d'Angleterre, og til sidst balletforestilling på Det kongelige Teater inden afrejsen tilbage til Bornholm med dampersen Hammershus under marineeskorte.]

591. Land og Folk den 1. april 1946.

Udenrigspolitik på havnekajen

Den modtagelse, der blev russerne til del ved ankomsten til København, har sikkert vakt adskillig undren blandt de mange mennesker, som var mødt op for at tage imod dem. Det var karakteristisk, at der ikke sås andre sovjetrussiske flag end de papirflag, folk selv flagede med. Mange undrede sig over, at der ikke blev flaget fra officielle bygninger, f.eks. rådhuset. Det er ikke for meget sagt, at der blandt menigmand herskede ligefrem harme over den tilfældige karakter hele modtagelsen på kajen havde. Der var tilsyneladende intet gjort for at give russerne en virkelig festlig modtagelse, og da befolkningen udbragte et leve for russerne, var det på eget

⁹⁴⁶ UM 105.Dan.5.

⁹⁴⁷ FO 371/56107.

initiativ. Det kan ikke undgås, at man fristes til at drage sammenligning mellem modtagelsen af de sovjetrussiske officerer på Bornholm og modtagelsen af andre nationers militærrepræsentanter. Og i hvert fald forekommer det åbenlyst urimeligt, at nogle tilfældige svenske turister på Mariæ Bebudelsesdag⁹⁴⁸ blev modtaget med hornorkester og særlig tribune på kajen, mens den eneste udsmykning i morges var nogle sildekasser, der stod på havnekajen!

592. Udenrigsminister Gustav Rasmussens tale for de sovjetiske officerer ved en middag på Christiansborg den 1. april 1946.⁹⁴⁹

Deres kgl. højheder, Deres excellencer, hr. general, mine herrer.

Det er med stor glæde, at den danske regering som sine gæster i disse dage ser repræsentanter for den berømmelige røde hær og flåde.

Da vi i juni måned i fjor havde den glæde at have besøg af general Korotkof og nogle af hans officerer og soldater, havde regeringen lejlighed til at udtrykke sin og hele den danske befolknings dybe taknemmelighed for den sejrige røde hærs andel i Danmarks befrielse og til at udtrykke den beundring, der overalt næres for den røde armés gigantiske indsats under krigen.

Efter den tyske kapitulation er den danske forsvarsmagt blevet genoprettet og er nu i stand til selv at overtage de militære opgaver, som foreligger på Bornholm.

Tilstedeværelsen af den røde armés officerer og soldater har ved deres mønsterværdige holdning, deres eksemplariske disciplin og ved det gode samarbejde, der stadig har bestået mellem dem og de danske myndigheder, vundet nye venner for deres store rige og styrket det venskabelige forhold mellem Sovjetunionen og Danmark.

Jeg beder Dem, hr. general, modtage den danske regerings tak for Deres udmærkede og behagelige samarbejde med de danske myndigheder, og jeg beder Dem bringe Deres storartede soldater en hilsen fra den danske regering med forsikring om, at vi altid vil erindre dem som vore venner. Jeg håber, at også De, Deres officerer og mandskab medtager gode erindringer fra vort land.

Vi løfter vore glas til ære for vore gæster fra den røde armé og flåde.

593. General Jakusjovs svartale.⁹⁵⁰

Jeg takker regeringen og det danske folk hjerteligt for den opmærksomhed og gæstfrihed, der er vist os som repræsentanter for den heroiske røde armé, der har spillet så stor en rolle ved tilintetgørelsen af Hitler-Tysklands hær, og som har ydet stor hjælp til Europas undertrykte lande, deriblandt Danmark, i kampen for frihed og selvstændighed.

Under Sovjettroppernes ophold på Bornholm er der skabt et venskabeligt forhold mellem de danske myndigheder og befolkningen på den ene side og den røde armés soldater på den anden side. Vore officerer og soldater vil bevare de bedste minder om Danmark. I de nærmeste dage forlader den sidste russiske soldat Danmark, og øen Bornholm overgår helt til den danske hærs bevogtning og til dansk administration. Jeg er fuldt ud enig med hr. ministeren i, at tilstedeværelsen af afdelinger af den røde armé på dansk territorium har spillet sin positive rolle med hensyn til en yderligere befæstelse af det dansk-sovjetiske forhold.

Endnu en gang takker jeg Dem for den hjertelige modtagelse og de varme velkomstord.

⁹⁴⁸ Den 25. marts.

⁹⁴⁹ Gesk. Moskva 87.F.1. – Talen blev holdt på russisk. Talen gengives her efter manuskriptet.

⁹⁵⁰ Bornholms Tidende tirsdag den 2. april 1946.

594. Bornholms Tidende den 5. april 1946.⁹⁵¹Udenrigsministeren som sprogtalent

De russiske officerer var ikke så lidt imponerede over udenrigsminister Gustav Rasmussens tale på russisk ved banketten forleden. Det er heller ikke så lidt af et særsyn, at en udenrigsminister er i den grad sprogkyndig som Gustav Rasmussen. Os bekendt er der i øjeblikket ikke andre af udenrigsministrene end dem i Ruslands nabolande, der mestrer det vanskelige sprog, og i det danske udenrigsministerium er der kun et par til af embedsmændene, nemlig kontorchef Aage Gregersen og legationsråd Oluf, som kan det.⁹⁵²

I øvrigt holder Gustav Rasmussen sig ikke blot til de levende sprog. Han er en stor latiner, hvilket følgende beviser:

Han og biskop Suhr er studenterkammerater fra Odense Kathedralskole, og da Suhr blev udnævnt til apostolsk vikar⁹⁵³ i Danmark, sendte Gustav Rasmussen ham en smuk lykønskningsskrivelse på det mest formfuldende latin. Biskoppen svarede sin gamle skolekammerat på dansk, men fortalte, at han havde ladet lykønskningen cirkulere blandt sine ordensbrødre som et bevis på, hvor godt man lærte latin i Odense.

Nå, det er nu vist ikke alle gamle drenge fra Kathedralskolen, der kunne have gjort Gustav Rasmussen det efter.

595. Nationaltidende den 3. april 1946.Frihedsbevægelsen hylder russerne

Frihedsbevægelsens Samråd havde i går middags for at få lejlighed til at bringe de russiske gæster den danske frihedsbevægelses tak for deres sejrige kamp mod nazismen arrangeret en reception på Hotel Cosmopolite. Til stede var foruden de russiske officerer med general Jakusjov i spidsen professor Mogens Fog, landsretssagfører Poul Jarding, major Truelsen, redaktør Børge Houmann, minister Per Federspiel, oberstløjtnant Wagner, folketingsmand Stærmose, Anker Olesen, samrådets sekretær, Arthur Hansen m.fl., og under et ganske kort samvær ved et glas vin talte sekretær Arthur Hansen på russisk til gæsterne, til hvem han i frihedsbevægelsens navn rettede takken til Rusland for dets del i Europas og Danmarks befrielse. Havde den røde hær ikke eksisteret, ville der måske endnu i dag være et langt stykke til den sejr, som alle dog vidste ville komme. Han sluttede med at udtrykke håbet om, at opholdet på Bornholm havde knyttet venskabet mellem Danmark og Rusland endnu fastere, hvorefter professor Mogens Fog overrakte general Jakusjov og hans 5 ledsagere hver et frihedskæmperarmbind, prydet med en sølvplade.

Generalen takkede og oplyste, at han og hans stab om formiddagen havde aflagt besøg ved de danske heltegrave i Mindelunden i Ryvangen og nedlagt en krans. Receptionen varede et kvarters tid, hvorefter de russiske officerer kørte bort for senere at være kongens gæster ved en frokost på Amalienborg.

⁹⁵¹ Notitsen er i rubrikken "Af Dagens Krønike", som bragte morsomme anekdoter blandet med kuriøsiteter.

⁹⁵² Andre russiskkyndige i ministeriet på det tidspunkt var gesandt Eigil Leth, kontorchef Alex Mørch, legationsråd Rolf Kiær samt vicekonsulerne Egon Lyre og E.M. Petersen.

⁹⁵³ Titul på den øverste katolske biskop i et ikke-katolsk land.

596. Telegram fra general Jakusjov til udenrigsminister Gustav Rasmussen ved afrejsen fra København den 2. april 1946.⁹⁵⁴

Hr. minister! Idet vi forlader Danmarks hovedstad, København, beder jeg Dem modtage vor tak for den varme modtagelse, som blev vist mig og mine officerer som repræsentanter for den røde armé. Jeg beder Dem overbringe vore hjerteligste ønsker til hele den danske befolkning.

Jakusjov.

597. Udenrigsminister Bevins svar på et spørgsmål i Parlamentet den 3. april 1946.⁹⁵⁵

DANMARK (BRITISKE STYRKER)

11. **Sir Wavell Wakefield** spurgte udenrigsministeren om situationen, som den er nu med hensyn til tilbagetrækningen af britiske tropper fra Danmark.

Mr. Bevin: Hovedstyrken af de britiske tropper i Danmark blev trukket tilbage ved udgangen af forrige år, hvor de havde gennemført deres opgaver og efter Danmarks befrielse havde sørget for overførsel af næsten 300.000 tyske tropper til Tyskland. Bortset fra små grupper på orlov fra den britiske Rhinhær, for hvilke den danske regering har stillet faciliteter til rådighed, er det eneste britiske militærpersonel, som endnu er i Danmark, følgende:

- 1) Flåden. En lille britisk flådemission, som skal rådgive vedrørende minestrygningen og yde teknisk bistand.
- 2) Hæren. En militærmission, som skal hjælpe med at uddanne og udruste den danske division, der skal deltage i besættelsen af Tyskland.
- 3) Royal Air Force. Det resterende flypersonel i Danmark udgøres af små enheder, der skal:
 - a) betjene visse tekniske hjælpemidler til flynavigation og træne dansk personel i moderne lufthavnsprocedure;
 - b) lede efter grave efter eller identificere savnede britiske flybesætninger.

Dette personel vil blive trukket tilbage fra Danmark, så snart dets opgaver er fuldført, eller så snart dansk personel er tilstrækkeligt uddannet til at afløse det. En betydelig del af personellet vil afrejse i begyndelsen af april. Hele det ovennævnte personel er i Danmark med den danske regerings billigelse og i nogle tilfælde på dens anmodning.

Sir W. Wakefield: Kunne man på baggrund af den store venlighed, varme modtagelse og overstrømmende gæstfrihed, som de britiske tropper og flyvere er blevet mødt med i Danmark, på et egnet tidspunkt sende et passende budskab til den danske regering med en tak for den måde, hvorpå de har modtaget vore tropper?

Mr. Bevin: Naturligvis, Sir.

⁹⁵⁴ Bornholms Tidende onsdag den 3. april 1946. – Telegrammet er afsendt under tilbagerejsen på "Hammershus" fra København til Bornholm om aftenen den 2. april 1946.

⁹⁵⁵ The Hansard. House of Commons 1946, sp. 1224-1225 (Oral Answers, 3 April 1946).

598. Gesandt Randall, København, til udenrigsminister Bevin den 4. april 1946.⁹⁵⁶

Nr. 152.

Som jeg havde æren af at indberette i mit telegram nr. 114⁹⁵⁷ af 3. april, blev de sidste russiske styrkers afrejse, eller i det mindste forestående afrejse, fra Bornholm fejret i København af diverse officielle instanser. Tidligt om morgenen den 1. april ankom den sovjetiske kommandant, general Jakusjov, ledsaget af en lille stab og amtmænd Stemann til København med damper. En del regeringsbygninger og andre bygninger var flagprydet, men den offentlige begejstring, som den tidligere russiske kommandant blev hilst med ved sit besøg kort efter Danmarks befrielse, kom her ikke til udfoldelse. En frokost og en tur i Nordsjælland blev om aftenen efterfulgt af den danske udenrigsministers middag på Christiansborg. Kronprinsen og Prins Axel var til stede, ligesom hele regeringen, undtagen statsministeren, der har influenza, samt de ledende officerer og embedsmænd; af det diplomatiske korps var kun den britiske, amerikanske, franske og russiske missionschef inviteret. Hr. Rasmussen holdt en tale på russisk, hvor han priste Sovjetruslands andel i Danmarks befrielse og udtalte, at Danmarks egne forsvarsstyrker siden da var blevet reetableret, så at de selv kunne overtage de militære opgaver på Bornholm. Han priste også russernes "forbilledlige disciplin". I parentes bemærket har jeg forstået, at denne hyldest i det store og hele og efter omstændighederne ikke var ufortjent, og at rømningen, der nu næsten er gennemført, er blevet udført med fremragende effektivitet. I sin svartale meddelte general Jakusjov, at i løbet af de næste få dage ville hans mænd, der ville have de bedste minder om deres forhold til de danske embedsmænd og befolkningen, forlade Bornholm, som fuldstændig ville overgå til dansk militært opsyn og administration. Han sluttede med at erklære sig enig med hr. Rasmussen i, at de russiske styrkers tilstedeværelse på dansk grund ville bidrage til en yderligere styrkelse af det dansk-sovjetiske forhold. Festlighederne sluttede næste dag med en forestilling af to russiske ballerter på Det kongelige Teater, hvor Deres Majestæter og andre medlemmer af den kongelige familie var til stede.

2. Den danske regerings og presses indstilling under alle disse festligheder var hjertelig, men uden større begejstring, og der var, syntes jeg, et vist rutinemæssigt præg over de forskellige taler. Det kommunistiske dagblad Land og Folk klagede i går over, at der ikke var nok flagsmykkede offentlige bygninger og sovjetiske emblemer at skue. De danske myndigheder var dog bestemt ikke karrige med passende høflighedsbevisninger og udtryk for respekt og taknemmelighed, og det var ikke unaturligt, at den offentlige begejstring for de bortdragende sovjetiske styrker, hvis fortsatte tilstedeværelse på Bornholm i månedsvis har været uden synlig grund, skulle føre til en ringere udfoldelse af interesse og fornøjelse, end der blev vist i forbindelse med de andre allierede styrker, der kom for at befri hovedlandet. Der er også den blotte kendsgerning, at den sovjetiske regerings aktioner i Iran og FN har forringet dens prestige her, til det danske kommunistpartis store fortrydelse, fortæller man mig..

3. Den fremherskende stemning i Danmark har som helhed på dette afsluttende stadium af den russiske besættelse af Bornholm følgelig snarest været præget af lettelse, ikke blot over afrejsen, men endnu mere over den kendsgerning, som den danske udenrigsminister har bekræftet over for mig, at der ikke er blevet sat nogle betingelser ud over den danske regerings forsikring om, at kun danske styrker vil overtage kommandoen på Bornholm, når russerne drog bort. Hr. Rasmussen har fået mange lykønskninger for de vellykkede forhandlinger, der førte frem til rømningen, og det er interessant, at æren for denne tilfredsstillende løsning på en vanskelighed, som har beredt den danske regering større bekymringer, end den havde lyst til at afsløre, skulle tilkomme en regering, hvis chef har været meget åbenlys antikommunistisk. Jeg vil i en efterfølgende beretning kommentere hele episoden set i forhold til de dansk-sovjetiske relationers fremtid.

⁹⁵⁶ FO 371/56108. – Kopi sendt til Moskva, Stockholm og Oslo.

⁹⁵⁷ Udeladt her.

**599. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer
torsdag den 4. april 1946.⁹⁵⁸**

Udenrigsministeren indledede med at nævne to økonomiske spørgsmål, der var opstået i forbindelse med russernes evakuering af Bornholm. For overdragelsen af de militære barakker til danske myndigheder har russerne forlangt et vederlag, der overstiger den vurdering af barakkerne, der er foretaget fra dansk side. Russerne anser barakkerne for særdeles værdifulde, medens den danske vurderingsmand har sat deres værdi til ca. 200.000 kr. Efter forhandlinger om prisen er russerne gået ned til 300.000 kr., med hvilket beløb de vil være tilfredse. Udenrigsministeren var af den mening, at man burde betale dem denne pris, og heri var forsvarsministeren enig.

Det andet spørgsmål vedrører den bankkredit, der er givet russerne. Ordningen har været den, at de har kunnet trække 2 mill. kr. månedlig, hvilket de dog ikke har gjort, således at et større beløb på et vist tidspunkt var opsamlet på deres konto. Efter bankernes ønske skete der en tilbageførsel af det opsparede beløb, men dette er nu påny efter russernes anmodning tilført kontoen. I alt har russerne hævet 16 3/4 mill. kr., hvilket er mindre end 2 mill. kr. i månedligt gennemsnit. For april måned 1945[1946?]⁹⁵⁹ har russerne hidtil ikke trukket noget beløb, og de har nu fremsat anmodning om at få anvist 2 mill. kr. også for denne måned. Man er på Bornholm bange for, at der skal opstå vanskeligheder, hvis denne anmodning ikke imødekommes, og da beløbet ligger inden for de rammer, som er vedtaget, var udenrigsministeren stemt for, at man stillede sig imødekomme. Han havde forelagt spørgsmålet for finansministeren og ventede på dennes svar. Direktøren bemærkede, at han ikke var sikker på, hvor alvorligt anmodningen var ment, idet amtmanden under en telefonsamtale med direktøren samme dags formiddag ikke havde nævnt spørgsmålet.

Forsvarsministeren var enig med udenrigsministeren i, at der ikke skal tages nogen konflikt på et økonomisk spørgsmål som det foreliggende, og at man derfor burde imødekomme anmodningen, hvis den blev fastholdt.

[...]

Udenrigsministeren omtalte den fra minister Døssing modtagne indberetning, hvori omtales, at den russiske regering utvivlsomt venter, at bevogtningen af Bornholm bliver foretaget med forholdsvis betydelige danske styrker, herunder søstridskræfter.⁹⁶⁰

General Gørtz oplyste i denne anledning, at der i øjeblikket er en bataljon på 800 mand og en artilleriafdeling på 300 mand stationeret på Bornholm. Under hensyn til, at russerne har ribbet de militære barakker for alt tilbehør, er det vanskeligt at skaffe plads til yderligere styrker; det ville tage i al fald en måned at bringe barakkerne i egnet stand til sommerindkvartering, og til vinterindkvartering findes der ikke passende bygninger. Udenrigsministeren bemærkede hertil, at han ikke fandt det rigtigt at indrette sig på, at styrkerne kunne trækkes bort fra Bornholm til efteråret.

Viceadmiralen oplyste for Marinens vedkommende, at 2 fartøjer af den minestrygningsstyrke, der i nogen tid havde arbejdet ved Bornholm, var blevet derovre, og at der var dirigeret 2 både af skolegruppen, nemlig "Lindormen" og "Freja", til Bornholm. En ældre torpedobåd er ved at blive udrustet og vil blive sendt derover i løbet af en måned.

General Gørtz udtalte, at med hensyn til de opgaver, der påhvilede styrkerne på Bornholm, havde man i den instruktion, der var givet dem, blot udtalt, at de skulle være der i påkommende tilfælde, men at der ikke i almindelighed påhvilede dem særlige opgaver. En lille vagtstyrke holdtes klar til udrykning døgnet rundt, og såfremt særlige forhold som f.eks. faren for en illegal trafik fra Tyskland skulle gøre det nødvendigt, vil man naturligvis træffe passende forholdsregler.

⁹⁵⁸ UM 5.D.74 og UM 105.Dan.5.

⁹⁵⁹ Skal vist være: april måned 1946. De første sovjetiske tropper kom til Bornholm den 9. maj 1945.

⁹⁶⁰ Døssings indberetning den 9. marts 1946 om samtalen med Molotov den 5. marts.

600. Notat af udenrigsminister Gustav Rasmussen om forhandlinger med russerne den 4. april 1946.⁹⁶¹

Den 4. april om morgenen meddelte nationalbankdirektør Haugen Johansen telefonisk, at de russiske officerer på Bornholm havde forlangt 2 mill. kr. også for april måned. Fra amtmand Stemmann forelå meddelelse om, at russerne havde accepteret et beløb på 300.000 kr. for barakkerne. Jeg talte i telefonen med finansministeren, der allerede var bekendt med den første meddelelse, hvorom han havde henvist Nationalbanken til mig. Finansministeren og jeg var enige om, at man måtte imødekomme den russiske anmodning om de 2 mill. kr.; han lovede at ville tale med statsministeren, idet jeg på grund af møder vanskeligt kunne få lejlighed dertil. I mødet her kl. 11 med forsvarsministeren og de militære chefer nævnede jeg sagen. Forsvarsministeren gav fuld tilslutning til at imødekomme den russiske anmodning.

Endvidere havde den russiske general over for amtmanden insisteret på, at den protokol, hvortil han nogle dage forinden havde leveret et udkast, skulle underskrives inden hans bortrejse, der var fastsat til den 5. april om formiddagen. General Jakusjov havde over for amtmanden antydnet, at han ellers ikke kunne forlade Bornholm. Det punkt i udkastet, som især gav anledning til overvejelse her, var punkt 8 indeholdende en udtalelse om, at der var foretaget en fuldstændig afregning af alle krav, og at der som følge deraf ikke var flere danske krav mod russerne i anledning af deres ophold på Bornholm.

Herom havde direktør Hvass og jeg en drøftelse med den russiske gesandt, som vi havde bedt komme kl. 4. Minister Wærum⁹⁶² og kontorchef Schøn var til stede. Minister Plakhin kendte intet til sagen, men mente, at det ville være meget upraktisk, hvis den skulle henlægges til forhandling mellem Udenrigsministeriet og gesandtskabet. Han havde ingen bemyndigelse til at give general Jakusjov instruktion og udtalte sluttelig på min forespørgsel, at han anså det for tilrådeligt at gå ind på generalens krav.

Da vi imidlertid kort derefter fik telefonforbindelse med amtmand Stemmann, meddelte direktør Hvass ham i den russiske gesandts nærværelse, hvorledes sagen stod. Jeg talte derefter alene med amtmanden i telefonen og bemyndigede ham til:

1) at underskrive protokollen, men at forsøge i denne at få optaget en bestemmelse om at protokollen ikke skulle præjudicere⁹⁶³ afregningen af de beløb, som den danske regering havde stillet til rådighed for Sovjetunionen på Bornholm,

2) at udbetale 300.000 kr. for barakkerne,

3) at betale de 2 mill. kr. for april på checkkonto,

4) endelig indskærpede jeg amtmanden, at han ikke måtte offentliggøre protokollen.

Senere på eftermiddagen meddelte amtmanden mig i telefonen, at den russiske general var gået ind på i protokollen at indføje den ovennævnte udtalelse, der kom til at lyde:

“Dette aktstykke præjudicerer dog ikke afregningen af de beløb, som den danske regering har stillet til rådighed for den røde armés tropper på Bornholm.”

Amtmanden meddelte endvidere, at den russiske general var gået ind på som punkt 9 at slå fast, at aktstykket ikke måtte offentliggøres af nogen af parterne. Jeg sagde amtmanden, at dette ikke var meningen, og at denne passus burde fjernes. Han skulle som flere gange sagt under den foregående telefonsamtale kun ikke selv offentliggøre protokollen.

Endvidere meddelte amtmanden, at general Jakusjov var indforstået med at sælge barakkerne for 300.000 kr. kontant og at modtage de 2 mill. kr. i checks.

Om aftenen blev jeg kaldt til telefonen fra middagen for de britiske industridelegerede. Amtmanden meddelte, at aktstykket nu var underskrevet, og at det hele nu var i orden. Jeg bad ham indberette derom. Jeg bad ham endvidere hilse general Jakusjov, der var til stede i amtmandsboligen.

Endelig talte jeg samme aften med nationalbankdirektør Haugen Johansen, som jeg bad foranledige de 2 mill. kr. overført.

⁹⁶¹ UM 105.Dan.5. – Notatet er dateret den 7. april 1946.

⁹⁶² Chef for Udenrigsministeriets økonomisk-politiske afdeling.

⁹⁶³ præjudicere: have retsvirkning for, virke bindende for.

Resultatet er herefter, at de russiske tropper har fået udbetalt i alt ca. 16.750.000 kr. plus 300.000 til barakkerne plus 2 mill. kr. for april. Da de russiske tropper har været på Bornholm i alt i næsten 11 måneder, ville de strengt taget have kunnet kræve 22 mill. kr. i alt.

601. Dansk-sovjetisk protokol ved de sovjetiske troppers afrejse fra Bornholm, underskrevet den 4. april 1946.⁹⁶⁴

AKT

Vi undertegnede på den ene side repræsentanter for USSR's røde armé og flåde, generalmajor Jakusjov A.V. og oberst Strebkov P.D. og på den anden side amtmanden på øen Bornholm hr. v. Stemann og øens kommandant oberst Christensen har i forbindelse med, at USSR's røde armé og flåde forlader øen Bornholm, affattet nærværende akt som følger:

1. Tilstedeværelsen af militærafdelinger fra USSR's røde armé og flåde på øen Bornholm har ikke medført nogen som helst indblanding fra den røde armés ledelse i sager vedrørende øen. Den danske administration har i den tid, den røde armé har befundet sig på øen, kunnet udføre sine funktioner som sædvanligt under ganske normale vilkår.

2. Alle afdelinger af USSR's røde armé og flåde har under deres ophold på øen Bornholm i alle retninger udvist høj disciplin og god orden, hvilket har medført, at det normale og rolige liv for Bornholms befolkning har kunnet bevares.

3. Bornholms befolkning har mødt USSR's røde armé og flåde som dens befriere fra de nazistiske voldsmand og har i al den tid forholdt sig velvilligt mod USSR's afdelinger af den røde armé og flåde. Alle spørgsmål, som på den ene eller anden måde har vedrørt den stedlige befolknings interesser, er blevet løst af repræsentanter fra USSR's røde arme og flåde sammen med Bornholms administration rettidigt og med positivt resultat for begge parter.

Bornholms befolkning takker den sovjetrussiske hær for befrielsen af øen for de nazistiske voldsmand og ligeledes for det gode venskabelige forhold mellem den sovjetrussiske hær til den danske befolkning.⁹⁶⁵

4. Under USSR's røde armés og flådes ophold på Bornholm har vejene været og er blevet efterladt i god stand; den del af molen i havnen ved Rønne, som er blevet brugt af USSR's røde armé og flåde, er blevet efterladt i samme stand som den var før den røde armés ankomst. De bygninger og jordarealer, som er blevet benyttet af USSR's røde arme og flåde, er forladt i fuld orden.

5. Alle erobrede barakker, som findes på øen Bornholm, er uden vederlag overgivet til de danske myndigheder i overensstemmelse med den vedlagt fortegnelse.⁹⁶⁶

6. Alle erobrede underjordiske telefonkabler fra Rønne til Punkt Levka og fra Rønne til Snogebæk er overgivet i god stand af de sovjetrussiske tropper til de danske myndigheder uden vederlag.

7. Alle barakker og andre bygninger bygget af den røde hær af specielt indførte materialer er efterladt på øen Bornholm og overgivet til de danske myndigheder for betaling jfr. vedlagte akter.⁹⁶⁷

8. For de tjenester, som øens administration har gjort i forbindelse med sovjethærens ophold på øen (leje af bygninger, jordarealer, benyttelse af fast ejendom, leverance af forplejnings- og forskellige andre varer), er foretaget en fuldstændig afregning, og der vil ikke blive rejst nogen som helst krav fra de danske myndigheders side.

Dette aktstykke præjudicerer dog ikke afregningen af de beløb, som den danske regering har stillet til rådighed for den røde armés tropper på Bornholm.

9. Den nærværende akt er affattet i to eksemplarer såvel på russisk som på dansk, og begge akter har den samme gyldighed.

⁹⁶⁴ UM 105.Dan.5. – Teksten er en samtidig oversættelse til dansk fra russisk.

⁹⁶⁵ skulle have været: ...mellem den sovjetrussiske hær og den danske befolkning.

⁹⁶⁶ Fortegnelsen er ikke på aktpakken (UM 105.Dan.5.).

⁹⁶⁷ ikke på aktpakken (UM 105.Dan.5.).

602. Bornholms Tidende torsdag den 4. april 1946.Amtmanden takkede i Amtsrådet i dag vore russiske befriere.

Ved det første møde i det herefter nyvalgte Bornholms Amtsråd skal der lyde en tak til Danmarks allierede befriere, der for vort vedkommende blev Sovjetunionen. Ord betyder måske ikke så meget, men vi kan jo ikke give vor fra hjertet kommende tak udtryk i andet end ord. Derfor skal dette også lyde her.

I morgen rejser generalmajor Jakusjov og de sidste styrker fra den røde hær og flåde fra Bornholm. Vi siger dem her den hjerteligste tak. Hvad jeg i radioen, taler og udtalelser har sagt om deres optræden og vore forhandlinger og gensidige tillid understreger jeg her på hele befolkningens vegne, og vi vil i morgen ved generalens afrejse understrege dette og give det ydre udtryk.

603. Bornholms Tidende fredag den 5. april 1946. Reportage fra afrejsen med taler af amtmænd Stemmann og general Jakusjov.På slaget tolv i dag forlod de sidste russere Bornholm

Så er vi alene hjemme på Bornholm. Præcis kl. 11.13 forlod den sidste russer – general Jakusjov – bornholmsk jord og gik om bord på den russiske minestryger “Vladimir Polukhin”, der på slaget 12 lettede og under afskydelse af 21 salutskud stod ud af Rønne Havn, mens 5-6000 bornholmere som en sidste hilsen jublede, råbte hurra og viftede med små papirflag i danske og russiske farver. Den danske æreskommando, der var opstillet på havnen, præsenterede gevær, og 4. regiments musikkorps spillede den russiske nationalhymne, mens det russiske fartøj langsomt stod havnen ud. Der lå over dette øjeblik en stemning, som ingen, der oplevede den, nogensinde vil glemme. Man oplevede minutter, der vil glide ind i historien som minutter, der rummede en af de største begivenheder i klippeøens historie.

[...]

[Amtmandens tale:]

Hr. generalmajor Jakusjov – ja, jeg må vist have lov til at sige kære hr. generalmajor.

Den danske hær, der jo nu har bevogtningen af Bornholm, har hædret Dem, men jeg må her sige Dem, at denne hyldelse giver et hjertevarmt udtryk for vor højagtelse for Dem personlig og Deres militære styrkers forhold her – hvadenten det var på land eller søen. Og igen benytter jeg lejligheden til at takke for vort fælles gode samarbejde og gensidige tillidsforhold og Deres store forståelse af befolkningen her samt den fremragende disciplin, som De har holdt her blandt Deres tropper. De vil aldrig blive glemt i Bornholms historie. [...]

Vi vil alle give disse vore følelser for generalmajor Jakusjov og den røde armé og flåde udtryk i et trefoldigt leve.

Umiddelbart efter amtmændens tale, og efter at der var blevet udbragt et meget kraftigt besvaret leve for generalen, hans stab og den røde hær og flåde, tog general Jakusjov ordet og holdt en tale, hvori han bl.a. sagde:

I dag forlader vi som de sidste sovjetrussiske soldater Bornholm. I den tid, de sovjetrussiske styrker har opholdt sig på Bornholm, er der oprettet de venskabeligste forbindelser mellem de sovjetrussiske styrker og den danske befolkning og hær. Tillad mig med dybe følelser at takke den bornholmske befolkning og amtmænd von Stemmann for den gæstfrihed og for det fælles venskab i arbejdet. Jeg ønsker Dem lykke i fremtiden i arbejdet, også for styrkelsen af de venskabelige bånd mellem den danske befolkning og den sovjetrussiske befolkning.

604. Oversigt over Bornholms besættelse af gesandt Th. Døssing, Moskva, til den svenske gesandt i Moskva, S. Söderblom, den 8. april 1946.⁹⁶⁸

Efter løfte sender jeg hermed en kort oversigt over Bornholms nyere historie. Min slutningsbemærkning om, at besættelsen er forløbet programmæssigt, skal ikke være nogen vittighed. Jeg har, som du ved, ikke noget øjeblik været i tvivl om, at russerne ville forsvinde forholdsvis snart, og den hurtighed, hvormed evakueringen foregår, er for mig et yderligere bevis på, at russerne er interesserede i at understrege hele besættelsens midlertidige karakter.

Den russiske besættelse af Bornholm.

Besættelsen af Bornholm i dagene omkring den 11. maj 1945 synes at være foretaget uden nogen foregående aftale med vestmagterne. At Bornholm skulle besættes af de allierede, ligger i sagens natur. At besættelsen blev foretaget af den røde hær kan motiveres ved og er blevet motiveret ved, at Bornholm ligger langt øst for den linie, der i Tyskland adskiller Sovjetunionens og vestmagternes operationsområder. Dette er også det officielle danske synspunkt.

Ganske kort efter besættelsen afgav den røde hærs kommandant på Bornholm til den danske regering en meddelelse om, at besættelsen var et led i de almindelige militære operationer og af rent midlertidig art.

En tilsvarende erklæring blev af sovjetregeringen afgivet i en note til den danske regering af 25. juli 1945. Det siges i denne note, at da Bornholm er dansk territorium, er øen kun midlertidigt blevet besat af den røde hærs tropper, "indtil de militære problemer i Tyskland er løst".

Efter modtagelsen af disse erklæringer har den danske regering ikke fundet det naturligt at foretage henvendelser til sovjetregeringen vedrørende tidspunktet for tilbagetrækningen af den røde hærs tropper. Det må i denne sammenhæng erindres, at der stadig var engelsk militær i den øvrige del af Danmark. De russiske erklæringer blev suppleret med presseudtalelser. Således fremkom der i begyndelsen af oktober i "RØDE STJERNE" en artikel, der i anledning af de russiske troppers tilbagetrækning fra Nordnorge omtalte visse udtalelser i udlandets presse, hvorefter russerne skulle have til hensigt at opretholde deres hærstyrker i Sydøsteuropa, på Bornholm og i den af russerne besatte del af Tyskland. Artiklen i "RØDE STJERNE" stemplede disse presseudtalelser som rene kandestøberier.

I oktober 1945 rettede den danske regering en henvendelse til den britiske regering vedrørende de britiske tropper i Danmark. Den engelske regering gav tilsagn om, at de britiske tropper ville blive trukket tilbage, så snart de havde løst de specielle opgaver, der stod i forbindelse med afviklingen af den tyske besættelse af Danmark. I de følgende måneder blev de britiske styrker væsentligt reducerede, og den danske regering sendte herefter medio februar 1946 en note til den russiske regering, hvori man gjorde opmærksom på, at den danske hær nu var rekonstrueret, således at Danmark selv kunne overtage alle bevogtningsopgaver.⁹⁶⁹

Noten, der var mundtligt refereret for udenrigskommissariatet, blev officielt overrakt den 4. marts. Den 5. marts meddelte Molotov den danske gesandt, at hvis Danmark var i stand til allerede nu med sine egne tropper at besætte Bornholm, ville sovjetregeringen trække sine tropper tilbage. Den 16. marts meddelte Molotov gesanden, at der var givet ordre til at påbegynde tilbagetrækningen af de russiske styrker, således at tilbagetrækningen ville blive endt senest i løbet af en måned. Herefter påbegyndte russerne straks evakueringen, samtidig med at dansk militær blev overført til Bornholm.

Når man tager i betragtning, at Sovjetunionen samtidig har meddelt, at dens tropper vil blive tilbagekaldt fra Tyskland, kan man sige, at besættelsen af Bornholm er forløbet programmæssigt i overensstemmelse med de ved besættelsens begyndelse afgivne deklarationer.

Moskva, den 3. april 1946.

⁹⁶⁸ Gesk. Moskva 87.F.1.

⁹⁶⁹ Noteteksten blev uofficielt meddelt afdelingschef Abramov den 20. februar.

605. Gesandt Randall, København, til R.M.A. Hankey, Foreign Office, den 15. april 1946.⁹⁷⁰

Tak for dit brev N 3974/62/15 af 1. april.

Du har helt ret i din formodning om, at Rasmussens overstrømmende udtalelse hovedsagelig var taktisk bestemt. Som jeg flere gange har påpeget, har danske offentlige udtalelser med hensyn til Rusland og med speciel henvisning til vore tropper her i virkeligheden hele tiden været dikteret af taktiske hensyn. Jeg ved, at dette har været lige så irriterende for Foreign Office, som det har for mig, og nogle gange har jeg ikke kunnet skjule min irritation over denne i virkeligheden meget uoprigtige fremgangsmåde. Men et lille land som dette, der desperat stræber efter at holde sig ude af enhver konflikt og som ikke magter at forsvare sig imod en stormagt, men er begavet med et ikke ringe mål af kløgt – dets kritiske naboer ville sige list – vil altid handle på denne vis. Balancepolitikken gav som helhed Danmark et pænt afkast under den tyske besættelse, som landet kom forholdsvis uskadt igennem, men indkasserede ikke desto mindre den fulde fordel af den meget lille modstandsbevægelses mod og dygtighed under krigen ved at blive anerkendt som kæmpende allieret. Indtil der er en modvægt til russisk indflydelse nær den danske grænse – med andre ord indtil Tysklands genopbygning er fuldført – tror jeg, vi må regne med denne taktiske adfærd. Her vil jeg tilføje, at dette ikke skulle ændre ved det faktum, at Danmark i bund og grund er vestligt sindet og en ægte beundrer af britiske institutioner, og ligeledes fast forankret i de demokratiske principper, sådan som vi opfatter dem. Jeg tror også, at vi kommer til at se danskerne behandle stridspunkter mellem os og russerne på et sagligt grundlag, ligesom jeg mener de gjorde ved FN-mødet i London, altid under forudsætning af, at de ikke tror de løber en alt for alvorlig risiko. Jeg tror derfor ikke, at vi skal tage sådanne udtalelser som Rasmussens alt for alvorligt. Dette er en side af dansk udenrigspolitik, som jeg til sin tid agter at behandle i en generel beretning.

⁹⁷⁰ FO 371/56108. – Privat og fortroligt.

III

ERINDRINGER OG SYNSPUNKTER

606. Uddrag af Frode Jakobsens beretning om sit virke i modstandsbevægelsen.¹

[...]

Der var nogle forhandlinger af udenrigspolitisk karakter, som foruroligede mig de sidste dage før befrielsen. Foruroligelsen havde sin baggrund i den nylige – ganske vist veloverståede – kamp om “Frihedsrådets økonomiske og sociale program”.² Vi havde hidtil kun samarbejdet militært med vestmagterne; noget andet havde indtil nu simpelthen ikke været muligt. Men Døssing havde altid været ivrig for en fuld parallelisme af vort forhold til henholdsvis England og Rusland. På et tidligere tidspunkt – før vor fuldstændige indordning i vestmagternes system – dengang vi endnu måtte søge efter alle muligheder for hjælp udefra – da ville vi uden tvivl også have accepteret militært samarbejde med Rusland – omend ikke uden betænkelighed. Dengang kunne russerne ikke tilbyde os noget; da var det dem, der var trængt. Nu var der ingen grund til det; nu var der kun betænkelighederne tilbage.

I efteråret 1944 havde Døssing ønsket, at vi skulle gøre en indsats for at få russiske våben og russisk militærhjælp, ganske parallelt med den engelske. Han havde, så vidt jeg kunne forstå, også haft følelse ude over for russerne. Det var mod den linie, som i hvert fald vore repræsentanter i Stockholm og jeg var enige om; en sådan dobbelt indordning i de interallieredes system kunne kun medføre komplikationer. Foss havde derefter i et brev af 13/10 1944 (vedlagt)³ ret skarpt vist Døssings virksomhed på dette område tilbage.

Nu rejste Døssing igen spørgsmålet om muligheden af, at det blev russerne, ikke englænderne, der kom til at rykke ind i Danmark. Der var en uklar aftale mellem Foss og Døssing om, at Døssing skulle sondere terrænet for at sikre en tilsvarende russisk optræden som den, vi ventede af englænderne, hvis russerne alligevel skulle foretage en militær indrykning i Danmark. Døssing gjorde denne anmodning – som rigtignok var uklar – til noget meget mere: han arbejdede for en overenskomst mellem den røde hær og Danmarks væbnede styrker (telegram til Foss 29/4-45). Det var en delikat sag. Som Foss skriver til mig i sit forklarende brev 30/4-45 (vedlagt): “Man ville nødig have, at Frihedsrådet direkte skulle invitere russerne til en besættelse af Danmark.”

Døssings indstilling – uden tvivl ærligt bestemt ved en fuld tillid til russerne – fremgår af den udtalelse af en anonym diplomat, som han med tilslutning citerer i sit brev af 20/4 (vedlagt): “Om den første slags (den “militære okkupation”) kan der nødvendigvis ingen aftale foreligge, dens udstrækning vil afhænge af krigens gang. Kommer vestmagterne først til Danmark, besætter de Danmark; kommer russerne først, bliver det russerne.” Det er på det samme tidspunkt, han om Frihedsrådet skriver: “Frihedsrådets politik er anti-russisk, rettet mod det eneste land, det har diplomatisk forbindelse med”; “at negligere samtlige henstillinger fra en stormagt, der demon-

¹ Frode Jakobsens arkiv, pakke 1. Beretning, 422-26. – Beretningen er udateret, men er skrevet i efteråret 1956.

² Kommunisternes og Dansk Samlings medlemmer i Frihedsrådet ønskede, at Frihedsrådet skulle fortsætte sit virke efter befrielsen som en politisk og økonomisk reformkraft. De havde derfor bag om ryggen på Frode Jakobsen udarbejdet det nævnte økonomiske og sociale efterkrigsprogram, hvori blandt andet indgik nationalisering af udenrigshandelen. Det lykkedes Frode Jakobsen at afværge dette på et møde i Frihedsrådet den 18. april 1945.

³ De breve og telegrammer, som er vedlagt Frode Jakobsens beretning, og som han henviser til her og i det følgende, udelades her.

strativt har vist sin vilje til et venskabeligt samarbejde, er derimod national letsindighed og et politisk testimonium paupertatis”⁴ (til Foss 18/4-45).

Der er det rigtige i det, at Frihedsrådet – dvs. den fløj af Frihedsrådet, som Foss og jeg repræsenterede – ville undgå, at vi over for russerne skulle rejse muligheden af en russisk militær indrykning i Danmark. Vort argument – om ikke vort inderste motiv – var, at det var uforeneligt med vor militære indkorporering i vestmagternes system. Russerne var vore forbundsfæller så vel som englænderne; vi havde selv knyttet trådene. Det var svært at gøre en forskel. Men der var en forskel. Vi anede det mere instinktivt, end vi vidste det. Vi kunne jo ikke forudse, hvad vi ved nu: at ikke ét af de af russerne “befriede” lande er frit i dag.

Tiden var imidlertid meget fremrykket, da jeg modtog disse breve via Foss. Englænderne var på vej. Mon ikke de ville komme først? Om der har været en reel fare, ved jeg ikke i dag. Men dengang tøvede jeg med at vise denne brevveksling til kommunisterne i Frihedsrådet – denne brevveksling, hvor Døssing krævede, at Frihedsrådet skulle foretage den “invitation” til russerne, vi andre ville undgå. Jeg beholdt den for mig selv, jeg, der aldrig ved af, at jeg ellers ved en eneste lejlighed har undertrykt noget dokument over for dem, det rettelig tilkom – som altid havde været så forarget på dem, der gjorde det. Kun et par dage. Så var spørgsmålet løst.

(Se endvidere Reventlows brev til Kauffmann med vedlagte dokumenter 21/4-45, telegram fra Døssing til Foss 29/4-45, Foss’ telegrafiske og brevsvaer 30/4-45, vedlagt.)

[...]

607. Tale af Erling Foss på Gentofte Hotel den 18. september 1945 i Informations referat.⁵

Sovjet ville ikke have med de gamle politikere at gøre

Hvis ikke Frihedsrådet havde fået Danmark anerkendt i Moskva, havde Bornholm i dag måske været et problem

Modstandsbevægelsens arbejde var ikke blot sabotage og udgivelse af illegale blade, det var også udenrigspolitik. Gennem forbindelserne til den store verden skabtes der opmærksomhed om den danske hjemmefronts indsats, og resultatet var, at vi til sidst blev anerkendt som en allieret nation.

Om denne udenrigspolitik fortalte medlem af Frihedsrådet, civilingeniør Erling Foss, ved et stærkt besøgt møde på Gentofte Hotel i aften. Han skildrede først minister Kauffmanns store indsats i Amerika. Takket være den og den lange afstand opdagede amerikanerne faktisk aldrig, at der havde været “en sort periode” i Danmark under besættelsen, og vi opnåede en meget fin stilling derovre. I England havde vi en dårlig start, men private kræfter satte sig i bevægelse for at skabe goodwill omkring Danmark. Der blev sendt opfordring til Christmas Møller om at komme til London. Ligeledes blev der sendt en opfordring til en socialdemokratisk politiker, men han sagde nej.⁶ Gennem det arbejde, der udførtes i London, lykkedes det så nogenlunde over for den engelske offentlighed at borteliminere den sorte periode. Christmas Møllers indsats var dog ikke mindst værdifuld derved, at han på et tidspunkt, hvor man herhjemme intet forstod af, hvad der foregik i Sovjetrusland, lagde grunden til den forståelse, der blev skabt med vor store allierede i Øst.

Erling Foss skildrede, hvorledes forbindelsen mellem Danmark og den store verden rent praktisk blev opretholdt og omtalte især Ebbe Muncks indsats i Stockholm og de trådløse forbindelser, som radioingeniør Duus Hansen under stor fare etablerede herhjemme fra. Endelig fortalte han om, hvorledes der blev etableret forbindelse med Sovjet. Når russerne siger, at de ønsker venligtsindede stater, så skal det forstås ganske enkelt. De spørger ikke, om vi er kommunister eller ikke, men for dem er nazisme og reaktion noget håndgribeligt, som de har fået en

⁴ latin: vidnesbyrd om fattigdom, her: politisk armod.

⁵ Information den 19. september 1945. – Erling Foss var medstifter af Frihedsrådet, blev eftersøgt af tyskerne og tog fast ophold i Stockholm fra januar 1944 som Frihedsrådets særlige repræsentant. Han var som sådan Frihedsrådets kontaktperson til Døssing i Moskva.

⁶ Hans Hedtoft.

frygtelig anskuelsesundervisning i. Efter at Churchill havde skabt forståelse mellem England og Sovjet, stod det klart, at vi også måtte gøre noget. Den første, der tog tanken op, var minister P. Skov.⁷ Senere sendte Frihedsrådet en delegation bestående af Frode Jakobsen, Arne Sørensen og Erling Foss til Stockholm, hvor den opnåede kontakt med den russiske legation.⁸ På det tidspunkt ville russerne overhovedet ikke have noget at gøre med de danske politikere, der havde samarbejdet med tyskerne, og hvis ikke modstandsbevægelsen havde etableret forbindelsen, kunne der måske i dag have været tvivl om, at de ville forlade Bornholm, hvad der ikke er nu. Fire dage efter at kontakten var opnået, kom der besked om, at Sovjet gerne modtog en repræsentant for det kæmpende Danmark, og Frihedsrådet udpegede minister Døssing, der er meget velanskrevet i Moskva. På baggrund af, hvad der tidligere var sket, var det noget meget betydningsfuldt, at Sovjet anerkendte Danmarks første regering, der for halvdelens vedkommende bestod af gamle politikere, og vi har i Danmark en meget stor chance for at få et godt forhold til Sovjetunionen. Men vi må til gengæld også forstå den kærlighed, russerne nærer til deres fædreland, og de uhyre fremskridt, der er sket derovre. Vi skal blot komme dem åbent i møde.

Vi er nu, sluttede Erling Foss, en allieret stat,⁹ og vor rent umiddelbare stræben må gå ud på at blive lige gode venner med Storbritannien og Sovjetunionen. Som fadder for denne stræben har vi det mægtige USA, der omfatter Danmark med stor interesse, bl.a. fordi vi ejer Grønland, hvis strategiske beliggenhed er af så stor betydning for USA. Inden for de rammer, som er givet, må vi helt naturligt søge en så stor samleven med Norge og Sverige som muligt, uden at vi på noget punkt går videre i konkrete aftaler, end vort venskabsforhold til Vest og Øst betinger det.

608. Interview med general Dewing i Berlingske Tidende den 4. maj 1946.¹⁰

De allierede havde planlagt en landgang på Lolland-Falster
General Dewing afslører hidtil ukendte enkeltheder i forbindelse med den tyske kapitulation og
Danmarks befrielse for et år siden

I en samtale med vor London-korrespondent fremkommer general R.H. Dewing med nogle hidtil ukendte enkeltheder i forbindelse med Danmarks befrielse.

[...]

– Jeg kom ind i det forberedende arbejde vedrørende Danmarks befrielse i september 1944, da jeg blev udpeget som leder af SHAEF Missionen til Danmark, fortæller han. Omkring juletid rejste jeg til Sverige for at etablere kontakt med Danforce, den frivillige danske styrke, og i slutningen af april 1945 besøgte jeg igen Danforce i Skåne for at diskutere de endelige planer for styrkens indsats.

Fredag den 4. maj 1945 om morgenen fløj jeg fra London til Bruxelles. Der var masser af rygter i omløb i militære kredse, men kun de færreste ventede, at den tyske overgivelse var umiddelbart forestående. Samme dag fløj jeg videre til den 21. hærs hovedkvarter vest for Rhinen, og her fik jeg de første autentiske meddelelser om, at den tyske overgivelse var umiddelbart forestående, og i løbet af aftenen kom så den officielle meddelelse om, at tyskerne havde overgivet sig i Nordvest-Tyskland, Holland og Danmark. Jeg fik besked om, at jeg skulle til København den følgende dag – jeg var klar over, at jeg måtte rejse uden sekretær, uden adjutant og uden oppasser.

Lørdag den 5. om morgenen havde jeg en samtale med feltmarskal Montgomery i hovedkvarteret. [...] Monty gav mig ordre til at flyve til Danmark uden forsinkelse, fortæller general Dewing. Han ønskede, at tyskerne skulle marchere ud af Danmark straks, og han overdrog mig kommandoen over sådanne britiske tropestyrker, som blev sendt til Danmark. Det var en ny opgave, jeg der fik. Hidtil havde jeg kun været udpeget som leder af SHAEF-Missionen, nu skulle jeg tillige være øverstkommanderende for de britiske tropestyrker, som man ville sende til Danmark for at overvåge den tyske hærs udmarch.

⁷ Danmarks gesandt i Moskva fra 1923 til 1931.

⁸ I april 1944.

⁹ Der hentydes til Danmarks medlemskab af FN.

¹⁰ af Terkel Terkelsen.

Det var en lørdag fuld af spænding. Der var alle mulige rygter i omløb, bl.a. om at russerne allerede var gået i land i Danmark. Og vejret syntes at lægge sig på tværs af alle planer. Regnbygerne fejede hen over flyvepladsen, og sigtbarheden var ringe.

General Dewing viser mig sine dagbogsoptegnelser: "*It would have broken my heart*", skriver han, "hvis det skulle vise sig nødvendigt at udsætte flyvningen til København på dette tidspunkt".

Dewings Dakota, ledsaget af to andre maskiner med engelske faldskærmstropper, kom godt afsted fra Bruxelles med Kastrup som bestemmelsessted. [...]

– Da vi landede i Kastrup, fortsatte Dewing, kom to tyske officerer hen imod mig. Jeg ville modtages af danskere og ikke af tyskere, så det gav mig en vis tilfredsstillelse at ignorere dem. Jeg så mig omkring efter den danske modtagelseskommité, som jeg ventede i Kastrup, og fik da også øje på major Lund (Olaf Lund Lippmann), som jeg kendte fra London, inden han tog til Danmark som de allieredes repræsentant under besættelsens sidste tid. Lund satte mig ind i situationen, og det var først fra ham jeg hørte, at rygtet om russernes landgang i Danmark var forkert.

Major Lund og hans kammerater fra modstandsbevægelsen førte mig til København, hvor jeg besluttede, at den første dansker, jeg ville etablere officiel kontakt med, skulle være premierminister Buhl. Jeg havde stået i brevveksling med Buhl under besættelsen.

Kort før midnat modtog jeg på d'Angleterre general Lindemanns stabschef, general Reinhardt, der efter ordre fra 21. armés hovedkvarter var kørt fra Silkeborg til København for at få nærmere instruktioner om, hvordan tyskerne skulle forholde sig. Ved slutningen af samtalen overbragte general Reinhardt mig en formel meddelelse fra general Lindemann, nemlig: *at det var til Monty og ikke til danskerne, at tyskerne i Danmark havde overgivet sig.* [...]

Vi havde ikke lagt planer, der tog den mulighed i betragtning, at Tyskland ville bryde sammen, inden de militære operationer havde bredt sig til Danmark – det var for godt til at være sandt. [...]

Vi havde, tilføjede Dewing, et foreløbigt udkast til en plan om en allieret landgang på Lolland-Falster, efter at vi var nået frem til Østersøen ved Lybæk. Denne plan var også skitseret ud fra den forudsætning, at tyskerne ville forsøge sig forskellige steder i Danmark, således at der ville blive tale om mopping-up¹¹ operationer i forskellige egne af landet.

[...]

609. Interview med general Dewing i Nationaltidende den 4. maj 1950.¹²

Det danske flag fjernede general Dewings bekymringer på vejen til Kastrup.

[...]

Hvad Bornholm angår, hævder general Dewing, at den britiske mission næppe kunne have handlet anderledes, end tilfældet blev. Han antyder, at det allierede samarbejde med russerne på det tidspunkt endnu havde et sådant omfang, at en indgriben ville have fremkaldt alvorlige komplikationer. Gennem omhyggelige indberetninger holdt general Dewing Eisenhower orienteret om situationen på Bornholm, men der kom meget få meddelelser tilbage fra Eisenhowers hovedkvarter. Hvis Bornholm var et problem for general Dewing, var problemet endnu mere ømtåleligt for Eisenhower, der som øverste chef skulle træffe de endelige afgørelser om den vestallierede stilling over for begivenhederne på Bornholm.

[...]

Jeg havde telegraferet til Lindemann i Jylland med instruks om, at han skulle give møde i mit hovedkvarter uophørligt eller i hvert fald sende en repræsentant. Han sendte den tyske general Reinhardt, der indfandt sig på d'Angleterre ved midnatstid. Jeg dikterede ham mine instrukser til Lindemann, som han nedskrev med pinlig omhu. Reinhardt havde medbragt sin egen tolk, men jeg foretrak at gøre brug af min næstkommanderende, brigadier Crowe, der talte flydende tysk. Over for mine instrukser havde den tyske general kun ét ønske at fremføre. Han anmodede indtrængende om, at tyske tropper og afdelinger kun skulle overgive sig til os, ikke til den danske modstandsbevægelse. Fra tysk side var man villig til at opfylde kapitulationsaftalen, men tyskerne

¹¹ *mopping-up*: rensning for fjendtlige styrker.

¹² af Gunnar Henriksen.

følte, at overgivelse til Monty ikke også forpligtede dem til overgivelse til den danske modstandsbevægelse.

Dette tyske synspunkt måtte jeg overveje nøje, og jeg kom til den konklusion, at ønsket ikke var urimeligt. Både dengang og i dag er jeg sikker på, at jeg handlede rigtigt. Det var unægteligt at stille modstandsbevægelsen på en meget hård prøve. Igennem måneder og år havde de danske modstandsfolk ventet på "dagen" – og så kom jeg og sagde: "Hold inde med skydningen... I må ikke blande jer i dette mellemværende."

[...]

610. Interview med general Dewing i Berlingske Tidende den 5. maj 1955.¹³

Vi vidste ikke, om tyskerne ville lystre eller kæmpe –

– Vi havde ingen vished om tyskerne i Danmark ville kæmpe, eller de ville følge general Lindemanns ordre og nedlægge våbnene. Det var en meget lille styrke, vi kom herop med. Min stab og 300 mand og 20 transportmaskiner.¹⁴ Vi kunne intet have stillet op, hvis 1/4 million tyskere i Danmark ville have fortsat kampen. Lykkeligvis fulgte de ordrene.

Dette fortalte chefen for de britiske befrielsesstyrker i Danmark, general Richard Henry Dewing i går, da han i en meget åbenhjertig samtale løftede sløret for hændelserne omkring kapitulationen. Det eneste emne, general Dewing ikke ville berøre, var, hvorfor Bornholm som en del af Danmark ikke blev besat af de britiske styrker.

– Hvad vidste de om forsvarsmulighederne i Danmark, hvis det skulle komme til et sidste opgør?

– Jeg var i Sverige og mødte general Knudtzon og oberst Norup¹⁵ og så den danske brigade i træning. Det var en god og velordnet og veludrustet styrke, men hvad kunne en brigade have præsteret, hvis tyskerne virkelig havde sat sig til modværge.

– Var der ikke tale om britisk invasion?

– Ikke sådan som forholdene udviklede sig. Jeg var i feltmarskal Montgomerys hovedkvarter i Tyskland og ventede som chef for SHAEF's mission til Danmark på begivenhedernes videre udvikling. Montgomery var til møde med den tyske overkommando, da jeg sad i hans kvarter. Telefonen ringede og fortalte, at tyskerne havde kapitulert betingelsesløst.

– Hvad gjorde De?

– Næste morgen fik jeg mine ordrer og instrukser fra feltmarskal Montgomery, og under beskyttelse af en større styrke Spitfire-jagere fløj vi til Danmark. Jagerne kunne imidlertid ikke følge os hele vejen til Danmark, de vendte om, da vi var et godt stykke inde over Danmark, og vi fortsatte alene med vore transportmaskiner til Kastrup. Tyskerne gjorde intet, vi så deres maskiner parkeret, og vi blev mødt af den danske faldskærmsvagt under major Lund,¹⁶ som også mødte mig i går 10 år efter. Det var to vidt forskellige lufthavne, Kastrup dengang og nu.

– Var De urolig for tysk modstand?

– Spændt. Man kunne jo aldrig vide, om grupper ville rive sig løs og forsøge at kæmpe.

– Som den tyske kaptajn på Bornholm?

– Kæmpede han? Nå, men jeg tænkte på, vil de kæmpe eller overgiver de sig, og de gav op.

– Greb De ind i frihedskæmpernes dispositioner i de dage?

– Kun på den måde, at vi gav ordre til, at frihedskæmperne ikke måtte bekæmpe tyskerne, og jeg vil gerne meget kraftigt understrege, at denne ordre blev fulgt loyalt. Med hensyn til ikke-tyskere satte jeg ingen restriktioner...ingen.

– Hvad var Montgomerys ordre til Dem, general Dewing?

¹³ af Povl Westphall. – Dewing var i Danmark som regeringens hædersgæst i anledning af 10-årsdagen for befrielsen.

¹⁴ Flyvemaskiner.

¹⁵ Knudtzon var chef for den danske brigade, Norup næstkommanderende.

¹⁶ Ole Lippmann.

– Den, at han ville have, at han ønskede, at de tyske styrker skulle komme til briterne og ikke omvendt. Derfor kom vi herop med så få mand, men vi var parat til at sætte ind, hvis det skulle gå anderledes.

– Hvornår fik De overdraget Danmarks befrielse?

– Jeg havde først været i det sydvestlige Stillehav og i Sydvest-Asien i to år i general Mac-Arthurs kommando. I august 1944 vendte jeg hjem, og en måned efter fik jeg overdraget opgaven som SHAEF's, det allierede hovedkvarters chef for Danmark.

[...]

611. Interview med general Dewing i Bornholms Tidende den 5. maj 1955.

“Et af de vanskeligste problemer, jeg havde –” siger general Dewing om Bornholm i 1945.

Den britiske general Dewing – Danmarks befrielsesgeneral – deltog som andet sted nævnt i de store festligheder i København i går. En medarbejder ved Venstres pressebureau havde her lejlighed til at veksle nogle ord med generalen, og sidst i samtalen faldt spørgsmålet om generalens syn på begivenhederne på Bornholm. Herom har generalen tidligere nægtet at sige noget som helst, og det gjorde han igen.

“Under hensyn til den øjeblikkelige situation”, føjede han smilende til. “Det var iøvrigt et af de vanskeligste problemer, jeg var ude for.”

612. Interview med general Dewing den 5. maj 1965 til Ritzaus Bureau og amtmand Stemanns kommentarer hertil. Berlingske Tidende den 6. maj 1965.

Kunne bombardementerne af Bornholm have været undgået?

– Vi kunne efter et par dage have sendt en symbolsk styrke til Bornholm, siger general Dewing

En mulighed for, at Bornholm kunne have opnået samme fredelige befrielse i maj 1945 som det øvrige land, kan ikke udelukkes efter en udtalelse, fremsat i går over for Ritzaus Bureau af den 74-årige general Rich. Dewing, der den 5. maj 1945 kom til København direkte fra Montgomerys stab og som nu af regeringen har været inviteret til befrielses-festlighederne.

Problemet for bornholmerne i de bevægede maj-dage for 20 år siden var, at den stærke tyske garnison gerne ville kapitulere overfor englænderne, men ikke til russerne. Der blev skudt efter russiske fly, og sagen endte med voldsomme bombardementer af Rønne og Nexø.

På et spørgsmål om, hvorvidt general Dewing i maj 1945 kunne have sendt britiske styrker til Bornholm og dermed afværget luftangrebene, svarer generalen:

– Ja, hvorfor ikke. Dog ikke den 5. maj, hvor jeg ankom med kun 100 mand, og hvor situationen var uoverskuelig. – Men efter et par dages forløb kunne vi godt have sendt en symbolsk styrke til Bornholm.

– Fhv. amtmand P. Chr. von Stemann er i sine erindringer af den opfattelse, at én englænder kunne have klaret hele kapitulationen?

– Det kendte jeg ikke noget til. Da jeg blev klar over forholdene på Bornholm, var russerne allerede gået i land. – Jeg sendte da øjeblikkelig et telegram til general Eisenhower, men jeg fik aldrig svar. I de dage var Bornholm jo kun en detalje.

– De havde ikke nogen direkte ordre om ikke at blande dem i forholdene på Bornholm?

– Nej, der var ikke på noget tidspunkt tale om Bornholm, før jeg kom til Danmark, og mit kendskab til landets geografi var vel ikke så omfattende, at jeg af mig selv blev opmærksom på situationen.

General Dewings udtalelser er i modstrid med den hidtil gældende opfattelse af, hvad der gik forud for russernes komme til Bornholm.

Von Stemann skriver således i sine erindringer, at han allerede den 4. maj første gang bad udenrigsministeriet om at foranledige, at der snarest blev sendt englændere til Bornholm. Denne

opfordring blev gentaget flere gange i de følgende dage og med stor vægt efter det første russiske luftangreb ved middagstid den 7. maj.

En af amtmandens kontakter i udenrigsministeriet var dets daværende direktør, senere ambassadør Nils Svenningsen, der på et spørgsmål fra RB svarer:

– En af de første dage efter 5. maj aflagde statsminister Buhl ledsaget af mig et besøg hos general Dewing på d’Angleterre for at forhøre sig om muligheden af, at der kunne blive sendt engelske officerer til Bornholm.

Generalen sagde, at han ville rapportere til sit hovedkvarter om denne henvendelse, men han fik aldrig svar.

I en kommentar til Dewings udtalelse siger fhv. amtmand von Stemmann:

– Når general Dewing siger, at han først fik besked fra de danske myndigheder om problemet, da russerne var gået i land og havde besat øen, vil jeg tro, at der for generalens vedkommende har gjort sig en – efter så mange år ganske naturlig – erindringsforskydning gældende.

I den forbindelse vil jeg erindre om, at min første telefonmeddelelse til Udenrigsministeriet om Bornholms stilling og om, at englænderne måtte komme omgående – idet tyskerne ligefrem bad om det – skete fredag den 4. maj og fortsatte aftenen igennem og faktisk hele tiden de følgende dage pr. telefon, såvel som gennem skriftlige indberetninger. – Jeg nævner heri de russiske overflyvninger søndag den 6. maj, bombardementerne den 7., og det russiske ultimatum til den tyske kommandant, som blev afslået mandag aften.

Heri henstillede jeg ganske særlig indtrængende, at man øjeblikkelig fandt en løsning, så yderligere bombardementer kunne undgås. Derefter fulgte henvendelser efter det store russiske bombardement den 8. og ved landgangen den 9. maj – det vil sige utallige henvendelser fra min side om store og alvorlige begivenheder indenfor et tidsrum af 5 døgn.

Men general Dewings bemærkninger – ja, overhovedet ukendskabet til Bornholm, hvilket ikke er unaturligt – bekræfter desværre ganske for mig min formodning om, at Frihedsrådet intet har foretaget sig overfor englænderne efter at have fået Døssings beretning af 17. januar 1945 om den russiske udenrigskommissærs udtalelser til ham om, at Østersøen var russisk interessezone – og i denne lå jo den del af Danmark, der hedder Bornholm – slutter von Stemmanns udtalelse.

613. Udtalelse af Frode Jakobsen til Ritzaus Bureau. Bornholms Tidende den 7. maj 1965.

Amtmand von Stemmann har meddelt sin “formodning om, at Frihedsrådet intet har foretaget sig overfor englænderne” i anledning af russiske udtalelser om, at Østersøen var russisk interessezone – og – tilføjer amtmanden – “i denne lå jo den del af Danmark, der hedder Bornholm.”¹⁷

Amtmandens udtalelser beror på en sammenblanding af to ting: interessezone og krigens gang. Forskellen mellem de to begreber blev under krigen præciseret for os både af englænderne og russerne. Også fra engelsk side blev det fastslået, at hvilke lande eller landsdele, der ville blive befriet af hvem, ville afhænge af krigsbegivenhedernes forløb. For en fuldstændigheds skyld: amtmandens formodning om, at de nævnte russiske udtalelser ikke var englænderne bekendt, er også forkert.

614. Bornholms Tidende den 6. maj 1965.

Hvad Dewing sagde i 1950

Hvad general Dewings udtalelser angår, så skal bemærkes, at han fem år efter befrielsen til Nationaltidende gav en udtalelse, og da sagde generalen følgende:

“Man ønskede ikke at løbe nogen risiko for diplomatiske forviklinger på et så – set i forhold til det meget store spil, som var i gang – sekundært detailspørgsmål som hvorvidt den lille Østersø-Ø Bornholm skulle befries af vest eller øst, så meget mindre som enhver militær overvejelse måtte tale for det sidste”.

¹⁷ I Berlingske Tidende den 6. maj 1965, aftrykt ovenfor.

615. Tale af general Eisenhower i Detroit den 14. juni 1952.¹⁸

[...]

Jeg er blevet stillet det spørgsmål, mærkeligt nok mange gange af kvinder: "Hvorfor tog De ikke Berlin, general?"

Det spørgsmål er blevet stillet så mange gange, at jeg gerne vil bruge et par minutter af Deres tid til at give en forklaring.

Da vi lagde vor endelige slagplan, lå vore styrker 475 km fra Berlin, og mellem os og Berlin var Elben. Russerne lå 45 km øst for Berlin, næsten inde i udkantsområderne, og havde lagt den sidste forhindring bag sig. Vi rykkede frem mod dem, ligesom de skulle hen imod os. For at undgå unødvendig kamp valgte jeg Elben som linie i den tro, at russerne ville være der længe før mig.

Der er mange mænd blandt tilhørerne her, som standsede ved Elben, ved Moldau og ved bjergene sydpå. Dette var fordi vi så kunne organisere og kontrollere kampførelsen.

Men, mine damer og herrer, da vi på dette tidspunkt kunne have fortsat fremad ved store heltmodige anstrengelser, var der to andre opgaver, der skulle gennemføres, og den ene af dem var at holde russerne ude af Danmark.

Vi skulle støde frem med vor venstre flanke og sikre dette tapre lille land mod at blive rendt over ende af en ny gruppe diktatorer – og det gjorde vi.

På det tidspunkt var Berlin en ødelagt by.

Hvad skulle der være opnået ved at angribe og indtage den, specielt når vore politiske chefer allerede havde sagt til os, at vi skulle indtage en linie 320 km vest for. Efter at vi havde indtaget Elben-linien og Leipzig, måtte vi trække os 240 km tilbage derfra for at komme tilbage dertil, hvor vore politiske chefer allerede havde givet os besked om at være.

[...]

616. Gesandt Gustav Rasmussen, Rom, til udenrigsminister Ole Bjørn Kraft den 27. juni 1952 om Eisenhowers udtalelser den 14. juni 1952.¹⁹

[...]

I et telegram fra Berlingske Tidendes korrespondent i New York, der findes offentliggjort i bladet den 21. juni, meddeles endvidere, at "Eisenhowers udtalelse om Danmarks rolle i Berlin-strategien, der blev fremsat i talen i Detroit sidste lørdag, forundrede flere amerikanske korrespondenter i præsident-kandidat Eisenhowers omgivelser. De var krigskorrespondenter i Europa, og de husker ikke at have hørt Danmarks navn omtalt dengang i denne forbindelse.

På et senere pressemøde bad de Eisenhower, der nu har hovedkvarter i Denver, om at uddybe sin bemærkning.

St. Louis Dispatch gengiver generalens svar:

"I husker, at den politiske deling af Tyskland etablerede den allierede linie lige øst for den landhals, der fører op i en skanse.²⁰ Men på det tidspunkt havde politikerne ikke besluttet noget om Danmark, fordi det er et uafhængigt land. Der var nogle tyskere deroppe, og vi ville gerne komme først, for at ingen andre skulle nå frem til Danmark. Montgomery var på den flanke. Jeg havde taget alle amerikanske styrker fra ham for at kunne slå til i centrum og splitte tyskerne ad. Så fik jeg Ridgways 10. division til at hjælpe ham med at støde mod nordvest så hurtigt som muligt og afskære så mange, de kunne nå."

Jeg må sige, at jeg deler de ovennævnte amerikanske krigskorrespondenters forundring. Jeg tror, at generalens bemærkning om, at "på det tidspunkt havde politikerne ikke besluttet noget om Danmark, fordi det er et uafhængigt land", beror på en erindringsforskydning. Tidspunktet må efter sammenhængen være de sidste måneder inden Tysklands kapitulation i begyndelsen af maj 1945. Men på det tidspunkt havde Eisenhowers eget hovedkvarter med danske repræsentanter i London truffet detaljerede aftaler om, hvad der skulle foregå ved Danmarks befrielse, om

¹⁸ New York Times, søndag den 15. juni 1952. – Eisenhower førte valgkamp til præsidentvalget i november 1952, som han vandt stort over demokraten Adlai Stevenson.

¹⁹ UM 105.Dan.5. – Depecher fra Rom nr. XVI 1952.

²⁰ engelsk: redoute.

hvorledes de allierede hære skulle optræde, hvis der blev kampe i Jylland eller på øerne, om deres forhold til den eventuelle danske regering, til befolkningen og til lovgivningen m.m. Jeg underskrev selv kort før befrielsen en lang række overenskomster herom med de engelske generaler, der handlede i general Eisenhowers navn, og jeg deltog med andre danske, officerer og midlertidige officerer, i detaljerede og realistiske krigsspil derom. Der blev allerede i sommeren 1944 rettet henvendelse til den danske gesandt i London, grev Eduard Reventlow, om tilvejebringelse af dette samarbejde, som begyndte umiddelbart derefter. Det var en klar forudsætning for alle disse forberedelser, at Danmarks befrielse var vestmagternes sag, ikke Ruslands. Jeg er vis på, at grev Reventlow kan bekræfte dette.

Jeg kender ikke vestmagternes aftale med Rusland på dette punkt. Men at en sådan aftale eller forståelse må have foreligget, anser jeg for utvivlsomt.

Der er dog ét punkt i denne aftale, der stadig har været mig uklart. Det er Bornholm. Måske har stormagterne, da de under krigen aftalte den skæbnesvangre delingslinie gennem Tyskland, ikke tænkt på Bornholm, øen ligger meget øst for delingsliniens forlængelse mod nord, og således givet russerne et vist grundlag for at tro, at Bornholms befrielse var deres opgave. I hvert fald er det sikkert, at det ikke var muligt at få den engelske general Dewing, der efter Tysklands overgivelse var de allieredes øverstbefalende i Danmark, til at foretage noget i anledning af de russiske bombardementer af byerne på Bornholm lige efter befrielsen. Min forgænger som udenrigsminister, J. Christmas Møller, pålagde mig at få englænderne til at gribe ind, men forgæves. Mine indtrængende henvendelser til Dewing førte kun til, at han lovede at telegrafere et eller andet til London.

Dette kunne tyde på, at englænderne anså Bornholm for et område, der lå uden for, hvad de skulle befri.

Til Eisenhowers bemærkning om, at “der var nogle tyskere deroppe”, fristes man til at bemærke, at disse nogle dog beløb sig til over en kvart million mand, og at det sandsynligvis ville have ført til Danmarks ødelæggelse, dersom de ikke havde overgivet sig i rette øjeblik, men taget kampen op mod vestmagternes styrker. Det var for øvrigt denne sidstnævnte, som det dengang syntes, nærliggende mulighed, vi under forberedelserne i London stadig regnede med (og frygtede).

Endelig skal general Eisenhower efter det foreliggende også have udtalt: “I ved, at russerne alligevel okkuperede den allerøstligste ø, og de var der et år – eller i det mindste mange måneder – før vi fik dem ud. Det ville vi ikke have skulle ske for noget andet land, hvis vi kunne gøre noget mod det”.

Bemærkningen “før vi fik dem ud” forekommer mig kuriøs. Jeg har hidtil gået i den tro, at det i al beskedenhed var mig, der medvirkede dertil. I hvert fald mindes jeg ikke, at general Eisenhower eller vestmagterne i det hele taget havde noget at gøre med russernes rømning af Bornholm i april 1946. Derimod husker jeg endnu Foreign Office’s overraskelse, da det var sket.

617. General Korotkovs udtalelser til pressen på den sovjetiske ambassade i København den 3. maj 1965 i Berlingske Tidendes gengivelse.²¹

[...]

Under mødet i ambassaden gav general Korotkov udtryk for både glæde – og en vis irritation. Glæde over, at den danske regering har inviteret ham hertil – og lidt irritation over igen at blive stillet over for spørgsmålet: – Var det militært nødvendigt at bombe to bornholmske byer i 1945?

Til dette spørgsmål svarede generalen, at man havde bombet tyske tropper og søtransporter – og at det havde været militært nødvendigt. De tyske tropper havde fået ordre til ikke at overgive sig, sagde generalen, og Bornholm var et vigtigt samlingspunkt.

Han fremhævede videre, at han tidligere var blevet spurgt om, hvordan samarbejdet mellem Sovjetunionen og de vestlige allierede var. Han understregede, at der ikke var nogen uoverensstemmelser. Der blev truffet aftaler om det tyske territorium, men ikke om andet.

²¹ Berlingske Tidende den 4. maj 1965: “Det er vor fælles opgave at forhindre en ny krig”. – Korotkov var i Danmark og på Bornholm i anledning af 20-året for Danmarks befrielse.

Der havde været et godt samarbejde mellem de russiske styrker og den danske administration, og de sovjetsoldater, der var på Bornholm, mindes stadig det “venlige og arbejdsomme danske folk”. Generalen udtrykte sin taknemmelighed for samarbejdet med amtmand von Stemmann.

[...]

– Vi har aldrig haft nogen bagtanker over for Danmark, sagde han. Vi betragtede opholdet på Bornholm som midlertidigt – og det blev da også kort. Vi forlod Bornholm, så snart de danske myndigheder gav udtryk for et ønske om selv at overtage kontrollen med øen.

[...]

618. General Korotkovs udtalelser til pressen den 3. maj 1965 i Land og Folks gengivelse.²²

[...]

– Vi kom dengang med sværdet i hånd, men ikke som fjender. Sovjetunionen har aldrig næret nogen skumle hensigter over for Danmark, der er intet udestående mellem vore to folk, sagde general Korotkov. Vi kom kun midlertidigt til Bornholm. Vi forlod som de første af de allierede tropper Danmark, så snart vi blev anmodet om det af den danske regering.

[...]

I B.T. har oberst Strebkov, der var i staben for de tropper, der kom til Bornholm, udtalt en formodning om, at der fandtes en aftale mellem de allierede specielt om Bornholm. General Korotkov var af en anden mening:

– Man søger at få fastslået, at der fandtes uoverensstemmelser mellem de allierede. Men de var enige om kampen mod nazismen. Der fandtes en aftale mellem de allierede om Tysklands territorium, altså fjendtligt territorium, sagde Korotkov. Men der fandtes ingen aftaler om allieredes territorium. Danmark var vor allierede.

– Når sagerne udviklede sig som de gjorde på Bornholm, og et bombardement af tyske transportmuligheder blev nødvendigt, skyldtes det den tyske kommandants vægning ved at overgive sig til os. Men dertil kom, at Bornholm var udset til at spille en betydelig rolle. Allerede få timer efter underskrivelsen af kapitulationen krænkedes aftalen af admiral Dönitz’ regering, der tænkte sig at bruge Bornholm som et støttepunkt mod øst. De resterende tyske tropper fik ordre til at trække sig mod vest frem for at overgive sig til sovjetstyrkerne. Dette var baggrunden for den sovjetiske indgriben på Bornholm.

619. Amtmand Stemmann om samtale med chefen for den britiske flådestyrke i Danmark, kontreadmiral Holt, den 1. juni 1945.²³

[...] Jeg fulgtes ud af teatret med admiral Holt, og vi kom selvfølgelig til at tale om Bornholm. Han fortalte mig, at det ikke kunne være, fordi man ikke i tide havde været klar over problemet Bornholm, at det var gået, som det var. Thi han selv havde officielt og skriftligt rejst problemet under forberedelserne i London i oktober måned 1944. Men der var overhovedet aldrig kommet noget svar eller nogen afgørelse. Det var en i høj grad interessant historisk oplysning, og han gengot den ved en senere lejlighed for mig.

[...]

²² Land og Folk den 4. maj 1965: “General Korotkov om Bornholms befrielse”.

²³ P.Chr. Stemmann.: En dansk embedsmands odysse, 1961, bd. II, s. 203-204. – Samtalen med kontreadmiral Holt fandt sted efter festforestillingen i Det kongelige Teater den 1. juni 1945 i anledning af den sovjetiske kommandant på Bornholm, general Korotkovs officielle besøg i København.

620. Arne Sørensen i B.T. lørdag den 10. september 1966.²⁴

Derfor bombede russerne Bornholm.

For nylig hørte jeg en bornholmer berette om de tragiske begivenheder, der ramte øen ved Danmarks befrielse i maj 1945. Han var bitter på det øvrige Danmark, på befrielsesregeringen og på modstandsbevægelsen. Man syntes i sin glædesrus at have glemt Bornholm; man kunne være kommet dem til hjælp. Fortælleren var for ung til selv at have oplevet det; det stammede fra hans forældre og deres jævnaldrende. En tradition synes at være blevet etableret.

Over for bornholmerne er det forkert, at der ikke er givet en nøje og præcis forklaring på, hvad der skete og hvorfor. Det skal herved forsøges.

Som bekendt nægtede den tyske kommandant at overgive sig til andre end vestmagterne. Da englænderne ikke viste sig, håbede bornholmerne på hjælp fra den danske modstandsbevægelses hovedkvarter i København eller den danske brigade i Sverige. Måske ville kommandanten overgive sig til dem. Skuffelsen og bitterheden synes at stamme fra, at noget sådant ikke blev forsøgt fra dansk side.

Men hvad der forelå, var følgende: allerede længe inden befrielsen havde Frihedsrådet stillet de danske modstandsstyrker til rådighed for de vestlige allierede. Vi var dermed under kommando af general Eisenhower, og det samme var tilfældet med brigaden i Sverige. Det var udelukket, at vi kunne handle på egen hånd.

Umiddelbart efter sin ankomst til København den 5. maj holdt chefen for de engelske styrker, general Dewing, en privat middag for modstandsbevægelsens ledere på Hotel d'Angleterre.²⁵ Jeg deltog deri. Ved bordet tog han ordet og sagde følgende:

Gentlemen, jeg vil gerne drøfte et problem med Dem. Det bedrøver Dem nok, at jeg siger det, men det forholder sig nu engang sådan, at England ikke kan være lige så interesseret i Bornholm, som De nødvendigvis må være. Jeg har instruktioner om ikke at overtage Bornholm, og i det hele taget ikke nærmere mig øen, før vi har set, hvad russerne ønsker at gøre.

Så mange var ordene.

Da russerne og vestmagterne havde fastlagt den demarkationslinje ned gennem Europa, hvorved de skulle dele besættelsen af Tyskland imellem sig, havde man overset en for stormagterne så lille ø som Bornholm. Dewing havde derfor ret i at sige, at det var ukendt, om russerne betragtede den som hørende under deres besættelsesområde. Og vi ved fra besættelsen af Tyskland, hvor pinlig nøjagtigt Eisenhower ønskede aftalerne overholdt. Adskillige steder på fronten var de vestlige styrker under selve kampen rykket længere frem end demarkationslinjen, og de blev overalt trukket tilbage. Alle, også danskerne i København, var magtesløse over for denne aftale og denne mangel på aftale.

Man måtte overlade det til russerne at gøre, som de ville. Og det gjorde de så.

Når stormagternes generaler sidder med landkort på deres knæ, kan der ikke tages hensyn til de små steder, der ligger på krigsmaskinens vej. For et lille land som Danmark, og ikke mindst for bornholmerne, var det rystende at være en lille brik i så stort et spil. For når det drejer sig om mennesker, der angår os, kan en ø være så lille, den være vil. Ja, det er alvor og sorg, selv om det kun er ét menneske, man gør fortræd.

I dagene efter den femte maj glemte vi, der sad ovre i København, ikke Bornholm. Bitterheden er ufortjent. Det er vel utænkeligt, at ikke nogle få på Bornholm har fået besked, men det er klart, at et forhold som det ovenfor skildrede kunne man i de dage ikke skrive om i aviserne.

²⁴ Arne Sørensen var Dansk Samlings repræsentant i Frihedsrådet og kirkeminister i befrielsesregeringen.

²⁵ Der er sandsynligvis tale om den middag, som Dewing den 8. maj 1945 holdt for danske pressefolk med tilknytning til modstandsbevægelsen. Ved denne deltog Arne Sørensen som stifter af Morgenbladet og sad ved Dewings venstre side, medens Ebbe Munck sad til højre for. Til stede var i øvrigt Aage Schoch, Leif Hendil, Henry Hellsen, Peder Tabor, Kai Johansen, Børge Outze, Peter Raben, Sigvald Christensen, Eigil Steinmetz, Tage Taaning, Mogens Barfod, Anders Georg, Næsh Hendriksen, Ole Kiilerich og Bo Bramsen, samt Povl Bang-Jensen fra gesandtskabet i Washington, de ledende allierede officerer og den britiske og amerikanske chargé d'affaires. – Politiken den 10. maj 1945: Montgomery kommer ikke. – Ebbe Muncks arkiv, pakke 8, bordplan.

Personligt ville jeg imidlertid mene, at et helt andet stykke historie hører med i billedet. Mange måneder tidligere²⁶ sad tre af Frihedsrådets medlemmer over for russerne i Stockholm i en privat lejlighed, som englænderne havde skaffet. Det var Erling Foss, der levede i Stockholm som flygtning, samt Frode Jakobsen og undertegnede, der begge var kommet illegalt over Sundet. Det var vor opgave at forklare russerne, at Danmarks afbrydelse af den diplomatiske forbindelse med Sovjetunionen var sket under tysk tvang, og at den ikke var udtryk for det danske folks holdning over for vore østlige allierede. Det var dernæst vor opgave at foreslå russerne at modtage og anerkende en ambassadør for den danske modstandsbevægelse. Som bekendt gjorde de dette; afgørelsen fra Moskva kom i løbet af få dage. Og kort efter var Thomas Døssing på vej. Gennem et dygtigt og energisk arbejde i Moskva lykkedes det ham at erhverve sig en position, som gjorde det muligt for den danske regering øjeblikkeligt efter den 5. maj at kunne udnævne ham til landets officielle ambassadør. Der var dermed sket det, at vor diplomatiske forbindelse med Sovjetunionen var genetableret mange måneder før krigen var forbi.

Det er frugtesløst at spekulere over, hvad der ville være sket, hvis denne diplomatiske indsats ikke var blevet foretaget. Men vi ved dog så meget, at Sovjetunionen – dengang som nu – altid var et overordentlig lukket land, og at den mistænksomhed over for omverden, som følger af en sådan lukkethed, og som omfatter selv de højeste og bedst underrettede politiske ledere, meget vel kunne have ført til, at man havde betragtet Danmark som et tyskvenligt land, hvis ikke den diplomatiske forbindelse var blevet genoprettet i tide.

Igen: det er umuligt at spekulere sig til, hvad der ville være sket under sådanne forhold, men det er meget vel tænkeligt, at uden denne indsats fra modstandsbevægelsens side havde russerne været på Bornholm endnu. Også i dag ville øen have været dem et fortræffeligt Malta.

621. Ebbe Muncks erindringer fra befrielsesdagene i maj 1945.²⁷

[...]

Min vej gik herefter²⁸ til Kongens Nytorv i København. Jeg havde lovet at være til rådighed for general Dewing og fik værelse på Hotel d'Angleterre, hvor han havde kvarter. [...]

Det kom til ildkamp flere steder, og der var natten over adskilligt skyderi, men den egentlige kamp var afsluttet.

Kun ikke på Bornholm. Dewing var faktisk i syv sind. Han havde ikke nogen klar forholdsordre fra hovedkvarteret, men var parat til at handle på eget initiativ. Vi tilskyndede ham til at sende et detachment af canadiere til Bornholm, da tyskerne ikke ville kapitulere til modstandsbevægelsen. Men dels var der endnu kun få vestallierede tropper i Danmark, og dels ville han ikke have nogen kollision med russerne, der allerede var gået i aktion. Han havde bedt Montgomery om panserkolonner og lufttransporterede tropper, men de kunne først ankomme den 7. eller 8. maj. Det forhåndenværende mandskab fra 21. armégruppe var fuldt beskæftiget med at få tyskerne til at rømme København og lade sig afvæbne vest på.

Der var også de tyske flådeenheder i havnen. Proviantssituationen om bord var ved at blive akut, og de 50.000 tyske flygtninge, der var om bord i andre skibe på reden, måtte sendes tilbage til Tyskland. Han havde ikke mandskab nok til også at klare Bornholm, men beslutningen om ikke at intervenere var nok lige så meget påvirket af storpolitiske realiteter.

[...]

²⁶ 1 april 1944.

²⁷ Ebbe Munck: Døren til den frie verden. Erindringer 1939-1945, s. 242-243. – Ebbe Munck kom som den danske brigades presseofficer sammen med brigaden via Helsingør til København fra Sverige den 6. maj. Den 8. maj var han med et fly med krigskorrespondenter i Oslo for at overvære den tyske kapitulation. Han var tilbage i København samme dags aften.

²⁸ Den 6. maj.

622. Flemming Juncker om Bornholms stilling (1983).²⁹

[...]

Efter 5. maj fulgte en opstemt tid i Danmark. Under en af de mange modtagelser fulgte jeg tilfældigt med Mogens Fog i en taxabil og til min overraskelse betroede han mig, at det var ham, der burde have fået posten som Danmarks udenrigsminister, da jeg havde ladet et par ord falde om det misforståede i valget af Christmas. Jeg undrede mig med min allierede baggrundsviden over, at en sådan tanke overhovedet kunne fostres.

Der har iøvrigt dannet sig en myte i visse kredse om, at det var nær ved at være et lykkeligt tilfælde, at englænderne kom først til Danmark den 5. maj, og at vi lige så let kunne være blevet russisk besatte. Dette er vist en komplet misforståelse.

Den engelske besættelse af Danmark var forberedt i detaljer gennem mindst 3/4 år i England, og aftalerne i Jalta om Europas deling var ret koncise og respekteredes loyalt af begge parter. Eksempelvis var Amerikas berømteste skolelærer, general Patton, nået for langt frem mod Prag, men måtte straks efter forlade det og aflevere det til russerne.

Jalta-aftalerne, som vi ofte havde drøftet med Winant,³⁰ delte Tyskland fra Lauenborgs sydøstlige hjørne langs Elben. Danmark var engelsk område, men da Østersøen var aftalt russisk område, var der kun tvivl om Bornholm, som jo var dansk, men lå i Østersøen.

Et krigsspil i SOE sidst i april involverede denne usikkerhed om Bornholm, og det var mit indtryk, at russernes besættelse af Bornholm fra engelsk side ikke med rette kunne anfægtes, man ville ikke besætte øen for næsen af russerne, men afvente hvad der skete. Nordnorge var et beslægtet problem.

[...]

623. Civilingenør P.C. Florian-Larsen i Politiken den 8. december 1953.

Aftale at russerne besatte Bornholm.

Interessante oplysninger om forhåndsftalerne vedrørende Danmark i anledning af Churchills artikel.

Fra civilingenør P.C. Florian-Larsen har vi modtaget nedenstående:

I anledning af Churchills meddelelse om diskussionen mellem ham og Eisenhower om, hvem der skulle befri Danmark i 1945, vil jeg gerne oplyse, at det – så vidt jeg kan skønne – på Jalta-konferencen blev aftalt, at de vestallierede skulle befri Danmark, dog med undtagelse af Bornholm, der skulle befries af Rusland.³¹

Dette fremgik af et kort, som jeg i januar 1945 havde lejlighed til at se i SHAEF, hvor jeg forrettede tjeneste fra november 1944.³² Kortet viste skillelinjen mellem de områder, der skulle befries af de vestallierede, og dem der skulle befries af Rusland. Linjen, der kom sydfra gennem Tyskland, gik ud i Østersøen lidt øst for Lybæk, drejede mod øst over til Møn og derfra op mod nord gennem Øresund. Efter dette skulle der foreligge aftale om, at Bornholm og det øvrige Danmark skulle ligge på hver sin side af skillelinjen mellem Øst og Vest, ganske i overensstemmelse med de faktiske begivenheder i maj 1945.

Jeg fik en bekræftelse på sagen, da general Dewing i slutningen af januar 1945 anmodede mig om at give forslag til internering af de tyske flygtninge og krigsfanger, som man i London regnede med ville samles i Danmark. Da jeg gik i gang med opgaven, lød den på, at der skulle skaffes plads til 200.000 internerede; der måtte ikke benyttes skoler eller kirker, og der skulle på kaserne være plads til de allierede tropper, som skulle befri Danmark, så det var ikke nogen let

²⁹ Flemming Juncker – modstandsleder i Jylland, måtte flygte fra tyskerne og kom i maj 1944 til London, hvor han blev leder af nedkastningsarbejdet i SOE's danske sektion. – Flemming Juncker: Men morsomt har det været. 1983, s. 140-141.

³⁰ USA's ambassadør i London.

³¹ Der blev ikke aftalt noget herom på Jalta-konferencen, eller på nogen anden conference.

³² Kaptajn Florian-Larsen blev uddannet i England til bl.a. at varetage minerydningsopgaver i Danmark efter befrielsen.

opgave at løse. Da jeg afleverede mit første forslag nogle dage senere, havde jeg selvfølgelig taget Bornholm med i overvejelserne. Imidlertid sagde general Dewings adjutant, at jeg skulle lade Bornholm ude af betragtning. "Hvorfor?" spurgte jeg. "Er der ikke klipper på Bornholm", sagde han. "Jo". – "Går de ikke helt ud til vandet?". – "Jo". – "Så stiller vi tyskerne op på dem og puffer dem allesammen i vandet", sagde han ganske tørt. Jeg forstod alvoren bag ved spøgen, og i mine fremtidige forslag var Bornholm udeladt af betragtning. Med stor ængstelse tænkte jeg på den skæbnesvangre linje, der skulle skille Bornholm fra det øvrige Danmark.

[...]

Aftalen om, at russerne skulle befri Bornholm, var strengt hemmelig, og desværre fik den danske modstandsbevægelse ikke noget at vide om aftalen inden den 5. maj. Jeg fortalte i sommeren 1945 under et kort besøg på Bornholm amtmænd von Stemmann, at vi i London havde haft kendskab til sagen allerede fra januar. Stemmann udtrykte sin store sorg over, at der ikke var gået meddelelse til ham om sagen, idet det ikke var udelukket, at han i så fald havde kunnet bevæge den tyske kommandant, marinekaptajn von Kamptz, til at afstå fra sit desperate forsøg på at sætte sig til modværge mod det russiske krav om besættelse.

[...]

624. Notits af afdelingschef Alex Mørch, Udenrigsministeriet, den 8. december 1953 om amtmænd Stemmanns kommentarer til Florian-Larsens oplysninger i Politiken samme dag.³³

[...]

Amtmand Stemmann, som telefonerede til mig i dag i direktørens fraværelse, meddelte, at han hele dagen igennem var blevet ringet op af blade, der havde bedt ham om at kommentere nævnte artikel. Amtmanden havde ikke selv læst artiklen – på grund af tåge var der ikke kommet københavnske blade til Bornholm i dag – men havde til alle forespørgslerne sagt, at han ikke havde udtalt sig som angivet i artiklen. Hvad han derimod havde sagt var, at såfremt det ved de tyske troppers kapitulation i maj 1945 i kapitulationsbetingelserne udtrykkeligt var blevet sagt, at tropperne på Bornholm skulle overgive sig til russerne, ville amtmændene mene, at det havde været muligt for ham at formå den tyske kaptajn til at overgive sig. Derimod havde det ingen betydning, om han selv eller modstandsbevægelsen havde været underrettet om, at tyskerne på Bornholm skulle overgive sig til russerne og ikke til englænderne.

Amtmand Stemmann havde ønsket at underrette Udenrigsministeriet om foranstående. Han havde overvejet at udtale sig til bladene for at korrigere det af hr. Florian-Larsen skrevne, men var mest tilbøjelig til ikke at gøre det, hvori jeg var enig med ham. Jeg lovede at underrette direktøren om vor samtale.

625. Uddrag af artikel af Børge Outze den 5. maj 1970 i Information.

Hidtil ukendte tyske dokumenter afslører sandheden om Bornholm.

[...]

I russisk interessesfære

Den danske modstandsbevægelses udsending til Moskva, senere "det allierede Danmarks gesandt", Døssing, påpegede i januar 1945, at Bornholm lå i den russiske interessesfære, og efter "de tre store"s sidste møde (Yalta i begyndelsen af februar 45) begyndte der i "indviede" danske kredse at versere rygter om, at der var truffet sær aftale om Bornholm. Herom er intet nogensinde fundet. De store synes kun at have drøftet Tysklands fremtid, men mange samtaler fandt naturligvis sted under konferencen. I hvert fald alarmeredes danske kredse i London af de to danske efterretningsofficerer Gyth og Hvalkof, som oplyste, at de i en konferencosal "tilfældigt" havde set et kort, som selveste Eisenhower havde haft i hænde (februar 45). De havde set "en fast linie ned gennem Europa". Den nåede Lybæk. (Det stemmer med den aftalte zoneopdeling). Men i

³³ UM 87.F.3/1.

Østersøen delte den sig. Der gik en stiplede linie både nord og syd om Bornholm. Det *kan* have været en markering af, at Bornholm hverken var svensk eller tysk, men Gyth og Hvalkof udlagde denne stiplede linie som et usikkerhedsmoment – var Bornholm britisk eller russisk interesseområde? De anbefalede, at man for Guds skyld sørgede for, at den danske brigade (det som et “politikorps” camouflerede danske militære korps i Sverige) kom til Bornholm. Resten af Danmark skulle englænderne nok tage sig af...
[...]

626. Brev den 4. maj 1970 fra provst Levy Blang, Rønne, til dagbladet Bornholmeren.³⁴

En hel måned før befrielsen var jeg klar over, at det ville blive russerne, der kom til Bornholm på grund af øens beliggenhed bag demarkationslinjen, og var klar over, at man også vidste det i den politiske ledelse i København. Jeg fik nemlig under hele krigen strengt fortrolige oplysninger fra Udenrigsministeriet og amtmanden om krigen gang.

Så tidligt som den 28. marts 1945 fik jeg en strengt fortrolig alarmerende oplysning om russisk landgang på Bornholm, og at øens tyske kommandant ville kæmpe til sidste mand og havde store tropestyrker til rådighed

Oplysningerne måtte under ingen omstændigheder videregives, idet det var umuligt at evakuere øens befolkning, der måtte bjærge sig selv bedst muligt i de vidtstrakte skove midt på øen. Denne alarmerende skrivelse efterfulgtes af en anden, hvorefter jeg, hvis Bornholm blev afskåret fra det øvrige land, blev konstitueret som biskop over øen og amtmand v. Stemann som stiftsamtmand, og at der var truffet aftale med Handelsbanken om gennem sin filial i Rønne at dække præstelønningerne og andre kirkelige udgifter.

Sådanne skrivelser sendes ikke ud i den blå luft.

At russerne ikke ville lade så store militære styrker af tyskere ligge som en trussel bag deres flanke var jo indlysende.

Jeg fik min anelse bekræftet ved min samtale med departementschef K.H. Kofoed, da jeg få uger efter befrielsen kaldtes til København for at aflægge rapport, der i øvrigt gik ud på, at det kirkelige liv gik sin vante gang, og at hverken arrestationer eller deportationer af bornholmere fandt sted, og at den russiske militære ledelse gjorde alt for at skåne bornholmerne.

Jeg kan selvsagt ikke referere en fortrolig samtale, men regeringen var ganske magtesløs alene på grund af dens horrible sammensætning: Buhl som statsminister med Christmas Møller som udenrigsminister, Knud Kristensen, Aksel Larsen og Arne Sørensen i samme ministerium! Hvad resultatet heraf måtte blive, kan enhver sige sig selv. Dr. Best, der kunne have fået den tyske øverstbefalende på Bornholm til at kapitulere, som han fik general Lindemann til det, var arresteret. Men Gud holdt sin hånd over Bornholm trods alt.³⁵

³⁴ Det her gengivne afsnit af brevet er offentliggjort med kommentar af Børge Kure i: En ø i krig (1981), som er en samlet udgivelse af avisartikler fra 1980 trykt i dagbladet Bornholmeren om den tyske besættelse, bombardementet og den sovjetiske besættelse. Brevet er trykt på side 89 under overskriften: ”Politikerne vidste at russerne ville gå i land på Bornholm.” – Levy Blang var i en årrække rigsdagsmedlem for Venstre.

³⁵ Det her gengivne uddrag af brevet er efterfulgt af følgende kommentar af Børge Kure: – Her er noget, som burde få vore lokale historikere til at dykke ned i diverse arkiver. Ikke engang modstandsbevægelsen fik besked. Den fik først sin forholdsordre, efter at russerne havde lagt Rønne og Nexø i ruiner.

627. Interview med den sovjetiske marskal K.K. Rokossovskij i Literaturnaja Gazeta april 1965.³⁶

Vejen til sejren.

[...]

1. Hviderussiske Front rykkede frem imod fjendens territorium, og her indtraf mange uventede hændelser. Heriblandt også det første, om jeg så må sige, ikke-planlagte møde med de allierede.

– Ikke planlagt? Hvor, og under hvilke omstændigheder skete dette møde?

– Ja, hvis jeg må sige det taktfuldt, så var dette møde ikke planlagt. Men først et lille sidespring. Alle husker stadig meget vel det politiske spil, som de allierede magter i årevis holdt kørende omkring spørgsmålet om den anden front. Det sovjetiske folk husker de amerikanske aktørers politiske manøvrer og Churchills intriger og hans optagethed af Balkan-landene – “Europas bløde mellemgulv”. De allierede forsømte at gøre deres pligt ved på alle måder at forhale åbningen af den anden front. Det er almindelig viden, ligesom det forhold, at de allierede magter først gik i land på den franske kyst, da der fremstod en aldeles reel mulighed for, at Hitler ville blive knust og hele Europa blive befriet for fascismen alene i kraft af vor mægtige sovjetarmés styrker.

Det er heller ikke nogen hemmelighed, at nogle repræsentanter for de allierede magter groft tilsidesatte aftalerne ved i krigens slutfase endog at vise imødekommenhed over for udsendinge fra vor fælles fjende. Men jeg vil gerne her fortælle Literaturnaja Gazetas læsere om et ukendt faktum.

Det var i slutningen af april 1945. Vore armeer kæmpede allerede inde på Tysklands territorium. Intet kunne standse vor vældige angrebsbølge. Hitlers skæbne var forudbestemt.

Den 2. Hviderussiske Fronts tropper, som jeg på det tidspunkt havde kommandoen over, angreb og brød igennem det stærke forsvar, som fjenden i forvejen havde forberedt langs floden Oder. De overvandt den hårdnakkede modstand, som de blev mødt med af de nazityske tropper fra den 3. kampvognsarmé og hærgrupperne “Wisla” og “Oder” og rykkede hurtigt mod nordvest i retning Schwerin-Rostock-Lybæk hen imod Østersøens kyststrækning. Armeerne under generalerne Romanovskij, Fedjuninskij, Batov, V. Popov og Grisjin angreb over en bred front. Fjenden sprængte broer og veje i luften og satte uafbrudt ind med modangreb i et forsøg på at rive sig løs af det greb, vore tropper havde på dem. Samtidigt havde Hitlers styrker afbrudt kampen mod de engelske og amerikanske tropper, som uden at møde nogen modstand i triumfmarch rykkede frem over tysk jord og omfavnede fjenderne, der villigt overgav sig til dem.

De rullende enheder i vor front – korpserne med kampvogne, motoriseret infanteri og kavalleri under generalerne Panov, Panfilov og Oslikovskij – rykkede frem uden om fjendens modstandsreder for at afskære ham vejen for tilbagetrækning. Det var i denne situation, at 3. gardekampvognskorps under kommando af generalløjtnant Panfilov trængte langt forud, gik uden om Wismar og nåede ind i Lybæk-egnen. Og da meldte korpschefen så til mig, at der i baglandet af hans forreste afdelinger helt uventet var dukket en engelsk luftlandedivision op under general Bowles.³⁷ Det skal bemærkes, at på det tidspunkt var alle vore enheder blevet varskoet om muligheden af, at man kunne komme til at møde de allieredes tropper, og der blev selvfølgelig truffet alle forholdsregler for at undgå misforståelser. Men dette møde med de allierede var usædvanligt, fordi kampene mellem vore tropper og de nazityske enheder stadigvæk foregik med uformindsket styrke.

General Panfilov spurgte mig: hvordan skal jeg forholde mig? Efter at jeg havde givet ordre til at standse vore troppers fremrykning indtil nærmere ordre, spekulerede jeg over denne mærkelige hændelse. “Hvor længe – tænkte jeg – har vi ikke ventet på, at de skulle åbne den anden front, uden at de gjorde det. Nu, hvor vi allerede er kommet ind i Tyskland, er de allierede pludselig kommet hen til os ad køkkentrappen så at sige, i vore angribende troppers bagland. Det var godt, at det skete om dagen, og general Panfilovs kampvognssoldater kunne skelne den britiske uniform”. Alt foregik uden ubehageligheder. I overensstemmelse med generalstabens ordre trak vi derefter vore enheder tilbage til linien Wismar, Schwerin og Elben.

³⁶ Literaturnaja Gazeta (“Litterært Tidsskrift”) 1965, nr. 51, 27. april. Den sovjetiske forfatterforenings bestyrelses organ. Uddrag af artiklen gengives her i oversættelse fra russisk. – Rokossovskij var chef for den 2. Hviderussiske Front.

³⁷ Generalens navn skal tages med forbehold, idet den kyrilliske (russiske) bogstavering ikke er entydig.

Senere fik vi en invitation fra feldmarskal Montgomery til en reception.³⁸ I udkanten af Wismar blev vi mødt af en gruppe officerer med general Bowles i spidsen. Vi kørte hen til en mindre villa. Alt efter bogen, allierede flag og salut. Engelske generaler og officerer, to amerikanske generaler – alle i feltuniform. Feltmarskal Montgomery bød os ind i salen. Vi gik ind. På væggen var der et stort kort, hvor films- og fotoreportere flokkedes.

– Jeg vil gerne fotograferes sammen med Dem her ved kortet, hr. marskal – foreslog Montgomery mig.

– Så gerne, – svarede jeg.

– Men synes De ikke, hr. feltmarskal, det er lidt mærkeligt, det der foregår nu her. Vor hær jagter de fascistiske enheder og kæmper stadigvæk mod dem. Her på Tysklands jord har Hitler kastet alt, hvad han har tilbage, imod den røde hær. Og på samme tid dukker en af Deres divisioner fuldstændig uventet op i vort bagland. De og jeg er soldater, og vi forstår udmærket, hvilke farlige konsekvenser denne britiske beslutning kunne have fået. Hvad er Deres forklaring herpå?

Montgomery blev lidt forlegen:

– Jeg kan godt lide Deres ligefremme facon, marskal Rokossovskij, og jeg vil derfor i fortrolighed meddele Dem, at tyskerne allerede for tre dage siden kapitulerede over for den britiske militære ledelse.

– For tre dage siden? – gentog jeg forbløffet. – Det må jeg sige. Hvorfor kilede Deres tropper sig ind mellem vore enheder? Var det ikke for at sætte en britisk “grænsepæl” på tysk territorium, inden krigen er afsluttet?

– Nej, hvad siger De dog? – indvendte Montgomery skyndsomt. – Det skete blot for at sikre orden på befriet tysk jord. Udelukkende med det formål.

Det var åbenbart, at feltmarskallen følte sig sat i forlegenhed af denne indviklede hændelse. Receptionen forløb i øvrigt i en høflig, diplomatisk atmosfære, som det gerne udtrykkes. Tre dage senere tog vi imod de allierede. Ikke med sandwiches, men på russisk facon, med rigt forsynede borde. Vort værtskab kom åbenbart bag på englænderne. Montgomery var flov og besluttede derfor at holde en ny og velforsynet reception i Hamborg for en gruppe sovjetiske generaler og officerer. Han inviterede cheferne for 1. Hviderussiske front og os. I England var valget begyndt. Med henvisning til sygdom kunne han ikke tage imod os til den aftalte tid, og vi havde ikke tid til at komme på den nye dato, der blev foreslået. Montgomery blev åbenbart fornærmet. Receptionen i Hamborg fandt aldrig sted, men omtrent en måned senere fandt der i Berlin en ceremoni sted, hvor en gruppe sovjetiske hærførere blev overrakt britiske ordener. På vegne af den britiske regering overrakte Montgomery mig Bath-ordenen. [...] Montgomery overrakte mig ordenen, hilste tørt, hvorefter vi skiltes. Der blev ikke sagt et overflødigt ord. Feltmarskallen ville åbenbart gerne undgå at erindre visse ubehageligheder, heriblandt også hændelsen med den britiske division, der dukkede frem som en lille ø på vore fremrykkende armeers udstrakte hav.

Sådan gik det til, da vi helt uventet for første gang mødte vore allierede i foråret 1945, – sluttede Konstantin Konstantinovitj sin beretning om denne episode, idet han tilføjede: “Ser De, sådanne ting hændte også”.

[...]

628. Den sidste landgang. Artikel af pensioneret kommandørkaptajn D. Sjavtsov.³⁹

Den danske ø, Bornholm, der ligger i den vestlige del af Østersøen, blev besat af nazisterne i begyndelsen af 2. verdenskrig. Lette tyske flådestyrker og ubåde havde base i en af havnene, Rønne. Ud mod kysten havde fjenden oprettet et reservehovedkvarter for flådechefen udstyret med en kraftig signalenhed og en luftværnsstilling. I marts 1945 blev der fra Kurland halvhøen overflyttet otte kystbatterier til øen til forstærkning af øens kystforsvar. Værnemagtens kommando brugte Danmark og Bornholm som en slags mellemstation ved evakueringen af tropper fra Østersøkyst-områderne. Bornholm havde stor militær betydning. Man kaldte øen for Østersøens Malta.

³⁸ Mandag den 7. maj 1945. – Notits i Politiken den 8. maj 1945.

³⁹ Morskoj sbornik 1985 nr. 5, 63-66. – “Søfartsmagasinet”. – Kommandørkaptajn Sjavtsov var chef for den sovjetiske fortrop, der gik i land på Bornholm den 9. maj 1945.

Da sovjetiske tropper i anden halvdel af april 1945 var rykket frem til havnen i Swinemünde, kom Bornholm til at ligge på flanken af vor Østersøflådes operationsområde. Det var blevet nødvendigt at sætte sig i besiddelse af øen og rense den for de nazityske erobrere. Dette spørgsmål blev afgjort af vor generalstab. Den 7. maj udsendte de tyske radiostationer Dönitz' befaling til alle de væbnede styrker om Tysklands kapitulation. Den 8. maj blev dokumentet om den betingelsesløse kapitulation underskrevet i Berlin. Men den tyske garnison på Bornholm afviste den sovjetiske militære ledelses ultimatum om at overgive øen. Skibstrafikken til øen tog til. Vore fly foretog nogle angreb mod de fjendtlige skibe under indsejling til øen og i havnene. I overensstemmelse med ordre givet af folkekommissæren for flåden tog Østersøflådens ledelse beslutning om at landsætte en styrke på Bornholm med en underafdeling af marineinfanterister i første bølge. Der blev afsat 6 torpedobåde til at sejle styrken dertil. 4 torpedobåde under kommando af kaptajnløjtnant A. Sverdlov, Sovjetunionens Helt, foretog indledningsvis en rekognoscering af området, hvor landsætningen skulle finde sted.

Tidligt om morgenen den 9. maj 1945 afsejlede fra Kolberg en deling torpedobåde under kommando af eskadrillechef, orlogskaptajn E. Osetskij, med 110 orlogsgaster fra basens luftværnsbatteri og stabsdeling samt 3 officerer under ledelse af basekommandanten, major P. Antonik. Den, der skriver disse linier, havde kommandoen over disse styrker (jeg var på det tidspunkt stabschef for vor flådebase i Kolberg). Der var ingen vind på havet, men der stod en tæt tåge, som gjorde det yderst vanskeligt at komme frem. Under overfarten opdagede vi en landgangspram, der var spækket til bristepunktet med tyskere. Vi holdt den an og førte den under konvoj af en torpedobåd til Kolberg.

Takket være eskadrillens styrmand, kaptajnløjtnant I. Ratjkovs dygtighed indtraf torpedobådene hen imod kl. 8 direkte til indsejlingsbøjen til Rønne havn. Men på grund af den tætte tåge måtte vi udsætte landgangen. Hen imod middag opløste tågen sig, og landgangsmandskabet gik i land på kysten og gik i stilling der. To både blev sendt ud på opklaring. De øvrige blev tilbage klar til at yde vore kamptropper støtte med maskingeværrild. Flådechefen meddelte os som svar på vor melding, at hvis det blev nødvendigt, ville vor landgangsstyrke få flystøtte.

Lidt efter kom en bil kørende hen til landgangsstedet, og ud trådte øens guvernør, en repræsentant for den tyske kommandant, en dansker, der var leder af modstandsbevægelsen og en tolk. Guvernøren bad os om at klargøre formålet med landgangen. Efter at have fået forklaret, at landgangsstyrken skulle tage imod den tyske garnisons kapitulation, eftersom øen befandt sig i de sovjetiske væbnede styrkers operationsrum, udtrykte han tilfredshed og vilje til at yde os al mulig hjælp.

Den tyske officer foreslog mig at køre med hen til garnisonens stab for at forhandle. Jeg sagde, at det var os, der alene kunne diktere vilkårene, og at chefen for det tyske korps underbragt i Rønne selv skulle komme til os. Og at vi ville sende vor egen repræsentant med en gruppe orlogsgaster over til ham for at føre kontrol med de tyske tropper.

Efter at en båd med generalen var sejlet til Kolberg, kom en deling på omtrent 50 danskere fra modstandsbevægelsen hen til os. De blev afsendt til byen under ledelse af vore officerer, hvor de besatte meldecentralen og flyvepladsen.

Samme dag opdagede vore patruljebåde en fjendtlig konvoj bevogtet af adskillige fartøjer. Nogle tyske ubåde, der ledsagede konvojen, nåede at dykke ned. Patruljechefen fik ordre til at tilbageholde konvojen. Men fjenden fulgte ikke ordren om at kaste anker og åbnede ild mod vore både, som angreb de fjendtlige både, men uden held. Det var umuligt at forfølge dem på grund af begrænset brændstof. Konvojen blev sat ud af spillet af et angreb fra vore fly.

Indtil den følgende dag var situationen på øen flydende, og hvert øjeblik kunne der ventes angreb fra den fjendegruppering, der havde nægtet at kapitulere. Først den 10. maj udløstes den spændte situation, da en deling torpedobåde under kommando af orlogskaptajn V. Starostin, Sovjetunionens Helt, landsatte 600 infanterister i Rønne havn. En vandflyver bragte os den tyske korpschefs befaling om kapitulationen. Der rejste sig naturligt nok spørgsmålet om evakueringen af de nazistiske styrker fra øen. På vor melding til flådechefen kom der til svar ordre om at søge at udnytte de stedlige muligheder. Opgaven var ikke let, men danskerne kom til hjælp. Øens guvernør henvendte sig til de lokale skibsbesiddere med anmodning om at stille skibe til rådighed. Modstandsbevægelsens folk henvendte sig til søfolkene. Midt på dagen fremlagde den tyske korpsstab oplysning om antallet af deres tropper, deres opholdssted og bevæbning. Heraf fremgik det, at 8.500 soldater og officerer og ca. 1.400 sårede på lazaretter skulle evakueres. Landgangs-

styrkens stab udarbejdede sammen med danskerne evakueringsplanen. Kl. 9 den 11. maj var der i Rønne samlet op imod 100 fiskerbåde, der hver kunne tage fra 40 til 130 mand. Vi præciserede planen for overfarten og kl. 11 begyndte de tyske troppeafdelinger at stille op. De afleverede deres våben, gik ombord og skibene afsejlede i den aftalte rækkefølge uden forsinkelser. Kl. 15 havde hele denne "armada" under ledsagelse af to torpedobåde sat sig i bevægelse, og den 12. maj om morgenen ankom den til Kolberg. Således blev den centrale opgave, der var stillet sølandsætningsstyrken, nemlig at tage imod de tyske troppers kapitulation og evakuere dem fra Bornholm, løst med held.

Men der forestod desuden evakuering af de tilbageblevne sårede og syge, sygeplejepersonale og tyske civile borgere; opgørelse over tilstedeværende krigsbytte og nedbrydning af militære objekter samt etablering af et ø-forsvar. Det var selvfølgelig umuligt at løse så mange opgaver med så lille en landgangsstyrke. I forbindelse hermed blev der med de selvsamme fiskerbåde overført et regiment af 18. infanteridivision, chef oberst Poluvesjkin, under kommando af divisionens stabschef oberst P. Strebkov, som også blev pålagt udførelsen af alle garnisonsfunktioner.

Antallet af vore tropper på Bornholm voksede støt. Landgangsenhedens stab og personel forblev et stykke tid endnu i havnen. Under medvirken af guvernøren blev der af danske statsfærger gennemført tre transporter af sårede og syge tyske soldater, våben og krigsbytte væk fra øen. Midt i maj forlod vi øen og overdrog alle ledelsesfunktioner til vore landtropper.

Jeg bør ikke undlade at fremhæve den særdeles velvillige indstilling, som de lokale myndigheder og øens beboere udviste over for vore soldater. De hjalp os altid med at løse de mest forskellige opgaver. [...]

629. Formanden for Frihedsrådets lokalkomité på Bornholm, overlæge H. Chr. Olsens beretning dateret december 1945.⁴⁰

BORNHOLM UNDER DEN TYSKE BESÆTTELSE

Fortale.

Hans Chr. Olsen, formand for Frihedsrådets lokalkomité på Bornholm, fremlægger her sine erindringer om den tyske besættelse, for at tidens tand ikke skal fortære mindet om, hvad der på denne ø blev udrettet i Danmarks frihedskamp.

Beretningen er i det store og hele nedskrevet i kronologisk orden, for at læseren kan se, hvorledes år for år og måned for måned tiderne skifter og menneskene med dem. Alle væsentlige optrin er taget med og tillige alle begivenheder, der i større grad har præget befolkningen. Det har ikke været muligt at nævne alle, der har gjort en indsats, ligesom de talrige ensartede hændelser ikke har kunnet gentages igen og igen. Enkelte optrin er derfor fremstillet mere udførlige som typen på de illegale kampmetoder. For at vise at kampen hele tiden var et led i et større hele, er en række af de store verdensbegivenheder afsatte som milepæle.

For at undgå en tom opremsning er beretningen holdt i personlig form. Den hviler i alt væsentligt på selvomplevelsen og på samtaler med mine krigskammerater af alle samfundslag. Desuden har der til min rådighed stået aviser, breve og skriftlige rapporter fra konsul Alfred Bidstrup, cand. mag. Arthur Hansen, politiassistent Johannes Hansen, redaktør Vilh. Kjødtt, lufthavnsleder V. Lauritzen, disponent Poul Erik Bahn-Petersen og Dampskibsselskabet på Bornholm af 1866, som alle på fremtrædende måde har deltaget i kampen.

Rønne, december 1945. H. Chr. Olsen.

⁴⁰ Bornholms lokalhistoriske Arkiv.

BORNHOLM UNDER DEN TYSKE BESÆTTELSE

I

9. APRIL 1940-29. AUGUST 1943.

Året 1940

Vinteren regerede med frost og sne og forvandlede vor ø til arktiske landskaber, men en dag var sneen smeltet og isen brudt op, og så kom – den 9. april.

“Tyske tropper har besat strategiske punkter i Danmark...”. Således lød speakerens skælvende stemme i radioen, således begyndte de bornholmske aviser, og således kom den tyske øverstbefalende von Kaupischs opråb til at lyde. Det oprindelige “oprof”, som det øvrige land blev belemret med, nåede ikke frem på Bornholm. Amtmanden gjorde tyskerne den første tjeneste ved at lade plakaten oversætte til dansk før opklæbningen, men ingen har senere af den grund ladet sig overbevise om, at tyskerne forstod dansk.

Hvad betød besættelsen? Det spurgte man hinanden, og det spurgte man navnlig sig selv om, men der var i de dage intet svar. Derhjemme lod vi børnene bære de gamle flag frem og stille dem ved familievæggen. De, der havde elsket fædrelandet, var alvorsfulde. – Var det Danmarks saga, der sluttede på denne måde? Hvorfor kæmpede man ikke? Rigsdagen havde dog den 19. januar enstemmigt besluttet, at landets grænser skulle forsvares. Havde den radikal-socialistiske regering, som altid havde saboteret forsvaret, nu også saboteret Rigsdagen? Hvordan stillede kongemagten sig? Senere kom Kongens budskab. Det var værdigt, men gav ingen trøst. Der kom imidlertid ingen tyskere til Bornholm den dag. Om eftermiddagen beordrede radiovognen total mørkelægning, og dette, der i luftværns kredse havde været diskuteret vidt og bredt, gennemførtes nu på et par timer. Om aftenen bragte Bornholms Avis bevidst eller ubevidst på bagsiden en ejendommelig lille fortælling:

“FEMØREN.

Nogle børn legede på gaden. De spillede langbold. For i den lille by var færdslen ikke så stor, at det ikke kunne lade sig gøre. Der var ikke så mange automobiler og heller ikke cyklister. Derimod var der mange børn i den lille by, og de holdt til der, for der var den bedste legeplads. Men der kan også ske uheld, selv om der er god plads. Og det gjorde der netop den eftermiddag. Der raslede en rude, og værten i huset kom farende; for var der noget, han var næn om, så var det ruderne. “Hvem smed bolden?” råbte han rasende. Men ingen ville vedgå det. “Ja, så henter jeg politiet”, råbte han videre. Ingen af børnene rørte sig.

Det var første gang, der var sket dem et sådant uheld. En og anden listede forsigtigt bort, men de fleste blev dog stående og afventede i tavshed betjentens ankomst. Men betjenten kunne lige så lidt få ulykken opklaret som værten. Ingen ville tage skylden på sig, for i virkeligheden vidste ingen rigtig besked på det. Men værten forlangte sine penge, og til sidst sagde den gamle, rare betjent: “Jeg synes, I skulle give hver en femøre. I morgen er det søndag. Kom så hen til mig med dem. En femøre kan I altid skaffe. Det er meget værre med ruden”. Og sådan blev aftalen. Næste dag mødte hver op med sin femøre, og så var sagen i orden. Men den, der slet ikke kom til at betale noget, var Peter, som i virkeligheden havde slået ruden itu, for han ejede ikke engang en femøre.”

Dersom man ved femøren forstår den nationale indsats og ved Peter tænker på den radikale Peter Munch, har man et eventyr, der i dybden kappes med H. C. Andersens de bedste.

Den 10. om onsdagen kom de. Lige over middag ankrede et større og et par mindre skibe op på reden, og efter længere ventetid løb de ind i Rønne Havn. Oberst Waagepetersen, Bornholms kommandant, der den 9. april havde været rasende over ordren til at nedlægge våbnene, ville ikke modtage dem. Denne lidet misundelsesværdige opgave blev overdraget kaptajn Broberg, der i de dage var minør. Han modtog dem på den danske regerings vegne ved havnen. Der gik den dag ca. 800 mand i land. Ved 18-tiden gik de første gang syngende gennem gaderne. Jeg trak gardinerne for og sagde til min kone, at nu måtte vi være som sønderjyderne og forstå, at det var to kulturer, der mødtes. Vi kunne for fremtiden ikke komme i de hjem, hvor tyskerne kom. Om aftenen var der

festbanket på Dams Hotel. Amtmanden, obersten og kaptajn Broberg var bl. a. til stede. Der blev spist, drukket og talt. Festen vakte forargelse, og kaptajn Broberg blev ikke forbindelsesofficer.

Der var hurtigt nogle, der misforstod situationen. Colbergs Boghandel, der var byens førende, havde få dage efter den tyske landgang pyntet et helt vindue med tyske parlører og fyldt disken med tyske aviser. Jeg bad politiassistenten gå med mig ind og forlangte min regning. Jeg ville handle i en dansk boghandel, ikke i en tysk kiosk. Det var den første værnemager, der blev kaldt til orden på Bornholm. En uges tid senere kom boghandleren til mig og forklarede grådkvalt, at det var en fejltagelse, han var i virkeligheden af samme nationale opfattelse som jeg. Da oversygeplejerske frk. Seeger, hvis bedstefader var tysker, i de dage bemærkede min bekymring, sagde hun: "Det glemmes hurtigt". Jeg svarede hende: "Det glemmes aldrig". Det var bemærkelsesværdigt, hvor mange af tysk afstamning, der i dette land hilste tyskerne med glæde. Den 10. maj kom invasionen i Holland og Belgien, og snart stod Frankrig for fald. Den 18. juni talte Churchill i det engelske parlament: "Vi slår ikke af på vore retmæssige krav, ikke en tøddel slår vi af. Tsekoslovakier, polakker, nordmænd, hollændere, belgiere har gjort fælles sag med os. Alle skal de få deres frihed tilbage." Læg mærke til, at danskerne ikke blev nævnt. Og han fortsatte: "Slaget om Frankrig er forbi. Jeg går ud fra, at slaget om England kan begynde, hvad øjeblik det skal være. På dette slags udgang beror det, om den kristne civilisation skal leve videre. Derpå beror vort eget engelske liv og vore institutioners og vort imperiums urgamle traditioner." Natten mellem den 6. og 7. juli havde Rønne den første luftalarm. Som formand for luftværnsforeningens instruktionsudvalg havde jeg forsøgt at give arbejdet et nationalt præg. Nu var det alvor. Man kunne ikke undgå at bemærke ungdommens friske offervillige holdning. I Rønne havde tyskerne omdannet Statsskolen og Østre Skole til kaserner, de holdt vagt i gaderne med udfordrende dansk og tysk flag foran hovedvagten. Snart spredtes de imidlertid over øen, og der blev en stadig gåen og kommen.

Den 4. august blev 66-selskabets skib "Hammershus" minesprængt nord for København kort efter udsejlingen. Kun én passager blev såret, men skaden på skibet var betydelig. I den officielle meddelelse blev skibets navn ikke nævnt, men alle på Bornholm vidste besked.

Udadtil gik livet sin vante gang, men i menneskenes sind skete der forandringer. Man så det ved det første alsangstævne. Over halvdelen af Rønnes beboere samledes på torvet. Der var noget hos folk, som de manglede udløsning for. Ved Kongens 70-års fødselsdag den 26. september kom det samme frem. Det blev over hele Bornholm en stor national tilkendegivelse. Ved en skoleindvielse samme dag holdt landstingsmand, borgmester Nielsen en så flammende tale for Kongen, som man aldrig før havde hørt fra socialdemokratisk side.

Den 28. oktober gik Italien mod Grækenland, og de hjemlige opportuniste begyndte at gøre deres bestik. Jeg var på luftværnskursus på Bernstorffs Slot i november måned. Min kone skrev, at vi ikke havde set nogen af vor omgangskreds hele året, om vi ikke skulle se dem f. eks. til en frokost, når jeg kom hjem. Jeg fandt ideen god. De blev inviteret. Da jeg kom tilbage til Rønne, hørte jeg til min rædsel, at amtmænd havde holdt privat selskab i amtsgården for de tyske officerer. Nu måtte jeg enten gå på akkord med mig selv eller undsige amtmænd. Jeg valgte det sidste og skrev:

"Kære hr. amtmænd von Stemmann og frue.

Rønne 1-12-40.

Min kone og jeg havde glædet os til at se amtmænd og amtmændinden hos os lørdag den 7. ds., men efter at vi har erfaret, at besættelsestropperne kommer privat i amtsgården, må vi tage vor indbydelse tilbage. Vi kan ikke handle anderledes for fædrelandets skyld.

Med venlig hilsen Deres hengivne Agnete og H. Chr. Olsen."

Kort tid efter blev der holdt et lignende selskab hos konsul Hintze i Rønne. Den franske konsul sagde nej tak.

Oberstinden kom opbragt hjem til os og forklarede, at obersten nødvendigvis måtte gå med for ikke at blive sat ud af spillet.

Dette mærkelige år gik mod sin afslutning. Det lille samfund efteraber det større, men i det lille viser strømpilen sig hurtigere. På Bornholm var forholdene allerede overskuelige: De, der aldrig havde svigtet fædrelandet, svigtede heller ikke nu, men følte sig svigtet af mange. Politikerne,

navnlig socialdemokraterne, krøb i skjul bag Kongen. Opportunisterne i alle samfundslag blev af nærliggende grunde overløbere. Bønderne tjente godt og klagede derfor ikke. De hensynsløse torpederinger i foråret havde mindet sømændene og de unge fiskere om, at søens folk aldrig kunne forsone sig med tyskerne. Hos ungdommen spirede der noget nyt frem, der var fædrelandets eneste håb. Medens bomberne haglede ned over London, blev det vinter, og som under alle krige ventede man på, hvad foråret skulle bringe.

Året 1941

I vinterens løb rodede tyskerne med nogle befæstningsanlæg ved Dueodde. Man talte om, hvad det dog kunne være. Det var formodentlig nogle kanonstillinger. Arbejdet var dårligt planlagt. Hvad der skulle bruges sidst, kom først, og materialerne hobede sig op på Rønne havn, men pludselig opgav de byggeriet. Den 6. april gik de mod Jugoslavien og Grækenland.

Det var også i løbet af 1941, at tyskerne opførte udkigsposter rundt omkring på øen, ligesom de ved Levka ved Hasle og ved Snogebæk opførte nogle mærkelige bygninger, der lignede bondehuse. Anlæggene var formodentlig nogle radiotekniske stationer.

Det første år var tyskerne meget disciplinerede, forhandlingsvenlige, nærmest høflige, men efterhånden kunne det ikke undgås, at deres sande væsen kom frem. Tyskerne er nærtagende. Det kommer af deres grænseløse selvoptagethed. En morsom lille episode belyser dette forhold: Nogle murere arbejdede i Nørregade på arkitekt Thybjergs hus. En af dem vendte sig intetanende om på stilladset og spyttede. Klatten faldt i nærheden af en officer, der netop gik forbi. Han blev gal som en tysker. Murerne morede sig, og for fremtiden spyttede de naturligvis hver gang, der gik en tysker forbi. Tyskerne klagede nu til bladene, og den 25. april indeholdt Bornholms Avis følgende:

“Ikke spytte –.

Vi er anmodet om at meddele: Da det i den senere tid er sket adskillige gange, at uansvarlige personer har udvist en opførsel, f. eks. ved utidig spytten, der kan opfattes som ringeagtsytringer over for den tyske værnemagt, skal man meget indtrængende gøre opmærksom på, at sådanne uoverlagte handlinger kan få alvorlige følger, ikke blot for de pågældende, der foretager dem, men også for andre.”

Denne historie er sand, men hvad der i den følgende tid fremkom af mere eller mindre opdigtede historier ville fylde en hel bog.

Den 22. juni begyndte den russiske krig. Det var samme dato, som forud Napoleon drog ud i det uvisse. Det var en søndag, vejret var fint og klart. Tyskerne havde trukket størstedelen af deres tropper bort i løbet af de sidste uger. De havde vist kun 30-40 mand på øen. Alt var så underligt stille. Der var lægemøde på “Helligdommen”. Dr. Kofod mente, at tyskerne aldrig kunne slås. Jeg gjorde gældende, at jeg troede fuldt og fast på, at de blev slået. Og hvis alle troede på det, ville de også blive det før eller senere. Iøvrigt var forholdet det, at hvor end tyskerne kom frem, skabte de sig fjender. En nation, der således ikke kan styre to tønder land uden for sine grænser, og en ideologi, der kun regner med sig selv, kan aldrig vinde et verdensherredømme.

Den søndag arresteredes en del kommunister og nogle russere rundt omkring i landet. På Bornholm hentede politiet det senere medlem af Frihedsrådets lokalkomiteé, Charles Børner, og tre russere.

I den følgende tid foregav tyskerne en større mineudlægning omkring Bornholm. De lokale fiskere kendte imidlertid intet til disse miner. Dampene sejlede ganske uanfægtet gennem de opdigtede minefelter. Alligevel meddelte tyskerne gentagne gange om minesprængte skibe nord og syd for Bornholm, formodentlig for at skræmme russerne.

Den 17. juli ringede Bornholms Tidende til mig og spurgte, hvad folk skulle gøre, når kaffen slap op. Jeg foreslog, at de kunne drikke mælk og iøvrigt tage den med ro. Valdemar Sejr fik i sin tid ingen eftermiddagskaffe.

I juli var der atter alsangstævne på torvet, men tilstrømningen var ikke så stor som forrige år. Det var ikke, fordi den nationale stemning var blevet mindre, tværtimod, men de, der tænkte på, hvad der var foregået i verden siden sidst, havde forstået, at der skulle bruges skrappe lyd til at fordrive tyskerne.

Natten mellem 20. og 21. august var der russiske flyvemaskiner over Bornholm, men af de nedkastede flyveblade kunne man se, at flyveren havde forvekslet Bornholm med tyske områder.

I oktober flyttede tyskerne deres hovedkvarter ud til Galløkken. Denne station blev senere udbygget efter alle kunstens regler og kom til at stå os i ca. i 1 mill. kr. Inden for det tyske militær sorterede Bornholm for fremtiden under en marinekommando, en Insel-Kommandantur, svarende til hvad der i det øvrige land kaldtes Standort-Kommandantur. De tyske kommandanter blev ikke ret længe ad gangen. Allerede i november 1940 var Bühler blevet afløst af Kapitän zur See West, der var en fredelig ældre mand. Han mindede i gadebilledet mest om en gammel julenisse. Senere kom Kapitän zur See von Rosenberg, der var her den 29. august 1943.

I november kom Antikominternpagten. Den danske regerings underdanighed havde nået sit højdepunkt.

Den 7. december brød et nyt uvejr løs. Japanerne faldt over Pearl Harbour, og U.S.A. var med i krigen. Verdenskrigen var komplet. Bornholm lå imidlertid ganske fredeligt midt i Østersøen. Fronterne havde flyttet sig mere og mere mod øst og vest. Eksporten gik strygende. Bønderne tjente penge. Af og til eksploderede en ilanddrevet mine og knuste nogle ruder og mindede befolkningen om, at der var krig. Vinteren blev for 3. gang streng. Man talte mest om rationeringskort og brændsel.

Året 1942

Dette år begyndte med en lysning, da mange i vort lille samfund følte sig opmuntret af minister Kauffmanns faste holdning og tilslutning til de allierede. Den nordiske samlingstanke, som den bornholmske befolkning er meget lydhør overfor, voksede, og det vandt påskønnelse, da jeg den 17. april i Dansk Samling (som jeg iøvrigt ikke tilhørte) holdt et foredrag om Danmark og Norden.

Den tyske pressecensur blev mere og mere pågående, hvilket kaldte de illegale blade frem. Disse blev nu også almindelige på Bornholm og blev snart samtaleemnet rundt omkring i kroene ved alle sammenkomster. Tyskerne begyndte at føle sig mindre godt tilpas, og dette gjaldt navnlig deres indfødte følgesvende. De klagede til justitsminister Thune Jacobsen over, at medlemmer af "Frikorps Danmark" og disses familier ikke blev godt behandlet. Indenrigsministeren sendte derfor cirkulære til embedsmændene. Dette cirkulære opfordrede blandt andet befolkningen til at være pæne overfor frikorpsset, dets koner og børn. I den anledning indkaldte amtmanden den 11. april til et lukket møde på Statsskolen i Rønne. Amtsrådet, sognerådsformændene, politiet, skolelærere, læger, embedsmænd og foreningsmænd af forskellig art var mødt. Der var pyntet med flag, og man havde medbragt kongesangbogen. Amtmanden læste cirkulæret op og knyttede sine bemærkninger til. Han nævnede gentagne gange Kongens budskab. Han fremstillede forholdet, som om Danmark var i en slags forbund med Tyskland, og et Tyskland i krig kunne ikke tage hensyn til vore små interesser. Situationen var alvorlig. Vi kunne frygte det værste, f. eks. norske tilstande, dersom man ikke forholdt sig rolig og undgik enhver udæskelse. Alle var tavse. Derefter sang man. Så tog Hans Rasmussen, Folketingets formand, ordet. Han talte yderst bramfrit. Han mente også, at situationen var alvorlig, men han syntes ikke, det var så mærkeligt, at der af og til blev lidt uro omkring frikorpssets mænd, når de var hjemme. De allerfleste af dem var jo politiets gamle kendinge. Mægtigt bifald. Senere talte folketingsmand H. K. Koefoed nationalt. Ligeledes bifald. Dersom nogen ville spørge om noget, kunne man, skriftligt. En ondsksfuld journalist sendte en seddel og forespurgt, om det havde været nødvendigt, at amtmanden og politimesteren deltog i tyskernes fest på Galløkken på toårsdagen for besættelsen. Amtmanden blev synlig urolig, og han sluttede mødet brat med et leve for Kongen.

Den 3. maj døde Stauning.

Den 19. september mærkede man atter krigen ved vore kyster, idet en tysk u-båd gik på en mine. Den blev stærkt havareret bragt ind i Rønne havn, og først den 31. oktober så man atter undervandsbåde i havnen.

Den 1. oktober stødte et tysk hjælpeskib på engelske miner syd for Arnager; skibet sank, men besætningen, 78 mand, blev reddet og sejlet ind til Rønne.

Den 9. oktober faldt Kongen med sin hest, og hans sygeleje gjorde et stærkt indtryk rundt omkring i landet. Det var i dette efterår, at tyskerne for første gang havde antiluftskytset i gang såvel ved Rønne som ved Nexø. Ud for Rønne fik de skudt en engelsk flyver ned. Det var også i

dette efterår, at såvel Bornholms Tidende som Bornholms Socialdemokrat fik bøder for ret tilfældige overskrifter, som tyskerne følte sig generede af.

Den 9. november dannedes Scavenius-regeringen, men da var tyskerne allerede på flugt foran El Alamein.

Året 1943

El Alamein havde vist vejen. I februar opgav tyskerne Stalingrad. De undertrykte folk begyndte at rejse sig. Tyskerne blev derfor mere og mere irritable og nærtagende, og arrestationerne tog fart. Det uhyggeligste af alle hjemlige krigsfænomener – stikkerne – florerede. På Bornholm blev nogle tilfældige mennesker tiltalt for rene bagateller. Blandt andre højskoleforstander Gamborg-Nielsen, der ved kaffebordet efter et møde havde udtalt sig om de norske tilstande. Ti dages hæfte. Valget den 23. marts forløb på Bornholm som i det øvrige land, der var kun få nazistiske stemmer.

Den engelske offentlighed ville imidlertid ikke længere finde sig i, at tyskerne upåtalet udnyttede den danske industri. Det var klart, at de allierede, efterhånden som deres luftvåben kom til kræfter, også ville ramme Danmark. Til alt held kom frihedsbevægelsen dem i forkøbet. Rundt om i landet dannedes sabotagegrupper, som med stor dygtighed med bomber eller brand ramte de rigtige mål. I begyndelsen gik det ikke op for ret mange af politikerne, at disse første sabotager var landets redning. Folkets instinkt så dog klarere. Sabotagen ramte den tyske industri i Danmark. Den aflastede englændernes flyvevåben. Den forskånede dem fra at blive forhadte ved at sprede død og ødelæggelse rundt om i Danmark, thi på dette tidspunkt ville engelske bombardementer kun have drevet os i armene på tyskerne.

Den 5. april brændte Bornholms Hørfabrik i Åkirkeby. Da jeg dagen efter hørte om branden, var jeg klar over, at det måtte være sabotage. Det hed sig, at fabrikken over Rønne havn havde modtaget hør fra Tyskland. Først senere erfarede jeg, at der også på Bornholm var dannet en tidlig gruppe, der – formodentlig inspireret af en mand med tilknytning til den landsomspændende sabotagegruppe "Holger Danske" – havde påsat branden med en hjemmelavet bombe. Denne gruppe og denne mand skulle jeg senere komme til at samarbejde med under vanskelige forhold.

Den 1. maj kom en landgangsbåd, en såkaldt fladlus, til Rønne og lagde til ved Øernes kaj. Ud af båden væltede en broget blanding af køretøjer, materiel og apparater. En del blev kørt til Balka og Boderne, hvor der oprettedes lytteposter. Store antenner så man efterhånden flere steder på øen, således ved Simblegård i Klemensker, og navnlig i Rutsker, hvor der oprettedes betydelige lyttestationer med barakker, pigtrådsspærringer og militærbevogtning.

Det var åbenbart, at tyskerne interesserede sig for Bornholm. Det så ud, som om vor ø i Østersøen var ved at blive et tysk krigslaboratorium. Den 25. maj kom derfor forbudet mod al udendørs fotografering, og den 10. juni indførtes legitimationskortene, tidligere end i det øvrige land.

Sabotagen knaldede trindt omkring i landet, og i Rønne gik der nu og da en værnemagerrude. Ved et møde 2. pinsedag i Nyker Præstegård talte lektor Holt for Dansk Samling. Jeg foreslog, at Danmark nu burde være ærlig og erklære Tyskland krig. Obersten og flere mente ikke, at det kunne lade sig gøre. Lektor Holt gav mig senere ret.

I det tidlige forår var angelsakserne gået i land i Nordafrika. Den 10. juli satte de over til Sicilien. Dr. Best, der i maj havde formået Kongen til endnu engang at berolige folket, fejrede netop den 10. juli sin fødselsdag på Bornholm og blev modtaget og opvartet af konsul Hintze.

Søndag den 22. august kl. ca. 13 styrtede en tysk fjernstyret bombe af type "V 1" ned i Bodilsker sogn. Den var dog uden sprængladning. Dens krop var i nedslaget sprængt i fire dele, der var forholdsvis ubeskadigede. Politiassistent Hansen og kaptajnløjtnant Christiansen, der var minør og forbindelsesofficer, undersøgte og fotograferede tingesten. Med lufthavnsleder Lauritsen som kontaktmand sendtes omgående et sæt billeder til Secret Service i England. Desuden sendtes aftryk til det danske marineministerium, Statens civile Luftværn og Rigspolitichefen. Uheldigvis fandt tyskerne noget senere et sæt aftryk hos en dansk matros på Helsingør-Helsingborg færgen. Matrosen var formodentlig i marineministeriets tjeneste, og nu var spillet gående. Politiassistenten kom i skarpt forhør på Bornholm, men klarede sig i første omgang. Kaptajnløjtnant Christiansen blev interneret efter den 29. august.

I hele landet var tyskerne nervøse og ængstelige, og det med rette. Nu var det ikke alene sabotagen, der gik løs. I Aalborg, Esbjerg og Odense beherskede tyskerne ikke længere situ-

ationen. Så kom deres ultimatum til den danske regering. Lørdag eftermiddag den 28. august følte man stilheden før stormen. Bladredaktionerne ville vide, at regeringens svar blev et blankt afslag. Der var rygter om generalstrejke. Vi sad den aften længe ved radioen uden at få sikre meldinger. Vi kom sent i seng.

Den 29. august kl. 4 om morgenen ringede det kraftigt på døren. "Hvem er det?" – "Die deutsche Wehrmacht." Der blev kastet kraftigt lys fra en projektor mod huset. Min kone lukkede op. En løjtnant med en bevæbnet soldat trådte ind, og spurgte efter mig. Min kone lod dem vente på laboratoriet. – Havde det noget med den spændte politiske situation at gøre? Eller skulle jeg hentes til nogen, der var særlig syge i den tyske lejr?. – Jeg tog en slåbrok på og gik ned og præsenterede mig. Løjtnant Esser gentog mit navn, og da jeg bekræftede det, sagde han: "Sie sind verhaftet." Jeg spurgte om årsagen. Den kendte han ikke. Han var kun soldat og havde sine ordrer. Jeg fik lov til at klæde mig på. Løjtnanten og soldaten fulgte efter og stod og så på det mindste af børnene, der sov. Da jeg var klædt på, tog jeg afsked med min kone og mor og kyssede de sovende børn. Jeg var helt rolig, nærmest nysgerrig efter at få en forklaring på, hvad der var sket. Da vi kom udenfor, viste det sig, at løjtnanten i alt havde fem mand og to biler. Han foreholdt mig, at flugt ville blive straffet meget hårdt. Medens vi kørte, sagde han, at han førte mig til der Inselkommandant i det tyske hovedkvarter.

Vi kørte til den største barak på Galløkken, og jeg blev ført ind i et rummet officersværelse med fotografiske minder fra København på væggen. Løjtnant Esser bad mig vente, til der Inselkommandant kunne modtage mig. Medens jeg ventede, lyttede jeg til stemmerne fra de omgivende værelser. Jeg havde ventet at genfinde byens embedsmænd, men jeg hørte kun tyske stemmer. 20 min. senere kom løjtnanten tilbage og meddelte, at der Inselkommandant ikke kunne tale med mig, da han var optaget af arbejde, men løjtnant Esser lod mig forstå, at min arrestation stod i forbindelse med den politiske situation. Den danske regering var trådt tilbage. Man frygtede uroligheder i landet, og han formodede, at jeg var arresteret som gidsel. Han bad mig hvile, og dersom jeg havde noget ønske, da at fremsende det skriftligt. Noget senere kom en soldat med pen og blæk og skriveblok. Det stormede og regnede, så skodderne klaprede. På gangen hørtes ustandseligt vagtens trin. Jeg forstod, at Danmark endelig havde skiftet politik, og jeg var lykkelig over at være med den dag.

Om morgenen ved 7-tiden blev det lyst ved, at skodderne blev slået fra vinduet, og jeg så, at der også gik vagt udenfor. Kl. 9 kom der Inselkommandant von Rosenberg ledsaget af amtmanden. Sidstnævnte stank af sprit. Der havde været amtsrådsmøde med efterfølgende spisning i amtsgården og derefter rådslagning. Amtmanden havde siddet længe oppe med overlæge Chievitz,⁴¹ der var på øen i anledning af en luftværnsøvelse, som blev aflyst. Der måtte kun tales tysk. Von Rosenberg vidste ikke, hvorfor jeg var anholdt. Han havde sin ordre fra København. Jeg spurgte om situationen i landet, om kongen var trådt tilbage. Det vidste han heller ikke. Senere fik jeg et kort besøg af politiassistenten, der fortalte, at også Palle West var interneret, men ikke andre. Sidst på eftermiddagen kom politiassistenten igen med en hilsen hjemmefra, en kuffert med nogle toiletsager og bøger, som jeg skriftligt havde bedt om. I tilgift medfulgte Kelvin Lindemann: "Den kan vel frihed bære". Bevogtningen var streng, altid omhyggeligt aflåset, altid tæt ledsaget på de korte spadsereture og til toilettet. Om aftenen besøgte den fungerende forbindelsesofficer, kaptajnløjtnant Christiansen mig ganske kort. Han var kendeligt nervøs.

Den næste dag – om mandagen – fik min kone lov til at besøge mig et kvarter. Vi måtte kun tale tysk. På spadsereturen om tirsdagen så jeg Palle West, men vi måtte ikke tale sammen. Natten mellem tirsdag og onsdag blev meget urolig. Over for mit værelse var en officersmesse og ved siden af en meldecentral, betjent af underofficerer. Der var et rend og en kimen, og kolonner marcherede udenfor. Den næste morgen fortalte vagten mig, at tyskerne var blevet angrebne ved Stausdal, hvor de den 29. havde besat de danske militærdepoter uden modstand, som det senere viste sig på grund af oberstens undvigende ordrer. Om formiddagen så jeg fra mit vindue et stort optog. Oberst Waagepetersen og forbindelsesofficererne, løjtnant Agersted og kaptajnløjtnant Christiansen, i spidsen for de øvrige officerer og officianter så vel af linien som af reserven, ca. 25 i alt, gik rundt. De var alle blevet interneret i løbet af natten og morgenstunden. Senere har jeg

⁴¹ Ole Chievitz – professor, overkirurg, chef for det civile luftværn under besættelsen, medlem af Frihedsrådet fra februar 1944.

på forskellig måde søgt oplysning om slaget ved Stausdal. Det er og bliver mystisk. Skydningen var voldsom. Tyskerne hævdede at have set en dansk styrke på 40-50 mand nærme sig Stausdal, hvorfor det var kommet til skudveksling. Den bornholmske undergrundshær, der angreb, har været af en mærkelig beskaffenhed, thi kriminalpolitiet, der fik med sagen at gøre, kunne ikke finde et eneste fodspor og ikke et eneste mærke efter indgående skud, men talrige udgående. I slaget synes kun at have deltaget forsvarere, ingen angribere. Af dræbte fandt man kun tre høns. Forklaringen må vel være den, at tyskerne har set synet af lutter nervøsitet, eller at de ønskede en særlig motivering til at internere Bornholms Værn.

Torsdag aften fik jeg pludselig besøg af dr. Gregor. Han skulle meddele mig, at der Inselkommandant efter amtmandens henstilling ville tilbyde mig at gå på sygehuset en times tid daglig under bevogtning. Jeg forklarede ham, at man ikke kunne øve lægegerning under bevogtning helt bortset fra, hvordan patienterne ville tage en sådan situation. Hvis de ville frigive mig helt, skulle jeg love ikke at flygte, men det andet tilbud måtte jeg afslå. Jeg spurgte dr. Gregor, om han vidste, hvorfor jeg var interneret. Det vidste han ikke, men han var engang gået forbi min have, medens vi brændte bål, og da han forstod lidt dansk, havde han hørt et af børnene råbe "nu brænder vi tyskerne ud", og sådan noget kunne børnene jo kun have fra forældrene, men han var ikke angiver. Dr. Gregor havde jeg flere gange mødt på sygehuset. Han var en skikkelig mand, der ikke blandede sig i meget. Da der senere blev mere at gøre for en tysk læge på øen, blev han forflyttet. Det viste sig nemlig, at han kun var tandlæge.

Medens Palle West og jeg på gårdturen ikke måtte tale med hinanden og ej heller med militæret, fik vi pludselig fredag aften lov til at drikke kaffe sammen med de danske officerer. Dette gentog sig lørdag aften, men midt under kaffedrikningen kom løjtnant Esser og meddelte, at der Inselkommandant om en halv time ønskede at se os alle sammen i officersmessen. Vi gættede på, at vi skulle frigives, men nej, vi skulle alle sendes til København. Vi fik lov til at telefonere efter rejsetøj. Kl. 23 blev alle i en bus kørt til havnen, og officererne og vi to civile blev ført ombord i en lille forpostbåd. Det menige mandskab var bragt ombord i tre landgangsbåde sammen med hele det danske militærdepot af våben, ammunition, cykler, støvler o.s.v. Det var en sørgelig transport. Kaptajnløjtnant Christiansen var meget urolig. Han tænkte ustandseligt på billederne af V-1 bomben. Han kunne dog berolige os andre med, at vi havde kursen stik vest, og da Møns og Stevns Klint kom til syne, lagdes kursen om mod nord. I Sundet eksploderede en mine i et af felterne og gav et mægtigt stød mod skibssiden. Søndag den 5. september ca. kl. 16 løb vi ind i Frihavnen. Turen havde varet 17 timer.

Vi ventede længe i Frihavnen. Endelig kom en bil med nogle tyske officerer og et par prærievogne. Vi skulle til Stadion. Da vi kørte ud af Frihavnen, gjorde en deling C.B.ere⁴² honnør. Ved Østerbrogade svingede bilen til venstre ned gennem St. Kongensgade, Kongens Nytorv, Strøget og Rådhuspladsen – tak. Skulle vi nu til Hovedbanegården – men nej – de kørte rundt til Østerbro igen. De havde taget fejl af vejen. Blandt officererne på Stadion blev vi godt modtagne, efter at frygten for civilklædte spioner viste sig ubegrundet. Kaptajnløjtnant Christiansen blev kørt til Holmen, officianterne til Frederiksberg Slot, og de menige til en kaserne. Medens interneringen på Galløkken havde været streng, gik vi her frit omkring. Samværet var selskabeligt. Der var en stadig gåen og kommen. Alle, ca. 50-100, sov i den store sal. Forplejningen var god. Der var dansk vært. Man kunne telefonere under kontrol og daglig sende censurerede breve og navnlig gennem værten og hans personale uzensurerede. De illegale bladredaktioner fik således nøje rapport fra lejren. Hver formiddag og eftermiddag var vi et par timer på sportspladsen. På visse tider af dagen kunne man uofficielt modtage kortvarige besøg i forhallen. Officererne, særlig løjtnanter, kaptajner og et par oberster vidste en masse at fortælle om begivenhederne rundt om i landet. Hos de yngre officerer mærkede man en tydelig foragt for de ældres forsigtige optræden. Jeg gjorde bekendtskab med mange udmærkede mennesker, bl. a. orlogskaptajn Axel Schmidt, der senere kom til mig i illegalt ærinde.

Også her spurgte jeg de tyske vagtofficerer, hvorfor vi to civile var med. Spørgsmålet interesserede dem åbenbart. De forsøgte at undersøge sagen, men fik i Kastellet det svar, at det skulle de ikke blande sig i.

Om mandagen, medens vi spiste, blev kaptajnløjtnant Christiansen ført ind under tysk bevogtning. Han skulle til forhør sammen med de bornholmske officerer. Om tirsdagen blev de

⁴² Civile Beredsskabskorps (den tids civilforsvar).

bornholmske officerer ført til Hornbæk. Torsdag den 9. om aftenen kom værten tilbage, idet han foregav, at han havde glemt noget. Han meddelte, at Italien havde kapituleret. Højlydte bravoråb. Nogle danske officerer fortalte det senere til de tyske vagter. Disse var ældre og nærmest ligeglade. Den næste morgen fik de nyheden nærmere udlagt i tysk favør, og om aftenen måtte de samlede foran højttaleren påhøre Hitlers tale. Opmuntret af kaptajn Valeur ringede jeg til departementchef Saurbrey, men det kom der intet ud af. Saurbrey lod forstå, at vi var arresterede, ikke internerede, der var en sag imod os.

Lørdag den 11. september flyttedes alle i store rutebiler. Palle West og jeg blev sat af ved Øregårds Kaserne i Hellerup.

På Øregårds Kaserne blev vi straks ført ind på et lille administrationskontor. Det var det tredje sted, vi kom til, og vi har formodentlig været meget afmålte, da den tyske lejrkommandant, som iøvrigt var af polsk afstamning, smilende sagde: "Hier ist prima". Det viste sig at være rigtigt. Her havde tyskerne samlet alle civile internerede fra øerne uden for København. Københavnerne var på dette tidspunkt ført til Horserød. Vi fik anvist plads på en 12-sengs stue i øverste etage. Stuen var fortrinsvis beboet af fynboer og kaldtes "Odins Hal". Vore nye kammerater bød os velkommen med et glas madeira. Man havde nemlig depot af vin, cigarer og andre gaver fra fjern og nær. Vi fik forevist læse- og skrivestue, baderum, w.c. o.s.v. En halv time efter ankomsten fik vi overrakt en maskinskrevet liste over samtlige internerede. Man advarede mod en enkelt, der muligvis var stikker. Kammeratskabet var iøvrigt det bedste. Forplejningen ligeledes, administreret af dansk korpsofficiant Aage Nielsen, der, hvor mærkeligt det lyder, selv var interneret, men fik lov at gå ud og ind og ekspederede således al post ucensureret. Det var strengt forbudt at fraternisere med tyskerne. Hvad vi fik af overflod, og der var mange, der tænkte på os, gik ned i køkkenet, hvor tyskerne kunne hente det. De fik aldrig noget direkte.

På Øregårds Kaserne præsenterede tyskerne mig ufrivilligt for en række udmærkede landsmænd, hvoraf flere senere fik betydning i den illegale kamp. Foruden Palle West og jeg boede i "Odins Hal" blandt andre Aage Johansen, der senere kom til at spille en rolle i den fynske frihedskamp, og som blev medlem af Frihedsbevægelsens Samråd. Der var borgmesteren i Middelfart, Chr.H. Christiansen. Landsretssagfører Ernst Petersen fra Odense, der på dette tidspunkt allerede havde været en tur i Vestre Fængsel og senere måtte gå til Sverige. På de andre stuer boede blandt andre billedskæreren Otto Bülow, der blev dræbt ved clearingmord i Helsingør. Biblioteksdirektør Th. Døssing, der også havde prøvet Vestre, og som senere blev Frihedsrådets repræsentant i Moskva, fra hvilken stilling han forfremmedes til Danmarks gesandt. Oberst Lunn, bekendt fra grænsedragningen i Syrien, som han holdt foredrag for os om, og fra den interallierede kommission i Spanien. Peter Freuchen, der senere illegalt drog på foredragsturné i Staterne. Professor Edgar Rubin, hvis nærværelse varslende om jødeforfølgelsen. Folketingsmændene Carsten Raft og Viktor Larsen. Der var lærer Hermansen fra Lumsås på Sjællands Odde. Ved ham var der det morsomme, at tyskerne først havde taget præsten, men da denne havde bedt for sig og sagt, at han var nazist og holdt "Fædrelandet", lod man ham gå og hentede som erstatning degnen. Der var i alt 50 udmærkede landsmænd.

På det tidspunkt vi kom, blev der gerne sat én eller to fri om dagen, og det var selvfølgelig meget spændende, hvem der stod for tur. De fleste måtte før frigivelsen underskrive et stykke papir. Den 13. september blev det sidst på eftermiddagen meddelt, at nogle af de internerede skulle flyttes. Lidt senere sammenkaldtes alle, og 10 navne blev læst op. Blandt andre Døssing, Carsten Raft, Edgar Rubin og Bülow. En time senere kom politisoldater og hentede dem med en prærievogn. De skulle til Horserød. Den aften var der en skjult uro hos de tilbageblevne. Vi sad længe oppe på værelserne, og det svandt i vin- og cigardepoterne. Vi talte som så ofte om, hvorfor vi egentlig var internerede.

Den 15. sent på eftermiddagen blev jeg kaldt ned på kontoret. Polakken sagde smilende, at jeg var fri. Der var ingen formaliteter. Jeg skulle heldigvis intet underskrive. Jeg skyndte mig ud til familien på Egernvej. Før afrejsen holdt jeg et løfte, jeg havde givet til kaptajnløjtnant Christiansen, idet jeg tog til Gentofte og indberettede hans vanskelige stilling til admiral Vedel. Desværre traf jeg ikke admiralen. Han holdtes interneret på d'Angleterre. Fru Vedel lovede at ordne sagen. Hun tog telefonkontakten af, medens hun hørte på mig.

Jeg kunne ikke få flyvebillet, men kom med båden den 19. og var i Rønne sidst på eftermiddagen. På havnen blev jeg modtaget af familien og en tusindtallig skare med hurraråb, der flagedes, og hjemme var der blomster og andre opmærksomheder fra fjern og nær. Den næste dag kaffebord på sygehuset.

Senere har jeg endnu nogle gange tænkt over, hvorfor jeg blev interneret. Løjtnant Essers formodning om, at det var et gidselsystem, er rigtig. Tyskerne tog nemlig deres gidsler blandt sådanne, der af den danske befolkning kunne anses for tysk fjendtlige, for derved at dække sig bag et retssystem. Hvem der har været min stikker og indført mig på listerne, er aldrig blevet opklaret, men efter at jeg havde brudt med amtsgården, var min indstilling almindelig kendt i byen.

Palle West blev ført til Horserød og kom i et latterligt forhør før løsladelsen. På hans kartotekskort stod "ingen anklage".

På Bornholm var spærretiden blevet ophævet. Sindene var faldet noget til ro efter den 29., men de mere tænksomme anede uråd, da tyskernes fremgangsmåde havde været ret ens i de forskellige lande. Vi havde nu fået de længe ventede norske tilstande. Og det var kun spørgsmålet, i hvilken rækkefølge begivenhederne skulle komme. I begyndelsen af oktober kom jødeforfølgelsen. Den gjorde intet større indtryk på den brede befolkning på Bornholm. Der var vistnok kun én jøde på Bornholm, og han slap væk. Men snart skulle man mærke døningerne fra det store hav. Der sprang mange i Falsterbokanalen i de dage. Den første søndag i oktober om aftenen ringede det på døren. Der stod en mand, som jeg straks havde svært ved at kende. Det var dr. Drucker, men han var blevet ældet. Jeg forstod hans ærinde. I København var det svipset tre gange for ham. Det havde været for risikabelt at springe i kanalen, og nu stod han her. Endnu samme aften fik vi tilkaldt de maritime specialister. Kaptajn Poggenborg tilrådede at springe, men direktør Nørregård foreslog at skaffe skibsløjlighed. Allerede tirsdag aften kunne vi sende dr. Drucker afsted over Nexø i en skude.

En novemberaften kom stud. polit. Erik Thrane. Han var sendt af overlæge Tørning og medbragte en mand kaldet Madsen, som han foreløbig havde installeret på Dams Hotel. Madsen var en midaldrende kommunist, en pæn mand, der var flygtet fra tyskerne. Han havde forud haft en lille tuberkulose. Tørning, der var medarbejder ved Ringen, turde ikke have ham på Ø.H.,⁴³ hvorfor han sendtes hid. Den næste dag indlagdes Madsen på Bornholms Tuberkulosehospital, hvor han lå i fire måneder. Hverken sygeplejersker eller læger opdagede, at Madsen var flygtning. Det var mit første samarbejde med Ringen, som for mig skulle blive forbindelsesvejen til Danmarks Frihedsråd.

Mellem jul og nytår knaldede et skud i Rosengade i Rønne. En tysk soldat blev skudt gennem brystet. Han indlagdes på sygehuset og kom iøvrigt over det. Man opdagede aldrig, hvem der havde affyret skuddet, hvorfor den tyske kommandant dekreterede spærretid i Rønne.

Året 1944

Året begyndte med spærretid i Rønne på grund af skuddet i Rosengade. Ingen udgang efter kl. 20. Ingen nytårsgilder. Det varede kun tre uger.

Torsdag den 20. januar blev der fra tyskernes befuldmægtigede i Danmark, dr. Best, overfor Udenrigsministeriet fremsat ønske om, at den tyske krigsmarine lejede motorskibene "Rotna", "Hammershus" og "Frem". Der blev straks fra Dampskibsselskabets side, som var bekendt med, at tyskerne nogle dage forinden havde beslaglagt D.F.D.S.'s fire englandsbåde, sat alle sejl til for at undgå, at selskabets skibe gik tabt. Man henvendte sig straks gennem Udenrigsministeriet til dr. Best, til amtmand von Stemmann, til departementschef K.H. Kofoed og til konsul Hintze, som hver især overfor de tyske myndigheder gjorde en indsats for at undgå beslaglæggelsen. Efter et møde i Udenrigsministeriet med lederen af de tyske skibsinteresser i Danmark, hr. Duckwitz på den ene side, rederiet, Søfartsministeriet, Rederiforeningen og amtmand von Stemmann på den anden side, lovede de tyske myndigheder i København at forelægge sagen i Berlin, hvor den endelige afgørelse måtte træffes. Derefter hørtes intet til sagen før den 18. februar kl. 10, da mæglerkontoret i Rønne telefonisk meddelte selskabet, at en tysk patrulje var i færd med at besætte "Hammershus". Kort efter ringede Inselkommandanturen på Bornholm, at "Hammershus" var blevet beslag-

43 Ø.H. – Øresundshospitalet (?)

lagt til den tyske krigsmarine. Efter beslaglæggelsen lå "Hammershus" en halv snes dage i Rønne Havn, hvorefter det sejlede bort med tysk besætning.

I februar kom en ung mekaniker til mig med brev og indlæggelsesseddel fra Tørning. Han havde været lagerforvalter ved nogle våbendepoter i København og lejet nogle kældre. En af disse var blevet afsløret af Gestapo, og nu sad han her. Han fejlede vistnok intet, men han var meget nervøs. Afdelingen var overfyldt. Vi havde stadig Madsen, og da mekanikeren også helst ville til Sverige, lovede jeg at sende ham afsted. I samråd med kaptajn Poggenborg besluttede vi, at han skulle springe i kanalen, hvilket på dette tidspunkt var det snildeste. Han kom med båden. Blev udstyret med redningsbælte af selve overbetjenten, der skulle passe på, at ingen sprang. Han sprang ikke i første omgang ved indsejlingen. Overbetjenten truede ad ham. Han sprang heller ikke ved udsejlingen. Overbetjenten havde nu helst kastet ham overbord. Han lovede at komme ved næste rejse. Han kom ikke. Vi sendte Poggenborg til Tørning, der undersøgte sagen. Den unge mand havde været med i meget arbejde. Han ansås for at være god nok, men man kunne jo aldrig vide sig sikker. Man kunne ikke finde ham igen. Der skete intet videre i den sag. Formodentlig har det været en af dem, der ikke havde nervesystem til den illegale krig.

I de samme dage kom stud. jur. Kjeld Frederiksen til mig og spurgte, om jeg ville medarbejde ved Studenternes Efterretningstjeneste. Jeg mente ikke at burde forkludre de sager, jeg havde med at gøre og sagde derfor, at skønt jeg sympatiserede med ham, måtte han hellere undvære en, der formodentlig allerede stod i Gestapos kartoteker. Da Kjeld Frederiksen et par måneder senere blev taget, vidste jeg ikke, om jeg skulle glæde mig over ikke at være i ledtog med ham eller være bedrøvet over ikke at have hjulpet ham. Da jeg senere stod foran min kakkelovn og brændte en større sending af Studenternes Efterretningstjeneste, der på den mest kortsynede måde havde afvist det sydslesvigske spørgsmål, var jeg henrykt over, at jeg intet havde haft med det blad at gøre.

Dag for dag blev det klart, at Danmark rejste sig mere og mere til kamp. Man fordømte den 9. april og dens mænd. Kunne min drøm om hele Slesvigs genforening med Danmark mon gå i opfyldelse? Af de politiske partier havde kun Dansk Samling interesseret sig for grænsespørgsmålet. Jeg drøftede sagen med malermester Heinø og lærer Håkansson. Sidstnævnte sendtes da ved påsketid til København for at forhandle med Arne Sørensen, Stærmose, kaptajn Boeck og flere. Grænsespørgsmålet lå desværre ikke i forgrunden, men det var vakt.

Den 11. april faldt for anden gang en flyvende bombe på Bornholm. Denne gang på Stamperegård i Øster-marie, hvor der udbrød brand. Bornholmerne modtog disse bomber som varslere om hårde tider.

I dette forår interesserede de allierede sig for den tyske Østersøkyst. Vi kunne om dagen skimte de store eskadrer af bombemaskiner, når de sejlede over øen, og om natten høre bruset i luften. Den konstante brummen kunne lyde i halve timer i træk. Bornholmerne stiftede for første gang nærmere bekendtskab med den allierede krigsmagt. Tre amerikanske bombemaskiner nødlandede på øen. Den første gik ned den 12. april nord for Nexø efter at have kredset over en del af øen. Senere nødlandede en anden i Poulsker, en tredie ved Sose, og et mandskab kom ind fra søen i gummibåde. Bornholmerne bestod med glans den prøve, de blev stillet på, idet man overalt lod hånt om tyskernes og de danske myndigheders trusler. Man hjalp de nødlandede flyvere på alle måder med husly, mad, klæder o.s.v. Af de ca. 30 flyvere lykkedes det kun tyskerne at få fat i 8, hvoraf nogle var sårede. De øvrige blev på forskellig måde sendt til Sverige. Som et kuriosum kan nævnes, at chefen for den ene maskine ganske åbenlyst gik ombord i "Carl" og rejste som almindelig passager til Falsterbo. En af politiets vogne ført af politimænd i uniform kørte en mørk nat i grøften og havarede med fire amerikanske flyvere, men det lykkedes alligevel at få dem afskibet. På Bornholm taltes der i de dage næsten kun om amerikanere. Jeg ville gerne hjælpe og søgte derfor oplysning hos politifuldmægtig Holm. "Nu går det godt", sagde han, "der er næppe flere, der flakker om på øen". Han vidste fuld besked.

Den 12. maj blev politiassistent Hansen arresteret. Tyskerne havde taget "V 1" sagen op igen og havde tillige en anelse om, at han havde haft med amerikanerne at gøre. Han førtes til København og blev forhørt på Shell-Huset og senere sendt til Horserødlejren, hvor han holdtes til begyndelsen af august.

Den 6. juni kom endelig den store invasion i Normandiet. Den gav ny spænding og hurtigt nyt mod. Den 30. juni slog hovedstaden tonen an med den store folkestrejke som svar på tyskernes urimelige spærretid. Der gik en rejsning gennem hele landet. Den søndag aften, da Buhl, Hedtoft-Hansen, overborgmesteren og en til i radioen manede til forlig, ringede lærer Håkansson til mig og

spurgte, om jeg havde hørt de fire "genfærd". tale. Også i Rønne var der én dags sympatistrejke, men det største i de dage var, at man forstod, at Danmarks Frihedsråd var til og optrådte som regering.

Meddelelsen om attentatet på Hitler den 20. juli havde på Bornholm den betydning, at der Inselkommandant von Rosenberg forsvandt. Han var katolik og havde stået køligt over for partiet. Han efterfulgtes af den højtdekorerede og besindige von Morath.

I denne sommer gik der stadig rygter om våbentransporter. Rygterne var noget overdrevne, men bag dem lå der den virkelighed, at en ung søløjtnant på Rønne Havn modtog tunge kasser fra forskellige mindre både og sendte dem videre til København.

Den 31. august kom en rask mand til mig og præsenterede sig som magister Andresen.⁴⁴ Han bragte en hilsen fra Tørning og gik ud fra, at jeg havde fået brev om hans komme. Det havde jeg ikke. Han vidste, at jeg var nationalt interesseret, at jeg siden tyskernes komme havde stået skarpt over for dem, og nu foreslog han mig at gå ind i den mere organiserede modstandsbevægelse. Han kom ikke direkte fra Frihedsrådet, men fra Ringen, der var tilsluttet dette. Magisteren var meget charmerende. Han kunne kun være helt rigtig. Alligevel tog jeg næste morgen en kontroloprunding til Tørning, der bad mig behandle magisteren godt efter alle kunstens regler, som vi plejede at behandle den slags patienter. Magisteren ville først og fremmest danne en central for illegale blade på Bornholm og i forbindelse med interesserede i modstandsbevægelsen. Endnu samme aften fik jeg hidkaldt Håkansson og Nørregaard. Den næste dag drog han på min cykel til overlæge Nissen, pastor Hjorth-Lange og højskoleforstander Gamborg-Nielsen, der på dette tidspunkt boede i Gudhjem. Når jeg sendte magisteren til højskoleforstanderen, var det, fordi denne var specialist i Sønderjylland. Fra første færd lod jeg magisteren forstå, at for mig var frihedskampen en kamp mod den tyske undertrykkelse. Denne kamp var ikke begyndt med Hitler, men langt tilbage i historien, og Slesvigs erobring var i virkeligheden nazismens førstegrøde, hvorfor den danske frihedskamp også måtte omfatte Sydslesvig. Magisteren havde ikke ventet denne diskussion, men han forstod den. Næste aften samledes vi atter med magisteren. De illegale blade skulle bringes os af kaptajn Poggenborg. Vi skulle danne et lokalt råd. Vore indlæg om Sydslesvig skulle han bringe videre til Frihedsrådet, eventuelt til England, om det ønskedes. Jeg fik hans hemmelige adresse og telefonnummer, vi aftalte stikord, dersom der i fremtiden kom andre, samt et specielt stikord for en marinemand, som snart ville blive sendt til Bornholm i en særlig mission. Fra den dag og krigen ud kom magisterens pakker ca. hver 14. dag. Det var først og fremmest Ringens blade, men også "Folk og Frihed" og flere andre. Først sendte vi dem efter tuberkulosestationens kartotek til alle lærere på øen. Senere efter Nørregaards råd til alle bønderne, der på Bornholm som i det øvrige land stod længst tilbage i frihedskampen. Disse illegale bladaftener blev noget af det fornøjeligste og skal altid huskes som et lyspunkt i den mørke besættelsestid. Som regel bragte konerne brevene i postkassen. Et særligt godt trick var at ekspedere brevene fra barnevogne. Således deltog lille Helga godt to år gammel i frihedskampen. Senere fik vi forbindelse med en postmand, der modtog posten i en stor pakke direkte på posthuset. Det var gerne min kone og fru Håkansson, der bragte pakken på posthuset i konvoj. Det vil sige, den ene cyklede foran for at varsko, dersom der var gestapofolk på gaden. Fra august og krigen ud ekspederede vi ca. 11.000 blade foruden en mængde andre, der enkeltvis eller i mindre portioner kom til os som til andre. Bornholm blev godt forsynet med illegal læsning.

Kort efter magisterens besøg sendte såvel Håkansson som jeg et indlæg om Sydslesvig til den opgivne adresse til videre befordring til Frihedsrådet. Desuden indbød jeg redaktør Kjødts⁴⁵ til en drøftelse af det sønderjyske spørgsmål. Redaktøren havde i stigende grad i sit blad anslået en anti-tysk tone. Vi kom hurtigt på bølgebredde. Han skulle forsøge at få sagen frem i konservative kredse. Under samtalen kunne det ikke undgås, at vi gensidigt åbenbarede noget af vor illegale viden. Gennem redaktøren fik jeg i den følgende tid forbindelse med så godt som alle illegale kræfter på øen uden for min egen kreds. I foråret 1944 var redaktøren kommet i forbindelse med en mand, der illegalt var kommet til Bornholm fra Sverige. Denne mand var ansat i Secret Service. Han havde hertil fået en særlig uddannelse, men havde på grund af forholdene måttet forlade

⁴⁴ identisk med cand.mag. Arthur Hansen fra modstandsorganisationen Ringen.

⁴⁵ Redaktør af Bornholms Avis (konservativ).

Danmark. Redaktøren tog med manden til København, og fra da af var redaktør Kjødts Secret Service-mand på Bornholm.

Da der omkring folkestrejken var fremkommet nogle "uægte" proklamationer på Bornholm, havde redaktøren søgt føling med pålidelige mænd for at søge uddannet en fastere organisation. Først og fremmest søgte han råd hos den unge søløjtnant Richard Thomsen, der var hovedkraften i våbentransitten over Bornholm. Redaktionssekretær Henning Hjuler ved Socialdemokraten, der havde arbejdet med illegale blade, var af samme indstilling. Hjuler havde i månedsvis holdt en strøm af blade i gang. Bornholms Socialdemokrat var centralen, og han havde allerede mange hjælpere i alle samfundslag. Han arbejdede netop på at få dannet en anerkendt organisation under Frihedsrådet. Han blev stærkt støttet af journalist Børge Kure, der i foråret var kommet fra Vestsjællands Socialdemokrat til Rønne. I Slagelse havde Kure været med til at danne grupper. Han var kommet med en anbefaling til Studenternes Efterretningstjeneste i Rønne, hvis redaktør var tandlæge Kaas-Hansen.

Man indbød da til et møde i Raadhuskroens marinestue. Mødedagen blev ved en skæbnens tilskikkelse netop den dag, da tyskerne gennemførte deres tåbelige politirazzia den 19. september. De bornholmske politimænd var gået under jorden, men på grund af tyske administrationsforhold nåede razziaen ikke Bornholm denne gang. Ved mødet var flere af politimændene til stede, blandt andre overbetjentene Andersen og Hilligsøe, endvidere Hjuler, Richard Thomsen, løjtnant Riis fra C.B.U.-kolonnen, løjtnant Müller, Almindingen, og flere, i alt 14 mand. Man besluttede at nedsætte et udvalg, der kom til at bestå af redaktør Kjødts og Jens Holm (K), smed Børner (Kom.), lærer Håkansson (D.S.)⁴⁶ og fuldmægtig Kaj Nissen og Hjuler (S). Få dage efter holdt dette udvalg på Bornholms Avis et møde, hvor man vedtog et arbejdsprogram. Man var enige om, at der ikke kunne optages repræsentanter fra partiet Venstre eller de radikale, da disses interesser for modstandsbevægelsen var mindre end ringe. Man foreslog at henvende sig til luftværnslederen, kaptajn Wegener, for at lade ham overtage den militære afdeling. Kaptajn Wegener var villig til dette. Kure og Hjuler fik overladt arbejdet med videre at danne modstandsgrupper overalt på Bornholm, et arbejde, der i de kommende dage yderligere blev sat fart i. Omkring 1. oktober rådede man over 5-600 mand fordelt på grupper i Rønne, Allinge-Sandvig, Rø, Gudhjem, Svaneke, Nexø, Østerlars, Aakirkeby, Aarsballe, Almindingen, Bodilsker, Vestermarie, Klemensker og Knudsker. Endvidere var der planlagt grupper i andre byer, og C.B.U.-kolonnen var under ledelse af løjtnant Riis gået i ren militær infanteritræning. Hertil bevilgedes fra ledelsens side flere luftbøsser, som mandskabet kunne skyde og træne med uden risiko lige for øjnene af tyskerne. Officiant Sørensen bragte modstandsbevægelsen gennem Hjuler hele værnets tilbageblevne udrustning, som var gemt for tyskerne den 9. april 1940. Det drejede sig bl. a. om feltkikkerter, feltkompasser, generalstabskort i alle mål, m.m. Denne udrustning blev oplagret på loftet af "Bornholms Socialdemokrat" og delt ud til lederne af de forskellige områder på øen. Foruden denne udrustning havde man løfte om en transportabel radiosender, der var taget fra en nødlandet amerikansk flyvemaskine, en del ammunition tilhørende Bornholms Værn, lidt sprængstof fra stenværkerne og desuden vidtgående økonomisk støtte.

Proprietær Koefoed, St. Almegaard, knyttedes på dette tidspunkt til bevægelsen. Han tilbød at indsamle penge hos formående mænd til dækning af organisationens efterhånden store udgifter. Mange hundrede kroner blev indsamlet af Koefoed ved personlig henvendelse til folk.

Arbejdet med grupperne kom til at gavne den militære efterretningstjeneste, der længe havde virket på øen. Der blev sendt efterretninger til danske kredse, til den danske militærstab i Sverige og til den engelske efterretningstjeneste. Tre forskellige meddelere, redaktør Kjødts, arkitekt Thybjerg og Hjuler indledte et samarbejde. Fra bevægelsens forskellige grupper på øen tappedes et udmærket nyhedsmateriale, i flere tilfælde forsynet med billeder, der via Kjødts og Thybjerg leveredes videre til rette kredse. Desuden ansatte man folk til at udføre specielle efterretningsopgaver. Politibetjent Olesen, medlem af modstandsbevægelsens politigruppe, udrustet med kikkert, kort og kompas m.m., fik til opgave at tegne og fotografere den tyske arbejdsplads i Klemensker. Han løste opgaven forklædt som chauffør, og planerne gik omgående videre til Sverige og England. Efterretningstjenesten havde desuden udmærkede folk på de hoteller, hvor tyskerne holdt til, især Dams Hotel, hvor man arbejdede med telefonaflytning,

⁴⁶ Dansk Samling.

gennemlysning og åbning af breve til værnemagten. Ved en bestemt lejlighed lykkedes det at "låne" et sæt tyske planer og aftegne dem om natten. Endelig havde efterretningstjenesten folk på postkontorerne, hvor man opsnappede mistænkelige breve til tyskerne.

I et tilfælde lykkedes det at afsløre en ondartet stikker. Det var den 10. oktober, da man på posthuset opsnappede et brev fra gartner Ernst Højlund Hansen, der havde stukket sine arbejdsgivere, brdr. Andersen i Allinge. Beskyldningen var fuldstændig grundløs. Provst Matthiesen, der var indviet i planerne, forespurgte mig, om jeg ville være behjælpelig med stikkerens opbevarelse på sygehuset inden hans afsendelse til Sverige. Redaktør Kjødtt ville komme og aftale nærmere. Jeg gjorde gældende overfor redaktøren og hans medarbejdere, at et sådant foretagende skulle gøres så direkte som muligt uden at indvie for store kredse. Jeg lånte dem min bil og narkotiske midler, dersom stikkeren skulle blive urolig på turen. Om aftenen tog en ekspedition til hans bopæl og udgav sig for Gestapo. Man spurgte ham, hvad han mente med sit brev. Han nægtede at have skrevet brevet, men måtte efter en skriveprøve hurtigt bekende, ikke mindst af angst for revolveren. Desværre kom man for sent til båden, hvorfor man måtte opbevare ham to døgn i et sommerhus, inden han velbeholden sendtes til Sverige med Christiansø-ruten. I Sverige blev han interneret.

Det kneb stadig med at få klar besked fra København om bevægelsens godkendelse under Danmarks Frihedsråd, men ved flere lejligheder havde trafikassistent Møller meddelt, at bevægelsen ville blive anerkendt, og at man snarest ville skaffe våben til Bornholm. Mandag den 9. oktober 1944 meddelte trafikassistenten fra København, at den bornholmske bevægelse var anerkendt, og at omgående støtte kunne ventes. Dagen efter måtte han under en razzia i Kastrup Lufthavn flygte til Sverige. Forbindelsen var atter afbrudt. Razziaen var forårsaget af, at en pakke med 500 blade til Hjuler, Bornholms Socialdemokrat, var blevet fundet i bussen ud til Kastrup Lufthavn. Der stod ikke navn på pakken, men på en eller anden måde er Gestapo blevet klar over, at Møller var gennemgangsled for pakken, idet man direkte spurgte efter ham under razziaen. Han slap væk i sidste sekund.

Møllers flugt var den første alvorlige trussel mod modstandsbevægelsen på Bornholm, idet han kendte de lokale forhandlinger. Fra Bornholm blev der derfor omgående sendt to repræsentanter, søløjtnant Thomsen og frk. Sjøgren, til København med den opgave at få konstateret, om Møller havde breve eller lignende liggende. Det lykkedes repræsentanterne at få talt med Møller før flugten. Han bad dem meddele Hjuler, at der intet – absolut intet – skriftligt fandtes hverken i hans hjem eller i lufthavnen angående Bornholm eller personer på Bornholm. Hjuler, der i flere dage havde været "under jorden", dukkede derfor op igen, men traf på "Bornholms Socialdemokrat" adskillige sikkerhedsforanstaltninger, der siden viste sig at være overordentlig gavnlige.

Den 16. oktober kl. 11,20 omringede hele den bornholmske gestapoafdeling "Bornholms Socialdemokrat", men det lykkedes Kure og Hjuler, takket være forsigtighedsforanstaltningerne og bladets vågne bydreng, at slippe væk gennem haven, over mure o.s.v. Tidspunktet var yderst ubejleligt. På Hjulers bord lå et brev fra en officer på et tysk krigsskib indeholdende oplysninger om tyske skibe i Østersøhavnene m.m. Desuden fandtes 200 eksemplarer af det illegale blad "Fri Presse", som lærer Håkansson netop havde afleveret, forskellige andre illegale blade, udrustning på bladets loft m.a. Ligeledes havde journalist Kure forskellige kompromitterende papirer liggende. Intet af dette blev bemærket af de tyske gestapomænd, skønt de blev på bladet et par timer. I Hjulers lejlighed blev ligeledes foretaget en razzia, men uden resultat. Her fandtes kun nogle lige gyldige illegale blade.

Det lykkedes Hjuler med god hjælp af direktør Lyngbye, Dams Hotel, og dr. Vernøe at komme til Simrishamn med motorbåden "Illum", der netop skulle afsted med tre deserterede franskmænd i tysk tjeneste. Franskmændene havde en tid været skjult hos pastor Hjorth-Lange i Østerlars.

Vi møder her for første gang den senere så berømte Christiansø-rute "Laxen". På grund af sin geografiske beliggenhed havde Christiansø allerede haft betydning under jødetransporterne. Nu organiserede fyrmester Jacobsen ruten med fast forbindelse tværs over Bornholm og videre til København. I København stod ruten i forbindelse med fuldmægtig Hansen i Fyrdirektoratet, der satte den i forbindelse med Holger Danske-gruppen, der til gengæld forsynedes med sprængstof og ledningsmateriel. På Christiansø var fyrpasser Koch og hans kone i ledtog med tyskerne. I oktober 44 lykkedes det at få dem forflyttet, hvorefter det illegale arbejde på øen kunne udfolde sig frit.

Fyrmesteren fik en stikledning på radiotelefonen, således at samtaler til de tyske havnevagter kunne aflyttes.

I samarbejde med alle illegale kredse på Bornholm udførte "Laxen" i de kommende måneder det utrolige. Man sejlede med flygtninge, våben, ammunition og vigtige papirer. Transporterne hentedes i Hammerhavnen, Allinge, Svaneke, Nexø, på kysten ved Randkløve og i bugten nord for Svaneke og sendtes til og fra Sverige. Der transporteredes også en del flygtninge over Christiansø med svenske fiskekuttere, der anløb om natten.

Med Hjulers flugt var den korte forbindelse med København foreløbig brudt. Det ser ud til, at journalisterne havde arbejdet alt for omstændeligt og været alt for ivrige efter sensationer. Jens Holm havde fået føling med den konservative Poul Sørensen, men denne forbindelse førte ikke til noget. Lærer Håkansson's forbindelse med Arne Sørensen kunne heller ikke udnyttes på dette tidspunkt, og Håkansson syntes ganske at have glemt, at han havde truffet magisteren hos mig.

I de dage havde jeg netop modtaget orlogskaptajn Schmidt, der var sendt hid som marineministeriets observatør. Han kom med det aftalte stikord. Desværre traf han mig ikke straks og var derfor flyttet ind i dr. Ankerbyes sommerhus og således kommet ind i byens konverserende kredse. Heldigvis var der ingen kakkelovn i huset, hvorfor jeg benyttede lejligheden til at flytte ham ind i midten af byen hos inspektør Sommers søster. Orlogskaptajnen ønskede forbindelse med den illegale bevægelse på øen. Gennem redaktør Kjødtt fik jeg tilrettelagt et møde mellem orlogskaptajnen og de afsprængte rester af den bornholmske modstandsbevægelse. Da orlogskaptajnen ikke kunne skaffe våben, havde han ikke større interesse for bevægelsen.

Pludselig den 31. oktober sad magisteren atter i min stue. Jeg satte ham ind i situationen. Han var tilfreds med vor administration af hans illegale blade. Med hensyn til det øvrige illegale arbejde fandt han, at der var alt for mange indviiede. Om aftenen samlede jeg derfor de førende hos os, og magisteren bad mig om at gå ind i en lokalkomité, der kun bestod af seks medlemmer, og disse måtte ikke repræsentere de almindelige politiske partier. De skulle være et billede af de organisationer, der havde dannet Danmarks Frihedsråd. Lokalkomiteen kom til at bestå af redaktør Kjødtt som repræsentant for De Frie Danske, lærer Håkansson for Dansk Samling, Charles Børner, som iøvrigt ikke var til stede, for kommunisterne, samt mig selv for Ringen. Desuden journalist Kure og fuldmægtig Willy Hansen som repræsentanter henholdsvis for modstandsgrupperne og transportgrupperne. Magisteren lovede våben, duplikatorer, radioapparater og frem for alt fortsat illegale blade. Vore sønderjyske indlæg var sendt til Frihedsrådet. Magisteren gav mig gode råd i den illegale kunst, og vi fornyede de hemmelige adresser og stikord. Jeg lod ham forstå, at jeg anså Kure og Villy Hansen for at være alt for unge til arbejdet i en inderkreds. Magisteren forstod det udmærket, men mente, at sådanne var nødvendige for at vedligeholde forbindelsen med grupperne.

I de følgende uger blev der udrettet et betydeligt organisatorisk arbejde. Mit hjem blev hovedkvarteret, hvor vi mødtes en til to gange om ugen. Vort hus var glimrende beliggende. Alle kunne nemlig have ærinde til sygehuset både dag og nat, men ingen kunne se, hvem der gik ind hos os. Jeg forestod som tidligere de illegale blade. Oplagene blev større og større. Vi besluttede, at vi ikke ville fremstille blade selv. Dels var vor transport glimrende tilrettelagt og fuldstændig anonym, dels var de to lokale blade, Bornholms Kurer og et supplement til Studenternes Efterretningstjeneste, så uheldige, at vi måtte søge føling med dem og kontrollere dem. De havde bl. a. omgående offentliggjort, hvem vi havde sendt med vore illegale ruter. Redaktør Kjødtt fortsatte med efterretningsvæsenet. Lærer Håkansson udarbejdede i samråd med Kaj Nissen lister over landsforrædere. Det lykkedes Kure at få mere fasthed over grupperne, og Villy Hansen fik organiseret et fast udrykningshold. De øvrige tidligere nævnte medarbejdere dannede foreløbig en yderkreds, der holdtes underrettet om arbejdet og stod til rådighed på forskellig måde.

Under arbejdet opdagede vi pludseligt, at der eksisterede en anden gruppe ledet af ingeniør Nielsen. Denne anden gruppe skulle vi senere få meget besvær med. Foreløbig forsøgte vi at arbejde side om side. Det var stedse min politik at samle alt illegalt arbejde på Bornholm under én ledelse, at søge den nøjeste kontakt med København, at undgå ligegyldige episoder, for at vore to hovedmål, flygtningetransporten og våbentransporten, kunne ske fyldest. Jeg måtte dæmpe Kure, som hele tiden ville have, at der skulle ske noget. Derimod kunne jeg ikke altid stå for Villy Hansens fantasi. Den var til tider ganske fjollet, men af en egen charme.

Gang på gang drejede samtalerne sig om, hvad man skulle gøre, når tyskernes nederlag stundede til. En aften diskuteredes stillingen under en eventuel russisk invasion. Nogle mente, at man burde være neutrale. Jeg fastslog, at vi var i krig med Tyskland, og som sådan Ruslands

allierede. Man kunne ikke føre private krige. I øvrigt havde magisteren udtalt, at hele Danmark måtte opfattes som engelsk interesseområde under krigen.

I begyndelsen af november var det meningen, at redaktør Kjød og ingeniør Tage Nielsen skulle drage til København for at skaffe våben. Kun redaktøren kom af sted og ved et tilfælde Villy Hansen, der af lokalkomiteen var sendt over i andet ærinde. Bl.a. skulle han indberette til magisteren, at amtmanden havde ført nogle forhandlinger med svenske kredse. Gennem forskellige mellemmand nåede Kjød og Villy Hansen frem til en mand, der kaldte sig "Grosserer Emdrup". Det viste sig senere at være chefen for det militære efterretningsvæsen, kaptajn Schjød-Eriksen. Grosserereren gav løfte om våben til Bornholm, men alt drejede sig i de dage om hovedstadens oprustning. Magisteren var i samarbejde med grosserereren. Man kendte godt amtmandens svenske forhandlinger, men misbilligede dem og påbød os at holde frihedsbevægelsen uden for sådanne.

Efter at der i løbet af efteråret var sket forskellige beslaglæggelser af danske skibe, diskuterede man, hvorledes man bedst kunne unddrage tyskerne vore egne tilbageblevne skibe. Men om aftenen den 24. november blev "Frem" uden varsel besat af tysk militær, og efter otte dages forløb sejlet bort.

Gestapo optrådte på øen. Rektor Dinesen og politiassistent Johannes Hansen og flere måtte sendes til Sverige. Ved et møde den 25. november spurgte Kure, hvad man skulle sige, dersom man faldt i klørne på tyskerne. Hvad Kure angik, var sagen klar. Han skulle give Hjuler skylden for alt. Iøvrigt foreslog vi Kure at genoptage sit arbejde på Socialen. Det var ikke godt, at han både levede under og over jorden.

Den 27. november tog Gestapo Kure. Det viste sig senere, at han var stukket af Carl Rasmussen fra Forsørgelsesgården, som var gået i Gestapos tjeneste. Det var også ham, der i de samme dage stak højskoleforstander Gamborg-Nielsen. De følgende dage og uger blev en utryg tid. Så længe Kure var på Bornholm, var der dog næppe nogen større fare. Villy Hansen ville imidlertid med sin gruppe gå ind i det tyske hovedkvarter på Galløkken og befri ham. Denne katastrofe blev heldigvis afværget. Store dele af transportgruppen ville gå under jorden eller flygte. Jeg gav, så godt det lod sig gøre, ordre til at blive for ikke at vække opmærksomhed. Redaktør Kjød, der ville tage til København, overtalte jeg til at lade sig indlægge på sygehuset.

Jeg bad den anden gruppe om hjælp. Ingeniør Nielsen havde netop besøg af sin forbindelse, en dyrlæge Wamberg fra Holger Danske-gruppen, der var tilsluttet Ringen, hvilket jeg ikke vidste på det tidspunkt. Vi aftalte en telefonkode til Holger Danske, dersom Kure skulle blive afskibet. Villy Hansen satte vagter ved alle rutebådenes afgange. Vi havde gennem en længere kæde forbindelse med en kontordame i det tyske hovedkvarter og fik herigennem oplysninger om hans ophold på Galløkken. Pludselig en dag var Kure væk. Han var blevet sendt over med en tysk hurtigbåd. Inden vi blev klar over den farlige situation, erfarede vi gennem hans søster, der havde opsøgt Gestapo, at Kure kun var blevet holdt tilbage få dage i Vestre Fængsel. Da man af forhørene havde fået det indtryk, at han kun havde været Hjulers ven, var man tilbøjelig til at frigive ham, men da han var blevet taget med revolver på sig, måtte man sende ham til Frøslev. Kure havde intet oplyst om lokalkomiteens arbejde under forhørene. Han var en god kammerat.

I de dage havde jeg meget gavn af at tale med inspektør Sommer, der ikke vidste, hvor meget jeg var inde i, men gav gode oplysninger om, hvad man talte om i byen og på havnen.

Da vi ved juletid åndede op igen, genoptog jeg planen om en sammenslutning med den anden gruppe. Ingeniør Nielsen forlangte imidlertid først Villy Hansens fjernelse. Han anså ham for yderst farlig. Han truede endog med at lade ham føre til Sverige med magt. Han blev heri støttet af den unge marineaspirant Ole Bidstrup, der var sendt herover som afløser af Richard Thomsen. I forvejen havde jeg et godt øje til Ole, efter at han i samarbejde med lods Svendsen, men mod dennes ønske, havde gjort forsøg på at udkonurrere orlogskaptajn Schmidt. Sidstnævnte måtte forlade øen i begyndelsen af december på grund af en illegal afsløring i marineministeriet. Redaktør Kjød, der atter var "helbredt", og jeg kunne ikke gå med til, at nogen af rådet fjernedes uden tvingende grunde. Vi sendte Villy Hansen til København for at tale sin sag for magisteren.

Mellem jul og nytår havde vi en konference med kaptajn Wegener, der som anført skulle føre grupperne i tilfælde af aktion. Stemningen var mat. Under indbyrdes splittelse sygner alting hen. Kun ét kunne hjælpe, nemlig at skaffe våben og dermed puste nyt liv i grupperne. Jeg skrev til magisteren og bad om hjælp.

Von Rundstedt var rykket ind i Ardennerne og truede med at forlænge krigen betydeligt. Således endte året.

Året 1945

Uden våben måtte modstandsbevægelsen på Bornholm sygne hen. Den af grupperne, der først skaffede våben, ville beherske situationen. Dersom lokalkomiteen først fik våben, ville det betyde samarbejde og enhed.

Magisteren var klar over vanskelighederne på Bornholm, han ville selv komme snarest. Grosseren lod meddele, at man forsøgte at skaffe våben. Nytårsdag havde jeg en konference med ingeniør Nielsen og dyrlæge Wamberg, der var herovre. Dyrlægen, der samarbejdede med Holger Danske-gruppen, ville prøve på at skaffe våben mod en rekonstruktion af lokalkomiteen. Man lod mig i den anledning møde Ole Bidstrup. Forslaget var uantageligt. Ole Bidstrup blev sendt til Sverige for at skaffe våben til den anden gruppe. I Sverige blev man heldigvis desorienteret og holdt våbnene tilbage. I København kom Gestapo på sporet efter dyrlægen, som slap til Sverige. Tørning sendte endnu en sabotør, der indlagdes på Tuberkulosehospitalet.

Den 14. januar kom en mand og sagde, at han skulle hilse fra dr. Lange. Ad omveje havde jeg fået at vide, at dette var magisterens dækningsnavn i København. Men magisteren ville aldrig bruge dette navn på Bornholm. Han havde anmeldt en mand, der skulle hedde Jens Hansen, men den fremmede ville ikke kendes ved dette navn, skønt det senere viste sig at være rigtigt. Jeg turde derfor kun afvise manden. Han fik forbindelse med Villy Hansen. Den fremmede var i selskab med bornholmeren Jørgen Brandt, der tidligere havde måttet flygte fra Gestapo og nu arbejdede i Holger Danske-gruppen i København.

Omkring midten af måneden var von Rundstedts Ardenner-offensiv blevet opfanget, og den russiske tromle havde sat sig i bevægelse mod Berlin. Alting hastede. På himlen så man nogle gange en ejendommelig zig-zag stribe altid fra sydvest til nordøst. Det var tyskerne, der eksperimenterede med de raketbomber, der en sidste gang skulle true London. De blev afskudt fra Nordtyskland og dalede ned i den Botniske Bugt.

Den 27. om morgenen var telefonen lukket. Gestapo havde interneret det bornholmske politi. Som tidligere meddelt var politiet på Bornholm gået under jorden den 19. september i fjor. Den 21. december havde tyskerne anmodet det om at gå i funktion igen, hvilket selvfølgelig var blevet afslået, da man følte sig solidarisk med hele det danske politikorps. Nu sad de på Galløkken. Den gamle kriminalassistent Nielsen havde man trukket ud af hans sygeseng. Selv overbetjent Reker kom de for at hente, skønt han var både død og begravet. Amtmanden, der på dette tidspunkt gjorde alt for at vise dansk sindelag, udfoldede en betydelig virksomhed for at få politiet fri. Amtmandinden bagte ifølge amtets orienterende meddelelse endog en kage til de internerede.

Jeg gik til Bornholms Avis for at høre enkeltheder. Lokalkomiteen blev indkaldt. Kunne man befri politiet? Villy Hansen, der stadig var leder af udrykningsholdet, foreslog en aktion samme aften, når politiet som ventet blev ført til havnen for at blive afskibet. Han mente at kunne stille 20 bevæbnede mand. Denne indsats, der uvægerligt ville have betydet modstandsbevægelsens endeligt på Bornholm, blev heldigvis ikke udført. Alle var imod, og samme aften skete der det overraskende, at næsten alle politifolkene blev sat fri. Årsagen til interneringen er stadig ukendt. Formodentlig ønskede Gestapo blot at opvise nogle resultater. På Galløkken havde tyskerne holdt halvandet hundrede mand i panser og plade med hjelme og maskinvåben for at beherske lejren og byen.

Samme nævneværdige dag, som politiet blev interneret, skød Gronemann bogbinder Dideriksen på gaden. Gronemann var på dette tidspunkt ikke tilsluttet modstandsbevægelsen, men opererede for egen regning med en lille gruppe. Dideriksen havde stået i det nazistiske parti og havde sin gang på Galløkken. Allerede i 1943, da jeg var interneret, kom han der daglig. Nu optrådte han bl.a. som tolk. Han vidste ikke meget om modstandsbevægelsen, da alle skyede ham. Hans bogbinderi var gentagne gange blevet bombet. Der var tidligere blevet skudt mod ham gennem gadedøren. Nu lå han på sygehuset med et skud gennem lungen, som han så ud til at klare. Den 4. februar blev han skudt i sin seng på sygehuset. Gerningsmanden, der formodentlig mente sig genkendt på gaden, forfulgte konsekvent sit mål.

I begyndelsen af februar havde grosseren sendt en ung premierløjtnant Torben Hansen til Bornholm som instruktør. Vi havde end ikke våben nok til en instruktion. Den anden gruppe, der rådede over lidt flere, men ikke mange, ville ikke udlevere dem. Ny pinlig affære. Instruktionen af grupperne måtte foregå næsten uden våben, men København fik herved en klar indberetning om situationen på Bornholm.

En aften stod fire mand ved døren. Min kone lukkede op. De ville låne min bil. Da der kunne være en svag mulighed for, at jeg havde en aftale, fulgte min kone dem over på sygehuset, hvor jeg underviste sygeplejeelever. Jeg havde ingen aftale. De kunne ikke få bilen. Måske var de i Gestapos sold. Jeg gav nøglen til en af sygeplejeeleverne for ikke at komme til at udlevere den. Derefter gik jeg ud til mændene. De truede med revolvere. Men de kunne ingen bil få. De erklærede da, at de ville tage den med vold. De forsøgte forgæves at få den i gang uden nøgle, men måtte opgive og gik bort i vrede. De gik til Ferdinand Jørgensens automobilværksted, hvor de overraskedes af Gestapo. Efter megen skydning forsvandt de. Det viste sig senere at være en løsgående gruppe, der havde fået nogle enkelte våben af Jens Hansen og Jørgen Brandt, der desværre ikke var blevet informeret om det organiserede arbejde på øen. Jens Hansen og Jørgen Brandt var blevet sendt af Holger Danske for at skaffe sprængstof, og så havde de tænkt, at de uden videre kunne oprette en gruppe. Senere kom Jens Hansen igen og beklagede det skete. En anden gang skulle han nok være mere omhyggelig med sine stikord.

Den 9. februar om aftenen kom Villy Hansen og meldte, at der havde været razzia ombord på rutebåden. Der var blevet anholdt 12. En af dem hed Andresen. Om natten var der luftalarm. Også luftværnssamaritterne var optaget af razziaen. Flygtningestrømmen var på dette tidspunkt betydelig. Den 10. februar sad imidlertid magister Andresen i min stue. Han var kommet med flyveren. Efter en forhandling hos mig med ingeniør Nielsen og senere med lokalkomiteen blev man enige om at samle alle grupperne under én militærmand, der skulle sendes ovrefra og undergives lokalkomiteen. Villy Hansen, som man anså for så farlig på Bornholm, bad man tage til hovedstaden for at indgå i det illegale arbejde der. Herefter skulle magisteren i samarbejde med grossererens sætte alt ind på at skaffe våben over Sverige. Efter en fornøjelig aften sammen med lokalkomiteen og bladkompagniet drog magisteren afsted, efter at stikordene var fornyede.

Fra da af stod det klart, at Frihedsrådet kun anerkendte mig som formand for lokalkomiteen og redaktør Kjødt som leder af samtlige militære grupper på Bornholm, og som sådan den ansvarlige modtager af alle våbentransporter. På Bornholm havde vi den lykke kun at have én ledelse af så vel det politiske som det militære arbejde og for fremtiden kun én slags grupper.

Den 10. februar blev en stor dag i den bornholmske modstandsbevægelses historie. Samtidig med at man i Rønne organiserede alle modstandskræfterne under én ledelse, planlagde og udførte politigruppen det største kup, der blev foretaget her på øen. En kystbetjent, som havde været ansat i Svaneke ved navn Sund, var nazist. Han var blevet forflyttet, men kom nu på rejse til Bornholm. Han viste alle de symptomer, som er kendetegnet på den nazistiske opkomling. Man blev hurtig klar over, at han var her for at finde ruten til Sverige. Han lærte den også at kende på en særegen måde, idet et par snarrådige bornholmske betjente først bedrak ham og derefter overmandede ham og førte ham ombord i den ventende båd, der førte ham til Sverige. Blandt hans papirer fandt man en liste over en række stikkere. Dette materiale blev bragt til lokalkomiteens landsforræder-arkiv. Han selv blev fængslet i Sverige, hvor han aflagde en omfattende tilståelse, der senere fik stor betydning for udrensningen i hele landet.

Den 14.-18. februar var jeg i København. På Niels Steensens Hospital hos dr. Hagedorn havde jeg en længere drøftelse med magisteren. Send militærmanden hurtigst muligt, send våben, da vi snart kan blive helt afskåret fra omverdenen, lad Frihedsrådet tage stilling til Sydslesvig, bad jeg indtrængende. Hos kaptajn Hektor Boeck, formanden for Slesvig-Ligaen, fik jeg lov til at låne den fortrinlige kliché af Ligaens Sønderjyllands-kort. Hos Tørning fik jeg minister Døssings søn med til Bornholm for at sende ham til Sverige. Han boede nogle dage hos os som min kones fætter. Jeg havde tænkt at sende ham over med lods Svendsens forbindelse. Men straks, da jeg gik i land, hørte jeg, at lods Svendsen selv var taget til Sverige. En plan om at befri højskoleforstander Gamborg-Nielsen, som sad i Rønne Arrest, gik i vasken. Alt var tilrettelagt. Men om aftenen turde skipperen ikke sejle, da der var hejst stormvarsel. Denne tøven blev skæbnesvanger. Gestapo tog skipperen og førte ham til København sammen med højskoleforstanderen. Skipperen havde arbejdet sammen med lods Svendsen, der forsvandt i sidste øjeblik. Takket være Alfred Bidstrup lykkedes det imidlertid at få den unge Døssing med "Carl". Han nåede velbeholden Stockholm og tog med faderen til Moskva.

Den 8. marts blev Bornholms Avis forbudt. Bladet havde den 17. februar forsynet et telegram om den engelske offensiv mod Malakka med en virkelig fiks overskrift, et citat fra Kiplings berømte Mandalay-vise: "Kom igen soldat fra England, kom igen til Mandalay."

Bornholms Tidende var på nippet til at blive forbudt, da bladet den 22. marts bragte den ensrettede beretning om bombningen af Shellhuset under følgende overskrift: "Allieret præcisionsangreb mod bygning i København." Ordet Shellhuset måtte ikke nævnes i overskriften. Et par dage efter indbød det tyske politi redaktørerne Stenbæk og N.C. Nielsen ved Socialen til en konference på Vestre Skole, der siden nytårstid havde været Gestapos højborg på øen, det lokale Shellhus. Redaktør Kjødtt, hvis avis var forbudt, var mærkelig nok ikke indbudt. Gestapomanden Schultze erklærede, at overskriften var en fornærmelse mod Tyskland, og tilføjede, at bladene risikerede at blive forbudt, hvis de ikke passede bedre på overskrifterne.

Da avisen blev forbudt, fik redaktør Kjødtt god tid, hvilket også var påkrævet, thi nu kom våbnene. Da den militære leder endnu ikke var kommet, dannede redaktøren et triumvirat med ingeniør Nielsen og proprietær Koefoed til våbnenes modtagelse. Der kom atter liv i grupperne. Men den store krig kastede nu sin skygge over Bornholm. Russerne stod foran Königsberg. Der var aktivitet i den tyske lejr på Galløkken. Der Inselkommandant von Morath blev afløst af en yngre linieofficer, den 38-årige von Kamptz. Det var tegnet til, at vi nu lå i kampzonen. Bornholm havde allerede længe været plaget af nogle tyske politigendarmer, nu kom der også et par Schalburg-folk, der senere kaldtes Sommer-folk og senere igen Hipo-folk. Rundt omkring på øen landede den ene båd med flygtninge fra tyske havne efter den anden. Men det var betegnende, at de endnu altid sendtes videre mod vest. Onsdag før påske, den 28. marts, lå der 21 fartøjer af den tyske krigsmarine i Rønne Havn. Det så faretruende ud. Luftværnslederen, kaptajn Wegener, reviderede evakueringsplanerne. Sygehuset fik tildelt Nylars og Vestermarie forsamlingshuse. Tyskerne forlangte en afdeling på sygehuset. Efter en konference mellem den tyske læge dr. Runze, amtslægen og overlægerne afviste man kravet. Man kunne modtage hårdt sårede og uafviselige syge, men tyskerne kunne ikke få en afdeling.

Under alle omskiftelser havde lokalkomiteen ufortrødent fortsat sit arbejde. På de ugentlige møder havde man taget problemerne op i den rækkefølge, de meldte sig. I vinterens løb havde vi blandt andet efter ordre ovrefra udarbejdet lister over øens landsforrædere. Håkansson og Nissen havde fået til opgave at indsamle materialet ved tillidsmænd i byerne og sognene. Først i slutningen af februar modtog vi gennem dækadresse Frihedsrådets instruks nr. I til samtlige lokalkomiteer. Under mit ophold i København havde magisteren ikke turdet give mig de stærkt kompromitterende papirer med. Nu gennemgik lokalkomiteen samtlige landsforrædertilfælde med det resultat, at man skærtorsdag den 29. marts kunne sende den første liste gennem magisteren til Centralkartoteket i København. Den blev senere øget med enkelte navne.

Den 5. april kom en mand, der kaldte sig Poul Sørensen, kolportør⁴⁷ med mappe under armen. Jeg var ikke i tvivl om, hvem han var. Han kunne sine stikord. Han var flyverløjtnant, den udsete leder af vore grupper. Han installeredes hos frk. Sommer. Lokalkomiteen samledes og valgte ham, hvilket magisteren havde ønsket for at vise demokrati. Han valgtes selvfølgelig enstemmigt. Lokalkomiteens sammensætning forblev uforandret. Redaktøren fortsatte som repræsentant for grupperne. Hr. Sørensen deltog fra nu af i næsten alle møder. Kjødtt, Nielsen og Koefoed satte den nye leder ind i gruppernes forhold. Der begyndte et forceret arbejde. Koefoed ledede fortrinsvis våbenmodtagelsen, og våbnene strømmede nu ind, navnlig over Christiansø-ruten. Nielsen blev depotforvalter. Kjødtt og hr. Sørensen arbejdede med den vanskelige opgave at finde gode lederemner til de fire kompagnier. Det lykkedes. Kompagnichefer blev: I. kompagni: Løjtnant Riis, Sandvig. II. kompagni: Løjtnant, politibetjent Bendixen, Klemensker. III kompagni: Løjtnant Wichmann, Ungdomslejren, Almindingen, der efter 5. maj blev souschef. IV kompagni: Overofficiant Sørensen, Rønne. Kaptajn Lohmann, der på dette tidspunkt var syg, blev senere lejrkommandant. Næsten alle værnets officerer gik på en eller anden måde ind i arbejdet. Nogle enkelte undslog sig dog eller meddelte, at de først ville gå med i sidste øjeblik. Kaptajn Wegener, som vi stadig samarbejdede med, følte det som en lettelse at blive befriet for sin kommando. Luftværnet tog nu al hans tid. På dette tidspunkt sendte lokalkomiteen en kopi af det efterhånden omfattende stikkerkartotek til politigruppen. Det var en ordre ovrefra, at politigruppen skulle medvirke ved alle arrestationer, og man mente derfor, at de i tide burde studere kartoteket. Overbetjent Mogensen i kriminalpolitiet tilrettelagde arbejdet med overbetjent Andersen som leder af ordenspolitiets militærgruppe.

⁴⁷ Dæknavn for løjtnant Jørgensen, regionsleder for modstandsbevægelsen på Bornholm. – Kolportør: dør-sælger, især af bøger, leksika o.lign.

I samråd med hr. Sørensen oprettedes et illegalt lægekorps. Med min erfaring i illegale indlæggelser havde vi tidligere anset det for muligt at benytte de ordinære sygehuse, dersom nogen i grupperne skulle blive såret. Navnlig havde vi regnet med Aakirkeby Sygehus, hvor overlæge Nissen som nævnt var med i bladkompagniet. Til Aakirkeby Sygehus havde jeg således i vinter selv kørt en sabotør, der ikke kunne indlægges i Rønne, fordi han var kendt af personalet. Erfaringen ovenfra havde imidlertid vist, at Gestapo straks eftersøgte sygehuse, når nogen i modstandsbevægelsen var blevet såret. Man besluttede derfor at oprette et fuldstændigt illegalt lazaret. Man valgte Øster Ellegaard, der blev drevet af Statsungdomslejren, hvorfra man kunne få sengetøj. Dr. Nissen udnævntes til illegal overlæge ved lazarettet, og Aakirkeby Sygehus skulle levere instrumenter. Desuden ansattes en læge ved hvert af kompagnierne, i Rønne endog en ved hver deling. Hver læge fik udleveret en større forbindspakke, og i de forskellige våbendepoter henlagdes i alt 400 militærforbindinger, der senere blev udleveret til mandskabet sammen med våbnene. Forbindingerne skaffedes til veje fra amtssygehuset gennem inspektør Sommer, der foregav, at de var bestemt for luftværnet. Lægekorpsets medlemmer valgtes fortrinsvis blandt de yngre læger og sådanne, der tidligere havde stillet sig til rådighed for frihedsbevægelsen. Det illegale lazaret kom ikke i brug, men ved mobiliseringen den 5. maj og under bombardementerne og de store evakueringer var det overordentlig betryggende, at frihedsbevægelsen havde sit faste lægekorps.

Tyskerne havde hele tiden brugt danske arbejdere. De udbyggede stadig deres stillinger i Klemensker, og begyndte mærkelig nok på dette sene tidspunkt at udvide flyvepladsen. Mod høj betaling strømmede en del arbejdere til. Modstandsbevægelsen kunne ikke lade dette fortsætte uimodsagt. De pågældende arbejdere ville snart komme i en meget mislig stilling. Lokalkomiteen besluttede da at standse alle de arbejder, hvor danske medvirkede. Dels ved opslag, dels ved personlige breve opfordrede man til nedlæggelse af arbejdet. Fra arbejdsanvisningskontoret skaffede Nissen adresserne. De fleste af arbejderne var ovenfra. Alle efterkom opfordringen, og man så det enestående, at tyskerne på Bornholm pludselig stod helt uden direkte dansk arbejdskraft. Til arbejdet på flyvepladsen rekvirerede de derfor et kompagni ungarske hjælpetropper. Ungarerne var i forvejen våbenløse, fordi de havde gjort mytteri i København.

Den 18. april kom fru Håkansson til mig og meddelte, at tyskerne havde forlangt udskrift af det bornholmske motorkartotek. Meddelelsen stammede fra dommerfuldmægtig Caspersen, der med bekymring så, hvad det ville føre til. Han gav oplysningerne videre til Leif Henriksen, som han anede stod i forbindelse med modstandsbevægelsen, hvilket også var rigtigt. Leif Henriksen duplikerede for lokalkomiteen. Jeg tilkaldte straks hr. Sørensen, der var klar over, hvad det betød, hvis vi ikke kunne køre, og vi blev enige om, at en af grupperne uden for Rønne skulle bortføre kartoteket. Da opgaven imidlertid krævede en del lokalkendskab, blev den overdraget til politigruppen, og ved højlys dag hentede politiassistent Andersen de tykke protokoller og bragte dem i sikkerhed i Andelsbanken. Afskrifterne var gået meget trægt. Nu måtte man meddele tyskerne, at protokollerne var væk. Tyskerne blev rasende. De forsøgte at undersøge sagen. De arresterede den 21. april fejlagtigt kontorchef Abitz, men amtmanden gik fri. De påbød, at alle biler skulle indrulleres i et tysk motorkartotek. Lokalkomiteen lod Leif Henriksen gå under jorden, hvorved meddelerkæden var brudt. Til den 29. april holdt de kontorchefen på Vestre Skole. Han klarede selvfølgelig frisag. På dette tidspunkt havde Gestapo kun tre internerede.

Lokalkomiteens arkiv, der hidindtil havde haft til huse camoufleret i min kones dækketøjsskab, bragtes nu i større sikkerhed. Arkivet indeholdt bl.a. Frihedsrådets instrukser og centralkartotekets meddelelser. Disse sidste var sendt os som ufremkaldte film. Det hele anbragtes i en lille kuffert, der atter lagdes inden i en større. Denne mærkedes "Bodil Johansen" og blev anbragt i sygeplejerskernes depotrum sammen med ca. 50 andre kufferter. Sekretæren ved medicinsk afdeling blev illegal arkivar.

Den 20. april holdt der Führer sin sidste fødselsdag. Hans trofaste propagandaminister Goebbels gjorde aftenen i forvejen i radioen et forsøg på at rehabilitere sin herre, men det lød som en ligprædiken. I øst stod russerne foran Berlin. I vest var Ruhr faldet og angelsakserne på vej mod Elben. På Bornholm var alle optaget af, hvad der nu ville komme. Man hørte kanontordenen fra Kolberg. Man hørte tunge detonationer fra søen og anede transportskibenes undergang. Der observeredes et enkelt russisk fly over østlandet. Der kom stadig flygtninge i land. Nu var det fortrinsvis soldater, der evakueredes fra Hela-halvøen. Der kunne ikke længere skaffes tonnage til at føre dem vesterpå. Der begyndte en hensynsløs beslaglæggelse af alle slags offentlige

bygninger: skoler, hoteller, forsamlingshuse, havnebygninger, det gamle sanatorium, alderdomshjemmet o.s.v. Der Inselkommandant von Kamptz havde forøget sine linietropper til ca. 2000. Nu befæstede han Rønne. Sommerhuse og andre private huse blev beslaglagt. Fra trekilometerstenen i syd til sanatoriet i nord lagdes en halvring af kanonstillinger.

Søndag den 22. april blev en telefonledning skåret over. Von Kamptz lukkede da straks telefonerne, indtil ledningerne var repareret. Som repressalie lod han den næste dag kl. 17, netop da arbejderne var på vej hjem, ca. 150 cykler beslaglægge. Cyklerne blev uden videre taget på gaden af udposterede tyske soldater. Von Kamptz var hurtig blevet ilde lidt i befolkningen. Han var vistnok også upopulær blandt sine egne. Lokalkomiteen holdt stadig møder, dels samlet, dels gruppevis. Det store sammenbrud stundede til. Hvordan skulle man klare de umådelige vanskeligheder, der dag for dag tårnede sig op? Man overvejede, om ikke det var bedst at rydde von Kamptz af vejen levende eller død. Derved ville man skabe stor splittelse i den tyske lejr, og således havde i 1658 frihedskæmperne på Bornholm løst et lignende problem. Men von Kamptz var stærkt bevogtet. Han gik ikke ud, som de tidligere kommandanter havde gjort det.

Den 1. maj meldtes Hitler død. Den 3. kapitulerede Berlin, medens Hamburg og Flensborg erklæredes for åbne byer. Montgomery svingede op igennem den jyske halvø. Spændt fulgte man grev Folke Bernadottes færd gennem landet.

Hvordan ville tyskerne overgive sig i Danmark? Den 4. om aftenen var jeg kørt til Nexø i illegalt ærinde. Af rutebådene var "Østersøen" og "Carl" fra København blevet dirigeret til Sverige. Kaptajn Poggenborg havde bedyret over for mig, at "Rotna", der lå i Rønne havn, ikke kunne sejle. Nu tog jeg selv til Nexø for at få klaret, hvordan det forholdt sig med øens to sidste større både, "Østbornholm" og "Nordbornholm", der lå i Nexø Havn. De kunne heller ikke sejle. Maskinerne var skilt og visse dele fjernet. Jeg kom tilbage kl. ca. 20 for at deltage i ekspeditionen af en illegal bladforsendelse hos Håkansson. På vejen hørte jeg, at radioen havde meldt kapitulationen i Danmark. Lokalkomiteen indkaldtes. Håkanssons stuer flød med illegale blade, men ingen ænsede dem. Direktør Nørregaard, der havde været medlem af bladkompagniet, blev højlig forbavset, da han opdagede, at han sad sammen med lokalkomiteen.

Da der i København var dannet en kongelig regering med Buhl som statsminister og ligelig støtte fra frihedsbevægelsen og de gamle partier, besluttede lokalkomiteen at præsentere sig for amtmanden. Han var ikke hjemme, men til gæstebud på St. Almegaard. Han tænkte mærkeligt nok heller ikke på at tage hjem, hvorfor Sørensen, redaktør Kjødte og jeg drog til St. Almegaard.

Amtmanden var yderst venlig og beæret. Man besluttede nærmere at afvente den bebudede radioudsendelse den følgende morgen kl. 8, på hvilket klokkeslet kapitulationen skulle træde i kraft.

Om natten havde tyskerne eller nogen i ledtog med dem fjernet kneblerne til kirkeklokkerne. De ringede alligevel, omend svagere, ved hjælp af hamre. Lokalkomiteen samledes på Bornholms Avis. Radiobudskabet kl. 8 meldte kapitulationen og regeringen Buhl, men gav ingen ordre til frihedsbevægelsen. Komiteen skiltes derfor atter, men samledes igen kl. 9, da radioen påbød, at frihedskæmperne i hele landet skulle overtage bevogtningen, ordenens opretholdelse og interneringen af landsforræderne efter centralkartotekets lister. Hr. Sørensen præsenterede sig som løjtnant ved flyvertropperne H. A. Jørgensen og blev fra nu af tituleret regionschef, hvilket senere blev anerkendt af ledelsen i København. Vi gav ordre til mobiliseringen af alle styrkerne. Den bornholmske frihedshær viste sig at tælle 4 kompagnier på i alt 750 mand, hvoraf 350 var bevæbnede. Våbendepoterne åbnedes. Vagtposter udsendtes. Dagsbefaling nr. 1 udstedtes:

"Efter at de tyske tropper i Danmark har kapituleret, har Frihedsrådets kommandoudvalg givet sine styrker på Bornholm ordre til at påtage sig opretholdelsen al ro og orden på øen. Under denne tjeneste påhviler det enhver af gruppernes mandskab at optræde med besindighed, værdighed og ro og undgå alt, der kan virke provokerende. Det skal særlig påses, at der ingen steder bliver tilløb til demonstrationer af nogen art, ligesom der må skrides ind mod overgreb mod enkeltpersoner. Det kan tilføjes, at de dertil udsete politigrupper vil påtage sig arrestationen af sådanne personer, hvis forhold under besættelsen har givet anledning dertil. De til grupperne udleverede skydevåben må kun benyttes i yderste nødsfald, og i reglen vil det selv i påtrængende tilfælde være tilstrækkeligt at afgive varselsskud.

Det indskræpes, at der ikke må finde sammenstød sted med tyske tropper eller tyske statsborgere, der er her i civilt anliggende. Absolut disciplin over for ordrer fra ledelsen er strengt nødvendig.

Medlemmer af grupperne, der forretter tjeneste som omtalt i første afsnit, skal være forsynet med reglementeret armbind, hvis betydning er meddelt den tyske værnemagt.

Rønne, den 5. maj 1945. På lokalkomiteens og modstandsgruppernes vegne

	signeret	
V. Kjødt	H. Chr. Olsen	A. L. Jørgensen
Redaktør.	Overlæge.	Regionschef.”

Hele befolkningen kom på benene. Amtmandinden sendte et splitflag til at vaje over frihedsbevægelsens hovedkvarter. Det blev imidlertid nødvendigt at flytte dette til Rådhuset. Kl. 11 kørte lokalkomiteen i min vogn fra Bornholms Avis til torvet. Modtagelsen på torvet var stormende. På rådhuset blev komiteen budt velkommen af borgmesteren, der stillede alle lokalerne til rådighed. Kl. 12 hørte den samlede lokalkomite kongens og statsministerens taler og inviterede derpå borgmesteren til en beskeden frokost på rådhuset. Alt imens foregik interneringen rundt omkring i byerne. I Rønne samlede man dem i Biografen. Når interneringen i et distrikt var til ende, førtes de internerede i rutebiler til Statsungdomslejren i Almindingen. Her interneredes i dagens løb ca. 100 landsforrædere. Disse interneringer var nødvendige for at bevare folkets retsbevidsthed.

Om eftermiddagen kørte jeg sammen med souschefen, løjtnant Wichmann, en tur over øen for at inspicere interneringslejren og hovedkvartererne i Åkirkeby, Nexø og Svaneke. Det var strålende forårsvejr. Dannebrog vajede i stort eller småt fra gårde og huse. Det var den største dag, dette slægtled havde oplevet. Dagen stod helt i frihedsbevægelsens tegn. Lokalkomiteen hvilede ikke, men holdt om aftenen et møde hos mig, hvor værnemagerlisten blev gennemgået med ingeniør Milner.

Man så tilbage på kampen. Tre bornholmere var faldet. Jens Lind fra Sandvig var blevet taget af Gestapo, da den gruppe, han tilhørte i Jylland, blev oprevet, og han var blevet henrettet i Ryvangen i København. Kjeld Frederiksen fra Rønne var blevet anholdt under det illegale arbejde i hovedstaden. Han blev sendt til Tyskland, hvor han døde i koncentrationslejren af overanstrengelse og sygdom. Thor Vang var allerede i 1941 ved kommunistarrestationerne blevet ført til Horserød og derfra til Stutthof. Under udførelsen af et stort arbejde for at hjælpe jødiske medfanger få timer før befrielsen i Neustadt blev han smittet af plettyfus. Han nåede lige at blive ført til København og dø. På Bornholm havde tyskerne i alt haft 46 danske medborgere interneret i længere eller kortere tid og af vidt forskellige grunde. Lokalkomiteen havde fordelt 11.000 illegale blade, og gennem sideløbende kanaler var der formodentlig blevet uddelt ligeså mange. Lokalkomiteen havde sendt ca. 350 landsmænd i sikkerhed til Sverige, den anden gruppe havde sendt ca. 150, og ad andre veje var der formodentlig bragt ca. 300 i sikkerhed, således i alt mindst 800. 450 Husquarna-maskinpistoler var over Rønne Havn blevet sendt til København, og i sidste øjeblik var vore egne styrker blevet bevæbnet. Det tjener til lokalkomiteens ære, at der var bragt enhed i arbejdet, og at frihedsbevægelsen trådte frem den 5. maj med en velorganiseret hær, der havde hele befolkningen bag sig. Bornholm havde kæmpet den danske frihedskamp med og sejret på de allieredes side. Hvad dette sidste betød, skulle de følgende dage klart vise.

Et folk har den regering, det fortjener. Danmark fortjente en bedre regering end den, Scavenius repræsenterede. Derfor havde folket rejst sig, og Frihedsrådet var blevet dets samlingsmærke.

Vi ved, et fjeld kan sprænges,
og tvinges kan en elv,
men aldrig kan et folk forgå,
som ikke vil det selv.

Efterspil

Lørdag den 5. maj havde været en festdag, men allerede om søndagen begyndte vanskelighederne at melde sig på Bornholm. Der landede stadig både med tyske soldater, som evakueredes fra Hela-halvøen. Ude fra søen hørte man detonationerne, når transporterne blev jaget af russiske bombefly. Der var nu foruden nogle civile flygtninge ca. 17000 tyske soldater på øen.

Søndag den 6. ved middagstid modtog frihedsbevægelsens hovedkvarter i Rønne melding om, at der stod 5000 tyskere i Nexø, som ikke havde fået føde de sidste to døgn og ikke varm mad den sidste uge. Dersom man ikke skaffede udveje til forplejning, ville de formodentlig gå over til plyndring. Sammen med regionschefen, luftværnslederen og formanden for Røde Kors tog jeg til Nexø. På vejen mødte vi ustandseligt afsprængte tyske delinger på march mod Rønne. Ved borgmesterens og den lokale luftværnsleders hjælp lykkedes det at finde udveje. Man skaffede gryn og mælk, og konserverfabriken kogte grød til alle 5000 inden aften, og D.K.B⁴⁸ var i fuld virksomhed.

Mandag den 7. kl. ca. 10 var 2 russiske maskiner fløjet ind over Nexø, og der blev åbnet en kraftig luftværnsild fra de tyske batterier, dog uden at ramme. Lokalkomiteen skulle modtage journalist Kure, der var blevet befriet fra Frøslev. Kl. 12.45 stod jeg derfor på flyvepladsen sammen med lufthavnslederen. Vi så en lufteskadre nærme sig fra syd. Maskinerne gik højt, men næsten lige over, så vi kunne se stjernerne. De var russiske. Vi talte otte. Pludseligt vendte de næserne nedad. Røgen stod ud af dem. Det var, som om de fnøs. Vi hørte maskingeværernes skratten. Derefter fulgte nogle tunge detonationer. Nogle andre maskiner var gået ind over byen med mere vestlig kurs. Man mener, at der i alt deltog 15 maskiner i dette bombardement nr. I. Næppe var ekkoet af de sidste drøn døet hen, før den danske maskine landede velbeholden. Passagererne havde intet mærket. Jeg fik Kure i vognen, og vi kørte til byen. Bomberne var faldet over havnen og den intetanende by. På Lille Torv kørte vi gennem et knas af teglsten og glasskår. I frihedsbevægelsens hovedkvarter var man gået i gang med at tilrettelægge en hjælpeaktion, men regionschefen, der var uddannet luftværnsmand, var taget til kommandocentralen, fordi luftværnslederen som omtalt var i Nexø. Efter en kort orientering tog jeg til sygehuset, der endnu var under luftværnstilstand med patienterne i beskyttelsesrummene. Vi gennemførte nu en delvis evakuering af medicinsk afdeling med overflytning af kirurgiske patienter. Kirurgisk afdeling fik herved 50 ledige senge. Under arbejdet fik vi melding om, at også Nexø var blevet bombarderet. På Amtssygehuset i Rønne indbragtes 7 døde og 33 sårede, hvoraf 2 tyske og 8 lettiske soldater. Først sent på aftenen blev arbejdet på operationsstuen til ende.

Kl. 16.30 modtog man radiomeddelelse om, at tyskerne havde kapituleret på alle fronter og til alle de allierede nationer. Man tilbagekaldte derfor en påtænkt udrømningsordre og lod radiovognen køre med følgende tilsyneladende gode budskab:

“Luftværnschefen meddeler, at Tyskland har kapituleret fuldstændig over for alle de allierede nationer. Der kan ikke ventes flere krigshandlinger. Evakueringen er afblæst. Alle kan roligt blive i deres hjem.”

Der faldt nogenlunde ro over Rønne, men i Nexø var udrømningen så fremskredet, at den heldigvis ikke kunne standses. Kl. 18 samledes lokalkomiteen på rådhuset. Fra det tyske hovedkvarter modtog frihedsbevægelsen gennem amtmanden en melding om, at engelske maskiner var ved at nærme sig øen. Vi sprang i vognene for at tage til lufthavnen. Kl. 18.45 lød imidlertid sirenerne. 19 russiske tremotorers maskiner tømte under mægtige brag deres bombelast over yderhavnen. Omtrent samtidigt bombarderedes Nexø havn. Hvad betød dette bombardement nr. II?

Kl. 19.15 susede to russiske maskiner over Rønne torv. Det viste sig, at de havde nedkastet nogle løbesedler. Hurtigt tilkaldte man tolkene, som oversatte:

⁴⁸ Danske Kvinders Beredskab.

“Garnisonskommandanturen,
øen Bornholm.

Til undgåelse af unødige ofre foreslår vi Dem at kapitulere. Til forhandlinger om betingelserne for øens og garnisonens overgivelse bedes udsendt nogle forhandlere til havnen Kolberg kl. 10 den 8. maj.

Vi garanterer for, at der ingen fare er for sejladsen.

Luftkommandør (uoversættelig titel)
Slepenkov.”

Både amtmanden og frihedsbevægelsen rapporterede det skete til ministerierne, og man udbad sig en samtale med udenrigsministeren. Desuden sendte frihedsbevægelsen lærer Håkansson og mig til det tyske hovedkvarter på Galløkken. Vi medbragte den nedkastede russiske seddel i oversættelse. Vi blev omgående modtaget af von Kamptz, der var omgivet af sin stab. Han påstod, at han havde telegrafisk ordre til at kæmpe videre mod bolsjevismen og kun at modtage englænderne. Han tilrådte evakuering af havneområdet. Vi forlangte skriftligt svar og fik det:

“Inselkommandant
Bornholm
Rønne, den 8. Mai 1945.

An den Regionschef Jörgensen, Rønne Rathaus.

Auf Ihr Schreiben vom 7. Mai 1945 antworte ich, dass das abgeworfene russische Flugblatt nicht beantwortet wird.

Der deutsche Wehrmacht auf Bornholm hat Befehl die Insel gegen jeden Angriff zu schützen.

Auf Grund der Waffenstillstandsbedingungen ist Bornholm englisches Interessengebiet.

Ich habe Befehl nur die Engländer auf Bornholm landen zu lassen.

signeret v. Kamptz
Kapitän zur See und Inselkommandant.”

Kl. ca. 22 fik frihedsbevægelsen atter forbindelse med Udenrigsministeriet. Vor rapport var sendt videre til det engelske hovedkvarter. Udenrigsministeren var ikke kommet til stede. På dette tidspunkt tog amtmanden til Rø, hvortil amtskontoret var evakueret.

Det stod klart for alle, at dersom det ikke lykkedes med sikkerhed at afvende den truende ulykke, var en totalevakuering af Rønne nødvendig. Nexø var allerede evakueret.

Ved midnatstid var borgmesteren som luftværnschef, luftværnslederen, kæmneren og hele frihedsbevægelsens lokalkomite på rådhuset. Jeg forlangte endnu en opringning til København. Der var ingen ændring i situationen. Vore meldinger var i det engelske hovedkvarter. Udenrigsministeren var ikke kommet til stede.

Med alles billigelse besluttede da luftværnschefen at foretage en tvungen evakuering af hele byen fra daggry, afsluttet senest kl. 9. Efter ordre skulle evakueringen være så total som muligt. Byens liv skulle dog ikke udslukkes helt. Værkerne, sygehuset og telefoncentralen skulle holdes i gang.

Efter evakueringsbeslutningen tog jeg mellem kl. 2 og 3 til sygehuset for at sætte den kirurgiske overlæge og inspektøren ind i situationen. Luftværnssamaritterne lå og sov på madrasser på gulvet.

Tirsdag den 8. maj kl. 5.10 lød sirenerne på grund af overflyvninger, men allerede kl. 5. 25 blæstes af. Mellem kl. 6 og 7 gik jeg atter gennem sygehusets afdelinger, hvor evakueringen gik sin gang. Kl. 7 kørte jeg til Vestermarie forsamlingshus, hvortil de medicinske patienter evakueredes. Jeg fik mælk og havregrød med, og stemningen og forplejningen var god. På vejen mod byen mødte jeg i det gode vejr evakueringsstrømmen. Ca. 11.000 mennesker var på vandring. Holdningen var god. Da jeg kl. 8 kørte ind i byen, gik bagtroppen af det lange optog ud. Byen var næsten tom. Frihedsbevægelsens lokalkomite samledes på rådhuset. Da det var bestemt at gå mod

tyskerne og med russerne ved en eventuel landgang, og da det centralt beliggende rådhus lå for udsat, flyttedes hovedkvarteret til "Rydhave" i byens nordlige udkant.

Kl. 9.45 begyndte det store bombardement nr. III. I 55 minutter faldt bomberne bredt over byen og havnen. Maskinerne kom i et utal af bølger med korte mellemrum. De dykkede ned over byen, idet de samtidig med, at bomberne blev kastet, fyrede gennem gaderne med eksplosive granater fra våbnene ombord. Det var lige netop lykkedes at få opstillet vort illegale radioapparat på "Rydhave", da vi opdagede, at der kun var ca. 100 m til det nærmeste tyske batteri. Det drønedes og buldrede. Vinduerne klirrede, og dørene hamrede. De tyske batterier skrattede, og da projektilerne begyndte at falde på taget, gik vi i kælderen. Så snart det igen blev stille, drog alle ud af byen fra deres skjul, og frihedsbevægelsens hovedkvarter flyttedes til Nyker Præstegård, medens luftværnet drog til Aabyhøj.

Kl. 11-12 kørte jeg sammen med regionschefen gennem byen. Niels Koefoed var chauffør. Gaderne var tilsået med glas, teglsten og murbrokker. Det brændte fra flere af ruinerne. Tyskerne forbandt nogle sårede, og de bar et par døde bort i tæpper, men takket være den godt tilrettelagte evakuering havde den danske befolkning ingen døde. Af større bygninger var Amtssygehuset og Øernes Pakhus ramt. Det viste sig senere, at 250 ejendomme var totalt ødelagte, 23 nedbrændte, af byens 3400 ejendomme var de 3000 mere eller mindre beskadiget.

Tidligt på eftermiddagen bombarderedes Nexø, hvorved havnen og den indre by helt lagdes i ruiner.

I hovedkvarteret i Nyker præstegård fik vi forbindelse med Lyngby radio. Generalkommandoen meldte, at den forventede, at frihedsbevægelsen gik med de allierede, hvilket man under alle omskiftelser havde opretholdt. Hjælpearbejderne gik i gang. Amtsfuldmægtigen kom til hovedkvarteret og meddelte blandt andet, at de sidst ankomne tyske tropper havde taget kommandoen fra von Kamptz og erstattet ham med en general, der agtede at kapitulere. Om eftermiddagen gik frihedskæmperne i deres bevogtningsstillinger. Lokalkomiteen tog om aftenen til byen for at være, hvor styrkerne var. Hovedkvarteret flyttedes atter til Rønne rådhus. Ifølge radioudsendelsen skulle der fra midnatstid være fred på alle fronter.

Onsdag den 9. maj om formiddagen modtog frihedsbevægelsen udsendinge fra det tyske hovedkvarter, der kom for at forhandle om forplejning. Gennem amtet modtog man en tak fra von Kamptz, fordi ro og orden var blevet opretholdt under de vanskelige forhold. Kl. 15 indgik melding om, at 5 hurtigbåde var ved at anløbe Rønne havn. Det var russerne, der kom. Regionschefen og redaktør Kjød modtog dem, medens de øvrige medlemmer ventede på rådhuset sammen med amtmanden, borgmesteren og tolkene.

De russiske officerer tog først til det tyske hovedkvarter for at modtage kapitulationen. Straks efter ankom de til rådhuset. Det var major Antonik med følge og en gøende ulvespids i bånd.

Torsdag den 10. maj kom nye russiske tropper, og kommandoen blev overtaget af oberst Strebkov. Ved hans modtagelse på Dams Hotel blev han hilst som vor allierede, og han udtalte over for byens embedsmænd og frihedsbevægelsen, at den røde armé alene var kommet for at nedkæmpe og bortføre tyskerne. Russerne tilbød at indsætte de tyske styrker i arbejdstjeneste til danske formål. Dette blev afslået, idet man udtalte ønsket om snarest at få bortevakueret de tyske styrker. Allerede samme eftermiddag traf man foranstaltninger hertil. På mindre end en uge blev alle tyskerne ført til Kolberg, og den tyske besættelse af Bornholm var til ende.

I den følgende tid væltede opgaverne over hinanden: bevogtning, oprydning, tilbageflytning af de evakuerede, de dræbtes begravelse, forhandlinger med russerne, den storstilede landsindsamling til de bomberamte, ministerbesøg, journalistbesøg, kronprinsparrets besøg, svenske træhuse og general Dewings besøg opfyldte sindene med stadig nye indtryk, men gav ikke befolkningen tryghed. Den dag, kongen åbnede Danmarks frie rigsdag, var der tavshed på Bornholm, og for dem, der havde en smule fremsynethed, var det yderligere et slag, at samlingsregeringens trontale tog stilling til det sydslesvigske spørgsmål med et: "Grænsen ligger fast".

En kreds på Bornholm, der stod Dansk Samling nær, udsendte lister med opfordring til regeringen om at fastholde landets grænser fra Skagen til Ejderen, fra Blåvandshuk til Christiansø. Listerne opnåede i de dage, da menneskenes sind var oplukkede, ca. 5000 underskrifter, men fik dog ingen betydning, da de blev saboteret af pressen og mærkeligt nok også af flere præster. Større betydning fik det, at der på Bornholm i de samme dage dannedes et lille Sydslesvigsk Udvalg, som senere indordnedes under landsorganisationen.

Den næste dag, 9/5, var capt. Adams min gæst ved en frokost, hvor han på forespørgsel fortalte, at styrken ikke var afrejst til Bornholm, idet afrejsen var udsat.

I anledning af kongens åbning af Rigsdagen blev vagtstyrken reduceret og udkommanderet til parade langs ruten til Rigsdagen, hvorved jeg ikke havde tid til at spørge nærmere om årsagen til udsættelsen af englændernes flyvning. De 3 parachute-englændere har jeg ikke truffet siden. På forespørgsel blev det oplyst, at bataljonen var blevet afløst af en anden bataljon. Capt. Adams boede i al fald den 9/5 på Missionshotellet i Løngangsstræde, men havde udtalt, at såfremt forbindelsen til Lüneburger Heide ikke blev etableret, skulle radiopatruljen den næste dag igen afrejse til hovedkvarteret. Siden da har jeg mistet forbindelsen med disse englændere.

(signeret)

Poul Erik Bahn-Petersen

Det ser altså ud til, at General Dewing har haft ordre til at besætte hele Danmark og også har haft et ekspeditionskorps parat til at gå til Bornholm. Men russerne, der stod foran Lübecks porte, har ikke villet tåle et engelsk støttepunkt ud for deres højre flanke. Derfor måtte de fremtvinge en russisk landgang, koste hvad det ville. Derfor åbnede de bombardementet den 7. maj kl. 12.45, skønt det senere har vist sig, at grev Bernadotte i sin publikation "Sidste Akt" meddeler, at han mandag den 7. maj allerede kl. 10.15 modtog den endelige telefonbesked fra grev Schwerin von Krosigk,⁴⁹ at Tysklands fuldstændige kapitulation var besluttet natten mellem den 6. og 7. maj. I Moskva må man have fået samme budskab lige så tidligt. I løbet af få timer ville de allierede altså have fået Bornholm ganske gratis. Men af militære grunde kunne russerne ikke vente, og englænderne fandt det under de givne omstændigheder klogest at give efter. Over for de to første bombardementer havde den tyske kommandant von Kamptz stået ganske magtesløs. Han kunne have forhindret det tredje og sidste bombardement ved at kapitulere efter opfordringen fra de nedkastede løbesedler, men dertil havde han ingen ordre, og hvad er en tysker uden ordre. Den russiske landgang kunne ingen have forhindret. Det er interessant at se, hvorledes de tre stormagters folkekarakter viser sig i deres dispositioner. Englændernes langsomhed, tyskernes autoritetstro og russernes snedighed. Bombardementerne på Rønne og Nexø var således resultatet af en af de talrige misforståelser mellem Øst og vest.

Året 1946

(Nedskrevet december 1946.)

Vinteren, der var mild, men råkold, gik. Russerne på Bornholm befandt sig ilde. De tålte klimaet dårligt. De holdtes mere og mere afsondrede fra befolkningen. Den 16. marts kl. 12.30 ringede kontorchef Abitz til mig, at den russiske general havde meddelt amtmanden, at de russiske styrker på Bornholm havde fået ordre til at forlade øen. Kort efter spredtes løbesedlerne i byen. Russernes opbrud blev gennemført med en enestående, rastløs energi. Det var samtidigt med, at Churchill i Amerika talte mod den russiske ekspansion og samtidigt med, at russerne fandt det klogest at trække deres tropper tilbage fra Persien.

Den 24. marts gik den danske 15. bataljon i land i Rønne med fane og klingende spil. Den 25. marts overrakte frihedsbevægelsen den russiske general Jakusjov og hans souschef, oberst Strebkov, hver et bornholmsk keramikfad ved en afskedsaudiens i det russiske hovedkvarter på det gamle sanatorium. Den 31. marts deltog jeg på frihedsbevægelsens vegne i generalens afskedsfrokost på Hotel "Helligdommen".

Den 5. april forlod generalen Bornholm som den sidste russer på øen. Det danske militær paraderede på Rønne havn med kanoner og tanks. Langsomt gled den danske torpedobåd "Lindormen" ud af havnen, fulgt af den russiske. Orkestret ombord på den russiske satte i med "Kong Kristian". Salutkanonerne drøned, og kirkeklokkerne kimede.

⁴⁹ Tysk udenrigsminister – efter Ribbentrop.

630. Amtmand Stemanns beretning oplæst i Danmarks Radio i maj 1961.⁵⁰“Skæbnedage på Bornholm.”Radioforedrag (i tre dele) af amtmand P.Chr. v. Stemann
angående tyskernes kapitulation på Bornholm i maj 1945.

1. del.

Mange forskellige beretninger angående tyskernes kapitulation på Bornholm i maj 1945 og mange hypoteser med hensyn til, hvad årsagen var til det russiske bombardement af Rønne og Nexø den 7. og 8. maj 1945 er fremkommet, og Danmarks Radio har nu bedt mig, som vel er den, der oplevede det hele på nærmeste hold, om at give lytterne en historisk redegørelse for disse forhold, en anmodning som jeg meget gerne har villet efterkomme, netop da det drejer sig om at søge spørgsmålet historisk klarlagt bedst muligt.

I mine, faktisk daglige, indberetninger til Indenrigsministeriet vil man finde begivenhederne beskrevet, således som de skete fra time til time – det gælder i øvrigt for hele besættelsestiden – og straks efter de russiske besættelsesstyrkers afrejse fra Bornholm i foråret 1946 gav jeg, på basis af disse indberetninger, en beretning om Bornholms skæbne fra krigens første dag til russernes afrejse. Den er på ca. 1.000 maskinskrevne sider og er henlagt under klausul i Rigsarkivet. Efter opfordring fra mange sider tænker jeg på, når jeg nu til sommer falder for aldersgrænsen, at udgive mine erindringer, og heri vil selvfølgelig disse begivenheder og hypoteser, der er fremsat om disse, blive udførligt og nøjere beskrevet og kommenteret. Denne redegørelse her i radioen er udarbejdet på basis af manuskriptet til denne del af mine erindringer, og disse hviler på mine førnævnte officielle indberetninger og beretningen til Rigsarkivet, så nogen erindringsforskydning af betydning kan der vist ikke være.

Stoffet er ret stort, og jeg har ment også af historiske grunde at burde give en lidt udførligere redegørelse også for hele situationen, dens baggrund og konsekvenserne. Først på denne måde mener jeg, at man vil kunne få det rette indtryk og den fulde forståelse af det passerede. Selv om jeg har søgt at begrænse det mest muligt, bliver redegørelsen dog så omfattende, at jeg har delt den i 3 afsnit, der vil komme i radioen som 3 foredrag. Det første afsnit omfatter situationen på Bornholm og de tyske kommandanter her i månederne lige før kapitulationen. Det andet omfatter tyskernes kapitulation over for Montgomery, det russiske bombardement af Rønne og Nexø, tyskernes kapitulation over for russerne og disses ankomst til Bornholm. Det tredje og sidste omfatter en historisk undersøgelse af og redegørelse for, hvorledes og hvorfor det kunne gå således på Bornholm i modsætning til det øvrige land.

I dag bliver det altså det første afsnit, hvor jeg skal fortælle om situationen på Bornholm og de tyske kommandanter her i månederne lige før kapitulationen. –

Bornholm blev ikke som det øvrige Danmark besat den 9. april, men først den 10. april 1940. De første troppestyrker var württembergske infanteri, og vi havde i begyndelsen infanteriofficerer som kommandanter, senere blev det marineofficerer, hvoraf flere havde en vis forståelse af de særlige forhold her på øen.

Fra 1. august 1944 var den tyske kommandant fregattenkapitän Moraht.

Allerede fra første færd blev jeg klar over, at Moraht var en betydeligere mand end forgængerne. Han var født i Sønderborg, hvor han havde tilbragt de første 5 år af sin tilværelse. Han var derpå med sine forældre flyttet til Hamborg, hvor han voksede op. Han var statsvidenskabelig uddannet

⁵⁰ Maskinskrevet manuskript dateret: April/Maj 1961. – Viceadmiral Vedels privatarkiv.

og havde deltaget i den første verdenskrig som ubådsfører og havde, for en større indsats i Middelhavet, hvor han opererede fra østrigske havne, fået den sjældne tyske orden "Pour le Mérite". Denne orden bar han altid, når han var på besøg hos mig, og jeg opnåede straks kontakt med ham ved at foranledige, at han fortalte lidt om, hvorledes han havde erhvervet den. Han havde skrevet en bog om sine krigserindringer, og i den var bl.a. i facsimile gengivet rapporter om hans indsats med kejser Wilhelms personlige notat i marginen "Han skal have Pour le Mérite".

Efter første verdenskrig var han indtrådt i forretningsvirksomhed og var blevet repræsentant for det engelske benzinfirma "Shell" i Hamborg. Han havde således i de forløbne år haft megen kontakt med England og var med regelmæssige mellemrum kommet til London for et par dages ophold i forretninger. Han talte ikke så sjældent om disse ture og om, hvor meget han holdt af byen London.

Han var en personlighed, der var ikke så lidt hævet over det snæversyn, som beherskede mange tyske officerer. Han havde forståelse af andre landes synspunkter og var i stand til at sætte sig ind i, hvad man fra dansk side følte ved tyskernes tilstedeværelse her i landet. Han gjorde, hvad han kunne for at få alt til at glide, og han var ikke bange for, også i forholdet til sine egne, at indtage standpunkter, som kunne være til gavn for et mere friktionsfrit forløb af besættelsens sidste måneder.

Han var medlem af det nazistiske parti. Hvorledes dette kunne forenes med hans foran omtalte egenskaber var i og for sig for os, der kom til at lære ham at kende i disse vanskelige måneder, ret uforståeligt, men det var til gennemførelsen af samarbejdet med ham en stor fordel, idet det gav ham mere autoritet over for sine egne.

Han var meget belæst, og da han kadede sig ude i lejren på Galløkken, lånte jeg ham bøger. Ikke mindst Mommsen "Römische Geschichte" slutte han med stor glæde. Både han og jeg var ret velbevandret i citater, så vi kunne klare mangan vanskelig forhandling eller situation ved i rette øjeblik at anvende et klassisk citat eller – da han også var i besiddelse af megen humor – en anekdote.

Når jeg har omtalt Morahts personlige egenskaber så udførligt, er det, fordi han kom til at spille en ret stor rolle for forholdene herovre i den sidste vanskelige krigsperiode. Desværre var han ikke kommandant her ved kapitulationen, idet han et par måneder før blev afløst af Kapitän zur See (kommandør) v. Kamptz. Men som man vil høre senere i mit foredrag, lykkedes det mig at formå Moraht til at blive her som en slags stedfortræder for og gesandt mellem v. Kamptz og mig.

I et af mine første møder med Moraht var jeg allerede i så høj grad blevet klar over hans stilling, at jeg turde tale åbent til ham om den situation, der kunne opstå, hvis den russiske fremrykning på Østersøkysten blev så stærk, at Bornholm blev afskåret fra den øvrige del af Danmark.

Jeg sagde til ham, at den krigsmæssige udvikling tydede på, at Rusland i nær fremtid ville erobre de baltiske stater, at indespærring af den russiske flåde i den finske bugt derefter ikke kunne opretholdes mere, og at der også kunne opstå meget store problemer for Bornholms opretholdelse af forbindelsen med den øvrige del af landet. I så fald var det min hensigt over for ministeriet i København at rejse spørgsmålet om et forbud mod, at tyske soldater benyttede de bornholmske rutebåde, idet dette ville forøge risikoen for deres torpedering; jeg ville derfor på forhånd gerne sikre mig Morahts støtte til denne foranstaltning, idet jeg håbede, han forstod, hvor livsvigtigt det var for Bornholm at opretholde sin forbindelse til København længst muligt og i så stor sikkerhed som muligt.

Han viste også på dette punkt forståelse af mine synspunkter, og aftalen blev, at jeg skulle rejse sagen for ham, når jeg anså den for at være aktuel. Heldigvis blev der aldrig anledning hertil, idet den russiske fremrykning kom så sent, men til gengæld så pludseligt, at den praktisk talt blev ensbetydende med krigens afslutning.

Af hensyn til spørgsmålets senere aktualitet vil jeg også omtale følgende:

Allerede i efteråret 1943, da det danske militær var sat helt ud af spillet, stod det mig klart, at sammenbruddet ved Tysklands nederlag ville kunne komme til at skabe meget alvorlige problemer for Danmark med hensyn til spørgsmålet om ordenens opretholdelse, når den tyske hær blev sat ud af spillet.

Fra min forbindelse med sønderjyske kredse i tiden omkring Tysklands sammenbrud i 1918-19 havde jeg set, hvordan forholdene dér kunne udvikle sig, og det var derfor navnlig en sådan situation, jeg havde for øje. Jeg erindrede f.eks. den terror, som de tyske marinesoldater ved luftskibshallerne i Tønder udøvede over hele byen og egnen ved revolutionen.⁵¹ Da vi til stadighed havde haft "indkøbsbesøg" på Bornholm af tyske marineskibe, var jeg bange for, at der ved det tyske sammenbrud skulle ske det, at besætningerne på alle disse og mandskabet på andre tyske skibe, der muligt havde hørt om Bornholms herligheder, ved Tysklands sammenbrud skulle tage kommandoen og sejle til Bornholm for at plyndre, inden de tog hjem.

På det tidspunkt eksisterede det danske politi ganske vist endnu, men jeg indså, at dets styrker, selv om disse var vokset stærkt under krigen, i en akut situation ville være ganske ude af stand til at klare de vanskeligheder, som en flygtende og desorganiseret tysk hær ville rejse, når man ikke havde en dansk hær at støtte sig til.

Jeg var ligeledes klar over, at de politistyrker, der på dette tidspunkt var til rådighed, ville blive engageret i København og i de store provinsbyer samt eventuelt i Sønderjylland, og at der ville være meget små muligheder for at yde bistand til Bornholm, uanset at man kunne vente ekstraordinære vanskeligheder her, hidrørende fra de fra de baltiske stater flygtende tyskere, eventuelt fra de efter dem følgende russere.

Jeg arbejdede derfor ganske privat og på egen hånd med den tanke, hvis det skulle vise sig nødvendigt for at beherske situationen, at få et kontingent svensk militær sendt til Bornholm, så snart det tyske sammenbrud var klart.

Gennem personer, der herfra tog til Sverige, og som på mine vegne kontaktede det danske gesandtskab i Stockholm, ikke mindst daværende legationsråd Torp-Pedersen, samt gennem den svenske ambassadør i København, kammerherre v. Dardel og min gode ven viceadmiral Vedel, fremsatte jeg den plan, at jeg, når Tyskland var brudt sammen, ad en nærmere aftalt vej, der ville virke omgående, kunne hidkalde svensk militær hjælp til Bornholm.

Hen på efteråret 1944 fik jeg besked fra Sverige om, at der nu var opstået visse vanskeligheder.

Der gik nu atter et stykke tid, hvor jeg intet hørte til sagen. Så fik jeg pludselig brev fra viceadmiral Vedel, om jeg ikke snart kom til København, så vi kunne tale sammen. Jeg tog straks af sted, og det viste sig, at der nu skete noget, der desværre må siges at være blevet til skæbnesvanger skade for Bornholm. Det har ikke været mig muligt at fastslå nøjagtigt, hvornår det skete, men det var på et tidspunkt, da forhandlingerne om den danske regering efter krigen var ført så langt frem, at man i hvert fald med nogen sikkerhed kunne regne med, at Vilhelm Buhl blev statsminister i befrielsesregeringen. Vedel meddelte mig, at han fra Sverige havde fået besked om, at den svenske regering ønskede min plan om tilkaldelse af hjælp fra Sverige til Bornholm forelagt for og godkendt af det kommende danske ministerium. Forhandlinger herom måtte altså føres med Buhl.

Vedel og jeg drøftede så det hele igennem med ham. Han lovede mig nærmere besked efter at have drøftet sagen med sine vordende kolleger. Men han forstod udmærket godt mine synspunkter. Der

⁵¹ Den tyske revolution, der i november 1918 medførte kejserdømmets afskaffelse og indførelse af et parlamentarisk styre, begyndte med matrosopstande og mytterier i Kiel og Wilhelmshafen, der udviklede sig til (fejlslagne) forsøg på i en række byer at indføre arbejder- og soldatteråd efter sovjetrussisk forbillede.

gik nogen tid, uden at jeg hørte noget fra ham. Jeg søgte så forbindelse med ham igen; vi mødtes i København, og han erklærede, at det for ham og de andre designerede ministre var et princip, at der ikke skulle hidkaldes svenske tropper til brug ved Danmarks befrielse. Man havde åbenbart visse forestillinger om, at man fra dansk side selv kunne klare dette. Han spurgte mig, om Bornholm ikke fik våben fra Sverige, hvilket jeg bekræftede, men jeg tilføjede, at de fleste gik videre herfra til det øvrige land, og at den af mig tænkte situation kunne blive af en sådan karakter, at den slet ikke kunne beherskes af et par hundrede unge frihedskæmpere, der jo ikke var indstillet på så alvorlige operationer. Men der var desværre intet at gøre.

Jeg var naturligvis ikke tilfreds eller glad ved denne afgørelse, men på den anden side var der heller ikke yderligere muligheder for at arbejde videre med sagen. Skulle der herefter stilles særlig hjælp til rådighed for Bornholm, skulle det være fra den danske brigade i Sverige, men det gik jeg ud fra, at regeringen og brigaden ordnede, idet de jo nu var klar over problemet.

Imidlertid erfarede jeg efter krigens afslutning, at min plan om organisation af en særlig hjælp til Bornholm havde været underkastet meget indgående overvejelser i forbindelse med dispositionerne over den danske brigade i Sverige, – at der på et vist tidspunkt umiddelbart op til befrielsen blev foretaget omfattende forberedelser til at sende en afdeling af brigaden til Bornholm, og at disse var så langt fremme, at vedkommende afdeling stod umiddelbart foran afskibning til Bornholm, da man fik kontraordre om at følge hovedstyrken til København.

Som det senere skal redegøres nærmere for i forbindelse med mine oplysninger om de begivenheder, der førte til Bornholms bombardement, er det min opfattelse, at denne beslutning fik de sørgeligste følger for Bornholm. Jeg er naturligvis ikke i stand til at udtale mig om, i hvor høj grad det var nødvendigt at sende brigaden til København uden at kunne lade en afdeling af denne gå til Bornholm så hurtigt, at der havde været mulighed for at modtage tyskernes overgivelse til danske myndigheder, men efter min mening kunne måske Bornholms bombardement herved være undgået.

Min fornævnte plan om eventuel hjælp fra Sverige til Bornholm er i øvrigt nærmere omhandlet i det svenske »Aktuelt och historiskt. Meddelanden från Försvarsstabens Krigshistoriska Avdelning 1956«.

– Den 23. februar 1945 meddelte Moraht mig, at han nu skulle rejse fra Bornholm, hvilket jeg var meget ked af. Han var reserveofficer, og reserveofficererne blev på den tid mere og mere trukket tilbage fra frontlinierne, og hertil regnede man nu Bornholm. Hans efterfølger skulle være en kommandør af linien kapitän zur See v. Kamptz. Han havde ordre til omgående at overtage stillingen her.

Da v. Kamptz endelig, efter i virkeligheden at have været her i længere tid, den 28. marts 1945 aflagde tiltrædelsesbesøg på mit kontor, lagde han ikke skjul på, at den tyske hærledelse regnede med, at Bornholm nu var den del af Danmark, der snarest kunne komme til at ligge i krigszonen, og at dette kunne ske uden varsel. Ganske vist hævdede han, at man fra tysk side ville søge at holde et forsvar af Bornholm uden for øen, men dette ville på den anden side medføre, at Bornholm meget let kunne blive fuldstændig afspærret fra omverdenen, f.eks. ved mineudlægning, eller hvis der udviklede sig søtræfninger i de bornholmske farvande.

De bornholmske havne vrimlede på denne tid af alle slags fartøjer, og selv om der var mange flygtningeskibe imellem, var krigsskibe af enhver art stærkt dominerende.

Den 1. april (påskedag) lå der således i alt otteogfyrreretyve tyske civile og militære skibe samt tretten ubåde i havnen i Rønne og tre udenfor samt en flydedok med tyske flygtninge. Der var derfor ikke tvivl om, at der virkelig var grund til at frygte for, at Bornholm skulle blive afskåret fra den øvrige del af landet, og hvis krigsbegivenhederne ikke afvikledes, kunne en sådan afspærring få meget alvorlige følger.

I øvrigt lod jeg mig på ingen måde imponere af v. Kamptz til trods for, at han tog sig selv uhyre alvorligt og ganske åbenbart følte det som sin opgave at tilvejebringe den strammeste frontdisciplin overalt, hvor han kunne komme til det. Han var en yngre mand, typisk militær og typisk partimand. Han kom senest fra overkommandoen i Berlin. Han var klar over, at Moraht og jeg havde haft et udmærket samarbejde og indledte derfor samtalen med mig med nogle formelle bemærkninger om, at han håbede på det samme forhold mellem Inselkommandant og amtmænd, som der hidtil havde været. Det passede ham ikke rigtigt, at jeg straks sagde, at det udelukkende kom an på ham selv. Hvis han ville fortsætte som forgængerne, ikke mindst Moraht, skulle det nok gå. Jeg synes også, at han havde godt af at høre, at jeg benyttede lejligheden til at takke Moraht og sige til ham, at den bornholmske befolkning havde modtaget meddelelsen om, at han ville blive her, med glæde. Jeg havde nemlig opnået Morahts tilsagn om at blive her, skønt han egentlig skulle rejse væk. Men jeg anså det af stor betydning at have ham som formidler af den rabiante v. Kamptz og ikke mindst, når kapitulationen skete, og Tyskland knækkede sammen. I øvrigt henstillede jeg til Moraht, at han sørgede for at hindre, at man fra tysk side i en sidste kortvarig kampperiode i desperation, af såkaldte militære grunde, foretog ødelæggelse af ting, som var livsnødvendige for den civile befolkning, som havne, broer, veje, elektricitetsværk m.v. Det lovede og holdt han.

v. Kamptz dokumenterede imidlertid hurtigt, at han ikke forstod, hvad det hele drejede sig om, idet han i sine videre udtalelser under nævnte samtale første gang anvendte ordet loyal om mit samarbejde med ham. Dette reagerede jeg straks overfor og sagde ham rent ud, at han måtte være klar over, at der ikke var eller kunne være tale om nogen loyalitet fra nogen dansk over for Tyskland og tyskerne. Selv om alle danskere ønskede at få tyskerne ud af landet hurtigst muligt, havde jeg arbejdet med de forskellige tyske kommandanter for at opnå, at forholdene her var så rolige som muligt, hvilket var i fælles interesse. Jeg ville også forbeholde mig i alle situationer åbent at sige, hvad jeg mente, og hvis han ikke kunne følge mig her, kunne det punkt komme, hvor jeg måtte sige som kongen af Sachsen – v. Kamptz var fra Sachsen – siges at have sagt, da han abdicerede: “Jetzt könnet Ihr den Dreck selbst machen”.

For straks at give bevis på, hvad jeg mente i så henseende, tilføjede jeg, at efter min mening måtte krigen nu snart være forbi, og en passant nævnede jeg, at de allierede nu var i forterranet af Würzburg, hvortil han så meget forbavset ud. I det hele taget klaredes mange forhandlinger bedst, når man tog dem med humor. Von Kamptz selv indrømmede, at han ikke havde megen humor, men erklærede sig dog rede til at lære det.

Dernæst syntes jeg, det var hensigtsmæssigt at give ham et lille kursus i den bornholmske psykologi. Bornholmerne er rolige og besindige, men hvis de taber tålmodigheden, kan de reagere voldsomt, og jeg benyttede lejligheden til at fortælle, at de på et vist tidspunkt skød den svenske kommandant, som var blevet anbragt her på øen. Jeg forklarede ham, at han i egen interesse ville gøre klogt i at tilpasse sine foranstaltninger til den bornholmske befolkning. Og jeg forklarede ham i øvrigt, at jeg under krigen med de vanskelige forhold, hvor der ikke var daglig postforbindelse til København, og telegrammer og telefonsamtaler var under censur, havde vænnet mig til at handle selvstændigt.

Jeg sluttede imidlertid denne del af mine bemærkninger med at sige, at han på hvilket tidspunkt af døgnet han ville, kunne sætte sig i forbindelse med mig, hvis han ønskede det.

Han redegjorde derefter på min forespørgsel for Bornholms aktuelle militære situation og fremsatte de fornævnte udtalelser om, at man måtte vente, at øen kunne blive afspærret. Jeg sagde i en uforbindende spøgende form til ham, at for Bornholm og bornholmernes skyld skulle han ikke gøre sig nogen større ulejlighed med at forsvare øen, men tilføjede mere alvorligt, at jeg fandt det mærkeligt, om man fra tysk side ville holde Bornholm, såfremt russerne efterhånden, hvad det så ud til, bemægtigede sig hele Østersøkysten. Dette var imidlertid efter hans oplysning tyskernes hensigt.

Men v. Kamptz's virksomhed satte nu straks spor overalt. Der skete beslaglæggelser af ejendomme til indkvartering af soldater eller til bygning af forsvarsværker. Huse blev i den henseende uden videre revet ned, træer fældet og haver samt biler og cykler blev beslaglagt. Det meste skete, uden at nogen af de mellem Danmark og Tyskland aftalte formaliteter i så henseende blev overholdt fra tysk side. Det medførte en øjeblikkelig strøm af protester fra min side over for v. Kamptz, idet ejerne jo straks henvendte sig til mig. Ligeledes raserede han faktisk de handlende øen over for alle bygningsmaterialer, pigtråd m.v. Typisk for ham var det også, at han rekvirerede godsvogne fra jernbanerne for at sætte kanoner på dem, så det blev til et pansertog, der skulle køre rundt og forsvare øen. I øvrigt protesterede jeg over for store oplag af ammunition på havnen. Noget fik Moraht, der selv havde oplevet eksplosionen i Bergen havn, væk. Men der kom stadig nyt. v. Kamptz skulle forsvare Bornholm til sidste patron. Som et enkelt eksempel på hans optræden kan jeg også nævne, at hans forgængere, når de ønskede en konference med mig, altid telefonisk lod forespørge, hvornår det måtte passe mig, at de mødte på mit kontor. v. Kamptz indførte hurtigt det modsatte med tilsigelse af mig til ham. Da jeg første gang "misforstod" dette og ikke kom, men efter lang forgæves venten telefonisk lod forespørge derude, hvornår han kom, fik jeg besked om, at han kom ikke. Han havde forgæves ventet på mig, og hvis jeg ikke kom, ville han lade mig afhente. Jeg spurgte telefonisk ministeriet, om jeg skulle tage ud til ham. Man mente, at det af hensyn til befolkningen var rettest, at jeg gjorde det. Og så måtte jeg jo gøre det. Men jeg pointerede straks over for ham, at det var kun af hensyn til befolkningen, jeg gjorde dette. Resultatet var, at den tilstedeværende Moraht tilbød sig som gesandt imellem os.

Lørdag morgen den 28. april 1945 ankom Moraht til mig med store ordensdekorationer på, og jeg sagde straks til ham, at jeg syntes, at dette så meget højtideligt ud. Han svarede, at det var det også, idet han kom på officiel afskedsvisit hos mig. Han oplyste, at forholdene havde udviklet sig således, at der måtte en afklaring til, og der kunne kun være én Inselkommandant. Den foreliggende situation med v. Kamptz var for ham uholdbar. Han havde derfor selv anmodet om, at han måtte blive tilbagekaldt, så han eventuelt kunne få lejlighed til at indtræde som menig matros i folkestormen. Det var jo en temmelig voldsom beslutning for en mand af hans charge og hans fortid, men han bad mig om ikke at komme ind på enkeltheder og var ganske klar over, at det hele nok ikke ville vare mange dage endnu.

Jeg takkede ham på den bornholmske befolknings vegne og beklagede, at han ikke var her til det sidste, hvor jeg netop havde håbet, at han og jeg skulle have søgt at få situationen til at gå fredeligt af. Tårerne trillede ham ned ad kinderne. Jeg fortalte ham, hvorledes den militære situation lå. Han anede intet og var rystet. Det var med bange anelser, jeg tog afsked med ham.

I min indberetning til ministeriet, hvori jeg fortalte dette, tilføjede jeg, at jeg faktisk ikke kunne gøre mere nu, hvor jeg kun havde v. Kamptz at henholde mig til, og han var komplet umulig at forhandle med.

Samme aften, lørdag den 28. april kom i radioen meddelelsen om Himmlers kapitulationstilbud,⁵² og det var derfor nu åbenbart for enhver, at der selv i ugunstigste fald højst ville gå et par dage, før det hele var forbi. Under disse omstændigheder syntes jeg, at situationen lå lidt anderledes for Morahts vedkommende, og det ville, indså jeg straks, være af den største betydning at få ham til at blive her nogle dage, indtil man så, hvorledes situationen udviklede sig.

Til trods for, at klokken var ca. 23, da jeg i radioen hørte om Himmlers tilbud, ringede jeg derfor ud til lejren for at tale med Moraht. Jeg oplyste ham om, hvad jeg havde hørt, og henstillede indtrængende til ham, om han ikke kunne tænke sig under disse omstændigheder at blive, idet der vist ville være god brug for ham her i de kommende dage. Det gjorde selvfølgelig et dybt indtryk på ham at blive bekendt med disse oplysninger, som viste, hvor nær sammenbruddet var, og at forstå, hvor megen vægt jeg lagde på hans tilstedeværelse her. Han lovede derfor at blive, hvad jeg takkede ham for.

⁵² Himmlers fejlslagne forsøg på via Sverige at få en separat kapitulationsaftale i stand med vestmagterne. Hans tilbud blev afvist.

Jeg havde allerede i nogen tid fulgt den linie at benytte enhver lejlighed til at underrette tyskere om de oplysninger, som jeg sad inde med, om tyske vanskeligheder og tegn på det forestående sammenbrud. Nu lod jeg heller ikke denne chance gå ubenyttet hen til at bringe de sidste sensationelle meddelelser frem til selve centret for den mest fanatiske tyske modstandsvilje på Bornholm, v. Kamptz, personlig. Jeg fortalte ham navnlig om Himmlers kapitulationstilbud, og hvad der i forbindelse hermed viste Tysklands forestående sammenbrud.

Desværre prellede det tilsyneladende fuldstændig af på ham. Det er løgn, sagde han, jeg tror ikke på noget af dette, og jeg vil fortsætte som hidtil. Jeg fik dog sagt, at jeg i hvert fald havde ønsket at meddele ham disse oplysninger for i forbindelse hermed at henstille til ham at være lidt forsigtig i disse dage, hvor luften på grund af alt dette var ladet med elektricitet. Men han sagde ligeud, at det fandt han ikke nogen grund til!!

Jeg har ment at måtte give disse fyldige oplysninger for, at man dels kan få et indtryk af den faktiske situation her den 4. maj 1945, dels af de 2 hovedpersoner, der da fra tysk side var ledende her, Moraht og v. Kamptz.

I mit næste foredrag skal jeg fortælle om tyskernes kapitulation over for Montgomery, det russiske bombardement af Rønne og Nexø, tyskernes kapitulation over for russerne og disses ankomst til Bornholm.

2. del.

I dag skal jeg fortælle om tyskernes kapitulation over for Montgomery, det russiske bombardement af Rønne og Nexø, tyskernes kapitulation over for russerne og disses ankomst til Bornholm.

Da jeg den 4. maj 1945 om aftenen i radioen hørte meddelelsen fra London om kapitulationen, ringede jeg straks til Udenrigsministeriet og talte med direktør Svenningsen. Jeg spurgte, om det var rigtigt, at der var kapituleret, og at tyskerne i Danmark skulle kapitulere til England. På begge spørgsmål svarede han ja. Jeg henstillede derefter meget, at man skaffede mig sikkerhed for, at man ikke i denne henseende havde glemt Bornholm, samt at man sørgede for, at der omgående kom engelske kontrolofficerer hertil med fuldmagt til at handle selvstændigt. Begge dele blev lovet mig.

Derpå ringede jeg til Moraht og meddelte ham, at kapitulationsmeddelelsen nu forelå, og bad ham underrette v. Kamptz, samtidig med, at han fra mig skulle anmode ham om, at tyske tropper og patruljer blev holdt inde, og at alle tyske officerer og soldater fik pålæg om den yderste tilbageholdenhed og besked om at rette sig efter frihedskæmperne, der nu trådte i funktion. Til gengæld lovede jeg at sørge for, at der ikke skete noget fra dansk side, som kunne skabe vanskeligheder for tyskerne.

Jeg erfarede, at folk var begyndt at stimle sammen, bl.a. ved de tyske skibe på havnen, og dette kunne hurtigt give anledning til farlige episoder, hvorfor jeg foranledigede, at vagtværnet anmodede folk om at gå hjem. Tilsvarende foranstaltninger blev truffet på den øvrige del af øen. Samtidig blev højttalervognen udsendt med en sålydende meddelelse:

“Amtmanden opfordrer indtrængende enhver til straks at gå hjem og forblive der, således at værdig ro, orden og disciplin opretholdes i overensstemmelse med kongens bud og Danmarks Frihedsråds opfordring”.

Hele aftenen var jeg i stadig forbindelse med Moraht, der sørgede for, at alt gik upåklageligt fra tysk side. Den næste dag om formiddagen trådte frihedskæmperne i aktion og sikrede sig straks de danske, som skulle tages i forvaring, hvilket jeg havde tiltrådt.

Som sædvanlig, når der skete noget af betydning under krigen, “fejredes” begivenheden bl.a. ved, at telefon- og telegrafforbindelsen mellem Bornholm og den øvrige del af landet blev afbrudt, men

heldigvis kunne man få kontakt over Lyngby Radio, og det lykkedes mig ad denne vej at komme i forbindelse med departementschef Saurbrey i Indenrigsministeriet, hvorefter telefonforbindelsen igen straks blev åbnet. Jeg henstillede til ministeriet, at forbudet mod private telefonsamtaler til og fra Bornholm blev ophævet. I øvrigt forløb alt roligt og værdigt.

Den halsstarrige v. Kamptz fortsatte imidlertid uanfægtet sine befæstningsarbejder, men jeg kunne nu med større vægt protestere. Jeg anmodede derfor Moraht om at foranledige, at disse arbejder blev standset og forlangte, at hvis v. Kamptz ikke sørgede for det, måtte han omgående komme ind til mig til en forhandling herom. Det var som at slå vand på en gås; v. Kamptz lod meddele gennem Moraht, at han måtte fortsætte, da han ikke vidste, om russerne eller englænderne kom først her til øen, hvoraf fremgik, at han var rede til at overgive sig til englænderne, hvis de kom her, medens kapitulationen efter hans opfattelse ikke gjaldt for russerne. v. Kamptz erklærede sig dog nu allernådigst villig til at komme ind til mig, så helt upåvirket af situationen var han altså dog ikke.

Ved enkelte lejligheder havde der kort tid før kapitulationen vist sig meget højtflyvende observationsmaskiner, og det samme skete også lørdag den 5. og søndag den 6. maj.

Disse maskiner gav ikke anledning til vanskeligheder, formentlig allerede fordi de fløj så højt, at der ikke var nogen mulighed for tyskerne for at nå dem med deres luftværnsskyts.

Desværre var strømmen af flygtende tyske militære taget stærkt til i dagene indtil kapitulationen, og netop den 5. og 6. maj ankom der flere tyske skibe med i alt ca. 5.000 tyske soldater til Nexø. Da der i Nexø kun er ca. 3.000 indbyggere, var dette en frygtelig invasion at få, og det blev naturligvis endnu værre, da soldaterne, der efter sigende havde stået op i lasten i tre døgn, var udmattede og udhungrede. Borgmester Harild i Nexø anviste dem bivakplads i Nexø Lystskov, der grænser op til byen, men da tropperne i stort omfang var ganske udisciplinerede, nærrede man frygt for, hvad de kunne foretage sig, hvis man ikke skaffede dem en passende forplejning. Selv om mange smed våben fra sig, hvor de gik og stod, var de dog ikke ufarlige. Borgmesteren henvendte sig derfor til mig, og jeg rådede ham til at træffe de nødvendige foranstaltninger til bespisningen af dem. (Sultne og tillige skarpt bevæbnede soldater er jo ikke ufarlige). Det skete i Røde Kors' navn, og Danske Kvinders Beredskabstjeneste i Nexø ydede al tænkelig bistand.

Der blev tilberedt tre kvart liter grød og skaffet en halv liter mælk til hver af dem. De udsultede mennesker kastede sig over maden med en begærlighed, der var så stor, at f.eks. de klatter, der faldt på jorden, omgående blev slikket op. Nogle af soldaterne havde imidlertid tabt tålmodigheden og havde begivet sig ud på landevejene, således at der i alt kun blev bispist ca. 4.000 mand.

Jeg opfordrede også sognerådsformændene i omegnen af Nexø til – for at undgå vanskeligheder med disse udsultede soldater – at henstille til beboerne, hvis soldater henvendte sig til dem, at give dem mad og lov til at ligge i lader o.l. Der skete da ej heller en eneste "episode".

De soldater, der var vandret ud på landevejen til Rønne, var derimod i mange tilfælde blevet ganske udmattede på vejen og havde kastet deres ejendele, våben osv. fra sig ved vejkanterne. Nogle lagde sig ind i de tilstødende landejendomme eller blot i grøften. I enkelte tilfælde måtte man endog hente soldater, som lå på selve vejen.

Da jeg hørte dette, tog jeg selv ud og konstaterede forholdene og sørgede for, at Inselkommandanten, der tilsyneladende intet anede om dette, sendte vogne ud for at samle de pågældende og de våben, der lå og flød alle vegne, op.

v. Kamptz ankom til mig til det fastsatte tidspunkt, ledsaget af Moraht, og jeg gennemdrøftede nu alle løbende spørgsmål med dem. Jeg mente at have et rimeligt krav på at få nogle virkelige konkrete oplysninger om, hvad der foregik her på øen og indledte derfor med at forlange disse oplysninger.

Han oplyste, at der befandt sig 13.-14.000 tyske soldater på Bornholm, herunder tre generaler, og jeg ser ham endnu for mig, siddende sammenbidt i sofaen på mit kontor og selvbevidst fremhæve, at selv om der var tre generaler – for at jeg rigtig skulle forstå det, rakte han samtidig tre fingre i vejret – var det dog ham, v. Kamptz, der havde den øverste ledelse af alt, hvad der foregik her. Af hans oplysninger fremgik i øvrigt, at ca. 3.000 af de omtalte soldater var sårede, og at det var meningen at anbringe disse på de beslaglagte hoteller i Allinge-Sandvig.

Om de til Nexø sidst ankomne veludrustede og særlig disciplinerede tropper, hvis antal v. Kamptz angav til ca. 700, erklærede han, at de var særlig udvalgte med det formål bl.a. at sikre den danske befolkning mod vanskeligheder fra de mange soldater, der var kommet hertil. Hidtil havde de vist sig disciplinerede, men man kunne naturligvis ikke være sikker på, at man i længden kunne stole på dem, “da der naturligvis er bolschevikiske opviglere⁵³ imellem dem”, som han udtrykte det.

v. Kamptz erklærede imidlertid, at han med den største streghed ville søge at opretholde disciplin, og at han havde givet de alvorligste instrukser herom, herunder at plyndring ville blive straffet med øjeblikkelig skydning.

Under forhandlingen med mig hævdede v. Kamptz videre, at der oprindelig havde været tale om at transportere betydelige mængder soldater her til øen, og at de hertil ankomne generaler var indstillet på at gå i forsvarsstilling her. Han påstod imidlertid, at han, da de meldte sig hos ham, gjorde dem bekendt med, at han havde ordre til at sørge for kapitulationen over for englænderne i overensstemmelse med de trufne aftaler, og at der derfor ikke kunne være tale om yderligere forsvarsforanstaltninger. I denne forbindelse havde han understreget, at det stadig var ham, der havde kommandoen her på øen.

Han påstod derfor, at han for sit vedkommende havde afblæst alle forsvarsarbejder, således som jeg flere gange havde forlangt han skulle. Søndag aften var der desuden efter aftale med hans overordnede udstedt forbud mod, at tyske skibe overhovedet anløb bornholmske havne, bortset fra tilfælde af beskadigelser og havari.

Hans oplysninger om standsning af befæstningsarbejder m.v. stred imidlertid ganske imod de oplysninger, amtet sad inde med om, at forskellige arbejder rundt om på øen stadig fortsattes, og at man endog havde begæret det jernbanetog, som skulle bygges om til pansertog, kørt frem på sporene, og jeg måtte derfor gøre ham bekendt med, hvad jeg havde fået at vide.

Dette slog han hen med, at ganske vist havde han givet ordre til, at samtlige disse foranstaltninger skulle ophøre, men at disse måske på grund af forvirringen og de uhyre administrative vanskeligheder, som han havde at slås med, endnu ikke var nået frem til alle underordnede instanser. Han lovede dog at gøre alt, hvad der stod i hans magt, for at dette skete så hurtigt som muligt, men tilføjede samtidig, at der naturligvis måtte graves og bygges lidt hist og her af hensyn til de ca. 10.000 mand af hans folk, der nu opholdt sig under åben himmel, f.eks. måtte der graves nødklosetter og lignende og hist og her bygges nogle mindre nødbaracker. Han ville imidlertid sørge for, at disse arbejder indskrænkedes til det allermest nødtørftige. Hvordan man nu end vurderede v. Kamptz's tilsagn på dette punkt, var det i hvert fald af vægt, at hans udtalelser blev bragt til befolkningens kundskab, og der blev derfor sendt en meddelelse herom til aviserne, i hvilken det udtrykkelig blev sagt, at det ved forhandling mellem amtmanden og den tyske kommandant var blevet bestemt, at størstedelen af de tyske soldater, der for tiden opholdt sig navnlig i Nexøs omegn, til fods skulle begive sig til Almindingen, hvor de skulle opholde sig under åben himmel, indtil de kunne komme videre, forhåbentlig efter få dages forløb. Samtidig blev det tilføjet, at det af hensyn til dem var nødvendigt at foretage visse mindre arbejder, men at alle egentlige befæstningsarbejder var ophørt, og at der var udstedt forbud mod tyske skibes anløb af bornholmske havne.

⁵³ agitatorer.

De oplysninger, som v. Kamptz gav om mulighederne for at transportere de ca. 10.000 soldater, der kun var på gennemrejse her, fra øen, var imidlertid ikke videre optimistiske. Der var i virkeligheden for tyskerne til rådighed herfor kun to større fiskekuttere, to småskibe og seks fiskerbåde; selv disse var i meget dårlig stand og kunne ikke komme videre, før de var blevet repareret.

v. Kamptz forespurgte, om han kunne gøre noget for de danske personer, som frihedskæmperne havde arresteret, f.eks. at afgive erklæringer for visse af dem om at de var blevet tvunget til at udføre arbejde for tyskerne eller lignende. Jeg erklærede, at disse folks sager nu ville blive behandlet af danske domstole. Men at der i lige så høj grad var tale om sikkerhedsforanstaltninger over for de pågældende selv for at sikre dem mod lynchjustits fra befolkningens side.

Under min samtale med v. Kamptz havde jeg været inde på spørgsmålet om beskydning af de russiske flyvere, der viste sig over øen. Dagen før, kl. ca. 18.30 – dette tidspunkt er omhyggeligt fastslået af det civile luftværn i Nexø – havde nemlig imod de tidligere aftaler et luftværnsbatteri i Nexø givet ild imod de russiske flyvemaskiner, som fløj over havnen, ganske vist i meget stor højde, således at projektilerne næppe kunne nå flyverne, hvilket gjorde det endnu mere tåbeligt og uigennemtænkt at foretage en sådan udfordrende handling.

Jeg opfordrede ham igen meget indtrængende til at ophøre med al modstand, og han svarede, at blot der kom én englænder herover, ville han kapitulere til ham. Jeg kunne kun sige, at jeg endnu samme morgen igen havde ringet om det til København, men at jeg ikke kunne få nogen besked.

Mit indtryk af ham var, at havde jeg gået ind på ham derom, ville jeg kunne have fået ham til at kapitulere til mig, når der ikke var nogen englænder. Men kapitulere til russerne, nej. Thi det var imod aftalen, imod kapitulationsvilkårene. Rusland var fjenden, og den var han netop sat til at forsvare Bornholm imod.

Men kapitulere til mig var umuligt, thi her var, som det senere viste sig, over 20.000 (vel snarere 22.000) til dels stærkt bevæbnede tyske soldater. Og til at bevogte dem ville jeg kun have haft få unge frihedskæmpere, som i forvejen var fuldstændig overkørte, og slet ikke uddannet rigtigt. Men det havde været en interessant tanke, om der var blevet kapitulert til Danmark.

Nej, havde jeg blot haft den tidligere omtalte bataljon af den danske brigade fra Sverige eller kunnet tilkalde svensk hjælp, da havde situationen været en anden. Da ville jeg have prøvet det, og på den basis ville det vel også politisk være blevet anerkendt. Nu turde jeg slet ikke indlade mig i drøftelser herom, men det pinte mig og har pint mig siden, thi da kunne bombardementet være undgået. Og her viser sig også det skæbnesvangre resultat af, at min plan om hjælp fra Sverige ikke blev til noget. Det er bittert at sige det, når jeg netop havde forudset muligheden af en sådan situation, som faktisk kom til at foreligge.

Mig bekendt lå som sagt på kapitulationstidspunktet 1. bataljon af brigaden i Sydsverige i nærheden af Simrishamn, netop egnet til at sende til Bornholm. Men nej – så vidt vides, var der udtrykkelig forespørgsel derom – den måtte ikke gå til Bornholm, men skulle gå til København, hvor den faktisk intet af betydning fik at gøre. Men SHAEF, under hvem den danske brigade i Sverige også stod, kan vel også have været medbestemmende her. Og da man endelig derefter ville sende den til Bornholm, var det – for sent. Søndag den 6. sendte jeg generaldirektør K.J. Jensen et telegram, om de ikke snarest ville lukke rigstelefonen hertil op igen for private samtaler. Nu var der dog kapitulert. Da vi sidder og spiser frokost den dag, ringer rigstelefonen, og det var ham. Han beklagede meget, at de havde glemt at foretage dette, men nu var det sket, og så ville han være den første, der ringede op til mig. Han havde tjenestebolig på 1. sal ude over Hellerup Posthus og sagde, at han fra sine vinduer netop så et særtog rulle ind og holde på perronen. Det blev modtaget af Københavns kommandant, generalmajor Leschly m.fl. og ud steg nu generalmajor Knudtzon og en hel bataljon af brigaden. Jeg kunne kun hertil sige: "Det var f --- s, hvor er det forfærdeligt at høre om. Det var ikke til København de skulle, men her til Bornholm!"

– Efter at v. Kamptz havde forladt mig om formiddagen mandag den 7. maj, ringede borgmester Harild fra Nexø til mig og meddelte, at nu havde der igen været russiske observationsmaskiner over Nexø, og at tyskerne havde skudt efter dem. Man var selvfølgelig bange for konsekvenserne fra russisk side. Jeg sagde, at jeg med det samme skulle sætte mig i forbindelse med v. Kamptz og igen forlange, at de holdt op med at skyde. Dette gjorde jeg pr. telefon, og igen lovede v. Kamptz mig at holde op med skydningen, hvilket jeg meddelte Harild.

Lidt efter ringede telefondirektør Heinø og meddelte mig, at Nexø nu var blevet bombarderet af russerne, og at bl.a. telefoncentralen var blevet ødelagt. For at få klarhed over, hvad der var sket dernede, bad jeg civilingeniør Milner snarest at skaffe mig fornøden underretning gennem jernbanernes telefon. Igen telefonerede jeg til v. Kamptz, at de skulle holde op med at skyde. Han havde ikke telefon til kanonstillingerne, men ville så sende bud ud til dem derom, hvilket han jo skulle have gjort straks.

Vi havde illegale gæster fra Sverige til frokost i privatlejligheden, og medens vi sad og spiste, ringede telefonen uafsladeligt, og nu kom så Milner i telefonen med besked om, hvad der var sket ved bombardementet i Nexø. Han fortalte, at der kl. 10 om formiddagen var sket det, at luftværnsbatterierne dernede på ny havde beskudt et par russiske flyvere, som var passeret i stor højde. Efter ca. 2 timers forløb var disse vendt tilbage og havde kastet nogle bomber. Dette var lige passeret, og medens jeg endnu talte med ham i telefonen, kunne jeg høre, at der blev kastet bomber også her i Rønne, samt at de tyske luftværnsbatterier i Rønne skød, og at der blev skudt med maskingeværer fra flyvemaskinerne ned ad gaden. Alt uden noget varsel, og da der var kapituleret, var al dansk civil lufttjeneste f.eks. sirenerne holdt op. Det hele var ganske uforberedt og skete lige ved 12-tiden, da folk gik hjem til middag fra arbejde.

Under selve bombardementet telefonerede jeg fra en nødtelefon i kælderen til v. Kamptz og nedlagde protest imod, at de tilstedeværende luftværnskanoner overhovedet blev brugt, idet jeg erklærede, at ingen havde bedt tyskerne om at forsvare os imod russerne. De måtte nu afstå fra enhver form for beskydning eller i det hele taget forsvar eller befæstning.

Umiddelbart før det første bombardement var det lykkedes mig at få indtelefoneret en kort rapport til Udenrigsministeriet om situationen.

Umiddelbart efter bombardementet kom v. Kamptz kørende ned til mig. Han ville over sin trådløse station give sine overordnede i København meddelelse om situationen. På det tidspunkt var jeg uden nogen mulighed for at komme i forbindelse med København, da telegrafen og telefonen ikke fungerede, og jeg bad ham derfor straks afsende et telegram fra mig til viderebefordring til Udenrigsministeriet, med indhold som foran omtalt. Af hensyn til befordringsvejen måtte telegrammet affattes på tysk.

Ved bombardementerne gik 9 menneskeliv tabt, og mange blev sårede og mange ejendomme ødelagt og mere eller mindre beskadigede.

Den materielle skade blev senere opgjort til ca. 100 millioner kroner.

Kl. 16.30 mandag den 7. maj blev der udsendt meddelelse i radioen om, at tyskerne havde kapituleret på alle fronter, herunder altså også over for russerne, og man troede nu, at faren var overstået; dette viste sig desværre at være urigtigt. v. Kamptz fulgte ikke denne, men beredte sig på at forsvare øen, trods indtrængende henvendelser fra mange sider, herunder også fra Frihedsrådet, og nægtede at bøje sig herfor.

Kl. ca. 18.30 modtog jeg imidlertid en meddelelse fra lufthavnen om, at nu kom der en maskine med engelske officerer. Jeg tog straks med min kone og datter ud til flyvepladsen for at modtage dem. Da vi var kommet ud i nærheden af den, lød der luftalarm, og i det samme så vi de russiske maskiner komme. Vi kørte straks ind i skoven, lod vognen stå der, og fik husly i et

arbejdsmandshus. Det var et voldsomt angreb på Rønne. Da det var forbi, kørte vi ind til byen igen, idet det viste sig, at meddelelsen om de engelske officerers ankomst var forkert.

Da vi kom ind, kom der lidt efter igen maskiner over byen. Disse nedkastede maskinskrevne sedler på russisk. Jeg fik straks fat på en af dem, og i oversættelse lød den således:⁵⁴

“Garnisons kommandantur,

øen Bornholm.

Til undgåelse af unyttige ofre foreslår vi at kapitulere.

Til forhandlingerne om betingelserne for øens og garnisonens overgivelse bedes udsendt nogle forhandlere til havnen Kolberg kl. 10 den 8. maj.

Vi garanterer for, at der ingen fare er for sejladsen.

Luftfarts-kommandør

(Titel)

Slepenkov.”

Jeg ringede ud til v. Kamptz og meddelte ham dette. Han anede intet derom. Jeg sendte ham så en oversættelse ud og opfordrede ham indtrængende til at kapitulere. Jeg gentog, hvad jeg tidligere havde sagt, at befolkningen ikke ønskede tysk forsvar af øen. Danmark var frit i sin helhed nu. Han var – som sindssyge mennesker – ikke til at komme nogen vegne med. Han agtede ikke at svare på den russiske opfordring.

Selv satte jeg mig straks i forbindelse med direktøren i Udenrigsministeriet og meddelte ham dette og henstillede, om man nu ikke, hvor man havde en adresse på den russiske kommandant, kunne nå inden kl. 10 tirsdag morgen at få en ordning, således at blot én englænder kom herover, og alt yderligere blev forhindret. En englænder kunne have klaret hele kapitulationen.

Herefter besluttede vi os til at flytte til hotel Helligdommen, Rø, hvortil også en stor del af amtskontorets personale med familie kom.

I Rønne og Nexø besluttede man at evakuere befolkningen fuldstændig, dog frivilligt, og med banerne blev aftalt transporttog, hvoraf det sidste gik fra Rønne kl. ca. 8,30 tirsdag morgen. Fra ministeriet fik jeg i nattens løb telefonbesked om, at man også havde overgivet mine seneste meddelelser til den engelske general, men da der endnu ingen afgørelse forelå, var man enig i at evakuere Rønne og Nexø.

Mandag aften fik vi kun det nødtørftigste med for et døgn, og jeg kørte derfor tirsdag morgen den 8. maj kl. 7 fra Helligdommen ind til Rønne med min kone for i hast at få noget mere tøj med ud. Rønne var fuldstændig “de dødes by”. I løbet af en halv time havde vi pakket, hvad vi kunne overkomme og sat noget mere til side i aflåst, brandfrit rum. Og så så vi på amtsgården og vort hjem, klare over, at det var højst usandsynligt, at vi ville se noget af det igen.

Da jeg med min familie ved 8.30 tiden kørte ud af Rønne, var den som uddød. Hvis man ikke har oplevet det, gør man sig ikke begreb om den uhyggelige følelse, som dette giver. De sidste gik til stationen. Vejene ud fra Rønne var fyldte af beboere, der flygtede væk.

⁵⁴ Den helt nøjagtige oversættelse lyder: – Til garnisonskommandanten over øen Bornholm. For at undgå unødige ofre foreslår jeg at kapitulere. Til forhandling af vilkårene for øens og garnisonens overgivelse skal De sende repræsentanter til havnen i Kolberg kl. 10 den 8. maj. Jeg garanterer for, at der ingen fare er for sejladsen. Oberstløjtnant i flyvevåbnet Slepenkov.

Vi havde i de seneste tider set på vore mange civile tyske flygtninge, men dette syn her var, så hjertet kunne briste.

Jeg meddelte telegrafisk ministeriet, at jeg var flyttet til Helligdommen, og at der hele natten havde været og stadig var stærke, russiske overflyvninger, og om det ikke i sidste øjeblik dog var muligt at undgå et angreb.

Spændt ventede vi så på, hvad der ville ske, når klokken nærmede sig 10. Kl. 9.40 kom det. Russiske flyvemaskiner havde fra tidlig morgen overfløjet Bornholm. Men så samledes de og gik mod Rønne og Nexø. Angrebet på Rønne hørtes, som jorden bævede ved Helligdommen. Senere på dagen bombarderedes både Rønne og Nexø igen.

Det lykkedes mig den 8. maj at indsende en kort rapport til Indenrigsministeriet over Frihedsrådets trådløse radio. Denne rapport er sålydende:

“Stort bombeangreb mod Rønne i dag kl. 9.40. Byen var i forvejen evakueret for alle beboere; så vidt vides ingen personskade, men meget stor skade på ejendomme.

Der skal have været ca. 50 maskiner, der fældede ca. 30 200 pounds bomber særlig i havneområdet og den sydlige del af byen. Der var store brande på havnen og nogle steder i byen.

Sygehuset fik to fuldræffere; af patienterne, hvis evakuering var omtrent fuldført, blev så vidt vides ingen ramt.

Der er hørt og høres med mellemrum stadig detonationer, også andre steder fra, men jeg har ingen oplysninger om forholdene her.

Den tyske ledelse på Bornholm hævder endnu ingen officiel meddelelse om kapitulationen over for Rusland at have fået.

Hvis Rønne ikke helt skal udslettes, må der snarest skaffes en afslutning på dette.”

Det var, som det vil ses, en meget summarisk rapport, men det var af betydning for mig så hurtigt som muligt at få gjort ministeriet bekendt med de vigtigste fakta..

Da man onsdag morgen den 9. maj forstod, at tyskerne havde kapitulert, tog jeg straks ind til Rønne for at se på forholdene. Jeg skal bemærke, at når faktisk ingen menneskeliv gik tabt i Rønne og Nexø ved angrebene tirsdag, skyldtes det ikke alene evakueringen af den civile befolkning, men også, at man ved 9.30 tiden besluttede, at alle – også frihedskæmpere, brandvæsen, C.B.⁵⁵ m.v. – skulle bort fra byerne, men det lykkedes først i sidste øjeblik. Undervejs måtte de sidste skjule sig i porte m.v. under angrebet, til de nåede ud i Blykobbe Plantage nord for Rønne.

Det var et forfærdeligt syn, der mødte én i store dele af Rønne, bl.a. lige i nærheden af amtsgården, hvor der var faldet nogle fuldræffere. Alt var ruiner. Brandene var slukket de fleste steder, og der var ryddet godt op. I amtsgården var de fleste ruder væk, alle låse var sprængt, og alle tagsten løse. I det ene hjørne af haven var faldet en fuldræffer, der havde taget havemuren og naboejendommene. Der brændte det endnu. Granatsplinter var der masser af. Indvendig var lofter og lignende beskadiget, ligeledes døre sprængt. Nogle billeder var faldet ned, glas og nogle andre mindre ting var faldet ned og gået itu. I vor datters værelse var udgangsdøren sprængt, og naboens hønse gik rundt derinde. Det var i virkeligheden forbavsende billigt sluppet.

På havnen så det ikke godt ud. Øernes Andelsselskabs store pakhus brændte. To tyske skibe lå som vrag. Torpedoer og ammunition lå heldigvis ubeskadiget. Tænk, hvis de var blevet ramt.

⁵⁵ Den civile beredskabsudrykningskolonne.

Jeg tog så ud til general Wuthmann og havde forhandlinger med ham og hans stabschef om forholdene nu. Han gjorde et godt indtryk, og der var ingen tvivl om, at han havde afsat v. Kamptz og selv taget kommandoen og kapituleret.

Vi aftalte bl.a., hvor de tyske soldater nu skulle samles sammen på øen.

Jeg havde derefter forhandlinger med Frihedsrådet. Da jeg igen kom ned på havnen, var der kommet en båd med flere hundrede tyske civile flygtninge. De var helt vilde, da de ikke havde fået mad og vand i flere døgn.

Jeg fik fat i en tysk løjtnant, der lige havde fået ordre til at være tysk leder af havnen. Da vandværket ikke fungerede, fik jeg fat i en af kaptajnerne på 1866's båd »Østersøen« (heldigvis ubeskadiget) og fra denne fik vi pumpet noget vand ud til de ulykkelige. Jeg måtte først tale beroligende til dem.

Under forhandlingerne på rådhuset med frihedskæmperne opstod pludselig panik, idet rygtet gik, at russerne nu ville bombardere igen. Fra den tyske general fik jeg det straks dementeret.

Jeg var også ude på amtssygehuset for at se, hvordan forholdene var her.

Det var forberedt at evakuere amtssygehusets patienter, efter at man selvfølgelig først havde sendt alle dem hjem, hvor det overhovedet var forsvarligt. Da bombardementet begyndte, var man desværre – skønt det hele på så udmærket måde var forberedt af personalet – ikke færdig med evakueringen. I kirurgisk afdelings kældergang opholdt overlægen og inspektøren sig med de sidste – ca. 15 liggende patienter. De skulle lige til at tage af sted, da bombardementet begyndte. Det var meget voldsomt derude, idet russerne åbenbart ville have ram på den tyske militærlejr på Galløkken lige i nærheden. Den ramte de ikke, men 66's båd »Rotna«, der var oplagt i Sydhavnen neden for Galløkken, fik en træffer lodret ned igennem. Den kirurgiske afdeling fik ned igennem den midterste del en bombe. Heldigvis ramte den 2 jernbjælker i etageadskillelsen oven over gangen og sprang der. Det var et helt mirakel, de 2 svære bjælker blev fuldstændig bøjede, og der blev et gabende hul midt i bygningen.

Kl. ca. 14 onsdag den 9. maj kørte jeg tilbage fra Rønne og tænkte da på at hente min kone og med hende køre ned til Nexø, hvor jeg hidtil ikke havde haft tid til at komme efter bombardementet. Ved telefonstationen i Nyker blev jeg standset med besked, om jeg ikke omgående ville komme tilbage til Rønne. Nu kom russerne. Jeg besluttede så straks at vende tilbage til Rønne og kørte ned til havnen, hvor russerne netop nu havde lagt til med deres hurtigbåde og var ved at gå i land. Der var et par tyske officerer, bl.a. stabschefen.

Chefen for russerne var orlogskaptajn Antonik. Jeg hilste på ham. Han skulle først ud til general Wuthmann for at modtage kapitulationen og kom derefter ind til mig til forhandling på rådhuset.

v. Kamptz og Wuthmann m.v. blev omgående på de russiske hurtigbåde ført til Kolberg. Moraht et par dage senere. De kom videre til Rusland i fangenskab. Da jeg forstod på russerne, at vi ikke fik forbindelsen åbnet til København, før den sidste tysker var væk fra Bornholm, og russerne ikke havde noget at transportere dem væk herfra med – de skulle også til Kolberg – foreslog jeg russerne, at vi fra dansk side, for at fremskynde dette mest muligt, tog det i vor hånd i samarbejde med russerne. Den bornholmske fiskerflåde stillede sig frivilligt til disposition hertil. I løbet af en uge havde vi ikke en tysker her mere. Ca. 22.-23.000 tyske militære personer og ca. 1.000 tyske civile flygtninge var da transporteret væk.

I næste – mit tredje og sidste – foredrag skal jeg søge at redegøre for, hvorledes og hvorfor det kunne komme til at gå således med hensyn til tyskernes kapitulation på Bornholm i modsætning til det øvrige land.

3. del.

I dette mit sidste foredrag skal jeg søge at redegøre for, hvorledes og hvorfor det kunne komme til at gå som det gik, med hensyn til tyskernes kapitulation på Bornholm i modsætning til det øvrige land.

Mine 2 tidligere foredrag giver altså den dokumentariske skildring af begivenhederne ved kapitulationen på Bornholm, således som jeg oplevede dem, og ingen har vel været nærmere med i alle enkelthederne herom, efterhånden som begivenhederne udviklede sig, end jeg. Og jeg må derfor sige, at dette er fakta og ikke teorier.

Men som afslutning mener jeg at måtte medtage en redegørelse om, hvorfor begivenhederne udviklede sig således. Og jeg mener, at forholdene også i denne henseende ligger ganske klart – i hvert tilfælde for mig – og ikke giver anledning til teorier eller myter.

Der sker jo dette, at Tyskland kapitulerer over for Montgomery, således at de tyske væbnede styrker i Danmark overgiver sig til englænderne. Dette var en ganske klar bestemmelse, og der var ikke gjort undtagelse herfor for nogen del af Danmark, altså ej heller for Bornholm. Men hvorfor kom så englænderne ikke straks til Bornholm for at modtage og iværksætte tyskernes kapitulation? Og det uanset, at jeg, som jeg tidligere har fortalt, straks den 4. maj om aftenen ved min samtale med Udenrigsministeriets direktør indtrængende henstillede, at englænderne omgående kom hertil. Og hver gang, man fra den tyske kommandants side henstillede til mig at foranledige, at englænderne kom herover, meddelte jeg straks dette til ministeriet. Jeg ved, at disse anmodninger uophødeligt gik videre fra ministeriet til englænderne. Men der kom hverken nogen englænder – blot én – herover eller noget svar. General Dewing afventede svar fra sine overordnede.

Hvorledes lå nu så spørgsmålet fra engelsk side?

I Montgomerys erindringer ser man hans glæde over, at han fik tyskernes kapitulation i Danmark gennemført på denne måde. Bornholm, hvor det altså ikke lykkedes, omtales overhovedet ikke, og jeg har ej heller kunnet finde noget derom i andre tyske eller engelske redegørelser for kapitulationen, som jeg har læst, og det er ikke så få.

På den anden side var spørgsmålet om Bornholms stilling ved en kapitulation rejst i London. Viceadmiral Holt fortalte mig under en samtale, vi havde derom i sommeren 1945, at han i London i oktober-november 1944 udtrykkeligt havde rejst spørgsmålet Bornholm. Men han havde aldrig fået svar.

Muligt er det derfor, at der fra Montgomerys side eller i de herom givne instruktioner alligevel overhovedet slet ikke er tænkt på det særlige problem med Bornholm som en isoleret dansk landsdel liggende ude i Østersøen. Måske har man, hvis man har haft spørgsmålet i tankerne, håbet, at det ved den⁵⁶ affattelse af kapitulationsbetingelserne ville løse sig af sig selv. Bornholm var jo en del af Danmark, så det behøvedes ikke at nævnes udtrykkeligt. Men nu var på kapitulationstidspunktet russerne i besiddelse af hele Østersøkysten hen til Lübeck, altså hele Tysklands kyst over for Bornholm, og herved blev problemet et andet, end man oprindeligt havde tænkt sig. Det tangerede nu storpolitik. Derfor valgte man igen fra vestmagternes side at holde sig tilbage – ligesom man i Tyskland direkte havde trukket sig tilbage af hensyn til russerne. Dette kunne bevirke, at man fra den side indtog det standpunkt, som man faktisk gjorde, at man uanset oplysningen om situationen på Bornholm og opfordringen til omgående – som v. Kamptz sagde mig – blot at sende en eneste engelsk officer til Bornholm for at modtage tyskernes kapitulation såvel undlod dette som overhovedet at give noget svar eller vejledning.

⁵⁶ I betydningen: ved at affatte kapitulationsbetingelserne, som man faktisk gjorde (ville spørgsmålet løse sig af sig selv).

Fra fremtrædende danskeres side hørte jeg allerede dengang, at der skulle foreligge en aftale om henholdsvis vestmagternes og russernes interessezone ved den kommende kapitulation. Herefter skulle Danmark høre til vestmagternes zone, men Bornholm dog til russernes. Ja, nogle påstod endog, at de havde set et kort, hvor dette var indtegnet, og her gik en streg vest for Bornholm. Jeg skal ikke her komme nærmere ind på det, men blot sige, at jeg ikke fra nogen side – ej heller fra russisk – har fået dette bekræftet, tværtimod.

Det forekommer mig derfor, at sagen ligger ret klar såvel med hensyn til det engelske som det russiske standpunkt, og at disse i og for sig ligger på samme linie.

Men lad os så gå over til at se på det tyske standpunkt.

I den engelske ordlyd af punkt 1 og 2 i kapitulationsdokumentet over for Montgomery den 4. maj 1945 kl. 18.30 udtales udtrykkeligt, at alle tyske styrker i Danmark kapitulerer betingelsesløst over for chefen for 21. armégruppe (Montgomery) fra kl. 8 lørdag morgen den 5. maj 1945. Her er ikke noget at tage fejl af, og det er altså det af tyskerne underskrevne kapitulationsdokument.

Men dernæst følger en af generalfeltmarskal Keitel underskrevet befaling af 4. maj fra den tyske overkommando. I overskriften i befalingen anvendes ordet kapitulation. Og så siges i den første linie, at der fra kl. 8 er "Waffenruhe", altså våbenhvile over for Montgomerys tropper. Her er det kun i overskriften kapitulation, men i selve befalingen blot våbenhvile og udelukkende over for Montgomerys tropper. Dette uddybes yderligere i en redegørelse af 5. maj 1945 fra overkommandoen, hvor det i punkt 1 udtrykkeligt siges: "Når vi i Nordvesttyskland, Danmark og Holland nedlægger våbnene, sker det, fordi kampen mod Vestmagterne intet formål tjener. Mod øst går derimod kampen videre, for at redde flest mulige tyskere fra bolschevisering og slaveri."

Herefter ville man kunne tænke sig, at v. Kamptz, der jo intet direkte med Montgomery har haft at gøre, men faktisk kun med russerne, har stillet sig på det standpunkt at kæmpe videre mod russerne i overensstemmelse med den tyske overkommandos instruktion, der ganske vist ikke gjaldt for tyske troppeenheder i Danmark, thi de havde kapituleret over for Montgomery, og der var ikke gjort undtagelse for Bornholm.

Men alligevel var det jo helt meningsløst af v. Kamptz at fortsætte kampen mod russerne, og uanset kapitulationen over for Montgomery kunne han jo blive ved at modtage flygtninge, militære og civile, på Bornholm, og det var jo Dönitz's formål.

v. Kamptz's fortsatte kamp på Bornholm mod russerne var jo ganske formålsløs og stupid, men den skyldtes hans ed til føreren og hans forstokkede nazisme. Men på den anden side var hans trang til at kapitulere og hans lydighed mod ordren så absolut, at jeg er ganske overbevist om, at havde der i Montgomerys kapitulationsbetingelser stået, at tyskerne i Danmark kapitulerer til englænderne, dog på Bornholm til russerne, havde han adlydt dette og kapituleret øjeblikkeligt over for russerne. Men desværre stod der ikke dette, selv om jeg ville mene, at tyskerne selvfølgelig havde underskrevet kapitulationen også med denne tilføjelse om russerne og Bornholm.

Nu kom Bornholm til at svæve i luften, indtil tyskernes endelige og fuldstændige kapitulation også over for russerne, der sker over for Eisenhower den 7. maj 1945 med ikrafttræden fra tirsdag den 8. maj kl. 23.01. (Kl. 24.01 tysk sommertid).

Jeg skal i øvrigt bemærke, at jeg først sidst i 50'erne blev klar over denne forskel i tiden mellem tyskernes kapitulation imod Vestmagterne og totalt. Herom var jeg uden nogen underretning og viden, da begivenhederne foregik.

Hvorledes forholder det, der skete på Bornholm i de dage sig da til det, som jeg omtalte om tidspunkterne før den tyske kapitulation over for Montgomery fra lørdag den 5. maj kl. 8 og over for Eisenhower og russerne fra tirsdag den 8. kl. 24.01? Fredag aften den 4., lørdag den 5. og

søndag den 6. beder den tyske kommandant mig indtrængende om, at blot én engelsk officer må komme herover [for]at modtage hans kapitulation. Jeg giver stadig denne besked videre til ministeriet, som jeg allerede havde anmodet derom selv første gang fredag aften den 4. Ministeriet lader dette gå videre til englænderne. Jeg pålægger v. Kamptz øjeblikkeligt at holde op med alle befæstningsarbejder og enhver yderligere krigshandling, herunder skydning. Dette lover han mig.

Mandag morgen den 7. brydes denne ordre og løftet, og russiske observationsmaskiner inde over Nexø beskydes. De vender straks tilbage til Kolberg, hvor de kom fra, og hvor den russiske overkommando under general Korotkov var. Omgående bliver der sendt russiske bombemaskiner til Bornholm. De bombede Nexø og Rønne gentagne gange den dag, og tyskerne skød på dem. Om aftenen mandag den 7. var der længere bombardement af Rønne, der sluttede med, at russiske løbesedler blev kastet ned. De opfordrede den tyske kommandant til tirsdag den 8. om formiddagen at møde i Kolberg til kapitulation over for russerne. Trods min indtrængende opfordring dertil nægtede han dette. Derpå bombarderede russerne Rønne og Nexø, der i nattens løb var evakueret for den civile danske befolkning. Da jeg onsdag morgen den 9. talte med den nye tyske kommandant, general Wuthmann, meddelte han mig, at han havde overtaget kommandoen tirsdag aften og kapitulert over for russerne. Samme eftermiddag kom russerne hertil for at modtage kapitulationen. Man vil se, at det hele passer nøjagtigt til den stilling, som den tyske værnemagt indtog i dette tidsrum mellem den delvise kapitulation over for Montgomery og den fuldstændige kapitulation over for Eisenhower. Kapitulationen her på Bornholm og kampen mod russerne indtil da skete i overensstemmelse med den tyske overkommandos ordrer. Tidspunkterne passer nøjagtigt. Der var intet særligt for Bornholm i noget af dette, når det drejede sig om tyskernes fortsatte kamp mod russerne, indtil den endelige og fuldstændige kapitulation. Derfor brød v. Kamptz ordren fra mig om at holde op og sit løfte til mig derom. Hans pligt til at følge ordren fra overkommandoen gik forud for noget løfte til eller ordre fra mig. Tyskland og han var stadig i krig med russerne – hvad jeg altså ikke anede, derfor skød han på de russiske observationsmaskiner. Dette medførte bombardementerne og fornyet skydning fra tyskerne. Derfor nægtede han at kapitulere over for russerne, og da det skete, var det som følge af den almindelige tyske kapitulation også over for russerne og nøjagtig fra det deri fastsatte tidspunkt. Der blev fra tysk side intet særligt hensyn taget til Bornholm og det helt stupide og meningsløse i at fortsætte kampen her.

Efter krigen har jeg været i korrespondance såvel med Moraht som v. Kamptz for at få nærmere oplysning fra deres side om, hvad der skete og baggrunden derfor.

Moraht bekræfter faktisk i ét og alt, hvad jeg foran har fortalt såvel med hensyn til selve begivenhederne som om årsagerne dertil. Han skriver, at de sent om aftenen den 4. fik fjernskrivermeddelelse fra København om, at alle tyske tropper på dansk jord skulle kapitulere over for Montgomery, og at det var aftalt med englænderne, at Bornholm som engelsk interesseområde ikke skulle udleveres til russerne, men om nødvendigt forsvares imod dem.

Moraht, som kun sad i russisk fangenskab i kortere tid, kom jeg nemlig efter hans hjemkomst til Hamborg i forbindelse med og spurgte ham om oplysninger om de forskellige begivenheder. Han erkender, at tyskerne skød på de russiske observationsmaskiner over Nexø mandag formiddag den 7. maj og tilføjer meget oplysende, at der ikke af v. Kamptz var udstedt noget forbud mod skydning. Han udtaler direkte, at kamphandlingerne her sluttede tirsdag den 8. maj kl. 24 i overensstemmelse med den fuldstændige tyske kapitulation. Den 17. maj forlod han Bornholm og kom som sagt via Kolberg i russisk fangenskab. I et senere brev skriver han på min forespørgsel, at v. Kamptz nok af og til havde leget med den tanke at arrestere mig, fordi jeg ikke ville komme ud til ham, når han sagde det. Men nogen virkelig tanke derom havde han vist ikke haft. I øvrigt gav han også den interessante oplysning, at han over for v. Kamptz og Wuthmann forgæves havde hævdet, at kapitulationen over for Montgomery også gjaldt Bornholm.

I 1959 erfarede jeg, at v. Kamptz var kommet hjem fra russisk fangenskab og nu boede i Kiel. Jeg skrev da et meget formelt brev til ham, forklarede at jeg var ved at skrive mine erindringer, og derfor naturligvis gerne ville have videst mulige oplysninger om baggrunden for alle disse

begivenheder og bad ham give mig oplysning om forskellige punkter, som jeg fremsatte. Jeg skal ikke her komme ind på alt dette. Men han indrømmede, at der i Nexø blev skudt på russerne, idet man mente, at det drejede sig om et russisk luftangreb. På grund af den måde, hvorpå russerne forholdt sig, følte han sig forpligtet til efter den delvise kapitulation den 5. maj at forsvare Bornholm imod russerne, idet Bornholm var engelsk interesseområde ifølge kapitulationen. Selv var han vendt tilbage fra russisk fangenskab den 1. januar 1954. Han oplyste i øvrigt på min forespørgsel, at han var født 1902, så da han var her, var han altså 43 år gammel. I øvrigt bekræfter v. Kamptz ligesom Moraht som sagt, at begivenhederne, forudsætningen for dem og deres konsekvenser er rigtigt beskrevet af mig.

Jeg har også fået bekræftelse på det samme ved samtale med den russiske general Korotkof, herunder at årsagen til bombardementet af Rønne og Nexø var den tyske beskydning af de russiske observationsmaskiner over Nexø. I øvrigt vidste han også, da han var i Kolberg, gennem den russiske efterretningstjeneste, at jeg havde forlangt af v. Kamptz, at han skulle holde op, og at v. Kamptz havde lovet mig dette. –

Hermed skal jeg slutte min redegørelse for dette sørgelige kapitel i Bornholms historie. Man vil se, at billedet stemmer, når man sammenholder oplysningerne fra alle sider. – At det gik, som det gik, skyldes altså efter min mening forskellen mellem den delvise kapitulation over for Montgomery fra 5. maj og den fuldstændige over for Eisenhower fra den 8. maj, samt at der ikke ved kapitulationen over for Montgomery var taget særlig stilling til problemet Bornholm. Men hovedansvaret ligger efter min mening så helt hos v. Kamptz, der brød sit ord til mig om at holde op, og endda tværtimod skød på de russiske maskiner over Nexø, fortsatte hermed og nægtede at kapitulere. Handlinger og kampe, der var ganske meningsløse og uden noget som helst formål. –

Og så blot en tak til alle på Bornholm, der gav støtte, tillid og sammenhold under hele krigen og besættelsen, ikke mindst i disse sværeste dage.

Jeg takker de lyttere, som har villet høre denne grundige historiske beretning, og Statsradiofonien, fordi den opfordrede mig til at give redegørelsen og skaffede den fornødne tid dertil i programmet.

631. Amtmand Stemann til kommandør Kjølens, København, den 14. august 1950.⁵⁷

[...]

Jeg er fuldstændig klar over, at der, efter at brigaden var kommet til Danmark, blev indskibet en bataljon for at blive sendt til Bornholm, men det var desværre alt for sent; det var efter bombardementet og på et tidspunkt, da russerne allerede var ankommet til øen og havde udstedt forbud mod enhver transport hertil. Jeg måtte derfor meddele København, at man måtte udstede kontraordre, hvilket altså også skete.

Forleden dag kom vi også til at tale om, hvem der havde foranlediget russernes afrejse fra Bornholm, og der udtryktes tvivl om, at det var Gustav Rasmussen. I denne forbindelse vil jeg blot erindre om, at meddelelsen om, at russerne ville rejse, blev givet til mig og ikke til udenrigsministeriet, som kun modtog den gennem mig. Såfremt det havde været Gustav Rasmussens anstrengelser, som havde fremkaldt dette resultat, ville man næppe have valgt denne fremgangsmåde.

[...]

I sommeren 1946, efter at russerne var rejst fra Bornholm, interesserede forskellige af vestmagternes diplomatiske repræsentanter sig for at aflægge besøg på Bornholm. Efter anmodning fra udenrigsministeriet havde jeg i stort omfang åbnet mit hus for russerne og alle, der stod i forbindelse med deres tilstedeværelse her, og jeg fandt det derfor naturligt, at jeg udviste samme holdning overfor vestmagternes repræsentanter.

I marts måned 1947 anmeldte således den engelske militærattaché, captain Wyburd, sin ankomst, idet han ønskede at udnytte det gode skiføre på Bornholm. Jeg inviterede ham naturligvis

⁵⁷ F.H. Kjølens arkiv, pakke 3.

hjem hos mig og sørgede for, at han fik passende selskab til sin skitur, og at han traf de mennesker, som han kunne have gavn af at møde.

Også andre diplomatiske repræsentanter for vestmagterne, som jeg traf tilfældigt i København, viste stor lyst til at komme til øen, men kun få af dem kom, da det kom til stykket. Hen på sommeren 1947 kom den amerikanske militærattaché, oberst Ewert med frue herover på feriebesøg, og jeg inviterede også dem og forskellige gæster sammen med dem til middag.

Nu viste det sig imidlertid, at alle danske officerer, som jeg inviterede, selv de, der først havde sagt ja, blev "tjenstligt forhindrede", og de måtte hurtigt indrømme, at det var efter ordre fra general Gørtz.

I udenrigsministeriet havde man nemlig af nervøsitet for russerne bestemt sig til at gøre, hvad man kunne for at forhindre besøg af fremmede diplomatiske repræsentanter på Bornholm.

Det viste sig, så vidt jeg forstår, at man ligefrem havde henstillet til samtlige vestlige missioner, at de undlod at foretage besøg på Bornholm.

Dette mente jeg var ganske forkert, og det tror jeg også de fleste vil give mig ret i i dag. Jeg havde forskellig diskussion med minister Hvass om det, som dengang var direktør for ministeriet, men der kom ingen besøg af betydning herover.

[...]

632. Interview med borgmester N.C. Nielsen, Rønne, i Social-Demokraten den 5. maj 1955.⁵⁸

Bornholm regner sin befrielse fra den 4. april 1946, da de sidste russiske tropper forlod deres ø.

[...]

Der er ingen grund til at skjule, at vi var meget betænkelige ved de russiske troppers nærværelse. Ville de mon rejse igen? Selv om der stort set herskede et fordrageligt forhold mellem øens myndigheder og de russiske tropper, så føltes deres nærværelse som et svært tryk. Derfor længtes vi også frem mod den dag, da de ville forsvinde. Den 16. marts 1946 kom der et godt budskab til øen. Bornholmerens korrespondent i København, den socialdemokratiske provinspresses daværende leder, redaktør Johs. Jacobsen, mødte denne dag på Rigsdagen udenrigsminister Gustav Rasmussen, der meddelte, at han netop havde modtaget besked fra russerne om, at de ville forlade Bornholm. Jacobsen tog en ilsamtale med vort blad,⁵⁹ og i løbet af en time havde vi løbesedler ude over øen om det glædelige budskab. Jeg erindrer ikke, at nogen nyhed er blevet modtaget med større begejstring.

Til sidst siger borgmester Nielsen:

– Den 4. april 1946 tog de sidste russere afsted. Fra den dag regner vi vor befrielse.⁶⁰

⁵⁸ Artiklen er signeret: L.B.

⁵⁹ N.C. Nielsen var ansat på dagbladet Bornholms Social-Demokrat, senere omdøbt: Bornholmeren.

⁶⁰ Den sovjetiske general med følge forlod Bornholm den 5. april 1946 og ikke den 4. april, som det angives her i bladinterviewet med borgmesteren.

IV

1946-1950

EFTER DEN SOVJETISKE RØMNING
BORNHOLM I KARANTÆNE
DANSK MEDLEMSKAB AF ATLANTPAGTEN 1949

**633. State Department, Office of European Affairs. Hickerson til Cumming og Trimble.
Referat af møde den 10. april 1946 i Joint Chiefs of Staffs planlægnings- og
strategikomité.¹**

I går eftermiddags var jeg inviteret til at deltage i et møde i Joint Chiefs of Staffs planlægnings- og strategikomité. Mødet handlede udelukkende om baser.

Komitémedlemmerne bad mig om at opdatere dem om de diskussioner, vi har ført indtil nu. De var særlig interesseret i Grønland og stillede et stort antal spørgsmål om dette land. Da de tillægger baserettigheder i Grønland så stor vægt, ville de især vide, om vi snart ville være i stand til at åbne forhandlinger med Grønland. Jeg forklarede, at vi uformelt og i yderste hemmelighed havde sagt til danskerne, at der hen ad vejen ville komme noget om Grønland, men at vi havde givet dem vor forsikring om, at vi ville have vor opmærksomhed henledt på vigtigheden af ikke at gøre deres stilling i forhold til russerne og Bornholm vanskeligere.

Jeg sagde, at den russiske bekendtgørelse af deres tilbagetrækning fra Bornholm havde lettet situationen i den henseende betragteligt, men at den kommunistisk inspirerede propaganda om vore "skumle aktiviteter i Island" havde kompliceret den. Jeg blev spurgt, hvordan jeg forklarede den sovjetiske tilbagetrækning fra Bornholm. Jeg svarede, at for mig at se var det et eksempel på den sovjetiske teknik med efter forgodtbefindende at åbne og lukke for trykket i de forskellige dele af verden; at den sovjetiske regering havde haft det besværligt i Iran, og at de for at kompensere for den iranske situation foretog en manøvre, som de på forhånd vidste ville opnå betydelig støtte over hele Nordeuropa. Jeg blev spurgt, om jeg mente, at den sovjetiske regering ville genbesætte Bornholm. Jeg svarede, at de sikkert ikke ville gøre dette på kort sigt, men at alle, danskerne indbefattet, nødvendigvis måtte være på det rene med, at den sovjetiske regering kunne komme tilbage og ville komme tilbage, hvis den vurderede, at dette ville være i Sovjetunionens interesse.

Praktisk taget alle medlemmer af planlægnings- og strategikomiteen sagde, at med hensyn til Grønland bør vor virkelige målsætning være at erhverve Grønland ved at købe Grønland af Danmark. Jeg blev overrasket over at konstatere, hvor overbeviste de er om dette. Jeg sagde til dem, at jeg tvivlede alvorligt på, om danskerne kunne ansføres til at sælge Grønland.² Komiteen påpegede, at der er penge nok nu, at Grønland er fuldstændig uden værdi for danskerne, at kontrol over Grønland er uomgængelig for USA's sikkerhed, og at de mener, at disse faktorer tilsammen rummer de nødvendige bestanddele til en gensidigt tilfredsstillende traktat mellem USA og Danmark.

[...]

¹ National Archives, State Department 859B.20/4-1146. – Yderst Hemmeligt. Referatet er dateret den 11. april 1946. Hickerson var chef for Office of European Affairs, Cumming chef for den nordeuropæiske afdeling, Trimble souschef.

² Fodnote i teksten: – Forslag om at købe Grønland blev første gang fremsat i 1867 af daværende amerikanske udenrigsminister Seward.

634. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 12. april 1946.³

[...]

Udenrigsministeren gik herefter over til at omtale overenskomsten med den russiske general i forbindelse med russernes afrejse fra Bornholm. Han oplæste det af generalen udfærdigede udkast til aktstykket, der ønskedes undertegnet af generalen og amtmand Stemann, og meddelte, at der af den russiske general var blevet lagt meget stærkt vægt på dansk underskrift af dokumentet. I Udenrigsministeriet havde man ikke haft betænkelighed ved, at amtmand Stemann underskrev, dog havde udkastets punkt 8, hvori der udtales, at man fra dansk side ikke vil have krav at rejse over for russerne i anledning af besættelsen af Bornholm, givet anledning til drøftelser med den herværende russiske gesandt, idet man fra dansk side havde henvist til, at der efter russernes afrejse eventuelt ville kunne fremkomme krav af privatretlig art. Gesandten havde imidlertid henvist til, at det ville være ønskeligt, om man, inden afrejsen fandt sted, kunne få underskrevet aktstykket, idet det senere ville blive meget vanskeligt at finde ud af regnskaberne. Udenrigsministeren havde derefter bemyndiget amtmanden til at skrive under, idet han dog ønskede at tilføje en artikel gående ud på, at man forbeholder sig den danske regerings krav. Dette var den russiske general gået ind på, og dokumentet var derefter blevet underskrevet. Generalen havde foreslået, at Danmark afkøbte russerne de erobrede tyske barakker, og man var nået til enighed om en pris på 300.000 kr. for disse barakker, hvilket beløb lå noget over den af danske sagkyndige fastsatte vurdering. Endelig var der fra russisk side blevet rejst krav om betaling af 2 mill. kroner for april måned. Også dette krav var man gået ind på fra dansk side, bl.a. under hensyn til, at russerne i den forløbne besættelsestid ikke fuldt ud havde anvendt de 2 mill. kroner pr. måned, som det var aftalen fra dansk side skulle stilles dem til rådighed. Udenrigsministeren meddelte, at de samlede udgifter ved den russiske besættelse af Bornholm havde andraget 16 3/4 mill. kr. plus 2 mill. kr. for april plus de 300.000 kr. for barakkerne, altså i alt 21 mill. kr.⁴ Der bestod en mulighed for tilbagebetaling af dette beløb, men det var ikke ganske klart, hvem der skulle betale det, idet russerne ganske vist ved besættelsens begyndelse havde erklæret sig villige til at forhandle derom, men senere havde de henvist den danske regering til at søge regres⁵ over for Tyskland. Udenrigsministeren mente, at man måske senere kunne forhandle om en rimelig ordning i lighed med den med englænderne truffene, hvorefter man fra dansk side indtil november havde betalt de engelske besættelsestroppers fortæring, men derudover intet.

[...]

635. Marineattaché ved gesandtskabet i Moskva, kommandør Henrik Madsen, til Udenrigsministeriet den 24. april 1946.⁶Fortroligt.

Efter anmodning indsendes herved skriftligt den kommentar, som den danske gesandt i Moskva, hr. minister T. Døssing, bad mig personligt meddele udenrigsministeren, forsvarsministeren samt hærens og flådens chefer, vedrørende de danske militære styrker på Bornholm.

Da minister Døssing er af den opfattelse, at den russiske udenrigsminister tillægger det danske forsvar af Bornholm den største betydning, bad gesandten mig meddele følgende:

“Der er absolut ingen tvivl om, at russerne venter en så stor dansk styrke på Bornholm, at øen virkelig kan forsvares (altså ikke blot symbolsk). Belægningen med militær må blive så omfattende af alle våbenarter (land-, luft- og søstridskræfter), at den kommer til at stå i et passende forhold til de russiske styrker, der forlader øen; dog selvfølgelig uden at dette afsnit af det samlede danske forsvar får slagside i forhold til forsvaret af det øvrige land”.

³ UM 3.E.92.

⁴ De tre nævnte beløb udgør tilsammen 19.05 mill. kr. og altså ikke som skrevet 21 mill. kr.

⁵ at kræve Tyskland til regnskab som ansvarlig for udgifterne til russernes ophold.

⁶ UM 105.Dan.5.

Påtegninger:

Nævnt på mødet i dag med forsvarsministeren og de militære chefer.

2/5 46. Max Sørensen [fuldmægtig P.J.I.].

Dags dato brevi manu⁷ sendt formanden for Folketingets finansudvalg, hr. Holger Larsen, afskrift af nærværende beretning og hosliggende ekstrakt af gesandtskabsberetning nr. IX af 9/3 46.⁸

Hr. Holger Larsen havde bedt derom under henvisning til et møde i Finansudvalget i slutningen af august 1946, hvor jeg oplæste disse udtalelser.

13/3 47. GR [Gustav Rasmussen]

636. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 2. maj 1946.⁹

[...]

Udenrigsministeren omtalte kommandør Madsens¹⁰ meddelelse fra minister Døssing om den russiske udenrigsministers opfattelse vedrørende det danske forsvar af Bornholm, hvilken meddelelse bestyrkede udenrigsministeren i de synspunkter, han tidligere havde gjort gældende. [...] General Gørtz rejste det spørgsmål, om der ikke burde opstilles kystartilleri på Bornholm; visse af de af tyskerne efterladte anlæg og våben kunne måske herved bruges. Han ville drøfte dette spørgsmål nærmere med viceadmiralen.

[...]

637. Notat af kontorchef Hergel den 4. juni 1946 til brug for forhandlingerne under udenrigsminister Gustav Rasmussens besøg i Moskva.¹¹

R e f e r a t
angående

krav vedrørende Bornholm og de baltiske stater.

Ifølge MUTUAL AID AGREEMENT afholdt Danmark for England udgifter til de forsyninger, som de engelske tropper erholdt i Danmark i tiden indtil 8. november i fjor, da SHAEF-ordningen ophørte (en lignende ordning gjaldt for USA). Aflønning til tropperne og de levnedsmidler, disse selv medbragte, betaltes ikke. Den samlede udgift til de engelske (og de amerikanske) tropper anslås til 12 mill. kr. (samtidig regninger er endnu ikke endeligt godkendt).

Russerne har i anledning af opholdet på Bornholm fået stillet til rådighed 19.050.000 kr., hvori imidlertid er indbefattet et beløb på 300.000 kr., der er betalt for overtagelse af russiske barakker.

I en verbalnote af 25. juli 1945 til det danske gesandtskab i Moskva meddelte Sovjetunionens udenrigskommissariat, at underholdet af den røde hærs og flådes tropper på Bornholm måtte betales af Danmark, indtil spørgsmålet om Tysklands betaling af udgifter i forbindelse med befrielsen af tysk okkuperede områder havde fundet sin endelige løsning. I en verbalnote af 30. august i fjor til sovjetgesandtskabet i København foresloges forhandling om en forsyningsaftale efter retningslinierne i MUTUAL AID AGREEMENT. Efter anmodning fik sovjetgesandtskabet derpå ved en verbalnote af 17. september forrige år et eksemplar af dette agreement.¹² Senere er

⁷ uden særlig følgeskrivelse.

⁸ Døssings indberetning om samtale med Molotov den 5. marts 1946 om russernes rømning af Bornholm.

⁹ UM 5.D.74.

¹⁰ Marineattachens brev til Udenrigsministeriet den 24. april 1946.

¹¹ Gesk. Moskva 87.F.1. – En dansk delegation var i Moskva med det officielle formål at afslutte en handelsaftale med Sovjetunionen. Prins Axel, der var med delegationen, blev sammen med udenrigsminister Gustav Rasmussen modtaget af Stalin til en samtale. Delegationens forhandlinger i Moskva er omtalt i Bjørnen og Haren s. 202-204.

¹² De to sidstnævnte danske noter er udeladt her.

intet hørt herom fra Sovjets side. I den protokol, som amtmænd Stemmann den 4. april 1946 undertegnede sammen med generalmajor Jakuschof ved de russiske styrkers afrejse, siges det, at dette aktstykke ikke præjudicerer afregningen af de beløb, som den danske regering har stillet til rådighed for den røde armés tropper på Bornholm.

Ifølge fortrolig opgørelse foretaget af Bornholms amt kan de samlede udgifter til leverancer og tjenesteydelser til russerne anslås til godt 3 mill. kr. eller i hvert fald ikke over 3,5 mill. kr. Hovedposterne er husleje, fragter, bjærgningsomkostninger, elektricitet, kød og flæsk, grøntsager og mejeriprodukter. På grundlag af de for amtet foreliggende oplysninger om antallet af officerer og menige og deres aflønning skønnes der udbetalt dem højst 1 mill. kr. pr. måned, i alt højst ca. 11 mill. kr. Resten af ovennævnte beløb på 19 mill. kr. synes ifølge en russisk indiskretion bl.a. at være tænkt til brug for det sovjetrussiske gesandtskab i København eller til understøttelsesformål i Danmark. Den sidste måneds check på 2 mill. kr. for april 1946, der ifølge fuldmagt fra generalen kan hæves af det russiske gesandtskab, er endnu ikke blevet hævet. Ifølge ovenstående skulle de russiske myndigheder disponere over i hvert fald ca. 7 mill. kr.

Som en mulig udvej ved afslutningen af denne sag, hvis Sovjetunionen ikke mener, at MUTUAL AID AGREEMENT-ordningen passer for dens forhold – hvilket også ville indebære det usandsynlige resultat, at russerne skulle tilbagebetale ca. 16 mill. kr. – kunne måske tænkes at foreslå den rent praktiske løsning, at der for russerne betales samme beløb som for angelsakserne, altså 12 mill. kr., hvilket indebærer en besparelse af ca. 7 mill. kr.

For at gøre en sådan ordning lettere for russerne og samtidig få et gammelt vanskeligt spørgsmål ud af verden uden præjudicering for Sovjetunionen, hvilket kunne siges at skabe en god psykologisk atmosfære, kunne man som en tredje og sidste løsning foreslå dem, at tilbageførslen af sidstnævnte beløb skulle ske under den forudsætning, at beløbet bruges til en intern dansk afregning med personer, der har rejst krav i anledning af den i sin tid stedfundne nationalisering af privat ejendom i de baltiske lande, således at afregningen sker til fuld og endelig afgørelse af disse krav. De anmeldte krav af denne art udgør 10.821.000 kr.¹³

Moskva, den 4. juni 1946.

638. Telegram den 4. juni 1946 fra udenrigsminister Gustav Rasmussen, Moskva, til Udenrigsministeriet om samtale med viceudenrigsminister Vysjinskij samme dag.¹⁴

Havde tirsdag lang samtale med viceudenrigsminister Vysjinskij bl.a. om flygtningene i Danmark og Sydslesvig stop Jeg omtalte udførligt spørgsmålet om tilbagebetaling af syv millioner af Bornholm-kontoen til dækning af danske erstatningskrav for tab i Østersøprovinserne og bebudede skriftlig henvendelse herom.

Døssing 202

[Det russiske referat af samtalen, der ifølge referatet varede 1 time, bekræfter, at udenrigsminister Gustav Rasmussen rejste spørgsmålet om tilbagebetaling af 7 millioner kr. Udenrigsministeren havde anført, at den sovjetiske militære ledelse kun havde trukket 1 million om måneden, men ved afrejsen efter anmodning herom havde fået udbetalt den resterende sum, således at der i alt var udbetalt 19 millioner kr. Han havde sagt, at det forhold, at de sovjetiske styrker kun havde brugt 1 mill. kr. om måneden under deres ophold på Bornholm, havde ledet den danske regering på den tanke, at anmodningen om at få de sidste millioner udbetalt ved afrejsen ikke var fremkaldt af nødvendighed, og at den sovjetiske regering derfor måske ville gå med til at tilbagebetale denne restsum til erstatning for de tab af ejendom, som danske statsborgere i de tidligere baltiske stater havde lidt under krigen. Vysjinskij havde svaret, at spørgsmålet om erstatning krævede yderligere undersøgelser, og med hensyn til de ekstra penge, som den sovjetiske militære ledelse på Bornholm skulle have modtaget, var Vysjinskij overbevist om, at der var handlet i henhold til aftalen med de

¹³ "Nationalisering" ved indførelsen af sovjetisk styre i de baltiske stater i 1940.

¹⁴ Gesk. Moskva 87.F.1.

danske myndigheder, og at det var udelukket, at der skulle være udbetalt et overskydende beløb. Referatet bekræfter også, at Gustav Rasmussen havde bebudet en skriftlig henvendelse om spørgsmålet.]¹⁵

639. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 13. juni 1946.¹⁶

[...]

General Gørtz fremdrog et spørgsmål vedrørende hærens materielanskaffelser. [...]

Udenrigsministeren udtalte, at det ville være tiltalende, om der var en enkelt eller nogle enkelte grupper af værnenes materiel, vi kunne få fra Rusland, således at det derigennem lagdes for dagen, at vi ikke i vort forsvar støttede os udelukkende til en enkelt gruppe af stater.

Viceadmiralen spurgte, om hele dette spørgsmål ikke afhang af udenrigsministerens indtryk fra Rusland af den almindelige politiske situation.

Udenrigsministeren bemærkede hertil, at hans bestræbelser var gået ud på at gøre Danmark mere uafhængig af England, end det var straks efter befrielsen og at skabe en politisk balance, der udelukkede, at landet benyttedes alene til den ene af stormagtsgrupperne. Netop som et led i disse bestræbelser ville det være ønskeligt, om der var et eller andet, vi kunne få fra Rusland.

[...]

640. Gesandt Randall, København, til udenrigsminister Bevin, den 24. juni 1946.¹⁷

Nr. 264.

Det kan synes lidt vovet at forsøge at vurdere Danmarks nuværende forhold til Sovjetrusland på et tidspunkt, hvor en stor og vigtig dansk delegation efter flere mislykkede forsøg nu er i Moskva og i gang med drøftelser om samhandel og muligvis også andre aspekter af det dansk-russiske forhold, som indtil nu ikke er afsløret. Hidtil synes der imidlertid ikke at være nogen grund til at tro, at politiske spørgsmål har været taget op, eller at Danmarks grundliggende stilling vil blive modificeret, og derfor kan en skitse af den baggrund, som forhandlingerne føres på, måske kan være af en vis interesse.

2. Mellem 1914 og 1939 var Rusland ikke et primært element i dansk udenrigspolitik. I modsætning til stillingen under Napoleonskrigene blev Østersøen i 1914 ikke anset for at have vital, positiv betydning for nogen af de krigsførende grupperinger, og Danmarks minering under tysk pres af bælteerne og sundet blev blot mødt med Storbritanniens velvillige forståelse og russisk stiltiende accept. Danmark fik lov til at blokere en forbindelse mellem de vestlige og østlige allierede og i øvrigt forfølge en givtig neutralitetspolitik. Derefter kom bolsjevikrevolutionen og den langvarige udelukkelse af Rusland fra effektiv deltagelse i europæiske forhold. Førstnævnte havde, sammen med den tyske revolution, en afgjort indflydelse på dansk indenrigspolitik; den gav stærke impulser til en social reformbevægelse – ottetimers dagen blev lovfæstet i 1919 – og en tid endog til direkte aktioner og syndikalistisk aktivitet. Alt dette blev i sidste ende styret ind i forfatningsmæssige, parlamentariske rammer, og en socialdemokratisk regering – med afgørende støtte af et lille radikalt parti – overtog regeringen fra landmandspartiet, Venstre (som er i regering nu), der interessant nok i 1923 afsluttede en handelstraktat med Rusland på trods af dets konservative støtteparti.

3. Da den socialistisk-radikale regering under hr. Stauning begyndte sit langvarige regime i 1929, var det dansk-russiske forhold faldet til hvile i begivenhedsløs normalitet. Dansk økonomi var i meget stort omfang knyttet til Storbritannien; der kom ingen udfordring hertil østfra, som dog faktisk skulle vise sig som en alvorlig konkurrent til Danmarks landbrugseksport; men Tyskland

¹⁵ AVP RF f. 06, op. 8, p. 33, d. 519, l. 16-18.

¹⁶ UM 5.D.74.

¹⁷ FO 371/56108 – Fortroligt. Modtaget den 27. juni 1946.

gjorde sig i stigende grad gældende, og gik efter Ottawa-aftalerne¹⁸ ind som aftager af danske produkter og banede sig vej ind på det danske marked, som britisk industri i så stort et omfang havde domineret. Samtidig fulgte Danmark politisk en "Folkeforbunds-politik", støttede russiske krav om ligeberettigelse med Vesten, og holdt sig i det hele taget til den samme linie som de lande, hvor de socialistiske partier var knyttet til 2. Internationale, det vil sige udtalt velvilje over for Moskva i udenrigspolitikken og fast modstand mod kommunistisk infiltration af de faglige forbund. Sidst i trediverne begyndte denne infiltration at gøre sin indflydelse bemærket, især i Sømændenes Forbund, men kommunistpartiet var på intet tidspunkt i stand til at udfordre den socialdemokratiske dominans i parlamentet eller i de faglige organisationer som helhed. Et korrekt diplomatisk forhold mellem Moskva og København kunne bestå sideløbende med uindskrænket kritik af Rusland i den danske presse – en kontrast til den lave stemmeføring, der senere blev anvendt i forhold til den tyske nationalsocialisme. Der er ingen tvivl om, at den overvejende del af den danske nation efter 1933 afskyede både det tyske og det russiske politiske system, men følte sig tvunget til at være mere opmærksom på den nærmeste fare tillige med det stadig vigtigere tyske marked.

4. For denne delikate, men ikke helt ufordelagtige ligevægtstilstand kom den tysk-russiske pagt af august 1939 som et slemt chock. Det komfortable internationale hjem, Danmark havde levet i som et beskedent, men agtet medlem, var i praksis blevet ødelagt, da Tyskland forlod Folkeforbundet, og balancen mellem Øst og Vest, som Danmark havde bygget sin sikkerhed på, var også gået tabt; desuden var landets forsvarsstyrker blevet reduceret til en forsvindende lille størrelse, og man havde ikke nogen politik tilfælles med de andre nordiske nationer.

5. Historiens fortsættelse er fortællingen om dansk politik under besættelsen. De danske kommunister fulgte i 1939 Moskvas direktiver; for dem var de vestlige allierede blot deltagere i en "imperialistisk krig". En mere forbeholden indstilling kom frem, da Tyskland invaderede Danmark, men som svar på kommunisternes spot af den socialistiske regering, der ikke kunne modstå den tyske invasion, kan denne stadig finde nogle velvalgte citater frem af russisk inspirerede kommunistiske angreb på de vestallierede selv efter april 1940, som det er vanskeligt at bortforklare. Med den tyske invasion af Rusland blev den kommunistiske linie, som tilfældet var overalt, ændret med ét slag, og individuelle kommunister spillede senere en tapper og vellykket rolle under jorden og i modstandsbevægelsen. Deres parti var blevet undertrykt, hr. Scavenius' regering havde tilsluttet sig Anti-Komintern pagten, og en lille frivillig styrke, Frikorps Danmark, havde fået tilladelse til at forrette tjeneste på den tyske østfront. Det var en svag politik, men af geografiske og andre grunde er Danmark måske den i materiel forstand svageste nation i Europa. De mere energiske sjæle så derfor tiden an og gjorde sig rede til modstand, når det rette øjeblik indfandt sig. Fra første færd søgte og fik de deres politik, deres ledelse og materielle støtte hos de vestallierede, og først og fremmest fra Storbritannien. Rusland var for kraftigt optaget, eller også ude af stand til at levere de værktøjer, hvormed den lille, men dygtige og disciplinerede danske modstandsbevægelse i afgørende øjeblikke gjorde de vestallierede værdifulde tjenester og således genoprettede landets ære og berettigede landets endelige optagelse blandt de allierede nationer.

6. Modstanden blev ikke domineret af noget enkelt politisk parti; medlemmerne samarbejdede på patriotismens rene grund og holdt sammen i en kammeratskabets ånd, som stadig gør sig gældende. Muligvis af den grund betragtede russerne i begyndelsen modstandsbevægelsen med en vis kulde; i hvert fald kom den ikke som i andre lande under stærk kommunistisk indflydelse og har aldrig udviklet sig til et forenet parti. Kontakt med Moskva, som blev opretholdt via den russiske gesandt i Stockholm, fremkaldte fra tid til anden russisk kritik af de "gamle politikere", selv dem der havde været imod Danmarks tilslutning til Anti-Komintern pagten. Da Tysklands fuldstændige nederlag var nær, søgte og fik man russisk godkendelse af en "skyggeregering", hvoraf halvdelen var "gamle politikere" og det var underforstået, at den anden halvdel skulle bestå af folk udpeget af modstandsbevægelsen. Således gik det til, at kommunistpartiet fik to poster i befrielsesregeringen, efter at forbuddet mod partiet var ophævet, og at de diplomatiske relationer med Moskva blev genoptaget, efter at tilslutningen til Anti-Komintern pagten var blevet

¹⁸ Aftale indgået i Ottawa i 1932 mellem landene i det britiske statssamfund (Commonwealth) om at give hinanden toldbegunstigelser i forhold til tredjelande. Aftalen var affødt af den økonomiske verdenskrise og forpligtede Storbritannien til at aftage større varemængder fra de andre lande i statssamfundet, hvilket gik hårdt ud over den danske landbrugseksport til Storbritannien.

annulleret. Om end briterne og amerikanerne i kraft af deres flotte indtog i Danmark den 4. maj 1945 blev anerkendt som dem, der først og fremmest befriede landet, hyldede Danmark russerne på værdig måde for deres umådelig store andel i den allierede triumf, og alle kræfter blev taget i brug for at bortviske det blakkede ry, den danske regering havde fået i Moskva under krigen.

7. I ugerne og månederne, der fulgte, var der kun to forhold, der skabte vanskeligheder i det dansk-russiske forhold, nemlig den russiske besættelse af Bornholm, som russerne skaffede af med den tyske garnison efter et heftigt bombardement, der gjorde adskillige hundrede mennesker hjemløse, og tilstedeværelsen af omtrent en kvart million tyske flygtninge, hvis tilbagevenden til de østlige zoner russerne nægtede at medvirke til. Det andet problem består fortsat, men i sidste ende blev den første vanskelighed overvundet; russerne forlod den 5. april 1946 Bornholm uden andre betingelser, end at danskerne alene skulle tage deres plads. Deres virkelige motiver formoder man i Danmark i almindelighed at være, at de a) havde forviset sig om, at der ikke var nogen strategisk værdi i at beholde øen; b) ville gøre en gestus i sammenhæng med den udbredte kritik af deres aktion i Iran; c) var i gang med at reducere deres militære indsats på steder, hvor den ikke var påkrævet. Den langvarige russiske besættelse af Bornholm gav anledning til megen officiel ængstelse, som alle offentlige kræfter blev sat ind på at skjule. Undertiden antog dette en form, som danskerne privat over for mig undskyldte – nemlig at endog regeringsmedlemmer i al offentlighed sammenlignede den russiske besættelse af Bornholm (som vides at omfatte 5.000 mand) med den britiske "besættelse" af hele Danmark (som vides at være blevet reduceret til nogle få hundrede mand beskæftiget med reelle opgaver). Dette komediespil, som ingen lod sig narre af, fortsatte, indtil det eneste fornuftsmæssige formål for det var opnået, nemlig at det var lykkedes at overbevise russerne om de britiske planers totale uskyld og fremme beslutningen om at rømme øen. Hele denne episode tydeliggjorde danskernes frygt for, at russerne skulle besætte deres territorium permanent, og i hvert fald for at de skulle anse Danmark for at være "i lommen på Storbritannien".

8. I de første uger efter befrielsen følte man i Danmark, at virkeliggørelsen af de Forenede Nationer kunne beskytte dem mod nødvendigheden af at vælge side, men i takt med at uenigheden mellem Øst og Vest blev større og dybere, voksede deres bekymring. Jeg er overbevist om, at pressen fik instruks om at "underspille" en hvilken som helst dansk forbindelse til den potentielle konflikt mellem Øst og Vest. Polemikken i London og Washington har fået den fyldigste og ofte mest sensationsprægede dækning, medens f.eks. meddelelsen om, at marskal Stalin over for Dem, sir, havde taget spørgsmålet om Storebælt og Øresund op,¹⁹ praktisk talt er gået upåagtet hen; lige så lidt blev det kommenteret, da marskal Göring i sit forsvar i Nürnberg bemærkede, at hr. Molotov havde søgt at få Tysklands samtykke til en særlig aftale om Storebælt.²⁰

9. Af og til kunne en uofficiel taler give udtryk for den udtalte frygt, alle tænksomme politiske iagttagere her bærer rundt på. Fra den svenske presse tog man parolen om Skandinavien som "ingenmandsland" eller "et politisk tomrum mellem Øst og Vest". Dette udtryk er blandt andre blevet benyttet af den socialdemokratiske leder Hedtoft, som viste, hvor sart han som dansker er over for problemet ved at modsætte sig ideen om en genskabelse af den Socialistiske Internationale med den begrundelse, at Danmark ikke kunne tillade sig at provokere Moskva. Senere hen, i maj i år, har Observers diplomatiske korrespondent efter en rundrejse i Skandinavien skrevet to artikler, hvori der tales om Danmarks dybe forlegenhed ved erkendelsen af at have nøglen til Østersøen. Københavnske dagblade har bragt citater fra disse artikler, der blotlægger et dilemma, som danskerne hidtil har forsøgt at fortrænge fra deres bevidsthed.

10. Bortset fra en forespørgsel via den danske gesandt i London har det danske udenrigsministerium ikke udvist nogen bestyrtelse over rapporten om marskal Stalins indgriben nævnt ovenfor og har åbenbart været ganske tilfreds med den generelle korte bekræftelse, som grev Reventlow fik af Foreign Office. Senere har hr. Rasmussen sagt til mig, at han mente, at det russiske krav om en fornyet garanti af fri passage gennem Storebælt og Øresund var helt naturlig, og man ikke kunne rejse indvendinger herimod, forudsat at der ikke var nogen betingelser knyttet til den, med andre ord at den ikke var ledsaget af et krav om baser. Udenrigsministerens sindsro deltes ikke af alle hans kolleger, og endnu mindre af de danske værnschefer. De har privat udtrykt den mening, at de amerikanske krav i Island, den amerikanske tilstedeværelse i Grønland, ja endog

¹⁹ under Moskva-konferencen i december 1945.

²⁰ under en konference i Berlin i 1940 med Hitler og Ribbentrop.

det britiske greb om Helgoland i sidste ende ville føre Danmark i vanskeligheder med Moskva, hvis mistænksomhed syntes at være grænseløs, som hr. Rasmussen flere gange har fortalt mig i løbet af sine forhandlinger om Bornholm. Bortset fra Moskva radio, der nu og da har pirket til danskerne med anklager for at tolerere nazister eller fremhjelpe reaktionære elementer, har det danske kommunistparti vist sig som Moskvas stadigt mere lydige talerør. Ved befrielsen viste danske kommunister som den intellektuelle professor Mogens Fog sig som danskere først og i anden række som stalinistiske kommunister. I den kommunistiske presse var der en generøs anerkendelse af det britiske bidrag til sejren, og kommunisternes interesse var koncentreret om indenrigspolitik. I ugerne og månederne efter befrielsen mødte jeg og talte med flere af de kommunistiske ledere og fandt dem personligt venligt indstillede og fornuftige i deres opfattelse af britiske interesser. Men denne uafhængighed ændredes gradvis. Der begyndte at komme meddelelser – som at briterne ville benytte de danske frivillige til at kæmpe imod indoneserne – som kun kunne have til formål at skabe dansk modvilje mod briterne. Et medlem af staben på det kommunistiske organ Land og Folk, der i forrige måned var inviteret til London af informationsafdelingen i Foreign Office, er over for min presseattaché gået til bekendelse om, at han skammede sig over den antibritiske linie, hans avis havde lagt. Denne styring fra Moskva blev lidt senere morsomt illustreret, da samme avis med blot to dages mellemrum på lederplads totalt modsagde sig selv, efter at Moskva radio havde udstukket linien. Der var faktisk ingen tvivl om, at det danske kommunistparti var blevet om ikke helt, så dog næsten lige så meget agent for russisk udenrigspolitik som andre kommunistpartier, og at det efter diktat af Kreml f. eks. ville modsætte sig enhver form for tydelig tilnærmelse mellem de nordiske nationer eller mellem disse og Vesten i almindelighed.

11. Dette må britiske interesser tage med i betragtning. Hr. Christmas Møller, der var udenrigsminister efter befrielsen, fortalte mig engang, at han ikke troede, at Moskva ville tage imod ham som forhandler, da han blev anset for at være for britisk stemt. Det viste sig, at han fik ret. Det danske kommunistiske dagblads angreb på de dansk-britiske handelsforhold har demonstreret den russiske fortrydelse over, hvad der er blevet set som en britisk privilegeret stilling i dansk udenrigshandel. Dette var et argument, der appellerede til mange ikke-kommunister. Således har endog den engelsk uddannede og vestligt sindede minister for særlige anliggender hr. Per Federspiel²¹ argumenteret imod en kraftig handelsmæssig forbindelse mellem Danmark og Vesten, og de fleste berørte danskere ville sikkert oprigtigt gerne se et stort handelsmæssigt samkvem med Rusland; nogle ville hilse det velkommen, hvis der bød sig en lejlighed til at spille Storbritannien ud mod Rusland og omvendt i prisspørgsmål. De fleste er klar over, at Øst ikke kan give det sikre, langsigtede marked for danske landbrugsprodukter, som Storbritannien tilbyder, men så længe Tyskland er ude af billedet, er Rusland den eneste modvægt, den eneste måde, hvorpå man kan undgå at lægge alle æggene i én kurv, som er det, danskerne mener gør deres økonomi så usikker. Dette har et politisk modstykke. Det er unødvendigt at understrege, at efter befrielsen og især med den nye danske regerings tiltrædelse, der traditionelt tager parti for de danske interesser i Slesvig, er dette emne blevet fremherskende. Desværre er den britiske administration i den britiske zone indblandet i dette, og mange danskere tror, at man ville lytte mere til deres sag, hvis de fik russerne til at interessere sig for den. Medens jeg skriver dette, kan man endog ikke udelukke muligheden af, at den danske regering vil forsøge dette i nær fremtid, og jeg behøver ikke her dvæle ved de politiske følger af en seriøs og aktiv russisk forfægtelse af den danske nationalistiske sag. Jeg er bange for, at jeg senere kan få anledning til at påkalde mere opmærksomhed om dette emne.

12. Som resumé har Tysklands fuldstændige undergang som en faktor i europæisk politik, handel og kultur efterladt et tomrum i danskernes bevidsthed. Det har taget danskerne nogen tid at indse den kendsgerning, at i det mindste i nogle år vil russisk magt kunne tage eller i det mindste vil forsøge at tage Tysklands plads, eller snarere den plads, Hitler eftertragtede. De ældre danskere har været utilbøjelige til at indse dette: socialdemokraterne drømte om en genoplivelse af en hovedsagelig tysk domineret 2. Internationale; i mangel af dette har de valgt at holde sig til den ledelse og det reelle alternativ til den russiske form for kommunisme, som Storbritannien tilbyder. De yngre mennesker, men også nogle ældre intellektuelle, har ment, at man måtte gøre mere ud af

²¹ Per Federspiel var elev på den fornemme public school Harrow ved London, hvor i øvrigt hans forblide, Winston Churchill, havde været elev.

russisk sprog og russisk kultur. Endelig har eksportørerne til trods for al deres udtalte indenrigspolitiske antikommunisme ment, at Rusland ville være et godt sekundært marked og leverandør af visse centrale importvarer og frigøre dem af afhængigheden af Vesten og særlig af Storbritannien. Uanset deres vestlige sympatier håber alle danskere imidlertid, at de på en eller anden vis, ved dygtighed eller ved held, vil kunne undgå at foretage et valg mellem Øst og Vest. Den praktiske morale, der må uddrages af alt dette, tror jeg er, at vi bør opmuntre og vise hensyn til dansk uafhængighed og undgå alt, hvad der med nogen rimelighed kan give russerne anledning til at udpege Danmark som værende "afhængig af England."²² Jo dygtigere vi gør dette, des mere virkningsfuldt vil vi kunne samarbejde med Danmark om at fremme de vestlige politiske og samfundsmæssige ideer, som er en central del af den danske livsform, og hvis eneste stærke beskytter i Europa man her anser Storbritannien for at være.

13. Jeg sender kopi af denne depeche til Hans Majestæts repræsentant i Stockholm (nr. 31), Oslo (nr. 27), Moskva (nr. 13) og Berlin (nr. 23).

*Kommentarer i Foreign Office:*²³

[...] Konklusionen er frem for alt den, at danskerne håber, at de ikke vil blive stillet over for at skulle vælge mellem Øst og Vest.

[sign. utydelig] 28/VI

I betragtning af Mr. Randalls bemærkninger kommer vi til at føre en politik "på listefødder",²⁴ hvis det er vor hensigt at oprette en reel forsvarsmæssig forbindelse med Danmark.

R.M.A. Hankey 2. juli

641. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 3. juli 1946.²⁵

[...]

Viceadmiralen nævnte derefter, at den amerikanske militærattaché ønskede at aflægge besøg på Færøerne i sin sommerferie. Udenrigsministeren fandt ikke dette særligt betænkeligt. Derimod var han noget betænkelig ved militærattacheens sommerferiebesøg på Bornholm. Forsvarsministeren oplyste, at vor henstilling til amerikanerne om ikke at lade amerikanske officerer rejse til Bornholm havde fremkaldt mistanke hos dem om, at der derovre foregik noget, som skulle skjules. Det havde endog været antydnet, at der skulle opholde sig russiske soldater i danske uniformer på øen.

642. Telegram den 15. august 1946 fra gesandt Randall, København, til Foreign Office.²⁶

Nr. 243.

Mit telegram nr. 121.²⁷

Finansudvalget i Folketinget har for nylig drøftet regeringens forslag om at afsætte 8 mill. kr. til opførelsen af nye barakker på Bornholm. Under debatten den 13. august sagde udenrigsministeren, at efter hans opfattelse måtte opførelsen af lejre betragtes som et vilkår i de aftaler, der blev afsluttet med de sovjetiske myndigheder, da deres tropper forlod Bornholm. Der var ikke blevet

²² Engelske tekst: "a British dependency".

²³ FO 371/56108.

²⁴ Engelske tekst: "softly catch monkey": at snige sig langsomt og ubemærket ind på byttet.

²⁵ UM 5.D.74.

²⁶ FO 371/56108. – Modtaget den 16. august kl. 09.45. Sendt i klartekst.

²⁷ Udeladt her.

underskrevet en udtrykkelig aftale herom, men der var en forståelse om den generelle karakter af det danske militære forsvar af øen.

643. Gesandt Reventlow, London, til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 23. august 1946.²⁸

Under min samtale i går med Mr. Hankey²⁹ i Foreign Office spurgte denne mig, da jeg anførte garnisoneringen af Bornholm som et af argumenterne for vor tilbageholdenhed i sagen vedrørende danske besættelsestropper,³⁰ hvor mange soldater vi da var nødt til at anbringe dér. Han spurgte tillige, om der var nogen som helst reel grund til at have særlig mange tropper der. Med hensyn til hans sidste spørgsmål henviste jeg til det af Rusland bestemt udtalte ønske, hvis opfyldelse nærmest må betragtes som en forudsætning for deres evakuering af øen.³¹ Jeg måtte derfor bestemt holde på, at det var fuldkommen nødvendigt for os at bibeholde en betragtelig styrke på Bornholm, og jeg udtalte min sikre forventning om, at Foreign Office i betragtning af de internationale forhold i almindelighed og Danmarks stilling i særdeleshed ville forstå denne nødvendighed.

Da Mr. Hankey nu imidlertid udtrykkelig har ønsket at få lidt oplysninger vedrørende vore styrker på Bornholm, ville jeg sætte pris på at kunne informere ham på dette punkt. Vil De være så elskværdig at sende mig den ønskede oplysning og helst tillige oplysning om, hvor mange rekrutter vi indkalder hvert år i alt.³²

644. Amtmand Stemann til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 17. oktober 1946.³³

Som jeg meddelte Dem, opdagede jeg for nogen tid siden, at den russiske konsul Krasnov fra gesandtskabet i København var her og havde været her allerede en dag. Han var her med en dansk tolk, og jeg fik så omgående fat i dem til middag her i Amtsgården. Han fortalte mig, at hans besøg her gjaldt den russiske militære begravelsesplads i Allinge, hvorefter jeg jo har foranlediget, at russerne foreslår, at vi fra dansk side vedligeholder den, og russerne betaler. Udenrigsministeriet har fået en forespørgsel herom fra minister Plakhin.

I går erfarede jeg, at den russiske marineattaché i København, kommandørkaptajn Scherny,³⁴ var kommet om morgenen hertil med en russisk tolk. De skulle rejse om aftenen igen.

De havde straks sat sig i forbindelse med det danske marinedistrikt her og havde været sammen hele tiden med en dansk søofficer derfra. Det drejede sig om forhandlinger om at hæve et russerne tilhørende vrag, der i vinter gik på grund på ydermolen af Rønne havn. Nu ville de se på det på stedet.

Jeg fik dem så straks hjem til frokost. Om eftermiddagen ville han til Allinge til begravelsespladsen. Der er russisk indskrift på stenen. Den forstår jo ingen dansker, og nu havde de fundet ud af, at den også skulle sættes på dansk. Dette ville han nu ordne. Den danske officer var med ham der og så vidt jeg ved resten af aftenen. Selv kunne vi ikke have dem om aftenen, da vi skulle ud.

Han var i russisk uniform.

Når jeg skriver dette, er det for dels at fortælle Dem det, men også for at spørge, om den nuværende tingenes tilstand, hvorefter jeg forstår, at Udenrigsministeriet ikke gerne ser, at andre

²⁸ UM 105.Dan. 5.

²⁹ Chef for Northern Department efter Warner.

³⁰ Britisk ønske om en dansk styrke i den britiske besættelseszone i Tyskland.

³¹ Døssings meddelelse i kommandør Madsens brev til Udenrigsministeriet den 24. april 1946 (aftrykt ovenfor).

³² Hvass sendte den 29. august 1946 Reventlow et svarbrev vedlagt et aktstykke fra Krigsministeriet med de ubedte oplysninger om styrkerne på Bornholm og antal indkaldte rekrutter. Dette aktstykke er ikke i aktpakken (UM 105. Dan. 5.).

³³ UM 87.F.3/35.

³⁴ Tschernyj.

landes – bortset fra Ruslands – militærattachéer kommer herover, stadig skal og kan opretholdes, især da nu russerne kommer herover i uniform.

Hertil kommer, at der i sommer har været f.eks. en hel del englændere her på hotellerne, men i civil. Der kom f.eks. vist nogle journalister, så det hele kan jo slet ikke kontrolleres. Enhver kan jo tage båden eller flyvemaskinen hertil.

For befolkningen virker det jo også højest mærkeligt, at russere kommer hertil, men andre ser man ikke.

Og kom de hertil, skulle jeg – når blot jeg fik det at vide – gerne tage mig af dem – ligesom af russerne hidtil. De kunne godt bo hos os, hvis de blev her mere end en dag, og så skulle jeg gerne vise dem øen, og derved var jeg med hele tiden.

Hvis oberst Hill³⁵ havde tænkt på at lande her med sin egen flyvemaskine, var det jo også lidt voldsomt. Men de kan jo tage med båden eller den almindelige flyvemaskine.

Den anden tilstand kan dog vist ikke vedblivende opretholdes.

Derfor disse linier.

Påtegning:

Jeg synes, at den gode amtmand viser lidt vel megen iver for at tvangsindlægge de besøgende i Amtsgården. – J. Paludan [sekretær]

645. Direktør Hvass, Udenrigsministeriet, til amtmand Stemann den 6. november 1946.³⁶

Under henvisning til Deres brev af 17. oktober 1946 vil jeg gerne meddele, at såfremt en engelsk eller amerikansk officer måtte ønske at aflægge besøg på Bornholm, vil der næppe herfra blive ytret nogen betænkelighed herved, men noget initiativ fra dansk side til at få et sådant besøg i stand er der efter vor mening ingen grund til at tage.

[...]

646. Referat af møde mellem udenrigsministeren, forsvarsministeren og de militære chefer den 2. januar 1947.³⁷

I mødet torsdag den 2. januar med forsvarsministeren og de militære chefer meddelte udenrigsministeren følgende om sine forhandlinger med den amerikanske udenrigsminister i New York om Grønland:

[...] Han [Byrnes] anførte, at Grønland var beliggende i de Forenede Staters geografiske sfære, og at de moderne våben ganske havde ændret de strategiske problemer. Det var af betydning for USA at have forsvarsbaser på Grønland, og at amerikanske styrker frit kunne bevæge sig over hele landet. [...]

³⁵ Britisk flyattaché, som amtmanden i maj 1946 havde indbudt til et privatbesøg på Bornholm, hvilket fik direktør Hvass til at gribe ind over for amtmanden: den britiske oberst og hans kone måtte ikke komme til Bornholm. Se herom Den lange Befrielse, s. 307.

³⁶ UM 87.F.3/35. – I et udkast til brevet fra direktøren til amtmand Stemann dateret den 1. november 1946 anføres det yderligere, at “udenrigsministeren i sin tid, da de afsluttende forhandlinger om de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm stod på, lod den britiske gesandt såvel som den britiske militærmission forstå, at man i den nærmeste fremtid ikke gerne så britiske eller amerikanske officerer på øen”. Der henvises i udkastet til notits af 12. marts 1946 på UM 87. F.3/35, og til referat af samtale mellem kontorchef Dons Møller og brigadier Crowe den 20. juni 1946 på UM 84. A. 33.m, og til referat af møde den 8. marts 1946 med forsvarsheferne på UM 87.F.3/35.

³⁷ Grønland under den kolde krig. Bilag, s. 32-34. UM 8.U.66-67. Referat dateret den 3. januar 1947.

Udenrigsministeren [Gustav Rasmussen] havde herefter udviklet sine tanker om de Forenede Staters sikkerhed. [...] Hvis Danmark ville gå ind på Mr. Byrnes' forslag, ville vi bestyrke andre magters mistanke, og vi ville udsætte os for, at russerne ikke blot ville sætte sig fast på Spitzbergen, men at de muligvis også ville kræve fremskudte baser i Østersøen og andre steder i Europa. Under hensyn til de vidtrækkende konsekvenser, det således ville have at gå ind på de amerikanske tanker, måtte man nære afgørende betænkeligheder derimod.

[...]

647. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 6. marts 1947.³⁸

General Gørtz rejste spørgsmålet om britiske officerers besøg på Bornholm og spurgte, om der var sket nogen lempelse på dette punkt. Udenrigsministeren svarede, at man måske ikke behøvede at tage helt så strengt på dette spørgsmål som tidligere, men at den principielle linie dog stadig måtte fastholdes. Det aftaltes, at man gennem indenrigsministeren skulle pålægge amtmanden på Bornholm ikke at udsende indbydelser til engelske og amerikanske officerer.

General Gørtz ville for sit vedkommende meddele kommandanten på Bornholm, at der ikke var sket principielle ændringer på det omhandlede punkt.

[...]

648. Direktør Hvass, Udenrigsministeriet, til amtmand Stemann den 24. marts 1947.³⁹

Vi har tidligere brevvekslet om amerikanske og engelske officerers besøg på Bornholm. I mit brev af 6. november 1946 udtalte jeg, at der næppe herfra ville blive ytret betænkelighed ved, at en engelsk eller amerikansk officer aflagde besøg på Bornholm, men at der ikke var grund til at tage noget initiativ fra dansk side til at få et sådant besøg i stand.

Da jeg forstår, at der har været nogen tvivl om, hvorvidt disse synspunkter stadig har gyldighed, vil jeg gerne ved disse linier anmode Dem om ikke at invitere fremmede officerer til øen uden forudgående aftale med Udenrigsministeriet.

649. Amtmand Stemann til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 8. april 1947.⁴⁰

Jeg har modtaget Deres brev af 24. marts – P.J.I. j.nr. 87.F.3/35 – om amerikanske og engelske officerers besøg på Bornholm. Da jeg forstår, at det er kaptajn Wyburd,⁴¹ der har givet anledning til dette, vil jeg blot meddele Dem, at han under et besøg i København blev præsenteret for mig af en af mine bekendte, der lod mig forstå, at kaptajn Wyburd gerne ville til Bornholm et par dage, og Wyburd sagde selv, at han gerne ville hertil for at stå på ski, hvilket jeg selvfølgelig ikke havde noget imod, idet jeg dog oplyste, at han ikke kunne bo hos mig, da min kone ikke var hjemme, men at jeg i øvrigt meget gerne ville tage mig af ham, når han kom. Han boede på Dams Hotel, men jeg inviterede ham til selskab [...] og desuden foranledigede jeg, at han fik set Exportslagteriet i Rønne, hvad han var meget interesseret i.

Besøget er således kommet i stand, uden at jeg har taget initiativet hertil, men jeg kunne selvfølgelig ikke undlade at vise mig gæstfri, da jeg forstod, at den pågældende gerne ville hertil. Som jeg tidligere har talt med Dem om, sørgede jeg i øvrigt for, at han ikke var alene, så længe han var her.

Således er altså forholdene ved dette besøg, men jeg kan i anledning af Deres brev ikke lade være med at gøre Dem bekendt med, at befolkningen herovre længe har fundet det meget mærkeligt, at der til stadighed kom russere herover, uden at man så tilsvarende besøgende fra

³⁸ UM 87.F.3/35.

³⁹ UM 87.F.3/35.

⁴⁰ UM 87.F.3/35. – Fortroligt.

⁴¹ Britisk militærattaché.

andre nationers side. Da jeg f.eks. på forespørgsel fra borgmesteren i Rønne måtte forklare ham, at jeg ikke kunne tage noget initiativ på dette punkt, reagerede han meget stærkt og spurgte, hvad meningen var, da jo dog enhver kan komme her, og russerne jævnligt gør det. For ikke at give anledning til vanskeligheder på noget punkt bad jeg aviserne lade være med at omtale besøget; i øvrigt har man jo her på øen gjort så meget for russerne, at et sådant beskedent besøg ikke skulle have nogen betydning. Hvad min holdning angår, ser jeg jo altid russerne i mit hjem, så snart der kommer en, og jeg har nu senest under en 14 dages tjenesterejse i Sverige og Norge, hvor jeg var sammen med adskillige landshøvdinge og andre fremtrædende personer, i enhver henseende gjort mit for at bringe den bedste omtale af russerne. At der på denne baggrund ikke skulle kunne gøres lidt for en englænder, der kommer her, er der ingen her på øen, som vil kunne forstå.

Jeg ville derfor sætte megen pris på, om De kunne give mig en nærmere forklaring på dette forhold, som jeg så ved lejlighed kan lade gå videre til de forskellige mennesker, hvis opmærksomhed i stadig højere grad bliver henledt på den ensidige interesse, der udvises over for Bornholm fra et enkelt lands side. Blandt andet for at undgå uheldige avisskriverier tror jeg, der må gøres noget i denne retning, hvis Udenrigsministeriet stadig vil opretholde den holdning, som Deres brev af 24. er udtryk for.

650. Direktør Hvass, Udenrigsministeriet, til amtmand Stemann den 12. april 1947.⁴²

Det er vanskeligt for mig at gå i detaljer med hensyn til de forskellige betragtninger i Deres brev af 8. april. Ét er, at der er samme adgang til at rejse på Bornholm som i den øvrige del af landet, noget andet er, at amtmanden inviterer udenlandske officerer dertil. Jeg har i mit brev af 24. marts efter aftale med udenrigsministeren anmodet Dem om ikke at indbyde udenlandske officerer til øen uden forudgående aftale med Udenrigsministeriet, og hertil har jeg ikke noget at føje.

651. Amtmand Stemann til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 17. april 1947.⁴³

Jeg har modtaget Deres brev af 12. d.m. – P.J.I. j.nr. 87.F.3/35 – og vil i den anledning henlede opmærksomheden på, at Udenrigsministeriets anmodning nu går ud på ikke at indbyde udenlandske officerer til øen uden forudgående aftale med Udenrigsministeriet. I Deres brev af 24. marts var det kun engelske og amerikanske, og jeg vil derfor, for at der ikke skal være nogen misforståelse, understrege denne forskel, således at De kan få lejlighed til at rette den, hvis der skulle foreligge en fejltagelse. Omfatter den også f.eks. svenske og norske?

652. Direktør Hvass, Udenrigsministeriet, til amtmand Stemann den 22. april 1947.⁴⁴

I besvarelse af Deres brev af 17. d.m. henviser jeg til slutningen af mit brev af 24. marts 1947, i hvilket jeg bad dem om “ikke at invitere fremmede officerer til øen uden forudgående aftale med Udenrigsministeriet”. Ved fremmede officerer forstås officerer, der ikke er danske.

⁴² UM 87.F.3/35.

⁴³ UM 87.F.3/35.

⁴⁴ UM 87.F.3/35.

653. Notits af afdelingschef Dahl, Udenrigsministeriet, og udenrigsminister Gustav Rasmussen den 16. maj 1947.⁴⁵

NOTITS.

Tropperne på Bornholm.

Den militære sagkundskabs standpunkt, udtalt gennem general Møller, er følgende:

1. Med en tjenestetid på 9 måneder (det radikale Venstres standpunkt) vil tropperne ved ankomsten til Bornholm kun have ca. 2 en halv måneds uddannelse og vil være uanvendelige til militært formål.

2. Med en tjenestetid på 10 måneder vil tropperne ved ankomsten til Bornholm kunne betegnes som anvendelige til bevogtningsopgaver, men ikke som anvendelige til kampopgaver, hvilket vil kræve yderligere 1 à 2 måneders uddannelse.

Den 16. maj 1947

Dahl

Forsvarsministeren erklærer på min forespørgsel, at general Møller har taget (det tekniske) ansvar for en tjenestetid på 10 mdr., og at det under pkt. 2. nævnte problem ikke opstår for Bornholms vedkommende.

16/5 Gustav Rasmussen

Ifølge de i hæren gældende reglementer skal man melde "ikke forstået", når man får en instruktion, som man ikke forstår.

Jeg melder: Ikke forstået.⁴⁶

Samtidig tillader jeg mig af referatet fra Forsvarkommissionens 6. møde at citere følgende to udtalelser af general Møller:

"Det nødvendige mandskab til grænsen, Bornholm og Tyskland skal varetage denne tjeneste i 6 måneder. Alt efter som man lægger tjenestetiden på 10 eller 9 måneder bliver uddannelsestiden henholdsvis 3 en halv og 2 en halv måned, idet der må regnes med nogen tid til omflytningerne.

[...]

Jeg har meget stærkt fremhævet, at hvis man lod Bornholmsstyrken afgå 3 måneder efter indkaldelsen, kommer mandskabet militært set ubrugeligt til Bornholm, men uddannelsen kan fortsættes på Bornholm."

Den 21. maj 1947.

Dahl

654. Direktør Hvass, Udenrigsministeriet, til amtmand Stemann den 29. maj 1947.⁴⁷

Tidspunktet er fremdeles ikke særlig gunstigt for fremmede officerers besøg på Bornholm, men naturligvis er oberst Ewert som militærattaché ved den amerikanske ambassade berettiget til at foretage rejser i landet, og jeg synes derfor ikke, at der er andet at gøre end at svare ham, at De gerne vil hjælpe ham til rette med de praktiske ting, han omtaler. Derimod bør De ikke foretage noget, være sig i repræsentativ henseende eller på anden måde, der kunne give besøget en officiel karakter.

Jeg har bemærket, at obersten henviser til en indbydelse fra Dem ("At that time you suggested that I should visit Bornholm and that you could make arrangements"), men det var jo før vor korrespondance om disse spørgsmål begyndte.

⁴⁵ UM 105.Dan.5.

⁴⁶ Marginnote: – Samme melding. Hvass.

⁴⁷ UM 87.F.3/35.

Jeg må til slut have lov til at bemærke, at jeg ikke tror, at De har været helt glad ved vor korrespondance om disse besøg, men spørgsmålet har en rækkevidde, som De måske ikke har mulighed for at overse.

655. Amtmand Stemmann til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 2. juni 1947.⁴⁸

Privat.

Tak for Deres brev af 24. d.m.⁴⁹ [...]

[...]

Til slut i Deres venlige brev skriver De, at De ikke tror, at jeg har været helt glad ved vor korrespondance om disse besøg, men at spørgsmålet har en rækkevidde, som jeg måske ikke har mulighed for at overse.

Ærlighed varer længst, og jeg kan ikke fordrage ikke at være ærlig. Derfor giver jeg Dem tilslutning til begge de ting, som De har sagt.

Og så vil jeg også være yderligere ærlig og benytte lejligheden, som De har givet, til at uddybe mit synspunkt.

Da tyskerne var her, søgte jeg at klare vore særlige vanskeligheder her bedst muligt. Ligeledes da så russerne kom – og ikke englænderne, skønt jo Bornholm dog er en del af Danmark. Jeg holdt fra kapitulationsaften om fredagen Udenrigsministeriet skriftligt, men ikke mindst telefonisk underrettet om situationen her og gjorde allerede fredag aften opmærksom på problemet Bornholm. Jeg henstillede, at englænderne kom her omgående. Intet – overhovedet intet – svar mindes jeg at have fået, ingen instruktion, vejledning eller noget som helst i den retning. Jeg måtte klare mig selv. Og også da russerne kom. (Så kunne man naturligvis også sige, at gik det galt, var skylden min). Jeg tog på egen hånd initiativet til de danske ministres besøg her, til det daværende kronprinspars besøg her. Ja, jeg måtte ringe til Udenrigsministeriets daværende direktør og tage initiativet til, at minister Døssing, der havde været flere måneder i København og nu efter en uge til slut skulle tilbage til Moskva, kom herover, det sted hvor russerne var i Danmark. Det ville virke over for russerne her, og jeg mente, at det dog ikke ville virke heldigt, om han kom tilbage til Moskva og ikke havde været her, skønt han havde været måneder i Danmark. Og Udenrigsministeriet havde sendt mig 13-14 allierede journalister herover – jeg tror dagen efter – i speciel flyvemaskine. Jeg ordnede alt, og vi havde også dem som gæster her. Jeg sagde da, at det faldt så naturligt, at Døssing da kom med, og han skulle så overnatte her i amtsgården. Det skete, og Døssing og jeg havde lange og indgående samtaler, hvor jeg redegjorde for mine erfaringer og min linie.

Og amtsgården her har i det år – og både min kone, (der i flere måneder end ikke kunne få nogen kokkepige og selv måtte klare alt dette, hvor vi i den tid uden vor normale repræsentation havde 1000 her som gæster til det ene eller andet), og min datter og jeg gjorde alt for, at det bedste resultat kunne opnås, men stadig uden nogen instruktion, vejledning el.lign. fra Udenrigsministeriets side – faktisk været helliget den udenrigspolitiske side. Når jeg nu skriver dette, er det ikke for at fiske efter tak eller lign., Vorherre bevares. Det er kun, fordi De giver mig anledning til at tage hele sagen op.

Derefter sker der altså det, at De skriver til mig, der var jo også en telefonsamtale – at jeg ikke måtte invitere fremmede officerer her til Bornholm.

Jeg skrev til Dem og forklarede stemningen her over for dette og over for det, at russerne fra København stadig kom her – og endog i uniform – og at jeg altid tog mig af dem og inviterede dem her. Og jeg bad Dem samtidig om at ville give mig en orientering for, at jeg ikke måtte invitere andre. Dette fik jeg ikke, men endog besked om, at nu var “forbuddet” mod alle udenlandske officerer, medens det tidligere kun var englændere og amerikanere, uanset at enhver kan tage frit derover.

[...]

⁴⁸ UM 87.F.3/35.

⁴⁹ Det brev, amtmanden omtaler, er dateret den 29. maj 1947.

Jeg tror, at alle danske amtmænd vil rette sig efter Udenrigsministeriets henstillinger, men at man dog vil forudsætte, at man fra Udenrigsministeriets side har så megen tillid til en amtmand, at man også kan betro ham motiveringen for henstillingen (forbud?). Kan det ikke gøres skriftligt, kommer vi dog til København og vil være parat til enhver samtale derom. Og så kan vi som sagt også virke formidlende over for befolkningen.

Vi erindrer også her i amtsgården et andet tilfælde, hvor Udenrigsministeriet – det var under besættelsen – havde brug for amtmanden. Det var nu det modsatte. Da ville man have os til at invitere, og vor indflydelse skulle bruges over for befolkningen.

Men da gik Udenrigsministeriet dog gennem Indenrigsministeriet, og vi fik lejlighed til orientering og til at tale personligt om problemerne, selvom der – der står lidt herom i min kones og min erindring – når man protesterede imod dette, hørtes noget i retning af, om man da ville høre til selvmorderklubben.⁵⁰

Men i al beskedenhed sagt, synes jeg, at på baggrund af vor virksomhed med hensyn til russerne her og som sagt uden nogen instruktion måtte man dog vel så meget mere kunne – altså i fortsættelse af dette – give mig en orientering.

[...]

656. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 14. august 1947.⁵¹

[...]

Udenrigsministeren omtalte derefter de fremkomne efterretninger om, at der af fremmede skibe sænkes krigsmateriel i farvandene ved Christiansø. Det var netop nu af Marineministeriet blevet oplyst, at det drejede sig om et tysk skib under russisk kommando, der ifølge ordre fra de sovjetrussiske myndigheder sænkede ammunition og giftgas i farvandet øst for Christiansø uden for territorialgrænsen.

De tilstedeværende var enige med udenrigsministeren i, at der straks burde rettes henvendelse til de sovjetrussiske myndigheder for at henlede disses opmærksomhed på det uheldige i, at der foretoges sådanne sænkninger på steder, hvor danske fiskere udøvede deres erhverv, idet sænkningerne fremkalder personlig fare for fiskerne og må befrygtes at ødelægge fiskeriet, og at henstille til de sovjetrussiske myndigheder, at eventuelle yderligere sænkninger foregik i væsentlig afstand fra de danske fiskepladser.

[...]

General Gørtz oplyste, at de danske officerer på Bornholm undertiden kom i en lidt vanskelig situation i sammenhæng med de eksisterende betænkeligheder ved udenlandske militærattachés besøg på Bornholm. Under den amerikanske militærattachés uofficielle besøg på øen for nylig var officererne blevet inviteret af amtmanden til amtsmandsgården sammen med militærattachéen og af denne til en sammenkomst på restaurant. De havde været forhindret i at komme nogen af stederne. Hærens officerer fulgte den linie ikke at modtage invitationer til sammenkomster, som de fremmede militærattachéer under deres besøg på Bornholm tog initiativet til, hvilket bragte de danske officerer i en lidt kejtet stilling også under hensyn til, at amtmanden deltog i sådan selskabelighed. Marinens officerer fulgte ikke så streng en linie.

Oberst Thygesen⁵² omtalte, at Foreningen af udenlandske militærattachéer i København nærede ønske om at besøge Bornholm for at se den danske militærlejr. Udenrigsministeren udtalte hertil, at et sådant samlet besøg af udenlandske militærattachéer inkl. de russiske ikke frembød nogen betænkelighed. Men det, man viste frem derovre, skulle jo i så fald gerne være godt.

⁵⁰ Formentlig en hentydning til at Udenrigsministeriet har ønsket, at amtmanden skulle invitere repræsentanter for besættelsesmagten til Amtsgården. "Selvmorderklubben" er modstandsbevægelsen.

⁵¹ UM 5.D.74.

⁵² Direktør i Krigsministeriet.

General Gørtz mente, at et sådant almindeligt besøg måtte vente, til lejren var færdigbygget, hvilket først ville ske i november eller måske i oktober 1947, idet det var vanskeligt at holde på håndværkerne. Med hensyn til de udenlandske militærpersoners enkeltbesøg ville generalen gerne vide, om det danske militær vedblivende skulle forholde sig tilbageholdende over for invitationer fra disse. Udenrigsministeren udtalte med forsvarsministerens tilslutning, at det ikke var heldigt, at engelske og amerikanske officerer, der besøgte Bornholm, optrådte som værter ved sammenkomster på øen, men mente dog ikke, at der burde opretholdes noget forbud mod, at danske officerer deltog i sådanne sammenkomster.

Udenrigsministeren omtalte sine samtaler med den britiske og amerikanske ambassadør om det ønskelige i efter Bornholms rømning, at udenlandske officerer afholdt sig fra at besøge øen.⁵³

Forsvarsministeren nævnte den fare, der bestod i, at amerikanerne måske ville få den opfattelse, at sådanne ønsker skyldtes, at der opholdt sig russere på Bornholm. I forbindelse med spørgsmålet om de engelske og amerikanske militærattachés besøg på Bornholm kom man ind på spørgsmålet om fremmede magters efterretningsvæsens virksomhed.

General Gørtz omtalte derefter de vanskeligheder, militæret havde med udskiftningen af mandskabet på Bornholm. På grund af de vanskelige transportforhold kunne man risikere, at der i forbindelse med afløsningen opstod tidsrum, hvori der var meget lidt mandskab på Bornholm. Spørgsmålet kunne klares, såfremt Statsbanerne ville afgive færgetonnage til formålet, hvad Statsbanerne imidlertid meget nødt ville.

Forsvarsministeren ville rejse dette spørgsmål i et ministermøde.

[...]

657. Amtmand Stemann til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 18. august 1947.⁵⁴

Hoslagt sender jeg afskrift af et brev⁵⁵ vedrørende to amerikaneres ferieophold på Bornholm, som jeg har modtaget fra ritmester J.H. Rantzau, der er ansat ved den amerikanske ambassade, idet dettes indhold formentlig er af interesse for Dem.

Påtegning af direktør Hvass den 22. august 1947:

Har efter aftale med udenrigsministeren telefoneret til den amerikanske ambassadør og forklaret ham, at man fra dansk side ville foretrække, at professor Dale ikke foretog de i ritmester Rantzaus brev til amtmand Stemann omhandlede geologiske undersøgelser på Bornholm i sin ferie. Ikke fordi man mistænkte professoren for at have andre hensigter end rent videnskabelige, men fordi Bornholm nu engang var i søgelyset, og at sådanne undersøgelser fra en vis side kunne misforstås. Ambassadøren kendte intet til Mr. Dale sen. og jun.'s besøg på Bornholm, men ville straks sætte sig i forbindelse med dem, idet han, som jeg måtte forstå det, selv syntes, at det var at foretrække, at de ikke gik rundt med hammer og geologiske instrumenter på klipperne på Bornholm. Lidt senere ringede ambassadøren og meddelte, at familien Dale allerede var taget af sted for en god uges tid siden og ventedes tilbage allerede på tirsdag. Under disse forhold var vi enige om, at der ikke var grund til at foretage skridt i sagen. Ambassadøren anmodede om at måtte blive holdt underrettet, hvis det pågældende besøg skulle give anledning til rygter af den ene eller anden art.

⁵³ Gustav Rasmussen har indføjet denne sætning i referatet i stedet for det oprindelige: ...om det ønskelige i en vis tilbageholdenhed med hensyn til militærattachéernes besøg på øen.

⁵⁴ UM 87.F.3/38b.

⁵⁵ I brevet, der er fra den 13. august 1947, oplyser Rantzau, at konsul William N. Dale fra den amerikanske ambassade agter fra den førstkomende lørdag at tilbringe 14 dage af sin sommerferie på Bornholm sammen med sin familie, herunder også sin fader, der er professor i geologi. Konsulen, der også er geologi-interesseret, vil sammen med sin fader foretage forskellige geologiske studier og ekskursioner på Bornholm, men vil gerne undgå misforståelser, der ville kunne opstå, hvis de lokale beboere undrede sig over, at to udenlandske herrer kravlede rundt på klippetinderne med lup, hammer og andet geologudstyr. Ritmester Rantzau har derfor aftalt med konsulen, at han, Rantzau – uden at sætte det voldsomme apparat i sving, som det er at gå gennem Udenrigsministeriet – på passende måde ville underrette de lokale myndigheder på Bornholm, dvs. amtmanden og kommandanten, om konsulens forestående besøg og den geologiske interesse, konsulen og hans fader dyrker.

658. Amtmand Stemann til general Gørtz den 29. august 1947.⁵⁶

Som du vist har forstået på viceadmiral Vedel, hvem min kone og jeg traf i København og bad ved lejlighed tale med dig om sagen, var vi ret pinligt berørt over, at du havde givet landofficererne her en art af forbud imod, at de kom her sammen med den amerikanske oberst Ewert.

For det første drøftes her nu ikke militære emner, for det andet skal vi dog ikke i forvejen meddele officererne, hvem man beder dem sammen med, og det kunne således medføre, at vi slet ikke bad dem mere eller modtog indbydelse fra dem. Dernæst havde jeg hele sagen i orden ved min samtale med Hvass. [...]

Jeg synes blot, at jeg ville sige dig dette og håber, at du en anden gang, hvis der er noget, vil anvende den direkte vej at skrive til mig. Og vi har dog kendt hinanden i mange år, så jeg mente, at vi stod i et sådant tillidsforhold til hinanden. Og så er det dog muligt, at du ikke behøver blande alle dine officerer ind i det, men at de slet ikke mærker noget.

Men personligt er jeg nu af den opfattelse, at jeg holder med det gamle ord: "Den, der dør af skræk, skal begraves i rendestenen", og er der nogen, der ønsker baser eller lign. på Bornholm, skal de nok finde en anledning dertil, hvad enten det ene eller andet lands officerer har været her.

659. General Gørtz til amtmand Stemann den 15. september 1947.⁵⁷

Jeg takker for dit vrede og venlige brev af 29-8. Jeg har tygget en del på det. Da hele spørgsmålet imidlertid jo drejer sig om et problem, for hvilket jeg har mine instrukser og du dine ideer, ligesom Vedel sine, vil jeg hellere vente at debattere sagen, til jeg kommer til Bornholm, ventelig i begyndelsen af oktober.

660. Amtmand Stemann til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 1. september 1947.⁵⁸

Bornholms Avis indeholdt den 30. f.m. en sålydende notits:

"Med "Hammershus" ankom i morges til Rønne fem af den amerikanske ambassades medlemmer for i nogle dage at feriere på Bornholm. De fem unge damer, der har taget ophold på Dams Hotel, er [...]"⁵⁹

Jeg syntes blot, jeg lige ville fortælle Dem det.

I øvrigt kan jeg under henvisning til mit brev af 18. f.m. tilføje, at den deri omhandlede konsul Wm. N. Dale med sin far er set gående rundt og slå på klipper med hammer, men i øvrigt har han ikke aflagt mig noget besøg.

661. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 4. september 1947.⁶⁰

[...] Udenrigsministeren oplyste dernæst, at der umiddelbart efter forrige møde den 14. august 1947 gennem gesandtskabet i Moskva og militærmissionen i Berlin var blevet rettet henvendelse til de sovjetrussiske myndigheder i anledning af de stedfundne udlosninger af ammunition og giftgas i farvandene ved Christiansø. Der var hidtil ikke indgået noget svar på disse henvendelser. Yderligere er der ifølge indberetning fra militærmissionen i Berlin foretaget en meget kraftig henvendelse i sagen fra de britiske militære myndigheder i Tyskland til de derværende sovjetrussiske militærmyndigheder. Sidstnævnte henvendelse fremhæver, at krigsmateriel af denne art bør sænkes sammen med skibet. [...]

⁵⁶ Vedels arkiv, pakke 41.

⁵⁷ Vedels arkiv, bind 12. – Afskrift sendt Vedel af Stemann.

⁵⁸ UM 87.F.3/38.

⁵⁹ Navnene, der er angivet i amtmandens brev, er udeladt her.

⁶⁰ UM 5.D.74.

Direktør Hvass nævnte, at der netop var fremkommet efterretning om, at nye udlosninger var umiddelbart forestående. Dette bekræftedes af viceadmiralen.
[...]

662. Den britiske chargé d'affaires i København, Michael Rose, til udenrigsminister Bevin den 2. oktober 1947.⁶¹

Nr. 343.

Med henvisning til Mr. Randalls depeche nr. 312⁶² af 12. september har jeg den ære at meddele, at den amerikanske ambassadør spurgte mig forleden, om jeg havde nogen grund til at tro, at russerne havde truet danskerne med at genbesætte Bornholm, hvis de gav efter over for amerikanerne om Grønland. Ambassadøren sagde, at når som helst Grønland blev nævnt i hans samtaler med danskere, var deres automatiske reaktion altid Bornholm, og han ville gerne vide, om de havde noget konkret grundlag for deres frygt. For cirka to måneder siden havde han taget emnet op over for udenrigsministeren, som havde svaret, at russerne aldrig havde nævnt Grønland, undtagen engang, da den sovjetiske gesandt var kommet for at spørge, om der var noget hold i bladforlydender om, at Danmark agtede at sælge Grønland til Amerika.

2. Jeg fortalte i fortrolighed ambassadøren, at vi faktisk havde hørt en historie gående ud på, at den sovjetiske gesandt havde truet udenrigsministeren med, at Rusland ville være tvunget til at tage sin indstilling til Bornholm op til fornyet overvejelse, hvis danskerne gav efter i spørgsmålet om Grønland; men jeg kunne ikke garantere for, at historien var absolut pålidelig; og hvis den var sand, var jeg faktisk overrasket over, at den ikke allerede var nået amerikanerne. Som følge heraf benyttede ambassadøren under en samtale med udenrigsministeren den 30. september lejligheden til at gentage sit spørgsmål fra to måneder tidligere: og – som han nu fortæller mig – fik han præcis det samme svar – at russerne aldrig havde nævnt Grønland undtagen en enkelt gang. Ambassadøren var overbevist om, at hr. Rasmussen talte sandt; og eftersom det er vanskeligt at forestille sig, hvilken grund han skulle have til at lyve, må denne udvikling så tvivl om den historie, der omtales i Mr. Randalls ovennævnte depeche, skønt kilden til den anses for at være fuldstændig pålidelig. For historien taler også den ubetvivlelige kendsgerning, at danskerne for tiden er yderst nervøse for mulige russiske planer om Bornholm, som det fremgår af den nylige ordre til de danske orlogsfartøjer ved øen om at skyde mod ethvert russisk fartøj, således som indberettet i telegram nr. 368 af 29. september fra chefen for flådemissionen til direktøren for flådens efterretningstjeneste.⁶³

3. Jeg sender kopi af denne depeche til Hans Majestæts ambassadør i Moskva (nr. 19) og Hans Majestæts ambassadør i Washington (nr. 17).

663. Amtmand Stemmann til direktør Hvass, Udenrigsministeriet, den 3. oktober 1947.⁶⁴

I tilslutning til vore tidligere korrespondancer om udenlandske diplomaters og andres besøg på Bornholm vil jeg blot oplyse Dem om, at Bornholm i slutningen af forrige uge og søndag i denne har haft besøg af den amerikanske landbrugsattaché, Mr. Stuart, som i sin egen vogn kørte øen rundt. Han satte sig ikke i forbindelse med mig eller så vidt jeg ved med andre myndigheder her på øen. Jeg blev tilfældigt opmærksom på hans tilstedeværelse, da jeg så hans vogn med CD⁶⁵ på og fik da hans identitet oplyst ved henvendelse på det hotel, hvor han boede.

⁶¹ CAB 121/362 p. 63. – Hemmeligt. Fordelt til kabinettet.

⁶² Udeladt her. Indberetningen (depeche nr. 312), der her refereres til, er ikke fundet i sagen CAB 121/362. Indberetningen har ifølge en marginnotits på brevet fra Rose registreringsnummer N 10834/384/15.

⁶³ Udeladt her. Telegrammet er ikke fundet i de benyttede sager.

⁶⁴ UM 87 F 3/38.

⁶⁵ Corps Diplomatique.

664. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 9. oktober 1947.⁶⁶

[...]

Direktør Hvass omtalte de sovjetrussiske giftgas- og ammunitionsudlosninger ved Christiansø og nævnte Marineministeriets skrivelse af 3. oktober 1947, hvori det foreslås, at man forsøger at få de sovjetrussiske myndigheder til at forlægge udlosningen fra den nuværende danske fiskeplads til andre egne af Østersøen, hvor der er lige så dybt (ca. 100 m). Marineministeriet har udarbejdet to forslag med kortangivelse. Fra Udenrigsministeriets side lægges der vægt på, at det svenske fiskeri ikke generes ved en sådan flytning, og Udenrigsministeriet mente derfor, forinden eventuel henvendelse til de sovjetrussiske myndigheder foretages i sagens anledning, at burde forelægge Marineministeriets forslag for de svenske myndigheder til udtalelse.

Heri var de tilstedeværende enige.

Admiral Vedel, der netop havde besøgt Bornholm og talt med de bornholmske fiskere om spørgsmålet, bemærkede, at det vigtigste for fiskerne syntes at være, at der foretoges en nøje afmærkning af udlosningsstedet.

[...]

665. Gesandt Randall, København, til udenrigsminister Bevin den 16. oktober 1947.⁶⁷

Nr. 360.

Med henvisning til Mr. Roses depeche nr. 343 af 2. oktober 1947 har jeg den ære at meddele Dem, at jeg efter min tilbagekomst fra orlov og så snart min amerikanske kollega var vendt tilbage fra sin orlov fandt en lejlighed til at drøfte forskellige spørgsmål af gensidig interesse med ham, og i særdeleshed det påståede russiske pres på Danmark om Bornholm. Jeg sagde til Mr. Marvel, at i betragtning af den danske udenrigsministers kategoriske benægtelse af, at den sovjetiske ambassadør havde gjort nogen bemærkning til ham om Bornholm, måtte jeg drage den slutning, at min i øvrigt førsteklases kilde til oplysningen var blevet misinformeret eller havde været upræcis; jeg godtog helt og fuldt, at hr. Gustav Rasmussen selv ikke havde været indblandet i nogen sovjetisk trussel.

2. Den amerikanske ambassadør var enig med mig, men bemærkede også, at mysteriet om den seneste tids voldsomme danske nervøsitet stadig var uopklaret. En sammenligning af vore notater førte os til den fælles slutning, at der var blevet sat et ekstra stød ind mod direktøren i det danske udenrigsministerium⁶⁸ og dennes notorisk sarte nerver, muligvis af en sovjetisk ambassadefunktionær eller en dansk kommunist; det var tænkeligt, at min informant havde opfattet dette som en sovjetisk advarsel til den danske udenrigsminister. Eller det kunne også være den sovjetinspirerede panikagtige følelse af, at en sovjetisk aktion var umiddelbart forestående, som Mr. Marvel fortalte mig han havde observeret i den amerikanske zone den 30. september, der havde haft sit sidestykke på Bornholm. I øvrigt fortalte Mr. Marvel mig, at han havde erfaret, at danskerne vidste, at der var russiske agenter på Bornholm, der skyggede alle allierede besøgende, og at dette var anledningen til, at danskerne for nogle uger siden havde anmodet om, at en relativt lavtplaceret funktionær på den amerikanske ambassade, der ville til Bornholm med sin geologisk interesserede fader, ikke fik tilladelse hertil.⁶⁹

3. Om det praktiske spørgsmål, om de sovjetiske myndigheder virkelig var opsat på handling, var både min amerikanske kollega og jeg af den opfattelse, at truslen om offensiv indsats mod Bornholm alene ikke burde tages alvorligt; den kunne udelukkende være del af en generel

⁶⁶ UM 5.D.74.

⁶⁷ CAB 121/362 p. 64. – Hemmeligt. Denne indberetning er det sidste aktstykke i sagen: CAB 121/362, som er afsluttet den 16. oktober 1947.

⁶⁸ Frants Hvass.

⁶⁹ Stemmann til Hvass 18. august 1947 (aftrykt ovenfor).

nervekrig, eller – hvis den var tilsigtet – være led i en generel offensiv mod vestmagterne. Det andet spørgsmål, om danskerne ville sætte sig til modværge, mente Mr. Marvel var åbent. For så vidt angår den danske flåde, er det interessant, at stabschefen⁷⁰ har oplyst til Captain Wyburd,⁷¹ at Sovjet så vidt han vidste aldrig havde fremsat nogen trussel mod Bornholm i forbindelse med Grønland. Dette kan være et led i et forsøg på at “nedtone” chefen for søværnets noget hovedkuls ordrer, som synes fremkaldt af “nervekrigen” så vel som af søværnets tolkning af voksende russiske flådeøvelser, og som er blevet trukket skarpt op i en form for anfægtelse af den passive hærchef. Som følge heraf er forholdet mellem admiral Vedel og general Gørtz nu præget af gensidig modvilje, forstærket af rivaliseringen om kontrollen over Danmarks flystyrker, en strid der indtil nu ikke har fundet en løsning. Detaljerne herom er indberettet af min flyattaché direkte til Air Ministry.

4. Sammenfattende vil jeg sige, at det på den ene eller anden måde er lykkedes russerne at få danskerne til at tro, at de ville gå i aktion imod Bornholm, og at den loyale og beslutsomme søværnschef i sin ofte udtrykte bestræbelse på at forsvare dansk territorial integritet med al magt, uanset politiske ordrer, handlede noget overilet og bestemt ikke kunne få sin hærkollega med sig. Det står klart, at danskerne har en lang vej foran sig, førend de kan skabe sikkerhed for et koordineret forsvar.

666. Den britiske ambassades årsoversigt for 1947.⁷²

[...]

9. [...] Frygten for Rusland og russisk inspireret undergravende virksomhed i indenrigs-politikken var fortsat den dominerende faktor i dansk udenrigspolitik. Ønsket om at få russerne ud af Bornholm, som dominerede det dansk-russiske forhold i 1945 og 1946, blev i 1947 afløst af en frygt for, at de ville komme tilbage og af en beslutning om for enhver pris at undgå at forære dem en undskyldning for at gøre dette. Det var mere denne frygt for at fornærme Moskva – ivrigt næret af artikler i den sovjetiske presse – end ren nationalisme, som lå bagved Danmarks gentagne insisteren på en ophævelse af den dansk-amerikanske aftale af 1941 om Grønland og amerikansk anerkendelse af Danmarks fulde suverænitæt over øen. Til trods for megen diskussion i pressen og jævnlige forhandlinger mellem de to regeringer var der ved årets slutning ikke nået nogen løsning på problemet; og der er næppe nogen tvivl om, at det er den danske regerings politik at lade denne specielle hund sove i fred, så længe den danske og den sovjetiske presse vil gøre det samme.

667. Telegram fra den amerikanske ambassadør i København, J. Marvel, til udenrigsminister Marshall om samtale med udenrigsminister Gustav Rasmussen den 11. februar 1948.⁷³

[...]

Udenrigsministeren sagde, at det var yderst vanskeligt for Danmark at indgå i en ny traktat, der direkte gav USA baserettigheder i Grønland, da dette ville udgøre en militæralliance, som kunne provokere Sovjetunionen til at besætte Danmark. [...]

⁷⁰ Chefen for Marinestaben, kontreadmiral Kai Lundsteen.

⁷¹ Britisk militærattaché.

⁷² FO 371/71371.

⁷³ Fotokopi af det amerikanske telegram i: Grønland under den kolde krig. Bilag, s. 45. Telegrammet – nr. 137, Top Secret – er dateret den 12. februar 1948.

Eventuelt besøg af 2 svenske øvelsesfartøjer på Bornholm i sommeren 1948

668. Notits den 10. maj 1948 af fuldmægtig Hessellund Jensen, Udenrigsministeriet.⁷⁴

Admiral Lundsteen har den 10. maj 1948 telefonisk spurgt, hvorledes Udenrigsministeriet ville stille sig til et svensk ønske om, at 2 til den svenske flåde (Karlskrona stationen) hørende skonnertbyggede, uarmerede øvelsesfartøjer et par gange i løbet af sommeren lejlighedsvis kunne anløbe havne på Bornholm principielt i overensstemmelse med fredstidsreglementet om fremmede orlogsfartøjers adgang til danske havne, men således at marinen vil kræve en forudgående anmeldelse til de danske marinemyndigheder i hvert enkelt tilfælde, hvilket svenskerne er rede til. Admiralen bemærkede, at marinen for så vidt angår forholdet mellem Danmark og Sverige betragter fredstidsreglementets bestemmelser som værende i kraft, og Marineministeriet ville meget gerne imødekomme det svenske ønske og håbede, at Udenrigsministeriet ville se velvilligt på spørgsmålet.

I henhold til kgl. resolution af 7. september 1938 om bestemmelser for fremmede krigsfartøjers og militære luftfartøjers adgang til dansk område under fredsforhold er det i fredstid tilladt fremmede krigsfartøjer uden forudgående anmeldelse for et kortvarigt ophold at anløbe havne bl.a. på Bornholm. Hvis opholdet er af længere varighed end 2 døgn, eller når det drejer sig om eskadrer, eller såfremt flere end 3 fremmede krigsfartøjer af samme nationalitet agter samtidig at opholde sig i en havn, vil forudgående anmeldelse ad diplomatisk vej være nødvendig.

Af referat af forsvarsmøde den 4. april 1946 fremgår det, at den russiske gesandt over for viceadmiralen havde omtalt en bladmeddelelse om et forestående fremmed flådebesøg på Bornholm. Viceadmiralen havde svaret, at han intet kendte hertil og i denne forbindelse nævnt, at marinen nu ville tilstræbe, at de tidligere gældende regler om fremmede orlogsfartøjers anløb af danske havne på ny blev bragt til anvendelse. Udenrigsministeren bemærkede, at det under hensyn til vor stilling som allieret måske kunne være vanskeligt at gennemføre disse regler efter deres bogstav, så længe krigen endnu varede.

Det henstilles at svare admiral Lundsteen, at Udenrigsministeriet for sit vedkommende intet finder at erindre imod, at de pågældende uarmerede øvelsesfartøjer anløber bornholmske havne som foreslået.

Det må betragtes som en fordel, at der, selvom dette ikke kræves efter fredstidsreglementet, sker anmeldelse til marinemyndighederne forud for hvert besøg, jfr. sagen om fremmede militærpersoners besøg på Bornholm, 87.F.3/38.a.

669. Referat af udenrigsministerens møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 13. maj 1948.⁷⁵

[...]

Udenrigsministeren omtalte derefter det af de svenske marinemyndigheder fremsatte ønske om, at to uarmerede skonnertbyggede øvelsesfartøjer fra Karlskrona-stationen i sommerens løb et par gange lejlighedsvis kunne anløbe bornholmske havne.

Viceadmiral Vedel oplyste, at forespørgslen var blevet fremsat gennem marineattachéen i Stockholm. I henhold til fredstidsreglementet om fremmede orlogsfartøjers adgang til danske farvande kunne de svenske øvelsesfartøjer uden forudgående anmeldelse anløbe danske havne. Men svenskerne havde altså først villet forhøre sig, om besøgene ville være belejlige.

Udenrigsministeren fandt det ønskeligt, om man kunne svare imødekommende på den svenske henvendelse, og dette gjaldt navnlig nu, da man stod på tærskelen til forhandlinger om nærmere militært samarbejde.⁷⁶ Men sagen havde en anden side: da russerne i april 1946 forlod Bornholm,

⁷⁴ UM 87.F.3/38a.

⁷⁵ UM 5.D.74.

⁷⁶ Forhandlinger om dannelse af et skandinavisk forsvarsforbund fandt sted i anden halvdel af 1948, men blev opgivet kort ind i 1949, da Norge besluttede sig for medlemskab af NATO.

var det en forudsætning for denne evakuering, at øens bevogtning helt blev overtaget af danske tropper, og at der ikke kom fremmed militær til øen. Herved var naturligvis i første række tænkt på engelsk og amerikansk militær, og i sig selv var der næppe betænkeligheder ved et svensk orlogsbesøg. Men der var den mulighed, at russerne ville betragte et sådant besøg med mistro og benytte dette som et påskud til fornyet direkte interesse for Bornholm. Denne betragtning, at man ikke burde give russerne den mindste anledning til et sådant påskud, forekom afgørende, og det ville være lettere at forklare svenskerne sagen end russerne. Udenrigsministeren henstillede derfor, at man søgte at forklare svenskerne, at svenske orlogsbesøg i danske havne ville være særdeles velkomne, men at der med hensyn til Bornholm gjorde sig særlige forhold gældende.

Forsvarsministeren⁷⁷ bemærkede, at det var første gang, han hørte om den omtalte forudsætning i forbindelse med russernes afrejse fra Bornholm, og at han efter at være gjort bekendt hermed godt kunne se betænkeligheden ved de svenske øvelsesfartøjers anløb. På den anden side var forsvarsministeren også noget betænkelig ved de eventuelle virkninger, et afslag kunne få. For et par måneder siden var der fremkommet et svensk ønske om et besøg af svenske flyvere i Danmark. På baggrund af den uro, der bl.a. på grund af de russiske presseudtalelser på dette tidspunkt havde været om de danske flyvepladser, havde han ment at burde henstille til svenskerne at udsætte dette besøg nogle måneder. Der var herved i visse kredse i Sverige opstået den opfattelse, at Danmark overhovedet ikke ønskede besøg af svenske militærflyvemaskiner. [...]

Der var fare for, at et afslag på ønsket om at sende øvelsesfartøjerne til Bornholm ville få en tilsvarende uheldig udlægning i svenske kredse. Men forsvarsministeren var enig i, at denne betænkelighed måtte vige for de af udenrigsministeren fremhævede betragtninger.

Udenrigsråd Dahl foreslog, at svaret til de svenske myndigheder ikke blev tilrettelagt som et afslag på forespørgslen, men som en samtale, hvorunder man med svenskerne drøftede betimeligheden af fremmede orlogsbesøg i bornholmske havne. Man burde ikke give svenskerne indtryk af, at der bestod en aftale med Sovjetunionen om, at der ikke måtte komme fremmede flådebesøg på Bornholm; men Sverige var vel reelt lige så interesseret som Danmark i, at opmærksomheden ikke blev henledt på øen. Samtidig burde det over for svenskerne understreges, at svenske orlogsbesøg i Danmark i øvrigt ville være meget velkomne.

Man enedes om denne løsning, således at Udenrigsministeriet skulle tilskrive ambassaden i Stockholm i overensstemmelse hermed.

670. Udenrigsminister Gustav Rasmussen til gesandt Svenningsen, Stockholm, den 15. maj 1948.⁷⁸

Strengt fortroligt.

Fra Marineministeriet har Udenrigsministeriet modtaget underretning om, at de svenske marinemyndigheder gennem marineattachéen i Stockholm har forhørt sig, om der ville være noget til hinder for, at to til den svenske flåde (Karlskronastationen) hørende, skonnertbyggede, uarmerede øvelsesfartøjer i løbet af sommeren 1948 lejlighedsvis anløber havne på Bornholm.

Sagen har været genstand for en mundtlig drøftelse mellem Udenrigsministeriet og Marineministeriet, under hvilken der naturligvis var fuldstændig enighed om, at man meget gerne modtager besøg af svenske orlogsfartøjer i danske havne. Hvad specielt de bornholmske havne angår, har der ikke siden april 1946 været fremmede orlogsbesøg, og jeg kunne tænke mig, at de svenske myndigheder ville kunne dele den opfattelse, at det mest opportune ville være for tiden ikke at påbegynde besøg af fremmede orlogsskibe i disse havne. Dette skulle så føre til, at også svenske orlogsfartøjer foretrak andre danske havne end netop de bornholmske. Kunne du ikke, eventuelt sammen med marineattachéen, tale med rette vedkommende på dette grundlag og således finde ud af, om man faktisk fra svensk side er særligt interesseret i at kunne anløbe de bornholmske havne? At dette i nødsfald uden videre kan ske, er jo en selvfølge – foruden at det er en følge af de almindelige regler.

⁷⁷ Rasmus Hansen (Soc.dem.).

⁷⁸ UM 87.F.3/38a. – Kopi fra UM 55.D.14.a.

671. Gesandt Svenningsen, Stockholm, til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 24. maj 1948.⁷⁹

Ved min tilbagekomst fra et par dages rejse til Östergötland den 20. d.m. forefandt jeg dit venlige brev af 15. d.m. – j.nr. 55.D.14.a. – angående spørgsmålet om besøg af et par øvelsesfartøjer, tilhørende den svenske marine, på Bornholm.

Ihvorvel jeg godt forstår dine betænkeligheder, er jeg for mit eget vedkommende dog tilbøjelig til at tro, at disse betænkeligheder er blevet skudt lovlig stærkt i forgrunden. Jeg er ikke så bange for konsekvenserne af et eventuelt besøg af de to øvelsesfartøjer.

Ud fra denne min indstilling havde jeg tænkt mig at skrive til dig, inden jeg foretog nogen henvendelse til de svenske myndigheder, men da jeg forleden dag i et privat selskab traf viceadmiral Strömbäck, mente jeg at burde benytte lejligheden til at drøfte sagen med ham. Det gjorde jeg altså og nævnte ret tonløst for ham de danske betænkeligheder, idet jeg samtidig gjorde nogle bemærkninger om, at det efter min mening var kedeligt, dersom vi fra dansk side efter al den imødekommenhed, der på så mange måder vises vor marine fra svensk side, ikke i den foreliggende i og for sig mindre betydningsfulde sag kunne stille os imødekommende over for det svenske ønske.

Viceadmiral Strömbäck svarede straks, at han så udmærket godt forstod vor situation, og at han selv havde næret betænkelighed ved uden videre at lade de to øvelsesfartøjer benytte sig af den ret, de efter de danske bestemmelser har til at anløbe en havn på Bornholm. Han havde derfor givet de pågældende svenske marinemyndigheder den besked, at der måtte rettes en forespørgsel til de danske myndigheder. Han syntes ikke selv at lægge vægt på, at det påtænkte besøg kom i stand og erklærede, at sagen efter den samtale, vi nu havde haft, var bortfaldet.

Som du vil forstå af ovenstående, forløb samtalen på en sådan måde, at der slet ikke blev spørgsmål om ved en argumentering fra min side at overbevise viceadmiralen, og det er mit bestemte indtryk, at min lette touchering⁸⁰ af de danske betænkeligheder ikke på nogen måde fremkaldte skuffelse hos viceadmiralen.

Ved slutningen af samtalen gjorde viceadmiral Strömbäck en bemærkning om, hvorvidt det ikke ville være rigtigt, om de danske bestemmelser blev ændret således, at fremmede krigsskibe ikke uden videre havde ret til anløb i tilfælde som det foreliggende. Dette var, sagde han, det eneste han fandt anledning til at bemærke i forbindelse med sin erklæring om, at denne konkrete sag var bortfaldet.

Endvidere udtalte viceadmiralen, at den svenske marine ønskede at lade den undervandsbåd, der for nylig havde været på togt under vandet 14 dage i træk, aflægge et besøg i Århus. Formålet hermed skulle bl.a. være at lade mandskabet få den opmuntring at komme til en udenlandsk havn, og i øvrigt kunne viceadmiralen tænke sig, at det ville interessere de danske marinemyndigheder at se lidt på den pågældende undervandsbåd, der er forsynet med snorkel.

Jeg har tilladt mig at overlade kommandør Paulsen⁸¹ en kopi af dette brev til indsendelse til viceadmiral Vedel.

672. Notits P.J.I. den 12. maj 1948.⁸²

Krigsministeriet har ved skrivelse af 24. april 1948 hertil oversendt en indberetning af 19. marts 1948 fra kommandanten på Bornholm, hvori denne henstiller, at besøg af vestallierede og russiske militærpersoner på Bornholm forud anmeldes til kommandanten for at undgå misforståelser og uheldige episoder. Indberetningen er foranlediget af, at nogle amerikanske soldater har besøgt Bornholm for at undersøge dér beroende amerikanske soldatergrave og herunder er fremkommet med uheldige udtalelser til den bornholmske dagspresse. Det er ikke muligt at se, hvornår dette besøg har fundet sted. Dog må man vel gå ud fra, at det er sket i indeværende år, og besøget har i

⁷⁹ UM 87.F.3/38a. – Kopi fra UM 55.D.14.a.

⁸⁰ berøring af, hentydning til.

⁸¹ Marineattaché i Stockholm.

⁸² UM 87.F.3/38a. – Notits af sekretær Janus Paludan, P.J.I. (Politisk-Juridisk afdelings 1. kontor).

så fald ikke i forvejen været anmeldt for Udenrigsministeriet, jfr. 43.L.16. I indberetningen hedder det, at det også af og til hænder, at russiske militærpersoner kommer til Bornholm for officielt at besigtige et vrag ved Rønne havn og russiske soldatergrave på øen.

I Krigsministeriets skrivelse henstilles det ganske, hvorvidt Udenrigsministeriet måtte finde det ønskeligt at rette en henvendelse til den engelske, den amerikanske ambassade og det russiske gesandtskab om, at det må blive pålagt de pågældende (formentlig britiske, amerikanske og russiske militærpersoner) ved besøg på Bornholm at melde sig til kommandanten på øen.

Jeg har i sagens anledning telefonisk henstillet til Colonel Tomlinson, at de amerikanske militærpersoner, der måtte rejse til Bornholm for at opgrave en dér begravet amerikansk soldat, forud anmelder sin ankomst til kommandanten.

Umiddelbart efter at de russiske tropper var trukket tilbage fra Bornholm, lod udenrigsministeriet den britiske gesandt og den britiske militærmission forstå, at man ikke i den nærmeste fremtid gerne så, at britiske eller amerikanske officerer aflagde besøg på øen, jfr. koncept til brev af 1. november til amtmand Stemmann. Dette standpunkt er senere frafaldet, dog at der ikke fra dansk side bør tages noget initiativ til, at sådanne besøg finder sted, jfr. breve af 6. november 1946, 12. april 1947, 22. s.m. og 29. maj s.å.⁸³

Bortset fra besøg på Bornholm af de her akkrediterede militærattachéer må besøg på øen af fremmede militærpersoner principielt betragtes som eftervirkninger af besættelsen i videste forstand og som noget, der må holde op af sig selv. En officiel eller uofficiel meddelelse fra Udenrigsministeriet til de fremmede repræsentationer om forud at anmelde sådanne besøg vil efter mit skøn bringe sagen op i et for højt udenrigspolitisk plan og vil muligvis også kunne få udseende af, at Udenrigsministeriet ønsker sådanne besøg bragt ind i faste baner, medens vi jo netop ønsker dem betragtet som undtagelser, der efterhånden skal falde bort af sig selv. Det henstilles derfor, at bilagene til Krigsministeriets skrivelse tilbagesendes underhånden med brev fra direktøren til Krigsministeriets direktør, og at det samtidig meddeles denne, at Udenrigsministeriet ikke vil anse det for hensigtsmæssigt, at der herfra rettes nogen henvendelse til de fremmede repræsentationer, men at vi intet har imod, at Krigsministeriet underhånden henleder de fremmede militærattachés opmærksomhed på sagen.

Påtegninger:

– Enig i foranstående betragtninger. Foreslår sagen nævnt på forsvarsmøde.

Schram-Nielsen [fuldmægtig] 14/5.

– Enig. 18/5 45. M. Melchior [kontorchef]

– Sagen bedes erindret til næste torsdagsmøde⁸⁴ (3/6). 21/5 Dahl [afdelingschef]

⁸³ De nævnte breve er alle aftrykt ovenfor.

⁸⁴ Forsvarsmøderne blev afholdt på torsdage.

Sovjetiske overflyvninger over Bornholm den 9. september 1948.

673. Handelsminister Jens Otto Krag's dagbog for den 9. september 1948.⁸⁵

Den 9.9. fik vi en lille forsmag på, hvordan en ny 9. april vil forme sig. Jeg havde lige afsluttet torsdags-modtagelsen og sad i møde med én af embedsmændene, da et bud fra statsministeren meddelte, at jeg øjeblikkelig skulle afbryde alle møder og straks komme til statsministeren. Jeg gjorde mig omgående færdig og fandt Hans Hedtoft og H.C. temmelig røde i hovederne.⁸⁶ [...]

Kendsgerningen var, at der fra kl. 9-11 var konstateret russiske bombefly over Bornholm. Der mentes iagttaget et antal op til 40. Ordren lød på, at hvis de forsøgte at lande uden meddelelse herom: da skydning. (Den såkaldte forholdsordre). Hans Hedtoft spurgte, om H.C. og jeg var enige heri, hvilket vi erkendte. Jeg tilføjede dog, at jeg fandt det ganske usandsynligt, at der var tale om russisk angreb. Jeg kunne ikke se, at situationen indebar noget, der sandsynliggjorde dette. Desuden ville de vel være kommet kl. 5 om morgenen, når vi alle sov. Hans Hedtoft gik over i Krigsministeriet, og vi andre /enedes/ om at mødes igen på hans kontor kl. 12.15. Jeg skelede til kalenderen, der viste det ulyksalige 9 tal. Formentlig har den samme plade i evighedskalenderen kigget ud på det samme kontor den 9/4-40. Nu var vi mere besluttede på forsvar end de mænd, der sad i vore stillinger dengang. Men havde vi bedre våben? Ikke på Bornholm i hvert fald. Det viste sig, at intet luftskyts fandtes dér. Vi fik omgående en sending på 40 stk. på vej til brigaden i Tyskland omdestineret. Endvidere sendte vi Niels Ebbesen derover. Da vi mødtes kl. 12.15 var faren ovre, og vi redigerede en kort pressemeddelelse om "udenlandske flyvere". Vi havde fået en ny frist, som Rasmus Hansen sagde.

674. Bornholms Tidende torsdag den 9. september 1948.

Russiske maskiner overfløj i dag Bornholms vestkyst.

Fremmede flyverstyrker har i dag fløjet langs den bornholmske vestkyst. Maskinerne, der formodes at være russiske, er blevet iagttaget flere steder. I lufthavnen så man maskinerne, men på grund af det usigtbare vejr var det ikke muligt med fuld bestemthed at konstatere deres nationalitet. Fra Marinedistriktet i Rønne blev maskinerne også observeret. Orlogskaptajn Brammer mener, at det var russiske maskiner, men tør ikke udtale sig med bestemthed herom. Maskinerne, der var af forskellige typer, kom i 2 formationer. Den første talte mindst 14 og den næste mindst 7. Formationerne kom med nogle minutters mellemrum og fulgte kystlinien med retning mod nord.

Det drejer sig om lette 2-motorers bombemaskiner, og 6 af dem var så lavt nede, at man konstaterede, at deres kendingsmærker var stjerner.

Rønne Lufthavn forsøgte forgæves at komme i forbindelse med bombeflyverne, men der blev ikke svaret på lufthavnens radiosignaler. Bombemaskinerne har muligvis været inde over kysten for at få landkending og fastsætte en ny kurs.

Orlogskaptajn Brammer mener, at det drejer sig om russiske maskiner, der har deltaget i en øvelse og herunder er blevet overrasket af det usigtbare vejr. Maskinerne har mistet kendingen, og derfor har de opsøgt Bornholm for herfra at afstikke kursen mod deres mål. Det er ret almindeligt, at luftfartøjer, der mister orienteringen over havområde, opsøger nærmeste landstrækning for at kunne bestemme kursen og det må formodes, at det er det, det her drejer sig om.

[...]

Efter oplysninger, der er tilgået Bornholms Værn, er der syd for Rønne blevet gjort følgende iagttagelser med hensyn til den formodede russiske overflyvning. Kl. 9.15 en maskine, højde 4-500 meter, kurs SØ-NV. Kl. 10 fire maskiner, højde 8-900 meter, kurs S-N. Kl. 10.30 seks

⁸⁵ Bo Lidegaard: Jens Otto Krag. 1914-1961, s. 321.

⁸⁶ Til stede var også forsvarsminister Rasmus Hansen og viceadmiral Vedel, der sammen var kommet brasende ind på Hedtofts kontor midt i et møde. Statsministeren blev lidt stødt og spurgte ironisk: "Er der krig?". Til hans bestyrtelse svarede admiralen: "Ja!".— Udenrigsminister Gustav Rasmussen var i Sverige til nordisk udenrigsministermøde og kom først hjem lørdag formiddag den 11. september.

maskiner, højde 100 meter. Maskinerne fløj over land med kurs Ø-V. Iagttageren mente at kunne se det russiske luftvåbens kendemærker på maskinerne. Militæret har omgående sendt melding til København om overflyvninger.

Ved middagstid udsendtes gennem Ritzaus Bureau følgende officielle meddelelse:

I anledning af forskellige forespørgsler bekræfter Hærens Pressetjeneste, at der i formiddagstimerne mellem kl. 9 og 11 er observeret et antal udenlandske flyvemaskiner over Bornholm.

675. Information torsdag den 9. september 1948.

30 russiske militærmaskiner i timevis over Bornholm i dag.

Bornholm er i formiddag adskillige gange blevet overfløjet af flere formationer russiske militærmaskiner, der har kredset over Rønne og Bornholms flyveplads.

Ved 10.30 tiden brød en formation på 5-6 maskiner frem gennem det lave skydække og i en højde af 50-100 m fløj de over terrænet lidt syd for flyvepladsen, hvor store udvidelsesarbejder er i gang. En lille times tid før var Zone-redningskorpsets maskine, en de Havilland, startet fra Rønne lufthavn. Under starten kredsede en fremmed militærmaskine over pladsen.

Så sent som ved 11.30 tiden var de sidste inde over Rønne og lufthavnen. I alt har ca. 30 maskiner været over øen.

I luftfarts- og militærkredse forklarer man situationen således, at det drejer sig om russiske militærmaskiner, der er på øvelse over Østersøen, men som på grund af det usigtbare vejr er kommet ud af kurs og derfor har søgt landing ⁸⁷ for at have et fast holdepunkt ved fastlæggelsen af den nye kurs.

676. Nationaltidende fredag den 10. september 1948.

Bornholm overfløjet af russiske bombemaskiner

Rønne (Privat).

Et stort antal sovjetrussiske flyvemaskiner af forskellige typer overfløj i går Bornholm og Christiansø. Militæret har givet indberetning til ministeriet om overflyvningerne, der er en klar krænkelse af dansk højhedsområde, og en diplomatisk protest i Moskva vil antagelig følge.

En russisk bombemaskine kredsede over Rønne lufthavn, netop da Zoneredningskorpsets de Havilland maskine var ved at starte. Den russiske maskine kunne ikke klart iagttages på grund af de lavthængende skyer, men den kredsede flere gange over pladsen, og fra lufthavnen forsøgte man at komme i kontakt med den fremmede maskine for at få den til at forlade lufthavnsområdet, så Zone-maskinen uhindret kunne gå på vingerne. Den fremmede maskine svarede ikke på signalerne, men forsvandt lidt efter i nordvestlig retning. Man var stadig noget betænkelig ved at lade Zoneflyveren starte i det usigtbare vejr, da man ikke kunne være sikker på, at der ikke var andre fremmede maskiner i lufthavnsområdet, men starten forløb uden uheld.

Rapporter om overflyvninger indløb fra mange forskellige punkter på Bornholm. Flere gange drejede det sig om større formationer, som man dog ikke kunne se på grund af det lave skydække. Andre steder iagttoges russiske maskiner i lav højde som f.eks. ved flere lejligheder over Rønne lufthavn, hvor 7 russiske jagermaskiner på et vist tidspunkt drøede lavt ned over pladsen i øst-vestlig retning. Maskinerne var nede i 50-100 meters højde, og man kunne tydeligt se de røde stjerner på skrogene. Hammerens signalstation og Christiansø blev overfløjet flere gange i dagens løb. Der var flere maskintyper, således lette bombemaskiner, en enkelt Catalina og forskellige jagere.

Da det drejer sig om så store antal maskiner, har man svært ved at tro, at alle overflyvningerne skyldes, at maskinerne, der kan have været på manøvrer over Østersøområdet, er kommet ud af kurs og derfor har søgt landkending for at kunne tage udgangspunkt for en ny kurs. Havde det

⁸⁷ skal være: landkending.

været enkelte maskiner, var denne forklaring sandsynlig, men der var i dagens løb tale om ca. 40 overflyvninger.

Der foregår i øjeblikket store udvidelser syd for flyvepladsen i Rønne, og den teori er blevet fremsat, at de russiske maskiner har taget luftfotografier.

Der blev ikke af militæret affyret advarselsskud mod de fremmede maskiner, da man ikke benytter denne fremgangsmåde i fredstid. Man nøjes med at protestere ad de sædvanlige kanaler.

I Udenrigsministeriet havde man i aftes endnu ikke modtaget de militære indberetninger om overflyvningen, hvorfor man ikke var i stand til at udtale sig om den danske reaktion i den anledning.

677. Berlingske Tidende fredag den 10. september 1948.

Mange russiske flyvere ind over Bornholm i går

Fra vor korrespondent.
Rønne, torsdag aften

Et stort antal sovjetrussiske flyvemaskiner har siden kl. 9 i formiddags [den 9. sept.] gentagne gange overfløjet Bornholm og Christiansø. Militæret har gjort indberetning til Krigsministeriet om overflyvningerne.

Fra mange forskellige steder på øen foreligger rapporter om overflyvninger. Flere gange har det drejet sig om større formationer. Hammerens signalstation er ligeledes gentagne gange blevet overfløjet bl.a af lette bombere og jagere samt af en enkelt Catalina-maskine. Der ligger et meget lavhængende skydække over Østersøen, og de mange overflyvninger kan derfor formentlig tilskrives fejlorientering.

678. Information lørdag den 11. september 1948.

Hvorfor "Niels Ebbesen" er sendt til Bornholm.

Man følte sig næsten hensat til besættelsestiden, da man i morges i aviserne læste en lakonisk meddelelse fra Marineministeriet om, at fregatten "Niels Ebbesen"s planlagte besøg i Odense er aflyst.

Det hedder derefter:

"Sejlplanen er ændret, og der er endnu ikke nogen ny plan offentliggjort".

Og så følger efter tre tankestreger bladenes egen bemærkning:

"Niels Ebbesen" ankom i aftes til Rønne havn.

Eftertænksomme læsere, som har gættet, at anledningen til "Niels Ebbesen"s besøg i Rønne ikke alene er interesse for bornholmerne, har sikkert ret.

Baggrunden for fregattens besøg i Rønne er efter alt at dømme de overflyvninger, som russiske flyvere forleden foretog over Bornholm i forbindelse med en større øvelse, hvorunder også en russisk flådeafdeling på fem skibe samtidig viste sig nord for Christiansø.

"Niels Ebbesen" skal manifestere, at der eksisterer en dansk bevogtning og i givet fald kontrollere, at der ikke finder overtrædelse af de internationale søterritorielle regler sted.

Men det skal åbenbart være en stor hemmelighed. I hvert fald erklærede forsvarsminister Rasmus Hansen i formiddag kategorisk over for "Information", at det drejer sig om "en almindelig øvelsesdisposition".

679. Information lørdag den 11. september 1948.Militærstyrker til Bornholm

Rønne, 11. sept.

Styrker af Luftværnsregimentet er med fornyet udrustning blevet dirigeret til Bornholm. Efter hvad Deres korrespondent erfarer, brød Luftværnsregimentet op allerede i går morges. – Styrkerne kommer bl.a. fra vestkysten, og de vil i København blive indskibet i Søtransportvæsenets fartøjer, som derefter afgår til Bornholm, hvortil man venter skibet i løbet af aftenen eller i morgen tidlig. Luftværnsskytset vil blive opstillet på strategisk vigtige steder på Bornholm.

I øvrigt er fregatten “Niels Ebbesen” med 184 mand om bord, som i disse dage skulle have gæstet Odense, blevet dirigeret til farvandene ved Bornholm, og i går eftermiddag stod fartøjet Rønne havn ind. I morges stak “Niels Ebbesen” på ny i søen, men fartøjet bliver ved Bornholm i nogle dage.

680. Land og Folk lørdag den 11. september 1948.Marinebesøg i Odense blev pludseligt aflyst

Marineministeriet udsendte i aftes følgende officielle meddelelse:

Odense skulle i dag have haft marinebesøg af fregatten “Niels Ebbesen”, minestrygeren “Søløven” og minestryger nr. 10. Besøget var bestemt til et tre dages ophold, men skibene kom ikke af sted. Grunden hertil skal være, at “Niels Ebbesen”s sejlplan er blevet ændret, og der er endnu ikke nogen ny plan offentliggjort.

Det forekommer en smule mærkeligt, at Odense ikke må kende grunden til, at et ventet flådebesøg pludselig aflyses. Også ordlyden i telegrammet forekommer mærkelig – af samme karakter som de officielle meddelelser, der i foråret dannede optakten til det berømte påskehysteri.⁸⁸ Ligesom dengang var det nu i aftes forbudt Marinens Pressebureau at sige mere – det skulle henvise til ministeren, og på forespørgsel erklærede forsvarsminister Rasmus Hansen blot, at man ikke plejede at give besked herom!

Efter hvad der senere oplystes, dirigeredes “Niels Ebbesen” i går til Bornholm.

681. Nationaltidende søndag den 12. september 1948.Dansk henvendelse til Sovjetunionen om overflyvningerne

De russiske militærmaskiners flyvninger over Bornholm under manøvrer de sidste dage vil give anledning til en dansk henvendelse i Moskva.

Ved henvendelsen, som efter hvad vi erfarer er til overvejelse i det danske udenrigsministerium, vil Danmark gøre de sovjetrussiske myndigheder opmærksom på de bestående danske regler om overflyvning af dansk territorium. Efter disse regler kræves det for at fremmede militære luftfartøjer kan få adgang til dansk luftområde, at der foreligger en forud indhentet tilladelse hertil. Undtaget fra denne regel er kun militærmaskiner, der er i nød.

“Niels Ebbesen” i Rønne

Fregatten “Niels Ebbesen”, der under kommando af kommandør K.K. von Lowzow har været på øvelser i Aarhus-bugten sammen med torpedojagerne “Krabbe” og “Krieger”, er blevet dirigeret til Rønne.

⁸⁸ 20-30. marts 1948 iværksatte regeringen ekstraordinære beredskabsforanstaltninger af frygt for et kommunistisk kup. Påskekrisen 1948 er nærmere beskrevet i Bjørnen og Haren, s. 269-302 og i Peer Henrik Hansen og Jakob Sørensen: Påskekrisen 1948.

“Niels Ebbesen” ankom til Rønne fredag eftermiddag. I går morges stod fregatten ud på en øvelsestur, men vendte kl. 17.30 tilbage til Rønne. Det er muligt, at den vil blive efterfulgt af endnu et par flådefartøjer.

“Niels Ebbesen” skulle have aflagt et tre dages besøg i Odense, men dette besøg aflystes.

682. Social-Demokraten tirsdag den 14. september 1948.

De russiske overflyvninger af Bornholm

I anledning af de stedfundne overflyvninger af Bornholm har Udenrigsministeriet, efter hvad Ritzaus Bureau erfarer, i går telegrafisk anmodet den danske chargé d'affaires i Moskva, legationsråd Rolf Kiær, om at gøre de sovjetrussiske myndigheder opmærksom på de gældende danske bestemmelser om overflyvning af dansk territorium.

683. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 15. september 1948.⁸⁹

[...]

Jørgen Jørgensen (M.L.)⁹⁰ bad udenrigsministeren fremsætte en udtalelse om overflyvningerne af Bornholm og det i denne forbindelse afholdte pressemøde.

Udenrigsministeren [Gustav Rasmussen] svarede, at forsvarsministeren [Rasmus Hansen] umiddelbart før sin afrejse til Tyskland havde bedt ham holde et møde med pressen og henstille til denne, at militære omplaceringer, der havde forbindelse med de stedfundne overflyvninger ikke omtaltes. Mødet var blevet afholdt lørdag den 11. september.⁹¹

Udenrigsministeriet havde den 13. september tilstillet gesandtskabet i Moskva en sålydende telegrafisk instruks:

“I dagene omkring 9. september har russiske militærmaskiner foretaget gentagne flyvninger over Bornholm og omliggende søterritorium samt en enkelt overflyvning ved Gedser fyr.

Da ingen anmodning ses indgået om tilladelse til pågældende luftfartøjers passager over dansk højhedsområde, anmodes gesandtskabet henlede vedkommende sovjetmyndigheds opmærksomhed bestående danske regler om overflyvning dansk territorium, hvorefter adgang dansk luftområde for fremmede militære luftfartøjer kræver forud ad diplomatisk vej indhentet tilladelse undtagen for luftfartøjer i nød.

De pågældende bestemmelser, jævnfør bekendtgørelse 294 af 11. september 1938, er notificeret den sovjetrussiske regering jfr. Udenrigsministeriets skrivelse til det kgl. gesandtskab nr. 20 af 31. januar 1939.

Det tilføjes at to russiske orlogsskibe om aftenen den 5. september 1948 har passeret Hollænderdybet og Drogden for sydgående. Det ene, hvis navn var Hemah, førte kommandotegn for kontreadmiral. Da der ikke ses modtaget anmeldelse denne passage, jfr. paragraf 10 i ovennævnte bestemmelser, bedes gesandtskabet ligeledes henlede russiske myndigheders opmærksomhed på denne sag.”

Kraft spurgte, om nævnet kunne få oplyst, hvilke instrukser styrkerne på Bornholm havde i tilfælde af angreb eller angrebslignende handlinger.

Statsministeren [Hans Hedtoft] svarede, at såfremt der forelå forsøg på ikke anmeldt landing eller på handlinger, som efter den kommanderende officers opfattelse måtte betragtes som fjendtlige, skulle der skydes. Der var sendt tropper til den flyveplads, hvorover overflyvningerne havde fundet sted.

Statsministeren understregede sine oplysningers strengt fortrolige karakter.

⁸⁹ UM 3.E.92/48.

⁹⁰ Det konservative landstingsmedlem fra Ullerup.

⁹¹ I en ledende artikel af Erik Seidenfaden i Information mandag den 13. september – “Russere i Østersøen” – omtales denne henstilling til pressen: “Samtidig modtog den danske presse en henstilling om ikke at omtale “troppeforskydninger og bevægelser af orlogsskibe”. Motiveringen for henstillingen var angiveligt, at sådanne meddelelser har vist sig at give anledning til misforståelser og ubegrundet uro.”

684. Amtmand Stemann til viceadmiral Vedel den 20. september 1948.⁹²

[...]

Tak også for den hurtige overflytning af marineskibene hertil.⁹³ Det virkede og virker udmærket i alle henseender.

Det hele var jo ret uhyggeligt, selv om alle her tog det med ro. Men mon ikke det var en demonstration imod det nordiske udenrigsministermøde, der jo afholdtes samtidig?

685. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 17. januar 1949.⁹⁴

[...]

Viceadmiral Vedel [...]

Overflyvningen af Bornholm i efteråret 1948 havde været et led i en større øvelse. De russiske øvelser formede sig i høj grad som invasionsmanøvrer, hvad der imidlertid ikke var noget afgørende indicium for deres hensigter, da sådanne manøvrer såvel kunne have til formål at træne tropperne i at afværge en invasion som at foretage en sådan.

[...]

Sikkerhedspolitiske overvejelser forud for Danmarks tiltrædelse af Atlantpagten 1949**686. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 12. november 1948.⁹⁵**

[...]

Endelig havde udenrigsministeren⁹⁶ berørt spørgsmålet om Skandinaviens forhold til vestmagterne og havde fremhævet, at amerikansk udenrigspolitik ligeså vel kunne nå sit mål gennem en ensidig garanti til Skandinavien som ved en alliance. Danmark var meget udsat og rådede ikke over styrker af betydning. Det ville være en helt ny tanke, at Danmark skulle indtræde i en alliance med gensidige forpligtelser. I så fald ville risikoen i tilfælde af en stormagtskonflikt øges for Danmarks vedkommende, og Danmark ville tillige fra russisk side blive betragtet som et fjendeland, hvad der, i tilfælde af at Danmark blev besat, kunne medføre de alvorligste konsekvenser og eventuelt betyde, at store dele af landets befolkning ville blive dræbt eller bortslæbt. [...]

687. Memorandum den 24. januar 1949 af gesandt Monrad-Hansen, Moskva.⁹⁷

Betragtninger vedrørende Ruslands politik over for Norden.

[...]

5. Den eventuelle Atlanterhavspagts indhold er endnu ikke kendt, men hvis den kommer til eksistens, vil den i hvert tilfælde få et sådant indhold, at alle deltagende magter af Rusland vil blive regnet for fjender i en eventuel krig mellem øst og vest, og at allerede tilslutning til den vil blive regnet for et mod Rusland fjendtligt skridt.

⁹² Vedels arkiv, bind 12.

⁹³ Stemann hentyder til de sovjetiske overflyvninger over Bornholm den 9. september 1948.

⁹⁴ UM 3.E.92/49.

⁹⁵ UM 3.E.92.

⁹⁶ Gustav Rasmussen i en samtale med den amerikanske udenrigsminister Marshall i Paris i begyndelsen af oktober 1948.

⁹⁷ UM 5.D.30.a. – Udarbejdet under et tjenstligt ophold i København som led i de danske sikkerhedspolitiske overvejelser vedrørende en eventuel dansk tilslutning til Atlantpagten.

Hvis Norge eller Danmark tiltræder Atlanterhavspagten, må det antages, at den russiske reaktion i fredstid ikke vil indskrænke sig til den mod deltagelse i Marshall-planen og skandinavisk militært samarbejde førte radio- og avis-kampagne, hvis formål har været at søge at afholde skandinaviske lande fra et sådant samarbejde. Det må befrygtes eller snarere ventes, at "den kolde krig" da vil blive sat ind også mod os i form ikke alene af nervekrig og presse- og radiokampagne med det formål at overbevise det russiske folk om berettigelsen af fjendtlige skridt mod os i tilfælde af en ny verdenskrig, men også ved aktiv støtte til økonomisk og politisk underminering af samfundet for at gøre os mindre modstandsdygtige i tilfælde af krig. Endvidere må en russisk aktion i Finland ventes for at rykke det russiske forsvar længere frem.

6. Såfremt Norge eller Norge og Danmark tiltræder Atlanterhavspagten, er der ikke tvivl om, at Rusland i tilfælde af en ny verdenskrigs udbrud øjeblikkelig måtte søge at besætte disse lande for at hindre, at de blev baser for luftangreb på Rusland, og Sverige ville da tillige blive inddraget i krigen, da russerne måtte igennem eller over Sverige for at komme til Norge. De russiske strategiske planer ville da på forhånd blive lagt med henblik på øjeblikkelig besættelse af Skandinavien, og Ruslands hær er så stor og overvældende armeret, at det synes ganske usandsynligt, at selv den mest omfattende forhåndshjælp og forberedelse da skulle kunne redde os fra ødelæggelse og okkupation.

[...]

688. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 26. januar 1949.⁹⁸

Bomholt⁹⁹ åbnede mødet og bød ministrene og diplomaterne¹⁰⁰ velkommen. Han udtalte, at nævnet havde ønsket en konference med diplomaterne for at høre deres opfattelse af de forskellige landes synspunkter vedrørende det nordiske forsvarssamarbejde.

[...]

Minister Monrad-Hansen henviste til sit memorandum¹⁰¹ og henstillede, at man ikke forbigik Sovjetunionens reaktion. Han mente ikke, at Sovjetunionen ville reagere væsentligt i tilfælde af, at Danmark blev tilsluttet et nordisk forsvarsforbund, men at Sovjetunionen ville se på Danmark med udpræget uvilje, såfremt landet blev medlem af Atlanterhavsunionen. Sovjetunionen betragtede i forvejen Danmark med mistænksomhed, navnlig siden landet var blevet deltager i Marshall-planen.¹⁰² Denne mistænksomhed havde bl.a. givet sig udtryk i, at den russiske regering ikke havde villet udveksle ambassadører¹⁰³ med Danmark.

Bomholt stillede 3 spørgsmål:

[...]

3. Kunne det tænkes, at Rusland som reaktion på Danmarks tilslutning til Atlanterhavsunionen ville besætte Bornholm for derved at forhindre, at Danmark kunne spærre bælterne?

Monrad-Hansen [...] mente ikke, at Rusland ville okkupere Bornholm som en særaktion, idet et sådant skridt kunne blive begyndelsen til en ny verdenskrig.

I denne forbindelse nævnede han, at den tidligere amerikanske ambassadør i Moskva, Bedell Smith,¹⁰⁴ over for ham havde udtalt, at han ikke mente, at der kom krig i de første ti år. Monrad-Hansen havde selv haft lejlighed til at iagttage, at Rusland intet gjorde for at forbedre de dårlige kommunikationsmidler med Vesteuropa, hvilket kunne tyde på, at man ikke forberedte sig på nogen krig.

⁹⁸ UM 3.E.92/49.

⁹⁹ Nævnets formand.

¹⁰⁰ Gesandterne Kauffmann i Washington, Reventlow i London, Kruse i Paris og Monrad-Hansen i Moskva.

¹⁰¹ af 24. januar 1949.

¹⁰² European Recovery Program, populært kaldet Marshall-planen. Amerikansk hjælpeprogram til økonomisk genrejsning i Europa, iværksat i 1948 på forslag af udenrigsminister Marshall i 1947. Sovjetunionen afviste planen og de øvrige jerntæppelande fulgte trop.

¹⁰³ dvs. ophøje de diplomatiske forbindelser fra gesandtskabs- til ambassadestatus.

¹⁰⁴ Generallojtnant, chef for Eisenhowers generalstab i SHAEF under kampene i Europa 1944-45.

Ole Bjørn Kraft spurgte, om Monrad-Hansens betragtninger byggede på udtalelser fra sovjetrussiske embedsmænd.

[...]

Monrad-Hansen svarede, at hans oplysninger om russiske forhold baseredes på russiske presseudtalelser m.m. samt på samtaler med kolleger, idet det var udelukket såvel for ham som for hans nordiske kolleger i Moskva at få nogen som helst oplysninger om politiske forhold af de russiske myndigheder. [...]

Bomholt udtalte, at han troede, at det ville komme til en ny verdenskrig, hvis Rusland uanset alle beregninger okkuperede Bornholm.

Federspiel spurgte Monrad-Hansen, hvori den russiske reaktion ville bestå i tilfælde af, at Danmark sluttede sig til Atlanterhavsunionen.

Monrad-Hansen svarede ved at henvise til sit memorandum, og udtalte, at reaktionen formentlig ville bestå i, at Sovjetunionen ville åbne en kold krig over for Danmark. Man kunne heller ikke se bort fra, at Rusland ville benytte sig af de danske kommunister.

[...]

689. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 23. februar 1949.¹⁰⁵

[Udenrigsministeren:]

[...] Det fremgik klart af alle de foreliggende oplysninger, at de Forenede Stater lagde stor vægt på Grønlands forsvar. Dets traktatmæssige indordning i det amerikanske forsvar betegnede endog som et centralt problem. Udenrigsministeren kunne ikke ganske forstå den betydning, man fra amerikansk side tillægger adgangen til Grønland i forbindelse med forsvaret af de Forenede Stater, men i hvert fald stillede det Danmark i en særlig situation – en situation, der vel ikke frembød ulemper alene, men som gav Bornholm en udsat stilling.

690. Notits den 24. februar 1949 af direktør J.R. Dahl om en samtale med den sovjetiske gesandt den 23. februar 1949.¹⁰⁶

Ved den russiske militærattachés reception i går traf jeg minister Plakhin, som indledte en lang samtale med mig. Han spurgte først, hvorfor der var så mange møder i Det udenrigspolitiske Nævn for tiden. Jeg sagde, at antallet af nævnets møder ikke var usædvanligt. Hr. Plakhin sagde, at Danmark var i færd med at gå ind i Atlantpagten. Jeg sagde, at derom var der ikke truffet nogen beslutning. Han sagde, at han anså det for sikkert, at Danmark ville tiltræde Atlantpagten, og det var farligt, fordi Atlantpagten var en aggressiv pagt. Danmark legede med ilden, sagde han. Videre sagde han med stærkt eftertryk, at Rusland ikke agtede at indlede nogen krig, men i givet fald var i stand til at føre krig. Han mindede om, at han i sin tid havde sendt udenrigsministeren en note, hvori der stod, at de russiske tropper kun forlod Bornholm under den forudsætning, at der ikke kom andre fremmede tropper på øen.¹⁰⁷ Jeg sagde, at den danske regering virkelig ikke tænkte på at give andre fremmede tropper adgang til øen. Hr. Plakhin sagde, at da russerne forlod Bornholm, var det sket, fordi Rusland havde tillid til Danmark, men nu tænkte Danmark på at gå ind i Atlantpagten, og den russiske regering betragtede Atlantpagten ikke som en defensiv pagt, men som en aggressiv pagt.

Hr. Plakhin førte samtalen i sin sædvanlige venlige og hyggelige form. Det usædvanlige var, at han, der ellers plejer at være fæmælt, sagde så meget.

¹⁰⁵ UM 3.E.92.

¹⁰⁶ UM 105 B 4a. – Jens Rudolph Dahl var i sommeren 1948 blevet direktør i Udenrigsministeriet efter Hvass.

¹⁰⁷ Noter af 7. marts 1946.

691. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 28. februar 1949.¹⁰⁸

Den 24 d.m. havde kommandør Quistgaard¹⁰⁹ og jeg en længere fortrolig samtale med Rear Admiral Longley-Cook, Director of Naval Intelligence, og Captain Wyburd, der om få dage tiltræder posten som marineattaché ved den britiske ambassade i Stockholm.¹¹⁰ [...]

Over for en påpegen fra vor side af Bornholms udsatte stilling blev det af de britiske herrer anført, at denne ø, navnlig på grund af dens mangel på gode havne, ingen virkelig strategisk betydning har, og at der – efter deres skøn over, hvorledes Sovjets politik vil blive anlagt, i hvert fald så længe marskal Stalin er i live, – ingen fare ville være for et russisk angreb, selvom Danmark skulle indlede forhandlinger om tiltrædelse af pagten. Efter en eventuel tiltrædelse ville et angreb være endnu mere usandsynligt, eftersom det da ville udløse en storkrig.

[...]

692. Gesandt Reventlow, London, til udenrigsminister Gustav Rasmussen den 16. marts 1949.¹¹¹

[...]

Da jeg i går ved en selskabelig sammenkomst hos marineattaché, kommandør Quistgaard havde lejlighed til en fortrolig samtale med Lord Tedder, Marshal of the Royal Air Force,¹¹² spurgte jeg ham, hvorledes efter hans skøn Sovjets reaktion ville blive.¹¹³ Lord'en mente, at den ville følge den allerede nu angivne kurs og blive rettet særlig imod Sverige, marshal Tito og Iran. [...] Norge og Danmark ville naturligvis også blive genstand for voldsomme angreb i propagandaen. For Danmarks vedkommende mente Lord Tedder, at Sovjet ville tage tilbørligt hensyn til tilstedeværelsen af amerikanske og britiske tropper tæt ved vor sydgrænse. Så længe marskal Stalin var ved magten, ville sådanne hensyn sikkert gøre sig stærkt gældende. Med hensyn til Bornholm nærrede Lord'en ingen større bekymring. Havnene er ikke tilstrækkelig dybe til, at der vil kunne tillægges besiddelse af øen nogen særlig betydning, og ydermere ville øen, så effektivt som luftvåbnet nu er, antagelig være vanskelig for russerne at forsvare.

[...]

693. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 21. marts 1949.¹¹⁴

[...]

Udenrigsministeren havde udtrykkeligt spurgt, om hele det danske monarki indbefattede Bornholm, Færøerne og Grønland omfattedes af den i traktaten indeholdte garanti, og havde fået dette spørgsmål besvaret ubetinget bekræftende.¹¹⁵

[...]

Han [Stærcke] havde med glæde bemærket udenrigsministerens udtalelse om Bornholm. Bornholms sikkerhed beroede dog væsentligst på, at Rusland ikke var interesseret i at drive Sverige ind i Atlantpagten. [...]

¹⁰⁸ Amb London 5.E.1. Depeche nr. XX 1949.

¹⁰⁹ Marineattaché i London.

¹¹⁰ Captain Wyburd var i marts 1947 på et turistophold på Bornholm, medens han var marineattaché i København.

¹¹¹ Amb London 5.E.1. Depeche nr. XXVI 1949.

¹¹² Chef for flyvevåbnet.

¹¹³ på Atlantpagten.

¹¹⁴ UM 3.E.92.

¹¹⁵ Afsnittet indeholder et resumé af en samtale, Gustav Rasmussen netop havde haft med den amerikanske udenrigsminister Dean Acheson i Washington om Atlantpagten og Danmarks stilling ved medlemskab.

694. Udenrigsminister Gustav Rasmussen i Folketinget den 22. marts 1949. Forelæggelse af forslag til rigsdagsbeslutning om Danmarks tilslutning til Atlantpagten.¹¹⁶

[...]

Det spørgsmål har været rejst, om Danmark i kraft af sine forpligtelser efter artikel 3 til at deltage i fælles bestræbelser til udvikling af deltagerlandenes kollektive evne til imødegåelse af væbnet angreb kan ventes at blive stillet overfor krav om at overlade fremmede magter militærbaser i fredstid. Hertil kan jeg svare med bestemthed, at der ikke vil blive spørgsmål om at oprette fremmede baser i Danmark.

[...]

695. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 1. juni 1949.¹¹⁷

Strengt fortroligt.

I dag til morgen kom den russiske marineattaché, kaptajn Boltine med flere ledsagere og diplomatbil hertil. [...]

[...]

I øvrigt kom vi ind på forskellige drøftelser, hvor han startede problemet den russiske besættelse på Bornholm og det, efter russisk mening, smukke træk, at de havde trukket sig tilbage herfra, – men jeg beder meget understreget, at dette jo var meget privat –, medens amerikanerne ikke havde trukket sig tilbage fra Grønland, over for hvilket jeg jo anførte talrige modargumenter, som jeg ikke mener, jeg nærmere behøver at referere her.

Jeg spurgte ham – vi pointerede jo altså, at det alt sammen var ganske privat – om Bornholm, når Rusland nu havde Rygen og hele den tyske kyst sammen med Polen, overhovedet havde nogen virkelig strategisk interesse for Rusland, hvortil han svarede, at Rygen havde det ikke, men Bornholm har det absolut som maritim basis. Han var ikke luftstrateg, men han kunne kun udtale sig om det andet, men som sagt, det var ganske privat.

Spøgende sagde jeg til ham, at vi jo gentagne gange havde haft overflyvninger af russiske militærflyvemaskiner på Bornholm og oven i købet jo sådan, at vi både kunne konstatere nationaliteten og numrene, og dette jo havde vist, at man kunne se, at der var en særlig interesse fra Rusland for Bornholm, og ikke mindst den bestemte dag sidste efterår. Smilende spurgte han, om jeg var klar over, at det var den samme dag, der var udenrigsministermøde i Stockholm.¹¹⁸ Hertil svarede jeg, at dummere var jeg ikke, men at jeg også havde lagt mærke til, at der samtidig var en stor russisk flåde østen for Bornholm, og en tilsvarende vesten for Bornholm, men at vi i øvrigt stadig havde haft russiske flyvemaskiner herover indtil nu for kort tid siden. Han ville forsøge at skyde det ind under, at de var amerikanske, hvilket jeg benægtede.

[...]

¹¹⁶ Rigsdagstidende 1948-49. Forhandlingerne i Folketinget. II. Forelæggelse af forslag til beslutning om tilslutning til Atlantpagten, sp. 3642.

¹¹⁷ Gesk. Moskva 87.F.1. Afskrift.

¹¹⁸ Den 9. september 1948. Se afsnittet om de sovjetiske overflyvninger over Bornholm.

696. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 24. november 1949.¹¹⁹

Udenrigsministeren henviste til de tidligere drøftelser vedrørende Grønlands stilling under Den nordatlantiske Traktat [...]

Harald Petersen¹²⁰ forstod meget vel, at man ville bruge Grønland som et kort i det politiske spil, men anså dette for farligt og anførte som sin personlige mening, at det måske var forsigtigst at skille sig af med Grønland.¹²¹

Statsministeren fandt anledning til at fremhæve, at han havde klart og utvetydigt dementeret ethvert rygte om, at regeringen kunne tænke sig at afhænde Grønland. Ministeren oplyste, at Lauge Kochs ekspedition for to år siden havde fundet store blyfund i Mestersvig. [...]

697. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 29. juni 1950 om krigen i Korea.¹²²

Udenrigsministeren [Gustav Rasmussen] gav en oversigt over, hvad der forelå for udenrigsministeriet om den koreanske konflikt.¹²³
[...]

Kraft [...] var overbevist om, at en russisk aktion mod Bornholm ville føre til krig, hvis Danmark ydede modstand. Han gik ud fra, at den almindelige forholdsordre til militæret også gjaldt Bornholm.

Statsministeren bekræftede dette.

Dahlgaard [Radikale Venstre] anså det for betydningsløst, om der blev gjort modstand eller ej.

Udenrigsministeren mente også, at en aktion mod Bornholm ville føre til krig, med mindre Danmark selv ødelagde situationen, f.eks. ved på egen hånd at slutte fred med angriberen.¹²⁴ [...]

698. Dansk note til den sovjetiske regering den 24. juli 1950 vedrørende udstrækningen af Sovjetunionens søterritorium i Østersøen.¹²⁵

Efter instruktion fra deres regeringer har den danske chargé d'affaires og den svenske ambassadør i Moskva den 24. juli 1950 overgivet Sovjetunionens udenrigsministerium noter angående spørgsmålet om udstrækningen af Sovjetunionens søterritorium i Østersøen.

Teksten til den danske note er som følger:

“I årene efter den sidste verdenskrig er det oftere forekommet, at danske fiskefartøjer i Østersøen er blevet standset af russiske patruljebåde, visiteret og indbragt til russisk eller af Sovjetunionen kontrolleret område, hvor besætningerne har været underkastet forhør, og hvorfra skibene først efter kortere eller længere tids forløb er blevet frigivet.

Disse opbringelser har fremkaldt stor beklagelse i Danmark, navnlig indenfor fiskerbefolkningen. Tilbageholdelsen i fremmed havn er en alvorlig ulempe for de pågældende fiskere, for hvem den yderligere betyder et stort tab af arbejdsfortjeneste. Men hertil kommer

¹¹⁹ UM 3.E.92.

¹²⁰ Forsvarsminister i Venstre-regeringen Knud Kristensen 1945-1947 og i VK-regeringen Eriksen-Kraft 1950-1953.

¹²¹ I referatet er det maskinskrevne: “skaffe” (sig af med) streget over og erstattet med: “skille” (sig af med).

¹²² UM 3.E.92/50.

¹²³ Korea-krigen mellem Nord- og Sydkorea begyndte den 25. juni 1950, da nordkoreanske styrker trængte ind i Sydkorea. På amerikansk initiativ blev der den 27. juni vedtaget en FN-resolution, der sikrede militærstøtte til Sydkorea i form af en international troppestyrke fra 15 lande under amerikansk ledelse, men uden dansk deltagelse. Den 27. nov. 1951 blev der etableret våbenstilstand med 38. breddegrad som delingslinje mellem nord og syd, men kamphandlingerne fortsatte i 1952 og våbenstilstanden blev først underskrevet den 27. juli 1953.

¹²⁴ De sidste to sætninger er Gustav Rasmussens håndskrevne tilføjelse til erstatning for det overstregede: ...med mindre Danmark selv forspildte sine muligheder.

¹²⁵ UM 63.Dan.14. – Udberetningen for juli måned 1950, den 26. juli 1950.

angsten og bekymringen hos fiskernes pårørende, der ofte i ugevis har måttet være uden underretning om de opbragte fartøjers skæbne.

Uagtet så vidt det har kunnet konstateres samtlige opbragte fiskefartøjer befandt sig i betydelig afstand fra kysten, er opbringelserne over for skibenes førere blevet begrundet med, at de befandt sig inden for sovjetrussisk territorium, der af de pågældende myndigheder er blevet angivet at strække sig indtil 12 sømil fra land.

Nogle af de opbragte skibe var, da de blev antruffet, i færd med at fiske, medens andre blot passerede det pågældende område.

I denne anledning har det danske gesandtskab – efter derom modtaget instruks fra sin regering – den ære at henlede opmærksomheden på, at Danmark aldrig har anerkendt en ret for nogen af de til Østersøen grænsende stater til at hævde et søterritorium på indtil 12 sømil i Østersøen.

Ihvorvel den danske regering ikke vil påstå, at der overalt gælder samme regler for søterritoriets udstrækning, må den dog anse det for ubestrideligt, at de europæiske stater i århundreder har opereret med en fast afgrænsning af søterritoriet som for Østersøstaternes vedkommende regnes til tre, i visse tilfælde fire, sømil. Herved er der skabt en retstilstand, der medfører, at havet uden for disse territorialgrænser må betragtes som frit hav og derfor efter folkerettens regler ikke genstand for okkupation. En udvidelse af territorialfarvandet må folgelig efter den danske regerings opfattelse konstituere et indgreb i det frie havs område, hvor ethvert lands undersåtter har ret til fiskeri og samfærdsel uden indskrænkninger fra fremmede staters side.

Den danske regering ønsker i denne forbindelse at erindre om, at da Østersøstaterne omkring 1920 anså det for ønskeligt indenfor en 12-mile-grænse at kunne udøve kontrol med andre landes fartøjer med henblik på bekæmpelse af brændevinssmugleriet, anså man det for nødvendigt herom at træffe særlige traktatbestemmelser, der alene hjemlede ret til kontrol og indgreb med dette bestemte formål for øje og alene gjaldt med henblik på traktatlandenes fartøjer.

I henhold hertil ser den danske regering sig nødsaget til at tage ethvert forbehold med hensyn til retsgyldigheden af, at en stat nu udvider sit søterritorium ud over de historisk angivne grænser.

Den danske regering, der ikke kan anerkende berettigelsen af, at fredelige danske fiskefartøjer således standses og opbringes på åbent hav under udøvelsen af deres lovlige erhverv, nærer det håb, at det atter må blive muligt for danske fiskeskibe at færdes frit overalt i Østersøen, hvor de hidtil har udøvet deres erhverv.”

V

1952-1953

NATO-ØVELSEN MAIN BRACE
OG DE SOVJETISKE NOTER AF
1. OKTOBER 1952 OG 28. JANUAR 1953
IMOD PLANERNE OM STATIONERING AF
AMERIKANSKE FLYSTYRKER PÅ DANSK GRUND

699. Notat P.J.V. den 10. maj 1952.¹

R e f e r a t

Er de ved rømningen af Bornholm trufne aftaler med russerne til hinder for, at der gives fremmede marinefartøjer eller militære enheder tilladelse til kortvarige besøg på Bornholm? Specielt ad Forsvarsministeriets skrivelse af 5.5.52 ang. britiske motortorpedobåde i forbindelse med NATO-øvelse.²

A. De russiske betingelser for rømningen af Bornholm er indeholdt i en meddelelse, som den russiske gesandt overrakte daværende udenrigsminister Gustav Rasmussen den 7. marts 1946. Meddelelsen lyder i oversættelse således (jfr. 87.F.3/35):

“Hvis Danmark er i stand til nu med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm at oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, da tilbagekalder Sovjetregeringen sine tropper fra Bornholm og afgiver³ den til den danske regering.”

B. Det russiske krav går efter formuleringen ud på, at den militære bevogtning og den civile administration ved de russiske troppers tilbagetrækning skulle gå over på danske hænder. At dette skulle være formålet med kravet, fremgår også af følgende.

De anførte betingelser tager formentlig nærmest sigte på britiske og amerikanske styrker, jfr. at det fra russisk side ved besættelsen af øen blev fremført (se 87.F.3/35), at “den er kun besat af vore tropper, fordi den ligger bag vor tyske okkupationszone.” Russerne har åbenbart betragtet øen som et “anneks” til deres okkupationszone, således at bevogtningen af øen efter krigens afslutning var deres opgave, og de har derfor ikke ønsket, at britiske eller andre allierede tropper skulle overtage bevogtningen, hvilket – ikke mindst i betragtning af de store anstrengelser, der fra dansk side blev udfoldet for at få russerne væk – kunne tages som et udtryk for, at man fra dansk side nærede mindre tillid til de russiske styrker end til andre allierede tropper.⁴ Protokollen af 7.4.1946 (87.F.3/35), hvis første 4 paragraffer udelukkende indeholder forsikringer om Danmarks taknemmelighed over for de russiske tropper og om disses mønstergyldige opførsel, tyder også på,

¹ UM 105.Dan.5. – Fortroligt.

² Udeladt her. NATO-øvelsen MAIN BRACE, der blev afholdt i september 1952.

³ Fodnote i teksten: – af udenrigsminister Gustav Rasmussen rettet til: overgiver øen. Denne formulering er anvendt i referatet til kongen.

⁴ Marginnote: – Enig i den af referenten anlagte fortolkning af den russiske erklæring. H.H. Mathiesen.

at dette synspunkt har været afgørende [for den russiske betingelse om, at der ikke – i continuation af besættelsens ophør – måtte komme andre tropper til øen end danske].⁵

C. Man har fra dansk side i tiden efter russernes evakuering af Bornholm haft visse betænkeligheder ved fremmede flådebesøg på øen; følgende tilfælde kan anføres:

1) En svensk anmodning, fremsat mundtligt i maj 1948, om tilladelse til flådebesøg på Bornholm i sommerens løb blev behandlet på et forsvarsmøde, ved hvilken lejlighed den daværende udenrigsminister ifølge referatet udtalte, at det var en forudsætning for russerne evakuering,

“at øens bevogtning helt blev overtaget af danske tropper, og at der ikke kom fremmed militær til øen. Herved var naturligvis i første række tænkt på engelsk og amerikansk militær, og i sig selv var der næppe betænkeligheder ved et svensk orlogsbesøg. Men der var den mulighed, at russerne ville betragte et sådant besøg med mistro og benytte dette som et påskud til fornyet direkte interesse for Bornholm. Denne betragtning, at man ikke burde give russerne den mindste anledning til et sådant påskud, forekom afgørende, og det ville være lettere at forklare svenskerne sagen end russerne.”

Det aftaltes at bede ambassadøren i Stockholm om underhånden at gøre de svenske myndigheder bekendt med betænkelighederne. Dette skete, og besøget blev derefter aflyst (55.D.14.a.).

2) I marts 1951 tillod Forsvarsministeriet, uden at høre Udenrigsministeriet, et britisk orlogsfartøj at anløbe Rønne og Christiansø; i en af dr. Schram-Nielsen tiltrådt notits⁶ herom anføres, at Udenrigsministeriet, hvis det var blevet hørt, vel ville tage omstændighederne ved Bornholms rømning i betragtning, men dog næppe ville have undladt at anbefale besøget (55.M.11.).

3) I november 1951 erklærede udenrigsministeren sig enig i, at der blev meddelt tilladelse for 2 amerikanske destroyere til at anløbe Rønne i dagene 10.-13. december samme år. I referatet vedrørende besøget anføres bl.a., at Danmark strengt taget ikke kan hindre flådebesøg på Bornholm, da adgangsbestemmelserne kun kræver forudgående anmeldelse, og at besøget måtte ses som et led i NATO-samarbejdet (55.M.9.).

4) Det kan endvidere anføres, at i oktober 1950 drøftedes mellem udenrigsministeren og forsvarsministeren spørgsmålet, om der ville være noget til hinder for, at fælles dansk-norske flådeøvelser tilrettelagdes således, at de angribende styrker startede fra farvandene omkring Bornholm. Skibene ville ikke gå ind til Bornholm, og “slaget” ville stå ca. midtvejs mellem Bornholm og Sjælland. Der opnåedes enighed om, at der intet var i vejen for, at øvelserne blev tilrettelagt som anført (105.I.5.).

D. Udenlandske militærpersoners og i det hele taget udenlandske statsborgeres besøg på Bornholm har ligeledes givet anledning til betænkeligheder. Den 12. marts 1946 (før russernes tilbagetrækning) meddelte udenrigsministeren den britiske gesandt, at man

“lagde meget stor vægt på, at der ikke i den nærmeste fremtid kom britiske officerer eller overhovedet andre udlændinge til Bornholm, idet det var vigtigt ikke at give noget påskud til russisk mistænksomhed.” (87.F.3/35).

Under en korrespondance mellem Udenrigsministeriets direktør og amtmand Stemann er dette standpunkt i foråret 1947 blevet modificeret derhen, at der ikke fra dansk side bør tages initiativ til sådanne besøg (87.F.3/38.a.).

⁵ Den i [...] anførte tekst er fuldmægtig H.H. Mathiesens tilføjelse.

⁶ Marginnote af H.H. Mathiesen: – der blev forelagt udenrigsministeren.

E. Om nogen forpligtelse for Danmark til i fremtiden ikke at tillade fremmede troppers eller myndigheders ophold på øen har der efter det på akterne foreliggende ikke været tale.

De under 1) refererede udtalelser kunne tyde på, at den daværende udenrigsminister anså Danmark for at være forpligtet som følge af erklæringen vedrørende Bornholms rømning til ikke at tillade britiske og amerikanske flådebesøg på øen selv 2 år efter, at rømningen havde fundet sted. Minister Gustav Rasmussen har imidlertid på Udenrigsministeriets foranledning telegrafisk oplyst, at der ikke, så vidt ham bekendt, er sat andre russiske betingelser for rømningen end de i meddelelse af 7. marts 1946 nævnte.⁷

I de øvrige tilfælde, hvor spørgsmålet har været fremme, har betænelighederne ved besøgene været af udelukkende politisk art. Russerne synes dog ikke at have reageret på de i 1951 stedfundne besøg, hvorimod den russiske gesandt ifølge referatet af forsvarsmødet den 4.4.1946 havde nævnt en presseomtale den 18.3.1946 (før rømningen, men efter fremsættelsen af de russiske betingelser) af et forestående fremmed flådebesøg på Bornholm over for viceadmiral Vedel (5.D.74).

Det synes at være en naturlig konsekvens af Danmarks tilslutning til NATO, at NATO-landenes marineskibe får adgang til at anløbe også bornholmske havne.

Det henstilles herefter at give tilladelser til udenlandske flådebesøg i bornholmske havne efter samme retningslinier, som er gældende for øvrige danske havne.

Den 10. maj 1952.

Mogens Munck.[sekretær P.J.V.]

Enig med referenten i, at den russiske erklæring af 7. marts 1946 kun går på selve overtagelsen og ikke skal have gyldighed ud i al fremtid, og at den i hvert fald ikke kan være til hinder for kortere besøg. anbefaler, at den konkrete tilladelse gives.

H.H. Mathiesen. [fuldmægtig P.J.V.] 12.5.1952

1. Jeg er enig med referenterne i, at de med russerne førte forhandlinger angående tilbagetrækning af de russiske styrker på Bornholm efter det foreliggende ikke indeholder noget, der er til hinder for den påtænkte basering på Bornholm af et mindre antal britiske motortorpedobåde m.v. under øvelser i Østersøen.

2. Et ganske andet spørgsmål er imidlertid, om det i øvrigt ud fra et politisk synspunkt er hensigtsmæssigt at basere de pågældende motortorpedobåde på Bornholm. Afgørende i så henseende er, hvilken russisk reaktion der må påregnes.

Som for tiden tænkelige former for en russisk reaktion kan nævnes:

- 1) Angreb i presse og radio.
- 2) Diplomatisk protest.
- 3) Flådedemonstrationer mv.

Reaktioner som under 1) og 3) nævnt er naturligvis ubehagelige, men bør næppe tillægges for megen vægt. Derimod vil et diplomatisk skridt i form af en opfordring til Danmark om at afgive en til den norske forsikring⁸ svarende erklæring om, at fremmede styrker ikke vil komme her til landet i fredstid (med mindre Danmark trues), bringe regeringen i en vanskelig situation. Uanset det under 1. anførte vil en russisk henvendelse meget vel kunne tage sit udgangspunkt i forhandlingerne fra 1946. At afgive et sådant tilsagn vil næppe være muligt; at afvise en russisk opfordring af den nævnte karakter vil kunne bringe udenrigspolitiske og indrepolitiske vanskeligheder.

3. Trods de anførte betæneligheder er det formentlig, set under en NATO-politisk synsvinkel, det rigtigste at give tilladelse til, at marinotorpedobådene baseres her som planlagt. Man bør dog i overensstemmelse med det af Gustav Rasmussen foreslåede undlade i offentlige meddelelser at

⁷ Marginnote af H.H. Mathiesen: – I depeche IX af 9.3.1946 refererer minister Døssing en samtale med Molotov, der sagde, at Sovjet var villig til at rømme Bornholm, hvis Danmark selv uden fremmed assistance kunne overtage øens administration og bevogtning.

⁸ Den norske regering erklærede i en note af 1. februar 1949 som svar på en sovjetisk note af 29. januar 1949, at Norge aldrig ville tiltræde en overenskomst, hvorved det forpligtede sig til at "åbne baser for fremmede magters stridskræfter på norsk territorium, så længe Norge ikke er angrebet eller udsat for trusler om angreb". Dette tilsagn blev gentaget i en norsk note af 30. oktober 1951.

bruge udtrykket "baserings". Ligeledes bør man sikre sig, at eventuelle pressemeddelelser fra andre lande formuleres således, at gloser, der udspringer af roden "base", ikke benyttes.

Den 13. maj 1952.

E. Schram-Nielsen [kontorchef P.J.V.]

700. Udenrigsministeriets Økonomisk-Politiske afdelings 5. kontor. Notits den 3. juli 1952.⁹

N o t i t s

vedrørende den de russiske besættelsestropper på Bornholm ydede kredit.

1. I maj 1945 stillede Nationalbanken på Udenrigsministeriets foranledning og i forståelse med Finansministeriet gennem Handelsbanken i Rønne en kredit på 200.000 kr. til rådighed for de russiske styrker på Bornholm.

I månederne juni og juli samme år blev yderligere beløb på 2 mill. kr. pr. måned stillet til styrkernes rådighed. Generalmajor Vinogradof fra det russiske hovedkvarter i Tyskland ønskede disse beløb stillet til rådighed (med fradrag af det i maj udbetalte beløb), idet han dog udtalte, at beløbet ville blive tilbagebetalt ved en betalingsordning mellem Sovjetunionen og Danmark.

Den 29. juli 1945 indberettede den kgl. gesandt i Moskva telegrafisk på basis af en fra udenrigskommissariatet modtaget note, at "finansieringen af Den røde Hærs og Flådes udgifter måtte betales af Danmark, indtil en endelig afgørelse af udgifternes betaling af Tyskland måtte blive truffet". Fra 1. august ønskede man 2 mill. kr. månedlig stillet til disposition, og dette ønske blev imødekommet.

I alt blev der stillet et beløb på 22 mill. kr. til rådighed i månederne juni 1945 til og med april 1946.

Af dette beløb på	22 mill. kr.
blev tilbagebetalt Nationalbanken i perioden ubrugte beløb	<u>8 mill. kr.</u>
Overført:	14 mill. kr.
men senere af det tilbageførte beløb	
på ny udbetalt til styrkerne	<u>4.75 mill. kr.</u>
Forbrug:	<u>18.75 mill. kr.</u>

Den sidste overføring på 2 mill. kr. (for april 1946) nåede russerne ikke at forbruge, hvorfor det stilledes til rådighed for det herværende russiske gesandtskab, men endnu i april 1948 var beløbet ikke hævet.

2. Den 30. august 1945 foreslog Udenrigsministeriet det herværende russiske gesandtskab, at der optoges forhandlinger med henblik på tilvejebringelse af en forsyningsaftale efter samme retningslinier som den dansk-britiske aftale om gensidig hjælp. Ifølge denne aftale afholdt den danske regering udgifterne for forsyninger hidrørende fra Danmark til og tjenesteydelser for de britiske bevæbnede styrker i Danmark, medens pengemidler til aflønning, honorarer, pensioner og andet til medlemmer af de britiske bevæbnede styrker stilledes til rådighed af den danske regering mod tilbagebetaling af modværdien i pund sterling.

På denne verbalnote modtoges intet svar.

3. Ved sovjetstyrkernes afrejse fra Bornholm udfærdigedes efter russisk ønske en "Akt", dateret den 4. april 1946, hvori det under punkt 8 hedder:

"For de tjenester, som øens administration har gjort i forbindelse med sovjethærens ophold på øen (leje af bygninger, jordarealer, benyttelse af fast ejendom, leverance af forplejnings- og forskellige andre varer), er foretaget en fuldstændig afregning, og der vil ikke blive rejst noget som helst krav fra de danske myndigheders side.

⁹ UM 87.I.7.

Dette aktstykke præjudicerer dog ikke afregningen af de beløb, som den danske regering har stillet til rådighed for den røde armés tropper på Bornholm”.

Det sidste stykke blev indsat på dansk foranledning i akten, som er underskrevet både fra russisk og dansk side.

4. Under de dansk-russiske handelsforhandlinger i Moskva i juni 1946 rejste udenrigsministeren over for udenrigsminister Vysjinskij spørgsmålet om kredittens tilbagebetaling og foreslog, at den danske regering for russerne betalte samme beløb som for englænderne, dvs. 12 mill. kr., medens differencen, ca. 7 mill. kr., skulle tilbagebetales af russerne, eventuelt således at dette beløb anvendtes til en intern dansk afregning med personer, der havde lidt tab ved nationaliseringen af privat ejendom i de baltiske stater.¹⁰

Som svar på dette forslag afleverede den herværende russiske gesandt den 23. juli 1946 en notits til Udenrigsministeriet.¹¹ Konklusionen heri forstod Udenrigsministeriet på den måde, at der efter sovjetrussisk opfattelse ikke var anledning til at betragte differencen som et beløb, som militæret havde modtaget, uden at det havde været nødvendigt, og at man ikke ønskede at tilbagebetale beløbet.

5. Udenrigsministeriet har den 20. marts 1948 sendt en oversættelse af den omhandlede notits tillige med et memorandum angående forståelsen heraf til departementschef Dige, Finansministeriet.

Endvidere har Udenrigsministeriet den 7. april 1948 tilskrevet departementschefen om eventuel inddragelse i statskassen af det under 1. nævnte, for april 1946 udbetalte beløb på 2 mill. kr.

Påtegning af direktør Svenningsen:

Kopi er sendt finansministeren [Thorkil Kristensen] efter dennes ønske om oplysninger. 3/7 52.

701. Aviskommentar af J. Viktorov i det sovjetiske kommunistpartis centralorgan, dagbladet Pravda den 23. juli 1952.

Mistænkelige manøvrer

Meddelelser i den udenlandske presse vidner om, at USA er ved at gøre klar til i den nærmeste fremtid at placere væbnede styrker på dansk territorium. Herom rapporterer de amerikanske telegrambureauer helt åbent. Således har Associated Press' korrespondent i København for nylig meddelt, at den danske regering "har forberedt den offentlige opinion på amerikanske flystyrkers ankomst til landet".

[...]

Tilstedeværelse af fremmede tropper på dansk territorium i fredstid kan ikke på nogen måde forklares med henvisning til forsvarsforanstaltninger. Den aggressive og provokerende karakter af sådanne skridt er åbenlys.

[...]

I den forbindelse kan man ikke undgå at lægge mærke til en meddelelse om, at dansk territorium vil blive stillet til rådighed for en øvelse for den aggressive atlantbloks væbnede styrker, der skal finde sted i september i år. Ifølge en udtalelse på en pressekonference i København af den amerikanske øverstkommanderende for denne blok, general Ridgway, vil styrker af alle tre værn fra USA, England og andre lande i atlantblokken deltage i denne øvelse. Ifølge meddelelser i pressen vil krigsflåden operere i de danske bælter og i Østersøen. Omkring 150 orlogsskibe og nogle hundrede militærfly vil hovedsagelig få base i danske havne og på danske flyvepladser. Den danske regering agter at stille sit lands territorium til disposition for en sådan øvelse, og ifølge meddelelser i pressen herunder også Bornholm. Den danske regering har imidlertid i relation til denne ø i 1946 påtaget sig en særlig forpligtelse over for den sovjetiske

¹⁰ Notat den 4. juni 1946 af kontorchef Hergel. Udenrigsministerens samtale med Vysjinskij den 4. juni 1946.

¹¹ Udeladt her.

regering, nemlig på det tidspunkt da sovjethæren trak sine tropper tilbage fra øen efter at have befriet Bornholm for Hitlers besættelsestropper. Den danske regering forpligtede sig dengang til at indsætte sin administration på Bornholm uden nogen form for fremmede troppers deltagelse. Nu gør de klar til at bryde med denne forpligtelse.

Den sovjetiske offentlighed kan selvfølgelig ikke undgå at lægge mærke til den over for Sovjetunionen uvenlige karakter af den danske regerings foranstaltninger i forbindelse med Danmarks deltagelse i den aggressive atlantblok.

J. Viktorov.

702. Gesandt Hugo Hergel, Moskva, til udenrigsminister Ole Bjørn Kraft den 27. juli 1952.¹²

Nr. XXII.

“Pravda”s artikel af 23. juli.

Artiklen om Danmark i “Pravda” den 23. d.m. (indsendt med departemental beretning no. 454), der var underskrevet af en af “Pravda”s kendteste udenrigske skribenter og holdt i en bureaukratisk stil, har utvivlsomt karakteren af en officiel advarsel, og en officiel note kan nu næppe længere være langt borte.

[...] Medens det gennemgående sikkert ikke lønner sig at gøre ophævelser over for de tendentøse og insinuerende artikler, der er hverdagskost her, forekommer det ikke så fjerntliggende, at gesandtskabets uforstyrrelige passivitet i denne særlige anledning kunne mistydes og muligt foranledige et noget skarpere ordvalg i den til sin tid antageligt kommende note, end det måske ellers ville blive tilfældet. Fra sovjetside vil man jo stå på det standpunkt, at artiklen var tænkt som en velment påmindelse om at undgå, hvad man her ville anse for unødigt udfordrende skridt.

[...]

703. Udenrigsminister Ole Bjørn Kraft til ambassadør Kauffmann, Washington, den 14. august 1952.¹³

Nr. II.

Sovjetunionens politik vis à vis Danmark.

Den danske regering har på flere punkter konstateret, at Sovjetrusland i den senere tid har vist forholdene i og omkring Danmark særlig opmærksomhed. Man mener at have grund til at burde regne med muligheden af en skærpet sovjetrussisk holdning over for landet i den kommende tid. I betragtning af Danmarks i forvejen yderst udsatte beliggenhed i forhold til Rusland har dette ikke kunnet undgå at give anledning til alvorlige overvejelser i danske regeringskredse.

Som eksempler på sovjetrussisk aktivitet af den her omhandlede art kan anføres følgende:

1. Som bekendt indeholdt “Pravda” den 23. juli 1952 et skarpt sovjetrussisk angreb på Danmark. Det udtaltes bl.a., at stationering i fredstid af fremmede tropper på dansk territorium ikke kunne forsvares som et defensivt skridt og ville være ensbetydende med en grov krænkelse af den danske regerings forsikringer. Endvidere omtaltes i forbindelse med de forestående NATO-øvelser på dansk område, at også Bornholm ville blive stillet til disposition, og at dette var i strid med den forsikring, den danske regering i 1946, forinden de sovjetrussiske styrker forlod øen, afgav om, at Bornholm ikke ville blive administreret med deltagelse af fremmede styrker (jfr. Udenrigsministeriets skrivelse nr. 1328 af 1.d.m.).¹⁴

¹² Depecher fra Moskva 1952 nr. XXII.

¹³ UM 105.T.1.b./1. Afskrift fra UM 105.K.1. – Udenrigsministeren afsendte samtidigt en skrivelse af samme indhold til den danske chargé d'affaires henholdsvis i Paris og i London.

¹⁴ Udeladt her.

2. Ved en note af 23. maj 1952 har det sovjetrussiske udenrigsministerium under henvisning til de danske bestemmelser af 25. juli 1951 om fremmede krigsskibes og militære luftfartøjers adgang til dansk område under fredsforhold udtalt, at det forstår nævnte bestemmelser således, at de deri fastsatte begrænsninger for fremmede krigsskibes sejlads i danske farvande ikke tager sigte på disses passage ad vejen for normal trafik gennem stræderne Store og Lille Bælt, Øresund og Kattegat, eftersom disse stræder er internationale søveje, der forbinder Østersøbassinet med verdenshavene.

Det polske udenrigsministerium har derefter – eventuelt inspireret fra Moskva – i en skarpere affattet note af 7. juni 1952 gjort gældende, at de nye danske bestemmelser såvel med hensyn til passage ad stræderne som med hensyn til etableringen af en privilegeret stilling for visse stater i forbindelse med afholdelse af forsvarsøvelser er en krænkelse af folkeretten. Den bestemmelse, som henvendelserne fortrinsvis tager sigte på, er utvivlsomt kravet om, at passage gennem Lille Bælt forud skal notificeres den danske regering ad diplomatisk vej.

Den danske regering, der har indført de nye bestemmelser som et led i NATO's forsvarsforanstaltninger, har over for den russiske og polske regering gjort gældende, at de fastsatte begrænsninger i enhver henseende var i overensstemmelse med gældende folkeretlige regler, hvorfor man måtte fastholde, at de pågældende bestemmelser skal forstås efter deres ordlyd og vil blive gennemført.

3. Den russiske aktivitet i Østersøområdet følges af den danske regering med opmærksomhed. Man har formodning om, at luft- og flådebaser er ved at blive oprettet i Rygen-området. Muligvis er formålet hermed kun defensivt. Men i modsat fald betyder det en alvorlig forringelse af Danmarks muligheder for at afværge et lynangreb i betragtning af, at russiske flyvemaskiner fra Nordtyskland vil kunne være over hovedstaden på mindre end et kvarter.

4. Der er endvidere konstateret visse forhold, som kunne tyde på, at der arbejdes med planer om at udvide det østtyske søterritorium fra 3 til 12 sømil. Det af Sovjetrusland beherskede område ville derved blive yderligere udvidet i retning mod Danmark. Faste holdepunkter i så henseende foreligger dog endnu ikke.

Sovjetrusland vil kunne bringe den danske regering i en – indrepolitisk set – vanskelig situation ved at forlange garantier fra Danmarks side svarende til de af Norge med hensyn til dets basepolitik afgivne.

Det er derfor naturligt, at den danske regering for tiden må finde det hensigtsmæssigt, at landet ikke bringes i en situation, der kan provokere skridt fra Sovjetunionens side, som vil vanskeliggøre det for regeringen at videreføre Atlantpolitikken på disse områder. Det vil f.eks. derfor ikke være formålstjenligt, at spørgsmålet om stationering af fremmede tropper i Danmark i fredstid for tiden gøres til genstand for offentlig drøftelse i udlandet på en sådan måde, at Sovjetunionen deraf kunne få det urigtige indtryk, at der på det nuværende tidspunkt foreligger definitive danske tilsagn i så henseende. (Til Deres orientering om dette spørgsmål vedlægges et kort resumé af officielle danske udtalelser til dansk presse).¹⁵ Heller ikke vil det være i Danmarks interesse, at de forestående flådemanøvrer i danske farvande på forhånd figurerer på fremtrædende måde i udlandets presse. Ved disse manøvrer bliver der ikke tale om stationering af fremmede krigsfartøjer ved Bornholm. Hovedparten af disse krigsskibe vil overhovedet ikke anløbe nogen bornholmsk havn. Kun nogle motortorpedobåde vil en lørdag og søndag anløbe Rønne for at give mandskabet adgang til landlov.

Selvom den danske regering ikke anser det for sandsynligt, at Sovjetunionen vil skride til nogen handling vis à vis Danmark, føler den sig dog under de foreliggende omstændigheder ikke berettiget til at se bort fra den mulighed, at Sovjetunionen kunne tage anledning af planerne om stationering af fremmede tropper i Danmark til at iværksætte en sådan besættelse ved et kup, f.eks. kort efter afholdelsen af de planlagte flådemanøvrer i danske farvande med deltagelse af udenlandske søstridskræfter i vandene omkring Bornholm.

Da den danske regering må anse det for ønskeligt, at den amerikanske regering bliver delagtiggjort i den danske regerings bekymringer med hensyn til Bornholms udsatte stilling, skal man anmode hr. ambassadøren om at søge en samtale med en højere embedsmand i State Department for derunder mundtligt at forebringe de oplysninger og betragtninger, der indeholdes i det foregående. De bedes i samtaleens løb pege på, at det jo ikke blot er en isoleret dansk interesse,

¹⁵ Udeladt her.

men en fælles interesse for samtlige NATO-lande, at Bornholms integritet ikke antastes af Sovjetunionen, og under henvisning hertil udtale, at man fra dansk side ville sætte pris på at erfare, om der efter amerikansk opfattelse måtte kunne foretages noget for at advare Sovjetunionen mod følgerne af en eventuel angrebshandling rettet mod Bornholm. De bedes i denne forbindelse drøfte muligheden af, at der ved passende lejlighed gives den amerikanske presse vejledning i overensstemmelse med det ovenfor anførte med hensyn til behandlingen af to for Danmark så vigtige spørgsmål som stationering af fremmede tropper i Danmark i fredstid og flådemanoeverne omkring Bornholm. En sådan vejledning skulle altså gå ud på at vise tilbageholdenhed i begge spørgsmål og at give korrekte oplysninger om flådemanoeverne, d.v.s. oplysninger om, at Bornholm i virkeligheden i denne forbindelse slet ikke vil komme til at spille nogen rolle. Hvad særlig det sidstnævnte punkt angår, kunne man tænke sig, at De kunne opnå samtykke fra State Department til, at ambassaden selv søgte at bevæge et af de ledende amerikanske blade til i en artikel om flådemanoeverne at give de ovennævnte korrekte oplysninger med hensyn til Bornholm. I bekræftende fald bedes ambassaden derefter foretage en henvendelse til et sådant blad.

De ovenfor anførte betragtninger bør fremføres på en sådan måde, at den amerikanske regering ikke bibringes den opfattelse, at der i Danmark hersker unødigt ængstelse. Det bør derfor fremhæves, at den danske regering fremdeles er sindet i enhver henseende at føre en sådan udenrigs- og forsvarspolitik, som følger af landets medlemskab af NATO, men at regeringen har ment at burde gøre den amerikanske regering opmærksom på de vanskeligheder, der frembyder sig, for om muligt at erholde støtte til gennemførelse af en sådan politik.

Man vedlægger til hr. ambassadørens underretning en notits¹⁶ med 1 bilag vedrørende henvendelser, Udenrigsministeriet den 13. ds. har modtaget fra den herværende britiske og den herværende amerikanske ambassadør vedrørende flådemanoever i farvandene omkring Bornholm. Disse henvendelser er for tiden genstand for regeringens overvejelser. Resultatet heraf vil sandsynligvis blive, at man fra dansk side ikke vil fremsætte noget ønske om afblæsning af øvelserne omkring Bornholm, idet man må nære betænkelighed ved at give Sovjetunionen indtryk af frygt og svaghed over for propagandamæssige trusler og advarsler. Derimod vil man selvsagt fra dansk side lægge den allerstørste vægt på, at der under øvelserne i enhver henseende udvises den største forsigtighed og træffes enhver mulig foranstaltning for at undgå handlinger, som over for Sovjetunionen kunne virke provokatorisk. Så snart regeringen har taget stilling til de her omtalte henvendelser fra britisk og amerikansk side, vil De modtage underretning derom fra Udenrigsministeriet.

Under samtalen i State Department bedes De, hvad særlig angår spørgsmålet om flådemanoeverne i Østersøen, udtale, at den danske regering ved passende lejlighed i Atlantrådet agter at give udtryk for sin betænkelighed ved, at beslutning om militære foranstaltninger træffes udelukkende på det militære plan, uden at Atlantrådet og de politisk ansvarlige instanser i de forskellige NATO-lande har været inddraget i overvejelserne desangående, idet den danske regering lægger vægt på, at muligheden for at etablere en fastere kontakt mellem NATO's militære og politiske organer undersøges.

En til nærværende svarende depeche er samtidig hermed tilgået chargé d'affaires'en i London og chargé d'affaires'en i Paris.

¹⁶ Udeladt her.

704. Telegram den 16. august 1952 fra gesandt Hergel, Moskva, til Udenrigsministeriet.¹⁷

[...]

I tilslutning til brev sjette august¹⁸ til udenrigsministeren strengt fortroligt ambassadør Kennan¹⁹ opgivet tanken om nu at fremkomme med indstilling formelt blandt andet eftersom praktisk taget ikke gørklige forklare tilstrækkeligt telegrafisk stop Han har imidlertid understreget over for Washington at militær og politikere bør holde sig i nøje føling vedrørende anbringelse i Skandinavien af amerikanske militærkræfter stop Som begrundelse har han fremhævet

- 1) for tiden ikke udelukket man i sovjetkredse på militære områder kan reagere "patologisk"²⁰
- 2) særligt gælder dette med hensyn til en amerikansk indsats
- 3) Rusland er traditionsmæssigt navnligt ømfindtligt angående kysterne således Østersøen.

Hergel 63.

705. Gesandt Hugo Hergel, Moskva, til statsminister Erik Eriksen den 20. august 1952.²¹

Nr. XXIII.

Militære baser og manøvrer.

Siden redaktør Viktorovs artikel i "Pravda" den 23. f.m., omhandlet i min ærbødige forrige depeche, har jeg søgt gennem telegrammer og indberetninger at give et indtryk af den fyldige måde, hvorpå den herværende presse med partibladet "Pravda" og regeringsbladet "Izvestija" i spidsen beskæftiger sig med basespørgsmålet og de forestående NATO-manøvrer. Det kunne se ud, som TASS' korrespondenter i København har fået særlig instruktion om så vidt muligt at bringe stof derom dagligt, idet det hænder, at de samme enkeltheder gentages med små variationer.

[...]

De herværende vestlige kolleger viser voksende interesse for telegramkampagnen og synes mest tilbøjelige til at antage, at en sovjetisk note vil kunne ventes på tidspunktet for Østersømanøvrerne, hvilket formentlig kan siges at være en ret nærliggende tanke. [...]

Den amerikanske ambassadør har i fortsættelse af den i mit telegram nr. 63 refererede samtale præciseret, at han ikke havde gjort nogen henstilling til Washington vedrørende udstrækningen af NATO-manøvrerne til Østersøen, som han i øvrigt fandt til slut havde fået en god form, men at han havde bedt om at blive underrettet i forvejen i basespørgsmålet, hvis der skulle opstå spørgsmål om at anbringe amerikansk militær på Bornholm.

¹⁷ Gesk. Moskva 5.Ø.1.

¹⁸ Dette brev er ifølge en anmærkning på gesandtskabets egen telegramkopi et "håndskrevet brev fra minister Hergel". Brevet findes ikke i de relevante sager. Af sammenhængen kan formodes, at Hergel i brevet til udenrigsministeren den sjette august har refereret synspunkter fremsat af Kennan vedrørende MAIN BRACE-øvelsens udstrækning til Østersøen og stationeringsspørgsmålet, jfr. Hergels depeche til statsministeren den 20. august 1952 (aftrykt her).

¹⁹ George F. Kennan, (1904-2005). Kennan, anset som det 20. århundredes betydeligste diplomat, var kortvarigt ambassadør i Moskva fra januar til september 1952, da han under et ophold i Berlin blev erklæret for *persona non grata* af de sovjetiske myndigheder. Kennan var arkitekten bag den såkaldte inddæmningsstrategi ("containment"), som byggede på hans analyser af det sovjetiske styre i "The Long Telegram" (februar 1946) og "The Sources of Soviet Conduct" (juli 1947), hvori svaghederne i det sovjetiske system, der førte til Sovjetunionens sammenbrud 45 år senere, præcist er fremstillet.

²⁰ patologisk: utilregneligt, uforudsigeligt (som resultat af en sindslidelse).

²¹ Depecher fra Moskva nr. XXIII 1952.

706. Tale af udenrigsminister Ole Bjørn Kraft i Ribe den 24. august 1952.²²

[...]

Der tales om, at de forestående øvelser i danske farvande og i internationale farvande omkring Bornholm med deltagelse af styrker fra europæiske NATO-lande skulle være en provokation. Men hvis det er tilfældet, ville hele opbygningen af vort forsvar være en provokation. Vil man gå ind for en sådan tanke, vil det sige, at Danmark ikke må have lov til at indrette sit forsvar, som det ønsker og finder rigtigt, det forsvar, der ikke er rettet mod nogen som helst, fordi det ikke skal bruges til angreb.

[...]

707. Ledende artikel af Erik Seidenfaden i Information mandag den 25. august 1952.Provokationen Danmark

De fællesatlantiske øvelser, der om et par uger skal afholdes omkring Danmark, fordi man vil prøve, om man nu også kan forsvare et af de områder, det er meningen at forsvare, hvis det skulle blive nødvendigt, bliver nu dagligt i den russiske presse betegnet som en uhørt provokation.

Man må gå ud fra, at den russiske presse ærligt afspejler folkets mening, og at man i Rusland virkelig føler sig provokeret af disse manøvrer. I det omfang folk herhjemme, som gerne vil se tingene fra den anden side og gør det i en sådan grad, at de ikke længere kan se, hvor de selv befinder sig, er tilbøjelige til at gå ind på den russiske tanke om, at der foreligger noget af en provokation, må man imidlertid bede dem tøve et øjeblik og betænke konsekvenserne af en sådan opfattelse.

Når russerne føler sig provokeret, er det jo, fordi vore atlantiske krigsskibe, om end stadig i dansk eller internationalt farvand, i Østersøen kommer i betænkelig nærhed af den russiske krigsmagt. At dette kan være farligt, har svenskerne nyligt på uhyggelig måde erfaret.

Men hvordan er det i grunden gået til, at vi kommer den russiske krigsmagt så nær? Det er nok værd at undersøge dette lidt nærmere, for når man står overfor et problem, kan man undertiden komme dets løsning nærmere ved at finde ud af, hvordan det er opstået.

Vi er virkelig kommet den russiske krigsmagt meget nær i disse år, det vil enhver kunne forvisse sig om ved at kaste et blik på landkortet. For en halv snes år siden holdt vi os på en afstand af mere end 1000 kilometer i fugleflugtslinje fra de nærmeste russiske militærbaser ved Leningrad. Omtrent på denne tid rykkede vi så Rusland et vældigt spring nærmere ved at skære denne anseelige distance ned til omkring den halve afstand til de nye russiske militæranlæg i de baltiske stater. Og med afslutningen på den anden verdenskrig tog vi så et endnu alvorligere skridt og kom russerne helt ind på livet. Nu blev der kun nogle få dusin kilometer til russerne i Østpreussen og Østzonen, og i den allerseneste tid har vi så lagt os lige klods op ad den russiske krigsmagts nye store foranstaltninger på Rügen.

Og den provokerende fremrykning er ikke blot sket til lands. Også til søs er vi rykket et godt stykke nærmere, og hvor der dog før var noget vand at bevæge sig på i Østersøen, før vi var inde på russisk territorialfarvand, kan vore laksefiskere efter den russiske tolvmilegrænses indførelse nu provokere Sovjets krigsskibe næsten helt inde fra de indre, danske farvande.

Idet vi således helt forstår den russiske presses uro og bekymring, er det imidlertid samtidig uhyre interessant at undersøge, hvorledes vi er kommet Rusland så nær, for man vil da opdage, at det er sket, uden at vi overhovedet har rørt os af stedet. Vi er med andre ord blevet provokerende ved at forblive der, hvor vi hele tiden har været.

Den slags kan godt ske. Når en lille spinkel mand ser en stor stærk mand nærme sig under bevægelser, der i al fald på afstand betragtet godt kan tage sig lidt truende ud, og den lille mand så ikke trækker sig skyndsomt tilbage, men bare bliver stående, så føler den store mand det

²² UM 105.Dan.5. – Udenrigsministeriets citat fra notits i Berlingske Tidende den 25. august 1952.

utvivlsomt frækt og provokerende. Og den lille mand kan såmænd også godt selv føle, at han er lige dristig nok.

Men han vil så forfærdelig gerne blive, hvor han er, synes måske ligefrem, han har en smule ret til det, fordi han står på sit eget, og hvis han har nogle stærke venner, så vil han ganske sikkert være glad for at have dem i nærheden. Han tror, at han på den måde har en chance for at blive, hvor han er, uden alligevel at komme den stærke mand endnu nærmere, end han allerede er i forvejen.

Det er just en sådan manøvre, der om nogle uger finder sted omkring Danmark. Den går endda i en bue udenom Bornholm, der er et af de få områder, som russerne, efter én gang at have sat benene der, atter har forladt, og hvorfor man også meget afslørende betragter øen næsten som halvrussisk. Men i kraft af den forud beskrevne tilnærmelse er manøvren alligevel meget nær ved den russiske krigsmagt.

Dette er naturligvis provokerende. Blot bør man, som sagt, betænke konsekvenserne af sin forståelse for den russiske bekymring. For der skal ikke mange kilometer eller sømil til, før man så også vil kunne forstå, hvor provokerende det må føles i Moskva, at vi danskere med vore venner færdes i det danske landskab, går på de danske gader og sejler i de danske sunde.

Vi er allerede meget nær den situation, hvor Danmarks beliggenhed på denne jord er en provokation i sig selv – hvis man ser “ganske objektivt” på tingene.

708. Notits den 3. september 1952 til udenrigsministeren til brug ved møde i Det udenrigs-politiske Nævn den 10. september 1952.²³

Øvelsen MAIN BRACE.

1. I overensstemmelse med et af de øverste militære NATO-instanser udarbejdet øvelsesprogram planlagde den øverste kommando for nordregionen, admiral Brind (CINCNORTH) i løbet af vinteren 1951/52 i samråd med bl.a. den danske forsvarschef en omfattende kombineret luft-, sø- og landmanøvre, der skal afholdes i løbet af september 1952. Øvelsen, der bærer navnet MAIN BRACE, skal have til formål at indøve samvirke mellem danske og norske styrker samt styrker fra den øverstbefalende for atlantområdet (SACLANT).

Det var tanken, at en fase af øvelserne skulle finde sted i farvandene omkring Bornholm, og at et mindre antal britiske motortorpedobåde herunder skulle stationeres på denne ø. Da denne plan rejste visse politiske problemer, blev Udenrigsministeriet i maj måned inddraget i planlægningsarbejdet og anmodet om en udtalelse.

De betragtninger, som Udenrigsministeriet anstillede ved sin behandling af sagen, kan kort resumeres således:²⁴

Medens den dansk-russiske aftale af 7. marts 1946 om rømningen af Bornholm ikke juridisk kunne siges at være til hinder for den påtænkte stationering på Bornholm af et mindre antal britiske motortorpedobåde m.v., måtte det stå som særdeles tvivlsomt, om det ud fra et politisk synspunkt var hensigtsmæssigt at træffe sådanne foranstaltninger. Afgørende i så henseende måtte det være, hvilken russisk reaktion, der måtte påregnes. Hertil kom den generelt set uoverskuelige udenrigspolitiske situation, specielt i relation til forholdene omkring Tyskland.

Da forslaget om at lade britiske styrker deltage i den del af øvelsen, som skulle finde sted i Østersøen, var fremsat fra dansk side til fremme af den traditionelle danske interesse i inden for NATO at gøre ikke mindst Storbritannien aktivt interesseret i Østersø-områdets forsvar, indskrænkede Udenrigsministeriet sig til over for Forsvarsministeriet at udtale, “at man – således som situationen er i dag – efter omstændighederne ikke skal udtale sig imod, at der forberedes en sådan NATO-øvelse med stationering af et mindre antal britiske motortorpedobåde m.v. på Bornholm, men at man må forbeholde sig, når tidspunktet for øvelsens afholdelse nærmer sig, at tage definitivt standpunkt til, hvorvidt det ud fra en bedømmelse af den storpolitiske situation og

²³ UM 105.Dan.5. – Hemmeligt. Notits af fuldmægtig H.H. Mathiesen, P.J.V., med et par enkelte mindre tilføjelser og ændringer af sproglig art af afdelingschef Brun.

²⁴ Notat P.J.V. den 10. maj 1952: Referat. (aftrykt ovenfor).

Danmarks stilling måtte være tilrådeligt at gennemføre den påtænkte stationering af de britiske enheder på Bornholm.”

2. I juli måned indledte den russiske presse en række angreb på den danske regerings politik under Atlantpagten. Pravda omtalte således såvel spørgsmålet om fredstidsstationering som de planlagte manøvrer omkring Bornholm, der i mellemtiden var blevet offentligt omtalt bl.a. under en pressekonference, som general Ridgway²⁵ gav i København den 3. juli.

På denne baggrund fremhævede regeringen over for vedkommende militære instanser, at man måtte lægge afgørende vægt på, at Bornholms betydning under øvelsen blev reduceret. Det blev aftalt, at en egentlig stationering på Bornholm af britiske motortorpedobåde m.v. burde undgås, men at bådene alene skulle kunne aflægge et “week-end besøg” på øen under øvelsen.

3. Den 13. august 1952 henvendte den britiske ambassadør sig i Udenrigsministeriet og meddelte, at den britiske regering havde visse betænkeligheder med hensyn til den del af manøvrerne, der vedrørte farvandene omkring Bornholm. Under hensyn til de russiske presseangreb mod Danmark i den senere tid var den britiske regering lidt bekymret med hensyn til den russiske reaktion og fandt, at der var en vis risiko for incidenter i denne sag. Den britiske regering ville dog ganske overlade afgørelsen i denne sag til den danske regering.

Samme dag henvendte den amerikanske ambassadør sig i Udenrigsministeriet og afleverede et memorandum, hvoraf fremgik, at den amerikanske regering, der var bekendt med den britiske henvendelse, i princippet var imod at give efter over for det russiske pres. Den amerikanske ambassadør fremhævede, at USA's betænkeligheder i så henseende ikke blot refererede sig til selve den forestående flådeøvelse, men også – og måske nok så meget – til eventuelle fremtidige begivenheder, og ambassadøren omtalte i denne forbindelse spørgsmålet om fredstidsstationering i Danmark. Efter amerikansk opfattelse ville det være særdeles uheldigt, om man lod Rusland få et indtryk af svaghed over for den sovjetiske propaganda og de sovjetiske trusler. På den anden side var man fra amerikansk side klar over, at der måtte træffes alle mulige forsigtighedsforanstaltninger for at undgå, at manøvrerne kom til at virke provokativt over for russerne. Man var derfor stemt for at tage to henstillinger fra admiral Brind²⁶ til følge. Disse to henstillinger gik ud på:

- a) faktisk at respektere det russiske krav om et søterritorium på 12 sømil, selv om berettigelsen af et sådant krav aldrig kunne anerkendes;
- b) at begrænse flyvevirksomheden i forbindelse med manøvrerne, således at der overhovedet ikke blev fløjet over Østersøen med undtagelse af kystfarvandene umiddelbart op til den danske kyst.

4. Jeg²⁷ bad herefter admiral Brind om at komme til København til en samtale om sagen. Denne samtale fandt sted den 15. august.

Brind oplyste, at han over for SACEUR havde betonet, at der efter hans skøn ikke var grund til at ændre de påtænkte planer under hensyn til den lokale situation. Skulle en ændring, respektive en aflysning, være nødvendig, måtte dette skyldes generelle politiske betragtninger, der tog sigte på hele verdenssituationen. Brind så nødt, at man aflyste øvelserne i Østersøen, først og fremmest fordi dette måtte bringe Danmark i en vanskelig situation, idet Sovjetrusland ville opfatte en sådan aflysning som en given efter for den russiske pressekampagne. Sovjetrusland ville formentlig udnytte en sådan svaghed også ved senere lejligheder. For det andet så Brind nødt øvelsen i Østersøen opgivet, fordi han kun med største møje havde formået SACLAN til at sende skibe ned i Østersøen. Brind havde med bekymring gjort sig bekendt med de vildledende oplysninger, der havde været fremme i pressen og anså det for ønskeligt, at det af ham forfattede udkast til et pressekommuniké snarest blev frigivet.

Efter at jeg havde fremhævet de danske betænkeligheder ved at lade fremmede motor-torpedobåde anløbe Bornholm, erklærede Brind, at selv om det ville reducere værdien af øvelsen,

²⁵ Chef for NATO-styrkerne i Europa (SACEUR, Supreme Allied Commander Europe).

²⁶ Admiral Brind var chef for styrkerne i NATO's nordregion, hvorunder Danmark hørte.

²⁷ Udenrigsminister Ole Bjørn Kraft.

hvis man undlod at benytte norske og britiske motortorpedobåde som planlagt, kunne man dog ikke sige, at det gjorde manøvrerne værdiløse. Brind udtalte, at han for sit vedkommende – alt taget i betragtning – var mest tilbøjelig til at mene, at man burde indrette sig således, at overhovedet ingen fremmede krigsskibe anløb Bornholm under øvelserne. Han tilføjede, at øvelserne ville finde sted uden for 15 sømil fra det af Rusland beherskede landområde (undtagen på de punkter, hvor geografiske forhold gjorde dette umuligt), samt at fremmede flyvemaskiner ikke ville deltage i øvelserne omkring Bornholm.

Regeringen tiltrådte, at øvelserne modificeredes som af Brind foreslået.

5. Den britiske og den amerikanske ambassadør samt vedkommende NATO-myndigheder blev herefter underrettet om den trufne bestemmelse. Det blev over for de to ambassadører anført, at man fra dansk side havde megen forståelse for den britiske frygt for, at øvelsen kunne virke provokatorisk over for russerne, og man måtte derfor lægge den allerstørste vægt på, at der ved øvelsens tilrettelæggelse træffes enhver mulig foranstaltning for på forhånd at forebygge provokatorisk virkning og eventuelle incidenter.

Regeringen delte imidlertid også den amerikanske regerings betænkeligheder ved at bøje af over for russiske propagandistiske trusler og advarsler og var enig i det amerikanske synspunkt, at disse betænkeligheder gør sig gældende ikke mindst med henblik på fremtidige situationer. Dersom russerne får det indtryk, at de ved en pressekampagne kan intimidere den danske regering til at opgive forehavender, som russerne ikke synes om, kommer vi i en uholdbar situation. Sammenfattende kunne det siges, at regeringen, som ganske vist havde al mulig grund til at dele de britiske betænkeligheder, fandt at man måtte tillægge de amerikanske betragtninger overvejende betydning, vel at mærke når man samtidigt optrådte så forsigtigt som muligt.

6. Der blev om øvelsen udsendt et pressekommuniké, der var udarbejdet af admiral Brind, men forinden med visse ændringer godkendt af regeringen, og forsvarsministeren fremsatte samtidig en udtalelse til pressen om, hvad vi specielt ønskede at fremhæve fra dansk side.

709. Notits den 6. september 1952 til udenrigsministeren til brug ved møde i Det udenrigs-politiske Nævn den 10. september 1952.²⁸

A. Depechen af 14. august 1952.

1. Udenrigsministeren tilstillede den 14. august 1952 ambassadøren i Washington og chargé d'affaires'erne i London og Paris en depeche vedrørende Sovjetunionens politik vis-à-vis Danmark.

I depechen omtaltes en række eksempler på, at Sovjetrusland i den senere tid har vist Danmark særlig opmærksomhed, og det anførtes, at man må regne med muligheden af en skærpet sovjetrussisk holdning i den kommende tid.

[...]

B. Reaktionerne i Washington, London og Paris.

5. Ambassadør Kauffmann havde i anledning af depechen en samtale med en højtstående embedsmand i State Department, der viste megen forståelse for de danske synspunkter, men dog ikke nærede særlig bekymring. Han frarådede imidlertid en advarsel til Sovjet ud fra den betragtning, at Sovjet sandsynligvis²⁹ intet påtænkte, at følgerne utvivlsomt stod klart for Rusland, og at en advarsel kunne misbruges i propagandaøjemed. [...]

6. Den samtale, som den danske chargé d'affaires i London havde i Foreign Office, fik et tilsvarende forløb. Vedkommende britiske diplomat betvivlede meget, hvorvidt en advarsel til Sovjetunionen ville være tilrådelig og anså det for højest usandsynligt, at Sovjet-regeringen

²⁸ UM 105.K.7.b./3. – Hemmeligt. Notits af fuldmægtig H.H. Mathiesen, P.J.V.

²⁹ Afdelingschef Brun har her sat parentes om det skrevne: muligvis, og erstattet det med: sandsynligvis.

overhovedet for tiden påtænkte nogen aktion af denne karakter. Efter de foreliggende situationsberetninger at dømme var Sovjets politik i øjeblikket hovedsagelig indstillet på at forstærke den kolde krig i form af diplomatisk pres og trusler, men uden anvendelse af militære angrebshandlinger eller kup.

Hvad spørgsmålet om vejledning til pressen angik, var Foreign Office rede til at henstille til den britiske presse at udvise tilbageholdenhed i spørgsmålet om fredstidsstationering i Danmark og vedrørende Bornholm m.v.

[...]

7. En repræsentant for det franske udenrigsministerium udtalte sig på linie hermed over for chargé d'affaires'en i Paris. Ifølge den franske regerings opfattelse var Bornholm som dansk område dækket af Atlantpagten, og en advarsel ville på denne baggrund let kunne opfattes som en provokation og give øen en slags fortrinsstilling, som næppe kunne anses for heldig. [...]

710. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 10. september 1952.³⁰

Udenrigsministeren udtalte indledningsvis, at spørgsmålet om en eventuel fredstidsstationering i Danmark af flyvestyrker fra andre NATO-lande gennem de sidste måneder havde været fremme i den offentlige diskussion. [...]

Udenrigsministeren trak til afslutning de udenrigspolitiske faktorer op, som ud over spørgsmålet om Norges stilling indgik i regeringens overvejelser vedrørende en eventuel fredstidsstationering.

På den ene side måtte det stå som indlysende, at mulighederne for at forsvare Danmark i krigstilfælde ville blive væsentligt forøgede, såfremt der allerede i fredstid blev stationeret amerikanske flyvestyrker i Danmark.

[...]

Heroverfor stod imidlertid spørgsmålet om Sovjetruslands reaktion. Ministeren omtalte den kampagne, som PRAVDA og andre russiske aviser havde indledt mod Danmark i forbindelse med manøvrerne i Østersøen og planerne om en fredstidsstationering, og anførte, at forskellige omstændigheder tydede på, at Sovjetunionens interesse i forholdene i Østersøområdet og i Skandinavien som helhed var blevet skærpet i den senere tid. Danmark og danske forhold indtog ikke længere en tilbagetrukket plads i russisk presse. Ingen kunne naturligvis med fuld sikkerhed forudsige, hvorledes sovjetregeringen ville reagere, såfremt Danmark måtte træffe beslutning om at tillade en fredstidsstationering, respektive når denne fredstidsstationering måtte blive aktuel. For sit personlige vedkommende tvivlede udenrigsministeren dog på, at reaktionen ville gå ud over propagandaforanstaltninger i videste forstand. Sovjetrusland ville næppe risikere en verdenskrig for at hindre den styrkelse af Danmarks forsvar, som en fredstidsstationering ville indebære. En sådan foranstaltning måtte, når alt kom til alt, i russiske øjne stå som ganske sekundær i forhold til beslutningen om Vesttysklands genoprustning eller Grækenlands og Tyrkiets optagelse i Atlantpagten.

Hertil kom, at Sovjetrusland ikke med føje kunne føle sig truet eller provokeret af en sådan stationering. Der var ikke tale om at omdanne Danmark til en angrebsbase. De flyvemaskiner, der var tale om, havde ingen strategisk anvendelighed, det var taktiske forsvarsvåben.

Udenrigsministeren understregede, at det lige siden Danmark indtrådte i Atlantpagten havde været et mål for dansk NATO-politik at fremkalde garantier fra Danmarks allierede for, at landet ville blive forsvaret i betydningen holdt, og bestemte tilsagn om effektiv og rettidig hjælp i tilfælde af angreb. [...]

Udenrigsministeren understregede, at Danmark – trods Norges fælles grænse med Sovjetunionen – i virkeligheden havde en langt mere udsat beliggenhed end Norge. Danmark måtte imidlertid ikke drage den konsekvens af sin udsatte beliggenhed, at vi blev frygtsomme og gav efter for russiske indsigelser. Gjorde vi det, ville vi svække mulighederne for at opbygge et effektivt forsvar af landet, og konsekvenserne af en forsømmelse på dette område kunne blive katastrofale. Når vor sikkerhedspolitik var fast forankret i Atlantpagten, måtte vi fastholde den én gang lagte plan og i samarbejde med vore allierede søge at virkeliggøre pagtens mål: at opbygge

³⁰ UM 3.E.92/52.

en sådan styrke, at freden blev sikret, og krigen ikke kom. Svigtede Danmark på dette område, ville det kunne fremkalde den krig, vi søgte at undgå, og som ville medføre total ødelæggelse af landet.

[...]

[Jørgen Jørgensen] fandt det betænkeligt, såfremt Danmark skulle gennemføre en ordning, som Norge så kategorisk holdt sig udenfor, og spurgte udenrigsministeren, om Danmark ikke havde afgivet sådanne tilsagn til Sovjetunionen vedrørende Bornholm, at disse kunne stilles på linie med de norske tilsagn til Rusland.³¹

[...]

Endelig mindede [Jørgen Jørgensen] om de udtalelser, den daværende udenrigsminister havde fremsat, da Danmark tiltrådte Atlantpagten, og hvorefter der ikke ville blive tale om at oprette fremmede baser i Danmark.³²

[...]

Ministeren citerede den erklæring, som regeringen i marts 1946 havde givet Sovjetunionen ved de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm, og som blot gik ud på, at den danske regering var rede til at overtage administrationen af Bornholm uden bistand fra andre lande og var rede til at sende tropper til Bornholm. Udenrigsministeren omtalte i denne forbindelse de overvejelser, regeringen havde gjort sig vedrørende den forestående NATO-øvelse, Main Brace, hvor resultatet var blevet, at der ikke under øvelsen ville komme fremmede styrker til Bornholm.

Selv om erklæringen af marts 1946 vedrørende Bornholm ikke kunne give Sovjetunionen noget som helst påskud til at gøre indsigelse mod en fredstidsstationering i Danmark af allierede styrker, kunne udenrigsministeren godt tænke sig, at Rusland rent faktisk ville reagere kraftigt, såfremt en sådan fredstidsstationering blev accepteret af Danmark. Det ville være et led i den kolde krig. Men hvis Danmark gav efter for det russiske pres, ville vi opgive hele vor NATO-politik.

[...]

Over for Jørgen Jørgensens spørgsmål, om udenrigsministeren eller nogen anden ved tiltrædelse af Atlantpagten havde forudset en fredstidsstationering, erkendte ministeren, at han ikke havde forudset noget sådant. Det var der formentlig ingen, der havde. Men der var sket meget siden da. Krigen i Korea havde vist, at et militært tomrum kunne fremkalde et angreb. Det var i erkendelse heraf, at Atlantmagterne havde oprettet et fælles forsvarssystem i Europa, og det var en konsekvens heraf, at forsvaret måtte gøres virkelig fælles.

[...]

II. Øvelsen Main Brace og depechen af 14. august 1952.

Udenrigsministeren redegjorde for den forestående NATO-øvelse, bl.a. i danske farvande – Main Brace – på basis af den som bilag 133 vedlagte notits. Ministeren understregede, at denne øvelse var blevet tilrettelagt på en sådan måde, at den ikke kunne indebære den mindste provokation over for Sovjetunionen, samt at øvelsen viste den interesse, som Danmarks allierede havde for i givet fald at komme Danmark til hjælp.

[...]

Udenrigsministeren anførte, at det ville have været helt forkert at aflyse øvelsen i Østersøen. Det neutrale Sverige havde blankt afvist, at Rusland skulle have nogen som helst ret til at blande sig i, hvor Sverige holdt øvelser. Hvis Danmark ikke skulle kunne holde øvelser på den danske ø Bornholm, kunne vi vel heller ikke holde øvelser på Lolland-Falster, der lå ganske tæt ved den østtyske 12 sømylegrænse.

[...]

³¹ om ikke at stille baser til rådighed for fremmede tropper på norsk territorium, så længe Norge ikke er angrebet eller udsat for trusler om angreb. (Note af 1. februar 1949).

³² Gustav Rasmussen i Folketinget den 22. marts 1949 (aftrykt ovenfor).

³³ Notitsen af 3. september 1952 (aftrykt ovenfor).

711. Presseattaché Ebbe Munck, London, til Udenrigsministeriet den 12. sept. 1952.³⁴

Det britiske kommunistblad "Daily Worker" om "Mainbrace".

Ambassadens pressebureau tillader sig at indberette, at en medarbejder ved det kommunistiske dagblad "Daily Worker" (Mr. McEwen) telefonisk søgte presseattachéen i anledning af en artikel, der den 10. september var offentliggjort i "Daily Herald" vedrørende de danske farvande og Bornholm-området. Medarbejderen ved "Daily Worker" spurgte under henvisning til artiklen, om der ved russernes evakuering af Bornholm i foråret 1946 var truffet nogen aftale mellem den danske og den russiske regering vedrørende Bornholm, og hvorvidt presseattachéen i så fald var i stand til at meddele disse aftalers indhold. Presseattachéen svarede hertil, at der uden tvivl på det nævnte tidspunkt havde været ført visse forhandlinger i Moskva vedrørende evakueringen af Bornholm på samme måde, som der havde været forhandlet med den amerikanske og britiske regering vedrørende evakueringen af de andre allierede tropper fra dansk område, men at det ikke var ham bekendt, at der forelå nogen egentlige aftaler, og i hvert fald havde forhandlingerne været ført fortroligt, og han var derfor ude af stand til at meddele detaljer i sagen. Hovedsynspunktet var, at genopbygningen af det danske forsvar på det nævnte tidspunkt var påbegyndt, således at de allierede funktioner naturligt ophørte i Danmark.

Mr. McEwen svarede hertil, at han også havde tænkt sig, at de nævnte forhandlinger var ført i fortrolighed, da han ikke selv havde været i stand til at konstatere nogen egentlig aftale.

Vedrørende "Main Brace"-operationen udtalte Mr. McEwen, at han var klar over, at ingen fremmede tropper skulle gøre landgang på Bornholm, men at hans henvendelse i øvrigt ikke var foranlediget af den nævnte operation.

Ambassadens pressebureau tillader sig vedlagt i udklip at fremsende artiklen fra "Daily Worker" af den 11. september vedrørende "Main Brace".³⁵ Som det fremgår, gøres der i artiklen ingen referencer til de forhandlinger, der måtte være ført mellem den danske og den russiske regering vedrørende Bornholm.

712. Kontorchef E. Schram-Nielsen til presseattaché Ebbe Munck den 17. sept. 1952.³⁶

I anledning af ambassadens indberetning nr. 1540 af 12. september 1952 – j.nr. 105.I.1. – vedrørende det spørgsmål, en medarbejder ved "Daily Worker" har stillet ambassadens pressebureau angående den dansk-russiske aftale om rømning af Bornholm, vil jeg gerne henlede Deres opmærksomhed på, at ambassaden i sin tid blev holdt underrettet om de dansk-russiske

³⁴ UM 87.F.3/35. – Redaktør Ebbe Munck var i 1947 blevet ansat i udenrigstjenesten som presseattaché i London, efter at han i oktober 1946 havde forladt det Berlingske Hus og stillingen som chefredaktør på Berlingske Aftenavis, da bestyrelsen ikke ville efterkomme hans og redaktør Schochs krav om at stille chefredaktør Svend Aage Lund for en æresret på grund af dennes aktive medlemskab af Dansk-Tysk Forening under besættelsen.

³⁵ Udeladt her.

³⁶ UM 87.F.3/35.

forhandlinger og gjort bekendt med den aftale, der blev indgået, se navnlig Udenrigsministeriets skrivelse nr. 315 af 11. marts 1946.³⁷

Såfremt ambassaden på ny skulle blive spurgt, vil der ikke være noget til hinder for, at man giver oplysning om den dansk-russiske aftale.³⁸ Som det vil ses, gik denne blot ud på, at Danmark, som en forudsætning for rømningen af Bornholm, erklærede sig rede til at oprette sin administration på øen uden fremmed hjælp; den kan derimod ikke, som visse blade har gjort det, fortolkes som et permanent dansk tilsagn om ingensinde at tillade f.eks. fremmede flådebesøg m.v. på Bornholm.

713. Notits af fuldmægtig H.H. Mathiesen, P.J.V., den 17. september 1952.³⁹

Notits.

Det er et spørgsmål, om ikke

1. udenrigsministeren eller et andet medlem af regeringen ved førstkommande lejlighed burde indflette et par ord om den dansk-russiske aftale i en offentlig tale.
2. de vigtigere danske repræsentationer (evt. blot presseattachéerne ude) på ny burde underrettes om aftalen med den besked, at der intet ville være til hinder for at give oplysning derom til pressen på forespørgsel.

Koncept.⁴⁰

Til de diplomatiske repræsentationer i NATO-landene + Stockholm og Bonn.

Dansk-russisk aftale af marts 1946 vedrørende Bornholm.

Spørgsmålet om den aftale, som Danmark traf med Sovjetunionen i marts 1946 i forbindelse med de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm, har i den seneste tid været fremdraget i den offentlige debat, og det er undertiden blevet antydnet, at det skulle være i strid med denne

³⁷ Den fortroligt stemplede skrivelse underskrevet af direktør Hvass havde følgende indhold:

“Til hr. ministerens underretning meddeler Udenrigsministeriet, at den kgl. gesandt i Moskva den 6. d.m. telegrafisk hertil indberettede, at udenrigskommissær Molotov havde underrettet ham om, at den sovjetrussiske regering ville tilbagekalde sine tropper fra Bornholm, hvis Danmark allerede nu var i stand til med sine tropper at besætte øen og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmed administration.

Den herværende sovjetrussiske gesandt overgav den 7. d.m. udenrigsministeren en ligelydende meddelelse.

Udenrigsministeriet har svaret, at Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte Bornholm og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration.”

Skrivelsen er modtaget den 14. marts 1946 i London, hvor gesandt Reventlow har gjort følgende påtegning på den: – “Vises i fortrolighed: legationsråden, militær- og marineattachéerne, hr. Aagaard, hr. [utydeligt], dr. Schram-Nielsen og hr. Oldenburg. Alle disse herrer bedes påtegne. Derefter tilbage til frk. V. Mourier i dag.”

³⁸ Det bemærkes, at Schram-Nielsen her bruger ordet “aftale” om vilkårene for de russiske styrkers tilbagetrækning. Ved en meget senere lejlighed – den 9. marts 1984 – blev det fra dansk side over for Sovjetunionens ambassadør – endog skriftligt – påpeget, at den danske note af 8. marts 1946 ikke udgjorde en aftale med Sovjetunionen.

³⁹ UM 105.Dan.5.

⁴⁰ I marginen på dette koncept har kontorchef Schram-Nielsen gjort følgende anmærkning: –“Beror indtil videre ifølge direktørens resolution. 18.9.” – Ifølge Schram-Nielsens egen samtidige oplysning herom til gesandt Reventlow skulle Schram-Nielsen den 17. sept. 1952 have fået besked fra udenrigsledelsen om, “at det nu stod ham frit for at give den danske presse oplysninger om den dansk-russiske aftales karakter.” Notits af gesandt Reventlow den 2. okt. 1952 (aftrykt nedenfor).

aftale, såfremt militære styrker fra andre lande aflagde besøg på Bornholm, f.eks. i forbindelse med fælles NATO-øvelser.

Såfremt tit.⁴¹ skulle modtage forespørgsler desangående, vil der ikke være noget til hinder for, at man giver oplysning om den nævnte dansk-russiske aftale. Tit. vil i givet fald kunne oplyse, at den sovjetrussiske regering i begyndelsen af marts 1946 gav den danske regering en sålydende meddelelse:

“Hvis Danmark er i stand til nu med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm at oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, da tilbagekalder sovjetregeringen sine tropper fra Bornholm og overgiver øen til den danske regering.”

Herpå svarede den danske regering, at Danmark fuldt ud var i stand til straks med sine tropper at besætte Bornholm og der oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration.

[Denne aftale kan ikke fortolkes som et permanent tilsagn om ingen sinde at tillade f.eks. fremmede flådebesøg m.v. på Bornholm.]⁴²

Det tilføjes, at der ikke i forbindelse med den for tiden stedfindende NATO-manøvre MAIN BRACE kommer militære styrker af ikke-dansk nationalitet til Bornholm.

714. Den sovjetiske erklæring af 1. oktober 1952 vedrørende danske planer om fredstidsstationering af NATO-flystyrker i Danmark.⁴³

Som det fremgår af erklæringer i juli og august dette år af medlemmer af den danske regering og ligeledes meddelelser i pressen, har Danmarks regering til hensigt at tillade anbringelse på dansk territorium i fredstid af bevæbnede udenlandske styrker, som er medlemmer af Atlanterhavspagten, og derved forvandle Danmark til base for udenlandske tropper, og har indledt forhandlinger om dette spørgsmål med USA's regering.

Disse forhandlinger er indledede trods tidligere erklæringer fra den danske regering, om at udenlandske stridskræfter ikke vil få baser i Danmark i fredstid.

I forbindelse hermed henleder Sovjetunionens regering Danmarks regerings opmærksomhed på, at anbringelse af udenlandske tropper tilhørende Atlanterhavsunionen, der forfølger aggressive mål, og hvis virksomhed er rettet mod USSR, er et brud på den i den danske regerings note af 4. maj 1949 givne forsikring, om at Danmark ikke vil tilslutte sig en politik, der forfølger aggressive mål og er rettet mod Sovjetunionen. Sovjetunionens regering erindrer endvidere om den af noten fra det danske gesandtskab i Moskva af 8. marts 1946 fremgående forpligtelse for den danske regering til at etablere sin administration på øen Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper.

Anbringelsen af udenlandske bevæbnede styrker på dansk territorium i fredstid kan ikke retfærdiggøres med henvisning til forsvar, da, som det er bekendt, ingen truer Danmark, og ingen påtænker at angribe dette.

Sovjetunionens regering anser det for nødvendigt at henlede Danmarks regerings opmærksomhed herpå, at virkeliggørelsen af hensigterne at overlade krigsbaser til udenlandske bevæbnede styrker kun kan betragtes som en handling, der skaber en trussel mod Sovjetunionen og andre lande i det baltiske område.

Sovjetunionens regering lægger hele ansvaret på den danske regering for de mulige følger af en sådan politik.

⁴¹ Titulanten, dvs. de nævnte danske gesandtskaber, som skrivelsen er adresseret til.

⁴² Dette afsnit begyndende med: “Denne aftale...” er streget over.

⁴³ Dansk Sikkerhedspolitik, bd. II, bilag 121. – Udenrigsministeriets oversættelse.

715. Referat af gesandt Hugo Hergel, Moskva, af samtale med viceudenrigsminister Pusjkin den 1. oktober 1952 i forbindelse med overrækkelsen af en sovjetisk note til den danske regering.⁴⁴

[...] Viceministeren modtog mig elskværdigt og sagde, efter at jeg havde angivet karakteren af min visit, at det traf sig således, at han på sin side også ønskede at tale med mig og bad mig overbringe min regering en note, som han oplæste på russisk, hvorpå tolken oversatte den fra bladet til svensk. Efter at hr. Pusjkin havde overrakt noten, lovede jeg at overbringe noten som ønsket. Uden at være bemyndiget i så henseende ville jeg gerne på forhånd gøre nogle bemærkninger til noten, så vidt det var muligt på grundlag af den lige hørte tekst.

1. Den fundamentale forskel på den danske og den sovjetiske regerings standpunkt var, at man på dansk side i overensstemmelse med Atlantpagtens klare ord måtte fastholde, at pagten var af rent defensiv karakter. Man erindrede vel erklæringen af 1949,⁴⁵ men som udtalt af den danske udenrigsminister i sin tid over for Rigsdagen var Atlantpagten ikke rettet mod nogen magt, og det var i øvrigt specielt ved denne lejlighed af udenrigsministeren blevet erklæret, at Danmark ikke ville slutte sig til nogen pagt rettet mod Rusland, med hvilket land man altid havde stået på en venskabelig fod, hvad man også ønskede i fremtiden.
2. Et vidnesbyrd om pagtens rent defensive karakter kunne man finde i de nyligt foretagne manøvrer, der på intet område var gået videre end hvad det defensive formål krævede og navnlig heller ikke omfattede handlinger, der forudsatte, at Danmark skulle bruges som basis for angreb på Sovjetunionen.
3. Jeg forstod ikke henvisningen til forpligtelsen af 8. marts 1946 angående Bornholm, idet der ikke havde været brugt fremmede tropper til øens administration, og der heller ikke forelå nogen sådan hensigt.
4. Det kunne vel siges som anført i noten, at ingen truede Danmark, men det var desværre en kendsgerning, at der var en stærk international spænding mellem øst og vest, og i betragtning af Danmarks geografiske beliggenhed havde det, som forholdene havde udviklet sig, været naturligt for den ansvarlige danske regering og følt som en nødvendighed at slutte sig til den defensive Atlantpagt.

P. erklærede, at det var ganske uden for diskussion, at Atlantpagten generelt måtte karakteriseres som en aggressiv pagt. Han kunne nævne en række regeringsudtalelser og kendsgerninger, der godtgjorde dette, og den vestlige presse talte også sit tydelige sprog. Sovjetunionen regnede med kendsgerninger. Man måtte være opmærksom på, at hvert enkelt medlem af en sådan pagt hæftede solidarisk for samtlige andre medlemmers optræden. Man behøvede ikke at gå længere end til general Eisenhowers tale forleden under præsidentvalgskampagnen.

Jeg bad om lov til at afbryde og sagde, at indtil videre var det for den amerikanske regering Acheson⁴⁶ der talte, og det var ikke mig bekendt, at han skulle have fremsat nogen aggressiv udtalelse. Hvis Eisenhower skulle blive valgt til præsident, var det endnu for tidligt at sige, hvilken udenrigspolitik han faktisk ville følge. Jeg bad P. nævne blot ét eneste regeringsmedlem i noget af Atlantpagtlandene, der havde udtalt sig på en måde, der viste, at denne pagt var aggressiv.

P. gik ikke ind herpå, men begyndte derimod at tale om den vestlige presses afsløringer af NATO-landenes aggressive planer mod Sovjetunionen.

Jeg sagde hertil, at i Sovjetunionen havde pressen jo kun én mening, nemlig regeringens, medens det var anderledes i Vesten, og det var naturligvis ikke vanskeligt for sovjetregeringen at finde citater i presseorganer, der delte dens opfattelse. For Danmarks vedkommende ville det imidlertid være misvisende, hvis man byggede på det i sovjetpressen ofte citerede

⁴⁴ Depecher Gesk. Moskva 1952 nr. XXVII, den 2. oktober 1952, bilag.

⁴⁵ Note af 4. maj 1949 fra statsminister Hedtoft til den sovjetiske gesandt i København i besvarelse af det sovjetiske memorandum af 3. april 1949 imod oprettelsen af Atlantpagten; begge aftrykt i Dansk Sikkerhedspolitik, bind II, henholdsvis bilag 62 og bilag 61.

⁴⁶ Udenrigsminister under præsident Truman, som den 1. februar 1953 efterfulgtes som præsident af general Eisenhower.

Københavnsblad "Land og Folk", der var kommunistisk og ikke gengav den ansvarlige danske regerings opfattelse.

P. mente, at sovjetoffentligheden nok kunne få et rigtigt samlet billede af Atlantpagten gennem den vestlige presse. Referaterne af general Eisenhowers udtalelser f.eks. var ikke til at tage fejl af.

Jeg bemærkede, at en amerikansk valgkampagne hverken lignede en dansk eller en sovjetisk. Det var næppe rigtigt at lægge alt for afgørende vægt på taler, der dels kunne være valgteknisk bestemt, dels være blevet misvisende refereret. Jeg tilføjede, at jeg i hans forgænger, hr. Zorins tid havde haft lejlighed til at gøre denne opmærksom på uheldige ting i sovjetpressen vedrørende danske forhold, som ikke svarede til virkeligheden. I den senere tid havde der navnlig været en artikel af hr. Viktorov i "Pravda" i juli og nu nylig en artikel i "Den røde Stjerne". Den danske forsvarsminister havde to gange fremsat vejledende udtalelser om base- og manørespørgsmålet, uden at disse var blevet gengivet i sovjetpressen, der tværtimod gennem TASS-telegrammer fra København, Oslo og Stockholm havde fortsat sine misvisende fremstillinger. Hvordan kunne sovjetoffentligheden under sådanne forhold danne sig rigtige forestillinger om dansk politik?

P. udtalte, at man havde fulgt den danske udenrigsministers udtalelser om basespørgsmålet, og at man ikke deraf følte sig overbevist om, at sovjetpressens opfattelse af den danske politik ikke skulle være korrekt.

Jeg svarede, at jeg som allerede nævnt ikke udtalte mig ifølge bemyndigelse, og at jeg ikke var underrettet om, på hvilket stadium den danske regerings overvejelser befandt sig, men at Atlantpagten udtrykte tanken om et kollektivt forsvar, og at det da var naturligt både at bygge lufthavne, der i påkommende tilfælde kunne bruges af de andre deltagere i pagten og at lade disse deltagere foretage øvelser på dem i fredstid.

P. ville for blot at holde sig til de seneste praktiske skridt foretaget af den danske regering, nemlig de stedfundne manøvrer, sige, at det var en kendsgerning, at den sovjetiske offentlighed var alvorligt optaget deraf (was concerned). De foregik jo ganske nær ved Sovjetunionen og under deltagelse af engelske flådeenheder og amerikanske flyvestyrker o.s.v. Sovjetoffentligheden fandt, at de havde en provokatorisk karakter, "og jeg synes, at den har grunde nok dertil." Når sovjetregeringen nu retter denne note til den danske regering, er det, fordi det er dens faste hensigt at vedligeholde det venlige forhold til det danske folk.

Jeg anerkendte denne venskabelige udtalelse. Samtidig ville jeg ikke undlade at bemærke, at det jo ikke var underligt, om sovjetoffentligheden fik mærkelige forestillinger, når man så hen til, hvad der var blevet fortalt den i pressen om manøvrerne. Det var blevet påstået, at de ville finde sted i hjertet af Østersøen, at amerikanerne ville deltage i dem og have ledelsen, og at der var oprettet en stor militærbase på Bornholm. Samtlige disse påstande var blevet dementeret fra officiel side, uden at dette var kommet frem i sovjetpressen. Sovjetregeringen ville jo imidlertid være orienteret gennem beretninger fra minister Vetrov⁴⁷ og kunne også støtte sig til minister Plakhin, der fra sin funktionstid i København var vel bekendt med danske forhold, og jeg fortrøstede mig derfor til, at den var vel underrettet både om, hvad der faktisk var sket, og om den danske regerings indstilling.

P. bemærkede, at sovjetpressen ikke, som jeg åbenbart mente, skabte den offentlige mening i Sovjetunionen. Det var den offentlige mening, der kom til udtryk gennem pressen.

Jeg forstod ikke, hvorledes dette kunne finde anvendelse på de TASS korrespondenter, der fra København, Oslo og Stockholm sendte telegrammer hjem, der ikke gav en korrekt fremstilling af kendsgerningerne. [...]

716. Ministermøde den 2. oktober 1952.⁴⁸

Udenrigsministeren forelagde den russiske note af 2. oktober. Det vedtoges at offentliggøre teksten, ledsaget af en kort kommentar af udenrigsministeren, ligesom man vil søge at få den endelige beslutning om fredstidsstationeringen udskudt. [...]

⁴⁷ Sovjetunionens gesandt i København fra 1950 til 1954, efter A. Plakhin (1945-1950).

⁴⁸ Ministermødeprotokol for ministeriet Eriksen-Kraft 28/8 1952-25/9 1953, s. 9.

717. Notits af fuldmægtig H.H. Mathiesen, P.J.V, den 2. oktober 1952.⁴⁹

Den juridiske betydning af aftalen af marts 1946 om rømningen af Bornholm.

1) De russiske betingelser for rømningen af Bornholm er indeholdt i en meddelelse, som den russiske gesandt overrakte daværende udenrigsminister Gustav Rasmussen den 7. marts 1946. Meddelelsen lyder i oversættelse således:

“Hvis Danmark er i stand til nu med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm at oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, da tilbagekalder Sovjetregeringen sine tropper fra Bornholm og afgiver den til den danske regering.”

Gesandten i Moskva fik en tilsvarende meddelelse, og både i København og i Moskva besvaredes meddelelsen bekræftende fra dansk side med de samme ord, som russerne havde anvendt.

2) De russiske krav går efter formuleringen ud på, at den militære bevogtning og den civile administration ved de russiske troppers tilbagetrækning skulle gå over på rent danske hænder. Til støtte for denne fortolkning kan anføres:

a) Ordet “nu” i den russiske meddelelse sammenholdt med ordet “oprette” (ikke “opretholde”).

b) I en depeche af 9. marts 1946 refererede den daværende gesandt i Moskva en samtale med Molotov, der sagde, at Sovjet var villig til at rømme Bornholm, hvis Danmark selv uden fremmed assistance kunne overtage øens administration og bevogtning. Såfremt gesandten har gengivet de understregede ord helt præcist, støtter den citerede vending også den her anlagte fortolkning.

c) Sovjetunionen anførte ved besættelsen af Bornholm, at øen “kun er besat af vore tropper, fordi den ligger bag vor tyske okkupationszone”. Russerne betragtede åbenbart øen som et anneks til deres besættelseszone i Tyskland, og de i meddelelsen af 7. marts 1946 anførte betragtninger tager formentlig nærmest sigte på, at Bornholm ikke efter en russisk tilbagetrækning skulle blive besat af tropper fra de 3 vestmagter, der okkuperede resten af Tyskland. Der var endnu i marts 1946 britiske tropper i Danmark. De anstrengelser, der fra dansk side blev udfoldet for at få russerne væk fra Bornholm, kunne opfattes som et udtryk for, at Danmark nærrede mindre tillid til de russiske styrker end til andre allierede tropper, f.eks. britiske. I den protokol af 7. april 1946,⁵⁰ der blev indgået ved den endelige rømning af Bornholm, er de første 4 paragraffer udelukkende forsikringer om Danmarks taknemmelighed over for de russiske tropper og om disses mønstergyldige opførsel. Dette tyder også på, at den russiske betingelse om, at der ikke – i kontinuation af rømningen – måtte komme andre tropper til øen end danske, navnlig har haft til formål at hindre, at de daværende britiske styrker i Danmark skulle afløse russerne på Bornholm.

d) Man må også tage den situation i betragtning, som eksisterede i marts 1946, kun godt et halvt år efter, at den anden verdenskrig var afsluttet. Det kan langt fra udelukkes, at russerne nærrede frygt for, at f.eks. tyske friskarer ville bemægtige sig Bornholm. Kun hvis Danmark selv effektivt kunne overtage beskyttelsen af Bornholm, ville russerne finde det forsvarligt at trække sig tilbage.

e) Der fandt i marts 1951 et britisk og i november 1951 et amerikansk flådebesøg sted på Bornholm. Sovjetunionen reagerede ikke herpå. Derimod skal den russiske gesandt i marts 1946 før rømningen, men efter fremsættelsen af de russiske betingelser have nævnt en presseomtale af et forestående fremmed flådebesøg på Bornholm for viceadmiral Vedel.

⁴⁹ UM 105.Dan.5.

⁵⁰ Protokollen (“Akt”) er aftrykt ovenfor, men med dateringen 4. april 1946. Russerne afrejste fra Bornholm den 5. april.

718. Notits af gesandt Reventlow, London, den 2. oktober 1952 om samtale med kontorchef E. Schram-Nielsen, P.J.V.⁵¹

Jeg nævnte for dr. Schram-Nielsen hans i genpart vedlagte brev til hr. Ebbe Munck af 17. september⁵² og udtalte, at grunden til, at hr. Ebbe Munck efter aftale med mig over for "Daily Worker" havde erklæret ikke at vide nærmere besked med aftaler, som i sin tid måtte være blevet truffet mellem Danmark og Sovjet efter evakueringen af Bornholm, var den, at vi ikke anså det for tilrådeligt, at meddelelser fremkom i det nævnte britiske blad om en sådan dansk-russisk aftale, og yderligere måtte befrygte, at bladet, dersom detail-oplysninger i så henseende blev stillet til dets disposition, ville kommentere dem og fremsætte ræsonnementer om, hvorvidt manøvrerne i Østersøen⁵³ kunne siges at indeholde et brud på aftalen.

Dr. Schram-Nielsen var i og for sig enig i dette ræsonnement. Han tilføjede, at brevet til hr. Ebbe Munck var dikteret umiddelbart efter, at han fra udenrigsledelsen havde fået meddelelse om, at det nu stod ham frit for at give den danske presse oplysninger om den dansk-russiske aftales karakter.⁵⁴

719. Den britiske ambassadør i København, Alec Randall, til udenrigsminister Eden, London, den 2. oktober 1952.⁵⁵

Nr. 266.

Jeg har den ære at underrette Dem om, at de københavnske dagblade i eftermiddags indeholdt teksten til en note, som den sovjetiske regering har sendt til den danske regering med en advarsel om ikke at tillade stationering af aggressive udenlandske styrker på dansk grund og med en udtalelse om, at hvis denne advarsel går upåagtet hen, vil det få følger for den danske regering. En oversættelse af teksten i de danske blade vedlægges.

2. Senere i aften havde jeg lejlighed til at diskutere den sovjetiske regerings skridt med den danske udenrigsminister og Udenrigsministeriets direktør. De sagde, som jeg fra tid til anden har indberettet, at de længe havde ventet en sådan protest fra regeringen i Moskva; det var egentlig mere overraskende, at den først kom nu. Det var også værd at bemærke, at noten ikke omtalte Main Brace øvelserne, og at noten blev givet til pressen, førend den danske gesandt havde fået den, eller i det mindste havde haft tid til at videregive den til sin regering. Hr. Kraft hørte først om den af en journalist.

3. Efter sin form stiller den sovjetiske note ingen spørgsmål eller lægger op til et svar eller en kommentar. Alligevel mente hr. Ole Bjørn Kraft, at der var nogle betragtninger, der i sidste ende måtte finde udtryk i et svar. Men først ville regeringen overveje det, dernæst måtte det forelægges Det udenrigspolitiske Nævn og eventuelt også Rigsdagen, når den samledes igen; der ville ikke blive noget hastværk. Han bemærkede, at han overhovedet ikke var foruroliget over noten og mente, at dens åbenlyse propagandistiske tone og måden, den blev præsenteret på, vil forringe dens virkning. Direktøren mente, at noten blot vil blive betragtet som endnu et led i den offentlige kampagne, som den sovjetiske regering ret hyppigt i de seneste måneder igennem bladartikler har rettet imod alle de skandinaviske lande efter tur.

⁵¹ Gesk. London 5.F.20.

⁵² Aftrykt ovenfor.

⁵³ Øvelsen Main Brace.

⁵⁴ Se notits den 17. september 1952 med koncept til skrivelse.

⁵⁵ FO 371/100457 – Fortroligt. Kopi sendt til ambassadørerne i Oslo, Stockholm, Moskva og den delegerede ved NATO.

720. Ambassadør Randall, København, til udenrigsminister Eden, London, den 3. oktober 1952.⁵⁶

Nr. 267.

I min umiddelbart forudgående beretning beskrev jeg de første reaktioner fra den danske regering på den seneste protestnote fra den sovjetiske regering om udenlandske tropper i Danmark. Under en diskussion, som min ambassaderåd havde i går aftes med dr. Schram-Nielsen, der er chef for Udenrigsministeriets NATO-kontor, fremsatte denne nogle interessante kommentarer om indvirkningen af den sovjetiske note på dansk indenrigspolitik.

2. For det første var noten ikke kommet som nogen overraskelse for den danske regering, og som helhed og i sit toneleje var den stort set som forventet. Den synes ikke at være skarpere end noten til Norge den 15. oktober 1951,⁵⁷ og den ville selvfølgelig ikke røkke ved den danske regerings vilje til at honorere sine NATO-forpligtelser. Men den ville utvivlsomt påvirke den indrepolitiske situation og derigennem sandsynligvis også påvirke den nuværende VK-mindretalsregerings evne til at gennemføre dens forsvarsplaner programmæssigt.

3. Dr. Schram-Nielsen nævnedes to konkrete punkter i den sovjetiske note, som kunne lægges til grund for den opfattelse, at Danmark havde forpligtet sig til ikke at have udenlandske tropper stationeret på sin grund. Det første var den danske udenrigsminister hr. Gustav Rasmussens meddelelse af 8. marts 1946 til den sovjetiske gesandt i København om Bornholm (se min beretning no. 235 af 26. august 1952).⁵⁸ Det andet var henvisningen til hr. Gustav Rasmussens tale i det danske parlament den 22. marts 1949 under debatten om Danmarks tilslutning til Atlantpacten.⁵⁹ I intet af tilfældene havde den sovjetiske regering noget juridisk grundlag for at gøre indsigelse, og dr. Schram-Nielsen var utilbøjelig til at tillægge punktet om Bornholm nogen vægt. Han var imidlertid af den opfattelse, at henvisningen til en påstået forpligtelse indgået af en udenrigsminister i en socialdemokratisk regering ⁶⁰ ville kunne påvirke beslutsomheden hos visse medlemmer af dette parti og give vind i sejlene til "Bevanitterne" i partiet, som tidligere statsminister hr. Hedtoft ellers havde haft godt greb om, samt andre socialdemokratiske ledere.⁶¹

[...]

5. Det er indlysende, at tidspunktet for den sovjetiske note er meget omhyggeligt beregnet som led i en planlagt kampagne for at mobilisere den "neutralistiske" offentlige mening i Danmark imod regeringens udenrigspolitik og i særdeleshed imod stationering af udenlandske styrker i Danmark.

[...]

6. Den første umiddelbare virkning heraf ville ifølge dr. Schram-Nielsen blive, at regeringens anstrengelser for at prøve at holde spørgsmålet om stationering af udenlandske tropper i Danmark ude fra den offentlige debat nu ikke ville lykkes, og at dette spørgsmål nu ville blive hovedemnet i den udenrigspolitiske debat i parlamentet, der skal finde sted den 13. oktober.

⁵⁶ FO 371/100457 – Fortroligt. Kopi sendt til ambassadørerne i Moskva, Oslo, Stockholm og den britiske delegerede ved NATO.

⁵⁷ I noten beklager Sovjetunionen sig over, at Norges medlemskab af NATO indebærer muligheden af fremmede styrkers stationering på norsk grund. Notens aftryk i: Norge og Sovjetunionen, dokument 349, s. 466-468.

⁵⁸ Udeladt her. Meddelelsen, der omtales her, er Gustav Rasmussens note af 7. marts 1946 til den sovjetiske gesandt, hvori det bekræftes, at danske tropper er rede til at overtage bevogtningen af Bornholm uden nogen deltagelse af fremmede tropper og administratorer. I den sovjetiske note af 1. oktober er det gesandts Døssings note af 8. marts 1946, der refereres til.

⁵⁹ Der hentydes til det afsnit af talen, hvor Gustav Rasmussen afviser, at der kan blive tale om at oprette fremmede militærbaser på dansk grund: "Det spørgsmål har været rejst, om Danmark i kraft af sine forpligtelser efter artikel 3 til at deltage i fælles bestræbelser til udvikling af deltagerlandenes kollektive evne til imødegåelse af væbnet angreb kan ventes at blive stillet overfor krav om at overlade fremmede magter militærbaser i fredstid. Hertil kan jeg svare med bestemthed, at der ikke vil blive spørgsmål om at oprette fremmede baser i Danmark."

⁶⁰ Gustav Rasmussen var udenrigsminister i Venstre-regeringen Knud Kristensen (1945-47) og – noget usædvanligt – også i den efterfølgende socialdemokratiske regering Hedtoft (1947-50).

⁶¹ Bevanitterne: betegnelse for den marxistiske fløj i Labour-partiet, med afsmitning bl.a. på dele af det danske socialdemokrati. Benævnt efter Aneurin Bevan (1897-1960), MP for Labour.

721. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 8. oktober 1952.⁶²

Udenrigsministeren ville gerne give nævnet en redegørelse for den russiske henvendelse til Danmark vedrørende fredstidsstationering. [...]

Henvisningen til aftalen om Bornholms rømning af 8. marts 1946 var uforståelig. Russerne havde forud for rømningen af Bornholm spurgt, om den danske regering kunne etablere sin administration på Bornholm uden deltagelse af fremmede styrker, og herpå var der svaret bekræftende fra dansk side. Danmark havde ikke siden haft fremmede tropper på Bornholm, og vi havde selv administreret øen. Det kunne i den forbindelse anføres, at MAIN BRACE-manøvren netop blev tilrettelagt på en sådan måde, at ingen fremmede krigsskibe anløb Bornholm. Det var et spørgsmål, om russerne nu var i den grad fanget i deres egen propaganda, at de ikke kunne anlægge en juridisk holdbar fortolkning af aftalen vedrørende Bornholm.

[...]

Starcke ville gerne rette nogle spørgsmål til udenrigsministeren:

- 1) Hvad ville der være vundet ved at svare Rusland, når henvendelsen ikke krævede svar? Ville man blot ikke udsætte sig for at få nye provokerende noter?
- 2) Var det efter dansk henstilling, at de oprindelige planer vedrørende MAIN BRACE-øvelsen var blevet modificeret, således at der ikke skulle komme fremmede styrker til Bornholm?

[...]

Udenrigsministeren besvarede spørgsmålene således:

ad 1: Der henvistes i den russiske note til to danske regeringserklæringer henholdsvis af 4. maj 1949 og 8. marts 1946,⁶³ og disse blev undergivet en fejlagtig fortolkning. Hvis Danmark ikke svarede, kunne det opfattes som en stiltiende accept af den russiske fortolkning. Regeringen overvejede imidlertid stadig spørgsmålet, om man skulle give et svar, og man måtte herved holde sig for øje, at noten bl.a. tjente rent propagandistiske formål, idet det var nødvendigt for det russiske regime at holde ilden vedlige i Rusland, således at man kunne motivere oprustningen og det hemmelige politi vis-à-vis den russiske befolkning.

ad 2: Det var oprindeligt planen, at der skulle deltage britiske og norske motortorpedobåde – men derimod ikke amerikanske flådestyrker – i MAIN BRACE-manøvrerne i Østersøen, og de skulle stationeres i Rønne. Regeringen fandt imidlertid under de givne omstændigheder dette en smule ufornuftigt og besluttede først, at de pågældende skibe alene skulle aflægge et weekend-besøg på Bornholm. Senere modificerede man yderligere dette til, at der overhovedet ikke skulle komme fremmede styrker til Bornholm, at øvelserne skulle holdes inden for 15 sømil fra den østtyske og polske kyst og med en given østlig grænse for øvelserne, samt at der ikke skulle blive tale om fremmede fly i øvelserne i Østersøen. Dette standpunkt vandt fuld forståelse også fra admiral Brinds side.

[...]

Jørgen Jørgensen fandt det klart, at man måtte tilbagegive den russiske notes ord om, at Danmark havde aggressive hensigter. Længere kunne enhedsfronten imidlertid ikke strække. Det havde ikke i det danske folk været forudset, at der blev oprettet baser, jfr. Gustav Rasmussens udtalelse den 22. marts 1949.

Starcke sagde, at der vel ingen tvivl var om, at Gustav Rasmussen ikke ventede, at stationeringsspørgsmålet ville opstå, da han fremsatte sin udtalelse i marts 1949, men selvom Gustav Rasmussen ikke ventede det, kunne dette dog næppe binde regeringen i dag.

Hedtoft indskød, at Gustav Rasmussens udtalelse vistnok blev fremsat som afvisning af et kommunistisk ændringsforslag.

Starcke spurgte, hvilke vanskeligheder det kunne berede Danmark, at Gustav Rasmussen i sin tid fremsatte den citerede udtalelse.

⁶² UM 3.E.92/1952.

⁶³ Den danske note af 4. maj 1949, hvori den sovjetiske klage af 3. april 1949 over Atlantpagtens oprettelse og aggressive karakter afvises, er aftrykt i Dansk Sikkerhedspolitik, II, bilag 62. Noter af 8. marts 1946 er gesandt Døssings note til den sovjetiske regering, hvori det bekræftes, at den danske regering er rede til at overtage bevogtningen af Bornholm uden nogen deltagelse af fremmede tropper.

Udenrigsministeren understregede, at der var så meget, man ikke ventede dengang. Forholdene havde imidlertid senere ændret sig. Man havde heller ikke dengang ventet foranstaltninger som Danmarks deltagelse i SHAPE,⁶⁴ det fælles dansk-norske forsvar under AFNE⁶⁵ osv.

Hvis man imidlertid ville ind i en virkelig diskussion med Rusland, kunne Danmark spørge, hvad formålet var med russernes foranstaltninger på Rygen? Det ville imidlertid være farligt at drage en sammenligning mellem planerne om fredstidsstationering i Danmark og de russiske forholdsregler på Rygen.

722. Udenrigsminister Ole Bjørn Kraft til ambassadør V. Steensen-Leth, DANATO, den 17. oktober 1952.⁶⁶

De skrev for nylig til mig, at De ville finde det nyttigt, om De kunne give en kort redegørelse i Rådet for, hvorledes den russiske note var blevet modtaget her i landet, og udbad Dem instruktion om, hvad der i så henseende kunne siges.

Jeg tror, det er en god tanke og foreslår, at De udtaler Dem som følger:

Den danske offentlighed havde i nogen tid gennem "Pravda"s voldsomme angreb været forberedt på, at en officiel reaktion fra Sovjetregeringen kunne ventes, og den russiske démarche blev derfor modtaget med påfaldende ro af den danske befolkning.

Den danske udenrigsminister fremsatte straks efter at være blevet bekendt med henvendelsens ordlyd den vedlagte udtalelse.⁶⁷ Og den samlede demokratiske presse i Danmark – altså alle blade undtagen de kommunistiske – indtog det standpunkt, at Sovjetunionens besværgelser og trusler må afvises som uberettigede.

Noten, der i den officielle gengivelse i "Pravda" betegnes som en erklæring, kræver hverken efter sin form eller sit indhold nødvendigvis et svar. Det overvejes nu, om der desuagtet er grund til at afgive et sådant, og da, om det bør gives skriftligt, eller om man bør nøjes med at lade gesandten i Moskva opsøge viceudenrigsminister Puskjin og gøre opmærksom på de mest iøjnefaldende urigtigheder i noten, herunder navnlig den ganske uforståelige påstand om, at det danske tilsagn om at ville administrere Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration skulle have noget som helst med det i noten omhandlede spørgsmål at gøre.

P.S. Der kunne måske være grund til at tilføje, at en medvirkende årsag til, at noten blev modtaget uden større sindsbevægelse her i landet, utvivlsomt er at søge i den tryghed, vort medlemskab af Atlantpagten giver os.

723. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 29. oktober 1952.⁶⁸

I. Svar på den russiske note af 1. oktober 1952.

Udenrigsministeren understregede nødvendigheden af at bevare absolut tavshed om denne sag.

⁶⁴ Supreme Headquarters Allied Powers Europe – NATO's hovedkvarter i Europa.

⁶⁵ I slutningen af 1951 gav den danske regering sin accept af at lade danske styrker indgå i den nyoprettede fælles kommandostruktur for NATO-landenes styrker i Europa, SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe). Som led heri blev NATOs nordregion, AFNE (Allied Force Northern Europe), oprettet, hvori de norske og danske styrker indgik.

⁶⁶ UM 105.K.7.b/3.

⁶⁷ Udeladt her.

⁶⁸ UM 3.E.92/1952.

Regeringen havde nu tilendebragt sine overvejelser vedrørende spørgsmålet om et svar på den russiske note, og man havde tænkt sig at svare nu, bl.a. fordi ministeren om få dage skulle rejse til USA og blive borte det meste af november. [...]

Ministeren oplæste herefter det som bilag 1 vedlagte udkast til svar.⁶⁹

Formanden (Hedtoft) spurgte, hvorfor svaret intet indeholdt om Bornholm; den russiske note havde jo henvist til aftalen herom af marts 1946.

Udenrigsministeren svarede, at den russiske henvisning til Bornholm var irrelevant. Der stod i den russiske note i virkeligheden blot, at en fredstidsstationering på Bornholm ville være et brud på aftalen af marts 1946.

[...]

Ernst Christiansen [...] efterlyste en bemærkning om Bornholm.

724. Den danske regerings svar af 29. oktober 1952 på den sovjetiske regerings erklæring af 1. oktober 1952.⁷⁰

Den danske regering har nøje gjort sig bekendt med Sovjetunionens regerings erklæring af 1. oktober 1952 angående spørgsmålet om stationering på dansk territorium i fredstid af bevæbnede styrker fra andre lande, som er medlemmer af Atlantpagten.

Den danske udenrigs- og forsvarspolitik er baseret på den faste overbevisning hos den danske regering, at Atlantpagten alene tjener defensive formål og ikke retter sig aggressivt mod noget land, altså heller ikke mod Sovjetunionen.

Den danske regering må derfor tage bestemt afstand fra Sovjetunionens regerings opfattelse af Atlantpagten som en offensiv alliance rettet mod Sovjetunionen og må samtidig fastslå, at den ikke kan anerkende på nogen måde at have misligholdt nogen forpligtelse eller gjort brud på noget tilsagn eller noget skyldigt hensyn overfor Sovjetunionen.

Den danske regering, som ønsker at opretholde god og venskabelig forbindelse med Sovjetunionens regering til fremme af gensidigt samkvem mellem de to lande såvel på handelsmæssige som på andre områder, kan ikke anerkende, at foranstaltninger, som den træffer i henhold til Atlantpagten, udgør en trussel mod Sovjetunionen eller noget land overhovedet, og ville aldrig kunne gå med til foranstaltninger, som med rette ville kunne opfattes således.

Den danske regering henleder Sovjetunionens regerings opmærksomhed på den danske presses holdning i denne sag. Hele den demokratiske danske presse har enstemmigt afvist de i erklæringen af 1. oktober 1952 fremsatte beskyldninger om Danmarks deltagelse i foranstaltninger af aggressiv karakter. Den har i så henseende givet udtryk for en stærk og enig offentlig mening her i landet og samtidig stort set for den danske regerings synspunkter.

Den danske regering har med tilfredshed bemærket udtalelsen i erklæringen af 1. oktober 1952 om, at ingen truer Danmark, og ingen påtænker at angribe det. At den selv ikke vil tillade – og aldrig vil kunne forsvare at tillade – at dansk territorium benyttes til at påbegynde angreb mod nogen anden stat, er det overflødigt at tilføje. Den offentlige mening her i landet kræver fredens bevarelse og ville vende sig imod enhver form for Danmarks deltagelse i påbegyndelse af angreb på andre lande.

København, den 29. oktober 1952.

⁶⁹ Udeladt her; se den endelige notetekst nedenfor.

⁷⁰ Dansk Sikkerhedspolitik, bd. II, bilag 122.

725. Notits P.J.V. den 4. november 1952.⁷¹

Britiske motortorpedobådes besøg på Bornholm.

Kaptajnløjtnant Thamsborg, Forsvarsministeriet, forespurgte den 1. november 1952, om man fra Udenrigsministeriets side havde noget at erindre imod, at en britisk motortorpedobåd anløb Rønne for at indtage forsyninger af brændstof. Thamsborgs forespørgsel var foranlediget af regeringens stilling til flådebesøg på Bornholm i forbindelse med "Main Brace"-øvelsen. Efter at have forelagt spørgsmålet for dr. Schram-Nielsen meddelte jeg telefonisk, at Udenrigsministeriet intet havde at erindre.

Kaptajnløjtnant Thamsborg meddelte den 3. ds. supplerende, at den nævnte motortorpedobåd officielt foretog fiskeriinspektion i Østersøen og i henhold til den meddelte generelle tilladelse har anløbet Rønne ca. én gang om måneden i alt 5 à 6 gange.⁷²

726. NATO Strategic Guidance, M.C. 14/1 (Final), udarbejdet af Standing Group, vedtaget af NATO's militærkomité den 9. december 1952.⁷³

[...]

Skandinavien

[...]

36. Der må lægges særlig vægt på forsvaret af Jylland og Sjælland og på at holde de områder i Norge og Danmark, og i Sverige, hvis Sverige slutter sig til de allierede, hvorfra de allierede kan foretage operationer med henblik på at:

a. kontrollere Østersøens udløb.

[...]

c. modvirke sovjetiske sø- og luftoperationer og forstyrre hans kommunikationslinier i og over Østersøen. Den danske ø Bornholm udgør en værdifuld forpost til dette formål, men det vil være vanskeligt at opretholde forsvaret af øen.

[...]

727. Notat af fuldmægtig W. McQuilham Schmidt, P.J.V, den 22. december 1952 med kommentarer af kontorchef Kronmann, afdelingschef Brun og udenrigsminister Ole Bjørn Kraft.⁷⁴Referat.

Britisk deltagelse i nationale danske flådeøvelser i bornholmske farvande i maj 1953.

I skrivelse af 12. december 1952 har Forsvarsministeriet udbedt sig en udtalelse fra Udenrigsministeriet i anledning af et af Søværnskommandoen med forsvarschefens billigelse fremsat forslag om at opfordre den britiske marine til at deltage (med 1 undervandsbåd, 2 fregatter og 1-2 luftfartøjer) i en planlagt national dansk taktisk flådeøvelse i maj-juni 1953 bl.a. i bornholmske farvande.

Søværnskommandoen har allerede den 19. november 1952 med forsvarschefens bemyndigelse telegrafisk over for det britiske admiralitet under henvisning til stedfundne drøftelser med COMNAVNorth⁷⁵ henstillet, at de nævnte flådeenheder (men ikke luftfartøjerne) deltager i øvelsen; denne telegrafiske henstilling afsendtes, efter at det under forudgående drøftelser fra britisk side var fremhævet, at "a proposal should be submitted without delay in order that

⁷¹ UM 105.Dan.5. – Notits af sekretær Preben Eider, P.J.V.

⁷² Fodnote i teksten: "jfr. P.J.I's skrivelse 12/5-52 til Forsvarsministeriet."

⁷³ NATO Strategy Documents 1949-1969. – M.C. 14/1 var gældende til og med 1956.

⁷⁴ UM 105.Dan.5. – Hemmeligt.

⁷⁵ Chefen for flådestyrkerne under NATO's Nordregion.

consideration could be given to the question of commitment of forces for the exercises".⁷⁶ Den forudsattes efterfulgt af et skriftligt forslag om britisk deltagelse i øvelsen, hvortil udkast er oversendt hertil med Forsvarsministeriets skrivelse.

Det fremgår af sagen, at størsteparten af øvelserne skal foregå i bornholmske farvande i lighed med de tilsvarende dansk-norske øvelser i maj 1952. Dette skyldes, at farvandene dér "are unrestricted and asdic⁷⁷ conditions are best", medens de særlige vandforhold i Skagerak ifølge Søværnskommandoen er uegnede til afholdelse af de indledende anti-ubådsøvelser, der er vigtigt led i de påtænkte øvelser. Øvelsesområdet er angivet på vedlagte skitse.⁷⁸ Under opholdet i de bornholmske farvande vil det være påkrævet at anløbe en bornholmsk havn (Rønne) 1 à 2 gange om ugen for forsyninger og eventuel landlov for besætningerne; anløb med landlov vil eventuelt kunne indskrænkes til 2 weekend-perioder, som om påkrævet vil kunne betragtes som uofficielt britisk flådebesøg.

Søværnskommandoen tillægger britisk deltagelse i øvelserne stor vægt, fordi to af Søværnets fregatter ("Holger Danske", som er kadet-skoleskib og "Thetis", som er fiskeriinspektionsskib) ikke vil kunne deltage, og fordi de britiske skibe har større øvelseserfaring.

Det fremgår endvidere af sagen, at forsvarschefen mundtligt har forhandlet med forsvarsministeren om øvelsens afholdelse. Forsvarsministeriet (1. kontor) har imidlertid samtidig med sagens oversendelse hertil oplyst, at "der ikke herfra på noget tidspunkt er givet tilsagn om, at øvelserne vil kunne afholdes i bornholmske farvande, ligesom man ej heller har godkendt, at britiske luftfartøjer opfordres til at deltage i de pågældende manøvrer".

Øvelsen betegnes i de modtagne aktstykker overalt som "en national dansk" flådeøvelse. Da der således ikke, trods den eventuelle britiske deltagelse, er tale om en NATO-øvelse, bliver der ikke spørgsmål om at bringe de for NATO-øvelser eventuelt gældende særlige regler vedrørende forudgående politisk godkendelse i anvendelse.⁷⁹ Imidlertid er det såvel Søværnskommandoen som forsvarschefen (og Forsvarsministeriet) bekendt, at der bør tages særlige hensyn for så vidt angår øvelser med udenlandsk deltagelse i bornholmske farvande, og det ville have været naturligt, om Udenrigsministeriet var blevet underrettet (hørt), forinden der rettedes henvendelse i sagen til det britiske admiralitet.

I anledning af MAIN BRACE øvelsen i september 1952 er spørgsmålet om flådeøvelser i bornholmske farvande og flådebesøg i bornholmske havne blevet indgående overvejet. Det fremgår bl.a. heraf, at man vel trods de udenrigspolitiske betænkeligheder ved øvelsens afholdelse ikke mente at burde aflyse den (for så vidt angik de bornholmske farvande), men dog fandt det tilrådeligt at modificere planerne således, at overhovedet ingen fremmede krigsskibe anløb Bornholm under øvelsen; endvidere begrænsedes øvelsesområdet således, at øvelsen ville finde sted uden for 15 sømil fra det af Sovjetunionen beherskede landområde (undtagen hvor geografiske forhold gjorde dette umuligt). Endelig ville fremmede flyvemaskiner ikke komme til at deltage i øvelserne omkring Bornholm. Øvelsen tilrettelagdes herefter således, at ingen udenlandske flådeenheder ville komme til at operere øst for den 14. længdegrad, dvs. at de ville holde sig vest for Bornholm i en afstand af mindst ca. 25 sømil. Landsætningen af danske orlogsgaster på Bornholm ville udelukkende finde sted fra danske skibe.

Udenrigsministeriet har under drøftelser med bl.a. den britiske ambassadør i anledning af MAIN BRACE indtaget det standpunkt, at de særlige foranstaltninger vedrørende denne øvelse ikke skulle forstås således, at man ikke i fremtiden ønskede fremmede flådebesøg i bornholmske

⁷⁶ "... , "at forslag herom straks burde fremsendes, således at spørgsmålet om, hvilke styrker der skulle udpeges til at deltage i øvelserne, kunne komme til behandling."

⁷⁷ Engelsk forkortelse for ubådspejling, sonar.

⁷⁸ Udeladt her.

⁷⁹ For fremtidig at have politisk kontrol med NATO's militære øvelsesplanlægning og dermed undgå i unødigt omfang at blive stillet over for sovjetiske protester og kritik over NATO-øvelser, som det skete med øvelsen MAIN BRACE, blev det på dansk og norsk initiativ og med britisk støtte i november 1952 vedtaget i NATO, at NATO-øvelser i politisk følsomme områder som i Østersøen i god tid inden afholdelse skulle forelægges NATO's generalsekretær og NATO-rådet til underretning og godkendelse.

havne. Dette var ingenlunde meningen; fra dansk side lagde man tværtimod vægt på, at der måske allerede ganske kort tid efter øvelsen fandt et sådant besøg sted.

Den dansk-norske flådeøvelse, hvortil der henvises i de fra Forsvarsministeriet modtagne aktstykker, var en motortorpedobådsøvelse, som i maj i år fandt sted i Skagerak og Østersøen (14.D.10).⁸⁰ Forsvarsministeriet (kaptajnlejtant Thamsborg) har oplyst, at de i øvelsen deltagende norske fartøjer opererede i bornholmske farvande og også anløb Rønne. Øvelsesområdet var for så vidt Østersøen angik stort set det samme som det for den nu påtænkte øvelse foreslåede (jfr. kortskitsen), men foregik i øvrigt for størstepartens vedkommende i andre farvande (Skagerak m.v.).

Denne øvelse ses ikke at have givet Udenrigsministeriet anledning til betænkeligheder.

Man synes imidlertid ikke uden videre at kunne tage den dansk-norske motortorpedobådsøvelse som fortillfælde i den foreliggende sag. Dels har den siden afholdte MAIN BRACE øvelse givet Sovjetunionen lejlighed til bl.a. at genoplive Bornholm-spørgsmålet, dels kan man formentlig ikke helt sidestille britisk deltagelse i en flådeøvelse i bornholmske farvande med norsk deltagelse.

Såfremt man kan regne med, at den foreslåede øvelse ikke vil blive omgivet med nogen særlig publicitet, synes der dog ikke at være grund til at modsætte sig dens afholdelse; men der kunne være anledning til at modificere dens omfang for så vidt de bornholmske farvande angår.

Det må således anses for ønskeligt, at øvelsen kunne arrangeres således,

1. at en mindre del end "størsteparten af øvelsen" kommer til at foregå omkring Bornholm,
2. at man undgår deltagelse af britiske luftfartøjer i den del af øvelserne, som herefter skal finde sted i bornholmske farvande, samt
3. at britiske skibes anløb af bornholmske havne begrænses mest muligt, eventuelt slet ikke finder sted.

Det foreslåede øvelsesområde strækker sig længere østpå (indtil den 16. længdegrad) i Østersøen end MAIN BRACE øvelsens område, der i øst begrænsedes af den 14. længdegrad. Områdets sydlige grænse går uden for 12 sømil fra kysten. Såfremt den foreslåede udstrækning østpå af området fastholdes, kan det næppe undgås, at øvelsen får karakter af manøvre med Bornholm som "hovedbase", idet øen i så fald kommer til at ligge midt inde i øvelsesområdet. Det ville derfor være ønskeligt, om området kunne indskrænkes f.eks. således, at i hvert fald de britiske fartøjer ikke kommer øst for Bornholm under øvelsen.

Det er vanskeligt for Udenrigsministeriet at bedømme, hvorvidt og i bekræftende fald i hvor høj grad modifikationer som de foran omhandlede teknisk set vil gøre øvelsen mindre værdifuld. Det bemærkes herved, at det formentlig ud fra et udenrigspolitisk synspunkt må anses for ønskværdigt, at den danske marine med regelmæssige mellemrum viser flaget i Østersøen og også afholder øvelser der, selvom det i visse tilfælde sker med deltagelse af enkelte fremmede fartøjer. Det vil derfor måske være hensigtsmæssigt, at de foran nævnte mulige indskrænkninger i øvelsen drøftes med Forsvarsministeriet, der selv synes at have næret visse betænkeligheder ved dens afholdelse i bornholmske farvande og med hensyn til britiske luftfartøjers deltagelse i øvelsen.

Kontorchef Kronmanns kommentarer den 23. december 1952:

I betragtning af den interesse, som MAIN BRACE har vakt for manøvrer i Østersøen og under hensyn til, at den foran omhandlede øvelse tænkes at vare fra 4 til 6 uger og at inkludere "the greater part of commissioned Danish Naval Forces" samt enkelte britiske enheder, tror jeg ikke, at man bør regne med, at publicitet omkring øvelsen kan undgås. Dette vil selvfølgelig i særlig grad være tilfældet, såfremt de britiske skibe anløber Bornholm.

Det er ganske vist angivet, at Østersøen af øvelsestekniske grunde er det bedst egnede farvand for de omhandlede øvelser, men jeg kunne godt tænke mig, at de militære myndigheders forslag som baggrund også har ønsket om at "lokke" den britisk flåde til at interessere sig for Østersøen, hvor styrkelse af den danske flåde under krigsforhold vil være ønskelig.

Fra MAIN BRACE øvelsen ved vi, at den britiske regering lægger vægt på, at der ikke i Østersøområdet foretages noget uforsigtigt skridt. Denne britiske stillingtagen kan foruden

⁸⁰ Sagens nummer.

naturlige politiske motiver måske til dels skyldes ønsket om ikke at lade sig lokke til noget commitment i disse farvande.

Den politiske stillingtagen til øvelsen i Østersøområdet influeres af to modstridende betragtninger:

- for det første ønsket om at støtte de militære myndigheder i deres forsøg på at skabe det bedst mulige forsvar, og
- for det andet ønsket om at undgå en handling, der på nogen måde kan udlægges som provokatorisk af USSR.

Under hensyn til den reaktion, der har været fra sovjetrussisk side vedrørende MAIN BRACE, er jeg af den opfattelse, at den sidstnævnte betragtning for øjeblikket vejer tungest i vægtskålen, selv når henses til, at der vil hengå adskillige måneder mellem de to øvelser.

Jeg mener derfor, at britiske marineenheders og luftfartøjers deltagelse i den omhandlede øvelse bør begrænses på samme måde, som det skete for MAIN BRACE manøvens vedkommende. Det er i øvrigt så heldigt, at det i Søværnskommandoens telegram af 19. november 1952 til det britiske admiralitet kun omtales, at “at least part of the exercises are to be held in the Baltic in the vicinity of Bornholm...”, medens det ikke dér siges, at hovedparten af manøvre skal finde sted dér.

Efter referentens mening kan den pågældende øvelse ikke betragtes som en NATO-øvelse i den forstand, at der vil blive spørgsmål om at bringe de for politisk godkendelse af sådanne øvelser aftalte bestemmelser i anvendelse. Dette er jeg enig i, selvom det i Søværnskommandoens telegram af 19. november 1952 til det britiske admiralitet omtales, at der har fundet “consultation” sted med COMNAVNorth, og at det i forslaget til skrivelse til det britiske admiralitet omtales, at tidligere øvelser “have provided opportunities for exercising and testing NATO doctrines and procedures”.

Afdelingschef Bruns kommentarer den 28. december 1952:

Som med rette påpeget af referenten burde sagen have været forelagt Udenrigsministeriet, inden indledende skridt var foretaget hos den britiske marine.

Jeg er endvidere enig i, at det drejer sig om en afvejning af på den ene side værdien for det danske forsvar af den foreliggende øvelse og på den anden side betydningen af at undgå at provokere Rusland. Men jeg vil ikke uden videre give kontorchef Kronmann ret i, at dette sidste hensyn tør veje tungest.

Så vidt jeg kan skønne, er vi stillet over for en ligning, der indeholder for mange ubekendte til, at vi på det foreliggende grundlag kan løse den. Vi må have klarere besked om, hvor megen betydning det har, at denne øvelse bliver afholdt (after all⁸¹ er Bornholm en dansk ø uden klausuler med hensyn til fremmede flådebesøg, og vandet omkring øen er dansk hav; der bliver heller ikke så megen bram og brask om denne øvelse som om MAIN BRACE). Endvidere må vi have at vide, om det ville være muligt at foretage visse reduktioner af øvelsen, uden at den i princippet bliver værdiløs. Vi ved allerede, at det vil være muligt at begrænse de britiske skibes anløb til 2 weekend-besøg; herimod synes der ikke at kunne næres alvorlige betænkeligheder. Men måske kunne man også undgå at komme øst for Bornholm eller dog at have britiske skibe og luftfartøjer gående længere østpå end Bornholm, og der er også den mulighed at lade hovedparten af øvelsen foregå vest for Bornholm.

For at nå til et klart billede af øvelsens værdi under sådanne præsumerede⁸² beskæringer og dermed af, hvor meget hensyn man kan tage til russernes følelser uden at tilsidesætte vigtige hensyn til vort eget forsvars opbygning, synes en personlig drøftelse nødvendig på højeste plan. Det henstilles derfor, at sagen behandles på næste “forsvarsmøde”.⁸³

Skulle man her finde det ønskeligt, at øvelsen afholdes som foreslået uden større modifikationer, medens der samtidig efterlades en tvivl om dens politiske forsvarlighed, vil der intet være til hinder for, at spørgsmålet herom af Danmark og England i fællesskab bringes op i Atlantrådet, eventuelt i uformelt møde. At det ikke teknisk set er en NATO-øvelse, og at den derfor ikke automatisk skal forelægges rådet, kan ikke forhindre, at man bør søge at høre rådet

⁸¹ Brun var i USA under besættelsen.

⁸² Samme ord som engelsk: presumed, dvs. forudsatte (beskæringer).

⁸³ Se referat af mødet, der fandt sted den 6. februar 1953.

mening, så sandt som de enkelte NATO-medlemmer bør indrette deres udenrigspolitik efter, hvad der tjener helhedens interesse.

Udenrigsminister Ole Bjørn Krafts kommentar den 29. december 1952:

Enig i, at sagen for beslutning træffes må drøftes på et forsvarsmøde, eventuelt senere i regeringen. Øvelsen bør, selvom ikke direkte NATO-øvelse, meddeles generalsekretæren, Lord Ismay, der så kan afgøre, om en drøftelse i rådet nødvendig.

728. Den sovjetiske regerings aide mémoire af 28. januar 1953 vedrørende eventuel fredstidsstationering af NATO-flystyrker i Danmark.⁸⁴

I forbindelse med den danske regerings aide mémoire af 29. oktober 1952 anser den sovjetiske regering det for påkrævet at erklære, at den danske regerings svar vedrørende spørgsmålet om tilståelse af militærbaser på dansk territorium til fremmede væbnede styrker ikke kan anses for tilfredsstillende.

[...]

Punkt 3. Ved at tilstede anbringelse i Danmark af fremmede tropper fra den nordatlantiske blok, som forfølger aggressive formål, og hvis virksomhed er rettet imod USSR, afviger den danske regering klart fra sin stilling med hensyn til ikke at give fremmede tropper adgang til dansk territorium, som den indtog i 1946 i spørgsmålet om etableringen af dansk administration på øen Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper.

Den sovjetiske regering anser det for nødvendigt at henlede den danske regerings opmærksomhed på, at overladelse af militærbaser på dansk territorium til fremmede væbnede styrker i fredstid ikke er i Danmarks egne interesser, for så vidt som dette skaber en trussel mod dets sikkerhed og uafhængighed.

[...]

Punkt 5. Det må være klart, at den danske regering ved i 1949 at indtræde i den nordatlantiske blok gjorde Danmark til deltager i en aggressiv militærgruppering, der er dannet ikke i forsvarsjemed, men i den hensigt at forberede en ny verdenskrig.

Ved nu at samtykke i anbringelse af fremmede tropper i fredstid på dansk territorium gør den danske regering Danmark til direkte deltager i den krig, der er under forberedelse imod Sovjetunionen og de folkedemokratiske lande.

Den sovjetiske regering kan ikke forbigå sådanne handlinger af den danske regering.

Som allerede påpeget i den sovjetiske regerings erklæring af 1. oktober 1952 kan sådanne handlinger ikke undlade at skabe trussel mod sikkerheden af Sovjetunionen og andre af det baltiske områdes lande. Hele ansvaret for de mulige følger af slige handlinger lægges fuldt ud på den danske regering.

⁸⁴ Dansk Sikkerhedspolitik, bd. II, bilag 125. – Noten blev overrakt i Moskva den 28. januar af udenrigsminister Vysjinskij til chargé d'affaires Gregers Larsen. Gesandten, Hugo Hergel, var i København. Ifølge Ritzaus Bureau indløb noten i sin fulde ordlyd til Udenrigsministeriet mellem kl. 4 og 5 natten til den 29. januar. Direktør Svenningsen blev omgående underrettet og underrettede selv medlemmer af regeringen. Udenrigsministeren, der var på officielt besøg i London, blev underrettet sent om natten. Statsminister Erik Eriksen fik noten læst op. – Bornholms Tidende den 29. januar 1953.

729. Notat den 3. februar 1953 af direktør Svenningsen om den sovjetiske note af 28. januar 1953.⁸⁵

Nogle bemærkninger om den russiske démarche.⁸⁶

[...]

Punkt 3 handler om den danske regerings stilling i relation til vor holdning vedrørende Bornholm i 1946. Russerne hævder nu, at dersom vi tilsteder anbringelse i Danmark af fremmede tropper fra den nordatlantiske blok (der naturligvis atter i denne forbindelse karakteriseres som aggressiv og rettet mod USSR), vil dette være ensbetydende med, at den danske regering klart afviger fra den stilling med hensyn til ikke at give fremmede tropper adgang til landet, som den indtog i 1946 i spørgsmålet om etableringen af dansk administration på Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper. Russerne søger altså nu at indlægge noget principielt i vor note om Bornholm i 1946. Dette er ganske meningsløst. I 1946 drejede det sig for Danmark om betingelserne for at komme af med de russiske okkupationstropper på Bornholm, og forhandlingerne herom, og den note, hvori resultatet blev nedfældet, tog givetvis ikke sigte ud over selve den landsdel, øen Bornholm, sagen drejede sig om. At forudse den kommende udvikling var udelukket, og der foreligger intet som helst, som kunne tyde på, at man fra nogen af siderne havde den tanke, at erklæringen skulle have principiel betydning for hele det danske rige. Som hele den politiske situation dengang forelå, var der vist ikke noget menneske, der i sin fantasi kunne have forestillet sig situationen, som den foreligger i dag. Punkt 3 i aide memoiret er derfor i virkeligheden et forsøg på at tilsligne sig et argument.

[...]

Til trods for alle de mange beskyldninger om aggressivitet og lignende forekommer det mig, at denne nye russisk démarche ikke giver anledning til forøgede bekymringer og navnlig ikke bør få nogen indflydelse på den danske regerings holdning overfor spørgsmålet om en accept af NATO's tilbud om at stationere nogle amerikanske flyvemaskiner her i landet. Aide memoiret indeholder ingen egentlige trusler mod Danmark, og der benyttes ikke udtryk, som efter diplomatisk terminologi kan betragtes som farlige og indicerende repressalier. Det siges således f.eks. ikke, at det ville være en mod Rusland uvenlig handling, dersom Danmark tillod stationering.

Der er i den sidste russiske démarche intet, som efter min mening kunne begrunde en ændring i den danske regerings holdning. Dersom det i oktober 1952 var rigtigt at afvise et russisk forsøg på intimidering, må det også denne gang være rigtigt at gøre det samme.

Bemærkelsesværdigt er det, at démarcheen først er sket tre måneder efter vort svar, og efter at der her i landet var blusset en offentlig debat op om dette og andre NATO-problemer. Russerne har ikke kunnet undgå at iagttage den noget kriseagtige situation, vi er kommet i med hensyn til NATO, og det ligger nær at tro, at socialdemokraternes og de radikales afstandtagen fra regeringen i disse spørgsmål har givet russerne blod på tanden og opfordret dem til at gøre endnu et forsøg (som de måske ellers ikke havde gjort) på at stikke en kæp i hjulet.

[...]

Påtegning:

Anvendt som grundlag for ministerens redegørelse i Udenrigspolitisk Nævn.

4.2.53. H.H. Mathiesen.

730. Telegram den 4. februar 1953 fra Udenrigsministeriet til gesandtskabet i Moskva.⁸⁷

Eddy Gilmore, der er Associated Press' Moskva-korrespondent, fremhæver den russiske Aide Mémoires omtale af Bornholm, idet han anfører, at det er sandsynligt, at man fra russisk side vil genoptage spørgsmålet om Bornholm, såfremt den danske regering tillader fredstidsstationering i

⁸⁵ UM 105.K.7.b/3.

⁸⁶ Démarche: diplomatisk henvendelse.

⁸⁷ UM 105.Dan.5. – Fortroligt. Affattet af fuldmægtig Mathiesen, P.J.V., godkendt af kontorchef Schram-Nielsen den 3. februar og af direktør Svenningsen den 4. februar.

Danmark.⁸⁸ Man anmoder gesandtskabet om diskret gennem de derværende diplomatiske kredse at ville søge oplyst og hertil indberette, hvorvidt det kan tænkes, at Gilmore er inspireret fra officiel side.

Etrangères 8-9

731. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 4. februar 1953.⁸⁹

[...]

II. Det russiske aide memoire af 28. januar 1953.

Udenrigsministeren gjorde rede for aide memoirets indhold på grundlag af det som bilag 1 vedlagte notat af 3. februar 1953.⁹⁰ Ministeren anførte herunder bl.a. (som anført i notatets pag. 7)⁹¹ at det, i betragtning af, at aide mémoiret ikke alene henvendte sig til Danmark, men i realiteten også til de øvrige NATO-lande, ville være rigtigt, at den danske regering forelagde sagen for NATO-Rådet, ikke blot til underretning, men til drøftelse af betimeligheden for Rådet af at slå fast f.eks. i en resolution, at NATO ene og alene tilstræber defensive formål.

[...]

Bomholt anførte, at noten tilsyneladende havde karakter af en avisartikel og måtte betragtes som led i den kolde krig. Det hændte imidlertid, at der var langsigtede perspektiver i den russiske politik, og Bomholt spurgte, om regeringen i forbindelse med notens punkt 3 havde overvejet, om der kunne tænkes at komme et russisk modkrav om baser på Bornholm.

[...]

Jørgen Jørgensen troede ikke, at det var betænksomt, når udenrigsministeren allerede havde meddelt pressen, at han havde drøftet den russiske henvendelse med den engelske og den franske udenrigsminister. Det kunne ikke nytte, at vi med vor beliggenhed pustede denne henvendelse op til en verdensaffære, og han advarede mod at gøre sagen til en ren NATO-sag. Han troede ikke, det ville berolige nogen her i landet, såfremt man fik at vide, at NATO havde taget affære i sagen. Vi måtte på egen hånd tilbagevise de russiske beskyldninger.

Efter Jørgen Jørgensens mening burde man heller ikke se bort fra det af Bomholt anførte om Bornholm. Russerne havde utvivlsomt et formål med hele tiden at henvise til Bornholm, og man måtte huske, at den gang linien blev trukket mellem øst og vest, var der ikke helt klarhed over, hvor Bornholm hørte hjemme. Det var formentlig grunden til, at vestmagterne ikke reagerede mod den russiske besættelse af Bornholm. Russerne kunne måske med nogen rette sige, at Bornholm ifølge de dengang indgåede aftaler lå inden for deres interessesfære og sætte dette spørgsmål i forbindelse med stationeringssagen.

Udenrigsministeren svarede Bomholt og sagde, at man jo aldrig kunne vide, hvad russerne tænkte på, men det ville være helt uden mening, såfremt russerne krævede baser på Bornholm; Danmark var et Atlantland og havde ingen aftale med Rusland; indrømmelsen af sådanne baser ville være ensbetydende med at afstå Bornholm. Ministeren troede, at Jørgen Jørgensen havde

⁸⁸ I B.T. for den 30. januar 1953 gengives under overskriften: "Bornholm er brændpunktet i den nye russiske note" et telegram af samme dato fra Eddie Gilmore, Associated Press' korrespondent i Moskva, hvori det bl.a. siges:

"Når spørgsmålet om Bornholm føres frem i Sovjetnoten netop nu, er det sikkert ikke tilfældigt. Da russerne i 1946 opgav besættelsen af Bornholm, skete det, fordi de havde fået forståelsen af, at Danmark aldrig ville tillade fremmede tropper at operere fra sit område. Det er sandsynligt, at Bornholmsspørgsmålet vil blive taget op igen fra russisk side, hvis den danske regering skulle beslutte sig til at tillade udenlandske troppers brug af baser i Danmark.

Danskerne kan være forvisset om, at Sovjet ikke agter at lade basespørgsmålet falde med afsendelsen af denne note. Det er givet, at Moskva venter at høre, hvad det danske udenrigsministerium har at sige."

Forneden på Udenrigsministeriets udklip af B.T.'s gengivelse af telegrammet har direktør Svenningsen skrevet: Hvad skulle det betyde: "at tage Bornholm-spørgsmålet op igen?" – UM 105.K.7.b./3.

⁸⁹ UM 3.E.92/53.

⁹⁰ Svenningsens notat (aftrykt ovenfor).

⁹¹ Pag. 7 i notatet er udeladt her.

mere ret i, at russerne i henhold til de gamle aftaler om linien mellem øst og vest mente, at de her havde et lille punkt, de kunne hænge sig i, noget der kunne give deres aktion et skær af berettigelse.

[...]

732. Ledende artikel i Bornholms Tidende den 5. februar 1953.⁹²

Gentagelse sløver

Det er ikke blot ved de næsten periodiske fremsendelser af sovjetrussiske noter til Danmark, at den danske offentligheds mening om Atlantpagten og landets tilslutning hertil bliver debatteret. Spørgsmålet er i den grad på den politiske dagsorden, at enhver avislæser er fortrolig med alle meninger om denne forsvarspagt, både dem, der som flertallet går ind for pagten og dem, som er imod den.

Derfor giver den nye Kreml-note i dag i og for sig heller ikke anledning til nogen ny tilkendegivelse om denne pagt fra pressens side, så meget mindre som noten ikke indeholder noget væsentligt nyt, der er værd at hæfte sig ved. Men da man fra russisk side stadig henviser til det danske standpunkt fra 1946 i forbindelse med den russiske evakuering af Bornholm, kan det måske være nødvendigt at erindre om, at der ingensinde er givet Sovjet noget løfte om, at vi ikke ville være med i nogen blokdannelse. Hvad der blev lovet i 1946 og sat som en betingelse for, at russerne forlod Bornholm, var alene, at Danmark kunne overtage bevogtnings- og administrationsopgaverne herovre i samme tempo som russerne forsvandt. Det skete, og dermed var enhver forpligtelse overstået. Nu gøres dette meget begrænsede løfte til, at Danmark – ikke blot for Bornholm, men for hele landets vedkommende – har skiftet standpunkt fra sin politik i 1946.

Dette er naturligvis ikke rigtigt, men det synes at være nødvendigt at gentage dette lige så ofte, som russerne fremsætter deres påstande. Det erindres endnu alt for tydeligt, hvorledes det lykkedes Hitler og hans propagandamaskine ved sin særlige "strategi" at få sort gjort til hvidt ved stadige og evindelige gentagelser, så længe at modstanderne simpelthen ikke gad svare, og derfor blev de tyske påstande stående, så folk troede på dem.

Da vi nu på ny har med et autoritært styre at gøre, som synes at have taget ikke så lidt med sig fra erobringerne i Det tredje Rige og altså også denne taktik, forekommer det os nødvendigt at gendrive sådanne påstande lige så ofte, som de fremsættes. Og det gør vi, selvom vi også risikerer at trætte vore læsere dermed.

733. Referat af forsvarsmøde den 6. februar 1953.⁹³

Udenrigsministeren åbnede mødet og indledte drøftelserne af det første punkt på dagsordenen:

Afholdelse af en taktisk flådeøvelse med britisk deltagelse i maj-juni 1953 bl.a. omkring Bornholm.

Det foreslåede øvelsesområde strakte sig længere øst på (indtil den 16. længdegrad) i Østersøen end Main Brace-øvelsen, og omfattede således Bornholm. I betragtning heraf måtte man efter Udenrigsministeriets opfattelse foretage en afvejning af på den ene side øvelsens værdi for det danske forsvar og på den anden side betydningen af at undgå at provokere Sovjetunionen. Under hensyn til den politiske situation omkring Bornholm ville udenrigsministeren tilråde, at man ikke afholdt øvelsen i det foreslåede omfang.

Man måtte ganske vist tage hensyn til Bornholms forsvar, men Danmark havde manifesteret sin interesse herfor ved Main Brace-øvelsen; Bornholm havde nu i lang tid været i brændpunktet på en fuldstændig urimelig måde, og det kunne ikke være i dansk interesse at accentuere den bestående spænding yderligere. Udenrigsministeren henviste herved til de sovjetrussiske noter

⁹² Signeret a.p. – Redaktionssekretær Axel Petersen.

⁹³ UM 105.G.13. – Hemmeligt.

(som dog måske snarere havde bud til Sverige end til Danmark), hvori russerne udnyttede den danske regerings holdning i 1946 i Bornholmsspørgsmålet.

Forsvarsministeren udtalte, at det ikke ved forsvarschefens telefoniske henvendelse i sagen den 19. november 1952 var gjort klart for ham, at der var tale om en øvelse i de bornholmske farvande, ellers ville ministeren dengang have foreslået sagen drøftet i regeringen. Man skulle vel ikke lade sig skræmme fra at afholde nødvendige flådeøvelser i Østersøen, men forsvarsministeren betvivlede, at tidspunktet var inde til at afholde en ny øvelse dér med fremmed deltagelse og anbefalede, at man tog under overvejelse, om det var nødvendigt at inddrage dette farvandsafsnit i øvelsesområdet.

Quistgaard⁹⁴ oplyste i tilslutning til forsvarsministerens udtalelse, at den telefoniske henvendelse alene havde drejet sig om afsendelse af en foreløbig telegrafisk meddelelse om øvelsen til det britiske admiralitet, og at der ikke i denne var tale om noget "commitment". Quistgaard forstod betænkelighederne ved at gå med til øvelserne i det foreslåede omfang, men fandt det på den anden side også betænkeligt, såfremt man fremtidigt blev afskåret fra at holde flådeøvelser i Østersøen omkring Bornholm, idet dette farvand var særligt velegnet hertil, bl.a. på grund af minefaren andre steder.

Vedel⁹⁵ sluttede sig hertil, men udtrykte forståelse for, at fremmede skibes deltagelse ville kunne volde udenrigspolitiske vanskeligheder.

Udenrigsministeren fandt det ganske klart, at man ikke skulle afholde sig fra at holde flådeøvelser i Østersøen med danske skibe, men det kunne ikke være i dansk interesse hver sommer at afholde øvelser med fremmed deltagelse omkring Bornholm. Det var urimeligt at belaste den øjeblikkelige politiske situation med en ny øvelse der, og derfor måtte det militære hensigtsmæssighedssynspunkt i det foreliggende tilfælde vige for de politiske betænkeligheder. Danmark var i øjeblikket inde i en usikker periode, og øvelsen ville utvivlsomt møde modstand i politiske kredse og i befolkningen.

Udenrigsministeren ville derfor anbefale, at man begrænsede øvelsesområdets omfang for så vidt angik de britiske skibe og luftfartøjer.

Vedel spurgte, om øvelsen ville kunne planlægges vest for den 13. længdegrad i farvandene syd for Møn og Lolland-Falster?

Forsvarsministeren og udenrigsministeren mente ikke, at der kunne være noget til hinder herfor, idet øvelsen i så fald kun kunne opfattes som et forsvar af det danske område.

Svenningsen gjorde opmærksom på, at øvelsesområdet ville komme til at ligge nær Rygen og tilføjede, at han gik ud fra, at man faktisk ville respektere den af Sovjetunionen hævdede 12 sømylegrænse.

Udenrigsministeren understregede, at det måtte være en forudsætning, at man holdt sig i rigelig afstand fra 12-mylegrænsen.

[...]

734. Chargé d'affaires Poul Juel Jensen, Warszawa, til udenrigsminister Ole Bjørn Kraft den 6. februar 1953.⁹⁶

Nr. II

Interview i den polske presse med udenrigsminister Skrzyszewski om stationering af udenlandske tropper i Danmark.

Den 30. forrige måned bragte den polske dagspresse på fremtrædende plads i form af et communiqué fra pressebureauet TASS den fulde ordlyd af det sovjetiske aide-mémoire af 28. samme måned til den danske regering angående stationering af fremmede tropper i Danmark. Imidlertid afholdt den herværende dagspresse sig i de følgende dage fra at kommentere sagen, og først i går fulgte Polen den sovjetiske henvendelse op ved offentliggørelsen på bladens forside af

⁹⁴ Forsvarschefen.

⁹⁵ Chefen for Søværnet.

⁹⁶ Dansk Sikkerhedspolitik, bd. II, bilag 126.

et interview med udenrigsminister Stanislaw Skrzyszewski, der bl.a. fremsætter påstanden om, at Bornholm med den danske regerings samtykke skal være et springbræt for den nynazistiske Wehrmachts aggressive forberedelser. Interviewet, der bringes under overskrifter som: "Den danske regering har betrådt krigsforberedelsernes vej mod fredslejrens lande," "Den amerikanske imperialismes krigsbaser på dansk territorium truer Østersølandenes sikkerhed. Den polske regering støtter af alle kræfter den sovjetiske regerings holdning," lyder i sin helhed således:

"Udenrigsminister Stanislaw Skrzyszewski har ladet sig interviewe af en repræsentant for pressebureauet PAP.

[...]

Spørgsmål. Hvilken forbindelse består der mellem den danske regerings tilbud om dansk område for indretning af amerikanske og engelske baser og genoplivelsen af Wehrmacht i Vesttyskland som en ledende styrke i den aggressive Atlantpagt?

Svar. Der er en meget nøje forbindelse mellem disse kendsgerninger. Den danske regering har, som det er kendt, tilsluttet sig den aggressive Atlantpagt. Af denne grund tilbyder Danmark sine områder som baser for amerikanske tropper. Som deltager i pagten deltager den danske regering i at trække den genoplivede vesttyske hær med hitlerske revanchegeneraler i spidsen ind i Atlantblokken.

Således er øen Bornholm med den danske regerings samtykke udpeget som springbræt for den neo-hitlerske Wehrmachts aggressive forberedelser. [...]"

Det forenede polske arbejderpartis hovedorgan "Trybuna Ludu" uddyber i sin kommentar, af hvilken oversættelse til engelsk vedlægges, spørgsmålet om Bornholm. Som det vil ses, anfører bladet bl.a.: "De amerikanske væbnede styrker, hvis fjendtlige hensigter mod Polen er blevet fuldstændig afsløret, og væbnede styrker fra andre medlemmer af Atlantpagten skal stationeres i Danmark og navnlig på øen Bornholm. Desuden skal enheder af den neo-hitlerske revanchist Wehrmacht stationeres dér." Bladet nævner derefter Main Brace øvelsen. [...]

Det må synes at være ganske naturligt, at Polen har fået til opgave at følge den sovjetiske henvendelse til Danmark op og i forbindelse hermed navnlig at interessere sig for Bornholm. Når hr. Skrzyszewski – givetvis mod bedre vidende – fremsætter påstande om endog tyske baser på denne ø, må han have det formål at styrke sine udtalelsers propagandistiske kraft over for det polske folk, der nok i almindelighed er klar over den ringe afstand mellem Bornholm og den polske kyst. Han kan næppe tro, at falske påstande af denne art egner sig for eksport.

735. Udenrigsminister Ole Bjørn Krafts tale i Rønne den 8. februar 1953 om den sovjetiske note til Danmark af 28. januar 1953 om fredstidsstationering i Danmark.⁹⁷

Vi har aldrig givet Rusland tilsagn om ikke at modtage fremmede styrker

Udenrigsminister Ole Bjørn Kraft kom i en tale i går på Bornholm ind på det sidste russiske memorandum til Danmark og pegede på, at russerne i det gjorde sig skyldige i en fejltagelse. Talen indeholdt endvidere en klar tilbagevisning af den polske udenrigsministers udtalelse om, at Bornholm skulle være springbræt,⁹⁸ og det blev i fortsættelse heraf bemærket, at der på intet tidspunkt har været tale om at stationere fremmede tropper på Bornholm.

⁹⁷ Berlingske Tidende den 9. februar 1953. – Udenrigsministeren talte søndag eftermiddag på Højskolen for ca. 600 tilhørere.

⁹⁸ Chargé d'affaires Juel Jensen, Warszawa, til Ole Bjørn Kraft den 6. februar 1953 (aftrykt ovenfor).

Først den russiske note.⁹⁹

Ministeren bemærkede, at medens noten af 1. oktober 1952 indskrænkede sig til at henlede opmærksomheden på den note, Danmark afgav i forbindelse med genoprettelse af den danske administration på Bornholm, har det sidst modtagne memorandum givet udseende af, at vor note af 1946 skulle indeholde et tilsagn om, at fremmede tropper aldrig skulle få adgang til dansk territorium i det hele taget.

– Det er ganske klart, sagde ministeren, at der ikke er den ringeste sammenhæng mellem vort tilsagn af 1946 og de forsvarsforanstaltninger, vi her i landet har truffet eller har planlagt.

I vor note af 1946 meddelte vi, at Danmark var fuldt ud i stand til straks med sine egne tropper at besætte Bornholm og dér at oprette en administration uden deltagelse af fremmede tropper. Dette løfte har vi holdt. [Det er et agitatorisk trick, når man fra sovjetrussisk side nu sætter de to ting i forbindelse med hinanden].¹⁰⁰ Eventuel stationering af allierede luftstyrker i Jylland har naturligvis intet som helst at gøre med genoprettelsen i 1946 af dansk administration på Bornholm. I øvrigt er der jo ikke truffet endelig beslutning i denne sag, og som jeg har sagt i Folketinget, også formen, under hvilken det eventuelt skal ske, vil være afgørende ved beslutningen.

Udenrigsministeren beskæftigede sig videre med de presseforlydender, der har været fremme om en note fra Polen, og han fortsatte:

– En sådan har vi ikke modtaget. Den polske udenrigsminister har i et interview den 5. februar udtalt sig mere eller mindre på linie med det russiske memorandum

Efter den gengivelse, jeg har set i den danske presse, skal den polske udenrigsminister have udtalt, at Bornholm ved den danske regerings medvirken er udset til at være springbræt for den nynazistiske værnemagts aggressive forberedelser. Det har naturligvis intet på sig.

Udenrigsministeren fortsatte:

Der har på intet tidspunkt været tale om at stationere udenlandske styrker på Bornholm, men dertil kommer, at de forsvarsforanstaltninger, vi har truffet eller planlægger, ikke i nogen henseende vil kunne anvendes til aggressive formål.

At den styrkelse af vort forsvar inden for Atlantpagtens rammer, vi er i færd med, kan vække så megen forargelse i visse lande uden for denne pagt, er mig en fuldstændig gåde, da disse lande gennemfører betydelige udvidelser af deres væbnede styrker og har gjort det, længe før Atlantpagten eksisterede.

Atlantpagten udgør grundlaget for et fælles forsvar af samtlige atlantmagter. Ingen del af disse lande falder, understregede ministeren kraftigt, uden for pagtens beskyttelse.

[...]

736. Notits den 9. februar 1953 af kontorchef Schram-Nielsen, P.J.V.¹⁰¹

Den gengivelse af udenrigsministerens tale på Bornholm, der indeholdes i Berlingske Tidende for i dag, er praktisk talt enslydende med det manuskript, ministeren fik i forgårs. De varianter, der forekommer, er så beskedne, at de meget vel kan hidrøre fra journalistens skøn over, hvad han burde medtage – bortset fra at følgende passus ikke optræder i manuskriptet: I øvrigt er der jo ikke truffet endelig beslutning i denne sag, og som jeg har sagt i Folketinget, også formen, under hvilken det eventuelt skal ske, vil være afgørende ved beslutningen.

⁹⁹ Det herefter følgende referat af ministerens tale er identisk med referatet i Nationaltidende den 9. februar 1953 med overskriften: "Ikke planer om fremmede tropper på Bornholm", hvor indledningen har følgende ordlyd: – "Der er ikke den ringeste sammenhæng mellem de tilsagn, der i 1946 fra dansk side blev afgivet i forbindelse med genoprettelsen af den danske administration på Bornholm og de forsvarsforanstaltninger, der senere er truffet eller planlagt her i landet. Dette blev klart fastslået af udenrigsminister Ole Bjørn Kraft i går på Bornholms Højskole, hvor udenrigsministeren kommenterede den sidste sovjetrussiske note samt de udtalelser, den polske udenrigsminister ifølge pressemeddelelser nylig har fremsat, og hvori Bornholm var nævnt."

¹⁰⁰ Denne sætning, der her er markeret med en skarp parentes, er trykt i Bornholms Tidendes udførlige referat af talen. – Bornholms Tidende den 9. februar 1953: Ingen del af noget medlemsland falder udenfor pagtens beskyttelse.

¹⁰¹ UM 105.K.7.b/3.

Påtegning:

Set. Har talt med den svenske ambassadør, der havde spurgt mig, om ref. i Berl. Tidende var korrekt. – 9/2 53. Svenningsen

737. Telegram den 9. februar 1953 fra gesandt Hergel, Moskva, til Udenrigsministeriet.¹⁰²

Ad umtel 8¹⁰³ indberettes, at jeg ville tro, at den omtalte udtalelse må stå for den pågældendes egen regning. Mine herværende kolleger – med undtagelse af én, der er lidt usikker – hælder til den samme anskuelse. I brev af 21. april¹⁰⁴ forrige år, sidste stykke, til direktøren hentydes til den pågældende.

Gesandtskabet tillader sig at indsende nærmere indberetning i sagen.

Hergel 20-21.

738. Ambassadør V. Steensen-Leth, DANATO, til afdelingschef Brun den 9. febr. 1953.¹⁰⁵

I henhold til udenrigsministerens aftale med Lord Ismay¹⁰⁶ har jeg underhånden givet sekretariatet en af os foretaget oversættelse til engelsk af Sovjets sidste note og senere drøftet sagen med vor fælles ven Cumming, der jo er sekretariatets Ruslandsekspert. Det foreløbige resultat af vore drøftelser – der selvfølgelig må stå fuldstændig for vor egen regning – kan resumeres i følgende punkter:

1) Medens det kan være naturligt, at den danske regering underhånden drøfter noten med sekretariatet – eller med andre magters udenrigsledelse – forekommer det os farligt officielt at forelægge noten for NATO og indhente en udtalelse om svaret eller fremkalde et svar herfra, idet man herved “gør for meget ud af sagen” og let giver russerne et nyt propagandavåben i hænde. Vi må ikke give dem indtryk af, at vi føler os truede, og heller ikke af, at vi skal indhente direktiver fra NATO og følgelig ikke er selvstændige.

2) Erfaringen – også i denne sag, jfr. det russiske memorandum i 1949,¹⁰⁷ notevekslingen i fjor og denne henvendelse – har vist, at det ikke kan nytte at diskutere med russerne, idet dette kun fører til, at de gentager deres tidligere påstande ganske upåvirkede af, hvad der anføres fra modpartens side. Det vil derfor være klogest og mest værdigt at indskrænke sig til et ganske kort svar, som kun særligt imødegår russernes argumenter vedrørende Bornholm, der ikke blev imødegået sidste gang, og i øvrigt ikke går i detaljer og ikke nævne noget om, at noten har været forelagt NATO.

3) Den russiske note og vort svar forelægges rådet til underretning, inden svaret afgives.

4) Udenrigsministeren vil derefter altid, om han ønsker det, i taler eller på anden måde i Danmark kunne tilkendegive, at NATO's råd har været underrettet om noten og svaret.

Det punkt, der har voldt mig mest hovedbrud, er Bornholm, idet jeg ville have anset det for ønskeligt, om man på en eller anden måde kunne have fået rådets godkendelse af vort standpunkt, at vi ikke har påtaget os nogen forpligtelser med hensyn til dette “land”, der ligesom det øvrige rige udgør en del af NATO's område, som det er Atlantpagtens formål at forsvare. Jeg kan imidlertid ikke se rettere, end at modargumenterne er så vægtige, at vi må nøjes med den indirekte godkendelse, som ligger i, at rådet efter at være blevet gjort bekendt med notevekslingen angående Bornholm i 1946 tager vort svar til russerne til efterretning uden at gøre indsigelser.

¹⁰² UM 105.Dan.5. – Fortroligt.

¹⁰³ Telegram den 4. februar 1953 (aftrykt ovenfor) om en pressenotits af Eddy Gilmore, A.P.'s korrespondent i Moskva, bragt i B.T. den 30. jan. 1953.

¹⁰⁴ Marginnote af Udenrigsministeriets overarkivar, Viggo Sjøqvist: – findes ikke i arkivet. Sj.

¹⁰⁵ UM 105.K.7.b/3.

¹⁰⁶ Hastings Ismay – den britiske generalsekretær for NATO.

¹⁰⁷ Memo med følgeskrivelse dateret den 3. april 1949, sendt til alle NATO-medlemslandene, herunder også til Danmark, i protest mod NATO's oprettelse. Aftrykt i Dansk Sikkerhedspolitik 1948-1966, bd. II, bilag 61.

Det vil vel være naturligt, om vi samtidigt gør rådet bekendt med den polske udenrigsministers nylige udtalelser, uanset at disse ikke er afgivet i en sådan form, at de kræver svar. I alle tilfælde ville jeg gerne have en autentisk tekst heraf, om Du måtte have en sådan.

739. Gesandt Hergel, Moskva til udenrigsminister Ole Bjørn Kraft den 12. febr. 1953.¹⁰⁸

Nr. II.

Den sovjetiske erklæring af 28. januar 1953.

Sammenligner man den sovjetiske erklæring af 28. januar med den tidligere af 1. oktober, er den nye betydeligt både dyberegående i sin argumentation og alvorligere i tonen. Til forskel fra den forrige, der var affattet i en for Moskva ret sjælden ministeriel form, har den nye endvidere det stærke polemiske og propagandamæssige præg, der er sædvanligt for udtalelserne vestpå.¹⁰⁹ Den anden parts standpunkt refereres tendentiøst for bedre at kunne angribes, og forskellige påstande og insinuationer flettes ind i bisætningerne.

Medens erklæringen af 1. oktober kun behandlede spørgsmålet om anbringelse af fremmede tropper på dansk territorium i fredstid, oprulles nu under punkt. 1 en ajourført argumentation for, at Atlantpagten er aggressiv. Vesttysklands deltagelse forudses, og der tales ikke blot om virkningen for Østersøstaterne, men også for de folkedemokratiske lande. Under punkt 2 hævdes i fortsættelse heraf, at Danmark allerede ved at slutte sig til Atlantpagten har handlet i modstrid med sine forsikringer. I punkt 3 beskæftiger sovjetregeringen sig på ny med Bornholm. Under punkt 4 udvikles udførligt, at det overvejende flertal af det danske folk er modstander af regeringens "base"-politik. Under punkt 5 gentages endeligt nogle af erklæringens mest bemærkelsesværdige udtalelser. Disse går bl.a. ud på, at Danmark vil blive deltager i en ny krig, som Vesten forbereder, at den danske politik skaber en fare for Danmark, en trussel mod landets sikkerhed og uafhængighed, at Sovjetregeringen ikke kan lade de påklagede danske regeringshandlinger uansede. Til den stereotype slutning, at hele ansvaret lægges på den danske regering, er denne gang føjet "fuldt ud".

II. I telegram nr. 9 [af 4. februar 1953] blev gesandtskabet instrueret om diskret at undersøge, hvorvidt det kunne tænkes at være officielt inspireret, når Associated Press' herværende korrespondent har betegnet det som sandsynligt, at Bornholm-spørgsmålet vil blive taget op igen, hvis den danske regering tillader stationering i fredstid af fremmede tropper.

Som i svartelegam herfra nr. 20 [af 9. februar 1953] anført var der blandt de vestlige missionschefer, jeg har været i forbindelse med, kun en enkelt, der ikke spontant var af samme mening som jeg, nemlig at korrespondentens opfattelse måtte antages at stå for egen regning. Det var min svenske kollega, der i og for sig også var tilbøjelig til at dele denne opfattelse, men i fortrolighed tilføjede, at han tilfældigvis vidste, at hr. Gilmore stod på en fortrolig fod med et medlem af TASS-bureauet, hvilket vel altid kunne give anledning til, at man ikke følte sig helt sikker.

Det må imidlertid erindres, at de fremmede korrespondenters telegrammer er undergivet censur, og at der efterhånden kun er seks tilbage (på én nær russisk gifte), som ikke er frosset ud eller blevet udvist på grund af utilfredsstillende virksomhed. Deres eneste mulighed for at få noget igennem til den vestlige presse ud over officielt nyt er i virkeligheden, at det er stof, som censorerne anser for at være harmløst eller opportunt. Man kan altså slutte, hvad der i og for sig er selvfølgeligt, at de herværende myndigheder ikke har haft noget imod, at Associated Press' korrespondent ved denne lejlighed gav den sovjetiske skrue en ekstra drejning. Det kan endvidere siges, at der her atter er et område, hvor kommunisterne drager fordel af den kapitalistiske konkurrence.

III. Det er næppe tilfældigt, at erklæringen af 28. januar under punkt 3 ikke som den første erklæring citerer gesandtskabets note af 8. marts 1946, men i stedet mere i almindelighed påberåber sig den stilling, som den danske regering "indtog i 1946 i spørgsmålet om etableringen af dansk administration på Bornholm". Der var ikke fuld identitet mellem udtrykkene i

¹⁰⁸ UM 105.Dan.5.

¹⁰⁹ vestpå: med adresse mod vest.

gesandtskabets nævnte note og Molotovs svarnote af 16. s.m., af hvilken sidste man bedre forstår den russiske tankegang (jfr. også minister Døssings depecher no. VIII og IX).¹¹⁰ Det er klart af akterne, at russerne, da de rømmede Bornholm, tog spørgsmålet om de daværende vestlige allierede tropper i Danmark i betragtning. Disse måtte åbenbart ikke bagefter komme og blive stationerede på øen i stedet. Af den nye erklærings bevidst vage formulering kunne det næsten se ud, som om man også ville holde muligheden åben for en videregående påstand på grundlag af det dengang passerende. Der synes derfor at være meget, der taler for hr. Gilmores ovennævnte forudsigelse, jfr. også den polske udenrigsministers interview den 4. d.m.

IV. Som ventet blev den danske erklæring af 29. oktober ikke offentliggjort i den herværende presse, men kun et kort referat. I betragtning af, at det er umuligt at komme på lige talefod, og at videregivelse ikke er gensidig, synes det på forhånd mest hensigtsmæssigt ikke at fortsætte ordvekslingen. På sovjetide vil man dog ikke afstå fra at have det sidste ord. Jeg undlader i denne forbindelse ikke at bemærke, at det af spørgsmål, der er blevet stillet mig siden min tilbagekomst, ret tydeligt er fremgået, at de herværende vestlige kolleger tænkte sig, at hr. udenrigsministeren ikke på ny ville afgive nogen erklæring over for det sovjetiske gesandtskab i København. Hvis dette skulle blive resultatet af den kgl. regerings overvejelser, må der ganske vist ventes en ny sovjetisk erklæring eller vel snarere note, når placeringen af fremmede tropper i fredstid måtte blive vedtaget, men man ville da skåne sig selv for endnu et sovjetisk propagandaindlæg i mellemtiden.

Set herfra ville i så fald en udtalelse i Folketinget muligt være den mest egnede danske afslutning på replikskiftet, i lighed med hvad man har praktiseret i Norge. Dette ville måske også være den bedste reaktion over for den sovjetiske påstand om, at folket er modstander af regeringens politik. Særlig gunstigt ville det selvsagt være, hvis sagen til den tid skulle ligge således, at det var muligt ved denne lejlighed at dementere den sovjetiske påstand om, at de fremmede styrker skal stå under amerikansk kommando.

740. Gesandt Hugo Hergel, Moskva, til direktør Svenningsen den 12. februar 1953.¹¹¹

I tilslutning til det tredje punkt i depeche no. II i dag, om Bornholmsspørgsmålet, vil jeg meget gerne gøre opmærksom på, at der dengang blev brugt forskellige udtryk for det nutidige i de tre aktstykker af henholdsvis 5. marts 1946 (den russiske notits), af 8. marts (den danske note) og af 16. marts (Molotovs svarnote). I notitsen siges "teperj", forstærket med "zje", i den danske note "sejtjas" og i Molotovs "v nastojasjtjee vremja".¹¹² Da gesandtskabets eksperter ikke har givet sidstnævnte udtryk en entydig fortolkning, har jeg rådspurgt 12 leksika og har også hos dem fundet nogen usikkerhed. Betydningen opgives i nogle leksika at være "nu", "at present", "jetzt", i andre "for tiden", "nowadays", "zur Zeit", i andre igen begge disse betydninger eller det neutrale "at the present time". Den store russiske ordbog ses ikke at give nogen hjælp. Ved tidsangivelser bruger man undertiden, som i dette tilfælde, præpositionen "v" med akkusativ, der angiver bevægelse, forandring, undertiden "v" med præpositionalis, der angiver tilstand.

¹¹⁰ I det danske gesandtskabs note af 8. marts 1946 lyder det pågældende afsnit i oversættelse fra russisk: "...tillader jeg mig efter ordre fra min regering at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til at besætte øen Bornholm med egne tropper og dér fuldt ud udøve sin administration." – Molotovs note af 16. marts 1946 har følgende ordlyd i oversættelse fra russisk: "...meddeler jeg, at eftersom Danmarks regering på indeværende tidspunkt er i stand til [ordret: ..har mulighed for..] at besætte øen Bornholm med sine tropper og oprette sin administration dér uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer"... – Depeche nr. VIII er Døssings beretning dateret den 5. marts 1946 til udenrigsminister Gustav Rasmussen om overrækkelsen den 4. marts 1946 til Vysjinskij af den danske note om de sovjetiske tropper på Bornholm, medens depeche nr. IX er Døssings beretning dateret den 9. marts 1946 til udenrigsminister Gustav Rasmussen om samtalen med Molotov den 5. marts om den danske note (begge depecher er aftrykt ovenfor).

¹¹¹ UM 105.Dan.5.

¹¹² Hergel har i sit brev ladet de fire russiske udtryk for det "nutidige" skrive med det russiske – kyrilliske – alfabets bogstaver. De er her gengivet med latinske bogstaver.

Molotovs note kan således formentlig i hvert fald oversættes: "Eftersom den danske regering for tiden er i stand til" (ikke som det i sin tid ved en incurie¹¹³ er indberettet: "I det omfang den danske regering for tiden osv."). Man kan imidlertid spørge, hvorfor det nutidige af russerne blev udtrykt på en anden måde i den endelige note af 16. marts end i den vejledende notits af 5. marts.

Det er åbenbart, at Molotovs note er mere omhyggeligt udformet. Således giver den i slutningen et mere præcist udtryk for den russiske hensigt. Jeg er ikke tilstrækkeligt russiskkyndig til at bedømme, om forklaringen simpelthen er, at stilen er mere kancellimæssig, eller om der kan ligge noget i, at der er brugt et udtryk, som måske er tvetydigt eller måske indeholder en overvejende nuance af midlertidighed. I sidste fald kunne man spørge, om tanken har været, at den sovjetiske stilling ikke skulle være præjudiceret¹¹⁴ i tilfælde af en senere ændring med hensyn til fremmede tropper.

[I et svarbrev fra Brun til Hergel dateret den 25. marts 1953 om fortolkningen af de sproglige udtryk anvendt i notevekslingen i marts 1946 skriver Brun, at [...] "så vidt jeg kan se, forekommer de anvendte udtryk meget naturlige og har vist ikke haft videregående sigte. Af aktmæssige grunde vil jeg imidlertid bede Dem indsende de russiske tekster hertil." – Se hertil notitser af 20. marts 1953 og af 29. maj 1953].

741. Ambassadør V. Steensen-Leth, DANATO, til Udenrigsministeriet den 25. febr. 1953.¹¹⁵

Det russiske Aide-Mémoire af 28.1.1953
vedrørende fredstidsstationering.
UM's nr. I af 23.2.1953.¹¹⁶

Nr. 164.

Herved har jeg den ære at indberette, at jeg på det uformelle møde, der fandt sted efter det officielle møde i dag, forelagde det ovennævnte aide-mémoire i den med det kgl. ministeriums skrivelse nr. 161 af 18. ds. fremsendte oversættelse til engelsk.¹¹⁷ Aide-mémoiret vil ved sekretariatets foranstaltning blive udsendt til repræsentationerne.

Ved forelæggelsen udtalte jeg mig i overensstemmelse med de i ovenciterede skrivelse angivne retningslinier.

Angående Bornholm udtalte jeg følgende:

Allerede i sin erklæring af 1. oktober forrige år nævnte Sovjetregeringen den danske note af 8. marts 1946 vedrørende Bornholm. I sit sidste aide-mémoire henviser Sovjetregeringen atter til denne note og på en sådan måde, at det herved antydes, at den danske regering skulle have påtaget sig særlige forpligtelser vedrørende denne ø. Som rådet vil erindre, blev Bornholm i sin tid befriet af russerne. I februar 1946 rejste den danske regering spørgsmålet om tilbagetrækning af de russiske tropper og fik det svar, at Sovjetregeringen ville trække sine tropper tilbage fra Bornholm, hvis Danmark var i stand til at sende tropper til øen og etablere sin egen administration der uden hjælp af fremmede væbnede styrker og fremmede administratorer. Dette spørgsmål blev besvaret bekræftende i nævnte note af 8. marts 1946, hvorefter de russiske tropper blev trukket tilbage. Det er derfor indlysende, at den danske regering ikke ved denne note har påtaget sig særlige forpligtelser, som kan påberåbes i dag. Den danske regering har ikke påtaget sig særlige forpligtelser over for Sovjetunionen, hverken med hensyn til Bornholm eller med hensyn til nogen anden del af landet.

Den særlige interesse, som Sovjetregeringen viser for Bornholm, er blevet understreget af de udtalelser, som den polske udenrigsminister har fremsat i interviewform den 5. ds., i hvilket han understøtter de synspunkter, der er fremsat i det russiske memorandum af 28. januar, og yderligere

¹¹³ En fejl opstået i skyndingen, eller lign.

¹¹⁴ bundet af et tidligere taget standpunkt.

¹¹⁵ UM 105.Dan.5. – Fortroligt.

¹¹⁶ Udeladt her.

¹¹⁷ Udeladt her.

påstår, at Bornholm med den danske regerings samtykke er blevet valgt til springbræt for den neo-hitleriske værnemagts aggressive forberedelser. Selv i det fjerne Rumænien er der fremkommet erklæringer i pressen, gående ud på at pestgeneralen Ridgway¹¹⁸ har udvalgt Bornholm til en af sine vigtigste flåde- og luftbaser. Nu kan der imidlertid ikke være tvivl om, at både russerne og polakkerne er fuldstændig klar over, at der ikke træffes nogen som helst særlige forberedelser på Bornholm, og det eneste argument, som den polske udenrigsminister har været i stand til at fremføre for sin teori, er et incident i Frederikshavn i Nordjylland, hvor vesttyske soldater skal være set marcherende i amerikanske uniformer. Bornholm er derfor sandsynligvis udset til at spille en større rolle i den fremtidige russiske propaganda.

Udtalelsen blev, så vidt jeg kunne skønne, påhørt med megen interesse, men gav ikke anledning til diskussion.

742. Ambassadør V. Steensen-Leth, DANATO, Paris, til afdelingschef Brun den 26. februar 1953.¹¹⁹

PRIVAT

I tilslutning til min officielle indberetning vedrørende det sovjetrussiske aide-mémoire vil jeg gerne rent privat nævne et par punkter i Udenrigsministeriets iøvrigt så fortrinlige instruksionskrivelse,¹²⁰ som har bekymret mig lidt.

Det hedder i skrivelsens side 3 foroven, at man fra dansk side har hæftet sig ved den fremtrædende plads, Bornholm-spørgsmålet har fået i det russiske aide-mémoire. Måske er det mig, der ikke kan læse, men jeg finder kun Bornholm ét sted i en ret kort sætning, således at Bornholm, så vidt jeg kan skønne, ikke har fået en mere fremtrædende plads end i den tidligere note, hvor man fra dansk side foretrak at overse spørgsmålet.¹²¹

Medens instruksionskrivelsen i øvrigt er udførlig, indskrænker den sig med hensyn til Bornholm, der vel er det vigtigste spørgsmål, til at henvise til udenrigsministerens udtalelser på Bornholm,¹²² som efter min mening lider af den svaghed, at ministeren lidt for stærkt fremhæver, at der ikke er tale om at stationere fremmede styrker på Bornholm, hvilket i den sammenhæng, det står, let kan give det indtryk, at vi erkender berettigelsen af det russiske krav for Bornholms vedkommende. Denne side af sagen går jeg imidlertid ud fra, at I vil være opmærksomme på under Jeres redigering af det endelige svar.

[...]

Påtegning af afdelingschef Brun:

27/2. Hr. Mathiesen, svar bedes udfærdiget i koncept.

¹¹⁸ Den øverstkommanderende for NATO-alliancens styrker i Europa.

¹¹⁹ UM 105.K.7.b/3.

¹²⁰ Udeladt her.

¹²¹ I ministeriets instruksionskrivelse af 23. februar 1953 til Steensen-Leth hedder det i vedkommende afsnit: "Under Deres forelæggelse vil De videre kunne anføre, at man fra dansk side har hæftet sig ved den fremtrædende plads, som Bornholm-spørgsmålet har fået i den russiske aide-mémoire og i den polske udenrigsministers udtalelser, ligesom dette spørgsmål også er blevet fremdraget i den kommunistiske presse. Man må derfor efter dansk opfattelse ikke være blind for den mulighed, at det fra sovjetisk side er hensigten at lægge hovedvægten på Bornholm-spørgsmålet, hvilket giver anledning til særlige overvejelser." (UM 105.K.7.b/3.)

¹²² Talen i Rønne den 8. februar 1953.

743. Afdelingschef Brun til ambassadør Steensen-Leth, DANATO, den 3. marts 1953.¹²³

Tak for dit venlige brev [af 26. februar 1953].

Når du undrer dig over, at vi i vor instruktion taler om “den fremtrædende plads”, Bornholm har fået i aide mémoires, vil jeg henlede din opmærksomhed på, at russerne har fundet dette spørgsmål værdigt til et selvstændigt afsnit i noten, nemlig pkt. 3. I betragtning af, at noten kun har 5 afsnit, har vi fundet, at denne omstændighed berettiger til anvendelse af ordet “fremtrædende”.

Hvad i øvrigt angår Bornholm-spørgsmålet, er vi selvsagt opmærksomme på det moment, du fremhæver nederst side 1 i dit brev. Som det anføres i ministeriets instruktion, er svaret på den russiske note under overvejelse, og jeg skal ikke skjule for dig, at ikke mindst Bornholm-spørgsmålet indgår i disse overvejelser. Da de imidlertid endnu ikke er afsluttede, indskrænkede vi os til, næst at gøre opmærksom på den, man kunne næsten sige fremtrædende opmærksomhed, som østpå vises Bornholm, at henvise til udenrigsministerens udtalelse i Rønne.

[...]

744. Notat af kontorchef Schram-Nielsen, P.J.V. den 2. marts 1953.¹²⁴

Vedlagt tillader jeg mig at forelægge et i Atlantkontoret udarbejdet P.M.¹²⁵ vedrørende Danmarks stilling til Sovjets Østersø-politik. Idet jeg i øvrigt henviser til det i det pågældende aktstykke anførte, skal jeg bemærke følgende:

1. Den interesse for Bornholm, østmagterne i den senere tid har lagt for dagen, kan givetvis tænkes at udgøre et forvarsel til en isoleret aktion mod Bornholm, når en egnet lejlighed måtte frembyde sig. Afgørende ved Ruslands bedømmelse af om en sådan aktion måtte være hensigtsmæssig eller ej vil være: d e l s om øen frygtes benyttet som militærbase, d e l s den nytte, Sovjetrusland måtte kunne få af øen, d e l s de konsekvenser en aktion af den omhandlede beskaffenhed må påregnes at medføre.

Når talen er om disse konsekvenser, tænkes i reglen på Atlantpagtens artikel V.¹²⁶ Man bør imidlertid ikke se bort fra den mulighed, at en isoleret aktion mod Bornholm efter sovjetrussisk opfattelse kan gennemføres, uden at konsekvensen bliver en verdenskrig.

2. Spørgsmålet er derefter, om der fra Danmarks side kan gøres skridt til at afværge en eventuelt eksisterende russisk trussel mod Bornholm. Den tanke er blevet udkastet, at man kunne afgive en erklæring, hvorved regeringen forpligtede sig til ikke at placere fremmede styrker på øen. Herved ville formentlig den ene af de faktorer, der måtte kunne tale for en aktion fra russisk side, være elimineret. Men samtidig synes man at svække konsekvensmomentet. Sovjetrusland vil sikkert regne med, at den danske regering ikke vil afgive en erklæring som den påtænkte uden at have konsulteret Atlantrådet og vil derfor kunne forestille sig, at øen, hvis strategiske betydning for Atlantmagterne ikke er overvældende, betragtes som afskrevet.

3. Jeg mener imidlertid, at det bør undersøges, om der består en mulighed for at øge konsekvensrisikoen for Sovjetrusland. Den tanke melder sig, om det måtte være muligt at få Sverige til – helst officielt, men subsidiært uofficielt – at manifestere en afgørende interesse for øen. Kan Sovjetunionen bibringes den opfattelse, at en isoleret aktion mod Bornholm vil kunne medføre en revision af Sveriges stilling til Atlantpagten, vil der være skabt et stærkt incitament for Sovjet til at afstå fra håndgribeligheder. En démarche om dette emne bør imidlertid ikke foretages, uden at man har sonderet terrænet nøje; her bør man ikke se bort fra den mulighed at foretage sondager¹²⁷ ad politiske kanaler i stedet for ad diplomatiske.

¹²³ UM 105.K.7.b/3.

¹²⁴ UM 105.K.7.b/3.

¹²⁵ Pour Mémoire – memo.

¹²⁶ Artikel 5 er den såkaldte musketér-paragraf (“En for alle, alle for én”), hvorefter et væbnet angreb på et af medlemslandene betragtes som et angreb på dem alle og skal udløse de andre medlemslandes militære eller anden form for solidarisk indsats for at hjælpe det angrebne land imod angriberen.

¹²⁷ Sondringer.

Skulle det lykkes at få Sverige til på den ene eller anden måde at lægge interesse for Bornholms integritet for dagen, bliver tilbage det spørgsmål, om man herefter kan undlade erklæringen om, at regeringen ikke vil tillade stationering af fremmede tropper på Bornholm. Dette vil delvis være afhængig af Sveriges stilling (dvs. bør eventuelt drøftes med Sverige). Uanset hvilket resultat man måtte komme til, vil en manifest svensk interesse for Bornholm være en fordel. Eventuelt vil den overflødigge erklæringens afgivelse, og i tilfælde af at erklæringen afgives, vil den kunne modvirke eventuelle sovjetrussiske tilbøjeligheder til at opfatte erklæringen som "grønt lys".

Den i det pågældende P.M. anførte betragtning, at Danmark vil kunne indtage en mere fast holdning over for Sovjetrusland, såfremt forsvaret af Nordeuropa effektiviseres, tillægger jeg ikke større vægt. Inden for overskuelig tid vil et effektivt forsvar af Danmark ikke være muligt. Afgørende for Danmarks holdning må derfor være en bedømmelse af krigsrisikoen og ikke af nordflankens forsvarsmuligheder.

745. P.J.V. Internt memo den 20. febr. 1953 om dansk stilling til Sovjets Østersøpolitik.¹²⁸

P.M.¹²⁹

Dansk stilling til Sovjets Østersø-politik.

(Bl.a. baseret på MC 44 (Estimate of Soviet Strength and Capabilities), MC 14/1 (Strategic Guidance) og CM (52) 116 (Trends in Soviet Policy)).¹³⁰

1. Medens Sovjetunionen før 1939 ikke havde nogen egentlig Østersøkyst, er nu hele Østersøens syd- og østbred sovjetisk eller sovjetkontrolleret med militære baser fra Finland til Rygen. Hovedparten af Sovjets ubådsflåde er stationeret i Østersøen og Ishavet.

Meget tyder på, at Sovjets stedse tydeligere tilkendegivne interesse for Østersøområdet og Skandinavien i første række er bestemt af hensynet til en gunstig krigsposition. De vigtigste mål er formentlig:

- a) at få ubådsflåden ud i Atlanterhavet gennem bælterne og/eller Kielerkanalen, således at den (eventuelt fra baser i Norge) kan afskære de allierede kommunikationer over Atlanten;
- b) at erhverve baser i Danmark til luftangreb mod de strategiske baser i England [og selv få tidligere varslings-]
- c) at få neutraliseret NATO's nordflanke (Jylland), hvorfra modstød mod et russisk frontalangreb gennem Tyskland i givet fald kan sættes ind. [at sikre forbindelseslinierne over Østersøen også et vigtigt mål.]

2. Danmark er for tiden genstand for russisk pression i anledning af de foranstaltninger, landet iværksætter eller overvejer at iværksætte som led i sin NATO-politik. Forinden man kan fastlægge, i hvilket omfang og på hvilken måde der kan reageres imod den russiske pression, er det af betydning at få klargjort, hvor langt vestmagterne vil gå for at sikre nordflanken. Hovedbetragtningen synes at være, at Danmark [ikke alene i egen interesse, men også] i den almindelige vestmagt-interesse er i færd med at påtage sig visse specifikke risici, og at disse risici [derfor] retfærdigvis ikke kan [bør] bæres af Danmark alene.

a) Hidtil har vestmagterne kun i ringe grad taget konsekvenserne af den strategiske vurdering af Nordområdet. [Det synes efter det i "kontingentsagen"¹³¹ oplyste ikke at skyldes manglende interesse, men snarere utilstrækkelige midler]. Man kan i virkeligheden kun nævne tilbudet om

¹²⁸ UM 105.K.7.b/3. – Hemmeligt. Affattet af fuldmægtig H.H. Mathiesen, med kommentarer af kontorchef B. Kronmann. De i skarpe parenteser indskudte sætninger er kontorchef Kronmanns tilføjelser.

¹²⁹ Pour Mémoire – Memorandum.

¹³⁰ NATO-dokumenter.

¹³¹ Kontingentsagen? – Der hentydes muligvis til diskussionerne om et NATO-tropekontingent til udfyldning af det hul i forsvaret af den danske sydgrænse, som ville opstå efter tilbagetrækningen pr. 1. maj 1953 af de norske styrker, der indtil da havde været stationeret i Nordtyskland.

fredstidsstationering af fly i Danmark (Norge), men her overfor står utilbøjeligheden til at deployere tropper i Slesvig-Holsten, modviljen mod at anerkende kystradaranlæg m.v. i Danmark som fælles infrastruktur, den forsinkede levering af fly, tanks og anden udrustning til Danmark, vanskelighederne ved at få SACLANT¹³² til at give tilsagn om flådestøtte i Østersøen m.v. Imidlertid forudsætter heldige danske bestræbelser for at aktivisere vestmagternes interesse for Nordområdet formentlig visse positive skridt fra dansk side, således navnlig accept af fredstidsstationering og deployering af yderligere danske styrker i Slesvig-Holsten. [Dog er det vel næppe ubetinget nødvendigt, at disse danske skridt tages før eventuelle allierede skridt.] Om der herudover kan tænkes stillet visse politiske krav til Danmark, såsom helt eller delvist medlemskab af EDC¹³³ (jfr. det franske "tilbud" om forlægnings af tropper til Slesvig-Holsten) eller visse indrømmelser vis à vis Tyskland, er et åbent spørgsmål.

Skulle det imidlertid lykkes at få vestmagterne til at tage konsekvensen af den strategiske vurdering, således at forsvaret af Nordområdet bliver effektivt, synes Danmark at kunne indtage en fast holdning over for Rusland i Østersøspørgsmålet og bl.a. tilbagegive den seneste russiske note uden at give koncessioner. [Det vil formentlig først blive tilfældet, når større midler som helhed er til rådighed og afhænger derfor af styrkeopbygningen, der synes at sakke noget af, med mindre indsatsen af nye våben vil ændre billedet.]

Det skal ex tuto nævnes, om et samarbejde med Norge kunne ophjælpe Danmarks muligheder for at opnå øget vestmagtsstøtte; eventuelt om Danmark kunne udvirke opretholdelsen af norske tropper i Slesvig som modydelse mod accept af fredstidsstationering i Danmark af de af Nordregionen som helhed tildelte flyverstyrker.

b) Hvis Danmark på den anden side ikke mener at kunne føre en positiv politik som angivet under a), kan en væsentlig vestmagtsindsats næppe forventes på indeværende tidspunkt (før gennemførelsen af EDC). Spørgsmålet er herefter, om man kan drage den konsekvens af Danmarks udsatte og relativt ubeskyttede stilling, at politikken over for Rusland må blive mere henholdende, bl.a. derved at Danmark giver visse koncessioner.

Det springende punkt bliver måske Bornholm, der har fået en prominent placering i den russiske kampagne mod Danmark. Man kan logisk ikke udelukke, at Sovjets politik sigter på en isoleret besættelse af Bornholm (krav om baser), og man kunne derfor rejse det spørgsmål, om det ville være hensigtsmæssigt at udstede en dansk erklæring om ikke at ville tillade fredstidsstationering af NATO-styrker på øen.

1.° Udgangspunktet ved bedømmelsen heraf synes at være spørgsmålet, om Ruslands Østersøaspirationer er overvejende offensivt eller defensivt motiverede. Er det sidste tilfældet, således at Sovjet fortrinsvis søger at sikre sig mod aggression fra skandinavisk område (herunder Bornholm), vil eventuelle danske koncessioner formentlig i højere grad tjene til en vis afspænding, end hvis den russiske politik navnlig forfølger offensive mål. Det er ovenfor søgt påvist, at der i hvert fald er offensive gevinster at hente for Sovjet i Skandinavien. Og hverken tilstedeværelsen i Østersøen af et betydeligt antal – oceangående – ubåde eller den stærke udbygning af baser på Rygen m.v. synes at kunne forklares som defensive foranstaltninger. Sat på spidsen kan det måske siges, at Bornholms betydning for Sovjet er omvendt proportional med de russiske aggressive hensigter – medmindre Sovjet får føje til at tro, at Bornholm vil blive anvendt til imødegåelse af russisk aggression.

Det forekommer imidlertid usandsynligt – trods den polske udenrigsministers erklæring – at Sovjet skulle tro på en forestående NATO-stationering på Bornholm. Noget sådant anføres heller ikke i noten af 28. januar 1953, der kun søger et juridisk argument mod fredstidsstationering i selve Danmark i tilsagnet af 8. marts 1946.

2.° Selv om Rusland imidlertid skulle have planer om en isoleret aktion mod Bornholm,

forekommer det tvivlsomt, om en dansk "anti-baseerklæring" vil være egnet til at hindre et sådant russisk skridt. Det hedder i "Strategic Guidance", at Bornholm er en værdifuld forpost til imødegåelse af Sovjetoperationer i Østersøen, men at det vil være vanskeligt at føre et varigt forsvar af øen. Man kan formentlig slutte, at NATO ikke på det foreliggende grundlag påtænker at tage effektive skridt til sikring af Bornholm. En dansk erklæring som anført ville således næppe

132 Chefen for NATO's Atlanterhavsflådestyrke.

133 European Defense Community – en plan om et europæisk forsvarsforbund med vesttysk deltagelse, der dog blev opgivet i august 1954 på grund af fransk modstand.

indebære en militært uacceptabel indskrænkning i NATO's handlefrihed, men hvorledes Sovjet end måtte bedømme NATO's reaktion imod en isoleret sovjetaktion, turde det formodes, at en sådan erklæring ville give eventuelle planer rettet mod Bornholm vind i sejlene og blive fortolket som en forhåndsopgivelse af øen.

3.° Når det ovenfor stillede spørgsmål – om Danmark må give Rusland særlige koncessioner i Østersø-politikken, såfremt vestmagterne ikke for tiden ser sig i stand til at styrke nordflanken – efter referentens skøn må besvares benægtende, skyldes det imidlertid i første række, at Sovjetunionen ved en eventuel beslutning om at gribe til militære forholdsregler mod Danmark næppe alene vil lade sig lede af sin bedømmelse af nordflankens militære styrke, men af et skøn over NATO's styrke som helhed. Selv om Sovjets mål i Østersøen snarere forekommer offensive end defensive, går Sovjets politik som helhed (ifølge vurderingen i "Trends in Soviet Policy") formentlig ud på at undgå en storkrig. Det må formodes, at Sovjet regner med, at en storkrig ikke kan undgås, hvis der iværksættes aggression imod en atlantmagt. Denne vurdering må – taget med alle forbehold – formentlig tages i betragtning ved udformningen af den danske politik over for den russiske pression i Østersø-området.

Kontorchef Kronmanns kommentarer dateret 2. marts 1953:

Ovenstående betragtninger er meget tankevækkende, om end jeg ikke kan påstå, at jeg ganske deler referentens opfattelse.

Foruden de påførte marginalbemærkninger¹³⁴ vil jeg til det egentlige hovedproblem, Bornholm, fremføre følgende betragtninger:

Referentens udgangspunkt angives at være en bedømmelse af spørgsmålet, om Ruslands Østersø-aspirationer er overvejende offensivt eller defensivt motiverede. Jeg mener, dette er en for lidet nuanceret betragtning, og at udgangspunktet snarere må være en bedømmelse af Bornholms betydning i defensiv og offensiv henseende for USSR. Jeg kan give referenten medhold i, at Bornholm tilsyneladende i forhold til nordflanken ikke synes at spille nogen synderlig rolle i offensiv henseende. Derimod synes Bornholm, især hvis Sverige er inddraget i de sovjetiske strategiske angrebsplaner, at være et særdeles betydningsfuldt objekt. I defensiv henseende vil Bornholm ligeledes kunne være særdeles betydningsfuld i forholdet til Sverige, hvis de sovjetiske strategier mener at burde regne med, at Sverige eventuelt vil deltage i en storkrig på Vestens side. Endvidere er Bornholm af betydning i forsvaret for de sovjetiske forbindelseslinier over Østersøen, og endelig er sandsynligt, at Bornholm spiller en ikke ringe rolle som radar- og varslingspost, idet det meget vel er muligt, at radarstationer alene anbragt på den sydlige Østersøkyst ikke er i stand til at dække hele indgangen til Østersøen.

Referentens tese synes at være følgende:

- 1) Da USSR nærmest må anses for at forfølge offensive mål i den sydlige Østersø, er Bornholms betydning ikke stor for Sovjet,
- 2) at en dansk "anti-base"-erklæring kunne give eventuelle planer mod Bornholm vind i sejlene og
- 3) at problemet ikke må ses isoleret, men ud fra et skøn over NATO's styrke som helhed.

Hertil vil jeg gerne anføre:

ad 1) De foran anførte betragtninger om Bornholms betydning for USSR.

ad 2 og 3) At det ligeså vel kan tænkes, at USSR ved at bringe Bornholm ind i verdens søgelys og ved samtidig at anføre retslige argumenter i forbindelse med tilbagetrækningen i sin tid fra øen ønsker at lodde dybden i den reaktion, der kan påregnes fra NATO's side, såfremt der rettes en aktion mod Bornholm under samtidig hævvelse af et – om end et omtvistet – retsligt påskud.

Det er ikke hensigten med foranstående at gøre gældende, at disse betragtninger er rigtigere end de af referenten anførte, men kun at påpege, at der også er andre muligheder. I øvrigt mener jeg, at problemet indebærer så mange militære faktorer, at det vil anbefale sig, at sagen gennemdrøftes på et forsvarsmøde.

Den 2. marts 1953.

Birger Kronmann

¹³⁴ Kronmanns marginnoter er her indsat i skarpe parenteser [...]

746. Udenrigsminister Ole Bjørn Krafts referat af samtale med den britiske ambassadør, Eric Berthoud, den 12. marts 1953.¹³⁵

Den britiske ambassadør, mr. Berthoud kom i dag op i ministeriet for at diskutere nogle spørgsmål med mig.¹³⁶ [...]

Uden for record rent fortroligt og personligt talte jeg dernæst med ambassadøren om den stilling, Atlantpagt-magterne ville indtage, såfremt der skete et pludseligt angreb på Bornholm, hvorved det lykkedes ved indsættelse af mange kræfter at tilendebringe kampen meget hurtigt, således at fait accompli¹³⁷ forelå. Jeg sagde, at det var den danske regerings opfattelse, at det naturligvis måtte sætte Atlantpagtens bestemmelser: at et sådant angreb var et angreb på dem alle, i kraft, men at det ville interessere mig at høre hans personlige opfattelse af dette spørgsmål. Ambassadøren svarede dertil, at han ganske delte min opfattelse og var aldeles overbevist om, at det også var opfattelsen både i Storbritannien og i Amerika, at man ikke ville tolerere noget sådant. Et angreb på Bornholm ville være et angreb på alle staterne, der ville udløse en ny krig, uanset om øen var erobret, og russerne afgav løfte om senere tilbagelevering. Samtalen om dette spørgsmål var ikke officiel, og ville ikke blive rapporteret videre af den britiske ambassadør, men det var en personlig interesse for mig at høre hans mening om dette spørgsmål.

747. Udkast (uden dato) af direktør Svenningsen til den danske regerings besvarelse af den sovjetiske note af 28. januar 1953.¹³⁸

Udkast til
grundlag for udarbejdelse af et svar
på den sidste henvendelse fra Sovjetregeringen.

[...]

Til de enkelte punkter i Sovjetregeringens aide memoire ønsker den danske regering i øvrigt at bemærke følgende:

[...]

Punkt 3: Da Sovjetregeringen under dette punkt på ny kommer ind på spørgsmålet om Bornholm, og da denne ø's strategiske betydning i den allerseneste tid har påkaldt interesse også i andre lande, der står Sovjetunionen nær, skal den danske regering fremsætte sit syn på dette spørgsmål. Allerede i sin erklæring af 1. oktober 1952 berørte Sovjetregeringen Bornholm, men det skete på en måde, som ikke gav den danske regering anledning til i sit svar at reagere specielt på dette punkt. Sovjetregeringen erindrede blot om den danske note af 8. marts 1946 og den deraf fremgående forpligtelse for den danske regering til at etablere sin administration på øen Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper. Dette var en fuldt ud rigtig definering af den danske forpligtelse, om end henvisningen dertil i erklæringen af 1. oktober 1952 forekom ejendommelig. Denne henvisning måtte imidlertid opfattes som en påmindelse om noten af 8. marts 1946, en påmindelse som var aldeles uforuden, idet den danske regering klart havde overholdt sin forpligtelse. Ifølge sagens natur tog forpligtelsen i noten af 8. marts 1946 i øvrigt ikke sigte på en ubegrænset fremtid, men kun på overgangstiden indtil genoprettelse af normale

¹³⁵ UM 105.Dan.5. – Referatet er dateret den 12. marts 1953.

¹³⁶ angående det polske MIG jagerfly, der var landet på Bornholm den 5. marts 1953 med en polsk afhopperpilot; se hele referatet i det særlige afsnit om det polske jetfly.

¹³⁷ fuldbyrdet kendsgerning.

¹³⁸ UM105.K.7.b/3. – Udkastet er uden dato, men er affattet ikke senere end den 12. marts 1953. Der blev aldrig afleveret en svarnote, men man valgte i stedet at indflette et svar i en tale af udenrigsministeren i Rønne den 11. april 1953. Ord i skarp parentes [“advarsel, etablere”] er i det oprindelige udkast, men er erstattet med andre udtryk. Hele passager, der er omarbejdet, er gengivet i deres oprindelige ordlyd i fodnoterne her.

forhold.¹³⁹ Det fremgår af, at der i noten benyttes udtrykket “oprette” [“etablere”], men ikke “opretholde”. Den danske regering tillagde imidlertid ikke dette nogen større betydning, da den faktisk i de forløbne næsten 7 år havde forholdt sig, som om noten involverede en varig forpligtelse, og da den ikke havde planer om at ændre sin holdning. Den danske regering har således ikke opholdt sig ved, at Sovjetregeringen med hensyn til varigheden af vor forpligtelse efter noten af 8. marts 1946 har anlagt en udvidende fortolkning.

I sit aide memoire af 28. januar 1953 går Sovjetregeringen imidlertid et skridt videre, idet den nu også vil tillægge noten af 8. marts 1946 betydning i territorial henseende ud over øen Bornholm. Det siges nemlig, at ved at tilstede anbringelse [stationering] af fremmede tropper i Danmark [landet] (hvor som helst i landet) afviger den danske regering klart fra sin stilling “med hensyn til ikke at give fremmede tropper adgang til dansk territorium”, som den indtog i 1946. Når Sovjetregeringen således søger i noten af 1946 at indlægge noget principielt, som den påberåber sig for hele landets vedkommende, må der gøres indsigelse. Denne note omhandler ene og alene Bornholm og var strengt begrænset til denne ø. Den var det afsluttende led i forhandlingerne mellem Danmark og Sovjetunionen om bortfjernelse af de russiske tropper fra øen, og da der ikke havde været russiske tropper andetsteds i Danmark, forelå der ikke nogen som helst grund til, at den danske regering over for Sovjetunionen skulle påtage sig nogen forpligtelse ud over øen Bornholm. Og medens det kunne være naturligt nok, at den danske regering afgav en erklæring om sin egen evne til at påtage sig de civile og militære opgaver på Bornholm, før de russiske tropper blev trukket tilbage, ville det have været ejendommeligt, om Danmark i denne forbindelse skulle have påtaget sig territorielt og tidsmæssigt vidtgående forpligtelser over for Sovjet. Det var jo som Danmarks allierede, at Sovjet havde befriet Bornholm fra den tyske besættelse.¹⁴⁰ Påberåbelse af den danske note af 1946 om Bornholm i relation til den nu påtænkte stationering i Jylland af visse mindre styrker fra andre NATO-lande er derfor ubegrundet.

Efter således at have klarlagt sit principielle syn på betydningen og rækkevidden af noten af 1946 ønsker den danske regering at erklære, at den ikke står uforstående over for Sovjetregeringens interesse for Bornholm, og at den gerne vil bidrage til en fjernelse af den frygt, der i Sovjetunionen og nogle den nærtstående lande synes at herske med hensyn til øens strategiske anvendelse.

Som nævnt har den danske regering ikke blot efterlevet det tilsagn, der i noten af 1946 blev givet om at oprette dansk administration på øen uden deltagelse af fremmede tropper. Den har ydermere i de forløbne år opretholdt denne tilstand [ændring] og altså de facto forholdt sig, som om der forelå en ud i fremtiden løbende forpligtelse. Den danske regering har aldrig haft og nærer stadig ikke noget ønske om at se andre end danske tropper på Bornholm, og planer i så henseende har aldrig foreligget og foreligger stadig ikke. Det er derfor ganske ubegrundet og grebet ud af luften, når den polske udenrigsminister skal have ytret frygt for, at Bornholm kunne blive brugt som et springbræt for aggressive forberedelser [angreb på baltiske lande]. Og det er lige så ubegrundet, når der i den rumænske presse er blevet fremsat påstande om, at denne ø vil blive et af de vigtigste støttepunkter for flåde- og luftstyrker fra NATO-landene. Hverken fra dansk side eller fra NATO-myndigheder er der fremkommet noget som helst, som kunne retfærdiggøre en mistanke om planer i så henseende. Det burde derfor være overflødigt at afgive forsikringer

¹³⁹ Afsnittet, der begynder med: “Dette var en fuldt ud rigtig”...og ender med: ...“genoprettelse af normale forhold” er indsat i udkastet i stedet for det først skrevne: “Dette var en fuldt ud rigtig definering af den danske forpligtelse, og omtalen deraf i erklæringen af 1. oktober 1952 blev her opfattet på den eneste måde, som var sprogligt mulig, nemlig som en påmindelse [advarsel] til den danske regering mod i strid med forpligtelsen at tillade fremmede troppers stationering på øen. Denne påmindelse [advarsel] var upåkrævet og ubegrundet, idet den danske regering selvfølgelig havde overholdt sin forpligtelse og intet forelå, som kunne tyde på, at den havde planer om at få fremmede tropper til øen.

Men påmindelsen [advarslen] var i virkeligheden desuden uberettiget, idet forpligtelsen i noten af 8. marts 1946 ifølge sagens natur ikke tog sigte på en ubegrænset fremtid, men kun på overgangstiden indtil genoprettelse af normale forhold”.

¹⁴⁰ Passagen fra: “Og medens det kunne være naturligt”... indtil: ...“fra den tyske besættelse” er indsat i stedet for følgende: “I øvrigt var det i 1946 umuligt at forudse den udvikling, der har fundet sted i de mellemliggende år, og ingen kunne dengang forestille sig situationen, som den foreligger i dag. Eventuelle planer i 1946 om at stationere tropper fra Sovjetunionens allierede i 2. verdenskrig i Jylland ville givetvis ikke dengang have stødt på modstand hos Sovjetregeringen.”

herom. Men da disse mistanker synes at eksistere, og da den danske regering som antydnet gerne vil bidrage til beroligelse, vil den gerne herved erklære, at den uanset forståelsen af noten af 1946 ikke vil lade tropper fra andre NATO-lande stationere på Bornholm, så længe Danmark ikke er angrebet eller udsat for trussel om angreb.¹⁴¹

[...]

748. Notat den 12. marts 1953 af direktør Svenningsen.¹⁴²

Nogle betragtninger vedrørende besvarelsen af den russiske note.

I.

I det foreløbige udkast til et svar på den sidste russiske note angående fredstidsstationering i Danmark af amerikanske flyvetropper er optaget en bemærkning om, at det aldrig har været tanken at tillade stationering af fremmede tropper på Bornholm samt en erklæring om, at den danske regering uanset forståelsen af den danske note af 1946 ikke agter i fredstid at tillade stationering af tropper fra andre NATO-lande på Bornholm.

Baggrunden for, at en sådan erklæring er foreslået optaget i svaret, er for det første den anskuelse, eller måske rettere overbevisning, at Rusland for alvor frygter et militært angreb fra Vesten. Den tidligere franske udenrigsminister Schuman sagde allerede i foråret 1951 under en samtale i anledning af min fratrædelsesvisit hos ham, at han fuldt og fast troede, at den ofte udtrykte russiske frygt for et sådant angreb ikke var propaganda og spilfægteri, men en realitet. I samme retning har flere andre betydende statsmænd og politikere udtalt sig.

Dersom man således går ud fra, at den russiske frygt for at blive angrebet vestfra er ægte, er det forståeligt, at russerne viser en særlig interesse for de geografiske steder inden for Vestens område, der kan tænkes at blive udnyttet som fremskudte baser. Til sådanne steder hører givetvis Bornholm. Og at det særlig er Bornholm, russerne i den dansk-russiske note krig specielt tager sigte på, er efter min formening overvejende sandsynligt. Det er sikkert ingen tilfældighed, at der både fra Polen og fra Rumænien omtrent samtidig med afgivelsen af den sidste russiske note kom tilkendegivelser, der beskæftigede sig med Bornholm, og som tydeligt viste, at man gik ud fra, eller i hvert fald lod som om man gik ud fra, at Bornholm ville blive udbygget til en luft- og marinebase for NATO. Allerede i den første note henledte russerne opmærksomheden på Bornholm, og i den anden note er de i mere tydelige vendinger vendt tilbage til deres interesse for denne ø. Jeg anser det ikke for udelukket, at hensigten med de russiske noter bl.a. og måske først og fremmest har været den at formå os til at afstå fra stationering af fremmede tropper på Bornholm.

Såfremt den her opstillede teori er rigtig, nemlig dels russernes ærligt mente frygt for angreb, dels russernes specielle interesse for Bornholm, forekommer det sandsynligt, at en erklæring som den i udkastet indsatte om, at vi ikke vil tillade fredstidsstationering af fremmede tropper på øen, vil være egnet til at virke beroligende på russerne og for så vidt afspændende i forholdet mellem Danmark og Rusland. Og da det på forhånd turde være givet, at Danmark, hvad enten erklæringen afgives eller ikke, aldrig kunne tænke sig at gå med til en sådan fredstidsstationering på Bornholm, vil erklæringen kunne afgives, uden at vi i realiteten gør nogen indrømmelse overfor russerne.

II.

Konklusionen af de under I. anførte betragtninger udgør imidlertid ikke i sig selv et tilstrækkeligt grundlag for en bekræftende besvarelse af spørgsmålet, om det nu virkelig er betimeligt at afgive den i udkastet optagne erklæring. For fyldestgørende at kunne besvare dette spørgsmål må også modhensyn tages i betragtning, og der melder sig i denne henseende straks det spørgsmål, om ikke erklæringen kan virke for beroligende på russerne. Man kunne nemlig spørge, om ikke russerne af en sådan erklæring ville drage den slutning, dels at et forsvar af Bornholm på

¹⁴¹ Sidste del af denne sætning er indsat i stedet for: ...“at den uanset forståelsen af noten af 1946 ikke agter i fredstid at tillade stationering af tropper fra andre NATO-lande på Bornholm.”

¹⁴² UM 105.K.7.b./3. – Hemmeligt. Skrevet i 5 eksemplarer. Eksemplar nr. 2 givet udenrigsministeren, eksemplar nr. 3 udtaget af Svenningsen den 13/3 53, nr. 4 og 5 destrueret 8/7-53.

forhånd er opgivet, dels at et isoleret angreb på øen ikke vil udløse NATO-mekanismen (altså slippe verdenskrigen løs), således at de uden at frygte yderligere konsekvenser ved et kup vil kunne sætte sig i besiddelse af Bornholm. Russerne vil nemlig sikkert gå ud fra, at en erklæring som den oven for nævnte ikke afgives af Danmark uden samtykke af de øvrige NATO-magter. De vil tro, at man i NATO-rådet har drøftet svaret på den sidste note, og at man der er blevet enige om erklæringens formulering.

Efter den her nævnte betragtning skulle altså en dansk erklæring om ikke-fredstidsstationering kunne virke overberoligende på russerne. Betragtningen er i og for sig logisk, men er den også politisk rigtig? Vil russernes bedømmelse af risikoen ved et kup mod Bornholm være afhængig af, om de tror, at der på forhånd er opnået forståelse mellem Danmark og de øvrige NATO-magter om, at Bornholm ikke skal holdes, og at et angreb på øen ikke skal udløse verdenskrigen? Jeg er tilbøjelig til at mene, at den russiske vurdering ikke vil være afhængig af, om de har en sådan tro eller ej. Russerne er realpolitikere, og de har sikkert en stærk fornemmelse af, at der altid inden for adskillige NATO-lande vil gøre sig stærke kræfter gældende til fordel for, at eventuelle incidenter, der i og for sig teoretisk skulle sætte NATO-maskineriet i gang og dermed udløse verdenskrigen, bliver indkapslet og betragtet som tildragelser, der ikke skal få konsekvenser. Russerne vil vide, at der inden for navnlig de europæiske NATO-lande vil være en frygt for, at verdenskrigen skal bryde ud, og at man vil være rede til at finde sig i meget for at undgå den store katastrofe. Jeg tror derfor, man har lov til at sige, at russernes vurdering af, hvad de kan tillade sig med hensyn til Bornholm vil være ganske uafhængig af, om vi afgiver den påtænkte erklæring eller ej. Jeg mener med andre ord, at erklæringen ikke vil virke overberoligende.

III.

Rigtigheden af det under I. og II. forudsat, bliver det næste spørgsmål, om det vil være forsvarligt uden videre at afgive erklæringen, eller om man skulle søge i forbindelse med dens afgivelse at træffe foranstaltninger for at neutralisere dels dens eventuelle overberoligende virkning på russerne, dels dens eventuelle foruroligende virkning på den danske befolkning, og da ganske særlig på befolkningen på Bornholm. Hvad kunne der eventuelt gøres? Dr. Schram-Nielsen har henledt opmærksomheden på, at det med hensyn til virkningen på russerne kunne være ønskeligt, om Sverige på en eller anden måde tilkendegav sin interesse for Bornholm. Tanken er, lidt råt udtrykt, at man skulle bibringe russerne den opfattelse, at Bornholm for Sverige spiller en lignende rolle som Finland ved vurderingen af betimeligheden af Sveriges medlemskab af Atlantpagten. Jeg synes, dr. Schram-Nielsen har helt ret i sit synspunkt, at det for os ville være en stor fordel, om vi kunne få en sådan tilkendegivelse fra Sverige, men ligesom doktoren tvivler jeg på, at det ville være muligt at realisere denne tanke.

Jeg har spekuleret på, hvad der i øvrigt måtte kunne foretages, som kunne få effekt både over for russerne og over for befolkningen på Bornholm, og er da kommet på den i og for sig meget nærliggende tanke, at en sådan virkning kunne opnås ved en forøgelse af det danske forsvarsberedskab på øen. Dersom vi samtidig med erklæringens afgivelse sendte nogle flere danske tropper til Bornholm og f.eks. påbegyndte bygningen af yderligere defensive fæstningsværker på øen, ville det uden tvivl berolige befolkningen og ville sikkert også gøre et vist indtryk på russerne. Hvorvidt en sådan forøgelse af forsvarsberedskabet på Bornholm er mulig, er et militærteknisk spørgsmål, som vi her i Udenrigsministeriet ikke kan vurdere.

IV.

Skulle resultatet af overvejelserne blive, at den danske regering finder det ønskeligt – med eller uden kauteler¹⁴³ som nævnt under III. – at erklæringen om ikke-fredstidsstationering afgives, må det overvejes, om en sådan erklæring kan afgives af Danmark, uden at de øvrige NATO-lande har været taget med på råd. Formelt er det klart, at Danmark ikke har påtaget sig nogen suverænitetsbegrænsende forpligtelse, som kunne hindre os heri. Norge har som bekendt i noter til Rusland afgivet tilsagn om ikke-fredstidsstationering af fremmede tropper, og der foreligger intet om, at disse tilsagn på forhånd har været godkendt af NATO-myndigheder. Når Norge har kunnet

¹⁴³ forsigtige forholdsregler.

gøre det, må Danmark vel også kunne. Der er imidlertid herved det at bemærke, at de norske tilsagn er afgivet på et meget tidligt tidspunkt, efter at Atlantpagten var blevet indgået. Endvidere er der den forskel, at de norske tilsagn tog sigte på hele landet, medens der i vort tilfælde er tale om at afgive en erklæring, der kun vedrører en enkelt del af landet. Efter at NATO-samarbejdet er blevet sat mere i system, end det var, da de norske tilsagn blev givet, tror jeg ikke, det ville være tilrådeligt, at Danmark i denne sag optrådte, uden at spørgsmålet havde været relevanter¹⁴⁴ i NATO-rådet. Imidlertid er det formentlig ikke nødvendigt, at vi ligefrem indhenter tilslutning fra de øvrige NATO-landes side. Det må være nok, at vi giver en meddelelse i NATO-rådet om, at vi i svaret til Rusland agter at afgive en erklæring om ikke-fredstidsstationering.

749. Chefen for NATO's Nordregion, admiral Patrick Brind, til forsvarsministrene i Danmark og Norge den 18. marts 1953.¹⁴⁵

Politiske hensyn vedr. øvelser

Som man vil huske, var der alvorlige politiske eftervirkninger under forberedelserne til øvelsen "Main Brace", og politiske hensyn resulterede i indskrænkninger i omfanget af operationer både i Nordnorge og i den vestlige del af Østersøen, indbefattet Bornholm og farvandene omkring øen.

2. Som jeg dengang fremhævede i mine signaler om anvendelse af farvandene omkring Bornholm, har danske, britiske og norske styrker ofte tidligere opereret øst for Bornholm, og på grund af dybdeforholdene og forekomsten af miner vest for Bornholm er farvandene øst for øen meget bedre egnede til øvelser, særlig for ubåde. Hvis det mislykkes at fastholde vor handlefrihed, vil dette være en stiltiende indrømmelse af, at dette område er et sovjetisk reservat; vi ville derved ikke alene miste et vigtigt øvelsesområde, men også mulighederne for at samle efterretninger.

[...]

4. Jeg er klar over, at man i SHAPE og andre steder har haft under overvejelse at skabe en procedure for en gennemgang af de politiske aspekter af større NATO-øvelser, men det forekommer mig, at hvis mindre øvelser omkring eller over Bornholm eller Nordnorge skal behandles i denne kategori, vil vor træning blive alvorligt hæmmet. Desuden er det af særlig vigtighed, at Sovjet er klar over NATO's konstante interesse i forsvaret af disse områder.

5. Det er derfor nødvendigt at fjerne enhver følelse af opgivenesshed, som måtte være opstået som følge af de beslutninger, der blev taget under de særlige omstændigheder omkring "Main Brace" med hensyn til øvelsesaktivitet i disse områder. Det er særdeles ønskeligt, at der tages politisk initiativ til, at hvert enkelt tilfælde behandles for sig på baggrund af de militære faktorer, der er skitseret ovenfor.

6. Hvis der, som jeg formoder, er en følelse af tvivl om visdommen i at afholde øvelser i disse farvande og i luften over dem, vil jeg stærkt anbefale de to regeringer at gennemgå disse militære argumenter, der er for at åbne dem for regulære fly- og flådeøvelser, og hvis de synes, rejse problemet i Rådet, så at der nu kan blive givet retningslinier for en politik, der kan gøre det muligt at afholde nationale og NATO-øvelser, uden at de nødvendigvis hver gang skal forelægges for Rådet.

¹⁴⁴ taget op.

¹⁴⁵ UM 105.I.5.a/2. – NATO Hemmeligt. No. AFNE 0040 (CC). Kopi til SHAPE, den danske forsvarschef og chefen for Forsvarsstaben i Norge.

750. Notits af vicekonsul Lyre den 20. marts 1953.¹⁴⁶Forklaring.

Med hensyn til fortolkning af de tre russiske udtryk i minister Hergels underhåndsbrev af 12. februar 1953 til direktøren er jeg efter at have rådført mig med andre russiskkyndige kommet til følgende resultat: Om end alle tre udtryk betyder “nu”, vil de dog ikke kunne anvendes i flæng.

Det første og det sidste udtryk synes begge at kunne anvendes, når der er tale om at betegne noget nutidigt, der strækker sig over en længere periode end den rent øjeblikkelige. De adskiller sig imidlertid fra hinanden derved, at det første kan anvendes fremtidigt (f.eks. “jeg kommer nu”), hvad der ikke er tilfældet med det sidste.

Det sidste udtryk finder sjældent anvendelse i almindelig tale og korrespondance, men må nærmest anses for at være den form, der bruges, når man i officielle dokumenter eller henvendelser ønsker at udtrykke det nutidige i betydningen “på indeværende tidspunkt”, “for tiden” eller lignende.

Det første udtryk kan dog også betyde det rent øjeblikkelige – i særdeleshed når det forstærkende “zje” sættes efter.

Udtryk nr. 2 anvendes, så vidt det kan skønnes, når det nutidige pludselige “straks” eller “øjeblikkelig” ønskes dækket og tilspidses yderligere ved at sætte det forstærkende “zje” efter.

Kommentar af fuldmægtig H.H. Mathiesen den 23. marts:

Heraf synes at fremgå, at russerne i hvert fald ikke ved den anførte sprogbrug har søgt at pålægge Danmark en mere varig forpligtelse. Man skal nok være varsom med at drage altfor vidtrækkende konklusioner af, at der er anvendt forskellige ord; russisk er – efter hvad jeg forstår – et uhyre glaserigt sprog, og det er som bekendt et spørgsmål om den tilfældige koncipists temperament, om det ene eller andet synonym (eller næsten-synonym) anvendes.

Kommentar af kontorchef Kronmann den 25. marts:

Enig. Den anvendte sprogbrug forekommer efter det af hr. Lyre oplyste ganske naturlig under de da foreliggende omstændigheder og synes ikke at have taget videregående sigte.

[I brev af 5. marts 1953 anmodede Udenrigsministeriet gesandtskabet i Moskva om at indsende teksten til den danske note af den 8. marts 1953 om tilbagetrækningen af de sovjetiske tropper på Bornholm. Gesandtskabet indsendte med brev af 21. marts 1953 kopi af notens russisksprogede version.

Den 25. marts sendte afdelingschef Brun gesandt Hergel et brev, hvori han meddeler, at “ministeriets russiskkyndige er nået til det resultat, at udtrykket i Molotovs note af 16. marts 1946 er mere kancelliagtigt end den vending, der bruges i den første note, og udtrykker det nutidige i betydningen “på indeværende tidspunkt”, “for tiden” eller lignende. Så vidt jeg kan se, forekommer de anvendte udtryk meget naturlige og har vist ikke haft videregående sigte. Af aktmæssige grunde vil jeg imidlertid bede Dem indsende de russiske tekster hertil.”

Gesandtskabet indsendte de to russiske noter af henholdsvis den 5. og den 16. marts 1946 med brev af 8. april 1953. Den 16. april blev vicekonsul Lyre anmodet om at oversætte disse to noter. Se notits af 29. maj 1953 om de russiske notetekster.]

751. Telegram den 24. marts 1953 fra Udenrigsministeriet til ambassadør Steensen-Leth, DANATO.¹⁴⁷

For Steensen-Leth: Nedenstående instruks bliver først gyldig, når særlig meddelelse i så henseende modtages.

¹⁴⁶ UM 105.Dan.5.

¹⁴⁷ UM 105.K.7.b./3. – Fortroligt.

Ref. repber.¹⁴⁸ 164 [af 25. februar 1953].

På førstkommende uformelle rådsmøde bedes De meddele Rådet til underretning, at regeringen har til hensigt i sit skriftlige svar på det russiske memorandum af 28.1.53 at gendrive de deri indeholdte urigtige påstande, jfr. UMs nr. I af 22. februar 1953,¹⁴⁹ og angående Bornholm vil regeringen bl.a. udtale sig efter de nedenfor angivne retningslinier:

Den danske regering opfattede henvisningen i Sovjet-regeringens erklæring af 1.10.52 til den danske note af 8.3.46 vedrørende rømningen af Bornholm som en påmindelse, som imidlertid var ganske unødvendig, da man fra dansk side klart havde overholdt forpligtelsen til at oprette en administration på Bornholm uden medvirken af fremmede styrker. Denne forpligtelse tog kun sigte på overgangstiden, indtil normale forhold var genoprettet, og ikke på en ubegrænset fremtid, idet noten ikke anvendte udtrykket "opretholde", men "oprette". Det russiske memorandum er derfor i virkeligheden en udvidelse i tid af det oprindelige tilsagn.

I sit memorandum af 28. januar 1953 går den russiske regering imidlertid endnu videre, idet den heri tillægger den danske note af 8. marts 1946 territorial betydning ud over Bornholm. Man må fra dansk side gøre indsigelse imod dette, idet nævnte note kun drejer sig om Bornholm, og der ikke var nogen grund for den danske regering til at påtage sig forpligtelse over for Sovjet ud over Bornholm. Imidlertid vil den danske regering gerne bidrage til at fjerne den frygt, der synes at herske i Sovjetunionen og nogle denne nærtstående lande med hensyn til den strategiske anvendelse af Bornholm. Den danske regering har de facto forholdt sig, som om der eksisterede en ud i fremtiden løbende forpligtelse. Der er hverken fra dansk side eller fra NATO-myndigheder fremkommet noget som helst, som kunne retfærdiggøre en mistanke om, at Bornholm, således som det er påstået, vil blive støttepunkt for NATO flåde- og luftstyrker. Afgivelse af forsikringer herom burde derfor være overflødig, men da sådanne mistanker synes at foreligge, og da den danske regering gerne vil bidrage til beroligelse, vil den erklære – uanset forståelsen af noten af 8.3.46 – [at den] ikke agter i fredstid at give tilladelse til stationering på Bornholm af tropper fra andre NATO-lande.

Ud over at underrette Rådet om ovenstående vil De kunne anføre, at det med hensyn til tilsagnet om Bornholm har været afgørende for den danske regerings stillingtagen, at man ikke mener, at man kan se bort fra, at det er sandsynligt, at Sovjetunionen – om end med urette – føler sig truet af vestmagterne (se "The Economist" for 21. ds., side 781, venstre spalte, øverst),¹⁵⁰ og at man, når man sammenholder Sovjet-noter med andre østmagters tilkendegivelser, må få det indtryk, at østbloklandene virkelig nærer frygt for, at man skal anvende Bornholm som udgangspunkt for angreb. Som følge heraf mener den danske regering, at et tilsagn om, at der ikke i fredstid stationeres tropper på Bornholm, må kunne medvirke til en i hvert fald midlertidig afspænding. Man har herved taget i betragtning, at NATO ikke nærer planer om stationering af fremmede tropper på Bornholm, samt at sådanne planer så vidt vides ikke påtænkes. Hvis der skulle blive spurgt, hvorfor den danske regering ikke tager forbehold ad modum¹⁵¹ norske base-erklæring, således at man indskrænker tilsagnet til "sålænge Danmark ikke er udsat for trussel om angreb", vil De kunne svare, at man ikke ønsker at svække den beroligende værdi af tilsagnet ved at tage et sådant forbehold.

De bedes snarest telegrafisk indberette, om man i Rådet reagerer på det påtænkte svar på det russiske memorandum.

Etrangères 76-93.

¹⁴⁸ repber: repræsentationens beretning.

¹⁴⁹ Skrivelsen, hvis datering er den 23. februar 1953, er udeladt her.

¹⁵⁰ I artiklen i The Economist påpeges en tilsyneladende forøget ængstelighed blandt Stalins arvtagere i Kreml for, at en vestlig aggression kunne være forestående efter Stalins død tidligere på måneden. I artiklen manes til forsigtighed fra vestlig side for ikke under disse omstændigheder at udløse en krig ved et uheld.

¹⁵¹ ad modum: ligesom.

752. Ministermøde den 24. marts 1953 kl. 19.00.¹⁵²

[...]

Udenrigsministeren: fremlagde de tanker, man i ministeriet havde haft vedr. besvarelsen af den russiske note. Vil i en tale afvise noten. Til efterretning.

[...]

Poul Sørensen

753. Notits den 25. marts 1953 af fuldmægtig H.H. Mathiesen, P.J.V.¹⁵³

Den 24. marts kl. 22 meddelte udenrigsministeren mig telefonisk, at udkastet til svar på den russiske A.M. af 28. januar 1953 havde været behandlet i ministermøde, hvor der havde været meningsforskelligheder dels om formen (note eller rigsdagstale), dels om indholdet (tilsagnet vedrørende Bornholm). Ministeren instruerede mig om telefonisk at meddele ambassadør Steensen-Leth, at den samme aften afsendte instruktion (Um.tel.76-93) herefter var ugyldig.

Kl. ca. 22.30 opnåede jeg telefonisk forbindelse med Chateau de la Muette¹⁵⁴ og meddelte attaché Oxholm, at instruktionen var uden gyldighed, og at ambassadør Steensen-Leth følgelig ikke skulle fremsætte nogen udtalelse på uformelt rådsmøde. Hr. Oxholm lovede straks at videretelefonere denne besked til ambassadør Steensen-Leth, der befandt sig i sit hjem.

Påtegninger:

Set. Schram-Nielsen 25/3.

Set med megen beklagelse. 25/3 53. Brun.

754. Ambassadør Steensen-Leth, DANATO, til Udenrigsministeriet den 25. marts 1953.¹⁵⁵

Nr. 288.

Det russiske aide-mémoire af 28/1-53
vedrørende fredstidsstationering.
Umtel. nr. 76-93 af 25/3-53.¹⁵⁶

I ovenciterede telegrammer instruerer det kgl. ministerium mig om telegrafisk at indberette, hvorvidt der i Rådet reageres på det påtænkte danske svar på det russiske aide memoire af 28. januar d.å., efter at en meddelelse om det påtænkte svar måtte være givet Rådet.

I afventning af det kgl. ministeriums instruktion om, at meddelelse om det påtænkte svar kan gives Rådet,¹⁵⁷ vil jeg gerne have lov til at fremføre nogle betragtninger, der ikke alene indeholder mit personlige skøn, men også et forsøg på at vurdere den eventuelle reaktion i herværende NATO-kredse.

Det forekommer mig, at det ikke i svarudkastet i tilstrækkeligt utvetydige vendinger fastslås, at Danmark ikke ved noten af 8. marts 1946 om rømningen af Bornholm over for Sovjetunionen med hensyn til Bornholm har påtaget sig nogen som helst forpligtelse, der kan påberåbes af Sovjetunionen i dag.

Ydermere forekommer det mig, at en erklæring som den påtænkte om, at den danske regering – uanset forståelsen af noten af 1946 – ikke agter i fredstid at tillade stationering af tropper fra andre NATO-lande på Bornholm, er ret farlig. Selvom de i det russiske aide mémoire indeholdte urigtige beskyldninger formentlig, som det anføres i det kgl. ministeriums instruktionskrivelse nr. I af 23.

¹⁵² Ministermødeprotokol for ministeriet Eriksen-Kraft 28/8 1952 - 25/9 1953, p. 42.

¹⁵³ UM 105.K.7.b./3. – Fortroligt.

¹⁵⁴ Domicil for den danske NATO-repræsentation i Paris.

¹⁵⁵ UM 105.K.7.b./3 – Fortroligt.

¹⁵⁶ Forkert datering. Telegrammet er dateret og afsendt den 24. marts.

¹⁵⁷ Se teksten til fodnote 157 neden for Steensen-Leths brev.

februar d.å., er fremsat i propagandaøjemed, er jeg enig i, at man ved vurderingen af Sovjetunionens holdning overfor Vesten næppe kan se bort fra sandsynligheden af, at Sovjet – om end med urette – føler sig truet af vestmagterne. [...] Jeg tror dog at kunne udtale, at der i Rådet vil være enighed om, at den forsigtige holdning næppe bør give sig udslag i, at et enkelt medlemsland over for Sovjetunionen ensidigt yder koncessioner, der fra russisk side utvivlsomt vil blive opfattet som et svaghedstegn. Jeg tror, at man uden nogen større risiko for et fejlskøn vil kunne fastslå, at det i NATO-landenes udenrigsministerier er den almindelige opfattelse, at den art koncessioner, afgivet under pres, af Sovjetlederne ikke vil blive modtaget i den ånd, de er ment, men simpelt og enkelt vil blive indkasseret som gevinster og betragtet som udgangspunkt for nye fremstød i den kolde krig mellem Øst og Vest. Som det fremgår af ovenstående, er det derfor min overbevisning, at en dansk koncession overfor Sovjetunionen med hensyn til Bornholm ikke vil virke som et, selv beskedent, bidrag til en afspænding mellem Øst og Vest. Ej heller tror jeg, at det vil have en mildere indstilling fra Sovjetunionens side over for Danmark eller Skandinavien taget som helhed til følge. Det vil efter min opfattelse snarere blive fortolket som udtryk for svaghed fra den danske regerings side og blive brugt som et led i forsøgene på i Danmark at styrke en anti-atlantisk indstilling.

På baggrund af de ovenfor anførte overvejelser mener jeg at kunne fastslå, at en dansk koncession over for Sovjetunionen vedrørende Bornholm vil gøre et uheldigt indtryk i de øvrige NATO-lande, og vel navnlig i USA. Jeg mener i denne forbindelse ikke at kunne se bort fra, at der fra visse sider vil blive lagt vægt på, at en forpligtelse over for Sovjetunionen til ikke i fredstid at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm på lang sigt i en given situation, f. eks. hvis Sverige skulle blive medlem af Atlantpagten, ville kunne betragtes som ensbetydende med en betydelig svækkelse af den vestlige forsvarskæde over for Sovjetunionen. Det er derhos min faste overbevisning, at Danmark ikke uden forudgående forhandlinger med de øvrige NATO-lande bør pålægge nogen del af landområdet, der i en given situation vil kunne få betydning for det fælles forsvar, en sådan servitut.

Jeg tillader mig derfor at udtrykke håbet om, at regeringen måtte se sig i stand til at underkaste spørgsmålet en fornyet overvejelse, inden en endelig afgørelse træffes. Jeg henstiller derhos indtrængende, at der i intet tilfælde afgives noget tilsagn til den russiske regering, som kan berøre forsvaret af dansk område, førend de øvrige NATO-landes regeringer har haft rimelig tid til at overveje spørgsmålet.

Påtegning:

Nærværende genpart er læst af ministeren, der

- a) takkede direktøren, fordi han (ministeren) fik lejlighed til at læse beretningen
- b) spurgte, om Steensen var underrettet om, at "tanken var droppet". Da benægtende svar herpå blev givet, sagde ministeren, at han ville tale med direktøren herom.

HHM [H.H. Mathiesen] 27/3

Fodnote 157:

[Det er uklart, hvorfor Steensen-Leth her i et brev dateret den 25. marts med den valgte formulering antyder, at han ikke som lovet af attaché Oxholm skulle have fået fuldmægtig Mathiesens telefoniske besked om aftenen den 24. marts om annulleringen af Udenrigsministeriets instruktion i telegrammet 76-93 af 24. marts. Måske er forklaringen den simple, at Steensen-Leth ganske rigtigt har fået den korte telefonbesked, men at han har opfattet annulleringen af instruktionen alene som udtryk for et behov for yderligere overvejelser i ministeriet, og ikke som en definitiv opgivelse af det påtænkte tilsagn om at holde Bornholm fri for fremmede tropper. Af den korte telefonbesked ("instruktionen uden gyldighed"... "ikke fremsætte nogen udtalelse") kan det ikke uden videre med rimelighed udledes, at tilsagnet var opgivet, og han må derfor antages at have handlet i god tro, når han i brevet den 25. marts til Udenrigsministeriet fremsatte sin kritik af den påtænkte, men i mellemtiden forkastede idé om at give russerne tilsagn om ikke i fredstid at lade fremmede tropper sætte fod på Bornholm. I øvrigt var fuldmægtig Mathiesen selv af den opfattelse, at der ikke med den korte telefonbesked om aftenen den 24. marts som sådan var givet Steensen-Leth meddelelse om, at det påtænkte tilsagn til russerne om Bornholm var "droppet". Det fremgår af hans påtegning på Steensen-Leths brev af 25. marts, pkt. b. – Det er i øvrigt sandsynligt, at Steensen-Leth først har set Udenrigsministeriets instruktion i telegrammet af 24. marts dagen efter afsendelsen (og modtagelsen), altså den 25. marts, og at han således har fået beskeden om annulleringen af telegrammet før selve telegrammet. Derfor taler, at Steensen-Leth foroven i sit brev refererer til Udenrigsministeriets instruktion om det påtænkte svar som "Umtel. Nr. 76-93 af 25/3-53". Telegrammet er dateret og afsendt den 24/3. – Alternativt kan det

tænkes, at Steensen-Leth selv har regnet ud, hvad der lå bag annulleringen af instruktionen. Han har dog i så fald bevidst set bort herfra for tilsyneladende i god tro at kunne fremsætte sin kritik af det planlagte tilsagn til russerne. Bent Jensen anfører i "Bjørnen og Haren" s. 455 som en nærliggende forklaring, at den "selvrådige" Steensen-Leth med vilje lod som om han ikke var informeret om instruksens annullering. Se i øvrigt fuldmægtig Mathiesens notits af 28. marts 1953 om Steensen-Leths underretning af forsvarsledelsen om Udenrigsministeriets planer om en bindende erklæring til russerne om Bornholm. – Hele forløbet med de to sovjetiske noter af 1. oktober 1952 og 28. januar 1953 og de danske overvejelser, som noterne gav anledning til, er indgående behandlet i Bjørnen og Haren, kapitel 16, s. 419-465.]

755. Telegram den 27. marts 1953 fra Udenrigsministeriet til ambassadør Steensen-Leth, DANATO.¹⁵⁸

Bestemt for ambassadøren. Inden modtagelsen af Deres indber. nr. 288 var tanken om afgivelse af et løfte angående fremmede tropper på Bornholm allerede opgivet ved regeringsbeslutning. Der vil kun blive afgivet svar i form af en tale, der i en formentlig nogenlunde nær fremtid vil blive holdt af udenrigsministeren. I betragtning af, at der ikke vil blive tale om et egentligt formelt skriftligt svar på den sovjetrussiske note, og under hensyn til, at man har opgivet at give noget tilsagn angående Bornholm, skønnes det ikke nødvendigt, at sagen atter forelægges for rådet.

Etrangères 102-104

756. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 27. marts 1953.¹⁵⁹

[...]

II. Svar på den russiske note af 28. januar 1953.

Udenrigsministeren oplyste, at regeringen havde overvejet, hvilken reaktion der burde fremkomme fra dansk side på den russiske note, og var nået til det resultat, at man ikke skulle svare med en note, idet man så blot risikerede en ny russisk note, der gentog de samme beskyldninger. På den anden side kunne Danmark ikke uden videre lade de fremsatte beskyldninger stå uimodsagt, og det var derfor regeringens hensigt, at udenrigsministeren skulle holde en tale ved en særlig lejlighed og – uden at sætte det i forbindelse med et andet politisk emne – skulle tage stilling til den seneste russiske note efter den linie, der var anlagt i det danske svar på den første russiske note, dog således at der blev givet en fyldig forklaring vedrørende Bornholm-spørgsmålet (erklæringen af marts 1946). Teksten til denne tale kunne som en courtoisie¹⁶⁰ gives den russiske gesandt.

[...]

Hedtoft fandt det også rigtigt ikke at afgive en note og bemærkede sig, at udenrigsministeren ville tilrettelægge svaret efter samme linier som den danske svarnote af 29. oktober 1952. Hvad angik Bornholm måtte det imidlertid være en given ting, at det fulgte af noten af 1946, at forsvaret af Bornholm udelukkende kunne finde sted med danske styrker, uanset hvorledes stationeringsspørgsmålet end blev løst for det øvrige Danmarks vedkommende.

Udenrigsministeren var uenig heri. Ministeren gav en redegørelse for begivenhederne i marts 1946 omkring Bornholm og fremhævede, at Danmark dengang kun afgav en erklæring, der havde gyldighed for det pågældende tidspunkt; vor forpligtelse var forlængst udløbet. Noget andet var, at der ikke forelå planer om en fremmed stationering på øen.

[...]

Jørgen Jørgensen fremhævede, at russerne koncentrerede sig om Bornholm; hvad der ellers stod i den russiske note var ligegyldig udenomssnak. Nu lå stationeringsspørgsmålet ikke for på indeværende tidspunkt, men Jørgen Jørgensen anså det for at være en frygtelig risiko, hvis der

¹⁵⁸ UM 105.K.7.b/3. – Hemmeligt. Affattet af afdelingschef Brun.

¹⁵⁹ UM 3.E.92/53.

¹⁶⁰ høflighed.

kom stationering i Danmark, at russerne så ville begynde at røre ved Bornholm igen. Bornholm var det mest ømtålelige i Danmarks forhold til Rusland.

Starcke spurgte, om udenrigsministeren kunne skønne over virkningen af en eventuel fornyet russisk interesse for Bornholm. Vurderingen var vel den, at så længe Rusland var tilbageholdende over for Finland, ville Sverige opretholde sin neutralitet, medens en forstærket russisk interesse for Finland kunne drive Sverige over i NATO. Var Sverige imidlertid ikke lige så vitalt interesseret i, at russerne ikke kom til at sidde på Bornholm?

Udenrigsministeren fandt, at denne tankegang var velbegrundet og troede derfor heller ikke, at Rusland ville foretage noget med Bornholm. På den anden side var ministeren også enig med Jørgen Jørgensen i, at den russiske interesse var koncentreret om Bornholm. Sovjet var dybt mistroisk over for Vesten. Men man måtte gøre sig klart, at det ville udløse en verdenskrig, hvis russerne angreb Bornholm. [...]

Frode Jakobsen var enig i, at det var klog politik i den nuværende situation ikke at tillade en stationering på Bornholm, selvom der i øvrigt måtte komme stationering i Danmark. Han var endvidere enig i, at der ikke forelå nogen forpligtelse over for Rusland til ikke at stationere fremmede tropper på Bornholm. Man skulle imidlertid være meget forsigtig med at fremsætte en udtalelse, som russerne kunne dreje derhen, at der blev påtaget en sådan forpligtelse til ikke at tillade stationering på Bornholm. En sådan erklæring måtte ej heller på Bornholm kunne opfattes, som om Bornholm var uden for NATO.

Udenrigsministeren anså det for givet, at ingen dansk regering ville tillade fremmed stationering på Bornholm, men han var enig med Frode Jakobsen i, at en dansk erklæring herom ikke måtte kunne fortolkes som en ny forpligtelse over for Sovjet.

Jørgen Jørgensen foreslog, at udenrigsministeren i sin tale nøjedes med at henvise til det svar, der allerede var givet, uden at komme ind Bornholm. Det havde vi allerede svaret på.

Udenrigsministeren sagde, at der netop intet blev anført om Bornholm i det sidste danske svar, fordi den russiske note af 1. oktober 1952 kun kom forholdsvis perifert ind på Bornholmsspørgsmålet. Men den russiske note af 28. januar 1953 havde givet 1946-noten et udvidet indhold, og derfor måtte vi replicere. [...]

[...]

757. Notits af fuldmægtig H.H. Mathiesen, P.J.V., den 28. marts 1953.¹⁶¹

Kaptajn Asmussen, Forsvarsstaben, ringede i dag for at drøfte Udenrigsministeriets telegram nr. 76-93 af 24. marts 1953 til ambassadør Steensen-Leth vedrørende svar på den russiske note af 28. januar 1953 samt ambassadør Steensen-Leths indberetning nr. 288 af 25. ds. vedrørende samme emne, af hvilke to aktstykker han havde modtaget genpart. Da det netop var blevet besluttet i P.J.V., at hverken det pågældende telegram eller indberetningen burde sendes ud af Udenrigsministeriet, da det heri omhandlede udkast til svar på den russiske note var opgivet, spurgte jeg Asmussen, hvorfra han havde modtaget disse eksemplarer. Asmussen troede først, at han havde fået dem fra Udenrigsministeriet, men ved nærmere eftersyn viste det sig, at han havde fået dem uden følgeskrivelse, og han var ude af stand til at forklare, hvorledes de var kommet ham i hænde. Formålet med hans opringning var i øvrigt en besværing over, at denne sag ikke forud havde været drøftet med de militære instanser; hertil svarede jeg, at sagen havde været drøftet af regeringen på et ministermøde, i hvilket mig bekendt forsvarsministeren havde deltaget; i øvrigt fandt jeg anledning til, da nu sagen var blevet kendt i Forsvarsstaben, kort at fortælle, hvad der nu var blevet bestemt angående besvarelse af den russiske note (udenrigsministerens planlagte tale). Jeg bad Asmussen om at foranledige, at de omhandlede aktstykker ikke blev kendt af en videre kreds.

¹⁶¹ UM 105.K.7.b/3. – Hemmeligt.

Atlantkontoret kan ikke forklare, hvorledes de pågældende aktstykker er kommet i Forsvarsstabens besiddelse; telegrammet er aldrig herfra kommunikeret andre instanser, og samtlige modtagne genparter af indberetning nr. 288 befinder sig på Atlantkontorets akter.

Den 28. marts 1953.

HHM.

Kaptajn Asmussen har senere meddelt telefonisk, at aktstykkerne var sendt forsvarschefen med ambassadør Steensen-Leths kort.

HHM 28/3.

Påtegninger:

Refereret uden kildeangivelse for direktøren. – Schram-Nielsen 30/3.

Kopien tilintetgjort. 31/3. – HHM.

758. Notat P.J.V. den 30. marts 1953 om svenske flådebesøg i bornholmske havne.¹⁶²

I anledning af de tanker, der har været fremme i forbindelse med spørgsmålet om besvarelse af det sidste russiske Aide Memoire, i særdeleshed for så vidt angår dettes henvisning til forudsætningerne for rømningen af Bornholm, har atlantkontoret¹⁶³ overvejet, hvilke muligheder der måtte frembyde sig for eventuelt at fremkalde en tilkendegivelse fra svensk side om interesse for bemeldte ø. Man er herved kommet ind på tanken om mulighederne for et svensk flådebesøg i Rønne.

Uanset at nævnte spørgsmål efter den seneste udvikling med hensyn til besvarelsen af den russiske Aide Memoire måske ikke længere er aktuelt, skal nedenfor kort redegøres for, hvorledes spørgsmålet om svenske flådebesøg på Bornholm synes at ligge.

I. I foråret 1948¹⁶⁴ forhørte de svenske marinemyndigheder sig gennem marineattachéen i Stockholm, om der ville være noget til hinder for, at to uarmerede skonnerbyggede marineøvelsesfartøjer i sommeren 1948 lejlighedsvis anløb bornholmsk havn. Sagen behandledes på et forsvarsmøde den 13. maj 1948, ved hvilken lejlighed den daværende udenrigsminister, efter at have omtalt de dansk-russiske forhandlinger i marts 1946 i forbindelse med rømningen af Bornholm, udtalte, at “der var den mulighed, at russerne ville betragte et sådant besøg med mistro og benytte det som påskud til fornyet direkte interesse for Bornholm”. I overensstemmelse med det på nævnte møde besluttede omtalte ambassadør Svenningsen under en samtale med viceadmiral Strömbäck de danske betænkeligheder, som viceadmiralen fuldt ud forstod, og besøgene blev derefter aflyst. Spørgsmålet ses ikke siden rejst fra svensk side.

II. Der har i tiden¹⁶⁵ efter krigens afslutning fundet et britisk (juli-august 1951) og et amerikansk (december 1951) flådebesøg sted i Rønne, uden at russerne ses at have reageret herpå.

I denne forbindelse erindres om, at direktøren under samtale¹⁶⁶ med den britiske og den amerikanske ambassadør den 15. august 1952 i forbindelse med “Main Brace”-øvelsen foranlediget af et spørgsmål fra de to ambassadører udtalte, at man ikke fra dansk side var imod flådebesøg på Bornholm, “tværtimod”.

III. I indberetning nr. 2258 af 4. oktober 1952¹⁶⁷ har ambassaden i Stockholm gjort opmærksom på en i “Stockholms-Tidningen” i forbindelse med omtalen af den russiske erklæring til Danmark af 1. oktober 1952 fremkommet meddelelse om, at den svenske udenrigsminister skulle have

¹⁶² UM 105.Dan.5 – Hemmeligt. Notat af kontorchef B. Kronmann, med kommentar af kontorchef E. Schram-Nielsen den 31. marts 1953. Notatet er ifølge direktør Svenningsens påtegning af 2. oktober 1953 efterfølgende blevet forelagt udenrigsministeren “til resolution”.

¹⁶³ Atlantkontoret – Udenrigsministeriets kontor for NATO-sager, officielt benævnt P.J.V.

¹⁶⁴ Henvisning til sagsnr. 55.D.14.a

¹⁶⁵ Henvisning til sagsnr. 55.M.9 og 55.M.11. – De i afsnit II og III nævnte sager er ikke aftrykt her.

¹⁶⁶ Henvisning til sagsnr. 105.I.5.b.

¹⁶⁷ Henvisning til sagsnr. 55.M.29.a.

afslået at lade den svenske flåde besøge Bornholm. I indberetning nr. 2273 af 6. oktober 1952 fra samme ambassade omtales en meddelelse fra den svenske marines pressetjeneste, hvori det oplyses, at der i programmet for den svenske flådes besøg i danske havne også indgik et besøg i Rønne, men at kun besøg i Sønderborg, Århus og Køge var blevet godkendt (altså ikke i Rønne).¹⁶⁸ I denne forbindelse erindres om den med amtmand Stemann og minister Monrad-Hansen førte korrespondance, senest sidstnævntes brev af 10. oktober 1952, hvormed bl.a. indsendtes en ledende artikel i regeringsbladet "Morgon-Tidningen" for den 5. oktober 1952, hvori udtales, at et svensk flådebesøg på Bornholm ("just nu") let kunne tolkes som en militærpolitisk demonstration.

Sagen blev i øvrigt omtalt i Berlingske Tidende for 4. oktober 1952, jfr. vedlagte presseudklip.

Der foreligger ikke autentiske oplysninger om, hvem der har standset det af de svenske marinemyndigheder påtænkte besøg på Bornholm, men der tages ikke i den svenske marines pressetjenestes meddelelse afstand fra, at modstanden skulle have været kommet fra det svenske udenrigsdepartements side, hvilket artiklen i "Morgon-Tidningen" også synes at give et fingerpeg om. Det må da formentlig også erkendes, at sidste sommer under hensyn til Main Brace-øvelsen og de russiske reaktioner herpå ud fra en svensk politisk betragtning næppe kan have været anset for et særligt betimeligt tidspunkt for et svensk flådebesøg i bornholmsk havn.

IV. Konklusion.

Efter at der har fundet britisk og amerikansk flådebesøg sted på Bornholm, kan og bør det i 1948 indtagne standpunkt med hensyn til svensk flådebesøg på Bornholm formentlig ikke længere opretholdes som princip.

Spørgsmålet er efter min mening kun, om der er anledning til, og om det vil være betimeligt på indeværende tidspunkt at gøre de svenske myndigheder bekendt med en sådan ændret indstilling.

Man kan formentlig gå ud fra, at de svenske marinemyndigheder er bekendt med de forannævnte britiske og amerikanske flådebesøg og deraf har draget den slutning, at fremmede flådebesøg på Bornholm ikke længere er uønskede. Dette synes bekræftet af den svenske marines ovennævnte pressekommuniké, ifølge hvilket Rønne var optaget i "chefen før marinens forslag", i hvilken forbindelse erindres om, at den danske reservation i 1948 blev videregivet gennem svenske militære kanaler (viceadmiral Strömbäck).

Jeg mener derfor ikke, at grunden til, at de svenske myndigheder i sommeren 1952 afslog en indstilling om flådebesøg på Bornholm, er at søge i den tidligere meddelte tilkendegivelse fra dansk side, men snarere er udtryk for en selvstændig svensk politisk vurdering af det tilrådelige deri under hensyn til tidspunktet.¹⁶⁹

Hvis denne betragtning er rigtig, tror jeg, at man fra svensk side under hensyn til de sovjetrussiske erklæringer til Danmark fortsat vil være betænkelig ved i en nærmere fremtid at give tilladelse til et svensk flådebesøg i bornholmsk havn.

Da man, som spørgsmålet om besvarelsen af den sovjetrussiske Aide Mémoire af 28. januar 1953 har udviklet sig, næppe længere har nogen speciel interesse i at fremkalde et svensk flådebesøg på Bornholm i nær fremtid – jeg ville snarere tro tværtimod – og da man formentlig udsætter sig for en svensk passivitet eller måske endog en tilkendegivelse af, at man fra svensk side for tiden anser sådanne besøg for inopportune, finder jeg det rigtigst ikke for øjeblikket at udfolde nogen aktivitet i dette spørgsmål. Noget andet er, at det under forudsætning af, at den nuværende dansk-russiske spænding til den tid er afklaret væsentligt, formentlig senere på året vil være ønskeligt lejlighedsvist og med let hånd over for rette vedkommende svenske myndighed at gøre opmærksom på, at det i 1948 indtagne standpunkt i princippet er frafaldet.

Den 30. marts 1953.

B. Kronmann

¹⁶⁸ Henvisning til sagsnr. 105.S.11.

¹⁶⁹ Marginnote af direktør Svenningsen: – Enig.

Jeg deler kontorchef Kronmanns betragtninger; hvad konklusionen angår, vil jeg dog bemærke følgende:

Danmark har over for Sverige tilkendegivet, at flådebesøg på Bornholm var uvelkomne. Det vil derfor ikke være ganske unaturligt, om svenskerne venter på en dansk *démarche*, før de på ny for alvor overvejer et flådebesøg på Bornholm. Da der næppe er omstændigheder, der taler imod et sådant flådebesøg, vil det efter mit skøn kun være naturligt, om man, når en lejlighed dertil måtte frembyde sig, en passant indicerer over for svenskerne, at den danske uvilje¹⁷⁰ mod svensk flådebesøg på Bornholm ikke længere eksisterer. Dette gælder efter mit skøn uden hensyn til, hvorledes den russiske Aide Mémoire besvares, samt uden hensyn til, hvilke motiver svenskerne i øvrigt måtte kunne have til at undlade flådebesøg på Bornholm.

Den 31. marts 1953

Schram-Nielsen

759. Udenrigsminister Ole Bjørn Krafts tale den 11. april 1953 i Rønne.¹⁷¹

Det ville næppe være naturligt, dersom jeg ved denne lejlighed, hvor jeg her i Rønne taler til en forsamling af bornholmere, i tavshed ganske forbigik den henvendelse, den danske regering i slutningen af januar d.å. modtog fra Sovjetregeringen vedrørende spørgsmålet om stationering på dansk territorium af militære styrker fra andre NATO-lande. Det var et memorandum af 28. januar, som blev tilstillet os gennem vort gesandtskab i Moskva.

[...]

Jeg skal ikke her i enkeltheder gå ind på det russiske memorandum. Kun for et afsnits vedkommende vil jeg gøre en undtagelse. Det er afsnittet om Bornholm, og herom vil jeg gerne sige følgende:

Det er ikke første gang, Sovjetregeringen berører Bornholm i en officiel henvendelse til Danmark. Det skete allerede i den russiske erklæring af 1. oktober 1952, men dengang ganske vist på en måde, som ikke gav den danske regering anledning til i sit svar at reagere specielt på dette punkt. Sovjetregeringen *erindrede* blot om den danske note af 8. marts 1946¹⁷² og den deraf fremgående forpligtelse for den danske regering til at etablere sin administration på øen Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper. Dette var en fuldt ud rigtig definering af den danske forpligtelse, og omtalen deraf i erklæringen af 1. oktober 1952 blev her opfattet på den eneste måde, som var sprogligt mulig, nemlig som en påmindelse til den danske regering om noten af 1946. Denne påmindelse var *upåkrævet* og *ubegrundet*, idet den danske regering selvfølgelig havde overholdt sin forpligtelse og intet forelå, som kunne tyde på, at den havde planer om at få fremmede tropper til øen.

Men påmindelsen var i virkeligheden desuden *uberettiget*, idet forpligtelsen i noten af 8. marts 1946 ifølge sagens natur ikke tog sigte på en ubegrænset fremtid, men kun på overgangstiden indtil genoprettelse af normale forhold. Dette fremgår af, at der i noten benyttes udtrykket "*etablere*" ikke "*opretholde*". Den danske regering tillagde imidlertid ikke dette nogen større betydning, da den faktisk i de forløbne næsten 7 år havde forholdt sig, som om noten indebar en varig forpligtelse, og da den ikke havde planer om at ændre sin holdning. Den danske regering har

¹⁷⁰ Marginnote af direktør Svenningsen: – foretrækker: "betænkeligheder ved".

¹⁷¹ Dansk Sikkerhedspolitik, bd. II, bilag 129. – Uddrag af talemanuskriptet. Ole Bjørn Kraft holdt sin tale lørdag aften den 11. april 1953 i "Industrien" i Rønne for 250-300 tilhørere. Anledningen var det forestående rigsdagsvalg.

¹⁷² Der er her af redaktionen af "Dansk Sikkerhedspolitik" indsat henvisning til følgende fodnote:

Noten af 8. marts 1946 fra den danske gesandt i Moskva, Th. Døssing, til den sovjetiske udenrigskommissær lød således (oversættelse fra russisk):

"Under henvisning til den forhandling, som jeg havde den ære at føre med Deres Excellence vedrørende øen Bornholm, tillader jeg mig efter ordre fra min regering at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og der fuldt ud at oprette sin egen administration.

Min regering beder mig endvidere søge oplyst, om nævnte styrker allerede nu vil kunne sendes til øen."

således ikke opholdt sig ved, at Sovjetregeringen med hensyn til *varigheden* af vor forpligtelse efter noten af 8. marts 1946 har anlagt en udvidende fortolkning.

I sit memorandum af 28. januar 1953 går Sovjetregeringen imidlertid et skridt videre, idet den nu også vil tillægge noten af 8. marts 1946 betydning i *territorial* henseende udover øen Bornholm. Det siges nemlig, at ved at tilstede stationering af fremmede tropper i Danmark afviger den danske regering klart fra sin stilling, som den indtog i 1946. Når Sovjetregeringen således søger i noten af 1946 at indlægge noget principielt, som den påberåber sig for hele landets vedkommende, må der gøres indsigelse. Denne note omhandler ene og alene Bornholm og var strengt begrænset til denne ø. Den var det afsluttende led i forhandlingerne mellem Danmark og Sovjetunionen om bortfjernelse af de russiske tropper fra øen, og da der ikke havde været russiske tropper andetsteds i Danmark, forelå der ikke nogen som helst grund til, at den danske regering over for Sovjetunionen skulle påtage sig nogen forpligtelse udover øen Bornholm. Påberåbelse af den danske note af 1946 om Bornholm i relation til den nu påtænkte stationering i Jylland af visse mindre styrker fra andre NATO-lande er derfor ubegrundet.

Det, jeg her har udviklet for Dem, giver Dem den sande forklaring på betydningen og rækkevidden af den danske note af 1946 om Bornholm. Sovjetregeringens fremstilling giver udtryk for en anden – fejlagtig – opfattelse.

Den måde, hvorpå hele denne sag behandles i Moskva og andre hovedstæder bag jerntæppet, lader formode, at der består en frygt med hensyn til øens strategiske anvendelse. Såfremt der virkelig for alvor skulle bestå en frygt for, at Bornholm kunne blive benyttet som en fremskudt angrebsbase, kan jeg sige, at den danske regering gerne vil bidrage til fjernelse af en sådan frygt.

Som nævnt har den danske regering ikke blot efterlevet det tilsagn, der i noten af 1946 blev givet om at *oprette* dansk administration på øen uden deltagelse af fremmede tropper. Den har ydermere i de forløbne år *opretholdt* denne tilstand og altså *de facto* forholdt sig, *som om* der forelå en ud i fremtiden løbende forpligtelse. Det er derfor ganske ubegrundet, når den polske udenrigsminister skal have ytret frygt for, at Bornholm kunne blive brugt som et springbrædt for angreb på baltiske lande. Og det er lige så ubegrundet, når der i den rumænske presse er blevet fremsat påstande om, at denne ø vil blive et af de vigtigste støttepunkter for flåde- og luftstyrker fra NATO-landene. Hverken fra dansk side eller fra NATO-myndigheder er der fremkommet noget som helst, som kunne retfærdiggøre en mistanke om planer i så henseende. Det burde derfor være overflødigt at afgive forsikringer herom, men da disse mistanker nu engang synes at eksistere, og da den danske regering som sagt gerne vil bidrage til beroligelse, vil jeg gerne her erklære, at det aldrig nogen sinde har været overvejet, endsige planlagt at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm, og at al tale om udbygning af øen til et militært NATO-støttepunkt er grebet ud af luften. Uanset forståelsen af noten af 1946 vil den danske regering altid have sin opmærksomhed henvendt på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms geografiske beliggenhed gør sig gældende for denne ø.

*Det er en selvfølge, at Bornholm er en uadskillelig del af Danmark, og at et angreb på Bornholm er et angreb på et af NATO's medlemslande.*¹⁷³

760. Notits P.J.V. den 29. maj 1953.¹⁷⁴

De russiske tekster til notevekslingen i marts 1946 vedrørende rømningen af Bornholm.

De russiske erklæringer af 1.10.52 og 28.1.53 vedrørende fredstidsstationering i Danmark af styrker fra andre NATO-lande indeholder nogle sætninger, som tyder på, at Sovjet vil tillægge de i 1946 trufne aftaler vedrørende rømningen af Bornholm et i tidsmæssig og territorial henseende videregående indhold end tilsigtet fra dansk side.

¹⁷³ Denne sidste kursiverede udtalelse om NATO-garantien er ikke i talemanuskriptet fra Udenrigsministeriet, men findes i Bornholms Tidendes gengivelse af ministerens tale, hvor den danner afslutningen på afsnittet med ministerens bemærkninger til de sovjetiske noter. – Bornholms Tidende mandag den 13. april 1953: "Fremmede NATO-tropper på Bornholm har aldrig været på tale – !"

¹⁷⁴ UM 105.Dan.5. Notits af sekretær Mogens Munck. Se hertil også fodnote til: Telegram dateret den 12. december 1961 fra Udenrigsministeriet til ambassaden i Moskva.

I denne anledning har Udenrigsministeriet fra gesandtskabet i Moskva indhentet afskrifter af de noter, som i 1946 blev udvekslet i Moskva. Nedenfor er de af hr. Lyre foretagne oversættelser af disse noters relevante afsnit sammenholdt med de på sagen beroende gengivelser.¹⁷⁵

[...]

II. Der synes – bortset fra den af minister Hergel påpegede oversættelsesfejl¹⁷⁶ – ikke at være væsentlige sproglige forskelle mellem de af gesandtskabet i sin tid foretagne oversættelser af det russiske udenrigsministeriums noter og hr. Lyres oversættelser, og noten af 5. marts 1946 fra det russiske udenrigsministerium svarer nøje til den af den herværende russiske gesandt afgivne erklæring.

Der består visse reelle, dvs. ikke-sproglige forskelle mellem det danske gesandtskabs note af 8.3.46 og den i Udenrigsministeriets telegram 53 givne instruktion, men disse forskelle synes ikke at være væsentlige.¹⁷⁷

Vedrørende fortolkning af de vendinger, der i de forskellige noter er anvendt for at udtrykke det nutidige (i den sidste russiske note: “for tiden”, i de øvrige noter: “straks”, “nu” o.lign.) henvises til minister Hergels brev af 12.2.53 og hr. Lyres notits af 20.3.53 med continuationer.

Påtegning:

Set. Den foretagne gennemgang af teksterne synes efter min mening kun at bekræfte den i afd.chef Bruns brev af 25/3 53 udtalte opfattelse.¹⁷⁸

B. Kronmann 8/6 53.

¹⁷⁵ Gengives ikke her, men se de enkelte noter under marts 1946: – dansk note overrakt den 4. marts 1946 (Døssing til Vysjinskij) – sovjetisk svar den 5. marts (Molotov til Døssing) – Gustav Rasmussens note af 7. marts til den sovjetiske gesandt i København – instruktion fra Udenrigsministeriet til Døssing den 7. marts – det danske gesandtskabs note af 8. marts til Molotov – og Molotovs note af 16. marts til Døssing. Se endvidere dok. nr. 906, fodnote.

¹⁷⁶ I den sovjetiske note af 16. marts: Molotov meddeler, at *i det omfang* dansk regering for tiden...: “i det omfang” udgår og erstattes af: *eftersom...*

¹⁷⁷ I Udenrigsministeriets telegram med instruktion til gesandt Døssing hedder det, ...“at Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmed administration.” Gesandtskabets note af 8. marts har på dette sted følgende ordlyd (i oversættelse fra russisk): ...“at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til at besætte øen Bornholm med egne tropper og dér fuldt ud udøve sin administration.”

¹⁷⁸ ...“Så vidt jeg kan se, forekommer de anvendte udtryk meget naturlige og har vist ikke haft videregående sigte.”

VI

SAGEN OM DEN FØRSTE
POLSK MIG-JAGERPILOTS
FLUGT OG LANDING PÅ
BORNHOLM DEN 5. MARTS 1953

[I alt 3 polske jagerpiloter flygtede fra Polen i deres russiskbyggede MIG-jetjagere og landede på Bornholm i perioden fra 1953 til 1956. Ud over den første pilot, hvis sag dokumenteres i det følgende, landede der den 20. maj 1953 yderligere en polsk asylsøgende pilot på Almegårds Kasernes område, og den 25. september 1956 satte en tredje polsk flugtpilot sit MIG-fly ned på græsbanen i Rønne Lufthavn. De danske myndigheders håndtering af sagen om den første flugtpilot og hans maskine blev af de danske myndigheder kopieret i begge de følgende flugtpiloters sager, så vel med hensyn til piloterne som deres maskiner.]

761. Meddelelse fra Ritzaus Bureau udsendt torsdag den 5. marts 1953.¹

Jetpilots flugt.

En russiskbygget MIG 15 jetjager fra det polske luftvåben landede ved 9.30-tiden i Rønne lufthavn. Piloten, en 21-årig civilklædt polsk løjtnant, foretog en fantastisk og på sin vis mirakuløs manøvre. Normalt kræver jetmaskiner en 3000 meter lang cementbane for landing. Rønne lufthavn har kun en 1200 meter græsbane.

Ved 220-250 km's fart lykkedes det imidlertid den polske pilot at sætte sin maskine ned, idet han lod den løbe helt ud til den sydlige ende af lufthavnen og derpå vendte i en skarp kurve, hvorved maskinen hindredes i at styrte ud over skrænten ned mod havet. Ved landingen sank det ene hjul ned i sandet, så maskinen gjorde nogle store hop.

At piloten slap levende fra denne landing betragtes af flyvekyndige som noget nær et under, en enestående manøvre i jetflyvningens historie. Det var, siger man, fantastisk dristigt, men også meget dygtigt gjort.

Straks efter sprang piloten ud og gik hen mod lufthavnens administrationsbygning, hvorfra flyvelederen, kaptajn Schlichtkrull og det øvrige personale i åndeløs spænding havde iagttaget den hasarderede landing. Den unge pilot kom ind med hænderne rakt i vejret og sagde en masse på polsk, som ingen forstod andet af end ordet asyl. Han var bevæbnet, men pistolen blev straks taget fra ham, og i øvrigt havde han også umiddelbart efter landingen afsikret jagerens skarpladte maskinkanoner. Lufthavnen havde straks alarmeret Bornholms kommandant, oberst greve Trampe, der forinden fra militære observationsposter var informeret om maskinens bevægelser over Bornholm.

Et detachement fra Almegårdskasernen blev omgående sendt til lufthavnen og afspærrede området omkring maskinen, der senere blev slæbt hen til administrationsbygningen, hvor eksperter fra flyverkommandoen med flyveinspektør, oberst Erik Rasmussen ved middagstid tog maskinen i øjesyn. Obersten og hans ledsagere, deriblandt personel fra fremmedpolitiet, ankom ved 1-tiden til lufthavnen i et af flyvevåbnets Catalina fly.

En privatmaskine landede senere med bl.a. luftattachéen ved den britiske ambassade, Wing Commander Jeff.

Den polske jagermaskine blev først observeret over Bornholm fra Nexø. Den fløj ind over øen op mod Hasle, hvor piloten vendte og slog et par sving over byen, inden han lagde an til den

¹ UM 105.I.43.a. – Alle aktstykker er fra denne sag, medmindre andet er anført.

dramatiske landing. Maskinen strøg ganske lavt hen over byens tage og mange mennesker opskræmtes af den ejendommeligt pibende lyd.

Straks efter landingen tog kriminalpolitiet i Rønne sig af piloten. En afhøring af ham var dog temmelig vanskelig, eftersom han kun taler polsk. Man prøvede forgæves at henvende sig til ham på tysk og engelsk, men uden større resultat. Man fik blot ud af ham, at han var politisk flygtning og anmodede om politisk asyl.

Forlydender om, at den landede jagermaskine skulle være forfulgt af en maskine af tilsvarende type, er efter alt at dømme ikke rigtige. Det må antages, at de mennesker, der mener at have set to maskiner, i virkeligheden blot to gange har observeret den samme, som med en fart af over 1000 km i timen slog nogle store sving over øen.

Det er første gang, at en MIG-15, den nyeste kendte type af russisk byggede jetjagere, er landet vest for jerntæppet. Så vidt vi ved, er det lykkedes amerikanske Thunder-jets at tvinge i hvert fald en enkelt uskadt MIG-15 ned til FN-styrkerne i Korea. Såvel politiet som militæret har været yderst forbeholdne med oplysninger om det passerede. Pressen er forment adgang til det afspærrede område, idet det dog er lykkedes at få tilladelse til at fotografere maskinen på afstand. Derimod har politiet kategorisk nægtet at give oplysninger, og enhver kontakt med den polske pilot er forhindret. Han vil antagelig blive ført til København, når de danske flyveeeskperter i aften returnerer.

I Udenrigsministeriet oplyses, at der ikke fra det polske gesandtskab er rejst krav om udlevering af MIG-jageren. Såfremt et sådant krav rejses med henvisning til, at maskinen er polsk statsejendom, vil det blive imødekommet, siger man i ministeriet. [...]

762. Udenrigsministeriet, P.J.V. den 5. marts 1953.

Notat

vedrørende landing af en polsk jetmaskine på Rønne flyveplads.

Kaptajnløjtnant Glarborg, Forsvarsministeriet, meddelte kl. 10.35, at en russisk jetmaskine var landet på Rønne flyveplads kl. 09.57. Maskinen er sat under militær bevogtning, og piloten, der antagelig er polsk statsborger, har ikke benyttet sig af den mekanisme, der kan sprænge flyvemaskinen i stykker i tilfælde af nødlanding.

Kaptajnløjtnant Glarborg har senere meddelt, at flyvemaskinen tilhører det polske flyvevåben, og at piloten ikke, som oprindeligt meddelt, går frit omkring, men at han er taget i forvaring.

Kl. 11.30 anmodede den herværende amerikanske ambassade om tilladelse til med en C 47 kl. 12 at flyve til Rønne med ankomst kl. 12.45 og returnering kl. 16. Formålet blev først angivet som træning, og derefter som "official business". Spørgsmålet blev drøftet med Forsvarsministeriet, kaptajnløjtnant Glarborg, der meddelte, at man påtænkte at sende en dansk Catalina-maskine kl. 12. Spørgsmålet om den amerikanske maskines flyvning samt spørgsmålet om eventuel deltagelse af amerikanske teknikere i den danske maskine har været forelagt udenrigsministeren, der resolverede afslag såvel med hensyn til den amerikanske maskine som med hensyn til deltagelse af amerikanske teknikere. Den amerikanske ambassade, frøken Fenger, luftattachéens kontor, er blevet underrettet herom, idet luftattachéen ikke var til stede. Forsvarsministeriet blev ligeledes underrettet, og chefen for 1. kontor, oberstløjtnant Jensen, ville ligeledes forsøge at sætte sig i forbindelse med luftattachéen.

Kl. 11.55 meddelte kaptajnløjtnant Glarborg, at den amerikanske luftattaché havde fremsat anmodning om at måtte deltage. Under henvisning til udenrigsministerens resolution meddelte jeg, at dette ikke kunne finde sted.

Forsvarsministeriet meddelte, at alle henvendelser, der fra polsk eller russisk side måtte blive rettet til dem, ville blive henvist til Udenrigsministeriet.

Den 5. marts 1953.

P. Eider [fuldmægtig]

Har telefonisk underrettet den polske gesandt om, at et gråt enmotors militærplan tilhørende det polske luftvåben var landet på Bornholm, samt at piloten var uskadt.

Gesandten takkede for den givne meddelelse og bad om at blive underrettet, når detaljer forelå.²

Den 5. marts 1953, kl. 12.30.
Schram-Nielsen [kontorchef]

763. Notits af kontorchef Schram-Nielsen den 5. marts 1953.

Den på Bornholm landede polske militærmaskine.

Oberstløjtnant Jacobsen har telefonisk meddelt, at det er lykkedes den britiske luftattaché i en presseflyvemaskine at komme til Bornholm, hvor han har trængt sig frem til flyvemaskinen og har taget nogle fotografier af den. Danske militærmyndigheder har taget filmen i forvaring.

Jeg udtalte, at det var uheldigt, at bevogtningen af maskinen havde været så dårlig, men at militærattachéens optræden eventuelt burde give anledning til en reaktion, hvilket oberstløjtnanten var enig i; mandskabet var instrueret om at skærpe bevogtningen.

Jeg benyttede lejligheden til at bede oberstløjtnanten snarest at sende Udenrigsministeriet et kort referat over det ved maskinens landing passerede, maskinens tilstand, pilotens forklaring m.v. Dette blev stillet i udsigt.

Det aftaltes, at Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet skulle drøfte nærmere, hvorledes man skulle forholde sig over for den britiske attaché.

Den 5. marts 1953, kl. 12.30.
Schram-Nielsen [kontorchef]

764. Notits den 5. marts 1953 af direktør Svenningsen om den polske gesandts henvendelse.

Torsdag den 5. marts 1953 kl. 15.30 indfandt den herværende polske gesandt sig efter forudgående anmeldelse i Udenrigsministeriet for på sin regerings vegne at fremsætte en anmodning til den danske regering vedrørende den på flyvepladsen ved Rønne landede polske jetjager.

Gesandten udtalte, at de polske myndigheder dags morgen havde opdaget, at der manglede en jetjager med pilot. Man havde derefter bragt i erfaring, at en polsk jetjager var landet på Bornholm. Den polske regering havde to ønsker:

1. Er det muligt at sige noget om, af hvilken grund den polske maskine er landet på Bornholm? Er det en nødlanding, eller under hvilke omstændigheder har landingen ellers fundet sted?

2. Såfremt den polske pilot ikke straks kan eller vil flyve tilbage til Polen med maskinen, beder den polske regering om tilladelse for en polsk transportmilitærmaskine til så vidt muligt allerede i dag at lande på Rønne flyveplads for at afhente jetjageren og føre den tilbage til Polen.

Ministeren havde ordre til, såfremt man fra dansk side straks kunne give den under 2. nævnte tilladelse, da at opgive kendemærkerne på den pågældende polske transportmaskine og navnene på medlemmerne af dennes besætning.

Jeg svarede, at der endnu ikke fra Udenrigsministeriet forelå nogen officiel rapport om den polske maskines landing på Bornholm. Vi havde kun modtaget en kort melding derom og set en pressemeddelelse, som gik ud på, at maskinen var landet tilsyneladende ubeskadiget, og at piloten var i live. Jeg kunne derfor ikke på stående fod svare på gesandts spørgsmål om landingstilladelse for transportflyvemaskinen, men jeg ville gerne sørge for, at denne hans demarche straks blev forelagt regeringen, og jeg håbede, at det ville være muligt endnu i dag at give ham regeringens svar.

[...]³

² Marginnote: – Forsvarsministeriet har lovet at skaffe sådanne. De foreligger – hvad der forekommer ret mærkeligt – endnu ikke! Brun [afdelingschef] 5/3.

³ Udeladt er her gesandts opremsning af maskinens kendemærker og navnene på dens besætningsmedlemmer.

Gesandten tilføjede, at han havde ordre til at sige, at den pågældende maskine var således udstyret, at den kunne lande også i mørke.

Gesandten lagde vægt på at få svar så hurtigt som muligt.

765. Departementschef Lindgren, Forsvarsministeriet, til direktør Svenningsen, Udenrigsministeriet, den 5. marts 1953.

Hr. direktør Svenningsen personligt.

Admiral Brind⁴ er i dag kl. ca. 16 mødt hos forsvarsministeren for efter anmodning fra general Ridgway⁵ at forelægge ministeren følgende vedrørende den på Bornholm nødlandede polske flyvemaskine.

1) Admiralen bad om man fra dansk side kunne søge at finde påskud til at holde maskinen tilbage, således at der blev lejlighed til at foretage en nøjere undersøgelse af den.

2) Admiralen foreslog, at man fandt et påskud til i hvert fald at kunne beholde den en rimelig tid under påskud af reparation, hvilket ord dækker det, som man fra russisk side har sagt i tilsvarende tilfælde, bl.a. ved amerikanske maskiners nødlanding i Tjekkosllovakiet.

3) Det tredje alternativ var, at maskinen blev beholdt så længe som muligt til undersøgelse på flyvepladsen.

4) Admiralen pegede endelig på den mulighed for en effektiv undersøgelse, der ville ligge i at lade tekniske eksperter fra SHAPE komme til København for i forbindelse med det danske luftvåben at stille spørgsmål om, hvilke detaljer i maskinens indretning, danske teknikere burde undersøge nøjere.

Admiralen nævnte endvidere, at han havde truffet foranstaltninger til, at NATO-specialister kunne komme til København for fra hans hovedkvarter i Kastellet at bistå danske teknikere, og han bad forsvarsministeren om at ville bifalde dette.

Admiralen pegede sluttelig på, at en koordination mellem dem, der skulle forhandle sagens diplomatiske side, og dem, der skulle foretage de tekniske undersøgelser, ville være ønskelig med henblik på den bedst mulige udnyttelse af den tid, der måtte blive til rådighed for undersøgelsen.

Forsvarsministeren meddelte, at sagen ville blive forhandlet med Udenrigsministeriet.

766. Notits af afdelingschef Brun, Udenrigsministeriet, den 5. marts 1953 kl. 17.00.

Den polske maskine.

Oberst Lunding⁶ meddeler følgende:

Den 22-årige pilot var sammen med en anden maskine på øvelse ved Kolberg Heide, da han besluttede at "hoppe af" på Bornholm. Efter 40 minutters flyvning, hvorunder han blev forfulgt af kammeraten, dog uden beskydning, landede han ved Rønne. Maskinen er bevæbnet.

Da det ene hjul er beskadiget og startbanen er for kort, kan maskinen ikke starte fra Rønne, men må skilles ad og sendes pr. skib.

Det var meget om at gøre, at polske myndigheder ikke fik adgang til maskinen før engang i morgen. Jeg mente at kunne garantere, at der ikke i dag ville blive tale om udlevering, hvilket jeg fik bekræftet hos ministeren.

⁴ Chefen for styrkerne i NATO's nordregion (AFNORTH).

⁵ Chefen for NATO-styrkerne i Europa (SACEUR).

⁶ Chef for Forsvarsstabens Efterretningsafdeling (FE).

767. Notits af direktør Svenningsen om samtaler med den polske gesandt om aftenen den 5. marts 1953. Parafraze.⁷

[Den 5. marts 1953 kl. 18.00 meddelte den polske gesandt telefonisk Svenningsen, at den polske regering insisterede på, at sagen blev afgjort endnu samme dag, og at han efter ordre fra sin regering allerede samme aften ville sende en legationssekretær til Rønne for at "bringe sagen i orden". – Efter at have talt med udenrigsministeren ringede Svenningsen senere på aftenen tilbage til gesandten og meddelte, at man hverken kunne eller ville hindre legationssekretæren i at rejse til Bornholm, men han ville ikke få adgang til flyvemaskinen. Den polske maskine havde krænkert det danske territorium ved at overflyve og lande på Bornholm og var derfor indtil videre beslaglagt af de danske myndigheder, og ingen ville få adgang til maskinen, førend undersøgelsen af sagen var afsluttet. Gesandten sagde, at han dog gik ud fra, at maskinen ville blive tilbageleveret til Polen, hvortil Svenningsen svarede, at han personlig mente, at dette ville ske. – Amtmand Stemann blev senere på aftenen telefonisk af afdelingschef Brun fra Udenrigsministeriet underrettet om legationssekretærens ankomst og blev bedt om at sørge for, at han ikke kom i nærheden af maskinen.]

768. Telegram den 5. marts 1953 fra ambassadør Kauffmann, Washington, til Udenrigsministeriet.⁸

Efter et forlydende fra København, der er blevet gengivet over amerikanske radiostationer, påtænker man fra dansk side snarest at tilbagelevere Polen den russiske jetjager, som en polsk pilot er flygtet med til Bornholm. Som følge af dette rygte har Mr. Allan Dulles, der er broder til statssekretæren⁹ og leder af Central Intelligence Agency, gjort mig opmærksom på, at det uvægerligt ville fremkalde en i højeste grad skadelig reaktion i Amerika, dersom en sådan hurtig udlevering, som er stridende med ellers gængs praksis, iværksattes. Mr. Dulles fremhævede, at den direkte henvendelse skyldtes sagens hastende karakter, og at han håbede, at man i København ville forstå, at henvendelsen bundede i den venskabelige forbindelse med Danmark. Jeg udbeder mig omgående et orienterende telegramsvar.

Kauffmann 36-39.

769. Telegram den 5. marts 1953 fra ambassadør Kauffmann til Udenrigsministeriet.¹⁰

For officielt at endossere¹¹ den i ambtel 36-39 omtalte henvendelse fra Allan Dulles har chefen for State Departments afdeling for Nordeuropa og det britiske samvælde henvendt sig til mig og understreget den store betydning en udskydelse af afgørelsen ville have, idet drøftelser med andre NATO-lande derved blev muliggjort.

Kauffmann 40-41.

⁷ Let omskrevet forkortet gengivelse af hovedpunkterne i notitsen. – Notitsen er dateret den 6. marts 1953.

⁸ Haster. Hemmeligt. Afsendt kl. 10.47 (amerikansk tid), modtaget kl. ca. 17 dansk tid.

⁹ Udenrigsminister John Foster Dulles.

¹⁰ Afsendt kl. 11.45 (amerikansk tid), modtaget kl. 18.00 dansk tid.

¹¹ bekræfte, godkende.

770. Telegram den 5. marts 1953 fra Udenrigsministeriet til ambassadør Kauffmann.¹²

Ambtel 36. Ambassadøren vil kunne underrette Mr. Allan Dulles om, at det omtalte forlydende er forkert. Med hensyn til spørgsmålet om maskinens udlevering har den danske regering endnu ikke taget stilling hertil, og en udlevering vil i hvert fald først kunne sted, når de fornødne undersøgelser vedrørende omstændighederne i forbindelse med landingen er afsluttet.

Etrangères 26-27.

771. Notits af direktør Svenningsen om udenrigsministerens samtale med den amerikanske chargé d'affaires den 5. marts og direktørens samtale med den britiske ambassadør fredag den 6. marts 1953.

Torsdag den 5. marts 1953 henvendte den amerikanske chargé d'affaires sig til udenrigsministeren for at tale om den polske jetjager. Undertegnede overværede samtalen. Mr. Bell havde fået ordre til over for den danske regering at fremføre den amerikanske regerings stærke ønske om at få lejlighed til ved eksperter at undersøge den polske maskine. Disse eksperter var allerede undervejs fra et sted i Tyskland og ventedes hertil samme aften. Mr. Bells anmodning gik ud på,

1. at vi ville beholde maskinen her et stykke tid, og
2. at vi ville give de amerikanske eksperter lejlighed til at foretage undersøgelser.

Udenrigsministeren svarede, at der endnu ikke forelå nogen rapport om afhøringen af piloten og undersøgelsen af maskinen. Forsvarsministeriet havde straks sendt eksperter til Bornholm, hvortil også repræsentanter for efterretningsvæsenet og politiet var afrejst. Med henblik på, at det netop drejede sig om Bornholm – et område af Danmark, der særligt interesserede russerne, jfr. notevekslingen etc. – var det efter udenrigsministerens formening nødvendigt, at ikke andre eksperter end danske fik adgang til maskinen, men de danske eksperter ville med hensyn til undersøgelserne samarbejde med repræsentanter for NATO. Admiral Brind havde talt med forsvarsministeren, og der var derefter blevet meddelt Brind, at vi var rede til at modtage teknikere fra SHAPE for at instruere de danske teknikere om, hvad man særlig var interesseret i at få undersøgt i maskinen. Meget fortroligt nævnte udenrigsministeren for Mr. Bell, at visse dele af flyvemaskinen ville blive ført til København til undersøgelse. Ministeren betonedede igen, at undersøgelsen af flyvemaskinen ikke kunne blive et dansk-amerikansk anliggende, men måtte være et NATO-anliggende.

Ministeren omtalte den polske gesandts anmodning om udlevering af maskinen og sagde, at vi foreløbig havde svaret, at dette var et regeringsanliggende, som ikke kunne blive afgjort i dag. Det var givet, at maskinen ikke kunne flyve fra Rønne, idet flyvepladsen var for lille til start af jetjager. I øvrigt var et af landingshjulene ødelagt. Det var derfor mest sandsynligt, at maskinen måtte sendes med skib fra Rønne havn. Hele sagen ville blive behandlet på et ministermøde fredag den 6. marts. Ministeren var klar over den interesse, man fra andre NATO-landes side havde i en undersøgelse, og udtalte, at han alt i alt håbede, at den undersøgelse, vi foretog, ville være tilstrækkelig.

Mr. Bell erklærede herefter, at det afgørende jo ikke var, om undersøgelsen fandt sted ved amerikanske eksperter eller ved NATO-eksperter. Hovedsagen var, at man fik de fornødne oplysninger om denne maskine. Han kunne fuldt ud tiltræde, at sagen behandles og betragtes som et NATO-anliggende.

Til slut anmodede udenrigsministeren Mr. Bell om så vidt muligt at hemmeligholde, at de amerikanske eksperter ville ankomme hertil.

¹² Afgået kl. 20.45. – Telegrammet er affattet af afdelingschef Brun.

Fredag den 6. marts 1953 kl. 10.45 henvendte den britiske ambassadør sig til undertegnede om denne sag. Ambassadøren betonedede efter ordre fra sin regering, at denne havde en "tremendous interest" i, at der opnåedes fuldstændig "technical valorization"¹³ af den polske jetjager, og han tilbød fuldt samarbejde med britiske eksperter, som allerede var undervejs. Endvidere udtalte ambassadøren, at hans regering gik ud fra, at Danmark ikke ville sende den polske pilot tilbage til Polen.

Jeg svarede med hensyn til det sidste, at det var givet, at polakken ville få asyl her i landet, og hvad maskinens undersøgelse angår, udtalte jeg mig på linie med det, udenrigsministeren havde sagt Mr. Bell i går. Også ambassadør Berthoud var indforstået med, at sagen behandles som et NATO-anliggende. Jeg bad ham forhindre, at de britiske eksperter henvendte sig direkte til danske myndigheder. De måtte henvende sig til admiral Brind, under hvem NATO-eksperternes deltagelse i undersøgelsen sorterede. Ambassadøren var helt indforstået hermed.

Ambassadøren talte derefter om den britiske luftattachés¹⁴ besøg på Bornholm. Til trods for, at en britisk diplomat jo havde ret til frit at bevæge sig i Danmark, havde luftattacheen efter ambassadørens ordre, inden han rejste til Bornholm, talt om rejsen med "luftministeriet", som ambassadøren udtrykte sig. "He had cleared it with the people he normally deals with". Luftattacheen havde haft ambassadørens bestemte instruktion om efter ankomsten til Bornholm "to work only in agreement with the Danish people on the spot", og det var ambassadøren bekendt, at luftattacheen havde meldt sig hos amtmanden.

Jeg fortalte ambassadøren, at vi havde en kort melding om, at luftattacheen tilsyneladende uden tilladelse skulle have taget fotografier af maskinen, og at hans film derfor var blevet taget i forvaring af det danske politi. Dette forbavsede ambassadøren i højeste grad, og han kunne ikke tænke sig, at det var rigtigt. Jeg sagde, at efter hvad ambassadøren nu havde meddelt mig, måtte også jeg gå ud fra, at meldingen beroede på en misforståelse. Ambassadøren ville senere på dagen spørge luftattacheen, der nu var vendt tilbage fra Bornholm.

P.S.

Fredag den 6. marts 1953 kl. 18.45 telefonerede jeg til den britiske ambassadør for at få lidt mere præcise oplysninger om den britiske luftattachés rejse til Bornholm. Jeg spurgte ambassadøren, om han kunne give mig oplysning:

1. om navnet på den officer eller embedsmand, der havde givet luftattacheen tilladelse til at rejse til Bornholm i sagens anledning;
2. om, hvorledes det forholdt sig med luftattacheens fotografering af maskinen. Var det således, at han efter at have taget fotografierne havde afgivet dem til det danske politi?

Særlig spurgte jeg ambassadøren, om han havde noget imod, at vi i pressen offentliggjorde en meddelelse om, at luftattacheen havde stillet fotografierne til rådighed for de danske myndigheder.

Ambassadøren svarede, at luftattacheen, inden han startede fra København, havde søgt at opnå dansk bemyndigelse til rejsen. Denne bemyndigelse var kommet (formentlig telegrafisk), inden han landede på Bornholm. Ambassadøren brugte udtrykket, at "the clearance came before he landed". Ambassadøren vidste ikke, fra hvem denne "clearance" var kommet, men dette ville han undersøge nærmere og give mig besked i morgen.

Angående fotograferingen oplyste han, at der havde været nogle pressefotografer til stede, men at de danske militærmyndigheder ikke havde været i besiddelse af fotografiapparater. Luftattacheen havde taget nogle billeder og pressefotografierne andre, men det var sket i forståelse med de danske officerer på stedet. Luftattacheen havde uopfordret tilbudt at aflevere sine film til de danske officerer, idet han selv havde sagt, at det var naturligt, at fotografierne blev "pooled".¹⁵ Han havde ikke beholdt noget for sig selv. Under disse omstændigheder ville ambassadøren meget nødtig se, at der blev sendt nogen meddelelse ud om luftattacheens fotografier.

¹³ ...fuldstændig gennemgang af jetjagerens "tekniske egenskaber"...

¹⁴ Commander F.R. Jeff.

¹⁵ samlet.

Jeg sagde, at jeg meget godt forstod hans standpunkt og ville drage omsorg for, at der ikke blev udsendt nogen meddelelse.

Den 6. marts 1953.
Svenningsen

[Berlingske Tidende fredag den 6. marts 1953 bragte øverst på forsiden et stort foto af den polske MIG 15 jager parkeret på flyvepladsen i Rønne. De helt store overskrifter var dog tilegnet en endnu større nyhed:

Stalin døde i Morges i Kreml

Bornholms Tidende bragte den 6. marts 1953 et foto af det polske jetfly, omgivet af en halv snes officerer, der betragter flyet og inspicerer cockpittet. Billedteksten lyder:

– Den russiskbyggede MIG-15 jetjager viste sig at være fuldstændig uskadt og bliver her nøje undersøgt af danske eksperter fra luftvåbnet i samarbejde med den britiske luftattaché i Danmark, wing commander F.R. Jeff.]

772. Notat af udenrigsminister Ole Bjørn Kraft fredag den 6. marts 1953.

Den britiske ambassadør indfandt sig i dag i ministeriet for at overbringe mig en meddelelse fra den britiske udenrigsminister Mr. Eden vedrørende ministermødet i Europamødet i marts måned. [...]

Den britiske ambassadør gav dernæst den danske regering et tilbud om, hvis der blev tildelt den polske jetpilot asylret, da at give ham den i England og hjælpe os på enhver måde med hensyn til at få ham ført ud af landet. Jeg svarede den britiske ambassadør, at der jo endnu ikke var truffet nogen afgørelse i dette spørgsmål, men det sandsynlige var, at vi ville give ham asylret, og vi skulle da tage det britiske tilbud under overvejelse.

Den britiske ambassadør understregede på ny over for mig den vigtighed, man i Storbritannien tillagde, at der fandt en nøje undersøgelse sted af alle forholdene vedrørende landingen af jetmaskinen og undersøgelsen af selve maskinen, og at der blev givet den fornødne tid dertil. Jeg svarede den britiske ambassadør, at vi jo også selv tillagde denne sag stor betydning og naturligvis ville undersøge alle forhold den vedrørende på det nøjeste.

773. Notits af direktør Svenningsen om den amerikanske chargé d'affaires' samtale med udenrigsministeren den 6. marts 1953.

Fredag den 6. marts 1953 kl. 13.30 henvendte den amerikanske chargé d'affaires sig til udenrigsministeren angående sagen om den polske jetjager. Undertegnede overværede samtalen.

Efter at udenrigsministeren havde gjort en bemærkning om, at han havde læst det fra Mr. Bell dags morgen modtagne brev,¹⁶ sagde Bell, at han siden i går havde talt med de amerikanske teknikere, som havde erklæret, at den polske maskine kunne betegnes som mål nr. 1 for det tekniske efterretningsvæsen. Kun to gange tidligere var man kommet i besiddelse af russiske maskiner af denne type. Det var i Korea, men i begge tilfælde havde maskinerne været meget ødelagt. Det var af umådelig interesse at få lejlighed til nærmere at undersøge netop en maskine af den foreliggende type, som militært set var af "crucial importance". De amerikanske teknikere og de britiske teknikere havde sat sig i forbindelse med admiral Brind. Det bedste ville være, om

¹⁶ Brevet er ikke i aktpakken.

maskinen kunne blive fløjet til en flyveplads i et af de vestlige lande, hvor der var mulighed for at foretage nærmere undersøgelse.

Udenrigsministeren indskød herved et spørgsmål: Hvorledes skulle de bære dem [sig] ad med det?¹⁷

Mr. Bell var klar over, at en sådan ordning ikke var mulig og sagde derefter, at den under de foreliggende omstændigheder bedste løsning ville være, om maskinen pr. skib blev ført til København til nærmere undersøgelse. Allerede undervejs kunne man jo påbegynde denne undersøgelse, som efter hans mening ville kræve mindst en uges tid, når man fremskyndede arbejdet mest muligt. Den amerikanske ambassade skulle efter ordre indtrængende henstille til den danske regering at acceptere teknikernes ønsker. Han omtalte nogle fortilfælde, hvor vestallierede flyvemaskiner var landet øst for jerntæppet, og som altså udgjorde en slags fortilfælde i modsat retning. Det drejede sig om følgende sager:

- For over et år siden var en amerikansk transportmaskine kommet ud af kurs og var af russiske flyvere blevet tvunget ned i Ungarn. Besætningen var først blevet interneret, men senere frigivet. Flyvemaskinen derimod var indtil dato ikke blevet tilbageleveret.
- To amerikanske jetjagere, som var startet fra München, var fløjet vild og var landet i Prag. Man havde tilbageholdt piloterne i over to uger og beholdt maskinerne over 30 dage.
- Også en engelsk flyvemaskine, som havde foretaget mavelanding i Sovjetzonen, var blevet tilbageholdt. (De nærmere omstændigheder fik jeg ikke noteret).

Udenrigsministeren udtalte, at disse fortilfælde i modsat retning ikke var afgørende, idet vi jo ikke så godt kunne opføre os på samme måde, som de gør i folkedemokratierne, særlig ikke, når talen er om Bornholm, der har en så udsat stilling, og som russerne interesserer sig så meget for. Under hvilket påskud skulle vi kunne tilbageholde maskinen? Var det ikke tilstrækkeligt at få de oplysninger, som de danske teknikere kunne give?

Bell svarede, at disse oplysninger nok var af interesse, men det var ikke tilstrækkeligt for at tilfredsstille den tekniske efterretningstjenestes krav. Til at foretage undersøgelser i tilfælde som det foreliggende havde man i Tyskland gennem 4 år trænet særligt mandskab. Mr. Bell fandt, at vi fra dansk side kunne svare, at maskinen var beskadiget, og at det var nødvendigt at føre den til København til reparation.

Udenrigsministeren udtalte, at vi var bekymrede med hensyn til et United Press-telegram fra Wiesbaden om, at amerikanske teknikere interesserede sig for maskinen. Ministeren oversatte telegrammet, således som det var offentliggjort i Nationaltidende dags morgen. Det kan vanskeligt holdes hemmeligt, udtalte han, at amerikanske og britiske eksperter er her.

Bell spurgte, om det var så mærkeligt (strange), at Danmark samarbejdede med andre NATO-lande for at finde ud af maskinens indretning. Et sådant samarbejde var fuldstændig i overensstemmelse med Danmarks politik om samarbejde med de andre allierede inden for NATO.

Udenrigsministeren bemærkede, at der kunne forventes energiske protester fra Polen og Rusland,¹⁸ og at det kunne give anledning til store vanskeligheder.

Bell sagde, at naturligvis ville polakkerne og russerne presse på, men de ville uden tvivl forstå, at danske myndigheder benyttede lejligheden til at se nærmere på maskinen.

Udenrigsministeren mente, at det måske i andre NATO-lande ville være lettere at indtage et stærkt standpunkt. I Danmark var det vanskeligere, "We are not very fit". I øvrigt betonedes udenrigsministeren på ny, at sagen måtte betragtes ikke som et amerikansk, men som et NATO-anliggende.

Bell svarede hertil, at Amerika jo også var medlem af NATO og en ven af Danmark. Meningen var jo, at Amerika ville tilbyde sin hjælp til fælles nytte.

Udenrigsministeren sagde, at det var meget vanskeligt at gennemføre det amerikanske forslag. Var det virkelig nødvendigt med en så gennemgribende undersøgelse? Kunne man ikke nøjes med de oplysninger, de danske teknikere kan fremskaffe?

¹⁷ I teksten er der foretaget en rettelse i det maskinskrevne: – Hvorledes skulle de bære dem ad med det? – til: Hvorledes skulle De bære Dem ad med det? – Dette giver imidlertid ikke mening, da talen er om teknikerne.

¹⁸ Der er ikke i sagsakterne noget spor af en sovjetisk protest.

Bell svarede, at en effektiv undersøgelse ikke var mulig, uden at maskinen blev skilt ad. Han syntes, Danmark havde en logisk grund til at bringe den til København, og han forstod ikke, at der var noget mærkeligt i, at NATO gerne ville benytte lejligheden til en nærmere undersøgelse. På ny sagde han, at hans instruktion gik ud på så indtrængende som muligt at henstille, at vi muliggjorde en gennemgribende undersøgelse. Han måtte i det mindste bede om, at maskinen ikke blev sendt tilbage til Polen uden efter nærmere aftale med de amerikanske myndigheder.

Udenrigsministeren bemærkede, at maskinen hverken kunne blive leveret tilbage i dag eller i morgen.

Bell udtrykte sin frygt for, at polakkerne ville søge at ødelægge maskinen, og sagde at general Ridgway lagde vægt på at have den på et sikrere sted end Bornholm. Det forekom ham, at sagen var af lige så stor betydning for Danmark som for de andre NATO-lande; det kunne blive af stor betydning at have kendskab til maskinens indretning, og det kunne være skæbnesvangert, dersom man ikke benyttede lejligheden nu, den frembød sig. For at vise, hvilken vægt USA lagde på denne sag, udtalte Bell, at Amerika var villig til at betale en pris af 100.000 \$ for at komme i besiddelse af en flyvemaskine af denne type. Efter hans formening var det ikke rigtigt at "give in" over for polakkerne.

Udenrigsministeren sagde, at Bell ræsonnerede helt naturligt som repræsentant for et stort folk, men Bell forstod øjensynligt ikke et lille lands vanskeligheder i en sag som den foreliggende.

Bell sagde, at det gjorde han, men henviste til, at Danmark jo ikke stod alene.

Udenrigsministeren henviste til, at opbygningen af Vestens forsvar endnu ikke havde ført til nogen stærk stilling, og hvad særlig angår Bornholm, var forsvaret jo svagt. Maskinen er polsk ejendom, og når vi har undersøgt den, må polakkerne have den tilbage.

Bell gav udenrigsministeren ret heri, men fremhævede, at der efter folkeretten ikke kan stilles krav om tilbagelevering inden for bestemte tidsfrister, og at der heller ikke var noget om, på hvilke betingelser tilbagelevering fandt sted. Det var efter hans mening en fuldstændig rimelig ting, at Danmark benyttede lejligheden til at foretage en nærmere undersøgelse.

Samtalen endte med, at udenrigsministeren sagde, at der ville finde yderligere drøftelser sted af sagen i regeringen.

774. Referat af møde i Det interministerielle Koordinationsudvalg for NATO-sager den 6. marts 1953 kl. 14.00.¹⁹

Deltagere: afdelingschef Brun, Udenrigsministeriet (formand), kontorchef Schram-Nielsen, fuldmægtig H.H. Mathiesen og sekretær Kjeld Mortensen [sekretær], Udenrigsministeriets NATO-kontor (P.J.V.) – oberstløjtnant S. Jensen og kaptajn Glarborg, Forsvarsministeriet – generalmajor Tage Andersen og oberst Erik Rasmussen, Flyvevåbnet – oberst Lunding, Forsvarsstabens Efterretningsafdeling, oberstløjtnant Giørtz-Behrens, Forsvarsstabens Operationsafdeling, og orlogskaptajn Hviid, Forsvarsstabens – kontorchef Ludvigsen, Justitsministeriet og politiinspektør Mogens Jensen, Politiets Efterretningstjeneste.

Eneste punkt på dagsordenen: Polsk jetjagers landing på Rønne flyveplads.

Formanden bød velkommen og udtalte, at mødet var blevet indkaldt så hastigt på grund af den vanskelige situation, der var opstået derved, at et polsk jagerfly af typen MIG 15 var landet i Rønne. Såfremt det havde været et ganske almindeligt luftfartøj, ville der næppe være opstået komplikationer, men der var tale om en ganske speciel jagertype, som aldrig tidligere var kommet på allierede hænder i uskadt stand, og i denne anledning var regeringen blevet udsat for et meget stærkt pres fra allieret side for at sinke udleveringen længe nok til at muliggøre en undersøgelse af maskinen. Rent foreløbig kunne man over for Polen begrunde denne forhalelse med, at man fra dansk side ikke kunne vide, om det pågældende luftfartøj var blevet udsendt i spionagehensigt, og at de danske myndigheder derfor måtte foretage undersøgelser såvel af luftfartøjet som af piloten. Det mentes, at der måtte anvendes én uge til de fornødne undersøgelser.

¹⁹ UM 105.G.9. – Hemmeligt. Referatet er af sekretær Kjeld Mortensen, P.J.V. – Se også afdelingschef Bruns referat af samme møde (aftrykt nedenfor).

Formanden spurgte, om politiet gennem afhøringerne af piloten havde fået sikkerhed for, at han var politisk flygtning.

Mogens Jensen udtalte, at man gennem afhøringerne i går havde fået oplyst følgende: Piloten var født i 1931 i Polen, var opvokset i Polen og talte polsk samt noget russisk. Han kendte ikke meget til sin far, der døde i 1939 under kamphandlingerne. Han havde boet hos sin mor og bedstemor og havde påbegyndt et gymnasiestudium, men måtte afbryde dette af økonomiske grunde og var senere kommet i mekanikerlære. Efter i 1950 at være uddannet som mekaniker søgte han som frivillig ind i flyvertropperne, hvor han fik et års teoretisk uddannelse og derefter praktisk træning. Det var blevet ham tilkendegivet, at han var et velegnet emne til pilot, men for at han kunne blive det, måtte han indmelde sig i det kommunistiske parti, hvad han også havde gjort.

Han havde imidlertid været utilfreds med de politiske forhold i Polen, og for ca. to år siden opstod tanken om flugt. I den seneste tid var denne tanke modnede, og den ydre anledning til flugten var et pålæg til samtlige polske piloter om at indberette til et såkaldt informationskontor om alt, hvad de erfarede om deres kammerater. I september 1952 var han blevet flyttet til en flyveplads ved Østersøkysten, og på flugtdagen var han blevet udsendt sammen med en anden flyvemaskine på patrulje langs Østersøkysten. Under denne flyvning lykkedes det ham ved en brat manøvre at undslippe fra den anden maskine og bringe sin egen til landing på Rønne flyveplads.

Pilotens videre planer var meget vage. Han havde på forespørgsel oplyst, at han ikke agtede at blive i Danmark, men havde tænkt sig at tage ophold i et andet vesteuropæisk land, muligvis Frankrig. Han kunne godt tænke sig at fortsætte flyvervirksomheden, men var indstillet på at beskæftige sig med hvad som helst. Da politiet havde nævnt muligheden af tilbagerejse til Polen, var piloten blevet meget ængstelig og havde udtalt, at en af hans kammerater sidste år havde foretaget en tilsvarende flugt til Østrig, men landede på en russisk behersket flyveplads. Den pågældende var blevet tilbagesendt til Polen og henrettet, hvilket blev bekendtgjort.

Formanden udtalte, at pilotens forklaringer naturligvis måtte gennemprøves nøje ved nye forhør i de kommende dage, og at han følgelig indtil videre måtte holdes i forvaring. Såfremt hans udsagn kunne godtages, burde man formentlig anerkende ham som politisk flygtning.

Formanden udtalte derefter, at der næppe var tvivl om, at luftfartøjet var polsk statsejendom og derfor principielt til sin tid måtte udleveres til den polske regering, medmindre overflyvningen havde haft illegale formål.

Schram-Nielsen spurgte, om vagtmandskabet på Bornholm havde givet den britiske lufttattaché Mr. Jeff adgang til luftfartøjet.

Erik Rasmussen spurgte, hvorfra man havde oplysninger om, at dette skulle være tilfældet.

Formanden udtalte, at man måtte have oplyst, om lufttatcheen havde begået fejl, og i bekræftende fald måtte forholdet påtales over for den britiske ambassade. Man måtte have sikkerhed for, at uberettigede personer ikke fik adgang til luftfartøjet. Fra NATO's side lagde man stor vægt på, at der ikke blev begået sabotage mod luftfartøjet. Det måtte være pålidelige folk, der fik overladt bevogtningsopgaven.

Tage Andersen erklærede, at selve bevogtningsopgaven var flyvevåbnet uvedkommende og sorterede under Bornholms kommandant; han måtte derfor henvise til Forsvarsministeriets repræsentanter.

Lunding oplyste, at han under en samtale den 5. marts med kommandanten havde sikret sig, at der var givet ordre til, at ingen fremmed måtte nærme sig luftfartøjet. Vagtdetachementet bestod af 1 kaptajn, 1 løjtnant og 9 værnepligtige.

S. Jensen meddelte, at Bornholms kommandant allerede den 5. marts var blevet instrueret om at hindre fremmedes adgang til jageren.

Formanden spurgte, hvorledes det kunne gå til, at Berlingske Tidende kunne bringe et tydeligt fotografi af flyvemaskinen.

Hviid meddelte, at det pågældende billede var taget på lang afstand med teleobjektiv.

Erik Rasmussen oplyste, at luftfartøjet senere var blevet flyttet, således at det var parkeret i tildækket tilstand ganske tæt ved flyvepladsens hegn.

Hviid meddelte, at alle film, der var taget på flyvepladsen, var i efterretningstjenestens forvaring.

På forespørgsel fra Schram-Nielsen, om dette også gjaldt de films, der var taget af Mr. Jeff, meddelte Erik Rasmussen, at Jeff ikke havde været i luftfartøjets nærhed, og at ingen havde fotograferet inden for afspærringen undtagen de danske myndigheder.

Formanden udtalte, at der fra allieret side var foretaget kraftige henstillinger om at tilbageholde jageren med henblik på en nærmere undersøgelse, og man måtte af politiske grunde efterkomme disse ønsker.

Lunding oplyste, at det under et møde i Forsvarsministeriet, hvori forsvarsministeren, forsvarschefen og departementschef Lindgren havde deltaget, var blevet fastslået, at undersøgelsen skulle ligge helt på danske hænder, idet den både skulle ledes og foretages af danske teknikere. Der ville stå allierede rådgivere til deres disposition, men disse rådgivere måtte holde sig i baggrunden. Resultatet af mødet i Forsvarsministeriet var blevet meddelt admiral Brind, der efter instruktion fra general Ridgway havde udtalt, at det var en meget vigtig sag, der ikke angik Danmark alene, men hele den vestlige verden, som lagde den største vægt på at få så fyldige oplysninger som muligt.

Formanden spurgte, hvad de allierede rådgiveres opgave skulle gå ud på.

Tage Andersen oplyste, at det var hensigten, at rådgiverne skulle stille spørgsmål til de danske teknikere, der ville foretage de nødvendige undersøgelser for at besvare disse.

Formanden præciserede, at rådgiverne under ingen omstændigheder måtte komme til Bornholm. Dette skulle imidlertid også være unødvendigt, idet Mr. Bell fra den herværende amerikanske ambassade ved mødets begyndelse havde indfundet sig i Udenrigsministeriet og udtrykt ønske om, at flyvemaskinen blev skilt ad og ført til København for at blive nøjere undersøgt. Udenrigsministeren havde over for den amerikanske chargé d'affaires udtalt, at denne sag ikke var et anliggende mellem Danmark og USA, men mellem Danmark og NATO. Mr. Bell havde heroverfor udtalt, at USA i kraft af sit medlemskab af NATO havde en betydelig interesse i spørgsmålet, hvilket synspunkt man ikke kunne bestride fra dansk side.

Tanken om at skille jageren ad var måske også ganske rimelig, idet den alligevel ikke kunne starte fra Rønne. Man kunne meddele det polske gesandtskab dette uden i øvrigt nærmere at begrunde sagen. I øvrigt kunne man ikke tillade polakker at komme til Bornholm for at hente flyet.

Lunding spurgte, om man ikke kunne samle den igen i Kastrup, hvilken tanke formanden dog afviste, bl.a. fordi Danmark ikke kunne påtage sig noget ansvar for dens flyvedygtighed.

Schram-Nielsen understregede, at man ved en eventuel transport til København måtte have to forhold for øje. For det første måtte man af hensyn til NATO træffe enhver foranstaltning mod sabotage, og for det andet måtte Danmark i egen interesse undgå enhver form for incidenter. Det var derfor ønskeligt, at man kunne hemmeligholde transporten, der eventuelt kunne finde sted i flere etaper.

Formanden spurgte, om man kunne tilfredsstille NATO ved at foretage undersøgelsen på Bornholm og transportere flyvemaskinen til Polen derfra.

Erik Rasmussen anså dette for udelukket, idet man ikke kunne foretage de ønskede undersøgelser på en åben mark. Rønne flyveplads rådede ikke over hangarer eller værkstedsbygninger.

Formanden konstaterede herefter, at der i udvalget var enighed om, at man af hensyn til NATO måtte lægge vægt på, at luftfartøjet blev skilt ad og bragt til København. Efter undersøgelsen måtte det afleveres i skilt tilstand i København. Transporten til Polen burde måske ikke ske på et dansk skib af hensyn til faren for eventuelle repressaliehandlinger. Man enedes om, at spørgsmålet om tilbagetransportens form indtil videre kunne lades åbent vis-à-vis polakkerne.

Schram-Nielsen påpegede under henvisning til et pressetelegram fra Wiesbaden, at man måtte regne med, at pressen ikke ville sky noget middel for at skaffe sig oplysninger. Det ville derfor være ønskeligt at mørklægge sagen.

Formanden henstillede, at Forsvarsministeriet meddelte admiral Brind, at der ikke fra NATO-side måtte komme noget offentligt frem om sagen.

S. Jensen lovede, at Forsvarsministeriet skulle underrette admiralen herom.

Formanden oplæste derefter den polske note af 6. marts²⁰ og rejste spørgsmålet om, hvornår og hvorledes man skulle besvare den.

²⁰ Udeladt her.

Schram-Nielsen mente, det var mest hensigtsmæssigt at trække svaret i langdrag og oplyste, at han over for den polske minister havde antydnet, at der næppe kunne svares samme dag.

Hviid mente, at man kunne begrunde tilbageholdelsen med spionagefrygt, idet flyvemaskinen medbragte fotografisk udstyr.

Tagé Andersen oplyste på forespørgsel fra Schram-Nielsen, at man ikke kunne sige, at det var almindeligt, at jagermaskiner var udstyret med fotografiapparat, og fremkaldelsen af filmene kunne godt tage nogen tid, idet de eventuelt måtte specialbehandles.

Formanden konstaterede derefter, at der i udvalget var enighed om, at man i første omgang kunne sige til det polske gesandtskab, at man endnu ikke havde de fuldstændige rapporter, og at man rent principielt måtte undersøge, om der havde været tale om spionage. Når den egentlige note skulle afgives, måtte man anføre, at det pågældende luftfartøj havde krænket dansk territorium, hvorfor beslaglæggelse var naturlig, og en undersøgelse af såvel flyvemaskinen som piloten nødvendig af hensyn til spionagefrygt, idet maskinen både var stærkt bevæbnet og medførte fotografisk udstyr. Endvidere kunne man i noten give udtryk for, at flyvemaskinen efter undersøgelse afslutning kunne forventes tilbageleveret Polen.

[...]

Schram-Nielsen oplyste, at der forelå henvendelser fra pressen og filmsselskaber om tilladelse til at filme jageren.

Formanden udtalte, at han havde nævnt dette spørgsmål for udenrigsministeren, der havde udtalt, at presse- og filmfolk under ingen omstændighed måtte komme i luftfartøjets nærhed.

Schram-Nielsen sagde, at han havde rejst spørgsmålet, fordi han anså det for vigtigt, at samtlige implicerede parter indtog en ensartet holdning over for offentligheden.

Der var enighed om, at man ikke skulle give yderligere meddelelser til pressen, men blot skulle oplyse, at sagen var genstand for undersøgelse i regeringen.

Erik Rasmussen rejste spørgsmålet om, hvad man skulle gøre, såfremt en polsk flyvemaskine måtte vise sig over Bornholm, medens jetjageren endnu henstod på Rønne flyveplads.

Schram-Nielsen udtalte, at en sådan overflyvning ville være ulovlig, men ham bekendt havde Bornholms kommandant ingen instrukser i så henseende, hvilket bekræftedes fra militær side.

Erik Rasmussen mente, at man i det mindste kunne hindre den civile, udenlandske lufttrafik til Bornholm ved en henstilling til Luftfartsdirektoratet om ikke at udstede tilladelse til fremmede luftfartøjer til at overflyve eller lande på Bornholm.

Det aftaltes, at Udenrigsministeriet skulle foretage en sådan henvendelse til ministeriet for offentlige arbejder, og at man samtidig skulle anmode om, at det gældende forbud mod at medføre fotografiapparater i luftfartøjer blev indskærpet.

Mødet hævet kl. 16.00.

775. Afdelingschef Bruns referat af mødet den 6. marts 1953 i koordinationsudvalget.²¹

1. Der var enighed om følgende:

Såfremt pilotens udsagn om, at han frivilligt af politiske grunde havde forladt Polen kan godtgøres, bør der formentlig gives ham asyl i Danmark. Af hensyn til den tvivl, der stadig må siges at bestå om, hvorvidt han i virkeligheden har været udsendt af Polen for at spionere, vil det være nødvendigt, at hans forklaringer gennemprøves nøje ved nye forhør i de kommende dage, og at han følgelig derfor indtil videre holdes under forvaring.

2. Der hersker ingen tvivl om, at den polske regering er ejer af maskinen og derfor principielt bør have den tilbageleveret. Under de foreliggende omstændigheder må dette dog afvente de fornødne tekniske undersøgelser. Forsvarsministeriet vil indskærpe kommandanten for Bornholm, at der bør gøres alt, hvad der er menneskeligt muligt for at forebygge eventuelle sabotageforsøg mod maskinen. For at undgå uvedkommende fotografering af maskinen fra luften vil der fra Udenrigsministeriet ske henvendelse til Ministeriet for Offentlige Arbejder om at foranledige, at der ikke gives clearing til Rønne for udenlandske maskiner i de nærmeste dage samt indskærpe overholdelsen af fotograferingsforbudet for danske maskiners vedkommende.

²¹ Hemmeligt. – Mødet er det samme som refereret ovenfor.

3. De undersøgelser af flyvemaskinen, der skal foretages, er og vil forblive helt på danske hænder og vil blive ledet af danske officerer. De fremmede eksperter, der er kommet hertil, vil kun kunne virke som rådgivere og stille forslag med hensyn til undersøgelsen.

Under hensyn til den afgørende vægt, der fra NATO's side lægges på, at der opnås et så fyldigt resultat som muligt af undersøgelserne, samt til at et sådant resultat ikke vil kunne nås, såfremt maskinen forbliver på Bornholm, medens de fremmede eksperter ikke vil få adgang til Bornholm, må det anbefales at imødekomme anmodningen om, at maskinen bliver skilt ad og sendt til København til undersøgelse.

4. Forsvarsministeriet vil anmode admiral Brind om at indskærpe over for SHAPE nødvendigheden af, at der ikke af nogen SHAPE-instans gives yderligere meddelelser til pressen om, hvad der videre sker med flyvemaskinen.

5. Med hensyn til svaret på den polske note var der enighed om, at det næppe vil være opportunt at afgive et endeligt svar i dag, idet vi kun kan være tjent med at træner²² sagen så meget som muligt. Det måtte være tilstrækkeligt, at det underhånden blev meddelt den polske gesandt, at under de omstændigheder, hvorunder maskinen er kommet hertil, og når henses til, at den var udstyret med fotografiapparat og bevæbnet og førte skarp ammunition, vil det være nødvendigt at foretage meget grundige undersøgelser for at fastslå, at maskinen ikke har været benyttet til spionage eller i andet illegalt øjemed, og svaret må derfor afvente undersøgelsens resultat.

I det endelige svar må det formentlig præciseres, at der har fundet en krænkelse sted af territoriet, at vi med rette kunne befrygte, at flyvemaskinen har haft illegale formål, og at det derfor ikke har været muligt at give øjeblikkeligt tilsagn om udlevering af maskinen, men at sådant tilsagn vil kunne forventes, så snart undersøgelserne har givet et tilfredsstillende resultat.²³ Da maskinen imidlertid ikke er i stand til at starte fra Rønne flyveplads og yderligere på grund af beskadigelser overhovedet ikke er i stand til at starte, vil det være nødvendigt at skille den ad med henblik på dens tilbagelevering til Polen.

Enten i samme note eller i en senere svarnote må det polske ønske om at sende en transportmaskine med mandskab imødegås med en henvisning til, at en transportmaskine stor nok til at kunne føre maskinen med tilbage ikke vil kunne starte fra Rønne, og at den danske regering ikke vil kunne tillade polske teknikere at arbejde på dansk grund med at demontere maskinen. Den danske regering vil være rede til at træffe nærmere aftale om maskinens tilbagesendelse, så snart arbejdet med demontering og emballering er tilendebragt.

776. Notat af udenrigsminister Ole Bjørn Kraft om samtale med chefen for NATO's styrker i Europa, general Ridgway, den 6. marts 1953.²⁴

Fredag den 6. marts kl. 15.20 ringede general Ridgway mig op fra Paris. Hensigten med opringningen var, som generalen udtrykte det, at fremhæve over for mig personlig den uhyre vægt man fra NATO-side lagde på, at den jetmaskine, der var landet i Rønne lufthavn, blev fornødent undersøgt. Man tillagde det den yderste vægt, at dette skete, og han ville gerne i sin egenskab af øverstkommanderende for NATO-styrkerne i Europa tilbyde os enhver hjælp, som vi måtte have behov i denne sags anledning.

Jeg svarede general Ridgway, at vi var ganske klar over betydningen af denne sag, som han talte om, – at den var genstand for undersøgelse, og at vi naturligvis ville foretage de fornødne undersøgelser af sagen, men at han jo også måtte være klar over, at der var forskellige vanskeligheder, der dog formentlig kunne overvindes. General Ridgway takkede mig for udtalelsen og bad mig modtage sine bedste hilsener.

²² trække ud.

²³ Fodnote i teksten: – Alt efter omstændighederne vil det eventuelt være hensigtsmæssigt allerede i denne note at give tilsagn om, at flyvemaskinen, når det teknisk måtte være muligt, vil blive udleveret.

²⁴ Notatet er dateret den 6. marts 1953.

777. Notits af direktør Svenningsen om besøg af den polske gesandt den 6. marts 1953.²⁵

Fredag den 6. marts 1953 kl. 16.40 søgte den polske gesandt mig på ny i anledning af sagen om jetjageren. Han sagde, at hans regering, som var noget nervøs i sagens anledning, på ny havde beordret ham til at rette forespørgsel til den danske regering om, når og hvorledes maskinen kan blive tilbageleveret til Polen. I Warszawa kunne man ikke forstå, at det trak så længe ud med afgørelsen. Som tidligere antydte lagde man hovedvægten på maskinens udlevering, og gesandten sagde med temmelig rene ord, at man ikke interesserede sig synderligt for piloten. Efter gesandten opfattelse måtte de danske myndigheders undersøgelse dreje sig dels om maskinen, dels om piloten. Han forstod godt, at det måske kunne trække noget ud med afgørelsen med hensyn til piloten, men han kunne ikke forstå, at det kunne tage så lang tid med at blive færdig med undersøgelsen af maskinen.

Jeg svarede, at undersøgelsen var i fuld gang, men at der endnu ikke forelå nogen rapport, og at regeringen selvfølgelig ikke kunne tage stilling til spørgsmålet om maskinens udlevering, så længe man ikke gennem afhøring af piloten havde fået fuld klarhed over de nærmere omstændigheder, hvorunder landingen havde fundet sted. Piloten havde ganske vist ifølge pressen ved landingen råbt: "Kommunismus kaputt – Asyl", men man kunne jo ikke vide, om dette dækkede den virkelige hensigt med landingen. Det havde vist sig, at maskinen ikke blot var bevæbnet og forsynet med ammunition, men at der også var installeret fotografiapparater i maskinen. Alt dette gjorde, at det var nødvendigt for den danske regering at foretage en meget nøjagtig undersøgelse af hele sagen.

Da gesandten atter ved denne lejlighed gjorde en bemærkning om, at der vel ikke kunne være nogen tvivl om, at resultatet ville blive, at maskinen blev udleveret, svarede jeg, at jeg personlig delte hans opfattelse, men at jeg herved ikke gav udtryk for nogen officiel dansk anskuelse. Da han på ny kom ind på muligheden af at sende polske jetpiloter for at afhente maskinen, sagde jeg, at vore sagkyndige var af den formening, at det var udelukket at starte en jetjager på den korte startbane, der fandtes på flyvepladsen ved Rønne. Længden af denne startbane var kun 1200 meter, medens der normalt kræves 3.000 meter til at starte en jetjager. Det var derfor muligt, at man måtte overveje at sende maskinen tilbage med skib, men også herved gav jeg kun udtryk for en personlig formodning.

Der fremkom således under gesandten besøg intet nyt; det, han havde at sige, var i virkeligheden kun gentagelse af den tidligere fremsatte anmodning, hvorved han særligt understregede, at det nu egentlig kun var maskinen og ikke piloten, den polske regering interesserede sig for.

Han spurgte gang på gang, hvor hurtigt regeringens afgørelse kunne forventes at foreligge. Jeg svarede, at det var umuligt for mig at sige, men jeg kunne love ham, at han ville få besked, så snart regeringens afgørelse var truffet.

778. Notat af afdelingschef Brun den 6. marts 1953.²⁶

I et møde hos udenrigsministeren i dag kl. 17.30, hvori deltog forsvarsministeren, justitsministeren, departementschef Boas²⁷ samt Udenrigsministeriets direktør og chefen for politisk-juridisk afdeling,²⁸ meddelte udenrigsministeren, at der under et kort forinden afholdt møde med partifor mændene var opnået enighed om,

1. at pilotens forklaring nøje bør granskes ved fornyede afhøringer. I Sverige er der forekommet et tilfælde af falsk afhopning under lignende omstændigheder som i dette tilfælde;
2. at maskinen må undersøges nøje;
3. at det vil være nødvendigt at skille den ad, da den ikke kan flyve fra Bornholm;

²⁵ Notitsen er dateret den 6. marts 1953.

²⁶ Hemmeligt.

²⁷ Justitsministeriet.

²⁸ Svenningsen og Brun.

4. at ingen fremmede myndigheder – det være sig polske eller NATO – må få adgang til Bornholm.

Hr. Jørgen Jørgensen,²⁹ Lejre, havde dog lagt megen vægt på, at maskinen snarest blev udleveret til Polen.

På nærværende møde var der endvidere enighed om, at pilotens sikkerhed i Vestre Fængsel nøje bør overvåges, og at han ikke kan sættes i frihed foreløbig; England har i øvrigt tilbudt ham asyl. Endvidere at man snarest, dvs. senest i morgen, må iværksætte maskinens demontering og oversendelse til København under ét eller i flere tempi med orlogsskib eller luftfartøj under iagttagelse af den yderste omhu. Der var enighed om, at territorialkrænkelsen gav os ret til at sikre os, at der ikke har været illegalt formål (i hvilket tilfælde vi ville være berettigede til at nægte at udlevere maskinen). Derimod var det langt mere tvivlsomt, om vi var berettigede til at foretage en videregående teknisk undersøgelse, men Ungarns og Tjeckoslovakiets yderst hårdhændede fremgangsmåde under tilsvarende forhold måtte kunne siges at udgøre brugelige fortilfælde. At maskinen føres til København, måtte kunne begrundes med, at det er her, undersøgelsen af alle omstændigheder i forbindelse med sagen foregår.

På forespørgsel udtalte jeg, at disse beslutninger var velforenelige med, hvad der på koordinationsudvalgets møde nogle timer forinden havde været enighed om at indstille til regeringen, og navnlig at oberst Erik Rasmussen havde erklæret, at det var nødvendigt, at maskinen blev bragt til København, hvis undersøgelsen skulle have virkelig værdi.

779. Telegram den 6. marts 1953 fra ambassadør Kauffmann, Washington, til Udenrigsministeriet.³⁰

Ved en samtale i dag med Deputy Under Secretary Matthews, hvorunder denne samtidig udtalte, at Amerika ganske delte synspunktet om principiel tilbagelevering af den nødlandede maskine, bad Mr. Matthews mig om atter over for den danske regering at fremhæve den afgørende interesse, NATO har i en detailundersøgelse af den pågældende flyvemaskine, og at en udlevering derfor bør sættes i bero, indtil en sådan er afsluttet. Under henvisning til umtel. 26-27 [af 5. marts 1953] meddeles, at man var bekendt med den dags dato fra polsk side afleverede skarpe note, som krævede, at flyet omgående skulle udleveres.

Fra USA har Mr. Bell fået instruktion om at gøre Udenrigsministeriet bekendt med en sag vedrørende 2 i Prag den 8/6 1951 nødlandede amerikanske jetmaskiner, som blev leveret tilbage 27 dage senere i adskilt stand. Endvidere omtalte Mr. Matthews et fortilfælde, hvor et fly tilhørende østblokken for et par år siden landede i Sverige. Ambassaden er stillet i udsigt snarest at modtage nærmere enkeltheder vedrørende dette tilfælde.

Kauffmann 43-46.

780. Note fra det polske gesandtskab i København til Udenrigsministeriet lørdag den 7. marts 1953.³¹

Den polske Folkerepubliks gesandtskab bevidner Det kgl. danske Udenrigsministerium sin agtelse og har i forbindelse med sin note af 6. marts³² og efter ordre fra sin regering den ære at meddele følgende:

Den polske regering betragter det som værende uden præcedens i internationale forhold, at de danske myndigheder i to dage selvstændigt og uden nogen gyldig grund tilbageholder et militært luftfartøj, som ubestrideligt er den polske stats ejendom. Ikke blot har de danske myndigheder

²⁹ Radikalt folketingsmedlem.

³⁰ Afsendt kl. 14.48 amerikansk tid, modtaget kl. 21.00 dansk tid.

³¹ Udenrigsministeriets oversættelse.

³² Udeladt her. Denne den første note fra det polske gesandtskab var afleveret i Udenrigsministeriet kl. 07.50 den 6. marts 1953. Samme dag kl. 16.40 opsøgte den polske gesandt direktør Svenningsen og insisterede på hurtig udlevering af jetflyet.

indtil nu ikke opfyldt deres elementære pligt til at tilbagegive denne polske statsejendom, men de har ikke engang tilladt de polske myndigheders repræsentant at konstatere dette luftfartøjs tilstand og tage det i besiddelse. Disse kendsgerninger finder sted til trods for den polske regerings kategoriske krav, som er blevet udtrykt flere gange mundtligt over for Det kgl. danske Udenrigsministerium og over for den danske chargé d'affaires i Warszawa samt i noten af 6. marts 1953 fra Den polske Folkerepubliks gesandtskab.

Forsøgene på at begrunde denne holdning fra de danske myndigheders side med, at det danske politis afhøring af den polske pilot endnu ikke er afsluttet, kan der ikke tages hensyn til. Uanset hvilket resultat denne afhøring måtte føre til, er det omtalte luftfartøj da også stadig den polske stats ejendom og vil vedblive at være det.

Den danske regerings holdning, som er beskrevet ovenfor, kan ikke forklares på anden måde end ved tilstedeværelsen af skjulte årsager til ulovligt at tilbageholde det polske luftfartøj, årsager som er direkte i strid med Danmarks interesser. Den danske regering må gøre sig fuldstændig klart, at denne i høj grad uredelige handling over for den polske regering vil bringe alvorlig forstyrrelse i de polsk-danske forbindelser. Den polske regering fornyer sin kategoriske protest mod den danske regerings overtrædelse af den internationale rets anerkendte regler og anmoder endnu engang kategorisk om, at luftfartøjet øjeblikkeligt bliver overgivet de polske myndigheder, og at dets øjeblikkelige tilbagevenden til Polen muliggjort. Den polske regering fornyer derfor sin anmodning til den danske regering om ufortøvet at udstede tilladelse til, at et polsk transportluftfartøj ankommer til øen Bornholm med en besætning til overtagelsen og transporten til Polen af dette reaktionsdrevne fartøj. Den polske regering anmoder ligeledes om, at det, medens man afventer dette mandskabs ankomst, bliver gjort muligt for Den polske Folkerepubliks repræsentant at få adgang til dette luftfartøj for at tillade ham at tage det i besiddelse og bringe det i sikkerhed.

781. Notat af udenrigsminister Ole Bjørn Kraft om samtale med den amerikanske chargé d'affaires den 7. marts 1953.³³

Lørdag den 7. marts indfandt den amerikanske chargé d'affaires sig i ministeriet for personlig at overrække mig en meddelelse fra den amerikanske udenrigsminister. I denne meddelelse understregede den amerikanske udenrigsminister over for mig den uhyre betydning, man i Amerika tillagde undersøgelsen af det landede jetplan. Jeg gav Mr. Bell meddelelse om de foranstaltninger, vi havde truffet, idet vi havde fundet det nødvendigt, at undersøgelsen af planet og piloten måtte ske det samme sted og ikke kunne foregå adskilt; vi ville foretage disse undersøgelser så hurtigt som muligt, og at udleveringen af planet ville afhænge af, hvorvidt det blev fastslået, at der her virkelig var tale om en flygtning – eller ikke. Hvis der var tale om en flygtning, ville der blive givet den pågældende asyl, og planet ville blive udleveret.

Mr. Bell tilbød på den amerikanske regerings vegne at give piloten asylret i Amerika og være os behjælpelig i enhver henseende. Mr. Bell var bekendt med, at lignende tilbud var givet fra England, og han ville naturligvis overlade til os at træffe beslutning i denne sag. Jeg takkede Mr. Bell for det givne tilsagn.

Den amerikanske chargé d'affaires udtalte sin tilfredshed med de beslutninger, som den danske regering havde truffet i sagen.

³³ Notatet er dateret den 7. marts 1953.

782. Notits af direktør Svenningsen om udenrigsministerens samtale med den amerikanske chargé d'affaires den 7. marts 1953.³⁴

Lørdag den 7. marts 1953 kl. 11.00 henvendte den amerikanske chargé d'affaires sig til udenrigsministeren. Undertegnede overværede samtalen.

Mr. Bell afleverede til udenrigsministeren et personligt budskab³⁵ fra den amerikanske udenrigsminister, Mr. Foster Dulles, som fremhævede den for forsvaret af NATO-landene vitale interesse, der knyttede sig til en undersøgelse af den polske jetjager. I fælles interesse insisterede udenrigsminister Foster Dulles på, at den danske regering skulle gøre det muligt for de militære NATO-myndigheder at gennemføre en grundig teknisk undersøgelse af maskinen.

Udenrigsministeren meddelte Mr. Bell, at man i går havde truffet den beslutning, at maskinen skulle demonteres og føres til København for nærmere undersøgelse. Demonteringen var allerede i fuld gang, og overførslen til København ville finde sted om bord på et marineskib, som, hvis alting gik normalt, kunne forlade Rønne allerede tidligt på eftermiddagen i dag.

Udenrigsministeren fremhævede over for Mr. Bell, at undersøgelsen, der sandsynligvis ville finde sted i Værløse, måtte foretages af danske teknikere med bistand af NATO-eksperter.

Mr. Bell udtrykte sin store tilfredshed med den trufne beslutning.

783. Notits af direktør Svenningsen om samtale med den britiske ambassadør den 7. marts 1953.³⁶

Lørdag den 7. marts 1953 kl. 11.15 henvendte den britiske ambassadør sig til undertegnede. Jeg gav ham den samme oplysning, som udenrigsministeren nogle minutter forinden havde givet den amerikanske chargé d'affaires, gående ud på at maskinen var i færd med at blive demonteret, og at den på et marineskib ville blive overført til København for nærmere undersøgelse i Værløse.

Jeg meddelte ambassadøren endvidere, at der var kommet en ny skarp polsk note dags morgen, og at vi nu ville give polakkerne et svar gående ud på, at maskinen måtte demonteres og føres til København, men at den ville blive tilbageleveret til Polen, såfremt undersøgelsen måtte give til resultat, at der ikke havde været noget illegalt formål forbundet med flyvningen over dansk territorium og landingen i Rønne.

Ambassadøren udtalte, at de britiske myndigheder var meget interesseret i at få lejlighed til ved en polskkyndig repræsentant direkte at afhøre piloten. Han sagde, at en sådan ekspert kunne være til rådighed med meget kort varsel. De britiske sikkerhedstjenestemænd havde været i forbindelse med den danske sikkerhedstjeneste herom, men havde fået afslag, hvilket på engelsk side havde fremkaldt skuffelse. Han henstillede meget indtrængende – og brugte i denne forbindelse endog udtrykket “press for” –, at de danske myndigheder gav den ønskede tilladelse til direkte engelsk afhøring af piloten. Jeg svarede, at spørgsmålet skulle blive overvejet, men henviste til, at det var justitsministerens ressort. Jeg spurgte, om det ikke kunne være tilstrækkeligt, at englænderne formulerede nogle spørgsmål, som af de danske politifolk blev stillet piloten. Ambassadøren svarede, at dette efter hans sagkyndiges opfattelse ikke var tilstrækkeligt. Man lagde stor vægt på at få adgang til direkte afhøring.

Angående den britiske luftattachés rejse til Bornholm meddelte ambassadøren følgende: Han måtte først berigtige noget, han havde sagt i går. Der forelå faktisk ikke “clearance” til rejsen, inden luftattachéen landede i Rønne. Attacheen havde talt med chefen for Kastrup lufthavn og ganske åbent meddelt ham, at han ønskede at rejse til Bornholm for at kigge på den polske maskine. Attacheen havde selv arrangeret, at han fik plads i Associated Press’ maskine. Ambassadøren havde inden attacheens afrejse sagt, at han måtte “comply with the normal

³⁴ Notitsen er dateret den 7. marts 1953.

³⁵ Marginnote af direktør Svenningsen: “vedhæftet denne notits.” – Budskabet er dog tilsyneladende fjernet fra akterne.

³⁶ Notitsen er dateret den 7. marts 1953.

procedures³⁷ and act only in cooperation with the Danish authorities”. I Rønne havde han sagt til “the manager” af flyvepladsen, at han ønskede at komme i forbindelse med den øverste danske officer. Han var blevet henvist til oberst Rasmussen og havde siden “acted throughout in agreement with the colonel”. Attacheen havde sluttet sig til de øvrige tilstedeværende, og de havde i virkeligheden “formed a team”.

Ambassadøren tilføjede, at luftattachéen i går havde været kaldt op til forsvarsminister Harald Petersen, til hvem han havde afgivet forklaring i overensstemmelse med det her anførte.

784. Notits af afdelingschef Brun den 7. marts 1953.

Med direktørens billigelse har jeg i dag aftalt med departementschef Lindgren,³⁸ at generalmajor Tage Andersen³⁹ instrueres om, at undersøgelsen af maskinen er et dansk foretagende; de allieredes teknikere er kun rådgivende og kan fremsætte ønsker; er det i dette øjemed nødvendigt, må de have adgang til at se maskinen, men ikke direkte arbejde på den.⁴⁰

Det er underforstået, at militæret handler efter konduite⁴¹ således, at der ikke fra NATO's side vil kunne komme berettigede klager over,⁴² at man ikke har kunnet drage den fulde nytte af tilfældet.

785. Dansk note til det polske gesandtskab den 7. marts 1953.⁴³

[...]

Derved at flyet uden tilladelse har overfløjet og er landet på dansk territorium, har der fundet en alvorlig krænkelse sted af den danske territorialhøjhed, som den danske regering på det bestemteste må protestere imod. Den omstændighed, at flyet medførte skydevåben med skarp ammunition samt endog et fotografiapparat, medfører, at de danske myndigheder må regne med muligheden af, at flyets togt over dansk territorium har haft illegalt formål. Indtil dette spørgsmål er fyldestgørende klarlagt, vil det ikke være muligt at give tilsagn om udlevering af flyet, men skulle undersøgelsen give til resultat, at den pågældende indflyvning over dansk område ikke har haft krænkelse af dansk territorialhøjhed til formål, vil regeringen ikke modsætte sig maskinens udlevering.

Et jetfly som det pågældende er ikke i stand til at starte fra Rønne flyveplads, der ikke er egnet til sådant formål. Flyet er i øvrigt på grund af beskadigelse hidrørende fra landingen ikke i stand til at starte.

Under disse omstændigheder og under hensyn til at de påkrævede undersøgelser vil være at foretage i København, hvortil maskinens pilot er ført, vil flyet blive skilt ad og transporteret til København.

³⁷ respektere de normale procedurer.

³⁸ Forsvarsministeriet.

³⁹ Chefen for flyvevåbnet.

⁴⁰ Marginnote af direktør Svenningsen: – Ministeren enig. 8/3 Sv.

⁴¹ med omtanke, sund fornuft.

⁴² Svenningsen har her ændret teksten fra det af Brun skrevne: ...at der ikke fra NATO's side vil komme klager...

⁴³ Noten er affattet af kontorchef Schram-Nielsen med enkelte tilføjelser af afdelingschef Brun. Udenrigsministeren har godkendt. Noten er i oversættelse til fransk bragt det polske gesandtskab den 7. marts 1953 kl. 18.00.

Når undersøgelsen er tilendebragt, vil den danske regering, under forudsætning af at der ikke foreligger illegal virksomhed i forbindelse med flyets togt over Danmark, være rede til at træffe aftale med gesandtskabet om flyets tilbagesendelse.

Den danske regering afviser kategorisk beskyldningen i den polske note af i dag, ifølge hvilken regeringens holdning i denne sag skulle stride med international ret.

786. Note fra det polske gesandtskab til Udenrigsministeriet mandag den 9. marts 1953.⁴⁴

Den polske Folkerepubliks gesandtskab bevidner det kgl. danske udenrigsministerium sin agtelse og har i besvarelse af ministeriets note af 7. marts 1953 efter ordre fra sin regering den ære at meddele følgende:

Den polske regering afviser kategorisk den danske regerings erklæringer i den ovenfor nævnte note og ganske særlig den danske regerings protest over for et polsk militært luftfartøjs påståede krænkelse af den danske territorialhøjhed. Dette luftfartøj befandt sig over dansk territorium imod de polske myndigheders vilje, hvilket den danske regering udmærket har vidst fra første øjeblik. Piloten, som befandt sig i luften, bemægtigede sig på kriminell måde dette luftfartøj og styrede det egenrådigt ud over de polske grænser og gjorde sig derved skyldig i en almindelig forbrydelse.

Den danske regering har i stedet for at handle i overensstemmelse med de sædvanlige principper for godt naboskab mellem staterne fra første øjeblik, luftfartøjet landede på Bornholm, bevidst medvirket til handling rettet mod den polske stats interesser.

Under disse omstændigheder må den danske regerings protest mod den påståede krænkelse af dansk territorialhøjhed bedømmes som et hyklerisk forsøg på at skjule de virkelige formål med den danske regerings handling i ovennævnte sag.

Den kendsgerning, at den britiske luftattaché i København umiddelbart efter det polske luftfartøjs landing begav sig af sted i selskab med repræsentanter for de danske militære myndigheder for at foretage en undersøgelse af luftfartøjet, udgør et bevis på de virkelige motiver for den danske regerings holdning. På denne måde er det polske luftfartøj på trods af folkerettens elementære regler, uden at den polske regering er blevet underrettet og uden dens billigelse, blevet genstand for ulovlige undersøgelser af tredje magts repræsentanter.

Endog den danske presse skrev åbent om de danske myndigheders adfærd, som er uden fortillælde. Det danske dagblad Information for den 7. marts f.eks. bekræfter, at den danske folkeopinion er forbavset over, at den britiske luftattaché, Mr. Jeff, har deltaget i den af repræsentanter for de danske militære myndigheder foretagne rejse til Rønne og over, at han uden videre har fotograferet det polske luftfartøj.

Som man ved fra De forenede Staters presse, begrænser interessen for det polske militære luftfartøj sig ikke på nogen måde til den britiske luftattachés person, men militære amerikanske kredse viser i denne sag den største nysgerrighed.

Disse uhørte kendsgerninger bevidner så meget stærkere den danske regerings bevidste onde vilje, som, idet den servilt indrømmer udenlandske repræsentanter tilladelse til at undersøge det polske luftfartøj, samtidigt [har nægtet at give]⁴⁵ adgang til dette luftfartøj for den eneste bemyndigede repræsentant for den polske regering.

Demonteringen af det polske luftfartøj illustrerer, i hvilket omfang den danske regering ulovligt og egenrådigt har behandlet polsk ejendom i fremmede elementers interesse.

Under disse omstændigheder bliver det klart, at den danske regering ved at handle til skade for den polske stats interesser klart handler efter fremmede magters diktat. Det siger sig selv, at denne holdning fra den danske regerings side, som tenderer imod alvorligt at forstyrre de polsk-danske forbindelser, står i åbenbar modsætning til de vitale interesser hos den danske nation, som sikkert ønsker at leve i fred med andre nationer. Denne optræden fra den danske regerings side udgør et led i kæden af forberedelser af en angrebskrig inden for rammerne af den nordatlantiske traktat, organiseret og ledet af De forenede Stater. Den udgør et nyt og eklatant bevis på, at deltagelsen i den nordatlantiske angrebspagt fører til en total afhængighed af De forenede Staters regering, som

⁴⁴ Noteteksten er her i Udenrigsministeriets egen oversættelse fra polsk.

⁴⁵ Den mikrofilmede tekst er her ulæselig fra "samtidigt" til "adgang": ... "har nægtet at give" ... er konstrueret her ud fra sammenhængen.

ikke tøver med i sine aggressive måls navn at forpligte mindre stærke deltagere i denne pagt til at krænke folkeretten og til at foretage handlinger, som viser, at de i virkeligheden er berøvet deres nationale suverænitet.

Den polske regering protesterer kategorisk mod de danske myndigheders uhørte adfærd over for den polske stats ejendom og fornyer sine bestemte krav om øjeblikkelig tilbagegivelse af det polske militærluftfartøj i samme stand som den, hvori det var, da det landede i lufthavnen i Rønne.

787. Notits af direktør Svenningsen om samtale med den britiske ambassadør den 9. marts 1953.⁴⁶

Virkelig hemmeligt⁴⁷

Mandag den 9. marts 1953 kl. 14.30 kom den britiske ambassadør til stede i Udenrigsministeriet efter min anmodning. Hensigten var at give ham svar på hans note nr. 41 af 7. marts⁴⁸ angående den polske jetjager. I overensstemmelse med, hvad man var blevet enige om på mødet⁴⁹ mellem udenrigsministeren, forsvarsministeren, justitsministeren og embedsmændene dags morgen, meddelte jeg ambassadøren følgende, idet jeg betonedede, at dette var at betragte som et officielt svar fra den danske regering i henhold til beslutning på et møde mellem de ministre, under hvis ressort sagen sorterer:

ad undersøgelsen af maskinen: Fra dansk side måtte vi holde bestemt på, at dette var et dansk anliggende, der blev udført med assistance fra NATO i overensstemmelse med den meddelelse, regeringen havde modtaget fra SACEUR gennem admiral Brind, dog således at vi måtte ønske, at den britiske og den amerikanske luftattaché ikke blev medlemmer af den af Brind nedsatte komité. Grunden til, at vi ikke ønskede de to attachéers medlemskab af komiteen, var først og fremmest af principiel karakter: tillod vi de to nævnte attachéer at komme med, måtte vi også tillade luftattachéer fra andre NATO-lande at blive medlemmer af komiteen, og denne konsekvens ønskede vi ikke at blive stillet overfor. Hertil kom, at det med henblik på den britiske luftattachés optræden på Bornholm og den brug, polakkerne nu gjorde heraf i deres sidste note, ville være ubekvemt for den danske regering at have netop wing commander Jeff som medlem af komiteen. Jeg tilføjede, at Forsvarsministeriet over for vedkommende NATO-myndigheder tager de fornødne skridt til at få de to luftattachéer udskilt fra komiteen. Den britiske ambassadør havde jo aldrig fremsat noget ønske i denne henseende, og vi havde for så vidt ikke nogen anledning til at give ham nogen meddelelse herom, men når vi talte om sagen, fandt jeg det naturligt at omtale også dette forhold for ambassadøren.

Med hensyn til undersøgelsens varighed bemærkede jeg over for det britiske ønske om at tilbageholde maskinen i "et hvilket som helst tidsrum, der måtte være nødvendigt til undersøgelsen", at den danske regering måtte lægge afgørende vægt på, at undersøgelsen fremskyndedes så meget som overhovedet muligt. Regeringen regnede med, at den kunne være tilendebragt i løbet af indeværende uge.

ad prøveflyvning med maskinen: Dette spørgsmål havde været gjort til genstand for indgående overvejelser, men resultatet var blevet, at vi desværre måtte afslå det britiske ønske. Allerede undersøgelse af maskinen på jorden involverede en stor risiko for den danske regering. Denne indså nødvendigheden af på grund af Danmarks stilling som NATO-medlem at løbe denne risiko, men risikoen ville blive forøget umådeligt, dersom man også foretog en prøveflyvning med maskinen efter endt undersøgelse. Vi måtte absolut sikre os, at vi er i stand til at tilbagelevere maskinen til polakkerne efter undersøgelsen. Hvilken situation ville vi ikke komme i, dersom maskinen under en prøveflyvning faldt ned og blev ødelagt? Vi ville aldrig kunne give polakkerne

⁴⁶ UM 105.G.9. – Notitsen er dateret den 9. marts 1953

⁴⁷ Svenningsens håndskrevne påtegning.

⁴⁸ Denne note er ikke i aktpakken.

⁴⁹ Der er ikke i sagen noget referat af dette møde.

nogen plausibel grund for at foretage en prøveflyvning, det var vanskeligt nok at forsvare og motivere, at maskinen blev skilt ad, ført til København og undersøgt på jorden.

ad afhøring af piloten: Også dette spørgsmål var blevet nøje undersøgt og særlig drøftet med justitsministeren. Regeringen måtte holde på, at også i denne henseende var sagen et rent dansk anliggende, hvorfor vi måtte afslå det britiske ønske om pilotens afhøring af en engelsk ekspert. Fra dansk side var vi imidlertid villige til at stille piloten de spørgsmål, man måtte ønske besvaret fra britisk side, men den direkte kontakt kunne vi altså ikke gå med til. I øvrigt var piloten villig til at udtale sig, og det syntes, som om han var i stand til at meddele oplysninger af værdi. Resultatet af prøvelsen af pilotens stilling ville sandsynligvis blive – ja, det var vel næsten på forhånd givet –, at han ville blive anerkendt som politisk flygtning, og når han efter sagens afslutning forlader Danmark for at rejse til et andet land i den vestlige verden, ville der blive lejlighed for andre NATO-landes myndigheder til at opnå direkte kontakt med ham.

Ambassadør Berthouds reaktion på dette svar var følgende:

ad 1. Han forstod godt, at vi efter omstændighederne ønskede at undgå de to luftattachéer som medlemmer af komiteen, og han viste også forståelse for, at vi måtte lægge vægt på, at undersøgelsen blev gennemført så hurtigt som overhovedet muligt.

ad 2. Han beklagede, at vi ikke fra dansk side kunne tillade en prøveflyvning. Dette var et spørgsmål, som det britiske luftministerium tillagde stor betydning, og ambassaden havde særligt herom fået instruktion fra luftministeriet. Meningen var ikke, at prøveflyvningen skulle foretages af en pilot fra det engelske luftvåben. Man havde tænkt sig, at den danske regering kunne engagere en indflyvningsekspert fra et af de store engelske selskaber, der bygger flyvemaskiner. Disse eksperter var efter ambassadørens mening endnu mere kvalificerede end piloter i RAF. Han forstod godt vor betragtning om den forøgede risiko, men sagde at der kunne jo gøre sig "overriding"⁵⁰ hensyn gældende. Han konstaterede, at den danske regering altså foreløbig havde svaret afslående, og tilføjede at han nu ville indberette til London, og at han måtte forbeholde sig eventuelt at komme tilbage til dette spørgsmål. Jeg bemærkede hertil, at der ikke var nogen udsigt til, at en fornyet overvejelse af dette punkt ville føre til nogen anden beslutning end den nu trufne.

ad 3. Også på dette punkt beklagede ambassadøren det afslående danske svar, som han tog til efterretning, idet han måtte forbeholde sig eventuelt at tage spørgsmålet op på ny. Med hensyn til spørgsmålet om at komme i kontakt med piloten efter dennes afrejse fra Danmark bemærkede ambassadøren, at han ligesom amerikanerne ville finde det ønskeligt, at piloten ikke rejste til Frankrig, men enten til England eller Amerika, og dersom han rejste til Amerika, at han da rejste via England. Jeg svarede, at når manden først var anerkendt som politisk flygtning, var det måske noget vanskeligt at influere på målet for hans videre emigration. Imidlertid var det givet, at manden ville blive holdt i forvaring af politiet, indtil hele sagen var afsluttet. Afhøringen af ham var jo et af vore argumenter over for polakkerne i spørgsmålet om maskinens tilbagelevering. Spørgsmålet om hans fortsatte rejse fra Danmark kunne vi måske komme tilbage til hen imod undersøgelsens afslutning.

Angående den britiske luftattachés optræden på Bornholm udtalte jeg, at dette forhold havde vakt betænkeligheder hos den danske regering, ikke mindst efter at polakkerne nu som ovenfor nævnt havde udnyttet det i deres sidste note. Uden at fremsætte nogen officiel anmodning derom sagde jeg til ambassadøren, at det sikkert ville være nyttigt, dersom han ville tilstille os en uformel skriftlig fremstilling af, hvad der i denne henseende faktisk var passeret. Ambassadøren svarede, at han gerne ville give os en sådan fremstilling, idet han altid var rede til skriftligt at bekræfte, hvad han meddelte os mundtligt. Han var lidt inde på, om han skulle lade fremstillingen munde ud i en konstatering af, at attachéen efter hans mening havde optrådt korrekt, men jeg tilrådede ham at afholde sig fra enhver bedømmelse – "med henblik på, hvad sagen eventuelt måtte kunne udvikle sig til". Ambassadøren var ganske enig heri.

⁵⁰ vigtigere.

788. Referat af møde i Det interministerielle Koordinationsudvalg for NATO-sager den 9. marts 1953 kl. 14.30.⁵¹

Til stede var:

Fra Udenrigsministeriet afdelingschef Brun (formand), kontorchef Schram-Nielsen og fuldmægtig Mathiesen, P.J.V. – Fra Forsvarsministeriet afdelingschef, oberstløjtnant V. Jakobsen og kontorchef, oberstløjtnant S. Jensen – fra Forsvarsstaben oberstløjtnant Schou, Efterretningsafdelingen og oberstløjtnant Giørtz-Behrens, Operationsafdelingen.

Eneste sag på dagsordenen var et polsk jetflys landing på Bornholm den 5. marts 1953.

Forsvarsministeriets repræsentanter forelagde udkast til instruktion til chefen for flyvevåbnet, indeholdende retningslinier for undersøgelsen af ovennævnte fly.

Udkastet blev gennemgået og ændret på visse punkter.

Endvidere forelagdes af Forsvarsministeriets repræsentanter udkast til telegram til CINCNORTH vedrørende oprettelse af en komité til koordination af det arbejde, som ville blive udført af allierede tekniske specialister. Telegrammet blev med enkelte ændringer godkendt; det vedtoges, at der kunne sendes kopi til SACEUR, COMAIRNORTH, AFNORTH DENMARK⁵² samt forsvarschefen, ligesom en kopi kunne overgives de her akkrediterede luftattachéer.

Giørtz-Behrens gav visse oplysninger om det tekniske undersøgelsesarbejde, der skulle udføres; det ville foregå i rent dansk regi, og som resultat deraf ville der blive udfærdiget en dansk rapport, der herefter kunne sendes SHAPE.

Man drøftede spørgsmålet om de franske teknikere, der uafhængigt af SHAPE-teknikerne⁵³ var kommet til København den 7. marts. Der var enighed om, at franskmændene måtte henvises til formanden for ovennævnte koordinationskomité, wing commander Trotter.

Schou (der kom tilstede hen imod mødets slutning) meddelte efter ordre fra generalmajor Nordentoft, at Forsvarsstaben ville finde det overordentligt hensigtsmæssigt, om de udenlandske teknikere kunne komme til at tale med piloten.

Brun svarede, at det på et møde samme dag, i hvilket bl.a. udenrigsministeren, forsvarsministeren og justitsministeren havde deltaget, var blevet bestemt, at kun danske myndigheder måtte afhøre piloten.

Schou svarede, at man måtte sondre mellem den politimæssige og den tekniske afhøring. Det var nødvendigt, at en udenlandsk teknisk ekspert kom til at tale med piloten, medens maskinen endnu var her i landet. Man lagde stor vægt derpå fra SHAPE's og AFNE's⁵⁴ side.

Brun var i og for sig enig i, at der måtte kunne sondres som af Schou anført; man havde ikke været opmærksom på den tekniske side af sagen under ministrenes drøftelser, og sagen burde tages op igen på ny basis.

Schram-Nielsen fremhævede, at ordet "afhøring" var et juridisk begreb, og at man af politiske grunde måtte kunne fastholde – også udadtil –, at piloten kun var blevet afhørt af danske myndigheder. Men man kunne måske arrangere sig, således at en af teknikerne kom til at optræde som tolk.

Giørtz-Behrens oplyste, at man i Forsvarsstaben havde udarbejdet et spørgeskema på polsk, som kunne danne grundlag for afhøring af piloten.

Brun forlod herefter mødet for at forelægge sagen for Udenrigsministeriets direktør.

Ved sin tilbagevenden meddelte Brun, at ambassadør Svenningsen var enig i, at beslutningen om, at afhøring kun kunne finde sted for danske instanser, måtte omgøres, således at der blev lejlighed for de tekniske eksperter til en samtale med (ikke afhøring af) piloten. Der kunne dog ikke træffes beslutning herom med det samme.

⁵¹ UM 105.G.9. – Hemmeligt. Referatet er af fuldmægtig H.H. Mathiesen, P.J.V. med enkelte tilføjelser af afdelingschef Brun.

⁵² Chefen for NATO-styrkerne i Europa, Nordregionens Flyverkommando og Nordregionens danske kommando.

⁵³ fra NATO's hovedkvarter i Europa.

⁵⁴ NATO's hovedkvarter i Europa og NATO's nordregion.

Brun pegede imidlertid på det uheldige i, at piloten måske senere ville offentliggøre sine oplevelser, f.eks. i amerikansk presse, hvorved det kunne komme frem, at han var blevet afhørt af udlændinge.

Schou udtalte hertil, at man kunne holde pilotens offentlige udtalelser under fuld sikkerhedskontrol og sætte ham under censur i hvert fald i 3 år.

Brun fandt, at dette ville være hensigtsmæssigt for alle tilfældes skyld.

Schou lovede at drage omsorg for, at herpå sigtende foranstaltninger ville blive iværksat.

Mødet sluttede kl. 16.00.

Den 10. marts 1953.

H.H. Mathiesen [fuldmægtig]

Vicepolitichef Brix⁵⁵ ringede i dag og spurgte, om der snart kunne ventes en afgørelse m.h.t. spørgsmålet om samtalen (tekniske) med piloten. De militære myndigheder var meget ivrige efter at få dette forhold bragt i orden.

10/3 53 Brun [afd. chef]

789. Ledende artikel af chefredaktør Erik Seidenfaden i Information den 10. marts 1953.

Det polske jettfly

I grunden er historien om det polske jettfly – MIG 15–jageren af russisk model – dens landing på Bornholm og de påfølgende dansk-polske diplomatiske forviklinger omkring maskinens udlevering...i grunden er denne historie lige ud ad landevejen. Og dog rummer den et problem, som anes i det næsten komiske misforhold mellem den officielle facade og den virkelighed, der ligger bag og som trods røgslørene er åbenbar for enhver.

Ved himlens og en tilsyneladende uudryddelig polsk frihedstrangs tilskikkelse lander dette eksemplar af det russiske luftvåbens mest fuldkomne jet-type en skønne dag velbeholdent på grønsværen i Rønne lufthavn. Det er en interessant begivenhed. Den er interessant som vidnesbyrd om, at selv ikke en polak, som Polens russiske øverstkommanderende har betroet førelsen af så kostbar en maskine, i længden har kunnet udholde det regime, han er blevet tvunget til at leve under, men søger at redde sin frihed ved flugt. Dette interessante vidnesbyrd har man dog været ude for før. Derimod er det første gang, en MIG 15 befinder sig uskadt på denne side af jerntæppet. Man har haft nogle nedskudte og havarerede maskiner i Korea, men ikke før haft muligheder for at studere et uskadt eksemplar af dette det efter sigende hurtigste af alle jettfly i verden.

Denne chance står naturligvis straks vor egen og vore allierede militærledelser klart, og man ville både her og hinsides jerntæppet anse dem for fuldkommen tåbelige, hvis de ikke udnyttede den og derved søge at bidrage til vor egen sikkerhed og til den eventuelle redning af mange af vore borgeres liv, således som det er deres pligt at gøre det.

Samtidig er det lige så klart, at den polske regering er frygtelig ked af den risiko for at blive berøvet en eventuel militærhemmelighed, den her er kommet ud for, og den kræver derfor jettflyet udleveret med det samme. Dette krav kan den rejse med den folkeretlige praksis på sin side.

Den danske regering har imidlertid også folkeretten på sin side, når den i sit svar til polakkerne har forklaret, at man, før maskinen udleveres, må undersøge, om den krænkelse af dansk territorium, der har fundet sted, kan have haft illegitime formål, og den omstændighed, at jettflyet var bevæbnet og udstyret med fotografiske apparater, begrundet fuldt ud en sådan undersøgelse.

I en ny henvendelse forstærker polakkerne så udleveringskravet og henviser her til, at den britiske luftattaché i København, Mr. Jeff, har indfundet sig i Rønne lufthavn umiddelbart efter jettflyets landing, hvilket efter polsk opfattelse tyder på, at der foruden undersøgelsen af det danske territoriums krænkelse også har været tale om en undersøgelse af jettflyets interessante indretninger. Og det er der naturligvis noget, der tyder på.

De danske myndigheders vanskelighed består i, at vi på den ene side ønsker og har al interesse i at understøtte, hvad der måtte være af folkeret, og på den anden side ville være mere blåøjede, end

⁵⁵ Chef for Politiets Efterretningstjeneste.

vi i disse tider har lov til at være, hvis vi ikke så lidt nærmere på dette jettfly og naturligvis gav vore allierede del i alt, hvad vi måtte finde ud af.

Dette dobbelte hensyn må det danske udenrigsministerium se at klare ved at holde facaden, som det på fortrinlig måde har fået udtryk i det første svar til polakkerne. En demokratisk udenrigspolitik kan imidlertid ikke gøres stor nok til at skjule en hel befolknings minespil. Det er simpelthen umuligt. Det er umuligt, når sagens realiteter er så åbenbare som her, når en fri presse er ude af stand til at sætte ting på prent, som enhver læser kan gennemskue, og når der på den demokratiske scene uvægerligt altid optræder en klumpe-dumpe – i dette tilfælde repræsenteret ved den britiske luftattachés lidet diskrete optræden.

Denne svaghed er naturligvis et handicap for demokratisk udenrigspolitik i forhold til diktaturenes, for man kan jo let forestille sig, hvorledes det var gået, hvis et allieret jettfly var landet i Polen. Facaden ville have været i orden, og det ville have været umuligt at konstatere det selvfølgelig. Man ville simpelthen være i stand til at benægte, at der overhovedet var landet et jettfly – alt imens det blev varigt indlemmet i Moskvas militærtekniske institut.

Det demokratiske diplomatis handicap i den slags spørgsmål kan man lige så godt erkende, og i stedet for at jamre over den demokratiske offentligheds forstyrrelse af sine cirkler burde vort udenrigsministerium betænke, at denne lille svaghed er en del af prisen for at undgå diktaturets endnu større svagheder, der blandt andet fører til, at en polsk pilot siger “kommunisme kaput” og lander en af Sovjetunionens militærhemmeligheder på den demokratiske grønsvær.

790. Notits i Information den 10. marts 1953.

Officielt engelsk forsvar for Mr. Jeffs besøg i Rønne

London (AP). Det britiske udenrigsministerium forsvarer i dag den britiske luftattaché, Mr. Jeff, der rejste til Bornholm og lod jetjageren fotografere.

Efter at have erfaret om den note, som den polske minister i Danmark, dr. Stanislaw Kelles-Kraus i går tilstillede det danske udenrigsministerium, og hvori der stod, at Jeff havde haft lejlighed til at inspicere og fotografere den polske jetjagermaskine, udtaler en talsmand for det britiske udenrigsministerium, at en sådan handling blot måtte betragtes som værende en del af Jeffs opgave som luftattaché.

Det britiske udenrigsministerium afviste at udtale sig om udleveringsspørgsmålet, idet dette betegnedes som en sag, der kun angik den polske og danske regering.

791. Ledende artikel i Land og Folk den 10. marts 1953.

Secret Service bestemmer

Affæren med den polske jetmaskine, som landede på Bornholm, kaster endnu engang lys over det uværdige lydstatsforhold, som atlantpolitikken har bragt Danmark i.

Selve sagen er ganske simpel: En polsk flyver bemægtiger sig et fly, som er statens ejendom, og fører det til Bornholm. Flyveren har derved begået tyveri og desertion. Den polske regering forlanger følgelig forbryderen og hans tyvegods udleveret.

Hvis Danmark havde sin handlefrihed i behold, ville en sådan sag hurtigt være blevet ordnet i overensstemmelse med den polske regerings ganske selvfølgelig krav.

Men sådan er det ikke. Ikke blot erklærer den danske regering forbryderen for “politisk flygtning” på hans glatte ansigt. Man lader den i hast tililende britiske militærattaché, Mr. Jeff, gennemfotografere maskinen. Derpå skilles maskinen ad og føres til København, hvor åbenbart også den amerikanske efterretningstjeneste venter sig “bytte”, idet de amerikanske radiostationer i Europa har “udtrykt glæde” over den danske regerings skridt.

Følgen er naturligvis nye og skarpere polske indsigelser.

Ved sin uværdige underdanighed over for det engelsk-amerikanske spionagevæsen er den atlantiske regering i Danmark altså endnu engang med til at skabe en ganske unødigt spænding i forholdet til andre Østersølande.

792. Notat af kontorchef Schram-Nielsen tirsdag den 10. marts 1953.

Chargé d'affaires Juel Jensen har telefoneret fra Warszawa og meddelt, at han havde fået en fornyet mundtlig henvendelse fra det polske udenrigsministerium i sagen om MIG 15. Hr. Juel Jensen redegjorde for henvendelsens indhold – den svarede til den tredje note fra det herværende polske gesandtskab, men indeholdt dog en passus om, at det var urigtigt, at flyvemaskinen havde medført fotografisk apparatur.⁵⁶

[...]

793. Chargé d'affaires Poul Juel Jensen, Warszawa, til Udenrigsministeriet den 10. marts 1953.⁵⁷

Landing i Rønne lufthavn af polsk jagermaskine.
UM tlg. nr. 11 af 7.3.1953.

Hoslagt tillader jeg mig i to eksemplarer at indsende notits vedrørende mine drøftelser med det herværende udenrigsministerium i anledning af den polske jagermaskines landing i Rønne lufthavn.

Det kan nok med sikkerhed formodes, at den polske regering i denne pinlige sag har måttet stå skoleret over for de sovjetiske myndigheder, og jeg har da også ment navnlig under mine første samtaler med afdelingschef, minister Gajewski bag hans sædvanlige rolige form at spore et stærkt pres.

Ved mit besøg i går i det polske udenrigsministerium udtrykte hr. Gajewski sin irritation og spydighed over, at den polske legationssekretær, der fra København var blevet sendt til Rønne, ikke havde kunnet få adgang til maskinen, medens det samtidig var blevet tilladt den britiske luftattaché at fotografere og inspicere denne. At den britiske luftattaché oven i købet havde udtalt sig i et interview til den danske presse om et anliggende, der dog kun vedrørte Danmark og Polen, beviste klart nok, efter hvilke magters ordre Danmark handlede.

Idet jeg går ud fra, at de mig meddelte oplysninger om interviewet er korrekte, tør jeg udtale, at det, således som sagen ses herfra, kan forekomme at være beklageligt, at den britiske luftattaché ikke har udvist større diskretion.

794. Notits af chargé d'affaires Poul Juel Jensen, Warszawa, om samtaler med polske embedsmænd 5.-9. marts 1953.⁵⁸

Den 5. d.m. blev gesandtskabet ringet op af protokolchefen i det polske udenrigsministerium, hr. Bartol, der ønskede at tale med mig i et vigtigt anliggende. Medens hr. Starostecki⁵⁹ var i færd med at forklare hr. Bartol, at jeg lå i sengen med influenza, ringede afdelingschef i det polske udenrigsministerium, minister Gajewski på gesandtskabets anden telefon. Hr. Gajewski meddelte mig, der blev kaldt til telefonen, at den fungerende udenrigsminister ønskede at tale med mig snarest muligt samme eftermiddag; men da hr. Gajewski erfarede, at lægen havde forbudt mig at gå uden døre, aftaltes det, at han skulle komme til mig.

Under sit besøg gav hr. Gajewski mig oplysning om landingen samme morgen af en polsk jagermaskine på Bornholm. Han meddelte mig, at den polske gesandt i København allerede havde modtaget instrukser, men at den polske regering ønskede også gennem det danske gesandtskab i Warszawa at rette henvendelse til den danske regering. Han anmodede mig om hurtigst muligt at ville gøre den danske regering bekendt med den polske regerings ønske om omgående frigivelse af

⁵⁶ Afdelingschef Brun har her i en fodnote tilføjet: – “Så er det jo en fornærmelse mod polakkerne at levere apparatet tilbage. Brun” – Ved undersøgelsen af maskinen viste det sig dog, at der kun var ét fotoapparat i maskinen, nemlig i flyets næse, beregnet til målfoto.

⁵⁷ Indberetningen er påstemplet i Udenrigsministeriet den 23. marts 1953.

⁵⁸ Notitsen dateret den 10. marts 1953.

⁵⁹ Polsk funktionær på gesandtskabet..

maskinen og om tilladelse for en anden polsk maskine til endnu samme dag at flyve til Rønne med en ekstra pilot for hjemflyvning af jagermaskinen. Jeg lovede ham straks at ringe København op. Under samtalen med ham anførte jeg i øvrigt, at det allerede af praktiske grunde næppe ville være muligt at ordne sagen samme dag, og at det jo i øvrigt kunne tænkes, at maskinen var blevet beskadiget ved landingen. Han angav intet at kende til de nærmere omstændigheder ved maskinens flyvning og landing, og han kunne således ej heller besvare min forespørgsel om, hvorvidt der var tale om en nødlanding, og om piloten var blevet såret. Det skinnede dog igennem, at der var tale om en flugt.

Jeg ringede straks kontorchef Schön⁶⁰ op og gav ham meddelelse om hr. Gajewskis henvendelse til mig.

Sent på eftermiddagen opgav hr. Gajewski mig telefonisk følgende oplysninger om undsætningsmaskinen og dens besætning:

[...]

Hr. Gajewski meddelte mig samtidigt, at transportmaskinen ville kunne afgå også i nattens løb, ligesom han oplyste, at der fra gesandten i København var modtaget underretning om, at spørgsmålet om maskinens frigivelse måtte forelægges den danske regering til afgørelse. Han bad mig i denne anledning over for den danske regering at ville give udtryk for den polske regerings forbavelse over, at danske myndigheder ikke uden videre havde kunnet imødekomme de polske ønsker om maskinens hjemflyvning, men at denne lille sag måtte forelægges den danske regering til afgørelse.

Jeg skønnede det ikke muligt samme aften at gøre mere ved sagen ved en ny opringning til København; men den 6. om morgenen gjorde jeg fuldmægtig Mathiesen bekendt med henvendelsen den foregående aften fra minister Gajewski.

I dagens løb ringede hr. Gajewski mig op flere gange, og da han under en samtale ved totiden havde bedt mig meddele den danske regering, at den polske regering indtrængende måtte henstille, at sagen nu omgående blev ordnet ved maskinens frigivelse, talte jeg på ny med fuldmægtig Mathiesen, der meddelte mig, at den danske regerings svar forventedes at ville foreligge i løbet af ganske kort tid, og at der skulle blive givet gesandtskabet underretning om svaret.

Da hr. Gajewski flere gange havde udtalt, at den polske regering forventede at modtage et svar fra den danske regering ikke blot gennem den polske gesandt i København, men også gennem mig, fandt jeg det rigtigt den 9. om morgenen til hr. Gajewski at aflevere en oversættelse af UM's kommuniké (umtel nr. 11).⁶¹

Næst at takke mig for oversættelsen meddelte hr. Gajewski mig, at sagen havde taget en alvorlig vending, – at det var klart, at Danmark handlede efter ordre fra USA, og at sagen ikke ville kunne forblive uden følger for det dansk-polske forhold. Dette ville gesandten i København samme morgen meddele UM i en ny alvorlig protestnote.

Den danske regerings påstand om krænkelse af territorialhøjheden måtte tilbagevises, da der var tale om flugt i en stjålet maskine. Det var urigtigt, at maskinen havde medført fotografisk udstyr. Det var betegnende, at den polske legationssekretær ikke havde kunnet få adgang til maskinen i Rønne lufthavn; men at det på den anden side var blevet tilladt den britiske luftattaché at fotografere og inspicere maskinen. Den britiske luftattaché havde endog udtalt sig i et interview til den danske presse om denne sag mellem Danmark og Polen. Den stjalne jager var naturligvis den polske regerings ejendom, og det var utilstedeligt, at den danske regering ikke havde taget spørgsmålet om maskinens hjemsendelse fra Rønne op til drøftelse med polske myndigheder, men uden videre havde demonteret den polske stats ejendom og ført den til København, hvor eksperter nu nok havde travlt. Samtalen, under hvilken jeg gentagne gange anførte det danske synspunkt, blev af lang varighed.

⁶⁰ Chef for P.J.I.

⁶¹ Udeladt her.

795. Telegram den 10. marts 1953 fra ambassadør Reventlow, London.⁶²

For udenrigsministeren eller direktøren:

Ved besøg i anden anledning hos Minister of State⁶³ i dag ønskede denne at drøfte den polske flyvemaskine. Den britiske regering betragter det som vitalt i strategisk henseende, at der gives lejlighed til foruden undersøgelse også flyvning med maskinen, der er prototype for hele den russiske jetflådes opbygning. Den er lettere og billigere end Vestens maskiner og er desuden i besiddelse af andre egenskaber, der kun kan konstateres ved flyvning. Det blev i dag på mødet med eksperter besluttet gennem de britiske instanser i København at foreslå, at maskinen flyves til en lufthavn i den britiske zone, f.eks. Hamborg, hvor den så vil kunne afhentes af en polsk flyver. Minister of State havde indledningsvis erklæret, at han ikke nærrede ønske om, at jeg skulle lægge pres på min regering, såfremt jeg mente, at den ville udsætte sig for store politiske vanskeligheder ved en positiv reaktion. Ved omtale af fremsatte forslag henviste jeg derfor til udenrigsministerens velkendte ønske om at stille sig imødekommende over for allierede magter, idet jeg fremhævede, at hvis udenrigsministeren nærrede betænkeligheder, kunne man deraf slutte, at accept af forslaget ville møde afgørende modstand i bestemmende politiske kredse.

Reventlow 43-48.

Påtegning:

Bedes besvaret ad modum⁶⁴ Svenningsens udtalelser til britiske ambassadør under samtalen i forgårs.⁶⁵

11/3 53 Brun [afd. chef]

796. Telegram onsdag den 11. marts 1953 fra udenrigsminister Ole Bjørn Kraft til ambassadør Reventlow, London.⁶⁶

Under henvisning til deres telegram nr. 43-48 meddeles, at den herværende engelske ambassadør har rejst spørgsmålet om en prøveflyvning med den polske flyvemaskine. Spørgsmålet har været gjort til genstand for indgående overvejelser, men regeringen beklager at måtte nægte at imødekomme det britiske ønske. Maskinens adskillelse og undersøgelse, der kan være vanskeligt nok at motivere, indebærer allerede en stor risiko for Danmark. Den danske regering har indset nødvendigheden af, at Danmark som værende en NATO-magt løber denne risiko, men den må anse en prøveflyvning for at øge risikoen ganske overordentligt, idet man herved bl.a. tager den mulighed, at den pågældende maskine styrter ned og ødelægges, i betragtning. Et retligt grundlag for en sådan prøveflyvning savnes ligeledes ganske. Det må anses for direkte folkeretsstridigt at overføre maskinen til en lufthavn i den britiske zone. I øvrigt synes maskinens undersøgelse i Værløse at skride frem til NATO-eksperternes tilfredshed.

Etrangères 62-66

797. Referat af møde hos udenrigsministeren den 11. marts 1953 kl. 12.⁶⁷

Tilstedeværende: udenrigsminister Ole Bjørn Kraft, justitsminister Helga Pedersen, departementschef Boas, Justitsministeriet, departementschef Lindgren og oberstløjtnant Jacobsen, Forsvarsministeriet, direktør Svenningsen og afdelingschef Brun, Udenrigsministeriet.

⁶² Hemmeligt – Afsendt den 10. marts 1953 kl. 22.02 lokal tid, modtaget kl. 00.07 dansk tid den 11. marts 1953.

⁶³ Selwyn Lloyd.

⁶⁴ ad modum (lat.) – i overensstemmelse med.

⁶⁵ Pkt. 2 i Svenningsens referat af samtale med den britiske ambassadør den 9. marts 1953 (aftrykt ovenfor).

⁶⁶ Hemmeligt.

⁶⁷ Yderst Hemmeligt. – Referatet, der er dateret den 11. marts 1953, er af afdelingschef Brun.

Der drøftedes det i referat af 10. marts fra koordinationsudvalgets møde samme dag⁶⁸ omtalte spørgsmål om adgang for en fremmed ekspert til at udspørge den polske pilot.

Ambassadør Svenningsen redegjorde for den stærke interesse, der fra allieret side vistes for at ændre den beslutning, der den 10. marts⁶⁹ var truffet om, at kun danske myndigheder måtte afhøre piloten. Vanskelighederne synes fremkommet derved, at den britiske ambassadør i sin note vedrørende bl.a. dette spørgsmål havde benyttet udtrykket "interrogation", hvilket nærmest måtte oversættes som forhør. På dette grundlag var anmodningen blevet afslået. Det viste sig nu, at meningen nok snarere var at udspørge piloten, bede ham give forklaring på, hvorledes maskinen fungerer, og dette var jo noget andet end at forhøre ham med henblik på at fastslå hans status som politisk flygtning. Skulle det ikke være muligt at lade den særlige polskkyndige ekspert stille spørgsmål til piloten?

Justitsministeren meddelte, at man var så godt som færdig med afhøringen af ham; så ville han kunne sættes på fri fod, og derefter vedkom det ikke Justitsministeriet, hvem han talte med.

Heroverfor henvistes til, at det var en hovedhjørnesten for hele vor juridiske opbygning,⁷⁰ at piloten holdtes i forvaring som mistænkt, så længe undersøgelsen af maskinen stod på.

Justitsministeren var enig heri, men da var forholdet det, at så længe piloten er tilbageholdt på justitsministerens ansvar, må reglerne følges, dvs. at en afhøring kun kan foretages af danske myndigheder. Det måtte være nok, at de fremmede skriftligt formulerede deres spørgsmål, som så kunne forelægges piloten til besvarelse. Det var almindelig skik i England og USA at lade afhøring af sigtede foregå skriftligt, og justitsministeren kunne ikke godtage den opfattelse, at man kunne sondre mellem afhøring af den pågældende som sigtet ved Justitsministeriets foranstaltning og udspørgning af den pågældende som ekspert ved udenlandske teknikere.

Oberstløjtnant Jacobsen gjorde gældende, at der er mange ting, der kun kan fås klarlagt ved mundtlig udspørgning på stedet.

Udenrigsministeren sagde, at han lagde den største vægt på, at man stillede sig imødekommende i denne sag. Vi var i den situation, at vor prestige i udlandet i forvejen er sunket stærkt som følge af Socialdemokratiets holdning til en række vigtige spørgsmål.⁷¹ Vi ville nu blive stillet over for visse krav (f.eks. udlevering af maskinen til England til foretagelse af prøveflyvninger med den i Hamborg), som vi absolut måtte sige nej til. Det var derfor af yderste vigtighed, at vi i en sådan lille sag som denne viste imødekommenhed, så det ikke kunne siges bagefter, at end ikke en ordentlig undersøgelse her i landet var der givet de allierede teknikere lejlighed til at foretage. Vi havde i forvejen trukket meget store veksler på vort forhold til Polen ved at tilbageholde maskinen. Blev resultatet nu, at vi i stedet for goodwill fik misfornøjelse hos vore allierede, havde det næsten været bedre straks at udlevere maskinen til Polen.

Departementschef Boas udtalte, at når de danske teknikere faktisk ikke selv var i stand til at foretage undersøgelsen, ville det vel nok være nødvendigt at lade udlændinge komme til; men han ville finde det betænkeligt at lade alle 17 få adgang til at afhøre piloten. Kunne Forsvarsministeriet garantere, at det kun blev den særlige polskkyndige ekspert?

Dette mente man fra Forsvarsministeriets side at kunne garantere.

Justitsministeren kunne stadig ikke forstå, at det danske militær ikke lige så godt som de fremmede eksperter kunne foretage hele undersøgelsen og stille de fornødne spørgsmål.

Heroverfor indvendte oberstløjtnant Jacobsen og departementschef Lindgren, at det var en meget kompliceret og sindrig maskine, der skulle undersøges. Her i landet har man kun folk, der forstår at flyve med maskinerne og reparere dem. De virkelige eksperter er dem, der har kendskab til bygningen af dem. Her har England og USA helt andre forudsætninger end vi.

Udenrigsministeren mente, at man måtte lægge de fremmede teknikeres udtalelse om, at deres medvirken var nødvendig, til grund, men i øvrigt var dette spørgsmål vel nærmest irrelevant. Hvad

⁶⁸ Der er ikke i akterne i øvrigt noget spor af et møde den 10. marts; derimod fandt der den 9. marts et møde i udvalget sted, hvor spørgsmålet, der her omtales, blev diskuteret (referat aftrykt ovenfor).

⁶⁹ Se ovenstående fodnote.

⁷⁰ Opbygning: her i betydningen: argumentation (over for polakkerne).

⁷¹ Der sigtes formentlig her dels til Socialdemokratiets negative indstilling til indsættelse af en dansk troppestyrke til opfyldelse af det tomrum, som tilbagetrækningen af den norske styrke fra Nordtyskland i maj 1953 ville efterlade, dels til partiets skepsis over for planerne om stationering af amerikanske fly på danske flyvestationer.

enten påstanden om, at vi ikke selv var i stand til at foretage undersøgelsen, var rigtig eller gal, ville vi risikere, at England ikke fandt vor undersøgelse fyldestgørende, når dets eksperter ikke selv havde været med til udspørgning af piloten. Deres polske ekspert måtte i hvert fald have lov til at rådgive os om, hvad der skal spørges om.

Justitsministeren ville fastholde, at man var inde på en glidebane, og måtte vedblivende nære store betænkeligheder ved at give efter.

Departementschef Boas delte principielt justitsministerens betænkeligheder, men ville dog mene, de burde kunne overvindes, hvis det blev fastslået, at kun én mand må foretage udspørgningen.

Justitsministeren måtte fastholde sine betænkeligheder og kunne i hvert fald ikke træffe nogen afgørelse her om ændring af den oprindelige beslutning. Det ville være nødvendigt at konferere med statsministeren.⁷²

Svenningsen spurgte, om det ville kunne hjælpe, hvis man ordnede det således, at den pågældende ekspert blev benyttet som tolk. Han kunne jo så i denne forbindelse få lejlighed til selv at indflette nogle enkelte spørgsmål.

Justitsministeren mente, at de danske tolke var lige så effektive, men heroverfor fremførtes fra anden side, at de ganske savnede kendskab til de tekniske udtryk, det her kom an på, og at det skulle være muligt at lade englænderen fungere som tolk, uden at piloten selv blev klar over, at det ikke var en dansker, der udspurgte ham, – et punkt, som departementschef Boas lagde megen vægt på.

Under den videre diskussion blev der af justitsministeren gjort gældende, at regeringen påtog sig et tungt ansvar over for dem, der kritiserede regeringens handlemåde i denne sag. Hun var ansvarlig for pilotens beskyttelse efter fremmedloven. Han var berøvet sine normale rettigheder til at kommunikere med sin konsul og blive fremstillet for en dommer. Man måtte da holde sig strengt til forskrifterne og var ikke berettiget til at lade fremmede afhøre ham.

Herooverfor blev det fra anden side gjort gældende, at den kritik, der offentligt ville fremkomme, snarest ville rette sig imod, at man overhovedet tillod fremmede eksperter at medvirke ved undersøgelsen af maskinen, hvorimod næppe nogen ville interessere sig for, hvorledes afhøringen af piloten var foregået. Allermindst kunne man på dette punkt vente kritik fra den polske regering, som vi dog til en vis grad stod til regnskab overfor, og endelig var det jo også i pilotens egen interesse, at han var taget under beskyttelse med hjemmel i fremmedloven.

Det aftaltes, at udenrigsministeren og justitsministeren ville forelægge sagen for statsministeren.

Kl. 14.30 indfandt departementschef Boas sig i Udenrigsministeriet og meddelte, at der nu havde været et møde mellem statsministeren og justitsministeren,⁷³ hvortil politichef Brix var tilkaldt.

Politichefen havde gjort gældende, at afhøringen ikke kunne gennemføres med den nuværende tolk, der som bekendt savner de tekniske forudsætninger herfor. Det var nødvendigt at hidkalde den fra England udsendte polskkyndige ekspert.

Resultatet var blevet, at statsministeren havde fastslået, at det er en dansk afhøring, men hvorledes den nærmere praktiseres må overlades til Justitsministeriet og politiet, og politichef Brix havde derfor fået instruktion om at tillade, at den engelske polskkyndige ekspert blev benyttet som hjælpetolk.

Departementschefen havde ladet Brix forstå, at der måtte handles efter konduite, hvis det skulle vise sig, at direkte kontakt mellem tolken og de allierede eksperter var nødvendig.

Afhøringen ventes i øvrigt ikke at ville tage mere end to timer og var allerede på dette tidspunkt i gang.

⁷² Erik Eriksen.

⁷³ Marginnote af afd. chef Brun: – Udenrigsministeren har senere oplyst, at han i forvejen havde talt med statsministeren.

798. Notat af udenrigsminister Ole Bjørn Kraft om samtale torsdag den 12. marts 1953 med den britiske ambassadør.⁷⁴

Den britiske ambassadør, Mr. Berthoud, kom i dag op i ministeriet for at diskutere nogle spørgsmål med mig. Han udtalte først sin tilfredshed med den undersøgelse, som nu fandt sted og understregede, at man var meget taknemmelig over for, hvad Danmark her havde gjort, men der var dog to punkter, som han gerne ville fremføre, hvor man havde nogle særlige ønsker.

For det første ville han sige, at for at få det fulde udbytte af den undersøgelse, der fandt sted, ville det være nødvendigt at strække den et par dage ind i næste uge. Hvis man gjorde det, kunne man få helt og fuldt det udbytte af den, som en undersøgelse på jorden kunne give, og han håbede, at det ville være muligt at træffe et arrangement i den henseende.

Det andet spørgsmål var det engelske ønske om at afholde en prøveflyvning. Han var blevet instrueret fra sin regering om at fremføre dette ønske meget stærkt over for den danske regering, og som begrundelsen herfor fremhævede den britiske ambassadør tre ting:

1. denne maskine var den eneste, som i uskadt stand var faldet i vestlige magters hænder,
2. denne fighter-type var den, som Rusland i de kommende år ville anvende til taktiske flyvninger og til eskorte for bombemaskiner,
3. havde en sådan prøveflyvning betydning for krigen i Korea, hvor vi jo delte ansvaret med andre stater og var ansvarlig for under De forenede Nationer, hvordan denne krig ville forløbe,
4. desuden mente man, at denne maskine var en helt ny type i den russiske fighter-produktion, den var både billigere og lettere end de typer, man hidtil havde kendt, og man havde allerede kunnet konstatere, at den på mange måder havde nye og usædvanlige ting i sin konstruktion.

Jeg svarede den britiske ambassadør, at med hensyn til tiden til undersøgelsen måtte det være vor opfattelse, at den nu lakkede imod sin afslutning. Der var blevet givet rigelig tid til undersøgelsen, det måtte nu være muligt at afslutte den, men at vi naturligvis forstod betydningen af, at denne undersøgelse blev grundigt foretaget. Jeg forklarede ambassadøren, at vi havde til hensigt en af de nærmeste dage – måske allerede i morgen – at sige til den polske gesandt, at vi fra på mandag ville være rede til at forhandle om formen for udlevering af maskinen. Hvis disse forhandlinger begyndte på mandag, ville det vel sige, at mandagen, måske tirsdagen, gik med til disse drøftelser, inden at det blev nødvendigt at fjerne maskinen. Længere troede jeg ikke, at det ville være muligt at udstrække undersøgelsen. Det syntes den britiske ambassadør også at forstå. Med hensyn til det andet punkt sagde jeg, at det havde været meget nøje drøftet i regeringen, og vi var kommet til det standpunkt, at det ikke var muligt at imødekomme dette ønske, og at vi ville komme i en meget uheldig og angribelig position, hvis der ved en sådan prøveflyvning skete en ulykke, så planet blev ødelagt. Det var den danske regerings opfattelse, at efter internationale regler var vi forpligtet til, når en sådan undersøgelse havde fundet sted, at tilbagelevere planet i uskadt stand. Dertil kom, at vi jo ikke kunne blive ved med at holde dette spørgsmål hen, nu hvor afhøringerne af piloten var afsluttet. At føre maskinen til et andet land end Danmark var aldeles udelukket. Denne del af samtalen sluttede med, at ambassadøren sagde, at dersom han ikke hørte nærmere fra mig, gik han ud fra, at der ikke var sket nogen ændring i regeringens standpunkt, men han håbede, at vi ville tage den op til en fornyet prøvelse.

Den britiske ambassadør diskuterede også spørgsmålet med mig, om der kunne blive givet mulighed for, at piloten sammen med en af teknikerne kunne foretage visse påvisninger i maskinen. Jeg svarede hertil, at dette spørgsmål ikke sorterede under mig, at piloten var under justitsministerens ansvar, og jeg derfor ikke kunne tage nogen stilling til et sådant spørgsmål. Ambassadøren svarede hertil, at han nu ville sætte sig lidt nærmere ind i dette spørgsmål og se, om det var nødvendigt. Hvis jeg ikke havde noget imod det, ville han tale med justitsministeren om det. Dertil svarede jeg, at denne fremgangsmåde havde jeg intet at indvende imod.

Uden for record rent fortroligt og personligt talte jeg dernæst med ambassadøren om den stilling, Atlantpagt-magterne ville indtage, såfremt der skete et pludseligt angreb på Bornholm,

⁷⁴ Notatet er dateret den 12. marts 1953.

hvorved det lykkedes ved indsættelse af mange kræfter at tilendebringe kampen meget hurtigt, således at fait accompli⁷⁵ forelå. Jeg sagde, at det var den danske regerings opfattelse, at det naturligvis måtte sætte Atlantpagtens bestemmelser: at et sådant angreb var et angreb på dem alle, i kraft, men at det ville interessere mig at høre hans personlige opfattelse af dette spørgsmål. Ambassadøren svarede dertil, at han ganske delte min opfattelse og var aldeles overbevist om, at det også var opfattelsen både i Storbritannien og i Amerika, at man ikke ville tolerere noget sådant. Et angreb på Bornholm ville være et angreb på alle staterne, der ville udløse en ny krig, uanset om øen var erobret, og russerne afgav løfte om senere tilbagelevering. Samtalen om dette spørgsmål var ikke officiel, og ville ikke blive rapporteret videre af den britiske ambassadør, men det var en personlig interesse for mig at høre hans mening om dette spørgsmål.

799. Pressemeddelelse fra Udenrigsministeriet fredag den 13. marts 1953.⁷⁶

Udenrigsministeriet meddeler:

I sin note af 9. marts 1953 fornyede det herværende polske gesandtskab efter ordre fra dets regering kravet om udlevering af det på Bornholm landede polske luftfartøj. Gesandtskabet fremsatte forskellige for den danske regering ærekrænkende insinuationer om i denne sag at have optrådt på ulovlig måde og at have handlet mod den polske stats interesser.

Udenrigsministeriet har i dag mundtligt besvaret den ovennævnte polske note.⁷⁷ Herunder har man tilbagevist de for den danske regering krænkende insinuationer og understreget, at formålet med undersøgelsen af maskinen har været at varetage danske interesser. Man har fremhævet over for gesandten, at det er en naturlig konsekvens af den uden den danske regerings vilje eller ønske opståede situation, at den polske regering må affinde sig med at undvære luftfartøjet, så længe undersøgelsen står på.

Endvidere har man meddelt gesandten, at undersøgelsen nu er så vidt fremskreden, at de endelige rapporter ventes i denne weekend, og at det er overvejende sandsynligt, at der mandag kan træffes formel beslutning om, at den polske pilot anerkendes som politisk flygtning. Under disse omstændigheder har man stillet gesandten i udsigt, at Udenrigsministeriet vil være rede til mandag eftermiddag at optage forhandlinger med gesandtskabet om flyvemaskinens tilbagelevering til Polen.

800. Note fra Udenrigsministeriet til det polske gesandtskab lørdag den 14. marts 1953.⁷⁸

Det kgl. danske udenrigsministerium bevidner Den polske Folkerepubliks gesandtskab sin højagtelse og har den ære i besvarelse af gesandtskabets verbalnote af 9. marts 1953 vedrørende det på Bornholm landede polske militære luftfartøj at meddele følgende:

1. Den polske regering har fundet sig foranlediget til at lade gesandtskabet benytte meget stærke udtryk i sin ovennævnte verbalnote og har i denne fremsat en række insinuationer mod den danske regering. Uden at komme nærmere ind herpå skal Udenrigsministeriet tilbagevise disse for den danske regering krænkende insinuationer som savnende grundlag i virkeligheden.

2. Den danske regering kan ikke erkende, at den har handlet i strid med folkeretten eller de sædvanlige principper for godt naboskab, eller at den har foretaget nogen handling rettet mod den polske stats interesser. Formålet med den igangværende undersøgelse har været at varetage danske interesser, og det er en naturlig konsekvens af den uden den danske regerings vilje eller ønske

⁷⁵ fuldbyrdet kendsgerning.

⁷⁶ affattet af direktør Svenningsen. – Pressemeddelelsen blev sendt kl. 19.00 til Ritzaus Bureau og de førende internationale nyhedsbureauer.

⁷⁷ Den polske gesandt var samme dag – fredag den 13. marts kl. 16.30 – hos direktør Svenningsen, der mundtligt besvarede den polske note i overensstemmelse med den danske note, der blev overgivet dagen efter, den 14. marts (aftrykt nedenfor).

⁷⁸ Noten er affattet af direktør Svenningsen og undertegnet af udenrigsminister Kraft. Noten blev i en fransksproget version bragt til det polske gesandtskab med bud den 14. marts kl. 12.30.

opståede situation, at den polske regering må affinde sig med at undvære luftfartøjet, så længe undersøgelsen står på.

3. Det er en misforståelse, at den britiske luftattaché i København skulle have begivet sig til Bornholm i selskab med repræsentanter for de danske militære myndigheder for at foretage en undersøgelse af luftfartøjet. Den britiske luftattachés rejse til Bornholm fandt sted uden medvirken af de danske myndigheder og alene på den pågældendes eget initiativ. Ved hans ankomst til flyvepladsen på Bornholm har han i den usædvanlige situation ved en fejltagelse fået adgang til at komme i nærheden af maskinen og har taget nogle fotografier af denne. Fotografierne er imidlertid overgivet til de danske myndigheder.

4. Undersøgelsen er nu så vidt fremskreden, at regeringen i løbet af den 14. og søndag den 15. ds. venter at modtage de endelige rapporter. Det kan allerede nu forudsiges som overvejende sandsynligt, at piloten vil blive anerkendt som politisk flygtning. Formel beslutning i så henseende vil sandsynligvis kunne træffes af regeringen mandag formiddag den 16. ds. Så snart denne beslutning måtte være truffet, vil Udenrigsministeriet være rede til at forhandle med gesandtskabet om maskinens tilbagesendelse til Polen. Udenrigsministeriet foreslår, at den polske gesandt i denne anledning henvender sig til ministeriet mandag den 16. ds. kl. 15.00.

801. Referat af møde mandag den 16. marts 1953 kl. 10.00 i Udenrigsministeriet.⁷⁹

Mandag den 16. marts 1953 kl. 10.00 fandt der møde sted hos Udenrigsministeriets direktør til drøftelse af visse spørgsmål i forbindelse med det polske jetfly. Foruden ambassadør Svenningsen var fra Udenrigsministeriet tilstede: minister Brun, dr. Schram-Nielsen, og fuldmægtig Mathiesen; fra forsvarret deltog generalmajor Tage Andersen, oberstløjtnant S. Jensen, oberstløjtnant Schou og oberstløjtnant Danielsen.

Man drøftede følgende spørgsmål:

1. Formen for jetflyets tilbagelevering til Polen.

Det aftaltes, at maskinen skulle sendes tilbage i kasser, således at emballeringen fandt sted i et skur i Frihavnen, hvor en polsk kontrollør kunne få lejlighed til at overvåge emballeringen. Flyvevåbnet ville tage sig af det praktiske arrangement og ville herom træde i forbindelse med Frihavnen. Udenrigsministeriet ville undersøge, hvilke skibsmuligheder der var inden for de nærmeste dage fra København til Polen.

Der kunne ikke være tale om at samle maskinen ved dansk foranstaltning, og man kunne ej heller acceptere en polsk kontrollant i Værløse.

2. Spørgsmålet om undersøgelse af maskinens kanoner i England.

Generalmajor Tage Andersen henstillede, at en sådan undersøgelse, der havde vist sig ikke effektivt at kunne foretages i Danmark, blev muliggjort. Undersøgelsen i England ville vare 2 x 24 timer. Der var enighed om, at afgørelsen af dette spørgsmål var af politisk karakter og ikke kunne træffes på embedsmandsniveau, men at flyvevåbnet via Forsvarsministeriet ville referere sagen for forsvarsministeren.

3. Spørgsmålet om censurforanstaltninger vis-à-vis piloten.

Det oplystes, at piloten ikke var bekendt med, at han havde været i forbindelse med andre end danske; der var i hans nærværelse kun blevet talt polsk og dansk. Der var taget sikkerhedsforholdsregler, således at han ikke kunne kompromittere Danmark i sine memoirer, og det var bekendt, at de engelske og amerikanske sikkerhedsmyndigheder ville beskytte ham mod pressen også for hans egen skyld. Udenrigsministeriets direktør havde i sinde at instruere de danske ambassadører i London og Washington om at gøre, hvad der var muligt, for at manden blev holdt afsondret fra presse og radio.

4. Foranstaltninger for at undgå, at de udenlandske teknikere snakkede over sig.

Det oplystes, at pressen ikke var blevet klar over, at udenlandske teknikere havde deltaget i undersøgelsen. Teknikerne havde fået indskærpet, at de aldrig måtte sige, at de havde været i Danmark i denne forbindelse. Udenrigsministeriets direktør ville tilkalde den britiske

⁷⁹ Referatet – Yderst Hemmeligt – af fuldmægtig Mathiesen, P.J.V., er dateret den 16. marts 1953.

ambassadør og den amerikanske chargé d'affaires med det ene formål at indskærpe tavshedspligten på dette område.

5. Oberstløjtnant Schou meddelte, at der var en rent national interesse i at holde piloten endnu nogle dage i Danmark. Det blev heroverfor fra Udenrigsministeriets side påpeget, at det var ønskeligt, om han snarest muligt kom ud af landet for herved at eliminere risikoen for, at Polen skulle tage gidsler. Det aftaltes, at piloten burde forlade Danmark senest samtidig med påbegyndelsen af maskinens emballering.
6. Fra Udenrigsministeriets side henleddes opmærksomheden på, at den til NATO afsendte foreløbige rapport om undersøgelsen intet havde indeholdt om maskinens fotografiske udstyr. Det oplystes fra militær side, at det eneste fotografiapparat i selve flyet var et apparat, der var indbygget i maskinens næse med henblik på målfotografering.
7. Mødet med den polske gesandt mandag kl. 14.00.
Gesanden ville formentlig komme alene, men medbragte han en teknisk ekspert, måtte mødet udsættes, således at ambassadør Svenningsen fra Forsvarsministeriet kunne tilkalde en dansk ekspert.

802. Notits af direktør Svenningsen om telefonsamtale med den britiske ambassadør den 16. marts 1953.⁸⁰

Mandag den 16. marts 1953 kl. 12.40 havde jeg en telefonsamtale med den britiske ambassadør, der meddelte, at han af Foreign Office var blevet instrueret om at give Udenrigsministeriet meddelelse om, hvorledes det britiske udenrigsministeriums juridiske eksperter så på spørgsmålet om tilbagelevering af den polske flyvemaskine til Polen. De pågældende eksperters opfattelse var den, at skønt der i det foreliggende tilfælde var tale om en uautoriseret flyvning over og landing på dansk område, ville man kunne hævde, at der ikke forelå nogen juridisk forpligtelse for Danmark til at levere maskinen tilbage.

Jeg spurgte ambassadøren, hvorledes de engelske eksperter motiverede deres standpunkt. Dette spørgsmål kunne han dog ikke svare på.

Efter min samtale med ambassadøren drøftede minister Brun spørgsmålet med dr. Cohn⁸¹ og professor Max Sørensen. Begge disse danske eksperter var af den opfattelse, at der i det foreliggende tilfælde, hvor der fra den polske regerings side ikke forelå noget forsæt til krænkelse af dansk territorium, ikke kunne være nogen som helst tvivl om, at den danske regering var forpligtet til at levere maskinen tilbage.

Både den engelske opfattelse og de to danske folkeretslærdes mening blev refereret på mødet hos udenrigsministeren kl. 13.30, hvori justitsministeren og departementschef Boas deltog. Der var enighed om, at det også ud fra et dansk synspunkt ville være ønskeligt, om man kunne undlade over for polakkerne direkte at anerkende en juridisk forpligtelse.

803. Referat af møde hos udenrigsministeren den 16. marts 1953 kl. 13.30.⁸²

Udenrigsministeren refererede til det ham tilsendte materiale vedrørende afhøringen af den polske pilot. Dette materiale synes at vise, at hans påstand om, at han ikke var spion, var rigtig, og ligeledes at de i lørdags i USA fremkomne meddelelser om, at hans flugt skulle stå i forbindelse med bestræbelser udfoldet af amerikanske kredse og betalt af dem, savnede grundlag.

Justitsministeren sagde, at man nu var rede til at tage stilling til spørgsmålet om pilotens status, og der var intet til hinder for at nægte hans udlevering til Polen. Det næste spørgsmål var så, hvad man videre skulle gøre med ham, om han skulle sættes på fri fod eller holdes inde, indtil han kunne bringes ud af landet.

⁸⁰ Notitsen er dateret 17. marts 1953 – Hemmeligt.

⁸¹ Udenrigsministeriets rådgiver i folkeret.

⁸² Hemmeligt. Referat af afdelingschef Brun den 16. marts 1953. – I mødet deltog justitsminister Helga Pedersen, departementschef Boas, Justitsministeriet, oberstløjtnant S. Jensen, Forsvarsministeriet, udenrigsminister Ole Bjørn Kraft, direktør Svenningsen og afdelingschef Brun, Udenrigsministeriet.

Ambassadør Svenningsen gjorde opmærksom på, at det ikke var nødvendigt at svare på det oprindelig fremsatte krav om hans udlevering, idet dette senere var frafaldet af polakkerne. Men det måtte nævnes over for den polske gesandt, at piloten nu kan anerkendes som politisk flygtning, idet det er en forudsætning for udlevering af maskinen, at det ved forhørene fremkomme giver grundlag derfor.

Der var enighed om, at piloten kan betegnes som politisk flygtning.

Udenrigsministeren spurgte, hvad man nu ville gøre ved manden selv.

Departementschef Boas meddelte, at han havde bedt om råd om, hvor han skulle tage hen, hos vicepolitidirektør Brix.⁸³ Denne havde nævnt forskellige muligheder, men undgået at efterkomme anmodning om at give råd. Dog havde han til sidst sagt, at hvis det var ham selv, det havde drejet sig om, ville han gå til England. Piloten har derefter givet skriftlig erklæring om, at han ønsker at rejse dertil, og dette kunne ske omgående. Englænderne ville helst hente ham i en militærmaskine.

Der var enighed om, at dette ikke var tilrådeligt af hensyn til polakkerne, og at han bør rejse med en almindelig rutemaskine, dansk eller engelsk. Afgangstidspunktet burde så vidt muligt hemmeligholdes, men der var intet til hinder for, at han rejser i fuld offentlighed og bliver fotograferet ved afrejsen.⁸⁴

Svenningsen omtalte, at det var hensigten at instruere ambassaderne i London og Washington om at søge udvirket, at der ikke straks gives piloten adgang til i radio og blade at tale om sine erfaringer her fra landet, uanset at han, efter hvad der nu er oplyst, ganske sikkert ikke har nogen anelse om, at andre end danske har været til stede i Værløse. Endvidere var det tanken at kalde den britiske ambassadør og den amerikanske chargé d'affaires herop og anmode dem om at indskærpe de respektive teknikere (hvad der allerede er pålagt dem), at de ikke må nævne til nogen, at de har været her i landet og deltaget i undersøgelserne.

Oberstløjtnant Jensen nævnte, at det danske militære efterretningsvæsen var meget interesseret i at kunne beholde piloten et par dage endnu for at foretage afhøring af ham angående visse punkter, der specielt interesserer vort eget efterretningsvæsen. Hvad enten der var begået en fejl derved, at man ikke tidligere havde fået foretaget disse afhøringer eller ej, lagde oberstløjtnanten vægt på, at anmodningen så vidt muligt blev imødekommet.

Det blev heroverfor med styrke gjort gældende, at det var af stor vigtighed, at piloten snarest muligt kom ud af landet. Man enedes dog om at stile imod, at han først afrejser onsdag formiddag den 18. marts, således at der vindes en dag til afhøring. Der var ganske vist den vanskelighed, at han allerede i dag måtte erklæres for politisk flygtning, men det ville kunne anføres, at formaliteterne med hans eventuelle opholdstilladelse endnu ikke er i orden. I overensstemmelse med sædvanlig praksis måtte han da vedblivende holdes afsondret.

Oberstløjtnant Jensen omtalte det ønske, der var fremkommet om, at maskinens kanoner sendtes til England for at få fastslået projektilernes begyndelseshastighed, idet de hidtidige forsøg herpå i Danmark ikke var lykkedes. Han var klar over, at man ikke ville kunne gå med dertil fra Udenrigsministeriets side, og kanonerne vil nu fortsat blive undersøgt her i landet af danske myndigheder. Det var imidlertid under disse omstændigheder ønskeligt, at man først begyndte transporten af flyvemaskinens dele til Frihavnen (således som aftalt på mødet kl. 10 i dag hos direktøren) onsdag middag, og kanonerne kunne da komme til allersidst.

Ambassadør Svenningsen omtalte, at han fra den britiske ambassadør havde fået meddelelse om, at det britiske udenrigsministeriums folkeretseksperter var kommet til det resultat, at det måtte anses for tvivlsomt, om Danmark var pligtig at udlevere maskinen, selv når det var fastslået, at landingen på Bornholm ikke var sket med de polske myndigheders sanktion. Foreign Office mente derfor, at det danske udenrigsministerium, selv om det besluttede at udlevere maskinen, måtte kunne foretage dette som en "*act of grace*",⁸⁵ og ambassadøren tilrådede, at vi, selv om vi ikke ville gå så vidt, dog tog et vist forbehold ved udleveringen. Vore egne folkeretseksperter, dr. Cohn og professor Max Sørensen, havde imidlertid erklæret, at de ikke så, hvorledes det skulle være muligt at begrunde en vægring ved at udlevere maskinen, når landingen ikke var sket med de

⁸³ Chef for Politiets Efterretningstjeneste.

⁸⁴ Marginnote: – Senere ændret til britisk militærmaskine efter aftale mellem Ole Bjørn Kraft og Helga Pedersen. 17/3 53. Brun.

⁸⁵ en gestus, gunstbevisning, der ikke er juridisk påkrævet.

polske myndigheders bemyndigelse, og dr. Cohn var endda i tvivl om, hvorvidt man ville kunne have tilbageholdt maskinen, selv om en sådan bemyndigelse var konstateret.

Der var imidlertid enighed om, at man nok kunne tage et sådant forbehold, som England lagde vægt på, af hensyn til præcedens,⁸⁶ når forholdet dog er det, at der ikke er enighed mellem de lærde om, hvad folkeretten bestemmer. [...]

804. Notits af direktør Svenningsen om samtale med den britiske ambassadør tirsdag den 17. marts 1953.⁸⁷

Tirsdag den 17. marts 1953 kl. 10.30 henvendte den britiske ambassadør sig til undertegnede for at tale om den polske jetjager. Samtalen drejede sig om følgende spørgsmål:

1. Pilotens løsladelse og videre rejse fra Danmark. Ambassadøren havde instruktion om over for Udenrigsministeriet at fremhæve den store interesse, der efter britisk opfattelse knyttede sig til, at piloten ikke fik adgang til at komme i forbindelse med omverdenen, inden han afrejste herfra til England. Ambassadøren brugte det udtryk, at det var ønskeligt, at der ikke kom noget "gap" mellem løsladelsen og afrejsen. Endvidere lagde han efter ordre vægt på, at så vidt muligt tidspunktet for pilotens afrejse og målet for hans rejse først blev offentligt bekendt, efter at han var kommet til England.

Jeg bemærkede hertil, at det også var i dansk interesse, at der ikke blev noget "gap", og at den danske sikkerhedstjeneste ville sørge for, at piloten førtes direkte fra fængslet til den flyvemaskine, hvormed han skulle forlade landet. Helst så vi, at pilotens afrejse fandt sted i fuld offentlighed, men også på dansk side var der visse betænkeligheder herved, og det blev nu overladt sikkerhedstjenesten at ordne afrejsen, således som det ud fra sikkerhedssynspunkter ville være bedst.

2. Pilotens udtalelser til offentligheden i England. Jeg fremhævede på ny over for ambassadøren den store betydning, vi fra dansk side måtte tillægge det, at der så vidt muligt blev truffet foranstaltninger til undgåelse af, at piloten i britisk radio eller gennem pressen gav oplysninger om sit ophold her i Danmark. Ambassadøren noterede sig dette og lovede på ny at tage dette spørgsmål op over for London.

3. Hemmeligholdelse af NATO-assistancen ved den tekniske undersøgelse af flyvemaskinen.

Jeg henledte ambassadørens opmærksomhed på, at det efter dansk opfattelse var uhyre vigtigt, at den assistance, vi havde modtaget fra NATO-eksperter ved undersøgelsen, blev bevaret som en hemmelighed. Det ville derfor være ønskeligt, om ambassadøren ville indskærpe de britiske medlemmer af NATO-holdet, at de havde tavshedspligt med hensyn til deres deltagelse i denne undersøgelse. Jeg sagde til ambassadøren, at jeg fremsatte denne anmodning til ham officielt på regeringens vegne. Han lovede at tage sig af dette spørgsmål både over for de pågældende engelske eksperter her i København og over for Foreign Office.

[...]

805. Direktør Svenningsen til ambassadørerne i Washington, London og Paris samt Danmarks faste repræsentant ved NATO den 17. marts 1953.⁸⁸

Undersøgelse af det på Bornholm landede polske jetfly.

I erkendelse af den betydning, det måtte have for det nordatlantiske fællesskab, at den på Bornholm landede polske MIG 15 jager blev underkastet en nøje undersøgelse, har Danmark truffet sådanne foranstaltninger i forbindelse med demonteringen af den pågældende flyvemaskine, som efter omstændighederne måtte anses for forsvarlige. Man har herved måttet tage i betragtning den omstændighed, at muligheden for repressalier over for danske fiskere i Østersøen ikke kunne

⁸⁶ præcedens – et fortilfælde, der lægges til grund for efterfølgende afgørelser.

⁸⁷ Notitsen dateret den 18. marts 1953. – Hemmeligt.

⁸⁸ henholdsvis ambassadørerne Kauffmann, Reventlow, Wærum samt Steensen-Leth. – Yderst Hemmeligt.

udelukkes, dels at det folkeretlige grundlag for en demontering af maskinen udelukkende var den teori, at piloten – mod forventning – kunne tænkes at have handlet efter ordre.

Så vidt Udenrigsministeriet har forstået, er formålet med undersøgelsen af maskinen i alt væsentligt nået. Det er imidlertid ministeriet bekendt, at der fra visse sider har været fremsat ønsker om specialprøver, hvilke ønsker man ikke fra dansk side har fundet det muligt at imødekomme.

Såfremt det over for hr. ambassadøren fra officiel side skulle blive anført, at Danmark i den foreliggende sag burde have strakt sig videre end sket er, bedes De fremhæve det ovenfor anførte. De vil yderligere kunne nævne, at sagen for den danske regerings vedkommende i betydelig grad er blevet vanskeliggjort ved den uønskede publicitet, der har været omkring den pågældende jagers landing på Bornholm, jfr. vedlagte referat af dags dato.⁸⁹

Det tilføjes, at den herværende amerikanske chargé d'affaires over for udenrigsministeren har udtalt sin beklagelse over den amerikanske presses lancering af rygtet om, at den polske pilots flugt skulle være arrangeret på uofficielt amerikansk initiativ. I denne forbindelse udtrykte Mr. Bell sin forståelse for de vanskeligheder, de pågældende presserygter måtte berede den danske regering.

For ministeren
Nils Svenningsen

Bilag:

806. Notits P.J.V. den 17. marts 1953.⁹⁰

Referat.

Uønsket publicitet omkring det polske jettfly.

Regeringens fremgangsmåde i sagen om det på Bornholm landede polske jettfly er i høj grad blevet vanskeliggjort ved avismeddelelser m.v., som uden de fornødne diskretionshensyn har fremhævet den vestallierede interesse i en teknisk undersøgelse af det pågældende fly. De mest flagrante⁹¹ eksempler herpå skal i det følgende kort omtales:

1. En talsmand for den amerikanske ambassade i København udtalte den 6. marts til New York Times, at flyet var “a sensational catch that might yield invaluable information”. I samme korrespondance anføres det (med Associated Press som kilde), at danske og britiske flyverofficerer fra København straks efter landingen “were studying the plane to learn its jealously guarded secrets”, og den britiske luftattaché i København, wing commander Jeffs rejse omtales.
2. Wing commander Jeffs besøg på Bornholm har både i danske og udenlandske blade fået stor publicitet og Jeff er bl.a. flere gange fotograferet sammen med maskinen.
3. Associated Press telegrammer i amerikansk presse for 8. marts omtaler general Ridgways henstilling til Danmark om at beholde flyet, “until its secrets have been ferreted out”⁹² og siger, at den danske note af 7. marts i realiteten var en besked til Polen om, at “the MIG would not be handed back until western experts have had a chance to cull all its secrets”.⁹³
4. Le Monde for 7. marts omtaler bl.a. en udtalelse af en repræsentant for den amerikanske ambassade i København, hvorefter “erobringen” af det polske jettfly var sensationel, idet den for Vestens teknikere ville betyde afsløring af hemmeligheder af “uberegnelig værdi”. (se 1.)
5. Daily Mails Paris-udgave for 6. marts bringer fotografier af flyet, bl.a. et luftfotografi med overskriften: “We have caught a TOP-SECRET MIG”; det hedder i billedteksten, at britiske, danske og amerikanske eksperter undersøger “the TOP-SECRET Russian built MIG 15 jet-fighter...the first captured intact by the Allies”. Et luftfotografi samt korrespondance efter tilsvarende linier findes også i Le Parisien Libéré for samme dato.

⁸⁹ aftrykt nedenfor.

⁹⁰ af fuldmægtig H.H. Mathiesen.

⁹¹ åbenlyse, iøjnespringende.

⁹² “afsløret”.

⁹³ “afdække”.

6. Af et Associated Press telegram fra Tokyo den 6. marts fremgår det, at det amerikanske luftvåbens hovedkvarter i det fjerne Østen har udtalt, at "luftvåbnet naturligvis vil være interesseret i at få alt at vide" om jetflyet.
7. Et United Press telegram fra Wiesbaden har i Nationaltidendes gengivelse den 6. marts følgende ordlyd: "Det amerikanske flyvevåbens efterretningstjeneste vil gøre sit yderste for at få lejlighed til at undersøge den polske jetjager, som er landet på Bornholm, idet det efter alt at dømme drejer sig om den første russiskbyggede MIG 15 jetjager, der ganske uskadt er kommet i et vestligt lands besiddelse".
8. Korrespondancer svarende til de foran omhandlede er foruden i amerikanske og engelske blade fremkommet i en lang række franske, tyske, belgiske etc. aviser.
9. Washington Post for 14. marts bragte en United Press artikel, ifølge hvilken den polske flyvers flugt skulle være arrangeret på uofficielt amerikansk initiativ. En gruppe amerikanere, herunder eks-guvernør William Preston Lane jun., skulle have stået bag flugten, hvis primus motor var en mystisk oberst Ulic Ammos, der driver "a global information service", og som skulle have samarbejdet med den polske undergrundsbevægelse. Eks-guvernør Lane udtaler, at flyet ikke ventes at komme i amerikanske hænder, da det landede på dansk territorium, "but it was disassembled by Danish technicians and...the required information will be known and traded among the Atlantic Treaty Nations".
10. En Reuter-meddelelse fra New York for samme dato bringer samme historie og oplyser, at piloten ifølge The New York Daily News var blevet bestukket til at bringe flyet ud over jerntæppet.⁹⁴ "Previous attempts had been made to steal a MIG...and at least two men were caught and killed. The United States government had nothing to do with the scheme, the newspaper emphasized". Det anføres, at den før omtalte oberst anvendte 7.500 \$ til bestikkelser m.v.

807. Direktør Svenningsen til ambassadørerne i London og i Washington den 17. marts 1953.⁹⁵

Polsk jetflys landing på Bornholm.

Den til Danmark flygtede polske pilot, underløjtnant Franciszek Edward Jarecki, vil, efter at han er blevet anerkendt som politisk flygtning, antagelig rejse til England og senere måske til De forenede Stater. Hr. ambassadøren bedes i denne anledning ved henvendelse til vedkommende respektive myndigheder søge udvirket, at der ikke straks gives piloten adgang til i radio og blade at omtale sine erfaringer her fra landet, idet det fra et dansk synspunkt vil være uønskeligt, at der gives denne sag mere publicitet end højst nødvendig.

Det vil herved kunne anføres, at man fra dansk side selvsagt er fuldt bekendt med, at den respektive regering ikke har væsentlig mulighed for at influere på den respektive presse m.v., men at man går ud fra, at sikkerhedshensyn, herunder også hensynet til pilotens egen sikkerhed, gør det ønskeligt, at hans person ikke i for høj grad bringes frem i offentlighedens søgelys.

For ministeren
Nils Svenningsen

⁹⁴ Marginnote: – Hvis denne meddelelse havde været rigtig, ville den i høj grad have vanskeliggjort den danske regerings anerkendelse af piloten som politisk flygtning.

⁹⁵ Instruktionsskrivelsen til de to ambassadører er affattet af fuldmægtig Mathiesen, P.J.V. og er udformet ens for begge, hvoraf følger brugen af "respektive", dvs. engelske, respektive amerikanske myndigheder.

808. Notits af direktør Svenningsen onsdag den 18. marts 1953.

Den polske jetpilot er dags dato ca. kl. 12 afrejst fra Kastrup til England med en militær flyvemaskine. Han ledsagedes til Kastrup af vicepolitichef Brix.

Det er aftalt med departementschef Boas, at Justitsministeriet – justitsministerens indforståelse forudsat – dags dato efter kl. 19.00 tilstiller Ritzaus Bureau en meddelelse af følgende ordlyd:

“Piloten på den på Bornholm landede polske jetjager har onsdag efter eget ønske forladt landet. Han har bedt om, at målet for hans rejse ikke omtales.”

809. Notits af direktør Svenningsen om samtaler med den amerikanske chargé d'affaires og den britiske ambassadør den 18. marts 1953.⁹⁶

Onsdag den 18. marts 1953 kl. 15.30 kom den amerikanske chargé d'affaires efter min anmodning til stede i Udenrigsministeriet. Jeg nævnte følgende punkter for ham:

1. Kommunikeet om pilotens afrejse fra Danmark. Jeg citerede for Mr. Bell ordlyden af dette kommuniké og fortalte ham, at det først ville blive sendt ud i aften efter kl. 7, idet vi ikke ønskede det i radioavisens første udsendelse.

2. Maskinens tilbagesendelse til Polen. Jeg fortalte Mr. Bell, at to polske officerer på torsdag ville komme hertil, og at man regnede med at emballere maskinen i løbet af fredagen og lørdagen, således at den måske allerede lørdag kunne afgå her fra København.

3. Hemmeligholdelse af NATO-assistancen ved den tekniske undersøgelse af flyvemaskinen. Jeg fremhævede over for Mr. Bell ønskeligheden af, at det stadig bevares som en hemmelighed, at der har været eksperter fra andre NATO-lande i Danmark i anledning af undersøgelsen. Jeg henstillede til ham dels at indskærpe dette over for de pågældende amerikanere, der endnu måtte være her i byen, dels at rapportere til sin regering derom. Mr. Bell var ganske indforstået hermed og lovede at gøre, hvad han kunne.

4. Pilotens udtalelser til offentligheden i Amerika. For det tilfælde, at piloten måtte rejse videre fra England til Amerika, sagde jeg til Mr. Bell, at vi måtte lægge den største vægt på, at der så vidt muligt blev truffet foranstaltninger til undgåelse af, at piloten fik adgang til over radioen eller gennem aviserne at fortælle offentligheden om sit ophold i Danmark. Også på dette punkt lovede Mr. Bell bistand til, at der blev truffet alle mulige foranstaltninger til imødekommen af vort ønske.

Kl. 16.00 ringede jeg den britiske ambassadør op og orienterede ham med hensyn til det under punkt 1 og 2 anførte. Ambassadøren takkede for meddelelsen og sagde af egen drift, at han havde taget skridt til at sikre hemmeligholdelse af NATO-eksperternes bistand og at forhindre offentlige udtalelser af piloten om opholdet i Danmark.

810. Ambassadør Reventlow, London, til direktør Svenningsen den 19. marts 1953 om en samtale med den amerikanske ambassadør i London den 18. marts.⁹⁷

I fortsættelse af mit brev af 13. d.m.⁹⁸ tillader jeg mig at meddele, at min nye amerikanske kollega Mr. Winthrop W. Aldrich, da han i går aflagde mig sit første besøg, straks gav sig til at tale om den polske MIG og betydningen af, at der blev givet lejlighed til at undersøge den grundigt. Han nævnte derefter, at han var bekendt med ønsket om at få lejlighed til at flyve med den, at han af sin regering var blevet spurgt om, hvorledes han så på dette spørgsmål, og at han “to be quite honest” ikke mente, at Danmark kunne eller burde give tilladelse dertil. Han sagde ikke udtrykkeligt, at han havde underrettet Washington om sit syn. Jeg svarede, at det interesserede mig meget at høre hans bedømmelse, der naturligvis faldt sammen med min regerings. Hertil knyttede jeg nogle udtalelser formede i overensstemmelse med de fra Udenrigsministeriet modtagne med-

⁹⁶ Notitsen er dateret den 18. marts 1953 og er hemmeligstempelt.

⁹⁷ Hemmeligt. – Brevet er modtaget i Udenrigsministeriet den 21. marts 1953.

⁹⁸ Udeladt her.

delelser og instruktioner. Endvidere føjede jeg til en bemærkning om, at jeg følte mig overbevist om, at også den britiske regering til syvende og sidst måtte anerkende det berettigede i vor holdning, thi jeg erindrede tydeligt, hvorledes Mr. Eden⁹⁹ engang for ikke længe siden under en samtale med udenrigsminister Kraft, som jeg overværede, havde fremhævet som sin bestemte mening, at ganske specielt et lille land aldrig burde svigte sit givne ord eller handle imod fastslåede internationale regler. Den pågældende samtale drejede sig om fredstids-stationering,¹⁰⁰ og Norges erklæring om ikke at ville acceptere baser.

Jeg fortalte også Mr. Aldrich om Sovjets specielle interesse for Bornholm og de problemer, dette af og til rejser for vor udenrigsledelse.

[...]

[Ifølge en notits i P.J.V. den 23. marts 1953 afsejlede skibet med den polske MIG 15 jager om bord fra Københavns havn med kurs mod Polen søndag den 22. marts 1953 kl. ca. 15.]

811. Information den 24. marts 1953.

MIG-jagerens kvalitet vækker overraskelse hos de vestlige flyveekspertes

Mens de danske myndigheder har gjort, hvad de kunne for at mørklægge den afhoppede polske jetpilots forklaringer og resultatet af undersøgelserne af MIG-jageren, er man betydelig mere åbenmundede i England og USA.

Ikke blot offentliggjorde man straks, at piloten, Franciszek Jarecki, var kommet til England, skønt de danske myndigheder med henvisning til pilotens eget ønske hemmeligholdt hans rejsemål, men nu fortælles det også i England, hvad man så på MIG'en. Undersøgelsen skal have afsløret for de vestlige jet-eksperter, at russerne bruger en ny legering i maskinen, og såvel dens høje kvalitet som det optiske og fotografiske udstyr skal have overrasket ved sin præcise og gedigne udførelse.

812. Notits af afdelingschef Brun om samtale med den britiske ambassaderåd onsdag den 25. marts 1953.

Den britiske ambassaderåd Mr. Cecil indfandt sig i dag for at give nogle meddelelser om den polske flyver i England:

Forholdet var jo det, at manden nu var "a free agent",¹⁰¹ hvorfor man ikke godt kunne pålægge ham absolut tavshedspligt over for pressen eller afsondre ham aldeles fra denne. Dette var også af den grund ugørligt, at man i så fald ikke kunne forhindre ham i at rejse til et andet land, hvor man ville stille sig friere. Under disse omstændigheder havde man fundet det klogere at tillade begrænset samkvem mellem piloten og "respectable agencies", således at de engelske myndigheder endnu til en vis grad kan kontrollere, hvad piloten siger til pressen. Dette var efter de engelske myndigheders mening langt at foretrække frem for et fuldstændigt forbud, som ikke kunne gennemføres. Det, bladene var interesseret i, var i øvrigt først og fremmest beretningen om selve flugten fra Polen, og hvad manden kan fortælle om forholdene i Polen. Selv er piloten meget "cooperative og amenable",¹⁰² og han går absolut let hen over tildragelserne på Bornholm og i København. Men det var altså kun visse news agencies, der ville få adgang til piloten, og derudover ville han få lejlighed til at fremsætte en udtalelse i BBC.

⁹⁹ Britisk udenrigsminister.

¹⁰⁰ Plan om fast stationering af amerikanske flyenheder på danske – og norske – flyvestationer. Planerne blev af VK-regeringen og Socialdemokratiet i forening skrinlagt i løbet af sommeren 1953. Norge havde da allerede afvist planen som uforenelig med den norske regerings erklæring fra 1949 om ikke at ville have baser for fremmede tropper i fredstid.

¹⁰¹ Juridisk udtryk: udstyret med almindelige borgerlige frihedsrettigheder.

¹⁰² samarbejdsvillig og flink.

Jeg sagde, at jeg godt kunne se vanskelighederne ved at pålægge piloten fuldstændig tavshed, og at det under disse omstændigheder vel var nok med en gennemførlig kontrol med hans udtalelser. Jeg ville i denne forbindelse gerne henlede opmærksomheden på et andet forhold, nemlig den artikel, der i går havde stået i "Information", baseret på indiskretioner i England, om de glimrende resultater, undersøgelsen af maskinen havde givet. Jeg var klar over, at det var vanskeligt at hemmeligholde en sag, når så mange mennesker var indviet, og polakkerne vidste for den sags skyld god besked; men det var alligevel ønskeligt, at der blev gjort, hvad der var muligt for, at både Polen og vi over for hinanden kunne bevare ansigtet.

Mr. Cecil sagde, at han fuldt ud forstod dette, og at ambassaden selv havde været opmærksom på sagen og var sindet omgående at henstille til Foreign Office at drage omsorg for, at der så vidt overhovedet muligt ikke kom flere indiskretioner af denne art.

813. Ambassadør Reventlow, London, til Udenrigsministeriet den 26. marts 1953 om en samtale i Foreign Office den 25. marts 1953.

No. 545.

Polsk jetflys landing på Bornholm.

Efter derom modtaget anmodning aflagde jeg i går besøg hos Mr. D.P. Reilly, Assistant Undersecretary of State i Foreign Office, der ønskede at tale med mig angående oven citerede sag.

Mr. Reilly, der varetager forbindelsen mellem Foreign Office og den militære efterretnings-tjeneste, anførte straks, at den britiske regering var den kongelige regering i høj grad taknemmelig for den udmærkede måde, på hvilken denne sag var blevet behandlet i Danmark. Den adgang, der var blevet givet til undersøgelse af maskinen og til at stille spørgsmål til piloten, havde været af den allerstørste betydning. Han benyttede det udtryk, at det havde betydet en triumf for de interesserede instanser, og han bad mig om at lade det kgl. ministerium vide, hvor højt man her værdsætter de danske myndigheders holdning.

Derefter udtalte Mr. Reilly, at man sikkert i København ville forstå, at det ikke ville være muligt i længden at afholde piloten, der nu opholder sig her, helt fra at meddele sig til omverdenen.

For det første havde den britiske regering ikke midlerne til at forhindre ham deri.

For det andet havde den en positiv interesse i, at piloten ved broadcasts¹⁰³ til Polen skulle opmuntre sine unge landsmænd navnlig inden for de væbnede styrker til at søge at undslippe fra deres hjemland. Også under sit ophold her i landet havde piloten kunnet give værdifulde oplysninger, og man ville anse det for at være af stor betydning, om flere unge polakker kunne komme hertil.

For det tredje var det nødvendigt at tage et vist hensyn til pilotens økonomi. Han var selv ivrig efter at blive sat i stand til at tjene noget til sit ophold. Han havde allerede modtaget flere tilbud fra USA, men blev foreløbig endnu en tid i England. Her drejede det sig – i hvert fald så vidt Mr. Reilly bekendt – om 2 broadcasts og et par artikler, der antagelig ville blive offentliggjort i "Picture Post".

Mr. Reilly udtalte endvidere, at man, dersom man gjorde et forsøg på at tvinge piloten til fuldstændig tavshed, dels ikke kunne gennemføre en sådan plan, dels ville ødelægge den gode stemning, i hvilken han nu befandt sig over for myndighederne her. Denne stemning var af en sådan art, at han gerne lod sig influere af dem, der var sat til at rådgive ham. Han var lykkelig over at være undsluppet fra Polen og ivrig efter, at det skulle lykkes nogle af hans kammerater ligeledes at gøre sig fri. Mr. Reilly håbede derfor, at den danske regering ville være indforstået med, at der blev givet piloten adgang til at tale et par gange i radioen og også skrive nogle få artikler.¹⁰⁴ Han tilføjede, at Foreign Office havde forlangt, at det indstændigt skulle pålægges ham ikke at komme ind på, hvad der var foregået i Danmark. Han gentog, at man efter hans mening, hvis man indtog en strammere holdning over for piloten, udsatte sig for at miste kontrollen over ham og derved for de uheldige konsekvenser, som fremkomsten af uforsigtige udtalelser om begivenhederne i Danmark ville få.

¹⁰³ radioudsendelser.

¹⁰⁴ Marginnote af kontorchef Schram-Nielsen: – Måske kunne man antyde ønskeligheden af, at han ikke reklamerede for Bornholm som et egnet landingssted.

Jeg sagde, at jeg straks skulle underrette min regering, men fremholdt samtidig de samme ræsonnementer, som jeg allerede havde gjort gældende over for Mr. Mason,¹⁰⁵ hvorhos jeg alvorligt henstillede, at man fra Foreign Offices side også skaffede fuldstændig sikkerhed for, at vedkommende militære eller andre embedsmænd, der er i forbindelse med piloten, virkelig efterkommer de af Foreign Office fremsatte henstillinger om ikke at komme ind på en beskrivelse af, hvad der er foregået i Danmark. Dette lovede Mr. Reilly, og jeg på min side udtalte, at jeg straks ville skrive til det kgl. ministerium og forklare sagen, således at ministeriet, dersom det havde særlige bemærkninger at gøre, forhåbentlig kunne nå at fremsætte disse, inden piloten havde haft lejlighed til at meddele sig til omverdenen.

En time efter at jeg var kommet tilbage fra samtalen, telefonerede imidlertid Mr. Reilly, at piloten, hvad der selvfølgelig ikke var ham bekendt, allerede sent i går eftermiddags havde talt på radioen til Polen. Mr. Reilly sendte mig en kopi af manuskriptet og udtalte, at jeg sikkert ville være enig med ham i, at det intet indeholdt, som kunne være den danske regering ubehageligt. Jeg vedlægger en afskrift af manuskriptet og går ud fra, at det kongelige ministerium vil være enig i, at pilotens broadcast er affattet med al fornøden diskretion.¹⁰⁶

Da der jo imidlertid vil fremkomme yderligere redegørelser fra piloten, skulle jeg tro, at det ville være nyttigt, om jeg efter gentagen udtrykkelig instruktion fra det kgl. ministerium foretog en fornyet henvendelse til Mr. Reilly,¹⁰⁷ under hvilken jeg blev sat i stand til at udtale, dels at man påskønnede Foreign Offices bestræbelser for, at piloten bliver påvirket i fornuftig retning, dels at man tillægger det den største betydning, at den ved den første broadcast udviste diskretion også bliver iagttaget ved fremtidige meddelelser til offentligheden.

Jeg tillader mig særlig at henlede opmærksomheden på pilotens udtalelse, citeret på afskriftens side 7, gående ud på, at han og hans kammerater i Polen havde fået meddelelse om, at en anglo-amerikansk "wing" af jetmaskiner var stationeret på Bornholm.

814. Interview i BBC den 25. marts 1953 med den polske jetpilot, Franciszek Jarecki.

[...]

– Kunne De fortælle os om, hvordan det i praksis gik til, da De flygtede, for jeg skulle tro, at det ville være af stor interesse for vore lyttere?

– Jeg er helt klar over, at alle er specielt interesseret i dette. Lad mig så berette lidt om mine forberedelser den 4. marts. Onsdag over middag den 4. marts hørte jeg på BBC nyheden om Stalins sygdom. Få timer senere blev nyheden med sørgmodig stemme bekræftet af Warszawa radio, men der blev ikke oplyst noget til min enhed. Jeg lagde dog mærke til, at mine foresatte var temmelig oprevne og urolige. Men livet i vor enhed gik videre som vanligt, da vore foresatte tilsyneladende afventede officielt nyt fra Warszawa.

Næste morgen blev jeg beordret til at udføre en træningsflyvning sammen med 3 andre piloter. Ruten gik mellem Slubsk og Kolobrzeg¹⁰⁸ helt til den tyske grænse.

Kl. 9.15 var vi klar til start. Jeg havde den højeste rang af os og instruerede de tre andre piloter om at flyve foran min maskine, og jeg skulle så lukke formationen. Efter ca. 10 minutters flyvning var vi allerede over Kolobrzeg i 6.000 meters højde.

På dette tidspunkt vendte mine kolleger deres fly, men jeg skilte mig ud fra gruppen, frigjorde reservetankene over Østersøen og fra ca. 6.000 meters højde holdt jeg kurs direkte mod Bornholm.

Da jeg dykkede ned over Bornholm, var min fart 1.000 km/t. I min øretelefon kunne jeg høre mine kolleger råbe: "731 er flygtet – 731 er flygtet" og anmode om assistance.

Jeg drejede radioen over på kampfrekvensen og hørte basekommandanten i Slubsk give ordre til piloterne om at tage 5.000 meters højde og skyde mig ned.

En anden fare for mig var de sovjetiske fly over området. Jeg vidste, at fire fuldt bevæbnede fly med skarp ammunition gik på vingerne fra basen i Slubsk for at jage min maskine.

¹⁰⁵ Assisterende viceudenrigsminister – i en samtale med Reventlow den 23. marts 1953 (udeladt her).

¹⁰⁶ Marginnote: – Ganske uskadeligt. Schram-Nielsen

¹⁰⁷ Marginnote: – Resolution udbedes. Schram-Nielsen

¹⁰⁸ polsk for Kolberg.

Beslutningen om at lande blev taget på få sekunder. På basen havde man sagt os, at en kampkraftig engelsk-amerikansk wing¹⁰⁹ var stationeret på Bornholm, og nu konstaterede jeg pludselig, at der kun var en kort landingsbane af græs.

Jeg fløj helt til Resse [?]¹¹⁰ og besluttede til sidst at lande på græsbanen. Jeg kan ikke forklare, hvordan det lykkedes mig at lande maskinen på den korte bane. Det var virkelig et mirakel, da jeg standsede min maskine lige op til et trådhegn og nogle høje træer. Og da jeg kravlede ud af cockpittet, hørte jeg den skrækkelige lyd af fire MIG'er, der jagtede mig, men jeg var allerede i sikkerhed, og for første gang siden jeg var barn, kunne jeg trække vejret i frihed.

– Mange tak, løjtnant! Deres beretning var højest interessant. Kunne De ikke løfte sløret for en anden hemmelighed? Fortalte De til nogen, hvad De havde sat Dem for, medens de planlagde Deres flugtplan?

– Nej! Ingen vidste noget som helst. Jeg var helt klar over følgerne. Men da jeg skilte mig ud fra kampformationen, råbte jeg over radioen til mine kolleger: – “Jeg skal hente noget medicin til fader Stalin”.

815. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn fredag den 27. marts 1953.¹¹¹

[...]

III. Det polske jettfly.

Udenrigsministeren gjorde rede for sagens udvikling og anførte, at det havde været nødvendigt at føre flyet til København, dels fordi det ikke kunne starte fra Rønne, dels af hensyn til den nødvendige undersøgelse. Flyet var imidlertid nu afleveret til Polen, der havde afgivet kvittering samt en erklæring om, at erstatningskrav blev frafaldet.

Hedtoft henstillede, at den britiske militærattachés adfærd blev påtalt.

Forsvarsministeren var enig i, at det over for de fremmede militærattachéer blev tilkendegivet, at det var kutyme, at de ikke uden tilladelse kunne få adgang til militære områder. Sagen var for tiden genstand for undersøgelse.

[...]

816. Notat P.J.V. den 15. juni 1953.¹¹²

Referat.

Den britiske luftattachés besøg på Bornholm den 5. marts 1953.
Forsvarsministeriets skrivelse af 6. juni, j.nr. 1.kt.967.0–18/53.

I.

1. Den 5. marts meddeltes det telefonisk fra Forsvarsministeriet, at den herværende britiske luftattaché havde taget nogle film af det samme dag i Rønne landede polske jettfly. De danske militære myndigheder havde taget filmene i forvaring. Fra Udenrigsministeriets side udbad man sig i denne anledning et kort referat over det passerende, og det aftaltes, at man de to ministerier imellem nærmere skulle drøfte, hvorledes man skulle forholde sig over for den britiske attaché. Dette ses ikke at være sket. (jfr. notits af 5. marts 1953).

2. Lederen af den tekniske undersøgelse af det polske jettfly, oberst Erik Rasmussen, forklarede den 6. marts 1953, at attachéen ikke havde været i flyets nærhed, og at ingen havde fotograferet

¹⁰⁹ Wing: flyenhed svarende til regiment.

¹¹⁰ må være: Rønne.

¹¹¹ UM 3.E.92/53.

¹¹² Referat af sekretær W. Thune Andersen, P.J.V.

inden for afspærringen af flyet ud over de danske myndigheder. Det meddeltes samtidig fra flyvevåbnet, at selve bevogtningen sorterede under Bornholms kommandant (jfr. referat af møde den 6. marts i Det interministerielle Koordinationsudvalg for NATO-sager).

3. Fra britisk side fremstilledes sagen således: Den 5. marts om morgenen fløj den britiske attaché med en af Associated Press chartret maskine, clearret ad normal vej, til Rønne for at bese det polske jettfly. Attacheen var af den herværende britiske ambassadør instrueret om at følge den normale fremgangsmåde og kun handle i samarbejde med de danske myndigheder. Han tilbød derfor straks ved ankomsten sin assistance til lederen af den tekniske undersøgelse (oberst Erik Rasmussen). Tilbudet blev modtaget, og attacheen tog bl.a. nogle film, som han uopfordret overlod til de danske myndigheder. Først efter sin tilbagekomst til København blev han klar over, at der var udstedt forbud mod fremmede embedsmænds besøg på Bornholm efter det polske flys landing (jfr. notitser af henholdsvis 6., 7., 9. og 12. marts 1953 vedr. samtaler mellem Udenrigsministeriets direktør og den herværende britiske ambassadør samt skriftlig redegørelse af 11. marts fra sidstnævnte).

4. Under de ovenfor anførte samtaler fremhævede direktøren:

at den danske regering nærede betænkeligheder ved denne sag, især efter at man fra polsk side i en verbalnote af 9. marts havde beklaget sig over, at attacheen havde fået adgang til flyet,¹¹³

at attacheen sikkert ved nærmere eftertanke burde have erkendt, at flyvepladsen i Rønne på dette tidspunkt var et område, der måtte betegnes som temporært militært, og at han derfor efter gældende regler var afskåret fra at aflægge besøg dér uden samtykke fra Forsvarsministeriet.

II.

Forsvarsministeriet har med den ovenfor citerede skrivelse¹¹⁴ meddelt, at man derfra over for attacheen har påtalt, at han uden dette ministeriums tilladelse var taget til Bornholm, idet man har henvist til en af Forsvarsministeriet omkring nytår 1953 udsendt skrivelse til samtlige udenlandske forsvarsattachéer vedrørende deres adgang til militære etableringer eller til at overvære øvelser m.v. Samtidig foreholdt man attacheen, at han på grundlag af sit kendskab til danske forhold måtte have haft forudsætning for at forstå, at man fra dansk side lægger vægt på at undgå politiske implikationer¹¹⁵ i forbindelse med Bornholm.

Det meddeles endvidere, at lignende synspunkter er blevet fremført over for den britiske ambassadør af departementschef Lindgren. Forsvarsministeriet anmoder sluttelig i sin skrivelse om "lejlighedsvis officielt over for den herværende britiske ambassade at ville bekræfte indholdet af ovenstående, idet Forsvarsministeriet for sit vedkommende skal henstille, at man tilstræber at give den omhandlede henvendelse en sådan form, at den ikke kan forventes at medføre tjenstlige følger for flyverattachéen eller muligvis andre af de i den herværende britiske ambassade ansatte personer".

III.

1. Det fremgår af det hidtil anførte, at der hersker uoverensstemmelse mellem Forsvarsministeriets (Erik Rasmussens)¹¹⁶ og den fra britisk side fremsatte redegørelse for sagen, og Udenrigsministeriet ses ikke at være blevet underrettet om forløbet af en af Forsvarsministeriet i denne anledning foretaget undersøgelse (jfr. Forsvarsministeriets ovciterede skrivelse). Uden således at have kendskab til, hvorvidt det fulde ansvar kan siges at påhvile den britiske attaché (oberst Erik Rasmussen eller Bornholms kommandant?), vil det være vanskeligt for Udenrigsministeriet at rette en fornyet henvendelse til den britiske ambassade i sagens anledning.

2. Det fremgår endvidere, at attacheens handlemåde er blevet påtalt af såvel Forsvarsministeriet direkte over for denne, som af Udenrigsministeriets direktør og departementschef Lindgren over for den britiske ambassadør. Der kan derfor ikke være nogen tvivl om den danske regerings syn på sagen, hvorfor en ny henvendelse til den britiske ambassade vil være uhensigtsmæssig. Det kan

¹¹³ Footnote i teksten: – I sin svarnote af 14. marts meddelte Udenrigsministeriet det polske gesandtskab, at det skyldtes en fejltagelse, at attacheen havde fået adgang til flyet.

¹¹⁴ Skrivelse af 6. juni 1953 fra forsvarsminister Harald Petersen til Udenrigsministeriet (udeladt her).

¹¹⁵ forviklinger.

¹¹⁶ Marginnoter: – E.R. er ikke i Forsvarsministeriet, men i Flyverkommandoen. H.H. Mathiesen 16.6. – Referenten mente, at Forsvarsministeriet "hæfter" for E.R.'s udtalelser. Thune Andersen 16.6.

således nævnes, at den britiske ambassadør ved det 2. polske jettflys landing meddelte Udenrigsministeriet, at attachéen havde stillet sig til rådighed for Forsvarsministeriet, og tilføjede, at attachéen ikke denne gang af egen drift ville tage til Bornholm (jfr. notits af 20. maj 1953).¹¹⁷

3. Forsvarsministeriets anmodning om fornyet henvendelse skal måske ses i forbindelse med, at forsvarsministeren under et møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 27. marts 1953 har erklæret sig enig i, at attachéens handlemåde burde påtales. Det kan her tilføjes, at Forsvarsministeriet ikke ses at have modtaget underretning om forløbet af de ovenfor nævnte drøftelser mellem direktøren og den britiske ambassadør.

IV.

Det henstilles, hvorvidt man bør tilskrive Forsvarsministeriet,¹¹⁸ at der ikke herfra ses at være nogen grund til at foretage videre i sagen under henvisning til de synspunkter, der er anført under III.2., idet man samtidig underretter Forsvarsministeriet om forløbet af direktørens samtaler med den britiske ambassadør.

817. Udenrigsministeriet til Forsvarsministeriet den 19. juni 1953.¹¹⁹

Forsvarsministeriet har i skrivelse af 6. juni 1953, j.nr.1.kt.967.0-18/53, meddelt, at det kgl. ministerium såvel over for den herværende britiske ambassadør som over for ambassadens flyverattaché har præciseret, at sidstnævnte ikke uden forud indhentet tilladelse burde have aflagt besøg på Bornholm den 5. marts 1953 i forbindelse med det dér samme dag landede polske jettfly, samt anmodet Udenrigsministeriet om lejlighedsvis officielt over for den britiske ambassade at ville bekræfte denne meddelelse.

I denne anledning meddeler Udenrigsministeriet, at man i sin tid over for den herværende britiske ambassadør har fremhævet, at den danske regering nærede betænkeligheder ved, at det var lykkedes flyverattachéen at skaffe sig adgang til det polske jettfly, samt at attachéen sikkert ved nærmere eftertanke burde have erkendt, at flyvepladsen i Rønne på dette tidspunkt var et område, der måtte betegnes som temporært militært, og at han derfor efter gældende regler var afskåret fra at aflægge besøg dér uden samtykke fra Forsvarsministeriet.

Udenrigsministeriet har således allerede udtalt sig på linie med de af Forsvarsministeriet over for såvel den britiske ambassadør som flyverattachéen fremsatte synspunkter, hvorfor der ikke fra britisk side kan være nogen tvivl om den danske regerings syn på attachéens handlemåde. Det kan i denne forbindelse tilføjes, at den britiske ambassadør den 20. maj 1953 i anledning af et yderligere polsk jettflys landing på Bornholm samme dag meddelte Udenrigsministeriet, at attachéen havde stillet sig til rådighed for Forsvarsministeriet, og at han ikke denne gang af egen drift ville tage til Bornholm.

Udenrigsministeriet skal imidlertid have denne sag i erindring for på ny at relevare¹²⁰ den over for den herværende britiske ambassadør, når egnet lejlighed dertil måtte frembyde sig.

¹¹⁷ Den 20. maj 1953 var en anden polsk MIG flugtpilot landet med sit fly på Bornholm.

¹¹⁸ Marginnote: – ja, i diplomatiske vendinger – koncept udbedes. H.H. Mathiesen 16.6.

¹¹⁹ Skrivelsen er med direktør Svenningsens underskrift.

¹²⁰ rejse sagen, tage den op.

818. Lester B. Hamilton, Jr., Iowa, USA, til det danske folk den 9. marts 1953.¹²¹

Til danskerne:

Kære frihedens venner,

Jeg takker Jer af hele mit hjerte for det inspirerende vidnesbyrd om Jeres hengivenhed til Vestens idealer om individets frihed og selvbestemmelse, som I har givet ved Jeres svar på den polske flyvers bøn om asyl fra det kommunistiske tyrannis tankekontrol. Jeres afvisning af at lade Jer skræmme af det kæmpemæssige maskineri, som er så tæt på Jer, er en inspirerende og modig handling, der vidner om et klart standpunkt på frihedens principper, der får os amerikanere til at føle os meget stolte over at regne Jer danske blandt vore venner.

Må Gud velsigne Jer.

819. Den britiske ambassades årsrapport for 1953.¹²²Indledning

1953 var et forholdsvis stille år i Danmark, til trods for to folketingsvalg, et regeringsskifte og en ny grundlov. Forholdstalsvalgmåden gør det vanskeligt for et parti alene at opnå parlamentarisk flertal, og dette modvirker drastiske politiske forandringer. På mange måder oplever man fortsat Danmark som et opmuntrende billede på et vellykket demokrati. Det kritiske svage punkt er imidlertid dette lands sårbarhed over for et angreb fra Øst og dets utilstrækkelige forsvarsevne og -vilje. [...]

[...]

13. To polske MIG 15 jagere landede på Bornholm henholdsvis i marts og maj. Et stærkt polsk pres for maskinernes og endog piloternes umiddelbare tilbagesendelse blev imødegået af energiske henstillinger fra vor ambassade, AFNE og USA's ambassade. Efter megen tøven accepterede den danske regering britisk og amerikansk hjælp til en detaljeret undersøgelse, som resulterede i informationer af virkelig værdi for den frie verden.

14. Dansk støtte til NATO-planer var således i dette år ujævn og skuffende.¹²³ Den modsigelse består fortsat, hvorefter et af de mest udsatte NATO-lande øver den ringeste forsvarsindsats, set i forhold til landets ressourcer.

[...]

¹²¹ Dette privatbrev blev ad omveje modtaget i Udenrigsministeriet den 11. april 1953, hvor det er arkiveret på sagen om den polske jetpilot.

¹²² FO 371/111424.

¹²³ Der hentydes her bl.a. til beslutningen om ikke at ville have amerikanske fly stationeret på danske flyvestationer (Tirstrup og Vandel).

VII

1953-1961

INDFØRELSEN AF
DE SELVPÅLAGTE RESTRIKTIONER FOR
BORNHOLM OG ØSTERSØEN

820. Ambassaderåd Hessellund Jensen, Washington, til det danske informationskontor i New York den 15. august 1953 om en artikel i New York Times den 14. august 1953.¹

Haster

Ambassaden tilstillede i går Informationskontoret genpart af en samtidig til Udenrigsministeriet afsendt fjernskrivermeddelelse om en korrespondance fra Roquencourt² af Benjamin Welles offentliggjort i New York Times for samme dag. I indberetningen henstillede ambassaden, hvorvidt Udenrigsministeriet måtte ønske, at bladets opmærksomhed blev henledt på ukorrektheden af det fra artiklen citerede vedrørende Bornholm.

Udenrigsministeriet har telegrafisk tiltrådt, at en sådan henvendelse foretages.

Under henvisning hertil anmoder man Informationskontoret om snarest skriftligt at henlede New York Times' opmærksomhed på, at den i korrespondancen givne meddelelse om, at Danmark "in return for Soviet evacuation of Bornholm...agreed that if non-danish forces were ever permitted on Bornholm, the Soviet Union would receive the right to station an equal number of troops there", savner grundlag.

Det, der forelå, var, at den danske regering som svar på en sovjetrussisk forespørgsel i forbindelse med tilbagesøgningen erklærede, at Danmark fuldtud var i stand til straks at overtage den militære bevogtning af Bornholm med sine styrker og dér etablere sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration.

821. Avisoversigten udsendt af Udenrigsministeriets Pressebureau den 18. august 1953.³

UDLAND: En fremmed jet-maskine fløj i formiddag over Bornholm og blev kl. ca. 9.50 observeret i stor højde med kurs fra nord til syd. Det var ikke muligt at identificere maskinen. Ingen dansk maskine har været ude over Østersøen i formiddag, oplyser flyvevåbnet. – Under sit ferieophold i Paris har udenrigsminister Ole Bjørn Kraft aftalt med NATO's nye øverstkommanderende for Europa, general Gruenther, at generalen den 28. august skulle komme til Danmark for at sætte sig ind i de militære forhold. Han skal desuden besøge Norge. New York Times' korrespondent ved SHAPE-hovedkvarteret skriver i en kommentar til general Gruenthers rejse i Skandinavien bl.a. om den danske aftale med Sovjetunionen vedrørende Bornholm: "Til gengæld for russisk evakuering af Bornholm gik danskerne med til, at hvis ikke-danske styrker nogensinde fik adgang på øen, ville Sovjetunionen have ret til at stationere et lignende antal tropper der." Denne helt misforståede fremstilling, der gengives som et Ritzau-telegram fra Paris i Berlingske Tidende, Børsen, Land og Folk og Nationaltidende, anholdes i sidstnævnte blad, der skriver: "Den danske regering blev spurgt, om den var i stand til at lade danske styrker afløse de russiske på øen, hvilket vi som bekendt var. Andre aftaler – og slet ikke en betingelse som den i telegrammet nævnte –

¹ UM 105.Dan.5.

² NATO's militære hovedkvarter dengang beliggende i Frankrig.

³ UM 105.Dan.5.

foreligger ikke, hvilket der fra udenrigsministeriel side tidligere er gjort opmærksom på.” Også Ritzaus Bureau har i dag berigtiget. - [...]

822. Telegram den 18. august 1953 fra Udenrigsministeriets Pressebureau til ambassaden i Paris.⁴

Ritzaus Bureau har i dag udsendt følgende: “Udenrigsministeriets Pressebureau gør opmærksom på, at den af RB i går gengivne artikel om Danmarks forhold til NATO, skrevet af New York Times’ korrespondent i Paris, er i strid med de faktiske forhold i det afsnit, hvor korrespondenten taler om de dansk-russiske aftaler angående Bornholms forsvar. Den danske regering forpligtede sig i noten af 8. marts 1946 kun til at etablere sin administration på Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede styrker, men tog overhovedet ikke stilling til hypotetisk fremtidige situationer.” Artiklen offentliggjordes 14/8. Korrespondenten bedes gjort bekendt hermed og rådsrepræsentationen⁵ underrettet.

Etrangères 159.

823. Chargé d'affaires K. Kruse, ambassaden i Paris, til Udenrigsministeriet den 20. august 1953.⁶

Ambassaden tillader sig herved at indberette, at man i anledning af Udenrigsministeriets ovenciterede fjernskrivermeddelelse har haft en samtale med forfatteren til den pågældende artikel, hr. Benjamin Welles, som meget beklagede, at han var forkert underrettet, og at hans oplysninger om Bornholms forsvar derved var kommet i strid med de faktiske forhold. Han bemærkede i fortrolighed, at han havde sine oplysninger fra SHAPE, men mente iøvrigt ikke at være berettiget til nærmere at præcisere sin kilde. Hr. Welles har i sit kartotek indført de af ambassaden i overensstemmelse med den modtagne instruktion givne oplysninger og har tilføjet, at han, såfremt han senere skulle få lejlighed til at skrive om samme emne, ville have ambassadens meddelelse in mente.

En genpart af nærværende indberetning er samtidig hermed tilsendt Danmarks faste repræsentant ved Det nordatlantiske Råd.

824. Notat af Forsvarschefen den 20. juli 1953.⁷

Emne: Political Considerations of Exercises.

[...]

2.2. Sikkerhedsmæssige hensyn.

Af sikkerhedsmæssige hensyn må det principielt anses for særdeles utilrådeligt og uønskeligt at begrænse søværnets skibes bevægelsesfrihed i Østersøen, ud over hvad internationale love og overenskomster nødvendiggør. Det er således uønskeligt og i strid med enhver militær grundtanke, at det danske søværn afskæres fra at erhverve opnåeligt kendskab til den marine, som i al NATO-planlægning betragtes som tilhørende den potentielle fjende. I en kritisk periode kan det få uoverskuelige følger ikke blot for Danmarks, men for NATO-områdets forsvar som helhed, såfremt man fra dansk side undlader gennem rekognosceringer i dette område i god tid at søge at skaffe sig kendskab til maritime bevægelser eller koncentrationer, som kunne give varsel f.eks. om

⁴ UM 105.Dan.5.

⁵ Den danske NATO-repræsentation i Paris.

⁶ UM 105.Dan.5.

⁷ UM 105.I.5.a/2. – Udenrigsministeriets kopi. Hemmeligt. Notatet er undertegnet af chefen for Forsvarsstaben, generalmajor E.M. Nordentoft og er stilet til Forsvarsministeriet med kopi til Søværnskommandoen, Flyverkommandoen og Hærkommandoen. Notatet er med reference til CINCNORTH's skrivelse af 18. marts 1953 (aftrykt ovenfor).

opbygningen af et invasionsforetagende. NATO's øverste organer vil derved evt. blive berøvet det varsel om et forestående angreb, som er af så vital betydning for hele det vesteuropæiske forsvarssystem.

2.3. Øvelsesmæssige hensyn.

2.3.1. Krav til sømilitære øvelsesområder.

For Østersøens vedkommende må man gøre sig klart, at farvandet vest for meridianen 13° 10' E på grund af den her herskende minefare ikke tillader gennemførelse af realistiske øvelser, da skibene her skal følge de minestrøgne ruter og følgelig ikke har den fornødne frihed til at deployere⁸ m.v. Yderligere er man tvunget til at koncentrere sig om en omhyggelig navigation samt til at tage et udvidet hensyn til den civile trafik i ruterne. Som følge heraf kan øvelser i Østersøen, når virkeligt udbytte skal opnås, kun finde sted i farvandene omkring Bornholm. [...]

2.3.2. NATO-deltagelse.

Som jeg tidligere har fremholdt i mine indberetninger til ministeriet, vil det danske søværns primære opgave ligge i et syd- og sydøst for de danske øer etableret invasionsforsvar og i offensive modforanstaltninger i Østersøen, hvorfor dette potentielle hovedoperationsområde i så vid udstrækning som muligt bør anvendes til øvelser i fredstid, både af taktiske og af farvandskendskabsmæssige grunde. Medens dette er en klar militær nødvendighed for det danske søværn, er NATO-styrkers deltagelse i sådanne øvelser en forudsætning for, at flådestøtte fra vore allierede i tilfælde af krig kan operere effektivt i såvel de vanskeligt navigable gennemsejlingsfarvande som i Østersøen. [...]

825. **Beretning den 14. september 1953 fra Det interministerielle Koordinationsudvalg for NATO-sager.⁹**

Beretning vedrørende øvelser i Østersøen.

1. CINCNORTH's skrivelse af 18. marts 1953 til Forsvarsministeren.

I en skrivelse af 18. marts 1953 til forsvarsministeren har CINCNORTH anbefalet, at den danske regering (eventuelt efter forudgående drøftelse af det generelle problem i Det nordatlantiske Råd) åbner området øst for Bornholm for regelmæssige allierede flåde- og luftøvelser, således at det ikke skulle være nødvendigt i overensstemmelse med NATO-proceduren om politisk godkendelse af øvelser at henvise sagerne til Rådet i hvert enkelt tilfælde.

CINCNORTH har i denne forbindelse henvist til, at farvandet øst for Bornholm er mere velegnet til øvelser end farvandet vest for øen, der endnu for størstepartens vedkommende er minefarligt område. Endvidere har CINCNORTH gjort gældende, at en opretholdelse af de under MAIN BRACE-øvelsen gældende begrænsninger (bl.a. at udenlandske enheder ikke måtte komme øst for meridianen 14° 00' Ø) indebærer en stiltiende anerkendelse af, at Østersøen er sovjetrussisk interessesfære. CINCNORTH, der tager sit udgangspunkt i de politiske overvejelser, som gjorde sig gældende ved tilrettelæggelsen af MAIN BRACE-øvelsen, påpeger i sin skrivelse, at det ikke blot er hensigtsmæssigt, men fra et militært synspunkt nødvendigt at afholde interallierede flådeøvelser i Østersøen.

2. Forsvarschefens skrivelse af 20. juli 1953 til Forsvarsministeriet.¹⁰

Forsvarschefen har fremsat det generelle synspunkt, at de søområder, der i en eventuelt kommende krig må forventes at blive hovedoperationsområder, nødvendigvis under fredsforhold må anvendes som øvelsesområder for sø- og luftstyrker, således at det fornødne kendskab til disse områder kan opnås af de pågældende styrker og myndigheder.

⁸ indtage sine positioner.

⁹ UM 105.G.9. – Hemmeligt. Beretningen er undertegnet af udvalgsformanden, chefen for P.J.V – NATO-kontoret – E. Schram-Nielsen.

¹⁰ Aftrykt ovenfor.

Forsvarschefen har derfor henstillet, at et nærmere betegnet område godkendes som permanent øvelsesområde for øvelser i Østersøen med allieret deltagelse, jfr. vedlagte kortskitse.¹¹ Det pågældende område, der strækker sig øst for meridianen 13° 10' øst til meridianen 17° 00' øst, omfatter udelukkende minefrit farvand, medens den altovervejende del af farvandet vest for meridianen 13° 30' øst, der hidtil i visse tilfælde har været østgrænse for godkendte øvelsesområder, stadig er minefarligt område og således på grund af sejladsrestriktioner uanvendeligt til realistiske øvelser.

Ud over at støtte det af CINCNORTH fremførte ønske om at åbne farvandet øst for Bornholm for allierede øvelser har forsvarschefen påpeget det ønskelige i, at danske enheder ved enhver given lejlighed – så vel under som uden for øvelser – i fuld udstrækning udnytter Østersøen helt ind til den fra østtysk og polsk side hævdede sømilegrænse.¹² Den herskende tilbøjelighed til fra dansk side at ville begrænse søværnets og flyvevåbnets enheders bevægelser til helt op til 15 sømil fra østtysk og polsk kyst anser forsvarschefen for særdeles uheldig, navnlig af efterretningsmæssige årsager.

3. De under sagens behandling i Det interministerielle Koordinationsudvalg for NATO-sager fremsatte udenrigspolitiske betragtninger.

Under sagens behandling i Koordinationsudvalget har Udenrigsministeriets repræsentanter fastholdt, at regeringen ikke på forhånd kan meddele bemyndigelse til at afholde allierede øvelser i farvandene omkring Bornholm og øst for denne ø, men af hensyn til de særlige politiske faktorer, som gør sig gældende i dette område, og som også blev fremdraget fra britisk side under tilrettelæggelsen af MAIN BRACE-øvelsen, må forbeholde sig at give tilladelse i hvert enkelt tilfælde til afholdelsen af sådanne øvelser.

De udenrigspolitiske hensyn, som i første række synes at motivere dette standpunkt, kan fremstilles således:

Selv om den sovjetisk/danske noteveksling af marts 1946 vedrørende rømningen af Bornholm næppe juridisk er til hinder for en permanent, endelige midlertidig stationering af udenlandske militærenheder på Bornholm, forekommer det dog af politiske grunde påkrævet at udvise stor forsigtighed i denne henseende, bl.a. fordi Sovjetunionen i sine erklæringer af 1. oktober 1952 og 28. januar 1953 synes at give notevekslingen af marts 1946 en udvidende fortolkning. Dette kan vel ikke under alle forhold være til hinder for at tillade f.eks. allierede orlogsfartøjer at anløbe Bornholm, men den mistænksomhed, som ikke alene fra sovjetrussisk, men f.eks. også fra polsk side er lagt for dagen med hensyn til Bornholm, synes at nødvendiggøre, at der ikke træffes allierede militære foranstaltninger, der berører øen, uden at man forinden i lyset af den til enhver tid bestående udenrigspolitiske situation har gjort sig klart, hvorvidt sådanne foranstaltninger kan forventes at afføde reaktioner fra sovjetrussisk side.

Knap så stærke hensyn gør sig formentlig gældende for så vidt angår øvelser i farvandene øst for Bornholm, i hvert fald vest for en linie (omkring den 16.-17. østlige længdegrad). Ganske vist må man tage i betragtning, at Sovjetunionen – om end uretmæssigt – bevidst synes gennem de senere år at have forfulgt en politik, der tilsigter at gøre Østersøen til et russisk domineret område, og man bør derfor under hensyn til Sovjetunionens traditionelle mistænksomhed set i sammenhæng med dette lands militære overlegenhed og Danmarks udsatte position ikke fra dansk og allieret side iværksætte sådanne militære foranstaltninger, som må påregnes at fremkalde uønskede sovjetrussiske reaktioner, som f.eks. opbringelse af danske fiskefartøjer, uanmeldt udsendelse af russiske krigsskibe gennem Lillebælt etc. På den anden side synes fællesøvelser i dette område ikke at indebære så specifikke politiske risici som øvelser umiddelbart omkring Bornholm med anløb af øen, og de ikke-sovjetiske Østersø-stater bør formentlig søge at reagere imod den omtalte russiske politik i det omfang, dette er tilrådeligt.

¹¹ Udeladt her.

¹² Fodnote i teksten: – dvs. 3 sømil; Polen synes dog siden 1932 at have hævdet en 6-milegrænse med hensyn til søforsvaret samt som toldgrænse.

4. Sagens drøftelse i Koordinationsudvalget.

a) Rent dansk aktivitet.

Der har i Koordinationsudvalget været enighed om, at de foran fremstillede udenrigspolitiske faktorer principielt ikke taler mod en rent dansk militær aktivitet i Østersøen, herunder omkring Bornholm, under forudsætning af, at der udvises den fornødne agtpågivenhed med henblik på at undgå incidenter. [...]

[...]

c) Koordinationsudvalgets indstilling.

Det er Koordinationsudvalgets opfattelse, at de politiske betænkeligheder, som gør sig gældende med hensyn til allierede øvelser i Østersøen, indgår med forskellig vægt, alt efter om det drejer sig om større eller mindre øvelser, ligesom også karakteren af de skibstyper, som deltager i øvelserne, synes at have relevans. Fremdeles er Koordinationsudvalget af den opfattelse, at de afgørende politiske betænkeligheder koncentrerer sig om Bornholms-områdets inddragelse i øvelser, medens fællesøvelser selv så langt østpå som til meridianen 17° øst (der afgrænser et udelukkende syd for svensk territorium liggende farvand) må formodes efter omstændighederne at kunne accepteres ud fra et politisk synspunkt.

Da der derhos i Koordinationsudvalget har været enighed om, at de ovenfor fremstillede militære argumenter for at muliggøre fællesøvelser i Østersøen i den størst mulige udstrækning har betydelig vægt, skal Koordinationsudvalget henstille, at regeringen, foreløbig for en tidsbegrænset forsøgsperiode, tiltræder en ordning efter nedenstående linier. Ved forsøgsperiodens udløb kan sagen tages op på ny, bl.a. under hensyn til, om der i dette tidsrum måtte være fremkommet sovjetrussiske reaktioner.

1. Det tilkendegives vedkommende militære instanser, at fællesøvelser i Østersøen vil kunne planlægges inden for det af forsvarschefen foreslåede øvelsesområde under forudsætning af, at der ikke i øvelsen indgår allierede skibsenheder større end jager-klassen, at øvelsernes omfang begrænses til det af øvelsestekniske hensyn strengt fornødne, at øvelsernes defensive karakter understreges og tydeliggøres i pressemeddelelser etc., samt at Bornholm under øvelserne alene anløbes af danske og efter omstændighederne af norske fartøjer.¹³

Hvad sidstnævnte begrænsning angår, skal det anføres, at Koordinationsudvalget i og for sig deler den fra militær side fremførte betragtning, at det på langt sigt er meget ønskeligt at udvirke deltagelse af britiske motortorpedobåde i øvelser i Østersøen med henblik på sådanne enheders deltagelse i eventuelle krigsoperationer i dette område. Man har dog af hensyn til de kvalificerede betænkeligheder, som må knytte sig til også øvelsesmæssig stationering på Bornholm af orlogsfartøjer tilhørende stormagter, anset det for mest hensigtsmæssigt, at der ikke på forhånd gives bemyndigelse til britiske motortorpedobådes anløb af bornholmske havne i den ovenfor angivne forsøgsperiode. Det bemærkes herved, at andre skibstyper end motortorpedobåde på realistisk grundlag vil kunne deltage i øvelser i Østersøen uden nødvendigvis at måtte anløbe Bornholm.

2. Hvad specielt angår allierede luftfartøjers deltagelse i øvelserne, bør sådanne under ingen omstændigheder lande på Bornholm. I øvrigt bør allierede luftfartøjer alene deltage i øvelser i et begrænset antal.

3. Den her skitserede ordning forudsætter, at meddelelse om planlagte øvelser inden for disse rammer gives Udenrigsministeriet på det tidligst mulige tidspunkt, således at dette ministerium får mulighed for at foreslå ændringer i det omfang, de politiske forhold måtte gøre dette ønskeligt.

4. Til det ovenfor anførte kan føjes, at det efter Koordinationsudvalgets opfattelse ikke bør udelukkes, at der efter omstændighederne vil kunne afholdes små fælles dansk-norsk-britiske motortorpedobådsøvelser med fornødent anløb af Bornholm, såfremt

- a. sådanne øvelser fremtræder som selvstændige motortorpedobådsøvelser,
- b. i sig selv er af ringe omfang, og

¹³ Fodnote i teksten: – Under MAIN BRACE blev Bornholm anløbet af danske orlogsfartøjer. I maj 1951 og maj 1952 afholdtes i farvandene omkring Bornholm fælles dansk-norske motortorpedobådsøvelser med anløb af øen. Det oprindelige dansk-norske motortorpedobåds-samarbejde har i de sidste par år været udvidet til også at omfatte en efter dansk militær opfattelse meget ønskelig britisk deltagelse.

- c. ikke finder sted samtidig med andre øvelser i området.
[...]

Koordinationsudvalget skal ganske henstille, hvorvidt stillingtagen til denne sag vil indebære en sådan "beslutning af større udenrigspolitisk rækkevidde", som ifølge grundlovens § 19 skal forelægges Det udenrigspolitiske Nævn.

Derimod må Koordinationsudvalget være af den opfattelse, at sagen ikke i hvert fald på indeværende tidspunkt vil være egnet til drøftelse i Det nordatlantiske Råd, således som af CINCNORTH foreslået. En sådan principiel forelæggelse synes ikke at være nødvendiggjort af den vedtagne NATO-procedure om politisk godkendelse af øvelser (hvorefter kun konkrete øvelsesprogrammer forelægges) og ville binde regeringens handlefrihed i betænkelig grad.

826. Notits P.J.V. den 1. oktober 1953 om tilladelse til et britisk fiskeriinspektionsfartøj til anløb af bornholmsk havn.¹⁴

Forsvarsministeriet, kaptajnløjtnant Thamsborg, har den 30. september 1953 telefonisk meddelt, at den britiske marineattaché har fremsat anmodning om forlængelse af den for året 1952 gældende generelle tilladelse for et britisk fiskeriinspektionsfartøj MTB 5208 til under sejlads i Østersøen at anløbe dansk havn for kortere ophold, oliefyldning, proviantering m.v. mod anmeldelse til Søværnskommandoen senest 24 timer før anløbet.

Motorfordobåden agter at anløbe Rønne den 2. oktober 1953.

Forsvarsministeriet har d.d. meddelt, at ordningen ifølge oplysninger fra Søværnskommandoen hidtil har fungeret fuldt tilfredsstillende. Anløb har fundet sted ca. 1 gang om måneden (også i indeværende år, men dette forhold er først nu blevet Forsvarsministeriet bekendt).

Anløbene af Rønne havn er hidtil blevet anset som en normal foreteelse og har ikke givet anledning til omtale i den lokale presse.

Det henstilles, at der foreløbig gives tilladelse for anløb den 2. ds., og at sagens formalia snarest muligt bringes i orden.

Den 1. oktober 1953
P. Eider [fuldmægtig]

– Der synes ikke at være nogen udenrigspolitisk betænkelighed ved sagen. Med hensyn til den indenrigspol. situation forelægges sagen dog til resolution. – Schram-Nielsen.

– Ministeren intet at erindre. – Schram-Nielsen. 1.10.

– Forsvarsministeriet (Thamsborg) er telefonisk underrettet. – 1.10.-53 Eider

827. Notits P.J.V. den 10. oktober 1953.¹⁵

Tilladelsen blev oprindeligt givet som gældende indtil udgangen af 1952, men det må formentlig – især under hensyntagen til spørgsmålet om militære flådeøvelser i Østersøen og de dermed forbundne udenrigspolitiske problemer¹⁶ – anses for mere hensigtsmæssigt blot at give tilladelsen indtil videre.

TD 10/10-53.

Henstilles vist P.J.I. inden afgang. – Eider

¹⁴ UM 105.Dan.5. – Haster. Fortroligt.

¹⁵ UM 105.Dan.5.

¹⁶ Fodnote i teksten: – Også det tyske aspekt (spørgsmålet om ren tysk overtagelse af virksomheden) må have i tankerne. – B. Kronmann.

828. Udenrigsministeriet til Forsvarsministeriet den 10. oktober 1953.¹⁷

Under henvisning til tidligere brevveksling, senest det kgl. ministeriums skrivelse af 7. oktober 1953, 1. kt. 014.8-2/52, vedrørende tilladelse for en britisk motortorpedobåd til i forbindelse med fiskeriinspektionstjeneste i Østersøen lejlighedsvis at anløbe Rønne for oliefyldning, proviantering m.v. meddeler Udenrigsministeriet, at man intet har at erindre imod, at den omhandlede ordning betragtes som gældende indtil videre, idet det herved forudsættes, at ordningen til enhver tid kan bringes til ophør.

829. Forsvarsministeriet til Udenrigsministeriet den 10. marts 1954.¹⁸

Forsvarsministeriet har dags dato tilskrevet forsvarschefen således:

“Under henvisning til forsvarschefens skrivelse af 20. juli forrige år (H. 81/0 3136) og forhandlinger i det interministerielle koordinationsudvalg for NATO-sager om afholdelse af øvelser i Østersøen¹⁹ skal man meddele, at man forsøgsvis indtil videre kan tiltræde, at fælles øvelser i Østersøen kan planlægges inden for området, der strækker sig øst for meridianen 13° 10' øst til meridianen 17° 00' øst, under forudsætning af, at der ikke i øvelsen indgår allierede skibsenheder større end jagerklassen, at øvelsernes omfang begrænses til det af øvelsestekniske hensyn strengt fornødne, at øvelsernes defensive karakter understreges og tydeliggøres i pressemeddelelser etc., samt at Bornholm under øvelserne alene anløbes af danske og efter omstændighederne af norske fartøjer. Allierede luftfartøjer bør kun deltage i øvelserne i et begrænset antal, og sådanne luftfartøjer bør ikke lande på Bornholm.

Der vil efter omstændighederne kunne forventes meddelt tilladelse til afholdelse af små fælles dansk-norsk-britiske motortorpedobådsøvelser med fornødent anløb af Bornholm, såfremt sådanne øvelser fremtræder som selvstændige motortorpedobådsøvelser, eventuelt med deltagelse af enkelte luftfartøjer, i sig selv er af ringe omfang og ikke finder sted samtidig med andre øvelser i området.

Den skitserede forsøgsvis ordning forudsætter, at meddelelse om planlagte øvelser tilgår Forsvarsministeriet på det tidligst mulige tidspunkt, således at Forsvarsministeriet efter forhandlinger med Udenrigsministeriet får mulighed for at foreslå ændringer i det omfang, de politiske forhold måtte gøre det ønskeligt.”

Hvilket herved meddeles under henvisning til tidligere brevveksling.

830. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 31. maj 1954.²⁰

I morges blev jeg ved 9-tiden ringet op af legationssekretær Jacob Kredsløj fra det russiske gesandtskab i København, at de var kommet hertil fra gesandtskabet til den årlige kransenedlægning på den russiske soldaterbegravelse i Allinge. De havde ringet i lørdags aftes for at meddele, at de kom, men da havde vore piger fri, og min kone og jeg var i sommerhus, hvor der ingen telefon var. Jeg inviterede dem så straks til frokost her i dag kl. 12, og chaufførerne, som viste sig at være kommet dagen før (de havde 2 vogne), spiste så i køkkenet.

Foruden legationssekretæren, der talte noget tysk og meget lidt dansk, men forstod dansk, var der oberst Nepomniachtchy som stedfortrædende militærattaché og orlogskaptajn Mikhail Rouditchev som stedfortrædende marineattaché. De 2 sidste talte engelsk og forstod åbenbart dansk og kunne også tale lidt dansk.

Jeg havde sagt til marinedistriktet, om chefen eller næstkommanderende, orlogskaptajn Stærmose, kunne komme, og orlogskaptajn Stærmose var så også tilstede. Det hele forløb meget fornøjeligt, og jeg forstod, at i og for sig den ledende person i det var obersten, og under samtalen kom han også ind på Bornholms nuværende militære stilling og kom ind på spørgsmålet, at fra

¹⁷ UM 105.Dan.5.

¹⁸ UM 105.I.5.a/2. – Hemmeligt. 11.kt.35-41/53.

¹⁹ Beretning af 14. september 1953 fra koordinationsudvalget.

²⁰ UM 105.Dan.5. – Fortroligt.

dansk side skulle der være lovet russerne, at der ingen allieret base blev her på Bornholm. Hertil svarede jeg, at den daværende russiske general, da han meddelte mig, at de drog væk fra Bornholm, nævnede som betingelse, at Danmark havde marine, artilleri og infanteri her på øen. Og andre betingelser var der overhovedet ikke nævnt over for mig. Og jeg mente, at vi altid havde haft ret til at betragte Bornholm som en del af Danmark, selvom det var den østligste del, hvor vi, bortset fra de forannævnte betingelser fra russisk side, havde ret til at gøre, hvad vi ville som i en hvilken som helst anden del af Danmark. Altså eventuelt lave befæstningsværker på Bornholm, lave base her og modtage fremmede marinefartøjer ligesom i enhver anden del af Danmark, idet det var den danske regering, der – bortset fra forannævnte betingelser – var eneafgørende. Hertil svarede han et ubetinget ja, men tilføjede, hvem vil de lave baser imod? Hvortil jeg svarede, at det jo i og for sig ikke efter min mening havde så meget med spørgsmålet at gøre som overhovedet spørgsmålet om berettigelsen til at gøre det. Det måtte blive et dansk anliggende, og jeg sagde spøgende til ham, at hvis jeg ønskede at lege tinsoldater her, så måtte jeg vel i og for sig selv afgøre det. Derefter sagde han, at rundt om Sovjetunionen lå der 420 baser og lod skinne igennem, at de jo var rettet imod Sovjetunionen. Dertil sagde jeg noget om, at så kunne det ikke spille større rolle, om der var en mere eller mindre, men at jeg overhovedet ikke anede, om dette var påtænkt. Men ét var dog i hvert tilfælde givet, at vi havde stadig under forannævnte betingelser den fuldeste selvbestemmelsesret, også som medlem af Atlantpagtlandene, til selv at bestemme, hvad der skulle foregå ligesom i den øvrige del af Danmark, og at jeg i øvrigt ikke rigtigt forstod problemet, da de jo havde den russiske og polske kyst lige her i nærheden. Hertil kunne han faktisk ikke sige mere, men han havde jo også som forannævnt sagt sit ja til det, jeg sagde.

Senere hen under vor fornøjelige samtale sagde han et eller andet om, at han betragtede jo vor samtale som værende under private former, hvortil jeg svarede, at det var det hele jo.

I samtalens løb fik de også at vide, at der kom engelsk marinebesøg her i de første dage i juni måned, og det reagerede de overhovedet ikke på.

De havde været ved stranden i dag til formiddag, bor i nat på Dams Hotel, nedlægger kranse på den russiske soldaterbegravelse i Allinge i morgen formiddag, dette sidste hjalp jeg dem med at få ordnet, og de rejser med damperen herfra i morgen aften.

Dette har jeg ikke villet undlade at meddele.

831. Gesandt Toyberg-Frandzen, New Delhi, til Udenrigsministeriet den 17. januar 1955.²¹

Hans kongelige Højhed prins Peter²² har fra den polske dr. Jan Fryling modtaget et brev for nylig, hvori doktoren meddeler prinsen visse oplysninger om Polens synspunkt på Bornholms strategiske betydning. Oplysningerne, der vel næppe vil vække nogen forbavselse hos vor hjemlige forsvarsstab, vedlægges for den interesse, de måtte have.

Hvad angår Hans kongelige Højhed prins Peters kilde, dr. Fryling, vil han formentlig være Udenrigsministeriet bekendt, idet han har tilhørt den polske udenrigstjeneste siden 1918 [...]

Dr. Fryling er for tiden bosat i Darjeeling, hvis geografiske nærhed af Kalimpong forklarer kontakten mellem prins Peter og dr. Fryling, der siges fremdeles at være tilknyttet den landflygtige polske regering i London.

Bilag:

Dr. Jan Fryling, Darjeeling, til Prins Peter den 17. december 1954.²³

Deres kongelige Højhed,

Jeg har netop modtaget oplysninger, som måske kan være af nogen interesse for København. Kilden (seriøs) oplyses af sikkerhedsmæssige grunde ikke.

²¹ UM 105.Dan.5.

²² Prins Peter af Grækenland og til Danmark.

²³ Brevet fra dr. Fryling er på engelsk og er sendt Udenrigsministeriet i ambassadens afskrift. Indberetningen sendtes den 27. januar 1955 fra Udenrigsministeriet til chefen for Forsvarsstabens Efterretningsafdeling, kommandør Mørch.

Det drejer sig om et foredrag for polske søofficerer, holdt af den politiske stedfortræder for chefen for den polske søofficersskole i Gdynia.

Foredraget var den politiske forberedelse til de fælles hær- og flådeøvelser i Østersøen i 1954, hvor der blev indøvet landgangsøvelser i stor stil. I sit foredrag: "Østersøens fremtid" sagde den politiske officer:

"I tilfælde af en "alarmering"²⁴ vil det være de polske væbnede styrkers opgave i samarbejde med deres sovjetiske venner at tage den danske ø Bornholm.

Bornholm kan sammenlignes med Kronstadt fæstningen, som bevogter adgangsvejene til Leningrad. I vore hænder og med tilstrækkelig befæstning vil Bornholm lukke de vestlige indløb til Østersøen. I forbindelse med den befæstede ø Rygen (østtysk) er Bornholm af yderste vigtighed for Polens sikkerhed, særlig i betragtning af at øen har en tilgængelig kyststrækning på 500 km.

Med udviklingen af moderne våben må Kronstadt fæstningen suppleres med fæstninger i mere fremskudte stillinger, og indgangen til den finske bugt må lukkes gennem etablering af sovjetiske befæstninger ved Porkkala (Finland).

Bornholms erobring og befæstning er uomgængelig for alle Østersøstaternes sikkerhed."

832. Kommandør Mørch, Forsvarsstabens Efterretningsafdeling til kontorchef Kronmann, P.J.V, den 22. februar 1955.²⁵

Den er interessant, sammenholdt med vor egen viden. For at udnytte den vil jeg gerne spørge, om den er sendt til andre inden for forsvaret (Forsvarsministeriet, forsvarschefen m.fl.). Den bør nemlig til en vis grad kommenteres. Kunne jeg få svar pr. telefon, behøver man jo ikke referere til andet end dette brev af 22/2.²⁶

833. P.J.V. Oversigt over danske flådeøvelser med fremmed deltagelse i Østersøen.²⁷ Maj 1955.

1. Dansk-norske motortorpedobådsøvelser.

I maj 1951 og maj 1952 afholdtes i farvandene omkring Bornholm fælles dansk-norske motortorpedobådsøvelser med anløb af øen.

2. MAIN BRACE.

Øvelsen afholdtes i september 1952 og var planlagt af den øverste kommando for Nordregionen som omfattende kombinerede luft-, sø- og landmanøvrer ud fra forestillingen om et angreb mod Nordregionen, nærmere betegnet Norge, Danmark, Slesvig-Holsten og omgivende farvande.

Det var tanken, at en fase af øvelsen skulle finde sted i farvandene omkring Bornholm med deltagelse af et mindre antal britiske motortorpedobåde, der påtænkes baseret på Bornholm.

I juli måned indledte den russiske presse en række angreb på den danske regerings politik under Atlantpagten, herunder såvel spørgsmålet om fredstidsstationering som den planlagte manøvre. Under overskriften "Mistænkelige manøvrer" indeholdt Pravda en artikel, hvori det hævdedes, at øvelsen specielt havde henblik på Bornholm.

På denne baggrund ændredes planerne, således at en egentlig stationering på Bornholm af britiske motortorpedobåde ville blive undgået.

Senere henvendte den britiske ambassadør sig i Udenrigsministeriet og meddelte, at den britiske regering under hensyn til presseangrebene mod Danmark og risikoen for incidenter havde visse betænkeligheder med hensyn til den del af manøvrerne, der vedrørte farvandene omkring Bornholm. Den britiske regering ville dog ganske overlade afgørelsen til Danmark.

²⁴ "emergency".

²⁵ UM 105.Dan.5.

²⁶ I en notits den 23. februar 1955 skriver kontorchef Kronmann: – Underrettet kommandør Mørch telefonisk om, at også Forsvarsministeriet har fået genpart med tilføjelse om indberetningen også sendt Efterretningsafdelingen.

²⁷ UM 105.I.5.a/2. – Hemmeligt. Udarbejdet af sekretær Erik Andersen, P.J.V.

Samme dag afleverede den amerikanske ambassadør et memorandum, hvoraf fremgik, at den amerikanske regering i princippet var imod at give efter over for det russiske pres.

Sagen drøftedes derefter med den øverstkommanderende for Nordregionen, admiral Brind, hvorpå den danske regering tiltrådte et øvelsesprogram modificeret således, at ingen fremmede krigsskibe anløb Bornholm under øvelserne, at øvelserne ville finde sted uden for 15 sømil fra det af Rusland beherskede landområde (undtagen på de punkter, hvor geografiske forhold gjorde dette umuligt), samt at fremmede flyvemaskiner ikke ville deltage i øvelserne omkring Bornholm.

Under øvelserne kom ingen fremmede krigsskibe rent faktisk længere mod øst end den 14. længdegrad.

3. Flådeøvelse med britisk deltagelse i maj 1953.

Det var foreslået af de militære instanser at opfordre den britiske marine til at deltage med 1 undervandsbåd, 2 fregatter og 1-2 luftfartøjer i en dansk flådeøvelse bl.a. i bornholmske farvande. Øvelsesområdet strakte sig ifølge forslaget indtil den 16. længdegrad øst, og det ville endvidere være påkrævet at anløbe en bornholmsk havn 1 til 2 gange om ugen for forsyninger.

Under hensyn til de uheldige erfaringer i forbindelse med MAIN BRACE-øvelsen, der havde fundet sted kort tid før, fandt Udenrigsministeriet det for utilrådeligt at lade britiske flådeenheder deltage i bornholmske farvande, og som østgrænse for øvelsesområdet fastsattes længdegraden 13° 30'.

4. SKANDAEK MIST.

En dansk treværns-øvelse afholdt i tiden 23. september til 3. oktober 1954 med deltagelse af 2 britiske destroyere og nogle få britiske luftfartøjer.

Den maritime del bestod i hovedsagen af en defensiv mineøvelse i Øresund og Bælterne. Angrebsstyrkerne, bestående af de omhandlede britiske destroyere, skulle gå frem fra området nordøst for Bornholm og angribe mineskibene. Endvidere ses efter planerne danske ubåde at skulle operere nord for Bornholm. I luften forudsattes operationer i forbindelse med nævnte flådeøvelser.

Det var oplyst, at øvelsen ville blive holdt inden for de rammer, som er fastlagt i den af Det interministerielle Koordinationsudvalg under 14. september 1953 afgivne indstilling.

Under hensyn til, at øvelsen skulle kombineres med andre samtidig afholdte NATO-øvelser, blev SKANDAEK MIST forelagt og godkendt af såvel Atlantrådet som den britiske regering særskilt.

Fra britisk side udtaltes, at øvelsen indebar sådanne fordele, at det var værd at løbe risikoen under forudsætning af, at fornøden forsigtighed udvises. Det henstilledes i den forbindelse om muligt at flytte øvelsens østlige grænse længere mod vest.

5. SIROCCO.

En dansk-norsk-britisk fælles motortorpedobådsøvelse i tiden 16.-19. november 1954 med det formål at indøve angreb på Sjælland med norske og britiske motortorpedobåde (i alt 14 enheder med tilhørende depotskibe) og med danske motortorpedobåde (ca. 6-9) som forsvarsstyrker. De norske og britiske enheder påtænkes under øvelsen baseret på Bornholm.

Øvelsen blev ligesom den tidligere SKANDAEK MIST-øvelse forelagt det britiske udenrigsministerium. Den britiske regering udtalte i denne anledning, at i betragtning af, at øvelsen SIROCCO var berammet til afholdelse så snart efter SKANDAEK MIST og på et tidspunkt, da forhandlingerne om en alternativ løsning til EDC²⁸ stadig måtte finde sted, ville det være en fejl at basere fremmede krigsskibe på Bornholm. Den britiske regering håbede derfor, at andre arrangementer kunne træffes for stationeringen af de i øvelsen deltagende britiske enheder.

Øvelsen blev derefter tilrettelagt således, at ingen udenlandske flådeenheder baseredes på Bornholm. (Det er uoplyst, i hvilket omfang øvelsen derefter er afholdt i bornholmske farvande).

²⁸ European Defence Community – en plan om et fælleseuropæisk forsvarsforbund – EDC – med sigte på Forbundsrepublikken Tysklands militære inddragelse blev afvist af Frankrig i august 1954 efter en afstemning i Nationalforsamlingen. I stedet indtrådte Forbundsrepublikken i NATO i 1955.

834. Notits P.J.V. den 17. maj 1955.²⁹

Dansk-amerikansk flådeøvelse i Østersøen.

I en skrivelse af 11. maj 1955 har Forsvarsministeriet udbedt sig en udtalelse fra Udenrigsministeriet vedrørende spørgsmålet om deltagelsen af 2 amerikanske destroyere og 4 luftfartøjer i en øvelse, som det danske søværn ønsker afholdt i Østersøen i tidsrummet 22. til 27. august 1955 som en fase af søværnets øvelse EGR 1955, i hvilken der i øvrigt ikke vil indgå fremmede flådestyrker.

Den pågældende øvelsesfase vil fremtræde som en række taktiske øvelser, hvori vil deltage forskellige danske enheder, bl.a. fregatter, motortorpedobåde og ubåde, og man vil herunder bl.a. øve torpedoangreb mod destroyere og ubådsjagt med luftfartøjer.

Øvelsesområdet er begrænset til den 17. længdegrad øst og til ca. 15 sømil fra sovjetisk kontrolleret område, jfr. vedlagte kortskitse,³⁰ og der er ikke planlagt anløb af bornholmske havne eller landing på bornholmsk område af de amerikanske enheder.

[...]³¹

De i Det interministerielle Koordinationsudvalg opstillede retningslinier.

De af koordinationsudvalget i en beretning af 14. september 1953 opstillede retningslinier for afholdelse af øvelser i Østersøen går ud på følgende:

Øst for længdegraden 13° 10' antages øvelser at kunne være forbundet med politiske betænkeligheder. Der vil dog også kunne planlægges øvelser øst for denne linie og indtil længdegraden 17° 00' (og indtil 15 sømil fra den russisk beherskede kyst) under forudsætning af, at der ikke i øvelsen indgår allierede skibsenheder større end jagerklassen, at øvelsernes omfang begrænses til det af øvelsestekniske hensyn strengt fornødne, at øvelsernes defensive karakter understreges og tydeliggøres i pressemeddelelser etc., samt at Bornholm under øvelserne alene anløbes af danske og efter omstændighederne af norske fartøjer. Allierede luftfartøjer bør kun deltage i øvelserne i et begrænset antal, og sådanne luftfartøjer bør ikke lande på Bornholm.

Konklusion.

A. Forsvarsministeriet har anført, at de deltagende 2 amerikanske destroyere og 4 luftfartøjer har operative egenskaber, som ingen danske enheder er i besiddelse af. Bl.a. vil man med destroyerne kunne foretage forsøg med elektronisk forstyrrelse af de danske radarstationer i området og undersøge de særlige sonar-forhold i Østersøen. De amerikanske luftfartøjers deltagelse anses for meget ønskelig på grund af disses udstyr til ubådsjagt.³²

Heroverfor står risikoen for incidenter og for Ruslands opfattelse af øvelsen som provokatorisk.

Øvelsen opfylder imidlertid de ovenfor i koordinationsudvalget opstillede betingelser.³³ Baggrunden for disse betingelser var bl.a. den opfattelse, at de afgørende politiske betænkeligheder koncentrerer sig om evt. inddragelse i øvelser af Bornholm, der imidlertid i nærværende øvelse er holdt udenfor.

Endvidere bemærkes, at de særlige omstændigheder, der var baggrunden for de russiske angreb på MAIN BRACE-øvelsen i 1952 – det dengang mere aktuelle stationeringsspørgsmål og øvelsens store omfang – ikke foreligger ved nærværende øvelse. Snarere kunne man henvise til den heldigt gennemførte øvelse i efteråret 1954 med 2 britiske destroyere, om end dennes tyngdepunkt lå i bælterne og sundet.

Amerikanske destroyere aflagde i 1951 og i 1953 flådebesøg på Bornholm. Derimod har amerikanske flådeenheder ikke tidligere deltaget i øvelser i Østersøen med danske flådeenheder.

²⁹ UM 105.I.5.a/2. – Hemmeligt.

³⁰ Udeladt her.

³¹ Udeladt her er et afsnit, der resumerer "Oversigt over danske flådeøvelser med fremmed deltagelse" fra maj 1955 (aftrykt ovenfor).

³² Fodnote i teksten: – Det anføres af Forsvarsministeriet, at det af øvelsesmæssige grunde er ønskeligt, at danske flådeenheder får lejlighed til at øve defensive operationer mod flåde- og luftenheder, hvis operative egenskaber svarer ret nøje til de angrebsstyrkers, der i krigstilfælde må forventes at optræde i Østersøen.

³³ Koordinationsudvalgets beretning af 14. september 1953 og Forsvarsministeriets skrivelse af 10. marts 1954.

Det kunne tænkes, at man fra russisk side ville benytte denne omstændighed som led i den løbende propaganda om amerikansk imperialismen i forbindelse med en advarsel til Danmark.

Endvidere kan det anføres, at man på et tidspunkt, hvor der måske er udsigt til en vis afspænding, skal undgå at give ny næring til den traditionelle russiske mistænksomhed.

Der er imidlertid tale om en mindre øvelse af defensiv karakter i et farvandsområde, der er særligt begrænset med henblik på undgåelsen af eventuelle politiske komplikationer. Ønsket om at tilgodese de nævnte øvelsesformål kan derfor tale for, at Udenrigsministeriet efter omstændighederne vil kunne give sin tilslutning til øvelsens afholdelse med forbehold af sin endelige stilling i sagen under hensyntagen til den politiske situation på øvelsens tidspunkt.

B. Reglerne om forelæggelse for Atlantrådet af NATO-øvelsen finder ikke anvendelse på nærværende nationale danske øvelse med amerikansk deltagelse. Dette udelukker ikke, at øvelsen, hvis dens afholdelse i øvrigt kan anbefales, kan forelægges rådet, hvilket dog i betragtning af øvelsens beskedne størrelse ikke synes at være påkrævet.

Derimod vil det måske være heldigt, om øvelsen forelægges den amerikanske regering gennem ambassaden i Washington. Ønsket om at undgå enhver risiko for, at øvelsen kan have en uheldig indflydelse på de kommende stormagtsforhandlinger,³⁴ tilsiger dette.

Den 17. maj 1955

Erik Andersen [sekretær]

Det er ganske vist rigtigt, at den omhandlede øvelse holder sig inden for de af Koordinationsudvalget i 1953 foreslåede retningslinier for afholdelse af øvelser i Østersøen. Erfaringerne synes imidlertid at have vist, at Koordinationsudvalget dengang har anlagt en måske lidt for optimistisk vurdering. I hvert fald har både den danske og den britiske regering ved senere lejligheder næret betænkeligheder ved at gå så vidt, som Koordinationsudvalget kunne tænke sig. Dette kan imidlertid ikke undre, idet man her er inde i et meget følsomt politisk område, hvor de foreliggende omstændigheder må spille afgørende ind.

For nu først at fremhæve betænkelighederne ved en øvelse som den her omhandlede skal følgende anføres:

1. Et incident i Østersøen i forbindelse med en dansk flådeøvelse mellem amerikanske (og eventuelt også danske) skibe eller luftfartøjer på den ene side og sovjetiske enheder på den anden side ville unægtelig ikke være særlig heldigt i den kommende sommer med dens generelle stormagtsforhandlinger, og det hvad enten forhandlingerne afsluttes heldigt, uden resultat eller på det pågældende tidspunkt stadig er løbende. Incidentet ville være så meget mere uheldigt, hvis stormagtsforhandlingerne skulle finde sted i Stockholm, hvad der ikke kan udelukkes.
2. Den pågældende øvelse tænkes afholdt i tidsrummet 22.-27. august d.å. I denne forbindelse er det værd at erindre sig, at der i dagene 4.-9. august finder ret massive amerikanske flådebesøg sted i København og Stockholm med i alt 15 enheder.
3. En særlig betænkelighed ved øvelsen er jo naturligvis, at de fremmede enheder, der deltager, er amerikanske. Efter erfaringerne fra MAIN BRACE er amerikanerne jo knapt så følsomme, hvad de bornholmske farvande angår, som briterne, og man kan derfor i givet fald risikere amerikansk misstemning, hvis man på et senere tidspunkt føler, at det er bedre at aflyse øvelsen.

I den anden vægtskål vejer:

- a) At det efter det oplyste er af stor betydning for det danske forsvar at holde øvelser med deltagelse af fremmede skibsenheder, der besidder operative egenskaber og udstyr, som ingen danske enheder er i besiddelse af, men som en eventuel fjende må formodes at have. Meget vægtige grunde bør derfor foreligge for at nægte en sådan øvelses afholdelse.

³⁴ Der hentydes til topmødet i Geneve mellem regeringscheferne fra USA, Sovjetunionen, Storbritannien og Frankrig, som afholdtes den 18.-23. juli 1955 og forløb i et så fordrageligt toneleje, at pressen talte om "the spirit of Geneva".

- b) Efter det i Forsvarsministeriets skrivelse oplyste synes der ikke at kunne herske nogen tvivl om, at det drejer sig om en defensiv øvelse.
- c) Ønsket om lejlighedsvis at modvirke en russisk tendens til at betragte Østersøen som mere eller mindre eksklusiv russisk interessesfære.

Alle forhold taget i betragtning finder jeg, at Udenrigsministeriet ikke bør modsætte sig, at den pågældende øvelse afholdes, men at man bør fremføre følgende over for Forsvarsministeriet:

- (i) at man efter omstændighederne må ønske, at øvelsesfeltet indskrænkes således, at det så vidt muligt afgrænses i øst af den 16. længdegrad og i syd af den 55. breddegrad;
- (ii) at de deltagende enheder erholder udførlig vejledning om, hvorledes de skal forholde sig for at undgå, at der under øvelsen opstår incidenter med østblok-enheder (jfr. f.eks. vejledningen i forbindelse med SKANDAEK MIST-øvelsen, bilag til Forsvarsministeriets skrivelse af 21.6.1954, j.nr. 105.I.5.b/12);³⁵
- (iii) at Udenrigsministeriet forbeholder sig at tage sagen op til fornyet overvejelse og afgørelse, hvis den politiske udvikling måtte gøre dette nødvendigt;
- (iv) at der tilrettelægges en alternativ øvelse med deltagelse af de pågældende amerikanske skibs- og luftenheder, som i givet fald kan udføres, hvis forholdene måtte tilsige, at den omhandlede øvelse i Østersøen bør aflyses.

Den 20. maj 1955
Birger Kronmann [kontorchef]

835. Forsvarsministeriet til Udenrigsministeriet den 21. juli 1955.³⁶

[...]

Ved skrivelse hemmeligt P.J.V. j.nr. 105.I.5.b/14 af 21/5 1955 meddelte Udenrigsministeriet bl.a., at man alt taget i betragtning ikke mente at burde udtale sig imod, at en øvelse som den foreslåede afholdtes i Østersøen, idet man samtidig henstillede, at øvelsesområdet begrænsedes noget i forhold til de i beretning af 14/9 1953 fra det interministerielle koordinationsudvalg for NATO-sager foreslåede rammer.

I fortsættelse heraf skal man herved til det kgl. ministeriums orientering meddele, at Søværnskommandoen ved skrivelse af 9/6 1955 hertil har indberettet, at man gennem den herværende amerikanske marineattaché har modtaget underretning om, at den amerikanske Chief of Naval Operations har tilkendegivet, at man ikke ønsker amerikansk maritim deltagelse i omhandlede øvelse i Østersøen, da Chief of Naval Operations "consider political sensitivities in this area make undesirable repercussions almost inevitable".³⁷

Den forudsete deltagelse i Østersøen af amerikanske destroyere og luftfartøjer i øvelsesgruppen 1955 er herefter bortfaldet, og øvelserne vil i stedet blive planlagt afholdt i den nordlige del af Kattegat og Skagerrak.

³⁵ Udeladt her.

³⁶ UM 105.I.5.a/2. – Hemmeligt.

³⁷ ...da chefen for det amerikanske søværns operative styrker "er af den opfattelse, at den politiske følsomhed i dette område næsten med sikkerhed vil medføre uønskede eftervirkninger".

**Besøg på Bornholm af chefen for NATO's flådestyrker i Nordregionen,
admiral Gladstone, juni 1955.**

836. Notits P.J.V. den 1. juni 1955.³⁸

Den britiske ambassade har dags dato ved Mr. Cawley telefonisk forespurgt, hvorvidt der måtte være noget til hinder for at foretage flyvning til Bornholm med et luftfartøj type D.C. 3 (Dakota) til befordring af den britiske admiral, der er chef for flådestyrkerne under Nordregionen (Commander Allied Naval Forces Northern Europe).

Den pågældende flyvemaskine tilhørte Nordregionen, men var en almindelig transportmaskine uden militært udstyr.³⁹

Den britiske admiral, hvis navn ambassaden ikke kendte, var for nylig tiltrådt ved Nordregionen og ønskede at aflægge et besøg på Bornholm for at se øen.⁴⁰ Besøget ville ikke finde sted i forbindelse med afholdelse af øvelser.

Besøget ønskedes aflagt i nær fremtid, men ambassaden havde ikke oplysninger om det nøjagtige tidspunkt. Ambassaden ønskede på nuværende tidspunkt blot at modtage en forhåndsorientering om, hvorvidt man fra dansk side var indforstået med, at det pågældende luftfartøj landede på Bornholm.

Referenten lovede at forelægge sagen og ringe tilbage til ambassaden.

Referenten har telefonisk anmodet Forsvarsministeriet, kaptajnløjtnant Sund om en udtalelse om sagen. Hr. Sund lovede at forelægge sagen for sine foresatte og telefonere tilbage.

Fra Udenrigsministeriets side synes hverken flyvningen eller besøget i sig selv at give anledning til betænkeligheder. Forudsætningen for russernes evakuering af Bornholm – at øens bevogtning helt blev overtaget af Danmark, og at der ikke kom fremmed militær til øen – har således ikke været til hinder for, at fremmede flådeenheder har kunnet aflægge besøg på Bornholm.

Når Forsvarsministeriets indforståelse med besøget måtte foreligge, henstilles den britiske ambassade underrettet om, at man fra dansk side ikke har noget at erindre imod den omhandlede flyvning, og at man imødeser nærmere oplysning om sagen, når besøget bliver aktuelt.

Den 1. juni 1955.

Erik Andersen [sekretær]

Forsvarsministeriet, kaptajnløjtnant Sund, har d.d. telefonisk meddelt ikke at have noget at erindre imod omhandlede flyvning og besøg, såfremt Udenrigsministeriet er indforstået med besøget.

2/6-55. E. Andersen

Har der tidligere været besøg på Bornholm af NATO topmilitære?

2/6 Hessellund Jensen [ass. afd. chef]

Så vidt ses af akterne har der ikke tidligere været besøg på Bornholm af denne art. Referenten har bl.a. undersøgt aktpakken om Bornholm, 105.K.16.a., der intet indeholder herom. I Forsvarsministeriet erindrer man ikke tidligere besøg.

3/6-55 E. Andersen

P.J.I. (fuldmægtig Oldenburg) har ikke tidligere hørt om besøg af denne art.

E. Andersen

Efter aftale med afdelingschef Hessellund Jensen har jeg talt med den britiske ambassade (flyverattaché Mr. Farmer) og spurgt, om den britiske admirals forgænger havde aflagt besøg på Bornholm. Mr. Farmer forklarede mig, at han ikke erindrede noget bestemt herom, og at man heller ikke på ambassadens akter synes at have nogle oplysninger desangående. Ikke desto mindre

³⁸ UM 105.Dan.5.

³⁹ Marginnoter: – Altså en civil maskine. Axel Serup. – Men dog vel militært indregistreret? B. Kronmann.

⁴⁰ Marginnote: – Har der været andre for nordregionen?

mente han, at det var givet, at admiralens forgænger faktisk havde aflagt besøg på Bornholm, men det var formentlig sket ad søvejen. Han spurgte endeligt, om jeg mente, der ville være vanskeligheder med at opnå den nu ønskede tilladelse, hvortil jeg svarede, at det troede jeg ikke. Jeg lovede ham, at afgørelsen snarest skulle foreligge.

Den 4. juni 1955. Axel Serup [fuldmægtig]

Det kan øjensynligt ikke konstateres, at der tidligere har fundet lignende besøg sted på Bornholm af højere officerer fra Nordkommandoen, selvom noget sådant vel er muligt i forbindelse med øvelser. Som sagen står, synes jeg ikke, man kan svare britiske ambassade, at det ønskede besøg ikke er velset. Den nye admiral, hvis navn er Gladstone, har i øvrigt ifølge pressen netop været i København, dog uden at have været i forbindelse med forsvarschefen. Ifølge Forsvarsministeriet har admiralen ej heller været i forbindelse med dette ministerium og ifølge Forsvarsstaben heller ikke hos Søværnskommandoen. Under besøget i København var han kun hos general Mansergh.⁴¹ Havde han haft lidt mere kontakt med de danske myndigheder, ville han næppe have rejst spørgsmålet om Bornholmsbesøg så rutinemæssigt. I øvrigt har englænderne netop ofte været tilbageholdende i spørgsmål af denne art.

Det henstilles at svare, at admiralen er velkommen, men at vi foreslår, at det påtænkte besøg på Bornholm først sker efter nærmere aftale med de danske myndigheder.

6/6. Hessellund Jensen

Direktøren: I princippet velkommen naturligvis overalt i Danmark. Men da det synes første gang sådant besøg på Bornholm (hvor særlige hensyn), ville vi gerne med hensyn til tidspunktet, at der forinden blev truffet aftale med de danske forsvarsmyndigheder.

Kan meddeles britiske ambassade.

6/6 Hessellund Jensen

Kaptajnløjtnant Sund telefonisk underrettet om, hvad UM vil svare. Sund intet at erindre.

B. Kronmann [kontorchef] 6/6-55

I commander Farmers fravær har jeg meddelt ovenstående til Mr. Cawley.

Axel Serup 6/6

837. Notitser af kontorchef Kronmann, P.J.V. den 10. og 11. juni 1955.⁴²

COMNAVNORTH's besøg på Bornholm.

Kommandørkaptajn Konradsen, Forsvarsministeriets 1. kontor, har dags eftermiddag telefonisk meddelt, at COMNAVNORTH,⁴³ admiral Gladstone, telegrafisk over for forsvarschefen har forespurgt, hvorvidt der vil være noget til hinder for, at han besøger Bornholm omkring midten af denne måned. Programmet for den britiske NATO-admirals besøg er følgende:

Admiralen sejler med den normale rutebåd fra København til Bornholm den 13. juni og vil i løbet af den 14. juni hilse på Bornholms kommandant, chefen for Bornholms marinedistrikt og amtmanden på Bornholm. Admiralen agter endvidere at leje en automobil og køre en tur på Bornholm evt. ledsaget af Bornholms kommandant (turen vil muligvis finde sted i kommandantens bil). Bornholms kommandant giver om aftenen en middag for admiral Gladstone.

Admiralen vil igen forlade Bornholm den 14. om aftenen med båden til København. Admiralen agter at rejse i uniform og vil være ledsaget af sin hustru, en adjutant (en flight lieutenant) og en dansk officer, premierløjtnant Bodenhoff-Olsen.

⁴¹ CINCNORTH – chefen for Nordregionen.

⁴² UM 105.Dan.5. – Fortroligt

⁴³ Commander Naval Force Northern Europe – chef for Nordregionens flådestyrker.

Efter tilbagekomsten til København vil admiralen aflægge besøg på forskellige marine-etablissementer på Sjælland og Falster og vil derefter med en dansk motortorpedobåd sejle igennem Store Bælt, besøge Korsør marinestation og derefter Århus marinedistrikt for at afslutte opholdet i Danmark ved afrejse med flyvemaskine fra Aalborg.

Kommandørkaptajn Konradsen oplyser, at Forsvarsministeriet ikke har noget særligt standpunkt i sagen, men henledte samtidig opmærksomheden på, at COMNAVNORTH i krigstilfælde vil komme til at kontrollere den danske flådes operationer, altså også i Østersøen, hvorfor det i og for sig måtte anses for naturligt, at han aflagde et besøg også på Bornholm.

Medens det tidligere i sagen var oplyst af de militære myndigheder, at COMNAVNORTH endnu ikke skulle være officielt introduceret hos de danske marinemyndigheder, oplyste kommandørkaptajn Konradsen nu på fornyet forespørgsel efter at have undersøgt sagen, at admiral Gladstone af søværnet betragtes som officielt introduceret, idet dette var sket under den middag, som general Mansergh for nylig afholdt i København, hvor foruden admiralen den danske forsvarsstyrelse var til stede, og præsentationen således fandt sted på denne måde.

Det bemærkes, at det er oplyst over for Udenrigsministeriet, at admiralen, såfremt han ikke kan få besked i dag, foreløbig udsætter rejsen.

Det er tidligere meddelt den britiske ambassade,⁴⁴ at admiralen i princippet naturligvis er velkommen overalt i Danmark, men at man, da det var første gang, sådant besøg fandt sted på Bornholm, hvor der gjorde sig særlige hensyn gældende, henstillede, at der forinden blev truffet nærmere aftale med vedkommende danske forsvarsmyndigheder om et belejligt tidspunkt for et besøg der. Det var herved tanken at lade admiral Gladstone forstå, at det ikke var så enkel en sag at rejse til Bornholm.

Efter mundtligt at have foredraget sagen for direktøren har denne telefonisk hos statsministeren⁴⁵ indhentet følgende resolution, der i dag er meddelt kommandørkaptajn Konradsen:

Det kan meddeles admiral Gladstone, at han er meget velkommen til at besøge det øvrige Danmark, men at statsministeren henstiller, at rejsen til Bornholm foreløbig udsættes, idet man gerne ved lejlighed nærmere vil forklare årsagerne hertil. Det er samtidig til Forsvarsministeriets egen underretning tilføjet, at Udenrigsministeriet ikke finder tidspunktet (kommende stormagtsforhandlinger)⁴⁶ særlig egnet for et besøg af en NATO-commander på Bornholm i betragtning af, at det er første gang, at noget sådant sker.

Den 10. juni 1955.

Efter de for Forsvarsministeriet og Udenrigsministeriet foreliggende oplysninger skulle det som nævnt foran være første gang, at en NATO-commander aflagde besøg på Bornholm. Lørdag formiddag den 11. d.m. opstod der imidlertid i P.J.V. tvivl om, hvorvidt denne forudsætning for resolutionen holdt stik, og Forsvarsministeriet blev derfor anmodet om på ny at underkaste dette spørgsmål en meget nøje og hurtig undersøgelse. Et par timer efter kunne kommandørkaptajn Konradsen oplyse, at Forsvarsministeriet i mellemtiden havde været i forbindelse med flere officerer, der havde gjort tjeneste hos AFNE,⁴⁷ og som nu tjenstgjorde forskellige steder rundt i landet. Det var herved konstateret, at admiral Brind i egenskab af CINCNORTH⁴⁸ i efteråret 1951 eller foråret 1952 havde aflagt besøg på Bornholm i uniform. Admiralen var ankommet til flyvepladsen ved Rønne i sin Dakota og var blevet modtaget af kommandanten på Bornholm, ligesom pressen var til stede. Endvidere har general Mansergh siden også i egenskab af CINCNORTH aflagt besøg på Bornholm, men mentes at være ankommet med båden, og det var uvist, om han havde været i uniform. Kommandørkaptajn Konradsen tilføjede, at Forsvarsministeriets akter intet indeholdt herom, og at besøgene så vidt vides var arrangeret direkte mellem vedkommende militære myndigheder.

⁴⁴ Fodnote i teksten: – flyverattachéens kontor.

⁴⁵ H.C. Hansen, der også var udenrigsminister, indtil Jens Otto Krag overtog ministeriet i 1958.

⁴⁶ Topmødet i Geneve.

⁴⁷ NATO's nordregion (Allied Force Northern Europe).

⁴⁸ Chef for NATO's nordregion (Commander-in-Chief Northern Europe).

Da en af forudsætningerne for statsministerens resolution herefter var bristet, forelagde direktøren på ny sagen for statsministeren, der tiltrådte, at Udenrigsministeriet under disse omstændigheder kunne meddele Forsvarsministeriet, at stats- og udenrigsministeren herefter ikke havde noget at erindre imod COMNAVNORTH's besøg på øen som planlagt.

Dette blev meddelt Forsvarsministeriet, der derefter omgående ville give beskeden videre til rette vedkommende. Det bemærkes i denne forbindelse, at Forsvarsministeriet inden da endnu ikke officielt havde besvaret COMNAVNORTH's henvendelse, men kun underhånden orienteret en officer i AFNE's stab i København.

Den 11. juni 1955.

838. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 13. juni 1955.⁴⁹

Privat.

Jeg fik for nogen tid siden gennem oberst Thomsen⁵⁰ her meddelelse om, at den engelske admiral Gladstone ville komme her til Bornholm med sin frue og gerne ville hilse på os. Og jeg læste det også i aviserne her.

For et par dage siden stod der imidlertid i aviserne, at besøget var aflyst.

Nu kom imidlertid obersten i dag og sagde, at admiralen kom alligevel og sammen med sin kone, og uanset at jeg er bortrejst til amtmandsmøde, ville de gerne aflægge visit hos min kone i morgen, og så spiser admiralinden frokost her hos min kone og går så til middagen hos obersten i morgen aften.

Men når jeg skriver til Dig, er det fordi denne aflysning har vakt en vis opsigt her, og derfor ville jeg blot spørge, om Du ved, hvad den skyldes. Der er nogle her, der mener, at det er Udenrigsministeriet, der har foranlediget dette, men det har jeg jo selvfølgelig benægtet, ikke mindst på baggrund af mit memorandum⁵¹ sidste år angående besøg her og vores samtale derom og senere samtale med udenrigsministeren derom, da han var herovre med den tidligere engelske minister Bottomley.

Jeg forstod både på ministeren og Dig, at man nu var enige om, at man ikke kunne blive ved med at behandle Bornholm på denne måde, at dette var et forbudt land for visse at komme til, men at man måtte behandle det i hovedsagen som andre dele af Danmark, hvilket jo glædede mig meget.

Og når nu for kort tid siden jeg havde besøg af den russiske minister i København ledsaget af militær- og marineattachéen i fuld uniform, så har den side jo også fået, hvad den skulle have.

Men jeg ville være meget taknemmelig, om Du, når Du har tid efter konsulbesøget,⁵² ville være venlig privat at sende mig et par orienterende ord.

I øvrigt kommer der den 27.-30. d.m. en engelsk undervandsbåd, og vi skal have officererne til middag her.

839. Direktør Svenningsen til amtmand Stemann den 14. juni 1955.⁵³

I besvarelse af Dit venlige brev af 13. ds. angående den engelske admiral Gladstones rejse til Bornholm kan jeg sige, at der for såvidt har været lidt slinger i valsen i denne sag, som Udenrigsministeriet først fik faktisk urigtige oplysninger, idet det blev meddelt os, at der aldrig tidligere havde været en højtstående NATO-officer på Bornholm. Hvis denne oplysning havde været rigtig, kunne der formentlig have været grund til at trække vejret og tænke sig om. Det må herved erindres, at der ikke er tale om en officer, tilhørende de nationale stridskræfter i et af NATO-landene, men om en høj stabskommandant i selve NATO-institutionen.

⁴⁹ UM 105.Dan.5.

⁵⁰ Chef for Bornholms Værn.

⁵¹ Er ikke i aktpakken.

⁵² Besøg i København af danske konsulere i udlandet.

⁵³ UM 105.Dan.5.

Imidlertid viste det sig, at vi var blevet forkert underrettet, idet både admiral Brind og vistnok også general Mansergh tidligere har aflagt besøg på Bornholm. Dette var Forsvarsministeriet oprindelig ikke klar over. Så snart dette punkt var afklaret, var der selvfølgelig ingen tvivl om, at vi gerne så admiral Gladstones besøg på Bornholm.

840. Notat P.J.V. den 8. juli 1955.⁵⁴

Referat.

Den 8. juli 1955.
Svenske flådebesøg på Bornholm.
ad amtmand Stemanns brev af 5. juli 1955.

I. Amtmand Stemann har i et brev af 5. d.m. til direktøren udstødt et hjertesuk over, at den svenske marine ikke "må" komme på Bornholm, noget bornholmerne ikke kan forstå og finder forunderligt. Amtmanden udtaler, at man på øen venter, at Bornholm nu også i henseende til svenske flådebesøg må komme til at indtage en ligeberettiget stilling i forhold til det øvrige land.

II. Hvorledes forholder det sig nu med hensyn til svenske krigsskibes besøg på Bornholm?

I foråret 1948 forhørte de svenske marinemyndigheder sig gennem marineattachéen i Stockholm, om der ville være noget til hinder for, at 2 uarmerede skonnertbyggede marineøvelsesfartøjer i sommeren 1948 lejlighedsvis anløb bornholmske havne. Sagen behandledes på et forsvarsmøde den 13. maj 1948, ved hvilken lejlighed den daværende udenrigsminister efter at have omtalt de dansk-russiske forhandlinger i marts 1946 i forbindelse med rømningen af Bornholm udtalte, at "der var den mulighed, at russerne ville betragte et sådant besøg med mistro og benytte det som påskud til fornyet direkte interesse for Bornholm". I overensstemmelse med det på nævnte møde besluttede blev ambassadøren i Stockholm instrueret om at gøre de svenske myndigheder bekendt med de danske synspunkter. Dette skete under en samtale med viceadmiral Strömbäck, som fuldt ud forstod de danske betænkeligheder, og besøgene blev derefter aflyst, og spørgsmål om besøg på Bornholm ses ikke siden rejst fra svensk side over for danske myndigheder.

Derimod fremkom der i 1952 meddelelse i Stockholmspressen, hvorefter den svenske udenrigsminister skulle have modsat sig et af den svenske marineledelse fremsat forslag om at lade svenske flådeenheder besøge Bornholm. For Udenrigsministeriet foreligger der ikke autentiske oplysninger om rigtigheden af disse forlydender, ej heller om baggrunden for dem.⁵⁵

I marts 1953 indstillede P.J.V., at man, når en passende lejlighed måtte frembyde sig, en passant over for svenskerne indicerede, at den danske uvilje mod svenske flådebesøg ikke længere eksisterede. Kontoret fandt, at det ikke ville være ganske unaturligt, om svenskerne ventede på en dansk demarche, før de på ny overvejede flådebesøg på Bornholm efter den stilling, Danmark havde indtaget i 1948. Der ses imidlertid aldrig at være truffet nogen resolution i denne sag.

III. Tiden til at ændre afgørelsen af 1948 synes imidlertid nu at være inde. De da fremførte synspunkter synes vanskeligt at kunne opretholdes, efter at amerikanske, britiske og norske flådeenheder senere har fået tilladelse til at besøge Bornholm, og efter at direktøren i 1952 under drøftelserne vedrørende MAIN BRACE-øvelsen over for den britiske og amerikanske ambassadør gav udtryk for, at Danmark gerne modtog flådebesøg i bornholmske havne, når de blot ikke fandt sted i forbindelse med manøvrer. Under disse omstændigheder synes det ikke rimeligt at modsætte sig, at Sverige, der jo naturligt opererer i Østersøen, besøger Bornholm, og jeg henstiller derfor, at

⁵⁴ UM 105.Dan.5. – Referat af sekretær Peter Michaelsen.

⁵⁵ I en indberetning fra ambassaden i Stockholm den 6. oktober 1952 henvises til en artikel i bladet A.T. for den 3. okt., hvori det på grundlag af oplysninger fra "Marinens pressedetalj" meddeles, at der i programmet for den svenske flådes besøg i danske havne også indgik et besøg i Rønne, som dog faldt bort. Derimod blev de planlagte besøg i Sønderborg, Århus og Køge gennemført i sommerens løb. – UM 105.Dan.5.

vi instruerer ambassadøren i Stockholm om ved passende lejlighed at ville meddele de svenske myndigheder, at vi gerne modtager svenske flådebesøg i bornholmske havne.

Forinden en sådan instruktion afgår, vil det formentlig være rimeligt at indhente Forsvarsministeriets indforståelse, selv om afgørelsen i 1948 skyldtes Udenrigsministeriets betænkeligheder.

Koncept til skrivelse til departementschefen i Forsvarsministeriet samt svar til amtmand Stemmann vedlægges.⁵⁶

841. Afdelingschef Hessellund Jensen, Udenrigsministeriet, til departementschef Langseth, Forsvarsministeriet, den 15. juli 1955.⁵⁷

Fra amtmand Stemmann har ambassadør Svenningsen⁵⁸ modtaget det i afskrift vedlagte brev⁵⁹ af 5. d.m., hvori han, som De vil se, udstøder et hjertesuk over, at der ikke kommer svenske flådeenheder på besøg i bornholmske havne.

Jeg har ladet sagen undersøge, og det viser sig, at vi i 1948 besvarede en gennem marine-attachéen modtaget forespørgsel fra de svenske myndigheder derhen, at vi ikke gerne så, at 2 uarmerede skonnerbyggede marineøvelsesfartøjer anløb bornholmske havne. Siden da er de svenske flådebesøg på Bornholm faktisk udeblevet. De grunde, som dengang bevægede os til at indtage dette standpunkt – den mulighed, at Sovjetunionen så kort tid efter de dansk-sovjetiske forhandlinger i marts 1946 i forbindelse med rømningen af Bornholm ville betragte et sådant besøg med mistro og benytte det som påskud til fornyet interesse for øen – skønnes imidlertid ikke længere at være til stede, og såfremt Forsvarsministeriet måtte være enigt heri, er det Udenrigsministeriets hensigt at anmode den kgl. ambassadør i Stockholm om ved passende lejlighed at ville lade vedkommende svenske myndigheder forstå, at vi fra dansk side gerne ser, at enheder af den svenske flåde aflægger besøg i bornholmske havne.

[Den 15. juli afgik der også brev til amtmand Stemmann med samme budskab som ovenfor. Den 20. september 1955 sendte direktør Svenningsen et brev til amtmanden, hvori han oplyste, at man efter forhandling med Forsvarsministeriet havde bedt ambassadør Monrad-Hansen om ved passende lejlighed at lade de svenske myndigheder forstå, at man gerne så svenske flådebesøg på Bornholm. Dette var nu sket, og meddelelsen var modtaget med tilfredshed. Fra svensk side havde man ladet ambassadøren forstå, at det ikke ville vare længe, før svenske orlogsfartøjer ville besøge Bornholm.]

842. Notits P.J.V. den 18. oktober 1955.⁶⁰

Flyvning med et MAAG luftfartøj til Bornholm.

Forsvarsministeriet, kaptajn Glarborg, har d.d. telefoneret til referenten og meddelt, at flyvestation Karup har modtaget en anmodning om tilladelse til flyvning til Bornholm med en amerikansk C-47 militærmaskine, der er stationeret her i landet til brug for MAAG (Military Assistance Advisory Group). Flyvningen ønskes foretaget den 19. oktober med tilbageflyvning samme dag. Foruden besætningen vil der om bord befinde sig oberst Bayley og oberst Buck, og formålet med flyvningen var at vise sidstnævnte flyvevåbnets anlæg på Bornholm.

⁵⁶ Udeladt her.

⁵⁷ UM 105.Dan.5.

⁵⁸ Direktør Svenningsen havde været gesandt i Stockholm (1945-50) og i Paris (1950-51), inden han igen blev direktør i 1951.

⁵⁹ Udeladt her.

⁶⁰ UM 105.Dan.5. – Notits af sekretær Erik Andersen.

I forbindelse med etableringen af nyordningen for NATO-luftfartøjers overflyvning af Danmark har Udenrigsministeriet særlig forbeholdt sig at blive hørt i sager, hvor flyvestation Karup anmodes om at give tilladelse til overflyvning af Bornholm.

Kaptajn Glarborg oplyste, at Forsvarsministeriet for sit vedkommende var indstillet på at give den omhandlede tilladelse gennem flyvestation Karup og spurgte, hvorvidt Udenrigsministeriet måtte have noget at erindre herimod.

Efter at have forelagt sagen for kontorchef Kronmann og afdelingschef Hessellund Jensen har referenten telefonisk meddelt kaptajn Glarborg, at der ikke herfra vil være noget til hinder for gennemførelsen af den omhandlede flyvning.

843. Notat den 17. januar 1956 i anledning af stats- og udenrigsminister H.C. Hansens besøg i Sovjetunionen i marts 1956.⁶¹

Afholdelse af øvelser i Østersøen med allieret deltagelse.

Ved den politiske screening af planer for øvelser i Østersøen med allieret deltagelse udvises der stor forsigtighed under den afvejning, som må finde sted mellem på den ene side øvelsernes forsvarsmæssige betydning og på den anden side nødvendigheden af at undgå, at øvelserne af USSR kan opfattes som en provokation. For så vidt angår Bornholm spiller endvidere særlige hensyn ind, som medfører, at man søger at undgå basering af fremmede flådeenheder på øen.

Indhold: 1 referat om ovennævnte spørgsmål.

Referat.

Afholdelse af øvelser i Østersøen med allieret deltagelse.

Som følge af Østersøens store strategiske betydning for såvel Danmark som Sovjetunionen udgør dette farvand et følsomt område i forholdet mellem de to lande.

Forsvaret i Østersøen er betydningsfuldt både for sikring af Danmark mod invasionsforsøg og som værn imod, at fjendtlige flådestyrker, herunder navnlig u-både, undslipper fra Østersøen. Farvandets strategiske betydning står endvidere i forbindelse med, at behovet for transport ad søvejen mellem østbloklandene indbyrdes i en given situation vil stige i det omfang, forsyningslinierne på landjorden lammes.

De forsvarsmæssige opgaver i Østersøen kan Danmark ikke løse uden bistand af andre NATO-landes militære styrker, herunder og især de kommende vesttyske søstridskræfter.

Det har under militære øvelser med allieret deltagelse været nødvendigt at tage hensyn ikke alene til den militære øvelsesværdi, men tillige til ønsket om undgåelse af provokationer, betænkeligheder som vore allierede ikke står uforstående overfor.

For så vidt angår Bornholm spiller endvidere særlige hensyn ind, som gør det påkrævet af politiske grunde at søge endog midlertidig stationering af udenlandske militærenheder på øen i forbindelse med flådeøvelser undgået. Ja, en vis tilbageholdenhed har endda hidtil gjort sig gældende med hensyn til almindelige flådebesøg.

Den kritik, som øvelsen MAIN BRACE (1952) blev udsat for i den sovjetiske presse, gav anledning til yderligere forsigtighed ved den politiske stillingtagen til øvelser med Østersø-aspekter.

En fase af MAIN BRACE-øvelsen afholdtes i farvandene omkring Bornholm med allieret deltagelse i form af et mindre antal britiske motortorpedobåde, der påtænktes baseret på Bornholm. Spørgsmålet om fredstidsstationering var på det tidspunkt fremme i debatten, og i juli måned 1952 indledte den sovjetiske presse en række angreb på den danske regerings politik under

⁶¹ UM 105.I.5.a/2. – Notatets første del er et resumé af det følgende referat. Notatet ("Referat") er udarbejdet i P.J.V. af sekretær Erik Andersen, fuldmægtig Axel Serup og kontorchef Birger Kronmann. En påtegning foroven har følgende ordlyd: – Læst op i telefonen for kontorchef Svend Hansen, Forsvarsministeriet, der intet har at erindre. 17/1-56. B. Kronmann.

Atlantpagten, i hvilken forbindelse øvelsen betegnedes som et forsøg på stationering, en provokation og som havende særligt henblik på Bornholm. På denne baggrund ændredes planerne således, at en egentlig stationering på Bornholm blev undgået.

Sagen gav anledning til, at spørgsmålet om afholdelse af øvelser i Østersøen blev taget op til almindelig overvejelse mellem Forsvarsministeriet og Udenrigsministeriet i det interministerielle koordinationsudvalg. Der opstilledes her forsøgsvis en geografisk afgrænsning af det område i Østersøen, inden for hvilket øvelser antages at kunne finde sted uden at være forbundet med politiske betænkeligheder. Endvidere opstilledes en foreløbig geografisk afgrænsning af et andet område, inden for hvilket øvelser fremtidig kun kan finde sted, når visse nærmere forudsætninger er opfyldt.

Ved den politiske stillingtagen til konkrete øvelsesplaner, hvori indgår et Østersø-aspekt, betragtes koordinationsudvalgets indstilling kun som vejledende, og yderligere begrænsninger i øvelserne er blevet foreslået og gennemført.

Der har senere været afholdt en række andre flådeøvelser i Østersøen med allieret deltagelse, og disse har ikke været udsat for kritik fra sovjetisk side.

Sluttelig bemærkes, at man har været opmærksom på det ønskelige i også gennem øvelser med allieret deltagelse at modvirke sovjetiske tendenser til at betragte Østersøen som et "lukket" hav, men denne side af sagen udgør, som det af ovenstående vil bemærkes, kun en del af det samlede politiske billede.

844. Notat den 30. januar 1956 i anledning af stats- og udenrigsminister H.C. Hansens besøg i Sovjetunionen i marts 1956.⁶²

De dansk-sovjetiske erklæringer vedrørende russernes rømning af Bornholm.

I forbindelse med russernes rømning af Bornholm afgav den danske udenrigsminister den 7. marts til den sovjetiske gesandt i København en sålydende meddelelse:

"Idet jeg takker for den meddelelse, De gav mig i formiddags, og hvorved De underrettede mig om, at Sovjetregeringen vil tilbagekalde sine tropper fra Bornholm, såfremt Danmark er i stand til nu at besætte øen og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, har jeg den ære at meddele, at Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte Bornholm og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration."

Den således påtagne forpligtelse er for længst opfyldt, og man har fra dansk side imødegået sovjetiske forsøg på i forbindelse med spørgsmålet om fredstidsstationering at anlægge en både med hensyn til varighed og territorial udstrækning udvidende fortolkning af det danske tilsagn fra 1946.

845. Notits den 3. februar 1956 af kontorchef Kronmann, P.J.V.⁶³

Amerikansk militærattachés eventuelle besøg på Bornholm.

Kommandørkaptajn Konradsen, Forsvarsministeriets 1. kontor, har dags dato telefonisk omtalt følgende sag:

Den amerikanske militærattaché har i det sidste års tid lejlighedsvis givet udtryk for, at han gerne ville aflægge besøg på Bornholm under en dansk øvelse og samtidig benytte lejligheden til at aflægge visit hos de militære myndigheder på øen. Kommandørkaptajn Konradsen, der er

⁶² UM 105.Dan.5/1. – Notatet fra P.J.V. indeholder et referat (udeladt her): – Erklæringer og udtalelser vedrørende russernes rømning af Bornholm, – som dækker perioden frem til og med Ole Bjørn Krafts tale i Rønne den 11. april 1953. Dette referat genfindes næsten identisk i kontorchef Torben Rønnes referat af 5. februar 1962: – Aftalen af marts 1946 om russernes rømning af Bornholm (aftrykt nedenfor).

⁶³ UM 105.Dan.5/1. – Fortroligt.

Forsvarsministeriets forbindelsesofficer til de fremmede våbenattachéer, havde hidtil formået at holde den amerikanske militærattaché hen.

Hr. Konradsen havde i øvrigt tidligere sagt til den amerikanske militærattaché, at der ikke var noget til hinder for, at han aflagde besøg på Bornholm som almindelig turist, når han havde lyst til det, og at man heller ikke havde noget erindre imod, at han ved en sådan lejlighed aflagde et privat besøg hos Bornholms kommandant.

Militærattachéen havde imidlertid nu fremsat et konkret ønske om at komme til Bornholm i embeds medfør, idet han har forespurgt, om han kunne få tilladelse til at overvære en dansk øvelse på Bornholm i marts måned.⁶⁴ Denne øvelse er ifølge hr. Konradsen en ren national dansk landøvelse af rutinemæssig karakter. Forsvarsministeriet ville nu gerne underhånden vide, hvorledes Udenrigsministeriet så på denne sag.

På forespørgsel oplyste kommandørkaptajn Konradsen, at fremmede våbenattachéer i hvert fald i hans tid som forbindelsesofficer, dvs. de sidste 2-3 år, ikke er blevet inviteret til øvelser på Bornholm.

For så vidt angår de herværende sovjetiske våbenattachéer er disse ifølge hr. Konradsen overhovedet ikke blevet inviteret til nogen dansk øvelse siden 1951-52. At sovjetiske våbenattachéer har været på Bornholm, formentlig i forbindelse med nedlæggelse af kranse, fremgår af amtmand Stemmanns brev til direktøren af 13. juni 1955 på nærværende sag, hvori det hedder:

“Og når nu for kort tid siden jeg havde besøg af den russiske minister i København, ledsaget af militær- og marineattachéen i fuld uniform, så har den side jo også fået, hvad den skulle have.”⁶⁵

Under de foreliggende omstændigheder og for på dette område at ligestille Bornholm med den øvrige del af riget henstilles det at imødekomme den amerikanske militærattachés ønske. Opmærksomheden henledes dog på, at lignende henvendelser fra de øvrige NATO-våbenattachéer, såvel som også fra den svenske (og eventuelt finske og schweiziske) våbenattaché i bekræftende fald vanskeligt vil kunne afvises.

Kommentar af afdelingschef Hessellund Jensen den 10. februar 1956:

Efter at den sovjetrussiske våbenattaché har været på Bornholm i fuld uniform, er det næppe holdbart at afvise den amerikanske militærattachés ønske om et besøg. Spørgsmålet er, om besøget bør foregå med det særlige formål at overvære en dansk militær landøvelse (af rutinemæssig karakter), noget som russiske våbenattachéer ikke får lov til hverken på Bornholm eller andre steder i Danmark.

Flere højtstående NATO-officerer såsom general Mansergh og admiral Gladstone (og sandsynligvis også admiral Brind) har i de senere år aflagt besøg på Bornholm, uden at dette ses at have givet anledning til ubehageligheder. Det er vanskeligt at begrunde et nej til militærattachéen, når spørgsmålet nu engang er rejst. Henstiller at meddele Forsvarsministeriet, at man intet finder at erindre imod, at militærattachéen besøger Bornholm og under besøget også får lejlighed til at overvære øvelser, men at dette sidste efter Udenrigsministeriets formening ikke bør fremtræde som hovedformålet med besøget. Ud fra denne betragtning ville det være at foretrække, at et eventuelt besøg først fandt sted til sommer.

Direktør Svenningsen den 11. februar 1956:

Ministeren enig i, at vi vanskelig kan holde den amerikanske militærattaché tilbage, men på den anden side bør hans besøg på Bornholm ske i al stilfærdighed.

Stats- og udenrigsministerens resolution videregivet telefonisk til kommandørkaptajn Konradsen.

B. Kronmann 11/2.56.

⁶⁴ Marginnote:– Jeg troede egentlig, at fremmede våbenattachéers overværelse af danske øvelser kom i stand efter dansk indbydelse. – Hessellund Jensen.

⁶⁵ Marginnote: – Desuden har flere NATO-chefer fra Nordkommandoen aflagt besøg. – Hessellund Jensen.

846. Cirkularskrivelse fra Udenrigsministeriet den 19. marts 1956 om stats- og udenrigsministerens officielle besøg i Moskva i marts 1956.⁶⁶

Om det besøg, stats- og udenrigsminister H. C. Hansen og undervisningsminister Julius Bomholt efter indbydelse fra Sovjetunionens regering har aflagt i Sovjetunionen i første halvdel af marts måned, og om de ved denne lejlighed førte dansk-sovjetiske forhandlinger meddeler Udenrigsministeriet herved til underretning for de udsendte diplomatiske missionschefer følgende:

[...]

4. Spørgsmålet om stationering af allierede tropper i Danmark blev ikke nævnt under hovedforhandlingerne mellem regeringscheferne, men under forhandlingerne om *communiqué*’et, der fra sovjetisk side førtes af viceudenrigsminister Semjonov og fra dansk side af Udenrigsministeriets direktør, foreslog førstnævnte et afsnit af følgende ordlyd:

“I forbindelse med en forespørgsel fra sovjetisk side har statsminister H.C. Hansen bekræftet den danske regerings gentagne gange udtalte erklæring om, at den danske regering ikke vil medvirke til en politik, der har aggressive mål, og ikke i fredstid vil tillade stationering af udenlandske væbnede styrker på dansk territorium, så længe Danmark ikke bliver angrebet eller udsættes for trussel om angreb.”

Denne formulering svarer til, hvad der om stationeringsspørgsmålet blev udtalt i *communiqué*’et om de norsk-sovjetiske forhandlinger sidste efterår. Viceudenrigsminister Semjonov hævdede, at den danske regering tidligere havde afgivet lignende erklæringer, og at statsministeren skulle have erklæret sig rede til at acceptere formuleringer, nogenlunde svarende til det norsk-sovjetiske *communiqué*.

Fra dansk side blev det sovjetiske forslag afvist som absolut uantageligt. Hr. Semjonovs opfattelse beroede på en misforståelse. Danmark havde aldrig afgivet en erklæring i retning af det sovjetiske forslag. Hedtoft-regeringen havde i sin tid erklæret, at den ikke fandt det belejligt at modtage det amerikanske tilbud om stationering af nogle flyverstyrker, men havde samtidig betonet Danmarks handlefrihed i så henseende. Dette var stadig regeringens standpunkt, og der kunne ikke være tale om, at vi fra dansk side ville indlade os på i et fælles*communiqué* med Sovjetunionens regering at udtale noget som helst om dette spørgsmål. Det sovjetiske forslag ville blive forelagt statsministeren, men det kunne på forhånd siges, at resultatet blot ville blive et telefonsvar om, at det var indiskutabelt. Der blev efter mødet med hr. Semjonov afgivet referat til statsministeren, og resultatet blev som forudsagt i nævnte møde, hvorefter spørgsmålet faldt bort.

[...]

10. Af en vis interesse kan det være at konstatere, at forskellige spørgsmål overhovedet ikke blev bragt på bane. Dette gælder således storpolitiske spørgsmål i egentlig forstand. F. eks. blev spørgsmålet om Østtysklands status ikke rejst. Det samme gælder spørgsmålet om Østersøens og de danske stræders status i folkeretlig henseende, Bornholm samt Grønland.

11. Under selskabeligt samvær på den danske ambassade i Moskva blev der udbragt en række skåler for fred og forsoning mellem folkene, for det gode forhold mellem Danmark og Sovjetunionen etc. Da man fra sovjetisk side også ville udbringe en skål for afskaffelse af NATO (og Warszawapagten) parerede statsministeren dette forslag og ændrede det til en skål for fred og forståelse i al almindelighed.

[...]

⁶⁶ UM 5.D.30.d. – Skrivelsen er undertegnet af direktør Svenningsen.

Amerikansk militærmaskines overflyvning af Bornholm.
Afprøvning af GCI-anlæg.

I.

Forsvarsministeriets 11. kontor, kontorchef Svend Hansen, har dags eftermiddag telefonisk forelagt Udenrigsministeriet følgende sag:

Med henblik på afprøvning af forskellige GCI-anlæg (Ground Control Installations) i Danmark har Forsvarsministeriet – så vidt jeg forstod gennem MAAG – fået tilsagn fra det amerikanske luftvåben om nødvendig bistand. Blandt de anlæg, som skal afprøves, findes også et på Bornholm.

Afprøvningen vil gå for sig på den måde, at der på den pågældende GCI-station placeres 7 amerikanske militærpersoner, som skal passe de ved afprøvningen nødvendige instrumenter, hvorefter et amerikansk militært luftfartøj af B-29 typen (svarer til en DC-6) overflyver stationen i forskellig højde.

For så vidt angår afprøvningen af stationen på Bornholm vil der således dels blive tale om anbringelse af 7 amerikanske militærpersoner i 10 dage fra den 12. maj i år, dels om en række overflyvninger (2 à 3 gange for hver flyvehøjdes vedkommende) inden for samme tidsrum. Der vil ikke blive fløjet øst for Bornholm.

Ifølge kontorchef Svend Hansen vil de pågældende amerikanske militærpersoner rejse til og fra Bornholm på sædvanlig måde (formentlig SAS) og vil uden for GCI-stationen optræde i civil (de medbringer arbejdsuniformer til brug på stationen).

Fra dansk side er man meget interesseret i at få denne hjælp fra amerikansk side, idet man ellers selv bl.a. måtte leje en B-29 maskine til afprøvningerne.

II.

Ved etableringen af nyordningen i 1955 vedrørende meddelelse af overflyvningstilladelser for luftfartøjer fra NATO-lande tog Udenrigsministeriet forbehold med hensyn til overflyvninger af bl.a. Bornholm, og der har så vidt vides ikke i meget lang tid været tale om amerikanske luftfartøjers overflyvning af denne ø. En undtagelse er imidlertid den i oktober 1955 meddelte tilladelse for en amerikansk C-47 militærmaskine tilhørende MAAG i København, som fik tilladelse til at flyve til og fra Bornholm den 19. oktober 1955 i anledning af en forevisning for nogle amerikanske officerer af flyvevåbnets anlæg på Bornholm.

Den ønskede afprøvning vil som nævnt medføre en hel del overflyvninger af det amerikanske luftfartøj i en 10-dages periode. Under hensyn til formålet med disse flyvninger synes der dog ikke fra Udenrigsministeriets side at kunne indvindes noget imod, at den ønskede tilladelse meddeles. For så vidt angår den rent midlertidige "stationering" af 7 amerikanske militærpersoner synes dette ej heller under hensyn til formålet at give anledning til bemærkninger.

På forespørgsel har Forsvarsministeriet erklæret sig indforstået med om nødvendigt at udsende en kort meddelelse til offentligheden på Bornholm om formålet med overflyvningerne, såfremt Udenrigsministeriet måtte ønske dette af hensyn til, at overflyvningerne ikke skal give anledning til fejlslutninger.

Det tilføjes, at de gentagne flyvninger næppe vil kunne undgå at blive bemærket af Bornholms befolkning.

Den 9. april 1956.

Forinden der fra Udenrigsministeriets side er blevet taget endelig stilling til ovennævnte spørgsmål, har Forsvarsministeriet efterfølgende meddelt, at man har bemyndiget flyverkommandoen (som har rejst spørgsmålet over for ministeriet) til at planlægge på grundlag af, at tilladelsen kan forventes meddelt. På forespørgsel har Forsvarsministeriet bekræftet, at der herved ikke er foregrebet noget med hensyn til den endelige stillingtagen til spørgsmålet (sekretær Pontoppidan, 11. kontor).

⁶⁷ UM 105.Dan.5/1. – Haster. Notits af fuldmægtig W. McIlquham Schmidt.

Udenrigsministeriet vil snarest muligt få sagen officielt forelagt på grundlag af den henvendelse, som flyverkommandoen herefter vil fremkomme med om meddelelse af den ønskede tilladelse til at foretage afprøvningen af GCI-anlægget på Bornholm som foreslået ovenfor.⁶⁸

Den 10. april 1956.

848. Notits den 4. oktober 1956 af kontorchef Axel Serup, P.J.V. om den amerikanske militærattachés besøg på Bornholm.⁶⁹

Kommandørkaptajn Konradsen, Forsvarsministeriet, har den 2. d.m. meddelt mig, at den herværende amerikanske militærattaché, oberst Ward, har fremsat ønske om at rejse til Bornholm for at overvære nogle øvelser, der afholdes i tiden fra den 8.-12. oktober af Bornholms værn. Man var i Forsvarsministeriet opmærksom på, at oberst Ward allerede i februar måned i år havde aflagt besøg på Bornholm i anledning af lignende øvelser, og under disse omstændigheder ville man gerne høre, om der fra Udenrigsministeriets side var noget at erindre imod, at dette andet besøg fandt sted.

Da spørgsmålet sidste gang blev forelagt Udenrigsministeriet – i februar 1956 – blev det konstateret, at den sovjetrussiske militær- og marineattaché i juni måned 1955 havde aflagt besøg på øen i fuld uniform, formentlig i forbindelse med nedlæggelse af kranse på den russiske soldaterkirkegård i Allinge. Under hensyn hertil og i betragtning af, at flere højtstående NATO-officerer, såsom general Mansergh og admiral Gladstone også havde aflagt besøg på Bornholm, blev det resolveret, at man vanskeligt kunne holde oberst Ward tilbage, men at på den anden side hans besøg på øen burde ske i al stilfærdighed. Dette blev meddelt Forsvarsministeriet.

For så vidt angår det nu påtænkte besøg, ligger forholdene for så vidt på lignende måde, idet det af et på akterne beroende udklip af Information for den 23. maj d.å. fremgår, at både den sovjetrussiske ambassadør og militær- og marineattaché også i år har nedlagt kranse på den russiske soldaterkirkegård i Allinge. Det synes derfor på forhånd lige så vanskeligt at holde oberst Ward tilbage denne gang. Efter hvad kommandørkaptajn Konradsen oplyser, fandt oberstens besøg sidste gang sted i uniform, men det er dog et spørgsmål, om det ikke ved denne lejlighed burde betydes obersten, at besøget bør finde sted i civil, og at han ikke kan forvente, at man i fremtiden fra dansk side hver gang skal være indforstået med hans overværelse af de mere eller mindre regelmæssigt afholdte øvelser på Bornholm. Henstiller derfor, at man med disse forbehold erklærer sig indforstået med besøget.

Påtegning af afdelingschef Hessellund Jensen den 4. oktober 1956:

Enig i, at vi efter omstændighederne ikke bør modsætte os Colonel Wards ønske. I princippet bør vi formentlig langsomt arbejde os bort fra en særstilling for Bornholm i den her omhandlede henseende. Mener ikke, at vi bør insistere på civil påklædning. På den anden side er jeg enig i, at det ikke bør blive en vane, at netop den amerikanske militærattaché stadig som eneste fremmede våbenattaché selv melder sig for at overvære militærøvelserne på Bornholm. Det er vist normal skik, at fremmede våbenattachés overværelse af danske militærøvelser sker efter dansk indbydelse. Jeg synes nok, at Forsvarsministeriet kan give en reservation i denne retning tilkende over for Colonel Ward.

Enig. – Svenningsen 4.10.56.

Under kommandørkaptajn Konradsens fravær har jeg meddelt kaptajn Hvalkof, Forsvarsministeriet, at Udenrigsministeriet er indforstået med besøget i uniform, men at vi mener, at det diskret bør tilkendegives mr. Ward, at disse besøg ikke bør blive en vane.

Axel Serup 5.10.56.

⁶⁸ Forsvarsministeriet anmodede i en skrivelse af 26. april 1956 Udenrigsministeriet om en udtalelse. Udenrigsministeriet svarede i en skrivelse af 30. april, at man intet havde at indvende imod de planlagte overflyvninger. – UM 105.Dan.5/1.

⁶⁹ UM 105.Dan. 5/1. – Haster.

849. Notits af kontorchef Axel Serup, P.J.V. den 10. oktober 1956.⁷⁰

Kommandørkaptajn Konradsen meddelte under sit besøg i Udenrigsministeriet gårs dato, at 3 amerikanske officerer, der er ansat som rådgivere ved hæren, havde udtrykt ønske om at rejse til Bornholm for at overvære Bornholms Værns øvelser i tiden fra den 12. - 19. oktober. Det drejede sig om de samme øvelser, som oberst Ward ønskede at overvære, og hvormed man fra dansk side nu havde erklæret sig indforstået. Kommandørkaptajnen ville give mig navnene over telefonen, og jeg lovede at ville tage stilling til spørgsmålet snarest muligt.

Kontinuation

I. Kommandørkaptajn Konradsen har supplerende meddelt, at det drejer sig om følgende amerikanske officerer:

oberst Person
oberstløjtnant Blansett
oberstløjtnant Knowland.

De pågældende gør tjeneste i hærstaben på NATO-basis (tilknyttet Comland Denmark).

II. Om tidligere besøg på Bornholm kan følgende oplyses:

Admiral Brind og general Mansergh har aflagt besøg på Bornholm i deres egenskab af chef for Nordregionen. Endvidere har den britiske admiral Gladstone som chef for Nordregionens flådestyrker aflagt besøg på Bornholm i sommeren 1955.

Den herværende amerikanske militærattaché, oberst Ward, aflagde besøg på Bornholm i marts 1956 for at overvære en dansk øvelse. Det blev ved behandlingen af denne sag konstateret, at den sovjetiske militær- og marineattaché i juni måned 1955 har aflagt besøg på Bornholm, formentlig i forbindelse med nedlæggelse af kranse. Under hensyn hertil og i betragtning af de nævnte tidligere besøg af højtstående NATO-officerer blev det resolveret, at man vanskeligt kunne holde oberst Ward tilbage, men at på den anden side hans besøg på øen burde ske i al stilfærdighed.

Endelig har Udenrigsministeriet ved resolution af 4. oktober 1956 erklæret sig indforstået med, at den amerikanske militærattaché oberst Ward får lejlighed til at overvære Bornholms Værns øvelser i tiden 12.-19. oktober, dvs. de samme øvelser, som de 3 amerikanske officerer ønsker at overvære. Dog blev det meddelt Forsvarsministeriet, at Udenrigsministeriet mener, at det diskret bør tilkendegives mr. Ward, at disse besøg ikke bør blive en vane.

III. Vedrørende de 3 amerikanske officerers ønske om besøg på Bornholm har kommandørkaptajn Konradsen, Forsvarsministeriet, oplyst, at amerikanske officerer med en tilsvarende status i hærstaben ikke tidligere har overværet øvelser på Bornholm. Derimod turde kommandørkaptajnen ikke sige, om noget sådant havde været tilfældet med hensyn til officerer med tilsvarende status inden for søværnet og luftvåbnet.

De 3 amerikanske officerer har ikke diplomatisk status, men gør som nævnt tjeneste i hærstaben. Spørgsmålet er, om disse officerers besøg bør foregå med det særlige formål at overvære en militær øvelse. De pågældende vil ikke deltage i øvelsen, og det henstilles, at Udenrigsministeriet over for Forsvarsministeriet erklærer, at man efter omstændighederne ikke vil modsætte sig de 3 officerers ønske, men at deres besøg på Bornholm bør ske i stilfærdighed.

Såfremt officererne er til stede i uniform, vil udenforstående eventuelt kunne få indtryk af, at de pågældende skulle have noget med selve øvelsen at gøre. Det vil måske derfor være heldigt, om de 3 officerer i den foreliggende situation optræder i civil påklædning.

Den 10. oktober 1956

Erik Andersen

Kommandørkaptajn Konradsen, Forsvarsministeriet, har telefonisk meddelt, at de pågældende officerer allerede har købt billetterne til Bornholm og agter at sejle i aften. Under hensyn hertil og i betragtning af afgørelsen mht. den amerikanske militærattaché Mr. Ward synes det vanskeligt i sidste øjeblik at modsætte sig de 3 officerers besøg på øen. Det forekommer også vanskeligt at

⁷⁰ UM 105.Dan.5/1.

insistere på, at de skal optræde i civil påklædning. Henstiller efter omstændighederne erklære sig indforstået med besøget.

Axel Serup 11/10.

Efter omstændighederne enig. – Hessellund Jensen

Har afgivet meddelelse til Forsvarsministeriet, 1. kontor, at UM er indforstået, men henstiller, at de pågældende ikke lader sig fotografere eller udtaler sig til pressen.

11/10 Axel Serup

Admiral Gladstones planlagte, men aflyste besøg på Bornholm i oktober 1956.⁷¹

850. Notits af direktør Svenningsen den 16. oktober 1956.

Tirsdag den 16. oktober 1956 telefonerede den konservative redaktør Bjerg Møller i Rønne til stats- og udenrigsministeren og meddelte, at han af amtmanden var blevet indkaldt til et fortroligt møde, hvor en NATO-general ved navn Gladstone ville give en fortrolig orientering om Bornholms stilling. Redaktøren tilføjede, at pressen var blevet anmodet om at betragte sagen som fortrolig, men at han ikke fandt nogen anledning til at respektere fortrolighedskravet.

Efter statsministerens anmodning telefonerede jeg til amtmand Stemmann og spurgte, hvad det var for et møde, han havde arrangeret. Amtmanden svarede, at han ikke havde taget initiativet til mødet så lidt som til admiral Gladstones besøg på Bornholm overhovedet. Det var admiralen selv, der gennem en danske forbindelsesofficer, kaptajn løjtnant Bodenhoff i Kastellet, havde taget et initiativ. Admiralen havde ytret ønske om at besøge amtmanden, hvem han ikke tidligere havde haft held til at træffe, og havde yderligere – alt gennem forbindelsesofficeren – bedt om, at der under hans ophold i Rønne måtte blive indkaldt til et møde af fremtrædende personligheder, for at han kunne få lejlighed til i fortrolighed at give en orientering om Bornholms stilling under en kritisk situation.

Da amtmanden havde modtaget denne henvendelse via den ovennævnte forbindelsesofficer i Kastellet, var han gået ud fra, at sagen for de danske myndigheders vedkommende var i orden, og at han kunne træffe foranstaltninger til en imødekommen af admiral Gladstones ønske. Han havde derfor indkaldt ca. 50 mennesker til et sådant fortroligt møde, der skulle afholdes på rådhuset i Rønne under admiralsens besøg. Dette var berammet til mandag den 29. og tirsdag den 30. oktober. Blandt de til mødet indbudte var myndighedspersoner, redaktører, foreningsformænd m.fl. Amtmanden betonedede flere gange under samtalen, at admiralsens besøg og mødet ikke skyldtes hans initiativ, og at han som nævnt havde troet, at alt var i orden, da han fik meddelelsen via Kastellet.

Jeg sagde til amtmanden, at statsministeren fandt det uheldigt, at et sådant møde blev afholdt, og bad ham derfor om at aflyse det. Jeg sagde udtrykkeligt, at det var redaktør Bjerg Møller, der havde henledt statsministerens opmærksomhed på sagen. Amtmanden bemærkede, at han forhåbentlig godt kunne holde middagen for admiralen, selv om mødet blev aflyst. Jeg svarede, at nu måtte vi se, hvordan sagen yderligere udviklede sig.

Kort efter min opringning til amtmanden telefonerede denne og meddelte, at der nu blev sendt meddelelser ud om mødets aflysning. Disse meddelelser ville gå ud på, at “da det i dag har vist sig, at det er uvist, om admiralen overhovedet kommer til Rønne, aflyses hermed det tidligere berammede fortrolige møde på rådhuset”.

Amtmanden havde tænkt sig at gøre en tilføjelse om, at mødet næppe ville blive afholdt, selv om admiralen kom. Jeg frarådede amtmanden at gøre denne tilføjelse, og han frafaldt ønsket derom.

Amtmand Stemmann sagde udtrykkeligt, at der var stoppet for omtale af sagen i aviserne. Hans kontorchef på amtet havde været i forbindelse med redaktør Bjerg Møller.

⁷¹ Alle aktstykker i sagen er fra UM 105.Dan.5/1.

Jeg lovede amtmanden besked, så snart statsministeren havde taget stilling til sagen i den situation, der nu forelå.

Foranstående blev derefter refereret for stats- og udenrigsministeren, der resolverede, at admiralens besøg i Rønne burde udsættes. Admiralens opmærksomhed burde henledes på, at afholdelse af et møde som det planlagte var en politisk foranstaltning, som regeringen ikke ønskede iværksat uden efter aftale med vedkommende ansvarlige minister. Statsministeren bad mig om at tage kontakt med departementschef Langseth i Forsvarsministeriet om sagen og henstille til departementschefen, at admiral Gladstone på passende måde blev gjort bekendt med statsministerens opfattelse, og at det tilrådes ham at udsætte besøget hos amtmand Stemann i Rønne. Statsministeren har naturligvis ikke noget imod et sådant besøg i og for sig, men efter at det påtænkte møde er blevet aflyst, skønner statsministeren det heldigst, at admiralens besøg ikke finder sted netop i de oprindeligt planlagte dage.

Den 16. oktober 1956. Nils Svenningsen

Efter direktørens anmodning har jeg underrettet afdelingschef oberst Jakobsen, Forsvarsministeriet, (i departementschef Langseths fraværelse) i overensstemmelse med foranstående. Oberst Jakobsen vil foretage det videre fornødne. Efter aftale med direktøren sagde jeg til oberst Jakobsen, at vi fandt det heldigst, at besøget blev udsat én til to måneder.

Har endvidere underrettet amtmand Stemann om, at Forsvarsministeriet nu foranlediger besøget udsat.

Den 17. oktober 1956. Hessellund Jensen [afdelingschef]

851. Oberst Hvalkof, Forsvarsministeriet, til Udenrigsministeriet, den 17. oktober 1956.⁷²

Forsvarsministeriet har dags dato tilskrevet forsvarschefen således:

“Ved forsvarschefens påtegning nr. C.685/A.4433 af 29/9 1956 fremsendtes en fra AFNE modtaget anmodning af 25/9 1956 om tilladelse for chefen for NAVNORTH, viceadmiral Gladstone,⁷³ med ledsagere til i tiden 29-30/10 1956 at måtte aflægge et besøg af delvis privat karakter på Bornholm.

Ved skrivelse 2.kt.F.31-29/56 af 13/10 1956 meddelte Forsvarsministeriet den ønskede tilladelse.

Gennem Udenrigsministeriet er Forsvarsministeriet blevet bekendt med, at viceadmiralen gennem kaptajnløjtnant Bodenhoff derefter har anmodet amtmanden på Bornholm om at ville arrangere et møde af fremtrædende personligheder på øen, således at admiralen under opholdet kunne få lejlighed til at give disse en orientering.

Da stats- og udenrigsministeren har næret betænkeligheder ved afholdelse af dette møde, har man foranlediget, at amtmanden har meddelt de allerede indbudte personer, at mødet ikke vil finde sted, idet det er usikkert, om admiralen kommer til Bornholm i det omhandlede tidsrum.

Admiralens opmærksomhed bør herefter henledes på, at afholdelse af et møde af den omhandlede karakter er en politisk foranstaltning, som regeringen ikke ønsker iværksat uden forudgående aftale med vedkommende ansvarlige minister, i dette tilfælde forsvarsministeren.

Endvidere bør admiralens besøg på Bornholm udsættes i nogen tid, helst i nogle måneder. I hvert fald bør et eventuelt besøg ikke finde sted tidligere end hen i december måned d.å.

Man skal anmode forsvarschefen om at underrette viceadmiral Gladstone i overensstemmelse hermed.”

Hvilket hermed meddeles under henvisning til mundtlig forhandling med udenrigsråd Hessellund Jensen.

⁷² Hemmeligt.

⁷³ Chef for NATO's flådestyrker (NAVNORTH) i Nordregionen (AFNE).

852. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 16. oktober 1956.

Under henvisning til vore telefonsamtaler i dag angående viceadmiral Gladstone og frues besøg her den 29. og 30. d.m. vil jeg gerne hermed omgående sende dig følgende nærmere redegørelse for, hvad der er passeret.

Viceadmiralen bor i Oslo og er chef for de allierede flådestyrker i Nordeuropa. Han har med frue været her en gang før vel for et års tid siden, vist på informationsbesøg. Det var vist kun ganske kort, måske kun nogle timer. Jeg ved det ikke nøje, idet jeg var bortrejst, men de aflagde da besøg hos min kone. Ellers var det jo Bornholms kommandant, oberst Thomsen, der tog sig af det hele. Admiralen, hvis danske forbindelsesofficer er kaptajnløjtnant Bodenhoff, Kastellet, efterlod hilsen til mig med besked om, at han gerne ville komme igen, men det skulle da være, når jeg var hjemme, idet han gerne ville træffe mig.

[...]

Bodenhoff sendte mig så hen på d'Angleterre⁷⁴ et brev af 14. september, hvori han bl.a. skriver:

“Jeg har dags formiddag talt med viceadmiral Gladstones adjutant, som har viderebragt meddelelsen om det for amtmanden bedst passende tidspunkt for besøget på Bornholm. Det program, der vil passe admiralen bedst, er som følger:

søndag 28/10	aften fra København pr. skib,
mandag 29/20	morgen ankomst til Rønne (tager direkte til hotel for morgenmad). Dagen i øvrigt til rådighed for amtmanden og med eventuel “briefing” om NATO for en lukket forsamling, evt. også en kort pressekonference,
tirsdag 30/10	tilbringes med Bornholms Værn og ser forskellige militære installationer, aften retur til København,
onsdag 31/10	ankomst til København.” ⁷⁵

[...]

Jeg vedlægger afskrift af programmet og listen⁷⁶ over dem, som jeg foreslog indbudt til det strengt fortrolige møde, som jeg foreslog afholdt i amtsrådets mødesal på rådhuset i Rønne, idet jeg ikke syntes, at et hotel var det rette sted til afholdelse af et sådant fortroligt møde og derfor ville foreslå det afholdt i amtsrådets mødesal. Jeg spurgte også, om pressen fortroligt måtte inviteres til dette møde, hvilket han⁷⁷ sagde nej til. Jeg sagde da, at jeg – som jeg altid plejede ved den slags – fortroligt ville orientere de 3 lokale redaktører om besøget og dets program, indbyde dem til pressekonference her og orientere dem om det fortrolige møde, men således at der ikke i aviserne fremkom noget om dette, og dette respekterede dagbladene altid her efter det gensidige tillidsforhold, vi i alle årene havde haft sammen på alle disse områder. Hermed var Bodenhoff indforstået.

⁷⁴ Amtmanden boede på Hotel d'Angleterre undervejs til et ferieophold på Mallorca.

⁷⁵ I en fodnote til programmet som gengivet her af Stemann har kaptajnløjtnant Bodenhoff skrevet: – “Admiral Gladstone vil ved sit besøg søge at vise, at Bornholm ikke er nogen “tabt” del af det danske rige. At Bornholm fuldt så meget som enhver anden del er under den beskyttelse, som vort medlemsskab af NATO giver den øvrige del af landet.”

⁷⁶ Listen over indbudte omfatter 66 navngivne bornholmere: formændene for partiernes kredsbestyrelser (undtagen det kommunistiske parti), samtlige amtsrådsmedlemmer, øens borgmestre, formanden for sognerådsforeningen, en folketingsmand, formændene for de faglige sammenslutninger, de to formænd for henh. østre og vestre lærerkreds, statsskolens rektor, to dommere, politimesteren, postmesteren, toldforvalteren, to provster, amtslægen, amtsvejsinspektøren, tre embedsmænd fra amtet, sygehusinspektøren, de to overlæger og oversygeplejersken, obersten og kommandørkaptajnen, direktørerne for de to dampskibsselskaber, Handelsbankens direktør i Rønne, telefoningeniøren, et medlem af forsyningsudvalget og et medlem af olieudvalget.

⁷⁷ Bodenhoff.

Jeg skrev derefter det i afskrift vedlagte brev af 15. d.m. til hver af de 3 lokale redaktører. Du vil heraf se ordlyden af min til det strengt fortrolige møde udsendte indbydelse.

[...]

Jeg havde ganske bestemt troet, når jeg fik det hele på den måde, at alt var "i orden" og med alles godkendelse, ellers havde jeg selvfølgelig sat mig i forbindelse med dig. Du ved jo, at jeg netop søger at være til det yderste forsigtig med alt, der vedrører politik o.lign. og hellere giver for megen end for lidt orientering. Jeg har ikke på nogle måder fremkaldt dette besøg. Som du vil se, er det admiralen selv (og jeg havde jo end ikke nogensinde set ham eller været mindste smule i forbindelse med ham), der ville komme og absolut ville træffe mig. Det er ham, der ønsker at afholde det fortrolige møde. Og det ville det aldrig have faldet mig ind at foreslå. [...]

Bortset fra det fortrolige møde forekom det hele mig i virkeligheden ikke den mindste smule usædvanligt, og der kommer jo i årenes løb stadig mange højtstående fremmede officerer (generaler m.v.) herover, og som regel søger de at aflægge mig besøg. Her fik jeg blot bestemt besked om – og det stadig – at admiralen kun ville komme på et tidspunkt, da jeg var hjemme.

Og pressen har altid før været på samme linie som jeg og har aldrig "brudt ud" som nu her. Intet havde jeg hørt til redaktør Bjerg Møller, før du ringede. Det havde dog måske været naturligt, at han først havde ringet til mig, før han ringede til stats- og udenrigsministeren. (Men hr. Bjerg Møller er mellem os sagt ikke altid lige let at beregne, og han bliver i øvrigt nu forflyttet herfra til 1. november. Det er det konservative blad "Bornholms Avis", han er redaktør af.)

Da du ringede til mig i formiddags, var jeg til møde ude på centralsygehuset, og da jeg straks efter vor samtale ringede ind til min kontorchef, hr. Wingaard, meddelte han mig, at redaktør Bjerg Møller lige nu havde ringet til ham og bedt ham sige besked til mig, som Wingaard havde skrevet ned og lagt ind til mig. Notatet havde følgende ordlyd:

"Redaktør Bjerg Møller har telefoneret og bedt sige til amtmanden, at han ikke føler sig bundet af amtmandens opfordring til at behandle Gladstone-sagen som fortrolig, men forbeholder sig eventuelt at skrive derom."

Straks efter vor samtale ringede jeg til kontorchef Wingaard og bad ham med det samme ringe til hver af de 3 redaktører og sige, at det nu havde vist sig, at admiralsens besøg måske slet ikke blev til noget og det fortrolige møde ikke blev, og at jeg bad dem overhovedet slet ikke omtale noget af det, hvad de bestemt lovede. (Jeg har her altid fulgt den linie fortroligt at orientere pressen og bedt dem ikke at skrive noget eller aftalt, hvorledes der skulle skrives, og det har de hidtil altid overholdt og takket mig derfor. Jeg har gjort det ud fra det synspunkt, at ellers hører pressen ad omveje noget, og så skriver den noget, der ikke bør skrives eller noget, der ikke er rigtigt.)

[...]

853. Amtmand Stemmann til redaktørerne af de 3 bornholmske aviser den 15. oktober 1956.⁷⁸

Strengt fortroligt.

Chefen for de allierede flådestyrker i Nordeuropa, viceadmiral Gladstone, Oslo, har glædet min kone og mig ved at anmelde deres⁷⁹ besøg hos os med ankomst her med båden mandag morgen den 29. d.m. og afrejse med båden herfra tirsdag aften den 30. d.m.

I henhold til de fra admiralen modtagne retningslinier er der udarbejdet program for besøget, og jeg sender det vedlagt.

Jeg sender Dem hoslagt til orientering programmet for besøget, hvoraf De vil se, at der er berammet tid mandag den 29. oktober kl. 17 i amtsgården til at pressen kan fotografere og til en samtale mellem pressen og admiralen.

Mødet samme dag på rådhuset kl. 15 har jeg sendt strengt fortroligt og personlige indbydelser til.

De er sålydende:

"Jeg får den 29. og 30. d.m. besøg af chefen for de allierede flådestyrker i Nordeuropa, viceadmiral Gladstone.

⁷⁸ Bornholms Tidende (Venstre), Bornholms Avis (Konservativ), Bornholmeren (Socialdemokratiet).

⁷⁹ Admiralen med frue.

Denne ville gerne mødes med en snæver kreds af ledende personligheder på de forskellige områder her på Bornholm for at få lejlighed til strengt fortroligt at give lidt orientering om Bornholms stilling under eventuelt kommende kritisk situation.

Jeg skal herved anmode Dem om at komme tilstede til et sådant lukket og strengt fortroligt møde i amtsrådssalen på rådhuset i Rønne mandag den 29. oktober d.å. kl. 15.

Også nærværende indbydelse bedes behandlet strengt fortroligt.”

Til dette møde inviteres – efter hele mødets karakter – pressen ikke, og jeg henstiller, at pressen undlader enhver omtale af dette møde. I øvrigt får pressen jo – jfr. foran – lejlighed til at samtale alene med admiralen.

Admiralen ledsages af sin frue og engelske adjutant, kaptajnløjtnant i den engelske marine, Hamilton, samt af admiralens danske forbindelsesofficer, kaptajnløjtnant Bodenhoff og frue. Alle bor under opholdet her i amtsgården.

Jeg henstiller i øvrigt meget, at pressen ikke omtaler dette besøg på nogen art af “sensationel” måde, men ganske almindeligt som ellers ved den slags besøg og ej heller refererer programmet i alle enkeltheder.

854. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 17. oktober 1956.

Efter at have sovet på og spekuleret over sagen om Gladstones besøg kan jeg ikke nægte, at det hele forekommer mig mere og mere mærkeligt.

Og hvordan ligger Bornholms stilling i det hele?

Lige efter kapitulationen og endda efter russernes afrejse forbød man jo faktisk fra Udenrigsministeriets side allierede at besøge Bornholm (skønt de i og for sig blot som enhver anden turist kunne tage flyvemaskine eller rutebåden frem og tilbage).

Ja, da den amerikanske militærattaché kom herover, og med sin kone kom på visit hos os og vi ville have et par mennesker til middag sammen med dem, viste det sig, at for marineofficerernes vedkommende var der intet i vejen, medens hærens officerer alle var “forhindret”. Senere opklaredes det for mig, at denne forhindring var et forbud, vistnok på foranledning af Udenrigsministeriet, fra den kommanderende general imod, at de i sådan anledning modtog invitation til os. Det var jo rigtignok også meget farligt, for selvfølgelig sidder vi ved sådanne lejligheder kun og drøfter militære emner, og damerne er jo ikke de mindst ivrige efter at deltage i sådant!! Og de mægtige militære hemmeligheder, som findes her på Bornholm, kan enhver tage sin cykle og køre rundt og se, og det kan man jo også gøre med en forlængelse af startbanen på flyvepladsen (jfr. den sidste polaks kort).⁸⁰

Herefter synes der dog efterhånden at være indtrådt en bedring, sådan at også allierede kunne komme her, og det har jo glædet alle meget her på Bornholm, thi man må jo vide, at det selvfølgelig er et spørgsmål, som befolkningen lægger meget mærke til.

Men svensk marine måtte ikke komme her, de øverste ledere af NATO-forsvaret o.lign. måtte da vist heller ikke komme her, og engelske marineskibe, der deltog i fællesøvelser bl.a. med den danske marine netop i farvandene omkring Bornholm, måtte ikke gå i havn på Bornholm, medens de danske og norske deltagende marineskibe kom. Med hensyn til den svenske marines besøg her er det dog nu heldigvis lykkedes at få denne sag i orden. Men det var jo også ret besværligt.

Men for den øvrige del synes der jo stadig at være begrænsninger. Har f.eks. general Mansergh frit kunnet få lov til at komme her? Men frit kan de mig bekendt rejse i det øvrige land, og der vil de vel også kunne holde møder og tale med folk, komme til selskaber o.lign. Som modstykke mod dette må det jo falde i øjnene, at de fra det russiske gesandtskab (nu ambassade)⁸¹ faktisk hvert år er mødt op herovre med stort opbud, militærattaché, marineattaché m.v., ja i de senere år er gesandten, nu ambassadøren også selv kommet med, og nu har de også damer med. Dette foregår under navn af kransenedlægning på den russiske soldaterbegravelse i Allinge, og efter forudgående

⁸⁰ Der hentydes her til en polsk militærpilot, der i 1956 hoppede af på Bornholm i et MIG-fly medbringende et kort, der viste startbanen med forlængelsen.

⁸¹ Danmark og Sovjetunionen ophøjede deres gesandtskaber i henholdsvis Moskva og København til ambassader i 1955.

telefonisk meddelelse til mig, og så har vi dem hver gang til lunch. Men i år udviklede det sig yderligere til, at den russiske ambassadør på dette besøg afholdt offentligt propagandamøde her i Rønne for det kommunistiske parti (jfr. vor brevveksling dengang herom).

Jeg kan jo ikke se andet end at jeg må give vide kredse i befolkningen her ret i, at dette falder noget i øjnene, og at der her på så mange områder synes at være en forskelsbehandling på Bornholm og det øvrige land. – Dette drejer sig jo her om det politiske og militære, men jeg beder blot erindre Bornholms særlige situation i anden henseende i forårsmånederne i år. Isbryderhjælp kunne vi ikke få, og derefter blev vi yderligere afskåret fra det øvrige land ved sømandsstrejken og dens ulovlige fortsættelse. Bornholm har jo i modsætning til det øvrige land også her en særstilling, nemlig at man kun har forbindelse ad søvejen.

Det er jo selvfølgelig ting, som jeg ikke tror, Bornholms befolkning glemmer så let, og når man tager dette sammen med det øvrige (altså de fornævnte vanskeligheder med besøg o.lign. her), synes jeg godt, at jeg kan forstå, at vide kredse i befolkningen her bliver noget bitre og ikke ret vel forstår, hvorfor der stadig skal være en sådan forskel på disse områder mellem Bornholm og det øvrige land. Og i denne henseende vil man jo dog f.eks. let nå til en sammenligning mellem russernes besøg og møde og Gladstones besøg og møde, og jeg har i øvrigt hele tiden personligt haft det indtryk, at Gladstone bl.a. havde den tanke ved sit besøg og sit møde med ledende kredse på Bornholm at ville forsøge at bidrage sit til at formindske denne følelse hos den bornholmske befolkning af en forskelsbehandling. Om hans foredrag i og for sig gik ud på andet end en forklaring af NATO, dets virksomhed og opgaver, tilsvarende som jo er givet i det øvrige land, og som man vist kan købe bøger om, ved jeg ikke. Men personlig synes jeg, at man må sympatisere med hans ønske om et samvær med ledende kredse på Bornholm i et lukket møde, således at de kan få indtryk af ham og han af dem.

Og jo mere jeg tænker over det, des mere forkert synes jeg i og for sig det vil være at forhindre dette besøg og dette møde. Og hvad han ville sige på mødet, måtte Udenrigsministeriet jo da let kunne få at vide, og jeg tænker ikke, at han vil komme ind hverken på politik eller på militære hemmeligheder, ja, jeg tænker mig da f.eks. slet ikke, at han på nogen måde ville sige så meget angående disse spørgsmål, som jeg så, at forsvarsministeren for et par dage siden havde gjort på et offentligt møde, der ganske vist heller ikke var på Bornholm, men i Rødby.

Nu kommer så redaktør Bjerg Møller ind i billedet. Fortroligt sagt er han redaktør af en lille konservativ avis her, Bornholms Avis, som kæmper for livet, og som vist kun for en stor del kan opretholdes ved, at han bruger en større eller mindre del daglig af Aftenberlingen,⁸² som han får sendt hver dag over lige parat til at gå i hans maskine. Han er nu forflyttet herfra til 1. november. Han har – fortroligt sagt – været ”på nakken” af mig efter bedste evne i de år, han har været her. Senest fik han de konservative til, eventuelt sammen med Venstre, at lave en aktion imod regeringen i anledning af, at Bornholm var afskåret fra forbindelsen med det øvrige land ved sømandsstrejken, og særlig dens ulovlige fortsættelse. Her stillede jeg mig personlig på fuld linie med regeringen, at det var bedst, at der til det yderste forsøgte at få strejken afblæst gennem fagforeningernes egen afstemning, end at man forsøgte – og det drejede sig jo kun om et par dage, så det faktisk var uden betydning og kun kunne gøre skade – at iværksætte en statsforbindelse hertil. Dette tog han mig meget ilde op og rettede en voldsom også personlig kampagne imod mig, og jeg kan ikke lade være med at betragte dette, der nu er sket, som en sidste ”venlig hilsen” fra hans side inden afrejsen. Og du kan forstå, at jeg også af den grund er ked af, at han fik mødet forpurret, eller i hvert tilfælde udsat. Jeg skal tilføje, at hans blad leverer korrespondancer til Berlingske Tidende og Dagens Nyheder, og at jeg faktisk ikke ret kan se nogen saglig motivering fra hans side til hele aktionen, idet resultatet strider imod den bornholmske befolknings interesser og ønsker, således som jeg kender dem, og konservativ politik, der jo i så høj grad ønsker NATO-samarbejdet og jo netop måtte være interesseret i dette besøg og et sådant møde, der jo netop kun gik ud på at styrke forståelsen af NATO’s betydning.

Netop medens jeg dikterer dette brev, ringer udenrigsråd Hessellund Jensen med hilsen fra dig, der var borte i dag og forklarede, at man nu fra Udenrigsministeriets side havde sat sig i forbindelse med Forsvarsministeriet og bestemt, at besøget blev udsat i hvert tilfælde et par måneder, samt at man havde foranlediget, at sådanne besøg fremtidig skulle forelægges

⁸² Berlingske Aftenavis – ophørte i 1971; erstattet af Weekendavisen.

Forsvarsministeriet. Det sidste vedrører jo ikke mig, men angående det første,⁸³ at jeg meget håbede, at besøget så ville finde sted og helst snarest, hvis viceadmiral Gladstone stadig ønskede det, og at jeg da også håbede, at der måtte kunne blive afholdt et sådant møde herovre. Jeg tilføjede, at jeg efter at have sovet på sagen netop var ved at diktere et brev til dig med udførligere redegørelse for, hvorledes jeg politisk og sagligt så på det hele (det tidligere brev var jo mere historisk), og at jeg så ville sende dig dette brev alligevel, og det var udenrigsråden indforstået med, og her er det altså.

855. Direktør Svenningsen til amtmænd Stemann den 18. oktober 1956.

Tak for Dine breve af 16. og 17. ds. angående sagen om det påtænkte besøg af NATO-admiral Gladstone i Rønne og det i forbindelse dermed planlagte fortrolige møde.

Umiddelbart efter vore telefonsamtaler om denne sag i forgårs, tirsdag den 16. ds., dikterede jeg vedlagte notits, der er forsynet med en påtegning af udenrigsråd Hessellund Jensen af 17. ds. Jeg var bortrejst i går og måtte derfor bede Hessellund Jensen om at tage sig af sagen.

Som Du ser, har jeg i notitsen fremhævet, hvad Du udtalte under vore telefonsamtaler, at planen om admiralens besøg og mødet ikke skyldtes Dit initiativ, og at Du, da meddelelsen blev formidlet til Dig via Kuppet, var gået ud fra, at alting var i orden. Her i Udenrigsministeriet mener vi, at det var forkert af admiral Gladstone at tage initiativet til det fortrolige møde, og at den danske forbindelsesofficer ikke uden videre burde have formidlet admiralens meddelelse til Dig. Han burde efter vor mening have forelagt sagen for Forsvarsministeriet til vurdering af det rent politiske spørgsmål om betimeligheden af at holde det fortrolige møde. Det er imidlertid ikke første gang, man fra dansk militær side har glemt det politiske aspekt i en sag, og Du har måske også selv gjort den erfaring, at de militære instanser ikke altid har øjet åbent for de politiske implikationer i en sag. I et tilfælde som det foreliggende ville Du have været mere end velkommen til underhånden at gå den lige vej til Udenrigsministeriet for at drøfte spørgsmålet, om det nu også var heldigt at holde et sådant møde. En telefonsamtale med mig ville ikke have involveret risiko for, at der skulle opstå kompetencekomplikationer af nogen art.

Jeg har læst Din fremstilling og Dine betragtninger i de to breve meget nøjagtigt. Hvis Du tillader mig at tale lige ud, vil jeg gerne sige, at jeg synes, Du måske har svunget Dig lovligt højt op i denne sag, og jeg er lidt ked af, at Du et par steder har fundet Dig foranlediget til at anslå en lidt bitter-ironisk tone. Det skal jeg imidlertid ikke opholde mig ved. Dit hovedsynspunkt er dette, at Bornholm i forsvarsmæssig og da særlig i NATO-mæssig henseende ikke bør indtage en særstilling, men behandles ganske normalt ligesom andre dele af landet. Heri er vi her i Udenrigsministeriet principielt ganske enige, og det er netop ud fra dette for Dig og os fælles synspunkt, vi har været betænkelige ved det fortrolige møde med NATO-admiralen.

At høje NATO-officerer besøger Bornholm lige så vel som andre dele af Danmark, at bornholmske farvande ikke udelukkes fra militære øvelsesområder, at fremmede krigsskibe kan besøge Bornholm lige så vel som andre danske havne, at der på Bornholm kan tales og skrives lige så frit om forsvarsspørgsmål og NATO-spørgsmål som i det øvrige Danmark – alt dette er kun led i bestræbelserne for at normalisere Bornholms stilling inden for landet, men til normalisering hører endvidere, at der ikke arrangeres fortrolige møder, som visse steder kunne give anledning til – om end uden føje – at vække mistanke om, hvad der nu sker på Bornholm i forsvarsmæssig henseende. Mig bekendt har ingen høje NATO-officerer interesseret sig for andetsteds i landet at arrangere sådanne fortrolige møder, og på baggrund heraf er det, at vi skønner det lidet heldigt, at der for Bornholms vedkommende sker en afvigelse fra det normale.

Jeg gentager, at Udenrigsministeriet ikke har noget imod, at høje NATO-officerer besøger Bornholm, forudsat naturligvis at det ikke sker på en sådan måde, at der herved fra NATO-side tilkendegives en ekstraordinær stor interesse for Bornholm sammenlignet med andre dele af landet. Det havde været helt i sin orden, om admiral Gladstone var kommet til Bornholm som planlagt, og at Du havde holdt middag for ham i amtsgården og vist ham civile seværdigheder på øen (ud over de militære, som han naturligvis også skulle se). Når vi tillod os at gribe ind, var det, som Du ved,

⁸³ Den påtænkte ordlyd må her formodes at skulle have været:...angående det første sagde jeg, at jeg meget håbede...

fordi den pågældende redaktør ringede til statsministeren og sagde, at han ikke ville respektere fortrolighedskravet med hensyn til det planlagte møde. Dersom man havde ladet tingene passe sig selv, og den konservative avis havde taget sagen op til behandling, kan man nogenlunde sikkert regne med, at der havde udviklet sig en avispolemik, og at man også i forskellige udlande var blevet opmærksom på sagen. Dette måtte efter Udenrigsministeriets mening undgås.

Jeg forstår, Du er lidt ked af, at man ikke kunne nøjes med at aflyse mødet og i øvrigt lade besøget gå sin gang. Jeg er på min side ked af og beklager, at vi har fundet os foranlediget til at tilråde udsættelse af hele besøget og derved er kommet til at gribe forstyrrende ind i Dine private planer med hensyn til selskabelighed. Imidlertid skønnede vi ikke rettere, end at det, da der nu engang var kommet til at stå lidt blæst om denne sag, var bedst at gå lidt grundigt til værks, således at sagen hurtigt kunne gå i glemmebogen. Et besøg til det berammede tidspunkt med den meget væsentlige programændring, at det planlagte fortrolige møde faldt bort, kunne næppe finde sted, uden at der blev opmærksomhed netop omkring programændringen, og dette ville jo ikke have været heldigt.

Hele baggrunden for normaliseringen af Bornholms stilling med hensyn til forsvar og NATO-pagt er jo, at øen på grund af den ulykkelige forskelsbehandling, den efter befrielsen fik i forhold til den øvrige del af landet, faktisk kom i en særstilling. Vi anerkender her i Udenrigsministeriet den store, gode indsats, Du øvede til bedste for øen og dens befolkning både under den tyske og under den russiske besættelse, og vi påskønner Dine bestræbelser for at borteliminere den forskelsbehandling af øen, som udviklingen nødvendiggjorde i de første år efter, at de russiske tropper var draget bort. Også her i Udenrigsministeriet har vi gerne villet bidrage til normaliseringen, og Du må forstå, at det netop er ud fra ønsket herom, vi mener at burde være forsigtige med hensyn til fortrolige oplysningsmøder om militærpolitiske forhold ud over, hvad der sker i så henseende for landet i øvrigt. Der er allerede i fuld åbenhed og uden fortrolighedsklausul både blevet talt og skrevet om Bornholms stilling i militærpolitisk henseende som en landsdel ganske på linie med det øvrige land. Hvad angår oplysning om disse forhold af øens befolkning, mener vi her i ministeriet, at man stadig står sig ved den åbne linie.

856. Notits af oberst V. Jacobsen, Forsvarsministeriet, den 19. oktober 1956.

I anledning af sagen vedrørende admiral Gladstones besøg på Bornholm har general Hammershøj⁸⁴ ledsaget af kaptajnløjtnant Bodenhoff i dag været hos mig.

Kaptajnløjtnant Bodenhoff har forklaret, at han igennem længere tid har haft forbindelse med amtmand Stemann, for at de kunne finde frem til et sådant tidspunkt for admiralens besøg på Bornholm, at admiralen kunne få lejlighed til at hilse på amtmanden, hvilket ikke lykkedes, da admiralen første gang aflagde besøg på Bornholm.

Når admiralen gerne ville hilse på amtmanden, skyldtes det bl.a., at admiralinden fra New Zealand kendte amtmandens svigerdatter.

Under de besøg, som general Mansergh, general Sugden m.fl. har aflagt rundt omkring i Danmark, er det efterhånden blevet kutyme, at de pågældende hilser på en begrænset kreds af folk fra den nærmeste omegn, for at disse kan få et indtryk af den pågældende general eller admiral, og for at denne kan få lejlighed til at sige et par almindelige ord om NATO.

Antallet af deltagere i sådanne møder har normalt ikke været over 15-20, kun i et enkelt tilfælde, nemlig i Haderslev, havde garnisonskommandanten samlet ca. 60 deltagere.

I begyndelsen af september måned nåede man til enighed om et for begge parter passende tidspunkt.

Da amtmand Stemann omkring den 14/9 boede i København på vej til ferie i Mallorca, sendte kaptajnløjtnant Bodenhoff amtmanden forslag til program for viceadmiralens besøg, i hvilket program det famøse møde omtales som "Eventuel briefing om NATO for en lukket forsamling, eventuelt også en kort pressekonference".

Under amtmandens ophold i København havde kaptajnløjtnant Bodenhoff ved senere lejlighed drøftet spørgsmålet mundtligt med amtmanden, og på grundlag heraf sendte Bodenhoff den 18/9 et

⁸⁴ Fungerende forsvarschef.

brev til admiral Gladstone med forslag til program, hvori der for så vidt angår det omhandlede møde siges følgende:

“Meeting with the “Amts”-council and a few civil servants from the island, during which you might tell them something about NATO with particular mention of the Northern Region – a kind of “pep-talk” which includes Bornholm in the picture of the NATO defence area.”

Bodenhoff blev derefter overrasket over den 15/10 at modtage et brev fra amtmand Stemann, hvori denne meddeler, at han har indbudt 57 personer til et fortroligt møde.

Kaptajnløjtnant Bodenhoff har endvidere forklaret, at amtmand Stemann ikke på noget tidspunkt har spurgt, om afholdelse af dette møde var drøftet med danske myndigheder. Kaptajnløjtnanten har på sin side ment, at amtmanden som den øverste civile myndighed på øen måtte dække regeringen.

Da i hvert fald admiral Gladstone er uden skyld i, at mødet har fået det nævnte omfang og er gjort fortroligt, har general Hammershøj foreslået, at han bemyndiges til at skrive til admiral Gladstone, at stats- og udenrigsministeren har følt sig betænkelig ved det omfang, som dette møde efterhånden har fået og derfor har anmodet amtmanden om at aflyse det, og at man derfor henstiller, at admiralen udsætter sit besøg på Bornholm.

Kaptajnløjtnant Bodenhoff har forklaret, at det ikke vil være muligt i indeværende år for admiral Gladstone at finde noget andet tidspunkt, og at besøget næppe vil kunne finde sted før i februar eller marts. Der vil derfor ikke være nogen grund til at sætte nogen tidsbegrænsning i brevet til admiralen.

857. Notits af afdelingschef Hessellund Jensen den 22. oktober 1956.

Den 19. oktober aflagde oberst Jacobsen, Forsvarsministeriet, besøg hos mig for at få råd med hensyn til formuleringen af skrivelsen til admiral Gladstone. Det havde nemlig vist sig, at admiralen intet som helst havde haft med tilrettelæggelsen af det planlagte møde på Bornholm at gøre, men at dette var blevet tilrettelagt i samråd mellem amtmand Stemann og kaptajnløjtnant Bodenhoff, der gør tjeneste under AFNE⁸⁵ i Kastelet. Oberst Jakobsen afleverede vedlagte genpart af en notits, han havde skrevet herom.⁸⁶

Det drejer sig særligt om den af den fungerende forsvarschef foreslåede formulering af skrivelsen til admiral Gladstone (notitsens side 2 nederst).

Efter samråd med direktøren foreslog jeg oberst Jacobsen en formulering i brevet til admiral Gladstone efter følgende linier:

“På foranledning af statsministeren, som nærer betænkelighed ved, at der på Bornholm holdes særlige møder vedrørende NATO-spørgsmål, hvorved der skabes indtryk af, at Bornholm skulle indtage en særstilling, har man anmodet amtmanden om at aflyse det planlagte møde.

Da det er pressen bekendt, at mødet er berammet, og da der fra visse pressekreddes side er blevet tilkendegivet, at fortrolighedsklausulen ikke vil blive respekteret, vil en aflysning ikke kunne undgå at vække opmærksomhed, såfremt admiralsens planlagte besøg gennemføres. Man henstiller derfor, at admiralen udsætter sit besøg på Bornholm en tid, hvorved bemærkes, at stats- og udenrigsministeren med glæde og tilfredshed ser, at admiralen aflægger besøg på Bornholm...”

858. Notits P.J.V. den 8. maj 1957.⁸⁷

Den britiske marineattachés besøg på Bornholm.

Kaptajn Lind, Forsvarsministeriet, har oplyst, at den britiske marineattaché Morrow har udtalt ønske om i dagene 27.-29. d.m. at aflægge en afskedsvisit hos Bornholms Værns kommandant og

⁸⁵ Allied Force Northern Europe, NATO's nordregion.

⁸⁶ Notits af 19. okt. 1956 (aftrykt ovenfor).

⁸⁷ UM 105.Dan.5/1. – Notits af sekretær Henrik Haxthausen.

marinedistriktets chef. Der forelå intet om, hvorvidt marineattachéen ville være iført uniform under besøget.

Som det fremgår af notitser på sagen, har der tidligere været betænkeligheder i forbindelse med den amerikanske militærattachés overværelse af øvelser på Bornholm, jfr. notits af 10. oktober 1956, II. Senest har 3 amerikanske officerer, som var ansat som rådgivere i den danske hær, besøgt Bornholm, og også dette besøg gav anledning til nogen betænkelighed, jfr. ovennævnte notits in fine.⁸⁸ I intet af disse tilfælde førte betænkelighederne dog til, at man henstillede til de pågældende at undlade at aflægge besøg på Bornholm eller at undlade at bære uniform. Derimod har Udenrigsministeriet over for Forsvarsministeriet understreget, at de pågældende besøg bør foregå i al stilfærdighed, jfr. ministerens resolution af 11. oktober 1956 på ovennævnte notits af 10. oktober 1956, hvor det henstilledes, at de pågældende officerer ikke lod sig fotografere eller udtalte sig til pressen..

I de ovennævnte tilfælde var der tale om overværelse af øvelser, hvor risikoen for offentlig omtale var større, end i det nu foreliggende tilfælde. Der er som nævnt tale om en afskedsvisit, som næppe vil give anledning til nogen større interesse i offentligheden, og det henstilles derfor, at Udenrigsministeriet erklærer sig indforstået med besøget uden noget forbehold.

Påtegninger:

- Enig. Birger Abrahamson [fuldmægtig] – Enig. Axel Serup [kontorchef]. 8/5.
- Enig. Hessellund Jensen [afd. chef]
- Modtaget 15/5 retur. Orienteret kapt. Sund, der p.t. fungerer som chef for 1. kontor, i overensstemmelse med foranstående. 15.5 Birger Abrahamson.

859. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 25. maj 1957.⁸⁹

I fortsættelse af tidligere følgende:

Jeg fik i dag et sålydende brevkort:

“Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen, Bornholms afdeling, indbyder til sammenkomst på Dams Hotel i Rønne tirsdag den 28. maj kl. 20. Tilstede kommer bl.a. den sovjetrussiske ambassadør N. Slavin og ambassaderåd Nikitin.

Program.

1. Velkomst.
2. Fru Lilli Larsen, Rønne, aflægger beretning fra delegationsrejse i Sovjetunionen.
3. Kaffebord (pris incl. betjening 3.10 pr. per.).
4. Filmsforevisning.

Med hilsen Bestyrelsen.”

Jeg har besvaret dette således:

“Amtmand Stemann takker for Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen, Bornholms afdelings indbydelse til sammenkomst på Dams Hotel tirsdag den 28. d.m. kl. 20, men må beklage at måtte meddele at være forhindret på anden måde i at komme tilstede.”

Fra ambassaden har jeg ikke hørt et ord, men det kommer måske. Som jeg skrev til Dig, foretager vi os intet med invitation af russerne, og jeg går selvfølgelig ikke til mødet.

Men ærlig talt, når russerne gang på gang kan få lov til at holde møde herovre, kan det dog så ikke tillades general Sugden⁹⁰ blot at komme herover.

⁸⁸ i sidste afsnit.

⁸⁹ UM 105.Dan.5/1.

⁹⁰ Chef for NATO's nordregion (CINCNORTH).

Vide kredse herovre synes jo, at Bornholm har fået en meget mærkelig stilling i forhold til det øvrige land.

Men jeg ville blot straks orientere Dig.

860. Notits af kontorchef Axel Serup, P.J.V. den 10. juli 1957.⁹¹

Britiske og amerikanske flyveattachés besøg på Bornholm.

Kaptajn Lind, Forsvarsministeriet, har dags dato meddelt mig, at den britiske flyveattaché, Wing Commander Dudley Farmer, der er blevet hjemkaldt til tjeneste i London, over for general Tage Andersen har fremsat ønske om at aflægge et afskedsbesøg på Bornholm i løbet af indeværende måned. Det var tanken, at dette besøg skulle være af tjenstlig karakter, hvorfor han ville være iført uniform.

Endvidere havde også den amerikanske flyveattaché, Jack Benner, over for general Tage Andersen fremsat ønske om at aflægge et besøg på Bornholm, der skulle ske samtidig med den britiske flyveattachés besøg. For Benners vedkommende drejede det sig imidlertid ikke om et afskedsbesøg, men så vidt jeg kunne forstå om et rent turistbesøg, idet han aldrig nogensinde havde været på øen.

Jeg lovede, at vi skulle se nærmere på sagen og ringe besked.

861. Notits P.J.V. den 11. juli 1957.⁹²

Britiske og amerikanske flyveattachés besøg på Bornholm.
Kontinuation til notits af 10.7.1957.

Den britiske flyveattachés besøg.

Den britiske marineattaché aflagde i maj i år afskedsvisit på Bornholm. Udenrigsministeriet erklærede sig indforstået med besøget uden noget forbehold, jfr. notits af 8. maj 1957. Det henstilles derfor, at Udenrigsministeriet også erklærer sig indforstået med flyveattachéens afskedsvisit.⁹³

Den amerikanske flyveattachés besøg.

Ud fra de samme grunde som de i notits af 8. maj 1957 anførte henstilles det, at Udenrigsministeriet erklærer sig indforstået med flyveattachéens besøg. I de tilfælde, hvor der tidligere har været betænkeligheder i forbindelse med amerikanske militærpersoners besøg, har der været tale om overværelse af øvelser, hvor der kunne være en fare for uheldig presseomtale og misforståelser. Det foreliggende besøg – der formentlig er et rent turistbesøg – frembyder næppe en sådan fare – heller ikke når man tager i betragtning, at besøget finder sted samtidig med den britiske flyveattachés afskedsvisit. Der bør så vidt muligt arbejdes hen imod en ligestilling af Bornholm med det øvrige land på dette område, og de betænkeligheder, der kunne være tale om i det foreliggende tilfælde, er næppe så store, at de kan retfærdiggøre en fravigelse af denne linie.

Kontorchef Axel Serup den 12. juli 1957:

Under selskabelige former har jeg forstået, at den amerikanske flyveattachés besøg er af ren turistmæssig karakter, og at initiativet til hans rejse stammer fra hans britiske kollega. Jeg mener også at kunne forstå, at den amerikanske flyveattaché intet har imod at udsætte sin rejse til senere. Under disse omstændigheder synes jeg, at man skal meddele Forsvarsministeriet, at der er "grønt lys" for den britiske flyveattaché, men at man ville foretrække, at den amerikanske flyveattaché udsætter sin rejse til en anden lejlighed.

⁹¹ UM 105.Dan.5/1.

⁹² UM 105.Dan.5/1. – Notits af sekretær Henrik Haxthausen.

⁹³ Maginnote: – Enig. A. Serup 12/7.

Påtegninger:

Tiltrædes. Hessellund Jensen – Meddelt Forsvarsministeriet (kapt. Lind). A. Serup 12/7.

862. Notat P.J.V. den 17. februar 1958.⁹⁴

Allierede officerers besøg på Bornholm.

I.

Flyverkommandoen har, som det fremgår af vedlagte genpart af telegram,⁹⁵ anmodet Forsvarsministeriet om tilladelse til, at en gruppe bestående af 4 amerikanske, 3 engelske og 1 norsk officer aflægger besøg på flyradarstation Bornholm den 24. d.m. i forbindelse med et møde i National Air Defence Committee. Denne komité er – ifølge oplysning fra Forsvarsministeriet⁹⁶ – nedsat af AFNORTH for at studere luftforsvarsspørgsmål. Da gruppen studerer problemerne omkring Early Warning har man over for flyverkommandoen ytret ønske om at se netop denne radarstation, der på dette område afviger fra de øvrige danske flyradarstationer.

Forsvarsministeriet har derefter mundtligt forelagt sagen for Udenrigsministeriet, idet vedlagte notits samtidig er blevet afleveret.⁹⁷

Ø.P.IV⁹⁸ (sekretær Munck) oplyser, at flyradarstationen på Bornholm skal udvides, idet der skal anlægges en ny station i forbindelse med den gamle. Denne udvidelse er bevilget (100% fællesfinansiering), og det planlæggende arbejde er påbegyndt. Som led i dette arbejde har en civil tjenestemand fra sekretariatet aflagt besøg på stationen, men så vidt vides har der ikke været besøg af udenlandske officerer i forbindelse med udvidelsen.

Forsvarsministeriet⁹⁹ har oplyst, at besøget ikke er et led i selve arbejdet i forbindelse med udvidelsen af radarstationen, men nærmest må betegnes som et “studiebesøg”.

II.

Allierede officerers besøg på Bornholm har ved flere lejligheder givet anledning til betænkeligheder. Om tidligere besøg kan følgende oplyses:

[Udeladt her er et resumé af Udenrigsministeriets indstillinger til disse besøg, som findes aftrykt her under følgende datoer: – notits af 30.3.1953 – notits af 10.6.1955 med kontinuationer – notits af 3.2.1956 med kontinuationer – skrivelse af 30.4.1956 til Forsvarsministeriet – resolution af 4.10.1956 – notits af 4. og 10.10.1956 – notits af 22.10.1956 – notits af 8.5.1957 – notits af 11.7.1957 med kontinuationer].

III.

Det må anses for ønskeligt at arbejde hen imod en ligestilling af Bornholm med det øvrige land på dette område. En særstilling er uheldig både af hensyn til øens befolkning og af hensyn til de andre NATO-lande, som man nødig skulle give det indtryk, at Bornholm blev betragtet som et “halvneutralt” område. Det er i Danmarks interesse, at det utvetydigt slås fast, at Bornholm er en del af NATO-området, og at et eventuelt angreb derfor ville falde ind under Atlantpagtens art. 5.¹⁰⁰ Over for Sovjetunionen er det vel ønskeligt, at man undgår provokation, men samtidig er det også ønskeligt at undgå at give det indtryk, at øen er blevet “afskrevet” af NATO.

I det foreliggende tilfælde er der efter referentens opfattelse ikke så store betænkeligheder, at de kan opveje de ovenstående betragtninger. Der er tale om et besøg på et anlæg af rent defensiv karakter, og der er ikke noget, der tyder på, at offentlighedens opmærksomhed i særlig grad vil blive henledt på besøget. I tidligere tilfælde, hvor der har været betænkeligheder, har der været større grund til at frygte presseomtale (således besøg i forbindelse med militære øvelser, besøg af

⁹⁴ UM 105.Dan.5/1. – Fortroligt.

⁹⁵ Udeladt her.

⁹⁶ Fodnote: Flyveløjtnant Ramlau, telefonisk.

⁹⁷ Udeladt her.

⁹⁸ Økonomisk-Politisk afdelings 4. kontor.

⁹⁹ Fodnote: – Flyveløjtnant Ramlau, telefonisk.

¹⁰⁰ Marginnote af fuldmægtig Birger Abrahamson: – Ganske enig. – Og af kontorchef Axel Serup: – Ditto.

højststående militærpersoner samt afholdelsen af møder med deltagelse af pressen). Da flyradarstationen (ifølge oplysning fra Ø.P.IV) er finansieret af USA (og dens udvidelse finansieres af NATO) ville det også virke uheldigt, om man ville søge at hindre, at en NATO-delegation beså anlægget. Hertil kommer, at det formentlig ville være i overensstemmelse med den hidtil fulgte linie, om man gav tilladelse til et besøg af den her omhandlede karakter, jfr. især det tidligere besøg på radarstationen.¹⁰¹

Ligesom ved tidligere lejligheder vil der dog formentlig være grund til at henstille, at besøget finder sted i størst mulig stilhed, og at presseomtale undgås i det omfang, det er muligt.

I forbindelse med tidligere overvejelser vedrørende allierede officerers besøg på Bornholm har man været inde på den tanke at henstille, at de pågældende undlod at bære uniform, men så vidt ses er en sådan henstilling ikke blevet fremsat i noget tilfælde. Ved det tidligere besøg på flyradarstationen var de pågældende som nævnt ovenfor ikke iført uniform, men der fremgår intet om, at dette skulle være besluttet som resultat af en henstilling fra dansk side. Efter referentens opfattelse bør der ikke fremsættes anmodning om, at de besøgende officerer undlader at bære uniform. En sådan henstilling ville kaste et odiøst skær over besøget, og dette ville være uheldigt, ikke alene over for NATO, men også fordi man fra sovjetisk side – hvis man blev klar over, at besøget fandt sted – kunne få den opfattelse, at der var “noget at skjule”.

Det henstilles derfor, at det meddeles Forsvarsministeriet, at Udenrigsministeriet intet har at erindre, men at besøget bør ske i størst mulig stilhed.

Henrik Haxthausen [sekretær]

Den 17. februar 1958

Kontinuation.

I nærværende sag, hvor der er tale om et besøg af et mindre antal allierede officerer ved et NATO-finansieret dansk forsvarsanlæg, deler jeg hr. Haxthausens opfattelse, at det kunne give anledning til uheldig misforståelse hos vore allierede, om der blev lagt hindringer i vejen for besøget. Det forekommer endvidere betænkeligt, om man gjorde besøget betinget af, at de otte officerer optræder i civil påklædning. Medens der på den ene side ikke bør gøres blæst om besøget, f.eks. med forhåndsomtale i pressen, må man på den anden side nok regne med, at det ikke lader sig hemmeligholde, og at man derfor ved at tilsløre dets karakter snarere ville lægge op til “cloak and dagger”-historier.¹⁰²

Ex tuto er jeg enig i, at tendensen – for så vidt angår allieredes besøg på Bornholm – bør gå i retning af en ligestilling af øen med det øvrige land. Når man, som det fremgår af referatet ovenfor, hidtil har fundet det hensigtsmæssigt at begrænse besøgsvirksomheden mest muligt, er det vel først og fremmest sket ud fra den opfattelse, at det blot og bare syn af allierede uniformer på øen kunne give anledning til uheldig presseomtale og indebære muligheden for østlige udfald om “en provokerende NATO-aktivitet på Bornholm”. På baggrund af de beskudte forsvarsstyrker og installationer, som Bornholm råder over, og som vil være alle interesserede, herunder USSR, bekendt, skulle det være en enkel sag at tilbagevise sådanne mulige udfald. Det overvejende hensyn synes at burde være, at vore NATO-allierede, når lejlighed gives, får mulighed for ved selvsyn at gøre sig bekendt med øens forsvarsmæssige problemer. Som påpeget vil sådanne besøg bl.a. tjene til at præcisere – indadtil såvel som over for omverdenen – at Bornholm i forsvarsmæssig henseende ikke er et “afskrevet” område.

Det turde derfor være et spørgsmål, om man ikke fremefter bør slække de rigoristiske retningslinier, som hidtil har været fulgt på dette område.

Den 18. februar 1958.

Birger Abrahamson [fuldmægtig]

¹⁰¹ Omtalt i skrivelse af 30. april 1956 (om besøg i forbindelse med kalibrering af flyradarstationen), udeladt her.

¹⁰² “skæg og blå briller-historier”.

Tiltræder ganske ovenstående synspunkter og finder heller ikke, at der – navnlig på baggrund af det pag. 3 omhandlede kalibreringsbesøg på flyveradarstationen på Bornholm – kan være nogle betænkeligheder ved det pågældende besøg.

Den 20. februar 1958.
Axel Serup [kontorchef]

Enig, men mener, at man meget vel kan sige til Forsvarsministeriet, at besøget bør tilrettelægges således, at unødigt opsigt ikke vækkes.

Schram-Nielsen [ass. afd. chef] 20/2.

Direktøren enig. Brev fra direktøren til amtmanden udbedes.¹⁰³
Schram-Nielsen 20/2.

Har dags dato orienteret kapt. Lind, Forsvarsministeriet, i overensstemmelse med ovenstående.
Axel Serup 21. februar 1958.

863. Amtmand Stemmann til direktør Svenningsen den 24. februar 1958.¹⁰⁴

Tak for Dit fortrolige brev af 21. d.m. (j.nr. P.J.V. 105.K.16.a.). Jeg foretager mig så intet i anledning af omhandlede besøg, ej heller over for den lokale presse, at den ikke skal skrive noget om det. Dels er Dit brev jo så fortroligt, og Du skriver udtrykkeligt, at jeg ikke skal foretage mig noget, og fra anden side må man vel have sat sig i forbindelse med pressen.

Men jeg synes blot, at jeg ville have lov til at sige, at Dit brev glædede mig så meget i to henseender. Det første det gode personlige forhold mellem os, som jeg er overordentlig taknemlig for.

Og dernæst, at det synes mig, som I har indtaget en lidt mildere kurs i henseende til problemet Bornholm. Også det glæder mig meget.

864. Direktør Svenningsen til amtmand Stemmann den 26. februar 1958.¹⁰⁵

Tak for Dit venlige brev af 24. d.m. om NATO-officerernes besøg på Bornholm.

Det viser sig nu, at det planlagte besøg alligevel ikke bliver til noget, idet Forsvarsministeriet i dag har oplyst, at man på grund af vejret har måttet opgive at besøge Bornholm, og at studiegruppen i dag vender tilbage til Oslo.

865. Ambassadør Alex Mørch, Moskva, til Udenrigsministeriet den 5. juni 1958.¹⁰⁶

Ambassaden indsender hoslagt en her udarbejdet oversættelse af en artikel i den sovjetiske marines organ SOVJETSKIJ FLOT¹⁰⁷ for den 31. f.m., betitlet "Pres mod Danmark".

¹⁰³ Brevet fra direktør Svenningsen til amtmand Stemmann den 21. februar 1958, hvori amtmanden underrettes om det forestående besøg, afsluttes således:

"Når vi sender Dig disse linier, er det ikke, fordi der fra Din side vil være noget at foretage i anledning af besøget. Vi har simpelthen ment det rigtigst, at Du på forhånd var orienteret om besøget, således at det ikke kommer til at virke som en fuldstændig overraskelse."

¹⁰⁴ UM 105.Dan.5/1.— Fortroligt.

¹⁰⁵ UM 105.Dan.5/1.

¹⁰⁶ UM 105.M.28.a.

¹⁰⁷ "Den sovjetiske Flåde".

Sømilitær oversigt.
Pres mod Danmark.

af lagttager.

Efter NATO-rådets samling, som fandt sted i København i begyndelsen af maj måned, blev Danmark udsat for fornyet pres fra to sider: militaristiske kredse i USA og Vesttyskland genoptog deres pres mod den danske regering med krav om dens tilslutning til opstilling i Danmark af atomvåben og fuldstændig indordning af de danske sømilitære stridskræfter under Vesttysklands revanchistiske flåde. Genstanden for dette dobbelte tryk blev den danske ø Bornholm, som er beliggende i den vestlige del af Østersøen. Det danske dagblad Ekstrabladet meddelte under henvisning til efterretninger fra Kiel, at de vesttyske flådemyndigheder havde fremsat en plan om indretning på øen af amerikanske raketinstallationer med atomsprængladninger. Denne plan blev nævnt under de samtaler vedrørende militært samarbejde mellem Danmark og Vesttyskland, som for nylig fandt sted i Kiel.

“De vesttyske repræsentanter erklærede”, hedder det i Ekstrabladets meddelelse, “at det sømilitære samarbejde mellem de to lande ikke ville blive effektivt, såfremt udfaldsvejene fra Østersøen ikke blev lukket”, men Bornholms omdannelse til en “atom-ø” har været nødvendig for de amerikanske ejere af atomvåben og deres vesttyske agenter, ikke for at “lukke adgangen” fra Østersøen, men for at forvandle Bornholm til en fremskudt base for aggression.

Det bør bemærkes, at denne øs geografiske beliggenhed allerede har tiltrukket sig opmærksomhed i USA's militære kredse. Så tidligt som i 1951 fik øen besøg af den amerikanske general Taylor, som – således som han dengang erklærede – havde interesseret sig for spørgsmålene om “forsvaret” af det østlige Danmark. De amerikanske planer, som for nylig er kommet til offentlighedens kundskab, om i danske farvande at placere undervandsbåde forsynet med atomvåben, og planer om at stille den danske marinebase Korsør til disposition for den vesttyske flåde, står i direkte forbindelse med Bornholm.

Truslen om en ny militær besættelse af den tyske imperialismes stridskræfter, denne gang under den “nordatlantiske enhed”s flag, hænger over det lille Danmark.

Dette perspektiv støder ikke på modstand fra lederne af Danmarks militære styrker og i særdeleshed ikke marinen. Tværtimod tager de aktiv del i sammenknytningen af “NATO's baltiske kommando”,¹⁰⁸ dvs. den danske marines henlæggelse under Bonn-militaristerne, og chefen for den danske flåde, viceadmiral Vedel, opretholder aktiv kontakt med chefen for Vesttysklands sømilitære styrke, admiral Ruge. Fælles dansk-tyske flådemanoeverer er allerede planlagt for sommeren.

I forbindelse hermed forlanger Vedel selv og den nærmeste kreds omkring ham vedholdende en styrkelse af den danske flådes effektive styrke i det øjemed at øge Danmarks bidrag til “Østersøkommandoen”. Ledende instanser i Danmark og Vesttyskland har samtidig og med mistænkelig hast besluttet at dementere dagbladet Ekstrabladets meddelelser vedrørende øen Bornholm, men de danske admiralers permanente mangel på modstand mod planerne om at omdanne den vestlige del af Østersøen til en base for atomkrig gør det muligt at bedømme den virkelige værdi af disse “dementier”. “Det er uklogt og ikke overbevisende”, skriver den danske avis Land og Folk, “når man dementerer det, hvorom der faktisk tales i Kiel, hvor man er velinformeret om, hvad der foregår”.

I 1946, da enheder af den sovjetiske hær, som befriede dette stykke land fra de hitlerske okkuperanter, forlod Bornholm, forpligtede regeringen i København sig til ikke at tillade, at øen blev benyttet af nogen som helst fremmed militær styrke. Danmarks statsminister Hansen gentog selv for nylig, da han vendte tilbage fra Washington, at “Danmark for nærværende ikke vil acceptere et tilbud om at bevilge det raketter...”. Det danske folk har ret til at stole på, at den danske stats sunde fornuft og korrekte forståelse af sine vitale interesser vil sejre.

¹⁰⁸ Der refereres her og i det følgende til planerne om en dansk-vesttysk fælleskommando, der blev oprettet i 1961 (Enhedskommandoen).

866. Udenrigsministeriet til ambassaden i Moskva den 11. juni 1958.¹⁰⁹

Til ambassadens underretning fremsender Udenrigsministeriet hoslagt en afskrift af den meddelelse i Ekstrabladet, som omtales i den med ambassadens ovenciterede indberetning [af 5. juni 1958] indsendte artikel i Sovjetskij Flot for 31. f.m. Endvidere vedlægges en afskrift af det gennem Ritzaus Bureau udsendte dementi.

Ekstrabladet den 24. maj 1958.

Tyskerne ønsker Bornholm udrustet med atomraketter

Kravet hidtil afvist fra dansk side – Årsagen til, at H.C. Hansen ikke vil gå imod Tysklands atombevæbning.

Vesttyske flådemyndigheder har krævet, at der opstilles raketbatterier forsynet med atomsprængladning på Bornholm, hævdes det med bestemthed i Kiel. Hidtil er alle sådanne tyske krav kategorisk blevet afvist fra dansk side.

Baggrunden for de tyske krav er de forhandlinger, der i den såkaldte planlægningsgruppe finder sted i Kiel mellem danske og tyske flådemyndigheder. Man søger her at finde frem til et nærmere grundlag for et vesttysk-dansk flådesamarbejde.

Tyskerne begrundet deres ønske med, at et flådesamarbejde intet er værd, hvis man ikke effektivt kan afspærre Østersøen.

Man nærer ingen tvivl om, at den vesttyske og danske flåde i forening med luftvåben, miner og batterier på land kan spærre både Lillebælt, Storebælt og Øresund.

Derimod kan man ikke forhindre, at den russiske flåde, hvis den under en eventuel konflikt ønsker det, kan slippe ud i Hvidehavet gennem det russiske kanalnet.

Det NATO-område, hvorfra man bedst kan beskyde dette kanalnet, er Bornholm.

H.C. Hansens udtalelser

Når man fra dansk side bestemt afviser de tyske krav, skyldes det bl.a. den overenskomst, den danske og russiske regering afsluttede, da russerne trak sig tilbage fra Bornholm.

De tyske krav gør stats- og udenrigsminister H.C. Hansens udtalelser i forbindelse med atombevæbningen af Vesttyskland mere forståelig.

H.C. Hansen har nemlig i dette spørgsmål udtalt, at Danmark ikke i NATO kunne forlange, at Vesttyskland ikke måtte få atomvåben. I så tilfælde kunne tyskerne, sagde statsministeren, med lige så stor ret kræve, at Danmark modtog atomvåben.

Til Ritzaus Bureau.

I anledning af, at Ekstrabladet i dag bringer en meddelelse om, at vesttyske flådemyndigheder skulle have krævet, at der opstilles raketbatterier forsynet med atomsprængladning på Bornholm, men at sådanne tyske krav kategorisk er blevet afvist fra dansk side, erfarer Ritzaus Bureau ved henvendelse til stats- og udenrigsminister H.C. Hansen, at meddelelsen savner ethvert tænkeligt grundlag. Hverken officielt eller uofficielt er der fremsat sådanne forslag.

Den 24. maj 1958.

867. Notits P.J.V. den 20. juni 1958.¹¹⁰

Tysk flådeøvelse med ubåde i farvandet nordøst for Bornholm.

1. Den herværende tyske ambassade har i verbalnote af 2. juni d.å. meddelt, at den tyske marine har til hensigt at afholde dybdedykkeprøver i området nordøst for Bornholm. I de pågældende øvelser, som tænkes gennemført i tiden 23.-28. juni d.å., vil deltage to undervandsbåde og et

¹⁰⁹ UM 105.M.28.a.

¹¹⁰ UM 105.I.5.a/2. – Hemmeligt. Notits af sekretær Hans Christensen.

sikringsfartøj. Ambassaden anmoder i noten om tilladelse for de pågældende skibe til alt efter vejrforholdene at ankre på danske territorialfarvand omkring Bornholm henholdsvis anløbe havne på øen.

2. Den pågældende verbalnote har været forelagt Forsvarsministeriet, som i skrivelse af 13. d.m. har oplyst, at ministeriet intet finder at erindre imod, at den ønskede tilladelse gives på betingelse af, at der til Søværnskommandoen indsendes de sædvanlige meldinger om ankrings- og letningspositioner og tidspunkter. [...]

3. Østersøen betragtes som følge af farvandets store strategiske betydning for såvel Danmark som Sovjetunionen som et særligt følsomt område, og for så vidt angår Bornholm spiller der særlige hensyn ind, som gør det politisk nødvendigt at udvise forsigtighed med hensyn til fremmede militære enheders anløb af og midlertidige stationering på øen i forbindelse med flådeøvelser. Disse hensyn samt den fra sovjetisk side i 1952 i forbindelse med øvelsen MAIN BRACE fremsatte kritik i anledning af en i forbindelse med den pågældende øvelse påtænkt kortere basering af britiske motortorpedobåde på øen førte til, at der i september 1953 af det interministerielle koordinationsudvalg blev opstillet særlige retningslinier for afholdelse af fællesøvelser i Østersøen med allieret deltagelse. [...] ¹¹¹

Ved den politiske stillingtagen til konkrete øvelsesplaner, hvori indgår Østersøaspekter, er ovennævnte retningslinier blevet betragtet som vejledende, og yderligere begrænsninger i konkrete øvelser er i flere tilfælde blevet gennemført.

Ovennævnte retningslinier gælder kun for fællesøvelser, og der er ikke taget særlig stilling til spørgsmålet om afholdelse af fremmede nationale øvelser i Østersø-området. Tilsvarende betænkeligheder vil næppe gøre sig gældende, når det drejer sig om sådanne fremmede, rent nationale øvelser.

4. Med hensyn til almindelige flådebesøg på Bornholm har Forsvarsministeriet (kaptajnløjtnant Rossing) oplyst, at der i de senere år har været besøg af såvel britiske som svenske flådeenheder. Det kan bl.a. nævnes, at der også har været besøg af britiske u-både på Bornholm, se bl.a. Udenrigsministeriets skrivelse af 29. maj 1956 til Forsvarsministeriet, hvori udenrigsministeriet godkendte et britisk flådebesøg i Rønne bestående af 1 undervandsbåd.

5. Den foreliggende tyske henvendelse kan opdeles i tre punkter:

- a. Spørgsmålet om dybdedykninger i farvandet nordøst for Bornholm.
- b. Spørgsmålet om opankring i territorialfarvandet omkring Bornholm.
- c. Spørgsmålet om at søge nødhavn på Bornholm.

ad a: Dybdedykningerne foregår uden for dansk territorialfarvand (bekræftet af kaptajnløjtnant Rossing, Forsvarsministeriet) og kræver derfor ikke tilladelse fra de danske myndigheder.

ad b: Opankring på dansk territorialfarvand kan formentlig give anledning til betænkeligheder. Dog synes det vanskeligt at motivere et afslag over for den tyske ambassade. Som ovenfor nævnt gælder de af koordinationsudvalget fastsatte retningslinier kun for fællesøvelser, og man må, som ligeledes nævnt ovenfor, formentlig kunne anlægge mere lempelige betragtninger, når det drejer sig om fremmede nationale øvelser.

Alt i alt synes omstændighederne at tale for, at man giver den tyske ambassade den pågældende tilladelse.

ad c: Man kan formentlig vanskeligt nægte et fremmed lands fartøjer at søge nødhavn på Bornholm.

¹¹¹ Udeladt er her disse retningslinier således som anført i: Beretning af 14. september 1953 fra Koordinationsudvalget (aftrykt ovenfor).

Under hensyn til ovenstående henstilles det, at man meddeler den herværende tyske ambassade, at man intet har at erindre imod, at de pågældende opankringer finder sted, samt at de tyske skibe i påkommende tilfælde søger nødhavn på Bornholm. [...]

Påtegninger:

Henstiller at lade hoslagte verbalnote afgå til tyske ambassade snarest muligt. [...]

Torben Rønne [fuldmægtig] den 20/6

Jeg mener også for mit vedkommende, at det vil være vanskeligt at motivere et afslag på den fra tysk side modtagne anmodning – ikke mindst i betragtning af, at det drejer sig om et besøg på Bornholm i forbindelse med, hvad der snarere må betegnes som en specialafprøvning af teknisk personel og materiel end som en egentlig øvelse.

Ifølge de for Udenrigsministeriet foreliggende oplysninger har der i hvert fald hidtil fundet følgende besøg sted i det øvrige Danmark af tyske marineenheder:

[...] ¹¹²

Et besøg på Bornholm som nu foreslået ville derfor kun være et led i den normalisering af Bornholms stilling i forhold til det øvrige land, som formentlig må anses for ønskelig, jfr. i denne forbindelse pag. 4 i referat af 17. februar 1958 i sagen om en gruppe NATO-officerers besøg på Bornholm. Denne normalisering har f.eks. givet sig udtryk i, at svenske marinefartøjer nu modsat tidligere har aflagt besøg i bornholmske havne.

[...]

Den 21. juni 1958

Axel Serup [kontorchef]

Kontinuation.

Uden absolut at ville fraråde, at den af P.J.V. konciperede verbalnote afgår, mener jeg dog at burde pege på en anden og efter mit skøn smidigere løsning:

Det, den tyske ambassade har anmodet om tilladelse til at foretage på dansk søterritorium, er “nach der Wetterlage unter der Küste von Bornholm zu ankern bzw. Nothäfen anzulaufen”.

I henhold til kgl. anordning af 25. juli 1951 dækker anmeldelse ad diplomatisk vej: Fremmede krigsfartøjers passage af eller ophold i dansk ydre eller indre territorielt farvand, herunder danske havne (§ 6,7 samt 3). I henhold til § 11 udkræver fremmede krigsfartøjers ophold i dansk farvand dog tilladelse, såfremt opholdet udstrækkes over 4 dage.

Under disse omstændigheder synes det tyske ønske i alt væsentligt (skibene kan altså kun ligge opankret 4 dage ad gangen i dansk farvand, jfr. dog § 9b, hvorefter tilladelse ikke er fornøden for fartøjer i nød) at kunne imødekommes, uden at der fra dansk side gives nogen tilladelse.

Skulle der opstå indre- eller udenrigspolitiske vanskeligheder, er det efter mit skøn en stor fordel, at den danske regering kan henvise til, at de tre tyske fartøjer ikke har nogen særlig tilladelse, men at de udelukkende har forholdt sig, som nævnte kgl. anordning foreskriver og altså ikke har fået nogen privilegeret stilling.

Det henstilles, at man kalder en repræsentant fra den tyske ambassade herop og forklarer ham situationen med tilføjende, at Bornholm er et sensibelt område, og at man går ud fra, at opankring på dansk søterritorium respektive anløb af danske havne på Bornholm kun finder sted i strengt nødvendigt omfang. Den tyske note af 2. juni vil herefter kunne betragtes som en diplomatisk anmeldelse.

Den 23. juni 1958

E. Schram-Nielsen [ass. afd. chef]

¹¹² Udeladt er her en liste over anløb af tyske skibe (hovedsagelig ministrygere og motortorpedobåde) i Rødby, København og Korsør under øvelserne BROWN JUG i september 1957 og CLEAN RUN i maj-juni 1958.

868. Amtmand Stemann til Udenrigsministeriet den 17. september 1958.¹¹³

Under dags dato har jeg tilskrevet Forsvarsministeriet således:

“Idet jeg hoslagt fremsender hosfølgende artikel fra Bornholms Tidende for i går¹¹⁴ angående rygter om indskrænkning af artilleristyrken her på Bornholm, har jeg – dog uden noget kendskab til rygternes rigtighed – ment det rettest her at måtte gøre opmærksom på den russiske generals udtalelse, da han i marts 1946 gav mig meddelelse om, at russerne nu forlod Bornholm. I russerens udtalelser over for mig i sin tid om vilkårene for, at de forlod Bornholm, pointeredes udtrykkeligt, at Danmark selv måtte have de tilstrækkelige militære styrker her på Bornholm. Herunder understregedes det gentagne gange, at dette absolut måtte omfatte artilleri, og at det ikke blot skulle være en markering, men noget der betød noget.

Af mine referater og indberetning derom til ministeriet fremgår følgende, nemlig ved den officielle meddelelse den 16. marts 1946 fra generalen til mig om, at de nu drog bort.

“Et vilkår for, at russerne drog bort, blev af generalen meget stærkt understreget over for mig, at det var, at man fra dansk side anbragte militær herovre, og det ikke alene noget fra marinen samt infanteri, men absolut også artilleri, ellers regnede de det ikke for noget. Og dette fik jeg stadig positivt og med megen eftertryk på artilleriet (det skyldtes ikke alene, at han selv var artillerist). Alt dette blev ordnet fra dansk side, i største hast, og noget kom dagen før russernes afrejse.”¹¹⁵

Og senere:

“I begyndelsen af marts kom den nye danske kommandant, oberst Christensen, til Rønne, og den 11. marts præsenterede jeg ham for general Jakusjov, som spurgte, om der ikke snart kom noget mere dansk militær herover. I aviserne havde det været fremme, at man var i gang med forberedelserne til at sende ca. 1.000 mand herover til afløsning af de russiske tropper, og general Jakusjov spurgte nu stærkt interesseret til sagen, specielt om der ikke kom artilleri hertil, i hvilken forbindelse han sagde, at før der var kommet kanoner hertil, regnede han ikke med, at man kunne sende de russiske kanoner væk.”

Hvilket hermed meddeles, idet bilaget vedlægges.”¹¹⁶

869. Kontorchef Axel Serup, P.J.V., til ambassaden i Stockholm den 1. oktober 1958 om artiklen i Bornholms Tidende og amtmandens brev af 17. september 1958.¹¹⁷

[...]

Af en i anledning af den pågældende artikel foretaget undersøgelse af Udenrigsministeriets akter fremgår, at der ikke under de officielle forhandlinger om rømningen af Bornholm fra sovjetisk side blev stillet nogen betingelse med hensyn til sammensætningen af de danske styrker, og at der således heller ikke blev udtalt ønske om, at disse skulle udstyres med artilleri.

¹¹³ UM 105.Dan.5/1.

¹¹⁴ Udeladt her.

¹¹⁵ Marginnote: – Findes denne betingelse i de officielle forhandlinger? Schram-Nielsen 19/9. – Nej. Russerne betingede sig kun, at Danmark skulle besætte Bornholm med sine tropper. Jfr. depeche nr. IX af 9/3 1946 fra gesandtskabet i Moskva fik minister Døssing af samtalerne vedr. Bornholm det indtryk, at den russiske regering ventede, at bevogtningen af Bornholm blev foretaget med forholdsvis betydelige danske styrker, herunder også søstridskræfter. 20/9 58. Birger Abrahamson.

¹¹⁶ Udeladt her.

¹¹⁷ UM 105.Dan.5/1. – til ambassadens underretning med afskrift af amtmandens skrivelse af 17. september og med artiklen fra Bornholms Tidende vedlagt.

870. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 1. oktober 1958 om østtyske film-fotografer i Rønne.¹¹⁸

Hoslagt sender jeg med en afskrift af nærværende 2 eksemplarer af den ledende artikel i Bornholmeren (socialdemokratisk) for i går, tirsdag den 30. september: "Ihærdige filmsfotografer".¹¹⁹ Jeg kan ganske slutte mig til det heri udtalte, og man står jo herovre noget uforstående over for, hvorfor dette østtyske filmsselskab overhovedet har fået tilladelse til optagelse af filmen herovre.

Du skrev i anden anledning om Bornholms stilling for kort tid siden lidt spøjende noget i retning af, om jeg ikke syntes, at I var blevet "bedre".

Jeg har ikke svaret på det. Men når man på den ene side ikke siger til svenskerne, der fra ophold i Rønne passerer Christiansø og gerne vil derind (med motorbåde eller lign.) på et par timers besøg med kadetterne, at det er de velkomne til, men det modsatte, og f.eks. NATO's daværende øverstkommanderende her, general Sugden, ikke måtte besøge det ham underlagte Bornholm uden tilladelse (fik han den?), og på den anden side giver disse østtyske filmsfolk lejlighed til at fotograferer her, så kan det jo vække nogen uro og undren i befolkningen. Og den synes, at vi dog må være ligestillet med det øvrige Danmark også i denne henseende og her fra russernes ophold har det indtryk, at russerne mere respekterer en bestemt besked og linie end "frygt" og vaghed.

Samtidig har vi drøftelsen om artilleriets indskrænkning på Bornholm. Her skrev nu forleden samme blad en ledende artikel om, at vel var det russernes betingelse i sin tid for at forlade Bornholm, at der skulle være artilleri og meget, men det skulle man ikke tage så meget hensyn til nu. Vi hørte jo med til NATO, og de havde lovet at hjælpe også Bornholm.

Ja, men samtidig må general Sugden (vor chef) ikke komme her uden tilladelse og svenskerne ej heller (andre?), medens østtyskerne filmer her, og man taler om at bryde løftet til og betingelsen for russerne om artilleriet her.

Ja, jeg må tilstå, at jeg godt forstår, at folk kan føle sig lidt underligt til mode.

Og betyder Bornholms situation f.eks ikke noget over for Sverige?

Ja, det var blot et par bemærkninger i anledning af Dit brev og situationen nu.

Ambassaderåd Hagemann og frue fra den amerikanske ambassade var her nogle dage forleden (handelsråd). Han norske forældre og hun norsk, så vi behøvede ikke at tale engelsk. Han aflagde mig besøg, og jeg hjalp ham, og vi havde dem til middag. De var meget tiltalende og fornøjelige.

De sagde, at den amerikanske ambassadør og frue ville komme her i efteråret på besøg. Jeg bad hilse og sige, at de var hjertelig velkomne, men at det var for sent på året nu og for risikabelt med vejret

Aftalen blev så, at de kommer til foråret som vore gæster, og at vi da nærmere aftaler tids-punktet.

Påtegninger:

– Kan vi bidrage til belysning af det af amtmanden anførte? Schram-Nielsen 9.10.

– Referat udbedes. Axel Serup 10.9.1958

871. Notits P.J.V. den 15. oktober 1958.¹²⁰

Amtmand Stemann om østtyske filmsfotografers virksomhed på Bornholm.

1. I et brev af 1. d.m. til direktøren omtaler amtmand Stemann, at et østtysk filmsselskab i september har foretaget filmsoptagelser på Bornholm til brug for en film om Andersen-Nexø. Filmsfolkene har i påfaldende grad koncentreret deres virksomhed omkring havnen i Rønne, hvilket har givet anledning til en skarp kommentar i "Bornholmeren" for den 30. september. Amtmand Stemann deler bladets betænkeligheder og finder, at det – på baggrund af den stilling, myndighederne har indtaget med hensyn til allierede og neutrale besøg på Bornholm – kan vække uro og undren hos befolkningen på Bornholm, at de østtyske filmsfolk har fået lejlighed til at

¹¹⁸ UM 105.Dan.5/1.

¹¹⁹ Udeladt her.

¹²⁰ UM 105.Dan.5/1. – Notits af sekretær Henrik Haxthausen.

foretage disse filmsoptagelser. I denne forbindelse nævner amtmanden et afslag på en svensk anmodning om et kadetbesøg på Christiansø og spørgsmålet om tilladelse til general Sugden, den nyligt fratrådte CINCNORTH, til at besøge Bornholm.

2. Ud over vedlagte udklip af Bornholms Tidende for den 29. september 1958, som indeholder nærmere oplysninger om fotograferingen af havneanlæggene i Rønne, og et udklip af samme blad for den 1. oktober 1958,¹²¹ indeholdende en erklæring fra de østtyske filmsfolk, hvori det afvises, at der er optaget film til "andet brug", er Udenrigsministeriet ikke i besiddelse af oplysninger om de nævnte filmsoptagelser.

Forsvarsstabens Efterretningsafdeling (oberstløjtnant Schou) og Politiets Efterretningstjeneste (fuldmægtig Stevns) har på forespørgsel udtalt, at de var bekendt med filmsoptagelserne, men ikke er i besiddelse af nærmere oplysninger. Begge har imidlertid søgt sådanne oplysninger fremskaffet og ville underrette Udenrigsministeriet, når de foreligger.¹²²

Rigspolitiets Fremmedafdeling (fuldmægtig Elmin) har oplyst, at man rutinemæssigt havde givet opholdsvisum til nogle østtyskere i forbindelse med filmsoptagelserne på Bornholm.

3. Hverken Udenrigsministeriet eller Forsvarsministeriet (kaptajn løjtnant Rossing) er i besiddelse af oplysninger om det i forbindelse med et svensk kadetbesøg på Bornholm fremsatte ønske om også at besøge Christiansø.

4. Om general Sugdens i sin tid planlagte besøg på Bornholm findes der intet på Udenrigsministeriets akter.

Forsvarsministeriet (kaptajn løjtnant Rossing) har meddelt, at man heller ikke der havde nærmere oplysninger, men så vidt man vidste, havde spørgsmålet været fremme i forbindelse med generalens afskedsbesøg i Danmark i juni i år. Forsvarschefen havde da mundtligt drøftet det med departementschef Langseth, som – ligeledes mundtligt – havde forelagt sagen for Udenrigsministeriet. Efter stats- og udenrigsministerens resolution var besøget blevet opgivet.

Påtegning: – Nævnt for direktøren. Schram-Nielsen 1/11

872. Politiets Efterretningstjeneste til Udenrigsministeriet den 15. oktober 1958. ¹²³

Sekretær Haxthausen, Udenrigsministeriet, har telefonisk rettet henvendelse til politifuldmægtig Stevns i følgende anledning:

I et brev til direktør Svenningsen har amtmanden over Bornholm påpeget det efter hans mening uheldige i, at der gives østtyske filmfotografer adgang til at fotografere havneanlæg og lign. på Bornholm og har peget på, at der efter hans opfattelse er et misforhold mellem en sådan ukontrolleret adgang for østtyskere til at bevæge sig på Bornholm og de formaliteter, som kræves iagttaget, når til eksempel NATO-officerer ønsker at aflægge et besøg på Bornholm.

Sekretær Haxthausen har over for fuldmægtig Stevns givet udtryk for ønsket om at blive orienteret om, hvad Politiets Efterretningstjeneste kender til østtyske filmsfotografers ophold på Bornholm.

I den anledning skal bemærkes følgende:

I august modtog fremmedafdelingen gennem militærmissionen i Berlin ansøgninger om visum for 6 østtyske statsborgere. I visumansøgningerne blev refereret til fru Ditte Nexøe-Sørensen, datter af afdøde forfatter Martin Andersen-Nexø. Til en af fremmedafdelingen optaget rapport oplyste fru Sørensen, at DEFA Film havde meddelt hende, at man agtede at sende 5 medarbejdere til Danmark for at foretage undersøgelser med henblik på filmoptagelser dels indendørs og dels udendørs, antagelig på Bornholm, til brug for en dokumentarfilm om hendes fader, Martin Andersen-Nexø.

¹²¹ De nævnte udklip er udeladt her.

¹²² Marginnote: – Det har vist næppe været afdelingschefens tanke, at vi skulle gå så vidt i undersøgelserne! Axel Serup 16.10.1958.

¹²³ UM 105.Dan.5/1. – Notatet, der er sendt til sekretær Haxthausen i Udenrigsministeriet, er uden angivelse af afsender.

På dette grundlag blev der meddelt de 6 østtyske statsborgere, hvoraf én havde angivet stilling som forfatter, én som filmregissør, én som produktionsleder og resten som kamerafolk, visum for indrejse til Danmark for et tidsrum af 4 uger.

Det skal bemærkes, at 2 af de østtyske statsborgere i 1957 også aflagde besøg i Danmark, dengang med det formål at foretage et studiebesøg på de steder i Danmark, hvor Martin Andersen-Nexøes novelle, Lotterisvensken, udspillede, som DEFA agtede at filmatisere. Senere samme år aflagde yderligere 3 repræsentanter for DEFA Film besøg i Danmark. Ifølge oplysninger til rapport af 29/11 1957 fra fru Johanne Andersen-Nexøe var formålet med de pågældende filmmedarbejderes besøg ikke at filme, men alene at foretage indledende skridt til senere optagelser af en film om hendes mands liv og virke.

3 af de fornævnte østtyske statsborgere indrejste til Danmark den 3/9 og udrejste på ny den 11/9, medens de øvrige ankom den 18/9 og på ny forlod landet den 8/10 1958. På forhånd havde man herfra henledt kriminalpolitiet på Bornholms opmærksomhed på de østtyske filmfotografers ankomst. De pågældende opholdt sig det meste af tiden på Bornholm, men tilbragte dog også nogle dage i Odense.

Kriminalpolitiet på Bornholm har gårs dato på forespørgsel oplyst, at der ikke, så vidt det har kunnet konstateres, af filmfotograferne har været foretaget optagelser af områder, hvor fotografering er forbudt i henhold til straffelovens paragraf 110a.¹²⁴ Fra kriminalpolitikets side havde man i forvejen henledt de militære etablissemeters opmærksomhed på forholdet. I Rønne var derimod forefaldet en episode. De tyske filmfotografer havde stillet deres apparatur op ved havnen i Rønne, og dette havde samlet en del nysgerrige, hvilket tilsyneladende genererede de østtyske filmfotografer, der havde henvendt sig til en del af de nysgerrige med bemærkninger som: "Om der var noget i vejen –", "Ønsker De at købe noget? –" etc. Det skal sluttelig bemærkes, at de pågældende østtyske statsborgere ikke i forvejen var Politikets Efterretningstjeneste bekendt. Firmaet DEFA er, så vidt det her vides, det eneste filmselskab i Østtyskland, som administrativt er underlagt det øst-tyske kulturministerium.

873. Notits P.J.V. den 20. oktober 1958.¹²⁵

Amtmand Stemanns brev til direktøren af 1.10.1958:
Spørgsmålet om general Sugden i sin tid planlagte
besøg på Bornholm.
Sekretær Haxthausens notits af 15.10.1958.

Kaptajn O.K. Lind, Forsvarsministeriet, meddelte den 18. ds. sekretær Haxthausen, at han i forsvarsstaben havde fået følgende oplysninger om det for general Sugden i sin tid planlagte besøg:

Det var på amtmand Stemanns initiativ, at tanken om et sådant besøg var blevet rejst (ligesom det i sin tid var amtmanden, der havde rejst spørgsmålet om general Gladstones besøg på Bornholm). CINCNORTH's adjutant, Cooper, der havde haft øje for de eventuelle politiske komplikationer i forbindelse med et sådant besøg, havde underhånden rettet henvendelse til Forsvarsstaben og spurgt, hvorledes man her så på tanken. Forsvarschefen havde med det for general Gladstone i sin tid planlagte besøg in mente næret visse betænkeligheder ved et afskedsbesøg af general Sugden på Bornholm, og CINCNORTH havde herefter uden videre afskrevet tanken om et besøg.

Når kaptajnøjtnant Rossing, jfr. oven citerede notits, havde udtalt, at spørgsmålet havde været forelagt Udenrigsministeriet, og at statsministeren skulle have resolveret i sagen, beroede dette således på en fejltagelse. Spørgsmålet havde ikke været rejst uden for Forsvarsstaben.

¹²⁴ Paragraf om forbud mod fotografering af militære forsvarsanlæg o.lign.

¹²⁵ UM 105.Dan.5/1. – Notits af fuldmægtig Abrahamson, P.J.V.

874. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 20. oktober 1958.¹²⁶

Jeg har senest i dag sendt Udenrigsministeriet en officiel skrivelse angående rygterne om Bornholms stilling under en kommende forsvarsordning. Sagen vækker betydelig uro her, og den er stigende, også på grund af de vage dementier. Befolkningen synes jo, at der mangler virkelig garanti fra dansk side for Bornholms beskyttelse. Faktisk er det sådan nu, at hvor man kommer nu – i selskaber eller på anden måde – begynder folk her at drøfte disse spørgsmål og er stærkt optaget deraf og forundret over, at der overhovedet kan være tvivl.

Bornholm har selv valgt at vedblive at være dansk, men kan dog ikke gøre ved, at den ligger herude i Østersøen for sig selv. Den synes, at den da i ethvert tilfælde må have lige ret til et ordentligt dansk forsvar. Den har i 1945 oplevet, hvor prisgivet den var. Bomberne faldt her, medens det øvrige land jublede, og Bornholms tragiske skæbne omtaltes slet ikke i al jubelen. Den havde den store og lange russiske besættelse. Og mange bornholmere sagde virkelig og åbent: Var det nu også rigtigt, at Bornholm i sin tid rev sig løs fra Sverige og blev ved Danmark. Det glemmes ikke, og jeg tror, at ethvert politisk parti, der medvirker til nedskæring her på Bornholm af artilleriet, vil få det at mærke på ubehagelig vis ved kommende valg.

Bornholm har jo prøvet det i 1945 og ved, at her kan det ikke hjælpe at improvisere noget. Vi ved, at hvad vi i krigens stund skal have af mandskab af enhver art og materiel må være her inden da. Vi kender, at Bornholm øjeblikkelig bliver afskåret, og at det er umuligt at føre noget herover.

Når man under besættelsen her og stadig i årene efter besættelsen talte med russerne om Bornholms stilling, sagde og siger de ligesom tyskerne før: Bornholm er og bliver Østersøens "Malta". Og når jeg nævnede, om der ikke var ændring deri, når nu russerne og deres allierede har hele Tysklands kyst her besat og befæstet, har de altid sagt et bestemt og utvetydigt nej.

Og jeg forstår, at man i Sverige stadig er meget stærkt interesseret i situationen her. Har vi ikke også et hensyn her? Jeg mærkede det personligt så direkte stærkt under den russiske besættelse af Bornholm, hvor spændt man fra svensk side var på, om de rejste, og hvor lettede man var, da de rejste. Men jeg har stadig mærket det siden.

Dernæst russernes betingelser, angivne ovenfor og indberettet af mig, for at rejse. Vil det ikke være farligt at bryde dem? Ved kommende lejlighed kan så ikke et bekvemt påskud findes heri fra russisk side?

At russerne ikke har været her i år til deres kransenedlægning kan dog måske ikke tages som bevis på manglende interesse for Bornholm. Nu har de jo netop fået mulighed for meget bedre og dokumentarisk materiale gennem den østtyske film, man lod dem få lov at optage herovre. Og det vakte jo ikke mindre uro her.

Ja, så lover man Bornholm NATO-støtte i påkommende tilfælde. Men den er her jo ikke. Det varer jo noget, inden den kommer. Så må der dog være noget dansk først. Og skal det første stød mod russerne i en krig f.eks. til søs ikke tages fremskudt i Østersøen, altså også her omkring, inden man trækker sig tilbage mod Sundet og Bælterne?

Og kan man berolige en sådan del af Danmark med henvisning til NATO (bortset fra tiden, det tager, inden NATO kommer)? Vil man lave en verdenskrig for Bornholms skyld? Vi ser jo så mange skønne løfter fra stormagter og andre. Og så kommer der en ny situation!! Ikke nogen hjælp bliver der. Man kan dog ikke lave verdenskrig af den grund. Det må I da kunne forstå. Vi beklager osv. Ser vi det ikke nu noget i den retning f.eks. med Quemoy¹²⁷ og Formosa?

Når folk taler til mig om tyskeres forøgede oprustning og militære samarbejde i Danmark, holder jeg den linie at gøre opmærksom på, at dette jo er en logisk følge af situationen i det hele og for os af den danske nedskæring af vort forsvar, der jo nu ikke alene er for os, men for hele NATO. Vil vi skære ned, må vi finde os i større overtagelse af andre f.eks. af tyskerne af disse opgaver for os. Men jeg kan jo nok sige, at dette udvidede samarbejde med tyskerne foreløbig ikke er noget,

¹²⁶ UM 105.Dan.5/1.

¹²⁷ Quemoy – en ø under det nuværende Taiwan (Formosa-Kina), hvorfra Taiwans daværende præsident Chiang Kai Check i halvtredserne undertiden iværksatte luftangreb mod fastlandet. Quoemy og Matsu – en anden ø under Formosa-Kina – var ikke dækket af forsvarstraktaten, som USA og Formosa-Kina indgik i 1954, og blev derfor uden sanktioner udsat for flyangreb fra Kina. I august 1958 iværksatte Kina intensive luftangreb på de to øer, hvilket fik USA til at love hjælp. Analogien med Bornholm skal søges i de to øers udsatte beliggenhed og den usandsynlige forsvarsgaranti (fra henholdsvis USA og NATO).

som befolkningen her på Bornholm ser med større glæde på. Den har jo erindringen om tyskernes virksomhed i 1945 specielt. Dette beder jeg også erindret som et specielt moment her. Og befolkningen her glemmer jo ej heller russernes betingelser for at forlade Bornholm og forstår ikke, at man tør "snyde" russerne som den ser på det i virkeligheden af danske indrepolitiske grunde. Og den forstår ikke ret, at man ikke har "råd" til at afse dette fra dansk side, særlig med den nuværende skattebyrde, og hvor den jo synes, at der fra statens side på alle mulige andre områder stadig i meget større omfang øses penge ud til alt muligt andet. Der har man råd til det. Og nedsættelse af skatterne mærker man ikke noget til. Den føler i vide kredse, at skal der spares på forsvarsudgifter, kan risikoen blive meget større, vor anseelse lide udadtil, og dens vilje til selvhævdelse undergraves. Men besparelse vil skatteyderne ikke mærke noget til. Det hele er indrepolitisk.

Da russerne meddelte mig, at de nu rejste herfra og på hvilke betingelser, de gjorde det, var Udenrigsministeriet enig med mig i, at alt dette måtte opfyldes og i "overenskomst",¹²⁸ så russerne intet havde "at hænge deres hat på" som påskud til at blive. Selvom det alligevel fra Udenrigsministeriets side kneb at give afgørelse på et enkelt punkt – afgørende for russerne – i sidste øjeblik, lykkedes det dog.¹²⁹ Men skal vi så nu svigte det princip og "snyde" dem bagefter?

Bornholm er en ligeberettiget del af Danmark, men jeg har jo gang på gang anført over for Dig, at det er den jo alligevel ikke helt. Visse må ikke komme her (f.eks. ledende NATO-folk), og svenskerne måtte ikke gå til Christiansø i sommer. Det føles stærkt her. Det er, som om Bornholm er delvis bag et slags jerntæppe, hvor nogle døre er åbne, andre kan åbnes med tilladelse, og nogle holdes lukkede.

Bedre bliver det jo ikke med følelserne her, når man nu i dagspressen ser, at den nye øverstkommanderende for NATO's nordregion, generaløjtnant Sir Horatius Murray skal inspicere alt muligt i Danmark, men absolut ikke Bornholm, som man allerede tidligere stadig har lovet øjeblikkelig NATO-hjælp, så her skulle han i og for sig, kan befolkningen synes, komme først. Jeg ville derfor henstille til overvejelse som øjeblikkelig hjælp til beroligelse her, at det straks ordnes således, at han også kommer her som led netop i den nævnte offentliggjorte inspektion landet over.

At være bange for russerne ved sådanne besøg og ligestilling af Bornholm med det øvrige land mener jeg efter mit kendskab til dem, at der ikke kan være større grund til. Jeg støttes i denne min anskuelse af mine samtaler (som jeg skrev til dig) med den tyske rigsminister dr. Lemmer under hans ferie her i sommer. Hans erfaring med russerne og taktik over for dem var ligesom min: ikke bange for dem, men bestemt optræden og markering af, at her er det os, der fuldt ud bestemmer. Men ej heller "snyde" dem, men holde de indgåede aftaler og fastsatte betingelser.

Er Bornholm ikke også "en messe værd"? Og skal der spares på militærudgifterne, får mange jo et indtryk af, om hele den civilundervisning og socialhjælpere m.v. for de værnepligtige står i rette værdi også for de værnepligtige i forhold til udgifterne med lærere og socialrådgivere også med store transportudgifter ofte vist, fordi en enkelt værnepligtig får en idé, at det vil han nu have.

Og dernæst at der snarest kom et autoritativt bestemt dementi, at alle disse planer om nedskæringer af forsvaret her intet har på sig. Men at man tværtimod både for militærets og civilforsvarets vedkommende nu sørger for, at det også får det materiel, som det skal bruge i krigstid, herover.

Jeg tror, at uroen her, også gennem aviserne, ellers vil blive stigende og gå ind i de politiske partier direkte, og måske til aktion. –

Ja, jeg syntes at jeg måtte have pligt til at give dig denne åbenhjertige redegørelse for situationen i denne henseende her. Men det er jo kun på basis af min beskedne militær-, indre- og udenrigspolitiske viden. Og det er jo slet ikke et brev, der kræver svar. Det er blot til din orientering og for at have min samvittighed i orden.

¹²⁸ Det er uklart, hvorfor amtmanden bruger dette udtryk her. Kontorchef Serup har streget over og ovenover skrevet: overkant.

¹²⁹ Russerne insisterede inden deres afrejse på en skriftlig bekræftelse af, at alle diverse danske økonomiske fordringer over for russerne var indfriet. Dette gik regeringen ind på, men fik dog i aftaleprotokollen taget forbehold for regeringens månedlige kredit til russerne på 2 mill. kr.

875. Statsminister H.C. Hansen til Finlands præsident Urho Kekkonen den 12. nov. 1958.¹³⁰

[...]

Det er klart, at forholdet til Sovjetunionen også for Danmarks vedkommende spiller en helt anden og betydelig større rolle efter krigen end før. Krigens udgang ændrede jo totalt det politiske billede i Europa. Allerede ved krigens afslutning fik vi håndgribelige beviser herfor. Jeg tænker i denne forbindelse bl.a. på Sovjetunionens besættelse af Bornholm, der opretholdtes et års tid. Jeg tænker endvidere på en udtalelse, som i begyndelsen af 1945 blev fremsat af daværende viceudenrigskommissær Dekanozov overfor den daværende danske minister i Moskva, Thomas Døssing. Denne udtalelse er citeret i en memoire-bog af Erling Foss, som netop er udkommet, og havde ifølge denne kilde følgende ordlyd:

“Jeg kan sige, at Sovjetunionen ikke tænker på at blande sig i Danmarks indre forhold på noget som helst punkt, men vi må gøre opmærksom på, at Danmark efter denne krig er Ruslands direkte nabo, og at vi ingen konkurrenter mere har i Østersøen, og vi håber, at Danmark vil huske det.”¹³¹

Det som følge af krigen ændrede forhold til Sovjetunionen har bevirket, at vi fra dansk side har måttet være meget nøjeregnende med at føre vor NATO-politik på en sådan måde, at vi ikke foretog os noget, som med rette kunne opfattes som provokation overfor Sovjetunionen. Som Du selv nævner i dit brev, har vi gang på gang betonet NATO-alliancens udelukkende defensive karakter, og vi har prøvet ved forskellige lejligheder at gøre det klart for de sovjetiske magthavere, at vort medlemskab af alliancen er uadskilleligt forbundet med vor sikre viden om, at NATO aldrig vil tilstræbe aggressive formål.

Det er næppe lykkedes at overbevise magthaverne i Kreml herom, og der er for mig ingen tvivl om, at Sovjetunionens regering stadig med mistænksomhed følger udviklingen af, hvad der sker på NATO-området for Danmarks vedkommende. Dette gælder sikkert navnlig spørgsmålet om dansk-tysk flådesamarbejde i Østersøen og oprettelsen af en særlig NATO-Østersøkommando. [...]

876. Notits af afdelingschef E. Schram-Nielsen den 4. december 1958.¹³²

Efter aftale med direktøren har jeg i dag modtaget dr. Höpker, der fortrinsvis interessererede sig for Østersø-problemerne – herunder Bornholm – samt Rapacki-planen.¹³³ Jeg udtalte vedrørende kommandoforholdene i Østersøen, at der jo ikke var grund for mig til at gå ind på det militære aspekt, som han gennem sine samtaler med forsvarsministeren og med danske militærekspertter var velbekendt med, men at man fra et udenrigspolitisk synspunkt sammenfattende kunne sige, at en styrkelse af forsvaret i Østersøen var en fordel, men at det alt taget i betragtning var hensigtsmæssigt, om udviklingen gik etapevis frem. Jeg nævnte endvidere de særlige hensyn, der gjorde sig gældende for så vidt angår Bornholm.

[...]

¹³⁰ UM 105.E.205. Koncept af direktør Svenningsen. – Kekkonen havde i et brev dateret den 28. oktober 1958 til H.C. Hansen bedt denne oplyse, om Sovjetunionen over for den danske regering havde hentydet til eventuelle konsekvenser for Finland af et dansk-tysk militært samarbejde. H.C. Hansen svarede i brevet til Kekkonen, at Finland ikke var blevet nævnt. Brevvekslingens enkeltheder og baggrunden herfor er omtalt i Bjørnen og Haren, s. 559-561.

¹³¹ Erling Foss: På eget ansvar. 1944-45, s. 244.

¹³² UM 105.Dan.5/1. – Notitsen er en påtegning på pressebureauets notits af 24. november 1958 til udenrigsministeren vedr. den tyske journalist og forfatter dr. Wolfgang Höpkers besøg i København 2.-4. december 1958.

¹³³ Den såkaldte Rapacki-plan blev fremsat af den polske udenrigsminister Adam Rapacki i 1957. Som et første skridt mod afspænding foreslog han at etablere en atomvåbenfri zone omfattende begge de tyske stater, Polen, Tjsekoslovakiet, Ungarn og Nederlandene. Planen blev aldrig til noget, men havde propagandaværdi for Østblokken.

877. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 18. december 1958.¹³⁴

Undskyld at jeg ulejliger dig igen med spørgsmålet først om Bornholms forsvar, jfr. mit brev til dig af 20. oktober dette år.

Ved gennemgang af mine erindringer fra besættelsens tid finder jeg i min indberetning til ministeriet vist af 15. maj 1945 også en udtalelse herom. Det var jo få dage efter bombardementet her, og jeg havde den 14. meddelt russerne, at jeg ikke var at træffe den 15., idet jeg den dag var til forhandlinger hos ministeriet i København, første gang efter bombardementet. Jeg blev da bestemt anmodet om at komme til møde hos den russiske kommandant (en oberst, der snarest blev fjernet)¹³⁵ næste dag, netop på det tidspunkt, da jeg skulle af sted med flyvemaskinen. Forhandlingerne endte jo meget dramatisk med, at han forbød rejsen og lukkede af for telefon, telegraf og al forbindelse med Bornholm.

Men i denne indberetning står, at han udtrykkelig udtalte, at de russiske troppers formål her på øen er at beskytte og forsvare denne, da den har en meget stor "strategisk betydning både for Danmark og for Sovjetunionen".

– I øvrigt må jeg sige, at jeg med nogen undren først har læst Erling Foss' bog: "På eget ansvar" og set, hvad Frihedsrådet faktisk her indlod sig på, selvbestaltet som det var, af handlinger af største også udenrigspolitisk rækkevidde. Jeg tænker også her på Døssings udsendelse til Moskva og hans samtaler med en russisk viceudenrigsminister, der udtalte, at Danmark og Sovjetunionen jo nu var naboer, samt Døssings forskellige svar.

Jeg må sige, at jeg først gennem denne bog erfarede, at Døssing overhovedet havde været i Moskva inden kapitulationen, og at disse samtaler havde fundet sted. Det ville jo dog have givet mig et klarere billede af min situation med russerne her, hvis man havde orienteret mig derom. Jeg tog over for dig initiativet til, at Døssing, inden han vendte officielt tilbage til Moskva, kom herover og besøgte russerne samtidig med, at Udenrigsministeriet havde sendt nogle journalister herover med flyvemaskine fra den ene dag til den anden. Døssing var da vor gæst her i amtsgården, og vi sad alene sammen til langt ud på natten, hvor jeg orienterede ham om russerne og min forhandlingsform med dem. Han var overordentlig interesseret, men ikke med et ord eller antydning sagde han mig, at han allerede havde været i Moskva og om den samtale, han havde haft!

Efter at det var lykkedes at få forbindelsen med København genoptaget efter et par dages forløb, var den første, der ringede til mig, Christmas Møller. Der var ikke et ord til tak over for mig, men blot at det jo var et resultat af hans store arbejde i London. Også min kone syntes jo nok, at dette var noget ejendommeligt, men nu forstår jeg det ved at læse Erling Foss' bog. Det skal altså ses på baggrund af Christmas Møllers forhandlinger i London og Stockholm med russerne og hans godkendelse af Døssings udsendelse til Moskva. På grund heraf lukkede russerne altså op for Bornholm igen. Men hvorfor lukkede de så først af, og hvorfor ville de ikke have Christmas Møller herover straks, som han jo var så ivrig efter? Det gav han intet svar på. Jeg har aldrig lagt skjul på besvarelsen, ej heller over for Christmas Møller. Men dengang savnede jeg jo hele denne orientering.

Og redaktør Børge Outzes "streg" på landkortet.¹³⁶ Ja, hvor meget eller hvor lidt det har betydet, ved jeg ikke, men jeg er tilbøjelig til at mene, at der vel hos tyskerne er blevet noget "hængende". Tyskerne har været forberedt på, at der var noget om det. (I øvrigt skete den officielle kapitulation fra tysk side over for russerne vist først fra midnat mellem 8. og 9. maj, og sidste bombardement fra russerne skete her den 8.). Hedtoft og flere andre fremtrædende personer talte

¹³⁴ UM 105.Dan.5/1. – Svenningsen har den 9. januar 1959 ladet brevet gå videre til afdelingschef Schram-Nielsen.

¹³⁵ Oberst Rjazanof. Se direktør Svenningsens referat af telefonsamtaler ført den 15. maj 1945.

¹³⁶ Børge Outze var "flygtet" til Sverige fra tysk fangenskab i november 1944 for efter aftale med Gestapo – troede de – at spionere for dem. For at lokke Gestapo-chefen i Danmark, Karl Heinz Hoffmann til at lade Outze "flygte" serverede Outze en række opdigtede historier, bl.a. om at en russisk besættelse af Bornholm var planlagt, og at der var tegnet en streg ned igennem Europa, over hvilken russerne havde lovet ikke at rykke frem, men da Bornholm lå øst for denne streg, var det planlagt, at russerne skulle besætte Bornholm. – Berlingske Aftenavis den 13. december 1958: Fuld opklaring af sagen om Outzes "spionage".

til mig om denne streg, som de enten havde hørt om eller set på et kort. Den skulle være trukket i Jalta. Men Dewing og Holt, hvem jeg talte med derom, benægtede dette bestemt. De sagde, at årsagen var, at russerne var kommet for langt frem langs den tyske kyst mod vest i forhold til Bornholm. Jeg er også tilbøjelig til at give dette synspunkt ret. Montgomery nævner i sine erindringer overhovedet ikke Bornholm, men han havde jo ej heller held med sin kapitulation.

Men jeg undersøger i øvrigt dette spørgsmål nærmere til brug for mine erindringer, og jeg har jo også politiske og militære memoirer fra alle lande fra sidste verdenskrig som hobby.

Dog kan jeg ikke komme væk fra, at Outzes meddelelse kan have haft betydning, og at den var meget farlig. Dette var jo dog en del af Danmark og storpolitik. Og besat af russerne blev vi og bombarderet blev vi, 8 slået ihjel i Rønne, 1 i Nexø, mange sårede og skader for ca. 100 mill. kr. Men også her var det jo en frihedskæmper.¹³⁷

I Berlingske Aftenavis den 8. forrige måned findes en ledende artikel med overskrift: "Målet, der ikke blev nået". Her siges, at "uheldige omstændigheder medførte, at englænderne først den 8. maj meddelte" russerne, at der ville blive sendt engelske tropper til øen. Herom har jeg aldrig hørt noget før. Mon det da ikke er en "and"?

[...]¹³⁸

878. Notat P.J.V. den 13. januar 1959 om Østersø-spørgsmålet.¹³⁹

Østersø-spørgsmålet m.v.

P.M.

[...]

B. Baggrunden for den sovjetiske interesse for Østersøen er uden tvivl først og fremmest et ønske om at udelukke eller begrænse vestlig indflydelse i dette hav. [...]

C. I forbindelse med de russiske bestræbelser for at begrænse NATO's indflydelse og forsvar i Østersøen spiller Bornholm en vigtig rolle. [...]

Spørgsmålet om Bornholms stilling har fået fornyet aktualitet, efter at der i pressen har været forlydender om, at man i forbindelse med den nye forsvarsordning tilsigtede en svækkelse af de danske styrker på øen. I anledning af, at nogle af disse forlydender gik ud på, at man tilsigtede en indskrænkning af artilleriet på Bornholm, har amtmand Stemann gjort opmærksom på, at den sovjetiske general på Bornholm i 1946 over for ham havde udtalt, at Danmark selv måtte have tilstrækkelige militære styrker på øen; dette måtte omfatte artilleri – ikke blot en markering, men "noget, der betød noget".

De grunde, som i sin tid fik russerne til at ønske et stærkt dansk forsvar på Bornholm, foreligger ikke længere, og man må formode, at man fra sovjetrussisk side kun ville være interesseret i en indskrænkning af forsvaret. Rent formelt ville det imidlertid fra sovjetrussisk side kunne hævdes, at det udtrykkelig blev gjort til en forudsætning for den russiske rømning af Bornholm, at der blev sendt danske tropper til øen. Endvidere må det nævnes, at en indskrænkning af forsvaret på Bornholm vil indeholde spiren til senere vanskeligheder, nemlig hvis man – eventuelt i en spændt situation – ønsker at styrke Bornholms forsvar.

I denne forbindelse bemærkes, at det meget vel kunne tænkes, at man fra svensk side ville være interesseret i at undgå en svækkelse af forsvaret på Bornholm. Den svenske interesse for dette spørgsmål har vist sig ved adskillige lejligheder, bl.a. kan nævnes den offentlige debat, der var om spørgsmålet i forbindelse med en udtalelse, som Højres leder, Hjalmarson, fremsatte i 2. kammeret i 1952 om et eventuelt svensk-dansk samarbejde med hensyn til Bornholms forsvar. Ligeledes må det betragtes som sandsynligt, at man fra NATO's side ville være interesseret i at undgå en svækkelse af det bornholmske forsvar. Bornholms betydning for atlantforsvaret blev således fremhævet i "Strategic Guidance" for 1952, hvor det udtaltes, at Bornholm er en værdifuld forpost til imødegåelse af Sovjet-operationer i Østersøen, men at det dog ville være vanskeligt at føre et varigt forsvar af øen. Også ud fra et politisk synspunkt må det anses for stridende mod vestlig

¹³⁷ Børge Outze.

¹³⁸ De følgende afsnit, der er udeladt her, er amtmandens omtale af og citater fra en bog forfattet af dr. Wolfgang Höpker: Die Ostsee, ein rotes Binnenmeer? – som amtmanden meget anbefaler.

¹³⁹ UM 105.Dan.5/1. – Hemmeligt. Koncept af sekretær Henrik Haxthausen, P.J.V.

interesse at svække den i forvejen meget svage position i Østersøen; en indskrænkning af Bornholms forsvar ville kunne opfattes som udtryk for, at man delvis har "opgivet" øen.

Sovjetrusland synes interesseret i at skabe en kontinuerlig række af krisecentre. Så såre en kritisk situation "indkapsler sig", rettes søgelyset mod et nyt sted på jordkloden. Det synes ligeledes at være et led i den sovjetrussiske taktik, at krisen kommer vestmagterne som en overraskelse. Man kan derfor ikke se bort fra, at Bornholm, såfremt den internationale udvikling måtte tage en uheldig vending, kan blive objekt for politisk interesse fra USSR's eller en anden Østblok-magts side. Danmark bør hele tiden være forberedt på denne eventualitet.

Den 13. januar 1959.

E. Schram-Nielsen [ass. afdelingschef]

879. Notits P.J.V. den 27. februar 1959.¹⁴⁰

Kaptajnløjtnant Rossing, Forsvarsministeriet, har d.d. over for referenten telefonisk forelagt følgende spørgsmål:

Det danske søværn agter midt i maj at afholde en flådeøvelse omkring Bornholm, Danex III, der er en rent national øvelse, hvorfor den ikke har været optaget i Nordregionens øvelsesprogram for 1959.

Øvelsen består i ubådsbekæmpelse i farvandet mellem Bornholm og Christiansø, og det er en praktisk nødvendighed, at øvelsen afholdes netop i dette farvand, der er særlig egnet med hensyn til brug af ekkolod.

Da det danske søværn for tiden ikke har nogen ubåd, er det søværnets hensigt at låne en sådan fra Storbritannien. Ubåden skulle deltage med sin engelske besætning, men forinden søværnet indleder forhandlinger med det britiske admiralitet om lånet af ubåden, ville Forsvarsministeriet gerne underhånden høre, hvorvidt Udenrigsministeriet ville være indforstået med den pågældende britiske deltagelse med 1 ubåd i den i øvrigt rent danske øvelse. Spørgsmålet ville så senere kunne forelægges Udenrigsministeriet skriftligt til endelig godkendelse.

Kaptajnløjtnant Rossing understregede, at det ville være af stor værdi, om der blev givet tilslutning til ovenstående, idet søværnet ellers ikke ville have mulighed for at foretage anti-ubådsøvelser i egnet farvand, så længe Danmark ikke havde egne ubåde.

Kontinuation:

De af det interministerielle koordinationsudvalg i 1953 opstillede særlige retningslinier for afholdelse af fællesøvelser i Østersøen med allieret deltagelse går i korthed ud på følgende:

Øst for længdegraden 13° 10' antages øvelser at kunne være forbundet med politiske betænkeligheder. Øvelser vil dog kunne planlægges øst for denne linie og indtil længdegraden 17° 00' under forudsætning af, at der ikke i øvelsen indgår allierede skibsenheder større end jagerklassen, at øvelsernes omfang begrænses til det af øvelsestekniske hensyn strengt fornødne, at øvelsens defensive karakter understreges og tydeliggøres i pressemeddelelser etc., samt at Bornholm under øvelserne alene anløbes af danske og efter omstændighederne af norske fartøjer.

Den ovennævnte danske flådeøvelse, hvori det er hensigten at én britisk ubåd skal deltage, foregår som nævnt i farvandet mellem Bornholm og Christiansø, hvilket er omkring 15. længdegrad.

Anlagt med de ovennævnte regler for fællesøvelser i det pågældende farvand synes det muligt at give tilladelse til, at den britiske ubåd deltager som planlagt, idet ovennævnte betingelser er opfyldt.

[...]

Den 10. marts 1959.

Lars Blinkenberg [sekretær]

Øvelsens defensive karakter skjuler dog ikke, at det drejer sig om at indøve bekæmpelsen af eventuelle ubådes indtrængen i og gennemsejling af danske farvande i tilfælde af en krigssituation, og at øvelsen af Sovjetunionen vil blive betragtet som sådan. Det er vel et spørgsmål, om det, som

udtalt af Forsvarsministeriet, er en rent praktisk nødvendighed, at øvelsen afholdes i farvandet omkring Bornholm af hensyn til brug af ekkolod, og om der ikke snarere er tale om hensynet til at indøve bekæmpelsen af ubåde netop i dette farvand.

Den britiske ubåds deltagelse i den pågældende øvelse vil kunne give anledning til, at Sovjetunionen på ny kommer frem med forslaget om at gøre Østersøen til et lukket hav. Den omstændighed, at Danmark ikke i øjeblikket har en ubåd til rådighed for øvelsen, således at denne kunne gennemføres uden fremmed deltagelse, kan jo ikke anføres nogetsteds som en "forklaring".

Efter min mening er der visse betænkeligheder ved en øvelse af den omhandlede art med deltagelse af en britisk ubåd, men behovet for indøvelse af ubådsbekæmpelse i farvandene omkring Bornholm og Christiansø må formentlig gå forud, og det henstilles, at det underhånden meddeles Forsvarsministeriet, at man efter omstændighederne intet finder at erindre imod, at der indledes forhandlinger med det britiske admiralitet om lånet af en enkelt ubåd til deltagelse i den pågældende øvelse. Det bør samtidig over for Forsvarsministeriet understreges, at Udenrigsministeriet ønsker den pågældende flådeøvelse forelagt skriftligt til endelig udtalelse, når forhandlingerne med de britiske myndigheder er afsluttet, og at man til brug for denne udtalelse ønsker tidspunktet for øvelsen og nærmere detaljer om grænserne for øvelsesområdet opgivet.

Den 11. marts 1959.

Torben Rønne [kontorchef]

880. Notits P.J.V. den 7. april 1959.¹⁴¹

Amerikanske militærattachés besøg på Bornholm.

Kaptajn Lind har i dag telefonisk meddelt, at den amerikanske militærattaché har fremsat ønske om at aflægge Bornholm et besøg i slutningen af maj i forbindelse med en større rejse, militærattachéen foretager rundt i Danmark i anledning af, at han skal fratræde sin stilling her. Besøget vil være af overvejende privat karakter, men han vil også aflægge kommandanten for Bornholms Værn, oberst Mygind, et afskedsbesøg.

[...]¹⁴²

Der kan fra dansk side næppe være noget erindre imod, at den amerikanske militærattachés ønske imødekommes, såfremt besøget foregår i nogenlunde stilfærdighed, og der ikke fremsættes udtalelser til pressen. For så vidt angår spørgsmålet, om militærattachéen bør være i civil, kan bemærkes, at kaptajn Lind har oplyst, at man vel nok kan anmode attachéen om kun at bære uniform den dag, han aflægger besøg hos oberst Mygind, men at man naturligvis helst så, at det ikke ville blive nødvendigt at fremsætte en sådan anmodning. Da den britiske marineattaché i maj 1957 besøgte Bornholm, blev der truffet resolution i sagen uden kendskab til, om attachéen ville optræde i uniform eller ej, og i nærværende tilfælde synes der under de foreliggende omstændigheder ikke at være nogen særlig grund til at lægge vægt på påklædningsspørgsmålet.

Det henstilles at meddele kaptajn Lind, at Udenrigsministeriet intet har at erindre imod, at det omhandlede besøg finder sted.

P. Aasberg-Petersen [sekretær]

Enig. – Hans Christensen [fuldmægtig] 7/4 59.

Den herværende amerikanske militærattachés ønske om i forbindelse med sin fratræden at aflægge et besøg på Bornholm, herunder også et besøg hos kommandanten for Bornholms Værn, henstilles imødekommet. Et sådant besøg af en militærattaché fra den største af vore NATO-partnere må i og for sig siges at være ganske naturligt, ikke mindst i betragtning af Bornholms stilling inden for den nye forsvarsordning. Under henvisning til, at det er oplyst, at besøget har en overvejende privat karakter, bør det dog nævnes over for Forsvarsministeriet, at besøgets private

¹⁴¹ UM 105.Dan.5/1.

¹⁴² Det udeladte afsnit nævner tidligere besøg på Bornholm af allierede militærattachéer i 1957 og 1958.

karakter formentlig er ensbetydende med, at militærattachéen optræder i civil fraregnet selve afskedsvisitten hos kommandanten for Bornholms Værn.

Den 11. april 1959.

Torben Rønne [kontorchef]

881. Notits af kontorchef Torben Rønne, P.J.V. den 1. maj 1959.¹⁴³

Danske styrker på Bornholm.

På min forespørgsel har oberst Amtrup, Forsvarsstaben, oplyst følgende om de styrker, som er underlagt chefen for Bornholms Værn:

I øjeblikket befinder der sig en reduceret bataljon fodfolk på i alt ca. 600 mand. Yderligere er der godt 200 mand fra artilleriet udgørende mandskab til to batterier (med 10,5 cm kanoner) og ét luftværnsbatteri (med 40 mm kanoner).

I alt befinder der sig ca. 1.000 mand, og de resterende 150 udgør personel tilhørende hjælpetropper m.v.

Oberst Amtrup oplyste i øvrigt, at chefen for hæren, generalløjtnant Hjalp for nylig har rejst spørgsmålet om at udvide styrkerne på Bornholm med nogle få kampvogne, hvorved styrkernes bevægelighed på øen skulle kunne forøges. Generalløjtnant Hjalp havde samtidig tænkt sig, for så vidt økonomiske midler dertil kunne tages af den nye forsvarsordnings budget, at få styrket øerne Lolland og Falster med enheder fra Jylland, således at Danmarks forsvar mod Østersøen kunne blive styrket. Med hensyn til forsvaret i den vestlige Østersø var man vel dækket ind med Langelandsfortet og flådens enheder samt tyske land- og flådestyrker bl.a. fra Kiel.

Med hensyn til flådestyrker til rådighed for Bornholms forsvar oplyste orlogskaptajn Stilling, Søværnskommandoen, at disse styrker kun bestod af én enhed, et patruljefartøj af Triton-klassen med 40 mm kanoner.

Påtegning: Set – refereret for direktøren. Schram-Nielsen [afd. chef] 2.5.

882. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 11. maj 1959.¹⁴⁴

Jeg vil blot sende dig et par ord i anledning af russernes besøg her i lørdags.¹⁴⁵

Ved 9-tiden ringede en af dem – han talte norsk – til min amtsrådssekretær og spurgte, om ambassadøren kunne komme her på visit kl. 9.30. Det var jo meget pænt, men jeg var meget optaget og ville jo netop undgå visit ved at invitere til lunch. Så jeg lod hilse og takke meget, men beklage, at jeg var optaget af møder, men glædede mig til at se dem alle fire til lunch kl. 12.30. Jeg bad derhos spurgte, hvad den fjerde (udover ambassadøren, kommandør Mikhajlov og ambassaderåd Nikitin) var. Det var ham, der ringede, nemlig oberstløjtnant Lalin.¹⁴⁶ Han talte norsk. I øvrigt var de to militære ved 10-tiden på visit hos Bornholms kommandant, oberst Mygind.

Til lunchen havde vi inviteret obersten og chefen for marinestationen her, kommandørkaptajn Hasager Christiansen, begge med fruer, da jo russerne først havde meddelt, at de kom med deres fruer. [...]

[...] Militærattachéen kom – som en passant – med en bemærkning, om det virkelig var rigtigt, at man ville indskrænke artilleriet på Bornholm. Herpå fik han slet intet svar.

¹⁴³ UM 105. Dan.5/1. – Hemmeligt.

¹⁴⁴ UM 105. Dan.5/1.

¹⁴⁵ De årlige besøg fra den sovjetiske ambassade fandt som oftest sted den 9. maj – Victory Europe-dagen og dagen for de sovjetiske troppers ankomst til Bornholm i 1945 – med det officielle formål at nedlægge krans på den russiske soldaterkirkegård i Allinge.

¹⁴⁶ Skal være: Lialin, M.A. Han var assisterende marine- og militærattaché.

I denne forbindelse synes jeg, at jeg igen må understrege russernes gentagne betingelser, som de fremsatte over for mig, jfr. også mine indberetninger dengang derom, at der var artilleri på Bornholm. Dette er altså ikke glemt fra russisk side. Selv om man nu vil lave en ny forsvarsordning herhjemme, er det da ikke muligt, at man kan og bør ofre det, at denne betingelse forbliver opfyldt, så russerne ikke, når det passer dem, har noget påskud her på det punkt. Det kan vel ikke være en bekostning af så stort omfang, at man ikke kan yde dette ekstra. Derved borttager man dog den risiko fra Bornholm og jo vel også fra Sverige, men i det hele taget dog for NATO, der jo stadig hævder, at angribes Bornholm, træder NATO-apparatet straks i funktion. Men bør vi da ikke selv yde det – og altså ekstraordinært – at dette påskud fratages russerne? Det kan jo ellers komme dyrt til at stå. Måske er mine tanker forkerte og svarer ikke til virkeligheden, men jeg ville dog ikke undlade igen at fremsætte dem. Jeg er klar over, at eventuelle vanskeligheder ved løsningen nu og uden at komme andet til skade kan være af indrepolitisk art, men håber at de vil kunne overvindes under hensyn til det andet synspunkt.

Da russerne havde meddelt mig i 1946, at de nu forlod øen, sluttede Udenrigsministeriet sig straks og fuldt ud til mit synspunkt om, at vi nu fra dansk side måtte følge den taktik, at der ikke på noget punkt skulle være den mindste smule fra dansk side, som russerne kunne bruge som påskud til at forhale afrejsen endsige blive. Og den linie fulgte vi altså da, (og det lykkedes, selv om det var ved at blive kritisk sidste dag, idet jeg stadig ikke kunne få Udenrigsministeriets afgørelse i to for russerne afgørende spørgsmål – det var i Gustav Rasmussens og Hvass' tid).

Tak også for tilsagnet om, at general Murray,¹⁴⁷ hvis han ønsker det, må besøge Bornholm nu. Jeg ved, at det vil glæde og berolige her, når det sker, og det er jo dog også i og for sig i denne henseende en af "vore egne", så man kan jo ikke bruge ordet "paritet" her.¹⁴⁸

[...]

883. Direktør Svenningsen til amtmand Stemmann den 19. maj 1959.¹⁴⁹

Blot et par linjer for at takke Dig for Dit venlige brev af 11. ds. angående russernes besøg på Bornholm. I anledning af Dine bemærkninger i dette brev om militærattachéens udtalelse om artilleriet på Bornholm har jeg forelagt brevet for udenrigsministeren.

Med hensyn til general Murrays besøg er vi jo enige om, at initiativet til et eventuelt besøg på Bornholm må overlades til ham selv, og at et sådant besøg i givet fald bør gennemføres under stilfærdige former.

Påtegning: – Dr. Schram-Nielsen bedes konferere.¹⁵⁰ 23/5 Svenningsen

884. Udenrigsminister J.O. Krag til forsvarsminister Poul Hansen den 1. juni 1959.¹⁵¹

Den 9. maj var den sovjetiske ambassadør, kommandør Mikhajlov, ambassaderåd Nikitin samt oberstløjtnant Lialin på Bornholm for at nedlægge kranse på den russiske soldatergravplads i Allinge. De pågældende var til frokost hos amtmanden, der har sendt ambassadør Svenningsen et brev om arrangementets forløb.

Da militærattachéen under samtalen kom ind på spørgsmålet om forsvaret på Bornholm, har jeg ment, at det kunne interessere dig at læse følgende ekstrakt af von Stemmanns brev:

¹⁴⁷ Chef for NATO's nordregion.

¹⁴⁸ Amtmanden mener, at som NATO-officer tæller general Murray ikke som en fremmed officer, hvad en sovjetisk militærattaché jo gør.

¹⁴⁹ UM 105.Dan.5/1.

¹⁵⁰ Schram-Nielsen havde erhvervet doktorgraden i 1945 på en afhandling om erstatningslæren i islamisk ret.

¹⁵¹ UM 105.Dan.5/1 – Brevet er affattet af Schram-Nielsen.

“Militærattachéen kom – som en passant – med en bemærkning, om det virkelig var rigtigt, at man ville indskrænke artilleriet på Bornholm. Herpå fik han slet intet svar.

[...] ¹⁵²

Da russerne havde meddelt mig i 1946, at de nu forlod øen, sluttede Udenrigsministeriet sig straks og fuldt ud til mit synspunkt om, at vi nu fra dansk side måtte følge den taktik, at der ikke på noget punkt skulle være den mindste smule fra dansk side, som russerne kunne bruge som påskud til at forhale afrejsen endsige blive.”

885. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 1. juni 1959. ¹⁵³

Besøget af finansministeren og trafikministeren ¹⁵⁴ med fruer lørdag og søndag her hos os gik udmærket og fornøjeligt, og man kommer jo på en så udmærket talefod ved et sådant samvær. Jeg fik bl.a. også lejlighed til at nævne for Kampmann russernes forespørgsel under besøget hos os nu sidst om artilleriet her på Bornholm. Jeg fortalte ham om min indberetning herom i brevet til dig, at du havde ladet det gå videre til udenrigsministeren. Og han var ganske enig i, at man alle forhold taget i betragtning – også Sverige – ikke fra dansk side måtte have “nogen kroge” i denne henseende – selv om det kostede os noget – som russerne senere kunne få lejlighed til, når det passede dem, at benytte som påskud for et eller andet.

Den dag russerne var hos os, var radiatoradet herovre til “landsdelsmøde”, hvortil jeg også var indbudt, og jeg var derhenne om aftenen og om søndagen. Her var tidligere viceudenrigsminister Ernst Christiansen, som er medlem af radiatoradet. Han var meget interesseret i russernes besøg her hos os. Og jeg fortalte ham derom og om forespørgslen om artilleriet. Jeg sagde ham, at jeg havde skrevet til dig derom og ligeledes mit forslag i så henseende om en bevilling uden for forsvarrets eventuelle økonomiske ramme. Han var fuldstændig enig med mig i mit standpunkt og forslag og ville tale med H.C. Hansen, som han traf et par dage senere, derom og på denne linie. Men vi var enige om, at det var bedst, at dette ikke fremgik af mit brev til dig. Men nu efter min samtale med Kampmann synes jeg, at jeg ville fortælle dig begge dele til din private orientering.

Folketingsmand Lannung ¹⁵⁵ har sommervilla herovre og havde sagt til Kampmann, om vi ikke lige kom ind, når vi på en af vore ture ud over øen kom forbi. Det kunne jo – blev vi enige om – i mange henseender være formålstjenligt (jeg har aldrig været der), og vi var der så i går formiddags, da vi kom forbi. I hans fremmedbog havde også den russiske ambassadør skrevet, idet han var kommet derned den dag, han var herovre og havde været hos os til lunch. Lannung sagde, at ambassadøren havde været så overordentlig glad over modtagelsen og samværet hos min kone og mig i amtsgården og var gentagne gange kommet tilbage til det. Så Lannung, der jo har så megen forbindelse i de internationale kredse, takkede meget, fordi vi gjorde alt dette, som han fandt af stor betydning. Det var jo meget morsomt at høre fra den side. Vi tog så Lannung med til frokost, som jeg gav i Svaneke.

[...]

¹⁵² Udeladt er her afskrift af det følgende afsnit i Stemanns brev til Svenningsen den 11. maj 1959 (aftrykt ovenfor): “I denne forbindelse synes jeg...”

¹⁵³ UM 105.Dan.5/1.

¹⁵⁴ Viggo Kampmann og Kai Lindberg.

¹⁵⁵ Hermod Lannung – landsretssagfører, radikalt folketingsmedlem og FN-politiker. Lannung var også i en længere årrække formand for Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen.

886. Notits P.J.V. den 16. juli 1959.¹⁵⁶

Bornholm.

Efter en noteveksling i marts 1946 mellem den danske og den sovjetiske regering erklærede denne sig parat til at tilbagekalde de sovjetiske tropper på Bornholm. Betingelsen herfor var, at den danske regering var i stand til at oprette sin administration på øen uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmed administration. Efter at den danske regering den 7. marts 1946 havde bekræftet dette, begyndte den sovjetiske rømning, der var tilendebragt den 5. april 1946. Ifølge underretning fra amtmand Stemann blev det over for ham i marts 1946 fra sovjetisk militær side understreget, at der lagdes vægt på, at der anbragtes effektive danske militærstyrker på øen, herunder også artilleri. Dette fremgår dog ikke af de officielle forhandlinger, idet der herom kun foreligger, at den danske gesandt i Moskva under forhandlingerne fik det indtryk, at den sovjetiske regering forventede, at bevogtningen af Bornholm blev foretaget med forholdsvis betydelige danske styrker, herunder også søstridskræfter.

I forbindelse med spørgsmålet om fredstidsstationering af fremmede tropper i Danmark fremkom fra sovjetisk side to erklæringer af henholdsvis 1. oktober 1952 og 28. januar 1953, hvori den sovjetiske regering forsøgte at udvide den fra dansk side påtagne forpligtelse til at oprette sin administration på Bornholm uden fremmed hjælp i to retninger. I den første erklæring erindrede den sovjetiske regering om den nævnte forpligtelse og forsøgte dermed at udvide den tidsmæssigt, medens man fra dansk side kun vil anerkende den som værende gældende i perioden, indtil dansk administration var fuldt genoprettet. I den anden erklæring gik sovjetregeringen et skridt videre og tillagde tilsagnet af 1946 betydning i territorial henseende ud over Bornholm. I en tale den 11. april 1953 i Rønne tilbageviste daværende udenrigsminister Kraft de sovjetiske påstande. Vedrørende tilsagnets tidsmæssige udstrækning fastslog hr. Kraft, at der kun havde været tale om at oprette – ikke opretholde – dansk administration uden fremmed hjælp, og vedrørende den territoriale udstrækning, at notevekslingen i marts 1946 udelukkende vedrørte Bornholm.

Spørgsmålet om Bornholms stilling har, så vidt det kan ses, ikke været berørt fra officiel sovjetisk side siden 2 ovennævnte erklæringer, og de årsager, der i sin tid fik den sovjetiske regering til at kræve et stærkt forsvar af øen, foreligger formentlig heller ikke længere. I forbindelse med en eventuel svækkelse af forsvaret på Bornholm må det imidlertid fremhæves, at det muligvis formelt fra sovjetisk side kunne hævdes, at det blev gjort til en forudsætning for rømningen af øen, at der blev sendt danske militære styrker dertil.

887. Notits af kontorchef Janus Paludan, P.J.I. den 22. juli 1959.¹⁵⁷

Den britiske ambassaderåd, Mr. Selby, ringede mig i går eftermiddags op og bad om bistand i anledning af, at han i august måned agtede sig til Bornholm i nogle dage. Han udtalte, at ethvert skin af officielt besøg på Bornholm lå ham fjernt, men at han dog gerne ville have lejlighed til at gøre besøg hos amtmanden og drøfte bornholmske problemer med denne. Han ville om muligt gerne have svar samme dag, da han skulle rejse på orlov i dag til morgen.

Efter at sagen af afdelingschefen havde været forelagt direktøren, ringede jeg sent på eftermiddagen Mr. Selby op og sagde, at amtmanden var en meget optaget mand, og at vi nødigt her ville forpligte ham til at modtage Mr. Selby, bl.a. også af hensyn til de konsekvenser, som dette kunne indebære. Mr. Selby var selvsagt velkommen til, når han måtte ønske det, at drøfte bornholmske problemer med undertegnede eller andre kompetente embedsmænd i Udenrigsministeriet.

¹⁵⁶ UM 105.Dan.5/1. – Notits af sekretær Finn Aasberg-Petersen til evt. brug under ministerpræsident Khrustjovs besøg i Danmark i august 1959. Besøget blev imidlertid aflyst af den sovjetiske regering, som i en note den 19. juli 1959 påstod, at der i Danmark blev planlagt antisovjetiske demonstrationer, og at den reaktionære fløj og presse i Danmark forsøgte at skabe en sovjetfjendtlig atmosfære inden besøget. I juni 1964 fandt Khrustjovs besøg i Danmark så endelig sted.

¹⁵⁷ UM 105.Dan.5/1.

Mr. Selby var kendelig pikeret over denne meddelelse, som han sagde kom ham overraskende. Han bemærkede, at det rigtignok var nogle år siden, den britiske ambassade havde haft en medarbejder på Bornholm (hvormed han muligt sigtede til, at en sådan medarbejder sidste gang havde fået bedre bistand fra Udenrigsministeriet) og antydede også, at der var ham tilfælde bekendt, hvor andre medlemmer af korpset var blevet modtaget af amtmanden. Jeg svarede hertil, at sagen jo lå noget anderledes, hvis der var tale om missionschefer, og at vi i øvrigt ikke kunne forhindre korpsets medlemmer i uden forudgående anmeldelse at besøge amtmanden, der vistnok var en gæstfri mand. Foranstående var imidlertid det svar, jeg måtte give, når han spurgte os.

Påtegning: Set. Intet at bemærke. – Schram-Nielsen [afd. chef] 22/7.

For en ordens skyld skal det nævnes, at ambassaderåd Selby under et besøg i anden anledning i P.J.V. den 16. d.m. meddelte mig, at han i år ville holde ferie på Bornholm og ville afrejse den 23. d.m. til Rønne med den ordinære båd. Han oplyste samtidig, at han havde til hensigt under opholdet at aflægge amtmand Stemann et besøg, men ville i øvrigt betragte hele opholdet som et ferieophold. Han spurgte mig, om der var nogen restriktioner her i landet for anmeldte diplomater for ophold på Bornholm, hvilket jeg benægtede, idet jeg dog tilføjede, at der for så vidt angår militærattachéer i uniform havde været visse restriktioner. Han bad ikke om nogen bistand til opnåelse af kontakt med amtmanden, og jeg fik opfattelsen af, at han ikke havde nogen speciel hensigt f.eks. med hensyn til opnåelse af en forhåndsaftale om at blive modtaget af amtmanden.

Den 24. juli 1959.

Torben Rønne [kontorchef P.J.V.]

Set. – Schram-Nielsen 25/7.

888. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 28. december 1959.¹⁵⁸

[...]

Du har jo måske nok set vedlagte artikel i Dagens Nyheder for den 23. d.m. om tanks til Bornholms forsvar. Jeg vedlægger også en artikel i Bornholms Tidende for den 23. d.m. herom.¹⁵⁹ Deri bekræftes jo også det i pkt. 2 og 3 nedenfor anførte, som jeg selv også havde tænkt mig og fik bekræftet på anden måde.

Til dette vil jeg gerne have lov til at sige, at det forekommer mig, at Bornholms forsvar ikke er ordnet hermed.

1) Det er jo kun en "lap", der i huj og hast er sat på, også fordi Bornholms Tidende og Venstre offentligt kraftigt rejste sagen.

2) Det hele har jo slet ikke noget præg af sikkerhed for varighed af denne ordning. Det skete helt administrativt vel på grund af besparelsen eller nedskæringen på finansloven, at man tog artilleriet væk herfra. Et sted skulle man jo finde pengene, som rigsdagen havde strøget uden nogen saglig undersøgelse. Altså tog man administrativt dette væk fra Bornholm. Dette vil jo sige, at det kan man gøre igen, hvad dag man vil. F.eks. når den nuværende "storm" her angående dette spørgsmål er døet hen. I øvrigt er de kampvogne, der kommer herover, vist nærmest udrangeret andetsteds og laves vist slet ikke mere.

3) Man tager det, der føres herover nu, andetsteds fra. Altså må det mangle der.

4) Men der er vist mangler også på andre områder (jeg nævnte f.eks. marinen) med hensyn til Bornholms forsvar. Der er også civilforsvaret, sygehusberedskabet, den civile region (hvor amtmanden er formand), f.eks. forberedelse af amtskontorets evakuering og den civile regionsledelse, med fjernskrifer, ledningsanlæg osv., som alt skal være etableret i fredstid og selvfølgelig i dybeste fortrolighed. Jeg har i øvrigt – delvis – givet indstilling herom.

Ja, det var blot mine betragtninger i anledning af dette blændværk og lapperi nu. Jeg ville meget henstille og håbe, at man vil ende med en tilbundsgående undersøgelse for Bornholms

¹⁵⁸ UM 105. Dan.5/1.

¹⁵⁹ En eskadron lette kampvogne overførtes til Bornholm fra Gardehusarregimentet i Næstved. De to nævnte bladartikler gengives ikke her.

vedkommende af alle disse spørgsmål og en fast ordning i alle henseender, som der ikke uden videre kan pilles ved administrativt.

Vore erfaringer fra sidste verdenskrig og f.eks. øvelsen SIDE STEP viser ganske afgørende, at hvad vi ikke har herovre i fredstid, kan vi ikke vente at få herover under en krigssituation, hverken ad sø- eller luftvejen, og vi har jo ikke som det øvrige land noget "bagland" at hente reserver fra.

889. Direktør Svenningsen til amtmand Stemann den 30. december 1959.¹⁶⁰

Dine bemærkninger om Bornholms forsvar kan vi måske ved lejlighed gøre brug af, men noget nyt initiativ i dette spørgsmål er det vist lidt vanskeligt at tage herfra.

890. Notat P.J.V. den 29. februar 1960.¹⁶¹

Referat

Udenrigspolitiske betragtninger
vedrørende Bornholm.

I. Officielle erklæringer og udtalelser vedrørende betingelserne for Sovjetruslands rømning af Bornholm.

Der henvises til vedlagte referat,¹⁶² der udarbejdedes i anledning af daværende stats- og udenrigsminister H.C. Hansens Moskva-rejse i marts 1956. Der ses ikke senere at være fremkommet officielle danske eller sovjetrussiske udtalelser vedrørende dette spørgsmål. Det bemærkes endvidere, at spørgsmålet om særlige danske forpligtelser over for Sovjetunionen med hensyn til Bornholm ikke ses at være berørt i forbindelse med Danmarks tilslutning til NATO eller senere at være taget op i NATO, bortset fra at ambassadør Steensen-Leth på et uformelt møde i NATO den 25. februar 1953 har redegjort for det sovjetiske memorandum af 28. januar 1953 og i denne forbindelse slået fast, at den danske regering ikke har påtaget sig særlige forpligtelser over for Sovjetunionen, hverken med hensyn til Bornholm eller nogen anden del af landet.

II. Danmarks forsvarsstyrker på Bornholm.

Sovjetruslands rømning af Bornholm i 1946 blev bl.a. gjort betinget af, at Danmark overtog besættelsen uden nogen deltagelse af fremmede tropper. Under den danske gesandts samtaler med den sovjetiske udenrigsminister i anledning af rømningen fik han det indtryk, at den sovjetiske regering ventede, at bevogtningen af Bornholm fandt sted med forholdsvis betydelige danske styrker, herunder søstridskræfter. Amtmand Stemann har endvidere gentagne gange i skrivelser til direktøren gjort opmærksom på, at dette krav bl.a. også udtrykkelig omfattede et effektivt artilleri.

I marts-april 1946 overførtes til Bornholm en fodfolksbataljon på ca. 800 mand og en artilleriafdeling på 300 mand. Af søværnet var to minestrygere og to skibe af skolegruppen baseret på øen. Til sammenligning kan anføres, at den tyske garnison på Bornholm ved kapitulationen i 1945 talte ca. 10.000 mand. Størrelsen af de sovjetiske styrker fra maj 1945 til april 1946 er ikke oplyst, men de har formodentlig ikke været af mindre omfang end de tyske. Det fremgår i øvrigt af akterne, at man i 1946 under drøftelserne om afsendelse af et dansk kommando til Tyskland har vist tilbageholdenhed fra dansk side under henvisning til vore forpligtelser med hensyn til anbringelse af forsvarsstyrker på Bornholm.

De danske styrker er i de forløbne år blevet noget reduceret, hvilket har givet anledning til en del røre, særlig i den bornholmske presse. Styrken bestod i maj 1959 af en reduceret fodfolks-

¹⁶⁰ UM 105.Dan.5/1.

¹⁶¹ UM 105.Dan.5/1. – Hemmeligt. Notat ("Referat") af sekretær Christian U. Haxthausen og fuldmægtig Povl Steenberger.

¹⁶² Referat af 30. januar 1956: – Erklæringer og udtalelser vedrørende russernes rømning af Bornholm. – Referatet, der er udeladt her, dækker perioden frem til og med Ole Bjørn Krafts tale i Rønne den 11. april 1953. Dette referat genfindes næsten identisk i kontorchef Torben Rønnes referat af 5. februar 1962: – Aftalen af marts 1946 om russernes rømning af Bornholm (aftrykt nedenfor).

bataljon på ca. 600 mand, to artilleribatterier og et luftværnsbatteri med tilsammen 200 mand, hvortil kom hjælpetropper m.v., således at den samlede styrke af hæren udgjorde ca. 1.000 mand. Af søværnet fandtes et patruljefartøj af Triton-klassen med 40 mm kanoner. I de sidste måneder af 1959 er artilleristyrkerne blevet yderligere reduceret, men øen har til gengæld modtaget et antal lette kampvogne (vistnok 7) og et reduceret 120 mm mortérkompagni. Det ventes, at den nye forsvarsordning vil medføre en vis styrkelse af forsvaret på Bornholm.

Den militære og udenrigspolitiske betydning af styrkerne på Bornholm er opridset under pkt. IV (Konklusion).

III. Besøg af udenlandske militærpersoner, krigsskibe m.v.

I et møde den 8. marts 1946 – altså på tidspunktet for tilbagetrækningen af de sovjetiske styrker – udtalte udenrigsministeren i et møde med forsvarsministeren og de militære chefer, at man måtte afværge, at engelske eller amerikanske officerer under nogen form og i noget ærinde rejste til Bornholm. Dette standpunkt modificeredes i foråret 1947 i en korrespondance mellem direktøren og amtmand Stemmann derhen, at der ikke fra dansk side burde tages initiativ til sådanne besøg.

Endnu i maj 1948 udtrykte man fra Udenrigsministeriets side under henvisning til aftalen med Sovjetunionen betænkeligheder ved et planlagt besøg af to uarmerede skonnerthbyggede svenske marinefartøjer. Dette blev underhånden meddelt de svenske myndigheder, hvorefter besøget blev aflyst. I marts 1951 tillod Forsvarsministeriet et britisk orlogsfartøj at anløbe Bornholm. Udenrigsministeriet var ikke blevet hørt, men det fremgår af en notits, som har været forelagt direktøren, at man næppe ville have undladt at anbefale besøget. I november 1951 erklærede Udenrigsministeriet sig enig i, at to amerikanske destroyere anløb Rønne i tre dage i december s.å. Endvidere er det oplyst, at admiral Brind i sin egenskab af CINCNORTH i 1951 eller 1952 skal have aflagt besøg på Bornholm i uniform, dog uden at Udenrigsministeriet – eller Forsvarsministeriet – var blevet hørt eller underrettet herom. Ingen af disse besøg gav anledning til reaktion fra sovjetisk side.

Som følge af en række sovjetiske presseangreb i juli 1952 rettet mod Bornholms rolle i NATO-øvelsen MAIN BRACE i september s.å. fremhævede regeringen over for de militære instanser, at man lagde vægt på, at Bornholms betydning under øvelsen blev reduceret. En planlagt stationering af et mindre antal britiske motortorpedobåde på Bornholm under øvelsen udgik derfor. Under udenrigsministerens forelæggelse af sagen i Det udenrigspolitiske Nævn den 10. september 1952 fremhævede ministeren, at den dansk-russiske aftale af 7. marts 1946 ikke juridisk kunne siges at være til hinder for den påtænkte stationering, men at det ud fra et politisk synspunkt var et spørgsmål, om det var hensigtsmæssigt at træffe sådanne foranstaltninger. På foranledning af det røre, som MAIN BRACE-øvelsen vakte, fastsatte det interministerielle koordinationsudvalg i 1953 visse regler for NATO-øvelser i Østersøen. Det fremgår heraf bl.a., at Bornholm under øvelser alene bør anløbes af danske og eventuelt norske fartøjer. Denne regel har siden været fulgt.

I marts 1953 indstillede P.J.V., at man, når en passende lejlighed bød sig, en passant over for de svenske myndigheder indicerede, at de danske betænkeligheder ved flådebesøg på Bornholm som fremført i 1948 ikke længere eksisterede. Dette skete dog først i september 1955, og der har siden hvert år været svensk flådebesøg i Rønne, ligesom der adskillige gange har været officielle og uofficielle flådebesøg fra bl.a. Norge, Storbritannien, USA og Frankrig.

Den 5. marts 1953 landede et polsk jettfly (MIG) på Bornholm. Uden forudgående tilladelse fra Forsvarsministeriet fløj den britiske flyverattaché samme dag til Bornholm og tilbød sin assistance til den danske leder af den tekniske undersøgelse. Attacheen tog i forbindelse hermed nogle fotografier af flyet. I sit svar på en polsk protest tilkendegav Udenrigsministeriet, at flyverattacheens tilstedeværelse skyldtes en fejltagelse, da den pågældende ikke forinden havde indhentet de kompetente danske myndigheders tilladelse til at besigtige flyet. Man påtalte endvidere det passerende over for den herværende britiske ambassadør og flyverattacheen.

I årene siden 1955 har Udenrigsministeriet i en række tilfælde givet udenlandske militærpersoner tilladelse til at besøge Bornholm. Det har i første række drejet sig om herværende militærattacheers afskedsbesøg. Også andre militærpersoner har dog besøgt øen, således bl.a. admiral Gladstone i sin egenskab af COMNAVNorth i 1955, en gruppe amerikanske teknikere, der skulle kalibrere flyradarstationen på Bornholm, den amerikanske militærattaché under nationale øvelser i 1956 og en amerikansk-engelsk-norsk officersgruppe.

Et planlagt besøg af admiral Gladstone i oktober 1956 blev på statsministerens foranledning udsat, da denne var betænkelig ved de forberedelser, der var truffet til afholdelse af et fortroligt møde vedrørende NATO-spørgsmål mellem admiralen og forskellige fremtrædende personer på Bornholm. Under henvisning til dette udtrykte forsvarschefen betænkeligheder ved et påtænkt besøg på øen af general Sugden i forbindelse med dennes afskedsbesøg i Danmark i juni 1958, hvorefter besøget blev opgivet.

Af et brev fra amtmand Stemmann til direktøren fremgår det, at den herværende sovjetiske ambassadør ledsaget af den sovjetiske militærattaché, kommandør Mikhailov og oberstløjtnant Lialine den 9. maj 1959 aflagde besøg på Bornholm for at nedlægge kranse på den sovjetrussiske soldatergravplads i Allinge. Lignende besøg ses tidligere at have fundet sted (1955). Disse besøg har ikke forinden været forelagt Udenrigsministeriet.

Ved alle de ovenanførte tilladelser for udenlandske militærpersoner til at besøge Bornholm har Udenrigsministeriet tilkendegivet, at besøgene burde finde sted i stilhed, og at de pågældende i mindst muligt omfang burde optræde i uniform.

Man har endvidere i visse tilfælde henstillet, at de pågældende ikke lod sig fotografere og ikke udtalte sig til pressen.

I en notits af 4. oktober 1956 har den daværende chef for P.J.V. udtalt, at man formentlig i princippet langsomt bør arbejde sig bort fra en særstilling for Bornholm i henseende til besøg af udenlandske militærattachéer,¹⁶³ og i et brev af 18. oktober 1956 fra direktøren til amtmand Stemmann anføres det bl.a., at Udenrigsministeriet i princippet ganske er enig i, at Bornholm i forsvarsmæssig og da særlig i NATO-mæssig henseende ikke bør indtage en særstilling. Tilsvarende synspunkter er udtrykt i en notits af 18. februar 1958, der har været forelagt direktøren.¹⁶⁴

IV. Konklusion.

1. Over for Sovjetunionen er Danmark ifølge vor offentligt erklærede forståelse af aftalen af 1946 ikke bundet til at opretholde egne styrker på Bornholm og ikke forhindret i at lade andre lande deltage i øens forsvar. Dog "vil den danske regering altid have sin opmærksomhed henvendt på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms geografiske beliggenhed gør sig gældende for denne ø". (Rønne-talen den 11. april 1953).

2. NATO har kun interesse i Bornholm som Early Warning Station, da øen i realiteten ikke kan holdes og på den anden side antages at være for lille til at have interesse for Sovjetunionen som base (forsyningsvanskeligheder). Den almindelige forudsætning, at det enkelte land bidrager til sit forsvar, er sket fyldest, for så vidt som mobiliseringsstyrken på Bornholm næsten svarer til forudsætningerne for styrkemålene i MC 70.¹⁶⁵

3. Den nationale interesse i, at området i tilfælde af krig holdes, må som nævnt betragtes som uopfyldelig. Vor interesse i, at øen ikke fremtræder som opgivet, og i at et angreb medfører sådanne kamphandlinger, at angrebets karakter bliver klart, med de deraf følgende forpligtelser for de øvrige NATO-lande, er tilgodeset ved den nuværende militære belægning, der i forhold til øens areal er større end de øvrige landsdele.

4. For så vidt angår NATO-aktivitet på og omkring Bornholm synes tilladelse hertil at måtte være afhængig af en afvejning af de konkrete omstændigheder.

Da der ikke eksisterer specielle NATO-planer for øens forsvar, vil sådan aktivitet formentlig ofte kunne afvises som overflødig. Hensynet til at undgå handlinger, der kan udlægges som

¹⁶³ Udtalelsen er i form af en påtegning – ikke som anført af chefen for P.J.V., men af afdelingschef Hessellund Jensen – på en notits af chefen for P.J.V.: "I princippet bør vi formentlig langsomt arbejde os bort fra en særstilling for Bornholm i den her omhandlede henseende."

¹⁶⁴ Det pågældende afsnit i notitsen har følgende ordlyd: "Det må anses for ønskeligt at arbejde hen imod en ligestilling af Bornholm med det øvrige land på dette område. En særstilling er uheldig både af hensyn til øens befolkning og af hensyn til de andre NATO-lande, som man nødig skulle give det indtryk, at Bornholm blev betragtet som et "halvneutralt" område. Det er i Danmarks interesse, at det utvetydigt slås fast, at Bornholm er en del af NATO-området, og at et eventuelt angreb derfor ville falde ind under Atlantpagtens art. 5. Over for Sovjetunionen er det vel ønskeligt, at man undgår provokation, men samtidig er det også ønskeligt at undgå at give det indtryk, at øen er blevet "afskrevet" af NATO." Notits af sekretær Henrik Haxthausen, P.J.V.

¹⁶⁵ NATO-beslutning (Military Council).

provokerende, synes dog ikke at burde have prioritet i forhold til danske forsvarshensyn. Som eksempler på disse to situationer kan nævnes, at benyttelsen af bornholmske havne af NATO-flådestyrker under øvelse i den østligere beliggende del af Østersøen formentlig bør afvises, men at meget kunne tale for at tillade f.eks. tyske motortorpedobåde, der under øvelse skal optræde som østfra kommende angribere af dansk farvand, at tanke op i bornholmske havne før "angrebets" begyndelse, såfremt dette er nødvendigt for afholdelse af en sådan øvelse, hvorved den danske flådes effektivitet forøges. Ganske særlige hensyn, f.eks. til at undgå en forandring af den faktiske bestående ordening umiddelbart før topmøderne, kan dog føre til et andet resultat.

891. Notits P.J.V. den 7. april 1960.¹⁶⁶

Besøg på Bornholm af medarbejdere ved
den herværende sovjetrussiske ambassade.

1. Det fremgår af breve fra amtmand v. Stemann til direktøren, at medarbejdere ved den herværende russiske ambassade sædvanligvis aflægger besøg på Bornholm den 9. maj for at nedlægge kranse på den sovjetrussiske gravplads i Allinge. Amtmanden anfører endvidere følgende i sit brev¹⁶⁷ til direktøren af 18. marts 1960:

"De plejer jo at spørge i Udenrigsministeriet i forvejen, hvornår de kan træffe os her i amtsgården."

2. Da man hverken i A.II.¹⁶⁸ eller P.J.V. kender til sådanne forespørgsler, og da Forsvarsministeriet (kaptajnløjtnant Goth) har oplyst, at man ej heller dér har fået forelagt forespørgsler fra de herværende sovjetrussiske våbenattachéer om at måtte besøge Bornholm, tør man måske gå ud fra den mulighed, at amtmandens anbringende beror på en fejltagelse.

3. Kaptajnløjtnant Goth gjorde opmærksom på, at Forsvarsministeriet var interesseret i at modtage meddelelse om eventuelle besøg på Bornholm af sovjetrussiske diplomater, hvorfor det henstilles, at amtmandens opmærksomhed henledes på dette spørgsmål i en eventuel besvarelse af amtmandens brev af 18. marts. Det bemærkes, at udenrigsministeren i et brev til forsvarsministeren af 1. juni 1959 har omtalt det sovjetiske besøg på Bornholm i maj 1959.

**892. Amtmand Stemanns beretning om general Korotkovs besøg på Bornholm den 9.-10. maj 1960 i anledning af 15-årsdagen for den sovjetiske befrielse af Bornholm.
Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 10. maj 1960.¹⁶⁹**

Jeg vil blot sende dig en beretning om det russiske besøg her i går og i dag.

I forvejen havde jeg givet oberst Mygind og chefen for marinestationen her, kommandørkaptajn Hasager Christiansen, som vi havde inviteret med til middagen her for general Korotkov i går, en orientering om, hvem Korotkov var og hans fremragende virksomhed og samarbejde her. Jeg gjorde opmærksom på, at han ikke var Bornholms russiske "befrier". Jeg havde det første møde med ham den 23. maj 1945 efter 3-4 russiske kommandanter, der havde misforstået situationen og lukket os helt af fra omverdenen og forbudt mig at tage til København til første forhandling med regeringen efter bombardementet. Så kom Korotkov, og det hele ændredes. Jeg meddelte dem også, at du var indforstået med, at jeg hverken gik til kransenedlægning eller til mødet.

¹⁶⁶ UM 105.Dan.5/1. – Notits af sekretær Christian U. Haxthausen.

¹⁶⁷ Udeladt her.

¹⁶⁸ Administrationsafdelingens 2. kontor.

¹⁶⁹ UM Dan.5/1. – Korotkov var chef for de sovjetiske styrker på Bornholm i de første måneder efter befrielsen. Han blev under besøget ledsaget af den sovjetiske ambassadør og den sovjetiske militærattaché.

Med hensyn til mødet kom en maskinskrevet mangfoldiggjort indbydelse til mig, der var sålydende:

1945-1960.

I anledning af 15-året for Danmarks befrielse har vi hermed den fornøjelse at indbyde Dem og Deres husstand til et festligt arrangement

tirsdag d. 10. d.m. kl. 20 i hotel Dana, Rønne.

Den tidligere general FJODOR KOROTKOV, som for 15 år siden var øverstkommanderende for de afdelinger af den røde armé, der befriede Bornholm for den nazistiske besættelse, gæster i disse dage Danmark som privatmand. Han vil på mødet bl.a. fortælle ERINDRINGER FRA TIDEN PÅ BORNHOLM.

Professor i psykiatri, dr. med. DIMITRIJ FEDOTOV, Moskva, der er bestyrelsesmedlem i det sovjetiske selskab for venskabelige forbindelser med Danmark, vil tale om: BEDRE, MERE VENSKABELIGE FORBINDELSER.

Talerne oversættes af redaktør E. Horskjær, København.

N.S. HRUSTJOVS REJSE I USA.

Efter de to taler vises den interessante farvefilm, som blev optaget under den sovjetiske statsministers besøg i De forenede Stater.

FOTOUDSTILLING.

I salen arrangeres en udstilling af fotografier, som skildrer fiskeriet i Letland.

På gensyn tirsdag den 10. maj kl. 20.00 i hotel Dana. – Entré: 2. kr.

Med venlig hilsen
LANDSFORENINGEN TIL SAMVIRKE
MELLEM DANMARK OG SOVJETUNIONEN
Bornholms afdeling.

Af sidste linie vil du se, at entreen var 2 kr. Indbydelsen krævede heldigvis ikke noget svar. I øvrigt indeholdt de bornholmske blade tilsvarende indbydelser til mødet ved avertissementer.

Som jeg fortalte ministersekretær Schack Larsen, havde det bornholmske "frihedsråd", hvis formand er overlæge Olsen, uden overhovedet at forhandle med mig indbudt Korotkov m.v. til en sammenkomst mandag eftermiddag, der heldigvis foregik i hotelejer Lyngbys private hjem. Så vidt jeg forstår, skyldtes det den fejlagtige erindring hos dem, at Korotkov var den første russiske kommandant, der kom hertil, og som altså modtog tyskernes kapitulation. Jeg gav den fornødne forestilling om, at dette ikke var tilfældet, men i øvrigt om Korotkovs strålende virksomhed her.

Russerne havde selv indbudt repræsentanter for de 2 bornholmske aviser til pressemøde på Dams Hotel inden sammenkomsten hos hr. Lyngby. Jeg vedlægger disse avisers referater i bladene i dag.

Ved 12.45-tiden i går ringede deres tolk, hr. Horskjær, fra Dams Hotel, at Korotkov m.v. gerne ville have lejlighed til at aflægge min kone og mig en visit inden pressemødet kl. 14. Jeg sagde, at det behøvedes ikke, vi kendte jo hinanden og glædede os til at se dem og de andre til middag kl. 19. Men hvis generalen lagde stor vægt på det, var han selvfølgelig mere end velkommen. Dette gjorde han, og vi bad dem da komme med det samme, hvilket også passede dem bedst. Korotkov, professor Fedotov og tolken kom. Tolken hedder redaktør Horskjær. Han er dansk. Hans fader var stationsforstander i Valby og kaptajn af reserven i artilleriet. Han var en yngre mand, startet som arkæolog under Nationalmuseet, kommunist og nu fast ansat som tolk og pressemand ved den russiske ambassade i København.

Korotkov var strålende glad og lykkelig ved gensynet med min kone og mig, og vi fandt straks vor fornøjelige tone fra gamle dage. Oberst Strebkov lever som pensionist og var blevet meget gammel. General Jakusjov lever også som pensionist, men ham ville han slet ikke tale om. Jeg vidste fra hans ankomst hertil som Korotkovs afløser, at Korotkov ikke kunne lide ham, så jeg fordybede mig ikke i emnet.

Korotkov overrakte mig en stor bronzemedalje (til ophængning på væggen), der var lavet til minde om de røde styrkers 40 års jubilæum 1958. Dette var som tak til mig fra samtlige russere, der havde været her på Bornholm.

Professoren sagde ikke meget, var nærmest meget iagttagende og fotograferende. Han sagde, at han kunne lidt engelsk, men det var faktisk lig nul.

De fik sherry, som de drak flittigt af, vi var i haven for at se det russiske skilderhus, hvor de igen fotograferede flittigt. Og så drog de af.

Sammenkomsten med det bornholmske frihedsråd hos hr. Lyngby ved 15-tiden havde dette som anført slet ikke talt med mig om. Jeg erfarede det tilfældigt og talte så med min gode bekendt hr. forhenv. hotelejer Lyngby, hos hvem det som anført skulle være, og som er medlem af rådet. Det var en pludselig idé af formanden, overlæge Olsen, ved den årlige kransenedlægning på frihedsmonumentet den 5. maj, og da var de alle "gået på den" uden at tænke sig om. De havde bedt et kommunistisk medlem af rådet om at ordne det, og han havde gjort det gennem den lokale dansk-russiske forening. (Dennes formand, en førstelærer på landet her, havde ringet til mig i torsdags, om ikke Korotkov m.v. kunne gå fra middagen hos os i går kl. 20 til møde. Hertil sagde jeg nej. De havde modtaget indbydelsen til os til middag og sagt ja, vi havde inviteret andre gæster. Skulle de have møde, kunne de jo holde det i løbet af den 10., hvad de altså også gjorde). Jeg sagde, at ville de ikke have talt med mig om det (under frihedsrådets værdighed), kunne og burde de efter min mening have henvendt sig til Udenrigsministeriet om at formidle det, så det ikke blev et kommunistisk foretagende udadtil. Dette indrømmede Lyngby.

Da russerne og deres foreninger nu havde ordnet alt muligt her på egen hånd, fandt jeg ikke anledning til at blande mig i noget, og jeg sagde derfor intet om at gøre visit hos obersten og chefen for marinedistriktet. Kunne de ordne det andet selv, måtte de også ordne dette. Og det så meget mere som obersten og marinechefen derved måske undgik mundtlige indbydelser til kransenedlægning og opfordringer om at komme til mødet. Og vi havde jo inviteret dem med til middagen om aftenen, så kunne de selv finde på at gå på visit hos dem i dag.

Til sammenkomsten med frihedsrådet hos hr. Lyngby var hele den russiske delegation og heri fhv. trafikminister, folketingsmand Alfred Jensen. Desuden redaktør Pavlov fra TASS i København. Der havde i alt været ca. 30 frihedskæmpere. Korotkov havde været venlig, men trukket sig noget ind i en krog, da han faktisk ikke kendte nogen af dem. Med folketingsmand Alfred Jensen var frihedskæmperne i øjeblikkets varme begyndt at tale om en fælles tur til Rusland med en båd, en samtale der fortsattes med hr. Lyngby og Alfred Jensen hos mig om aftenen. Jeg blandede mig ikke i det, men skal ellers ved lejlighed sige til Lyngby, at det dog vist er bedst at sove på det og eventuelt tale med Udenrigsministeriet om det. Det kan jo ellers for Bornholms vedkommende se ud som en demonstration og netop nu i dette øjeblik. I øvrigt sagde jeg også, at jeg håbede, at man over for russerne, Alfred Jensen m.v. havde pointeret meget stærkt, at mødet med Korotkov og frihedskæmperne drejede sig kun om ham personlig og havde intet med Rusland at gøre. Det påstod Lyngby, at de havde gjort. Men russerne vil jo nok tage det hele til indtægt for sig og ikke for Korotkov.

Ved 17.30-tiden ringede tolken, redaktør Horskjær og sagde, at de havde TASS-manden Pavlov med fra København, om han ikke også måtte komme med til middagen hos os. Hertil sagde jeg, at det beklagede jeg at måtte sige nej til, idet vi da ville blive 13, og det var der folk, der var bange for. Vi aftalte så, at han kom til kaffen og med til lunchen med ambassadøren i dag, hvortil vi hurtigt indbød den 92-årige lektor Stchelkunoff, der var tolk i sin tid for Korotkov her. Så var vi 14.

Ved middagen holdt jeg tale for Korotkov, der med de øvrige var kommet 5 minutter før tiden. Deres chauffør bar en stor æske med håndtag på ind. Dette var de pragtfuldeste russiske kunsthøje i skønne læderbind, gave fra Korotkov til os! Det var virkelig overvældende. I dag kom der yderligere vodka, kaviar og cigaretter, som han havde glemt at tage med i går.

Middagen sluttede med en overvældende takke- og hyldesttale til min kone og mig fra Korotkov. Han havde i modsætning til i gamle dage skrevet den ned og læste den op. Han var faktisk helt rørt. I aftenens løb ville han i øvrigt hele tiden sidde mellem min kone og mig. Helt fri som i gamle dage var han ikke. De andres nærværelse og kontrollen fra deres side generede ham.

Den danske tolk var noget medtaget af dagens (eftermiddagens) begivenheder, da han kom. Allerede noget træt. Det blev værre og værre i aftenens løb, idet han absolut ikke holdt sig tilbage. Der blev ikke sagt et ord fra deres side hverken om kransenedlægningen i dag eller mødet i aften.

Efter te gik de alle ved 24-tiden. Korotkov ville gerne være blevet alene. Men deres tolk var nu så påvirket (hr. Horskjær), at han faktisk ikke kunne stå på benene (det var vanskeligt for en dansker at se en anden dansker opføre sig således, når han var ude i tjeneste) og selv erkendte, at han måtte hjem. Da vi selv var dødtrette, opfordrede vi ikke Korotkov til at blive, tværtimod.

Da Horskjær efter aftale også med Pavlov ringede til ham, at nu kunne han komme til kaffen, var han gået fra hotellet, og vi hørte ikke mere til ham i aftenens løb.

Alfred Jensen skulle med båden om aftenen ind til rigsdagen i dag. Det havde ikke et menneske sagt os (han var ked af dette), så nu blev vi med Pavlov og Stchelnunoff 13 i dag til lunch, hvad vi jo netop havde villet undgå. Men min kone og jeg kunne ikke holde alt det vrøvl ud mere og blev enige om at lade som intet og så være 13. Det gjorde vi, og ingen opdagede det!

Til lunchen i dag kl. 12 var så ambassadøren og frue, militær- og marineattaché samt hr. Pavlov ud over de andre fra i går.

Ved bordet bød jeg dem velkommen. Selvfølgelig først og fremmest til fru, der var her første gang. Dernæst omtalte jeg Korotkovs strålende virke her og så fremragende samarbejde. Dette startede på et tidspunkt, hvor situationen var lidt vanskelig, men vi fik det omgående klaret. Spøgende sagde jeg, at hvis der forekom vanskeligheder på andre områder,¹⁷⁰ kunne man jo prøve at overlade ham og mig løsningen. Det morede dem alle. Ligeledes lød latteren højt, da jeg sagde, at professoren og han jo fløj hjem onsdag formiddag fra København. Ruten går over Bornholm. Hvis de da tilfældigt fik flyveuheld – der sker jo så meget nu til dags – ville jeg håbe, at de med deres fotografiapparater faldt ned i vor have, så skulle vi nok tage os venligt af dem i amtsgården, hvor også vinkælderen, som Korotkov havde inspiceret, var velforsynet. Hele dette vakte stor munterhed og latter. Ambassadøren holdt stor tale og hyldede og takkede min kone og mig. Vi måtte love at komme til middag hos dem Kristi Himmelfartsdag, dagen efter Majestæternes sølvbryllup. Han ville da så invitere vor datter og svigersøn.

Men Korotkov var – skønt vi stadig spøjte og fremdrog gamle minder – endnu mere ufri end i går. Man forstår hvorfor.

Ingen omtalte ej heller her mødet i aften, men marine- og militærattachéen sagde, at de havde ventet at træffe obersten og chefen for marinstationen og spurgte, hvor de var! Jeg svarede, at vi havde haft dem til middag i aftes med Korotkov m.v. Der blev hverken fra deres eller fra anden side talt om noget militært emne, i særdeleshed med hensyn til Bornholm. Og det var jeg jo glad ved.

Straks efter frokosten bad jeg Korotkov og tolken Horskjær blive i spisestuen et øjeblik, medens de andre gik ind i de andre stuer. Jeg sagde, at jeg gerne ville overrække ham en erindring. Først mit fotografi i uniform med påskrift og dato og "Til min ven general Korotkov". Dernæst en af Hjorts figurer, som vi havde, som han havde forelsket sig i aftenen før. Han fik dette vort eget eksemplar og var dybt rørt.

Jeg sagde dernæst, at jeg var ved at skrive mine erindringer om den tid. Jeg havde haft forbindelse med von Kamptz, der nu var kommet hjem fra russisk fangenskab. Han havde besvaret en snes specificerede spørgsmål fra min side. Hans besvarelse stemte overens med mine teorier.

Nu var der et par spørgsmål, som jeg ville stille ham, da vi nu var sammen. Det kunne han lade være at svare på, hvis han ville. Da han havde svaret på dem, kunne jeg sige ham, at alt nøjagtigt stemte med det resultat, som jeg var kommet til. Du vil se det af mine erindringer, når du får dem til gennemsyn. Men så meget kan jeg sige, at han på det bestemteste benægtede, at der havde været nogen aftale om Bornholm, nogen "streg" på kortet. Årsagen var, at russerne var kommet så langt frem, at de havde hele den tyske Østersøkyst til Lübeck. Nøjagtig, hvad jeg har hævdet, også på grund af samtaler med admiral Holt.

Korotkov var nervøs over, at vi skulle blive for længe alene i spisestuen, og jeg pointerede over for ham, at det jo var, fordi jeg ville give ham gaven, hvilken idé han straks tog op over for ambassadøren, da vi kom ind til de andre. Han nævnede så, at jeg havde spurgt ham om et par ting angående situationen her i sin tid af hensyn til mine erindringer, og at det havde han svaret på, og

¹⁷⁰ Amtmanden hentyder her til det amerikanske U-2 spionfly, der blev skudt ned over Sovjetunionen den 1. maj 1960 og hvis pilot, Gary Powers, blev fremvist i sovjetisk TV, afhørt og fængslet. Denne episode førte til, at ministerpræsident Khrustjov afbrød det amerikansk-sovjetiske topmøde i Paris den 19. maj, specielt fordi præsident Eisenhower ikke ville efterkomme Khrustjovs opfordring til ham om at sige offentligt, at han ikke havde haft kendskab til U-2 flyvningerne.

at mine teorier passede. Ambassadøren syntes, at det var udmærket, at vi havde talt om det og glædede sig over, at de udkom til sin tid. Jeg sagde spøgende, at Korotkov ikke skulle glæde sig, for der kom jo til at stå en ikke særlig rosende omtale af ham!! Det morede dem.

I øvrigt var Korotkov meget betaget af audiensen hos kongen. Både over for min kone og mig kom han gang på gang tilbage til det og bad mig overbringe Majestæten hans dybe tak og hilsen. Han var meget ked af, at dronningen var i England, så han ikke fik lejlighed til at træffe hende. Kongen havde i øvrigt inviteret ham med til sølvbrylluppet, men han skulle desværre hjem.

En passant fortalte han, at han også kendte den norske konge, og at han var dekoreret med St. Olavs-ordenen. Han havde været blandt russerne i Nordnorge.

Ved 14-tiden gik de. Korotkov måtte følge trop og professoren ligeledes. Han ville gerne have set sygehuset. Men på egen hånd kunne de ikke gå i dag. Da han var psykiater, bad jeg ham udtale sig, om Korotkov og jeg begge var normale, siden vi var kommet så godt ud af det. Til alles jubel erklærede han, at det kunne vi godt få skriftligt.

Dixi et liberavi animam meam.¹⁷¹

P.S. Jeg vedlægger ligeledes en artikel i Bornholms Tidende for den 10. d.m.: "Bornholm fandtes ikke på general Dewings kort!", som måske vil interessere dig. Alt er jo ikke rigtigt i den.¹⁷²

893. Direktør Svenningsen til amtmand Stemann den 4. august 1960.¹⁷³

[...]

Fra Forsvarsministeriet har vi nu fået meddelelse om, at Sir Horatius Murray vil besøge Bornholm i dagene 28. august-1. september, og at han vil ankomme i egen flyvemaskine til Bornholm.

[...]

Fra Udenrigsministeriets side glæder vi os kun over, at det nu er lykkedes at få chefen for NATO's nordregion til at besøge Bornholm, og fra et udenrigspolitisk synspunkt finder vi det rigtigt, at et sådant besøg finder sted. Det er unægtelig et lidt langt besøg, der er planlagt for Sir Horatius, men med hensyn til de nærmere planer for, hvad han skal foretage sig, må jeg foreløbig henvise dig til kommandanten for Bornholm. Vi kunne dog godt her i Udenrigsministeriet tænke os, at der ikke blev al for megen blæst omkring besøget – navnlig pressemæssigt.

894. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 8. august 1960.¹⁷⁴

Tak for dit venlige brev af 4. d.m. angående general Sir Horatius Murrays besøg her.

Det glæder mig meget, at det nu sker, og jeg ved, at det vil glæde vide kredse her. Jeg har – på foranledning af bemærkningen i dit brev om pressen – sendt redaktørerne af de 2 lokale dagblade det i afskrift vedlagte brev.

[...]

¹⁷¹ Latinsk udtryksmåde for: "Nu har jeg lettet mit hjerte" – eller lign.

¹⁷² Udeladt her.

¹⁷³ UM 105.Dan.5/1.

¹⁷⁴ UM 105.Dan.5/1.

895. Amtmand Stemann til redaktør Larsen-Bjerre, Bornholmeren, og redaktør Erling Brøndum, Bornholms Tidende, den 8. august 1960.¹⁷⁵

Jeg ville blot fortælle Dem, at jeg nu har fået meddelelse fra Udenrigsministeriets direktør om, at chefen for NATO's nordregion, generalløjtnant Sir Horatius Murray, under hvem Bornholm i denne henseende hører, vil besøge Bornholm i dagene 28. august til 1. september, og at han vil ankomme i egen flyvemaskine.

Det er jo en glæde, at det nu er lykkedes at få chefen for NATO's Nordregion herover. Det er efter min mening også glædeligt for os, at man nu finder besøget rigtigt ud fra et udenrigspolitisk synspunkt. Men på foranledning af Udenrigsministeriet ville jeg gerne og privat henstille, at der ikke pressemæssigt (og i det hele) bliver for megen "blæst" omkring besøget. Bedst ville det vel være udadtil f.eks. at tage det som et ganske regelmæssigt og sædvanligt rutinemæssigt besøg.

896. Amtmand Stemann til direktør Svenningsen den 3. september 1960.¹⁷⁶

Blot 2 ord for at meddele dig, at general Murrays besøg her var en stor succes. Jeg sendte dig, hvad der stod i de lokale aviser herom, og du vil have set, at det blev taget, som jeg efter dit brev havde henstillet til redaktionerne, som et rutinebesøg, der ofte havde fundet sted.

[...]

De var meget begejstrede for besøget og ville komme igen næste år,¹⁷⁷ inden han og jeg går af. Så ville de bo hos os. [...]

Tak fordi du nu har lukket op for dette fra Udenrigsministeriets side og givet "grønt lys".

897. Oberstløjtnant Lind, Forsvarsministeriet, til kontorchef Rønne, P.J.V., den 6. december 1960.¹⁷⁸

Vedrørende operativt anløb af Rønne
af tyske torpedojagere.

I CINCNORTH's øvelsesprogram for 1961 er i dagene 13/3–17/3 og 20/3–25/3 1961 planlagt afholdt en mindre flådeøvelse HIGH JINK 61 (serial 21/61). I øvelsen, der tilrettelægges af den danske kystflåde, deltager danske fregatter, korvetter og undervandsbåde samt 2 tyske torpedojagere af Z-klassen (tidligere amerikanske Fletcher-klasse – ca. 2050 t.) og 12 Sea-Hawk fly.

I en weekend uden for den egentlige øvelse (18/3 – 19/3 1961) er der planlagt et operativt anløb af Rønne.

Da øvelsen foregår i Østersøen, og da torpedojagernes dybgang umuliggør anløb af de falsterske og østsjællandske havne, har det for at undgå spildtid af større omfang i den egentlige øvelse vist sig overordentlig ønskeligt at foreslå ovennævnte anløb af Rønne. (Et anløb af København vil – også på grund af skibenes dybgang – kun kunne lade sig gøre ved Langelinie, hvilket bør frarådes, da der planlægges et uofficielt besøg her et par måneder senere og formentlig med de samme skibe).

Såfremt et weekend-ophold i Rønne ikke anses for acceptabelt, må man derfor henvise de 2 skibe til Nakskov, Korsør eller Nyborg, og anløb af tyske eller måske hellere svenske havne vil i

¹⁷⁵ De to redaktører og presseofficeren ved Bornholms Værn modtog også meddelelse om besøget i et brev den 15. august 1960 fra Niels Jørgen Haagerup, Public Information Officer, AFNORTH, Kastellet. Brevet indeholder ingen henstillinger med hensyn til presseomtale. Afskrift af denne meddelelse sendtes også til Udenrigsministeriet.

¹⁷⁶ UM 105.Dan.5/1.

¹⁷⁷ Af en notits den 1. marts 1961 fremgår, at general Murray ville aflægge afskedsvisit på Bornholm den 3. maj 1961: – Oberstløjtnant Lind bekræfter, at general Murray besøger Bornholm den 3/5. Han vil nu drage omsorg for, at UM får en meddelelse herom. 1/5-61. P. Steenberger.

¹⁷⁸ UM 105.I.5.a/2.

så fald kunne forekomme de tyske øvelsesdeltagere tidsmæssigt fordelagtigere. Det tilføjes, at under en tilsvarende øvelse i 1960, hvor de tyske myndigheder var tilrettelæggere, blev den pågældende weekend tilbragt i tysk havn.

Et anløb af Rønne af de i øvelsen deltagende enheder for afsluttende øvelseskritik må i øvrigt forudses den 25/3 1961.

Nærværende notits har b[revi] m[anu]¹⁷⁹ været forelagt Udenrigsministeriet (kontorchef Rønne), der...

Påtegning af fuldmægtig Povl Steenberger, P.J.V.:

...udtalt, at det omhandlede besøg formentlig ville blive betragtet som meget betænkeligt, da der derved var tale om at inddrage Bornholm i en NATO-øvelse, hvilket særligt understregedes af, at øvelseskritikken tænkte foretaget i Rønne.

898. Notits af kontorchef Torben Rønne, P.J.V., den 12. december 1960.¹⁸⁰

Brevi manu¹⁸¹ har oberstløjtnant Lind, Forsvarsministeriet, oversendt en notits vedrørende planerne for et operativt anløb af byen Rønne af tyske torpedojagere i midten af marts måned 1961 i forbindelse med en mindre NATO-flådeøvelse HIGH JINK 1961. Udkastet til notitsen slutter med en bemærkning om, at notitsen har været forelagt Udenrigsministeriet, der..., og det er herefter meningen, at oberstløjtnant Lind gerne ville have en forhåndsudtalelse på kontorchefniveau med hensyn til Udenrigsministeriets syn på et sådant anløb på Bornholm af tyske torpedojagere.

Jeg har d.d. meddelt oberstløjtnant Lind, at det omhandlede besøg må betragtes med nogen betænkelighed, idet der herved var tale om at inddrage Bornholm i en NATO-øvelse, hvilket særligt synes understreget af, at selve øvelseskritikken tænkes foretaget i byen Rønne. Jeg tilføjede, at Udenrigsministeriet gik ud fra, at øvelsen til sin tid, når den forberedende planlægning er tilendebragt, vil blive forelagt Udenrigsministeriet officielt, således som det er praksis ved NATO-øvelser. Jeg tilføjede i øvrigt, at selve tidspunktet for den pågældende øvelse næste år også kan komme til at spille ind i Udenrigsministeriets afgørelse, når øvelsesprojektet til sin tid forelægges officielt.

Oberstløjtnant Lind vil nu gå videre med planlægningen af den pågældende flådeøvelse.

899. Udenrigsministeriets Pressebureau. Blad-uddrag fra Bornholms Tidende den 7. april 1961.¹⁸²

Engelsk NATO-admiral med følge hertil i morges.

Med rutebåden ankom i dag til morgens den nyudnævnte NATO-admiral, englænderen J. Hawson, i følge med den også nylig udnævnte kommandør J.R. Gibbs, USA, og kommandørkaptajn J. Petersen, Søværnskommandoen, København.

Admiralen og kommandøren kom til Bornholm for at inspicere, og de bliver her kun i dag for i aften at tage videre til København. Opholdet i Danmark varer til på tirsdag, og fra Bornholm går turen videre til inspektion i Jylland.

Admiral Hawson, der fik sin udnævnelse for kun et par måneder siden, har opsyn med et NATO-område fra det nordligste Norge og ned i Tyskland.

– Det er umuligt at tage stilling til de mange problemer, man stilles overfor i forbindelse med baserne, blot pr. papir, siger han, så derfor betragter jeg det som en nødvendighed at komme rundt

¹⁷⁹ uden følgeskrivelse.

¹⁸⁰ UM 105.I.5.a/2. – Notitsen er set af direktør Svenningsen og afdelingschef Schram-Nielsen.

¹⁸¹ Uden følgeskrivelse.

¹⁸² UM 105.Dan.5/1. – Reportagen er forsynet med et foto af admiralen og kommandøren i uniform stående foran marinestationen i Rønne.

og se lokaliteterne. Jeg har aldrig været på Bornholm før – og jeg kommer jo nok ikke så ofte hertil i fremtiden, som jeg måske kunne have lyst til – [...]

Især er der store besværligheder i Nordnorge, siger admiral Hawson. Det er meget vanskeligt at anlægge baser deroppe, og selv om vanskelighederne til dels kan overkommes om sommeren, er billedet et helt andet om vinteren.

[...]

Inden admiralen med følge i aften tager med rutebåden, er der middag hos amtmænd von Stemann.

Påtegninger på bladuddraget:

- Hvorfor er UM ikke underrettet herom? Torben Rønne [kontorchef P.J.IV.] 10/4.¹⁸³
- Oberstløjtnant Lind kender intet til sagen. Vil undersøge den. P. Steenberger [fuldmægtig] 10/4.

900. Notits af kontorchef Torben Rønne, P.J.IV., den 12. april 1961.¹⁸⁴

Allierede marineattachéers besøg på Bornholm.

Oberstløjtnant Lind, Forsvarsministeriet, har telefonisk meddelt, at Forsvarsministeriet har til hensigt den 19. april at invitere følgende 6 her anmeldte marineattachéer:

USA's militærattaché og ass. militærattaché

UK's "-

Frankrigs "-

Tysklands "- og

Sveriges "-

til Bornholm med 66-båden til Rønne for derefter direkte at indskibe attachéerne i den danske kystjager "Willemoes", som deltager i en dansk flådeøvelse. Den følgende dag, den 20. april, vil selskabet blive landsat i Korsør.

Efter omstændighederne mente Forsvarsministeriet ikke, at et sådant arrangement skulle støde på udenrigspolitiske betænkeligheder, men som følge af at 66-bådene nu på grund af strejken ikke mere sejler, har man set sig nødsaget til at flyve de 6 marineattachéer til Bornholm den 18. april og indkvartere dem i Rønne natten mellem den 18. og 19., for at de derefter kan indskibe sig i kystjageren "Willemoes" den 19. om morgenen.

Forsvarsministeriet vil gerne, forinden endelig godkendelse af arrangementet gives, forespørge Udenrigsministeriet, om der måtte være betænkeligheder ved en sådan overnatning af 6 allierede marineattachéer i Rønne i forbindelse med attachéernes deltagelse i den danske flådeøvelse om bord på kystjageren "Willemoes".

Min umiddelbare reaktion var, at der ikke synes at være større betænkeligheder ved, at selskabet overnatter på Bornholm, men vil dog gerne forelægge sagen for chefen for P.J., forinden endelig godkendelse gives.

Påtegninger:

- Intet at erindre. Schram-Nielsen [afd. chef] 13/4.
- Meddelt oberstløjtnant Lind. Torben Rønne [kontorchef] 13/4.

¹⁸³ I foråret 1961 fik P.J.V. – NATO-kontoret – navneforandring til P.J.IV. i forbindelse med en organisationsændring i Udenrigsministeriet.

¹⁸⁴ UM 105.Dan.5/1.

901. Notits P.J.IV. til Protokollen den 10. maj 1961.¹⁸⁵

I lighed med tidligere år har diplomater fra den herværende russiske ambassade aflagt besøg på Bornholm i forbindelse med årsdagen for de russiske troppers landgang den 9. maj 1945.

Fra russisk side havde man forinden anmodet Forsvarsministeriet om at stille et af flådens fartøjer til rådighed for besøget. Forsvarsministeriet mente ikke at kunne efterkomme dette ønske, men tilbød efter aftale med Udenrigsministeriet at stille et militærfly til disposition, hvilket skete.

Under besøget forefaldt efter oplysning fra kaptajnløjtnant Schaldemose-Nielsen, der var attacheret russerne, følgende episode:

De russiske embedsmænd, der bestod af ambassaderåd Poseljanov, de 2 militærattachéer Mikhajlov og Lialin samt 2. sekretær Chatskikh, ville om aftenen den 9. maj give en middag på Dams Hotel i Rønne for amtmænd Stemmann og oberst Mygind m.fl. Det var dog en forudsætning herfor, at der blev serveret kaviar, vodka og cognac, som de russiske gæster havde medbragt, hvilket kaptajnløjtnant Schaldemose-Nielsen forklarede hotellet, der indvilligede mod, at der blev erlagt sædvanlig afgift for drikkevarerne, såkaldte "proppenge".

Dette nægtede man fra russisk side allerede inden middagens afholdelse, og spørgsmålet blev derefter henskudt. Middagen blev i øvrigt gennemført som planlagt.

Ved afregningen var beløbet for "proppengene" for 2 fl. vodka og 1 fl. cognac opgjort til 74 kr, som russerne fortsat nægtede at betale, idet det bl.a. hævdedes, at man ved tidligere arrangementer med hotellet af lignende karakter ikke var blevet afkrævet denne afgift. Om rigtigheden af dette argument udtalte hotellet sig ikke. Muligvis har hotellet – ligeledes ifølge kaptajnløjtnant Schaldemose-Nielsen – tidligere ved uofficielle middage set gennem fingre hermed.

Russerne ønskede herefter "proppengene" udskilt fra regningen, som blev betalt. Om hotellet sender regning på "proppengene" til den russiske ambassade vides ikke.

Det er kaptajnløjtnant Schaldemose-Nielsens bestemte indtryk, at ambassaderåden på sin side vil forfølge sagen over for Udenrigsministeriet.

902. Notat af kontorchef Torben Rønne, P.J.IV. den 2. november 1961.¹⁸⁶Referat.

Udenrigspolitiske betragtninger vedrørende Bornholm i lyset af den påtænkte Østersøkommando.

1. Sovjetunionens rømning af Bornholm i 1946 blev gjort betinget af, at Danmark så sig "i stand til allerede nu med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmed administration".

Som det vil ses, har Danmark ved aftalen med Sovjetunionen af 1946 ikke bundet sig til at opretholde egne styrker på Bornholm og er således ikke forhindret i at lade andre lande deltage i øens forsvar.

Efter at Danmark i 1949 undertegnede Atlantpagten, og efter at der i denne anledning var opstået spørgsmål om fredstidsstationering af styrker fra andre NATO-lande i Danmark, blev der fra sovjetisk side afgivet to principielle erklæringer af henholdsvis 1. oktober 1952 og 28. januar 1953, hvori Sovjetunionen tillagde den danske regerings tilsagn af 1946 om at oprette sin administration på Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper en udvidende fortolkning. Den danske regering valgte ikke at afgive et formelt skriftligt svar på erklæringen af 28. januar 1953, men at imødegå den under en tale af fhv. udenrigsminister Ole Bjørn Kraft i Rønne den 11. april 1953. I talen imødegik hr. Kraft de sovjetiske påstande og udtalte, at "forpligtelsen af 1946 ifølge sagens natur ikke tog sigte på en ubegrænset fremtid, men kun på overgangstiden indtil genoprettelsen af normale forhold". I talen i Rønne udtalte hr. Kraft

¹⁸⁵ UM 105.Dan.5/1. – Protokollen er det kontor i Udenrigsministeriet, der varetager formalia og møde-aftaler vedrørende det diplomatiske korps i Danmark. Notits af sekretær Uggi Engel underskrevet af kontorchef Torben Rønne.

¹⁸⁶ UM 105.Dan.5/1.

samtidig, at “den danske regering altid vil have sin opmærksomhed henvendt på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms geografiske beliggenhed gør sig gældende for denne ø”.

2. NATO har kun interesse i Bornholms Early Warning Station, da øen i realiteten ikke kan holdes. På den anden side antages øen for lille til at have interesse for Sovjetunionen som base (forsyningsvanskeligheder). Den almindelige forudsætning inden for NATO-alliancen, at det enkelte land bidrager til sit forsvar, må siges at være sket fyldest, for så vidt som mobiliseringsstyrken på Bornholm næsten svarer til forudsætningerne for styrkemålene i MC 70.

3. Den nationale interesse i, at Bornholm i tilfælde af krig holdes, må betragtes som uopfyldelig. Vor interesse i, at øen ikke fremtræder som opgivet, og i at et angreb medfører sådanne kamphandlinger, at angrebets karakter bliver klart med de deraf følgende forpligtelser for de øvrige NATO-lande, er tilgodeset ved den nuværende militære belægning, der i forhold til øens areal er større end de øvrige landsdele.

4. For så vidt angår NATO-aktiviteten på og omkring Bornholm har Udenrigsministeriet (og Forsvarsministeriet) i sine tilladelser hertil altid gjort disse afhængig af en afvejning af de konkrete omstændigheder.

5. Bornholms stilling i lyset af de dansk-sovjetiske aftaler af 1946 samt den senere fortolkning og udvikling synes ikke at stille sig hindrende i vejen for, at Danmark eventuelt tiltræder en fælleskommando for Østersø-området. Hertil kommer, at kommando-ordningen for Østersø-området kun vil træde i kraft i tilfælde af et væbnet angreb på NATO, og ordningen berører derfor principielt ikke Bornholm i fredstid. For så vidt kommende NATO-øvelser under den påtænkte Østersø-kommando skulle komme til at indebære fremmede (tyske) styrkers tilstedeværelse på og omkring Bornholm, vil Udenrigsministeriet, idet alle NATO-øvelser forelægges ministeriet til godkendelse, i de konkrete tilfælde afveje, om tilladelser til sådanne øvelser bør gives. På denne måde vil Udenrigsministeriet altid have hånd i hanke med NATO-aktiviteten (tyske styrkers eventuelle tilstedeværelse) på Bornholm.

903. Folketingsmand Larsen-Bjerre til udenrigsminister J.O. Krag den 22. nov. 1961.¹⁸⁷

Fra chefredaktør Erling Brøndum, Bornholms Tidende, har jeg fået en telefonisk henvendelse angående den artikel¹⁸⁸ om forholdene på Bornholm og den russiske besættelse efter krigens afslutning, som Jyllands-Postens korrespondent i London, Sinding, havde i lørdagsbladet.

Netop nu må alt dette mindst muligt træde ind i den offentlige debat for ikke unødigt at skræmme sindene på vor ø, og jeg forstod da også på Brøndum, at det mere var information fra bedste kilde, at han var optaget af end af at bringe rygter videre.

For ikke at skabe misforståelser om tingene kunne det måske være nyttigt, om vi vekslede et par ord om, hvorledes problemet bedst og mest tilfredsstillende løstes, således at de bornholmske tarv blev varetaget samtidig med, at pressen blev informeret.

Chefredaktør Brøndum er i alle henseender en besindig mand, som jeg ud fra gjorte erfaringer mener så afgjort, at man trygt kan stole på.

Påtegning:

Udenrigsministeren vil gerne have et notat om sagen. H.H. Haxthausen [ministersekretær]

¹⁸⁷ UM 105.Dan.5/1. – Folketingsmand fra Bornholm, socialdemokrat, redaktør på “Bornholmeren”.

¹⁸⁸ Artiklen, der nærmere omtales i næste dokument, er skrevet med baggrund i den finsk-sovjetiske notekrise i oktober og november 1961.

Referat.

Jyllands-Postens artikel 18. november 1961
 “Russerne sendte note til Danmark i 40’erne”.

1. Ovennævnte artikel indeholder specielt vedrørende Bornholm følgende passus i forbindelse med en omtale af en dansk-tysk fælleskommando for Østersøen:

“I denne forbindelse spiller Bornholm en rolle. Det anses for sandsynligt, at der eksisterer ikke-offentliggjorte aftaler mellem København og Moskva om Danmarks østligste amt. Disse menes at indeholde et dansk løfte om, at Bornholm aldrig vil blive udbygget til en militær base, der kan bruges til udfald mod russisk eller østblok-territorium.

I denne forbindelse er det værd at erindre om, at amerikanske flådeenheder aldrig efter den anden verdenskrig har besøgt bornholmske havne, og at Bornholm ikke inddrages i NATO-flåde-øvelser i Østersøen, selv om det er hændt, at små skibe tilhørende den britiske flåde har aflagt venskabsbesøg i bornholmske havne.”

2. Den aftale, der i 1946 blev indgået med Sovjetunionen om de russiske styrkers tilbagetrækning fra Bornholm samt øens besættelse af danske styrker og dansk administrations overtagelse af øen, havde følgende form:

a. En note af 7. marts 1946 fra daværende udenrigsminister Gustav Rasmussen til den herværende sovjetiske gesandt, i hvilken en samme dag modtaget mundtlig meddelelse fra gesandten bekræftedes. Noten, der er ganske kort, lyder i sin helhed som følger:

“Idet jeg takker for den meddelelse, De gav mig i formiddags, og hvorved De underrettede mig om, at Sovjetregeringen vil tilbagekalde sine tropper fra Bornholm, såfremt Danmark er i stand til nu at besætte øen og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, har jeg den ære at meddele, at Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte Bornholm og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration.”

b. En note af 16. marts 1946 fra udenrigsminister Molotov til Danmarks gesandt i Moskva, hvori det hedder:

“at i det omfang dansk regering for tiden har mulighed med egne styrker besætte Bornholm og der oprette egen administration uden hvilken som helst medvirkning udenlandske styrker og civil administration, har Sovjetregeringen overensstemmende med sin meddelelse 5. marts givet ordre nærmeste dage begynde tilbagetrækning russiske styrker på Bornholm og afslutte tilbagetrækningen ikke senere end i løbet af én måned, hvorefter Bornholm helt overgår til dansk administration.”¹⁹⁰

3. Disse noters ordlyd blev, så vidt det kan ses af akterne, i sin tid ikke offentliggjort, muligvis under indtryk af, at Danmarks daværende gesandt i Moskva, minister Døssing, havde henstillet, at der ikke blev udsendt pressemeddelelser “inden sagen var afsluttet”.

Ud over de citerede noter findes der ikke aftaler med Sovjetregeringen i forbindelse med Bornholms rømning.

Det har således været en klar forudsætning for den russiske rømning af Bornholm, at Danmark selv uden assistance fra nogen fremmed magt kunne overtage den militære bevogtning af øen. Det er derimod misvisende, når der i Jyllands-Postens artikel hævdes, at aftalerne med russerne skulle indeholde et dansk løfte om, at Bornholm aldrig vil blive udbygget til en militær base, der kan bruges til udfald mod russisk territorium. Betingelser af denne art blev ikke stillet, selv om sådanne tanker vel nok har foresvævet russerne, som under forhandlingerne om besættelsens ophør interesserede sig stærkt for, hvornår det britiske militære personel i Danmark blev trukket tilbage.

¹⁸⁹ UM 105.Dan.5/1. – Affattet af fuldmægtig Per Frellesvig med enkelte tilføjelser af kontorchef Torben Rønne. Afdelingschef Gunnar Seidenfaden har påstempet. Referatet er modtaget af ministersekretær H.H. Haxthausen den 8. december.

¹⁹⁰ Den her gengivne notetekst er en ordret gengivelse af Døssings telegram dateret den 17. marts 1946.

I realiteten har ønsket om at opfylde den russiske forudsætning for rømningen været årsag til, at man i begyndelsen fra dansk side har været tilbageholdende med hensyn til fremmede – endog svenske – flådebesøg på Bornholm eller afholdelse af militære øvelser i øens nærhed, idet der ville være mulighed for, at Sovjetunionen kunne benytte sådanne besøg eller øvelser som påskud til fornyet direkte interesse for Bornholm.

4. Jyllands-Posten hævder endvidere, at Sovjet i 40'erne skulle have sendt Danmark en "alarmende note, hvis hovedindhold kort gengivet gik ud på følgende: Da Sovjetunionen og Danmark nu er blevet naboer, må den danske regering være opmærksom på, at danske indenrigspolitiske anliggender ikke længere kan være den sovjetrussiske regering uvedkommende".¹⁹¹ Der sigtes sikkert her til den sovjetiske note af 3. april 1949, idet der ikke i tidsrummet mellem denne og de ovenfor omtalte noter vedrørende Bornholm blev modtaget sovjetiske noter vedrørende Danmarks forsvarsmæssige stilling og planerne om at gå ind i et vestligt forsvarssamarbejde.

Noten af 3. april 1949, der modtoges på tærsklen til Atlantpagtens undertegnelse, var imidlertid blot en sovjetisk cirkulærenote, der i omtrent enslydende form var sendt til en række andre lande, som havde til hensigt at deltage i det vestlige forsvarssamarbejde, og den indeholdt ikke direkte angreb på eller trusler mod Danmark, men indskrænkede sig til at fordømme NATO som en pagt, der var rettet mod Sovjetunionen, og som var i modstrid med FN's pagt og med sovjetiske aftaler med de allierede.

At Danmark – som det hævdes i Jyllands-Postens artikel – skulle have besluttet at gå ind i NATO under indtryk af denne note, er således fejlagtigt, idet beslutningen herom var truffet forinden. Rigsdagen godkendte beslutningen om vor indtræden i NATO den 24/3 49.

¹⁹¹ Jyllands-Postens korrespondent i London, Michael Sinding, oplyser i artiklen, at "en af de vestlige stormagters London-ambassader har holdt et informationsmøde for en snæver kreds af udenrigspolitiske medarbejdere inden for verdenspressen", og at der "under mødet af en vestlig topdiplomat blev draget en ejendommelig sammenligning mellem den stilling, Finland har valgt at indtage i dag og den, Danmark indtog kort efter krigen." Han oplyser dernæst, at det var selve udenrigsminister Vysjinskij, der dengang sendte den danske regering "en alarmerende note", og at "der blev bestyrtelse på Christiansborg", og udenrigsminister "Gustav Rasmussen var lamslået. Et høfligt undvigende foreløbigt svar blev sendt til Kreml, og russerne forfulgte ikke senere sagen."

VIII

1961-1998

DEN SOVJETISKE NOTE AF 12. DECEMBER 1961
IMOD ENHEDSKOMMANDOENS OPRETTELSE

NYE SOVJETISKE NOTER I 1971 OG 1984

US AIR FORCE BANDS BESØG PÅ DYRSKUET PÅ
BORNHOLM 1982 OG 1985LEMPELSER AF DE SELVPÅLAGTE RESTRIKTIONER
1978 OG 1983.**905. Sovjetisk regeringserklæring afgivet den 12. december 1961 til ambassadør Holten Eggert, Moskva, vedr. oprettelsen af den dansk-vesttyske Enhedskommando.¹**

Den sovjetiske regering har pålagt mig at fremsætte følgende erklæring til Danmarks regering:

Sovjetunionens regering har flere gange gjort Danmarks regering opmærksom på, at det militærpolitiske samarbejde mellem Danmark og Forbundsrepublikken Tyskland har farlige følger for fredens sag, eftersom de militaristiske og revanchistiske kræfter, som har voldt de europæiske folk og bl. a. det danske folk store ulykker og lidelser, igen begynder at give tonen an i Vesttyskland.

Den sovjetiske regering har med en god nabos ret advaret Danmarks regering om, at indrømmelser over for de vesttyske militarister ikke alene kan underminere Danmarks egen sikkerhed, men også tilspidse situationen i Nordeuropa og skabe trussel mod landene i Østersøområdet.

De sidste dages begivenheder viser desværre, at Danmarks regering ikke ønskede at lytte til den sovjetiske regerings betragtninger, som er dikteret af venskabelige følelser over for Danmark og dets fredelskende folk.

Hvor beklageligt det end er, bliver man nødt til at konstatere, at Danmarks regering under tryk fra Bonn går ind på den vesttyske militærledelses krav om oprettelse af en militær enhedskommando for Forbundsrepublikken Tyskland og Danmarks land-, flåde- og luftstyrker i Østersøområdet.

Den sovjetiske regering kan ikke anse de argumenter som velbegrundede, som den danske regering fremfører for at retfærdiggøre sine handlinger. Den danske regering påstår f. eks., at nævnte kommandosystem ikke udgør en tosidet aftale mellem Danmark og Forbundsrepublikken Tyskland, men et NATO-organ med danskere i spidsen, og at Vesttyskland derfor ikke skulle kunne dominere fælleskommandoen.

Det er imidlertid ikke svært at forudse, at Bonns generaler med støtte i Bundeswehr, som opdrages i gamle militaristiske tyske traditioner, og som i talstyrke overgår enhver af de andre europæiske NATO-landes hære, med en stærkeres ret vil have det store ord i fælleskommandoen,

¹ Dansk Sikkerhedspolitik, bd. II, bilag 149. Udenrigsministeriets oversættelse. – Chefen for det sovjetiske udenrigsministeriums Skandinaviske Afdeling, N.M. Lun'kov, læste erklæringen op for ambassadør Holten Eggert. Den russiske originaltekst er aftrykt på forsiden af Izvestija den 14. december 1961.

ligesom de allerede har det også i andre NATO-organer og stabe. Mon Danmarks regering – og andre små NATO-landes regeringer – gjorde sig illusioner om, at Forbundsrepublikken Tysklands optagelse i NATO ville virke som en dæmpende faktor på Bonns militærledelse?² I virkeligheden viste det sig, at de vesttyske militarister med fingerfærdighed har benyttet NATO som et bekvemt skærmbret for feberagtige militære forberedelser. Tilstedeværelsen i fælleskommandoen af officerer også fra andre NATO-lande, som vil få andenrangs poster i kommandoen, kan heller ikke have nogen absolut dæmpende indflydelse på Bonn-generalerne, som nærer vidtgående revanche- og aggressionsplaner.

Efter at den danske regering har taget beslutning om oprettelsen af fælleskommandoen, kan man ikke undgå at konstatere, at Danmark har taget et nyt meget farligt skridt, som opmuntrer tidligere Hitler-generaler og admiraler i deres erobningsbestræbelser. Den danske regering letter derved de vesttyske militaristers indtrængen i Nordeuropa og i Østersøområdet, hvilket fører til en omdannelse af dette traditionelt fredelige område til et arnested for intriger og militære forberedelser. Dette skridt bidrager, hvad enten Danmarks regering vil det eller ej, til forvandling af Østersøområdet til et militært opmarchsted til aggressionen mod Sovjetunionen og andre fredelskende stater, hvilket er i strid med den danske regerings hidtidige forsikringer om, at den aldrig vil tillade, at dansk territorium udnyttes til forberedelser af angreb mod hvilken som helst stat.

Den danske regerings førnævnte handlinger forværrer forholdet mellem Sovjetunionen og Danmark og vanskeliggør Danmarks neutrale naboers stilling.

Den sovjetiske regering finder, at den påtænkte inddragelse af Bornholm, der i sin tid blev befriet af sovjetiske tropper fra hitleriske okkupanter, i det område, der underlægges fælleskommandoen, i hvilken de overlevende hitlerister vil dominere, strider imod ånd og bogstav i den danske regerings forsikringer af 8. marts 1946 om, at Danmark er rede til “med sine egne styrker uden nogen som helst deltagelse af udenlandske tropper at besætte Bornholm og dér fuldt ud oprette³ sin forvaltning.”

Den sovjetiske regering erklærer, at den danske regering påtager sig et alvorligt ansvar for undergravelsen af grundvolden for fred og ro i Nordeuropa og i Østersøområdet. Sovjetunionens regering kan naturligvis ikke forbigå dette i tavshed og kan ikke i ligegyldighed være vidne til, at Danmarks regering ser igennem fingre med Forbundsrepublikken Tysklands erobningsbestræbelser i dette område.

Stillet over for Forbundsrepublikken Tysklands og Danmarks militære forberedelser i Østersøområdet vil den sovjetiske regering blive nødt til at træffe nødvendige modforholdsregler til varetagelse af sit lands og sine allieredes sikkerhed.

906. Telegram den 12. december 1961 fra Udenrigsministeriet til ambassaden i Moskva.⁴

Ad erklæringens trediesidste afsnit. Bedes kontrollere oversættelsen til dansk af ordet “opretholde” – tidligere versioner 1946-notevekslingen benytter udtrykket “oprette”. Telegramsvar.

Etrangères 164

² En mere korrekt oversættelse af denne sætning er: – Var det ikke den danske regering, der – ligesom de andre små NATO-landes regeringer – nærede illusioner om, at Forbundsrepublikkens optagelse i NATO ville virke som en dæmpende faktor på Bonns militarister?

³ I den oversættelse af den sovjetiske erklæring af 12. december 1961, som ambassaden indsendte til Udenrigsministeriet, var det russiske verbum på dette sted oversat med verbet: “opretholde”, som efterfølgende på foranledning af Udenrigsministeriet blev korrigeret til: “oprette”, se telegramveksling herom den 12. december 1961.

⁴ Amb Moskva 105.K.1.

907. Telegram den 12. december 1961 fra ambassaden i Moskva til Udenrigsministeriet ⁵

Den i dag modtagne erklæring anvender glosen osusjtjestvlatj, som efter ambassadens opfattelse også meget vel kan oversættes ved "oprette".

Holteneeggert 152.

908. Notits P.J.IV. den 13. december 1961.⁶

Vicekonsul Petersen har givet følgende oplysninger angående ordlyden af henholdsvis den meddelelse, som den russiske gesandt overrakte daværende udenrigsminister Gustav Rasmussen den 7. marts 1946 samt noten af 12. december.⁷ Spørgsmålet angår ordene oprette kontra opretholde.

Det russiske ord, der anvendes i erklæringen af 7. marts 1946

UTCHREDIT

betyder oprette. Ordet kan ikke betyde opretholde.

I erklæringen af 12. december 1961 anvendes ordet

OSUSJTJESTVLJAT

som betyder virkeliggøre (gennemføre). Dette ord kan nok oversættes oprette, men dette er ikke den helt rigtige oversættelse. Ordet kan ikke betyde opretholde.

Vicekonsul Petersen henledte i denne forbindelse opmærksomheden på, at begge de 2 russiske verber har 2 former, nemlig

- a) I. UTCHREDIT
II. UTCHRESHDAT
- b) I. OSUSJTJESTVIT
II. OSUSJTJESTVLJAT

Medens a.I. og b.I. angiver en hurtig, præcist gennemført handling eller lignende, bruges a.II. og b.II. om en handling, som har mere varig karakter, eller som har taget længere tid at praktisere. Vicekonsulen mente derfor, at – rent bortset fra at man i den nye note havde anvendt et andet ord – så var der alene ved den anden anvendte grammatiske form sket en forskydning hen imod en mere "blivende" betydning af vedkommende verbum.

[Fodnote 7

Den danske ambassade i Moskva havde i sin indsendte oversættelse af den sovjetiske erklæring af 12. dec. 1961 oversat et i sammenhængen centralt russisk verbum med "opretholde" (sin forvaltning), som man i Udenrigsministeriet derefter ændrede til "oprette". Den nøjagtige oversættelse er: "gennemføre, virkeliggøre, udøve, implementere". I Udenrigsministeriets telegrafiske instruktion til gesandt Døssing den 7. marts 1946, som indeholdt den udtrykkelige tekst til den danske svarnote, var anført verbet: "oprette" (sin administration); dette verbum ("oprette") var oprindeligt i sin russisksprogede udgave anvendt første gang i den sovjetiske note af 5. marts 1946 til gesandt Døssing (Molotovs note), og ligeledes i den enslydende note, som den sovjetiske gesandt i København overgav udenrigsminister Gustav Rasmussen den 7. marts 1946. Den sproglige forvirring bliver ikke mindre af, at der i det danske gesandtskabs russiske version af noten af 8. marts 1946, som der henvises til i den sovjetiske erklæring af 12. december 1961, er anført et helt tredje verbum, nemlig et russisk verbum ("provoditj"), der nærmest svarer til det danske "udøve" (sin administration). Dette "udøve" er da også det udtryk, der er anvendt i gesandtskabets dansksprogede udgave af noten, der sammen med den russiske notetekst blev afleveret i det sovjetiske udenrigskommissariat.

⁵ Amb Moskva 105.K.1. – Afsendt den 13. december kl. 0.20 Moskva tid.

⁶ UM 105.Dan.5/1. – Notits af sekretær Hans Riemann og fuldmægtig Per Frellesvig.

⁷ Om de sproglige variationer i de dansk-sovjetiske notevækslinger om Bornholm se særskilt fodnote 7.

Betydningsmæssigt ligger “udøve” tæt op ad “opretholde”, men adskiller sig noget fra “oprette”, som er det verbum, der er anført i instruktionen til Døssing. At gesandtskabet i Moskva af egen drift og af ukendte grunde havde ændret i Udenrigsministeriets tekst til noten til russerne, således at det oprindelige “oprette” var blevet erstattet med “udøve”, var man i Udenrigsministeriet her i december 1961 ikke bekendt med. I april 1953 havde Udenrigsministeriets russiske tolk, vicekonsul Lyre – i anledning af den sovjetiske note af 28. januar 1953 – ganske vist fået til opgave at oversætte den russiske tekst til noten af 8. marts 1946, og herunder oversat vedkommende russiske verbum med “oprette”, som rigtignok også var anført i ministeriets instruktion. En mere korrekt oversættelse af dette verbum ville være “udøve”, som jo også var anvendt i gesandtskabets danske notetekst. Problemet var blot, at denne danske notetekst aldrig var indsendt til Udenrigsministeriet, og vicekonsul Lyres ikke helt præcise oversættelse kan derfor tilskrives det forhold, at han har ment det rigtigt at anvende udtrykket i Udenrigsministeriets instruktion (“oprette”), da han næppe kunne have haft en mistanke om, at “udøve” – og ikke som skrevet i Udenrigsministeriets instruktion “oprette” – også var anvendt i gesandtskabets dansksprogede notetekst, og at det danske gesandtskab således helt konsekvent i begge versioner af noten havde anført verbet “udøve”.]

909. Notits P.J.IV. den 13. december 1961 vedrørende det danske svar på det sovjetiske memorandum af 28. januar 1953.⁸

1. Ved Udenrigsministeriets foreløbige telegrafiske instruktion af 24. marts 1953 til den daværende ambassadør ved NATO, hr. Steensen-Leth, blev sidstnævnte anmodet om i førstkom-mende uformelle rådsmøde at meddele rådet til underretning, at den danske regering havde til hensigt i sit skriftlige svar på det russiske memorandum af 28. januar 1953 at gendrive de deri indeholdte urigtige påstande, og angående Bornholm at udtale sig efter nærmere angivne retnings-linier.

Ifølge disse retningslinier skulle regeringen bl.a. afgive en erklæring om, at den uanset forståelsen af noten af 8. marts 1946 ikke agtede i fredstid at give tilladelse til stationering på Bornholm af tropper fra andre NATO-lande.

2. Ifølge notits af 25. marts 1953 blev sekretærvagten af udenrigsministeren underrettet om, at udkastet til svar på det russiske memorandum af 28. januar 1953 havde været behandlet i et ministermøde, hvor der havde været meningsforskelligheder, dels om formen (note eller rigs-dagstale), dels om indholdet (tilsagnet vedrørende Bornholm). Ministeren afgav i denne forbind-else instruks om at meddele ambassadør Steensen-Leth, at den 24. afsendte instruks herefter var u-gyldig.

3. I kodetelegram af 27. marts 1953 til ambassadør Steensen-Leth meddeles, at tanken om afgivelse af et løfte om fremmede tropper på Bornholm var opgivet ved regeringsbeslutning. Der ville kun blive afgivet svar i form af en tale, der i en formentlig nogenlunde nær fremtid ville blive holdt af udenrigsministeren.

4. I udenrigsministerens tale af 11. april 1953 omtales regeringens tvivl om nytten af et svar på det russiske memorandum, men det tilføjes, at helt at undlade på nogen måde at reagere næppe ville være rigtigt, idet regeringen måtte lægge vægt på at afvise de beskyldninger, der fra russisk side blev rettet mod Danmark. I talens slutning erklærer udenrigsministeren, “at det aldrig nogensinde har været overvejet, endsige planlagt at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm, og at al tale om udbygning af øen til et militært NATO-støttepunkt er grebet ud af luften. Uanset forståelsen af noten af 1946 vil den danske regering altid have sin opmærksomhed henvendt på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms geografiske beliggenhed gør sig gældende for denne ø”.

⁸ UM 105.Dan.5/1. – Notits af sekretær Hans Riemann.

Det ses således ikke helt klart at fremgå af akterne, hvorfor der er truffet ændring med hensyn til formen for svaret, men en overvældende sandsynlighed synes at tale for, at dette skyldes den ændrede indstilling med hensyn til spørgsmålet om at afgive tilsagn vedrørende Bornholm.

910. Telegram den 13. december 1961 fra afdelingschef i Udenrigsministeriet Gunnar Seidenfaden til udenrigsminister Krag, den danske NATO-repræsentation i Paris.⁹

Haster. For udenrigsministeren.

Spørgsmålet om hvorvidt, hvornår og hvordan der skal svares fra dansk side på den sovjetiske erklæring vil blive drøftet i ministermøde torsdag [den 14.] kl. 9.00 og et svarudkast muligvis forelagt nævnsrådet kl. 16.00. Har med statsministeren rent foreløbig drøftet et udkast efter følgende retningslinier:

Den danske regering ønsker i anledning af den sovjetrussiske erklæring af 12. december 1961 at udtale følgende:

Det har stedse ligget den danske regering på sinde på den mest indtrængende måde at søge at gøre det helt klart for den sovjetrussiske regering, at Danmarks tilslutning til NATO og de dermed i forbindelse stående tekniske arrangementer til bedst muligt at styrke vor sikkerhed og fredelige tilværelse ene og alene tjente defensive formål, og at vi ikke kan dele den sovjetrussiske regerings synspunkter om, at deltagelse i dette fuldt legitime sikkerhedssystem af den tyske forbundsrepublik på nogen måde skulle kunne ændre alliancens rent defensive karakter.

Den danske regering havde håbet, at dens stilling på overbevisende måde var blevet gjort forståelig for den sovjetrussiske regering, ikke blot direkte i regeringens svar af 7. oktober 1961 på den sovjetiske henvendelse af 31. august, men tillige i talrige udtalelser fra ansvarlige danske regeringsmedlemmer, herunder udenrigsministerens redegørelse i det danske folketing den 7. december i år.

Den sovjetiske regering har ved flere lejligheder og nu også i den netop modtagne erklæring anerkendt det danske folks fredselskende natur. Den meget brede tilslutning fra befolkningen til enhedskommandoen, som kom til udtryk ved Folketingets afstemning om sagen den 7. december, burde ikke ændre Sovjetregeringens opfattelse af befolkningens oprigtige ønsker om at søge freden bevaret.

I den nu modtagne erklæring siges det, at den påtænkte inddragelse af Bornholm i det område, der underlægges enhedskommandoen, strider imod ånd og bogstav i den danske regerings forklaringer af 8. marts 1946. Den danske regering er ikke enig med den sovjetiske regering heri.

I den danske gesandts skrivelse af 8. marts 1946 til folkekommissæren for Sovjetunionens udenrigske anliggender erklæres det, "at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette¹⁰ sin egen administration."

Den måde, hvorpå Bornholms forsvar siden har været organiseret, er efter den danske regerings opfattelse helt i overensstemmelse med denne erklæring. Det vil være den sovjetiske regering bekendt, at gennemførelsen af enhedskommandoen ikke for Bornholms vedkommende betyder, at øens forsvar i fredstid skal varetages af andre end rent danske styrker, og der sker derfor ingen ændring i den bestående tilstand.

[...]

⁹ UM 105.I.19.b/3. – Krag og forsvarsminister Poul Hansen var i Paris til NATO-rådsmøde. Telegrammet afsendt den 13. dec. kl. 20.04.

¹⁰ I den danske note, der her omtales, er anført verbet "udøve" og ikke som angivet her "oprette".

Statsministeren ville sætte pris på udenrigsministerens bemærkninger til sagen om muligt inden ministermødets begyndelse.

Etrangères 521-522

911. Telegram den 14. december 1961 fra udenrigsminister Jens Otto Krag, den danske NATO-repræsentation i Paris, til Udenrigsministeriet.¹¹

Umtel 522.

Bedes efter forudgående telefonisk advis afgive følgende meddelelse til statsministeren i dag kl. 7.00 med bemærkning, at udenrigsministeren gerne vil ringes op af statsministeren på sit hotel telefon Ely 93-00 inden ministermødet dags morgen.

Forsvarsministeren og jeg har gennemdrøftet situationen omkring den sovjetiske erklæring med hele den herværende danske delegation. [...] Vi har under arbejdet med en formulering af svaret forsøgt at finde frem til en kortere og præcisere besvarelse og er af den opfattelse, at den sprogtone, vi har søgt at ramme, i den givne situation vil være at foretrække. Det har været os i tankerne så vidt muligt at finde formuleringer, der kan afslutte sagen sådan at forstå, at de ikke i sig selv kalder på nye svar. Den formulering, vi vil foreslå, er følgende:

“Den danske regering ønsker i anledning af den sovjetiske erklæring af 12. december 1961 at henvise til sit P.M. af 7. oktober til den sovjetiske regering og til udenrigsministerens redegørelse i Folketinget den 7. december, der indeholder en nøje redegørelse for den danske regerings synspunkter med hensyn til den nu oprettede NATO-enhedskommando for Danmark og Østersøområdet.

På den nu givne foranledning ønsker den danske regering særligt at fremhæve, at NATO samt Danmarks medlemskab af NATO alene tjener defensive formål. Forbundsrepublikken Tysklands deltagelse i NATO ændrer selvsagt ikke alliancens rent defensive karakter. Den danske regering ønsker atter at understrege, at den oprettede enhedskommando er en NATO-kommando, og ikke som af Sovjetunionen hævdet et dansk-tysk arrangement med tysk dominans.

Det må tilkomme Danmark selv at skønne over, på hvilken måde Danmarks sikkerhed og forsvar bedst kan sikres.

I den sovjetiske erklæring hævdes det, at den påtænkte inddragelse af Bornholm i det område, der underlægges enhedskommandoen, strider imod de af den danske regering i forbindelse med de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm afgivne forsikringer af 8. marts 1946. Den danske regering må afvise denne betragtning. På Bornholm vil også fortsat kun findes danske styrker, og disse vil også efter NATO-enhedskommandoens oprettelse være underkastet en ubrudt kæde af dansk kommando.

Regeringen ønsker sluttelig at understrege, at Danmark som hidtil nærer et oprigtigt ønske om at leve i forståelse og venskab med Sovjetunionen i det gode naboskabs ånd.”

Krag/Schram-Nielsen 438

¹¹ UM 105.I.19.b/3. – Afsendt fra Paris den 14. dec. kl. 3.21, modtaget kl. 3.30.

912. Telegram den 14. december 1961 fra forsvarschefen, viceadmiral E.J. Quistgaard, den danske NATO-repræsentation i Paris, til Udenrigsministeriet.¹²

Til personlig orientering for statsministeren og den fungerende forsvarsminister følger nedenstående notits, med hvilken udenrigsministeren og forsvarsministeren er bekendt:

1. Efter aftale med forsvarsministeren opsøgte jeg dags formiddag¹³ general Norstad for at vise ham den russiske note og drøfte med ham, hvorvidt han mente, den gav anledning til beredskabsforanstaltninger i Danmark og i bekræftende fald hvilke. Jeg traf ham kl. 12 og forelagde ham spørgsmålet. Hans umiddelbare reaktion var, at man ikke skulle gøre noget, som vakte opsigt udadtil og ikke træffe nogen egentlige *alert measures*,¹⁴ men forberede garnisonen på Bornholm på, at der kunne komme noget, og – på min foranledning – tillige forberede vore flyverstyrker i Karup. Vi aftalte, at han ved den forestående frokost hos dr. Stikker¹⁵ skulle drøfte sagen med udenrigsministeren og forsvarsministeren, og at jeg ikke skulle foretage mig noget, før jeg havde hørt resultatet af denne drøftelse, idet vi aftalte, at gen. Norstad og jeg skulle mødes i SHAPE efter frokosten.

Dette møde fandt sted kl. 1530. Til stede var tillige NMR Denmark.¹⁶ General Norstad meddelte, at han havde drøftet sagen med de to ministre og endvidere med Mr. Dean Rusk, Lord Home og Couve de Murville.¹⁷ Resultatet af gen. Norstads drøftelser under frokosten var for Danmarks vedkommende det samme som hans første reaktion i formiddags, at garnisonen på Bornholm og flyverstyrkerne på Karup “should be aware of the situation, but not take any action”, således at det bemærkedes så lidt som muligt i offentligheden. Videre havde han aftalt med de to danske ministre, at jeg ikke ville foretage mig noget, før jeg igen havde talt med dem.

Herudover udtalte han, at han ikke ventede, at russerne ville foretage sig noget mod Bornholm, og hvis de ville foretage sig noget, forventede han, at det ville ske inden for den første uge. Han overvejede at lade enkelte skibe fra enten UK, USA eller Norge vise sig i danske farvande, og på min oplysning om, at vi i øjeblikket havde en US destroyer i Danmark, udtalte han, at han ville prøve på at få dette besøg forlænget, i hvilken forbindelse jeg understregede, at det næppe ville være ønskeligt, at vi demonstrerede dens nærværelse omkring Bornholm, men blot i danske farvande.

Han sagde, at det ville tage ca. 72 timer at få en britisk destroyer sendt på besøg til danske farvande. Gen. Norstads formål med at få disse skibsbesøg i danske farvande var at gøre det klart, at alliancen stod bagved Danmark. Han oplyste endvidere, at han havde pålagt de tyske militære myndigheder ikke at forøge deres aktivitet i Østersøen.

Endvidere havde han sat sin stab i gang med at planlægge anvendelsen af en “Mobile Force” til støtte for Bornholm. Jeg understregede, at det næppe ville være politisk ønskeligt at få en sådan styrke til Bornholm, før der forelå virkeligt angreb, men hvis et sådant angreb forelå, ville vi sætte pris på at få den så hurtigt som muligt.

Quistgaard/Schram-Nielsen reptel 440

¹² UM 105.I.19.b/3. – Hemmeligt. Afsendt fra Paris den 14. december kl. 3.30, modtaget i Udenrigsministeriet kl. 3.45. Telegrammet er kl. 8.15 sendt til statsministeren og justitsministeren i dennes egen-
skab af fungerende forsvarsminister.

¹³ Den 13. november 1961.

¹⁴ iværksætte forhøjet beredskab.

¹⁵ NATO's nederlandske generalsekretær.

¹⁶ NMR Denmark – Danmarks nationale militære repræsentant i NATO.

¹⁷ henholdsvis den amerikanske, britiske og franske udenrigsminister.

913. Tredje udkast til besvarelse af den sovjetiske note af 12. december 1961.¹⁸

[...]

I den sovjetiske erklæring hævdes det, at den påtænkte inddragelse af Bornholm i det område, der underlægges enhedskommandoen, strider imod de af den danske regering i forbindelse med de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm afgivne forsikringer af 8. marts 1946. Den danske regering må afvise denne betragtning. Gennemførelsen af enhedskommandoen betyder ingen ændring i den bestående tilstand, hvorefter Bornholms forsvar i fredstid varetages alene af danske styrker.

[...]

914. Telegram den 14. december 1961 fra Udenrigsministeriet til udenrigsminister Jens Otto Krag, Paris.¹⁹

Haster meget. For udenrigsministeren og forsvarsministeren.

Bortset mindre redaktionelle ændringer er ministrene enige fremsendte udkast med undtagelse af næstsidsste sætning, hvor der i stedet efter ordet "betragtninger"²⁰ foreslås "gennemførelsen af enhedskommandoen betyder ingen ændring i den bestående tilstand, hvorefter Bornholms forsvar i fredstid varetages alene af danske styrker". Statsministeren vil forelægge udkast for partiformænd kl. 14 inden nævnsmødet kl. 16. Bemærkninger til ændringen udbedes så vidt muligt forinden.

Det kan tilføjes, at planene i øjeblikket går ud på at tilkalde sovjetiske ambassadør umiddelbart efter nævnsmødet samt offentliggøre svaret straks efter hans besøg.

Etrangères 528

915. Telegram den 14. december 1961 fra udenrigsminister Jens Otto Krag, Paris, til Udenrigsministeriet.²¹

Umtel 528.

Forsvarsministeren og udenrigsministeren foreslår følgende nye formulering af det i citerede telegram anførte afsnit i udkastet til svar på sovjetiske erklæring af 12. december:

"Gennemførelsen af enhedskommandoen betyder ingen ændring i den bestående tilstand. Der vil fortsat kun være danske styrker på Bornholm, og disse styrker vil være under dansk kommando."

Udenrigsministeren og forsvarsministeren mener, at denne formulering er bedst egnet til at opnå en afslutning på [..sagen?..]²²

Krag/Schram-Nielsen 441

916. Fjerde udkast til besvarelse af den sovjetiske note af 12. december 1961.²³

I den sovjetiske erklæring hævdes det, at den påtænkte inddragelse af Bornholm i det område, der underlægges enhedskommandoen, strider imod de af den danske regering i forbindelse med de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm afgivne forsikringer af 8. marts 1946. Den

¹⁸ Påtegning: – "efter behandling i ministermøde 14.12 kl. 9-10."

¹⁹ UM 105.I.19.b/3. – Afsendt den 14. dec. kl. 12.02.

²⁰ skal være: "betragtning."

²¹ UM 105.I.19.b/3. – Afsendt den 14. dec. kl. 13.30, modtaget i Udenrigsministeriet kl. 13.35.

²² Udenrigsministeriets dechiffrering af det sidste ord i sætningen er ikke lykkedes.

²³ UM 105.I.19.b/3. – Påtegning: "efter rettelser fra udenrigsministeren kl. 14.00."

danske regering må afvise denne betragtning. Gennemførelsen af enhedskommandoen betyder ingen ændring i den bestående tilstand. Der vil fortsat kun være danske styrker på Bornholm, og disse styrker vil være under dansk kommando.

[...]

917. Femte og endelige udkast til besvarelse af den sovjetiske note af 12. december 1961.²⁴

[...]

I den sovjetiske erklæring hævdes det, at den påtænkte inddragelse af Bornholm i det område, der underlægges enhedskommandoen, strider imod de af den danske regering i forbindelse med de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm afgivne forsikringer af 8. marts 1946. Den danske regering må afvise denne betragtning. Gennemførelsen af enhedskommandoen betyder ingen ændring i den bestående tilstand, hvorefter der kun er danske styrker på Bornholm under dansk kommando.

918. Referat af møde torsdag den 14. december 1961 i Det udenrigspolitiske Nævn.²⁵

Statsministeren indledte med at omtale den sovjetiske erklæring, som regeringen havde modtaget den 12. december, og som var blevet offentliggjort her den 13. [...]

[...] Afsnittet om Bornholm var det efter statsministerens opfattelse nødvendigt at imødegå. I slutningen af erklæringen hed det, at den sovjetiske regering ville blive nødt til at træffe nødvendige modforholdsregler til varetagelse af sit lands og sine allieredes sikkerhed. Disse udtalelser kunne med lidt ond vilje udlægges som en trussel, men kunne også fortolkes således, at Sovjetunionen forbeholdt sig inden for sit eget område at foretage nødvendige foranstaltninger.

Spørgsmålet om, hvad de eventuelle modforanstaltninger kunne tænkes at bestå i, var vanskeligt at besvare. Han kunne oplyse, at den svenske chargé d'affaires i Moskva, da han fik overrakt en kopi af erklæringen, direkte havde forespurgt den sovjetiske embedsmand, hr. Lunkov, om, hvad der tænkes på i den forbindelse, og at man fra sovjetisk side havde svaret undvigende. Man kunne således ikke komme dette spørgsmål nærmere for øjeblikket.

[...] Man havde været i forbindelse med udenrigsminister Krag i Paris, og der var enighed om, at det var vigtigt at berigtige de synspunkter, der fra sovjetisk side var anført vedrørende Bornholm. Regeringen fandt endvidere, at det ville være bedst at reagere hurtigt og med et relativt kort svar. Han havde tænkt sig at lade den sovjetiske ambassadør kalde op i eftermiddagens løb og overgive ham den danske regerings svar, hvortil man havde udarbejdet et udkast i form af et P.M.²⁶

[...]

Aksel Larsen efterlyste ordlyden af de aftaler, der i 1946 var blevet truffet med Sovjetunionen. På statsministerens opfordring gav Seidenfaden²⁷ en kort redegørelse for disse aftaler, som omfattede en note af 8. marts 1946 fra gesandten i Moskva til udenrigskommissær Molotov og en skriftlig meddelelse, afgivet til Udenrigsministeriet af den herværende russiske gesandt, minister Plakhin, i forbindelse med de russiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm. Han oplæste teksten til disse dokumenter.

Aksel Larsen spurgte, om det var muligt, at nævnets medlemmer kunne få et eksemplar af disse aftaler i skriftlig form som et notat, hvilket statsministeren gav tilsagn om.

[...]

Frode Jakobsen havde troet, at man fra dansk side havde indgået en forpligtelse til ikke at lade fremmede tropper komme til Bornholm. Han forstod nu, at det udelukkende var et spørgsmål, om man på det tidspunkt, da aftalen med Sovjetunionen blev truffet, var rede til at overtage øen. Han

²⁴ UM 105.I.19.b/3. – Denne sidste og endegyldige ændring i Bornholms-afsnittet i besvarelsen er ikke tidsfæstet, men må være foretaget i Udenrigsministeriet efter kl. 14 den 14. december.

²⁵ UM 3.E.92/61.

²⁶ Pour Mémoire – memo (dipl.)

²⁷ Chef for den politisk-juridiske afdeling i Udenrigsministeriet.

fandt, at det var meget vigtigt, at dette blev fastslået. Et andet spørgsmål var dog, om det ikke ville være klogt vedblivende ikke at få fremmede tropper til Bornholm.

Ole Bjørn Kraft udtalte, at hele denne sag om Bornholm og de gamle aftaler havde været gennemspillet en gang før, nemlig i 1952/53 i forbindelse med spørgsmålet om en eventuel stationering af fremmede fly. Dengang blev der sagt det samme om Bornholm fra sovjetisk side som nu. Hvad der var sket i 1946 var jo imidlertid blot, at man fra dansk side havde svaret på en russisk forespørgsel, om vi var i stand til selv at besætte øen, og der var næppe tvivl om, at russerne dengang havde haft englænderne i tankerne. Vi burde nøje holde os til, hvad vi tidligere havde svaret. Udenrigsminister Vysjinskij havde i marts 1953 ladet forstå, at han var utilfreds med det danske svar på den henvendelse, som russerne dengang havde tilstillet den danske regering. Regeringen valgte da at lade Ole Bjørn Kraft fremsætte en udtalelse om dette spørgsmål under en tale i Rønne. Der var tydeligvis ingen realitet i de russiske påstande, og russerne vidste utvivlsomt dette lige så godt som vi.

[...] Med hensyn til Bornholm-spørgsmålet kunne [statsministeren] henvise til de af hr. Ole Bjørn Kraft fremsatte udtalelser. Han fandt det beklageligt, hvis andre kunne være af den opfattelse, at der var noget i de russiske påstande. Man så her, hvorledes propagandaen kunne gøre sin virkning.

Nævnet tog statsministerens meddelelse til efterretning og tiltrådte det af statsministeren oplæste udkast til besvarelse af den russiske erklæring samt det som bilag vedlagte presse-kommuniké.²⁸

[...]

919. Notits den 15. december 1961 af afdelingschef Gunnar Seidenfaden om statsminister Viggo Kampmanns møde med den sovjetiske ambassadør den 14. december 1961.²⁹

Statsministeren indledte mødet med den russiske ambassadør med at fortælle ham, at den danske regering havde overvejet, om det overhovedet ville være nødvendigt at besvare den russiske erklæring af 12. december, idet man måtte mene, at den danske regerings synspunkter var tilstrækkelig uddybet i vor svarnote af 7. oktober. Da der imidlertid i den nye note var fremkommet visse synspunkter, i hvilke regeringen ikke mente at kunne erklære sig enig, fandt man, at det ville være rigtigt at fremkomme med en kort erklæring. Statsministeren sagde, at han mente ikke, det ville være nødvendigt at læse den op, men han oplæste dog de tre sidste linier, hvor der tales om den danske regerings ønsker om fortsat godt venskab og naboskab med Rusland, idet han sluttede med, at den russiske erklæring jo havde sluttet med, at man var nødt til at træffe forholdsregler, og statsministeren udtrykte håbet om, at disse forholdsregler ikke ville være af en art, der kunne ødelægge det gode venskab og naboskab, som Danmark tilstræbte. Den russiske ambassadør blev helt rørt og bedyrede statsministeren om, at han personlig jo altid i hele sit arbejde havde lagt vægt på at arbejde for det nære venskab imellem de to folk.

920. Erklæring afgivet den 14. december 1961 af statsminister Viggo Kampmann over for Sovjetunionens ambassadør.³⁰

P.M.

Den danske regering ønsker i anledning af den sovjetiske erklæring af 12. december 1961 at henvise til sit P.M. af 7. oktober³¹ til den sovjetiske regering og til udenrigsministerens tale i Folketinget den 7. december, der indeholder en nøje redegørelse for den danske regerings syns-

²⁸ Udeladt her.

²⁹ UM 105.I.19.b/3. – Påtegning af Seidenfaden: "Dette er statsministerens meddelelser til mig straks efter mødet."

³⁰ Dansk Sikkerhedspolitik, bd. II, bilag 151.

³¹ Noten den 7. oktober 1961 var det danske svar på den første sovjetiske note om Enhedskommandoen den 31. august 1961. Bornholm nævntes ikke i den første sovjetiske note. (Dansk Sikkerhedspolitik, bd. II, bilag 142 og 143.)

punkter med hensyn til den nu oprettede enhedskommando for den sydlige del af NATO's nordregion. På den nu givne foranledning ønsker den danske regering særligt at understrege, at det må tilkomme Danmark selv at skønne over, på hvilken måde Danmarks sikkerhed og forsvar bedst kan varetages, og at NATO samt Danmarks medlemskab af NATO alene tjener defensive formål. Forbundsrepublikken Tysklands deltagelse i NATO ændrer ikke alliancens rent defensive karakter. Den danske regering ønsker atter at fremhæve, at den oprettede enhedskommando er en NATO-kommando, der til stadighed vil have en dansk chef, og ikke som af Sovjetunionen hævdede et dansk-tysk arrangement med tysk dominans.

I den sovjetiske erklæring hævdes det, at den påtænkte inddragelse af Bornholm i det område, der underlægges enhedskommandoen, strider imod de af den danske regering i forbindelse med de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm afgivne forsikringer af 8. marts 1946. Den danske regering må afvise denne betragtning. Gennemførelsen af enhedskommandoen betyder ingen ændring i den bestående tilstand, hvorefter der kun er danske styrker på Bornholm under dansk kommando.

Regeringen ønsker sluttelig at understrege, at Danmark som hidtil nærer et oprigtigt ønske om at leve i forståelse og venskab med Sovjetunionen i det gode naboskabs ånd.

København, den 14. december 1961.

921. Ledende artikel af Børge Outze i Information torsdag den 14. december 1961.

Danmarks svar

Regeringen har i formiddags drøftet den sovjetiske note. I eftermiddag ser det udenrigspolitiske nævn på den autoriserede oversættelse – vi offentliggør den andetsteds, selv om den formentlig nu er kendt af de fleste. Nævnet skal vel også se regeringsskitsen til et svar.

Nu har sovjetregeringen jo heldigvis udtrykt sig i en form, der næsten ligner den, man bruger i bekymrede breve mellem venner, så der er næppe noget i vejen for, at et dansk svar også kan gøres fyldigt og forklarende. [...]

Hvis de udenrigspolitiske eksperter tog sig af poleringen, kunne man måske udtrykke danske betragtninger omtrent som følgende (Vi afstår fra at prøve på at skrive i den udenrigsministerielle stil; vi ville formentlig kløjs i den undervejs):

Russerne har, som fremhævet i sovjetregeringens note, ganske rigtigt været danskernes gode naboer i mange århundreder. [...]

Så det gode naboskab kan accepteres, og vi håber fra dansk side, at det kan fortsætte, idet det vil blive lettere at bevare, hvis man i Kreml vil lade være at regne Danmark for et eksportmarked for kommunisme og det danske kommunistparti for en underafdeling.

Hvad Bornholm angår, må vi fra dansk side minde om, at det er en lapsus, når man i den sovjetiske note siger, at Danmark overtog administrationen i 1946. Danmark havde den i al den tid, der var russiske tropper på øen; de var her som vore venner, og Sovjetunionen administrerede ikke Bornholm mere, end englænderne administrerede f.eks. Fyn. De aftaler, som blev truffet, da Danmark fejrede russernes afrejse fra øen (d e t må naturligvis udtrykkes mere diplomatisk), er til punkt og prikke overholdt fra dansk side og vil fortsat blive overholdt, også under f.eks. NATO-øvelser. Der er ikke, og der kommer ikke militære fremmede på øen, selv om det strengt taget – her må man igen være diplomatisk – umuligt kan komme russerne ved, om der gjorde.

[...]

922. Sekretæren for Det udenrigspolitiske Nævn til medlemmerne af Det udenrigspolitiske Nævn og disses stedfortrædere den 15. december 1961.³²

Som stillet i udsigt af statsministeren på Det udenrigspolitiske Nævns møde går dato følger hoslagt til Deres personlige orientering afskrift af de i forbindelse med den russiske rømning af Bornholm i 1946 mellem den danske og den sovjetiske regering trufne aftaler, omfattende:

1. Oversættelse fra russisk af et af den her akkrediterede gesandt for Sovjetunionen A. Plakhin den 7. marts 1946 i Udenrigsministeriet afleveret A.M.³³
2. Afskrift af note af 7. marts 1946 fra udenrigsminister Gustav Rasmussen til Sovjetunionens herværende gesandt.
3. Oversættelse fra russisk af note af 8. marts 1946 fra den danske gesandt i Moskva til udenrigskommissær Molotov.
4. Gengivelse af telegram fra gesandtskabet i Moskva indeholdende teksten til udenrigskommissær Molotovs svarnote af 16. marts 1946.

923. Chargé d'affaires William Winther Schmidt, Bukarest, til Udenrigsministeriet den 16. december 1961.³⁴

Undertegnede aflagde den 14. ds. visit hos den herværende bulgarske ambassadør Ivan Kinov. Ambassadøren, der er i halvfjerdsere, er tidligere general og skal, efter hvad jeg har bragt i erfaring, have tjenstgjort som officer allerede i første verdenskrig.

Ambassadøren, hvis fransk er noget mangelfuldt, således at hans ordvalg af og til blev temmelig stærkt, og hvorfor han lejlighedsvis benyttede sin ambassaderåd som tolk, begyndte efter nogle indledende venligheder at bebrejde mig Danmarks "stupiditet" ved gennem fælleskommandoen at alliere sig med Vesttyskland. Danmark måtte dog være klar over, at det intet godt kunne vente sig fra Vesttyskland. Tyskerne havde tidligere okkuperet Danmark (og ambassadøren havde et forbløffende indgående kendskab til de militære begivenheder omkring Danmarks og Norges besættelse), og nu havde Danmark åbnet vejen for en endnu lettere besættelse.

Jeg udtalte hertil bl.a., at Danmark var af den faste overbevisning, at Vesttysklands medlemskab i den defensive pagt NATO var en garanti for, at eventuelle aggressive rester i Vesttyskland ikke ville kunne finde gehør.

Dette førte til et angreb mod NATO i almindelighed og USA i særdeleshed, og ambassadøren gav udtryk for undren over, at det lille fredselkende Danmark kunne have noget tilfælles med det store "krigsforberedende" USA.

Min svarbemærkning om en fælles livsindstilling ignoreredes og min udtalelse om, at Danmark havde genvundet sin frihed ved bl.a. USA's krigsindsats, blev imødegået med en udtalelse om, at Danmarks befrielse udelukkende skyldtes den røde armé, der havde ofret 7 millioner menneskeliv på Europas befrielse, medens USA's tab ikke overgik antallet af færdselsdræbte på en normal Thanksgivingday.³⁵

Han fortsatte, at når Danmark således var blevet befriet af Sovjetunionen, var armeringen af Bornholm, der var et eklatant brud på aftalen med USSR, en trussel mod freden i Østersøen og en uforståelig uvenlig handling mod Rusland.

Hertil udtalte jeg, at Bornholm, så vidt jeg vidste, i beskeden målestok var forsynet med militær til eget forsvar.

Ambassadøren sluttede med at udtale håbet om et fortsat godt forhold mellem Danmark og Bulgarien, herunder om en større dansk import af bulgarsk tobak.

³² UM 105.Dan.5/1. – Afskrifterne af dokumenterne sendtes til medlemmernes privatadresser.

³³ Aide Mémoire – memo (dipl.)

³⁴ UM 105.Dan.5/1.

³⁵ Traditionel amerikansk høstfest – afholdes den fjerde torsdag i november.

924. Notits af fuldmægtig Per Frellesvig, P.J.IV., den 28. december 1961.³⁶

Efter udenrigsråd Seidenfadens resolution har jeg udleveret afskrift af de i marts 1946 med Sovjetunionen foretagne notevekslinger vedrørende rømningen af Bornholm og øens overtagelse af dansk militær til:

- 1) Ambassadesekretær Fleisher, den herværende amerikanske ambassade,
- 2) Ambassaderåd Jakhelln, den herværende norske ambassade.

Endvidere er notevekslingerne efter statsministerens resolution blevet udsendt til Det udenrigspolitiske Nævns medlemmer.

Har under et besøg, som den italienske ambassaderåd Restivo aflagde mig i dag, ment at kunne overgive ham et eksemplar af notevekslingerne til fortrolig underretning.

925. Notits af kontorchef Torben Rønne, P.J.IV., den 30. januar 1962.³⁷

General Stockwells besøg i Danmark.

Forsvarschefen har forelagt Forsvarsministeriet spørgsmålet om endelig tilladelse til at indbyde SACEURs stedfortræder, general Stockwell (britisk) til at aflægge officielt besøg i Danmark i april 1962. Det planlagte besøg i august 1961 blev aflyst som følge af Berlin-krisen.

I de foreløbige planer for general Stockwells besøg har forsvarschefen også indføjet et kortere besøg på Bornholm.

Samtidig med at anmode om tilladelse til at indbyde general Stockwell har forsvarschefen anmodet Forsvarsministeriet om godkendelse af, at generalens besøg også omfatter et besøg på Bornholm.

Kontorchef Frederiksen, Forsvarsministeriet, har telefonisk anmodet Udenrigsministeriet om en udtalelse om, hvorledes man her i ministeriet ser på, at Bornholm eventuelt indgår i planerne for general Stockwells besøg. Forsvarsministeren har, efter at Udenrigsministeriet har afgivet sin udtalelse, til hensigt at forelægge spørgsmålet for regeringen.

Indstilling:

- 1) Der ses ikke at være nogen udenrigspolitiske betænkeligheder ved, at Danmark indbyder general Stockwell til at aflægge et officielt besøg i Danmark i april 1962.
- 2) Med hensyn til at planerne for generalens besøg også kommer til at omfatte Bornholm, kan kontoret udtale følgende:

Normaliseringen af Bornholm med hensyn til besøg af udenlandske militærpersoner – et forhold som P.J.IV igennem de seneste år har søgt at fremme – taler for, at regeringen godkender et kortere besøg af general Stockwell på øen. Afvisning af at inkludere Bornholm i general Stockwells besøg synes ud fra et NATO-synspunkt uheldig og kan opfattes, som om man ikke tillægger Bornholm den samme betydning rent NATO-mæssigt som de øvrige dele af riget.

De ovenfor anførte to forhold taler for, at regeringen godkender, at general Stockwell aflægger besøg på Bornholm, men efter kontorets opfattelse bør en vis forsigtighed udvises og et forbehold tages i betragtning af Sovjetunionens seneste henvisning til Bornholms stilling i den sovjetiske henvendelse af 12. december forrige år. Skulle Sovjetunionen inden for de kommende måneder vende tilbage til spørgsmålet om Bornholms stilling, henstilles det, at man lader general Stockwells besøg på øen udgå af programmet.

----0----

³⁶ UM 105.Dan.5/1.

³⁷ UM 105.Dan.5/1.

Af højerestående udenlandske militærpersoner, som har aflagt besøg på Bornholm i de seneste år, kan nævnes cheferne for Nordregionen, som alle på nær to har aflagt officielt besøg på Bornholm. Senest medio 1961 aflagde den forrige chef for Nordregionen, general Murray, afskedsbesøg på øen.

----0----

Forsvarsministeriet har anmodet om et mundtligt svar på sin forespørgsel efter omstændighederne snarest belejligt, således at forsvarsministeren kan forelægge sagen for regeringen.

Påtegninger:

- Nævnt for direktøren.³⁸ Gunnar Seidenfaden [afd. chef, udenrigsråd].
- Udenrigsråden på forespørgsel oplyst direktøren enig i kontorets indstilling. Kontorchef Frederiksen, Forsvarsministeriet, underrettet. Torben Rønne 31/1.

926. Afdelingschef Gunnar Seidenfaden til professor Max Sørensen den 5. februar 1962.³⁹

Notits til rådgiveren i folkeret.

Vedlagt følger et af P.J.IV. udarbejdet referat, hvori foretages en gennemgang af de aktstykker af marts 1946, som konstituerer aftalen om russernes rømning af Bornholm, samt af senere officielle erklæringer m.v., som indeholder en omtale af nævnte aftale.

Man ville være taknemmelig for at måtte modtage folkeretsrådgiverens eventuelle bemærkninger i sagen, herunder specielt om aftalen af 1946 kan fortolkes derhen, at den pålægger Danmark en mere varig forpligtelse, det vil sige ud over overgangstiden, indtil genoprettelse af normale forhold havde fundet sted.

Notat den 5. februar 1962 af kontorchef Torben Rønne, P.J.IV.⁴⁰

Referat

Aftalen af marts 1946 om russernes rømning af Bornholm.

I.

A. Efter at en russisk oberst den 10. maj 1945 havde overtaget kommandoen over Bornholm, erklærede han over for amtmanden, at den røde armé kom til Bornholm i egenskab af Danmarks forbundsfælle udelukkende med det formål definitivt at fordrive de tyske okkupanter.

Den 22. maj gav den russiske kommandant amtmanden en skriftlig meddelelse, der i oversættelse lyder:

“Meddelelse fra den røde hærs kommando.

Den 11. maj 1945 landsattes dele af den røde armé på øen Bornholm, som de rensede for tyske tropper.

Øen Bornholm er en del af Danmark, og den er kun besat af vore tropper, fordi den ligger bag ved vor tyske okkupationszone. Øen er besat af den røde armés tropper midlertidigt, indtil de i forbindelse med krigen stående spørgsmål i Tyskland er løst.

Den røde armé på øen Bornholm har ikke til formål at forstyrre befolkningens normale liv eller blande sig i den danske administrations sager.

Dateret den 22. maj 1945

Den røde hærs kommando”.

³⁸ Paul Fischer, der i sommeren 1961 havde afløst direktør Svenningsen, der blev ambassadør i London.

³⁹ UM 105.Dan.5/1. – Udenrigsministeriets rådgiver i folkeret, professor ved Aarhus Universitet, Max Sørensen, tidligere fuldmægtig i Udenrigsministeriet.

⁴⁰ UM 105.Dan.5/1.

B. I begyndelsen af august 1945 modtog den kgl. gesandt i Moskva i udenrigskommissariatet et memorandum dateret den 25. juli, der i gesandtskabets oversættelse lyder således:

“USSR’s udenrigskommissariat anmoder det danske gesandtskab om at meddele sin regering følgende:

I begyndelsen af maj i år gik den røde hærs tropper i land på øen Bornholm og befriede den fra de tyske okkupanter. Denne ø er en del af det danske territorium og er derfor⁴¹ kun midlertidigt blevet besat af den røde hærs tropper, indtil de militære problemer i Tyskland er løst.

I overensstemmelse med, at den røde hær har befriet øen Bornholm, som hører til Danmark, og som er blevet besat af fjenden, er den røde hær ansvarlig for sikkerheden inden for dette territorium, og underholdet af de tropper af den røde hær og flåde, som er der, må betales af Danmark fra nu af,⁴² indtil spørgsmålet om Tysklands betaling af udgifter i forbindelse med befrielsen af det område, som under krigen var besat af de tyske okkupanter, har fundet sin endelige løsning.

Ud fra det faktum, at Sovjetkommandoen på øen Bornholm har modtaget til sin rådighed 4 mill. danske kroner som fuld betaling for udgifterne i juni og juli, venter⁴³ Sovjetregeringen, at den danske regering fra og med 1. august 1945 vil overføre 2.000.000 danske kroner pr. måned under hele den periode, hvor tropper af den røde hær og flåde vil opholde sig på øen Bornholm.”

C. Da de regulære amerikanske og britiske tropper havde forladt Danmark, fandt man fra dansk side tidspunktet inde til i officiel form at henvende sig til den sovjetiske regering om en tilbagetrækning af de sovjetiske tropper.

Under sit ophold i London i anledning af FN’s første plenarforsamling fremførte udenrigsminister Gustav Rasmussen således den 8. februar 1946 i en samtale med viceudenrigsminister Vysjinskij de danske synspunkter og ønsker.

[...] ⁴⁴

II. [...] ⁴⁵

III. [...] ⁴⁶

⁴¹ “derfor” er ikke i den russiske tekst.

⁴² “fra nu af” er ikke i den russiske tekst.

⁴³ I den sovjetiske tekst er på dette sted anført det russiske verbum svarende til det danske: håber, og altså ikke som angivet her i gesandtskabets oversættelse: venter. I Udenrigsministeriet har man ikke set den russiske tekst, og har altså gentaget de misvisende oversættelser på de tre nævnte steder.

⁴⁴ Udeladt er her et længere afsnit, hvori i sin fulde ordlyd gengives noterne udvekslet mellem den danske og den sovjetiske regering i marts 1946: den danske note af 4. marts, den sovjetiske svarnote af 5. marts, den danske note af 7. marts, overrakt i Moskva den 8. marts, og den sovjetiske svarnote af 16. marts 1946.

⁴⁵ Udeladt er her et afsnit, der refererer notevekslingen i 1952 og 1953 om stationering i Danmark af allierede flystyrker: den sovjetiske erklæring af 1. oktober 1952, det danske svar af 29. oktober 1952, den sovjetiske note af 28. januar 1953 og udenrigsminister Ole Bjørn Krafts afvisning af noten i sin tale i Rønne den 11. april 1953.

⁴⁶ I dette afsnit, der udelades her, gengives passagen om Bornholm i den sovjetiske note af 12. december 1961 om Enhedskommandoens oprettelse, og det tilsvarende afsnit i det danske svar af 14. december 1961.

IV.

Som det fremgår af det foregående, forsøger Sovjetunionen i de tre aktstykker af 1. oktober 1952, 28. januar 1953 og 12. december 1961 at anlægge en udvidende fortolkning af aftalen fra 1946.

I erklæringen af 1. oktober 1952 søges aftalens område udvidet i tidsmæssig henseende – denne skulle efter sovjetisk mening tilsyneladende gælde for en ubestemt fremtid. Det samme gælder erklæringen af 12. december 1961.

I A.M.'et af 28. januar 1953 går Sovjetunionen et skridt videre og tillægger det danske tilsagn af 1946 betydning i territorial henseende ud over øen Bornholm.

Begge de omtalte fortolkninger er blevet afvist i det danske svar, stærkest og mest indgående i udenrigsminister Ole Bjørn Krafts tale i Rønne den 11. april 1953.

V.

A. En gennemgang af aktstykkerne fra 1946 synes heller ikke at frembyde nogen tvivl om rigtigheden af den fra dansk side anlagte fortolkning, for så vidt angår aftalens område i tidsmæssig henseende.

Det russiske krav udtrykt i udenrigsminister Molotovs P.M. af 5. marts 1946, jfr. den sovjetiske gesandts brev til udenrigsminister Gustav Rasmussen af 7. marts 1946, går således efter formuleringen (ifølge alle de tre uafhængigt af hinanden foretagne oversættelser)⁴⁷ ud på, at den militære bevogtning og den civile administration ved de russiske troppers tilbagetrækning skulle gå over på rent danske hænder.

Til støtte for denne forståelse kan anføres:

a. Ordet “oprette”, der i modsætning til “opretholde” angiver en handling af kortere varighed. Vedkommende russiske ord kan ifølge Udenrigsministeriets tidligere russiske translator, hr. Lyre, også betyde: stifte, grundlægge, anordne, foranstalte, indsætte og indføre.

b. Ordet “nu” ellers “straks” i den russiske meddelelse sammenholdt med ordet “oprette”.

c. I en depeche af 9. marts 1946 refererede den daværende gesandt i Moskva en samtale med udenrigsminister Molotov, som skal have udtalt, at Sovjetregeringen var villig til straks at rømme Bornholm, hvis Danmark selv uden assistance fra nogen fremmed magt kunne overtage såvel den militære bevogtning af øen som civilforvaltningen. Såfremt gesandten har gengivet de understregede ord helt præcist, støtter den citerede vending også den ovenfor omtalte forståelse.

d. Som tidligere anført, jfr. dette referat pag. 1, fremhævede Sovjetunionen ved besættelsen af Bornholm, at “øen kun er besat af vore tropper, fordi den ligger bag vor tyske okkupationszone”. Russerne betragtede åbenbart øen som et anneks til deres besættelseszone i Tyskland, og de i P.M.'et af 5. marts 1946 anførte betragtninger tager formentlig nærmest sigte på, at Bornholm ikke efter en russisk tilbagetrækning skulle blive besat af tropper fra de tre vestmagter, der okkuperede resten af Tyskland. Der var endnu i marts 1946 visse britiske specialenheder i Danmark. De anstrengelser, der fra dansk side blev udfoldet for at få russerne væk fra Bornholm, kunne opfattes som et udtryk for, at Danmark nærede mindre tillid til de russiske styrker end til andre allierede tropper, f.eks. britiske. I den protokol af 7. april 1946, der blev indgået ved den endelige rømning af Bornholm (afskrift vedlægges), er de første fire paragraffer udelukkende forsikringer om Danmarks taknemlighed over for de russiske tropper og over disses mønstergyldige opførsel. Dette kunne også tyde på, at den russiske betingelse om, at der ikke – i continuation af rømningen – måtte komme andre tropper til øen end danske, navnlig har haft til formål at hindre, at britiske styrker skulle afløse russerne på Bornholm. Kun hvis danskerne selv effektivt kunne overtage beskyttelsen af Bornholm, ville russerne finde det forsvarligt at trække sig tilbage.

⁴⁷ Dette er øjensynligt baseret på P.J. V.'s notits af 29. maj 1953 (aftrykt ovenfor), der indeholder en sproglig analyse af de udtryk, der anvendtes i den dansk-sovjetiske notevæksling i marts 1946.

Som det vil ses, synes således såvel selve ordlyden af aftalen af 1946 som de øvrige omstændigheder klart at indicere, at de russiske betingelser ikke tog sigte på en ubegrænset fremtid, men kun på overgangstiden indtil genoprettelsen af normale forhold.

B. Angående det sovjetiske forsøg på ved memorandumet af 28. januar 1953 at tillægge noten af 8. marts 1946 betydning i territorial henseende ud over Bornholm kan henvises til direktør Svenningsens notat af 3. februar 1953: "Nogle bemærkninger om den russiske démarche", hvoraf citeres følgende:

"Punkt 3 handler om den danske regerings stilling i relation til vor holdning vedrørende Bornholm i 1946. Russerne hævder nu, at dersom vi tilsteder anbringelse i Danmark af fremmede tropper fra den nordatlantiske blok (der naturligvis atter i denne forbindelse karakteriseres som aggressiv og rettet mod USSR), vil dette være ensbetydende med, at den danske regering klart afviger fra den stilling med hensyn til ikke at give fremmede tropper adgang til landet, som den indtog i 1946 i spørgsmålet om etableringen af dansk administration på Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper. Russerne søger altså nu at indlægge noget principielt i vor note om Bornholm i 1946. Dette er ganske meningsløst. I 1946 drejede det sig for Danmark om betingelserne for at komme af med de russiske okkupationstropper på Bornholm, og forhandlingerne herom, og den note, hvori resultatet blev nedfældet, tog givetvis ikke sigte ud over selve den landsdel, øen Bornholm, sagen drejede sig om. At forudse den kommende udvikling var udelukket, og der foreligger intet som helst, som kunne tyde på, at man fra nogen af siderne havde den tanke, at erklæringen skulle have principiel betydning for hele det danske rige. Som hele den politiske situation dengang forelå, var der vist ikke noget menneske, der i sin fantasi kunne have forestillet sig situationen, som den foreligger i dag. Punkt 3 i aide memoiret er derfor i virkeligheden et forsøg på at tilsnige sig et argument."

VI.

1. Foranlediget af en beretning nr. II af 12. februar 1953 samt et underhåndsbrev af samme dato fra gesandten i Moskva blev der dengang i Udenrigsministeriet foretaget en undersøgelse af, om russerne ved en ændring af sprogbrugen i noten af 16. marts 1946 set i forhold til noten af 5. marts 1946 kunne tænkes allerede på daværende tidspunkt at have søgt at pålægge Danmark en mere varig forpligtelse. Resultatet af undersøgelsen blev, at den anvendte sprogbrug under de foreliggende omstændigheder skønnedes at være ganske naturlig og ikke at have taget videregående sigte.

2. I anledning af den seneste sovjetiske note af 12. december 1961, som citerer den danske regerings note af 8. marts 1946, blev der i Udenrigsministeriet foretaget en sammenholdelse af den terminologi, man fra russisk side havde anvendt i henholdsvis noten af 7. marts 1946 fra den russiske gesandt til udenrigsministeren og i erklæringen af 12. december 1961, specielt hvad angår det russiske ord, som betyder "oprette" med henblik på at erfare, om der fra russiske side ad rent sproglig vej var søgt tilvejebragt en forskydning af meningen i den oprindelige noteveksling.

Udenrigsministeriets translør i russisk, vicekonsul Petersen, gav herom følgende oplysninger:

Det russiske ord, der anvendes i noten af 7. marts 1946, "utchredit" betyder oprette. Ordet kan ikke betyde opretholde.

I erklæringen af 12. december 1961 anvendes ordet "osusjtjestvljat", som betyder virkeliggøre (gennemføre). Dette ord kan nok oversættes med oprette, men dette er ikke den helt eksakte oversættelse. Ordet kan ikke betyde opretholde.

Vicekonsul Petersen henlede i denne forbindelse opmærksomheden på, at begge de 2 russiske verber har 2 former, nemlig

- a) I. utchredit
- II. utchreshdat

- b) I. osusjtjestvit
- II. osusjtjestvljat

Medens a) I. og b) I. angiver en hurtig, præcist gennemført handling eller lignende, bruges a) II. og b) II. om en handling, som har mere varig karakter, eller som har taget længere tid at praktisere. Vicekonsulen mente derfor, at – rent bortset fra at man i den nye note havde anvendt et andet ord – så var der alene ved den anden anvendte grammatiske form sket en forskydning hen imod en mere “blivende” betydning af vedkommende verbum.

VII.

Bortset fra de ovenfor refererede svar på de russiske démarches er der fra dansk side ved flere lejligheder officielt blevet givet udtryk for afstandtagen fra den af Sovjetunionen anlagte udvidede fortolkning af aftalen 1946.

Eksempelvis kan det anføres, at Danmarks faste repræsentant i Det nordatlantiske Råd i et rådsmøde den 25. februar 1953 udtalte, at den danske regering ikke ved noten af 8. marts 1946 havde “påtaget sig nogen forpligtelser, som kan påberåbes i dag. Den danske regering har ikke påtaget sig særlige forpligtelser over for Sovjetunionen, hverken med hensyn til Bornholm eller med hensyn til nogen anden del af landet”. (Indberetning nr. 164 af 25. februar 1953).

I anledning af en af en amerikansk korrespondent i Paris skrevet artikel om Danmarks forhold til NATO, som indeholdt til dels urigtige oplysninger, udsendte Ritzaus Bureau den 18. august 1953 på foranledning af Udenrigsministeriets Pressebureau en meddelelse, hvori bl.a. anførtes:

“Den danske regering forpligtede sig i noten af 8. marts 1946 kun til at etablere sin administration på Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede styrker, men tog overhovedet ikke stilling til hypotetiske fremtidige situationer.”

927. Professor Max Sørensens responsum den 12. februar 1962 om aftalen vedrørende den sovjetiske rømning af Bornholm i 1946.

Spørgsmålet hører efter min mening ikke til dem, der kan besvares med et klart ja eller nej ud fra abstrakte juridiske ræsonnementer. Der kan stilles en tilsyneladende logisk og rimelig, juridisk præget argumentation på benene for begge standpunkter, og det forekommer mig vanskeligt at danne sig en sikker mening om, hvorledes en international dommer kunne ventes at afgøre spørgsmålet, hvis man overhovedet kunne tænke sig, at det blev forelagt til retslig afgørelse. Jeg skal dog forsøge at antyde, hvorledes jeg selv i en dommers sted ville ræsonnere.

En sproglig analyse giver intet sikkert resultat. Uden at kende det russiske sprog og dets nuancer må jeg holde mig til de foreliggende oversættelser og basere mine ræsonnementer på det sproglige indhold af de danske ord, hvormed den russiske tekst er gengivet.

Det afgørende led i formuleringen af de danske forpligtelser er udtrykket “oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede etc. ...”. Verbet “oprette” betegner en handling, ikke en tilstand. En forpligtelse til at “oprette en administration” betegner da en pligt til at foretage den handling, det er at indsætte en administration, men peger efter sin rent sproglige mening ikke ud over handlingens fuldbærelse. Sprogligt er der en forskel på at “oprette” og at “oprette og opretholde”. Verbet “opretholde” ses ikke at være benyttet i de foreliggende tekster.

Det ville imidlertid være absurd at indlægge den betydning i de benyttede udtryk, at forpligtelsen ville være opfyldt, blot administrationen oprettedes uden fremmed deltagelse, men straks efter ændrede karakter. Meningen har uden mindste tvivl været “oprette og opretholde”. Uanset at der efter en rent sproglig analyse ikke er tale om nogen tilstand, må det dog være meningen, for at der overhovedet kan være fornuftig sammenhæng i aftalen, at en tilstand skal etableres.

På denne baggrund er det imidlertid klart, at en sproglig analyse intet holdepunkt giver for fastsættelsen af denne tilstands varighed. At ville udlede et krav om en stedsevarende tilstand er lige så meningsløst som at ville påstå, at ordene kun tager sigte på en midlertidig tilstand. Ordene giver intet svar overhovedet på dette spørgsmål.

Man kan da kun finde svaret ved at se på ordenes formål. Har dette kun været at give forskrifter om en relativt kortvarig overgangsordning, eller har det efter omstændighederne været meningen, at ordningen kunne kræves opretholdt på længere sigt.

Ved besvarelsen heraf kommer man ikke uden om en vurdering af den militærpolitiske situation. Det russiske krav har kun én baggrund, nemlig at forhindre de vestlige stormagter i at

fremskyde deres position mod øst ud over de linier, der fremkom ved de tyske hæres besejring og kapitulation. Det reelle krav til en ren dansk administration var et krav om, at de vestlige stormagter ikke fik militært fodfæste på Bornholm.

Så vidt jeg kan vurdere disse forhold, er forudsætningerne i dag de samme som i 1946. Uanset den ændring i strategien, som de nye våben har medført, spiller herredømmet over territoriet vedblivende en afgørende rolle i stormagternes militærpolitiske overvejelser. Sovjetunionens interesse i, at de vestlige stormagter ikke får militært støttepunkt på Bornholm, er ganske den samme som i 1946. At den nye tyske militærmagt i denne sammenhæng må sidestilles med de vestlige stormagter, kan næppe give anledning til tvivl.

Når man på denne måde ser på aftalens formål for at finde dens mening, er der for mig ingen tvivl om, at Danmark stadig må være forpligtet til at opretholde en ren dansk administration uden fremmed deltagelse etc...

Men jeg slutter, hvor jeg begyndte, nemlig at dette er et felt, som er lidet egnet til abstrakte juridiske ræsonnementer.

Den 12. februar 1962

Max Sørensen

Kommentar af direktør Fischer den 25. august 1962.⁴⁸

Enig i, at der ikke kan tillægges de sproglige argumenter større betydning, men ikke enig i professor Max Sørensens konklusion.

Jeg tilslutter mig helt P.J.'s opfattelse, jfr. også daværende direktør Svenningsens påtegning (ref. p. 17-18). Det kan ikke have været meningen, at Danmark skulle påtage sig en evig "servitut" med hensyn til Bornholm.

Foruden de i referatet anførte argumenter kan henvises til, at notevekslingen i 1946 tager sit udspring i den danske note af 28. februar, hvor vi gentagne steder fremhæver, at danske styrker er i stand til alene at klare de militære opgaver. Dette sigtede efter sammenhængen klart til den da foreliggende situation. Dette må derfor også gælde den efterfølgende meningsudveksling.

928. Notits i det sovjetiske regeringsdagblad Izvestija den 10. februar 1962.

Frivillig besættelse

Kortet er helt dækket af markeringer af militære baser.⁴⁹ Territoriet tilhører det lille Danmark, der er beliggende ved Østersøens munding.

På forlangende af NATO's chefer antager Danmark i stadig stigende grad udseende af en militærlejr. Hele det danske territorium er bestrøet med baser, depotanlæg, kaserner og fæstningsanlæg. Alene på den jyske halvø beløber det sig til 60 depoter indeholdende 100 tusinde tons forskelligartet militært gods. Alt sammen til det vesttyske Bundeswehr.

I 1947 fremsatte den danske regering sin velkendte erklæring, hvori det udtaltes: "Danmark er særlig interesseret i en fuldstændig afrustning af Tyskland, således at tysk militarisme for altid vil være udryddet... Regeringens udgangspunkt er, at der må tages effektive forholdsregler til at forhindre, at den tyske ungdom får en militær uddannelse og den tyske militærindustri genopstår..."

Denne erklæring blev støttet af alle folketingsmedlemmer og alle de politiske partier. Men det hindrede ikke de herskende kredse i Danmark i at godkende Vesttysklands indtræden i NATO i 1955 og dermed dets genoprustning.

⁴⁸ Påtegning af direktør Fischer: – Modtaget 21.8.1962. Har ikke set originalen.

⁴⁹ Et Danmarks-kort i omrids med angivelse af militære installationer er aftrykt ved siden af avisnotitsen. Bornholm er dog ikke med på kortet. Under kortet er denne forklarende tekst: – "Kendsgerningerne lader sig ikke skjule. Markeringerne på kortet taler deres eget sprog. De viser, hvor flyvestationer, soldaterkaserner og vesttyske depoter er lokaliseret. Således gennemfører de vesttyske revanchister den frivillige besættelse af landet med de herskende danske kredses samtykke."

Nu om stunder benytter den vesttyske militarisme parolen: “Drang nach Norden” – march mod nord, angiveligt for at forsvare Danmark, “som ikke kan forsvare sig selv”. Men med kontrollen over Danmark stræber Bonn-militaristerne i virkeligheden efter at opnå kontrol over Østersøens munding.

Enhedskommandoens aktioner rækker ligeledes ud til Bornholm, som Danmark har forpligtet sig til ikke at overlade til noget land i militært øjemed. Chefen for landstyrkerne på øen er dansk, men chefen for flådestyrkerne er repræsentant for Bonn.

Forleden begyndte endnu en vintermanøvre i Danmark under navnet “Tangese”. Tilstede under øvelsen er de øverste officerer i den dansk-vesttyske enhedskommando og militærattachéerne fra NATO-landene akkrediteret i Danmark.

De vesttyske militarister glæder sig allerede til snart at kunne opnå det, som nazisterne med magt opnåede i Danmark i 1940: en faktisk besættelse af landet.

Denne fare erkendes i brede kredse i den danske offentlighed, som kategorisk afviser at “samarbejde” med de tyske nazisters arvtagere.

N. Iljin.

929. Notits af kontorchef Torben Rønne, P.J.IV. den 13. marts 1962.⁵⁰

National militær øvelse på Bornholm, 17.-20. marts 1962.

Igennem den sidste uge har kaptajn Sund, chef for Forsvarsministeriets 1. kontor, meddelt mig, at forskellige fremmede militærpersoner tilknyttet herværende ambassader og NATO-hovedkvarteret i Oslo har fremsat anmodning om at overvære den nationale militære øvelse, som er planlagt til at finde sted på Bornholm i dagene 17.-20. marts. Efter aftale har Forsvarsministeriet tilladt, at to medlemmer af den herværende MAAG-mission⁵¹ overværer øvelserne for at bese det materiel, som benyttes. I øvrigt vil NATO-hovedkvarteret i Oslo sende to mand,⁵² men ingen vil være af tysk nationalitet.

Sidste fredag meddelte kontorchef Frederiksen, Forsvarsministeriets 11. kontor, at forsvarschefen havde forelagt spørgsmålet om COMBALTAP's deltagelse som observatør i den pågældende øvelse.⁵³ Sagen blev af Forsvarsministeriet forelagt forsvarsministeren, og sidstnævnte forelagde udenrigsministeren sagen. Den trufne ministerresolution går ud på, at general Tage Andersen⁵⁴ og kontreadmiral Thostrup⁵⁵ godt kan deltage i Bornholmsøvelsen i deres egenskab af medlemmer af de danske styrker, men ikke i deres egenskab af NATO-officerer. Det er samtidigt blevet besluttet – som en følge heraf – at general Tage Andersens stedfortræder i COMBALTAP, general von der Gröben, ikke må deltage som observatør under Bornholmsøvelsen.

⁵⁰ UM 105.Dan.5/1.

⁵¹ Military Advisory Assistance Group – en særlig amerikansk militær rådgivningsenhed med domicil på Østerbrogades Kaserne.

⁵² Marginnote: – De to mand fra AFNORTH kommer ikke (oplyst af kapt. Sund). Rønne 16/3.

⁵³ COMBALTAP: – Commander Allied Forces Baltic Approaches, chefen for den dansk-tyske Enhedskommando dækkende den sydlige del af NATO's nordregion, dvs. Danmark, Slesvig-Holsten og Østersøen. Enhedskommandoen blev officielt oprettet i december 1961 og omfattede fly- og flådestyrkerne i hele den sydlige del af NATO's nordregion og landstyrkerne i det jysk-fynske område samt i Slesvig-Holsten, og landstyrkerne på Sjælland og Bornholm (Østre Landsdelskommando). Enhedskommandoens chef og stabschef skulle altid være en dansk officer, medens den næstkommanderende skulle være en tysk officer. Chefen og hele staben for landstyrkerne på Sjælland og Bornholm skulle altid være ren dansk. Enhedskommandoen, der var en del af NATO's nordregion, skulle kun træde i funktion i krigstid og under fælles NATO-øvelser (Dansk Sikkerhedspolitik, bd. II, bilag 144-148; se organisationsdiagram bilag 146).

⁵⁴ Chef for Enhedskommandoen.

⁵⁵ Stabschef ved Enhedskommandoen.

**Foreign Offices bemærkninger til en udtalelse af Per Federspiel den 13. marts 1962
om den sovjetiske besættelse af Bornholm⁵⁶**

930. Chargé d'affaires G.M. Warr ved den britiske ambassade i Bruxelles til chefen for Northern Department, Foreign Office, R.H. Mason, den 15. marts 1962.⁵⁷

Jeg overværede et foredrag her den 13. marts af hr. Per Federspiel fra Danmark om de skandinaviske betænkeligheder ved Fællesmarkedet.

2. Jeg vil ikke ulejlige Dig med det meste af, hvad han sagde, som var velkendt, men jeg ville være taknemmelig for at få oplysninger vedrørende en bemærkning, han fremsatte. I en historisk indledning tog han det standpunkt, at Skandinavien i almindelighed og Danmark i særdeleshed havde indset, at de ikke kunne regne med nogen som helst hjælp fra stormagterne, hvis de var i knibe, og endnu mindre hvis de blev angrebet. Det første eksempel herpå var krigen med Tyskland i 1864, og det seneste (og her er det punkt, jeg gerne ville spørge dig om) Bornholm-affæren i 1946. Hr. Federspiel sagde, at under diskussionerne om de russiske troppers tilstedeværelse på Bornholm i det år sagde vi til den danske regering, at hvis russerne begyndte på at skabe problemer i Østersøen, kunne danskerne ikke regne med nogen hjælp fra os. Er det sandt? Jeg var selv i Northern Department på det tidspunkt, og sådan som jeg husker det, slår det mig, at selv om der måtte være et gran af sandhed i det, er udtalelsen i sig selv vildledende i kraft af den indsats, som jeg mener, vi gjorde for at få russerne ud, og som i sidste ende kronedes med held.

3. Hvis Du kunne give os materiale, der berigtiger hr. Federspiel, hvis vi antager, at han ikke har ret i sin påstand, eller at den er vildledende, kunne vi gøre god brug heraf og underminere hr. Federspiels tese, at danskerne aldrig har kunnet regne med nogen som helst hjælp fra stormagterne eller os selv i særdeleshed.

Kommentarer i Foreign Office:

Dette forekommer mig at være en helt urimelig beskyldning af danskerne. På et tidspunkt kiggede jeg i Bornholms-papirerne, og jeg har den samme erindring af dem som mr. Warr.

2. Kunne biblioteket finde ud af, om vi faktisk sagde til danskerne, at de ikke kunne forvente nogen hjælp fra os, – og hvilken rolle vi faktisk spillede omkring Bornholm?

[initialer ukendt] 20/3.

Der foreligger ikke noget, der begrundet denne påstand vedr. Bornholm. Danskerne aftalte med os, at spørgsmålet om sovjetisk rømning af Bornholm var en sag, der skulle ordnes af danskerne og russerne, og vi blev ikke på nogen måde bedt om at gribe ind.

C.Woulfe 22/3/63 [Biblioteket]

931. Ambassaderåd Stewart, København, til Mason, Foreign Office, den 2. april 1962.

Vi er lidt i vildrede over hr. Per Federspiels bemærkninger om Bornholm som indberettet af Michael Warr i hans brev af 15. marts. En gennemgang af de papirer fra 1946, vi har her, tyder på, at der virkelig ikke var tale om, at danskerne regnede med, at vi ville hjælpe i tilfælde af, at russerne begyndte at skabe problemer i Østersøen; sagen var snarere den, at de søgte at få os til at reducere størrelsen af vor tilstedeværelse i Danmark for dermed ikke at forsyne russerne med en begrundelse for at opretholde deres tilstedeværelse på Bornholm (se f.eks. sir Alec Randalls telegrammer no. 59 af 12. februar og 152 af 11. marts til Foreign Office). Den danske presse

⁵⁶ FO 371/165878. – Advokat Per Federspiel var folketingsmedlem for Venstre og medlem af Europarådet, og havde været minister for særlige anliggender 1945-47 i Venstre-regeringen Knud Kristensen. Federspiel havde med baggrund i sine ungdomsår tilbragt i England gode forbindelser til britiske politikere.

⁵⁷ Fortroligt.

syntes endog en overgang at insinuere, at problemet var opstået på vor side, fordi vi ved at beholde vore tropper i Danmark gav russerne en berettigelse til at blive på Bornholm.

2. I et brev af 12. marts fra sir Alec Randall til mr. (senere sir) Christopher Warner omtales Federspiels syn på sagen på det tidspunkt. Federspiel synes på det tidspunkt af lord Jowitt⁵⁸ at have fået indtryk af, at russerne ville bruge besættelsen af Bornholm til at presse visse indrømmelser ud af danskerne i sammenhæng med Store Bælt og Øresund. Vi har ingen yderligere referencer her til Federspiels samtale med justitsministeren; men det er tænkeligt, at der er blevet sagt noget dengang, der har bundfældet sig hos Federspiel som manglende vilje til at hjælpe fra vor side. Men med 1946 som baggrund er det svært at forestille sig, hvordan sådan en misforståelse skulle kunne opstå.

3. Vi vil sondere Federspiel om dette ved først givne lejlighed and lade dig vide resultatet heraf.

932. Stewart, København, til Mason, Foreign Office, den 7. april 1962.⁵⁹

Jeg henviser til mit brev 1034/2/62 af 2. april om Bornholm og hr. Federspiel.

2. Ambassadøren fandt en lejlighed ved en reception den 4. april til at spørge Federspiel om hans besynderlige bemærkninger

3. Russerne havde åbenbart på et tidspunkt i 1946 taget det standpunkt, at Danmark var så godt som besat af britiske styrker, og at det følgelig var helt logisk, at de holdt Bornholm besat. Da Federspiel traf lord Jowitt, sagde denne til ham: "Don't imagine that we are in a position to turn the Russians out of Bornholm" – eller noget lignende. Federspiel havde fået indtryk af, at justitsministeren var blevet tilskyndet af regeringen til at udtale sig sådan.

4. Ambassadøren tvivler på, at Federspiels bemærkninger i Bruxelles som et ekko af lord Jowitt bør tages særlig alvorligt.

933. C.A. Thompson, Foreign Office, til G.M. Warr, Bruxelles, den 1. maj 1962.⁶⁰

Jeg beklager, at vi indtil nu ikke har kunnet bidrage noget til den diskussion, Deres brev af 15.marts til Heath Mason igangsatte, og som fortsatte med breve af 2. og 7. april fra Cosmo Stewart, vedr. Federspiels helt urimelige beskyldning om, at vi havde sagt til danskerne, at vi ikke kunne hjælpe dem med Bornholm.

2. Vi har nu gennemgået arkiverne grundigt uden at finde noget, der kunne give grundlag for Federspiels udtalelse, ej heller nogen dokumentation af hans samtale med lord Jowitt. Dette peger i retning af, at hvad justitsministeren måtte have sagt til Federspiel, har han ikke udtalt efter instruktion.

3. Det er sandt, at forud for Potsdam-konferencen henstillede danskerne, at vi over for russerne i Potsdam rejste spørgsmålet om deres troppers tilbagetrækning fra Bornholm, og at vi anbefalede danskerne at henvende sig direkte til russerne (fordi vi tænkte, at russerne ville sige til os, at sagen ikke vedkom os). Vi kan have været utilbøjelige til at forfølge sagen på grund af det antal britiske tropper, der stadig var i Danmark. Men ved udgangen af 1945 var de eneste britiske tropper tilbage i Danmark der på den danske regerings udtrykkelige anmodning for at uddanne de væbnede danske styrker, og i den første uge af januar 1946 underrettede danskerne russerne herom og om, at de var rede til overtage Bornholm fra dem.

⁵⁸ Britisk justitsminister (Lord Chancellor) 1945-51.

⁵⁹ Fortroligt.

⁶⁰ Fortroligt.

4. Da de omsider havde henvendt sig til den sovjetiske regering, syntes danskerne at have ment, at de selv skulle håndtere sagen, og at britisk indgriben kunne gøre mere skade end gavn. Den 28. januar 1946 svarede mr. Noel-Baker på et spørgsmålet i parlamentet, at de sovjetiske troppers afrejse fra Bornholm var en sag, som den danske og den sovjetiske regering skulle ordne direkte indbyrdes, skønt Hans Majestæts regering med glæde ville have ydet hjælp eller givet råd, hvis nogen af regeringerne havde bedt om det. Den danske udenrigsminister var selv blevet spurgt til råds og havde anmodet om, at der blev svaret sådan. Grev Reventlow, den danske gesandt i London, gentog under et besøg i Foreign Office den 25. februar det synspunkt, at den danske regering ikke behøvede vor hjælp. På det tidspunkt fremsattes der i den danske og svenske presse stadig påstande om den fortsatte og uønskede tilstedeværelse af britiske tropper i Danmark (misforståelser, som vi beflittede os på at opklare), men ingen i den danske regering, som vi konstant var i kontakt med, kunne på nogen måde have beskyldt os for ikke at ville hjælpe.

5. Jeg håber, at Federspiel kan overtales til ikke i fremtiden at anføre Bornholm som et eksempel på, at en stormagt er indstillet på at kaste en lille magt for ulvene. Der er intet holdepunkt for at sige, at vi afslog at hjælpe danskerne med Bornholm. Vor meritliste over bistand til mindre allierede er bedre end de fleste.

934. Ambassadør E. Schram-Nielsen, DANATO, Paris, til Udenrigsministeriet den 1. juni 1962.⁶¹

Under den nyligt afsluttede SHAPEX-øvelse fik general Norstad⁶² pludselig meddelelse om, at de østtyske myndigheder havde standset en militærkonvoj på autostradaen til Berlin. Generalen, der var synligt ilde berørt ved denne meddelelse, oplyste senere kort, at konvojen efter visse forhandlinger havde fået lov til at fortsætte.

Da jeg forleden dag havde lejlighed til at tale med general Norstad, spurgte jeg, om der i de seneste dage havde været flere incidenter af den pågældende art. Norstad svarede, at dette ikke var tilfældet, men tilføjede, at den fornævnte henvendelse afveg fra de tidligere derved, at de østtyske myndigheder havde erklæret, at standsningen af konvojen fandt sted "efter højere ordre". Dette var en ny foreteelse, og man kunne ikke vide, hvad der lå bag. I øvrigt havde generalen givet ordre til, at konvojen skulle meddele de østtyske myndigheder, at den skulle vente en time og derefter under alle omstændigheder fortsætte. Kort før timens udløb var der herefter blevet givet tilladelse til, at konvojen kunne køre videre.

I denne forbindelse kom Norstad ind på spørgsmålet om Bornholm, idet han henviste til forsvarschefens indlæg på SHAPEX-øvelsen, der vil være Udenrigsministeriet bekendt.

Norstad udtalte, at admiral Quistgaards indlæg⁶³ havde vakt betydelig interesse. Han var enig med mig i, at en isoleret sovjetrussisk aktion mod Bornholm for tiden kunne lades ude af betragtning, men turde ikke udelukke muligheden af, at USSR under visse omstændigheder kunne ønske at iscenesætte en eller anden form for østtysk eller polsk aktion, der på den ene side ikke direkte engagerede Sovjetunionen, men på den anden side for vestmagterne ville blive et problem, der ville være vanskeligt at løse, fordi risikoen for, at incidentet skulle udvikle sig til en egentlig krig (the risk of escalation), ville være nærliggende.

⁶¹ UM 105.Dan.5/1. – Hemmeligt.

⁶² Chef for NATO's styrker i Europa (SACEUR).

⁶³ Det nævnte indlæg af forsvarschefen er ikke refereret i akterne om Bornholm (UM 105.Dan.5/1).

935. Fuldmægtig Per Frellesvig, P.J.IV. til kontorchef M. Frederiksen, Forsvarsministeriet, den 7. juni 1962.⁶⁴

I den i fotokopi vedlagte indberetning nr. 3365 af 1.d.m. fra NATO-repræsentationen kommer repræsentationen i forbindelse med en samtale, som ambassadør, dr. Schram-Nielsen har haft med general Norstad efter SHAPE-øvelsen, ind på Bornholm-aspektet.

I tilslutning til denne indberetning har viceudenrigsråd Oldenburg fra ambassaderåd Groot modtaget det i fotokopi vedlagte brev⁶⁵ af samme dato, hvori Groot på grundlag af en samtale med to officerer fra Forsvarsstaben, som har deltaget i visse drøftelser med SHAPE, navnlig er inde på de konsekvenser, de nuværende kommandoforhold i Bornholmsområdet vil kunne have i visse situationer, hvor NATO-kommandoerne forudsættes ikke at kunne benyttes.

Hvis Forsvarsministeriet har nærmere oplysninger om, hvad de samtaler, der er ført med SHAPE, går ud på, vil Udenrigsministeriet være interesseret i at modtage underretning.

Påtegninger:

- Ifølge sekretær Wiinblad, FM, ligger sagen for øjeblikket hos Forsvarsministeren. Når dennes udtalelse foreligger, vil UM blive underrettet. 13/8 1962.
- Intet nyt. Sekr. Wiinblad mindet om sagen. 12/9 1962.
- Wiinblad mindet om sagen. 23/10 1962. Bent Haakonsen [sekretær]

936. Notat P.J.IV. den 27. oktober 1962.⁶⁶

Referat.

Kommandoforholdene i tilfælde af begrænset aggression, som ikke involverer NATO (Bornholmsaspektet).

I tilfælde af en aggression mod dansk område af en sådan størrelsesorden, at man må gå ud fra, at NATO involveres, vil kommandoorganerne for de danske styrker være det allierede NATO-kommandoapparat SACEUR-CINCNORTH-COMBALTAP med underliggende kommandoer.

Tænker man sig imidlertid en situation, hvor Danmark fra et af østlandenes side, f.eks. Østtyskland eller Polen, blev gjort til genstand for en begrænset aggression, f.eks. i form af en landgang på den del af dansk territorium, der må betegnes som mest udsat, Bornholm, med henblik på at stille den danske regering og NATO over for et fait accompli, kan det næppe anses for på forhånd givet, at både regeringen og alliancepartnerne i NATO under alle forhold ville være indstillet på at lade hele NATO-apparatet træde i virksomhed.

Spørgsmålet har været drøftet på et møde i SHAPE i april d.å., hvori deltog repræsentanter for Forsvarsstaben. Disse pegede på, at den danske kommandoorganisation vanskeligt tillod en national "treværns" ledelse af sådanne eventuelle lokale angreb, som man af politiske grunde ikke ønskede betragtet som en NATO-konflikt med den følge, at NATO-kommandoapparatet ikke kunne benyttes. Da modstanden mod et sådant angreb efter omstændighederne skal kunne ydes af nationale styrker i et længere tidsrum, har man i Forsvarsstaben taget op til drøftelse, hvordan kommandoproblemet kan løses.

Sagen har også været til overvejelse i Forsvarsministeriet, som i et internt notat (11. kontor referat af 9. august 1962) har peget på følgende tre muligheder for en løsning af problemet:

⁶⁴ UM 105.Dan.5/1. – Hemmeligt.

⁶⁵ Marginnote: – se 105.I.19.c. – [Brevet er ikke i aktpakken 105.Dan.5/1.]

⁶⁶ UM 105.Dan.5/1. – Hemmeligt. Notat af fuldmægtig Per Frellesvig.

Man kunne overveje at bringe forsvarslovens § 3, stk. 2, i anvendelse. Efter denne kan forsvarsministeren, såfremt særlige forhold gør det ønskeligt, overdrage forsvarschefen den øverste operative ledelse af styrkerne af alle tre værn. Man er imidlertid i Forsvarsstaben betænkelig ved denne mulighed, da man vanskeligt kan bestride de deraf flydende planlægnings- og føringsopgaver, med mindre man skridter til udvidelse af staben.

Som en anden mulighed ville man eventuelt kunne træffe aftale med NATO (og SACEUR) om tilladelse til også i tidsrummet forud for NATO's medinddragelse i en konflikt at benytte BALTAP-hovedkvarteret. Denne løsning vil imidlertid i nogen grad præjudicere NATO's stilling til konflikten og vil formentlig blive betragtet som uønskelig. En national brug af de danske officerer, der er integreret i BALTAP's stab, forekommer også vanskelig forenelig med denne kommandoorganisations allierede karakter.

Som en tredie mulighed har Forsvarsstaben peget på, at man til sin tid ved general Tage Andersens tilbagetræden som COMBALTAP udnævner forsvarschefen til hans efterfølger. Forsvarschefen vil herefter – i lighed med SACEUR selv – bestride to funktioner, en som national og en som allieret chef. Han vil derfor på national basis kunne lede treværns-operationer, eventuelt ved anvendelse af en dansk stabskerne under COMBALTAP, som derefter burde tillægges nationale funktioner ud over de allierede.

Nogen løsning af problemet, som må forekomme presserende under de nuværende internationale forhold, synes ikke tilvejebragt.

937. Afdelingschef Gunnar Seidenfaden til P.J.IV. den 29. oktober 1962.⁶⁷

Ifølge direktørens mundtlige referat kom der følgende ud af drøftelsen hos statsministeren den 29. oktober, i hvilket møde deltog udenrigsministeren og forsvarsministeren samt departementschef Langseth⁶⁸ og direktør Fischer:

[...]

3. Forsvarsministeren tager nu personligt initiativ til videre overvejelse vedrørende "Bornholm-kommandoen". Forslag 3 ansås for udelukket, og tankerne går åbenbart mest i retning af forslag 1.⁶⁹

[...]

938. Notits den 27. februar 1963 af viceudenrigsråd Troels Oldenburg om egnede emner til drøftelse under udenrigsminister Gromykos besøg i Danmark i marts 1963.⁷⁰

Direktøren har anmodet Ø.P. og P.J.⁷¹ om en fortegnelse over emner, som udenrigsministeren vil kunne drøfte med udenrigsminister Gromyko under dennes forestående besøg. Tanken er, at denne emneliste snarest skulle telegraferes til Moskva for at forberede russerne på vore ønsker.

En undersøgelse i P.J. afdelingen har vist, at der inden for dennes område ikke synes at være egentlige bilaterale spørgsmål at drøfte. [...]

Tilbage står så de mere generelle politiske problemer. Efter P.J. afdelingens opfattelse er det imidlertid betænkeligt ligefrem at opfordre Gromyko til at drøfte specielle emner af denne art. Naturligvis vil udenrigsministeren kunne vinde større klarhed over det russiske standpunkt i forskellige internationale problemer, men på den anden side risikeres det også, at der bliver lagt et kraftigt pres på Danmark til at indtage bestemte holdninger, vi ikke ønsker at indtage. [...]

⁶⁷ UM 105.Dan.5/1.

⁶⁸ Forsvarsministeriet.

⁶⁹ Der refereres til de tre forslag indeholdt i notat af 27. oktober 1962 ("Referat").

⁷⁰ UM 105 T 1b/1. – Den 7. marts 1963 havde udenrigsminister Per Hækkerup og Gromyko en samtale.

⁷¹ Økonomisk-Politisk Afdeling og Politisk-Juridisk Afdeling.

Skønnes det imidlertid, at man fra dansk side alligevel bør informere Sovjetunionen om, hvilke emner den danske udenrigsminister vil tage op, kunne man tænke sig følgende problemer drøftet: [...]⁷²

Flg. emner bør ikke drøftes (om muligt):

5. Multilateral atomstyrke. Det kan formentlig ikke undgås, at Gromyko kommer ind på dette spørgsmål, og selvom man fra dansk side kan betone sin vilje til ikke at få kontrollen over egne atomvåben og kan betone, at en eventuel aftale om en NATO-atomstyrke vil være begrundet i ønskeligheden af at hindre spredning af kontrollen med denne art af våben, må det være givet, at det ikke er i dansk interesse ved denne lejlighed at drage dette spørgsmål frem.

6. Stationering af atomvåben i Danmark. For en ordens skyld skal bemærkes, at russerne ved flere lejligheder har arbejdet for at opnå et dansk tilsagn om ikke at ville modtage atomvåben på dansk territorium. Selvom regeringens politik er, at man under de nuværende omstændigheder ikke vil modtage sådanne våben, bør man formentlig under ingen omstændigheder afgive blot den svageste form for tilsagn til Sovjetunionen i denne sag.

7. Bornholm. Der er som bekendt uenighed mellem Sovjetunionen og Danmark om fortolkningen af den aftale, der blev indgået i 1946, da russerne rømmede Bornholm. Det vil næppe tjene noget formål på dansk initiativ at tage dette emne op, da det kun kan føre til et yderligere russisk pres.⁷³

939. Udenrigsministeriets Pressebureau. Blad-uddrag. Berlingske Aftenavis den 13. april 1964.⁷⁴

Russiske rapporter om Bornholm

Rønne (BA) – På stranden i Tejn på Bornholm har en fisker fundet seks tykke protokoller stammende fra et russisk skib.

De indeholder foruden almindelige farvandsefterretninger også adskillige oplysninger om bl.a. Bornholm, hvis havne, kirkespir, radarstationer og lignende er omhyggeligt indtegnet.

Protokollerne er affattet på russisk og er foreløbig overgivet til Bornholms Marinedistrikt.

940. Notits af kontorchef Per Frellesvig, P.J.IV, den 27. august 1964.⁷⁵

Kontorchef Frederiksen, Forsvarsministeriet, har i dag telefonisk forelagt mig følgende:

Efter anmodning fra CINCNORTH forbereder forsvarschefen i øjeblikket en orienteringsrejse i Danmark for allierede officerer knyttet til NATO-hovedkvarteret i Kolsås. Der vil blive tale om i alt 20-25 officerer omfattende alle de i AFNORTH repræsenterede nationaliteter. Tidspunktet bliver slutningen af november måned dette år.

Det er fra CINCNORTH's side foreslået, at besøget også kommer til at omfatte Bornholm.

Forsvarsministeriet vil gerne vide, om Udenrigsministeriet har bemærkninger hertil.

Personlig synes jeg, at officererne også bør kunne komme til Bornholm. CINCNORTH selv har tidligere været der. Derimod har UM som bekendt tidligere modsat sig, at COMBALTAP's tyske stedfortræder – dengang von der Gröden – kom til Bornholm.

Der synes nu at være anledning til, at situationen omkring Bornholm efterhånden "normaliseres".

⁷² De 4 punkter, der her anføres er: FN, nedrustning, Berlin, og det europæiske spørgsmål, specielt den fransk-tyske traktat.

⁷³ Af referatet af samtalen den 7. marts 1963 fremgår, at Bornholm ikke blev nævnt.

⁷⁴ UM 105.Dan.5/1.

⁷⁵ UM 105.Dan.5/1.

Påtegning:

Direktøren finder, at UM ikke har bemærkninger til det foreslåede besøg.

28/8 64. Gunnar Seidenfaden [afd. chef]

941. Chefredaktør Erling Brøndum, Bornholms Tidende, til chefen for Udenrigsministeriets Presse- og Informationsafdeling, Kai Johansen, den 5. januar 1965.⁷⁶

Ved sidste pressemøde med udenrigsministeren var De så elskværdig at sige, at vi – de tilstedeværende pressefolk – var velkomne til at søge orientering hos Dem i udenrigsministerielle anliggender.

Den invitation vil jeg gerne benytte mig af.

Som De ved, har Bornholms specielle forhold – dels den geografisk fremskudte position mod øst, dels den russiske besættelse i 1945-46 – med mellemrum været berørt. Det er sket og sker i tidsskrifter og blade, og det skete i den russiske note for nogle år siden – det var vel om enhedskommandoens oprettelse.

De ved også, at man som redaktør for et provinsblad ikke blot skal skrive i sin avis, men også ofte ventes at være brugbar som almen rådgiver og meningsbærer i sluttede kredse eller over for enkeltmand. Ved de lejligheder, hvor spørgsmålet om Bornholm udenrigspolitisk og militærpolitisk har været rejst, har jeg i høj grad følt savnet af den viden, der gør det muligt at have en mening om tingene. Det ville være mig til nytte – ikke til videregivelse, men som grundlag for fornuftig meningsdannelse alment og i aktuelle situationer, hvor spørgsmålet atter måtte blive rejst – at være oplyst om, hvilke mere eller mindre formelle aftaler, forhandlinger og overvejelser man i Forsvarsministeriet og/eller Udenrigsministeriet har henholdsvis indgået, deltaget i eller gjort sig om Bornholm.

Jeg vil derfor spørge Dem, hvorvidt De ved lejlighed ville kunne forelægge mig, hvad man har – enten mundtligt eller ved at lade mig gennemse akterne i ministeriet – i sagen. Hvis man intet har, så er det jo også værd at vide. Hvis man har noget, men ikke i fuldt omfang kan orientere mig om det, så vil jeg naturligvis helst lade spørgsmålet falde igen, fordi det er bedre at vide, at man intet ved, end at tro at man ved noget, der alligevel kun er halv besked.

Det er heldigvis ikke et spørgsmål, der er aktuelt for tiden, men det har i årevis irriteret mig at være uvidende på området, og Deres venlige opfordring giver altså stødet til, at jeg forelægger mit ønske for Dem.

942. Notits P.J.IV, den 6. februar 1965.⁷⁷

Anmodning fra redaktør Erling Brøndum, Bornholms Tidende, om at blive gjort bekendt med de på UM's akter beroende oplysninger om Bornholm.

[...] ⁷⁸

IV. Som det fremgår af det foregående, har Sovjetunionen forsøgt at anlægge en udvidende fortolkning af aftalen af 1946 – en fortolkning, der stedse er blevet afvist fra dansk side.

Spørgsmålet har senest været genstand for en indgående undersøgelse i Udenrigsministeriet i begyndelsen af 1962.⁷⁹ Konklusionen af denne undersøgelse blev, at det ikke kan have været meningen, at Danmark i henhold til aftalen skulle have påtaget sig "en evig servitut" med hensyn

⁷⁶ UM 105.Dan.5/1. – Brevet fra redaktør Brøndum blev af Presseafdelingen den 19. januar videresendt til P.J.I. til udtalelse, hvorfra det den 20. januar uden kommentarer blev sendt videre til P.J.IV., hvor spørgsmålet var hjemmehørende.

⁷⁷ UM 105.Dan.5/1. – Notits af sekretær Benny Kimberg.

⁷⁸ Udeladt er her et resumé af de noter om Bornholm, som blev udvekslet i forbindelse med rømningen i 1946, samt af notevekslingerne i 1952-53 og i 1961, hvor Bornholm igen blev bragt på bane i de sovjetiske noter.

⁷⁹ Referat af 5. februar 1962 med responsum af folkeretsrådgiveren, professor Max Sørensen og kommentar af direktør Fischer (aftrykt ovenfor). Der var ikke enighed om konklusionen. Den her nævnte konklusion er direktør Fischers.

til Bornholm. Den danske regering havde ved noten af 8. marts ikke påtaget sig særlige forpligtelser over for Sovjetunionen, hverken med hensyn til Bornholm eller nogen anden del af landet.⁸⁰

Påtegninger:

De foretagne undersøgelser har vist, at de ovenfor af sekretær Kimberg citerede noter m.v. ikke alle synes at have været offentliggjort. I betragtning heraf forekommer det at være den rigtigste fremgangsmåde, om redaktør Brøndum opfordres til under næste besøg i København at modtage en mundtlig orientering i P.J.IV. Såfremt Presseafdelingen kan bekræfte den seriøsitet, som brevet i øvrigt vidner om, synes der intet at være til hinder for, at Udenrigsministeriets orientering helt følger ovenstående notits punkt I-III og således trækker de afvigende danske og sovjetiske standpunkter op. En sådan mundtlig orientering synes også bedst egnet til at overbevise redaktøren om, at der ikke foreligger "hemmelige aftaler".

Svarnotits til Presseafdelingen vedlægges.

Den 6. marts 1965. F. Kiær ([fuldmægtig])

Er rede til at orientere redaktør Brøndum under hans næste besøg i København.

9/3 Per Frellesvig [kontorchef]

943. Notits af kontorchef Per Frellesvig, P.J.IV, til Presse- og Informationsafdelingen den 6. marts 1965.⁸¹

Idet kontoret hoslagt tilbagesender redaktør Brøndums brev af 5. januar dette år til udenrigsråd K. Johansen, skal man meddele, at kontoret er rede til at give redaktøren den ønskede mundtlige orientering under dennes næste besøg i København.

Påtegning i P.J.IV. den 2. februar 1966 på notitsen til Presse- og Informationsafdelingen:

Originalen til denne notits går dato fundet på vore akter, hvor den tilsyneladende er blevet indbundet uden at have været vist presseafdelingen! KJ⁸² orienteret.

Originalen dags dato (med bilag) givet redaktør Høgsbro Holm fra Presseafdelingen. Han vil bede Bengt Petersen⁸³ forklare hr. Brøndum sagen. – 2/2 66. F. Kiær.

944. Udenrigsministeriets Presse- og Informationsafdeling. Blad-uddrag. Artikel af redaktør Niels Jørgen Haagerup i Information den 7. maj 1965.⁸⁴

Hvad har Danmark lovet russerne om Bornholm?

Modstridende dansk og sovjetisk fortolkning af Danmarks forpligtelser efter øens rømning af russerne i 1946.

[...] ⁸⁵

⁸⁰ Marginnote: – Måske lidt stærkt udtrykt, idet vi dog i hvert fald påtog os, at kun danske tropper overtog bevogtningen (uden nærmere angivelse af dette arrangements varighed). Per Frellesvig [kontorchef].

⁸¹ UM 105.Dan.5/1.

⁸² Kai Johansen.

⁸³ Leder af pressetjenesten.

⁸⁴ UM 105.Dan.5/1. – Inden sin ansættelse ved Information var Haagerup dansk presseofficer ved NATO's nordregion.

⁸⁵ Det indledende korte afsnit om markeringen af 20-året for de sovjetiske bombardementer og den efterfølgende befrielse af Bornholm er udeladt her.

Usikker viden

Forud for evakueringen var gået dansk-russiske forhandlinger og en noteudveksling, hvorom der i dag kun eksisterer begrænset viden. Det er ikke usædvanligt, at forhandlinger og noteudvekslinger af denne art holdes hemmeligt, men det har for Bornholms vedkommende fået den virkning, at mange mennesker tror, at Danmark har givet Sovjetunionen særlige løfter om Bornholm for at opnå, at russerne rømmede øen.

Det forlyder især, at Danmark har lovet Sovjetunionen, at man aldrig vil tillade stationering af fremmede styrker på øen. Det er i det mindste en kendsgerning, at der aldrig under NATO-øvelser har været sendt udenlandske hærstyrker som tyske eller britiske til Bornholm. Om nogen permanent stationering har der aldrig været tale.

Dansk note af 8. marts 1946

*En undersøgelse af, hvad Danmark rent faktisk har lovet russerne, viser, at vi har lovet meget mindre, end mange tror, men at vi i praksis har optrådt, som om vi har lovet så meget som de fleste mener!*⁸⁶

Under den dansk-sovjetiske noteudveksling om Bornholm sendte den danske regering den 8. marts en i sin helhed aldrig offentliggjort note til Moskva. Denne note er flere gange blevet anført i senere sovjetiske henvendelser til Danmark. Det skete to gange under den danske stationeringsdebat i 1952-53, da det alvorligt overvejedes herhjemme at modtage et tilbud om at stationere allierede fly-eskadriller i Danmark til løsning af de luftforsvarsopgaver, som det talmæssigt meget lille danske flyvevåben ikke magtede.

Der fremkom således en sovjetrussisk erklæring den 1. oktober 1952, som erindrede om den danske note af 8. marts 1946 og dennes forpligtelse for den danske regering til at etablere sin administration på øen uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper. Omtalen af den danske notes indhold var korrekt. Den daværende udenrigsminister Ole Bjørn Kraft påpegede imidlertid i en tale nogle måneder senere – i april 1953 – at den sovjetiske påmindelse var “upåkrævet og ubegrundet”, da man ikke havde planer om at få fremmede tropper til Bornholm. Den var tillige “uberettiget”, da forpligtelsen i noten af 1946 ikke tog sigte på en ubegrænset fremtid, men kun på overgangstiden indtil genoprettelsen af normale forhold.

Danmark lovede med andre ord i noten af 8. marts 1946 at ville etablere sin administration på øen uden bistand af fremmede tropper – og intet andet.

Ny udvidelse af fortolkningen

I et sovjetisk memorandum af 28. januar 1953, da den danske stationeringsdebat endnu ikke var afsluttet (det skete først i juni samme år med socialdemokratisk afvisning af en stationering), tillagde den sovjetrussiske regering imidlertid den danske note af 8. marts 1946 betydning i territorial henseende ud over Bornholm. Det blev sagt i den sovjetiske henvendelse, at den danske regering ved at tillade stationering af fremmede tropper i Danmark klart ville afvige fra den stilling, den indtog i 1946.

Sovjetunionen har altså ikke blot villet tillægge den danske forpligtelse fra 1946 en varig karakter ved at tale om den danske administrations “opretholdelse” i stedet for blot dens “etablering”, men også søgt at overføre den til resten af landet, som om Danmark har lovet Sovjetunionen, direkte eller indirekte, ikke at tillade fremmed stationering.

Det har Danmark ikke lovet, i øvrigt i modsætning til Norge, der under en noteudveksling med Sovjetunionen kort før Atlantpagtens underskrivelse i 1949 gav tilsagn om ikke at ville tillade stationering af fremmede styrker, “medmindre Norge udsættes for angreb eller trusler om angreb.”

Fra dansk side har man i den førnævnte tale af daværende udenrigsminister Ole Bjørn Kraft og muligvis også på anden mere direkte måde gjort rede for det danske standpunkt, hvorefter Sovjetunionens fremstilling af den danske forpligtelse fra 1946 betegnes som fejlagtig.

Ny sovjetisk note med omtale af Bornholm

Imidlertid dukkede den sovjetiske fortolkning af den danske note fra 1946 påny op under den såkaldte notekrise i 1961, da man fra sovjetisk side flere gange protesterede mod etableringen af

⁸⁶ Kursiveringen her og i det følgende er som i artiklen.

Enhedskommandoen for den sydlige del af NATO's nordregion, altså det kommandoorgan, som noget upræcist betegnes som den dansk-tyske fælleskommando.

Det hed i en sovjetisk regeringserklæring, som den 12. december 1961 blev afgivet til den danske Moskva-ambassadør bl.a.:

“Den sovjetiske regering finder, at den påtænkte inddragelse af Bornholm, der i sin tid blev befriet af sovjetiske tropper fra hitleriske okkupanter, i det område, der underlægges fælleskommandoen, i hvilken de overlevende hitlerister vil dominere, strider imod ånd og bogstav i den danske regerings forsikringer af 8. marts 1946 om, at Danmark er rede til “med sine egne styrker uden nogen som helst deltagelse af udenlandske tropper at besætte Bornholm og dér fuldt ud oprette sin forvaltning.” ”

Det danske svar blev afgivet kun to dage senere, og heri blev det sagt:

“I den sovjetiske erklæring hævdes det, at den påtænkte inddragelse af Bornholm i det område, der underlægges enhedskommandoen, strider imod de af den danske regering i forbindelse med de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm afgivne forsikringer af 8. marts 1946. Den danske regering må afvise denne betragtning. Gennemførelsen af enhedskommandoen betyder ingen ændring i den bestående tilstand, hvorefter der kun er danske styrker på Bornholm under dansk kommando.”

Bornholm og NATO

Svaret henholdt sig altså til det rent faktiske og bestred ikke den sovjetiske fortolkning af den danske note af 1946, hvorefter der skulle eksistere en blivende dansk forpligtelse til ikke at stationere udenlandske tropper på Bornholm.

Rent faktisk hører Bornholm som det øvrige Danmark under Enhedskommandoens område. Ingen udenlandsk officer vil dog i givet fald kunne have en direkte kommandoret over styrkerne på øen. Kommandolinien i NATO går fra øens danske kommandant over chefen for landstyrkerne øst for Store Bælt – identisk med chefen for Østre Landsdelskommando – og op til chefen for Enhedskommandoen, en dansk officer, og videre til chefen for Nordregionen, som er englænder. Enhedskommandoen vil kun i krigstilfælde og efter beslutning af den danske regering kunne overtage sine operative beføjelser.

Danmarks motiver

Når man ikke fra dansk side i 1961 slog ned på den fornyede sovjetiske fejlfortolkning af noten fra marts 1946, hænger det givetvis sammen med, at *Danmark i hele perioden fra 1946 har optrådt som om der forelå en varig forpligtelse til ikke at acceptere udenlandske tropper på Bornholm.*

De skiftende danske regeringer har været opmærksom på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms beliggenhed gør sig gældende for øen – for at anvende den formulering, som den danske udenrigsminister brugte i den tidligere citerede tale i april 1953.

Sagt med andre ord har Danmark vist forståelse for den udtrykte sovjetrussiske og for øvrigt også polske ængstelse for, at Bornholm skulle blive udbygget til et NATO-støttepunkt, og endog “et springbræt for angreb på baltiske lande”, som den polske udenrigsminister engang har sagt for mange år siden. Den danske regering har ved at undlade at lade udenlandske styrker placere på Bornholm under øvelser villet fjerne en mulig frygt for, at øen skulle blive benyttet som en fremskudt “NATO-angrebsbase”.

På den anden side har den danske regering naturligvis aldrig kunnet godkende, at dens forpligtelser fra 1946 går videre end dens ordlyd berettiger til. Man har lige så lidt ønsket at skabe det indtryk, at Bornholm ligger så yderligt, at NATO-garantien for dansk område ikke skulle gælde Bornholm. Militære NATO-chefer i Europa, herunder også den øverste chef for alle NATO-styrker i Europa, har flere gange om Bornholm erklæret, at et angreb på Bornholm vil være at betragte som et angreb på en hvilken som helst anden del af det territorium, som dækkes af Atlantpagten.

Usikker vurdering

Derimod har uvisheden om, hvor langt man skulle udstrække den danske hensynsfuldhed over for en reel eller foregiven russisk frygt, gjort militære danske kredse usikre med hensyn til tilrådeligheden af visse øvelsesmæssige dispositioner. Usikkerheden er søgt bortvejret under

forhandlinger med Udenrigsministeriet, og det er altid det politiske forsigtighedshensyn, som har været udslagsgivende simpelthen ud fra den opfattelse, at *man på intet tidspunkt har fundet, at de militære grunde til at ændre denne politik har været så stærke som de politiske grunde til i k k e at gøre det.*

Under forudsætning af en udvikling hen imod stabilitet i Østersøen og ringe politisk spænding i Norden og Østersøområdet er der derfor ingen grund til at forvente en ændring af den hidtidige danske politik, der uden at reducere værdien af NATO-garantien tildeler Bornholm en vis særstilling for at imødekomme Sovjetunionens udtalte ængstelse.

Tilbage står imidlertid, at man fra sovjetisk side i flere henvendelser har anlagt en urigtig udvidende fortolkning af den danske engangsforpligtelse i noten af 1946 og antagelig vil fastholde den, hvis der ved en senere lejlighed skulle være anledning for den sovjetiske regering til på ny at beskæftige sig med Bornholm. Den danske politik med hensyn til Bornholm har klart til hensigt at forebygge, at en sådan anledning gives den sovjetiske regering.

**945. Oberstløjtnant S.-A. Iversen, Forsvarsstaben, til fuldmægtig F. Kiær, P.J.IV.
den 25. januar 1966.⁸⁷**

I henhold til mundtlig aftale tilsendes hoslagt i fotokopi uddrag af "Reserveofficeren", jan. 66, hvor der er hentydet til Bornholm.

Jeg vedlægger endvidere i fotokopi uddrag af Tidsskrift for Søværnen, jan. 66, hvor hele den svenske artikel nu er gengivet på dansk.

Jeg har kontrolleret oversættelsen fra svensk fra Kungl. Krigsvetenskaps Akademiens Handlinger og Tidsskrift, 7. hæfte 65.

Den svenske artikel er således nu gengivet i 2 danske tidsskrifter. Endvidere ved jeg den findes i en engelsk oversættelse udgivet af HQ AFNORTH.⁸⁸ Herudover er det vel tænkeligt, at den er gengivet i andre publikationer. Det vil derfor nok være rigtigt, at en imødegåelse finder sted på en eller anden måde. Foreslår, at De kontakter mig, når De har læst de famøse afsnit. Så kan vi drøfte, hvad der evt. videre bør foretages.

946. Notits af fuldmægtig F. Kiær, P.J. IV., den 26. januar 1966.⁸⁹

Svensk artikel om forsvaret af Bornholm.

1. Fra oberstløjtnant S.A. Iversen, Forsvarsstaben, har referenten modtaget vedlagte to fotokopier, der er uddrag af bladene "Reserveofficeren" og "Tidsskrift for Søværnen", hvori gengives en artikel, der har været optaget i et svensk militært tidsskrift, om Østersø-forsvaret; (artiklens forfatter er den svenske kommandørkaptajn Torgil Wulff).

Artiklen indeholder flere urigtigheder og unøjagtigheder om forsvaret af Bornholm.

Oberstløjtnant Iversen har endvidere oplyst, at en engelsk oversættelse af artiklen er udgivet af HQ AFNORTH.

2. Efter at artiklerne har været forelagt den fungerende chef for P.J., har referenten meddelt oberstløjtnant Iversen, at man ikke ville foretage noget herfra i sagen. Referenten støttede under samtalen oberstløjtnant Iversen i det hensigtsmæssige i, at man gennem Forsvarsstaben fik redaktøren af de to danske tidsskrifter til i et nummer at anføre, at den pågældende artikel stod for den svenske forfatters egen regning og indeholdt flere unøjagtigheder om danske forhold.

Forsvarsstaben ville nu udarbejde en passende "passus" herom og derefter indhente Udenrigsministeriets indforståelse med dette eventuelle skridt.

⁸⁷ UM 105.Dan.5/1.

⁸⁸ Hovedkvarteret for NATO's nordregion.

⁸⁹ UM 105.Dan.5/1.

For så vidt angår AFNORTH-aspektet, har oberstløjtnant Iversen supplerende oplyst, at det var pressetjenesten, der havde foretaget denne udgivelse, og at der allerede fra Forsvarsstabens side var protesteret over for AFNORTH.

947. Artikel af den svenske kommandørkaptajn Torgil Wulff i "Tidsskrift for Søværnen" januar 1966.

[...]

Der er i denne forbindelse også grund til at berøre den forøgede vesttyske øvelsesaktivitet i den centrale Østersø. Set fra et vesttysk synspunkt er det naturligt, at man søger frem i Østersøen for at få et tilstrækkeligt stort øvelsesområde; men fra Sovjets side opfatter man formentlig ikke situationen på samme måde. Man går her sandsynligvis ud fra det alvorligste alternativ, dvs. at de vesttyske enheder over offensiv virksomhed rettet mod Sovjet. På denne baggrund er det naturligt, at den vesttyske øvelsesvirksomhed intensivt bliver overvåget af Sovjet, og det kan også forudsættes, at det nøje kontrolleres, at svensk territorialfarvand ikke anvendes under de vesttyske øvelser. Det må formodes, at øvelsesvirksomheden forøges i takt med den vesttyske flådes fortsatte opbygning, hvilket kan få sikkerhedspolitiske konsekvenser for det alliancefrie Sverige.

Den forøgede vesttyske interesse for Østersøen kan foranledige modforholdsregler fra Sovjets side, dels i form af øgede oprustninger, dels i form af politisk og/eller militær offensiv mod visse områder af særlig betydning. Et sådant område er Bornholm, som allerede for 20 år siden var genstand for russisk opmærksomhed. I forbindelse med sovjetstyrkernes evakuering i 1946 undertegnede en aftale, hvori Danmark forpligtede sig til ikke at anvende udenlandske tropper til øens forsvar. Fra sovjetisk side har man næret bekymring for, at vesttyske afdelinger eventuelt skulle blive anvendt på Bornholm; der har dog ikke hidtil været tegn herpå.

I den nye situation, som er indtrådt i Østersøen med Vesttysklands oprustning, har Bornholm fået en forøget betydning. I forbindelse med Bornholm findes der gode muligheder for at etablere en spærring som hindring mod indtrængen vestfra mod den centrale Østersø. Fra Sovjets side kan det være ønskværdigt at hindre de vesttyske enheders bevægelse i Østersøen, og en russisk militær aktion mod Bornholm vil ikke forekomme vanskelig, da øen på nuværende tidspunkt kun forsvares af svage danske styrker. En russisk aktion ville ganske vist betyde angreb mod en del af NATO-området; men det må vurderes, at NATO's modforholdsregler ville få et begrænset omfang, da NATO formentlig ikke ville risikere en udvidelse af konflikten. Uden at komme ind på rent militære forhold kan det dog konstateres, at en spærring i forbindelse med Bornholm formentlig ikke ville blive effektiv, medmindre den omfattede svensk territorialfarvand ud for Skånes sydøstlige kyst. Enhver forandring af Bornholms status vil derfor få sikkerhedspolitiske konsekvenser for Sverige.

948. Udkast den 31. januar 1966 til skrivelse fra Forsvarsstabens til redaktøren af Tidsskrift for Søværnen, kommandør Heisterberg-Andersen.⁹⁰

I januarnummeret af Tidsskrift for Søværnen er gengivet et foredrag, holdt af den svenske kommandørkaptajn Torgil Wulff (foredraget refereret i Kungliga Krigsvetenskaps Akademiens Handlingar og Tidsskrift, 7. hæftet 1965).

I det pågældende foredrag er visse problemer vedrørende forsvaret af Danmark behandlet ud fra forkeret anførte forudsætninger. Jeg vil derfor være taknemmelig, om redaktionen af Tidsskrift for Søværnen i førstkommande nummer af tidsskriftet vil optage en berigtigelse, hvorved der gøres opmærksom på følgende:

a. [...]

b. Det er ikke rigtigt, at Danmark i forbindelse med sovjetstyrkernes evakuering af Bornholm forpligtede sig til aldrig at anvende udenlandske tropper til øens forsvar. Sovjetregeringen gik ind på evakuering, efter at den danske regering havde udsendt en erklæring gående ud på, at Danmark

⁹⁰ UM 105.Dan.5/1. – Udkastet er sendt til fuldmægtig Kiær, P.J.IV.

uden deltagelse af udenlandske tropper øjeblikkeligt kunne sende styrker til øen og helt igennem etablere en ren dansk administration.

Allerede i 1953 påpegede den danske udenrigsminister i en tale, at forpligtelsen i noten fra 1946 ikke tog sigte på en ubegrænset fremtid, men kun på overgangstiden, indtil genoprettelsen af normale forhold.

c. Det af kommandørkaptajn Wulff anførte om NATO's modforholdsregler i tilfælde af et isoleret angreb mod Bornholm er ganske misvisende og står helt for kommandørkaptajnens egen regning. Fra dansk side er der ingen tvivl om, at et angreb mod Bornholm vil være at betragte som et angreb på en hvilken som helst anden del af det territorium, som dækkes af Atlantpagten, med andre ord, at pagtens artikel 5 træder i kraft, hvorefter der straks skal tages skridt for at genoprette og opretholde sikkerheden.

Det er under ingen omstændigheder NATO's politik at affinde sig med tab af noget landområde, og dette gælder selvsagt også, hvis landområdet er Bornholm.

949. Notits af fuldmægtig F. Kiær, P.J.IV. den 1. februar 1966.⁹¹

Forslag til redaktionel notits, der efter underhåndsaftale optages i de militære tidsskrifter, der har aftrykt den svenske kommandørkaptajn Wulffs foredrag:

“I tidsskriftets januar-nummer var gengivet et sikkerhedspolitisk foredrag holdt af den svenske kommandørkaptajn Torgil Wulff.

Da redaktionen er blevet gjort opmærksom på, at foredraget i omtalen af danske forhold indeholder oplysninger, der må betegnes som ukorrekte, skal redaktionen ikke undlade at understrege, at foredragets indhold selvsagt står for forfatterens egen regning.”

Påtegning:

2 kopier af ovenstående dags dato sendt underhånden fra kontorchef Frellesvig til kontorchef Frederiksen, [Forsvarsministeriet] 11. kontor. – 1/2-66 F. Kiær

950. Notits af kontorchef Per Frellesvig, P.J.IV. den 9. februar 1966.⁹²

Antagelig foranlediget af forskellige misvisende oplysninger om 1946-aftalen med Sovjetunionen vedrørende Bornholms rømning, indeholdt i Tidsskrift for Søværnen (foredrag holdt af den svenske kommandørkaptajn Torgil Wulff), har kommandørkaptajn Pranov, COMNAV-BALTAP-hovedkvarteret⁹³ i Kiel, forespurgt bibliotekar Teisen, Marines Bibliotek (SU 3293), om han kunne få teksten til de i sin tid trufne aftaler om Bornholm.

Hr. Teisen har derefter rettet henvendelse til arkivar Kjølens, som har henvist til P.J.IV.

Jeg modtog i går efter aftale hr. Teisen på mit kontor og gav ham en mundtlig briefing om de relevante aktstykker vedrørende Bornholm. Jeg bad ham meddele kommandørkaptajn Pranov, at såfremt han ønskede yderligere, herunder skriftlig, orientering, måtte han gå kommandovejen.

Jeg har samtidig orienteret kontorchef Frederiksen, Forsvarsministeriet, om henvendelsen.

⁹¹ UM 105.Dan.5/1.

⁹² UM 105.Dan.5/1.

⁹³ Enhedskommandoens flådeledelse.

Referat

Retningslinier for godkendelse af
NATO-øvelser med dansk deltagelse.

I. Hidtidige retningslinier.

Egentlige retningslinier for Udenrigsministeriets godkendelse af NATO-øvelser med dansk deltagelse eksisterer ikke. Det interministerielle Koordinationsudvalg for NATO-sager udarbejdede ganske vist i 1953 et sæt vejledende regler for dansk deltagelse i allierede øvelser i Østersøen (herunder Bornholm). Disse regler er dog ikke til fulde blevet efterlevet, hvilket ikke mindst skyldes, at reglerne fastsattes på et tidspunkt, hvor Forbundsrepublikken Tyskland endnu ikke var optaget i NATO, og dansk-tysk militært øvelsessamarbejde derfor forekom utopisk.

Som følge af Udenrigsministeriets stillingtagen til en række konkrete øvelses afholdelse har der naturligvis udviklet sig en form for praksis. Denne praksis harmonerer sikkert ikke på alle punkter med de i dag rådende udenrigspolitiske forhold og måske ej heller med den militærtekniske (og strategiske) udvikling, hvilket har sin baggrund i, at Udenrigsministeriets konkrete afgørelser er truffet på forskellige tidspunkter og under hensyn til de på disse tidspunkter herskende forskellige udenrigspolitiske forhold.

I det følgende skal visse dele af denne praksis i korthed omtales, ligesom der vil blive anført nogle af de betingelser, som Udenrigsministeriet har lagt vægt på skulle være opfyldt – eller som Udenrigsministeriet direkte har stillet krav om at få opfyldt – for at kunne godkende de pågældende øvelses afholdelse:

1. Øvelser på Bornholm må ikke finde sted. Overflyvning af eller landing på Bornholm er ikke tilladt. Bornholm må under øvelserne alene anløbes af danske og efter omstændighederne af norske fartøjer.

Det tilføjes, at bestemmelserne i den dansk-tyske forvaltningsaftale af 27. marts 1963 om overflyvnings- og landingstilladelser for de to landes militære fly også finder anvendelse på Bornholm. Det blev imidlertid i forbindelse med aftalens indgåelse betydet det tyske udenrigsministerium, at tilladelse til overflyvning af og landing på Bornholm i overensstemmelse med gældende praksis i tilslutning til den danske standardordning for indhentelse af overflyvnings- og landingstilladelser for militære NATO-fly fortsat ikke ville kunne forventes givet.

2. Så vidt det ses af akterne, har Udenrigsministeriet ikke taget principiel stilling til, hvorvidt NATO-øvelser vil kunne finde sted i eller over bornholmsk territorialfarvand. For at undgå at Udenrigsministeriet vil blive præsenteret for halvfuldbyrdede kendsgerninger, har den skrivelse, hvormed Udenrigsministeriet meddeler sin principielle godkendelse af Nordregionens øvelsesprogram, siden 1961 indeholdt en passus om, at Udenrigsministeriet henstiller, at flådeøvelser ikke forberedes med anløb af bornholmske havne eller bornholmsk territorialfarvand, forinden Udenrigsministeriet har haft lejlighed til at ytre sig i sagen. Så vidt det ses, har NATO-flådeøvelser siden 1961 ikke fundet sted inden for bornholmsk territorialfarvand.⁹⁵

3. Med hensyn til den østlige afgrænsning af øvelsesområdet i Østersøen nåede man i 1953 i koordinationsudvalget til enighed om, at øvelser øst for længdegraden 13° 10' måtte antages at kunne være forbundet med politiske betænkeligheder. Øvelser ville dog kunne planlægges øst for denne linie og indtil længdegraden 17° 00' under forudsætning af, at der ikke i øvelserne indgår allierede skibsenheder større end destroyere, at øvelsernes omfang begrænses til det af

⁹⁴ UM 105.I.5.a/2. – Hemmeligt. Notat af sekretær Finn Erskov,

⁹⁵ Marginnote: – Og vist i øvrigt heller ikke før 1961? P. Frellesvig (kontorchef).

øvelsetekniske hensyn strengt fornødne, at øvelsernes defensive karakter understreges og tydeliggøres i pressemeddelelser etc., samt at allierede luftfartøjer kun deltager i øvelserne i et begrænset antal, hvortil kommer de ovenfor under punkt 1 nævnte begrænsninger.

I praksis har Udenrigsministeriet ikke villet acceptere afholdelsen af øvelser i Østersøen øst for meridianen 16°.

Til illustration af at også NATO's militære ledelse tillægger afgrænsningen af øvelsesområdet i Østersøen betydning, er det ikke uden interesse i denne forbindelse at nævne flådeøvelsen FRESH WATER, der fandt sted i 1961. Denne øvelse var planlagt med østlig grænse 16° 30', dvs. 30' østligere end tidligere – og i øvrigt også senere – afholdte fællesøvelser i Østersøen. Under hensyn til de daværende politiske forhold (Berlin-krisen) blev øvelsesområdets østgrænse forskudt til 16° efter henstilling fra Udenrigsministeriet. Efter SACEUR's henstilling kom vesttyske flådeenheder imidlertid ikke til at deltage i øvelsen øst for en linie fra Trelleborg til Rygen.

I den skrivelse, hvormed Udenrigsministeriet meddeler sin principielle godkendelse af Nord-regionens øvelsesprogram udtales det, at Udenrigsministeriet går ud fra, at de af øvelsesprogrammet omfattede NATO-flyveøvelser med dansk deltagelse ikke indebærer operationer øst for en linie fra Stevns til Femerns østkyst. Denne passus blev første gang optaget i skrivelser i 1965, efter at Forsvarsministeriet under hånden havde oplyst, at det var i overensstemmelse med gældende praksis, at flyveoperationer normalt ikke fandt sted øst for denne linie. Der er dog ikke på nogen måde tale om, at Udenrigsministeriet modsætter sig, at flyvninger finder sted øst for linien – man ønsker blot i givet fald at få sagen forelagt til særskilt godkendelse.

4. Med hensyn til den sydlige afgrænsning af øvelsesområdet i Østersøen har Udenrigsministeriet stedse fastholdt, at ingen egentlig øvelsesvirksomhed må finde sted nærmere end 15 sømil fra den østtyske eller polske kystlinje. Udenrigsministeriet har dog i særlige tilfælde – af hensyn til minestrøgne ruter eller for ikke at forvolde den vesttyske flåde for mange vanskeligheder – godkendt, at sejlads til og fra det egentlige øvelsesområde kunne finde sted inden for 15 sømil fra den østtyske kystlinje.

Det bemærkes, at det er tilladt danske skibe – der ikke deltager i øvelse – at sejle helt ind til grænsen for østtysk og polsk territorialfarvand (3 sømil fra kystlinjen). Dette finder jævnligt sted, f.eks. i efterretningsøjemed.

[...]

952. Notits P.J.IV. den 23. maj 1966.⁹⁶

Joint Formal Acceptance Inspection på Bornholm.

1. Forsvarsministeriet har ved skrivelse af 21. maj dette år meddelt, at der i tiden 1.-3. juni 1966 påregnes afholdt "Joint Formal Acceptance Inspection" for de NATO-finansierede installationer på Early Warning stationen på Bornholm.

Ved inspektionen repræsenteres NATO-myndighederne af 3 udenlandske NATO-officerer,⁹⁷ og Forsvarsministeriet har i denne forbindelse anmodet Udenrigsministeriet om – eventuelt telefonisk – at udtale, hvorvidt den pågældende deltagelse af udenlandske officerer i inspektionen måtte give anledning til bemærkninger.

2. Det fremgår af akterne 105.Dan.5, at Udenrigsministeriet i adskillige tilfælde har givet tilladelse for udenlandske militærpersoner til at besøge Bornholm, idet Udenrigsministeriet generelt har tilkendegivet, 1) at besøgene burde finde sted i stilhed, og 2) at de pågældende i mindst muligt omfang burde optræde i uniform.

Endvidere har Udenrigsministeriet i visse tilfælde henstillet, 3) at de pågældende ikke lod sig fotografere og ikke udtalte sig til pressen.⁹⁸

⁹⁶ UM 105.Dan.5/1. – Fortroligt. Notits af sekretær Finn Erskov, P.J.IV.

⁹⁷ Fodnote: – En tyrkisk officer som repræsentant for SHAPE, en norsk og en britisk som repr. for AFNORTH. – Langer Andersen

⁹⁸ Marginnote: – Næppe aktuelt i denne sag, især ikke hvis betingelse 1 respekteres. Langer Andersen – Enig. Per Frellesvig.

3. Det henstilles, at Udenrigsministeriet telefonisk meddeler Forsvarsministeriet, at man kan godkende de pågældende 3 udenlandske officerers deltagelse i inspektionen på Bornholm, men med samtlige de ovenfor under punkt 2 nævnte forbehold.

Påtegninger:

Enig. – Langer Andersen [fuldmægtig] 23.5.66.

Enig. – P. Frellesvig [kontorchef] 23/5 66.

953. Bornholms Tidende den 20. september 1967.⁹⁹

Forsvarsministeren om Bornholms rolle

Forsvarsminister V. Gram erklærer i dag i bladet Information, at Bornholm fortsat vil have udelukkende dansk forsvar. Det sker som svar på bladets spørgsmål om, hvordan det forholder sig med den aftale, der ved Sovjettroppernes afrejse i 1946 blev truffet mellem Sovjet og den danske regering.¹⁰⁰

En i sin fulde ordlyd aldrig offentliggjort, næsten “glemt” dansk-sovjetisk aftale fra 1946 om forsvaret af Bornholm spiller stadig bag propaganda-kulisserne en betydelig rolle i forholdet mellem Sovjetunionen og Danmark med dets NATO-partnere. Det sovjetiske regeringsorgan Izvestija har igen affyret en bredside mod NATO-beredskabet i Østersøen,¹⁰¹ og også denne gang er Bornholms-forsvaret et underforstået “propaganda-gidsel”. Også fra Østtyskland er der flere gange i mere direkte vendinger henvist til den dansk-sovjetiske aftale.

Problemet går tilbage til de bevægede dage omkring det tredje riges sammenbrud i foråret 1945. Da den røde hær rykkede frem langs den tyske Østersøkyst, kom Bornholm til at ligge bag frontlinjerne, så der var mulighed for at sætte et angreb ind fra øen bag de sovjetiske linjer.

Trusler om massiv bombning fik ikke en ung og fanatisk tysk ø-kommandant til at overgive sig, og først et voldsomt bombardement af Rønne og Nexø den 5. maj¹⁰² fik den tyske modstand til at bryde sammen.

Herefter besatte den røde hær øen, og blev der i adskillige måneder.

En overgang var der grund til at nære frygt for, at tropperne ikke ville forlade øen med det første, men med ganske kort varsel brød tropperne op i året efter befrielsen.

Det lå dengang i luften, at afviklingen af den sovjetiske besættelse hang sammen med en aftale om visse garantier fra dansk side, hvilket forsvarsminister Victor Gram bekræfter over for Information.

– Det er rigtigt, at der blev udarbejdet et papir, hvorefter Danmark forpligter sig til at forsvare Bornholm med tilstrækkelige danske styrker, men i øvrigt er det min opfattelse, at den nævnte aftale hovedsageligt tager sigte på en ganske bestemt situation, der for længst er overstået, siger forsvarsministeren.

– Står der intet om, at Danmark ikke må tillade allierede magter eller andre at have militære anlæg på øen?

⁹⁹ Blad-uddrag. UM's Presse- og Informationsafdeling. – UM 105.Dan.5/1.

¹⁰⁰ Information den 20. september 1967: “Bornholm som “gidsel” i Sovjets sikkerhedspolitik i Østersøen.” Af Hans Geisler. – Bornholms Tidendes referat er en ordret gengivelse af artiklen i Information.

¹⁰¹ Izvestija den 16. september 1967. Kommentar af Izvestijas Skandinaviens-kommentator Jurij Golosjubov: “Hvad kommer de efter?” – I kommentaren er der dog ingen nævnelse af eller hentydning til Bornholm. Kommentaren harcellerer over et besøg i Danmark og Norge af NATO's øverstkommanderende i Europa, general Lemnitzer: “Denne skandinaviske rejse demonstrerer på ny, at de atlantiske strateger forcerer det militære beredskab i Norden og involverer Danmark og Norge stadig mere i deres ildevars-lende planer. Således er Danmark tildelt en særlig rolle ved gennemførelsen af NATO's “Østersø-strategi”, som er underordnet Bonn-admiralernes og -generalernes revanchistiske bestræbelser. Disse har allerede længe i praksis skaltet og valtet i den såkaldte Østersøkommando. Forbundsrepublikkens krigsskibe kommer stadig oftere i de danske havne og gennemplejer hyppigere de danske stræder. Den 12. september begyndte dansk-vesttyske militære forhandlinger i Forsvarsministeriet i Bonn. Det er klart, at det her drejer sig om at forstærke Bundesmarinens indflydelse i Østersøen.”

¹⁰² Bombardementerne fandt ikke sted den 5. maj, men den 7. og 8. maj.

– Bornholm har udelukkende dansk forsvar, og det vil øen fortsat have. Det er klart, at hvis Bornholm blev udbygget til en betydelig NATO-base, så kunne Sovjet opfatte det som en trussel noget nær Cuba-situationen. Og det er klart, at de ville reagere, hvis der skete en alvorlig forrykkelse af magtbalancen i Østersø-området. Vi har dog slet ikke planer i den retning, siger Victor Gram.

I Izvestijas nyeste angreb hedder det: “Danmark er tildelt en særlig rolle i NATO’s Østersø-strategi, som er underordnet de vesttyske admiralers og generalers revanchistiske bestræbelser. Disse generaler har uindskrænket magt i Østersø-kommandoen,¹⁰³ og vesttyske krigsskibe anløber oftere og oftere danske havne”.

Men de eneste danske havne, som vesttyske skibe aldrig har anløbet og næppe heller vil anløbe, er de bornholmske. Andre NATO-styrker har heller aldrig været på eller ved Bornholm – i hvert fald kun i yderste hemmelighed.

Af NATO-installationer på Bornholm findes kun i Almindingen midt på øen et større radaranlæg, der er et led i fjernvarslingskæden, som går fra Grønland til Tyrkiet. Anlægget omgives med største hemmelighedsfuldhed.

Til yderligere belysning af “papiret” fra 1946 kan nævnes, at en offentlig kritik af en påtænkt indskrænkning af det danske forsvar af Bornholm for nogle år siden straks fik den virkning, at der ikke skete nogen svækkelse af beredskabet på øen.

Det danske forsvar går med listesko om Bornholm, og i den østlige propaganda vil øen fortsat spille en rolle bag kulisserne, når talen er om sikkerhedsproblemerne i Østersøen.

954. Ledende artikel i “Bornholmeren” den 25. september 1967.¹⁰⁴

Bornholm som NATO-base

“IZVESTIJA” er et af Sovjetunionens store million-dagblade – og et af de medier, hvorigennem Sovjet-borgeren henter størsteparten af sin viden om både hjemlige og udenlandske forhold. Der findes i Sovjetunionen virkelige pressemonopoler, som betyder, at de meninger, som kommer frem gennem pressen, er virkelige, autoriserede meninger. Hvad Sovjet-aviserne skriver, er hvad Sovjet-styret mener. Og hvad partiet – det kommunistiske – mener.

Nu mener man åbenbart, at de tyske admiraler huserer i de bornholmske havne – for det står at læse i “Izvestija”! Det hedder også, at Bornholm rustes af NATO – imod den aftale, som blev indgået mellem den danske regering og Sovjet-regeringen, da russerne rømmede Bornholm et lille års tid efter den tyske kapitulation i 1945. Bornholm i Østersøen er blevet for Sovjetunionen, hvad Cuba var ved at blive for USA.

*

Tanken er latterlig – men den er også farlig, al den stund “Izvestija” som nævnt i høj grad er Sovjet-borgernes eneste informationskilde om udenlandske forhold. Og millioner af russere har nu fået serveret historien om, at Bornholm er udviklet til en rigtig krigsoprustet NATO-base i Østersøen. Vi forstår godt, at russerne ved at modtage sådanne tidender kan blive urolige – ganske som amerikanerne blev ængstelige, da Krustjev og Fidel Castro i fællesskab stillede raketter vendt mod USA op på Cuba.

Russerne har det med engang imellem at mane Bornholm frem som et spøgelse, der truer freden. Det er ikke nogen behagelig situation for Bornholm.

¹⁰³ Den dansk-vesttyske Enhedskommando.

¹⁰⁴ UM’s Presse- og Informationsafdeling. Blad-uddrag (fotokopi).

Det bliver ikke bedre ved den kendsgerning, at bornholmerne véd, at de russiske påstande ikke blot er milde overdrivelser – men så horrible i deres væsen, at man slet ikke kan beskrive det.

*

Det mærkelige er, at påstandene i Sovjet-pressen må være kendt og erkendt som usandhed hos de myndigheder, som i Sovjetunionen har med forsvar, militærspionage og udenrigspolitik at gøre. Ad alle de mange kanaler, der rådes over, har Sovjetunionen nemlig en ganske konkret viden om, hvorledes den bornholmske oprustning i virkeligheden tager sig ud.

Det ved man fra mange både camouflerede og reelle spionage-skibe, der sommetider flokkes om øen. Ikke mindst når det danske søværn lejlighedsvis stikker næsen ind i bornholmsk farvand med større samlede enheder – således som det skete i sommer, da Rønne havde flådebesøg.

Man véd også fra presseomtale i almindelighed, når garnisonen stiller til parade enten for at modtage eller sige farvel til en ny kommandant (det går lidt tit på!) – og man har formentlig også kunnet følge med interesse marinedistriktets patruljebåd, når den engang imellem sejler øen rundt for at se, om der er Sovjet-spioner i farvandet. Eller når marinekutteren og hjemmeværnskutteren tøffer ud i søen.

For ikke at tale om fyrmester-kutteren på Christiansø, der ofte anvendes til opbringning af øst-fiskere, som kommer for tæt på den lille ø's forsvarsværker – bestående af en halv snes jernstøbte kanonløb fra 1700-tallet.

Bornholms mest overraskende angrebsvåben er fyrmester Jacobsens fine næse og hans stærke kutter-motor. Endnu har ingen af delene været sat ind mod vitale Sovjetinteresser – men et par kappede trawler-net har de nu nok på deres samvittighed!

*

At fremstille Bornholm i Sovjet-pressen som en fremskudt NATO-trussel mod Sovjetunionen og hele dets fredelskende folk er så pippet og så latterligt, at man mister respekten for det store lands vurderingsevne og dømmekraft. For ikke at tale om dets mangel på humor.

De russere mangler en Simon Spies, som kunne få Sovjet-borgerne lokket til Bornholm for at nyde sommerferie og frihed.

Så kunne vi vise dem alle vore raket-affyringsramper – og overbevise dem om, at de tyske admiraler i vore havne nok er en forveksling af blanke kasketskygger fra sejlsportsfolk, der nyder sommeren ...

955. Notits af kontorchef Niels Boel, P.J.IV. den 20. oktober 1967.¹⁰⁵

Programmet for den udenlandske presseforenings forestående orienteringsrejse til Bornholm, der arrangeres af Udenrigsministeriets Presse- og Informationsafdeling, omfatter en tale af forsvarsministeren den 2. november. Baggrunden for, at turen er henlagt til Bornholm, er den senere tids østlige bladforlydender om NATO-planer om en militær opladning på Bornholm.

Til brug for talen har forsvarsministeren anmodet Udenrigsministeriet om at udarbejde dels et udkast til en udtalelse om Bornholms militærpolitiske status, dels baggrundsmateriale om det udenrigspolitiske hændelsesforløb omkring Bornholm siden krigen.

Hermed følger bidrag til talen bilagt det ønskede baggrundsmateriale. Det foreslås, at bilagene oversendes til Forsvarsministeriet

P.J.IV, den 20. oktober 1967.

Påtegning: Direktøren mener som jeg, at den første 1 ½ side bør udgå. J. Paludan [afd. chef]

¹⁰⁵ UM 105.Dan.5.

956. Kontorchef Niels Boels udkast den 20. oktober 1967 til forsvarsminister Viktor Grams tale i Gudhjem den 2. november 1967.¹⁰⁶

Det vil vel være naturligt, at jeg i denne kreds gør enkelte bemærkninger om de forlydender, der i den senere tid er bragt om Bornholm i enkelte udenlandske blade – jeg skal være så hensynsfuld ikke at nævne navne. Ifølge disse forlydender skulle der være planer om “i strid med bestående aftaler” at omdanne Bornholm til en NATO-base i den hensigt at “forstærke spændingen i Nord-europa og opnå en ændring af styrkeforholdet i dette område”. Vi må desværre konstatere, at påstande af denne art – der savner ethvert grundlag – lanceres fra tid til anden på samme måde som pressens periodiske meddelelser i agurketiden om, at søslangen er set i Loch Ness.

Den historiske baggrund er, at den danske regering i sin tid i forbindelse med tilbagetrækningen af de sovjetiske tropper fra Bornholm i marts 1946 over for den sovjetiske regering afgav forsikring om, at “Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration”. Dette er det eneste, vi har forpligtet os til vedrørende Bornholm. Der var tale om en forpligtelse, der tog sigte på en ganske bestemt situation, en forpligtelse, der blev indfriet i denne situation, og som ikke længere har nogen aktuel relevans.

Dette forhold blev fastslået af den daværende danske udenrigsminister i en tale her på Bornholm i april 1953, hvori han også henviste til, at Danmark uden at være forpligtet hertil rent faktisk i det mellemliggende tidsrum havde opretholdt den i 1946 etablerede tilstand, at det aldrig havde været overvejet, endsiige planlagt at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm, og at al tale om udbygning af øen til et militært NATO-støttepunkt var grebet ud af luften.

Spørgsmålet var atter fremme i forbindelse med oprettelsen i 1961 af NATO-enhedskommandoen for den sydlige del af NATO's nordregion. Fra dansk side understregede man dengang, at gennemførelsen af enhedskommandoen ikke betød nogen ændring i den bestående tilstand, hvorefter der kun var danske styrker på Bornholm under dansk kommando.

Dette er sagens forhistorie. Den viser, at de skiftende danske regeringer har fulgt en klar linie i denne sag.

957. Kontorchef Niels Boels reviderede bidrag den 21. oktober 1967 til forsvarsministerens tale i Gudhjem den 2. november 1967.¹⁰⁷

Fra dansk side har vi til stadighed været og vil naturligvis fortsat være opmærksom på de særlige hensyn, der gør sig gældende på grund af Bornholms geografiske beliggenhed. Lad mig sige helt klart, at der hverken i Danmark eller inden for NATO er overvejelser eller planer om stationering af udenlandske tropper på Bornholm, om udbygning af øen til en militær NATO-base eller nogen anden form for militær opladning. Jeg håber, at dette vil blive forstået og taget til efterretning.

I en bredere sammenhæng vil jeg gerne sige, at det for den danske regering er et overordnet mål at yde vort bidrag til at øge mulighederne for international afspænding. I vor generelle udenrigspolitik har vi bl.a. vist det ved vore løbende regeringskontakter med Sovjetunionen og andre østeuropæiske lande. I vor sikkerhedspolitik har vi bl.a. vist det ved vor atompolitik.¹⁰⁸

¹⁰⁶ UM 105.Dan.5. – Det, der her er gengivet, er den første halvanden side af taleudkastet, som direktøren og afdelingschefen mente burde udgå. Resten af taleudkastet er udeladt her. Niels Boel affattede et nyt og forkortet udkast den 21. oktober 1967, aftrykt nedenfor.

¹⁰⁷ UM 105.Dan.5/1. – Denne tekst fra dette reviderede taleudkast var allerede indeholdt i det første udkast fra den 20. oktober. Bidraget blev den 21. oktober 1967 sendt til Forsvarsministeriet.

¹⁰⁸ ikke at tillade atomvåben på dansk territorium “under de nuværende omstændigheder”.

958. Politiken den 3. november 1967.Bornholm er ikke nogen NATO-fæstning

Gudhjem, torsdag. Politiken privat.

Udenrigsministeriet har i disse dage inviteret en gruppe udenlandske korrespondenter, bl.a. to sovjetrussiske redaktører, til Bornholm for på denne måde at få dementeret østtyske og sovjetrussiske bladforlydender om, at NATO er ved at udbygge øens befæstning. I aften har forsvarsminister Victor Gram redegjort for forsvarsforholdene på Bornholm og besvaret talrige spørgsmål.

Korrespondenterne var meget videbegærlige – kun repræsentanterne for de sovjetiske nyhedsbureauer TASS og Novosti¹⁰⁹ forholdt sig tavse på pressemødet.

Ministeren kunne kun fastslå, hvad de udenlandske pressefolk havde overbevist sig om ved selvsyn: Bornholm er en fredelig ø med en fredelig befolkning, der normalt lever en fredelig tilværelse.

Savner al begrundelse

– Det hindrer dog ikke, at Bornholm og dets forsvar med mellemrum tillægges ufredelige motiver, som synes at være noget sejlivede, selv om de savner enhver begrundelse, sagde Gram.

Bornholms forsvar indgår som et naturligt led i Danmarks almindelige forsvar og må tillægges samme vægt som forsvaret af det øvrige land. Men det har klart defensive formål, betonedes han. Der findes ikke i dansk sikkerhedspolitik eller i dansk forsvarspolitik noget aggressivt element. Bornholms forsvar er i nøje overensstemmelse hermed.

Hærstyrken på Bornholm svarer til en bataljonskampgruppe. Som led i den almindelige overvågning af vort territoriale område findes der også på øen en radarstation, nemlig i Almindingen. Desuden er der til brug i Søværnets overvågning af territorialfarvandet omkring Bornholm fast stationeret en marinekutter, som desuden kan anvendes i søredningstjenesten. Mindre kan det vel næppe være, udtalte forsvarsministeren.

Fra dansk side har vi til stadighed været og vil naturligvis fortsat være opmærksom på de særlige hensyn, der gør sig gældende på grund af Bornholms geografiske beliggenhed. Lad mig sige helt klart, at der hverken i Danmark eller inden for NATO er overvejelser eller planer om stationering af udenlandske tropper på Bornholm, om udbygning af øen til en militær NATO-base eller nogen anden form for militær opladning. Jeg håber, at dette vil blive forstået og taget til efterretning, sagde Victor Gram.

Aldrig NATO-øvelser

Korrespondenterne indledte med at spørge, om der ved de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm i 1946 blev indgået en hemmelig aftale om øens forsvar. Ministeren svarede hertil, at aftalen gik ud på, at danske styrker overtog administrationen af Bornholm, men der var alene tale om den aktuelle situation.

Det nævntes, at NATO-ledelsen har været interesseret i at gennemføre øvelser på Bornholm, og forsvarsministeren oplyste, at der har været afholdt NATO-øvelser omkring øen. Bornholm indtager ingen særstilling inden for NATO-alliancen.

Der kan ikke ske stationering af fremmede soldater på øen, men en sådan stationering accepteres jo heller ikke i det øvrige Danmark.

Når man har udvist en vis tilbageholdenhed med hensyn til NATO-øvelser omkring øen, skyldes det, at man vil understrege den danske vilje til at undgå konfliktsituationer af politisk karakter. Der har aldrig været NATO-øvelser på Bornholm, og det afhænger af situationens udvikling, om der skal foretages øvelser med landsætning af NATO-tropper på øen.

Rygter manes bort

En korrespondent til et amerikansk nyhedsbureau bemærkede, at det var mærkeligt, at man fandt det nødvendigt overhovedet at reagere over for mistænkeliggørelsen. Victor Gram mente, at det var klogt at mane rygterne i jorden i tide.

Ved mødets slutning præciserede forsvarsministeren, at et isoleret angreb på Bornholm næppe er tænkeligt, men gennemføres et sådant angreb, vil danske flyverstyrker straks gå til modangreb,

¹⁰⁹ TASS: Sovjetunionens Telegrafagentur. – Novosti: Presse- og Nyhedsagenturet APN Novosti.

og Danmarks forsvar bygger jo også på solidariteten i NATO, så man regner bestemt med, at NATO-styrker vil ile til hjælp.

I en sådan situation er det sandsynligt, at NATO's særlige brandkorps¹¹⁰ vil blive sat ind mod angriberne.

Forsvarsministeren bekræftede rygter om, at Bornholms-området til stadighed er under en vis observation.

– Vi finder adskillige skibes bevægelser lidt mystisk. Men på den anden side er det ingen hemmelighed, at man fra dansk side fører kontrol med dem.

Forsvarsministeren ville ikke afvise en oplysning om, at et sovjetisk fartøj ligger fast i farvandet mellem Bornholm og Falsterbo på den svenske sydkyst.

Allan B. Heering.

[De 18 udenlandske pressefolk ankom til Bornholm onsdag aften den 1. november med chefen for Udenrigsministeriets Presse- og Informationsafdeling, Kai Johansen som rejseleder. De blev indkvarteret på Jantzens Hotel i Gudhjem, hvor lektor Kibsgaard fra Rønne Statsskole senere på aftenen holdt et foredrag om Bornholms historie. Torsdag den 2. november gik turen til Hammershus med lektor Kibsgaard som guide. Derfra kørte man til flyvedetachment 503 ved Segen, hvor chefen, oberstløjtnant Tønnes Wichmann og chefen for Bornholms Marinedistrikt, kommandørkaptajn K. Bang, redegjorde for deres respektive områder. Man kørte derefter med skovrider Engberg ud for at bese de mange væltede træer i Almindingen efter den voldsomme efterårsstorm, der havde forvoldt skader for mellem 12 og 15 millioner kroner. Skovrideren bad hver af de 18 pressefolk om at plante et nyt egetræ, hvorefter spaderne kom i anvendelse. Efter frokost i Christianshøj Pavillonen blev selskabet vist rundt på Hasle Klinker- og Chamottestensfabriks Rabekkeværk, hvorfra man kørte til Almegårds Kaserne, hvor forsvarsminister Gram og oberst Sommer tog imod pressefolkene. Om aftenen holdt ministeren tale og pressekonference på Jantzens Hotel i Gudhjem. På sidstedagen, fredag den 3. november, besøgte selskabet Bornholms Mejerisammenslutning i Klemensker og fiskefiletfabrikken Nordfilet i Nexø, spiste frokost på Josephsens Hotel i Svaneke, kørte over Dueodde til Hjorths keramiske fabrik i Rønne og tilbage til Jantzens Hotel i Gudhjem til middag, hvorefter selskabet vendte tilbage til København med aftenflyveren.]

959. Notits P.J.IV. den 7. marts 1968.¹¹¹

NATO-personels besøg på Bornholm.

1. Ved skrivelse af 5. marts 1968 har Forsvarsministeriet anmodet Udenrigsministeriet om en udtalelse i anledning af et planlagt besøg på Early Warning Station, Bornholm, af en arbejdsgruppe under NATO Supply Centre i maj 1968. Gruppen består af ca. 25 personer, hvoraf ca. halvdelen er officerer og resten ingeniører. Påklædningen vil være civil. Opholdet er af 1 dags varighed. Besøget er led i en besøgsrække til alle NATO-lande, hvor Early Warning er etableret.
2. Bornholm har tidligere været besøgt af udenlandske NATO-officerer, f.eks. 3 officerer i juni 1966 (Joint Formal Acceptance Inspection af Early Warning stationen) og 20-25 officerer fra AFNORTH's hovedkvarter i Kolsås i november 1964 (Direktørresolution).
3. Der synes ikke at knytte sig nogen udenrigspolitiske betænkeligheder til det af Forsvarsministeriet planlagte besøg, såfremt tidligere stillede betingelser ved sådant besøg overholdes, nemlig:

¹¹⁰ "Brandkorpset's officielle betegnelse var: Allied Command Europe Mobile Forces eller Airborne Mobile Force, – en fælles militær udryknings- og forstærkningsstyrke oprettet i 1960 på initiativ af den daværende chef for NATO-styrkerne i Europa, general Norstad. Brandkorpsets opgave var først og fremmest at være en garanti for, at en konflikt ville udløse NATO-solidariteten og medlemslandenes intervention.

¹¹¹ UM 105.Dan.5/1. – Fortroligt.

- a) at besøget foregår i stilhed,
- b) at de pågældende i mindst muligt omfang optræder i uniform (kan udgå, da Forsvarsministeriet selv har meddelt, at påklædningen er civil),
- c) at de pågældende ikke lader sig fotografere og ikke udtaler sig til pressen.

Ekspedition i overensstemmelse med ovenstående vedlægges.

Kontinuation:

Major Larsen, Forsvarsministeriet, har på telefonisk forespørgsel oplyst, at arbejdsgruppens formål udover at indsamle oplysninger om funktioneringen af hvert enkelt Early Warning anlæg er af rådgivende art til løsning af praktiske problemer i forbindelse med driften gennem bl.a. samtaler med betjeningsmandskabet.

Der er altså en dansk interesse i besøgets gennemførelse.

Den 8. marts 1968

Mogens Svahn [sekretær]

Kontinuation:

Major Larsen har – stillet over for spørgsmålet om, hvorvidt der virkeligt kunne findes fornuftigt arbejde for så mange mennesker på Early Warning stationen på Bornholm – erklæret, at det formentlig ville virke meget påfaldende, om vi fra dansk side anmodede arbejdsgruppen om at sende et mindre antal repræsentanter til Bornholm, og at de problemer, der skal drøftes i gruppen, er af temmelig kompliceret natur omfattende både alle sider af den med varslingskæden forbundne teknik og de logistiske spørgsmål, som opstår i forbindelse med stationens vedligeholdelse.

På denne baggrund ville det formentlig næppe være tilrådeligt, om Udenrigsministeriet rejste krav om indskrænkning i antallet af de personer, der deltager i besøget.

Efter omstændighederne enig i indstillingen.

Den 8. marts 1968.

W. Friis-Møller [sekretær]

960. Resumé af sikkerhedspolitisk kontaktmøde den 28. august 1969.¹¹²

6. Nyordning af kommandoforholdene vedrørende Bornholm.

Jørgensen orienterede om en forestående nyordning af kommandoforholdene vedrørende Bornholm. Øvelseserfaringer havde godtgjort, at den nuværende kommandostruktur var uheldig. Tanken var at skille Bornholm ud fra Østre Landsdelskommando. Den operative kommando skulle i fremtiden henhøre under forsvarschefen, som ville kunne udøve den gennem chefen for forsvarets operative styrker.

Boel¹¹³ henviste til, at spørgsmålet om kommandoforholdene på Bornholm var politisk sensitivt. Fra sovjetisk side havde man som bekendt rejst spørgsmålet over for Danmark i forbindelse med Enhedskommandoens oprettelse.

Jørgensen understregede, at den påtænkte ændring af kommandostrukturen ikke ville berøre forholdet til NATO, herunder specielt Enhedskommandoen.

P.J.IV, den 1. september 1969.

¹¹² UM 105.Dan.5/1. – "Udklip af Resumé af sikkerhedspolitisk kontaktmøde 28-8-1969, kl. 10.30." Udklippet indeholder kun pkt. 6 som anført.

¹¹³ Kontorchef Niels Boel, P.J.IV.

Sagen om en amerikansk helikopters landsætning på Bornholm af 2 danske lodser den 16. maj 1971 og et amerikansk militærflys nødlanding på Bornholm den 19. maj 1971

**961. Udenrigsministeriets Presse- og Informationsafdeling til P.II den 17. maj 1971.
Blad-uddrag.¹¹⁴**

Ekstrabladet den 17. maj 1971.

USA-FLÅDE MED UKENDT MÅL I ØSTERSØEN.

USA-helikopters landing på Bornholm krænkelse af dansk-russisk aftale.

København: Med ukendt mål sejlede en amerikansk flådestyrke i går gennem Østersøen. Så vidt vides har amerikanske krigsskibe tidligere kun opholdt sig i disse farvande i forbindelse med flådebesøg.

De amerikanske krigsskibe, hangarskibet "Intrepid", destroyerne "Perry" og "Kennedy" og fregatten "Hartley" passerede ved 19-tiden Gedser med retning mod Bornholm. De amerikanske krigsskibe fik allerede ved Skagen følgeskab af en russisk destroyer. Senere stødte også et østtysk patruljefartøj til.

En ubevæbnet "Sea King"-helikopter fra det amerikanske hangarskib landsatte kl. 21.20 to danske lodser i Rønne lufthavn og returnerede derefter til skibet.

– Man kan næppe komme bort fra, at der her er sket en teknisk misforståelse, idet amerikanerne nok burde have anmeldt sig diplomatisk, siger den vagthavende officer i Forsvarskommandoen som kommentar til, at amerikanerne kun civilt havde ansøgt om landingstilladelse.

– Det er muligt, at vi havde holdt på, at amerikanerne skulle lade lodserne gå ind med lodsåden fra Rønne for at undgå en krænkelse af den aftale, der foreligger med russerne om, at NATO-fly og skibe ikke må komme til Bornholm.¹¹⁵

Den amerikanske flådeattaché i København kunne i aftes ikke oplyse, hvad skibene foretager sig i Østersøen.

Det ligger dog fast, at de fredag skal på flådebesøg i Kiel.

962. Notits af kontorchef S.G. Mellbin, P.II. den 17. maj 1971.¹¹⁶

Talt med afd. chef Frederiksen, Forsvarsministeriet, og gjort opmærksom på det uhensigtsmæssige i, at en dansk officer giver indtryk af, at der skulle eksistere en dansk-russisk aftale som nævnt. Hr. Frederiksen var allerede opmærksom på sagen – og dens underliggende rette sammenhæng. Efter aftale har jeg sendt hr. Frederiksen 5 eksemplarer af PJ-orientering nr. 5/1969 vedr. Bornholms militærpolitiske stilling set i relation til Sovjetunionen.¹¹⁷

¹¹⁴ UM 105.Dan.5/1. – Den politisk-juridiske afdeling i Udenrigsministeriet – forkortet: P.J. – blev efter en reorganisation i 1971 delt op i P-afdelingen – den politiske afdeling, medens de rent juridiske sager blev samlet i en nyoprettet Retsafdeling. Det hidtidige NATO-kontor, – P.J.IV. – der behandlede alle sager om Bornholm, blev fra da af benævnt P.II – den politiske afdelings 2. kontor.

¹¹⁵ Understregningen er foretaget af kontorchef i P.II, S.G. Mellbin. I marginen ud for det understregede har Mellbin skrevet: stammer fra Ritzau.

¹¹⁶ UM 105.Dan.5/1.

¹¹⁷ Se den identiske udgave fra 1971 med tilføjelse af den aktuelle sag: – Orientering fra P-afdelingen, nr. 2/1971, den 23. juni 1971 (aftrykt nedenfor).

963. Notits P. II den 19. maj 1971 om amerikansk militærfly nødlanding på Bornholm.¹¹⁸

Politiassistent Grunnet, PET, har telefonisk meddelt, at et amerikansk militærfly ifølge oplysning fra politimesteren på Bornholm i nat kl. 02.00 nødlandede på Bornholm. På grund af skade på landingsstellet¹¹⁹ turde piloten ikke lande på det amerikanske hangarskib, hvor flyet er hjemmehørende og landede i stedet for i Bornholm lufthavn. Der var 4 mand ombord i flyet, og de har indtil videre modtaget påbud fra politimesteren om at forblive i lufthavnsområdet.

Justitsministeriets 5. kontor er underrettet, og politiassistent Grunnet henstillede, at sagen drøftedes mellem Udenrigsministeriet og justitsministeriet.

N.C. Tillisch [fuldmægtig]

Referenten har sat sig i telefonisk forbindelse med kontorchef Niels Larsen, som imidlertid ikke havde nogen særlig problemstilling, som han ønskede at drøfte med Udenrigsministeriet; han syntes dog at sætte pris på referentens bekræftelse af, at der ikke var nogen dansk-sovjetisk aftale om Bornholm.

B. Rosenthal [fuldmægtig]

Udenrigsråd Oldenburg¹²⁰ har over for afdelingschef Bitsch, justitsministeriet, bekræftet, at der ikke findes nogen dansk-russisk aftale, hvorefter Danmark ikke kan tillade fremmede militære enheders eller personers ophold på Bornholm samt i øvrigt i hovedtrækkene beskrevet den militærpolitiske kurs, som Danmark følger med hensyn til udenlandske militære enheders og personers adgang til Bornholm samt øvelsesaktiviteten i de omliggende farvande.

Med henblik på den konkrete sag tilkendegav udenrigsråden, at der ikke af udenrigspolitiske grunde var nogen anledning til at behandle de 4 nødlandede amerikanske militærflyvere anderledes, end hvis de var nødlandet et andet sted i Danmark, eller anderledes end andre bona fide¹²¹ nødlandede personer.

S.G. Mellbin [kontorchef]

964. Notits af kontorchef S.G. Mellbin, P. II den 22. maj 1971.¹²²

Artikel i Izvestija i anledning af
amerikanske flådebevægelser i Østersøen.
Bornholmsaspektet.

Det har i dansk presse og radio den 22. maj om morgenen været omtalt, at Izvestija i sin aftenudgave for den 21. maj indeholdt en artikel, der angreb de nylige amerikanske flådebevægelser i Østersøen med et hangarskib, to destroyere og en fregat. Som det vil erindres, var de danske myndigheder på forhånd underrettet om den amerikanske eskadres planer for en sejlads i Østersøen. En invitation til at lade seks danske officerer deltage som observatører ombord på den amerikanske eskadres skibe blev ikke accepteret.

Da eskadren passerede Bornholm for indadgående i Østersøen, landsatte en helikopter fra hangarskibet to danske lodser på øen, og i den anledning udtalte den vagthavende officer ved forsvarskommandoen – uheldigvis – over for Ritzaus Bureau, at der herved var sket en teknisk misforståelse, idet amerikanerne burde have anmeldt landingen diplomatisk og eventuelt skulle have været henvist til at lade lodserne gå i land med lodsåden “for at undgå en krænkelser af den

¹¹⁸ UM 105.Dan.5/1.

¹¹⁹ I teksten: landingsstedet.

¹²⁰ Chef for den politiske afdeling i Udenrigsministeriet.

¹²¹ bona fide: med redelig hensigt (egentlig: i god tro).

¹²² UM 105.Dan.5/1.

aftale, der foreligger med russerne om, at NATO-fly og -skibe ikke må komme til Bornholm". Ligeledes nødlandede et fly fra den amerikanske eskadre på Bornholm den 19. maj og har – så vidt Udenrigsministeriet bekendt – forladt øen igen efter reparation af sit landingsstel.

Disse enkeltbegivenheder omtales i en Ritzau-gengivelse af artiklen i Izvestija efter følgende retningslinier: "Izvestija antydede, at dette var i modstrid med en sovjetisk-dansk aftale fra anden verdenskrig. Som bekendt blev denne ø befriet af sovjethæren under verdenskrigen, og den danske regering afgav i 1946 forsikringer om, at der i fremtiden kun skulle findes danske militærstyrker på øen."

På denne foranledning har Udenrigsministeriet anmodet ambassaden i Moskva om at indtelegrafere artiklens nøjagtige tekst, og af de fra ambassaden herefter modtagne oplysninger fremgår det, at det pågældende afsnit i artiklen er sålydende:

"The provocative nature of this voyage is also to be seen from the fact that an airforce plane and helicopters from the above mentioned ships landed on the Danish island of Bornholm. As is known, this island was liberated by the Soviet army during World War Two, and in 1946, and 1961 the Danish government gave assurances that only Danish troops would be stationed on that island."

Som det vil ses, er denne formulering ikke så håndfast, som Ritzau-gengivelsen lader formode, men inddrager ud over 1946-noten tillige notevekslingen i forbindelse med enhedskommandoens oprettelse i 1961, jfr. om det væsentlige i disse aktstykker den vedlagte Orientering fra PJ nr. 5/1969 om Bornholms militærpolitiske stilling set i relation til Sovjetunionen.¹²³

Jeg har forelagt sagen for direktøren, der er af den opfattelse, at en dansk reaktion ex officio, f.eks. i form af en erklæring, ikke er påkrævet, og snarest er uønsket, fordi den måtte være egnet til at starte en erklæringskrig.

Det var i øvrigt direktørens opfattelse, at eventuelle forespørgsler burde besvares efter følgende retningslinier: "Fra dansk side må man ganske afvise påstandene i Izvestija, idet landsætningen af danske lodser med en amerikansk helikopter på Bornholm og nødlandingen dér af et amerikansk militærfly ikke strider mod noget tilsagn fra dansk side; stillingtagen i sådanne anliggender tilkommer alene den danske regering."

Vedrørende Bornholms militærpolitiske stilling set i relation til Sovjetunionen henvises til vedlagte orientering fra PJ nr. 5/1969, i hvilken de for den foreliggende sag mest relevante afsnit er indstreget med rødt. Der har ikke siden udsendelsen af denne oversigt og indtil nu været rejst problemer vedrørende Bornholm fra sovjetisk side.

Der har indtil nu ingen presseforespørgsler været i sagen.

Påtegning: Modtaget tilbage fra udenrigsministeren. – S.G. Mellbin 24/3.

¹²³ Udeladt her; se den opdaterede udgave heraf: – Orientering fra P-afd., nr 2/1971, den 23. juni 1971 (aftrykt nedenfor).

965. Notits af afdelingschef W. McIlquham Schmidt den 26. maj 1971 om ordveksling med den sovjetiske ambassadør om de amerikanske flylandinger på Bornholm.¹²⁴

Under receptionen på Argentinas nationaldag den 25. ds. kom den sovjetiske ambassadør hen til mig og indledte en samtale om, som han sagde, et "juridisk problem", der viste sig at være de amerikanske flylandinger på Bornholm for nylig. Hr. Jegorytjev tog sit udgangspunkt i, at sovjetiske fly måtte søge landingstilladelser, medens der åbenbart gjaldt andre regler for amerikanerne og opholdt sig en del ved de konklusioner, man kunne drage af denne forskelsbehandling. Jeg fremhævede, at der gjaldt samme regler for alle med hensyn til nødvendigheden af landingstilladelser og samme regler for alle danske områder og afviste, at der kunne drages andre slutninger af et tilfælde, som det foreliggende (landsætning med helikopter af lods). Ambassadøren fastholdt dog sit standpunkt og støttede dette med henvisning til omtalen af sagen i pressen. Han fremhævede ikke Bornholm-aspektet på nogen måde og gjorde, så vidt jeg opfattede det, ikke gældende, at der skulle bestå nogen særlig aftale for Bornholms vedk.

Samtalen, som hovedsagelig foregik ved hjælp af tolk, fandt sted under meget venskabelige former, men hr. Jegorytjev insisterede til det sidste på, at der var kommet "en lille sky på himlen over Bornholm" ved denne sag.

966. Referat af samtale den 8. juni 1971 mellem den sovjetiske ambassadør i København, Nikolaj Jegorytjev, og direktør Fischer, Udenrigsministeriet.¹²⁵

Sovjetisk démarche i anledning af amerikansk helikopter- og flylanding på Bornholm.

Den sovjetiske ambassadør indfandt sig dags dato efter aftale hos direktøren for – som det var blevet meddelt på forhånd – at rejse en konkret sag.

Ambassadør Jegorytjev oplyste, at han var instrueret om at meddele, at den sovjetiske regering var opmærksom på den nylige amerikanske militære aktivitet på Bornholm, hvor et fly og en helikopter havde foretaget landinger på øen. Som bekendt havde den danske regering, da de sovjetiske tropper blev trukket tilbage fra Bornholm i 1946 og senere i 1961 afgivet forsikringer om, at øen ville bevare sin status som dansk område, og at der kun ville blive anbragt danske tropper på øen. Den sovjetiske regering håbede, at den danske regering ville overholde sine forpligtelser og ikke tillade ophold af fremmede tropper på øen, herunder hverken med øvelses- eller besøgsformål for øje.

Direktøren udtalte, at han ikke var bekendt med de nærmere omstændigheder i sagen. Han vidste imidlertid, at der havde været tale om en nødsituation, og at opholdet kun havde været ganske kortvarigt. Direktøren fortsatte med at sige, at den danske regering, da de sovjetiske tropper i 1946 blev trukket tilbage fra øen, hvilket i øvrigt kun var naturligt, havde udtalt, at der kun ville blive placeret danske styrker på øen. En lignende erklæring var blevet afgivet i 1961 i forbindelse med Enhedskommandoens oprettelse, der som bekendt havde afstedkommet en sovjetisk henvendelse til den danske regering om Bornholms status. Det kortvarige ophold af et amerikansk fly og en amerikansk helikopter, som ambassadøren nu henviste til, havde intet at gøre med situationen i 1946 og i 1961. Bornholm var et dansk område som enhver anden del af Danmark. Det var klart, at man fra dansk side til enhver tid kunne modtage besøg af den omhandlede art. Dette var en åbenbar følge af dansk suverænitet.

Ambassadør Jegorytjev erkendte sidstnævnte forhold, men pegede på, at Bornholm var det østligste danske område i Østersøen. Den sovjetiske regering havde altid værdsat, at den danske regering iagttog aftalen fra 1946, og man gik ud fra, at det skulle forblive således i fremtiden. De

¹²⁴ UM 105.Dan.5/1. – Notits af chefen for Retsafdelingen i Udenrigsministeriet. Notitsen er set af kontorchef Mellbin, P.II den 1/6 og direktør Fischer 7/6.

¹²⁵ UM 105.Dan.5/1. – Referat af fuldmægtig Peter Dyvig. Kopi af referatet sendtes den 9. juni 1971 til DANATO, Bruxelles, ambassaderne i Bonn, London, Oslo, Paris, Stockholm, Washington, samt til Forsvarsministeriet (ekstrakt).

to besøg for nylig virkede imidlertid suspekter. Den sovjetiske regering havde ingen officielle informationer om sagen, men måtte henholde sig til pressen, som man stolede på. I henhold hertil var helikopteren ikke nødlandet på Bornholm, men havde landsat danske lodser fra et amerikansk hangarskib, hvilket var sket uden tilladelse fra det danske udenrigsministerium. Dette sidste var klart i strid med de internationale regler, som Sovjetunionen for sit vedkommende nøje fulgte. Med hensyn til flyet stillede det sig ifølge pressen således, at dette var blevet udsat for et teknisk uheld, da flyet befandt sig 55 sømil fra Bornholm. Billedet af flyet i aviserne viste i øvrigt efter de sovjetiske eksperters opfattelse, at der ikke var tale om et transportfly, men om en ubådsjager. Ambassadøren afsluttede med at understrege, at han havde fået det indtryk, at der var blevet taget for let på sagen, som havde været præget af for mange tilfældigheder.

Direktøren måtte ganske afvise dette synspunkt. Den danske regerings erklæringer fra 1946 og 1961 kunne ikke påberåbes i denne sag. Bornholm var som nævnt undergivet dansk administration, og der fandtes kun danske styrker på øen. Det forhold, at der var foretaget landinger uden de danske myndigheders tilladelse, var som bekendt et rent dansk anliggende.¹²⁶ Hvis fremmede luftfartøjer af en eller anden grund landede på dansk territorium uden forudgående tilladelse, måtte det være op til de danske myndigheder at reagere herpå.

Ambassadør Jegorytjev udtalte hertil, at det var den sovjetiske regering, som stod bag denne henvendelse. Det var naturligvis op til direktøren, hvorvidt han ville acceptere henvendelsen, men ambassadøren ville gerne bede om, at den blev bragt videre. Ambassadøren fremhævede, at henvendelsen var foretaget i en "meget velvillig tone". Der var derfor ikke grund til at afvise henvendelsen, der som nævnt var udgået fra hans regering. Hvis direktøren var bemyndiget til at afvise henvendelsen, måtte han naturligvis rapportere dette.

Direktøren udtalte heroverfor, at han ikke havde afvist henvendelsen, men alene havde fremført de danske synspunkter, som henvendelsen havde givet ham anledning til. Direktøren ville naturligvis underrette udenrigsministeren om henvendelsen, men ville gerne fremhæve, at han ikke havde udtalt sig som privatmand, men som Udenrigsministeriets repræsentant. Ambassadøren kunne derfor rapportere disse udtalelser til sin regering. Hvis regeringen havde yderligere at føje til disse foreløbige udtalelser, ville ambassadøren naturligvis blive underrettet herom.

Efter at have peget på, at sagen havde vakt bekymringer i den danske offentlighed og opmærksomhed i verdensoffentligheden, fortsatte ambassadør Jegorytjev med at sige, at Sovjetunionen naturligvis ønskede at fortsætte den hidtidige kurs i forholdet til Danmark. Det var hans opgave som ambassadør i Danmark at virke for bevarelsen af de gode dansk-sovjetiske forbindelser.

Direktøren replicerede hertil, at dette sidste naturligvis var rigtigt, men at det var denne sag uvedkommende. Med hensyn til tilstedeværelsen af amerikanske krigsskibe måtte det ikke overses, at sovjetiske skibe også sejlede viden om. Dette måtte ambassadøren erkende.¹²⁷ Rent folkeretligt kunne der næppe siges noget om tilstedeværelsen af de amerikanske krigsskibe i Østersøen, men politisk set var det til skade for afspændingen – ikke mindst nu, hvor man skulle til at gå videre med at drøfte nedrustning.

Samtalen mundede derefter ud i en udtalelse fra ambassadør Jegorytjev om, at forholdene omkring Bornholm burde forblive, som de var. Ambassadøren havde senest den 9. maj dette år aflagt et besøg på øen for at nedlægge kranse på de sovjetiske krigergrave, hvorunder han havde tilbragt en god og lydefri aften med kommandanten m.fl.

[...]

¹²⁶ Understregningen her og i den følgende sætning er udenrigsministerens, som i marginen har markeret hele direktør Fischers replik og kommenteret: – Fuldstændig enig. Hartling.

¹²⁷ Denne og den følgende sætning er udtalt af Jegorytjev.

967. Ekstrakt af referat af møde den 15. juni 1971 i embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål.¹²⁸

I. Bornholms stilling i forhold til Sovjetunionen.

Fischer redegjorde for sin samtale den 8. juni 1971 med den sovjetiske ambassadør, der havde protesteret mod amerikanske flylandinger på Bornholm. Fischer havde under samtalen afvist ambassadør Jegorytjev's påstand om rækkevidden af erklæringen af 1946 og påvist, at udtalelsen i 1961 var specielt knyttet til diskussionen om COMBALTAP. Den manglende tilladelse til landingerne var et rent dansk-amerikansk forhold.

Der ville ikke blive givet ambassadør Jegorytjev yderligere svar.

Fischer nævnte i denne forbindelse, at ministersekretær Bjørnekær i forbindelse med viceudenrigsminister Tsarapkins besøg havde haft en samtale med ambassadesekretær Lobanov, der bl.a. havde motiveret Tsarapkins besøg med, at man ikke havde fuld tillid til ambassadør Jegorytjev.¹²⁹ Efter Fischers mening skabte en sådan oplysning, hvad enten den var rigtig eller ej, en uholdbar usikkerhed i forholdet til den sovjetiske ambassade.

Langseth¹³⁰ fandt, at aftalen i sin tid om Bornholm ikke nu kunne stille Bornholm anderledes end en hvilken som helst anden del af Danmark.

Fournais¹³¹ nævnte de uheldige udtalelser til pressen, som den vagthavende officer i Søværnskommandoen havde fremsat. Stabene var nu blevet orienteret. Med hensyn til helikopterlandingen oplyste Fournais, at de danske lodser selv havde anmodet amerikanerne om sådan transportform på grund af vanskelighederne ved fra det store hangarskib at stige om i lodsåde.

Ifølge Skat-Rørdam¹³² havde episoden vist, at også den erfarne politimester i Rønne havde været usikker med hensyn til de gældende regler; det ville være meget ønskeligt at kunne klarificere over for de lokale myndigheder.

Fischer nævnte P.J.'s orientering af 30. oktober 1969, og det aftaltes, at denne nu ville blive ajourført og ad tjenestevejen fordelt til Justitsministeriet, Forsvarsministeriet og Indenrigsministeriet (af hensyn til amtmænd).

Skat-Rørdam var klar over, at konklusionen i et sådant papir næppe kunne blive meget hårdt trukket op, men så dog gerne, at det blev fremført som vejledning for de lokale myndigheder, at en militær flylanding [på Bornholm] skulle behandles på samme måde som et tilsvarende forhold ethvert andet sted i Danmark.

Det aftaltes, at sådan vejledning blev givet mundtligt.

In casu havde politimesteren efter instruktion holdt de amerikanske flyvere afsondret og først efter ny instruktion givet dem deres fulde bevægelsesfrihed.

Fischer oplyste, at ambassadør Jegorytjev under samtalen havde nævnt et kommende besøg i Danmark af en hr. Demitjev, sekretær i Centralkomiteen og medlem af Politbureauet. Hr. Demitjev stod ifølge Jegorytjev Brezhnev nær og kunne bedre end hr. Tsarapkin redegøre for Bresjnevs tanker, hvorfor han havde anbefalet, at der arrangeredes et møde med udenrigsministeren.

Efterretningscheferne ville se, hvilke oplysninger de lå inde med om Demitjev.

¹²⁸ Referenten er ikke angivet. På referatet er anført, at der er tale om et ekstrakt til P.II.

¹²⁹ Jegorytjev faldt i unåde i sommeren 1967 og blev fjernet fra posten som partichef i Moskva og sendt i forvisning til Danmark som ambassadør efter at have pådraget sig Brezhnevs vrede for at have kritiseret den sovjetiske ledelse for dens dispositioner i forbindelse med 6-dages krigen i Mellemøsten. – Michel Tatu: Power in the Kremlin (1969).

¹³⁰ Departementschef i Forsvarsministeriet.

¹³¹ Chef for Forsvarets Efterretningstjeneste.

¹³² Chef for Politiets Efterretningstjeneste.

968. Orientering fra P-afdelingen, nr. 2/1971, den 23. juni 1971.¹³³

Bornholms militærpolitiske stilling set i relation til Sovjetunionen

En oversigt over det udenrigspolitiske hændelsesforløb omkring Bornholm siden 1945.

1. Efter at en sovjetisk oberst den 10. maj 1945 havde overtaget kommandoen over Bornholm, erklærede han over for amtmanden, at den røde armé kom til Bornholm i egenskab af Danmarks forbundsfælle udelukkende med det formål definitivt at fordrive de tyske okkupanter.

Da de regulære amerikanske og britiske tropper havde forladt Danmark, fandt man fra dansk side tidspunktet inde til officielt at rejse spørgsmålet over for den sovjetiske regering om tilbagetrækning af de sovjetiske tropper fra Bornholm.

Den 8. februar 1946 fremførte således daværende udenrigsminister Gustav Rasmussen de danske synspunkter og ønsker i en samtale med den sovjetiske viceudenrigsminister Vysjinskij. Der udspandt sig herefter i begyndelsen af marts en kort noteudveksling om rømningen. Her skal citeres noten af 8. marts 1946 fra den danske gesandt i Moskva, Døssing, til den sovjetiske udenrigsminister – den note, hvis indhold man senere fra sovjetisk side påstod, at den danske regering ikke havde efterlevet (jfr. nedenfor).

Noten lød i sin helhed i dansk oversættelse:

“Under henvisning til den forhandling, som jeg havde den ære at føre med Deres Excellence vedrørende øen Bornholm, tillader jeg mig efter ordre fra min regering at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette¹³⁴ sin egen administration.

Min regering beder mig endvidere søge oplyst, om nævnte styrker allerede nu vil kunne sendes til øen”.

De sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm påbegyndtes den 17. marts og afsluttedes den 5. april 1946.

2. Efter tilslutningen i 1949 til Den nordatlantiske Traktat afholdtes som en af de første større NATO-øvelser, der berørte farvandet omkring Danmark, øvelsen MAIN BRACE i september 1952. Medens øvelsen fortsat var under planlægning, rettedes der den 23. juli 1952 i en artikel af officielt tilsnit i “Pravda” et angreb på dansk NATO-politik. Under henvisning til presseforlydender om, at øvelsen også skulle omfatte Bornholm, anførtes i artiklen, at man fra dansk side nu havde i sinde at bryde sit løfte fra 1946 om at oprette sin administration på øen uden nogen som helst deltagelse af fremmede styrker.

I anledning af artiklen udtalte daværende forsvarsminister Harald Petersen den 24. juli 1952 følgende:

“Efter de planer, der er udarbejdet for de forestående fællesøvelser i bæltene og Østersøen, vil der alene blive tale om deltagelse af danske, norske og engelske styrker, som jo tidligere har holdt fællesøvelser i den engelske kanal og andre steder. Der sker altså ikke noget nyt i så henseende, og i øvrigt er det en fundamental misforståelse, at fællesøvelser under NATO skulle have aggressive

¹³³ UM 105.Dan.5/1. – Ifølge en notits af fuldmægtig i P.II. N.C. Tillisch den 29. juni 1971 blev orienteringen tilsendt samtlige danske ambassader og repræsentationer i udlandet og embedsmænd i Udenrigsministeriet og Statsministeriet anført på en særlig liste.

¹³⁴ I den notetekst, som gesandtskabet affattede på dansk og oversatte til den russisksprogede notetekst, er benyttet verbet: “udøve”, og et hertil svarende russisk verbum er da også anført i gesandtskabets russiske oversættelse. Se herom særskilt fodnote 7 under Notits P.J.IV den 13. december 1961.

hensigter. Hvad Bornholm angår, vil jeg gerne understrege, at selv om der holdes fællesøvelser i Østersøen, vil det selvfølgelig på ingen som helst måde influere på det danske styre på denne ø. Det skulle egentlig synes overflødigt at afgive nogen erklæring derom. Lad mig tilføje, at siden oprettelsen af det europæiske fællesforsvar har Danmark deltaget i internationale øvelser såvel med luft- som flåde- og hærstyrker udelukkende med det formål at samordne det vesteuropæiske forsvar under den skabte enhedskommando”.

3. På baggrund af erfaringerne ved tilrettelæggelsen af MAIN BRACE-øvelsen blev der af det daværende interministerielle koordinationsudvalg i 1953 opstillet retningslinier for dansk deltagelse i fælles flådeøvelser i Østersøen. Ifølge disse retningslinier er der foretaget en foreløbig geografisk afgrænsning af det område i Østersøen, inden for hvilket fællesøvelser antages at kunne finde sted uden politiske betænkeligheder, og herudover er der foretaget en afgrænsning af et område, inden for hvilket fællesøvelser kan finde sted, når visse nærmere forudsætninger er opfyldt. Anløb af bornholmske havne kan under fællesøvelser i almindelighed kun foretages af danske og norske fartøjer.

Dansk deltagelse i fællesøvelser i Østersøen har siden i praksis været gjort betinget af, at øvelsesområdet i øst maksimalt afgrænses af længdegraden 16 gr. (der ligger ca. 30 sømil øst for Bornholm).

Spørgsmålet om sådan begrænsning har ikke været gjort til genstand for drøftelser med den sovjetiske regering.

4. I forbindelse med spørgsmålet om stationering af allierede flyverstyrker i Danmark modtoges den 1. oktober 1952 en erklæring fra den sovjetiske regering, i hvilken denne erindrede “om den af noten fra det danske gesandtskab i Moskva af 8. marts 1946 fremgående forpligtelse for den danske regering til at etablere sin administration på øen Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper”.

Den danske regering fandt ikke anledning til i sit svar af 29. oktober s.å. at reagere specielt på dette punkt. I sit aide-memoire af 28. januar 1953 vendte den sovjetiske regering imidlertid tilbage til Bornholm-spørgsmålet og tillagde nu noten af 8. marts 1946 betydning i territorial henseende ud over øen Bornholm. Det anførtes i aide-memoiret, at stationering i Danmark i det hele taget af allierede styrker ville indebære en klar afvigelse fra den stilling, man fra dansk side indtog i 1946 i spørgsmålet om etablering af dansk administration på Bornholm.

Der blev ikke afgivet noget skriftligt svar på denne sovjetiske henvendelse, men i en tale i Rønne den 11. april 1953 imødegik daværende udenrigsminister Ole Bjørn Kraft de sovjetiske synspunkter.

Talens afsnit om Bornholm kan sammenfattes som følger:

- a) Påmindelsen i erklæringen af 1. oktober 1952 var upåkrævet og ubegrundet, da den danske regering havde overholdt sin forpligtelse i noten af 1946, og der intet forelå, som kunne tyde på, at den havde planer om at få fremmede tropper til øen.
- b) Påmindelsen var desuden i virkeligheden uberettiget, idet forpligtelsen i noten af 8. marts 1946 ifølge sagens natur ikke tog sigte på en ubegrænset fremtid, men kun på overgangstiden indtil genoprettelse af normale forhold. Dette fremgik af, at der i noten benyttedes udtrykket “etablere” og ikke “opretholde.”
- c) Der var selvsagt intet grundlag for i noten fra marts 1946 at indlægge noget principielt, som kunne påberåbes for hele landets vedkommende.

Som konklusion fremhævede Ole Bjørn Kraft, at den danske regering ikke blot havde efterlevet det tilsagn, der i 1946 var blevet givet om at oprette dansk administration på Bornholm uden

deltagelse af fremmede tropper. Den havde ydermere i de forløbne år opretholdt denne tilstand og altså de facto forholdt sig, som om der forelå en ud i fremtiden løbende forpligtelse. Det var derfor ganske ubegrundet at ytre frygt for, at Bornholm kunne blive brugt som angrebsbase for NATO-landene. Som et bidrag til at fjerne enhver frygt for noget sådant erklærede han:

“at det aldrig nogen sinde har været overvejet, endsige planlagt at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm, og at al tale om udbygning af øen til et militært støttepunkt er grebet ud af luften. Uanset forståelsen af noten af 1946 vil den danske regering altid have sin opmærksomhed henvendt på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms geografiske beliggenhed gør sig gældende for denne ø.”

5. I den sovjetiske regerings protest af 12. december 1961 i anledning af oprettelsen af NATO-enhedskommandoen for den sydlige del af NATO's nordregion hævdedes det, at inddragelsen af Bornholm i det område, der blev underlagt enhedskommandoen, ville stride imod ånd og bogstav i den danske regerings forsikringer af 8. marts 1946 om, at Danmark var rede til med sine egne styrker uden nogen som helst deltagelse af udenlandske tropper at besætte Bornholm og dér fuldt ud oprette sin forvaltning.

I det danske svar af 14. s.m. hed det, at den danske regering måtte afvise denne betragtning.

“Gennemførelsen af enhedskommandoen betyder ingen ændring i den bestående tilstand, hvorefter der kun er danske styrker på Bornholm under dansk kommando”. Det bemærkes i denne forbindelse, at Bornholm ved enhedskommandoens oprettelse i kommandomæssig henseende blev henlagt under chefen for landstyrkerne i området øst for Storebælt, hvis chef og hele stab er permanent dansk.

6. Da en engelsk militærskribent i januar 1964 fremsatte synspunkter om, at Bornholm skulle (burde) gøres til en raketbase i NATO-forsvaret, blev dette omgående tilbagevist af daværende udenrigsminister Per Hækkerup.¹³⁵

7. På baggrund af østtyske og sovjetiske presseforlydender om NATO-planer om en militær opladning af Bornholm blev en orienteringsrejse for den udenlandske presseforening henlagt til Bornholm, hvor daværende forsvarsminister Gram i en tale til deltagerne den 2. november 1967 erklærede følgende om Bornholms stilling inden for det danske forsvar:

...
“De sovjetiske styrker forlod Bornholm i april 1946, og der har siden da været placeret danske og kun danske styrker på øen.

I dag sikres Bornholm derfor af danske styrker i lighed med alle andre dele af landet, og et angreb på Bornholm vil i givet fald udløse de samme modforholdsregler som et angreb på enhver anden del af Danmark.

...
Bornholms forsvar indgår som et naturligt led i Danmarks almindelige forsvar og må tillægges samme vægt som forsvaret af det øvrige land. Men det har klart defensive formål. Der findes ikke i dansk sikkerhedspolitik eller i dansk forsvarspolitik noget aggressivt element.

Bornholms forsvar er i nøje overensstemmelse hermed.

Hærstyrken på Bornholm svarer til en bataljonskampgruppe. Som led i den almindelige overvågning af vort territoriale område findes der også på Bornholm en radarstation, nemlig i Almindingen. Desuden er der til brug i Søværnets overvågning af territorialfarvandet om Bornholm fast stationeret en marinekutter, som desuden kan anvendes i søredningstjenesten. Mindre kan det vel næppe være.

¹³⁵ Ikke aftrykt.

Fra dansk side har vi til stadighed været og vil naturligvis fortsat være opmærksom på de særlige hensyn, der gør sig gældende på grund af Bornholms geografiske beliggenhed. Lad mig sige helt klart, at der hverken i Danmark eller inden for NATO er overvejelser eller planer om stationering af udenlandske tropper på Bornholm, om udbygning af øen til en militær NATO-base eller nogen anden form for militær opladning. Jeg håber, at dette vil blive forstået og taget til efterretning.

...

Jeg håber, at jeg med disse ord har givet Dem et indtryk af forsvarets placering i dansk sikkerhedspolitik og Bornholms rolle heri. Der findes ikke heri mystiske eller skjulte hensigter."

Som svar på spørgsmål fra de tilstedeværende korrespondenter udtalte forsvarsministeren efterfølgende bl.a. (ifølge Politikens referat), at den danske tilbageholdenhed med hensyn til NATO-øvelser omkring øen skyldtes ønsket om at understrege den danske vilje til at undgå konfliktsituationer af politisk art, og at der aldrig havde været NATO-øvelser på Bornholm; det afhang af situationens udvikling, om der skulle foretages øvelser med landsætning af NATO-tropper på øen.

8. I sidste halvdel af maj 1971 foretog en amerikansk eskadre bestående af et hangarskib, 2 destroyere og en fregat en flådeoperation i Østersøen, som almindeligvis blev opfattet som en amerikansk demonstration af dette havs karakter af åbent hav, og som endvidere er blevet sat i relation til den sovjetiske flådes fremtrængen på verdenshavene og særligt sovjetiske krigsskibes sejlads nær USA's kyster.

Den amerikanske flådedemonstration i Østersøen var den første af sin art i dette område, men tilsvarende demonstrationer har fundet sted bl.a. i Sortehavet.

Den 12. maj blev de danske (militære) myndigheder af den amerikanske ambassade underrettet om, at den amerikanske eskadre den 16. maj ville passere Kattegat, Store Bælt og Femern Bælt samt i dagene 17.-20. og 24.-25. maj gennemføre flådeoperationer i et område omkring positionen 56 grader Nord og 19 grader Øst – dvs. ca. midtvejs mellem Karlskrona og Memel (nu Klaipeda) – afbrudt af et 3-dages besøg i Kiel; endvidere fremsattes en indbydelse til de danske myndigheder til at lade danske søofficerer deltage som observatører under operationerne; denne indbydelse blev ikke modtaget.

Da eskadren den 16. maj passerede Bornholm for indgående i Østersøen, landsatte en helikopter fra hangarskibet to danske lodser i Rønne lufthavn (efter lodsernes anmodning, men uden forudgående tilladelse), og den 19. maj nødlandede et fly fra hangarskibet ligeledes i Rønne lufthavn (på grund af skade på landingsstellet).

Den amerikanske flådes bevægelser i Østersøen samt de to flys landinger på Bornholm gav anledning til diverse kritiske kommentarer i den sovjetiske presse, og den 8. juni 1971 foretog den sovjetiske ambassadør i Danmark en officiel henvendelse til Udenrigsministeriets direktør i sagens anledning. Med henvisning til de to amerikanske flylandinger på Bornholm erklærede ambassadøren, at den danske regering i 1946 og 1961 havde afgivet forsikringer om, at der kun ville blive anbragt danske tropper på Bornholm (jfr. ovenfor pkt. 1 og 5), og udtrykte håbet om, at den danske regering ville overholde sine forpligtelser og ikke tillade ophold af fremmede tropper på øen, herunder hverken med øvelses- eller besøgsformål for øje.

Udenrigsministeriets direktør besvarede den sovjetiske henvendelse ved bl.a. at påpege, at Bornholm var et dansk område som enhver anden del af Danmark, at spørgsmål vedrørende militære besøg på øen, herunder flylandinger, var et rent dansk anliggende, som det alene tilkom de danske myndigheder at tage stilling til, at det stod de danske myndigheder frit for at tage imod sådanne besøg, at den danske regerings erklæringer fra 1946 og 1961 ikke kunne påberåbes i den foreliggende sag, samt at der i øvrigt kun fandtes danske styrker på Bornholm.

I anledning af nødlandingen den 19. maj blev det i øvrigt af Udenrigsministeriet over for Justitsministeriet tilkendegivet, at der ikke af udenrigspolitiske grunde var nogen anledning til, at

besætningen på den havarerede maskine skulle behandles anderledes, end hvis den var nødlandet et andet sted i Danmark, eller anderledes end andre bona fide¹³⁶ nødlandede personer.

969. Forsvarsministeriet til Udenrigsministeriet den 20. juli 1971.¹³⁷

Over hoslagte sag vedrørende amerikanske skibes passage af dansk farvand ved København og omkring Bornholm (skrivelse nr.U-399-71/USCG af 19 JUL 1971 fra forsvarsattachéen ved den amerikanske ambassade) udbeder man sig ved sagens tilbagesendelse efter omstændighederne snarest belejligt/ved påtegning herpå de udtalelser, hvortil der måtte være anledning.

Bilag kan udtages.¹³⁸

Påtegning af kontorchef Mellbin, P.II. den 26. juli 1971:

Tilbagesendes uden bilag til Forsvarsministeriet; Udenrigsministeriet har for sit vedkommende ingen bemærkninger for så vidt angår de amerikanske skibes passage af dansk farvand ved København, men kan som meddelt telefonisk ikke anbefale, at den amerikanske anmodning imødekommes for så vidt angår territorialfarvandet omkring Bornholm.

970. Det kongelige danske Søkort-Arkiv til Forsvarsministeriet den 17. september 1971.¹³⁹

Emne: Adgangsbestemmelser for Bornholm.

Bilag: Skr. af 2.9.71 fra Seehydrografischer Dienst, Rostock (fotokopi in duplo).

Med henvisning til ovennævnte bilag skal Søkort-Arkivet, der ikke er bekendt med en eventuel særlig aftale mellem Sovjetunionen og Danmark vedrørende udenlandske militærpersoners adgang til Bornholm, anmode om retningslinier for en besvarelse af skrivelsen fra "Seehydrografischer Dienst der Deutschen Demokratischen Republik".

971. Chefen for Seehydrografischer Dienst der DDR, Paucker, til Det kongelige danske Søkort-Arkiv den 2. september 1971.¹⁴⁰

Bestemmelser for Bornholm.

Vor bogredaktion arbejder for tiden på en revision af Håndbog over Østersøen, almindelig del, som blandt andet indeholder Deres lands vigtigste bestemmelser for udenlandske handels- og krigsskibe.

I den forbindelse har vi i litteraturen stødt på en henvisning til en i 1946 indgået aftale mellem kongeriget Danmark og Sovjetunionen, der forbyder udenlandske militærpersoner at betræde Bornholm.

Vi anmoder Dem om at meddele os ordlyden af denne aftale eller nævne kilden, hvori aftalen er offentliggjort.

Vi ville være Dem meget taknemmelig for et snarligt svar.

¹³⁶ i god tro, med redelige hensigter.

¹³⁷ UM 105.Dan.5/1, fra UM 55.M.9.a. – Skrivelser nr.: I. kt.153.1-2.

¹³⁸ Udeladt her.

¹³⁹ UM 105.Dan.5/1. – Brev fra direktør Knud Kærgård.

¹⁴⁰ Bilagsskrivelsen er på tysk.

972. Forsvarsministeriets udkast den 23. september 1971 til besvarelse af Det kongelige Søkort-Arkivs forespørgsel.¹⁴¹

Emne: Adgangsbestemmelser for Bornholm.

Bilag: Fotokopi af Udenrigsministeriets orientering (FORTROLIGT P.II. j.nr. 105.Dan.5. af 23 JUN 1971) vedrørende Bornholms militærpolitiske stilling set i relation til Sovjetunionen.

1. Ved skrivelse nr. 315, j.nr. 063-1 af 17 SEP 1971 har Søkort-Arkivet anmodet om retningslinier for besvarelse af en henvendelse fra "Seehydrografischer Dienst der Deutschen Demokratischen Republik" vedrørende adgangsbestemmelser for Bornholm.
2. I den anledning skal Forsvarsministeriet bemærke, at der ikke eksisterer nogen aftale mellem Sovjetunionen og Danmark vedrørende udenlandske militærpersoners adgang til Bornholm. Spørgsmål vedrørende militære besøg på øen er et rent dansk anliggende, som det alene tilkommer de danske myndigheder at tage stilling til.
Den danske regerings erklæring fra 1946 kan således ikke påberåbes i denne forbindelse.
3. Forsvarsministeriet skal anmode om, at henvendelsen bliver besvaret i overensstemmelse med ovenstående.

973. Notits P.II den 30. september 1971 vedr. besvarelse af den østtyske forespørgsel.¹⁴²

Idet der henvises til indholdet af Forsvarsministeriets skrivelse af 24. september 1971 angående adgangsbestemmelser for Bornholm anføres, at der synes at være tre næsten lige anvendelige udformninger af besvarelsen på den østtyske forespørgsel.

1. Følge Forsvarsministeriets foreliggende udkast.
2. Ændre teksten i 2, andet afsnit, til: "Der foreligger imidlertid fra 1946 en dansk note til Sovjetunionen i forbindelse med den sovjetiske rømning af Bornholm. Notens indhold lød:
"Under henvisning til den forhandling som jeg havde den ære at føre med Deres Excellence vedrørende øen Bornholm, tillader jeg mig efter ordre fra min regering at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration.
Min regering beder mig endvidere søge oplyst, om nævnte styrker allerede nu vil kunne sendes til øen." "
3. Helt udelade andet afsnit under 2.

Ad 1: Bortset fra andet afsnit under 2: "Den danske regerings erklæring fra 1946 kan således ikke påberåbes i denne forbindelse" synes udkastet ikke at give anledning til bemærkninger, og man kunne måske endda følge Forsvarsministeriets udkast uændret. Andet afsnit under 2. kommer dog til at svæve i luften, og der melder sig automatisk tanken "så foreligger der altså alligevel noget fra 1946", her benævnt ved en dansk regeringserklæring, og denne tanke fører naturligt videre til "hvad indeholder da denne erklæring?"

Der gives således anledning til en fornyet henvendelse til det danske søkortarkiv eller evt. forespørgsel til Sovjetunionen.

¹⁴¹ UM 105.Dan.5/1. – Udkastet med bilag er sendt til Udenrigsministeriet med følgebrev dateret den 24. september 1971.

¹⁴² UM 105.Dan.5/1.

Ad 2: Uden at fremsætte nogen dansk autoritativ udtalelse om vor opfattelse af, hvad der passerede i 1946, kunne man på så objektiv måde som vel muligt følge første afsnit op med at citere den afgørende danske note fra 1946, således at andet afsnit kommer til at lyde som nævnt ovenfor under 2.

Ad 3: Besvarelsen behøver egentlig ikke indeholde, at der foreligger en dansk regeringserklæring fra 1946, når det i øvrigt er anført, at der ingen aftale foreligger mellem Danmark og Sovjetunionen som anført i første afsnit.

Den østtyske henvendelse er dog foranlediget af oplysninger i den for det østtyske institut foreliggende litteratur, og såfremt det danske søkortarkiv ikke omtaler, hvad der foreligger fra 1946, når det samtidigt fastslås, at der ingen aftale foreligger, så vil den tyske grundighed nok foranledige en fornyet henvendelse eller forespørgsel til de sovjetiske kilder. Det synes at være i vor interesse, at det østtyske instituts spørgelyst bliver tilfredsstillet i så vidt omfang som vel muligt, således at det eventuelt erklærer sig tilfreds med den danske besvarelse.

Det henstilles, at Forsvarsministeriets henvendelse besvares med, at man er enig i det foreliggende udkast, såfremt andet afsnit under punkt 2 kunne ændres til: “...” (her anføres teksten som anført ovenfor under 2.)

Den 30. september 1971.

Hans Grunnet [sekretær]

Kontinuation:

Det forekommer mig ganske rigtigt, at løsning nr. 1 må være noget utilfredsstillende for modtageren; derimod har jeg ikke nogen klar præference hverken for løsning nr. 2 eller løsning nr. 3. Det synes dog tvivlsomt, om det i en sag af denne art er påkrævet/ønskeligt, at danske myndigheder giver detaljerede oplysninger til østtyske myndigheder. Udkast til ekspedition vedlægges.

Den 6. oktober 1971.

Bent Rosenthal [fuldmægtig]

Synes absolut, at løsning 3 er at foretrække. Det må være tilstrækkeligt at meddele, at der ikke – som østtyskerne tror – foreligger en dansk-sovjetisk aftale af 1946.

Villads Villadsen [kontorchef]

974. Kontorchef Villads Villadsen, P.II, til Forsvarsministeriet den 6. oktober 1971.¹⁴³

Under henvisning til Forsvarsministeriets skrivelse af 24. september 1971 – 1. kt.150–5 – vedrørende en til Søkort-Arkivet rettet forespørgsel fra myndighederne i Østtyskland om en påstået dansk-sovjetisk aftale om fremmede militærpersoners adgang til Bornholm skal Udenrigsministeriet udtale, at man ingen bemærkninger har til Forsvarsministeriets udkast til skrivelse til Søkort-Arkivet, bortset fra at man ville foretrække, at skrivelsens punkt 2. andet afsnit blev udeladt.

975. Notits P.II den 6. april 1972.¹⁴⁴

Besøg på Bornholm af officerer fra det vesttyske forbundsværn.

Med vedlagte notat af 28. marts¹⁴⁵ rejser Forsvarsministeriets 1. kontor spørgsmålet, hvorvidt Udenrigsministeriet har betænkeligheder ved, at 3-4 vesttyske officerer aflægger besøg på Bornholm. Anledningen til besøget er, at man i forbindelse med et af de i en årrække gennemførte

¹⁴³ UM 105.Dan.5/1.

¹⁴⁴ UM 105.Dan.5/1. – Notits af fuldmægtig Jørgen Reimers.

¹⁴⁵ Udeladt her.

periodiske møder mellem Hærstaben og det tilsvarende tyske organ påtænker at arrangere et 1-dags orienteringsbesøg ved en militær myndighed, og altså denne gang på Bornholm.

Så vidt det fremgår af notatet, er det et rent dansk-tysk arrangement og kan ikke henføres under NATO.

De pågældende tyske officerer, der vil blive tale om, vil være en brigadegeneral og 2-3 af oberstløjtnant- eller lavere grad. Deltagerne vil under besøget på Bornholm være i civil påklædning.

2. Forsvarsministeriet henviser til, at officerer fra den tyske forbundsrepublik tjenstligt har besøgt Bornholm i forbindelse med de af Forsvarsministeriet planlagte orienteringsture for her akkrediterede forsvarsattachéer (forsvarsattachéer fra østmagterne indbydes ikke).

Af nærværende sag fremgår, at man ud over de nævnte orienteringsture for forsvarsattachéerne i 1965, 1967 og 1969 har haft udenlandske (NATO) officerer på besøg på Bornholm, dels i forbindelse med inspektion af Early Warning-stationen og dels i forbindelse med et besøg af 20-25 officerer fra AFNORTH. Der har i disse tilfælde været tale om arrangementer med tilknytning til NATO; i sidstnævnte tilfælde har der formentlig også deltaget tyske officerer.

Siden krigen og op til begyndelsen af 60'erne har man været ret restriktiv med at give tilladelse for udenlandske militærpersoners besøg på Bornholm. I forbindelse med det ovenfor nævnte besøg fra AFNORTH i 1964 er der anført følgende bemærkning på sagen: "... Derimod har Udenrigsministeriet som bekendt tidligere modsat sig, at COMBALTAP's tyske stedfortræder ... kom til Bornholm. Der synes nu at være anledning til, at situationen omkring Bornholm efterhånden normaliseres." – "Direktøren finder, at Udenrigsministeriet ikke har bemærkninger til det foreslåede besøg." (Notits af 27.8.1964).

Man har ved de nævnte besøg på Bornholm stillet følgende betingelser:

- a) at besøget foregår i stilhed,
- b) at de pågældende i mindst muligt omfang optræder i uniform,
- c) at de pågældende ikke lader sig fotografere og ikke udtaler sig til pressen.

3. Uanset at der i de ovenfor omhandlede tilfælde kan henvises til, at sådanne besøg har været naturlige, enten for at orientere herværende forsvarsattachéer eller på baggrund af vort NATO-samarbejde, synes der ikke i den foreliggende sag, hvor der er tale om et bilateralt dansk-tysk arrangement, at gøre sig særlige betæneligheder gældende, når:

- 1) man fra dansk side vil hævde, at Bornholms status er helt "normal",
- 2) de ovenfor under a)-c) nævnte vilkår iagttages.

Påtegning: Enig. Meddelt major G.K. Kristensen, at UM ikke har indvendinger.
Villads Villadsen [kontorchef]

976. Notits P.II. den 25. maj 1972 om besøg på Bornholm af nederlandsk skoleskib.¹⁴⁶

Forsvarsministeriet har med skrivelse af 2. maj 1972 forelagt en ansøgning fra den herværende nederlandske ambassade om tilladelse til at aflægge flådebesøg:

1. I København med 3 fregatter 2.-5.6. 1972, og
2. I Rønne med skoleskibet "Urania" 31.6-3.7.

Det førstnævnte besøg ses ikke at give anledning til bemærkninger, og Forsvarsministeriet er telefonisk underrettet herom.

Derimod har man tidligere, hvor der har været tale om, at udenlandske krigsskibe anløb bornholmsk havn, gjort sig overvejelser i de enkelte tilfælde, især hvor der har været tale om tyske krigsskibes anløb af havn eller ophold i bornholmsk territorialfarvand. Så vidt ses, indeholdes de

¹⁴⁶ UM 105.Dan.5/1. – Notits af fuldmægtig Jørgen Reimers.

seneste overvejelser i en notits af 12. februar 1971 på sagen 55.M.8.a., samt kontinuation til notitsen af 16. februar 1971 og 17. februar 1971.¹⁴⁷ For så vidt angår enkeltheder i de pågældende overvejelser henvises til notitsen. I en af kontinuationerne hedder det:

“I øvrigt forekommer det mig, at når vi – med god grund – accepterer visse besøg på og ved Bornholm af marinefartøjer fra allierede lande, der ikke er Østersømagter, måtte vi alt andet lige desto mere kunne acceptere lignende besøg dér af marinefartøjer fra en allieret Østersømagt. Indtil for nylig har alt andet lige naturligvis ikke været lige, bl.a. på grund af Sovjetunionens proklamerede opfattelse af Forbundsrepublikkens politik som præget af revanchistiske o.l. hensigter, men heri er der som bekendt indtrådt en kovending siden undertegnelsen i 1970 af magt-afkaldsaftalen mellem de to lande. Dette bør indgå i overvejelserne af fremtidige anmodninger om tyske marinefartøjers besejling af farvandet omkring Bornholm og eventuelle opankring eller havneanløb, der måske fremover snarere burde behandles i princippet efter samme retningslinier som tilsvarende anmodninger vedrørende andre danske farvande og havne.”

Chefen for P-afdelingen har erklæret sig i princippet enig hermed, og der blev givet tilladelse med visse bemærkninger. Direktøren erklærede sig enig heri.

Da der i den foreliggende sag er tale om besøg af et skoleskib, altså ikke et egentligt krigsskib, synes der under hensyn til de ovenfor refererede betragtninger ikke grund til at nægte tilladelse til dette besøg i Rønne.

Det indstilles derfor, at Forsvarsministeriets ovennævnte høringskrivelse besvares med, at de hollandske flådebesøg ikke giver anledning til bemærkninger.

Kontinuation

Enig. Vi har tidligere godkendt besøg i bornholmske havne af norske, britiske, franske og amerikanske flådeenheder og kan på linie hermed ikke have betænkeligheder ved et hollandsk flådebesøg (de specielle overvejelser vedrørende flådeaktivitet ved Bornholm foretages hovedsagelig i forbindelse med flådeøvelser). Hertil kommer in concreto, at der er tale om et lille skoleskib.

Den 26. maj 1972.

V. Villadsen [kontorchef]

977. Interview med forsvarschefen, generalløjtnant Knud Jørgensen, i dagbladet Bornholmeren den 9. juni 1977.¹⁴⁸

Forsvarschef Knud Jørgensen: Russerne i Østersøen nærmest høflige.

“Jeg synes ikke, man kan påstå, at de er blevet mere provokerende – bestemt ikke. Navnlig russerne overholder meget strikt de aftaler, som de har undertegnet. De er – havde jeg nær sagt – nærmest høflige.”

[...]

Som forklaring på de øgede aktiviteter fra Warszawapagtlandenes side i Østersøen – blandt andet har man for nylig set, at der er blevet stationeret atombærende ubåde af den såkaldte Golf II-klasse – siger Knud Jørgensen: “Jeg ser det som en yderligere indikator for den vægt, man lægger på Østersøen.”

Nogle har hævdet, at Danmarks traditionelle rolle som “proppen i hullet” til Østersøen ikke længere rækker i så høj grad som tidligere. Det afvises imidlertid af forsvarschefen. “Det tror jeg ikke på,” siger han “alene af den årsag, at over halvdelen af deres skibsværftsindustri ligger i Østersøen. Selv om de vælger at trække deres operationsenheder ud af Østersøen inden et angreb – hvilket må anses for sandsynligt – så skulle de snart tilbage for at repareres. Forhåbentligt!”

[...]

Bornholm har ikke været anvendt som øvelsesområde for fælles øvelser for NATO-styrker. Det har man undladt, fordi man ikke har ønsket at provokere, oplyser Knud Jørgensen, idet han betegner Bornholm som “et overordentligt følsomt politisk område.”

¹⁴⁷ De nævnte skrivelser er ikke aftrykt her.

¹⁴⁸ Interviewet fandt sted i Rønne den 8. juni 1977. Knud Jørgensen var på sit første besøg på Bornholm som forsvarschef efter at have tiltrådt stillingen den 1. maj 1977.

“Vi kan demonstrere vores evne til at yde modstand på Bornholm. Der er ikke noget forbud mod det. Men vi gør det ikke, og vi har ikke nogen planer om at gøre det. Men hvis de skulle vise sig for provokerende fra den anden side, har vi i høj grad lov til at demonstrere ved at holde øvelse på Bornholm.”

Hvordan forestiller De Dem et bornholmsk forsvars rolle i en situation, hvor vi bliver angrebet?

“Vi skal jo først og fremmest smide dem i vandet. Dernæst skal vi forsøge at holde dem længst muligt borte,” siger Knud Jørgensen.

Han erkender dog den mulighed, at et sovjetisk angreb i første omgang vil koncentrere sig om radarinstallationerne, som man kan ødelægge både fra fly, skibe eller med længererækkende raketter. Men uanset hvordan et angreb vil finde sted, er det generalens faste overbevisning, at man vil tage Bornholm tilbage igen.

978. Forsvarskommandoen. Notat den 11. april 1978 vedrørende danske og allierede operationer i Østersøen.¹⁴⁹

Baggrund.

1. Østersøens status som åbent hav betyder, at fri og uhindret færden i Østersøen og luftrummet herover er en international anerkendt ret for alle.

Ud over de for en del af området gældende folkeretsmæssige begrænsninger i form af territorialfarvande – for hvilke der gælder særlige regler – opretholdes alene på dansk foranledning en række restriktioner af betydning for danske og allierede styrkers operationer.

Restriktioner.

2. Disse restriktioner omfatter:

a. Den østlige grænse for NATO-flådeøvelser med dansk deltagelse er fastsat til 16° E.¹⁵⁰
[...]

[...]

d. Udenlandske militære enheders anløb af/landing på/ophold på Bornholm er ikke tilladt. Allierede skibes sejlads i territorialfarvandet omkring Bornholm samt anløb af bornholmske havne må ikke finde sted uden Forsvarsministeriets tilladelse.

e. Fremmede militære luftfartøjers, herunder allierede luftfartøjers, overflyvning af og landing på Bornholm er i henhold til Forsvarskommando Bestemmelse 0.110-1 af februar 1978 pkt. 7 underkastet særlig kontrol; ønsker herom vil være at forelægge Forsvarskommandoen i hvert enkelt tilfælde. [...] Ifølge denne [praksis] tillades kun allierede luftfartøjers flyvning i dansk luftrum over og omkring Bornholm samt landing på Bornholm i force majeure situationer.

[...]

Konsekvenser.

4. De ovennævnte restriktioner har følgende konsekvenser:

ad pkt.2.a.:

NATO-flådeøvelser må gennemføres med øvelsessituationer baseret på et meget urealistisk trusselsbillede, idet deployering af enheder øst for Bornholm uden for rækkevidde af Bornholms radar ikke er mulig. Det er ligeledes ikke muligt at gennemføre en realistisk indøvelse af operationer, hvor egne enheder opererer i Bornholmsområdet f.eks. til forsvar af Bornholm, idet

¹⁴⁹ UM 105.Dan.1/2. – Forsvarskommandoen nr. 0.170.30/00 2.

¹⁵⁰ Henvisninger til skrivelser her og i det følgende er udeladt.

disse enheders varslingsystemer og våben – specielt overflade-til-overflade missiler – rækker langt ud over den etablerede østgrænse for øvelsesområdet, jfr. kort A.¹⁵¹ [...]

ad pkt.2.d.:

Restriktionerne opretholdes til trods for de i anden anledning fra UM fremsatte udtalelser om, at Bornholm er et dansk område som enhver anden del af Danmark. Øvelsesmæssigt ville muligheden for at operere fra Bornholm med mindre flådeenheder (torpedo- og missilbåde) samt luftfartøjer øge realismen samt spare tid og penge til forlægninger. [...]

ad pkt.2.e.:

For allierede luftfartøjer vil restriktioner for benyttelse af luftrummet ved Bornholm have tilsvarende ulemper. Specielt skal fremhæves, at rekognoscerings- og efterretningsmæssige missioner i fredstid og i en spændt periode vil blive stærkt hæmmet, såfremt dansk søterritorium omkring Bornholm udvides til 12 sømil, uden at de hidtil gældende restriktioner ophæves. [...]

Konklusion.

5. Konkluderende er det Forsvarskommandoens opfattelse, at omhandlede forhold medfører en række operative og øvelsesmæssige restriktioner, der ikke alene påvirker de enkelte øvelsers og operationers værdi, men også hos vore allierede skaber tvivl om den danske holdning til forsvaret i Østersøen. Forsvarskommandoen må endvidere vurdere, at den særstilling, som om ikke formelt så dog reelt er skabt omkring Bornholm, kan få konsekvenser for den internationale opfattelse af Bornholms status.

6. Udviklingen inden for det havretslige område vil øge de problemer, der er forårsaget af de danske restriktioner. Dette gælder specielt forbudet mod allierede enheders sejlads på og overflyvning af søterritoriet omkring Bornholm.

7. Forsvarskommandoen må være af den opfattelse, at restriktionerne principielt bør opgives.

C.S. Børgesen
Generalmajor
Chef for Operationsstaben

979. Referat af møde i Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe den 21. juni 1978.¹⁵²

Broberg¹⁵³ indledte drøftelsen af militæroperationer i Østersøområdet (inkl. Bornholm) og erindrede om, at forsvarskommandoen på kontaktudvalgets møde den 29. marts 1978 var blevet anmodet om at udarbejde oplæg til en drøftelse i kontaktgruppen om de for danske og allierede styrkers operationer i Østersøen gældende selvpålagte danske restriktioner.

I overensstemmelse hermed havde forsvarskommandoen udarbejdet det på mødet den 11. april d.å. omdelte notat af samme dato vedrørende danske og allierede operationer i Østersøen. Notatet viste, at Danmark ved ensidigt at påtage sig restriktioner for øvelsesaktivitet i Østersøen havde skabt sig en række problemer. De pågældende restriktioner var meddelt vore allierede, som indtil videre respekterede dem, men Broberg lagde ikke skjul på, at man fra NATO's side pressede på for at få dem lempet, respektive ophævet.

¹⁵¹ Gengives ikke her.

¹⁵² UM 105.G.9. – Fortroligt. Referatet er dateret den 3. juli 1978. I Kontaktgruppens møder deltog repræsentanter for Stats-, Udenrigs- og Forsvarsministeriet, Forsvarskommandoen, Forsvarets Efterretnings tjeneste og Politiets Efterretnings tjeneste.

¹⁵³ Kommandørkaptajn, Forsvarskommandoen.

Til illustration af de vanskeligheder, man på dansk militært hold mødte som følge af disse restriktioner, henviste Thiede¹⁵⁴ til en nylig afholdt NATO-øvelseskonference, hvor man fra SACEUR's¹⁵⁵ side som en ny øvelsesmålsætning havde foreslået en øget allieret flådepræsens i Østersø-området med sigte på at nå øst for 16. østlige længdegrad i 1981. Fra dansk side havde man påpeget, at der her var tale om en ny linie, som krævede politisk beslutning. Fra tysk side havde man haft sympati for substansen i SACEUR's forslag, men havde, henset til de involverede politiske problemer, støttet det danske ønske om at få strøget dette afsnit af øvelsesdirektivet, hvilket også var sket. Thiede betonedede, at om end de gældende restriktioner var af intern karakter, fremgik de dog af øvelsesdirektiverne, som blev fordelt til en temmelig vid kreds inden for NATO samt til nationale militære myndigheder.

Gottlieb¹⁵⁶ forstod Forsvarskommandoens notat som en henstilling til rette vedkommende om at få hævet de unilaterale danske restriktioner for allieret tilstedeværelse i Østersø-området inklusive Bornholm. Baggrunden for denne henstilling kunne efter hans opfattelse sammenfattes i følgende fire kategorier: 1) øvelsese tekniske (realistiske forsvarsøvelser måtte gennemføres i det potentielle kampområde); 2) suverænitetsmæssige (Bornholms status som enhver anden del af riget); 3) Danmarks troværdighed som alliancepartner; 4) rekognoscerings- og efterretningsmæssige hensyn.

Frost¹⁵⁷ fastslog henvendt til Broberg, at baggrunden for restriktionernes indførelse selvsagt ikke havde været at skabe problemer. Han havde imidlertid forståelse for de problemer af dels suverænitetsmæssig, dels praktisk-teknisk karakter, som restriktionerne kunne give anledning til. For så vidt de suverænitetsmæssige betragtninger angik, fandt han imidlertid ikke, nogen med rette kunne sige, at Danmark ikke havde hævdet sin suverænitet over Bornholm, når anledning hertil havde foreligget. Tværtimod var det en kendsgerning, at man fra dansk side i de specielle situationer, hvor vi uden skyld havde mødt østligt pres, havde reageret skarpt. I de senere år havde der været ro omkring Bornholm, og der kunne således ikke siges at foreligge anledning til at revidere den hidtidige politiske linie. Vi kunne ved en ændring tværtimod spille os et diplomatisk kort af hænde. Vi kunne nu uden at risikere berettigede modanklager kritisere den øgede WP-øvelsesaktivitet¹⁵⁸ i Østersøen, hvilket også senest var sket under udenrigsministerens nylige besøg i Moskva. Vel var de danske synspunkter ikke accepteret fra østlig side, men – som det også var tilkendegivet i et svar fra udenrigsministeren i Folketinget – har der ikke kunnet konstateres nogen øgning i den østlige militære aktivitet, hvilket måske også kunne betragtes som en slags reaktion. Han erindrede om, at de danske restriktioner ikke var formaliseret – modsat i Norge, hvor f.eks. restriktionerne vedrørende Finnmarken fremgik af fodnoter til finanslovene. Rent formelt var det således let at ændre de danske restriktioner, men ud fra rent politiske overvejelser måtte man optræde med forsigtighed.

Med hensyn til argumentet vedrørende Danmarks troværdighed som alliancepartner fandt han ikke, at man kunne tillægge dette alt for stor vægt. Der var blandt vore allierede forståelse for vor holdning til Østersø-problemerne.

Med hensyn til de øvelsese tekniske betragtninger havde han noteret sig, at man kunne ønske et større øvelsesområde. Han fandt imidlertid ikke, at de fremførte betragtninger vedrørende radardækning og missilrækkevidde kunne være afgørende. Den militærtekniske udvikling ville utvivlsomt løbe videre, og i givet fald kunne der således blive tale om, at man senere måtte tilpasse øvelsesområdets størrelse yderligere efter denne udvikling, hvilket ikke skønnedes muligt. Han forespurgt endvidere, om området mellem 16 og 17 grader ikke lå østligere end hovedområdet for den nødvendige danske øvelsesaktivitet i Østersø-området.

Endelig fandt han anledning til at nævne, at han ved forskellige lejligheder fra såvel svensk som finsk side havde noteret en vis interesse/uro over en mulig større NATO-præsens i Østersøen. Også ud fra en "nordisk balance"-tankegang kunne der derfor være grund til nøje at overveje det betimelige i en forskydning mod øst af den maritime aktivitet, al den stund en sådan tillige ville kunne ses som en "indtrængen" i svensk og finsk interessesfære i Østersøen.

154 Kommandør, Forsvarskommandoen.

155 Chefen for NATO's styrker i Europa – Supreme Allied Commander Europe.

156 Konsulent i Statsministeriet.

157 Chef for P.II (NATO-kontoret) i Udenrigsministeriet.

158 Warszawapagt-øvelsesaktivitet.

Broberg påpegede, at øvelsesvirksomheden øst for Bornholm korresponderede med den i MC 14/3¹⁵⁹ indeholdte "Forward Strategy", som også var godkendt af Udenrigsministeriet. Han oplyste endvidere, at man gennemførte nationale danske marineøvelser øst for 17 grader med deltagelse af fregatter og ubåde.

Thiede påpegede, at en udvidelse fra 16 til 17 grader kun konstituerede en beskeden ændring i øvelsesområdet, og han henviste til de i Forsvarskommandoens notat beskrevne konsekvenser af en eventuel svensk udvidelse af territorialfarvandet til 12 sømil.

Gottlieb påpegede, at en stillingtagen måtte bero på en vurdering af, hvorvidt den storpolitiske/strategiske situation måtte tilsige, at man gennemførte ændringer i restriktionerne og således udsatte sig for (uberettigede) beskyldninger for optrapning af den vestlige øvelsesaktivitet i området. I overvejelserne måtte således indgå en vurdering af, hvorvidt en lempelse af restriktionerne kunne siges at være en fornuftig reaktion, set i forhold til de almindelige vestlige overvejelser om imødegåelse af den voksende sovjetiske trussel. Det var et spørgsmål om indbyrdes afvejning af politiske og militære hensyn. I tilfælde af lempelse af de danske restriktioner kunne man spørge, hvorvidt det skulle betyde, at den østlige grænse for øvelsesområdet skulle være 17 grader med mulighed for udflytning til 18 grader, 19 grader etc., såfremt den militære udvikling i Østersø-området måtte indicere et behov herfor.

Borberg¹⁶⁰ fandt, at fremmed militær tilstedeværelse på selve Bornholm formentlig blev betragtet med større alvor på østlig side end en udvidelse af øvelsesområdet fra 16 grader til 17 grader. Der var således i forvejen "NATO-skibe" øst for 16 grader, og fra sovjetisk side lagde man næppe afgørende vægt på, om disse skibe førte NATO- eller nationalt flag.

Thiede påpegede, at det i praksis var vanskeligt nøjagtigt at fastslå grænsen for en flådeøvelse. Han mente således ikke, at en flytning fra 16 grader til 17 grader ville virke eskalatorisk. Han var enig med Borberg i at sondre mellem restriktionerne vedrørende selve Bornholm, området omkring og lufrummet over øen. Ophævelse af restriktionerne vedrørende selve Bornholm måtte gennemføres senere.

Gottlieb var tilbøjelig til at være enig i, at flytning fra 16 til 17 grader næppe ville virke provokerende på Sovjetunionen henset til, at der allerede var allierede skibe øst for 16 grader, og henset til at restriktionerne ingensinde var formaliseret, og derfor i hvert fald formelt ikke østlige landes myndigheder bekendt.

[...]

Frost erindrede om, at det af kontaktudvalget givne mandat ikke kun drejede sig om operationer i Østersøen, men tillige omfattede en generel drøftelse af Bornholms status, eksempelvis også vedrørende de for militære besøg på øen gældende regler.

Kontaktgruppen tog denne konstatering til efterretning, men der var enighed om indledningsvis at koncentrere drøftelserne omkring de gældende restriktioner for allieret militær virksomhed uden for Bornholm og Bornholms territorialfarvand. Det blev ikke utvetydigt fastslået, hvorvidt Bornholms lufrum skulle medinddrages i den nuværende fase af drøftelserne.

Det besluttedes at nedsætte en redaktionsgruppe bestående af kommandørkaptajn P. Broberg, Forsvarskommandoen, orlogskaptajn S. Lund, Forsvarsministeriet og fuldmægtig Flemming Mørch, Udenrigsministeriet, med henblik på udfærdigelse af et udkast til en indstilling i sagen fra kontaktgruppen til kontaktudvalget.

¹⁵⁹ MC 14/3: – NATO-dokument om strategien om det "fleksible svar" vedtaget i 1967 til afløsning af strategien om den "massive gengældelse", indeholdt i MC 14/2.

¹⁶⁰ Afdelingschef i Forsvarets Efterretningstjeneste.

[På et møde i Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe den 16. august 1978 blev udkast til indstilling om de selvpålagte restriktioner for danske og allierede militæroperationer i Østersøen omdelt. Ifølge mødereferatet skulle den østlige afgrænsning af øvelsesområdet for skibe i NATO-flådeøvelser principielt fastholdes som 16° E, men på forsøgsbasis ville der kunne påregnes meddelt tilladelse til at gå ud til 17° E, såfremt en konkret vurdering ikke talte imod dette. Udenrigsministeriet ønskede grænsen uændret ved 16° E, men kunne i særlige tilfælde acceptere 17° E. Forsvarsministeriet havde gerne set en principiel grænse på 17° E, men således at grænsen i særlige tilfælde kunne lægges ved 16° E.

Vedrørende luftfartøjers deltagelse i NATO-flådeøvelser var der i redaktionsgruppen ikke opnået enighed, idet forsvarrets repræsentanter var gået ind for en østgrænse svarende til skibenes, mens Udenrigsministeriets repræsentant havde ønsket grænsen fastsat til 16° E. Under indtryk af flertallets holdning indvilligede kontorchef Frost i, at forsvarrets synspunkt fremstod som kontaktgruppens indstilling, idet han dog fik vedtaget en tilføjelse om, at grænsen fastlagdes ud fra hensynet til samvirket mellem skibe og fly.

På et møde i Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe den 19. september 1978 meddelte kontorchef Frost, at kontaktgruppens indstilling om de selvpålagte restriktioner ville blive forelagt udenrigsministeren direkte, uden at komme til behandling i Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg, og at udenrigsministeren formentlig ville drøfte spørgsmålet med statsministeren. Kontorchef Veisig fra Forsvarsministeriet oplyste, at det tyske forsvarsministerium ville meddele SACLANT – chefen for styrkerne i Atlanterhavsregionen – at tyske enheder fremtidig ville operere indtil 20° E. Kontorchef Frost gjorde opmærksom på, at STANAVFORLANT – de stående styrker i Atlanterhavsregionen – ikke havde opereret længere østpå end 16° E.^{161]}

980. Udenrigsministeriet, P.II, til Forsvarsministeriet den 26. september 1978.¹⁶²

Under henvisning til de i den sikkerhedspolitiske kontaktgruppe førte drøftelser om ændringer i de selvpålagte restriktioner for danske og allierede styrkers operationer i Østersøen, inklusive Bornholm, meddeler Udenrigsministeriet, at man kan tiltræde følgende af kontaktgruppen vedtagne indstilling:

- at man foreløbig opretholder de hidtidige unilaterale danske restriktioner vedrørende ikke-national militæraktivitet på Bornholm med omliggende territorialfarvand (3 sømil) og luftrummet derover. I tilfælde af en udvidelse af Bornholms territorialfarvand til 12 sømil må det overvejes, hvorledes allieret militær (øvelses)aktivitet i dette område skal reguleres. Det bemærkes, at anløb af fremmede orlogsfartøjer uden sammenhæng med øvelser normalt vil kunne finde sted;
- at Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet nærmere undersøger baggrunden for at opretholde forbudet mod landing af enkelte fremmede militærfly på Bornholm uden sammenhæng med øvelser (f.eks. transport af udenlandsk militærorkester) med henblik på en eventuel ændring af praksis;
- at den østlige grænse for NATO-luftforsvars- og egentlige flyøvelser med danske og allierede luftfartøjers deltagelse fastholdes som værende linien Stevns østkyst, Møns østkyst, Gedser Odde, Femerns østkyst;
- at den østlige afgrænsning af øvelsesområdet for skibe i egentlige NATO-flådeøvelser med eller uden dansk deltagelse foreløbig i princippet fastholdes som 16° E, men at der på forsøgsbasis – forudsat en konkret vurdering af den herskende udenrigspolitiske situation, øvelsernes karakter og formål ikke måtte tale herimod – vil kunne påregnes meddelt tilladelse til at gennemføre fællesøvelser med eller uden dansk deltagelse indtil 17° E. I sådanne tilfælde vil der blive lagt vægt på, at øvelsernes omfang begrænses til det af øvelsestekniske hensyn fornødne, samt at øvelsernes defensive karakter understreges og tydeliggøres i udsendte pressemeddelelser etc.;

¹⁶¹ UM 105.G.9. – Referat dateret den 12. december 1978.

¹⁶² UM 105.Dan.5/1.

- at den østlige grænse for danske og allierede luftfartøjers deltagelse i NATO-flådeøvelser som følge af øget flynavigationsnøjagtighed fastsættes efter samme retningslinier som for skibe, idet omfanget af allierede luftfartøjers deltagelse i sådanne øvelser ikke bør overstige det hidtidige niveau.

981. Forsvarsministeriet. Notits den 7. marts 1979.¹⁶³

Fælles NATO-teknikeruddannelse på Bornholm.

I 1976 tilbød DANATO efter at have fået Forsvarsministeriets godkendelse i P&P-komiteen,¹⁶⁴ at et kursus i betjening af datamaskine H 5118 M ville kunne afholdes i Danmark for teknikere fra de lande, der som Danmark skulle anskaffe denne maskine, dvs. Norge og Italien. Selv om man var vidende om, at anlægget skulle anbringes på Bornholm og derfor kunne forudse, at en del af kurset skulle afvikles dér, blev det kun af ministeriet over for FKO og FMK¹⁶⁵ nævnt, at såfremt der under den foreslåede fællesuddannelse måtte blive tale om besøg på Bornholm, skulle dette forelægges Forsvarsministeriet.

Efter ministeriets skrivelse til DANATO er sagen gået sin gang og dukker nu op i form af en færdig kursusplan med meddelelse om, at man starter den 28. marts 1979 på Bornholm, hvor hele kurset afvikles.

Til belysning af sagen kan det oplyses:

- UMN (fuldmægtig Mørch) er kontaktet telefonisk af 2. kontor og udtrykte betænkelighed ved planen.
- Der er tale om militære teknikere på lavere niveau (sergenter).
- De pågældende kan indkvarteres enten på hoteller eller på kasernen.
- De pågældende kan pålægges at være i civilt under kurset.
- Der er ikke fortilfælde.

Det vil ifølge FKO vække pinlig opmærksomhed, hvis Danmark i komiteen må trække sit tilbud tilbage så kort tid, før kurset skulle være begyndt.

KFH. 7/3 – 79.

Påtegning af fuldmægtig Fl. Mørch, P.II. den 8. marts 1979:

Jeg er fortsat betænkelig: Kurset kan ikke holdes skjult for pressen; der er tale om et "NATO lyttekursus". Såfremt det godkendes, at kurset gennemføres, må det ske på betingelse af:

- 1) Civil påklædning
- 2) Indkvartering på kaserne
- 3) Så vidt muligt undgå presseomtale
- 4) Ikke præcedens
- 5) Kurset præsenteres som et dansk kursus.

Forsvarsministeriet (fuldm. Hegener) har oplyst, at pågældende apparatur alene findes på Bornholm, samt at det ikke kan flyttes.

¹⁶³ UM 105.Dan.5/1. – Notits af fuldmægtig K.F. Hegener, 7. kontor.

¹⁶⁴ En såkaldt Payment and Progress Committee (NATO).

¹⁶⁵ Forsvarskommandoen (FKO) og Forsvarets Materielkommando (FMK).

982. Notits P.II. den 8. marts 1979.¹⁶⁶**Fælles NATO-teknikeruddannelse på Bornholm.**

Fra Forsvarsministeriet har Udenrigsministeriet modtaget vedlagte notits af 7.3.1979 vedrørende gennemførelsen af et NATO-teknikerkursus på Bornholm fra 28. marts 1979 og 3 uger frem. I kurset deltager fra Danmark: 13, fra Norge: 14 og fra Italien: 2. Om emnet for kurset henvises til vedlagte ligeledes fra Forsvarsministeriet modtagne skrivelse af 23. januar 1979.¹⁶⁷

Som det fremgår af Forsvarsministeriets notits har der ikke tidligere på Bornholm været gennemført et kursus af tilsvarende karakter, og P.II. har under en foreløbig telefonisk høring udtrykt betænkelighed ved planen.

P.II. nærer fortsat betænkeligheder i anledning af det påtænkte kursus, som næppe vil kunne holdes skjult for pressen og meget let vil kunne få en for NATO uheldig omtale, eksempelvis "NATO-lyttkursus".

Såfremt kurset imidlertid skal godkendes under hensyn til det fremrykkede tidspunkt og den pinlige opmærksomhed, en aflysning vil skabe omkring Danmark i NATO, foreslås følgende vilkår fastsat:

1. Deltagerne må bære civil påklædning.
2. Indkvartering på kaserne.
3. Så vidt muligt undgå presseomtale.
4. Om fornødent præsentere kurset som et dansk kursus¹⁶⁸ med udenlandsk deltagelse.
5. Tilladelsen er ikke præcedensskabende.

Ex tuto bemærkes, at pågældende træningsapparatur ifølge Forsvarsministeriet (fuldmægtig Hegener) alene findes på Bornholm, samt at det ikke kan flyttes. Forelægges til resolution.

Flemming Mørch [fuldmægtig]

Enig i betænkelighederne, men kan tiltræde indstillingen.

P. Dyvig [chef P.-afd.] 8/3/79.

983. Udenrigsministeriet, P.II. til Forsvarsministeriet den 8. marts 1979.¹⁶⁹

Under henvisning til Forsvarsministeriets ekspedition af 7. marts 1979 vedrørende en fælles NATO-teknikeruddannelse på Bornholm meddeler Udenrigsministeriet, at man efter omstændighederne ikke skal udtale sig imod gennemførelsen af pågældende arrangement. Udenrigsministeriet henstiller imidlertid, at der fastsættes følgende vilkår for kursets afholdelse:

- deltagerne skal bære civil påklædning,
- indkvartering sker (x) på kaserne,
- i tilfælde af forespørgsler præsenteres kurset som et dansk kursus med udenlandsk deltagelse med samtidig understregning af arrangementets undervisningsmæssige modsat operationelle karakter,
- presseomtale tilstræbes undgået.

Ex tuto betones endelig, at Udenrigsministeriets holdning i denne sag er konkret begrundet, og således ikke vil kunne påberåbes som præcedensskabende i fremtidige tilsvarende sager.

¹⁶⁶ UM 105.Dan.5/1. – "Haster meget".

¹⁶⁷ Udeladt her.

¹⁶⁸ Marginnote: – altså undervisnings- og ikke operationsformål. Torben Frost (kontorchef).

¹⁶⁹ UM 105.Dan.5/1.

Påtegning på Udenrigsministeriets egen kopi:

x) "så vidt muligt". Denne tilføjelse er foretaget i dag,¹⁷⁰ efter at det er kommet frem, at forsvaret allerede (selvbestaltet) har givet foreløbig to norske deltagere lov til at indlogere sig i sommerhus under hensyn til, at de pågældende er ledsaget af deres hustruer. Jeg har derimod afvist at give blanco-tilladelse til indkvartering på hotel. Forsvaret er selv ude om de opståede vanskeligheder.

Torben Frost [kontorchef]

**984. Forsvarsministeriet til Hjemmeværnskommandoen og Bornholms Hjemmeværn
den 7. juni 1979.¹⁷¹**

Emne: Nordisk hjemmeværnsstævne på Bornholm.

Ref.: Bornholms Hjemmeværns skr. nr. 180-346 af 28/5 1979.

Under henvisning til ref. skal Forsvarsministeriet herved meddele tilladelse til, at Bornholms Hjemmeværn afholder Nordisk Stævne på Bornholm i tiden 9/6 – 10/6 1979 med deltagelse af 32 norske og 29 svenske hjemmeværnsfolk.

Ministeriet har bemærket, at stævnet afvikles som en gruppek konkurrence i det militære skydeterræn på Raghammar.

Kun til Udenrigsministeriet.

Der henvises til telefonisk drøftelse dags dato med fuldmægtig C.U. Helweg-Larsen, P.II.

985. Telegram fra Forsvarskommandoen til Forsvarsministeriet den 5. juli 1979.¹⁷²

Emne: CH FOS besøg på Bornholm.

Det indberettes herved, at chefen for Forsvarets Operative Styrker (CH FOS) har til hensigt at aflægge Bornholms region et besøg af to dages varighed i perioden 10-14. september.

2. I lighed med besøgene i 1975 og 1977 vil CH FOS være ledsaget af et antal allierede officerer [...] i alt ca. 14 officerer.

3. En endelig deltagerliste vil tilgå FKO medio august.

Påtegninger i Udenrigsministeriet, P.II:

Det indstilles at meddele Forsvarsministeriet, at Udenrigsministeriet intet har at erindre.

F. Mørch [fuldmægtig] d. 10/7-79.

Meddelt major Buch, Forsvarsministeriet, at Udenrigsministeriet kunne acceptere forudsat besøget gennemførtes på sædvanlige betingelser, dvs. diskretion og med anvendelse af civile eller danske militære transportmidler.

Fl. Mørch d. 11/7-79.

¹⁷⁰ Den påførte dato for denne tilføjelse er utydelig.

¹⁷¹ UM 105.Dan.5/1. – Skrivelsen er desuden sendt til Udenrigsministeriet og Forsvarskommandoen til efterretning.

¹⁷² UM 105.Dan.5/1. – Forsvarsministeriet har sendt kopi af telegrammet til forelæggelse for Udenrigsministeriet.

986. Forsvarskommandoen til Forsvarsministeriet den 11. september 1979.¹⁷³

Emne: AFNORTH Staff Officers besøg ved Bornholms Region 18 OKT 1979.

I forbindelse med AFNORTH Staff Officers årlige orienteringsbesøg i Danmark og Slesvig-Holsten i perioden 15 – 19 OKT 1979 har CINCNORTH fremsat ønske om at aflægge besøg ved Bornholms Region.

I besøgsrejsen deltager i alt 18 allierede officerer, heraf 12 fra AFNORTH og 6 fra BALTAP, og det skal bemærkes, at rejsen foretages med dansk militært fly.

Besøget ved Bornholms Region ønskes gennemført 18 OKT med ankomst kl. ca. 0945 og afrejse samme dag kl. ca. 1700.

Forsvarskommandoen skal anmode Forsvarsministeriet bekræfte, at besøget kan aflægges som anført.

Påtegninger i Udenrigsministeriet, P.II:

For P II-chefen

– Indstilles at meddele ok. Fl. Mørch 19/9-79.

– Enig. Torben Frost 19/9.

– Ok er meddelt major Buch, Forsvarsministeriet. d. 20/9-79. Fl. Mørch

987. Møde i Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg den 17. september 1979.¹⁷⁴

Mørch [fuldmægtig P.II] havde bemærket, at man i den svenske betænkning "Vår Säkerhetspolitik" refererede til de selvpålagte danske begrænsninger for øvelser ved Bornholm. Det var vistnok første gang, disse begrænsninger var blevet offentlig omtalt, men det havde tilsyneladende ikke givet anledning til debat.¹⁷⁵

988. Notits P.II. den 28. november 1979.¹⁷⁶

Besøg af NATO Defence College på Bornholm i juni 1980.

1. Forsvarsministeriet har ved skrivelse af 6. november dette år anmodet om Udenrigsministeriets eventuelle bemærkninger til et ønske fra NATO Defence College om, at et besøg på Bornholm indgår i programmet for NADEFCOL's (56. kursus) besøg i Danmark i juni 1980.

Det fremgår, at ca. 60 personer – såvel militære som civile – vil deltage i besøget, og at rejsen til og fra Bornholm vil foregå med dansk militært eller civilt fly.

2. Det nærmest tilsvarende besøg, vi har tilladt på Bornholm, var et NATO-teknikeruddannelseskursus (med deltagelse fra bl.a. Italien) i marts/april 1979. Trods visse betænkeligheder god-

¹⁷³ UM 105.Dan.5/1. – Forsvarsministeriet har sendt kopi af skrivelsen til forelæggelse for Udenrigsministeriet.

¹⁷⁴ UM 105.G.9.

¹⁷⁵ I en officiel svensk "Betænkning om svensk sikkerheds- og forsvarspolitik af 1978 års forsvarskomite" hedder det, at "Norge og Danmark imidlertid har indført et antal begrænsninger i sit samvirke med sine allierede for ikke at kunne opfattes som provokerende og for at markere det helt defensive formål med sin alliancepolitik. Udenlandske tropper eller kernevåben må således i fredstid ikke baseres på dansk eller norsk område. NATO-fly og -fartøjer må endvidere ikke operere i Norge øst for den 24. længdegrad. Fremmede tropper deltager ikke i øvelser i Finnmarks Fylke. De samlede norske troppestykker der er begrænset til 1500 mand. På dansk side opretholdes lignende restriktioner for så vidt angår Bornholm og øvelser øst for 16. længdegrad. Tilsammen udgør disse restriktioner et vigtigt indslag i det sikkerhedspolitiske mønster i Nordeuropa, derved at de bidrager til en udtynding af stormagternes nærværelse i området." – Vår säkerhetspolitik. Statens offentliga utredningar 1979:42. Forsvarsdepartementet. Stockholm 1979, s. 64.

¹⁷⁶ UM 105.Dan.5/1.

kendtes besøget – under hensyn til den pinlige opmærksomhed en aflysning på et sent tidspunkt ville skabe omkring Danmark i NATO – men på følgende betingelser:

1. deltagerne må bære civil påklædning,
2. indkvartering på kaserne,
3. så vidt muligt undgå presseomtale,
4. om fornødent præsenteres kurset som et dansk kursus, altså undervisnings- og ikke operationsformål, med udenlandsk deltagelse,
5. tilladelsen er ikke præcedensskabende.

Ovenstående teknikerkursus, som var af rent militærteknisk karakter, synes at burde give anledning til større betænkeligheder end det foreslåede NATO Defence College-besøg, som har en mere sikkerhedspolitisk orientering og et klart undervisningsformål samt i varighed er begrænset til en dag.

Til besøgets saglige karakter kan vel alene siges, at Bornholm-problematikken naturligvis kan skildres i København, ligesom Danmarks sikkerhedspolitiske problemer kan skildres i Rom. Det afgørende synes derfor at måtte være, om et besøg skønnes politisk inopportunt¹⁷⁷ og vil stride mod hidtidig praksis. Det forekommer mig, at besøget – henset til det generelle ønske om at “normalisere” forholdene omkring Bornholm – bør tillades uanset risikoen for kritisk (sovjetisk) omtale, men på følgende betingelser:

1. deltagerne transporteres til øen i dansk civilt eller militært fly,
2. deltagerne må bære civil påklædning,
3. presseomtale skal søges undgået,
4. tilladelsen er ikke præcedensskabende.

Resolution udbedes.

Flemming Mørch [fuldmægtig]

Kontinuation

Jeg mener, at tilladelse bør gives og for en gangs skyld uden betingelse 2 og 3. Der er ikke tale om et militærteknisk besøg, men et almindeligt indslag i den del af kursusvirksomheden, der traditionelt omfatter udlandsbesøg. NADEF College er en passende blanding af civil og militær virksomhed, og et besøg bør ikke kunne give anledning til “krigerisk” omtale.

Den 4. december 1979.

Torben Frost [kontorchef]

Kontinuation

Kan i og for sig være enig i den positive indstilling fra P.II. Da besøget på Bornholm synes at savne enhver saglig begrundelse, stiller jeg mig dog tøvende. Er det geografisk nysgerrighed eller en demonstration, der tilstræbes. P.II. bedes derfor, før anmodningen imødekommes, også drøfte spørgsmålet med ambassadør Bierring.¹⁷⁸ (Jeg er som sagt tøvende).

Den 5. december 1979.

Peter Dyvig (chef P-afd.)

Tilbagesendes til Forsvarsministeriet med bemærkning, at Udenrigsministeriet efter omstændighederne ikke skal udtale sig imod gennemførelsen af det pågældende besøg, forudsat at det sker på de for sådanne besøg sædvanlige vilkår, i.e.

¹⁷⁷ ubelejligt.

¹⁷⁸ Departementschef.

- deltagerne bærer civil påklædning og
- presseomtale søges undgået.¹⁷⁹

Udenrigsministeriet, den 28. december 1979.
Flemming Mørch

989. Notits P.II. den 7. februar 1980.¹⁸⁰

Tysk ubåds anløb af Bornholm og
tysk militærflys landing på Bornholm.

Forsvarsministeriet (orlogskaptajn Søren Lund) har oplyst, at man fra tysk side har modtaget en anmodning om tilladelse for en tysk ubåd til anløb af Bornholm på grund af maskinskade. Samtidig ønskede man fra tysk side tilladelse til – om det blev nødvendigt – at sende et tysk militærfly til Bornholm med den nødvendige maskindel. Landing påregnes i givet fald at finde sted mellem den 7. og 8. februar.

Forsvarsministeriet er indstillet på at meddele de ønskede tilladelser.

Efter aftale med chefen for 1. departement¹⁸¹ har jeg over for kontorchef Veisig, Forsvarsministeriet, sagt OK.

990. Udenrigsministeriets Presse- og Kulturafdeling. Blad-uddrag fra “Bornholmeren” den 11. februar 1980.

Den vesttyske ubåd har forladt Rønne

Den vesttyske ubåd, som fredag kom til Rønne med en skade, har allerede forladt øen igen efter endt reparation.

Det var en pumpe til friskluftsystemet, som var brudt sammen og krævede omgående reparation. Chefen for Bornholms Marinedistrikt, kommandørkaptajn B. Hervad-Jørgensen, oplyser, at det var meningen, ubåden skulle have været repareret i rum sø, men på grund af dårligt vejr lykkedes det ikke en rekvireret helikopter fra Vesttyskland at nå frem til ubåden med de nødvendige reservedele. Derfor valgte man i stedet at søge havn i Rønne, hvor reparationen blev foretaget af mandskabet ombord, hvorefter ubåden allerede lørdag eftermiddag stak til søs igen.

Chefen for Bornholms Marinedistrikt siger, at man naturligvis altid giver tilladelse til anløb af flådefartøjer i en nødsituation som den, der her er opstået. Men i øvrigt fører man fra dansk side en lidt forsigtig politik med hensyn til anløb af udenlandske flådefartøjer i bornholmske havne, når bortses fra svenske fartøjer. Om årsagen til denne holdning siger B. Hervad-Jørgensen, at det skyldes hensynet til Sovjetunionen, som man ikke vil provokere. Russerne hævder nemlig fra gammel tid, at der foreligger en aftale om, at Bornholm kun må forsvares af danske styrker. Der foreligger derimod ingen aftaler om flådebesøg, men fra dansk side har man til trods herfor besluttet at indtage en forsigtig holdning også i denne retning, når det gælder Bornholm, siger B. Hervad-Jørgensen.¹⁸²

Påtegninger:

– Kopi sendt Veisig [kontorchef i Forsvarsministeriet], der er enig i, at citatet er uheldigt og vil påtale sagen. – T.F. 13/2. [kontorchef Torben Frost, P.II]

¹⁷⁹ Det bemærkes, at betingelse 2 og 3 (civil påklædning og ingen presseomtale), som kontorchef Frost mente burde udelades, er bibeholdt.

¹⁸⁰ UM 105.Dan.5/1.– Notits af fuldmægtig Flemming Mørch.

¹⁸¹ Ole Bierring. – 1. departement er Departementet for Udenrigsanliggender.

¹⁸² Avismeddelelsen er forsynet med et foto af Hervad-Jørgensen med underteksten: B. Hervad-Jørgensen: “Vi vil ikke provokere russerne”.

– Er det virkelig nødvendigt at sige? De taler for meget, de officerer!
[departementschef Ole Bierring]¹⁸³

991. Referat af pkt. 5 på møde i Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe den 4. marts 1980.¹⁸⁴

5. Broberg¹⁸⁵ nævnte sagen omkring en vesttysk havareret ubåds anløb af Bornholm. Fra Forsvarsministeriet havde Forsvarskommandoen – vistnok efter henstilling fra Udenrigsministeriet – fået oplyst, at den havarerede tyske ubåd vel kunne anløbe Bornholm, men opholdet måtte begrænses til nogle timer. Dette var blevet meddelt til Bornholms Marinedistrikt. Fra Forsvarskommandoens side stillede man sig uforstående over for denne restriktive holdning, idet man henholdt sig til det i kontaktgruppen udarbejdede Bornholms-papir, hvorefter anløb uden sammenhæng med øvelser af allierede militære marinefartøjer ikke var underkastet særlige begrænsninger. Han så gerne bekræftet, at Bornholms-papiret fortsat stod ved magt.

Veisig¹⁸⁶ oplyste hertil, at sagen omkring den vesttyske ubåds anløb af Bornholm var præget af en række misforståelser. Problemet havde ikke vedrørt ubådens anløb af Bornholm, som naturligvis var tilladeligt, medens derimod forslaget om at lade de nødvendige reservedele til reparation af ubåden transportere til Bornholm med en tysk militær helikopter havde givet anledning til overvejelser, som dog var mundet ud i landingstilladelse for pågældende helikopter. Rent faktisk var reservedelene på grund af dårligt vejr blevet transporteret til Bornholm pr. fragtbåd. Han kunne derfor bekræfte, at Bornholms-papiret fortsat stod ved magt.

992. Folketingets Forsvarsudvalg til udenrigsministeren den 4. december 1980.¹⁸⁷

I fortsættelse af tidligere stillede spørgsmål¹⁸⁸ udbeder udvalget sig – i 70 eksemplarer – ministerens besvarelse af følgende yderligere spørgsmål:

Kan ministeren bekræfte, at der i forbindelse med de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm i 1946 blev indgået en aftale med Sovjetunionen om Bornholm – (“Døssing-aftalen”)?

I bekræftende fald vil ministeren da forelægge aftalen for udvalget?

P.u.v.
Palle Simonsen
Formand

993. Udenrigsministerens svar dateret den 9. december 1980.¹⁸⁹

Som led i de dansk-sovjetiske forhandlinger i foråret 1946 vedrørende spørgsmålet om tilbagetrækningen af de sovjetiske tropper, der siden maj 1945 havde været stationeret på Bornholm, sendte den danske gesandt i Moskva Th. Døssing den 8. marts 1946 en note til den sovjetiske udenrigsminister af følgende indhold:

¹⁸³ Ole Bierring har markeret den sidste halvdel af kommandørkaptajnens udtalelser, der begynder med: “Men i øvrigt fører man fra dansk side en lidt forsigtig politik...”

¹⁸⁴ UM 105.G.9.

¹⁸⁵ Kommandørkaptajn, Forsvarskommandoen.

¹⁸⁶ Kontorchef i Forsvarsministeriet.

¹⁸⁷ UM 105.Dan.5/1.

¹⁸⁸ Der er ikke fundet gengivelser af disse tidligere stillede spørgsmål i Udenrigsministeriets sager om Bornholm.

¹⁸⁹ Spørgsmålet er den 5. december ekspederet til P.II med anmodning om svarudkast.

“Under henvisning til den forhandling, som jeg havde den ære at føre med Deres Excellence vedrørende øen Bornholm, tillader jeg mig efter ordre fra min regering at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette¹⁹⁰ sin egen administration.

Min regering beder mig endvidere søge oplyst, om nævnte styrker allerede nu vil kunne sendes til øen”.

Noten var en ensidig¹⁹¹ tilkendegivelse om, hvorledes den danske regering ville genoprette normale forhold på Bornholm. Skiftende danske regeringer har imidlertid de facto opretholdt den i noten angivne tilstand, og der har siden 1946 kun været stationeret danske styrker under dansk kommando på øen.

994. Telegram den 22. juli 1981 fra Udenrigsministeriet, P.II. til NATO-repræsentationen i Bruxelles, ambassaderne i Washington og i Moskva.¹⁹²

Amerikansk flystyrt i Østersøen.

1. Et amerikansk fly af typen F-4, der sammen med et tilsvarende fly befandt sig på rutinepatruljeflyvning over Østersøen, styrtede den 21. juli om morgenen ned på en position ca. 40 sømil sydøst for Rønne. De to ombordværende piloter blev taget op på en dansk redningshelikopter og fløjet til Værløse.

Det andet amerikanske fly måtte efter en tid at have cirklet over nedstyrtningsstedet anmode om tilladelse til at lande i Rønne med henblik på optankning. Flyet returnerede umiddelbart efter optankningen til sin base i Forbundsrepublikken Tyskland.

2. Udenrigsministeren orienterede om sagen på mødet i Det udenrigspolitiske Nævn den 21. juli under henvisning til, at Sovjetunionen i forbindelse med en lignende sag i 1971 havde reageret over for Danmark med henvisning til de forsikringer, den danske regering i sin tid havde afgivet i forbindelse med bestræbelserne for at udvirke de sovjetiske styrkers tilbagetrækning fra Bornholm. Udenrigsministeren erindrede om, at man fra dansk side dengang havde afvist den sovjetiske reaktion. Skulle en lignende sovjetisk reaktion fremkomme i anledning af den seneste amerikanske nødlanding på Bornholm, ville man fra dansk side indtage samme afvisende holdning.

995. Den amerikanske flådeattaché i København, Captain Walter Meukow, til overarkivar Klaus Kjølse, Udenrigsministeriet, den 4. december 1981.¹⁹³

I forlængelse af vor opringing til Dem i går tillader jeg mig herved at gentage vor forespørgsel, om det ville være muligt at få den danske ordlyd af den dansk-sovjetiske noteudveksling i forbindelse med den russiske besættelse af Bornholm, herunder også senere noter med relevans til Bornholms status.

Påtegninger:

Den er – såvidt jeg erindrer – fra marts 1946 og ikke tilgængelig ifølge 50 års regelen, hvorom ambassaden blev underrettet. Kjølse.

Har efter aftale med P-chefen og med hr. Kjølse indforståelse svaret attachéen ved at henvise til UM's gråbog bilag 129 fodnoten s. 298.¹⁹⁴ Hr. M. undskyldte ulejligheden (!)

¹⁹⁰ I den danske notetekst er anført verbet “udøve”, ikke “oprette” (sin administration).

¹⁹¹ Denne karakteristik – at noten var en ensidig tilkendegivelse – er næppe rigtig; se Døssings referat af samtalen med Molotov den 5. marts 1946, hvori den sovjetiske regering tilkendegav betingelserne for de sovjetiske troppers tilbagetrækning.

¹⁹² UM 105.Dan.5/1. – I en notits af kontorchef i P.II. Torben Frost den 21. juli 1981 oplyses, at Frost har orienteret kommitteret i Statsministeriet Henning Gottlieb og udenrigsminister Kjeld Olesen om hændelsesforløbet.

¹⁹³ UM 105.Dan.5/1.

996. Notits P.II. den 17. marts 1982.¹⁹⁵

Eventuelt besøg af SACLANT på Bornholm.

Efter indbydelse fra forsvarschefen aflægges chefen for NATO's Atlanterhavskommando, SACLANT, besøg i Danmark i perioden 15.-19. april 1982. Forsvarschefen har over for Forsvarsministeriet foreslået, at der som led heri arrangeres et besøg på Bornholm den 16. april (udrejse med dansk militært fly og hjemrejse til København med et af flådens fartøjer samme dag). I overensstemmelse med sædvanlig praksis er sagen forelagt skriftligt for Udenrigsministeriet til udtalelse, idet departementschefen i Forsvarsministeriet under en forudgående telefonsamtale med ambassadør Dyvig anbefalede en imødekomme af forsvarschefens forslag. [...]

Sagen giver anledning til følgende bemærkninger:

I perioden efter 2. verdenskrig og frem til 1964 var Udenrigsministeriet meget tilbageholdende med at tillade besøg på Bornholm af udenlandske (allierede) officerer. I 1964 resolverede Udenrigsministeriets direktør i forbindelse med et forslag om et besøg på Bornholm af COMBALTAP's tyske stedfortræder samt ledsagende officerer, at der nu syntes at være anledning til, at situationen omkring Bornholm efterhånden normaliseredes. Det omhandlede besøg godkendtes herefter på betingelse af, at det foregik i rimelig stilhed, og at de pågældende i mindst mulig omfang optrådte i uniform. I 1975 skete der en yderligere normalisering af forholdene omkring Bornholm, idet der med udenrigsministerens indforståelse blev givet tilladelse til, at en gruppe officerer fra AFNORTH (NATO's nordlige kommando) måtte bære uniform under et besøg på øen. (En lignende gruppe havde året forinden aflagt besøg på øen i civil påklædning).

Siden 1975 er der med Udenrigsministeriets indforståelse gennemført en række besøg af allierede officerer på Bornholm. Tilladelsen er givet på betingelse af, at transporten til og fra Bornholm foregår med danske civile eller militære fly, samt at besøgene er afviklet i rimelig stilhed og uden påkaldelse af presseomtale. Blandt besøgene allierede officerer på Bornholm skal særligt fremhæves CINCNORTH (chefen for NATO's nordlige kommando), som har besøgt øen i 1975, 1978, 1979 og 1980. CINCNORTH's besøg og andre NATO-officerers besøg har ikke givet anledning til østlig kritik, uagtet at besøgene fra tid til anden har været genstand for omtale i den bornholmske presse.

Om end SACLANT ikke har samme umiddelbare tjenstlige interesse i at besøge Bornholm som CINCNORTH (Bornholm henhører under SACEUR's og CINCNORTH's kommando), kan der ikke herske tvivl om, at SACLANT som den ene af NATO's to øverstkommanderende har en almindelig interesse i at gøre sig bekendt med forholdene på Bornholm henset til øens særlige efterretnings- og varslingsmæssige betydning for alliancens samlede forsvar. Hertil kommer som noget ganske væsentligt, at SACLANT er øverste chef for NATO's stående Atlanterhavsflåde, STANAVFORLANT, som én gang årligt gennemfører operationer i Østersøen, bl.a. i Bornholms nærområde. Det bemærkes i denne forbindelse, at Danmark bidrager periodisk med flådeenheder til STANAVFORLANT, og at danske enheder i en årrække har deltaget i fællesøvelser med denne styrke i Østersøområdet.

Ovenstående forhold viser, at der er et sagligt belæg for et besøg af SACLANT på Bornholm. Da de hermed nærmest sammenlignelige tidligere besøg af CINCNORTH ikke har givet anledning til østlig kritik, ses det nu forestående besøg ikke at burde give anledning til betænkeligheder ud fra en udenrigspolitisk synsvinkel. Det indstilles på denne baggrund, at Udenrigsministeriet ikke udtaler sig imod gennemførelsen af et besøg af SACLANT på Bornholm.

Påtegning:

Enig i indstillingen, uanset den negative udvikling p.t. i øst-vest forholdet. Der er nu gået 37 år, siden Sovjetunionen rømmede Bornholm, og DK anerkendes i dag af USSR som fast forankret i

¹⁹⁴ Med Udenrigsministeriets gråbog menes: Dansk Sikkerhedspolitik, bind I-II. 1968. – I en fodnote på side 298 blev ordlyden af den danske regerings note til Sovjetunionen den 7. marts 1946 for første gang aftrykt i en offentlig publikation.

¹⁹⁵ UM 105.Dan.5/1. Notits af fuldmægtig Ulrik Helweg-Larsen.

NATO uanset vor særlige stilling, hvad angår stationering i fredstid af kernevåben og tropper. Vil nævne afgørelsen over for Dyvig, når denne er tilbage.¹⁹⁶

18/3 E. Lyrtoft-Petersen [kontorchef]

[Besøget af chefen for NATO's Atlanterhavsflåde, admiral Harry D. Train II, fandt som planlagt sted den 16. april 1982. Han ankom om morgenen til Bornholm i et dansk militærfly ledsaget af forsvarschefen, general Knud Jørgensen og sammen forlod de Bornholm igen kl.15 ombord på fregatten Peder Skram. Admirals besøg blev omtalt i Bornholms Tidende den 17. april under overskriften: Gerne en admiral, men intet orkester. Her nævnes det, at "dagens bemærkning på havnen naturligvis var, at når Bornholm må få besøg af en admiral fra USA, skulle man synes, at et amerikansk militærorkester også måtte have lov til at komme for at underholde de bornholmske dyrskuegæster."]

Sagen om et påtænkt besøg af et amerikansk militærorkester ved dyrskuet på Bornholm i 1982

997. Bornholms Tidende fredag den 16. april 1982.¹⁹⁷

Hvorfor skulle et US-musikkorps ikke kunne spille på Bornholm?

Forlydender om, at et amerikansk militært musikkorps fra Tyskland ikke kan optræde ved årets dyrskue af frygt for storpolitiske forviklinger, synes stærkt overdrevne, eftersom de kompetente danske myndigheder overhovedet ikke har fået sagen forelagt og følgelig ikke har kunnet henstille til landboforeningen at aflyse arrangementet.

Sagen har været bragt frem i Bornholms Radio og dagbladet Bornholmeren, der torsdag kunne meddele, at Det udenrigspolitiske Nævn havde behandlet sagen og udtrykt betænkelighed, fordi "det at give amerikanske soldater lov til at underholde det bornholmske dyrskuepublikum vil være en provokation overfor Warszawapagt-landene". En interessant oplysning eftersom nævnets sagsbehandling er fortrolig og aldrig refereres.

En kilde i Udenrigsministeriet siger da også til i dag til Bornholms Tidende: – Det lyder som noget vrøvl – og jeg kan ikke forestille mig nævnet som det rette forum for en sag af denne art.

Udenrigsminister Kjeld Olesen er endnu klarere i sin udtalelse. Han siger: – Vi kender intet som helst til denne sag – hverken i Udenrigs- eller i Forsvarsministeriet.

Baggrunden for sagen er, at Bornholms landøkonomiske Forening allerede i fjor begyndte at undersøge mulighederne for at få det amerikanske musikkorps til Bornholm. Dels er det et berømt orkester, der giver koncerter over hele Europa, dels ville det forholdsvis let kunne arrangeres, fordi musikkorpsen skal medvirke ved Rebild-festlighederne den 4. juli. Altså kunne man uden stort besvær lade musikkorpsen flytte en aften til Bornholm.

En henvendelse til den amerikanske ambassade i København blev pænt modtaget, og amerikanerne syntes så godt om ideen, at man også drøftede at lade musikkorpsen ledsage af en specialafdeling, hvis særdeles avancerede eksercits-opvisninger ligeledes har været et trækplaster i mange lande.

Ifølge landboforeningens sekretær, Chr. Kjølner, rettedes henvendelse til Bornholms kommandant, oberst B. Heiberg-Jürgensen, der henviste til Forsvarsministeriet og Udenrigsministeriet. En naturlig fremgangsmåde, fordi det drejede sig om besøg af en uniformeret udenlandsk styrke, selvom der er tale om en NATO-partner.

¹⁹⁶ I skrivelse af 18. marts 1982 fra P.II. til Forsvarsministeriet godkendtes besøget af SACLANT på Bornholm, "forudsat at besøget gennemføres på de for tilsvarende allierede besøg sædvanlige vilkår."

¹⁹⁷ Artikel af redaktør Thomas E. Jensen.

Inden landboforeningen gik videre ønskede man at orientere sig om mulighederne, og man henvendte sig uofficielt til folketingsmand Arne Christiansen, som på det tidspunkt var formand for Det udenrigspolitiske Nævn. Arne Christiansen lovede at stikke en finger i jorden, men ved en senere samtale fik landboforeningen den opfattelse, at man i politiske kredse ikke fandt ideen så god.

Denne indstilling skulle være begrundet i den såkaldte "selvpålagte tilbageholdenhed", Danmark gennem årene har udvist m.h.t. besøg på Bornholm af udenlandske militære styrker.

Tilbageholdenheden kan henføres til et tilsagn Danmark i foråret 1946 gav Sovjetunionen i forbindelse med tilbagetrækningen af de russiske styrker på Bornholm. Man lovede dengang, at "Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og der fuldt ud oprette sin egen administration".

Den officielle og rimelige danske udlægning af dette tilsagn er, at det kun tog sigte på en overgangstid, indtil normale forhold var genoprettet, og at Danmark ikke dermed har fraskrevet sig retten til i al fremtid at lade allierede styrker deltage i øvelser på Bornholm. I praksis har man imidlertid udvist stor tilbageholdenhed med sådanne besøg – formentlig foranlediget af, at Sovjet ved flere lejligheder har givet det danske tilsagn fra 1946 en stærkt udvidet fortolkning.

I den aktuelle sag er det imidlertid vanskeligt at øjne et problem i tilknytning til 1946-tilsagnet, fordi man lader et amerikansk militærorkester spille ved dyrskuet – med mindre man da har katastrofen ved Jeriko i tankerne.

En embedsmand i et af de adspurgte ministerier siger da også – mod løfte om at bevare anonymiteten: – Mon ikke den eneste russiske reaktion i denne sag vil være et bredt og billigt grin...

I hvert fald står det fast, at udenrigsministerium og forsvarsministerium ikke har beskæftiget sig med sagen, og derfor må der være tale om en kommunikations-misforståelse mellem Arne Christiansen og landboforeningen.

Vi har naturligvis forsøgt at få en kommentar fra Arne Christiansen, men han er bortrejst i disse dage.

[...]

998. B.T. den 17. april 1982.¹⁹⁸

Søgaard forbyder hornmusik af frygt for Sovjet

Hensynet til den spinkle terrorbalance i Fredens Hav (Østersøen) vælter bornholmske planer om at bede et amerikansk militærorkester underholde ved det årlige dyrskue på øen. Forsvarsminister Poul Søgaard mener, russerne vil opfatte tilstedeværelsen af NATO-tropper som en provokation.

"Jeg har ikke fået nogen officiel ansøgning fra arrangørerne, men hvis de havde bedt om lov til at invitere amerikanerne, ville jeg have frarådet det og henvist dem til Udenrigsministeriet", siger Poul Søgaard til B.T.

"Vi har en mundtlig forståelse med Sovjet, som stammer helt fra slutningen af Bornholms besættelse i 1945. Aftalen om kun at forsvare Bornholm med danske styrker overholder vi og undgår så vidt muligt provokationer."

Et svar af den type ventede bornholmerne så småt. Derfor havde de allieret sig med Venstres tidligere udenrigsminister Arne Christiansen,¹⁹⁹ som lovede at undersøge sagen på højeste sted. I forhold om forsvars- og udenrigspolitik anser de ham for at være ligeså speget som de selv er røgede. Men han undersøgte forgæves.

Opvisningsbandet fra U.S. Air Force-basen i Frankfurt, Vesttyskland, spiller ved Rebildfesten, så hvad var vel mere nærliggende end at invitere dem forbi Bornholm?

"Men der er jo altså forskel på Rebild og Bornholm. Det må vi registrere. Måske søger vi officielt om lov til USA-besøget, for det kunne være interessant med en principafgørelse," siger Chr. Kjølner, sekretær i Bornholms landøkonomiske Forening, som arrangerer dyrskuet.

¹⁹⁸ af Orla Rasmussen.

¹⁹⁹ Arne Christiansen fra Venstre var ikke tidligere udenrigsminister, men handelsminister i SV-regeringen Anker Jørgensen-Henning Christophersen, der sad kortvarigt fra den 30.8.1978 til den 26.10.1979.

“Men vi kan vel slippe for alle de diplomatiske problemer, hvis vi bare inviterer Den røde Armés musikkorps. Eller eventuelt begge orkestre på samme tid.”

Poul Søgaard har også et forslag til at redde underholdningen ved dyrskuet:

“Jeg har sagt til arrangørerne, at vi har både regimentsorkestre og hjemmeværnsorkestre, som jeg gerne vil stille til rådighed. Bornholm er bestemt ikke noget forsvarsløst område,” siger han til B.T.

999. Berlingske Tidende den 18. april 1982.²⁰⁰

Poul Søgaard ind i sagen om orkester

“Det forekommer ejendommeligt, at orkesteret ikke må komme til Bornholm. Nu vil vi have svar på, hvad det er for aftaler, Danmark har med Sovjetunionen”, siger Bo Kristensen til Berlingske Søndag.²⁰¹

[...]

“Kan vi ikke få en redegørelse fra ministeren i forsvarsudvalget, må vi bede om et samråd med Poul Søgaard. Kan han ikke svare os klart og entydigt, men kun henvise til Udenrigsministeriet, vil vort medlem af Det udenrigspolitiske Nævn rejse sagen der”, siger Bo Kristensen, der i øvrigt gør opmærksom på, at der har været allierede styrker på Bornholm for ca. halvandet år siden, da franske og engelske tropper deltog i en brandkorpsøvelse på øen.

“Forsvarsministerens ejendommelige betragtninger giver mig også anledning til at spørge om, hvad vi egentlig skal forsvare Bornholm med. Den yderste konsekvens kan jo blive, at NATO-hjælpetropper selv under dansk kommando ikke kan indgå i forsvaret af øen,” siger Bo Kristensen og påpeger, at f.eks. varslingsystemet på Bornholm er en del af de elementer, der indgår i vore NATO-sammenhænge.

1000. B.T. den 19. april 1982.²⁰²

Poul Søgaard om hemmelig aftale med Sovjet: Bornholm er ikke medlem af NATO

“Bornholm er ikke rigtigt medlem af NATO”.

Ordene er den danske forsvarsminister Poul Søgaards.

Og lige så klare ordene er, lige så chokerende må de være for bornholmerne. For i realiteten betyder Poul Søgaards kontante sætning, at Bornholm ikke skal vente hjælp fra NATO i tilfælde af krig.

Forsvarsministeren indrømmede i aftes over for B.T., at Bornholm faktisk ikke er rigtigt medlem af NATO. Det skete på baggrund af, at der findes en skriftlig, men tophemmelig aftale mellem Sovjet og Danmark om, at der ikke må stationeres fremmede tropper på Bornholm. Herunder NATO-tropper.

Den aktuelle baggrund er, at forsvarsministeren ikke vil tillade, at et amerikansk militærorkester underholder ved det årlige dyrskue på øen. Begrundelsen er en mundtlig aftale mellem Sovjet og Danmark om, at der ikke må forefindes fremmede tropper på øen.

Men nu viser det sig, at aftalen også er skrevet ned.

Dokumentet er tophemmeligt, men en af de få, som kender til det, er Venstres folketingsmedlem, Niels Anker Kofoed, som er valgt på Bornholm.

“Jeg ved, at vi ikke alene har indgået en mundtlig, men også en skriftlig aftale med russerne”, siger Niels Anker Kofoed til B.T.

“I aftalen forpligter vi os til at kunne forsvare Bornholm med danske tropper. Dengang – 1946 – og senere i 1948 – sagde man, at der skulle være 1500-2000 soldater på øen. Men den del af

²⁰⁰ af Helle Ravn Larsen.

²⁰¹ Bo Kristensen – konservativt folketingsmedlem, og medlem af Forsvarsudvalget.

²⁰² af Henrik Winther.

aftalen overholder vi ikke – styrken er jo praktisk talt væk. Tilbage har vi en kanon, som er bemanded fem dage om ugen.

Regeringen har over for mig bekræftet, at der findes en sådan skriftlig aftale. Den blev underskrevet i Moskva af tidligere ambassadør Døssing, men da den er hemmeligstempled, skal den ligge gemt væk i 50 år”, siger Niels Anker Kofoed.

Forsvarsminister Poul Søgaard bekræfter over for B.T., at der findes en skriftlig aftale mellem Sovjet og Danmark. Han siger:

“Der ligger et dokument, men hvor meget der er mundtligt eller skriftligt, ved jeg ikke. Jeg mener, at papirerne ligger i Udenrigsministeriet.

Men det, jeg holder mig til, er den mundtlige aftale, og den skal vi respektere. Man kan måske sige, at det ikke betyder så meget med et militærorkester – men alligevel, det kan jo afstedkomme ting og sager”, siger Poul Søgaard.

Men er mundtlig aftale mellem to regeringer overhovedet lovlig?

“Tja, det var vistnok amtmanden på Bornholm, som under et møde aftalte disse her ting med den russiske kommandant. Og vi bør respektere den slags mundtlige aftaler. Og så er Bornholm jo et område, hvor vi ikke har de samme forhold, som i det øvrige Danmark, når det gælder NATO. Bornholm er ikke rigtig medlem af NATO”, siger forsvarsminister Poul Søgaard.

“Det minder om Sønderjylland før 1940”, siger Niels Anker Kofoed. “Dengang turde vi ikke sige noget af frygt for Tyskland. I dag er vi bange for dem i Øst. Danmark er ved at blive finlandiseret – eller måske snarere “danmarkiseret.” ”

1001. Pressemeddelelse. Telegram fra Forsvarsministeriet til forsvarsministeren den 19. april 1982.²⁰³

Fynske Livregiment anmodes om uopholdeligt at aflevere kopi til forsvarsministeren, Ejbygade 21, 5220 Odense SØ.

Pressemeddelelse.

Forsvarsminister Poul Søgaard udtaler:

Pressen har i de seneste dage interesseret sig meget for et eventuelt besøg på Bornholm af et amerikansk militærorkester i sommeren 1982.

Da presseomtalen har givet anledning til en række misforståelser, vil jeg gerne præcisere følgende:

Der eksisterer ingen, hverken skriftlige eller mundtlige, aftaler mellem Danmark og Sovjetunionen vedrørende tilstedeværelsen af fremmede styrker på Bornholm.

Nogle af de misforståelser, der er kommet frem i pressen, skyldes formentlig indholdet af en note af 8. marts 1946 fra den danske gesandt i Moskva til den sovjetiske udenrigskommissær. Heri siges det, at den danske regering i forbindelse med tilbagetrækningen af de sovjetiske styrker fra Bornholm uden deltagelse af fremmede tropper vil være i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration.

Bornholm er således ligesom enhver anden del af det danske rige og uden begrænsninger omfattet af NATO-samarbejdet. På baggrund af de særlige omstændigheder omkring de sovjetiske troppers tilstedeværelse på Bornholm indtil den 4. april²⁰⁴ 1946 har Danmark siden pålagt sig en vis tilbageholdenhed med hensyn til fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm.²⁰⁵

²⁰³ Teksten til pressemeddelelsen var affattet i P.II i Udenrigsministeriet. I Jyllands-Posten for den 20. april 1982 blev pressemeddelelsen med Ritzaus Bureau som kilde bragt i sin helhed, dog således at de to indledende sætninger, hvoraf det fremgår, at det var en pressemeddelelse, var udeladt: Jyllands-Posten den 20. april 1982: “Søgaard: Bornholm fuldt ud omfattet af NATO-aftalen”.

²⁰⁴ Chefen for de sovjetiske tropper afrejste med sit følge fra Bornholm den 5. april 1946.

²⁰⁵ Det er uklart, hvad der sigtes til med “de særlige omstændigheder”.

1002. Telegram den 19. april 1982 fra Udenrigsministeriet, P.II til NATO-repræsentationen i Bruxelles, og ambassaderne i Washington, Moskva, Stockholm, Oslo, Bonn, London og Paris.

Bornholms sikkerhedspolitiske situation.
P.II. j.nr. 105.Dan.5/1.

Den danske presse har i de seneste dage bragt forlydender om, at man på regeringshold skulle have afslået en anmodning om tilladelse til et besøg af et amerikansk militærorkester på Bornholm i sommeren 1982. Sagen, som i øvrigt ikke foreligger i konkret form, idet hverken Forsvarsministeriet eller Udenrigsministeriet har modtaget nogen anmodning om tilladelse til gennemførelse af det nævnte besøg, har bl.a. i lyset af et interview med forsvarsministeren i B.T. for den 19. april givet anledning til en række misforståelser i pressen om Bornholms faktiske sikkerhedspolitiske situation. I pressen tales der således om hemmelige mundtlige og skriftlige aftaler mellem Danmark og Sovjetunionen, hvorefter der ikke må findes fremmede tropper på øen. Endvidere citeres forsvarsministeren for at have udtalt, at Bornholm ikke er rigtigt medlem af NATO.

På ovennævnte baggrund har forsvarsministeren dags dato udsendt følgende i Udenrigsministeriet udarbejdede pressemeddelelse:

[...] ²⁰⁶

1003. Bornholms Tidende mandag den 19. april 1982. ²⁰⁷

– Det må vi have en forklaring på

Folketingsmand Niels Anker Kofoed forstår ikke minister-udtalelse om, at "Bornholm er ikke rigtigt medlem af NATO"

– Jeg står helt uforstående over for den indstilling, forsvarsminister Poul Søgaard giver udtryk for, siger folketingsmand Niels Anker Kofoed i dag til Bornholms Tidende.

– Skulle et amerikansk militærorkester ikke kunne spille ved et bornholmsk dyrskue, uden at Danmark kan frygte sovjetrussisk vrede? Den forklaring kan jeg ikke godtage, og jeg vil nu kontakte forsvarsministeren og bede om en orientering. Er den ikke tilfredsstillende, agter jeg at anmode Venstres medlem af Det udenrigspolitiske Nævn om at tage sagen op.

Jeg synes hele affæren smager betænkeligt af, at Danmark er ved at blive "finlandiseret" eller "danmarkiseret" om man vil, og det er ikke nogen særlig tryk fornemmelse.

Der er i den aktuelle situation tale om et kortvarigt besøg af en gruppe musikere, der skal optræde ved en festlig lejlighed. Ganske vist i fremmed uniform, men det er dog vore allierede. På den anden side har jeg da heller ikke spor imod, at et sovjetisk orkester optræder ved en anden lejlighed. Sådan må det være i et frit og suverænt land.

Forsvarsministeren siger, at det amerikanske orkestres besøg ville være en provokation over for Warszawapagtlandene. Jeg synes, ministerens opfattelse er en provokation mod den danske befolkning og i særdeleshed mod bornholmerne. Det vil vi ikke finde os i.

– BT citerer i dag forsvarsministeren for at sige, at Bornholm "ikke er rigtigt medlem af NATO". Hvordan skal det tolkes?

– Det vil jeg også gerne vide. For mig er Bornholm naturligvis lige så omfattet af NATO's forpligtelser og garantier som det øvrige land. Vi kan ikke acceptere, at bornholmerne ikke har samme rettigheder som f.eks. jyder og sjællændere.

Det er jo rigtigt, at Danmark – som allerede omtalt i Bornholms Tidende – i 1946 gav russerne et tilsagn om, at vi selv straks og uden fremmed hjælp kunne besætte øen og dermed gøre det muligt for russerne at forlade den. Men det er i tidens løb gang på gang blevet fastslået fra dansk side, at tilsagnet var møntet på overgangsfasen lige efter krigen. Hvis det er det tilsagn, ministeren nu har i tankerne, lægger han meget mere i det, end rimeligt er. Fordi landboforeningen gerne vil se et amerikansk orkester, er der jo ikke tale om f.eks. "stationering af fremmede tropper". Vi har

²⁰⁶ Udeladt er her pressemeddelelsen som aftrykt ovenfor.

²⁰⁷ af redaktør Thomas E. Jensen.

da også i årenes løb i flere tilfælde haft udenlandske flådebesøg eller besøg af NATO-officerer, senest i fredags, da en amerikansk admiral ²⁰⁸ var om bord på "Peder Skram", og sådan må det også være.

Der må ligge noget andet bag ministerens afvisning af orkesterbesøget – og det vil jeg have klarhed over, siger Niels Anker Kofoed.

Øens socialdemokratiske folketingsmand, Svend Andersen, har en anden opfattelse. Han støtter ministerens afgørelse og siger til dagbladet Bornholmeren: – Hvis militærorketret kan blive opfattet som "fremmede tropper", er der ingen grund til at sige ja. Man kan formentlig få militærmusik andre steder fra.

[...]

1004. Information den 20. april 1982.²⁰⁹

Minister bekræfter militær aftale med Sovjet om Bornholm.

Derfor må amerikansk hornorkester gerne spille i Rebild, men ikke på Bornholm

Forsvarsminister Poul Søgaard bekræfter over for Information, at der ifølge en skriftlig aftale indgået med Sovjetunionen i marts 1946 ikke må stationeres fremmede tropper på Bornholm. Det gælder også militærstyrker fra Danmarks allierede i NATO.

Aftalen med Sovjetunionen er også forklaringen på, at der aldrig har været afholdt NATO-øvelser på den strategisk vigtige danske ø i Østersøen, oplyser Poul Søgaard.

Venstres folketingsmedlem, Niels Anker Kofoed, siger på denne baggrund til Information, at "regeringen reelt har opgivet at forsvare Bornholm i en krigssituation".

Det afviser Poul Søgaard som værende "noget værre vrøvl".

"Bornholm er ligesom enhver anden del af det danske rige og uden begrænsninger omfattet af af NATO-samarbejdet. Men det er korrekt, at Danmark frivilligt har pålagt sig en vis tilbageholdenhed med hensyn til fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm som følge af de særlige omstændigheder omkring de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm i påsken 1946", siger forsvarsministeren.

Aftalen med Sovjetunionen er ifølge Poul Søgaard ikke nogen rigtig "aftale":

"Der er", siger han, "tale om en note af den 8. marts 1946 fra den danske gesandt i Moskva til den sovjetiske udenrigskommissær. Heri siges det, at den danske regering i forbindelse med tilbagetrækningen af de sovjetiske styrker fra Bornholm uden deltagelse af fremmede tropper vil være i stand til med egne styrker at besætte Bornholm og der fuldt ud oprette sin egen administration".

Poul Søgaards "tilbageholdenhed" omfatter ikke kun stationering af NATO-tropper, men også et amerikansk militærorkester, der netop har fået afslag på at kunne spille ved et dyrskue i Hareløkkerne midt på Bornholm.

"Det er korrekt", siger forsvarsministeren. "Jeg har sagt, at jeg ikke ville anbefale sådan optræden, og det ligger i naturlig forlængelse af de begrænsninger, som vi har pålagt os selv op igennem årene.

Jeg har som forsvarsminister følt, at det også måtte gælde på dette område", siger Poul Søgaard.

Niels Anker Kofoed, som er valgt på Bornholm, oplyser, at såvel britiske som vesttyske, hollandske og svenske krigsskibe har ligget ved kaj i Rønne havn. "Ja, vi har såmænd også haft besøg af Den røde Armé, som hvert år kommer for at lægge krans på gravene fra anden verdenskrig,"²¹⁰ siger Niels Anker Kofoed.

"Det kan godt være", siger forsvarsminister Poul Søgaard, "men for at følge vores hidtidige linje har jeg altså ikke kunnet anbefale, at et amerikansk militærorkester skulle spille på Bornholm. I stedet har jeg tilbudt arrangørerne af dyrskuet et dansk militærorkester".

Det afviste amerikanske orkester – opvisningsbandet fra US Air Force-basen i Frankfurt, Vesttyskland – skal i forvejen spille ved årets Rebildfest, så derfor fandt Bornholms landøkonomiske

²⁰⁸ Chefen for NATO's Atlanterhavsflåde (SACLANT), admiral Train besøgte Bornholm den 16. april 1982.

²⁰⁹ af Per Knudsen.

²¹⁰ De sovjetiske militærattachéer ved den sovjetiske ambassade i København.

Forening det nærliggende også at invitere orkestret til dyrskue på solskinsøen i Fredens Hav (Østersøen). Men der er, som det fremgår af forsvarsministerens udtalelser, forskel på Rebild og Bornholm.

Sagen er dog ikke endeligt afsluttet. Det konservative medlem af Folketingets forsvarsudvalg, Bo Kristensen, har udbedt sig en redegørelse, og Niels Anker Kofoed mener fortsat, at de musikalske amerikanske soldater skal have lov til at vise bornholmerne, hvad de duer til.

“Der er jo ikke tale om, at bandet skal stationeres fast på Bornholm. Dyrskuet varer to dage, så der bliver formentlig tale om en enkelt overnatning. Det skulle vores venskabelige forhold til Sovjet nok kunne bære”, mener Niels Anker Kofoed.

“Man kan”, tilføjer han, “vælge at grine af det hele, men baggrunden for morskaben er jo alvorlig nok. Reelt eksisterer der i dag ikke noget forsvar på Bornholm. Det bekræftes også af officielle udtalelser fra kommandanten her på øen. Styrken er blevet reduceret år efter år, så tilbage er snart kun en enkelt kanon, som er bemanded fem dage om ugen”.

1005. Berlingske Tidende den 20. april 1982.

Ikke forbud mod NATO-styrker på Bornholm

Bornholm kan naturligvis modtage allierede styrker i en krigssituation, hvor den danske regering har besluttet at tilkalde NATO-forstærkninger. Hvis NATO's militære ledelse – i dette tilfælde chefen for enhedskommandoen, general O.K. Lind – har fundet det nødvendigt.

Det fastslår forsvarsminister Poul Søgaard over for Berlingske. Det er planer om i forbindelse med et dyrskue at modtage et amerikansk militærorkester på øen, der har rejst problemet om Bornholm som en del af NATO-landet Danmark. Forelagt planerne om det amerikanske orkesterbesøg har forsvarsminister Poul Søgaard erklæret, at han ikke vil anbefale besøget, fordi Danmark helt siden ophøret af den russiske besættelse har pålagt sig restriktioner, der indebærer, at fremmede styrker ikke kommer til øen i fredstid.

Forsvarsministeren understreger, at det er Udenrigsministeriet, der har afgørelsen i den konkrete sag om det amerikanske militærorkester. “Men spørger man mig, vil jeg ikke anbefale det, så længe vi har pålagt os selv disse restriktioner. For det vil under visse omstændigheder kunne bruges mod os. Så enten respekterer vi restriktioner – eller lader helt være”, siger han.

Poul Søgaard afviser, at der foreligger nogen hemmelig dansk, skriftlig *forpligtelse* over for Sovjetunionen til at holde allierede styrker borte fra Bornholm. Den selvpålagte restriktion bygger dels på mundtlige forhandlinger mellem den daværende amtmænd på Bornholm og russiske besættelsesstyrker, da disse forlod Bornholm, dels på en dansk note til Sovjet af 8. marts 1946. Poul Søgaard tilføjer, at der ikke – som oplyst i Berlingske Søndag – hidtil har fundet øvelser sted med NATO-deltagelse på Bornholm,²¹¹ selv om der kan have været tale om bl.a. flådebesøg.

1006. Berlingske Tidendes leder den 20. april 1982.

Militærmusik på Bornholm

Et amerikansk militærorkester, der skal spille ved Rebildfesten, må åbenbart ikke komme til Bornholm. Bornholmerne vil gerne have orkestret, men må ikke få det, fordi vi ifølge forsvarsministeren har mundtlige aftaler med russerne om, at der aldrig må være allierede styrker på Bornholm.

[...]

Rent historisk forholder det sig sådan, at den danske regering i marts 1946, kort før russernes rømning af Bornholm, tilkendegav, at den ville genetablere dansk administration på øen uden bistand af fremmede styrker.

²¹¹ Der hentydes til folketingsmedlem Bo Kristensens udtalelse til Berlingske Tidende den 18. april 1982, aftrykt ovenfor.

Dette danske tilsagn tog naturligvis ikke sigte på en ubegrænset fremtid. Da Danmark tre år senere sluttede sig til Atlantpagten, ville et sådant dansk tilsagn ud i al fremtid have betydet, at Bornholm havde fået en anden forsvarsmæssig status end det øvrige Danmark. Det har øen ikke.

Der foreligger imidlertid en dansk praksis for, at allierede styrker ikke deltager i øvelser på Bornholm. Det er en ensidig dansk tilkendegivelse – en gestus, om man vil – for at demonstrere, at der efter dansk opfattelse gør sig særlige hensyn gældende for Bornholm på grund af øens geografiske beliggenhed. Denne danske tilbageholdenhed skal næppe i fuldt alvor være omfattet også af orkestre.

1007. Artikel af redaktør Niels Jørgen Haagerup i Berlingske Tidende den 20. april 1982.

[I en baggrundsartikel i Berlingske Tidende den 20. april 1982:– “Danmark overholder en ikke-eksisterende aftale om Bornholm”, gennemgår redaktør Niels Jørgen Haagerup hele historien fra noten af 8. marts 1946, over de to sovjetiske noter fra 1. oktober 1952 og 28. januar 1953 om planer om stationering af NATO-flystyrker i Danmark, udenrigsminister Ole Bjørn Krafts besvarelse heraf i sin tale i Rønne den 11. april 1953 og den sovjetiske note af 12. december 1961 vendt mod etableringen af den dansk-tyske enhedskommando og Bornholms inddragelse i denne og den danske regerings svar herpå.

Om Ole Bjørn Krafts tale i 1953 siger Haagerup bl.a.:]

“Det blev præciseret, at det danske tilsagn²¹² udtrykkeligt tog sigte på situationen omkring genetableringen af dansk administration på Bornholm i 1946, og at det i øvrigt ikke omfattede det øvrige land.

Udenrigsministeren pegede imidlertid på, at Danmark, selv om det ikke havde nogen forpligtelse hertil, siden 1946 havde opretholdt denne tilstand – det vil sige ikke tilladt fremmede tropper på Bornholm – og dermed de facto forholdt sig, *som om* der forelå en ud i fremtiden løbende forpligtelse. Baggrunden herfor var beskyldninger om, at Bornholm skulle gøres til en fremskudt base for NATO og endvidere den omstændighed, at den danske regering “altid vil have sin opmærksomhed henvendt på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms geografiske beliggenhed gør sig gældende for denne ø”, som Bjørn Kraft sagde i talen i 1953.”

[Haagerups artikel slutter:]

“Også efter 1961 har Danmark opretholdt den praksis, at der ikke deltager allierede styrker i øvelser på Bornholm, ligesom der er tale om dansk tilbageholdenhed med deltagelse i allieret øvelsesvirksomhed i den østlige Østersø. Dette er klart en ensidig dansk handling og ikke et led i nogen aftale – mundtlig eller skriftlig – med Sovjetunionen. Der foreligger ingen selvpålagte endsige aftalte begrænsninger om karakteren og omfanget af det danske forsvar på Bornholm eller om muligheden for at lade Bornholm modtage allierede forstærkninger, hvis øen alene eller sammen med det øvrige Danmark skulle blive udsat for angreb.”

²¹² I udenrigsminister Gustav Rasmussens note af 7. marts 1946 til den sovjetiske gesandt i København blev der givet tilsagn om at oprette dansk administration på Bornholm “uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration.” – I gesandt Døssings note af 8. marts til Molotov blev der afgivet et lignende tilsagn med enkelte sproglige variationer (“udøve” i stedet for “oprette” sin administration).

Bornholmerne rystede over Poul Søgaard

Bornholmerne er rystede og chokerede.

Forsvarsminister Poul Søgaards udtalelser i går til B.T. om, at "Bornholm ikke er rigtigt medlem af NATO", slog ned blandt øboerne som en bombe.

Samtidig kimedede telefonerne hele dagen i Forsvarsministeriet. Overalt ville man vide, om Bornholm er blevet en hvid plet på NATO's landkort. Den politiske opposition raser. Dette er en "finlandisering" af Bornholm, og sagen tages nu op i Folketinget.

Til sidst måtte forsvarsministeren i går rykke ud med en pressemeddelelse. Heri skriver Poul Søgaard:

"Der eksisterer ingen, hverken skriftlige eller mundtlige aftaler mellem Danmark og Sovjetunionen vedrørende tilstedeværelsen af fremmede styrker på Bornholm".

Men det passer ikke.

Og det må Poul Søgaard også indrømme:

"Jeg må sige lige ud, at jeg nok har blandet samtalen mellem Bornholms amtmænd og den russiske kommandant sammen med noten af 8. marts 1946, som den danske ambassadør Døssing udvekslede med den sovjetiske udenrigskommissær i Moskva", siger Poul Søgaard.

"Det er den note, jeg mener er den skriftlige aftale, og jeg havde den ikke present i går. Men i den står der, at Danmark ikke har militærøvelser med fremmede tropper på Bornholm. Og det er den linie, jeg har fulgt med det amerikanske militærorkester.

Sætningen, at Bornholm ikke er rigtigt medlem af NATO, er en fortalelse, for i tilfælde af krig kan der komme fremmede tropper.

Men i forbindelse med en mobilisering er det klart, at der kun kan blive tale om danske tropper på øen, så der er lidt forskel på Bornholm og det øvrige Danmark i forholdet til NATO", siger Poul Søgaard.

Er det ikke underligt for en dansk forsvarsminister, at der findes en sådan aftale?

"Jo, den ser lidt underlig ud i 1982".

Bør aftalen ikke tages op til revision eller genforhandling?

"Det er op til Udenrigsministeriet. Jeg føler det ikke som et problem".

Kan man ikke sige, at noget er taget fra os med denne aftale?

"Jo, det kan du have ret i".

Det mener Venstres Niels Anker Kofoed også. Han sad i går på Bornholm og var ved at få sin røgede sild i den gale hals, mens han læste Søgaards udtalelser.

"Min telefon har kimet hele dagen med ængstelige bornholmere, der vil vide, om det virkeligt kunne være rigtigt. Mange af dem har sagt, at i så fald kunne vi lige så godt melde os helt ud af Danmark", fortæller Niels Anker Kofoed.

"Der er spænding på øen, for det er jo virkelig chokerende. Og nu kan man spørge sig selv, om det er led i en forsvarsstrategi, Bornholm overhovedet ikke skal forsvares – om det er derfor, vi har så få soldater. Dette ligner en "finlandisering" af øen.

Og hvis vi skal være neutralt område, er det jo underforstået i aftalen med Sovjet, at russerne kan komme og forsvare os, når vi ikke selv kan", siger Niels Anker Kofoed.

Den konservative Palle Simonsen kræver nu en afklaring af sagen som helhed. Han siger:

"Der bør ikke herske tvivl om, at Bornholm er fuldgældigt medlem af NATO. Det er meget overraskende, at Poul Søgaard kan skabe den usikkerhed, for han har ikke ret".

²¹³ af Henrik Winther.

1009. B.T. den 21. april 1982.²¹⁴

Toppolitiker: Jeg skaffer amerikanerne til Bornholm

“Jeg skal personligt sørge for, at det omstridte amerikanske militærorkester kommer herover på Bornholm og spiller til vores dyrskue i juli.”

Venstres mand på Bornholm, Niels Anker Kofoed, er ikke til sinds at finde sig i, at forsvarsminister Poul Søgaard har neutraliseret den gode klippeø i fredstid.

Selv om forsvarsministeren ihærdigt har forsøgt at moderere sine udtalelser om, at Bornholm ikke er rigtigt medlem af NATO, står det stadig fast, at Danmark både mundtligt og skriftligt har aftalt med Sovjet, at ingen fremmede tropper kommer på øen i fredstid.

Og nu vil Niels Anker Kofoed prøve regeringen. Han vil se, hvor langt den vil gå for at håndhæve den famøse bornholmer-aftale.

“Jeg tror simpelthen ikke, at den aftale er lovlig, og derfor kan regeringen ikke forbyde det amerikanske militærorkester at komme herover og spille.

Jeg skal nok få det herover, hvis man vil have det. Vil regeringen gå så langt som til at forbyde det, må den simpelthen lave en lov om, at det ikke må tage til Bornholm. Ellers vil et forbud ikke være lovligt,” siger Niels Anker Kofoed.

Regeringen har ellers været på hastigt tilbagetog i sagen om bornholmer-aftalen.

Først sagde forsvarsminister Poul Søgaard, at en både skriftlig og mundtlig aftale med Sovjet umuliggjorde fremmede troppers tilstedeværelse, og at øen derfor ikke var noget rigtigt medlem af NATO.

Det rejste et ramaskrig, og forsvarsministeren rykkede ud med en pressemeddelelse om, at der var opstået nogle misforståelser, og at der overhovedet ikke eksisterede hverken mundtlige eller skriftlige aftaler mellem Danmark og Sovjet vedrørende Bornholm.

Hårdt presset måtte han dog senere indrømme, at det gjorde der nu alligevel, men den var dog kun gældende i fredstid og under mobilisering. I krig ville aftalen ikke gælde.

Det er klart. I krig og kærlighed er aftaler alligevel ikke meget værd, siges det.

1010. Bornholms Tidende den 21. april 1982.²¹⁵

Udenrigsministeren har fjernet røgsløret

Ingen grund til at amerikansk militærorkester ikke skulle kunne give koncerter på Bornholm

Bornholms landøkonomiske Forening kan nu med ro i sindet planlægge et besøg af det amerikanske militærorkester fra Tyskland i forbindelse med dyrskuet næste år. At gennemføre det i år vil ikke være muligt af arrangementsmæssige grunde.

Sådan er situationen, efter at udenrigsminister tirsdag greb nælden ved roden og fjernede al usikkerhed i forbindelse med talen om en særlig bornholmsk status i forholdet til Sovjetunionen. Det betød samtidig en kraftig desavouering af ministerkollegaen Poul Søgaard, der ikke ønskede besøget af frygt for, at det kunne provokere russerne.

– Fra dansk side er det gentagne gange understreget, at hvad der foregår på Bornholm er et rent dansk anliggende, siger Kjeld Olesen. Det meget omtalte tilsagn, Danmark i 1946 gav Sovjet om, at vi var i stand til straks med egne styrker og uden udenlandsk deltagelse at besætte Bornholm, var sigtet på situationen i 1946, og det blev givet for hurtigst muligt at få øen frigjort for de sovjetiske tropper.

Der har siden i visse tilfælde været tale om reaktioner fra sovjetisk side, f.eks. i forbindelse med besøg af fly eller orlogsskibe, men det må skyldes en sovjetisk overfortolkning af det gamle tilsagn, og protesterne er altid blevet afvist fra dansk side.

²¹⁴ af Henrik Winther.

²¹⁵ Redaktør Thomas Jensens referat af samtale med udenrigsminister Kjeld Olesen tirsdag den 20. april 1982.

At Danmark i princippet i årenes løb har udvist en betydelig tilbageholdenhed er en anden sag – og der må vi bl.a. tage Bornholms geografiske beliggenhed med i betragtningerne. Men det ændrer ikke ved den kendsgerning, at vilkårene for Bornholm – også hvad angår NATO's garantier – principielt er de samme som for det øvrige Danmark. Der er ikke tale om optræk til "finlandisering", eller at øen har en særlig status.

– Men Deres kollega, forsvarsministeren, har en anden opfattelse...

– Jeg kan ikke fortænke Poul Søgaard i, at han i den givne situation har svaret spontant på et spørgsmål, der efter hans opfattelse indebar et konfliktmoment.

I øvrigt må jeg sige, at der jo rent faktisk ikke har foreligget en anmodning til Udenrigsministeriet om at acceptere et udenlandsk militærorkesters besøg på Bornholm.

– Hvis en sådan anmodning fremsættes i forbindelse med næste års dyrskue, hvordan vil den så blive modtaget i Udenrigsministeriet?

– Jeg tror, jeg med sikkerhed kan sige, at vi vil se positivt på den...

1011. Land og Folk den 22. april 1982.²¹⁶

Danske politikere på listesko om Bornholm

Forsvarsminister Søgaard frarådede i slutningen af sidste uge et amerikansk militærorkesters besøg på Bornholm. Et lokalt dyrskue inviterede. Politikere, bl.a. udenrigsminister Kjeld Olesen og den konservative Hagensen blandede sig i spørgsmålet, hvorved endnu en flig af efterkrigstidens skjulte, fornægtede historie just nu løftes.

Gennem årene har det været et mysterium, om der fandtes nogen aftale mellem Sovjetunionen og Danmark, da Den røde Hær – som den første af de allierede magters tropper – trak sig tilbage fra Bornholm.

Da Danmark gik ind i militæralliancen med de vestallierede, rettet mod Sovjetunionen (NATO), blev spørgsmålet brændende.

Politikerne synes enige om,²¹⁷ at der eksisterer en indberetning fra minister Døssing, modstandsbevægelsens officielle udsending i Moskva, der senere blev officiel dansk repræsentant. Herudover synes der også at være tale om aftaler mellem amtmanden på Bornholm og befrielses-troppernes øverstbefalende før Den røde Hærs afrejse.

Endelig fremfører flere politikere, at der findes en "note" – altså noget skriftligt – men at denne note kun gjaldt selve proceduren ved dansk administrations og militærs overtagelse af ansvaret for Bornholm.

Imidlertid har der gennem årene været adskillige tilfælde, hvor Sovjetunionen har henvist til aftalerne fra 1946. Det skete 1. oktober 1952, 28. januar 1953 (mod stationering af NATO-flyeskadriller på øen) og 12. december 1961 (i forbindelse med NATO's enhedskommando for Østersøen).

Hver gang undlod Danmark at foretage det bebudede skridt og undgik derved utvivlsomt at øge spændingen i området.

Dette taler for en formulering i de – altså hemmeligholdte – indberetninger og "noten" ud over den i 1946 aktuelle situation.

[Den 21. april 1982 blev det på et bestyrelsesmøde i De danske Landboforeninger besluttet at henstille til landets dyrskuearrangører at aflyse alle årets skuer på grund af smittefaren fra den mund- og klovesyge, der var brudt ud på Nordfyn. Spørgsmålet om det amerikanske militærorkesters besøg på dyrskuets på Bornholm var dermed faldet bort, men blev taget op igen i 1985, hvor det lykkedes at gennemføre besøget.]

²¹⁶ af Allan Fridericia.

²¹⁷ Avisteksten har på dette sted denne ordlyd: – Politikerne synes enige i, om der eksisterer...

1012. Sekretæren for Bornholms landøkonomiske Forening, Chr. Kjøller, til Udenrigsministeriet den 22. april 1982.²¹⁸

Vedr. invitation af U.S. Airforce orkester til Bornholm i forbindelse med det 132. dyrskue 1983.

Under henvisning til den senere tids megen presseomtale af dyrskueudvalgets planer om at invitere et amerikansk militærorkester til foreningens årlige dyrskue vil vi gerne anmode om ministeriets vejledning, når den konkrete situation bliver aktuel.

Omstændighederne kan forventes at blive følgende:

1. Orkestret flyver i eget transportfly direkte fra Tyskland til Bornholm.
2. Orkestrets medlemmer optræder uniformeret og vil opholde sig på Bornholm i 2-3 dage, afhængig af praktiske omstændigheder.
3. Et ønske om at arrangere et "mini-tattoo" med deltagelse af dansk og amerikansk militært personel nævnes kun for fuldstændighedens skyld.

For at undgå unødige komplikationer omkring denne opgave vil ministeriets vejledning blive særdeles værdsat.

Vedlagt: eks. på dyrskueprogram 1979.

Påtegning af afdelingschef Benny Kimberg den 23. april: Nævnt for udenrigsministeren.

1013. Chefen for Udenrigsministeriets Politiske Afdeling, Benny Kimberg, til Chr. Kjøller, Bornholms landøkonomiske Forening, den 27. april 1982.²¹⁹

I besvarelse af Deres brev af 22. april 1982, ref. nr. 7-139 CK/in, vedrørende et eventuelt besøg på Bornholm af et amerikansk militærorkester i foreningens årlige dyrskue kan jeg oplyse, at Udenrigsministeriet, som nyligt fremhævet af udenrigsministeren over for pressen, vil tage en eventuel anmodning herom op til positiv overvejelse.

Jeg vil gerne tilføje, at en konkret anmodning bør fremsendes til Forsvarsministeriet, idet spørgsmål vedrørende udenlandske militære besøg i Danmark umiddelbart henhører under dette ministeriums ressort.

Jeg har tilladt mig at sende en kopi af Deres brev og af nærværende svar til Forsvarsministeriet.

Påtegninger:

- Viser udenrigsministeren inden afgang. Benny Kimberg 23/4.
- OK, hvis checket med forsvarsministeren.²²⁰
- Forsvarsministeriet (kapt. O. Koch-Olsen) indforstået. Ulrik Helweg-Larsen [fuldmægtig P.II] den 28/4.

1014. Udenrigsministeriets Presse- og Kulturafdeling. Blad-uddrag. Jyllands-Posten den 27. april 1982.

Sovjet har intet imod US-bands besøg på Bornholm

– Efter min opfattelse kan det ikke have den store betydning, om militære musikanter fra USA rejser til Bornholm.

²¹⁸ UM 105.Dan.5/1.

²¹⁹ UM 105.Dan.5/1.

²²⁰ Signaturen ikke identificeret. Efter sammenhængen sandsynligvis udenrigsministeren eller på vegne af denne.

Det skriver den sovjetiske kommentator Ivan Sinjakov i en kommentar udsendt af det officielle sovjetiske nyhedsbureau APN i Moskva.

Kommentaren er formuleret på baggrund af forsvarsminister Poul Søgaards udtalelse for nylig om, at han ikke kan anbefale, at et amerikansk militærorkester, der skal på gæstespil i Danmark, tager til Bornholm for at spille på et dyrskue.

Ivan Sinjakov skriver bl.a.: "Jeg vil tro, at man styrker Danmarks sikkerhed noget bedre ved at skåne landet for deltagelse i USA's globale kernevåbenstrategi end ved at skåne Bornholm for besøg af amerikanske militærmusikere." (RB)

1015. Forsvarsminister Poul Søgaard til Folketingets Forsvarsudvalg den 29. april 1982.²²¹

Under henvisning til udvalgets skrivelse af 22. april 1982 (Alm. del – bilag 23) (2. saml.) sender jeg hermed besvarelse af spørgsmål nr. 9.

Spørgsmål 9:

"Ministeren bedes oplyse, med hvilke forsvarspolitiske begrundelser man kan afvise, at et amerikansk militærorkester spiller i forbindelse med et dyrskue på Bornholm".

Svar:

Det er Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet i forening, der vurderer konkrete anmodninger om besøg af udenlandske militære enheder, herunder militærorkestre, på Bornholm og afgør, om der kan gives tilladelse. Sådanne tilladelser er tidligere givet; men Forsvarsministeriet er ikke blevet forelagt en anmodning i forbindelse med det forestående dyrskue. Såfremt der fremsættes en anmodning, ses der næppe at kunne foreligge forsvarspolitiske årsager, der hindrer, at et udenlandsk militærorkester kan spille i forbindelse med dyrskuet.

På baggrund af de særlige omstændigheder²²² omkring de sovjetiske troppers tilstedeværelse på Bornholm indtil den 4. april 1946 har Danmark pålagt sig en vis tilbageholdenhed med hensyn til fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm.

Denne tilbageholdenhed har specielt været gældende i forbindelse med øvelser samt landinger med udenlandske militære fly, herunder fly til transport af udenlandske militære enheder. Der gives således normalt ikke tilladelse til landing af udenlandske militære fly på øen.

1016. Notits P.II. den 10. marts 1983.²²³

Viceudenrigsminister Kenneth Dams besøg på Bornholm.

1. Den 9. marts 1983 rejste Protokollen (ambassaderåd Ilfeldt) over for P.II spørgsmålet om, hvorvidt den amerikanske viceudenrigsminister Kenneth Dam ville kunne flyve direkte fra Oslo til Bornholm, således at modtagelsen fandt sted dér og ikke i Kastrup. Flyvningen ville i givet fald ske i en amerikansk militærmaskine (9 prs. Executive Jet, der bruges af udenrigsministeren).

2. I april 1982 oplyste forsvarsministeren i svaret på et af Folketingets forsvarsudvalg stillet spørgsmål i anledning af sagen om et amerikansk militærorkesters eventuelle optræden på et dyrskue på Bornholm bl.a.:

"På baggrund af de særlige omstændigheder omkring de sovjetiske troppers tilstedeværelse på Bornholm indtil den 4. april 1946 har Danmark pålagt sig en vis tilbageholdenhed med hensyn til fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm.

²²¹ UM 105.Dan.5/1.

²²² Det er ikke klart, hvad der her som andetsteds menes med "de særlige omstændigheder omkring de sovjetiske troppers tilstedeværelse på Bornholm indtil den 4. april 1946."

²²³ UM 105.Dan.5/1. – Notits af ekspeditionssekretær Finn Abrahamsen, P.II.

Denne tilbageholdenhed har specielt været gældende i forbindelse med øvelser samt landinger med udenlandske militære fly, herunder fly til transport af udenlandske militære enheder. Der gives således normalt ikke tilladelse til landing af udenlandske militære fly på øen.”

3. I 1978 behandlede den sikkerhedspolitiske kontaktgruppe (Gottlieb-udvalget) spørgsmålet om danske og allierede styrkers operationer i Østersøen inkl. Bornholm. Udvalget indstiller bl.a.:

“at Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet nærmere undersøger baggrunden for at opretholde forbudet mod landing af enkelte fremmede militærfly på Bornholm uden sammenhæng med øvelser (f.eks. transport af udenlandsk militærorkester) med henblik på en eventuel ændring af praksis”.

Der er imidlertid endnu ikke sket nogen ændring af de gældende regler, jfr. ovenfor under 2. Forslag til ændringer vil formentlig blive fremsat af Forsvarskommandoen i nær fremtid.

4. Igen gennem ambassadør Dyvig blev sagen med ovennævnte oplysninger forelagt for direktøren, idet det yderligere oplystes, at spørgsmålet tidligere havde været forelagt for chefen for den politiske afdeling, der havde resolveret, at den amerikanske militærmaskine ikke burde lande på Bornholm.

Direktøren fandt, at den amerikanske maskine burde lande i Kastrup og den videre transport ske med dansk fly. Baggrunden herfor var dels, at det amerikanske selskab skulle modtages af statsministerens frue, og denne modtagelse burde ske i Kastrup straks ved ankomsten til Danmark, dels de gældende selvpålagte restriktioner vedrørende Bornholm.

5. Ovenstående er meddelt ambassaderåd Ilfeldt, PRO, den 10. marts 1983 kl. 9.15.

Påtegning:

- Lad os nævne sagen på Gottlieb-mødet²²⁴ i næste uge. 10/3 E. Lyrtoft-Petersen [kontorchef]
- Sket. FA [Finn Abrahamsen].

[Viceudenrigsminister Kenneth Dam med frue besøgte Bornholm tirsdag den 22. marts 1983. Besøget skyldtes, at hans slægt stammer fra Bornholm; hans bedstefar var udvandret derfra til staterne. Transporten fra København til Bornholm og retur skete i et chartret dansk civil fly. Under opholdet på Bornholm var Kenneth Dam ledsaget af udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen, fru statsminister Lisbeth Schlüter, landbrugsminister Niels Anker Kofoed og den amerikanske ambassadør John Loeb. Besøget, der varede to og en halv time, omfattede et besøg i Østerlars kirke, på gården “Risenholm”, hvor Dams bedstefar var opvokset, og afsluttedes med en reception i amtmandsgården, hvortil også 4 bornholmske slægtninge til Kenneth Dam var indbudt. Ifølge Bornholms Tidende benyttede Uffe Ellemann-Jensen, der egentlig ikke skulle have været med på turen til Bornholm, efter eget udsagn lejligheden til at føre fortrolige samtaler med den amerikanske viceudenrigsminister. – Reportage i Bornholms Tidende den 23. marts 1983: – Dam hilste på sin familie.]

1017. Notits P.II. den 16. marts 1983.²²⁵

Udveksling af personel på danske og tyske radarstationer, herunder på Bornholm.

1. Forsvarsministeriet, 2. kontor, (major Laursen og major Olesen) rejste sidste uge telefonisk spørgsmålet om udveksling af personale mellem radarstationer i Forbundsrepublikken og bl.a. radarstationen på Bornholm. Det blev oplyst,

at udvekslinger fra tysk side blev foreslået til at omfatte fire operatører inden for perioden maj-juni 1983,

at operatørerne ville være uniformerede,

²²⁴ Gottlieb-mødet: Der hentydes til Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe, som den sikkerhedspolitiske kommitterede i Statsministeriet, Henning Gottlieb, var formand for.

²²⁵ UM 105.I.5.a/2. – Notits af fuldmægtig Niels Egelund.

at personeludvekslingen var en del af et større „controller exchange“-program omfattende også radarstationerne i Skrydstrup og Vedbæk, og endelig
at tilsvarende personeludveksling med de nævnte danske radarstationer havde været gennemført tidligere.

Samtidig oplystes det imidlertid, at drøftelser i 1981 og 1982 mellem Forsvarsministeriet og Udenrigsministeriet havde ført til en beslutning om, at man på grund af de særlige forhold omkring Bornholm kun ville tillade en enkelt tysk operatør på radarstationen på Bornholm mod én dansk operatør herfra i samme tidsrum på en radarstation i den nordvestlige del af Forbundsrepublikken.

2. Jeg lovede at undersøge spørgsmålet og vende tilbage til Forsvarsministeriet snarest muligt.

3. Da det efter gennemgang af Udenrigsministeriets akter viste sig,

at spørgsmålet første gang havde været forelagt Udenrigsministeriet i 1980,
at man dengang havde underrettet Forsvarsministeriet om, at radarstationen på Bornholm burde udgå af det påtænkte udvekslingsprogram, og
at spørgsmålet ikke siden optrådte på Udenrigsministeriets akter,

spurgte jeg den 15. marts 1983 Forsvarsministeriets 2. kontor, hvordan det under pkt. 1 beskrevne arrangement var blevet godkendt.

Major Laursen oplyste, at det heller ikke af Forsvarsministeriets akter var muligt at se, hvorledes arrangementet tidligere var blevet godkendt. Akterne viste kun, at man fra Forsvarsministeriets side i 1981 og 1982 „efter drøftelse med Udenrigsministeriet“ havde givet tilladelse til udveksling af én uniformeret operatør med radarstationen på Bornholm inden for perioden maj-juni. Fra tysk side havde man både i 1981 og 1982 – ganske som i 1980 – foreslået en udveksling omfattende 5 operatører.²²⁶

Major Laursen oplyste supplerende, at vedkommende tyske operatør i 1981 og 1982 havde benyttet sig af offentlige transportmidler mellem den tyske og danske radarstation, og at militær transport således ikke havde været inde i billedet.

Major Laursen benyttede lejligheden til at nævne Forsvarsministeriets velkendte ønske om en liberalisering af reglerne vedrørende Bornholm og spurgte, om tiden var kommet til f.eks. at tillade to tyske operatører i stedet for blot én.

4. Jeg lovede major Laursen et hurtigt svar på forespørgselen og skitserede til hans umiddelbare orientering kort elementerne i indstillingen nedenfor.

5. Det indstilles, at Forsvarsministeriet telefonisk underrettes om,

at man fra Udenrigsministeriets side vil finde en uændret fortsættelse af praksis fra 1981 og 1982 rigtig, dvs. udveksling af én radaroperatør med stationen på Bornholm,²²⁷

at der ikke på indeværende tidspunkt træffes beslutning om en videregående liberalisering i dette spørgsmål end den allerede foretagne ud fra den betragtning, at det vil være et af delelementerne i sikkerhedspolitisk kontaktgruppes drøftelser af den generelle problematik omkring restriktionerne vedrørende Bornholm, og

at Udenrigsministeriet vil værdsætte kopi af Forsvarsministeriets videre ekspeditioner af sagen, således at det aktmæssige grundlag kan være i orden.

²²⁶ Af en delvis utydelig marginnote af kontorchefen fremgår det, at godkendelsen kan være givet telefonisk.

²²⁷ Marginnote af kontorchefen: – og samme transportmåde.

Påtegning:

Enig i indstillingen. Vil gerne have en kopi af nærværende notits med til mødet d. 8/4 i den sikkerhedspolitiske kontaktgruppe. 22/3 Lyrtoft-Petersen [kontorchef].

1018. Notits P.II. den 17. marts 1983.²²⁸

Udlændinges ret til at bære uniform under ophold på Bornholm.

Med påtegningsskrivelse af 10. marts 1983 har Forsvarsministeriet til Udenrigsministeriets udtalelse fremsendt en anmodning fra Forsvarskommandoen om godkendelse af et besøg på Bornholm af den såkaldte EUROMED-chefgruppe. Denne gruppe består af ca. 25 allierede militærlæger af grader mellem admiral og oberst, herunder repræsentanter for SHAPE og observatører fra de amerikanske og canadiske styrker i Europa.

Den 20. oktober 1983 vil der blive afholdt en sanitetsøvelse på Bornholm, som EUROMED-chefgruppen skal besøge.

Det er oplyst, at det er sædvane at møderne afholdes i uniform.

Det er endvidere oplyst, at transporten til og fra Bornholm vil ske med dansk militært fly.

I tidligere sager om udlændinges brug af uniform under ophold på Bornholm (bl.a. P-chefens skrivelse af 27. april 1982 vedrørende eventuelt besøg af et amerikansk militærorkester samt P.II.'s påtegningsskrivelse af 5. maj 1982 vedrørende besøg af 2 svenske officerer med rang af henholdsvis generalmajor og major, og P.II.'s notits af 10. januar 1983 vedrørende den britiske forsvarsattachés (rang af major) besøg på Bornholm, alle i uniform) har Udenrigsministeriet indtaget en positiv holdning.

Selv om der i den foreliggende sag er tale om et relativt stort antal officerer af høj rang, indstilles det, bl.a. under hensyntagen til at der er tale om læger, at det meddeles, at Udenrigsministeriet ikke har bemærkninger til forespørgslen.

Påtegning:

Selv om der er tale om mange højtstående (læge)officerer, er jeg principielt enig i indstillingen. Spørgsmålet er dog, om sagen bør bero, til efter spørgsmålet om de selvpålagte restriktioner vedr. Bornholm har været behandlet i Gottlieb-udvalget den 8.4.1983. Tidsfristerne synes ikke at være for snævre til, at man kan afvente udfaldet af dette møde.

Finn Abrahamsen [ekspeditionssekretær] 17.3.83.

1019. Notits P.II. den 18. marts 1983.²²⁹

Et besøg på Bornholm af 25 militærlæger i uniform.

Da jeg dags dato telefonisk meddelte premierløjtnant P.F. Laursen, Forsvarsministeriets 2. kt., at ovennævnte sag vil blive forelagt udenrigsministeren, og at Udenrigsministeriet er betænkelig ved at tillade besøget gennemført, svarede premierløjtnanten, at det formentlig vil være muligt at gennemføre et eventuelt besøg på Bornholm, uden at de pågældende læger anvendte uniform. Han henviste til, at en lignende fremgangsmåde havde været anvendt ved NATO Defence Colleges besøg på Bornholm.

²²⁸ UM 105.Dan.5/1. – Notits af fuldmægtig Stefan Kovacs, P.II.

²²⁹ UM 105.Dan.5/1. – Notits af ekspeditionssekretær Finn Abrahamsen, P.II.

*Påtegning:*²³⁰

Tale med udenrigsministeren. Jeg ville godt anbefale en “liberalisering”, men det kan give problemer indenrigspolitisk set. Hvad mener udenrigsministeren? Peter Dyvig [departementschef] 22/3.

Resolution: Udenrigsministeren ønsker denne liberalisering, så positiv afgørelse i denne sag.²³¹
Peter Dyvig 22/3.

Lempelser af de selvpålagte restriktioner i Østersøen og på Bornholm

1020. Forsvarsministeriet. Notat den 6. april 1983.²³²

Notat vedrørende restriktioner i Østersøen og på Bornholm.

1. Udenrigsministeriet har på Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppes møde den 14. marts 1983 tilkendegivet, at man ønsker at drøfte de selvpålagte restriktioner vedrørende danske og allierede styrkers operationer i Østersøen og på Bornholm. Emnet er på programmet til kontaktgruppens møde den 8. april 1983.

Restriktionerne blev senest drøftet i kontaktgruppen i august 1978 med visse lempelser til følge. De gældende restriktioner med de i 1978 indførte lempelser og den i det daglige anvendte praksis fremgår af punkt 2 og 3. Af overskuelighedshensyn behandles Østersøen og Bornholm hver for sig.

2. Østersøen.

Indtil 1978 var den østlige grænse for NATO-flådeøvelser med og uden dansk deltagelse og multinationale flådeøvelser med dansk deltagelse 16° E. De i øvelserne deltagende fly havde en østlig grænse på 15° 30' E. For flyøvelser uden tilknytning til flådeøvelser var den østlige grænse linien Stevns østkyst, Møns østkyst, Gedser Odde, Femerns østkyst.

Ultimo 1978 ændredes “bestemmelserne”, således “at den østlige afgrænsning af øvelsesområdet for skibe i egentlige NATO-flådeøvelser med eller uden dansk deltagelse foreløbig i princippet fastholdes som 16° E, men at der på forsøgsbasis – forudsat en konkret vurdering af den herskende udenrigspolitiske situation, øvelsernes karakter og formål ikke måtte tale herimod – vil kunne påregnes meddelt tilladelse til at gennemføre fællesøvelser med eller uden dansk deltagelse indtil 17° E. I sådanne tilfælde vil der blive lagt vægt på, at øvelsernes omfang begrænses til det af øvelsestekniske hensyn fornødne, samt at øvelsernes defensive karakter understreges og tydeliggøres i udsendte pressemeddelelser etc.” De i øvelserne deltagende fly fik samme grænse som skibene. Der skete ingen ændringer i grænsen for flyøvelser.

[...]

Delkonklusion.

17° E er blevet den normale østlige grænse for NATO-flådeøvelser med og uden dansk deltagelse og for multilaterale flådeøvelser med dansk deltagelse samt for de dertil knyttede flyøvelser.

²³⁰ Påtegningen er på notitsen af 17. marts 1983 (aftrykt ovenfor).

²³¹ Udenrigsministeren er Uffe Ellemann-Jensen (Schlüter-regeringen afløste regeringen Anker Jørgensen den 10. september 1982).

²³² UM 105.Dan.5/1. – Notat, 1.kt.170.0-6, af major O. Koch-Olsen.

3. Bornholm.

Indtil 1978 eksisterede der forbud mod udenlandske militære enheders anløb af, landing på og ophold på Bornholm samt sejlads inden for dansk territorialfarvand ved Bornholm og flyvning i luftrummet over Bornholm med tilhørende territorialfarvand.

Ultimo 1978 ændredes bestemmelserne således, "at man foreløbig opretholder de hidtidige unilaterale danske restriktioner vedrørende ikke-national militæraktivitet på Bornholm med omliggende territorialfarvand (3 sømil) og luftrummet derover [...].²³³ Det bemærkes, at anløb af fremmede orlogsfartøjer uden sammenhæng med øvelser normalt vil kunne finde sted." Det blev ved samme lejlighed bestemt, "at Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet nærmere undersøger baggrunden for at opretholde forbudet mod landing af enkelte fremmede militærfly på Bornholm uden sammenhæng med øvelser (f. eks. transport af udenlandsk militærorkester) med henblik på en eventuel ændring af praksis."

Ved gennemgang af, hvorledes sagerne i praksis er behandlet, er en opdeling på skibe, fly og allieret personel mest hensigtsmæssig.

Skibe.

Der har siden 1979 været adskillige udenlandske militære anløb af Bornholm. Tilladelserne til disse anløb, der ikke har haft tilknytning til øvelser, har været givet af Forsvarskommandoen, idet Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet blot er blevet orienteret. I 1981 og 1982 har udenlandske orlogsfartøjer anløbet Bornholm således:

1981: 4 anløb af i alt 4 vesttyske skibe og 1 anløb af 5 engelske skibe.

1982: 11 anløb af i alt 22 vesttyske skibe og 2 anløb af 6 henholdsvis 7 svenske skibe.

Hertil kommer en række halvmilitære eller ikke-militære statsskibe som f.eks. slæbebåde til slæbemål og undersøgelsesskibe.

I forbindelse med øvelser er der ingen lempelser. Forbudet håndhæves strengt af Udenrigsministeriet, også selv om der ikke er tale om egentlig øvelsesaktivitet, hvilket belyses af følgende to eksempler:

I 1981 ville Udenrigsministeriet ikke give tilladelse til, at STANAVFORLANT ankrede op på dansk territorialfarvand ved Bornholm i forbindelse med, at styrken skulle deltage i den tyske Østersø-øvelse.

I 1982 ville Udenrigsministeriet ikke tillade, at deltagerne i øvelse US BALTIC OPS opholdt sig indtil 24 timer på dansk territorialfarvand ved Bornholm for at kunne afholde den indledende øvelseskonference på en vejrmæssigt beskyttet ankerplads. Udenrigsministeriet bemærkede den 22. juni 1982, at man ikke fandt, at gældende praksis burde ændres på daværende tidspunkt.

Fly.

De tidligere nævnte drøftelser, der skulle finde sted mellem Udenrigs- og Forsvarsministeriet med henblik på at ophæve forbudet mod enkelte flys landing på Bornholm uden sammenhæng med øvelser, har endnu ikke fundet sted. Forbudet mod udenlandsk militær flyaktivitet i luftrummet over Bornholm og tilhørende territorialfarvand håndhæves strengt (bortset fra force majeure tilfælde).

Avispolemikken i 1982 om, at et amerikansk militærorkester ikke måtte spille på Bornholm (og flyve dertil i eget fly), medførte at daværende udenrigsminister (Kjeld Olesen) offentligt udtalte, at han ikke så nogen problemer i forbindelse med et sådant besøg. På denne baggrund må man kunne slutte, at Udenrigsministeriet er indstillet på at tillade, at udenlandske militærorkestre i egne militærfly lander på Bornholm. Det synes endvidere at være en logisk konsekvens, at også andre enkelte militærfly uden sammenhæng med øvelser gives tilladelse til at lande på Bornholm.

Allieret personel.

Holdningen har her normalt været, at tilladelse gives mod, at der holdes en lav profil, og at transporten (hvis fly) er dansk.

I forbindelse med EUROMED-chefgruppens overværelse af en sanitetsøvelse på Bornholm den 20. oktober 1983 har Udenrigsministeriet imidlertid godkendt, at deltagerne er i uniform. Dette kunne tyde på en opblødning af Udenrigsministeriets holdning.

²³³ Udeladelsen er i notatet.

Til gengæld har Udenrigsministeriet i forbindelse med tyske befalingsmænds udvekslingsbesøg ved danske radarstationer i 1983 bemærket, at "udvekslingsbesøg også kan omfatte de bornholmske tjenestesteder, forudsat at der kun sker besøg af 1 person ad gangen." Her er "lavprofil"-holdningen altså opretholdt.

Delkonklusion.

Med hensyn til orlogsfartøjers anløb af Bornholm er der sket en normalisering svarende til det øvrige Danmark, når der ikke er sammenhæng med øvelser. Når der er øvelser med i billedet, udgør Bornholm stadig en "special case".

Med hensyn til flyaktivitet er Bornholm en "special case".

Med hensyn til allieret personels besøg på Bornholm er en opblødning måske på vej, således at uniform generelt kan accepteres.

Normalisering

Forsvarsministeriets målsætning er stadig en normalisering af forholdene i Østersøen inklusive Bornholm, således at alle restriktioner ophæves, dvs.:

- Ophævelse af 17° E grænsen for flåde- og fælles flåde-/fly-øvelser, evt. i form af, at den rykkes en grad ad gangen.
- Ophævelse af forbudet mod enkelte flys landing på Bornholm, når dette ikke har sammenhæng med øvelser (ophævelsen bør som tidligere nævnt være en selvfølge).
- Tilladelse til ankring på dansk territorialfarvand ved Bornholm bør gives også i perioder før og efter egentlig øvelsesaktivitet.
- Tilladelse til flyaktivitet i luftrummet over Bornholm og landing på Bornholm i forbindelse med øvelser.
- Afskaffelse af "lavprofil"-holdningen ved besøg på Bornholm.
- Ophævelse af grænsen for rene fly-øvelser, f.eks. således at denne falder sammen med grænsen for flådeøvelser (nu 17° E), dvs. kun én østlig øvelsesbegrænsning.
- Ophævelse af forbudet mod militæraktivitet (generelt) på Bornholm med omliggende territorialfarvand.

Argumenterne for en ophævelse af eller lempelser i restriktionerne er principielt de samme som i 1978 (l. kontors notat²³⁴ nr. 1.kt.203.2-31 af 21. marts 1978):

- Bornholm er "special case",
- polsk og svensk territorialfarvands-udvidelse med deraf følgende reducerede øvelsesområder forstærket af, at man skal flyve/sejle uden om Bornholm,
- mere realistiske øvelsesbilleder, hvis "fjenden" kan komme længere østfra og evt. operere fra Bornholm,
- et mere gunstigt normalbillede,
- større navigationssikkerhed,
- pres fra NATO-partnere.

Modargumentet er ligeledes som i 1978 politiske hensyn, idet man ikke ønsker at få uvenlige reaktioner fra andre Østersølande, primært Sovjetunionen. Hertil kan siges,

- at der ikke har været reaktioner på udvidelsen til 17° E,
- at Sovjetunionen i 1979 (ved en attaché) spurgte, hvorfor en hollandsk fregat besøgte Rønne, men i øvrigt ikke har reageret på anløb af Bornholm,
- at Sovjetunionen (APN) udtalte ved militærorkester-sagen, at det kunne da ikke have den store betydning, om militære musikere rejste fra USA til Bornholm,
- at Sovjetunionen synes at bekymre sig lidet om danske påtaler af deres aktiviteter i den vestlige del af Østersøen,

²³⁴ Ikke aftrykt.

- at eventuelle umiddelbare reaktioner fra Sovjetunionens side forventelig vil forstumme, når der er dannet et normalbillede, og
 - at hensynet til NATO-partnere bør tillægges større vægt.
- [...]

1021. Referat af møde i Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg den 9. maj 1983.²³⁵

Der fandt en foreløbig drøftelse sted af spørgsmålet om en eventuel ændring af de danske selvpålagte øvelsesrestriktioner i Østersøen på grundlag af Forsvarsministeriets notat af 6. april 1983.

K.D. Andersen og Fink-Jensen²³⁶ understregede behovet for at give øvelsesområdet en rimelig udstrækning under hensyn til den våbentechnologiske udvikling og udvidelsen af det svenske søterritorium. Vore allierede havde desuden svært ved at forstå de danske restriktioner.

Lyrtoft-Petersen²³⁷ erindrede om, at restriktioner af samme art findes andre steder, men fandt dog, at en etapevis udvidelse kunne være en mulig fremgangsmåde frem for en total restriktionsophævelse.

Fink-Jensen mindede om de stærkt øgede sovjetiske øvelsesaktiviteter.

K.D. Andersen foreslog, at man undersøgte Forbundsrepublikkens nationale øvelsesmønster i Østersøen, ligesom man ville forhøre sig om eventuelle tyske ønsker vedrørende dansk øvelsesaktivitet. Specielt fremhævede K.D. Andersen de urimelige situationer, der kunne opstå som følge af, at fremmede statsfly ikke gives flyvetilladelse til Bornholm, og den urimelige omstændighed, at eksempelvis vesttyske torpedobåde i øvelsessamarbejde med Danmark ikke kunne ligge i læ inden for tremilegrænsen ved Bornholm, medens det godt kunne lade sig gøre, hvis de ikke øvede sammen med den danske marine.

Det aftaltes at fortsætte drøftelsen på næstfølgende møde med henblik på senere udarbejdelse af en egentlig indstilling til respektive ministre.

1022. Notits P.II. den 24. maj 1983.²³⁸

3 bilag/heraf 1 HEM²³⁹

Selvpålagte restriktioner vedrørende Bornholm og Østersøen.

I. Baggrund

1. Den sikkerhedspolitiske kontaktgruppe ("Gottlieb-udvalget") har ved en række lejligheder i den forløbne del af 1983 drøftet spørgsmålet om det hensigtsmæssige i at opretholde visse af eller alle de såkaldte "selvpålagte" restriktioner for danske og allierede operationer på og ved Bornholm og i Østersøen. Baggrunden herfor har bl.a. været en række af de i den seneste tid modtagne henvendelser om meddelelse af undtagelser fra disse regler.

Under hensyn til at reglerne ikke har været genstand for en vurdering siden 1978, fandt kontaktgruppen det hensigtsmæssigt mere generelt at gennemgå disse med henblik på at få konstateret, om det ville være muligt at modificere eller helt at ophæve visse af dem.

En første gennemgang af de gældende regler fandt sted på kontaktgruppens møde den 6. maj 1983 på grundlag af vedlagte af Forsvarsministeriet udarbejdede notat af 6. april 1983, hvori der argumenteres for en lempelse og helst en fuldstændig ophævelse af reglerne. Spørgsmålet vil på ny blive drøftet på gruppens møde den 27. juni 1983.

²³⁵ UM 105.G.9.a.

²³⁶ henholdsvis fra Forsvarsministeriet og Forsvarskommandoen.

²³⁷ Kontorchef P.II.

²³⁸ UM 105.Dan.5/1. – Notits af ekspeditionssekretær Finn Abrahamsen og kontorchef Erik Lyrtoft-Petersen.

²³⁹ Bilagene er følgende: – Skrivelse af 10. marts 1954 fra Forsvarsministeriet til forsvarschefen – Skrivelse af 26. september 1978 fra Udenrigsministeriet til Forsvarsministeriet, og: – Notat af 6. april 1983 fra Forsvarsministeriet. – De nævnte bilag er alle aftrykt ovenfor.

2. Forsvarsministeriet har baseret sin argumentation for lempelse eller ophævelse af de gældende restriktioner på bl.a. følgende elementer:

- Bornholm er i dag en “special case”,
- ulemperne i forbindelse med de polske og svenske territorialfarvandsudvidelser med deraf følgende reducerede øvelsesområder forstærkes af, at man skal flyve/sejle uden om Bornholm,
- der vil kunne opnås mere realistiske øvelsesbilleder, hvis “fjenden” kan komme længere østfra og evt. operere fra Bornholm,
- et mere gunstigt “normalbillede”,
- større navigationssikkerhed,
- pres fra NATO-partnere.

Forsvarsministeriet argumenterer imod det politiske hensyn (at undgå uvenlige reaktioner fra andre Østersølande, først og fremmest Sovjetunionen) ved fremhævelsen af følgende forhold:

- at der ikke har været reaktioner på den rent faktisk skete udvidelse efter 1978 af den østlige grænse for NATO-flådeøvelser med og uden dansk deltagelse og multinationale flådeøvelser med dansk deltagelse fra 16° Ø til 17° Ø,
- at Sovjetunionen i 1979 (ved en attaché) spurgte, hvorfor en hollandsk fregat besøgte Rønne, men i øvrigt ikke har reageret på anløb af Bornholm,
- at Sovjetunionen (APN) i anledning af militærorkester-sagen udtalte, at det da ikke kunne have den store betydning, om militære musikere rejste fra USA til Bornholm,
- at Sovjetunionen kun synes at bekymre sig lidet om danske påtaler af deres aktiviteter i den vestlige del af Østersøen,
- at eventuelle umiddelbare reaktioner fra Sovjetunionens side forventelig vil forstumme, når der er dannet et normalbillede, og
- at hensynet til vore NATO-partnere bør tillægges større vægt.

3. Baggrunden for de selvpålagte restriktioner var den sovjetiske militære overtagelse af kommandoen over Bornholm i maj 1945. Forud for den sovjetiske rømning af Bornholm, der fandt sted i tidsrummet 17. marts til 5. april 1946, havde den danske regering i en note til Sovjetunionen bl.a. fremført:

“..., at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen og dér fuldt ud at oprette sin egen administration...”

Sovjetunionen har ved flere lejligheder i spørgsmål med relation til Bornholm henvist til denne note.

Indførelsen af restriktionerne har som udgangspunkt erfaringerne i forbindelse med tilrettelæggelsen af NATO-øvelsen MAIN BRACE i 1952. Foranlediget af den dengang fremsatte sovjetiske kritik samt en henvendelse fra chefen for NATO's nordkommando (CINCNORTH) vedrørende de geografiske begrænsninger for sejlads i Østersøen udarbejdede det daværende interministerielle koordinationsudvalg for NATO-sager et sæt vejledende regler for allierede øvelser i Østersøen. Disse regler blev sammenfattet i vedlagte skrivelse af 10. marts 1954 fra Forsvarsministeriet til forsvarschefen og har tillige med Udenrigsministeriets stillingtagen til en række konkrete øvelsers afholdelse dannet grundlag for de i praksis nugældende restriktioner, der blev lempet noget i 1978, jfr. vedlagte skrivelse til Forsvarsministeriet af 26. september 1978, og som gennemgås og kommenteres nedenfor under pkt. II.

II. Gennemgang af de væsentligste af de gældende restriktioner.

1. Flådeøvelser.

a. Gældende ordning

For så vidt angår NATO-flådeøvelser i Østersøen med og uden dansk deltagelse og multinationale flådeøvelser med dansk deltagelse fastsættes oprindeligt en grænse på 16° Ø; for de i øvelserne deltagende fly fastsættes en grænse på 15° 30' Ø. Med tiden er grænserne blevet sammenfaldende og er nu i praksis rykket ud til 17° Ø.

b. Forsvarsministeriets ønske

Fra Forsvarsministeriets side ønskes en ophævelse af denne grænse eventuelt i form af, at den rykkes 1 grad østover ad gangen. Ønsket begrundes med operative hensyn. En ophævelse (eller lempelse) af restriktionerne vil medføre bedre mulighed for fuld udnyttelse af øvelserne, der nu er "skæve". Endvidere gør udvidelsen af polsk og for få år siden af svensk territorialfarvand samt den våbenteknologiske udvikling det besværligere at leve med restriktionerne. Hertil kommer, at de efterhånden er vanskelige at forklare vore NATO-partnere.

c. Vurdering

Uanset at udvidelsen til 17° Ø i 1978 blev besluttet efter store betænkeligheder og på forsøgsbasis, må det erkendes, at praksis siden da i realiteten har været, at Udenrigsministeriet har accepteret 17° Ø uden undtagelser. På baggrund af den anførte argumentation forekommer Forsvarsministeriets ønsker om en yderligere udvidelse af øvelsesområdet øst for Bornholm forståelige.

En fuldstændig og umiddelbar ophævelse af restriktionerne forekommer imidlertid, uanset at Sovjetunionen ikke reagerede på udvidelsen fra 16° Ø til 17° Ø eller på den noget større aktionsradius for deltagende fly, ikke politisk tilrådelig. Det har til stadighed været ønsket at undgå sovjetiske beskyldninger, også selv om de er uberettigede, om at Vesten gennem en optrapning af øvelsesaktiviteten i Østersøen øger truslen mod Sovjetunionen. Hertil kommer, at restriktionerne på og omkring Bornholm ikke er enestående. Selvpålagte restriktioner kendes også fra Nordnorge og Forbundsrepublikken.

d. Indstilling

Det kunne dog – afhængig af en af Forsvarsministeriet udlovet yderligere argumentation (på mødet den 6. maj påtog Forsvarsministeriet sig at fremskaffe oplysning om, hvorvidt Forbundsrepublikken opretholder særlige restriktioner for nationale tyske øvelser og NATO-øvelser med tysk, men ikke dansk deltagelse i Østersøen, og i bekræftende fald hvilke) – overvejes som et første skridt og forsøgsvis at udvide området med endnu én grad østlig længde. En sådan grænse vil fortsat ligge ca. 2-2 1/2 grad fra nærmeste sovjetiske territorium, herunder Kaliningrad.

2. Enkelte flys landing på Bornholm

a. Gældende ordning

Som et resultat af drøftelserne i 1978 af restriktionerne blev det foreslået, at spørgsmålet om enkelte flys landing på Bornholm uden sammenhæng med øvelser skulle drøftes mellem Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet. Sådanne drøftelser fandt imidlertid ikke sted.

De gældende restriktioner har hyppigt givet anledning til diskussioner. I 1982 var der således avispolemik i forbindelse med spørgsmålet om, hvorvidt et amerikansk militærorkester kunne spille ved et dyrskue på Bornholm og flyve dertil i eget fly, og senest i forbindelse med viceudenrigsminister Kenneth Dams besøg har spørgsmålet om transport til og fra Bornholm med militærfly, der ikke tilhører det danske flyvevåben, været rejst. I de tilfælde, hvor der er blevet ansøgt om tilladelse til landing, har afgørelsen været negativ

b. Forsvarsministeriets ønske

Fra Forsvarsministeriets side ønskes restriktionerne ophævet.

c. Vurdering

Der synes ikke at være særlige betænkeligheder ved en ophævelse af forbudet mod enkelte udenlandske militærflys landing på Bornholm uden for øvelsessituationer. Dette gælder selvfølgelig særligt, når der er tale om "civil transport" i militærfly, men også når der er tale om militært personel som f. eks. et militærorkester som nævnt ovenfor.

d. Indstilling

Det indstilles derfor, at restriktionerne ophæves.

Det bør imidlertid nok – og især i den første periode efter restriktionernes ophævelse – sikres, at sådanne flys forestående landinger omtales i en pressemeddelelse, der alt efter besøgets karakter udstedes af Forsvarsministeriet eller Udenrigsministeriet.

3. Udenlandske orlogsskibes anløb af Bornholm

a. Gældende ordning

Siden 1979 har adskillige udenlandske orlogsskibe anløbet Bornholm uden tilknytning til øvelser, hvorimod man har opretholdt restriktionerne i forbindelse med øvelser. Der er således nægtet tilladelse til, at STANAVFORLANT²⁴⁰ ankrede op på dansk territorialfarvand ved Bornholm i forbindelse med, at styrken skulle deltage i en tysk Østersø-øvelse, og der blev i 1982 nægtet tilladelse til at afholde en indledende øvelseskonference på en vejrmæssig beskyttet ankerplads ved Bornholm.

b. Forsvarsministeriets ønske

Forsvarsministeriet ønsker restriktionerne ophævet. Der henvises dels til, at forbudet er “ulogisk” og vanskeligt at forklare vore NATO-partnere, dels til at det er omkostningsskrævende ikke at kunne anvende bornholmske havne og dansk territorialfarvand ved Bornholm i forbindelse med øvelser.

c. Vurdering

Den gældende og – bortset fra en i 1954 til Forsvarsministeriet given indikation af, at tilladelse kan forventes givet til visse mindre norske og britiske orlogsskibes anløb af Bornholm i forbindelse med øvelser – hidtil undtagelsesfri regel er, at Danmark ikke accepterer afholdelse af NATO-øvelser på Bornholm inden for øens territorialgrænser så lidt som i lufrummet herover. For at være logisk bør denne regel gælde øvelser inden for alle tre værn, og det forekommer derfor uhensigtsmæssigt at lempe restriktionerne specielt for orlogsskibe. Forsvarsministeriet erkender nødvendigheden af principielt at operere med ensartede regler for alle tre værn, men har ønsket til mødet den 27. juni at søge yderligere argumenter for en lempelse.

Under de foreløbige drøftelser i kontaktgruppen den 6. maj foreslog kommitteret Henning Gottlieb, at man som “et kompromis” eventuelt kunne give tilladelse til anløb af bornholmske havne eller til at opholde sig i øens territorialfarvand for udenlandske orlogsskibe på vej til eller fra en øvelse, men ikke i forbindelse med selve øvelsen.

d. Indstilling

Det forekommer mindre hensigtsmæssigt at modificere den ovennævnte generelle regel, selv om det vel ikke helt kan afvises, at der specielt for udenlandske orlogsfartøjer under øvelser kan være et behov for at anvende Bornholms territorialfarvand.

Gottliebs “kompromis” kunne måske overvejes, men ud over at indebære et brud på gældende regler vil det også skabe fortolkningsproblemer, hvad angår tidspunktet for en øvelses indledning (er afholdelsen af en indledende øvelseskonference led i selve øvelsen?).

4. Flyaktivitet i lufrummet over Bornholm etc.

a. Gældende ordning

Der gives i dag ikke tilladelse til flyaktivitet i lufrummet over Bornholm og landing på Bornholm i forbindelse med øvelser.

b. Forsvarsministeriets ønske

Forsvarsministeriet ønsker dette forbud ophævet.

c. Vurdering

Forbudet er hidtil blevet håndhævet strengt, således at der alene er givet tilladelse til landing i force majeure-tilfælde. Argumentationen for en liberalisering går på, at det er ulogisk, at der opretholdes særregler for Bornholm, at særreglerne gør øvelserne vanskeligere at gennemføre og mindre realistiske, samt at reglerne er vanskelige at forstå for de øvrige NATO-lande.

d. Indstilling

De gældende regler for fly bør ikke ændres på nuværende tidspunkt. Det bør alene ske som led i en generel ophævelse af restriktionerne for afholdelse af øvelser på selve Bornholm, dens søterritorium og lufrum.

²⁴⁰ Den stående Atlanterhavsflådestyrke under NATO.

5. Besøg på Bornholm af allieret, uniformeret personel

a. Gældende regler

Vedrørende besøg på Bornholm af allieret, uniformeret personel har praksis hidtil været, at tilladelse gives mod, at der holdes en lav profil, og at eventuel flytransport sker med dansk fly. I forbindelse med EUROMED's overværelse af (ikke deltagelse i) en sanitetsovelse på Bornholm i efteråret 1983 har Udenrigsministeriet godkendt, at deltagerne (ca. 25) er i uniform. Det er tillige godkendt, at tyske befalingsmænds udvekslingsbesøg på danske radarstationer i 1983 også kan omfatte de bornholmske tjenestesteder, "forudsat at der kun sker besøg af 1 person ad gangen".²⁴¹

b. Forsvarsministeriets ønske

Også her ønsker Forsvarsministeriet en "normalisering".

c. Vurdering

Man kan formentlig være enig med Forsvarsministeriet i, at en ophævelse af uniformsforbudet er motiveret, og skridt herhen imod er, jfr. ovenfor, da også allerede taget.

d. Indstilling

Det indstilles derfor, at Udenrigsministeriet accepterer Forsvarsministeriets ønske. Afviklingen af uniformsforbudet bør dog ske gradvis, således at offentligheden vænner sig til at se uniformeret udenlandsk personel på Bornholm, og at man ikke starter med større styrker.

6. Flyøvelser uden tilknytning til flådeøvelser²⁴²

[...]

7. Generel ophævelse af ethvert tilbageværende forbud

Ved siden af ovennævnte konkrete ønsker har Forsvarsministeriet foreslået en generel ophævelse af ethvert tilbageværende forbud mod militær aktivitet på Bornholm med omliggende territorialfarvand. Fra Udenrigsministeriets side har man under henvisning til de allerede, hvad angår ønskerne under pkt. II, 1-6, fremførte politiske betæneligheder givet udtryk for, at en sådan "blanco"-ophævelse af de selvpålagte restriktioner ikke er mulig på nuværende tidspunkt, og Forsvarsministeriet har erklæret sig indforstået hermed.

Forsvarsministeriet har imidlertid forbeholdt sig på gruppens møde den 27. juni at rejse forslag om ophævelse af eventuelle yderligere konkrete restriktioner, og Udenrigsministeriet har lovet at ville overveje sådanne eventuelle forslag.

III. Den videre procedure.

Som nævnt under pkt. I vil de gældende restriktioner og forslagene til disses ophævelse eller modifikation på ny blive drøftet i kontaktudvalget den 27. juni. Det er derefter hensigten at søge udarbejdet et første udkast til en rapport indeholdende eventuelle forslag til de ændringer af restriktionerne, hvorom der i kontaktudvalget har kunnet nås til enighed.

Rapporten forudses derefter forelagt for Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg med henblik på en sidste gennemgang på embedsmandsniveau af de foreslåede ændringer i de gældende restriktioner.

²⁴¹ Notits P.II. af 16. marts 1983 (aftrykt ovenfor).

²⁴² I afsnittet, der er udeladt her, anføres det, at flyøvelser uden tilknytning til flådeøvelser hidtil har været begrænset til en linie mellem Stevns' østkyst, Møns østkyst, Gedser Odde og Femerns østkyst, og det indstilles, at Forsvarsministeriets ønske følges, således at grænsen for rene flyøvelser forskydes mod øst og falder sammen med den østlige grænse for flådeøvelser. Denne indstilling blev dog ikke ganske efterkommet, idet den østlige grænse for rene flyøvelser blev fastlagt ved 16° Ø, medens grænsen for flådeøvelser blev flyttet fra 17 til 18° Ø.

1023. Referat af møde i Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe den 29. juni 1983.²⁴³

[...]

3. Øvelsesrestriktioner i Østersøen.

Med henblik på at kunne fremlægge en indstilling for Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg (næste møde den 1. juli 1983) fortsatte og afsluttede gruppen sine drøftelser af spørgsmålet om lempelse af de såkaldte selvpålagte restriktioner vedrørende danske og allierede øvelser m.v. på og ved Bornholm og i Østersøen.

En første gennemgang fandt sted den 6. maj 1983 på grundlag af et af Forsvarsministeriet udarbejdet notat af 6. april 1983.

Generelt oplyste K.D. Andersen,²⁴⁴ at Forbundsrepublikkens selvpålagte begrænsninger alene skyldtes beslutning af forbundsmarinen – og ikke selvstændig politisk stillingtagen. Ifølge forsvarsattachéen i Bonn var endvidere oplyst, at øvelsesområdet i Østersøen for tysk vedkommende gik til 21° Ø henholdsvis 57° N, samt at der i enkelttilfælde dispenseredes herfra. Forbundsrepublikken havde givet udtryk for ønsket om, at Danmark var mindre restriktiv og således kunne tillade, at man ved fællesøvelser kunne operere østligere end 17° Ø.

a) Flådeøvelser.

Øvelsesområdet for NATO-flådeøvelser med og uden dansk deltagelse samt multinationale øvelser med dansk deltagelse udvides, således at den nuværende østlige grænse som et første skridt flyttes fra 17° Ø til 18° Ø.

Der vil eventuelt senere kunne gøres undtagelser i retning af yderligere udvidelse.

b) Enkelte flys landing på Bornholm.

Restriktionerne for fremmede militærflys landing på Bornholm indskrænkes, således at enkelte flys landing uden sammenhæng med øvelser vil kunne tillades, uanset om passagererne i øvrigt er militære eller civile og uanset nationalitet. I den første periode bør det tilstræbes, at forestående landinger omtales i en pressemeddelelse om besøget.

c) Udenlandske orlogsskibes anløb af Bornholm.

Udenlandske orlogsskibe har siden 1979 i adskillige tilfælde anløbet Bornholm uden tilknytning til øvelser, hvorimod restriktionerne vedrørende anløb i forbindelse med øvelser er blevet opretholdt. Der var enighed om at indstille, at der ikke ændres herved.²⁴⁵

d) Flyaktivitet i luftrummet over Bornholm.

Der gives i dag ikke tilladelse til flyaktivitet i luftrummet over Bornholm og landing på Bornholm i forbindelse med øvelser. Der var enighed om at indstille, at der ikke for nuværende ændres i gældende restriktioner.

e) Besøg på Bornholm af allieret, uniformeret personel.

Praksis har hidtil været, at tilladelse til besøg af uniformeret personel kun gives mod, at der holdes en lav profil, og at eventuel flytransport sker med dansk fly.

Gruppen indstiller, at begrænsningerne ophæves, men at der ikke må blive tale om ophold af fremmede styrker på Bornholm.

²⁴³ UM 105.G.9. – Referent ikke angivet. Kontaktgruppen var til dette møde sammensat af repræsentanter for Statsministeriet og Forsvarsministeriet (hver 2), Udenrigsministeriet, Justitsministeriet, Forsvarskommandoen, samt Forsvarets og Politiets Efterretningstjeneste (hver 1 repræsentant).

²⁴⁴ Kontorchef i Forsvarsministeriet.

²⁴⁵ Marginnote: – (ændret i kontaktudvalget).

f) Flyøvelser uden tilknytning til flådeøvelser.

Flyøvelser over Østersøen uden tilknytning til flådeøvelser har hidtil været begrænset til en linie mellem Stevns og Møns østkyst, Gedser Odde samt Femerns østkyst (mellem 12 og 13° Ø). Gruppen indstiller en gradvis forskydning østover i første omgang til 16° Ø (ekskl. luftrummet over Bornholm) samt eventuelt senere til 17 og 18° Ø (svarende til begrænsningen gældende for flådeøvelser).

g) Generel ophævelse af ethvert tilbageværende forbud.

Gruppen var ikke indstillet på generelt at ophæve ethvert forbud mod militær aktivitet på Bornholm med omliggende territorielt farvand, men fastholder, at man bedømmer enkelttilfældene, når de opstår.

[Af en *notits* den 30. juni 1983 af chefen for P.II. om de selvpålagte restriktioner vedr. Bornholm og Østersøen fremgår det, at man på mødet den 29. juni 1983 i Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe drøftede mulige lempelser af restriktionerne, og at Forsvarsministeriet og Forsvarskommandoen støttet af Statsministeriet ønskede at strække sig længere end Udenrigsministeriet og lempe restriktionerne for udenlandske orlogsskibe, således at disse kunne få lov til at sejle ind i territorialfarvandet omkring Bornholm i forbindelse med øvelser, ikke alene som følge af dårligt vejr, men også f.eks. med henblik på afholdelse af indledende øvelseskonferencer. Endvidere havde Forsvarsministeriet fra Bonn fået oplysning om, at den tyske flåde havde den 21. østlige længdegrad som østlig begrænsning for såvel nationale som multinationale øvelser i Østersøen. De tyske myndigheder havde udtrykt interesse i en dansk liberalisering af den danske østlige grænse for flådeøvelser (17° Ø), således at det i det lange løb ville være muligt at nå frem til fælles dansk-tyske regler for øvelser i Østersøen. Ifølge referatet havde de øvrige medlemmer af kontaktgruppen på de områder, hvor Udenrigsministeriet ikke fandt det muligt at lempe de gældende regler, affundet sig hermed. Der var på mødet enighed om at ophæve restriktionerne af besøg på Bornholm af allieret, uniformeret personel, men chefen for P.II. havde på mødet understreget, "at dette aldrig måtte føre til, at der blev tale om, at fremmede styrker deltog i øvelser på Bornholm." På et følgende møde den 1. juli 1983 i kontaktudvalget ville der af formanden for kontaktgruppen (Gottlieb) blive redegjort for resultatet af drøftelserne i kontaktgruppen, og et konklusionsdokument var under udarbejdelse i Statsministeriet.]

[I et *notat* fra Forsvarsministeriet den 15. juli 1983 vedrørende de selvpålagte restriktioner i Østersøen og på Bornholm fremlagde Forsvarsministeriet (og Forsvarskommandoen) udkast til en samlet indstilling til lempelser i restriktionerne på baggrund af resultatet af drøftelserne i henholdsvis Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe og Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg og efter forhandling med Statsministeriet og Udenrigsministeriet. Notatet blev fordelt på et møde i Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe den 20. juli. Notatet blev gennemgået i P.II. og i revideret udgave tilbagesendt til Forsvarsministeriet den 25. juli 1983 med bemærkning, at "vi i det store og hele kan acceptere udkastet, men dog har visse substantielle såvel som redaktionelle ændringsforslag til det."

En sammenligning af de to udkast viser kun en enkelt "substantiel" ændring, nemlig i udkastets punkt. 5.b.: Flyøvelser, hvor P.II. indførte den klausul, at luftrummet over Bornholm fortsat ikke skulle kunne beflyves under øvelser, således som der var lagt op til i Forsvarsministeriets udkast.

Det afsluttende afsnit i udkastet fra Forsvarsministeriet har følgende ordlyd:

Det skal endelig bemærkes, at restriktionerne er selvpålagte, og at de ikke har været forhandlet med eller er aftalt med andre nationer. Omfanget af restriktionerne er ikke offentliggjort; men det er offentligt kendt, at der, for så vidt angår Bornholm og fremmede tropper udvises en vis tilbageholdenhed, ligesom vore allierede kender til restriktionerne gennem øvelsessamarbejdet i Østersøen og de begrænsninger, vi lægger på dette.²⁴⁶

²⁴⁶ UM 105.Dan.5/1.

**1024. Forsvarsminister Hans Engell til udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen
den 21. september 1983.²⁴⁷**

Der er nu enighed mellem vore ministerier om at lempe de hidtil gældende selvpålagte restriktioner for øvelsesaktivitet i Østersøen og på Bornholm, således som det fremgår af Forsvarsministeriets notat²⁴⁸ FORTROLIGT nr. 170. 0-6, der er fordelt til Statsministeriet og Udenrigsministeriet på Sikkerhedspolitisk Kontaktgruppes møde den 5. september 1983.

Restriktionerne, som jeg på denne baggrund vil meddele Forsvarskommandoen, vil herefter være følgende:

Østersøen:

– Flådeøvelser (med eventuel deltagelse af fly):

Den østlige grænse for NATO-flådeøvelser med og uden dansk deltagelse samt multinationale flådeøvelser med dansk deltagelse fastsættes til 18° Ø for deltagende skibe og fly.

– Flyøvelser:

Den østlige grænse for flyøvelser med deltagelse af danske og allierede fly fastsættes til 16° Ø (lufrummet over Bornholm med omliggende territorialfarvand dog undtaget).

Bornholm:

De hidtidige unilaterale danske restriktioner vedrørende ikke-national militæraktivitet på Bornholm med omliggende territorialfarvand og lufrummet derover opretholdes med følgende modifikationer:

– Skibe:

Udenlandske orlogsskibe kan i forbindelse med øvelser gives tilladelse til ophold på ydre territorialfarvand ved Bornholm, når besætninger behøver hvil eller i situationer med dårligt vejr.

Det bemærkes, at udenlandske orlogsskibe uden sammenhæng med øvelser som hidtil normalt vil kunne anløbe Bornholm.

– Fly:

Der kan gives tilladelse til landing på Bornholm med enkelte udenlandske militære fly. Tilladelsen vil være uafhængig af passagerernes nationalitet eller af, om de er civile eller militære.

I den første periode bør pressemeddelelser udsendes med omtale af besøg af den pågældende art på Bornholm. Det bemærkes, at reglerne for militærflys deltagelse i øvelser ikke ændres.

– Personel:

Udenlandsk militært personel (i civil eller uniform) kan gives tilladelse til at besøge Bornholm, dog således at der ikke bliver tale om ophold af fremmede styrker på øen.

Jeg har sendt tilsvarende brev til statsminister Poul Schlüter.

²⁴⁷ UM 105.Dan.5/1.

²⁴⁸ Ikke aftrykt.

Landing af NATO-fly på Bornholm i forbindelse med havundersøgelser i Østersøen i februar 1984

1025. Referat af møde i Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg den 27. januar 1984.²⁴⁹

3. Landing af enkelte tyske og amerikanske militærfly på Bornholm i forbindelse med gennemførelse af oceanografiske undersøgelser i NATO-regi i Østersøen.

K.D. Andersen²⁵⁰ oplyste, at der nu – i modsætning til da projektet om oceanografiske undersøgelser i Østersøen i NATO-regi blev godkendt – er opstået behov for, at enkelte tyske og amerikanske militærfly, der skal deltage i undersøgelserne, lander på Bornholm for at konferere med mandskabet på den derværende radarstation. Der var udarbejdet udkast til en pressemeddelelse om sagen.

Der var enighed om, at disse landinger, selv om de ikke direkte var omfattet af de vedtagne lempelser af de selvpålagte restriktioner vedrørende Bornholm og Østersøen, burde godkendes og en pressemeddelelse udsendes. Udkastet til pressemeddelelse blev godkendt med enkelte ændringer.

1026. Notits P.II. den 6. februar 1984.²⁵¹

Selvpålagte restriktioner vedr. Bornholm og Østersøen.

Redaktør Palle Smed, "Bornholmeren", Rønne, kontaktede den 6. februar 1984 telefonisk undertegnede. Han oplyste, at der i dag var landet et amerikansk Orion-fly på Bornholm i forbindelse med de igangværende oceanografiske undersøgelser i Østersøen. Jeg henviste til den af de militære myndigheder udsendt pressemeddelelse, men redaktøren ønskede yderligere oplysninger om, hvorvidt sagen havde været nævnt på højere niveau og i det hele taget om, hvorledes de politiske forhold omkring restriktionerne og den aktuelle sag var.

Efter aftale med departementschef Dyvig har jeg meddelt redaktøren, at der i og for sig ikke er noget at tilføje til den udsendte pressemeddelelse. Der foreligger ingen faste restriktioner, der er offentliggjort, og regeringen kan derfor tage stilling til, hvorledes man vil forholde sig i de enkelte sager. Jeg henviste i øvrigt til, at det ikke var første gang, at der landede udenlandske militærfly på Bornholm, idet der tidligere var givet tilladelse til, at et svensk militærfly landede, i hvilken forbindelse der i øvrigt også var udsendt en særlig pressemeddelelse. Disse pressemeddelelser blev udsendt for at have åbenhed omkring sagerne. På et spørgsmål om, hvilke militære formål de oceanografiske undersøgelser i Østersøen tjente, henviste jeg redaktøren til at rette henvendelse til Forsvarsministeriet.

[...]

1027. Land og Folk den 7. februar 1984.²⁵²

NATO-fly på Bornholm for første gang

For første gang nogensinde har en dansk regering nu givet udenlandske militærfly tilladelse til at lande på Bornholm. Et vesttysk spionfly landede tirsdag i sidste uge i Rønne Lufthavn, og også amerikanske fly har af Forsvarsministeriet fået tilladelse til at lande på øen. Hermed brydes en

²⁴⁹ UM 105.Dan.5/1. – Referat dateret den 31. januar 1984 af ekspeditionssekretær Finn Abrahamsen, P.II.

²⁵⁰ Chef for Forsvarsministeriets 1. kontor.

²⁵¹ UM 105.Dan.5/1. – Notits af ekspeditionssekretær Finn Abrahamsen.

²⁵² af Søren Rasmussen.

aftale indgået i 1946 mellem Danmark og Sovjetunionen om ikke at tillade fremmede styrker på Bornholm.

Både i Forsvarskommandoen og Forsvarsministeriet var man i går mere end almindeligt ordknappe, da Land og Folk udbad sig oplysninger om NATO-flyenes landinger i Rønne. I Forsvarskommandoens Presse- og Informationstjeneste indvilgede man i at oplæse en pressemeddelelse, der er sendt til de bornholmske aviser, men nægtede at give yderligere oplysninger og henviste til Forsvarsministeriet.

Her erkendte kontorchef K.D. Andersen, at ministeriet har "accepteret" de vesttyske og amerikanske militærflys tilstedeværelse i Rønne Lufthavn, men betegnede det som "ingen nyudvikling".

Militærfly fra andre lande har i flere tilfælde fået tilladelse til at lande i Rønne Lufthavn *i nøds-tilfælde*, og øen har også haft besøg af flådefartøjer fra Sverige og Holland, oplyste K.D. Andersen, der dog ikke kunne huske, om også vesttyske krigsskibe tidligere har anløbet øen.

De vesttyske og amerikanske krigsflys ankomst til Bornholm sker i forbindelse med en stor havundersøgelse, som NATO netop har indledt i Østersøen for at øge mulighederne for at opspore og udslette sovjetiske ubåde. Ifølge Forsvarskommandoens pressemeddelelse udføres undersøgelsen af skibe og fly fra Danmark, Norge, England og USA.

Det vesttyske spionfly landede tirsdag den 31. januar i Rønne Lufthavn som det første udenlandske krigsfly siden 1946 – bortset fra enkelte nødlandinger. Flyet var et nyudviklet Atlantic ATL-2 tilhørende den vesttyske marines flyvevåben. Det er konstrueret til overvågning af havområder samt opsporing af og udslettelse af ubåde. Hidtil er der kun bygget to eksemplarer af denne type, men en næsten identisk forgænger af samme fabrikat har en rækkevidde på 9000 kilometer, hvorfor landing på Bornholm er komplet unødvendigt i forbindelse med operationer i Østersøen.

NATO har grebet lejligheden i forbindelse med havundersøgelsen til at lade udenlandske krigsfly lande i Rønne. Hensigten er uden tvivl at underminere Bornholms status som "ikke rigtigt medlem af NATO" (forh. forsvarsminister Poul Søgaard til B.T. den 19. april 1982). Danmark indgik i 1946 både en skriftlig og en mundtlig aftale med Sovjetunionen om ikke at tillade fremmede militærstyrker på øen. Hidtil har alle danske regeringer respekteret forpligtelsen – således aflyste Poul Søgaard for to år siden et amerikansk militærorkesters planlagte besøg på Bornholm.

Tekst under indsat foto af det vesttyske fly:

Det vesttyske Atlantic ATL-2 fly i Rønne Lufthavn tirsdag i sidste uge. Flyet tilhører den vesttyske marines flyvevåben og har formentlig en rækkevidde på mindst 9000 kilometer. Landingen på Bornholm var udelukkende en politisk provokation, der skal åbne Bornholm for NATO-fly og -skibe.

1028. Land og Folk den 8. februar 1984.²⁵³

NATO-fly på Bornholm i hele februar

Forsvarskommandoen vil gennem februar måned udstede landingstilladelser til amerikanske og vesttyske militærfly, der ønsker at lande på Bornholm i forbindelse med en NATO-undersøgelse i Østersøen. Regeringen har gennem Forsvarsministeriet givet sin tilslutning til udenlandske krigsflys landing på Bornholm for første gang siden 1946. I mandags landede et amerikansk P-3 Orion fly til ubådsbekæmpelse i Rønne Lufthavn, hvor et vesttysk militærfly allerede var dukket op tirsdag i sidste uge.

– I forbindelse med undersøgelsen har Forsvarskommandoen af Forsvarsministeriet fået bemyndigelse til at give landingstilladelse til enkelte vesttyske og amerikanske militærfly, siger major Brøns-Hansen i Forsvarskommandoen. Han bekræfter, at der ikke tidligere har været udstedt tilladelse til udenlandske militærflys landing på Bornholm, når bortses fra enkelte nødsituationer. Majoren betegner den nye udvikling som "en ændret procedure". I Forsvarsministeriet benægter fungerende kontorchef i første kontor, major Frede Nielsen, at hidtidig praksis er ændret: "Der er

²⁵³ af Søren Rasmussen.

ikke nogen ændringer i vores procedurer, hverken i forbindelse med Udenrigsministeriet eller Forsvarsministeriet med hensyn til landings- og anløbstilladelser o.lign. Der kører vi på de samme regler, som vi hidtil har gjort. Det, der er tale om, det er, at der i forbindelse med denne undersøgelse er givet tilladelser”.

Både i Forsvarsministeriet og Forsvarskommandoen bekræfter man dog, at Forsvarskommandoen kan give vesttyske og amerikanske militærfly lov til at lande på Bornholm i forbindelse med NATO's havundersøgelse i Østersøen uden hver gang at skulle hente politisk accept i ministeriet. Regeringen har udstedt en blanco-tilladelse til landing på Bornholm til militære fly, der angiver “havundersøgelse” som deres opgave.

– Jeg tror nok, man fremover vil se flere landinger af militærfly af udenlandsk nationalitet. Det er helt klart en lempelse af den tidligere praksis, sagde major Brøns-Hansen i går formiddag til Land og Folk. Senere neddæmpede han dog sin vurdering og ville “ikke udelukke, at der kommer flere tilfælde – for eksempel ved besøg på Bornholm”.

Selve NATO's undersøgelse af Østersøen omgærdes af en lettere komisk hemmelighedsfuldhed. Forsvarsministeriet, Forsvarskommandoen, NATO's Nordkommando i Oslo, Nordkommandoens kontor i København og Bornholms Marinedistrikt henviste i går ustandseligt til hinanden og bedyrede hver især intet at kende til sagen.

Forsvarsminister Hans Engell vil næste onsdag blive nødt til at orientere Folketinget om NATO's nye aktiviteter på Bornholm og i Østersøen. SF'eren Pelle Voigt anmeldte i går spørgsmål til ministeren på baggrund af Land og Folks artikler.

Tekst under indsat foto af et amerikansk fly:

P3 Orion flyet, som mandag landede i Rønne Lufthavn på Bornholm. USA har over 400 Orion fly, som er specialbyggede til opsporing og udslettelse af sovjetiske ubåde. Orion-flyet er normalt atombevæbnet – det bærer over ni tons torpedoer, miner og dybtvandsbomber.

1029. Land og Folk den 8. februar 1984, ledende artikel.

Fodfæste mod Øst

En svale gør ingen sommer – og to udenlandske militærfly gør ingen militarisering af Bornholm. Isoleret betragtet. Men tydeligere end ret meget andet illustrerer de første NATO-flys ankomst til Rønne Lufthavn den konfrontationskurs, som Danmark gennem NATO deltager i.

Det amerikanske og vesttyske krigsflys landing på Bornholm er i sig selv alvorligt nok. Det er et åbent brud på den militære lavspænding, der har eksisteret på Bornholm, siden den danske gesandt i Moskva, Thomas Døssing, i marts 1946 afleverede en note fra den danske til den sovjetiske regering med meddelelse om, “at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration.”

Det har samtlige danske regeringer lige siden respekteret – med større eller mindre lyst. Man har drevet en stor radarstation, men uden deltagelse af NATO-styrker. USA's årlige flådeøvelser i Østersøen har fundet sted uden anløb af bornholmske havne. Alt andet lige har øens særlige status været med til at holde spændingen i Østersøen på et lavere niveau.

Når regeringen Schlüter nu giver NATO lov til at lande på Bornholm med krigsfly, betyder det mere end blot et formelt brud på en “våbenkontrol-aftale” fra 1946. Det er et led i Reagans konfrontations-politik. Russerne skal have atomnæven helt op i synet. Opstillingen af de 572 nye atomraketter, aftalerne om militær forstærkning af Danmark med over 150 udenlandske krigsfly og titusinder af tropper, opstillingen af nye kraftige radaranlæg på Bornholm og Færøerne, undersøgelsen angående ubådsbekæmpelse i Østersøen, planen om opstilling af krydsermissiler i Danmark – og nu NATO's første spæde fodfæste på den østlige forpost Bornholm. Det er en dødsensfarlig kurs, som kun gør krigen mere sikker.

NATO-undersøgelse skal hjælpe USA's ubåds-bekæmpelse

Når NATO nu indleder en havundersøgelse i Østersøen, er formålet at gøre det lettere at opspore og udslette sovjetiske ubåde. Østersøen anses for at være et af de bedste skjulesteder for ubåde på grund af sine varierende temperaturforhold og saltkoncentrationer. Militære talsmænd hævder dog til Land og Folk, at undersøgelsen blot skal gøre det muligt for skibe at sejle bedre og sikrere i Østersøen.

Bekæmpelse af sovjetiske ubåde har en meget høj prioritet i de amerikanske oprustningsprogrammer, da denne evne er forudsætningen for at kunne knuse Sovjet med et lammende førsteslag. Overlever ubådene et amerikansk angreb, vil de kunne svare igen med atomraketter affyret fra deres skjul i havene.

Opsporing og udslettelse af ubåde sker bl.a. fra fly, skibe og særlige dræber-ubåde, som bl.a. søger fjendtlige ubåde ved at opfange akustiske, termiske og magnetiske ændringer i havets normalbillede. Derfor er det nødvendigt at kende havets normale temperaturer, saltkoncentrationer, bundforhold, magnetisme, strømforhold og andre data med meget stor nøjagtighed – og netop disse faktorer skal NATO-undersøgelsen i Østersøen kortlægge. Også satellitter anvendes i USA's overvågning af sovjetiske ubådes bevægelser.

Omfanget af NATO-undersøgelsen opgives forskelligt af de militære talsmænd. Informationsofficer major Wørzner-Andersen i NATO's Nordkommando i Oslo oplyser, at undersøgelsen foregår i den internationale del af Østersøen, men han "ved ikke nøjagtigt hvor". Derimod siger kommandørkaptajn Bretting, der er chef for Bornholms Marinedistrikt, at stort set hele Østersøen skal undersøges af enheder fra Danmark og Vesttyskland med assistance fra USA og England.

Fra Danmark deltager tre militærfartøjer i undersøgelsen. Hvor mange skibe og fly, der deltager fra andre lande, ville ingen i går fortælle. Heller ikke hvilket NATO-organ, der styrer undersøgelsen, kunne oplyses. I NATO's Nordkommando meddelte man, at "NATO står bag. Resultaterne behandles af deltagerlandene". Fungerende kontorchef Frede Nielsen i Forsvarsministeriet angav tidsrummet for undersøgelsen som "februar ud", mens Nordkommandoen i Oslo lod forstå, at den vil vare længere.

Den officielle baggrund for undersøgelsen er "beskrevet" i en pressemeddelelse, der fra Forsvarskommandoen er sendt til regionalradioen og de to lokale dagblade på Bornholm. Hvorfra pressemeddelelsen egentlig stammer, er der flere bud på i det militære system. Kommandørkaptajn Bretting i Rønne meddelte Land og Folk, at "det er Brøns (major Brøns-Hansen i Forsvarskommandoen – sr), der har lukket op for ballet ved at sende pressemeddelelsen ud". I NATO's kontor i Kastellet i København angiver man dens oprindelse til Nordkommandoen i Oslo, som dog på sin side lader forstå, at ansvaret ligger hos de fire deltagerlande, der har koordineret deres meddelelser om undersøgelsen.

Pressemeddelelsen bringes her i fuld ordlyd. Major Wørzner-Andersen i Nordkommandoen i Oslo understreger, at "man skal ikke slutte mere, end vi har skrevet i pressemeddelelsen". Det vil måske være enkelte af Land og Folks læsere bekendt, at "vanddybder" i Østersøen kan aflæses på et søkort.

"Pressemeddelelse.

I mere end 20 år har NATO-landene udført rutinemæssige havforskningsundersøgelser i forskellige områder for løbende at forbedre vor samlede viden om havenes forhold. For eksempel har der i årenes løb været gennemført undersøgelser i Middelhavet og Norskehavet samt forskellige dele af det nordlige Atlanterhav. Hensigten med det igangværende projekt er at undersøge havforholdene i Østersøen.

En skibsfører har behov for at kende miljøforholdene i havene for at kunne optræde rigtigt på samme måde som en pilot har behov for at kende vejrforholdene for at kunne flyve. Det er derfor nødvendigt at indsamle oplysninger om fysiske forhold i havene, f.eks. vandtemperaturer ved og

²⁵⁴ af Søren Rasmussen.

under overfladen, strømforhold, vanddybder, saltindhold, undervandsstøj, bølgedannelse, meteorologiske virkninger osv. Selv biologiske observationer er ikke undtaget.

NATO-landene har bestemt sig for at foretage en sådan rutinemæssig undersøgelse af Østersøen i internationalt farvand, idet der vil blive benyttet en lille gruppe – hovedsagelig danske og tyske – fartøjer og fly, men med støtte fra Storbritannien og USA. Udover at give NATO-landene bedre basisviden om miljøforholdene i havene, kan indsamlingen af sådanne data skabe ringvirkninger, som vil kunne sikre nyttige oplysninger på sådanne felter som spredning af forurening og kontrol hermed, fiskevandring og forudsigelse af vejr.

I anledning af disse havforskningsundersøgelser er der derfor af kompetente danske myndigheder meddelt enkelte luftfartøjer tilhørende det vesttyske og amerikanske luftvåben landingstilladelse i Rønne Lufthavn”.

1031. Politiken den 8. februar 1984.²⁵⁵

NATO-fly på Bornholm

Et amerikansk og et vesttysk militærfly har foretaget opmålinger i Østersøen i den sidste uge og er mellemlandet i Rønne i forbindelse med undersøgelserne.

Forsvarsministeriet mener ikke, at landingstilladelsen til de to NATO-fly strider mod nogen aftale mellem Danmark og Sovjetunionen. Det har siden 2. verdenskrig været almindelig antaget, at en underhåndsaftale forbød fremmede tropper på Bornholm.

– De to fly har fået normal landingstilladelse i forbindelse med indsamling af videnskabelige oplysninger i Østersøen, sagde major Frede Nielsen, Forsvarsministeriet, i går.

I Forsvarskommandoen oplyses det, at der rutinemæssigt indsamles NATO-oplysninger om de fysiske forhold. Det er vandtemperaturer, strømforhold, vanddybder, bølgedannelser m.v. Det betegnes som rent civile undersøgelser, som NATO også beskæftiger sig med, bl.a. i forbindelse med forurening.

Der er imidlertid også en militær betydning af sådanne undersøgelser. Her drejer det sig især om muligheden for at spore neddykkede ubåde. En række nye sporingssystemer fra både satellit og fly er i disse år under udvikling. Dette mener nogle militærekspertter vil gøre det umuligt for en ubåd “at gemme sig” i Østersøen, hvorfor det vil være omsonst at satse på nye danske ubåde.

1032. Land og Folk den 9. februar 1984.

Krigsfly besøger Bornholm efter pres fra NATO

Militæret har ingen som helst begrundelse for at lade udenlandske krigsfly lande på Bornholm – det drejer sig om at vinde et første fodfæste, som senere kan åbne øen for større NATO-styrker. Det står klart, efter Forsvarskommandoen til Land og Folk har “begrundet” landingstilladelserne med, at piloterne skulle orienteres af bornholmske officerer om flyvning over Østersøen!!

Forsvarsminister Hans Engell skal på onsdag i Folketingets spørgetid redegøre for ændringen af den praksis, der har været gældende siden 1946. SF’eren Jens Thoft har stillet en række spørgsmål, og SF’s folketingsgruppe drøfter i dag, om man skal forlange ministeren kaldt til samråd om sagen i Folketingets forsvarsudvalg.

²⁵⁵ af Jens Holsøe.

NATO-pression årsag til krigsflys besøg på Bornholm

Udelukkende politisk pression fra NATO er årsag til, at krigsfly fra USA og Vesttyskland i de seneste dage to gange har fået tilladelse til at lande i Rønne Lufthavn. Ingen militære instanser er i stand til at begrunde landingstilladelserne med tvingende behov i forbindelse med den havundersøgelse, NATO gennemfører i Østersøen.

I Forsvarskommandoen forklarede major Brøns-Hansen i går landingstilladelserne til det vesttyske og det amerikanske militærfly sådan:

– Flyene er nødt til at lande på Bornholm for at spørge Bornholms Flyvevåben, hvad der er af specielle regler at iagttage, når de flyver over Østersøen. De skal informeres om skydeområder, om hvilke pladser, de kan lande på i nødsituationer, og om hvordan de enkelte landes sømilegrænser langs Østersøen er.

Andre militære talsmænd har givet begrundelser af samme kvalitet, når Land og Folk har bedt dem oplyse årsagen til, at udenlandske krigsfly for første gang siden 1946 har fået lov at lande på Bornholm.

Værdien af Forsvarskommandoens forklaring fremgår af den kendsgerning, at såvel amerikanske som vesttyske krigsfly i årtier har trænet dagligt over Østersøen – uden forudgående belæringer af Bornholms Flyvevåben, som i øvrigt ikke råder over nogen fly. Amerikanske spionfly af typen SR-71 Blackbird patruljerer dagligt fra baser i England ind over Østersøen og helt frem til Sovjetunionen. Også AWACS-overvågningsflyene²⁵⁷ hænger hyppigt over Østersøen.

Tilladelsen til landing på Bornholm er udstedt af Forsvarskommandoen, der har fået bemyndigelse af Forsvarsministeriet og Udenrigsministeriet. I Udenrigsministeriet erkender man, at der siden 1946 har været “en vis tilbageholdenhed” angående udenlandsk militær på Bornholm, men man afviser, at der eksisterer faste restriktioner på området. Major Brøns-Hansens udtalelse til Land og Folk i går, om at landingerne er udtryk for “en ændret procedure”, ønsker man ikke at kommentere i Udenrigsministeriet.

Den hidtidige afvisning af udenlandsk militær på Bornholm er begrundet i en erklæring fra den danske til den sovjetiske regering i forbindelse med de sovjetiske befrielsesstyrkers rømning af øen i 1946. Den danske gesandt i Moskva, Thomas Døssing, afleverede den 8. marts 1946 en note, hvori regeringen forsikrede, “at Danmark uden nogen som helst fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og der fuldt ud at oprette sin egen administration.”

Landbrugsminister Niels Anker Kofoed oplyste til B.T. den 19. april 1982, “at vi ikke alene har indgået en mundtlig, men også en skriftlig aftale med russerne.” Den mundtlige aftale blev indgået mellem amtmanden på Bornholm og den daværende sovjetiske kommandant på øen. Dens indhold er aldrig offentliggjort, men drejer sig ligesom noten fra Døssing om, at udenlandske styrker ikke må gives adgang til Bornholm.²⁵⁸

Flere amerikanske og vesttyske krigsfly vil formentlig lande på Bornholm de kommende uger. Forsvarskommandoen har oplyst, at man vil tillade “enkelte landinger” i forbindelse med NATO’s havundersøgelse i Østersøen, som fortsætter “vinteren ud” ifølge NATO’s Nordkommando i Oslo.

Både det vesttyske og det amerikanske fly, der hidtil er landet i Rønne, har været typer specielt konstrueret til opsporing og udslettelse af sovjetiske ubåde. Et vesttysk Atlantic-fly af en ny ATL-2 model landede den 31. januar i lufthavnen, og i mandags dukkede et amerikansk P-3 Orion-fly op. Denne type er som regel udrustet med flere typer atomvåben til brug mod ubåde – miner, torpedoer og dybtvandsbomber. USA råder over en flåde på mere end 400 Orion-fly.

²⁵⁶ af Søren Rasmussen.

²⁵⁷ AWACS – Advanced Warning and Control System.

²⁵⁸ Der foreligger intet vidnesbyrd om, at amtmanden skulle have aftalt med russerne, at der ikke måtte komme udenlandske styrker til Bornholm. Derimod påpegede amtmanden ofte over for udenrigsledelsen i København, at den sovjetiske kommandant over for amtmanden udtrykkeligt havde pointeret, at de danske styrker også skulle have artilleri på øen, og ikke bare noget “symbolsk.”

1034. Information den 9. februar 1984.NATO-undersøgelser ved Bornholm

NATO foretager for tiden en undersøgelse af den internationale del af Østersøen, uden det danske forsvar anfører noget militært formål dermed, og uden at Forsvarsministeriet mener, at besøg af to fly fra henholdsvis det amerikanske og det vesttyske forsvar i Rønne Lufthavn strider mod nogen angivelig aftale med Sovjetunionen.

Ifølge historiske påstande indgik Danmark og Sovjetunionen kort efter Den anden Verdenskrigs afslutning en underhåndsaftale om, at der ikke må være fremmede tropper på Bornholm.

“Vi har fået en formel anmodning om at give tilladelse til, at fly, som er med til at indsamle oplysningerne, kan lande på Bornholm. Den tilladelse har vi givet, fordi vi fra dansk side mener, at den er korrekt og forsvarlig”, siger major Frede Nielsen, Forsvarsministeriet, til Ritzaus Bureau.

[...] (RB)

[I en ledende artikel i Information den 13. februar 1984 med overskriften: – Dansk aggression, kæder Jørgen Dragsdahl NATO-flyenes besøg på Bornholm sammen med en mere offensiv NATO-strategi, der skal lukke de danske stræder og spærre den sovjetiske Østersøflåde inde i en eventuel krisesituation. Han henviser til en artikel af oberst Helge Kroon i Militært Tidsskrift, hvor der redegøres for de tanker, der ligger bag en offensiv forsvarsstrategi og citerer ham for følgende ræsonnement: “Hvorfor lade den russiske flåde slippe ud af Østersøen, når det er meget nemmere at bekæmpe den i Østersøen end udenfor, hvor den måske kan blive tungen på vægtskålen under slaget i Norskehavet”. Dragsdahl nævner Land og Folks optagethed af NATO-flyenes tilstedeværelse på Bornholm og konstaterer, at “det er bladets opfattelse, at besøgene er et brud på løfter til Sovjetunionen, som siden anden verdenskrig har betydet, at Bornholm har været forbudt område for allierede styrker.” Han anfører, at uanset hvad løfterne er, så er de nylige besøg brud på flere årtiers praksis, og at besøgene stærkt ligner prøveballoner, som skal nedbryde denne praksis og efterhånden gøre Bornholm til et støttepunkt også for Danmarks allierede.]

1035. Folketinget. Skriftligt besvarede spørgsmål. Spørgsmål nr. S 52 stillet af K. Albrechtsen (VS) til forsvarsminister Hans Engell (K) den 9. februar 1984.²⁵⁹

“Vil ministeren sikre, at militærfly fra de øvrige NATO-lande ikke oftere får tilladelse til at lande på Bornholm?”

Begrundelse

Det har siden 2. verdenskrig været antaget, at der foreligger en aftale mellem USA og Sovjetunionen, der forbyder fremmede tropper på Bornholm.

Alligevel er der – ifølge såvel Politiken den 9. februar 1984 som Information den 9. februar 1984 – tirsdag i sidste uge landet et vesttysk militærfly på Bornholm og i mandags et amerikansk.

Flyene udfører forskellige undersøgelser, der bl.a. vil give NATO bedre muligheder for at jage ubåde.

Af hensyn til Bornholms placering er det uhyre vigtigt for øens sikkerhed, at den på ingen måde inddrages yderligere i NATO-militærapparatet, og at det sikres, at øen på ingen måde vil kunne benyttes til placering af NATO-styrker i en ansændt situation.

Derfor er det væsentligt, at det fastholdes, at der under ingen omstændigheder kan placeres eller modtages fremmede fly eller andre militærstyrker på Bornholm.

Forsvarsminister Engells svar dateret den 16. februar 1984.

Der findes ingen aftale mellem Danmark og Sovjetunionen eller andre nationer om, at der ikke må være fremmede tropper på Bornholm. Så vidt jeg ved, findes der heller ikke en sådan aftale mellem USA og Sovjetunionen, hvilket vel også ville have været uacceptabelt for Danmark som en selvstændig og fri nation.

²⁵⁹ Folketingets forhandlinger 1983-84, bd. I, sp. 1061-62.

Bornholm er et dansk område som enhver anden del af Danmark, og spørgsmål vedrørende militære besøg på øen, herunder flylandinger, er et rent dansk anliggende, som det alene tilkommer de danske myndigheder at tage stilling til.

Der er kun stationeret danske styrker på Bornholm. Spørgsmål om besøg af udenlandske orlogsskibe eller militære fly på øen afgøres ud fra en konkret vurdering i hver enkelt sag. Der er ingen planer om at ændre på nogle af disse forhold.

I øvrigt vil jeg henvise til statsministerens besvarelse i Folketinget den 15. februar 1984 af spørgsmålene S 58-62.

1036. Forsvarsministeriets 1. kontor. Notat den 13. februar 1984.²⁶⁰

Notat vedrørende spørgsmål i Folketinget om flylandinger på Bornholm.

I forbindelse med de spørgsmål til mundtlig besvarelse den 15. februar 1984, som Jens Thoft har stillet til statsministeren (1), udenrigsministeren (1) og forsvarsministeren (3), skal kort redegøres for Bornholms status og de igangværende havundersøgelser i Østersøen.

1. Bornholm.

Siden begyndelsen af 50'erne har skiftende dansk regeringer opretholdt en række selvpålagte restriktioner for fremmede styrkers operationer på Bornholm inklusive lufrum og territorialfarvand.

Baggrunden for restriktionerne var den sovjetiske interesse for øen, som fulgte efter den danske gesandt i Moskva's note af 8. marts 1946. Noten lyder i sin helhed:

“Under henvisning til den forhandling, som jeg havde den ære at føre med Deres Excellence vedrørende øen Bornholm, tillader jeg mig efter ordre fra min regering at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration. Min regering beder mig endvidere søge oplyst, om nævnte styrker allerede nu vil kunne sendes til øen.”

Sovjetunionen har ved flere lejligheder påstået, at den danske regering ikke efterlevede indholdet af noten (dog ikke officielt siden 1971).

De sovjetiske indvendinger har affødt to danske reaktioner.

1) Officielt – også over for Sovjetunionen – er det tilkendegivet, at Bornholm er en normal del af det danske rige, og at spørgsmål vedrørende militære besøg på øen, herunder flylandinger, er et rent dansk anliggende, som det alene tilkommer danske myndigheder at tage stilling til.

Det er ligeledes officielt tilkendegivet, at der ikke er planer om at udbygge øen til et militært NATO-støttepunkt.

2) Uofficielt – det vil sige FORTROLIGT – fastsatte regeringen på grund af den sovjetiske ømfindtlighed og i erkendelse af Bornholms beliggenhed nogle restriktioner, der senere er blevet lempet noget (i 1978 og i 1983).

Restriktionerne ved Bornholm går ud på, at ikke-national militæraktivitet på Bornholm med omliggende territorialfarvand og lufrummet derover ikke kan tillades med følgende undtagelser (de væsentligste):

– Udenlandske orlogsfartøjer må anløbe bornholmske havne, når dette ikke har sammenhæng med øvelser, efter forud indhentet tilladelse (lempelse fra 1978).

– Enkelte udenlandske militærfly kan få tilladelse til landing på Bornholm, når dette ikke har sammenhæng med øvelser. Dette vil normalt være i forbindelse med besøg på øen (lempelse fra 1983).

²⁶⁰ UM 105.Dan.5/1. – Notat af major Koch-Olsen.

2. Havundersøgelser i Østersøen.

Med dansk accept foretager nogle NATO-lande i øjeblikket (februar måned) oceanografiske undersøgelser i internationalt farvand i Østersøen. Militær koordinator for undersøgelserne er NATO's Nordkommando i Oslo (CINCNORTH). Den videnskabelige leder af projektet kommer fra SACLANT Anti Submarine Warfare Research Centre i La Spezia, Italien. De deltagende lande er primært Vesttyskland (skibe og fly) og Danmark (skibe og lejlighedsvis helikoptere); hertil kommer et engelsk skib og et par amerikanske fly. De igangværende undersøgelser er 2. og sidste fase, idet 1. fase fandt sted i august 1983.

Formålet med undersøgelserne er – som meddelt i Forsvarskommandoens pressemeddelelse af 27. januar 1984 – at give NATO-landene bedre basisviden om miljøforholdene i Østersøen ved at indsamle oplysninger om f.eks. vandtemperaturer ved og under overfladen, strømforhold, saltindhold, undervandsstøj, bølgedannelse osv.

Militært kan formålet – også officielt – siges at være at give vore skibe de bedst mulige betingelser for at operere i Østersøen under alle forhold.

Mere detaljeret forudses de indhentede data anvendt militært til at forbedre udnyttelsen og projekteringen af materiel- og våbensystemer til undervandsoperationer, bl.a. undervandsbåde, sonarer, passive undervandssensorer, torpedo-, mine- og minerydningssystemer. Endvidere forbedres mulighederne for at vurdere en angribers evne til at trænge igennem allierede ubådsbarrierer og minefelter i Østersøen.

[...]

1037. Notits af kontorchef Vagn Egebjerg, P.IV. den 14. februar 1984.²⁶¹

Samtale med den sovjetiske ministerråd: Bornholm.

Under en samtale i anden anledning i P.IV. den 13. februar 1984 kom den sovjetiske ministerråd Zhuravlev ind på Bornholms status og nævnte, at ambassaden havde bemærket sig, at et amerikansk Orion-fly og et vesttysk fly til bekæmpelse af ubåde var landet på Bornholm. Det havde givet ambassaden anledning til at spørge sig selv, om der var tale om en ny praksis med hensyn til at give NATO's militær adgang til Bornholm. Det kunne kun opfattes som en optrapning fra NATO's side i Østersøområdet.

Jeg henviste til, hvad chefen for P.II. havde sagt til hr. Zhuravlev under deres samtale den 9. februar²⁶² og tilføjede, at jeg havde forstået, at det, der forelå, var et samarbejde mellem flere lande om videnskabelige havundersøgelser. Hr. Zhuravlevs udlægning af det passerende som udtryk for en ny praksis var altså ikke korrekt.

Hr. Zhuravlev understregede, at han havde udtalt sig på personlig basis, men at det ikke kunne være i nogen parts interesse, at der indføres sådanne nye elementer i situationen i Østersøområdet.

Jeg ville bedømme hr. Zhuravlevs udtalelser som udtryk for fortsatte sonderinger til brug for ambassadens egne overvejelser og mener ikke, at der ligger mere bag.

1038. Folketinget. Spørgsmål til ministre den 15. februar 1984. Spørgsmål nr. S 58 fra Jens Thoft (SF) til forsvarsminister Hans Engell (K).²⁶³

“Hvorfor har forsvarsministeren meddelt fly fra USA og Vesttyskland tilladelse til at benytte Rønne lufthavn, når dette tidligere kun er sket i forbindelse med nødlandinger og andre helt ekstraordinære forhold?”

²⁶¹ UM 105.Dan.5/1.– P.IV.'s ansvarsområde var Øst-Vest forholdet og primært forholdet til Sovjetunionen.

²⁶² Der er ikke fundet noget skriftligt referat af denne samtale.

²⁶³ Folketingets forhandlinger 1983-84, bd. I, sp. 527-30. – Statsministerens svar på spørgsmålene 58-62 er affattet i et notat af 13. februar 1984 udstedt af Udenrigsministeriet og Forsvarsministeriet i forening: Forslag til statsministerens samlede besvarelse af spørgsmålene nr. S 58-62 af 10. februar 1984. – UM 105.Dan.5/1.

Anden næstformand (Mette Madsen):

Spørgsmålet vil blive besvaret af statsministeren på forsvarsministerens vegne.

Thoft :

Den 31. januar 1984 landede det første udenlandske krigsfly siden krigen på Bornholm. Af en pressemeddelelse, som er udsendt af forsvaret, og som i sin helhed er gengivet i dagbladet Land og Folk den 8. februar 1984, fremgår det, at disse landinger sker i anledning af såkaldte havforskningsundersøgelser, og at "kompetente danske myndigheder" i den anledning har meddelt enkelte luftfartøjer tilhørende det vesttyske og det amerikanske luftvåben landingstilladelse i Rønne lufthavn.

Samme sted citeres major Brøns-Hansen, Forsvarskommandoens pressetalsmand. Han siger:

"Jeg tror nok, at man fremover vil se flere landinger af militære fly af udenlandsk nationalitet. Det er helt klart en lempelse af den tidligere praksis."

Fungerende kontorchef i Forsvarsministeriet Frede Nielsen har samme sted angivet, at disse undersøgelser vil vare februar ud.

Hvis regeringen ønsker at ændre sin hidtidige praksis vedrørende Bornholm, mener jeg, at Folketinget bør inddrages. Derfor dette og mine andre spørgsmål i dag.

Statsminister Poul Schlüter:

I den i spørgsmålet nævnte sag blev der ud fra en konkret vurdering givet tilladelse til, at 1 fly fra USA og 1 fly fra Forbundsrepublikken Tyskland kan lande på Bornholm i forbindelse med NATO's igangværende havundersøgelser i Østersøen. Forud for flyenes deltagelse i undersøgelserne skulle besætningerne drøfte den rent praktiske udførelse af flyvningerne med personel fra radarstationen på Bornholm.

På samme måde blev der ud fra en konkret vurdering i september givet tilladelse til – jeg nævner det som et eksempel – at et svensk militærfly i forbindelse med den svenske Forsvarshøgskolans besøg i Danmark landede i Rønne lufthavn.

Disse landinger af enkelte udenlandske militærfly ændrer selvsagt ikke på nogen måde den danske praksis på området.

Der foreligger ikke i øjeblikket anmodninger om yderligere landingstilladelser på Bornholm. Skulle der komme sådanne anmodninger i fremtiden, vil de blive behandlet på konkret grundlag som hidtil.

Thoft:

At der er tale om en klar ændring af dansk politik, fremgår af følgende to eksempler.

Den socialdemokratiske forsvarsminister Søgaard forhindrede i 1982 et amerikansk militær-orkester i at trutte ved et dyrskue på Bornholm. I den anledning sagde forsvarsministeren til Information den 20. april 1982, at anbefalingen om ikke at tage til Bornholm lå i naturlig forlængelse af de begrænsninger, som vi har pålagt os selv op gennem årene.

Jeg kan også oplyse, at i 1961 skete der noteudveksling mellem Danmark og Sovjetunionen i anledning af en syg orlogsgasts overførsel til et bornholmsk sygehus.²⁶⁴

Det er altså således, at man har taget disse ting omkring Bornholm meget seriøst, og der er forskel på et militær-orkester og et spionfly af typen P-3 Orion, som vi kommer frem til i et senere spørgsmål.

Albrechtsen (VS):

Jeg vil spørge statsministeren, om det er korrekt, når der i Land og Folk tirsdag den 14. februar 1984 i denne sag er et citat af kommandørkaptajn O. Bretting, der er chef for Bornholms marinedistrikt, hvori kommandørkaptajnen udtaler, at landingen af disse fly på Bornholm forleden intet havde at gøre med de havundersøgelser, som fandt sted.

Jeg vil spørge i den forbindelse, om det er korrekt, at det intet havde at gøre med disse havundersøgelser, at det altså er et påskud for landing, som man senere har fundet på. I så fald vil jeg spørge, hvad det egentlige formål har været med, at man har tilladt landingen af disse fly.

²⁶⁴ Der er ikke fundet noget herom på Bornholms-akterne.

Statsminister Poul Schlüter:

For at sige det ganske klart som svar til hr. Thoft: der er ikke tale om nogen ændring i den hidtidige danske praksis.

Der blev af hr. Thoft refereret til en sag fra en tidligere forsvarsministers periode. Det drejede sig om et amerikansk militærorkester, der vist skulle spille på Bornholm. Der blev nu ikke spillet noget ved den lejlighed. For det første fremkom der ikke nogen anmodning om spilletilladelse, og for det andet blev der derfor heller ikke udstedt nogen tilladelse.

Må jeg sige til hr. Albrechtsen, at jeg ikke tør påtage mig at tage stilling til, om oplysninger, der foreligger i dagbladet Land og Folk, er korrekte. Med hensyn til, om de pågældende flybesætninger skulle lande på Bornholm af den ene eller anden grund, må jeg henvise til, hvad jeg svarede i første omgang. De landede, fordi der var et helt naturligt praktisk behov for at drøfte faglige ting med personellet på Bornholm. Derfor blev der givet landingstilladelse. Så enkelt er det.

Thoft:

Jeg kan ikke lade være med at se disse ting i sammenhæng med udtalelser fra oberst Helge Kroon i Militært Tidsskrift nr. 2, 1984, hvor man taler om en større inddragning af Østersøområdet som en del af et fremskudt offensivt forsvar. Jeg er da taknemlig for statsministerens beroligende udtalelser, men jeg kan ikke lade være med at se disse ting i sammenhæng med oberst Kroons artikel i Militært Tidsskrift, hvor han netop gør opmærksom på, at Østersøen skal spille en større rolle.

Statsminister Poul Schlüter:

Hr. Thofts tillægsspørgsmål falder fuldstændig uden for det emne, som var berørt i hovedspørgsmålet, og derfor afstår jeg fra at besvare det.

Hermed sluttede spørgsmålet.

1039. Folketinget. Spørgsmål til ministrene den 15. februar 1984. Spørgsmål nr. S 59 fra Jens Thoft (SF) til forsvarsminister Hans Engell (K).²⁶⁵

Thoft:

“Hvorledes har ministeren sikret sig, at det amerikanske P-3 Orion-fly, som den 6. februar 1984 landede i Rønne lufthavn, ikke krænker den danske politik, hvorefter atomvåben ikke må findes på dansk område i fredstid?”

Skriftlig begrundelse

P-3 Orion-flyet er ifølge tilgængelige militære opslagsværker udrustet med atomvåben som en del af sin standardudrustning, og spørgeren er bekymret over, om besætningen på flyet nu har husket at ændre bevæbningen før landing i Rønne.

Anden næstformand (Mette Madsen):

Spørgsmålet vil blive besvaret af statsministeren på forsvarsministerens vegne.

Thoft:

Det er sådan, at af de to krigsfly, som er landet allerede, er det ene krigsfly af typen P-3 Orion. Det fremgår af f.eks. Jane's opslagsværker, og det fremgår også af SIPRI's opslagsværker, at dette fly har atomvåben med som standardudrustning. Derfor spørger jeg regeringen: hvad har man gjort for at sikre sig, at disse fly ikke krænker den atomvåbenfrie status, som Danmark har?

Statsminister Poul Schlüter:

For så vidt angår spørgsmålet om det amerikanske flys eventuelle atombevæbning vil jeg henvise til forsvarsministerens svar af 3. november 1982 på spørgsmål nr. S 110 her i salen, hvor

²⁶⁵ Folketingets forhandlinger 1983-84, bd. I, sp. 530-31.

det af forsvarsministeren blev oplyst, at vore allierede naturligvis fuldt ud er klar over dansk atompolitik og respekterer den.

Den 15. november 1982 og den 4. juli 1983 besvarede forsvarsministeren spørgsmålene nr. S 158 og S 1344 efter tilsvarende retningslinjer. Disse svar gælder naturligvis stadigvæk.

Thoft:

Det betyder altså, at regeringen ikke gør sig nogen bestræbelser for at sikre sig, at disse fly ikke medfører atomvåben. Det er lidt underligt at forestille sig, at flyet letter i England og i USA medbringende atomvåben, men når det lander i Rønne på Bornholm, så har det ingen atomvåben længere.

Statsminister Poul Schlüter:

Hr. Thoft oplyser, at det pågældende fly var af typen P-3 Orion, og det er korrekt. Jeg kan føje til, at en tilsvarende flytype anvendes f.eks. af det norske luftvåben. Der er jo næsten ingen flytyper, som ikke under en eller anden form teoretisk ville kunne medføre atomvåben. Men som sagt: vore allierede kender den danske holdning på området, og den er vi ganske overbevist om fuldt ud respekteres.

Hermed sluttede spørgsmålet.

1040. Folketinget. Spørgsmål til ministrene den 15. februar 1984. Spørgsmål nr. 60 fra Jens Thoft (SF) til forsvarsminister Hans Engell.²⁶⁶

Jens Thoft:

“Hvad er de militære formål med de havundersøgelser i Østersøen, som NATO i øjeblikket foretager med Rønne lufthavn som operationsbase, og hvilket NATO-organ er ansvarligt for disse undersøgelser?”

Anden næstformand Mette Madsen:

Også dette spørgsmål vil blive besvaret af statsministeren, men på forsvarsministerens vegne.

Thoft:

Jeg spørger her, hvad formålet militært set er med de såkaldte havundersøgelser. Det hænger sammen med, at der i dagspressen er fremkommet en lang række indbyrdes modstridende oplysninger om, hvad formålet med disse er, f.eks. at man måler havdybder. De kan såmænd aflæses på et almindeligt søkort, og sådan et går jeg ud fra, at det amerikanske og det vesttyske marineluftvåben har anskaffet sig. Derfor synes jeg, det kunne være rart at vide, hvad disse spionfly, som har ubådsbekæmpelse som speciale, har at gøre i den del af Østersøen, hvis formålet med vores særlige status for Bornholm er at fastholde Bornholm som lavspændingsområde.

Statsminister Poul Schlüter:

Formålet med havundersøgelserne i Østersøen, der ikke har Rønne lufthavn som operationsbase, er – som allerede oplyst offentligt – at give NATO-landene bedre basisviden om miljøforhold i Østersøen ved at indsamle oplysninger om f.eks. vandtemperatur, strømforhold, vanddybder, saltindhold, undervandsstøj og bølgedannelse. En sådan undersøgelse kan naturligvis også give orlogsskibe bedre betingelser for at operere i Østersøen under alle tænkelige forhold. Det er hovedkvarteret for NATO's nordkommando i Oslo, der er den praktiske koordinator for denne havundersøgelse.

Arentoft (FP):

Mener statsministeren, at der principielt er forskel på, om man foretager sådanne havundersøgelser med fly eller med skibe? Jeg tænker på, at for et par år siden gav man tilladelse til, at russiske havundersøgelsesskibe måtte foretage målinger i danske farvande, oven i købet på

²⁶⁶ Folketingets forhandlinger 1983-84, bd. I, sp. 533-35.

dansk territorialfarvand, med anløbstilladelser i danske havne, og jeg kan faktisk ikke se forskellen på det, der sker med fly, og det, der sker med skibe. Vi ved oven i købet, at selv civile skibe, der sejler i danske farvande, meget ofte er bemandede med russiske søofficerer.

Statsminister Poul Schlüter:

Jeg kan svare hr. Arentoft, at efter min opfattelse kan der principielt ikke være nogen forskel, hvad enten sådanne undersøgelser foregår med fly eller med skibe, forskellen er alene af teknisk karakter.

Hermed sluttede spørgsmålet.

1041. Folketinget. Spørgsmål til ministrene den 15. februar 1984. Spørgsmål nr. S 61 fra Jens Thoft (SF) til udenrigsministeren.²⁶⁷

“Mener udenrigsministeren, at det gavner afspændingsbestræbelserne, når Danmark ensidigt ophører med at respektere de til Sovjet i 1946 af den danske gesandt i Moskva, Th. Døssing, afgivne løfter, som førte til sovjetisk tilbagetrækning fra Bornholm, og hvilke tungtvejende årsager har fået regeringen til at ændre den hidtidige praksis, hvorefter der på Bornholm siden 1946 de facto kun har været stationeret danske styrker under dansk kommando?”

I 1946 udvekslede Danmarks gesandt i Moskva, Th. Døssing, noter med den sovjetiske udenrigsminister. Det hang sammen med tilbagetrækningen af de sovjetiske styrker på Bornholm efter anden verdenskrig. I den forbindelse blev det fremført, at såfremt Sovjetunionen trak sig tilbage fra Bornholm, ville Danmark “uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks...med egne styrker...besætte øen Bornholm og dér fuldt ud...oprette sin egen administration.”²⁶⁸

Jeg føler, at der ved den ændring, som sker, når man alligevel lader udenlandske fly i konkrete situationer lande på Bornholm, er tale om en ændret politik.

Statsminister Poul Schlüter:

Jeg tror nok, det spørgsmål, hr. Thoft nu stiller mig, er spørgsmål nr. S 61. Så hvis jeg må have lov til at besvare det nu.²⁶⁹

I den note, som den danske gesandt i Moskva, Th. Døssing, i marts 1946 sendte til sin sovjetiske forhandlingspartner, stod der:

“Under henvisning til den forhandling, som jeg havde den ære at føre med Deres Excellence vedrørende øen Bornholm, tillader jeg mig efter ordre fra min regering at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration.”

Det er teksten fra 1946. Denne udtalelse har Danmark til enhver tid stået ved. Danmark overtog alene i 1946 uden nogen som helst hjælp af fremmede tropper forsvaret af Bornholm og har dér oprettet og opretholdt en fuldt ud dansk administration. Der er på Bornholm som i resten af Danmark – bortset fra Grønland – kun stationeret danske styrker under dansk kommando. Sådan har det været siden 1946, og regeringen påtænker ingen ændringer i dette forhold.

Det ligger mig på sinde at benytte lejligheden til klart og utvetydigt at sige, at Bornholm er en del, en ganske ordinær del af Danmark, ganske som en hvilken som helst anden ø eller halvø her i kongeriget. Der er ikke af nogen dansk regering indgået – og jeg kan ikke tænke mig, at der af nogen dansk regering skulle blive indgået – særlige aftaler med noget andet land om Bornholm.

Der udvises imidlertid fra dansk side i praksis en større tilbageholdenhed med hensyn til lejlighedsvis at tillade fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm end i Danmark i øvrigt, men det hænger bl.a. sammen med øens geografiske beliggenhed og har intet at gøre med aftaler med Sovjetunionen eller ensidige begrænsninger. Denne praksis er udtryk for afspændingsvilje fra dansk side.

²⁶⁷ Folketingets forhandlinger 1983-84, bd. I, sp. 531-33.

²⁶⁸ Udeladelserne er i teksten.

²⁶⁹ Spørgsmål nr. 60 var ikke stillet endnu.

Det skulle glæde mig, hvis jeg med rette kan gøre regning på, at også hr. Thoft måtte være tilhænger af afspænding, der som bekendt forudsætter gensidig god vilje.

Hermed sluttede spørgsmålet.

1042. Folketinget. Spørgsmål til ministrene den 15. februar 1984. Spørgsmål nr. S 62. Jens Thoft (SF) til statsminister Poul Schlüter.²⁷⁰

Thoft:

“Har regeringen besluttet at ændre den hidtidige praksis, hvorefter der på Bornholm siden 1946 de facto kun har været stationeret danske styrker under dansk kommando, og vil statsministeren omgående tilbagekalde de af kompetente danske myndigheder meddelte tilladelser til, at fly fra USA og Vesttyskland kan lande i Rønne lufthavn?”

Skriftlig begrundelse

Det fremgår af en pressemeddelelse, udsendt af forsvarskommandoen den 7. februar 1984 og gengivet i Land og Folk, at “kompetente danske myndigheder” har “meddelt luftfartøjer tilhørende det vesttyske og det amerikanske luftvåben landingstilladelse i Rønne lufthavn.”

Statsminister Poul Schlüter:

På spørgsmål nr S 62 af hr. Thoft skal jeg svare, at jeg kan henvise til mine svar på de foregående fire spørgsmål.

Thoft:

Betyder det, at regeringen rent faktisk vil stoppe de landinger, som skulle foregå februar og marts måned ud ifølge dagbladet Land og Folk for den 8. februar 1984?

Statsminister Poul Schlüter:

Jeg kan oplyse hr. Thoft og Land og Folk om, at svaret er nej.

Hermed sluttede spørgsmålet.

1043. Notits P.IV. den 17. februar 1984.²⁷¹

Samtale mellem DDR's ambassadør og chefen for 1. departement.

DDR's ambassadør, Norbert Jaschke, blev den 16. februar 1984 efter anmodning modtaget til en samtale hos chefen for 1. departement.²⁷² Til stede under samtalen var endvidere referenten.

Efter en kortere drøftelse af udviklingen i Øst-Vest-forholdet og de seneste kontakter mellem statsledere fra Øst og Vest i forbindelse med præsident Andropovs begravelse kom ambassadør Jaschke ind på det bilaterale forhold.

[...]

Departementschefen redegjorde dernæst på ambassadørens forespørgsel for spørgsmålet om den danske holdning til tilstedeværelsen af fremmede styrker på Bornholm. Han understregede i den forbindelse bl.a., at Danmark stedse havde udvist tilbageholdenhed, ikke fordi man havde indgået en særlig forpligtelse, men fordi man selv havde pålagt sig visse begrænsninger i denne henseende. Departementschefen tilføjede, at statsministerens svar i Folketinget, når det var modtaget, ville blive tilstillet DDR's ambassade.

²⁷⁰ Folketingets forhandlinger 1983-84, bd. I, sp. 535.

²⁷¹ UM 105.Dan.5/1. – Notits af fuldmægtig Kim Vinthen.

²⁷² Peter Dyvig.

1044. Forsvarets Efterretningstjeneste. Ugesignal for perioden 16.-23. februar 1984.²⁷³

Norden.

Sovjetisk presse har i ugens løb kritiseret NATO-flys tilstedeværelse på Bornholm samt svensk efterretningsvirksomhed over Østersøen.

Det sovjetiske pressebureau APN/Novosti betragter, ifølge Ritzau den 22. februar, de danske landingstilladelser for NATO-fly på Bornholm som tegn på forberedelse af "en nordlig krigsskueplads".

Ifølge Novosti påpeger danske blade, at landingstilladelsen til 2 militærfly er brud på "den aftale", der blev indgået mellem Danmark og Sovjetunionen i 1946 om Danmarks overtagelse af Bornholm med egne styrker. Også det sovjetiske forsvarsministerium avis "Røde Stjerne" har kritiseret "udbygningen af en radarstation og en elektronisk lyttepost" på Bornholm for at være brud på "den eksisterende aftale" mellem Danmark og USSR.

Den sovjetiske presseomtale af Bornholm vidner om Moskvas traditionelle opmærksomhed og følsomhed angående denne del af Østersøen. Påstanden om eksistensen af en aftale mellem de to stater om Bornholm er det gentagne gange benyttede påskud til at kritisere Danmark.

[...]

Den sovjetiske kritik mod Danmark og Sverige må generelt ses som led i den mere offensive propagandalinie, Moskva har fulgt den senere tid. For Danmarks vedkommende vil aktiviteter omkring Bornholm altid være udsat for særlig sovjetisk opmærksomhed på grund af øens geografiske beliggenhed.

1045. Telegram nr. 122 den 24. februar 1984 fra ambassaden i Moskva til Udenrigsministeriet.²⁷⁴

Sovjetisk omtale af den i dansk presse verserende debat om Bornholm.
Amb. j.nr. 5.Dan/Sov.1.

Den engelsksprogede TASS²⁷⁵ bragte i går aftes kl. 22.30 følgende kommentar,²⁷⁶ skrevet af TASS-kommentatoren Igor Vladimirov, som er ambassaden ubekendt:

(citater begynder) Den danske ø Bornholm, der ofte omtales som "Østersøens perle", bliver for tiden brugt meget energisk af NATO's og Pentagons strateger. Som meddelt i pressen har NATO's militære top nu udpeget denne ø til at være mellemlandingsplads for opklaringsfly fra flere NATO-lande, først og fremmest USA og BRD.

Som meddelt af Berlingske Tidende og adskillige andre københavnske dagblade er to vesttyske og amerikanske marinefly i januar og februar landet på en flyveplads nær Rønne med det danske forsvarsministeriums tilladelse.

Denne kendsgerning har givet anledning til alvorlig bekymring i den danske offentlighed og livlige kommentarer i den lokale presse.

Det er nemlig det primære formål for de to fly – et "Orion"-fly og et "Atlantic"-fly – der landede på Bornholm, at samle information om Warszawapagtens flådestyrker, primært om ubådene, og desuden at bekæmpe disse. Til dette formål har flyene de nødvendige våben – torpedoer, dybvandsbomber og miner. "Atlantic"-flyet kan endog medføre atomvåben ombord.

Det var med god grund, at dagbladet "Land og Folk" beskrev de to NATO-antiubåds opklaringsflys landing på øen som en "politisk provokation med det formål at åbne Bornholm for NATO-skibe og -fly".

²⁷³ UM 105.Dan.5/1. – Signalet er sendt pr. telex (fjernskriver) til Udenrigsministeriet.

²⁷⁴ UM 105.Dan.5/1. – Prioritet. Uklassificeret. Telegrammet er affattet af ambassaderåd Mary Dau. Telegrammet er mandag den 27. februar videresendt fra Udenrigsministeriet pr. telex til ambassaderne i Bonn og Washington, DANATO i Bruxelles, og også pr. telex til Forsvarsministeriet, Statsministeriet og Forsvarets Efterretningstjeneste.

²⁷⁵ TASS – Sovjetunionens telegrafagentur.

²⁷⁶ Kommentaren er på engelsk. Telegrammet gengiver kommentarens engelske tekst, som her er oversat til dansk.

I et forsøg på at berolige offentligheden skyndte det danske forsvarsministerium sig at udtale, at flyene var landet ved Rønne med den opgave at foretage undersøgelser, som var foretaget gennem tyve år i forskellige egne af verden, herunder i Nordsøen, Middelhavet og Atlanterhavet. Formålet med undersøgelserne i Østersøen, siges det i ministeriets officielle meddelelse, skal kun være at skabe bedre vilkår for sejlads ved indsamling af information om strømforhold, vandtemperatur, saltindhold og andre biologiske og meteorologiske data.

Det virkelige formål med "undersøgelserne", skrev "Land og Folk", er at lette vilkårene – ikke for handelsflåden – men for at finde og ødelægge sovjetiske ubåde i Østersøen. Efter alt at dømme vil NATO's strategier ikke lade nogen som helst formalitet med hensyn til dansk territorium, herunder Bornholm, hindre gennemførelsen af deres planer. Her hentydede avisen til Danmarks officielle standpunkt, hvorefter Danmark ikke tillader stationering af fremmede tropper på dets territorium i fredstid.

Det er også kendt, at det danske gesandtskab i Moskva helt tilbage i marts 1946 i en note om spørgsmålet om de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm, efter at de havde befriet Bornholm fra den fascistiske besættelse, forsikrede den sovjetiske part om, at den danske regering var rede til at udøve administrationen af Bornholm "af egen kraft, uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper" (citater slut).

Kommentaren vil tidligst kunne bringes i Izvestija, som udkommer senere på dagen.²⁷⁷

1046. Telegram nr. 125 den 24. februar 1984 fra ambassadør Thorning-Petersen, Moskva, til Udenrigsministeriet.²⁷⁸

URGENT

Sovjetisk démarche vedrørende Bornholm.

Amtel 122 af 24. februar 1984.

Amb. j.nr. 105.A.1.

Blev sent fredag eftermiddag med kortest tænkelige varsel tilsagt hos chefen for sovjetiske udenrigsministeriums skandinaviske afdeling, som meddelte mig, at han var instrueret om at oplæse følgende erklæring fra sin regering (ambassadør Farafonov lagde vægt på at understrege, at det drejede sig om en mundtlig démarche, selv om han var villig til underhånden og på personlig basis at overlade ambassaden den russiske originaltekst):

"I Sovjetunionen har man lagt mærke til de kendsgerninger, som er fremkommet i slutningen af januar og begyndelsen af februar om USA's og NATO's militære aktivitet på den danske ø Bornholm, som har givet sig udslag i, at vesttyske og amerikanske militærfly, som befandt sig i dette område i forbindelse med den angivelige "af NATO påbegyndte udforskning af Østersøen", er landet på øen med tilladelse fra officielle danske myndigheder. Men ifølge den danske presse udfører disse fly efterretningsopgaver, og formålet med "udforskningen" er "at skabe gunstige betingelser for at opdage og ødelægge sovjetiske undervandsbåde i Østersøen".

De nævnte handlinger er i åbenlys modstrid med de forsikringer, som den danske regering gav i marts 1946 om, at den selv vil varetage administrationen af øen uden deltagelse af udenlandske tropper, og med regeringens erklæring i 1961 om at bevare dens status, ifølge hvilken "der på Bornholm kun befinder sig danske styrker under dansk kommando".

Den sovjetiske regering udtrykker håbet om, at den danske regering fortsat vil opretholde sin linie om ikke at tillade udenlandsk militæraktivitet på Bornholm. Den deler også det ønske, som danske regeringsmedlemmer flere gange har givet udtryk for, om at øen Bornholm også fremover vil forblive et roligt og stabilt område."

Jeg afstod fra enhver kommentar og indskrænkede mig til ganske kort at meddele, at jeg ville underrette den danske regering om denne démarche.

²⁷⁷ Izvestija – dagblad, officielt organ for den sovjetiske regering.

²⁷⁸ UM 105.Dan.5/1. – Telegrammet er uklassificeret og er skrevet kl. 16.21.

Ambassaden, som erindrer om, at Bornholm ikke har været releveret²⁷⁹ fra sovjetisk side siden 1971 (således undlod man ved amerikanske fly-landing/nedstyrtning i juli 1981 at reagere, jfr. umtel 657 af 22.07.1981),²⁸⁰ har vanskeligt ved at forklare dette sovjetiske skridt som andet end udtryk for ønske om at påvirke en offentlig debat i Danmark. Særlig tydeligt synes dette motiv at være, såfremt démarchen offentliggøres i nær fremtid. Der tilføjes ex tuto, at den i ovciterede telex omtalte TASS-kommentar ikke blev offentliggjort i Izvestija til aften.

1047. Notits den 24. februar 1984 af kontorchef H.H. Bruun, P.II.²⁸¹

Danske "linie" ved forespørgsler²⁸² over weekenden 25-26/2 84 om sovjetiske henvendelse:

Under en samtale med den danske ambassadør i Moskva har en repræsentant for det sovjetiske udenrigsministerium, med udgangspunkt i landingen af to fly på Bornholm for nylig, fremført velkendte sovjetiske synspunkter vedrørende Bornholm.

Udtalelserne vil nu blive studeret nøjere.

1048. Folketingets Forsvarsudvalg til forsvarsministeren den 24. februar 1984.²⁸³

I et samråd med forsvarsministeren, der er fastsat til torsdag den 8. marts 1984 kl. 14.30, ønskes en drøftelse af følgende spørgsmål:

- B. Hvad kan ministeren oplyse om baggrunden for, at forsvarskommandoen har givet landingstilladelse på Bornholm for amerikanske og tyske ASW-krigsfly?²⁸⁴
- C. Hvad er årsagen til, at tilbageholdenhed med at give landingstilladelser for udenlandske militærfly på Bornholm ikke forfølges af den nuværende regering?

1049. Folketingets Forsvarsudvalg til udenrigsministeren den 24. februar 1984.²⁸⁵

I et samråd med udenrigsministeren, der er fastsat til torsdag den 8. marts 1984 kl. 14.00, ønskes en drøftelse af følgende spørgsmål:

- D. Hvad kan ministeren oplyse om baggrunden for den særlige bornholmske status i NATO, som skiftende udenrigs- og forsvarsministre offentligt har omtalt?
Kan ministeren bekræfte, at der altid med Sovjetunionen har været en særlig forståelse om, at Danmark ikke tillader fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm?²⁸⁶

²⁷⁹ relevere: rejse, dvs. at tage en sag op.

²⁸⁰ Aftrykt ovenfor.

²⁸¹ UM 105.Dan.5/1.

²⁸² Udtalelsen, der skulle gives ved eventuelle forespørgsler fra pressen, blev fordelt til direktøren, departementschefen og chefen for P-afdelingen. Den sovjetiske henvendelse nåede dog aldrig ud i pressen.

²⁸³ UM 105.Dan.5/1. – Forsvarsudvalget (2. samling) (Alm. del – bilag 20) JCJ/ms. Skrivelsen er underskrevet af udvalgets formand, Frode Nør Christensen.

²⁸⁴ ASW – Anti Submarine Warfare: Ubådsbekæmpelse.

²⁸⁵ UM 105.Dan.5/1. – Skrivelsen er med kopi til forsvarsministeren. Forsvarsudvalget (2. samling) (Alm. del – bilag 22) JCJ/ms. Skrivelsen er underskrevet af udvalgets formand, Frode Nør Christensen.

²⁸⁶ Hvad ministrene har svaret på de tre spørgsmål fra forsvarsudvalget er der ikke noget spor af i sagen. Der findes ikke referater fra udvalgets møder.

Sovjetisk démarche vedrørende Bornholm.

1. Efter at sovjetisk presse (APN/Novosti, TASS, Røde Stjerne) havde kritiseret NATO-flys tilstedeværelse på Bornholm m.v., blev Danmarks ambassadør i Moskva fredag eftermiddag den 24. februar 1984 kaldt til chefen for Udenrigsministeriets skandinaviske afdeling, der oplyste, at han var instrueret om at oplæse en erklæring fra sin regering. Den pågældende sovjetiske embedsmand, ambassadør Farafonov, lagde vægt på at understrege, at det drejede sig om en mundtlig démarche.

2. Ambassadør Farafonovs taleseddel havde følgende indhold:

“I Sovjetunionen har man lagt mærke til de kendsgerninger, som er fremkommet i slutningen af januar og begyndelsen af februar om USA’s og NATO’s militære aktivitet på den danske ø Bornholm, som har givet sig udslag i, at vesttyske og amerikanske militærfly, som befandt sig i dette område i forbindelse med den angivelige “af NATO påbegyndte udforskning af Østersøen”, er landet på øen med tilladelse fra officielle danske myndigheder. Men ifølge den danske presse udfører disse fly efterretningsopgaver, og formålet med “udforskningen” er “at skabe gunstige betingelser for at opdage og ødelægge sovjetiske undervandsbåde i Østersøen”.

De nævnte handlinger er i åbenlys modstrid med de forsikringer, som den danske regering gav i marts 1946 om, at den selv vil varetage administrationen af øen uden deltagelse af udenlandske tropper,²⁸⁸ og med regeringens erklæring i 1961 om at bevare dens status, ifølge hvilken “der på Bornholm kun befinder sig danske styrker under dansk kommando”.

Den sovjetiske regering udtrykker håbet om, at den danske regering fortsat vil opretholde sin linie om ikke at tillade udenlandsk militæraktivitet på Bornholm. Den deler også det ønske, som danske regeringsmedlemmer flere gange har givet udtryk for, om at øen Bornholm også fremover vil forblive et roligt og stabilt område.”

3. Démarchen bedømmes både i form og indhold at være relativt behersket.

Fra sovjetisk side er oplysning om démarcheen øjensynlig (endnu) ikke givet til pressen eller offentligheden i øvrigt.

Der synes heller ikke at være anledning til fra dansk side på nuværende tidspunkt at offentliggøre noget om démarcheen eller dens indhold. I tilfælde af forespørgsler fra pressen vil der som allerede aftalt blive givet en kort redegørelse efter følgende retningslinier:

“Under en samtale med den danske ambassadør i Moskva har en repræsentant for det sovjetiske udenrigsministerium, med udgangspunkt i landingen af to fly på Bornholm for nylig, fremført velkendte sovjetiske synspunkter vedrørende Bornholm.

Udtalelserne vil nu blive studeret nøjere.”

4. Besvarelsen af den sovjetiske démarche vil kunne ske efter følgende retningslinier:

– Den danske regering har ud fra en konkret vurdering givet tilladelse til, at ét fly fra USA og ét fly fra Forbundsrepublikken Tyskland kunne lande på Bornholm i forbindelse med NATO’s nuværende havundersøgelser i Østersøen.

– Forsvarskommandoen udsendte den 27. januar 1984 en pressemeddelelse om havundersøgelserne i Østersøen og om de omtalte flylandinger. Undersøgelserne i Østersøen, der finder sted i internationalt farvand, er af rutinemæssig karakter ligesom tidligere undersøgelser i Middelhavet, Norskehavet og forskellige dele af det nordlige Atlanterhav.

– Formålet med havundersøgelserne i Østersøen er bl.a. at give NATO-landene bedre basisviden om miljøforhold i Østersøen ved at indsamle oplysninger om f.eks. vandtemperatur, strømforhold, vanddybder, saltindhold, undervandsstøj og bølgedannelse. En sådan undersøgelse kan naturligvis også give orlogsskibe bedre betingelser for at operere i Østersøen under alle tænkelige forhold.

²⁸⁷ UM 105.Dan.5/1.

²⁸⁸ Marginnote af departementschef Peter Dyvig: – Gør vi da også uanset enkelte flylandinger.

– I den danske note fra marts 1946 til den sovjetiske regering hedder det bl.a., “at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration”. Danmark har til enhver tid stået ved denne udtalelse. Danmark overtog alene i 1946 uden nogen som helst hjælp af fremmede tropper forsvaret af Bornholm og har dér oprettet og opretholdt en fuldt ud dansk administration. Der er på Bornholm som i resten af Danmark – bortset fra Grønland – kun stationeret danske styrker under dansk kommando. Sådan har det været siden 1946, og den danske regering påtænker ingen ændringer i dette forhold. Denne holdning er også i fuld overensstemmelse med den danske regerings erklæring fra 1961.

– Bl.a. på baggrund af øens geografiske beliggenhed er der fra dansk side i praksis udvist en større tilbageholdenhed med hensyn til lejlighedsvis at tillade fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm end i Danmark i øvrigt. Denne praksis er udtryk for afspændingsvilje fra dansk side.

– Endelig bemærkes, at statsministeren allerede den 15. februar i Folketinget har besvaret en række spørgsmål stillet i anledning af de to flylandinger på Bornholm. Disse svar er udtryk for den danske regerings holdning både til den konkrete sag og dennes principielle aspekter.

5. Besvarelsen af den sovjetiske démarche synes ikke at burde behandles som en hastesag. Besvarelsen bør ske mundtligt

- enten af Danmarks ambassadør i Moskva over for ambassadør Farafonov,
- eller ved at departementschef Dyvig tilkalder den herværende sovjetiske ambassadør
- eller ved at chefen for P-afdelingen tilkalder ministerråden fra den herværende sovjetiske ambassade.

I forbindelse med besvarelsen bør der ikke, som tilfældet var ved afgivelsen af den sovjetiske démarche, overgives et non-paper.²⁸⁹ Det vil derimod kunne være begrundet, at der ved besvarelsen overgives kopi af statsministerens svar i Folketinget den 15. februar 1984 til den sovjetiske samtalepartner.

P.II. den 28. februar 1984

H.H. Bruun [kontorchef]

ad pkt. 4: Enig

ad pkt. 5: I betragtning af, at ambassadør Farafonov over for vor Moskva-ambassadør anførte, at “han var instrueret om at oplæse en erklæring fra sin regering” (understreget her), vil jeg mene, at vor mundtlige besvarelse bør ske ved, at departementschef Dyvig tager en samtale med den herværende sovjetiske ambassadør. Det vil i en sag som denne ikke være korrekt at gøre den sovjetiske ministerråd til modtager af vort budskab.

Enig i, at vi ved besvarelsen overrækker kopi af statsministerens svar i Folketinget den 15. ds.

P-afdelingen, den 29. februar 1984.

Thomas Rechnagel [afd. chef]

Kontinuation:

Det foreslåede danske svar forekommer mig vel lovligt udpenslet og “blødt” i betragtning af, at vi har en god sag, idet man fra dansk side ikke har foretaget sig noget, som fra sovjetisk side kan kritiseres. Jeg ville derfor mene, at et svar skal formuleres efter følgende retningslinier:

²⁸⁹ Non-paper: – uofficielt (anonymt) papir.

1) Erindre om at den velkendte danske holdning er, at noten af 6. marts 1946²⁹⁰ ("at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration") ikke udgør en aftale med Sovjetunionen og i øvrigt efter sit indhold kun tager sigte på overgangstiden, indtil genoprettelsen af normale forhold.²⁹¹

Tilføje at den danske erklæring af 1961 ("der er kun danske styrker på Bornholm under dansk administration") ikke markerer nogen ændring²⁹² i forhold hertil.

2) Udtale at den danske regering derfor ikke kan dele den sovjetiske opfattelse, at det forhold, at Danmark efter en konkret afvejning har tilladt fremmede militærfly at lande på Bornholm, skulle være i modstrid med de nævnte erklæringer.

3) Understrege at skiftende danske regeringer som bekendt i praksis har anlagt en vis tilbageholdenhed for så vidt angik fremmede krigsfartøjers landing eller anløb på Bornholm, men at dette ikke er begrundet i de nævnte ensidige danske erklæringer,²⁹³ men i den danske regerings ønske om at manifestere sin afspændingsvilje.

4) For så vidt angår den konkrete sag henviser til statsministerens svar i Folketinget den 15. f.m., der også dækker de principielle aspekter.

Spørgsmålet om, hvorvidt det danske svar skal afgives i Moskva, eller ved at den herværende sovjetiske ambassadør kaldes op i Udenrigsministeriet, mener jeg må kunne anskues på den måde, at når Sovjetunionen har indkaldt den danske ambassadør i Moskva (fremfor at benytte den sovjetiske i København), må det være naturligt, at vi benytter samme reaktionsform, dvs. Indkaldelse af den herværende sovjetiske ambassadør.²⁹⁴

Såfremt vi overlod det til ambassadøren i Moskva at svare, kunne det opfattes, som om vi ønskede at nedspille sagen. Jeg mener, som det er anført ovenfor, at vi har en god sag, som ikke kræver nogen nedspilning.²⁹⁵

Den 1. marts 1984

Peter Dyvig [departementschef]

Påtegninger:

- Forelægges udenrigsministeren. To svarmodeller, der er selvforklarende. – P. Dyvig 2/3.
- Se udenrigsministerens resolution s. 4-5 i marginen.²⁹⁶ – P. Dyvig 5/3.
- Sendt hr. Gottlieb (Statsministeriet) en kopi dags dato. – P. Dyvig 7/3.

1051. Telegram den 28. februar 1984 fra ambassadør H.H. Haxthausen i DDR til Udenrigsministeriet.²⁹⁷

DDR's presse om Danmark.
Amb. j.nr. 105.A.1.

"Neues Deutschland" bringer i dag fra bladets korrespondent i København et telegram med overskriften: "NATO-fly på Bornholm – Land og Folk afslører en farlig manøvre". Det hedder, at Land og Folks afsløring af, at "NATO-krigsfly" er landet på Bornholm, har vakt opsigt i offentligheden og i parlamentet. Efter Hitler-Tysklands nederlag og i forbindelse med de sovjetiske

²⁹⁰ Den rigtige dato er den 8. marts (Døssings note).

²⁹¹ Udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen har foretaget de to understregninger i dette afsnit. Ud for det understregne har han skrevet: – Vigtigt at understrege dette!

²⁹² Udenrigsministerens understregning.

²⁹³ Udenrigsministerens understregning.

²⁹⁴ Påtegning af udenrigsministeren ud for dette afsnit: – Ja.

²⁹⁵ Påtegning af udenrigsministeren ud for dette afsnit: – Enig.

²⁹⁶ Udenrigsministerens kommentarer (inkl. resolution: – Ja, og: – Enig.) er gengivet i fodnoterne ovenfor.

²⁹⁷ UM 105.Dan.5/1.

styrkers tilbagetrækning fra Bornholm blev det mellem Danmark og Sovjetunionen aftalt, at der fremtidigt ikke skulle stationeres udenlandske tropper på den strategisk vigtige ø.

Land og Folk havde oplyst, at NATO-fly for nylig to gange havde fået landingstilladelse i Rønne lufthavn. På grundlag af denne oplysning stillede SF-folketingsmedlemmet Jens Thoft et spørgsmål, som man besvarede med den undskyldning, at der fandt havundersøgelser sted. Thoft afviste denne forklaring, idet han slog fast, at der ikke var tvivl om, at dette skridt skete efter pres fra NATO. Det måtte også ses i sammenhæng med folketingsflertallets afvisning af USA-mellemdistanceraketter.²⁹⁸

Haxthausen 29

1052. Notits af kontorchef Vagn Egebjerg, P.IV. den 2. marts 1984.²⁹⁹

Som mundtligt meddelt P-chefen³⁰⁰ kom den sovjetiske ministerråd Zhuravlev under en samtale i P.IV den 29. februar i anden anledning ind på spørgsmålet om den sovjetiske démarche vedrørende Bornholm. Han spurgte, om man i Udenrigsministeriet havde overvejet indholdet af den sovjetiske démarche den 24. februar 1984.

Jeg svarede, at démarcheens indhold nu var ved at blive studeret i Udenrigsministeriet. Som bekendt var det P.II, der behandlede denne sag.

Hr. Zhuravlev henviste endelig kort til sin tidligere samtale med mig om Bornholm, jfr. notits af 14. februar 1984, og tilføjede, at de to landinger af et amerikansk og et vesttysk fly havde vakt bekymring i Moskva.

1053. Referat af departementschef Dyvigs samtale med ambassadør Jegorytjev den 9. marts 1984.³⁰¹

Referat

Bornholm:
Departementschef Dyvigs samtale
med sovjetiske ambassadør.

Fredag den 9. marts kl. 11.30 indfandt den sovjetiske ambassadør ledsaget af en tolk sig hos chefen for 1. departement efter dennes anmodning.

Departementschef Dyvig indledte med at henvise til de udtalelser på den sovjetiske regerings vegne, som afdelingschef Farafonov den 24. februar var fremkommet med. Disse udtalelser var blevet nøje studeret i København. Specielt Farafonovs henvisning til, at den danske regering havde handlet i åbenlys modstrid med de forsikringer, den tidligere havde afgivet, kaldte imidlertid på en dansk korrektion.

Dyvig afgav derefter, idet han understregede, at de synspunkter, han fremførte, var den danske regerings, en udtalelse i overensstemmelse med det som bilag vedlagte talepunkt. Han betonedede, at regeringens hensigt med udtalelsen ikke var at lægge op til en diskussion, men at skabe den nødvendige klarhed om den danske holdning i denne sag.

²⁹⁸ Der hentydes til planerne om at opstille amerikanske mellemdistanceraketter i Vesteuropa som modvægt mod de sovjetiske SS-20 mellemdistanceraketter.

²⁹⁹ UM 5.D.30.a.

³⁰⁰ Chefen for den politiske afdeling.

³⁰¹ UM 105.Dan.5/1.

Efter at have afgivet udtalelsen overlod Dyvig "som en kollegial gestus og for at forebygge enhver misforståelse" ambassadøren en kopi af talepunktet, ligesom han overgav ham en kopi af statsministerens svar i Folketinget den 15. februar.

Ambassadør Jegorytjev³⁰² fandt ikke, at der var grund til at gentage, hvad hr. Farafonov havde sagt den 24. februar. På personlig basis ville ambassadøren gerne fremkomme med følgende kommentarer til Dyvigs redegørelse:

Der bestod mellem Danmark og Sovjetunionen et bredt retsligt grundlag i form af egentlige aftaler. Imidlertid kunne selv dette brede grundlag ikke dække hele feltet. Der fandtes da også en række traditioner, f.eks. indholdet i brevvekslingerne, der rakte videre end det rent retslige grundlag, og som man fra sovjetisk side tillagde stor betydning.

Jegorytjev erkendte, at brevvekslingen af marts 1946 ikke udgjorde nogen aftale; men den havde alligevel dannet basis for en tradition i de seneste 40 år, som man fra sovjetisk side meget havde værdsat, og som bl.a. havde givet sig udslag deri, at der slet ikke havde været nogen NATO-aktivitet på Bornholm. Jegorytjev henviste kort til 1971-episoden og betegnede den amerikanske forklaring heraf som et "påskud", idet han antydede, at den danske regering havde ladet sig vildlede af dette "påskud". De to landinger i januar/februar 1984 havde imidlertid en anden karakter, idet de fandt sted med de danske myndigheders tilladelse.

Jegorytjev afviste de begrundelser, der var blevet givet for flyenes landing. Der var ingen relevante tekniske hensyn, og årsagen måtte derfor søges andetsteds. Han fandt det mest sandsynligt, at den havde været af politisk art: De danske myndigheder havde ønsket at manifestere deres ret til også fremtidigt at give sådanne landingstilladelser. Jegorytjev sagde, at ethvert suverænt land selvfølgelig havde denne ret. Men når man fastholdt sin ret, måtte man samtidigt kende det ansvar, man internationalt påtog sig.

Hvad der bekymrede Sovjetunionen var, at Bornholm formentlig spillede en vis rolle i den nye NATO-strategi, som man nu var begyndt at tale åbent om. Selv om der var tale om små elementer, pegede de på, at situationen omkring øen syntes at være ved at ændre sig. Hvis dette faktisk var den danske regerings hensigt, burde man betænke konsekvenserne. Sovjetunionen var for sin del modstander af en sådan ændring.

Jegorytjev henviste til sidst til, at udenrigsministeren havde talt om, at Danmark fortsat ville bidrage til afspændingsbestræbelserne. Han fandt personligt, at det var diplomaternes opgave at sørge for, at militæret ikke for åbent demonstrerede sin styrke (det kan bemærkes, at han fremførte denne betragtning i generel form og ikke kun vendt mod NATO).

Dyvig afviste, at de to landingstilladelser skulle kunne sættes i nogen som helst forbindelse med den såkaldte "nye NATO-strategi".

Den forklaring på landingerne, som var blevet givet, var den korrekte. Overhovedet understregede Dyvig den fuldstændige åbenhed, man fra dansk side havde vist i sagen: man havde intet at skjule. Ej heller var der tale om, at regeringen tilsigtede nogen ændring i situationen omkring Bornholm. Den danske regering stod fast på ikke at tillade nogen udvikling i Danmark – herunder på Bornholm – der kunne opfattes som stridende mod afspændingspolitikken. På Jegorytjevs spørgsmål, om man heller ikke havde ændret på den tradition, der var skabt med hensyn til Bornholm, svarede Dyvig benægtende: den danske regering havde altid, som Jegorytjev selv havde indrømmet, kunnet give fremmede fly adgang til Bornholm, men havde blot hidtil valgt, efter en konkret afvejning, ikke at gøre det. Hvad der nu var tale om var ikke, at man generelt havde givet carte blanche³⁰³ for sådanne landinger, men om to konkrete begrundede tilladelser. Sådanne tilladelser

³⁰² I referatet er ambassadør Jegorytjevs efternavn transskriberet: Jegorytchev. Den her anførte transskription svarer bedre til den korrekte udtale og normale skrivemåde (jfr. engelsk: Yegorychev).

³⁰³ her: stående tilladelse (til at foretage sådanne landinger).

ville også fremtidigt kunne ventes udstedt, men altid efter en konkret afvejning og i tilfælde, hvor det ikke burde kunne opfattes som en afvigelse fra den principielle danske afspændingsvilje.

Jegorytjev fastholdt sin bekymring: der syntes skridtvis at ske en ændring af den skabte tradition, en udvikling hen imod en militarisering af Bornholm. En sådan udvikling kunne Sovjetunionen ikke være enig i, og den medvirkede ikke til en videreudvikling af det gode naboforhold mellem Danmark og Sovjetunionen. På sin side var Sovjetunionen ikke interesseret i at komplicere, endsige ødelægge dette gode forhold.

Dyvig fandt, at situationen måtte anskues på en anden måde: forholdet til Sovjetunionen var i dag af en sådan art, at man fra dansk side måtte kunne forvente, at den danske forklaring ville blive forstået korrekt på sovjetisk hold. Netop derfor var det uberettiget i den danske holdning i den konkrete sag at indlæse noget, der stod i modstrid med ønsket om at have det bedst mulige forhold til Sovjetunionen.

Jegorytjev takkede for disse uddybende bemærkninger. Han fandt ikke, at de havde fjernet hans bekymring, og han pegede på, at også danske parlamentarikere delte denne bekymring. (Dyvig indskød her, at han ikke havde betvivlet ambassadørens ret til at fremføre sine synspunkter i sagen.) På den anden side måtte man undgå at dramatisere situationen. På sovjetisk hold var man f.eks. også klar over, at radarstationen på Bornholm var forbundet med NATO's system: Sovjetunionen havde da heller aldrig søgt at hævde, at Bornholm ikke indgik i NATO. I den konkrete sag var der afvigende fortolkninger. Det vigtigste var, hvordan de reelle forhold udviklede sig, og at man fortsat kunne tale sammen, når der var behov for det – et synspunkt som Dyvig kunne tilslutte sig.

Samtalen varede ca. 5 kvarter og fandt sted i en afslappet atmosfære.

Den 12. marts 1984.
H.H. Bruun [kontorchef P.II]

Bilag: talepunkter, givet ambassadør Jegorytjev:

1) Erindre om, at den velkendte danske holdning er, at noten af 8. marts 1946 ("at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration") ikke udgør en aftale med Sovjetunionen og i øvrigt efter sit indhold kun tager sigte på overgangstiden, indtil genoprettelsen af normale forhold.

Tilføje, at den danske erklæring af 1961 ("der er kun danske styrker på Bornholm under dansk administration") ikke markerer nogen ændring i forhold hertil.

2) Udtale, at den danske regering derfor ikke kan dele den sovjetiske opfattelse, at det forhold, at Danmark efter en konkret afvejning har tilladt fremmede militærflys tilstedeværelse på Bornholm, skulle være i modstrid med de nævnte erklæringer.

3) Understrege, at skiftende danske regeringer som bekendt i praksis har anlagt en vis tilbageholdenhed, for så vidt angik fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm, men at dette ikke er begrundet i de nævnte ensidige danske erklæringer, men i den danske regerings ønske om at manifestere sin afspændingsvilje.

4) For så vidt angår den konkrete sag henvise til statsministerens svar i Folketinget den 15. f.m., der også dækker de principielle aspekter.

1054. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 16. marts 1984.³⁰⁴**6. Eventuelt.****a. Bornholm.**

Udenrigsministeren henviste til, at spørgsmålet om Bornholms status jo var særdeles vel belyst, og senest havde regeringen i Folketinget i anledning af en konkret sag besvaret en række spørgsmål desangående.

Udenrigsministeren så ingen grund til at gentage, hvad der allerede var sagt, men fandt det på den anden side naturligt her i nævnet kort at redegøre for en lille meningsudveksling, som man på det seneste havde haft med Sovjetunionen om sagen.

Den 24. februar var den danske ambassadør i Moskva blevet bedt om at komme op i det sovjetiske udenrigsministerium, hvor en afdelingschef med udgangspunkt i den konkrete sag om landings-tilladelserne mundtligt var fremkommet med en række af de velkendte sovjetiske synspunkter vedrørende Bornholm. Afdelingschefen havde særlig lagt vægt på, at den danske handlemåde efter sovjetisk opfattelse havde været i klar uoverensstemmelse med tilsagn, som Danmark havde givet ved notevekslingen i 1946 og senere i en erklæring i forbindelse med enhedskommandoens oprettelse i 1961.

Efter at have studeret de sovjetiske udtalelser – hvoraf den danske ambassadør havde fået overladt en uformel skriftlig version – havde Udenrigsministeriet fredag den 9. marts bedt den sovjetiske ambassadør komme til en samtale med departementschef Dyvig. Under denne samtale havde departementschefen fremført de danske synspunkter i overensstemmelse med, hvad statsministeren havde udtalt i Folketingets spørgetid den 15. februar. Fra dansk side havde man særlig lagt vægt på at understrege, at der ikke bestod nogen aftale eller særlig "forståelse" mellem Danmark og Sovjetunionen om Bornholms status, som Sovjetunionen kunne påberåbe sig. Når regeringen i praksis havde udvist og fortsat udviste en vis tilbageholdenhed, når det drejede sig om tilstedeværelsen af fremmede tropper på Bornholm, havde dette derfor ikke været begrundet i en sådan aftale eller "forståelse", men alene i regeringens ønske om at manifestere sin afspændingsvilje.

Fra dansk side havde man givet den sovjetiske ambassadør et uformelt papir med et resumé af de danske synspunkter.

Udenrigsministeren fandt det værd at bemærke, at man fra sovjetisk side ikke over for offentligheden havde tilkendegivet, at man havde rettet den nævnte henvendelse til den danske ambassadør, og man havde tilsyneladende ikke ønsket at skabe unødig blæst om sagen. Af samme grund havde man heller ikke fra dansk side ønsket at underrette offentligheden om den sovjetiske henvendelse – der i grunden ikke havde bragt noget nyt – men havde fundet det naturligt at give denne orientering om sagen her i nævnet.

1055. Referat af møde i Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg den 11. april 1984.³⁰⁵

Hans Henrik Bruun nævnte, at man over for den sovjetiske ambassadør havde redegjort for de danske synspunkter om Bornholms status (jfr. ref. 1. marts pkt. 2).³⁰⁶ Der havde ikke siden været nogen form for sovjetiske reaktioner.

³⁰⁴ UM 3.E.92/1984. – Referatet af udenrigsministerens redegørelse i nævnet er identisk med det skriftlige oplæg: Talepunkter. Møde i Det udenrigspolitiske Nævn fredag den 16. marts 1984. Dagsordenens pkt. 6: Eventuelt. Bornholm. – affattet af kontorchef H.H. Bruun, P.II. den 15. marts 1984. – UM 105.Dan.5/1.

³⁰⁵ UM 105.G.9.a. – Uddrag.

³⁰⁶ Udeladt her.

Forsvarsudvalget havde anmodet om at se sagens baggrundsmateriale fra 1946, hvilket var blevet afslået. Udenrigsministeriet havde samtidig åbnet mulighed for, at Det udenrigspolitiske Nævn kunne læse materialet i nævnssekretariatet.

[I foråret 1984 blev Nikolaj Jegorytjev hjemkaldt og afløst som sovjetisk ambassadør i København af ambassadør Mendelevitch. Tidligere kommitteret i Statsministeriet Henning Gottlieb har i sin erindringsbog bl.a. følgende bemærkning om sine samtaler med Mendelevitch:

“Foruden at tale om den strategiske magtbalance var ambassadør Mendelevitch en tid optaget af Bornholms status. Han ville hævde, at der fra den russiske rømning i 1946 bestod en egentlig dansk-russisk aftale om denne ø, hvad jeg bestemt bestred. Det blev mig aldrig klart, om dette var efter højere ordre, eller der blot var tale om en kaprice fra ambassadørens side.”³⁰⁷

1056. Referat af samtale den 3. juli 1984 mellem ambassadør Mendelevitch og departementschef Dyvig.³⁰⁸

Henvendelse fra den sovjetiske ambassadør:
Bornholms status.

Den sovjetiske ambassadør benyttede sin samtale med departementschef Dyvig d.d. i anden anledning til af egen drift at rejse et spørgsmål, som han selv betegnede som “a minor topic” vedrørende Bornholm, men som muligvis ikke ville blive anset for “minor” i Moskva. Han ville benytte sig af denne lejlighed til at rejse spørgsmålet i den form, han fandt hensigtsmæssig og indberette til Moskva herom, men måtte tilføje, at det ikke var udelukket, at han senere ville modtage instruktion om at rejse sagen i en stærkere form. Ambassadør Mendelevitch udtalte sig derefter som følger på grundlag af en forberedt taleseddel:

Den sovjetiske ambassade var blevet underrettet om, at en gruppe af NATO-officerer, som hører til NATO's “Bureau of Military Standardization” besøgte øen Bornholm den 28. juni 1984. De blev transporteret til Bornholm i et S 130 Hercules fly, og de inspicerede militære installationer på Bornholm. Det var ikke nødvendigt for ambassadøren at give en længere udtalelse i denne anledning. Fra dansk side var man klar over den symbolske betydning, som Bornholm havde for det dansk-sovjetiske samarbejde i krigens sidste tid. Fra sovjetisk side måtte man understrege, at en gradvis NATOisering ikke ville være nogen gavnlig udvikling, hverken for Danmark eller Sovjetunionen. På denne måde at gribe ind i noget, som er ukrænkeligt for Sovjetunionen, kunne efter sovjetisk opfattelse ikke anses for en positiv udvikling.

Departmentschef Dyvig mindede ambassadøren om, at han for nogle måneder siden havde haft en langvarig drøftelse med ambassadørens forgænger om Bornholm.³⁰⁹ Fra dansk side så man Bornholm som en landsdel ligesom andre. På grund af begivenhederne omkring Bornholm i krigens sidste tid og øens geografisk beliggenhed havde man som bekendt siden 1946 fra dansk side pålagt sig en vis tilbageholdenhed i militær henseende for ikke at skabe misforståelser hos vore naboer i Østersø-området. Men nu 40 år efter disse begivenheder burde man kunne tage lidt afslappet på spørgsmålet. Under ingen omstændigheder var man fra dansk side indstillet på at “militarisere” nogen del af landet. Derfor forventede man, at Sovjetunionen heller ikke ville være nervøs for en “militarisering” af Bornholm.

³⁰⁷ Henning Gottlieb: I kronens tjeneste. Politiske erindringer (2001). – Denne bog indeholder en indgående skildring af de sovjetiske diplomatiske funktionærer af forskellig rang og baggrund, som Gottlieb igennem årene havde kontakt med i København og i Moskva.

³⁰⁸ UM 5.D.30.a. – Referat dateret den 3. juli 1984 af kontorchef Vagn Egebjerg, P.IV.

³⁰⁹ den 9. marts 1984 (referat aftrykt ovenfor).

Hvad angik det specifikke spørgsmål, som ambassadøren havde rejst, erindrede departementschefen, at det var blevet drøftet, om denne gruppe kunne aflægge besøg i Danmark. Når sådanne besøg var på tale, ville man fra dansk side gerne lade alle landsdele indgå i besøgsaktiviteten, således at de pågældende kunne få et bredt indtryk af Danmark. Bornholms geografi og geologi var jo forskellig fra andre danske landsdele, og det var naturligt, at udlændinge gerne ville se alle landsdele.

Der ville fortsat blive taget stilling til militære besøg på Bornholm på en ansvarlig måde, og der var på ingen måde tale om en optrapning af sådanne besøg.

Ambassadør Mendelevitch takkede for denne reaktion. Han ville dog understrege en sondring mellem to aspekter. En ting var etableringen af militære danske installationer på Bornholm som en helt naturlig ting, og som Sovjetunionen selv sagt ikke havde nogen kommentarer til. En anden ting var tilstedeværelsen af militært personel fra andre lande, dvs. fra Danmarks NATO-allierede, på Bornholm.

Ambassadøren ville ikke lægge skjul på, at dette andet aspekt for Sovjetunionen frembød såvel et retligt som et følelsesmæssigt problem. Hvad det retlige problem angik, anlagde man fra dansk og sovjetisk side forskellige fortolkninger, som han ikke skulle komme ind på ved denne lejlighed. Om det følelsesmæssige problem ville han derimod sige, at det til næste år var 40-året for sejren over nazismen og fascismen. Man ville fra sovjetisk side gerne anmode om dansk samarbejde eller snarere om i fællesskab at mindes begivenhederne på Bornholm. Der findes 37 sovjetiske grave på øen, som med stor pietetsfølelse vedligeholdes af de danske myndigheder. Disse grave og hvad de betyder står det sovjetiske folks hjerter meget nær.

Imidlertid var ambassadøren bange for, at man om nogle dage i Pravda eller Izvestija ville kunne læse kommentarer, som gav udtryk for misnøje i spørgsmålet om Bornholm. Dette ville være beklageligt både for Danmark og for Sovjetunionen. Bornholm kunne og burde være et symbol på det sovjetisk-danske samarbejde ved krigens slutning, og dette symbol burde ikke kompromitteres. Han opfordrede til ikke at glemme det følelsesmæssige aspekt af dette problem.

Departementschefen udtalte, at man fra dansk side stedse havde vist respekt for de følelser, som ambassadøren havde givet udtryk for, men Bornholm er nu engang en dansk landsdel, som ikke behandles anderledes end andre danske landsdele.

1057. Notits P.II den 4. juli 1984.³¹⁰

NATO-besøg på Bornholm.

I anledning af, at den sovjetiske ambassadør under sin samtale med departementschef Dyvig den 3. juli 1984 havde nævnt, at en gruppe NATO-officerer den 28. juni 1984 havde besøgt Bornholm, har jeg taget kontakt med kontorchef Else Sørensen, Forsvarsministeriet, der beklagede, at Udenrigsministeriet ikke inden besøgets gennemførelse var blevet underrettet.

Umiddelbart kunne kontorchefen oplyse, at en gruppe NATO-officerer fra Norge, Holland, Belgien, Forbundsrepublikken, Italien, Grækenland og Frankrig, der udgjorde NATO Hawk Board of Directors fra Paris, den 28. juni 1984 havde aflagt besøg på Bornholm. Flyvningen var gennemført af et dansk Hercules-fly, der havde forladt Værløse den 28. juni kl. 08.15 og var vendt tilbage hertil samme dag kl. 18.00.

Kontorchefen havde ikke kendskab til antallet af deltagende officerer, om disse var i uniform, eller til programmet for besøget. Oplysninger herom vil blive søgt fremskaffet og videregivet til Udenrigsministeriet.

Den 4. juli 1984.

³¹⁰ UM 5.D.30.a. – Notits med continuation af ekspeditionssekretær Finn Abrahamsen.

Kontinuation

Fra Forsvarsministeriet er modtaget program for NATO Hawk Board of Directors' møde 26.-29. juni 1984, særskilt program for besøget på Bornholm den 28. juni, pressemeddelelse om Bornholm-besøget, to udklip af den bornholmske presse vedrørende besøget på øen samt flyveplan.

Det fremgår, at gruppen har besøgt Flyvestation Bornholm, hvor der blev givet en briefing om varslingsstationens udstyr og opgaver (hvilket også er nævnt i pressemeddelelsen). Der blev spist frokost på Almegård Kaserne, og eftermiddagen blev anvendt til sightseeing på Bornholm (bustur, hvor der blev givet orientering om Bornholms geografi, historie og erhvervsliv).

Den 5. juli 1984.

1058. Referat af møde i Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg den 5. november 1984.³¹¹

De selvpålagte begrænsninger vedrørende øvelser omkring Bornholm.

H.H. Bruun henviste til lempelserne sidste år, der jo ikke som sådan var notificeret udadtil (over for NATO). Til en konkret ansøgning for nylig om anløb i Rønne med en tysk øvelseseskadre havde det været svært at give afslag uden at kunne henvise til regelsættet, men alene til det almene politiske grundlag for begrænsningerne. Der kunne eventuelt vises fleksibilitet gennem 1) accept af anløb i kanten (tidsmæssigt) af en øvelse og/eller 2) ved defineringen af begrebet "øvelse". Et element kunne være, hvorledes modparten måtte betragte begivenhederne i relation til normalbilledet.

Garde oplyste, at Forsvarskommandoen i nogen henseende oplevede lempelserne som en stramning. Det kunne f.eks. ikke være hensigten at se på størrelsen af besætningerne og kræve opdeling af eskadren på flere havne, som det var sket i den konkrete sag.

Der fandt en drøftelse sted om afgrænsning mellem større beredskabsøvelser (med og uden "en fjende"), rene træningsaktiviteter og anløb i nærmest rekreativt øjemed.

Der var enighed om, at en del af ovennævnte tyske minestrygningseskadre kunne anløbe Rønne havn i ugen 5.-11. november, men at afgrænsningsspørgsmålet måtte tages op på længere sigt. Gottlieb fandt det væsentligt, at man forklarede tyskerne, hvilke grunde der lå bag afgørelsen.

Koch-Olsen nævnte Forsvarskommandoens anmodning om tilladelse til et amerikansk militær-orkesters besøg på Bornholm ultimo juni 1985 i forbindelse med et dyrskue, hvor Udenrigsministeriet havde tillagt det vægt, at man udnyttede muligheden for at vælge et dansk fly til transporten.

H.H. Bruun fandt, at problemet var mindre ved brug af dansk fly, fordi man ikke derved "udtømte" normalantallet af årlige landinger. Som bekendt havde de to flyvninger i 1984 (mod én i 1983) afstedkommet en del besvær med Sovjetunionen.

Gottlieb henledte opmærksomheden på regeringens beslutning om, at 40-året for befrielsen næste år – ej heller for så vidt angik Sovjetunionen omkring Bornholm – skulle give anledning til nævneværdig deltagelse fra de fire daværende allieredes side.

H.H. Bruun ville se, hvorvidt Udenrigsministeriets svar for så vidt angik anvendelsen af danske fly kunne omgøres.

³¹¹ UM 105.G.9.a. – Uddrag.

1059. Referat af møde i Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg den 7. december 1984.³¹²

Garde oplyste, at man fra USA havde modtaget en forespørgsel om muligheden af et fregatbesøg på Bornholm i maj. Samtidig uddelte Garde en oversigt over anløb på Bornholm i perioden 1980-84.

Bruun så umiddelbart ingen vanskeligheder ved et sådant besøg, men var enig med Gottlieb i, at sammenfaldet med befrielsesjubilæet måtte tages i betragtning.

1060. Land og Folk lørdag-søndag den 26.-27. januar 1985.³¹³Hemmeligt NATO-togt øst for Bornholm.

En britisk landgangsstyrke på 3.000 soldater blev under efterårets store NATO-øvelse i Danmark sejlet gennem Østersøen til en position øst for Bornholm. Under ekspeditionen simulerede et større antal kampfly fra Danmark og Vesttyskland angreb mod styrken. Den "fremskudte" øvelse blev under NATO's efterårsmanøvre holdt hemmelig, men NATO's enhedskommando erkendte torsdag efter flere timers overvejelse til Land og Folk, at ekspeditionen er gennemført. De 3.000 britiske soldater tilhører Royal Marines og blev under manøvren af NATO betegnet som en særlig "landgangsstyrke" til angreb på "fjendtlig kyst".

Det mørklagte togt ind i Østersøen blev gennemført den 12.-14. september under NATO-øvelsen Bold Gannet, der var den største militærmanøvre i Danmark siden NATO's oprettelse. Umiddelbart kan sejladsen med den 3.000 mand store angrebsstyrke ind i Østersøen ikke logisk placeres i NATO-øvelsens officielle forløb, der drejede sig om modtagelse af allierede forstærkninger til forsvar af Sjælland, Møn og Lolland-Falster.

Chefen for NATO's enhedskommando, general Rye Andersen, der var leder af Bold Gannet-øvelsen, beskriver til Land og Folk formålet med sejladsen som "at give deltagerne en fornemmelse af afstand før approach (ankomst, *sr*) til øvelsesområdet". Det var ikke blevet opnået, hvis man havde sejlet tropperne direkte fra indskibningen i København til Sydsjælland, og man har tidligere gennemført tilsvarende troppetransporter ind i Østersøen, forklarer NATO-chefen.

I enhedskommandoens pressecenter afviste oberstløjtnant O.P. Fromelt torsdag, at troppetransporten gennem Østersøen og rundt om Bornholm overhovedet havde fundet sted. Det ville have været "meget kritisk, for så kunne vi jo ikke gå i land, hvis der skete noget. Bornholm udelukkes altid fra NATO-øvelserne", understregede oberstløjtnanten.

NATO-pressecentret bekræftede imidlertid efter et par timers overvejelse, at ekspeditionen er gennemført.

Landgangsstyrke omkring Bornholm

NATO-planlæggere har i takt med indførelsen af nye doktriner om et "offensivt fremskudt forsvar" optrappet interessen for Bornholm, der siden 1946 har haft en særlig status uden adgang for fremmede tropper. Med den hemmeligholdte ekspedition i september 1984 har NATO signaleret sin appetit på øen i Østersøen og viljen til "fremskudt forsvar".

[...]

I NATO-pressecentret forklarer informationschef E.A. Alstrup, at den østlige udflugt var nødvendig, fordi tropperne "startede i blå rolle og skulle over i orange rolle" – som fjender. Det var imidlertid allerede sket, før styrken forlod København og kræver ikke længere tid, end det varer at udtale ordet "rød".

³¹² UM 105.G.9.a. – Uddrag.

³¹³ af Søren Rasmussen.

– Når vi ikke under øvelsen berettede om denne sejlads, er det sikkert, fordi vi ikke har fundet den af væsentlig interesse, foreslår E.A. Alstrup. Han understreger, at flådestyrken sejlede omkring Bornholm i internationalt farvand.

[...]

NATO har de seneste år optrappet sin militære aktivitet i Østersø-området.

Med krydstogtet gennem Østersøen og omkring Bornholm med landgangsenheder markerer NATO en yderligere skærpelse af den militære spænding i området. NATO-chef general Rye Andersen forklarer dog til Land og Folk, at “netop fordi det er et lavspændingsområde, er der jo ingen problemer i det”.

1061. Folketinget. Skriftligt besvarede spørgsmål. Spørgsmål nr. S 665 fra Jens Thoft (SF) til forsvarsminister Hans Engell (K) den 8. februar 1985.³¹⁴

“Kan ministeren bekræfte, at der i dagene 12.-14. september 1984 under NATO-øvelsen Bold Gannet blev afholdt en militær flådeøvelse med deltagelse af 3.000 soldater fra bl.a. Royal Marines i farvandet øst for Bornholm, og kan ministeren oplyse, om øvelser af denne type tidligere er foregået i dette farvand og i givet fald hvornår?”

Begrundelse

Bornholms aviser har i den sidste uges tid skrevet en del om denne flådeøvelse, efter at Land og Folk den 26.-27. januar 1985 bragte oplysningerne. Spørgeren ønsker derfor be- eller afkræftet oplysningerne i dagspressen, og såfremt ministeren kan bekræfte oplysningerne, ønsker spørgeren oplyst baggrunden for denne type øvelse i et farvand tæt ved Warszawapagten.

Ikke mindst når man tager det danske forsvars bekymringer over tilsvarende Warszawapagt-øvelser tæt ved danske kyststrækninger i betragtning, forekommer det lidet sandsynligt, at Danmark skulle acceptere lignende provokerende NATO-øvelser i et farvand så tæt ved Warszawapagten.

Forsvarsminister Hans Engells svar dateret den 15. februar 1985.

Under NATO-øvelsen Bold Gannet 1984 fandt en flådeøvelse sted i perioden 13.-15. september. Flådeøvelsen gennemførtes i Østersøen med deltagelse af engelske og danske orlogsfartøjer, et mindre antal chartrede civile skibe samt ca. 3.000 marineinfanterister fra bl.a. Royal Marines.

Flådestyrken foretog en omsejling af Bornholm i internationalt farvand inden den afsluttende landgang på Møn. Herved blev der skabt et tilstrækkeligt langt indløb mod de sjællandske kyster til, at det danske invasionsforsvar kunne øves i alle dets faser.

Øvelser af nogenlunde tilsvarende type og omfang er tidligere gennemført i 1981, 1982 og 1983.

1062. Artikel i det sovjetiske dagblad Krasnaja Zvezda den 4. maj 1985.³¹⁵

De kom som venner.

Den danske ø Bornholm kaldes ofte for “Østersøens perle”. Og det er da også rigtigt, at de små bakkedrag, de sandede klitter og de stille naturhavne, de hyggelige byer og landsbyer samt de velplejede marker giver øen en helt egen fremtræden. Men det er ikke så meget øens skønhed som dens geografiske beliggenhed, der giver adgang til kontrollen med en betydelig del af Østersøen, der altid har virket dragende på Danmarks fjender.

[...]

³¹⁴ Folketingets forhandlinger 1984-85, bd. V, sp. 6375-76.

³¹⁵ UM 5.D.30.a. – Indsendt til Udenrigsministeriet fra ambassaden i Moskva den 8. maj 1985 i ambassadens egen oversættelse til dansk. – Krasnaja Zvezda, “Røde Stjerne”, var de sovjetiske væbnede styrkers dagblad.

I disse majdage, dagene for 40-året for den store sejr, markerer den danske offentlighed sin respekt over for det sovjetiske folk og dets soldater, som bragte befrielse fra det fascistiske slaveri. Der er imidlertid visse kræfter i Danmark, som forsøger at trække glemselens slør hen over mindet om Sovjetunionens befriende mission, om den demonstration af Sovjetunionens gode vilje, som tilbagetrækningen af de sovjetiske styrker fra Bornholm var udtryk for.

Det er netop disse kræfter, der på trods af Danmarks nationale interesse har trukket landet ind i NATO, og stillet det dansk territorium til rådighed for NATO-strategerne, der ikke forsøger at skjule, at de har til hensigt at omdanne landet til et brohoved for aggression imod Sovjetunionen og de andre socialistiske lande. Den konstante tilstedeværelse af udenlandske tropper i Danmark, herunder også på Bornholm, er i klar modstrid med tidligere erklærede principper. Ifølge oplysninger fra den danske forsvarsminister Engell besøger flere end 150.000 NATO-soldater hvert år Danmark.

Også Bornholm forvandles til en fremskudt militærbase placeret tæt op ad Warszawapagt-landenes statsgrænser. Der er opstillet et system af radarstationer og elektroniske efterretningsstationer på øen. Presset af NATO's ledelse har den danske regering givet amerikanske og vesttyske spionfly tilladelse til at lande i lufthavnen tæt ved byen Rønne. I en kommentar til dette skridt har de danske kommunisters avis "Land og Folk" kaldt det for "en politisk provokation, hvis formål det er at åbne Bornholm for NATO-skibe og -fly".

"Østersøens perle" har på ny tiltrukket sig opmærksomhed fra de nye kandidater til verdensherredømmet. Ganske vist regnes de denne gang for at være Danmarks allierede. Men det er kendt fra historien, at visse af Danmarks allierede er gået hen og blevet dets værste fjender. Og hvad det har ført til, er også velkendt.

Kaptajn af 2. grad
V. Kuzarj

[Sovjetisk besøg på Bornholm i maj 1985 i anledning af 40-års jubilæet for Bornholms befrielse.³¹⁶

Torsdag aften den 9. maj 1985 optrådte det sovjetiske sang- og danseensemble "Den lille Gnist" i Rønne Idrætshal i anledning af 40-året for befrielsen. De 65 dansere og sangere imponerede alle tilskuerne med deres optræden, og ikke mindst ensembles flotte folkedragter gjorde et stort indtryk. Ensemblet var med på det sovjetiske krydstogtskib "Maria Jermolova", der var kommet sejlen til Rønne Havn for at være med til at fejre 40-årsjubilæet for den sovjetiske befrielse af Bornholm.

Fredag den 10. maj 1985 modtog borgmester Schou på rådhuset i Rønne en delegation fra det sovjetiske krydstogtskib "Maria Jermolova". Blandt gæsterne var også den sovjetiske ambassadør i København, Lev Mendelevitch og hans forgænger som ambassadør, viceminister Nikolaj Jegorytjev. Borgmester Schou overrakte en gave og en hilsen til deres hjemby til de to tilstedeværende repræsentanter for Rønnes russiske venskabsby, Vysjnij Volotjok, som til gengæld forærede borgmesteren en stor, flot vase til minde om det sovjetiske besøg. Efter receptionen var der kransenedlæggelse ved den nye mindesten i Rådhushaven, hvorefter gæsterne tog videre til Nexø, hvor de i Nexø Lystskov så busten af Martin Andersen Nexø og forfatterens barndomshjem i Nexø. Om aftenen var der reception på det sovjetiske skib med optræden af dansetruppen "Den lille Gnist", og omkring midnat afsejlede skibet med de ca. 200 ferierende russere fra Bornholm.

Lørdag den 11. maj 1985 kom et af verdens største sejlskibe, det sovjetiske skoleskib "Kruzenshtern" til Rønne Havn for at aflægge et to-dages besøg i anledning af 40-års jubilæet for russernes landgang på Bornholm og Bornholms befrielse. Skibet blev ved kajen modtaget af borgmester Johs. Schou og havneudvalget med musik af Rønne Byorkester. Det sovjetiske skoleskib med 168 elever og en fast besætning på 70 mand var åbent for alle interesserede både lørdag og søndag. Under opholdet i Rønne blev der spillet venskabskampe, om lørdagen i Rønne Idrætshal og om søndagen en fodboldkamp på Knudsker stadion Syd, hvor de lokale mødte et hold fra skibet. Skibets orkester underholdt ved denne lejlighed.]

³¹⁶ Resumé af reportager i Bornholms Tidende den 10. og 11. maj 1985.

1063. Referat af samtale den 11. juni 1985 mellem den sovjetiske ambassadør i København og departementschef Dyvig, Udenrigsministeriet.³¹⁷

[...]

For det andet opregnede ambassadøren fire eksempler på militære aktiviteter omkring Bornholm, jfr. vedlagte liste, som ambassadør Mendelevitch understregede var et helt uformelt papir.

Jeg forklarede ambassadør Mendelevitch, at de pågældende tilfælde lå helt inden for rammerne af vor opfattelse af militær aktivitet omkring Bornholm. Jeg føjede til, at det ville vække betydelig opsigt, hvis ambassadøren på baggrund af de nylige mindehøjtideligheder³¹⁸ på Bornholm, som han tidligere havde lovprist, nu ville rejse en sag på det foreliggende grundlag. Det ville for os være helt uforståeligt.

Ambassadøren opholdt sig specielt ved de tyske krigsskibe og det amerikanske militærorkester. Med hensyn til det første sagde jeg, at Udenrigsministeriet havde været involveret i sagen og ikke havde set noget til hinder for, at disse skibe opankrede i læ af Bornholm efter at have deltaget i en øvelse i Østersøen. Med hensyn til det amerikanske militærorkester var det mig helt uforståeligt, at man fra sovjetisk side skulle have noget imod, at dette i al åbenhed var med til at underholde et stort bornholmsk publikum, som havde lagt vægt på at høre det amerikanske militærorkester. Jeg gik bestemt ud fra, at ambassadøren ikke ville vende tilbage til denne sag.

Ambassadør Mendelevitch sluttede med at sige, at det ved hans afrejse hertil var blevet pålagt ham at følge udviklingen omkring Bornholm nøje, men at han omhyggeligt havde lyttet til mine bemærkninger. Han kunne selvfølgelig ikke forudse reaktionen i Moskva, men han ville nu indberette mine bemærkninger, som havde bidraget til at forklare ham situationen.

Bilag: Den sovjetiske ambassadørs liste.

1.-2.06.85 11 missilbåde, baseringsskib samt forsyningsskib af BRD's marine har været på anker på tværs af Øster Sømarken.

6. juni Norges forsvarschef, general F.B. Bull-Hansen har været på Bornholm på én-dags officielt besøg.

8.-10. juni d.å. tre patruljebåde af svenske marine har været i Rønne havn på uofficielt besøg.

29.-30. juni d.å. ville militærorkester af USA's luftvåben i Europa være på Bornholm (permanent udstationeret i BRD).

[Det amerikanske U.S. Air Force Bands gæstespil og besøg på Bornholm fra torsdag den 27. til søndag den 30. juni 1985]

[Torsdag formiddag den 27. juni 1985 ankom det amerikanske U.S. Air Force Band til Rønne lufthavn i eget fly. Orkestret, der blev stiftet i 1944 af den navnkundige Glenn Miller, spillede om fredagen på Almegårds Kaserne og på dyrskuet i Almindingen om lørdagen og søndagen. Ifølge Bornholms Tidendes referat "serverede bandet i den mest elegante Glenn Miller-stil det ene pragtfulde musikstykke efter det andet med knagende dygtige solister – både på instrumenter og i sang – på en let og charmerende måde, så publikum klappede med i takt. Lette og inciterende rytmer prægede koncerten, og disse top-professionelle musikere viste, at de mestrer alle genrer inden for Glenn Millers kendte og elegante stil. Det er uden tvivl det bedste militær-orkester, der endnu har besøgt Bornholm, og deres musik var helt i top."]³¹⁹

³¹⁷ UM 5.D.30.a. – Referatet er dateret den 12. juni 1985.

³¹⁸ I anledning af 40-årsdagen for Tysklands kapitulation og Danmarks befrielse.

³¹⁹ Bornholms Tidende mandag den 1. juli 1985: – Publikum gyngede i takt.

US-soldater for fuld musik på Bornholm

For blot tre år siden skabte det stort postyr, at et amerikansk militærorkester var inviteret til Bornholm. Daværende forsvarsminister Poul Søgaard frarådede det under henvisning til aftalen fra 1946 mellem Danmark og Sovjetunionen om ikke at tillade fremmede militærstyrker på Bornholm. Men i år skal det åbenbart gennemføres. I morgen ankommer militærorkesteret US Air Force Band i et amerikansk militærfly til Bornholm for at underholde ved et dyrskue – inden de skal videre til det årlige Rebild-arrangement.

Når dyrskuet i Almindingen på Bornholm starter på fredag er der inviteret til “folkefest for land og by”, fremgår det bl.a. af annoncer i de lokale aviser. Et af indslagene i denne folkefest leveres af militærorkestret US Air Force Band.

For tre år siden besluttede daværende forsvarsminister Poul Søgaard efter en voldsom debat i medierne at fraråde, at det amerikanske orkester blev inviteret. Poul Søgaard henviste til den aftale, som blev indgået i 1946 mellem Danmark og Sovjetunionen, da den røde hær trak sig tilbage fra Bornholm, om ikke at tillade fremmede militærstyrker på øen.

Men nu har Bornholms Landøkonomiske Forening, som står for dyrskuet, inviteret det omtalte militærorkester.

Heiberg-Jürgensen, som er oberst og kommandant på Bornholm, bekræfter over for Land og Folk, at militæret er vært for det 30-40 mand store militærorkester.

– Sagen for tre år siden var en stor misforståelse. Nogen kunne jo få det indtryk, at Bornholm ikke var rigtigt medlem af NATO, siger obersten til Land og Folk. Han mener ikke, at der er tale om at overtræde “nogen som helst form for aftale, bare fordi orkestret tilfældigvis er i uniform”.

– For kort tid siden havde vi da et russisk orkester til at spille herovre, siger obersten.

– Tænker du på kadetterne på det sovjetiske skoleskib, som var her i forbindelse med 40-års dagen?

– Ja, de spillede da vist også musik, siger obersten.

– Men det var jo ikke et militærorkester.

– Der er vist ikke megen forskel i et diktatorsystem. Altså på om noget er statsligt eller militært, mener Heiberg-Jürgensen.

– Er det så for at råde bod på det, at det amerikanske orkester er inviteret?

– Det kan man godt sige. Det var som sagt en meget uheldig udvikling sagen tog sidst. Og nu skal orkestret jo alligevel spille i Rebild den 4. juli, siger obersten.

Tidligere forsvarsminister Poul Søgaard siger til Land og Folk, at han sidst frarådede besøget af det militære orkester under henvisning til “den gentleman-agreement, som i sin tid blev indgået. Men dengang havde der jo heller ikke været fremmede militærmaskiner på Bornholm”.

– Og det var jo det, sagen dengang drejede sig om, og i virkeligheden ikke om et militær-orkester. For det er der vel ingen, der vil gøre ad. Så på en måde var det en lidt latterlig sag, som blev blæst op til at være en god historie i aviserne, siger Poul Søgaard.

1065. Folketinget. Skriftligt besvarede spørgsmål. Spørgsmål nr. S 1362 fra K. Albrechtsen (VS) til forsvarsminister Hans Engell den 27. juni 1985.³²¹

“Hvad foretager ministeren i anledning af oplysningerne om fremmede militærstyrkers tilstedeværelse på Bornholm den 27. juni 1985?”

Begrundelse

Ifølge Land og Folk den 26. juni 1985 vil et amerikansk militærfly den 27. juni 1985 landsætte et militærorkester på Bornholm, hvortil det er inviteret af Bornholms landøkonomiske forening.

Det er ikke længere siden end februar 1984, at fremmede militærfly (et amerikansk og et vesttysk) landede på Bornholm i strid med den gamle aftale – eller gentleman's agreement – mellem

³²⁰ af Gerda Kristensen.

³²¹ Folketingets forhandlinger 1984-85, bd. VIII, sp. 11640-41.

Danmark og Sovjet fra 1946 om ikke at tillade fremmede militærstyrker på Bornholm og i strid med bestræbelserne for at fastholde Bornholm som et lavspændingsområde.

I februar søgte ministeren at forklare sagen med aktiviteter i forbindelse med en havundersøgelse af rent civil karakter, mens daværende forsvarsminister Poul Søgaard for tre år siden frarådede et besøg på Bornholm af et amerikansk militærorkester.

Men nu synes tilstedeværelsen af fremmede militære enheder på Bornholm altså at skulle blive en stadig tilbagevendende begivenhed, hvis der ikke snart bliver grebet ind.

Ministeren bør gøre det klart, at det ikke er hensigten, at Bornholm fremover skal modtage besøg af fremmede militære enheder.

Forsvarsminister Hans Engells svar dateret den 4. juli 1985.

Som det fremgår af mit svar af 16. februar 1984 på spørgsmål nr. S 52, findes der ingen aftale mellem Danmark og Sovjetunionen om, at der ikke må være fremmede tropper på Bornholm.

Spørgsmål om udenlandske militære besøg i Danmark er et rent dansk anliggende, som afgøres ud fra en konkret vurdering i hver enkelt sag, således som det også er sket i det foreliggende tilfælde, hvor et amerikansk militærorkester har fået tilladelse til at besøge Bornholm efter invitation fra Bornholms landøkonomiske Forening.

1066. Ledende artikel i Jyllands-Posten den 29. juni 1985.³²²

Trompetstød fra Bornholm

Det er en god og beroligende nyhed, at et amerikansk militærorkester i disse dage er i stand til at give friluftskoncerter på Bornholm, inden samme orkester den 4. juli skal medvirke ved Rebild-festen.

Noget sådant burde naturligvis være en selvfølge, men det har ikke hidtil været tilfældet.

Ængstelige danske regeringer har af misforstået hensynsfuldhed over for Sovjetunionen ment, at det ikke kunne gå an, at udenlandsk militærmusik lød på klippeøen i Østersøen. Man frygtede, at det ville skurre for slemt i russiske øren.

Da spørgsmålet sidste gang var på tale, forbød daværende forsvarsminister Poul Søgaard den amerikanske militærmusik med henvisning til, at "Bornholm ikke rigtigt er medlem af NATO". Denne fadæse gjorde han dog hurtigt god igen ved i en erklæring at understrege, at "Bornholm er ligesom enhver anden del af det danske rige og uden begrænsninger omfattet af NATO-samarbejdet".

Forvirringen omkring Bornholms status skyldes, at Sovjetunionen ihærdigt gennem årene har forsøgt at forvrænge indholdet i en note, som den danske regering i foråret 1946 tilstillede den sovjetiske regering, og hvori det hed, at "Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration."

Den pågældende note blev udformet i forbindelse med ophøret på den sovjetiske besættelse af Bornholm og tager – som det klart og umisforståeligt fremgår af teksten – udtrykkelig kun sigte på den øjeblikkelige situation i forbindelse med en genetablering af dansk administration på øen. Ikke desto mindre har Sovjetunionen konstant forsøgt at give det udseende af, at der var tale om en aftale mellem Sovjetunionen og Danmark, der i al evighed forbød tilstedeværelsen af fremmede tropper i denne del af kongeriget.

Sagen er ikke blevet bedre af, at adskillige danske politikere og andre er hoppet på den sovjetiske limpind og ligeledes taler om en "aftale", der angiveligt skulle indebære særstatus for Bornholm.

Det er urovækkende, at folk, der skulle virke som nationens vejledere, i virkeligheden kolporterer sovjetisk misinformation. Hverken bornholmerne eller de øvrige danskere kan være tjent med, at landet opdeles i sektioner, hvor der gælder forskellige regler for forsvaret af landets sikkerhed.

³²² Aftrykt i Bornholms Tidende mandag den 1. juli 1985 i rubrikken: Af dagens debat, – under overskriften: Blæs dem et stykke.

Lad os sammen med de amerikanske militærmusikere blæse dem en lang march. Og lad os håbe, at trompetstødene kan høres helt ind i Kreml. Bornholm er så fuldgod en del af kongeriget Danmark som Sjælland og de øvrige øer.

1067. Referat af samtale den 30. juli 1985 mellem Udenrigsministeriets direktør, Otto Møller, og den sovjetiske ambassadør i København.³²³

Samtale med den sovjetiske
ambassadør den 30. juli 1985.

Under en samtale i dag, som den russiske ambassadør³²⁴ havde bedt om vedrørende den sovjetiske viceudenrigsminister Maltsevs kommende besøg, rejste ambassadøren spørgsmålet om militære aktiviteter på og omkring Bornholm. Han havde drøftet spørgsmålet med Moskva, som ifølge ambassadøren i nogen tid med nogen uro havde været opmærksom på en stigende militær aktivitet, ikke mindst fra vesttysk side i form af ubåde i området. Moskva havde undladt at give ambassadøren en formel instruktion om at gøre indsigelser, men havde autoriseret ham til på den måde, han fandt mest hensigtsmæssig, at tage sagen op med danske myndigheder.

Det var på denne baggrund, at han rejste spørgsmålet over for mig. Der ville formentlig ikke være nogen mulighed for, at Sovjetunionen og Danmark kunne blive enige om fortolkningen af aftalen fra 1946 indgået i forbindelse med, at de sovjetiske tropper forlod Bornholm. Han håbede imidlertid, at man fra dansk side var opmærksom på, hvor sensibelt spørgsmålet var for Sovjetunionen, og at en provokerende dansk holdning i dette spørgsmål kunne medføre reaktioner fra sovjetisk side, som ville være udtryk for, at det dansk-sovjetiske forhold var blevet stærkt belastet.

Jeg svarede ham, at for Danmark var udgangspunktet, at Bornholm udgjorde en integreret del af Kongeriget og ikke udskilte sig fra øvrige dele af landet. Det betød, at der på Bornholm var militær aktivitet, der havde sit udspring dels i danske forsvarsstyrker, dels i andre nationers militære styrker i overensstemmelse med vort medlemskab af NATO. Når dette var sagt, ville jeg gerne tilføje, at den danske regering ønskede, at den militære aktivitet ikke udfoldedes på en sådan måde, at den kunne betegnes som provokerende. I øvrigt understregede jeg, at spørgsmålet om Bornholm var yderst sensibelt i Danmark, og jeg kunne garantere ham, at hvis man fra sovjetisk side f.eks. ville gøre indsigelse mod et amerikansk militærorkestres optræden på Bornholm, ville de sovjetiske myndigheder løbe en stor risiko for at gøre sig til grin. Spørgsmålet var så sensibelt, at det var min personlige opfattelse, at hvis Sovjetunionen med udgangspunkt i den militære aktivitet, der fandt sted, ville gøre officiel indsigelse, ville det kunne føre til, at den danske offentlighed ville reagere med et krav om at stå fast, uanset om dette ville indebære, at de positive tendenser i forholdet mellem Danmark og Sovjetunionen blev bragt til ophør.

Hr. Mendelevitch anmodede om, at jeg ville orientere udenrigsministeren og statsministeren om denne henvendelse, som han betegnede som stilfærdigt diplomati, idet han af mine udtalelser udledte, at der både på sovjetisk og dansk side var forståelse for spørgsmålets ømtålelige karakter. For sit eget vedkommende håbede han, at forholdene omkring Bornholm kunne tilrettelægges i overensstemmelse med hidtidige traditioner. Jeg rundede samtalen af med at understrege vor forståelse for den sovjetiske interesse i dette spørgsmål, men at det for os var afgørende, at Bornholm var en integreret del af Kongeriget, og at der som følge deraf fandt danske og NATO-militære aktiviteter sted.

³²³ UM 5.D.30.a. – Referatet, dateret den 30. juli 1985, er af direktør Møller. Påtegning af direktør Møller: – 1) Kopi sendt Statsministeriet. – 2) Bedes vist udenrigsministeren ved dennes tilbagekomst fra ferie.

³²⁴ Mendelevitch.

1068. Folketinget. Skriftligt besvarede spørgsmål. Spørgsmål nr. S 1677 stillet den 2. september 1985 af Jens Thoft (SF) til forsvarsminister Hans Engell (K).³²⁵

“Vil ministeren oplyse, hvorledes de forventede Warszawapagtreaktioner vil være på det stærkt stigende antal NATO-landgangsovelser i Østersøen på kyststrækninger, der ligner de polske, østtyske og sovjetiske? Mener ministeren, at disse reaktioner kan øge Danmarks sikkerhed, og kan ministeren oplyse, hvorvidt “Botany Bay”-øvelsen, der starter den 2. september 1985, vil medføre tilstedeværelse af allierede tropper, skibe eller fly på Bornholm?”

Begrundelse

Mandag den 2. september 1985 starter endnu en NATO-øvelse “Botany Bay” i danske farvande. Øvelsen afsluttes ifølge dagspressen med en større landgangsovelse i Østersøen på sydvendte danske kyststrækninger med udgangspunkt i farvandet omkring Bornholm og med deltagelse af landgangsfartøjer og amfibiebåde fra en lang række NATO-lande. På baggrund af det danske forsvars ofte udtalte bekymringer over ganske tilsvarende Warszawapagtøvelser med “landgang på polske og østtyske kyststrækninger, der ligner de danske kyststrækninger i Østersøområdet,” og det danske forsvars udtalte bekymring for den “forværring af normalbilledet” og den “formindskelse af varslingstiden”, sådanne øvelser betyder, forekommer det spørgeren helt uforståeligt, at Danmark på denne måde bidrager til optrapning af spændingen mellem Øst og Vest. Såfremt de danske bekymringer over Warszawapagtøvelserne er andet end propaganda, må ganske tilsvarende NATO-øvelser i Østersøområdet vække tilsvarende bekymring hos beslutningstagerne i Warszawapagten. Resultatet bliver efter spørgerens opfattelse en militarisering af Østersøområdet, som er direkte til skade for danske sikkerhedsinteresser.

Forsvarsminister Engells svar dateret den 9. september 1985.

“Som jeg oplyste i mit skriftlige svar i Folketinget den 26. april 1985 på spørgsmål S 1062³²⁶ og den 15. februar 1985 på spørgsmål S 665, har der i forbindelse med større øvelser på dansk område lejlighedsvis været allierede landgangsskibe i Østersøen. Der er imidlertid ikke, som det er anført i dette spørgsmål, sket en forøgelse af antallet af NATO-landgangsovelser i Østersøen.

Den del af “Botany Bay”-øvelsen, der finder sted i Østersøen, omfatter kun danske og tyske flåde- og flystyrker. Der vil ikke finde landgang sted, og der er ikke planlagt tilstedeværelse af allierede tropper, skibe eller fly på Bornholm.

I forbindelse med afviklingen af “Botany Bay”-øvelsen forventes Warszawapagtreaktionerne, som det har været tilfældet ved tidligere øvelser af samme karakter i dette område, at omfatte en forøget overvågning nær øvelsesområderne. Herved vil man kunne overbevise sig om, at “Botany Bay” er en rent defensiv øvelse, hvor det maritime forsvar af dansk område indøves med tyske flåde- og flystyrker.

Ved at overvåge øvelsen vil Warszawapagtlandene forhåbentlig samtidig få det indtryk, at Danmark sammen med NATO har evnen og viljen til at forsvare landet mod bl.a. de offensive amfibiestyrker, der til stadighed befinder sig i Østersøen.

1069. Referat af møde i Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalg den 4. september 1985.³²⁷

[...]

d) Gottlieb orienterede om den russiske ambassadørs ønske om en samtale på højt politisk niveau vedrørende Bornholm. Det syntes, som om der nu var ro om sagen.

³²⁵ Folketingets forhandlinger 1985-86, bd. VIII, sp. 12042-43.

³²⁶ Ikke aftrykt.

³²⁷ UM 105.G.9.a. – Uddrag.

1070. Referat af møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 1. november 1988.³²⁸

[...]

b. Amerikansk flådebesøg i Rønne.

Forsvarsministeren oplyste, at det amerikanske orlogsfartøj USS Saginaw havde anløbet Rønne i perioden 28. september – 2. oktober i år. Orlogsfartøjet, der var af typen LST – Landing Ship Tank – havde medført en besætning på 260 mand samt 204 marineinfanterister, i alt 464 mand. Den amerikanske anmodning om tilladelse til anløbet var blevet modtaget af de danske myndigheder den 18. august 1988. Forsvarsministeren kunne for fuldstændighedens skyld oplyse, at der i nævnte anmodning havde været søgt om tilladelse for anløb af Rønne af USS Boulder, ligeledes af typen LST. Som følge af maskinskade på dette fartøj var ansøgningen fra amerikansk side blevet ændret til at omfatte USS Saginaw. Tilladelse til anløbet var blevet meddelt på baggrund af en konkret vurdering af ansøgningen og under anvendelse af sædvanlige procedureregler, som bl.a. indebar høring af Udenrigsministeriet.

Forsvarsministeren fandt grund til at pointere, at Bornholm udgjorde en integreret del af det danske rige på lige fod med enhver anden landsdel uden begrænsninger af nogen art. Ansøgninger vedrørende militære aktiviteter på og omkring Bornholm afgjordes ud fra en konkret vurdering i hvert enkelt tilfælde. De danske myndigheder havde imidlertid i den konkrete stillingtagen fra sag til sag i praksis udvist en større tilbageholdenhed end i resten af landet med hensyn til lejlighedsvis tilladelser til fremmede styrkers tilstedeværelse samt øvelsesaktivitet omkring Bornholm.

Det var fortsat den danske regerings opfattelse, at en sådan tilbageholdenhed skulle udvises. Denne tilbageholdenhed kunne imidlertid ikke tages som udtryk for, at Bornholm – modsat den øvrige del af Danmark – generelt skulle afskæres fra at modtage besøg i naturligt omfang af fremmede orlogsfartøjer, herunder allierede skibe. Bornholm havde da også modtaget flådebesøg fra Sverige samt fra andre NATO-lande, herunder Storbritannien, Holland og især Vesttyskland. Det havde i øvrigt heller ikke været første gang, amerikanske skibe havde besøgt Bornholm. Det var regeringens opfattelse, at det amerikanske flådebesøg, som måtte betragtes som en helt naturlig del af de venskabelige forbindelser mellem USA og Danmark, ikke var noget brud på den hidtidige tilbageholdenhedspolitik.

Ole Espersen takkede for forsvarsministerens redegørelse, og han kunne bekræfte oplysningerne om antallet af besætningsmedlemmer, som havde været på et endog meget vellykket besøg i Rønne. Der var ikke tale om, at man fra bornholmsk side beklagede sig herover. Mange følte imidlertid, at der var tale om et brud med tidligere praksis, hvilket det altså ifølge forsvarsministeren ikke var. Ole Espersen ville gerne spørge, om det var første gang, et amerikansk flådefartøj besøgte Bornholm, om end man selvfølgelig ikke burde skelne mellem NATO-enheder. Her var der desuden tale om et stort landgangsfartøj, og man kunne spørge, om man ikke fra dansk side svækkede argumentationen, når man jo nu engang ikke brød sig så meget om de sovjetiske landgangsfartøjers tilstedeværelse i Østersøen.

Pelle Voigt fandt spørgsmålet interessant og efterlyste et notat om den praksis, der i denne henseende var anlagt fra dansk side, og som forekom noget uklar. Han henviste i den forbindelse til, at en tidligere forsvarsminister havde nægtet et amerikansk militærorkester tilladelse til at spille på Bornholm. Det var klart, at der var sket en vis udvikling i praksis mellem dengang og nu. Hvor bevægede man sig hen?

Forsvarsministeren bemærkede, at disse spørgsmål i det allervæsentligste var et udenrigsministerielt emne, og da forsvarsministeren plejede at udtrykke sig forsigtigt, ønskede han ikke at gå længere ind i disse forhold. Han kunne imidlertid bekræfte, at der havde været ét tidligere tilfælde af et amerikansk flådebesøg på Bornholm efter dansk indtræden i NATO. Forsvarsministeren var

328 UM 3.E.92. – Referat dateret den 7. november 1988.

imidlertid ikke i stand til at redegøre for udviklingen af praksis på området, men kunne dog konstatere, at et forbud mod militærorkestre ikke længere var aktuelt. Der var i hvert fald givet tilladelse siden.

Udenrigsministeren sagde til Pelle Voigt, at et notat om denne sag ville indeholde én sætning, nemlig at Bornholm var en integreret del af det danske rige. Bornholm havde ingen særlig status. Man burde imidlertid være meget tilbageholdende med at sætte denne praksis på papir. Der var tale om en uformel ordning, og fra sovjetisk side forsøgte man hele tiden at presse Danmark ved at henvise til særlige forhold og en aftale indgået i 1946 i forbindelse med tilbagetrækningen af sovjetiske styrker fra Bornholm. En sådan eksisterede imidlertid ikke. Sovjetunionen havde i øvrigt bragt det konkrete besøg på bane i en samtale på lavt niveau mellem den herværende sovjetiske ambassade og Udenrigsministeriet. Der blev ikke overgivet noget papir, dvs. noter eller lignende, og der var på ingen måde tale om en indsigelse endsige formel protest i anledning af besøget. Fra sovjetisk side ønskede man alene at gøre opmærksom på, at man med en vis bekymring havde bemærket anløbet. Sovjetunionen havde fået det svar, at der ikke gjaldt nogen særlig status for Bornholm, men at Bornholm var en integreret del af det danske rige. Henvendelsen gav i øvrigt anledning til at understrege vigtigheden af, at man fra tid til anden fra dansk side – inden for den tilbageholdenhed, som forsvarsministeren havde henvist til – demonstrerede, at der ikke gjaldt særlige regler for Bornholm.

Ole Espersen var enig med udenrigsministeren i, at man ikke havde brug for i notatform at fastslå, at grundloven også gjaldt for Bornholm. Det ville imidlertid være interessant, om nævnet kunne få oplyst, og om man eventuelt kunne offentliggøre, hvilke flådefartøjer der havde været på besøg på Bornholm de sidste fem år. Mange var, som han havde anført, af den opfattelse, at der her var tale om noget nyt, og han henviste i den forbindelse til dagbladet "Bornholmeren".

Udenrigsministeren advarede mod en særlig opgørelse over flådebesøg på Bornholm, da en sådan opgørelse kunne opfattes som en anerkendelse af, at der skulle være tillagt Bornholm en særlig status. Det kunne overvejes, om man kunne udarbejde en generel oversigt over flådebesøg, hvoraf man så, hvis man ville, kunne læse tallene for Bornholm. Det lå imidlertid fast, at man fra dansk side bestemt ingen interesse havde i at udskille Bornholm som noget særligt.

Gert Petersen fandt heller ikke, at der var behov for et notat, men mente, at der kunne være behov for en drøftelse i nævnet af disse forhold, som, så vidt han kunne se, indebar en indre modsætning. På den ene side fastholdt man, at Bornholm var en del af Danmark, og at man derfor ikke ville anerkende nogen særstatus, og på den anden side anlagde man fra dansk side, ikke officielt men på egen hånd, en vis tilbageholdenhed, når det gjaldt Bornholm. Det kunne derfor være interessant at få sagen nærmere belyst, og det var ikke gjort med generelle konstateringer, da Danmark var gået fra på et tidspunkt ikke at acceptere et militærorkester på Bornholm til at acceptere et militærorkester og til nu at acceptere en hel landgangsbåd. Det måtte Gert Petersen da kalde en udvikling. Han efterlyste derfor nærmere oplysninger om, hvornår det sidste amerikanske flådebesøg fandt sted. En historisk undersøgelse ville formentlig vise, at der var tale om en dansk praksis, som ændrede sig med skiftende regeringer og måske også med skiftende verdenssituationer.

Pelle Voigt anførte, at det var ligegyldigt, om man modtog et notat, men at en mundtlig redegørelse ville være interessant. I øvrigt ville han spørge, hvad der efter tilladelsen til et besøg af det amerikanske landgangsfartøj var tilbage af en dansk tilbageholdenhed i forholdet til Bornholm. Når man tillod det amerikanske marinekorps, som ifølge egne udtalelser altid medbragte kernevåben, og som måtte betegnes som det allermest offensive element af det amerikanske militær, at komme til Bornholm, måtte man spørge, hvor grænsen så lå, og hvad det næste ville blive – måske en armada af B-52 bombemaskiner.

Anker Jørgensen troede ikke på hensigtsmæssigheden af et notat. Der var ikke og burde ikke være helt faste regler. Han fandt imidlertid, at man måtte skelne mellem, om der var tale om rene rutineflådebesøg, eller om man, som udenrigsministeren havde talt om, anvendte flådebesøg som led i en demonstrationspolitik, idet man måtte holde sig for øje, at sådanne demonstrationer kunne

virke som en optrapning i en situation, som ellers var præget af afspænding. Hvis det sidste var tilfældet, måtte det give anledning til store betænkeligheder.

Udenrigsministeren var enig med Anker Jørgensen i, at man ikke burde fastsætte faste regler i disse spørgsmål, da en sådan regelfastlæggelse ville føre til en diskussion om sagen, som ville munde ud i, at man enten måtte fastslå, at Bornholm havde en særlig status, eller måtte undlade at have nogen regler overhovedet. Ingen af delene var tilfredsstillende.

Udenrigsministeren var endvidere enig i, at det netop var hensigten at undgå en optrapning, og at det var derfor, Udenrigsministeriet altid blev hørt i disse sager. Sådanne flådebesøg fandt sted inden for rammerne af venskabsbesøg i forbindelse med manøvrer, hvor de allierede enheder fik lejlighed til at møde lokalbefolkningen. Det, der var kriteriet, var, at man ikke ønskede større flådeenheder ved Bornholm. Deri lå begrænsningen.

1071. Folketinget. Skriftligt besvarede spørgsmål. Spørgsmål nr. S 196 stillet den 16. april 1998 af Peter Skaarup (DF) til udenrigsminister Niels Helveg Petersen (R).³²⁹

“Kan ministeren bekræfte, at den aftale med Rusland om forbudet mod tilstedeværelsen af amerikanske militærfolk, som i sin tid blandt andet hindrede et amerikansk militærorkester i at underholde på Bornholm efter et Rebild-arrangement, ikke længere eksisterer?”

Udenrigsminister Niels Helveg Petersens svar dateret den 28. april 1998.

Der eksisterer ikke, og har aldrig eksisteret, en aftale mellem Danmark og Rusland/det tidligere Sovjetunionen om fremmede nationers soldaters adgang til Bornholm.

Afslutningen på den kolde krig har grundlæggende ændret de sikkerhedspolitiske forhold i Østersøregionen. Skiftende danske regeringer har stedse lagt vægt på at bidrage til afspændingen i denne del af Europa. Dette er i tidens løb kommet til udtryk på forskellig måde, herunder gennem begrænsninger på den militære aktivitet i konkrete situationer.

Det siger sig selv, at den danske politik med henblik på at fremme sikkerhed og samarbejde i regionen tager udgangspunkt i de senere års sikkerhedspolitiske udvikling.

1072. Folketinget. Skriftligt besvarede spørgsmål. Spørgsmål nr. S 707 stillet den 25. juni 1998 af Peter Skaarup (DF) til udenrigsminister Niels Helveg Petersen.³³⁰

“Kan udenrigsministeren oplyse, i hvor mange tilfælde, fra de sovjetiske soldater forlod Bornholm i 1946 og op til i dag, der har været ansøgt om tilladelse til militært besøg fra fremmede lande på Bornholm, herunder i hvor mange tilfælde der er givet afslag?”

Begrundelse

Spørgsmålet er stillet i forlængelse af spørgsmål nr. S 196 og svaret herpå. I spørgsmålet henvises til et amerikansk militærorkester, der fik afslag på at aflægge Bornholm et besøg for at spille musik, efter at have underholdt ved et Rebild-arrangement i 1980'erne.

Spørgeren ønsker derfor oplyst, i hvor mange andre tilfælde der har været ansøgt om tilladelse til, at militært personel eller lignende har kunnet besøge Bornholm.

Udenrigsminister Niels Helveg Petersens svar dateret den 9. juli 1998.

Der føres ikke statistik over anmodninger fra fremmede lande om tilladelse til militært besøg på Bornholm eller i andre dele af Danmark eller over afslag på sådanne anmodninger.

Som det er anført i min besvarelse af 23. april 1998³³¹ af spørgsmål nr. S 196 stillet af MF Peter Skaarup (DF) den 16. april 1998 har skiftende danske regeringer stedse lagt vægt på at

³²⁹ Folketingets forhandlinger 1997-98, bd. II, s. 1363.

³³⁰ Folketingets forhandlinger 1997-98, bd. IV, s. 2754.

³³¹ I Folketingets trykte gengivelse er den 28. april angivet som datoen for besvarelsen.

bidrage til afspændingen i denne del af Europa, hvilket i tidens løb er kommet til udtryk på forskellig måde, herunder gennem begrænsninger på den militære aktivitet i konkrete situationer.

De seneste års sikkerhedspolitiske udvikling – ikke mindst i Østersøområdet – har ændret forudsætningerne herfor.

1073. Folketinget. Skriftligt besvarede spørgsmål. Spørgsmål nr. S 706 stillet den 26. juni 1998 af Peter Skaarup (DF) til udenrigsminister Niels Helveg Petersen (R).³³²

“Kan udenrigsministeren bekræfte, at Danmark uafbrudt, lige siden de sovjetiske soldater forlod Bornholm i 1946 og op til nutiden, har haft den fuldstændige overhøjhed, suverænitæt og militære forsvarsmagt over Bornholm, herunder at Bornholm siden Danmarks indtræden i NATO i 1949 har været omfattet af denne traktats rettigheder, pligter og beskyttelse, samt bekræfte, at det i dag betyder, selv om sikkerhedspolitikken under den kolde krig kan have været iagttaget forskelligt, at Danmark og NATO-landene til enhver tid kan, og har kunnet, have militært personel, både dansk som udenlandsk, stationeret på Bornholm, samt afholde militære aktiviteter, parader og øvelser på landjorden, i luften og i farvandet omkring Bornholm, såvel med dansk militært personel alene som med deltagelse af fremmede tropper, uden at andre lande har kunnet, eller kan, gøre indsigelser under påberåbelse af nogen form for aftale, traktat eller noter?”

Udenrigsminister Niels Helveg Petersens svar dateret den 9. juli 1998.

Der henvises til min besvarelse af 23. april 1998 af spørgsmål nr. S 196 stillet af MF Peter Skaarup (DF) den 16. april 1998.

1074. Folketinget. Skriftligt besvarede spørgsmål. Spørgsmål nr. S 840 stillet den 14. juli 1998 af Peter Skaarup (DF) til udenrigsminister Niels Helveg Petersen.³³³

“Kan udenrigsministeren give en garanti for, at der i dag og i fremtiden intet er til hinder for, at amerikanske, britiske eller militære styrker fra andre NATO-lande kan deltage i militære øvelser på og omkring Bornholm, uden at Danmark skal underrette eller spørge f.eks. russerne om lov først?”

Begrundelse

Spørgsmålet er stillet i forlængelse af S 707, hvori ministeren oplyser, at skiftende danske regeringer stedse har lagt vægt på at bidrage til afspændingen i denne del af Europa, hvilket i tidens løb er kommet til udtryk gennem begrænsninger af den militære aktivitet i konkrete situationer.

Spørgeren er interesseret i at få ministerens garanti for, at Danmark i dag og i fremtiden kan afholde militære øvelser og aktiviteter i og omkring Bornholm også med deltagelse af amerikanske og britiske tropper uden først at skulle spørge f.eks. russerne om lov.

Spørgeren finder det under al kritik, at der gennem flere år har været en situation, hvor NATO-tropper har været udelukket fra at komme i en del af Danmark, Bornholm.

Udenrigsminister Niels Helveg Petersens svar dateret den 23. juli 1998.

Jeg har allerede i min besvarelse af 23. april 1998 af spørgsmål nr. S 196 stillet af MF Peter Skaarup (DF) anført, at der ikke eksisterer og aldrig har eksisteret en aftale mellem Danmark og Rusland/det tidligere Sovjetunionen om fremmede nationers soldaters adgang til Bornholm.

I øvrigt kan jeg henvise til mine besvarelser af 8. juli 1998 af spørgsmål nr. S 706 og S 707 stillet af MF Peter Skaarup (DF).³³⁴

³³² Folketingets forhandlinger 1997-98, bd. IV, s. 2754.

³³³ Folketingets forhandlinger 1997-98, bd. IV, s. 2882-83.

³³⁴ I Folketingets trykte gengivelse af svarene på disse spørgsmål er den 9. juli 1998 angivet som dato for besvarelsene.

1075. Bornholms Tidende den 8. april 1999.³³⁵Rusland vil ikke se NATO på øen.

BORNHOLM: Rusland har åbenbart overtaget den sovjetiske holdning til Bornholm.

Rusland vil således betragte det som en provokation, hvis der optræder udenlandske NATO-soldater på Bornholm under en øvelse.

Den danske forsvarsledelse har overvejet at inddrage Bornholm i en NATO-øvelse, men forsvarsledelsen har tøvet, netop for ikke at provokere russerne.

Oplysningerne om den russiske holdning stammer fra et interview i Bornholms Radio med den besøgende russiske ambassadør Alexander Chepurin.³³⁶

Han erklærer, at russerne ville opfatte det som et "dårligt tegn", hvis NATO-soldater øvede sig på Bornholm:

– Hvorfor bryde en gentlemanaftale, der har fungeret godt i 53 år, spørger ambassadøren.

1076. Folketinget. Skriftligt besvarede spørgsmål. Spørgsmål nr. S 1773 stillet den 15. april 1999 af Peter Skaarup (DF) til udenrigsminister Niels Helveg Petersen.³³⁷

"Kan udenrigsministeren bekræfte, at der mellem Danmark og Rusland består en gentlemanaftale om, at der ikke må stationeres eller blot opholde sig udenlandsk militært personel på Bornholm?"

Begrundelse

Efter spørgerens opfattelse har udenrigsministeren hele tre gange mod bedre vidende misinformeret Folketinget, da han den 28. april 1998, den 9. juli 1998 og den 23. juli 1998 hårdnakket hævdede, at der ikke eksisterer og aldrig har eksisteret en aftale mellem Danmark og det tidligere Sovjetunionen om fremmede soldaters adgang til Bornholm.

I fjor bad jeg flere gange udenrigsministeren bekræfte, at tilstedeværelsen af styrker fra andre NATO-lande i forbindelse med militære øvelser på og omkring Bornholm ikke stred mod en dansk-sovjetisk aftale, som jeg havde erfaret var blevet indgået, efter at russerne forlod øen i 1946.

I tre enslydende skriftlige svar slog udenrigsministeren fast, at en sådan aftale aldrig havde eksisteret. Disse svar står i skærende kontrast til udtalelser fra den russiske ambassadør, Alexander Chepurin, som til Bornholms Radio og Ritzaus Bureau i forbindelse med sit nylige besøg på Bornholm udtalte: "Rusland vil betragte det som en provokation, hvis der optræder udenlandske NATO-soldater på Bornholm", og ambassadøren tilføjede: "Hvorfor bryde en gentlemanaftale, der har fungeret godt i 53 år?"

Enten er det udenrigsministeren, der taler usandt, eller også er det den russiske ambassadør. Det er også værd at lægge mærke til, at der på intet tidspunkt siden 1946 har været så meget som en eneste NATO-soldat på Bornholm. Selv et amerikansk militærorkester, som i forbindelse med en Rebildfest gerne ville have givet en ekstrakoncert i Rønne, fik ikke lov.

³³⁵ af Dan Quitzau.

³³⁶ Ambassadørens udtalelse blev fremsat under et besøg på Bornholm, hvor han mindedes de 30 russiske soldater, der ligger begravet på den sovjetiske soldaterkirkegård i Allinge. – I dagbladet Aktuelt's omtale af ambassadørens udtalelse oplyser avisen, at "aftalen om, at der ikke må være fremmede tropper på Bornholm, var en betingelse for, at den russiske besættelsesstyrke i 1946 forlod Bornholm." – Aktuelt den 9. april 1999: – NATO-soldater vil tirre på Bornholm.

³³⁷ Folketingets forhandlinger 1998-99, bd. VIII, s. 6233.

Udenrigsminister Niels Helveg Petersens svar dateret den 23. april 1999.

Der henvises til følgende tidligere besvarelser:

- Svar af 23. april³³⁸ 1998 af spørgsmål nr. S 196 stillet af MF Peter Skaarup (DF).
- Svar af 8. juli 1998 af spørgsmål nr. S 706 og nr. S 707 stillet af MF Peter Skaarup (DF).
- Svar af 21. juli 1998 af spørgsmål nr. S 840 stillet af MF Peter Skaarup (DF).

1077. Bornholms Tidende den 1. december 2000.

Den kolde krig er nu afsluttet

Den kolde krigs sidste efterspil i Danmark er slut. Siden de russiske besættelsesstyrker forlod Bornholm i 1946, har øen ikke været vært for militære øvelser med deltagelse af udenlandske soldater.

Beslutningen var dansk og blev truffet for ikke at provokere russerne.

Men siden den 20. november har 41 britiske faldskærmsoldater, som omtalt flere gange i Bornholms Tidende, været på en nu afsluttet øvelse på Bornholm.

De indgår i et træningsprogram som led i en udvekslingsaftale, hvor også danske soldater er på øvelse i Storbritannien.

For Hærens Operative Kommando er øvelsen et udtryk for den sikkerhedspolitiske optøning, der har fundet sted siden Murens fald og afslutningen af den kolde krig.

– Restriktionerne på Bornholm var jo selvpålagte. Og det var restriktioner, der hørte den kolde krig til, siger major Thomas Bjørnbak og understreger, at der derfor ikke har været anledning til at spørge russerne om lov til at invitere de britiske soldater.

Det er ellers kun ét år siden, at den russiske ambassadør til Bornholms Radio sagde, at "Rusland vil betragte det som en provokation, hvis der optræder udenlandske NATO-soldater på Bornholm".

– Hvorfor bryde en gentlemanaftale, der har fungeret godt i 53 år, sagde ambassadør Alexander Chepurin.

Udtalelsen kom i forbindelse med, at den danske forsvarsledelse overvejede at inddrage Bornholm i en NATO-øvelse.

[...]

Ifølge seniorforsker Bjørn Møller fra Center for Freds- og Konfliktforskning har verden imidlertid forandret sig så meget, at Bornholm ikke længere indtager en speciel position:

– Situationen har forandret sig med afslutningen af den kolde krig. Og siden Polen blev medlem af NATO, er Bornholm ikke længere NATO's fremskudte post mod øst, siger Bjørn Møller.

[...]

Ifølge oplysning fra Forsvarsministeriet blev "restriktionerne for øvelsesvirksomhed i forhold til Bornholm ophævet i 1998, hvorefter denne øvelsesvirksomhed blev behandlet på lige fod med øvelsesvirksomhed i andre dele af landet."

³³⁸ I Folketingets trykte gengivelse er datoen for denne og de nedenfor angivne svar angivet som henholdsvis den 28. april 1998, den 9. juli 1998, og den 23. juli 1998.

**De dansk-sovjetiske kontroverser om Bornholms status
efter den sovjetiske besættelse 1945-1946
og
de danske selvpålagte restriktioner i
fremmed militærpersonels adgang til Bornholm**

Idet jeg takker for den meddelelse, De gav mig i formiddags, og hvorved De underrettede mig om, at Sovjetregeringen vil tilbagekalde sine tropper fra Bornholm, såfremt Danmark er i stand til nu at besætte øen og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, har jeg den ære at meddele, at Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte Bornholm og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration.

– Udenrigsminister Gustav Rasmussen til den sovjetiske gesandt i København den 7. marts 1946.

At sovjetiske og ikke som forventet britiske tropper kom til Bornholm den 9. maj 1945 efter den tyske kapitulation i Danmark den 5. maj 1945 og blev på øen i 11 måneder, før den sovjetiske general med sit følge afrejste den 5. april 1946, var en kraftig påmindelse til den danske regering om den nye sikkerhedspolitiske virkelighed, den 2. verdenskrig havde skabt, hvor den sejrriege sovjetiske stormagt nu beherskede et område, hvis vestlige grænser stødte op til de østligste og sydligste dele af Danmark. Og da de sidste sovjetiske tropper den 5. april 1946 i fysisk forstand havde forladt Bornholm, kom det da heller ikke som man umiddelbart skulle tro til at betyde, at Danmark atter havde fået den fulde og ubeskårne suverænitet over denne landsdel.

Russerne havde nemlig under forhandlingerne i marts 1946 om deres troppers afrejse fra Bornholm betinget sig, at danskerne overtog Bornholm uden fremmede troppers medvirken – underforstået britiske og amerikanske. Denne betingelse forsøgte russerne i de næste 50 år over for den danske regering at udlægge som en varig forpligtelse, således at der overhovedet aldrig nogen sinde måtte komme fremmede tropper til Bornholm. Denne udlægning var set fra et dansk synspunkt en tilsnigelse og fordrejelse af de vilkår, man havde aftalt. Men den sovjetiske besættelse af Bornholm havde mentale langtidsvirkninger på de danske udenrigspolitiske beslutningstagere, der skræmte af uvished om og mistillid til den sovjetiske stormagts politiske og militære mål med hensyn til Danmark ikke turde tage noget skridt, der af den sovjetiske regering og den sovjetiske propaganda på nogen måde kunne opfattes som eller udlægges som en uvenlig handling – som en provokation. Skiftende danske regeringer bøjede sig derfor i praksis for den sovjetiske udlægning af aftalevilkårene indtil midten af 80'erne, da den daværende danske regering mente, at tiden var kommet til at bringe denne politiske afpresning til ophør.

Igennem alle årene efter de sovjetiske troppers afrejse fra Bornholm i 1946 har det svirret i luften med rygter og formodninger om allehånde hemmelige skriftlige og mundtlige aftaler indgået med russerne under forhandlingerne om deres afrejse fra Bornholm. Der blev imidlertid kun indgået én – skriftlig – aftale med russerne om Bornholm. Ingen mundtlige, hemmelige aftaler blev indgået om Bornholm. Derimod var den aftale, der blev indgået, noget tvetydig. I hvert fald skulle det nogle få år efter de sovjetiske troppers afrejse fra Bornholm i 1946 vise sig, at russerne havde en ganske anden opfattelse af aftalevilkårene end den, som den danske regering officielt og udadtil hævdede.

I hele efterkrigsperioden og under den kolde krig kastede den sovjetiske besættelse af Bornholm sine lange skygger hen over dansk sikkerhedspolitik, og eftervirkningerne af besættelsen satte deres synlige politiske spor i form af den sovjetiske regerings vedholdende og flittige udnyttelse af den notetekst, der i marts 1946 blev affattet af den sovjetiske regering under forhandlingerne om dansk militærs overtagelse af bevogtningen af Bornholm og de sovjetiske troppers afrejse. Formuleringen i noten af betingelsen for de sovjetiske troppers afrejse (...“oprette sin administration dér

uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer”...) og spørgsmålet om den rette fortolkning af denne formulering blev omdrejningspunktet i de tilbagevendende dansk-sovjetiske kontroverser om Bornholm, der udspillede sig i alle årtierne efter de sovjetiske troppers afrejse, og som først ophørte flere år efter Sovjetunionens opløsning.

Den sovjetiske note ansporede allerede få dage efter dens modtagelse den danske udenrigsminister til at indføre forbud mod besøg på Bornholm af britiske og amerikanske militærpersoner, og da Danmark trådte ind i Atlantpagten i 1949, og det i 1952 blev aktuelt med dansk deltagelse i fælles øvelser for NATO-landenes styrker, modtog Danmark de første sovjetiske advarsler om, at noten ikke var glemt, og at Sovjetunionen nidkært vogtede over, at der ikke kom fremmede tropper til Bornholm.

NATO-medlemsskabet og to officielle sovjetiske påmindelser – i oktober 1952 og i januar 1953 – om noten fra 1946 gav stødet til, at den danske regering på eget initiativ, ensidigt og hemmeligt i 1953 lagde en række restriktioner på fremmed – allieret – militær aktivitet på Bornholm samt lufrummet over og i farvandene omkring Bornholm. Disse såkaldte *selvpålagte restriktioner* indebar, at der i praksis ikke måtte forekomme nogen form for NATO-mæssig aktivitet i det bornholmske nærområde med undtagelse af enkelte flådebesøg uden forbindelse med øvelser. Man ville fra dansk side med denne tilbageholdenhed forhindre, at der blev givet Sovjetunionen noget påskud til at foretage en eventuel fornyet besættelse af Bornholm under henvisning til, at noten ikke var blevet respekteret fra dansk side. Sideløbende med de selvpålagte restriktioner blev det på Udenrigsministeriets forlangende bestemt, at dette ministerium skulle have alle NATO-fællesøvelser i Østersøen forelagt til godkendelse, som var planlagt til at finde sted i farvandene øst for den 13. længdegrad, dvs. i farvandene omkring Bornholm. Ingen sådanne øvelser måtte afholdes, hvis Udenrigsministeriet fandt, at politiske betænkeligheder – dvs. hensynet til ikke at provokere Sovjetunionen – talte imod afholdelsen.

I alle de 45 år med de selvpålagte restriktioner, indtil de blev afviklet i 1998, var det politiske hensyn til ikke at provokere Sovjetunionen afgørende for de dispositioner af militær og øvelsesmæssig karakter i Bornholms nærområde, der blev taget, og som Udenrigsministeriet havde hånd i hanke med. I Udenrigsministeriet afvejede man hensynet til de militære og øvelsesmæssige ønsker og behov med de politiske hensyn til ikke at provokere Sovjetunionen; men afvejningen førte ikke til ligevægt: de lod, der blev lagt i vægtskålen med de politiske hensyn (betænkeligheder), vejede i næsten hele perioden tungere end de militære. Efter 1983 fandt der efterhånden en mere ligelig vægtfordeling sted udsprunget af en politisk beslutning om at normalisere Bornholms status.

De hemmeligholdte selvpålagte restriktioner i Østersøen og den militære karantænetilstand omkring Bornholm gav igennem årene anledning til allehånde rygter om, at Bornholm ikke var rigtigt medlem af NATO, at øen var opgivet på forhånd, og at der var indgået hemmelige aftaler med Sovjetunionen om, at NATO ikke måtte få adgang til Bornholm. Om noten fra marts 1946 opstod der også alle mulige spekulationer. Der blev igennem alle årene i det danske udenrigsministerium ført den informationspolitik om noten, at man ikke ville tale om den eller have offentlig opmærksomhed om den, fordi den sovjetiske regering brugte enhver anledning til at bruge noten til at lægge pres på den danske regering for at holde fremmede tropper væk fra Bornholm, og – frygtede man – måske endda ville gå så vidt som til at afkræve Danmark et tilsagn, svarende til det, som Norge allerede i 1949 havde afgivet, om ikke i fredstid at ville have fremmede tropper stationeret på dansk grund. Det var ikke i dansk interesse at skabe opmærksomhed om noten, mente man i den danske udenrigsledelse. Den restriktive informationspolitik var skyld i, at de danske officerer, der skulle administrere de selvpålagte restriktioner, ikke altid var ordentligt informeret om den danske regerings officielle standpunkt, der gik ud på, at der ikke var nogen forbindelse mellem noten fra 1946 og de selvpålagte restriktioner og den tilbageholdenhed, man fra dansk side udviste med at give allierede tropper adgang til Bornholm og omkringliggende farvande, og at denne politik udelukkende skyldtes Bornholms beliggenhed så langt mod øst og hensynet til ikke unødigt at provokere Sovjetunionen. Dette gav sig undertiden udslag i, at danske officerer udtalte sig i uheldige vendinger til pressen ud fra den forkerte opfattelse, at der eksisterede en dansk-sovjetisk aftale om at friholde Bornholm for besøg af fremmede militærenheder, en opfattelse, som i og for ikke var andet end en rimelig og logisk slutning fra den virkelighed, de kunne observere, hvorefter der jo ikke måtte komme fremmede militærenheder til Bornholm. De vidste ganske enkelt ikke besked med, at den danske regering ensidigt og af egen drift i 1946 og igen i 1953 havde iværksat de karantæneagtige tilstande om Bornholm.

At selv ledende danske politikere, der måtte formodes at kende notens ordlyd, kunne fortolke notebetingelsens gyldighed på en uheldig måde, kom til udtryk under et møde den 27. marts 1953 i Det udenrigspolitiske Nævn, hvor den tidligere og kommende statsminister Hans Hedtoft udtalte, at det måtte være en given ting, at det fulgte af noten af 1946, at forsvaret af Bornholm udelukkende kunne finde sted med danske styrker. Han blev dog straks korigeret af udenrigsminister Ole Bjørn Kraft.

Og under en drøftelse i Det udenrigspolitiske Nævn i december 1961 af den sovjetiske note om den dansk-vesttyske Enhedskommandos oprettelse udtalte Frode Jakobsen, at han hele tiden havde troet, at man fra dansk side havde indgået en forpligtelse til ikke at lade fremmede tropper komme til Bornholm. Han forstod nu, at det udelukkende var et spørgsmål, om man på det tidspunkt, da aftalen med Sovjetunionen blev truffet, var rede til at overtage øen. Han fandt, at det var meget vigtigt, at dette blev fastslået.

I 1982 blev den danske forsvarsminister i forbindelse med en sag om et amerikansk militærørkestres eventuelle besøg på Bornholm viklet ind i en række indbyrdes modstridende og vildledende udtalelser til bladene om både skriftlige og mundtlige aftaler fra 1946, hvilket medførte, at Udenrigsministeriet på vegne af ministeren måtte udsende en berigtigende pressemeddelelse.

Mistanken om, at hele sandheden om den eller de aftaler, der måtte være indgået i 1946 med russerne som betingelse for Bornholms rømning, ikke var lagt for dagen, motiverede så sent som i 1999 et spørgsmål herom i Folketinget til udenrigsministeren.

De dansk-sovjetiske kontroverser om Bornholms status

Den dansk-sovjetiske noteveksling i marts 1946 forud for de sovjetiske troppers afrejse fra Bornholm

Der skulle gå hen ved ni måneder efter de sovjetiske troppers ankomst til Bornholm den 9. maj 1945, førend den danske regering efter forgæves at have afventet, at de sovjetiske tropper af sig selv ville drage bort, tog mod til sig – tilskyndet og opmuntret hertil af den britiske regering – og henvendte sig til den sovjetiske regering med forslag om at trække de sovjetiske tropper tilbage fra Bornholm. Det skete den 8. februar 1946 under en samtale, udenrigsminister Gustav Rasmussen havde med den sovjetiske viceudenrigskommissær Vysjinskij i London. Udenrigsministeren fremhævede, at de sovjetiske troppers tilbagetrækning ville fjerne den sidste rest af mistro mod Sovjetunionen i den danske offentlighed og påpegede den psykologiske betydning, det ville have, at sovjettropperne blev trukket tilbage. Noget håndgribeligt tilsagn herom fik han dog ikke af Vysjinskij, som sagde, at han ikke kunne love noget bestemt i dette militære anliggende og påpegede, at det tog tid at flytte tropper. Han bekræftede dog i princippet, at de sovjetiske tropper ville blive trukket tilbage.

At den britiske regering medvirkede til at igangsætte denne henvendelse til russerne, udsprang af den aftale, der var indgået mellem de danske og britiske myndigheder, hvorefter hovedparten af de britiske tropper, der var kommet til Danmark under og efter befrielsen, skulle være ude af Danmark inden udgangen af 1945. Tanken var, at den britiske tilbagetrækning skulle tjene som eksempel til efterfølgelse for den sovjetiske regering, og at de britiske troppers tilstedeværelse i Danmark efter tilbagetrækningen ikke mere kunne tjene som påskud for de sovjetiske troppers fortsatte tilstedeværelse på Bornholm. Da de britiske styrkers tilbagetrækning stort set var en realitet i november 1945, var det underforstået, at den danske regering med disse argumenter på hånden nu ville lade den sovjetiske regering forstå, at den danske regering gerne så, at de sovjetiske styrker på Bornholm også blev trukket tilbage. Dette skete imidlertid til det britiske udenrigsministeriums undren og udtalte irritation først efter årsskiftet 1945/46.

Inden udenrigsministerens samtale med den sovjetiske viceudenrigskommissær den 8. februar 1946 var der i begyndelsen af januar 1946 i Udenrigsministeriet dog allerede taget initiativ til en henvendelse til den sovjetiske regering. Der blev udarbejdet et udkast til en note til den sovjetiske regering med forespørgsel om de sovjetiske troppers afrejse fra Bornholm. Udkastet til noten blev

sendt til gesandtskabet i Moskva omkring den 9. januar efter at være blevet godkendt på et ministermøde. I noten fremhæves de britiske troppers næsten fuldførte tilbagetrækning fra Danmark som et underforstået argument for, at også de sovjetiske tropper burde blive trukket tilbage. Noten nåede dog først gesandtskabet i Moskva i slutningen af januar, og gesanden i Moskva, Thomas Døssing, havde i februar en længere korrespondance med Udenrigsministeriet, fordi han ville have præcise, aktuelle tal for de resterende britiske styrker i Danmark, således at han kunne dokumentere over for russerne, at englænderne for størstedelen var rejst ud af landet. Den 20. februar var man nået så langt, at Døssing – ganske vist uofficielt – kunne give en afdelingschef i det sovjetiske udenrigskommissariat en kopi af den nu færdige note med de nøjagtige tal for de britiske styrker, der stadig var i Danmark.

Den 4. marts 1946 – 2 måneder efter at noten havde forladt udenrigsministerens skrivebord i København – overrakte den danske gesandt i Moskva så endelig noten til den sovjetiske viceudenrigskommissær Vysjinskij. I noten meddelte den danske regering, at det danske forsvar nu var blevet genoprettet efter den tyske besættelse. De få amerikanske tropper, som havde været i Danmark, havde forladt landet, og den danske regering havde aftalt med den britiske regering, at de stærkt reducerede britiske tropper, der stadig var i Danmark, også snart ville forlade Danmark, når de havde løst de særlige opgaver, der havde med afviklingen af den tyske besættelse at gøre, og som krævede særlig uddannelse. Danske tropper ville i løbet af ganske kort tid være tilstrækkelig indøvede til at udføre de opgaver, som ikke allerede måtte være fuldført af britiske tropper, og da det danske forsvar nu også var i stand til at løse de militære opgaver, der måtte melde sig på Bornholm, ville *“den danske regering derfor meget påskønne, om også den sovjetrussiske regering måtte være enig i, at disse opgavers varetagelse overgår til den danske forsvarsmagt.”*

Hermed havde den danske regering i diplomatiske vendinger bedt om, at de sovjetiske tropper forlod Bornholm. Den udførlige henvisning i noten til, at de britiske tropper i det øvrige Danmark efter aftale med den britiske regering var under afvikling, var det centrale argument, der skulle ansøre de sovjetiske tropper på Bornholm til at drage bort.

Allerede den følgende dag, den 5. marts 1946, besvarede den sovjetiske regering bekræftende den danske anmodning. Det sovjetiske svar, der blev overgivet gesandt Døssing af udenrigskommissær V.M. Molotov, indeholdt – ganske som den danske note – også en henvisning til de britiske tropper, ganske vist indhyllet i en sproglig forklædning:

“Hvis Danmark er i stand til nu at overtage øen Bornholm med sine tropper og oprette sin administration dér uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, så vil den sovjetiske regering tilbagekalde sine tropper fra Bornholm og overgive øen til den danske stat”.

De fremmede tropper og administratorer, der her nævnes i noten, var selvfølgelig identiske med britiske tropper og andre britiske myndighedspersoner (administratorer), og det kan formentlig aldrig blive besvaret, om det var den danske notes omhyggelige fremhævelse af de sidste britiske troppers snarlige afrejse fra Danmark, der så at sige lukkede ræven ind i hønsegården og bragte den sovjetiske regering på den tanke, at man i den sovjetiske regerings svarnote kunne stille som en udtrykkelig betingelse for de sovjetiske troppers afrejse, at der ikke i stedet kom andre fremmede – dvs. britiske – tropper til Bornholm.

I København fik udenrigsminister Gustav Rasmussen den 7. marts den sovjetiske svarnote af 5. marts overbragt af den sovjetiske gesandt og svarede samme eftermiddag bekræftende på de betingelser, der var indeholdt i den sovjetiske note:

“Idet jeg takker for den meddelelse, De gav mig i formiddags, og hvorved De underrettede mig om, at Sovjetregeringen vil tilbagekalde sine tropper fra Bornholm, såfremt Danmark er i stand til nu at besætte øen og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, har jeg den ære at meddele, at Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte Bornholm og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration.”

Samtidig afgik der en kortfattet telegrafisk instruks til gesandt Døssing i Moskva om at give den sovjetiske regering samme besked:

“Bedes meddele russiske udenrigskommissariat, at Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmed administration. De bedes derhos søge oplyst, om Danmark allerede nu vil kunne sende de pågældende tropper til Bornholm.”

På det danske gesandtskab valgte man imidlertid af ukendte grunde at ændre ordlyden i instruksen fra Udenrigsministeriet. Den 8. marts afleverede gesandtskabet følgende notetekst i det sovjetiske udenrigskommissariat, her i oversættelse fra notens russisksprogede tekst:

“Under henvisning til den forhandling, som jeg havde den ære at have med Deres Excellence vedrørende øen Bornholm, tillader jeg mig efter ordre fra min regering at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til at besætte øen Bornholm med egne tropper og dér fuldt ud udøve sin administration.”

Det bemærkes, at ændringen i noteteksten i forhold til instruktionen består i, at verbet “oprette” (sin administration) er udeladt og er erstattet af “udøve” (sin administration), som i gesandtskabets tekst vel at mærke ikke er behæftet med nogen betingelse. Således er det i gesandtskabets notetekst alene den kortvarige, forbigående besættelses-handling, der er behæftet med en betingelse (uden deltagelse af fremmede tropper). Denne ændring kan skyldes, at gesandten i Moskva, Thomas Døssing, med nogen ret har ment, at Bornholm også under den sovjetiske besættelse af Bornholm var undergivet dansk civiladministration, og at det derfor ville indebære en indrømmelse til russerne, hvis der i noten taltes om at oprette dansk administration på Bornholm. Gesandtskabets ændring af noteteksten fremtræder i dette lys som et betænksomt forsøg på at forebygge, at noten af den sovjetiske regering skulle blive brugt imod danske interesser, sådan som det rent faktisk skete i de følgende årtier.

Den 16. marts 1946 meddelte den sovjetiske regering, at tilbagetrækningen af de sovjetiske tropper på Bornholm ville gå i gang straks og være afsluttet inden for en måned:

“Idet jeg bekræfter modtagelsen af Deres brev af 8. marts, meddeler jeg, at eftersom Danmarks regering på indeværende tidspunkt er i stand til at besætte øen Bornholm med sine tropper og oprette sin administration dér uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, har den sovjetiske regering i overensstemmelse med sin erklæring af 5. marts givet ordre til at begynde tilbagetrækningen af den Røde Hærs enheder på øen Bornholm i de nærmeste dage og afslutte den senest i løbet af en måned, hvorefter øen Bornholm fuldstændig vil overgå til dansk administration.”

Russerne holdt deres løfte, og den 5. april 1946 afsejlede den sovjetiske kommandant fra Bornholm sammen med de sidste tropper:

Aftalen var altså, at den danske regering ville lade danske tropper overtage bevogtningen og oprette dansk styre – administration – på øen uden nogen som helst deltagelse, hjælp eller assistance af fremmede tropper eller fremmede magters repræsentanter. At udtrykket “fremmede tropper og administratorer” fra sovjetisk side klart var møntet på britiske og amerikanske tropper og repræsentanter for disse landes regeringer, skønt det ikke blev sagt direkte, var man aldrig fra dansk side i tvivl om, skønt man også forestillede sig, at der fra sovjetisk side foruden de britiske kunne være tænkt på svenske styrker, der jo i forvejen befandt sig i umiddelbar nærhed af Bornholm.

Aftalens indhold og betingelser (“...oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og administratorer”) var, forekom det, umiddelbart ikke til at misforstå. Betingelsen, at fremmede tropper ikke måtte deltage, knyttede sig til selve overtagelsesforretningen, og når denne overtagelse var overstået, var betingelsen ikke længere gyldig. Dette common sense synspunkt var selvfølgelig også den danske regerings synspunkt, men i praksis forholdt man sig fra dansk side i en lang årrække efter 1946, som om den sovjetiske betingelse for rømningen af Bornholm havde blivende gyldighed, ganske i overensstemmelse med den fra sovjetisk side fremførte påstand herom.

I årene umiddelbart efter de sovjetiske troppers afrejse blev der da heller ikke fra sovjetisk side – i hvert fald ikke officielt – gjort nogen indvendinger imod den danske regerings forvaltning af aftalen, hvilket der som nævnt heller ikke var noget grundlag for. Diplomaten Gustav Rasmussen, der var udenrigsminister uafbrudt fra 1945 til 1950, sørgede fra første færd og allerede før de sovjetiske troppers afrejse omhyggeligt for, at der fra dansk side ikke bare blev gjort alt for at overbevise russerne om, at der ikke var den ringeste “deltagelse” af fremmede tropper og administratorer i oprettelsen af det danske styre på Bornholm, men også at der heller ikke *efter* oprettelsen af dansk styre på Bornholm var tale om en sådan “deltagelse”. Dette sidste punkt, at der også i årene *efter* oprettelsen af dansk styre på Bornholm opretholdtes en karantæneagtig tilstand på Bornholm for udenlandsk, primært britisk og amerikansk, militært personel og civile statsborgere, medvirkede stærkt til, at den danske regering i april 1953 som svar på en officiel henvendelse fra den sovjetiske regering om Bornholm valgte at udtale, at den danske regering ikke blot havde efterlevet det tilsagn, der i noten af 1946 blev givet om at oprette dansk administration på øen uden deltagelse af fremmede tropper. *“Den har ydermere i de forløbne år opretholdt denne tilstand og altså de facto forholdt sig, som om der forelå en ud i fremtiden løbende forpligtelse.”*

Nu var motivet bag denne danske faktiske opretholdelse af aftalebetingelsen imidlertid ikke, at man mente, at aftalebetingelsen havde gyldighed ud over den overgangsperiode, hvori det danske styre blev oprettet og den danske militære overtagelse af Bornholm blev etableret. Motivet var, at man fra dansk side ikke havde tillid til Sovjetunionens hensigter og derfor ikke ville risikere en “fornytt direkte sovjetisk interesse” for Bornholm ved at lade fremmede tropper og fremmede magters repræsentanter komme til Bornholm. Dette motiv, at man ikke ville give Sovjetunionen det mindste påskud eller nogen anledning til mistanke om fremmed indblanding på Bornholm var og forblev det altoverskyggende hensyn i de danske regerings håndtering af problemet Bornholm i alle årtierne efter de sovjetiske troppers afrejse og helt frem til Sovjetunionens opløsning, hvor Bornholm automatisk ophørte med at være et sikkerhedspolitisk problem for Danmark.

Den 8. marts 1946. Udenrigsministeren forbyder engelske og amerikanske officerer at rejse til Bornholm for ikke vække sovjetisk mistanke om fremmed indblanding i Bornholms administration.

Allerede den 8. marts 1946, samme dag som det danske gesandtskab i Moskva afleverede noten, hvori den danske regering accepterede den sovjetiske betingelse for de sovjetiske troppers tilbage-trækning, kom det klart til udtryk, at udenrigsminister Gustav Rasmussen var meget opmærksom på det reelle indhold af denne sovjetiske betingelse, nemlig at der ikke kom fremmede britiske og amerikanske tropper eller regeringsrepræsentanter – administratorer – til Bornholm. På et møde med de militære chefer og forsvarsministeren meddelte han, at den sovjetiske regerings betingelse for at overdrage Bornholm til Danmark, nemlig at det skete uden fremmed deltagelse, gjorde det nødvendigt at sikre, at der ikke fremover kom engelske og amerikanske officerer i nogen form eller i noget ærinde til Bornholm. Der måtte ikke – gentog Gustav Rasmussen – gives russerne noget som helst påskud til mistanke på dette punkt.

Udenrigsministeren selv forholdt sig ikke passiv, og allerede et par dage senere fortalte han den britiske gesandt om noten, og at han følte sig sikker på, at russerne havde en forestilling om, at hvis de rejste, ville danskerne søge at opnå britisk flådemæssig og militær assistance med garniseringen af Bornholm. Han fik den britiske gesandts forsikring om, at denne ikke indtil videre ville tillade besøg af britiske statsborgere på Bornholm. Også den amerikanske gesandts medvirken blev garanteret.

Maj 1948. Udenrigsminister Gustav Rasmussen vil ikke give tilladelse til 2 svenske skoleskibes anløb af bornholmske havne.

Som det mest ekstreme eksempel på de danske restriktioner i fremmed militærpersonels adgang til Bornholm i årene umiddelbart efter de sovjetiske troppers afrejse står sagen om et besøg på Bornholm af 2 svenske skoleskibe. Et planlagt og tilsyneladende harmløst besøg på Bornholm i sommeren 1948 af 2 svenske skonnerbyggede ubevæbnede øvelsesskibe fra den svenske marines Karlskrona station, som via den danske marinestab blev forelagt for Udenrigsministeriet til god-

kendelse, blev forpurret af udenrigsminister Gustav Rasmussen, der frygtede, at russerne skulle benytte besøget som påskud til en "fornyet direkte interesse for Bornholm". Det danske marineministerium ville meget gerne imødekomme det svenske ønske og håbede, at Udenrigsministeriet ville se velvilligt på spørgsmålet. På et møde med forsvarsministeren og de militære chefer tog udenrigsministeren det svenske skibsbesøg op. Egentlig ville han gerne svare imødekomende på den svenske henvendelse, sagde han, og i sig selv var der næppe betænkeligheder ved et svensk orlogsbesøg, men der var den mulighed, at russerne ville betragte et sådant besøg med mistro og benytte dette som et påskud til fornyet direkte interesse for Bornholm. Den betragtning, at man ikke burde give russerne den mindste anledning til et sådant påskud, var afgørende, understregede Gustav Rasmussen, og det ville være lettere at forklare svenskerne sagen end russerne. Udenrigsministeren henstillede derfor, at man søgte at forklare svenskerne, at svenske orlogsbesøg i danske havne ville være særdeles velkomne, men at der med hensyn til Bornholm gjorde sig særlige forhold gældende. Forsvarsminister Harald Petersen sagde, at han aldrig havde hørt om denne forudsætning før, men når det nu var således, måtte han være enig med udenrigsministeren i dennes indstilling.

Da de svenske myndigheder blev præsenteret for de danske betænkeligheder, og at der ikke siden russernes afrejse i april 1946 havde været fremmede orlogsbesøg på Bornholm, trak de straks ansøgningen til skoleskibenes besøg tilbage.

Den 23. februar 1949. Den sovjetiske gesandt påminder om noten kort før Danmarks indtræden i Atlantpagten.

Den første påmindelse om, at man fra sovjetisk side ville hævde, at betingelsen i aftalen fra marts 1946 ("uden deltagelse af fremmede tropper...") ikke var tidsbegrænset, fik den danske regering, da den sovjetiske gesandt i København i en samtale med Udenrigsministeriets direktør den 23. februar 1949 kort før Danmarks indtræden i Atlantpagten advarede imod dansk deltagelse i denne "aggressive pagt". Danmark "legede med ilden", sagde han og mindede om, "at de russiske tropper kun forlod Bornholm under den forudsætning, at der ikke kom andre fremmede tropper på øen." Herpå svarede direktør Dahl, at "den danske regering virkelig ikke tænkte på at give andre fremmede tropper adgang til øen."

Den sovjetiske gesandts påstand og påmindelse om aftalens fortsatte gyldighed blev altså ved denne første lejlighed ikke modsagt eller afvist af direktøren, hvis beroligende svar, at der ikke var planer i så henseende, kunne give indtryk af, at det også var den danske regerings opfattelse, at der fortsat ikke måtte komme fremmede tropper til Bornholm.

Intern undersøgelse i Udenrigsministeriet. Notat af den 10. maj 1952:

"Er de ved rømningen af Bornholm trufne aftaler med russerne til hinder for, at der gives fremmede marinefartøjer eller militære enheder tilladelse til kortvarige besøg på Bornholm?"

Danmarks medlemskab af Atlantpagten i 1949 førte naturligt med sig, at danske styrker efter oprettelsen af NATO's militære strukturer deltog i fælles NATO-øvelser, og at militære enheder og fartøjer fra de andre NATO-lande under øvelser opholdt sig på dansk territorium. Da man i Udenrigsministeriet i maj 1952 blev spurgt af Forsvarsministeriet, om britiske motortorpedobåde måtte lægge til i bornholmske havne i forbindelse med en stor NATO-øvelse i september 1952, MAIN BRACE, gav dette anledning til, at man i Udenrigsministeriets NATO-kontor i et notat undersøgte spørgsmålet, om "de ved rømningen af Bornholm trufne aftaler med russerne er til hinder for, at der gives fremmede marinefartøjer eller militære enheder tilladelse til kortvarige besøg på Bornholm?"

I notatet nævnes de danske betænkeligheder, man i 1948 havde haft ved at give tilladelse til fremmede flådebesøg (de 2 svenske skoleskibe), medens det påpeges, at der i 1951 to gange havde været flådebesøg på Bornholm, – i marts af et britisk orlogsfartøj, ganske vist uden at Udenrigsministeriet var blevet spurgt, og i december af 2 amerikanske destroyere, denne gang med udenrigsministerens godkendelse. De to flådebesøg havde ikke affødt nogen sovjetisk henvendelse. Også

chefen for NATO's nordregion, den britiske admiral Brind, havde aflagt besøg på Bornholm i enten 1951 eller 1952, som det anføres i notatet, men hverken Forsvars- eller Udenrigsministeriet var blevet informeret herom. Heller ikke på dette besøg kom der nogen reaktion fra sovjetisk side over for de danske myndigheder.

I notatet bemærkes det, at de danske betænkeligheder ved fremmede militærenheders besøg på Bornholm udelukkende havde været af politisk art, og det konkluderes, at "om nogen forpligtelse for Danmark til i fremtiden ikke at tillade fremmede troppers eller myndigheders ophold på øen har der efter det på akterne foreliggende ikke været tale," og at "det synes at være en naturlig konsekvens af Danmarks tilslutning til NATO, at NATO-landenes marineskibe får adgang til at anløbe også bornholmske havne". I notatet, der er affattet af en sekretær, henstilles det "at give tilladelser til udenlandske flådebesøg i bornholmske havne efter samme retningslinier, som er gældende for øvrige danske havne." Fuldmægtigen er enig i, at den russiske erklæring af 7. marts 1946 kun går på selve overtagelsen og ikke skal have gyldighed ud i al fremtid, og at den i hvert fald ikke kan være til hinder for kortere besøg. Han anbefaler, at den konkrete tilladelse gives. Kontorchefen er også enig i, at der ikke i aftalen af 1946 er noget, der hindrer de britiske motortorpedobådes anløb af Bornholm, men stiller spørgsmålstegn ved, om det alligevel er politisk hensigtsmæssigt at lade de pågældende motortorpedobåde komme til Bornholm, og han peger på den risiko, der er for, at "en russisk henvendelse meget vel kunne tage sit udgangspunkt i forhandlingerne fra 1946", og måske fremkalde en sovjetisk opfordring til Danmark til at afgive en erklæring om, at fremmede styrker ikke vil komme her til landet i fredstid (med mindre Danmark trues), hvilket ville bringe regeringen i en vanskelig situation." At afgive et sådant tilsagn ville næppe være muligt; at afvise en russisk opfordring af den nævnte karakter vil kunne bringe udenrigspolitiske og indrepolitiske vanskeligheder." Kontorchefen konkluderer dog, at det "trods betænkelighederne formentlig, set under en NATO-politisk synsvinkel, er det rigtigste at give tilladelse til, at marinotorpedobådene baseres her som planlagt", blot burde man undgå at bruge ordet "basering" offentligt.

I svaret til Forsvarsministeriet tog Udenrigsministeriet dog alligevel det forbehold, at man – når tidspunktet for øvelsens afholdelse nærmede sig – ville tage stilling til, om det ud fra "den storpolitiske situation og Danmarks stilling måtte være tilrådeligt at gennemføre den påtænkte stationering af de britiske enheder på Bornholm."

Første officielle sovjetiske påmindelse om Bornholm.

Den sovjetiske kampagne imod NATO-øvelsen MAIN BRACE og planerne om stationering af amerikanske flystyrker i Danmark. Den sovjetiske note af 1. oktober 1952.

Udenrigsministeriets forbehold viste sig at være velbegrundet, for i juli 1952 iværksatte den sovjetiske regering en pressekampagne imod den store NATO-flådeøvelse, MAIN BRACE, der i september bl.a. skulle foregå i farvandet omkring Bornholm med deltagelse af de britiske motortorpedobåde. I en aviscommentar i den sovjetiske regerings talerør, partibladet Pravda den 23. juli 1952 fremsattes den påstand, at også Bornholm ville blive stillet til rådighed for tropper fra de andre lande under øvelsen. Artiklen, der var bestilt af det sovjetiske udenrigsministerium, påberåbte noten fra marts 1946: den danske regering forpligtede sig dengang til at indsætte sin administration på Bornholm uden nogen form for fremmede troppers deltagelse. Nu gjorde den klar til at bryde med denne forpligtelse.

Den danske regering var på dette tidspunkt alvorligt bange for en sovjetisk besættelse af Bornholm som reaktion på den store NATO-øvelse i Østersøen og planerne om stationering af amerikanske flystyrker i Danmark og ville derfor ikke foretage sig noget, der kunne provokere Sovjetunionen i uønsket retning. Den bøjede sig derfor for presset fra den sovjetiske propaganda og fik ændret øvelsesforløbet, således at kun danske skibe ville anløbe Bornholm under øvelsen, og øvelsesområdet blev flyttet mod vest og væk fra de bornholmske farvande. Som det blev sagt af forsvarsministeren, ville den rent danske administration af Bornholm derfor være upåvirket af øvelsen.

Den 1. oktober 1952 blev den sovjetiske pressekampagne fulgt op af en officiel sovjetisk note til den danske regering imod planerne om stationering af amerikanske fly i Danmark. Aftalen fra marts 1946 blev heri officielt for første gang siden den sovjetiske rømning af Bornholm gjort gældende fra sovjetisk side. Det, som den danske regering hele tiden efter den sovjetiske rømning i

1946 havde frygtet og forventet, nemlig at Sovjetunionen ville postulere en ret til at gøre indsigelse imod eventuelle fremmede styrkers tilstedeværelse på Bornholm, blev nu udstillet officielt og på skrift som en uafviselig kendsgerning. I noten påmindede den sovjetiske regering om den danske regerings "forpligtelse til at etablere sin administration på øen Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper".

Påmindelsen var ganske vist uberettiget og overflødig, da der aldrig var tale om at stationere amerikanske fly på Bornholm, men den gav allerede den følgende dag anledning til en notits i Udenrigsministeriets NATO-kontor om den juridiske betydning af aftalen af marts 1946 om rømningen af Bornholm. Notitsen fremhævede aftalens midlertidige karakter ved at understrege, at aftalens brug af ordene "nu" og "oprette" (i modsætning til "opretholde"), indebar, at de sovjetiske betingelser måtte være begrænset til tidsrummet omkring de sovjetiske troppers tilbagetrækning og de danske styrkers overtagelse af Bornholm.

I den danske regerings svar på den sovjetiske note den 29. oktober 1952 valgte man helt at undlade at kommentere den sovjetiske hentydning til Bornholm.

Hvad enten det nu skyldtes den sovjetiske note, eller om det blot var et tilfældigt sammentræf, så besluttede regeringen den 2. oktober i forbindelse med en drøftelse af den sovjetiske note at søge den endelige beslutning om stationering af amerikanske fly i Danmark "udskudt".

Anden sovjetiske påmindelse om Bornholm: den sovjetiske note af 28. januar 1953. Dansk løfte til Sovjetunionen om aldrig at tillade fremmede tropper på Bornholm droppet.

Aftalen af marts 1946 blev bragt i spil igen i en ny sovjetisk note til den danske regering den 28. januar 1953 om den påtænkte stationering af amerikanske flystyrker i Danmark. I noten af 1. oktober 1952 havde man fra sovjetisk side tillagt betingelsen i marts-noten vedblivende gyldighed, men i den nye note blev der også tillagt betingelsen gyldighed i territorial henseende ud over Bornholm, nemlig for det øvrige Danmark. I noten hedder det, at ved at tillade stationering af NATO-tropper i Danmark

"afviger den danske regering klart fra sin stilling med hensyn til ikke at give fremmede tropper adgang til dansk territorium, som den indtog i 1946 i spørgsmålet om etableringen af dansk administration på øen Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper."

Udenrigsministeriets direktør afviste i et udkast til besvarelse af noten dette åbenlyst uholdbare argument, men han foreslog alligevel en indrømmelse til den sovjetiske regering, nemlig at den danske regering for at berolige den sovjetiske regering kunne afgive en forsikring om, at den danske regering

"uanset forståelsen af noten af 1946 ikke agter i fremtiden at give tilladelse til stationering på Bornholm af tropper fra andre NATO-lande."

Tanken bag en sådan indrømmelse var, at man alligevel ikke fra dansk side eller i NATO havde planer om at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm. Man kunne således omkostningsfrit fjerne grundlaget for den sovjetiske bekymring og undgå en militær tilspidsning med risiko for Bornholm. Endvidere lød argumentationen, at den danske regering ikke blot havde efterlevet det tilsagn, der i noten af 1946 blev givet om at oprette dansk administration på øen uden deltagelse af fremmede tropper. Den havde ydermere i de forløbne år opretholdt denne tilstand og altså faktisk forholdt sig, som om der forelå en ud i fremtiden løbende forpligtelse.

På et ministermøde den 24. marts 1953 blev dette forslag om at afgive en sådan forpligtende forsikring i svaret på den sovjetiske note fremlagt til drøftelse, men opnåede ikke den fornødne tilslutning, hvorefter man i stedet for at afgive en svarnote besluttede, at udenrigsministeren i en tale skulle afvise den sovjetiske note.

Februar 1953. Planlagt dansk-britisk flådeøvelse i farvandet omkring Bornholm aflyses.

Medens de danske overvejelser om et passende svar på den sidste sovjetiske note gik for sig, blev udenrigsminister Ole Bjørn Kraft i begyndelsen af februar 1953 yderligere bebyrdet med at skulle tage stilling til afholdelse af endnu en flådeøvelse i Østersøen i maj-juni 1953 med deltagelse af et antal fartøjer fra den britiske flåde. Det foreslåede øvelsesområde strakte sig længere østpå i Østersøen end Main Brace-øvelsen, og omfattede således Bornholm. I betragtning heraf måtte man efter Udenrigsministeriets opfattelse foretage en afvejning af på den ene side øvelsens værdi for det danske forsvar og på den anden side betydningen af at undgå at provokere Sovjetunionen. Under hensyn til den politiske situation omkring Bornholm frarådede udenrigsministeren, at man afholdt øvelsen i det foreslåede omfang. Han anførte, at Bornholm nu i lang tid "havde været i brændpunktet på en fuldstændig urimelig måde", og det kunne ikke være i dansk interesse at accentuere den bestående spænding yderligere. Udenrigsministeren henviste herved til de sovjetrussiske noter, hvori – som han udtrykte det – russerne udnyttede den danske regerings holdning i 1946 i Bornholmsspørgsmålet. Det blev derfor bestemt, at øvelsesområdet i stedet kunne forlægges til farvandet syd for Møn og Lolland-Falster.

Udenrigsministerens beroligende svar på den sovjetiske note af 28. januar 1953: Talen i Rønne den 11. april 1953.

Allerede i august 1952 havde den danske udenrigsminister ansporet af den sovjetiske pressekampagne og frygten for en sovjetisk besættelse af Bornholm forgæves forsøgt at overtale den amerikanske, britiske og franske regering til offentligt at udstede en NATO-garanti for Bornholm for dermed at afholde russerne fra eventuelle aktioner imod Bornholm. Ingen af de tre regeringer ville dog med en sådan forhåndsgaranti være med til at give Bornholm en fortrinsstilling i alliancen, og dermed var der sået yderligere tvivl i den danske udenrigsledelse, om man nu også kunne regne med, at et sovjetisk angreb på Bornholm ville udløse en militær reaktion fra de NATO-allierede. Ville alliancen risikere en storkrig for Bornholms skyld? Og ville den danske regering med et afvisende svar på den sovjetiske note risikere at give Sovjetunionen et påskud til en besættelse af Bornholm? Disse spørgsmål må nødvendigvis have indgået i de overvejelser, man gjorde sig i Udenrigsministeriet om, hvorledes man burde svare på den sovjetiske note.

Den danske regerings svar blev afgivet af udenrigsminister Ole Bjørn Kraft i form af en – som det skulle vise sig – betydningsfuld tale i Rønne den 11. april 1953. Heri afviste han de sovjetiske forsøg på i noterne at tillægge marts-aftalen fra 1946 ikke alene vedblivende gyldighed, men også territorial gyldighed for det øvrige Danmarks vedkommende. Men i sin tale fremsatte han nogle udtalelser, der nøje afspejlede tankegangen i de indrømmelser, der var indeholdt i den danske svarnote, der i sidste øjeblik var blevet opgivet. Således udtalte han, at den danske regering ikke blot havde efterlevet det tilsagn, der i noten af 1946 blev givet om at oprette dansk administration på øen uden deltagelse af fremmede tropper.

“Den har ydermere i de forløbne år opretholdt denne tilstand og altså de facto forholdt sig, som om der forelå en ud i fremtiden løbende forpligtelse.”

Og han sluttede med denne erklæring:

“Da den danske regering som sagt gerne vil bidrage til beroligelse, vil jeg gerne her erklære, at det aldrig nogen sinde har været overvejet, endsige planlagt at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm, og at al tale om udbygning af øen til et militært NATO-støttepunkt er grebet ud af luften. Uanset forståelsen af noten af 1946 vil den danske regering altid have sin opmærksomhed henvendt på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms geografiske beliggenhed gør sig gældende for denne ø.”

Udenrigsministerens erklæring indeholdt ganske vist ingen konkrete løfter, men var reelt ikke afvisende. Udtalelsen “at det aldrig nogen sinde har været overvejet, endsige planlagt at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm” skulle naturligvis opfattes som en indirekte opfor-

dring til den sovjetiske regering til at slutte fra det fortidige til det fremtidige. Det reelle, men underforståede budskab var her, at den danske regering heller ikke i fremtiden ville overveje, end-sige planlægge at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm. For ikke at levne nogen tvivl herom fremsatte udenrigsministeren sin slutbemærkning, der for eftertiden fik karakter af en programerklæring for den danske regerings Bornholmspolitik, og som omskrevet til klart sprog sagde, at den danske regering på trods af, at den ikke var enig med den sovjetiske regering i, at noten af 1946 fortsat var gældende, altid ville tage behørigt hensyn til de sovjetiske synspunkter med hensyn til Bornholms stilling.

Med de forblommede, men tilsigtede budskaber i udenrigsministerens erklæring kom den danske regering meget tæt på at afgive den forpligtende forsikring, som var udtrykt i det oprindeligt affattede danske notesvar, der blev droppet i sidste øjeblik før afgivelsen. Samtidigt havde den danske regering dog også med ordvalget i erklæringen sikret sig, at den sovjetiske regering ikke ville kunne misbruge erklæringen til at hævde, at den danske regering dermed formelt havde forpligtet sig til eller lovet, at der aldrig ville komme fremmede tropper til Bornholm.

Den sovjetiske pressekampagne og de to sovjetiske noter – som begge fremførte betingelsen i marts-noten fra 1946 (“uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper”) – havde altså presset eller i det mindste påvirket den danske regering til at gribe restriktivt ind i planerne for to planlagte NATO-øvelser i Østersøen, således at Bornholms-området ikke blev inddraget. Mere betydningsfuldt var det vel, at notekampagnen også fremkaldte en politisk indrømmelse fra den danske regering (udenrigsministerens tale i Rønne), der begrænsede spillerummet og valgmulighederne for alle fremtidige danske regeringer i spørgsmålet om Bornholms stilling. Det var en logisk konsekvens af denne indrømmelse, at man fra dansk side besluttede at følge den op med et system til sikring af, at NATO's militære tilstedeværelse i Østersøen og omkring Bornholm blev lagt i faste og kontrollable rammer, således at der ikke fremover ville blive givet den sovjetiske regering noget påskud til at foretage lignende henvendelser til den danske regering om betingelserne for de sovjetiske troppers rømning af Bornholm.

De danske selvpålagte restriktioner for Østersøen og Bornholm indføres i efteråret 1953

I løbet af sensommeren 1953 blev der af et dansk embedsmandsudvalg udarbejdet et sæt retningslinier for NATO-øvelser i Østersøen og omkring Bornholm, de såkaldt selvpålagte restriktioner. Disse retningslinier skulle imødekomme de militære chefers ønske om, at der regelmæssigt kunne finde NATO-øvelser sted i et på forhånd afgrænset område i Østersøen øst for Bornholm. Men sikkert mere vigtigt var det for udvalget samtidigt at imødekomme det politiske forsigtighedshensyn, således at de deltagende enheder ikke kom så tæt på østbloklandenes søterritorier, at det kunne virke provokatorisk, og ikke mindst således at Bornholm bevarede sin status som forbudt område for fremmede tropper. I forvejen havde den danske regering allerede i efteråret 1952 under indtryk af de sovjetiske protester imod øvelsen NATO-øvelsen MAIN BRACE fået NATO's godkendelse af en procedure for politisk godkendelse af planlagte NATO-øvelser i politisk følsomme områder som i Østersøen. Sådanne øvelsesplaner skulle fremtidigt i hvert enkelt tilfælde i god tid før afholdelsen forelægges NATO's generalsekretær og NATO-rådet til politisk godkendelse.

De afgørende politiske betænkeligheder for udvalget koncentrerede sig om Bornholms-områdets inddragelse i øvelser, medens NATO-øvelser selv så langt østpå som til længdegraden 17° øst måtte “formodes efter omstændighederne at kunne accepteres ud fra et politisk synspunkt.”

Indledningen til udvalgets rapport fra den 14. september 1953 indeholder en meget præcis og sammenhængende beskrivelse af udvalgets opfattelse af problemstillingen omkring Bornholm og skal derfor gengives her:

“Selv om den sovjetisk/danske noteveksling af marts 1946 vedrørende rømningen af Bornholm næppe juridisk er til hinder for en permanent, endsige midlertidig stationering af udenlandske militærenheder på Bornholm, forekommer det dog af politiske grunde påkrævet at udvise stor forsigtighed i denne henseende, bl.a. fordi Sovjetunionen i sine erklæringer af 1. oktober 1952 og 28. januar 1953 synes at give notevekslingen af marts 1946 en udvidende fortolkning. Dette kan vel ikke under alle forhold være til hinder for at tillade f.eks. allierede orlogsfartøjer at anløbe Bornholm, *men den mistænksomhed, som ikke alene fra sovjetrussisk, men f.eks. også fra polsk*

side er lagt for dagen med hensyn til Bornholm, synes at nødvendiggøre, at der ikke træffes allierede militære foranstaltninger, der berører øen, uden at man forinden i lyset af den til enhver tid bestående udenrigspolitiske situation har gjort sig klart, hvorvidt sådanne foranstaltninger kan forventes at afføde reaktioner fra sovjetrussisk side.”

På grundlag af udvalgets indstilling, blev det bestemt, at allierede fly under NATO-øvelser “under ingen omstændigheder” måtte lande på Bornholm; kun danske fly måtte lande på Bornholm, og kun danske og “efter omstændighederne” norske flådefartøjer anløbe Bornholm under NATO-øvelser. Fælles flådeøvelser måtte ikke finde sted længere mod øst end indtil den 17. østlige længdegrad, allierede skibe større end jager-klassen måtte ikke deltage i øvelserne, øvelsernes omfang skulle begrænses til det af øvelsestekniske hensyn strengt fornødne, og øvelsernes defensive karakter understreges og tydeliggøres i pressemeddelelser.

Forsvarets ønske om at få tildelt et øvelsesområde i Østersøen, hvor øvelser kunne finde sted uden forelæggelse til politisk godkendelse i NATO-rådet, blev kun delvis opfyldt, idet Udenrigsministeriet forlangte, at øvelserne skulle forelægges ministeriet i god tid inden deres afholdelse, således at ministeriet kunne gribe ind i øvelsernes omfang. Tilladelse ville blive givet i hvert enkelt tilfælde under hensyntagen til de politiske forhold på tidspunktet forud for øvelsens afholdelse. Hvis politiske forhold måtte tale imod at afholde øvelsen, altså hvis der kunne påregnes en sovjetisk diplomatisk eller anden form for reaktion over for Danmark som følge af øvelsen, ville tilladelse ikke kunne påregnes.

Disse bestemmelser blev i princippet gældende for hele den efterfølgende periode helt op til afslutningen på den kolde krig, idet enkelte lempelser og stramninger blev indført undervejs som led i den ministerielle forvaltning af bestemmelserne. Man savner imidlertid i bestemmelserne udtrykkelige restriktioner i NATO-tropper og -personels adgang til Bornholm, bortset fra allierede skibe og fly under øvelser. Forklaringen herpå må være, at det i forlængelse af den restriktive praksis, der havde dannet sig i Udenrigsministeriet i årene efter 1946 med hensyn til britiske og amerikanske officerers og myndighedspersoners besøg på Bornholm, aldrig kunne komme på tale at lade regulære allierede tropper komme til Bornholm, hverken under øvelser eller i anden sammenhæng, idet man her ser bort fra de mere uskyldige flådebesøg, der af og til forekom, men dog aldrig under øvelser. Enkelte besøg på Bornholm af britiske chefer for NATO's nordregion, i hvis ansvarsområde Bornholm befandt sig militært, blev i nogle få tilfælde i årene efter 1953 godkendt af Udenrigsministeriet, men der blev også i andre tilfælde givet afslag med begrundelse i politiske betænkeligheder, dvs. at man frygtede, at besøgene kunne fremkalde uønskede sovjetiske reaktioner.

Tredje sovjetiske påmindelse om Bornholm:

Den sovjetiske note af 12. december 1961 om oprettelsen af Enhedskommandoen, den dansk-vesttyske fælleskommando under NATO.

Det danske beroligende svar af 14. december 1961: Fortsat kun danske styrker på Bornholm under dansk kommando.

I årene, der fulgte efter de sovjetiske noter til Danmark i 1952-1953 og indførelsen af restriktionerne i fællesøvelser i Østersøen og i Bornholms-området, gav den omhyggelige danske administration af disse restriktioner ikke den sovjetiske regering anledning til at erindre om noten fra marts 1946, men en sådan anledning mente den sovjetiske regering forelå, da det i efteråret 1961 stod klart, at den dansk-vesttyske fælleskommando – den såkaldte Enhedskommando – efter flere år på tegnebrættet nu ville blive etableret som en NATO-kommando. Vesttyske styrker og vesttyske generaler skulle nu indgå i et NATO-samarbejde med det danske forsvar, og ifølge den sovjetiske propagandalinie ville vesttyske generaler nu sætte sig tungt på det danske forsvar og i sine revanchebestræbelser ganske naturligt bemægtige sig Bornholm som et egnet springbræt for aggressioner mod sovjetisk domineret territorium.

I 1952 og 1953 havde Sovjetunionen ved hjælp af noten fra 1946 med synlige resultater til følge grebet forebyggende ind over for øvelsesplanerne for MAIN BRACE og overvejelserne om stationering af amerikanske fly i Danmark. På samme måde forsøgte Sovjetunionen nu at gribe forebyggende ind over for det tilstundende dansk-vesttyske militære samvirke. I en note den 12. december 1961 til den danske regering hed det i det danske udenrigsministeriums oversættelse

“at den påtænkte inddragelse af Bornholm, der i sin tid blev befriet af sovjetiske tropper fra hitleriske okkupanter, i det område, der underlægges fælleskommandoen, i hvilken de overlevende hitlerister vil dominere, strider imod ånd og bogstav i den danske regerings forsikringer af 8. marts 1946 om, at Danmark er rede til “med sine egne styrker uden nogen som helst deltagelse af udenlandske tropper at besætte Bornholm og dér fuldt ud oprette sin forvaltning.”

Det danske udenrigsministeriums oversættelse af afsnittet om Bornholm i den sovjetiske note var ikke helt præcis, idet der i den russisksprogede note var anvendt et verbum, der ikke svarede til den danske oversættelse “oprette” (sin forvaltning), men snarere måtte oversættes med “effektuere, udøve” eller lignende. I den oversættelse, som ambassaden i Moskva indsendte, havde man oversat det russiske udtryk med “opretholde”, som man i Udenrigsministeriet frygtede kunne tolkes således, at forbudet mod deltagelse af fremmede tropper skulle have blivende virkning, hvad man jo fra dansk side allerede i 1952-53 havde afvist. På en forespørgsel fra Udenrigsministeriet herom svarede ambassaden i Moskva dog, at det russiske verbum, der var oversat med “opretholde” også kunne betyde “oprette”, og derfor blev der i stedet for det oprindeligt anførte “opretholde” indsat “oprette”. Hvad det danske udenrigsministerium ikke vidste besked med var, at den danske gesandt, der overrakte noten den 8. marts 1946, af ukendte grunde havde ændret i den notetekst, Udenrigsministeriet havde telegraferet til ham, og erstattet “oprette” sin administration” med “udøve” sin administration. Her i december 1961 havde russerne tilsyneladende gransket notevekslingen fra marts 1946 og set deres fordel i at anvende et russisk verbum, der svarede til den danske gesandts udtryk “udøve” i noten af 8. marts 1946, i stedet for “oprette”, som ellers konsekvent var anvendt i den første sovjetiske note den 5. marts 1946 ligesom i Gustav Rasmussens note af 7. marts 1946 til den sovjetiske gesandt og i udenrigsminister Molotovs meddelelse den 16. marts 1946 om de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm

Den danske regering var ikke i tvivl om, at den sovjetiske notes påstande om Bornholm måtte afvises. Enhedskommandoen indebar ikke nogen ændring af den rent danske kommandostruktur for Bornholms vedkommende, som fortsat under de nye forhold alene ville være underlagt den rent danske Østre Landsdelskommando. Den svarnote, der allerede 2 dage efter blev afgivet, indeholdt følgende erklæring om Bornholm:

“I den sovjetiske erklæring hævdes det, at den påtænkte inddragelse af Bornholm i det område, der underlægges enhedskommandoen, strider imod de af den danske regering i forbindelse med de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm afgivne forsikringer af 8. marts 1946. Den danske regering må afvise denne betragtning. Gennemførelsen af enhedskommandoen betyder ingen ændring i den bestående tilstand, hvorefter der kun er danske styrker på Bornholm under dansk kommando.”

Som man ser, gik den danske regering i sit svar helt uden om den sovjetiske påstand, at det danske tilsagn fra marts 1946 fortsat var gældende, sådan som det indirekte blev hævdet i den sovjetiske note. I stedet lukkede man af for en videre noteveksling om Bornholm ved at udtale en simpel konstatering af, at der fortsat kun ville være danske styrker på Bornholm. Enhver sovjetisk tale om nazigeneraler og tysk dominans kunne derefter i det mindste ikke vedrøre Bornholm. Om det var en meget klog besvarelse, eller om den danske regering derved åbnede for et fremtidigt sovjetisk misbrug af den givne forsikring, skal vel retfærdigvis vurderes i lyset af den højspændte internationale atmosfære om Berlin og det sovjetiske pres på Finland, der udgjorde datidens storpolitiske baggrund. I besvarelsen var der taget forbehold så vel med hensyn til forsikringens dækningsperiode, som formelt set var begrænset til den aktuelle situation (“den bestående tilstand”), som til forsikringens dækningsområde, som kun dækkede enhedskommandoens gennemførelse. Således betragtet havde den danske regering formelt set ikke med sin erklæring fraskrevet sig retten til eventuelt på et senere tidspunkt at liberalisere adgangen for allieret personel til Bornholm.

Bag denne bekræftelse af, at den danske regering fortsat ville holde fremmede, dvs. allierede, tropper, borte fra Bornholm, skjulte sig den uofficielle og grundliggende danske opfattelse, der kom til udtryk i et internt notat fra den 2. november 1961 i Udenrigsministeriet, at NATO på den ene side kun havde interesse i Bornholm som en fremskudt varslingsstation, da Bornholm reelt ikke kunne holdes militært ved et sovjetisk angreb, og at det på den anden side antoges, at Bornholm med sin ringe størrelse ikke havde interesse som base for Sovjetunionen på grund af forsy-

ningsvanskeligheder. Formålet med den danske militære dækningsstyrke på Bornholm var da at sikre, at Bornholm trods alt ikke fremtrådte som opgivet på forhånd, og at et angreb på Bornholm ville udløse sådanne kamphandlinger, at NATO-solidariteten ville træde i kraft med de deraf følgende forpligtelser for de øvrige NATO-lande.

Denne opfattelse måtte føre til den konklusion, at der ikke var nogen logik i at holde fremmede NATO-tropper stationeret på Bornholm, når øen alligevel ikke kunne holdes, og når man gik ud fra, at Sovjetunionen ikke havde militære be væggrunde til at bemægtige sig øen, med mindre der skete en militær tilspidsning i Østersøen. Det måtte derfor være nærliggende for den danske regering at besvare den sovjetiske note, således som det skete, med en beroligende erklæring, der ganske vist kun udtalte sig om "den bestående tilstand", men som reelt måtte tydes som en bekræftelse på, at der også *efter* den dansk-vesttyske enhedskommandos oprettelse kun ville være danske styrker på Bornholm.

At den sovjetiske note reelt havde skabt frygt i den danske udenrigs- og forsvarsledelse for et eventuelt nært forestående sovjetisk militært angreb på Bornholm fremgår af, at NATO-chefen i Europa, general Norstad, blev spurgt til råds af forsvarschefen, admiral Quistgaard, om risikoen for et sovjetisk angreb på Bornholm. Norstad troede ikke, at russerne ville foretage sig noget mod Bornholm, og hvis de ville foretage sig noget, forventede han, at det ville ske inden for den første uge. Han tilbød at lade en amerikansk destroyer vise sig i danske farvande for at demonstrere, at alliancen stod bag ved Danmark, men admiral Quistgaard mente ikke, at det "ville være ønskeligt, at vi demonstrerede dens nærværelse omkring Bornholm, men blot i danske farvande." På general Norstads oplysning om, at han planlagde en "Mobile Force" til støtte for Bornholm reagerede admiral Quistgaard med at tage et for den danske Bornholms-politik karakteristisk forbehold, nemlig at "det næppe ville være politisk ønskeligt at få en sådan styrke til Bornholm, før der forelå virkeligt angreb, men hvis et sådant angreb forelå, ville vi sætte pris på at få den så hurtigt som muligt."

I denne samtale mellem de to militære chefer træder det danske sikkerhedsdilemma omkring Bornholm tydeligt frem. Fra dansk side ville man sikre sig rygdækning fra NATO omkring Bornholm i en kritisk fase som denne, men ikke i form af en forebyggende og synlig NATO-tilstedeværelse i området omkring Bornholm, der kunne virke udfordrende på russerne og dermed kompromittere den danske ikke-provokationspolitik.

Professor Max Sørensens responsum februar 1962: "Danmark stadig forpligtet..."

Beroligelsen var dog mere af ydre karakter, for i Udenrigsministeriets NATO-kontor ville man nu under indtryk af det fornyede sovjetiske udspil af Bornholms-kortet én gang for alle til bunds i spørgsmålet om notebetingelsen fra marts 1946. I januar måned 1962 blev der i NATO-kontoret arbejdet intenst med at affatte et notat indeholdende en lang og detaljeret historisk redegørelse for hele Bornholms-spørgsmålet, hvor noten fra marts 1946 atter blev analyseret ud fra det tilbagevendende spørgsmål: om aftalen af 1946 kunne fortolkes derhen, at den pålagde Danmark en mere varig forpligtelse, det vil sige ud over overgangstiden, indtil genoprettelse af normale forhold havde fundet sted. Notatet byggede videre på de interne notater, der allerede ved tidligere lejligheder havde behandlet spørgsmålet, og føjede til disse en opdateret analyse af spørgsmålet. Det var en given sag, at notatet måtte nå frem til samme konklusion, som alle de foregående notater, nemlig at den sovjetiske betingelse i aftalen ("uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper"...) var begrænset til tidsrummet, hvor danske styrker overtog Bornholm efter de sovjetiske tropper:

"Som det vil ses, synes således såvel selve ordlyden af aftalen af 1946 som de øvrige omstændigheder klart at indicere, at de russiske betingelser ikke tog sigte på en ubegrænset fremtid, men kun på overgangstiden indtil genoprettelsen af normale forhold."

Imidlertid var notatets konklusion ikke den endegyldige. Udenrigsministeriets ledelse havde nemlig besluttet at forelægge spørgsmålet og notatet for Udenrigsministeriets rådgiver i folkeret, professor i international ret ved Aarhus Universitet, Max Sørensen, der i øvrigt også fra sin tidligere karriere som fuldmægtig i ministeriet havde et forhåndskendskab til problematikken.

Konklusionen i professor Max Sørensens responsum, der blev afgivet den 12. februar 1962, må være kommet bag på Udenrigsministeriets ledelse og ville uden tvivl have vakt den sovjetiske regerings umiddelbare bifald. Han argumenterede, at en rent sproglig analyse af notebetingelsens formuleringer ganske vist gav det danske synspunkt ret i, at der var tale om en handling af forbigående varighed ("oprette sin administration"), men at meningen "uden mindste tvivl" havde været, at en tilstand skulle etableres (oprette og opretholde). Uanset at der efter en rent sproglig analyse ikke var tale om nogen tilstand, måtte det dog ifølge Max Sørensen være meningen, "for at der overhovedet kan være fornuftig sammenhæng i aftalen, at en tilstand skal etableres." Men en sproglig analyse kunne ikke give noget holdepunkt for fastsættelsen af denne tilstands varighed. Man måtte derfor se på ordenes formål:

"Har dette kun været at give forskrifter om en relativt kortvarig overgangsordning, eller har det efter omstændighederne været meningen, at ordningen kunne kræves opretholdt på længere sigt.

Ved besvarelsen heraf kommer man ikke uden om en vurdering af den militærpolitiske situation. Det russiske krav har kun én baggrund, nemlig at forhindre de vestlige stormagter i at fremskyde deres position mod øst ud over de linier, der fremkom ved de tyske hæres besejring og kapitulation. Det reelle krav til en ren dansk administration var et krav om, at de vestlige stormagter ikke fik militært fodfæste på Bornholm.

Så vidt jeg kan vurdere disse forhold, er forudsætningerne i dag de samme som i 1946. Uanset den ændring i strategien, som de nye våben har medført, spiller herredømmet over territoriet vedblivende en afgørende rolle i stormagternes militærpolitiske overvejelser. Sovjetunionens interesse i, at de vestlige stormagter ikke får militært støttepunkt på Bornholm, er ganske den samme som i 1946. At den nye tyske militærmagt i denne sammenhæng må sidestilles med de vestlige stormagter, kan næppe give anledning til tvivl.

Når man på denne måde ser på aftalens formål for at finde dens mening, er der for mig ingen tvivl om, at Danmark stadig må være forpligtet til at opretholde en ren dansk administration uden fremmed deltagelse etc..."

Det kan tages for givet, at Max Sørensens responsum ikke var, hvad man havde håbet på og forventet i Udenrigsministeriet, og meget naturligt skrev direktøren i en notits hertil, at han var uenig i professor Max Sørensens konklusion og helt tilsluttede sig den opfattelse, der var Udenrigsministeriets, nemlig at det ikke kunne have været meningen, at Danmark skulle påtage sig en "evig servitut" med hensyn til Bornholm. Han fremførte som yderligere argument den hidtil oversete pointe, at notevekslingen i 1946 tog sit udspring i den danske note, "hvor vi gentagne steder fremhæver, at danske styrker er i stand til alene at klare de militære opgaver. Dette sigtede efter sammenhængen klart til den da foreliggende situation. Dette må derfor også gælde den efterfølgende meningsudveksling."

I det følgende årti gjorde den sovjetiske regering ikke nogen officiel diplomatisk brug af Bornholms-spørgsmålet og marts-noten fra 1946 over for den danske regering, hvad den danske regering med sin påpasselige efterlevelse af de afgivne forsikringer heller ikke gav den sovjetiske regering mindste anledning til.

Forsvarsminister Viktor Grams tale i Gudhjem den 2. november 1967:

Fortsat ingen overvejelser eller planer om stationering af udenlandske tropper på Bornholm...

Alligevel anså den danske udenrigsledelse det i efteråret 1967 for nødvendigt at fremsætte en fornyet beroligende udtalelse om den rent danske militære belægning på Bornholm. Anledningen hertil var en sovjetisk propagandakampagne, der i efteråret 1967 kørte i den sovjetiske presse med beskyldninger om vesttyske aggressive planer i Østersøen og Bornholms inddragelse heri. For at tage luften ud af kampagnen arrangerede Udenrigsministeriets Presse- og Informationsafdeling en orienteringsrejse til Bornholm for den udenlandske presseforenings medlemmer med deltagelse af forsvarsminister Viktor Gram. På en afsluttende pressekonference den 2. november 1967 i Gudhjem gentog forsvarsministeren for de forsamlede journalister med en let omskrivning de tidligere afgivne danske forsikringer indeholdt i udenrigsministerens tale i Rønne den 11. april 1953 og i

den danske svarnote fra 14. december 1961 om den rent danske militære belægning på Bornholm. I talen, der var forfattet af chefen for Udenrigsministeriets NATO-kontor og godkendt af ministeriets ledelse, fremsatte han henvendt til de forsamlede journalister, men med direkte adresse til de østlige regimer, denne udtalelse, der var en næsten ordret gentagelse af de forsikringer, som udenrigsminister Ole Bjørn Kraft havde fremsat i talen i Rønne den 11. april 1953:

“Fra dansk side har vi til stadighed været og vil naturligtvis fortsat være opmærksom på de særlige hensyn, der gør sig gældende på grund af Bornholms geografiske beliggenhed. Lad mig sige helt klart, at der hverken i Danmark eller inden for NATO er overvejelser eller planer om stationering af udenlandske tropper på Bornholm, om udbygning af øen til en militær NATO-base eller nogen anden form for militær opladning. Jeg håber, at dette vil blive forstået og taget til efterretning”.

(Til sammenligning Ole Bjørn Krafts udtalelse den 11. april 1953 i Rønne:

...”da den danske regering som sagt gerne vil bidrage til beroligelse, vil jeg gerne her erklære, at det aldrig nogen sinde har været overvejet, endsiige planlagt at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm, og at al tale om udbygning af øen til et militært NATO-støttepunkt er grebet ud af luften. Uanset forståelsen af noten af 1946 vil den danske regering altid have sin opmærksomhed henvendt på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms geografiske beliggenhed gør sig gældende for denne ø.”)

Fjerde sovjetiske påmindelse om Bornholm:

Den sovjetiske regerings klage den 8. juni 1971 over en amerikansk helikopters landsætning på Bornholm af to danske lodser den 16. maj og et amerikansk flys nødlanding på Bornholm den 19. maj 1971.

Den 16. maj 1971 blev to danske lodser ombord på et amerikansk hangarskib på vej ind i Østersøen transporteret med en helikopter fra hangarskibet hjem til Rønne, og tre dage senere nødlandede et amerikansk militærfly fra samme skib i Rønne lufthavn på grund af skader på landingsstellet. Helikopterlandingen var sket uden behørig anmeldelse i Udenrigsministeriet, medens nødlandingen som en force majeure situation ikke skulle anmeldes.

Disse i sig selv harmløse landinger på Bornholm af to amerikanske luftfartøjer gav den sovjetiske regering anledning til at påminde den danske regering om, at der ikke måtte komme fremmed militært personel til Bornholm.

Forud for denne påmindelse kom dog det traditionelle sovjetiske presseangreb. To dage efter det amerikanske flys nødlanding – den 21. maj 1971 – angreb det sovjetiske regeringsblad Izvestija de amerikanske flådebevægelser i Østersøen som en provokation, der klart kom til syne i såvel den amerikanske helikopters som det amerikanske flys landing på Bornholm og påpegede i den forbindelse, at “den danske regering afgav i 1946 og i 1961 forsikringer om, at kun danske tropper ville blive stationeret på Bornholm.”

I Udenrigsministeriet besluttede man at undlade at reagere officielt, fordi man ikke ville starte en “erklæringskrig”, men at besvare eventuelle forespørgsler om anklagen i Izvestija med følgende erklæring:

“Fra dansk side må man ganske afvise påstandene i Izvestija, idet landsætningen af danske lodser med en amerikansk helikopter på Bornholm og nødlandingen dér af et amerikansk militærfly ikke strider mod noget tilsagn fra dansk side; stillingtagen i sådanne anliggender tilkommer alene den danske regering.”

Den 26. maj blev episoden med de to amerikanske flylandinger på Bornholm under selskabeligt samvær for første gang nævnt af den sovjetiske ambassadør over for chefen for Udenrigsministeriets retsafdeling: Sovjetiske fly måtte søge landingstilladelser, medens der åbenbart gjaldt andre regler for amerikanerne. Afdelingschefen afviste, at der var tale om forskelsbehandling. Der gjaldt samme regler for alle med hensyn til nødvendigheden af landingstilladelser og samme regler for alle danske områder. Som det blev bemærket af afdelingschefen i dennes notits om samtalen, blev

der ikke af den sovjetiske ambassadør ved denne lejlighed gjort brug af "Bornholms-aspektet" og af den sovjetiske påstand om, at der skulle bestå nogen særlig aftale for Bornholms vedkommende.

Det skete til gengæld den 8. juni 1971, hvor den sovjetiske ambassadør over for Udenrigsministeriets direktør efter instruks fra sin regering ifølge det danske referat meddelte,

"at den sovjetiske regering var opmærksom på den nylige amerikanske militære aktivitet på Bornholm, hvor et fly og en helikopter havde foretaget landinger på øen. Som bekendt havde den danske regering, da de sovjetiske tropper blev trukket tilbage fra Bornholm i 1946 og senere i 1961 afgivet forsikringer om, at øen ville bevare sin status som dansk område, og at der kun ville blive anbragt danske tropper på øen. Den sovjetiske regering håbede, at den danske regering ville overholde sine forpligtelser og ikke tillade ophold af fremmede tropper på øen, herunder hverken med øvelses- eller besøgsformål for øje.

Som det var at forvente blev den danske erklæring fra den 14. december 1961 (...ingen ændringer i den bestående tilstand, hvorefter der kun er danske tropper på Bornholm") her anført og benyttet som en yderligere bestyrkelse af den danske regerings angivelige forpligtelse til ikke at tillade fremmede tropper på Bornholm. Det bemærkes, at der i denne nye sovjetiske henvendelse om Bornholm er gjort forsøg på at specificere dækningen i de danske forsikringer til også at omfatte "besøgsformål" (...hverken med øvelses- eller besøgsformål for øje."). Dette kan have taget sigte på at standse den praksis, Udenrigsministeriet i årene efter 1954 havde accepteret, hvorefter der med mellemrum blev givet tilladelse til tjenstligt begrundede besøg på Bornholm af allieret militært personel, for slet ikke at tale om adskillige flådebesøg.

Som svar på den sovjetiske udtalelse sagde Udenrigsministeriets direktør, at den danske regering ved de sovjetiske styrkers afrejse i 1946 havde udtalt, at der kun ville blive placeret danske styrker på øen. En lignende erklæring var blevet afgivet i 1961. Bornholm var undergivet dansk administration, og der fandtes kun danske styrker på øen. Det kortvarige ophold af et amerikansk fly og en amerikansk helikopter på Bornholm havde intet at gøre med situationen i 1946 og i 1961. Det forhold, at der var foretaget landinger uden de danske myndigheders tilladelse, var et rent dansk anliggende. Bornholm var et dansk område som enhver anden del af Danmark. Det var klart, at man fra dansk side til enhver tid kunne modtage besøg af den omhandlede art. Dette var en åbenbar følge af dansk suverænitet.

Den sovjetiske ambassadør pegede på, at Bornholm var det østligste danske område i Østersøen. Den sovjetiske regering havde altid værdsat, at den danske regering iagttog aftalen fra 1946, og man gik ud fra, at det skulle forblive således i fremtiden. De to besøg for nylig virkede imidlertid suspekter. Han sluttede med at sige, at forholdene omkring Bornholm burde forblive, som de var.

Den danske forsikring fra notevekslingen i december 1961 ("kun danske tropper"...) blev altså her gentaget af Udenrigsministeriets direktør. Det danske standpunkt fra notevekslingen i 1952-53, at aftalen fra marts 1946 ikke rakte ud over selve overtagelsesperioden, blev ikke fra dansk side fremdraget. Selve kendsgerningen, at der i hele perioden efter 1946 kun havde været danske styrker på Bornholm, og at den danske regering ikke havde planer om at ændre på dette, havde her i 1971 gjort diskussionen om 1946-aftalens løbetid overflødig.

Den danske regering havde med erklæringen af 14. december 1961 fundet det en bedre politik at afgive en forsikring, der kun dækkede "den bestående tilstand" og hermed undgå fornyede sovjetiske diplomatiske forsøg på at presse Danmark til at vedgå aftalen fra marts 1946, en aftale, hvis fortsatte gyldighed man fra dansk side aldrig ville anerkende.

Den sovjetiske protest imod de to amerikanske flylandinger på Bornholm havde selvfølgelig intet med fremmede troppers ophold på Bornholm at gøre, men var fremkaldt af den sovjetiske irritation over den amerikanske flådes tilstedeværelse i Østersøen. Episoden viste dog, at den sovjetiske regering ikke var til sinds at lade selv den mindste anledning gå fra sig for at påminde den danske regering om de "forsikringer", den havde afgivet om ikke at tillade fremmede tropper på Bornholm, og om at disse forsikringer indtil videre havde ubegrænset løbetid.

Femte sovjetiske påmindelse om Bornholm:

Sovjetisk protest over tilladelse til et vesttysk og et amerikansk flys landinger på Bornholm i forbindelse med en havundersøgelse i Østersøen i februar 1984.

Skærpelse af det danske standpunkt: ingen danske forpligtelser, ingen aftaler med Sovjetunionen om Bornholm.

Der skulle gå endnu en længere årrække, førend man fra sovjetisk side igen fandt en anledning til at rejse Bornholms-aftalen over for den danske regering. Anledningen kom, efter at den danske regering i efteråret 1983 havde indført en lempelse i de selvpålagte restriktioner, således at der fremover kunne gives tilladelse til landing på Bornholm af "enkelte udenlandske militære fly". Det blev i den sammenhæng bestemt, at der i den første periode skulle udsendes pressemeddelelser om sådanne besøg af udenlandske militærfly, for således at afdramatisere og skabe åbenhed om besøgene.

I februar 1984 blev denne lempelse taget i anvendelse, da en havundersøgelse i Østersøen, foretaget af NATO, af praktiske årsager gjorde det nødvendigt at lade 2 deltagende NATO-fly – et vesttysk og et amerikansk – foretage landinger på Bornholm i hele februar måned, medens undersøgelsen pågik. Formålet med undersøgelserne var officielt og udadtil at indsamle basisviden om vand- og miljøforholdene i Østersøen til gavn for den civile skibstrafik og miljøkontrol, men det basale formål var selvfølgelig at indsamle data til brug for udvikling af våbensystemer og teknologi forbundet med bl.a. undervandsoperationer og ubådsbekæmpelse. Der blev udsendt en pressemeddelelse om det civile formål med havundersøgelsen og landingstilladelserne til de to fly, og det kommunistiske dagblad Land og Folk fulgte straks op med adskillige reportager om tilladelsen til de to NATO-fly til at lande på Bornholm, som blev betegnet som et brud på aftalen indgået i 1946 mellem Danmark og Sovjetunionen om ikke at tillade fremmede styrker på Bornholm. Bladet hævdede, at de to fly var spionfly med speciale i ubådsbekæmpelse, og at dette selvfølgelig var formålet med hele havundersøgelsen.

I Folketinget stillede venstrefløjspartierne et større antal spørgsmål til ministrene med påstand om, at der her var tale om et brud på den hidtidige politik, som de danske regeringer havde ført med ikke at give tilladelse til landing af fremmede militærfly på Bornholm, og et brud på aftalen med Sovjetunionen fra marts 1946 om ikke at give fremmede tropper adgang til Bornholm.

Det svar, som forsvarsministeren gav i Folketinget den 16. februar 1984, er bemærkelsesværdigt, fordi det her for første gang officielt fra dansk side siden 1946 benægtes, at der var en aftale med Sovjetunionen. I svaret blev det direkte udtalt, at der ingen aftale var mellem Danmark og Sovjetunionen om, at der ikke må være fremmede tropper på Bornholm. Der var kun stationeret danske styrker på Bornholm. Spørgsmål om besøg af udenlandske orlogsskibe eller militære fly på øen blev afgjort ud fra en konkret vurdering i hver enkelt sag. Der var ingen planer om at ændre på nogle af disse forhold. Og der var ikke med landingstilladelserne tale om nogen ændring i den hidtidige danske praksis.

Den hidtidige danske argumentation havde været lagt an på at benægte, at aftalen havde vedblivende gyldighed. Nu benægtede den danske regering, at der overhovedet havde været en aftale, eller i det mindste, at der stadig var en aftale.

Statsminister Poul Schlüter fremhævede i sit svar på et af de stillede spørgsmål Bornholms ligestilling med resten af Danmark. Bornholm var "en del, en ganske ordinær del af Danmark, ganske som en hvilken som helst anden ø eller halvø her i kongeriget". Det forhold, at der på Bornholm kun var stationeret danske tropper, var ikke udtryk for nogen aftale eller forpligtelse, Danmark havde indgået. Heller ikke i det øvrige Danmark var der stationeret fremmede tropper – bortset fra Grønland.

Også her er argumentationen ny. Ved at påpege Bornholms ligestilling med det øvrige Danmark, hvor der jo heller ikke var stationeret fremmede tropper, var luften taget ud af det sovjetiske argument om, at Bornholms stilling var bestemt af vilkårene for de sovjetiske troppers afrejse i 1946. Bornholms stilling fremstod nu som en ganske naturlig følge af forholdene i det øvrige Danmark, hvor man ikke ville have stationeret fremmede tropper.

Statsministeren benyttede dog lejligheden til at fremsætte en fornyet beroligende forsikring om, at Bornholms status fortsat ville blive respekteret af den danske regering, men han brugte også her sammenligningen med det øvrige Danmark som udgangspunkt. Han udtalte:

“Der er på Bornholm som i resten af Danmark – bortset fra Grønland – kun stationeret danske styrker under dansk kommando. Sådan har det været siden 1946, og regeringen påtænker ingen ændringer i dette forhold.”

Statsministeren påpegede endelig, at den danske regerings tilbageholdenhed med at tillade fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm intet havde med aftaler med Sovjetunionen eller ensidige begrænsninger at gøre, men var udtryk for afspændingsvilje fra dansk side.

Efter den store bevågenhed, landingstilladelserne havde nydt i dele af den danske presse og i Folketingets venstrefløjspartier kunne det ikke vække forbavselse i Udenrigsministeriet, at den sovjetiske regering også måtte give sin mening til kende om det passerede. Det skete dog først den 24. februar 1984, hvor den sovjetiske regering overgav følgende erklæring til den danske ambassadør i Moskva:

“I Sovjetunionen har man lagt mærke til de kendsgerninger, som er fremkommet i slutningen af januar og begyndelsen af februar om USA's og NATO's militære aktivitet på den danske ø Bornholm, som har givet sig udslag i, at vesttyske og amerikanske militærfly, som befandt sig i dette område i forbindelse med den angivelige “af NATO påbegyndte udforskning af Østersøen”, er landet på øen med tilladelse fra officielle danske myndigheder. Men ifølge den danske presse udfører disse fly efterretningsopgaver, og formålet med “udforskningen” er “at skabe gunstige betingelser for at opdage og ødelægge sovjetiske undervandsbåde i Østersøen”.

De nævnte handlinger er i åbenlys modstrid med de forsikringer, som den danske regering gav i marts 1946 om, at den selv vil varetage administrationen af øen uden deltagelse af udenlandske tropper, og med regeringens erklæring i 1961 om at bevare dens status, ifølge hvilken “der på Bornholm kun befinder sig danske styrker under dansk kommando”.

Den sovjetiske regering udtrykker håbet om, at den danske regering fortsat vil opretholde sin linie om ikke at tillade udenlandsk militæraktivitet på Bornholm. Den deler også det ønske, som danske regeringsmedlemmer flere gange har givet udtryk for, om at øen Bornholm også fremover vil forblive et roligt og stabilt område.”

Den sovjetiske regering gentager her den traditionelle påstand om, at de forsikringer, som den danske regering afgav i 1946, har vedblivende gyldighed, ligesom den danske erklæring fra december 1961 atter påberåbes.

I det danske udenrigsministerium besvarede man den 9. marts 1984 over for den sovjetiske ambassadør den sovjetiske klage og gav ham et uformelt papir med hovedpunkterne i svaret:

1) Erindre om, at den velkendte danske holdning er, at noten af 8. marts 1946 (“at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks er i stand til med egne styrker at besætte Bornholm og dér fuldt ud at oprette sin egen administration”) ikke udgør en aftale med Sovjetunionen og i øvrigt efter sit indhold kun tager sigte på overgangstiden, indtil genoprettelsen af normale forhold.

Tilføje, at den danske erklæring af 1961 (“der er kun danske styrker på Bornholm under dansk administration”) ikke markerer nogen ændring i forhold hertil.

2) Udtale, at den danske regering derfor ikke kan dele den sovjetiske opfattelse, at det forhold, at Danmark efter en konkret afvejning har tilladt fremmede militærflys tilstedeværelse på Bornholm, skulle være i modstrid med de nævnte erklæringer.

3) Understrege, at skiftende danske regeringer som bekendt i praksis har anlagt en vis tilbageholdenhed, for så vidt angik fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm, men at dette ikke er begrundet i de nævnte ensidige danske erklæringer, men i den danske regerings ønske om at manifestere sin afspændingsvilje.

4) For så vidt angår den konkrete sag henvise til statsministerens svar i Folketinget den 15. f.m., der også dækker de principielle aspekter.

Det danske svar, der bygger på en mere dynamisk, offensiv indstilling i udenrigsledelsen, inspireret af udenrigsministeren, indeholder enkelte punkter, der illustrerer dette:

I overensstemmelse med forsvarsministerens svar afgivet i Folketinget den 16. februar benægtes det her direkte over for den sovjetiske ambassadør, at noten af 8. marts 1946 udgør en aftale med Sovjetunionen. At der virkelig her er tale om et nyt argument, fremgår af, at notevekslingen fra marts 1946 i Udenrigsministeriets interne papirer jævnligt omtales som "aftalen". Benægtelsen af en aftale må være baseret på den danske opfattelse, at noten fra marts 1946 kun tog sigte på overgangen fra sovjetisk til dansk militær bevogtning på Bornholm, og at der derefter ikke længere var nogen aftale, eftersom aftaleperioden var udløbet.

Et andet nyt dansk synspunkt kommer til udtryk i punkt 3, hvor begge de danske erklæringer af 1946 og 1961 betegnes som "ensidige". Det er rigtigt, at erklæringen i 1961 var ensidig, men umiddelbart kan dette næppe siges om erklæringen i noten af 8. marts 1946, eftersom den var fremkaldt af og var en direkte og ordret bekræftelse af den betingelse, som var stillet i den sovjetiske note af 5. marts 1946 ("uden nogen som helst deltagelse"...). At ville betegne erklæringen som ensidig må bero på en noget formalistisk argumentation.

Tilsammen demonstrerer de to nævnte nye danske synspunkter (ingen aftale, erklæringer ensidige) den danske vilje til nu endelig at ville løsgøre alle diskussioner om Bornholms status fra det gamle udgangspunkt – aftalen fra marts 1946. Dette indtryk giver også punkt 3, hvor den danske regerings tilbageholdenhed med hensyn til fremmede tropper på Bornholm søges fremstillet som en politik, der ikke er begrundet i de tidligere fremsatte danske erklæringer om Bornholm. Disse erklæringer er – hævder den danske regering – snarere fremkaldt af denne tilbageholdenhed, der er begrundet i den danske regerings vilje til afspænding. Budskabet i det danske svar til den sovjetiske regering er, at den danske regering hverken har nogen aftale med eller har påtaget sig nogen forpligtelse over for den sovjetiske regering med hensyn til Bornholm. Den danske tilbageholdenhed er selvpålagt og er uden forbindelse til de sovjetiske påstande.

Den sovjetiske ambassadør søgte ikke at imødegå disse danske synspunkter, men ville selvfølgelig gerne vide, hvorfor den danske regering nu pludselig åbnede for fremmede militærflys adgang til Bornholm, når man hidtil havde afstået herfra.

Da restriktionerne var hemmeligholdte, kunne man fra dansk side over for den sovjetiske ambassadør ikke begrunde tilladelsen til flyenes landing på Bornholm med en lempelse af restriktionerne. Det svar, ambassadøren fik, var at den danske regering altid havde kunnet give fremmede fly adgang til Bornholm, men blot hidtil havde valgt ikke at gøre det. Hvad der nu var tale om, var ikke, at man generelt havde givet carte blanche for sådanne landinger, men om to konkrete begrundede tilladelser. Sådanne tilladelser ville også fremtidigt kunne ventes udstedt, men altid efter en konkret afvejning og i tilfælde, hvor det ikke burde kunne opfattes som en afvigelse fra den principielle danske afspændingsvilje.

Ambassadøren sagde, at han dog fortsat var bekymret: der syntes skridtvis at ske en ændring af den skabte tradition, en udvikling hen imod en militarisering af Bornholm.

Man lægger her mærke til ambassadørens brug af udtrykket: *den skabte tradition*. Næsten 40 år efter de sovjetiske troppers afrejse og iværksættelsen af de indledende adgangsbegrænsninger på Bornholm var der nu ifølge sovjetisk opfattelse skabt en tradition for at holde NATO borte fra Bornholm. Når den danske regering ikke ville anerkende, at noten fra marts 1946 stadig var gyldig, ville den sovjetiske ambassadør i stedet henvise til denne tradition.

Den sovjetiske ambassadørs klage over et besøg på Bornholm af en gruppe NATO-officerer den 28. juni 1984.

Den 3. juli 1984, få måneder efter havundersøgelsen og landingstilladelserne til de 2 NATO-fly, blev Bornholms status atter bragt på bane i Udenrigsministeriet, denne gang af den nytiltrådte sovjetiske ambassadør. Anledningen var, at den sovjetiske ambassade ifølge ambassadøren var blevet underrettet om et besøg den 28. juni på Bornholm af en gruppe af NATO-officerer, som havde inspiceret militære installationer.

Ambassadørens bemærkninger i den anledning er interessante, fordi han i sin argumentation imod NATO-allierede officerers besøg på Bornholm opdelte spørgsmålet i et retligt og et følelsesmæssigt problem. Hvad det retlige problem angik – dvs. notevekslingen i marts 1946 – anlagde

man fra dansk og sovjetisk side forskellige fortolkninger, som han ikke skulle komme ind på ved denne lejlighed. Om det følelsesmæssige problem påpegede han *den symbolske betydning*, som man også fra dansk side var klar over, at Bornholm havde for det dansk-sovjetiske samarbejde i krigens sidste tid. Når det i det følgende år var 40-året for sejren over nazismen og fascismen, ville man fra sovjetisk side gerne anmode om dansk samarbejde eller snarere om i fællesskab at mindes begivenhederne på Bornholm. Bornholm kunne og burde være et symbol på det dansk-sovjetiske samarbejde ved krigens slutning, og dette symbol burde ikke kompromitteres af "en gradvis NATO-isering". Han opfordrede til ikke at glemme det *følelsesmæssige aspekt* af dette problem.

Den sovjetiske ambassadørs fremhævelse af den følelsesmæssige og symbolske værdi af det dansk-sovjetiske samarbejde på Bornholm under og efter krigens afslutning samt det forestående 40-års befrielsesjubilæum på Bornholm fremstår sammen med ambassadørens forgængers brug af "traditionen" som en ny sovjetisk argumentationsstrategi, der bevidst har fravalgt brugen af noten fra 1946 som argument for det sovjetiske standpunkt: at Danmark har forpligtet sig til ikke at lade fremmede tropper komme til Bornholm. Ved i stedet at fremhæve det positivt ladede samarbejdsaspekt af Bornholm-spørgsmålet, som man fra dansk side vanskeligt kunne udtale sig imod, gik ambassadøren helt uden om det danske standpunkt, at der ingen aftale var indgået med Sovjetunionen om, at der ikke må komme fremmede tropper til Bornholm, – at Bornholm er en del af kongeriget på linie med alle andre landsdele, og at NATO-officerer selvfølgelig må besøge øen ligesom alle andre dele af Danmark.

Ambassadørens danske samtalepartner i Udenrigsministeriet havde også øje for det historiske perspektiv. Han gav udtryk for, at man nu 40 år efter begivenhederne på Bornholm burde kunne tage lidt afslappet på spørgsmålet. Omsat til mere formelt sprog kan man udlægge denne udtalelse som en forældelsesbetragtning: at hvad der måtte være aftalt og udtalt af parterne i marts 1946 måtte selv af russerne anses for kun at have gyldighed for en overskuelig, begrænset periode, nemlig indtil der måtte indtræffe væsentlige ændringer i de politiske vilkår og internationale relationer. Sådanne var jo allerede indtruffet i 1949, da Danmark blev medlem af Atlantpagten.

Juni 1985. Sovjetisk påtale af 4 tilfælde af fremmede militære aktiviteter omkring Bornholm.

Den sovjetiske ambassadør, der i forsommeren 1984 var kommet til København for at overtage posten, forsøgte ikke at gøre det danske udenrigsministeriums ledelse opmærksom på, at det af hans chefer i Moskva var blevet ham pålagt at følge udviklingen omkring Bornholm nøje, hvilket Udenrigsministeriet allerede i juli 1984 som omtalt fik et vidnesbyrd om. Således også den 11. juni 1985, hvor han mødte op i Udenrigsministeriet med en liste med "militære aktiviteter" omkring Bornholm. Tyske krigsskibe havde ligget for anker i bornholmsk territorialfarvand, Norges forsvarschef havde været på besøg, tre svenske patruljebåde havde været på uofficielt besøg, og et amerikansk militærorkester ville sidst på måneden komme til Bornholm. Særlig de tyske krigsskibes tilstedeværelse og det amerikanske militærorkesters forestående besøg lå ambassadøren på sinde.

Departementschef Dyvig forklarede ambassadøren, at de nævnte tilfælde "lå helt inden for rammerne af vor opfattelse af militær aktivitet omkring Bornholm." At de tyske krigsskibe havde ankret op i læ af Bornholm efter en øvelse, havde Udenrigsministeriet ikke haft noget at indvende imod, og det var helt uforståeligt, at man fra sovjetisk side skulle have noget imod, at det amerikanske militærorkester kom til Bornholm for at underholde. Man gik fra dansk side bestemt ud fra, at ambassadøren ikke ville vendte tilbage med denne sag, replicerede departementschefen.

Juli 1985. Endnu en sovjetisk påtale af stigende militær aktivitet på Bornholm.

Den sovjetiske ambassadør tog Bornholms-spørgsmålet op igen allerede den 30. juli 1985, denne gang fordi Moskva ifølge ambassadøren i nogen tid med nogen uro havde været opmærksom på en stigende militær aktivitet, ikke mindst fra vesttysk side i form af u-både i området. Moskva havde ikke instrueret ambassadøren om at gøre formel indsigelse, men havde autoriseret ham til at tage sagen op med de danske myndigheder på den måde, han fandt mest hensigtsmæssig.

Den sovjetiske ambassadør indledte med at bekræfte den nye sovjetiske linie i diskussionerne om Bornholm, hvorefter man ikke ville begive sig ind i den gamle diskussion om fortolkningen af aftalen fra 1946, da de to parter alligevel ikke kunne blive enige herom. Han håbede imidlertid, at man fra dansk side var opmærksom på, hvor sensibelt spørgsmålet var for Sovjetunionen, og at en provokerende dansk holdning i dette spørgsmål kunne medføre reaktioner fra sovjetisk side, som ville være udtryk for, at det dansk-sovjetiske forhold var blevet stærkt belastet.

Svaret, Udenrigsministeriets direktør gav ambassadøren, og det efterfølgende replikskifte fortjener særlig opmærksomhed, fordi det så vidt det kan ses af de skriftlige referater her for første gang siden 1946 fra dansk side åbent blev tilkendegivet, at andre NATO-landes militære styrker, dvs. fremmede styrker, var aktive på eller omkring Bornholm. Dette indebar, at den hidtidige restriktive danske politik (kun rent danske styrker på Bornholm) nu i 1985 var opgivet eller under afvikling og søgtes erstattet af en politik, der under parolen: Bornholm er en integreret del af Danmark, ligestillede Bornholm med det øvrige Danmark i militær henseende, således at tilstedeværelse af NATO-personel på Bornholm nu var legitim og ikke nødvendigvis skulle foregå i dølgsmål. Det danske svar og de efterfølgende replikker følger her:

“Jeg svarede ham, at for Danmark var udgangspunktet, at Bornholm udgjorde en integreret del af Kongeriget og ikke udskilte sig fra øvrige dele af landet. Det betød, at der på Bornholm var militær aktivitet, der havde sit udspring dels i danske forsvarsstyrker, dels i andre nationers militære styrker i overensstemmelse med vort medlemskab af NATO. Når dette var sagt, ville jeg gerne tilføje, at den danske regering ønskede, at den militære aktivitet ikke udfoldedes på en sådan måde, at den kunne betegnes som provokerende. I øvrigt understregede jeg, at spørgsmålet om Bornholm var yderst sensibelt i Danmark, og jeg kunne garantere ham, at hvis man fra sovjetisk side f.eks. ville gøre indsigelse mod et amerikansk militærorkesters optræden på Bornholm, ville de sovjetiske myndigheder løbe en stor risiko for at gøre sig til grin. Spørgsmålet var så sensibelt, at det var min personlige opfattelse, at hvis Sovjetunionen med udgangspunkt i den militære aktivitet, der fandt sted, ville gøre officiel indsigelse, ville det kunne føre til, at den danske offentlighed ville reagere med et krav om at stå fast, uanset om dette ville indebære, at de positive tendenser i forholdet mellem Danmark og Sovjetunionen blev bragt til ophør.”

Hr. Mendelevitch anmodede om, at jeg ville orientere udenrigsministeren og statsministeren om denne henvendelse, som han betegnede som stilfærdigt diplomati, idet han af mine udtalelser udledte, at der både på sovjetisk og dansk side var forståelse for spørgsmålets ømtålelige karakter. For sit eget vedkommende håbede han, at forholdene omkring Bornholm kunne tilrettelægges i overensstemmelse med hidtidige traditioner.

Jeg rundede samtalen af med at understrege vor forståelse for den sovjetiske interesse i dette spørgsmål, men at det for os var afgørende, at Bornholm var en integreret del af Kongeriget, og at der som følge deraf fandt danske og NATO-militære aktiviteter sted.”

Kontroverserne over Bornholm i tilbageblik

– fra et dansk synspunkt

Notevekslingen fra marts 1946 og den danske regerings frygt for en fornyet sovjetisk besættelse af Bornholm var helt fra de første dage efter de sovjetiske troppers afrejse bestemmende for den danske beslutning og beslutsomhed med hensyn til ikke at give fremmede troppeenheder og personel adgang til Bornholm. Den danske strategi var at holde Bornholm væk fra det sovjetiske søgelys og ikke give den sovjetiske regering det mindste påskud til at lægge politisk og militært pres på den danske regering. Danmarks medlemskab af Atlantpagten i 1949 og det militære, øvelsesmæssige NATO-samarbejde i Østersøen, der fulgte med, gav den sovjetiske regering et påskud til at påberåbe noten fra 1946 og advare den danske regering imod at inddrage Bornholm i NATO-samarbejdet. Den danske regering bojede sig for presset og afgav i april 1953 en erklæring om Bornholm, der indeholdt en forsikring, hvis reelle indhold var, at man fra dansk side ganske vist ikke følte sig forpligtet af noten fra 1946, men eftersom man lige siden 1946 faktisk havde forholdt sig, som om man havde påtaget sig denne forpligtelse, ville man fra sovjetisk side kunne regne med, at den danske politik ville være uændret, således at fremmede tropper fortsat ikke ville få adgang til Bornholm. Da vesttyske styrker i 1961 indtrådte i den nyoprettede dansk-tyske fælles-

kommando, forsikrede den danske regering den sovjetiske regering om, at der fortsat kun ville være danske styrker på Bornholm.

I 1984 kom en dansk lempelse af den restriktive politik på Bornholms-området til udtryk i en skærpelse af det danske standpunkt, efter at den sovjetiske regering havde protesteret imod, at der var givet to fremmede NATO-fly landingstilladelse på Bornholm for hele februar måned. Skærpelsen bestod i, at den danske regering nu for første gang afviste, at der var en aftale med Sovjetunionen fra marts 1946 om Bornholm; endvidere hævdede den danske regering, at de danske erklæringer fra 1946 og 1961 var ensidige, dvs. ikke var led i en aftale, og forpligtede ikke Danmark, men var et udtryk for den tilbageholdenhed med hensyn til ikke at give fremmede tropper adgang til Bornholm, som den danske regering havde udvist for at vise sin vilje til afspænding.

I juli 1985 blev dette mere offensive og afvisende danske standpunkt yderligere skærpet, da to sovjetiske klager over stigende militær aktivitet omkring Bornholm blev besvaret med, at man fra dansk side fandt det afgørende, at Bornholm var en integreret del af Kongeriget, og at der som følge deraf fandt danske og NATO-militære aktiviteter sted. Den danske regering tilkendegav, at den ikke ville ændre standpunkt, også selv om det dansk-sovjetiske forhold måtte lide herunder.

Hermed havde den danske regering efter næsten 40 års uafbrudt tilpasning til den sovjetiske tolkning af aftalen fra 1946 i det mindste verbalt, psykologisk og politisk-diplomatisk brudt den mere eller mindre totale afspærring af Bornholm for allieret militærpersonel og befriet sig af de snævre bånd, som de danske beroligende erklæringer igennem årene havde lagt på den danske Bornholms-politik. De danske forsikringer, der blev udstedt i april 1953 og december 1961 om, at Sovjetunionen kunne regne med, at der kun ville være danske styrker på Bornholm, var udløbet. Noten fra marts 1946, og betingelsen heri, som havde låst den danske politik igennem alle årene, var dermed sat ud af spillet.

– fra et sovjetisk synspunkt

Den sovjetiske linie var fra første færd lagt an på at udnytte noten fra marts 1946 til at påstå, at Danmark havde forpligtet sig til fremtidigt ikke at tillade fremmede tropper på Bornholm. Argumentet virkede tilsyneladende efter hensigten på danskerne, når det blev bragt i anvendelse, således i 1953 og i 1961, hvor danskerne begge gange villigt udstedte en fornyet forsikring om, at der kun ville være danske styrker på Bornholm, skønt de ikke ville anerkende, at aftalen fra 1946 forpligtede dem hertil. Ved at påberåbe noten fra 1946 havde den sovjetiske regering ydermere haft held til i 1952 og 1953 at modarbejde og afværge den planlagte stationering af amerikanske fly på danske flyvestationer, hvilket nok var den største gevinst, Bornholms-kortet havde indbragt den sovjetiske regering. Imidlertid stod det klart for russerne på et tidspunkt i første halvdel af 1980'erne, at påberåbelsen af 1946-aftalen ikke længere besad den oprindelige gennemslagskraft over for danskerne. De danske regeringer, der før havde udstedt forsikringer, hver gang aftalen blev påberåbt, var nu i midten af 80'erne blevet noget mindre føjelige og mere selvbevidste, når talen faldt på Bornholms status, og havde i 1984 og 1985 som noget nyt tilladt fremmede militærfly at lande på Bornholm, ligesom vesttyske krigsskibe også i strid med hidtidig praksis havde fået lov til at ankre op på bornholmsk territorialfarvand efter en øvelse. Bornholms-kortet havde mistet sin valør, og den offensive diplomatiske og propagandamæssige afpresningstaktik, der tidligere havde skræmt danskerne, var nu tilsyneladende uden den ønskede virkning.

Den nye sovjetiske forhandlingslinje var i stedet baseret på at fremhæve de positivt ladede sider af Bornholms-spørgsmålet: de sovjetiske troppers indsats og ophold på Bornholm, der havde lagt grunden til et varigt venskab mellem det sovjetiske og danske folk, de store symbolske og følelsesmæssige værdier, der var knyttet hertil, og som fandt udtryk i den tradition, som den danske regering havde holdt i hæld igennem alle årene, nemlig at holde Bornholm fri for fremmede tropper. Det var netop denne tradition, den sovjetiske ambassadør henviste til i april 1999, da han som kommentar til eventuel afholdelse af øvelser på Bornholm med deltagelse af udenlandske NATO-enheder spurgte retorisk: – Hvorfor bryde en gentlemanaftale, der har fungeret godt i 53 år?

De danske selvpålagte restriktioner i allieret militært personels adgang til Bornholm og øvelsesvirksomhed i Østersøen

Hvordan forholdt det sig med de selvpålagte restriktioner i hele den periode, der fulgte efter deres indførelse i 1953?

For Bornholms vedkommende forblev de med en enkelt undtagelse uændret helt frem til 1983, medens der i 1978 og i 1983 indførtes enkelte lempelser for øvelsesvirksomheden i Østersøen, således bl.a. at den østlige grænse for fælles flådeøvelser i Østersøen både i 1978 og i 1983 blev flyttet en grad længere mod øst.

I 1953 havde Udenrigsministeriet givet sin accept af forsvarschefens ønske om et øvelsesområde i Østersøen, der strakte sig fra 13. til 17 østlige længdegrad, men med det væsentlige forbehold, at Udenrigsministeriet forbeholdt sig ret til at gribe ind i planerne for øvelsesvirksomhed i dette område, idet Udenrigsministeriet mente, at det var forbundet med "politiske betænkeligheder" at afholde øvelser i dette område, hvor Bornholm lå centralt placeret i den vestlige del. Fællesøvelser øst for 17. længdegrad og nærmere end 15 sømil på den østtyske og polske kyst måtte ikke finde sted.

Restriktionerne gældende for Bornholm var indtil 1983 følgende:

- allierede militære enheder måtte aldrig opholde sig på Bornholm, og der måtte aldrig finde øvelser sted på Bornholm med deltagelse af allierede styrker.
- overflyvning af eller landing på Bornholm med udenlandske militærfly var ikke tilladt, hverken under øvelser eller uden for øvelsessammenhæng.
- allierede orlogsskibe måtte hverken før, under eller efter deltagelse i NATO-øvelser anløbe Bornholm eller befinde sig inden for bornholmsk territorialfarvand.
- allierede skibes sejlads i territorialfarvandet omkring Bornholm samt anløb af bornholmske havne måtte ikke finde sted uden Forsvarsministeriets tilladelse (forbuddet lempet i 1978).
- allierede militærpersoners tjenstlige besøg på Bornholm måtte ikke finde sted uden Udenrigsministeriets godkendelse og skulle i givet fald foregå i stilhed; de pågældende måtte principielt og så vidt muligt ikke bære uniform og måtte ikke lade sig fotografere eller tale med pressen. Der måtte kun anvendes danske transportmidler under opholdet og under rejsen til og fra Bornholm.

I 1978 blev det bestemt, at allierede skibe normalt ville kunne anløbe Bornholm på linie med resten af landet, blot med det forbehold, at der ikke skete i forbindelse med deltagelse i NATO-øvelser.

I 1983 blev der vedtaget 3 lempelser med virkning for Bornholm og det omgivende farvand:

- adgangen til Bornholm blev nu også gjort mulig for allierede militærfly. Fremover ville der kunne gives enkelte allierede militære fly tilladelse til landing på Bornholm, dog med det forbehold, at det ikke måtte ske under øvelser.
- allierede orlogsskibe kunne i forbindelse med øvelser få tilladelse til ophold på ydre territorialfarvand ved Bornholm, når mandskabet havde behov for hvil eller vejret var dårligt,
- udenlandsk militært personel (i civil eller i uniform) kunne gives tilladelse til at besøge Bornholm; dog måtte fremmede styrker fortsat ikke tillades ophold på Bornholm.

Restriktionerne kun gældende for NATO-aktiviteter.

De danske restriktioner fra 1953 var gældende for allierede fællesøvelser i Østersøen og omkring Bornholm med og uden dansk deltagelse. Dette betød, at rent nationale øvelser ikke var dækket af restriktionerne, hvilket den danske regering selvfølgelig heller ikke havde nogen myndighed til at gennemføre. De enkelte landes flåder kunne derfor operere frit i Østersøen og omkring Bornholm, så længe de ikke indgik i en fælles NATO-øvelse. Det, der var hovedsynspunktet fra dansk side, var, at det i første række måtte antages at være NATO-øvelser, der ville kunne provokere Sovjetunionen, og man ville fra dansk side derfor hverken have NATO-aktiviteter på eller omkring

Bornholm eller øst for en bestemt grænse, medens de enkelte NATO-lande hver for sig eller sammen med andre NATO-lande uhindret kunne operere i Østersøen, så længe det ikke foregik i NATO-regi, men under deres nationale flag.

Flådebesøg på Bornholm

Medens landing på Bornholm af udenlandske militærfly ikke var tilladt helt frem til 1983, tog Udenrigsministeriet mere lempeligt på svenske og allierede flådebesøg på Bornholm, dog måtte de ikke forekomme i forbindelse med øvelser. Inden vedtagelsen af de selvpålagte restriktioner i 1953 havde der allerede i juli-august 1951 fundet et britisk og i december 1951 et amerikansk flådebesøg sted i Rønne, uden at russerne tilsyneladende reagerede.

I erindring om daværende udenrigsminister Gustav Rasmussens afvisning af de to svenske skoleskibes besøg på Bornholm i 1948 indstillede Udenrigsministeriets NATO-kontor i marts 1953, at man, "når en passende lejlighed bød sig, en passant over for de svenske myndigheder indicerede, at de danske betænkeligheder ved flådebesøg på Bornholm som fremført i 1948 ikke længere eksisterede." Denne lejlighed bød sig dog først i september 1955, hvorefter der siden årligt var svensk flådebesøg i Rønne, ligesom der adskillige gange har været officielle og uofficielle flådebesøg fra bl.a. Norge, Storbritannien, USA, Nederlandene, Forbundsrepublikken og Frankrig. I 1978 blev der lempet på restriktionerne, således at udenlandske orlogsskibe uden for øvelser kunne anløbe Bornholm.

Besøg af militære NATO-chefer på Bornholm

Danmarks medlemskab af NATO medførte helt naturligt, at officerer fra andre NATO-lande og fra NATO's nordregion, hvorunder Danmark hørte, kom på tjenestebesøg i Danmark, og således også på Bornholm.

Chefen for NATO's nordregion, admiral Brind havde i efteråret 1951 eller foråret 1952 – det nøjagtige tidspunkt var ikke kendt – aflagt besøg på Bornholm i uniform. Admiralen var ankommet til flyvepladsen ved Rønne i sit Dakota tjenestefly. Også Brinds efterfølger, general Mansergh havde aflagt besøg på Bornholm, men mentes at være ankommet med båden, og det var uvist, om han havde været i uniform. Hverken Forsvarsministeriet eller Udenrigsministeriet havde haft kendskab til disse besøg, som syntes aftalt direkte mellem de militære myndigheder.

I juni 1955 aflagde chefen for NATO's flådestyrker i nordregionen, admiral Gladstone, besøg på Bornholm. Det var første gang, Udenrigsministeriet fik forelagt en anmodning om besøgstilladelse for en så højtstående NATO-officer, og da man i Udenrigsministeriet – fejlagtigt – antog, at der ikke tidligere havde været besøg på Bornholm af NATO-chefer, besluttede stats- og udenrigsminister H.C. Hansen under indtryk af det forestående topmøde i Geneve, at besøget ikke burde finde sted. Da det derefter i Udenrigsministeriet kom frem, at der faktisk havde været besøg på Bornholm af tidligere chefer for NATO's nordregion – uden Udenrigsministeriets vidende – var grundlaget for ministerens beslutning bortfaldet, hvorefter besøget alligevel fandt sted, men da var aflysningen allerede meddelt i de bornholmske dagblade.

Da samme admiral Gladstone i oktober 1956 igen ønskede at aflægge besøg på Bornholm, blev besøget på Udenrigsministeriets foranledning aflyst, da Udenrigsministeriet fik betænkeligheder ved et fortroligt møde om NATO-spørgsmål, som amtmænd Stemmann havde arrangeret, og som skulle finde sted mellem admiralen og forskellige fremtrædende personer på Bornholm.

Under henvisning til disse betænkeligheder frarådede forsvarschefen også et påtænkt besøg på Bornholm af chefen for NATO's nordregion, general Sugden, under dennes afskedsbesøg i Danmark i juni 1958, og besøget blev også aflyst.

Hans efterfølger, general Murray, fik dog tilladelse til at aflægge besøg på Bornholm i august 1960, og i april 1961 kom chefen for NATO's flådestyrker i nordregionen, admiral Hawson, til Bornholm, sidstnævnte dog uden Udenrigsministeriets vidende og godkendelse.

Hensynet til den aktuelle udenrigspolitiske situation og forholdet til Sovjetunionen i tiden op til sådanne besøg var altid udslagsgivende for Udenrigsministeriets indstilling til konkrete besøgsanmodninger. Efter at den sovjetiske note i december 1961 i forbindelse med oprettelsen af den

dansk-vesttyske Enhedskommando havde erindret om, at der ikke måtte komme fremmede styrker til Bornholm, viste effekten af denne note sig, da den øverste chef for den dansk-vesttyske Enhedskommando, der var dansk, og hans danske stabschef i marts 1962 gerne ville overvære en dansk øvelse på Bornholm i marts 1962. Forsvarsministeren, som sagen blev forelagt, gav den videre til udenrigsministeren, der besluttede, at de to danske chefer godt måtte deltage i Bornholmsøvelsen i deres egenskab af medlemmer af de danske styrker, men ikke i deres egenskab af NATO-officerer, dvs. "fremmede" officerer. Den tyske stedfortrædende chef for Enhedskommandoen, der også gerne ville overvære øvelsen, måtte følgelig heller ikke overvære Bornholmsøvelsen, hverken i sin egenskab af NATO-officer eller som vesttysk officer.

Og da stedfortræderen for NATO-chefen i Europa af forsvarschefen blev inviteret til at aflægge et besøg i Danmark i april 1962, som også omfattede en kort visit på Bornholm., ville Udenrigsministeriet kun godkende besøget på Bornholm med det forbehold, at besøget måtte udgå, hvis Sovjetunionen forud for besøget igen bragte Bornholm på bane.

Cheferne for NATO's nordregion, hvorunder Bornholm hørte, besøgte regelmæssigt Bornholm, således også i årene 1975, 1978, 1979 og 1980, hvilket ikke gav anledning til østlig kritik, til trods for at besøgene blev omtalt i den bornholmske presse.

Den 16. april 1982 fik Bornholm for første gang besøg af chefen for NATO's Atlanterhavsflåde, som én gang om året afholdt øvelser i Østersøen med dansk deltagelse. Besøget blev forinden forelagt Udenrigsministeriet til udtalelse. I NATO-kontoret konstaterede man, at der var sagligt belæg for besøget, og at cheferne for NATO's nordregion regelmæssigt havde aflagt besøg på Bornholm siden 1975, uden at det havde fremkaldt østlig kritik. Kontoret konkluderede, at besøget således ikke burde give anledning til betænkeligheder ud fra en udenrigspolitisk synsvinkel.

Besøg af NATO-personel på Bornholm

Ifølge et notat i Udenrigsministeriet fra marts 1982 var Udenrigsministeriet i perioden efter 2. verdenskrig og frem til 1964 "meget tilbageholdende med at tillade besøg på Bornholm af udenlandske (allierede) officerer."

I de første år efter NATO-samarbejdets begyndelse blev tilladelser til besøg på Bornholm i hovedsagen givet til britiske og amerikanske militærattachéer, der enten ville aflægge afskedsbesøg eller overvære danske øvelser på Bornholm. Besøg på Bornholm af NATO-officerer og andet personel på Bornholm forekom uregelmæssigt og sporadisk og havde da ofte forbindelse til Early Warning radarvarslingsstationen på Bornholm. Af tidlige besøg på Bornholm kan nævnes:

I oktober 1955 gav Udenrigsministeriet tilladelse til, at to amerikanske officerer tjenstgørende i København fløj til Bornholm i et amerikansk militærfly for at bese flyvevåbnets anlæg på Bornholm. Tilladelsen er bemærkelsesværdig, fordi transporten skete i et amerikansk fly på trods af, at fremmede militærfly ifølge restriktionerne ikke måtte lande på Bornholm.

I april 1956 gav Udenrigsministeriet tilladelse til, at 7 amerikanske militærpersoner i 10 dage i maj måned medvirkede ved en afprøvning af et militært såkaldt Ground Control Installation anlæg på Bornholm.

I februar 1958 gav Udenrigsministeriet tilladelse til, at en gruppe bestående af 4 amerikanske, 3 britiske og 1 norsk officer kunne aflægge et studiebesøg på flyradarstation Bornholm. Gruppen var nedsat af NATO's nordregion for at studere problemerne omkring Early Warning. I sin indstilling til besøget udtrykte Udenrigsministeriets NATO-kontor, at

"det overvejende hensyn synes at burde være, at vore NATO-allierede, når lejlighed gives, får mulighed for ved selvsyn at gøre sig bekendt med øens forsvarsmæssige problemer. Som påpeget vil sådanne besøg bl.a. tjene til at præcisere – indadtil såvel som over for omverdenen – at Bornholm i forsvarsmæssig henseende ikke er et "afskrevet" område."

Spørgsmålet om påklædning mundede ud i, at man ikke burde bede gruppen om at bære civil påklædning. På grund af dårligt vejr blev besøget dog aflyst.

Det var ikke blot NATO-personel, der var underlagt besøgsrestriktionerne på Bornholm. I juli 1959 forsøgte Udenrigsministeriet at forhindre den britiske ambassaderåd, Mr. Selby, i at besøge Bornholm. Mr. Selby havde til Udenrigsministeriet oplyst, at han under et ferieophold også gerne

ville drøfte bornholmske problemer med amtmænden, men det ønskede man ikke i Udenrigsministeriet, fordi amtmænden lige siden 1946 via sine kontakter til det diplomatiske korps i København havde søgt at modvirke den restriktive besøgs politik på Bornholm.

I august 1964 skete der en tilsyneladende opblødning i den hidtidige stramme administration af adgangen til Bornholm. Med billigelse af Udenrigsministeriets direktør blev der givet tilladelse til et orienteringsbesøg på Bornholm i november måned af 20-25 officerer fra NATO's nordregions hovedkvarter i Kolsås i Norge. Tilladelsen var begrundet med, at chefen for nordregionen selv tidligere havde været på Bornholm, og at der – som det blev udtrykt – nu syntes at være anledning til, at situationen omkring Bornholm efterhånden "normaliseres".

I juni 1966 godkendte Udenrigsministeriet, at 3 udenlandske NATO-officerer (en tyrkisk, en norsk og en britisk) besøgte Bornholm i juni måned for at inspicere de NATO-finansierede installationer på Early Warning stationen på Bornholm. De 4 vilkår (i stilhed, civil påklædning, ingen fotos og presse) skulle dog respekteres.

I marts 1968 godkendte Udenrigsministeriet et arbejdsbesøg af 1 dags varighed på Early Warning stationen på Bornholm af en gruppe NATO-officerer og teknikere på ca. 25 personer. Betingelserne for godkendelsen var de sædvanlige 4 vilkår (i stilhed, civil påklædning, ingen fotos og ingen presse).

I april 1972 gav Udenrigsministeriet tilladelse til, at 3-4 vesttyske officerer aflagde et etdags orienteringsbesøg på Bornholm sammen med officerer fra den danske hærstab. Fra Udenrigsministeriets side var man ikke betænkelig ved at give tilladelsen, når – som det blev anført – man fra dansk side ville hævde, at Bornholms status nu var helt "normal", og de 4 vilkår (i stilhed, civil påklædning, ingen presse og fotos) blev respekteret af de besøgende officerer.

I 1975 blev der taget et yderligere skridt imod en normalisering af forholdene ved besøg på Bornholm, idet der med udenrigsministerens indforståelse blev givet tilladelse til, at en gruppe officerer fra NATO's nordregion måtte bære uniform under et besøg på øen. En lignende gruppe havde året forinden aflagt besøg på Bornholm i civil påklædning.

Fortsat stram praksis. NATO "lyttekursus".

Udviklingen i den sikkerhedspolitiske situation var dog ikke i de følgende år så gunstig, at Udenrigsministeriet mente det rigtigt at fortsætte linien med at tillade uniformspåklædning og tage mere afslappet på den konkrete administration af besøgsrestriktionerne, som det fremgår af det følgende eksempel:

I marts 1979 afholdtes på Bornholm et NATO-kursus i betjening af en datamaskine for i alt 29 NATO-teknikere fra Norge, Danmark og Italien. Udenrigsministeriet ville egentlig ikke tillade, at kurset blev afholdt på Bornholm, men var blevet præsenteret for kurset så sent, at det ikke var muligt at aflyse det, uden at det ville vække pinlig opmærksomhed i de andre NATO-lande. Desuden fandtes det nødvendige apparatur kun på Bornholm. Udenrigsministeriet var betænkelig, fordi kurset ikke kunne holdes skjult for pressen, og der var tale om et NATO "lyttekursus." For at forebygge offentlig opmærksomhed betingede Udenrigsministeriet sig foruden civil påklædning og indkvartering på kaserne, at kurset i tilfælde af forespørgsler skulle præsenteres som et dansk kursus med udenlandsk deltagelse. Samtidig skulle arrangementets undervisningsmæssige karakter understreges, ligesom presseomtale burde søges undgået.

2 episoder på grund af forbuddet mod landing på Bornholm af allierede militærfly.

1. episode: Amerikansk militærorkester må ikke komme til Bornholm og spille på dyrskuet i 1982.

I 1978 havde det embedsmandsudvalg, der havde fået til opgave at revidere de selvplagte restriktioner, indstillet, at man kiggede nærmere på forbuddet mod landing af fremmede militærfly på Bornholm, og nævnedes som eksempel eventuel transport af udenlandsk militærorkester. Dette skete dog af en eller anden grund ikke før end i 1983, og da var spørgsmålet atter blevet aktuelt på grund af den opstandelse, det vakte i offentligheden i april 1982, da det kom frem, at politiske

betæneligheder stillede sig i vejen for et besøg på Bornholm af et amerikansk militærorkester, som var inviteret til at spille ved dyrskuet på Bornholm i juli måned.

Denne gang var det dog ikke betæneligheder i Udenrigsministeriet, som slet ikke var blevet spurgt, men forsvarsministerens opfattelse af situationen, der stillede sig i vejen for arrangementet. Da der var tale om et militært orkester, som blev transporteret i et amerikansk militærfly, mente forsvarsministeren, at det lå i naturlig forlængelse af de selvpålagte begrænsninger, at han ikke kunne anbefale besøget. Da Folketingets Forsvarsudvalg bad om en forklaring, svarede forsvarsministeren med at henvise til, at der normalt ikke blev givet tilladelse til landing af udenlandske militærfly på Bornholm.

2. episode: Amerikansk viceudenrigsminister må ikke flyve til Bornholm i sit amerikanske fly.

I marts 1983 blev forbuddet mod landing af fremmede militærfly på Bornholm igen aktuelt på en uheldig måde. Den amerikanske viceudenrigsminister Kenneth Dam skulle aflægge besøg i Danmark, og da hans bedstefader stammede fra Bornholm, var der afsat tid til et kort besøg på Bornholm. Politisk skulle besøget på Bornholm af en amerikansk viceudenrigsminister også tjene som en påmindelse til omverdenen om, at Bornholm for fremtiden også med hensyn til udenlandske besøg skulle betragtes som en del af kongeriget på linje med de andre landsdele. Planen var, at Kenneth Dam skulle flyve direkte fra Oslo til Bornholm, og derfra tilbage til Kastrup. Imidlertid besluttede Udenrigsministeriet, at han ikke måtte flyve direkte til Bornholm, fordi det civile jettfly, som han rejste i, og som den amerikanske udenrigsminister i øvrigt brugte på sine rejser, formelt tilhørte det amerikanske flyvevåben og som sådan faldt ind under kategorien militærfly, som ikke måtte lande på Bornholm. I stedet måtte han lande i Kastrup, hvorfra den videre transport til Bornholm foregik i et chartret dansk fly.

Loft over udveksling med vesttyske radaroperatører: kun 1 operatør.

Udenrigsministeriet havde i 1980 ikke villet acceptere en planlagt årligt tilbagevendende udveksling af uniformeret personale fra radarstationer i Forbundsrepublikken med personale fra radarstationen på Bornholm omfattende 4 til 5 operatører. Da der i marts 1983 igen blev anmodet om tilladelse til en udveksling med 4 tyske operatører, ville Udenrigsministeriet kun acceptere en enkelt tysk operatør, men først efter at det var kommet frem, at Forsvarsministeriet allerede i 1981 og 1982 havde givet tilladelse til udveksling med 1 tysk operatør.

Udenrigsministeriets indstilling til restriktionerne: liberalisering eller fortsat stram kurs?

I årene fra 1956 og frem til 1964 blev der i Udenrigsministeriet med mellemrum fremført den opfattelse, at man burde søge at arbejde hen imod en normalisering af Bornholms status med hensyn til besøgsrestriktionerne. Det var naturligt nok Udenrigsministeriets NATO-kontor, der havde de forskellige besøgsanmodninger til behandling, der gjorde sig til talsmand for en ligestilling af Bornholm med det øvrige land, men også ministeriets ledelse kunne "i princippet" vedkende sig denne opfattelse.

I en notits af 4. oktober 1956 udtrykte chefen for den politisk-juridiske afdeling i Udenrigsministeriet det synspunkt, at "man formentlig i princippet langsomt bør arbejde sig bort fra en særstilling for Bornholm" i henseende til besøg af militærattachéer og allierede officerer, ligesom man ikke burde insistere på civil påklædning, og i et brev af 18. oktober 1956 fra Udenrigsministeriets direktør til amtmand Stemmann på Bornholm anførtes det bl.a., at Udenrigsministeriet "i princippet er ganske enig i, at Bornholm i forsvarsmæssig og da særlig i NATO-mæssig henseende ikke bør indtage en særstilling."

Enigheden var dog kun af principiel karakter, for i sin daglige administration fastholdt Udenrigsministeriets ledelse den restriktive kurs over for besøg på Bornholm af allierede militærpersoner.

I en notits af 18. februar 1958 fra NATO-kontoret fremførtes der en række vægtige argumenter for en liberalisering af restriktionerne på Bornholm:

“Det må anses for ønskeligt at arbejde hen imod en ligestilling af Bornholm med det øvrige land på dette område. En særstilling er uheldig både af hensyn til øens befolkning og af hensyn til de andre NATO-lande, som man nødig skulle give det indtryk, at Bornholm blev betragtet som et “halvneutralt” område. Det er i Danmarks interesse, at det utvetydigt slås fast, at Bornholm er en del af NATO-området, og at et eventuelt angreb derfor ville falde ind under Atlantpagtens art. 5. Over for Sovjetunionen er det vel ønskeligt, at man undgår provokation, men samtidig er det også ønskeligt at undgå at give det indtryk, at øen er blevet “afskrevet” af NATO.”

Heller ikke vægten af disse synspunkter gav sig i de følgende år synligt udslag i en mere lempe- lig behandling af ansøgninger om tilladelser til allierede militærpersoners besøg på Bornholm.

Da to militære topchefer fra NATO's nordregion, hvorunder Bornholm hørte, i henholdsvis 1956 og 1958 begge af den danske regering havde fået besked om, at deres påtænkte besøg på Bornholm ikke var ønsket, vakte det amtmænd Stemmanns glæde, da Udenrigsministeriets direktør i foråret 1959 meddelte, at den nye chef for nordregionen nu godt måtte aflægge besøg på Bornholm, hvis han ønskede det. At Udenrigsministeriet dog ikke var synderlig interesseret i besøget, fremgik af direktørens forbehold, at initiativet måtte udgå fra generalen selv, og besøget i givet fald gennemføres “under stilfærdige former”.

Det interne og politisk godkendte standpunkt, som direktøren og hans ministre altid i praksis i dette tidsrum indtog, var baseret på den overbevisning, at det politiske hensyn til ikke at provokere Sovjetunionen over Bornholm altid måtte komme i første række frem for den militære hensigtsmæssighed. I NATO-kontoret fornemmes i disse år undertiden en anden, mere balanceret vægtning. Således hedder det i et notat fra dette kontor den 29. februar 1960 om Bornholms udenrigs- politiske stilling:

“For så vidt angår NATO-aktivitet på og omkring Bornholm synes tilladelse hertil at måtte være afhængig af en afvejning af de konkrete omstændigheder.

Da der ikke eksisterer specielle NATO-planer for øens forsvar, vil sådan aktivitet formentlig ofte kunne afvises som overflødig. Hensynet til at undgå handlinger, der kan udlægges som provokerende, synes dog ikke at burde have prioritet i forhold til danske forsvarshensyn.”

At ministeriets ledelse delte den opfattelse, at hensynet til det danske forsvar burde veje lige så tungt som hensynet til ikke at provokere, er der dog ikke noget, der tyder på. I hvert fald gav che- fen for NATO-kontoret i en notits fra august 1964 om et planlagt besøg på Bornholm af et større antal officerer fra Nordregionens hovedkvarter atter udtryk for den opfattelse, at der nu syntes at være anledning til, at situationen omkring Bornholm efterhånden “normaliseres”.

På trods af enkelte tilløb til at liberalisere restriktionerne, som det undertiden skete i form af til- ladelser til at bære uniform under besøg på Bornholm, var der i hele perioden frem til 1983 aldrig tale om nogen konsekvent gennemført linie i retning af en sådan liberalisering. Hensynet til ikke at provokere Sovjetunionen var lige så realpolitisk begrundet i 1979 som i 1953 og bevarede igen- nem alle årene frem til 1983 sin førsteprioritet i den danske Bornholms-politik. Ikke- provokationspolitikken var udslagsgivende i alle beslutninger om allieret militær aktivitet på og omkring Bornholm i hvert fald indtil 1983, hvor der for første gang siden restriktionernes indførel- se i 1953 blev vedtaget nogle væsentlige lempelser af restriktionerne, der kunne antyde en ændret politik med større vægt på de militære og forsvarsmæssige hensyn.

Revision af restriktionerne i 1978.

Forsvarets opfattelse: Restriktionerne er skadelige og bør principielt ophæves.

Udenrigsministeriets standpunkt: Diplomatisk fordel at fastholde restriktionerne.

Lempelse af fremmede orlogsfartøjers adgang til Bornholm

I et oplæg fra april 1978 til lempelser af de selvpålagte restriktioner i allieret øvelsesvirksomhed i Østersøen og på Bornholm konstaterede Forsvarskommandoen, at den østlige begrænsning af flådeøvelserne og afspærringen af Bornholm for allierede fly og skibe og øvrige troppeenheder under øvelser ikke alene vanskeliggjorde øvelserne og forringede deres værdi, men også hos vore allierede skabte tvivl om den danske holdning til forsvaret i Østersøen. Restriktionerne burde derfor principielt opgives. Forsvarskommandoen vurderede desuden, "at den særstilling, som om ikke formelt så dog reelt er skabt omkring Bornholm, kan få konsekvenser for den internationale opfattelse af Bornholms status." Sagt i klart sprog var der en fare for, at Bornholm af de allierede og Sovjetunionen ville blive betragtet som stående uden for alliancen og dermed afskrevet.

Udenrigsministeriets standpunkt var, at der nu i en årrække havde været ro om Bornholm, og der var derfor ingen grund til at foretage ændringer. Ved en ændring ville man tværtimod spille sig et diplomatisk kort af hænde. Ved at fastholde restriktionerne kunne man nemlig uden at risikere berettigede modanklager kritisere den øgede WP-øvelsesaktivitet i Østersøen, hvilket udenrigsministeren også havde gjort under et besøg i Moskva. Der havde derefter ikke kunnet konstateres nogen øgning i den østlige militære aktivitet i Østersøen, hvilket man i Udenrigsministeriet mente måske også kunne betragtes som en slags reaktion på den danske kritik.

I det udvalg, der fik til opgave at behandle restriktionerne, havde man den opfattelse, at spørgsmålet om fremmed militær tilstedeværelse på selve Bornholm blev betragtet med større alvor på østlig side end en udvidelse af øvelsesområdet i Østersøen, og det blev derfor besluttet at udsætte drøftelsen af en lempelse af de specielle restriktioner for Bornholm til en senere lejlighed.

En enkelt lempelse blev dog vedtaget. Det bestemtes, at fremmede orlogsfartøjer normalt ville kunne anløbe Bornholm, hvis blot det ikke skete i forbindelse med øvelser.

Udenrigsministeren ophæver uniformsforbuddet i 1983

Da 25 militærlæger fra de andre NATO-lande i oktober 1983 skulle overvære en sanitetsøvelse på Bornholm i uniformspåklædning, blev Udenrigsministeriet allerede i marts måned bedt om en indstilling. Her var man betænkelig ved, at så mange allierede officerer bar deres tilhørsforhold til skue. Departementschefen, der egentlig godt ville anbefale en "liberalisering" af uniformsforbuddet, mente dog, at det kunne give indenrigspolitiske problemer. Spørgsmålet blev derfor forelagt for ministeren, der gav udtryk for, at han ønskede denne liberalisering. Dermed var påklædnings-spørgsmålet endelig efter 30 års vekslende praksis afgjort til fordel for militæruniformen.

Endelig liberalisering. 3 lempelser i 1983.

Forbuddet mod landing af fremmede militærfly ophæves.

Der skulle hengå 5 år efter drøftelserne i 1978 om lempelser i restriktionerne, før der blev igangsat et nyt forsøg på at revidere restriktionerne for Bornholms vedkommende.

Efter en række møder mellem embedsmænd fra Udenrigsministeriet og Forsvarets repræsentanter blev der i september 1983 vedtaget tre lempelser af restriktionerne med virkning for Bornholm. Argumenterne fra Forsvarets side var de samme som i 1978, og indstillingen var uændret, at man ønskede en normalisering af forholdene i Østersøen inkl. Bornholm, således at samtlige restriktioner blev ophævet. Fra Udenrigsministeriets side var indstillingen denne gang lidt mere føjelig, men synspunktet var uændret, at selve restriktionspolitikken på grund af ikke-provokationspolitikken ikke kunne opgives. Det synes nærliggende at antage, at indenrigspolitiske hensyn også har spillet ind.

Der blev vedtaget 3 lempelser med virkning for Bornholm:

- allierede orlogsskibe kunne i forbindelse med øvelser få tilladelse til ophold på ydre territorialfarvand ved Bornholm, når besætninger behøvede hvil eller vejret var dårligt,
- enkelte allierede militære fly kunne få tilladelse til landing på Bornholm, dog ikke under øvelser, og
- udenlandsk militært personel (i civil eller i uniform) kunne gives tilladelse til at besøge Bornholm; dog kunne fremmede styrker fortsat ikke tillades ophold på Bornholm.

Disse lempelser gik nogenlunde glat igennem. Flyforbuddet havde i forvejen skabt problemer i forbindelse med sagen om det amerikanske militærorkesters besøg i 1982 og den amerikanske viceudenrigsministers besøg i 1983, og uniformsforbuddet var allerede blevet ophævet i marts 1983 på beslutning af udenrigsministeren.

Hvad der senere måtte være foretaget af yderligere lempelser i de selvpålagte restriktioner, har det ikke været muligt at undersøge. Det ligger fast, at restriktionerne for øvelsesvirksomhed for Bornholms vedkommende blev ophævet i 1998.

Bornholm var i 1998, efter at truslen fra Øst så uventet var forsvundet få år forinden, også i praksis blevet en "integreret del" del af kongeriget.

Restriktionerne i tilbageblik

De danske selvpålagte restriktioner og den næsten altid konsekvent gennemførte danske tilbageholdenheds- og ikke-provokationspolitik havde i hvert fald opfyldt sine erklærede formål, nemlig at undgå en militær optrapning og ikke give Sovjetunionen noget påskud til diplomatiske og militære aktioner over for Danmark, og da særlig Bornholm. At denne restriktive politik i sagens natur påførte det danske forsvar og de øvrige NATO-lande en række militært set u hensigtsmæssige begrænsninger i det øvelsesmæssige samarbejde i Østersøen og omkring Bornholm, som ikke bidrog til at højne det danske forsvars omdømme blandt de allierede, kunne indtil midten af 80'erne ikke formå den danske udenrigsledelse til at ændre på forholdet, da det netop var disse begrænsninger i det militære aktivitetsniveau, der var tænkt som forudsætningen for at bevare lavspændingen i området.

At Bornholms udelukkelse fra det militære NATO-samarbejde igennem alle årene skabte en vis forståelig bitterhed og skuffelse i brede forsvarsvenlige kredse på Bornholm, er selvfølgelig af meget mindre betydning, men bør nævnes.

Et særligt problem var den omstændighed, at restriktionerne ikke måtte blive kendt ud over den snævre kreds af ministre, embedsmænd og officerer, der administrerede bestemmelserne. Hvis russerne havde fået bevis for deres eksistens, kunne det have påført den danske regering endnu flere vanskeligheder end marts-noten fra 1946 forvoldte. Den besværlige balancegang mellem på den ene side at informere Forsvarets operative, lokale myndigheder om restriktionerne og præcisere, at de var selvpålagte og ikke udtryk for en aftale med Sovjetunionen, og på den anden side holde restriktionerne skjult for det personel, der ikke havde et "need to know" behov for at kende til dem, kunne reelt aldrig helt lykkes. Dette kom til udtryk flere gange, som da den vagthavende officer i Søværnskommandoen efter den amerikanske helikopters landsætning af to danske lodser på Bornholm den 16. maj 1971 udtalte til Ritzaus Bureau, at "det er muligt, at vi havde holdt på, at amerikanerne skulle lade lodserne gå ind med lodsåden fra Rønne for at undgå en *krænkel*se af den aftale, der foreligger med russerne om, at NATO-fly og skibe ikke må komme til Bornholm".

Af Udenrigsministeriets interne notater fremgår det, at ministeriets ikke-provokationsstrategi – at undgå at Bornholm blev genstand for sovjetiske diplomatiske henvendelser, og at den danske regering blev sat under et politisk pres fra sovjetisk side – blev udmøntet i en tilbageholdenheds-politik, hvis erklærede formål var at sikre en sådan vægtfordeling mellem hensynet til på den ene side de rimelige militære, øvelsesmæssige behov (hensigtsmæssighed) og på den anden side de politiske hensyn til Bornholms ømfindtlige stilling, at de politiske hensyn altid ville veje tungest. Således fandt den "afvejning" – som man i Udenrigsministeriet neutralt udtrykte det – af den militære hensigtsmæssighed med de politiske hensyn til Bornholms stilling ikke udtryk i en ligelig vægtfordeling, en ligevægtstilstand, men de politiske hensyn vejede altid tungere end de militære.

2 synspunkter på den danske Bornholms-politik

2 principielle og væsensforskellige synspunkter på den danske Bornholms-politik kan skitseres i grove hovedtræk. Intet af disse to til lejligheden konstruerede synspunkter skal forestille at repræsentere den ene eller anden toneangivende historiske opfattelse eller være "rigtigt" end det andet. Begge synspunkter vil dog formentlig kunne anspore til overvejelse, diskussion eller vække til modsigelse.

Synspunkt 1: En politisk-diplomatisk succes.

Danmarks sikkerhedspolitiske stilling i de første år efter 2. verdenskrig var uafklaret og sårbar. Venneløs, våbenløs og værgeløs, som det hed i en af datidens politiske klicheer, kunne småstaten Danmark ikke risikere at udsætte sig for en væbnet konflikt med andre stater, herunder især den nye sovjetiske stormagt, der grænsede op til Danmarks sydlige og østlige territorium, og jo i særlig grad til Bornholm. Det måtte derfor være, og det blev derfor også den danske sikkerhedspolitik primære opgave at forhindre og undgå enhver form for irritation af den sovjetiske regering, som kunne bringe Bornholm ind i den russiske bjørns synsfelt.

Da Danmark i 1949 nødtvunget havde måttet vælge side i konflikten mellem Øst og Vest og tilsluttet sig Atlantpagten, indebar det en skærpelse af Danmarks udsatte stilling imod Sovjetunionen og østmagterne. Det integrerede militære NATO-samarbejde, der indledtes i 1952, var i de første adskillige år med en minimal styrketildeling af nordregionen ude af stand til at afværge og reagere på et eventuelt sovjetisk angreb mod dansk område, og da i særlig grad mod Bornholm. Derfor valgte den danske regering i 1952 og 1953, da Bornholm for første gang efter den sovjetiske besættelse blev bragt på bane i to sovjetiske noter til den danske regering, ud fra en nøgtern vurdering af de givne omstændigheder at indtage et forsonende og imødekommende standpunkt over for de sovjetiske krav om vedvarende at friholde Bornholm for fremmede tropper. Der var hermed ikke tale om en virkelig og faktisk indrømmelse til russerne, men blot om en videreførsel i praksis af den karantænelignende tilstand, som den danske regering frivilligt og af egen drift havde opretholdt på Bornholm siden 1946 for ikke at give russerne noget påskud til at genbesætte Bornholm. Reelt havde den danske regering vist sin imødekommenhed over for den sovjetiske regerings påstande ved blot offentligt at have konstateret status quo på området og udtrykt sin vilje til at bevare denne status.

Den danske ikke-provokationspolitik, der var baseret på nødvendigheden af at undgå en militær konflikt med ødelæggende følger for Danmark, fandt i de følgende år udtryk i de selvpålagte restriktioner for dansk og allieret øvelsesaktivitet i Østersøen og på Bornholm, som ikke alene havde deres positive virkning ved at fratage sovjetblokkens militære enheder i området ethvert muligt alibi for at skabe en militær optrapning i Østersøen og omkring Bornholm, men ydermere bidrog til lavspænding og sikkerhed i området ved at garantere, at NATO-øvelser i området aldrig ville kunne inddrage Bornholm i øvelserne, og at der aldrig ville kunne komme regulære allierede kamptropper til Bornholm.

På det politisk-diplomatiske niveau fremstillede den danske regering sin tilbageholdenhed med at tillade allieret militær tilstedeværelse i Østersøen og på Bornholm helt åbent over for den sovjetiske modpart, og gjorde det klart for russerne, at ansvaret for enhver eventuel militær optrapning i Østersøen og omkring Bornholm, hvis en sådan forekom, derfor entydigt ville blive placeret på sovjetisk side, hvilket russerne da også meget godt forstod. Det må derfor tilskrives den danske Bornholm-politik, at der igennem alle årene ikke forekom nogen sådan militær optrapning eller incidenter med diplomatiske protester til følge, bortset fra de tilbagevendende, men rutinemæssige sovjetiske protester imod besøg på Bornholm af allierede militærpersoner og orlogsskibe eller fly.

Den danske militære tilbageholdenheds-politik blev konsekvent fulgt på det politiske plan, da den sovjetiske regering i december 1961 på ny bragte Bornholm på bane i forbindelse med etableringen af den dansk-vesttyske Enhedskommando. Den danske regering gentog sin forsikring fra 1953 om ikke at ændre på den bestående tilstand, hvorefter der ikke var fremmede tropper på Bornholm. Noget lignende skete i juni 1971, og det blev betonet, at den danske tilbageholdenhed var selvvalgt og udtryk for ønsket om at undgå optrapning, og altså ikke led i en aftale med Sovjetunionen.

Den danske Bornholms-politik var set hen over alle årene en succes, og medens det er rigtigt, at den danske regering på papiret og formelt udadtil gav visse praktiske indrømmelser til Sovjetunionen vedrørende Bornholms status, så var disse indrømmelser udelukkende af stadfæstende, diplomatisk karakter, idet det jo hele tiden var den danske regerings politik at søge at friholde Bornholm for fremmede tropper og dermed undgå de ukontrollable følger af en eventuel militær og politisk optræning med Bornholm som centrum. Det vedvarende sovjetiske pres på den danske regering for at holde Bornholm ude af NATO's manøvrerum gav faktisk den danske udenrigsledelse et kærkomment alibi og et bekvemt argument for at fremme sin ikke-provokationspolitik i NATO-alliancen og forhindre, at NATO ville kunne anvende Bornholm som en fremskudt forpost i Østersøen.

Synspunkt 2: En svag og risikabel politik.

Det forhold, at Bornholm aldrig blev udsat for en sovjetiske militæraktion under den kolde krig, kan ikke tjene som argument for at hævde, at den danske Bornholms-politik var fornuftig, ansvarlig eller vellykket. At Bornholm slap for en fornyet sovjetisk besættelse skyldtes ikke den danske tilbageholdenhedspolitik, men var alene en følge af det globale styrkeforhold, som aldrig på noget tidspunkt under den kolde krig tillod Sovjetunionen at foretage annekteringer af vestligt territorium under USA's og NATO's beskyttelse. I en vis forstand var der ræson i udenrigsminister Gustav Rasmussens dispositioner, da han allerede ved russernes afrejse i april 1946 dekreterede forbud mod fremmede militærpersoners adgang til Bornholm. Danmark kunne på det tidspunkt ikke påregne nogen fremmed hjælp, hvis russerne foretog en aktion mod Bornholm. Men da udenrigsminister Ole Bjørn Kraft i 1953 på trods af Danmarks NATO-medlemskab fortsatte denne linie og letsindigt og upåkrævet gav efter for sovjetisk pres, skabte det en særdeles uheldig og risikabel binding af den danske Bornholms-politik, idet NATO's militære afskrækkelse nu i praksis ikke dækkede Bornholm, i hvert fald ikke i fredstid. Ved at lade Bornholm ligge ubeskyttet hen, uden en afskrækkende NATO-tilstedeværelse, satte den danske regering Bornholms status som dansk område på spil og måtte påregne, at Bornholm ville være afskrevet på forhånd, hvis russerne foretog et angreb uden varsel. Men ikke alene satte den danske regering Bornholm på spil, endnu mere alvorligt var det forhold, at ved at lade Bornholm ligge relativt ubeskyttet hen udsatte den danske regering derved også NATO-alliancen for en ganske urimelig stor risiko for, at Sovjetunionen i en kritisk situation ville kunne lade sig friste til at foretage en militær besættelse af Bornholm, hvilket uvægerligt måtte udløse NATO-solidariteten og derved kunne føre til en international optræning med en eventuel atomkrig til følge. At denne katastrofe alligevel ikke indtraf, skyldtes ikke den danske regerings Bornholms-politik, men forhold uden for den danske regerings kontrol.

Ved udadtil i sovjetiske presse- og propagandatilkendegivelser ledsaget af officielle diplomatiske protester at give det udseende af, at Sovjetunionen var ømfindtlig over for NATO-øvelser i Østersøen og fandt dem provokerende, lykkedes det i stort omfang den sovjetiske ledelse at skræmme og presse den danske regering til at begrænse øvelsesaktiviteten og føre en lav profil i militær henseende i Østersøen og i særdeleshed på Bornholm. Forudsætningen for at dette lykkedes var, at den danske regering opportunistisk og mod bedre vidende valgte at tage denne postulerede sovjetiske ømfindtlighed og oplevede provokation for pålydende værdi, hvilket blot forstærkede denne sovjetiske adfærd over for Danmark. Den danske ikke-provokationspolitik udartede i bund og grund til en *appeasement*-politik, hvor den danske regering helt op til 80erne lydigt udstedte beroligende forsikringer, hver gang temaet fremmede tropper på Bornholm blev anslået af sovjetpropagandaen og det sovjetiske udenrigsministerium.

Bornholms-politikken var selvmodsigende, uhåndterlig og ubehjælpelig, fordi den i sin praktiske udformning og ydre fremtoning umiskendeligt formidlede indtrykket af, at den danske regering gav de sovjetiske påstande ret, samtidig med at den spagfærdigt verbalt søgte at benægte disse påstande.

Fra et nationalt synspunkt giver den danske Bornholms-politik helt op til 80erne på en række punkter mindelser om den politik, der førte til den 9. april – en svag politik, uden vilje og mod til ikke blot verbalt, men også i praksis at afvise de helt urimelige sovjetiske forsøg på at lægge begrænsninger og klausuler på en fast og integreret del af det danske rige.

Kronologisk oversigt

17. januar 1945

Frihedsrådets repræsentant i Moskva, Thomas Døssing, indberetter til Frihedsrådet og Foreign Office, at den sovjetiske viceudenrigskommissær Dekanozov ikke anerkender, at det på forhånd er givet, at Danmark indgår i det engelsk-amerikanske militære operationsområde, og at han har gjort Døssing opmærksom på, at "Danmark efter denne krig er Ruslands direkte nabo, og at Rusland ingen konkurrenter mere har i Østersøen."

17. marts 1945

Ole Lippmann, den britiske sabotageorganisation SOE's chef i Danmark, sender telegram til SOE med forespørgsel om eventuel sovjetisk besættelse af Danmark.

28. marts 1945

SOE svarer Lippmann, at SOE ikke for nærværende imødeser nogen udvikling, der ændrer på det forhold, at modstandsbevægelsens styrker indgår i den vestallierede militære organisation.

3. maj 1945

Feltmarskal Montgomerys 21. armégruppe udsteder plandirektiv til Second Army, der har ansvaret for de allierede militære aktioner i Danmark. I direktivet bestemmes det om Bornholm, at der "i betragtning af mulige internationale forviklinger ikke må foretages nogen aktion imod Bornholm uden forelæggelse for 21. armégruppens hovedkvarter."

4. maj 1945

21. armégruppe anmoder de vestallierede styrkers hovedkvarter, SHAEF, om at klargøre armégruppens ansvar for Bornholm "i betragtning af Bornholms beliggenhed i forhold til russiskbesat område."

4. maj kl. 18.30

De tyske tropper i Danmark, Holland og Nordvesttyskland kapitulerer med virkning fra den 5. maj 1945.

7. maj 1945

SHAEF svarer på 21. armégruppens forespørgsel den 4. maj om ansvaret for Bornholm, at der ikke må sendes nogen styrke til Bornholm undtagen på anmodning af danske myndigheder, og da kun efter forelæggelse for SHAEF.

7. maj 1945

Nexø og Rønne bombes af sovjetiske fly ved middagstid.

7. maj 1945 kl. 17.15

General Dewing telegraferer til general Eisenhower og meddeler, at den danske regering vil have allierede tropper til Bornholm, og at han kan sende en symbolsk styrke til Bornholm og afventer instruks.

7. maj 1945 kl. 21.35

Dewing telegraferer igen til Eisenhower for at meddele, at der er risiko for tyske plyndringer på Bornholm på grund af mangel på fødevarer, og at han vil sørge for afsendelse af fødevarer dertil, hvis Eisenhower instruerer ham om at afsende en styrke for at tage imod tyskernes overgivelse på Bornholm.

8. maj 1945

Rønne og Nexø bombes igen af sovjetiske fly.

Chefen for SHAEF's mission i Danmark, general Dewing, anmoder general Eisenhower om vejledning angående afsendelse af et luftbårent kompagni fra København til Bornholm for at tage imod tyskernes kapitulation på Bornholm.

Eisenhower sender telegram til den sovjetiske militære ledelse i Moskva med forespørgsel om omgående tilbagemelding, om det vil komme på tværs af sovjetiske planer, hvis han sender en styrke til Bornholm for at tage imod tyskernes overgivelse og sørge for tilførsel af fødevarer.

9. maj 1945

Den samlede tyske kapitulation er trådt i kraft ved midnat. En sovjetisk fortrop på ca. 150 mand går i land i Rønne kl. 14.30.

10. maj 1945

Eisenhower modtager svar fra den sovjetiske generalstabschef på den telegrafiske forespørgsel af 8. maj 1945: Sovjetiske tropper er allerede i færd med at besætte Bornholm.

18. maj 1945

Det britiske udenrigsministerium beslutter sig for at følge den taktik at trække alle de britiske styrker tilbage fra Danmark, så snart deres tilstedeværelse ikke er strengt nødvendig, for dermed at lægge pres på de sovjetiske tropper på Bornholm for også at trække sig tilbage.

19. maj 1945

Evakueringen af de ca. 17.000 tyske tropper og flygtninge fra Bornholm til Kolberg på danske skibe er stort set tilendebragt.

23. maj 1945

Den sovjetiske kommandant på Bornholm, general Korotkov, overrækker amtmanden en officiel kundgørelse fra den røde hærs overkommando, hvori det meddeles, at den røde hær holder Bornholm midlertidigt besat, indtil de "i forbindelse med krigen stående militære spørgsmål i Tyskland er løst."

21. juni 1945

De britiske stabschefer konkluderer i en rapport, at den sovjetiske besættelse af Bornholm "relativt set ikke er af strategisk vigtighed og ikke af strategiske grunde gør det påkrævet at lade de britiske styrker blive i Danmark."

27. juni 1945

Udenrigsminister Christmas Møller udtrykker over for gesandten i Moskva, Thomas Døssing, håbet om, at denne "ved lejlighed kan rejse spørgsmålet om hjemsendelsen af de russiske tropper fra Bornholm, jfr. hjemsendelsen af de vestallierede tropper fra den øvrige del af Danmark."

2. juli 1945

I et internt notat i det sovjetiske udenrigsministerium anbefales det, at Sovjetunionen opretter flåde- og flybaser på Bornholm "til brug for overvågningen af Tyskland" og til "betryggelsen af vor sikkerhed i dette havområde."

25. juli 1945

Det sovjetiske udenrigsministerium meddeler gesandt Thomas Døssing, at den danske regering må betale 2 mill. kr. månedligt for underholdet af de sovjetiske tropper på Bornholm under hele den periode, hvor de vil opholde sig på Bornholm.

20. oktober 1945

Den britiske gesandt i København indberetter i et telegram til Foreign Office, at udenrigsminister Christmas Møller den 19. oktober har sagt ham, at han ville sende breve til de tre allierede gesandter i København med oplysning om, at den danske regering nu var rede til at overtage ansvaret for de opgaver, der var forvaltet af de allierede styrker i Danmark og med forespørgsel om, hvornår

deres tropper ville blive trukket ud af Danmark. Den britiske gesandt overtalte Christmas Møller til at afstå fra dette.

25. oktober 1945

Statsminister Buhl udtrykker i en tale i Rønne til den sovjetiske kommandant, at “den tid snart vil komme, da vi skal sige farvel til alle repræsentanter for de allierede styrker”, og at “den danske hær og de danske stridskræfter nu selv kan løse de opgaver, der foreligger.”

7. januar 1946

I en nytårssamtale med viceudenrigskommissær Dekanozov den 5. januar 1946 udtrykker gesandt Døssing i Moskva håbet om, at de fremmede styrker – herunder de sovjetiske på Bornholm – snart må forlade Danmark.

8. januar 1946

Et udkast til en note til den sovjetiske regering om at det danske forsvar nu er i stand til at overtage bevogtningen af Bornholm, og at de sidste britiske tropper snart vil have forladt Danmark, godkendes af regeringen den 8. januar og sendes til gesandt Døssing i Moskva med anmodning om at overrække den til udenrigskommissær Molotov eller dennes stedfortræder. Noten når dog først gesandtskabet den 28. januar 1946, og bliver ikke overrakt i det sovjetiske udenrigskommissariat før den 4. marts 1946, da Døssing ønsker yderligere specifikke oplysninger om antallet af tilbageblevne britiske tropper i Danmark indføjet i noten.

15. januar 1946

Den britiske gesandt i København meddeler udenrigsminister Bevin, at han af direktøren i det danske udenrigsministerium har fået oplyst, at den danske regering har sendt en forespørgsel til den sovjetiske regering om, hvornår den agter at trække de sovjetiske styrker tilbage.

8. februar 1946

Udenrigsminister Gustav Rasmussen har i London under FN-konferencen ansporet af Foreign Office en samtale med den sovjetiske viceudenrigskommissær Vysjinskij, hvor han spørger om de sovjetiske planer med tropperne på Bornholm og fremhæver, at troppernes tilbagetrækning vil fjerne den sidste grund til mistro mod Sovjetunionen i den danske offentlighed. Vysjinskij svarer, at sovjetregeringen ikke har skjulte hensigter, men at det ikke er så let uden videre at flytte tropper, og at han ikke kan love noget bestemt i dette militære anliggende.

20. februar 1946

Gesandt Døssing i Moskva meddeler uofficielt en afdelingschef i det sovjetiske udenrigskommissariat teksten til den danske note, der den 4. marts officielt overrækkes, og hvori det siges, at den danske regering meget vil påskønne, om den sovjetiske regering vil være enig i, at varetagelsen af de militære opgaver på Bornholm nu kan overgå til det danske forsvar.

4. marts 1946

Gesandt Døssing overrækker i Moskva officielt den danske note om de sovjetiske troppers tilbagetrækning til viceudenrigskommissær Vysjinskij.

5. marts 1946

Gesandt Døssing modtages af udenrigskommissær Molotov, som meddeler, at “hvis Danmark er i stand til nu at overtage øen Bornholm med sine tropper og oprette sin administration dér uden nogen som helst deltagelse af udenlandske tropper og udenlandske administratorer, så vil den sovjetiske regering tilbagekalde sine tropper fra Bornholm og overgive øen til den danske stat.”

7. marts 1946

Udenrigsminister Gustav Rasmussen meddeler den sovjetiske gesandt i København, at “Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte Bornholm og dér oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper eller fremmed administration.”

8. marts 1946

Gesandt Døssing sender efter instruks fra København udenrigsminister Molotov en note, hvori han meddeler, at "Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks vil være i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt udøve sin administration."

8. marts 1946

På et møde med de militære chefer og forsvarsministeren fremhæver udenrigsminister Gustav Rasmussen vigtigheden af, at der ikke gives russerne nogen som helst grund til mistanke om fremmed indblanding på Bornholm, og at det derfor må forhindres, at engelske og amerikanske officerer under nogen form eller i noget ærinde rejser til Bornholm, ligesom civile udlændinge midlertidigt må afskæres fra at rejse til Bornholm.

9. marts 1946

Gesandt Døssing nævner i en indberetning til udenrigsministeren, at han "af samtalerne vedrørende Bornholm har fået det indtryk, at den russiske regering venter, at bevogtningen af Bornholm bliver foretaget med forholdsvis betydelige danske styrker, herunder også søstridskræfter," og at "russernes motivering må antagelig søges i den betydning, Bornholms beliggenhed har i strategisk henseende."

11. marts 1946

Udenrigsminister Gustav Rasmussen beder i en samtale med den britiske gesandt om, at der ikke i den nærmeste fremtid kommer britiske officerer eller andre udlændinge til Bornholm for ikke at give noget påskud til russisk mistanke om britisk eller anden udenlandsk militær assistance med garnisonerings af Bornholm. Den britiske gesandt forsikrer, at han vil medvirke hertil.

16. marts 1946

Den sovjetiske kommandant på Bornholm, general Jakusjov, meddeler kl. 11.15 amtmænd Ste-mann på Bornholm, at de sovjetiske tropper nu rømmer Bornholm, og at rømningen ventes afsluttet de første dage af april. En officiel note fra udenrigsminister Molotov af samme dato til gesandt Døssing i Moskva bekræfter, at rømningen vil ske på den tidligere fremførte betingelse, nemlig at den danske overtagelse af Bornholm sker "uden nogen som helst medvirken af fremmede tropper eller fremmede administratorer".

På en pressekonference om eftermiddagen refereret i dagbladene nævner udenrigsminister Gustav Rasmussen under en omtale af notevekslingerne med den sovjetiske regering også den sovjetiske betingelse for tilbagetrækningen, nemlig at den danske regering overtager administrationen på Bornholm uden nogen fremmed deltagelse eller medvirken.

18. marts 1946

I samtaler med den britiske og andre vestlige gesandter forklarer udenrigsminister Gustav Rasmussen dem indholdet af den sovjetiske note af 5. marts, og at russerne ikke har stillet særlige betingelser for rømningen ud over den forsikring, som den danske regering har afgivet, om at kun danske styrker vil overtage øen.

23. marts 1946

På et møde i Udenrigspolitisk Nævn redegør udenrigsminister Gustav Rasmussen for forhandlingerne om de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm. Han oplyser, at der ikke er stillet andre betingelser fra russisk side end at den danske regerings overtagelse af Bornholm skal ske uden nogen fremmed indblanding.

5. april 1946

Den sovjetiske kommandant på Bornholm, general Jakusjov, forlader Bornholm sammen med de sidste sovjetiske tropestyrker.

2. maj 1946: På et møde med forsvarsministeren og de militære chefer fremhæver udenrigsminister Gustav Rasmussen, at gesandt Døssing har indberettet, at der ikke er tvivl om, at udenrigsminister Molotov og russerne forventer en så stor styrke på Bornholm, at øen virkelig kan forsva-

res, og at belægningen med militær må blive så omfattende af alle våbenarter, at den kommer til at stå i et passende forhold til de russiske styrker, der forlader øen.

13. maj 1948

På et møde, som udenrigsministeren har med forsvarsministeren og de militære chefer, besluttet det at give afslag på et ønske fra den svenske marine om, at to ubevæbnede svenske skoleskibe i sommerens løb et par gange kunne anløbe bornholmske havne. Afgørende for beslutningen er udenrigsministerens betragtning, at man ikke bør give russerne den mindste anledning til at benytte sådanne besøg som påskud til fornyet direkte interesse for Bornholm.

9. september 1948

Et større antal sovjetiske militærfly overflyver torsdag formiddag gentagne gange Bornholm og foranlediger regeringen til at sende 40 luftværnspecer til Bornholm og omdirigere fregatten Niels Ebbesen til farvandene omkring Bornholm. Udenrigsministeriet instruerer den 13. september gesandtskabet i Moskva om at henlede de sovjetiske myndigheders opmærksomhed på de danske regler, hvorefter fremmede militærfly ikke uden tilladelse må overflyve dansk territorium.

23. februar 1949.

Kort tid før Danmarks indtræden i NATO advarer den sovjetiske gesandt i København Udenrigsministeriets direktør mod konsekvenserne af et dansk medlemskab af denne "aggressive pakt". "Danmark leger med ilden", sagde han og mindede om den note, hvori der stod, at de russiske tropper kun forlod Bornholm under den forudsætning, at der ikke kom andre fremmede tropper på øen. Direktøren svarede, at den danske regering virkelig ikke tænkte på at give andre fremmede tropper adgang til øen.

4. april 1949

Danmark indtræder i Atlantpagten.

Maj 1952

Dansk-norsk motortorpedobådsøvelse afholdes i Skagerak og Østersøen, hvor de norske fartøjer opererede i bornholmske farvande og også anløb Rønne. Øvelsen, der foregik i et område, der østpå afgrænsedes af den 16. længdegrad, gav ikke Udenrigsministeriet anledning til betænkeligheder.

August 1952

Den danske regering beslutter under indtryk af en sovjetisk pressekampagne og britiske og egne betænkeligheder at holde Bornholm uden for NATO-øvelsen MAIN BRACE, der var planlagt at skulle finde sted i september bl.a. i Østersøen i farvandet omkring Bornholm. Det betyder, at britiske og norske motortorpedobåde ikke som planlagt anløber bornholmske havne under øvelsen, ligesom det bestemmes, at der ikke flyves over Østersøen uden for de danske kystfarvande, og at alle udenlandske flådeenheder holder sig mindst 25 sømil vest for Bornholm (14. længdegrad).

1. oktober 1952

I en sovjetisk note til den danske regering, hvori der advares imod planerne om stationering af amerikanske fly på danske flyvestationer, henvises bl.a. til, at den danske regering i noten af 8. marts 1946 forpligtede sig til at etablere sin administration på Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper.

28. januar 1953

I en ny sovjetisk note til den danske regering om planerne om stationering af amerikanske fly på danske flyvestationer anføres det, at den danske regering ved at tillade dette klart afviger fra sin stilling med hensyn til ikke at give fremmede tropper adgang til dansk territorium, som den indtog i 1946 i spørgsmålet om etableringen af dansk administration på Bornholm uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper.

8. februar 1953

I en tale i Rønne udtaler forsvarsminister Ole Bjørn Kraft i anledning af den sovjetiske note, at eventuel stationering af allierede flystyrker i Jylland naturligvis intet som helst har at gøre med genoprettelsen i 1946 af dansk administration på Bornholm, og at der på intet tidspunkt har været tale om at stationere fremmede tropper på Bornholm.

24. februar 1953

Den danske NATO-ambassadør får telegrafisk instruks om at meddele NATO-rådet, at den danske regering i sit svar på den sovjetiske note af 28. januar 1953 med det formål at berolige den sovjetiske regering vil afgive en erklæring om ikke i fredstid at ville tillade stationering på Bornholm af tropper fra andre NATO-lande. Om aftenen annulleres instruksen dog, efter at der på et minister-møde samme dags aften ikke havde været enighed om at afgive tilsagnet.

5. marts 1953

En polsk flyverløjtnant lander sit russiskbyggede MIG 15 jagerfly på Bornholm og beder om politisk asyl. Det er første gang, at dette mest avancerede sovjetiske jetfly i hel stand falder i hænderne på et NATO-land.

11. april 1953

I en tale i Rønne fremlægger udenrigsminister Ole Bjørn Kraft regeringens svar på den sovjetiske note af 28. januar 1953. Han påpeger, at noten af 8. marts 1946 om den danske overtagelse af Bornholm efter russerne kun tog sigte på overgangstiden, indtil genoprettelse af normale forhold, og at den heller ikke – som russerne forsøger at gøre gældende i noten af 28. januar 1953 – har virkning i territorial henseende ud over Bornholm. Han gør endvidere opmærksom på, at den danske regering faktisk i de forløbne 7 år har forholdt sig, som om noten indebar en varig forpligtelse til ikke at lade fremmede tropper komme til Bornholm, og udtaler at det aldrig nogen sinde har været overvejet, endsige planlagt at stationere tropper fra andre NATO-lande på Bornholm. Uanset forståelsen af noten af 1946 vil den danske regering altid have sin opmærksomhed henvendt på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms geografiske beliggenhed gør sig gældende for denne ø.

10. marts 1954

På indstilling dateret den 14. september 1953 fra Det interministerielle Koordinationsudvalg for NATO-sager besluttet det på forsøgsbasis at indføre begrænsninger i fælles øvelser i Østersøen, for Bornholms vedkommende således at Bornholm under øvelserne alene må anløbes af danske og efter omstændighederne af norske fartøjer, medens allierede fly kun bør deltage i øvelserne i begrænset antal og ikke lande på Bornholm. Fælles øvelser kan planlægges at finde sted indtil meridianen 17 grader øst, idet øvelsernes defensive karakter skal understreges og tydeliggøres i presmeddelelser etc. Planlagte øvelser skal meddeles Forsvarsministeriet i god tid forinden, således at Udenrigsministeriet kan få mulighed for at foreslå ændringer i øvelsernes omfang, hvis politiske forhold måtte gøre det ønskeligt.

12. december 1961

I en note til den danske regering beklager den sovjetiske regering sig over oprettelsen af den dansk-vesttyske Enhedskommando og udtaler bl.a., at den påtænkte inddragelse af Bornholm i Enhedskommandoen område strider imod ånd og bogstav i den danske regerings forsikringer af 8. marts 1946 om, at Danmark er rede til “med sine egne styrker uden nogen som helst deltagelse af udenlandske tropper at besætte Bornholm og dér fuldt ud oprette sin forvaltning.”

14. december 1961

I en svarnote til den sovjetiske regerings note af 12. december afviser den danske regering anklagerne i den sovjetiske note og påstanden om, at Bornholms inddragelse i kommandoen skulle stride imod de i den danske note af 8. marts 1946 afgivne forsikringer. I svaret udtales det, at gennemførelsen af Enhedskommandoen ingen ændring betyder i den bestående tilstand, hvorefter der kun er danske styrker på Bornholm under dansk kommando.

12. februar 1962

I et responsum om de sovjetiske betingelser for de sovjetiske troppers tilbagetrækning fremsat i noterne i 1946 konkluderer Udenrigsministeriets rådgiver i folkeret, professor Max Sørensen, at "når man ser på aftalens formål for at finde dens mening, er der for mig ingen tvivl om, at Danmark stadig må være forpligtet til at opretholde en ren dansk administration uden fremmed deltagelse etc..." – Udenrigsministeriets direktør noterer i en kommentar hertil, at han ikke er enig med Max Sørensens konklusion, og at det ikke kan have været meningen, at Danmark skulle påtage sig en evig "servitut" med hensyn til Bornholm.

27. august 1964

I en notits om et planlagt besøg på Bornholm af 20-25 officerer fra Nordregionens hovedkvarter skriver chefen for Udenrigsministeriets kontor for NATO-sager, at han personlig synes, at officererne bør kunne komme til Bornholm, og at "der synes nu at være anledning til, at situationen omkring Bornholm efterhånden "normaliseres".

2. november 1967

På en pressekonference i Gudhjem for en gruppe udenlandske journalister udtaler forsvarsminister Victor Gram bl.a.:

"Fra dansk side har vi til stadighed været og vil naturligvis fortsat være opmærksom på de særlige hensyn, der gør sig gældende på grund af Bornholms geografiske beliggenhed. Lad mig sige helt klart, at der hverken i Danmark eller inden for NATO er overvejelser eller planer om stationering af udenlandske tropper på Bornholm, om udbygning af øen til en militær NATO-base eller nogen anden form for militær opladning."

På spørgsmål fra pressefolkene svarer Victor Gram bl.a., at der ikke kan ske stationering af fremmede soldater på øen, men en sådan stationering accepteres jo heller ikke i det øvrige Danmark. Når man har udvist en vis tilbageholdenhed med hensyn til NATO-øvelser omkring øen, skyldes det, at man vil understrege den danske vilje til at undgå konfliktsituationer af politisk karakter. Der har aldrig været NATO-øvelser på Bornholm, og det afhænger af situationens udvikling, om der skal foretages øvelser med landsætning af NATO-tropper på øen.

16. maj 1971

En helikopter fra det amerikanske hangarskib "Intrepid", der er på vej ind i Østersøen, landsætter kl. 21.20 to danske lodser i Rønne lufthavn og returnerer derefter til hangarskibet. Lodserne land sættes med helikopter på grund af vanskelighederne ved at stige om i lods både fra det store hangarskib.

19. maj 1971

Et fly fra det amerikanske hangarskib nødlander kl. 02.00 i lufthavnen på Bornholm på grund af en skade på landingsstellet.

21. maj 1971

Det sovjetiske regeringsblad Izvestija angriber de to amerikanske flylandinger på Bornholm for at være i strid med de forsikringer, den danske regering afgav i 1946 og i 1961 om, at kun danske tropper ville blive stationeret på Bornholm.

8. juni 1971

Den sovjetiske ambassadør i København opsøger direktøren for Udenrigsministeriet for at meddele, at den sovjetiske regering er opmærksom på den amerikanske militære aktivitet på Bornholm for nylig, hvor en helikopter og et fly foretog landinger på øen, og at den sovjetiske regering altid har værdsat, at den danske regering har iagttaget aftalen fra 1946 og går ud fra, at det skal forblive således i fremtiden. Den sovjetiske regering håber, at den danske regering vil overholde sine forpligtelser og ikke tillade ophold af fremmede tropper på øen, herunder hverken med øvelses- eller besøgsformål for øje. Udenrigsministeriets direktør afviser, at det kortvarige ophold af et amerikansk fly og en helikopter har noget at gøre med situationen i 1946. Fra dansk side kan man til enhver tid modtage besøg af den her omhandlede art. Dette er en åbenbar følge af dansk suverænitæt.

11. april 1978

I et notat fra Forsvarskommandoen om de danske selvpålagte restriktioner for danske og allierede operationer i Østersøen og på Bornholm konkluderes det, at disse restriktioner nedsætter værdien af de enkelte øvelser og operationer og skaber tvivl hos vore allierede om den danske holdning til forsvaret i Østersøen, ligesom den særstilling, der er skabt omkring Bornholm, kan få konsekvenser for den internationale opfattelse af Bornholms status. Forsvarskommandoen er af den opfattelse, at restriktionerne principielt bør opgives. Udenrigsministeriet godkender efter en række møder den 26. september 1978 enkelte lempelser i restriktionerne, nemlig at den østlige afgrænsning for skibe i NATO-flådeøvelser på forsøgsbasis flyttes fra 16 grader øst indtil 17 grader øst, og at den østlige grænse for danske og allierede fly, der deltager i NATO-flådeøvelser, fastlægges efter samme retningslinier til 17 grader øst. Alle øvrige restriktioner bibeholdes uændret, medens det besluttet at undersøge baggrunden for forbudet mod landing på Bornholm af enkelte udenlandske militærfly uden sammenhæng med øvelser (f. eks. transport af udenlandsk militærorkester) med henblik på en eventuel ændring af praksis. Dette sker dog først i 1983..

9. december 1980

Udenrigsministeren besvarer skriftligt en forespørgsel fra Folketingets Forsvarsudvalg om, hvorvidt der blev indgået en aftale med Sovjetunionen om Bornholm ved de sovjetiske troppers tilbagetrækning fra Bornholm i 1946. I svaret citeres den note, som gesandt Døssing overrakte den sovjetiske udenrigsminister den 8. marts 1946, med den ledsagende kommentar, at noten var en ensidig tilkendegivelse om, hvorledes den danske regering ville genoprette normale forhold på Bornholm, og at skiftende danske regeringer imidlertid faktisk har opretholdt den i noten angivne tilstand (uden deltagelse af fremmede tropper), og der har siden 1946 kun været stationeret danske styrker på Bornholm.

April 1982

Et planlagt besøg på det årlige dyrskue på Bornholm af et amerikansk militærorkester fra US Air Force basen ved Frankfurt i Tyskland bliver opgivet og vækker røre i pressen og offentligheden, efter at forsvarsminister Poul Søgaard den 17. april til B.T. har sagt, at han med henvisning til aftalen med Sovjet i 1946 ville fraråde det amerikanske militærorkesters besøg, hvis Forsvarsministeriet var blevet spurgt. Efter at ministeren den 19. april 1982 i B.T. yderligere citeres for, at "Bornholm ikke er rigtigt medlem af NATO", udsender forsvarsministeriet på vegne af forsvarsministeren en pressemeddelelse, hvori det siges, at der ingen – hverken skriftlige eller mundtlige – aftaler eksisterer mellem Danmark og Sovjetunionen vedrørende tilstedeværelsen af fremmede styrker, og at Bornholm uden begrænsninger er omfattet af NATO-samarbejdet, men at Danmark på grund af de særlige omstændigheder omkring de sovjetiske troppers tilstedeværelse på Bornholm indtil den 4. april 1946 har pålagt sig en vis tilbageholdenhed med hensyn til fremmede troppers tilstedeværelse på Bornholm. Imidlertid citeres forsvarsministeren efterfølgende i B.T. den 20. april for at sige, at der vitterlig eksisterer en skriftlig aftale om, at der kun må være danske tropper på Bornholm. Udenrigsminister Kjeld Olesen dementerer straks, og påpeger, at aftalen fra 1946 kun havde sigte på situationen i 1946.

22. marts 1983

En anmodning fra Forsvarskommandoen om godkendelse af et besøg på Bornholm af 25 allierede militærlæger, som iklædt uniform skal overvære en sanitetsøvelse, forelægges udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen, som tager beslutning om, at der skal ske en liberalisering, således at allierede officerer kan bære uniform under besøg på Bornholm.

22. marts 1983

Den amerikanske viceudenrigsminister Kenneth Dam, hvis bedstefader stammede fra Bornholm, aflægger i forbindelse med et ophold i København sammen med sin hustru et kort besøg på Bornholm ledsaget af udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen, fru statsminister Lisbeth Schlüter, landbrugsminister Niels Anker Kofoed og den amerikanske ambassadør John Loeb. Det er første gang, at Bornholm får besøg af en så højt placeret repræsentant for den amerikanske udenrigspolitiske ledelse.

21. september 1983

Efter en række møder mellem Udenrigsministeriets og forsvarrets repræsentanter besluttes det at lempe de hidtil gældende selvpålagte restriktioner for allieret militær aktivitet i Østersøen og på Bornholm. Lempelserne består i, at den østlige grænse for allierede flådeøvelser udvides fra 17 til 18 grader øst for deltagende skibe og fly, – at den østlige grænse for allierede flyøvelser flyttes østover fra den hidtidige østgrænse, linien Stevns østkyst-Møns østkyst-Gedser Odde-Fehmarns østkyst, til 16 grader øst (dog minus lufrummet over Bornholm og omliggende territorialfarvand), – at allierede orlogsskibe i forbindelse med øvelser kan få tilladelse til ophold på ydre territorialfarvand ved Bornholm, når besætninger behøver hvil eller vejret er dårligt, – at enkelte allierede militære fly kan få tilladelse til landing på Bornholm, dog ikke under øvelser, og – endelig – at udenlandsk militært personel (i civil eller i uniform) kan gives tilladelse til at besøge Bornholm; dog kan fremmede styrker fortsat ikke tillades ophold på Bornholm.

Februar 1984

I en pressemeddelelse udsendt den 7. februar 1984 informerer Forsvarskommandoen om, at enkelte vesttyske og amerikanske militærfly, der over flere uger udfører rutinemæssige oceanografiske undersøgelser i Østersøen for NATO, har fået tilladelse til at lande på Bornholm. Tilladelsen, der af dagbladet Land og Folk vurderes som et brud på aftalen fra 1946 om ikke at tillade fremmede styrker på Bornholm, afføder en række kritiske spørgsmål i Folketinget fra VS og SF til forsvarsminister Hans Engell, udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen og statsminister Poul Schlüter. I besvareelserne afgivet den 15. februar udtales det, at der ikke er tale om nogen ændring i den hidtidige danske praksis, og at man ikke vil tilbagekalde landingstilladelserne.

24. februar 1984

Den danske ambassadør i Moskva kaldes op i det sovjetiske udenrigsministerium, hvor teksten til en sovjetisk regeringserklæring oplæses for ham. I erklæringen påpeges det, at tilladelserne til det amerikanske og det vesttyske fly til at lande på Bornholm “er i åbenlys modstrid med de forsikringer, som den danske regering gav i marts 1946 om, at den selv vil varetage administrationen af øen uden deltagelse af udenlandske tropper, og med regeringens erklæring i 1961 om at bevare dens status, ifølge hvilken “der på Bornholm kun befinder sig danske styrker under dansk kommando”“. I erklæringen udtrykker den sovjetiske regering “håbet om, at den danske regering fortsat vil opretholde sin linie om ikke at tillade udenlandsk militæraktivitet på Bornholm.”

9. marts 1984

Den sovjetiske ambassadør i København kaldes op i Udenrigsministeriet, hvor den danske regerings svar på den sovjetiske regeringserklæring af 24. februar angående det vesttyske og det amerikanske flys landinger på Bornholm oplæses for ham. I svaret “erindrer regeringen om, at den velkendte danske holdning er, at noten af 8. marts 1946 ikke udgør en aftale med Sovjetunionen og i øvrigt efter sit indhold kun tager sigte på overgangstiden, indtil genoprettelsen af normale forhold,” og “at den danske erklæring af 1961 (“der er kun danske styrker på Bornholm under dansk administration”) ikke markerer nogen ændring i forhold hertil.” Den danske regering “kan derfor ikke dele den sovjetiske opfattelse, at det forhold, at Danmark efter en konkret afvejning har tilladt fremmede militærflys tilstedeværelse på Bornholm, skulle være i modstrid med de nævnte erklæringer.”

3. juli 1984

Den sovjetiske ambassadør i København gør under et besøg i Udenrigsministeriet opmærksom på, at en gruppe NATO-officerer den 28. juni 1984 havde været på Bornholm for at inspicere militære installationer, transporteret frem og tilbage i et militært Hercules-fly. “Fra sovjetisk side måtte man understrege, at en gradvis NATOisering af Bornholm ikke ville være nogen gavnlige udvikling, hverken for Danmark eller Sovjetunionen.” Departementschef Dyvig mindede ambassadøren om den samtale, han havde haft med hans forgænger om Bornholm den 9. marts 1984. “Der ville fortsat blive taget stilling til militære besøg på en ansvarlig måde, og der var på ingen måde tale om en optrapning af sådanne besøg.”

11. juni 1985

Den sovjetiske ambassadør i København overgiver under en samtale i Udenrigsministeriet med departementschef Dyvig en liste over nylige udenlandske militærbesøg på Bornholm. Specielt hæfter han sig ved nogle vesttyske missilskibes ankring tæt ved Bornholm samt det forestående besøg af et amerikansk militærorkester på dyrskuets på Bornholm. Departementschef Dyvig forklarer ambassadøren, at de pågældende besøg ligger "helt inden for rammerne af vor opfattelse af militær aktivitet omkring Bornholm."

27. juni 1985

Det amerikanske militærorkester fra US Air Force basen i Frankfurt ankommer til Rønne i eget fly for at spille på dyrskuets. Samme dag stiller VS i Folketinget et skriftligt spørgsmål til forsvarsministeren: "Hvad foretager ministeren i anledning af oplysningerne om fremmede militærstyrkes tilstedeværelse på Bornholm den 27. juni 1985?". I sit svar udtaler ministeren den 4. juli 1985, at der ikke findes nogen aftale mellem Danmark og Sovjetunionen om, at der ikke må være fremmede tropper på Bornholm, og at spørgsmål om udenlandske militære besøg i Danmark er et rent dansk anliggende, som afgøres ud fra en konkret vurdering i hver enkelt sag som i det foreliggende tilfælde.

30. juli 1985

Den sovjetiske ambassadør rejser i en samtale med Udenrigsministeriets direktør spørgsmålet om udenlandske militære aktiviteter på og omkring Bornholm. Moskva har med nogen uro været opmærksom på en stigende militær aktivitet i området. Spørgsmålet er sensibelt for Sovjetunionen, og en provokerende dansk holdning i dette spørgsmål kan udsætte det dansk-sovjetiske forhold for stærk belastning. Direktøren svarer, at Bornholm udgør en integreret del af Kongeriget, og at der som følge deraf finder danske og NATO-militære aktiviteter sted.

1. november 1988

Med udgangspunkt i det amerikanske orlogsskib USS Saginaw's besøg i Rønne fra den 28. september til den 2. oktober 1988 finder en drøftelse sted i Udenrigspolitisk Nævn. Det er regeringens opfattelse, at den større tilbageholdenhed i forhold til resten af landet med at give tilladelse til fremmede styrkers tilstedeværelse samt øvelsesaktivitet omkring Bornholm, som de danske myndigheder har udvist, fortsat skal udvises. Det amerikanske flådebesøg er ikke noget brud på denne tilbageholdenhedspolitik. Udenrigsministeren oplyser, at besøget er bragt på bane af den sovjetiske ambassade, som uden at protestere imod besøget har ønsket at gøre opmærksom på, at man med en vis bekymring har bemærket anløbet. Man har svaret ambassaden, at Bornholm er en integreret del af det danske rige, og at Bornholm ingen særlig status har.

1998 (dato ikke oplyst)

Restriktionerne for øvelsesvirksomhed i forhold til Bornholm ophæves.

8. april 1999

I et interview med Bornholms Radio under et besøg på Bornholm siger den russiske ambassadør i anledning af, at den danske forsvarsledelse har overvejet at inddrage Bornholm i en NATO-øvelse, at russerne vil betragte det som et dårligt tegn, hvis NATO-soldater holder øvelse på Bornholm: "Hvorfor bryde en gentlemanaftale, der har fungeret godt i 53 år?" spørger ambassadøren.

20. november 2000

41 britiske faldskærmssoldater kommer til Bornholm for at holde øvelser på øen. Det er første gang, siden de sovjetiske tropper forlod Bornholm i april 1946, at der holdes øvelser på Bornholm med deltagelse af udenlandske soldater. De selvpålagte restriktioner for Bornholm er dermed også i praksis ophævet.

Benyttede arkiver

Rigsarkivet

www.ra.sa.dk

mailbox@ra.sa.dk

Udenrigsministeriets arkiv

UM 3.E.92	Referater af Det udenrigspolitiske Nævns møder.
UM 5.D.30.a.	Danmark-Sovjetunionen: Politiske forhold.
UM 5.D.30.d.	Stats- og udenrigsminister H.C. Hansens besøg i Moskva i 1956.
UM 5.D.74.	Månedlige møder mellem udenrigsministeren, forsvarsministeren og de militære chefer.
UM 63. Dan. 14	Opbringelse af danske og svenskefiskeskibe i Østersøen.
UM 87.F.3/1-3/38.b.	er alle de sager, der udelukkende handler om de sovjetiske styrkers ankomst til og ophold på Bornholm og dermed forbundne forhold.:
-
87.F. 3/1	Russisk angreb og landgang på Bornholm (plus bilagsmappe med udklip)
3/2	Rejser til Bornholm under de russiske troppers ophold dersteds
3/3	Udsendelse af russiske tolke til Bornholm
3/4	Beretninger om Bornholm til SHAEF
3/5	Presseudtalelser om situationen på Bornholm
3/6	Meddelelser til og fra private på Bornholm
3/7	Foranstaltninger på Bornholm i anledning af kvægsygdomme
3/8	Omregistrering af bornholmske fartøjer
3/9	Udgiftspakke (Bornholm)
3/10	Spørgsmål om at stille skibe til rådighed for russerne på Bornholm
3/11	Tæpper og klæder fra amerikansk Røde Kors til de udbombede på Bornholm
3/12	Hjælp fra Sverige til genopbygning af Bornholm (materialer)
3/13	Minestrygning i farvandene omkring Bornholm
3/14	Ansættelse af dansk marinedistriktsschef på Bornholm
3/15	Russiske officerers besøg i København maj 1945, (plus bilagsmappe med udklip)
3/16	Amtmand Stemmanns indberetninger efter russisk landgang på Bornholm
3/17	overført til: UM 87.I.7: Åbning af kredit til de russiske tropper på Bornholm
3/18	Giv Agt, illegalt blad udkommet på Bornholm
3/19	Udenrigsministerens besøg på Bornholm
3/20	Bornholm: tolkenes kompetence
3/21	Anbringelse af ferieborn på Bornholm
3/22	Udenrigsministerens korrespondance med privatpersoner om Bornholm
3/23	Rekrutindkaldelse på Bornholm juli
3/24	Britiske officerers besøg på Bornholm
3/25	Allierede journallisters besøg på Bornholm juli
3/26	Lov om særlige foranstaltninger i anledning af krigsskader i Rønne og Neksø
3/27	Forskellige ministres besøg på Bornholm
3/28	Tysk ammunitionsdepot i Rønne havn
3/29	To britiske motorlaunches evt. besøg på Bornholm
3/30	Gave, i form af ure, til russiske soldater
3/31	Fremskaffelse af lejlighed til sovjetrussiske officerer på Bornholm
3/32	Britisk videnskabelig og parlamentarisk kommission (evt. besøg på Bornholm)
3/33	Cheferne for sovjetrussiske styrker på Bornholm, besøg i Kbh. april -46, plus udklip
3/34	Den britiske og den amerikanske gesandts evt. besøg på Bornholm
3/35	henvisning til UM 105.Dan.5. Telegramkvitteringer. Tilbagetrækning af de russiske styrker fra Bornholm. Udklip
3/36	Bjærgning af tysk minestryger og tankbåd, som er russisk krigsbytte
3/37	sagens navn ikke oplyst, der er henvisning til UM 92.Dan.5/39
3/38a	Fremmede militærpersoner, attachéer med fleres besøg på Bornholm

3/38b Forskellige udlændinges besøg på Bornholm
 3/39 Rygter om ny russisk besættelse af Bornholm

I dokumentudvalget er der dokumenter fra følgende sager:

UM 87.F.3/1, 3/3, 3/4, 3/22, 3/33, 3/34, 3/35, 3/38a, 3/38b.

UM 87.I.7	Åbning af kredit til de russiske tropper på Bornholm.
UM 105.B.4a.	Forhandlingerne om nordisk forsvarsunion og stilling til Atlantpagten. Sov-jetruslands stilling.
UM 105.Dan.1/2.	Danmarks Østersøpolitik.
UM 105.Dan.5	Bornholm (indtil 1.1. 1956).
UM 105.Dan.5/1.	Bornholm (fra 1.1. 1956).
UM 105.G.9	Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppes møder.
UM 105.G.9.a.	Det sikkerhedspolitiske Kontaktudvalgs møder.
UM 105.G.13.	Forsvarsmøder.
UM 105.I.5.a/2.	Spørgsmål om NATO's øvelser i bornholmske farvande samt flyøvelser over østlige bælte af Østersøen.
UM 105.I.19.b/3.	Sovjetisk erklæring af 12/12 1961 vedr. enhedskommando for Østersøen.
UM 105.I.43.a.	Første polske jetplans landing på Bornholm 5/3-53.
UM 105.K.7.b/3.	Den russiske erklæring af 1.10.1952 og A.M. af 28.1.1953 om fredstidsstationering i Danmark.
UM 105.M.28.a.	Presseomtale af Danmark i Sovjet.
UM 105.T.1.b/1.	Sovjets stilling til Skandinavien (minus Finland).

Depechearkivet

Depecher fra gesandtskabet i Moskva.

Repræsentationernes arkiv

Gesk. Moskva 5.Ø.1	Depecher fra gesandtskabet i Moskva.
Gesk Moskva 87.F.1.	Bornholm.
Amb Moskva 105.K.1	Østersøen.
Gesk. London 5.E.1.	Politiske indberetninger.
Gesk. London 5.F.20.	Russerne på Bornholm.
Gesk. Stockholm 5.K.8.a.	Bornholm.
Gesk. Washington 5.F.2	
Gesk. Washington 87.F.2	

Rigsarkivets *Danica-samling*, Håndskriftssamlingen XVI, Danica arkiv nr. 600, rummer en samling fra Public Record Office, London, med papirer fra Foreign Office, premierministeren, regeringens kabinet, Admiralitetet og War Office for perioden 1939-1946 (pakke 2-18).

Ministermødeprotokol for ministeriet Eriksen-Kraft 28/8 1952 - 25/9 1953.

Privatarkiver, Rigsarkivet

- Thomas Døssings arkiv.
- Erling Foss' arkiv.
- Frode Jakobsens arkiv
- Frits H. Kjølensens arkiv
- J.C.W. Kruses arkiv
- Ole Lippmanns arkiv
- Ebbe Muncks arkiv
- John Christmas Møllers arkiv.
- Aage H. Vedels arkiv

Det britiske rigsarkiv, The National Archives

Kew, Richmond, Surrey, United Kingdom (tidligere Public Record Office)

www.nationalarchives.gov.uk

- FO 371/43070: Attitude of HM Government towards Denmark: proposed declaration. (1944)
- FO 371/47220: Soviet-Danish relations. (1945)
- FO 371/47221-222: Liberation of Denmark: Danish civil affairs administration. (1945)
- FO 371/47223-227: Liberation of Denmark: Danish civil affairs administration: Soviet operations in Denmark: Future of Bornholm. (1945)
- FO 371/47237-241: Political and economic situation in Denmark: Danish Freedom Council: Danish request for recognition as an ally. (1945)
- FO 371/47265: Position of Denmark in relation to various U.N. conferences and organisations. Denmark's relations with the Soviet Union and the United Kingdom. (1945)
- FO 371/47268: Movements and political position of M. Christmas Moeller, Danish Minister for Foreign Affairs. (1945)
- FO 371/47304: Anglo-Danish relations. (1945)
- FO 371/56106-108: Soviet-Danish Relations: Evacuation of Bornholm. (1946)
- FO 371/100457: Danish defence forces. Soviet protest about NATO bases. (1952)
- FO 371/111424: Annual Review for Denmark for 1953. (1954)
- FO 371/165878: Comment on departure of Soviet troops from Bornholm in 1946. (1962)
- FO 954/23. Private Office Papers of Foreign Secretary Sir Anthony Eden. (1936-1945)
- PREM 3/123/1: Recognition of and assistance to Danish Government. 1943 Sept, 1945 May.
- PREM 8/178 Withdrawal of British Forces from Denmark and Soviet Forces from Bornholm. 1946.
- CAB 106/1074: Copies of telegrams between HQ 21st Army Group and War Office. (1945 Mar. 10-May 7.)
- CAB 121/362:D/Denmark/2: Occupation of Bornholm Island by Russian forces. (1945 May-1947 Oct)
- HS 2/39, file no. SOE/DENMARK/23: Possible occupation of Denmark by the Russians. (1945)
- WO class no 202, ref. no. 791: SHAEF Mission to Denmark: Reports, directives and correspondence. (1944 April-1945 May)
- WO class 205, ref. no. 6: Directives from SHAEF. (1944 May-1945 May)
- WO class 205, ref. no. 169: Operation Eclipse: Liberation of Denmark: Planning and responsibilities. (1945 Feb.-July)
- WO class 205, ref. no. 170: Operation Eclipse: liberation of Denmark, Bornholm. (1945 May)
- WO class 205, ref. no. 738: Operations in Denmark: organisation of liberation and resistance, directives, notes and correspondence, part 1. (1944 Sept-1945 Apr)
- WO class 219, ref. no. 2086: Arrest of members of the acting German Government and High Command. (1945 May)
- WO class 219, ref. no. 2148: Denmark: Russian activities. (1945 May-July)
- Admiralty, class 1, ref. no. 17318 and 17319: Reports of proceedings from expeditionary forces in Denmark and Western Germany. (1945)

III. Den Russiske Føderations Udenrigspolitiske Arkiv

Arkiv Vnesjnjej Politiki Rossijskoj Federatsii, (AVP RF):

- fond 06, opis 8, papka 33, delo 518, list 6-9.
- f. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 20-21.
- f. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 49-50.
- f. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 51.
- f. 085, op. 30, p. 123, d. 363, l. 6-7
- f. 085, op. 30, p. 123, d. 364, l. 11-12

National Archives (USA):

SHAEF, SGS (Secretary General Staff) Records, File no. 091 Denmark, Danish relations.
 State Department 859B.20/4-1146.
 Department of State, incoming telegram. 854.01. XR 75861
 Department of State, incoming telegram, 859.01/5-1945.

Bornholms lokalhistoriske Arkiv

Overlæge Hans Chr. Olsens beretning

Litteratur**Fremstillinger**

- Barfod, Jørgen: *Et centrum i periferien*. (om Bornholm under den tyske besættelse) (Bornholmske Samlinger. Rønne 1976)
- Basov, A.: *Landgangen på Bornholm*. Med noter og kommentarer af Thomas Jensen. (København 1976)
- Dansk Institut for Internationale Studier: *Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991*. ("Koldkrigsredegørelsen") bd. 1-4 (København 2005)
- Dau, Mary: *Danmark og Sovjetunionen 1944-1949* (Dansk Udenrigspolitisk Instituts skrifter 2. København 1969)
- Hansen, Peer Henrik og Jakob Sørensen: *Påskekrisen 1948*. (København 2000)
- Hæstrup, Jørgen: *Hemmelig Alliance. Hovedtræk af den danske modstandsorganisations udvikling 1943-1945*. I-II (København 1959)
- Jacobsen, Erik Thosttrup: *Foden i døren. Danmark mellem Sovjetunionen og England 1944-45* (Odense 1984)
- Jensen, Bent: *Den lange befrielse. Bornholm besat og befriet 1945-1946*. (Odense 1996)
- "Bornholms lange befrielse maj 1945-april 1946." *Siden Saxo* årg. 13 (1996) nr. 1, s. 25-33.
 - "Soviet Remote Control: the Island of Bornholm as a Relay Station in Soviet-Danish Relations, 1945-71", i: *Mechanisms of Power in the Soviet Union*, s. 192-223 (London 2000)
 - *Tryk og tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. verdenskrig* (København 1987)
 - *Bjørnen og Haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (Odense 1999), specielt om Bornholm: s. 83-110, 160-164, 174-199, 211-214, 307-310, 316, 325, 328, 335-337, 339, 419-459
 - "Sovjetunionen og Danmark 1917-1991. Udenrigs- og sikkerhedspolitik" – i: *Sovjetunionen og Norden – konflikt, kontakt, influenser*, s. 51-71. Red. af Sune Jungar og Bent Jensen (Helsingfors 1997)
 - "Danmark-Sovjet: Sikkerhedspolitiske problemer. Oktoberkuppets udfordring til verden – og til Danmark", i: *Danmark og Rusland i 500 år*, s. 332-362. Red. af Svend Aage Christensen og Henning Gottlieb (København 1993)
- Nielsen, Mogens: *Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-1945* (København 1978)
- Olesen, Thorsten Borring og Poul Villaume: *I blokopdelingens tegn, 1945-1972*. Dansk Udenrigspolitiks Historie, bd. 5 (København 2005), s. 42-48 om Bornholm
- Petersen, Nikolaj, *Europæisk og globalt engagement 1973-2003*. Dansk Udenrigspolitiks Historie, bd. 6 (København 2004).
- Udenrigsministeriet: *Dansk Sikkerhedspolitik 1948-1966*. bind I. Fremstilling (København 1968)
- Villaume, Poul, *Allieret med forbehold. NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961* (København 1994)
- Villaume, Poul og Thorsten Borring Olesen: *I blokopdelingens tegn, 1945-1972*. Dansk Udenrigspolitiks Historie, bd. 5 (København 2005), s. 42-48 om Bornholm

Kildeudgivelser

- Bornholm i Krig 1940-1946*. (Rønne 2000). . Red. af Ann Vibeke Knudsen. Indledning af Thomas E. Jensen. En righoldig samling af historiske fotografier taget under den tyske og efterfølgende sovjetiske besættelse af Bornholm. De historiske fotografier er forsynet med informative billedtekster
- Documents on British Policy Overseas, series I, vol. V: Germany and Western Europe. 11 August-31 December 1945*. (London 1990)
- Foreign Relations of the United States (FRUS) 1946*, vol. V
- Forhandlingerne i Folketinget*.
- Grønland under den kolde krig*. bind II. Dansk Udenrigspolitisk Institut (1997)
- John Christmas Møllers Dagbøger 1941-45*. Udg. af Erik Thostrup Jacobsen (København 1995)
- Hvidtfeldt, Johan: *Fra kapitulationsdagene 1945. Dönitz, Lindemann og Best. Wehrmachtsbefehlshaber Dänemark. Kriegstagebuch 20. april-26. maj 1945*. (Rigsarkivet 1985)
- Kure, Børge: *En ø i krig* (1981)
- Norge og Sovjetunionen 1917-1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon*. Institut for Forsvarsstudier. Red. af Sven G. Holtmark (Oslo 1995)
- The Papers of Dwight David Eisenhower, I-V*, ed. Alfred D. Chandler Jr. (Baltimore 1970)
- Parliamentary Debates (Hansard)*, House of Commons (London 1946)
- Trommer, Aage: *Danmark mellem Øst og Vest. Kilder til Danmarks udenrigspolitiske situation 1943-1945*. (København 1972)
- Udenrigsministeriet: *Dansk Sikkerhedspolitik 1948-1966*. bind II. Bilag (1968)

Erindringer

- Barman, Thomas: *Diplomatic Correspondent* (1968)
- Churchill, Winston: *Second World War, vol. 6: Triumph and Tragedy*. (1954)
- Deane, John R.: *The Strange Alliance. The Story of our Efforts at Wartime Co-operation with Russia*. (New York 1947)
- Foss, Erling: *På eget ansvar* (København 1958)
- Gottlieb, Henning: *I kronens tjeneste. Politiske erindringer* (2001)
- Juncker, Flemming: *Men morsomt har det været* (1983)
- Munck, Ebbe: *Døren til den frie verden. Erindringer 1939-1945*. (København 1967)
- Stemann, Povl Chr.: *En embedsmands odyssé. I-II*. (København 1961)
- Terkelsen, Terkel M.: *Fra pålidelig kilde – Kapitler fra et bevæget journalistliv* (København 1977)

Biografier

- Ambrose, Stephen: *The Supreme Commander: The War Years of General Dwight D. Eisenhower*. (New York 1969)
- Barfoed, Niels: *En kriger. Portræt af Ole Lippmann* (2005)
- Laustsen, Jørgen G.: *Den illoyale gesandt. Thomas Døssings virke i Moskva 1944-1947*. (København 2004)
- Lidegaard, Bo: *Jens Otto Krag. 1914-1961* (København 2001)
- “Danske udenrigspolitikere under Den kolde Krig. Biografiske skitser og registre 1945-1990”, *Vandkunsten* nr. 9/10 1994

Udenrigsministeriet

- Fischer, Paul og Nils Svenningsen: *Den danske udenrigstjeneste 1770-1970*. Bind II: 1919-1970
- Sjøqvist, Viggo: “Udenrigsministeriets arkivsystem”, *Afhandlinger tilegnede arkivmanden og historikeren rigsarkivar dr. phil. Axel Linvald*, s. 318-326 (København 1956)
- Udenrigsministeriets kalender* (årlige udgaver 1945 ff.)

Artikler i dagblade

Berlingske Aftenavis, artikelserie af amtmand P.Chr. von Stemann:

11. juli 1966: "Kapitulationen på Bornholm i 1945"

12. juli 1966: "De skæbnesvangre døgn på Bornholm maj 1945"

13. juli 1966: "Kunne der på forhånd være truffet aftale om Bornholm?" og

14. juli 1966: "En enkelt tysker havde ansvaret for det skete"

Bornholms Tidende den 4. maj 1985, 2. sektion: "Bornholm i maj 1945 – og tiden der fulgte" (indeholder en oversigtsartikel af Bent Jensen: "Den lange befrielse")

Bornholms Tidende. Tillæg den 5. maj 1985 ved årsdagen for ophøret af den tyske besættelse: "Danmark mod Øst." Af Thomas E. Jensen og Hansaage Bøggild

Bornholms Tidende den 6. maj 2005, 2. sektion: "Maj 1945" (indeholder en længere artikel om den tyske kommandant på Bornholm, von Kamptz og hans oplevelser)

Bornholms Tidende den 5. april 2006, 2. sektion: "Do svidanja!" (På Gensyn! - tillæg ved 60-års dagen for sovjettroppernes afsked med Danmark)

Dagens Nyheders kronik den 7. maj 1960. Thomas E. Jensen: "Med freden kom krigen til Bornholm"

Information den 10. juni 1964. Finn Løkkegaard: "Danmark og Sovjet under besættelsen"

Information den 11. juni 1964. Finn Løkkegaard: "Krisen mellem politikerne og Sovjetunionen"

Information den 5. maj 1970. Børge Outze: "Hidtil ukendte tyske dokumenter afslører sandheden om Bornholm"

Jyllands-Posten den 10. januar 1993. Bent Jensen: "Østersøens russiske perle"

Jyllands-Posten den 29. oktober 1995. Simon Andersen: "Knytnæven vender stadig mod øst"

Nationaltidende den 7. maj 1950. V. Kjødte: "Da Bornholm blev befriet og bombet"

Politiken (PS) den 16. oktober 1994. Boris Weil: "Russerne kommer" – indeholder desuden et interview med Frode Jakobsen om samtaler med russerne i Stockholm. Artiklen af Boris Weil er aftrykt i tidsskriftet *Svantevit* nr. XVIII, 1997, nr. 1/2: "Så længe de militære spørgsmål om Tyskland ikke er løst"

Weekendavisen, kultursektionen, den 15.-21. november 1996. Jan Bo Hansen: "Regeringens skyld". Interview med Bent Jensen – giver en god fremstilling af de centrale synspunkter i Bent Jensens bog: *Den lange befrielse*

Der henvises i øvrigt til den udførlige litteraturliste i *Den lange Befrielse*.

Emneindeks

med henvisning til dokumentnummer

Amtmand Stemmanns korrespondance.

Indberetninger, breve, telegrammer til Udenrigsministeriet før og under den sovjetiske besættelse af Bornholm:

til gesandt Kruse, Stockholm, 1, til Udenrigsministeriet, 138, 143, 153, 165, 170, 176, 179, 192, 197, 203-204, 207, 217, 229, 267, 274, 282-283, 305, 312, 314, 320-321, 323, 328, 332, 335, 340, 346, 349, 356-357, 359, 370-371, 377-378, 381, 385-386, 415-416, 419, 421-422, 429-430, 449, 458, 465-466, 483, 512, 522, 535, 537-538, 541-542, 555-556, 580

– efter de sovjetiske troppers afrejse den 5. april 1946:

til direktør Hvass, 644, 649, 651, 655, 657, 660, 663, 695, Hvass til Stemmann, 645, 648, 650, 652, 654, til general Gørtz, 658, Gørtz til Stemmann, 659, til viceadmiral Vedel, 684, til Udenrigsministeriet, 830, 868, til direktør Svenningsen 838, 852, 854, 859, 863, 870, 874, 877, 882, 885, 888, 892, 894, 896, Svenningsen til Stemmann, 839, 855, 864, 883, 889, 893

Radioforedrag af amtmand Stemmann, maj 1961: 63

Perioden op til og under de sovjetiske troppers ophold på Bornholm

Danske bestræbelser for at opnå en forhåndsftale med Sovjetunionen i tilfælde af sovjetiske militære operationer på dansk grund, 5, 7, 9-11, 13, 15, 16, 19, 21-23, 31, 33-35, 37, 39, 41, 46, 48-49, 51, 55-56, 64, 67, 70-71, 73, 76, 78-79, 85, 88, 91-99, 103

Danmark sovjetisk militært operationsområde? 9, 20, 29, 32-53, 55-70, 75-77, 80-84, 86, 118-119

Danmark sovjetisk interessesfære? 17, 18, 23-26, 32, 69, 315, 319

Døssings samtaler i Moskva med sovjetdiplomater, 18 (Semjonov 19.12.1944), 24-26 (Dekanozov 17.01.1945), 91 (Dekanozov 26.04.1945)

Danmark operationsområde for de vestallierede, 11, 12, 23-26, 29, 32, 34, 74, 77

Danmark vestmagt-interessesfære, 14, 17, 21, 23-26, 67

Bornholm og spørgsmålet om ansvaret for Bornholms befrielse: Vestallierede eller sovjetiske tropper? 8, 12, 16, 56, 67, 84, 88, 113, 115, 136, 144

Aftale mellem russerne og de vestallierede om militære ansvarsområder i Danmark? 41, 63, 94, 122

Kapløb med russerne? Briternes betoning af vigtigheden af at komme først til Danmark, 105, 117-119, 124, 125, 132

Svensk militær bistand ved befrielsen? 1-3, 68-69

Efterretninger om sovjetisk landgang på Sjælland, 102, 104, 106-109, 111-112, 114, 116, 120-121, 126, 129-133

Danske rapporter om situationen på Bornholm under og efter de sovjetiske bombardementer af Nexø og Rønne den 7. og 8. maj 1945 og i de første dage efter de sovjetiske befrielsesstyrkers landgang den 9. maj, 137-138, 141, 143, 147, 149, 150, 153-154, 158, 162, 165, 169-170, 175-176, 179-180, 189, 192, 197-198, 203-205, 207-208, 210-211, 215, 217, 229-230, 236

Den danske regerings forsøg på at opnå kontakt til Moskva via gesandt Kruse i Stockholm, (om at forhindre bombardementerne) 142, 146, 156, (om at ophæve afspærringen af Bornholm) 212, 216, 219, 223, 226, 233, 244, 245

Notater og rapporter om Bornholm, (SHAEF) 194, 202, 235, 325, (Foreign Office) 239, 281

Chefen for SHAEF Mission to Denmark, general Dewing, chefen for 21. armégruppe, feltmarskal Montgomery, chefen for de

vestallierede styrker i Europa, general Eisenhower, og Foreign Office om situationen på Bornholm, 139-140, 148, 159-160, 164, 167, 173-174, 178, 188, 194, 200, 202, 213, 235, 237, 258, 278, 307, 325

General Eisenhowers korrespondance med den sovjetiske generalstab om Bornholm, 157, 184

Foreign Offices korrespondance med premierminister Churchill om Bornholm, 163, 177, 181, 302, 313

Telegrammer og indberetninger fra den britiske chargé d'affaires i København, Rodney Gallop, til Foreign Office, 186-187, 196, 199, 206, 218, 225, 228, 234, 246, 263, 268, 276-277, 287

Telegrammer og indberetninger fra den britiske gesandt i København, Alec Randall, til Foreign Office, 295, 297, 299, 306, 313, 326, 341, 358, 361, 365-366, 375-376, 379-380, 384, 392, 397, 398, 403-404, 411, 424, 427, 432, 440, 443-446, 460-462, 479, 482, 488, 491, 496-497, 506, 529, 546, 548, 552, 572, 586, 598, 605, 640, 642, 665

Telegrammer og breve fra Foreign Office til det britiske gesandtskab i København, 195, 241, 243, 318, 334, 357, 391, 431, 435, 439, 450, 464, 549, 578, 587, 590

Telegrammer fra den britiske ambassade i Moskva til Foreign Office, 240, 265, 266, 374, 540

Sovjetiske udtalelser om baggrunden for og den forventede varighed af den sovjetiske tilstedeværelse på Bornholm, 179, 204, 205, 207, 210, 213, 222, 229, 274, 280, 282, 293, 327, 332, 339, 349-350, 353, 396, 415, 445, 487

Sovjetiske interne notater om Bornholm, 56, 315, 319, 489, 508, 511

Rapporter om størrelsen og sammensætningen af den sovjetiske troppestyrke på Bornholm, 205, 210-211, 246, 261, 267, 283, 303, 321, 346, 355, 393, 401, 419, 496

Gesandt i London Eduard Reventlows korrespondance med Udenrigsministeriet og Foreign Office om Bornholm, 201, 254-255,

269-272, 383, 394, 407-408, 420, 434, 436, 451, 474-475, 502-505, 551, 582-584, 588

Gesandt i Moskva Thomas Døssings korrespondance med det sovjetiske udenrigskommissariat og Udenrigsministeriet i København, 190-191, 221, 227, 304, 316, 324, 339, 350-353, 412, 438, 452, 454-455, 477, 492-493, 498, 507-511, 513-514, 516-517, 529, 558, 564-566, 576-577, 579

Gesandt i Moskva Thomas Døssings syn på den sovjetiske besættelse af Bornholm, 232, 247, 265-266, 289, 291, 412, 554, 581, 604

De britiske stabschefer om den sovjetiske besættelse af Bornholm, 193, 264, 284-286, 308-311, 331

Sammenkædning af de britiske troppers tilbagetrækning fra Danmark med de sovjetiske troppers fra Bornholm, 239, 241, 243, 262, 317-318, 322, 326, 329, 334, 342, 357-358, 360-361, 365-366, 369, 392, 397, 432-433, 435, 439-441, 444, 448, 491, 494, 502, 504, 525, 571, 597

De britiske myndigheders interne korrespondance om tilbagetrækningen af de britiske tropper i Danmark, 239, 241, 243, 277, 281, 284-286, 302, 307-308, 310, 317-318, 322, 326, 329-330, 334, 354, 357-358, 361, 364-366, 369, 374, 382, 391-392, 397, 404, 409-411, 413, 418, 424, 426-427, 431, 433, 435, 439-441, 479, 488, 525-527, 536, 545

Spørgsmål i Underhuset (House of Commons) om Bornholm, 155, 290, 399-400, 413-414, 468, 472, 474, 488-489, 499-500, 525, 531, 545, 551, 578, 597

Amtsrådsmedlem Jens Holms korrespondance med udenrigsminister Christmas Møller, 275, 298, 300, 336-337, 367-368

Den danske regering og de sovjetiske tropper på Bornholm: spørgsmålet om besættelsens varighed og de sovjetiske troppers tilbagetrækning. Perioden indtil den dansk-sovjetiske noteveksling i marts 1946, 173, 179, 203-205, 208-210, 213, 218, 222, 225, 229-230, 232, 236, 239-240, 244, 247-248, 251, 259, 262-263, 270, 273-275, 279-280, 282, 291, 293-294, 298, 300, 302, 316, 320-321, 324, 327, 332, 336-339, 342, 350-353, 355-356, 359-360, 363, 365, 368, 370-373,

376, 379, 392, 397, 402, 407-408, 411-412, 415-417, 419-423, 425, 428, 434, 437, 448-449, 451-452, 454, 456, 461, 467, 469-471, 474-475, 477-483, 485-487, 492-496, 498, 501, 506

De dansk-sovjetiske notevekslinger og forhandlinger i marts 1946 om de sovjetiske troppers tilbagetrækning og vilkårene for deres afrejse, 507-524, 528-535, 537-544, 546-573, 576-577, 580, 585, 589, 599-601, 634-638, 642

Danske militærs evne til at overtage bevogtningen af Bornholm, 421-423, 448, 452, 456

Bornholm og amerikanske baser på Grønland, 389, 394-396, 405, 424-425, 427, 431-432, 435, 439-441, 444, 446, 453, 633, 646, 662, 665-667, 689, 693, 695-696

Den sovjetiske besættelse af Bornholm og de danske gennemsejlingsfarvande (bælterne og sundet), Kielerkanalen og forholdene i Østersøen, 254, 281, 295, 308, 315, 357, 407, 423, 446, 457, 478, 544, 548, 552

Bornholm og Moskva-konferencen i december 1945, 433, 450, 470

Eventuelt besøg af en sovjetisk hærfører i København, 417, 437-438, 448-449

Den danske kredit til de sovjetiske tropper under deres ophold på Bornholm, 314, 321, 323, 328, 335, 338, 346, 348, 351, 359, 386, 555, 585, 599, 634, 637-638, 700

Erindringer og synspunkter om den sovjetiske besættelse af Bornholm, Frode Jakobsen, 606, 613, Erling Foss, 607, Dewing, 608-612, 614, Eisenhower, 615-616, Gustav Rasmussen, 616, Korotkov, 617-618, Stemmann 619, 624, 630, 631, Arne Sørensen 620, Ebbe Munck, 621, Flemming Juncker, 622, Florian-Larsen 623-624, Børge Outze, 625, Levy Blang, 626, Rokossovskij, 627, Sjavtsov, 628, H.Chr. Olsen, 629, N.C. Nielsen, 632

Perioden efter de sovjetiske troppers afrejse fra Bornholm april 1946

Dansk balancepolitik mellem Øst og Vest, 639

Meddelelse fra gesandt Døssing i Moskva om udenrigsminister Molotovs forventninger til styrken af den danske militære bevogtning på Bornholm, 514, 589, 635-636

Den danske udenrigsledelses bestræbelser for at hindre besøg på Bornholm af britiske og amerikanske officerer, militærattachéer og diplomater, 546-547, 641, 644-645, 647-652, 654-660, 663, 668-672

Forbud mod danske hærofficerers deltagelse i selskabelighed med udenlandske militærattachéer på Bornholm, 656, 658-659

Meddelelser om besøg på Bornholm af vestallierede diplomater, 657, 660, 663 - om besøg på Bornholm af sovjetiske diplomater og militærattachéer, 695

Dansk frygt for sovjetisk genbesættelse af Bornholm som reaktion på amerikanske baser i Grønland, 633, 646, 662, 665-667, 689, 693, 695-696

Sovjetisk udlosning af giftgas og ammunition i farvandene ved Christiansø, 656, 661, 664

Indberetninger fra gesandt Reventlow, London, 643, 691-692, 718, 795-96, 810-813

Aflysning af et påtænkt besøg af 2 svenske øvelsesfartøjer på Bornholm i sommeren 1948, 668-671

Sovjetiske overflyvninger af Bornholm den 9. september 1948, 673-685

Sikkerhedspolitiske konsekvenser (for Bornholm) af Danmarks tiltrædelse af Atlantpagten 1949, 686-694

Den sovjetiske kampagne i sommeren 1952 imod NATO-øvelsen MAIN BRACE, 701-710

Den sovjetiske note af 1. oktober 1952 imod planer om stationering af amerikanske fly på danske flyvestationer og det danske svar af 29. oktober 1952, 714-724

Den sovjetiske note af 28. januar 1953 og de danske overvejelser om besvarelsen, 728-760

NATO Strategic Guidance, M.C. 14/1 (Final) vedtaget af NATO's militærkomité den 9. december 1952, 726

Sagen om den første polske MIG-jagerpilots flugt og landing på Bornholm den 5. marts 1953, 761-819

Amtmand Stemann til direktør Svenningsen 1958-59 om indskrænkning af artilleristyrken på Bornholm, 868-870, 874, 877-878, 881-886, 888-890

Den sovjetiske regeringserklæring af 12. december 1961 i anledning af oprettelsen af den dansk-vesttyske enhedskommando og det danske svar af 14. december 1961, 905-923

Analyser af sproglig art af de sovjetiske noter af 5. og 16. marts 1946 om rømningen af Bornholm, 740, 750, 760, - af den sovjetiske erklæring af 12. december 1961 om Enhedskommandoen, 906-908

Forespørgsler og oplysning om indholdet af den dansk-sovjetiske noteudveksling i marts 1946 forud for de sovjetiske troppers rømning af Bornholm, 711-713, 918, 922, 924, 941-943, 950, 970-974, 992-993, 995, 1043, 1055

Forkerte opfattelser og fremstillinger af indholdet af notevekslingen i marts 1946, 820-823, 918, 945-949

Notater, referater og udtalelser vedr. Bornholm stilling, 699, 717, 735, 745, 748 759, 844, 886, 890, 902, 926-927, 934-937, 953, 955-958, 960, 968, 1036

Artikler i danske dagblade om Bornholms stilling, 903-904, 944, 953-954, 958, 977 - i sovjetisk presse, 865, 866, 1062

Danske selvpålagte restriktioner i allieret øvelsesaktivitet i Østersøen og på Bornholm, 699, 727, 733, 749, 824-825, 829, 862, 951, 978-980, 1018, 1020-1024, 1058, 1070

Lempelser af de selvpålagte restriktioner i Østersøen og på Bornholm, (1978) 978-980, (1983) 1019-1024

Notater og referater om flådeøvelser med allierede styrker i Østersøen og bornholmske farvande, 708, 727, 733, 833-834, 843, 879, 1060, 1061

Flådebesøg og fremmede fartøjers anløb af bornholmsk havn eller ophold i territorialfarvandet omkring Bornholm, 725, 826-828, 867, 897-898, 969, 976, 989-991, 1058, 1059, 1070

Svensk flådebesøg på Bornholm? (i 1948), 668-671, (i 1953), 758, (i 1955) 840-841

Chefen for NATO's flådestyrker i Nordregionen, admiral Gladstones besøg på Bornholm i juni 1955, 836-839

Admiral Gladstones planlagte, men aflyste besøg på Bornholm i oktober 1956, 850-857

Forespørgsler til Udenrigsministeriet om tilladelse til besøg af udenlandske NATO-officerer og NATO-personel på Bornholm, 842, 845, 847, 848, 849, 858, 860-861, 862-864, 873, 880, 887, 893-896 (general Murrays besøg 1960), 899, 900, 925 (general Stockwells besøg 1962), 929, 940, 953, 960, 976, 982-984, 985, 986, 987, 989, 997 (besøg af SACLANT 1982), 1017 (viceudenrigsminister Dams besøg 1983), 1019-1020, 1025, 1057

Notitser og beretninger om sovjetiske (og østtyske) besøg på Bornholm og hos amtmand Stemann, 830, 859, 870-873, 882, 891, 892, 901

Amerikansk helikopters landsætning på Bornholm af 2 danske lodser den 16. maj 1971 og et amerikansk militærflys nødlanding på Bornholm den 19. maj 1971, 961-967

Amerikansk flystyrt i Østersøen den 21. juli 1981 – og landing i Rønne af et ledsagende amerikansk fly for at tanke op, 994

Amerikansk militærorkesters eventuelle besøg på dyrskuet på Bornholm i 1982, 997-1015

U.S. Air Force Bands gæstespil og besøg på Bornholm juni 1985, 1064-1067

Landingstilladelse til et amerikansk og et vesttysk militærfly på Bornholm i februar 1984 i forbindelse med en NATO-havundersøgelse i Østersøen, 1025-1055

Samtaler mellem danske og sovjetiske (og andre bloklandes) ministre og diplomater om Bornholm, 338-339, 350, 353 (Døssing-Vetrov 25. 07.1945), 454 (Døssing-Dekanozov 5.01.1946), 486-487 (Rasmussen-Vysjinskij 8.02.1946), 498 (Døssing-Abramov 20.02.1946), 508-510 (Døssing-Vysjinskij 4.03.1946), 511, 514, 516 (Døssing-Molotov 5.03.1946), 523 (Rasmussen-Plakhin 7.03.1946), 577 (Novikov-Døssing u.d. marts 1946), 638 (Vysjinskij-Rasmussen 4.06.1946), 690, 695 (Stemann 1949), 830 (Stemann 1954), 923, 938 (Gromyko 1963), 965, 966 (Jegorytjev-Fischer 8.06.1971), 1043, 1046 (Thorning-Petersen-Farafonov 24.02.1984), 1052, 1053 (Jego-

rytjev-Dyvig 9.03.1984), 1056 (Mendelevitj-Dyvig 3.07.1984), 1063 (Mendelevitj-Dyvig 11.06.1985), 1067 (Mendelevitj-Møller 30.07.1985)

Det udenrigspolitiske Nævn om Bornholm, 501, 585, 634, 683, 685-686, 688-689, 693, 696-697, 710, 721, 723, 731, 756, 815, 918, 1054, 1070

Spørgsmål i Folketinget til ministrene om Bornholm, 992-993, 1015, 1035, 1036, 1038, 1039, 1040, 1041, 1042, 1048-1049, 1061, 1065, 1068, 1071, 1072, 1073, 1074, 1076

Foreign Offices bemærkninger til en udtalelse fremsat den 13. marts 1962 af Per Federspiel om den sovjetiske besættelse af Bornholm, 930-933